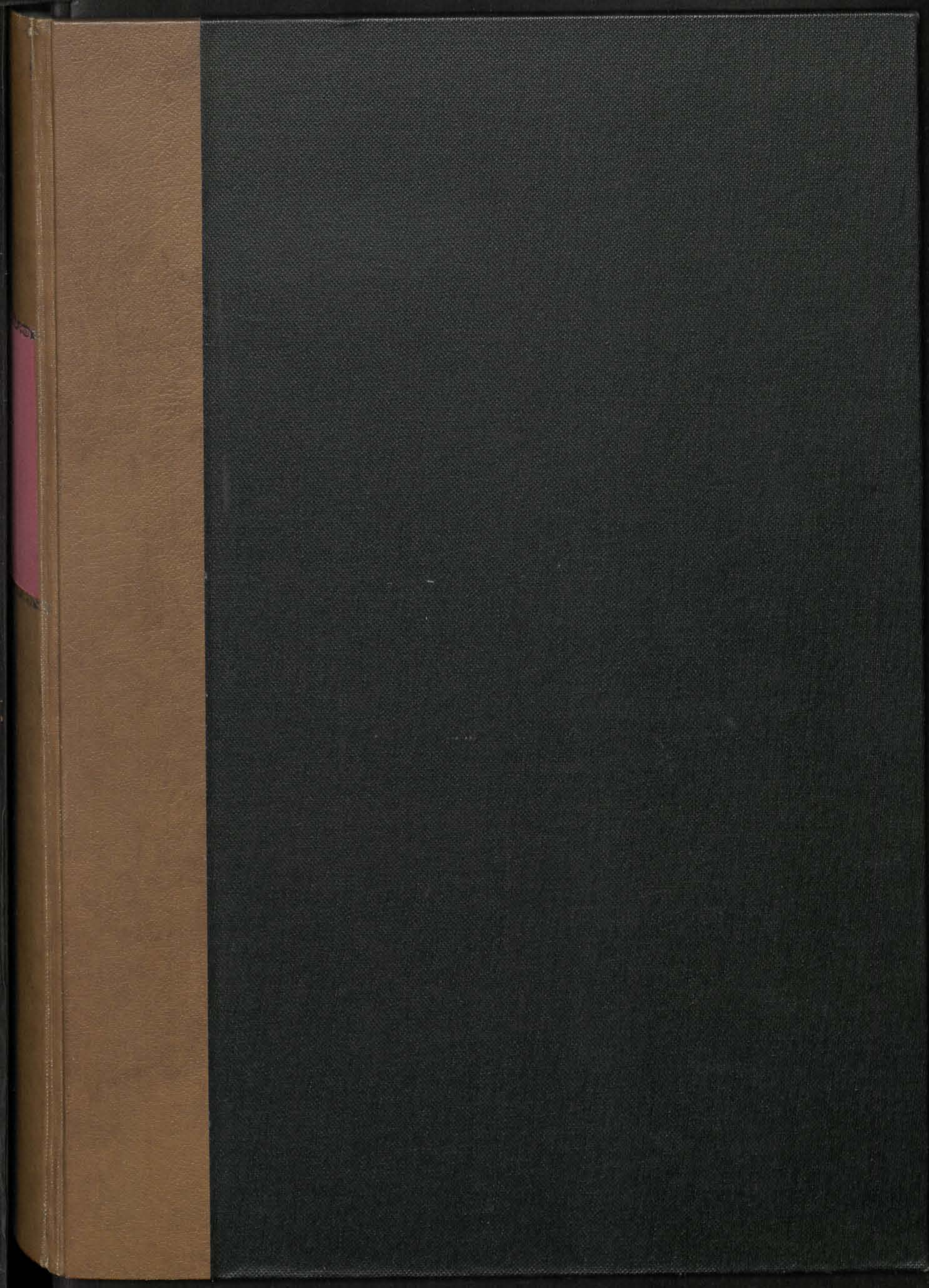

BIBLIOTHEEK KITLV
0154 3105

BIJLAGEN

VAN HET

VERSLAG DER HANDELINGEN

VAN DE

TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL.

1894-1895.

Bijlage C. Koloniaal Verslag 1894.

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

VAN

1894

(Eerste gedeelte).

BIJLAGEN

BEHOORENDE BIJ HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË

VAN

1894

Lit. W. Nota van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid betreffende het middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië.

" X. Overzicht betreffende de in Nederlandsch-Indië aanwezige lagere scholen voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden bij het einde van 1893, zoomede eene recapitulatie der opgaven over 1889 t/m 1893.

" Y. Overzicht betreffende de samenstelling op 31 December 1893 van het onderwijzend personeel aan de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers en aan de gewone openbare scholen voor inlanders in Nederlandsch-Indië.

" Z. Overzicht betreffende de op 31 December 1892 in Nederlandsch-Indië aanwezige openbare en bijzondere inlandsche scholen, benevens eenige voorloopige opgaven over 1893.

" AA. Statistische en andere opgaven betreffende de Europeesche en inlandsche Christengemeenten in Nederlandsch-Indië (daaronder ook de zendingsgemeenten), meerendeels volgens de over 1893 ingekomen gegevens.

" BB. Overzicht betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande weeshuizen en andere instellingen van liefdadigheid over 1892 en 1893.

" CC. Overzicht betreffende de door Europeesche geneesheeren bij den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië en door dokters-djawa in 1893 behandelde lijders, met vermelding van den aard der ziekten.

" DD. Opgaven betreffende de ressorten der vorenbedoelde stedelijke en plaatselijke Europeesche geneesheeren bij het einde van 1893 en van de standplaatsen der dokters-djawa, een en ander met vermelding van het aantal behandelde en overleden zieken.

EE. Opgaaf van het aantal personen in 1893 omgekomen door bij het bestuur bekend geworden ongelukken (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord of zelfmoord).

" FF. Overzicht betreffende de krankzinnigen-verpleging in de gestichten te Buitenzorg, Samarang en Soerabaija over 1893.

" GG. Lijst van de in 1893 vanwege het departement der burgerlijke openbare werken uitgevoerde bouw- en waterstaatswerken (vernieuwingen en nieuwe werken), zoomede van de werken die, ofschoon op het werkplan voor 1893 uitgetrokken of in dat jaar — buiten het werkplan — toegestaan, toch op ult. 1893 nog niet onderhanden waren genomen.

" HH. Uitgewerkt vergelijkend overzicht van de uitkomsten der spoor- en tramweg-exploitatie in Nederlandsch-Indië over 1893.

" JJ. Opgaven betreffende de in 1893 voorgekomen veranderingen in het aantal en het verwarmingsoppervlak der in Nederlandsch-Indië aanwezige stoomketels, ten dienste van particulieren (buiten die in spoor- en tramweglocomotieven).

" KK. Statistiek van den gouvernements post- en telegraafdienst over 1891, 1892 en 1893.

Lit. LL. Overeenkomsten met de Stoomvaartmaatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd" wegens het vervoer van postpakketten naar en uit Nederlandsch-Indië.

" MM. Overzicht van de in het tijdvak 1 Januari 1891 t/m ult. Juni 1894 in Nederlandsch-Indië verleende vergunningen tot het aanleggen, ten gebruike van geabonneerden, van telephoonverbindingen met centraal-telephoonkantoren.

" NN. Overzicht van de in 's lands kassen in Nederlandsch-Indië aanwezige betaalmiddelen bij het einde van elke maand van 1893.

" OO. Algemeen overzicht van de opbrengst enz. der in 1893 voor gouvernementsrekening in Nederland verkochte producten.

" PP. Overzicht betreffende de in 1893 voor gouvernementsrekening uit Indië verscheepte ladingen koffie, tin en kinabast en van de daarvoor betaalde vrachten.

" QQ. Statistiek betreffende de opiumpacht op Java en Madura over de jaren 1893 en 1894.

" RR. Overzicht van de opbrengst der opiumpacht in de buitenbezittingen over de jaren 1892, 1893 en 1894.

" SS. Overzicht van de opbrengst der verpachte middelen (uitgenomen de opiumpacht) op Java en Madura over de jaren 1892, 1893 en 1894.

" TT. Overzicht als voren betreffende de buitenbezittingen.

" UU. Overzicht betreffende de opbrengst in 1893 van eenige niet verpachte middelen onder beheer van het departement van financiën.

" VV. Overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië in 1893, samengesteld door den heer D. Groeneveld, president der Javasche Bank, zoomede koersnoteeringen van de voornaamste der te Batavia verhandeld wordende effecten.

" WW. Overzicht betreffende de uitgestrektheid enz. van de bouwgronden der inlandsche bevolking op Java en Madura (met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen) over 1893.

" XX. Overzicht betreffende de rijstcultuur op Java en Madura (met uitzondering als voren) over 1893.

" YY. Overzicht betreffende de teelt van andere eenjarige gewassen op Java en Madura (met uitzondering als voren) over 1893.

" ZZ. Overzicht betreffende de uitkomsten der aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur op Java over 1893.

" AAA. Statistiek betreffende de afschrijvingen en bijplantingen in de op hoog gezag aangelegde geregelde koffieplantsoenen op Java over 1892 en 1893.

" BBB. Opgaven betreffende den omvang der aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur op Java (uitgenomen de residentiën Soerakarta en Djokjokarta) in elk daarbij betrokken district op 31 December 1893.

Lit. CCC. Overzichten betreffende de aanplantingen en de productie der gouvernements-kinaonderneming in de Preanger-Regentschappen over de jaren 1891, 1892 en 1893.

„ DDD. Overzicht betreffende de in 1894 hier te lande voor gouvernementsrekening verkochte hoeveelheden kinabast uit den oogst van 1893.

„ EEE. Overzicht over 1893 van de productie enz. der uitsluitend op overeenkomsten met de bevolking werkende suikerfabrieken op Java, doch met uitzondering van die, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur uitgegeven, van die in de Vorstenlanden en van die op particuliere landerijen.

„ FFF. Overzicht van de productie enz. in 1892 en 1893 der tabaksondernemingen op Java, met uitzondering als voren.

„ GGG. Recapituleerend overzicht betreffende de in 1893 van de erfpachtsondernemingen op Java verkregen productie, voor zooveel betreft de voornaamste landbouwvoortbrengselen voor de Europeesche markt.

„ HHH. Overzicht betreffende de productie voor de Europeesche markt, in 1892 en 1893 verkregen van de particuliere landerijen op Java en van de huurlanden in Soerakarta en Djokjokarta.

„ JJJ. Overzicht en mededeelingen betreffende het boschwezen op Java en Madura, meerendeels over 1893.

„ KKK. Overzicht over 1893 betreffende de in de buitenbezittingen gevestigde landbouw- en houtkapondernemingen.

„ LLL. Overzicht over 1893 betreffende de uitkomsten en den omvang van de aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur ter Sumatra's Westkust en in de Minahassa (residentie Menado).

„ MMM. Overzicht betreffende de uitkomsten der gouvernements-tinwinning op Banka over het werkjaar 1893/94, benevens opgaven betreffende de in het tijdvak 1 Juni 1893 t/m 31 Mei 1894 in werking getreden, ingetrokken of door tijdsverloop vervallen vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen in bepaalde streken van Nederlandsch-Indië.

„ NNN. Overzicht van het zoutdebiet in die gewesten van Nederlandsch-Indië, waar de verkoop van gouvernementswege geschiedt, over de jaren 1891, 1892 en 1893.

Lit. OOO. Graphische voorstellingen (met toelichting) betreffende het zoutmonopolie op Java en Madura over de jaren 1864 t/m 1891, aanwijzende 1°. den loop van het zoutdebiet tegenover den aanwas der inlandsche en met deze gelijkgestelde bevolking, en 2°. het gemiddeld verbruik (berekend per 1000 inlanders en met hen gelijkgestelden) van wettig verkregen zout tegenover de meer of minder gunstige gelegenheid voor clandestienen aanmaak, dit laatste uitgedrukt in het aantal regendagen gedurende de zes maanden van den oostmoesson.

„ PPP. Overzichten over 1893 betreffende de handelsbeweging van Nederlandsch-Indië met landen of plaatsen daarbuiten gelegen.

„ QQQ. Overzicht van de in Nederlandsch-Indië te huis behoorende schepen en vaartuigen, groot 30 M³. en daarboven, op 31 December 1893.

„ RRR. Overzicht betreffende de scheepsrampen gedurende 1893 in de wateren van den Nederlandsch-Indischen Archipel overkomen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

„ SSS. Uittreksels uit de van de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura ontvangen verslagen over 1893 betreffende den handel.

„ TTT. Overzicht betreffende 1°. het fabriekswezen in Nederlandsch-Indië, voor zooveel dit niet onmiddellijk met den landbouw in verband staat, en 2°. de aldaar aanwezige drukkerijen, een en ander volgens de over 1893 ontvangen opgaven.

Spoor- en tramwegkaart van Java en Madura (schaal 1:1 000 000), tevens aanwijzende het bij Indisch besluit dd. 12 October 1893 n°. 31 vastgesteld Algemeen Spoorwegplan voor Java (bijgewerkt tot Juli 1894). [1])

Schets-taalkaart van Celebes (schaal 1:2 000 000), vervaardigd door den adviseur-honorair voor inlandsche zaken K. F. Holle naar gegevens van de ambtenaren van binnenlandsch bestuur, met medewerking van de ambtenaren voor Indische taalkunde dr. J. L. A. Brandes en mr. dr. J. C. G. Jonker, zoomede van het Topographisch Bureau te Batavia.

Kaart van Groot-Atjeh (schaal 1:50 000). [2])

↳ Zie kaartenverz. Hist. C 29,10

[1]) Deze kaart is reeds bij het 1ste gedeelte van den tekst van het Oost-Indisch Verslag verschenen.

[2]) Aangekondigd bij de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal betreffende de Indische begrooting voor 1895 (Zitting 1894—1895 — 4 — n°. 37, bladz. 11); zie ook bladz. 8/9 der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Eerste Kamer (zitting 1894—1895, n°. 23b).

(5. 1.)

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

II. SURINAME.

III. CURAÇAO.

GELEIDENDE BRIEF.

Aan den Heer Voorzitter
van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

'S GRAVENHAGE, *den* 18*den September* 1894.

Ik heb de eer dezen ten geleide te doen strekken van het Koloniaal Verslag van 1894, tot welks aanbieding, overeenkomstig art. 62, 1ste lid, der Grondwet, door de Koningin-Weduwe, Regentes, machtiging is verleend. Afgedrukt of ter perse zijn, behalve het verslag betreffende Curacao, de hoofdstukken A tot en met J (en bijlagen) van het Oost-Indisch Verslag. De overige gedeelten van dit laatste verslag zullen, op de tot dusver gebruikelijke wijze, zoo spoedig doenlijk aan de leden der Kamer worden toegezonden. Binnenkort volgt ook het Verslag betreffende Suriname. Inmiddels worden hierbij aangeboden de voor de leden der Kamer bestemde exemplaren van de bij het Oost-Indisch Verslag behoorende „Spoor- en tramwegkaart van Java en Madura," tevens aanwijzende het vastgestelde algemeen spoorwegplan voor Java.

De Minister van Koloniën,
BERGSMA.

(5. 2.)

I. NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË.

VERSLAG.

A. Grondgebied en Bevolking.

§ 1. *Grondgebied.*

Evenals in 1891 is geschied met betrekking tot Java en Madura (zie het verslag van genoemd jaar, blz. 1) zijn in 1892/1893 bij het Topographisch Bureau te Batavia, voor zoover de voorhanden zijnde kaarten dit toelieten, met behulp van pool- en tevens van rolplanimeters, ook herzien de bestaande, meerendeels nog van 1849 dagteekenende, areaal-opgaven betreffende de buitenbezittingen. Voor de metingen dienden zoowel topographische als marinekaarten, welke laatsten vooral daarom benuttigd werden, omdat in vele gevallen de topographische kaarten op te kleine schaal zijn geteekend, waardoor tal van eilanden òf niet meetbaar waren, òf wel in 't geheel niet er op voorkwamen. Daar echter op de gebezigde marinekaarten de grenzen van eilanden vaak onvolledig zijn aangegeven, zal het wellicht later blijken — zoo wordt vanwege het Topographisch Bureau bericht — dat de thans verkregen uitkomsten nog aanmerkelijk verschillen met de werkelijkheid. Bovendien zijn tal van eilandjes uit de opgaven moeten worden weggelaten, omdat hunne oppervlakte al te gering was om op de kaarten gemeten te kunnen worden.

Wezen de verouderde, deels onvolledige, gegevens betreffende den vlakken inhoud der Nederlandsch-Indische bezittingen op en buiten Java, waarvan men zich tot nu toe bediend had (verg. o. a. het verslag van 1890, bijlage A, blz. 2 en 4), een totaal aan van 30 231 vierk. geogr. mijlen, de nieuwe berekeningen betreffende Java en Madura en de buitenbezittingen [1]), gegrond op de verkregen meerdere bekendheid van landen en kusten, doen het totaal stellen op 34 786 vierk. geogr. mijlen, of 4555 méér, een verschil dat voor bijna $^{7}/_{8}$ betrekking heeft tot de residentie Ternate, waarvoor de bestaande opgaven aanwezen 4340 vierk. geogr. mijlen, terwijl de nieuwe cijfers de oppervlakte voor dit gewest, hoofdzakelijk door eene betere berekening voor zooveel betreft onze bezittingen op en bij Nieuw-Guinea, doen stellen op 8306 vierk. geogr. mijlen, derhalve 3966 *méér*. Overigens leeren de nieuwe areaal-berekeningen, dat voor Sumatra, en vooral voor onze bezittingen op Borneo, tot nogtoe mede te lage cijfers waren aangenomen, zoodat de thans verkregen opgaven betreffende de verschillende gewesten, waarin Sumatra en Nederlandsch-Borneo administratief zijn verdeeld (daarbij tot Sumatra, behalve het onafhankelijk of nog niet regelmatig onder ons beheer gebracht gebied op den vasten wal, ook rekenende het eilandengebied der residentie Riouw en onderhoorigheden), thans respectievelijk 193 en 675 vierk. geogr. mijlen méér aanwijzen dan de bestaande opgaven. Daarentegen blijkt nu dat tot hiertoe voor de residentiën Menado en Timor te hooge cijfers bekend stonden. Immers de nieuwe gegevens wijzen voor die twee gewesten respectievelijk 224 en 206 vierk. geogr. mijlen *minder* aan dan de bestaande opgaven, hetgeen echter voor een vrij belangrijk deel het gevolg is, niet van juistere berekening [2]), maar van de omstandigheid dat de tot hiertoe gevolgde opgaven nog berustten op eene verouderde administratieve indeeling, zoodat bij Menado nog altijd gerekend was het landschap Tontoli (ten noordwesten van de noordelijke landtong van Celebes) en bij de residentie Timor West-Flores of Manggerai, niettegenstaande beide streken sedert langeren of korteren tijd deel uitmaken van het gouvernement Celebes. Vandaar dan ook dat de nu berekende oppervlakte voor genoemd gouvernement, hoofdzakelijk door daarbij ook mede te rekenen Tontoli en West-Flores, de verouderde opgaaf (waarbij deze streken niet begrepen waren) 183 vierk. geogr. mijlen te boven gaat.

Voor gedetailleerde opgaven omtrent de uitkomsten der nieuwe berekeningen verwijzende naar bijlage A hierachter, laat men hieronder een verkort overzicht volgen, hetwelk doet zien hoe de nieuwe cijfers te splitsen zijn over de hoofd- en verdere eilanden, zoomede over de verschillende gewesten, waarin Nederlandsch-Indië administratief is verdeeld.

Geographische indeeling.		Oppervlakte (in vierk. geogr. mijlen) *a*). Vaste wal *b*).		Bijliggende kleinere eilanden. *c*).	Te zamen.
Groote Soenda-eilanden.	1. Sumatra	7 878^{177}	*d*)	526^{806}	8 404^{983}
	2. Banka	205^{978}		4^{449}	210^{427}
	3. Billiton	83^{441}		4^{494}	87^{935}
	4. Java	2 281^{432}	*e*)	106^{891}	2 388^{323}
	5. Borneo (Ned. gedeelte)	9 977^{270}		71^{957}	10 049^{227}
	6. Celebes	3 258^{393}	*f*)	308^{958}	3 567^{351}
Kleine Soenda-eilanden.	7. Bali	101^{991}		3^{501}	105^{492}
	8. Lombok	85^{214}		0^{400}	85^{614}
	9. Soembawa	241^{238}		26^{441}	267^{679}
	10. Flores	275^{570}		6^{625}	282^{195}
	11. Soemba	201^{016}		0^{232}	201^{248}
	12. Solor- en Allor-eilanden	93^{110}		1^{324}	94^{434}
	13. Savoe	9^{771}		1^{067}	10^{838}
	14. Rotti	30^{717}		2^{383}	33^{100}
	15. Timor (Ned. gedeelte)	299^{848}		5^{929}	305^{777}
	Transporteeren	25 023^{166}		1071^{457}	26 094^{623}

Administratieve indeeling.				Oppervlakte (in vierk. geogr. mijlen).
Java en Madura (zie voor de indeeling in residentiën bijlage A hierachter)				2 388^{323}
Gouvernement Atjeh en onderhoorigheden			1)	966^{361}
Gouvernement Sumatra's Westkust.	Padangsche Benedenlanden	2)	322^{058}	
	Padangsche Bovenlanden		409^{651}	
	Tapanoli		763^{530}	
			3)	1 495^{239}
Residentie Benkoelen				443^{866}
„ Lampongsche Districten				533^{303}
„ Palembang			4)	2 526^{707}
„ Oostkust van Sumatra			3)	1 254^{083}
Onafhankelijk of nog niet regelmatig onder ons beheer gebracht gebied tusschen laatstgenoemde residentie en het gouvernement Sumatra's Westkust			5)	414^{823}
Transporteeren				10 022^{910}

[1]) In de laatstelijk plaats gehad hebbende metingen (betreffende de buitenbezittingen) zijn alsnog ook begrepen geworden die tot Java en Madura behoorende kleine eilanden en eilandengroepen, welke bij den hooger bedoelden arbeid van 1891 (toen men zich slechts tot de voornaamste der onderhoorige eilanden bepaald had) buiten aanmerking waren gelaten. Vandaar dat als oppervlakte buiten den vasten wal van Java en van Madura thans is uitgetrokken 25^{7} vierk. geogr. mijlen, en in de opgaven van 1891 slechts 8^{2}.

[2]) Zooals bijv. voor de eilanden Timor (Nederlandsch gedeelte) en Soemba, die tot hiertoe elk p. m. 50 vierk. geogr. mijlen te hoog stonden aangerekend.

	Per transport. . .		$25\,023^{166}$		1071^{457}		$26\,094^{623}$
Moluksche archipel.	16. Halmaheira en verdere Ternataansche eilanden . .	g)	326^{861}	h)	260^{084}		586^{945}
	17. Ceram en eigenlijke Ambonsche eilanden.	i)	311^{511}	j)	38^{822}		350^{333}
	18. Boeroe		174^{337}		0^{358}		174^{695}
	19. Banda-eilanden.		„		„		0^{763}
	20. Zuidwester- en Zuidooster-eilanden.		„		„	k)	408^{846}
Nieuw-Guinea enz.	21. Nieuw-Guinea (Nederl. gedeelte)		$6\,695^{853}$	l)	318^{367}		$7\,014^{220}$
	22. Papoea-eilanden		„		„	m)	155^{572}
			$32\,534^{728}$		$1\,689^{083}$		
			$34\,220^{816}$			n)	$34\,785^{997}$
	Bij: zie bij 19, 20 en 22. . . .		565^{181}				

Per transport. . .		$10\,022^{910}$
Residentie Riouw en onderhoorigheden.	6)	770^{396}
„ Banka en onderhoorigheden.		210^{427}
Assistent-residentie Billiton		87^{935}
Residentie Westerafdeeling van Borneo		$2\,636^{855}$
„ Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo		$7\,412^{342}$
Gouvernement Celebes en onderhoorigheden		$2\,333^{289}$
Residentie Menado		$1\,043^{101}$
„ Amboina		934^{637}
„ Ternate	7)	$8\,306^{545}$
„ Timor en onderhoorigheden		836^{421}
„ Bali en Lombok		191^{106}
	8)	$34\,785^{997}$

a) De vierkante geographische mijl = 5506.3 hectaren.

b) De aan de mondingen der groote rivieren op Sumatra en Borneo gevormde delta-eilanden zijn bij den vasten wal gemeten.

c) Alleen de grootte van die eilanden is berekend, waarvan het oppervlak, zooals de bestaande kaarten dit aangaven, niet te gering was om gemeten te worden.

d) Hieronder ook de Riouw-Lingga-archipel en de eilanden in de Chineesche Zee, administratief deel uitmakende van de residentie Riouw en onderhoorigheden.

e) Hieronder ook het eiland Madura en de eilandengroepen, administratief tot de residentie van dien naam behoorende.

f) Hieronder o. a. de Sangi- en Talaut-eilanden, de Banggaai-eilanden, enz. (doch niet — zie noot *h* — de Soela-eilanden).

g) Betreft alleen Halmaheira.

h) Hieronder, behalve de eilanden Ternate en Tidore en nabijgelegen kleinere (o. a. de eilanden Morotai, Rau, Majoe, Taifore, enz.), ook de Batjan-, Obi- en Soela-groepen.

i) Betreft alleen Ceram.

j) Hieronder, behalve de eigenlijke Ambonsche eilanden, o. a. de Ceramlaut-, Goram- en Matabella-groepen.

k) Onder de Zuidooster-eilanden zijn tevens begrepen de Aroe-, Kei- en Timorlaut- (of Tenimber-) groepen.

l) Uitgezonderd de eigenlijke Papoea-eilanden (zie de volgende noot).

m) De eilanden in de Geelvinkbaai en die benoorden en bezuiden de kust van het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea, daaronder ook Prins Frederik Hendrik-eiland.

n) Volgens den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894, deel I, blz. 4 en 6, zou dit totaal bedragen ruim 35 934 vierk. geogr. mijlen. Deze opgaaf is echter, uithoofde van foutieve opgaven betreffende Palembang en Ternate (zie de noten 4 en 7 hiernevens), p. m. 1149 vierk. geogr. mijlen te hoog.

1) Hierbij ook gerekend de onafhankelijke Gajoe- en Alas-landen.

2) Hierbij is rekening gehouden met de veranderde grensregeling tusschen de Padangsche Benedenlanden en Padangsche Bovenlanden, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1891 n°. 63.

3) Zonder het aangrenzend onafhankelijk of nog niet regelmatig onder ons beheer gebracht gebied.

4) Hieronder ook de onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte streken, grenzende aan Boven-Djambi, waarvan de grootte met die van Djambi in één cijfer (883^{516} vierk. geogr. mijlen) is opgegeven, omdat over geen voldoende gegevens werd beschikt om de grenzen van bedoelde streken met eenige juistheid afzonderlijk te bepalen.

In den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894, deel I, blz. 6, is in de opgaaf betreffende de residentie Palembang eene fout ingeslopen, doordien daarbij ook geteld is de onder Riouw en onderhoorigheden reeds verantwoorde grootte (621^{897} vierk. geogr. mijlen) van de afdeeling Indragiri en het daaraan grenzende onafhankelijk of nog niet regelmatig onder ons beheer gebracht gebied (verg. noot 6).

5) Zonder de complexen, bedoeld in de noten 4 en 6.

6) Hieronder ook de onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte streken, grenzende aan Boven-Indragiri, waarvan de grootte, om dezelfde reden als in noot 4 vermeld, met die van Indragiri in één cijfer (621^{897} vierk. geogr. mijlen) is vermeld.

7) In den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894, deel I, blz. 6, wordt voor de residentie Ternate opgegeven 8833^{4}. Dit totaal is echter foutief, zijnde nader gebleken dat de berekende grootte van het eiland Waigeoe (bij Nieuw-Guinea) ten onrechte gesteld was op 3 223 550 hectaren = 585^{4} vierk. geogr. mijlen, voor welke getallen gelezen moet worden 322 355 hectaren = 58^{5} vierk. geogr. mijlen.

8) Zie noot *n* hiernevens.

De in hoofdstuk **C** § 1 van 't vorig verslag bedoelde overeenkomst tusschen Nederland en Portugal, dd. 10 Juni 1893, strekkende o. a. tot voorbereiding van eene betere grensregeling tusschen de Nederlandsche en Portugeesche bezittingen op het eiland Timor, is, — met de daarbij behoorende verklaring dd. 1 Juli 1893, tot vestiging van een wederzijdsch recht van voorkeur, voor het geval dat een der partijen eenig grondgebied of eenig souvereiniteitsrecht in den Archipel van Timor en Solor mocht willen afstaan, — nog in 1893 ook door den Nederlandschen wetgever bekrachtigd; zie de wet van 29 December 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 233), in Indië afgekondigd onder dagteekening van 24 Maart 1894 (Indisch Staatsblad n°. 81). 1) Nadat op 31 Januari 1894 te Lissabon de wederzijdsche akten van bekrachtiging der overeenkomst en verklaring waren uitgewisseld (Nederlandsch Staatsblad 1894 n°. 31), is aan de Indische Regeering opgedragen aan de overeenkomst voor zooveel noodig uitvoering te geven, en tegelijkertijd met haar in overleg getreden nopens de vraag, welke deskundigen van de zijde van Nederland zouden zijn in aanmerking te brengen om deel uit te maken van de, ingevolge art. II der overeenkomst, samen te stellen commissie tot het ontwerpen van een voorstel, dat als grondslag zal kunnen dienen voor een nader te sluiten grenstraktaat, ter vervanging, voor zooveel het eiland Timor betreft, van de grensconventie van 1859 (Nederlandsch Staatsblad 1860 n°. 56; Indisch Staatsblad n°. 101).

Het denkbeeld eener wijziging in de grens tusschen het Nederlandsch en het Britsch gebied op Nieuw-Guinea, waarover uitvoerig gehandeld is in 't vorig verslag (blz. 29/30), is sedert blijven rusten.

1) De overeenkomst (waarover nader gehandeld is in de gedrukte stukken der Tweede Kamer van de zittingen 1892—1893—**206** en 1893—1894—**47**) bevat overigens eene arbitrage-clausule, welke ook betrekking heeft tot alle geschillen waartoe het wederzijdsch koloniaal bezit in den Timor- en Solor-archipel onverhoopt te eeniger tijd mocht aanleiding geven.

Nu, ten gevolge van de in 1891 vastgestelde grensbepaling tusschen het Nederlandsch gebied op Borneo en de staten onder Britsch protectoraat aldaar (Nederlandsch Staatsblad 1892 n°. 53 en 103; Indisch Staatsblad n°. 114 en 211), het gebied der onder onze souvereiniteit staande sultanaten Boeloengan en Koetei (Oost-Borneo) wijziging heeft ondergaan, is in Indië het noodige verricht om de omschrijving van de grenzen dier landschappen, zooals zij voorkomt in de met hunne bestuurders bestaande politieke contracten, met den nieuwen toestand in overeenstemming te brengen; verg. lager hoofdstuk **C** § 14.

§ 2. *Bevolking.*

De vanwege het departement van binnenlandsch bestuur te Batavia bij de meeste gewestelijke bestuurders in de buitenbezittingen aangewende pogingen om, in verband met de nieuw vastgestelde areaal-cijfers betreffende hunne gewesten (zie de voorgaande paragraaf), hunnerzijds mede te werken tot verbetering ook van de opgaven nopens het bevolkingscijfer, zijn aanvankelijk in zoover geslaagd dat op Banka en Billiton, zoomede in de Minahassa (residentie Menado) omstreeks het einde van 1892 opnemingen van het zielental hebben plaats gevonden, aan welker uitkomsten eenzelfde graad van juistheid mag worden toegekend als aan de vijfjaarlijksche overeenkomstige opnemingen op Java en Madura. Verder is zoogoed mogelijk eene benaderende opgaaf geleverd omtrent het zielental in de tot het gouvernement Celebes en onderhoorigheden behoorende vorstenrijken (de onafhankelijke Toradja-landen in Centraal-Celebes uitgezonderd)

en is de bestaande te hooge schatting met betrekking tot de staatjes in de Tomini-bocht (residentie Menado) met meer of minder nauwkeurigheid herzien.

Van sommige gewesten of gedeelten van gewesten buiten Java en Madura zijn de opgaven betreffende het zielental der inlandsche bevolking thans ook naar gelang van de kunne gesplitst. Dit is uit den aard der zaak alleen kunnen geschieden voor die gedeelten van ons rechtstreeksch gebied, waar men over bij opneming verkregen cijfers beschikte.

Behoudens de bovenbedoelde verbeteringen zijn de voor dit verslag ontvangen tabellen aangaande de bevolkings-statistiek van Nederlandsch-Indië, ditmaal het jaar 1892 betreffende, in denzelfden trant ingericht als vroeger. Men vindt het negental staten hierachter afgedrukt als bijlage B n°. I-IX.

B. Opperbeheer.

Den 17den October 1893 ging het bestuur over Nederlandsch-Indië uit handen van den Gouverneur-Generaal, den heer mr. C. Pijnacker Hordijk, die verzocht had van die waardigheid ontheven te worden, over op den heer jhr. C. H. A. van der Wijck, oud vice-president van den Raad van Nederlandsch-Indië, laatstelijk hier te lande aanwezig. Tot deze bestuursverwisseling hadden betrekking de Koninklijke besluiten dd. 15 Juli 1893 n°s. 15 en 16 (Indisch Staatsblad n°s. 203 en 204).

In den Raad van Nederlandsch-Indië kwam, na de benoeming van het lid, den heer W. P. Groeneveldt, tot vice-president, en na het in functie treden van de nieuw benoemde leden, de heeren J. Mullemeister en mr. W. A. Engelbrecht (zie vorig verslag blz. 1), in den verderen loop van 1893 nog deze mutatie voor, dat aan het lid, den heer A. Pruys van der Hoeven, op zijn verzoek, met ingang van 8 Augustus 1893, een eervol ontslag uit 's lands dienst werd verleend (Koninklijk besluit dd. 19 Juli 1893 n°. 36), en dat omstreeks drie maanden later in de vacature werd voorzien door de benoeming tot raadslid (Koninklijk besluit dd. 23 October 1893 n°. 19) van den heer E. A. Rovers, tot dusver directeur van financiën. De wegens ziekte in Mei 1893 eervol van zijne betrekking ontheven toenmalige vice-president van den Raad, de heer R. C. Kroesen, die zich sedert hier te lande bevond onder genot van wachtgeld, erlangde op zijn verzoek, gerekend van ult. Januari 1894, een eervol ontslag uit 's lands dienst (Koninklijk besluit dd. 25 Januari 1894 n°. 22).

Ter uitvoering van eene bijzondere opdracht, met belangrijke cultuuraangelegenheden op Java in verband staande (verg. o. a. vorig verslag blz. 222), was het raadslid Mullemeister van 't laatst van October 1893 tot tegen het einde van Februari 1894 van Batavia afwezig. [1]) Terwijl, zooals reeds op blz. 229 van 't vorig verslag is aangeteekend, mr. Engelbrecht ook na zijne benoeming tot raadslid belast is gebleven met het voorzitterschap der commissie voor het ontwerpen van eene herziening van het reglement van 1836 op de particuliere landerijen in West-Java, werd bij gouvernementsbesluit dd. 13 Juni 1893 n°. 20 de heer Groeneveldt, in verband met zijne optreding als 's Raads vice-president, eervol ontheven zoowel van de hem in eene zijner vroegere betrekkingen opgedragen functie van adviseur-honorair voor Chineesche zaken, als van de beide hem in 1892 verstrekte opdrachten. Van de bedoelde twee opdrachten ging die, rakende het vraagstuk der opiumregie, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 11 Augustus 1893 n°. 11 over op den hoofdinspecteur voor de opium-aangelegenheden H. J. Hooghwinkel (verg. vorig verslag blz. 178/179), terwijl met de voortzetting van de andere opdracht, ten doel hebbende een onderzoek naar de rol die de vreemde oosterlingen in de oeconomische verhoudingen op Java en Madura vervullen en naar de vraag in hoever in het algemeen belang aan de van regeeringswege jegens hen gevolgde gedragslijn kan worden vastgehouden, werd belast de aan den directeur van binnenlandsch bestuur toegevoegde inpecteur F. Fokkens, onder toekenning aan dezen gedurende den duur dier opdracht van den rang en titel van resident (gouvernementsbesluit dd. 26 Augustus 1893 n°. 4.) [2])

In het reglement van orde voor den Raad van Indië, zooals dit laatstelijk in 1873 is vastgesteld, werd bij Koninklijk besluit dd. 6 April 1894 n°. 38, naar aanleiding van voorstellen van de Indische Regeering, op twee punten wijziging gebracht, met het doel: 1°. gelegenheid te geven om zaken, die zóó spoedeischend zijn dat zij niet tot de eerstvolgende vergadering kunnen wachten, buiten vergadering af te doen, wanneer uit de in rondlezing op de stukken gestelde aanteekeningen blijkt dat bij den Raad volledige overeenstemming bestaat en dat geen der leden tegen de afdoening buiten vergadering bezwaar heeft; en 2°. den weg te banen om, in ruimere mate dan tot dusver placht te geschieden, in den geest van art. 7, 4de lid, van het Regeeringsreglement, overleg tusschen den Raad en de chefs der departementen van algemeen bestuur te doen plaats vinden ter nadere toelichting en verdediging van door hen gedane en bij den Raad in behandeling zijnde voorstellen.

Af en toe werd in 1893 en in de eerste maanden van 1894, zooals enkele malen ook reeds vroeger het geval was geweest, door den Gouverneur-Generaal op den chef van het betrokken departement (in één geval ook op den chef van den dienst der staatsspoorwegen op Sumatra en der kolenontginning aldaar) eene doorloopende machtiging verleend tot zelfstandige afdoening van zekere bepaald omschreven zaken, die van te weinig belang konden worden geacht om daarin het hoogste centraal gezag te betrekken, en wier behandeling bij de bureaux van den Landvoogd (de Algemeene Secretarie) slechts noodeloos tot vermeerdering van werkzaamheden bijdroeg. Als beschikkingen van dezen aard zijn te vermelden, behalve de op blz. 69 en 152 van 't vorig verslag reeds aangestipte gouvernementsbesluiten dd. 9 Januari, 12 Maart en 5 Augustus 1893 n°. 7, 20 en 20, dat van 29 Juni 1893 n°. 2, houdende wijziging in dien zin van art. 8 der regeling in n°. 1521 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad, ten gevolge waarvan de prijzen van uit den voorraad van het departement der marine aan vreemde oorlogsschepen te verstrekken steenkolen voortaan door den vlootvoogd worden vastgesteld, en dat van 2 Februari 1894 n° 11 (Indisch Staatsblad n°. 42), waarbij de tot dusver aan den Gouverneur-Generaal voorbehouden bevoegdheid, om te vergunnen dat van gouvernementswege voor het onderwijs opgeleid inlandsch personeel bij een anderen dienstak worde geplaatst, is overgedragen op den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

Overigens valt hier nog te herinneren aan hetgeen reeds op blz. 192 van 't vorig verslag werd aangeteekend, dat namelijk de Indische Regeering in April 1893 door het Opperbestuur eensvooral bevoegd werd verklaard om in belastingregelingen, die ingevolge Koninklijke machtiging zijn vastgesteld, zelfstandig zoodanige wijzigingen aan te brengen als van ondergeschikten aard zijn te beschouwen, d. w. z. dat zij het systeem der belasting niet aantasten en de opbrengst geen belangrijke vermindering doen ondergaan.

C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard.

§ 1. *Betrekkingen met het buitenland.*

De in de laatste jaren door het Bestuur der Straits-Settlements en den Gouverneur van Laboean (Noord-Borneo) periodiek uitgevaardigde verbodsbepalingen tegen den uitvoer van buskruit en wapenen naar Nederlandsch-Indië werden, op verzoek van den

---

1) Werd bij het opdragen van dergelijke commissiereizen aan leden van den Raad van Indië hun tot dusver een daggeld van f 50 toegekend, overeenkomstig een kort te voren aangenomen regel werd thans zoodanige vaste vergoeding niet toegelegd, maar bepaald dat aan den lande in rekening zouden kunnen worden gebracht alle voor het gecommitteerde lid uit de hem opgedragen zending voortvloeiende uitgaven; wat de verblijfkosten betreft, zou echter kunnen worden volstaan met eene opgaaf van het totaal bedrag dat die uitgaven hebben beloopen.

2) Over twee met de quaestie verband houdende aangelegenheden, waaromtrent achtereenvolgens in December 1892 en Januari 1893 de heer Groeneveldt was uitgenoodigd, afgescheiden van het hem opgedragen algemeen onderzoek, mede zijn gevoelen te doen kennen, heeft de heer Fokkens, deels als vrucht van den door eerstgenoemde reeds verrichten vóórarbeid, in Januari en Maart jl. reeds gerapporteerd, vergezeld van de noodige voorstellen, namelijk aangaande de vraag of en welke verbeteringen de inrichting van het bestuur over de Chineezen op Java en Madura zou vorderen, en aangaande het denkbeeld om de pachten der gewone of kleine middelen aldaar, die de Chineezen in de binnenlanden brengen, door directe collecte dan wel eigen beheer te vervangen. In verband met de voortvarendheid, die in Indië betracht wordt met de verwerking van het voorhanden materiaal betreffende het algemeen onderzoek, schijnt ook de indiening der verdere voorstellen van den heer Fokkens met betrekking tot eventueele veranderingen in onze jegens de vreemde oosterlingen op Java en Madura gevolgde gedragslijn als vrij aanstaande te mogen worden beschouwd. De laatste berichten, hier te lande nopens den stand van dien arbeid ontvangen, dagteekenen van 28 Februari jl. De rapporten uit alle gewesten waren toen volledig ingekomen, uitgenomen wat betreft twee afdeelingen van de residentie Soerabaija, en ofschoon sommige der rapporten nog schenen te moeten leiden tot eenige onderzoekingen in loco, hoopte de heer Fokkens, naar hij toen berichtte, toch eerlang met zijn verslag gereed te zijn.

Gouverneur-Generaal te Batavia, wederom met de meeste bereidwilligheid tijdelijk bestendigd.

Aan den Gouverneur van Britsch Noord-Borneo te Sandakan werden van uit Batavia eenige door hem gevraagde inlichtingen verstrekt (Juni 1893) nopens de rechten en de belastingen, welke door onzen leenman, den sultan van Boeloengan, geheven plachten te worden in het gebied ter Oostkust van Borneo, hetwelk krachtens de bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 114 en 211 bedoelde grensconventie met Engeland, aan de British North Borneo Company was overgegaan. Toen in Maart te voren gebleken was dat een mantri van Boeloengan, door misverstand, in bedoeld gebied nog belasting hief, werd de sultan daarover onzerzijds onderhouden, die aanstonds last gaf de heffing te staken. Van het gerezen misverstand en de door den sultan aangeboden verontschuldiging werd door den controleur van Boeloengan rechtstreeks bericht naar Sandakan gezonden.

In Maart jl. werd gemelde Britsche Gouverneur in kennis gesteld met de bezwaren (reeds vermeld in § 5 der Memorie van Beantwoording op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1894), die ons verhinderden om over te gaan tot de zijnerzijds in 1891 ter sprake gebrachte gemeenschappelijke maatregelen tegen zee- en menschenroof in de zeeën van Noord-Borneo, hetgeen niet wegnam — zooals de Gouverneur-Generaal in zijn antwoord tevens berichtte — dat, hoezeer de euveldaden niet van uit ons gebied bedreven werden, maar door bewoners der Soeloe-eilanden, onze Regeering bedacht was op het treffen van maatregelen om de in Nederlandsch-Indië tehuis behoorende inlandsche vaartuigen meer onder contrôle te brengen.

Over een door het Bestuur der Straits-Settlements genomen maatregel, waardoor, deels in overeenstemming met de onzerzijds te Singapore voorgebrachte wenschen, het ontduiken van de in Nederlandsch-Indië geldende verbodsbepalingen tegen de werving, zonder speciale vergunning van den Gouverneur-Generaal, van inboorlingen van Nederlandsch-Indië voor het verrichten van arbeid in het buitenland, bemoeielijkt wordt, is reeds het noodige gezegd op blz. 73 van 't vorig verslag. Ten opzichte van het weder toestaan van zoodanige werving ten behoeve van Duitsch Nieuw-Guinea meende de Indische Regeering eene beslissing nog te moeten opschorten in afwachting van de bevindingen van een Nederlandsch-Indischen ambtenaar, die, ingevolge opdracht van den Gouverneur-Generaal, in Juni 1894 zich naar het gebied der Duitsche »Neu Guinea Compagnie" heeft begeven, ten einde, overeenkomstig het van die zijde gedaan verzoek, een onderzoek in te stellen naar den toestand der op de ondernemingen van genoemde Maatschappij, krachtens vroeger verleende vergunningen, nog in dienst zijnde Nederlandsch-Indische koelies (verg. lager hoofdstuk **J**, afd. I, § 5).

Eene in het najaar van 1893 door het Britsche consulaat te Batavia overgebrachte vraag van het Gouvernement van Britsch-Indië, of er kans bestond op eene heropening van de in 1888 met gemeld Gouvernement door de Nederlandsch-Indische Regeering gevoerde onderhandelingen (zie het verslag van 1890 blz. 2) nopens de emigratie naar Nederlandsch-Indië van Britsch-Indische koelies, werd, na overleg met de Regeering hier te lande, in Maart 1894 beantwoord met de mededeeling dat de vorige Gouverneur-Generaal den toenmaligen Onderkoning en Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië in Augustus 1889 in kennis had gesteld met de principieele bezwaren, die in Nederlandsch-Indië bestonden tegen eenige aan de Britsch-Indische zijde gestelde eischen betreffende de regeling dier emigratie, en dat, aangezien ter zake geen antwoord was ontvangen, de Landvoogd te Batavia meende te moeten veronderstellen dat aan die voor onze Regeering onaannemelijke eischen van Britsche zijde werd vastgehouden.

Naar aanleiding van een te Londen langs diplomatieken weg ingebracht protest over gedragingen van Australische parelvisschers in het territoriaal zeegebied van het oostelijk deel van den Nederlandsch-Indischen Archipel (verg. de §§ 17 en 18 van dit hoofdstuk), werd van de Engelsche Regeering de mededeeling ontvangen dat zij op de onzerzijds gesignaleerde feiten de aandacht zou vestigen van het betrokken Koloniaal Bestuur en tevens de directie van de te Londen gevestigde onderneming, wier personeel ons beklag had uitgelokt, zou aanmanen zich in den vervolge van de gewraakte handelingen te onthouden. Sedert werd door den inmiddels opgetreden nieuwen »manager" der bedoelde Londensche Maatschappij den resident van Amboina eene schriftelijke verontschuldiging aangeboden.

Eene klacht, van Engelsche zijde bij onze Regeering aanhangig gemaakt, betrof de zaak van een Australischen scheepsgezagvoerder, die, beschuldigd van arglistige wegneming (in 1888) van de lading van eene nabij het eiland Boeroe (residentie Amboina) in onbeheerden staat door hem aangetroffen Nederlandsch-Indische prauw, in November 1891, toen hij met zijn onder Engelsche vlag varend barkschip *Costa Rica Packet* weder in Nederlandsch-Indië was aangekomen, krachtens rechterlijk bevel, op de reede van Ternate gearresteerd en gevankelijk naar Makasser overgebracht, doch reeds in 't laatst dier maand weder vrijgelaten was, op grond dat de Nederlandsch-Indische rechter (de raad van justitie te Makasser), ofschoon voldoende aanwijzingen aanwezig achtende omtrent de schuld van den beklaagde aan het hem ten laste gelegde, evenwel niet als genoegzaam bewezen oordeelde, dat het misdrijf (strafbaar gesteld bij art. 316 van het Strafwetboek voor Europeanen in Nederlandsch-Indië) op Nederlandsch-Indisch grondgebied was gepleegd. Bedoelde gezagvoerder heeft in een en ander aanleiding gevonden om, door tusschenkomst van de Engelsche Regeering, eene vordering bij ons Gouvernement in te dienen tot schadevergoeding wegens beweerde onrechtmatige gevangenneming en slechte behandeling. Over die vordering, die door de Nederlandsche Regeering is geweigerd, is nog eene briefwisseling met de Engelsche Regeering aanhangig.

De blijkens het vorig verslag (blz. 2) op het eiland Timor hangende geschillen tusschen onze onderdanen en die van aangrenzend Portugeesch gebied werden gedurende 1893 voor een gedeelte bijgelegd. Inmiddels is — zooals reeds in hoofdstuk **A** hiervóór is herinnerd — eene overeenkomst met Portugal tot stand gekomen tot betere regeling van de wederzijdsche verhoudingen in den Archipel van Timor en Solor, ook wat de uitoefening van handel, scheepvaart en visscherij betreft, terwijl de overeenkomst tevens bepalingen bevat betreffende het verbod tegen den in- en uitvoer van vuurwapenen en ammunitie, die in verband staan met de in onze Oost-Indische bezittingen geldende algemeene verbodsbepalingen tegen den in- en uitvoer en het binnenlandsch vervoer van genoemde artikelen. Over moeielijkheden, welke zich in 1893 hadden voorgedaan bij het ten handel komen op Portugeesch-Timor van lieden uit Kisser (residentie Amboina), zoomede uit Makasser en Koepang, werden in den aanvang van 1894 hier te lande over en weer nog klachten aanhangig gemaakt. Onze onderdanen beweerden vexatoir en gewelddadig behandeld te zijn; van Portugeesche zijde werd gewezen op heimelijken invoer van vuurwapenen en ammunitie. Een definitief resultaat heeft de ter zake gevoerde briefwisseling nog niet opgeleverd. De mededeelingen van Portugeesche zijde zijn aan den Gouverneur-Generaal overgebracht, die daarin aanleiding heeft gevonden zich omtrent de beweerde feiten en de c. q. onzerzijds daartegen te nemen maatregelen te doen inlichten door de betrokken drie gewestelijke besturders, wier antwoorden hier te lande nog niet bekend zijn.

Ter zake van de door het inlandsch bestuur in de residentie Riouw en onderhoorigheden bewezen belangelooze diensten, ter gelegenheid van de schipbreuk in het begin van 1893 in de nabijheid van de Natoena-eilanden (Chineesche Zee) van een Amerikaansch zeilschip, werd door de Amerikaansche Regeering onze tusschenkomst ingeroepen ter uitreiking van een geschenk dier Regeering aan den sultan van Lingga-Riouw en aan een der orangkaija's van Natoena. In 't laatst van 1893 was het Europeesch bestuur van genoemde residentie in de gelegenheid de verdere redding en het vervoer naar Singapore te bevorderen van twee Amerikaansche schipbreukelingen, die op een der Riouwsche eilanden, ver van eene bewoonde plaats, in hulpbehoevenden staat den wal hadden kunnen bereiken. Aan den resident en de verdere ambtenaren, die hulp verleenden, liet gemelde Regeering langs diplomatieken weg eene dankbetuiging toekomen.

Van de zijde der Nederlandsche Regeering werd, door tusschenkomst van het Egyptisch Gouvernement, aan de betrokken autoriteiten te Alexandrië dank betuigd voor de ondervonden medewerking bij de herstellingen van het tot de Indische militaire marine behoorende flottieljevaartuig *Borneo*, dat met gebroken schroefas aldaar was moeten binnenloopen.

De bemoeielijkingen, waaraan in 1893 Nederlandsch-Indische (en andere) bedevaartgangers in den Hedjaz waren blootgesteld geweest, o. a. ten opzichte van de keuze van hunne transportmiddelen voor de terugreis, werd onzerzijds langs diplomatieken weg onder de aandacht van de Turksche Regeering gebracht. De daarop door de Porte aan de Turksche autoriteiten in Arabië gezonden instructiën hebben ten gevolge gehad dat Harerzijds te Mekka en te Djeddah door aanplakking werd bekend gemaakt (Mei 1894), dat de pelgrims volkomen vrij zijn om zoowel te land als over zee de reismiddelen te kiezen die zij zelven wenschen. Kort daarop is de »vali" in den Hedjaz door een ander vervangen.

In verband met den politieken toestand in Siam, wegens de gespannen verhouding waarin dit rijk toenmaals met Frankrijk verkeerde, werd in 't laatst van Juni 1893, op verzoek van onzen consul-generaal te Bangkok, een der oorlogsschepen van de zee-

macht in Nederlandsch-Indië, het flottieljevaartuig *Sumbawa*, naar de Siamsche wateren gezonden, ten einde de in Siam verblijf houdende Nederlandsche en Nederlandsch-Indische onderdanen zoo noodig te beschermen. Op den 8sten Juli werd vóór de Menamrivier geankerd, alwaar ceremonieele bezoeken gewisseld werden met een aldaar gestationneerd Siameesch oorlogsschip, waarna den volgenden morgen de rivier tot vóór Bangkok werd opgestoomd, waar de *Sumbawa* bleef posthouden en, ook tijdens de kortstondige blokkade, in overleg met de ter reede aanwezige andere vreemde oorlogsschepen, deelnam aan de voorzorgsmaatregelen tot bescherming van de Europeesche ingezetenen en voornaamste Europeesche gebouwen en instellingen der stad. Toen in de eerste helft van Augustus de betrekkingen tusschen Frankrijk en Siam weder waren hersteld, en de rust te Bangkok langzamerhand was teruggekeerd, kon een langer vertoon van onze vlag in de Siamsche wateren onnoodig worden geacht. Den 21sten Augustus werd dan ook de reede van Bangkok door de *Sumbawa* verlaten, waarna die bodem, bij terugkomst in Nederlandsch-Indië, weder, evenals te voren, zijne plaats innam bij de scheepsmacht in de wateren van Atjeh.

§ 2. *Java en Madura.*

Op politiek gebied valt weinig bijzonders ten aanzien van Java en Madura mede te deelen. In de residentie Preanger Regentschappen evenwel was de keuze der Indische Regeering bij de vervanging in Juni 1893 van den overleden regent van Bandong (zie lager) voor den toenmaligen patih aldaar eene aanleiding om, uit wraak over de teleurstelling dat hem die regentszetel ontgaan was (hij was behuwdzoon van den voorlaatsten, in 1874 overleden, regent van Bandong), met eenige zijner getrouwen eene samenzwering te beramen tot het verwekken van ongeregeldheden ter hoofdplaats Bandong, en wel bij gelegenheid van een door den nieuwen regent na zijne installatie te geven avondfeest. Gelukkig werd het plan, waarbij ook dynamiet bestemd was dienst te doen, door toevallige omstandigheden verijdeld. Daar het complot zeer in het geheim gesmeed was, gelukte het niet dan na veel moeite de hoofdschuldigen te ontdekken. Bedoelde patih (die, weinige dagen na het optreden van den nieuwen regent, in de door diens verheffing opengevallen plaats van patih van Soekapoera-Kollot was getreden, doch, in verband met de sedert tegen hem gerezen vermoedens, in dit ambt geschorst en naar Buitenzorg overgebracht was geworden), werd, nadat zijne schuld voldoende bewezen werd geacht, met een 8-tal medeplichtigen, waaronder zijn vader (gepensionneerd hoofddjaksa van Bandong), een geschorst districtshoofd en nog enkele andere aanzienlijke inlanders, met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement, in het belang der openbare rust en orde in de Preanger Regentschappen, naar buiten Java en Madura verwijderd, waar zij op verschillende plaatsen geïnterneerd zijn (gouvernementsbesluit dd. 30 Januari 1894 n°. 27). Op gelijke wijze was reeds vroeger (gouvernementsbesluit dd. 20 September 1893 n°. 1) onschadelijk gemaakt een der medeplichtigen, op wien het bestuur in de eerste plaats de hand had gelegd.

De wijze waarop het Mohammedaansch godsdienstig leven zich uitte deed de bevolking nergens met het bestuur in botsing komen. Alleen had het gerecht in de afdeeling Limbangan (Preanger Regentschappen) op te treden tegen een inlander, die zich als godsdienstleeraar uitgaf zonder als zoodanig door het inlandsch bestuur te zijn erkend. In de afdeeling Lebak der residentie Bantam viel eenige geestdrijverij waar te nemen, die aan de aandacht van het bestuur niet ontging; deze zaak was (in het voorjaar van 1894) nog in onderzoek.

Zooals uit het verslag van 1890 (blz. 2, noot 2) blijken kan, achtte het gewestelijk bestuur van Bantam, ook na de beëindiging der Tjilegonsche onlusten van 1888, het in den eersten tijd nog raadzaam eene eenigszins sterkere militaire macht in het gewest bij de hand te hebben dan er organiek bescheiden was. De tijdelijke vermeerdering van garnizoenstroepen, dientengevolge in 1889 voor Bantam toegestaan en sedert elk jaar voorloopig bestendigd gebleven, wordt nu echter van 1 Januari jl. af niet meer in haar geheel gehandhaafd, in zoover dat, met instemming van den resident, de infanterie-bezetting van Serang weder tot hare normale sterkte is teruggebracht. Ook verdient aanteekening dat, in verband met een na nauwgezet onderzoek door den resident in April 1893 uitgebracht advies nopens de vraag, wie van de vele, wegens hunne deelneming aan de gebeurtenissen van 1888, destijds bij politieken maatregel uit het gewest verwijderde Bantammers aldaar zonder nadeel voor de openbare rust en orde weder zouden zijn toe te laten, in September en December 1893, zoomede in Januari jl., achtereenvolgens aan een 7-tal der bedoelde ballingen, die daartoe het verzoek hadden gedaan, vergund is naar hun geboorteland terug te keeren. Van 4 anderen werden echter tegelijkertijd de verzoeken afgewezen.

Uit vele gewesten ondernamen in het afgeloopen jaar meer personen de bedevaart naar Mekka dan in 1892, vooral uit Soerabaija, Madura en de Preanger Regentschappen, waartoe, naar vermoed wordt, nevens meer ruimte van geldmiddelen in sommige streken, ook zal hebben bijgedragen de gemakkelijke en goedkoope wijze, waarop tegenwoordig de zeereis kan worden gemaakt.

De verstandhouding met de inlandsche hoven op Java bleef goed. De nieuwe soesoehoenan van Soerakarta toonde in alle opzichten jegens het Gouvernement welgezind te zijn. De verplichtingen, voortspruitende uit de in 't vorig verslag (blz. 2) bedoelde nieuwe regelingen, kwam hij behoorlijk na. De in 't vorig verslag (blz. 3, noot) aangekondigde nieuwe reorganisatie der politie in het gebied des soesoehoenans, verband houdende (zie o. a. bedoeld verslag blz. 230) met eene billijke belasting op de onbebouwde eigendommen, kreeg sedert haar beslag en werd met 1 October 1893 ingevoerd, terwijl ook, na raadpleging van- en goedkeuring door den resident, eenige daarmede ten nauwste samenhangende regelingen tot stand kwamen, zooals die tot het vaststellen van de grenzen der verschillende regentschappen, in verband met de opheffing van het regentschap Kartasoera, en die betreffende de samenstelling en de traktementen van het nieuwe inlandsch politiepersoneel en het onderhoud der groote post- en binnenwegen. De traktementen van alle politieambtenaren in het soesoehoenans-gebied worden thans geregeld maandelijks betaald ten overstaan van de betrokken assistent-residenten, die ook contrôle uitoefenen op de benoeming en het ontslag van bedoeld politiepersoneel. De rijksbestierder deed zich bij voortduring kennen als een bekwaam en energiek ambtenaar.

In het Mangkoe Negorosche gebied leverden verschillende der ingevoerde hervormingen, wegens gebrek aan de noodige fondsen (ten gevolge van de minder bevredigende geldelijke uitkomsten, die er de vanwege den prins gedreven suiker- en koffiecultures afwierpen), niet die resultaten op, welke men anders had mogen verwachten. Intusschen ontvingen de inlandsche hoofden en ambtenaren weder geregeld de hun toekomende inkomsten. Het hoofd van het Mangkoe Negorosche huis, pangeran adipati Ario Prabœ Prang Wedono, volgde steeds de wenken en raadgevingen van den resident op, en ook de patih bleef goed voldoen. Bij gouvernementsbesluit dd. 24 Januari 1894 n°. 7 werden aan genoemden prins, tot dusver luitenant-kolonel commandant van het Mangkoe Negorosche legioen, ter belooning van de door hem betoonde trouw en gehechtheid aan het Gouvernement, met den rang van kolonel, verleend de titel en naam van pangeran adipati Ario Mangkoe Negoro V.

In het sultanaat Djokjokarta werd, in de plaats van den in April 1893 overleden kroonprins, des sultans tweede wettige zoon tot eventueelen opvolger zijns vaders aangewezen, als hoedanig hij op 29 Juni 1893 werd uitgeroepen. Een hooggeplaatst ambtenaar van het sultansbestuur (een zoon van den vorigen rijksbestierder), beschuldigd van zich met slecht volk in te laten en daarmede te heulen, werd door den sultan ontslagen en uit zijn gebied verbannen. Als verblijfplaats gedurende zijne verbanning werd aan dezen inlander door het Gouvernement de hoofdplaats Koepang op Timor aangewezen (gouvernementsbesluit dd. 8 Juni 1893 n°. 2).

Bleek uit het vorig verslag (blz. 3) dat in het voorjaar van 1893 in de gouvernementsresidentiën van Java vier regentsplaatsen waren opengevallen, en dat in twee daarvan aanstonds was voorzien, ten aanzien van de al of niet wederaanvulling van eene der beide andere vacatures — ingeval van opheffing c. q. van den regentszetel van Salatiga (Samarang) — is ook thans nog geen beslissing genomen. Tot vervanger van den in April 1893 overleden regent van Bandong (Preanger Regentschappen), wiens eenige zoon, bij eene zijner bijvrouwen (eene vrouw van geringe afkomst) verwekt, nog slechts 4 jaren oud was, terwijl ook onder zijne verdere bloedverwanten niemand gevonden werd, aan wien het bestuur over het regentschap met gerustheid kon worden toevertrouwd [1]), werd in Juni 1893 benoemd de patih van de afdeeling Soekapoera-Kollot, een der meest ontwikkelde en verdienstelijkste inlandsche ambte-

[1]) Uit een oogpunt van verwantschap zou anders de keuze zijn te doen geweest uit de vijf zonen van wijlen den voorlaatsten regent van Bandong (in 1874 als zoodanig opgevolgd door zijn vollen broeder, den in April 1893 overleden titularis), doch terwijl de vier jongsten dier zonen, om hunne minder gewenschte eigenschappen, reeds vanzelf niet in aanmerking konden komen, bleef van het vijftal als candidaat alleen over de oudste zoon, sedert 1874 (toen hij nog niet geschikt werd geoordeeld zijn vader op te volgen) patih van Tjitjalengka. Ook nu werd deze geacht niet de man te zijn, die aan het hoofd kon staan van het regentschap Bandong, welks belangen eene krachtiger persoonlijkheid vorderden.

naren in het gewest, afstammende uit het regentengeslacht van Soemedang en door huwelijk vermaagschapt aan den voorlaatsten regent van Bandong. Sedert ging nog in twee andere regentschappen het hoogste inlandsche gezag in andere handen over, namelijk in Serang (Bantam) en in Sidaijoe (Soerabaija). Daar geen der zonen van den overleden regent van Serang reeds den leeftijd bereikt had om voor eene benoeming in aanmerking te komen, werd diens broeder, tot dusver patih van Tjiringin, tot regent benoemd (Januari 1894), terwijl de overleden regent van Sidaijoe, wiens eenige echte zoon niet kon gezegd worden de voor het ambt vereischte hoedanigheden te bezitten, werd opgevolgd (Maart 1894) door zijn oudsten onechten zoon, tot dusver als adjunct-djaksa in 's lands dienst.

Als een blijk van waardeering van getrouwe plichtsbetrachting en van langdurige en goede diensten, door hen aan den lande bewezen, werd aan twee regenten in Soerabaija (die van Soerabaija en Modjokerto), die reeds den titel van »raden adipati" voerden, het praedicaat »ario" toegekend, en aan den regent van Tjiringin (Bantam), tot dusver »raden toemenggoeng", de titel »raden adipati" verleend, terwijl aan ettelijke mindere inlandsche hoofden en ambtenaren, die zich op de eene of andere wijze verdienstelijk hadden gemaakt, belooningen van verschillenden aard ten deel vielen. [1]) Daarentegen moesten sommige tot het inlandsch bestuur behoorende personen beneden den rang van regent wegens ongeoorloofde handelingen of plichtverzuim ontslagen of gerechtelijk vervolgd worden.

Ten opzichte van de veiligheid van personen en goederen viel in 1893 weinig verschil met vorige jaren waar te nemen. Terwijl in sommige streken, zooals de residentie Rembang, de afdeelingen Soerabaija en Djombang der residentie Soerabaija en de afdeelingen Pasoeroean en Bangil der residentie Pasoeroean, het aantal misdrijven verminderde, nam dit elders, zooals in de gewesten Tagal, Samarang, Banjoemas en Madura, zoomede in de afdeelingen Sidaijoe, Lamongan (residentie Soerabaija) en Malang (residentie Pasoeroean) toe. Dit laatste wordt in de gewestelijke verslagen van Soerabaija en Pasoeroean toegeschreven aan ongunstige oeconomische omstandigheden (het gedeeltelijk mislukken van den rijstoogst in de zoogenaamde Bengawandjero-streek der afdeelingen Grissee, Sidaijoe en Lamongan en de geringe koffieproductie in het Malangsche), en in die van Samarang en Madura aan het strenger toezicht op het verzwijgen van misdrijven. De vermeerdering van het aantal diefstallen in Banjoemas wordt door den resident in verband gebracht met de aanwezigheid aldaar van veel werkvolk van elders, zoowel wegens den aanleg van den staatsspoorweg Preanger-Tjilatjap, als wegens de uitbreiding van de particuliere industrie in het gewest.

Gevallen van moord en doodslag kwamen het meest voor op Madura (103), in Probolinggo (54), Soerabaija (45) en Rembang (37). Te oordeelen naar de gerapporteerde gevallen vonden in Soerakarta plaats 24 ketjoepartijen (roof in gewapende bende), doch in Djokjokarta slechts 1 (in 1892 respectievelijk 14 en 18). De verbetering ten deze in laatstgenoemd gewest — zoo wordt uit Indië bericht — schijnt te danken aan de omstandigheid, dat het der politie gelukte eene rooverbende in haar geheel en eene andere, met uitzondering van één berucht sujet, in hechtenis te nemen. Intusschen moeten uit Soerakarta ontvangen mededeelingen doen vermoeden, dat in de toeneming van het aantal ketjoepartijen aldaar meer dan anders lieden uit Djokjokarta de hand hebben gehad, en wel o. a. gewezen manschappen van het ontbonden Pakoe Alamsche legioen (zie vorig verslag blz. 2/3), waarvan er velen, nadat de hun nog gedurende een paar maanden gelaten soldij ophield, een heenkomen in Soerakarta zochten en aldaar langs minder betamelijken weg aan den kost trachtten te komen. Wat de gouvernementsresidentiën betreft, worden over 1893 slechts 11 ketjoepartijen gerapporteerd (6 in Samarang, 2 in Rembang, 2 in Soerabaija en 1 in Japara). Voorts wordt in de gewestelijke verslagen over 1893 gewag gemaakt van 25 gevallen van roof op den publieken weg, namelijk 11 in Banjoemas, 5 in Soerakarta, 3 in Djokjokarta, 4 in Rembang, 1 in Samarang en 1 in Kadoe, terwijl de residenten van Soerabaija en Madura ieder over één geval van aanranding van prauwen rapporteeren. Veediefstallen werden het meest gepleegd in de gewesten Madioen, Probolinggo, Madura, Soerakarta, Rembang en Japara, doch, met uitzondering van Madura, minder dan gedurende het voorafgegane aar.

Met ingang van 1 Januari 1894 is de zoogenaamde straat- en havenpolitie ter hoofdplaats Soerabaija tijdelijk versterkt, en onder de maatregelen, die in de residentie Rembang getroffen zijn tot het doen verminderen van het aantal moorden en zware verwondingen, behoort de uitvaardiging van eene keur op het bezit en het dragen van wapenen op den openbaren weg of op voor het publiek toegankelijke plaatsen door inlanders en met hen gelijkgestelden in de afdeeling Toeban, welke in dit opzicht het slechtst stond aangeschreven.

Ten aanzien van het in behandeling zijnde vraagstuk der reorganisatie van de politie in de gouvernementslanden van Java en Madura [2]) kan worden medegedeeld dat de directeur van binnenlandsch bestuur is uitgenoodigd om zijne daaromtrent voorgebrachte denkbeelden (zie de noot op blz. 3 van 't vorig verslag) met betrekking tot eenige punten in nadere overweging te nemen.

De gezondheidstoestand der bevolking was in 1893 op Java en Madura over het algemeen bevredigend te noemen, in zoover dat groote epidemieën niet voorkwamen. Wel heerschten in de meeste gewesten gedurende korteren of langeren tijd bij herhaling koortsen, doch het karakter was meestal goedaardig. Waar zich pokken vertoonden, had men overal met sporadische gevallen te doen. Ook de cholera heerschte nergens epidemisch, en de zich voordoende gevallen bleven tot enkele gewesten beperkt (verg. hoofdstuk **K**, afd. V).

Onder den veestapel op Java en Madura vertoonden zich in 1893 geen ziekten van ernstigen aard.

Wat den staat der volksvoedingsmiddelen aangaat, bepalen zich de over 1893 voor deze paragraaf ontvangen berichten tot het volgende. Over het algemeen slaagde de rijstoogst bevredigend, in vele gewesten zelfs zeer gunstig; eene uitzondering maakten Kediri, Samarang en de lage streken van Pekalongan, waar hetzij ten gevolge van ziekten in het gewas, hetzij uithoofde van overstroomingen of van watergebrek, een groot deel van het gewas mislukte. Hier en daar ook konden, wegens gebrek aan water of aan werkkrachten, sommige velden niet bewerkt worden. Over de uitkomsten der teelt van andere voedingsgewassen dan rijst kon men, in 't algemeen gesproken, mede tevreden zijn; vooral de djagongcultuur in Rembang, Probolinggo en op Madura — op dit eiland is djagong het hoofdvoedsel der bevolking — leverde een ruim en mooi product op, dat goede prijzen behaalde. Uit het gewestelijk verslag van Bantam blijkt dat de aanplantingen van kapol (cardamom) en rinoe (staartpeper), hoewel nog van geringen omvang, zich langzamerhand uitbreiden en dat het verkregen product zijn weg vindt naar Chineezen in de residentie Batavia.

De koffieproductie was, ten gevolge van de langdurige en vele regens en van de koffiebladziekte, zeer gering. Daarentegen gaf de suikercultuur bij de meeste ondernemingen alle reden tot tevredenheid.

De tabakscultuur viel over het algemeen mede voordeelig uit, inzonderheid in de afdeelingen Djember (Bezoeki) en Malang (Pasoeroean), terwijl door de ondernemers in het Solosche betere prijzen voor dit product gemaakt werden dan in het voorafgegane jaar.

Omtrent den handel in 1893 viel van bestuurswege voor dit hoofdstuk weinig bijzonders mede te deelen. Slechts wordt er, wat den inlandschen handel betreft, op gewezen dat hier en daar ten gevolge van den voordeeligen oogst een levendige omzet in rijst plaats had, en wat den groothandel aangaat, dat Soerabaija te dien opzichte vooruitgang aantoonde.

Buitengewone verhuizingen onder de bevolking hadden niet plaats. Uit sommige gewesten vond, als vroeger, emigratie plaats naar de buitenbezittingen, vooral naar Deli, Batjan en Koetei, en ook naar de Straits-Settlements. Ten opzichte van de aanvankelijk door het bestuur aangemoedigde emigratie van Javanen uit de overbevolkte streken van Zuid-Bagelen naar het weinig bevolkte deel van Zuid-Soekapoera (residentie Preanger Regentschappen), waarover 't eerst gehandeld werd in het verslag van 1890 blz. 4/5, is aan te teekenen, dat het aantal in 1893 naar hunne oude woonsteden teruggekeerden (166) wel is waar kleiner was dan

---

[1]) De wegens burgerlijke verdiensten aan inlanders en met hen gelijkgestelden te vereeren draagpenning is sedert 1 Januari 1894 vervangen door eene ster (verg. vorig verslag, blz. 204).

[2]) Over eene reorganisatie der politie in Soerakarta is hooger gehandeld. In 't vorig verslag (blz. 3, noot) werd aangeteekend dat in Indië een voorbereidende maatregel in overweging was om ook tot verbetering van de politie in Djokjokarta te geraken. Dienaangaande is in 't laatst van 1893 een voorstel van het Indisch Bestuur ontvangen en wel om gemachtigd te worden tot aanstelling van 2 assistent-residenten in genoemd gewest. Hier te lande is echter aan dit denkbeeld niet aanstonds gevolg gegeven, omdat het wenschelijk is geacht — zooals in Januari jl. aan den Gouverneur-Generaal is medegedeeld — daarop eerst te letten, wanneer tegelijkertijd ook zou kunnen worden kennis genomen van de in Indië in bewerking zijnde plannen betreffende eene betere verdeeling onzer bestuursmiddelen op Java en Madura in 't algemeen.

in 1891 of 1892 (achtereenvolgens 241 en 317), en dat ook de sterfte onder de immigranten (68) geringer was dan in een dier jaren (in 1891 88 en in 1892 102), maar dat toch die verminderingen op verre na niet opgewogen werden door ruimere komst van nieuwe immigranten, wier aantal integendeel slechts bedroeg 46 (tegen 254 in 1891 en 102 in 1892), terwijl het getal geboorten vrij stationnair bleef (achtereenvolgens 13, 17 en 14). Vandaar dat de op ult. 1892 bestaande 8 nederzettingen van overgekomenen uit Bagelen, tellende 602 zielen (daaronder 178 volwassen mannen), bij het einde van 1893 waren gedaald tot 6, uitmakende 428 zielen (daaronder 126 volwassen mannen). Was op eerstgemeld tijdstip het ontginningswerk over 78 bouws afgeloopen en over ruim 19 bouws onderhanden, op ult. 1893 beschikten de immigranten over p. m. 100 bouws sawahs. Ook hun veestapel was vooruitgegaan. Nieuw aangekomenen ontvingen geene tegemoetkoming in voeding als anderszins, zooals in 1892.

Van buitengewone natuurrampen bleven Java en Madura verschoond, zij het ook dat deze of gene streek weder van overstroomingen had te lijden; zoo o. a. een belangrijk deel der afdeeling Demak (residentie Samarang) ten gevolge van de zware regens en verschillende doorbraken van den linkerdijk der Serang-rivier. Tot leniging van de aanzienlijke schade, daardoor aan de te veld staande gewassen der bevolking of aan hare padi-kweekbedden aangericht, waarvan er vele geheel werden vernield, werd, bij wijze van voorschot, van bestuurswege zaadpadi enz. verstrekt tot een geldswaardig bedrag van ruim f 32 500, terwijl aan de heerendienstplichtigen, belast met het herstel van den dijk, eene geldelijke tegemoetkoming werd uitgekeerd. Door de Solo- of Bengawanrivier werd voorts een groot gedeelte der Bengawandjero-streek in de afdeelingen Grissee, Sidaijoe en Lamongan der residentie Soerabaija overstroomd, waardoor ook daar vele aanplantingen teloorgingen. De belangrijke werken, die thans in die streek ondernomen worden op het gebied van bevloeiing en waterafvoer (zie lager hoofdstuk L, afd. II), moeten ook dienen om dergelijke onheilen in de toekomst zooveel mogelijk te verhoeden.

Vulkanische verschijnselen van groote beteekenis werden in 1893 niet waargenomen. De bergen Bromo, Smeroe, Lamongan en Merapi gaven nu en dan teekenen van verhoogde werking. Door een zwaren water- en moddervloed van den Lamongan, die ook tal van groote steenen in zijne vaart medevoerde, werden de bouwgronden en vele woningen der dessa Ranoebedali in het district Ranoelemongan der afdeeling Loemadjang (residentie Probolinggo) geheel bedolven; de bevolking heeft in naburige dessa's gronden ter ontginning gezocht. Van regeeringswege werd geldelijke steun verleend.

§ 3. *Atjeh en onderhoorigheden.*

Omtrent den politieken toestand en de voornaamste gebeurtenissen gedurende het verslagjaar in Groot-Atjeh kan het volgende medegedeeld worden.

De posten in de geconcentreerde linie werden nu en dan beschoten, doch, met uitzondering van een krachtig vuur bij gelegenheid van de idoe'l-gôrban (het slachtfeest) op 23 t/m 25 Juni 1893, geschiedde dit meestal zoo zwak en op zoo grooten afstand, dat het weinig uitwerking had en enkele salvo's der infanterie dan wel eenige schoten uit het geschut voldoende waren om den vijand te verjagen.

Pogingen van lieden van buiten de linie om daarbinnen vijandelijkheden te plegen kwamen slechts zelden voor. Zoo beproefde eene bende van 15 Atjehers in den avond van den 16den Maart de spoorbaan tusschen Lampeneroet en Lamreng te vernielen, doch zij werd hierin verhinderd door eene brigade marechaussee, die er, ten koste van 2 gewonden, in slaagde de kwaadwilligen, met verlies van 1 doode en 3 gewonden, te verjagen. Den 3den Juli maakte eene andere bende, 10 à 15 man sterk, gebruik van de omstandigheid dat een groot deel der mannelijke bevolking van de III Moekim Oleh Karang, wegens het overlijden van Toekoe Moeda Rajoet, buiten de linie was getrokken, om een inval te doen, doch ook zij werd, met achterlating van 4 dooden en eene belangrijke hoeveelheid wapenen en goederen, door de marechaussee op de vlucht gedreven. Voorts werd de marechaussee nogal eens in scherpe gevechten met smokkelaars gewikkeld, en hoewel de vijand steeds werd verjaagd, dikwijls met achterlating van eenige dooden en van de smokkelwaren, bleven ook aan onze zijde verliezen niet uit.

De opheffing in Mei 1893 van het verbod tegen uitvoer van goederen naar buiten de linie deed het bijna uitgestorven verkeer tusschen de bevolking binnen de linie en die daarbuiten spoedig herleven, maar heeft nog in een ander opzicht goede gevolgen gehad. De bevolking toch van buiten de linie, die naar binnen kwam om hare producten van de hand te zetten en levensbenoodigdheden in te koopen, stond op haren terugweg herhaaldelijk bloot aan de roofzucht van tot de benden van Tengkoe Mad Amin (zie vorig verslag blz. 4) behoorende kwaadwilligen, die, aan velerlei zaken gebrek hebbende, zich overal op of nabij de toegangswegen, zelfs binnen het bereik van het geschutvuur onzer versterkingen, nestelden om aan het noodige te komen. Het meest had men van die roofpartijen in de VI Moekim te lijden, en van lieverlede ontstond daar dan ook een geest van ontevredenheid, die eindelijk naar de wapenen deed grijpen om aan den overlast der kwaadwilligen een einde te maken. Aan het hoofd van deze beweging stelde zich de in vorige verslagen meermalen genoemde Toekoe Oemar, die er het geschikte middel in zag om te voldoen aan den eisch van ons bestuur (zie o. a. het verslag van 1892, blz. 6), dat duidelijke bewijzen zijner goede gezindheid jegens het Gouvernement verlangde alvorens het oor te willen leenen aan zijn reeds herhaardelijk gedaan aanbod om zich te onderwerpen. Wel had Toekoe Oemar's invloed het beschieten van Lamtih en later ook van onze overige posten in de VI Moekim reeds zoogoed als geheel doen ophouden, doch dit was niet voldoende geacht, omdat het bekend was dat het hem weinig moeite zou kosten ook elders in de sagi der XXV Moekim rust te doen ontstaan.

De veranderde stemming der bevolking openbaarde zich het eerst op den 6den Juli, toen eenige lieden uit de kampong Lam Manjang met de kwaadwilligen slaags raakten, terwijl den 9den bij Lamtih een gevecht ontstond, waarbij de vijand 2 dooden, waaronder Panglima Hassan, en 2 gewonden bekwam. Toen Tengkoe Bep, een broeder van Tengkoe Mad Amin, hierover aan Toekoe Oemar te vergeefs rekenschap vroeg, deed hij den 12den Juli een inval in de VI Moekim, op ieder vurende die maar onder schot kwam, met het gevolg dat 2 lieden gedood en een derde gewond werden. Vervolgens viel hij de kampong Tjot Manjang aan, liet er de huizen in brand steken, en trok daarna op Boekit Seboen terug.

Deze daden gaven aanleiding dat Toekoe Oemar, die intusschen het volk der VI Moekim om zich heen verzameld had, den 14den Juli, gesteund door Panglima Mesdjid Raja en diens gewapende volgelingen, tegen Tengkoe Bep oprukte, Boekit Seboen nam en den kwaadwilligen een verlies van 40 dooden en gewonden toebracht, terwijl Tengkoe Bep zelf sneuvelde. Hierdoor aangemoedigd, zette Toekoe Oemar de aanvallende beweging voort en het gelukte der bevolking om de kwaadwilligen tot in de III Moekim Daroeh terug te dringen, waarmede de rust in de IV en VI Moekim hersteld was.

Den 19den Juli had de eerste ontmoeting plaats tusschen den assistent-resident van Groot-Atjeh en Toekoe Oemar, bij welke gelegenheid deze laatste mededeeling deed van het gebeurde, van de redenen, die hem er toe geleid hadden om aldus te handelen, zoomede van het verlangen om de gunst van het Gouvernement te verwerven, terwijl hij verder aanbood de kwaadwilligen uit de geheele sagi der XXV Moekim te verjagen en ze er buiten te houden, mits het Gouvernement hem van wapenen en munitie wilde voorzien. Dit aanbod werd na rijp beraad aangenomen.

Den 28sten Juli trok Toekoe Oemar nu weder tegen de kwaadwilligen op; doch toen het dezen, ten gevolge van de weifelende houding van Toekoe Nja Mohamad uit de IX Moekim, gelukte Tjot Goë te bezetten, zag hij, daardoor in den rug bedreigd, zich genoodzaakt om terug te trekken. Dit minder gunstig verloop van zaken gaf aanleiding tot de inwilliging van Toekoe Oemar's verzoek om zijne panglima's van de Westkust te doen afhalen en tot het bezetten onzerzijds van een tijdelijken post op den heuvel Kasoemba.

Met zijne versterkte strijdkrachten rukte Toekoe Oemar den 2den Augustus voorwaarts, daarbij gesteund door geschutvuur van onze posten Ketapang Doea, Lampeneroet en Lamreng. Hij verdreef de kwaadwilligen tot voorbij Tjot Goë en — van nabij bekend met de ligging en inrichting van Kaloet [1]) — gelukte het hem ook spoedig deze benting te nemen, evenals Tjot Bagaroet, terwijl door twee compagnieën infanterie eene demonstratie bij Lamreng en Lampeneroet werd gemaakt, nadat Tjot Bagaroet en Kaloet door de onzen van uit Lamsiti onder vuur waren genomen. Den 6den Augustus bezetten onze troepen Boekit Daroeh en Boekit Terin, ten einde Toekoe Rajoet van de III Moekim Daroeh in bedwang te houden, den 8sten Augustus Tjot Goë, den 10den Kaloet, en den 16den Tjot Bagaroet.

Hiermede kon, nadat Toekoe Oemar ook nog de benting Inan

[1]) Zie over deze benting het medegedeelde op blz. 8/10 der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1894 (zitting 1893—1894—4 n°. 36).

vermeesterd had, de veldtocht in de XXV Moekim als afgeloopen beschouwd worden. Toekoe Oemar keerde dan ook met zijne hulptroepen huiswaarts. Het voorterrein werd over eene breedte van 1000 M. weder schoongekapt en in September werden Tjot Bagaroet en Kaloet geslecht en ontruimd, hetgeen in Januari jl. ook met den tijdelijken post te Goenoeng Kasoemba geschiedde.

De veiligheid binnen het bezette gebied der XXV Moekim buiten de linie liet daarna over het algemeen weinig meer te wenschen over, al vonden ook een paar malen diefstallen van brugplanken en andere zaken of aanvallen onderweg op onze troepen plaats, bij welke laatste wij echter geen verliezen leden. [1]) Men ging nu met kracht voort met het dichtwerpen van loopgraven en het slechten van bentings, terwijl een vijandelijke vuurmond op Atjeh-hoofd, vanwaar de schepen in de Suratte-passage herhaaldelijk waren beschoten, onbruikbaar werd gemaakt, de wegen en bruggen weder in orde werden gebracht en de tijdelijke posten in het telephoonnet der geconcentreerde linie werden opgenomen; alles zonder dat de bevolking ons in eenig opzicht bemoeielijkte.

Er bestond dan ook nu geen reden meer om aan Toekoe Oemar de door hem verlangde begenadiging langer te onthouden. Op den 30sten September werd door hem en 15 zijner panglima's de eed van trouw en onderwerping aan het Gouvernement afgelegd, waarna hem, onder toekenning van den naam van Toekoe Djohan Pahalawan en van den titel van panglima prang besar, namens de Regeering, vergiffenis werd geschonken voor hetgeen vroeger door hem tegen het Gouvernement was misdreven, met de verzekering dat hem deswege geen straf of boete zou worden opgelegd.

Den 15den Augustus had inmiddels ook Toekoe Nja Bantah, panglima sagi der XXVI Moekim, zich tot het bestuur gewend met het verzoek om ook in zijn gebied te mogen uitrukken, ten einde dit van kwaadwilligen te zuiveren, mits het bestuur hem op dezelfde wijze wilde steunen als het Toekoe Oemar gesteund had; welk aanbod werd aangenomen, nadat Toekoe Neq van Merassa beloofd had zijn schoonzoon met volk, wapenen en geld te zullen helpen.

In den nacht van 1 op 2 September nam de veldtocht van Nja Bantah een aanvang met het bezetten van de bentings te Tjot Paklat, waarop een hevig gevecht volgde, dat met de verdrijving van de kwaadwilligen eindigde. Ook Oleh Tjoet en Lamgoet werden vermeesterd, doch deze laatste versterking werd door Tengkoe Tjoet, hoeloebalang van de XIII Moekim Toengkoeb, die haar bezet had moeten houden, weder verlaten, zoodat het noodzakelijk bleek Oleh Tjoet door onze troepen te doen bezetten, terwijl de bondgenooten het den 8sten September zoo zwaar te verantwoorden kregen, dat ook Tjot Paklat tijdelijk door een detachement infanterie moest worden bezet. Zoowel door de kwaadwilligen als door de bondgenooten waren zware verliezen geleden, waardoor het de volgende dagen bij schermutselingen bleef, totdat het den bondgenooten gelukte de kampong Lam Baloi, op de grens met de III Moekim Lamrabo, te vermeesteren. Daarna werd Tjot Praboe genomen, dat, tegen ontruiming van Oleh Tjoet, door de onzen werd bezet. Nabij Lamgoet bleven de kwaadwilligen echter in het voordeel en waagden zij zelfs een aanval op de stellingen van Tengkoe Tjoet Toengkoeb, die wel is waar zoo krachtig werd afgeslagen, dat de vijand genoodzaakt was op Lamnga terug te trekken, doch niet dan nadat 3 kampongs door hem in de asch waren gelegd. Den 12den September zag de vijand zich genoodzaakt om Missigit Ateuh prijs te geven, dat den volgenden dag door onze troepen werd bezet. Den 21sten rukten de bondgenooten, gesteund door het vuur van Roempit en Boekit Karang, naar Toengkoeb, dat in den nacht door den vijand ontruimd en den 27sten September door onze troepen bezet werd, waarna de verlaten bentings werden geslecht. Voorts werd, om mogelijke aanvallen op Kroengkali, de woonplaats van Tengkoe Tjoet Toengkoeb, te verhinderen, den 6den October ook daar eene bezetting gelegd.

Tengkoe Tjoet Toengkoeb zelf werd, toen hij na den val van Toengkoeb allerlei uitvluchten bleek te zoeken om zich aan de verdere bewegingen te onttrekken, en het gevaarlijk werd geacht langer met hem te onderhandelen, door den gewestelijken gouverneur voorloopig naar Melaboeh verwijderd, in afwachting dat de toestand in de XIII Moekim zijn terugkeer zou veroorloven (wat eenigen tijd later werkelijk het geval bleek te zijn).

Door dezen laatsten maatregel kwam een einde aan het dralen van Nja Bantah en rukte deze vooruit in de richting van Lamgoet, doch de troepen van Toekoe Neq van Merassa, die intusschen versterkt waren met een honderdtal strijders onder Toekoe Tjihiq, radja van Samalanga en schoonzoon van Toekoe Neq, braken deze beweging te vroeg af, zoodat Nja Bantah met zware verliezen tot in Tjot Praboe teruggedrongen en hij zelf gewond werd (16 October). Van deze verwonding, alsmede van eene tijdelijke afwezigheid van Toekoe Neq, maakten de kwaadwilligen in den nacht van 19 op 20 October gebruik om drie stellingen, waaronder Missigit Siëm, tusschen Toengkoeb en Kroengkali, te bezetten, waardoor de gemeenschap tusschen beide posten werd verbroken en onze transporten den volgenden morgen hevig beschoten werden.

Om de gemeenschap met Kroengkali te herstellen, werd te Lamjong, onder de orders van den luitenant-kolonel der infanterie F. P. Sievers, eene colonne samengetrokken van het 3de bataljon infanterie en van de posten der geconcentreerde linie, waarbij eene sectie bergartillerie, een detachement genietroepen en ambulance gevoegd werden. Na een hevig vuurgevecht, waarbij den vijand gevoelige verliezen werden toegebracht, ontruimde deze twee van zijne stellingen, waaronder Missigit Siëm. Het late middaguur dwong onze troepen om het gevecht af te breken, waarop door een gedeelte der colonne het bivak betrokken werd ten westen van genoemde missigit en de andere troepen naar hunne garnizoenen terugkeerden. Een transport, in den namiddag met het eten der manschappen en met munitie naar de colonne gezonden, geraakte — door de duisternis misleid — voorbij het bivak en stootte op eene versperring ter zijde van de door den vijand nog bezette versterking, welke des morgens aan de detachementen van Kroengkali den doortocht had belet. In gevecht geraakt, drong het transport door en bereikte onzen tijdelijken post Kroengkali.

Ten einde de kwaadwilligen ook uit de derde nog door hen bezette positie te verdrijven, werd den volgenden dag (den 21sten) nog eene compagnie (van het 12de bataljon infanterie) naar het gevechtsterrein gezonden, maar het bleek dat de bedoelde positie in den voorgaanden nacht ontruimd, en door den vijand zuidwaarts van den weg eene stelling ingenomen was, van waar hij onze troepen beschoot. Ook deze stelling werd echter spoedig door hem verlaten, en de gemeenschap met Kroengkali was hiermede weder hersteld.

Onze verliezen bedroegen op den 20sten en 21sten October: aan gesneuvelden 1 officier, de 1ste luitenant der infanterie J. J. P. Weijerman, en 3 minderen (onder welke laatsten 2 Europeanen), en aan gewonden 3 officieren en 32 minderen (onder welke laatsten 25 Europeanen).

Het gebeurde had inmiddels de overtuiging gevestigd, dat het de voorkeur verdiende de leiding van de operatiën der bondgenooten opnieuw aan Toekoe Djohan Pahalawan toe te vertrouwen. Reeds den 21sten verscheen deze, aanvankelijk met 100 man, in het veld, waarop hem Missigit Siëm en de benting van Tengkoe Tjoet Toengkoeb te Kroengkali ter bezetting werden overgedragen. Hij nam nu maatregelen om eene grootere strijdmacht op de been te brengen en liet, behalve van Panglima Mesdjid Raja en van Toekoe Nja Mohamad uit de IX Moekim, wiens volk onder bevel van den even strijdlustigen als voortvarenden Wakil Joesoef van Lohong was gesteld, nog versterking halen van Melaboeh, bestaande uit Tengkoe Paneh met 68 volgelingen.

Den 5den November rukten onze bondgenooten, onder aanvoering van Toekoe Djohan Pahalawan, tegen den vijand op en het gelukte hun, veelal gesteund door geschutvuur van onze posten en van eene sectie bergartillerie, de verschillende vijandelijke bentings in de XXVI Moekim (Gleh Broek, Lamkarang, Tjot Lamei, Lamsabang, Lamtemin, Kotta Habib, Missigit Lepong, Tjot Laweh en Boengtjala) te nemen, terwijl Lamgoet door den vijand ontruimd werd. De kwaadwilligen vertoonden zich nu niet meer, maar beschoten af en toe onzen tijdelijken post Tjot Rang (den 17den November bezet na ontruiming en slechting van Tjot Paklat), zonder echter schade aan te richten.

In December keerden vele uitgewekenen in de XXVI Moekim terug, hoewel hun zulks zeer lastig werd gemaakt door allerlei slecht volk, dat hun den terugtocht trachtte af te snijden. Bij een dier gelegenheden werden eenige kwaadwilligen gevangen genomen en aan het bestuur overgeleverd. Daarop verbeterde de toestand zeer, terwijl Tengkoe Tjoet Toengkoeb — inmiddels van Melaboeh teruggekeerd (zie hooger) — zooveel medewerking toonde dat de tijdelijke post te Kroengkali den 20sten Januari 1894 kon worden opgeheven. Daarentegen werd den 22sten Februari een nieuwe tijdelijke post opgericht te Kroeng Gloempang, ten zuidwesten van Pajaoe, aan den weg van Toengkoeb naar Montassik.

Eenmaal zoover gevorderd, dat de geconcentreerde linie zoowel uit de sagi der XXV als uit die der XXVI Moekim niet meer bestookt werd, bleek het noodzakelijk ook in de XXII Moekim en in de eerste plaats in de VII Moekim Baid te ageeren. Den

[1]) Onze tijdelijke posten Boekit Daroeh en Boekit Terin evenwel werden in den aanvang van 1894 enkele malen door den vijand beschoten. Op 7 en 8 Februari sneuvelde dientengevolge 1 Europeesch fuselier en werden 2 andere gewond.

19den November rukte Toekoe Djohan Pahalawan op en versterkte achtereenvolgens Bada, Kajoe-Leh en Lambarih, waarop de vijand Lamtengah ontruimde. Nadat den 30sten November Lambarih tijdelijk door onze troepen was bezet, werd den 1sten December de beweging voortgezet tegen Anagaloeng, dat den volgenden dag in handen van Toekoe Djohan Pahalawan viel, en waar in onze oude versterking eene bezetting werd gelegd. [1] Tengkoe Moeda Baid, het hoofd der VII Moekim Baid, kwam daarop zijne opwachting maken en legde, na een kostbaren diamant als onderpand voor zijne goede trouw te hebben gegeven, plechtig de verklaring af dat hij de rust en orde in zijn gebied zou handhaven.

In de tweede helft van December maakte Toekoe Nja Bantah een tocht naar de III Moekim Kerkoen, waar hij, met behulp van de bevolking, de kwaadwilligen wist te verjagen. Daarop viel hij in de V Moekim Montassik, waar onze transporten en de wegwerkers op den weg van Lambaroe naar Anagaloeng dagelijks beschoten werden. Hij had echter weinig succes, maar nadat den 28sten Januari 1894 Toekoe Djohan Pahalawan, in vereeniging met hem en Tengkoe Tjoet Toengkoeb, te velde was getrokken, hielden bedoelde beschietingen spoedig op, voornamelijk ten gevolge van het bezetten van de veroverde benting Lam Soet op den rechteroever der Atjeh-rivier, eerst door de bondgenooten, later (8 Februari) door onze troepen. (Tevens werd toen onzerzijds een aanvang gemaakt met het oprichten op denzelfden rivieroever van een blokhuis te Lam Paleuh.)

Intusschen was de rust in de III Moekim Kerkoen weder verstoord door een aanval op den wachtpost Tjot Bada, welke aanval wel werd afgeslagen, maar eerst nadat 2 man van de bezetting afgemaakt en 10 anderen verwond waren. De vijand richtte zich nu tegen het zooeven bedoelde, nog niet voltooide blokhuis te Lam Paleuh, doch het gelukte Toekoe Djohan Pahalawan hem te verdrijven en, door onze artillerie gesteund, den 1sten Maart de versterking Senelop te vermeesteren, die voorloopig door onze bondgenooten, maar spoedig daarop door onze troepen bezet werd.

In de verschillende districten, waaruit de kwaadwilligen verdreven werden, kreeg de bevolking vergoeding voor de geleden schade, terwijl aan de gewonden onder de bondgenooten eene som ineens, als smartegeld, werd toegekend en aan de nagelaten betrekkingen der gesneuvelden hun verlies volgens de Atjehsche adat werd goedgemaakt. Voorts werd de gewestelijke gouverneur gemachtigd om uit de hem daartoe ter beschikking gestelde fondsen aan de moekimhoofden, naar gelang zij zouden blijken de rust en orde in hun gebied ook verder te handhaven, bij wijze van voorloopig traktement, zekere geldelijke uitkeeringen te doen.

Sinds kan de toestand in Groot-Atjeh over het algemeen bevredigend genoemd worden.

Buiten en binnen de linie vindt geleidelijk een levendiger verkeer plaats; overal is de sawaharbeid hervat, terwijl de verhouding tusschen de troepen en de bevolking goed wordt genoemd. In het belang der rust en orde zijn op verschillende plaatsen door de bevolking wachtposten betrokken, welker bezettingen van bestuurswege van voeding worden voorzien, terwijl een door Toekoe Djohan Pahalawan tijdelijk opgericht korps geregelde hulptroepen, ter sterkte van 250 man, van bestuurswege bezoldigd wordt en steeds gereed moet zijn om de rust, waar noodig, te herstellen. In de XXII Moekim evenwel heeft de bevolking, onder den invloed van eenige nog tot verzet geneigde hoofden, tot dusver weinig blijk van instemming met onze plannen gegeven, niettegenstaande Tengkoe Moeda Soleiman, die de vroeger afgebroken onderhandelingen weder aanknoopte, in Juni 1893 te Kotta Radja als plaatsvervanger van den nog jeugdigen Panglima Polim, wettig sagihoofd der XXII Moekim, erkend en bevestigd was.

Zooals reeds in een der laatste gedeelten van 't vorig verslag (blz. 272) werd aangeteekend, kwam in den verderen loop van 1893 de in hoofdstuk **C** van dat verslag besproken scheepvaartregeling [2]) nog voor verdere gedeelten van het Atjehsche kustgebied in werking. Den 19den Juni was dit namelijk het geval voor het gedeelte der Noordkust, gelegen tusschen Olehleh ten westen en Kwala Lengah (West-Pedir) ten oosten, doch den 25sten Maart jl. moest de haven van Kroeng-Raija (Groot-Atjeh) met het aangrenzend kustgebied van Kwala Lengah ten oosten tot aan Pedro-punt ten westen, wegens de houding van hoofden en bevolking, weder voor de kustvaart worden gesloten. Den 11den December 1893 werd, in verband met de inmiddels gebleken goede gezindheid van Toekoe Djohan Pahalawan (zie hooger), de scheepvaartregeling toepasselijk verklaard op het kustgebied van Olehleh af westwaarts tot Kwala Kloewang op de Westkust. In de ter Westkust gelegen landschappen Kloewang, Patih, Lagen, Telok Gloempang, Rigas en Tjellang is echter nog niet tot het toelaten van de kustvaart en den onbeperkten uitvoer van producten kunnen overgegaan worden, omdat met de radja's geene overeenstemming was te verkrijgen omtrent de hun toekomende aandeelen in de hassil-radja, waarvan ook Toekoe Djohan Pahalawan uit kracht zijner vroegere veroveringen een aandeel vordert. Langs het kustgebied dier staatjes is daarentegen sedert 7 December jl. het visschen wel toegestaan, om de bevolking, die er in de vischvangst een middel van bestaan vindt, niet onnoodig langer in haar levensonderhoud te hinderen.

Ten gevolge van het opheffen der sluiting van de straks gemelde en van de in 't vorig verslag (blz. 6) genoemde kustgedeelten was de handel over 't algemeen levendiger dan in 1892. Vooral ter Noordkust was veel vertier sedert de haven van Telok Semawé was opengesteld. Ter Oostkust echter oefenden de geringe peperoogst en de met den gedaalden dollarkoers verband houdende lage marktprijzen voor het product een nadeeligen invloed op den handel uit. Eene Pinangsche firma bracht een nieuw stoomschip in de vaart, zoodat Edi en Telok Semawé, behalve door de schepen der Paketvaartmaatschappij, door vier handelsstoomers geregeld worden bezocht. Ter Westkust zal de uitvoer in de eerste twee of drie jaren waarschijnlijk geringer zijn dan in 1893, ten gevolge van de omstandigheid, dat er toen nog voorraden van vroegere jaren aanwezig waren. Het personenvervoer is verminderd, sedert — naar aanleiding van de nader te vermelden overvalling aan boord van het stoomschip *Raija Kongsi Atjeh* — bepaald is dat geen Atjehers, behalve de inladers en zij die bij de besturende ambtenaren als volkomen betrouwbaar bekend staan, van de handelsstoomers mogen gebruik maken, welke maatregel echter ten goede is gekomen aan de eigenaars van zeilvaartuigen. Opmerking verdient, naar bericht wordt, dat zoowel de in- als de uitvoer langzamerhand geheel in handen komen van Atjehsche handelaars, die hunne Chineesche concurrenten meer en meer terugdringen, terwijl voorts ook het meerendeel der voor de kustvaart gebezigde vaartuigen en zelfs de meeste laadprauwen thans met Atjehers bemand zijn, in tegenstelling met eenige jaren geleden, toen alleen Chineezen daarvoor gebruikt werden.

Met de werken op het eiland Weh, ten dienste van het door de aannemers der kolenleverantie in Atjeh (de firma de Lange en C°. te Batavia), in het belang van den afzet der Ombilien-kolen, aldaar op te richten kolenstation, welke werken vóór of op 30 Juni 1894 zouden moeten gereed zijn (verg. laatstelijk het vorig verslag blz. 263), was, volgens berichten van April jl., nog niet begonnen. Een verzoek van genoemde firma om één jaar uitstel was omstreeks dien tijd bij de Indische Regeering in behandeling.

Met betrekking tot de teelt van voedings- en nijverheidsgewassen in het gewest Atjeh en onderhoorigheden is voor dit gedeelte van het verslag het volgende gemeld. Behalve ter Oostkust van Atjeh, waar muizen aan het gewas veel schade toebrachten, slaagde de rijstoogst over het algemeen vrij bevredigend en in de Pedir-streek zelfs zeer gunstig. Toch was in vele streken de opbrengst niet voldoende voor de behoefte, zoodat aldaar in het ontbrekende moest voorzien worden door invoer uit Pinang en Singapore. De uitkomsten van den peperoogst waren, ten gevolge van de ongunstige weersgesteldheid, zoowel wat de qualiteit als wat de quantiteit van het product betreft, minder bevredigend dan in 1892; gingen toen 174 640 pikol naar Pinang en Padang, in 1893 bedroegen de uitvoeren derwaarts niet meer dan 151 035 pikol. Daarentegen ging er in 1893 belangrijk meer dan in één der drie voorafgegane jaren in pinangnoten om, vermoedelijk doordien ter Noordkust, waar vele pinang-aanplantingen gedurende de sluiting der kust waren verwaarloosd, van deze cultuur weder meer werk werd gemaakt. De uitvoeren bereikten een totaal van 67 103 pikol, zijnde nagenoeg evenveel als in de jaren 1890 t/m 1892 gezamenlijk.

Over den staat der volksgezondheid viel over het algemeen niet te klagen. Epidemieën kwamen niet voor en het aantal koortslijders was geringer dan gewoonlijk. Op het eiland Weh heerschte onder het werkvolk, voornamelijk onder de Chineezen, de berriberri, terwijl in bijna alle onderhoorigheden sporadische gevallen van pokken werden waargenomen, welke ziekte echter een goedaardig karakter droeg. De veestapel had niet noemenswaardig van ziekten te lijden.

---

[1]) Tusschen onze tijdelijke posten Lambarih en Anagaloeng uitte zich de werkzaamheid des vijands sedert nog door beschietingen op onze transporten, patrouilles en wegwerkers, zoomede door het beschadigen van bruggen. Ten gevolge van die beschietingen werden, volgens de tot het begin van April jl. te Batavia ontvangen berichten, behalve 2 dwangarbeiders, 6 mindere militairen gewond, daaronder 4 Europeanen, van wie er 2 aan de bekomen wonden stierven.

[2]) Zie daarover ook de Memorie van Antwoord dd. 19 Juli 1893 op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende het wetsontwerp tot verhooging der Indische begrooting voor 1893 (zitting 1892—1893—**161**—n°. 7).

De veiligheid liet, voor zooveel Groot-Atjeh betreft, binnen de geconcentreerde linie zoogoed als niet te wenschen over; daarbuiten werd de toestand beheerscht door de operatiën tot verdrijving van de kwaadwilligen uit de XXV, de XXVI en een gedeelte der XXII Moekim. Ter Oostkust was de onrustige toestand, waarin sommige landschappen verkeerden ten gevolge van het verblijf van Nja Makam (zie over dezen ook in § 9 van dit hoofdstuk), en ter Noordkust de gespannen verhouding, die nog tusschen de meeste staatjes valt op te merken, op de algemeene veiligheid van ongunstigen invloed. Alleen de hoofden der nabij onze vestigingen te Edi en te Telok Semawé gelegen rijkjes geven zich moeite om misdadigers op te sporen en aan het bestuur uit te leveren.

Ter zee vond in den nacht van 20 Juli 1893 aan boord van het Nederlandsch-Indische stoomschip *Raija Kongsi Atjeh* op zijne reis van Telok Semawé naar Edi een betreurenswaardig voorval plaats. Een twaalftal Atjehers, van Aloer Niri (Perlak) en Pedir afkomstig, die als passagiers aan boord waren genomen, overvielen, toen het schip ter hoogte van Diamantpunt gekomen was, op verraderlijke wijze de bemanning en de medepassagiers, meerendeels Chineezen, en richtten een vreeselijk bloedbad onder hen aan, waarna een der amokmakers het roer in handen nam en het schip nog in denzelfden nacht in het gebied van Simpang Olim deed stranden. De roovers maakten zich nu van eenige gelden en goederen meester en voerden, toen zij het vaartuig verlieten, eenige passagiers (geen Europeanen) als gevangenen mede. Bij dit voorval verloren 2 Europeanen en 24 inlanders en vreemde oosterlingen het leven. Toen het flottieljevaartuig *Madura* den volgenden morgen de *Raija Kongsi Atjeh* te hulp kwam, welke oorlogsbodem het schip eenige dagen daarna vlot bracht, werden aan boord ook nog 12 gekwetsten gevonden, die door het flottieljevaartuig *Ceram* naar Telok Semawé werden vervoerd, waar zij, na verpleging in de militaire ziekenzaal, allen herstelden. De gevangenen herkregen na korteren of langeren tijd allen hunne vrijheid.

Omtrent het voorgevallene in de verschillende landschappen, die de onderhoorigheden van het gewest uitmaken, kan verder het volgende vermeld worden.

Noord- en Oostkust. Te Segli werd onze versterking weder met tusschenpoozen beschoten, hetgeen er toe leidde dat de postcommandant den 23sten Mei 1893 met een detachement van 75 bajonetten uitrukte om de benden, die zich geregeld bij de kampongs Pekan Baroe en Pekan Sot ophielden, en die steun vonden bij de ingezetenen der vele waqf-kampongs, welke daartoe van den pretendent-sultan de opdracht hadden ontvangen, uit hunne stellingen te verdrijven, hetgeen slaagde zonder dat aan onze zijde verliezen geleden werden.

De verwachting dat het bewijs van toenadering, door Toekoe Bintara Kemangan, radja van Gighen, en Toekoe Mohamad Panglima Megoi, een hoeloebalang der federatie Gighen, gegeven door hunne opkomst naar Kotta Radja, respectievelijk in Maart en Mei 1893 (verg. het vorig verslag blz. 6)[1], zou kunnen worden benuttigd om een einde te maken aan het verblijf der vijandelijke benden in genoemde kampongs, bleek ijdel te zijn. Bintara Kemangan trachtte wel door onze bemiddeling tot eene verzoening te geraken met Bintara Paleuh, het hoofd der III Moekim Gighen, dat zich sedert 1885 bij de federatie Pedir heeft aangesloten, maar hij toonde weinig lust om, zelfs met onzen steun, den strijd tegen de partij van verzet te beginnen. Ook de hoofden en ingezetenen van Pekan Baroe en Pekan Sot wendden zich tevergeefs tot hem om hulp.

In de verhouding tusschen Toekoe Radja Pakeh van Pedir en zijn broeder Toekoe Radja Pedir (verg. het verslag van 1892 blz. 7) kwam geene verbetering; wel voldeden beiden aan de oproeping van Toeankoe Mohamad Daoed, die te Kemala hunne geschillen zou beslechten, maar deze poging tot verzoening is afgestuit op den eisch van Toekoe Radja Pedir tot afstand van Kwala Laoeng, waaraan Toekoe Radja Pakeh niet wilde toegeven.

Den 1sten Juni werd een tot het flottieljevaartuig *Lombok* behoorend detachement schepelingen, terwijl het zich te Segli aan wal bevond om schijf te schieten, onverwachts door een sterk gewapenden Pedirees aangevallen, met het gevolg dat één der schepelingen doodelijk en drie anderen licht verwond werden, waarna de aanvaller door de onzen werd afgemaakt.

In het landschap Merdoe werd, voornamelijk door de schuld van Radja Toekoe Moeda Tjihik, de rust op ernstige wijze verstoord. Genoemd hoofd had in 1891 eene overeenkomst gesloten met zijn neef Toekoe Bin Sech, waarbij aan dezen de inkomsten van Kwala Beratjan werden toegekend, op voorwaarde dat hij hem zou steunen in den toen ophanden zijnden strijd tegen Toekoe Bin Pekan (verg. het verslag van 1892 blz. 7). Dit geschiedde. Toekoe Bin Pekan werd uit Merdoe verdreven, maar keerde, na zich aan de hem gestelde eischen onderworpen te hebben, in het volgende jaar terug. Toen nu Merdoe voor de kustvaart werd opengesteld, wilde Toekoe Moeda Tjihik zijne vroegere belofte niet nakomen, onder voorwendsel dat Toekoe Bin Sech de bepalingen der overeenkomst niet naar behooren had nageleefd; hij verbond zich met Toekoe Bin Pekan, maar beiden werden door Toekoe Bin Sech, die bij de radja's van Samalanga en Pantei Radja steun gevonden had, verslagen en moesten vluchten. Nadat het zeegebied van Merdoe en Samalanga tijdelijk voor de prauwvaart gesloten was, werden de vijandelijkheden gestaakt en konden de gevluchten terugkeeren. Zoowel Toekoe Moeda Tjihik als Toekoe Bin Sech hebben de tusschenkomst van ons bestuur voor eene verzoening ingeroepen.

De bekende Po Tjoet Maligoi, tante van den radja van Samalanga, Toekoe Mohamad Alibassa, is in November 1893 overleden, waardoor dien jeugdigen bestuurder een groote steun ontvallen is. Over diens gezindheid jegens het Gouvernement viel niet te klagen; zoomin als over de houding van Toekoe Tjihik Semaoen van Pasangan. Door het teruggeven van de vroeger veroverde landstreken aan de rechtmatige hoofden (verg. het vorig verslag blz. 6) is de radja van Pasangan in eene moeielijke positie gekomen tegenover zijne broeders, die daar het gezag in handen hadden, en tegenover zijne onderhoorigen, die gedurende eenige jaren ten koste van de bevolking der onderworpen streken hadden geleefd. Van de panglima's, die zich nu door strand- en zeeroof een bestaan trachtten te verschaffen, werden er, op aandringen van het bestuur, twee, waaronder de aanvoerder der bende, door den radja uitgeleverd, hetgeen de anderen waarschijnlijk wel tot inkeer zal brengen. De door het bestuur aangewende pogingen om tusschen de hoofden van Samalanga en Pasangan eene verzoening te bewerken zijn mislukt.

Toekoe Bintara Setia Moeda van Kloempang Doea is steeds vijandig gezind tegenover Pasangan. Bij al de door hem ingebrachte klachten is echter gebleken dat hij ongelijk heeft, en alleen de vrees, dat hij noch bij het bestuur, noch bij de hoofden van Sawang, Nisam, Tjoenda en Bajoe steun zal vinden, weerhoudt hem van vijandelijkheden.

De verhouding van den radja van Sawang tot ons bestuur was zeer vriendschappelijk. Hij oefent over zijne onderhoorigen groot gezag uit en verkeert in vrij gunstige financieele omstandigheden, doordien in zijn gebied veel meer rijst geproduceerd wordt dan voor de behoefte der bevolking noodig is. De bestuurder van Nisam maakte aanspraak op een deel van Boeloeh, dat altijd tot de onderhoorigheden van Tjoenda behoord had, maar zijne vordering werd, na een ter plaatse gehouden onderzoek, afgewezen, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot eene verwijdering tusschen beide hoofden. Daar de radja van Tjoenda door onrechtmatige handelingen zijne onderhoorigen van zich vervreemd had en het gezag niet langer kon handhaven, werd zijn zoon met het bestuur over dat landschap belast.

Te Telok Semawé, waar in Augustus de bezetting van ons etablissement tijdelijk met 1 officier en 25 minderen versterkt werd, drongen 8 kwaadwilligen, blijkbaar met het doel om te rooven, in den nacht van 20 op 21 Augustus het erf der controleurswoning binnen, verwondden 2 oppassers doodelijk en 2 andere licht, doch namen bij het verschijnen van de militaire macht de vlucht, zonder iets te hebben kunnen bemachtigen. Eene poging om de afsluiting van het nieuwe etablissement te Telok Semawé te verbreken, werd door de Atjehsche wakers verijdeld. Maar een ernstiger feit vond den 21sten Maart 1894 plaats, toen 2 gewapende Atjehers den plaatselijken militairen commandant, den assistent-resident en den controleur, die zich ongewapend buiten het hek der versterking hadden begeven om een nieuw aangelegden weg in oogenschouw te nemen, in de onmiddellijke nabijheid van het etablissement overvielen en zwaar verwondden. Van 3 bedienden, die hunne meesters wilden te hulp komen, werden er 2 gewond en 1 gedood, terwijl ook een politie-oppasser zware verwondingen bekwam. Van de aanvallers werd een door een politie-oppasser afgemaakt en de andere neergeschoten. De maharadja van Telok

[1] Bij die gelegenheid werd aan genoemden radja van Gighen alsnog met grooten luister uitgereikt de door hem reeds in Januari 1886 geteekende en in datzelfde jaar door de Indische Regeering goedgekeurde en bekrachtigde verklaring in 18 artikelen, betreffende zijne verplichtingen tegenover het Gouvernement, welke plechtigheid nog niet had kunnen plaats vinden. De door Panglima Megoi, tijdens zijn aanwezen te Kotta Radja, op 3 Mei 1893 afgelegde gelijksoortige verklaring, zoomede de voor hem bestemde akte van erkenning en bevestiging werden goedgekeurd en bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 20 December 1893 nº. 18.

Semawé, die als een rechtvaardig en verstandig bestuurder bekend staat, en zoowel door het uitzenden van bevolkingspatrouilles als door strenge handhaving van het verbod tegen het dragen van wapenen, al het mogelijke doet om aan de rustverstoringen in zijn gebied een einde te maken, betuigde schriftelijk zijn leedwezen over het gebeurde.

Onze verhouding tot de hoofden van Gedong, die vroeger steeds ongunstig was, laat in den laatsten tijd weinig te wenschen over. De nieuwe bestuurder, Radja Hitam, werd den 29sten Mei 1893 te Kotta Radja beëedigd en geïnstalleerd. De door hem afgelegde verklaring, betreffende zijne verplichtingen tegenover het Gouvernement, zoomede de voor hem bestemde akte van erkenning en bevestiging werden goedgekeurd en bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 17 September 1893 nº. 17.

Door het overlijden in December van den radja van Kerti moet het bestuur over dat landschap in eene zijlinie overgaan.

De Groot-Atjehsche bevolking van het landschap Simpang Olim bleef zeer vijandig tegen ons gestemd, en gaf daarvan blijk bij gelegenheid van de hooger vermelde moordpartij aan boord van het stoomschip *Raija Kongsi Atjeh*, dat, na het misdrijf, in het gebied van Simpang Olim op strand werd gezet, terwijl zij ook de marine-vaartuigen beschoot, die in October een tocht op de Arakoendoer-rivier maakten. Wel heeft Toekoe Moeda Oesoef, zoon van den vroeger door ons verdreven radja van Simpang Olim, na het vertrek van den hooger reeds genoemden Nja Makam, pogingen gedaan om met het bestuur in aanraking te komen, maar aangezien hij niet geneigd schijnt te zijn om zich onvoorwaardelijk te onderwerpen, werd onzerzijds geen toenadering getoond en is intusschen Simpang Olim voor de prauwvaart gesloten gehouden. Toekoe Moeda Lamkota, de door ons gezag erkende radja van Simpang Olim, hield gewoonlijk verblijf te Edi en heeft in zijn land niet den minsten invloed. De hoofden van het landschap Tandjong Semantoh hebben de eigenaars van peper in Simpang Olim geholpen om hun product clandestien uit te voeren, waarom de hassil-radja, die bij wijze van voorzorgsmaatregel over de geheele Oostkust door het bestuur te Edi werd geïnd, gedeeltelijk is verbeurd verklaard. Voorts werd op de te Edi geïnde hassil nog ingehouden eene som van f 58 225, als oorlogsschatting opgelegd aan eenige landschappen ter Oostkust wegens het verleenen van bijstand aan de doortrekkende benden van Nja Makam. Door deze inhouding werden de kosten gedekt van de tijdelijke versterking van het garnizoen te Edi, waarvan melding is gemaakt op blz. 7 van het vorig verslag.

Toekoe Bintara Moeda van Bagoh is verslaafd aan het gebruik van opium en mist de noodige energie om zich flink te doen gelden. De welvaart in zijn land gaat dan ook zeer achteruit.

Te Edi wisten een viertal Atjehers den 1sten Februari jl. de naar de versterking aldaar terugkeerende wacht van het blokhuis op den Boekit Roembia te bespringen, 3 minderen (waaronder 2 Europeanen) te verwonden en 3 geweren buit te maken, terwijl de aanvallers ongedeerd bleven. Behoudens dit trouwens op zich zelf staand feit was de stand van zaken in Edi bevredigend te noemen. De voogden van den jeugdigen radja van Edi-Besar hebben de meest welwillende medewerking aan het bestuur betoond, zoowel bij het regelen van de afbetaling der schulden van den vorigen bestuurder Toekoe Tjihik, als bij het vaststellen van de verhouding tusschen zijn opvolger en de hem ondergeschikte hoofden. Op hun verzoek worden de inkomsten van den jeugdigen radja thans door den controleur beheerd, die eene vaste maandelijksche toelage voor onderhoud uitkeert, terwijl het overschietende aan de crediteuren van den boedel wordt uitbetaald. De hoofden hebben hunne ingenomenheid met de gemaakte regelingen bewezen door openlijk partij te kiezen tegen de benden van Nja Makam en Toekoe Matang Oebi, die dan ook geene vijandelijkheden tegen onze vestiging hebben durven ondernemen. Het huwelijk tusschen den jongen vorst en de dochter van Toekoe Tjihik Perlak heeft de betrekkingen met dat landschap zeer verbeterd.

Habib Mohamad van Pedawa-Besar is ons goedgezind. Door den achteruitgang der pepercultuur hebben zijne inkomsten eene groote vermindering ondergaan.

Ofschoon Toekoe Tjihik, radja van Perlak, nog even mild is als vroeger met zijne betuigingen van trouw en gehechtheid aan het Gouvernement, heeft de ondervinding opnieuw bewezen hoe weinig op zijne woorden te rekenen valt. Bij het optreden van Nja Makam in Tamiang (zie vorig verslag, blz. 6/7 en 14/17, zoomede § 9 hierna) sloten niet alleen de hoofden der Perlaksche onderhoorigheden Simpang Anas en Aloer Niri, maar ook de zwagers van Toekoe Tjihik, alsmede de bendehoofden Sech Loeboe en Nja Mohamad, voor wier handelingen Toekoe Tjihik zich persoonlijk borg had gesteld, zich bij Nja Makam aan. Openlijk werden gelden voor den heiligen oorlog geïnd, en de handelaren werden zelfs gedwongen om daartoe bij te dragen, zonder dat Toekoe Tjihik eene enkele poging deed om dit te beletten. Daar het duidelijk was dat zijne werkeloosheid aan onwil moest worden toegeschreven, werd hem eene boete opgelegd, die werd ingehouden van de hem toekomende hassil. Hij tracht thans de schade op de petoewah's te verhalen, hetgeen zulk eene algemeene ontevredenheid heeft doen ontstaan, dat een ernstige opstand te wachten is, indien hij niet van die pogingen afziet. De familieleden van Toekoe Tjihik, die vroeger herhaaldelijk klachten tegen hem bij het bestuur hebben ingebracht, namen aan de vijandelijkheden in Tamiang geen deel; zij heffen thans eigenmachtig belasting van de ingevoerde goederen en berooven de handelaren, die te vergeefs bij den radja bescherming zoeken. Waarschijnlijk, zoo wordt bericht, willen zij, en vooral hun hoofd Panglima Prang Bintara Brahim, den toestand zoo onhoudbaar maken dat de petoewah's zelven Toekoe Tjihik van het bestuur ontzetten. In den laatsten tijd komt Bintara Brahim herhaaldelijk te Edi en doet alle moeite om ons van zijne goede bedoelingen te overtuigen, doch zijne antecedenten zijn zoo ongunstig dat niet veel van hem te verwachten is. Zijne verzoeken om, zoo noodig, met wapenen en munitie geholpen te worden, zijn dan ook steeds afgewezen. De ingezetenen van Simpang Anas en Aloer Niri zijn ons bepaald vijandig en hebben zich zoo dikwijls aan roof en moord schuldig gemaakt, dat voor Chineesche vaartuigen het verbod is uitgevaardigd zich daarheen te begeven. De voortdurende vexatiën van Said Djafar van Soengei Raija, mede eene onderhoorigheid van Perlak, en zijne familieleden hadden ten gevolge dat de meeste hoofden in Augustus in verzet kwamen en den radja noodzaakten te vluchten. Door onze bemiddeling werd aan den strijd een einde gemaakt en werd de verhouding tusschen den radja en de petoewah's geregeld. Nja Makam hield zich na zijn terugkeer van Tamiang eenige dagen in Soengei Raija op en voorzag zich daar van levensbehoeften, zonder eenigen tegenstand te ondervinden van de zijde van Said Djafar, wien daarvoor als straf eene boete is opgelegd.

Ofschoon, voor zoover bekend is, de hoofden en bevolking der landschappen Langsar en Madjapahit geen werkzaam deel hebben genomen aan de onlusten in het aangrenzende Tamiang, hebben zij evenmin iets gedaan om het doortrekken van de benden langs hun gebied te beletten. Te Kwala Langsar werden in Juli 1893 twee Chineesche tongkangs beroofd (ter zake waarvan aan de betrokken radja's eene schadevergoeding werd opgelegd), terwijl op 2 October de houtkap-onderneming van den heer Dulon Barre te genoemder plaatse (die binnen enkele dagen verlaten zou worden) overvallen werd, waarbij een employé en eene Javaansche vrouw het leven verloren.

Westkust. Ter Westkust van Atjeh onderging de politieke toestand eene groote verandering door de onderwerping van Toekoe Oemar (zie hooger), waardoor, in die streken waar zijn invloed overheerschend is, rust en veiligheid intraden, en het beschieten van onze marineschepen een einde nam. Sedert de openstelling op 18 Mei 1893 van de haven Poeloe Raija (zie vorig verslag blz. 7) werden herhaaldelijk aanrakingen verkregen met de hoofden en bevolking der verschillende landschappen ter Westkust, waardoor onze invloed eenigszins vermeerderde. Een eind landwaarts in valt echter al spoedig een vijandige geest op te merken, die een verder doordringen zeer gevaarlijk maakt. Eene min of meer vijandige bergbevolking langs die geheele kust is er steeds op uit om ons gezag te bemoeilijken, zooals nog in Mei 1893 bleek, toen door eene commissie een onderzoek werd ingesteld naar een emplacement voor eene vestiging te Soesoeh. De hoofden van Soesoeh verklaarden niets liever te wenschen dan eene bezetting van hun land, doch wezen tevens op het verzet, dat men daarbij zou ondervinden van de zijde van Toekoe Bin van Blang Pedir, een onderhoorige van Soesoeh uit de bovenstreken. Werkelijk begon deze eenige dagen later met het maken van loopgraven en versterkingen. Van bestuurswege werden echter dadelijk de noodige maatregelen genomen om hem door de ons goedgezinde hoofden van Soesoeh, Kwala-Batoe, Telok Pahoe en Mangging te doen bevechten, zoo hij niet onmiddellijk wilde voldoen aan den eisch tot slechting van zijne versterkingen. Toekoe Bin, daardoor in het nauw gebracht, gaf toe en, na nog eenige onderhandelingen gevoerd te hebben, onderwierp hij zich in Juni aan de hoofden van Soesoeh. Sedert liet hij niets meer van zich hooren.

De eerste kedjoeroean van Melaboeh, Toekoe Kam Taboh, was niet bij machte om zich krachtig te doen gelden, waardoor het den kwaadwilligen in Roending (verg. vorig verslag blz. 8) niet moeielijk viel uit hunne rooftochten in het met ons bevriende gebied voordeel te behalen. Zoo werd eene handelsprauw door hen

buit gemaakt en werden visschers en passargangers herhaaldelijk door hen aangerand. Wel gelukte het aan de passarbewoners eenige visschers van Roending te overvallen, en hun vaartuig en hunne netten te vermeesteren, maar als wraakoefening werd daarop een passarbewoner vermoord. Ook onze versterking bleef niet vrij van overlast, en nadat de kwaadwilligen in April verdreven waren uit eene gedurende den nacht opgerichte benting, werd in Juni onze versterking weder bedreigd met beschieting uit eenige loopgraven, die de kwaadwilligen nabij Kotta Pasir hadden aangelegd achter een pagger, die hen bij hunne werkzaamheden aan het oog onttrok. Toen nu ook de schepen ter reede beschoten werden, moest tot een krachtig optreden worden overgegaan en werd een oorlogsschip ter plaatse gestationneerd, terwijl TOEKOE KAM TABOH den last ontving om 's vijands werken te slechten. Hoewel met eenig verlies, slaagde hij er in deze opbracht uit te voeren, waarna hij eenige hinderlagen opstelde om te verhinderen dat de pagger weder zou opgericht en de schepen opnieuw zouden beschoten worden. Maar spoedig daarna nestelden de kwaadwilligen zich te Oedjoeng Kala, ten noorden van Kotta Pasir, vanwaar alle voorbijgaande prauwen beschoten en beroofd werden. Wel werd Oedjoeng Kala op 19 December door geschutvuur uit onze versterking en van het flottieljevaartuig *Bandjermasin* getuchtigd, maar eenige dagen daarna had eene op brandwacht liggende stoomsloep van het flottieljevaartuig *Madura* van een hevig vuur te lijden, dat den onzen 2 gewonden bezorgde, waarvan er één aan zijne wonden overleed. Van eene expeditie naar Oedjoeng Kala werd voorshands afgezien, daar meer heil werd verwacht van eene verzoening tusschen de hoofdpersonen der beide partijen (zie vorig verslag blz. 8), welke verzoening men door middel van aanhuwelijking trachtte te bewerken. Van bestuurswege werden namelijk pogingen aangewend om een huwelijk tot stand te brengen tusschen TOEKOE KAM TABOH en eene dochter van TOEKOE HADJI BIN SALEH van Paroembei, stiefvader en een der voogden van RADJA NAGOER, zoon van den vorigen eersten kedjoeroean, zoomede om TOEKOE KAM TABOH 's dochter te doen huwen met RADJA NAGOER. Deze pogingen werden met succes bekroond. De voogden van den laatste verbonden zich om de kwaadwilligen uit het Melaboehsche te helpen verdrijven, terwijl beide huwelijken zouden worden voltrokken na afloop van de vijandelijkheden. Nadat door de bondgenooten aan de kwaadwilligen, wier hoofdaanvoerder TOEKOE BATOE TOENGGAL was, de oorlog was verklaard, ving de strijd den 26sten Januari jl. aan en vielen achtereenvolgens verscheidene vijandelijke sterkten in handen der bondgenooten, die gesteund werden door het vuur uit onze versterking en van onze oorlogsschepen. Terwijl op 3 Februari de bondgenooten ten tweeden male tegen Oedjoeng Kala oprukten, werd een detachement militairen der bezetting van Melaboeh uitgezonden om tegen twee andere bentings te ageeren, hoofdzakelijk om de kwaadwilligen af te leiden. Deze demonstratie, ofschoon niet geheel volbracht, beantwoordde toch in zoover aan het doel dat een groote toeloop van vijanden naar die twee andere bentings uit Oedjoeng Kala plaats greep, waardoor de bondgenooten er des namiddags in slaagden Oedjoeng Kala te nemen met nog vier kleinere versterkingen, die door den vijand ontruimd waren uit vrees voor een hernieuwden aanval van onze troepen. Bij de bedoelde demonstratie, waarbij o. a. verschillende loopgraven des vijands genomen en — na door hem weder te zijn bezet — hernomen werden, kreeg het detachement 5 gewonden (de 1ste-luitenant P. VAN DER MOLEN, die vijf klewanghouwen bekwam, en 4 inlandsche fuseliers). De vijand liet 6 dooden in onze handen. In den nacht van 3 op 4 Februari konden de twee bentings, welker bezetting door onze militairen was bezig gehouden, door de bondgenooten bijna zonder slag of stoot worden genomen. Oedjoeng Kala werd, evenals de andere versterkingen, geslecht. Het strand nabij Melaboeh, van Merbou tot Boeboen, was hierdoor volkomen gezuiverd van slecht volk, en voor de laatste versterkingen te Roending werd nu het beleg geslagen. Een dier versterkingen wilden de bondgenooten den 1sten Maart bestormen, doch wegens het hevige vuur van den vijand moesten zij terugtrekken met een verlies van 9 gewonden, waaronder een der aanvoerders, die kort daarna overleed. Den 3den rukte nu de geheele bezetting van Melaboeh, onder bevel van den kapitein der infanterie H. P. KRULL, met onze bondgenooten tegen de vijandelijke hoofdversterkingen der positie Roending op, onze versterking in de hoede der landingsdivisie van het flottieljevaartuig *Madura* achterlatende. Na een verwoed gevecht, waarbij van beide zijden met groote dapperheid gestreden werd, viel de hoofdversterking in onze handen, waarin de vijand 21 dooden, 2 kanonnen en eene groote hoeveelheid vuuren andere wapenen achterliet, terwijl aan onze zijde 3 minderen (inlanders) sneuvelden en gewond werden 2 officieren (de kapitein KRULL en de 1ste-luitenant der infanterie F. SCHUTT) en 22 minderen (hieronder 12 Europeanen), van welke laatsten kort daarop 2 aan hunne wonden stierven. Er bleven nu nog slechts eenige bentings over, waartegen onze troepen, na met 50 man versterkt te zijn, den 26sten Maart uitrukten, en die weldra in onze handen vielen, terwijl de vijandelijke hoofdaanvoerder TOEKOE BATOE TOENGGAL, bij eene poging om eene der door onze bondgenooten bewaakte versterkingen te overrompelen, met nog 4 der zijnen sneuvelde. Bij deze gelegenheid werden aan de zijde der bondgenooten 15 strijders gewond of gedood. De omtrek van Melaboeh is sedert geheel van kwaadwilligen gezuiverd.

De radja van Mangging en Baoeëh, wiens gebied vroeger deel uitmaakte van Soesoeh, zoomede de radja van de onder één hoofd staande, vroeger mede tot Soesoeh behoord hebbende, landschappen Soewak, Tangan Tangan Tjoet, Tangan Tangan Rajoet en Loh Pakoe-Noord werden den 9den Mei 1893 te Kotta Radja als zoodanig beëedigd en geïnstalleerd; de door hen afgelegde verklaringen betreffende hunne verplichtingen tegenover het Gouvernement, zoomede de voor hen bestemde akten van erkenning en bevestiging werden goedgekeurd en bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 17 September 1893 n°. 17.

Ook de bestuurder van Poeloe Kajoe, die reeds den 12den October 1880 erkend en bevestigd, doch toen wegens zijne minderjarigheid nog niet beëedigd was, werd den 9den Mei 1893 te Kotta Radja beëedigd.

Het eiland Si Maloer wordt nog steeds in beroering gehouden door eenige Atjehers, die zich tegenover de bevolking aan afpersingen blijven schuldig maken. In September 1893 brak tusschen twee der voornaamste Atjehers een twist uit, die met den dood van één hunner en het uitplunderen van diens woning eindigde. Hoewel daardoor aan de bevolking eene tijdelijke rust geschonken werd, veranderde de toestand feitelijk weinig.

§ 4. *Midden-Sumatra.*

Terwijl onze bestuursambtenaren in de residentie Oostkust van Sumatra ook in 1893 weder meermalen de gelegenheid hadden om, waar het de aangrenzende onafhankelijke Battaksche landschappen gold, tusschen de onderling twistende hoofden aldaar als vredestichters op te treden, werd het toch in enkele gevallen wenschelijk geacht ons van inmenging te onthouden, vooral daar, waar die niet door beide partijen werd verlangd. Van de zijde der in 't vorig verslag (blz. 8) genoemde hoofden van eenige kampongs, behoorende tot het aan het binnenland van de afdeeling Deli grenzende gebied der Karau-Battaks, tegen wie in den aanvang van 1893 onzerzijds op de grens eenige politiemaatregelen moesten genomen worden, welke voldoende waren om hen van vijandelijkheden tegen een Battaksch hoofd in de Delische Doesoen terug te houden, werden in den verderen loop van het jaar geen moeielijkheden meer ondervonden. De in 't vorig verslag bedoelde woelingen van een ander Karau-hoofd op de hoogvlakte, den sibajak van Kebon Djabé, SI BAKAL, ook wel PA MELGAH geheeten, namen niet eene zoodanige wending, dat ons bestuur zich er mede behoefde in te laten. Toen de krijgskansen te zijnen gunste keerden, wist hij door geld en beloften eenige der tegen hem verbonden hoofden voor zich te winnen. Er is toen vrede gesloten, onder voorwaarde dat PA MELGAH eene boete zou betalen. Zijn aanzien is echter zeer gedaald. Reeds eenige malen heeft hij getracht met ons bestuur weder op goeden voet te komen, doch na de door hem gegeven blijken van onbetrouwbaarheid werd van bestuurswege weinig toenadering getoond, hetgeen aan onze verhouding met het meerendeel der overige Battakhoofden ten goede kwam. De aanstoker van den in 't verslag van 1892, blz. 9, vermelden gewapenden inval in de Delische Battakstreek, zekere PA LAPISAN, viel in September 1893 in onze handen. Ook zijne twee zoons, die zich eveneens tegen ons gezag verzet hebben en bovendien aan eenige misdrijven schuldig moeten zijn, hoopte men op het spoor te komen.

Onze betrekkingen met de Timor-Battaks, wier gebied aan de bovenstreken van Serdang, Bedagei en Padang grenst, worden meer en meer vertrouwelijk. Rechtstreeksche bemoeienis met de zaken daar had echter nog niet plaats, en het wordt raadzaam geacht om er met groote omzichtigheid te werk te gaan, aangezien de hoofden, die een onbeperkt gezag over hunne onderhoorigen uitoefenen, zich aan eene willekeur schuldig maken, die weinig strookt met onze begrippen van recht en billijkheid, welke bij de hoofden eerst ingang dienen te vinden. Alles wijst er echter op — zoo wordt bericht — dat wij op den goeden weg zijn. Een der hoofden in de aan de Boven-Serdang grenzende streken, TOEAN DOLOK PEMATANG, toonde zich minder toeschietelijk om in zijn gebied voorloopige terreinopnemingen toe te laten ten behoeve van den aanleg van een weg ter gemakkelijke verbinding van Serdang

met de hoogvlakte (zie daarover nader § 9 van dit hoofdstuk).

De Raija-Battaks, die onder hunnen in 1891 overleden radja geleidelijk vele veroveringen hadden gemaakt, moeten, luidens de verkregen berichten, in den laatsten tijd (verg. vorig verslag blz. 8) al hun op die wijze verkregen gebied weder verloren hebben. De Raija-streek zelf zou door de verbonden tegenstanders Si Antar, Paneij en Poerba zijn bezet, en het zou nog te bezien staan of aan Toean Kapoeltahan (of Hapaltahan), den tegenwoordigen bestuurder, wel een zelfstandig gebied zou gelaten worden. Latere berichten (van December 1893) gewaagden van een nieuwen krijg, waarin de Raija's met Negri Dolok (achter Bedagei) zouden gewikkeld zijn.

In de bovenstreken van Assahan rezen eenige geschillen met de Battaks uit de aangrenzende onafhankelijke Toba-landen. Door tusschenkomst van den sultan van Assahan, in overleg met ons bestuur, werd de zaak echter langs minnelijken weg tot eene bevredigende oplossing gebracht; een der Tobasche hoofden betaalde eene boete, terwijl door genoemden sultan een verzoeningsfeest werd gegeven.

De hoofden van een drietal der om en nabij den Dolok Soeroengan gelegen Battaksche landschappen, dat is van het onafhankelijk gebied, dat zich noordoostwaarts van de onderafdeeling Toba (gouvernement Sumatra's Westkust) tot de bovenlanden van Koealoe (residentie Oostkust van Sumatra) uitstrekt, kwamen in September 1893 hunne opwachting maken bij den assistent-resident te Taroetoeng, tot wiens ressort gemelde onderafdeeling behoort. Het waren de hoofden van Si Ria Ria, Si Bide en Maranti. Bij die gelegenheid werd van hen de toezegging verkregen, dat zij zich niet zouden verzetten tegen de oprichting van een triangulatiepilaar op den Soeroengan, terwijl zij verklaarden in te staan voor de veiligheid van de personen, met het bouwen daarvan te belasten. Toen echter de met den bouw belaste opzichter met het werk wilde beginnen, werd hij te Maranti door tal van gewapenden tegengehouden, zoodat hij naar het gouvernementsgebied moest terugkeeren. Het bleek echter nader dat de hoofden van Maranti volstrekt geene vijandelijkheden hadden beoogd, doch alleen daarom den toegang tot hun land hadden belet, omdat bedoelde opzichter vergezeld werd door radja Si Djorot, hoofd van Si Torang, die zich over hun landschap eenige suprematie wilde aanmatigen en met wien zij niets te maken wilden hebben. Dit bezwaar is zoogoed als uit den weg geruimd, en waarschijnlijk zal de pilaar op den Dolok Soeroengan spoedig worden opgericht.

Het denkbeeld om aan de Toba-landen een gemakkelijken verkeersweg met de Oostkust van Sumatra te verschaffen, in de richting aangegeven door de in 't vorig verslag (blz. 9) bedoelde commissie, dat is van Na Roemanda (in het aan den zuidoostelijken oever van het Toba-meer gelegen landschap Siantar) naar Bandar Poelo (eene plaats in Assahan, waar de Assahan-rivier voor kleine stoomvaartuigen en sleepbootjes bevaarbaar wordt), werd nader in studie genomen. In het najaar van 1893 werd een opnemer van den topographischen dienst belast met het traceeren en in kaart brengen van een karrêweg in bedoelde richting. Het bleek echter dat de aan den aanleg verbonden moeielijkheden veel grooter zouden zijn dan het eerste onderzoek kon doen vermoeden, en dat het onderhoud van den weg zeer bezwaarlijk zoude wezen. In verband hiermede is besloten voorloopig van verder onderzoek af te zien, totdat de uitkomsten van de topographische opneming der residentie Tapanoli zekerheid zullen hebben verschaft omtrent de al of niet mogelijkheid van eene geschikte verbinding van de Toba-landen met de Westkust van Sumatra. [1])

Verscheidene der onafhankelijke landschappen, die zich langs den zuidelijken oever van het Toba-meer westwaarts van de afdeeling Toba en Silindong uitstrekken, of die gedeeltelijk in ons gebied geënclaveerd liggen, deden in 1893 blijken van hun verlangen om mede onder ons rechtstreeksch gezag te komen. Dit gold o. a. de landschappen Moeara, Poelo Pardapoer, Ade Ade, Bakara, Loboe Tala met Si Leang, Narambean, Si Poeltak, Si Mamora na Bolak en Hoeta Tinggi. Het maakt in Indië een punt van overweging uit of tot deze gebiedsuitbreiding zal worden overgegaan.

Het beruchte, in 1889 uit ons gebied verdreven, Battaksche priesterhoofd Singa Mangaradja liet weder van zich hooren. In December 1893 verscheen eene door hem afgezonden bende van ongeveer 50 Battaks in de onafhankelijke Tobasche landschappen Harean, Boka, Tandjoeng Boenga en Lintoeng, waar deze lieden te zijnen behoeve eene schatting kwamen heffen, welke uit vrees werd opgebracht. Het slechts uit 10 kampongs bestaande landschap Perboeloehan, waar Singa Mangaradja en de zijnen insgelijks schatting eischten, bood een vrij hevigen tegenstand, zoodat hij, nadat aan zijne zijde een paar dooden waren gevallen, aanvankelijk moest aftrekken. Toen hij echter den volgenden dag met eene sterkere macht verscheen, werd ook hier uit vrees de schatting betaald. Volgens de laatste berichten zou Singa Mangaradja weder teruggekeerd zijn naar het landschap Dairi (achter Singkel). Hem moet in 1893 een mannelijke nakomeling zijn geboren uit het huwelijk met zijne tweede vrouw.

Omtrent de aanrakingen van den controleur van Singkel (afdeeling Siboga der residentie Tapanoli) met hoofden der Simpang Kiri en Simpang Kanan (Singkelsche bovenlanden), is alleen gemeld dat in Juni 1893 naar Singkel afkwam de penghoeloe van Batoe Batoe (Tandjong Amas), die aan den controleur mededeelde dat een geschil tusschen de lieden van Batoe Batoe en een 200-tal naar Simpang Kiri afgezakte Gajoe's in der minne beëindigd was, zoodat de laatsten weder waren afgetrokken. In diezelfde maand had de controleur ook eene ontmoeting met den penghoeloe van Senggelit (Allas-landen), wiens komst van eenig belang werd geacht, omdat hierdoor voor 't eerst te Singkel aanraking werd verkregen met een hoofd der Karau-Battaks uit de Allas-landen. Op de vraag waarom zijne stamgenooten niet gewoon waren naar Singkel af te komen en daar ter markt te gaan, verklaarde de penghoeloe dat de Karau-Battaks vreesden bemoeielijkt te zullen worden door de lieden van Simpang Kiri. Hij schilderde het Karau-gebied (vermoedelijk dat van Allas) af als een vruchtbaar hoogland met eene welvarende bevolking van p. m. 10 000 zielen, die zich met rijst- en tabaksbouw bezig houdt en een aanzienlijken veestapel zou bezitten. De penghoeloe beloofde spoedig nogmaals te Singkel te komen.

Met het onafhankelijk gebied ten zuiden van de Singkelsche bovenlanden, namelijk met de onafhankelijke naburen der onderafdeelingen Baros en Siboga (mede behoorende tot de afdeeling Siboga), waren de aanrakingen onzer bestuursambtenaren over het algemeen van minder vriendschappelijken aard. Herhaaldelijk hadden gouvernementsonderdanen aan de grenzen aldaar overlast van lieden buiten ons gebied, en de daarover door het bestuur gevoerde onderhandelingen bleven tot dusver zonder gevolg.

In het oostelijk deel der residentie Tapanoli, namelijk in de afdeeling Padang Lawas, ontstonden grensgeschillen met lieden uit het onafhankelijk gebied van Tamboesei (Daloe Daloe), van Mandang Roemango en van Ramba; tot ernstige verwikkelingen kwam het echter niet.

In den loop van 1893 werd het Siaksch bestuur met moeielijkheden bedreigd uit het aangrenzende onafhankelijk landschap V Kotta in het boven-stroomgebied der Kampar Kanan, welk landschap zich steeds wars van aanrakingen met het Europeesch bestuur heeft betoond. Thans was er ontevredenheid ontstaan jegens Siak over indirecte benadeeling van die zijde van de bewoners der V Kotta in hunne verdiensten als koelies voor het vervoer van handelsgoederen tusschen Trata Boeloe aan de Kampar-rivier en Pekan Baroe aan de Siak-rivier. Op dien belangrijken verkeersweg — meer bijzonder voor hen die uit de Kampar-streken voor den afvoer over zee liever van de Siak- dan van de Kampar-rivier (langs Pelalawan) wenschen gebruik te maken (verg. o. a. het verslag van 1890 blz. 12) — was namelijk een transportdienst door middel van draagpaarden in werking gebracht, en tevens waren te Trata Boeloe aan den waterkant kedei's opgericht, omtrent het gebruiken van welke aanlegplaatsen eene regeling was getroffen, welke den lieden van de V Kotta niet beviel. In September werd vernomen dat de ontevredenen aldaar zich reeds verzameld hadden te Poelou Pajong, ten einde de kedei's af te loopen en de paarden af te maken. Den 21sten dier maand verschenen werkelijk ongeveer een 100-tal groote prauwen bij Trata Boeloe met veel gewapend volk, hetgeen den assistent-resident van Bengkalis, die zich reeds met den sultan van Siak en den controleur naar Pekan Baroe had begeven, aanleiding gaf om eene militaire macht van 24 bajonetten uit het garnizoen te Bengkalis te ontbieden om tegen een mogelijken overval gewapend te zijn, in afwachting dat de sultan eigen volk op de been had gebracht. Intusschen liet de sultan den hoofden van de V Kotta opheldering vragen over hunne zeer ongepaste houding, en toen zij hem de reden van hunne verschijning bericht hadden, verklaarde hij zich bereid om aan gegronde grieven recht te doen wedervaren, mits zij vooraf hun gewapend volk terugriepen. De hoofden toonden zich bereid om aan dien eisch te voldoen, in de hoop dat de sultan iemand zou zenden om te Tambang (een onzijdig gebied tusschen Siak en de V Kotta) eene samenkomst met hen te hebben ter bespreking van hunne belangen.

[1]) De thans bestaande verbinding met de Westkust, d. i. met de havenplaats Siboga, levert vele moeilijkheden op, ook doordien er in den weg Taroetoeng-Siboga zoo goed als geen vlakke gedeelten worden aangetroffen, die rustpunten voor trekdieren kunnen aanbieden; de weg gaat op vele plaatsen dwars door ravijnen heen of is met veelal zeer korte bochten langs berghellingen uitgegraven.

Den 29sten en 30sten September keerden daarop al de prauwen naar de V Kotta terug en op laatstgenoemden dag verliet de assistent-resident met het detachement militairen Pekan Baroe en kwam den 1sten October weder op Bengkalis. Van Siaksche zijde werd sedert aan den wensch der V Kotta in zoover voldaan, dat ten aanzien van de aanlegplaatsen voor de handelsprauwen te Trata Boeloe eene voor beide partijen aannemelijke regeling werd getroffen; de paardentransportdienst bleef nochtans bestaan. Daar dit transport op het getouw is gezet door iemand uit de onderafdeeling Pangkalan Kotta Baroe en XII Kotta Kampar (afdeeling L Kotta der residentie Padangsche Bovenlanden) keerde de ontevredenheid zich tegen de bewoners aldaar, die zich dientengevolge bij het drijven van handel met de Oostkust aan vexatiën van de zijde der V Kotta zagen blootgesteld.

Ten gevolge van een in het laatst van 1892 ontstaan geschil tusschen de bevolking der negorij Piliang (onderafdeeling Lientou en Boea, afdeeling Tanah Datar, residentie Padangsche Bovenlanden) en lieden uit het naburig onafhankelijk gebied van Aijer Amo (Kwantan-districten) dreigden ernstige moeielijkheden te zullen ontstaan; na langdurige onderhandelingen tusschen de wederzijdsche hoofden mocht het echter gelukken de zaak in der minne te schikken.

In het onder ons gezag staand gebied oostelijk van Kwantan bleven met dit landschap betrekkingen van goede nabuurschap bestaan. Met eene verstrekking door onzen ambtenaar te Ringat (Indragiri) van Liberia-koffiezaad toonden de betrokken Kwantansche hoofden zich zeer ingenomen.

De radja van Poelou Poendjoeng (Batang Hari-districten), wiens gebied grenst aan de door den controleur te Sidjoendjoeng (afdeeling Tanah Datar der residentie Padangsche Bovenlanden) bestuurde onderafdeeling VII Kotta, gaf door tusschenkomst van de hoofden dier onderafdeeling te kennen, dat hij gaarne onder ons bestuur wenschte te komen. Ook deed hij van zijne goede gezindheid blijken door de uitlevering van een uit Padang gevluchten misdadiger.

De in 't vorig verslag (blz. 9) bedoelde schending van gouvernements-grondgebied in het zuiden der residentie Padangsche Bovenlanden, namelijk in de onderafdeeling Moeara Laboe (afdeeling XIII en IX Kotta), door Radja Sailau van Soengei Koenjit (of Soengei Koenik) bleek, toen onze ambtenaren zich nader op de hoogte hadden kunnen stellen van de ware toedracht van zaken, uitgelokt te zijn geworden door aanmatigende handelingen tegenover zijn nabuur van den penghoeloe kapala van Loeboe Malaka (laras Pasimpei), welk hoofd dientengevolge, na door den gouverneur van Sumatra's Westkust in November 1893 van zijn ambt te zijn ontheven, sedert door den Gouverneur-Generaal uit 's lands dienst werd ontslagen. Na de verdrijving der lieden van Radja Sailau door het van Solok afgezonden detachement militairen uit onze grenskampong Loeboe Betoeng (23 Mei 1893) waren de troepen nog eenige dagen in de buurt gebleven. Daar echter verwacht werd dat de onderhandelingen spoediger tot een goed einde gebracht zouden worden, wanneer tot geruststelling van Soengei Koenik de troepen werden teruggeroepen, verlieten zij de grens. Na gedurende een drietal weken te Loeboe Gadang bij de hand te zijn gehouden, nam het detachement, toen alle vrees voor verdere botsingen verdwenen was, den 26sten Juni den terugmarsch naar Solok aan. Door de hulp der larashoofden van Soengei Pagoe en Abei waren met Radja Sailau, die aanvankelijk gevlucht was, al spoedig aanrakingen verkregen, welke ten gevolge hadden dat bedoeld hoofd zich bereid verklaarde te Moeara Laboe (standplaats van den betrokken controleur) zijne onderwerping te komen aanbieden. Den 19den Augustus vond die onderwerping plaats bij eene door hem en de oudsten des lands onderteekende en beëedigde akte. Opdat quaesties over de uitoefening van heerlijkheidsrechten, als waarover de twist geloopen had, zich niet meer zouden herhalen, werden tevens de „oelajat"-grenzen tusschen Soengei Koenik en het landschap XII Kotta (tot welk laatste de kampongs Loeboe Malaka en Loeboe Betoeng behooren) in overeenstemming met de gebiedsgrenzen bij proces-verbaal nader omschreven. Van een en ander werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 10 Januari 1894 n°. 14. Omtrent de wenschelijkheid eener inlijving van Soengei Koenik bij het gouvernementsgebied meende de Indische Regeering zich hare beslissing nog te moeten voorbehouden, in afwachting van de bevindingen van den controleur van Moeara Laboe, wien bij het aangehaald besluit werd opgedragen het landschap een bezoek te brengen, ten einde zich, overeenkomstig de hem door den gewestelijken gouverneur te verstrekken instructiën, op de hoogte der toestanden aldaar te stellen.

De Korintjische deputatie, die, zooals reeds in de verslagen van 1891, 1892 en 1893 is medegedeeld, te Indrapoera (Padangsche Benedenlanden) zoude komen, liet zich nog steeds wachten. De handelsbetrekkingen der Korintjiërs met de Padangsche Benedenlanden verminderden echter niet en de verstandhouding tusschen het Indrapoerasche bestuur en dat van Korintji bleef gunstig. Volgens bericht moet de bevolking van dit landschap in 1893 bezocht zijn door eene pokkenepidemie en door ernstige koortsen en buikziekten, die velen ten grave sleepten (verg. het lager medegedeelde in § 6 *Benkoelen*). Werd daardoor de handel gedrukt, deze vond spoedig baat bij een gunstigen koffieoogst. De Islam bleef zich in Korintji uitbreiden.

§ 5. *Sumatra's Westkust.*

Ook in het tijdperk waarover dit verslag loopt werden in ons rechtstreeksch gebied ter Sumatra's Westkust rust en orde niet noemenswaardig verstoord. Over het bevredigend verloop van het reeds in 't vorig verslag (blz. 9) besproken grensgeschil met den radja van Soengei Koenik in het zuiden der Padangsche Bovenlanden, in verband waarmede eenige militaire macht van Solok was ontboden, is reeds in de voorgaande paragraaf gehandeld.

In het noorden van het gewest was een kortstondig optreden onzerzijds noodig ter zake van het gebeurde in het zelfbesturend landschap Troemon. Moest reeds in 't vorig verslag (blz. 9) worden vermeld dat de radja van dit Atjehsche landschap (dat administratief tot de residentie Tapanoli behoort), zich weinig scheen te bekommeren over het behoorlijk beantwoorden van tot hem gerichte bestuursbrieven, ook de ontvangst van onze ambtenaren te Troemon liet te wenschen over, zooals bleek toen in April 1893 de assistent-resident van Siboga en in September daarop de resident van Tapanoli met het gouvernementsstoomschip *Valk* Troemon bezocht. De radja werd over een en ander door den gewestelijken gouverneur ter verantwoording geroepen, maar vóórdat diens schrijven hem bereikt had, werd hij door eenige zijner familieleden en Troemonsche hoofden, die verstoord waren over zijne groote inhaligheid en zijn halsstarrig weigeren om hun de middelen te verschaffen ter voorziening in hun levensonderhoud, op 6 November op verraderlijke wijze in zijne eigene woning om het leven gebracht. Toen het bericht hiervan drie dagen later te Singkel aankwam, werd, op verzoek uit Padang, een der oorlogsbodems van de scheepsmacht in Atjeh (het flottieljevaartuig *Madura*) naar Troemon gezonden, waarheen zich met het toen in Atjeh zijnde gouvernementsstoomschip *Valk* ook begaf de waarnemend assistent-resident voor de politieke aangelegenheden met de onderhoorigheden en hoofden ter Westkust van Atjeh, die zich zooveel mogelijk van den stand van zaken in Troemon vergewiste, waarna de *Valk* naar Padang doorstoomde ter afhaling van den gewestelijken gouverneur. Den 22sten te Troemon aangekomen, had de gouverneur aanstonds een onderhoud met Toekoe Djafar, halfbroeder van den vermoorden radja, die verslag deed van den onordelijken toestand waarin het landschap verkeerde, daar de moordenaars van den radja, gesteund door diens oom, Toekoe Moeda Dalam, eerst in des radja's benting en vervolgens in die van laatstgenoemd hoofd zich verzameld hadden, gewapend met de achterlaadgeweren, die in 1887 van gouvernementswege aan den radja waren verstrekt om zich tegen overvallen van Atjehsche naburen te kunnen verdedigen. Vervolgens werden door den gewestelijken gouverneur ook de aan den moord schuldigen of medeplichtigen gehoord, die drie dagen later door de rechtsprekende hoofden veroordeeld werden tot levenslange of tijdelijke verbanning uit het landschap. Van de negen veroordeelden, meerendeels familieleden van den vermoorde, had men er twee niet in handen kunnen krijgen. Den 29sten November, toen de *Madura* Troemon weder verlaten kon, werden de overige 7 veroordeelden, vergezeld van hunne naaste familieleden, waaronder vele vrouwen en kinderen, met gemelden bodem naar Padang overgebracht, welke plaats hun bij gouvernementsbesluit dd. 17 Maart 1894 n°. 19 als verblijf in aangewezen. Daar bij het leven van den radja zijne opvolging nog niet geregeld was, werd, tijdens het aanwezen van den gewestelijken gouverneur, door den raad van hoeloebalangs en oudsten des lands, overeenkomstig de adat, tot opvolger van wijlen den radja verkozen diens oudste vierjarige zoon en tot waarnemend radja over Troemon, tevens voogd over den aangewezen opvolger gedurende diens minderjarigheid, de bovengenoemde Toekoe Djafar. Op een en ander werd bij het aangehaald gouvernementsbesluit goedkeuring verleend. Meergemelde Toekoe Djafar zal als waarnemend bestuurder worden bevestigd, nadat door hem zal zijn gepasseerd eene akte van verband, omtrent welker inhoud de gewestelijke gouverneur in Maart jl. van volledige instructiën is voorzien.

Wat men in de berichten over 1893 omtrent de tot het gouvernement Sumatra's Westkust behoorende eilanden vindt aangeteekend, komt op het volgende neder.

In de eerste helft van April 1893 maakte de controleur van Nias met de op zijne standplaats (te Goenoeng Sitoli) gestationneerde adviesboot eene reis langs de noordkust van Nias. Op die reis werden bezocht de Maleische nederzettingen aan de Lapau-rivier, op

het eiland Lapora, aan de baai van Simanari en te Oedjoeng Lobang aan den noordwesthoek van het eiland en werd aanraking verkregen met de voornaamste hoofden van de vier Niassche stammen, die de noordkust bewonen. In het zuidelijk deel van het eiland laat onze invloed zich nog weinig gevoelen. Gedurende 1893 kwam namelijk ons bestuur met de hoofden van Zuid-Nias slechts eene enkele maal in aanraking, toen een der voornaamste hoofden van Hili Simoetano (het oude Fadoro) naar Goenoeng Sitoli kwam, met het verzoek dat de aldaar in garnizoen zijnde officier van gezondheid zich naar Zuid-Nias zou mogen begeven om het tweede en meest invloedrijke hoofd van genoemde kampong onder geneeskundige behandeling te nemen, aan welk verzoek evenwel geen gevolg kon worden gegeven. Nopens aanrandingen langs de kusten van Zuid-Nias van handelsprauwen kwam slechts één geval ter kennis van den controleur. Op eene van de Batoe-eilanden komende sampan, waarop zich drie inlanders bevonden, werd namelijk door twee sterk bemande vaartuigen van de strandkampong Bawo Goenoewo jacht gemaakt. De sampan werd op het strand gesleept en leeg geplunderd en de opvarenden zonder eenigen leeftocht aan wal achtergelaten. Zij ontvingen echter van het met ons bevriende hoofd van Hili Goenoewo voedsel en konden daarna ongehinderd met hun vaartuig de reis naar Lagoendi voortzetten. Een van de hoofden van het landschap Moë in Midden-Nias ondernam een sneltocht naar Bale, eene strandkampong, een paar uur gaans buiten het rapatgebied van Goenoeng Sitoli gelegen, en doodde op verraderlijke wijze drie personen, doch werd achtervolgd en zelf afgemaakt. [1])

Op de Mentawei-eilanden, waar nogal veel handelsgemeenschap met Padang wordt onderhouden, is ons gezag sedert Maart 1893 door een inlandschen posthouder vertegenwoordigd. Op een der eilanden van die groep werd de prauw van een Chineeschen handelaar uitgeplunderd, hetgeen echter scheen toe te schrijven aan voorafgaande onrechtmatige handelingen van de opvarenden van het vaartuig. De tusschenkomst van den posthouder had ten gevolge dat een groot deel van het geroofde werd teruggegeven.

Aangaande de tusschen Nias en de Mentawei-groep gelegen Batoe-eilanden, waar in 1891 de controleur door een civiel-gezaghebber is vervangen, kwamen geen bestuursberichten van belang in. De aldaar sedert eenige jaren werkzame zendeling-leeraar zag zijne school ook door Mohammedaansche kinderen bezocht. In 1893 werden door hem weder eenige Niassers tot het Christendom gebracht.

Ook op Nias maakte de evangelisatie voortgang. Waren in 1891 en 1892 twee nieuwe zendingstations aldaar opgericht (op de oostkust het vierde en voor 't eerst een op de westkust), sedert beoogden de zendelingen de vestiging van een zesden zendingspost te Lahagoe, dat als schakel zou kunnen dienen tusschen de oost- en de westkust van het eiland. Eene aanvraag, om daartoe de vereischte regeeringsvergunning te verkrijgen, was in het voorjaar van 1894 nog in behandeling.

Op Sumatra zelf bleven de Christen-zendelingen over 't algemeen met vrucht werkzaam, vooral die onder de Battaks om en bij het Toba-meer en in de vallei van Silindong (residentie Tapanoli). Het zielental der Battaksche Christen-bevolking wordt opgegeven in 1893 geklommen te zijn van 24 631 tot 29 968. Door middel van een in 't voorjaar van 1893 aan den Gouverneur-Generaal gericht adres beklaagden de voornaamste hoofden van Silindong er zich over dat een aldaar geboren, doch reeds als kind naar Siboga vertrokken en daar in het Mohammedaansch geloof grootgebrachte inlander, zich noemende Paki, vroeger geheeten Ambit, bezig was in zijn geboorteland voor den Islam propaganda te maken. Zij beriepen zich daarbij op hun wensch tot handhaving zooveel doenlijk van het indertijd, reeds vóór onze vestiging in Silindong, door hen genomen besluit om geen Mohammedanen toe te staan in Silindong te wonen, noch er hunnen godsdienst te verbreiden. Daar het der Indische Regeering, uit een politiek oogpunt, bedenkelijk voorkwam dat de verspreiding van den Islam in de vallei van Silindong, waar het groote meerendeel der (vroeger heidensche) bevolking reeds het Christendom belijdt, tegen den uitdrukkelijken wil der hoofden en oudsten verderen voortgang had, gaf zij den gewestelijken gouverneur te kennen (September 1893) dat op dien grond in Silindong het houden van openbare godsdienstoefeningen door Mohammedanen, buiten gebouwen en besloten plaatsen, door toepassing van art. 120, al. 2, van het Regeeringsreglement behoorde verboden en belet te worden. Voorts zou het Europeesch bestuur zijn invloed op genoemden Paki hebben aan te wenden, opdat, waar, zooals in het onderhavig geval, verstoring van de orde en rust daarvan het gevolg zou zijn, hij zich onthield van zijn voornemen om te Hoeta Galoeng eene moskee op te richten.

Onder de Mohammedanen in de verschillende streken van Sumatra's Westkust bleef over 't algemeen een opgewekt godsdienstig leven waar te nemen. De ijver om de bedevaart naar Mekka te ondernemen bleef even groot als vroeger, niettegenstaande, zooals uit de Padangsche Bovenlanden bericht wordt, een vrij groot aantal van de naar den Hedjaz vertrokkenen aldaar aan cholera waren bezweken en velen der teruggekeerden klaagden over vexatiën, waaraan zij tijdens de bedevaart hadden blootgestaan. Van het slagen der Mohammedaansche propaganda vindt men gewag gemaakt met betrekking tot de heidensche bevolking in de afdeeling Siboga en op de Maleische kustplaatsen van Nias.

De veiligheid van personen en goederen liet ter Sumatra's Westkust binnen ons rechtstreeksch gebied over het algemeen weinig te wenschen over; gevallen van moord kwamen weinig, ketjoepartijen in het geheel niet voor, en brandstichting en diefstallen niet meer dan in vroegere jaren. Tot het, hoofdzakelijk door zedelijk overwicht, bewaren van rust en orde in de streken langs het uitgestrekte Toba-meer werd reeds in de laatste jaren door de bestuursambtenaren der afdeeling Toba en Silindong het groote nut aangetoond, wanneer de aan den zuidelijken oever gevestigde controleur der onderafdeeling Toba (wien bij Indisch Staatsblad 1893 n° 200, in plaats van Lagoeboti, het iets meer westelijk gelegen Baligé tot standplaats is aangewezen) over een beter vervoermiddel te water kon beschikken, daar van de tot zeilen of roeien ingerichte vaartuigen op bedoeld meer niet in voldoende mate kon worden partij getrokken. Een der bezwaren tegen de aanschaffing van een vaartuig met krachtigen motor was echter het verkrijgen van brandstof, daar steenkolen, voor zoover bekend, op de hoogvlakte van Toba niet worden aangetroffen, terwijl het brandhout er wegens de schaarschte van geboomte zeer duur is. Verder waren, gelet op het moeielijk transport der samenstellende deelen over het gebergte (verg. de noot op blz. 13 hiervóór), ook niet gering te achten de bezwaren, die te overwinnen waren vóórdat men het vaartuig op het Toba-meer zou kunnen in werking stellen. De geschetste moeielijkheden zullen voor een groot deel worden ontgaan bij aanwending van aluminium voor den metalen bouw van een uit afzonderlijke compartimenten samengesteld vaartuig en van benzine als brandstof, welk laatste artikel in ijzeren vaten via Siboga van Padang kan worden aangevoerd. Tot de aanschaffing bij eene firma te Zürich, die zich in het bijzonder op het maken van dergelijke vaartuigen toelegt, van eene uit negen zoodanige waterdichte afdeelingen samengestelde barkas met benzine-motoren is in het voorjaar van 1894 het noodige verricht. Het vaartuig zal uiterlijk tegen het einde des jaars uit Europa moeten verzonden worden, en elke der waterdichte afdeelingen, door middel van bronzen schroefbouten samen te koppelen, zal niet zwaarder wegen dan 80 à 150 K.G. [2])

Vrij bevredigend luiden de berichten omtrent de volksgezondheid ter Sumatra's Westkust gedurende 1893. Wel kwamen bijna in het geheele gewest sporadische gevallen van pokken, mazelen en buikziekten voor, en traden ook malaria en influenza in sommige streken nogal veelvuldig op, maar, voor zooveel vernomen werd, was nergens het sterftecijfer hoog. De bevolking op de hoogvlakte van Toba leed veel aan oog- en huidziekten, waaraan wegens hare verregaande onzindelijkheid weinig of niets te doen viel. Door het toenemend verkeer met de kustbewoners van Oost-Sumatra verbreidde de syphilis zich vrij sterk onder de bevolking in het zuidoosten van Padang Lawas.

Uitgenomen eene kortstondige verschijning van veepest in de afdeeling Siboga (residentie Tapanoli), welke epizoötie echter vrij kwaadaardig was, had de veestapel in dit gewest niet noemenswaardig van ziekten te lijden.

Voor de landbouwende bevolking waren de uitkomsten van 1893 slechts middelmatig. Door zware bandjirs in het begin van het jaar, zoomede door het voortdurend regenachtig weder in den planttijd en de later ingetreden droogte viel de rijst-oogst in de Padangsche Bovenlanden over het algemeen schraal uit Deze invloeden hebben zich trouwens over het geheele gewest doen gelden. Van andere cultures werd niet minder werk gemaakt dan vroeger, doch een nadeel, dat ook de inzamelaars van- en handelaars in boschproducten ondervonden, was gelegen in de daling der marktprijzen van vele producten. Uit enkele streken vindt men

[1]) In Maart jl. is door de pantserdekkorvet *Sumatra*, met den resident van Tapanoli, eene reis naar Nias gemaakt. Bijzonderheden nopens die reis zijn voor dit verslag nog niet vernomen.

[2]) De afmetingen van het vaartuig (dat ook door roeiers zal kunnen worden voortbewogen en plaats aanbiedt voor p. m. 28 geweerdragende personen, terwijl het tevens zal zijn ingericht voor het slepen van prauwen) zijn: 11 M. × 2 M. × 0.8 M. Bij volle belasting zal de vaart 11 à 12 K.M. per uur bedragen. Met de aan boord (ineen beneden de waterlijn gelegen reservoir) te bergen hoeveelheid benzine zal het vaartuig 180 K.M. kunnen afleggen, waarvan 90 K.M. met volle kracht en een gelijken afstand met halve kracht

nog bericht dat de inlander, deels ook als gevolg van de geringe prijzen die hij bedingen kon, aan de bereiding b.v. van gambier en copra minder zorg besteedde, waardoor het artikel zijn goeden naam verloor. Rijst en lijnwaden werden op de weekmarkten steeds in groote hoeveelheden verhandeld.

Een op 19 Maart 1893 plaats gehad hebbende bandjir in de Aik Mais (Klein-Mandheling) sloeg twee bruggen geheel weg en bedolf eene groote uitgestrektheid sawahs onder zand en steenen; men schatte de aangerichte schade op circa f 50 000. Een op 23 Juli 1893 in de Chineesche wijk te Padang door eene onbekende oorzaak ontstane en door den fellen zeewind aangewakkerde brand vernielde, hoofdzakelijk aan copra en andere producten, in pakhuizen aldaar opgeslagen, eene waarde van ongeveer 8 ton gouds. De producten waren echter in Europa verzekerd.

§ 6. *Benkoelen.*

Op politiek gebied viel gedurende 1893 in dit gewest niets merkwaardigs voor. Rust en orde werden er niet verstoord en de veiligheid van personen en goederen liet er als gewoonlijk weinig te wenschen over.

Evenals gedurende 1892 kwam het bestuur ook thans niet in aanraking met de onafhankelijke landschappen Korintji, Serampas en Soengei Tenang, terwijl ten gevolge van de in Korintji nog steeds heerschende pokziekte weder weinig Korintjiërs zich voor handelszaken naar de afdeeling Mokko Mokko begaven. Daarentegen waren er vele lieden uit Serampas en Soengei Tenang, die hunne producten, voornamelijk bestaande in koffie en tabak, ter hoofdplaats Mokko Mokko van de hand kwamen zetten.

Het Mohammedanisme onder de heidensche bevolking der bovenstreken wordt gezegd gestadig, zij het ook zeer langzaam, toe te nemen. Door de in het berglandschap Pasoemah Oeloe Manna gevestigde Roomsch-katholieke missie werden in 1893 16 personen tot het Christendom bekeerd; hare school werd gemiddeld door 12 kinderen bezocht.

De staat der volksgezondheid was over 't geheel vrij gunstig te noemen; echter hoorde men nogal van koortsgevallen, zoomede van buik- en borstaandoeningen, terwijl het gewest ook niet geheel van cholera bevrijd bleef. Over ziekten onder het vee viel in 1893 niet te klagen; alleen heerschte gedurende enkele maanden het miltvuur in een gedeelte der afdeeling Kauer, tot beteugeling waarvan de noodige maatregelen genomen werden.

Over 't geheel is de gesteldheid der land- en waterwegen in dit gewest niet van dien aard om de ontwikkeling van den handel in de hand te werken. Op geleidelijke behartiging van dit belang is het bestuur echter bedacht. Zoo is nu de verbetering van den weg van Benkoelen naar Kepahiang ter hand genomen.

Terwijl ter hoofdplaats Benkoelen de invoerhandel meer levendigheid vertoonde, ten gevolge van de drukkere gemeenschap met Batavia, en het vertier te Mokko Mokko bevorderd werd door de toelating van Chineezen op enkele passars in de afdeeling van dien naam, was in andere streken van het gewest de handelsbeweging minder levendig dan in 1892, waarop voornamelijk van invloed waren zoowel de minder gunstige uitkomsten van den koffieoogst als de daling der marktprijzen te Batavia en te Padang van de meeste uitvoerproducten. Volgens de bestuurs-aanteekeningen beliep het totaal bedrag van den invoer in dit gewest f 1 193 000 en dat van den uitvoer f 793 000, tegen respectievelijk f 1 256 000 en f 1 023 000 in 1892.

Vrij algemeen slaagde het rijstgewas bevredigend; alleen in sommige streken der afdeelingen Kauer en Kroë viel, door gebrek aan regen, de oogst tegen. In de strandmarga's van laatstgemelde afdeeling bracht de bevolking veel nieuwe plantsoenen van muskaatnoten tot stand. Uitgelokt door de stijgende prijzen legden velen zich toe op de inzameling van dammar; met het zoeken van andere boschproducten houdt men zich steeds minder bezig.

§ 7. *Lampongsche Districten.*

In dit gewest liet de politieke toestand niets, de veiligheid van personen en goederen weinig te wenschen over.

De rijstbouw, zoowel op natte als op droge velden, gaf in 1893 veel teleurstelling, zoowel wat de bewerking der velden als wat den oogst betrof. Dientengevolge moest in de behoefte aan rijst worden voorzien door invoer van buiten het gewest. Toen in de laatste maanden van het jaar bleek, dat speculanten aan de bevolking voor veel te hooge prijzen rijst op schuld leverden, is daaraan een einde gemaakt door het houden van vendutiën in de binnenlanden tegen vooraf vastgestelde maximumprijzen. Bij de bestaande rijstschaarschte kwamen de goede uitkomsten van de teelt der tweede gewassen der bevolking zeer te stade.

Onder den invloed van de steeds dalende marktprijzen werden vele peperaanplantingen verwaarloosd en geen nieuwe tuinen aangelegd. Daarbij wierpen de peperranken lang niet zooveel product af als in 1892, toen trouwens de inzameling buitengewoon ruim was. De bevolking scheen zich meer te gaan toeleggen op de teelt van koffie, inzonderheid Liberia, voor welke cultuur de vooruitzichten in dit gewest zeer gunstig worden geacht.

In de eerste maanden van 1893, toen nog veel peper verhandeld en verscheept werd, was de handel vrij levendig; in de laatste maanden van het jaar ging er echter weinig om.

De gezondheidstoestand was vrij gunstig, ofschoon in de kuststreken koortsen veelvuldig voorkwamen. De veestapel bleef van ziekten verschoond.

§ 8. *Palembang.*

Terwijl in het onder ons rechtstreeksch bestuur staand gedeelte van dit gewest de politieke rust ongestoord bleef, gaf ook de houding van onzen vazal, den sultan van Djambi, alle reden tot tevredenheid. Bij een in het begin van 1893 door den resident aan dit landschap gebracht bezoek liet de ontvangst, zoowel van de zijde van den sultan als van de bevolking, niets te wenschen over. Bij deze gelegenheid kwam ter sprake een tusschen het Djambisch bestuur en den sultan van Lingga-Riouw gerezen geschil over het bezit van het op ongeveer 4 geographische mijlen ten noordoosten van de kwala Berba (de oostelijkste hoofdmonding van de Djambi-rivier) gelegen eiland Berhala, dat volgens de Djambiërs de bakermat van hun vorstengeslacht is. Nadat de sultan van Djambi zijne rechten op het eiland nader had toegelicht, trad de resident met zijn ambtgenoot van Riouw en onderhoorigheden ter zake in overleg, met het gevolg dat het sultansbestuur van Lingga-Riouw voorloopig van zijne aanspraken afzag, totdat zou zijn onderzocht of bedoeld eiland al dan niet hetzelfde is als het in het met Lingga-Riouw gesloten politiek contract genoemde.

Eene rechtstreeksche toenadering van de zijde van den ex-sultan Taha, die nog altijd in de Djambische bovenlanden als oppermachtige gebieder wordt aangezien, werd tot nog toe niet verkregen, hetgeen in vele opzichten moet worden geweten aan den invloed van zijn ouderen broeder, pangeran Dipa Singa. Dat Taha echter geen kwade voornemens koestert, mag worden afgeleid uit de medewerking, die hij verleende, om eenige tusschen de bevolking der gouvernements-onderafdeeling Rawas (afdeeling Tebing Tinggi) en lieden uit de Djambische bovenlanden gerezen geschillen bij te leggen en de door de bevolking van Rawas geleden schade te vergoeden, maar meer in het bijzonder uit het feit dat in Februari jl., toen de controleur, politiek agent ter hoofdplaats Djambi, zich in de bovenlanden ophield, met medeweten van Taha, diens derde zoon, de minderjarige pangeran Anom Kesoemo Yoedo, in 1886 gekozen als toekomstige pangeran ratoe (rijksbestierder en aangewezen bestuursopvolger) van Djambi, in die waardigheid aan 's Gouvernements vertegenwoordiger werd voorgesteld, in eene te Moeara Ketalo met veel luister belegde samenkomst, waarbij niet alleen de sultan zelf en een aantal hoofden uit Beneden-Djambi, maar schier alle Djambische hoofden uit de directe omgeving van Taha tegenwoordig waren. Voor deze eerste ontmoeting, welke tusschen ons bestuur en den pangeran ratoe plaats vond, hadden zich tevens duizenden van de bevolking der bovenlanden te Moeara Ketalo verzameld. Taha, die tijdens de samenkomst mede moet aanwezig zijn geweest, doch in een der neven-vertrekken, zou, na afloop van de plechtigheid, die zich door zekere hartelijkheid onderscheidde, nagenoeg door al de aanwezige grooten eene soort akte hebben doen onderteekenen, waarbij zij onder eede zijn voornoemden zoon als pangeran ratoe erkennen en zich tot onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan hem verbinden. Na afloop der Mohammedaansche vasten zou de resident zich naar Djambi begeven, ten einde den sultan de gelegenheid te openen om den pangeran ratoe alsnog ook aan hem voor te stellen. Ten gunste van Taha wordt nog bericht dat hij zijne hulp verleende om zekeren pangeran Dipati, die te Moeara Tebo onwettige heffingen vorderde, gevangen te nemen, het aldaar opgerichte tolhuis te vernielen en de handelsgoederen, die genoemde pangeran op oneerlijke wijze had verkregen, in beslag te nemen, terwijl hij den controleur berichtte dat hij binnenkort ook het thans nog te Moeara Tembesi bestaande en door pangeran Dipo opgerichte tolhuis zou opruimen, om op deze manier een einde te maken aan heffingen, die in strijd met het politiek contract worden gevorderd.

Ter hoofdplaats Palembang heerschte onder de Mohammedaansche geloovigen verschil van meening omtrent de vraag, of het geoorloofd was het Vrijdagsgebed, behalve in de groote missigit te dier

plaatse, ook te doen plaats hebben in een aldaar nieuw opgericht bedehuis. Toen deze vraag te Batavia was voorgebracht, en 's Gouvernements adviseur voor oostersche talen en Mohammedaansch recht ter zake was gehoord, werd van diens antwoord, luidende: dat, volgens de in de residentie Palembang gehuldigde Sjafiïtische leer, de Vrijdagsdienst alleen in de groote missigit mocht worden gehouden, aan de belanghebbenden mededeeling gedaan. In verband met een door tal van Mohammedaansche bewoners der hoofdplaats vervolgens aan den Gouverneur-Generaal gericht verzoekschrift nopens dit onderwerp, is een nader overleg met voornoemden wetenschappelijken adviseur aanhangig gemaakt. De Mohammedaansche propaganda, veelal het werk van uit Mekka teruggekeerde bedevaartgangers, blijft in dit gewest steeds aanhouden. In de afdeeling Iliran en Banjoeasin wierp zich een persoon op tot het geven van Mohammedaansch godsdienstonderwijs, en toen hem daartoe de vergunning was geweigerd, bleef hij voortgaan in zijne woning geregeld godsdienstoefeningen te houden. Reeds had hij voor zijne — volgens den betrokken controleur zeer vrijzinnige — leer eenige propaganda gemaakt, toen de door het bestuur erkende dorpsgeestelijken zich daarover beklaagden. Na aanmaning van het bestuur heeft bedoelde persoon daarop zijn godsdienstwerk gestaakt.

De volksgezondheid kon in het algemeen niet ongunstig genoemd worden, hoewel ter hoofdplaats en ook elders in het gewest nogal gevallen van koorts en buikziekte voorkwamen en in de laatste helft van het jaar ook van cholera gehoord werd.

Met uitzondering van eenige gevallen van mond- en klauwzeer in de bovenlanden bleef de veestapel van ziekten verschoond.

De handel, inzonderheid die met Singapore, bleef in 1893 vrij levendig; de omzet van koffie echter was, ten gevolge van den geringeren oogst, kleiner dan in 1892. Ook de handel in benzoë en andere boschproducten was flauwer wegens de daling der marktprijzen.

Over het algemeen is de rijstoogst in het geheele gewest zeer gunstig geweest, hetgeen niet weinig bijbracht tot de welvaart der bevolking. Hoezeer deze wel inziet dat de rijstteelt op sawahs voordeeliger is dan die op droge velden (ladangs), zoowel wat de qualiteit als wat de quantiteit van het product betreft, blijft zij toch meerendeels de voorkeur schenken aan de cultuur op ladangs, vermoedelijk omdat de voorbereidende werkzaamheden hierbij gemakkelijker zijn. Toch breidde de sawahcultuur zich uit. Ook van de andere voedingsgewassen werd een overvloedig product verkregen. De koffiecultuur neemt in de bergstreken meer en meer toe; de bevolking ziet daarin zooveel voordeelen dat velen daarvoor hunne rijstvelden verwaarloozen. De kapas, die voornamelijk langs de oevers van de Moesi- en de Lematang-rivier en overigens bijna overal in meerdere of mindere mate wordt aangeplant, behaalde in 1893 hoogere prijzen dan in het jaar te voren. Kapok, waarvan mede langs de oevers van genoemde rivieren uitgestrekte aanplantingen worden aangetroffen, werd in belangrijke hoeveelheden naar de hoofdplaats Palembang verzonden. De gambiercultuur in de onderafdeeling Rawas leverde een vrij belangrijk product op. Dit product is echter zeer in waarde gedaald, hetgeen vermoedelijk moet worden toegeschreven aan vervalsching of minder goede bewerking door de bevolking.

Omtrent de uitkomsten der Europeesche landbouwondernemingen valt niets meldenswaardig mede te deelen.

§ 9. *Oostkust van Sumatra.*

Uitgenomen — zooals lager blijken zal — in Tamiang (het aan Atjeh grenzende deel van dit gewest), mocht de politieke toestand in de residentie Oostkust van Sumatra gedurende het tijdperk, waarover dit verslag loopt, bevredigend heeten. Van de inlandsche zelfbesturen werd, waar dit noodig was, meestal zonder moeite de verlangde medewerking verkregen bij het nemen van maatregelen in het algemeen belang. Eene goede verhouding tusschen de verschillende radja's onderling werd meer en meer bevestigd.

De veranderde toestanden, in dit gewest ontstaan sedert de Europeesche industrie er meer en meer uitbreiding verkreeg, hebben teweeggebracht dat in de belangrijkste inlandsche landschappen, als gunstige uitzondering op hetgeen in Maleische staatjes regel is, de radja's zich in meerdere of mindere mate hebben laten gelegen liggen aan het organiseeren van hunne bestuursmiddelen op een meer geregelden voet, waartoe zij gekomen zijn deels uit eigen beweging, deels onder eene gepaste pressie van ons bestuur. Zoo ontvangen in bedoelde landschappen thans alle onderhoofden eene behoorlijke bezoldiging van hunne radja's. Vaste politieoppassers zijn in menig landschap op kosten van den radja in dienst gesteld, bezoldigd en gekleed. Bij de meeste inlandsche rechtbanken zijn zoowel djaksa's als mindere beambten aangesteld, mede bezoldigd door den betrokken radja. In 't algemeen kan getuigd worden dat er onder de zelfbesturende radja's en hoofden in dit gewest verscheidene zijn, die, op instigatie van ons bestuur, tegenwoordig menige uitgave doen in het belang van den goeden gang van zaken in hun gebied.

Op politiek gebied valt aangaande de verschillende onderdeelen van het gewest het volgende aan te teekenen.

Sedert het overlijden in April 1891 van den waarnemenden tongkoe besar van Pelelawan bleef het bewind aldaar nog in handen van den rijksraad. Overeenkomstig het door de landsgrooten gedaan verzoek is in Maart jl. door den Gouverneur-Generaal tot definitieven bestuurder over het landschap aangewezen Toengkoe Poetra Said Hassim, zoon van den laatsten tongkoe besar en broeder van den in 1891 overleden waarnemenden titularis. Ter gelegenheid van het optreden van den nieuwen tongkoe besar ligt het in de bedoeling een vollediger politiek contract met Pelelawan te sluiten, waaromtrent reeds in 1892 in beginsel de instemming van het voorloopig bewind was verkregen. Onder de nieuwe bepalingen zal o. a. behooren de bevoegdheid van het Gouvernement om, tegen eene schadeloosstelling van f 600 's jaars, aan zich te trekken de tot dusver nog aan het zelfbestuur verbleven belasting op het recht tot exploitatie van de houtbosschen op den vasten wal van het landschap (verg. vorig verslag blz. 250). Wegens de moeielijke communicatie met en de afgelegenheid van Pelelawan wordt het landschap zelden door onze bestuursambtenaren bezocht, waartoe trouwens slechts in bijzondere gevallen directe aanleiding bestaat. Van exploitatie der aldaar uitgegeven en goedgekeurde landbouwconcessiën was nog geen sprake.

De Siaksche zaken bleven, onder den in 't laatst van 1890 opgetreden sultan, in het goede spoor, hoewel de twee oudere broeders van den sultan gezegd worden zich met hun voorbijgang bij de troonsverwisseling nog niet geheel te hebben verzoend. In September 1893 veroorzaakte de verschijning binnen het Siaksch gebied van eene gewapende deputatie uit het aangrenzend onafhankelijk landschap V Kotta gedurende korten tijd eenige onrust, doch tot vijandelijkheden kwam het niet (verg. blz. 13/14 hiervóór). In Tanah Poetih, Bangka en Koeboe stelde de sultan een zijner neven tot gemachtigde (wakil) aan, die van eene, in overleg met het gewestelijk bestuur vastgestelde, instructie werd voorzien. In de genoemde benedenstreken der Rokkan-rivier, waar o. a. te Bagan Api Api eene belangrijke Chineesche vestiging wordt aangetroffen (verg. het verslag van 1889, blz. 14), hebben onze middelen van toezicht zeer onlangs uitbreiding ondergaan, doordien blijkens Indisch Staatsblad 1894 n°. 93 ook in Bangka en Koeboe de heffing van in- en uitvoerrechten in onze handen gekomen is.

De in 't vorig verslag (blz. 13) besproken toevoeging van een vertrouwd raadsman aan den jeugdigen jang di pertoean van Koealoe en Leidoeng was van zeer goeden invloed op den gang van zaken en op de binnenlandsche verhoudingen in dat landschap. Door zijn huwelijk (April 1893) met de dochter van den pangeran van Bedagei (Deli) is de bestuurder van Koealoe en Leidoeng verwant aan het Delische vorstenhuis.

In de Maleische datoeschappen, behoorende tot de afdeeling Batoe Bara, kwam op politiek gebied slechts één zaak van beteekenis voor, namelijk die van den datoe van Pagoerawan, die door den karapatan van Batoe Bara wegens medeplichtigheid aan moord, door aansporing tot dat misdrijf met gebruikmaking van zijn gezag, werd veroordeeld tot wegzending in ballingschap naar Bengkalis met zijne echtgenoote en eenige zijner onderhoorigen, voor den tijd van vijf jaren. In verband met dat vonnis werd hij door den resident uit zijne waardigheid en titels ontzet, terwijl zijn oudste zoon, overeenkomstig de wenschen der mindere hoofden en bevolking, tot hoofd van Pagoerawan werd benoemd. In het Batoe Barasche landschap V Laras werd de oude en afgeleefde datoe vervangen door zijn oudsten zoon.

Reeds in 't vorig verslag werd vermeld dat Si Raimbang, hoofd van Dolok Periboean (Tanah Djawa), die vijandig was opgetreden tegen de twee controleurs, die de Simeloenganche landschappen Tandjong Kasau, Siantar en Tanah Djawa bereisden [1], gevangen genomen en aan ons bestuur uitgeleverd was. Hij werd in Juli 1893 te Laboean Roekoe (hoofdplaats der afdeeling Batoe Bara) terechtgesteld voor eene uit de Simeloenganche radja's en pertoewanans samengestelde rechtbank, die, in tegenwoordigheid van den resident, verklaarde dat hij volgens de Simeloenganche adat behoorde te worden gedood en opgegeten, doch, in verband met de

[1] Een door den controleur van Toba, naar aanleiding van deze reis, opgesteld rapport nopens genoemde drie landschappen is afgedrukt in deel XXXVII van het door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen uitgegeven Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde.

verhouding waarin Tanah Djawa tot het Gouvernement gekomen was, aan de Regeering overliet hem de doodstraf te doen ondergaan dan wel hem levenslang te verbannen. Bij gouvernementsbesluit van 4 Januari jl. n°. 28 werd daarop aan Si Raimbang gratie verleend van de doodstraf, en hem als ballingsoord aangewezen Koepang op Timor. Hij overleed echter in de gevangenis te Medan op denzelfden dag dat de beslissing daar bekend werd. De door hem aan de controleurs en hun gevolg toegebrachte schade, benevens het bloedgeld voor de personen, die bij de gepleegde vijandelijkheden het leven hadden verloren, werden op zijne bezittingen verhaald, terwijl de zaken in Dolok Periboean, in overleg met de hoofden en de familieleden van den overledene, voorgoed geregeld werden. Sedert werd de rust er niet verstoord.

De pangeran van de Delische onderhoorigheid Bedagei, die gezegd wordt als de meest verlichte en beschaafde van alle radja's in dit gewest te kunnen worden aangemerkt, drong er in 1893 bij vernieuwing op aan om, daar gezondheidsredenen hem noopten van woonplaats te veranderen, te mogen aftreden en zijn zoon als opvolger te zien aangewezen. Werd tot dusver die verandering, met het oog op de onervarenheid van bedoelden zoon, niet wenschelijk geacht, langzamerhand is hierin verbetering gekomen, en naar aanleiding daarvan aan den pangeran voorgesteld als gemachtigde van den sultan van Deli aan het hoofd van het inlandsch bestuur te Medan te komen (welk ambt, blijkens het vorig verslag, blz. 13, in Februari 1893 was opengevallen), terwijl zijn zoon dan tot zijn opvolger in Bedagei zoude worden benoemd. De pangeran verklaarde echter de hem toegedachte nieuwe werkkring, waarin hij veel goeds zoude kunnen verrichten, niet te kunnen aannemen; het gewestelijk bestuur zou echter trachten hem daartoe alsnog te overreden.

In de Battaksche Doesoen van Serdang breidde onze invloed zich uit. De voor de aanrakingen met deze Battaks aangewezen controleur (verg. noot 1 op blz. 8 van 't vorig verslag) wist herhaaldelijk geschillen tusschen de Battaksche hoofden en bevolking tot eene gewenschte oplossing te brengen, waartoe meermalen zijne tusschenkomst door de betrokkenen zelven gevraagd was. Een invloedrijk hoofd aldaar, Toean Dolok Pematang, schijnt ons bestuur echter niet zeer genegen te zijn. Gedeeltelijk met het doel om zich te vrijwaren tegen inmenging in zijne zaken van Serdangsche zijde, bood hij de suprematie over zijn land den pangeran van Bedagei aan. Deze nam het aanbod eerst aan, doch toen hem werd opgemerkt, hoe hij in moeielijkheden zoude kunnen geraken, wanneer Toean Dolok Pematang eens zijne hulp inriep tegen Battakhoofden, die door ons gesteund zouden moeten worden, wees hij het omstreeks medio 1893 van de hand. Toen kort daarop van bestuurswege terreinonderzoekingen werden ingesteld om de kustlanden (van het spoorwegstation Loeboe Pakam in Serdang) door een goeden weg met de Battaksche hoogvlakte te verbinden, stuitte men in het gebied van Toean Dolok Pematang, dat is op het laatste gedeelte van het gezocht wordende tracé, op moeielijkheden van zijn kant. Door bevriende Battakhoofden zou getracht worden hem van zijne bezwaren tegen den voorgenomen verbindingsweg (waarvoor over de eerste 58 K.M. een geschikt tracé was gevonden) terug te brengen. [1])

De door het Gouvernement in November 1892 als eventueele opvolger in het bestuur over Deli erkende oudste zoon van den sultan van dat landschap (verg. vorig verslag blz. 13) werd op 31 Juli 1893 op plechtige wijze als zoodanig uitgeroepen, en onder den titel van » toengkoe besar" den volke voorgesteld. Kuiperijen in de naaste omgeving van den sultan gaven een paar malen aanleiding tot het inbrengen bij onze ambtenaren van klachten tegen dezen of genen anak radja, voor welke klachten, toen de karapatan, onder voorzitterschap van den resident, zich er mede bemoeide, geenerlei bewijzen konden worden bijgebracht. Ook werd het aan verkeerde inblazingen toegeschreven dat de sultan eenig wantrouwen aan den dag legde ten opzichte van onze contrôle over de Delische Battak-Doesoen. Slechte raadgevers, die enkel op eigen voordeel bedacht waren, trachtten namelijk de meening ingang te doen vinden alsof door ons toezicht op de Battaksche rechtspleging, en door onze zorg voor de richtige uitkeering van het aan de Battaksche hoofden toekomend aandeel in de hassil tanah der ondernemingen, het gezag over de Doesoenbevolking langzamerhand uit de handen der Maleische hoofden geheel in de onze dreigde over te gaan. Deze onderwerpen kwamen ter sprake toen de sultan, die in het najaar van 1893 Batavia kwam bezoeken, bij den Gouverneur-Generaal ten gehoore werd toegelaten. Ook toonde de vorst zich toen niet zeer ingenomen met eene in den aanvang des jaars in eene door hem zelf bijgewoonde, onder voorzitterschap van den resident, gehouden vergadering van de vertegenwoordigers van het inlandsch en het Europeesch bestuur, vastgestelde regeling in zake het ontginningsrecht der inheemsche bevolking op woeste of verlaten gronden, tot het gebied harer kampongs behoorende. Door die regeling werd hersteld de oorspronkelijke adat, die aan alle leden der inheemsche bevolking het recht van ontginning der bedoelde gronden toekent zonder eenig ander voorbehoud dan de verplichting van den ontginner om van het voornemen daartoe aan zijn kamponghoofd kennis te geven, in strijd met welke adat de hoofden zich de bevoegdheid hadden aangematigd om de ontginning van gronden als de bedoelde zonder hunne voorafgaande vergunning te verbieden, terwijl zij voor die vergunning betaling eischten of wel haar weigerden met het oog op de voordeelen, die zij zelven van het verhuren der bewuste gronden aan Europeesche planters konden behalen. Ten einde de mededeelingen en wenschen, door den sultan bij den Gouverneur-Generaal voorgebracht, o. a. ook betreffende een der anak's radja, zekeren Radja Oesoep, tegen wien de vorst zonder bewijs klachten had ingebracht, al aanstonds ter toetse te kunnen brengen, werd het hoofd van gewestelijk bestuur naar Buitenzorg opgeroepen. Nadat deze den Landvoogd mondeling had ingelicht, werd de sultan uitgenoodigd nogmaals voor den Gouverneur-Generaal te verschijnen, hetgeen geschiedde in tegenwoordigheid van den resident. Het bleek nu dat bij het vaststellen van de regeling omtrent het ontginningsrecht der inheemsche bevolking op de tot hare kampongs behoorende woeste of verlaten gronden de sultan zijne niet-instemming daarmede op geenerlei wijze had getoond en dat hij die regeling slechts op verzoek der datoe's thans had ter sprake gebracht, terwijl bij het gehouden onderzoek naar de grieven van den sultan tegen Radja Oesoep door geen der rijksgrooten eenig bewijs voor de gegrondheid daarvan aanwezig bevonden was. Met eene aanmaning van den Gouverneur-Generaal aan den sultan om in den vervolge meer vertrouwen in den resident te stellen en dezen zijne wenschen wat openhartiger mede te deelen, werd de audiëntie gesloten, nadat de Landvoogd tegenover den resident de verwachting had uitgesproken dat deze met den sultan op vriendschappelijken voet zoude blijven, hetgeen de resident al dadelijk toonde door den sultan, na afloop van de bijeenkomst, een handdruk te geven onder toevoeging van eenige vriendschappelijke, maar ernstige woorden. Daar de Gouverneur-Generaal het wenschelijk achtte dat het Europeesch bestuur rekening hield met den wensch des sultans om onze inmenging in de Battaksche zaken tot een minimum te beperken, wordt alsnog onderzocht in hoever aan dat verlangen ware tegemoet te komen, zonder onzen verkregen invloed prijs te geven.

De voornaamste gebeurtenissen op politiek gebied, die gedurende het afgeloopen jaar in Langkat hebben plaats gehad, zooals de aftreding van den ouden sultan en de installatie van diens jongsten zoon als bestuurder van dat landschap, met toevoeging van diens beide broeders als medebestuurders, benevens de verschijning van Atjehers in Beneden-Langkat, zijn reeds in 't vorig verslag vermeld (blz. 13, 17 en 18). De onderlinge verhouding tusschen den jeugdigen sultan en diens medebestuurders liet sedert niets te wenschen over en kwam het bestuur ten goede. Omtrent het in den verderen loop van 1893 voorgevallene in Beneden-Langkat is het volgende aan te teekenen. In de maanden Juli, Augustus en September hielden zich kleine vijandelijke benden in de Aijer Masin- en Serang Djaijastreken op. Een dezer benden, geschat op 40 man, overviel in den nacht van 30 Juli 1893 eene kleine Maleische kampong, Soengei Pandan, aan den zuidelijken oever der Aroe-baai; zes Maleiers werden daarbij gewond, waarvan twee doodelijk, terwijl eene vrouw en twee kinderen werden medegevoerd. Naar aanleiding daarvan vertrok de gewestelijke militaire commandant met 50 man naar de Aroebaai, om plaatselijk een onderzoek in te stellen. Het bleek nu dat de bewoners van de kampong Boekit Tiram, gelegen aan de Salahadji-rivier, gesteund door eenige andere kwaadwilligen, den overval hadden gepleegd, dat de bewoners van Boekit Tiram steeds eene schuilplaats verleenden aan slecht volk uit de Serang Djaijastreek afkomstig, en dat zij, in vereeniging met dat volk, zich vaak schuldig maakten aan het afloopen en berooven van Chineesche vaartuigen, die in de Aroe-baai ten anker kwamen om hout voor de ondernemingen te kappen. Men stoomde daarom naar Boekit Tiram, dat geheel in de asch gelegd werd; de bevolking was met have en goed gevlucht. Van het inlandsch zelfbestuur van Langkat werd steeds de beste medewerking ondervonden bij het opsporen en verjagen van den vijand. In overleg met dat bestuur werd in September 1893 eene gewapende bevolkingspatrouille, onder aanvoering van zekeren Hadji Moestapha, op Poeloe Koempei gelegerd, met opdracht om, zoodra zich op eenig punt van

[1]) In 1894 is men begonnen een tracé te zoeken voor een weg van het spoorwegstation Deli Toewa door den Tjingkem-pas naar de Karau-landen.

de Serang Djaija- of Aijer Masin-streken kwaadwilligen mochten vertoonen, daartegen op te rukken en ze onschadelijk te maken. [1]) Die maatregel had ten gevolge, dat zekere Oedjoeng Rimba, een Atjeher van de Oostkust, die het hoofd van de vijandiggezinden in die streken bleek te zijn, tegen het eind van September door Hadji Moestapha werd opgevat en aan den controleur te Tandjoeng Poera (Beneden-Langkat) uitgeleverd, waar hij door den karapatan veroordeeld werd tot tien jaar dwangarbeid in den ketting. Sedert deze arresteering is de rust in de genoemde streken niet meer verstoord. Bijzondere maatregelen van veiligheid ten aanzien van de in Beneden-Langkat gevestigde particuliere ondernemingen werden dan ook niet langer noodzakelijk geacht, weshalve de op enkele dier ondernemingen gelegerde detachementen militairen den 22sten October naar hunne respectieve garnizoenen terugkeerden.

Wat de Tamiangsche landschappen betreft, kan nog niet worden bericht dat een normale toestand reeds is ingetreden. De toenadering van de zijde der hoofden van Boven-Tamiang, waarop blijkens 't vorig verslag (blz. 18) in de berichten van omstreeks medio Juni 1893 uitzicht werd gegeven, bleek van de zijde van den radja van Noordelijk Boven-Tamiang (met Simpang Kanan), Kedjoeroean Karang — die, naar het schijnt, zich geheel liet beheerschen door zijn oudsten zoon, tevens feitelijken bestuurder, Radja Silang — niet ernstig gemeend, terwijl het hoofd, wiens gebied Zuidelijk Boven-Tamiang (met Simpang Kiri) omvat, Kedjoeroean Moeda, kort na de vriendschappelijke aanraking waarin hij zich met ons bestuur stelde, door verraad (waarin Radja Silang de hand moet hebben gehad) om het leven kwam. Deze Radja Silang wenschte eene uitbreiding van het Karangsche gebied ten koste van zijnen nabuur Radja Bandahara van Beneden-Tamiang, en stelde dit o. a. als voorwaarde, waarop hij zich van de Atjehers zou willen losmaken en weder onder ons gezag terugkeeren, op welken eisch onzerzijds geen acht kon worden geslagen, terwijl toen ongeveer een maand later (24 Juli) Kedjoeroean Karang zelf naar Seroewaij kwam om den controleur vergiffenis te vragen, aan dit hoofd werd te kennen gegeven, dat wij de vroegere verhoudingen niet konden herstellen, voordat ook Radja Silang en diens voornaamste medestander en onderhoofd, Datoe Laksamana, zich aan ons hadden overgegeven. Kedjoeroean Karang keerde daarop eenige dagen later naar Boven-Tamiang terug en zou trachten beide genoemde personen over te halen met hem naar Seroewaij te gaan. In den loop van Augustus liet hij echter schriftelijk weten dat hij zijn doel niet bereikt had en dat Radja Silang bleef weigeren zich over te geven, indien niet ook het benedengedeelte van den noordelijken Tamiang-oever, tot dusver onder gezag van Radja Bandahara, aan Karang werd toegevoegd. Onder die omstandigheden meende Kedjoeroean Karang, luidens zijn schrijven, dat het ook voor hem het beste was zich maar niet meer te Seroewaij te vertoonen.

Met het andere hoofd van Boven-Tamiang, Kedjoeroean Moeda, had de resident op 9 Augustus 1893 eene ontmoeting te Seroewaij, bij welke gelegenheid dit hoofd een openhartig verslag gaf van al hetgeen er sedert het begin der verwikkelingen van de zijde des vijands gedaan was en van het aandeel dat hij gedwongen was geweest daarin te nemen. Toen Nja Makam in Tamiang verscheen, zoo verzekerde de kedjoeroean, had hij, kedjoeroean, geen andere keuze dan òf zich bij dezen aan te sluiten òf met zijne bevolking te vluchten en zijn land aan verwoesting prijs te geven. Volgens hem was het doel van Nja Makam geweest ons zooveel mogelijk afbreuk te doen en te noodzaken Seroewaij te ontruimen. De vijandelijkheden tegen Radja Bandahara en Soetan Moeda (de hoofden van Beneden-Tamiang) waren een gevolg geweest van hunne weigering om gemeene zaak met Nja Makam te maken. Kedjoeroean Moeda ontkende ten stelligste dat de Atjehers gekomen zouden zijn op aandringen van ontevredenen in Radja Bandahara's gebied of op verzoek van de Karangsche hoofden. Bij Nja Makam's komst hadden de vier Tamiangsche radja's allen dezelfde opvordering van hem ontvangen om zich bij hem aan te sluiten. De beide hoofden van het bovenstrooms gelegen gebied, Kedjoeroean Karang en hij, waren genoodzaakt geweest daaraan te voldoen; de twee hoofden der benedenstreken hadden, ook na herhaalde aanmaning, het stilzwijgen bewaard en waren toen door Nja Makam als vijanden beschouwd en behandeld. De eerste vijandelijkheden, zooals het afbranden van den passar te Seroewaij en van de woningen van Radja Bandahara en Soetan Moeda, waren uitsluitend het werk der Atjehers geweest; geen Tamiangers hadden daaraan deelgenomen dan enkele als gidsen en wegwijzers. Nja Makam's bende had, naar de opgaven van Kedjoeroean Moeda, bestaan uit een 50-tal Groot-Atjehers en een afwisselend aantal lieden uit Perlak, Langsar, Madjapahit, Aloer Niri, Simpang Anas, enz. Bij Toempa Tengah had Kedjoeroean Moeda de achterste benting helpen verdedigen, maar toen Nja Makam op de nadering van onze troepen was gevlucht, was hij, kedjoeroean, met zijn volk insgelijks afgetrokken. Bij die gelegenheid had de vijand ruim 120 gesneuvelden, doch betrekkelijk weinig gewonden bekomen. Hetgeen Kedjoeroean Moeda mededeelde omtrent het doordringen in Mei te voren van kwaadwilligen tot in Beneden-Langkat, kwam hierop neder dat die tocht was ondernomen door Nja Mohamad van Perlak, die gehoopt had aldaar met zijne bende naar hartelust te kunnen rooven en plunderen. Kedjoeroean Moeda was ook aangezocht om mede te gaan, maar had zich wegens de moeielijkheden van den tocht verontschuldigd en in zijne plaats zijn jongeren broeder medegezonden. Die bende had veel ontberingen uitgestaan en was wegens gebrek aan al het noodige naar het noorden teruggekeerd. Ten slotte verklaarde Kedjoeroean Moeda zich onmachtig om de nog in zijn gebied en in Karang aanwezige Atjehers te weerstaan, maar hij was bereid om ons trouw op de hoogte te houden van alles wat zij verder tegen ons mochten willen ondernemen.

Ruim een paar weken na zijn onderhoud te Seroewaij met den resident werd Kedjoeroean Moeda het slachtoffer van het verraad, waarop hooger werd gedoeld. Van het zooeven genoemde Perlaksche bendehoofd Nja Mohamad gewerd hem namelijk den 27sten Augustus eene oproeping om naar Aijer Tenang (Karangsch gebied) te komen, onder bedreiging van geweld, indien hij niet aan dien last voldeed. Vergezeld van zijn jongeren broeder, twee datoes en drie volgelingen begaf hij zich op weg, doch bij het oversteken van de rivier werden allen, op één na, door de Atjehers neergeschoten. Uit een later in onze handen gekomen brief van Radja Silang aan Nja Mohamad bleek duidelijk dat de moord op instigatie van den eerste was geschied.

Daar het gecht werd aan eene beëindiging van de moeielijkheden bevorderlijk te kunnen zijn, wanneer aan de mindere hoofden en de bevolking van Karang, die zich aan onze zijde wilden scharen, kon aangezegd worden dat zij van de gehoorzaamheid aan hun tegen het Gouvernement in verzet zijnden kedjoeroean ontslagen waren, werd de machtiging van den Gouverneur-Generaal gevraagd en verkregen om Kedjoeroean Karang, eigenlijk geheeten Toengkoe bin Radja, van het bestuur over Karang vervallen te verklaren, zijne afstammelingen van de opvolging uit te sluiten en met de stemgerechtigden over de keuze van een nieuwen bestuurder te beraadslagen. Bij proclamatie van 10 October 1893 werd door den resident de uitgesproken vervallenverklaring en uitsluiting aan de hoofden en bevolking der Tamiangsche landschappen bekend gemaakt. In de plaats van den afgezetten kedjoeroean werd in November door den resident, in overleg met eenige te Kwala Simpang bijeengekomen hoofden, die in de laatste maanden zich aan onze zijde hadden geschaard [2]), met het bestuur over Karang voorloopig belast de voornaamste hunner, Kedjoeroean Tandil, wiens gezag ook de aan de Simpang Kanan gelegen Karangsche kampongs bereid waren te erkennen, een en ander in afwachting dat te zijner tijd eene definitieve regeling nopens de bestuursvoorziening zou kunnen getroffen worden. Met de hoofden uit het gebied van wijlen Kedjoeroean Moeda werden des anderen daags (11 November) over de bestuursregeling in dat gebied besprekingen gehouden te Tandjong Mantjang aan de Simpang Kiri. Dientengevolge werd, mede onder voorbehoud van 's Gouvernements goedkeuring, door den resident de jongste zoon van den vermoorden kedjoeroean, een eenjarig kind, met name Radja Adil, tot opvolger in het bestuur aangewezen, onder voogdij van zijn oom Radja Hoesin, jongeren broeder van den vermoorden kedjoeroean, aan welken voogd, voor de eigenlijke bestuurszaken, als mangkoeboemi werd ter zijde gesteld Nja Moed, die reeds sedert den dood van Kedjoeroean Moeda de leiding der zaken in handen had. Ook nopens de verdeeling tusschen de verschillende hoofden en de familie van den vermoorden kedjoeroean van de indertijd aan den laatstbedoelde toegelegde maandelijksche uitkeering uit 's lands kas wegens overdracht van de tolheffing op de Tamiang-rivier aan het Gouvernement, werd door den resident het noodige geregeld, met bepaling dat die uitkeering, sedert

[1]) Ter gelegenheid van de over deze maatregelen met het Langkatsch bestuur gehouden besprekingen, werd eene globale opneming gehouden van het zielental dezer streken, waar, blijkens het verslag van 1892 (blz. 13), vele door Atjehers aangelegde en geëxploiteerde pepertuinen worden aangetroffen. Die opneming heeft doen zien, dat zich toen in de pepertuinen circa 1150 weerbare mannen ophielden, onder een 19-tal hoofden. Het aantal onderhoorigen van elk dier hoofden liep uiteen van 6 tot 250.

[2]) Na onze overwinning te Toempa Tengah hadden deze Karangsche hoofden geadviseerd tot terugkeer onder ons gezag, om welke reden zij door den kedjoeroean waren ontslagen.

het uitbreken van de onlusten gestaakt, gerekend van Augustus af weder een aanvang zou nemen. [1]) Wat Karang betreft, werd het nieuwe (voorloopig) bestuur, gerekend van de toen loopende maand November af, in het genot gesteld van de aan den afgezetten kedjoeroean indertijd verzekerde gouvernements-uitkeering.

Wat overigens ons militair optreden in Tamiang betreft, dienaangaande valt het volgende te vermelden.

Sedert de in 't vorig verslag besproken gebeurtenissen had men in Tamiang van NJA MAKAM weinig overlast meer. Na de groote verliezen, hem blijkens het vorig verslag (blz. 17) op 2 April 1893 te Toempa Tengah, in het gebied van RADJA BANDAHARA, niet ver boven Seroewaij, toegebracht, was de voornaamste tegenstand zijner Atjehsche aanhangers gebroken. [2]) Te Aloer Pandjang (gelegen op den weg van Toempa Tengah naar Soengei Ijoe), waar eene militaire patrouille hem dacht te zullen vinden, nam hij bij de nadering van den troep met zijne volgelingen overhaast de vlucht in de wildernis, waar wij hem niet konden achterhalen, terwijl de in de kampong rondloopende vrouwen en kinderen een beletsel waren om op de vluchtenden te schieten (18 Juni). Eenige dagen later poogde hij nog eenmaal de hoofden der Moslemin bijeen te brengen te Oepah, op den noordelijken rivieroever (mede nog in Beneden-Tamiang, doch dicht bij de grens van het Karangsche gebied gelegen), waartoe hij de daar aanwezige, maar nog niet tot verblijf ingerichte, versterking door de Tamiangsche bevolking had laten voltooien. Toen ook hier onze troepen hem opzochten, nam hij, schier zonder tegenstand te hebben geboden, de wijk en sedert verdween hij uit de residentie Oostkust van Sumatra in de richting van Madjapahit (Atjeh). Aangaande onzen tocht naar Oepah zij hier nog het volgende aangeteekend. Vermits van de ligging dier versterking weinig bekend was, en er aan getwijfeld werd of het gouvernements-stoomschip *Indragiri*, 't welk eenige weken te voren, met een officier en eenige manschappen der militaire marine aan boord, het oorlogsstoomjacht *Koerier* op de Tamiang-rivier tijdelijk had vervangen, Oepah wel zou kunnen bereiken, werd den 29sten Juni eene verkenning derwaarts ondernomen. Ofschoon de tocht te water niet tot Oepah kon worden volbracht door oponthoud ten gevolge van het vastraken op eene zandbank van het residentie-stoomscheepje *Langkat*, dat de *Indragiri* al loodende voorging, was echter de onderweg (ter hoogte van Toempa Tengah) aan wal gezette troep toch nabij Oepah geweest, waar men wel de kedei, doch niet de versterking had zien liggen. Vijanden had de colonne op haren marsch niet ontmoet, maar wel had het terrein veel moeielijkheden opgeleverd, en daarbij hadden zwermen bijen veel kwelling veroorzaakt. Op de plaats, tot waar de *Indragiri* en de *Langkat* hadden kunnen opstoomen, werd de troep weder aan boord genomen en nog vóór den avond was de verkennings-expeditie weder te Seroewaij terug. Den 3den Juli brachten de genoemde vaartuigen de voor de vermeestering der versterking aangewezen colonne van 135 bajonetten tot voor Oepah. Even vóór die plaats kregen de onzen uit de kedei en van den tegenover liggenden oever een zwak onderhouden vuur, dat echter spoedig tot zwijgen werd gebracht, waarop de troepen werden ontscheept, die eene gedeeltelijk voltooide en door de zwakke bezetting blijkbaar ijlings verlaten versterking vonden. De benting werd tot den grond toe geslecht en de kedei in de asch gelegd, waarna de colonne, onder eenig vuur uit den boschrand, weder aan boord kwam en doorgestoomd werd naar het iets meer stroomopwaarts gelegene Tandjong Semantoh, waar de op den oever liggende kedei bleek verlaten te zijn, terwijl de eigenlijke kampong, waar het Karangsche onderhoofd DATOE LAKSAMANA zijne woning in staat van verdediging zou hebben gebracht, te diep landwaarts in was gelegen om dien dag daarop los te gaan.

Met dit doel werd den 19den Juli, weder per *Indragiri*, door eene colonne van 125 man eene nadere verkenning naar Tandjong Semantoh gemaakt. Zonder tegenstand te ontmoeten, werden eerstbedoelde woning en daarna het insgelijks versterkte huis van RADJA SILANG opgezocht, welke beide verlaten waren. Nadat de daaromheen aangebrachte hindernissen waren opgeruimd en geslecht, embarkeerde de colonne, doch werd toen van den anderen (zuidelijken) oever beschoten, waarbij een der gidsen licht gewond raakte. Het vuur werd door de reeds geëmbarkeerde troepen en de marine beantwoord, waarop de te Tandjong Semantoh aan de rivier staande kedei's werden in brand gestoken. Vervolgens werd hooger opgestoomd en aan den zuidelijken oever eene niet verdedigde versterking aangetroffen, die door een deel der militairen geslecht werd, terwijl het andere deel der colonne zich naar het huis van KEDJOEROEAN MOEDA begaf, alwaar een lilla werd buit gemaakt, doch geen bewoners werden aangetroffen. Tijdens het slechten van de versterking werd de troep plotseling van uit kampong Aloer Mamanih beschoten. Dit vuur werd van tijd tot tijd beantwoord, totdat het slechtingswerk was afgeloopen en weder geëmbarkeerd werd, hetgeen zonder verlies onzerzijds plaats vond. Bij den terugtocht naar Seroewaij werd de *Indragiri* van den zuidelijken rivieroever zwaar beschoten, aanvankelijk zonder resultaat, doch beneden Oepah, bij Boekit Selamat, kregen de onzen van uit eene zeer gedekte stelling weder vuur, met het gevolg dat één inlandsch korporaal doodelijk en twee minderen (een marinier en een inlandsch soldaat) licht gewond werden. Later werd vernomen dat de vijand 2 dooden en 1 zwaar gewonde bekomen had, en dat de beschietingen op de onzen bij Aloer Mamanih gedaan waren door de bende van NJA MOHAMAD, die juist uit de Serang Djaija-streken (Beneden-Langkat) was gekomen, waar hij weder getracht had geld in te zamelen.

In de eerste weken werden alsnog verschillende kleine militaire excursies gemaakt, zonder dat het aan de onzen gelukte eene ontmoeting met den vijand te hebben.

Na den moord op den 27sten Augustus te Aijer Tenang (in het Karangsche) op KEDJOEROEAN MOEDA gepleegd (zie hooger) werd onzerzijds het plan opgevat om met eene voldoende macht, waartoe van de betrokken maritieme autoriteit weder de beschikking verkregen werd over het stoomjacht *Koerier* [3]), naar de bovenstreken te trekken om de aan die euveldaad schuldige Karangsche hoofden daarvoor te tuchtigen, zoo niet in hunne personen (daarvoor was hun de gelegenheid om bijvoorbeeld naar de Gajoe-landen uit te wijken te gunstig), maar dan toch in hunne bezittingen. Toen het echter bleek dat de mindere hoofden en de bevolking, ook uit de benedenstreken, verlangden zelven den moord te wreken, werd besloten dat vooraf door eene sterke bevolkingspatrouille zou worden geageerd, daar deze beter dan wij den vijand in zijne schuilhoeken zou kunnen bereiken. Deze inlandsche macht, sterk 220 man, waarbij 130 geweerdragenden, verliet den 11den September Seroewaij en raakte den volgenden dag te Tandjong Semantoh in vuurgevecht met enkele vijanden, die echter spoedig de vlucht namen. De atappen huisjes op den oever en de meer landwaarts in gelegen woningen van RADJA SILANG en DATOE LAKSAMANA werden verbrand en daarop werd de tocht voortgezet naar de Karangsche kampong Aloer Bamban, die eveneens in de asch werd gelegd. De bevolkingspatrouille zou nu op den zuidelijken oever haar nachtkwartier gaan opslaan, maar nauwelijks was men begonnen de rivier over te steken of het nog op den anderen oever verbleven gedeelte werd aan verschillende zijden door de vereenigde macht van Karangers en Atjehers aangevallen, hetgeen eene paniek deed ontstaan, zoodat de bevolkingspatrouille, met achterlating van 14 dooden, werd uiteengeslagen, terwijl bovendien 13 personen vermist werden, die echter vermoed werden naar Simpang Kiri (in het gebied van wijlen KEDJOEROEAN MOEDA) te kunnen zijn ontkomen. Onder de 4 gewonden der bevolkingspatrouille bevond zich ook RADJA BANDAHARA van Beneden-Tamiang. De vijand zou 5 dooden en 9 gewonden hebben bekomen.

Te Seroewaij, waar ook de resident en de sedert 2 September

---

[1]) Ook het onuitgekeerd bedrag over vorige maanden is later uitbetaald. De Indische Regeering verleende daartoe machtiging, nadat de resident bericht had dat werkelijk mocht aangenomen worden dat zoowel wijlen KEDJOEROEAN MOEDA als zijne mindere hoofden en bevolking door overmacht gedwongen waren geweest de wapenen tegen ons te voeren.

Tot ondersteuning van de in Beneden-Tamiang teruggekeerde bevolking, aan welke het, buiten haar schuld, in den eersten tijd moeielijk viel aan den kost te komen, daar hare ladangs door de Atjehers en de Boven-Tamiangers geoogst waren en zij nog geen gelegenheid had gehad tot aanleg van nieuwe velden, stond de Indische Regeering in October 1893 een krediet toe van f 3500. Van een deel van dat krediet had de resident reeds vroeger, onder nadere goedkeuring, voor gelijk doel gebruik gemaakt.

[2]) In een der ontvangen rapporten wordt opgemerkt dat NJA MAKAM, die imam was van de Moekim Lamnga in de XXVI Moekim (Groot-Atjeh) en oud-leerling van de vroeger vermaarde priesterschool aldaar, meer als prediker en godsdienstijveraar dan als partijganger moet worden beschouwd, hetgeen de volgzaamheid zou verklaren, welke hij vooral onder het Atjehsche deel der bevolking van Tamiang had ondervonden, terwijl daarentegen NJA MOHAMAD, die, zooals hooger reeds is gezegd, eigenlijk het bendehoofd was dat in Mei/Juni 1893 in Beneden-Langkat zooveel onrust had veroorzaakt, en met wien wij vervolgens ook in Tamiang te doen kregen, een berucht roover uit Perlak (Atjeh's Oostkust) was, wiens bende uit een samenraapsel van allerlei slecht volk bestond. Diens inval, zoo luidt het verder in datzelfde rapport, moet dus geheel worden afgescheiden van de drijfveeren der partij, die bij Rantau Pakam, Pasir Poetih en Toempa Tengah tegenover ons stond.

[3]) Na op 22 Juli den dienst op de Tamiang-rivier van de *Indragiri* overgenomen te hebben, was de *Koerier* reeds in de eerste dagen van Augustus weder ten dienste van de scheepsmacht in de Atjehsche wateren beschikbaar gekomen, daar de resident toen vooreerst een gewapend schip op de Tamiang-rivier niet noodig had geacht, in afwachting van den uitslag onzer onderhandelingen met de Karangsche hoofden, terwijl ook NJA MOHAMAD toen Tamiang scheen verlaten te hebben. Het bleek echter maar al te spoedig uit zijn aandeel in het gebeurde te Aijer Tenang, dat hij weder uit Atjeh in Tamiang was teruggekeerd.

opgetreden nieuwe gewestelijke militaire commandant, de luitenant-kolonel J. W. Stemfoort, zich bevonden, werd besloten het plan om de boven-rivier op te gaan alsnu voortgang te doen hebben en dan zoo mogelijk te komen tot Kwala Simpang, nabij welk punt de Tamiang-rivier zich vormt uit de samenvloeiing van de Simpang Kanan en de Simpang Kiri en waar men Radja Silang en diens aanhang hoopte aan te treffen. Den 13den werd door beide autoriteiten met eene militaire macht van circa 100 man de tocht aanvaard per *Koerier*, vergezeld van de gewestelijke stoomscheepjes *Anna* en *Langkat*, doch niettegenstaande de waterstand op de Tamiang-rivier ten gevolge van de gevallen regens niet ongunstig was te noemen, had men, wegens herhaaldelijk vastraken op zandbanken en boomstammen, met veel moeielijkheden te kampen, zoodat eerst des anderen daags Tandjong Semantoh werd bereikt, en ongeveer 1 K.M. verder de *Koerier* opnieuw vastraakte, terwijl een per sloep ingesteld onderzoek de vrees wettigde dat bij een normalen waterstand het niet mogelijk zou zijn met het stoomschip hooger op te stoomen. Na eene korte excursie landwaarts in, keerde de troep, zoodra het schip door het wassend tij vlot kwam, naar Seroewaij terug. Gedurende die beide dagen had men niets van kwaadwilligen gezien of vernomen.

Ook sedert gelukte het niet met de onwillige Karangsche hoofden (tot wier afzetting, zooals reeds hooger werd gezegd, op 10 October was overgegaan) in aanraking te komen, niettegenstaande — dank zij een door buitengewone regens tijdelijk ingetreden bij uitstek gunstigen waterstand — het in 't laatst van October en gedurende de eerstvolgende weken mogelijk werd om niet alleen die rivier tot Kwala Simpang op te stoomen, maar ook de Simpang Kanan en de Simpang Kiri op te gaan. Van die gelegenheden werd door den resident gebruik gemaakt — het werd reeds op blz. 19 hiervóór vermeld — om zoowel in het Karangsche als in het gebied van wijlen Kedjoeroean Moeda eene door de goedgezinde hoofden en bevolking aanvaarde bestuursregeling te treffen [1], gepaard met de tijdelijke vestiging (op 20 November) van een militairen post van p. m. 75 man te Kwala Simpang, dit laatste ook ter geruststelling van de hoofden en bevolking in het laatstgenoemde gebied, die vreesden dat de in verzet gebleven Karangers hen anders als vijanden zouden behandelen, om dezelfde reden als waarom zij Kedjoeroean Moeda hadden vermoord.

Omtrent dit ons optreden boven Kwala Simpang verdient volledigheidshalve nog iets meer te worden gezegd.

Toen door de vele regens de waterstand het in 't laatst van October mogelijk scheen te maken om door de *Koerier* den toestand van de boven-rivier te doen onderzoeken, waartoe aan dit vaartuig, mede onder commando van een marine-officier, eene stoombarkas was toegevoegd, werd dit laatste vaartuig, terwijl het aan den benedenloop der Simpang Kanan eene verkenning deed, bij Karang, even boven Kwala Simpang, beschoten uit de op een heuvel gelegen en door eene sterke palissadeering omgeven woningen van den afgezetten kedjoeroean en zijne familieleden. Hoewel de commandant van de *Koerier* als instructie had geene vijandelijkheden te provoceeren, meende hij toch bedoelde beschieting niet ongestraft te mogen laten, en toen de controleur van Tamiang in den namiddag van dien dag (30 October) met de *Langkat*, waarop eene dekking van 10 bajonetten, bij de *Koerier* aankwam, beraamden zij het plan om met de aanwezige macht van 45 man landingsdivisie en 10 man infanterie, te trachten de versterking te Karang te nemen. Van uit de ligplaats van de *Koerier* werd zij met kanonvuur beschoten, waarna de troep debarkeerde, die daarop de ijlings verlaten benting bemachtigde. De daarin staande woningen werden verbrand en de versterking geslecht. Eene andere woning van den ex-kedjoeroean, dichter bij Kwala Simpang gelegen, werd den volgenden dag door de bevolking uit het gebied van wijlen Kedjoeroean Moeda in de asch gelegd. Daar het oogenblik thans gunstig scheen, dank zij den gerezen waterstand, om met eene sloepenflottielje den vijand hooger op aan te tasten, werd daartoe aan den resident het voorstel gedaan, die ter zake de medewerking inriep van de maritieme autoriteit in de wateren van Atjeh. Tevens begaf zich de gewestelijke militaire commandant weder naar Seroewaij om de leiding van eventueel mogelijke verdere excursies op zich te nemen. In verband met de door hem, bij aankomst aldaar op 6 November, verkregen berichten werd den volgenden dag een tocht naar het Karangsch gebied ondernomen, waartoe zich te Seroewaij eene colonne van 120 man inscheepte op de gewestelijke stoomscheepjes *Anna* en *Langkat*, op de stoombarkas van de *Koerier* en op een zestal gehuurde prauwen. Deze macht kwam des namiddags te Kwala Simpang aan, waar de troepen werden ontscheept en onder dak gebracht in het huis van wijlen Kedjoeroean Moeda. Den volgenden dag werd een gedeelte der troepen weder ingescheept, en maakte dit, versterkt door de landingsdivisie van de *Koerier*, eene verkenning langs de Simpang Kanan. Het bericht dat de in verzet zijnde gewezen Karangsche hoofden zich zouden versterken te Sekrah en te Loeboe Sidoep, bovenstrooms van Karang, werd, voor zooveel eerstgemelde plaats betrof, niet bevestigd gevonden, maar te Loeboe Sidoep werd eene half voltooide benting aangetroffen, welke, met de daarin staande woningen, geslecht en verbrand werd, zonder dat zich vijanden vertoonden. Dat het afgezette hoofd Kedjoeroean Karang zich te Loeboe Sidoep had opgehouden, bleek uit eenige gevonden, hem toebehoorende documenten. Op den geheelen tocht had de bevolking in de overige kampongs langs de rivier van hare goede gezindheid doen blijken door het uitsteken van witte vlaggen. De colonne was in den namiddag terug te Kwala Simpang, waar des avonds bericht kwam dat benedenwaarts zich Atjehers ophielden, die dien ochtend te Rantau eene sampan beschoten hadden. Den 9den werd met eene macht van gelijke sterkte als die van den vorigen dag, vergezeld van de *Koerier*, naar Rantau gestoomd, waar de colonne, benevens eene landingdivisie van 20 mariniers, gedebarkeerd werd, en tal van huizen onderzocht werden, terwijl vervolgens een hoogst moeielijke marsch werd volbracht naar Kajoe Tandoek, benoorden Aijer Tenang, waar de afgezette Karangsche hoofden gezegd werden zich op te houden bij den eigenaar van een aldaar gelegen pepertuin, welke wijkplaats zij echter bleken verlaten te hebben. Tegen den avond keerde de colonne te Kwala Simpang terug, en den 11den en 12den was de geheele macht (ook de *Koerier*) weder te Seroewaij, nadat door den resident, die intusschen mede te Kwala Simpang was aangekomen, op 10 en 11 November te Tandjong Mantjang aan de Simpang Kiri en te Proepoeh aan de Simpang Kanan [2]) het noodige geregeld was (vergelijk het hooger medegedeelde) betreffende het nieuwe bestuur in de beide Boven-Tamiangsche landschappen. [3])

Nadat, gelijk hooger gezegd, den 20sten November te Kwala Simpang tijdelijk een militaire post was gevestigd, was de daar gelegerde bezetting, evenals op den duur ook het garnizoen van Seroewaij, in de weer om, zoo de waterstand het eenigszins toeliet, langs de Tamiang en de beide Simpangs te patrouilleeren en te verkennen.

Door de bezettingen van beide plaatsen werd den 6den December gezamenlijk geageerd tegen Boekit Paija, dicht bij de grens van Langsar (gouvernement Atjeh en onderhoorigheden), waar zich toen de afgezette Karangsche hoofden zouden bevinden. De troepen vereenigden zich te Tandjong Semantoh, waarna de tocht over Aloer Bamban en verder in noordelijke richting langs zeer moeielijke, veelal door moeras loopende, paden werd vervolgd. In het gezicht van Boekit Paija werd de colonne door den vijand beschoten, en hoewel de manschappen soms tot aan de schouders door het water moesten waden, werd toch al vurende vooruitgegaan. Bij de daarop volgende bestorming van Boekit

---

[1]) In 't laatst van Maart jl. is een zich noemende Radja Petiambang, die zich als voornaam Gajoe-hoofd uitgaf, met eenige volgelingen naar Seroewaij afgekomen, nadat hij volgens zijn zeggen in de Simpang Kanan vruchteloos getracht had Radja Silang gevangen te nemen. Dit Gajoe-hoofd verklaarde aan den controleur dat ook hij Toengkoe Bin Radja (vroeger Kedjoeroean Karang) niet meer als wettig vorst van Karang zou erkennen en aan dezen geen hassil meer zou betalen. Mocht de ex-kedjoeroean dit eischen, dan zouden de Gajoe's in verzet komen en hem en zijn aanhang zoo noodig van de Boven-Kanan verdrijven. Liet de afgezette kedjoeroean hen echter ongemoeid passeeren, dan waren de Gajoe's niet van plan iets tegen hem te ondernemen; in geen geval zouden zij Silang's zijde kiezen.

[2]) Tandjong Mantjang is de laatste Maleische kampong aan de Simpang Kiri; op één dag reizens per sampan ligt daarvan verwijderd de eerste Gajoesche nederzetting Si Madam. Proepoeh is van de Maleische kampongs aan de Simpang Kanan de voorlaatste, zijnde Serba de laatste. Hooger aan de Simpang Kanan zouden niets dan Gajoe's wonen, wier eerste kampong op aanzienlijken afstand van Serba moet gelegen zijn. In 't laatst van November stoomde de controleur van Tamiang de Simpang Kanan op tot Serba, waar de bevolking rustig was en geen vrees toonde.

[3]) Ingevolge het hooger vermelde aanzoek van uit Medan, werd den 9den November eene aan de marineschepen in de Atjehsche wateren ontleende sloepenflottielje de Tamiang-rivier opgezonden, onder bevel van den commandant der *Merapi* en bestaande uit 3 stoomsloepen, 4 gewapende sloepen en een vlet. Deze flottielje was den 10den te Kwala Simpang. Ofschoon, ten gevolge van de toen juist door de landmacht gemaakte excursie, hare komst overbodig was geworden, werd niettemin door bedoelden commandant, met goedvinden van den resident, den 11den eene vertooning op de Simpang Kanan gemaakt, waarbij, ter voorkoming van onnoodig handelend optreden, een der nieuw bevestigde Karangsche hoofden als gids en bemiddelaar de flottielje vergezelde. De tocht leverde niets bijzonders op. Na te Karang even aan wal te zijn geweest, werd, doch alleen met de stoomsloepen, tot Proepoeh gevaren, waarna de flottielje in den namiddag te Kwala Simpang en des avonds te Seroewaij terug was.

Paija werd de colonne ook in den rug beschoten; de versterkte kampong werd echter door de troepen genomen, ten koste van één gesneuvelde (een Europeesch fuselier). De vijand liet eenige dooden en eene vrij groote hoeveelheid rijst en kruit op het terrein achter. Onder de gewonden zouden ook behoord hebben de afgezette kedjoeroean van Karang en twee panglima's van Nja Mohamad, terwijl Radja Silang zou gevlucht zijn. Bij den terugtocht werd de colonne beschoten, welk vuur ons één gewonde (dwangarbeider) berokkende.

Aangezien de Atjehsche benden en de afgezette hoofden van Karang telkens, nadat zij uit hunne positiën in Tamiang verdreven waren, de wijk namen binnen de Atjehsche landschappen Langsar en Madjapahit, om daarna weder aan de Tamiang-rivier te verschijnen, werd door den resident met den gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden overleg gepleegd nopens het denkbeeld om zoowel van Langsar als van Tamiang uit, volgens een gemeenschappelijk plan, bevolkingspatrouilles in beweging te stellen, die zouden moeten trachten de kwaadwilligen in te sluiten. In beginsel werd dientengevolge vastgesteld, dat, zoodra van den controleur van Edi (Oostkust van Atjeh) bericht zou zijn ontvangen dat men van die zijde gereed was om aan de gewezen Karangsche hoofden en hun aanhang den weg naar Langsar en Madjapahit af te snijden, uit verschillende punten aan de Tamiang-rivier naar de omstreken van Boekit Paija, het verblijf van Radja Silang c. s., zou worden opgerukt door drie bevolkingspatrouilles, de eerste bestaande uit lieden van Langkat, de tweede uit Boven-Tamiangers, en de derde uit volk van Radja Bandahara en van Soetan Moeda. De taak der militaire macht zoude zich slechts bepalen tot het innemen van stellingen achter deze patrouilles, om haar moreel te steunen en om te beletten dat een eventueele terugtocht, bij mogelijk échec, zou ontaarden in eene bandelooze vlucht. De patrouille van Langkat verliep evenwel reeds vóórdat de op Atjehsch gebied op de been gebrachte inlandsche macht (die zich — door een valsch gerucht — eenige dagen tot werkeloosheid had laten verleiden) behoorlijk kon medewerken, ten gevolge waarvan eene bende Atjehers den 19den December gelegenheid had gevonden om de straks reeds genoemde kampong Rantau, benedenstrooms van Kwala Simpang, aan te vallen, waarbij twee der bewoners gedood en één gewond werden. De vijand werd toen echter verdreven door toegesnelde onderhoorigen van wijlen Kedjoeroean Moeda. Den 27sten December evenwel vond de afgesproken gemeenschappelijke actie plaats. Van Oepah en van Tandjong Semantoh vertrokken op dien dag de door Radja Bandahara en Soetan Moeda geleverde bevolkingspatrouilles langs verschillende boschpaden in noordelijke richting naar Toealang Tjoet, waar de Atjehsche patrouille zou ontmoet worden. De van Tandjong Semantoh uitgerukte patrouille werd tot Paija Aweh (waar zich mede eene bende zou genesteld hebben, doch welke plaats verlaten werd bevonden) in den rug gesteund door een detachement van Seroewaij, ter sterkte van 50 bajonetten. De patrouilles bereikten het vereenigingspunt Toealang Tjoet, waar ook de Atjehsche bevolkingspatrouille onder den controleur van Edi werd aangetroffen, welke patrouille reeds te Boekit Paija was geweest, echter zonder eenig resultaat, vermits niemand zich daar ophield. De Edische hulp keerde huiswaarts en ook de bevolkingspatrouilles uit Beneden-Tamiang namen den terugweg aan, zonder ook verder kwaadwilligen te bespeuren. De ledig staande huizen te Paija Aweh werden in de asch gelegd. Ook de tocht, denzelfden dag respectievelijk over Aijer Tenang en over Aloer Bamban naar Boekit Paija ondernomen door twee patrouilles, bestaande uit volk van de Boven-Tamiangsche landschappen, leverde geen resultaat op. Reeds van den aanvang af weinig energiek optredende, keerden beide patrouilles terug nog vóórdat Boekit Paija bereikt was. Bij deze gelegenheid kon het detachement van Kwala Simpang, dat ter ondersteuning van genoemde inlandsche macht in Aloer Bamban was gaan post vatten, voor den tocht derwaarts en terug, wegens den weder ingetreden normalen rivierstand, geen gebruik maken van den waterweg, waardoor het tot een zeer moeielijken marsch over land genoopt werd.

Kort daarna kwamen berichten dat Nja Mohamad met circa 200 volgelingen weer in Tamiang verschenen was. Later bleek dat die troep niet meer dan 100 man sterk was en dat deze zich in kleine benden verdeeld had, die het Karangsch gebied onveilig maakten, waardoor de noordelijke oever der Tamiang-rivier, van Melanggini tot Oepah, door de ons goedgezinde bevolking verlaten werd, met uitzondering van één punt tegenover Kwala Simpang, waar Kedjoeroean Tandil (het tijdelijk waarnemend hoofd van Karang) eene benting gebouwd heeft, die hij met gewapende volgelingen bezet houdt. De gevluchte Karangers waren òf op den zuidelijken rivieroever gaan wonen, òf dieper het land in getrokken.

Gedurende de eerste maanden van 1894 werden zoowel door militaire als door bevolkingspatrouilles, onder welke laatste er ook eene was, die door het Langkatsch bestuur was gezonden, in verschillende richtingen verkenningstochten gemaakt, en een paar keeren kwam het daarbij tot een vuurgevecht op een afstand, zonder dat noemenswaardige resultaten verkregen werden. In het laatst van Februari vertoonde de vijand zich aan de oevers van de Simpang Kiri (in het gebied van wijlen Kedjoeroean Moeda). Hij werd een paar malen door bevolkingspatrouilles uit die streken achtervolgd, doch deze konden niet voorkomen dat hij eenige woningen in brand stak en vee roofde, waarna hij weder benoorden de Simpang Kanan terugtrok.

De stand van zaken in Tamiang bij het afsluiten van de mededeelingen voor dit verslag was de volgende.

In de benedenstreken (het gebied van Radja Bandahara benoorden- en dat van Soetan Moeda bezuiden de rivier) is de bevolking voor een deel weder naar hare vroegere woonplaatsen langs de oevers teruggekeerd en heeft hare gewone bezigheden hervat, terwijl de afgebrande of ingevallen woningen weder werden opgebouwd. De overigen wonen nog steeds in de bentings, die nabij ons etablissement te Seroewaij zijn opgericht. In Soengei Ijoe heerscht eene bevredigende stemming; de bevolking werkt mede aan een weg van hare hoofdkampong naar Seroewaij, en het hoofd van het landschap (behoorende tot het gebied van Radja Bandahara) heeft al meermalen getoond dat het hem ernst is met het nakomen van zijne belofte om voortaan de ons vijandelijke Atjehsche benden uit zijn gebied te weren. Het gebied van Karang is nog steeds voor de ons goedgezinden onveilig door de rondzwervende kleine benden kwaadwilligen. Deze hebben het terrein hunner werkzaamheid ook meer stroomopwaarts naar de linker- of noorder-oeverstreek der Simpang Kanan verplaatst. Zij rooven en plunderen, als zij kans zien dat ongestraft te doen, maar wagen zich niet aan ernstige gevechten, zelfs niet met bevolkingspatrouilles. Langs den zuidelijken Tamiang-oever tusschen Seroewaij en Kwala Simpang — tusschen welke plaatsen sedert medio Januari jl., grootendeels met behulp van een Chineeschen aannemer en overigens door onze soldaten, een 2 M. breede weg (voetpad) ter lengte van circa van 23 K.M. is gereed gekomen [1]) — is de bevolking voor het grootste gedeelte weder naar hare woonplaatsen en tot hare vroegere werkzaamheden teruggekeerd, terwijl in de Simpang Kiri-streek een groot deel der bewoners nog vereenigd woont in de benting van Nja Moed (een der op 11 November door den resident bevestigde hoofden) te Tandjong Mantjang.

Op oeconomisch gebied waren de uitkomsten van 1893 voor dit gewest in algemeenen zin niet ongunstig, dank zij ook het aandeel dat de Europeesche tabaksindustrie daartoe weder bijbracht. Voor bijzonderheden betreffende de tabaks- en andere cultures ter Oostkust van Sumatra moge verwezen worden naar de mededeelingen in hoofdstuk [illegible] van dit verslag. Aangaande den handel meldt het gewestelijk verslag, dat deze in 1893 wel is waar te lijden had van de algemeene gedruktheid, die op de geldmarkt heerschte wegens de buitengewone daling van de zilverprijzen en van den koers van den Mexicaanschen dollar, maar dat het vertier toch betrekkelijk levendig was. De handelaren in artikelen van Europeesche herkomst besloten in de eerste helft van 1893 om voortaan hunne verkoopprijzen in Nederlandsch-Indisch Courant te noteeren, ten einde aldus zooveel mogelijk onafhankelijk te zijn van de wisseling van den dollarkoers.

Ten aanzien van de volksgezondheid kan worden medegedeeld dat, zooals gewoonlijk, gevallen van buikaandoeningen en malariakoortsen, vooral tijdens den overgang van den natten in den drogen tijd, veelvuldig voorkwamen, en dat alle streken van het gewest achtereenvolgens door de kinderpokken bezocht werden; deze laatste ziekte heerschte 't hevigst in de afdeeling Batoe Bara, waar de Maleische bevolking steeds hardnekkig weigerde zich te laten vaccineeren. Gevallen van cholera en syphilitische ziekten kwamen betrekkelijk weinig voor en de berriberri eischte slechts weinig

[1]) Met het oog op de in Tamiang opgedane ondervinding is door het Indisch Bestuur in den aanvang van 1894 met het Departement van Koloniën in overleg getreden nopens de aanschaffing van een (in losse deelen uit te zenden) behoorlijk voor verdediging ingericht stoomvaartuig (platboomsvaartuig), dat, onafhankelijk van den waterstand, op de rivieren ter Oostkust van Sumatra en ook in Atjeh zou kunnen dienst doen, en genoegzame ruimte zou moeten bevatten voor den overvoer van eene militaire colonne van hoogstens 4 officieren en 100 man met de noodige dwangarbeiders. Tot de aanschaffing is echter niet aanstonds kunnen worden overgegaan, omdat het voor de opmaking van een goed plan noodig geoordeeld werd nadere inlichtingen uit Indië te ontbieden. Nu deze in Juni jl. ontvangen zijn, is nopens de voorbereiding der aanschaffing dezerzijds nadere deskundige voorlichting ingeroepen.

offers.

Bewegingen op godsdienstig gebied werden niet waargenomen. De Islam won eenige aanhangers onder diegenen der Battaks, die zich uit de Doesoen-streken in de Maleische kustlanden kwamen nederzetten. In de Battakstreken zelve hadden geen bekeeringen plaats.

De in de Battaksche Doesoen van Deli gevestigde zendeling-leeraar doopte in Augustus 1893 zijne eerste zes Battaksche bekeerlingen, terwijl de door hem opgerichte school te Boeloeh-awoer door 15 leerlingen bezocht werd. Hij beschikt over 5 uit de Minahassa afkomstige inlandsche onderwijzers, waarvan er 4, op verzoek der betrokken hoofden, zich in Battaksche kampongs gevestigd hebben, waar de door hen geopende scholen respectievelijk 3, 4, 15 en 15 leerlingen telden.

Eene statistiek van de in 1893 ter kennis van het bestuur gekomen misdrijven leert dat te berechten vielen 50 gevallen van moord en doodslag, 32 van meer of minder ernstige verwonding en 26 van diefstal onder verzwarende omstandigheden, waarvan 6 in gewapende bende. Schuurbranden waren vooral in Deli niet zeldzaam en bijna altijd aan kwaadwilligheid toe te schrijven; vermoedelijk hadden enkele inlandsche hoofden, inzonderheid in Deli, hierin de hand; daarnaar zou een nauwkeurig onderzoek worden ingesteld. Rustverstoringen op de ondernemingen kwamen weinig voor en werden door de politie bedwongen zonder dat deze van haar wapens gebruik behoefde te maken.

§ 10. *Riouw en onderhoorigheden.*

Van het inlandsch zelfbestuur in Lingga-Riouw, welks feitelijk hoofd niet de sultan is (verblijf houdende te Dai op Lingga), maar de op het eilandje Penjingat (tegenover de hoofdplaats Tandjong Pinang) gevestigde onderkoning [1]), wordt door het Europeesch bestuur niet veel medewerking ondervonden. Vooral doet het van zijn kant weinig ter handhaving van de veiligheid, die in den Lingga-Riouw-archipel met zijne talrijke eilanden, op vele waarvan Chineesche nederzettingen worden aangetroffen, af en toe te wenschen overlaat. Te oordeelen naar de ontvangen berichten viel daarover in 1893 zelfs meer dan gewoonlijk te klagen, door het optreden van eene georganiseerde groote bende Chineezen (naar het zeggen uit p. m. 100 man bestaande), die, onder leiding van een paar in China gevonnisde, maar van daar ontvluchte sujetten, haar werk maakte van brutale rooverijen, en daardoor veel nadeel en onrust aanrichtte. 't Eerst werd gehoord van eene door dit gespuis bedreven roofpartij op het eiland Singkep (April 1893), toen uit eene aanhoorigheid van de daar gevestigde Europeesche tinonderneming vele goederen werden geroofd, doch bij welke gelegenheid een 10-tal der bedoelde Chineezen door de politie gearresteerd werden. Op het bericht dat de bende zich vertoond had ter reede Tandjong Boeton (zetel van den assistent-resident van Lingga) werden door het bestuur maatregelen genomen om haar te overvallen, doch de roovers wisten de wijk te nemen naar het reeds genoemde Dai (Lingga), waar zij, niettegenstaande aldaar de sultan gevestigd is, het huis van den opiumpachter plunderden en voor eene waarde van p. m. $ 10 000 buit maakten. Ook van elders kwamen vervolgens klachten in over gepleegde rooverijen. Ten einde de bedrijvers onschadelijk te maken en de bij velen ontstane ongerustheid te doen bedaren, besloot de resident in de tweede helft van Mei zich, met het door den sultan beschikbaar gestelde stoomjacht *Landjoet* (het in deze residentie gestationneerde gouvernementsstoomschip *Indragiri* was sedert den aanvang der maand tijdelijk naar de residentie Oostkust van Sumatra opgeroepen om dienst te doen bij de militaire operatiën op de Tamiang-rivier), naar de afdeeling Lingga te begeven, waar de bende op het eilandje Bakong gezegd werd haar hoofdverblijf te hebben. Als militaire dekking en om zoo noodig de politie te steunen, waar hare krachten mochten tekortschieten, nam de resident uit het garnizoen van Tandjong Pinang mede een détachement militairen (1 officier en 21 man). Van 25 t/m 29 Mei werden de vermoedelijke schuilplaatsen der roovers op Lingga en eenige naburige eilandjes doorzocht, met het gevolg dat op verschillende verdachten en o. a. op een onderhoofd de hand werd gelegd, welke laatste zich gewapend teweerstelde en dientengevolge licht verwond geraakte. De arrestatiën van in 't geheel een 30-tal Chineezen, die voor leden der bende werden gehouden, werkte op hoofden en bevolking geruststellend, en de verwachting werd gekoesterd dat het licht, dat door de berechting der gearresteerden over de zaak zou verspreid worden, ons nog wel meer schuldigen zou doen in handen vallen.

Van nog een ander geval van zee- of strandroof in het Lingga'sche, waarvan Maleiers de bedrijvers waren, wordt in de ontvangen berichten gewag gemaakt. Op hen werd met goed gevolg jacht gemaakt door de bovenvermelde *Indragiri*, welk gouvernementsstoomschip tevens in last kreeg eenige wateren van het gewest te bekruisen, waar sinds langen tijd onze marine zich niet vertoond had.

Aangaande de afdeeling Battam verdient hier ook aangeteekend, dat de al sedert eenigen tijd door een Europeeschen ingezetene van Batavia met het Lingga-Riouwsche zelfbestuur gevoerde onderhandelingen over het verkrijgen van eene uitsluitende concessie tot het vestigen van eene dokgelegenheid met daartoe behoorende scheepsinrichtingen in eene thans eenzame streek rondom de Tringbaai, ter noordkust van het eiland Battam, in het najaar van 1893 haar beslag kregen, toen de betrekkelijke huurovereenkomst, na ingevolge het verlangen der Indische Regeering gewijzigd te zijn, door deze laatste werd goedgekeurd en de ondernemer ook de noodig geachte verplichtingen tegenover het Gouvernement had aanvaard (verg. daaromtreut het medegedeelde in 't vorig verslag blz. 272). Komt de onderneming tot stand en blijkt zij levensvatbaarheid te bezitten, dan kan zij veel tot ontwikkeling van Battam bijdragen.

In de afdeeling Indragiri, omvattende het op den vasten wal van Sumatra gelegen soetanaat van dien naam, benevens eenige andere aan Lingga-Riouw onderhoorige Sumatrasche kustlandschappen (Reteh, Gaoeng, enz.), liet, voor zooveel deze laatste landschappen betreft, de veiligheid van personen en goederen mede te wenschen over. Wat meer bepaald Indragiri betreft, wordt met zekeren lof gewaagd van de door het zelfbestuur aldaar aan den dag gelegd wordende bereidwilligheid om, onder de leiding van den te Ringat gevestigden controleur, orde en regel in het maatschappelijk verkeer aan te brengen. In een deel van Indragiri ontstond in den aanvang van 1893 eenige spanning, toen te Pematang-deres zekere Djambiër, met name Si Noengoeng (ook wel geheeten Nek Oengkoe), zich als radja wist op te werpen. Aanvankelijk met vergunning van het Indragirisch bestuur zich onledig gehouden hebbende met het geven van godsdienstonderricht, kreeg hij gaandeweg zooveel invloed onder de bewoners van de talang Eko en de talang Aerpoetih, dat zij hem als hoofd begonnen te erkennen. Allerlei middelen wendde hij aan om zijn aanhang uit te breiden, hetgeen hem maar al te zeer gelukte door de werkeloosheid van het rijksbestuur. Gesteund door enkele landsgrooten, liet hij zich in het begin van 1893 onder den naam van radja Alaoedin uitroepen als radja van Indra Kemala, zooals hij de streek noemde waar hij gevestigd was. Hoewel den bedenkelijken toestand beseffende, begon het inlandsch zelfbestuur eerst op uitdrukkelijk verlangen van den controleur werkdadig op te treden. Na vele vruchtelooze pogingen aangewend te hebben om Nek Oengkoe met list op te lichten, zond eindelijk in Mei d. a. v. de soetan moeda een 70-tal gewapenden, onder aanvoering van drie mantri's, naar Soengei Eko om de aldaar opgeworpen versterkingen te slechten en Nek Oengkoe gevangen te nemen. De versterkingen werden vernield; het versterkte huis van Nek Oengkoe werd in de asch gelegd; rijst, boschproducten, andere goederen en wapens werden buit gemaakt, en zijne volgelingen en vrouwen gevangen genomen. Nek Oengkoe zelf, hoewel gewond, wist te ontsnappen. Sedert heeft hij zich niet meer in Indragiri vertoond. De gevangen genomen volgelingen werden door het rijksbestuur volgens de landswetten gestraft.

Emigratie en immigratie had onder de Chineesche bevolking van dit gewest voortdurend plaats. Het aantal van deze landslieden in de afdeeling Battam en het noordelijk deel der afdeeling Lingga verminderde ten gevolge van den achteruitgang der gambier- en pepercultures; daarentegen nam naar Singkep, waar in den laatsten tijd beide cultures in toenemende mate worden gedreven, de stroom van Chineezen toe, ook in verband met de daar onder Europeesche leiding ondernomen particuliere tinontginning. In het soetanaat Indragiri had immigratie plaats, niet alleen van vreemde oosterlingen, maar ook van inlanders uit de naburige landschappen, voornamelijk uit Reteh, waar de kleine man veel te lijden had van de aanmatiging en van de willekeur van hoofden en grooten (wakils en anak's-radja). Voor het meerendeel hebben deze uitgewekenen zich gevestigd aan den benedenloop der Indragiririvier. Tot nu toe ontbeerde de te Ringat gevestigde controleur

[1]) In het gewestelijk verslag wordt overigens met betrekking tot de waardigheidsbekleeders in Lingga-Riouw nog de mededeeling aangetroffen, dat de volgens de aloude adat over een groot deel der inheemsche bevolking van Lingga (de zoogenaamde orang peseekoean) gestelde orangkaija van Mepar, die in vroeger tijd zelfs rijksbestierder van het zuidelijk deel des rijks was, maar wien door den tegenwoordigen sultan zijne inkomsten waren ontnomen, in het genot daarvan is hersteld en weder het bestuur over de strandbewoners van den Lingga-archipel voert.

van Indragiri een geschikt vervoermiddel (stoomvaartuig) om zich geregeld naar de overige tot zijn ressort behoorende kustlandschappen Reteh, Gaoeng, Igal, Mandah en Kateman te kunnen begeven. Zoolang hierin niet is voorzien, waartoe echter in Februari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 45) maatregelen zijn genomen, kan op de immigratie van vreemde oosterlingen in de bedoelde landschappen van Europeesche zijde geen toezicht worden gehouden. Met het oog op het toegenomen aantal Chineezen te Ringat, welke afdeelingshoofdplaats tevens de zetel is van het inlandsch bestuur en het centrum van den handel in Indragiri, is er in 1892 (Indisch Staatsblad n°. 32) eene wijk voor Chineezen ingesteld. Vooral in verband daarmede was het als een ongerief aan te merken dat te Ringat niet over gouvernementsgrond kon worden beschikt; immers de indertijd (in 1838) door het Indragirisch bestuur aan het Gouvernement in vollen eigendom afgestane strook gronds aan beide oevers der Indragiri-rivier was hoogerop gelegen. Onderhandelingen met den soetan en de landsgrooten gevoerd over eene gedeeltelijke ruiling van dit terrein hebben, blijkens eene overeenkomst dd. 13 Mei 1893 (bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 30 September d. a. v. n°. 10), tot eene gewenschte uitkomst geleid. Dientengevolge beschikt het Gouvernement nu over een uitgestrekt eigen gebied te Ringat, voor een deel bestaande uit het in 1838 door het Gouvernement verkregen territoir, waarvan het overig deel nu aan het Indragirisch bestuur is teruggekeerd.

De gezondheidstoestand in het gewest was gedurende 1893 niet slechter dan in het voorafgegane jaar, maar stak toch ongunstig af bij dien van vroegere jaren. Koortsen kwamen veelvuldig voor, inzonderheid in de afdeeling Lingga, terwijl in het landschap Kateman de pokziekte heerschte, hoewel niet in hevige mate. De veestapel bleef van ziekten verschoond.

Aangaande den meerderen of minderen bloei van de middelen van bestaan der bevolking komen de berichten van het gewestelijk verslag over 1893 op het volgende neder.

Alleen in de afdeeling Indragiri wordt rijst verbouwd. Daar vele velden in de bovenlanden overstroomd werden, was de opbrengst onvoldoende voor de plaatselijke behoefte en moest daarin door aanvoer van Singapore voorzien worden. De gambier- en peperaanplantingen op de eilanden van den Riouw-Lingga-archipel wierpen over 't algemeen minder voordeelige oogsten af dan in 1892, terwijl ook de uitkomsten van de sagocultuur in de moerassige streken dier eilanden en in de onderhoorige landschappen op Sumatra's vasten wal buiten Indragiri minder bevredigend waren dan in 1892. Copra moet in belangrijke mate naar Singapore uitgevoerd zijn van de eilandengroep Poeloe Toedjoe, waar uitgebreide klapperaanplantingen worden aangetroffen. Gegevens hieromtrent bestaan niet, daar met die eilanden weinig communicatie bestaat. In de afdeeling Battam draagt de ananascultuur veel bij tot de welvaart der bevolking; bij geheele vrachten wordt deze vrucht naar Singapore uitgevoerd. Groote hoeveelheden rottan, was en getah uit de bovenstreken der afdeeling Indragiri en uit Kwantan werden te Ringat aangebracht en door Chineezen voor den uitvoer naar Singapore opgekocht (in 1892 werd Ringat 62 maal door particuliere stoomschepen bezocht).

Behalve in de afdeeling Karimon, waar, wegens eene onbekende oorzaak, weinig visch werd gevangen, leverde de zeevischvangst in dit gewest, inzonderheid in de afdeeling Indragiri, goede uitkomsten op; belangrijke hoeveelheden werden naar Singapore uitgevoerd.

Wat het landschap Indragiri betreft, breidde ook in 1893 zoowel de in- als de uitvoerhandel zich weder uit. Ook in de landschappen Igal, Mandah en Kateman nam de handel, vooral in sago, in bloei toe, en was de scheepvaart drukker dan in vorige jaren; in de landschappen Reteh en Gaoeng ging het vertier echter achteruit.

§ 11. *Banka.*

In 1893 leverde de toestand van dit gewest weinig verschil op met dien in 't vorig verslag geschetst. Uit het oogpunt der vooruitzichten van de gouvernements-tinwinning verdient aangeteekend, dat in gemeld jaar de onderzoekingen der mijningenieurs naar nieuwe ertsbeddingen vooral in het district Soengeiliat met gunstigen uitslag werden bekroond. In de beneden-Soengeiliat toch gaven de boringen van 1893, in verband met die vroeger aldaar ondernomen, grond om te verwachten dat zich aldaar eene ertsafzetting zou bevinden, die minstens 700 000 pikol tin zou kunnen opleveren.

De veiligheid van personen en goederen wordt zeer bevredigend genoemd.

Over den staat der volksgezondheid viel in 1893 niet te roemen. Aanhoudend heerschten koortsen en berriberri, deze laatste ziekte hier en daar vrij hevig, inzonderheid onder de mijnwerkers; op vele plaatsen had men ook, gedurende zekeren tijd van het jaar, van hevige buikziekten te lijden.

Onder het vee kwamen ziekten niet noemenswaardig voor.

De handel bleef levendig. Wegens het minder goed slagen van den rijstoogst moest meer dan anders van dit voedingsmiddel worden ingevoerd. Door de slechte prijzen werd de pepercultuur in hare verdere opkomst gefnuikt. Daarentegen namen de teelt en bereiding van gambier eene hoogere vlucht.

§ 12. *Billiton.*

Hoewel de geheime Chineesche genootschappen ons niet vijandig gezind zijn, ondervond het bestuur toch eenigen overlast van het zoogenaamd Ngie Foeh-verbond, in zoover dat de opsporing en opvatting van eenige leden van dat verbond, die zich aan een moord hadden schuldig gemaakt, zeer bemoeielijkt werden door den heimelijken steun, dien de schuldigen van hunne partijgenooten ondervonden. Nadat het der politie ten slotte gelukt was de schuldigen te vatten, werden dezen veroordeeld, terwijl een der hoofden van het verbond, uit vrees van te zullen worden vervolgd, Billiton verliet. Hierdoor afgeschrikt, zijn vele leden van het genootschap naar Singapore vertrokken of naar China teruggekeerd.

Over het algemeen kon in 1893 de staat der volksgezondheid gunstig genoemd worden, hoezeer nog altijd gevallen van berriberri voorkwamen, onder de mijnwerkers sinds April 1893 echter sporadisch. Slechts zeer weinige berriberri-lijders overleden aan die ziekte.

De handel, in het bijzonder die met Singapore, was levendig; nochtans ging er, ten minste in den uitvoer, minder om dan in 1892.

Terwijl de op ladangs of droge velden gedreven rijstbouw als gewoonlijk niet genoeg voor de behoefte opleverde, werden van de teelt der obi menggala weder zulke goede uitkomsten verkregen, dat eene niet onbelangrijke hoeveelheid tot tapioca-meel bereid en naar Singapore uitgevoerd kon worden. Tot de uitvoerartikelen behooren verder boschproducten en — zoo in verschen als gedroogden staat — klappers, die op de kuststreek van het eiland Billiton en op verscheidene tot het gewest behoorende kleine eilanden geoogst worden. De in de twee vorige verslagen bedoelde peperaanplantingen stonden minder gunstig dan gedurende 1892.

§ 13. *Westerafdeeling van Borneo.*

Luidens de over 1893 ontvangen berichten liet de politieke toestand van de verschillende zelfbesturende landschappen, waaruit dit gewest voornamelijk bestaat, over het algemeen weinig te wenschen over. Bijzonderheden omtrent onze aanrakingen met de inlandsche vorsten schenen ditmaal niet te vermelden. Alleen wordt van den panembahan van Salimbou (Boven-Kapoeas), over wiens aanmatiging in Dajaksche zaken, evenals met betrekking tot den radja van Boenoet, weleens te klagen viel, gemeld dat diens stemming jegens het Gouvernement geheel ten gunste veranderd was sedert de verheffing, in 't laatst van 1890, van zijn oudsten wettigen zoon tot aangewezen opvolger in het bestuur. Toen de resident op eene reis in de Boven-Kapoeas (Mei 1893) den panembahan een bezoek bracht, werd hij zelfs buitengewoon luisterrijk ontvangen.

Onder de talrijke Dajaksche stammen vielen af en toe snelpartijen voor, doch, te oordeelen naar hetgeen onzen ambtenaren daarvan ter oore kwam, waren de gevallen betrekkelijk zeldzaam. Door tijdige indirecte of rechtstreeksche tusschenkomst van ons bestuur werden doorgaans de schuldigen gestraft en weerwraak voorkomen, zoodat groote gisting verhoed werd. Van de Batang-Loepar Dajaks (een der voornaamste stammen der Boven-Kapoeas, die gerekend worden gouvernements-onderdanen te zijn) wordt in het bijzonder getuigd dat zij weinig reden tot klagen gaven. Van een geregeld bestuur over de gouvernements-Dajaks (die meerendeels aan of nabij de grenzen van Serawak wonen) kan vooreerst nog geen sprake zijn, wegens den geringen trap van ontwikkeling waarop de bedoelde stammen staan, zoodat zij van wetten of geboden over 't algemeen weinig begrip hebben, terwijl ook de hoofden geen of slechts luttel gezag kunnen doen gelden. In de grensstreken werden een paar malen sneltochten ondernomen of beproefd door lieden buiten ons gebied (Serawak- en Poenan-Dajaks). Door Serawak-Dajaks werden namelijk 12 onzer Boekat-Dajaks gesneld, voor welke misdaad het Serawaksch bestuur, op ons verzoek, aan de moordenaars de uitlevering oplegde van de buit gemaakte hoofden en de betaling van een bloedprijs, ter uitkeering aan de bloedverwanten der verslagenen. Bij eene andere gelegenheid werd een door Serawak-Dajaks voorgenomen sneltocht binnen ons gebied verijdeld door het flink optreden van onzen gemachtigde te Poetoes

Sibou (in het oostelijk deel der Boven-Kapoeas-streken), welk hoofd bedoelde Dajaks arresteerde en aan het gerecht overleverde. Uit dezelfde bovenstreken werd nog vernomen dat in het stroomgebied der Kreho-rivier eenige Serawak- en Batang Loepar-Dajaks, die bezig waren met het inzamelen van boschproducten, door de Poenans waren overvallen, welke laatsten echter niet veel onheil hadden aangericht. Bij wijze van voorzorgsmaatregel werd door ons bestuur het inzamelen van boschproducten in de bewuste streken zoowel aan de binnen ons gebied als aan de in Serawak wonende Batang Loepar-Dajaks tot nader order verboden.

In een zuidelijker gedeelte der afdeeling Sintang gelukte het onzen ambtenaren geschillen bij te leggen tusschen Melawi-Dajaks en grensstammen in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Vooral worden in dit opzicht gunstige gevolgen verwacht van eene groote bijeenkomst van Maleische en Dajaksche hoofden, die tegen medio Mei 1894 te Toembang Anoei (in de afdeeling Dajaklanden van evengenoemde residentie) zou worden bijeengeroepen (verg. de volgende paragraaf).

In verband met de omstandigheid dat de vorst van Kotta Waringin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) het stroomgebied der Pinoeh-rivier aan het Gouvernement heeft afgestaan (zie mede § 14), welk gebied administratief is ingedeeld bij de residentie Westerafdeeling van Borneo, werden in Februari jl. de assistent-resident van Sintang en de controleur der Melawi naar de Boven-Pinoeh afgevaardigd. Omstreeks medio Maart kwamen beide ambtenaren van hunne zending terug, vergezeld van al de radja's uit genoemd stroomgebied, die vervolgens den 21sten dier maand te Pontianak door den resident beëedigd en in hunne waardigheid bevestigd werden. Tevens werden hun Nederlandsche vlaggen uitgereikt. Over Nanga Pinoh keerden bedoelde hoofden naar hun land terug.

Weder werden in 1893 verscheidene weinig bekende streken door onze ambtenaren bereisd. De controleur van Pamangkat (afdeeling Sambas) en die der afdeeling Tajan maakten verschillende reizen naar Maleische en Chineesche vestigingen, die te voren zelden of nooit door bestuursambtenaren bezocht waren. De assistent-resident van Sambas bracht een bezoek aan de Segonda-Dajaks, terwijl de controleur van Landak tochten ondernam naar de Sangkoeh-, de Papoeng- of Seliboeng-, de Sangkoewang- en de Tengon-Dajaks in de boven-Padeh-streek. Steeds werd de bevolking gewezen op het nut van de rijst- en andere cultures en van het dichter bijeen wonen ter handhaving van eene goede politie. Over het algemeen liet de houding der bevolking in de bezochte streken niet te wenschen over.

Ofschoon de moeielijk genaakbare streken der Boven-Mahakkam, als gerekend wordende deel uit te maken van de bovenlanden van Koetei (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), buiten de grenzen vallen der Westerafdeeling van Borneo, werd toch van de zijde onzer ambtenaren in dit laatste gewest geen gelegenheid verzuimd om te trachten berichten van daar in te winnen en goede betrekkingen met de bewoners te onderhouden. De gelegenheid daartoe doet zich af en toe voor, doordien herhaaldelijk Penihinen Kajan-Dajaks van de Boven-Mahakkam komen afzakken tot Poetoes Sibou in de Boven-Kapoeas, op welke plaats, zooals reeds hooger is gezegd, wij een inlandsch hoofd als gemachtigde hebben. Twee der meest toongevende hoofden in de Boven-Mahakkam, Kwing Irang en Boh Laré, moeten ons niet vijandig gezind zijn. Tot eerstgenoemde, die als het voornaamste hoofd van de geheele Boven-Mahakkam bekend staat, deed de resident in October 1893, van Poetoes Sibou uit, een geschenk toekomen als vriendschapsbetuiging, terwijl de overbrengers in last hadden hem te overreden ter gemelde plaatse den resident een bezoek te komen brengen. Daar Kwing Irang juist bezig was met het bouwen van eene nieuwe woning, kon hij aan de uitnoodiging voorloopig geen gevolg geven; als bewijs zijner goede gezindheid en als teeken dat hij later het bezoek zou komen brengen, zond hij echter een tegengeschenk, bestaande in een mandau (eene soort van klewang).

Het sedert kort in het westelijk deel van de Boven-Kapoeas ondernomen missiewerk onder de heidensche Dajaks, door twee Roomsch-katholieke geestelijken te Nanga Sedjiram aan de Sebroeang, ging voort goede vruchten te dragen. Volgens bij het gewestelijk bestuur ontvangen mededeelingen zouden in 1893 aan 37 Dajaks de doop zijn toegediend, nadat zulks reeds vroeger met 66 het geval was. De Islam breidde zich niet noemenswaardig onder de Dajaks uit.

Viel over volksziekten in het gewest niet te klagen, de uitkomsten der teelt van landbouwgewassen (ook vele Chineezen wijden zich aan de landbouwindustrie) waren niet onverdeeld gunstig. Terwijl de rijstoogst over het algemeen niet meer dan middelmatig was te noemen, in de afdeeling Tajan en het landschap Simpang zelfs slecht uitviel, leverde de teelt van gambier, indigo, peper en sago een ruim beschot op. Van de Europeesche landbouwondernemingen in Sambas werd ruim 30 000 K.G. tabak via Singapore naar Europa vervoerd. De klapper- en arèncultures breidden zich meer en meer uit. Uit de inzameling van boschproducten trok de bevolking goede voordeelen; alleen droegen de tengkawang-boomen (die ook wel in geregelde aanplantingen voorkomen) wegens de vochtige weersgesteldheid, waardoor het jaar 1893 zich in dit gewest kenmerkte, grootendeels geen vruchten.

In vergelijking met 1892 wordt de algemeene toestand van den handel niet ongunstig genoemd; zoowel de waarde van den algemeenen invoer als die van den algemeenen uitvoer vermeerderde.

§ 14. *Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.*

Gebeurtenissen van politiek belang hadden in het onder rechtstreeksch bestuur staande gedeelte van dit gewest niet plaats. De in de streken der Boven-Barito (afdeeling Doesonlanden) vertoevende pretendent-sultan Goesti Mohamad Seman en zijne partij bleven zich van eenig actief optreden onthouden. In 't laatst van 1893 kwamen den resident van zijnen ambtgenoot der Westerafdeeling van Borneo berichten uit de Boven-Kapoeas ter oore, volgens welke Mohamad Seman boodschappers naar de Boven-Mahakkam (binnenlanden van Koetei) had gezonden, ten einde een voornaam hoofd, met name Kwing Irang (zie de voorgaande paragraaf), te polsen nopens het denkbeeld eener samenkomst. Van die pogingen was echter onzen ambtenaren in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, ook na ingewonnen informatiën, niets bekend kunnen worden. Kort daarop is in Indië nader ter sprake gekomen de verhouding van ons bestuur tot de zoogenaamde sultanspartij en de beteekenis die, buiten de drie hoofdpersonen (Goesti Mohamad Seman, zijn zoon Pangeran Bandjermas, en zijn behuwdzoon en neef Goesti Arsat), aan de overige leden der partij ware toe te kennen. Naar aanleiding daarvan heeft de Indische Regeering in Maart jl. den resident doen weten dat het met onze laatstelijk ten deze gehuldigde politiek (zie het verslag van 1892, blz. 19) niet in strijd zou wezen, indien eventueel alleen de onderwerping van genoemde drie personen werd aangenomen, mits zij, zooals ook in 1891 op den voorgrond was gesteld, de verzekering gaven zich geheel te zullen voegen naar hetgeen de Regeering te hunnen opzichte zou goedvinden te beslissen.

De bestuurders van het in den zuidwestelijken uithoek van het gewest gelegen landschap Kotta Waringin (welks vorst in Augustus 1893 te Bandjermasin den resident zijne opwachting kwam maken) droegen bij akte dd. 12 October 1893 alle bemoeienis met het stroomgebied der Pinoeh-rivier aan het Gouvernement over, welk gebied administratief is ingedeeld bij de residentie Westerafdeeling van Borneo (verg. de voorgaande paragraaf), en wel als onderdeel van de aan Kotta Waringin grenzende onderafdeeling Melawi der afdeeling Sintang.

Met goedkeuring van de Indische Regeering werden in de tweede helft van 1893 door de residenten der beide gewesten van Nederlandsch-Borneo maatregelen beraamd betreffende eene openlijke samenwerking der betrokken bestuursambtenaren (eenerzijds de controleur der genoemde onderafdeeling Melawi en anderzijds de controleur der afdeeling Dajaklanden van de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) in het belang eener minnelijke beëindiging, in overeenstemming zooveel mogelijk met de gewoonten des lands, van de vele tusschen de bewoners der hierbedoelde grensstreken hangende geschillen, zoowel wegens snel- en moordpartijen als wegens andere zaken Er is namelijk overeengekomen dat omstreeks medio Mei 1894 op een geschikt centraalpunt, — als hoedanig gekozen is de binnen laatstgenoemde residentie gelegen kampong Toembang Anoei (circa 18 dagen reizens verwijderd van Nanga Pinoh, standplaats van den controleur van Melawi), — beide ambtenaren met de betrokken Maleische en Dajaksche hoofden uit hun gebied zullen samenkomen tot onderzoek en afdoening zoo mogelijk van de bedoelde geschillen en om voorts al datgene in 't werk te stellen wat strekken kan om het ontstaan van nieuwe oneenigheden zooveel doenlijk te voorkomen. De samenkomst zal vermoedelijk ruim drie maanden duren. De onontbeerlijke uitgaven, o. a. voor inkoop en transport van levensbehoeften ten dienste der te verwachten vrij talrijke menigte, komen voor rekening van den lande. Daar de onzen zich zullen moeten ophouden in tot dusver niet bekende streken, belooft de tocht ook eene wetenswaardige bijdrage voor de kennis van land en volk te zullen opleveren. Vandaar dat het in de bedoeling lag een stafofficier of candidaat-stafofficier aan te wijzen om den controleur van Nanga Pinoh (Melawi) te vergezellen op de reis

naar Toembang Anoei, en dien van Kwala Kapoeas (afdeeling Dajaklanden) op diens terugreis van Toembang Anoei.

In andere meer bekende gedeelten der afdeeling Dajaklanden bleef, luidens het gewestelijk verslag, onze invloed toenemen; een sneltocht, waarmede reeds een begin was gemaakt, werd op last van onze ambtenaren gestaakt, terwijl in een ander geval een voorgenomen sneltocht ten gevolge van onze tusschenkomst werd opgegeven.

Met betrekking tot de zelfbesturende landschappen ter Oostkust van Borneo valt het volgende mede te deelen.

Vermits de tusschen het Gouvernement en de sultans van Koetei en Boeloengan bestaande politieke contracten, voor zooveel zij eene omschrijving van het gebied dezer bestuurders bevatten, niets bepaalds aanduidden omtrent de westelijke grens (de bovenstreken der genoemde landschappen), palende aan de staten, die op Borneo onder Britsch protectoraat staan, is de betrokken resident aangeschreven om bij eene, in overleg met de genoemde sultans en hunne landsgrooten, op te maken nieuwe omschrijving van hun gebied rekening te houden met de grensbepaling, zooals zij, voor zooveel betreft dat gedeelte van Nederlandsch-Borneo, hetwelk administratief de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo uitmaakt, is vastgesteld bij de overeenkomst met Engeland dd. 20 Juni 1891, waarvan sprake is op blz. 1 van het verslag van 1892. Wat Boeloengan betreft, is aan deze opdracht, ook wat het eiland Sebittik betreft, reeds voldaan, en wel bij eene onder dagteekening van 19 Juni 1893 door het inlandsch bestuur en den resident onderteekende gebiedsomschrijving van bedoeld sultanaat, bestemd om in de plaats te treden van de opgaaf ter zake, gevoegd bij het bestaande politiek contract met Boeloengan, dd. 2 Juni 1878. Hiervan werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 30 September 1893 n°. 35.

Voor zoover sommige der in de hooger bedoelde bovenstreken gevestigde Dajaksche stammen zich onafhankelijk mochten wanen, ligt het in de bedoeling om, waar zich in het vervolg daartoe allicht gelegenheden voordoen, te trachten van zulke stammen eene formeele erkenning van onze souvereiniteit of van het gezag onzer vazallen te verkrijgen. In Mei 1893 is de resident met dit desideratum in wetenschap gesteld, onder opmerking evenwel dat het doel niet met overhaasting, doch slechts langs vreedzamen weg is na te streven.

Het is der Regeering wenschelijk voorgekomen om bij de regeling van onze politieke verhouding tot inlandsche zelfbestuurders naar doelmatiger bepalingen te streven, voor zooveel betreft den te volgen weg voor de toelating in hun gebied van de particuliere mijnbouw-industrie. Was het in de laatste jaren gebruikelijk in contracten met zelfbesturende inlandsche landschappen te bedingen — afgescheiden van de erkenning van 's Gouvernements bevoegdheid om, ingevolge speciale schikkingen met de inlandsche bestuurders, tot eigen ontginning over te gaan — dat concessiën tot mijnontginning kunnen worden uitgegeven óf door de inlandsche bestuurders zelven, na verkregen toestemming van het Gouvernement [1]), óf door het Gouvernement, ingevolge bijzondere schikkingen met de inlandsche bestuurders in elk voorkomend geval, — sedert 't laatst van 1892 is er, ook ter vermijding van formaliteiten, de voorkeur aan gegeven om, wanneer zich daartoe de gelegenheid voordoet, en principieel geen redenen aanwezig zijn om behoud van het ten deze bestaande verkieslijk te achten (zooals reeds bij voorbaat werd aangenomen met betrekking tot het vorstengebied in de residentiën Oostkust van Sumatra en Westerafdeeling van Borneo), de bestuurders van inlandsche staten te doen afzien van hunne bevoegdheid om zelven vergunning tot mijnbouwkundig onderzoek of concessiën tot mijnontginning te verleenen, en in de betrekkelijke politieke contracten of verklaringen tevens eens en voorgoed uit te maken, wat de voortaan door het Gouvernement uit te geven mijnconcessiën betreft, dat van de dientengevolge van de concessionarissen te heffen betalingen (cijns en vast recht) de helft aan het inlandsch zelfbestuur zal worden afgedragen. Ten opzichte van drie inlandsche staten ter Borneo's Oostkust heeft de nieuwe gedragslijn reeds toepassing kunnen vinden. De bedoelde bepalingen, ook met toepassing op vergunningen tot mijnbouwkundige opsporing, zijn namelijk opgenomen in een suppletoir contract met Boeloengan dd. 19 Juni 1893 en in de akten van verband, onder dagteekening van den 7den en 23sten van diezelfde maand, verleden door den nieuw opgetreden bestuurder respectievelijk van Pegatan-Koesan en van Goenoeng Taboer, welke stukken goedgekeurd en bekrachtigd zijn: het suppletoir contract bij gouvernementsbesluit dd. 5 October 1893 n°. 18 en de beide akten van verband bij gouvernementsbesluit dd. 20 November d. a. v. n°. 29.

Aan een der Boeloengansche landsgrooten, met name Datok Alam, die door zijne verregaand ongepaste gedragingen herhaaldelijk den goeden gang van zaken en de openbare rust en orde in genoemd landschap in gevaar bracht en tijdelijk te Bandjermasin verblijf hield, werd, op verzoek van den sultan, de gelegenheid benomen om naar Boeloengan terug te keeren. Bij gouvernementsbesluit dd. 23 September 1893 n°. 59 werd hij namelijk, met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement, naar Banjoemas op Java gerelegeerd.

Zooals uit 't vorig verslag (blz. 20 en 21) blijken kan, hadden zoowel in Goenoeng Taboer als in Pegatan-Koesan laatstelijk waarnemende bestuurders het bewind gevoerd, omdat de aangewezen opvolgers, thans als definitieve bestuurders opgetreden, hunne meerderjarigheid nog niet hadden bereikt. Had de waarnemende bestuurder van Pegatan-Koesan zich op verdienstelijke wijze van zijne taak gekweten, van dien in Goenoeng Taboer, met name Hadji Adji Koening, kon dit niet worden gezegd. Van diens partij moet de nieuw opgetreden sultan, die zich bovendien niet krachtig doet gelden, nog veel bemoeielijking ondervinden. Voor tusschenkomst van gouvernementswege bestond echter vooralsnog geen aanleiding.

Kon, ook om de evengemelde reden, de algemeene toestand in Goenoeng Taboer niet zeer bevredigend worden genoemd, in Sambalioeng en Pasir liet de gang van zaken insgelijks te wenschen over; de sultans van beide landschappen lieten zich geheel door hunne landsgrooten overheerschen.

De toestand in Pegatan-Koesan was in 1893 bevredigend. Latere berichten luiden echter minder gunstig, doordien de pas opgetreden radja zich bleek over te geven aan opiumschuiven en dobbelspel. Na overleg met den vroeger waarnemenden vorst had de resident den radja schriftelijk zeer ernstig op zijne tekortkomingen gewezen.

Het Koeteisch bestuur geeft in den laatsten tijd, nu het toenemend aantal gouvernements-onderdanen in Koetei ons met het beleid van zaken in dat landschap meer in aanraking brengt, mede reden tot klagen. Reeds is de sultan enkele malen gewezen moeten worden op daden, door hem of door landsgrooten begaan, die in strijd waren met het politiek contract. Mondelinge en schriftelijke vertoogen van onzen te Samarinda gevestigden assistent-resident vinden echter bij den reeds bejaarden sultan weinig gehoor. Onder die omstandigheden komen ook de onderhandelingen over het denkbeeld van overneming onzerzijds van belastingen in Koetei weinig vooruit. Tot een persoonlijk optreden van den resident is zeer onlangs, van Batavia uit, last gegeven.

Als mededeelingen van algemeenen aard vindt men in de voor dit verslag ontvangen berichten nog het volgende aangeteekend.

De Islam bleef zich onder de heidensche Dajaks langzaam, doch gestadig uitbreiden. De Mohammedanen, die zich met deze propaganda inlaten, trachten op die wijze in de verre binnenlanden handelsbetrekkingen aan te knoopen, van hunne bekeerlingen de boschproducten opkoopende.

Ten aanzien van het Christelijk zendingswerk getuigen de bestuursberichten dat in 1893 de evangelisatie weinig of geen vorderingen maakte.

Aangaande de veiligheid van personen en goederen wordt bericht, dat die in de rechtstreeks bestuurde gedeelten weinig, in de zelfbesturende landschappen, inzonderheid in Pasir, veel te wenschen overliet.

Hoewel de ziekte niet epidemisch heerschende was, kwamen gedurende de maanden Juli, Augustus en September in verschillende streken van het gewest choleragevallen voor.

De veestapel bleef van ziekten verschoond.

Over het algemeen leverde de rijstoogst, ten gevolge van de ongunstige weersgesteldheid en de hooge waterstanden, veel minder gunstige uitkomsten op dan in 1892, zoodat naar onderscheidene streken van het gewest rijst moest worden aangevoerd, hetgeen, behalve uit Bandjermasin, ook uit de afdeeling Amoenthai geschiedde. De door de bevolking voor binnenlandsch verbruik geteelde tabak slaagde naar wensch; van de Europeesche tabaksondernemingen was er echter slechts één, die goede zaken maakte. Wegens de slechte marktprijzen van de peper dreigt de cultuur dier specerij in dit gewest langzamerhand teniet te gaan. In de laatste jaren werd vrij veel rottan aangeplant; nergens was echter het gewas al oud genoeg om een oogst op te leveren. De lage prijzen der boschproducten, vooral van de getah, deden de inzameling en den uitvoer daarvan afnemen. De meeste boschproducten kwamen van de Oostkust van Borneo en werden rechtstreeks naar Singapore uitgevoerd. Over het algemeen kan gezegd worden dat de handel stationnair bleef.

[1]) Voor een groot deel had het Gouvernement ook de regeling der concessievoorwaarden in handen (verg. het verslag van 1889, blz. 248, en dat van 1890, blz. 228, zoomede n°. 4769 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad).

§ 15. *Celebes en onderhoorigheden.*

In de onder ons rechtstreeksch bestuur staande gedeelten van dit gewest was de politieke toestand over het algemeen gunstig.

Een invloedrijk woelziek persoon, zekere TAROLLONG, die in de gunst gestaan had van den in Januari 1892 naar Java gerelegeerden regent van Lebakkang (afdeeling Noorderdistricten) en van dezen een »ornaments"-tabakstuin in het toen nog tot het regentschap Lebakkang behoorende landschap Boengoro in vruchtgebruik had gekregen, welken hij echter moest teruggeven toen Boengoro weder een zelfstandig regentschap was geworden (verg. het verslag van 1892, blz. 67), en derhalve de bedoelde tuin als »ornament" van Boengoro ter beschikking kwam van het nieuwe regentschap, vond in dit laatste aanleiding om weder aan zijne zucht tot verzet (in vroeger jaren was hij ook een tijdlang medestander geweest van den beruchten KRAENG BONTO BONTO) bot te vieren. Hij verliet Boengoro en vestigde zich weder in de Bonische onderhoorigheid Lamoeroe (waaruit hij eigenlijk afkomstig was), plannen smedende om, geholpen door volk uit de vorstenrijken, een inval te doen in het gouvernementsgebied. Zijne voornemens lekten uit, en door tijdige maatregelen wist het bestuur ze te verijdelen. Verkenningen in den omtrek van Toerikapaija en Atjedangan (Lebakkang) gedaan, met behulp van eene naar Pangkadjene ontboden troepenversterking uit Makasser (Augustus 1893), leerden dat van TAROLLONG's zijde heimelijk reeds aanstalten waren gemaakt om eene in Lamoeroe op de been gebrachte bende binnen het gouvernementsgebied onder dak te brengen. De onzerzijds genomen militaire voorzorgsmaatregelen, en de omstandigheid dat hij in de vorstenrijken geen genoegzamen steun vond, deden TAROLLONG van zijn voornemen afzien. Toen voldoende zekerheid verkregen was dat zijne bende verloopen was, en het invallen van den westmoesson tevens grond opleverde om aan te nemen dat de bevolking in de Noorderdistricten zich te zeer aan haren sawahabeid had te wijden om zich eventueel met TAROLLONG's plannen in te laten, keerde in 't begin van November het laatste gedeelte der van Makasser gedetacheerde troepen (infanterie en cavalerie) derwaarts terug.

Afgescheiden van deze zaak had kort daarop (in December) in dezelfde afdeeling Noorderdistricten een stoute aanslag plaats op een gewapend transport, bestaande uit den regent van Pangkadjene met 60 volgelingen en 15 militairen, dat een tweetal gevangenen, waaronder de te Pangkadjene wegens valsch getuigenis in hechtenis genomen zoon (DAENG TOELO) van den laatsten regent van het opgeheven regentschap Kaba, naar de afdeelingshoofdplaats Maros overbracht. Ongeveer halverweg werd dit transport door eene groote menigte, onder aanvoering van eenige daar woonachtige familieleden van DAENG TOELO aangevallen. Door eenige salvo's werd de bende, die naar schatting wel 400 man sterk was, op de vlucht gedreven, met achterlating van ongeveer 20 dooden en tal van gewonden, terwijl aan onze zijde één inlandsch korporaal en twee inlandsche fuseliers gedood en zes personen gewond werden. DAENG TOELO werd echter te Maros aangebracht. De gewestelijke gouverneur die, vergezeld van den militairen commandant en eene compagnie infanterie, zich onmiddellijk over zee naar de plaats van het gebeurde begaf, stelde een onderzoek in, ten gevolge waarvan verscheidene medeplichtigen aan den aanval gearresteerd werden. De rust werd verder niet verstoord.

Omtrent den stand van zaken in het eigenlijke regentschap Lebakkang vindt men in het gewestelijk verslag over 1893 aangeteekend dat de partij van den verbannen regent (zie hooger) tegen diens opvolger een lijdelijk verzet bleef aan den dag leggen.

In verband met de omstandigheid dat in den jongsten tijd sommige landstreken op Celebes, met name die in of nabij de Tominibocht, de aandacht van particuliere ondernemers zijn gaan trekken, is de Indische Regeering er op bedacht geweest om na te gaan in welke opzichten onze contractueele verhouding tot bedoelde staatjes aanvulling vereischt om beter naar de behoeften te zijn ingericht. Het ter zake met den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden en met den resident van Menado gevoerd overleg heeft zich opgelost in het gouvernementsbesluit dd. 13 Januari 1894 n°. 2, waarbij genoemde bestuurshoofden gemachtigd zijn om binnen een korter of langer verschiet, naar gelang er gelegenheid toe bestaat, met de betrokken bestuurders te onderhandelen over eene betere regeling van hunne verhouding tot het Gouvernement, en wel op den voet van de tegelijkertijd vastgestelde drieërlei modellen van politieke contracten, te sluiten respectievelijk: *a.* met de leenstaten in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden of met de in die verhouding te brengen tot dusver als bondsstaten bekende landschappen aldaar; *b.* met de ook voortaan als bondgenootschappelijke staten te beschouwen landschappen in hetzelfde gewest, en *c.* met de onder de residentie Menado ressorteerende zelfbesturende landschappen, gelegen ter noordkust van Celebes en aan de Tomini-bocht. Bij die modellen is, wat belangrijke punten betreft, zooveel mogelijk naar eenvormigheid van inhoud gestreefd, hetgeen ook daarom aanbeveling verdiende omdat sommige tot het gouvernement Celebes behoorende landschappen in nauwe aanraking zijn met die aan de Tominibocht, en verschillen van eenig belang in onze verhouding tot zoo nabij elkander gelegen landschappen hinderlijk kunnen zijn. Het reeds voor enkele landschappen ter Oostkust van Borneo verwezenlijkt streven om de uitgifte van mijnconcessiën in zelfbesturende inlandsche staten in handen van het Gouvernement te brengen en de door de concessionarissen, krachtens hunne concessie, te doene betalingen voor de helft ten bate van de inlandsche bestuurders te doen komen (verg. de voorgaande paragraaf), is bij de hier besproken modelcontracten niet alleen nagevolgd [1]), maar ook uitgestrekt tot concessiën voor landbouwondernemingen. Tot nog toe is niet vernomen dat onze ambtenaren in 't gouvernement Celebes (en evenmin die in de residentie Menado) reeds gelegenheid hebben gevonden om met inlandsche bestuurders op den voet der nieuw voorgeschreven regelingen overeen te komen.

Aan de berichten, over 1893 aangaande de leen- en bondsstaten in het gouvernement Celebes ontvangen, ontleent men het volgende.

Onze aanrakingen met Boni en Tanette leverden niets van politiek belang op.

Nopens Sidenreng, met hetwelk overigens onze verhouding naar wensch bleef, wordt getuigd dat het niet nalaat om sommige naburen onder zijn invloed te krijgen, zooals o. a. reeds het geval moet zijn met de tot Masenrempoeloe behoorende landschappen Doeri en Maiwa, terwijl ook op sommige kustplaatsen van het Mandharsche landschap Binoeang die invloed merkbaar moet zijn.

Na het verstrijken van den rouwtijd in Goa, waar in Januari 1893 de vorst was overleden (verg. vorig verslag blz. 21), werd in Mei daaraanvolgende van de gezamenlijke landsgrooten de kennisgeving ontvangen, dat tot opvolger was gekozen de oudste zoon van den overledene, die trouwens al sinds geruimen tijd feitelijk het bewind voerde. Wegens het afsterven van een zijner zusters was de huldiging van den nieuwen bestuurder, welke anders in September of October zou hebben plaats gehad, tot later uitgesteld. Om de vaak voorkomende geschillen te ontgaan, voortvloeiende uit de wijze waarop tot nog toe de verschillende Goa'sche prinsen in het aan ieder hunner toebedeelde apanagegebied rechten hieven op den verkoop van opium, het houden van dobbelspelen en het debiet van saguweer, is het Goa'sch bestuur er toe overgegaan van 1 Januari 1893 af bedoelde middelen in pacht af te staan, zoodat nu de geapanageerden hun aandeel in de pachtsommen krijgen. De werkzaamheden betreffende de opneming van de grenzen tusschen het rechtstreeksch gouvernements- en het Goa'sch gebied werden in 1893 voortgezet, waarbij van Goa'sche zijde eene gewenschte medewerking werd ondervonden.

In Wadjo scheen de „ranrang toewa" met hare partij zich nedergelegd te hebben bij de keuze van LA PASAMOELA tot aroe matoewa (zie vorig verslag blz. 21); de rust werd er ten minste gedurende 1893 niet verstoord.

Minder gunstig was de toestand in Loewoe, waar zekere AROE PENEKIE tegen het wettig gezag in opstand kwam. Een paar gevechten bleven onbeslist, en volgens berichten van den aanvang van 1894 stonden partijen toen nog vijandig tegenover elkander, doch liet het zich voorzien dat het den vorst wel gelukken zou AROE PENEKIE zonder onze tusschenkomst ten onder te brengen of te verdrijven.

Ook in het Mandharsche deden zich weer moeielijkheden voor. De bestuurder van Madjene toch had zich te beklagen over den steun, dien eene hem vijandige Madjenesche partij ondervond van de zijde van het mede tot Mandhar behoorende landschap Balangnipa. Reeds had de verzamelde macht een inval in Madjene gedaan, doch door de bemoeiingen van een door den gewestelijken gouverneur naar Mandhar afgevaardigden ambtenaar werd de rust betrekkelijk spoedig hersteld. Ook Balangnipa zelf stond weder ten prooi aan inwendige twisten, terwijl de politieke toestand van de overige Mandharsche staatjes eveneens te wenschen overliet.

De bestuurder van het Kaïlische landschap Towaeli maakte in October 1893 aanstalten om het aan de Tomini-bocht gelegen Parigi (residentie Menado) te tuchtigen wegens het rooven van

[1]) Het besproken beginsel is ook opgenomen in de nieuwe politieke contracten, blijkens het vorig verslag (blz. 21) in het najaar van 1892 gesloten met vier der tot het gewest Celebes en onderhoorigheden behoorende Mandharsche landschappen. Bedoelde contracten zijn door den Gouverneur-Generaal goedgekeurd en bekrachtigd bij besluit dd. 27 Maart 1894 n°. 3.

een zijner onderdanen. Nadat den vorst de verzekering was gegeven dat ons bestuur zich deze zaak zou aantrekken, liet hij zich van zijn voornemen afbrengen.

Omtrent de bestuurders der Kaïlische landschappen Donggala en Palos wordt bericht, dat zij hunne verplichtingen tegenover het Gouvernement niet behoorlijk nakwamen. In Palos heerschte nagenoeg regeeringloosheid. Een van 's vorsten familieleden, zekere Radja Maili, waarmede hij nu eens op vriendschappelijken dan weder op vijandigen voet staat, heerscht er geheel naar eigen goeddunken. Bovendien lag de wettige bestuurder aanhoudend met zijne vazallen overhoop. Dat de verhouding van Palos ook tegenover ons gezag daaronder leed, openbaarde zich in het zonder gevolg blijven van herhaalde aanzoeken onzerzijds om uitlevering van gevluchte slaven en misdadigers of van gestolen goederen. Daar de belangen der onder 's Gouvernements bescherming op de handelsplaats Donggala gevestigde Boegineezen herhaaldelijk door den radja van Palos benadeeld werden, was hij nu laatstelijk met eene tuchtiging bedreigd, indien de voldoening aan onze eischen en de behandeling van de zaken betreffende de Boegineezen nog verder op de lange baan geschoven werden. Voor een en ander is den radja nu een vrij ruime termijn gesteld. Het heeft in Indië een punt van overweging uitgemaakt, of er reeds toe ware over te gaan om de aan de Palos-baai gevestigde Boegineezen, nu wij daar een Europeeschen ambtenaar (posthouder) hebben (Indisch Staatsblad 1893 n°. 80), tot onze directe onderdanen te verklaren, met gelijktijdige invoering alsdan van eene hun op te leggen belasting. Voorshands meende de gewestelijke gouverneur het denkbeeld nog te moeten ontraden; voor het treffen van regelingen in dien zin met de bestuurders aan de Palos-baai zou z. i. de tijd eerst gekomen zijn wanneer de bedoelde Boegineezen meer aan ons gezag gewend zouden zijn. Intusschen ondervond de posthouder reeds toenadering en vertrouwen hunnerzijds.

De radja van Tontoli bezocht in Juni 1893 Makasser ter bespreking van eenige aangelegenheden. Een tusschen dit landschap en Bwool (residentie Menado) hangend grensgeschil was nog niet beëindigd kunnen worden.

In Laiwoei geraakte het inlandsch bestuur in oneenigheid met de op de hoofdplaats Kendari gevestigde Boegineezen. Door het oordeelkundig optreden van het hoofd dezer laatsten werd echter de goede verstandhouding hersteld.

De gewestelijke gouverneur bezocht in Juni 1893 de op Soembawa gelegene landschappen Bima, Dompo en Sanggar, o. a. ter bespreking van het in 't vorig verslag (blz. 22) bedoeld grensgeschil tusschen beide laatstgenoemde staatjes. De radja van Dompo beloofde het door hem in Sanggar geplaatste grensteeken te zullen doen opruimen en zich te zullen houden aan de bij gouvernementsbesluit dd. 2 September 1866 n°. 27 vastgestelde grenzen. Bedoelde reis werd tevens dienstbaar gemaakt om de aan de zuidkust van Soembawa gelegene Tjempi-baai in ruwe trekken op te nemen en den van die baai naar Dompo leidenden weg te verkennen.

Op de in 't vorig verslag (blz. 22) bedoelde aanvraag betreffende eene landbouwconcessie in Sanggar, zoomede op eene aanvraag voor zulk eene concessie in het Mandharsche staatje Mamoedjoe, werd door den gewestelijken gouverneur in September 1893 gunstig beschikt.

Tot zoover wat omtrent de verschillende inlandsche staten van dit gewest is gemeld. Thans volgen nog eenige mededeelingen van algemeenen aard.

De staat der volksgezondheid was minder bevredigend. Koortsen, buik- en borstaandoeningen en oogziekten kwamen veelvuldig voor. In de afdeelingen Noorderdistricten en Takalar heerschte de pokziekte epidemisch, niet zonder vele offers te eischen, terwijl ook in de afdeeling Oosterdistricten en in de landschappen Goa, Boni en Tanette ettelijke gevallen van pokken met doodelijken afloop voorkwamen.

De veestapel had niet noemenswaardig van ziekten te lijden.

Viel gedurende 1893 de rijstbouw in de afdeeling Takalar goed en in de afdeelingen Zuider- en Oosterdistricten bevredigend uit, de opbrengst in de Noorderdistricten daarentegen was veel geringer dan in het voorafgegane jaar. Ten gevolge van de minder gunstige weersgesteldheid gedurende den bloeitijd beliep de koffieproductie slechts het $^1/_5$ van den oogst van 1892. De tweede gewassen slaagden over het algemeen bevredigend; de djagongcultuur in de onderafdeeling Binamoe (Zuiderdistricten) leverde zelfs een zeer ruim beschot op.

Ten gevolge van den uiterst geringen koffieoogst liet de afzet van invoerartikelen te wenschen over. Belangrijk bleef echter de omzet te Makasser van boschproducten uit verschillende vorstenrijken, zooals Mandhar, Kaïli, Loewoe en de Soembawasche landschappen, van welke artikelen ook veel rechtstreeks naar Singapore werd uitgevoerd.

Omtrent het godsdienstig leven der bevolking komen de ontvangen berichten overeen met die in 't vorig verslag (blz. 22) opgenomen.

§ 16. *Menado.*

In aansluiting aan hetgeen in 't vorig verslag te dezer plaatse voorkomt nopens verschillende aangelegenheden betreffende de Minahassa zijn thans, immers voor dit hoofdstuk, geen nadere mededeelingen ontvangen. [1]) Men mag dan ook aannemen dat aldaar op politiek gebied niets bijzonders voorviel. Uit de afdeeling Gorontalo wordt bericht dat in het district Boalemo een begin van volksverloop zich openbaarde, als gevolg van de handelingen van het districtshoofd en zijn zoon, den districtsschrijver van Boalemo. De grieven werden weggenomen, toen de beide personen, ziende dat hun toestand onhoudbaar werd, hunne betrekking nederlegden.

In de afdeeling Sangi- en Talaut-eilanden verkreeg omstreeks medio 1893 de politieke toestand op laatstgenoemde groep een bedenkelijk aanzien door de opruiende en honende handelingen, welke zekere zich tot djoegoegoe van het landschap Arangkaä (Karakelang's noordkust) opgeworpen hebbende Pengatani Rarengang niet afliet zich te veroorloven tegenover andere Talautsche hoofden, wier volgzame gezindheid jegens het Gouvernement hij blijkbaar niet kon dulden, evenmin als zijn in 1892 overleden wettige voorganger Radja Maneh. Had reeds deze laatste zich doen kennen als een zeer aanmatigend man, die, belust op uitbreiding van gezag, overoude en reeds vroeger ten nadeele van Arangkaä uitgewezen geschillen met andere Talautsche landschappen over het bezit van zekere negorijen oprakelde en, toen hij in die richting geen succes had, op andere wijze onrust en verdeeldheid had trachten te zaaien, — het nieuwe hoofd van Arangkaä, de eigenmachtig opgetreden Pengatani Rarengang, zette diezelfde gedragslijn voort, en ging daarbij uitdagend te werk door daden van geweld te doen plegen op Tetepoean in het gebied van den president-djoegoegoe van Liroeng (eiland Salibaboe). Onze posthouder te Liroeng, die van den te Taroena (Sangi-eilanden) geplaatsten controleur in opdracht had alles te beproeven om de zaken in der minne bij te leggen, wist den beleedigden president-djoegoegoe te bewegen de vermeende aanspraken van Arangkaä nogmaals te doen onderzoeken. Het oordeel eener te Liroeng bijeengeroepen vergadering van alle Talautsche hoofden en verscheidene oud-hoofden luidde ook nu eenparig dat de eischen ongegrond waren. In stede van de aanmaning des posthouders op te volgen om zich verder rustig te houden en de beslissing van den resident in zijne zaak af te wachten, begon Rarengang allerlei krijgstoerustingen te maken voor een oorlog tegen Liroeng en tegen een viertal hoofden op Karakelang, die steeds Arangkaä's streven naar gebiedsuitbreiding hadden tegengewerkt. Het bericht, dat in Arangkaä alle weerbare mannen onder de wapenen waren geroepen, veroorzaakte in de overige Talautsche landschappen groote opschudding. In de bedreigde negorijen werden onmiddellijk alle veld-werkzaamheden gestaakt, uit vrees van door koppensnellers overrompeld te worden, en tevens maatregelen van tegenweer genomen. Ofschoon derhalve de toestand zeer gespannen was, verkeerden de zaken nog in statu quo toen de resident, wiens komst inmiddels was aangekondigd, den 21sten Juli met het gouvernementsstoomschip *Zeeduif* voor Liroeng ankerde. In verband daarmede waren alle hoofden opgeroepen om op evengenoemden datum te Liroeng te verschijnen, aan welke oproeping allen, met uitzondering van Rarengang, voldeden. Nadat de resident in eene vergadering dier hoofden zich nader op de hoogte had gesteld van de verschillende gebeurtenissen en toestanden en zich overtuigd had dat de aanspraken van Arangkaä terecht ongegrond waren verklaard, verzochten de hoofden eenparig 's residents machtiging om tot de arrestatie van Rarengang te mogen overgaan, daar hij zich wel niet bij 's residents beslissing zou willen nederleggen en zijn aan-

---

[1]) In den aanvang van 1894 is bij de Indische Regeering voorgebracht het rapport van den ingenieur, die, in het belang der verbetering van verkeers-, bevloeiings- en afscheepmiddelen in de Minahassa, in 1892/1893 met een algemeen technisch onderzoek ter plaatse is belast geweest. In het rapport, dd. 17 Juni 1893, wordt het denkbeeld van spoorweg- of zelfs van tramaanleg in de Minahassa vooralsnog ontraden, maar eene geleidelijke en stelselmatige verbetering van sommige hoofdwegen aangeprezen, in dier voege, dat die wegen, wat profiel, helling, bochten en kunstwerken betreft, grootendeels geschikt worden gemaakt om er later — op het oeconomisch juiste oogenblik — eene tram op te kunnen aanleggen. Overigens heeft bedoelde ingenieur nog de uitvoering van verschillende binnen den kring zijner opdracht liggende werken aan de hand gedaan, omtrent sommige van welke — daar zij wegens hun minderen omvang 't eerst voor uitvoering schenen in aanmerking te komen — reeds een voorbereidend overleg met den resident is aangevangen.

wezen eene voortdurende bedreiging van de rust dreigde op te leveren. Daar het te verwachten was dat hij zich niet goedschiks zoude overgeven, verzochten de hoofden met gewapende prauwen tegen Arangkaä te mogen oprukken, ten einde bij eventueel verzet RARENGANG met geweld te kunnen opvatten. De vergunning daartoe werd verleend, terwijl, zoo noodig, tevens de hulp van de *Zeeduif* werd toegezegd, waarmede de resident, vergezeld o. a. van den controleur der Sangi- en Talaut-eilanden, dan ook reeds den volgenden avond naar Arangkaä stoomde. In den morgen van den 23sten Juli waren de *Zeeduif*, zoomede 32 gewapende prauwen, onder aanvoering van verschillende eerste en tweede hoofden der eilanden Salibaboe, Kabroeang en Zuid-Karakelang, te Arangkaä aangekomen en werd aan RARENGANG een door den controleur onderteekende brief gebracht, houdende last, namens den resident, om met zijne vier kapitans-laut en eenige invloedrijke familiehoofden (daaronder de zoon van wijlen RADJA MANEH) aan boord van het stoomschip te komen, ten einde zich te verantwoorden waarom van de zijde van Arangkaä niemand was opgekomen ter bijwoning van de te Liroeng uitgeschreven vergadering van hoofden. Niettegenstaande vrij groote scharen gewapenden zich langs het strand bewogen, werden de overbrengers van den brief (drie in een vlerkprauwtje afgezonden mindere hoofden) zonder vijandelijkheden ontvangen. RARENGANG weigerde echter den brief in ontvangst te nemen en wenschte dat de resident en de controleur tot hem zouden komen. Geene poging onbeproefd willende laten om het weerspannige hoofd langs zachten weg tot onderwerping te brengen, vaardigde de resident bedoelde boodschappers nogmaals af, thans met de mondelinge kennisgeving aan RARENGANG, dat hem nog een uur bedenktijd gelaten werd, en dat hij anders met geweld zou worden gehaald. RARENGANG bleef weigeren en ook geen der verdere hoofden van het landschap, die waren opgeroepen om met hem aan boord van de *Zeeduif* te komen, wilden de negorij verlaten. Daar het alzoo noodig was van de Talautsche macht gebruik te maken om de weerspannige hoofden van Arangkaä in handen te krijgen, hield de resident den bevelvoerders der prauwen voor slechts dan geweld te plegen als verzet ondervonden werd, en dan nog te zorgen dat alleen schuldigen gestraft, doch vrouwen en kinderen gespaard werden. Verder werd hun aangezegd dat geen koppen gesneld en medegenomen mochten worden, zooals voorheen bij oorlogen op de Talaut-eilanden steeds gebeurde, doch dat men gevallenen ongeschonden begraven moest. Om de aan het strand verzamelde gewapenden op de vlucht te jagen, hetgeen de arrestatie van RARENGANG wellicht zou vergemakelijken en met minder bloedvergieten doen gepaard gaan, wierp de *Zeeduif* eene granaat op Arangkaä, welke achter de kampong sprong en de menigte voor een oogenblik het strand deed verlaten. Toen na een kwartier uurs van de zijde der in verzet zijnde hoofden nog geen aanstalten bleken te worden gemaakt om naar de *Zeeduif* te komen, werd eene tweede en kort daarop eene derde granaat geworpen, waarvan de eerste, daar de vrij zware deining het juist mikken verhinderde, het strand niet bereikte en de andere mede weinig uitwerking had. Daarop werden door een 15-tal opvarenden van de *Zeeduif* drie salvo's uit het Beaumont-geweer gelost, welk vuur de gewapenden aan het strand deed uiteenstuiven. Alsnu was de beurt aan de Talautsche macht. Op het gezicht van de aanroeiende prauwenvloot kwam een twintigtal gewapende voorvechters, waaronder RARENGANG zelf, naar het strand, waar zij volgens Talautsche wijze van krijgsvoeren, al dansende, met de lans of het zwaard in de rechter- en het schild in de linkerhand, de aanvallers afwachtten. Toen echter drie hunner van uit de in slagorde geschaarde prauwen met de medegenomen inlandsche geweren waren neergeschoten, nam de rest haastig de vlucht. Een der eerstgetroffenen was RARENGANG's zoon, terwijl ook hij zelf spoedig licht gewond raakte. Nadat alle voorvechters verdwenen waren, werd doorgeroeid en had de landing plaats. Het eerst werd opgerukt naar de op hooge palen gebouwde woning van RARENGANG. Toen de president-djoegoegoe van Liroeng hem hier toeriep zich alsnog vrijwillig in handen van den resident te stellen, wierp RARENGANG — echter zonder te treffen — zijne lans naar genoemden onderhandelaar, die daarop RARENGANG met een geweerschot neervelde. In een der andere huizen kwam het tusschen den bewoner en een der lieden van de Talautsche macht tot een tweegevecht, dat voor beiden een doodelijken afloop had. Overigens waren alle huizen van Arangkaä verlaten, die daarop aan de vlammen werden prijsgegeven. In het omliggend kreupelhout, waar men de overige weerspannige hoofden verscholen waande, werden een 6-tal volgelingen van RARENGANG aangetroffen, die zich tegen de onzen verweerden en, toen zij zich niet goedschiks wilden overgeven, werden afgemaakt. Vervolgens stevende de prauwenvloot naar de zuidelijker gelegen kampong Taroehan, die dadelijk hare onderwerping betoonde, terwijl het kamponghoofd (kapitan-laut), zoomede eenige familiehoofden zich gewillig aan boord van het gouvernementsstoomschip lieten brengen. De resident en de hem vergezellende Europeesche ambtenaren (ook de posthouder van Liroeng en een adspirant-controleur waren medegenomen) gingen vervolgens met eene gewapende sloep van het stoomschip naar den wal, om de plek, waar Arangkaä had gestaan, in oogenschouw te nemen, en de lijken van RARENGANG en nog 7 andere gesneuvelden te doen begraven. Blijkbaar hadden de bewoners van Arangkaä reeds na de eerste schermutselingen de vlucht genomen naar de hoogerop gelegen bosschen. Intusschen had de Talautsche flottielje koers gezet naar de kampong Gemeh, benoorden Arangkaä, die mede reeds aanstonds hare onderwerping had aangeboden, en waarheen ook de resident en het verder Europeesch personeel zich begaven. Nadat het kamponghoofd en nog een familiehoofd zich vrijwillig in onze handen hadden gesteld, en onzerzijds, evenals te Taroehan, de voorhanden blanke wapens waren opgeëischt, werd aan de aanwezige kamponglieden, allen mannen (vrouwen en kinderen waren nergens te ontdekken), opgedragen om twee weerspannige gewezen djoegoegoe's van Arangkaä, die één uur roeiens verder woonden, op te sporen en uit te leveren.

Den volgenden dag werden, ingevolge eene aan de bewoners vooraf gedane bekendmaking, Taroehan en Gemeh nogmaals door de onzen bezocht, om aan allen, die niet de belhamels van het verzet geweest waren, de gevraagde vergiffenis te schenken, nadat van de voornaamste familiehoofden, op Talautsche wijze, de eed van trouw was afgenomen. De bevolking van Gemeh stelde tevens de twee hoofden in onze handen, wier opsporing en uitlevering haar den vorigen dag was opgedragen, terwijl nog twee leiders van het verzet gezocht werden, die de bevolking van Taroehan op zich nam binnen eene maand te Liroeng te doen aanbrengen. In den ochtend van denzelfden dag waren sommige lieden van de aan wal gekampeerd hebbende bemanning der Talautsche prauwenvloot in de omstreken van Arangkaä nog in gevecht geraakt met een 3-tal volgelingen van RARENGANG, waarvan één zich overgaf en aan boord van de *Zeeduif* werd gebracht, doch de twee anderen sneuvelden.

Met 6 uitgeleverde schuldigen (waaronder ook het kamponghoofd van Daämata) keerde den 25sten Juli de *Zeeduif* naar Liroeng terug, waarheen de prauwenvloot reeds den vorigen avond weder had koers gezet. Nog dienzelfden dag werd ter plaatse eene vergadering belegd, waarin de resident, bij monde van den controleur, de teruggekeerde hoofden o. a. dank zegde voor het beleidvol en bezadigd gedrag, door hen en hunne hulptroepen bij de tuchtiging van Arangkaä betoond, welke dankbetuiging later gevolgd is door de toekenning van gouvernementswege aan de president-djoegoegoe's van Liroeng en Beo van de zilveren medaille voor burgerlijke verdiensten. De gearresteerde personen (3 kapitans-laut, 2 gewezen djoegoegoe's en 1 volgeling van RARENGANG), wier schuld voldoende bewezen was, werden door den rijksraad tot dwangarbeid in den ketting voor korteren of langeren duur veroordeeld.

De rust op de Talaut-eilanden werd sedert niet meer verstoord. De ontwikkelde machtsuitoefening beloofde heilzame gevolgen niet alleen voor het djoegoegoeschap Arangkaä zelf, wier hoofden met het sedert 1889 op de Talaut-eilanden gevolgd meer geregeld bestuur herhaaldelijk gespot hadden, doch ook voor de naburige landschappen Essang, Lobo en Amate op de oostkust van Karakelang, die tot nu toe geneigd waren geweest meer tot Arangkaä dan naar de zijde der goedgezinde hoofden over te hellen. Toen de resident, een maand later, nogmaals naar de Sangi- en Talaut-eilanden gekomen was, deed hij ook de verwoeste kampong Arangkaä aan. Bij deze gelegenheid kwamen nog velen der vroegere bewoners vergiffenis vragen voor hunne ongehoorzaamheid. Die vergiffenis werd verleend, doch tevens bepaald dat de kampong niet meer mocht worden opgebouwd, en dat de kampongs Taroehan en Gemeh, althans voorloopig, onderworpen zouden zijn aan het toezicht van den president-djoegoegoe van Beo.

Onze bemoeiingen met de tot dit gewest behoorende zelfbesturende inlandsche staatjes op den vasten wal van Celebes zullen in den vervolge werkdadiger kunnen zijn, nu sedert het laatst van 1893 aan de bestuurders van de landschappen, die zich westwaarts van de Minahassa langs de noordkust van Celebes uitstrekken, en in den loop van 1894 aan die van de in de Tomini-bocht gelegen landschappen een controleur met eenig ondergeschikt personeel is ter zijde gesteld. In het voorjaar van 1894 zijn ook beschikkingen kunnen worden genomen omtrent het verschaffen aan bedoelde ambtenaren van de noodige gemeenschapsmiddelen om zich te water te kunnen verplaatsen. De plaatsing der bedoelde twee controleurs (waarvan de eerste, ter standplaats Bwool, recht-

streeks ondergeschikt is aan den resident, en de andere, met Posso als standplaats, ondergeschikt is aan den assistent-resident van Gorontalo) draagt nog een voorloopig karakter, omdat, alvorens tot eene definitieve bestuursorganisatie in die nog weinig ontwikkelde streken is over te gaan, moet worden afgewacht hoe de nieuwe toestanden, welke niet onwaarschijnlijk door onze bemoeienissen zullen geboren worden, zich zullen ontwikkelen. Dat het Gouvernement ook bedacht is op eene betere regeling van onze politieke verhouding met bedoelde landschappen, kan blijken uit het medegedeelde op blz. 27 hiervóór. Op de inspectiereizen van het hoofd van gewestelijk bestuur of van den genoemden assistent-resident ontvingen bedoelde streken ook in 1893 weder af en toe een kortstondig bezoek. Bij een dier bezoeken werd in Bwool (het westelijkste van de staatjes ter noordkust van Celebes) met goed gevolg onze tusschenkomst verleend, ten einde de kampong Kentana, welke reeds sinds 1874 herhaaldelijk moeielijkheden deed ontstaan door zich telkens aan het Bwoolsch gezag te willen onttrekken, weder — en naar gehoopt werd thans voorgoed — tot gehoorzaamheid aan den radja terug te brengen (Augustus 1893). Uit het verslag van 1892 (blz. 261) kan blijken, dat sedert het laatst van dat jaar de particuliere industrie in de gelegenheid is gesteld om hare krachten te beproeven tot het ontginnen van goudaders in Bwool. De resident bezocht nu bij deze gelegenheid de, onder Europeesche leiding, met ijver aangevatte werken. Verder benuttigde hij eene met het Bwoolsch bestuur belegde vergadering o. a. om er op te wijzen, dat het slagen der beoogde mijnonderneming niet anders dan aan de welvaart van Bwool kan ten goede komen, en dat de bestuurders van het landschap dus moesten zorgen dat niet deze of gene, zooals bijv. reeds van de zijde van een paar gewezen hoofden ondervonden was, de onderneming noodelooze belemmering zocht in den weg te leggen. Over de houding der bevolking tegenover de bij de onderneming in dienst zijnde Europeanen en het werkliedenpersoneel (grootendeels Javanen en lieden uit de Minahassa) viel niet te klagen. 's Residents ontmoetingen met de bestuurders van Kaidipan, Bolang Itam en Bolang Mongondo leverden niets bijzonders op. In Juli te voren was de in 1892 gekozen nieuwe radja van laatstgenoemd landschap ter hoofdplaats Menado geweest om in handen van den resident den nog verschuldigden eed van trouw af te leggen. Bij de toen door hem onderteekende en beëedigde akte van verband heeft de vorst o. a. beloofd zich met het Gouvernement te zullen verstaan omtrent al zoodanige punten, waarin de met zijne voorgangers gesloten overeenkomsten zouden blijken nader regeling te behoeven ten nutte van land en volk.

De bezoeken aan de Tomini-staatjes leerden opnieuw hoeveel daar nog te ordenen valt. Op verscheidene plaatsen bleek weder dat er onder de in deze streken ten handel komende vreemde oosterlingen niet zelden lieden gevonden worden, die zich ongerechtigheden veroorloven, waaronder niet alleen de rechtstreeks betrokkenen lijden, maar waardoor ook de weinig ontwikkelde en weinig macht bezittende zelfbestuurders in moeielijkheden gewikkeld worden. Aan de hoofden werd dan ook de raad gegeven om geen vreemdelingen toe te laten, tenzij voorzien van een te Gorontalo afgestempelden pas. Aan een Arabier uit Palos (westkust van Celebes), die met een niet meer geldigen pas zich in Saoesoe ophield, werd aangezegd binnen zekeren tijd de Tomini-bocht te verlaten, en toen het, bij eene nadere komst van den assistent-resident van Gorontalo, bleek dat de last niet was opgevolgd, werd bedoelde vreemdeling aan boord van het gouvernementsstoomschip medegenomen. In de binnenlanden van Posso werden herhaaldelijk koppen gesneld, ten gevolge van eene veete tusschen de Taraoeen de Tolage-Alfoeren, en ook geschiedde dit tusschen den laatstgenoemden stam en de in Todjo gevestigde Alfoeren. De makole (vorst) van dit laatste landschap toonde meer toenadering dan vroeger, hetgeen merkbaar was aan de gewilligheid, waarmede de door onze ambtenaren in het belang van land en volk gegeven wenken door hem werden opgevolgd. Aan de bestuurders van Parigi, die zich in sommige opzichten van schuld bewust zijn, o. a. ook wat betreft het doen van onrechtmatige heffingen in Posso, waren de bezoekreizen van onze ambtenaren blijkbaar niet zeer welkom. Toch ging de bejaarde magaoe (vorst) er toe over om, tijdens de assistent-resident in Mei 1893 voor Posso zich ophield en hij (magaoe) zich in de buurt van die plaats bevond, aan boord van het stoomschip te komen. Maar bij latere bezoeken te Parigi zelf (in October en December) — toen inmiddels ook eene klacht was gerezen over het berooven door Parigiërs van een handelaar uit Towaëli (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) — zocht het meest op den voorgrond tredende hoofd, zekere Bapai Hente, die dan ook, na het overlijden in de eerste dagen van December van den magaoe, door de bevolking tot waarnemend magaoe was gekozen, allerlei uitvluchten om zich tot den assistent-resident te begeven. In Maoeton, welks radja in 't laatst van 1892 gestorven was, kon, toen de assistent-resident er in October 1893 tot tweemalen toe kwam, de verkiezing van een nieuwen bestuurder geen voortgang hebben, omdat de kiesgerechtigden niet bijeen te krijgen waren. De marsaoleh (districtshoofd) van Tinomboe werd daarom, in overleg met de aanwezige oudsten, door den assistent-resident voorloopig tot waarnemend radja benoemd.

In ons direct gebied, meer bijzonder in de Minahassa en in de eigenlijke Gorontalosche landschappen, liet de veiligheid van personen en goederen, als gewoonlijk, weinig te wenschen over. Op de hoofdplaatsen Menado en Gorontalo kwamen echter nog al eens diefstallen voor.

De gezondheidstoestand was over het algemeen bevredigend, zij het ook dat in de afdeelingen Tondano, Amoerang en Belang der Minahassa zich vele gevallen van mazelen voordeden.

Op godsdienstig gebied is aan te teekenen dat, terwijl het groote meerendeel der Minahassa-bevolking reeds tot het Christendom is toegebracht, onder het nog heidensche deel dier bevolking de Christelijke propaganda steeds voortgaat bekeerlingen te maken, met name in de afdeeling Belang en in het district Bantik der afdeeling Menado. Bestaan in de Minahassa uitsluitend gevestigde inlandsche Christengemeenten, in de afdeeling Gorontalo wordt sedert kort het evangelisatie-werk beproefd door twee zendelingleeraren, één te Limbotto in de eigenlijke Gorontalosche landschappen, en één te Posso aan de Tomini-bocht. Vooral de arbeid van laatstgenoemde heeft nog een voorbereidend karakter. In de eerste plaats dacht hij onder de nog geheel onbeschaafde Alfoeren scholen te openen, met behulp van tot hem overgekomen goeroes en moerids (onderwijzers en kweekelingen) uit de Minahassa. Door reizen naar het binnenland te doen, zocht de zendeling meer en meer toenadering te vinden. Ook de zendeling te Limbotto had nog geen bekeerlingen gemaakt. Echter werden de door hem gehouden godsdienstoefeningen door de Mohammedaansche bevolking dier streek bijgewoond. De evangelisatie op de Sangi- en Talaut-eilanden (verg. bijlage CC van 't vorig verslag) neemt gestadig toe. De op het eiland Siauw gevestigde zendeling-leeraar richtte op zijne standplaats Oeloe eene school op tot opleiding van inlandsche voorgangers-onderwijzers (hulpzendelingen).

De handel ter hoofdplaats Menado, die bijna uitsluitend op de copra der Sangi-eilanden [1]) drijft, hoewel eenigszins levendiger dan in de tweede helft van 1892, wordt geacht in den eersten tijd nog de nadeelige gevolgen te zullen ondervinden van de vulkanische uitbarsting op Groot-Sangi (Juni 1892), toen duizenden klapperboomen werden vernield of beschadigd, van welke laatsten er echter weder vele zijn begonnen op te leven, terwijl inmiddels ook veel is bijgeplant, zoodat men zich mag vleien dat de invloed op de productie minder groot zal blijken dan aanvankelijk werd gevreesd. In de afdeeling Gorontalo blijft het vertier zich ontwikkelen; de producten uit het binnenland van Banggaai en uit de landschappen aan de Tomini-bocht, inzonderheid copra, dammar en rottan, worden met schoeners uit die streken afgehaald en ter hoofdplaats Gorontalo naar Singapore of Europa verscheept.

Slaagden rijst- en andere voedingsgewassen in de Gorontalosche landschappen, ten gevolge van de vele regens en daaruit ontstane overstroomingen van de Bone-rivier, slechts matig, in de Minahassa verkreeg men in dit opzicht zeer goede uitkomsten. De teelt van muskaatnoten en die van Liberia-koffie breidden zich uit, doch de notenplantsoenen hadden van ziekten te lijden, waardoor de opbrengst zeer verminderde. Op Groot-Sangi was de inzameling van bataten bevredigend.

Op den 29sten Maart 1893 werd eene zeer verhoogde werking waargenomen van den in de afdeeling Menado nabij Kakaskassen gelegen krater Lokon, die sinds 60 à 70 jaren rustig was geweest. De bevolking der omliggende streken vluchtte, doch keerde na eenige dagen terug. Omstreeks het einde van Juli kwam de vulkaan tot rust, om echter in September en December weder teekenen van werking te geven.

§ 17. *Amboina.*

De politieke toestand op de eigenlijke Ambonsche- en Banda-eilanden, zoomede die op Boeroe liet, luidens het gewestelijk

[1]) Tot hiertoe kon de hoeveelheid copra, die door de Sangische bevolking werd van de hand gezet, gesteld worden op gemiddeld 50 000 pikol 's jaars, ter waarde van p. m. f 325 000.

verslag, niets te wenschen over.

In Augustus 1893 liep het gerucht dat de berg-Alfoeren op Ceram het plan hadden opgevat om de op het schiereiland Hoamohel (Klein-Ceram) gelegene kampongs Lokki en Loehoe af te loopen. Toen in een van den posthouder van Kairatoe (West-Ceram) ontvangen bericht dit gerucht bevestigd werd, begaf de resident zich naar de bedreigde punten en voorzag de inwoners van genoemde kampongs van vuurwapenen en ammunitie. Het schijnt dat de kwaadgezinden van hun voornemen hebben afgezien, ten minste van een aanval werd later niets meer vernomen.

In aansluiting aan hetgeen in 't vorig verslag (blz. 25/28) is vermeld omtrent het bedwingen van onlusten op de Aroe-eilanden kan worden medegedeeld, dat niet alleen rust en orde er weder geheel hersteld zijn en het vertrouwen in ons bestuur teruggekeerd is, maar dat de bevolking herademde toen zij van TOELFOELOEN en de andere hoofden van den opstand ontslagen was. Bij een in Juni 1893 door den resident aan Dobo gebracht bezoek bleek dan ook dat de staat van zaken weder normaal was te noemen. De posthouder der bedoelde eilandengroep maakte in Mei te voren eene reis naar den achterwal en werd overal met veel eerbewijs en gejuich ontvangen. Te Krei (op Trangan) en Watoelei (op het eilandje van dien naam) gingen zelfs de vrouwen te water en haalden zijne prauw in, om hem de verzekering te geven van de vriendschappelijke gezindheid dier negorijen. Te Krei werden hem nog uitgeleverd de radja en de toewan negeri dier plaats, die een werkdadig aandeel in den opstand hadden genomen. Zij werden naar Amboina overgevoerd om aldaar met een 7-tal reeds vroeger in handen van het bestuur gevallen leiders en aanvoerders van den opstand, in afwachting van de te hunnen aanzien te nemen beslissing, in preventieve hechtenis te verblijven. [1])

Pas echter waren deze troebelen tot een goed einde gebracht, of er dreigden op de Aroe-eilanden moeielijkheden van anderen aard en wel door de wijze, waarop Engelsch-Australische parelvisschers, die van den orangkaija van Oedjir, tegen zekere retributie per ton schelpen, vergunning hadden gekregen om in de tot die negorij behoorende wateren van de Jedan-groep parels en parelmoerschelpen te verzamelen, bij de uitoefening van hun bedrijf te werk gingen, toen zij in Maart 1893, met hunne destijds uit één schoener en zeven kotters bestaande vloot, uitgerust voor rekening van eene te Londen opgerichte maatschappij (verg. vorig verslag blz. 275), binnen het zeegebied van Oedjir de parelvisscherij kwamen hervatten. Daar zij zoowel groote als kleine schelpen ophaalden, en dit tot algeheele uitputting der parelbanken moest leiden, had genoemd negorijhoofd den » manager " verzocht het bedrijf te staken en naar Dobo, waar de resident zich met het flottieljevaartuig *Java* bevond, te vertrekken. De » manager " gaf hieraan eerst gehoor, nadat de orangkaija gedreigd had, bij niet voldoening aan de uitnoodiging, de gummibuizen der luchtpompen te zullen doorsnijden. Te Dobo had de resident een onderhoud met den » manager ", wien ten slotte werd aangezegd het bedrijf in het territoriaal zeegebied der Aroe-eilanden niet verder voort te zetten. Toen het echter in Juni 1893 bleek, dat de bedoelde parelvisschers andermaal waren teruggekeerd en zich in de kreeken van Maikor en Serwatoe een terrein voor hunne industrie hadden uitgezocht, terwijl zij zich bovendien ongepast tegenover onzen posthouder gedroegen, liet ons bestuur niet na — zooals reeds is medegedeeld op blz. 274 van 't vorig verslag — maatregelen te nemen om met klem te kunnen waken tegen mogelijke inbreuken op de rechten en belangen der inheemsche bevolking met betrekking tot de pareloesterbanken in onze territoriale wateren, terwijl de feiten langs diplomatieken weg onder de aandacht van de Engelsche Regeering werden gebracht (verg. blz. 4 hiervóór). Bij het sedert onzerzijds uitgeoefend maritiem toezicht zijn tot hiertoe overtredingen van Indisch Staatsblad 1893 n°. 261 niet geconstateerd. Zoo dikwijls de vreemde vaartuigen binnen het territoriaal zeegebied werden aangetroffen, bleek het dat de luchtpompen, noodig voor de duikertoestellen, waren uitgenomen. Ter voorkoming van moeielijkheden met de bevolking, wanneer de vreemdelingen aan wal gingen, werd hun het aanvullen van den watervoorraad, het kappen van hout, enz. op de bewoonde kust verboden, althans aan eene telkens aan te vragen bijzondere vergunning gebonden. Enkele malen werd ook water uit den voorraad van het oorlogsschip verstrekt en op verzoek geneeskundige hulp verleend, toen onder de bemanning der parelvloot zeer ernstige gevallen van berriberri zich hadden voorgedaan. Ook werd, wanneer het als een geval van nood kon worden beschouwd, wel toegestaan, dat een der loggers naar Dobo kwam ter inneming van de met de mailboot aangebrachte victualie; het overschepen op deze niet voor den algemeenen handel opengestelde havenplaats van de door de vreemdelingen gevischte schelpen wordt echter in den laatsten tijd niet meer geduld.

Op de goede winsten, die de bevolking, vooral op Aroe's achterwal, aan de eigen exploitatie harer parelbanken ontleent, is o. a. gewezen op blz. 3 van het oeconomisch overzicht betreffende de residentie Amboina, gedrukt aan het slot van bijlage C van het Koloniaal Verslag van 1892.

De rust op de Tenimber-eilanden werd niet verstoord; wel dreigden er ongeregeldheden, maar de herinnering aan de tuchtiging van Oelilit op Jamdena en van een drietal negorijen op de eilanden Maroe en Vordate in 1891 (zie het verslag van 1892 blz. 22) was voldoende om de gemoederen tot bedaren te brengen.

Op Ceram, waar onder de berg-Alfoeren het koppensnellen — hoewel sporadisch — nog steeds voorkomt, werden eenige strandbewoners het slachtoffer daarvan. Onder de perkarbeiders op Banda, meerendeels Javanen van minder goed gehalte, had menig geval van doodslag plaats. Hoewel in de zoogenaamde Zuid-Molukken de heilzame gevolgen van meerdere inmenging van ons bestuur duidelijk zijn waar te nemen, valt daar op de veiligheid nog niet te roemen.

Van uitbreiding van den Islam was, evenals in 1892, nagenoeg in het geheel geen sprake.

De evangelisatie maakte bij voortduring goede vorderingen, vooral op de Zuidwester-eilanden. Bij een bezoek van een der predikanten van Amboina aan Dammer werden zóóvelen tot het Christendom bekeerd, dat het noodzakelijk werd geacht aldaar zeven inlandsche godsdienstleeraren (goeroe djamaät) te plaatsen. De Alfoersche strandnegorij Kairatoe (West-Ceram) ging in haar geheel tot het Christendom over. De invloed van het zoogenaamde Kakian-verbond, eene soort van veemgericht, waarover zie o. a. het verslag van 1856, blz. 33, en dat van 1860, blz. 18, wordt gezegd in deze kuststreken gaandeweg af te nemen. Evenwel is het centrum van het Kakianisme — de hulpprediker van Boano noemt als zoodanig het stroomgebied der aan de Noordkust van Ceram uitmondende Sapalewa-rivier — nog altijd voor het evangelisatiewerk gesloten. Op Boeroe neemt het Christendom in de ter noordkust van het eiland gelegene, tot de afdeeling Kajeli (Oost-Boeroe) behoorende landschappen Lisella en Tagelisa meer en meer toe; in de afdeeling Masarete (West-Boeroe) bedroeg op ult. 1893 het aantal gedoopten 1255, dat der voltrokken christen-huwelijken 37; overigens vindt men nog vermeld dat ook 85 berg-Alfoeren in 1893 den doop ontvingen.

Dat ook de arbeid der Roomsch-katholieke missie te Langgoer op Klein-Kei goede vruchten droeg, blijkt daaruit dat het aantal bekeerlingen aldaar van 80 tot 157 steeg en zich weder 25 personen hadden aangemeld om tot het Christelijk geloof over te gaan. Over het schoolbezoek, ook door volwassenen, was de missionaris zeer tevreden. In de tweede helft van 1892 is van Roomsch-katholieke zijde ook in Oost-Ceram het missiewerk ondernomen. Volgens berichten van den posthouder te Waroe zou de daarmede, ter standplaats Bomphia, belaste geestelijke 7 Alfoeren gedoopt hebben en aan 20 Alfoeren godsdienstonderwijs geven. In de nabijgelegen onderafdeeling Ceramlaut en Goram, waar slechts een klein deel der bewoners den Islam belijdt, doch overigens enkel heidenen worden gevonden, zou onder deze laatsten, inzonderheid op het eiland Kessewooi of Kissoewi, neiging bestaan om tot het Christendom over te gaan. Op een verzoek van den Roomsch-katholieken Kerkvoogd, om ook in gemelde onderafdeeling eene missie te vestigen, werd in Augustus 1893 door de Indische Regeering gunstig beschikt.

Voor zooveel vernomen werd, bleef in 1893 de residentie Amboina van epidemische ziekten bevrijd. Op de hoofdplaatsen Amboina en Banda evenwel breidde de berriberri zich eenigszins uit, terwijl zij ook onder het gegoede deel der inheemsche bevolking meer voorkwam. Voorts had men op Banda sporadische gevallen van pokken, ten deele met doodelijken afloop.

De handel in de voornaamste uitvoerartikelen van dit gewest, noten en kruidnagelen, was gedrukt ten gevolge van de lage marktprijzen, terwijl daarenboven de laatstgenoemde specerij een

---

[1]) Reeds tijdens de gerechtelijke instructie (die veel tijd vorderde wegens de beperkte gelegenheid tot gemeenschap tusschen Amboina en de Aroe-eilanden, maar vooral ook wegens de moeielijkheid aan het inwinnen van getuigenverhooren verbonden gebleken) zijn zoowel TOELFOELOEN zelf als de meesten zijner medebeklaagden aan berriberri overleden, zoodat, toen er van de 9 gearresteerden nog slechts 2 waren overgebleven, er de voorkeur aan gegeven is hunne zaak niet langs den weg van rechten te doen behandelen, maar op hen art. 47 van het Regeeringsreglement toe te passen. In dien zin is door de Indische Regeering besloten. Bij gouvernementsbesluit dd. 2 Juni 1894 n°. 10 zijn namelijk de overgebleven twee beklaagden (de in 't vorig verslag reeds genoemde WAINAKA en de hooger vermelde toewan negeri van Krei), in het belang der openbare rust en orde op de Aroe-eilanden, naar de hoofdplaats Banjoemas op Java gerelegeerd.

betrekkelijk gering product opleverde. De mindere opbrengst der klappertuinen was oorzaak dat de omzet in copra geringer was dan gedurende 1892. Volgens de van bestuurswege verzamelde opgaven zou de waarde van den invoer in 1893 hebben bedragen te Amboina f 1 023 083 en te Banda f 453 568; die van den uitvoer respectievelijk f 573 870 en f 1 725 570. Evenals in 1892 was het aantal Klingaleesche kleinhandelaren, en daarmede de concurrentie in den kleinhandel, op evengenoemde plaatsen weder toegenomen.

§ 18. *Ternate.*

In de sultanaten Ternate en Tidore en in het rijk Batjan (in welk laatste het bestuur nog in handen verbleef van de in 1889 ingestelde commissie van landsgrooten, onder voorzitterschap van den controleur) kenmerkte zich de gang van zaken gedurende het tijdperk, waarover dit verslag loopt, buiten de aanstonds te vermelden ongewettigde exploitatie van parelbanken, niet door bijzondere voorvallen. Ofschoon Engelsch-Australische parelvisschers zich in Augustus/September 1893 gedurende eenige weken in de territoriale wateren der Papoea-eilanden bij Nieuw-Guinea ophielden en zich veroorloofden aldaar, buiten ons bestuur om, hun bedrijf uit te oefenen, ontstonden dientengevolge wel is waar geen dadelijke botsingen met de hoofden of de bevolking, maar toch bleek later dat zij zich aan de aanmaning van een inlandsch hoofd (den kapitein-laut van Sailolo op het eiland Salawatti), om met visschen te eindigen, eenvoudig niet stoorden. Er verliep eenige tijd vóórdat het bestuur te Ternate van de verschijning der parelvloot kennis kreeg. Zoodra dit echter het geval was, werden de noodige maatregelen genomen om een oorlogsschip naar de bedoelde wateren te doen vertrekken, ter voorkoming van verdere inbreuken op onze rechten of op die der inlandsche hoofden en bevolking. Toen het oorlogsschip in de eerste dagen van October bewesten Nieuw-Guinea verscheen, waren echter de bedoelde vreemde vaartuigen, die deel uitmaakten van dezelfde vloot, die zich bij de Aroe-eilanden ophield (verg. de voorgaande paragraaf), reeds weder naar Australië teruggekeerd. Uit de ingewonnen berichten bleek dat de parelvisschers zich jegens de hoofden, in wier gebied zij vischten, niet ongeneigd hadden betoond tot het opbrengen van zekere schatting. De radja van Waigeoe, wien zij hadden diets gemaakt eene vergunning van den resident te bezitten, had hun onder zekere voorwaarden vergund het bedrijf uit te oefenen en als retributie $^{1}/_{10}$ van de gevischte hoeveelheid schelpen deels in natura, deels in geld in ontvangst genomen. Daarentegen had een ander hoofd, de reeds genoemde kapitein-laut van Sailolo (Salawatti), jegens wien de „manager" erkend had geen vergunning van den resident te bezitten, in de voorgestelde transactie niet willen treden. Bij een tweeden tocht van het oorlogsschip (in November) werden bewesten Nieuw-Guinea geen vreemde parelvisschers meer ontmoet. Blijkbaar moeten de vondsten in Augustus/September niet ongunstig zijn geweest, daar tot tweemalen toe met de te Sekar (westkust van Nieuw-Guinea) aanleggende mailboot door de bewuste vreemdelingen schelpen zouden zijn verscheept.

De sultan van Ternate werd bereid bevonden om het door het Gouvernement aangenomen nieuwe beginsel op het stuk der uitgifte van mijnconcessiën (en van vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen) in inlandsche staten, waarvan sprake is in de §§ 14 en 15 hiervóór, ook voor zijn gebied van toepassing te doen worden. Nadat de resident zich had vergewist, dat de aan den sultan onderhoorige radja's van Banggaai en Tomboekoe op de Oostkust van Celebes met de door het Gouvernement gewenschte nieuwe regeling instemden, kwam ter zake, onder dagteekening van 20 Juli 1893, een suppletoir contract met het inlandsch zelfbestuur van Ternate en onderhoorigheden tot stand, welk contract is goedgekeurd en bekrachtigd bij gouvernementsbesluit dd. 14 October 1893 n° 21. Het ligt in de bedoeling in dit en nog in andere opzichten onze politieke verhouding ook met Tidore beter te regelen, waartoe zich eene gunstige gelegenheid zal aanbieden bij de aanstaande verheffing tot sultan van den in 't vorig verslag (blz. 28) genoemden oudsten wettigen zoon van den in Mei 1892 overleden sultan. In Mei jl. is namelijk de resident gemachtigd om bedoelden prins, reeds door de landsgrooten en andere hoofden als opvolger zijns vaders gekozen, onder nadere goedkeuring van de Indische Regeering als sultan van Tidore en onderhoorigheden te bevestigen.

Bewegingen op godsdienstig gebied kwamen niet voor en uitbreiding van het Mohammedanisme viel niet waar te nemen. Omtrent den arbeid der in Noord Nieuw-Guinea gevestigde zendeling-leeraren komt in het gewestelijk verslag slechts de mededeeling voor, dat in het afgeloopen jaar vijf Papoea's tot het Christendom overgingen en dat zeven kinderen werden gedoopt.

De gezondheidstoestand was gedurende 1893 over het algemeen bevredigend. Op de eilanden Ternate en Tidore heerschten in de eerste twee maanden van het jaar de mazelen epidemisch. Van Noord Nieuw-Guinea keerde bijna geen enkel Ternataansch vogeljager terug zonder in meerdere of mindere mate aan berriberri te lijden, welke ziekte echter, na een kort verblijf te Ternate, weder genas.

Onder de inlanders van dit gewest, inzonderheid onder de Papoea's op Nieuw-Guinea, scheen meer dan voorheen werk te worden gemaakt van de teelt van aardvruchten en katjang. Op Ternate en Batjan breidde de teelt van muskaatnoten zich uit. Omtrent den handelsomzet met Nieuw-Guinea zijn ditmaal geen opgaven ontvangen. Van Batjan en het onderhoorige eiland Kasiroeta werd voor eene waarde van f 87 000 aan gom-copal verscheept, en uit Banggaai (Oost-Celebes) werden belangrijke hoeveelheden rottan naar Gorontalo vervoerd. Daar echter de prijzen, die op de Europeesche markt voor de boschproducten, vooral voor gom-copal en voor vogelhuiden, konden bedongen worden, zeer laag waren, was de handel gedurende het afgeloopen jaar over het algemeen gedrukt.

Betreffende onze bestuurs-aanrakingen met Nieuw-Guinea is het volgende aan te teekenen.

Op eene reis, welke de posthouder van Patani (Halmaheira) in November 1893 met het particuliere stoomschip *Camphuijs* naar de Noordkust van Nieuw-Guinea ondernam, bleek de geest der bevolking op een paar plaatsen in de Geelvink-baai niet zoo goed als wel gewenscht was. Op het eiland Rhoon werd de uitlevering geweigerd van vier geroofde Papoea's van Andai, en te Ansoes op het eiland Japen werd aan boord van het stoomschip eene oorlogsverklaring volgens Papoea'sch gebruik opgehangen, bestaande in eenige gebroken pijlen, steenen en houtskool.

Naar de zuidkust van Nieuw-Guinea werd in Maart/Mei jl. eene reis volbracht door een krachtig marine-stoomschip, het uit Nederland aangekomen nieuwe flottieljevaartuig *Borneo*, en zulks in de eerste plaats tot het verrichten van eene globale opneming betreffende de in December 1892 en Maart 1893 (zie vorig verslag blz. 29/30) niet onderzochte kuststrook westwaarts van Selerika tot aan Straat Marianne en tot het verkrijgen van vriendschappelijke aanrakingen met de bevolking (een en ander ter beoordeeling van de gelegenheid voor het eventueel tot stand brengen van eene gouvernements-nederzetting op dit gedeelte der zuidkust), en verder om meer licht te doen opgaan nopens de beweerde strooptochten naar buiten ons gebied, die in de kentering der moessons zouden ondernomen worden door den volkstam der Tugeri-Papoea's, welke verondersteld werd op of nabij den 141sten lengtegraad zich op te houden. Omtrent de ontmoetingen op deze reis, welke werd medegemaakt door den hooger genoemden posthouder — dezelfde die, blijkens het vorig verslag (blz. 29), aan het hoofd had gestaan van onze spoedig weder opgebroken vestiging te Selerika, — zijn hier te lande nog geene bijzonderheden bekend. Alleen is, door een te Makasser aangebracht bericht van den resident van Ternate dd. 16 Mei, meldende den terugkeer van de *Borneo*, vernomen dat eene breede en vrij diepe rivier was aangetroffen op 40 Engelsche mijlen bewesten Selerika.

§ 19. *Timor en onderhoorigheden.*

Bleven ook gedurende 1893 in de onder ons rechtstreeksch bestuur staande streken van dit gewest rust en orde ongestoord, hetzelfde kan niet getuigd worden van de zelfbesturende landschappen. Op Timor evenwel werden de sedert jaren hangende oneenigheden bijgelegd voor zooveel betreft Manoebait en Amanoebang, en ook tusschen Molloh en Timaoe (Amfoeang) kwam het tot eene verzoening. In het landschap Djeniloe, mede op Timor, kwam de bestuurster, die in 1892 vanwege den resident eene terechtwijzing had ontvangen over zekere door haar genomen maatregelen ten nadeele van onze directe onderdanen te Atapoepoe (verg. vorig verslag blz. 31), te overlijden, maar omtrent hare opvolging werd nog geen bericht ontvangen.

Op Zuid-Flores hadden in den aanvang van 1893 in het landschap M'boeri bloedige gevechten plaats tusschen het berghoofd van Bange en dien van Dedebaba, welke spoedig eindigden met de nederlaag van den laatste, van wien eenige kampongs en versterkingen genomen en in de asch gelegd werden. Een ander berghoofd op Zuid-Flores, zekere AMAWAKA, maakte zich, uit persoonlijke wraakneming, mede aan daden van geweld schuldig. Verbolgen over de wijze waarop hij bejegend was geworden door een Chinees, die zich voor handelszaken tijdelijk aan het strand had nedergezet, beschoot hij met eenige volgelingen diens woning

en die van een anderen aldaar zich tijdelijk ophoudenden Chinees, ten gevolge waarvan vier zich in die woningen bevindende Endehneezen werden getroffen, en daaronder één doodelijk, waarna de bende de toko van een dier Chineezen plunderde (Augustus 1893). Het Europeesch bestuur heeft zich de zaak aangetrokken, opdat de schuldigen door het Endehneesch zelfbestuur zoo mogelijk gevat en naar de landsinstellingen gestraft worden. Intusschen is de tot wederopzeggens aan beide Chineezen verleende toelating door den resident ingetrokken, terwijl vanwege den radja voor het geroofde vergoeding is geschonken.

Op het eiland Adonara (afdeeling Larantoeka en onderhoorigheden) outstonden oneenigheden tusschen Lapao en Lamahelang eenerzijds en Tanah Boling en Kiwang Ona anderzijds, welke in den aanvang van 1894 nog niet geeindigd waren. Inmiddels gelukte het om eenige tusschen andere landschappen in dezelfde afdeeling gerezen geschillen te doen bijleggen.

Volgens bij den posthouder te Maumeri (Noord-Flores) ingekomen berichten was de radja van Paga, om vooralsnog aan het bestuur onbekende redenen, door eenigen zijner onderdanen vermoord (September 1893).

In het Soembasche landschap Lewa heerschte nog steeds verdeeldheid over de voorziening in het bestuur ter vervulling van de plaats van den in Juli 1892 overleden radja. Hoewel de bevolking over het algemeen den ons goedgezinden Oemboe Haoemara of Oemboe Soemara niet ongenegen is, durft zij zich niet voor hem verklaren, uit vrees voor den anderen pretendent, Oemboe Djema, bijgenaamd Bini Taoe. Botsingen van eenige beteekenis tusschen beide partijen hadden echter niet plaats, terwijl bij een bezoek van het hoofd van gewestelijk bestuur in Augustus 1893 aan Waingapoe de voornaamste kabisoe's, waaronder zoowel Oemboe Haoemara als de zoon van Oemboe Djema, genaamd Rarimesa, hunne opwachting kwamen maken, bij welke gelegenheid op hunne jegens het Gouvernement aan den dag gelegde gezindheid geen aanmerkingen vielen te maken.

Van de Endehneezen op Soemba werd gedurende het afgeloopen jaar weinig vernomen; voornamelijk vestigen zij zich in de geheel onafhankelijke landschappen van het eiland. In hoever de in Maart 1893 (Indisch Staatsblad n° 89) in het leven geroepen bepaling, dat de inheemsche bevolking der onderafdeeling Endeh of Zuid-Flores bij reizen over zee naar en van het eiland Soemba en bij reizen over land op dat eiland eene pas behoeft van het hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur, gunstig werkt, kon wegens gebrek aan de noodige gegevens en den korten duur van hare inwerkingtreding nog niet worden beoordeeld.

De veiligheid van personen en goederen liet in ons rechtstreeksch gebied, en op de plaatsen waar onze ambtenaren gevestigd zijn, over het algemeen weinig, daarentegen in de streken, waar onze bestuursbemoeienis zich niet voldoende kan doen gevoelen, als naar gewoonte, veel te wenschen over.

Zoowel de Protestantsche als de Roomsch-katholieke geestelijken zetten hun beschavings- en bekeeringswerk onder de heidensche bevolking van dit gewest niet zonder vrucht voort.

Over het algemeen was de staat der volksgezondheid vrij ongunstig, daar koortsen, buik- en borstaandoeningen veelvuldig voorkwamen, terwijl op Soemba de pokziekte veel offers eischte.

Ziekten onder het vee deden zich, voor zooveel vernomen werd, alleen voor op het eiland Rotti en te Pariti (Amfoang), waarover nader gehandeld wordt in hoofdst. J afd. VIII.

Van den rijstoogst werden slechts op het eiland Savoe en in de onderafdeeling Beloe (afdeeling Timor) bevredigende uitkomsten verkregen, zoodat op vele plaatsen rijst van elders moest worden ingevoerd. De djagong-productie in de meeste streken van dit gewest was gering; aard- en peulvruchten daarentegen gaven een ruim beschot, en ook de koffieoogst op Timor, met uitzondering van de onderafdeeling Beloe, was gunstiger dan in vorige jaren.

De handel te Koepang, te Maumeri en te Endeh was in 1893 van meer beteekenis dan in menig jaar te voren. Op Rotti echter, waar gedurende vele maanden de uitvoer van paarden en buffels wegens de daar heerschende veeziekten was verboden en de rijstoogst grootendeels mislukte, was hij zeer gedrukt. Van Savoe werden 765, van Soemba 2578 paarden uitgevoerd.

§ 20. *Bali en Lombok.*

In het onder ons rechtstreeksch bestuur staand gedeelte van dit gewest — de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali — liet de gezindheid van hoofden en bevolking jegens het Gouvernement niets te wenschen over; de belastingen werden geregeld opgebracht en de door het Europeesch bestuur gegeven bevelen en genomen beslissingen werden gewillig opgevolgd. Rust en orde werden er op geenerlei wijze verstoord, en door de toenemende medewerking der inlandsche hoofden liet ook de veiligheid van personen en goederen weinig te wenschen over. Het verschijnsel, dat het gouvernementsgebied voortdurend lieden uit de Balische vorstenrijken trekt, hield aan. Zoowel de meerdere rechtszekerheid als de ruimere gelegenheid om er geld te verdienen, hetzij als koelie op de hoofdplaats Boeleleng, hetzij bij de bewerking der sawahs en bij den koffiepluk, lokken daartoe uit. Evenals in andere streken van het gewest slaagde in 1893 ook in de gouvernements-afdeelingen het rijstgewas uitstekend, doch de koffieoogst liet ditmaal op geheel Bali te wenschen over (naar schatting bedroeg hij in 't geheel slechts 21 000 pikol, tegen p. m. 50 000 pikol in 1892), hetgeen op den handel ongunstig terugwerkte. De uitvoerartikelen, waarin overigens te Boeleleng nogal veel omging, waren copra en klapperolie, waarvan de verschepingen geschat werden op eene waarde van f 153 000 en f 23 000. Te Djembrana werd voor f 40 000 aan rijst uitgevoerd. Voorts werd uit de afdeeling Djembrana in vrij groote hoeveelheden het voor huis- en scheepsbouw zeer geschikte kitangi-hout verscheept. Wijders is, met betrekking tot het rechtstreeksch gouvernementsgebied, aan de over 1893 ontvangen berichten nog de mededeeling te ontleenen, dat de Mohammedaansche propaganda onder de Hindoe-Balische bevolking weinig succes had, en dat de gezondheidstoestand, door het heerschen van koortsen, gepaard met keel- en borstaandoeningen, vooral in de tweede helft des jaars, niet zeer gunstig was te noemen, ofschoon de ziektegevallen meestal een gunstig verloop hadden.

Omtrent den politieken toestand in de zelf besturende landschappen op Bali valt, in aansluiting aan hetgeen dienaangaande in 't vorig verslag is vermeld, het volgende mede te deelen.

Van Bangli wordt bericht dat de verhouding van de bestuurders tot het Gouvernement zeer vriendschappelijk is en dat zij geacht worden meer nog dan andere Balische bestuurders in onze bedoelingen vertrouwen te stellen, al wordt ook van hunne zijde juist geen vaardige medewerking ondervonden bij de behandeling van geschillen tusschen Boelelengsche en Banglische onderdanen, waarvan de afdoening dikwijls op de lange baan wordt geschoven. In de plaats van den in November 1892, na een bijna 11-jarig bestuur, overleden vorst trad, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 32) is gezegd, diens jongere broeder op. Tijdens in het voorjaar van 1893 een voor dat doel afgevaardigde gouvernementsambtenaar zich in Bangli ophield, bleek op de overtuigendste wijze dat de optreding van den nieuwen vorst Dewa G'dé Anom Oka, sedert genaamd Dewa G'dé Tangkeban, de algemeene instemming wegdroeg zoowel van de overige leden der vorstelijke familie als van de landsgrooten en poenggawa's. Gehouden besprekingen omtrent het ontwerp der door den nieuwen vorst te passeeren akte van verband hadden in zooverre een gewenscht gevolg, dat het Banglisch bestuur zich bereid verklaarde om onder de af te leggen verklaringen ook op te nemen de erkenning van 's Gouvernements bevoegdheid om voor de rust gevaarlijke personen uit Bangli te verwijderen, en om aldaar mijnontginningen te ondernemen of te doen ondernemen, terwijl de Banglische bestuurder zich ook verbond om aan niet tot de inheemsche bevolking van Bangli behoorende personen geen mijnconcessie te verleenen dan na vooraf verkregen toestemming van het Gouvernement. Eene aldus aangevulde akte van verband werd door Dewa G'dé Tangkeban en zijne landsgrooten op 11 November 1893 onderteekend en bezegeld, bij welke gelegenheid hij, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, sedert verleend bij gouvernementsbesluit dd. 19 Maart 1894 n°. 32, door den resident als vorst van Bangli werd erkend en bevestigd.

In Gianjar, waar de dewa-agoeng van Kloengkoeng zijn gezag niet bleek te kunnen handhaven, namen de zaken onder een weder gekozen eigen vorst een vrij geregeld verloop. Door de hoofden en bevolking van Gianjar, die slechts noode hadden berust in de indertijd (in 1883), door de zwakheid van den toenmaligen vorst Dewa Manggis, plaats gegrepen hebbende vereeniging van hun land met Kloengkoeng, werd in de eerste helft van 1893 tot vorst gekozen de blijkens het vorig verslag (blz. 32) uit Kloengkoeng gevluchte Dewa Ngoerah, oudste zoon van wijlen genoemden Dewa Manggis. Nadat, door de van gouvernementswege zoowel in Kloengkoeng als in andere Balische landschappen met de bestuurders gehouden besprekingen, onzerzijds de overtuiging was verkregen dat de dewa-agoeng zich niet in staat gevoelde om Gianjar weder onder zijn gezag te brengen en dat het in Gianjar de algemeene wensch was om weder als zelfstandig landschap te worden erkend, terwijl uit de inwilliging van dien wensch geenerlei nadeelig gevolg voor onze verhouding tot de overige Balische rijken te duchten was (Badoeng en Tabanan hadden reeds aanstonds Dewa Ngoerah als vorst van Gianjar erkend, en Bangli legde zich bij den ommekeer

van zaken neder, niettegenstaande het nog altijd eenige Gianjarsche dessa's in zijn bezit had), machtigde de Indische Regeering den resident om den nieuw gekozen vorst en zijne landsgrooten eene akte van verband te doen onderteekenen, waardoor de vroegere verhouding tusschen het Gouvernement en Gianjar zou worden hersteld. Den 20sten November 1893 werd de bedoelde akte van verband, die geheel gelijkluidend was met vroegere verklaringen (eene aanvulling in den zin van de met Bangli gepasseerde akte ontmoette van de zijde van het Gianjarsch bestuur bepaalde bedenkingen), door DEWA NGOERAH, onder den nieuw aangenomen naam van DEWA PAHANG, verleden en door hem en al zijne poenggawa's of hunne gemachtigden onderteekend, bij welke gelegenheid de resident DEWA PAHANG, onder nadere — en sedert bij gouvernementsbesluit dd. 19 Maart 1894 n°. 32 verleende — goedkeuring der Indische Regeering, als vorst van Gianjar erkende en bevestigde. Aan den dewa-agoeng van Kloengkoeng, die te elfder ure afzag van het aanvankelijk door hem gekoesterd verlangen, dat onzerzijds getracht zou worden van het Gianjarsch bestuur alsnog zekere concessies ten behoeve van Kloengkoeng te bedingen, is sedert door den resident, onder opgaaf van redenen, van een en ander mededeeling gedaan. Het gebied van DEWA PAHANG telt naar schatting ruim 24 000 weerbare mannen, ongerekend de enkele dessa's, die nog aan Bangli en Kloengkoeng heetten onderworpen te zijn, doch — naar verwacht werd — wel spoedig weder aan Gianjar zouden toevallen. Zoowel door zielental als door de vele natuurlijke hulpbronnen, waarover het te beschikken heeft, kan Gianjar geacht worden een der voornaamste inlandsche staatjes op Bali uit te maken.

Over de verbrokkeling van Mengoei (een vazalstaatje van den dewa-agoeng van Kloengkoeng, doch waarover deze nimmer feitelijk eenig gezag uitoefende) werd reeds in 't vorig verslag (blz. 32) gehandeld, en daaruit bleek dat sommige Mengoeische dessa's door Badoeng waren veroverd en andere zich onder Tabanan hadden gesteld, doch dat het overig deel van Mengoei den zoon van den in 1891 gesneuvelden vorst van het landschap was getrouw gebleven. Dit laatste deel van Mengoei is sedert onder Gianjar gekomen, nadat bedoelde Mengoeische opvolger, met name GOESTI G'DÉ AGOENG, die het veiliger had geacht in het onder Gianjar ressorteerende landschap Oeboet eene schuilplaats te zoeken, zich met de hem trouw gebleven Mengoeische dessa's onder de bescherming en de bevelen van den nieuw opgetreden radja van Gianjar had gesteld. De rust is thans in geheel Mengoei teruggekeerd, dank zij de omstandigheid dat de vorsten van Badoeng, Tabanan [1] en Gianjar zich omtrent de grenzen van ieders gebied aldaar met elkander hebben verstaan en elkander het rustig bezit daarvan hebben gewaarborgd.

Liepen de zaken van Gianjar en Mengoei, blijkens het vorenstaande, niet naar Kloengkoeng's wensch, van de zijde van Karang Asem ondervond Kloengkoeng, in het tijdvak waarover dit verslag handelt, geen vijandelijkheden, ofschoon de verhouding tusschen beide landschappen nog even gespannen bleef en zelfs in de jongste maanden (zie lager) moet verslimmerd zijn.

Omtrent Karang Asem is aan te teekenen dat te Boeleleng nog geen bericht werd ontvangen omtrent de opvolging van den op 1 Mei 1893 overleden oudsten der twee besturende vorsten, met name GOESTI G'DÉ POETOE, door zijnen oudsten zoon ANAK AGOENG K'TOET DJLANTIK. Zooals uit het verslag van 1891 (blz. 30) blijken kan, worden de bestuurders van Karang Asem door de vorsten van Lombok aangesteld, die daarvan aan het Gouvernement hebben kennis te geven. De andere Karang Asemsche stedehouder GOESTI G'DÉ DJLANTIK, een broeder van wijlen genoemden GOESTI G'DÉ POETOE, bevond zich nog altijd op Lombok, waar de vorsten zijne diensten niet schenen te kunnen ontberen in verband met het voortduren van den opstand der Sassaks [2]. De verwikkelingen tusschen Karang Asem en Kloengkoeng kwamen niet tot ontknooping; integendeel moet, zooals den resident ter oore was gekomen, een verraderlijke, doch mislukte moordaanslag, die in April jl. door een sedert 't laatst van 1892 in Karang Asem verblijf houdenden zoon van den dewa-agoeng van Kloengkoeng zoude zijn gepleegd op den hiervóór genoemden ANAK AGOENG K'TOET DJLANTIK, de grieven van Karang Asem tegen Kloengkoeng vermeerderd hebben, daar verondersteld werd dat de aanslag op last van den dewa-agoeng zou zijn gepleegd. Verder had de resident omtrent het voorval vernomen, dat de dader zelf, met name TJOKORDA NGOERA KONOT, aanstonds gevat en met zijne eigene kris was omgebracht en dat weinige uren later drie van TJOKORDA's vrouwen en een volgeling van hem gedood waren.

De staat van zaken op Lombok (of Selaparang) onderging, in het tijdvak waarover dit verslag handelt, geen verandering ten goede. [3]) Niet alleen dat de oorlog, in Augustus 1891 aldaar ontbrand tusschen het wettig (Balisch) gezag en de inheemsche (Sassaksche) bevolking, met voor beide partijen afwisselende kansen, bleef voortwoeden, zonder dat de Lomboksche bestuurders bij machte waren om het verzet hunner niet-Hindoesche onderdanen te bedwingen, maar ook volhardde de reeds zeer bejaarde Lomboksche vazal — of liever de in zijnen naam handelende personen [4]) — bij zijne reeds van den aanvang der verwikkelingen af aangenomen houding, zich grondende op het hem in ruime mate gelaten zelfbestuur [5]), om onze opperheerschappij over Lombok slechts gedeeltelijk te erkennen.

Had de Indische Regeering tot hiertoe, gelet op hetgeen elders in den Archipel van onze militaire krachten geëischt werd of geëischt kon worden, gemeend hare inmenging in de Lomboksche zaken zooveel mogelijk te moeten beperken om daardoor niet eventueel tot eene gewapende tusschenkomst genoopt te worden, in April 1893 meende zij met den resident van Bali en Lombok te rade te moeten gaan nopens de vraag, of een aanbod onzerzijds aan het Lomboksch bestuur, om te trachten tusschen het wettig gezag aldaar en de hoofden der opstandelingen een voor beide partijen aannemelijk vergelijk tot stand te brengen, kans had om zoodanig onthaal te vinden, dat het kon leiden tot eene vredelievende oplossing der bestaande moeielijkheden. Een door den Landvoogd onderteekende brief, bestemd voor den vorst en diens zoon, als mede-regent en aangewezen opvolger, waarin, onder uiteenzetting van ons recht van bemoeienis en onder mededeeling dat van de zijde der Sassaksche bevolking reeds de bijstand en bescherming van het Gouvernement waren ingeroepen [6]), de aanleiding en de strekking van de bemiddeling, waartoe het Gouvernement bereid was, werden duidelijk gemaakt, werd tegelijkertijd aan den resident toegezonden, echter onder opmerking dat de Gouverneur-Generaal de uitreiking van den brief desnoods nog eenigen tijd uitgesteld zou willen zien, indien naar 's residents gevoelen eenige kans bestond dat een gewapend optreden onzerzijds in sommige omstandigheden het gevolg van de uitreiking zoude moeten of kunnen zijn.

Zooals reeds bekend is uit recente regeeringsmededeelingen aan de Staten-Generaal [7]), hebben in 1893/94 de omstandigheden aangaande Lombok een zoodanigen loop genomen dat, nadat langs vreedzamen weg aan de vorsten gestelde eischen hunnerzijds waren in den wind geslagen, onder dagteekening van 13 Juni jl. te Batavia besloten is om, onder den steun van eene krachtige militaire macht, aan het Lomboksch bestuur het noodig geoordeelde ultimatum te stellen betreffende zijne gehoorzaamheid aan het Gouvernement en de duurzame vestiging van eene betere orde van zaken op het eiland.

Terwijl op de onzerzijds gestelde eischen lager teruggekomen wordt, laat men vooraf eenige beknopte aanteekeningen volgen omtrent het verloop der Lomboksche zaken sedert April 1893, en zulks in aansluiting aan de mededeelingen in de beide voorgaande verslagen.

Nadat de resident als zijn oordeel had doen kennen dat de vorsten op een hun te doen aanbod van bemiddeling vermoedelijk beleefd, maar ontwijkend zouden antwoorden, besloot de Gouverneur-Generaal in Juni 1893 de zaak voortgang te doen hebben,

---

[1]) De broeder van den vorst van Tabanan, tevens medebestuurder van dat landschap, werd in Maart 1893, bij een bezoek aan den vorst van Badoeng, in de poeri (het paleis) te Dèn Pasar door een zijner eigen poenggawa's vermoord.

[2]) Zie echter wat, in verband met ons militair optreden tegen Lombok, over genoemden GOESTI G'DÉ DJLANTIK wordt gezegd in de noot aan het slot van deze paragraaf.

[3]) Eerst toen dit blad ter perse was, werden de gunstige telegraphische berichten ontvangen, vermeld in de noot aan het slot van deze paragraaf.

[4]) 's Vorsten oudste (onwettige) zoon ANAK AGOENG MADÉ en de rijksbestierder GOESTI NJOMAN KALÈR, welke laatste echter in Januari jl. zou overleden zijn. De invloed van eerstgenoemde was veel meer overwegend dan die van den als mederegeerder en toekomstige opvolger erkenden (wettigen) zoon ANAK AGOENG K'TOET.

[5]) Het nog van kracht zijnde politiek contract met Lombok dd. 7 Juni 1843 is in zijn geheel afgedrukt op blz. 21/22, zitting 1894, van de Handelingen der Eerste Kamer van de Staten-Generaal.

[6]) Eene vertaling van twee door Sassaksche hoofden met dat doel aan den resident gerichte brieven, dd. 9 December 1891 en 20 Februari 1894, vindt men mede afgedrukt op blz. 22/24 van de in de voorgaande noot bedoelde Handelingen. Volgens latere berichten is in de tweede helft van April jl. nog een schrijven van Sassaksche hoofden ontvangen, waarin weder aangedrongen werd op een spoedig krachtdadig tusschenbeide komen van het Gouvernement, liefst vóór den aanstaanden rijstoogst.

[7]) Zie het verslag der vergaderingen respectievelijk van de Eerste Kamer van 8 Juni, en van de Tweede Kamer van 28 Juni jl. (Handelingen I, blz. 12-19, en II, blz. 46-49), zoomede den brief van den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer, dd. 3 Juni 1894 (zitting 1894 — **62**).

in dien zin dat de Lomboksche bestuurders op de eventueele overhandiging van een voor hen bestemden brief van den Gouverneur-Generaal door een schrijven van den resident zouden worden voorbereid, opdat, wanneer op de aankondiging der komst van den controleur als brenger van den brief des Landvoogds geen bevredigend bescheid werd gegeven, de uitreiking achterwege zou kunnen blijven of althans ter zake nadere instructiën uit Batavia zouden kunnen worden gevraagd. Tevens werd bij vernieuwing den resident voorgehouden, dat alles behoorde te worden vermeden wat tot een gewapend optreden tegenover Lombok zou kunnen nopen, zooals bijv. het trouwens weinig waarschijnlijk geachte geval dat den controleur molest werd aangedaan of dat het antwoord van het Lomboksch bestuur een uitdagend karakter mocht dragen. Met nadruk werd op dit punt de aandacht van den resident gevestigd, opdat hij de gelegenheid behield om, wanneer er zijns inziens voor zoodanig gevaar aanleiding mocht bestaan, daarop den Gouverneur-Generaal te wijzen vóór de verzending van den brief.

Den 22sten Juni werd alsnu van Boeleleng een inlandsche tolk naar Lombok gezonden met een brief van den resident, waarbij, met het oog op de bestaande onrust op het eiland, aan de vorsten bericht werd verzocht waar en wanneer de met de overbrenging van 's Landvoogds brief te belasten controleur door hen zou kunnen ontvangen worden. Het antwoord dd. 4 Juli luidde, dat, wanneer de controleur kwam om den brief over te brengen en de aangelegenheden te bespreken en af te doen waarover de vorsten in hunne brieven van Juni 1892 [1]) gehandeld hadden, zij hem op de vanouds gebruikelijke wijze zouden ontvangen. Bij telegram van 17 Juli werd de resident alsnu gemachtigd om den controleur naar Lombok te doen vertrekken ter overhandiging van den brief en desnoods ter aanhooring van hetgeen de vorsten mochten te berde brengen, maar zonder zich daaromtrent in besprekingen te begeven, op grond dat zijne opdracht niet verder reikte dan het overbrengen en uitreiken van den brief en het in ontvangst nemen van het schriftelijk antwoord der vorsten. Toen de controleur den 24sten Juli ter reede Ampenan kwam, zond hij den tolk naar den wal, die, geen der Lomboksche pembekels te Ampenan aantreffende, zich naar Mataram begaf, waar de rijksbestierder beloofde dat hij aan de beide zich te Kotta Radja bevindende vorsten van de komst des controleurs zonder verwijl zou kennis geven. Daags daarop werd door twee aan boord gekomen pembekels den controleur eene spoedige ontmoeting met de vorsten te Mataram in uitzicht gesteld, doch het doen afhalen van den controleur van Ampenan werd telkens uitgesteld, onder anderen op grond dat de onlusten zich tot in de onmiddellijke nabijheid van Boger (het gebruikelijke logies voor gouvernements-ambtenaren) hadden uitgebreid en het dus bezwarend was den controleur aldaar te ontvangen, omdat hij er wellicht in moeielijkheid zou geraken. De controleur merkte echter op, dat het voldoende was hem in de gelegenheid te stellen den brief in een der poeri's te Mataram of Tjakra Negara aan de vorsten te overhandigen en dat hij dan daarna dadelijk naar boord kon terugkeeren totdat de vorsten hun antwoord gereed hadden, hetwelk hij vervolgens op dezelfde wijze in ontvangst kon komen nemen. Aan deze mededeeling van den controleur werd echter geen aandacht geschonken, maar in den namiddag van den 29sten Juli, nadat wel dienzelfden dag een van Singapore aangekomen Europeesche zaakwaarnemer, die den Lomboksche bestuurders van advies scheen te dienen, bij hen was toegelaten, kwam een pembekel, namens den rijksbestierder, den controleur in overweging geven voorloopig naar Boeleleng terug te keeren, daar hij toch in de eerste dagen onmogelijk door de vorsten zou kunnen worden ontvangen, maar dat, zoodra dit wel het geval kon zijn, de Lomboksche bestuurders den resident daarvan zouden onderrichten. Na zes dagen wachtens ter reede moest derhalve de controleur onverrichter zake terugkeeren. [2]) De vorsten vonden het zelfs niet noodig den resident hunne verontschuldiging aan te bieden over de vergeefsche reis des controleurs, en evenzeer liet zich wachten het toegezegde bericht betreffende het tijdstip, waarop de brief van den Gouverneur-Generaal zou kunnen in ontvangst genomen worden.

De kennisgeving echter, die de resident, na het optreden op 19 October van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal, in den gebruikelijken vorm, van de plaats gehad hebbende bestuurswisseling over Nederlandsch-Indië aan de vorsten van Lombok deed, werd, zij het ook na eenig tijdsverloop (in de eerste dagen van December), in beleefde termen beantwoord.

De nieuwe Gouverneur-Generaal heeft, na den onder berusting van den resident gebleven brief van zijnen voorganger teruggenomen te hebben, zich ernstig bezig gehouden met de vraag, welke gedragslijn, onder de bestaande omstandigheden, tegenover het rijk van Lombok behoorde te worden inachtgenomen. Werd die gedragslijn door de houding der vorsten in de laatste jaren, maar vooral door het gebeurde met den brief van den vorigen Gouverneur-Generaal, voor een goed deel aangewezen, zoo was voor het nemen van eene beslissing vóór alles zekerheid noodig omtrent verschillende punten van politieken en militairen aard, waarvan de Landvoogd de overweging dan ook reeds spoedig na zijn optreden bij het legerbestuur, dat tot de beantwoording daarvan geroepen was, aanhangig maakte. Tot welk besluit de Indische Regeering ten slotte gekomen is, werd reeds hooger vermeld en zal uit het vervolg dezer mededeelingen nader blijken.

Van het tooneel van den opstand op Lombok waren inmiddels van verschillende zijden, waaronder in de eerste plaats van den commandant van het te Ampenan gestationneerde oorlogsschip [3]), berichten ontvangen, hierop nederkomende, dat, ten gevolge van het overslaan van de onlusten tot West-Lombok, de Lomboksche bestuurders hunne troepen, welke in Midden-Lombok eenige versterkte stellingen bezet hielden, van daar hadden moeten wegnemen tot beveiliging van de hoofdvestigingen Mataram, Tjakra Negara en Narmada en dat de daarna geleverde gevechten meerendeels in het voordeel der opstandelingen waren afgeloopen. Aan den vorst van Karang Asem Goesti G'dé Djlantik, die, zooals reeds hooger bleek, zich nog steeds op Lombok bevond ter bestrijding van de Sassaks, werd door den resident, met goedkeuring van de Indische Regeering, een door hem, met het oog op Indisch Staatsblad 1876 n°. 302, gevraagd consent geweigerd (begin December) tot inkoop te Singapore van een aantal geweren met eene aanzienlijke hoeveelheid munitie, welke oorlogsbehoeften heetten te dienen om via Ampenan naar Karang Asem te worden uitgevoerd. Het verzoek werd dáárom geweigerd, omdat het blijkbaar was gedaan ten behoeve van de Lomboksche bestuurders en deze niet hadden willen voldoen aan de door den resident gestelde voorwaarde dat zij zich, in een aan hem gericht schrijven, bij het door Goest G'dé Djlantik gedaan verzoek zouden behooren aan te sluiten. Een en ander belette niet, dat de aanhangers van het Lomboksch

---

[1]) Daarbij was door hen verzocht (zie het verslag van 1892, blz. 28) opheffing van de maatregelen, waardoor de invoer van oorlogsbehoeften zonder consent en het gebruik van met Europeanen bemande stoomschepen voor oorlogsdoeleinden verhinderd werd. (De beide aan het Lomboksch bestuur toebehoorende stoomschepen *Sri Mataram* en *Sri Tjakra*, welke, sedert door het Gouvernement daarop in Mei en Juni 1892 beslag was gelegd, te Soerabaija in conservatie waren opgenomen, zijn, wegens den ongunstigen toestand waarin zij verkeerden, ingevolge machtiging van de Indische Regeering dd. 26 April jl., publiek verkocht. De opbrengst is, in afwachting van nadere beslissing, voorloopig in 's lands kas gestort.)

[2]) Uit vrees dat de Baliërs bij hunne operatiën in West-Lombok, waar de dessa Sekarbela tegen het Lomboksch bestuur in opstand was gekomen, ook tegen de niet ver van daar gelegen kustplaats Tandjong Karang zouden oprukken, waren vele bewoners dezer laatste kampong gevlucht, ten einde de Oostkust te bereiken. Een 35-tal (waaronder vrouwen en kinderen) kwamen echter lijfsbehoud zoeken aan boord van het gouvernementsstoomschip *Sperwer*, waarmede de controleur zich ter reede Ampenan bevond. Daar ook deze lieden zich wellicht bij de opstandelingen zouden aansluiten, meende de controleur de zaak met iemand vanwege het Lomboksch bestuur te moeten bespreken. Toen echter de rijksbestierder liet weten dat hij zoodanige bespreking niet noodig achtte, besloot de controleur — en deelde dit aan den boodschapper des rijksbestierders mede — aan de vluchtelingen de keus te laten om òf te Ampenan aan wal te worden gebracht, òf mede te gaan naar Boeleleng. Na het vertrek van den pembekel van boord, verzochten de vluchtelingen eenparig naar Boeleleng te worden medegenomen, hetgeen dan ook geschiedde.

[3]) De voornaamste taak van dien bodem (die geregeld door een der andere te Makasser gestationneerde oorlogsschepen werd afgelost) bestond, behalve om in het algemeen een wakend oog te houden op de gebeurtenissen, hoofdzakelijk in het visiteeren van de verschillende vaartuigen om het aan wal brengen van oorlogscontrabande tegen te gaan. Bij gouvernementsbesluit dd. 23 Mei 1894 n°. 12 werden maatregelen gelast tot uitbreiding van ons maritiem toezicht. Te dien einde is een tweede oorlogsschip naar Lombok gedirigeerd, dat inzonderheid de west- en noordkust zal moeten bewaken en tevens enkele malen een tocht langs de oostkust van het eiland zal hebben te ondernemen, terwijl twee gewapende adviesbooten, met eene militaire bemanning aan boord, zouden gestationneerd worden in de Kombal- en in de Laboean Tring-baai. Wanneer de omstandigheden het toelieten, had intusschen ook reeds vroeger ons maritiem toezicht zich nu en dan gedurende korten tijd tot de verschillende baaien van het eiland uitgestrekt. Laatstelijk was dit bijv. het geval in Maart jl., toen het flottieljevaartuig *Borneo*, op een tocht rondom Lombok, de in de verschillende baaien aanwezige vaartuigen onderzocht, doch op geen daarvan contrabande aantrof. Op de oostkust hadden de kampongs, waar het oorlogsschip kwam, de Nederlandsche vlag geheschen. Evenwel werden aanrakingen met de bevolking vermeden. Het ter reede Ampenan uitgeoefende toezicht leidde eenige malen tot het ontdekken van geweren, lilla's en munitie, welke men zonder consent trachtte in te voeren. Van het verblijf ter reede Ampenan (waar in April 1893 het Lomboksch bestuur de drijfbakens had doen wegnemen) werd overigens gebruik gemaakt om de westkust van Lombok trigonometrisch op te nemen.

bestuur (de Baliërs) hunne toebereidselen om weder meer actief op te treden voortzetten, ten einde het verloren terrein in West-Lombok te herwinnen. In Januari 1894 werd vernomen dat de dessa Sekarbela, ten gevolge van het aldaar heerschend rijstgebrek, zich weder aan het Balisch gezag had onderworpen.

Kwam in den aanvang van 1894 den resident uit vrij stellige bron ter oore het overlijden van den rijksbestierder GOESTI NJOMAN KALÈR, van wien steeds was gezegd dat hij met 's vorsten oudsten (onechten) zoon ANAK AGOENG MADÉ, de Lombоksche politiek beheerschte, omtrent het al dan niet nog in leven zijn van den bejaarden vorst zelf liepen af en toe weder tegenstrijdige geruchten, en ook een door den resident naar de Oostkust op informatie uitgezonden, aldaar bekende, vertrouwde Boeginees slaagde er, ondanks zijn verblijf in het binnenland, niet in ter zake stellige berichten in te winnen. [1]) Deze rapporteerde overigens dat er in de laatste maanden in Oost-Lombok weinig gevochten was, zoodat men zich zoowel van Balische als van Sassaksche zijde er toe bepaalde op de grenzen de wachtposten te betrekken. Ofschoon eerst over drie maanden de rijstoogst kon invallen, heerschte er echter op verscheidene plaatsen groot gebrek aan voedingsmiddelen, en vele Sassaks moesten zich met allerlei surrogaten tevreden stellen; alleen in den omtrek van Praija en Sakra zouden, naar hetgeen 's residents zegsman van de hoofden aldaar vernomen had, reeds over de 200 menschen aan uitputting zijn gestorven. Daar de Indische Regeering het met den resident noodig achtte — en deze laatste van 's Gouvernements bemoeienis ten deze geen verwikkelingen verwachtte — om aangaande de juistheid van de berichten omtrent den heerschenden hongersnood nader ingelicht te worden, ten einde zoo noodig maatregelen te beramen, werd, uitsluitend echter met dat doel, de meervermelde controleur naar Oost-Lombok gezonden, doch tegelijk aan het vorstenbestuur van de aanleiding en het doel der zending door den resident kennis gegeven (26 Februari). De controleur, die tot 9 Maart op Oost-Lombok verbleef en daar op verschillende plaatsen den toestand in oogenschouw nam, vond inderdaad de gesteldheid van vele streken allertreurigst. Niet alleen heerschte er, zooals de controleur èn van de hoofden vernam èn gedeeltelijk door eigen waarneming bevond, inzonderheid in het district Praija, te Sakra, Mas Bagei en Pringgabaija, waar de bewoners van vele verwoeste dessa's [2]) zich opeengehoopt hadden, nijpend gebrek aan voedingsmiddelen (gevallen dat ouders hunne kinderen verkochten om zich met het ontvangen geld eenig voedsel te kunnen aanschaffen, waren reeds voorgekomen), maar ook wat huisvesting enz. betrof zag het er bij de vluchtelingen ellendig uit, zoodat menigvuldige ziektegevallen van een en ander het gevolg waren. Na rijpe overweging kwam de controleur tot de conclussie dat het gebrek aan levensmiddelen onder de Sassaks zoodanigen omvang vertoonde, dat tijdelijke hulpverstrekking, als die niet gepaard ging met een rechtstreeksch ingrijpen onzerzijds om den oorlog te doen ophouden, niet van wezenlijk nut kon zijn, daar veilig kon aangenomen worden dat een volgend jaar de toestand weder dezelfde zou zijn. Immers was het niet twijfelachtig dat zoowel van Balische als van Sassaksche zijde weder actief zou worden opgetreden zoodra de bewerking van de rijstvelden zou afgeloopen zijn, terwijl verscheidene Sassaksche hoofden zich tegenover den controleur uitlieten, dat, wat er ook mocht gebeuren, zij zich nimmer weder aan het Balisch bestuur zouden onderwerpen. Hadden reeds op 20 Februari jl. de hoofden van Sakra aan den hooger bedoelden Boeginees een brief ter hand gesteld (zie noot 6 op blz. 34 hiervóór), waarin zij namens alle gezagvoerende Sassaksche hoofden de tusschenkomst van den resident inriepen, opdat het Gouvernement hun in hunne moeielijke omstandigheden te hulp mocht komen, thans werd zoodanig verzoek aan den controleur herhaald bij monde van de hoofden van Mas Bagei en Pringgabaija.

Daar de Gouverneur-Generaal de Lombоksche zaken persoonlijk met den resident wilde bespreken, was deze in de eerste helft van Februari uitgenoodigd zich naar Batavia te begeven, wanneer de toestand van het door hem bestuurd gewest het zou toelaten. Met goedkeuring van den Landvoogd bleef de komst des residents tot in de tweede helft van Maart verschoven en kwam de controleur mede. Enkele dagen vóór beider afreis naar Batavia ontving de resident een aan hem gerichten brief van de Lombоksche bestuurders dd. 12 Maart, waarin zij, onder opgave van gezochte redenen waarom zij in Juli 1893 den brief van den vorigen Gouverneur-Generaal niet hadden kunnen in ontvangst nemen, maar zonder verontschuldiging daarover, mededeelden, dat zij zich (wat de oorlogszaken betrof) weder meer gerust gevoelden en zich aanbevalen voor eene voorafgaande schriftelijke mededeeling »indien er gevolg wordt gegeven aan het plan om den controleur naar Selaparang af te vaardigen, ten einde ons (de vorsten) te ontmoeten op de wijze als vermeld in ons antwoord van 4 Juli 1893", terwijl twee dagen later, onder dagteekening van 14 Maart, de vorsten de aan hen gedane kennisgeving, betreffende het vanwege den resident ingestelde plaatselijk onderzoek nopens de schaarschte aan levensmiddelen in Oost-Lombok, beantwoordden met de mededeeling dat zij met die handelwijze geen genoegen konden nemen, op grond dat geen der vroegere residenten van Bali en Lombok zich met de binnenlandsche aangelegenheden van Selaparang zou hebben bemoeid, waarom de vorsten den resident verzochten zich daarin te willen gedragen als zijne voorgangers. Toen deze laatste brief ontvangen werd, was de resident reeds naar Batavia vertrokken. In antwoord op hun schrijven van 12 Maart had hij vóór zijn vertrek den Lombоkschen bestuurders nog laten weten dat een afschrift van den Lombоkschen brief den Gouverneur-Generaal zou worden aangeboden, met wiens beslissing de vorsten te zijner tijd in wetenschap zouden worden gesteld. De resident was niet vreemd aan het vermoeden dat er verband bestond tusschen de thans, na ruim zeven maanden wachtens, door de Lombоksche bestuurders betoonde bereidverklaring om den brief van den Gouverneur-Generaal in ontvangst te nemen en 's residents ophanden zijnde afreis naar Batavia, wiens oproeping derwaarts hun blijkbaar was ter oore gekomen.

Na al het voorgevallene, en in aanmerking nemende dat, naar de verzekering van de betrokken militaire autoriteiten, geen beletsel bestond om een beslister optreden tegen de Lombоksche bestuurders desnoods door krachtige dwangmiddelen te doen volgen, is de Indische Regeering tot het besluit gekomen om daadwerkelijk in de Lombоksche zaken in te grijpen. Te dien einde werd, onder dagteekening van 27 Mei jl., de resident gelast zich alsnog persoonlijk tot de vorsten van Lombok te begeven, dezen de grieven en bezwaren der Indische Regeering bloot te leggen, en tevens hun als eischen te stellen: 1°. eene betuiging van oprecht leedwezen over de tot dusver telkens aangenomen ongepaste houding tegenover het Gouvernement en zijne ambtenaren; 2°. de plechtige verzekering dat het vorstenbestuur voortaan stiptelijk zal opvolgen de bevelen van den Gouverneur-Generaal, als uitoefenende de Regeering in geheel Nederlandsch-Indië, waarvan Lombok een deel uitmaakt, met name zijne bevelen betreffende den in- en uitvoer van oorlogsbehoeften en het gebruik van stoomschepen met geheele of gedeeltelijke Europeesche bemanning; 3°. de onmiddellijke uitlevering, ten einde hem naar een ander eiland te verbannen, van meergenoemden ANAK AGOENG MADÉ, aan wien de tegenwoordige toestand te wijten is; en 4°. de aanvaarding door het vorstenbestuur van de bemiddeling van den resident om aan den verwarden toestand op Lombok een einde te maken, en de belofte zich neder te leggen bij de regeling, welke de resident, naar bevind van zaken, zal verlangen.

Zooals reeds gebleken is, aanvankelijk uit het door middel van de Staatscourant gepubliceerde telegram van den Gouverneur-Generaal dd. 13 Juni jl., en sedert meer uitvoerig uit de Javasche Courant van dienzelfden datum, heeft de resident zich den 9den van die maand van zijne opdracht gekweten in eene samenkomst met de twee zoons van den bejaarden vorst, waarbij hij hun drie dagen bedenktijd gaf, onder aankondiging dat het niet inwilligen van onze eischen een gewapend optreden onzerzijds ten gevolge zou hebben. Een verzoek om onbepaald uitstel, dat den 11den schriftelijk werd herhaald, werd door den resident, die de overtuiging kreeg dat men de zaak op de lange baan zocht te schuiven, geweigerd, onder waarschuwing dat een niet tijdig antwoord zou beschouwd worden als eene weigering om aan de gestelde eischen te voldoen. De Lombоksche bestuurders hebben echter den hun gelaten bedenktijd ongebruikt gelaten, zoodat de resident den 13den onverrichter zake te Boeleleng terugkeerde, waarna door den Gouverneur-Generaal last was gegeven tot het zenden van de expeditie, welke den 3den Juli van Soerabaija zou vertrekken. Uit de schriftelijke mededeelingen van de Indische Regeering over de den resident in 't laatst van Mei verstrekte opdracht blijkt nog, dat bij den Landvoogd het voornemen bestond om, wanneer de Lombоksche bestuurders ongezind bleken om aan de hun gestelde eischen te voldoen, den controleur aanstonds naar de Oostkust van Lombok te doen vertrekken, ter uitdeeling — onder zijn persoonlijk toezicht — van rijst aan de noodlijdenden. Tevens zou dan de controleur aan de Sassaks mededeeling doen van het door de Indische Regeering genomen besluit om tusschenbeide te komen en aan hunne grieven en hun lijden een

[1]) Alle twijfel ten deze is thans opgeheven (zie het slot van de noot aan het einde van deze paragraaf).

[2]) Naar matige berekening zouden meer dan 50 000 Sassaks, wier dessa's en velden door den oorlog verwoest waren, zwervende zijn.

einde te maken, doch hun tevens aanbevelen om gedurende de aanstaande expeditie in hun gebied te blijven en slechts te zorgen dat de Baliërs niet daarheen vluchtten. Denzelfden dag dat het afzenden van eene expeditionnaire macht gelast werd, vaardigde de Gouverneur-Generaal, bij de ordonnantie, opgenomen in Indisch Staatsblad 1894 n°. 121, op den voet van die, ingevolge Indisch Staatsblad 1879 n°. 217 voor Atjeh geldende, scherpere voorschriften uit tegen den in-, uit- en doorvoer van oorlogsbehoeften op Lombok, met buitenwerkingstelling, voor zooveel dat eiland betreft, van de omtrent het onderwerp geldende algemeene bepalingen van 1876 (Indisch Staatsblad n°. 302) De verscherpte bepalingen werden per draad ter kennis gebracht van de maritieme autoriteiten in de wateren van Lombok, aan wie de strenge handhaving daarvan werd opgedragen, en die verder den last ontvingen om nauwgezet te waken tegen den overvoer van hulptroepen van Bali naar Lombok, zoomede tegen de ontvluchting van Lombok van ANAK AGOENG MADÉ. Terwijl den resident werd opgedragen van onze voornemens ten aanzien van Lombok aan de vorsten op Bali (ook aan die van Karang Asem) schriftelijk mededeeling te doen, werd tevens besloten om op de gewestelijke hoofdplaats Boeleleng eene compagnie infanterie met eenige artillerie enz. te doen post vatten, bij wijze van observatiekorps, ten einde de noodige macht bij de hand te hebben om de bevolking der gouvernementsafdeeling Boeleleng te beschermen tegen mogelijke invallen uit Karang Asem. Overigens meldde de Gouverneur-Generaal in zijn laatstelijk ter zake ontvangen schrijven dd. 14 Juni jl., dat met den Raad van Indië in overleg werd getreden over de van regeeringswege aan den opperbevelhebber der expeditie, den generaal-majoor der infanterie J. A. VETTER, te verstrekken instructiën en over het aan het Lomboksch bestuur, na aankomst van de expeditie, te stellen ultimatum, terwijl uit eene weinige dagen later per draad ontvangen inlichting uit Batavia reeds is vernomen dat van het vorstenbestuur ook vergoeding der kosten van de expeditie zou worden gevorderd. [1])

D. Landmacht.

§ 1. *Levende strijdkrachten.*

Samenstelling en sterkte van het leger. In bijlage C wordt ouder gewoonte een uitgewerkt overzicht gegeven van de formatie en van de sterkte des legers bij het einde van het jongst verloopen jaar. Dat het totaalcijfer der »normale" formatie op ult. 1893 — gelijk ook het hieronder volgende gebruikelijke uittreksel uit het zooeven bedoelde overzicht aangeeft — zooveel hooger is dan op ult. 1892, terwijl de cijfers der »tegenwoordige" formatie op dezelfde tijdstippen zooveel minder verschillen, vindt zijne verklaring in de ten vorigen jare (Indisch Staatsblad 1893 n°. 91) afgekondigde reorganisatie der infanterie, reeds in 't vorig verslag (blz. 35) besproken. [2]) Die reorganisatie toch deed het sinds eenige jaren, bij wijze van tijdelijken maatregel, toegestane overcompleet van 4000 man »Amboineezen" en »Inlanders" in de »normale" formatie opnemen; het verschil tusschen »normale" en »tegenwoordige" formatie werd dus zooveel geringer. Nog zij aangeteekend, dat de beide in 1893 in Indië aangekomen detachementen der Koloniale Reserve boven de formatie van het leger gevoerd worden, en dat het cijfer der »tegenwoordige" formatie op ult. 1893 daarmede verhoogd is, namelijk met 3 officieren en 117 van de uitgezonden 119 man (verg. noot *b* op blz. 37 vorig verslag).

In verband met een en ander was de numerieke toestand des legers op ult. 1893, in vergelijking met ult. 1892, als volgt:

OMSCHRIJVING.	OFFICIEREN (allen Europeanen of met dezen gelijkgestelden). *a*)	ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN (allen militairen; zie noot *d*).					Bovendien behoorden tot het leger, *maar telden niet in de formatie* (en zijn daarom in de voorgaande kolommen van dit overzicht *niet* begrepen) eenige in bijlage C nader gespecificeerde categorieën van officieren en militairen beneden dien rang, wier aantal bedroeg:	
		Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Totaal.	Officieren.	Onderofficieren en minderen.
Ult. 1892 telde de „normale" formatie	1437	14 258	„	1482	13 999	29 739	. . . .	. . . .
„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	1446	14 398	„	2360	17 405	*b*) 34 163	. . . .	. . . .
sterkte	*c*) 1384	13 847	55	2359	17 078	*d*) 33 339	*e*) 256	*e*) 410
Ult. 1893 telde de „normale" formatie	1414	13 827	„	2257	17 643	33 727	. . . .	. . . .
„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	1430	14 105	„	2371	17 882	34 358	. . . .	. . . .
sterkte	*f*) 1358	13 883	55	2481	16 854	*g*) 33 273	*e*) 276	*e*) 415
Ult. 1893 alzoo méér of minder: „normale" formatie	— 23	— 431	„	+ 775	+ 3644	+ 3988	. . . .	. . . .
„tegenwoordige" (feitelijk geldende) formatie	— 16	— 293	„	+ 11	+ 477	+ 195	. . . .	. . . .
sterkte	*h*) — 26	+ 36	„	+ 122	— 224	— 66	+ 20	+ 5

a) Onder de officieren zijn in deze kolom ook medegeteld de *ingevolge de formatie*, dus doorloopend, als tweede-luitenant (bij de artillerie) dienstdoende adjudanten-onderofficier, wier aantal op ult. 1892 en ult. 1893 volgens de „normale" formatie 17, doch volgens de „tegenwoordige" formatie 18 beliep. Op ult. 1892 was 1 van de 18 plaatsen onbezet, terwijl er op ult. 1893 2 dier militairen overcompleet waren.

b) Hieronder ook het toenmaals als buitengewone legeruitbreiding toegestane personeel van 760 Amboineezen en 3240 inlanders.

c) Namelijk 1360 officieren (waaronder 40 gedetacheerd van het leger in Nederland) en 24 adjudanten-onderofficier dienstdoend officier (waaronder 7 — 1 bij de cavalerie en 6 bij de artillerie — die slechts tot wederopzeggens ontbrekende tweede-luitenants vervingen).

d) Bovendien werden op ult. 1892 721 plaatsen van in de formatie begrepen *militairen* door burgerpersonen vervuld. Dit was het geval bij den hospitaal- en den topographischen dienst en bij de militaire bureaux.

(Met het verder nog gebezigde civiel personeel ter vervulling van in de legerformatie opgenomen en daarbij bepaaldelijk voor *niet-militairen* bestemde emplooien wordt te dezer plaatse geen rekening gehouden. Behalve dit burgerpersoneel — gespecificeerd op blz. 7 van bijlage C — behooren overigens nog een aantal burgerpersonen tot het leger — uitsluitend inlanders — als werklieden, handlangers, magazijnsknechts, enz. De samenstelling van dit laatste, niet in de legerformatie geregeld, inlandsch burgerpersoneel is laatstelijk vastgesteld bij besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 2 Mei 1893 n°. 9, opgenomen in de Javasche Courant van den 12den dier maand.)

e) Hier worden bedoeld, wat de officieren betreft: zij die zich met verlof buiten Nederlandsch-Indië bevonden; die welke non-actief waren of voor

[1]) Sedert de vorenstaande mededeelingen werden afgesloten, zijn van den Gouverneur-Generaal de telegrammen ontvangen dd. 7, 10 en 12 Juli, wier inhoud — zooals uit de nummers der Staatscourant van 8/9, 11 en 13 dier maand bekend is — in hoofdzaak hierop neerkomt: dat de expeditie den 6den Juli, zonder tegenstand te ondervinden en zelfs met eenige hulp der bevolking, te Ampenan geland was, nadat op het daags te voren gezonden ultimatum geen bevredigend antwoord ontvangen was; dat de hooger bedoelde Karang Asemsche vorst GOESTI G'DÉ DJILANTIK, die reeds aanstonds zich van de Lomboksche zaak afscheidde, verzocht zijne troepen, 1200 man sterk, naar Karang Asem te mogen laten terugkeeren, en dat de overige Balische vorsten ons betuigingen van vriendschap deden toekomen, terwijl het jongste telegram, dat van 12 Juli, de gunstige tijding bracht betreffende de voldoening aan onze eischen door het Lombreksche vorstenbestuur. De woordelijke inhoud van dit jongste draadbericht luidde aldus: „Vorsten stemden alle eischen toe, behalve uitlevering MADÉ. Generaal VETTER handhaafde eischen en rukte gisteren op. Ontving bij opmarsch verzoek vorsten om vergiffenis. MADÉ doodde zich. Identiteit bewezen. Mataram en Tjakra Negara zonder tegenstand bezet. Gisteren namiddag samenkomst VETTER met ouden vorst. Gezondheidstoestand gunstig".

Voorts is uit een onder dagteekening van 26 Juni 1894 van den Gouverneur-Generaal ontvangen schrijven gebleken dat bij het ultimatum, waarbij natuurlijk de op blz. 36 vermelde eischen zouden worden herhaald, als 5e eisch zou worden gesteld, de nederlegging van het bestuur over Lombok door den ouden vorst ten behoeve van den wettigen troonopvolger; als 6e eisch: bereidverklaring tot het sluiten van een nieuw politiek contract overeenkomstig het verlangen van den Gouverneur-Generaal en als 7e eisch de hierboven reeds vermelde betaling van de kosten der expeditie, terwijl ook nog gevorderd zou worden herhaling van de als 1en eisch gestelde betuiging van leedwezen, mondeling aan den Gouverneur-Generaal, door een ten genoege van den opperbevelhebber der expeditie zamengesteld gezantschap.

[2]) De wijziging der legerformatie, bij de Indische begrooting voor 1894 aangekondigd (zie o. a. blz. 13/14 der Memorie van Toelichting), hoofdzakelijk betreffende eene reorganisatie van het korps militaire ambtenaren en van het schrijverspersoneel bij het leger, is vastgesteld bij Koninklijk besluit dd. 11 Januari 1894 n°. 41 (Indisch Staatsblad n°. 88).

memorie werden gevoerd, en de gedetacheerden in Nederland (deze laatsten op ult. 1892 en ult. 1893 achtereenvolgens ten getale van 57 en 65), — en wat de onderofficieren en minderen aangaat: de voor memorie gevoerden, de gedetineerden, de gestraften bij de strafdetachementen (op ult. 1893 bij het strafdetachement) en de militairen die bij de subsistentenkaders op scheepsgelegenheid naar Nederland wachtten.

f) Namelijk 1331 officieren (waaronder 39 gedetacheerd van het leger in Nederland) en 27 adjudanten-onderofficier dienstdoend officier (waaronder 7 — 1 bij de cavalerie en 6 bij de artillerie — die slechts tot wederopzeggens ontbrekende tweede-luitenants vervingen).

g) Bovendien 528 burgerpersonen, in dienst ter vervanging van ontbrekende *militairen* (verg. noot d).

h) Het getal officieren verminderde met 29, terwijl het getal adjudanten-onderofficier dienstdoend officier met 3 vermeerderde (bij de artillerie).

Blijkens het vorig verslag, blz. 35, kon de hooger in herinnering gebrachte reorganisatie der infanterie slechts geleidelijk tot uitvoering komen, en daaruit volgt, dat voor het oogenblik eene vergelijking van formatie- en sterktecijfers slechts geringe waarde kan hebben. Ditmaal moge men zich daarom hieronder verder bepalen tot vergelijking van de *sterkte*-cijfers op ult. 1892 en ult. 1893.

Laat men daarbij, evenals bij de opgave, voorkomende aan den voet der 1ste kolom van blz. 34 van 't vorig verslag, het hospitaal- en het schrijverspersoneel buiten beschouwing, dan waren de sterkte-cijfers van onderofficieren en minderen der verschillende wapens en diensten de volgende:

	Ult. 1892.	Ult. 1893.
Europeanen en Afrikanen	a) 13 012	b) 12 873
Amboineezen	2 252	2 311
Inlanders	16 589	16 359
	31 853	31 543

a) Hieronder 52 Afrikanen.

b) „ 53 „

terwijl bij het hoofdwapen (de infanterie) de sterkte der voor werkelijken dienst [1]) geschikte en beschikbare onderofficieren en minderen op ult. December 1892, ult. Juni 1893 en ult. December 1893 als volgt bedroeg:

	Ult December 1892.	Ult. Juni 1893.	Ult. December 1893.
1°. Veldbataljons.			
Europeanen en Afrikanen	4 136	3 926	4 020
Amboineezen	1 504	1 529	1 661
Inlanders	4 476	3 963	4 116
Totaal	10 116	9 418	9 797
2°. Depôtbataljons.			
Europeanen en Afrikanen	693	707	612
Amboineezen	37	55	47
Inlanders	1 062	896	658
Totaal	1 792	1 658	1 317
3°. Garnizoensinfanterie en overige infanterie-afdeelingen.			
Europeanen en Afrikanen	2 523	2 709	2 615
Amboineezen	59	67	6
Inlanders	6 617	6 749	6 411
Totaal	9 199	9 525	9 032
Totalen der infanterie.			
Europeanen en Afrikanen	7 352	7 342	7 247
Amboineezen	1 600	1 651	1 714
Inlanders	12 155	11 608	11 185
Totaal-generaal a)	21 107	20 601	20 146

a) Bovendien waren „op marsch ter bereiking van hunne bestemming" op ult. 1892 325 man, ult. Juni 1893 386 man en ult. 1893 962 man, (waaronder achtereenvolgens 149, 91 en 212 Europeanen en Afrikanen). Deze zijn in bovenstaande specificatie niet begrepen, omdat hunne verdeeling over 1°., 2°. en 3°. hierboven niet is op te geven.

Bij de beoordeeling van deze cijfers, die vooral wat de inlanders betreft, van eenigen achteruitgang getuigen, is rekening te houden met de volgende omstandigheden:

a. dat op ult. 1893 op weg naar Java waren 309 man suppletietroepen, en bovendien eene compagnie der Koloniale Reserve, sterk 3 officieren en 193 minderen;

b. dat van 1 Januari t/m 30 Juni 1894 in Indië zijn aangekomen, met inbegrip van de zooeven bedoelde 309 man, doch *ongerekend* de compagnie der Koloniale Reserve, 1114 man suppletietroepen, [2]) en

c. dat de werving van inlanders sedert medio 1893 weder veel gunstiger resultaten opleverde dan overigens in het vorige jaar het geval was, zoodat de legercommandant in een rapport van 28 December 1893 de verwachting kon uitspreken » dat in het eerste halfjaar van 1894 geleidelijk de vereischte sterkte (aan inlanders) zal worden verkregen". Terwijl in het geheele jaar 1893 294 Amboineezen en 1815 inlanders werden geworven, zijn aangenomen: alleen in het 4de kwartaal 1893 114 Amboineezen en 760 inlanders, en, volgens eene voorloopige opgave, in het 1ste kwartaal 1894 123 Amboineezen en 934 inlanders.

De sterkte van het officierskorps onderging in den loop van 1893 geen andere noemenswaardige verandering dan eene geringe afneming van het aantal luitenants der infanterie — dat teruglieр, voor zooveel betreft de in Indië aanwezigen, van 506 op ult. 1892 tot 492 op ult. 1893 — en bij de artillerietroepen, op de genoemde tijdstippen achtereenvolgens bedragende 58 en 50. In het geheel ging de sterkte van het officierskorps terug van 1360 tot 1331, eene vermindering die intusschen gedeeltelijk verband hield met de hooger in herinnering gebrachte geleidelijk tot stand te brengen reorganisatie van het wapen der infanterie.

Het officierspersoneel bij den geneeskundigen dienst bleef gedurende het geheele jaar 1893 overcompleet met 6 tot 8 officieren van gezondheid.

Op reis naar Indië of in Nederland beschikbaar ter uitzending waren de volgende nieuw benoemde officieren:

	ult. 1892.	ult. 1893.
2de luitenants der infanterie	24	38
„ „ „ cavalerie	1	4
„ „ „ artillerie	6	8
„ „ „ genie	4	4
„ „ „ militaire administratie	9	9
officieren van gezondheid 2de klasse	9	13

Plaatselijke indeeling. De bij het einde van 1893 in elk militair commandement aanwezige troepensterkte vindt men opgegeven in tabel II van bijlage D hierachter, waaruit blijkt dat van de 34 631 man (met inbegrip van de officieren), waaruit op genoemden datum het leger bestond, 16 529 man in de drie militaire afdeelingen van Java gelegerd waren, 5774 in Atjeh en 11 949 elders in de buitenbezittingen; de overige 379 militairen waren (buiten de genoemde commandementen) » op marsch ter bereiking van hunne bestemming".

De in vorige verslagen vermelde tijdelijke maatregelen met betrekking tot de versterking der troepenmacht in Bantam (West-Java) en de detacheering van eenige militaire macht te Bonthain (Zuid-Celebes) bleven in 1893 nog gehandhaafd, doch voor Bantam hebben zij met 1 Januari 1894 eenige inkrimping kunnen ondergaan (verg. blz. 5 hiervóór).

Aanvulling van het korps officieren. De veranderingen, hetzij definitief, hetzij tijdelijk gedurende 1893 in de sterkte van het actieve korps officieren voorgekomen, wijzen in totaal op een verlies van 197, tegenover eene aanwinst van 168, dus op eene vermindering van 29 officieren. Eene specificatie van deze verliezen [3]) en winsten is opgenomen in bijlage D (tabel III), waar men tevens de overeenkomstige cijfers over de vier voorafgegane jaren vermeld vindt.

Onder de 168 officieren, die in 1893 voor het eerst of opnieuw in de sterkte werden gebracht, waren 73 nieuw benoemden en 3,

[1]) Hierbij zijn dus de om verschillende redenen tijdelijk niet beschikbaren in mindering gebracht, namelijk zieken en geëvacueerden, ongeschikten voor den velddienst, recruten, krijgsraad-arrestanten, enz.

[2]) In hetzelfde tijdsverloop van 1893 kwamen in Indië slechts 749 man suppletietroepen aan (bovendien van de Koloniale Reserve 119 man). Van 1 Januari tot ult. Mei 1893 kwamen hier te lande uit Indië terug 286 man, van 1 Januari tot ult. Mei 1894 294 man.

[3]) Van de met verlof buiten Nederlandsch-Indië aanwezige, dus niet tot de actieve sterkte behoorende officieren ontvielen er — voor zooveel de mutatiën gedurende 1893 in Indië bekend werden — 16, namelijk 4 door overlijden en 12 door pensionneering.

die van het Nederlandsche bij het Indische leger werden overgeplaatst.

Deze 76 nieuw verkregen Indische officieren waren over de verschillende wapens en diensten verdeeld als volgt:

WAPEN OF DIENSTVAK.	Aantal officieren gedurende 1893:					
	in Indië benoemd.		in Nederland benoemd en in Indië in dienst gesteld.			
	Afkomstig van de Militaire school te Meester-Cornelis.	Opgeleid bij de korpsen of elders.	Speciaal opgeleid. a)	Opgeleid bij de korpsen of bij het instructiebataljon.	Overgeplaatst van het leger in Nederland.	Totaal.
Infanterie	15	„	17	10	b) 1	43
Cavalerie	„	„	1	„	„	1
Artillerie	„	2	1	„	b) 1	4
Genie	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige dienst: officieren van gezondheid	„	„	15	„	„	15
Geneeskundige dienst: apothekers	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige dienst: paardenartsen	„	„	„	„	„	„
Militaire administratie (kwartiermeesters)	4	„	„	8	b) 1	13
Totalen	19	2	34	18	3	76

a) Van de in deze kolom vermelde officieren waren die van de infanterie, cavalerie en artillerie opgeleid aan de Koninklijke Militaire Academie, die van den geneeskundigen dienst aan eene Nederlandsche universiteit.

b) Van de korpsen afkomstig.

Over de in Indië bestaande gelegenheid tot opleiding voor den officiersrang wordt hierachter gehandeld onder »*Militair onderwijs*".

Het aantal der cadetten, die zich bij de Koninklijke Militaire Academie te Breda voor den officiersrang bij het Indische leger bekwaamden, bedroeg op ult. 1893 117, namelijk voor de infanterie 77 (waarvan 22 reeds in het vierde studiejaar), voor de cavalerie 8, voor de artillerie 24 en voor de genie 8 (waarvan respectievelijk 3, 5 en 3 in het vierde studiejaar).

Inmiddels was op 1 October 1893 de cadettenschool te Alkmaar in werking getreden [1]), alwaar op ult. 1893 25 jongelieden voor den Indischen militairen dienst werden opgeleid, allen tot het eerste studiejaar behoorende.

Aan de vier Nederlandsche Universiteiten studeerden op ult. 1893 36 jongelieden in de medicijnen, onder verbintenis om, na voltooide opleiding, bij het Indisch leger als officier van gezondheid te dienen, namelijk 8 te Leiden, 12 te Utrecht, 6 te Groningen en 10 te Amsterdam; 29 hunner bezaten het radicaal om het artsexamen af te leggen; de 7 overigen hadden laatstelijk aan het 2de natuurkundig examen voldaan. Te Utrecht werden bij het einde van 1893 5 jongelieden opgeleid tot militair apotheker bij hetzelfde leger, waarvan 1 in het derde, 2 in het tweede en 2 in het eerste studiejaar. Voor 1894 zijn opengesteld 2 plaatsen ter opleiding tot officier van gezondheid en 2 ter opleiding tot militair apotheker.

Voorziening in de behoefte aan militairen beneden den rang van officier. Een uitgewerkt overzicht betreffende de winsten en verliezen aan militairen beneden den rang van officier zoowel over 1893 als over de vier voorafgegane jaren vindt men in het tweede gedeelte van de hiervóór genoemde tabel III van bijlage D, weshalve hier slechts in het kort eenige bijzonderheden worden medegedeeld.

De verliezen aan Europeanen waren iets minder dan in 1892, hoofdzakelijk door mindere sterfte, daar het getal van hen, die met paspoort of met gagement het leger verlieten, in beide jaren nagenoeg gelijk was. In 't geheel ontvielen in 1893 aan het leger 1812 Europeanen en 4 Afrikanen, terwijl daarbij werden ingedeeld respectievelijk 1871 en 4 man dezer landaarden. Onder de bedoelde 1871 Europeanen waren begrepen 1656 man uit Nederland aangebracht (daaronder 119 behoorende tot de Koloniale Reserve). Werden dus, wat Europeanen (en Afrikanen) betreft, de verliezen door de winsten gedekt, inzonderheid was dit het geval ten opzichte van de Amboineezen en met hen gelijkgestelden: verliezen 179, winsten 299 man. Van deze categorie van militairen werden geworven, met inbegrip van 7 Alfoeren, 294 man, zijnde 81 meer dan in 1892. Op de Sangi- en Talaut-eilanden (residentie Menado) werden in 1893 geen recruten geworven. Voor zoover tot dusver gebleken was (een 100-tal van die eilanden afkomstige Christeninlanders dienen reeds in de gelederen, doch zijn nog niet te velde beproefd) scheen te mogen worden aangenomen dat zij in militaire waarde niet voor eigenlijk gezegde Amboineezen behoeven onder te doen. De winsten aan »Inlanders" gedurende 1893, ofschoon niet zoo gering als in 1892, behaalden toch niet de cijfers van vele vroegere jaren. Geworven werden 1815 inlanders (daaronder 1701 Javanen en Soendaneezen), tegen 1402 (daaronder 1239 Javanen en Soendaneezen) in 1892, en gemiddeld 2426 (daaronder 2172 als voren) in elk der jaren 1889 t/m 1891. De werving van Madureezen, van Boegineezen en van inlanders van andere niet reeds genoemde landaarden, deze laatsten in 't algemeen aangeduid als Maleiers, leverde dus in 1893 slechts 114 man op (43 Madureezen, 27 Boegineezen en 44 zoogenaamde Maleiers, onder welke laatsten 36 Timoreezen), tegen 163 in 1892 en gemiddeld 254 in elk der jaren 1889 t/m 1891. Maatregelen waren genomen om, behalve de Javaansche, ook de Madureesche en Timoreesche werving ruimer te doen vloeien. De winsten aan inlanders (niet-Amboineezen) gedurende 1893, in 't geheel bestaande uit 1898 man, konden, hoofdzakelijk door de mindere uitkomsten der Javaansche werving, niet opwegen tegen de verliezen (2130 man), die trouwens ditmaal aanzienlijker waren dan in de laatste jaren, uitgenomen 1890, hoofdzakelijk doordien thans bijzonder velen met paspoort en gagement den dienst verlieten. Uit onderstaande kwartaal-opgaven kan worden gezien dat de inlandsche werving reeds in het laatste kwartaal van 1893 eene veel gunstiger wending nam dan in de voorgaande maanden, en op de vorige blz. is er reeds op gewezen dat gedurende het 1ste kwartaal van 1894 de toeloop opnieuw aanzienlijker was. In Indië werden namelijk gedurende 1893 geworven:

1893.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Te zamen.
1ste kwartaal	56	73	312	441
2de „	41	63	377	481
3de „	41	44	366	451
4de „	36	114	760	910
	174	294	1815	2283

Van de militairen, wier eerste of volgende dienstverbintenis in 1893 kwam te verstrijken, bleven er 83.3 pct. doordienen, eene verhouding, die in de vier voorafgegane jaren afwisselde tusschen 79.7 en 82.8 pct. Wat alleen de Europeesche militairen betreft, was die verhouding in de laatste vijf jaren het gunstigst in 1892 (met 70.3 pct.), het ongunstigst in 1890 (met 65 pct.), terwijl zij in 1893 bedroeg 68.3 pct. In laatstgenoemd jaar hadden zich kunnen reëngageeren 6060 militairen (2608 Europeanen, 8 Afrikanen en 3444 Amboineezen en inlanders), en van deze gingen er 5045 (1781 Europeanen, 7 Afrikanen en 3257 Aziaten) eene nieuwe verbintenis aan. Evenals in 1892 gaf weder een groot deel de voorkeur aan een tweejarig reëngagement of werd bij keuring slechts voor dien termijn geschikt geacht, zooals uit het volgende overzicht blijkt.

Gereëngageerden.	Voor 1 jaar.	Voor 2 jaren.	Voor 4 jaren.	Voor 6 jaren.	Totaal.			
Europeanen	236	722	240	583	1781	= 68.3	pct. van	2608
Afrikanen	2	1	„	4	7	= 87.5	„ „	8
Aziaten	379	1506	296	1076	3257	= 94.6	„ „	3444
	617	2229	536	1663	5045	= 83.3	„ „	6060

Van de 1015 militairen, die zich niet reëngageerden, werden er 560 gegageerd (496 Europeanen, 1 Afrikaan en 63 Aziaten) en 455 gepasporteerd (331 Europeanen en 124 Aziaten).

Hier te lande leverde de werving gedurende 1893 nagenoeg even gunstige uitkomsten als het jaar te voren: bij het Koloniaal Werfdepôt te Harderwijk verbonden zich namelijk 1899 man (waaronder 1513 Nederlanders), tegen 2081 man (waaronder 1475 Nederlanders) in 1892, en bij het valide gedeelte der Koloniale Reserve te Nijmegen werden aangenomen 223 man (allen Nederlanders), tegen 104 Nederlanders in 1892. Wat speciaal de Nederlanders betreft, werden dus in 1893 verkregen 1736 man, een cijfer, dat sedert 1873 — toen de tijdelijke invoering van tweejarige ver-

1) Door opneming in de Javasche Courant (zie een der bijvoegsels tot het nº. van 18 Mei 1894) werden in Indië bekend gemaakt het bij de Koninklijke besluiten dd. 5 en 29 April 1893 vastgestelde Reglement en verdere bepalingen voor de hierbedoelde school, zoomede het bij beschikking van de Ministers van Oorlog en van Koloniën dd. 4/6 Mei 1893 uitgevaardigde Voorschrift betreffende de door hen te regelen punten aangaande de school. Zie overigens lager onder „*Militair onderwijs*".

bintenissen met verhoogde premie een buitengewonen toeloop veroorzaakte — nimmer bereikt is geworden. Gedurende de eerste helft van 1894 verbonden zich te Harderwijk 1078 man (waaronder 898 Nederlanders) en te Nijmegen 98 man (allen Nederlanders). Als naar gewoonte laat men hier over de drie jongste semesters opgaven volgen betreffende de uitkomsten der werving te Harderwijk, waaruit tevens kan worden gezien hoeveel man verkregen werden uit het leger hier te lande.

Maanden.	Nederlanders: overgenomen van het leger hier te lande.	Nederlanders: buiten het leger geworven.	Vreemdelingen.	Totaal.
1893.				
Jan.	17	67	14	98
Febr. . . .	23	95	15	133
Maart . . .	39	88	19	146
April. . . .	47	70	17	134
Mei	55	71	28	154
Juni. . . .	62	94	39	195
	a) 243	485		
	728		132	860
Juli	36	113	40	189
Aug.. . . .	4	100	33	137
Sept.. . . .	53	85	42	180
Oct.	51	95	45	191
Nov	54	76	61	191
Dec. . . .	32	86	33	151
	a) 230	555		
	785		254	1039

Maanden.	Nederlanders: overgenomen van het leger hier te lande.	Nederlanders: buiten het leger geworven.	Vreemdelingen.	Totaal.
1894.				
Jan. . . .	52	95	35	182
Febr. . . .	34	97	33	164
Maart . .	52	105	38	195
April . . .	59	91	22	172
Mei. . . .	77	88	26	191
Juni . . .	65	83	26	174
	b) 339	559		
	898		180	1078

a) Onder de 473 man, in 1893 uit het leger hier te lande verkregen, telde men 283 man (in het 1ste halfjaar 122 en in het 2de halfjaar 161) die bij het Indisch leger niet voorgoed overgingen, maar daarbij slechts gedetacheerd werden, en wel 30 onderofficieren en 253 miliciens (62 in werkelijken dienst en 191 met groot verlof).

b) Hieronder 165 gedetacheerden als voren, namelijk 31 onderofficieren en 134 miliciens (44 in werkelijken dienst en 90 met groot verlof).

De Koloniale Reserve, die bij Koninklijk besluit van 22 December 1893 n°. 24 ook na 1 Januari 1894 bestendigd werd — voorloopig op den bestaanden voet — was op 1 Juli 1894 aldus samengesteld:

	Officieren.	Minderen.
1°. bij de reconvalescenten-compagnie	5	a) 117
2°. bij het valide gedeelte	11	309
Te zamen. . .	16	426
waarbij nog is te voegen het in Indië aanwezige personeel, namelijk 307 Nederlanders en 45 vreemdelingen		352
Totaal. . .	16	778

a) Hieronder 25 militairen bij het vaste personeel; de overigen zijn reconvalescenten.

Het in Indië aanwezige personeel der Koloniale Reserve is, voor zooveel de vreemdelingen betreft, verspreid over het leger; van de Nederlanders dient een gedeelte — de blijkens het vorig verslag (blz. 37, noot *b*) in December 1892 en Mei 1893 uitgezonden detachementen — ter Oostkust van Sumatra. Dit gedeelte heeft veel geleden door de zeer vermoeiende diensten, maanden achtereen bewezen in het Tamiangsche, alwaar het in 't laatst van Januari jl. werd afgelost door een detachement van het garnizoensbataljon van Sumatra's Oostkust; het detachement bleef daarna gestationneerd te Medan, terwijl een gedeelte tot herstel van gezondheid naar elders moest geëvacueerd worden; op 1 Juli 1894 had het — voor zooveel op dien datum hier te lande bekend was — niet anders dan 1 gesneuvelde door den dood verloren; 3 man waren wegens ziekte naar Nederland teruggekeerd. Zooals reeds hooger is gezegd (zie blz. 38 hiervóór) was op ult. 1893 eene voltallige compagnie der Koloniale Reserve — 193 onderofficieren en manschappen (Nederlanders) — op reis naar Indië. Deze compagnie, medio Januari jl. te Batavia aangekomen, werd boven de formatie ingedeeld bij het 1ste depôtbataljon (te Buitenzorg), ten einde voor alle eventualiteiten in het Tamiangsche of elders onder de hand van het legerbestuur beschikbaar te zijn. Het voornemen bestaat thans om in het begin van September e. k. weder eene compagnie der Koloniale Reserve uit te zenden.

Het is niet raadzaam voorgekomen dit jaar, zooals in 1893, gedurende Juli en Augustus de uitzending van suppletietroepen geheel te staken, omdat zulks bezwaren zou kunnen doen rijzen voor het geregeld voltallig houden van het leger. De voortgezette uitzending van kleine detachementen, elk ter sterkte van p. m. 30 man, kan trouwens geen bezwaar opleveren; zulke detachementen kunnen eene behoorlijke vrijheid van beweging aan dek hebben en behoeven dan niet veel meer van de warmte te lijden te hebben dan bij overbevolking van de zolderlokalen te Harderwijk onvermijdelijk is, als de zich aldaar in Juli en Augustus aanmeldende vrijwilligers *allen* bij het werfdepôt worden aangehouden. Toen in 1893 de uitzending van suppletietroepen in die beide maanden werd gestaakt, zijn klachten over de nadeelen, aan zoodanige overbevolking verbonden, niet uitgebleven.

In afwachting van de nader omtrent reorganisatie van de Koloniale Reserve en van het Werfdepôt te nemen beslissingen, is reeds aan eenige voorstellen van de op blz. 37 van het vorig verslag genoemde commissie, welke in zake van de koloniale werving van advies heeft gediend, uitvoering gegeven. Nu de oprichting van eene speciale Indische keuringscommissie de gelegenheid geeft om in quaestieuse gevallen de einduitspraak te verkrijgen van een geneeskundig college, welks leden allen in de practijk bekend zijn met de eischen van den dienst in een tropisch klimaat, was het wenschelijk aan alle keuringen te Harderwijk te doen deelnemen door een officier van gezondheid van het Indisch leger, die mede practische ervaring in Indië opdeed. Bij Koninklijk besluit van 9 April 1894 n°. 32 is een en ander in dien zin geregeld, en in verband daarmede werd het vigeerend keuringsreglement derwijze herzien (Koninklijk besluit dd. 29 Juni 1894 n°. 26) dat de kleine lichaamsgebreken, bedoeld op blz. 35 van het verslag van 1891, voortaan niet meer per se uitsluiten van de koloniale verbintenis; — overeenkomstig art. 2 van het keuringsreglement A (Nederlandsch Staatsblad 1883 n°. 151) kan voortaan ten opzichte van die gebreken het subjectief oordeel der keurende geneesheeren beslissen. Tot de hier aangeduide wijziging van het keuringsreglement, die waarschijnlijk ten gevolge zal hebben dat in de gelederen van het Indische leger gaandeweg een aantal zeer bruikbare individuën zullen worden opgenomen, die tot nog toe ten onrechte werden afgewezen, bestond te meer grond nu sedert 1 November 1892 *alle* te Harderwijk geworvenen verplicht zijn om te dienen zoowel in als buiten Europa (zie het verslag van 1892, blz. 32), waardoor misbruiken, die in de hand gewerkt werden door toelating van hen die met de zooeven bedoelde kleine gebreken behebt zijn, vanzelf moeten ophouden. Allengs komen nu uit Indië militairen terug (tot 1 Juli 1894 in 't geheel 18), die — op of na 1 November 1892 geworven of gereëngageerd — tijdelijk ongeschikt werden voor den Indischen dienst en bij de reconvalescenten-compagnie worden ingedeeld om aldaar in verpleging te komen, eene verpleging, die tot dusver alleen ten deel viel aan wegens ziekte gerepatrieerden die zich daartoe *vrijwillig* aanmeldden. De reconvalescenten-compagnie zal op die wijze, naar het zich laat aanzien, van lieverlede regelmatiger worden aangevuld.

Kadervoorziening. Werden tot dusver de mutatiën onder het kader vermeld alleen voor zooveel het Europeanen en Afrikanen gold, thans zijn dergelijke opgaven voor 't eerst ook ontvangen ten opzichte van Amboineezen en inlanders. Hoe dientengevolge de sterkte aan onderofficieren en korporaals bij het einde van 1893, in vergelijking met ult. 1892, was toe- of afgenomen, kan blijken uit het volgende overzicht. (Voor nadere aanduiding van de mutatiën zelve zie men tabel IV van bijlage D.)

		Sterkte op ult. 1892.	Verliezen.	Winsten.	Sterkte op ult. 1893.
Infanterie. a)					
Europeanen.	Onderoffic.	b) 1356	313	291	1334
	Korporaals	b) 1044	309	280	1015
Afrikanen.	Onderoffic.	9	1	5	13
	Korporaals	7	5	4	6
Amboineezen.	Onderoffic.	57	9	28	76
	Korporaals	74	40	72	106
Inlanders.	Onderoffic.	535	59	82	558
	Korporaals	723	160	110	673
Cavalerie.					
Europeanen.	Onderoffic.	64	15	14	63
	Korporaals	53	18	18	53
Inlanders.	Onderoffic.	14	"	"	14
	Korporaals	37	4	4	37

	Sterkte op ult. 1892.	Verliezen.	Winsten.	Sterkte op ult. 1893.
Artillerie.				
Europeanen. Onderoffic.	344	76	71	339
Europeanen. Korporaals	179	67	48	160
Inlanders. Onderoffic.	45	6	9	48
Inlanders. Korporaals	56	15	14	55
Genie.				
Europeanen. Onderoffic.	140	22	14	132
Europeanen. Korporaals	c) 85	18	23	90
Inlanders. Onderoffic.	21	"	1	22
Inlanders. Korporaals	18	2	9	25

a) Ongerekend het kader bij het militair huis van arrest en bij het korps pupillen.

b) Hieronder thans ook begrepen de stafhoornblazers, die niet voorkwamen in de opgaaf op blz. 38 van 't vorig verslag.

c) Verbeterde opgaaf.

Militair onderwijs. Van de militaire school te Meester-Cornelis werden in 1893 verkregen 15 infanterie-officieren en 4 officieren der militaire administratie; de inrichting telde bij het einde van 1893 48 élèves, d.i. 10 meer dan op ult. 1892.

Op beide tijdstippen waren de élèves verdeeld als volgt:

CATEGORIEËN VAN ONDEROFFICIEREN.	Ult. 1892. 1ste studiejaar.	Ult. 1892. 2de studiejaar.	Ult. 1892. Te zamen.	Ult. 1893. 1ste studiejaar.	Ult. 1893. 2de studiejaar.	Ult. 1893. Te zamen.
Adspirant-officieren a)	4	7	11	3	4	7
Andere onderofficieren	13	14	27	31	10	41
Te zamen	17	21	38	34	14	48
Hiervan bekwaamden zich: voor den offic.-rang bij de infanterie	14	16	30	33	12	45
„ „ militaire administratie.	3	5	8	1	2	3
Te zamen als boven	17	21	38	34	14	48

a) Blijkens blz 38 van het vorig verslag wordt deze categorie van militairen niet meer aangevuld. Bij Koninklijk besluit van 28 April 1894 n°. 31 is bepaald dat het Koninklijk besluit van 28 Januari 1882 n°. 14 (Indisch Staatsblad n°. 175) geleidelijk buiten werking treedt, naar gelang het aantal adspirant-officieren afneemt.

Het is niet gebleken dat één dezer militairen gebruik wenscht te maken van de voor hen blijkens blz. 39 van het vorig verslag geopende gelegenheid om desverlangende het admissie-examen voor den hier te lande gevestigden hoofdcursus af te leggen.

Gedurende den overgangstoestand, waarin de opleiding tot officier, blijkens genoemd verslag, thans verkeert, werd echter aan de thans nog op den ouden voet bestaande militaire school een nevencursus geopend, waarop 19 militairen (17 onderofficieren en 2 adspirant-officieren) van de in den loop van 1893 opgeheven voorbereidende cursussen (bij het 1ste en 2de depôt-bataljon) werden geplaatst, en wel 14 in de hoogste en 5 in de laagste klasse. De beide adspirant-officieren spraken den wensch uit te zijner tijd nog in Indië het officiersexamen af te leggen. Overigens namen elf onderofficieren van dezen nevencursus en één onderofficier van het 11de veldbataljon in April en Mei 1894 deel aan het te Meester-Cornelis gehouden admissie-examen voor den hoofdcursus te Kampen. De elf eerstgenoemden — waaronder er twee waren, die voor de militaire administratie wenschten te worden opgeleid de overigen voor de infanterie — slaagden allen; de onderofficier van het 11de veldbataljon voldeed echter niet. De zes opengestelde plaatsen, waarvan één voor de administratie, werden dus alle bezet, en de onderofficieren, die deze plaatsen verwierven, zijn nu onlangs hier te lande aangekomen, begeleid door een herwaarts reizend officier, een en ander in overeenstemming met de ter zake gegeven voorschriften, neergelegd in het Koninklijk besluit van 20 October 1893 n°. 16 (Nederlandsch Staatsblad n°. 154 Indisch Staatsblad n°. 306), dat met de noodige nadere bepalingen ter kennis van het Indisch leger gebracht werd bij de Algemeene Order n°. 4 van 1894. Zij worden hier te lande gevoerd boven de formatie van de koloniale reserve en zijn, in afwachting van het begin der lessen, ingedeeld bij het 5e regiment infanterie, ten einde zich nader op de hoogte te kunnen stellen van de reglementen van het leger hier te lande.

Voor de afneming in Indië van het toelatingsexamen voor de cadettenschool te Alkmaar zijn inmiddels de noodige voorschriften gegeven bij Koninklijk besluit van 6 April 1894 (Nederlandsch Staatsblad n°. 53); dat examen zal nu te Batavia voor het eerst kunnen worden afgenomen in de maand Juni 1895.

Voorts is bij Koninklijk besluit van 28 April 1894 n°. 32 (Rec. mil. blz. 180) een voorschrift vastgesteld tot regeling zoowel van de eerlang op den nieuwen voet te brengen militaire school te Meester-Cornelis, als van de overige inrichtingen van militair onderwijs in Indië, te weten: de vier kaderscholen der infanterie, de beide kaderscholen der artillerie, de kader- en korpsscholen bij het regiment cavalerie en bij het korps genietroepen en werklieden en de korpsscholen. Dit voorschrift, dat het Koninklijk besluit van 28 Januari 1882 n°. 15 (Indisch Staatsblad n°. 176) vervangt, bepaalt o.m. dat de nieuwe militaire school te Meester-Cornelis, verder op te bouwen uit den hooger bedoelden nevencursus, en bestemd ter opleiding voor het admissie-examen tot den hoofdcursus in Nederland, hoogstens twintig leerlingen zal tellen, verdeeld in twee studiejaren. De aldus gereorganiseerde militaire school zal in den loop van 1894 nader geconstitueerd worden, aanvankelijk nog naast de vroegere school, die tot medio 1895 in werking behoort te blijven (verg. vorig verslag blz. 39), terwijl dan daarna nog bijzondere maatregelen zijn te nemen om enkele onderofficieren, die langer dan twee jaren bij de school in opleiding blijven, eene billijke gelegenheid te laten om het officiersexamen in Indië af te leggen.

De kaderscholen bij de depôt-bataljons zijn in den loop van 1893 reeds ingericht in overeenstemming met het bepaalde bij § 36 der legerformatie (Indisch Staatsblad 1893 n°. 91), krachtens welke § de daarbij ter verdere opleiding ingedeelde sergeant-majoors en fouriers boven de formatie van het leger gevoerd worden, zoodat zij bij hunne compagnie vervangen worden; — vroeger was dit niet het geval, hetgeen ten gevolge had, dat men zich toen gedwongen zag om dit administratieve kader buiten de kaderscholen op te leiden. Uit het volgende overzicht blijkt welke resultaten de opleiding aan de kaderscholen in 1893 heeft gehad.

KADERSCHOLEN.	Aantal leerlingen. aanwezig op ult. 1892. Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	in den loop van 1893 bijgekomen. Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	in den loop van 1893 afgeschreven: na met gunstig gevolg het examen te hebben afgelegd. Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	in den loop van 1893 afgeschreven: om andere redenen. Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	derhalve aanwezig op ult. 1893. Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.
Infanterie (4 scholen). European.	"	"	"	10	28	38	6	11	49	193	342	601	6	8	38	155	219	426	"	"	9	24	117	150	"	3	2	24	34	63
Afrikanen.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	3	"	"	"	3	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Amboin.	"	"	"	"	7	7	"	"	"	10	6	16	"	"	"	9	9	18	"	"	"	1	"	1	"	"	"	"	4	4
Inlanders.	"	"	"	3	46	49	"	"	"	87	192	279	"	"	"	74	113	187	"	"	"	6	53	59	"	"	"	10	72	82
Totaal.	"	"	"	13	81	94	6	11	49	293	540	899	6	8	38	241	341	634	"	"	9	31	170	210	"	3	2	34	110	149
Vesting- en garnizoens-artillerie (1 school). European.	..	..	..	6	16	22	..	..	..	18	40	58	..	..	..	12	19	31	..	..	..	5	14	19	..	..	..	7	23	30
Inlanders.	..	..	..	3	5	8	..	..	.	3	8	11	..	..	..	3	5	8	..	..	..	1	3	4	..	..	..	2	5	7
Totaal.				9	21	30				21	48	69				15	24	39				6	17	23				9	28	37

KADER-SCHOLEN.	Aantal leerlingen. aanwezig op ult. 1892.						in den loop van 1893 bijgekomen.						in den loop van 1893 afgeschreven: na met gunstig gevolg het examen te hebben afgelegd.						in den loop van 1893 afgeschreven: om andere redenen.						derhalve aanwezig op ult. 1893.					
	Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	Sergeant-majoors.	Fouriers	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.	Sergeant-majoors.	Fouriers.	Sergeanten.	Korporaals.	Minderen.	Te zamen.
Veld- en berg-artillerie (1 school). European.	..	..	..	8	20	28	..	..	..	6	14	20	..	..	..	7	18	25	..	..	..	6	15	21	..	..	..	1	1	2
Inlanders.	..	..	..	2	4	6	..	..	..	1	5	6	..	..	..	3	8	11	..	..	..	„	„	„	..	..	..	„	1	1
Totaal.				10	24	34				7	19	26				10	26	36				6	15	21				1	2	3
Cavalerie (1 school). European.	..	..	..	„	3	3	..	..	..	7	11	18	..	..	..	6	13	19	..	..	..	1	1	2	..	..	..	„	„	„
Inlanders.	..	..	..	2	4	6	..	..	..	„	5	5	..	..	..	1	3	4	..	..	..	1	1	2	..	..	..	„	5	5
Totaal.				2	7	9				7	16	23				7	16	23				2	2	4				„	5	5
Genie (1 school). European.	..	..	..	6	14	20	..	..	..	10	5	15	..	..	..	1	5	6	..	..	..	5	8	13	..	..	..	10	6	16
Inlanders.	..	..	..	a) 3	a) 13	a) 16	..	..	..	„	7	7	..	..	..	3	7	10	..	..	..	„	6	6	..	..	..	„	7	7
Totaal.				9	27	36				10	12	22				4	12	16				5	14	19				10	13	23

a) Deze militairen werden in het vorig verslag vermeld onder de bezoekers der *korps*school (verg. noot c onder het volgende staatje).

Het gebruik, dat bij het einde der jaren 1892 en 1893 van de 35 korpsscholen werd gemaakt, blijkt uit den volgenden staat.

KORPSSCHOLEN.		Aantal leerlingen. Ult. 1892. Onderofficieren en korporaals.	Ult. 1892. Minderen.	Ult. 1892. Te zamen.	Ult. 1893. Onderofficieren en korporaals.	Ult. 1893. Minderen.	Ult. 1893. Te zamen.
Infanterie (31 scholen).	Europeanen	95	361	456	58	377	435
	Afrikanen.	„	5	5	„	7	7
	Amboineezen	7	a) 72	79	6	b) 68	74
	Inlanders	50	a) 559	609	31	b) 558	589
	Totaal.	152	997	1149	95	1010	1105
Cavalerie (1 school).	Europeanen	9	„	9	3	1	4
	Amboineezen.	„	„	„	„	„	„
	Inlanders	„	2	2	„	10	10
	Totaal.	9	2	11	3	11	14
Artillerie (2 scholen)	Europeanen	„	8	8	„	7	7
	Inlanders	„	17	17	„	15	15
	Totaal.	„	25	25	„	22	22
Genie (1 school).	Europeanen	7	16	23	2	11	13
	Inlanders.	c) 1	c) 22	c) 23	3	23	26
	Totaal.	8	38	46	5	34	39

a) Hieronder 85 zoons van inlandsche militairen.

b) Hieronder 67 zoons van inlandsche militairen.

c) 3 gegradueerden en 13 minderen, in 't vorig verslag te dezer plaatse vermeld, zijn thans onder de leerlingen der *kader*school opgegeven (verg. noot a van het eerste staatje).

De sterkte van het korps pupillen te Gombong bleef in 1893 nagenoeg onveranderd; zij liep terug van 336 bij den aanvang des jaars tot 329 op het einde; in den loop van het jaar werden 56 pupillen uit de sterkte afgevoerd (waarvan 43, dus 8 meer dan in 1892, door overgang in het leger), terwijl er slechts 49 werden aangenomen. Van de 329 pupillen (93 betalenden en 236 niet-betalenden) waren 6 zoons van officieren, 230 zoons van onderofficieren en soldaten (Europeanen) [1]), 18 zoons van ambtenaren en 75 zoons van particulieren. Op 2 na waren allen in Indië geboren.

De lessen aan de hoogere krijgsschool in Nederland werden bij het einde van 1893 gevolgd door 26 officieren van het Indische leger (1 kapitein, 24 eerste-luitenants en 1 tweede-luitenant); van deze 26 officieren behoorden er 13 tot de infanterie, 1 tot de cavalerie, 3 (waaronder de kapitein) tot de artillerie, 1 tot de genie en 8 tot de militaire administratie. Een dezer laatsten, benevens een artillerie-officier en twee infanterie-officieren hadden het toelatingsexamen in Nederland afgelegd.

Ter voltooiing van hunne vakstudiën namen op ultimo 1893 te Breda aan de lessen bij de Iste afdeeling der krijgsschool deel 9 reeds tot officier bij het Indische leger benoemde gewezen cadetten (6 der artillerie en 3 der genie).

Op datzelfde tijdstip werden bij den hoofdcursus te Kampen voor den rang van tweede-luitenant der Indische infanterie opgeleid 34 onderofficieren, waarvan 21 in het eerste en 13 in het tweede studiejaar, en 12 onderofficieren voor tweede-luitenant-kwartiermeester bij het Indische leger, waarvan 8 in het eerste en 4 in het tweede studiejaar. Voor het admissie-examen tot den hoofdcursus in 1894 zijn opengesteld 24 plaatsen, benevens 6 plaatsen voor de onderofficieren die in Indië het admissie-examen aflegden; van deze 30 plaatsen zijn er 26 voor de infanterie en 4 voor de militaire administratie.

Bewapening. Gedurende 1893 verminderde het aantal in Indië onder militaire verantwoording zijnde achterlaadgeweren (stelsel DE BEAUMONT) van 48 567 tot 47 860 stuks, doordien er 410 afgekeurd, 2 vermist en 295 tot verschillende doeleinden aan andere departementen enz. afgestaan werden.

Op ultimo 1893 waren namelijk bij de korpsen (ook bij de schutterijen, de barissans en het Mangkoe Negorosche legioen) in gebruik en bij de wapenmagazijnen voorhanden 33 712 stuks, terwijl de overige 14 148 stuks waren opgelegd als reserve-voorraad.

Bij de nadere beproeving in Indië van het repeteergeweer kaliber 6.5 m.M (zie vorig verslag blz. 37 en 40 heeft dat wapen uitstekend voldaan; er kwamen te velde weinig reparatiën voor, terwijl over het geheel genomen ook de bepakking als doelmatig werd geroemd; thans is een deel der bedoelde geweren in gebruik gegeven aan inlandsche militairen.

Het aantal in Indië bij de korpsen in gebruik gegeven achterlaad-karabijnen (stelsel DE BEAUMONT) bedroeg op ultimo 1893 926 (14 meer dan het jaar te voren); doch de voorraad in de magazijnen van oorlog daalde van 296 tot 267 stuks

Tot het nemen van proeven met eene repeteerkarabijn, van hetzelfde kaliber en hetzelfde systeem als de hooger bedoelde repeteergeweren, zijn in Januari jl. 40 stuks in Indië aangebracht. Tevens

[1]) Voor de zoons van Afrikaansche, Amboineesche en inlandsche militairen bestaat bij de gewone korpsen van het leger gelegenheid om als pupil te worden opgeleid. Op ult. 1893 werd hiervan gebruik gemaakt door 14 jongelingen. Ten vervolge op de verleden jaar gedane opgaven wordt hier aangeteekend, dat het aantal kinderen van op ult. 1893 bij het leger dienende Europeesche militairen op dat tijdstip beliep 1282, waaronder 635 jongens (527 beneden den leeftijd van 8 jaren, 103 tusschen 8 en 15 jaren, en 5 van 15 tot 17 jaren).

werd eene nieuwe partij patronen aangevoerd, gelijkelijk geschikt voor deze karabijnen en voor de vroeger uitgezonden geweren. De verbeterde rookzwakke buskruitsoort, voor de samenstelling van deze patronen gebezigd, mag verwacht worden nog betere resultaten te zullen opleveren dan reeds met vroeger uitgezonden partijen verkregen werden. Wel is waar bleken deze bij het gebruik nog al bezwaar op te leveren; maar een te dier zake ingesteld onderzoek leerde, dat die bezwaren geheel onafhankelijk waren van de gebezigde kruitsoort en door een betere confectie der patronen geheel overwonnen kunnen worden.

Bij het korps marechaussee te voet in Atjeh waren op ultimo 1893 in gebruik 288 dusgenaamde „marechaussee-karabijnen".

Van de blijkens het verslag van 1892 (blz. 34) in Indië verlangde revolvers van een lichter en korter model dan dat, waarover men bij het leger tot dusver beschikte, werd eene hier te lande volgens het verlangde model aangemaakte partij van 300 stuks, tegen het einde van 1893, in Indië ontvangen.

In het rapport betreffende de proeven ter verbetering van het bestaande kamerschietmaterieel is de wenschelijkheid betoogd om dit materieel te vervangen door het stelsel de GAUPILLAT, waarvan dan ook omstreeks medio Juli 1894 een aantal geweren met toebehooren werden uitgezonden. Bij de depôtbataljons zullen intusschen nog nadere proeven genomen worden met het Nederlandsche kamerschietmaterieel, dat, door de zooveel betere trefkans die dit materieel oplevert, bijzondere aanbeveling verdient ten gebruike bij de recruten-opleiding bij die bataljons.

De productie aan munitie voor achterlaadgeweren en achterlaadkarabijnen (systeem DE BEAUMONT) bij de patroonfabriek te Soerabaija was in 1893 belangrijk grooter dan in de laatste jaren, althans aan scherpe patronen, waarvan ditmaal 11 984 000 stuks werden afgeleverd, tegen anders 5 à 6 millioen; het getal gefabriceerde hulsen bedroeg echter slechts 4 328 200, zijnde ruim 1 080 000 minder dan in 1892 en ruim 1 805 000 minder dan in 1891. Voorts leverde de inrichting in 1893 167 688 scherpe patronen tot revolvers, tegen achtereenvolgens 278 820 en 214 812 stuks in 1891 en 1892.

Aan scherpe patronen als de eerstbedoelde waren op ult. 1893 bij de korpsen en in de oorlogsmagazijnen voorhanden 18 121 881 stuks, zijnde 7 132 385 meer dan het jaar te voren.

De mitrailleurs »GARDNER" werden nader beproefd, zoowel in Atjeh als op Java, waar zij bij verschillende oefeningen der bereden artillerie gebezigd en in alle opzichten geschikt bevonden werden om de troepen te velde te volgen. De uitwerking in Atjeh liet niets te wenschen over; maar de gelegenheid om ze tegenover vijandelijke troepenmassa's te gebruiken deed zich daar niet voor. In een onlangs bij het Departement van Koloniën ontvangen eindrapport wordt de wenschelijkheid uitgesproken om mitrailleurs in beginsel aan te nemen in de bewapening tegenover een buitenlandschen vijand. Door vergelijkende proeven wil men dan echter nog nader uitgemaakt zien of andere stelsels niet nog gewichtige voordeelen boven het GARDNER-materieel kunnen opleveren.

De bezwaren, welke men bij den aanmaak van kiezelkruit aan den buskruitmolen te Ngawi laatstelijk ondervond bij het werken met de walskorrelmachine (zie vorig verslag blz. 40), zijn opgeheven, zoodat men reeds eenige grootere partijen van genoemde buskruitsoort heeft aangemaakt.

De pyrotechnische werkplaats te Soerabaija slaagde in het aanmaken van kleine partijen goede tijdbuizen voor de granaatkartetsen der 7 c.M. A. veld- en bergkanonnen en van de 7 c.M. A. mortieren; eveneens gelukte het goede schokbuizen te vervaardigen voor de granaten van het 12 c.M. A kanon.

Kleeding en uitrusting. Bij Koninklijk besluit van 17 Februari 1894 nº. 21 is eene nieuwe uniform vastgesteld voor de officieren van het leger in Nederlandsch-Indië, die daarin — behoudens enkele in het besluit aangegeven overgangsbepalingen — uiterlijk 1 Juli 1895 allen gekleed behooren te gaan. Tevens is de tot dusver slechts bij wijze van proef ingevoerde nieuwe kleeding voor onderofficieren en mindere militairen definitief vastgesteld met eene kleine wijziging in het gekleurde belegsel der attila's. Voor de infanterie is daarbij oranje in plaats van geel als uitmonsteringskleur aangenomen. In de uniform van officieren en minderen is thans de vereischte overeenstemming verkregen, terwijl aan de officieren is vergund buiten dienst en bij de daarvoor door den commandant van het leger en chef van het departement van oorlog in Nederlandsch-Indië aan te wijzen diensten een witte attila van Engelsch leder, Russisch linnen of drill te dragen, met een witten helmhoed, die overigens overeenkomt met het model van zoodanig met blauw laken overtrokken hoofddeksel, dat door de officieren in groote tenue en marschtenue gedragen moet worden.

Huisvesting. Zooveel mogelijk werd de hand geslagen aan het verkrijgen van de voor eene geleidelijke uitvoering der nieuwe infanterieformatie op een aantal plaatsen gevorderde grootere logiesruimte, in verband met de grootere sterkte der compagnieën en bataljons bij de nieuwe formatie aangenomen. Met het oog hierop werden verbouwingen aan het bestaande logies uitgevoerd te Djokjokarta, Soerakarta en Ngawi, en daarmede een begin gemaakt te Weltevreden, Buitenzorg, Malang en deels ook te Meester-Cornelis, terwijl voorloopige redistributies tot stand kwamen te Willem I en Banjoebiroe. Op sommige plaatsen kon echter aan de plannen tot verbouwing geen dadelijk gevolg worden gegeven, deels omdat zij verband hielden met aanhangige nadere voorstellen tot dislocatie der troepen (Magelang, Kedongkebo, Soerabaija), deels omdat tegen de projecten bezwaren van hygiënischen aard waren gerezen, die niet dadelijk uit den weg konden worden geruimd (Meester-Cornelis en Samarang), terwijl voor Atjeh en onderhoorigheden, met het oog op den staat van zaken aldaar, de reorganisatie voorloopig moest worden uitgesteld.

Wat den kampementsbouw in Midden- en Oost-Java betreft, aldaar werd in 1893 voortgewerkt aan de voltooiing en afronding van het tot dusver onderhanden genomene (zie vorig verslag blz. 40).

Ten behoeve van het op blz. 44 van datzelfde verslag bedoelde, in de Preanger-Regentschappen (West-Java) op te richten permanent troepenkampement, bepaalde men zich in 1893 tot voorbereidende werkzaamheden, bestaande in eene meer gedetailleerde opneming en in terreinonderzoek van het uitgekozen emplacement te Tjimahi.

De in 1890 ter hand genomen verbetering van het oude temporaire infanteriekampement te Padang Pandjang (Padangsche Bovenlanden) werd gedurende 1893 niet voortgezet, aangezien in verband met de thans aangenomen gewijzigde troepenlegering, een nieuw plan voor de voltooiing moest worden opgemaakt, dat in 1894 in uitvoering komt.

Nieuwe officierswoningen werden in 1893 opgeleverd te Sintang (Westerafdeeling van Borneo) en te Panteh Perak (Atjeh), terwijl de gekoppelde officierswoning te Gedah (Atjeh), zoomede de commandantswoning te Pangkalpinang (Banka), welke in 1892 in aanbouw waren genomen, gereed kwamen. Overigens werden op verschillende plaatsen (Padang, Olehleh, Kotta Radja, Palembang, Banda) bestaande officierswoningen verbeterd.

Verder kwam in het hospitaal te Samarang in 1893 gereed de in 1892 in aanbouw genomen zaal voor lijders 4de afdeeling, terwijl in het hospitaal te Panteh Perak (Atjeh) eene tweede vrouwenzaal en eene tweede blokzaal werden ingericht. Tevens werden op laatstgemelde plaats en in een vijftal andere garnizoenen (te Gombong op Java, zoomede te Padang, Pontianak, Makasser en Amboina) paviljoens gebouwd voor verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten. Behalve eene redistributie van het militaire hospitaal te Banda werden voorts vernieuwingen aangebracht aan het militair etablissement te Padang Sidempoean (Tapanoli) en werd te Bonthain (Celebes) de bouw van een tijdelijk kampement onderhanden genomen.

Met het verbeteren van de watervoorziening der kampementen te Padang en Kotta Radja kwam men in 1893 nog niet gereed. Vanwege de genie werd eene artesische boring begonnen te Makasser; het resultaat daarvan is echter nog onzeker.

Evenals in vorige jaren werd in verschillende garnizoenen voortgegaan met het aanbrengen van voorzieningen ten behoeve van het logies voor gehuwde onderofficieren en minderen (Europeanen), terwijl de bouw van het voor dit doel opgerichte blok woningen te Panteh Perak (Atjeh) voltooid werd.

Al de hiervóór vermelde bouwwerken werden in daghuur uitgevoerd. Aanbesteding slaagde slechts in 5 gevallen, en wel uitsluitend waar het de levering van materialen betrof.

Voeding. De voor de voeding der troepen in Atjeh geldende bijzondere regelingen bleven gehandhaafd. Omtrent den bijslag op de soldij, die bij wijze van uitzondering voor enkele andere garnizoenen der buitenbezittingen, hoofdzakelijk met het oog op duurte van levensmiddelen, tijdelijk is toegestaan (verg. vorig verslag blz. 41), is thans aan te teekenen, dat voor de troepen in de afdeeling Deli (Oostkust van Sumatra) bedoelde maatregel, evenals de toekenning van vivresgelden aan de aldaar verblijf houdende officieren, met 1 Maart jl. een einde heeft genomen, op grond dat het leven er over 't algemeen goedkooper was geworden in verband met de belangrijke daling van den dollarkoers.

Algemeene gezondheidstoestand en ziekenverpleging. Eene uitgewerkte statistiek der ziekenverpleging bij het leger over 1893, gedeeltelijk in vergelijking met de uitkomsten der vier voorafgegane jaren, vindt men in de bijlagen E en F hierachter. Voor zooveel het jaar 1893 betreft, bevat eerstgemelde bijlage eene

betere indeeling der behandelden naar de verschillende ziektevormen, terwijl de inrichting der tabellen ook nog in andere opzichten wijziging heeft ondergaan, welke wijzigingen aan den voet der tabellen zijn toegelicht. Het gewone verkort overzicht over de laatste drie jaren volgt hieronder.

Omschrijving. (Het overzicht omvat ook de officieren.)	Behandelden a) (zonder de *kwartier*zieke militairen beneden den rang van officier).			Voor verderen dienst afgekeurden (namelijk zij die als zoodanig de militaire ziekeninrichtingen verlieten).			In de militaire ziekeninrichtingen (of tijdens de evacuatie van Atjeh naar Padang en Batavia) overledenen.		
	1891.	1892.	1893.	1891.	1892.	1893.	1891.	1892.	1893.
Voornaamste ziektevormen b)	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Malaria-ziekten	9 650 = 18.27	12 491 = 23.52	13 332 = 24.34	148 = 8.07	162 = 8.90	148 = 7.68	110 = 14.57	133 = 19.62	95 = 17.15
Cholera	290 = 0.55	119 = 0.22	63 = 0.12	„ „	„ „	1 = 0.05	185 = 24.50	90 = 13.28	41 = 7.4
Berriberri	4 768 = 9.02	5 158 = 9.71	6 170 = 11.26	432 = 23.57	390 = 21.40	573 = 29.73	206 = 27.29	196 = 28.91	218 = 39.35
Syphilis	839 = 1.59	836 = 1.58	766 = 1.40	18 = 0.98	28 = 1.54	19 = 0.99	•4 = 0.53	2 = 0.29	3 = 0.54
Venerische ziekten	10 078 = 19.07	9 812 = 18.47	8 978 = 16.39	48 = 2.62	64 = 3.51	32 = 1.66	20 = 2 65	19 = 2.80	7 = 1.26
Overige ziekten	27 210 = 51.50	24 701 = 46.50	25 466 = 46.49	1 187 = 64.76	1 178 = 64.65	1 154 = 59.89	230 = 30.46	238 = 35 10	190 = 34.3
Totaal	52 835 = 100	53 117 = 100	54 775 = 100	1 833 = 100	1 822 = 100	1 927 = 100	755 = 100	678 = 100	554 = 100
Verdeeling van het totaal zieken naar den landaard.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Europeanen	25 828 = 48.88	26 754 = 50.37	27 980 = 51.08	688 = 37.54	699 = 38.36	598 = 31.03	290 = 38.41	237 = 34.96	170 = 30.69
Afrikanen	637 = 1.21	137 = 0.26	108 = 0.2	3 = 0.16	2 = 0.11	„ „	10 = 1.32	1 = 0.15	1 = 0.18
Amboineezen en inlanders	26 370 = 49.91	26 226 = 49.37	26 687 = 48.72	1 142 = 62.30	1 121 = 61.53	1 329 = 68.97	455 = 60.27	440 = 64.89	383 = 69.13
Totaal	52 835 = 100	53 117 = 100	54 775 = 100	1 833 = 100c)	1 822 = 100c)	1 927 = 100c)	755 = 100d)	678 = 100d)	554 = 100d)

a) Het getal der van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven lijders (onder de hier uitgetrokken cijfers begrepen) bedroeg als volgt:

	1 Jan. 1891.	1 Jan. 1892.	1 Jan. 1893.	1 Jan. 1894.
Europeanen	1812	1537	1800	1658
Afrikanen	7	23	6	10
Aziaten	1539	1518	1777	1520
Totaal	3358	3078	3583	3188

De *gemiddelde* legersterkte, wat betreft 1891 en 1892 zonder de garnizoenen waar geen officier van gezondheid bescheiden was, beliep:

over 1891: 33 033 man (14 518 Europeanen, 237 Afrikanen en 18 278 Aziaten).
„ 1892: 33 427 „ (14 751 „ 61 „ „ 18 615 „).
„ 1893: 34 186 „ (15 126 „ 67 „ „ 18 993 „).

b) Zoowel de behandelden als de afgekeurden en de overledenen zijn in dit overzicht verantwoord naar gelang van de ziekte, waarvoor zij in behandeling waren genomen, onverschillig of eene andere ziekte de oorzaak van hunne afkeuring of van hun overlijden is geweest.

c) In verhouding tot de behandelden zijn in 1891, 1892 en 1893 afgekeurd 3.47 pct., 3.43 pct en 3.52 pct., en tot de legersterkte 5.55 pct., 5.45 pct. en 5.64 pct.

d) In verhouding tot de behandelden zijn in 1891. 1892 en 1893 overleden 1.43 pct., 1.28 pct. en 1.01 pct., en tot de legersterkte 2.29 pct., 2.03 pct. en 1.62 pct.

In vergelijking niet alleen met de uitkomsten van 1891 en 1892, zooals uit bovenstaand overzicht blijken kan, maar ook met die over vorige jaren, doet de statistiek over 1893 zich niet ongunstig voor. Wel was het totaal behandelden iets hooger dan in de twee voorafgegane jaren, maar het cijfer stak gunstig af bij den toestand in de laatste aan 1891 voorafgegane jaren. Vooral echter was in 1893 het sterftecijfer gering, terwijl het getal militairen, die voor verderen dienst moesten worden afgekeurd, ofschoon iets hooger dan in 1891 en 1892, toch minder bedroeg dan in een der jaren 1888 t/m 1890. Malaria-ziekten en berriberri leverden in 1893 een grooter contingent lijders dan sedert 1887 of 1888, maar ten opzichte van de sterfte en de afkeuringen onder de door die ziekten aangetasten was het betrekkelijk niet ongunstig gesteld, daar soms in jaren met een kleiner getal lijders aan malaria en berriberri, het getal overledenen en afgekeurden onder dezen hooger is geweest dan in 1893.

Zooals uit de afzonderlijke opgaven, die omtrent laatstgenoemde ziekte bijeenverzameld zijn in bijlage F hierachter, kan worden nagegaan, leverde Atjeh en onderhoorigheden in 1893 veel minder berriberri-lijders op dan in 1892, doch deden zich daarentegen meer gevallen voor in de garnizoenen der overige buitenbezittingen en ook in die van Java en Madura. Gemelde bijlage, welke — zooals reeds in vorige verslagen is herinnerd — naar eenigszins andere beginselen wordt opgemaakt dan de eerst besproken statistiek [1], wijst, in vergelijking met de overeenkomstige opgaven over 1891 en 1892, de volgende uitkomsten aan:

		1891.	1892.	1893.
Aantal nieuw bijgekomen lijders aan berriberri.	Java en Madura (met Billiton)	686	725	1012
	Atjeh en onderhoorigheden	3155	3746	3070
	Sumatra's Westkust	147	102	359
	Overige commandementen in de buitenbezittingen	781	556	1431
	Te zamen	4769	5129	5872
Van het voorafgegane jaar in behandeling gebleven		520	534	571
	Totalen	5289	5663	6443
Aan berriberri stierven	Europeanen	a) 21	22	24
	Aziaten	210	202	213
	In 't geheel	a) 231	224	237
en wegens die ziekte werden afgekeurd	Europeanen	54	72	63
	Aziaten	468	497	569
	In 't geheel	522	569	632

a) Hieronder 1 Afrikaan.

Ter bestrijding van de berriberri zijn nog geen nieuwe middelen gevonden. De in 't vorig verslag (zie blz. 42) bedoelde proef met een uit Brazilië aanbevolen middel (praeparaten van de plant » vitis nili ") was, bij de afsluiting in Indië van de mededeelingen voor dit gedeelte van het verslag, nog niet afgeloopen, zoodat daaromtrent nog niet kon worden gerapporteerd. Het denkbeeld om aan berriberri lijdende soldaten, bij wie de verschijnselen stellig

[1] In bijlage E is namelijk aanteekening gehouden van hen die bij de opneming in het hospitaal geacht werden aan berriberri te lijden (verg. noot b onder het bovenstaand staatje). terwijl in bijlage F ook begrepen zijn die lijders, bij wie de verschijnselen van berriberri eerst waarneembaar werden tijdens zij ter zake van eene andere ziekte in behandeling waren, en daarentegen buiten aanmerking zijn gelaten zij, die, ofschoon als berriberri-lijders in eenige ziekeninrichting ingebracht, aldaar bleken niet tot die categorie te behooren.

waarneembaar zijn, ter genezing herwaarts op te zenden [1]), maakt in Indië een punt van overweging uit.

Lijders aan cholera deden zich in 1893 slechts voor in onderstaande negen garnizoenen:

GARNIZOENEN, ENZ.	Aangetasten door cholera.				Overledenen aan cholera.			
	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Totalen.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Totalen.
Weltevreden	11	„	1	12	4	„	„	4
Serang	1	„	„	1	1	„	„	1
Samarang	7	„	2	9	4	„	„	4
Soerakarta	„	„	2	2	„	„	1	1
Soerabaija	16	„	9	25	11	„	8	19
Malang	5	„	6	11	2	„	5	7
Palembang	3	„	1	4	3	„	1	4
Medan	1	„	1	2	1	„	„	1
Bandjermasin	„	„	2	2	„	„	2	2
Totalen	44	„	24	68	26	„	17	43

Voor de verpleging van zieke militairen in het koele klimaat der Preanger Regentschappen werd ook in 1893 weder met gewenscht gevolg gebruik gemaakt van de particuliere gezondheidsetablissementen te Sindanglaija en Soekaboemi. Het in 't vorig verslag bedoelde contract met den eigenaar van het etablissement te Tosari (residentie Pasoeroean) kwam in 1893 nog niet in uitvoering, omdat de bijbouwingen zich lieten wachten, die van de zijde van dien eigenaar moesten bewerkstelligd worden om de noodige localiteit voor de verpleging van vijf gouvernementslijders te Tosari en van twee te Poespo beschikbaar te kunnen stellen.

In aansluiting aan het verleden jaar medegedeelde kan thans worden aangeteekend, dat nieuw ambulance-materieel is ingevoerd, bestaande, behalve uit een nieuw model brancard-veldbed, uit een veld-verband- en een veld-medicijnkist, geheel ingericht naar de eischen der tegenwoordige wetenschap.

Maatregelen worden genomen om de uit Atjeh met stoomschepen te Emma-haven aangebrachte zieke en gewonde militairen op de gemakkelijkste wijze naar het hospitaal te Padang te doen vervoeren. Nadat reeds in 1893 de aanmaak was bevolen van 2 ziekenwagons, is in Mei jl. besloten om een verbindingsspoor te doen aanleggen, waardoor de ziekenwagons rechtstreeks van het station te Padang naar het hospitaal kunnen doorgaan. De kosten van dit lijntje (voor welks gebruik aan den spoorwegdienst vracht zal worden betaald) zijn geraamd op f 12 930.

Manoeuvres. Zoowel op Java als ter Sumatra's Westkust werden ook in 1893 door de veldbataljons, in vereeniging met de andere plaatselijk aanwezige wapens, veldoefeningen op kleine schaal gehouden, in den regel gecombineerd met de in 1892 ingevoerde pionieroefeningen (zie vorig verslag blz. 42).

Remonte. Ten dienste der cavalerie en artillerie werden in 1893 door het legerbestuur aangeschaft, hoofdzakelijk bij de in 't vorig verslag (blz. 43) bedoelde Samarangsche firma en verder op vendutie of uit de hand, ten deele ook ter Sumatra's Westkust, 142 paarden, waarvan er 62 bij de cavalerie en 80 bij de artillerie werden ingedeeld. Ofschoon dus de remonteering minder bezwaar opleverde dan in 1892, toen voor de bereden wapens slechts 79 paarden waren verkregen (tegen ruim of ongeveer een 200-tal in elk der jaren 1889, 1890 en 1891), was door de aankoopen van 1893 in de behoefte nog niet geheel voorzien. Terwijl het contract met de hooger bedoelde firma voor 1894 is vernieuwd, wordt nu ook rechtstreeksche aankoop op Soemba beproefd, en wel door tusschenkomst van den aldaar gevestigden civielen gezaghebber, die vroeger als cavalerie-officier bij het Indisch leger heeft gediend. Bovendien bestaat er, volgens het legerbestuur, gegronde verwachting, dat men voortaan in de Preanger Regentschappen geschikte inheemsche paarden, vooral trekpaarden, voor het leger zal kunnen aanschaffen, zij het ook tegen eenigszins verhoogden prijs; in verband hiermede is in December 1893 toegestaan voor paarden van Javaansch ras in den vervolge gemiddeld f 200 te besteden, in plaats van f 140, zooals tot nu toe voor zoodanige paarden mocht worden besteed. Verder wordt onderzocht in hoever in den vervolge voor de remonteering nog op Makasser en omstreken mag worden gerekend. In de gegeven omstandigheden wordt het vooreerst onnoodig geacht over te gaan tot eene remonteering met Australische paarden, welke maatregel, daargelaten nog andere bezwaren, aan de grootere taille dier paarden verbonden (verg. vorig verslag blz. 43), bovendien noodzakelijk meer uitgaven zou vorderen wegens zwaardere voeding, verandering van harnachement, verbouwing van stallen enz.

Kwade droes kwam gedurende 1893 slechts sporadisch onder de troepenpaarden voor. Op het voorbeeld van hetgeen dienaangaande in Europa geschiedt, worden thans ook in Indië proeven genomen met de zoogenaamde » malleïne ", als een middel om deze ziekte met zekerheid te onderkennen. Omtrent de mogelijke resultaten kan in dit verslag nog niets stelligs worden medegedeeld.

Uit het remonte-depôt nabij Poerabaija (Preanger Regentschappen) betrokken cavalerie en artillerie in 1893 in 't geheel 41 paarden, tegen 39 in 1892 en ruim een 30-tal in 1891. Ofschoon die, welke in 1892 en in het begin van 1893 bij de korpsen werden ingedeeld, weinig te wenschen overlieten, was de voedingstoestand der overige, niettegenstaande de in 1890 ingevoerde verstrekking van meer graanvoeder gehandhaafd was gebleven, niet zoo gunstig als men mocht eischen. Was dit voor een deel toe te schrijven aan het heerschen van eenen goedaardigen droes, welke bijna geen enkel paard van het depôt onaangetast liet, de oorzaak lag mede in de minder goede graansoort, welke daar in de weiden werd aangetroffen. In overleg met den hortulanus van 's lands plantentuin zijn maatregelen genomen om, o. m. door het aankweeken van betere, voedzamer grassoorten, in dit opzicht tot verbetering te geraken. Ter opkweeking bij het remonte-depôt werden in 1893 aangekocht 42 jonge paarden, tegen achtereenvolgens 68 en 22 in 1891 en 1892.

Postduiven. De in Atjeh sedert eenige jaren genomen proeven voor het inrichten van een postduivendienst zijn sedert 1 October 1892 beperkt tot het traject Olehleh-Segli (p. m. 90 K.M.). Op dit kortere traject ging de africhting der duiven nog niet zeer voorspoedig. Bij het einde van 1893 toch konden nog slechts een twaalftal duiven voor het overbrengen van berichten op dit traject geschikt worden geacht. Men vleide zich echter, door voortgezette oefening van de duiven, het tot een grooter getal te kunnen brengen.

Dienstreglementen, enz. Bij Algemeene Order n°. 66 van 1893 werden in werking gebracht: » Reglementen op den inwendigen dienst der cavalerie en der bereden artillerie ".

Van den »Instructie-inventaris voor de artillerie, enz." verscheen weder een vervolg-gedeelte, waardoor het 13de Bijvoegsel compleet werd (Algemeene Order 1893 n°. 29).

Het in 1892 vastgestelde » Voorschrift voor het onderricht in het bajonetschermen ", werd in het Maleisch vertaald.

Wat betreft de nog onderhanden gebleven omwerking van de administratieve voorschriften voor den dienst bij het wapen der genie, bleek het in 1892 der Indische Regeering ter goedkeuring aangeboden gedeelte nog eenige herziening te vereischen.

Overigens is te dezer plaatse nog gewag te maken van de bij Koninklijk besluit dd. 24 April 1894 n°. 18 bijeengeroepen commissie, wier taak het zal zijn de geleidelijke opheffing *voor te bereiden* van alle niet deugdelijk te motiveeren verschillen tusschen de infanterie-exercitiereglementen van de legers in Nederlandsch-Indië en in het moederland.

Jaarlijks bestaat een niet onaanzienlijk gedeelte der uitgezonden suppletietroepen — gewoonlijk omstreeks een derde — uit *geoefende* soldaten van het leger hier te lande, die, op Java aangekomen, weder geheel en al als recruut moeten worden beschouwd, omdat zij daar te lande volgens geheel andere reglementen geoefend worden dan hier te lande. Natuurlijk zal er altijd groot verschil moeten bestaan tusschen de wijze van oorlogvoeren in de tropen en in Europa, maar dit behoeft niet ten gevolge te hebben dat de eerste opleiding van den soldaat, de hanteering van zijn wapen en tal van evoluties, exercities en commando's bij beide legers in allerlei opzichten verschillen. Dit is — met het oog op de boven aangegeven omstandigheden — een stellig nadeel voor de slagvaardigheid van het Indische leger, over de opheffing van welk nadeel van gedachten gewisseld werd met de Indische Regeering, die opheffing daarvan mede bleek te wenschen; maar het legerbestuur gaf daarbij den raad er voor de infanterie eerst toe over te gaan bij de naderende invoering van een nieuw vuurwapen, dat voor beide legers hetzelfde zal moeten zijn.

Vermits de bedoelde verschillen het best beoordeeld en naar

[1]) Verg. wat op blz. 40 hiervóór omtrent de reconvalescenten-compagnie is gezegd.

waarde geschat kunnen worden door officieren, die met de reglementaire voorschriften voor de exercities zoowel van het leger hier te lande als van het Indische leger vertrouwd zijn, en hunne bevindingen dan zullen zijn te raadplegen bij het ontwerpen van de reglementen voor het eventueele nieuwe vuurwapen, dat wel het eerst hier te lande zal worden ingevoerd, werd een onderzoek in deze aangelegenheid opgedragen aan eene hier te lande bijeengeroepen commissie, gepresideerd door een gepensionneerd Indisch opperofficier, en overigens samengesteld uit officieren van het Indische leger, welker meerderheid door hun tijdelijken werkkring hier te lande geacht moet worden geheel op de hoogte te zijn van de samenstelling en de werking der Nederlandsche reglementen, terwijl zij tevens bij ervaring bekend zijn met de eischen van den dienst in Indië.

Aan de bedoelde commissie zijn de volgende vragen ter beantwoording voorgelegd:

1°. welke bepalingen van de Nederlandsche exercitiereglementen der infanterie zijn volstrekt onbruikbaar in Indië (en waarom);

2°. hoe zouden die bepalingen moeten luiden om bruikbaar te zijn in Indië en in Nederland;

3°. zijn zij niet zoo te formuleeren, dat zij bruikbaar worden in Indië en in Nederland, — hoe zouden die bepalingen dan zijn te vervangen in de Indische reglementen;

4°. welke bepalingen, niet voorkomende in de Nederlandsche reglementen, zijn nog daaraan toe te voegen, als onmisbaar voor den dienst in Indië?

Belooningen en straffen. Ter zake van hunne houding voor den vijand respectievelijk in Atjeh (gedurende de laatste helft van 1892 en de eerste helft van 1893) en in Tamiang ter Oostkust van Sumatra (gedurende de maanden Februari, Maart en April 1893) vielen, sedert het medegedeelde op blz. 43 van 't vorig verslag tot 30 Juni 1894, deels bij Koninklijk besluit [1]), deels bij besluit van den Gouverneur-Generaal, eerbelooningen ten deel aan 45 officieren en minderen van het leger in Nederlandsch-Indië. Die onderscheidingen betroffen namelijk 2 hoofdofficieren, 13 subalterne officieren, benevens 30 onderofficieren en minderen (17 Europeanen, 1 Amboinees en 12 inlanders). Van de officieren werden 1 hoofdofficier en 1 subaltern officier, die reeds gedecoreerd waren met het ridderkruis 4de klasse der Militaire Willemsorde, begiftigd respectievelijk met het ridderkruis 3de klasse en met de eeresabel; 3 subalterne officieren werden benoemd tot ridder 4de klasse van gemelde orde, terwijl 1 hoofdofficier en 8 subalterne officieren eervol werden vermeld; bovendien werd in de registers van de kanselarij der beide orden als ridder 4de klasse van de Militaire Willemsorde alsnog ingeschreven, de aan zijne in Tamiang bekomen wonden overleden 1ste luitenant der infanterie C. VAN DER SCHROEFF. Van de 17 Europeesche onderofficieren en minderen werd er 1 als ridder 4de klasse in de Militaire Willemsorde opgenomen en viel aan de overigen eene eervolle melding ten deel; terwijl van de 13 niet-Europeanen er 4 werden begiftigd met de bronzen medaille voor moed en trouw en 9 eervol werden vermeld. [2])

Van meer algemeenen aard, wat betreft de waardeering van de diensten door leger en marine bewezen bij de hooger bedoelde en de latere oorlogshandelingen op en nabij de Tamiang-rivier, is het Koninklijk besluit dd. 26 Mei 1894 n°. 42, waarbij het recht om het in 1869 (Nederlandsch Staatsblad n°. 24, Indisch Staatsblad n°. 41) ingestelde eereteeken voor belangrijke krijgsbedrijven te dragen, is toegekend aan hen die, gedurende het tijdvak van 21 Januari t/m 11 November 1893, aan de gemelde krijgsverrichtingen hebben deelgenomen. De hun deswege uit te reiken gesp draagt het opschrift » Tamiang 1893 ".

Medailles voor langdurigen trouwen dienst (gouden, zilveren en bronzen) werden in 1893 uitgereikt aan 2108 militairen beneden den rang van officier; in 1892 bedroeg dit aantal 1802.

Aan de voorhanden opgaven omtrent het aantal militairen, die om niet-eervolle redenen uit het leger of tijdelijk uit hun korps werden afgevoerd, ontleent men onderstaande statistiek over de laatstverloopen drie jaren.

JAREN.	Aantal militairen beneden den rang van officier,											
	die in den loop van het jaar, op grond van het tegen hen geslagen vonnis, uit het leger verwijderd werden.		die in den loop van het jaar met een briefje van ontslag uit het leger werden weggezonden.		die op 31 December gedetineerd waren in het militair huis van arrest te Samarang (nog tot het leger behoorende). *a*)		die op 31 December als gestraften bij de strafdetachementen (of het strafdetachement) waren geplaatst.		die in den loop van het jaar als vermist of als gedeserteerd uit de sterkte werden afgevoerd. *b*)		die zich op 31 December als arrestanten in de provoosthuizen bevonden. *c*)	
	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.	Europeanen.	Amb. en inlanders.
1891	3	14	19	12	89	48	57	39	18	347	67	38
	17		31		137		96		365		105	
1892	"	12	23	12	92	59	50	46	12	222	64	51
	12		35		151		96		234		115	
1893	10	25	15	17	108	66	59	29	14	203	64	39
	35		32		174		88		217		103	

a) Overigens bevonden zich in gemeld arresthuis nog een aantal van den militairen stand vervallen verklaarde veroordeelden (allen Europeanen), en wel bij het einde der behandelde drie jaren achtereenvolgens 17, 5 en 4. Deze daling en de stijging van het aantal na afloop van hun straftijd in het leger terugkeerende gedetineerden (zie de cijfers van het staatje) zijn een gevolg van de in 1890 in de militaire strafwetgeving aangebrachte wijzigingen, waarop laatstelijk werd gedoeld in het verslag van 1892, blz. 38.

b) Van de vroeger of later gedeserteerde of vermiste militairen werden weder in de sterkte teruggebracht, als vrijwillig of gedwongen teruggekeerd: in 1891 4 Europeanen en 100 inlanders, in 1892 respectievelijk 5 en 89 en in 1893 8 en 82. Als van de bezetting in Atjeh gedeserteerd, zijn onder de in het staatje opgegeven getallen begrepen: over 1891 1 Europeesch sergeant en over 1893 1 Europeesch kanonnier.

c) Meerendeels waren deze militairen in preventief arrest. Slechts telde men onder hen: in 1891 14 veroordeelden (9 Europeanen en 5 inlanders), in 1892 29 veroordeelden (18 Europeanen en 11 inlanders) en in 1893 27 veroordeelden (15 Europeanen en 12 inlanders).

In de 2de klasse van militaire discipline (zie vorig verslag blz. 44) waren bij het einde van 1893 geplaatst 383 militairen, en wel 248 Europeanen, 1 Afrikaan, 4 Amboineezen en 130 inlanders, tegen 454 militairen (264 Europeanen, 1 Afrikaan, 7 Amboineezen en 182 inlanders) op ult. 1892.

Gedegradeerd of teruggesteld werden in 1893 15 onderofficieren

[1]) De hierbedoelde Koninklijke besluiten zijn die van 3 en 18 Augustus 1893 nos. 8 en 22, 26 September 1893 n°. 19 en 20 Februari 1894 n°. 33. Bij dit laatste besluit betreffende de krijgsverrichtingen in Tamiang, werden ook onderscheidingen toegekend aan officieren en minderen der militaire marine, en wel het ridderkruis 4de klasse der Militaire Willemsorde aan 2 hoofd- en 4 subalterne officieren, zoomede aan 4 minderen, en eene eervolle melding aan 9 officieren en 5 minderen. Overigens viel nog eene eervolle melding ten deel aan 1 officier der marine wegens in Januari 1893 in Atjeh betoond loffelijk gedrag, en aan 1 gepensionneerd sergeant-majoor der mariniers, die zich indertijd (in 1878) bij de tuchtiging van eene kampong op Flores (residentie Timor) had onderscheiden. (Koninklijke besluiten dd. 2 Juni en 15 Juli 1893 nos. 37 en 29). Ter zake van de krijgsbedrijven bij het bedwingen door de marine van eene oproerige beweging op de Aroe-eilanden (residentie Amboina), in December 1892 en Januari 1893, werden nog militaire eerbelooningen toegekend bij Koninklijk besluit dd. 1 September 1893 n°. 41 door de benoeming tot ridder 4de klasse der meergemelde orde van 2 officieren en 2 minderen der marine en de eervolle vermelding van 1 mindere der marine.

[2]) Een dezer eervolle meldingen werd toegekend ter zake van een militair feit in Atjeh op 15 September 1891.

en 51 korporaals (daaronder 3 en 10 inlanders). In 1892 was zulks (volgens verbeterde opgaven) het geval geweest met 23 onderofficieren en 53 korporaals (onder wie 2 en 7 inlanders).

Maatregelen en instellingen in het belang van het zedelijk en stoffelijk welzijn van den soldaat. Met het bekende doel (zie o. a. het verslag van 1891, blz. 43) werd voortgegaan de voor ontspanning van den Europeeschen soldaat beschikbare gedeelten der kwartieren, de zoogenaamde dagverblijven, aantrekkelijker in te richten en des avonds van goede verlichting te voorzien. Die verbetering werd in 1893 weder op 2 dagverblijven toegepast, zoodat er toen 27 in deelden, waaronder 7 in Atjeh.

Met het afstaan van afzonderlijk logies aan gehuwde Europeesche militairen wordt mede geleidelijk voortgegaan, naarmate de daarvoor noodige verbouwingen gereed komen (verg. blz. 43 hiervóór).

Bij vernieuwing werd omgezien naar middelen om het verbruik van sterken drank onder de militairen tegen te gaan. Dientengevolge is nu, bij wijze van proef, teruggekomen op den indertijd, hoofdzakelijk met de bedoeling om langs dien weg het clandestien drankverbruik te temperen, genomen maatregel om sterken drank in de cantines verkrijgbaar te doen zijn gedurende den geheelen tijd dat de lokalen geopend zijn, en wel door te bepalen dat spiritualiën aldaar slechts op bepaalde uren van den dag mogen gedebiteerd worden. Gesteund door eene scherpe contrôle op het clandestien drankverbruik en door maatregelen van huishoudelijken aard ten opzichte van de uren, waarop de militairen de kazerne mogen verlaten, hoopt men, dat die proef zal blijken aan de verwachtingen te beantwoorden.

Voorts werd door het legerbestuur de aandacht der militaire autoriteiten opnieuw gevestigd op de middelen, welke kunnen strekken om de cantines, naar den eisch harer bestemming (art. 3 van het bij gouvernementsbesluit dd. 23 Juni 1881 n°. 9 vastgestelde reglement voor deze instellingen), meer en meer te doen zijn plaatsen van kameraadschappelijke vereeniging, waar gelegenheid bestaat om de vrije uren gezellig en tevens nuttig te kunnen doorbrengen. Tevens werd medegedeeld dat, waar de militaire autoriteiten blijk mochten geven van het steunen van vereenigingen, welke o. a. tot beperking van het gebruik van sterken drank kunnen medewerken, zoodanig streven door het legerbestuur zeer op prijs zou worden gesteld. Dezerzijds werd het legerbestuur in de gelegenheid gesteld (September 1893) om meer van nabij bekend te worden met de werking der afschaffings-vereenigingen in het Britsch Indische leger. Dat aan de cantines en aanhoorigheden gedurig meer wordt ten koste gelegd, schijnt af te leiden uit de steeds hoogere waarde, die aan gebouwen, meubilair en bibliotheken wordt toegekend, en bij de laatste taxatie (van ult. 1892) f 609 812 bedroeg, tegen f 577 420 bij het einde van 1891. De geldelijke verantwoordingen, die mede nog niet later dan over 1892 bekend zijn, wijzen in totaal een voordeelig saldo aan van f 119 109, tegen f 123 352 over 1891.

Van het militair spaarfonds werd gedurende 1892 (het laatste jaar waarover de tot nog toe ingekomen verantwoordingen loopen) een toenemend gebruik gemaakt. In gemeld jaar steeg namelijk het aantal deelhebbers van 3309 (met een tegoed van f 229 537) tot 3710 (met een tegoed van f 242 973).

§ 2. *Fortificatiën.*

Van de nieuwe versterkingen, die blijkens het vorig verslag (blz. 44) in aanbouw waren, kwamen die te Pengaron, Amoenthai en Moeara Teweh (alle in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) in 1893 gereed, wat de laatstgenoemde betreft, met uitzondering alleen van eene afdoende verbetering der watervoorziening, welke verbetering men door eene nog te ondernemen artesische boring hoopt te verkrijgen. Intusschen zijn de bedoelde werken in de lijst van versterkingen opgenomen onder die van den 4den rang, terwijl de oude redoute en de vroegere versterking op de beide eerstgenoemde plaatsen uit de lijst zijn afgevoerd (Indisch Staatsblad 1893 n°. 194 en 1894 n°. 37). Uit de lijst kwam ook te vervallen (Indisch Staatsblad 1893 n°. 77) het fort Prins Hendrik te Soerabaija. [1])

Aan het nieuwe etablissement te Lahat (Palembang) werd, voor zooveel de plaatselijke hulpmiddelen het toelieten, met kracht voortgewerkt.

Met het oprichten van eene nieuwe versterking te Bengkaijang in de bovenlanden der afdeeling Montrado (Westerafdeeling van Borneo), en wel op een beter gekozen emplacement dan de bestaande, namelijk op den Pakok-heuvel, werd een aanvang gemaakt.

Kapitale vernieuwingen vonden plaats aan de versterkingen te Roempit en Boekit Karang (Atjeh), terwijl de onderhanden zijnde verbeteringen aan de versterkingen te Seroewaij en Siak (Sumatra's Oostkust) en aan die te Sambas (Westerafdeeling van Borneo) gereed kwamen. Buiten de enceinte te Seroewaij werden voorts eenige tijdelijke gebouwen opgeslagen voor logies van het destijds zich aldaar bevindende detachement der Koloniale Reserve (zie blz. 40 hiervóór).

Ter voorbereiding van de uitvoering der in beginsel aangenomen maatregelen om Tandjong Priok en Batavia te beveiligen, hadden opnemingen en grondboringen plaats.

De permanente bouw der in Atjeh ten behoeve van de scheepvaartregeling opgerichte etablissementen op de noord- en westkust, namelijk te Telok Semawé en Poeloe Raija, zoomede op Poeloe Weh, werd met kracht voortgezet (zoodat voltooiing van de beide eerstgenoemde werken in de eerste helft van 1894 werd tegemoet gezien). Evenzoo de bouw van civiele etablissementen te Edi, Segli en Melaboeh (oost-, noord- en westkust van Atjeh), waarvoor de tusschenkomst van het militaire bouwdepartement werd verleend. [2])

§ 3. *Topographische dienst.*

Opnemingsbrigades bleven in 1893 werkzaam ter Sumatra's Westkust en in de Westerafdeeling van Borneo. De drie brigades, ter Sumatra's Westkust geplaatst, zetten in 1893 de opmetingen voort over p. m. 4494 K.M²., tegen in 1892 over 2495, in 1891 over 1838, en in 1890 (volgens verbeterde opgaven) over 1644 K.M². [3]) Dat in 1893 zooveel meer gemeten werd, hield verband met de omstandigheid dat men toen gevorderd was tot streken, voor welke, met het oog op hare gesteldheid zonder dat in de toekomst noemenswaardige ontwikkeling zich aldaar liet voorzien, met eene kleinere schaal van opmeting dan de tot hiertoe gevolgde van 1 : 20 000 kon worden volstaan. Op deze laatste schaal werden namelijk in 1893 gemeten p. m. 2013 K.M²., doch op de schaal van 1 : 40 000 en op die van 1 : 80 000 respectievelijk 1381 en 1100 K.M². Wat betreft de triangulatie-werkzaamheden ter Sumatra's Westkust, werd het aantal door pilaren verzekerde punten van 1278 [4]) op 1381 gebracht; van de 103 in 1893 bijgekomen pilaren was er 1 op een secundair punt opgericht, terwijl er 102 op tertiaire punten staan. De ligging in de projectie en de hoogte boven het zeeoppervlak werden in 1893 berekend van 1 primair, 8 secundaire en 141 tertiaire punten, zoodat bij het einde des jaars die berekeningen waren afgeloopen voor 7 basis-verbindingspunten, 47 primaire, 67 secundaire en 800 tertiaire punten. [5])

Daar deels de terreinsgesteldheid, deels vooralsnog overwegingen van politieken aard, hebben moeten doen afzien van het plan om het evenbedoeld triangulatienet van het gouvernement Sumatra's

[1]) Van de opheffing bij ditzelfde Staatsblad van eenige andere vestingwerken op Java, o. a. van die op het eiland Noesa Kembangan in de stelling van Tjilatjap (Java's zuidkust), werd reeds in 't vorig verslag (blz. 44) gewag gemaakt. Nu dientengevolge Noesa Kembangan voor de defensie zijne beteekenis verloren heeft, zijn de indertijd uit een militair oogpunt noodig geachte beperkende bepalingen van 1862 nopens de toelating aldaar van inlandsche nederzettingen, het ontginnen van gronden en het kappen van hout bij gouvernementsbesluit dd. 5 Mei 1893 n°. 10 ingetrokken.

[2]) Over den stand der behandeling van het vraagstuk betreffende de mogelijkheid om tot vereenvoudiging en daardoor tot bezuiniging te geraken bij de uitvoering, het beheer en het onderhoud van burgerlijke en militaire bouwwerken in Indië wordt gehandeld in hoofdstuk **H** van dit verslag.

[3]) In de jaren 1885 t/m 1889, toen het getal opnemingsbrigades achtereenvolgens van 1 op 3 werd gebracht, was, volgens eene thans ontvangen verbeterde opgaaf wat het jaar 1889 betreft, in 't geheel gemeten 4612 K.M². Daar in 1885 de opneming van Sumatra een aanvang heeft genomen, was dus ult. 1893 aldaar in 't geheel gemeten 15 083 K.M².

[4]) Hiervan waren er in 1892 104 gebouwd, en daar de opgaven van de vorige jaren een totaal aanwezen van 1178, zou dus op ult. 1892 het getal geklommen moeten zijn tot 1282. In werkelijkheid echter telde men er op ult. 1892 slechts 1278. Dit verschil van 4 pilaren, waarop in 't vorig verslag (blz. 44, noot) gedoeld werd, moet hieraan worden toegeschreven dat in vroegere verslagen abusievelijk onder het aantal pilaren begrepen werden 2 vuurtorens, die wel als tertiair punt dienst doen, doch niet van pilaren voorzien zijn, en voorts 2 pilaren, welke wel gebouwd, maar later vernield werden.

[5]) Het verslag van de Xde Algemeene conferentie voor Internationale Graadmeting, in 1892 te Brussel gehouden (zie vorig verslag blz. 45), behelst een rapport van Generaal Ferrero, waarin eene vergelijking voorkomt van de in deze eeuw uitgevoerde driehoeksmetingen der eerste orde, wat betreft de daarbij betrachte nauwkeurigheid, zooals die volgt uit de sluitingsfouten der driehoeken. Daaruit blijkt dat de arbeid, op Sumatra verricht, eene zeer eervolle plaats onder die driehoeksmetingen inneemt.

Westkust hetzij in oostelijke, hetzij in noordwestelijke richting over de residentie Oostkust van Sumatra uit te breiden, is in Maart 1894 besloten den arbeid 't eerst in zuidelijke richting te vervolgen. Derhalve zal de driehoeksmeting in 't gouvernement der Westkust geleidelijk worden uitgebreid niet eerst naar de zijde van de Oostkust, maar zuidwaarts over de residentiën Benkoelen, Palembang en Lampongsche Districten, met aansluiting tevens aan het Java-net. Als algemeen beginsel werd tevens vastgesteld (gouvernementsbesluit dd. 15 Maart 1894 n°. 5) dat in de lage, schaars bevolkte kuststreken van Sumatra, voornamelijk aan de oostzijde, als steunpunten voor de latere opneming en kaarteering op kleine schaal enkel zullen dienen astronomisch bepaalde punten.

In de Westerafdeeling van Borneo, waar de in 1886 met twee brigades aangevangen opneming geschiedt op de schaal van 1 : 200 000 (behoudens dat voor eene afzonderlijke weg- en rivierkaart die van 1 : 50 000 is gekozen [1]), werd door de eenige daar sedert medio 1889 werkzaam gebleven brigade in 1893 opgenomen eene oppervlakte van 15 872 $K.M^2$., (tegen 13 816 in 1892), zoodat nu in 't geheel, dus van 1886 af, gemeten was 111 802 $K.M^2$., terwijl het vooruitzicht bestond dat het werk in 1895 zou kunnen afloopen. Inmiddels is in het tweede kwartaal van 1893 voltooid het net van (103) astronomisch bepaalde punten. Waren voor onderscheidene van de inlandsche rijkjes, waaruit dit gewest bestaat, de grenzen reeds vroeger vastgesteld, voor die in de afdeeling Sintang werd, om bijzondere redenen, in 1893 met de eigenlijke grensregeling nog verwijld.

In het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden bleven voor opographische werkzaamheden gebezigd een officier en een mindere militair van den topographischen dienst, terwijl sedert kort nog twee opnemers naar dat gewest zijn gedirigeerd tot het opnemen en in kaart brengen van het eiland Weh.

Ten aanzien van de in 1891 aangevangen topographische werkzaamheden in Benkoelen en op Zuid-Celebes (verg. het verslag van 1892 blz. 39) is aan te teekenen, dat de vluchtige metingen en verkenningen in eerstgemelde residentie bij het einde van 1893 zich hadden uitgestrekt over 10 633 $K.M^2$., terwijl de arbeid in Zuid-Celebes zich bepaalde tot voortzetting, naar gelang daartoe gelegenheid bestond (zie vorig verslag blz. 45), van opnemingen in het rijk Goa, en overigens tot herziening van de bestaande kaart van de hoofdplaats Makasser en omstreken, welke herziening in het laatst van 1893 beëindigd werd.

Het topographisch bureau te Batavia [2]) gaf weder ettelijke kaarten in 't licht, waarvan de meeste betrekking hadden tot de hooger besproken opnemingen ter Sumatra's Westkust en in de Westerafdeeling van Borneo. Zoo werden van de topographische kaart van Sumatra uitgegeven (in photo-lithographie) 21 detailbladen op de schaal 1 : 20 000, en 8 detailbladen op de schaal 1 : 40 000, terwijl van de kaart der residentie Westerafdeeling van Borneo verschenen (in chromo-lithographie met krijtdruk) de bladen IX Soekadana en XIII Sanggou (schaal 1 : 200 000), benevens 23 bladen (in photo-lithographie) van de bij gemelde bladen behoorende weg- en rivierkaart (schaal 1 : 50 000). Voorts zagen het licht: (in photo-lithographie met kleurendruk) eene kaart (schaal 1 : 5000) van het gouvernementsgrondgebied, ter uitgestrektheid van één vierkante paal, te Nangah Pinoh in de afdeeling Sintang (Westerafdeeling van Borneo), en (in chromo-lithographie met krijtdruk) eene kaart (op de schaal van 1 : 250 000 en vergezeld van eene toelichtende nota) respectievelijk van de residentie Preanger Regentschappen en van de residentie Soerabaija.

Voor verkochte kaarten werd in 1893 in Indië ontvangen f 3710,33, terwijl de waarde van kosteloos en tegen regularisatie verstrekte kaarten f 11 768,98 bedroeg. In 1892 waren die bedragen f 3708,48[5] en f 11 500.

Voor het nemen van kopieën van kaarten (waarvoor eenige retributie is te betalen) meldden zich in 1892 geen particulieren aan.

De in 1893 bij het topographisch bureau te Batavia ingekomen bijdragen tot vermeerdering van topographische kennis van Nederlandsch-Indië, ten deele verstrekt door het civiel bestuur, betroffen ditmaal uitsluitend Sumatra, en wel de gouvernementen Atjeh en onderhoorigheden en Sumatra's Westkust, zoomede de esidentiën Palembang en Oostkust van Sumatra.

In navolging van vroeger is te dezer plaatse tevens gewag te maken van den stand der hier te lande, door en onder toezicht van den hoogleeraar dr. J. A. C. OUDEMANS, nog in gang zijnde werkzaamheden betreffende de herberekening der triangulatie van Java. Zijn in hoofdzaak de berekeningen afgeloopen, bij de bewerking voor de pers van het gedetailleerde verslag der herberekening blijken nog nu en dan sommige punten tot nieuwen arbeid aanleiding te geven. Intusschen was genoemde geleerde in het najaar van 1893 met de eigenlijke redactie genoegzaam gevorderd om het ter perse leggen een aanvang te doen nemen. Met het gereedmaken van de kopij en het afdrukken wordt sedert geleidelijk voortgegaan.

De reproductie van de topographische residentiekaarten betreffende de Preanger Regentschappen en Bantam (verg. het verslag van 1892, blz. 39) is hier te lande nog onderhanden.

§ 4. *Krijgsverrichtingen.*

Over het verrichte op militair gebied in Atjeh en in Tamiang (Oostkust van Sumatra) is reeds het noodige gezegd in hoofdstuk **C** §§ 3 en 9 hiervóór. Om herhalingen te ontgaan, moge dus naar het dáár medegedeelde verwezen worden.

Bleef in eerstgemeld gewest voor land- en zeemacht nog altijd eene afmattende taak weggelegd (verg. overigens hoofdstuk **E** § 6), ook in Tamiang hadden beiden, meer bepaaldelijk in de eerste helft des jaars, enkele malen een vrij hevigen tegenstand te overwinnen, terwijl het operatieterrein aldaar eigenaardige moeielijkheden aanbood. Tot steun van het civiel bestuur werd ook elders de hulp of het vertoon van militaire macht vereischt, doch dit optreden — door detachementen uit de garnizoenen te Solok (Padangsche Bovenlanden), Bengkalis (Oostkust van Sumatra), Tandjong Pinang (Riouw) en Makasser (Zuid-Celebes) — was meerendeels van kortstondigen duur, terwijl het doel werd bereikt schier zonder dat het tot een eigenlijk ageeren kwam; men zie hieromtrent het reeds aangehaalde hoofdstuk **C** en aldaar de §§ 4, 9, 10 en 15. In laatstgemelde paragraaf is ook reeds gewag gemaakt van den verwoeden aanval, dien in de afdeeling Noorderdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, op 16 December 1893, een detachement van 15 bajonetten dat, met den regent van Pangkadjene en diens volgelingen, een inlandschen gevangene van aanzienlijke geboorte overbracht, had te doorstaan van eene menigte met lansen gewapende kampongbewoners, die aan dit geleide — evenwel vruchteloos — den gevangene trachtten te ontrukken. Wel werd de aanval afgeslagen door herhaaldelijk salvo's af te geven; maar van het militair geleide sneuvelde één man en één werd gewond (beiden inlanders).

Onze verliezen voor den vijand in Atjeh waren gedurende 1893 zoowel aan Europeanen als aan inlanders minder dan in 1892. Zij beliepen, voor zooveel de landmacht aangaat [3]), 11 gesneuvelden (6 Europeanen, onder wie 1 officier, en 5 inlanders) en 102 gewonden (67 Europeanen, onder wie 12 officieren, en 35 inlanders), terwijl die totalen in 1892 geweest waren: 16 gesneuvelden (10 Europeanen, allen beneden den rang van officier, en 6 inlanders) en 131 gewonden (70 Europeanen, onder wie 7 officieren en 61 inlanders). Van de 102 gewonden in 1893 stierven er aan de bekomen kwetsuren 2 (1 Europeaan beneden den rang van officier en 1 inlander), van de 131 gewonden in 1892 5 (4 Europeanen, onder wie 1 officier, en 1 inlander).

Van de troepen, die in Tamiang streden, sneuvelden gedurende 1893 5 militairen, allen beneden den rang van officier, namelijk 3 Europeanen en 2 inlanders, en werden gewond 2 officieren, van wie er 1 aan de bekomen wonden stierf, zoomede 16 Europeesche militairen beneden dien rang en 20 inlanders. [4])

In navolging van vroeger stipt men hier nog aan, dat, ter aanvulling van de door evacuatie, pasporteering, gageering, overplaatsing, overlijden als anderszins bij onze troepenmacht in Atjeh [5])

---

[1]) Nieuwe afstandswijzers voor de land- en waterwegen in de residentie Westerafdeeling van Borneo zijn in 't laatst van Maart jl. ingevoerd; zie Indisch Staatsblad 1894 n°. 53.

[2]) Over den bij dat bureau verrichten arbeid met betrekking tot de areaalberekening van Nederlandsch-Indië, laatstelijk van de gewesten buiten Java en Madura, is reeds gehandeld op blz. 1 hiervóór.

[3]) Van onze marine in de wateren van Atjeh werden slechts 2 man door vijandelijk vuur getroffen, van wie één (Europeaan) doodelijk.

[4]) De marine bekwam in Tamiang 3 gesneuvelden (Europeanen) en 15 gewonden, van welke laatsten spoedig daarna 2 overleden (mede beiden Europeanen).

[5]) Zooals kan blijken uit bijlage D van dit en van het vorig verslag bedroeg de sterkte onzer troepenmacht in Atjeh en onderhoorigheden op ult. 1893 5771 man (223 officieren en 5548 onderofficieren en minderen), terwijl op ult. 1892 aldaar aanwezig waren 5985 man (214 officieren en 5771 minderen).
In verband met de in hoofdstuk **C** § 3 besproken operatiën van eenige ons goedgezinde Atjehsche hoofden waren op ult. 1893 in Groot-Atjeh de volgende acht posten buiten de geconcentreerde linie nog tijdelijk door onze troepen bezet, welke militairen gedeeltelijk aan de veldbataljons in Atjeh

opengevallen plaatsen, gedurende 1893 derwaarts werden gezonden in 't geheel 4470 militairen (1775 Europeanen — onder wie 104 officieren — en 2695 niet-Europeanen), tegen in 1892 4893 man (1749 Europeanen — onder wie 133 officieren — en 3144 niet-Europeanen).

§ 5. *Korpsen niet rechtstreeks tot het leger behoorende.*

Schutterijen. In de 10 gewesten, waar (op 15 plaatsen) schutterijen bestaan, was bij het einde der jaren 1892 en 1893 de sterkte dier korpsen als volgt:

GEWESTEN.	PLAATSEN.	31 Dec. 1892.		31 Dec. 1893.	
		Officieren.	Onderofficieren en minderen.	Officieren.	Onderofficieren en minderen.
Batavia	Batavia	28	a) 860	31	a) 870
Samarang	Samarang	14	b) 303	14	b) 320
Soerabaija	Soerabaija	24	c) 746	20	c) 773
Djokjokarta	Djokjokarta	2	76	3	66
Soerakarta	Soerakarta	4	73	3	77
Sumatra's Westkust	Padang	6	117	6	111
Celeb. en onderhoorigheden	Makasser	6	100	4	104
Menado	Menado	5	362	6	362
Id.	Gorontalo	d)	d)	d)	d)
Amboina	Amboina	e) 21	e) 599	e) 19	e) 549
Id.	Saparoea	5	f) 184	5	f) 184
Id.	Hila	1	32	1	32
Id.	Kajeli	1	26	1	27
Id.	Neira	5	107	5	113
Id.	Aij	"	g) 16	"	g) 16
Ternate	Ternate	8	207	7	102
	Totalen.	130	h) 3808	125	3706

a) Het korps muzikanten der schutterij te Batavia is niet medegerekend. Evenmin zijn in de opgaven begrepen (die van ult. 1892 zijn verbeterd) de tamboers en hoornblazers (zoowel op ult. 1892 als op ult. 1893 ten getale van 13 inlanders).

b) Zonder de tamboers (inlanders), wier aantal niet is opgegeven.

c) Zonder de tamboers (inlanders), ten getale van 10.

d) Nog niet opgericht.

e) Hieronder ook artillerie-schutterij (zoowel op ult. 1892 als op ult. 1893 5 officieren en 70 minderen). Een groot aantal der ingedeelden bij de infanterie-schutterij te Amboina is niet met geweren, maar met pieken gewapend, en wel op ult. 1892 264, en op ult. 1893 251 man.

f) Ook de schutterij te Saparoea bestaat gedeeltelijk uit piekeniers, wier aantal op ult. 1892 en op ult. 1893 telkens 42 bedroeg.

g) Gedetacheerd van Neira en niet in de voor die plaats opgegeven sterkte begrepen.

h) Verbeterd totaal (verg. noot a).

Bij ordonnantie van 23 September 1893 (Indisch Staatsblad n°. 248) werd eene nieuwe lezing vastgesteld voor eene in de meeste schutterijreglementen voorkomende gelijkluidende bepaling omtrent de berechting van door schutters begane ernstige vergrijpen tegen de krijgstucht, en zulks ter voorkoming van moeielijkheden omtrent de opvatting van de bestaande bepaling, in verband met eene recente beslissing van het Hooggerechtshof ter zake.

Pradjoerits. In het aantal en de formatie der in 15 gewesten van Java bestaande 56 detachementen pradjoerits (namelijk op 12 gewestelijke hoofdplaatsen en op 44 andere plaatsen) kwam gedurende 1893 geen verandering. Buiten de 57 Europeesche onderofficieren-instructeurs telden die detachementen organiek gezamenlijk 2073 man (inlanders), terwijl op ult. 1893 de sterkte bedroeg 2058, doordien bij het detachement te Tjilatjap (Banjoemas) een incompleet bestond van 11 man, en bij drie andere detachementen gezamenlijk 4 man ontbraken.

Met wijziging en aanvulling van de ter zake bestaande bepalingen (Indisch Staatsblad 1885 n°. 181) werden in Mei 1894 (Indisch Staatsblad n°. 108) nadere voorschriften vastgesteld omtrent de verstrekking en verantwoording van de wapening der korpsen pradjoerits op Java.

Lijfwachten dragonders ter beschikking van de hoven te Soerakarta en Djokjokarta, en legioen van pangeran Mangkoe Negoro *in Soerakarta.* Van de beide eerstbedoelde detachementen cavalerie (enkel Europeanen) werd in Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 31) de formatie van het detachement te Djokjokarta, om de in 't vorig verslag (blz. 46) vermelde reden, met 4 man en 4 troepenpaarden vermeerderd, zoodat dit detachement nu voortaan zal moeten bestaan uit 1 officier en 53 onderofficieren en minderen, benevens 44 troepenpaarden. Op ult. 1893, toen zoowel voor het detachement te Djokjokarta als voor dat te Soerakarta eene formatie gold van 1 officier, 49 onderofficieren en minderen, benevens 40 troepenpaarden, was het eerste compleet, doch ontbraken te Soerakarta 7 man.

Voltallig was ook, althans aan officieren en minderen, het niet enkel uit infanterie (641 onderofficieren en manschappen), maar ook uit cavalerie en artillerie (respectievelijk 72 en 67 man) bestaande Mangkoe Negorosche legioen. In 't geheel telde dit, uitsluitend uit inlanders samengestelde korps, met inbegrip van den staf, een klein africhtings-depôt en de stafmuziek, 39 officieren en 816 minderen. Dank zij eenige door den resident geprovoceerde maatregelen tot betere verzorging van de paarden van het legioen, was de sterfte daaronder veel verminderd en was het aantal (organiek 110) thans mede vrijwel compleet. Een ritmeester der cavalerie van het leger is instructeur bij de cavalerie van het legioen.

Barissans op Madura. Deze onder toezicht van den resident staande inlandsche infanterie-korpsen bestaan, volgens de formatie, zooals zij in den aanvang van 1893, in het belang van de ziekenverpleging, eenigszins is uitgebreid (zie vorig verslag blz. 46), uit 38 officieren en 1374 onderofficieren en minderen, namelijk de barissan te Bangkallan uit 18 officieren en 684 man beneden dien rang, en de barissan te Pamakassan en Sumanap elk uit 10 officieren en 345 man beneden dien rang. Op 26 man te Bangkallan na, waren bij het einde van 1893 de drie korpsen op compleete sterkte. Voor de leiding en oefening zijn aan elk der drie korpsen toegevoegd één kapitein en eenige onderofficieren van de infanterie van het leger, welke instructeurs bij het leger gevoerd worden »à la suite". Bij gouvernementsbesluit dd. 19 Januari 1894 n°. 1 werd, met aanvulling in dien zin van het voor de Madureesche barissans geldende reglement van 1891 (in zijn geheel opgenomen in n°. 4755 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), bepaald dat voor het aankoopen van een dienstrijpaard de commandant en de luitenant-adjudant van elk der drie korpsen een in maandelijksche termijnen terug te betalen voorschot kunnen krijgen.

§ 6. *Koninklijk Koloniaal Militair Invalidenhuis op Bronbeek.*

Bij het einde van 1893 werden in het invalidenhuis verpleegd 175 gewezen koloniale militairen (37 gegradueerden en 138 minderen) tegen 170 (42 gegradueerden en 128 minderen) op hetzelfde tijdstip van 1892; van hen hadden er 167 bij de landmacht in Oost- en 8 bij die in West-Indië gediend, welke getallen op ult. 1892 bedroegen 163 en 7. In den loop van 1893 werden in de stichting opgenomen 84 oud-militairen, terwijl er uit de sterkte werden afgevoerd 79, waaronder 15 overledenen en voorts 55 die op verzoek en 9 die wegens wangedrag ontslagen werden. Gemiddeld per dag was in 1893 de sterkte der verpleegden dooreen genomen 169 man, terwijl het aantal in de infirmerie opgenomen zieken op het einde van elk kwartaal bedroeg achtereenvolgens 19, 18, 18 en 23.

Evenals in 1892 waren in 1893 23 verpleegden (waaronder laatstelijk 5 gegradueerden) belast met de vervulling van verschillende functiën bij het invalidenhuis.

De uitgaven, in 1893 aan het invalidenhuis ten koste gelegd, beliepen, volgens voorloopige opgaven, f 70900, of, na aftrekking van de aan het gesticht ten bate komende gagementen der verpleegden (ad f 21943) f 48957. Volgens de afgesloten rekening over 1892 waren toen de uitgaven geweest f 70129, of, na aftrekking van f 20230 wegens geïnde gagementen, f 49899.

---

gedeeltelijk aan de bezetting der postenlinie waren ontleend. In de IX Moekim (sagi der XXV Moekim) en de XXII Moekim waren namelijk tijdelijk gelegerd:

te Boekit Daroe (met inbegrip van den wachtpost op den Boekit Terin) . . 4 offic. en 120 minderen.
" Tjot Goë . . 2 " " 75 "
" Lambarih . 2 " " 50 "
" Anagaloeng 3 " " 100 "
Te zamen 11 " " 345 "

en in de XXVI Moekim
te Toengkoep . 2 offic. en 50 minderen.
" Kroengkali . 2 " " 75 "
" Missigit Ateuh 2 " " 50 "
" Passar Tjot Rang . . . . 3 " " 75 "
Te zamen 9 " " 250 "

E. Zeemacht.

§ 1. *Algemeen beheer.*

Bij Koninklijk besluit van 15 Februari 1894 n°. 44 werd de vice-admiraal jhr. J. A. Roëll, adjudant in buitengewonen dienst van H. M. de Koningin, eervol ontheven van de betrekking van commandant der zeemacht en chef van het departement der marine in Nederlandsch-Indië, met ingang van den dag waarop gemelde vlagofficier het bewuste commandement en beheer zou overgeven aan den bij hetzelfde besluit tot zijn opvolger aangewezen schout-bij-nacht, thans vice-admiraal, G. Kruys. Medio Juli heeft bedoelde overgave plaats gehad. Van 25 Juni tot 6 Juli 1893 was de vlootvoogd van Batavia afwezig voor eene inspectie van de maritieme inrichtingen te Soerabaija en ter behandeling van dienstaangelegenheden aldaar. Als gewoonlijk was gedurende dien tijd de oudst-aanwezende zeeofficier te Batavia belast met de leiding van zaken bij het Departement.

In Indië is en wordt van gedachten gewisseld over de mogelijkheid om in de organisatie van sommige afdeelingen van het departement der marine tot bezuiniging te geraken. Ofschoon bedoeld overleg nog niet is afgeloopen, zijn toch reeds voorloopige stappen in de gewenschte richting gedaan. Zoo is, in afwachting van eene beslissing omtrent het denkbeeld eener insmelting van de 2de afdeeling (gouvernementsmarine) bij eene der andere afdeelingen de door verlof van den titularis opengevallen betrekking van chef dier afdeeling voorloopig onvervuld gelaten en de waarneming tijdelijk opgedragen aan den bij die afdeeling gedetacheerden gezaghebber 1ste klasse bij den dienst der gouvernementsmarine (gouvernementsbesluit dd. 26 April 1893 n°. 16), terwijl bij de 1ste afdeeling (personeel), toen in April jl. het driejarig verblijf in Indië van den daarbij gedetacheerden officier van administratie (2de klasse) kwam te verstrijken, bedoelde detacheering geheel is ingetrokken, door een deel der taak van bedoelden officier op te dragen aan den bij dezelfde afdeeling gedetacheerden luitenant ter zee 1ste klasse, of onder het meer rechtstreeksch toezicht van den chef der afdeeling te brengen, en voor het overige werk, tot dusver door den officier van administratie verricht, onder nadere en sedert verleende Koninklijke goedkeuring, het vaste personeel van het departement uit te breiden met een 3den-commies. Over bezuiningen van meer beteekenis bij de 9de afdeeling (hydrographie) wordt lager gehandeld in § 5 van dit hoofdstuk.

§ 2. *Oorlogsmarine.*

a. Personeel.

Terwijl bijlage G hierachter aanwijst hoeveel koppen (voor de Europeesche bemanningen ook de officieren inbegrepen) op ultimo 1892 en ultimo 1893 in de rol van elk der tot de Indische militaire marine en tot het auxiliair eskader behoorende bodems waren ingeschreven, kan uit het volgende overzicht blijken hoe de totale bemanningssterkte, afzonderlijk voor officieren en voor minderen, zich bij het begin en het einde van 1893 voordeed tegenover de »bepaalde sterkte", en wel gesplitst in eigenlijk marine-personeel, in personeel voor den stoomvaartdienst en in personeel behoorende tot het korps mariniers.

OMSCHRIJVING.		Personeel der eigenlijke marine (Indisch en auxiliair eskader).			Stoomvaartdienst.			Mariniers.		Totalen.			
		Officieren.	Onderofficieren en minderen. Europeanen.	Onderofficieren en minderen. Inlanders.	Officieren–machinist.	Onderofficieren en minderen. Europeanen.	Onderofficieren en minderen. Inlanders.	Officieren.	Onderofficieren en minderen (Europeanen).	Officieren.	Onderofficieren en minderen. Europeanen.	Onderofficieren en minderen. Inlanders.	Te zamen.
Ult. 892	Bepaalde sterkte *a*)	247	1610	541	1	321	417	7	490	255	2421	958	3379
	Aanwezige sterkte *b*)	271	1608	*c*) 718	5	335	520	5	519	281	2462	1238	3700
Ult. 1893	Bepaalde sterkte *a*)	234	1506	509	1	297	387	7	470	242	2273	896	3169
	Aanwezige sterkte *b*)	272	1586	*d*) 641	6	336	485	6	571	284	2493	1126	3619

a) Zonder de verhooging, die onder de benaming van „bovenrol" is toegestaan (sedert September 1890, wat de inlandsche schepelingen betreft, tijdelijk — zie lager — van 10 op 20 pct. gebracht), doch met inbegrip van het personeel (13 officieren en 1 schrijver) dat vast was aangewezen voor het vervullen van betrekkingen aan wal.

b) Onder de aanwezige sterkte zijn ook de van boord geëvacueerden begrepen, ten getale van 5 officieren en 100 minderen op ult. 1892 en van 4 officieren en 110 minderen op ult. 1893. Behalve het vast personeel aan wal werden nog gebezigd in functiën of voor doeleinden, waarop bij de bepaalde sterkte niet was gerekend: op ult. 1892 10 officieren en 27 minderen en op ult. 1893 12 officieren en 27 minderen (daaronder op elk der beide tijdstippen 5 officieren en 22 minderen als Europeesche bemanning van de stoom-communicatiejachten *Koerier* en *Satelliet*).

c) Hieronder 34 inlanders die dienst deden als hofmeester, kajuits- of officierskok, voor welke „qualiteiten" bij de „bepaalde" sterkte op Europeanen is gerekend.

d) Hieronder 31 inlanders als voren.

De *gemiddelde* sterkte van het personeel der oorlogsvloot over 1893 bedroeg 270 officieren, benevens 2426 Europeesche en 1131 inlandsche onderofficieren en minderen, in het geheel derhalve 3827 koppen, tegen 3854 over 1892.

Van de aanwezige sterkte van 3889 koppen [1]) op ultimo 1893 waren in de rol der twee wachtschepen ingeschreven 852 koppen, zoodat voor de overige schepen, tegenover eene »bepaalde sterkte" van 3084 koppen (Indisch eskader 1800 en auxiliair eskader 1284) — hierbij *niet* gerekend de als »bovenrol" toegestane verhooging — overbleven 3037 (Indisch eskader 1745, auxiliair eskader 1292).

De werving van het inlandsch personeel leverde geen moeielijkheden op. Daar echter steeds een aanmerkelijk aantal der aangeworvenen, kort na hunne indiensttreding, ten gevolge van berriberri werd afgekeurd, bleef het noodig, ten einde geregeld aan de eischen van den dienst te kunnen voldoen, den maatregel van September 1890, waarbij als »bovenrol" in plaats van 10 pct. van de »bepaalde sterkte", tijdelijk 20 pct. was toegestaan, weder voorloopig te bestendigen (gouvernementsbesluit dd. 22 Augustus 1893 n°. 58).

De verschillende graden van Europeesch en van inlandsch matroos waren op ult. 1893 bezet als volgt:

GRADEN.	Europeanen. Bepaalde sterkte.	Europeanen. Aanwezige sterkte.	Inlanders. Bepaalde sterkte.	Inlanders. Aanwezige sterkte.
Matrozen 1ste klasse	185	235	24	20
„ 2de klasse.	257	215	24	20
„ 3de klasse *a*)	387	418	199	264
Lichtmatrozen	135	*b*) 157	199	252
Te zamen	964	1025	446	556
Ult. 1892 waren deze totalen	1026	*c*) 1056	474	630

a) De inlandsche matrozen van een minderen graad dan de 1ste of 2de

[1]) Hierbij in mindering gebracht de in bijlage G afzonderlijk verantwoorde 14 koppen (13 officieren en 1 schrijver), *vast* aangewezen voor het vervullen van betrekkingen aan wal.

klasse worden enkel matrozen genoemd (zonder bijvoeging 3de klasse).

b) Hieronder 11 „jongens".

c) Onder de lichtmatrozen op ult. 1892, ten getale van 99, telde 1 „jongen".

De moeielijkheid om het aantal Europeesche vuurstokers steeds voltallig te houden, gepaard aan de klachten van vele commandeerende officieren over de weinige bedrevenheid als werkman van de inlandsche vuurstokers, leidde tot het besluit om meer dan tot dusver werk te maken van de opleiding dezer categorie van inlandsche schepelingen. Met benutiging van de gelegenheid, die het marine-etablissement te Soerabaija aanbiedt ter bekwaming in verschillende handwerken, werd namelijk aan boord van het wachtschip aldaar eene opleiding voor inlandsch stoker in het leven geroepen, waaraan in de eerste plaats deelnemen de beschikbare en krachtigste inlandsche vuurstokers 2de klasse, die reeds eenigszins scheepswijs zijn, en verder inlandsche matrozen die hun verlangen heben te kennen gegeven om vuurstoker te worden.

In 1893 waren de verliezen aan officieren, Europeesche onderofficieren en mindere schepelingen *minder*, maar aan inlanders *grooter* dan de aanvulling, waardoor de sterkte met 3 officieren en 31 Europeesche onderofficieren en minderen toe-, doch met 112 inlanders afnam.

Het volgende staatje bevat daaromtrent de gewone opgaven.

AARD DER MUTATIËN.	EUROPEANEN. Officieren.	EUROPEANEN. Onderofficieren en minderen.	INLANDERS (onderofficieren en minderen).
Aanvulling.			
Aangebracht uit Nederland:			
per oorlogsschepen *Tromp* en *Van Galen* . .	55	499	. . . .
„ mail	68	733	. . . .
Te zamen . . .	123	1232	
Aangenomen in Indië	. . . .	„	267
Teruggekeerde gedeserteerden of vermisten .	„	3	17
Bijgekomen door bevordering	1	„	„
	124	1235	
Totalen. . .	1359		284
Verliezen.			
Teruggekeerd naar Nederland:			
per oorlogsschepen *Atjeh* en *Van Galen* . .	36	504	. . . .
„ mail	76	647	. . . .
Te zamen a) . .	112	1151	
Ontslagen	1	8	b) 275
Overleden	7	39	48
Gedeserteerd of vermist	1	5	73
Afgevoerd ter zake van bevordering . . .	„	1	„
	121	1204	
Totalen. . .	1325		396

a) Blijkens de opgaven aan het slot van bijlage G hierachter werden in 1893 (voor den dienst in Indië) afgekeurd 182 Europeanen (hoevelen hunner nog vóór ult. 1893 naar Nederland terugkeerden, blijkt niet).

b) Hieronder ook de afgekeurden. Blijkens evenvermelde bijlage G werden in 1893 in 't geheel 255 inlandsche schepelingen afgekeurd.

De in 't vorig verslag aangekondigde definitieve invoering, eenigszins gewijzigd, van de in beproeving geweest zijnde nieuwe schaftingstarieven voor de Europeesche schepelingen (ook voor die der gouvernementsmarine) heeft, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 22 November 1893 n°. 15, plaats gehad op 1 Januari 1894. Is door de nieuwe voedingsregeling, naar getuigd wordt, de materieele positie van de Europeesche schepelingen in Indië aanmerkelijk verbeterd [1]), tegelijk is ook gelegenheid gegeven om, bij tochten van eenigen duur met sloepen of wel bij debarkement, in plaats van de gewone » tochtvivres", meer in den smaak vallende voeding te doen verstrekken (verg. mede vorig verslag blz. 48).

De hoed van gevlochten bamboe, als hoofddeksel voor Europeesche schepelingen beneden den graad van sergeant, en voor de inlandsche schepelingen voldoet aan de verwachtingen. Gedurende 1893 werden eenige moeielijkheden ondervonden bij den aankoop van deze soort van hoeden, welke evenwel reeds grootendeels zijn overwonnen.

Het voorschrift om de Europeesche schepelingen in tenue lederen schoenen te doen dragen (zie o. a. het verslag van 1891 blz. 51) deed in de practijk geen klachten rijzen.

Omtrent den gezondheidstoestand op de vloot vindt men statistische opgaven in de reeds aangehaalde bijlage G, welke statistiek echter, wat het aantal ziektegevallen betreft, niet verder loopt dan over 1892, daar over 1893 — bij de afsluiting der verslagbijdrage van het departement der marine — te Batavia nog alleen het cijfer der afgekeurden en overledenen volledig bekend was. Intusschen wordt bericht dat het met de gezondheid der bemanningen in 1893 over het algemeen niet ongunstiger gesteld was dan het jaar te voren. Het cijfer der in 1893 afgekeurden, blijkens de noten *a* en *b* onder het voorafgaande staatje ten bedrage van 182 Europeanen en 255 inlanders, was, alleen wat de inlanders betreft, hooger dan het gemiddelde over de vier voorafgegane jaren, toen dooreengenomen 232 inlanders werden afgekeurd, tegen 218 Europeanen. De afkeuringen waren in 282 van de 437 gevallen, dus voor ruim 64 pct., het gevolg van berriberri, eene verhouding, die gunstiger was dan in 1892 en 1891 (respectievelijk 66 en 83 pct.), doch minder gunstig dan in 1890 en 1889 (respectievelijk 56 en 38 pct.). Wat de Europeanen betrof, beliep het getal ter zake van berriberri ongeschikt verklaarden voor verderen dienst in Indië in laatstgemelde vier jaren (1889 t/m 1892) achtereenvolgens 59, 76, 118 en 36, doch in 1893 53, terwijl het cijfer der uit dien hoofde afgekeurde inlanders achtereenvolgens bedroeg 112, 117, 382, 230 en 229. Volgens mededeelingen van den inspecteur van den geneeskundigen dienst der zeemacht werkt het spoedig evacueeren naar Nederland van door berriberri aangetaste Europeesche schepelingen zeer gunstig, daar verreweg het meerendeel der lijders herstelt. Tot verbetering van den toestand met betrekking tot de inlandsche schepelingen, onder wie het aantal wegens berriberri aan den dienst ontvallenen nog altijd groot is te noemen, is, als gevolg eener in den aanvang dezes jaars tusschen het Departement van Koloniën en dat van Marine gevoerde correspondentie, aan het Indisch Bestuur het denkbeeld aanbevolen om de nieuw aangeworven inlanders gedurende den eersten tijd op de wachtschepen op te nemen, ten einde hun bij eerste indiensttreding veelal niet krachtig physiek, door de goede voeding en andere hygiënische maatregelen, meer bestand te maken tegen schadelijke invloeden, waaraan zij in het vervolg, bij plaatsing op de actieve schepen, zullen blootstaan, vooral bij die op de kusten van Atjeh, waar de dienst steeds buitengewone krachtsinspanning van het marinepersoneel vordert en waar weinig of geen gelegenheid bestaat tot ontspanning en afleiding.

Onder de in 1893 bij de oorlogsmarine overledenen, blijkens het evenbedoelde staatje ten getale van 46 Europeanen en 48 inlanders, telde men 6 gesneuvelden of aan hunne voor den vijand bekomen wonden bezwekenen (allen Europeanen), en voorts 11 (2 Europeanen en 9 inlanders), die verdronken of op andere wijze omkwamen. Aan ziekten stierven dus 38 Europeanen (hieronder 25 aan cholera en 1 aan berriberri) en 39 inlanders (op 3 na, allen aan berriberri), tegen gemiddeld respectievelijk 19 en 40 in elk der jaren 1889 t/m 1892. Geen enkele inlandsche schepeling bezweek aan cholera, en van de 25 Europeanen, bij wie deze ziekte een doodelijken afloop had, behoorden er alleen 13 tot de bemanning van het fregat *Atjeh*, onder welke de ziekte uitbrak tijdens het schip te Soerabaija vertoefde om voor de terugreis naar Nederland te worden gereed gemaakt; voorts stierven 3 door cholera aangetasten op het wachtschip te Tandjong Priok en 9 aan boord van de *Bromo*, *Koningin Emma der Nederlanden*, *Sumatra* en *Pontianak*.

b. Materieel.

Sterkte en toestand. Gedurende het tijdvak 1 April 1893 t/m 31 Maart 1894 kwam in de samenstelling van het auxiliair eskader alleen deze verandering, dat het fregat *Atjeh* op 28 September 1893 naar Nederland terugkeerde, nadat vijf dagen te voren uit het moederland ter aflossing was aangekomen het fregat *Tromp*. Het tot dit eskader behoorende pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, sedert December 1891 aan het marine-etablissement te Soerabaija in herstelling geweest, hield op 27 Juli 1893 met gunstig gevolg

[1]) Voor de inlandsche schepelingen der oorlogs- (en der gouvernements-) marine zijn reeds vroeger verbeterde en eveneens ten volle aan de eischen beantwoordende schaftingstarieven ingevoerd (verg. o. a. het verslag van 1891 blz. 51).

den eindproeftocht en kwam weinige dagen later weder voor den dienst beschikbaar.

Bij de Indische militaire marine, waartoe op 1 April 1893, ongerekend als vroeger de oorlogsstoomjachten *Koerier* en *Satelliet*, behoorden 26 bodems, waarvan 2 (de *Soembing* en de *Pontianak*) in reserve [1]) en 1 wegens herstellingen tijdelijk buiten dienst (de *Bali*), kwamen in het besproken tijdvak deze veranderingen voor, dat 2 bodems, wegens afkeuring voor verdere diensten, voor goed ontvielen (achtereenvolgens de *Oenarang* en de *Samarang*), terwijl er slechts 1 bijkwam (de in Februari jl. uit Nederland aangekomen nieuw gebouwde *Borneo*). Er bleven alzoo op 1 April 1894 25 bodems over, waarvan 1 in reserve (de in Maart 1894 uit reparatie gekomen *Bali*) en 2 tijdelijk buiten dienst (de in den loop van 1893 in timmering gekomen *Java* en *Makasser*), zoodat de actieve sterkte bestond uit 22 bodems.

In onderstaand overzicht vindt men de vorenstaande opgaven nader gespecificeerd, met vermelding van de vastgestelde sterkte.

SOORT DER SCHEPEN EN VAARTUIGEN.	Bepaalde actieve sterkte voor: 1893.	Bepaalde actieve sterkte voor: 1894.	Aanwezige oorlogsbodems, enz. op 1 April 1893. In dienst. Voor stations- of andere diensten gebezigd.	op 1 April 1893. In dienst. Bij het marine etablissement vertoevende.	op 1 April 1893. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In conservatie.	op 1 April 1893. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In herstelling.	op 1 April 1894. In dienst. Voor stations- of andere diensten gebezigd.	op 1 April 1894. In dienst. Bij het marine etablissement vertoevende.	op 1 April 1894. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In conservatie.	op 1 April 1894. Tijdelijk uit de sterkte afgevoerd. In herstelling.
INDISCHE MILITAIRE MARINE.										
Pantserdekkorvet	1	1	1	"	"	"	1	"	"	"
Flottieljevaartuigen	11	11	13	"	1	1	11	1	1	2
Raderschepen 1ste klasse	1	1	1	"	"	"	1	"	"	"
Idem 2de klasse	4	2	2	"	1	"	2	"	"	"
Spartorpedoboot	1	1	1	"	"	"	1	"	"	"
Wachtschepen	2	2	2	"	"	"	2	"	"	"
Opnemingsvaartuigen	3	3	3	"	"	"	3	"	"	"
	23	a) 21	23	"	2	1	21	1	1	2
AUXILIAIR ESKADER										
Pantserschepen	2	2	1	1	"	"	2	"	"	"
Fregatten	2	2	2	"	"	"	2	"	"	"

a) Voor 1894 meende men de actieve sterkte op 2 schepen minder dan voor 1893 te kunnen stellen, omdat voorzien werd dat in den loop van 1894 3 bodems wegens langdurige reparatie tijdelijk konden ontvallen, terwijl te rekenen viel op eene vermeerdering met slechts 1 bodem (de hooger bedoelde *Borneo*).

Aan kleine vaartuigen, niet in vorenstaande tabel genoemd, telde de Indische militaire marine (de 4 stoomsloepen van het auxiliair eskader blijven hier dus buiten rekening) op 1 April 1894, evenals het jaar te voren, behalve de 2 hooger bedoelde stoomjachten, 20 stoomsloepen, doch 6 stoombarkassen, zijnde 1 meer dan op 1 April 1893, welke barkas, waaraan in Atjeh dringende behoefte bestond, doordien een der twee aldaar reeds aanwezige nog slechts als laadbarkas ter reede Olehleh te gebruiken was, te Singapore was in aanbouw gegeven [2]). Overigens waren er van de bedoelde 20 stoomsloepen 12 in Atjeh [3]), waar ook de 2 jachten gebezigd werden. (Een dezer laatste vaartuigen — de *Koerier* — bewees echter af en toe gewichtige diensten op de Tamiang-rivier in de residentie Oostkust van Sumatra.)

Op 1 April 1894 waren al de schepen van de Indische militaire marine, uitgenomen de wachtschepen en de opnemingsvaartuigen, uitgerust met het snelvurend geschut van 3.7 c.M., terwijl in den verleren loop van 1894 ook de wachtschepen van die geschutsoort zullen worden voorzien. Vier der schepen van bedoelde marine (de pantserdekkorvet *Sumatra* en de drie nieuwste flottieljevaartuigen *Lombok*, *Sumbawa* en *Borneo*) zijn voorzien van toestellen voor electrische verlichting en van » Conz "-seintoestellen.

Ook gedurende de op 1 April jl. laatst verloopen twaalf maanden (het tijdvak waarover de marine-mededeelingen gewoonlijk loopen) bleef het overgroote meerendeel der schepen van de Indisch militaire marine in de vaart in de Atjehsche wateren, waar zeer veel van het materieel gevergd werd, terwijl te Pinang en te Singapore slechts de hoogst noodige herstellingen, meer bepaald tot het gewone onderhoud behoorende, aan de schepen verricht werden. [4])

Omtrent elk charter van schepen in het bijzonder komt in die mededeelingen het volgende voor (de schepen van het auxiliair eskader blijven hier weder buiten aanmerking). [5])

Pantserdekkorvet. De *Sumatra*, het eenige schip van dit charter, werd te Soerabaija gedokt en onderging aldaar eenige voorzieningen. De luchtleiding van de torpedokanonnen werd gewijzigd evenals de leiding van de koelwaterpomp der luchtcompresmachine. Eene verdere voorziening der laatste leiding en de opstelling der in Indië ontvangen machine met waaier tot het aanbrengen van eene betere ventilatie van het achterschip zouden binnenkort worden uitgevoerd. In de laatste maanden van den verslagtijd hebben zich belangrijke lekkages voorgedaan in de stoomleidingen, waarin tijdelijk is voorzien geworden, doch die spoedig meer afdoende herstellingen, voornamelijk vernieuwing der flenzen betreffende, zullen noodzakelijk maken.

---

[1]) Deze 2 schepen werden achtereenvolgens op 20 April en 1 September 1893 weder in dienst gesteld ter vervanging van de *Oenarang*, die voorgoed- en van de *Makasser*, die tijdelijk ontviel.

[2]) De drie andere stoombarkassen waren toegevoegd aan de beide wachtschepen en aan het opnemingsvaartuig *Banda*.

[3]) Hiervan 11 als behoorende tot den inventaris van aldaar aanwezige schepen van de Indische militaire marine. Van de 8 andere stoomsloepen waren 7 toegevoegd aan elders dienst doende schepen van bedoelde marine, terwijl er 1 (de stoomsloep behoord hebbende tot den inventaris van het tijdelijk buiten dienst gestelde flottieljevaartuig *Makasser*) te Soerabaja in conservatie was. Vier bodems van de Indische militaire marine waren niet voorzien van eene stoomsloep, namelijk de raderschepen 2de klasse *Soembing* en *Sindoro*, de spartorpedoboot *Cerberus* en het opnemingsvaartuig *Banda*.

[4]) Gedurende het tijdvak van 1 April 1893 t/m 31 Maart 1894 dokten aldaar en ondergingen tegelijk kleine voorzieningen 14 oorlogsbodems van de Indische militaire marine, alle behoorende tot de scheepsmacht in Atjeh, benevens de bij die scheepsmacht ingedeelde 2 stoomjachten *Koerier* en *Satelliet*, en verder 2 der opnemingsvaartuigen. Bij 5 van deze 18 schepen en vaartuigen kwam het dokken en repareeren tweemalen voor. Bovendien moest één van dit 5-tal (de *Sindoro*) driemalen te Pinang urgente kleine voorzieningen ondergaan zonder te dokken. In 't geheel bedroegen de voor een en ander te Singapore en te Pinang gemaakte kosten f 87 738,25[5] (verg. de gedetailleerde opgaven in bijlage G hierachter). Voor het ondergaan van meer uitgebreide herstellingen, wanneer daaraan te groote uitgaven verbonden zijn, komen de schepen, na in de wateren van Atjeh afgelost te zijn, successievelijk op naar Soerabaija.

[5]) De gedetailleerde opgaven, die omtrent elken bodem, zoowel van de Indische militaire marine als van het auxiliair eskader, worden aangetroffen in bijlage G hierachter, zijn thans met eene nieuwe rubriek aangevuld, aanwijzende — uitgedrukt in M^3. — de raimte kolenberging.

Flottieljevaartuigen [1]) (aanwezig 15, waarvan de *Bali* in conservatie, de *Java* en de *Makasser* tijdelijk buiten dienst). Van de 12 op 1 April 1894 in dienst zijnde flottieljevaartuigen kan worden bericht dat toen in zeer goeden staat verkeerden de *Borneo*, de *Lombok* en de *Sumbawa;* in goeden staat de *Ceram*, de *Flores*, de *Madura*, de *Benkoelen* en de *Batavia*, en in bruikbaren staat de *Padang* en de *Sambas*, terwijl de *Pontianak* — laatstelijk tot 1 September 1893 in reserve geweest, na van nieuwe ketels te zijn voorzien geworden — weder in goeden staat verkeert, zijnde die bodem in 't laatst van April jl. naar de wateren van Atjeh gedirigeerd, ter vervanging van de *Bandjermasin*, die op hare beurt naar Soerabaija moest opkomen, voornamelijk om hare gescheurde krukas door eene nieuwe, uit Europa ontboden, te vervangen en verder om zoodanig te worden hersteld dat het schip de ketels kan opvaren.

Ten aanzien van de 3 niet actief zijnde flottieljevaartuigen, valt op te merken dat 1 daarvan, de *Bali*, sedert Maart 1894 te Soerabaija in conservatie is. Deze bodem werd in December 1892 buiten dienst gesteld, onderging gedurende 1893 aan het marine-etablissement eene groote herstelling aan romp, betimmering, tuig en machines, en ontving tevens nieuwe ketels, terwijl het tuig werd gewijzigd, zoodat de vierkante zeilen zijn vervallen. In timmering te Soerabaija zijn nog de *Java* en de *Makasser.* De eerste werd in Juni 1893 buiten dienst gesteld tot het ondergaan van eene belangrijke reparatie, daar de toestand der ijzeren bouten, waarmede de houten dubbeling aan de ijzeren huid is verbonden, reden tot bezorgdheid gaf. Bij deze herstelling zullen de bedoelde bouten worden vernieuwd, het schip wederom met geel koper worden gedubbeld en bladen zink gevoegd worden tusschen de ijzeren en de opnieuw aan te brengen houten huid; verder zullen uitgebreide reparatiën worden uitgevoerd aan den romp, de beschieting, de ketels en de machines, welke werkzaamheden eerst einde 1894 zullen afloopen. De *Makasser*, in September 1893 buiten dienst gesteld, ondergaat mede uitgebreide herstellingen aan romp, betimmering, tuig en machines; terwijl de ketels verwisseld zullen worden tegen de bereids aangemaakte nieuwe. Tot de herstelling van dit schip zou, met het oog op het verouderde type, niet zijn overgegaan, indien geen nieuwe ketels gereed waren geweest, dan wel indien de zekerheid had bestaan, dat de *Benkoelen*, waarvan over eenigen tijd de ketels mede versleten zijn, bij verwisseling daarvan, minder herstellingskosten zou vorderen. Ook van de *Makasser* wordt het tuig gewijzigd als van de *Bali.*

Raderschepen (1 der 1ste en 2 der 2de klasse). Het raderschip 1ste klasse *Merapi* verkeert in bruikbaren staat. Deze bodem heeft in April en Mei 1893 te Singapore gedokt en eenige voorzieningen ondergaan en bevond zich op 31 Maart jl. weder aldaar voor hetzelfde doel. Zooals uit het hooger medegedeelde reeds blijkt, kwam van de 3 op 1 April 1893 aanwezige raderschepen 2de klasse de *Oenarang* weinige weken later voorgoed te ontvallen, zoodat nog overbleven het reserveschip *Soembing*, dat toen echter bij de actieve sterkte weder eene plaats innam en gezegd kan worden in goeden staat te verkeeren, zoomede de *Sindoro*, welke bodem gedurende het behandelde tijdvak tweemaal te Singapore en driemaal te Pinang, doch telkens voor korten tijd, moest vertoeven om te worden gedokt en om eenige voorzieningen aan romp, machines en ketels te ondergaan.

Spartorpedoboot. De *Cerberus* verbleef het grootste deel van den verslagtijd op de voor conservatie van die boot bestemde en in orde gebrachte sleephelling bij het marine-etablissement te Soerabaija, van welke sleephelling de boot te water werd gelaten voor de periodieke oefeningstochten. Diverse kleine voorzieningen werden aan de *Cerberus* uitgevoerd en tevens werden opstellingen voor kanonnen van 3,7 c.M. daarop aangebracht.

Wachtschepen (te Batavia de *Gedeh*, en te Soerabaija de *Bromo*). Aan boord van de *Gedeh* werd veel last ondervonden van de aanwezigheid van witte mieren. In December 1893 werd het schip te Tandjong Priok gedokt om de zinken dubbeling te kunnen schoonmaken; bij die gelegenheid bleek het noodig die dubbeling te herstellen, zoodat het schip tien dagen in het dok moest verblijven. De *Bromo* verkeert in goeden staat.

Opnemingsvaartuigen. Het stoomschip *Banda* en de zeilvaartuigen *Blommendal* en *Melvill van Carnbée* verkeerden in goeden staat. Het groote kolenverbruik van de *Banda* is een niet gering bezwaar, wanneer het opnemingsterrein, zooals in den laatsten tijd het geval is, betrekkelijk ver van een steenkolendepôt verwijderd is. De *Melvill van Carnbée* dokte te Singapore in Juli 1893 en onderging daar tevens eenige herstellingen; terwijl in Augustus 1893 te Malakka de schroefas van de stoomsloep werd vernieuwd. De *Blommendal* dokte en repareerde te Singapore in September 1893.

Stationneering enz. Ook gedurende het tijdvak van 1 April 1893 tot 1 April 1894 deed weder een groot gedeelte der actieve oorlogsvloot dienst in de wateren van Atjeh en behoorde tot het station Noordelijk Sumatra, doch de omstandigheden waren van dien aard dat de sterkte van dat station in den loop van 1893 van 15 tot 13 bodems kon worden teruggebracht (gouvernementsbesluit dd. 4 September 1893 n°. 10), zoodat, toen achtereenvolgens op 8 Augustus en 20 September de *Makasser* en de *Samarang* de wateren van Atjeh verlieten om te Soerabaija tijdelijk of voorgoed buiten dienst gesteld te worden, deze bodems in gemeld station niet behoefden te worden vervangen. De 13 oorlogsbodems, die nog tot bedoelde scheepsmacht bleven behooren, waren: het pantserschip *Koning der Nederlanden*, hetwelk den stationsdienst ter reede Olehleh verrichtte, het raderschip 1ste klasse *Merapi*, de flottieljevaartuigen *Bandjermasin*, *Sambas*, *Batavia*, *Padang*, *Benkoelen*, *Madura*, *Flores*, *Ceram*, *Lombok* en *Sumbawa*, zoomede het raderschip 2de klasse *Sindoro.* In den regel was er één schip afwezig om te Pinang of Singapore te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan, terwijl bovendien de *Sumbawa* van 29 Juni tot 7 September 1893 aan den dienst in de wateren van Atjeh onttrokken was voor eene zending naar Siam (verg. blz. 4/5 hiervóór), en de *Madura* van 11 November tot 8 December ter beschikking was van den gouverneur van Sumatra's Westkust (verg. blz. 14 hiervóór).

Buiten het station Noordelijk Sumatra was alleen dat der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bezet, en wel eerst door het raderschip 2de klasse *Oenarang*, dat den 27sten Maart 1893 naar Soerabaija vertrok (waar het voor verdere diensten bleek te moeten worden afgekeurd), en sedert den 2den Juni door het raderschip 2de klasse *Soembing.*

Van de overige actieve oorlogsbodems kwam het flottieljevaartuig *Java*, na afloop van den tocht naar de zuidkust van Nieuw-Guinea (zie vorig verslag blz. 29/30), waartoe het uit de wateren van Bali en Lombok was opgeroepen, den 10den April 1893 te Soerabaija en werd den 24sten Juni tijdelijk buiten dienst gesteld. Na het vertrek van de *Java* (November 1892) waren enkel de fregatten *Atjeh* en *Koningin Emma der Nederlanden* de scheepsmacht in de wateren van Bali en Lombok blijven uitmaken, totdat de *Atjeh*, die voor de terugreis naar Nederland moest worden gereed gemaakt, in de eerste helft van Augustus werd vervangen door het, na beëindigde reparatiën, weder voor den dienst gereed gekomen pantserschip *Prins Hendrik der Nederlanden*, en op 28 October aan bedoelde scheepsmacht (waarvoor Makasser als hoofdstation bleef aangewezen) werd toegevoegd het ruim een maand te voren te Batavia uit Nederland aangekomen fregat *Tromp.* Daar het nuttig en in 's lands belang werd geacht de scheepsmacht in de wateren van Bali en Lombok, voor zoover zij niet dadelijk voor hare oorspronkelijke bestemming vereischt werd, ook te bezigen voor andere tot de taak der zeemacht in het oostelijk gedeelte van den Nederlandsch-Indischen Archipel behoorende diensten, werd bij gouvernementsbesluit dd. 2 November 1893 n°. 1 bepaald dat een der tot deze divisie behoorende schepen naar de wateren der Aroe-eilanden (residentie Amboina) zou worden gezonden, ten einde te waken tegen onwettige uitoefening der parelvisscherij in onze territoriale wateren (zie blz. 31 hiervóór), [2]) voor welke bestemming, meer bijzonder in de wateren van Westelijk Nieuw-Guinea (verg. blz. 32 hiervóór), reeds sedert 't laatst van September dienst deed het op den 1sten dier maand weder actief geworden flottieljevaartuig *Pontianak*, tot dusver te Soerabaija in conservatie. Ingevolge gouvernementsbesluit dd. 23 November 1893 n°. 5 werd ook laatstgemelde bodem verklaard deel uit te maken van bedoelde divisie, en tevens bepaald dat daartoe, na

---

[1]) Voor het bouwen hier te lande, overeenkomstig de plannen, omschreven op blz. 50 der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1894, van een nieuw flottieljevaartuig ten behoeve van de Indische militaire marine, heeft op 15 Juni jl. eene onderhandsche aanbesteding plaats gehad. De bouw is toegewezen aan de minste inschrijvers, de heeren HUYGENS en VAN GELDER te Amsterdam, voor eene som van f 388 890. Het vaartuig moet binnen veertien maanden voor den proeftocht gereed zijn.

[2]) Door den divisie-commandant werd hiertoe aangewezen het fregat *Tromp*. Aanvankelijk was met het hierbedoelde toezicht belast geweest de pantserdekkorvet *Sumatra*, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 19 Augustus 1893 n°. 3 voor deze bestemming van de kust van Madura opgeroepen, waar dit schip zich bezig hield met torpedoschietoefeningen. De *Sumatra* vertoefde van 't laatst van Augustus tot in de eerste helft van October bij de Aroe-eilanden, doch moest toen naar Soerabaija opkomen om te dokken.

aankomst in Indië, evenzeer zouden behooren het uit Nederland verwachte nieuwe flottieljevaartuig *Borneo*, zoomede alle andere schepen van oorlog, welke voor korteren of langeren tijd naar de wateren beoosten Java en Borneo zouden worden gedirigeerd, met uitzondering van die, welke uitsluitend in het belang der hydrographie werkzaam zijn. In verband met een en ander werd de vlootvoogd al verder gemachtigd om aan den commandant der divisie voor de wateren van Bali en Lombok toe te kennen den titel van commandant der scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo. Het zooeven vermelde nieuwe flottieljevaartuig *Borneo*, in Augustus 1893 uit Nederland vertrokken, maar, door het breken van de schroefas, geruimen tijd te Alexandrië opgehouden, kwam eerst op 6 Februari 1894 te Batavia aan, en werd op 1 Maart toegevoegd aan de divisie van Makasser, aan welke de *Pontianak* in dezelfde maand werd onttrokken, ten einde, zooals gezegd op de voorgaande blz., de *Bandjermasin*, in het station Noordelijk Sumatra te vervangen. De *Borneo*, na eenige dagen in de wateren van Lombok te hebben vertoefd, ondernam daarna eene reis naar de zuidkust van Nieuw-Guinea (verg. blz. 32 hiervóór). Volgens berichten van de tweede helft van Mei jl. lag het in de bedoeling de *Borneo* vervolgens te bestemmen voor het politietoezicht op de parelvisscherij, ter aflossing van de *Tromp*, daar deze laatste bodem in de eerste helft van Juni van Amboina naar Makasser zou opkomen.

De pantserdekkorvet *Sumatra* hervatte, na uit de wateren der Aroe-eilanden te zijn teruggekeerd en te Soerabaija gedokt te hebben (zie noot 2 op de voorgaande blz.), de torpedoschietoefeningen in Straat Madura, onderging daarna te Soerabaija eenige herstellingen, vertrok naar Batavia en Padang en deed, na hersteld te zijn, van laatstgenoemde plaats uit eene reis naar Nias. In de tweede helft van Mei is de *Sumatra* van Padang opgeroepen om als vijfde schip tijdelijk te worden toegevoegd aan de scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo.

De spartorpedoboot *Cerberus* bleef te Soerabaija in station.

Over het gebruik, dat gemaakt werd van de opnemingsvaartuigen, zie men § 5 van dit hoofdstuk, terwijl omtrent de beide wachtschepen hooger reeds het noodige is gezegd.

De oorlogsstoomjachten *Satelliet* en *Koerier* bleven bij de in Atjeh aanwezige scheepsmacht als advies- en communicatievaartuigen dienst doen. Over de bestemming van de overige kleine stoomvaartuigen van de Indische militaire marine is reeds op blz. 52 hiervóór gehandeld.

Steenkolen. Ingevolge door het Departement van Koloniën gesloten contracten werden gedurende 1893 tén behoeve van het marine-etablissement te Soerabaija uit Engeland aangebracht 1335 ton smeedkolen en twee partijen cokes (te zamen 635 ton). De gecontracteerde prijs beliep voor de smeedkolen f 16,45 per ton, terwijl voor de cokes betaald werd: voor de eene partij (320 ton) f 26,45 en voor de andere partij (315 ton) f 30 per ton.

Met het oog op de productie der gouvernements-kolenontginning op Sumatra (Ombilien-kolen) zijn voor 1893 geen stoomkolen uit Europa aangevraagd.

Met het door het Gouvernement voor het afhalen van Ombilienkolen van de Emmahaven gehuurde particuliere stoomschip *Celebes* werden in 1893 op Java ten behoeve van de marine aangebracht twee ladingen dezer kolen, te zamen, bij uitlevering, bestaande uit 4085 ton. Bovendien werden nog 242 ton in de Emmahaven zelf aan de marine geleverd.

Aan het marine-etablissement te Soerabaija zullen in den vervolge Ombilien-kolen worden gestookt, die niet aan de hooge eischen van scheepsstoomkolen voldoen en aangeduid worden onder den naam van »förderkolen". Deze kolensoort, hoewel meer gruis bevattende dan wenschelijk is bij gebruik in scheepsstoomketels, voldoet in de landketels goed.

Daar in 1893 de voorraad steenkolen in de depôts op Celebes (te Makasser en te Kema) dringend aanvulling behoefde, en deze depôts nog niet van Ombilien-kolen konden worden voorzien, werd door de Indische Regeering machtiging verleend (Maart 1893) om genoemde depôts aan te vullen met respectievelijk 2500 en 900 ton Cardiff-kolen, en om de levering van die kolen bij overeenkomst na onderhandsche mededinging te doen plaats hebben. De uitslag dier mededinging was hoogst bevredigend; de levering werd gegund aan eene te Batavia gevestigde firma, als laagste inschrijfster, tegen f 17,85 per ton van 1017 K.G.

Van de overige depôts werd in 1893 de aanvulling zoo lang mogelijk uitgesteld, omdat vermoedelijk in het begin van 1894 aanvoer van Ombilien-kolen zou kunnen plaats hebben. Behalve Soerabaija zullen in 1894 Tandjong Priok, Olehleh, Amboina en Makasser worden voorzien.

Omtrent de mate van geschiktheid der Ombilien-kolen voor het gebruik aan boord van de schepen der oorlogs- en gouvernementsmarine konden, bij de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit hoofdstuk, nog geene bepaalde gegevens verstrekt worden. Aan de commandanten en gezaghebbers waren rapporten gevraagd terwijl toen op de pantserdekkorvet *Sumatra* vergelijkende proeven met Cardiff-kolen werden genomen. Nadere mededeelingen te dezer zake zullen gedaan worden in hoofdstuk O, afd. II, van dit verslag.

Ter verstrekking aan onze te Singapore en Pinang komende marineschepen, en verder ter aanvulling van sommige onzer meest nabij eerstgenoemde plaats gelegen depôts werden gedurende 1893 op die plaatsen Engelsche kolen aangeschaft, en wel 7649 ton Cardiff-kolen (in 1892, volgens verbeterde opgaven, 5716 ton), waarvoor gemiddeld werd betaald: voor verstrekking aan de schepen te Singapore f 18 per ton en te Pinang f 20,48 per ton (in 1892 respectievelijk f 16,42 en f 20,37), en voor verstrekking aan de zooeven bedoelde depôts, met inbegrip van het transport derwaarts, f 25,10[5] per ton (in 1892 f 24,10).

Ten dienste van de in de wateren van Borneo dienst doende marineschepen werden aldaar gewonnen kolen aangekocht, en wel in de Westerafdeeling van Borneo bij verschillende leveranciers 575 ton, gemiddeld tegen f 18,29 per ton, en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 345 ton, geleverd door de Oost-Borneo Steenkolenmaatschappij tegen f 18 per ton.

Met de in vorige verslagen bedoelde Rembang-kolen konden verdere proeven niet plaats hebben, daar de zeer ongeregelde levering aan het marine-etablissement te Soerabaija sedert November 1892 geheel gestaakt bleef. Het ligt echter in de bedoeling voorloopig geen andere dan de hooger bedoelde »förder"- Ombilienkolen voor werfgebruik aan te schaffen.

De kolenvoorraad in het depôt op het bij Billiton gelegen eilandje Kalmoa (verg. vorig verslag blz. 50) is sedert opgeruimd; de nog voorhanden 54 ton gruis werden, met de loods en de inventarisgoederen, bij publieke vendutie verkocht. Insgelijks werd opgeheven, als ten dienste van de marine niet meer benoodigd, het depôt te Telok Betong (Lampongsche Districten) en wel door overgifte aan het departement van binnenlandsch bestuur van de aanwezige kolen, zoomede van de loods met inventarisgoederen (alleen de kolen tegen regularisatie van de waarde). In de residentie Riouw is ingetrokken het hulpdepôt te Mepar, terwijl in plaats van het, na opruiming van den kolenvoorraad, in te trekken depôt ter hoofdplaats Tandjong Pinang, waar het in ontvangst nemen van kolen zelfs voor een klein schip vrij kostbaar en tijdroovend is, een depôt zal opgericht worden op het eiland Bajan, in de binnenbaai van Tandjong Pinang. Omtrent eene vervanging van het depôt te Ringat (Indragiri) door een aan de kwala Tjinako aldaar is nog niet definitief beslist.

§ 3. *Gouvernementsmarine.*

a. Personeel.

Het Europeesch personeel der gouvernementsmarine, dat volgens de »bepaalde" sterkte uit 135 man moest bestaan, was bij het einde van 1893, op 6 man na (namelijk 5 van het stuurmans- en 1 van het machinistenpersoneel) voltallig, terwijl het inlandsch personeel voor de stoomschepen 681 koppen telde, of 41 méér dan er moesten zijn volgens de formatie, die slechts 640 koppen eischte. Voor de kleine zeilvaartuigen (adviesbooten), die eene bemanning vorderden van 110 inlanders, waren op ult. 1893 107 man in dienst. Nadere opgaven ten deze vindt men in bijlage H.

Het korps Europeesche stuurlieden werd van 1 April 1893 tot 31 Maart 1894 aangevuld met 5 van hier uitgezonden jongelingen, afkomstig van de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam, waarvan 3 die niet voor gouvernementsrekening waren opgeleid. Voor de vervulling van de openvallende plaatsen van leerling-machinist boden zich in Indië voldoende candidaten aan. De bovenbedoelde vacature van (tweede-) machinist werd opzettelijk onvervuld gelaten, met het oog op de mogelijkheid van afkeuring van een der rivierstoomschepen.

Er is onderzocht of het machinistenpersoneel op de gouvernementsstoomschepen geen inkrimping gedoogde, maar van dit denkbeeld is afgezien nadat was aangetoond dat de maatregel zich niet zou verdragen met de eischen van den dienst. Eenige bezuiniging bleek echter mogelijk — en daartoe werd, ingaande met 1 Juli jl., het noodige geregeld bij gouvernementsbesluit dd. 17 Mei 1894 n°. 20 — door besnoeiing op de indemniteit voor schrijfbehoeften der gezaghebbers en op de door hen en door de met den victualiedienst belaste stuurlieden genoten wordende schadeloosstelling voor

uitgaven wegens verplichte diensten of commissiën aan den wal. Eene circulaire van den chef van het departement der marine dd. 23 Mei 1893 had de strekking om het in rekening brengen van de bij Indisch Staatsblad 1887 n°. 139 bedoelde tafelgelden zooveel mogelijk te doen beperken. Te dien einde werden aan bedoelde gezaghebbers wenken gegeven omtrent eene doeltreffende regeling der tijdstippen van embarkement en ontscheping der door hen over te voeren gouvernementspassagiers en omtrent het bespoedigen van de te volbrengen reizen.

Onder het inlandsch personeel der gouvernements-stoomschepen konden de verschillende graden nog steeds niet naar eisch worden aangevuld. Terwijl in de lagere graden overcompleet waren 147 koppen (5 tweede-mandoors, 51 matrozen 2de klasse, 44 lichtmatrozen en 47 vuurstokers 2de klasse), ontbraken er 106 in de hoogere qualiteiten (6 eerste-mandoors, 3 timmerlieden, 14 roergangers, 58 matrozen 1ste klasse en 25 vuurstokers 1ste klasse). Gedurende 1893 overleden 17 en werden 117 inlandsche scheplingen voor verdere dienste worden afgekeurd, hoofdzakelijk ten gevolge van berriberri (Hetgeen op blz. 51 hiervóór omtrent de voeding der Europeesche en inlandsche schepelingen van de oorlogsmarine is aangeteekend, geldt ook voor het personeel van de stoomschepen der gouvernements-marine).

b. Materieel.

Sterkte en toestand. Waren, blijkens het vorig verslag (blz. 50), op 31 Maart 1893 aanwezig 16 zee- en 5 rivierstoomschepen der gouvernementsmarine, in de sedert verloopen twaalf maanden ontviel, als in Juni 1893 te Soerabaija afgekeurd (en sedert publiek verkocht), de *Ternate*, het eenige onder de zeestoomschepen nog begrepen oude raderstoomschip. [1]) Er bleven dus 20 gouvernements-stoomschepen over, waarvan op 31 Maart 1894 19 in dienst waren en 1 (het zeestoomschip *Condor*) sedert medio November 1893 tijdelijk buiten dienst was tot het ondergaan van herstellingen, terwijl op 31 Maart 1893, toen het zeestoomschip *Sperwer* tijdelijk buiten dienst en in reparatie was, de actieve sterkte mede bestond uit 19 bodems, doch bovendien in reserve was de in 1892 nieuw uit Nederland aangekomen *Flamingo*, sedert — tot in Juni 1893 — in conservatie geweest.

In bijlage H hierachter vindt men ten aanzien van elk der 20 stoomschepen verschillende gegevens omtrent afmetingen, stoomvermogen, inhoudsgrootte als anderszins, welke opgaven ditmaal in denzelfden trant zijn ingericht als met betrekking tot de oorlogsvloot voorkomen in bijlage G.

Omtrent den toestand van de 15 zeestoomschepen valt aan te teekenen dat de twee oudsten, de *Havik* en de *Zeemeeuw*, sedert 1878 in dienst, nog in betrekkelijk goeden staat verkeeren. Evenwel zou de *Havik*, die in April 1893, wegens scheuren van de hoofdas, te Singapore voorzieningen heeft ondergaan, [2]) spoedig herstellingen ook aan den ketel behoeven. In ouderdom hierop volgen de in 1880 afgeleverde *Arend* en *Valk*. Van deze schepen kwam het eerste, waaraan in het begin van 1893 wegens het aan den grond loopen bij de Aroe-eilanden eenige voorzieningen zijn bewerkstelligd, in December te Soerabaija om belangrijke ketel- en andere herstellingen te ondergaan, terwijl de *Valk* nog in goeden staat verkeerde, ofschoon de buitenhuid boutziek begon te worden. De *Zwaluw* (in 1882 gebouwd) heeft in 1893 kapitale herstellingen ondergaan en tevens een nieuwen ketel gekregen. De *Condor*, in 1885 in dienst gesteld, is — zooals hooger gezegd — sedert medio November 1893 tijdelijk buiten dienst om herstellingen te ondergaan. De sedert 7 à 8 jaren tot gouvernements-stoomschepen vertimmerde voormalige hopperbarges *Gier*, *Albatros* en *Sperwer* kunnen nog goede diensten bewijzen, maar moeten, als zijnde ijzeren schepen (al de andere zeestoomschepen zijn van composite-bouw), ongeveer om de zes maanden dokken en dan tevens meer of minder belangrijke voorzieningen ondergaan aan romp, machinerieën en ketels, welke laatsten de sporen dragen van hun 17-jarigen ouderdom. De *Albatros* zou evenwel binnenkort eene kapitale herstelling behoeven; ter vervanging zal dan kunnen invallen de *Condor*, welker reparatiën in den loop van dit jaar gereed komen. De zes andere zeestoomschepen, namelijk de hooger genoemde *Flamingo*, zoomede de *Pelikaan*, *Zwaan*, *Zeeduif*, *Raaf* en *Reiger*, zijn nog eerst sedert korten of vrij korten tijd in dienst.

Van de 5 rivierstoomschepen zal het oudste — de *Boni*, een reeds in 1855 gebouwd ijzeren raderstoomschip — in September 1894 worden vervangen door het bij het marine-etablissement te Soerabaija in aanbouw zijnde stalen rivierstoomschip, *Barito* gedoopt. De daarop in ouderdom volgende *Singkawang* — in 1876 gebouwd — is kortelings bij gemeld etablissement onderzocht en geen afdoende herstellingen waard geacht. Wegens gebrek aan reserve-rivierschepen werd deze bodem slechts in zoover voorzien dat hij nog hoogstens twee jaren dienst zou kunnen doen. Om dezelfde reden onderging de in 1878 gebouwde *Koetei* gedurende het derde kwartaal 1893 te Soerabaija, na mede geene belangrijke herstellingen waardig te zijn gekeurd, slechts zoodanige voorzieningen dat het schip nog een jaar bruikbaar zal zijn. De *Indragiri*, in welker buitenhuid vervuring zich openbaart, zou eerlang naar Soerabaija opkomen om onderzocht te worden en herstellingen te ondergaan, terwijl de toestand van de *Djambi* — evenals de *Indragiri* in 1881 gebouwd — betrekkelijk goed kan worden genoemd. In de buitenhuid van dit schip, dat kortelings te Pontianak met behulp van Chineesche timmerlieden zoo goed mogelijk voorzieningen heeft ondergaan, begint zich echter insgelijks vervuring te vertoonen. (De vier laatstgenoemde rivierstoomers zijn gekoperde houten bodems.)

De 10 adviesbooten, welke de formatie aanwees, waren allen in dienst, en wel 1 ter Sumatra's Westkust, 1 in de Westerafdeeling van Borneo, 3 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 2 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden en 3 in de residentie Timor. Bovendien waren nog 8 stuks in conservatie, waarvan in 't laatst van Mei jl. 2 zijn bestemd geworden om, met eene militaire bemanning aan boord, dienst te doen bij de scheepsmacht in de wateren van Lombok (verg. noot 3 op blz. 35 hiervóór), terwijl er 2 naar de residentie Menado zouden worden gedirigeerd om tijdelijk den controleur te Bwool en dien te Posso te kunnen dienen als gemeenschapsmiddel te water (verg. blz. 29/30 hiervóór).

Stationneering. Gedurende het tijdvak van 1 April 1893 t/m 31 Maart 1894 hadden de volgende veranderingen plaats in de verdeeling van de gouvernementsstoomschepen over de verschillende gewesten. In de wateren van Atjeh, waar in de eerste helft van April 1893 zich bevonden de *Condor*, de *Albatros* en de *Havik*, verliet de eerste in October 1893 het station om te Soerabaija herstellingen te ondergaan en werd in het begin van December vervangen door de *Zwaluw*, die laatstelijk in het station Amboina dienst had gedaan tijdens de tijdelijke afwezigheid aldaar gedurende Maart/Mei 1893 van de *Arend*, terwijl de *Albatros* in October/November en de *Havik* gedurende Maart/Mei 1893 uit het station afwezig was om respectievelijk te Pinang en te Singapore te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan. Ter Oostkust van Sumatra was tot 12 April 1893 in dienst de *Ternate*, die, toen zij naar Soerabaija werd opgeroepen, voorloopig vervangen werd door de *Gier*, en sedert 28 Mei 1893 definitief door de *Pelikaan*. Voor het station Banka-Billiton bleef de *Gier* aangewezen, die echter tweemaal het station verliet, eerst om — zooals reeds gezegd — ter Sumatra's Oostkust de *Ternate* tijdelijk te vervangen en later (van 8 December 1893 tot 31 Januari 1894) om te Soerabaija te dokken en voorzieningen te ondergaan. In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bleven gestationneerd de *Raaf* en de *Boni*, eerstgenoemd schip echter slechts tot het laatst van Augustus 1893, toen het aan het station werd onttrokken om tot 10 November 1893 voor Soerabaija, Madura, Bezoeki en Pasoeroean dienst te doen, daar het voor genoemde residentiën, met Bali en Lombok, aangewezen stoomschip *Reiger* gedurende dien tijd speciaal in de wateren van laatstgemeld gewest moest worden gebezigd, en daarna werd aangewezen om in het station Amboina de *Arend* af te lossen, die in December opnieuw naar Soerabaija moest opkomen om herstellingen te ondergaan. In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden deed de *Zwaan* en in de residentiën Menado en Ternate respectievelijk de *Zeeduif* en de *Zeemeeuw* onafgebroken dienst, terwijl voor Sumatra's Westkust de *Valk* bleef aangewezen, die echter in October/November 1893 uit het station afwezig was om voorloopig — zoolang de *Zwaluw* niet in de wateren van Atjeh was aangekomen (zie hooger) — aldaar in de plaats van de *Condor* dienst te doen. In de wateren van Oost-Java en Bali en Lombok waren de *Reiger* en de *Pelikaan*, welk laatste schip echter, zooals reeds gezegd, in Mei 1893 naar het station Oostkust van Sumatra werd gezonden om de *Ternate* te vervangen, terwijl in diezelfde

---

[1]) Op de aanschaffing van een nieuw zeestoomschip voor de gouvernementsmarine is gerekend bij de Indische begrooting voor 1894. Ingevolge de op 15 Juni jl. gehouden onderhandsche aanbesteding is de bouw van dat vaartuig, op te leveren in negen maanden, toegewezen aan de Nederlandsche Stoomboot-Maatschappij te Rotterdam als laagste inschrijfster, voor eene som van f 214 800.

[2]) In bijlage G hierachter vindt men opgegeven welke andere gouvernementsstoomschepen in 1893 te Singapore en Pinang dokten en repareerden en hoeveel daarvan de kosten beliepen.

maand de *Sperwer*, na sedert 10 Februari 1893 wegens herstellingen tijdelijk buiten dienst te zijn geweest, weder in dienst gesteld en aangewezen werd om, nevens de *Reiger*, in gezegde wateren dienst te doen. In de residentie Timor, door het vertrek in December 1892 naar de wateren van Bali en Lombok van de *Zwaluw* een tijd lang van een gouvernementsstoomschip ontbloot geweest, kon in Juni 1893 weder over een zoodanig vaartuig (de *Flamingo*) beschikt worden. Voor Riouw bleef bestemd de *Indragiri*, behoudens dat het schip gedurende Mei/Juli 1893 op de Tamiangrivier (residentie Oostkust van Sumatra) tijdelijk moest dienst doen. In April jl. is de *Indragiri* echter naar Soerabaija opgekomen (zie lager). Aan de residentie Palembang werd in Mei 1893 de *Koetei* onttrokken, welk schip, na te Soerabaija voorzieningen te hebben ondergaan, in November 1893 de *Singkawang*, die herstellingen noodig had, in de Westerafdeeling van Borneo moest gaan vervangen, zoodat thans in laatstgenoemd gewest aanwezig zijn de *Djambi* en de *Koetei*; terwijl voor de residentie Palembang werd bestemd de *Singkawang*, welk schip echter, na in de eerste dagen van April jl. het marine-etablissement gerepareerd verlaten te hebben, vooraf naar Riouw is gedirigeerd om aldaar tijdelijk de *Indragiri* te vervangen.

§ 4. *Marine-etablissement te Soerabaija.*

Met ult. Juni 1893, toen de nieuwe ketelmakerij van het marine-etablissement in haar geheel werd in gebruik genomen, kon de overbrenging van de vroegere fabriek voor de marine en het stoomwezen naar bedoeld etablissement als beëindigd worden beschouwd en hield die fabriek derhalve op te bestaan. Het bij het einde van 1892 nog bestaande gedeelte der fabriek werd in Juli 1893 overgegeven aan den dienst der burgerlijke openbare werken. In het oorspronkelijk project der ketelmakerij is tijdens hare inrichting, welke goed voldoet, deze wijziging gebracht dat in het westelijk deel daarvan eene plaats is ingeruimd voor de koperslagerij, hetgeen wenschelijk was om de door die overbrenging vrijkomende werkplaats te kunnen trekken bij de ketelscheepmakerij. In Juli 1893 werd de koperslagerij overgebracht in het nieuwe gebouw en einde 1893 kwam de inrichting ook van deze werkplaats gereed. De verplaatste koperslagerij voldoet eveneens zeer goed, zoowel wat ruimte en inrichting, als wat situatie betreft. Met het afbreken van de loodsen der ketelscheepmakerij — van wier bedenkelijken toestand in het vorig verslag werd melding gemaakt — werd in Augustus 1893 begonnen. Ten einde in het omvangrijke ketelscheepmakersbedrijf stoornis te voorkomen, was het noodig de werkplaats tijdelijk over te brengen naar de galerijen van de groote sleephelling en naar de vroegere koperslagerij. De herstelling van de ketelscheepmakerij, waarmede gepaard gaat eene uitbreiding dier werkplaats en eene herstelling der helling, zal voorzien in eene reeds lang gevoelde behoefte en veel tot eene zuinigere exploitatie en tot eene vluggere aflevering van het in die werkplaats onderhanden zijnde werk bijdragen. De inrichting der smederij, draaierij en bankwerkerij beantwoordt aan het doel. Ook de gieterij blijft goed voldoen. De sloepenmakerij, in welke werkplaats tevens het ambacht der kuiperij wordt uitgeoefend, onderging in 1893 eene aanmerkelijke verbetering door uitbreiding van de werkplaats en door de verlenging van de dwarshelling beoosten die werkplaats. Ook de loodsen, waarin de in conservatie en in voorraad zijnde lichte vaartuigen worden opgeschuurd, ondergingen eene groote verbetering, terwijl de stoomsloepenloods naar de nabijheid van de loodsen der andere lichte vaartuigen werd verplaatst. De kleine helling van aanbouw, benoorden de sloepenmakerij, werd in den loop van 1893 afdoende hersteld en ingericht om zoo noodig er op te kunnen bouwen en herstellen. Den 15den April 1893 werd de spartorpedoboot *Cerberus* voor 't eerst op die helling gehaald voor de conservatie dier boot, en sinds werd deze helling steeds voor hetzelfde doel gebezigd.

In het algemeen kan van de gebouwen en werkplaatsen gezegd worden dat zij in goeden staat zijn. Echter geeft tot bezwaar aanleiding de omstandigheid dat de mast- en ketelbok zich bevindt aan de oostzijde en de nieuwe ketelmakerij aan den westkant van het bassin, waardoor alle transport van stoomketels naar en van de ketelmakerij moet geschieden met de ketelpont, van- of op welke pont de ketels bij een bepaalden waterstand moeten worden verkruid. Er wordt getracht eene inrichting te ontwerpen, die het brengen van stoomketels op en van de ketelpont eenigszins kan vergemakkelijken. Een ander ongerief wordt ondervonden door den grooten afstand, waarop het ijzermagazijn gelegen is van die werkplaatsen, waarin het meeste ijzer enz. wordt verwerkt.

Hoewel, even als vroeger, het grootste gedeelte van de oorlogsvloot zich in de wateren van Atjeh ophield en de daar vertoevende schepen te Pinang en te Singapore dokten en urgente herstellingen ondergingen (zie daaromtrent de opgaven sub I B in bijlage G hierachter), zoo was toch aan het marine-etablissement te Soerabaija gedurende 1893 overvloed van werk; zelfs was het meermalen, vooral bij het vak van stoomwezen, noodig over te werken. Soms echter was dit laatste noodig wegens beperktheid van werklieden-personeel door slechte opkomst of verloop naar elders.

In het laatste halfjaar 1893 ontbraken 2 ingenieurs voor het vak van scheepsbouw en één ingenieur voor het vak van stoomwezen; in de plaats van dezen laatste werd tijdelijk voorzien door detacheering van een officier-machinist der marine. Het denkbeeld is in overweging om in de toekomst, ten einde meer waarborgen te hebben dat steeds over personeel van practische kennis en ervaring ten opzichte van het marine-materieel kunne worden beschikt, bij het marine-etablissement de ingenieurs voor het stoomwezen geheel te doen verdwijnen, tegen detacheering op langen termijn (vijf in plaats van drie jaren) van officieren-machinist der marine. Om ook bij het vak van scheepsbouw te bevorderen dat het deskundige Indische personeel op de hoogte blijve van de practijk, schijnt het aanbeveling te verdienen beurtelings één der aan den Indischen dienst verbonden ingenieurs voor het vak van scheepsbouw naar Nederland te detacheeren. Het maakt nog een punt van overleg met het Indisch Bestuur uit, of de daardoor bij het marine-etablissement openvallende plaats niet zou kunnen worden aangevuld door terug te komen op den maatregel van 1889 (Indisch Staatsblad n°. 50), waarbij een der ingenieurs van scheepsbouw is afgezonderd voor de afdeeling »materieel" van het departement der marine te Batavia. Aan de formatie der vaste beambten bij het marine-etablissement ontbraken op ult. 1893 twee commandeurs en drie vice-commandeurs van scheepsbouw, één baas smid, één onderbaas gieter en één baas ketelmaker. Bestond er bij het vak van scheepsbouw somtijds gebrek aan huistimmerlieden en ketelscheepmakers, ook bij het vak van stoomwezen leverde het verkrijgen van een voldoend aantal geoefende en geschikte werklieden enkele malen moeielijkheid op. Door het in opleiding nemen van jonge werklieden trachtte men hierin zooveel mogelijk te voorzien, doch vaak gingen de aldus opgeleiden, nadat zij zekere bedrevenheid hadden opgedaan, elders werk zoeken. Ook onder de geoefende werklieden waren er velen die aan particuliere of aan landsinrichtingen in de stad Soerabaija de voorkeur gaven, als meer nabij hunne woonplaatsen gelegen, of die door de bij particulieren genoten voorschotten, premiën enz. werden aangelokt. Wijders ging meermalen bekwaam werkliedenpersoneel over naar de ateliers der staatsspoorwegen te Madioen. Voor het vak van uitrusting was, op enkele uitzonderingen na, steeds voldoende volk te verkrijgen.

Met den gezondheidstoestand op en in de nabijheid van het marine-etablissement was het in 1893 niet zoo gunstig gesteld als in 1892. Onder de aan de Oedjoeng wonende inlanders, wier getal door de geheele overbrenging der marine-fabriek in 1893 gaandeweg was toegenomen, lieten zich 239 geneeskundig behandelen, waarvan 136 ter zake van bij den arbeid ontstane verwondingen. Wijders kwamen, zoowel bij het Europeesch als bij het inlandsch personeel, 't meest voor malaria-koortsen, bijna altijd in goedaardigen vorm; voorts maagdarmcatarrhen en bronchitis. Overigens werden 6 choleragevallen, waaronder één bij een Europeaan, en eenige sporadische gevallen van berriberri geconstateerd. Van den desinfectieoven werd dikwijls (vooral in de maanden Juli, Augustus en September) gebruik gemaakt; de kazerne, waarin gedurende de reparatie van het fregat *Atjeh* verschillende choleragevallen waren voorgekomen onder de gedebarkeerde bemanning van dien bodem, werd, nadat de *Atjeh* Soerabaija verlaten had, aan eene flinke zuivering en ontsmetting onderworpen. Uitgenomen ten opzichte van een paar laag gelegen en daardoor vooral in den regentijd erg vochtige woningen, wordt overigens van de woningen op het etablissement getuigd dat zij, uit een hygiënisch oogpunt beschouwd, in bevredigenden toestand verkeeren.

In 1893 zijn bij het vak van scheepsbouw 79 werken en bij het vak van stoomwezen 62 werken onderhanden geweest, en wel voor het auxiliair eskader, respectievelijk voor elk der genoemde vakken 7 en 8, voor de Indische militaire marine 17 en 20, voor de gouvernementsmarine 31 en 17 en voor andere diensttakken enz. 24 en 17. Tot de bedoelde werken behoorden o. a. de volgende: de in Mei 1893 onderhanden genomen aanbouw van het rivier-stoomschip *Barito* der gouvernementsmarine [1]); de in October 1893 begonnen aanbouw van een stalen loodsschoener voor Soerabaija; de voltooide, meerendeels belangrijke, herstellingen aan het pantser-

[1]) Zooals hooger is gezegd (zie vorige blz.), komt dit vaartuig, waarvoor de hier te lande vervaardigde werktuigen en ketel reeds in Indië ontvangen zijn, in het najaar van 1894 gereed.

schip *Prins Hendrik der Nederlanden* en aan de gouvernements-stoomschepen *Zwaluw* en *Sperwer*; de op ult. 1893 nog onderhanden gebleven reparatiën aan de flottieljevaartuigen *Java* en *Bali*; voorts de werkzaamheden aan de tot den dienst der opiumrecherche behoorende stoomschepen *Tagal*, *Argus* en *Cycloop*; de aanmaak van twee distilleertoestellen met evaporator-condensor en stoompomp compleet voor het flottieljevaartuig *Sumbawa* en het gouvernementsstoomschip *Flamingo* en het maken van een stel stoomketels voor het flottieljevaartuig *Makasser*, welke ketels ult. 1893 zoo goed als gereed waren.

Overigens werd nog voldaan aan tal van bestellingen ten behoeve van in dienst zijnde schepen, alsmede reparatiewerk uitgevoerd voor het marine-etablissement en voor verschillende niet tot de marine behoorende dienstt kken.

De beide drijvende ijzeren dokken (het 5000-tons en het 1400-tons dok) waren beiden het geheele jaar door bezet; het eerste telde 513 en het andere 385, of te zamen 898 »dokdagen" (47 voor het auxiliair eskader, 389 voor de Indische militaire marine, 221 voor de gouvernements-marine en 241 voor andere vaartuigen).

Hieronder laat men de over 1893 ontvangen opgaven volgen, in vergelijking gebracht met die over de vier voorafgaande jaren, betreffende den omvang der werkzaamheden, waarbij herinnerd wordt dat de in het staatje nog afzonderlijk genoemde fabriek voor de marine en het stoomwezen sedert 1 Juli 1893 geheel met het marine-etablissement vereenigd is.

JAREN.	Aantal verrichte dagdiensten.		Uitbetaalde arbeidsloonen:			Geldswaarde der verwerkte materialen.	Verbruikte hoeveelheden (in K. G.):		Aantal arbeiders gemiddeld dagelijks te werk (buiten hen die op taak werkten).	Gemiddeld dagloon:	
	door ambachtslieden.	door koelies *a*).	aan taakwerk.	aan daggelden.	Te zamen *b*).		IJzer (bewerkt en onbewerkt).	Steenkolen (waaronder ook smeedkolen en cokes). *c*).		voor ambachtslieden.	voor koelies.
	Marine-etablissement (zonder de marine-fabriek).										
1889 . . .	310 586	131 537	f 90 960	f 300 918	f 391 878	f 329 342	332 966	1 189 190	1474	f 0,74^5	f 0,50
1890 . . .	420 378	215 319	118 573	424 686	543 259	465 459	427 979	2 030 421	2119	0,79	0,43
1891 . . .	382 627	160 786	185 177	410 949	596 126	454 439	771 026	2 766 624	1916	0,83	0,47^5
1892 . . .	442 936	173 380	127 673	*d*) 474 423	602 096	452 601	360 184	2 266 028	1988	0,82^5	0,47
1893 . . .	482 803	195 903	*e*) 146 163	*f*) 516 688	662 851	494 995	528 691	2 692 753	2270	0,82^5	0,43
	Marine-fabriek (sedert 1 Juli 1893 geheel opgeheven).										
1889 . . .	203 396	18 248	. *g*) .	f 199 116	f 199 116	f 102 839	239 086	1 314 062	678	f 0,93	f 0,50
1890 . . .	133 482	32 402	. . . .	124 693	124 693	64 450	330 628	1 030 558	553	0,82^5	0,44
1891 . . .	57 042	13 841	. . . .	65 737	65 737	*h*)	*h*)	*h*)	237	0,94	0,55
1892 . . .	28 603	3 707	. . . .	*i*) 31 225	31 225	23 534	78 492	359 465	108	0,96	0,51
1893 . . .	8 014	2 975	. . . .	*j*) 10 673	10 673	4 741	5 268	126 450	36	1,09	0,54

a) Ook de koelies (waaronder in deze opgaven tevens de politieoppassers en magazijnknechts zijn medegeteld) zijn vrije lieden.

b) Onder de bij het eigenlijke marine-etablissement in de opgegeven vijf jaren uitbetaalde arbeidsloonen was ter zake van overwerk achtereenvolgens begrepen f 2606, f 11 077, f 11 206, f 21 996 en f 22 243.

c) Hieronder is niet begrepen het kolenverbruik der baggervloot.

d) Hieronder begrepen f 6152 voor aankoop van materialen, enz.

e) Hieronder begrepen f 259 voor het opmaken van bamboehoeden voor Europeesche schepelingen.

f) Hieronder begrepen f 10 825 voor aankoop van materialen, enz.

g) Bij de marine-fabriek placht niet op taak te worden gewerkt.

h) Niet of niet afzonderlijk opgegeven.

i) Hieronder begrepen f 59 voor verlichtingskosten van het fabrieksterrein.

j) Hieronder f 33 als boven en f 279 aan overwerkgeld.

De proefnemingen met allerlei houtsoorten, afkomstig uit verschillende deelen van den Archipel, ten doel hebbende na te gaan in hoever zij geschikt zijn ter vervanging van het grenenhout voor rondhouten, werden ook in 1893 voortgezet. Tot nog toe kan echter van geen enkele soort met zekerheid gezegd worden of zij geschikt is of niet. Een drietal soorten, die het grenenhout zouden kunnen vervangen wat gewicht en sterkte aangaat, zullen, zoodra zich de gelegenheid er toe voordoet, ook beproefd worden op duurzaamheid.

§ 5. *Speciale diensten onder beheer van het departement der marine.*

Kustverlichting, bebakening en loodswezen. De verlichting in Straat Banka werd voltooid door de ontsteking op 16 Augustus 1893 van het kustlicht der 2de orde op het westelijkste der Nangka-eilanden.

Ook de bouw van het bakenlicht op Dajang-Dajangan (Straat Makasser) kwam gereed, zoodat dit den 20sten November 1893 kon ontstoken worden.

Ten gevolge van eene aardbeving kon in het begin van Augustus 1893 het lichttoestel van het schitter-kustlicht der 1ste orde op Poeloe Bodjo in Straat Siberoet (tusschen de Batoe- en de Mentawei eilanden ten westen van Sumatra) geen dienst meer doen. Zonder verwijl werd de noodige voorziening aangebracht, zoodat reeds spoedig op Poeloe Bodjo eerst een zwak vast licht, doch op 1 September weder het gewone schitterlicht kon branden.

Ook het kustlicht op Poeloe Pandan in het vaarwater naar Padang ondervond de nadeelige werking van dezelfde aardbeving, waardoor de voet van den diensttafel scheurde; door het aanbrengen van stutten werd dit gebrek hersteld.

In de residentie Oostkust van Sumatra werden den 1sten Juli 1893 gebluscht de oeverlichten te Serdang en Padang, omdat de vaart op de gelijknamige rivieren bijna geheel had opgehouden; voorts werden van het oeverlicht aan de monding der Langkat-rivier de roode schermglazen weggenomen, wat uit een oogpunt van zichtbaarheid wenschelijk was, nu — door de plaatsing van het gas-lichtschip nabij den ingang der Deli-rivier — verwarring met het Deli-havenlicht niet meer mogelijk was.

Omtrent bedoeld lichtschip werden geene, omtrent de gasboeien in de vaarwaters, leidende naar de reede van Soerabaija, slechts zeer enkele klachten vernomen; het flikkertoestel, op één der boeien van die vaarwaters geplaatst, werkte niet altijd even regelmatig wat den duur der verduistering en der schitteringen aangaat.

In verband met de nieuw bijgekomen kustlichten op Poeloe Nangka en Dajang Dajangan (zie hooger) onderging de formatie van het bij de kustlichten geplaatste personeel de noodige uitbreiding (Indisch Staatsblad 1893 n°. 150 en 275). Over den gezondheidstoestand op de lichtstations viel niet te klagen.

Als een gevolg van de verlegging van den telegraafkabel in Straat Soenda in Januari jl. werd op den 11den dier maand gebluscht het op eenigen afstand ten noorden van den kustlichttoren op Java's Vierde Punt geplaatste telegraaflicht, dat den

sector aangaf waarin niet mocht geankerd worden. [1])

De bebakening werd uitgebreid met die van de reede te Poeloe Raija (Westkust van Atjeh), terwijl de monding der Koeteirivier (Oostkust van Borneo) bebakend werd door den sultan van dat rijk, wien daarvoor het noodige baken-materieel in bruikleen werd verstrekt. Verder werden twee vaste bakens opgericht in het vaarwater, leidende naar de baai van Benoa (Bali), en een ijzeren baak met bol op het Bajam-rif (reede Natal ter Sumatra's Westkust).

Aan de monding der Joana-rivier (noordkust van Java) werd een merkpaal geplaatst.

Ter Sumatra's Oostkust werd in de Panei-rivier, ter plaatse waar zich eene geul van meer diepte had gevormd, dit nieuwe vaarwater bebakend en daarentegen de bebakening der oude geul weggenomen. Tot opheffing van de paalbebakening der Baballan-geul in datzelfde gewest werd overgegaan, omdat de vaart in die geul sterk verminderd was.

Hoogstwaarschijnlijk zou in 1894 ten opzichte van de vaarwaters leidende naar de reede van Soerabaija een begin kunnen worden gemaakt met het navolgen in Nederlandsch-Indië, wat den vorm der bakenmerken betreft, van de regelen daarvoor aangenomen bij de internationale maritieme conferentie in 1889 te Washington gehouden.

Omtrent het loodswezen kan weder vermeld worden dat deze diensttak weinig reden tot klachten opleverde, en dat het voltallig houden van het personeel geen moeielijkheden veroorzaakte. Het loodspersoneel had in 1893 weinig met ziekten te kampen.

In verband met den ongunstigen toestand van den houten loodsschoener te Soerabaija werd op het marine-etablissement aldaar een stalen loodsschoener op stapel gezet, waarvoor f 44 951 werd toegestaan. De oplevering daarvan werd nog in de eerste helft van 1894 tegemoetgezien.

Ten behoeve van den loodsdienst in de Emmahaven (nabij Padang) werd het stoomscheepje *Marie* van den dienst der havenwerken overgenomen en het voor dat vaartuig noodige personeel voorloopig op tijdelijken voet aangesteld.

Aan loodsgelden werden in de laatstverloopen drie jaren de volgende sommen ontvangen.

	1891.	1892.	1893.
Soerabaija (met Grissee) . . . . f	165 246	f 157 746	f 172 629
Banjoewangi.	4 768	6 083	4 410
Tjilatjap	12 560	12 722	15 469
Tandjong Priok.	27 725	25 730	25 289

Haveninrichtingen. Behalve hetgeen ter zake van loodsgelden (zie de voorgaande rubriek) te Tandjong Priok (haven van Batavia) werd geïnd, werden in 1893 aldaar nog de volgende met de scheepvaart in verband staande ontvangsten gedaan, als: wegens kaaigelden (voor het meren aan de kaaimuren der binnenhaven) f 59 365 (in 1891 f 58 445 en in 1892 f 53 899); aan steigergelden (voor het meren aan de steigers der binnenhaven), zoomede aan huur voor het opslaan van steenkolen aan het oosterboord der haven (onder de werking van het met 1 Januari 1893 ingevoerde gewijzigd tarief in Indisch Staatsblad 1892 n°. 271) f 52 406, tegen in 1892 f 84 033 (verbeterde opgaaf) en f 43 823 (gedurende de tweede helft van 1891), en eindelijk aan retributie voor het verstrekken van artesisch water aan de schepen f 1243, tegen f 6169 gedurende de laatste elf maanden van 1892. Deze met 1 Februari 1892 ingevoerde heffing is met 1 Maart 1894 (Indisch Staatsblad n°. 56) verminderd. Ook voor de Emmahaven (haven van Padang) is sedert 1 Februari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 23) dergelijke heffing ingevoerd.

Met betrekking tot het vervullen van de functiën van havenmeester te Anjer (Bantam) werd bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 268 eene nieuwe voorziening getroffen, terwijl op eenige plaatsen, waar tot dusver geen beheerder van den havendienst was aangesteld, de aldaar of in de nabijheid gevestigde Europeesche ambtenaren van het binnenlandsch bestuur als fungeerende havenmeesters werden aangewezen, namelijk te Telok Semawé, Sabang (Poeloe Weh) en Poeloe Raija in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden, zoomede te Bintoehan in de residentie Benkoelen (Indisch Staatsblad 1893 n°s. 135 en 294).

Bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 193 werden de grenzen bepaald van de reede van Gorontalo (residentie Menado), bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 288 die van de reeden der reeds genoemde drie Atjehsche havenplaatsen, en bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 66 die van de reeden van Boeleleng en Temoekoes in de afdeeling Boeleleng op Bali, terwijl bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 220 in het vroeger voor Makasser (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) ten aanzien van de reede-begrenzing verordende, wijziging werd gebracht.

Als beschikkingen van algemeenen aard verdienen onder dit hoofd nog vermelding:

het voorschrift (Indisch Staatsblad 1893 n°. 266 en 1894 n°. 65) dat van 1 Juli 1894 af uit eene Nederlandsch-Indische haven geen schip, wanneer het meer dan 200 inlandsche passagiers aan boord heeft, mag vertrekken naar eene haven buiten Nederlandsch-Indië elders dan in de Straits-Settlements, tenzij zich aan boord bevindt een voor de reis verbonden dienstdoend geneesheer, die volgens de Nederlandsche of Nederlandsch-Indische wet bevoegd is tot het uitoefenen van de praktijk, zijnde omtrent dit laatste punt eene afwijking toegelaten, voor zooveel betreft den geneesheer, te voeren door uit Nederlandsch-Indische havens naar Duitsch- of Engelsch Nieuw-Guinea, dan wel naar Australie vertrekkende schepen;

zoomede de regelingen, vervat in Indisch Staatsblad 1894 n°. 49, strekkende ter uitvoering alsnog van art. 4 der ordonnantie in Indisch Staatsblad 1890 n°. 161, betreffende het toezicht op het vervoer van personen en goederen door middel van stoomschepen, voor zooveel aangaat de eischen, waaraan o. a. machinisten en machinedrijvers, varende op tot passagiersvervoer bestemde Nederlandsch-Indische stoomschepen moeten voldoen, tegen welke eischen, zooals zij laatstelijk, ingaande met 1 Juli 1895, waren geregeld in September 1892 (Indisch Staatsblad n°. 208), van de zijde van een paar lichamen, die in Indië schepen in de vaart hadden, bezwaren waren ingebracht (verg. vorig verslag blz. 272), aan welke bezwaren door de thans vastgestelde nieuwe bepalingen is tegemoet gekomen.

Hydrographische dienst. Het opnemings-(stoom-)vaartuig *Banda* zette de opnemingen van de Kleine Paternoster-eilanden in Straat Makasser voort. In 't laatst van October 1893 werden deze werkzaamheden voorloopig gestaakt en vertrok de *Banda* naar de Aroe-eilanden (residentie Amboina), ten einde eene vluchtige opneming te verrichten van de riffen langs de Oostkust van die eilanden [2]). De opnemings-(zeil-)vaartuigen *Blommendal* en *Melvill van Carnbée* vervolgden de opnemingen ter Oostkust van Sumatra. Door beide vaartuigen werd eenmaal te Singapore gedokt. Omtrent het aantal dagen door elk der drie vaartuigen gedurende 1893 op het opnemingsterrein doorgebracht, en hoeveel dagen daarvan als eigenlijke werkdagen konden worden benuttigd, zijn geen volledige opgaven ontvangen.

Door den zeeofficier voor astronomische plaatsbepalingen werden, na de in 't vorig verslag (blz. 29/30) meer uitvoerig besproken waarnemingen op de zuidkust van Nieuw-Guinea nabij den 141sten lengtegraad, eenige secundaire punten bepaald op Boeroe, Amblau, Amboina, Haroekoe, Saparoea, Noessalaut, in Straat Manipa en op het westelijk gedeelte van Ceram, en vervolgens begonnen met het becijferen van die waarnemingen (in 't geheel waren op de tochten in de Molukken, waartoe gebruik werd gemaakt van de reizen die het gouvernements-stoomschip *Zwaluw* had te doen, 71 secundaire punten bepaald). In September 1893 werd door bedoelde zeeofficier met het gouvernements-stoomschip *Flamingo* eene reis ondernomen ter bepaling van eenige hoofdpunten benoorden en bewesten Timor (in 't geheel werden aldaar p. m. een 20-tal hoofdpunten bepaald). In 't laatst van November te Batavia teruggekeerd, hervatte meerbedoelde officier de becijfering der in de Molukken gedane observatiën.

In April jl. is dezerzijds aan de Indische Regeering medegedeeld dat er geen voldoende aanleiding meer wordt gevonden om voor de hierbedoelde taak bij voortduring een specialen titularis te bestemmen. Derhalve zal na afloop, in dit jaar, van den detacheeringstermijn van hooger bedoelden zeeofficier zijne plaats niet meer door een ander worden ingenomen. De ondervinding toch heeft geleerd dat het voortdurend doen van plaatsbepalingen de beschikking zou vorderen van een daarvoor aan te wijzen afzonderlijk stoomschip, terwijl het directe nut, dat van de te verrichten plaatsbepalingen zou verkregen worden tot verbetering van de kaarten van die gedeelten van den Archipel, die nog geruimen tijd buiten hydrographische opnemingen zullen moeten blijven, geacht werd niet op te wegen tegen de kosten. Mochten af en toe astronomische plaatsbepalingen noodig blijken voor den ongestoorden voortgang van de werkzaamheden der opnemingsvaartuigen, dan zou er op gerekend worden dat de commandeerende officier van een dier vaartuigen met zoodanige taak kunne worden belast.

[1]) Tevens werden, als overbodig geworden, weggenomen de beide telegraafboeien nabij Anjer; hetzelfde was ook het geval met de beide tonnen in de Lampong-baai nabij Kalianda en Tjanté.

[2]) Afgescheiden van zijne hoofdtaak heeft de commandant van de *Banda* mede te waken tegen onwettige exploitatie der binnen het territoriaal zeegebied gelegen parelbanken.

Bij het hydrographisch bureau te Batavia werden in 1893 uitgegeven de volgende zeekaarten en plannen, als: Zuidelijk gedeelte Chineesche Zee, blad I; — Oostkust Celebes, blad I; — Noordelijk gedeelte Sumatra; — Noordwestkust Sumatra (van Roesa tot bocht Pedir); — Noordkust Sumatra (van bocht Pedir tot Diamantpunt); — Noordoostkust Sumatra (Diamantpunt tot hoek Tamiang); — Plannen en ankerplaatsen Kleine Soenda-eilanden, blad II; — Sumatra's Oostkust (monden der Koealoe- en Paneirivieren; — en Borneo Zuidoostkust (Straat Laut). De meesten dezer kaarten waren nieuwe uitgaven. Van een 6-tal kaarten was het lithographeeren onderhanden, terwijl een 3-tal daartoe in manuscript gereed lagen. Op enkele zeekaarten werden bij het bureau belangrijke verbeteringen aangebracht. Een nieuwe catalogus van zeekaarten en gidsen voor den Nederlandsch-Indischen Archipel werd samengesteld en uitgegeven, en een Gids vervaardigd voor het bevaren van de kusten van Atjeh. Overigens werden door voormeld bureau 5 » Hydrographische mededeelingen" en 38 » Berichten aan zeevarenden", betrekking hebbende tot den Nederlandsch-Indischen Archipel verspreid. Bij hetzelve kwamen 8 door oorlogsschepen en 7 door gouvernementsstoomschepen vervaardigde zeekaarten (meerendeels schetskaarten) in. De onderdepôts van zeekaarten en gidsen (5 op Java en 8 in de buitenbezittingen) werden door het aan het hydrographisch bureau verbonden hoofddepôt steeds van de nieuwste kaarten en gidsen voorzien. Tegen f 4801 in 1892, werd in 1893 wegens verkoop van zeekaarten en gidsen ontvangen f 4367.

Overeenkomstig het plan, ontwikkeld op blz. 39/42 van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1894 zijn in de jongst verloopen maanden de noodige voorzieningen getroffen om in het vervolg, zooals vóór 1877 reeds gedurende korten tijd het geval is geweest, het samenstellen en uitgeven van de Indische zeekaarten weder hier te lande te doen geschieden, hetgeen aanbeveling verdient èn uit het oogpunt van bezuiniging èn ter bevordering van eene spoediger benuttiging van het voorhanden materiaal (vooral doordien hier te lande het lithographeeren en drukken aan de particuliere nijverheid kan worden toevertrouwd), terwijl de bezwaren konden worden ontgaan, die indertijd van de bestendiging der overbrenging herwaarts deden afzien. Hier te lande is nu, ingevolge Koninklijk besluit dd. 17 Maart 1894 n°. 25, ten laste van de Indische begrooting, ingesteld een bureau voor de Indische hydrographie, dat is toegevoegd aan het hydrographisch bureau bij het Departement van Marine in Nederland, en aan het hoofd waarvan een zeeofficier is geplaatst (Koninklijk besluit dd. 30 Maart 1894 n°. 30), die met den titel van sous-chef in de formatie van het vereenigd bureau is opgenomen. Voorts zullen voor den eigenlijken hydrographischen arbeid bij het nieuw ingestelde bureau geleidelijk worden werkzaam gesteld (gedetacheerd) een drietal daartoe door den Minister van Marine aan te wijzen actief dienende zeeofficieren. Vooralsnog, en wel van 1 Juli 1894 af, is in één dezer plaatsen voorzien, terwijl inmiddels, gerekend van 15 Mei te voren, bij beschikking van den Minister van Koloniën, na overleg met dien van Marine, tijdelijk zijn aangesteld een teekenaar-cartograaf en twee schrijvers. Door den Gouverneur-Generaal is reeds het noodige geregeld (besluit dd. 15 Juni 1894 n°. 10) nopens de wijze van overbrenging herwaarts van het te Batavia voorhanden hydrographisch archief welke overbrenging (waarbij een door den chef der hydrographie hier te lande ontworpen leidraad zal worden gevolgd) wellicht nog in dit jaar zal kunnen zijn afgeloopen. In verband echter met de aan die overbrenging verbonden werkzaamheden kan het tijdstip voor de opheffing van het hydrographisch bureau bij het departement der marine te Batavia eerst later worden bepaald, als wanneer ook het beheer en de inrichting te regelen zullen zijn van het na die opheffing te Batavia te vestigen kaartendepôt. Aan eene daarvoor nader aan te wijzen afdeeling van bedoeld departement zullen dan worden opgedragen de werkzaamheden, verbonden aan het opstellen en bekend maken van de » Berichten aan zeevarenden".

§ 6. *Verrichtingen der zeemacht.*

De toestand in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden hield nog steeds een groot gedeelte der actieve oorlogsvloot aan de kusten van Atjeh gebonden. De taak der bedoelde, thans nog uit 13 oorlogsbodems bestaande, scheepsmacht bestond in het verrichten van den stationsdienst ter reede Olehleh en het bewaken der kusten, waartoe hoofdzakelijk behoorde het handhaven van de bepalingen der scheepvaartregeling en het tegengaan van de visscherij en van den in- en uitvoer op die kuststaatjes, die alsnog gesloten werden gehouden. Wat het laatste gedeelte dier taak betreft, zoo strekte deze zich ook uit tot het in Februari 1893 gesloten kustgebied der residentie Sumatra's Oostkust, namelijk van het gedeelte, dat zich van de zuidelijke grens van Atjeh tot aan de Tamiang-rivier [1]) uitstrekt. Ter Noordkust van Atjeh viel voor de marine weinig belangrijks voor; de bewakingsdienst werd daar echter eenigermate bemoeielijkt door het groote aantal geringe overtredingen, welke prauwen van bevriende staatjes, gewoonlijk uit onwetendheid, pleegden. Op de Westkust moest te Melaboeh het geschut van de daar gestationneerde oorlogsbodems herhaaldelijk assisteeren bij het verjagen der in de nabijheid van onze vestiging zich ophoudende vijanden. Eene op brandwacht liggende stoomsloep had op 30 December uit eene der vijandelijke versterkingen nabij Melaboeh een hevig geweervuur te doorstaan, waardoor zij 2 gewonden kreeg, van wie één kort daarna overleed.

De tot het smaldeel in de Atjehsche wateren behoorende flottieljevaartuigen *Sumbawa* en *Madura* werden tijdelijk voor diensten elders gebezigd; zie het daaromtrent medegedeelde op blz. 53 hiervóór.

De taak der scheepsmacht in de wateren van Bali en Lombok bleef gedurende 1893 van gelijken aard als in 't vorig verslag vermeld. Wat onze betrekkingen tot Lombok betreft, zij verwezen naar de mededeelingen in hoofdstuk C § 20 van dit verslag. Op blz. 54 hiervóór is reeds vermeld dat bedoelde divisie, in verband met de uitbreiding van haren werkkring tot onze oostelijke grenswateren in 't algemeen, in November 1893 den naam heeft gekregen van » scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo", met behoud van Makasser als hoofdstation, en dat van toen af daaronder ook viel het maritiem toezicht in de territoriale wateren nabij de Aroe-eilanden en Nieuw-Guinea tegen het zonder vergunning uitoefenen van de parelvisscherij aldaar.

F. Rechtswezen.

§ 1. *Rechterlijke macht.*

Herziening van het reglement op de rechterlijke organisatie. De voorstellen bedoeld op blz. 50 van het verslag van 1892, zijn in het begin van 1894 van het Hooggerechtshof terug ontvangen en waren, bij de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor deze paragraaf, bij de Indische Regeering in onderzoek.

Raden van Justitie. Ter behoorlijke behandeling van eene omvangrijke en gewichtige strafzaak, bij den raad van justitie te Makasser aanhangig gemaakt, werd bij wijze van tijdelijken maatregel, onder nadere en sedert verkregen Koninklijke goedkeuring, het personeel van genoemden raad met een buitengewoon lid vermeerderd (Indisch Staatsblad 1893 n°. 249 en 1894 n°. 50).

Inlandsche rechtbanken. Ook in het afgeloopen jaar (zie vorig verslag blz. 53) bleek bij eenige landraden op Java en Madura, ter opruiming van achterstand, de aanstelling van een buitengewoon voorzitter noodig, zoomede tijdelijke versterking van het griffiepersoneel en verhooging van het organiek bedrag voor schrijfloonen. Met den directeur van justitie is de Indische Regeering in overleg getreden om, door vereenvoudiging van de werkzaamheden bij de landraden, het ontstaan van achterstand voor het vervolg te voorkomen.

Aan een drietal landraadvoorzitters, zoomede aan een buitengewoon landraadvoorzitter werd, om bijzondere redenen, door den Gouverneur-Generaal vergunning verleend tijdelijk buiten de hun aangewezen standplaats verblijf te houden.

Aan den inlandschen officier van justitie bij den landraad te Kraksaän (residentie Probolinggo), zoomede aan dien in het regentschap Toeban (residentie Rembang) werd tijdelijk een tweede adjunct-djaksa, aan dien in het regentschap Cheribon een tweede adjunct-hoofddjaksa, en aan dien bij den landraad te Djember (residentie Bezoeki) een adjunct-djaksa toegevoegd. Na reeds eenmaal te zijn verlengd, werd de termijn, waarvoor bij den inlandschen officier van justitie in het regentschap Poerbolinggo (residentie Banjoemas) [2]) een adjunct-djaksa, zoomede bij dien in het regentschap Banggkallan (Madura) een tweede adjunct-djaksa benevens een schrijver was toegevoegd (zie vorig verslag blz. 54), nader verlengd. Nadat de daarvoor op de begrooting voor 1894 uitgetrokken sommen

[1]) Ook nam de marine een belangrijk aandeel aan de krijgsbedrijven op en nabij de Tamiang-rivier. Daarover is reeds gehandeld in 't vorig verslag, blz. 15/17, zoomede op blz. 19/22 hiervóór.

[2]) In het vorig verslag (blz. 54) werd abusievelijk opgegeven het regentschap Probolinggo (residentie Probolinggo).

waren toegestaan, werd overgegaan tot de definitieve indienststelling van een inlandschen officier van justitie benevens een schrijver in het regentschap Ngawi (residentie Madioen) en van een tweeden inlandschen officier van justitie en twee schrijvers in het regentschap Magelang (residentie Kadoe).

Presentiegeld aan leden van inlandsche rechtbanken; bijzondere onderscheidingen. Aan drie bij den landraad en de rechtbank van omgang te Toeban tijdelijk aangestelde, niet in gouvernements dienst zijnde leden werd voor het bijwonen van elke zitting van een der genoemde rechtbanken eene geldelijke schadeloosstelling toegestaan.

Aan den adjunct-hoofddjaksa in het regentschap Soerabaija werd in het afgeloopen jaar de zilveren medaille voor burgerlijke verdiensten toegekend.

Priesterraden en panghoeloe's. Werd reeds vroeger (zie het verslag van 1892, blz. 50/51) als regel aangenomen om op voordrachten voor de vervulling eener opengevallen plaats van hoofdpanghoeloe, panghoeloe of lid van een priesterraad, zooveel mogelijk, vooraf het gevoelen van den adviseur voor Oostersche talen en het Mohammedaansch recht dr. C. SNOUCK HURGRONJE in te winnen, in Januari 1894 zijn, ten einde meer waarborgen voor eene goede vervulling van bovenbedoelde ambten te kunnen verkrijgen, aan de hoofden van gewestelijk bestuur door de Indische Regeering verschillende wenken gegeven, welker inachtneming zij bij de beslissing omtrent de voorziening in bestaande vacatures van panghoeloe's, zoomede bij het doen van voordrachten voor de benoeming tot hoofdpanghoeloe of lid van een priesterraad, noodig acht. O. a. werd het wenschelijk geoordeeld om telkens, wanneer een adjunct-hoofdpanghoeloe of adjunct-panghoeloe voor bevordering in aanmerking werd gebracht, omtrent dien persoon vooraf het gevoelen van den voorzitter van den landraad in te winnen.

Bij den landraad te Toeban werden in het afgeloopen jaar tijdelijk twee adjunct-panghoeloe's in dienst gesteld. De blijkens het vorig verslag (blz. 54) voorgenomen definitieve indienststelling van een panghoeloe bij den landraad te Bekassi (residentie Batavia), tegen gelijktijdige intrekking van het ambt van adjunct-panghoeloe te Pamalang (Tagal), heeft plaats gehad bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 26.

Sedert is aan de Indische Regeering in overweging gegeven om, ter besparing van uitgaven, op plaatsen waar naast een hoofdpanghoeloe of panghoeloe een van landswege bezoldigde adjunct-hoofdpanghoeloe of adjunct-panghoeloe is bescheiden, laatstgenoemde betrekking op te heffen, en aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura, ieder voor zooveel de hoofdplaats van zijn gewest betreft, de bevoegdheid toe te kennen om, zoo noodig, aan den aldaar bescheiden hoofdpanghoeloe of panghoeloe een adjunct buiten bezwaar van den lande toe te voegen.

Opdracht van politierechtspraak aan controleurs bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura. Over de uitvoering, te geven aan het in 't vorig verslag (blz. 54) vermelde Koninklijk besluit dd. 10 December 1892 n°. 48 betreffende het hier genoemde onderwerp, wordt in Indië nog van gedachten gewisseld. Laatstelijk (April jl.) is ter zake het gevoelen van het Hooggerechtshof gevraagd. Vandaar dat nog niet is overgegaan tot de afkondiging van het Koninklijk besluit in het Indisch Staatsblad.

§ 2. *Rechtswezen in het algemeen.*

Wetgeving voor inlanders. Op eenige door de staatscommissie voor de herziening der Indische wetgeving op privaatrechtelijk gebied ontworpen verordeningen, is de Indische Regeering gehoord, wier opmerkingen in April jl. aan de staatscommissie zijn medegedeeld, met verzoek daaromtrent te dienen van advies. Omtrent enkele dier ontwerpen is dat advies ontvangen, zoodat die thans in behandeling zijn genomen. Mede werd van de staatscommissie ontvangen een advies aangaande een uit Indië ontvangen voorstel betreffende de tenuitvoerlegging van vonnissen van landraden en residentiegerechten in burgerlijke zaken gewezen. Ook dit is in behandeling.

Een voorstel van den gouverneur van Sumatra's Westkust, om in het belang van de rechtspraak tot eene codificatie van de Menangkabausche adat over te gaan, meende de Indische Regeering buiten behandeling te moeten laten, omdat het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië dergelijke codificatie's niet kent en dus geen bevoegdheid zoude bestaan, om aan het gecodificeerde rechtsgeldigheid toe te kennen.

Rechtswezen in de Vorstenlanden op Java. Thans zijn door den directeur van justitie voorstellen ingediend tot herziening van het rechtswezen in de residentie Djokjokarta (zie blz. 54 van het vorig verslag).

Rechtswezen in het gouvernement Sumatra's Westkust. De bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 119 gebrachte wijziging in de administratieve indeeling van een paar onderafdeelingen der afdeeling Tanah Datar (residentie Padangsche Bovenlanden) en de verlegging van den bestuurszetel in eene dier onderafdeelingen, van Sidjoendjoeng naar Sawah Loento, bij die gelegenheid mede verordend, maakten nadere wijziging noodig van de ordonnantie van 21 November 1891 (Indisch Staatsblad n°. 239), strekkende om uitvoering te geven aan eenige voorschriften van het reglement tot regeling van het rechtswezen in het gouvernement Sumatra's Westkust. Die nadere wijzigingen werden uitgevaardigd bij ordonnantie van 11 Juni 1894 (Indisch Staatsblad n°. 120).

Rechtswezen in Atjeh en onderhoorigheden. Naar aanleiding van de door de Indische Regeering genomen maatregelen met betrekking tot de indienststelling van het benoodigd civiel personeel in voornoemd gewest (zie het vorig verslag blz. 5), werd bij besluit van 13 November 1893 n°. 9 (Indisch Staatsblad n°. 283) met intrekking van art. 2 van het besluit van 14 Maart 1881 n°. 1 (Indisch Staatsblad n°. 85) bepaald, dat de magistratuur wordt uitgeoefend: in de afdeeling Groot-Atjeh, met uitzondering van het gebied buiten de postenlinie en van het eiland Weh, door den assistent-resident dier afdeeling, op het eiland Weh door den controleur aldaar en in de Onderhoorigheden door de hoofden van plaatselijk bestuur op de zeeposten, ieder binnen de grenzen van het gebied, waarover hem het bestuur is of wordt opgedragen.

Rechtswezen in de residentie Palembang. Met het oog op de trage afdoening door de rapats van overtredingen gepleegd door inlanders, niet tot de inheemsche bevolking buiten de hoofdplaats behoorende, bleek eene wijziging van de bepalingen op het rechtswezen in deze residentie (Indisch Staatsblad 1878 n°. 14 en 1886 n°. 146) wenschelijk.

De betrekkelijke voorstellen, waarop reeds gedoeld werd in het verslag van 1892, blz. 241, zijn in behandeling.

Rechtswezen in de residentie Westerafdeeling van Borneo. In verband met eene reeds in beginsel goedgekeurde wijziging van de administratieve indeeling van dit gewest, zal de landraad te Singkawang kunnen vervallen door insmelting van het rechtsgebied van dat college bij dat van den landraad te Sambas. Hiertoe is onlangs door het Opperbestuur machtiging verleend.

Rechtswezen in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Bij de ordonnantie van 7 Maart 1894 (Indisch Staatsblad n°. 74) is uitvoering gegeven aan de verleende Koninklijke machtiging tot wijziging van de artt. 7 en 16 van het reglement op het rechtswezen in de bovengenoemde residentie (Indisch Staatsblad 1880, n°. 55) in dien zin, dat de afdeeling Koetei en de noordoostkust van Borneo niet langer behoort tot het rechtsgebied van den landraad te Bandjermasin, maar tot dat van een in gemelde afdeeling op te richten landraad.

Rechtswezen in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden. Bij het in § 1 van dit hoofdstuk reeds aangehaald Indisch Staatsblad 1893 n°. 249, strekkende tot tijdelijke uitbreiding van het personeel van den raad van justitie te Makasser, werd tevens art. 37 van het reglement op het rechtswezen in voornoemd gewest (Indisch Staatsblad 1882 n°. 22) aangevuld met eene bepaling, krachtens welke de president van gemeld rechtscollege voortaan de bevoegdheid heeft om, in zaken van veel gewicht en grooten omvang, één of meer raadsleden boven het bepaalde getal als bijzitters aan te wijzen, welke bij de behandeling der zaak tegenwoordig zijn, doch niet medewerken tot het wijzen van het vonnis, dan alleen ter vervanging van die raadsleden, het gewone getal uitmakende, welke mochten verhinderd zijn daaraan deel te nemen.

In verband met de verandering van standplaats van den assistent-resident der Oosterdistricten van genoemd gewest (Indisch Staatsblad 1893 n°. 208) werd de zetel van den landraad, waarvan het rechtsgebied zich uitstrekt over gemelde afdeeling, met uitzondering van de onderafdeelingen Kadjang, Bikeroe en Boelekomba (zie art. 5 van het Indisch Staatsblad 1882 n°. 23), van Balangnipa verlegd naar Sindjai (Indisch Staatsblad 1893 n°. 284; zie ook Indisch Staatsblad 1894 n°. 30).

Rechtswezen in de residentie Ternate. Bij de ordonnantie van 4 November 1893 (Indisch Staatsblad n°. 277) zijn een paar in het reglement op het rechtswezen in voornoemd gewest voorkomende onjuistheden hersteld.

Toepasselijkverklaring van de Europeesche wetgeving op de vreemde oosterlingen. Als tijdstip van inwerkingtreding der in 't vorig verslag (blz. 55) bedoelde nieuwe bepalingen omtrent den rechtstoestand der Chineezen op Java en Madura (Indisch Staatsblad 1892 n°. 238) was bij art. 108 dier bepalingen 1 Januari 1894 aangenomen. Bij ordonnantie van 17 November 1893 (Indisch Staatsblad n°. 286) is echter dit tijdstip verdaagd, uit overweging dat men zich ten aanzien van de oplossing van dit vraagstuk op een verkeerden weg bevond, en ten slotte de onuitvoerbaarheid is gebleken van de uitgevaardigde bepalingen. Nader werd in Indië geoordeeld dat het meer aanbeveling verdiende zich te bepalen tot eene ampliatie van Indisch Staatsblad 1855 n°. 79 op enkele aangeduide punten, waartoe van den directeur van justitie voorstellen zijn gevraagd. Intusschen werd de staatscommissie tot herziening van de Indische wetgeving op privaatrechtelijk gebied met de bezwaren van de Indische Regeering in kennis gesteld en ter zake gehoord. Dit onderwerp is nog in behandeling.

Rechtspersoonlijkheid van vereenigingen. In 1893 werden in Indië, op den voet van het Koninklijk besluit van 28 Maart 1870 n°. 2 (Indisch Staatsblad n°. 64) als rechtspersoon erkend 7 voor onbepaalden tijd, 2 voor 30 jaren, en 31 voor minder dan 30 jaren aangegane vereenigingen. Van deze 40 vereenigingen waren er 18 door Chineezen opgericht, deels van godsdienstigen, deels van liefdadigen aard, deels ook de stichting van een begrafenisfonds beoogende [1]. Onder de 22 andere in 1893 erkende vereenigingen waren er 3, welke het stichten van eene Fröbelschool (te Pekalongan, Cheribon en Salatiga) beoogden, 4 gevestigd te Bandong, Japara, Djokjokarta en Soerakarta, ook reeds genoemd op blz. 236 van 't vorig verslag, welke zich de veredeling van het paardenras ten doel stelden, 2 andere vereenigingen waren leesgezelschappen (te Pasoeroean en Madioen), 3 waren schiet- of sportvereenigingen en 4 waren societeiten voor gezellig verkeer. Tot de overige 6 nieuwe vereenigingen (zie hare statuten in de Javasche Courant van 1893 n°s. 32, 26, 29, 43, 47 en 60) behoorden: een begrafenisfonds te Batavia, »de Tentoonstelling te Pasoeroean van 1893", de »Gereformeerde kerk te Soerabaija", de »Malangsche Vereeniging van koffieplanters", het »Hulpfonds ter Oostkust van Sumatra" (voor het verleenen van ondersteuning aan hulpbehoevende Europeanen aldaar) en de »Vereeniging van Deli-spoorwegambtenaren".

Eindelijk werden nog van 16 reeds vroeger erkende vereenigingen nieuwe of gewijzigde statuten goedgekeurd.

Naamlooze vennootschappen. De bewilliging van den Gouverneur-Generaal, die volgens het Indische wetboek van koophandel vereischt wordt alvorens in Indië naamlooze vennootschappen kunnen tot stand komen, werd in 1893 verleend voor 57 dergelijke maatschappijen, waarvan respectievelijk 17, 16 en 13 gevestigd waren te Batavia, Samarang en Soerabaija, 9 op andere plaatsen van Java, 1 te Padang (Sumatra's Westkust) en 1 te Menado. Van die 57 vennootschappen (waaronder enkele door Chineezen opgericht) waren er 37, die het in cultuur brengen of verder exploiteeren van gronden voor den landbouw beoogden, namelijk 17 die betrekking hadden tot erfpachtsgronden op Java (16) en ter Sumatra's Westkust (1), 5 tot huurlanden in de rijken Soerakarta en Djokjokarta [2], 6 tot particuliere landen op Java, en 9 tot uitsluitend op overeenkomsten met de inlandsche bevolking berustende landbouwondernemingen op Java (8 betreffende een 14-tal reeds bestaande suikerfabrieken en 1 betreffende eene reeds bestaande indigofabriek). De 20 andere der bedoelde 57 Indische vennootschappen waren van zeer uiteenloopenden aard: 11 beoogden de overneming van tot dusver voor eigen rekening gedreven zaken (houtkapondernemingen, stoomwerktuigenfabriek, apotheek, ijsfabrieken, schoenenfabriek tevens leerlooierij, hôtelzaken en — door Chineezen gedreven — algemeene handelszaken), terwijl een 9-tal strekten tot het in 't leven roepen van nieuwe nijverheids- of handelsondernemingen, zooals: een koffie droog-, pel- en sorteeretablissement te Soerabaija; één of meer lucifersfabrieken in Oost-Java; één of meer ijsfabrieken op Java; aanleg en exploitatie van telephonen (twee vennootschappen); uitoefening der parelvisscherij, enz.; de vestiging te Samarang van eene gewone handelszaak, het in 't leven roepen van een prauwenveer te Taroena (Sangi-eilanden), zoomede het beproeven van eene mijnbouwonderneming in Bwool ter noordkust van Celebes.

[1] De statuten dezer Chineesche vereenigingen zijn gepubliceerd in de Javasche Courant 1893 n°s. 23, 32, 35, 36, 52, 60, 63, 81, 94 en 104.

[2] Een van deze vijf vennootschappen was geen nieuw lichaam, maar behoefde in Nederlandsch-Indië goedkeuring op hare statuten, omdat haar zetel van Amsterdam naar Samarang werd overgebracht.

Hier te lande werd in 1893 bewilliging verleend op de oprichting van een 27-tal naamlooze vennootschappen, die haren werkkring uitsluitend of ten deele in Nederlandsch-Indië vonden. Ook daarvan hadden de meesten — en wel 21 — tot landbouwzaken betrekking, namelijk 10 tot erfpachtsondernemingen (9 op Java en 1 ter Sumatra's Westkust), 1 tot huurlanden in het rijk Soerakarta, 2 tot landbouwconcessiën in inlandsche staten ter Oostkust van Sumatra, en 8 tot landbouwondernemingen (overneming van bestaande suikerfabrieken), uitsluitend berustende op overeenkomsten met de inlandsche bevolking. Van de 6 andere der bedoelde 27 hier te lande tot stand gekomen vennootschappen betroffen er 2 de overneming van tot dusver voor eigen rekening gedreven handelszaken eener te Gorontalo (residentie Menado) en eener te Ternate gevestigde Europeesche firma, 1 de voortzetting der handelszaken op Nederlandsch-Indië, tot dusver gedreven door een handelslichaam te Weenen, 1 den handel in hulpmeststoffen, 1 het verkrijgen, exploiteeren of verhandelen van vergunningen tot mijnbouwkundige onderzoekingen of van mijnconcessiën in Nederlandsch-Indië, en 1 hetzelfde met betrekking tot vergunningen voor telephoon-verbindingen. Nopens elk der hiervóór bedoelde lichamen vindt men nadere opgaven in bijlage J van dit verslag, in welk overzicht thans voor 't eerst ook is opgegeven tot welk bedrag tijdens de oprichting in het maatschappelijk kapitaal was deelgenomen en hoeveel daarvan (in contanten of door inbreng van zaken) was gestort.

Ontbonden werden in 1893 drie sedert langeren of korteren tijd opgerichte naamlooze vennootschappen (de Maatschappij »Houtaankap Siak", de »Cultuurmaatschappij Poerbolinggo" en de »Indigomaatschappij Plosso").

Bewilliging op wijzigingen in de statuten werd in 1893 in 21 gevallen verleend.

Gelijkstelling met Europeanen; rechtstoestand van personen. Art. 109, laatste alinea, van het Regeeringsreglement vond in 1893 toepassing ten aanzien van 29 inlanders en 5 Chineezen, welke 34 personen, op 1 der 5 laatstbedoelden na, allen den Christelijken godsdienst beleden. In de jaren 1890, 1891 en 1892 had het aangehaald wetsvoorschrift toepassing gevonden achtereenvolgens ten opzichte van 27, 32 en 36 personen (allen, op 1 Christen-Chinees na, Christen-inlanders). In 11 gevallen kon in 1893 de gevraagde gelijkstelling niet aanstonds worden verleend, omdat de verzoekers nog niet op de voorgeschreven wijze (Indisch Staatsblad 1883 n°. 192) in het wettig bezit van een geslachtsnaam waren gekomen. Aan een 8-tal Christen-inlanders en aan 1, mede den Christelijken godsdienst belijdenden persoon, die beweerde van Afrikaansche afkomst te zijn (omtrent de juistheid van welke bewering echter geen zekerheid was te verkrijgen), werd de gevraagde gelijkstelling geweigerd, op grond dat de betrokken personen niet geacht konden worden aan de gestelde vereischten te voldoen.

§ 3. *Burgerlijk recht, handelsrecht en burgerlijke rechtsvordering.*

Eigendomsoverdracht van onroerende zaken; regeling van het hypotheekwezen. De voorstellen betreffende de herziening der overschrijvingsordonnantie van 1834 (Indisch Staatsblad n° 27), vermeld op blz. 56 van het vorig verslag, waren, tijdens de afsluiting in Indië van de mededeelingen voor deze paragraaf, nog bij het Hooggerechtshof in onderzoek.

Aanvulling van het Indisch Burgerlijk Wetboek. Het in 't vorig verslag (blz. 56) vermeld Koninklijk besluit van 22 Februari 1893 n°. 6, strekkende tot aanvulling van de artt. 933 en 941 van genoemd wetboek, in overeenstemming met de Nederlandsche wet van 18 Juni 1892 (Nederlandsch Staatsblad n°. 146), betreffende uiterste willen, werd in September 1893 (Indisch Staatsblad n°. 232) in Indië afgekondigd.

Uitwijzing van eigendom. Herziening der bepalingen omtrent de uitwijzing van eigendom werd door de Indische Regeering nood-

zakelijk geacht. Over de ter zake ontvangen voorstellen is het advies van de staatscommissie tot herziening der Indische wetgeving op privaatrechtelijk gebied ingewonnen, hetwelk sedert is ontvangen. Dit onderwerp is dus in behandeling.

Huwelijken tusschen personen die in Nederlandsch-Indië aan een verschillend recht zijn onderworpen. Een voorstel dit onderwerp regelende werd door de staatscommissie bovenbedoeld ingediend, en werd der Indische Regeering toegezonden ten einde daaromtrent van haar gevoelen te doen blijken.

Bescherming van den industriëelen eigendom. Bij het Koninklijk besluit van 9 November 1893 n°. 24 (Indisch Staatsblad n°. 305) werden omtrent dit onderwerp nieuwe bepalingen vastgesteld, in hoofdzaak overeenkomende met die der Nederlandsche wet van 30 September van dat jaar (Nederlandsch Staatsblad n°. 146). De bij art. 4 dezer wet opgelegde verplichting voor dengene, die inschrijving van een merk vraagt, om daarvan een voldoend cliché over te leggen, is in het Koninklijk besluit niet overgenomen, omdat de vervaardiging van dergelijk cliché in Nederlandsch-Indië bezwaar zou kunnen opleveren. Eveneens in afwijking van de Nederlandsche wet werd van de vroeger dit onderwerp regelende bepalingen (Indisch Staatsblad 1888 n°. 154) gehandhaafd de in art. 10 daarvan voorkomende strafbedreiging tegen het onwettig gebruik maken van een merk, omdat de wetboeken van strafrecht voor Nederlandsch-Indië daaromtrent nog geen voorziening bevatten. Ingevolge art. 1 van het Koninklijk besluit is met den dienst van den industriëelen eigendom in Nederlandsch-Indië, als Hulpbureau van het te 's-Gravenhage gevestigde Bureau van den Industriëelen Eigendom, en tevens met de openbare mededeeling van de fabrieks- en handelsmerken aldaar, belast het departement van justitie te Batavia. Het Koninklijk besluit van 2 Juni 1890 (Indisch Staatsblad n°. 181) werd, in verband daarmede, ingetrokken (Indisch Staatsblad 1893 n°. 312).

Gemengde huwelijken. Tegen achtereenvolgens 74, 104 en 71 in de drie voorafgegane jaren, kwamen in 1893 89 huwelijken tot stand tusschen personen behoorende tot de inlandsche (of tot de met deze gelijkgestelde) bevolking en Europeanen, nadat de eerstbedoelden, overeenkomstig de bij art. 15 der overgangsbepalingen tot de nieuwe wetgeving gestelde voorwaarde, zich vooraf hadden onderworpen aan de Europeesche wetgeving betreffende het burgerlijk- en het handelsrecht. Zooals uit het volgende staatje blijkt, bevonden zich onder die 89 niet-Europeanen 52 Christenen.

Ressort van den Raad van Justitie te:	Huwelijken tusschen					Totaal.
	Europeesche mannen en				Europeesche vrouwen en inlandsche (Christen-) mannen.	
	inlandsche (niet Christen-) vrouwen.	inlandsche (Christen-) vrouwen.	Chineesche (niet Christen-) vrouwen.	Chineesche (Christen-) vrouwen.		
Batavia	7	2	2	1	„	12
Samarang. . . .	8	5	3	3	3	22
Soerabaija . . .	11	6	1	1	„	19
Padang	3	1	„	„	„	4
Makasser. . . .	2	30	„	„	„	32
Totaal . .	31	44	6	5	3	89

Oogstverband. Van deze wijze van kredicthulp, geregeld bij Koninklijk besluit dd. 24 Januari 1886 n°. 22 (Indisch Staatsblad n°. 57), werd in 1893 met betrekking tot 130 landbouwondernemingen gebruik gemaakt. In de jaren 1886 t/m 1892 was het getal achtereenvolgens geweest: 91, 134, 109, 114, 138, 154 en 138.

Uit den hierbijgevoegden staat (bijlage K) blijkt tot welke soorten van oogsten en ondernemingen de in 1893 verleden 130 akten van oogstverband betrekking hadden en in welke gewesten de betrokken ondernemingen waren gelegen.

Faillissementen. Eene herziening der Indische wetgeving op het faillissement, in den geest der tot stand gekomen nieuwe faillissementswet voor Nederland (Nederlandsch Staatsblad 1893 n°. 140), is door den directeur van justitie in bewerking genomen.

Waren in de jaren 1886 t/m 1890 achtereenvolgens 108, 120, 93, 74 en 51 bijzondere personen of vennootschappen in Nederlandsch-Indië failliet verklaard (verg. o. a. blz. 13 van bijlage J van 't vorig verslag) en in de jaren 1891 en 1892 respectievelijk 82 en 67, in 1893 werden 88 faillissementen aangebracht, namelijk 3 van Europeanen, 78 van vreemde oosterlingen, 3 van vennootschappen onder eene Europeesche firma en 4 van vennootschappen, welker firmanten tot de vreemde oosterlingen behoorden. Van deze 88 faillissementen werden er in hetzelfde jaar beëindigd 12, en bovendien werden in 1893 afgedaan 53 van de 163, welke (volgens eene verbeterde opgaaf) op ult. 1892 aanhangig waren gebleven. Uit het overzicht in bijlage K hierachter kan blijken dat de afloop dezer 65 faillissementen (6 van Europeanen, 57 van vreemde oosterlingen en 2 van vennootschappen onder eene firma) zoodanig was, dat slechts in 25 gevallen sprake kon zijn van uitkeering aan de concurrente crediteuren (in 23 gevallen beliepen deze uitkeeringen slechts tot hoogstens 10, 25 of 50 pct.), namelijk in 3 faillissementen van Europeanen, 20 van vreemde oosterlingen en 2 van vennootschappen onder eene firma. De 88 in 1893 uitgesproken failliet verklaringen betroffen: 14 groothandelaren, 1 piano- en orgelfabrikant, 1 wagenmaker, 1 aannemer van gouvernementsleveringen en 2 borgen van dezen, 2 kooplieden, 30 handelaren in diverse artikelen, 1 Chineesche kongsi, 1 toko-houdster, 20 kleinhandelaren, 3 warong-houders en 12 rondventers.

§ 4. *Strafrecht en strafvordering.*

Samenstelling van nieuwe strafwetboeken. Met de bewerking van het rapport betreffende het ontwerp-strafwetboek voor Europeanen, en met de samenstelling van het nieuwe strafwetboek voor inlanders, zoomede met het ontwerpen van de wijzigingen, die ten gevolge van een en ander in andere verordeningen en reglementen zullen worden vereischt, alles onder leiding van den directeur van justitie, werd in Juli 1893 belast de rechterlijke hoofdambtenaar op non-activiteit mr. R. Z. Dannenbargh, welke evenwel sedert werd benoemd tot raadsheer in het Hooggerechtshof.

Met het door den directeur van justitie geopperd denkbeeld om tot de invoering van het nieuwe strafwetboek voor Europeanen in Nederlandsch-Indië over te gaan, reeds vóórdat zulks zou kunnen plaats hebben ten aanzien van eene nieuwe codificatie van het strafrecht voor inlanders, kon de Indische Regeering zich niet vereenigen. Er kon echter, naar haar oordeel, geen bezwaar bestaan tegen eene voorloopige vaststelling en afkondiging van het nieuwe strafwetboek voor Europeanen, in afwachting van het tijdstip der totstandkoming van de nieuwe strafwet voor inlanders, in verband waarmede zij den directeur van justitie uitnoodigde het door hem uit te brengen advies nopens het door de Nederlandsche staatscommissie ingediend ontwerp, afzonderlijk in te dienen, ten einde tot de bovenbedoelde vaststelling en afkondiging van meergemeld wetboek zoo spoedig mogelijk te kunnen overgaan. Onder dagteekening van 19 April jl. heeft de directeur van justitie aan deze opdracht voldaan en is zijn rapport thans in onderzoek bij het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië, en bij de bij Koninklijk besluit van 28 Maart 1887 n°. 15 benoemde Staatscommissie tot het ontwerpen van een wetboek van Strafrecht voor Europeanen in Nederlandsch-Indië.

Aanvulling der beide algemeene politiestrafreglementen. Bij wege van zoodanige aanvulling is bij ordonnantie van 11 September 1893 (Indisch Staatsblad n°. 228) straf gesteld op het, zonder daartoe gerechtigd te zijn, bij eenige wijze van vervreemding goederen of waarden aan veroordeelden verstrekken of van hen ontvangen. Dergelijke strafbepaling bestond voor sommige residenties reeds krachtens gewestelijke verordening; de Indische Regeering was echter van oordeel, dat het onderwerp tot het gebied der politie in algemeenen zin behoorde, en achtte het mitdien wenschelijk deze ter handhaving van orde en tucht onder de veroordeelden noodzakelijke verbodsbepaling bij algemeene verordening voor geheel Nederlandsch-Indië uit te vaardigen.

Aanteekening, voorloopige aanhouding, in beslagneming en opening van brieven en andere aan de post toevertrouwde stukken, in het belang der justitie. Bij Koninklijk besluit van 25 Juli 1893 (Indisch Staatsblad n°. 240) is uitvoering gegeven aan het bepaalde bij art. 87 van het Regeeringsreglement betreffende de aanwijzing der gevallen, waarin op last des rechters, inbreuk kan worden gemaakt op het geheim der aan de post of andere instelling van vervoer in Nederlandsch-Indië toevertrouwde brieven.

Getuigengelden in strafzaken. Ingevolge art. 1, 2de lid der ordonnantie van 7 September 1884 (Indisch Staatsblad n°. 142) konden

Europeanen en met dezen gelijkgestelde personen, die in strafzaken voor een ambtenaar van gerechtelijke politie waren verschenen tot het afleggen van voorloopige verklaringen dan wel tot het geven van inlichtingen, geen aanspraak op schadeloosstelling maken. Aangezien de billijkheid nochtans vorderde in sommige gevallen eene schadeloosstelling te verleenen werd de Gouverneur-Generaal bevoegd verklaard in buitengewone gevallen van het bovengemeld voorschrift af te wijken (Indisch Staatsblad 1894 n°. 60).

Uitlevering. Aan een door consulairen tusschenkomst van het bestuur der Straits-Settlements ontvangen verzoek om uitlevering van een Chinees, die beschuldigd werd te Singapore eene minderjarige te hebben weggevoerd, werd, nadat aan de voorgeschreven formaliteiten was voldaan gevolg gegeven (gouvernementsbesluit dd. 9 Februari 1894 n°. 1).

Ten einde tegemoet te komen aan het bezwaar, dat herhaaldelijk aanvragen om uitlevering van naar de Engelsche koloniën gevluchte misdadigers werden afgewezen omdat de noodige bewijsstukken niet waren overgelegd, zijn door den procureur-generaal bij circulaire aan de officieren van justitie bij de raden van justitie en aan de hoofden van gewestelijk bestuur nadere voorschriften gegeven, welke bij aanvragen om uitlevering behooren in acht genomen te worden.

Gratie en remissie van straffen. De Gouverneur-Generaal had in 1893 nopens 86 verzoeken om gratie van de doodstraf te beslissen. Aan 37 veroordeelden, allen inlanders (niet-militairen), werd lijfsgenade geschonken; aan de 49 overigen, zijnde 48 inlanders (mede allen niet-militairen) en 1 Chinees, werd de doodstraf voltrokken.

Ter gelegenheid van de viering van den geboortedag van H. M. de Koningin erlangden in 1893 30 Europeesche, benevens 1217 inlandsche en met dezen gelijkgestelde veroordeelden geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van straf.

Gunstig werd in 1893 ook beschikt op het verzoek om gratie van een tot dwangarbeid veroordeelden inlander, die als lijdende aan berri-berri in een ziekengesticht verpleegd werd, echter zonder uitzicht op herstel.

Bij wijze van belooning werd gratie of remissie van straf verleend aan 4 veroordeelden tot dwangarbeid (allen inlanders), die tijdens het ondergaan van hunne straf door het een of ander feit zich bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt; 3 hunner hadden in Atjeh, de vierde elders bij verschillende gelegenheden buitengewone diensten bewezen.

In het geheel werd door den Gouverneur-Generaal in 1893 gratie of remissie van straf verleend aan 1419 burgerlijke en 31 militaire veroordeelden, onder welke laatsten 1 schepeling der marine.

Het volgende staatje geeft daarvan een nader overzicht.

Aard der straffen.	Europeanen	Chineezen.	Arabieren.	Inlanders.	Totaal.
Doodstraf	„	„	„	a) 37	37
Tuchthuisstraf	9	„	„	„	9
Detentie	b) 1	„	„	„	1
Gevangenis	c) 37	„	„	d) 4	41
Dwangarbeid *in* en *buiten* den ketting	„	50	4	e) 1221	1275
Bannissement	„	„	„	f) 5	5
Wegzending naar een oord van ballingschap	„	„	„	1	1
Ten arbeidstelling aan de publieke werken	„	10	„	5	15
Geldboete	11	16	„	21	48
Ontzetting van de rechten en bevoegdheden, vermeld in art. 22 van het wetboek van strafrecht voor inlanders	„	„	„	1	1
Verbeurdverklaring	„	9	„	5	14
Vervallenverklaring van den militairen stand	b) 1	„	„	„	1
Provoost	g) 2	„	„	„	2
Totaal	61	85	4	1300	1450

a) Hieronder 1 vrouw, veroordeeld tot de straf des doods ter zake van vergiftiging. Van de overige 36 ter dood veroordeelde inlanders, aan wie lijfsbehoud geschonken werd, waren 2 schuldig verklaard aan aanslag ten doel hebbende het in de wapenen brengen van ingezetenen tegen het gevestigde gezag, 2 aan het moedwillig toebrengen van kwetsuren, het karakter van doodslag dragende, aan personen belast met eenigen openbaren dienst, terwijl zij in die bediening optraden, 1 aan vadermoord, enz. 14 aan moord met of zonder bijkomende omstandigheden, 2 aan doodslag als voren, 14 aan diefstal bij nacht door meer dan één gewapend persoon gepleegd, met braak, bedreiging of andere bezwarende omstandigheden, en 1 aan moedwillige brandstichting in een gebouw, waardoor te voorzien was dat eenig menschenleven in gevaar kon worden gebracht.

b) Militairen.

c) Hieronder 18 militairen.

d) 3 militairen der landmacht en 1 schepeling der marine.

e) Hieronder 7 militairen.

f) Balineezen.

g) Leden der schutterij.

§ 5. *Gevangeniswezen.*

Op Java en Madura werden gedurende 1893 opgeleverd 6 nieuwe gevangenissen (allen districtsgevangenissen) [1] en uitgebouwd of ingericht voor een grooter aantal personen 6 bestaande gevangenissen (allen landsgevangenissen); in de buitenbezittingen respectievelijk 10 [2] en 4. Enkel herstellingen of verbeteringen ondergingen 9 gevangenissen op Java en Madura (daaronder 1 districtsgevangenis) en 15 in de buitenbezittingen. Te Kartasoera (residentie Soerakarta) werd, in verband met eene op 1 October 1893 in werking getreden nieuwe territoriale indeeling van genoemd gewest, de bestaande gevangenis als landsgevangenis opgeheven en het daarbij bescheiden personeel buiten dienst gesteld. Het gebouw is aan het inlandsch bestuur afgestaan om te dienen als districtsgevangenis. De gevangenis te Kema (Menado), welke reeds sedert jaren geen gevangenen meer had op te nemen, werd aan het departement der marine afgestaan om te worden bestemd voor den dienst van het havendepartement aldaar, en voor steenkolendepôt.

In Januari jl. deed zich het geval voor dat een Europeesch gedetineerde, die zich in de buitenbezittingen in preventieve hechtenis bevond, in zoo ziekelijken toestand verkeerde dat hij in de voor hem bestemde localiteit der landsgevangenis [3], in welke hij zich ophield, niet tot herstel zou kunnen geraken, terwijl evenmin was aan te raden zijne opneming in de blokzaal van het hospitaal ter plaatse o. a. uit vrees voor besmetting van de zijde der daar in verpleging zijnde andere lijders. Te zijnen aanzien is toen tot eene bijzondere voorziening de toevlucht genomen. De bedoelde beklaagde werd namelijk overgebracht naar een bij besluit van den Gouverneur-Generaal tot succursaal-gevangenis aangewezen woonhuis, nadat aan het hoofd van gewestelijk bestuur was opgedragen om het noodige te doen voor de inrichting en bewaking van bedoeld lokaal.

Van de vaststelling van nieuwe normaal-projecten voor gevangenissen voor inlanders is om verschillende redenen afgezien. Was reeds in de practijk gebleken dat de toepassing van de ontworpen nieuwe beginselen, naar het oordeel van sommige gewestelijke bestuurshoofden, geen aanbeveling verdiende (verg. vorig verslag blz. 58), een ander bezwaar, dat zich vooral dáár zou doen gelden waar men reeds over een emplacement beschikte, was gelegen in de groote oppervlakte die eene gevangenis volgens het ontworpen normaalproject zou vorderen. Men heeft thans een middenweg tusschen de oude en de nieuwe denkbeelden gekozen, door, waar eene geheel nieuwe gevangenis moet worden gebouwd, de steenen gebouwen overeenkomstig de vroegere, doelmatig gebleken modellen weder in een gesloten hoefijzer te plaatsen en daaromheen den omloopenden gang te begrenzen door een afrastering van doornijzerdraad, terwijl op het voorerf bamboezen gebouwen voor poli-

[1]) Te Lebak (Bantam), Blaradja (Batavia), Tjibatoe (Preanger Regentschappen), Karanggeneng (Soerabaija), Ketapang en Kamal (beiden op Madura).

[2]) Te Padang Sidempoean en Moeara Sama (beiden ter Sumatra's Westkust), Moeara Enim en Boengamas (beiden in Palembang), Mampawa, Sanggou en Smitou (allen in de Westerafdeeling van Borneo), Pleiari (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), Pangkadjene (Celebes en onderhoorigheden) en Batjan (Ternate).

[1]) In de landsgevangenissen, dat zijn de op gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen bestaande gewone gevangenissen, worden Europeanen alleen opgesloten gedurende den tijd, dat zij zich in voorloopige hechtenis bevinden, terwijl zij na hunne veroordeeling worden overgebracht naar de speciaal voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden bestemde inrichtingen.

tioneel gestraften en dergelijken worden geplaatst; maar dit gedeelte omringd door een ringmuur. Men bezuinigt dan op den ringmuur en op de gebouwen. De toekomst zal moeten leeren of dit vereenvoudigd stelsel aan redelijke eischen voldoet.

Omtrent de mutatiën onder de gevangenen zijn volledige opgaven nog alleen ontvangen over 1892 (verg. bijlage L hierachter). Daaruit blijkt dat er bij het einde van 1891 in hechtenis waren (volgens verbeterde opgaven) 36 092 en bij het einde van 1892 31 716 personen, waaronder respectievelijk 7277 en 6230 preventief of daarmede gelijk te stellen gevangenen. Derhalve bedroeg het getal definitief veroordeelden (wier vonnis in kracht van gewijsde was gegaan) op eerstgemelden datum 28 815 en bij het einde van 1892 25 486 of 3329 minder. Onder die getallen telden respectievelijk 12 784 en 9443 politioneel gestraften, zoodat de afneming uitsluitend deze categorie van veroordeelden betrof, daar het aantal definitief veroordeelden van andere categorieën vrij wel stationnair bleef [1]. Naar landaard en kunne waren de hooger bedoelde totalen van 36 092 en 31 716 gevangenen verdeeld als volgt (voor gewestelijke opgaven zij verwezen naar de aangehaalde bijlage L):

LANDAARD.	31 December 1891 (verbeterde opgaaf).							31 December 1892.						
	Burgerlijke en militaire veroordeelden en preventief in hechtenis gestelden.			Kunne der *burgerlijke* gevangenen.				Burgerlijke en militaire veroordeelden en preventief in hechtenis gestelden.			Kunne der *burgerlijke* gevangenen.			
	Veroordeelden wier vonnis reeds in kracht van gewijsde was gegaan. *a*)	Veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan en preventief in hechtenis gestelden.	Totaal gevangenen.	Mannen.	Vrouwen.	Te zamen.	Militaire gevangenen (land- en zeemacht). *b*)	Veroordeelden wier vonnis reeds in kracht van gewijsde was gegaan. *a*)	Veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan en preventief in hechtenis gestelden.	Totaal gevangenen.	Mannen.	Vrouwen.	Te zamen.	Militaire gevangenen (land- en zeemacht). *b*)
Europeanen *c*)	227	86	313	158	3	161	152	205	74	279	149	5	154	125
Inlanders	26 634	6 804	33 438	31 472	1 854	33 326	112	23 682	5 764	29 446	27 937	1 406	29 343	103
Vreemde oosterlingen	1 954	387	2 341	2 313	28	2 341	„	1 599	392	1 991	1 962	29	1 991	„
Te zamen (ongerekend de gegijzelden) *d*)	*e*) 28 815	*g*) 7 277	36 092	33 943	1 885	35 828	264	*f*) 25 486	*h*) 6 230	31 716	30 048	1 440	31 488	228
Van hen bevonden zich:														
op Java en Madura	18 548	5 767	24 315	22 359	1 771	24 130	185	16 075	4 863	20 938	19 455	1 312	20 767	171
in de buitenbezittingen	10 267	1 510	11 777	11 584	114	11 698	79	9 411	1 367	10 778	10 593	128	10 721	57
Te zamen als boven	28 815	7 277	36 092	33 943	1 885	35 828	264	25 486	6 230	31 716	30 048	1 440	31 488	228

a) Nu, ingevolge Indisch Staatsblad 1890 n°. 58, de straf van militaire gevangenis, indien zij wordt opgelegd voor minder dan 5 jaren, niet altijd met vervallenverklaring van den militairen stand behoeft gepaard te gaan, en uit de ontvangen opgaven niet blijkt hoevelen dientengevolge uit het leger zijn afgevoerd, zijn in deze kolom al de veroordeelden tot militaire gevangenis medegeteld, bedragende op ult. 1891 79 Europeanen en 23 inlanders, en op ult. 1892 respectievelijk 78 en 39.

Uit den aard der zaak zijn onder de *burgerlijke* gevangenen wel medegeteld de gewezen militairen of schepelingen, veroordeeld tot straffen die steeds met vervallenverklaring of ontzegging gepaard gaan. Ten aanzien van de inlanders is dit aantal echter niet afzonderlijk bekend.

b) In deze kolom zijn uitsluitend vermeld militaire gevangenen, van welke met zekerheid bekend is dat zij tot het leger zijn blijven behooren.

c) Onder de opgaven van 1891, die betrekking hebben tot de militairen of tot de van den militairen stand tijdelijk of voorgoed ontzette personen, is één Afrikaan begrepen.

d) Het aantal gegijzelden beliep op ult. 1891 208 en op ult. 1892 202, waaronder respectievelijk 74 en 90 wegens niet-betaling van geldboeten waartoe zij veroordeeld waren.

e) Hiervan 529 burgerlijke veroordeelden, die nog *niet* op hunne definitieve strafplaatsen waren aangebracht, namelijk 523 inlanders en 6 vreemde oosterlingen.

f) Hieronder 568 als voren, namelijk 552 inlanders en 16 vreemde oosterlingen.

g) Hieronder 102 preventief in hechtenis gestelde militairen (65 Europeanen of met hen gelijkgestelden en 37 inlanders). Onder de 7175 *niet*-militairen (21 Europeanen, 6767 inlanders en 387 vreemde oosterlingen) telde men 2228 reeds gevonnisden, maar wier zaak nog in behandeling was of nog aangebracht kon worden bij den hoogeren rechter (8 Europeanen, 2123 inlanders en 97 vreemde oosterlingen).

h) Hieronder 96 preventief in hechtenis gestelde militairen (54 Europeanen of met hen gelijkgestelden en 42 inlanders). Onder de 6134 *niet*-militairen (20 Europeanen, 5722 inlanders en 392 vreemde oosterlingen) telde men 2080 reeds gevonnisden als bedoeld aan het slot der voorgaande noot (7 Europeanen 1971 inlanders en 102 vreemde oosterlingen).

De gehouden aanteekeningen omtrent de mutatiën onder de gevangenen wijzen over 1892 2333 sterfgevallen aan, namelijk 520 (of 7.7 pct.) [2] onder de preventief in hechtenis gestelden en die veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan, en 1813 (of 6.7 pct.) onder de veroordeelden die reeds hunne straf ondergingen. Over 1891 waren de cijfers 518 en 2275 of respectievelijk 7.6 en 8.1 pct.

Was in 1892 de gezondheidstoestand onder de gevangenen in algemeenen zin gunstiger dan in 1891, volgens de voorloopige opgaven over 1893, vervat in bijlage M hierachter, had ook toen de sterfte geen grootere verhoudingen aangenomen. Op sommige plaatsen was het met het aantal ziektegevallen in de gevangenissen

[1]) Bij de vorenstaande opgaven zijn niet medegeteld de gevangenen, die in de statistiek (verg. rubriek H van bijlage L) afzonderlijk verantwoord zijn als „doortrekkende gevangenen" op den laatsten dag van het jaar, en wier aantal — zonder dat blijkt tot welke categorie van gevangenen zijn behooren — op ult. 1891 bedroeg 235 en op ult. 1892 206.

[2]) De percentsgewijze verhouding is berekend naar de gemiddelde sterkte der betrokken categorieën van gevangenen, als zoodanig aannemende de middensom van hun aantal op 1 Januari en op 31 December.

zelfs veel gunstiger gesteld dan in 1892. O. a. was dit het geval te Samarang. Niettegenstaande de cholera zich ter plaatse voordeed, werd deze ziekte door strenge toepassing van de voorgeschreven maatregelen van hygiëne bijna geheel buiten de gevangenissen gehouden. In de centrale gevangenis voor Europeanen kwam geen enkel geval voor, ook niet onder de aldaar tijdelijk tewerkgestelde inlandsche veroordeelden, terwijl in de inlandsche gevangenis slechts één geval (met doodelijken afloop) werd geconstateerd. Van de dwangarbeiders in het kwartier te Mlatten (Samarang) overleden er wel is waar 15 aan cholera (op in het geheel 98 sterfgevallen en eene gemiddelde dagelijksche sterkte van 825 man), doch daarbij wordt opgemerkt, dat al de aangetasten buiten het kwartier hadden gewerkt. Eene epidemie binnen het kwartier werd door doeltreffende maatregelen voorkomen. Ook in de gevangenis te Toeban (Rembang) was eene gunstige verandering waar te nemen. Het aantal zieken bedroeg er 614, tegen 816 in 1892; het aantal sterfgevallen 61, tegen 94 in 1892. De cijfers zouden gunstiger zijn geweest wanneer niet in de laatste maanden van het jaar de berriberri zich weder heviger had vertoond, wier verschijning als een gevolg wordt beschouwd van de groote overbevolking, welke gedurende de laatste jaren in genoemde gevangenis heerschte. Weldra echter zullen de tot uitbreiding nieuw opgerichte gebouwen gereed zijn en in gebruik genomen kunnen worden, waardoor men hoopt dat een betere toestand zal intreden. Eene opvallende verbetering van den gezondheidstoestand werd in de gevangenis te Magelang (Kadoe) geconstateerd. Het aantal zieken, dat in 1892 niet minder dan 1769 bedroeg, daalde in 1893 tot 324; het aantal sterfgevallen verminderde van 163 tot 37. Het in gebruik nemen van de nieuwe lokalen, welke tot uitbreiding der gevangenis zijn bijgebouwd, waardoor aan de overbevolking der laatste jaren een einde werd gemaakt, schijnt tot deze gunstige wending niet weinig te hebben bijgedragen. Ook in Madioen en Bagelen was de toestand beter dan in 1892, zoodat hij thans bevredigend mocht genoemd worden. De reeds in 1892 waargenomen verbetering van den gezondheidstoestand onder de gevangenen in de residentie Oostkust van Sumatra bleef in 1893 aanhouden; zelfs was het betrekkelijk sterftecijfer er wederom lager dan in 1892. Ongunstig echter bleef de gezondheidstoestand te Soerabaija, zoowel onder de Europeesche als — en vooral — onder de inlandsche gevangenen. De meest voorkomende ziekten onder de inlandsche gevangenen waren hier wederom: berriberri, die voornamelijk in het eerste halfjaar van 1893 vele offers eischte, doch ook daarna nog menigvuldig voorkwam; cholera, waaraan 22 van de 40 aangetasten bezweken, en huidziekten (445 lijders, tegen 372 in 1892). Het totaal aantal zieken bereikte in 1893 het hooge cijfer van 3946, tegen 2770 in 1892, op een gemiddeld aantal gevangenen per dag van ongeveer 975 in beide jaren. Het sterftecijfer daarentegen was lager dan in 1892 (135, tegen 147). In de strafinrichting voor tot dwangarbeid veroordeelde vrouwen (waar o. a. twee choleragevallen met doodelijken afloop voorkwamen) was overigens de gezondheidstoestand gunstiger dan in 1892. In eenige gevangenissen in de residentiën Probolinggo en Bezoeki liet de gezondheidstoestand mede veel te wenschen over; de berriberri heerschte er, vooral onder de preventief in hechtenis gestelden, in hevige mate. Zoo telde men onder de 134 zieken in de gevangenis te Loemadjang (Probolinggo) alleen 104 berriberri-lijders, van welke er 20 bezweken. In de gevangenis te Djember (Bezoeki) telde men op een totaal van 150 zieken 124 berriberri-lijders, waarvan er 51 overleden (totaal aantal sterfgevallen 59); in die te Bondowosso (Bezoeki) op 178 zieken 81 berriberri-lijders. De 21 gedurende 1893 in laatstgenoemde gevangenis overledenen hadden allen aan genoemde ziekte geleden. Men schrijft het veelvuldig voorkomen der ziekte onder de preventief in hechtenis gestelden hier, evenals elders, toe aan hun langdurig werkeloos verblijf binnen de muren der gevangenis, waarom maatregelen zijn genomen om hen op een omrasterd terrein, grenzende aan de gevangenis, gedurende een zoo groot mogelijk gedeelte van den dag in de open lucht te doen vertoeven. Te Padang kwamen als altijd veel berriberri-lijders voor onder de geëvacueerden van Atjeh en van Sawah-Loento, doch was overigens de toestand niet onbevredigend. Hetzelfde kan niet gezegd worden van Padang Sidempoean, waar de gezondheidstoestand, gelijk over het algemeen in de geheele residentie Tapanoli, te wenschen overliet. Ter hoofdplaats Amboina nam de berriberri gedurende 1893 weder toe. Op gemiddeld 71 gevangenen kwamen 39 lijders aan die ziekte voor, van welke er 16 overleden en 8 ingevolge de in het vorig verslag (blz. 60) vermelde machtiging naar het ziekengesticht Senoto werden geëvacueerd, van welke laatsten er nog in den loop van 1893 7 hersteld terugkeerden. In Menado werd voortgegaan met het evacueeren van berriberri-lijders naar Tondano en Tataäran. Op genoemde plaatsen hielden respectievelijk gemiddeld 19 en [illegible] lijders verblijf, terwijl de naar Tondano gezondenen veelal spoedig zoover hersteld waren, dat zij aldaar aan de wegen en bruggen ten arbeid gesteld konden worden. In het voor de opneming van geëvacueerde berriberri-lijders bestemde hospitaal te Buitenzorg liep de verpleegsterkte bij het einde van elke maand van 1893 uiteen tusschen 1050 en 1374, en in dat te Oeloe Limau Manis tusschen 233 en 303.

In het algemeen werden, op alle plaatsen waar zich berriberri vertoonde, daartegen — zij het ook, gelijk uit de voorgaande mededeelingen blijkt, niet altijd met het gewenscht gevolg — de meest doeltreffend geachte maatregelen genomen, waarbij in de eerste plaats werd zorg gedragen de lijders zooveel doenlijk in de open lucht beweging te doen nemen.

De arbeid der Europeesche veroordeelden te Weltevreden, Samarang en Soerabaija, van gelijken aard als vroeger, wordt berekend, na aftrekking van de kosten van deskundig toezicht en van de inkoopsprijzen der verbruikte materialen, in het geheel eene besparing boven bestelling of aanmaak bij particulieren te hebben opgeleverd van f 17 655, tegen f 19 418 in 1892.

Op gelijke wijze wordt de winst, behaald met den arbeid, door de tot dwangarbeid veroordeelde vrouwen in de voor haar bestemde centrale strafinrichting te Soerabaija verricht, gesteld op f 11 665, tegen f 6242 in 1892. De proef met de tewerkstelling van inlandsche veroordeelden tot dwangarbeid in het kleermakersatelier der centrale gevangenis voor Europeanen te Samarang (zie blz. 60 van het vorig verslag) werd in 1893 voortgezet en leverde ook in dat jaar gunstige resultaten op. De door gemiddeld een 60-tal hunner verrichte arbeid wordt berekend, na aftrekking van alle kosten, eene zuivere winst te hebben opgeleverd van f 8441, tegen f 4046 in 1892.

Buiten de gevangenissen vonden de inlandsche veroordeelden o. a. eene belangrijke werkzaamheid in het gouvernement Sumatra's Westkust, waar zij, hoewel in kleiner aantal dan in 1892, in 1893 nog werden gebezigd bij de spoor- en havenwerken, en waar voorts een groot aantal hunner bij de Ombilien-kolenontginning tewerk gesteld kon worden. De sterkte bij evenbedoelde gouvernements-onderneming werd geleidelijk opgevoerd en bedroeg in het derde kwartaal van 1893 reeds meer dan 1000 en bij het einde des jaars p. m. 1600. Vermoedelijk zou binnen niet langen tijd het vastgestelde cijfer van 2000 man bereikt kunnen zijn (verg. vorig verslag blz. 60 en 262). Deze vermeerdering zou evenwel niet kunnen geschieden zonder dat wijziging werd gebracht in het oorspronkelijke voorschrift, dat bij de kolenontginning uitsluitend dwangarbeiders *in* den ketting zijn te bezigen. De ondervinding toch heeft geleerd, dat het, in verband met de vermeerderde behoefte aan dwangarbeiders in Atjeh, niet doenlijk was duurzaam 2000 valide veroordeelden tot dwangarbeid *in* den ketting voor de kolenontginning beschikbaar te houden. Daarom is in Januari jl. bepaald dat ook dwangarbeiders *buiten* den ketting bij bedoelde ontginning tewerk gesteld kunnen worden. Intusschen wordt zorg gedragen, dat van laatstgenoemde categorie van veroordeelden slechts zij, die de langdurigste straffen hebben te ondergaan, naar de kolenvelden worden gedirigeerd, terwijl voorts door den directeur van justitie aan den chef der kolenontginning is opgemerkt, dat bij de verdeeling der werkzaamheden onder de te zijner beschikking gestelde veroordeelden behoort te worden in het oog gehouden, dat de veroordeelden *in* den ketting steeds voor de zwaarste werkzaamheden moeten worden aangewezen. De normale sterkte van veroordeelden in Atjeh werd, op grond van de reeds vermelde meerdere behoefte, in 1893 van 364, gelijk zij in de laatste jaren geweest was, gebracht op 408. De aanwezige sterkte overtrof evenwel tijdelijk de normale niet onbelangrijk; gemiddeld waren er in de laatste maanden van 1893 p. m. 525 dwangarbeiders bij de krijgsmacht ingedeeld. Het aantal veroordeelden, werkzaam bij den aanleg van de spoorweglijn Preanger-Tjilatjap, bedroeg in 1893 gemiddeld dagelijks 464, welk getal echter gaandeweg minderende is. Behalve bij den eigenlijken spoorweg-aanleg, wordt een deel der tot dat doel beschikbaar gestelde veroordeelden thans ook gebezigd bij de daarmede in verband staande verlenging van het los- en laadhoofd aan de haven te Tjilatjap. Overigens werden de veroordeelden nog bij eenige werken van kleineren omvang en verder, als gewoonlijk, voor waterstaatswerken, onderhoud en aanleg van wegen en bruggen, koeliediensten en andere dergelijke werkzaamheden gebezigd.

Bij de Indische Regeering is eene regeling in overweging, waarbij de tot nu toe steeds plaats gehad hebbende verstrekking van gestraften voor het onderhoud der gouvernementserven wordt afgeschaft, waarvoor dan in de plaats zoude worden gesteld de bevoegdheid van de hoofden van gewestelijk bestuur om, naar

gelang van de grootte der erven, eens of twee malen per week eene ploeg van gestraften — en dan uitsluitend zoogenaamde politioneel gestraften — tot reiniging van elk erf te bestemmen.

De arbeid der veroordeelden die, hetzij wegens den aard der straf, hetzij wegens ongeschiktheid voor koeliearbeid, niet buiten de gevangenissen konden worden tewerkgesteld, bepaalde zich, evenals in andere jaren, meestentijds tot de gewone huishoudelijke bezigheden in de gevangenis, terwijl op enkele plaatsen ligmatjes, hoofdkussens en ander soortgelijk werk werden vervaardigd. De resultaten van dezen arbeid waren niet bevredigend; de waarde er van onbeduidend. Op verschillende plaatsen namen de preventief in hechtenis gestelden mede aan deze werkzaamheden deel.

Het heeft in Indië een punt van overweging uitgemaakt of niet, bij wijze van proefneming, de regelen van het sedert lang in beginsel aangenomen nieuwe stelsel van dwangarbeid alvast zouden zijn in werking te brengen ten aanzien van de bij de gouvernements-kolenontginning gebezigde veroordeelden tot dwangarbeid, doch dit denkbeeld werd door den directeur van justitie ontraden, op grond dat bedoeld stelsel niet voor partieele invoering vatbaar is en alleen dan tot zijn recht zou kunnen komen wanneer alle daartoe noodige gebouwen en inrichtingen, bepaaldelijk ook het groote centrale gesticht voor mannen, waar de zwaarste misdadigers zouden worden geïnterneerd (de zoogenaamde »convict-jail") in gereedheid waren. Deze conclusie heeft er toe geleid dat nogmaals is nagegaan, of er wel voldoende redenen bestaan om nog steeds aan de volledige uitvoering van het eenmaal beraamde plan te blijven vasthouden. In overeenstemming ook met dezerzijds ontwikkelde denkbeelden ter zake (bij eene ministerieele depêche van December 1893) is de Indische Regeering, blijkens berichten van Mei jl., tot de slotsom gekomen dat, daargelaten de groote kostbaarheid van het nieuwe stelsel, de noodzakelijkheid van een groot centraal gesticht voor mannelijke veroordeelden en het nut van de verdeeling in klassen met al de daaraan verbonden bijzondere voorwaarden voor Nederlandsch-Indië zeer twijfelachtig zijn en dat wellicht gunstiger resultaten zijn te verwachten van eene eenvoudiger organisatie, waarbij men zich bepaalt tot wegneming van de aan het bestaande stelsel klevende gebreken. Aan den directeur van justitie is thans opgedragen om, met inachtneming van eenige hem verstrekte wenken, zooveel mogelijk naar den geest van het indertijd in beginsel aangenomen stelsel, doch met weglating van al hetgeen betrekking heeft op de volgens dat stelsel noodig zijnde »convict-jail" en klassenverdeeling, met spoed eene regeling te ontwerpen voor de toepassing van de straf van dwangarbeid in- en buiten den ketting. Een vooruitloopen op zoodanige regeling door voorloopige en speciale bepalingen in het leven te roepen voor den arbeid van de veroordeelden bij de gouvernements-kolenontginning (zie hooger) acht de Gouverneur-Generaal niet gewenscht.

Komt de » convict-jail" bij de thans in bewerking genomen nieuwe regeling te vervallen [1]), dan zou de invoering van een eenvoudiger stelsel betrekkelijk spoedig kunnen plaats vinden, immers zoodra de depôts gereed zijn, hetgeen, naar de directeur van justitie meldt, niet lang meer duren zal, daar die te Samarang en Soerabaija reeds bestaan, dat te Batavia nog slechts eene verbouwing vereischt, terwijl te Padang reeds met den bouw een aanvang is gemaakt.

In het belang der contrôle op het tijdig ontslag van gevangenen is bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 267 aan de hoofden van gewestelijk bestuur de verplichting opgelegd om, bij elke opzending van veroordeelden naar een ander gewest, gelijktijdig een volledig, op de gezonden veroordeelden betrekking hebbend extract uit het te hunnen bureele, ingevolge Indisch Staatsblad 1847 n°. 28, aangehouden register aan hunne betrokken ambtgenooten te doen toekomen, waardoor het voortaan niet meer mogelijk zal zijn, dat de bestuurshoofden onkundig blijven van aan veroordeelden, tijdens zij in een ander gewest tewerkgesteld waren, verleende remissiën van straf dan wel van plaats gehad hebbende ontvluchtingen, wat meermalen aanleiding had gegeven tot het niet tijdig of te vroeg ontslaan van veroordeelden.

Orde en tucht lieten in 1893, op enkele uitzonderingen na, niet te wenschen over. Te Singkel (Sumatra's Westkust) verwondde een dwangarbeider een der wakers; in de Ommelanden van Benkoelen werd een mandoor door twee dwangarbeiders op het werk aangevallen en doodelijk verwond, terwijl de cipier der gevangenis te Tandjong Pandan (Billiton) en een der oppassers aldaar, zonder bekende reden, door een veroordeelde aangevallen en met een mes verwond werden. Ontvluchtingen van veroordeelden van de plaatsen, waar zij tewerkgesteld waren, kwamen als altijd veelvuldig voor. Men vindt daaromtrent, wat het jaar 1893 betreft, voor de meeste plaatsen opgaven in de bovenaangehaalde bijlage M, waaruit tevens blijkt, dat een groot aantal dezer gedrosten weder vrijwillig of gedwongen terugkeerde. Ten opzichte van 52 plaatsen (20 op Java en Madura en 32 in de buitenbezittingen) vindt men vermeld, dat er 157 inlandsche veroordeelden of preventief in hechtenis gestelden uit de gevangenis wisten te ontsnappen. Van deze waren er bij het einde des jaars 85 weder gevat, onder welke laatsten 3 ter dood veroordeelden, die bij of kort na hunne opvatting aan de bij het verzet tegen hunne arrestatie bekomen wonden overleden. [2])

De in het verslag van 1892 (blz. 57) bedoelde maatregel om aan alle tot dwangarbeid veroordeelden, uitgenomen Chineezen en vrouwen, het hoofdhaar te doen afknippen of afscheren als middel vooral om, bij ontvluchting, hunne wederopvatting te bevorderen, beantwoordt in dat opzicht slechts luttel aan de verwachting. Daarentegen wordt het nut van den maatregel uit een hygiënisch oogpunt algemeen erkend. Met de proef zal voorloopig worden voortgegaan

In vele gevallen waren de ontvluchtingen, zoowel uit de gevangenissen als van de werken, het gevolg van nalatigheid van de zijde van het opzichtvoerend personeel, terwijl zelfs enkele malen geconstateerd werd, dat de wakers aan de vluchtelingen de behulpzame hand hadden geleend. De schuldigen of nalatigen werden steeds streng gestraft.

In 't vorig verslag (blz. 61/62) is melding gemaakt van enkele in den laatsten tijd getroffen exceptioneele regelingen, waarbij de bevoegdheid om aan veroordeelden tot dwangarbeid disciplinaire straffen op te leggen ook is toegekend aan anderen dan aan den met het plaatselijk bestuur belasten ambtenaar, en van de naar aanleiding daarvan hier te lande gerezen vraag of in zoodanig geval de bevoegdheid tot strafoplegging niet eenige beperking zou behooren te ondergaan. Tegen dit laatste heeft echter de Indische Regeering bezwaren ontwikkeld, wegens de nadeelige gevolgen van zoodanige beperking te vreezen voor het bewaren van orde en tucht onder de tewerkgestelde dwangarbeiders. Intusschen is een der bewuste exceptioneele regelingen reeds komen te vervallen, en wel door intrekking met 1 Juli 1894 (Indisch Staatsblad 1894 n°. 120) van Indisch Staatsblad 1893 n°. 119, waarbij de bevoegdheid tot disciplinaire strafoplegging aan de bij de Ombilien-kolenvelden tewerkgestelde dwangarbeiders was toegekend aan den ingenieur-directeur der gouvernements-kolenontginning ter Sumatra's Westkust. Daartoe is kunnen worden overgegaan, nu gelijktijdig het noodige kon geregeld worden — zie ook Indisch Staatsblad 1894 n°. 119 — betreffende eene definitieve verlegging van den zetel van den betrokken besturenden ambtenaar (controleur) van Sidjoendjoeng naar Sawah Loento nabij de kolenvelden (vergl. het vorig verslag blz. 262). In afwachting of het noodig zal zijn zoodanige versterking van politiemiddelen op den duur te handhaven, zijn den controleur van Sawah Loento, bij wijze van tijdelijken maatregel, voorloopig voor één jaar een Europeesche schout en 10 politieoppassers toegevoegd, vooral ook ten einde de omwonende inlandsche bevolking te beveiligen tegen den overlast, die voor haar, met het oog op de vele ontvluchtingen, uit de naburige tewerkstelling van een groot aantal dwangarbeiders voortvloeit.

Wat de voeding der gevangenen betreft, werden nogal dikwijls klachten vernomen over de rijst. Tot dusver placht dit artikel als dagelijksch voedsel aan dwangarbeiders en politioneel gestraften ook verstrekt te worden in streken, zooals de Molukken, Gorontalo en Timor, waar rijst schaarsch is en slechts een genotmiddel van den aanzienlijken inlander uitmaakt, terwijl het volksvoedsel er voornamelijk uit sago en djagong bestaat. De vraag of deze regeling niet behoort te worden afgeschaft en althans aan de in zoodanige streken te huis behoorende veroordeelden niet de gewone en veelal goedkoopere voedingsmiddelen van het land behooren te worden verstrekt, is in Januari jl. bij den directeur van justitie aanhangig gemaakt Luidens de ontvangen opgaven wordt er op toegezien dat de aannemers voor de levering van de voeding der gevangenen behoorlijk aan hunne verplichtingen voldoen. Pogingen tot ontduiking in dit opzicht van de zijde der bedoelde aannemers

---

[1]) Daarvoor zou anders een terrein gezocht en een nieuw plan in bewerking genomen moeten worden, vermits de citadel Prins Hendrik te Soerabaija, die men vroeger als centrale strafinrichting voor mannelijke veroordeelden op het oog had, om hygiënische redenen geoordeeld is voor het doel niet te kunnen dienen.

[2]) Blijkens de volledige aanteekeningen over 1892 (bijlage L hierachter) beliep het aantal der in dat jaar ontvluchten, voor zooveel op ult. December van dat jaar nog niet achterhaald of teruggekeerd, in het geheel 2461 (daaronder 1257 politioneel veroordeelden en 165 preventief in hechtenis gestelden), tegen 2414 (daaronder 1358 politioneel veroordeelden en 173 preventief in hechtenis gestelden) in 1891. Verreweg het groote meerendeel dezer ontvluchtingen vond plaats tijdens de veroordeelden buiten de gevangenissen tewerkgesteld waren.

(doorgaans Chineezen) waren weder niet zeldzaam. Een aannemer in Japara en een in Samarang werden, met hunne borgen, wegens onvoldoende nakoming der overeenkomst, in gebreke gesteld, en de leveringscontracten ontbonden, terwijl ook een aannemer in Soerabaija met zijne borgen in gebreke werd gesteld, waarna de borgen de levering voortzetten.

Ten aanzien van de kleeding is aan te teekenen dat thans allerwegen verstrekking van een dubbel stel kleedingstukken aan de veroordeelden plaats heeft (zie vorig verslag blz. 62).

Het Europeesch personeel gaf in 1893 over het algemeen reden tot tevredenheid. Echter moesten een drietal Europeesche beambten wegens plichtverzuim of ongeschiktheid worden ontslagen. Over het gehalte van het inlandsch personeel werden weder vele klachten gehoord. Velen moesten uit hunne betrekking ontslagen worden, en daaronder een achttal cipiers, waarvan zes wegens plichtverzuim en verkeerde praktijken en twee wegens ongeschiktheid.

Volgens de boekingen bij het departement van justitie beliepen de kosten van het gevangeniswezen, ongerekend hetgeen voor gebouwen werd uitgegeven, over het laatst bekende jaar (1892) f 2 408 404 (tegen f 2 437 379 over 1891), waarvan aan traktementen en toelagen aan ambtelijk personeel bij de gevangenissen en kettingkwartieren f 205 230 (in 1891 f 202 503) en aan bezoldiging van mandoors, belast met het toezicht over de veroordeelden tot dwangarbeid of tot tenarbeidstelling aan de publieke werken, f 144 285 (in 1891 f 146 257).

Verder vindt men nog aangeteekend dat voor de Europeesche gevangenen te Weltevreden en te Samarang, bij eene gemiddelde dagelijksche sterkte van 92 man in 1892 en van 77 man in 1893, werd uitgegeven (daaronder ook de kosten van onderhoud der gebouwen) in eerstgemeld jaar f 52 777, en in 1893 f 55 963, dat is achtereenvolgens f 1,57 en f 1,99 per hoofd en per dag.

§ 6. *Militair recht en militaire rechtspraak.*

Onder deze paragraaf is ditmaal slechts te vermelden de ordonnantie van 15 September 1893 (Indisch Staatsblad n°. 230), waarbij, ingaande met 15 October 1893, eene nieuwe regeling werd getroffen voor de afdoening der militaire strafzaken van de tweede militaire afdeeling op Java. Door het gereed komen van de noodige militaire gebouwen te Magelang (zie het verslag van 1892, blz. 34) konden namelijk de militaire audities te Samarang en te Willem I opgeheven en vervangen worden door eene auditie te Magelang.

§ 7. *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen.*

In 1893 werden door de verschillende gewestelijke bestuurders 37 gewestelijke en plaatselijke verordeningen afgekondigd. Hadden er sommige tot het brandwezen, tot het bouwen en sloopen, tot het gebruik van de wegen, of tot het beheer van Europeesche begraafplaatsen betrekking, uit het oogpunt van gezondheidsbelangen valt meer bijzonder te wijzen op de verordeningen: voor de residentiën Djokjokarta en Kadoe, houdende verscherpte bepalingen tot wering van de schadelijke gevolgen, welke uit de prostitutie voortvloeien (Javasche Courant 1893 n°s. 63 en 65); verordeningen tegen het opgraven en wegvoeren van reeds begraven vee voor de residentiën Soerakarta en Samarang (Javasche Courant n°. 37 en 49); eene verordening voor de residentie Preanger Regentschappen betreffende het slachten van vee op algemeene slachtplaatsen (Javasche Courant n°. 85), en eene nieuwe keur op de broodbakkerijen in de residentie Japara (Javasche Courant n°. 31). Ten aanzien van inlanders en met hen gelijkgestelden vaardigde de resident van Rembang eene keur uit tot beperking van het dragen in het openbaar van wapenen in de afdeeling Toeban, en die van Kediri eene keur tot verplichte aangifte bij verwisseling van eigenaar van vee en paarden, ter beteugeling van veediefstallen (Javasche Courant n°s. 51 en 80). Door den resident der Oostkust van Sumatra werden een tweetal op de openbare orde en veiligheid betrekking hebbende voor andere deelen van dat gewest bestaande verordeningen van toepassing verklaard op de afdeelingen Assahan, Batoe Bara en Laboean Batoe, ten gevolge waarvan ook dáár aan inlanders en met hen gelijkgestelden o. a. de verplichting is opgelegd om, na zonsondergang, op den openbaren weg licht bij zich dragen, en aan personen, niet behoorende tot de Europeesche of inheemsche bevolking, verboden is in het openbaar wapenen bij zich te hebben (Javasche Courant n°. 74). Voor de hoofdplaats Djokjokarta en voor de Europeesche nederzetting Lawang in het district Poerworedjo der afdeeling Bangil (residentie Pasoeroean) werden bij plaatselijke keur geregeld de bevoegdheden en verplichtingen der Europeesche wijkmeesters (Javasche Courant n°s. 25 en 39). Evenals in 1892 voor Atjeh's Oostkust werden in 1893 (zie de Javasche Courant n°. 38) ook voor de Noord- en Westkust eenige met de scheepvaartregeling aldaar in verband staande aangelegenheden door den gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden bij eene van hem uitgegane verordening geregeld. Regelingen betrekkelijk het toezicht op voor de riviervaart bestemde of op kleine stoomvaartuigen werden door de residenten van Soerabaija en der Westerafdeeling van Borneo in het leven geroepen bij de verordeningen opgenomen in de Javasche Courant n°. 12 (juncto n°. 77) en n°. 70 (verg. vorig verslag blz. 272). Bij eene verordening van den resident van Batavia werd met betrekking tot de reede en haven van Tandjong Priok het noodige geregeld omtrent het laden, lossen en vervoeren van petroleum en andere licht ontvlambare stoffen, terwijl de resident van Amboina, in het belang van de ter hoofdplaats Amboina aankomende mailbooten, bij verordening eene voorziening uitvaardigde nopens het gebruik van het los- en laadhoofd aldaar; zie voor een en ander de Javasche Courant n°. 3 en 45. Eindelijk behooren nog tot de in deze paragraaf bedoelde verordeningen die, blijkens de Javasche Courant n°. 5 en 21, door de residenten van Soerabaija en Madura uitgevaardigd tegen het ankeren in een bepaald gedeelte van het Westervaarwater naar Soerabaija, en zulks ter beveiliging van den telegraafkabel tusschen den Java- en den Madura-wal.

§ 8. *Bijzondere rechten.*

Recht van verblijf. Herhaaldelijk heeft zich, voornamelijk in de residentie Soerabaija, het geval voorgedaan, dat Chineesche nieuwelingen, aan wie geen vergunning tot vestiging was verleend, werden bevonden in het bezit van — en zich trachtten te legitimeeren met — akten van inwoning, uitgereikt aan sedert overleden of uit Nederlandsch-Indië vertrokken rasgenooten; er bestaat zelfs reden om te vermoeden, dat te Singapore een bepaalde handel in dergelijke akten van vestiging wordt gedreven. Een ingesteld onderzoek heeft voorts aan het licht gebracht, dat de ten dienste staande middelen menigmaal tekortschieten om te voorkomen, dat Oostersche vreemdelingen, aan wie krachtens art. 4 al. 1 der ordonnantie in Indisch Staatsblad 1872 n°. 40 door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur mondeling is gelast binnen zekeren termijn Nederlandsch-Indië te verlaten, zich aan de uitvoering van het op dien last volgend schriftelijk bevel tot verwijdering onttrekken door zich intusschen naar de binnenlanden uit de voeten te maken. Wat der Regeering tegen deze ontduikingen te doen staat, maakt in Indië een punt van overweging uit, waarbij nog valt op te merken dat de vraag, in hoever de tegenwoordige bepalingen op de toelating, de vestiging en de beweging der vreemde oosterlingen in het algemeen belang herziening vorderen, een voornaam bestanddeel uitmaakt van het op blz. 3 hiervóór besproken algemeen onderzoek betreffende die categorie van ingezetenen op Java en Madura.

Hieronder volgt als naar gewoonte eene opgaaf van het aantal Nederlanders en Westersche en Oostersche vreemdelingen, aan wie in het afgeloopen jaar vergunning tot vestiging in Nederlandsch-Indië werd verleend.

Landaard.	Aantal personen die in 1893 in Nederlandsch-Indië vergunning tot vestiging kregen:			
	bij besluit van den Gouverneur-Generaal.		bij besluit van den hoogsten gewestelijken gezaghebber in eenig gewest buiten Java en Madura.	
Nederlanders	155		23	
Belgen	2		„	
Franschen	5		„	
Duitschers	17		14	
Russen	„		2	
Engelschen	13		3	
Europeesche Britsche onderdanen uit Britsche koloniën	„		1	
Zwitsers	3		4	
Italianen	1		„	
Portugeezen	1		„	
Amerikanen	1		„	
Perzen	2		4	
		200		a) 51
Chineezen	207		1329	
Arabieren	47		49	
Andere vreemde oosterlingen	13		81	
		267		1459
Totaal. . .	. . .	467	. . .	1510

a) Van deze 51 Europeanen en met hen gelijkgestelden werden er alleen

de residentie Oostkust van Sumatra 20 toegelaten (8 Nederlanders, 6 Duitschers, 3 Engelschen, 2 Zwitsers en 1 Rus).

Tegen in 1892 in 117 gevallen, werd in 1893 in 63 gevallen het verleenen van eene akte van vestiging in Nederlandsch-Indië in beraad gehouden, omdat de verzoekers (3 Nederlanders en 1 Italiaan, 35 Chineezen, 20 Arabieren en 4 Bengaleezen), ofschoon voor het oogenblik in hun onderhoud kunnende voorzien, nog te korten tijd in Indië waren om te kunnen doen blijken dat zij op den duur genoegzame middelen van bestaan zouden bezitten of door werkzaamheid kunnen verkrijgen; de termijn, waarvoor aan deze personen toelatingskaarten waren uitgereikt, werd daarom voorloopig verlengd. Op een 5-tal aanvragen (4 van Chineezen en 1 van een Arabier) bleek reeds aanstonds afwijzend te moeten worden beschikt, daar bedoelde vreemdelingen elk bestaanmiddel misten. Bovendien werden — als zich in Nederlandsch-Indië ophoudende zonder daartoe gerechtigd te zijn — door het openbaar gezag van daar verwijderd 612 Chineezen (hiervan 508 uit Soerabaija, 54 uit Soerakarta en Djokjokarta, 48 uit Samarang en Tagal en 2 uit Bali), voorts 3 Arabieren en 5 andere vreemde oosterlingen, zoomede 15 behoeftige Europeanen (13 Nederlanders en 2 Duitschers).

Vergunningen tot reizen in Nederlandsch-Indië werden in 1893 verleend (zie Indisch Staatsblad 1881 n°. 226) door den Gouverneur-Generaal aan 27 en door hoofden van gewestelijk bestuur in de buitenbezittingen aan 7 Europeanen. Zonder aanduiding van bepaalde streken werden 12 der eerstbedoelde vergunningen verleend. Overigens hadden 14 der te Batavia verleende vergunningen betrekking tot Java en 1 tot Java en Madura, terwijl van de 7, door gewestelijke bestuurders verleend, 2 de Westerafdeeling van Borneo betroffen, 3 de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en 1 de residentie Riouw; de andere dezer niet door den Gouverneur-Generaal verleende vergunningen, te Ternate verkregen, was, in strijd met de bepalingen, afgegeven voor geheel Nederlandsch-Indië.

Sedert de maand Juni van het afgeloopen jaar (zie vorig verslag blz. 63) werd ten aanzien van 14 in Nederlandsch-Indië geboren personen (10 voorname inlanders uit de residentie Preanger Regentschappen, 1 rijksgroote uit Boeloengan ter Oostkust van Borneo, 2 inlanders van de Aroe-eilanden in de residentie Amboina en 1 op Java geboren Chinees) de bij art. 47 Regeeringsreglement bedoelde politieke maatregel van verwijdering toegepast. Op blz. 5 en 26 en in de noot op blz. 31 hiervóór is reeds vermeld wat tot de verbanning van het 13-tal inlanders aanleiding gaf. Ten opzichte van den Chinees werd de Indische Regeering daartoe geleid door de overtuiging — zij het ook dat het in rechten gevorderd bewijs niet kon geleverd worden — dat hij had deelgenomen aan den invoer en de verspreiding binnen Nederlandsch-Indië van vermoedelijk te Singapore vervaardigde valsche bankbiljetten. Te zijnen aanzien bestond de maatregel in ontzegging van het verblijf in Nederlandsch-Indië, met uitzondering van de afdeelingshoofdplaats Amoenthai in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (gouvernementsbesluit dd. 30 Juni 1893 n°. 2). Hem werd echter vrijheid gelaten Nederlandsch-Indië te verlaten, van welke vrijheid hij gebruik maakte door naar Singapore te vertrekken. Maatregelen werden genomen om, wanneer hij te eeniger tijd in Nederlandsch-Indië mocht terugkeeren, hem te doen aanhouden.

Aan een door den sultan van Djokjokarta uit dat rijk verbannen aanzienlijken inlander werd door het Gouvernement eene verblijfplaats buiten Java en Madura aangewezen (verg. blz. 5 hiervóór).

In enkele gevallen vond de Indische Regeering termen tot opheffing van verbanningsbesluiten. In 1893 en in de eerste maanden van 1894 was dit het geval, behalve ten aanzien van een 7-tal Bantammers, die betrokken waren geweest in de Tjilegonsche onlusten van 1888 (verg. blz. 5 hiervóór), ten opzichte van een in 1850 uit Bantam naar Menado gerelegeerden inlander en van twee in Juni 1891 (zie het verslag van dat jaar blz. 16 en 68) te Bandong geïnterneerde inboorlingen van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.

Drukpers. In 1893 werden berecht 2 drukpersdelicten. In de eene zaak werd de beklaagde, ter zake van laster en smaad jegens een openbaar ambtenaar, tot gevangenisstraf voor den tijd van één maand veroordeeld (arrest Hooggerechtshof dd. 3 Mei 1893), in de andere — eene vervolging wegens hoon en laster — werd de rechtsingang geweigerd (vonnis van den raad van justitie te Batavia dd. 22 Augustus 1893, bekrachtigd bij arrest van het Hooggerechtshof dd. 20 September d. a. v.). Bij het einde van 1893 waren nog aanhangig 7 drukpersvervolgingen, waarvan 1 in hooger beroep bij het Hooggerechtshof.

Tegen het denkbeeld om de, ingevolge het drukpersreglement, door boekhandelaren en drukkers gestorte waarborgsommen (waarover door den lande rente is uit te keeren), ten behoeve van 's lands kas rentegevend te maken (zie vorig verslag blz. 68) zijn door het Indisch Bestuur bedenkingen geopperd (October 1893), die echter hier te lande niet overwegend zijn geoordeeld, zoodat onder dagteekening van 2 Mei jl. de Gouverneur-Generaal is uitgenoodigd dit punt alsnog in overweging te nemen.

Slavernij. Aan de over 1893 door sommige gewestelijke besturders buiten Java en Madura nopens dit onderwerp gedane mededeelingen is het volgende te ontleenen.

In de afdeeling Padang Lawas der residentie Tapanoli (gouvernement Sumatra's Westkust), waar op ult. 1892 1011 slaven bekend stonden, bleken eenige vroeger niet-geregistreerde slaven, die nochtans zelf erkenden slaven te zijn, nog te moeten worden ingeschreven, evenals eenige vroeger weggeloopen slaven, die vrijwillig naar hunne meesters waren teruggekeerd. Grooter dan het cijfer der alsnog geregistreerden was echter het getal onvrijen, die wegens overlijden, vrijkoop, enz. uit de registers werden afgevoerd, zoodat het op ult. 1893 nog aanwezig getal slaven toch was gedaald tot 970. In de afdeeling Toba en Silindong, waar blijkens het vorig verslag (blz. 64) 311 slaven zouden worden aangetroffen (waarvan alleen 285 in de eerst sedert Februari 1893 bij die afdeeling ingelijfde Tobasche landschappen), wordt dit getal gezegd sedert weinig of geen verandering te hebben ondergaan. Intusschen meldt thans de assistent-resident te Taroetoeng dat van de bedoelde 285 als slaven opgegeven personen velen vermoedelijk zullen blijken inderdaad slechts pandelingen te zijn. Nu en dan kwamen gevallen voor dat slaven zich vrijkochten. Als losprijs werd dan betaald voor een man 32, voor eene vrouw 24 en voor eene oude vrouw of een kind 20 Spaansche matten. Ook in de streken van Simpang Kiri, Simpang Kanan, Boeloesama en Troemon worden in den regel de slaven in de gelegenheid gesteld zich vrij te koopen, met welk doel o. a. slavinnen niet zelden de bijzit worden van welgestelde personen. Eene enkele maal werd ook een slaaf vrijgelaten. Aangaande de slavernij op Nias, buiten het eigenlijke ressort van den controleur aldaar, werden geen bepaalde feiten vernomen.

Wat Atjeh en onderhoorigheden betreft, is aan het te dezer zake in 't vorig verslag aangeteekende ditmaal niets nieuws toe te voegen.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo komt slavernij nog voor in alle landschappen ter Oostkust van dat gewest en ook in de verre Dajaklanden. Vermindering is evenwel op verscheidene plaatsen te constateeren. In het afgeloopen jaar vluchtten uit Boven-Pasir 2 lieden naar den controleur te Tandjong (afdeeling Amoenthai), die beiden verklaarden door Pasireezen verkocht te zijn aan de in de diepe binnenlanden wonende Dajaks. Mede om uit hunne slavernij verlost te worden, meldden zich bij ons bestuur te Moeara Teweh (afdeeling Doessoenlanden) aan 4 uit Boven-Koetei gevluchte slaven, namelijk eerst 3 Boegineezen en later 1 inlander uit Koetei zelf afkomstig, die eerst zijn geld en goed en daarna zijne vrijheid verdobbeld had op eene handelsreis in de bovenlanden. De in het landschap Boeloengan ter Oostkust van Borneo ingevoerde regeling, strekkende tot registratie en geleidelijke emancipatie der aldaar aanwezige slaven (zie vorig verslag blz. 65), werkte gunstig, waartoe mede bijdroeg de omstandigheid dat de slaven zelven met den inhoud en de strekking der regeling bekend werden. Het aantal ingeschreven slaven bedroeg in den aanvang van 1894 961. In het treffen van gelijke maatregelen in de landschappen Goenoeng Taboer en Sambalioeng is men nog niet geslaagd.

Een twaalftal personen werden in 1893 wegens slavenhandel vervolgd voor den raad van justitie te Soerabaija. Vijf der verdachten zijn sedert ter laatstgemelde plaats overleden, terwijl de overigen bij het einde des jaars nog niet waren gevonnisd.

In het onder ons rechtstreeksch bestuur staand gedeelte van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden valt eene gestadige vermindering van het aantal geregistreerde slaven waar te nemen (zie Indisch Staatsblad 1875 n°. 140 en 287). De goede behandeling dier slaven door hunne meesters is evenwel oorzaak dat velen den toestand van slavernij boven dien der vrijheid verkiezen. Van één geval van slavenhandel werd bericht ontvangen, dat bij den raad van justitie te Makasser aanhangig werd gemaakt. In de vorstenrijken van Celebes hangt het bezit van slaven nauw samen met het oeconomisch en politiek bestaan der bestuurders. De vorsten op Celebes bezigen hunne slaven voor het bebouwen van

de velden, het verrichten van hof- en huisdiensten, en verder, bij het ten strijde trekken, als voorvechters tevens lijfwachten.

In de residentie Menado bestaat feitelijk geen slavernij (ook niet in de zelfbesturende landschappen tot dat gewest behoorende).

Door den resident van Ternate werden twee gevallen van menschenroof vermeld, ter Noordkust van Nieuw-Guinea gepleegd door bewoners van het eiland Rhoon. In het eerste geval betrof de roof een man, die echter door zijne verwanten werd losgekocht. Het andere geval betrof 4 mannen, afkomstig van het eiland Andai. De pogingen, door den juist ter plaatse aanwezigen posthouder van Zuid-Halmaheira in het werk gesteld om de vrijlating der geroofden te verkrijgen, bleven vruchteloos. Zoodra het goede seizoen voor eene reis naar Nieuw-Guinea's Noordkust weder zou zijn aangebroken, stelde de resident zich voor door zijn persoonlijk optreden de uitlevering alsnog te bewerken.

Omtrent de slavernij in sommige gedeelten der residentie Timor (zie Koloniaal Verslag van 1892 en 1893, blz. 59 en 65) werden geen nadere bijzonderheden medegedeeld. In het afgeloopen jaar werd door den besturenden ambtenaar te Waingapoe (Midden-Soemba) de vrijheid teruggegeven aan een op het eiland in slavernij gehouden Endehnees; de man, die zijn meester ontvlucht was, werd naar zijne geboorteplaats teruggezonden. Toen ons bestuur ter oore kwam dat eene vrouw en een kind door inboorlingen van Kiwang Ona (Larantoeka) verkocht waren aan een inboorling van Lamahala (Solor-eilanden), werd die zaak onderzocht, met het gevolg dat de kooper door het zelfbestuur met eene geldboete werd gestraft, en bij den betrokken radja op uitlevering van de verkoopers werd aangedrongen, echter vooralsnog zonder succes.

Pandelingschap. Evenals in vorige jaren (zie vorig verslag blz. 65) werd in het afgeloopen jaar in Indragiri (residentie Riouw) door bemiddeling van den controleur aan eenige pandelingen, ditmaal 6, tegen betaling van een gedeelte hunner schuld, de vrijheid hergeven.

Te Maros (Celebes en onderhoorigheden) kwamen een tweetal overtredingen der verbodsbepalingen tegen het nemen van pandelingen (Indisch Staatsblad 1872 n°. 114) ter kennis van het bestuur. Elders in ons rechtstreeksch gebied op Celebes werd van eigenlijk pandelingschap niet vernomen. Daarentegen kwam het meermalen voor dat schuldenaren, boven de afbetaling in geld, de voorkeur gaven aan het vrijwillig verrichten van arbeid ten behoeve van hunne schuldeischers. Ook kwam het voor dat door inboorlingen overeenkomsten werden aangegaan, waarbij zij zich, tegen vooruitbetaling van eene geldsom, tot het verrichten van diensten ten behoeve der geldschieters verbonden. Het bestuur werkt evenwel het aangaan van dergelijke overeenkomsten, welke van het eigenlijk pandelingschap in wezen weinig verschillen, zooveel mogelijk tegen.

§ 9. *Personen en instellingen met het rechtswezen in verband.*

Praktizijns. In 1893 werden bij het Hooggerechtshof één rechtsgeleerd praktizijn aangesteld, bij den raad van justitie te Samarang twee, en bij dien te Soerabaija eveneens twee; voorts werd aan den substituut-griffier van den raad van justitie te Padang de waarneming der functiën van advocaat en procureur bij dien raad tijdelijk opgedragen, welke maatregel ten aanzien van den substituut-griffier van den raad van justitie te Makasser werd bestendigd bij de successieve benoeming van een tweetal nieuwe titularissen.

Een rechtsgeleerd praktizijn bij den raad van justitie te Soerabaija overleed in den loop van het jaar; twee ambtgenooten aldaar werden op verzoek eervol ontslagen (één als landsadvocaat), terwijl een derde bij hetzelfde college aangesteld rechtsgeleerd praktizijn wegens herhaalde misdragingen werd afgezet.

Notariaat. Bij ordonnantie van 18 September 1893 (Indisch Staatsblad n°. 235) werd eene nieuwe lezing vastgesteld van art. 4 van het reglement op het notaris-ambt in Nederlandsch-Indië (Indisch Staatsblad 1860 n°. 3), welk artikel reeds gewijzigd was bij art. 7 van Indisch Staatsblad 1863 n°. 170. De thans uitgevaardigde ordonnantie had ten doel om buiten twijfel te stellen dat ook op plaatsen, waar meer dan twee notarissen gevestigd zijn, in sommige gevallen, bij tijdelijke verhindering van één hunner, een candidaat-notaris als tijdelijke vervanger kan worden aangewezen.

In de buitenbezittingen, waar de inspectie van de protocollen der notarissen tot dusver, behalve op plaatsen waar een raad van justitie gevestigd is, algemeen uitgeoefend werd door de hoofden van gewestelijk bestuur, zijn deze laatsten bij ordonnantie van 29 Mei 1894 (Indisch Staatsblad n°. 113) van dit toezicht ontheven, voor zooveel betreft die overige standplaatsen van notarissen en fungeerende notarissen, waar een landraad, voorgezeten door een daartoe afzonderlijk aangesteld rechtsgeleerde, gevestigd is, zijnde aldaar met de bewuste inspectie voortaan belast de president van dat rechtscollege.

Bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 201 werd bepaald, dat met 1 Januari 1894 te Amboina, waar tot dusver de gewestelijke secretaris als notaris fungeerde, een afzonderlijk notaris zoude worden aangesteld. Die aanstelling is te rechter tijd geschied. Zoo ook de benoeming (respectievelijk met 1 Juli 1893 en 1 Maart 1894) van een afzonderlijk notaris te Menado in de residentie van dien naam en te Medan ter Oostkust van Sumatra (zie vorig verslag blz. 65). De uitvoering van denzelfden maatregel voor Tandjong Pandan (Billiton) en voor Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) wacht nog voor elk dier plaatsen op de vervanging van den ambtenaar, die er thans het notariaat als bijbetrekking bekleedt.

Uithoofde van het gering bedrag der inkomsten, welke het notariaat te Serang (Bantam) is gebleken op te leveren, is de aldaar in 't laatst van 1893 ontstane vacature voorloopig onvervuld gelaten en de waarneming van die betrekking mitsdien tijdelijk aan den gewestelijken secretaris opgedragen (Februari 1894).

In een voorstel van den resident van Amboina om, met intrekking van het notariaat te Saparoea (waar de functiën van notaris worden uitgeoefend door den besturenden controleur), de afdeeling van dien naam te brengen tot het ressort van den te Amboina resideerenden notaris, werd door de Indische Regeering niet getreden.

Ter vervulling van de door mutatiën (ook door het vervullen van nieuw ingestelde vaste notariaten) opengevallen plaatsen, werden in 1893 10 candidaat-notarissen tot notaris benoemd, van wie er echter één nog in hetzelfde jaar op verzoek weder als notaris eervol ontslagen werd. [1]) Van de bedoelde 10 candidaten hadden het diploma verworven: 1 in 1880, 1 in 1884, 1 in 1885, 3 in 1887, 3 in 1889 en 1 in 1890.

Ter zake van verschillende overtredingen van het reglement op het notarisambt werd een notaris door den raad van justitie te Soerabaija voor den tijd van 3 maanden geschorst en tot betaling van f 1000 geldboete veroordeeld.

Tolken. Ook gedurende 1893 werden de diensten van de zes in Indië aanwezige Europeesche tolken voor de Chineesche taal nog op dezelfde wijze benuttigd als op blz. 66 van 't vorig verslag is vermeld; vijf hunner bleven namelijk op dezelfde standplaatsen met hun gewonen werkkring belast, en de zesde behield zijne tijdelijke opdracht, thans onder den hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden (verg. vorig verslag blz. 179), in het belang van de proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer. Overigens bevindt één in Juni 1892 wegens ziekte uit Indië vertrokken tolk voor de Chineesche taal zich nog met verlof in Europa.

Ten gevolge van eene wenschelijk gebleken verlenging van hun verblijf in China zullen de drie in het najaar van 1892 aldaar aangekomen adspirant-tolken niet reeds na een éénjarig verblijf in China, zooals aanvankelijk het plan was, maar eerst in October 1894 voor den Indischen dienst beschikbaar komen. Het is namelijk in algemeenen zin wenschelijk geacht den voorgeschreven studietijd in China van één jaar op twee jaren te brengen. In verband daarmede zijn de voorwaarden betreffende de aanneming van leerling-tolken voor de Chineesche taal ten behoeve van den Indischen dienst, bepalende o. a. (zie Indisch Staatsblad 1873 n°. 123) dat het maximum van hun studietijd onder genot van eene bijdrage van staatswege bedraagt vijf jaren, waarvan één in den regel in China wordt doorgebracht, blijkens Indisch Staatsblad 1893 n°. 291 in dier voege gewijzigd, dat zes jaren als maximum is aangenomen, waarvan hoogstens twee in China worden doorgebracht. Tevens is nader geregeld het bedrag der toelage, welke tijdens het verblijf in China genoten wordt. De drie te Leiden in opleiding zijnde leerling-tolken gaan thans hun derde studiejaar tegemoet.

Wat het personeel der niet van landswege bezoldigde vaste translateurs betreft, verdient alleen vermelding dat in 1893 te Batavia ook een translateur voor de Armenische taal werd aangesteld.

[1]) Ook nog een ander werd op verzoek eervol als notaris ontslagen. Overigens overleed een notaris, en vertrok er een met buitenlandsch verlof, zoodat het aantal uit dien hoofde tijdelijk uit Nederlandsch-Indië afwezige notarissen (verg. vorig verslag blz. 65) bij het einde van 1893 geklommen was tot vijf

Wees- en boedelkamers. De opgaven, over 1893 ten behoeve van deze rubriek ontvangen, doen zien dat voor de vijf wees- en boedelkamers en hare agenten werd uitgegeven (volgens voorloopige opgaven) f 357 042, tegen f 357 194 (volgens definitieve opgaven over 1892, terwijl aan beheerloon en leges ontvangen werd f 107 748 (in 1892 f 133 049). Zooals in 't vorig verslag herinnerd werd, komt de netto-opbrengst van de interessen der door de weeskamers massaal uitgezette gelden geheel aan de geadministreerden ten goede, waarom dan ook jaarlijks het hun te valideeren rentecijfer berekend wordt in verhouding tot de over het betrokken jaar met de uitzettingen verkregen uitkomsten (over 1893 is dienovereenkomstig 4 pct. als rentevergoeding aangenomen) [1], terwijl aan de geadministreerden der boedelkamers eene vaste rente wordt tegoedgedaan (van 1888 af 5 pct., doch vóór dien tijd 6 pct. 's jaars). De gedachtenwisseling over de vraag, of eene andere regeling ten opzichte van het door de wees- en boedelkamers te valideeren rentecijfer aanbeveling verdient, is in Indië nog niet ten einde gebracht. Inmiddels is aldaar ook eene herziening van het tarief van leges voor deze lichamen aan de orde gesteld.

Ten aanzien van de uitkomsten van het beheer over 1893 bij elke wees- en boedelkamer in het bijzonder beschikt men hier te lande slechts over onderstaande cijfers.

WEES- EN BOEDELKAMER TE	Weeskamers.					Boedelkamers.					Totaal der inkomsten (som der kolommen 4 en 9).
	Inkomsten voor den lande.			Rente gedurende het beheerjaar gekweekt. *a)*	Rente over het beheerjaar aan geadministreerden tegoedgedaan. *b)*	Inkomsten voor den lande.			Rente gedurende het beheerjaar gekweekt.	Rente (ad 5 pct.) over het beheerjaar aan geadministreerden tegoedgedaan.	
	Beheerloon.	Leges.	Te zamen.			Beheerloon.	Leges.	Te zamen.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Batavia	f 18 616	f 4 767	f 23 383	f 120 771	f 104 600	f 7 466	f 1 976	f 9 442	f 163 683	f 100 390	f 32 825
Samarang	29 903	3 844	33 747	58 131	75 826	4 123	1 529	5 652	27 328	34 756	39 399
Soerabaija	10 276	3 938	14 214	62 818	66 358	5 805	933	6 738	43 940	54 316	20 952
Padang	1 232	812	2 044	9 822	9 981	2 128	224	2 352	5 926	1 186	4 396
Makasser	6 613	1 499	8 112	15 760	4 477	1 763	301	2 064	5 705	4 328	10 176
Te zamen	f 66 640	f 14 860	f 81 500	f 267 302 *c)*	f 261 242	f 21 285	f 4 963	f 26 248	f 246 582	f 194 976	f 107 748

a) Hierbij is op te merken dat elke weeskamer, die van een zustercollege kapitalen ter uitzetting ontvangt, de daarmede gekweekte rente verantwoordt alsof die verkregen was van eigen kapitalen.

b) De kapitalen, waarover bij elke weeskamer over 1893 rente was uit te keeren (voor dat jaar bepaald op 4 pct.), vindt men opgegeven in de Javasche Courant van 3 April 1894.

c) Na aftrekking van f 810 wegens kosten op de uitzettingen gevallen en van f 11 645 wegens geleden verliezen werd netto gekweekt f 254 847.

Wat de agentschappen der wees- en boedelkamers betreft, werd hier en daar, waar zulks zonder verhooging van uitgaven mogelijk bleek, tot doelmatiger regelingen overgegaan met opzicht tot het splitsen of vereenigen van dergelijke ressorten en tot het verhoogen of verlagen van de bezoldiging in verband met den toe- of afgenomen omvang der werkzaamheden; zie dienaangaande de beschikkingen in Indisch Staatsblad 1893 n°. 272 en 1894 n°. 41, 51 en 92.

G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit.

§ 1. *Algemeene Rekenkamer.*

De voorzitter der Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië, de heer J. A. van Dorsser, werd bij Koninklijk besluit van 3 November 1893 n°. 31 op zijn verzoek eervol als zoodanig ontslagen, met ingang van den datum, waarop hij die betrekking zou nederleggen, en bij besluit van den Gouverneur-Generaal van den 6den dier maand n°. 55 benoemd tot directeur van financiën.

In afwachting dat in de bestaande vacature zou worden voorzien, droeg de Indische Regeering, krachtens art. 6 der instructie voor de Rekenkamer (Indisch Staatsblad 1866 n°. 158 en 1882 n°. 264) bij besluit van 28 November 1893 n°. 34 de waarneming van het ambt van voorzitter tijdelijk op aan een der leden, den heer H. van Alphen J.R.zn., die twee dagen later als waarnemend voorzitter werd beëedigd en als zoodanig in functie trad Sedert werd bij Koninklijk besluit dd. 30 Januari 1894 n°. 8 tot voorzitter benoemd de heer B. M. H. Heuveldop, laatstelijk tijdelijk lid van het college, met verlof hier te lande.

Overigens kwam in de samenstelling van de Indische Rekenkamer, waarin, in verband met het nog met buitenlandsch verlof afwezig zijn, wegens ziekte, van de leden, de heeren W. van der Pijl en E. P. C. Sol, nog altijd twee tijdelijke leden zitting hebben, geene verandering.

De fondsen tot bezoldiging van het bureaupersoneel der Rekenkamer, waaronder voor 1893 nog f 28 000 was begrepen van de indertijd tot tijdelijke versterking der werkkrachten toegestane som van f 40 000 's jaars (verg. vorig verslag blz. 67), zijn met 1 Januari 1894 (Indisch Staatsblad 1893 n°. 310) nader met f 6000 ingekrompen. Het restant ad f 22 000 is aan de fondsen voor het gewoon vast personeel der Rekenkamer toegevoegd.

Omtrent de werkzaamheden bij de verschillende bureaux van het college gedurende het afgeloopen jaar is het volgende mede te deelen.

De examinatie van de bewijzen van uitgaaf der algemeene ontvangers van 's lands kassen vond ook gedurende 1893 plaats over een tijdvak van twaalf maanden, d. i. over de laatste vijf maanden van het voorafgegane en over de eerste zeven maanden van het toen loopende jaar.

Reeds onder ult. Juli 1893, d. i. twee maanden vroeger dan in 1892, liep het onderzoek af van de tot de uitgaven over het laatst verstreken dienstjaar (ditmaal 1892) betrekking hebbende duplicaat-ordonnantiën en mandaten en van de overige verantwoordingstukken der verschillende departementen van algemeen bestuur (ook die van oorlog en marine).

Het onderzoek van de verantwoordingen der ontvangsten en van het materieel beheer over hetzelfde dienstjaar werd nagenoeg ten einde gebracht; de geheele beëindiging moest afhankelijk worden gemaakt van de beantwoording der uit de examinatie voortgevloeide nota's van bemerking.

De werkzaamheden betreffende de stukken der vendu-administratie vorderden mede goed. Onder ult. 1893 bleef nog slechts de kleinste helft van de verantwoordingen over 1893 (zoogenaamde nieuwe administratie) te onderzoeken, terwijl van de oude vendu-administratie nog slechts enkele verantwoordingen niet waren afgedaan. Alle ontvangen verantwoordingen werden onderzocht.

Het onderzoek der rekeningen van de weduwen- en weezenfondsen, de wees- en boedelkamers, de schutterijen en van andere rekeningen met derden werd geregeld voortgezet. Op eene enkele uitzondering na, werden alle verantwoordingen over het jaar 1892 geëxamineerd.

[1] De uitkomsten over 1891 en 1892 hadden nog een rentevoet van $4^{1}/_{2}$ pct. toegelaten. In 't algemeen valt eene langzame doch voortdurende daling der door de weeskamers gemaakte winsten waar te nemen. Berekend over vijfjarige tijdvakken was het rentecijfer gemiddeld over 1873 t/m 1877 $6^{9}/_{10}$ pct., over 1878 t/m 1882 $6^{5}/_{10}$, over 1883 t/m 1887 bijna $6^{1}/_{10}$ en over 1888 t/m 1892 $4^{7}/_{10}$ pct. Als hoofdoorzaak wordt genoemd de concurrentie, welke particuliere instellingen in toenemende mate de weeskamers aandoen in het uitzetten van gelden op hypotheek. Bedongen de weeskamers vroeger gemakkelijk 6 pct. en meer, thans moeten zij zich tevreden stellen met 5 en zelf $4^{1}/_{2}$ pct. voor groote beleeningen (hypotheken). Die concurrentie heeft wijders ten gevolge dat de weeskamers niet zoo gemakkelijk als vroeger emplooi vinden voor hare gelden, waardoor in den laatsten tijd dan ook het Grootboek der Nationale Schuld is moeten worden te baat genomen, van welke beleggingen slechts ruim 3 pct. rente gemaakt wordt. Op 1 Januari 1894 beliepen de kapitalen op het Grootboek der $3^{1}/_{2}$ pct. Nationale Schuld ten name van de weeskamers in Nederlandsch-Indië ingeschreven f 1 299 800 nominaal.

De in 't vorig verslag bedoelde proef, ten gevolge waarvan de verantwoordingen van gelden, vivres en fourages betreffende het departement van oorlog niet vooraf bij de gewestelijke intendanten, maar aanstonds bij de Vde afdeeling (hoofdbureau der militaire administratie) van genoemd departement werden geverifieerd, blijkt aanvankelijk goed te voldoen. De bedoelde bescheiden bereikten de Rekenkamer nu twee maanden vroeger dan in vorige jaren. Over het dienstjaar 1893 werden de verantwoordingen over drie kwartalen bij haar ontvangen en onderzocht (die over het vierde kwartaal werden in Mei 1894 verwacht).

Wat de begrootingsrekeningen betreft, met het onderzoek van die over 1891, door den directeur van financiën bij haar voorgebracht op 27 September en 18 December 1893, kwam de Rekenkamer den 22sten van laatstgenoemde maand gereed. Met de verificatie van de staten van restant-ontvangsten en onaangezuiverde vorderingen was het college kort daarop mede tot en met het jaar 1891 gevorderd. De algemeene staat over gemeld jaar kon op 17 Februari 1894 aan de Indische Regeering worden doorgezonden.

§ 2. *Comptabiliteit.*

Ter voorziening in eenige leemten, welke blijkens de ondervinding nog bestonden in de contrôle-middelen op de verantwoording van ontvangsten door algemeene ontvangers, strekte het gouvernementsbesluit dd. 1 October 1893 n°. 4. De daarbij getroffen voorzieningen, welke schenen te kunnen worden ingevoerd zonder aan haar practisch nut onevenredige vermeerdering van arbeid en administratieven omslag met zich te brengen, komen hoofdzakelijk neder: 1°. op eene nadere wijziging en aanvulling van het in 1884 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4092) reeds gewijzigd art. 5 der »Voorschriften (van 1873) voor de algemeene ontvangers en de hulpordonnateurs" (Bijblad n°. 2718), in het bijzonder regelende wat door comptabelen is in acht te nemen bij het overstorten van ontvangsten bij de algemeene ontvangers, en 2°. in nieuwe bepalingen nopens de opdrachten tot invordering aan algemeene ontvangers, en zulks ter vervanging van hetgeen dienaangaande voorkwam in het laatste lid van art. 4 der » Administratieve voorschriften (van 1875) voor de departementen van algemeen bestuur betrekkelijk de contrôle op de landsontvangsten en uitgaven" (Bijblad n°. 2814). Het onderzoek naar hetgeen tot aanvulling der contrôlemiddelen op de gestie der algemeene ontvangers verder aanbeveling verdient, wordt in Indië nog voortgezet. In verband daarmede zijn in het afgeloopen voorjaar aan de Indische Regeering, op haar verzoek, omstandige inlichtingen verstrekt, verkregen van den Minister van Financiën, nopens de inrichting van de contrôle bij de verschillende administratiën van 's Rijks middelen hier te lande.

Met betrekking tot de uit art. 6 van Indisch Staatsblad 1876 n°. 169 voor comptabelen voortvloeiende verplichting om van afgeschreven vorderingen, zoolang er een debiteur is en de verjaring niet is ingetreden, aanteekening te houden in een register, vermeldende al hetgeen tot latere beoordeeling der zaak dienstig kan zijn, en om dit register eenmaal 's jaars aan het hoofd van gewestelijk bestuur aan te bieden, opdat deze ten aanzien van de inmiddels niet verjaarde posten, voor zoover er door veranderde omstandigheden aanleiding toe bestaat, direct of indirect maatregelen neme, werd bij gouvernementsbesluit dd. 4 December 1893 n°. 6 (Indisch Staatsblad n°. 293) nader tot eene beperking overgegaan, in zoover dat voor nog een drietal categorieën van vorderingen, evenals reeds bij Indisch Staatsblad 1890 n°. 264 ten opzichte van twee andere categorieën was geschied (verg. het verslag van 1891 blz. 71), de bedoelde boekhouding werd afgeschaft. Bij eene gouvernementscirculaire van dezelfde dagteekening werd aan de hoofden van gewestelijk bestuur het belang eener behoorlijke behartiging van de hun bij het aangehaald artikel opgelegde bemoeienis voor oogen gehouden en werden ter zake tevens eenige wenken gegeven met opdracht om jaarlijks in de maand September aan de betrokken departements-chefs in 't kort mededeeling te doen van hetgeen zij tot uitoefening van het bedoelde toezicht hebben verricht. Ter bevordering van eenvormigheid in de boekhouding is tegelijkertijd een model vastgesteld voor het door de comptabelen aan te houden register van afgeschreven vorderingen.

In het belang van het toezicht der Algemeene Rekenkamer op beschikkingen van civiele en militaire autoriteiten, die als gedelegeerden van den Gouverneur-Generaal bevoegd zijn tot handelingen welke uitgaven ten laste van den lande ten gevolge hebben, voor zooveel betreft het gebruik door hen gemaakt van Indisch Staatsblad 1873 n°. 73, houdende aanwijzing der gevallen waarin voor de uitvoering van werken, leveringen en transporten van den regel van openbare aanbesteding is af te wijken, werd bij gouvernementsbesluit dd. 23 April 1894 n°. 6 (Indisch Staatsblad n°. 96) een nader voorschrift vastgesteld, behoudens eenige wijziging, overeenkomende met de bij Indisch Staatsblad 1874 n°. 264*a* ingetrokken § *c* van art. 2 van het hiervóór reeds aangehaalde Indisch Staatsblad 1873 n°. 73.

In 1893 werd door den Gouverneur-Generaal ten aanzien van 47 beboetingen gebruik gemaakt van de hem bij het Koninklijk besluit dd. 3 Februari 1878 n°. 3 (Indisch Staatsblad n°. 169) verleende bevoegdheid om administratief opgelegde boeten, voor zooveel zij het bedrag van f 2000 niet te boven gaan, geheel of gedeeltelijk kwijt te schelden. In 16 gevallen werden de boeten ten volle kwijtgescholden, en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 4184,13⁵. Van de 31 overige beboetingen, te zamen beloopende f 2701, werd f 2393 kwijtgescholden. De boeten waren hoofdzakelijk opgelegd wegens verzuimde aangifte voor het recht van successie en overgang, of voor het overschrijvingsrecht van vaste goederen, overtreding van verschillende verordeningen, enz.

H. Algemeen burgerlijk beheer.

Het onderzoek naar mogelijke bezuinigingen in de uitgaven ten laste der begrooting van Nederlandsch-Indië, door den heer J. A. van Dorsser, toenmaals voorzitter der Algemeene Rekenkamer, tot November 1893, toen hij als directeur van financiën optrad, onder de leiding van den Gouverneur-Generaal voortgezet, heeft nog tot veel voorbereidenden arbeid geleid, doch omtrent de meeste der door hem behandelde punten is het met de betrokken autoriteiten gevoerd overleg nog niet tot een definitief einde gebracht. Het ook in de nota's van den heer van Dorsser aanbevolen denkbeeld om door concentratie van personeel en materieel tot bezuiniging te geraken bij de uitvoering, het beheer en het onderhoud van burgerlijke en militaire bouwwerken in Indië is thans in studie bij eene hier te lande samengeroepen commissie (Koninklijk besluit dd. 1 Februari 1894 n°. 14). Inmiddels worden ook enkele met het onderwerp in verband staande punten, ingevolge opdracht van den Gouverneur-Generaal, door het legerbestuur nagegaan. Ten aanzien van de in 't vorig verslag sub 7°., 10°. en 11°. bedoelde onderwerpen is thans aan te teekenen dat reeds in beginsel is beslist nopens eene doeltreffende regeling der teerkosten (tafelgelden) welke aan den lande in rekening kunnen worden gebracht bij verblijf van gouvernementsreizigers aan boord van oorlogsschepen en andere landsvaartuigen, zoodat de totstandkoming van nieuwe bepalingen op dit stuk zich niet lang meer zal behoeven te laten wachten (punt 7°.); dat insgelijks wordt voorbereid eene regeling tot beperking der overplaatsingen, in den zin van het verleden jaar sub 10°. vermelde, en dat de mogelijkheid van bezuiniging in de organisatie van het departement der marine (punt 11), in welke richting reeds voorloopig stappen zijn gedaan (verg. blz. 50 hiervóór), nog verder wordt onderzocht.

Ten opzichte van het in eene der nota's van den heer van Dorsser behandelde vraagstuk eener geleidelijke uitbreiding van den verkoop van gouvernementsproducten in Indië, is de Regeering hier te lande, na rijpe overweging, tot de conclusie gekomen (Maart 1894) dat er voorshands geen voldoende termen bestaan om ten deze tot eene verandering over te gaan.

Als gevolg van voorstellen van den heer van Dorsser bleek eene vrij belangrijke besparing mogelijk door wijziging der formatie van het personeel bij het vendukantoor te Batavia, waartoe werd overgegaan bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 300.

Na de beëindiging der opdracht van den heer van Dorsser zijn van wege den Gouverneur-Generaal nog ettelijke aanschrijvingen uitgegaan aan de hoofden van algemeen en gewestelijk bestuur, alle met het doel om van hen voorstellen tot bezuiniging en vereenvoudiging uit te lokken, hetzij op bepaald aangewezen punten, hetzij door in algemeenen zin aan hunne aandacht aan te bevelen om na te gaan of niet, ieder in zijn kring, op toestanden, formatie's of regelingen had te wijzen, die uitgaven vorderen, welke hun voor vermindering vatbaar toeschijnen, zonder nadeel voor den dienst. Uit verschillende reeds genomen beschikkingen, die op zich zelve echter niet van genoeg belang zijn om hier afzonderlijk te worden vermeld, blijkt dat men op den ingeslagen weg niet zonder vrucht werkzaam is.

Over het in de Tweede Kamer der Staten-Generaal geopperd denkbeeld om, door het oprichten van een algemeen depôt, te geraken tot bezuiniging op de uitgaven voor schrijf- en bureaubehoeften ten behoeve van de verschillende takken van bestuur in Indië, is door den Gouverneur-Generaal de raad van directeuren gehoord. Tegen de verwezenlijking van het denkbeeld zijn echter door dien raad overwegende bezwaren ingebracht, waarmede de Gouverneur-Generaal heeft verklaard geheel in te stemmen.

In hoofdstuk **B** hiervóór is reeds gewag gemaakt van het streven om, door overdracht aan de hoofden der departementen van algemeen bestuur of andere autoriteiten, van minder belangrijke werkzaamheden, de taak van het hoogste centraal gezag te verlichten. Als voorbeeld, buiten het reeds aangeteekende op blz. 3 hiervóór, kan nog dienen dat onder dagteekening van 13 Juli jl. n°. 12 door den Gouverneur-Generaal is bepaald, dat de kostelooze verstrekking uit 's lands voorraad van geneesmiddelen aan godsdienstleeraren in den regel kan geschieden op machtiging van den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

Als directeur van financiën, in de plaats van den tot lid van den Raad van Indië benoemden titularis, den heer E. A. Rovers (zie blz. 3 hiervóór), trad op 9 November 1893 de heer J. A. van Dorsser op (zie blz. 70 hiervóór), terwijl met ingang van 5 Juli 1894 de heer A. C. Uljee, wien op zijn verzoek een eervol ontslag uit 's lands dienst werd verleend, als directeur van binnenlandsch bestuur vervangen werd door den heer G. A. Scherer, tot dusver resident der Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust).

Evenals in 1892 moesten in het afgeloopen jaar aan de verschillende departementen van algemeen burgerlijk bestuur, behalve aan dat van financiën, extra-fondsen worden toegestaan voor het verrichten van buitengewone werkzaamheden. De voor laatstgenoemd departement toegestane gelden werden bij de begrooting voor 1894 definitief met een bedrag van f 9840 vermeerderd.

's Lands oud archief te Batavia werd in 1893 door onderscheidene personen over allerlei zaken geraadpleegd; vooral genealogische navorschingen hadden plaats, maar ook justitieele en historische ontbraken niet. Met het inventariseeren van de talrijke, in de laatste jaren, aan het archief toegevoegde stukken werd voortgegaan. Volgens den in 1882 uitgegeven inventaris van 's lands (oud) archief te Batavia bevonden zich toenmaals in dat archief 18 387 banden en bundels (over de jaren 1602—1816), en dit aantal kan thans, door toevoeging van oudere en jongere stukken uit verschillende deelen van den Indischen Archipel, geacht worden minstens te zijn verdubbeld.

Van het Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek zag te Batavia het 11de deel, loopende over de jaren 1788—1794, het licht, en eveneens de jaargang 1664 van het » Dagh-register gehouden in 't Casteel Batavia", terwijl volgens berichten van Mei jl. toen reeds grootendeels ook was afgedrukt de jaargang 1665. Het voornemen bestaat om de te Batavia voorhanden serie dezer » Daghregisters", waarvan de oudste jaargang het jaar 1640 betreft, aan te vullen door publiceering hier te lande van de in 's Rijks archief te 's-Gravenhage aanwezige 14 jaargangen, welke meerendeels van vóór 1640 dagteekenen. Een daarover met den Minister van Binnenlandsche Zaken gevoerd overleg heeft ten gevolge gehad dat zeer onlangs besloten is om de bedoelde jaargangen, wellicht met uitzondering van een tweetal minder belangrijke van lateren tijd (1766 en 1793), door de zorg van den algemeenen rijks-archivaris geleidelijk hier te lande te doen uitgeven ten laste van de Indische geldmiddelen. De 14 jaargangen in hun geheel worden berekend 8 deelen te zullen vormen.

J. Departement van binnenlandsch bestuur.

I. Gewestelijk en plaatselijk bestuur; politie.

Het in 1892 van hier uit bij de Indische Regeering aanhangig gemaakte gewichtige vraagstuk eener reorganisatie van het gewestelijk bestuur in Nederlandsch-Indië heeft bij de voorbereidende behandeling aldaar, voorshands meer bepaaldelijk wat Java en Madura betreft [1]), tot zeer uiteenloopende beschouwingen en voorstellen geleid. Alvorens in den gebleken strijd van meeningen over een zoo veelzijdig vraagstuk een beslist oordeel uit te spreken, acht de Gouverneur-Generaal plaatselijk overleg en plaatselijke onderzoekingen noodig, ingesteld door een met ons bestuursorganisme in al zijne vertakkingen geheel vertrouwd hoofdambtenaar. Intusschen is de Landvoogd bij eene depêche van 10 Juli jl. in eene ontwikkeling getreden van de desiderata, welke in algemeenen zin de richting aangeven, waarin naar zijne voorloopige inzichten de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op Java en Madura zich zou moeten bewegen, en welker uitvoerbaarheid uit een financieel en staatkundig oogpunt inzonderheid het onderwerp der in te stellen onderzoekingen zal moeten uitmaken. Om de zaak in de aangegeven richting al aanstonds verder te brengen, is tegelijkertijd (gouvernementsbesluit dd. 10 Juli 1894 n°. 31) aan het lid van den Raad van Indië, den heer J. Mullemeister, opgedragen zich naar de verschillende gewesten van Java en Madura, uitgezonderd de Vorstenlanden, te begeven, ten einde, met inachtneming van de door den Gouverneur-Generaal kenbaar gemaakte inzichten aangaande de inrichting zoowel van het Europeesch als van het inlandsch bestuurspersoneel, een plaatselijk onderzoek in te stellen nopens de wenschelijkheid en uitvoerbaarheid uit een financieel en staatkundig oogpunt van eene reorganisatie van het binnenlandsch bestuur op die eilanden op de aangegeven grondslagen. Aan de opdracht is verder de uitnoodiging verbonden: 1°. om, waar bij de bestaande bestuursinrichting overdaad mocht worden aangetroffen, aanstonds en in afwachting dat de geheele bestuursorganisatie kan worden herzien, de noodige voorstellen te doen, welke tot vermindering van uitgaven kunnen leiden, en 2°. om tevens na te gaan of de regeling der binnenlandsche paardenposterij op Java en Madura aan de besturende ambtenaren voldoende middelen voor hunne dienstreizen verschaft, en of de daarvoor gedane uitgaven nuttig besteed mogen heeten, waaromtrent mede c. q. de vereischte voorstellen worden tegemoet gezien.

[1]) Wat de buitenbezittingen betreft, heeft de Gouverneur-Generaal de zaak nog niet principieel in behandeling genomen. Intusschen heeft de thans afgetreden directeur van binnenlandsch bestuur ook voor die gewesten zijn gevoelen nopens eene bestuursreorganisatie doen kennen. Overeenkomstig het ter zake uitgebracht advies van den Raad van Indië is 's directeurs rapport thans in handen gesteld van zijn opvolger, met verzoek om zijne inzichten daaromtrent te doen kennen.

§ 1. *Europeesch bestuur.*

De eenige thans te vermelden wijziging in de formatie van het Europeesch personeel bij het binnenlandsch bestuur betreft de vermeerdering van het aantal controleurs met één voor de residentie Timor (verg. vorig verslag blz. 72). Hieronder volgt als naar gewoonte een overzicht, aanwijzende hoe de binnen de perken der formatie in dienst zijnde controleurs en adspirant-controleurs bij het einde van het jongstverloopen jaar over de verschillende gewesten waren verdeeld.

GEWESTEN.	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.
JAVA EN MADURA.				
Bantam	"	4	2	6
Batavia	1	"	"	1
Krawang	1	1	"	2
Preanger Regentschappen	5	a) 6	b) 9	20
Cheribon	3	4	2	9
Tagal	4	3	"	7
Pekalongan	2	2	2	6
Samarang	3	5	c) 5	13
Japara	1	2	2	5
Rembang	4	"	1	5
Soerabaija	3	7	5	15
Pasoeroean	d) 6	4	3	13
Probolinggo	3	2	3	8
Bezoeki	2	4	1	7
Banjoemas	"	3	4	7
Bagelen	2	3	2	7
Kadoe	1	2	3	6
Madioen	1	4	3	8
Kediri	2	4	2	8
Madura	"	8	1	9
Op ult. 1893 in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	44	68	50	162
BUITENBEZITTINGEN.				
Sumatra's Westkust	15	19	3	37
Benkoelen	4	4	3	11
Lampongsche Districten	2	4	2	8
Palembang	3	13	4	20
Oostkust van Sumatra	9	e) 5	1	15
Atjeh en onderhoorigheden	1	1	"	2
Riouw en onderhoorigheden	1	3	1	5
Westerafdeeling van Borneo	5	4	3	12
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	5	7	"	12
Celebes en onderhoorigheden	5	6	f) 3	14
Menado	5	3	3	11
Ternate	1	"	"	1
Amboina	1	2	"	3
Timor	"	1	"	1
Bali en Lombok	"	3	"	g) 3
Op ult. 1893 in dienst (overeenkomende met de normale formatie)	57	75	23	155

a) Hiervan was één aan de formatie onttrokken ten behoeve van de residentie Samarang, waar hij de plaats verving van een uit die residentie tijdelijk

ter Algemeene Secretarie te Batavia werkzaam gestelden controleur der 2de klasse (gouvernementsbesluit dd. 7 December 1893 n°. 5).

b) Hiervan één uit Rembang, ter tijdelijke vervanging van den sub *a* bedoelden controleur.

c) Hiervan één tijdelijk werkzaam gesteld in de residentie Madioen, ten einde tegemoet te komen aan het gemis van een controleur, van daar weggenomen ter versterking van het kader controleerende ambtenaren in de residentie Bezoeki.

d) Hiervan was één aan de formatie onttrokken, als zijnde bij gouvernementsbesluit dd. 15 October 1893 n°. 9 tijdelijk toegevoegd aan het lid van den Raad van Indië, dat met eene commissie in Oost-Java belast was.

e) Een van deze controleurs was aan de formatie onttrokken en tijdelijk werkzaam gesteld in de Battaksche Doesoen van Serdang. Zijne plaats in de formatie werd waargenomen door een tijdelijk boven de formatie beschikbaar gestelden adspirant-controleur.

f) Een van deze adspirant-controleurs was tijdelijk ter beschikking gesteld van den resident van Amboina en onder diens leiding speciaal belast met de magistratuur ter hoofdplaats van dat gewest gedurende de afwezigheid naar Neira (als waarnemend assistent-resident van Banda) van den controleur der afdeeling Amboina.

g) Een dezer controleurs is ter beschikking van den resident speciaal voor de landrente-aangelegenheden in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana, zoomede om te kunnen worden gebezigd voor de politieke aanrakingen met de inlandsche vorsten op Bali en Lombok; zie Indisch Staatsblad 1891 n°. 98.

A la suite van hun kader werden op ult. 1893 gevoerd, als boven de formatie in tijdelijke betrekkingen in dienst, 34 controleurs en 9 adspirant-controleurs, tegen 24 en 9 op ult. 1892; deze vermeerdering vloeide voornamelijk voort uit de plaatsing, voorshands bij wijze van tijdelijken maatregel, van meer controleurs in Atjeh en onderhoorigheden (ten behoeve van de aldaar ingevoerde scheepvaartregeling) en in Menado (ten behoeve van de aanrakingen met de zelfbesturende landschappen aan de bocht van Tomini en ter noordkust van Celebes). Eene opsomming van al de tijdelijke tewerkstellingen hierbedoeld vindt men in het volgende overzicht, waarin thans niet meer sprake is van de tijdelijke toevoeging aan den directeur van binnenlandsch bestuur van een controleur voor de bijhouding van de administratie der koffiecultuur op hoog gezag, omdat diens positie als zoodanig een einde heeft genomen door zijne benoeming in Augustus 1893 tot adjunct-adviseur bij genoemde cultuur, terwijl door de beëindiging van de heerendienstonderzoekingen op Java en Madura insgelijks ophield de tijdelijke werkkring van den eenigen controleur, die op ult. 1892 nog ten behoeve van dit onderzoek boven de formatie werd gevoerd.

OMSCHRIJVING DER TEWERKSTELLING	Afkomstig van het kader voor Java en Madura.				Afkomstig van het kader voor de buitenbezittingen.			
	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.	Controleurs 1ste klasse.	Controleurs 2de klasse.	Adspirant-controleurs.	Te zamen.
In de residentie Batavia, in het belang der politie in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia.	"	"	"	"	1	"	"	1
In hetzelfde gewest, als zijnde tijdelijk belast met de waarneming der betrekking van leeraar in de Javaansche taal bij afd. B van het gymnasium Willem III ter hoofdplaats.	"	1	"	1	"	"	"	"
In de residentie Preanger Regentschappen voor het onderzoek nopens eene landrente-regeling op kadastralen grondslag	"	5	5	10	"	"	"	"
Tijdelijk toegevoegd aan den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur, en zulks met Loemadjang (residentie Probolinggo) als voorloopige standplaats	"	"	1	1	"	"	"	"
In de residentie Djokjokarta voor bijzondere werkzaamheden	1	"	"	1	"	"	"	"
In de residentie Madura voor het verzamelen van gegevens om tot een vast stelsel voor de Madureesche taal te geraken	1	"	"	1	"	"	"	"
In hetzelfde gewest, ten einde onder de leiding van den resident werkzaam te zijn in het belang van de aldaar te nemen proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer.	"	1	"	1	"	"	"	"
In het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden ten behoeve van de politieke aanrakingen met de bevolking	"	"	"	"	1	"	"	1
In hetzelfde gewest ten dienste van de aldaar ingevoerde scheepvaartregeling	"	"	"	"	2	6	"	8
In het gouvernement Sumatra's Westkust voor het heerendienstonderzoek.	"	"	"	"	3	"	"	3
In de residentie Riouw voor de nieuwe afdeeling Indragiri	"	"	"	"	"	"	1	1
In de residentie Oostkust van Sumatra ten behoeve van de Delische Battakstreek	"	"	"	"	"	1	"	1
In hetzelfde gewest ter vervanging van den tijdelijk in de Serdangsche Battakstreek werkzaam gestelden controleur (zie noot *e* hiervóór).	"	"	"	"	"	"	1	1
In de residentie Banka belast met de waarneming der betrekking van administrateur bij de tinmijnen	"	"	"	"	3	5	1	9
In de residentie Menado ten behoeve van de aanrakingen met de zelfbesturende landschappen aan de Tomini-bocht, zoomede met die gelegen ter noordkust van Celebes (verg. blz. 29/30 hiervóór.)	"	"	"	"	2	"	"	2
In de residentie Bali en Lombok voor de heerendienst-aangelegenheden in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana (verg. vorig verslag blz. 80).	"	1	"	1	"	"	"	"
Totalen.	2	8	6	16	12	12	3	27

a) De controleur voor de landrente-aangelegenheden in genoemde afdeelingen, zoomede voor de politieke aanrakingen met de inlandsche vorsten op Bali en Lombo behoort tot de 3 in dit gewest vast in dienst zijnde controleurs (verg. hooger noot *g*).

De reeds in vorige jaren voor ettelijke gewesten op Java getroffen regelingen betreffende het benuttigen van de diensten der controleurs bij het binnenlandsch bestuur voor de opsporing van opiumovertredingen werden in 1893 nagevolgd voor de Preanger Regentschappen en Pekalongan en voor die afdeelingen der residentie Soerabaija, waar hun dergelijke opdracht nog niet verstrekt was (verg. vorig verslag blz. 181). Over de uitvoering van de verleende Koninklijke machtiging om in sommige ressorten de bedoelde ambtenaren met politierechtspraak te belasten, is te verwijzen naar het medegedeelde op blz. 60 hiervóór.

In de volgende gevallen werd in 1893/94 besloten tot verlegging van de zetels van sommige ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra en Celebes. Aan den assistent-resident voor de politieke aanrakingen met de onderhoorigheden en hoofden ter Westkust van

Atjeh werd, ten behoeve van de scheepvaartregeling, in stede van Kotta Radja, tot standplaats aangewezen Poeloe Raija ter Westkust (gouvernementsbesluit dd. 3 Juli 1893 n°. 5), terwijl, in verband met de voorgenomen verplaatsing van den militairen post in de Toba-landen (residentie Tapanoli) van Lagoeboti naar Baligé, bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 200 werd bepaald dat naar laatstgemelde plaats ook zou overgaan de tot dusver te Lagoeboti gevestigde controleur der onderafdeeling Toba. [1]) In de Padangsche Bovenlanden kreeg de controleur der onderafdeeling VII Kotta (afdeeling Tanah Datar), in plaats van Sidjoendjoeng, tot standplaats Sawah Loento; zie het op blz. 66 hiervóór reeds vermelde Indisch Staatsblad 1894 n°. 119. In Benkoelen werd den controleur der afdeeling Ommelanden van Benkoelen, in stede van Tabah Penandjoeng, de hoofdplaats Benkoelen tot standplaats aangewezen (Indisch Staatsblad 1893 n°. 222). Ter Oostkust van Sumatra zullen twee standplaatsen van controleurs verlegd worden: de controleur der afdeeling Laboean Batoe zal overgaan van Laboean Batoe naar Laboean Bilik (gouvernementsbesluit dd. 23 Januari 1894 n°. 22), en die der onderafdeeling Tanah Poetih (afdeeling Bengkalis) van Tanah Poetih naar Bagan Api Api (Indisch Staatsblad 1894 n°. 94). Op Celebes zal de standplaats van den assistent-resident der Oosterdistricten van het ongezonde Balangnipa verlegd worden naar Sindjai (Indisch Staatsblad 1893 n°. 208).

Op blz. 69 hiervóór is reeds gewag gemaakt van de bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 113 gebrachte beperking in de bemoeienissen der hoofden van gewestelijk bestuur in de buitenbezittingen, voor zooveel betreft de inspectie van de protocollen der notarissen.

§ 2. *Inlandsch bestuur.*

Overeenkomstig het in 1870, ter gelegenheid van de hervorming van het stelsel van bestuur in de residentie Preanger Regentschappen, aangenomen beginsel, om de inkomsten van later optredende regenten aldaar geleidelijk in overeenstemming te brengen met de elders op Java aan het ambt verbonden voordeelen, werd in 1893, toen — voor de tweede maal sedert 1870 — de regentszetel van Bandong openviel, aan den nieuw opgetreden titularis toegelegd een traktement van f 13 200 's jaars, zijnde de normale bezoldiging van regenten op hoofdplaatsen van gewesten op Java, benevens de gewone koffiepercenten ($^1/_{12}$ gulden voor elken uit zijn regentschap aan het Gouvernement geleverden pikol). Zijn voorganger, in 1874 opgetreden en wiens inkomsten destijds, bij wijze van overgangsregeling, nog op een hooger dan het normale bedrag waren bepaald geworden, genoot f 20 000 's jaars als bezoldiging en f 0,50 per pikol als koffiepercenten, tot een maximum van f 40 000 's jaars.

Krachtens de daartoe zeer onlangs verleende Koninklijke machtiging zal de regentszetel van Salatiga (afdeeling Salatiga der residentie Samarang), in April 1893 opengevallen door pensionneering van den regent, niet meer worden vervuld, op grond van de geringe beteekenis van bedoeld regentschap en het gemis van een geschikten opvolger onder de zonen of verdere bloedverwanten van den laatsten titularis. De beide districten, waaruit het op te heffen regentschap bestaat, zullen met de twee vroeger daartoe behoord hebbende districten, welke sedert 1 Januari 1867 de tegenwoordige afdeeling Ambarawa vormen, doch bij die afscheiding buiten eenig regentsbestuur gelaten zijn, ingelijfd worden bij het regentschap Samarang, met dien verstande dat het direct bestuur over deze vier districten zal worden opgedragen aan een aan den regent van Samarang ondergeschikten patih, ter standplaats Salatiga, en zulks met intrekking o. a. van de betrekking van patih van het op te heffen regentschap.

In de residentie Pasoeroean onderging in Februari jl. (Indisch Staatsblad 1894 n°. 46 en 47) het inlandsch bestuur in het district Toeren (regentschap Malang), waar de toeneming der particuliere landbouwnijverheid het aantal politiezaken aanmerkelijk had doen vermeerderen, eene uitbreiding met één onderdistrictshoofd, ter standplaats Ampelgading, aan welken inlandschen ambtenaar twee oppassers werden toegevoegd. Aan het onderdistrictshoofd van Bambangan (district Poerworedjo der afdeeling Bangil) werden, nevens de te zijner beschikking zijnde twee politieoppassers, nog twee zoodanige beambten toegevoegd in verband met de uitbreiding van de Europeesche nederzetting Lawang en het vertier aan de spoorweghalte bij die nederzetting (gouvernementsbesluit dd. 15 Januari 1894 n°. 4).

De vraag, op welke wijze in de huisvesting der districtshoofden op Java en Madura is te voorzien, waarover laatstelijk gehandeld werd in het verslag van 1888 blz. 78, is sedert tot oplossing gebracht door het gouvernementsbesluit dd. 4 Augustus 1893 n°. 3, houdende vaststelling van aan de eischen van spaarzaamheid beantwoordende normaal-projecten voor de van landswege te bouwen districtshoofdwoningen, in die — telkens op zich zelf uit te maken — gevallen, waarin de wenschelijkheid of noodzakelijkheid van zoodanige voorziening is aangetoond. Volgens de aangenomen ontwerpen zal de woning hoofdzakelijk bestaan uit een pendoppo, een woonhuis en een bijgebouw, en zullen de kosten niet meer mogen bedragen dan f 4000 à f 6000 en in buitengewone gevallen niet meer dan f 7000. Bij de toelichting van het aangehaald besluit heeft de Indische Regeering uitdrukkelijk opgemerkt dat de genomen beschikking geenszins ten gevolge mag hebben dat op alle plaatsen, waar eene landswoning voor het districtshoofd ontbreekt, er eene volgens de vastgestelde ontwerpen wordt gebouwd. Dit zal bijv. niet behoeven te geschieden, waar het geen bezwaar blijkt op te leveren dat het districtshoofd, onder genot van huishuurindemniteit, in eigen huisvesting blijft voorzien, terwijl zich ook de gelegenheid kan voordoen om het een of ander vrijgekomen landsgebouw tot districtshoofdswoning in te richten of om eene geschikte inlandsche woning aan te koopen, waaraan dan zoo noodig een pendoppo kan worden toegevoegd.

Als een uitvloeisel van de zending in 1892 van een gouvernementscommissaris naar de residentie Menado (zie laatstelijk vorig verslag blz. 22/23) is bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 54 de bezoldiging van de 20 tweede-districtshoofden in de Minahassa, die voor 5 hunner f 60 's maands bedroeg en voor de overigen slechts f 40 à f 50 's maands, meer in overeenstemming gebracht met het standpunt dat zij in de inlandsche maatschappij innemen en met de eischen van hun dienst. In navolging van de voor de onderdistrictshoofden op Java en Madura geldende regeling zijn nu bij het aangehaald Staatsblad de bedoelde tweede-districtshoofden verdeeld in twee klassen, te weten tien der 1ste en tien der 2de klasse, respectievelijk bezoldigd met f 100 en f 65 's maands. [2]) Ten opzichte van de districtsschrijvers in de Minahassa werd eene regeling getroffen, met het doel om de vooruitzichten der laagst bezoldigden te verbeteren. De uit deze maatregelen voortvloeiende meerdere uitgaven werden ruimschoots opgewogen door de bezuiniging, welke verkregen werd, doordien met ult. 1893 waren buiten dienst gesteld de 17 inlandsche beambten, die in de Minahassa als opzieners der cultures in functie waren en wier werkzaamheden gevoegelijk op de tweede-districtshoofden konden overgaan. De opheffing der bewuste betrekking vond sedert plaats bij gouvernementsbesluit dd. 17 Februari 1894 n°. 13.

Een door den directeur van binnenlandsch bestuur ingediend gewijzigd ontwerp van een nieuw reglement op de verkiezing en het ontslag der dessahoofden op Java en Madura (zie vorig verslag blz. 70) is bij de Indische Regeering in behandeling.

Samenvoeging en splitsing van dessa's had in 1893 plaats in de volgende gewesten van Java en Madura.

GEWESTEN.	Aantal gevallen waarin in 1893 werd overgegaan tot:	
	samenvoeging van dessa's.	splitsing van dessa's.
Bantam	2	"
Batavia	"	a) 1
Cheribon	"	2
Preanger Regentschappen	2	b) 5
Tagal	1	"
Pekalongan	c) 14	"
Samarang	d)	"
Japara	11	e)
Soerabaija	11	f)
Pasoeroean	3	"
Probolinggo	"	g) 3
Bezoeki	"	23
Banjoemas	d)	h) 1
Kadoe	i) 13	"
Kediri	"	2
Madura	1	5

a) Dit geval betrof de splitsing van eene kampong.

b) Drie dezer gevallen betroffen de splitsing van één in drie dessa's.

c) In één dezer gevallen werd door den Gouverneur-Generaal eene beslissing

[1]) Over het voor dezen ambtenaar te bestemmen vervoermiddel te water is gehandeld op blz. 15 hiervóór.

[2]) De vraag, of het getal tweede-districtshoofden niet te verminderen ware met twee van de vier, die in de districten Kakas-Rembokken en Tomohon-Sarongsong werkzaam zijn, is na raadpleging van den resident ontkennend beantwoord.

genomen. Bovendien werden van vier dessa's eenige gehuchten gevoegd bij andere dessa's.

d) Van één dessa werd een gehucht gevoegd bij eene andere dessa.

e) In twee gevallen had scheiding van gehuchten plaats.

f) Twee kampongs werden gesplitst, doch de deelen weder vereenigd tot nieuwe kampongs onder dezelfde namen.

g) Bovendien werden twee dessa's zoodanig gesplitst dat daaruit drie dessa's gevormd werden.

h) Bovendien werd een gehucht tot zelfstandige dessa verheven.

i) In 5 dezer 13 gevallen werd door den Gouverneur-Generaal eene beslissing genomen. Overigens is nog gemeld dat van twee dessa's eenige gehuchten gevoegd werden bij andere dessa's.

Ten gerieve van de dessahoofden in een deel der districten Tengger en Gading (residentie Probolinggo), Djaboeng (residentie Soerabaija) en Adiarsa (residentie Krawang), voor wie het overstorten van de door hen geïnde belastingpenningen bij den betrokken ondercollecteur, wegens de groote afstanden, bezwaar opleverde, werden achtereenvolgens met 1 September 1893, 1 April en 1 Juni jl. dichterbij geplaatste inlandsche ambtenaren (drie koffie-inkooppakhuismeesters, twee onderdistrictshoofden en een zoutverkooppakhuismeester) als hulpondercollecteurs aangewezen (gouvernementsbesluit dd. 13 Augustus 1893 n°. 6, 6 Maart en 30 April 1894 n°. 24 en 19).

§ 3. *Bestuur over vreemde oosterlingen.*

Met het oog op de moeite die het herhaaldelijk kost om geschikte Chineesche officieren aan te wijzen, heeft de Indische Regeering de vraag gesteld in hoever de inrichting van het bestuur over de Chineezen op Java en Madura onder de tegenwoordige tijdsomstandigheden nog voldoet. Het instellen van een onderzoek daarnaar was aanvankelijk opgedragen aan het toenmalig lid van den Raad van Indië (thans vice-president) den heer W. P. GROENEVELDT, die over deze zaak het advies der residenten inwon. Sedert echter de opdrachten met betrekking tot onze jegens de vreemde oosterlingen op Java en Madura te volgen gedragslijn zijn overgegaan op den aan den directeur van binnenlandsch bestuur toegevoegden inspecteur F. FOKKENS, heeft deze nopens de aan te brengen verbeteringen in het bestuur over de Chineezen op Java en Madura in den aanvang van 1894 voorstellen gedaan (verg. noot 2 op blz. 3 hiervóór), welke voorstellen volgens de jongste berichten in behandeling waren bij het departement van binnenlandsch bestuur.

Hangende de hier besproken onderzoekingen werd op Java en Madura niet tot eenigen nieuwen maatregel met betrekking tot het bestuur over de Chineezen of andere vreemde oosterlingen overgegaan, en werden evenmin nieuwe wijken voor ingezetenen van die landaarden aangewezen. Wel werd door de residenten van Probolinggo, Pasoeroean, Soerabaija en Soerakarta wijziging gebracht in de grenzen van de binnen hun ressort gelegen wijken voor vreemde oosterlingen (Javasche Courant dd. 28 April, 22 September, 27 October en 7 November 1893).

Wat de buitenbezittingen betreft, is alleen aan te teekenen dat op elke der afdeelingshoofdplaatsen Gorontalo en Amoerang (residentie Menado), zoomede te Dobo op de Aroe-eilanden (residentie Amboina) het bestuur over de Chineezen aan een luitenant dier natie werd opgedragen (Indisch Staatsblad 1894 n°. 40, 84 en 106), terwijl wijken voor vreemde oosterlingen, geen Chineezen zijnde, werden ingesteld, behalve te Gorontalo, ook ter hoofdplaats Menado (Indisch Staatsblad 1894 n°. 61). Voor den met het bestuur over de Arabische wijk te Bandjermasin (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) belasten titularis werd de titel van »hoofd" veranderd in dien van »kapitein" der Arabieren (Indisch Staatsblad 1894 n°. 73).

§ 4. *Verdere aanteekeningen betreffende het bestuur en de politie in sommige gewesten.*

Over het vraagstuk betreffende eene betere verdeeling onzer bestuursmiddelen, ook door nieuwe indeeling van gewesten, is in het begin van dit hoofdstuk gehandeld.

Aan hetgeen in hoofdstuk **C** (zie blz. 6 hiervóór) is gezegd over de in behandeling zijnde voorstellen met betrekking tot eene reorganisatie der politie in de gouvernementslanden van Java en Madura kan worden toegevoegd dat in Juli jl., toen het van den directeur van binnenlandsch bestuur gevraagd nader advies was ingekomen, de zaak bij den Raad van Indië is aanhangig gemaakt.

Te Soerabaija, waar reeds sedert geruimen tijd, in verband met de gestadige uitbreiding dier hoofdplaats, de beschikbare politiemiddelen met meer toereikend waren, is intusschen, bij wijze van tijdelijken maatregel, tot eene strikt noodige versterking daarvan overgegaan. Ingevolge gouvernementsbesluit dd. 13 December 1893 n°. 3 is namelijk in den aanvang van 1894, tot hulp van den assistent-resident voor de politie, een controleur boven de formatie aangewezen, in navolging van hetgeen sedert April 1892 ook te Batavia het geval is. Voorts is een Europeesche beambte onder de benaming van »eerste-waterschout" aangesteld, terwijl de resident gemachtigd werd om het mindere politiepersoneel in de afdeeling Soerabaija uit te breiden met 1 Europeesch opziener, 2 Europeesche onderopzieners, 1 mandoor en 45 politieoppassers, en ten behoeve van het districtsbestuur ter hoofdplaats nog 6 inlandsche schrijvers in dienst te stellen. Van het nieuwe oppasserspersoneel zijn de mandoor en 6 oppassers bestemd voor den dienst op de rivier (te hunnen behoeve zou tevens eene sloep worden aangeschaft), 4 oppassers voor de waterschouten en de 35 overige oppassers voor den straatdienst in de drukste en 't meeste toezicht behoevende gedeelten van de hoofdplaats. Als bezuiniging stond hiertegenover eene inkrimping van het politiepersoneel op de afdeelingshoofdplaats Grissee in dezelfde residentie, waar de betrekking van schout en 6 politieoppassersplaatsen opgeheven werden (Indisch Staatsblad 1893 n°. 295*a* en 313).

In het belang van de veiligheid in de vaarwaters nabij Madura werden ook voor 1893 weder eenige gelden ter beschikking gesteld van den resident van dat gewest ter uitrusting van gewapende vaartuigen en tot belooning van personen, die zich verdienstelijk maken bij het opsporen en arresteeren van de aanranders van handelsprauwen in Straat Madura.

Korpsen gewapende politiedienaren, als in sommige gewesten der buitenbezittingen worden aangetroffen, zijn in 1891 bij uitzondering toegestaan ten behoeve van de afdeelingen Tjiringin en Lebak der residentie Bantam. De ondervinding heeft echter geleerd dat het moeite kost op de bestaande dienstvoorwaarden bedoelde korpsen samen te stellen uit lieden van het gewenschte gehalte. Om hierin verbetering te brengen, zijn omtrent hunne bezoldiging, aanwerving enz. bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 171, vooriooplg bij wijze van proef, eenige nadere regelingen vastgesteld.

In de Padangsche Bovenlanden is onlangs, vooralsnog mede bij wijze van tijdelijken maatregel, den controleur van Sawah Loento eenig buitengewoon politiepersoneel toegevoegd, met het oog op het bijzonder toezicht aldaar gevorderd wegens de ontvluchtingen onder de bij de naburige gouvernements-kolenontginning tewerkgestelde dwangarbeiders (verg. blz. 66 hiervóór).

Hieronder volgt nog het een en ander over wijzigingen in de administratieve indeeling van enkele gewesten of onderdeelen daarvan.

Soerakarta. Als gevolg van de tusschen het Europeesch bestuur en den soesoehoenan gevoerde overleggingen kwam met 1 October 1893, in verband met de op blz. 5 hiervóór bedoelde reorganisatie der politie in het gebied van den soesoehoenan, tevens eene nieuwe territoriale indeeling van dit gebied tot stand. Daarbij werd o. a. opgeheven het regentschap Kartasoera, een maatregel, die zich aanprees in het belang der politie en ten gerieve van de justiciabelen aldaar, terwijl de opheffing geen bezwaar opleverde, omdat er alle aanleiding bestond, om, op grond van verschillende tegen den regent bestaande grieven, dezen uit zijn ambt te ontslaan, waartoe dan ook door den soesoehoenan werd overgegaan. De tot het opgeheven regentschap behoorende vijf districten (Kartasoera, Ketitang, Bendodaleman, Djenon en Taraman) werden ingesmolten, meerendeels met verlies van hunne benamingen, bij één of meer der afdeelingen Soerakarta, Klatten en Boijolali, de grenzen van welke afdeelingen, evenals die van de afdeeling Sragen [1], mede in het belang van een goeden gang van zaken op politioneel gebied, overigens nog gewijzigd werden doordien: het district Djatianom en het grootste deel van het district Koeripan, tot dusver behoord hebbende tot de afdeeling Boijolali, gevoegd werden bij de afdeeling Klatten; het district Salam, tot hiertoe onder Boijolali, getrokken werd bij de afdeeling Sragen, terwijl het district Kalioso van de afdeeling Boijolali overging naar de afdeeling Soerakarta, en het onderregentschap Karang-anjar (zie de noot hieronder) van laatstgemelde afdeeling naar Sragen, waar-

[1]) Deze vier afdeelingen omvatten de gezamenlijke soesoehoenanslanden, behoudens enkele enclaves, gelegen in de vijfde afdeeling Wonogiri, welke laatste overigens bestaat uit het geheele in het oosten en zuidoosten van het gewest samenhangend Mangkoe Negorosch gebied. Een ander deel der Mangkoe Negaran maakt bijna geheel uit het onderregentschap Karang-anjar, laatstelijk (zie Indisch Staatsblad 1888 n°. 61) behoorende tot de afdeeling Soerakarta, doch bij de thans vastgestelde grensregeling tot de afdeeling Sragen gebracht.

tegenover Sragen aan Soerakarta afstond ongeveer 1/3 deel van het district Karangdoeren en het zelfstandig onderdistrict Nglaban. In verband met een en ander zijn thans de hooger genoemde vier afdeelingen ingedeeld aldus:

afdeeling Soerakarta: *a.* regentschap Soerakarta, bestaande uit de districten Kotta Soerakarta, Kartasoera, Kalioso en Grogol, en *b.* onderregentschap Soekohardjo, bestaande uit de districten Soekohardjo en Tawangsari;

afdeeling Klatten, enkel bestaande uit het regentschap van dien naam, waartoe behooren de districten Klatten, Djatianom, Tandjoeng, Bedji, Prambanan en Goenoeng;

afdeeling Boijolali: *a.* regentschap Boijolali, bestaande uit het district van dien naam, en *b.* regentschap Ampel, bestaande uit de districten Ampel, Simo, Karanggedeh en Grogol;

en afdeeling Sragen, enkel bestaande (voor zooveel het soesoehoenansgebied betreft) uit het regentschap van dien naam, waartoe behooren de districten Sragen, Blimbing (vroeger Samboengmatjan), Gesi (vroeger Madjenang), Gemolong (vroeger Salam), Masaran (vroeger Grompol) en Djogomasan (vroeger Karangdoeren).

Sumatra's Westkust. De tot het ressort der Padangsche Benedenlanden behoorende Mentawei-eilanden, die tot dusver gerekend werden deel uit te maken van de onderafdeeling Hoofdplaats Padang, werden bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 251 ingedeeld bij de onderafdeeling Ommelanden van Padang. Bij gelegenheid van de verplaatsing van den bestuurszetel der onderafdeeling VII Kotta (afdeeling Tanah Datar der residentie Padangsche Bovenlanden) van Sidjoendjoeng naar Sawah Loento bleek het wenschelijk het dichter bij laatstgemelde standplaats dan bij Fort van der Capellen gelegen laras Talawi af te scheiden van de onderafdeeling Fort van der Capellen, waartoe het tot dusver behoorde, en bij eerstgemelde onderafdeeling in te deelen. Daartoe werd overgegaan bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 119.

Benkoelen. Eenige in 1888 van de afdeeling Ommelanden van Benkoelen afgescheiden en bij de afdeeling Benkoelen gevoegde doessoens en zelfstandige passars, respectievelijk ten getale van 26 en 4, werden bij gouvernementsbesluit dd. 3 September 1893 n°. 14 weder bij eerstgenoemde afdeeling getrokken.

Westerafdeeling van Borneo. Hangende het in overweging genomen plan om de door assistent-residenten bestuurde afdeelingen Sambas en Montrado te vereenigen onder den te Sambas geplaatsten assistent-resident, — welke maatregel afhankelijk werd gesteld van eene sedert (in Juni jl.) door het Opperbestuur verleende machtiging om twee plaatsen van adspirant-controleur in dit gewest blijvend te doen innemen door controleurs, — is de in den aanvang van 1893 opengevallen betrekking van assistent-resident van Montrado niet vervuld, maar de waarneming aan een controleur opgedragen.

Bij gouvernementsbesluit dd. 16 Juni 1893 n°. 3 werd bepaald dat de aan den controleur der onderafdeeling Boven-Kapoeas (afdeeling Sintang) toegevoegde ambtenaar voor de Batang Loeparlanden, ter standplaats Nanga-Badou, als hoedanig tot dusver een adspirant-controleur was aangewezen (verg. het verslag van 1890 blz. 69), ook kan zijn een controleur, en zulks met het doel om dien eigenaardigen werkkring zoolang mogelijk in dezelfde handen te kunnen doen blijven. Ten einde van het speciaal voor de Batang Loepar-landen in 1887 in dienst gestelde korps gewapende politiedienaren meer partij te kunnen trekken als grenspolitie, is in Juni 1893 de resident tevens gemachtigd om gedeelten van dit korps ook buiten de eigenlijke Batang Loeparlanden dienst te laten doen. Nog altijd was de hierbedoelde politiemacht tijdelijk toegestaan, maar bij gouvernementsbesluit dd. 22 Januari 1894 n°. 23 is tot hare blijvende indienststelling machtiging verleend, met dien verstande dat zij, in samenstelling eenigszins gewijzigd, voortaan deel zal uitmaken van het in 1892 (zie het verslag van dat jaar blz. 67) voor de overige gedeelten van het gewest in dienst gestelde korps gewapende politiedienaren. Het vereenigde korps bestaat nu uit 156 man, waaronder 22 gegradueerden (8 sergeanten en 14 korporaals).

§ 5. *Bijzondere onderwerpen.*

Emigratie van inboorlingen naar buiten Nederlandsch-Indië. Van de bij de Indische Regeering ingekomen verzoeken om, met dispensatie van het bepaalde bij art. 1 van Indisch Staatsblad 1887 n°. 8, vergunning te erlangen tot werving van Nederlandsch-Indische inboorlingen voor het verrichten van arbeid buiten Nederlandsch-Indië, werden er, sedert het medegedeelde in 't vorig verslag blz. 72/73, twee ingewilligd, respectievelijk bij gouvernementsbesluiten dd. 28 Maart en 7 Mei 1894 n°. 9 en 16. De eerste beschikking strekte tot inwilliging van een verzoek van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia om, met intrekking van de haar in Mei 1893 verleende vergunning betreffende de werving van een 500-tal inlanders van Java en Madura voor plantage-arbeid in Suriname, nader vergunning te erlangen tot werving voor hetzelfde doel van p. m. 800 dier inboorlingen. [1]) Bij de andere beschikking werd, aan een gemachtigde te Batavia van ondernemers in Australië, ten behoeve van suikerondernemingen in Queensland de werving toegestaan van een 100-tal inlanders van Java.

Had de Indische Regeering reeds vroeger bij dergelijke vergunningen bijzondere bedingen gesteld in het belang der werknemers, bij gouvernementsbesluit dd. 28 Februari 1894 n°. 5 is ten deze eene algemeene voorziening getroffen, door de vaststelling van een model-werkcontract, op den voet waarvan, bij vergunningen als de besprokene, tusschen werknemers en werkgevers moet worden overeengekomen. [2]) Bij de vaststelling van dit model, in zijn geheel opgenomen in de Javasche Courant van 9 Maart 1894, is rekening gehouden met hetgeen, ook op grond van de van teruggekeerde koelies afgenomen verhooren, de ondervinding geleerd had dat voorziening vorderde, terwijl voor het overige in hoofdzaak is gevolgd het voor de residentie Oostkust van Sumatra geldende model-werkcontract tusschen werkgevers en van elders afkomstige werklieden op ondernemingen van land- of mijnbouw. Het heeft in Indië een punt van overweging uitgemaakt, of niet geheel met het voorschotten-stelsel zou behooren te worden gebroken, op grond van de misbruiken die daaruit kunnen voortvloeien, maar voorshands is de Indische Regeering tot de slotsom gekomen dat daartoe niet eensklaps behoorde te worden overgegaan, maar dat een middenweg ware aan te nemen. Daarom laat het model vrij om óf aan de arbeiders, die zich voor den vreemde verbinden, eene zekere som ineens te doen uitkeeren bij wijze van handgeld of engagementspremie, óf hun voorschot toe te kennen, maar om een overgang te krijgen tot het stelsel van handgeld (hoedanige premie door den arbeider niet behoeft te worden terugbetaald) is in het modelcontract tevens eene bepaling opgenomen, krachtens welke ook de aangeworvene tegen voorschot dit niet zal behoeven terug te betalen indien hij gedurende een zeker aantal maanden na zijne aankomst heeft gearbeid, zonder verzuim anders dan in gevallen dat hij wegens redenen buiten zijne schuld verhinderd was te werken. Ten einde verder te kunnen beoordeelen of de emigratie, met het oog op de hoegrootheid der loonen, inderdaad in het belang der betrokkenen kan worden geacht, zijn tegelijkertijd de gewestelijke bestuurders bij gouvernementscirculaire uitgenoodigd om in het vervolg er op te letten dat in de verzoekschriften om vergunning tot het werven van inlanders voor den vreemde wordt medegedeeld welk loon hun aldaar zal worden uitbetaald.

Toen in het najaar van 1893 eene nieuwe vergunning werd gevraagd ter aanwerving van Nederlandsch-Indische inboorlingen, voor koelie- en anderen arbeid in Duitsch Nieuw-Guinea, had de Gouverneur-Generaal geen aanleiding om over de klimaatsgesteldheid en in 't algemeen over de omstandigheden der vreemde werklieden aldaar gunstiger te oordeelen dan eenige maanden te voren, toen de Indische Regeering te rade was geworden (zie vorig verslag blz. 73) eene beslissing omtrent het toestaan van verderen uitvoer van inlanders naar Duitsch Nieuw-Guinea op te schorten totdat de lieden, die krachtens de in 1890 verleende vergunningen daarheen waren vertrokken, zouden zijn teruggekeerd en met de te hunnen aanzien opgedane ondervinding rekening zou kunnen worden gehouden. Nadat hiervan aan den consul-generaal van Duitschland te Batavia, door wiens tusschenkomst de aanvrage was ingediend, gemotiveerd was mededeeling gedaan, is van die zijde op de zaak teruggekomen, met het gevolg dat de Indische Regeering besloot

[1]) De sedert uit Paramaribo ontvangen berichten omtrent den ziekelijken of uitgeputten toestand waarin een deel dezer immigranten bij aankomst aldaar bleken te verkeeren, hebben twijfel doen rijzen of op hunne verscheping van Java in 't algemeen wel met de noodige zorg is toegezien. De Gouverneur-Generaal is dezerzijds uitgenoodigd (Juli jl.) om ter zake een nauwgezet onderzoek te doen instellen.

[2]) De hooger vermelde vergunning aan de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij werd nog verleend met afwijking van het model-werkcontract, op grond o. a. dat een deel der voor Suriname bestemde Javanen, reeds geworven krachtens de sedert ingetrokken vergunning van Mei 1893, was aangenomen op andere voorwaarden, en verder uit overweging dat op de goede behandeling der Nederlandsch-Indische arbeiders in de bedoelde kolonie met gerustheid gerekend mag worden, waaromtrent ten aanzien van andere landen buiten Nederlandsch-Indië niet in gelijke mate zekerheid bestaat.

gebruik te maken van het aanbod der »Neu Guinea Compagnie, om, op hare kosten, den toestand der op een 5-tal ondernemingen in Duitsch Nieuw-Guinea arbeidende Nederlandsch-Indische inboorlingen te doen nagaan door een derwaarts af te vaardigen Nederlandsch-Indischen ambtenaar. Eene opdracht van die strekking is bij gouvernementsbesluit dd. 24 Mei 1894 n°. 39 gedaan aan den heer H. E. B. SCHMALHAUSEN, secretaris der residentie Banjoemas. Deze zou omstreeks medio Juni de reis naar Friedrich-Wilhelmshafen ondernemen, vanwaar hij, naar gerekend werd, zonder onvoorziene vertraging, reeds in de tweede helft van Juli op Java kon terug zijn.

Blijkens eene beschikking van 26 September 1893 werd door de Indische Regeering ook bezwaar gemaakt de werving van Javanen toe te staan voor het verrichten van arbeid op tabaksondernemingen in Siam, waartoe namens de Siam Agricultural Company (limited) het verzoek was gedaan. De afwijzing was voornamelijk gegrond op de omstandigheid dat het betwijfeld moest worden of in Siam wel voldoend toezicht zou kunnen worden uitgeoefend op de behandeling van geïmmigreerde werklieden, zoodat het vrij onzeker was of het vertrek als arbeider derwaarts wel in het belang van de betrokkenen kon worden geacht.

Bij voortduring trekken tal van inlanders uit onze bezittingen op eigen geluk naar Singapore en verbinden zich meestentijds dáár om werk elders te verrichten, voor zoover zij namelijk geen kans zien om met eigen middelen of de hulp van te Singapore gevestigde vrienden of bloedverwanten zich ter plaatse als vrije werklieden of neringdoenden te vestigen. Ook velen reizen door, met eigen middelen of voortgeholpen door wervers, naar de omliggende Maleische staatjes. Voor zooveel ons consulaat-generaal te Singapore nopens deze immigratie bij inlandsche berichtgevers gegevens heeft kunnen verzamelen, zouden in 1893 aldaar zijn aangekomen 5637 Nederlandsch-Indische inboorlingen (tegen 4583 in 1892), namelijk 2409 uit Bandjermasin, 1466 van Bawean en 1762 van Java. Tegen 1234 in 1892, gingen in 1893 slechts 722 Nederlandsch-Indische inboorlingen (600 Javanen, 76 Bandjareezen, 45 Baweanners en 1 Boeginees) te Singapore werkcontracten aan ten overstaan van den »protector of emigrants", namelijk 492 voor onze eigen bezittingen (408 voor Sumatra's Oostkust [1]), 45 voor Indragiri en 39 voor Palembang), 40 voor Malakka en 190 voor Britsch Noord-Borneo. Emigratie van Nederlandsch-Indische inboorlingen naar Duitsch Nieuw-Guinea en Duitsch Oost-Afrika had in 1893 te Singapore niet plaats. Wel werd eene enkele maal (en nogmaals in Januari 1894) door wervers voor Duitsch Nieuw-Guinea getracht om te Singapore aanwezige inlanders uit den Nederlandsch-Indischen Archipel als inboorlingen van Singapore, Malakka of Djohore te doen doorgaan, maar deze pogingen werden verijdeld.

Grenzen van gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen. Bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 212 werden de grenzen voor de hoofdplaats Bandjermasin (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) uitgebreid, terwijl voor de afdeelingshoofdplaats Gorontalo (residentie Menado) de grenzen werden vastgesteld bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 32.

Brandgevaar. Het voor de verschillende gewestelijke hoofdplaatsen en ook voor ettelijke andere plaatsen op en buiten Java reeds bestaande verbod tegen het bezigen als dakbedekking van atap of andere licht ontvlambare materialen bij het oprichten van nieuwe woningen of gebouwen in bepaalde door de gewestelijke bestuurders aan te wijzen wijken of buurten werd in Juli en Augustus 1893 (Indisch Staatsblad n°. 161 en 207) en in Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 2) uitgestrekt tot de afdeelingshoofdplaats Poerwodadi (residentie Samarang), de onderafdeelingshoofdplaats Dobo op de Aroe-eilanden (residentie Amboina) en de verschillende afdeelingshoofdplaatsen der residentie Preanger Regentschappen. Ter gelegenheid van deze laatste toepasselijkverklaring bleek de omschrijving van de straf, tegen de overtreding van het verbod bedreigd, zoodals die omschrijving in de vroegere verordeningen ter zake voorkwam, wijziging te behoeven. Tot verbetering van dit punt strekte de ordonnantie van 1 Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 1).

Ontplofbare stoffen. Omtrent een ander onderwerp van veiligheidspolitie werd door de Indische Regeering eene nadere regeling getroffen bij eene ordonnantie van 18 September 1893 (Indisch Staatsblad n°. 234), houdende vaststelling van een reglement op den invoer, het bezit, den aanmaak, het vervoer en het gebruik van (niet voor 's lands dienst bestemde) ontplofbare stoffen in Nederlandsch-Indië, en zulks met intrekking van de bepalingen, welke bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 215 nopens het onderwerp waren uitgevaardigd, doch reeds spoedig gebleken waren niet voldoende te zijn en zelfs in de practijk aanleiding gaven tot bezwaren, omdat ontplofbare stoffen, meer bijzonder dynamiet, voor industrieele doeleinden vaker benoodigd zijn dan men aanvankelijk zich schijnt te hebben voorgesteld. Ten gevolge van nader ingekomen adviezen, ook die van de kamers van koophandel en nijverheid en van de handelsvereenigingen in Indië, wijkt het thans uitgevaardigde reglement in sommige opzichten af van het ontwerp, indertijd door middel van de Javasche Courant (zie het nommer van 17 Mei 1892) bekend gemaakt met het doel om ook het publiek in de gelegenheid te stellen op eventueele leemten de aandacht te vestigen, waarvan evenwel geen gebruik was gemaakt. Evenals in de vroegere bepalingen worden ook in het thans uitgevaardigde reglement onder ontplofbare stoffen niet gerekend buskruit, slaghoedjes en patronen voor draagbare vuurwapenen, noch ook vuurwerken.

Straatverlichting. Nadat daartoe bij de Indische begrooting voor 1894 de noodige fondsen waren beschikbaar gesteld, is bij gouvernementsbesluit dd. 13 Januari 1894 n°. 3 machtiging verleend om te Soerabaija eenige wegen en andere plaatsen, die daarvan, in het belang der openbare veiligheid, moeielijk langer verstoken konden blijven, in de gasverlichting op te nemen door de ontsteking van nog 91 lichten, ten gevolge waarvan het aantal publieke gaslantaarns op gemelde hoofdplaats voortaan 521 zal bedragen.

Zooals reeds is medegedeeld op blz. 16 der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1893 (Zitting 1892—1893, 4, n°. 38) zou in 1893/1894 ook te Batavia de straatverlichting uitbreiding ondergaan en wel met 160 lichten, welke, ingevolge eene met de concessionaris voor de gasverlichting op de beide genoemde hoofdplaatsen [2]), ingevolge gouvernementsbesluit dd. 25 September 1892 n°. 1, bij suppletoire overeenkomst van den 27sten dier maand getroffen regeling, tot ult. September 1895 voor hare rekening zullen branden, terwijl hetgeen na dien datum voor deze meerdere lichten door het Gouvernement zal zijn te betalen (volgens het nog van toepassing zijnde art. 12 der concessievoorwaarden bedragende f 70 's jaars per lantaarn) wordt opgewogen door eene bij de besproken regeling tevens overeengekomen verlaging van den gasprijs voor particuliere en voor gouvernementsgebouwen en inrichtingen van 28 tot 20 cent per kubieken meter, welke verlaging voor particulieren reeds een aanvang heeft genomen met 1 October 1892, doch voor gouvernementsgebouwen en inrichtingen zal ingaan met 1 October 1895. Verder is bij de voormelde overeenkomst van 27 September 1892 nog bedongen dat de kosten van eersten aanleg van straatlantaarns, waarvoor ingevolge art. 11, alinea 6, der concessie tot dusver — zoolang te Batavia het aantal straatlichten niet tot 975 zou geklommen zijn — te betalen was eene vergoeding ineens van f 60 per stuk, reeds aanstonds voor rekening van de gasmaatschappij zouden komen, terwijl overigens de concessie nog in dien zin gewijzigd werd dat de in uitzicht gestelde verlaging der verlichtingskosten voor elken straatlantaarn van f 70 tot f 69 's jaars, welke verlaging ingevolge art. 13, alinea 1, zou intreden zoodra het aantal straatlichten op beide plaatsen te zamen 1482 bedroeg, eerst zal ingaan wanneer het getal 1642 bedraagt. Met inbegrip van de voormelde uitbreiding met 160 stuks, welke uiterlijk op 1 Augustus 1894 moest zijn tot stand gebracht, zal het aantal straatlichten te Batavia thans tot 1026 zijn geklommen, makende met de 521 te Soerabaija een totaal van 1547.

II. PERSOONLIJKE DIENSTEN.

§ 1. *Java en Madura.*

Nadat gebleken was dat de quaestie eener geleidelijke verhooging voor sommige gewesten of gedeelten van gewesten van het als equivalent voor afgeschafte heerendiensten, tot dusver algemeen naar den maatstaf van f 1 per heerendienstplichtige 's jaars, van

[1]) Meer en meer schijnt er door ondernemers ter Sumatra's Oostkust de voorkeur aan gegeven te worden om werklieden rechtstreeks uit Java te betrekken. Luidens opgaven van het residentiekantoor te Medan werden in 1893 ter Sumatra's Oostkust in 't geheel 2396 Nederlandsch-Indische werklieden aangevoerd, namelijk 1696 van Java en 700 uit Zuid-Borneo.

[2]) De Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij te Rotterdam, over wier concessievoorwaarden zie de nos 2982 en 3453 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

de dessa's geheven hoofdgeld, en eener, in verband met zoodanige verhooging, buiten bezwaar van 's lands kas tot stand te brengen verdere ontheffing van heerendiensten nog alleen voor de residentie Pasoeroean in staat van wijzen verkeerde [1], zijn intusschen, onder dagteekening van 4 en 8 Augustus 1893, bij een tiental ordonnantiën voor genoemd gewest en voor negen andere (met namen: Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Probolinggo, Madioen, Kediri en Madura), voorts bij drie ordonnantiën respectievelijk voor de afdeelingen van Noord-Soerabaija, voor die van Zuid-Soerabaija en voor de mede tot Soerabaija behoorende afdeeling Bawean, en eindelijk bij twee ordonnantiën respectievelijk voor de afdeeling Banjoewangi der residentie Bezoeki en voor de vier overige afdeelingen van dat gewest (zie voor een en ander Indisch Staatsblad 1894 n°. 172 t/m 185, zoomede n°. 189) afzonderlijke heerendienstregelingen vastgesteld, waarbij de afschaffing van heerendiensten is beperkt binnen de grenzen der tegenwoordige opbrengst van het hoofdgeld in elk der bedoelde gewesten of gedeelten van gewesten.

Door de vaststelling van deze vijftien regelingen, en van de zeven, welke reeds vroeger in toepassing zijn gebracht, namelijk voor Bantam (van 1 Mei 1893 af), Krawang, Preanger Regentschappen en Rembang (van 1 Januari 1892 af), Banjoemas (van 1 Maart 1891 af), Bagelen (van 1 September 1890 af) en Kadoe (van 1 Januari 1890 af) [2], is thans voor alle gouvernementslanden van Java en Madura (alleen uitgezonderd de onderdistricten Pledang en Bendoengan, uitmakende het gouvernementsgebied in de afdeeling Buitenzorg der residentie Batavia, waarvoor dus ook na 1 Januari 1894 nog blijft gelden de algemeene heerendienstregeling in Indisch Staatsblad 1890 n°. 248) wettelijk bepaald wie heerendienstplichtig zijn, en wie van het verrichten van heerendiensten zijn vrijgesteld.

Verder zijn daardoor van de verschillende categorieën van heerendiensten, die ingevolge de algemeene heerendienstregeling nog zouden mogen gevorderd zijn geworden, *definitief* afgeschaft:

a. de diensten voor het aanleggen, herstellen en onderhouden van groote post- en binnenwegen (het verzamelen, vervoeren en voor zooveel noodig verbrijzelen van het voor die wegen benoodigd verhardingsmateriaal daaronder *niet* begrepen) in Cheribon, Samarang, Japara, Rembang, op Bawean, in Banjoemas (althans wat de begrinde wegen betreft), Bagelen en Kadoe;

b. de diensten voor het aanleggen van vorenbedoelde wegen, en voor het verzamelen en transporteeren van het voor die wegen benoodigde verhardingsmateriaal, op Madura;

c. de diensten voor het begieten van meerbedoelde wegen in Probolinggo;

d. de diensten voor het aanleggen, herstellen en onderhouden van bruggen en duikers, gelegen in groote post- en binnenwegen, buiten de hoofdplaatsen van gewesten en afdeelingen, in Krawang, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaija, met uitzondering van de afdeeling Bawean, Pasoeroean, Probolinggo, Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Kediri en op Madura;

e. de diensten voor het herstellen en onderhouden der dijken langs de Brantas-, Porrong- en Soerabaija-rivieren in Kediri, Zuid-Soerabaija en Pasoeroean;

f. de diensten voor het bewaken van waterwerken in Krawang, Cheribon, Tagal, Japara, Rembang, Noord-Soerabaija, Zuid-Soerabaija (hier werd het bewaken van waterwerken in heerendienst alleen afgeschaft voor de Lengkong- en Djagir-werken), op Bawean, in Pasoeroean, Probolinggo, Kadoe en op Madura;

g. de diensten voor het bezetten van wachthuizen in Noord-Soerabaija (afdeelingen Grissee, Lamongan en Sidaijoe).

Wijders is het maximum aantal dagdiensten, hetwelk van één heerendienstplichtige jaarlijks mag gevorderd worden, teruggebracht: voor Madura en de afdeeling Bawean der residentie Soerabaija tot 12, voor Cheribon en Pekalongan tot 21, voor de Preanger Regentschappen, Pasoeroean en Kediri tot 30, en voor de overige gewesten en afdeelingen tot 24; met dien verstande evenwel dat dit maximum ten behoeve van den aanleg van irrigatiewerken kan worden opgevoerd: in Pekalongan tot 30, in Bantam, Krawang, Cheribon, Tagal, Japara, Soerabaija (uitgezonderd de afdeeling Bawean), Probolinggo, Bezoeki, Madioen en Kediri tot 36, en in de Preanger Regentschappen (wat dit gewest betreft ook ten behoeve van den aanleg van wegen), Samarang, Rembang, Pasoeroean en Banjoemas tot 42.

Overigens schrijven de besproken regelingen voor dat de dienstplichtigen in geen geval verder dan 8 palen ($2^1/_2$ uur gaans) van hunne woningen mogen worden tewerkgesteld, behalve in de Preanger Regentschappen, waar overschrijding van dien maximumafstand nog blijft toegelaten, doch alleen krachtens in elk bijzonder geval door den Gouverneur-Generaal te verleenen machtiging. [3])

Uitgenomen wat betreft de regeling voor Pasoeroean, zoomede die voor Japara, Noord-Soerabaija en Madioen, werden al de andere in Augustus 1893 uitgevaardigde heerendienstregelingen slechts vastgesteld bij wijze van tijdelijken maatregel, in afwachting dat kan worden overgegaan tot verhooging van het hoofdgeld tegen algeheele afschaffing van heerendiensten.

Bij dezelfde gouvernementsbesluiten, waarbij de besproken vijftien heerendienst-ordonnantiën werden uitgevaardigd, werden tevens de noodige voorschriften en modelstaten vastgesteld ter uitvoering van de ordonnantiën [4]), en de vereischte beschikkingen genomen tot regeling van de geldelijke gevolgen der uit de nieuwe regelingen voortvloeiende beperking van heerendiensten, terwijl tevens fondsen werden beschikbaar gesteld, te bestrijden uit de opbrengst van het hoofdgeld, om eenige wettelijk nog in stand gebleven heerendiensten [5]) tijdelijk mede in vrijen arbeid te doen uitvoeren. Dit laatste betrof:

in Pasoeroean (in verband met de in noot 1 hieronder bedoelde tijdelijke verhooging van het hoofdgeld aldaar) de diensten voor aanleg, herstel, onderhoud en begieten van de groote post- en binnenwegen, zoomede — doch dit alleen wat betreft drie met name genoemde wegen — die voor het verzamelen en transporteeren van het benoodigde verhardingsmateriaal;

in Japara, de diensten voor het verbrijzelen voor zooveel noodig van het voor de groote post- en binnenwegen benoodigde verhardingsmateriaal;

in Bantam, de Preanger Regentschappen, op Bawean, in Bezoeki en in Madioen de hiervóór sub *d* vermelde diensten;

en in Samarang de diensten voor het bewaken van waterwerken, en voor het onderhoud der hoofd- en secundaire leidingen van de Demaksche waterwerken.

Zooals uit vorenstaande mededeelingen volgt, bleef voor de gouvernementslanden op Java en Madura gedurende het afgeloopen jaar de algemeene heerendienstregeling in dezelfde gewesten als in 1892 van kracht, uitgenomen de residentie Bantam, die daaronder nog slechts viel gedurende de eerste vier maanden van 1893.

Volgens de gehouden aanteekeningen, gespecificeerd sub I en II in bijlage N hierachter, zijn gedurende 1893 in heerendienst gepresteerd: ingevolge de algemeene regeling, in 13 gewesten, zoomede gedurende de maanden Januari tot en met April in Bantam, 14 967 970 dagdiensten, en in de 6 gewesten, die reeds vóór 1 Januari 1893 elk hunne eigene heerendienstregeling hadden, zoomede (echter eerst van 1 Mei 1893 af) in Bantam, 5 680 990

[1]) Op de verhooging voor Pasoeroean van den aanslag in het hoofdgeld naar den maatstaf van f 1,50 (in stede van f 1) per heerendienstplichtige 's jaars en op de uit de hoogere opbrengst te bestrijden uitgaven ter verdere afschaffing van heerendiensten aldaar was reeds bij de Indische begrooting voor 1893 gerekend. Om de in 't vorig verslag, blz. 75, vermelde reden is echter tot die verhooging — voorshands bij wijze van tijdelijken maatregel — eerst overgegaan (zie de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1893 n° 186) met 1 Januari 1894, tegelijk met de invoering der aanstonds te vermelden gewestelijke heerendienstregeling voor Pasoeroean.

[2]) Over deze laatste zeven regelingen is reeds in vorige verslagen in bijzonderheden gehandeld.

[3]) Zoodanige machtiging werd nog in 1892 verleend wat betreft het tewerkstellen binnen afstanden van 10 à 15 palen, ten behoeve van het onderhoud en de herstelling van de groote post- en binnenwegen, van de dienstplichtigen van 31 dessa's in de afdeelingen Tjiandjoer, Soekapoera en Soekapoera Kollot. De resident werd echter aangeschreven om na ommekomst van het jaar 1893 te rapporteeren nopens de vraag, of de dientengevolge op verder dan 8 palen gevorderde diensten niet te bezwarend waren gebleken.

[4]) De bij zes van de vijftien besproken heerendienstregelingen behoorende „voorschriften van uitvoering" zijn reeds afgedrukt in deel XXVIII van het Bijblad op het Indisch Staatsblad (zie de nos. 4789, 4797, 4807, 4812, 4823 en 4831). Daar het te verwachten is dat in latere afleveringen van gemeld Bijblad ook zullen worden opgenomen de bij de overige negen ordonnantiën behoorende voorschriften, schijnt het — immers vooralsnog — onnoodig de bedoelde stukken als bijlagen aan het Koloniaal Verslag toe te voegen.

[5]) Een tabellarisch overzicht, aanwijzende de in de verschillende gewesten of gedeelten van gewesten op Java en Madura, krachtens de daarvoor uitgevaardigde afzonderlijke heerendienstregelingen, wettelijk nog in stand gehouden diensten vindt men sub III van bijlage N hierachter.

Met betrekking tot de diensten ten behoeve van de groote wegen blijkt uit in den aanvang van 1894 door den directeur van binnenlandsch bestuur verstrekte inlichtingen (in antwoord op eene hem van gouvernementswege gedane vraag) dat bij de heerendienstregelingen gelet is op het vermijden van noodelooze breedte der groote wegen, voor zoover het berijdbare (verharde) gedeelte betreft. Waar een aangenomen maximum werd overschreden, is de begrindingsbreedte verminderd. Op sommige plaatsen ook heeft men den geheelen weg versmald (het niet-verharde gedeelte daaronder begrepen), maar in den regel is dit niet goed doenlijk, vermits een dergelijk werk bij wegen, voorzien van schaduwboomen en van afvoergoten, een kolossalen arbeid zou vereischen, niet geëvenredigd aan de daarmede te verwerven vermindering van het gewoon onderhoud.

dagdiensten, of te zamen 20 648 960 dagdiensten, dat is 532 992 meer dan in 1892.

Bij eene residentiesgewijze vergelijking van de opgaven over beide jaren blijkt, dat in 1893 méér heerendienstarbeid is verricht in Bantam, de Preanger Regentschappen, Cheribon, Tagal, Rembang, Pasoeroean, Bagelen, Kediri en op Madura. Voornamelijk moet zulks hieraan worden toegeschreven, dat ten gevolge van zware regens over het algemeen meer werk noodig was voor het in goeden staat houden van wegen en waterwerken; in de Preanger Regentschappen en Cheribon voorts hieraan dat sommige wegen, die niet elk jaar begrind plegen te worden, gedurende 1893 begrinding behoefden, waarbij voor eerstgenoemd gewest nog kwam dat, tot tegengang van de onttrekking van koffie aan de verplichte levering, voornamelijk in de afdeeling Bandong, het aantal wachthuizen vermeerderd werd; op Madura was de meerdere heerendienstarbeid hieruit te verklaren dat de weg langs de zuidkust, ten gevolge van hevige winden, buitengewoon door zeewater beschadigd werd; in Rembang viel te wijzen op de zwaardere begrinding welke de wegen in de afdeeling Toeban behoefden, ten gevolge van het drukkere houtvervoer wegens toeneming van het aantal houtkapondernemingen [1]), en in Pasoeroean, op het tot stand brengen, onder de leiding van het personeel der irrigatie-afdeeling Brantas, van tal van kleine verbeteringen aan de onder zijn beheer staande waterwerken, inzonderheid in de afdeeling Malang.

Ten behoeve van gewoon onderhoud en zware herstelling van waterwerken moesten ook in Samarang en Japara meer dagdiensten gevorderd worden dan in 1892, vooral ten gevolge van talrijke doorbraken in de dijken langs de Toentang- en Serang-rivieren, doch die vermeerdering van arbeid werd overtroffen door de vermindering van werk voor het onderhoud enz. van wegen en voor het bezetten van wachthuizen. Evenzoo werden in Soerabaija belangrijk minder dagdiensten gevorderd voor het onderhoud van wegen, tegen eenige vermeerdering van den heerendienstarbeid voor onderhoud en herstelling of uitdieping van eenige dammen en leidingen. In Probolinggo, Banjoemas en Madioen, doch vooral in laatstgenoemd gewest, werd eene belangrijke vermindering gebracht in de diensten voor het bezetten van wachthuizen. Intusschen moest in Madioen, vooral in de afdeelingen Madioen en Ngawi, meer arbeid aan de wegen worden besteed dan in 1892, wat laatstgemelde afdeeling betreft, ook om reden, door eene te ver gedreven zuinigheid, de wegen aldaar in de laatste jaren niet voldoende onderhouden waren geworden. Ook in de afdeeling Probolinggo der gelijknamige residentie vorderden de wegen meer werk, waar tegenover staat, dat in de afdeeling Loemadjang van hetzelfde gewest het onderhoud der wegen geringer eischen stelde, doordien een tweetal suikerondernemers aldaar voor het vervoer van riet gebruik maakten van karren, op rails loopende. In Kadoe behoefden over het algemeen minder diensten dan in 1892 gevorderd te worden wegens den goeden staat, waarin de heerendienstwerken daar verkeerden. Wat de gewesten Batavia, Pekalongan en Bezoeki betreft, vallen nopens de vermindering van het totaal der gepresteerde dagdiensten, in vergelijking met 1892, geene bijzonderheden van aanbelang te vermelden.

Dat de in 1893 verrichte heerendienstarbeid — zoo wordt in de verslagbijdrage van den directeur van binnenlandsch bestuur opgemerkt — over het algemeen genomen geen zware last voor de bevolking kan geweest zijn, mag hieruit worden afgeleid, dat in doorslag per vol-dienstplichtige (de half- en kwart-dienstplichtigen voor de helft of een vierde van hun aantal daaronder begrepen) niet meer zijn gepresteerd dan 3 à 4 dagdiensten op Madura, 5 à 6 in Batavia en Banjoemas, 6 à 7 in de Preanger Regentschappen, Cheribon, Japara en Rembang, 7 à 8 in Bantam, Pekalongan en Kadoe, 8 à 9 in Krawang, Samarang, Bezoeki, Bagelen en Madioen, 9 à 10 in Kediri, 10 à 11 in Soerabaija en Probolinggo, ruim 13 in Pasoeroean en 14 à 15 in Tagal. Uit de Preanger Regentschappen wordt bovendien gemeld, dat het gros der bevolking zich door de toepassing van het zoogenaamde golongan-giliran-stelsel verlicht acht, wijl daardoor ook de meergegoeden verplicht zijn om, voor het verrichten van hun aandeel in de algemeene heerendiensttaak, òf zelf uit te komen, òf wel een plaatsvervanger te stellen, en zich niet meer, zoals vroeger wel het geval pleegde te zijn, eenvoudig aan de nakoming van die verplichting kunnen onttrekken, aangezien zulks door hunne medeleden van de golongans, waartoe zij behooren, niet zou worden gedoogd (zie ook wat lager over wanprestatie van heerendiensten wordt gezegd).

Onder genot van eene tegemoetkoming van 10 cents per man daags werden, ter voltooiing van den weg in de afdeeling Soekaboemi (Preanger Regentschappen), bedoeld op blz. 74 van het vorig verslag, in 1893 nog 33 271 dagdiensten gepresteerd; terwijl aan de verbetering van eenige leidingen in het district Bandar-Sidaijoe (Pekalongan), waarvan mede t. a. p. in het vorig verslag reeds gesproken is, 4157 dagdiensten werden besteed, waarvoor aan de dienstplichtigen een daggeld van 15 cents per man werd toegekend. Voorts werden aan de in Samarang en Japara voor het dichten van de doorbraken in de dijken langs de Toentang- en Serang-rivieren tewerkgestelde dienstplichtigen tegemoetkomingen uitgekeerd, die uiteenliepen tusschen 12^5 en 25 cents per hoofd daags. In Samarang werden voor bedoelden arbeid in het geheel 62 008 dagdiensten gevorderd; in Japara 7753.

In Japara, Soerabaija en Kediri werden ook in 1893 dwangarbeiders en politioneel gestraften tewerkgesteld bij het onderhoud en de begrinding van alle of van een deel der wegen op de afdeelingshoofdplaatsen. In gelijkervoege werd gehandeld in Madioen, waar bovendien 40 à 60 dwangarbeiders werden aangewezen tot het verleenen van hulp aan de bevolking bij het onderhoud en de verbetering van een deel van den weg tusschen Ponorogo en Patjitan. Eindelijk werden ook een gedeelte der wegen op de afdeelingshoofdplaats Kendal (Samarang) en een vijftal sluizen in de nabijheid dier plaats met behulp van gestraften onderhouden. [2])

Met betrekking tot het stelsel van plaatsvervanging voor het verrichten van heerendiensten en den afkoop van die diensten, hetzij voor een deel, dan wel in hun geheel, en al of niet te zamen met cultuur- en dessadiensten, vallen, na hetgeen dienaangaande in de jongste Koloniale Verslagen is bekend gesteld, thans geene nieuwe bijzonderheden te melden. Alleen wordt aangeteekend dat, blijkens de over 1893 ontvangen rapporten, in nagenoeg alle gewesten op Java en op Madura het stellen van plaatsvervangers het veelvuldigst voorkwam bij het bezetten in heerendienst van wachthuizen.

Wegens het eigenmachtig tewerkstellen van heerendienstplichtigen, ter verlegging van een bestaanden weg, werd in Madioen een assistent-wedono uit zijne betrekking ontslagen. In Banjoemas werd de wedono van Adjibarang aangeklaagd, o. m. ook wegens het vorderen van diensten van de bevolking ten eigen bate. Bedoelde inlandsche ambtenaar werd uit 's lands dienst ontslagen. Het onderdistrictshoofd in Japara, tegen wien, blijkens het voorkomende op blz. 70 van het verslag van 1892, ter zake van eene dergelijke onwettige vordering van diensten eene vervolging was ingesteld, werd sedert door den raad van justitie te Samarang voor dat feit veroordeeld. Tegen dessahoofden werden wegens het hierbedoelde vergrijp nog herhaaldelijk klachten ingediend. Het kwam echter wel voor, dat die klachten bij onderzoek schromelijk overdreven bleken te zijn. Intusschen werden de schuldig bevonden hoofden gestraft, dan wel uit hun ambt ontzet.

Tegen het verleenen, door dessahoofden, van ongemotiveerde vrijstellingen van het verrichten van heerendiensten zal, na de vaststelling der in hoofde dezer afdeeling vermelde afzonderlijke heerendienstregelingen voortaan met meer klem kunnen worden opgetreden. Uit Krawang wordt bericht dat tot tegengang van bedoeld misbruik ook de toepassing van het hiervóór reeds genoemde golongan-giliran-stelsel dienst doet.

Wanprestatie van heerendiensten, ofschoon somwijlen zich voordoende, is, naar bericht wordt, over het algemeen geen veelvuldig voorkomend verschijnsel. Waar dergelijke onttrekking geconstateerd wordt, is de oorzaak in den regel te zoeken in onvermogen of andere voorbijgaande omstandigheden, terwijl de nalatige gewoonlijk langs minnelijken weg en anders door eene bestraffing, ingevolge art. 83, sub 2°., van het reglement op de rechterlijke organisatie, voldoende tot inkeer is te brengen. Overigens valt er nog op te wijzen dat hij, die bepaald onwillig blijkt om zijn aandeel in de aan de dessa opgelegde heerendiensttaak af te werken, zich in zijne dessa zoo onmogelijk maakt, dat hij, tenzij tot inkeer komende, de dessa moet verlaten. De Indische Regeering acht dan ook geen bijzondere voorziening noodig ter voorkoming dat gewillige heerendienstplichtigen tevens moeten werken voor de onwilligen. Zij kwam tot deze conclusie, nadat haar dezerzijds (in 't laatst van 1892) de vraag was gesteld, of speciale en snel werkende civiel-rechtelijke voorzieningen tegen de bedoelde nalatigen noodig konden zijn.

[1]) De vraag, of het niet billijk zou zijn de ondernemers, door wier transporten de in heerendienst te onderhouden wegen hebben te lijden, in de kosten van het zwaardere onderhoud te doen bijdragen, maakt in Indië een punt van behandeling uit.

[2]) In de thans ontvangen mededeelingen wordt alsnog gewag gemaakt van eene beschikking der Indische Regeering van December 1892, waarbij de meening werd te kennen gegeven dat art. 10 van het strafwetboek voor inlanders er zich niet tegen verzet, om, waar het dienstbelang dit vordert, veroordeelden tot dwangarbeid buiten den ketting voor niet langer dan één jaar, zoomede politioneel gestraften, te werk te stellen ook buiten de grenzen der afdeelingshoofdplaatsen, mits binnen het ressort van de rechtbank of den rechter door wien zij zijn gevonnisd.

Ten opzichte van de regelingen voor de verschillende gewesten bij residentsbesluit getroffen nopens de dessapolitie-diensten en de pantjen-diensten ten behoeve van de dessahoofden, en hier en daar ook ten behoeve van andere leden der dessabesturen, wordt voor dit verslag gemeld dat zij meerendeels nog van te recenten datum zijn om nopens hare werking reeds nu een grondig oordeel te kunnen vellen. De regelingen betreffende de pantjen diensten kunnen trouwens, voor zoover daardoor wijziging wordt gebracht in bestaande toestanden, slechts geleidelijk in toepassing worden gebracht, naar gelang de optreding van nieuwe dessahoofden daartoe gelegenheid geeft. Intusschen zijn in den loop van 1893 van de hoofden van gewestelijk bestuur opgaven gevraagd betreffende den omvang der beide genoemde categorieën van gemeentediensten, welke opgaven bij de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit hoofdstuk nog bij het departement van binnenlandsch bestuur in behandeling waren.

De scherpe afbakening der dessapolitie-diensten gaf aanleiding dat door een hoofd van gewestelijk bestuur op Java de vraag werd gedaan, hoe in den vervolge diende plaats te vinden het vervoer van stukken van overtuiging in straf- en overtredingszaken, van de standplaatsen der onderdistrictshoofden naar die der districtshoofden, en van deze naar de afdeelingshoofdplaatsen. In overeenstemming met de inzichten der Indische Regeering is toen door den directeur van binnenlandsch bestuur bij eene circulaire van 24 Juli 1893 aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura medegedeeld, dat de uitgaven voor bedoeld vervoer, ten behoeve waarvan niet over diensten van de bevolking mag worden beschikt, moeten worden aangemerkt als proceskosten, die c. q. op den veroordeelde kunnen worden verhaald, en dat er geen bezwaar tegen bestaat om die kosten, onverschillig of de vervolging al dan niet tot eene veroordeeling heeft geleid, te brengen ten laste van het departement van justitie.

De aanslag van de heerendienstplichtige bevolking in de gouvernementsgewesten op Java (Batavia uitgezonderd) en op Madura in het hoofdgeld, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 68, bedroeg in 1893 f 2 823 423, welk bedrag, op enkele guldens na, geheel binnenkwam, zoodat, na aftrekking van de 8 pct. collecteloon, zuiver beschikbaar was . . . . f 2 597 549

waarvan werd uitgegeven (of toegestaan), nagenoeg uitsluitend voor het doen verrichten in vrijen arbeid van de in 1882 en later definitief afgeschafte diensten (verg. de uitvoerige specificatie in bijlage O hierachter) 1 893 953

en dus overbleef . . . . f 703 596

Evenbedoeld bedrag van f 703 596 en de bij de begrooting voor 1893, uit de overschotten van het hoofdgeld van vroegere jaren, beschikbaar gestelde som van f 450 000 werden in de eerste plaats weder aangewend voor de betaling van den koeliearbeid aan bruggen en duikers in zoogenaamde heerendienstwegen buiten hoofdplaatsen van gewesten en afdeelingen, voor welke werken (buiten Krawang, Rembang, Banjoemas, Bagelen en Kadoe, waar van de vordering van deze categorie van heerendiensten reeds vóór 1893 voorgoed was afgezien) sinds 1886 niet over heerendienstplichtigen pleegt te worden beschikt. Voor dat doel werd in het geheel (de vijf zooeven genoemde gewesten en Pasoeroean [1]) niet medegerekend) toegestaan f 256 196 (zie de kolommen 23 en 24 van bijlage O). Voorts werden uit het samengevat bedrag van f 703 596 en f 450 000 nog gekweten: de aan heerendienstplichtigen toegekende tegemoetkomingen, waarvan hiervóór melding is gemaakt; de koelieloonen voor het onderhoud van de dijken langs de Brantas-, Soerabaija- en Porrong-rivieren in Kediri en Soerabaija [2]), voor welk onderhoud reeds sinds verscheidene jaren niet meer van heerendienstplichtigen wordt gebruik gemaakt; en eindelijk de koelieloonen, welke betaald moesten worden, ingevolge in 1893 en in vroegere jaren verleende machtigingen, tot uitvoering in vrijen arbeid van andere werken, ten behoeve van welke volgens de vigeerende bepalingen nog over heerendienstplichtigen had kunnen worden beschikt. Voor zoover zij in 1893 verleend werden, hadden laatstgemelde machtigingen o. m. betrekking op: de verdere verbetering van den postweg tusschen Soemedang (Preanger Regentschappen) en de grens van Cheribon (koelieloonen f 8443); de herstelling van de op Madura door zwaren golfslag beschadigde gedeelten van den weg tusschen Kamal en Kedoengdoeng (f 17 853), en van de steenen taluds langs den weg van Sampang naar Pamakassan (f 20 643); het verhoogen van de dijken langs de Serang-rivier in Samarang en Japara (f 22 090); het vernieuwen van de Tjokrojasan- en Wawar-kanalen in Bagelen (f 135 000); het verbeteren der Manggis-leiding in Kadoe, en het maken van de secundaire leidingen in haar irrigatiegebied (f 27 801) [3]).

Alleen in Krawang, de Preanger Regentschappen en Kadoe, waar afzonderlijke heerendienstregelingen werkten, zoomede in Bezoeki, waar de algemeene regeling van 1890 nog van kracht bleef, was in 1893 de zuivere opbrengst van het hoofdgeld onvoldoende voor de bestrijding van alle wegens afschaffing van diensten ten laste van het hoofdgeld gekomen uitgaven (die voor het vervoeren van gouvernementsreizigers en hunne goederen, voor zoover zij met het hoofdgeld plegen te worden verrekend, niet eens medegerekend). De tekorten voor die gewesten bedroegen respectievelijk f 5479, 24 218, f 1915 en f 4828. Hierbij dient te worden opgemerkt, dat de gewestelijke becijfering der tekorten en der overschotten op het hoofdgeld ditmaal zuiverder is dan vroeger, in zoover als de uitgaven voor het kappen en sleepen van hout ten behoeve van in heerendienst uit te voeren werken, en die voor den koeliearbeid ten behoeve van bruggen en duikers op hoofdplaatsen (zie de kolommen 16 en 17 van de meerbedoelde bijlage O) thans voor het eerst voor elk gewest in het bijzonder zijn opgegeven overeenkomstig de specificatie, welke ten grondslag heeft gestrekt voor de raming ten behoeve van de begrooting.

De nieuwe bepalingen bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1893 n°. 68 vastgesteld nopens den aanslag en de inning van het hoofdgeld als equivalent voor afgeschafte heerendiensten zijn reeds uitvoerig in 't vorig verslag (blz. 75) besproken. Van de bij die ordonnantie geopende gelegenheid om van den totaalaanslag in het hoofdgeld, voor de districten, onderdistricten of dessa's van een gewest of gedeelte van een gewest waar eene afzonderlijke heerendienstregeling werkt, een naderen omslag tot stand te brengen, is tot hiertoe nog geen gebruik gemaakt. Tot eene nadere repartitie van den dessa-aanslag onder de hoofdgeldplichtigen in de dessa (zie art. 7 van de aangehaalde verordening) is echter in verschillende streken wel overgegaan.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Voor zooveel omtrent het aantal heerendienstplichtigen in sommige der buitenbezittingen en omtrent den aard en den omvang van den door hen gepresteerden arbeid tabellarische opgaven zijn ontvangen, worden de cijfers thans in eene bijlage opgenomen (zie bijlage P hierachter) [4]), waarop alleen eene uitzondering is gemaakt ten aanzien van de beknoptere aantooning betreffende den in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo in heerendienst verrichten arbeid; de cijfers daaromtrent worden aangetroffen onder de hier volgende gewestelijke mededeelingen. Uit de in deze § niet behandelde gewesten vielen nopens de persoonlijke diensten der onder 'sGouvernements rechtstreeksch gezag staande inboorlingen geen nieuwe bijzonderheden te vermelden. Overigens zij herinnerd dat in de gewesten Riouw en onderhoorigheden, Westerafdeeling van Borneo, Ternate en Timor, zoomede in de afdeeling Banda der residentie Amboina, krachtens de indertijd uitgevaardigde bepalingen, van gouvernementswege alleen heerendiensten mogen gevorderd worden tot wering van rampen van hoogerhand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar, terwijl in die gedeelten der residentie Oostkust van Sumatra, waar de bevolking tot de gouvernements-onderdanen behoort, in 't geheel geen heerendiensten bestaan.

Sumatra's Westkust. Op het stuk der heerendiensten bleven voor dit gouvernement nog van kracht de voorloopige bepalingen, vastgesteld bij de ordonnantie van 12 December 1877 (Indisch Staatsblad n°. 248), zoomede de ingevolge de gouvernementsbesluiten dd. 12 Augustus 1881 n°. 25 en 20 Mei 1883 n°. 20 in werking gebrachte proefregelingen, waarvan o. a. sprake is in het verslag van 1882 (blz. 74) en in dat van 1884 (blz. 71). Bedoelde proefregelingen werden, naar de gewestelijke gouverneur bericht,

[1]) Wat dit gewest betreft, werd eene som van f 24 424 ten behoeve van bruggen en duikers buiten hoofdplaatsen, bij wijze van tijdelijken maatregel, reeds over 1893 ten laste van het hoofdgeld gebracht. Dit bedrag is dan ook begrepen in de hooger vermelde som van f 1 893 953.

[2]) De koelieloonen voor het onderhoud der dijken in Pasoeroean zijn mede reeds in 1893, bij wijze van tijdelijken maatregel, ten laste van het hoofdgeld gebracht. Daarvoor is in 't hooger vermeld bedrag van f 1 893 953 eene som van f 1500 begrepen.

[3]) Bij eene vergelijking met kolom 25 van bijlage O houde men in het oog, dat hier uitsluitend de *toegestane* bedragen zijn opgegeven.

[4]) Voor zooveel betreft de vijf gewesten buiten Java en Madura, voor welke na ult. 1890 nieuwe heerendienst-ordonnantiën zijn in werking getreden, bevat gemelde bijlage tevens eenige opgaven, ontleend aan de door de gewestelijke bestuurders, in voldoening aan de „voorschriften ter uitvoering" dier ordonnantiën, opgemaakte nieuwe registers van de verdeeling der heerendiensten.

steeds trouw opgevolgd en bij de uitvoering daarvan werden geene moeielijkheden ondervonden.

De diensten ten behoeve van wegen en bruggen drukken vooral zwaar in de residentie Tapanoli, waar de zeer dun gezaaide bevolking een uitgebreid wegennet heeft te onderhouden, en door hevige bandjirs telkens zware schade aan genoemde werken wordt toegebracht. Evenals in vorige jaren is er daarom ook in 1893 naar gestreefd den heerendienstplichtigen in genoemd gewest eenige verlichting aan te brengen, door in de minst bevolkte streken het onderhoud der wegen hetzij door dwangarbeiders, hetzij in vrijen arbeid te doen plaats vinden. Ook werd in sommige gevallen aan de dienstplichtigen eene tegemoetkoming voor voeding toegelegd. Ook van de dienstplichtigen in de Padangsche Bovenlanden en van die in de afdeeling Priaman (Padangsche Benedenlanden) moest in 1893 zware arbeid gevorderd worden ter herstelling van de door hevige bandjirs op het einde van 1892 verbroken communicatie in de Anei-kloof. Aan de opgekomenen werd echter eene tegemoetkoming van 15 cents per man en per dag toegelegd.

Voor het verrichten, vooral van de bijzondere diensten, plegen zij, die eenigszins bemiddeld zijn, plaatsvervangers te stellen tegen een dagloon van 40 à 60 cents.

De in 't laatst van 1892 bevolen onderzoekingen ter voorbereiding van eene definitieve regeling der heerendiensten (zie vorig verslag blz. 76) zouden, naar het zich liet aanzien, in Tapanoli en de Padangsche Benedenlanden nog in 1894 en in de Padangsche Bovenlanden in het voorjaar van 1895 beëindigd kunnen worden.

Benkoelen. Volgens de gehouden aanteekeningen nopens de in 1893, ingevolge de heerendienstregeling in Indisch Staatsblad 1891 n°. 170, [1]) gepresteerde dagdiensten zou deze belasting in arbeid — dooreengenomen voor de verschillende afdeelingen van het gewest, doch ongerekend de hoofdplaats — zijn neergekomen op gemiddeld 25 à 26 dagdiensten per dienstplichtige, tegen 29 à 30 in 1892 en 30 à 31 in 1891.

In de afdeelingen Ommelanden van Benkoelen en Manna kwam het 977 malen voor dat heerendienstplichtigen moesten worden gestraft wegens nalatigheid in het verrichten van de hun opgelegde diensten. Uit de overige afdeelingen zijn ten deze geen opgaven ontvangen. Overigens meldt de resident dat verscheidene dienstplichtigen de hun opgelegde diensten afkochten, doch dat de hoofden de ontvangen afkoopgelden menigmaal ten eigen bate aanwendden, een misbruik waartegen door de besturende ambtenaren zooveel mogelijk wordt gewaakt, doch dat onder de bestaande omstandigheden niet altijd is tegen te gaan.

Voor onderhoud, verbetering en verharding van wegen, zoomede voor het bouwen van nieuwe bruggen werd, waar noodig en doenlijk, ook wel gebruik gemaakt van de krachten der in het gewest aanwezige dwangarbeiders.

Over het denkbeeld om de heerendiensten in dit gewest afkoopbaar te stellen of te vervangen door eene belasting in geld (zie vorig verslag blz. 77) is sedert gerapporteerd door den in October 1892 opgetreden resident. Bleek het laatste alternatief geen aanbeveling te verdienen, op grond dat de algemeene draagkracht der bevolking zoodanige conversie vooralsnog niet zou gedoogen, terwijl, gelet op de schaarschte aan vrije koelies in het gewest, ook moeielijkheden zouden worden ondervonden om de diensten in vrijen arbeid te doen verrichten, ten aanzien van eene door den resident aanbevolen facultatieve afkoopbaarstelling, onder contrôle van het bestuur, van een deel der heerendiensten, namelijk van die ten behoeve van wegen, bruggen en duikers, kwam de Indische Regeering tot de conclusie dat dit punt voorloopig nog in beraad diende te worden gehouden (Mei 1894). Op de hoofdplaats van het gewest zijn, ingevolge Indisch Staatsblad 1874 n°. 276, juncto 1876 n°. 58, de dienstplichtigen vrij van het verrichten van diensten ten behoeve van den aanleg en het onderhoud van wegen en bruggen, doch zijn zij verplicht, in stede daarvan, eene belasting van f 2 per hoofd en per jaar op te brengen. Ook van de »werkbare" mannen onder de vreemde oosterlingen ter hoofdplaats wordt gemelde belasting geheven, waarvoor die categorie van ingezetenen is vrijgesteld van het onderhoud der wegen en bruggen in hunne eigen wijken. Met het oog op de vele afschrijvingen, die gedurig op deze belasting noodig blijken, zijn zeer onlangs nopens hare werking van den resident nadere inlichtingen gevraagd, speciaal ook nopens het beweren dat, zelfs bij voldoende aanzuivering, de opbrengst geen voldoend equivalent zou opleveren voor de daaruit te bestrijden uitgaven.

Lampongsche Districten. De toepassing van de nieuwe heerendienstregeling voor dit gewest (Indisch Staatsblad 1892 n°. 39 en Bijblad n°. 4661) gaf in 1893 geen reden tot klagen. Wel kwamen nu en dan gevallen van nalatigheid voor, doch deze werd alleen gepleegd door die dienstplichtigen, welke niet behoorden tot de gezeten inwoners der kampongs, waarvoor zij moesten uitkomen, en de gang van zaken ondervond daardoor geen belemmering. Te oordeelen naar de gehouden aanteekeningen zouden in 1893, evenals het jaar te voren, gemiddeld 24 à 25 dagdiensten per heerendienstplichtige zijn gepresteerd, berekend bij doorslag over de gezamenlijke afdeelingen van het gewest.

Door gegoede handelaren en door hen, die voor zaken tijdelijk hunne woonplaatsen moesten verlaten, werd, evenals in vorige jaren, met goedvinden van de hoofden en onder contrôle van de besturende ambtenaren, hetzij een betaald persoon, hetzij een familielid als plaatsvervanger aangewezen.

Palembang. Nopens het aantal heerendienstplichtigen in dit gewest en den door hen gepresteerden arbeid zijn, bij uitzondering, geen opgaven ontvangen. Alleen blijkt dat het aantal aangeslagenen (inlanders en vreemde oosterlingen) in de ter hoofdplaats geheven belasting van f 3 per hoofd 's jaars als equivalent voor de vrijstelling van diensten ten behoeve van den aanleg en het onderhoud van wegen en bruggen (zie Indisch Staatsblad 1877 n°. 198) beliep 12 329. In de afbetaling dier belasting valt op den duur eenige verbetering te bespeuren. Van den aanslag over 1893, ad f 36 987, was op het einde des jaars geïnd f 25 443. Aan achterstand over vroegere jaren werd in 1893 een bedrag van f 3300 ontvangen.

De in 't vorig verslag bedoelde, sedert beëindigde onderzoekingen tot voorbereiding eener herziening van de bestaande heerendienstregeling (Indisch Staatsblad 1878 n°. 33) hebben aan het licht gebracht dat hier en daar in Palembang ook heerendiensten pleegden te worden gevorderd, welke niet in de regeling waren genoemd. Aan die ongeoorloofde diensten is door den resident gaandeweg een einde gemaakt. Voorstellen tot herziening van de bestaande heerendienstregeling waren door den resident ingediend en bij het departement van binnenlandsch bestuur in advies.

Banka en onderhoorigheden. In dit gewest werden in 1893, even als in het voorafgegane jaar, onder de werking van de nieuwe heerendienstregeling (Indisch Staatsblad 1891 n°. 171 en Bijblad n°. 4660) door elken dienstplichtige gemiddeld ruim 30 dagdiensten gepresteerd. Zij die te werk waren gesteld voor het verbeteren van den weg tusschen Muntok en Pangkalpinang ontvingen weder eene tegemoetkoming van 30 cents per man daags.

Billiton. Onder de werking der voorloopige heerendienstregeling in Indisch Staatsblad 1878 n°. 180 werden in 1893 in dit gewest door 6466 dienstplichtigen (welk getal nagenoeg niet verschilt van het cijfer over 1892) gepresteerd 41 578 dagdiensten voor onderhoud van wegen, bruggen en districtsgevangenissen en 80 654 dagdiensten voor het overbrengen van brieven en het doen van wachtdiensten, welke cijfers, volgens de over 1892 ontvangen opgaven, hadden bedragen 36 884 en 64 948. Hierbij dient aangeteekend te worden dat het bezetten van wachthuizen op Billiton tot de gemeentediensten wordt gerekend, doch dat, ingevolge eene onderhandsche schikking, op de wegen, waarlangs brievenvervoer plaats vindt, dat vervoer door de wachthebbende kamponglieden pleegt te geschieden, in verband waarmede de wachthuizen langs die wegen ook overdag worden betrokken (verg. het verslag van 1889, blz. 87).

Voor het overbrengen van gouvernementsgoederen en reizigers zijn in 1893 geene dienstplichtigen opgeroepen. Op de districtshoofdplaatsen waren voor dat doel steeds vrije koelies in voldoend aantal te krijgen.

Het ontwerp eener nieuwe heerendienstregeling, waaromtrent het in 't vorig verslag bedoelde advies van den inmiddels opgetreden nieuwen gewestelijken bestuurder sedert ontvangen is, was, tijdens de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor deze paragraaf, bij de Indische Regeering in behandeling.

Westerafdeeling van Borneo. Van de onder 's Gouvernements rechtstreeksch gezag staande inboorlingen in dit gewest mogen, luidens de

---

[1]) De in de voorschriften van uitvoering der heerendienstregeling (zie bijlage O van het verslag van 1891, zoomede n°. 4659 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) voorkomende opsomming van de in heerendienst te onderhouden groote post- en binnenwegen heeft bij gouvernementsbesluit dd. 9 Januari 1894 n°. 9 eenige herziening ondergaan, door eene gewijzigde omschrijving van sommige dier wegen en de toevoeging van nog eenige nieuwe trajecten.

ordonnantie in Indisch Staatsblad 1870 n°. 25, geene verplichte persoonlijke diensten, beloond of onbeloond, gevorderd worden anders dan wanneer zulks ingeval van algemeene rampen tijdelijk mocht noodig zijn. Nadere voorzieningen ten deze worden evenwel noodig geacht, gelet ook op den feitelijken toestand met betrekking tot de voorziening in sommige diensten. De zaak maakt, ook uit een meer algemeen oogpunt, nog een punt van overleg uit.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Nopens de in 1893 in dit gewest gepresteerde heerendiensten, meerendeels in onbetaalden dienst (voor het onderhoud van wegen en bruggen in de kampongs en het bezetten van wachthuizen) en overigens in betaalden dienst (voor het overbrengen van landsdienaren en gouvernementsgoederen en gelden) zijn de volgende opgaven ontvangen:

AFDEELINGEN.	Beschikbaar aantal heeren-dienst-plichtigen.	Aantal heeren-dienstplichtigen in 1893 gemiddeld dagelijks opgekomen.	Gemiddeld presteerde dus elke heeren-dienstplichtige in 1893 het navolgend aantal dagdiensten.
Bandjermasin en Ommelanden . .	8 660	218	ruim 9
Amoenthai	73 498	1 637	„ 8
Doesoenlanden.	7 800	48	„ 2
Dajaklanden	2 715	13	bijna 2
Martapoera	22 346	344	5 à 6
Sampit.	1 214	7	2
Totalen . . .	116 233	a) 2 267	7

a) Hiervan kwamen er in betaalden dienst gemiddeld dagelijks 69 op, namelijk in de afdeelingen Bandjermasin en Ommelanden, Amoenthai en Martapoera respectievelijk 26, 19 en 18, in de afdeeling Doesoenlanden 5 en in de afdeeling Dajaklanden slechts 1. Zooveel doenlijk wordt in het landsvervoer te water door het huren van prauwen voorzien.

De bij de voorloopige heerendienstregeling in Indisch Staatsblad 1879 n°. 92 erkende »gebruikelijke diensten bij sommige inlandsche hoofden in de afdeelingen Bandjermasin en Ommelanden, Amoenthai en Martapoera", zoogenaamde kemitdiensten, worden door de bevolking reeds sedert lang niet meer gepresteerd; in stede daarvan brengt zij, als bijzondere belasting, zekere afkoopgelden op aan districtshoofden, djaksa's en geestelijken, die deze afkoopgelden als eene noodzakelijke suppletie van hunne inkomsten beschouwen. Die gelden worden echter niet door de geheele bevolking opgebracht en niet al de genoemde inlandsche titularissen hebben uit dien hoofde inkomsten. Om de daardoor ontstane ongelijkheid weg te nemen en een meer regelmatigen toestand te verkrijgen, is in Indië het denkbeeld in behandeling om de kemitgelden te doen vervallen, tegen verhooging der bezoldigingen van de districtshoofden, djaksa's en geestelijken. De meerdere uitgaven aan bezoldigingen zouden dan moeten worden gedekt door eene verhooging van de in het gewest werkende hoofdelijke belasting. Tot dusver is de uitvaardiging van eene nieuwe heerendienstregeling van de oplossing dezer quaestie afhankelijk gesteld.

Celebes en onderhoorigheden. Volgens de gehouden aanteekeningen nopens de in dit gewest gepresteerde heerendiensten, krachtens de regelingen in Indisch Staatsblad 1891 n°. 113 en Bijblad n°. 4658, zijn in doorslag over de verschillende afdeelingen in 1893 slechts 9 à 10 (in 1892 8 à 9) dagdiensten per heerendienstplichtige gevorderd geworden.

Menado. In aansluiting aan hetgeen in 't vorig verslag (blz. 23 en 79) nopens het onderwerp werd bericht, is thans aan te teekenen dat de resident in de tweede helft van 1893 heeft gerapporteerd nopens het denkbeeld om in de Minahassa de heerendiensten te vervangen door eene belasting in geld. Uit 's residents advies blijkt dat hij, met het oog op den oeconomischen toestand van de groote meerderheid der dienstplichtige bevolking in onderscheidene districten, den tijd voor zoodanigen maatregel nog niet gekomen acht. Voorts werd door hem gewezen op het bezwaar dat, bij het gemis van een koeliestand in de Minahassa, eene afschaffing van de heerendiensten den aanvoer van werkkrachten van elders zou noodig maken om de werkzaamheden, tot dusver in heerendienst verricht, in vrijen arbeid te doen uitvoeren. Ook het denkbeeld eener facultatieve afkoopbaarstelling meende de resident te moeten ontraden. Het advies van de Indische Regeering wordt nog tegemoet gezien. Ten opzichte van de, ingevolge de bestaande heerendienst-ordonnantie (Indisch Staatsblad 1881 n° 193), te vorderen diensten verklaart de resident, dat zij, mits goed geregeld en binnen het bij de ordonnantie aangenomen maximum van 36 dagdiensten 's jaars blijvende, voor de bevolking niet te bezwarend zijn. Volgens de gehouden aanteekeningen omtrent den in 1893 in de Minahassa verrichten heerendienstarbeid (zie bijlage P hierachter) kwam de prestatie per afdeeling neer op het navolgend gemiddeld aantal dagdiensten per heerendienstplichtige: in de afdeeling Menado 29, Kema 28, Tondano 20, Amoerang 25 en Belang 21, dat is, bij doorslag over al de afdeelingen gezamenlijk, op 24 à 25 dagdiensten per dienstplichtige.

Met betrekking tot de gemeentediensten in de Minahassa is nog het volgende gemeld. Na de adviezen van hoofden en ambtenaren te hebben ingewonnen, werd door den resident, onder dagteekening van 8 September 1893, een besluit uitgevaardigd, houdende, dat, in verband met de adat kabiasaän, allen, die bij Indisch Staatsblad 1881 n°. 193 van heerendiensten zijn vrijgesteld, ook vrij zijn van de pinontol- en toeloengan-diensten, van de negorij-wachtdiensten en van de diensten ten behoeve van de kleine of negorijwegen. Bij eene latere beschikking werd door hem nog bepaald dat een dienstplichtige hoogstens 12 dagen in het jaar mag worden opgeroepen voor het verrichten van gemeentediensten (die ten behoeve van de negorijhoofden en de wachtdiensten daaronder niet begrepen).

Aangaande de afdeeling Gorontalo, voor welker gouvernementsdistricten eene afzonderlijke heerendienstregeling van kracht is (Indisch Staatsblad 1889 n° 250), wordt enkel bericht, dat in de toepassing dier verordening geen moeielijkheden werden ondervonden, en dat de dienstprestatie luttel was (in 1893 — verg. bijlage P hierachter — 2 à 3 dagdiensten per dienstplichtige).

Wat de Sangi- en Talaut-eilanden betreft, is, in overleg met de verschillende rijksbesturen, het aantal dagen, waarop de bevolking verplicht is op te komen tot het presteeren van diensten, zeer verminderd en verder ter zake van die diensten eene regeling getroffen, welke, voor zoover plaatselijke toestanden zulks toelaten, in overeenstemming is gebracht met die, welke voor de Minahassa wordt gevolgd. Zoo zullen op gemelde eilanden van het verrichten van heeren- en negorijdiensten ook vrij zijn, behalve de bij het Europeesch bestuur geregistreerde moerids of bedienden van Europeanen, de onderwijzers en kweekelingen van de door den resident erkende kweekscholen voor de opleiding van inlandsche onderwijzers of inlandsche godsdienstvoorgangers. Verder is, in overleg met de rijksbesturen op Groot-Sangi (die van Taroena, Manganitoe, Kandhar en Taboekan) en op Siauw, nog bepaald, dat heerendienstplichtigen (als roeiers of dragers), mits tegen behoorlijke betaling, zullen worden verstrekt ten behoeve van de dienstreizen der zendelingen.

Amboina. Ook aangaande den in dit gewest in heerendienst gepresteerden arbeid zijn thans opgaven ontvangen, die men hierachter aantreft in de meervermelde bijlage P, waarbij voor zooveel noodig zij opgemerkt dat die opgaven alleen betrekking hebben tot de buiten de afdeeling Banda gelegen gedeelten van het gewest, vermits in gemelde afdeeling niet anders dan tot wering van algemeen gevaar heerendiensten mogen gevorderd worden. Uit de verstrekte opgaven blijkt dat in doorslag de dienstprestatie neerkwam op 2 à 3 dagdiensten per heerendienstplichtige.

Bij de toepassing der nieuwe heerendienstregeling (Indisch Staatsblad 1892 n° 67, zoomede Bijblad n° 4662) werd in zoover eenig bezwaar ondervonden, als de resident huiverig was om ook van de bevolking der hoofdplaats van het gewest heerendiensten te vorderen ten behoeve van wegen en bruggen, wijl tot hiertoe voor dezen arbeid steeds van gestraften was gebruik gemaakt. Ter voorziening in deze moeielijkheid heeft de resident in overweging gegeven voor de hoofdplaats Amboina een gelijken maatregel te treffen als voor Makasser is genomen bij Indisch Staatsblad 1891 n°. 111, de invoering namelijk van eene belasting in geld als equivalent voor ontheffing van heerendiensten. Omtrent bedoeld voorstel wordt in Indië nog overleg gepleegd.

Bali en Lombok. De in 't vorig verslag (blz. 79/80) besproken onderzoekingen ter voorbereiding van eene definitieve regeling der heerendiensten in de gouvernements-afdeelingen Boeleleng en Djembrana, ter vervanging van de voorloopige bepalingen ter zake, opgenomen in Indisch Staatsblad 1883 n°. 38, werden in 1893 nog niet beëindigd.

De vordering van diensten bleef, volgens den resident, ook in 1893 tot het hoogst noodige beperkt en kan voor de bevolking niet bezwarend genoemd worden. Cijfers ter zake zijn niet ontvangen.

III. Landelijke inkomsten.

§ 1. *Java en Madura.*

Landrente. Bleef voor 1893, het laatste jaar van het bij Indisch Staatsblad 1890 n°. 53 aangenomen vijfjarig tijdperk van fixatie der landrente, de onzuivere aanslag der geregeld beplante velden en der andere voor vast aangeslagen gronden nog op het bestaande bedrag (f 16 465 768) behouden, de wisselvallig bebouwde gronden werden voor 1893 bruto aangeslagen voor f 308 732, zijnde f 16 318 minder dan voor 1892. Daarbij waren de afschrijvingen wegens misgewas (ad f 772 480) f 248 031 hooger dan in 1892, welk nadeelig verschil echter teruggebracht werd tot f 174 420, omdat de vrijstellingen wegens het onbeplant blijven van gronden (ad f 348 701) f 73 611 lager waren dan in 1892. De zuivere aanslag kwam derhalve te staan op f 15 653 319, tegen f 15 844 057 (volgens verbeterde opgaven) over 1892, derhalve in 1893 f 190 738 minder. In elf gewesten bleef de zuivere aanslag beneden het cijfer van 1892 met een gezamenlijk bedrag van f 346 827, doch voor de negen andere gewesten viel te wijzen op een voordeelig verschil van gezamenlijk f 156 089, zooals in bijzonderheden kan worden nagegaan uit de gewestelijke specificatie in bijlage Q hierachter.

Meer en meer wordt er naar gestreefd de invordering van deze belasting geleidelijk en met inachtneming van de plaatselijke omstandigheden te doen geschieden, hetgeen gezegd wordt aan de behoorlijke afbetaling zeer bevorderlijk te zijn. In alle gewesten was dan ook, op slechts luttele bedragen na, de landrente bij het einde des jaars geheel aangezuiverd. In 't geheel was op ult. 1893 niet meer dan f 3170 achterstallig. Bovendien bleef te verhalen f 1481 ter zake van wel geïnde, maar door dessahoofden of dessabeambten verduisterde en door de schuldigen of hunne bloedverwanten nog niet gerestitueerde landrentegelden. Deze cijfers steken gunstig af bij de uitkomsten over 1892, toen bij het einde des jaars van de aangeslagenen nog te innen bleef f 17 480 en wegens verduisterde landrentegelden over dat jaar f 8299.

De sedert eenige jaren in sommige gewesten of afdeelingen van bestuurswege ingevoerde regelingen, ten einde in de dessa eene beter te controleeren en voor zooveel noodig voor het gros der belastingplichtigen begrijpelijke landrente-administratie te verkrijgen, vinden, volgens de ingekomen berichten, gaandeweg meer ingang, zij het ook dat de toegepaste contrôlemiddelen nog vaak hunne werking misten door onverschilligheid van de zijde der belastingplichtigen zelven.

De werkzaamheden in de Preanger Regentschappen ten behoeve van eene proefneming met eene regeling der landrente op kadastralen grondslag werden gedurende 1893 met gelijke werkkrachten als in 1892 voortgezet, namelijk met vijf sectiën kadasterpersoneel en met een tiental boven de formatie tewerkgestelde ambtenaren van het binnenlandsch bestuur (bij elke sectie 1 controleur en 1 adspirant-controleur). [1] Volgens eene opgaaf van 1 December 1893 was toen het landrente-kadaster gereed in 12 districten (2 van de afdeeling Bandong, 3 van elke der afdeelingen Soekaboemi, Tjiandjoer en Limbangan en 1 van de afdeeling Tjitjalengka) en onderhanden in 6 districten (2 in laatstgemelde afdeeling en 1 in elke der vier eerstgenoemde).

In verband met de omstandigheid, waarop hooger reeds gewezen is, dat de termijn van fixatie van den (belangrijk verlaagden) aanslag van 1889 [2] na 1893 een einde heeft genomen, zal voor 1894 de aanslag zoowel in de Preanger Regentschappen als in de overige gewesten herzien moeten worden. In November 1893 heeft de Gouverneur-Generaal den directeur van binnenlandsch bestuur van instructiën voorzien omtrent de grondslagen waarop, in de gegeven omstandigheden, die herziening zou moeten plaats hebben. Ten einde tijdig gereed te komen, en uit overweging bovendien dat het, in het stadium waarin de proefneming in de Preanger Regentschappen verkeerde, geen aanbeveling kon verdienen, thans in de overige gewesten bij den aanslag naar nieuwe beginselen te werk te gaan, is door den Gouverneur-Generaal gelast dat bij het in de eerste maanden van 1894 tot stand te brengen herzieningswerk zal zijn voort te bouwen op de grondslagen, waarop de laatstelijk gegolden hebbende landrentecijfers waren verkregen, d. w. z. met gebruikmaking van de gegevens, aan het licht gebracht door het indertijd bij gouvernementsbesluit dd. 23 October 1879 n°. 3 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3490) voorgeschreven onderzoek, daarbij rekening houdende met vooruitgang of achteruitgang in de draagkracht der bevolking [3] en met den eisch om, waar gebreken geconstateerd zijn, deze te doen verdwijnen. Diezelfde werkwijze zou ook gevolgd moeten worden voor die afdeelingen der Preanger Regentschappen, waar men nog niet over kadastrale gegevens ten behoeve van de voor dat gewest beoogde nieuwe landrenteregeling beschikt. In die afdeelingen, waar dit wel reeds het geval is (zie hooger), zal ten dienste van de herziening enkel zijn rekening te houden met de gronden, die sedert 1889 belastingplichtig zijn geworden, en met die welke opgehouden hebben dat te zijn.

Omtrent de uitkomsten der herziening in de verschillende gewesten zijn hier te lande nog geen opgaven bekend. Uit mededeelingen, ten behoeve van de ontwerpbegrooting voor 1895 ontvangen, is echter gebleken dat op de door de residenten in den aanvang van 1894 belegde bijeenkomsten met de betrokken Europeesche- en inlandsche ambtenaren, ter bespreking van de voorbereiding van den aanslag voor het loopende jaar, nader geconstateerd is, dat, buitengewone omstandigheden daargelaten, de landrente in het laatst verloopen vijfjarig tijdperk zonder bezwaar door de bevolking is opgebracht, en dat sedert het tot stand brengen van den aanslag voor 1889 in verschillende gewesten de oeconomische toestand eenigermate is vooruitgegaan, hetgeen geacht werd aanleiding te kunnen geven tot eene matige verhooging van den aanslag en dus tot een gedeeltelijk terugkomen op de in de jaren 1887/1889 tot stand gebrachte verlagingen.

Nopens de gedragslijn ten aanzien van de landrente na 1894 te volgen is nog geen beslissing genomen. Wat betreft de ontworpen landrente-ordonnantie speciaal voor de Preanger Regentschappen (zie vorig verslag blz. 81) is aan te teekenen, dat eenige den directeur van binnenlandsch bestuur van regeeringswege medegedeelde opmerkingen ter zake hem hebben aanleiding gegeven tot de aanbieding (in April jl.) van een gewijzigd ontwerp, dat thans bij de Indische Regeering in behandeling is.

Het heeft in Indië een punt van overweging uitgemaakt, of men reeds bij de voorbereiding van den aanslag voor 1894 bedacht zou moeten zijn op voorzieningen om de vastheid van den aanslag voor de individuën te vermeerderen, maar, blijkens eene mededeeling van December 1893, heeft de Gouverneur-Generaal er de voorkeur aan gegeven om dit punt te laten rusten tot na afloop van den nieuwen aanslag.

---

[1] Wordt reeds sedert 1892 (verg. vorig verslag blz. 80) door alle in het gewest vast geplaatste controleurs bij het binnenlandsch bestuur aan het zoogenaamde schattingswerk ten dienste van een beteren landrente-aanslag deelgenomen, tot eene inkrimping van het hierbedoelde gedetacheerde personeel zou, naar verwacht werd, in 1894 zijn over te gaan. De uitgaven in verband met die detacheering hadden tot 1 December 1893 bedragen f 162 500, terwijl de kadastrale metingen in de Preanger Regentschappen (waaronder ook die voor de vernieuwing van het eigendomskadaster van een viertal hoofdplaatsen en voor de meting der talrijke erfpachtsperceelen in de districten waar de opmaking van het landrente-kadaster reeds voltooid is), mede tot 1 December 1893, gekost hebben f 519 935. Berekend over de 166 804 bouws bouwgrond, waarvan tot op gemeld tijdstip het landrente-kadaster was opgemaakt, zouden dus de metingen te staan zijn gekomen op p. m. f 3,12 per bouw, maar dit cijfer en ook het gemiddeld per jaar en per sectie verrichte kan niet als maatstaf gelden voor hetgeen nog te doen overblijft, omdat in de 't eerst onderhanden genomen districten, wegens verschillende oorzaken, veel duurder en langzamer is gewerkt dan in die, welke later aan de beurt kwamen, en bovendien de aard der bebouwing in de districten, waarheen in 't vervolg de metingen zullen zijn over te brengen, tot beperking van het kadastrale werk zal leiden. Op grond van een en ander, en bij de mogelijkheid dat, door het vrijkomen van kadasterpersoneel elders, wellicht gelegenheid zal bestaan om het getal opnemingssectiën van 5 op 6 te brengen, meende de directeur van binnenlandsch bestuur, blijkens een rapport van Januari jl., dat de voltooiing van het landrente-kadaster in de Preanger Regentschappen toen nog 3, hoogstens 4 jaren zou behoeven te vorderen. Bij de schatting van de vermoedelijk nog op te meten uitgestrektheid bouwgrond is niet uit het oog verloren dat ook in de nog onderhanden te nemen districten de werkelijk aanwezige oppervlakte aan sawahs en droge velden waarschijnlijk grooter zal blijken dan waarvoor zij tot nogtoe bekend stond, zij het dan ook in niet zoo aanzienlijke mate als bij de tot dusver verrichte metingen was aan het licht gekomen (aan sawahs was tot dusver gemiddeld p. m. 40 pct. meerbevinding geconstateerd, terwijl de bevonden oppervlakte aan droge velden dikwijls het vijf- of zesvoud had bedragen van die, welke in de landrente waren aangeslagen).

[2] De fixatie betrof alleen de geregeld beplante velden en de andere voor vast aangeslagen gronden (erven, boomgaarden en nipabosschen). Nadat de *onzuivere* aanslag van deze velden en gronden voor 1888 reeds verlaagd was van f 19 891 776 tot f 17 554 110, werd voor 1889 bedoelde aanslag nader teruggebracht tot f 16 465 768, achtereenvolgens dus eene vermindering met f 2 337 666 en f 1 088 342.

[3] Nu met 1 Januari 1894 de verplichte teelt en levering van koffie aan den lande in Bantam, Japara en Rembang hebben opgehouden (zie vorig verslag blz. 211), en met 1 Januari 1895 die ontheffing ook voor Krawang is bevolen (Indisch Staatsblad 1894 n°. 102), zal voortaan aldaar ook landrente worden geheven van het product der door de bevolking aangelegde koffietuinen.

Belasting op de vischvijvers. De oorzaken, die voor 1893 verlaging of verhooging van den aanslag in deze belasting (zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 30) teweegbrachten, waren van uiteenloopenden aard. Terwijl hier en daar vijvers door overstrooming of verandering van bestemming (in de afdeeling Sidoardjo der residentie Soerabaija werden eenige vijvers onteigend ten behoeve van de Porrong-werken) tijdelijk of voorgoed buiten de belasting vielen, of wel afgenomen productiviteit der vijvers tot verlaging van den aanslag leidde, werd elders de aanslag uitgestrekt tot nieuw aangelegde of weder in gebruik genomen vijvers, of werd, op grond van betere gegevens omtrent hunne uitgestrektheid en beteekenis, tot verhooging van den aanslag overgegaan. In hoever in de betrokken elf gewesten de aanslag over 1893 verschil opleverde met dien over 1892, kan uit het volgende overzicht blijken.

GEWESTEN.	1892.	1893.	*Aanmerkingen.*
Bantam	f 3 060	f 3 005	*a*) De opbrengst in Krawang vertegenwoordigt bijna uitsluitend (namelijk in 1892 en 1893 achtereenvolgens voor een bedrag van f 16 824 en f 16 600) huursommen, bedongen voor de aan het Gouvernement toebehoorende vijvers (eigenlijk rawa's of moerassen. *b*) Op den aanslag in Bezoeki werd in 1892 en 1893 vrijstelling verleend tot een bedrag van respectievelijk f 280 en f 45. Nog onaangezuiverd was op ult. 1892 f 1315 (o. a in Soerabaija f 1041 en in Bezoeki f 191) wegens achterstand, en f 1621 als door loerahs in Soerabaija verduisterd; op ult. 1893 beliep de achterstand slechts f 308 (in Bantam f 165 en in Probolinggo f 143) en bleef wegens (door dessahoofden in Pasoeroean) verduisterde gelden nog te voldoen f 37.
Krawang *a*). . . .	17 028	16 808	
Tagal	89	76	
Samarang	2 366	1 957	
Japara	42 686	36 769	
Rembang	6 287	4 913	
Soerabaija	188 585	192 435	
Pasoeroean	25 098	25 098	
Probolinggo . . .	7 367	6 943	
Bezoeki	9 085	8 614	
Madura	11 528	11 670	
Totalen. . .	*b*) f 313 179	*b*) f 308 288	

Vogelnest- en andere grotten; vindplaatsen van schildpadeieren. De bedongen huursommen voor de in een 8-tal gewesten van Java aan particulieren of aan de bevolking in huur afgestane gouvernementsgrotten voor het inzamelen van vogelnestjes of meststoffen (over de verpachte grotten of klippen wordt gehandeld in de bijlagen van hoofdstuk **M**), blijkens het vorig verslag (blz. 81) voor 1893 bedragen hebbende f 56 953, kwamen voor 1894 in totaal te staan op f 58 448, hoofdzakelijk doordien wegens de grotten in de Vorstenlanden huur verschuldigd zal zijn over het volle jaar, hetgeen in 1893 slechts over elf maanden het geval was. Ten einde de productiviteit te vermeerderen, werden de in de residentie Banjoemas aanwezige meststofgrotten, die reeds over 1893 onverhuurd waren gebleven, ook voor 1894 niet verhuurd.

Onder evengemeld totaal van f 58 448 is alleen wegens de grotten in Bagelen, krachtens een huurcontract voor de jaren 1872 t/m 1896, begrepen f 37 100, in de geregelde voldoening van welke huursom echter in de laatste jaren moeielijkheden ondervonden zijn. Het in 't vorig verslag (blz. 81) bedoelde verzoek van een der borgen van den overleden huurder werd door de Indische Regeering in beginsel ingewilligd, mits de erfgename des huurders hare medewerking ter zake verleende. Intusschen bleek dat de boedel onder benefice van inventaris was aanvaard, weshalve, alvorens de toestemming der (in Europa gevestigde) erfgename uit te lokken in de ontworpen transactie met den hooger bedoelden borg, tegen haar eene procedure is aangevangen (zie art. 1035 Indisch Burgerlijk Wetboek) tot zekerheidstelling voor de waarde der goederen in de boedelbeschrijving begrepen en tot opdracht van de liquidatie des boedels aan de weeskamer. Deze procedure was, bij de afsluiting te Batavia van de mededeelingen voor dit gedeelte van het verslag, nog niet afgeloopen. Volgens ontvangen opgaven zouden in 1893 de bedoelde grotten in Bagelen opgeleverd hebben 3709 $^{3}/_{4}$ Amst. ponden vogelnestjes (voor bijna $^{2}/_{3}$ gedeelten 2de en 3de soort), tegen 3722 $^{1}/_{2}$ Amst. ponden in 1892.

Voor de verhuur van een gedeelte strand in de Preanger Regentschappen tot het winnen van schildpadeieren was ook voor 1894 (zie vorig verslag blz. 81) te rekenen op f 1540.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Vogelnestgrotten. In aansluiting aan het medegedeelde in 't vorig verslag (blz. 81) is thans slechts te vermelden, dat weder besloten is tot verhuur van die grotten in de residentie Benkoelen, welke tijdelijk buiten exploitatie waren gelaten, namelijk die in de afdeelingen Manna, Seloema en Mokko Mokko. Te rekenen van 1 Juli 1894 zijn zij voor den tijd van $2^{1}/_{2}$ jaar in huur afgestaan aan een Chinees, tegen betaling van f 300 's jaars. Voor de grotten in de afdeeling Kroë van hetzelfde gewest, waarvan de 10-jarige huurtermijn met ult. 1894 afloopt, is bedongen f 2600 's jaars.

Landelijke inkomsten en verhuur van vischvijvers in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden. Sedert 1 Januari 1894 worden de aanslag en de invordering van de vertieningsbelasting in dit gewest door vollediger bepalingen beheerscht; zie de regeling in Indisch Staatsblad 1893 n°. 259 [1]), bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 43 nog eenigszins gewijzigd, hoofdzakelijk in verband met eene inmiddels tot stand gekomen veranderde administratieve indeeling van enkele afdeelingen. De belasting bedraagt $^{1}/_{10}$ van het geoogste rijstgewas en wordt opgebracht in geld, berekend naar een jaarlijks door het hoofd van gewestelijk bestuur voor elk district, afzonderlijk voor padi en voor rijst, vast te stellen maatstaf, gegrond op de vermoedelijke marktwaarde van het product. Die maatstaf wordt vastgesteld zoodra het te velde staande gewas tot zoodanigen graad van rijpheid is gekomen dat met genoegzame zekerheid over de vooruitzichten van den oogst kan worden geoordeeld. De aanslag is individueel. Wat de heffing over 1893 betreft, zijn geen bijzonderheden gemeld. Als »opbrengst" over dat jaar wordt opgegeven f 216 498,29, tegen f 253 074,60 (volgens verbeterde cijfers) over 1892.

Als tesangheffing (aandeel van het Gouvernement in de opbrengst der aan inlanders in gebruik afgestane gouvernements-padivelden) kwam in 1893 binnen f 7748,70, tegen f 10 888,20 in 1892.

De verhuur van gouvernements-vischvijvers (te Tello) bracht weder f 1020 op, evenals over 1892.

Cijns uit onderhoorigheden der residentie Menado. Een overzicht van den stand dezer belasting bij het einde van het jaar 1893 vindt men in het volgende staatje.

LANDSCHAPPEN.		Achterstand van 1892 en vroeger.		Over 1893:		Nog verschuldigd op ult. 1893.
		Nog verschuldigd op 1 Januari 1893.	Afbetaald in 1893.	Verschuldigd.	Afbetaald.	
Noordkust van Celebes.	Bolang Mongondo . . .	f 15 405	f 7000	f 4 000	"	f 12 405
	Bolang Oeki	500	180	250	"	570
	Bintaoena	"	"	250	f 250	"
	Bolang Itam	"	"	465	465	"
	Kaidipang	200	"	400	"	600
	Bwool.	"	"	*a*) 1 000	"	1 000
Sangi-eilanden	Siauw.	"	"	7 500	7 500	"
	Tagoelandang	"	"	1 350	1 350	"
	Taboekan	"	"	4 350	4 350	"
	Manganitoe	"	"	2 450	2 450	"
	Kandhar	"	"	650	600	50
	Taroena	"	"	*b*) 1 954	1 954	"
	Totalen. . . .	f 16 105	f 7 180	f 24 619	f 18 919	f 14 625

a) Krachtens gouvernementsbesluit dd. 6 Augustus 1891 n° 9 bedraagt de door het landschap Bwool op te brengen cijns reeds sedert 1 Januari 1892 f 1000 's jaars. In 't vorig verslag had dus niet het oude bedrag van f 400, maar mede reeds het verhoogde cijfer moeten zijn opgegeven. Vermoedelijk is ook f 1000 over 1892 betaald, vermits op 1 Januari 1893 geen achterstand schijnt te hebben bestaan.

b) Bij gouvernementsbesluit dd. 27 Januari 1894 n°. 10 werd de cijns van Taroena over 1893 alsnog van f 2100 verminderd tot f 1954, en voor 1894 bepaald op f 2026.

Landelijke inkomsten in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali. Van die soebaks (waterschappen), welke — in Boeleleng (in Djembrana scheen dit reeds vroeger niet meer het geval te zijn) — nog steeds in kepengs of Chineesche duiten betaalden, kwam de in 't vorig verslag (blz. 82) bedoelde herziening der sawahbelasting (Indisch Staatsblad 1891 n°. 97) in 1893 tot stand, zoodat voor het

[1]) Tegelijkertijd werd de inning dezer belasting door mid van dwangschriften geregeld (zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 260).

aanslagjaar 1893/94 in Boeleleng de geheele aanslag in rijst, in Djembrana in padi heeft plaats gehad. En sedert wordt voortgegaan met de herziening der belasting voor die reeds vroeger in rijst (of padi) betalende soebaks, welke, in vergelijking met andere soebaks, 't onevenredigst zijn belast. Tot dusver is nog alleen de *onzuivere* aanslag over 1893/94 gemeld, als hoedanig verkregen werd: voor Boeleleng *in rijst* 63 085 timbangs van 1/3 pikol of 21 028 pikol, en voor Djembrana *in padi* 15 278 timbangs van 3/4 pikol of 11 458 pikol. Over 1892/93 beliep de onzuivere aanslag (zie vorig verslag blz. 82): voor Boeleleng 19 762 pikol *rijst* + 778 398 Chineesche duiten [1]), en voor Djembrana 11 325 pikol *padi*, terwijl, zooals nu blijkt, de afschrijvingen op dien aanslag, wegens misgewas en het onbeplant blijven van velden, hebben bedragen voor Boeleleng 3389 pikol rijst en voor Djembrana 522 pikol padi. Uitgetrokken in geld, heeft de sawahbelasting over 1892/93 opgebracht: in de afdeeling Boeleleng f 98 210,70 en in de afdeeling Djembrana f 18 003,125, tegen respectievelijk f 94 012,40 en f 13 701,25 over 1891/92.

De met 1 Januari 1892 in beide afdeelingen ingevoerde belasting op de tegalvelden en tuinen (Indisch Staatsblad 1891 n° 117) blijkt thans over dat eerste jaar te hebben opgebracht — bij een aanslag voor Boeloeleng (ingevolge verbeterde opgaven) van 23 017 162 Chineesche duiten en voor Djembrana van 2 416 279 Chineesche duiten — respectievelijk f 48 162,50 en f 5 048,30. Over 1893 is vooralsnog enkel de aanslag bekend, ad 22 803 368 en 2 404 546 Chineesche duiten, hetgeen, tegen het door den resident vastgestelde equivalent van f 2,50 per 1200 Chineesche duiten, zou neerkomen op f 47 507 en f 5009.

IV. Agrarische aangelegenheden; uitgifte van grond.

§ 1. *Java en Madura.*

Conversie van communaal in erfelijk individueel grondbezit. Evenals in de twee voorafgegane jaren kwam ook in 1893 conversie op den voet van het Koninklijk besluit dd. 11 April 1885 n°. 22 (Indisch Staatsblad n°. 102) niet voor [2]). Volgens de Koloniale Verslagen der laatste jaren heeft sedert 1880 zoodanige verandering in den vorm van het grondbezit in 't geheel plaats gegrepen in slechts 49 dessa's (1 in Cheribon, 7 in Tagal, 3 in Rembang, 10 in Soerabaija, 8 in Bagelen en 20 in Madioen), maar of in al die dessa's de nieuwe bezitsvorm wel zuiver is in stand gebleven, is uit de hier te lande voorhanden gegevens niet volledig na te gaan [3]).

In 1893 achtte de Indische Regeering het noodig om de Europeesche en inlandsche bestuursambtenaren te doen wijzen (zooals geschiedde bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 20 October 1893) op de pressie, welke, in streken waar de communale bezitsvorm overheerschend is, van de zijde der dorpbestuurders of der gemeenteleden niet zelden wordt uitgeoefend om den erfelijk individueel bezeten grond in het dessaverband te doen oplossen, en op de plicht van het bestuur om elke aanranding van het erfelijk individueel grondbezit krachtig en stelselmatig tegen te gaan. De Regeering meende dat, waar in de bewuste streken tot conversie van communaal in erfelijk individueel bezit is overgegaan, de geconverteerde gronden vaak na korteren of langeren tijd weder opgelost worden in de gemeenschap, terwijl elders aan het door de conversie verkregen grondrecht servituten verbonden worden, welke met het begrip van erfelijk individueel bezit niet vereenigbaar zijn.

Vervanging van de periodieke verdeeling der communale bouwgronden door het stelsel van vaste aandeelen deed ch in 1893 voor in 3 dessa's van het district Sedan der residentie Rembang.

In 't vorig verslag (blz. 82) werd geconstateerd dat eenige dessa's in Pekalongan dit laatste stelsel verlaten hadden en weder tot jaarlijksche verdeeling der bouwgronden waren teruggekeerd. Uit nader verstrekte ophelderingen nopens de toedracht dezer verandering blijkt dat — een enkel geval uitgezonderd — daarbij niet zoozeer moet worden gedacht, gelijk het verleden jaar medegedeelde zou doen veronderstellen, aan pressie door of ter wille van suikerfabrikanten, als wel aan de zucht der grondbezitters om zooveel mogelijk gezamenlijk de geldelijke voordeelen te genieten, welke de verhuur van grond ten behoeve van bedoelde ondernemers oplevert.

Met betrekking tot de vrij talrijke dessa's in de afdeeling Djombang (residentie Soerabaija), waar, luidens het vorig verslag, insgelijks communaal bezit met vaste aandeelen bestaat, wordt thans bericht dat de vaste verdeeling der bouwvelden niet overal het karakter draagt van den toestand, aangeduid met de woorden » sawah atok", m. a. w. dat het aan een gogol toegewezen aandeel in den bouwgrond niet telken jare op dezelfde plaats ligt; dat zulk een toestand in dessa's, die gewoon zijn hare gronden jaarlijks aan de suikerfabrikanten te verhuren, nagenoeg onbestaanbaar mag genoemd worden, maar dat toch, waar zulks eenigszins mogelijk blijkt, de jaarlijksche verdeeling der bouwgronden wordt vervangen door eene 5-, 8- of 10-jaarlijksche.

Ten aanzien van hetgeen in het vorig verslag werd gezegd nopens de in het district Djaboeng der afdeeling Modjokerto (mede in Soerabaija) waargenomen neiging tot versnippering van den bouwgrond, blijkt uit thans ontvangen nadere mededeelingen dat die versnippering slechts in enkele dessa's voorkomt en, ofschoon de heeren- en cultuurdiensten in die afdeeling niet zwaar te noemen zijn, moet worden toegeschreven aan de zucht der bevolking om den verplichten arbeid voor iederen dienstplichtige nog te verlichten door vermeerdering van het aantal gogols.

Vervanging van erfelijk individueel grondbezit door agrarischen eigendom. In 1893 werden op Java en Madura 43 aanvragen tot verkrijging van agrarischen eigendom aanhangig gemaakt, gezamenlijk betrekking hebbende tot een grondbezit (in vier gewesten) van ruim 180 bouws, terwijl de 86 aanvragen van 1892 (uit drie gewesten) liepen over gezamenlijk 186 bouws. Op geen der aanvragen van 1893 was bij het einde van het jaar reeds eene eindbeslissing gevallen, maar van de 108 op ult. 1892 nog aanhangig geblevene, gezamenlijk betreffende ruim 385 bouws, werden er in 1893 toegewezen 26 (20 in Cheribon, 2 in Samarang en 4 in Madioen), gezamenlijk voor ruim 115 bouws, en afgewezen 4, betreffende ruim 45 bouws. In drie dezer laatste gevallen vond de afwijzing plaats, op grond dat de aanvragers (allen in Madioen tehuis behoorende) niet bleken de ontginners te zijn van den in agrarischen eigendom gewenschten grond, terwijl de vierde aanvraag werd afgewezen, omdat op een deel van den aangevraagden grond, ter grootte van ruim 1 bouw in de Preanger Regentschappen, eene warme zwavelbron voorkwam, welke in communaal bezit was, en voor het overige op den grond gebruiksrechten werden uitgeoefend door anderen dan den aanvrager. Daar gedurende 1893 geen enkele aanvraag door intrekking of door overlijden van den aanvrager kwam te vervallen, bleven er bij het einde des jaars 121 aanhangig, gezamenlijk betreffende 405 bouws.

Uit den volgenden staat kan blijken dat de sedert de uitvaardiging van het Koninklijk besluit dd. 16 April 1872 n°. 29 (Indisch Staatsblad n°. 117) aanhangig gemaakte aanvragen bij het einde van 1893 een totaal hadden bereikt van 2263, verdeeld over p. m. 15 700 bouws, en dat van die aanvragen er 1199 in haar geheel en 8 gedeeltelijk waren toegewezen, tengevolge waarvan op ult. 1893 1207 perceelen agrarischen eigendom, ter gezamenlijke uitgestrektheid van 5205 bouws, in de openbare registers waren ingeschreven.

[1]) Naar den maatstaf van f 2,50 per 1200 kepengs gelijk te stellen met ruim f 1620.

[2]) In Japara gaven een zevental dessa's in het district van dien naam het voornemen te kennen om, na bekomen vergunning van den resident (welke vergunning verleend werd), eenige tot die dessa's behoorende langs het zeestrand gelegen sawahs, welker beplanting telken jare, door het binnendringen van zeewater, pleegde te mislukken, te veranderen in zeevischvijvers, met gelijktijdige verdeeling van deze onder alle „werkbare" mannen. De bedoelde sawahs besloegen gezamenlijk 508½ bouws. Of de voorgenomen verandering en verdeeling reeds heeft plaats gehad, is nog niet gebleken.

[3]) De Indische Regeering wordt uitgenoodigd om deze alsnog te verstrekken.

GEWESTEN.	Gedurende het tijdvak 1872 t/m 1893 werd het onderstaand aantal aanvragen om agrarischen eigendom (betrekking hebbende op de daarnevens vermelde uitgestrektheid): aanhangig gemaakt. 1872 t/m 1892.		1893.		Te zamen.		afgedaan of ingetrokken. Toegewezen.		Afgewezen.		Vervallen door intrekking als anderszins.		Op uit. 1893 nog in behandeling gebleven.	
	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)	Aantal aanvragen.	Uitgestrektheid (in bouws). a)
Bantam	6	23^{483}	„	„	6	23^{483}	4	19^{374}	„	„	2	4^{109}	„	„
Krawang	6	10	„	„	6	10	4	7^{127}	„	„	2	2^{373}	„	„
Preanger Regentschappen	16	26^{255}	1	0^{34}	17	26^{289}	7	11^{281}	2	3^{224}	„	„	8	11^{284}
Cheribon	188	383^{96}	17	56^{353}	205	439^{439}	119	178^{224}	9	66^{56}	5	28^{472}	72	166^{187}
Tagal	12	631^{220}	„	„	12	631^{220}	b) 12	b) 314^{220}	c) 1	c) 347	„	„	„	„
Pekalongan	219	2 059^{181}	„	„	219	2 059^{181}	74	875^{321}	85	816^{300}	60	367^{60}	„	„
Samarang	230	2 968^{418}	5	6^{255}	235	2 975^{173}	68	205^{327}	79	865^{178}	81	1 891^{428}	7	12^{240}
Japara	11	30^{347}	„	„	11	30^{347}	5	21^{453}	5	7^{441}	„	„	1	0^{433}
Rembang	108	202^{229}	„	„	108	202^{229}	74	92^{193}	5	75^{347}	29	34^{189}	„	„
Soerabaija	196	649^{374}	„	„	196	649^{374}	131	387^{373}	51	201^{361}	8	21^{380}	6	38^{269}
Pasoeroean	2	3^{189}	„	„	2	3^{189}	1	„ ^{42}	1	3^{147}	„	„	„	„
Probolinggo	18	4^{400}	„	„	18	4^{400}	17	3^{156}	„	„	1	1^{244}	„	„
Bezoeki	73	267^{219}	„	„	73	267^{219}	66	256^{154}	3	9^{338}	4	1^{227}	„	„
Banjoemas	3	31	„	„	3	31	„	„	„	„	3	31	„	„
Bagelen	1	5	„	„	1	5	„	„	„	„	1	5	„	„
Kadoe	163	2 898^{445}	„	„	163	2 898^{445}	9	113^{105}	63	1 296^{178}	91	1 489^{162}	„	„
Madioen	509	3 240^{354}	„	„	509	3 240^{354}	d) 349	d) 1 419^{383}	e) 134	e) 1 700^{355}	23	62^{218}	7	57^{393}
Kediri	459	2 081^{422}	20	117^{64}	479	2 198^{486}	f) 267	f) 1 297^{342}	g) 167	g) 706^{434}	28	77^{146}	20	117^{64}
Totalen.	2220	15 519^{122}	43	180^{206}	2263	15 699^{328}	h) 1207	5 205^{75}	i) 605	6 070^{387}	338	4 019^{8}	121	404^{356}

a) De met kleinere cijfers aangeduide onderdeelen van bouws zijn vierkante Rijnlandsche roeden van $^{1}/_{500}$ bouw.
b) Hieronder één aanvraag die slechts gedeeltelijk werd toegewezen.
c) De afwijzing betreft een deel der gronden, waartoe de sub b bedoelde aanvraag betrekking had.
d) Hieronder 4 aanvragen die slechts gedeeltelijk werden toegewezen.
e) Hieronder ook de 4 aanvragen bedoeld in de voorgaande noot, voor zooveel namelijk betreft die gedeelten der gronden die niet in agrarischen eigendom konden worden afgestaan.
f) Hieronder 3 aanvragen die slechts gedeeltelijk werden toegewezen.
g) Hieronder ook de 3 aanvragen bedoeld in de voorgaande noot, voor zooveel namelijk betreft die gedeelten der gronden die niet in agrarischen eigendom konden worden afgestaan.
h) Hieronder 8 aanvragen die slechts gedeeltelijk werden toegewezen.
i) Hieronder ook de 8 aanvragen bedoeld in de voorgaande noot.

Ingevolge art. 19 van het aangehaald Koninklijk besluit mag in agrarischen eigendom verkregen grond niet vervreemd worden aan niet-inlanders, tenzij in de daarbij omschreven gevallen, en dan na verkregen toestemming van den Gouverneur-Generaal. Bij gouvernementsbesluit dd. 22 Augustus 1893 n°. 39 werd zoodanige toestemming verleend, en wel tot overdracht door den agrarischen eigenaar aan een Chinees van twee stukken grond, groot respectievelijk 865 en 1065 M²., gelegen in de Chineesche wijk ter afdeelingshoofdplaats Kraksaän (residentie Probolinggo).

Van het recht om op agrarischen eigendom hypotheek te vestigen werd in 1893, voor zooveel daarvan uit de voor dit verslag ontvangen mededeelingen blijkt, gebruik gemaakt ten opzichte van 14 perceelen in Madioen, die onder hypothecair verband aan Europeanen werden beleend.

Veelal worden de in agrarischen eigendom verkregen gronden aan niet-inlanders verhuurd. Na hetgeen daaromtrent reeds in vorige verslagen is aangeteekend, behelzen de thans ter zake ontvangen gewestelijke mededeelingen niets nieuws.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. Niettegenstaande sedert 't laatst van April 1893 (Indisch Staatsblad n°. 112) huurovereenkomsten van den hierbedoelden aard niet meer aan zegelrecht zijn onderworpen, bleven toch ook in 1893 de gevallen dat inlanders hun grond verhuurden aan niet-inlanders in den regel nog buiten het bestuur omgaan. Terwijl de op den voet der verhuurordonnantie (Indisch Staatsblad 1871 n°. 163, juncto Indisch Staatsblad 1879 n°. 209) geregistreerde contracten in 't geheel slechts over 8729 bouws liepen, wijzen de ontvangen opgaven omtrent de mondeling of bij niet-ingeschreven schriftelijk contract tot stand gekomen verhuringen op een totaal van 104 307 bouws.

Voor het meerendeel werden de verhuurde gronden gebezigd voor de teelt van suikerriet, zooals uit het volgend vijfjarig overzicht kan blijken.

JAREN.	Uitgestrektheid (in bouws) gehuurd bij geregistreerde overeenkomsten: voor de teelt van suikerriet.	voor de teelt van padi of van padi en tweede gewassen. a)	voor de teelt van andere gewassen	voor de oprichting van gebouwen.	Te zamen. b)	Uitgestrektheid (in bouws) gehuurd bij mondelinge of bij schriftelijke niet-geregistreerde overeenkomsten (voor zoover bekend): voor de teelt van suikerriet.	voor de teelt van padi of van padi en tweede gewassen. a)	voor de teelt van andere gewassen.	voor de oprichting van gebouwen.	Te zamen.	Algemeen totaal.
1889	6161	57	1 987	22	8 227	52 214	4629	3801	84	60 728	68 955
1890	5552	653	25 630	24	31 859	63 503	5370	5154	98	74 125	105 984
1891	4775	217	3 277	25	8 294	76 878	4663	7966	55	89 562	97 856
1892	3801	176	3 543	6	7 526	86 978	5069	7747	39	99 833	107 359
1893	2451	118	6 129	31	8 729	91 034	6795	6447	31	104 307	113 036

a) Voor de teelt enkel van padi waren in de behandelde vijf jaren gehuurd: bij geregistreerd contract achtereenvolgens 57, 653, 156, 149 en 57 bouws, en buiten het bestuur om (voor zoover bekend) achtereenvolgens 3196, 4285, 3139, 3562 en 4306 bouws.
b) Van achtereenvolgens 2033, 25 044, 2 999, 3 358 en 7 253 bouws der in deze kolom bedoelde gronden waren de verhuurders individueele bezitters. Onder de in 1893 bij geregistreerd contract verhuurde gronden waren ook begrepen 60½ bouws in agrarischen eigendom bezeten gronden (in Madioen). Het getal geregistreerde overeenkomsten beliep in elk der opgegeven jaren respectievelijk 2024, 16 335, 2 903, 3 179 en 6 289. Het getal ondernemers, die de door hen gesloten huurovereenkomsten ter registratie aanboden, beliep: in 1889 237, in 1890 206, in 1891 61, in 1892 94, en in 1893 73, en onder dezen achtereenvolgens 44, 31, 23, 28 en 17 vreemde oosterlingen.

Hieronder volgt een gewestelijk overzicht van de in het vooraf-gaand staatje in totaal vermelde grondverhuringen van 1893, met afzonderlijke vermelding, althans voor sommige gewesten, voor welke doeleinden de gronden door anderen dan suikerfabrikanten werden gehuurd.

GEWESTEN.	Aantal bouws gehuurd bij geregistreerd contract.	Aantal bouws op andere wijze gehuurd (voor zoover deze verhuringen bij het bestuur bekend werden).	Te zamen.
Preanger Regentschappen	a) 10	"	10
Cheribon	b) 115	7 175	7 290
Tagal	c) 82	d) 8 316	8 398
Pekalongan	79	e) 6 191	6 270
Samarang	f) 561	3 342	3 903
Japara	66	12 170	12 236
Rembang	g) 545	419	964
Soerabaija	"	h) 24 758	24 758
Pasoeroean	i) 233	7 334	7 567
Probolinggo	3	8 527	8 530
Bezoeki	j) 6 706	5 053	11 759
Banjoemas	"	k) 3 847	3 847
Bagelen	163	1 573	1 736
Kadoe	"	l) 316	316
Madioen	m) 90	n) 3 912	4 002
Kediri	o) 76	p) 11 374	11 450
Totalen	8 729	104 307	113 036

a) De hierbedoelde terreinen waren bestemd voor de oprichting van steen-, pannen- en pottenbakkerijen.

b) Hiervan 7 bouws bestemd voor den aanleg van eene trambaan ten behoeve van eene suikerfabriek.

c) Hiervan voor de teelt van padi 48, en voor de teelt van cassave en cacao 34 bouws.

d) Hiervan 489 bouws voor de teelt van padi.

e) Hiervan 1641 bouws voor de teelt van indigo.

f) Hiervan 9 en 128 bouws voor de teelt respectievelijk van padi en van andere gewassen.

g) Hiervan 125 bouws voor de teelt van indigo.

h) Hiervan 3027 en 131 bouws voor de teelt respectievelijk van padi en van katjang.

i) Hiervan 2 bouws voor de oprichting van gebouwen.

j) Hiervan 5812 bouws voor de teelt van tabak.

k) Hiervan 13 en 457 bouws voor de teelt respectievelijk van padi en indigo.

l) Hiervan 10, 31 en 159 bouws voor de teelt respectievelijk van tabak, van padi en van andere gewassen.

m) Hiervan 60½ bouws voor de teelt van padi en tweede gewassen.

n) Hiervan 566, 37 en 381 bouws voor de teelt respectievelijk van padi en tweede gewassen, van katjang en van andere gewassen.

o) Hiervan 31 bouws voor de teelt van indigo.

p) Hiervan 30, 3154 en 456 bouws voor de teelt respectievelijk van padi, van indigo en van andere gewassen.

De termijn, waarvoor verhuurd werd bij geregistreerde overeenkomsten, was voor de teelt van padi zelden langer dan één jaar, voor de suikercultuur gewoonlijk een oogstjaar, voor de teelt van tabak in Bezoeki echter 4 à 5 jaren, terwijl, waar men den grond bestemde voor het oprichten van gebouwen, dan wel voor de indigocultuur, de grond mede meestal langer dan voor één jaar verhuurd werd. [1])

De huurprijzen der voor de suikercultuur gehuurde gronden liepen als gewoonlijk zeer uiteen, en wel, zooals uit de over 1893 verstrekte opgaven blijkt, van f 6 tot f 90 per bouw, al naar gelang van verschillende omstandigheden die daarop van invloed zijn. Gewestelijk zijn de volgende cijfers genoemd: Cheribon f 20 à f 60, Tagal f 20 à f 55, Pekalongan f 12 à f 35, Samarang f 20 à f 80, Japara f 15 à f 90, Rembang f 10 à f 18, Soerabaija f 25 à f 50, Pasoeroean f 12 à f 75, Probolinggo f 15 à f 60, Bezoeki f 40 à f 50, Banjoemas f 30 à f 50, Bagelen f 25 à f 75, Kadoe f 40 à f 60, Madioen f 6 à f 65 en Kediri f 25 à f 30.

Klachten over niet nakoming van hunne verplichtingen, hetzij van de zijde der verhuurders, hetzij van de zijde der huurders, kwamen hier en daar voor in Samarang, Japara, Soerabaija en Bezoeki. Zij waren in de drie eerstgenoemde gewesten over het algemeen van denzelfden aard als die in het vorig verslag vermeld; in de meeste gevallen werd de zaak op minnelijke wijze geschikt. In Bezoeki kwam het herhaaldelijk voor, dat op gehuurde gronden voor rekening van den huurder en tegen voorschot geteelde tabak aan de rechthebbende ondernemers onttrokken werd door tusschenpersonen, in dienst van andere ondernemers, die den inlandschen planter wisten over te halen om de gesneden tabak heimelijk aan hen te verkoopen. Ten einde dit kwaad zooveel mogelijk tegen te gaan, werden bij de op blz. 222 van 't vorig verslag reeds vermelde ordonnantie van 8 November 1893 (Indisch Staatsblad n°. 279) voor Java en Madura strafbepalingen uitgevaardigd tegen het vervoeren en ontvangen van tabaksplanten of bladeren gedurende den nacht. Verder klaagden in dat gewest nog eenige huurders over het opnieuw huren door anderen van de door hen bij geregistreerd contract gehuurde gronden, vóórdat de huurtermijn verstreken was. Door het plaatselijk bestuur te Djember waren de ter registratie aangeboden op zoodanige wijze aangegane huurovereenkomsten niet voor registratie vatbaar geacht, doch in hooger beroep — zie art 9 der verhuurordonnantie — was door den directeur van binnenlandsch bestuur het tegendeel uitgemaakt. Eene nadere behandeling der bedoelde klachten stelde echter in 't licht dat de verhuurordonnantie ook op dit punt voor verbetering vatbaar was, en om hierin alvast te voorzien, in afwachting van eene nog niet genoegzaam voorbereide algemeene herziening der verhuurbepalingen (zie lager), werd uitgevaardigd de ordonnantie van 16 Februar 1894 (Indisch Staatsblad n°. 52), waarbij, nevens eene betere formuleering van het verbod om in de overeenkomst wederinhuur te bedingen (art. 6 der verhuurordonnantie), bepaald is dat de wederinhuur van reeds verhuurden grond door den tegenwoordigen huurder, dan wel het huren van dien grond door anderen, alleen gedurende twaalf maanden vóór de ommekomst van de loopende overeenkomst is toegestaan, en dat reeds verhuurde gronden voor het geheel of een gedeelte van den daarbij overeengekomen huurtijd niet opnieuw mogen worden verhuurd.

Van deze gelegenheid werd verder gebruik gemaakt om allen twijfel op te heffen nopens de in Juli 1893 door de Indische Regeering reeds toestemmend beantwoorde vraag, of de ambtenaar, belast met de registratie, bevoegd is, alvorens zijn ministerie te verleenen, een onderzoek naar de gesloten transactiën in te stellen, zonder zich uitsluitend te houden aan het geschrift, waarbij de overeenkomst is geconstateerd. De nieuwe aanvullingsordonnantie maakt nu uitdrukkelijk melding van een door den registreerenden ambtenaar in te stellen onderzoek, en wel een onderzoek niet enkel van de *akte*, maar van de *overeenkomst*. Voorts is de tot dusver bestaande vrijheid om de akten op te maken in slechts één taal (hetzij de Nederlandsche, hetzij de Maleische of de landstaal) opgeheven, en opmaking in de Nederlandsche *en* de Maleische taal (of de landstaal) voorgeschreven. De besproken nadere voorzieningen werden toepasselijk verklaard op de overeenkomsten die na 16 Februari 1894 ter registratie zouden worden aangeboden, onverschillig wanneer zij waren aangegaan. Op dit laatste werd echter bij de ordonnantie van 3 Maart 1894 (Indisch Staatsblad n°. 64) uitzondering gemaakt voor zooveel betreft die slechts in één taal gepasseerde akten, welke overeenkomsten betroffen, gesloten vóór den dag der uitgifte van laatstgemelde ordonnantie (6 Maart).

In 't vorig verslag (blz. 85 en 222) werd reeds gewag gemaakt van verkeerdheden die bij de particuliere landbouwindustrie in de residentiën Pasoeroean en Bezoeki waren aan den dag gekomen, behalve bij het sluiten van werkcontracten door de ondernemers,

[1]) Naar aanleiding van het verzoek eener te Soerabaija gevestigde naamlooze vennootschap, welke zich de vestiging van een nieuwen tak van industrie op Java (het vervaardigen van lucifers) ten doel stelde, om, voor langer dan den voorgeschreven maximum-termijn van 5 jaren, in de residentie Soerabaija en in het aangrenzend gedeelte van Kediri gronden van de inlandsche bevolking te mogen huren (p. m. 500 bouws) ter beplanting met wildhout, verklaarde de Indische Regeering zich bereid (gouvernementsbesluit dd. 29 December 1893 n°. 22) in dit speciale geval dispensatie van de artt. 4 en 5 der verhuurordonnantie te verleenen, mits, na aanwijzing van de voor het opgegeven doel verlangde gronden en na mededeeling van de met belanghebbenden overeengekomen voorwaarden, zou blijken dat uit anderen hoofde geen bezwaar bestaat om in de beoogde 20-jarige huur te bewilligen (welke termijn de verhuurordonnantie alleen toestaat waar het geldt gronden in agrarischen eigendom bezeten).

ook bij het huren door hen van de voor hun bedrijf noodige gronden van de inlandsche bevolking. Aangezien ook de residentie Soerabaija niet geheel vrij van die misbruiken werd genoemd, en de mogelijkheid niet uitgesloten was dat ook nog in andere gewesten op Java dergelijke verkeerdheden voorkwamen, achtte de Gouverneur-Generaal het wenschelijk (en daartoe werd overgegaan bij eene kabinetscirculaire van 5 Februari 1894 n°. 18) om, in afwachting van de maatregelen welke het resultaat zouden zijn van de in 't vorig verslag (zie ook blz. 3 hiervóór) besproken zending van het lid van den Raad van Indië, den heer J. Mullemeister [1]), den bestuurders der verschillende gewesten op Java, waar uitsluitend op overeenkomsten met de bevolking werkende landbouwondernemingen worden aangetroffen, op te dragen zich zooveel mogelijk persoonlijk en plaatselijk op de hoogte te stellen van de gebruiken, die bij de diverse door niet-inlanders gedreven cultures in hun gewest bestaan, speciaal ook wat de vraag betreft, in welke gevallen en waartoe de hulp van hooger en lager geplaatste inlandsche hoofden, tot dessahoofden en dessabestuur toe, door de ondernemers pleegt te worden ingeroepen, en om, waar het mocht blijken dat misbruiken of ongeoorloofde handelingen ingeslopen of van vroegeren tijd overgebleven waren, het hunne te doen om met voortvarend beleid, zonder verstoring van den goeden gang van zaken bij de industrie, daaraan voorgoed een einde te maken. In de aanschrijving werden de betrokken residenten er op voorbereid dat de Gouverneur-Generaal zich voorstelde te zijner tijd ieder hunner naar Batavia op te roepen ter bespreking èn van hunne bevindingen, èn van de hunnerzijds c. q. genomen maatregelen, zoomede van hetgeen daardoor reeds voorloopig mocht zijn uitgewerkt. Inmiddels werd onder ult. Maart, en vervolgens elke maand, van de betrokken residenten een rapport ingewacht omtrent hetgeen zij in opvolging van de circulaire zouden verricht hebben.

Mag men, op grond van zeer recente berichten, aannemen dat de kabinetscirculaire, te oordeelen naar de in voldoening daaraan door de gewestelijke bestuurders tot dusver ingediende maandrapporten, reeds aanvankelijk hare werking niet heeft gemist, wat betreft het zooveel doenlijk tegengaan van misstanden bij de vrije landbouwnijverheid van niet-inlanders, — voor zooveel de suikeren de indigocultuur aangaat, is in Juli jl. besloten de indiening der maandrapporten te doen staken, in plaats waarvan den betrokken residenten eene reeks vraagpunten ter beantwoording is gesteld, zoowel betreffende de grondverhuringen als aangaande de werkovereenkomsten.[2]) De tot dusver ontvangen periodieke mededeelingen toch bleken, bij de gevolgde uiteenloopende wijze van behandeling, niet de noodige gegevens te bevatten om te mogen verwachten dat daardoor, na voltooiing van het aangevangen onderzoek, een volledig en helder inzicht zou kunnen verkregen worden van den actueelen toestand, d. w. z. van den toestand, zooals die, na de in den loop van 1894 genomen maatregelen, geworden is en vermoedelijk blijven zou, indien geene verdere wettelijke voorzieningen werden getroffen, en zoodanig overzicht werd door den Gouverneur-Generaal, althans voor zoover de genoemde twee cultures betreft, [3]) onmisbaar geacht om te kunnen beoordeelen of er urgentie bestaat tot het wijzigen van de bestaande wettelijke bepalingen, in de eerste plaats die omtrent de verhuring van grond door inlanders aan niet-inlanders.

In afwachting van de maatregelen, waartoe dus c. q. later zal zijn over te gaan, is intusschen, bij wijze van nood-voorziening, bij ordonnantie van 9 April 1894 (Indisch Staatsblad n°. 87) voor Java en Madura eene voorloopige regeling getroffen (en zulks met instandhouding van de resolutie in Indisch Staatsblad 1836 n°. 10 omtrent de oprichting van fabrieken en neringen in Nederlandsch-Indië) ten einde het in werking brengen van nieuwe suikerondernemingen, berustende op overeenkomsten met de bevolking, te kunnen verhinderen, waar dientengevolge de oeconomische belangen dezer laatste zouden kunnen worden verstoord of bedreigd. Volgens die ordonnantie is het, onafhankelijk van het bepaalde bij de zooeven aangehaalde resolutie van 1836, op Java en Madura verboden zonder vergunning van den Gouverneur-Generaal ondernemingen als zooeven bedoeld in werking te brengen. De Gouverneur-Generaal kan, alvorens te beslissen, een onderzoek van deskundigen op kosten van den aanvrager bevelen, aan de vergunning zoodanige beperkende voorwaarden of bepalingen verbinden als hem in elk bijzonder geval noodig zullen voorkomen, en voorts, bij niet-behoorlijke naleving van de gestelde voorwaarden, de staking der onderneming tijdelijk of voorgoed gelasten. Het doel en de strekking dezer regeling zijn uiteengezet in eene tot de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur gerichte circulaire (opgenomen in de Javasche Courant van 15 Mei 1894), waarbij zij gewezen worden op hunne verplichting om de gegevens te verstrekken, welke den Gouverneur-Generaal in staat moeten stellen om te beoordeelen of het wenschelijk is eene aangevraagde vergunning al dan niet te verleenen, en hun voorts eenige wenken zijn gegeven omtrent de punten waarop bij het telkens ter zake in te stellen onderzoek behoort te worden gelet.

Ontginning door inlanders van woesten (niet tot de dessa's behoorenden) grond. Blijkens de ter zake ontvangen opgaven werd gedurende 1893 in de gouvernementslanden van Java en op Madura aan 28 010 inlanders op aanvrage domeingrond ter ontginning afgestaan, op den voet van Indisch Staatsblad 1874 n°. 79, en zulks tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 22 884 bouws, welk laatste totaal over de vijf voorafgegane jaren gemiddeld per jaar had bedragen 30 349 bouws, ter ontginning afgestaan aan gemiddeld 35 931 aanvragers. Van de vóór 1893 verleende vergunningen van dezen aard kwamen er in dat jaar 4305, betrekking hebbende tot 3071 bouws, te vervallen, in hoofdzaak wegens het niet nakomen van de bij de vergunning gestelde voorwaarden, terwijl zulks in de vijf voorafgegane jaren gemiddeld per jaar het geval was geweest met 1746 vergunningen, die betrekking hadden tot gemiddeld 1575 bouws.

Dat eigenmachtige ontginning nog vaak voorkomt, kan hieruit worden afgeleid dat in 1893 2754 overtredingen van dien aard werden geconstateerd (tegen 2785 in 1892), waarvan alleen 738 in Rembang. De schuldigen werden, overeenkomstig art. 8 der ontginningsordonnantie, gestraft met tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon, terwijl hun de verdere bearbeiding der gronden werd verboden, totdat zij in het bezit zouden zijn van het gevorderd ontginningsbewijs.

Waar de ontginningsvergunningen betrekking hebben tot hellend terrein, moet, volgens art. 5 der ordonnantie, als er gevaar bestaat voor afspoeling van de bouwkruin, den ontginner de verplichting worden opgelegd om terrassen aan te leggen. Eigenlijke terrasseering vindt echter in vele streken weinig bijval bij den inlander; uit de afdeeling Trenggalek (Kediri) wordt gemeld dat van eene strenge handhaving van dit voorschrift werd afgezien, omdat het bleek te leiden tot verlating van de velden. Over het algemeen wordt echter de bevolking gezegd minder weerzin te betoonen tegen eene gemakkelijker methode van terrassenaanleg, palintang genaamd, waartoe zij vaak uit eigen beweging overgaat en welke terrasseering daarin bestaat, dat bij de ontginning steenen, takkebossen, boomstronken dan wel onkruid verzameld en in rijen dwars op de helling van het terrein opgestapeld worden, waardoor langzamerhand vanzelf terrassen ontstaan.

De vraag, in welke opzichten de ontginningsordonnantie herziening behoeft, is in Indië nog aan de orde naar aanleiding van een door den directeur van binnenlandsch bestuur, overeenkomstig de hem gedane opdracht (zie vorig verslag blz. 86), in Maart jl. aangeboden ontwerp voor zoodanige herziening.

Het volgende overzicht bevat eene gewestelijke statistiek van de in 1893 uitgereikte ontginningsbewijzen.

---

[1]) Omtrent het samenstel der door genoemd raadslid, als vrucht van zijne onderzoekingen en besprekingen in de verschillende cultuurcentra, aanbevolen voorzieningen — over sommige van welke ook de belanghebbenden in de gelegenheid gesteld zijn zich uit te laten — is door de Indische Regeering nog geen principieele beslissing genomen. Zooals verder uit den tekst blijken zal, moeten nog nadere gegevens worden bijeengebracht. Inmiddels is ter zake van de door den heer Mullemeister ontworpen nieuwe verhuurordonnantie in Mei jl. door eene commissie uit de suikerfabrikanten eene memorie aan den Gouverneur-Generaal ingediend, welke in handen is gesteld van genoemd raadslid. Volledigheidshalve zij hier nog aangeteekend dat, op initiatief van den heer Mullemeister, bij gouvernementsbesluit dd. 7 Juli 1894 n°. 10, bij wijze van proef voor de jaren 1894 en 1895, voor zooveel noodig in gemeen overleg met de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, eene regeling is getroffen om werkvolk, dat ten behoeve van landbouwondernemingen in Oost-Java is in dienst genomen, in de gelegenheid te stellen zich op de goedkoopste wijze per spoor te verplaatsen.

[2]) In menig opzicht zullen de residenten zich voor de beantwoording kunnen bedienen van de gegevens, die omtrent de betrekkelijke punten door hen reeds verstrekt waren aan het raadslid Mullemeister, tijdens diens commissiereis over Java, waarvan hooger sprake is.

[3]) Enkele van de te beantwoorden vragen hadden niet tot de suiker- en de indigocultuur betrekking, maar betroffen de grondverhuringen, speciaal aan vreemde oosterlingen, ter beplanting met inlandsche gewassen, terwijl ook gegevens zouden moeten verstrekt, verband houdende met de vraag of het niet billijk ware de ondernemers (niet enkel suiker- en indigo-fabrikanten, maar ook c. q. houtkap- en andere ondernemers) te doen bijdragen in de kosten van het zwaardere onderhoud der voor hunne transporten gebruikte heerendienstwegen.

GEWESTEN.	Vergunningen aan inlanders tot ontginning van domeingrond, in 1893 verleend, en wel — naar gelang van de grootte of de begrenzing, enz. der aangevraagde terreinen — bij beschikking van: districtshoofden, aan onderstaand aantal personen.	districtshoofden, gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws). a)	assistent-residenten, aan onderstaand aantal personen.	assistent-residenten, gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws).	residenten, aan onderstaand aantal personen.	residenten, gezamenlijk voor de volgende uitgestrektheid (in bouws).	Totaal der personen die ontginningsvergunningen verkregen.	Totaal der bij de vergunningen bedoelde uitgestrektheden (in bouws).	Gemiddeld betrof dus elke vergunning (per persoon) onderstaande uitgestrektheid (in bouws van 500 vierkante Rijnlandsche roeden): Bouws.	Roeden.
Bantam	4 499	2 612	„	„	„	„	4 499	2 612	0	290
Krawang	338	657	„	„	276	695	614	b) 1 252	2	101
Preanger Regentschappen	6 294	4 285	22	9	1 042	932	7 358	5 226	0	355
Cheribon	1 107	596	36	15	55	90	1 198	701	0	292
Tagal	1 835	1 030	„	„	207	65	2 042	1 095	0	268
Pekalongan	196	136	59	62	338	351	593	549	0	462
Samarang	967	847	37	61	154	124	1 158	1 032	0	446
Japara	268	335	1	8	13	71	282	414	1	234
Rembang	148	118	„	„	35	49	183	167	0	456
Soerabaija	7	13	„	„	254	203	261	216	0	413
Pasoeroean	55	29	„	„	1 743	1 693	1 798	1 722	0	478
Probolinggo	218	258	38	60	182	193	438	511	1	83
Bezoeki	726	970	139	155	1 820	2 266	2 685	3 391	1	131
Banjoemas	2 317	1 846	„	„	282	264	2 599	2 110	0	406
Bagelen	669	339	„	„	88	99	757	438	0	280
Kadoe	158	106	„	„	„	„	158	106	0	335
Madioen	83	107	„	„	10	10	93	117	1	129
Kediri	1 103	870	„	„	48	97	1 151	967	0	42
Madura	140	150	3	8	„	„	143	158	1	52
Totalen	21 128	15 304	335	378	6 547	7 202	28 010	22 884	0	408
In 1892 waren de totalen	23 095	24 145	719	611	4 782	2 686	28 596	27 442	0	480

a) Bij de totalen van elk gewest is de oppervlakte tot geheele bouws afgerond.

b) Voor 570 bouws sawahgronden, deel uitgemaakt hebbende van het met 1 Januari 1893, wegens verstrijking van de huur, aan het Gouvernement teruggekeerde huurperceel Wanasepi, groot 774 bouws, werden ontginningsbewijzen uitgereikt aan de inlanders, aan wie de gewezen huurder (een Chinees) die gronden ter bewerking had afgestaan, onder genot zijnerzijds van een aandeel in de opbrengst.

Uitgifte van grond in erfpacht. Sedert het medegedeelde in 't vorig verslag (blz. 86) heeft het nader een punt van overweging uitgemaakt, of het aanbeveling kan verdienen terug te komen op hetgeen tot nu toe bij de toepassing der erfpachtsbepalingen regel was geworden, om namelijk de uitgifte in erfpacht van woeste gronden op Java en Madura schier uitsluitend op aanvrage te doen plaats vinden. Nopens deze aangelegenheid, waarover ook in Indië niet eenstemmig werd gedacht, heeft de Regeering hier te lande in Juli jl. als hare meening aan het Indisch Bestuur doen kennen dat de tot dusver opgedane ervaring met de uitgifte van woeste gronden na openbare aanbieding niet pleit voor de wenschelijkheid om aan dit stelsel, al of niet gewijzigd, de voorkeur te schenken, immers zoolang, door eene aanbieding van één of meer perceelen op den voet der bestaande bepalingen, niet zou zijn gebleken dat eene verandering in de wijze van uitgifte in 's lands belang moet worden geacht.

Wat intusschen den maatstaf betreft, naar welken voortaan het van op aanvraag uit te geven erfpachtsperceelen als canon te heffen bedrag zal worden bepaald, is reeds in Januari jl. tot eene regeling besloten, die voor 's lands kas eenige meerdere bate belooft. Was in 1872 bepaald dat, naar gelang van den aard der gronden, f 1 à f 5 per bouw 's jaars als minimum-canon moest aangemerkt worden, doch in 1877, onder den invloed van de moeielijke omstandigheden waarin toen de landbouwindustrie op Java in 't algemeen verkeerde, met afschaffing van bedoeld minimum, voor streken met zeer goede gronden f 2,50 à f 3 en voor minder bevoorrechte streken f 1 à f 1,50 per bouw 's jaars als norm gesteld, en nog lager ingeval van bijzondere omstandigheden (beperkte watertoevoer, geaccidenteerd terrein, ongunstige gelegenheid voor afvoer, enz.), de nieuwe beginselen voor het bepalen van den canon (waarvan bij circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 25 Januari 1894 aan de residenten werd mededeeling gedaan, om daarmede bij de reeds in behandeling zijnde erfpachtsaanvragen al aanstonds rekening te houden) schrijven als maximum f 5 per bouw 's jaars voor, welk maximum zal zijn te vorderen voor gronden die van zeer goede hoedanigheid en, zoowel wat den toevoer van water als de gelegenheid tot afvoer van producten langs bestaande wegen betreft, zeer gunstig gelegen zijn, terwijl wederom een minimum van f 1 is aangenomen, behalve wanneer gronden van zeer middelmatige of slechte hoedanigheid moeten dienen tot het vormen van betere grenzen, dan wel tot het weiden van vee of tot andere, niet op de cultuur betrekking hebbende doeleinden, in welke gevallen tot een minimum van f 0,50 per bouw 's jaars kan worden gegaan, zoo noodig onder beding dat de pachtsom voor verhooging vatbaar is, indien blijkt dat aan de gronden, geheel of gedeeltelijk, eene andere dan de oorspronkelijke bestemming gegeven wordt. De quaestie van canon-verlaging voor de erfpachtsperceelen, welke vóór 1877 waren uitgegeven (zie o. a. het verslag van 1891 blz. 93), waaromtrent de Indische Regeering in Juli jl. haar gevoelen heeft doen kennen, is thans hier te lande in onderzoek.

In 't vorig verslag (blz. 86) werd melding gemaakt van eene bij Koninklijk besluit dd. 25 April 1893 n°. 50 (Indisch Staatsblad n°. 151) in de erfpachtsbepalingen gebrachte wijziging, ten doel hebbende het verkrijgen in erfpacht van kleine eilanden tot Java en Madura behoorende te vergemakkelijken, in dier voege dat de opmeting en kaarteering kan worden beperkt tot de gronden welke van de uitgifte worden uitgezonderd en dat de af te stane uitgestrektheid aan geen maximum is gebonden. Bij eene circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 28 Augustus 1893 werden de betrokken residenten ingelicht nopens de punten, waarop de Indische Regeering verlangt dat bij de behandeling hunnerzijds van aanvragen van de bewuste strekking worde gelet, speciaal ook wat betreft de vraag, of bij eventueele uitgifte van eenig eiland de handhaving van justitie en politie aldaar geen te groote bezwaren zal opleveren, en of er gelegenheid bestaat zoowel om te voorkomen dat door den erfpachter misbruik worde gemaakt van zijn meer geïsoleerden toestand als om zorg te dragen dat de afgestane gronden werkelijk gebruikt worden voor landbouw en veeteelt.

In verband zoowel met de belangen der gouvernements-koffiecultuur, ingevolge de nieuwe regeling, als met het in de residentiën Probolinggo en Bezoeki nog in gang zijnde onderzoek (verg. o. a. vorig verslag blz. 210/211) naar de gronden, die in aanmerking komen voor eene uitbreiding der bij ordonnantie van 2 Juni 1890 (Indisch Staatsblad n°. 115) vastgestelde boschreserve, bleven in 1893 verscheidene erfpachtsaanvragen in advies, en bepaalde zich de (voorloopige) toewijzing van tot dusver onafgedaan gebleven aanvragen tot de *toezegging* van 31 perceelen, welk getal in 1891 en 1892 achtereenvolgens bedragen had 159 en 92. Van deze 31 perceelen werden er 3, na opgemeten en in kaart gebracht te zijn, nog in hetzelfde jaar afgestaan. En daar bovendien definitief kon besloten worden tot uitgifte van 108 perceelen, waarop in vorige jaren erfpachtsrecht was toegezegd, en van 2 perceelen zonder voorafgaande toezegging, werden dus in 1893 in het geheel *afgestaan* 113 perceelen (tegen 61 in 1891 en 154 in 1892).

Ingeschreven, dat wil zeggen, door de aanvragers *aanvaard*, werden de in bijlage R hierachter vermelde 127 perceelen (waarvan 60 die in 1893 en 67 die in vorige jaren waren afgestaan), met eene gezamenlijke uitgestrektheid van 31 275 bouws, zijnde juist evenveel perceelen en nagenoeg dezelfde oppervlakte, als waarop,

volgens verbeterde opgaven [1]), in 1892 erfpachtsrecht werd gevestigd. Van de in 1893 aanvaarde perceelen werden 3 — in de residentiën Krawang, Preanger Regentschappen en Samarang — ingeschreven ten name van Chineezen, één ten name van een Chinees en een Europeaan, en de overige ten name van Europeanen of cultuurmaatschappijen; 39 er van dienden tot uitbreiding van bestaande ondernemingen; deze werden niet voor den vollen termijn van 75 jaren afgestaan, doch voor den verderen duur van de erfpacht op vroeger aan de aanvragers uitgegeven gronden.

Ten opzichte van 9 perceelen in de Preanger Regentschappen en van 3 in Pekalongan werd in de erfpachts-akte het beding opgenomen dat de teelt van koffie zou uitgesloten [2]), terwijl met betrekking tot 3 perceelen in Probolinggo, welke doorsneden zouden moeten worden door den in aanleg genomen staatsspoorweg van Probolinggo naar Djember, aan het gebruikelijk beding omtrent kosteloozen afstand door den erfpachter van de c. q. voor openbaar verkeer te bestemmen strook gronds (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3854) bij uitzondering de bepaling werd toegevoegd, dat de ondernemer geen aanspraak op vergoeding zal kunnen doen gelden bijaldien door het te kiezen spoorwegtracé schade mocht worden toegebracht aan gebouwen of plantsoenen op de erfpachtsgronden.

Voor de meeste der in 1893 aanvaarde perceelen, namelijk voor 67 van de 127, werd de canon bepaald op f 1 per bouw 's jaars, voor 14 zelfs op f 0,75 of f 0,50. Ter zake van de 46 andere zal die betaling bedragen: voor 2 f 1,25, voor 29 f 1,50, voor 12 f 2, voor 1 f 2,50 en voor 2 (in de districten Senggoro en Karanglo der afdeeling Malang van de residentie Pasoeroean) respectievelijk f 4 en f 5,10.

In het volgende overzicht vindt men gewestelijk opgegeven het aantal en de gezamenlijke uitgestrektheid van de op ult. 1893 in handen van ondernemers zich bevindende erfpachtsperceelen op Java en Madura, voor zooveel namelijk betreft die gronden, waarop, toen zij in erfpacht werden afgestaan, nog geen titel was gevestigd [3]). Bij deze opgaven is uit den aard der zaak rekening gehouden met de verminderingen, ontstaan door overschrijving van erfpachtsperceelen ten name van het Gouvernement, waar het gold perceelen of gedeelten van perceelen, die minder geschikt waren gebleken voor beplanting en welke gronden op aanvraag der ondernemers door het Gouvernement teruggenomen werden, evenals enkele perceelen die zich in handen van onvermogende ondernemers bevonden; bovendien kwam voor een 3-tal perceelen, die wegens gerechtelijke invordering van achterstalligen canon of verponding executoriaal werden verkocht, de erfpacht te vervallen, doordien het Gouvernement van de gronden kooper werd tegen den inzetprijs van f 10 voor elk dier perceelen. Ten gevolge van een en ander verminderde in 1893 de in erfpacht bezeten uitgestrektheid in 't geheel met 3090 bouws. Voor nadere opgaven nopens deze terugnemingen, ook wat verbeterde opgaven over 1890 en 1892 betreft, zij verwezen naar de hooger reeds aangehaalde bijlage R. [4]) Thans volge het evenbedoelde gewestelijk overzicht.

GEWESTEN.	Totalen over de jaren 1873 t/m 1892.		Aanvaard in 1893.		Aanvaard in de opgegeven 21 jaren	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *a*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *a*)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. *a*)
Bantam	*b*) 8	*b*) 859	„	„	8	859
Krawang	4	329	3	697	7	1 026
Preanger Regentschappen	*c*) 317	*c*) 58 412	37	6 361	354	64 773
Cheribon	14	1 791	„	„	14	1 791
Tagal	6	1 274	„	„	6	1 274
Pekalongan	*d*) 44	*d*) 7 066	8	2 313	52	9 379
Samarang	61	7 562	5	460	66	8 022
Japara	*e*) 18	*e*) 4 113	2	128	20	4 241
Soerabaija	*f*) 21	*f*) 5 045	2	443	23	5 488
Pasoeroean	*g*) 193	*g*) 71 408	4	1 287	197	72 695
Probolinggo	65	23 084	13	4 234	78	27 318
Bezoeki	*h*) 99	*h*) 39 294	21	8 347	120	47 641
Banjoemas	4	1 249	„	„	4	1 249
Bagelen	13	805	„	„	13	805
Kadoe	22	4 330	„	„	22	4 330
Madioen	41	8 933	3	418	44	9 351
Kediri	*i*) 286	*i*) 78 497	29	6 587	*j*) 315	*j*) 85 084
Totalen	*k*) 1216	*k*) 314 051	127	31 275	*l*) 1343	*l*) 345 326

a) De uitgestrektheid van elk perceel is tot volle bouws afgerond.

b) Vermeerderd met 1 perceel, groot 8 bouws, van welks inschrijving — op 1 Februari 1892 — eerst na de afsluiting van het vorig verslag, te Batavia bericht werd ontvangen, en verminderd met 1 perceel en 75 bouws, doordien het executoriaal verkochte perceel Tjikadoe I ten name van het Gouvernement werd overgeschreven.

c) Verminderd met 2 perceelen en 1275 bouws wegens terugneming in hun geheel van de perceelen Goenoeng Waringin en Tegal Monteng, groot 356 en 235 bouws, en van gedeelten der perceelen Soekawana I, II, III en IV (271 bouws), Taneuh Goa (223 bouws), Lodaja I (89 bouws) en Djajasana (101 bouws).

d) Verminderd met 2 perceelen en respectievelijk met 228 en 284 bouws, doordien de executoriaal verkochte perceelen Brengkolang en Rowotjombrang ten name van het Gouvernement werden overgeschreven.

e) Vermeerderd met 1 perceel, groot 195 bouws, van welks inschrijving — op 15 October 1892 — eerst na de afsluiting van het vorig verslag, te Batavia bericht werd ontvangen.

f) Verminderd met 1 perceel en 533 bouws (Soekosari) wegens terugneming van grond.

g) Verminderd met 2 perceelen (Djawar-omboh en Soembernanas) en 846 bouws wegens terugneming van grond.

h) Vermeerderd met 1 perceel, groot 520 bouws, van welks inschrijving — op 6 Januari 1890 — eerst na de afsluiting van het vorig verslag, te Batavia bericht werd ontvangen.

i) Verminderd met 1 perceel (Kaliparang II) en 499 bouws, wegens terugneming van grond. Voor 1 perceel (Bantaran), in 1880 uitgegeven, werd, na hermeting (omdat de grenzen, zooals deze in den ouden meetbrief waren omschreven, niet op het terrein waren uit te zetten), een nieuw erfpachtscontract gesloten, waardoor echter de uitgestrektheid, waarvoor het perceel tot dusver te boek stond, geen verandering heeft ondergaan.

j) Volgens andere opgaven betreffende de erfpachtsgronden in Kediri zou het aantal perceelen, hier bedoeld, moeten bedragen 316 en hunne gezamenlijke uitgestrektheid 85 306 bouws, derhalve 1 perceel en 222 bouws méér. Welke dezer opgaven als juist is aan te merken, kan uit de hier te lande beschikbare gegevens niet worden opgemaakt.

k) Naar gelang van het jaar van inschrijving was het aantal perceelen en de uitgestrektheid — met toepassing van de tot ult. 1893 geregulariseerde veranderingen, ontstaan door terugneming van gronden als anderszins — als volgt (waarbij valt op te merken dat de hieronder genoemde cijfers over 1877 en 1881, hoewel gezamenlijk juist, voor elk dier jaren eenigszins willekeurig zijn moeten worden gesplitst, voor zooveel betreft de in bijlage R vermelde gedeeltelijk teruggenomen perceelen Soekawana I t/m IV in de Preanger Regentschappen):

Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
			Per transport.	459	127 751
1873	1	350	1883	72	21 094
1874	16	5 833	1884	70	15 553
1875	40	11 726	1885	96	24 083
1876	41	9 551	1886	54	9 019
1877	39	9 701	1887	69	19 414
1878	48	11 248	1888	36	6 280
1879	51	15 019	1889	78	19 619
1880	60	15 200	1890	86	16 650
1881	78	23 680	1891	69	16 428
1882	85	25 443	1892	127	38 160
Transporteeren	459	127 751	Totalen	1 216	314 051

l) Zie de aanmerking *j* bij „Kediri".

De omstandigheid, dat, zooals o. a. bij de examinatie van ingediende erfpachtsaanvragen meermalen bleek, in sommige gewesten

[1]) In 't vorig verslag (blz. 86) was sprake van 125 perceelen en 37 957 bouws, waarvoor gelezen moet worden respectievelijk 127 en 38 160, zijnde nader te Batavia gebleken dat 2 in 1892 aanvaarde perceelen, te zamen groot 203 bouws (één in Bantam en één in Japara), in de uit die gewesten ontvangen opgaven bij vergissing niet waren medegeteld. (Hetzelfde blijkt bovendien ten opzichte van een reeds in 1890 in Bezoeki aanvaard perceel, groot 520 bouws.)

[2]) Voor de in 1881 en 1883 uitgegeven perceelen Gerengredjo I in het district Tanggoel der afdeeling Djember (residentie Bezoeki) en Dares in het district Sinee der afdeeling Ngawi (residentie Madioen) werd bij gouvernementsbesluiten dd. 6 Mei en 14 September 1893 n°. 18 en 7 bewilligd in de opheffing van het verbod, en zulks in verband met de staking der gouvernements-koffiecultuur in die streken. Ook voor een (onder den naam Tjiharoes III) in andere handen overgegaan gedeelte (p. m. 81 bouws) van het in 1888 ingeschreven erfpachtsperceel Negla (groot p. m. 99 bouws) in het district Batoewangi der afdeeling Soekapoera-Kollot (residentie Preanger Regentschappen) werd het verbod opgeheven (gouvernementsbesluit dd. 15 Januari 1893 n°. 18).

[3]) Over die gronden (waarvan de uitgestrektheid op ult. 1893 was geklommen tot 41 330 bouws), welke, toen daarop erfpacht werd gevestigd, reeds als huurgronden te boek stonden, wordt lager in eene afzonderlijke rubriek gehandeld.

[4]) Van de vergunning tot teruggave van een aantal perceelen of gedeelten van perceelen, waartoe de Indische Regeering zich in 1893 of vroeger onder zekere voorwaarden bereid had verklaard, was op ult. 1893 door belanghebbenden nog geen gebruik gemaakt.

met de ontginning van gronden reeds een aanvang was gemaakt vóórdat nog eenige rechten daarop werden uitgeoefend, of, hetgeen ook wel voorkwam, dat daartoe door het bestuur vergunning was verleend vóórdat de titel van aankomst van het op den toegezegden grond te vestigen erfpachtsrecht was openbaar gemaakt, gaf den directeur van binnenlandsch bestuur aanleiding (April 1893) om de voorschriften, welke zoodanige ontginning verbieden (zie de nos. 3008 en 3864 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), bij de gewestelijke bestuurders in herinnering te brengen.

Van de in 1893 of vroeger hetzij alleen nog toegezegde, hetzij reeds definitief afgestane maar nog niet ingeschreven perceelen waren er op ult. 1893 240, ten opzichte van welke — daar de termijn voor de indiening van kaarten en meetbrieven of die voor de inschrijving van de erfpacht nog niet verstreken was — de aanvragers nog aanspraken konden doen gelden. Het waren 58 reeds afgestane perceelen (gezamenlijk groot 14 388 bouws) en 182 perceelen (naar schatting gezamenlijk groot ruim 121 279 bouws) die nog slechts waren toegezegd. Aan verscheidene aanvragers, die konden aantoonen zich niet tijdig de vereischte kaarten en meetbrieven te hebben kunnen verschaffen, werd uitstel verleend van den termijn van zes maanden bij het toezeggingsbesluit gestipuleerd voor de indiening daarvan, terwijl ook in sommige gevallen, doch in mindere mate, termen werden gevonden tot verlenging van den termijn, insgelijks van zes maanden, die bij definitieve toewijzing van de begeerde perceelen den aanvragers gelaten pleegt te worden voor de inschrijving van het erfpachtsrecht in de openbare registers.

Het volgend staatje toont aan hoe de bedoelde toezeggingen of definitieve toewijzingen over de verschillende gewesten waren verdeeld en hoeveel er dagteekenden van vóór 1893.

GEWESTEN.	Toegezegd maar nog niet afgestaan. a)		Afgestaan maar nog niet aanvaard.	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. b)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. b)
Bantam	6	2 367	„	„
Preanger Regentschappen	40	11 670	13	1 862
Krawang	1	500	„	„
Cheribon	„	„	„	„
Tagal	4	1 280	„	„
Pekalongan	2	240	1	285
Samarang	3	158	„	„
Japara	1	306	„	„
Rembang	1	400	„	„
Soerabaija	6	1 427	8	756
Pasoeroean	6	2 020	2	120
Probolinggo	4	1 750	„	„
Bezoeki	46	60 810	c) 21	7 663
Bagelen	5	123	„	„
Kadoe	1	250	„	„
Madioen	2	750	„	„
Kediri	54	37 228	13	3 702
Totalen.	182	121 279	58	14 388
De toezegging of de definitieve toewijzing vond plaats in de jaren: 1881 t/m 1891	110	95 624	5	445
1892	37	19 411	3	159
1893	d) 35	6 244	50	13 784
Totalen als boven.	182	121 279	58	14 388

a) Waar in de aanvraag als geschatte grootte van het perceel tweeërlei uitgestrektheid was genoemd, of de opgegeven grootte verschilde met de taxatie der commissie van onderzoek, is het kleinste cijfer genomen.

b) Voor elk perceel is de uitgestrektheid tot volle bouws afgerond.

c) Voor een dezer perceelen — in het district Djember gelegen — werd, toen het werd afgestaan (gouvernementsbesluit dd. 29 December 1893 nº. 19), alsnog gehomologeerd dat de indiening van kaart en meetbrief niet tijdig had plaats gehad. Daartoe werd overgaan omdat deze overschrijding het gevolg was van eene door den gouvernementslandmeter gemaakte fout in den aanvankelijk opgemaakten meetbrief, waardoor eene nieuwe opmeting der gronden moest plaats hebben. Dit wordt hier aangeteekend in verband met hetgeen in 't vorig verslag (blz. 157) is gezegd, dat namelijk de Indische Regeering besloten had om, inzonderheid wat de in sommige gedeelten der afdeelingen Djember en Banjoewangi aangevraagde woeste gronden betreft, slechts dan de gedane toezeggingen van erfpacht gestand te doen indien de belanghebbenden de gestelde termijnen inachtnamen.

d) Volgens hetgeen op blz. 89 voorkomt nopens de in 1893 toegezegde perceelen zou hier gelezen moeten worden 28 perceelen. Dit verschil vindt men niet toegelicht.

In Bezoeki dateeren 38 van de in het staatje als tot dusver enkel toegezegd vermelde 46 perceelen (omvattende 58 160 van de 60 810 bouws) nog van 1891, toen, in verband met de beschikbare werkkrachten aan kadasterpersoneel (verg. het verslag van 1892, blz 83), de opmeting niet tijdig kon plaats hebben. De meeste dezer perceelen (31 met eene uitgestrektheid van circa 55 000 bouws) liggen in de streek tusschen Djember en Banjoewangi, waar van particuliere zijde spoorwegaanleg wordt beoogd met staatshulp, c. q. in den vorm van eene landconcessie tegen lagen canon. Aan hetgeen in 't vorig verslag (blz. 157) nopens deze zaak is gezegd is voorshands slechts toe te voegen dat de gegevens, noodig om te beoordeelen of de nog ter vrije beschikking van het Gouvernement staande gronden in de bewuste streek niet eventueel benoodigd kunnen zijn voor de gouvernements-koffiecultuur volgens de nieuwe regeling, nog niet bijeen zijn, en dat inmiddels de tegenwoordige Gouverneur-Generaal is uitgenoodigd om, zoodra dit wel het geval is, tevens zijne zienswijze over het bedoelde plan te willen doen kennen.

De in 1893 afgewezen erfpachtsaanvragen, waarvan sommige twee of meer perceelen tegelijk betroffen, waren 73 in getal (daaronder 5 van Chineezen), welke afwijzingen in de meeste gevallen (verg. de aanteekeningen in bijlage S hierachter) geschiedden, hetzij ter wille van de tegenwoordige of toekomstige belangen der inlandsche bevolking (om haar de noodige gronden te laten tot uitbreiding van cultures, inzameling van boschproducten of het weiden van vee), hetzij omdat de aangevraagde gronden te eeniger tijd konden benoodigd zijn voor de gouvernements-koffiecultuur. De afgewezen aanvragen, welke betrekking hadden tot gronden in Bezoeki, waren 20 in getal, waarvan 18 die elk één of meer perceelen betroffen in het district Rogodjampi der afdeeling Banjoewangi. In 11 dezer laatste gevallen werden de gronden geweigerd, omdat het daarop aanwezige bosch in stand diende te blijven in het belang der watervoorziening van lager gelegene streken, en overigens waren nog 4 van de bedoelde 18 afwijzingen hierop gegrond dat de aangevraagde perceelen deel uitmaakten van een djatiboschcomplex, en derhalve niet vatbaar waren voor uitgifte in erfpacht.

Hooger werd reeds aangeteekend dat van de bij de Indische Regeering voorgebrachte (reeds door de plaatselijke ambtenaren onderzochte) erfpachtsaanvragen er vele nog in advies werden gehouden, in verband zoowel met de nieuwe regeling der gouvernements-koffiecultuur als met het in een der boschdistricten nog onderhanden onderzoek nopens de wenschelijkheid eener uitbreiding van de boschreserve. Ettelijke andere erfpachtsaanvragen waren nog in behandeling bij de plaatselijke of gewestelijke bestuurders. Bij eene gouvernementscirculaire van 25 November 1893 werden de residenten der gewesten, waar de meeste erfpachtsaanvragen voorkomen (Preanger Regentschappen, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Madioen en Kediri), aangeschreven om de aanhangige erfpachtsaanvragen, in het bijzonder die welke betrekking hadden tot reeds toegezegde perceelen, met voortvarendheid te behandelen. Tevens werd hun aanbevolen om, bij de beoordeeling of de aangevraagde gronden al dan niet gereserveerd dienen te blijven voor de gouvernements- of de volkscultuur van koffie, ook met de toekomst rekening te houden, vooral ook opdat voor de bevolking goede gelegenheid overblijve om zich aan de vrijwillige koffieteelt te wijden. In 't bijzonder werd, bij eene gouvernementscirculaire van 3 Juli jl., dit laatste ook onder de aandacht gebracht van de residenten der vier gewesten, waar de verplichte teelt en levering van koffie zijn opgeheven of daartoe besloten is, zijnde Bantam, Krawang, Japara en Rembang.

Het over 1893 door de verschillende erfpachters — ook door hen die gewezen huurgronden in erfpacht bezaten (zie de volgende rubriek) — aan canon verschuldigde bedroeg f 1 163 697,38^{5}, zijnde ruim f 81 900 meer dan in 1892.

Uit het volgende overzicht blijkt hoe het in de laatste drie jaren gesteld was met de aanzuivering.

JAREN.	Verschuldigd aan canon.	Aangezuiverd:		
		aan canon over het opgegeven jaar.	aan canon over vorige jaren.	Te zamen.
	a) f 836 716,81^{5}			
1891	1 054 781,27	f 424 388,90^{5}	f 528 731,63^{5}	f 953 120,54
1892	1 081 791,17^{5}	357 834,02	530 432,77	888 266,79
1893	1 163 697,38^{5}	339 912,85^{5}	789 158,29^{5}	1 129 071,15
Te zamen	f 4 136 986,64^{5}	f 1 122 135,78	f 1 848 322,70	f 2 970 458,48

a) Achterstand op 1 Januari 1891 (over 1890 f 587 173,12 en over vorige jaren f 249 543,69^{5}).

Derhalve bleef op 1 Januari 1894 nog aan te zuiveren (f 4 136 986,64^5 — f 2 970 458,48=) f 1 166 528,16^5, namelijk op den canon over 1893 f 823 784,53 en op dien over vorige jaren f 342 743,63^5. Voor de gerechtelijke invordering van aan den lande toekomende pachtpenningen, waar het te voorzien is dat daarmede het gewenscht gevolg zal worden verkregen, wordt steeds het noodige verricht. In vele gevallen echter komt eene andere gedragslijn wenschelijk voor, ten einde het Gouvernement niet noodeloos in proceskosten te doen vervallen.

Aan hoofdgeld voor de op de erfpachtsperceelen gevestigde arbeiders (met 1 Januari 1888 afgeschaft) was over 1887 en vroeger op ult. 1893 nog te innen f 580, tegen f 852,50 op ult. 1892.

Vervanging van huur door erfpacht. Terwijl, ingaande met 1 Januari 1894, erfpacht gevestigd werd op 5 perceelen, gezamenlijk (volgens nadere opgaven) groot 1226 bouws, tot dusver deel uitgemaakt hebbende van de als 2 perceelen te boek gestaan hebbende huurgronden Simbang-Segaijoeng in Pekalongan [1], zoomede op de gronden (499 bouws), tot dusver uitgemaakt hebbende het huurperceel Panoembangan in de Preanger Regentschappen, kwam daarentegen in den loop van 1893 voor 631 bouws gewezen huurgronden de erfpacht te vervallen, wegens terugneming door het Gouvernement van een gedeelte (264 bouws) van het perceel Golli in Samarang, en door terugkoop, bij gerechtelijke uitwinning, van het gewezen huurperceel Linggo-Loetoeng in Pekalongan (367 bouws). Ten gevolge van deze veranderingen stonden op 1 Januari 1894 als erfpachtsperceelen te boek 41 330 bouws oorspronkelijk in huur afgestane gronden. Deze perceelen, ten getale van 96, waren over onderstaande vijftien gewesten verdeeld als volgt:

Gewesten.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Gewesten.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
Bantam	1	504	Per transport	66	26 750
Batavia	1	406	Pasoeroean	7	5 240
Krawang	1	427	Bezoeki	1	300
Preanger Reg.	18	8 380	Banjoemas	1	100
Cheribon	3	930	Bagelen	1	869
Pekalongan	7	2 123	Kadoe	2	515
Samarang	34	13 946	Madioen	3	1 505
Japara	1	34	Kediri	15	6 051
Transporteeren	66	26 750	Totalen	96	41 330

Het ter zake van deze perceelen aan canon verschuldigd en betaald bedrag is verscholen in de sommen reeds hiervóór opgegeven (zie de voorgaande rubriek).

Omtrent de conversie in erfpacht van de huurrechten op het hooger genoemde perceel Panoembangan (over de voorwaarden der conversie betreffende Simbang-Segaijoeng is reeds in 't vorig verslag gehandeld) is nog aan te teekenen, dat, ingevolge het ontbonden huurcontract (dat anders eerst op 17 Augustus 1897 zou komen te verstrijken), als huursom verschuldigd was geweest f 2,75 per bouws 's jaars, doch dat, in verhouding tot de tegenwoordige waarde van den grond, het voortaan (als canon) te betalen bedrag bepaald werd op f 1,68^5 per bouw 's jaars; bovendien zou echter ter zake van verponding voorshands op f 450 's jaars te rekenen zijn. In 't vorig verslag was ook sprake van het toen nog aanhangig verzoek van den huurder van Goenoeng Poentang (Bantam) om de op 20 December 1893 eindigende huurrechten betreffende dit perceel mede door erfpacht te zien vervangen. Aan de door de Indische Regeering in Juli 1893 gestelde voorwaarde voor de inwilliging van dat verzoek (plaatsing van betere merkteekenen ter vervanging van de houten grenspilaren) werd echter door den huurder niet tijdig voldaan, zoodat bij afloop van de huur zijne rechten op het perceel kwamen te vervallen.

Verhuur van grond. Op 1 Januari 1894 was, van de indertijd door het Gouvernement in huur afgestane woeste gronden, onder dien titel — krachtens een op 10 Januari 1897 eindigend huurcontract en tegen eene huursom van f 2,01 per bouw 's jaars — nog alleen in gebruik het perceel Tanah Lajapan (Cheribon), ter grootte van 798 bouws. Van de 7 perceelen toch, uitmakende 4328 bouws, welke blijkens het vorig verslag (blz. 89) op ult. 1892 nog verhuurd waren, kwam met ult. 1893 voor Simbang-Segaijoeng (Pekalongan), uitmakende 2 perceelen, en voor het perceel Panoembangan (Preanger Regentschappen), respectievelijk ter grootte van 1567 en 499 bouws, de huur te vervallen, echter met vervanging (voor een deel der bedoelde gronden) door erfpacht (verg. de voorgaande rubriek), nadat in den loop van 1893 reeds was geëindigd, zonder dat erfpacht verleend werd, de huur van het perceel Goenoeng Poentang in Bantam (530 bouws) en van 2 in Kediri, met namen Bonowati-Goeloewoeloeh en Simbarwangi (434 en 500 bouws). De beide laatste perceelen, evenals het gewezen huurperceel Argalingga (Preanger Regentschappen), waarvan de huur sedert medio Juli 1892 verstreken is, waren sedert door de voormalige huurders in erfpacht aangevraagd, welke aanvragen in den aanvang van 1894 nog in behandeling waren.

Twee in 1887 en 1889 in bruikleen afgestane stukken grond, behoorende tot het havenemplacement te Tandjong Priok (Batavia), groot respectievelijk 288 en 1620 M², werden, gerekend van 1 Juni 1893, door het Gouvernement tot wederopzeggens in huur afgestaan, en daarvoor als huursom bedongen f 0,60 per M². 's jaars. Overigens bevond zich voor een termijn van 9 jaren in handen van een huurder een stuk gouvernementsgrond ter hoofdplaats Soerabaija.

Verkoop van grond. De gezamenlijke uitgestrektheid van de kleine stukken grond, die gedurende 1893 voor woonerven en nijverheidsinrichtingen aan particulieren in eigendom werden afgestaan, bedroeg 1 607 655 M², uitmakende ruim 226 bouws, waarvoor aan koopsommen bedongen werd f 164 585,68^5. Over de verschillende gewesten zijn deze cijfers verdeeld als volgt.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M².).	Bedongen koopsommen.
ONDERSHANDS VERKOCHT TEGEN TAXATIEPRIJS.		
Bantam	3 930	f 40,00
Batavia	13 199	3 884,58
Krawang	22 262	639,60
Preanger Regentschappen	293 912	9 728,55
Cheribon	147 399	10 208,02
Tagal	17 822	814,42
Pekalongan	11 237	2 839,60
Samarang	39 133	4 488,80
Japara	32 038	4 187,40
Rembang	85 409	6 595,65
Soerabaija	64 397	52 535,10
Pasoeroean	73 251	11 368,65
Probolinggo	205 353	6 532,60
Bezoeki	246 087	13 111,70
Banjoemas	53 942	3 066,32
Bagelen	10 182	921,65
Kadoe	39 455	3 881,12
Madioen	97 041	2 894,55
Kediri	114 160	7 693,45
Madura	23 947	1 679,92^5
Totalen	1 594 156	f 147 111,68^5
PUBLIEK VERKOCHT BIJ OPBOD (Indisch Staatsblad 1876 n°. 117).		
Rembang	355	801,00
Soerabaija	13 144	16 673,00
Totalen	13 499	f 17 474,00
Totaal-generaal	1 607 655	f 164 585,68^5

Bij de behandeling van eenige eigendomsaanvragen in de residentie Cheribon werd de vraag ter sprake gebracht, of het niet billijk zou zijn bij de bepaling van den koopprijs rekening te houden met de aan den vorigen inlandschen occupant uitgekeerde schadeloosstelling voor het verlaten van den grond. De Indische Regeering heeft echter hierin geen aanleiding kunnen vinden om wijziging te brengen in de tot dusver, geheel in overeenstemming met de bestaande bepalingen, gevolgde practijk, dat bij afstand van grond in eigendom, dan wel met recht van opstal, de door de belanghebbenden voor het verlaten van den grond aan de inlandsche occupanten uitgekeerde schadeloosstelling geheel noch gedeeltelijk in mindering wordt gebracht van de aan den lande verschuldigde koopsom.

Uitgifte van grond met recht van opstal. Onder dezen titel werden in 1893 de volgende uitgestrektheden afgestaan.

---

[1]) De huur liep over 1567 bouws, doch bij de verstrijking daarvan (ult. 1893) zijn de niet voor wederuitgifte in aanmerking komende 341 bouws ter beschikking van de bevolking gesteld in het belang der uitbreiding van haren eigen landbouw.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M².).	Verschuldigde betaling.
Krawang	18 692	f 934,70
Preanger Regentschappen	57 015	497,95
Tagal	5 762	115,25
Pekalongan	2 495	62,40
Samarang	58 691	445,52⁵
Japara	1 470	73,50
Rembang	8 714	43,60
Pasoeroean	68 515	2 006,75
Probolinggo	20 650	246,95
Bezoeki	282 483	2 444,35
Kadoe	19 811	1 876,10
Kediri	232 990	3 125,35
Madura	5 568	69,60
Totalen	782 856	f 11 942,02⁵

Beschikking door het Gouvernement over grond in het bezit van derden. Voor de uitvoering van landswerken werd in 1893 in verschillende gewesten nu en dan beschikt over grond bij de inlandsche bevolking in gebruik, en zulks door onteigening bij minnelijke schikking op den voet van de dienaangaande bestaande administratieve voorschriften. Te oordeelen naar het bedrag der uitgekeerde schadeloosstellingen waren deze onteigeningen in eenige gewesten nogal van beteekenis. Zoo werd o. a. uit dien hoofde betaald: p. m. f 120 700 voor gronden, benoodigd ten behoeve van waterwerken in Samarang (Demaksche werken en Samboeng-leiding); p. m. f 21 000 voor gronden, waarover beschikt werd ten behoeve van den in aanleg zijnden staatsspoorweg Probolinggo–Djember–Panaroekan; p. m. f 8000 ten behoeve van de verbetering der Manggisleiding (Kadoe); p. m. f 5000 ten behoeve van de uitbreiding en verbetering der irrigatiewerken in de afdeeling Panaroekan (Bezoeki), zoomede p. m. f 2500 ten behoeve van de Babakan- en Kaboetan-irrigatiewerken in Tagal.

Per bouw berekend, werd o. a. betaald:

voor sawahs, in Japara (voor de dijken langs de Serang-rivier) f 400; in Pasoeroean (voor de Pategoean-werken) f 230; in Probolinggo (voor den hooger bedoelden spoorwegaanleg) ruim f 270; in Bezoeki (voor irrigatiewerken) gemiddeld f 260, en in Banjoemas (ten behoeve van den spoorweg Tjilatjap-Preanger Regentschappen) gemiddeld ruim f 300;

voor tegalans, in Pasoeroean f 120 (monosoekotuinen f 90); in Probolinggo f 80;

voor erven, in Japara f 250 en in Probolinggo f 125.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

1°. Gouvernementslanden.

Vervanging van erfelijk individueel grondbezit door eigendom. Onder de punten op agrarisch gebied, die met betrekking tot de Minahassa (residentie Menado) in den laatsten tijd aan de orde zijn gekomen (zie vorig verslag blz. 23), behoort ook het reeds vroeger ter sprake gebrachte denkbeeld (zie o. a. het verslag van 1883 blz. 85) om tot regeling van het hier genoemde onderwerp — waaraan tot hiertoe voor andere buitenbezittingen de behoefte nog niet is gevoeld — voor de residentie Menado bepalingen in het leven te roepen, geschoeid op de leest van die, voor Java en Madura geldende. Van den resident zijn nopens zoodanige regeling bepaalde voorstellen gevraagd.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders. Slechts uit twee van de vier gewesten der buitenbezittingen, waar eene zoogenaamde verhuurordonnantie werkt, zijn voor deze rubriek eenige mededeelingen ontvangen, en wel uit de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en uit de Minahassa (residentie Menado). In eerstgenoemd gewest werd, op den voet van Indisch Staatsblad 1888 n°. 198, in het district Tabalong der afdeeling Amoenthai voor 20 jaren en tegen een huurprijs van f 7,50 's jaars een stuk grond van de bevolking gehuurd voor de oprichting van eene tabaksloods, terwijl in diezelfde afdeeling in gelijker voege de tabaksondernemers zich ook grond verschaften voor den tijd van één jaar ter beplanting met tabak, welke overeenkomsten echter niet werden geregistreerd. In de Minahassa werden in 't geheel (in 1893 of vroeger) 10 grondverhuur-contracten als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1877 n°. 127 geregistreerd, namelijk in de afdeeling Kema 7 voor de oprichting van tabaksloodsen ten behoeve van eene Europeesche onderneming, en in de afdeeling Tondano 3 in verband met verhuurde nootmuskaattuinen. De uitgestrektheid grond, waarop ieder dezer overeenkomsten betrekking had, beliep hoogstens één bouw. Klachten over niet-nakoming der overeenkomsten kwamen in beide gewesten niet voor. In zake de in overweging genomen wijziging van het laatst aangehaald Staatsblad is nog geen beslissing genomen.

Ontginning door inlanders van domeingrond. Dit onderwerp is bij ordonnantie alleen geregeld voor de gouvernementslanden in de residentie Menado (Indisch Staatsblad 1879 n°. 89) en voor het eiland Bengkalis der residentie Oostkust van Sumatra (Indisch Staatsblad 1889 n°. 63). Over 't algemeen vinden die bepalingen weinig toepassing, hetgeen, wat de Minahassa betreft, naar gemeld wordt, hieruit te verklaren is dat in onderscheidene streken aldaar de niet noemenswaard toenemende bevolking nog genoeg djoeramei (braakliggende) gronden bezit. In de afdeelingen Tondano en Belang evenwel werden verscheidene stukken boschgrond ontgonnen, waartoe in laatstgemelde afdeeling 102 vergunningen door het districtshoofd werden verleend; in Tondano werd een negorijhoofd gestraft wegens het eigenmachtig verleenen van zoodanige vergunningen. Op Bengkalis werden in 1893 4 vergunningen tot ontginning van domeingrond verleend.

Tegen eene aanbevolen wijziging der ontginningsordonnantie voor de Minahassa (zie vorig verslag blz. 90/91) zijn bij de Indische Regeering bedenkingen gerezen, weshalve de resident is aangeschreven (Augustus 1893) de urgentie nader toe te lichten.

Uitgifte van grond in erfpacht. Terwijl in 1893 van de ter afdoening gebrachte erfpachtsaanvragen voor gouvernementsgronden in de buitenbezittingen 8 aanvragen werden afgewezen, meerendeels omdat zij al te groote uitgestrektheden betroffen (verg. bijlage S hierachter), werden er 44 ingewilligd, betrekking hebbende tot eene bij schatting berekende of — doch dit slechts in 4 gevallen — bij opmeting gebleken uitgestrektheid van gezamenlijk 256 026 bouws, en wel 29 voor gronden in de gouvernementslanden van Sumatra (7140 bouws ter Sumatra's Westkust, 31 240 in de Lampongsche Districten en 104 844 in Palembang), 13 voor gronden in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (97 997 bouws), 1 voor p. m. 5 bouws in de Minahassa (residentie Menado) en 1 voor 14 800 bouws op het eiland Ceram (residentie Amboina). De inwilliging geschiedde steeds onder voorwaarde dat zij als vervallen zou worden beschouwd als de belanghebbende niet binnen het jaar na de dagteekening der regeeringsbeschikking zich aanmeldde voor de inschrijving van het erfpachtsrecht.

Van de 44 afgestane perceelen (elke ingewilligde aanvraag beschouwende als tot één perceel betrekking te hebben) werden er nog vóór het einde des jaars 3 ingeschreven, terwijl van de in 1892 en vroeger afgestane perceelen er 23 werden ingeschreven [1]). Deze 26 perceelen, gezamenlijk 102 043 bouws beslaande, werden alle ingeschreven ten name van Europeesche of met hen gelijkgestelde ondernemers of van cultuurmaatschappijen (verg. bijlage R hierachter). Slechts van 3 der aanvaarde perceelen (in Palembang), gezamenlijk groot 18 012 bouws, werden vóór de inschrijving meetbrieven opgemaakt en werd dus de jaarlijksche pachtsom per bouw bepaald en wel op f 0,20. Voor de 23 niet opgemeten perceelen werd de canon op eene vaste som voor het perceel in zijn geheel vastgesteld. Als grondslag diende de geschatte oppervlakte, berekend tegen een zeker bedrag per bouw; dat bedrag beliep voor 12 perceelen (69 052 bouws) f 0,20, voor 1 perceel (10 000 bouws) f 0,25, voor 6 perceelen (3285 bouws) f 0,50, voor 3 perceelen (1194 bouws) f 0,80, en voor 1 perceel (500 bouws) f 1. [2])

Nam dus in 1893 het aantal erfpachtscontracten weder niet onbelangrijk toe (in 1892 waren aanvaard 24 perceelen, gezamenlijk groot 90 843 bouws), voor 3 perceelen en 3326 bouws kwam in 1893 de erfpacht te vervallen, hetzij ingevolge rechterlijke uitspraak, hetzij wegens minnelijke terugneming door het Gouvernement (verg. daaromtrent het slot van bijlage R hierachter). Voorts

---

[1]) Voor 5 niet tijdig aanvaarde perceelen, behoorende tot de in 1891 afgestane, werden in 1893 de aanvragers van hunne rechten vervallen verklaard.

[2]) Bij de hooger bedoelde 44 beschikkingen van 1893, houdende toewijzing van erfpachtsaanvragen, werd in 2 gevallen het als canon op te brengen bedrag berekend naar den maatstaf van f 0,10 per bouw 's jaars, en verder o. a. (in respectievelijk 14 en 17 gevallen) naar den maatstaf van f 0,20 en f 0,25.
De vraag is thans in Indië in behandeling, of voor de buitenbezittingen niet eene regeling behoort getroffen te worden, waardoor s' lands kas niet op den duur een onevenredig lagen canon zou ontvangen, en wel door ten opzichte van de in 't vervolg aldaar uit te geven gronden voor het tweede en het derde 25-jarig tijdvak der erfpacht eene opklimming te bedingen.

werden er van de vóór 1893 aanvaarde perceelen één in de Lampongsche Districten en één in de Minahassa (Menado) elk in twee perceelen gesplitst. In verband met een en ander stonden op ult. 1893 in de gouvernementslanden der buitenbezittingen te boek 142 erfpachtsperceelen, ter gezamenlijke grootte van p. m. 343 511 bouws, over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

GEWESTEN.	Aanvaard in 1873 t/m 1892.		Aanvaard in 1893 (zie voor nadere specificatie bijlage R hierachter).		Aanvaard in de opgegeven 21 jaren.	
	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)	Aantal perceelen.	Aantal bouws. a)
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	14	1 330	4	785	18	2 115
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden .	20	12 141	4	1 694	24	13 835
Sumatra's Westkust. Tapanoli	2	1 147	„	„	2	1 147
Benkoelen	7	11 357	„	„	7	11 357
Lampongsche Districten	b) 5	35 260	3	26 900	8	62 160
Palembang.	21	156 593	12	60 164	33	216 757
Sumatra's Oostkust.	2	c) 2 283	„	„	2	2 283
Billiton	1	44	„	„	1	44
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	8	8 039	1	10 000	9	18 039
Celebes en onderhoorigheden . .	d) 3	d) 509	„	„	3	509
Menado	e) 29	e) 11 869	2	2 500	31	14 369
Amboina.	4	896	„	„	4	896
Totalen (zie noot d) . .	f) 116	f) 241 468	26	102 043	142	343 511

AANMERKINGEN.

a) Voor zoover opgemeten, is de uitgestrektheid van elk perceel tot volle bouws afgerond.

b) Het getal vóór 1893 aanvaarde perceelen in de Lampongsche Districten is van 4 op 5 gebracht, doordien een gedeelte (p. m. 3600 bouws) van het perceel Way Lima in 1893, door overschrijving ten name van anderen, een afzonderlijk perceel is gaan uitmaken.

c) Verminderd met 480 bouws wegens terugneming door het Gouvernement van een gedeelte van het perceel Soengei-Alam (Louisaburg).

d) Een der 3 perceelen in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden betreft de oostelijke groep der Postillon-eilanden, waarvan de erfpacht in 1891 is aanvaard, echter zonder bekendstelling van de uitgestrektheid. Het opgegeven aantal bouws heeft dus geen betrekking tot dat perceel.

e) Vermeerderd met 1 perceel, doordien een gedeelte (p. m. 30 bouws) der gronden van Poene in 1893, door overschrijving ten name van anderen, een afzonderlijk perceel is gaan uitmaken. Daarentegen zijn in mindering gebracht 3 perceelen (Kanto I, Kanto II en Intjil) en 2846 bouws, waarvan bij rechterlijk gewijsde het erfpachtsrecht vervallen werd verklaard wegens wanbetaling van canon gedurende vijf achtereenvolgende jaren.

f) Naar gelang van het jaar van inschrijving was het aantal perceelen en de uitgestrektheid verdeeld als volgt:

Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Jaren.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
			Per transp.	40	17 661
1874	3	716	1884	1	128
1876	1	771	1885	1	312
1877	8	4 494	1886	12	470
1878	10	2 586	1888	1	361
1879	5	3 943	1889	9	2 536
1880	2	1 088	1890	12	47 259
1881	3	1 111	1891	15	81 898
1882	[1]) 5	2 288	1892	[2]) 25	90 843
1883	3	664			
Transporteeren	40	17 661	Totaal. .	116	241 468

1) Oorspronkelijk ingeschreven geweest als 4 perceelen.
2) Als voren als 24 perceelen.

In verband met het bepaalde bij Indisch Staatsblad 1886 n°. 39 was in 1893 nog alleen voor de gronden, die vóór 1888 waren aanvaard, pachtsom te betalen, derhalve (verg. noot f hierboven) voor 54 perceelen, uitmakende 18 571 bouws. Het verschuldigde beliep f 19 051,34, waarvan bij het einde des jaars, voor zoover op ult. Maart jl. te Batavia reeds mededeeling was ontvangen van de gedane stortingen [1]), f 10 940,42⁵ was voldaan, terwijl in Januari en Februari 1894 nog werd gekweten f 439,13, zoodat aan canon over 1893 op 1 Maart jl. te innen bleef f 7671,78⁵. Aan canon over 1892 werd in 1893 nog aangezuiverd f 12 349,55 en aan canon over 1885 t/m 1891 f 4268,44, zoodat op ult. 1893 over 1892 nog bleef in te vorderen f 3439,93 en over vorige jaren f 17 155,51⁵ (een en ander buiten de c. q. in de residentie Menado gedane afbetalingen; zie de noot hieronder)

Bij het einde van 1893 bleven, voornamelijk in de residentiën Lampongsche Districten en Palembang, nog verschillende erfpachtsaanvragen in behandeling. In verband met de aanhangige plannen om ter Sumatra's Westkust de uitbreiding van de koffiecultuur als volksbelang te bevorderen, werd in November 1893 te Batavia besloten om, tot tijd en wijle zal zijn uitgemaakt welke gedragslijn dienaangaande zal worden gevolgd, de behandeling van erfpachtsaanvragen betreffende gronden, gelegen in de koffiestreken ter Sumatra's Westkust, op te schorten. Ook het gewestelijk bestuur zou derhalve de aanhangige of nog inkomende aanvragen als hierbedoeld voorloopig in beraad moeten houden, waarvan den aanvragers zou zijn kennis te geven.

Met gelijktijdige intrekking (Indisch Staatsblad 1893 n°. 196) van het ter zake bepaalde bij Indisch Staatsblad 1891 n°. 5 (§ 6 sub a), houdende regelen in acht te nemen bij aanvrage in erfpacht van gouvernementsgronden in de bezittingen buiten Java en Madura, werd bij ordonnantie van 13 Augustus 1893 (Indisch Staatsblad n°. 195) de verplichting betreffende het plaatsen en onderhouden van merkteekenen ter afbakening van zonder meetbrief afgestane perceelen in de buitenbezittingen beter geregeld, en zulks bij wijze van aanvulling der in 1891 (Indisch Staatsblad n°. 4) tot stand gekomen nadere bepalingen op het afstaan in erfpacht van gouvernementsgronden aldaar.

Recht tot boschexploitatie. Blijkens het vorig verslag waren in 1892 of vroeger door de Indische Regeering aan sommige aanvragers hoogstens 20-jarige concessiën voor boschexploitatie in uitzicht gesteld, en wel in de gewesten Benkoelen, Palembang, Celebes en onderhoorigheden en Amboina, maar nog slechts in één geval werd zoodanige concessie aanvaard, en wel — op 15 Maart 1893, voor den tijd van 15 jaren, ingaande met 1 Januari 1894 — die, bedoeld bij gouvernementsbesluit dd. 3 Mei 1892 n°. 12, betreffende de exploitatie van de (niet voor de verschillende behoeften der bevolking benoodigde) bosschen op het eiland Tanah Djampea (gouvernement Celebes en onderhoorigheden). Als cijns, te voldoen vóór of op 31 December van elk jaar, is door den ondernemer aan den lande op te brengen over het eerste jaar f 200 en verder elk jaar f 200 meer, tot een maximum, over het tiende en elk volgend jaar, van f 2000. Hem is vrijheid gelaten de uitgekapte gedeelten der concessiegronden met jong houtgewas te doen beplanten, met dien verstande, dat indien hem de herbewoude terreinen, bij eventueele aanvraag, niet in erfpacht mochten worden afgestaan, hij ze op eerste aanzegging zal moeten ontruimen zonder aanspraak op schadevergoeding. De toezeggingen, bedoeld bij de gouvernementsbesluiten dd. 6 Februari 1891 n°. 29 en 16 April 1890 n°. 39, respectievelijk betreffende boschterreinen op de eilanden Engano (residentie Benkoelen) en Boeroe (residentie Amboina), werden ingetrokken, omdat

1) Uit de residentie Menado ontbraken toen nog opgaven, ook wat de anzuiveringen over vorige jaren betreft.

omdat de aanvrager voor Engano nog steeds in gebreke bleef nadere aanwijzing te doen van de begeerde gronden, en de gegadigde voor Boeroe verklaard had van de toezegging af te zien. De in Palembang (aan de Toengkal Sumatra-Tabakmaatschappij) toegezegde boschconcessie (gouvernementsbesluit dd. 6 December 1892 n°. 31) is mede niet tijdig aanvaard. Naar aanleiding van eene in den aanvang van 1894 ontvangen mededeeling van den directeur van genoemde Maatschappij, betreffende eene mogelijke overdracht van hare eventueele rechten ten deze aan anderen, was sedert een voorstel aanhangig gemaakt tot verlenging alsnog van den bij hooger gemeld besluit voor de aanvaarding gestelden termijn van zes maanden.

Met betrekking tot de twee andere in 't vorig verslag bedoelde plannen voor boschexploitatie, beide in de residentie Amboina, respectievelijk op Ceram en op de Kei-eilanden, is aan te teekenen dat voor Ceram de aanvrager nog geen stappen deed om, ter voldoening aan het gouvernementsbesluit dd. 9 Februari 1891 n°. 2, de gronden nader aan te wijzen, terwijl, wat de Kei-eilanden betreft, bij gouvernementsbesluit dd. 21 Mei 1894 n°. 9 de voorwaarden zijn vastgesteld, waarop, bij gebleken instemming van de betrokken bevolking, eene boschconcessie aldaar zou kunnen tot stand komen, en zulks ter vervanging van die, bij gouvernementsbesluit dd 8 December 1889 n°. 3 aan eene handelsfirma te Batavia in uitzicht gesteld, die daarvan echter ten behoeve van den nieuwen aanvrager had afstand gedaan (verg. het verslag van 1892 blz. 87). De voorwaarden, waarbij in ruime mate met de plaatselijke toestanden is rekening gehouden, wijken in sommige opzichten af van die in 1889 vastgesteld (verg. o. a. het verslag van 1889 blz. 99). O. a. is thans als concessieterrein, in stede van ongeveer 30 000 bouws, eene uitgestrektheid van p. m. 20 000 bouws aangenomen; verder is het aan de bevolking te betalen kaploon bepaald op een minimum van f 10 per M^3, indien het hout afkomstig is van boomen die op aanwijzing van den ondernemer zijn geringd, en anders op minstens f 8 per M^3., onder welke prijzen het vervoerloon naar het strand begrepen is; terwijl de aan den lande op te brengen cijns thans is vastgesteld op f 1 voor elken door den ondernemer uit het concessiegebied te verkrijgen M^3. hout, en eindelijk hem de verplichting is opgelegd om de uitgekapte boschperceelen, ten genoegen van den resident, weder met jong houtgewas te doen beplanten.

Verhuur van grond. In 1893 werden door het Gouvernement geen gronden in huur uitgegeven. Van de over 1893 verschuldigde huursom voor eenige onder Sumatra's Westkust ressorteerende, met klapperboomen begroeide eilanden, bedragende f 434, werd in dat jaar f 364 in 's lands kas gestort. Voor de in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden verhuurde landen, bekend onder de namen Laijang en Totaka, was de huursom over 1893, ten bedrage van f 731,44^5, op het einde van dat jaar nog niet aangezuiverd. Ter zake van de zoogenaamde sagodoesoens op Ceram bleven in 1893 de huurschat over dat jaar en die over 1892 in hun geheel en die over 1891 voor de helft onvoldaan.

De verhuur van eenige gronden op Bali, bekend als domein, sawahs en tuinen, deed in 1893, bij verkoop van de bij wijze van huurschat opgebrachte padi en klappers, eene som van f 664,77 in 's lands kas vloeien. Een gedeelte van de in 1892 ontvangen kepengs (Chineesche duiten), waarmede de huurschat over dat jaar was voldaan, werd eerst in 1893 verkocht, en de opbrengst daarvan, zoomede het bedrag der nog over 1892 verschuldigde huursom van f 3030, welke eerst in 1893 werd ontvangen, in 's lands kas gestort.

Verkoop van grond. De in 1893 in de buitenbezittingen aan particulieren in eigendom afgestane stukken domeingrond besloegen gezamenlijk 245 801 M^2. of ruim 34 bouws, en daarvoor werd aan koopsom bedongen f 11387,12^5. Per gewest waren de cijfers als volgt:

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in M^2).	Bedongen kooprijs.
ONDERSHANDS VERKOCHT TEGEN TAXATIEPRIJS.		
Benkoelen	2 358	f 100.00
Lampongsche Districten	1 854	374,00
Palembang	107 446	5 876,35
Atjeh en onderhoorigheden	3 289	328.90
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . .	16 750	1 424,15
Celebes en onderhoorigheden	5 856	985,30
Menado	93 313	1 508,97^5
Bali en Lombok	13 951	682,20
Totalen . . .	244 817	f 11 279,87^5

Gewesten.	Uitgestrektheid (in M^2).	Bedongen kooprijs.
PUBLIEK VERKOCHT BIJ OPBOD (Indisch Staatsblad 1876 n°. 117).		
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo . .	759	f 44,25
Menado	225	63,00
Totalen . . .	984	f 107,25
ONDERSHANDS VERKOCHT (zie hiervóór). .	244 817	11 279,87^5
Totaal-generaal. . . .	245 801	f 11 387,12^5

Bovendien werden in de residentie Bali en Lombok nog twee ter hoofdplaats Boeleleng gelegen perceelen, tot eene uitgestrektheid van 2898 M^2., kosteloos in eigendom afgestaan, om reden de rechten, welke de occupanten van deze perceelen daarop konden doen gelden, dateerden van vóór de invoering (met 1 Juli 1882) van 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur in Boeleleng en Djembrana.

Uitgifte van grond met recht van opstal. Onder dezen titel werden in 1893 slechts in één gewest der buitenbezittingen gronden afgestaan, namelijk in Palembang tot eene uitgestrektheid van 222 722 M^2., waarvoor te voldoen was f 2005,86.

2°. Inlandsche staten.

Bij de behandeling van het ontwerp eener model-overeenkomst voor het vestigen van landbouw-ondernemingen in inlandsche staten in de buitenbezittingen, hoedanig model, zooals reeds vroeger is gemeld (verg. o. a. vorig verslag blz. 93), is vastgesteld bij gouvernementsbesluit dd. 3 November 1892 n°. 2 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4770), was het denkbeeld ter sprake gekomen om in gewesten, waar nog geen particuliere landbouw-industrie gevestigd was, vergunning te geven tot landbouwonderzoek, in dien zin dat, zonder beding tot betaling van cijns, het aanleggen van proefaanplantingen op kleine schaal zou kunnen worden toegestaan. De Indische Regeering heeft echter van eene verwezenlijking van het denkbeeld afgezien, uit overweging dat de inlandsche bestuurders in de leenstaten de bevoegdheid hebben om zoodanige vergunning te geven, mits zij zich gedragen naar de maatregelen, welke het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur noodig acht om te voorkomen dat de onderzoekingen in eene ontginning of exploitatie ontaarden.

Blijkens het vorig verslag (blz. 93) was in Maart 1893 door de Indische Regeering beslist dat de uitsluiting als landbouwconcessionarissen in inlandsche staten van in den vreemde gevestigde niet-Nederlanders en vennootschappen voortaan ook voor de residentie Oostkust van Sumatra zou gelden, behoudens ten opzichte van de aldaar reeds goedgekeurde concessiecontracten. Sedert is het echter beter geoordeeld den toestand, zooals die met opzicht tot de eerste uitgifte of de overdracht van landbouwconcessiën in de inlandsche staten van genoemd gewest vóór Maart 1893 bestond, onveranderd te laten (verg. o. a. het verslag van 1891 blz. 97). In Juni 1894 is derhalve aan den resident nader te kennen gegeven, dat afgezien is van het denkbeeld om in dit opzicht de na Maart 1893 dagteekenende of alsnog uit te geven landbouwconcessiën aldaar aan beperkter voorwaarden te binden dan de vroeger in werking getredene. Daarbij gold de overweging dat vele landbouwondernemingen ter Sumatra's Oostkust vreemd werkkapitaal niet kunnen ontberen, uit welken hoofde beperkter voorwaarden van overdracht voor nieuwe concessiën veel bezwaar zouden kunnen opleveren. Daarbij kwam dat, in verband met de belangrijke uitgestrektheden grond, welke reeds zijn uitgegeven, de nieuwe ondernemingen tegenover de oude slechts weinig zullen beteekenen. Bovendien was nader onder de aandacht gebracht, dat de gelegenheid om nieuwe concessiën te verkrijgen voor vreemdelingen (nietingezetenen) of in het buitenland gevestigde vennootschappen in de toekomst niet geheel zou kunnen worden opgeheven, aangezien in enkele der vroeger gesloten contracten het uitzicht op verlenging is geopend, terwijl het verder soms noodig blijkt, waar zich, door onvolledigheid of gebrekkige redactie der oude contracten, quaesties voordoen, eene concessie te herzien op den voet der bepalingen van het nieuwe model, of om kleine perceelen uit te geven ter regeling of afronding van grenzen of tot uitbreiding van bestaande

ondernemingen. [1])

Gedurende 1893 verminderde het aantal ter Sumatra's Oostkust nog van kracht zijnde landbouwcontracten van 291 tot 271. Er werden namelijk 2 nieuwe contracten — één voor gronden in Langkat en één voor gronden in Serdang — door den resident goedgekeurd (beide ingericht op den voet van het in November 1892 vastgestelde model), doch daarentegen kwamen 2 andere, die slechts voor korte termijnen en kleine uitgestrektheden waren aangegaan (1 voor 200 bouws in Deli en 1 voor 100 bouws in Langkat), te verstrijken, terwijl er 20 (4 in Padang en Bedagei, 5 in Langkat, 5 in Serdang, 3 in Assahan en 3 in Siak) op andere wijze kwamen te vervallen, hetzij door ontbinding op verzoek van beide partijen, hetzij door vervallenverklaring wegens niet-nakoming door de ondernemers van hunne verplichtingen. Voorts werden 2 perceelen (één in Bedagei en één in Langkat) in grootte verminderd, in verband waarmede de in de betrekkelijke contracten voorkomende grensomschrijvingen werden gewijzigd. In de afdeeling Deli, dat is in de landschappen Deli, Padang, Bedagei, Langkat en Serdang, bestonden op ult. 1893 179 landconcessiën, met eene gezamenlijke nominale uitgestrektheid van p. m. 394 000 bouws. [2]) In het overig gedeelte van het gewest, door de ondernemers veelal, in tegenstelling met Deli, » de kust" geheeten, beliep het aantal landconcessiën op ult. 1893 92, met eene gezamenlijke nominale uitgestrektheid van p. m. 332 000 bouws [3]), namelijk 20 in Batoe Bara, 30 in Assahan, 14 in Laboean Batoe en 28 in Siak. [4])

In de residentie Riouw en onderhoorigheden werden in 1893 2 landbouwcontracten, betreffende respectievelijk 400 en 1000 bouws in Indragiri, waarvan het eene contract in October 1889 en het andere in Mei 1891 een aanvang had genomen, wegens wanbetaling van den cijns ontbonden. Daarentegen werden 2 op den voet van het hooger bedoelde model ingerichte concessiecontracten, elk betreffende ongeveer 5000 bouws, door den resident goedgekeurd. Dientengevolge bleven in Indragiri nu nog 21 landbouwcontracten van kracht, gezamenlijk betrekking hebbende tot eene geschatte oppervlakte van 172 000 bouws; van deze contracten waren er 2 in 1890, 14 in 1891, 3 in 1892 en 2 in 1893 in werking getreden, respectievelijk voor p. m. 30 000, 102 000, 30 000 en 10 000 bouws.

Ook in de residentie Westerafdeeling van Borneo werden in 1893, met onderling goedvinden van partijen, wederom eenige landbouwcontracten ontbonden, ditmaal 5, waardoor het aantal dier contracten — alle voor gronden in het landschap Sambas — werd teruggebracht van 42 tot 37, gezamenlijk betrekking hebbende tot eene geschatte oppervlakte van p. m. 301 000 bouws; van deze contracten waren er 15 in 1889 in werking getreden betreffende 120 500 bouws, 15 in 1890 betreffende 125 000 bouws, 5 in 1891 betreffende 42 500 bouws en 2 in 1892 betreffende 13 000 bouws.

In verband met eene beoogde nieuwe concessie in Sambas deed de vraag zich voor, of de resident bevoegd kan worden geacht om eene op den voet der vastgestelde model-akte opgemaakte overeenkomst goed te keuren, ook indien daaruit blijkt, dat zij niet alleen het vestigen van eene landbouwonderneming, maar tevens het exploiteeren van de op het concessieterrein voorkomende bosschen ten doel heeft. Deze vraag is door de Indische Regeering in het laatst van 1893 toestemmend beantwoord, uit overweging dat de uitgifte van eene zekere uitgestrektheid woeste gronden voor het vestigen van eene landbouwonderneming vanzelf het recht in zich sluit om over het op de gronden voorkomende houtgewas te beschikken. Mochten echter landbouw en boschexploitate beide uitdrukkelijk op den voorgrond staan, dan zou in elk bijzonder geval overwogen dienen te worden of, behalve de bepalingen van de model-akte voor landbouwconcessiën, in de te sluiten overeenkomst ook nog andere voorwaarden behoorden te worden opgenomen. Wat speciaal het concept-concessiecontract betrof, dat aanleiding gaf tot het stellen van de hoogerbedoelde vraag, zoo zag de Indische Regeering in den grooten omvang van het concessiegebied (naar schatting p. m. 100 000 bouws) geen bezwaar tegen de goedkeuring van de overeenkomst, omdat, daargelaten dat een belangrijk gedeelte der bedoelde uitgestrektheid wegens den aard van den grond wel niet tot ontginning zou kunnen komen, de overeenkomst bestemd was in de plaats te treden van eene reeds vroeger verleende en sedert vervallen concessie, welke voor de helft op den concessieaanvrager was overgegaan. [5]) Het hierbedoelde concessiecontract is sedert tot stand gekomen onder dagteekening van 10 Januari 1894.

In het landschap Tajan-Meliouw, mede in de Westerafdeeling van Borneo, waar, blijkens het verslag van 1892 (blz. 244), een ondernemer zich de beschikking over gronden wenschte te verzekeren ten behoeve van de getahpertja-cultuur, kwam zoodanig concessiecontract nog niet tot stand (verg. ook wat ter zake gezegd is op blz. 251 van 't vorig verslag).

Ten aanzien van de in 't verslag van 1892 (blz. 89) bedoelde aangelegenheid betreffende het uitgeven van gronden op Poeloe Laut (residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) heeft de Indische Regeering besloten vooralsnog niet over te gaan tot de in overweging genomen intrekking van art. 7 der » instructie" voor de hoofden in de Tanah Boemboe-landen (waartoe ook Poeloe Laut behoort), krachtens welk artikel die hoofden bevoegd zijn om, onder nadere goedkeuring van het hoofd van gewestelijk bestuur, aan niet-inlanders gronden af te staan. Het is namelijk niet raadzaam geacht op bedoeld punt in de bevoegdheden der hoofden van de Tanah Boemboe in te grijpen, alvorens uit een in te stellen nauwgezet onderzoek zal zijn gebleken welke rechten die hoofden krachtens de adat op de onbebouwde gronden uitoefenen, en eene betere regeling van hunne positie, zoomede van hunne wettige inkomsten zal zijn getroffen. Daar het nochtans geen aanbeveling scheen te verdienen intusschen goedkeuring te verleenen op de door het hoofd van Poeloe Laut gedane cessie van 202 bouws aan twee Europeesche belanghebbenden, werd aan deze laatsten te kennen gegeven dat tegen de gevraagde goedkeuring bij de Indische Regeering bezwaar bestond (gouvernementsbesluit dd. 9 Januari 1894 n°. 1).

Met betrekking tot de indertijd in uitzicht gestelde goedkeuring op eenige landbouwconcessiën in het landschap Koetei, mede in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, blijkt uit de voor dit verslag ontvangen opgaven dat tot dusver één landbouwcontract, betreffende ongeveer 10 000 bouws in Koetei, door den resident is goedgekeurd, en wel reeds onder dagteekening van 14 October 1892.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden kwam een op den voet van het voorgeschreven model ingericht concessiecontract tot stand betreffende een terrein van p. m. 10 000 bouws in het landschap Sanggar op Soembawa, welk contract onder dagteekening van 7 September 1893 door den gewestelijken gouverneur werd goedgekeurd. Voor een gedeelte behoorden de afgestane gronden tot de in 't vorig verslag (blz. 93) bedoelde concessieaanvraag, waarvan de belanghebbende, naar het schijnt, had afgezien. Omtrent eene concessieaanvraag betreffende gronden in het Mandharsche landschap Mamoedjoe, mede op Celebes, waarvan sprake is op blz. 28 hiervóór, zijn voor dit hoofdstuk geen nadere mededeelingen ontvangen.

V. Agrarische en kadastrale opnemingen.

§ 1. *Agrarische opnemingen.*

In verband met hetgeen in 't vorig verslag (blz. 96) werd aangeteekend nopens de aanstaande voltooiing van het aan de uitkomsten der agrarische onderzoekingen van 1867/1869 gewijde » Eindresumé betreffende de rechten der bevolking van Java en Madura op den grond", van welk werk de eerste twee deelen reeds sedert lang het licht hebben gezien en het derde of laatste deel indertijd hier te lande in bewerking is genomen, is thans te berichten dat in het voorjaar van 1894 een tweede vervolggedeelte van gemeld deel III is afgeleverd en dat het slot dezer dagen is ingediend. Daar de bewerker, de gepensionneerde Oost-Indische hoofdambtenaar mr. W. B. Bergsma, bij de door hem behandelde stof zich niet enkel bepaald heeft tot de uitkomsten der onder-

[1]) Volgens eene opgaaf van April 1893 waren van de toen ter Sumatra's Oostkust van kracht zijnde ruim 290 landconcessiën en van de 118 tabaksondernemingen, toen op die concessiegronden gedreven wordende, in handen van in het buitenland gevestigde vennootschappen 44 concessiën met 20 ondernemingen, en in handen van in het buitenland gevestigde niet-Nederlanders 56 concessiën met 21 ondernemingen, terwijl aan niet-Nederlanders, die nog ingezetenen waren van Nederlandsch-Indië, toebehoorden 37 concessiën en 13 ondernemingen.

[2]) Hierbij valt op te merken dat de nominale uitgestrektheid, vooral wat de concessiën in landschappen buiten de afdeeling Deli betreft, gezegd wordt veel geringer te zijn dan de feitelijke uitgestrektheid, welke laatste voor de concessiën in de afdeeling Deli geschat wordt op 574 000 bouws en voor de concessiën in de overige afdeelingen (ongerekend Pelelawan) op 628 000 bouws.

[3]) Zie de voorgaande noot.

[4]) Nopens de tot dusver uitgegeven landconcessiën in het landschap Pelelawan, waarvan er echter nog geen enkele in werking is, zijn geen opgaven ontvangen.

[5]) Vermoedelijk wordt hier gedoeld op de concessie voor de Paloh-streek, van welke concessie sprake was in het verslag van 1890, blz. 88.

zoekingen, maar ook de verordeningen en regelingen heeft vermeld, die met betrekking tot de ter sprake gekomen onderwerpen sedert 1868 zijn afgekondigd en in werking gebracht, maakte die bijwerking alsnog eene aanvulling noodig van de slotparagraaf van het in 1891 door hem aangeboden 1ste hoofdstuk van deel III, handelende over de heerendiensten. Deze omwerking is te Batavia, waar gemeld hoofdstuk nog niet volledig was afgedrukt, tijdig ontvangen. Thans worden ook de ontvangen laatste hoofdstukken aan den Gouverneur-Generaal toegezonden.

§ 2. *Kadaster.*

Ook in 1893 bleef een groot deel van het kadaster-personeel in de residentie Preanger Regentschappen werkzaam ten dienste van het opmaken van een landrente-kadaster (verg. blz. 83 hiervóór). Overigens waren zoowel in dat gewest als in 15 der 18 overige gouvernementsresidentiën van Java, zoomede op Madura, ambtenaren van het kadaster belast met de bewaring, bijhouding en benuttiging van het eigendomskadaster, terwijl in 1893/94 de opmaking van het eigendomskadaster in Bezoeki voortgezet, in Bantam voltooid [1]) en in Krawang onderhanden genomen werd. In al de 19 gouvernementsresidentiën van Java en op Madura zijn de bedoelde kadaster-ambtenaren tevens belast met de uitoefening der functiën van gouvernementslandmeter, terwijl in 10 gewesten, voor zooveel betreft de afdeelingen, alwaar vroeger de kadastraal-statistieke opneming gewerkt heeft, tot de taak van het kadaster ook behoort de bijhouding van de daartoe betrekkelijke kaarten en andere stukken. Sedert 1 Juli 1893 is het kadastraal-bureau in de residentie Rembang ingesmolten bij dat van Japara, onder den te Patti geplaatsten landmeter, om reden de kadastrale werkzaamheden in eerstgemeld gewest niet van veel omvang zijn en de plaatsen Patti en Rembang betrekkelijk dicht bij elkaar zijn gelegen. Doordien in den loop van 1893 verscheidene ambtenaren van het kadaster buitenlandsch verlof erlangden, wier plaatsen niet alle konden worden aangevuld (het in Juni 1893 te Batavia gehouden examen voor adjunct-landmeter leverde slechts 3 geslaagden op) [2]), bestond gedurende de tweede helft van het jaar de actieve sterkte van het Europeesche kadasterpersoneel uit 53 ambtenaren, zijnde 2 minder dan gedurende het eerste halfjaar. Aan inlandsch personeel waren bij het kadaster in dienst, evenals gedurende 1892, 390 hoofdmantri's, mantri's en élèves-mantri.

In 1893/94 waren voor de opmaking van het landrente-kadaster in de Preanger Regentschappen aangewezen 18 Europeesche en 150 inlandsche ambtenaren van het kadaster, en voor de opmaking van het eigendomskadaster in Bezoeki, Bantam en Krawang respectievelijk 6 en 22.

Daar het in het voorjaar van 1894 zich liet aanzien dat de samenstelling van het eigendomskadaster in de gouvernementslanden van Java nog in dat jaar zou gereed komen, en zich inmiddels dringende behoefte had geopenbaard aan eene kadastrale opneming van de hoofdplaats Tandjong Pinang der residentie Riouw en onderhoorigheden, waar het archief van den gewezen gouvernementslandmeter [3]) in zeer verwarden toestand bleek te verkeeren, is bij een gouvernementsbesluit dd. 17 Juli jl. machtiging verleend om voor bedoelde opneming tijdelijk te doen beschikken over een landmeter of adjunct-landmeter van het kadaster en een 3-tal mantri's.

Over de vraag of, na afloop van het werk in de Preanger Regentschappen, de kadastrale metingen ten behoeve van de landrenteheffing ook elders zullen behooren te worden ondernomen, en in hoever, afgescheiden van hetgeen voor de landrenteheffing verricht zou worden, het behoud van het kadaster, uit een financieel oogpunt, te rechtvaardigen is, wordt in Indië nog van gedachten gewisseld. In verband daarmede zijn de in 't vorig verslag (blz. 96) bedoelde voorstellen betreffende wijzigingen in de bezoldiging en de rangsverdeeling van het personeel nog blijven rusten.

De in Indië voor het kadaster en voor de bijhouding van de vroegere kadastraal-statistieke opneming in 1893 gedane uitgaven, waarvoor bij onderafdeeling 46 van de IVde afdeeling der begrooting voor gemeld jaar was toegestaan f 599 580, hebben volgens voorloopige opgaven bedragen f 589 364. Aan ten bate van den lande geïnde salarissen voor verrichtingen vanwege het kadaster ten gerieve van het publiek vloeide in 's lands kas terug eene som van f 105 030.

Hieronder laat men, als naar gewoonte, een globaal overzicht volgen van de gedurende het afgeloopen jaar door het personeel van het kadaster verrichte werkzaamheden, waarbij echter is op te merken dat de opgaven alleen betrekking hebben tot nieuwe kadastrale metingen, zoodat de metingen voor bijhouding enz. er niet onder zijn begrepen. Aangeteekend wordt nog dat de kaarten ten behoeve van het landrentekadaster — waarop, behalve wegen en rivieren, ook de perceelgrenzen worden aangeduid — worden vervaardigd op de schaal van 1 : 5000, terwijl voor de kaarten van het eigendomskadaster is aangenomen de schaal van 1 : 500 of 1 : 1000 naar gelang het terrein meer of minder is geparcelleerd.

GEWESTEN. waar kadastrale opnemingen plaats hadden of waar het kadaster is in gebruik gesteld.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* in het geheel opgemeten tot ult. 1892.					Aantal hectaren (en perceelen) *a)* gedurende 1893 opgemeten.				Aantal hectaren (en perceelen) *a)* waarvan het landrente-kadaster volgens de tegenwoordige voorschriften geheel voltooid werd.		Gedurende 1893					Aan salarissen ontvangen.
	Eigendoms kadaster.	Landrente-metingen: volgens de vroegere voorschriften.	Landrente-metingen: volgens de tegenwoordige voorschriften. In loco herzien van het vroeger gemetene.	Landrente-metingen: volgens de tegenwoordige voorschriften. Nieuwe metingen.	Woeste gronden en vischvijvers. *b)*	Eigendoms kadaster.	Landrente-metingen. In loco herzien van het vroeger gemetene.	Landrente-metingen. Nieuwe metingen.	Woeste gronden, vischvijvers en ambtsvelden. *c)*	In 1892 en vroeger.	In 1893.	werden afgegeven onderstaand aantal: meetbrieven. *d)*	landmeterskennissen. *d)*	certificaten. *d)*	extracten. *d)*	werd in onderstaand aantal gevallen inzage van plans of registers verstrekt. *d)*	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Bantam	274 (629)	"	"	"	"	396 (915)	"	"	"	"	"	45	5	1	1	"	f 145,00
Batavia	12 782 (17748)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	123	828	431	377	269	19 794,74
Transporteeren.	13 056 (18377)	"	"	"	"	396 (915)	"	"	"	"	"	168	833	432	378	269	f 19 939,74

[1]) In verband hiermede is nu sedert 1 Juli 1894 ook voor alle kadastrale afdeelingen in Bantam voorgeschreven dat in de gerechtelijke akten betrekkelijk zakelijke rechten op onroerend goed van de kadastrale kenmerken is gebruik te maken. Hetzelfde werd ook nog bepaald voor twee nieuwe kadastrale afdeelingen der residentie Preanger Regentschappen, en wel voor de districten Bajabang (regentschap Tjiandjoer) en Wanaradja (regentschap Limbangan). Zie voor een en ander het gouvernementsbesluit dd. 22 Juni 1894 n°. 15 (Javasche Courant van den 26sten dier maand).

[2]) Het examen voor plaatsing bij dezen diensttak wordt niet geregeld elk jaar afgenomen. Daar het, op grond van de in 1893 opgedane ervaring (het toen gehouden examen was slechts zes maanden te voren uitgeschreven), wenschelijk bleek den candidaten voortaan een ruimeren tijd van voorbereiding te laten, werd reeds in Augustus 1893 bekend gemaakt dat het eerstvolgend examen zou worden gehouden in Juni 1894. Omtrent den uitslag van dit examen is hier te lande nog geen bericht ontvangen.

[3]) Ten einde wegens al te geringe inkomsten niet onhoudbaar te maken de vervulling van het ambt van „gouvernements gezworen landmeter", waar dit in sommige gewesten, niet behoorende tot het ressort van ambtenaren van het kadaster of van als fungeerende landmeters erkende waterstaatsambtenaren, in handen is — krachtens aanstelling van het hoofd van gewestelijk bestuur — van voldoend gediplomeerde particulieren, bleek eene voorziening noodig om uit te maken dat het aan actief dienende civiele en militaire landsdienaren verboden is om, wanneer zulks niet uit hun ambt voortvloeit of hun niet door de bevoegde autoriteit is opgedragen, bij hunne betrekking het beroep van landmeter uit te oefenen of opmetingen en waterpassingen voor particulieren te verrichten. Zoodanig verbod werd uitgevaardigd bij gouvernementsbesluit dd. 22 Februari 1894 n°. 7 (Indisch Staatsblad n°. 58).

GEWESTEN waar kadastrale opnemingen plaats hadden, of waar het kadaster is in gebruik gesteld.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* in het geheel opgemeten tot ult. 1892. Eigendoms kadaster.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* in het geheel opgemeten tot ult. 1892. Landrente-metingen: volgens de vroegere voorschriften.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* in het geheel opgemeten tot ult. 1892. Landrente-metingen: volgens de tegenwoordige voorschriften. In loco herzien van het vroeger gemetene.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* in het geheel opgemeten tot ult. 1892. Landrente-metingen: volgens de tegenwoordige voorschriften. Nieuwe metingen.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* in het geheel opgemeten tot ult. 1892. Woeste gronden en vischvijvers. *b)*	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* gedurende 1893 opgemeten. Eigendoms kadaster.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* gedurende 1893 opgemeten. Landrente-metingen. In loco herzien van het vroeger gemetene.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* gedurende 1893 opgemeten. Landrente-metingen. Nieuwe metingen.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* gedurende 1893 opgemeten. Woeste gronden, vischvijvers en ambtsvelden. *c)*	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* waarvan het landrentekadaster volgens de tegenwoordige voorschriften geheel voltooid werd. In 1892 en vroeger.	Aantal hectaren (en perceelen) *a)* waarvan het landrentekadaster volgens de tegenwoordige voorschriften geheel voltooid werd. In 1893.	Gedurende 1893 werden afgegeven onderstaand aantal meetbrieven. *d)*	Gedurende 1893 werden afgegeven onderstaand aantal landmeterskennissen. *d)*	Gedurende 1893 werden afgegeven onderstaand aantal certificaten. *d)*	Gedurende 1893 werden afgegeven onderstaand aantal extracten *d)*.	Gedurende 1893 werd in onderstaand aantal gevallen inzage van plans of registers verstrekt. *d)*	Aan salarissen ontvangen.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Per transport. . .	13 056 (18377)	„	„	„	„	396 (915)	„	„	„	„	„	168	833	432	378	260	f19 939,74
Krawang	*e)*	„	„	„	„	843 (1855)	„	„	„	„	„	„	15	1	„	„	159,00
Preanger Regentschappen. Soekaboemi. . .	*f)*	74 980 (40 130)	19 668 (18 030)	„	14 147 (112)	„	13 964 (4 700)	100 (50)	542 (8)	14 420 (14430)	16 112 (7 550)	53	32	2	1	5	1 899,67
Preanger Regentschappen. Tjiandjoer . . .	*f)*	17 006 (10 377)	„	17 597 (14665)	15 697 (102)	„	7 600 (3 100)	3 049 (277)	1 941 (11)	12 289 (9 334)	10 289 (7 260)	18	20	„	„	„	3 059,25^{5}
Preanger Regentschappen. Bandong. . .	*f)*	110 294 (45 193)	32 416 (14 834)	79 (390)		„	14 947 (6 625)	45 (246)		19 929 (12620)	21 700 (7 514)						
Preanger Regentschappen. Limbangan. . .	*g)*	„	„	13 684 (5 760)	28 004 (178)	„		10 452 (3 467)	1 474 (9)	5 990 (4 123)	13 760 (2 814)	48	38	14	38	„	2 428,76
Preanger Regentschappen. Tjitjalengka . .	*f)*	28 891 (18 016)	3 868 (4 346)	1 314 (1 420)		„	9 569 (5 455)	6 523 (2 517)		„	10 091 (2 450)						
Cheribon	3 405 (6 574)	„	„	„	781 (14)	„	„	„	„	„	„	346	223	31	24	11	2 355,70
Tagal	2 513 (4 173)	„	„	„	86 (1)	„	„	„	239 (1)	„	„	62	72	35	27	„	5 800,78
Pekalongan	1 426 (2 583)	„	„	„	3 211 (22)	„	„	„	1 271 (7)	„	„	67	58	33	7	„	2 564,18
Samarang	14 800 (11100)	„	„	„	3 998^{5} (25)	„	„	„	„	„	„	183	323	193	77	46	5 051,50
Japara	478 (1 772)	„	„	„	961 (8)	„	„	„	„	„	„	87	77	26	15	10	852,00
Rembang	1 849 (5 833)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	108	66	24	9	1	1 010,00
Soerabaija	*f)*	73 357 (40 923)	„	„	4 715 (31) *h)* 35 849 (7 194)	„	„	„	309 (3) *h)* 1 846 (932)	„	„	216	461	66	83	171	6 507,39^{5}
Pasoeroean	*f)*	54 682 (35 990)	„	„	40 434 (154)	„	„	„	22 (2)	„	„	95	130	19	40	10	1 368,42
Probolinggo	*f)*	61 840 (32 592)	„	„	28 274 (107)	„	„	„	2 492 (7)	„	„	42	59	12	33	10	1 113,88
Bezoeki.	1 460 (2 143)	„	„	„	36 243 (116)	815 (2467)	„	„	12 264 (51)	„	„	166	131	4	102	2	29 053,84
Banjoemas.	2 036 (4 289)	„	„	„	389^{5} (2)	„	„	„	„	„	„	48	58	1	86	2	675,25
Bagelen.	1 490 (3 270)	„	„	„	78 (6)	„	„	„	„	„	„	22	26	10	6	1	172,50
Kadoe	1 545 (3 888)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	70	68	11	2	6	938,50
Madioen	4 575 (3 000)	„	„	„	1 702 (18)	„	„	„	143 (2)	„	„	45	28	12	11	„	591,50
Kediri	*f)*	74 807 (29 032)	„	„	54 618 (309)	„	„	„	11 406 (48	„	„	143	117	51	38	24	19 169,07^{4}
Madura.	1 411 (6 593)	8 259 (10 215)	„	„	„	„	„	„	*i)* 855 (1 372)	„	„	28	49	7	9	„	319,50
Totalen . .	50 044 (73601)	504 116 (262 468)	55 952 (37 210)	32 674 (22235)	*f)* 233 339 (1 205) *h)* 35 849 (7 194)	2054 (5237)	46 080 (19 880)	20 169 (6 557)	*f)* 32 103 (149) *h)* 1 846 (932) *i)* 855 (1 372)	52 628 (40507)	71 952 (27588)	2015	2884	984	986	568	f105030,44^{5}

a) De getallen die tusschen ( ) zijn vermeld wijzen het aantal perceelen aan.

b) Uitgenomen wat de residentie Soerabaija betreft, hebben al de opgaven in deze kolom betrekking tot woeste gronden.

c) Als bij noot *b*, met dien verstande nog dat de cijfers betreffende het meetwerk op Madura geen woeste gronden, noch vischvijvers, maar ambtsvelden betreffen.

d) Hierbij zijn niet in aanmerking genomen de stukken en inlichtingen, die ten behoeve van 's lands dienst verstrekt werden.

e) In Krawang dagteekenen de metingen ten behoeve van het eigendomskadaster eerst van 1893.

f) Begrepen onder de in kolom 3 voorkomende cijfers.

g) Begrepen onder de in kolom 5 voorkomende cijfers.

h) De in de eerste plaats vermelde opgaven hebben betrekking tot woeste gronden, de andere tot vischvijvers. In 1893 werd de meting der vischvijvers in Soerabaija voltooid.

i) Betreft de gemeten ambtsvelden.

j) Betreft de gemeten woeste gronden.

k) Betreft de gemeten vischvijvers.

Omtrent het verrichte in 1893 door het voor de bijhouding van de voormalige kadastraal-statistieke opneming aangewezen inlandsch personeel (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°s. 3557, 4042 en 4357) bevat het volgende overzicht eenige opgaven.

GEWESTEN.	Aantal kantoren.	Meetwerk. Aantal gerapporteerde grondveranderingen. (Blokken.)	Aantal verzwegen grondveranderingen. (Blokken.)	Aantal geconstateerde ontginningen. (Blokken.)	Aantal dessa's die gesplitst of samengetrokken zijn.	Aantal dessa's die hermeten werden tengevolge van vroegere foutieve metingen.	Aantal opgemeten jasan's of poesakavelden. (Blokken.)	Aantal opgemeten ambtsvelden. (Blokken.)	Aantal afzonderlijk gemeten tegalvelden (Blokken.)	Aantal grondveranderingen waarvan de inhouden berekend werden.	Aantal veranderingen die op de netkaarten overgebracht werden.	Aantal dessakaarten die vernieuwd werden
Cheribon	2	1 595	5 204	92	24	1	731	228	425	7 956	8 286	10:
Tagal	3	1 093	4 448	1204	„	158	602	449	904	18 926	17 508	145
Pekalongan	2	1 332	352	158	8	6	1 586	„	50	3 511	3 511	64
Samarang	6	1 340	11 640	305	51	588	5 245	694	1 176	24 282	23 488	288
Japara	4	1 421	6 258	517	44	„	1 787	„	197	10 247	11 673	179
Rembang	1	28	222	„	„	„	115	„	51	1 035	701	3
Banjoemas	4	3 807	8 723	1859	85	21	420	330	„	20 757	20 464	34
Bagelen	5	1 576	2 073	532	„	177	4 076	1 736	185	15 576	16 239	103
Kadoe	2	743	4 000	7	58	118	41	222	„	6 227	6 227	57
Madioen	5	2 411	7 653	251	„	308	136	*a*) (47)	„	32 275	36 394	31
Totalen over 1893.	34	15 346	50 273	4925	270	1377	14 739	*b*) 3 659	2 988	140 792	144 491	1005
„ „ 1892.	34	13 434	65 813	5725	54	652	30 390	5 326	7 991	137 158	136 320	710
„ „ 1891.	34	8 457	83 998	3 716	58	469	44 325	8 614	17 178	166 941	164 433	578

a) Deze opgaaf betreft enkel het aantal dessa's waar jasan's gemeten werden.

b) Onvolledig totaal; zie de voorgaande noot.

VI. Transporten.

Van de transport-aannemingen, waarmede het departement van binnenlandsch bestuur bemoeienis heeft, liepen op ult. 1893 af vijf contracten betreffende het vervoer der gouvernementskoffie uit de residentiën Bantam, Japara, Probolinggo, Bezoeki en Madioen, en twee contracten betreffende het vervoer van gouvernementsreizigers en goederen respectievelijk ter reede Muntok (Banka) en tusschen verschillende plaatsen in de residentie Westerafdeeling van Borneo. Tot de vijf eerstbedoelde aannemingen behoorde ook, uitgenomen wat Japara betreft, het vervoer van zout en gelden of van zout, gelden, materialen en goederen. Voor Bantam en Japara behoefde het vervoer van gouvernementskoffie niet meer te worden uitbesteed, in verband met het ophouden aldaar na ult. 1893 van de verplichte teelt en levering van dat product (Indisch Staatsblad 1893 n°. 147). De uitbestedingen voor Probolinggo, Bezoeki en Madioen hadden de sluiting van nieuwe vijfjarige contracten ten gevolge, krachtens welke voor de koffie een lager, doch voor het zout een hooger transportloon zal moeten worden betaald dan bij de afgeloopen contracten bedongen was, terwijl wat betreft gelden, materialen en andere goederen in den bestaanden vrachtprijs (die trouwens in de voorwaarden van aanbesteding was bepaald) geen verandering kwam (verg. de opgaven in bijlage T). Ook het reedevervoer te Muntok werd opnieuw voor vijf jaren gegund, en wel tegen veel lagere prijzen dan over de jaren 1889 t/m 1893 bedongen waren. Aan de voorwaarden betreffende de hooger bedoelde transporten in de Westerafdeeling van Borneo, waartoe behoorde het onderhouden van maandelijksche stoomvaartverbindingen tusschen Pontianak en Sintang en tusschen Pontianak en Singkawang, was bij de gehouden uitbesteding eenige uitbreiding gegeven door laatstbedoelden dienst uit te strekken tot Pamangkat en Sambas. In verband daarmede en met de omstandigheid dat voor de uitvoering der overeenkomst één of meer vrij kostbare stoomvaartuigen door den aannemer zijn in de vaart te houden, werd de duur der aanneming, in plaats van op vijf jaren, zooals laatstelijk het geval was, bepaald op tien jaren. Bij de uitbestedingsvoorwaarden waren, evenals vroeger, de door het Gouvernement te betalen vrachtprijzen bepaald, terwijl de inschrijvingsbiljetten moesten vermelden het bedrag der geëischte subsidie per reis tusschen Pontianak en Sintang en tusschen Pontianak en Sambas. Aannemer werd een Chinees, tegen eene subsidie per reis van respectievelijk f 500 en f 750. (Bij de uitbesteding voor het tijdvak 1889 t/m 1893 was door den toenmaligen aannemer geen subsidie bedongen.)

Behalve bovenbedoelde transporten behoefden nog voorziening de zoogenaamde Preanger- en Bandjar/Tjilatjap-transporten, zoomede de reedetransporten te Soerabaija en te Tandjong Pinang (Riouw). Vermits de openstelling van den spoorweg Preanger-Tjilatjap eerst in de tweede helft van 1894 [1]) werd verwacht, werden de bestaande overeenkomst voor het Preanger-transport en die voor het Bandjar/Tjilatjap-transport weder stilzwijgend verlengd tot ult. 1894, met gebruikmaking van de daarin bedongen voorwaarde, namelijk dat die contracten geacht worden van jaar tot jaar te zijn verlengd, wanneer zij niet minstens drie maanden vóór 31 December van eenig jaar zijn opgezegd (zie vorig verslag blz. 98). Bij de verlenging van het Preanger-transportcontract is echter bedongen, dat, gerekend van 1 Januari 1894, het vervoer van materialen en andere goederen ten behoeve van de militaire genie buiten tusschenkomst van den aannemer zal geschieden, een maatregel die door het departement van oorlog wenschelijk werd geacht. De achtereenvolgens voor 1892 en 1893 ten aanzien van het transport ter reede Soerabaija getroffen regeling, volgens welke door het bestuur met eigen of gehuurde middelen in dat transport werd voorzien, is andermaal bestendigd moeten worden, vermits er ook nu geen gegrond vooruitzicht bestond dat eene openbare aanbesteding onder de door het Gouvernement gestelde voorwaarden kans van slagen zou hebben. Ook bleef het gewestelijk bestuur van Riouw voorzien in het vervoer ter reede Tandjong Pinang.

Daarentegen is weder, althans wat twee van de drie perceelen betreft, in handen van aannemers gekomen en wel voor de jaren 1894 t/m 1898 (zie mede bijlage T hierachter) het vervoer van gouvernementsreizigers, gelden en goederen (ook van koffie) langs die trajecten ter Sumatra's Westkust, voor welke de in 't laatst van 1892 gehouden aanbestedingen waren mislukt (zie vorig verslag blz. 98/99), en op welke routes gedurende 1893 in de bewuste transporten van bestuurswege met eigen of gehuurde middelen was voorzien. Voor de derde transport-aanneming ter Sumatra's Westkust, welke voor 1893 buiten toewijzing was gebleven, namelijk die, betreffende het transport van Padang via Sassak naar de verschillende plaatsen in de tot de residentie Padangsche Bovenlanden behoorende assistent-

[1]) Luidens een bericht van Augustus jl. liet het zich aanzien, wanneer althans geen onvoorziene omstandigheden zich opdeden, dat de openstelling omstreeks medio October 1894 zou kunnen plaats vinden.

residentie Loeboe Sikaping (met uitzondering van de afdeelingshoofdplaats van dien naam en de onderafdeeling Bondjol) en tusschen al die plaatsen onderling, mislukte de gehouden aanbesteding weder wegens te hooge inschrijving, zoodat in dien dienst gedurende 1894 opnieuw buiten aanneming zal moeten worden voorzien.

Moeielijkheden met de aannemers ter zake van de uitvoering van hunne contracten werden in 1893 niet ondervonden.

VII. Paketvaart en andere stoomvaartdiensten.

De uitvoering van de zijde der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij te Amsterdam van hare overeenkomst met de Indische Regeering voor de bediening van de paketvaart in den Nederlandsch-Indischen Archipel gaf gedurende 1893 (het derde contractsjaar) over het algemeen reden tot tevredenheid. Sedert Januari 1893 beliep de Maatschappij dan ook geen enkele maal boete. In Juni 1893 werden van regeeringswege twee kleine stoomschepen der Maatschappij in huur genomen voor het overbrengen van militairen van Java naar de Oostkust van Sumatra (verg. vorig verslag blz. 18). Zooals uit de bevaren afstanden kan blijken, bleef de Maatschappij ook buiten de contractueele diensten krachtig werkzaam. Het aantal geographische mijlen, door hare schepen afgelegd, bedroeg namelijk:

in:	1893.	1892.	1891.
op lijnen voor welke subsidie werd genoten . .	94 987	95 632	90 296
op regelmatige diensten buiten contract	108 753	91 492	76 177
op extra-reizen	14 973	14 963	21 639
ter uitvoering van een voor de jaren 1892 t/m 1894 met de Indische Regeering gesloten aannemingscontract voor het vervoer van zout van Madura naar Java's Zuidkust en Banjoewangi.	1 280	1 776	"
	219 993	203 863	188 112
terwijl op de verschillende lijnen nevenstaand aantal reizigers werd vervoerd:			
gouvernementsreizigers	107 735	88 330	60 619
particuliere reizigers	67 739	61 212	61 428
	175 474	149 542	122 047

Omtrent het goederen- en productenvervoer zijn geen cijfers medegedeeld. In het jaarverslag der Maatschappij wordt echter geconstateerd dat het verkeer zich steeds ontwikkelt, terwijl er inzonderheid op gewezen wordt dat het doorvoerverkeer van en naar Europa, in verbinding met andere stoomvaartondernemingen, weder getuigde van bevredigenden vooruitgang.

De vloot der Maatschappij werd vermeerderd met de van de Stoomvaartmaatschappijen »Phoenix" en »Oceaan" te Amsterdam overgenomen stoomschepen *Bantam* en *Maha Vajirunhis*, metende respectievelijk 1484 en 983 netto-registerton. Daarentegen werd het stoomschip *Minister Fransen van de Putte* van de hand gedaan, zoodat de Maatschappij ult. 1893 31 stoomschepen bezat, met eene gezamenlijke tonnemaat van 32 589 bruto- en 21 056 netto-registerton. Met uitzondering van enkele ongevallen hadden de schepen voorspoedige reizen.

Omtrent sommige der contractueele en niet-contractueele diensten der Maatschappij is voor dit verslag het volgende gemeld.

Uit den contractueelen dienst n°. 1 (Batavia-Padang-Atjeh's Noord- en Oostkust) kwam, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 17 Juni 1893 n°. 28, voorloopig te vervallen de bediening van het eiland Engano (residentie Benkoelen), met dien verstande dat gemeld eiland op een met gemelden dienst overeenkomenden nietcontractueelen dienst zou worden aangedaan, doch overigens op den voet der bestaande overeenkomst. De Maatschappij zag zich hierdoor in staat gesteld op genoemden dienst n°. 1 het traject Batavia-Padang-Olehleh in zes dagen, of één dag vlugger dan vroeger, af te leggen.

In verband met bezwaren, die na het gebeurde ter Atjeh's Oostkust aan boord van het particuliere Nederlandsch-Indische stoomschip *Raija Kongsi Atjeh* (verg. blz. 10 hiervóór) door de bemanningen van de op de Atjeh-lijnen dienstdoende paketbooten werden geopperd tegen het bezoeken van sommige onbezette Atjehsche kustplaatsen, werd in 't laatst van Juli 1893, voor zooveel het aandoen van sommige dier plaatsen, met namen Troemon, Tampat Toean en Soesoeh, als behoorende tot den contractueelen dienst n°. 2 (Padang-Westkustplaatsen-Olehleh en terug), verplicht was, door den directeur van binnenlandsch bestuur, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, bewilligd in een namens de Paketvaart-Maatschappij gedaan verzoek om bedoelde drie zuidelijke kustplaatsen ter Atjeh's Westkust voorloopig niet aan te doen, doch op dezen maatregel werd in de eerste dagen van September teruggekomen, zijnde toen echter de gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden aangeschreven om op de paketbooten, welke bedoelde plaatsen hebben aan te doen, voorloopig eene militaire dekking te doen plaatsen ter geruststelling van de scheepsofficieren en verdere bemanning.

In de inrichting van hare niet-verplichte diensten bracht de Maatschappij, sedert het medegedeelde in 't vorig verslag, waarbij reeds rekening werd gehouden met de voor het eerste halfjaar 1893 vastgestelde dienstregeling (zie o. a. een der bijvoegsels tot de Javasche Courant van 16 December 1892), geen veranderingen van aanbelang. Dienaangaande is in de voor dit verslag ontvangen bijdrage van den directeur van binnenlandsch bestuur o. a. het volgende gemeld.

In December 1893 werd op den niet-contractueelen dienst n°. 2*a*, bij wijze van proef, de havenplaats Bintoehan (afdeeling Kauer der residentie Benkoelen) aangedaan, welke proef gedurende 1894 geregeld om de acht weken zou worden voortgezet.

Uit den in 't vorig verslag bedoelden niet-contractueelen dienst n°. 8 (beter aan te duiden als 8*a*) kwamen, volgens de dienstregeling voor de tweede helft van 1893 (bijvoegsel tot de Javasche Courant van 6 Juni 1893), te vervallen Pasir (Oostkust van Borneo) en Bwool (Noordkust van Celebes), welke plaatsen toch reeds buiten contract op andere diensten werden aangedaan, namelijk Pasir op de route, welke ten behoeve van den contractueelen maandelijkschen dienst n°. 8 bevaren wordt, en Bwool in den vierwekelijkschen niet-contractueelen dienst n°. 14 (Molukken-lijn). Behalve de hoofdplaats Bwool werd in het landschap van dien naam op laatstgemelden dienst tevens van tijd tot tijd aangedaan Lintido-Palehleh, naar gelang daartoe aanleiding bestond voor de behoeften eener aldaar ondernomen goudexploitatie (verg. blz. 30 hiervóór). Daarentegen is, bij de dienstregeling voor het eerste halfjaar 1894 (bijvoegsel tot de Javasche Courant van 1 December 1893), uit denzelfden niet-contractueelen dienst n°. 14 komen te vervallen Kwandang (afdeeling Gorontalo), mede ter Noordkust van Celebes, welke plaats toch om de vier weken contractueel wordt aangedaan (in den verplichten dienst n°. 9).

Op den contractueelen dienst n°. 10 (Makasser-Golf van Boni-Kendari en terug) werd van tijd tot tijd, onverplicht, het eiland Tanah Djampea aangedaan, ten behoeve van eene aldaar tot stand gekomen houtkap-onderneming (verg. blz. 94 hiervóór).

Overigens blijkt uit de laatstaangehaalde dienstregeling nog dat op den tweewekelijkschen onverplichten dienst n°. 15 (Soerabaija-Oosthoek van Java - Bali - Lombok - Sumbawa en terug) de route eenigszins gewijzigd werd. Van het opnemen in dezen dienst van Pidjoe ter Oostkust van Lombok werd reeds in 't vorig verslag (blz. 100) melding gemaakt.

Ter wegneming van de bezwaren, welke bij handhaving van het verbod tegen het des nachts vervoeren, lossen en laden van petroleum of andere licht ontvlambare oliën (art. 4 van Indisch Staatsblad 1881 n°. 57) ondervonden werden op plaatsen, welke de paketbooten, op hare door de Regeering aan vasten tijd gebonden reizen, genoodzaakt zijn na zonsondergang aan te doen en voor zonsopgang na een kort oponthoud weder te verlaten, werd bij ordonnantie dd. 4 Augustus 1893 (Indisch Staatsblad n°. 188) de noodige voorziening getroffen. Met aanvulling van gemeld art. 4 werd namelijk bepaald dat stoomschepen, in geregelden dienst varende en aan bepaalde uren van vertrek gebonden, ook na zonsondergang dergelijke oliën in prauwen mogen overladen, mits de aldus beladen prauwen ter reede blijven tot de volgende zonsopkomst.

Een overzicht van de aan anderen dan de Paketvaart-Maatschappij toebehoorende Nederlandsch-Indische particuliere stoomschepen vindt men in bijlage U hierachter.

De bij ordonnantie van 4 Augustus 1890 (Indisch Staatsblad n°. 161) uitgevaardigde nieuwe regeling van het regeeringstoezicht op stoomschepen — voor zooveel niet uitdrukkelijk uitgezonderd [1]) — die in eene Nederlandsch-Indische haven personen of goederen aan boord nemen, schrijft o. a. voor, dat de Gouverneur-Generaal vaststelt aan welke eischen van bekwaamheid, naar gelang van het te bevaren zeegebied, moeten voldoen de personen, die als schippers, stuurlieden, machinisten en machinedrijvers, voor zoover zij tot de voorgeschreven bemanning behooren, op voor passagiersvervoer bestemde Nederlandsch-Indische stoomschepen zijn toe te laten. Ter uitvoering van dit voorschrift werden in 1891 de noodig geachte bepalingen uitgevaardigd, en wel om in werking te treden voor de schippers en stuurlieden met 1 Januari 1892 en voor de

[1]) Zoo bijv. (zie art. 22 der aangehaalde ordonnantie, zoomede de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1891 n°. 132): Nederlandsche of vreemde stoomschepen, die krachtens een contract met hun Gouvernement belast zijn met het geregeld vervoer van mails; behoorlijk gecertificeerde Nederlandsche of vreemde stoomschepen; Nederlandsch-Indische stoomschepen die uitsluitend voor de riviervaart dienen, enz.

machinisten en machinedrijvers met 1 Januari 1893, doch reeds in September 1892 (Indisch Staatsblad n°. 208) werden deze bepalingen door nieuwe vervangen, waarbij o. a., in navolging van hetgeen bij de aanvankelijke regeling alleen ten opzichte van machinisten was bepaald, vrijstelling van examen, voor den rang waarin zij werkzaam waren, ook verleend werd aan de personen die vóór het inwerkingtreden der bepalingen aan boord van een Nederlandsch-Indisch stoomschip reeds vervulden de betrekking van schipper, eerste-stuurman of tweede-stuurman. Tevens werd toen de invoering van verplichte examens voor de rangen van eerste- of tweede-machinist (en voor machinedrijver) verschoven tot 1 Juli 1895, met gelijktijdige regeling van de machinisten-examens op doeltreffender voet. De ondervinding heeft echter geleerd (zie vorig verslag blz. 272) dat ten opzichte van de examens voor machinist nog verdere vereenvoudiging wenschelijk en mogelijk was zonder aan veiligheidsbelangen tekort te doen. In dien zin is het onderwerp nader geregeld bij een gouvernementsbesluit dd. 8 Februari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 49). Dientengevolge zal nu met 1 Juli 1895, in plaats van het bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 208 vastgestelde » Reglement voor de examens ter verkrijging van een diploma voor de betrekkingen van machinist en machinedrijver aan boord van stoomschepen, varende op een Nederlandsch-Indischen zeebrief", onder dezelfde benaming een gewijzigd reglement in werking treden, waarbij zoowel voor den rang van eerste- als voor dien van tweede-machinist een lichter examen (volgens programma A) is voorgeschreven, en het afleggen, enkel voor den rang van eerste-machinist, van een omvangrijker examen (volgens programma C) facultatief is gesteld, terwijl het examen voor de betrekking van machinedrijver (programma B) onveranderd is gebleven. De eischen voor schippers en stuurlieden, » varende op Nederlandsch-Indische stoomschepen bestemd tot het vervoeren van passagiers", zooals deze bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 49 opnieuw zijn vastgesteld, komen met de vroeger uitgevaardigde, reeds van 1 Januari 1892 af geldende, geheel overeen. Sedert is echter eenige malen gebleken dat het voor de particuliere stoomvloot in Indië niet altijd doenlijk is schippers en stuurlieden te verkrijgen, die hetzij als bezittende het gevorderd diploma, hetzij als behoorende tot de categorieën van uitdrukkelijk vrijgestelden [1], aan de gestelde eischen voldoen, en deze omstandigheid heeft in Juli jl. (Indisch Staatsblad n°. 159) de Indische Regeering doen besluiten de bij het aangehaald besluit van 8 Februari te voren uitgevaardigde nieuwe » Regeling betrekkelijk de eischen, waaraan de schippers, de stuurlieden, de machinisten en de machinedrijvers, varende op Nederlandsch-Indische stoomschepen, bestemd tot het vervoeren van passagiers, moeten voldoen", in dien zin aan te vullen dat den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid wordt voorbehouden om ten opzichte zoowel van schippers en stuurlieden als van het machinepersoneel tijdelijk vrijstelling te verleenen van het afleggen van het voor hun rang voorgeschreven examen.

In 't vorig verslag (blz. 100) is uitvoerig gehandeld over de met 1 Juni 1893 in werking getreden nieuwe contractueele regelingen door de Regeering hier te lande getroffen met de stoomvaartmaatschappijen » Nederland " en » Rotterdamsche Lloyd ", wier schepen den geregelden wekelijkschen maildienst tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië onderhouden. Beide lichamen beijveren zich de noodige maatregelen te nemen om geleidelijk te geraken tot den versnelden dienst, die ingevolge de nieuwe postcontracten uiterlijk vóór 1 Juni 1898 voor de geheele vloot der beide Maatschappijen moet zijn verkregen.

De voor gelijken (15-jarigen) duur als de postcontracten door den Minister van Koloniën met beide Maatschappijen gesloten overeenkomsten betreffende het vervoer van gouvernementspassagiers naar en uit Nederlandsch-Indië (zie vorig verslag, blz. 100, zoomede de Javasche Courant van 11 Juli 1893) ondergingen eene voor het Gouvernement voordeelige wijziging, door navolging ook ten opzichte van de voor gouvernementspassagiers in rekening te brengen overtochtsgelden, aanvangende met de op of na 1 Februari 1894 te aanvaarden reizen uit of naar Nederland, van eene door de beide Maatschappijen voor particulieren ingevoerde verandering in den leeftijdsgrens voor de rangschikking van te vervoeren kinderen onder passagiers voor wie niet de volle passageprijs verschuldigd is. De tot deze wijziging betrekkelijke suppletoire contracten dd. 9/17 Januari 1894 vindt men afgedrukt als bijlage V hierachter.

[1] Evenals de ingetrokken regeling stelt ook het besluit van 8 Februari 1894, voor zooveel betreft den rang waarin zij gediend hebben, van het voorgeschreven diploma uitdrukkelijk vrij zij die, vóór de inwerkingtreding van het besluit, *aan boord van een Nederlandsch-Indisch stoomschip* reeds vervulden de betrekking van schipper, eerste- of tweede stuurman, dan wel van eerste-, tweede- of eenigen machinist.

Terwijl het voor het tijdvak van 1 Juni 1893 t/m 31 Mei 1894 met beide Maatschappijen overeengekomen vrachttarief voor het vervoer van gouvernementsgoederen van Nederland en Southampton naar Nederlandsch-Indië (zie vorig verslag bijlage X), met eene tusschentijds daarin gebrachte kleine wijziging, gerekend van 1 Juni jl. af weder voor een jaar verbindend is verklaard, werden daarentegen de in gemelde bijlage insgelijks medegedeelde contracten, wegens het vervoer van gouvernementsproducten uit Nederlandsch-Indië herwaarts, in Februari jl. tegen het einde van het eerste jaar hunner werking (31 Mei 1894) door den Minister van Koloniën opgezegd. Sedert zijn ter zake van dit onderwerp nieuwe voor den Staat voordeeliger vervoer-overeenkomsten gesloten voor het tijdvak 1 Juni 1894 t/m 31 Mei 1895, doch weder onder beding dat zij gerekend worden telkens voor één jaar te worden voortgezet, tenzij een der partijen zich minstens drie maanden vóór den vervaldag schriftelijk daartegen verklare. Ook deze contracten, over welke nader gehandeld zal worden in hoofdstuk **M**, afd. I, § 3, vindt men in hun geheel afgedrukt in de reeds aangehaalde bijlage V.

Wat betreft andere meer of min geregelde stoomvaartdiensten op Nederlandsch-Indië zijn voor dit verslag geen andere opgaven ontvangen dan voor zooveel betreft de lijnen, die van uit Singapore of Pinang door aldaar tehuis behoorende stoomschepen worden onderhouden. Die opgaven zijn vervat in de hiervóór (blz 100) bedoelde bijlage U.

Op blz. 58 van dit verslag is reeds gewag gemaakt van het met 1 Juli jl. in werking getreden voorschrift, waarbij de verplichting om een voor de reis verbonden dienstdoend geneesheer te voeren is opgelegd aan elk stoom- of zeilschip, dat met meer dan 200 inlandsche passagiers aan boord uit eene Nederlandsch-Indische haven vertrekt naar eenige plaats buiten Nederlandsch-Indië, elders dan in de Strait-Settlements, zijnde voor reizen daarheen, wegens den korten afstand, de maatregel onnoodig geacht.

VIII. Veeartsenijdienst.

Uitgenomen in enkele gewesten was in 1893, luidens de ontvangen berichten, de gezondheidstoestand van den veestapel in Nederlandsch-Indië bevredigend te noemen. Veetyphus werd alleen gerapporteerd uit de afdeelingen Siboga (residentie Tapanoli) en Laboean Deli (residentie Sumatra's Oostkust). In eerstgemelde afdeeling was in het begin van Augustus 1893 de ziekte overgebracht door eenige uit de Straits-Settlements aangevoerde runderen, die even vóór aankomst ter reede Siboga gestorven waren en die men, niet wetende dat ze door eene besmettelijke ziekte waren aangetast geweest, aan wal begraven had. Toen de ziekte zich snel begon te verspreiden, werd overgegaan tot het afmaken van de aangetaste dieren, zoomede tot het afsluiten van de toegangswegen, waardoor de ziekte in betrekkelijken korten tijd geweken was. In 't geheel stierven door deze epizoötie 141 runderen, 171 buffels en 353 varkens, terwijl werden afgemaakt 125 runderen, 6 buffels en 1 varken. Van minder beteekenis was de veetyphus, die in de afdeeling Laboean Batoe ter Sumatra's Oostkust omstreeks denzelfden tijd zich openbaarde. Aldaar stierven 37 van de 52 aangetaste dieren; de overige 15 herstelden.

Miltvuur heerschte in 1893 op Java epizoötisch in vijf residentiën. Het aantal opgeteekende gevallen beliep: in Bantam 492, Batavia 225, Krawang 94, Preanger Regentschappen 290 en in Cheribon 261, of gezamenlijk 1362 gevallen, waarvan 1291 met doodelijken afloop. In de buitenbezittingen vertoonde de ziekte zich epizoötisch in het begin des jaars in een gedeelte der afdeeling Kauer (residentie Benkoelen) en gedurende de maanden Mei t/m October op het eiland Rotti (residentie Timor). Uit Benkoelen zijn geen cijferopgaven ontvangen, doch wat Rotti betreft, waar vooral in Juni de ziekte hevig woedde, wordt het aantal in gemelde zes maanden aan miltvuur bezweken buffels op ruim 10 000 geschat. Nadat de van Makasser overgekomen veearts den toestand op Rotti had opgenomen, werd zoowel voor dat eiland als voor de onderafdeelingshoofdplaats Pariti op Timor (op welke laatste intusschen slechts zeer enkele gevallen zich voordeden) de in- en uitvoer van vee en de uitvoer van zaken, van vee afkomstig of daarmede in aanraking geweest, tijdelijk door den resident verboden, welke maatregel in Januari jl. kon worden ingetrokken. Het sporadisch voorkomen van miltvuur werd gemeld uit de residentiën Tagal, Japara en Rembang op Java, zoomede uit de residentie Palembang.

Gevallen van mond- en klauwzeer, meestal van een zeer goedaardig karakter, werden op Java en Madura waargenomen in 16 van de 22 gewesten, en in 4 gewesten der buitenbezittingen. Met inbegrip van de op ult. 1892 ziek gebleven beesten telde men in die 20 gewesten gezamenlijk 4797 gevallen, namelijk op Java en Madura 3672, in Palembang 239, ter Oostkust van Sumatra 166

machinisten en machinedrijvers met 1 Januari 1893, doch reeds in September 1892 (Indisch Staatsblad n°. 208) werden deze bepalingen door nieuwe vervangen, waarbij o. a., in navolging van hetgeen bij de aanvankelijke regeling alleen ten opzichte van machinisten was bepaald, vrijstelling van examen, voor den rang waarin zij werkzaam waren, ook verleend werd aan de personen die vóór het inwerkingtreden der bepalingen aan boord van een Nederlandsch-Indisch stoomschip reeds vervulden de betrekking van schipper, eerste-stuurman of tweede-stuurman. Tevens werd toen de invoering van verplichte examens voor de rangen van eerste- of tweede-machinist (en voor machinedrijver) verschoven tot 1 Juli 1895, met gelijktijdige regeling van de machinisten-examens op doeltreffender voet. De ondervinding heeft echter geleerd (zie vorig verslag blz. 272) dat ten opzichte van de examens voor machinist nog verdere vereenvoudiging wenschelijk en mogelijk was zonder aan veiligheidsbelangen tekort te doen. In dien zin is het onderwerp nader geregeld bij een gouvernementsbesluit dd. 8 Februari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 49). Dientengevolge zal nu met 1 Juli 1895, in plaats van het bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 208 vastgestelde » Reglement voor de examens ter verkrijging van een diploma voor de betrekkingen van machinist en machinedrijver aan boord van stoomschepen, varende op een Nederlandsch-Indischen zeebrief", onder dezelfde benaming een gewijzigd reglement in werking treden, waarbij zoowel voor den rang van eerste- als voor dien van tweede-machinist een lichter examen (volgens programma A) is voorgeschreven, en het afleggen, enkel voor den rang van eerste-machinist, van een omvangrijker examen (volgens programma C) facultatief is gesteld, terwijl het examen voor de betrekking van machinedrijver (programma B) onveranderd is gebleven. De eischen voor schippers en stuurlieden, » varende op Nederlandsch-Indische stoomschepen bestemd tot het vervoeren van passagiers", zooals deze bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 49 opnieuw zijn vastgesteld, komen met de vroeger uitgevaardigde, reeds van 1 Januari 1892 af geldende, geheel overeen. Sedert is echter eenige malen gebleken dat het voor de particuliere stoomvloot in Indië niet altijd doenlijk is schippers en stuurlieden te verkrijgen, die hetzij als bezittende het gevorderd diploma, hetzij als behoorende tot de categorieën van uitdrukkelijk vrijgestelden [1]), aan de gestelde eischen voldoen, en deze omstandigheid heeft in Juli jl. (Indisch Staatsblad n°. 159) de Indische Regeering doen besluiten de bij het aangehaald besluit van 8 Februari te voren uitgevaardigde nieuwe » Regeling betrekkelijk de eischen, waaraan de schippers, de stuurlieden, de machinisten en de machinedrijvers, varende op Nederlandsch-Indische stoomschepen, bestemd tot het vervoeren van passagiers, moeten voldoen", in dien zin aan te vullen dat den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid wordt voorbehouden om ten opzichte zoowel van schippers en stuurlieden als van het machinepersoneel tijdelijk vrijstelling te verleenen van het afleggen van het voor hun rang voorgeschreven examen.

In 't vorig verslag (blz. 100) is uitvoerig gehandeld over de met 1 Juni 1893 in werking getreden nieuwe contractueele regelingen door de Regeering hier te lande getroffen met de stoomvaartmaatschappijen » Nederland" en » Rotterdamsche Lloyd", wier schepen den geregelden wekelijkschen maildienst tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië onderhouden. Beide lichamen beijveren zich de noodige maatregelen te nemen om geleidelijk te geraken tot den versnelden dienst, die ingevolge de nieuwe postcontracten uiterlijk vóór 1 Juni 1898 voor de geheele vloot der beide Maatschappijen moet zijn verkregen.

De voor gelijken (15-jarigen) duur als de postcontracten door den Minister van Koloniën met beide Maatschappijen gesloten overeenkomsten betreffende het vervoer van gouvernementspassagiers naar en uit Nederlandsch-Indië (zie vorig verslag, blz. 100, zoomede de Javasche Courant van 11 Juli 1893) ondergingen eene voor het Gouvernement voordeelige wijziging, door navolging ook ten opzichte van de voor gouvernementspassagiers in rekening te brengen overtochtsgelden, aanvangende met de op of na 1 Februari 1894 te aanvaarden reizen uit of naar Nederland, van eene door de beide Maatschappijen voor particulieren ingevoerde verandering in den leeftijdsgrens voor de rangschikking van te vervoeren kinderen onder passagiers voor wie niet de volle passageprijs verschuldigd is. De tot deze wijziging betrekkelijke suppletoire contracten dd. 9/17 Januari 1894 vindt men afgedrukt als bijlage V hierachter.

[1]) Evenals de ingetrokken regeling stelt ook het besluit van 8 Februari 1894, voor zooveel betreft den rang waarin zij gediend hebben, van het voorgeschreven diploma uitdrukkelijk vrij zij die, vóór de inwerkingtreding van het besluit, *aan boord van een Nederlandsch-Indisch stoomschip* reeds vervulden de betrekking van schipper, eerste- of tweede stuurman, dan wel van eerste-, tweede- of eenigen machinist.

Terwijl het voor het tijdvak van 1 Juni 1893 t/m 31 Mei 1894 met beide Maatschappijen overeengekomen vrachttarief voor het vervoer van gouvernementsgoederen van Nederland en Southampton naar Nederlandsch-Indië (zie vorig verslag bijlage X), met eene tusschentijds daarin gebrachte kleine wijziging, gerekend van 1 Juni jl. af weder voor een jaar verbindend is verklaard, werden daarentegen de in gemelde bijlage insgelijks medegedeelde contracten, wegens het vervoer van gouvernementsproducten uit Nederlandsch-Indië herwaarts, in Februari jl. tegen het einde van het eerste jaar hunner werking (31 Mei 1894) door den Minister van Koloniën opgezegd. Sedert zijn ter zake van dit onderwerp nieuwe voor den Staat voordeeliger vervoer-overeenkomsten gesloten voor het tijdvak 1 Juni 1894 t/m 31 Mei 1895, doch weder onder beding dat zij gerekend worden telkens voor één jaar te worden voortgezet, tenzij een der partijen zich minstens drie maanden vóór den vervaldag schriftelijk daartegen verklare. Ook deze contracten, over welke nader gehandeld zal worden in hoofdstuk **M**, afd. 1, § 3, vindt men in hun geheel afgedrukt in de reeds aangehaalde bijlage V.

Wat betreft andere meer of min geregelde stoomvaartdiensten op Nederlandsch-Indië zijn voor dit verslag geen andere opgaven ontvangen dan voor zooveel betreft de lijnen, die van uit Singapore of Pinang door aldaar tehuis behoorende stoomschepen worden onderhouden. Die opgaven zijn vervat in de hiervóór (blz 100) bedoelde bijlage U.

Op blz. 58 van dit verslag is reeds gewag gemaakt van het met 1 Juli jl. in werking getreden voorschrift, waarbij de verplichting om een voor de reis verbonden dienstdoend geneesheer te voeren is opgelegd aan elk stoom- of zeilschip, dat met meer dan 200 inlandsche passagiers aan boord uit eene Nederlandsch-Indische haven vertrekt naar eenige plaats buiten Nederlandsch-Indië, elders dan in de Strait-Settlements, zijnde voor reizen daarheen, wegens den korten afstand, de maatregel onnoodig geacht.

VIII. Veeartsenijdienst.

Uitgenomen in enkele gewesten was in 1893, luidens de ontvangen berichten, de gezondheidstoestand van den veestapel in Nederlandsch-Indië bevredigend te noemen. Veetyphus werd alleen gerapporteerd uit de afdeelingen Siboga (residentie Tapanoli) en Laboean Deli (residentie Sumatra's Oostkust). In eerstgemelde afdeeling was in het begin van Augustus 1893 de ziekte overgebracht door eenige uit de Straits-Settlements aangevoerde runderen, die even vóór aankomst ter reede Siboga gestorven waren en die men, niet wetende dat ze door eene besmettelijke ziekte waren aangetast geweest, aan wal begraven had. Toen de ziekte zich snel begon te verspreiden, werd overgegaan tot het afmaken van de aangetaste dieren, zoomede tot het afsluiten van de toegangswegen, waardoor de ziekte in betrekkelijken korten tijd geweken was. In 't geheel stierven door deze epizoötie 141 runderen, 171 buffels en 353 varkens, terwijl werden afgemaakt 125 runderen, 6 buffels en 1 varken. Van minder beteekenis was de veetyphus, die in de afdeeling Laboean Batoe ter Sumatra's Oostkust omstreeks denzelfden tijd zich openbaarde. Aldaar stierven 37 van de 52 aangetaste dieren; de overige 15 herstelden.

Miltvuur heerschte in 1893 op Java epizoötisch in vijf residentiën. Het aantal opgeteekende gevallen beliep: in Bantam 492, Batavia 225, Krawang 94, Preanger Regentschappen 290 en in Cheribon 261, of gezamenlijk 1362 gevallen, waarvan 1291 met doodelijken afloop. In de buitenbezittingen vertoonde de ziekte zich epizoötisch in het begin des jaars in een gedeelte der afdeeling Kauer (residentie Benkoelen) en gedurende de maanden Mei t/m October op het eiland Rotti (residentie Timor). Uit Benkoelen zijn geen cijferopgaven ontvangen, doch wat Rotti betreft, waar vooral in Juni de ziekte hevig woedde, wordt het aantal in gemelde zes maanden aan miltvuur bezweken buffels op ruim 10 000 geschat. Nadat de van Makasser overgekomen veearts den toestand op Rotti had opgenomen, werd zoowel voor dat eiland als voor de onderafdeelingshoofdplaats Pariti op Timor (op welke laatste intusschen slechts zeer enkele gevallen zich voordeden) de in- en uitvoer van vee en de uitvoer van zaken, van vee afkomstig of daarmede in aanraking geweest, tijdelijk door den resident verboden, welke maatregel in Januari jl. kon worden ingetrokken. Het sporadisch voorkomen van miltvuur werd gemeld uit de residentiën Tagal, Japara en Rembang op Java, zoomede uit de residentie Palembang.

Gevallen van mond- en klauwzeer, meestal van een zeer goedaardig karakter, werden op Java en Madura waargenomen in 16 van de 22 gewesten, en in 4 gewesten der buitenbezittingen. Met inbegrip van de op ult. 1892 ziek gebleven beesten telde men in die 20 gewesten gezamenlijk 4797 gevallen, namelijk op Java en Madura 3672, in Palembang 239, ter Oostkust van Sumatra 166,

in Atjeh en onderhoorigheden 672 en in de Westerafdeeling van Borneo 48. Van de aangetaste beesten stierven er 286, herstelden 3834 en werden bij het einde van 1893 nog als ziek opgegeven 677.

Overigens kwamen in enkele gewesten onder het vee ook gevallen voor van ziekten, die òf onbekend waren òf niet geconstateerd konden worden, zooals in de gewesten Cheribon, Samarang en Celebes en onderhoorigheden. In laatstgenoemd gewest stierven al de 83 aangetaste dieren. Eenige gevallen in Samarang, Soerabaija en Bagelen werden aan grasvergiftiging, in Pekalongan (onder de karbouwen) aan leverziekte toegeschreven.

Omtrent het voorkomen van kwaden droes in 8 gewesten van Java, zoomede in de gouvernementen Sumatra's Westkust en Celebes en onderhoorigheden, zijn alleen cijfers gemeld betreffende de Preanger Regentschappen, Soerabaija en Kediri. Van de 250 beesten, aldaar opgegeven als aangetast door kwaden droes, bezweken er 166, werden 28 afgemaakt en bleven bij het einde des jaars nog 56 dieren aangetast.

Groote sterfte door influenza werd aangericht onder de paarden op het reeds genoemde eiland Rotti (residentie Timor en onderhoorigheden). Aldaar zouden zich niet minder dan 8320 gevallen met doodelijken afloop hebben voorgedaan. Overigens hoorde men nog van influenza onder de paarden in de residentiën Bantam, Preanger Regentschappen en Banjoemas. In eerstgenoemd gewest stierven 36 van de 47 aangetaste dieren. In de beide andere gewesten was de ziekte van zeer lichten graad.

Onder de gouvernements-veeartsen bleef gedurende 1893 de in 1892 door overlijden ontstane vacature onvervuld, terwijl achtereenvolgens in April en December 1893 twee hunner met buitenlandsch verlof vertrokken. Dientengevolge bleven er op ult. 1893 12 in functie, zijnde 3 minder dan de formatie. [1]) Voor het eerst werd in 1893 aan de gouvernements-veeartsen gelegenheid gegeven om, ter erlanging van de daarvoor uitgeloofde buitengewone traktementsverhooging (Indisch Staatsblad 1891 n° 39), van hunne bekwaamheid in één of meer inlandsche talen te doen blijken. Een candidaat legde met goed gevolg het examen in het Javaansch af.

Het aantal inlandsche veeartsen bedroeg, volgens de jongste opgaven, 17. De regeling der voorgenomen nieuwe wijze van opleiding voor deze betrekking (zie het verslag van 1892 blz. 228) is nog bij de Indische Regeering in behandeling.

Aangaande de in 't vorig verslag besproken ordonnantie van 20 April 1893 (Indisch Staatsblad n°. 110), houdende regeling der verplichte quarantaine van uit het buitenland aangevoerd vee, wordt gemeld, dat verschillende bepalingen dier ordonnantie gebleken zijn verduidelijking te behoeven, doch dat het noodig is geoordeeld, alvorens ten deze voorziening aan te brengen, daaromtrent het gevoelen in te winnen van de hoofden van gewestelijk bestuur.

Ten behoeve van den veeartsenijkundigen dienst werd in 1893 uitgegeven f 80 516 (tegen f 80 619 in 1892), daaronder f 10 605 (in 1892 f 9174) wegens maatregelen ter voorkoming of beteugeling van besmettelijke ziekten onder het vee.

K. Departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid.

I. Onderwijs.

§ 1. *Onderwijs voor Europeanen en met hen gelijkgestelden.*

Van het te Batavia verschijnend » Algemeen verslag van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië" zag de jaargang 1892 (reeds aan de Staten-Generaal medegedeeld) in 't laatst van 1893 het licht. De jaargang 1893 is te Batavia nog ter perse. Als gevolg van eene veranderde regeling omtrent eene der in het schoolverslag op te nemen bijlagen (zie de noot *a* op blz. 107/108 hierna) laat het zich aanzien dat bedoeld afzonderlijk verslag in 't vervolg spoediger zal kunnen verschijnen.

Middelbaar onderwijs.

Het aantal der in Indië — op de drie hoofdplaatsen van Java — bestaande inrichtingen voor middelbaar onderwijs werd gedurende 1893 met één verminderd door de sluiting bij het einde van den cursus 1892/93 van de particuliere middelbare school voor meisjes te Samarang, de gesubsidieerde » Wilhelminaschool", die, door afneming van het aantal leerlingen sedert in 1891 de gouvernements hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus (voor jongens) bij wijze van proef ook voor meisjes waren opengesteld, niet in stand kon blijven. Zooals lager zal blijken, meldden zich in 1893 weder nagenoeg evenveel meisjes als in 1892 aan voor het toelatingsexamen tot de bedoelde hoogere burgerscholen.

Naar aanleiding van de dezerzijds tot den Gouverneur-Generaal gerichte uitnoodiging, waarop in 't vorig verslag (blz. 102) werd gedoeld, om ten behoeve van het Koloniaal Verslag een beknopt rapport te ontvangen betreffende den toestand van het middelbaar onderwijs in Indië, de vruchten die het afwerpt en de middelen die, zoo noodig, tot verbetering zouden zijn aan te wenden, is door de Indische Regeering aangeboden eene door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid opgestelde nota, dd. 29 September 1893. Dat stuk, waarin om de daarin vermelde redenen alleen de drie hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus zijn in beschouwing genomen, wordt hierachter overgelegd als bijlage W. Zooals de Indische Regeering in December 1893 berichtte, heeft die nota haar geen aanleiding gegeven tot opmerkingen.

Onder de in deze paragraaf voorkomende jaarlijksche mededeelingen betreffende elke inrichting voor middelbaar onderwijs in het bijzonder zijn thans ook opgenomen die betreffende de gereorganiseerde particuliere ambachtsscholen te Batavia en Samarang, tot dusver onder » Lager onderwijs" besproken.

Wat de gouvernements inrichtingen voor middelbaar onderwijs betreft, laat men als naar gewoonte een geldelijk overzicht over de twee laatstverloopen jaren voorafgaan.

INRICHTINGEN.	Uitgaven (behalve voor de gebouwen). *a*)		Ontvangen wegens schoolgelden (voor zooveel bij het einde van het jaar reeds overgebracht bij 's lands kas).	
	1892. *b*)	1893. *b*)	1892. *b*)	1893. *b*)
Gymnasium Willem III te Batavia. afd. A. (Hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus)	f 156 405,20	f 161 906,60	f 24 257,00	f 26 984,00
Gymnasium Willem III te Batavia. „ B. (Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde)	28 150,00	32 800,00	7 260,00	7 980,00
Hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia	29 894,56	29 884,07	8 266,50	8 368,00
Hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus te Samarang	112 268,50^5	121 556,74^5	13 887,50	16 303,00
Idem te Soerabaija	123 625,00	121 500,00	15 995,00	17 840,00
Burgeravondschool te Soerabaija	15 087,49	17 083,30	*c*)	*c*)
Totalen	f 465 430,75^5	f 484 730,71^5	f 69 666,00	f 77 475,00

a) Voor de gebouwen werd uitgegeven: in 1892, volgens nadere opgaven, f 41 324,53, hoofdzakelijk wegens verbeteringen aan de lokalen der hoogere burgerschool te Soerabaija; in 1893, enkel wegens onderhoud en herstelling, f 5 171,80.

b) Sommige der ingevulde bedragen over 1892 berusten op verbeterde opgaven; de opgaven over 1893 zijn van voorloopigen aard.

c) Aan deze inriching wordt kosteloos onderwijs gegeven.

[1]) In de eerste maanden van 1894 hebben 2 andere, wegens ziekte, Indië tijdelijk moeten verlaten, doch is een der in 1893 vertrokkenen weder naar Indië teruggekeerd. Daar het Indisch Bestuur, ter aanvulling van het incompleet, de uitzending van 3 nieuwe veeartsen noodig achtte, heeft hier te lande eene oproeping plaats gehad, ten gevolge waarvan in Juli jl. 3 der zich aangemeld hebbende candidaten, die in 1889 en 1892 aan 's Rijks veeartsenijschool het diploma van veearts hadden behaald, ter beschikking van den Gouverneur-Generaal zijn gesteld. Zij moeten nog in het najaar vertrekken.

1°. Inrichting voor de Indische taal-, land- en volkenkunde te Batavia (afd. B van het gymnasium Willem III).

In verband met de toelating in de eerste helft van 1893 van 1 leerling, die uitsluitend de lessen in het Maleisch en in de staatsinstellingen volgde, eindigde de cursus 1892/93 met 18 leerlingen in het 1ste en 24 in het 2de studiejaar. Van deze laatsten onderwierpen er zich 22, benevens 1 oud-leerling, aan het groot-ambtenaarsexamen. De oud-leerling en 14 van de evengenoemde 22 ingeschrevenen voor den cursus 1892/93 verwierven het diploma. Allen werden geplaatst.

Ofschoon bij de opening op 3 Juli 1893 van den nieuwen cursus de toen hier te lande in behandeling zijnde herziening van de bepalingen betreffende het groot-ambtenaarsexamen nog niet haar beslag gekregen had — sedert tot stand gekomen bij het Koninklijk besluit dd. 20 Juli 1893 n°. 29 (Nederlandsch Staatsblad n°. 117, Indisch Staatsblad n°. 257), terwijl het nieuwe examen-programma werd vastgesteld onder dagteekening van den 31sten dier maand (zie over een en ander vorig verslag blz. 200/201) — werd toch bij de inrichting der lessen reeds aanstonds rekening gehouden met de beoogde nieuwe examen-eischen en met de voorgenomen uitbreiding van den cursus tot een driejarigen. Bij gouvernementsbesluit dd. 3 Juli 1893 n°. 1/T werd namelijk, voorshands bij wijze van tijdelijken maatregel, bepaald dat tot de leervakken zou behooren de kennis der Nederlandsch-Indische wetboeken, en werd het geven van onderwijs in dit vak, nevens hunne gewone taak, opgedragen deels aan den leeraar in de staatsinstellingen en godsdienstige wetten en gebruiken, deels aan den leeraar in de geschiedenis en land- en volkenkunde, beiden doctoren in de rechten, waarvan de eerste als rechterlijk ambtenaar en de andere bij het binnenlandsch bestuur gediend had. Tevens werd aan het college van curatoren der instelling opgedragen de jongelieden, die met den cursus 1893/94 hunne studiën voor het groot-ambtenaarsexamen zouden aanvangen, in kennis te stellen met de bij de Regeering bestaande voornemens omtrent eene uitbreiding der verplichte vakken (ook wat de talen betrof) en omtrent eene verlenging van den cursus.

De nieuwe cursus (1893/94) begon met 17 leerlingen in het 1ste en met 21 in het 2de studiejaar, terwijl zich in de eerste maanden der lessen nog 3 leerlingen voor het 2de studiejaar lieten inschrijven, benevens 1 voor enkele vakken. Bovendien werden voor het 1ste studiejaar tusschentijds ingeschreven, enkel voor de lessen in het Javaansch, 2 officieren (1ste-luitenants der infanterie, instructeurs aan de militaire school te Meester-Cornelis), die van de Regeering vergunning hadden gekregen om bedoelde lessen kosteloos bij te wonen. Dientengevolge telde de instelling op ult. 1893 in 't geheel 44 leerlingen. Op 7 na, die hoogere burgerscholen in Nederland hadden bezocht, waren al de andere afkomstig van de hoogere burgerscholen in Indië, en wel 19 van die te Batavia, 6 van die te Samarang en 12 van die te Soerabaija.

Vier hunner genoten ten behoeve van hunne studiën den financieelen steun van het » Studiefonds voor onbemiddelde leerlingen" te Batavia; één werd op dezelfde wijze ondersteund door het studiefonds » Midden-Java ".

2°. Hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus voor jongens te Batavia (afd. A van het gymnasium Willem III), Samarang en Soerabaija.

Met inbegrip, voor elk der drie inrichtingen, van den directeur, doch ongerekend de onderwijzers in gymnastiek en wapenhandel, beliep het aantal bij de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus op ult. 1893 in dienst zijnde leeraren als volgt: te Batavia, waar de leerlingen in 9 klassen-afdeelingen waren verdeeld (drie studiejaren waren namelijk gesplitst, één daarvan zelfs in drie parallel-afdeelingen), 19 leeraren; te Samarang (bij welke school het aantal klassen-afdeelingen in den loop van 1893, door splitsing ook van het 2de studiejaar, van 6 op 7 werd gebracht) 15 leeraren, en te Soerabaija (insgelijks met 7 klassen-afdeelingen) 13 leeraren; van deze laatsten namen sommige de lessen van 2 ontbrekende collega's waar. Ziekte onder het niet voltallige leeraarspersoneel was oorzaak dat in October en November 1893 te Soerabaija het aantal lesuren in de drie hoogste klassen moest verminderd worden.

Bij elke der drie inrichtingen nam in 1893 het aantal leerlingen weder toe. Was de cursus 1892/93 begonnen (ongerekend de zonder admissie-examen toegelaten wordende leerlingen voor enkele vakken en toehoorders, ten getale van 1 en 3) met in 't geheel 443 gewone leerlingen (426 jongens en 17 meisjes), de cursus 1893/94 ving aan (buiten 2 leerlingen voor enkele vakken en 3 toehoorders) met 506 gewone leerlingen (483 jongens en 23 meisjes). Slechts enkele inlanders maakten van het middelbaar onderwijs gebruik, namelijk op ult. 1892 2 (te Samarang) en op ult. 1893 3 (1 te Batavia en 2 te Samarang). Uit het volgende overzicht blijkt voor elke der drie inrichtingen de vermeerdering of vermindering welke het aantal leerlingen in elk studiejaar onderging van af het begin van den in 1893 geëindigden cursus tot bij het einde van dat jaar. (Van de toehoorders, wier aantal in 1893 daalde van 10 tot 7, is in dit overzicht geen gewag gemaakt.)

Verdeeling der leerlingen.	Aantal leerlingen				
	waarmede de cursus 1892/93		bij het begin van den cursus 1893/94 aanwezig.	in 1893	
	begon.	eindigde.		op 1 Januari.	op 31 December
	Batavia.				
1ste studiejaar	a)68(5)	57 (5)	81	64	77
2de id.	57(1)	40 (1)	52 (5)	53	48
3de id.	45	36	48 (1)	43	49
4de id.	18	16	25	19	22
5de id.	17	3	18	18	18
Leerlingen voor enkele vakken	"	4	"	"	"
Te zamen . .	205(6)	156 (6)	224 (6)	197	b) 214
	Samarang.				
1ste studiejaar	40 (7)	38 (7)	47 (5)	40	48
2de id.	24 (2)	23 (2)	41 (8)	24	39
3de id.	20	18	15 (1)	18	17
4de id.	15	15	18	16	18
5de id.	8	5	14	8	14
Leerlingen voor enkele vakken	1	"	2	"	2
Te zamen . .	108 (9)	99 (9)	137(14)	106	b) 138
	Soerabaija.				
1ste studiejaar	54 (1)	50	52 (3)	53	51
2de id.	38 (1)	34	43	36	41
3de id.	17	18	28	18	26
4de id.	14	14	13	14	12
5de id.	8	7	11	7	11
Leerlingen voor enkele vakken	"	"	"	"	1
Te zamen . .	131 (2)	123	147 (3)	128	b) 142

a) De tusschen ( ) geplaatste cijfers duiden het aantal meisjes aan, dat in het nevenstaand getal leerlingen begrepen is.

b) Van buiten het gewest, waar de school gevestigd is, waren op ult. 1893 ingeschreven: te Batavia 43, te Samarang 51 en te Soerabaija mede 51, en daaronder respectievelijk 25, 2 en 8 wier ouders of voogden in de buitenbezittingen woonden.

De schier telken jare op te merken toeneming der aanvragen om toelating tot de hoogere burgerscholen openbaarde zich ook in 1893. Tegen 241 in 1892, meldden zich in 1893 265 jongelieden aan, doch in beide jaren voldeden slechts ruim 56 pct. aan de eischen. Gunstiger was het met de overgangs-examens gesteld: terwijl in 1892 van de 321 leerlingen er 236 tot hoogere klassen konden bevorderd worden, d. i. 73.52 pct., slaagden bij de in 1893 gehouden overgangs-examens 275 van de 381 geëxamineerden, zijnde 72.17 pct. Ongeveer even gunstig was het percentage van hen die bij het eindexamen slaagden: namelijk in 1891 73.33 pct. (22 van de 30); in 1892 65.8 (25 van de 38) en in 1893 75 pct. (24 van de 32). Wat de toelatings-, overgangs- en eindexamens van 1893 betreft, vindt men de uitkomsten voor elke der drie hoogere burgerscholen afzonderlijk in het volgende overzicht vermeld, terwijl over het eindexamen nader gehandeld wordt in het verslag der examencommissie, opgenomen in de Javasche Courant van 28 Juli 1893.

HOOGERE BURGERSCHOOL TE:	Eind-examen van den cursus 1892/93.		Overgangs-examens tot den cursus 1893/94.		Toelatings-examens tot den cursus 1893/94				Van de in het toelatings-examen geslaagden lieten zich als leerling inschrijven:		Bij het begin van den cursus 1893/94 waren als *gewone* leerlingen ingeschreven:		
					voor de laagste klasse.		voor eene hoogere klasse.						
	Geëxamineerd.	Geslaagd.	Geëxamineerd.	Geslaagd.	Geëxamineerd.	Geslaagd.	Geëxamineerd.	Geslaagd.	van hen die voor de laagste klasse geslaagd waren.	van hen die voor eene hoogere klasse geslaagd waren.	leerlingen van den vorigen cursus.	in het toelatingsexamen geslaagdenen oudleerlingen die zich op nieuw lieten inschrijven.	Te zamen.
Batavia	18	13	167	106	104	57	4	1	55	1	156	68	224
Samarang	7	5	98	82	a) 74 (9)	46 (5)	2	1	39 (4)	1	90	45	135
Soerabaija	7	6	116	87	80 (9)	44 (7)	1	„	b) 39 (3)	„	102	45	147
Totalen	32	24	381	275	258 (18)	147 (12)	7	2	133 (7)	2	348	158	506

a) De tusschen ( ) geplaatste cijfers duiden het aantal meisjes aan, onder de leerlingen begrepen.

b) Onder dit aantal zijn begrepen 2 leerlingen, die te Samarang in het toelatingsexamen geslaagd waren.

Van de 494 bij het einde van 1893 ingeschreven leerlingen (daaronder 3 leerlingen voor enkele vakken) waren er 349 of ruim 70 pct. tusschen 14 en 18 jaren oud. Jonger dan 14 jaren waren 27 leerlingen (9 aan elke der drie hoogere burgerscholen), terwijl 118 der ingeschrevenen een leeftijd van meer dan 18 jaren hadden bereikt (57 te Batavia, 33 te Samarang en 28 te Soerabaija).

Gedurende den cursus 1892/93 lieten zich 83 [1]) leerlingen afschrijven zonder examen te hebben afgelegd (te Batavia 47, te Samarang 15 en te Soerabaija 21). Van dezen verlieten de hoogere burgerschool: 30 wegens vertrek naar elders (van wie er echter 12 naar andere hoogere burgerscholen overgingen); 8 wegens ziekte of zwakte; 7 wegens onvoldoenden aanleg of ijver; 1 wegens overgang naar de Bataviasche ambachtsschool en 1 wegens overgang naar de burgeravondschool te Soerabaija. Voorts lieten zich afschrijven: 1 wegens financieele omstandigheden; 5 wegens onbekende redenen en 1 om te voorkomen dat hij, wegens handelingen in strijd met de schoolorde, verwijderd zou worden; terwijl van de 29 overige der bedoelde 83 afgeschrevenen 9 in particuliere betrekkingen en 6 in gouvernements burgerlijken dienst werden geplaatst; 2 de studie op eigen gelegenheid wenschten voort te zetten, 9 zich wilden bekwamen voor adjunct-landmeter, 1 voor notaris, 1 voor opzichter bij de burgerlijke openbare werken en 1 vrouwelijke candidaat voor hulponderwijzeres.

Gedrag en ijver der leerlingen lieten in algemeenen zin niet te wenschen over.

Het schoolverzuim bedroeg te Batavia 6.3, te Samarang 7.4 en te Soerabaija 2.96 pct.

Uit het Siam-fonds en het » Studiefonds voor onbemiddelde leerlingen" genoten te Batavia 8 leerlingen ondersteuning in de kosten hunner studie; te Samarang verleende het » Studiefonds Midden-Java" zulken steun aan 8 leerlingen.

3°. Hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia.

Met inbegrip van de directrice waren aan deze inrichting verbonden 4 leeraressen, terwijl overigens nog daarbij met het geven van onderwijs belast waren 5 der aan de hoogere burgerschool voor jongens verbonden leeraren.

Op ult. 1892 waren 46 meisjes ingeschreven (waaronder 2 toehoorderessen); bij het eindigen van den cursus in den loop van 1893 bedroeg haar aantal 44 (waaronder 1 toehoorderes), namelijk 20 in het 1ste, 14 in het 2de (waaronder de toehoorderes) en 10 in het 3de studiejaar.

Bij de overgangsexamens, waaraan al de leerlingen der twee jongste studiejaren deelnamen, werden 17 leerlingen van het 1ste en al de 13 gewone leerlingen van het 2de studiejaar tot eene hoogere klasse bevorderd, terwijl 9 van de 10 leerlingen van het 3de studiejaar met goed gevolg het eindexamen aflegden. De uitslag der toelatingsexamens was, dat van de 32 candidaten (30 voor het 1ste en 2 voor het 2de studiejaar) 25 voor het 1ste en de 2 candidaten voor het 2de studiejaar slaagden, doch, met inbegrip van deze laatsten, lieten zich voor den cursus 1893/94 slechts 19 van de geslaagden als leerling inschrijven. Met inbegrip van de 28 leerlingen die van den vorigen of van vorige cursussen terugkeerden, begon het schooljaar 1893/94 met 47 gewone leerlingen (18 in het 1ste, 19 in het 2de en 10 in het 3de studiejaar), terwijl zich ook lieten inschrijven 3 toehoorderessen (2 voor het 1ste en 1 voor het 3de studiejaar). Gedurende den verderen loop van 1893 kwamen nog eenige mutatiën voor, met het gevolg dat bij het einde des jaars de school 44 gewone leerlingen en 4 toehoorderessen telde.

Het schoolverzuim bedroeg gemiddeld 4.55 pct., tegen 2.44 pct. in 1892. Op gedrag en ijver waren geene aanmerkingen te maken.

4°. Burgeravondschool te Soerabaija.

Ingaande met den in Juli jl. aangevangen cursus 1894/95 is deze school op nieuwen voet ingericht, ten einde haar beter dan door de in 1891, bij wijze van tijdelijken maatregel, ingevoerde uitbreiding van het leerplan mogelijk was gebleken, aan haar doel te doen beantwoorden, namelijk om jongelieden voor te bereiden voor het examen van opzichter bij den waterstaat, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1887 n°. 185, voor leerling-machinist en derde-machinist bij de gouvernementsmarine, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1889 n°. 218, juncto Indisch Staatsblad 1892 n°. 26, en voor machinedrijver en tweede-machinist bij de particuliere stoomvaart, laatstelijk geregeld bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 49. Het leerplan is thans nog verder uitgebreid en de driejarige cursus definitief in een vierjarigen veranderd. Te dien einde is het aan de inrichting verbonden personeel, met intrekking van de in Juli 1893 reeds voorloopig toegestane uitbreiding met twee leeraren, definitief vermeerderd met één leeraar voor de Engelsche taal, twee leeraren voor wiskunde en theoretische mechanica en twee assistenten (één voor het bouwkundig en één voor het werktuigkundig onderwijs), terwijl tevens het reglement der school (n°. 4137 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) gewijzigd is, voor zooveel betreft de artikelen handelende over het leerplan en den duur van den cursus. Tot een en ander had betrekking het gouvernementsbesluit dd. 5 Mei 1894 n°. 13 (Indisch Staatsblad n°. 105; zie ook de Javasche Courant dd. 11 Mei jl.). De evenbedoelde tijdelijke uitbreiding van het leeraarspersoneel, in Juli 1893 toegestaan, had o. a ten doel om eenige jongelieden, welke den driejarigen cursus der school doorloopen hadden, reeds tijdens den cursus 1893/94 de noodige voorbereiding te verschaffen voor het examen van opzichter bij den waterstaat. Daar ook in 1893/94 de in 't vorig verslag (blz. 104) bedoelde splitsing van het 1ste studiejaar in twee parallel-afdeelingen gehandhaafd moest blijven, hetgeen de tijdelijke vermeerdering van het onderwijzend personeel met 1 leeraar in de wiskunde en 1 assistent bij het lijn- en handteekenen bleef vorderen, zijn nu aan de inrichting (onder genot van toelagen) verbonden 10 leeraren, met inbegrip van den directeur, en 3 assistenten.

Met betrekking tot het in 1893 van de burgeravondschool gemaakt gebruik is het volgende aan te teekenen.

Van de 66 leerlingen, die op het einde van 1892 de school bezochten (41 in het 1ste, 16 in het 2de en 9 in het 3de studiejaar), werden er vóór het einde van den cursus 1892/93 7 afgeschreven, waarvan 3 doordien de commissie van toezicht hun wegens gebrek aan studielust den verderen toegang tot de school ontzegde.

Het schooljaar 1893/94 begon met 69 leerlingen, namelijk 34 in het 1ste, 15 in het 2de, 15 in het 3de studiejaar en 5 in een ondershands

[1]) De leerlingen van het vijfde studiejaar, die zich kort vóór het eind van den cursus lieten afschrijven, maar toch aan het eindexamen deelnamen, zijn hierbij niet medegeteld.

ingestelden tijdelijken cursus voor adspirant-waterstaatsopzichters (zie hiervóór). Onder het totaal van 69 leerlingen waren er in 't geheel 48 van den vorigen cursus, en onder de 21 voor 't eerst toegelatenen 19, die geslaagd waren in het admissie-examen, en 2, die hier te lande eene ambachtsschool bezocht hadden. In het tijdvak tusschen het begin van den cursus 1893/94 en het einde van 1893 werden nog ingeschreven, voor zooveel noodig na tusschentijds afgelegd toelatingsexamen, 12 leerlingen (daaronder één, die eene ambachtsschool hier te lande had bezocht en, met nog één nieuwen leerling, aanstonds in de 2de klasse geplaatst werd), benevens 3 toehoorders. Daar ook eenige leerlingen in de eerste maanden van den nieuwen cursus de school verlieten, bleven op ult. 1893 71 leerlingen over (36 in het 1ste, 15 in het 2de, 15 in het 3de studiejaar en 5 in de hooger bedoelde tijdelijke klasse) en 3 toehoorders. Van die 71 leerlingen wenschten 27 zich te bekwamen voor bouwkundige en 39 voor machinist; de 5 overigen volgden de lessen zonder bepaalde bestemming.

Behalve 3 leerlingen, die de lagere school bleven bezoeken, en 3, die op gouvernementsbureaux werkzaam waren, genoten al de overige leerlingen — op 5 na, voor wie zoodanige plaatsing nog niet gevonden was, — gelegenheid tot practische oefening bij den artillerie-constructiewinkel (18), het marine-etablissement (15), de staatsspoorwegen (5), den waterstaat (13) en in particuliere ateliers (9).

De leeftijd der leerlingen liep van 15 tot 23 jaar. Behalve het bovengenoemd geval van verwijdering van 3 leerlingen gaven gedrag en vlijt geen stof tot klachten.

5°. Bataviasche ambachtsschool.

Deze in 1887 als rechtspersoon erkende stichting genoot ook in 1893 de sedert 1 Januari 1892 tijdelijk van f 250 tot f 1000 's maands verhoogde gouvernementssubsidie [1]), noodig om het bestuur der inrichting in staat te stellen aan de lessen zoodanige uitbreiding te geven dat zij eene volledige opleiding verschaffen aan adspirant-machinisten en tevens in meerdere mate dan tot dusver ten goede komen aan hen, die zich voor opzichter bij den waterstaat wenschen te bekwamen. Van den met dat doel op 1 April 1892 geopenden vierjarigen theoretischen cursus waren ook in 1893, in verband met de onder de leerlingen voorgekomen mutatiën, nog alleen de eerste twee studiejaren kunnen gevormd worden.

Tegen 65 op ult. 1892, waren op ult. 1893 ingeschreven 70 leerlingen, waarvan 52 voor den smeedcursus (5 meer dan het jaar te voren) en 18 voor den timmercursus (evenveel als op ult. 1892). Het meerendeel der leerlingen woonde voorshands alleen de practische lessen bij; van de theoretische lessen werd op ult. 1893 gebruik gemaakt door 19 in het 1ste en 11 in het 2de studiejaar, allen behoorende tot den smeedcursus. Onder de leerlingen van den timmercursus was er derhalve nog geen enkele, die aan de theoretische lessen deelnam. Zoodra echter de omstandigheden dit zouden toelaten, stelde de directie zich voor de noodige maatregelen te nemen om hen daartoe in de gelegenheid te stellen.

Volgens het laatstelijk (in Februari 1893) vastgestelde nieuwe »prospectus" der school behooren tot de practische lessen: het smeden, bankwerken, metaaldraaien, kopergieten en timmeren, terwijl de theoretische lessen omvatten: het rekenen, de stel- en meetkunde, het hand-, lijn- en machineteekenen, de beginselen van natuur-, werktuig- en stoomwerktuigkunde, de kennis van materialen, zoomede de Nederlandsche en Engelsche talen.

Tot de school werden in 1893 toegelaten 27 nieuwe leerlingen, terwijl er 22 werden afgeschreven: 12 om verschillende redenen, niet met het doel der school in verband staande, doch de 10 overige wegens plaatsing als volgt: 2 bij de Paketvaart-Maatschappij, 1 op eene suikerfabriek, 2 als machinist-leerling bij de gouvernementsmarine, 1 in het atelier van de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij, en 4 als opzichter bij den waterstaat. Wegens wangedrag behoefde geen der leerlingen verwijderd te worden; over het algemeen gaf hunne houding zoowel in als buiten de lesuren geen reden tot ontevredenheid. De ijver was meerendeels goed. Sommige leerlingen gaven blijk van zeer goede, enkele van uitstekende geestvermogens te bezitten.

Onder de leerlingen waren er 16, wier ouders of betrekkingen buiten Batavia woonden. Deze vonden tegen zeer billijke betaling zonder moeite geschikte gelegenheden voor kost en huisvesting.

Vele der leerlingen hadden vóór hunne plaatsing aan de inrichting het klein-ambtenaars-examen afgelegd.

Onder het onderwijzend personeel had eenige mutatie plaats door vertrek van den chef der werkplaatsen en van den leeraar in de Engelsche taal; beiden werden echter spoedig vervangen.

De kosten der inrichting over 1893 bedroegen f 18 839, tegen f 22 545 in 1892, terwijl ontvangen werd (met inbegrip van de gouvernementssubsidie, over elk der beide jaren, zooals hooger gezegd, bedragende f 12 000) in 1892 f 24 010, doch in 1893 f 19 920. Tot de ontvangsten in 1893 droegen de schoolgelden f 2160 bij, de contributiën en donatiën f 4560, en verder eene som van f 1200, geboekt als winst op de door de smederij afgeleverde artikelen. Over 1892 waren de laatstvermelde drie sommen geweest respectievelijk f 2577, f 7306 en f 2127.

6°. Samarangsche ambachtsschool.

Zooals uit 't vorig verslag (blz. 107) blijkt, dagteekent de opening dezer school (insgelijks eene als rechtspersoon erkende stichting) eerst van 15 Augustus 1892, en werd haar voor het jaar 1893 eene gouvernementssubsidie van f 250 's maands toegelegd, welke ondersteuning, nadat de Indische begrooting voor 1894 daartoe gelegenheid had gegeven, ook voor laatstgenoemd jaar is verleend. Tegen eene verhooging alsnog voor 1894 van deze subsidie, zooals het bestuur der school in September 1893 verzocht, op grond van de gevorderde meerdere uitgaven aan personeel en materieel, doordien de cursus 1894/95 op de vorming van een derde studiejaar zou moeten zijn ingericht (als wanneer ook een timmercursus zou geopend worden), had echter de Gouverneur-Generaal bezwaar. [2])

De voor dit verslag ontvangen berichten nopens deze school betreffen nog alleen den cursus 1892/1893, toen enkel het 1ste studiejaar was opgericht en aan de hulpmiddelen voor het onderwijs nog betrekkelijk veel ontbrak, hetgeen eveneens de volledige uitvoering van het leerplan [3]) verhinderde.

De lessen werden medio Augustus 1892 met 20 leerlingen geopend. Het practisch onderwijs bepaalde zich gedurende het eerste schooljaar tot smeden en bankwerken, terwijl de theoretische lessen bestonden in hand- en rechtlijnig teekenen, rekenkunde, vormleer, materialen-kennis en Nederlandsche taal. Een der leerlingen, die bijzondere lessen had genoten, slaagde in Mei 1893 in het examen voor machinist-leerling bij de gouvernementsmarine, terwijl 7 andere de school verlieten, deels omdat zij niet voldoende ontwikkeld waren om het theoretisch onderwijs te volgen, deels wegens ziekte of andere redenen. Daarentegen werden tusschentijds 5 nieuwe leerlingen aangenomen, zoodat bij het einde van het schooljaar 17 leerlingen waren ingeschreven. Daar deze allen zich ook voor den volgenden cursus lieten inschrijven (15 hunner na bevordering tot de tweede klasse) en, als gevolg van het in Juni 1893 gehouden toelatingsexamen voor de eerste klasse, 14 nieuwe leerlingen werden aangenomen, zou dus het schooljaar 1893/94 beginnen met 31 leerlingen (16 in het 1ste en 15 in het 2de studiejaar). Over het algemeen viel over het gedrag der leerlingen weinig te klagen.

Gemiddeld per maand beliepen de kosten der school (gedurende het eerste schooljaar) f 693,27, en de ontvangsten — aan particuliere bijdragen en schoolgelden (gerekend tot ult. 1892) — f 576, doch voor 1893 (welk jaar trouwens ook hoogere uitgaven zou vorderen) werd, in verband met de gouvernementssubsidie, gerekend op eene ontvangst van f 828 's maands.

Lager onderwijs.

Reglement op het lager onderwijs. Aangaande de uitvoering der

---

[1]) De inwilliging van een verzoek der directie, om de school ook over 1894 en 1895 alsnog dezelfde verhooging van subsidie te doen genieten, is afhankelijk van het toestaan van de vereischte fondsen, te dier zake aangevraagd, ook wat alsnog het jaar 1894 betreft, bij de ontwerp-Indische begrooting voor 1895.

[2]) Wanneer de bij de ontwerp-Indische begrooting voor 1895 ten behoeve van de school aangevraagde gelden worden toegestaan, zal voor dat jaar de subsidie van f 250 op f 500 's maands kunnen worden gebracht.

[3]) De geheele omvang van het leerplan, berekend op een leertijd voor het theoretisch onderwijs van drie jaren, wordt in een door het bestuur der school uitgegeven „prospectus" aldus omschreven: Wat de practische lessen betreft, is onderwijs te geven in: smeden, bankwerken, metaaldraaien, solderen, buigen en pasmaken van pijpen en flensen, timmeren, houtdraaien, en eventueel meubelmaken en wagenmaken, terwijl de overige lessen omvatten: rekenen, vormleer, hand-, lijn- en machineteekenen, de beginselen van natuur- en werktuigkunde, en de kennis van materialen. Volgens hetzelfde prospectus beoogt de school, wanneer zij volledig zal zijn georganiseerd, het opleiden van jongelieden voor de vakken van smid en bankwerker, zoomede voor het timmeren en aanverwante vakken, terwijl, zoo mogelijk aan meer ontwikkelden ook de gelegenheid zal worden gegeven zich voor te bereiden tot bouwkundige, machinist en dergelijke betrekkingen.

in 't vorig verslag (blz. 105) bedoelde Koninklijke machtiging tot vaststelling van het ontworpen nieuwe reglement op het lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië waren, volgens berichten van Mei jl., te Batavia voorstellen in behandeling.

Normaalscholen en akte-examens. De twee gouvernements-normaalscholen (te Batavia en Soerabaija), welke aan hulppersoneel van het lager (openbaar en particulier) onderwijs opleiding verschaffen voor het examen van hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres, werden gedurende 1893 of gedurende een gedeelte van dat jaar in 't geheel bezocht door 74 personen (te Batavia door 27 hulponderwijzers en 21 hulponderwijzeressen en te Soerabaija door respectievelijk 11 en 15). Bij de normaalschool te Batavia waren op ult. 1893 nog ingeschreven 19 hulponderwijzers en 13 hulponderwijzeressen (tegen 15 en 14 op ult. 1892) en bij die te Soerabaija 5 hulponderwijzers en 10 hulponderwijzeressen (tegen 7 en 13 op ult. 1892). Het aantal in 1893 nieuw toegelatenen op beide scholen bedroeg 16 hulponderwijzers en 9 hulponderwijzeressen, terwijl er zich respectievelijk 14 en 13 lieten afschrijven. Onder de afgeschrevenen waren er 16 van de school te Batavia, namelijk 8 hulponderwijzers, waarvan er 7 de hoofdakte verwierven, en 8 hulponderwijzeressen, van welke er 3 dit diploma behaalden, alle welke geslaagden, op 1 particulieren onderwijzer na, tot het openbaar onderwijs behoorden. Onder de 6 hulponderwijzers en 5 hulponderwijzeressen, die in 1893 de normaalschool te Soerabaija verlieten, verkregen er respectievelijk 1 en 2 de hoofdakte. Of deze laatste 3 mede tot het openbaar onderwijs behoorden, is niet opgegeven.

Particuliere cursussen voor meisjes, die zich voor het examen ter verkrijging van de hulpakte wenschen voor te bereiden, werden in 1893 gevonden bij 2 particuliere meisjesscholen op elke der genoemde hoofdplaatsen, en bij een specialen cursus, de als rechtspersoon erkende »Bataviasche normaalschool tot opleiding van onderwijzeressen" [1]), deze laatste bezocht door 10 leerlingen. Hoeveel meisjes de vier andere cursussen volgden, blijkt niet.

Aan de in 1893 gehouden akte-examens werd deelgenomen door 102 van de 116 zich aangemeld hebbende adspiranten, en wel door 28 mannelijke en 74 vrouwelijke, van wie er respectievelijk 14 en 59 slaagden. Van de hierbedoelde 102 adspiranten verschenen er 54 voor de commissiën te Batavia, en 21 en 27 voor die te Samarang en Soerabaija. In 1892 werden 95 adspiranten geëxamineerd, namelijk 25 mannelijke en 70 vrouwelijke, van wie er respectievelijk 10 en 50 slaagden.

Uit de volgende opgaaf kan blijken welke akten aangevraagd en verkregen werden.

Adspiranten ter verkrijging van eene akte van bekwaamheid als:	1892.		1893.	
	Geslaagd.	Niet geslaagd.	Geslaagd.	Niet geslaagd.
hoofdonderwijzer	3	4	a) 8	5
hulponderwijzer	2	8	1	7
hoofdonderwijzeres	2	1	5	2
hulponderwijzeres	27	12	38	11
onderwijzer in de Fransche taal	3	3	3	2
" " " wiskunde	"	"	1	"
" " " gymnastiek	1	"	1	"
" " het teekenen	1	"	"	"
onderwijzeres in de Fransche taal	11	5	8	2
" " " Engelsche "	4	2	4	"
" " " Duitsche "	2	"	1	"
" " het rekenen	1	"	"	"
" " " teekenen	1	"	"	"
" " de handwerken voor meisjes	2	"	3	"
Te zamen	60	35	b) 73	29

a) Hieronder ook een inlander (de in de noot op blz. 109 bedoelde Javaan).

b) Bovendien werd te Magelang (Kadoe) door een inlander (Javaan) met goed gevolg het examen in de Nederlandsche taal afgelegd, onder meer vereischt voor eene benoeming als inlandsch hulponderwijzer van den 2den rang aan eene kweekschool voor de vorming van inlandsche onderwijzers; zie Indisch Staatsblad 1886 n°. 47 § V lit. *f*.

Openbare lagere scholen. In verband met het ontworpen nieuwe reglement op het Europeesch lager onderwijs, waarop hooger gedoeld is, zijn in Indië tevens voorstellen aanhangig tot herziening van het voor de openbare lagere scholen geldende reglement van orde, tucht en beheer, vastgesteld bij Indisch Staatsblad 1873 n°. 65.

Als een gevolg van de opening in 1893 van 3 nieuwe scholen (eene 2de gemengde te Malang in Pasoeroean en twee 1ste meisjesscholen te Batavia en Samarang) [2]), en van de sluiting, in Januari 1893, van 1 der bestaande scholen (de gemengde te Gorontalo in de residentie Menado) waren op ult. 1893 in werking 152 Europeesche openbare lagere scholen (121 gemengde en 31 meisjesscholen), namelijk 118 op 67 plaatsen van Java en Madura en 34 op 25 plaatsen in de buitenbezittingen. Onder die 118 en 34 scholen waren er 39 en 9, waar meer uitgebreid lager onderwijs werd gegeven, namelijk op Java 14 gemengde 1ste-scholen [3]) en 25 meisjesscholen, en in de buitenbezittingen 3 gemengde 1ste-scholen en 6 meisjesscholen. Op welke plaatsen de verschillende openbare lagere scholen gevestigd waren, kan blijken uit bijlage X hierachter, welk overzicht tevens doet kennen de samenstelling van het onderwijzend personeel op ult. 1893, de verdeeling der toen ingeschreven leerlingen in betalende en niet-betalende, in jongens en meisjes, en in scholieren van de laagste, de middelste en de hoogste klasse, terwijl die bijlage tevens eene recapitulatie bevat van het totaal leerlingen (uitgenomen de op sommige scholen toegelatenen van inlandsche of daarmede gelijkgestelde afkomst) verdeeld naar den leeftijd.

Voor twee in den aanvang van 1894 te openen nieuwe gemengde scholen (één voor gewoon lager onderwijs te Batavia en één voor meer uitgebreid lager onderwijs te Menado) en voor de te heropenen gemengde school te Gorontalo (Menado) was bij het einde van 1893 het onderwijzend personeel reeds aangesteld. Met inbegrip van dit personeel telde men op ult. 1893 bij de verschillende openbare lagere scholen 323 hoofd- en hulponderwijzers en 174 hoofd- en hulponderwijzeressen [4]), in totaal derhalve 497 personen, ongerekend nog 4 mannelijke en 2 vrouwelijke kweekelingen.

Onder de in 1893 nieuw in dienst gestelde 39 onderwijzers en 32 onderwijzeressen waren er van de eersten 8 en van de onderwijzeressen 27 gekozen uit de zich in Indië aangemeld hebbende candidaten; de overigen waren allen van hier voor den Indischen dienst uitgezonden. Van de 35 in Indië gekozenen waren er 17 (5 onderwijzers en 12 onderwijzeressen), die de akte van bekwaamheid hier te lande hadden verworven.

Ter uitvoering van eene bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 175 in het pensioenreglement voor burgerlijke ambtenaren gebrachte nieuwe bepaling werd door den Gouverneur-Generaal bij een besluit van 1 December 1893 (Indisch Staatsblad n°. 292) de maatstaf vastgesteld, naar welken voor de gouvernementsonderwijzers, die in het genot zijn van een aandeel in de schoolgelden, het bedrag van de te dier zake genoten inkomsten is te bepalen voor de eventueele berekening van pensioen.

Bij het einde van 1893 telden de gezamenlijke openbare lagere scholen voor Europeanen en met hen gelijkgestelden 13 537 leerlingen (7821 jongens en 5716 meisjes), zijnde 465 meer dan op ult. 1892; het aantal betalende leerlingen nam met 270 toe (van 6748 tot 7018), dat der niet-betalende met 195 (van 6324 tot 6519). Onder de cijfers van ult. 1893, meerendeels onder die der betalende leerlingen, waren begrepen 411 kinderen van Christeninlanders, 711 van andere inlanders [5]) en 153 van vreemde oosterlingen

[1]) Een dergelijke cursus onder leiding van een particulieren hoofdonderwijzer te Samarang (zie vorig verslag blz. 106) werd gesloten.

[2]) Te Malang werd nu de bestaande gemengde school 1ste-school; te Batavia, waar reeds eene 1ste-meisjesschool bestond, kreeg deze nu den naam van 1ste-meisjesschool A, en de nieuwe die van 1ste-meisjesschool B, terwijl de bestaande meisjesschool te Samarang voortaan 2de-meisjesschool zal heeten.

[3]) Evenveel als op ult. 1892, niettegenstaande er te Malang (zie de voorgaande noot) 1 was bijgekomen; dit is hieruit te verklaren dat te Djokjokarta, waar op ult. 1892 twee gemengde 1ste-scholen bestonden, aan één daarvan, wegens het overbevolkt raken van de ter plaatse bestaande gemengde niet-1ste school, het karakter van 1ste-school ontnomen moest worden.

[4]) Behalve deze 497 personen behoorden nog tot het Europeesch openbaar lager onderwijs 4 onderwijzers die bij het middelbaar en 10 die bij het inlandsch onderwijs gedetacheerd waren, en verder 54 onderwijzers en 28 onderwijzeressen met buitenlandsch verlof, zoomede 4 onderwijzers en 4 onderwijzeressen op wachtgeld. Het personeel, voor het Europeesch lager onderwijs aan 's lands dienst verbonden, bestond dus op ult. 1893 uit 395 onderwijzers (van welke er 331 de hoofdakte bezaten) en uit 206 onderwijzeressen (van welke 66 met de hoofdakte), uitmakende een totaal van 601 bezoldigde personen, dat is 37 meer dan bij het einde van 1892.

[5]) Voor zooveel Java en Madura betreft zijn dit meestal kinderen van inlandsche hoofden en ambtenaren. Volgens eene opgaaf van September 1893 werden toen de Europeesche openbare lagere scholen op Java (buiten de Vorstenlanden) bezocht door 426 kinderen (404 jongens en 22 meisjes) van bedoeld ambtelijk personeel. Bovendien ontvingen 136 kinderen (132 jongens en 4 meisjes) van inlandsche hoofden en ambtenaren in de gouvernementslanden van Java huis- of privaatonderwijs (ook in de Nederlandsche taal), terwijl nog 14 dochters van regenten enz. particuliere Europeesche scholen bezochten. Onder deze 576 leerlingen, waarvan er in West-, Midden- en

lingen, welke getallen op ult. 1892 bedragen hadden 395, 623 en 161.

Van de in Augustus 1891 verleende machtiging om in die gewesten der buitenbezittingen, waar het bezoeken der Europeesche openbare lagere school door inlanders weinig voorkomt, jaarlijks hoogstens een 8-tal inlanders, mits zij het verlangen te kennen geven om later voor dokter-djawa te worden opgeleid, als *gratis*-leerlingen toe te laten, was bij het einde van 1893 ten behoeve van 18 inlandsche jongelieden gebruik gemaakt, waarvan er 11 waren ingeschreven bij vijf scholen ter Sumatra's Westkust, 3 te Benkoelen, 3 te Palembang en 1 te Bandjermasin. De Indische Regeering heeft nader den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid gemachtigd (gouvernementsbesluit dd. 29 October 1893 nº. 46) om, wanneer zich het geval mocht voordoen dat één of meer der bedoelde inlanders van de Europeesche school zouden moeten verwijderd worden, zoodanige plaats aanstonds door één of meer anderen te doen innemen, onverschillig of de verwijdering in het toelatingsjaar of later mocht voorkomen.

In den loop van 1893 werden 5777 leerlingen van de schoollijsten afgevoerd, namelijk 637 wegens volbrachten leertijd en 5140 om andere redenen. De laatstbedoelde leerlingen werden evenwel na korteren of langeren tijd voor het meerendeel elders, soms ook aan de scholen die zij verlaten hadden, weder ingeschreven. Het aantal leerlingen in de hoogste klasse van alle scholen gezamenlijk bedroeg op ult. 1893 13.42 pct. van het geheele aantal leerlingen, tegen 13.44 pct. op ult. 1892. Aan 5 scholen (1 minder dan op ult. 1892) waren geen leerlingen ver genoeg gevorderd om eene hoogste klasse te vormen.

Wegens ontstentenis of ziekte van onderwijzend personeel werden aan 14 scholen de lesuren tijdelijk gewijzigd, zoodanig dat de leerlingen in twee elkander afwisselende groepen onderwijs ontvingen; aan 5 dezer scholen had dergelijke wijziging in 1893 tweemalen plaats. De school te Maros (Celebes) was gedurende één maand gesloten wegens het heerschen van eene besmettelijke ziekte ten huize van den hoofdonderwijzer.

Het aantal dagen schoolverzuim der leerlingen beliep in 1893 gemiddeld 20.6 per leerling en was dus iets hooger dan in 1892, toen het gemiddelde nog niet ten volle 20 dagen per leerling bedroeg. Van de scholen, die het geheele jaar in werking waren, had de meisjesschool te Menado het geringste schoolverzuim (4 dagen per leerling), terwijl dit het grootste was (55 dagen per leerling) bij de gemengde school te Banjoewangi.

De resultaten van het onderwijs loopen aan de verschillende scholen nogal uiteen, hetgeen in nauw verband staat met het gehalte der leerlingen. Intusschen wordt in 't laatst verschenen Algemeen onderwijs-verslag (over 1892) geconstateerd dat een langzame vooruitgang gedurende de laatste jaren niet is te miskennen. Het getal der leerlingen, zoo meldt verder dat verslag, die op zesjarigen leeftijd (de minimum-leeftijd voor toelating) ter school komen zonder een enkel woord Hollandsch te kunnen spreken, neemt voortdurend af, hetgeen vooral merkbaar was op de plaatsen waar bewaarscholen gevestigd zijn.

Uitbreiding van het leerplan had plaats aan de 1ste-meisjesschool te Samarang, waar de beginselen van de Engelsche taal onder de leervakken werden opgenomen, zoodat het Engelsch nu op 4 openbare lagere scholen wordt onderwezen (sedert korteren of langeren tijd ook op de beide meisjesscholen te Soerabaija en op een der gemengde 1ste-scholen aldaar). Bij de 58 openbare lagere scholen, waar de Fransche taal wordt onderwezen, zijnde 17 gemengde 1ste, 12 gemengde niet-1ste en 29 meisjesscholen, kwam in 1893 ook de gemengde school te Madioen.

In 1892/1893 heeft de Regeering hier te lande hare bijzondere aandacht geschonken aan de vraag, in hoever voor de lagere school in Indië (ook voor de inlandsche) nut kan worden verwacht van het onderricht in handenarbeid (slöjd), niet als voorbereiding voor een eigenlijk ambachtsonderwijs en zelfs niet voor de beoefening van zoogenaamde huisvlijt, maar meer bijzonder als opvoedingsmiddel, in zoover bedoeld onderwijs het kind tot zelfwerkzaamheid prikkelt, tegelijk met den geest oog en hand oefent, liefde schept voor den arbeid in 't algemeen, in één woord de lagere school vruchtbaarder belooft te maken voor het leven. Ofschoon de meeste der in den loop van 1893 (zie vorig verslag blz. 106) nopens deze aangelegenheid geraadpleegde Indische autoriteiten voor eene invoering van bedoeld onderricht als leervak op de lagere school vooralsnog niet gunstig gestemd waren, is het dezerzijds toch wenschelijk geacht om de ervaring in deze uitspraak te laten doen. Mitsdien werd in 't laatst van 1893 aan het Indisch Bestuur in overweging gegeven op één of meer Europeesche openbare lagere scholen — en wat het inlandsch onderwijs betreft op eene onderwijzerskweekschool — met het onderwijs in genoemd vak, bij wijze van proef, onder deskundige leiding een aanvang te doen maken, waartoe gelegenheid zou bestaan door de aanstaande terugkomst van verlof van twee tot het Europeesch openbaar lager onderwijs behoorende onderwijzers, die inmiddels in de gelegenheid werden gesteld om zich nader [1]) vertrouwd te maken met de wijze waarop het onderwijs in handenarbeid in eenige voorname steden hier te lande wordt gegeven, terwijl overeenkomstig hunne aanwijzingen tevens tijdig de noodige stoffelijke hulpmiddelen zouden worden aangeschaft. Aldus voor de hun toegedachte taak voorbereid, zijn bedoelde twee onderwijzers in het voorjaar van 1894 naar Indië teruggekeerd en sedert geplaatst respectievelijk te Batavia en te Probolinggo. Onder dagteekening van 28 Juli jl. is uit Indië bericht ontvangen dat het voornemen bestond hen met het onderwijs in handenarbeid bij de scholen, waarbij zij werkzaam waren, te belasten zoodra de in Europa aangekochte artikelen zouden zijn ontvangen (deze zijn in Augustus jl. aangebracht). Aan den te Probolinggo werkzaam gestelden onderwijzer zou voorts worden opgedragen in genoemd vak ook, in afzonderlijken cursus, les te geven aan de kweekelingen van de ter plaatse gevestigde kweekschool voor inlandsche onderwijzers. In 't vorig verslag (blz. 106) werd nog aangeteekend dat één der voor den Indischen dienst nieuw uitgezonden onderwijzers zich in het voormelde vak had bekwaam gemaakt en dat eene door hem bijeengebrachte verzameling benoodigdheden, daartoe betrekkelijk, voor 's lands rekening was overgenomen. Deze deskundige [2]), in October 1893 te Samarang geplaatst, schijnt een particulieren cursus in handenarbeid te hebben geopend. Bij een gouvernementsbesluit van 25 November 1893 is hem namelijk voor dit doel de aangekochte verzameling gereedschappen, enz. tot wederopzeggens in bruikleen afgestaan.

De afzonderlijke namiddagcursussen in het teekenen, die voor leerlingen der openbare lagere scholen te Batavia, Samarang en Soerabaija gehouden worden, werden bij het einde van 1893 respectievelijk gevolgd door 35, 73 en 33, of in 't geheel door 141 leerlingen, tegen 142 (30, 90 en 22) op ult. 1892.

Aan 149 openbare lagere scholen, dus op 3 na aan alle, waren kinderbibliotheken verbonden; het aantal daarin op ult. 1893 voorhanden deeltjes bedroeg 32 641, dat is 53 minder dan bij het einde van 1892.

Op 8 plaatsen kwamen in 1893 nieuwe landsgebouwen voor scholen gereed, namelijk te Batavia, Samarang, Koetoardjo (Bagelen), Soerakarta, Djombang (Soerabaija), Bangkallan (Madura), Padang en Bandjermasin. Te Menado werd een particulier woonhuis aangekocht en voor meisjesschool ingericht. Zeven schoolgebouwen werden uitgebreid en hersteld. De overige werden behoorlijk onderhouden. Te Batavia werd het gebouw van eene der scholen om gezondheidsredenen ontruimd en de school overgebracht in een gehuurd lokaal. Te Padang Sidempoean (Tapanoli), waar de lokalen der Europeesche openbare school geen ruimte genoeg aanboden, werd het hoofdgebouw der in de eerste helft van 1893 opgeheven inlandsche kweekschool in gebruik genomen.

De uitgaven voor het Europeesch openbaar lager onderwijs en de ontvangsten wegens schoolgelden (ook die aan de normaalscholen geïnd) bedroegen over 1892 (volgens verbeterde opgaven) en over 1893 (volgens voorloopige opgaven) als volgt:

	1892. *a*)	1893.
Traktementen, leermiddelen, enz.	f 1 619 630,09	f 1 665 351,88
Gebouwen, huishuur, enz.	494 489,12⁵	567 153,19
Te zamen	f 2 114 119,21⁵	f 2 232 505,07
Geïnde schoolgelden: openbare lagere scholen	f 231 352,06⁵	f 241 385,18
Geïnde schoolgelden: normaalscholen	2 340,00	2 815,00
Te zamen	f 233 692,06⁵	f 244 200,18
Blijft ten laste van den lande	f 1 880 427,15	f 1 988 304,88

a) Opgaven omtrent de kosten en de geïnde schoolgelden voor elke school in het bijzonder vindt men in het afzonderlijk schoolverslag, waarvan laatstelijk de jaargang 1892 verschenen is. Daar zoodanige specificatie eerst in de maand Augustus van het jaar volgende op het verslagjaar kan worden afgesloten, en

Oost-Java tehuis behoorden respectievelijk 133, 403 en 40, telde men 81 kinderen van regenten, 50 van patihs, 139 van districtshoofden, 33 van djaksa's, 29 van ondercollecteurs, 7 van panghoeloe's en 97 van onderdistrictshoofden, terwijl de overige 140 der hierbedoelde inlandsche leerlingen uit den stand van lager ambtelijk personeel afkomstig waren.

[1]) Eén dezer onderwijzers, dezelfde die had medegewerkt tot het voorbereidend onderzoek waarvan in 't vorig verslag (blz. 106) sprake was, bezat reeds het diploma voor handenarbeid; de andere maakte van de hier besproken opdracht gebruik om bedoeld diploma alsnog te verwerven.

[2]) Onder de in 1894 ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gestelde onderwijzers bevonden zich twee oud-leerlingen der kweekschool te Haarlem, die mede diploma's voor handenarbeid bezaten.

dit de verschijning van het bewuste algemeen schoolverslag vertraagt, is in November 1893 besloten om de berekening van de geldelijke uitkomsten per school voortaan eerst te doen opnemen in het verslag van het jaar, volgende op dat waartoe die financieele bijlage betrekking heeft.

Particuliere scholen. Van de 19 onder ult. 1892 in werking zijnde particuliere scholen werden in 1893 gesloten de school te Buitenzorg (Batavia) en die te Demak (Samarang), beide voor gewoon lager onderwijs; daarentegen werd te Meester-Cornelis (Batavia) eene school voor meer uitgebreid lager onderwijs geopend, namelijk eene dag- en kostschool voor meisjes, opgericht door de »Vereeniging tot het oprichten, besturen en in stand houden van scholen met den Bijbel". Dientengevolge daalde het aantal particuliere scholen voor gewoon lager onderwijs van 7 tot 5, doch vermeerderde het aantal voor meer uitgebreid lager onderwijs van 12 tot 13. Deze 18 scholen waren de volgende: 9 Roomsch-katholieke scholen te Batavia, Samarang, Soerabaija en Padang (daaronder 2 van het Roomsch-katholiek weeshuis te Samarang), 1 school van het Protestantsch weeshuis te Samarang, 2 scholen »met den Bijbel" (1 te Batavia en 1 te Meester-Cornelis) en 6 andere particuliere scholen (3 te Batavia, 1 te Manondjaija in de Preanger Regentschappen en 2 te Soerabaija). Over de sedert jaren aan de weeshuizen te Samarang verstrekte gouvernementssubsidiën, zoowel voor opvoedings- als onderwijskosten, is laatstelijk gehandeld in 't vorig verslag (blz. 123). Sedert in Mei 1891 (Indisch Staatsblad n°. 130) het reglement op het Europeesch lager onderwijs het subsidieeren ook van scholen op godsdienstigen grondslag heeft mogelijk gemaakt, is de hooger bedoelde Vereeniging, op haar verzoek, in het genot van gouvernementssubsidie gesteld ten behoeve van hare gemengde school te Batavia en sedert April 1893 ook ten behoeve van de door haar toen in 't leven geroepen meisjesschool te Meester-Cornelis. Ten behoeve van eerstgenoemde school bedroeg de subsidie over 1893 f 1200 voor den hoofdonderwijzer, f 1200 voor de twee hulponderwijzers of hulponderwijzeressen te zamen, en f 100 ter tegemoetkoming in de kosten van onderhoud en aanvulling van den inventaris der school (gouvernementsbesluit dd. 23 Januari 1893 n°. 18), [1]) terwijl ten behoeve van de in 1893 tot stand gekomen meisjesschool werd toegestaan f 365 als tegemoetkoming in de kosten van eerste inrichting, zoomede f 900 voor de hoofdonderwijzeres, berekend over de maanden April t/m December, en f 300 voor de hulponderwijzeres, berekend over de maanden Juli t/m December (gouvernementsbesluiten dd. 13 Augustus en 30 December 1893 n°. 19 en 16).

Als onderwijzend personeel waren aan de 18 particuliere scholen verbonden 32 mannen en 93 vrouwen (ongerekend 3 vrouwelijke kweekelingen).

Van de 2743 leerlingen (821 jongens en 1922 meisjes), op ult. 1893 daarbij ingeschreven, waren er 716 of ruim 26 pct. in de hoogste klasse ingeschreven.

Vermits het op de particuliere scholen niet zelden voorkomt dat er onder de mannelijke leerlingen verscheidene worden aangetroffen die reeds den schutterplichtigen (16-jarigen) leeftijd bereikt hebben, hetgeen, op plaatsen waar eene schutterij is gevestigd en waar zij dus voor oefeningen enz. moeten opkomen, tot absentiën aanleiding geeft die storend op het onderwijs werken, is bij ordonnantie van 10 Augustus 1894 (Indisch Staatsblad n°. 173) de reeds voor de ingeschrevenen bij andere inrichtingen van onderwijs [2]) bestaande vrijstelling van persoonlijken schutterlijken dienst uitgestrekt tot de leerlingen der particuliere lagere scholen op alle plaatsen waar schutterijen bestaan. Voor de openbare lagere scholen vereischte de zaak geen voorziening, omdat de daarbij ingeschreven leerlingen, wanneer zij hun 16de jaar bereikt hebben, ingevolge het algemeen schoolreglement in de termen vallen om de school te verlaten.

In 't geheel maakten 23 inlandsche leerlingen (daaronder 14 meisjes) van de particuliere Europeesche scholen gebruik, en wel te Samarang 5, te Soerabaija 3 en te Manondjaija 15. Ten aanzien van deze laatste school, waar het getal inlandsche leerlingen meer dan een derde van het geheele getal leerlingen bedroeg, was voldaan aan de voorschriften in Indisch Staatsblad 1880 n°. 201, regelende het toezicht op het bijzonder onderwijs dat door Europeanen (andere dan Christenleeraars, priesters of zendelingen) aan inlanders gegeven wordt.

Op vijf plaatsen — of, wanneer ook medegerekend wordt de op blz. 106 hiervóór reeds genoemde »Bataviasche normaalschool tot opleiding van hulponderwijzeressen", op zes plaatsen — werden onder ult. 1893 namiddagscholen of avondcursussen gehouden. Buiten Batavia waren de hierbedoelde onderwijs-gelegenheden: te Samarang eene herhalingsschool (in het Protestantsch weeshuis), met 21 leerlingen; te Klatten (Soerakarta) een cursus voor vrouwelijke handwerken, met 9 leerlingen (nieuw); te Koetoardjo (Bagelen) eene door den hoofdonderwijzer aan de Europeesche openbare school aldaar gehouden namiddagschool voor Nederlandsche taal en rekenen, met 31 Javaansche jongens, die niet tot de gemelde openbare school waren toegelaten; te Pamakassan (Madura) eene namiddagschool voor onderwijs in de vrouwelijke handwerken en in de Fransche taal, met 10 leerlingen; en te Makasser eene namiddagschool voor aanvullend onderwijs in de gewone leervakken, met 8 leerlingen (nieuw). De in 't vorig verslag vermelde cursussen voor meisjes te Samarang en Djokjokarta, alsook de cursus voor handenarbeid of huisvlijt te Soerabaija (deze laatste in 1891 geopend geworden door den hoofdonderwijzer der »Jongensschool" ter plaatse) werden gesloten.

Particuliere teekenscholen kwamen bij het einde van 1893 niet meer voor.

Van de vroeger vermelde particuliere gymnastiekscholen gingen er twee teniet, namelijk te Pekalongan en Soerabaija, terwijl er één tot stand kwam te Klatten (Soerakarta). Deze laatste en de 4 overige (te Samarang, Soerakarta, Djokjokarta en Makasser) telden op ult. 1893 gezamenlijk 242 leerlingen (163 jongens en 79 meisjes).

Scholen voor voorbereidend onderwijs aan jonge kinderen werden ult. 1893 gehouden op 10 plaatsen van Java, zoomede te Padang, Makasser en Banda Neira. In 't geheel telde men er 25 of 3 meer dan op ult. 1892. Te Cheribon werd er namelijk één geopend, terwijl er te Meester-Cornelis eene tweede en te Samarang eene zesde bijkwam. Deze drie plaatsen telden dientengevolge 9 bewaar- of Fröbelscholen; de 16 andere dezer scholen waren verdeeld als volgt: 5 te Batavia, 2 te Soerabaija, 2 te Padang en verder 7 te Tagal, Pekalongan, Probolinggo, Djokjokarta, Soerakarta, Makasser en Banda Neira. Negen van deze bewaarscholen vormden onderdeelen van inrichtingen voor lager of meer uitgebreid lager onderwijs. Op ult. 1893 werden 24 van de 25 bewaarscholen (van die te Banda Neira ontbreekt de opgaaf) bezocht door 1399 kinderen (652 jongens en 747 meisjes), dat is 64 meer dan bij het einde van 1892. Onder de leerlingen kwamen 12 Javaansche knaapjes voor (11 te Djokjokarta en 1 te Soerakarta).

De gedachtenwisseling nopens de vraag, of en c. q. in welken vorm het Gouvernement zich in zekere mate met de zorg voor voorbereidend onderwijs van een deel der Indo-Europeesche jeugd zou hebben te belasten (zie laatstelijk het verslag van 1891, blz. 109), heeft doen zien dat de meeningen over de beste en tevens minst kostbare wijze van voorziening zeer uiteenliepen, weshalve het Indisch Bestuur, gelet ook op de financieele bezwaren, in December 1893 tot de conclusie is gekomen dat het onderwerp voor regeling nog niet goed vatbaar is en dat het daarom de voorkeur verdient het voorbereidend onderwijs voorloopig aan het particulier initiatief over te laten.

§ 2. *Onderwijs voor inlanders.* [3])

Openbaar onderwijs.

Reorganisatie van het inlandsch onderwijs. Onder de reeds in 't vorig verslag (blz. 107) vermelde maatregelen ter uitvoering van het Koninklijk besluit dd. 28 September 1892 n°. 44 (Indisch Staatsblad 1893 n°. 125) werden o. a. genoemd de aanwijzing van de standplaatsen der inspecteurs en de indeeling der inspectieafdeelingen. Sedert zijn onder dagteekening van 4 Juli 1893 door den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, ingevolge art. 7 van het aangehaald besluit: 1°. aangewezen de standplaatsen der adjunct-inspecteurs (namelijk Batavia, Samarang, Padang Sidempoean, Makasser en Tondano), zoomede de gewesten van elke inspectie-afdeeling waar deze adjuncten meer in het bijzonder zullen werkzaam zijn, en 2°. vastgesteld eene instructie voor de hierbedoelde inspecteurs en adjunct-inspecteurs. Ook werd door gemelden directeur, bij dezelfde beschikking van 4 Juli 1893, krachtens art. 6 van meerbedoeld besluit, een reglement voor de inlandsche schoolcommissiën gearresteerd. In verband met deze van den directeur uitgegane regelingen betreffende het schooltoezicht werden de daarover handelende artt. 67 t/m 77 van het in 1872 door den Gouverneur-Generaal vastgestelde »algemeen reglement op het gouver-

[1]) In 't vorig verslag (blz. 105) werd als bedrag der subsidie f 300 's maands genoemd, doch deze opgaaf berustte op eene vergissing.

[2]) Namelijk voor de leerlingen van het gymnasium Willem III, die der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus te Samarang en Soerabaija, die der burgeravondschool te Soerabaija, de mannelijke leerleerlingen van de normaalscholen te Batavia en Soerabaija, zoomede de vaste leerlingen van de ambachtsscholen te Batavia en Samarang.

[3]) Eerlang, vermoedelijk nog vóór het einde van 1894, zal te Batavia verschijnen het vierde „Algemeen vijfjaarlijksch verslag van het inlandsch onderwijs in Nederlandsch-Indië", loopende over de jaren 1888 t/m 1892.

nements lager onderwijs voor inlanders", zooals sommige van die artikelen sedert gewijzigd waren, bij ordonnantie van 16 September 1893 (Indisch Staatsblad n°. 233) ingetrokken, met handhaving van het bestaande voorschrift (Indisch Staatsblad 1887 n°. 196), volgens hetwelk de leden der inlandsche schoolcommissiën worden benoemd en ontslagen door de hoofden van gewestelijk bestuur, op voordracht van de betrokken schoolcommissie.

De intrekking van de artt. 1 t/m 21 van hetzelfde algemeen reglement van 1872 en van de in die artikelen sedert gebrachte wijzigingen, alle handelende over de inrichting der onderwijzers-kweekscholen, volgde bij ordonnantie van 30 April 1894 (Indisch Staatsblad n°. 99), zijnde bij gouvernementsbeluit van dienzelfden dag (Indisch Staatsblad 1894 n°. 100), ter uitvoering voor zooveel dit punt betreft van art. 8 van het reorganisatiebesluit van 28 September 1892, vastgesteld een »reglement op de inrichting der kweekscholen voor de vorming van inlandsche onderwijzers".

Omtrent de uitvoering te geven aan de artt. 1-3 van het in 't vorig verslag bedoelde, in Juni 1893 (Indisch Staatsblad n°. 128) door den Gouverneur-Generaal vastgestelde »reglement voor de openbare lagere inlandsche scholen", wat betreft de omzetting der bestaande scholen in scholen der 1ste en der 2de klasse, voor zooveel noodig gepaard met de oprichting van nieuwe of de opheffing van bestaande, zijn bij eene circulaire van den directeur van onderwijs enz. dd. 7 Augustus 1893 van de hoofden van gewestelijk bestuur voorstellen gevraagd, in te dienen door tusschenkomst van-, en gedeeltelijk na voorafgaand overleg met- den betrokken inspecteerenden ambtenaar.

Ten einde de tot de 1ste klasse te brengen scholen — ingevolge het reorganisatiebesluit van 28 September 1892 » meer in het bijzonder bestemd voor de kinderen van inlandsche hoofden en van andere aanzienlijke of gegoede inlanders" — ook mingegoede aanzienlijke inlanders onder hare leerlingen zouden kunnen opnemen, is het nader wenschelijk gebleken om op de bij het zooeven vermelde reglement van Juni 1893 (art. 38) voor deze scholen aangenomen minima der schoolgelden uitzonderingen te kunnen toelaten. Mitsdien is bij een gouvernementsbesluit dd. 4 Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 6) gezegd art. 38 in dier voege aangevuld, dat de schoolcommissie bevoegd is om ten behoeve van leerlingen uit de hoogere standen der inlandsche maatschappij, voor wie de voorgeschreven minima niet, dan wel moeielijk zouden kunnen worden betaald, een lager schoolgeld vast te stellen, mits niet minder dan het vierde gedeelte der bedoelde minima. Naar aanleiding van deze nadere beschikking werd bij circulaire van 10 Januari 1894 aan de gewestelijke bestuurders medegedeeld dat, hoezeer de bewoordingen van gemeld art. 38 medebrengen dat leerlingen der 1ste klasse-scholen ook voor rekening van anderen dan de ouders of hunne vertegenwoordigers het onderwijs kunnen genieten, zulks toch slechts gelden mag voor de hoogere standen der inlandsche maatschappij, en dat dus kinderen van gewone inlanders slechts dan tot de 1ste klasse-scholen zijn toe te laten wanneer de ouders tot de »gegoede" klasse behooren, met andere woorden die ouders door hun welstand zoodanige positie innemen dat het te verwachten is dat het 1ste klasse-onderwijs voor hunne kinderen werkelijk nuttig en in de toekomst vruchtdragend zal kunnen zijn.

De eischen, waaraan de voortaan op te richten schoolgebouwen ten dienste der 1ste- en 2de-klasse-scholen zullen moeten voldoen, werden vastgesteld bij eene circulaire van den directeur der burgerlijke openbare werken dd. 1 November 1893.

Inrichting voor de opleiding van aanstaande inlandsche ambtenaren. Aan het bij de stukken der Indische begrooting voor 1893 ontwikkelde plan om één of meer der lager te bespreken scholen voor de zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders zoodanig te reorganiseeren dat zij eene betere voorbereiding verschaffen voor de functiën, welke de leerlingen waarschijnlijk later geroepen zullen zijn in 's lands dienst te vervullen, is nog in den loop van den cursus 1893/94, voor zoover dit doenlijk was zonder de loopende lessen er onder te doen lijden, een begin van uitvoering gegeven voor zooveel betreft de school te Magelang (Kadoe). Bij gouvernementsbesluit dd. 27 November 1893 n°. 4 (Javasche Courant van den 28sten dier maand) zijn daartoe de noodige regelingen getroffen, met afwijking in zoover van de voor de hoofdenscholen geldende voorschriften in Indisch Staatsblad 1878 n°. 121 en in § VI van Indisch Staatsblad 1886 n°. 47, zoomede van het reglement voor bedoelde scholen (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3399 en 4193). Aan de hoofdenschool te Magelang is nu, met uitbreiding van den vereenigden cursus van 4 tot 5 jaren, eene nieuwe (tweede of hoogste) afdeeling toegevoegd, waarin gedurende een tweejarigen cursus onderwijs zal worden gegeven in de beginselen der rechtswetenschap en aanverwante vakken (het staats- en administratief recht van Nederlandsch-Indië en de beginselen der staathuishoudkunde), het landmeten, het waterpassen en het lijn- en kaartteekenen, voor zooveel noodig gepaard met herhalingsonderwijs in de reeds voorgeschreven vakken, die voortaan, in een van vier tot drie jaren te verkorten cursus, zullen worden onderwezen in de eerste (of laagste) afdeeling der school. Terwijl op de nog niet gereorganiseerde hoofdenscholen in den regel, behalve door de inlandsche taalonderwijzers, bij het onderwijs de Nederlandsche taal als voermiddel wordt gebezigd, is dit beginsel (waarin een bezwaar werd gezien om het onderwijs werkelijk met vrucht te doen genieten) bij het besluit van 27 November 1893 niet gehandhaafd, zijnde daarbij bepaald — zonder echter het Nederlandsch als leervak te doen verdwijnen — dat als voermiddel voor het onderwijs in de beide afdeelingen de landstaal of het Maleisch wordt gebezigd. Eene uitzondering is echter gemaakt wat de rechts- en aanverwante vakken betreft, zullende die voorloopig met behulp van de Nederlandsche taal mogen worden onderwezen, wanneer de met dat onderwijs te belasten rechtskundige (als leeraar in de bedoelde vakken werd in de eerste dagen van December een rechterlijk ambtenaar op non-activiteit benoemd, laatstelijk landraadvoorzitter in Midden-Java) de landstaal of het Maleisch nog niet machtig is en de leerlingen het onderwijs in het Nederlandsch kunnen volgen. Ten aanzien van de formatie van het onderwijzend personeel, tot dusver bestaande uit één hoofdonderwijzer en twee hulponderwijzers (Europeanen) en twee inlandsche onderwijzers (één voor het Javaansch en één voor het teekenen), bepaalt het besluit van 27 November 1893, — zooals het bij dat van 14 Juni 1894 n°. 9 gewijzigd is, ten einde de plaats van tweede-onderwijzer door een inlander te kunnen doen innemen, die in 1893 de akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs had behaald [1]), — dat aan de gereorganiseerde hoofdenschool werkzaam zullen worden gesteld één Europeesche hoofdonderwijzer, en wel met den titel van directeur (hem werd het onderwijs in drie der nieuwe leervakken: landmeten, waterpassen, zoomede lijn- en kaartteekenen opgedragen), één leeraar in de rechtswetenschap en de daarmede verwante vakken, één Europeesche of inlandsche tweede-onderwijzer, één Europeesche hulponderwijzer dan wel één inlandsche hulponderwijzer van den 1sten of 2den rang, en drie inlandsche onderwijzers, respectievelijk voor het Javaansch, het Maleisch en het handteekenen, terwijl voor de practische oefeningen in landmeten enz. de directeur der school zal worden bijgestaan door een mantri van het kadaster. Terwijl met opzicht tot den leeraar in de rechtswetenschap enz. is bepaald dat hij moet zijn doctor in de rechtswetenschap, en ten opzichte van de betrekking van tweede-onderwijzer, zal zij door een inlander kunnen worden vervuld, als vereischte is gesteld dat de zoodanige de hoofdakte voor het Europeesch lager onderwijs bezitte, gelden voor de benoembaarheid der bovenbedoelde overige Europeesche en inlandsche onderwijzers dezelfde voorwaarden en regelen als ten aanzien van hunne ranggenooten aan de onderwijzers-kweekscholen op Java zijn vastgesteld. Verder is bij het meerbedoeld besluit van 27 November 1893 nog gestipuleerd, dat de leeraar in de rechtsvakken bevoegd is om zijn onderwijs naar eigen inzichten te geven, onafhankelijk van den directeur der kweekschool, en dat het in het hooger aangehaalde schoolreglement bepaalde omtrent de plaats, welke de lessen in het Nederlandsch en in inlandsche talen in het leerplan behooren in te nemen, voor de gereorganiseerde school niet bindend is.

Bijzonderheden omtrent den cursus 1893/94 zijn nog niet gemeld. Alleen wordt lager o. a. opgegeven, in de rubriek waarin over de hoofdenscholen in het algemeen gehandeld wordt, dat de school op ult. 1893 59 leerlingen telde (op ult. 1892 waren al de 60 plaatsen bezet).

Kweekscholen. Hooger is reeds aangestipt dat, ter gedeeltelijke uitvoering van art. 8 der organieke bepalingen van September 1892 omtrent de reorganisatie van het inlandsch onderwijs, bij een gouvernementsbesluit van 30 April 1894 (Indisch Staatsblad n°. 100) een afzonderlijk »reglement op de inrichting der kweekscholen voor de vorming van inlandsche onderwijzers" is vastgesteld. Ten aanzien van de wijzigingen, welke door dit reglement — dat

[1]) De Javaan Raden Kamil, die vroeger een tijdlang hier te lande in opleiding is geweest en in 1880, na te Amsterdam de hulponderwijzers-akte te hebben verworven, naar Indië is teruggekeerd, waar hij laatstelijk te Weltevreden (Batavia) werkzaam was als waarnemend Europeesche hulponderwijzer aan de school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen. Bij het aangehaald besluit van 14 Juni jl. is hij nu benoemd tot inlandsch tweede-onderwijzer aan de gereorganiseerde hoofdenschool te Magelang.

overigens, voor zooveel noodig, verband houdt met de beginselen die bij het reorganisatiebesluit hebben voorgezeten — in de bestaande voorschriften omtrent de kweekscholen gebracht zijn, zij hier slechts aangeteekend dat de kennis der beginselen van het landmeten, in 1884 van het programma der kweekscholen afgevoerd [1], weder onder de leervakken voor aanstaande inlandsche onderwijzers opgenomen is, omdat het bedoelde vak, indien er gelegenheid toe bestaat, ook behoort onderwezen te worden op de openbare lagere scholen der 1ste klasse, die het reorganisatiebesluit op het oog heeft. Daarentegen noemt het nieuwe programma der kweekscholen onder » geschiedenis " enkel die van Nederlandsch-Indië en niet meer die van Nederland, noch de algemeene geschiedenis. Verder is in de bepalingen regelende de toelating tot de kweekscholen eenige wijziging gebracht; o. a. zal het toelatingsexamen voortaan niet meer door den hoofdonderwijzer der kweekschool, maar door den inspecteur of adjunct-inspecteur worden afgenomen. De duur van den cursus is bepaald gebleven op 4 jaren, doch de in sommige gevallen toegelaten verlenging van den leertijd met 1 jaar is thans op 2 jaren bepaald, zoodat de maximum-leertijd voortaan 6 jaren zal kunnen bedragen.

Nu het in de bedoeling ligt aan de hoofdonderwijzers der tot opleidingsinrichtingen voor aanstaande inlandsche ambtenaren uit te breiden hoofdenscholen den titel van directeur toe te kennen, en hiertoe, zooals hooger blijkt, met betrekking tot het hoofd der te Magelang bestaande school van dien aard reeds is overgegaan, is bij gouvernementsbesluit dd. 18 Juli 1894 n°. 6 (Indisch Staatsblad n°. 156) bepaald dat ook de hoofdonderwijzers der kweekscholen voortaan directeuren zullen heeten.

Bij hetzelfde besluit van 18 Juli 1894 is tevens het noodige geregeld ter uitvoering van de door het Opperbestuur — in overeenstemming met het bij de Indische begrooting voor 1893 aangekondigde plan — in Februari jl. verleende machtiging om ten behoeve van de openbare lagere scholen, waar het Javaansch voermiddel bij het onderwijs is, in Midden-Java weder eene kweekschool (voor 50 kweekelingen) te openen, en wel te Djokjokarta, aan welke plaats om verschillende redenen de voorkeur gegeven is boven Magelang, waar de in 1885 opgeheven kweekschool voor Midden-Java (voor 100 kweekelingen) gevestigd was. Daar echter te Djokjokarta nog eerst de noodige gebouwen zullen moeten verrijzen, die wel niet eer dan in 1896 zullen kunnen gereed komen [2], zal de school kwalijk vroeger dan in den loop van 1897 kunnen geopend worden.

Van de twee in de buitenbezittingen bestaande kleinere gouvernements-kweekscholen, te Padang Sidempoean en Makasser, is de eerste, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 107) is gezegd, bij het einde van den cursus 1892/93 opgeheven, terwijl het plan bestaat om na afloop van den cursus 1894/95 ook die te Makasser te sluiten, daar het niet twijfelachtig is, dat in de eerste jaren geen behoefte zal bestaan aan nieuwen toevoer van onderwijzers voor de scholen in Zuid-Celebes. Voorts ligt het in de bedoeling de kweekschool in West-Java en die in Oost-Java, thans elk ingericht voor 75 leerlingen, geleidelijk tot kleinere kweekscholen terug te brengen, door namelijk het aantal te Bandong en Probolinggo toe te laten Soendasche en Madureesche kweekelingen gedurende de eerstvolgende jaren zoodanig te beperken dat, bij de opening van de kweekschool te Djokjokarta, na overbrenging derwaarts van de Javaansche kweekelingen, het aantal der overblijvenden op elk der beide eerstgenoemde kweekscholen 24 à 25 bedraagt.

Zooals in bijlage Y hierachter uitvoeriger is vermeld, waren op ult. 1893 aan de toen bestaande vijf kweekscholen verbonden 11 Europeesche hoofd-, tweede- en hulponderwijzers en 18 inlandsche onderwijzers, onder welke laatsten 2 die de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs bezitten. Op gemeld tijdstip waren bij de 2 kweekscholen op Java, thans nog met te zamen 150 plaatsen, ingeschreven 108 kweekelingen, hetzelfde getal als op ult. 1892, en bij de 3 kweekscholen in de buitenbezittingen, ingericht voor gezamenlijk 125 kweekelingen, 128 kweekelingen (daaronder te Makasser 1 reeds in het eindexamen geslaagde, en te Fort de Kock 6 boven de formatie toegelaten nog niet volleerde kweekelingen van de opgeheven kweekschool te Padang Sidempoean). Op ult. 1892 telden de toen bestaande 4 kweekscholen in de buitenbezittingen 127 kweekelingen (daaronder te Makasser 2 reeds in het eindexamen geslaagden). In het volgende staatje vindt men de cijfers voor elke kweekschool opgegeven, ook wat betreft den uitslag der in 1893 afgenomen eind- en toelatingsexamens.

KWEEKSCHOLEN TE:	Nominaal aantal kweekelingen.	Ingeschreven op 1 Jan. 1893.	Afgeschreven in 1893:			Bijgekomen in 1893:			Ingeschreven op 31 December 1893.		Bij het eindexamen van 1893:		Bij het toelatingsexamen van 1893:	
			wegens in 1893 of vroeger afgelegd eindexamen.	wegens andere redenen.	Te zamen.	na goed afgelegd toelatingsexamen.	met certificaat.	Te zamen.	Totaal aantal kweekelingen.	Aantal kweekelingen der hoogste klasse.	geslaagd.	afgewezen.	geslaagd.	afgewezen.
Bandong	75	50	7	11	18	15	„	15	47	9	7	„	15	69
Probolinggo	75	58	9	15	24	27	„	27	61	10	9	„	27	47
Fort de Kock	50	50	14	4	18	13	5	18	a) 56	9	14	„	49	33
Makasser	25	20	2	1	3	7	„	7	24	b) 6	1	„	11	9
Amboina	50	44	7	9	16	4	16	20	48	5	7	„	11	43
Totalen . . .	275	222	c) 39	c) 40	c) 79	66	21	87	236	39	d) 38	„	113	201

a) Hieronder 6 leerlingen van de opgeheven kweekschool te Padang Sidempoean, die bij de kweekschool te Fort de Kock boven de formatie werden geplaatst om hunne studiën te voleindigen.

b) Een van hen had in September te voren met goed gevolg eindexamen afgelegd, maar was nog niet geplaatst.

c) Bij de opgeheven kweekschool te Padang Sidempoean eindigde de cursus 1892/93 met 13 kweekelingen, waarvan 7 de school verlieten wegens goed afgelegd eindexamen en 6 overgingen naar de kweekschool te Fort de Kock (zie noot a).

d) Ongerekend de 7 te Padang Sidempoean in het eindexamen geslaagden (verg. de voorgaande noot).

Bovenstaande tabel doet zien dat in 1893 de kweekscholen op Java 16 en die in de buitenbezittingen 29 in het eindexamen geslaagde candidaat-onderwijzers opleverden, onder dit laatste getal ook rekenende de 7 van de opgeheven kweekschool te Padang Sidempoean. Voorts blijkt uit het staatje dat op Java de in het toelatingsexamen geslaagden, ten getale van 42, allen als kweekelingen werden ingeschreven, doch dat zulks in de buitenbezittingen slechts met 24 van de 71 het geval was. Daarentegen werden in de buitenbezittingen 21 jongelieden, hoewel niet aan het toelatingsexamen deelgenomen hebbende, tot de lessen der kweekscholen toegelaten krachtens certificaat van den inspecteerenden ambtenaar of van het hoofd van gewestelijk bestuur.

[1]) Bovendien waren in 1884 (Indisch Staatsblad n°. 221) en in 1886 (Indisch Staatsblad n°. 47) uit de lijst der leervakken op de kweekscholen afgevoerd de Nederlandsche taal, de beginselen der landbouwkunde, het lijnteekenen, de gymnastiek en — facultatief — het zingen.

[2]) In 't laatst van Juli 1894 zijn de plannen goedgekeurd en is de aanbesteding van het werk gelast, met bepaling dat, bij mislukking der aanbesteding, tot uitvoering in eigen beheer zal zijn over te gaan. De kosten van het geheel (dat is zoowel van de voor kweekschool en externenschool noodige gebouwen als van de logeerkamers voor 50 interne leerlingen en van 6 onderwijzerswoningen met accessoires) zijn geraamd op f 116 484.

Gedrag en ijver der kweekelingen waren bevredigend en het schoolverzuim was gering. Te Bandong deden zich 4 gevallen van cholera (waarvan 3 met doodelijken afloop) voor onder de kweekelingen, die onder geleide van den hoofdonderwijzer de tentoonstelling te Batavia hadden bezocht. Te Fort de Kock vertoonde zich in geringe mate berriberri onder de kweekelingen, afkomstig van de opgeheven kweekschool te Padang Sidempoean, terwijl te Amboina 9 kweekelingen wegens die ziekte moesten worden geëvacueerd, waarvan 3 na ommekomst van het hun verleend verlof werden afgekeurd en 1 overleed.

De aan vier der kweekscholen verbonden externen-scholen, waar de aanstaande onderwijzers zich in de practijk van het onderwijsvak bekwamen, telden gedurende 1893 398 leerlingen, tegen 432 in 1892. Voor die externen-scholen is geen afzonderlijk personeel aangewezen; de lessen worden gegeven door de verst gevorderde kweekelingen onder de leiding van de onderwijzers der kweekschool. Te Probolinggo, waar geene afzonderlijke externen-school is, wordt de gewone inlandsche school ter plaatse als oefenschool voor de kweekelingen der hoogste klasse van de kweekschool aldaar benuttigd.

Onderwijzersexamens buiten de kweekscholen. Wat de examens betreft, door niet aan eene gouvernementskweekschool opgeleiden afgelegd om benoembaar te zijn tot inlandsch hulponderwijzer of inlandsch kweekeling aan eene openbare lagere inlandsche school, welke examens laatstelijk geregeld zijn bij de in 't vorig verslag (blz. 107) vermelde ordonnantie van 5 Juni 1893 (Indisch Staatsblad n°. 127), houdende regelen betreffende de benoembaarheid en bevordering van het inlandsch onderwijzend personeel bij het openbaar lager inlandsch onderwijs, valt aan te teekenen dat zich in 1893 op Java en Madura (met Bali) 369 en in de overige gewesten 30 inlanders daaraan onderwierpen, van wie er respectievelijk 76 en 13 aan de eischen voldeden, namelijk 41 en 4 voor den rang van hulponderwijzer en 35 en 9 voor dien van kweekeling. De gelegenheid tot het afleggen van deze examens moest in de Molukken en in West-Java beperkt blijven, omdat nog steeds vele van de kweekscholen afkomstige candidaat-onderwijzers, in afwachting van hunne plaatsing aan het hoofd eener school, tijdelijk als hulponderwijzer dienst moesten doen (verg. noot *a* onder het staatje op de volgende blz.). Verder werd door 2 hulponderwijzers van het openbaar lager inlandsch onderwijs examen voor den rang van onderwijzer afgelegd, van wie er 1 slaagde.

Scholen voor zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders. Omtrent het gebruik, in 1893 van deze inrichtingen gemaakt, zijn de volgende opgaven ontvangen, waarin ook voorkomt de hiervóór in eene afzonderlijke rubriek reeds besproken school te Magelang.

Scholen voor zonen van inlandsche hoofden, enz. te:	Nominaal aantal leerlingen.	Aantal ingeschreven leerlingen bij het einde van: 1891. Externen.	1891. Internen.	1892. Externen.	1892. Internen.	1893. Externen.	1893. Internen.	Aantal leerlingen die aan het eindexamen voldeden in: 1891	1892	1893
Bandong	60	„	a) 62	„	a) 62	„	a) 62	11	11	12
Magelang	60	7	53	5	55	2	57	13	12	12
Probolinggo	60	19	36	18	40	40	b) 18	7	8	7
Tondano	40	40	c) „	40	c) „	40	c) „	5	7	7
Totalen . . .	220	66	151	63	157	82	137	36	38	38
		217		220		219				

a) Hieronder 2 zoons van den sultan van Sambas (Westerafdeeling van Borneo), die in 1891 boven de formatie zijn toegelaten.

b) De school is gevestigd in een huurhuis, waarin echter sommige van de voor logies der leerlingen bestemde kamers tijdelijk onbewoonbaar zijn geworden. Vandaar dat het getal internen in 1893 was moeten worden ingekrompen.

c) Te Tondano, waar in November 1890 het schoolgebouw met de bijbehoorende woningen der leerlingen door brand was vernield, is dientengevolge het internaat tijdelijk opgeheven.

De lust om de lessen te volgen bleef steeds groot. Sommige der leerlingen hebben vooraf eene Europeesche school bezocht.[1] Te Tondano werd, behalve een jongeling van de Sangi-eilanden, ook een leerling toegelaten uit het landschap Bolang Itam ter Noordkust van Celebes; de overige leerlingen aldaar waren grootendeels uit de Minahassa afkomstig.

IJver en gedrag der leerlingen lieten weinig te wenschen over; de gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig, behalve te Tondano, waar mazelen en berriberri eenigen tijd heerschten.

Aan schoolgelden werd in 1893 ontvangen f 7112, tegen f 6410 in 1892 en f 6473 in 1891.

Met inbegrip van de 38 leerlingen, die in 1893 het eind-diploma der hoofdenscholen behaalden, hadden tot dusver 282 leerlingen op Java en 50 te Tondano dit diploma verworven.[2]

Speciale scholen. Als zoodanig worden hier aangeduid de „Depoksche school" in de residentie Batavia en de „Ambonsche burgerschool" ter hoofdplaats Amboina. Op die scholen, beide onder Europeesche leiding staande, dient het Nederlandsch als voermiddel van het onderwijs, dat de gewone vakken van het Europeesch lager onderwijs en te Amboina bovendien de Maleische taal omvat. De Depoksche school telde op ult. 1893 116 leerlingen (waaronder 48 meisjes), tegen 111 (waaronder 47 meisjes) bij het einde van 1892. Van die 116 leerlingen waren 107 kinderen van Christen-inlanders, 5 van Mohammedaansche en 4 van Chineesche ouders. De Ambonsche burgerschool telde bij het einde van 1893 256 leerlingen (waaronder 38 meisjes), tegen 244 leerlingen (waaronder 36 meisjes) op ult. 1892. Van de 318 leerlingen, die gedurende 1893 ingeschreven waren, behoorden 153 tot den stand der ambtenaren en aanzienlijken en waren 17 kinderen van Chineezen.

Aan schoolgeld werd in 1893 ontvangen op de Depoksche school f 579 en op de Ambonsche burgerschool f 4176, tegen respectievelijk f 401 en f 4099 in 1892.

Gewone lagere scholen (voortaan te rangschikken in scholen der 1ste en der 2de klasse). Nieuwe gouvernementsscholen voor inlanders werden in 1893 geopend te Batavia (waardoor aldaar het getal van 3 op 4 werd gebracht), te Pargaroetan in de afdeeling Toba en Silindong (Tapanoli) en te Tjamba in de afdeeling Noorderdistricten (Celebes), terwijl er op het eiland Amboina 3 opgeheven werden. Bovendien bleven er, evenals gedurende 1892, 11 in de buitenbezittingen tijdelijk gesloten. Het getal op ult. 1893 in werking zijnde scholen klom dus op Java en Madura van 203 tot 204, terwijl het getal in de buitenbezittingen daalde van 301 tot 300. Op welke plaatsen die scholen gevestigd waren, kan blijken uit den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894, deel I, bijlage XX. Opgaven omtrent het cijfer der leerlingen vindt men per gewest en per eiland in bijlage Z hierachter, echter wat de buitenbezittingen betreft nog alleen over 1892.

Totaal-opgaven over de laatstverloopen vijf jaren, ook wat de samenstelling van het onderwijzend personeel betreft, worden aangetroffen in de volgende tabel, die geen rekening houdt met de hooger bedoelde 4 externenscholen bij de kweekscholen te Bandong, Fort de Kock, Makasser en Amboina, noch ook met de afzonderlijk reeds besproken zoogenaamde speciale scholen te Depok en Amboina.

[1] In noot 5 op blz. 106 hiervóór vindt men opgegeven hoeveel zonen van inlandsche ambtenaren en hoofden op Java de Europeesche lagere school bezochten en hoeveel privaat- of huisonderwijs, ook in de Nederlandsche taal, genoten.

[2] Van regeeringswege is in 1891 aan de gewestelijke bestuurders op Java en Madura het verlangen kenbaar gemaakt (zie n°. 4762 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) dat de hierbedoelde gediplomeerden bij de begeving van voor hen passende voor inlanders bestemde landsbetrekkingen voorgaan aan inlandsche jongelieden, die slechts de gewone inlandsche school bezocht hebben. Te dien einde wordt aan bedoelde bestuurshoofden telkenmale opgaaf gedaan van de uit hun gewest afkomstige jongelieden, die met goed gevolg het eindexamen aan eene hoofdenschool afleggen.

JAREN.	Aantal openbare lagere inlandsche scholen bij het einde des jaars		Samenstelling van het onderwijzend personeel. Aantal aan het hoofd van scholen geplaatste: onderwijzers.		Aantal aan het hoofd van scholen geplaatste: tijdelijk waarnemende onderwijzers.		Hulppersoneel.		Totaal.	Aantal leerlingen *gedurende* het behandelde jaar ingeschreven geweest. b)
	in werking.	tijdelijk gesloten.	Van eene gouvernements-kweekschool afkomstig.	Niet aan eene gouvernements-kweekschool opgeleid.	Hulponderwijzers.	Kweekelingen.	Aantal hulponderwijzers (behalve zij die tijdelijk aan het hoofd eener school waren geplaatst). a)	Aantal kweekelingen (behalve zij die tijdelijk aan het hoofd eener school waren geplaatst).		
JAVA EN MADURA.										
1889	202	„	185	15	2	„	273	213	688	31 892 (waaronder 172 meisjes).
1890	203	„	186	14	1	„	280	212	693	31 615 („ 168 „).
1891	203	„	188	14	1	„	297	201	701	34 607 („ 211 „).
1892	203	„	189	13	1	„	319	190	712	35 495 („ 292 „).
1893	204	„	195	8	1	„	355	182	741	36 392 („ 332 „).
BUITENBEZITTINGEN.										
1889	301	15	174	72	45	10	368	112	781	c) 35 294 („ 8346 „).
1890	302	11	174	68	50	10	382	82	766	c) 38 160 („ 8823 „).
1891	303	11	194	68	36	5	413	79	795	38 495 („ 10087 „).
1892	d) 301	11	199	71	25	5	450	77	827	39 856 („ 9565 „).
1893	300	11	211	68	16	5	501	71	872	(nog niet bekend te Batavia).

a) Hieronder eenige teruggestelde onderwijzers en enkele niet aan eene kweekschool opgeleide onderwijzers, die tijdelijk als hulponderwijzer werkzaam waren. Tevens zijn hieronder begrepen de van eene kweekschool afkomstige candidaat-onderwijzers, die als hulponderwijzer fungeerden, in afwachting van plaatsing aan het hoofd eener school. Op ult. 1893 waren op deze wijze werkzaam: op Java en Madura 119 en in de buitenbezittingen 127 candidaat-onderwijzers, tegen 108 en 102 op ult. 1892. Gewestelijke opgaven betreffende de samenstelling van het inlandsch onderwijzend personeel der openbare lagere inlandsche scholen op ult. 1893 vindt men in bijlage Y hierachter.

b) Omtrent het aantal der *bij het einde* van eenig jaar ingeschreven leerlingen zijn geen volledige mededeelingen verstrekt.

c) Ten aanzien van 2 scholen ontbreken de opgaven.

d) Het aantal onderwijzers bedroeg 1 minder dan het aantal scholen, omdat op ult. 1892 één plaats nog niet vervuld was.

Zoowel het schoolverzuim als de mutatiën onder de leerlingen bleven aanzienlijk, vooral op de grootere plaatsen, en de hoogere klassen waren dikwerf slecht bevolkt. Wanneer de voorgeschreven splitsing van de bestaande scholen in die der 1ste en der 2de klasse zal hebben plaats gehad, is het te verwachten dat in dezen toestand verbetering zal komen. Ook zal daartoe moeten bijdragen, zoo wordt verder in de Indische verslag-bijdrage bericht, het voorschrift — zie art. 25 van het bij gouvernementsbesluit dd. 5 Juni 1893 n°. 23 (Indisch Staatsblad n°. 128) vastgestelde » reglement voor de openbare lagere inlandsche scholen" — om slechts twee malen 's jaars nieuwe leerlingen aan te nemen.

De toestand der schoolgebouwen eischte op verschillende plaatsen, vooral in de streken waar die gebouwen, tegen vrijstelling van de betaling van schoolgeld, door de bevolking moeten worden gebouwd en onderhouden, dringend verbetering. Daar, ter uitvoering van de nieuwe beginselen omtrent het inlandsch onderwijs, op verschillende plaatsen scholen opgeheven zullen moeten worden en op andere de bestaande gebouwen door localiteiten van eenvoudiger samenstelling zullen kunnen worden vervangen, werden alleen in bijzonder dringende gevallen voorzieningen getroffen. Van de vaststelling van normaalprojecten voor de scholen der 1ste en der 2de klasse is reeds op blz. 109 hiervóór gewag gemaakt.

Geldelijk overzicht. De kosten van het openbaar onderwijs voor inlanders (met inbegrip van de subsidiën aan particuliere inlandsche scholen), en de daartegenover staande ontvangsten wegens schoolgelden en verkoop van leermiddelen aan particulieren bedroegen over 1892 (volgens verbeterde opgaven) en over 1893 (volgens voorloopige opgaven) als volgt:

	1892.	1893.
Traktementen, leermiddelen, enz.	f 1 089 836	f 1 134 319
Gebouwen en huishuur	75 030	67 502
Subsidiën aan particuliere inlandsche scholen . .	26 110	51 520
Te zamen.	f 1 190 976	f 1 253 341
Geïnde schoolgelden	f 87 542	f 95 595
Verkoop aan particulieren van inlandsche boekwerken en andere leermiddelen a)	4 909	5 992
Te zamen.	f 92 451	f 101 587
Blijft alzoo ten laste van den lande	f 1 098 525	f 1 151 754

a) Nagenoeg uitsluitend verstrekt uit het depôt te Batavia. Bij de debitanten buiten Batavia werd slechts ontvangen f 374 in 1892 en f 177 in 1893.

Particulier onderwijs.

Kweekscholen en opleidingsklassen. Het seminarie te Depok (Batavia), waar op den in 't vorig verslag (blz. 110) vermelden voet Christen-inlanders uit verschillende gedeelten van den Indischen Archipel tot inlandsche onderwijzers en zendeling-helpers worden opgeleid, telde bij het einde van 1893, evenals bij het begin van dat jaar, 34 leerlingen. Laatstelijk waren het 2 Soendaneezen, 18 Battaks, 3 Niassers, 5 Dajaks, 2 Papoea's, 2 Sangireezen, 1 van Depok en 1 leerling afkomstig van Poeloe Tello (Batoe-eilanden bij Sumatra's Westkust). Hun leeftijd was tusschen 16 en 20 jaren. De 12 plaatsen, die in 1893 openvielen (11 kweekelingen vertrokken met certificaat van goed volbrachten leertijd en 1 overleed), werden door nieuwe candidaten ingenomen.

Bij de twee onder leiding van zendelingleeraren van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam staande opleidingsklassen bleef te Modjowarno (Soerabaija) het getal leerlingen 14 à 15 bedragen, doch te Kendalpaijak (Pasoeroean) daalde het van 14 tot 9. Van laatstgemelde inrichting onderwierpen zich 8 leerlingen aan de examens bedoeld bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 127, van wie er 1 voor hulponderwijzer en 1 voor kweekeling slaagde. De opleidingsklasse te Modjowarno leverde in 1893 2 inlanders voor het particulier onderwijs af. Van de 15 aldaar ingeschrevenen (waaronder 3 in 1893 toegelatenen) oefenden 5 zich reeds in het geven van onderwijs, terwijl de anderen het gewoon lager onderwijs volgden, maar tevens met de oudsten onderricht ontvingen in de inlandsche talen, teekenen, aardrijkskunde en opvoedkunde.

Ook is nog gewag te maken van de reeds sedert eenige jaren vanwege de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam opgerichte school ter opleiding van inlandsche onderwijzers en zendeling-helpers te Poerworedjo (Bagelen), van welke inrichting, onder de leiding staande van een zendeling-onderwijzer, voor dit verslag geen gegevens zijn ingekomen.

De kweekschool te Tomohon (Menado) tot opleiding van inlandsche onderwijzers-voorgangers in de Minahassa, onder leiding staande van een zendelingleeraar van het reeds genoemde Zendelinggenootschap te Rotterdam, had in 1893 eigenaardige moeielijkheden te overwinnen, doordien de twee aan die inrichting verbonden inlandsche onderwijzers, wegens hun streven naar een zelfstandigen werkkring, door den bedoelden zendeling-directeur uit hunne betrekking aan de kweekschool werden ontslagen, en

het eenigen tijd duurde alvorens door hem, althans in een dier plaatsen, kon worden voorzien. Verdere bijzonderheden zijn voor dit verslag niet gemeld. De laatst ontvangen opgaaf nopens het getal leerlingen betrof het begin van 1892, toen de kweekschool slechts één (laagste) klasse telde van 16 leerlingen.

Vanwege het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen wordt te Pansoer na Pitoe (residentie Tapanoli) een seminarie onderhouden ter opleiding van Battaks tot onderwijzers en zendeling-helpers. De aanvragen tot toelating op die inrichting zijn zoo talrijk dat er in 1893 niet minder dan een 100-tal moesten worden afgewezen. Toch werden in dat jaar 30 jongelieden ter opleiding voor het onderwijsvak en 6 als adspirant-hulpzendeling toegelaten. De inrichting leverde in 1893 18 inlandsche onderwijzers af. Eene soortgelijke, maar kleinere inrichting van hetzelfde Genootschap te Dahana op Nias werd in 1892 gesloten, toen gelegenheid gevonden was 4 Niassers te plaatsen op het hiervóór in de eerste plaats genoemde seminarie te Depok (Batavia). Een dezer Niassers kwam echter in 1893 te overlijden.

Omtrent de sedert kort bestaande opleidingsschool voor inlandsche onderwijzers — tevens godsdienstvoorgangers) op de Sangi-eilanden, opgericht door den zendeling te Oeloe op Siauw (zie vorig verslag bijlage CC blz. 10), zijn voor dit verslag geen mededeelingen ontvangen. Van elders blijkt echter dat gedurende een groot gedeelte van 1893 de eigenlijke opleiding, wegens voorbijgaande redenen, tijdelijk gestaakt was, doch dat zij in den loop van 1894 zou worden hervat met 9 kweekelingen, allen nieuwelingen, daaronder 4 van Groot-Sangi. Luidens vroegere berichten, van den aanvang van 1892, telde deze opleidingsschool toen 12 kweekelingen. Om welke redenen deze niet meer ingeschreven waren, blijkt niet.

Kost- en dagschool voor dochters van hoofden en aanzienlijken in de Minahassa, gevestigd te Tomohon. Volgens opgaven van Januari 1894 was toen het aantal kostleerlingen, dat bij het einde van 1892 22 had bedragen, geklommen tot 25; bovendien bleven 3 meisjes als dagscholieren ingeschreven. Allen waren van inlandsche afkomst. Dat van de inrichting niet in ruimere mate wordt gebruik gemaakt, moet, luidens de ontvangen berichten, hieraan worden toegeschreven, dat het voor de meeste inlandsche hoofden en ambtenaren in de Minahassa te kostbaar is om op die wijze in het onderwijs en de opvoeding van hunne dochters te voorzien, vooral omdat zij veelal hunne zoons naar de Europeesche scholen te Menado, Amoerang en Tondano en later naar de hoofdenschool op laatstgenoemde plaats zenden. Daar het aan de hier te lande gevestigde commissie, aan welke indertijd deze school door het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam is overgedragen, niet gelukte de opengevallen plaats van directrice door eene daartoe geschikte hoofdonderwijzeres te doen vervullen, is in den aanvang van 1894 een gehuwd hoofdonderwijzer van hier uitgezonden, bestemd om als directeur der inrichting op te treden. Inmiddels werd de school door een der twee Europeesche hulponderwijzeressen als waarnemend directrice gaande gehouden. De lessen in de Maleische taal en in de aardrijkskunde van de Minahassa worden door twee inlandsche onderwijzers gegeven.

Ambachtsschool voor inlanders te Modjowarno (Soerabaija). Deze door den zendeling-leeraar ter plaatse opgerichte school, die ook voor niet-Christen-inlanders toegankelijk is, werd in Maart 1893 geopend, en wordt gesteund door eene gouvernementssubsidie (verg. vorig verslag blz. 110). Voorloopig worden er alleen het vlechten en bewerken van bamboe en de beginselen van het timmeren beoefend. Van de 12 leerlingen, waarmede de lessen begonnen (welk getal voorloopig als maximum is aangenomen), werden er in den loop van het jaar 2, die te veraf woonden, op verzoek ontslagen, welke beide plaatsen door nieuwe leerlingen werden aangevuld, terwijl er, op dringend verzoek, nog één leerling bovendien werd toegelaten. De oefeningstijden zijn van 6-10 uur in den morgen. Van 11 tot 2 uur bezoeken de leerlingen de gewone dagschool. Hun wordt in den beginne 5 cent per werkdag tegoedgedaan tot aankoop van de noodige gereedschappen. Na drie maanden oefeningstijd wordt 10 cent per werkdag genoten, waarvan echter de helft ter belegging op de spaarbank wordt ingehouden.

Lagere scholen (zendings- en andere). Zooals blijken kan uit de gewestelijke opgaven in bijlage Z hierachter, nam in het laatste jaar waaromtrent ten deze opgaven ontvangen zijn (1893 voor Java en Madura en 1892 voor de buitenbezittingen) het aantal particuliere scholen toe, op eerstgenoemde eilanden van 154 tot 170 en in de bezittingen buiten Java en Madura (zonder de tijdelijk geslotene mede te rekenen) van 384 tot 439. Onder de particuliere scholen op Java is er één, die in 1890 door den sultan van Djokjokarta is gesticht (de srimenganti-school te Djokjokarta) hoofdzakelijk ten behoeve van de kinderen van inlandsche hoofden. De tijdelijke maatregel van Februari 1891, om ten behoeve van die school het noodige onderwijzend personeel van het openbaar lager inlandsch onderwijs beschikbaar te stellen, bleef op den in 't verslag van 1891, blz. 115, vermelden voet ook in 1893 weder gehandhaafd. Alleen werd aan den hoofdonderwijzer een aandeel in de schoolgelden en aan de hulponderwijzers eene personeele toelage toegekend. Ten behoeve van eene in Soerakarta vanwege het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis opgerichte particuliere inlandsche school werd in Mei 1893, op kosten van bedoelden prins, eveneens tijdelijk een onderwijzer van het gouvernements inlandsch onderwijs beschikbaar gesteld.

Subsidie werd voor 1893 verleend aan 119 scholen op Java (daaronder — zie bijlage Z — 23 zendingsscholen) en aan 60 scholen in de buitenbezittingen, alle, op 1 in Palembang na, zendingsscholen, namelijk 54 in Toba en Silindong (Tapanoli), 4 op Nias en 1 op Savoe (Timor). Aan 83 van deze 179 gesubsidieerde scholen [1]) werd bovendien eene tegemoetkoming verleend in de kosten van eerste inrichting, en wel aan 24 scholen op Java (daaronder 8 zendingsscholen) en aan de 59 zooeven bedoelde zendingsscholen in Toba en Silindong, op Nias en op Savoe. Tijdens de afsluiting te Batavia van de opgaven voor dit gedeelte van het verslag waren nog verschillende subsidie-aanvragen in behandeling. Eene herziening van de regelen omtrent het subsidieeren van het particulier inlandsch onderwijs, welke herziening gericht zal zijn op verbetering van bedoeld onderwijs, is in Indië in bewerking.

Over 't algemeen getuigen de ontvangen opgaven betreffende Java en Madura weder van toeneming der schoolbevolking. Volgens de straks vermelde bijlage Z waren namelijk bij de 170 particuliere scholen op gemelde eilanden gedurende 1893 of een gedeelte van dat jaar ingeschreven geweest 17 585 leerlingen (16 732 jongens en 853 meisjes) d. i. gemiddeld 103 leerlingen per school, terwijl de opgaven over 1892, welke voor 154 scholen een totaal van 14 801 leerlingen aanwezen (13 990 jongens en 811 meisjes), neerkwamen op gemiddeld 96 leerlingen per school.

Wat de buitenbezittingen betreft, zijn de cijfers betreffende het aantal der bij de particuliere scholen ingeschrevenen minder volledig dan — en bovendien een jaar ten achteren bij — die betreffende Java en Madura. Zoo ontbreken aan de laatstbekende jaaropgaven (over 1892) de 23 scholen op de Zuidwester-eilanden (residentie Amboina) en aan de opgaven over 1891 die van niet minder dan 63 scholen. Vandaar dat het over laatstgenoemd jaar opgegeven totaal leerlingen, ad 18 678 (13 266 jongens en 5412 meisjes), betrekking heeft tot 321 van de 384 scholen, en het opgegeven totaal over 1892, ad 22 281 (16 852 jongens en 5429 meisjes) tot 416 van de 439 scholen, zijnde gemiddeld per school in 1891 58, en in 1892 53 leerlingen.

Geestelijke scholen. Opgaven betreffende de Mohammedaansche godsdienstscholen worden aangetroffen in afdeeling III van dit hoofdstuk.

Scholen voor vreemde oosterlingen. Voor zooveel de vreemde oosterlingen hunne kinderen niet van de Europeesche of inlandsche school doen gebruik maken, bezochten de kinderen van Chineezen meerendeels de speciaal voor hunnen landaard bestaande particuliere scholen, waaromtrent eenige cijfers voorkomen in de volgende tabel, terwijl meer bijzonderheden nopens het onderwijs dezer klasse van Indische ingezetenen eene plaats zullen vinden in het eerlang in druk te verwachten 4de vijfjaarlijksche Verslag van het inlandsch onderwijs (1888 t/m 1892).

---

[1]) Voor 16 scholen bedroeg de subsidie over 1893 f 250 per school, voor 20 f 225, voor 31 f 200, voor 25 f 175, voor 21 f 150, voor 51 f 125, voor 13 f 100, voor 1 f 50 en voor 1 f 40. Als tegemoetkoming voor eens in de kosten van eerste inrichting werd ten behoeve van 7 scholen f 400, van 22 f 300 en van 54 f 200 voor elk uitgekeerd.

GEWESTEN.	Aantal Chineesche scholen.	Aantal leerlingen.	*Aanmerkingen.*
Java en Madura.			
Batavia	a) 36	a) 405	a) Hiervan alleen ter hoofdplaats Batavia 16 Chineesche scholen, met 175 leerlingen.
Krawang	4	63	
Preanger Regentschappen	4	67	
Cheribon	22	419	
Tagal	14	204	
Pekalongan	6	124	b) De opgaven van ult. 1892 wezen voor Java en Madura 214 Chineesche scholen aan, met 4409 leerlingen.
Samarang	21	453	
Japara	10	295	
Rembang	29	821	
Soerabaija	20	501	
Pasoeroean	10	368	c) Opgaaf van ult. 1892.
Probolinggo	3	59	
Bezoeki	3	48	d) Beide ter hoofdplaats Koepang.
Banjoemas	7	97	
Bagelen	2	26	
Kadoe	8	148	
Djokjokarta	6	158	
Soerakarta	8	149	
Madioen	1	27	
Kediri	7	101	
Madura	5	192	
Totaal	b) 226	b) 4725	
Buitenbezittingen.			
umatra's Westkust	4	188	
enkoelen	c) 1	c) 12	
Palembang	5	59	
Oostkust van Sumatra	c) 8	c) 111	
Riouw en onderhoorigheden	5	76	
Banka en onderhoorigheden	c) 35	c) 383	
Billiton	7	88	
Westerafdeeling van Borneo	c) 68	c) 821	
Celebes en onderhoorigheden	5	75	
Menado	2	48	
Timor	d) 2	31	
Totaal voor de buitenbezittingen	142	1892	
„ „ Java en Madura	226	4725	
Totaal-generaal	368	6617	

Scholen voor Arabieren werden, luidens de voor dit verslag ontvangen opgaven, gevonden in de volgende gewesten: Batavia 4 met 46 leerlingen, Cheribon 3 met 31, Tagal 2 met 22, Pekalongan 2 met 26, Kadoe 1 met 16, Rembang 1 met 39, Soerabaija 13 met 184, Pasoeroean 2 met 67, Bezoeki 1 met 31, Madura 6 met 156 en Amboina 1 met 17 leerlingen. Overigens wordt nog gemeld dat te Pekalongan eene school enkel voor Mooren bestond, welke 8 leerlingen telde.

II. Kunsten en wetenschappen.

§ 1. *Studie van Oostersche talen en van de instellingen van den Islam.*

Evenals bij het vorig verslag wordt ook bij dit verslag weder eene der taalkaarten van gedeelten van den Nederlandsch-Indischen Archipel overgelegd, met welker samenstelling, naar gegevens verstrekt door de ambtenaren van binnenlandsch bestuur en met medewerking van het Topographisch Bureau te Batavia, zich welwillend heeft belast de heer K. F. Holle, adviseur-honorair voor inlandsche zaken. Betroffen de tot dusver op gelijke wijze (achtereenvolgens in 1882, 1887, 1889 en 1893) gepubliceerde taalkaarten de eilanden Java en Madura (schaal 1 : 1 500 000), Sumatra (1 : 2 000 000), Banka (1 : 750 000), den Riouw-Lingga-archipel (1 : 750 000) en de Kleine Soenda-eilanden (1 : 1 500 000), de thans overgelegde heeft betrekking op Celebes en nabijgelegen kleinere eilanden (1 : 2 000 000), terwijl tot de samenstelling ditmaal ook is medegewerkt door de ambtenaren voor Indische taalkunde dr. J. L. A. Brandes te Batavia en dr. J. C. G. Jonker te Makasser.

Voor wetenschappelijke taalstudie beschikte de Indische Regeering in 1893, behalve over de zooeven genoemde twee ambtenaren, over dr. H. Neubronner van der Tuuk, ter standplaats Boeleleng op Bali (in Augustus jl. in Indië overleden) en over dr. J. G. H. Gunning ter standplaats Batavia, welke laatste, sedert 1886 tevens tijdelijk belast met het onderwijs in het Javaansch aan afd. B van het gymnasium Willem III, in September 1893 wegens ziekte met een tweejarig verlof herwaarts is gekomen. Wat omtrent den arbeid van genoemde vier taalgeleerden voor dit verslag gemeld is, bepaalt zich tot het volgende.

Dr. van der Tuuk bleef zich in hoofdzaak wijden aan de uitgaaf van het door hem bewerkte Balineesch-Oud-Javaansch woordenboek, met het drukken waarvan ter landsdrukkerij te Batavia geregeld werd voortgegaan.

Onder de leiding van dr. Gunning werd het overschrijven in een voor verdere bewerking meer geschikten vorm van het in manuscript voorhanden Javaansch-Nederlandsch woordenboek van Winter en Wilkens ten einde gebracht.

Dr. Brandes bleef zich wijden aan zijne linguïstisch-archaeologische studiën. De resultaten dier studiën werden voor een deel gepubliceerd in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (verg. lager § 4, waarin nog van andere wetenschappelijke organen, die bijdragen bevatten op Indisch taalkundig gebied, wordt gewag gemaakt).

Dr. Jonker zette zijne studiën van de Bimaneesche taal voort. Ook bleef hij zich wijden aan het verzamelen van Makassaarsche en Boegineesche handschriften. Een door hem bewerkt »Bimaneesch-Hollandsch woordenboek" verscheen, als afzonderlijk stuk, in de »Verhandelingen" van evengenoemd Genootschap.

Met eene tijdelijke opdracht in het belang der Madureesche taal bleef nog belast een daartoe voor zoolang noodig aan zijn gewonen werkkring onttrokken controleur der 1ste klasse bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura. Deze ambtenaar, de heer H. N. Kiliaan, die zich daartoe op Madura ophield, bracht de bewerking van het 8ste hoofdstuk van het eerste deel van zijn werk over genoemde taal ten einde. Voor behandeling in dit deel blijven nog alleen de dialectische verschillen over, die echter, in stede van in een 9de hoofdstuk, zooals oorspronkelijk in het plan lag, in eene inleiding zullen worden besproken. Ook is het den bewerker nuttig voorgekomen eenige verandering te brengen in de inrichting van de in 't vorig verslag bedoelde woordenlijst, die het tweede deel van het werk zal uitmaken.

De studie der Arabische en Maleische talen en der instellingen van den Islam, in het bijzonder zooals die in Nederlandsch-Indië toepassing vinden, zoomede het uitbrengen van advies aan de Regeering nopens met zijne studiën in verband staande aangelegenheden, was de taak van dr. C. Snouck Hurgronje, sedert Maart 1891, ter standplaats Batavia, voorgoed aan 's lands dienst verbonden als adviseur voor Oostersche talen en Mohammedaansch recht. Gedurende 1893 hield genoemde geleerde zich overigens hoofdzakelijk bezig met het opstellen van zijn werk »De Atjehers", zijnde dit werk eene hem door de Indische Regeering vrijgelaten zeer breede omwerking van de eerste helft van het in Mei 1892 door hem ingediende rapport omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjeh (zie het Koloniaal Verslag van 1892 blz. 105), waarvoor dr. Snouck Hurgronje de gegevens verzameld had gedurende een verblijf in Atjeh van Juli 1891 tot Februari 1892. Van bedoeld werk, dat ter landsdrukkerij te Batavia voor gouvernementsrekening werd gedrukt, verscheen in 't laatst van 1893 het 1ste deel, terwijl in Juli jl. ook het 2de of laatste deel het licht heeft gezien. Reeds was het 1ste deel in den handel gebracht, toen de Regeering tot haar leedwezen bemerkte (het manuscript was harerzijds niet vooraf ter inzage gevraagd) dat de schrijver in eene minder gepaste kritiek was vervallen betreffende geschriften van enkele verdienstelijke aan den Indischen dienst verbonden geweest zijnde hoofdambtenaren. Aan de nog voorhanden exemplaren van het 1ste deel is toen eene door den gouvernementssecretaris onderteekende bekendmaking toegevoegd, die sedert in de geheele oplage van het 2de deel is opgenomen, waarbij de Regeering verklaart dat zij, hoewel het initiatief genomen hebbende om het werk van dr. Snouck Hurgronje als eene wetenschappelijke bijdrage tot een vraagstuk van groot en actueel belang ter landsdrukkerij te doen uitgeven, in het polemische karakter, dat het betoog hier en daar heeft aangenomen, aanleiding vond om te allen overvloede te verklaren dat zij niet mag geacht worden aan den inhoud van het werk tot in elk onderdeel hare instemming te hebben gegeven.

Ten dienste van de samenstelling van een Atjehsch woordenboek is in December 1893 aan genoemden adviseur tijdelijk een ambtenaar toegevoegd om hem behulpzaam te zijn bij het overschrijven en rangschikken van daartoe betrekkelijke aanteekeningen.

Het voor 's lands rekening bij de firma E. J. Brill te Leiden ter perse gelegde werk van professor mr. L. W. C. van den Berg »La révélation de l'Omniprésent", zijnde eene vertaling en bewerking van het Arabische rechtsboek Fath-al-Qarîb, zal eerstdaags het licht zien. De mede in 't vorig verslag vermelde studie van genoemden hoogleeraar over de Maleische rechtsbronnen uit Zuid-Sumatra is zeer onlangs verschenen en wel als een afzonderlijk deel van het tijdschrift, de »Bijdragen", van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië te 's-Gravenhage.

Van professor dr. J. J. M. DE GROOT's werk, getiteld » The religious system of China ", verscheen in Augustus jl. het tweede deel. De uitgaaf geschiedt met financieelen steun der Regeering (zie laatstelijk het verslag van 1892, blz. 105).

§ 2. *Oudheidkunde.*

De Archaeologische Vereeniging te Djokjokarta heeft in het afgeloopen jaar de ontgraving van de Prambanan-groep voortgezet, waarbij belangrijke vondsten van steenen en koperen beelden werden gedaan. Ook werd de Tjandi Kalongan of Sodjinan ontbloot, waarbij verscheidene fraaie beelden en eenige koperen en gouden voorwerpen te voorschijn kwamen. Tot een en ander werd de Vereeniging in staat gesteld door de haar verleende gouvernementssubsidie van f 3000. Voor het jaar 1894 werd aan de Vereeniging eene gelijke subsidie toegekend, benevens eene som van f 70 's maands voor het onderhoud van en het toezicht op de van harentwege ontgraven Hindoe-monumenten.

Over Indische oudheidkunde wordt verder nog het een en ander gezegd in § 4, waar sprake is van het museum en het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.

§ 3. *Natuurwetenschappen.*

Magnetische en meteorologische waarnemingen. Bij het observatorium te Batavia bleven de zelfregistreerende instrumenten gedurende 1893 in volle werking, uitgezonderd de electrometer, die, wegens noodzakelijke herstelling van het uurwerk, gedurende eenige maanden buiten gebruik moest blijven. De geregistreerde observatiën en die, welke door uurwaarnemingen verkregen waren, werden volgens het aangenomen plan bewerkt. Het licht zagen de 14de jaargang van de » Regenwaarnemingen " en het 15de deel der » Observations ", bevattende de uitkomsten der waarnemingen over 1892. Ook in het afgeloopen jaar werden weder photographische afdrukken van magnetische storingen gewisseld met buitenlandsche observatoria en werden aan landbouwers en industrieelen inlichtingen verstrekt.

Op grond van de gegevens over 1893 bij het observatorium verkregen, meldt de directeur dier inrichting dr. J. P. VAN DER STOK het volgende. Het jaar 1893 kenmerkte zich door een lagen barometerstand en lage temperaturen, hooge betrekkelijke vochtigheid en buitengewoon dichte bewolking, terwijl de regenval te Batavia, over het geheele jaar genomen, wel grooter was dan gewoonlijk, maar, daar zulks voornamelijk was toe te schrijven aan de buitengewone hoeveelheid regen die in Februari viel, toch gemiddeld niet zoo groot als zich in verband met de bewolking liet denken. In West- en Midden-Java was de regenval ongeveer gelijk aan de normale hoeveelheid, in Oost-Java iets meer. Op Sumatra's West- en Oostkust en in de oostelijke deelen van den Archipel viel echter belangrijk meer regen dan gewoonlijk.

Van de 196 plaatsen (waarvan 106 op Java en Madura), waar in 1893 regenmeters geregeld afgelezen werden, wezen de cijfers over dat jaar den grootsten regenval, namelijk respectievelijk 4792 en 4469 millimeter, aan voor Buitenzorg (West-Java) en Siboga (Westkust van Sumatra), terwijl de kleinste hoeveelheid, respectievelijk 1112 en 1015 millimeter, gemeten werd te Modjokerto (Oost-Java) en te Bonthain (Zuid-Celebes).

De zelfregistreerende getijmeters, opgesteld te Amboina en in de Emmahaven nabij Padang, leverden geregeld aanteekeningen van getijhoogten, die aan de bekende bewerking werden onderworpen, terwijl ook bewerkt werden de getijwaarnemingen, krachtens de hun daartoe gedane opdracht, sedert 1890 geregeld ingezonden wordende door de lichtopzichters der kustlichten. Overigens kwamen van enkele andere plaatsen getijwaarnemingen in, door belangstellenden verricht. Het voornemen bestaat om de bedoelde observatiën een tijdlang in verschillenden gedeelten van den Archipel te doen verrichten en, ter opwekking van de noodige belangstelling, aan het indienen van eene goede en onafgebroken reeks van dergelijke gegevens over een vol jaar eene matige premie te verbinden. Voor deze premiën, de verstrekking van peilschalen, enz., wordt gedurende een zestal jaren f 2400 's jaars noodig geraamd. Voor 't eerst wordt op die uitgaaf gerekend bij de ontwerp-begrooting voor 1895. Men stelt zich voor langs dezen weg op eenvoudige en weinig kostbare wijze bouwstoffen te verkrijgen voor eene volledige kennis der getijden in den Nederlandsch-Indischen Archipel. Dr. VAN DER STOK gaf intusschen weder een paar studiën over het onderwerp in het licht (verg. lager § 4).

Ook werd bij het observatorium de voorbereidende arbeid voortgezet en beëindigd voor het samenstellen van een in de Engelsche taal uit te geven werk over wind- en zeestroomingen in genoemden Archipel, tot gronslag waarvan o. a. gediend hebben de uit het archief van het Ministerie van Marine te 's-Gravenhage tijdelijk afgestane oude journalen van zeilschepen, die den Indischen Archipel hebben bevaren. In Juli jl. is door den Gouverneur-Generaal machtiging verleend om bedoeld standaardwerk ter landsdrukkerij te Batavia voor gouvernementsrekening ter perse te doen leggen.

In Maart jl. is voorts door de Indische Regeering hare goedkeuring gehecht aan het denkbeeld om het observatorium te Batavia, als het eenige equatoriaal station, te doen deelnemen aan het in Augustus 1891 op het Internationaal Meteorologisch Congres te Munchen besproken plan om, door metingen van hoogte en richting der verschillende wolkenvormen op eenige over de geheele aarde verbreide stations, tot eene oplossing te komen van het probleem betreffende het bewegingsmechanisme der hoogere luchtlagen. Daartoe zullen slechts enkele, betrekkelijk weinig kostbare, instrumenten worden gevorderd, voor welker uitzending uit Europa reeds het noodige is verricht.

Natuurkundige, ethnographische en geographische mededeelingen. Over den door de Indische Regeering toegezegden steun ten behoeve van de wetenschappelijke expeditie naar Midden-Borneo, ontworpen door het Indisch Comité der Commissie te Amsterdam ter bevordering van het natuuronderzoek der Nederlandsche koloniën, in nauwe samenwerking met de mede te Amsterdam gevestigde Maatschappij, die zich hetzelfde doel voor oogen stelt, is reeds in 't vorig verslag (blz. 113) gehandeld. Te dier plaatse is ook gezegd dat het oorspronkelijk plan om nog in Juni 1893 den tocht een aanvang te doen nemen niet is kunnen doorgaan. Het genoemde Indisch Comité zag zich tot uitstel genoopt, omdat eerst in April van dat jaar zekerheid was verkregen aangaande de te verstrekken gouvernementssubsidie. Alvorens daarna de vooruitgeschoven stations van levensmiddelen konden zijn voorzien, en de » boengans " (prauwen) vervaardigd konden zijn, waarmede de » riams " (stroomversnellingen) moeten worden gepasseerd, was de gunstige tijd voor den tocht verstreken. De overkomst van den uit Nederland te verwachten zoöloog, den heer J. BÜTTIKOFER, werd nu tot later uitgesteld, en het Comité besloot, in overleg met den resident van Borneo's Westerafdeeling, dat in October de wetenschappelijke exploratie van verschillende gedeelten dier residentie een aanvang zou nemen, en dat eerst daarna, tegen Mei of Juni 1894, de onderzoekers zich zouden vereenigen tot den gezamenlijken tocht naar Penanei (Midden-Borneo), van welk punt, reeds vallende binnen de grens der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, een eventueele doortocht naar Koetei zou moeten aanvangen. Om vanwege 's lands plantentuin te Buitenzorg de expeditie te vergezellen, bestemde de Indische Regeering in September 1893, in plaats van een mantri, zooals aanvankelijk in de bedoeling had gelegen, een tijdelijk aan die inrichting verbonden Europeeschen assistent. In 't laatst van genoemde maand kwam deze plantkundige, dr. J. G. HALLIER, en in de tweede helft van November ook dr. BÜTTIKOFER op Borneo aan. Zonder aanstonds naar de Boven-Kapoeas te vertrekken, wijdde dr. HALLIER de eerste weken van zijn verblijf op Borneo aan eenige exploraties van uit Pontianak, Singkawang en Sambas, en werd op een van die tochten (dien in het brongebied der Sambasrivier) gedurende korteren of langeren tijd vergezeld door de heeren A. W. NIEUWENHUIS, eerstaanwezend officier van gezondheid te Sambas, en N. WING EASTON, chef van de in het noordwestelijk deel van Borneo onderhanden zijnde geologische mijnbouwkundige opneming, terwijl een officier uit het garnizoen van Sambas het photographische deel van dezen tocht op zich nam. Deze tochten waren over 't algemeen rijk aan botanische vondsten. Kort nadat dr. BÜTTIKOFER was aangekomen en dr. HALLIER zich weer te Pontianak bevond, maakten beiden gaarne gebruik van het aanbod om den resident te vergezellen op diens voorgenomen tocht naar onzen inlandschen post Poetoes Sibou aan de Boven-Kapoeas (zie blz. 24/25 hiervóór), werwaarts zich ook zouden begeven de assistent-resident van Sintang en de te Smitou, ongeveer halverweg tusschen Sintang en Poetoes Sibou, geplaatste Europeesche ambtenaar, de controleur der 1ste klasse W. N. VAN VELTHUYSEN. Den 1sten December werd te Poetoes Sibou eene conferentie gehouden met de inlandsche hoofden, welke de strekking had om een juist begrip omtrent het vredelievend doel der expeditie onder de bevolking te verspreiden. De hoofden verklaarden zich gaarne bereid om de expeditie goed te ontvangen en zooveel mogelijk behulpzaam te zijn. Te Smitou werd de hoofdstapelplaats opgericht voor de goederen en provisiën, waartoe de reeds genoemde controleur, aangewezen als leider der expeditie voor zooveel betreft de aanrakingen met de bevolking, allen mogelijken steun verleende. Spoedig verplaatsten de beide natuuronderzoekers hun arbeidsveld

niet ver van Smitou naar de Soengei Kenepai en den berg van dien naam, waarheen de controleur hen vergezelde. Gedurende het verblijf aldaar werden zoowel op zoölogisch als op botanisch gebied min of meer rijke verzamelingen bijeengebracht. Om het verzamelde materiaal behoorlijk te kunnen praepareeren, werd aan den zoöloog der expeditie, nevens den van Batavia medegenomen jager, nog een Europeesch militair toegevoegd als jager-preparateur. Door den botanist der expeditie werd ook de berg Kelam bij Sintang onderzocht, waar zijne inzamelingen de verwachting ver overtroffen. Nadat in Februari 1894 de uit Nederland aangekomen geoloog, professor dr. G. A. F. MOLENGRAAFF zich bij de leden der expeditie had gevoegd [1]) (ook de geneesheer, tevens ethnoloog en anthropoloog, NIEUWENHUIS was naar Sintang gekomen), hadden in den loop dier maand te Sintang en Smitou met den resident besprekingen plaats, welke tot het besluit leidden om het hoofdstation van Smitou hooger op te verplaatsen, naar Poetoes Sibou, en het arbeidsveld der expeditie gedurende een paar maanden, totdat de groote tocht naar de Boengan-rivier (Penanei) zou ondernomen worden, te verleggen naar de Boven-Mandei, een linkerzijtak van de Boven-Kapoeas, beneden Poetoes Sibou, met Nanga Raoen (eene bewoonde plaats) als centraalstation, vanwaar uit ieder der deelnemers, naar eigen goedvinden, zich een arbeidsveld voor zijne onderzoekingen zou kunnen kiezen, terwijl de arts NIEUWENHUIS zijn verblijf te Nanga Raoen meer bijzonder aan ethnographie en anthropologie zou dienstbaar maken De tocht van Smitou naar Nanga Raoen, die onder geleide van den meerbedoelden controleur geschiedde, gedeeltelijk per stoombarkas en gedeeltelijk met roeivaartuigen, duurde van 26 Februari tot 4 Maart. Luidens de in Mei jl. te Batavia afgesloten mededeelingen voor dit verslag hadden de resultaten van het zoölogisch-botanisch, zoowel als van het geologisch onderzoek tot dusver volkomen aan de verwachtingen beantwoord, terwijl de gezondheidstoestand over 't geheel bevredigend was te noemen. Omstreeks het midden van Mei dachten, volgens diezelfde mededeelingen, de leden der expeditie te Poetoes Sibou bijeen te komen, ten einde gezamenlijk den tocht naar Penanei te ondernemen. Dr. HALLIER heeft zich echter, wegens gezondheidsredenen, genoopt gezien om in de eerste helft van Mei te Poetoes Sibou de expeditie te verlaten, en naar Buitenzorg terug te keeren. Dr. BÜTTIKOFER hield zich toen nog te Nanga Raoen op. Volgens de laatste berichten was de voorgenomen groote tocht van Poetoes Sibou naar Penanei in Juni ondernomen en sedert met goed gevolg volbracht door de andere leden der expeditie, de heeren MOLENGRAAFF en NIEUWENHUIS, onder leiding van den controleur VAN VELTHUYSEN, doch was het plan om verder naar de zijde van Koetei door te dringen, door de Boven-Mahakkam af te zakken (zie blz. 25 hiervóór), wegens de daar heerschende woelingen tusschen Dajaksche stammen, moeten worden opgegeven.

Ook voor het jaar 1894 is ten behoeve der expeditie door de Regeering eene subsidie van f 10 000 beschikbaar gesteld (gouvernementsbesluit dd. 10 Februari 1894 n°. 42).

In een in 1893 door het te Amsterdam gevestigde Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap uitgegeven afzonderlijk werk werden alle gedrukte stukken omtrent de voor 's Genootschaps rekening in de jaren 1889 en 1890 door de heeren H. O. W. PLANTEN en C. J. M. WERTHEIM ingestelde wetenschappelijke opnemingen en onderzoekingen op de Key-eilanden (residentie Amboina) bijeengebracht, vergezeld van eene door eerstgenoemde volgens trigonometrische opnemingen samengestelde kaart der bewuste eilanden op de schaal van 1: 150 000, en van een ethnographischen atlas van de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden (daaronder ook de Key-groep), in opdracht van het Genootschap samengesteld door den heer C. M. PLEYTE WZN.

In 't laatst van 1893 werd door het Genootschap de steun der Regeering ingeroepen voor een eventueel vanwege dat lichaam in te stellen wetenschappelijk onderzoek van een deel der zuidkust van Nieuw-Guinea, met Dobo (op de Aroe-eilanden) als uitgangs- en rustpunt. Over dit plan is de Indische Regeering gehoord, welke het echter, hoezeer de belangstelling van het Genootschap op hoogen prijs stellende, minder wenschelijk achtte het onderzoek van bedoeld kustgedeelte van Nieuw-Guinea aan particuliere krachten toe te vertrouwen. Ten behoeve van een te zijner tijd van regeeringswege in te stellen hydrographisch en ethnographisch onderzoek ter zuidkust van Westelijk Nieuw-Guinea besloot de Indische Regeering (Juli jl.) den resident van Ternate op te dragen reeds aanstonds naar maatregelen om te zien, waardoor, tegen den tijd dat een oorlogsschip voor het bewuste doel zou kunnen worden afgezonderd, lieden zouden beschikbaar zijn, bekwaam om als tolken dienst te doen, daar zonder goede tolken de uitkomsten der geographische en ethnographische onderzoekingen niet aan het doel zouden kunnen beantwoorden. Terwijl van de beslissing der Indische Regeering aan het Genootschap is kennis gegeven, is, overeenkomstig het te gelijkertijd door den Gouverneur-Generaal gedane voorstel, gemeld lichaam tevens uitgenoodigd om in hoofdtrekken van zijne denkbeelden nopens de in te stellen onderzoekingen te willen doen blijken, opdat daarvan kunne worden partij getrokken bij de samenstelling van een leidraad voor den ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur, die te gelegener tijd voor het verzamelen van ethnographische gegevens en c. q. het aanknoopen van vriendschappelijke betrekkingen met de bevolking de zending zal medemaken.

Het vanwege het Genootschap, met regeeringssubsidie (zie vorig verslag blz. 114), ter perse gelegde werk van den officier van gezondheid der 1ste klasse dr. J. JACOBS, getiteld » Blikken in het Atjehsche familie- en kampongleven. Bijdrage tot de ethnographie van Noord-Sumatra ", heeft in April jl. (in twee deelen) het licht gezien.

Met het bestemmen van ethnographica voor 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden bleef de Indische Regeering voortgaan. In den aanvang van 1894 werd het Museum o. a. bedacht met eene groote verzameling, afkomstig van inzendingen op de in 1893 te Batavia gehouden tentoonstelling.

In den aanvang van 1894 is van regeeringswege financieele steun verzekerd voor de uitgave door de firma E. J. BRILL te Leiden van het werk van professor dr. K. MARTIN over zijne, op uitnoodiging van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde te 's-Gravenhage, in 1891/1892 ondernomen geognostische onderzoekingen op de eilanden der Banda-zee. De subsidie is bepaald op f 2500, waarvoor de Regeering de beschikking zal krijgen over een zeker getal exemplaren van het werk. [2]).

Onder de vele vreemdelingen, die in 1893 den Nederlandsch-Indischen Archipel met een wetenschappelijk doel bezochten, behooren, behalve eenige lager te vermelden botanisten en zoölogen, die gedurende korteren of langeren tijd studiën maakten aan 's lands plantentuin te Buitenzorg, prof. E. SELENKA en dr. W. KÜCKENTHAL. Eerstgenoemde genoot eene subsidie van de Berlijnsche Academie voor eene reis naar Borneo en de Molukken, in het bijzonder tot het verzamelen van onderzoekingsmateriaal betreffende den orang-oetan, terwijl de in de tweede plaats genoemde naturalist van de » Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft " te Frankfort a/M in opdracht had om op zoölogisch gebied onderzoekingen in te stellen, speciaal op Halmaheira (residentie Ternate).

In de gewestelijke rapporten wordt verder nog melding gemaakt van een Zweedsch botanist, den heer L. ERICSON, die in de residentie Benkoelen orchideeën en insecten verzamelde, en van een Fransch natuuronderzoeker, den heer LAPICQUE, die met een jacht verschillende gedeelten van den Indischen Archipel bezocht.

Van de hand van den op blz. 113 van het vorig verslag genoemden prof. dr. G. HABERLANDT uit Grätz verschenen, als resultaat van zijn verblijf te Buitenzorg, twee werken, getiteld: » The transpiration of tropical plants " en » Eine botanische Tropenreise. Indo-malayische Vegetationsbilder und Reiseskizzen ".

Wetenschappelijke onderzoekingen van landswege ingesteld. De onderzoekingen op palaeontologisch gebied werden in het afgeloopen jaar door den à la suite van zijn korps geplaatsten officier van gezondheid der 2de klasse M. E. F. T. DUBOIS voortgezet. De verdere onderzoekingen bij Trinil in het district Sepreh der afdeeling Ngawi (residentie Madioen) mochten niet leiden tot de ontdekking van den nader » Pithecanthropus Erectus " genoemden merkwaardigen anthropoïed, waarvan melding is gemaakt op blz. 114 van het vorig verslag. Over dien anthropoïed heeft de heer DUBOIS eene verhandeling geschreven, getiteld » Pithecanthropus Erectus, eine Menschenähnliche Uebergangsform aus dem Pleistocän von Java ", welk werk, op de landsdrukkerij te Batavia gedrukt, in September jl. het licht heeft gezien. Verdere bijzonderheden omtrent de door den heer DUBOIS ingestelde onderzoekingen worden gevonden in de als extra-bijvoegsel tot de Javasche Courant kwartaalsgewijze gepubliceerde » Verslagen van het Mijnwezen ". Voor zooveel de werkzaamheden op het terrein betreft, zouden

[1]) Deze had, na eerst lager aan de Kapoeas, te Tajan en in de soengei Tilang (een rechterzijtak van de Tajan), zich opgehouden te hebben, toen ook reeds de omstreken van Sintang voorloopig onderzocht.

[2]) Ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek der genoemde eilanden had de instelling in 1892 f 10 000 subsidie ontvangen. Wegens het niet tot uitvoering komen van het ethnographisch deel van het onderzoek is in October 1893 de helft van voormeld bedrag door het Instituut in 's lands kas teruggestort (verg. vorig verslag, blz. 113, noot 2).

de onderzoekingen in den loop van 1894 een einde nemen, zoodat dan is over te gaan tot het determineeren en beschrijven van de verzamelde fossielen, hetgeen echter niet in Indië kan geschieden wegens de geringe hulpmiddelen en het ontbreken van vergelijkingsmateriaal. Daar het bleek dat de hoogleeraar dr. K. MARTIN te Leiden niet in de gelegenheid was om die taak op zich te nemen, maar deze het in het belang der zaak achtte wanneer daarmede de heer DUBOIS zelf belast werd, is in Mei jl. door de Indische Regeering tot dit laatste besloten. Tevens is machtiging verleend om den heer DUBOIS, ten dienste van zijn tijdelijk hier te lande te verrichten arbeid, vooraf gedurende een paar maanden naar Calcutta in commissie te zenden tot het bezoeken van het »Indian Museum" aldaar en c. q. van eenige vindplaatsen van nader vergelijkbare fossielen in Britsch-Indië.

's Lands plantentuin te Buitenzorg en daarbij behoorende inrichtingen. In de door den directeur van 's lands plantentuin, den heer dr. M. TREUB, ingediende verslagbijdrage over 1893 wordt als een voor de inrichting belangrijk voorval gewezen op de met goed gevolg bekroonde bemoeiingen om zich van de zijde van personen en maatschappijen, bij den kolonialen landbouw betrokken, gelden te zien aangewezen om daaruit natuuronderzoekers te bezoldigen, wier taak het zal zijn onderzoekingen te doen in het belang van speciale gedeelten van den kolonialen landbouw, en op de verkregen regeeringsmachtiging (gouvernementsbesluit dd. 22 Maart 1893 n°. 1) om zich zoodanige, door particulieren bezoldigde natuuronderzoekers toe te voegen. Op die wijze waren reeds tijdelijk aan 's lands plantentuin verbonden de heeren dr. J. VAN BREDA DE HAAN voor de lager te vermelden onderzoekingen met de tabakscultuur in Deli in betrekking staande, en C. J. LOHMANN, ter assistentie bij chemische onderzoekingen in het belang van theebereiding en theecultuur, terwijl in 1894 uit Nederland werd verwacht de heer dr. J. C. KONINGSBERGER voor het onderzoek van levens- en bestrijdingswijze der voor den landbouw in de tropen schadelijke dieren. Voor de aanstelling bij het agricultuur-chemisch laboratorium van 's lands plantentuin van een chemicus, te belasten met onderzoekingen over indigo, waren mede reeds van particuliere zijde gelden bijeengebracht en ter beschikking van dr. TREUB gesteld, maar voor het doen vervullen van deze plaats werd vooralsnog gestuit — zoo wordt bericht — op de moeielijkheid dat jonge Nederlandsche natuuronderzoekers òf voor bijzondere gevallen ontbreken, òf dikwerf er slechts noode toe te vinden zijn betrekkingen in Indië te aanvaarden.

Gedurende een groot deel der maanden September en October hield dr. TREUB zich in het oostelijk gedeelte van den Archipel op tot het doen van botanische waarnemingen en het verzamelen van planten, zaden en herbarium-specimina. Nadat gedurende dien korten tijd ruim een twintigtal botanische excursies waren gemaakt, hervatte de directeur in den aanvang van November 1893 zijne gewone werkzaamheden.

Omtrent den gang van zaken bij de zes afdeelingen, waaruit 's lands plantentuin bestaat (zie het reglement der inrichting in n°. 4641 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), is over 1893 het volgende gemeld.

De betrekking van adjunct-directeur der inrichting, tevens chef der 1ste afdeeling (»Herbarium en museum"), bleef nog onvervuld, daar de natuuronderzoeker, dien men daartoe op het oog had (zie vorig verslag, blz. 114, noot), voor dezen hem aangeboden werkkring bedankte. De werkzaamheden bij de afdeeling werden zoo goed mogelijk verricht deels door den tijdelijken conservator [1]), deels door een bij gouvernementsbesluit dd. 24 Februari 1893 n°. 30 tijdelijk als assistent bij deze afdeeling aangestelden Duitschen plantkundige dr. J. G. HALLIER, die echter in September 1893 voor eenige maanden naar Borneo vertrok om deel te nemen — zie blz. 115 hiervóór — aan de wetenschappelijke expeditie naar het Boven-Kapoeasgebied. Bij gouvernementsbesluit dd. 27 December 1893 n°. 2 werd het vervullen van de werkzaamheden, die dr. HALLIER bij de 1ste afdeeling verrichtte, tijdelijk opgedragen aan een toen in Indië vertoevenden natuuronderzoeker, dr. V. SCHIFFNER uit Praag.

Behalve de gewone werkzaamheden werd bij deze afdeeling eene speciale verzameling aangelegd van kruid- en heesterachtige gewassen uit den omtrek van Buitenzorg. Deze verzameling zou tot basis dienen voor eene eerlang uit te geven »Kleine flora van Buitenzorg".

Opnieuw werden verschillende bijdragen tot uitbreiding der collecties ontvangen, terwijl wederom aan onderscheidene botanisten en botanische inrichtingen doubletten van herbarium-exemplaren, benevens ander onderzoekingsmateriaal werden verstrekt.

Het onder de algemeene leiding van dr. TREUB in gang zijnde onderzoek der boschflora op Java, door den houtvester S. H. KOORDERS en dr. TH. VALETON, werd ijverig voortgezet. Eerstgenoemde maakte hiertoe opnieuw verschillende reizen, meer bijzonder in de residentiën Preanger Regentschappen en Bezoeki. (Dr. VALETON, tijdelijk als kruidkundige aan dit onderzoek verbonden, verkreeg in Juni jl. vergunning om zich voor den tijd van zes maanden naar Europa te begeven.) De eerste aflevering van het te publiceeren werk over de boschflora van Java kwam in Augustus 1893 in manuscript gereed; het werk zal op eene particuliere drukkerij te Batavia ter perse worden gelegd.

Wat de 2de afdeeling (»Botanische laboratoria") betreft, valt te melden dat het botanisch station te Buitenzorg in 1893 door niet minder dan 9 buitenlandsche natuuronderzoekers werd bezocht, en wel door de hoogleeraren dr. R. SEMON en dr. C. KÜCKENTHAL uit Jena, dr. J. WIESNER uit Weenen, dr. G. KRAUSE uit Halle en dr. L. VON GRAFF uit Grätz, zoomede door de jongere natuuronderzoekers dr. V. SCHIFFNER (hooger reeds genoemd), dr. W. TIGDOR en dr. TH. ADENSAMER, de beide laatsten uit Weenen.

In de beide botanische laboratoria kwam de reeds lang gedeeltelijk bestaande waterleiding geheel gereed.

De onderzoekingen van den afdeelings-chef dr. J. M. JANSE hadden in hoofdzaak betrekking op het reeds in 1892 aangevangen onderzoek naar de, vooral in sommige gedeelten van Probolinggo en Pasoeroean, in ernstige mate opgetreden ziekte der dadapboomen. Een eerste verslag, inhoudende in hoofdzaak eene beschrijving van de ziekteverschijnselen en een overzicht van de uitbreiding, welke de ziekte toen, volgens bestaande officieele gegevens, verkregen had, werd gepubliceerd in het tijdschrift »Teysmannia", Deel IV. Nader werd dezelfde ziekte nog in een ander gedeelte van Oost-Java en vervolgens ook op verschillende plaatsen in Midden- en West-Java waargenomen, zoodat hare algemeene verspreiding over Java te vreezen was. De vroeger aangenomen waarschijnlijkheid, dat bacteriën van de ziekte oorzaak zouden zijn, vond steeds meer bevestiging, daar uit verschillende aangetaste dadapboomen cultures van éénzelfde bacterie werden verkregen, die, op andere stekken ingeënt, aldaar weder de bekende ziekteverschijnselen deden optreden. In het belang van dit onderzoek werd aan dr. JANSE het doen van eene reis in de Preanger Regentschappen opgedragen (gouvernementsbesluit dd. 26 September 1893 n°. 38).

Tegelijk met eene studie der dadapziekte ving de afdeelingschef ook een onderzoek aan naar de wijze waarop verschillende planten zich in hare voeding verhouden ten opzichte van den in den bodem voorkomenden humus. Bij verschillende gewassen, voor welke dit niet bekend was, werd daarbij eene tezamenleving der wortels met schimmels geconstateerd; o. a. was dit het geval bij koffie, naar aanleiding waarvan reeds enkele cultuurproeven in het klein werden begonnen.

In het laboratorium van den afdeelings-chef werd bovendien nog gewerkt door dr. J. VAN BREDA DE HAAN, den voor particuliere rekening aangestelden botanist (zie hiervóór), belast met het onderzoek van ziekten en levensverschijnselen der tabaksplant, zooals die in Deli (Oostkust van Sumatra) gecultiveerd wordt. Dr. VAN BREDA DE HAAN, die van April tot September in Deli en daarna tot het einde van het jaar te Buitenzorg werkzaam was, wijdde, behalve aan verschillende andere ziekten, in hoofdzaak zijne aandacht aan de zoogenaamde bibietziekte, ter bestrijding waarvan hij, op grond van zijn voorloopig onderzoek, reeds eenige, naar het schijnt nuttig blijkende, wenken heeft kunnen geven.

Ten opzichte van de 3de afdeeling (»Cultuurtuin en Agricultuurchemisch laboratorium") is, voor zooveel den cultuurtuin betreft (waarbij een opzichter is geplaatst met den persoonlijken titel van administrateur), aan te teekenen dat de verschillende aanplantingen zich voor verreweg het meerendeel in goeden staat bevonden, en dat er zeer veel moeite werd gedaan voor het begrinden en verbeteren van de wegen. De Cochinchina-druif, waarvan in 't vorig verslag (blz. 115) sprake was en waarmede men hoopte spoedig op eenigszins ruimere schaal proeven voor wijnbereiding te kunnen nemen, groeide in den cultuurtuin slecht; door overbrenging naar een ander gedeelte van den tuin zal men trachten hierin verbetering te brengen. Voor een belangrijk deel droeg de cultuurtuin bij in de aanzienlijke verzameling, door 's lands plantentuin op de te Batavia gehouden tentoonstelling geëxposeerd.

[1]) In Maart 1894 definitief benoemd, zijnde toen besloten tot de aanstelling van een vasten conservator, doch tot opheffing van de betrekking van tuinman bij den plantentuin (Indisch Staatsblad 1894 n°. 63).

De afdeelings-chef dr. P. VAN ROMBURGH gaf zich ook in zijn laboratorium veel moeite voor die tentoonstelling, door het bereiden van verschillende monsters van producten, waarbij met name vrij groote hoeveelheden van onderscheidene aetherische oliën te vermelden zijn. Voor bijzonderheden omtrent andere chemische onderzoekingen in het laboratorium verricht, moet naar het nog te verschijnen uitvoerig Jaarverslag over 1893 verwezen worden. [1] Speciaal verdient echter ook hier gewezen te worden op de uitgebreide onderzoekingen gedaan over aetherische olie- en aschgehalte der theebladeren, welke onderzoekingen gedeeltelijk geschiedden met behulp van den assistent, den heer C. J. LOHMANN, wiens bezoldiging, zooals hooger gezegd, bestreden wordt uit fondsen door particulieren ter beschikking van den directeur der inrichting gesteld.

Krachtens eene regeeringsopdracht van Juli 1893, reeds besproken op blz. 211 van 't vorig verslag, maakte de afdeelings-chef, in gezelschap van den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur dr. W. BURCK, eene reis in Oost-Java, waarbij speciaal de aandacht werd geschonken aan den toestand van den bodem in koffietuinen van verschillenden leeftijd en onder verschillende omstandigheden verkeerende; ook op den invloed van bosch op den bodem werd daarbij meer bijzonder gelet. Dr. VAN ROMBURGH bracht bij die gelegenheid een groot aantal grondmonsters te zamen, welke naar Buitenzorg werden overgebracht. De naar aanleiding van de hierbedoelde opdracht in studie te nemen vragen blijken veel samengestelder te zijn dan aanvankelijk werd vermeend.

De inrichting der 4de (tijdelijke) afdeeling (» Pharmacologisch laboratorium ") onderging eene kleine, maar toch niet onbelangrijke verbetering door het afzonderen van eene geschikte ruimte met gecementeerden vloer voor eene grootere plantenpers en een behoorlijk distilleertoestel.

Door den afdeelings-chef dr. W. G. BOORSMA werd voor de pers gereed gemaakt de door zijn voorganger dr. M. GRESHOFF opgestelde verhandeling » Over giftige en bedwelmende planten bij de vischvangst in gebruik ". Het stuk zag het licht als nº. X der » Mededeelingen uit 's lands plantentuin " (het eenige in 1893 verschenen nummer). Voorts werden door dr. BOORSMA de aanteekeningen van dr. GRESHOFF voor een tweede verslag over de door hem verrichte onderzoekingen geordend en gerangschikt. Het experimenteele werk van den afdeelings-chef betrof meerdere plantensoorten, aan welke door inlanders geneeskrachtige werking wordt toegekend.

Eene groote collectie inlandsche geneesmiddelen werd bij de 4de afdeeling voor de Bataviasche tentoonstelling gereed gemaakt.

Bij de 5de afdeeling (» Botanische tuin en bergtuin ") werd in Mei 1893 als chef herplaatst de toen van buitenlandsch verlof teruggekeerde hortulanus, de heer H. J. WIGMAN, die tijdens zijn verblijf in Europa van gouvernementswege in de gelegenheid was gesteld om zijne practische kennis uit te breiden door bezoeken aan de botanische tuinen te Kew en Brussel. Kort te voren was de assistent-hortulanus overleden, die vervangen werd door een sedert Augustus 1891 tijdelijk bij de afdeeling geplaatsten ambtenaar.

De werkzaamheden op het in 1890 door onteigening aan den botanischen tuin toegevoegde nieuwe terrein vorderden nog altijd veel tijd en werkkrachten. De geheele aanleg kwam gereed en overal werden de stekken van steunboomen voor de aanstaande klimplanten-afdeeling geplaatst. De buitengewone werkzaamheden, welke deze uitbreiding van terrein met zich bracht, maakten het dikwijls uiterst moeielijk het noodzakelijke te doen in het oude gedeelte van den tuin. Vooral was dit het geval omdat het toenemend aantal bezoekers en het stijgend getal der inkomende aanvragen steeds meer tijd en moeite in beslag namen.

In den bergtuin te Tjibodas vond eene belangrijke wijziging plaats doordat, met intrekking voor zoolang van de betrekking van tuinman bij dien tuin, krachtens een gouvernementsbesluit dd. 25 Augustus 1893, met den titel van administrateur, tijdelijk als beheerder van den bergtuin optrad een geruimen tijd bij cultures in Japan werkzaam geweest zijnde deskundige, de heer H. W. L. COUPERUS, speciaal met het doel om proefaanplantingen te leiden van sommige sub-tropische Japansche gewassen, welke eventueel voor eene cultuur in de bergstreken van Java in aanmerking zouden kunnen komen. In verband met deze verandering werden stukken gronds gereed gemaakt voor het beplanten met de inmiddels uit Japan ontboden planten en zaden, bezendingen waarvan vermeld kon worden dat zij zonder uitzondering in voortreffelijken staat op Java zijn aangekomen. (Verg. ook wat lager in § 4 wordt gezegd over het bevorderen van proeven met de cultuur van Japansche bamboesoorten voor de Europeesche markt.)

De paden in het tot Tjibodas behoorende bosch werden goed onderhouden en evenals vroeger gingen de bezoekers van het botanische station te Buitenzorg eenigen tijd in het laboratorium van den bergtuin doorbrengen voor de bestudeering der flora van het oorspronkelijk woud.

Bij de 6de afdeeling (» Bureau en bibliotheek en photographisch atelier ") ging de, door eervol ontslag op verzoek, opengevallen betrekking van commies-bibliothecaris in Mei 1893 over op den doctorandus in de medicijnen, die aanvankelijk tijdelijk werkzaam was geweest bij de 1ste afdeeling. Door de zorgen van den nieuwen bibliothecaris kwam de tweede editie van den catalogus der boekerij voor de pers gereed. Aanzienlijke geschenken, zoomede ruil en aankoop, deden de boekerij opnieuw belangrijk toenemen.

In het photographisch atelier kwamen de moeielijkheden, met de zinkreproductie ondervonden, nog altijd niet tot eene gewenschte oplossing. Behalve zijne andere werkzaamheden werd door den teekenaar ook voor de tentoonstelling te Batavia een geheel stel kaarten op groote schaal en een vijftigtal photographieën gereed gemaakt. Deze inzending, zoomede het grootste gedeelte der collecties, door de andere afdeelingen te zamen gebracht, zouden aan het Koloniaal Museum te Haarlem ten geschenke worden aangeboden.

Van de »Annales du jardin botanique de Buitenzorg" kwamen in 1893 gereed de tweede helft van deel XI en de eerste helft van deel XII, bevattende te zamen zes, door 22 platen geïllustreerde, verhandelingen van drie Nederlandsche en drie buitenlandsche kruidkundigen.

Van de bovengenoemde »Mededeelingen uit 's lands plantentuin" verscheen, gelijk gezegd, alleen het Xde nummer, terwijl in het tijdschrift » Teysmannia ", onder de rubriek » Korte berichten uit 's lands plantentuin uitgaande van den directeur dier inrichting ", vijf kortere rapporten, voor de practijk van belang, eene plaats vonden. In 1893 verscheen voorts de vroeger reeds aangekondigde Duitsche vertaling van de speciale publicatie, in 1892 van gouvernementswege uitgegeven ter herdenking van het 75-jarig bestaan van 's lands plantentuin, alsook het op blz. 116 hiervóór reeds genoemde werk van den hoogleeraar dr. G. HABERLANDT, getiteld » Eine botanische Tropenreise ", dat voor een groot gedeelte over 's lands plantentuin handelt.

§ 4. *Genootschappen ter bevordering van wetenschappen en nijverheid; wetenschappelijke werken van verschillenden aard; tijdschriften en nieuwsbladen.*

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen verkreeg in 1893 zeer belangrijke aanwinsten niet alleen op ethnographisch, maar ook op oudheidkundig gebied. Dankte men dit voornamelijk aan geschenken, ook van inlanders en Chineezen, tevens beijverden zich verschillende personen om door het zenden van afdrukken van inscripties en door plaatselijke onderzoekingen de studie der oudheid en der geschiedenis te bevorderen.

Het Genootschap publiceerde, sedert de opgaaf in 't vorig verslag (blz. 116), afl. 5 en 6 van deel XXXVI en de afl. 1—4 van deel XXXVII van het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, bevattende o. a. een vervolg op de Koranische verhalen in het Maleisch door D. GERTH VAN WIJK; beschouwingen van dr. J. L. A. BRANDES over Javaansche piagems, over de Kantjil-(dwerghert-) verhalen in den Indischen Archipel, over de geschiedenis van Kalila dan Damina en over een Babad Balambangan; een rapport betreffende de op blz. 17 hiervóór bedoelde Simeloengansche landschappen op Sumatra, door den controleur P. A. L. E. VAN DIJK; eenige mededeelingen omtrent het voorkomen van geophagie (eten van aarde) in de residentie Tapanoli; bijdragen tot de kennis der oudheden van Java, door A. G. VORDERMAN, benevens eenige taal- en letterkundige bijdragen van de heeren O. L. HELFRICH, E. F. KLEIAN, J. KNEBEL, H. H. O. LEEMKER, G. J. OUDEMANS en H. VAN DER SPIEGEL. In de » Verhandelingen verscheen als 2de stuk van deel XLVII eene verklaring van de meest bekende Javaansche raadsels in proza, door W. MEIJER RANNEFT, en als 1ste stuk van deel XLVIII het reeds op blz. 114 hiervóór bedoelde Bimaneesch-Hollandsch woordenboek. De uitgave der » Notulen " vorderde tot de eerste aflevering van het XXXIIste deel. Omtrent het Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek en het Daghregister van 't Casteel Batavia door mr. J. A. VAN DER CHIJS zie blz. 72 hiervóór.

Het ledental van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in

[1] Dat over 1892 (tevens gegevens inhoudende over het jaar 1891) werd in brochurevorm uitgegeven als bijvoegsel tot de Javasche Courant dd. 12 Januari 1894.

Nederlandsch-Indië onderging in 1893 eene vrij belangrijke vermindering, hoofdzakelijk door het bedanken van leden, die zich met verlof naar Europa begaven. In het tijdschrift der Vereeniging, dat tot en met deel LIII [1]) vorderde, verschenen weder verschillende wetenschappelijke artikelen, als: vervolg-mededeelingen over vulkanische verschijnselen en aardbevingen in den Oost-Indischen Archipel en over meteorologische waarnemingen aldaar, door dr. S. Figée en dr. H. Onnen; kinologische studiën (vervolg), door P. van Leersum; eene bijdrage tot de kennis der boomflora van Java, door J. G. Boerlage en S. H. Koorders; Petrographische Studien über den Indischen Archipel", door A. Wichmann te Utrecht; » Neue Lepidopteren aus Sumatra", door dr. L. Martin te Bindjei (Deli), enz. Ook de bibliotheek mag gezegd worden, in het bijzonder wat het zoölogisch gedeelte betreft, in goeden staat te zijn, en eene rijke bron aan te bieden voor wetenschappelijke onderzoekingen. Vele boekwerken werden door ruiling met het tijdschrift verkregen.

De Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw — van welke de » Soekaboemische Landbouwvereeniging" zich als afdeeling afscheidde — ging voort met de maandelijksche uitgifte van haar tijdschrift, waarvan de deelen XLVII en XLVIII verschenen. Daarin werd aan bijdragen op landbouw- en vooral op boschbouwkundig gebied eene belangrijke plaats ingeruimd. Zoo vindt men in de genoemde deelen: » Verslagen van in de residentiën Bantam, Samarang, Bagelen, Madioen, Pasoeroean en Menado in 1892/93 plaats gehad hebbende padicultuurproeven", [2]) benevens opstellen van de hand van den heer K. F. Holle, getiteld: » Eenige gegevens omtrent den inlandschen landbouw op tegalans en het nut van terrassen", en eene bijdrage van den controleur J. C. Keller van Hoorn over » Bereiding van cassavemeel in de afdeeling Bandong (Preanger Regentschappen)". De stukken op boschbouwkundig gebied, meest door houtvesters ingezonden, hadden meer bijzonder betrekking tot de herbewouding van het gebergte in Bagelen en tot de gesteldheid der bosschen in de residentiën Madioen en Kediri en in de afdeeling Banjoewangi (residentie Bezoeki), terwijl nog een paar artikelen handelen over proeven betreffende de deugdzaamheid van Java-djatihout voor verschillende doeleinden, zoomede over eenige boschproducten in de Lampongsche Districten. Ook werden weder eenige door de Indische Regeering ter plaatsing afgestane officieele verslagen over inlandsche kunstnijverheid opgenomen, betreffende de residentiën Bantam en Soerakarta, de afdeeling Panaroekan (Bezoeki), de afdeeling Kauer (Benkoelen), de residentie Palembang, de Minahassa en de assistent-residentie Gorontalo (Menado).

De Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië hield hare gewone maandelijksche vergaderingen, welke trouw en talrijk werden bezocht. Een verslag van het op die bijeenkomsten verhandelde wordt aangetroffen in het tijdschrift der vereeniging, waarvan de uitgave de 3de aflevering van het XXXIVste deel bereikte. De in Februari 1892 uitgeloofde aanmoedigingsprijs voor het beste door een lid der vereeniging op medisch gebied uitgegeven werk werd toegekend aan den heer J. W. H. Wijsman, arts te Sindanglaija (Preanger Regentschappen), voor zijn boek » Diagnostiek der zielsziekten". De overeenkomstige prijs voor het beste werk op pharmaceutisch gebied werd wegens gebrek aan mededinging niet toegekend.

De »Afdeeling Nederlandsch-Indië" van het hier te lande gevestigde Koninklijk Instituut van Ingenieurs ging voort met het bevorderen van de beoefening in Nederlandsch-Indië van de technische wetenschappen, zoowel door het houden van bijeenkomsten der te Batavia wonende leden, als door de uitgave van het afdeelingstijdschrift. In den jongst verschenen jaargang 1892-1893 vindt men onder de » Notulen" eenige mededeelingen omtrent de spoorwegwerken in West-Java, o. a. ook over de belangrijkheid van Tjilatjap als spoorweghaven, en onder de » Verhandelingen", behalve eenige aanteekeningen omtrent het gebruik van bekapte natuurlijke steen in West-Java, twee vervolgstudiën van dr. J. P. van der Stok over getijden in den Indischen Archipel, en een opstel van den kapitein der Oost-Indische genie J. G. K. de Voogt over militairen hospitaalbouw in Nederlandsch-Indië.

Van de Vereeniging voor oudheid-, taal-, land- en volkenkunde te Djokjokarta werd hiervóór in § 2 reeds melding gemaakt. De bibliotheek onderging wederom eenige uitbreiding.

[1]) In 't vorig verslag (blz. 116) was sprake van deel XLII. Men leze daarvoor: deel LII.

[2]) In de in den aanvang van 1894 verschenen IVde aflevering van deel 9 van het „Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur" vindt men eene samentrekking van den uitslag der op Java en Madura gedurende de jaren 1866 t/m 1893 genomen padicultuurproeven.

De uitgave der » Veeartsenijkundige bladen" bereikte de eerste aflevering van het VIIIste deel.

Van de in Nederlandsch-Indië verschijnende periodieke geschriften — voor zoover hierboven niet reeds genoemd — vorderde in 1893/1894 de uitgave van het » Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur" tot en met het IXde deel, die van het » Indisch Militair Tijdschrift" tot de 6de aflevering van den XXVsten jaargang, en die van het » Recht in Nederlandsch-Indië" tot de 4de aflevering van het LXIIste deel, terwijl » Teysmannia" de 4de aflevering van den Vden jaargang, het »Archief voor de Java-suikerindustrie" de 13de aflevering van den IIden jaargang en het » Tijdschrift voor inlandsche geneeskundigen" de 2de aflevering van den IIden jaargang bereikten. Het aantal periodieken vermeerderde met de op ongeregelde tijden verschijnende » Verslagen van het proefstation Midden-Java", met eene Kindercourant behoorende bij het weekblad van » Soerja Soemirat" en met een inlandsch dagblad, getiteld: » Sinar Menang Kabau".

Ten aanzien van de hier te lande bestaande particuliere lichamen, die zich de verspreiding van kennis aangaande de Nederlandsche koloniën of meer uitsluitend aangaande Nederlandsch-Indië ten doel stellen, is het volgende te melden.

Het Koloniaal Museum te Haarlem, welke instelling sedert 1 Januari 1893 een eigen orgaan bezit, waarvan de jongste aflevering, bevattende het jaarverslag over 1893, als Bulletin n⁰. 6 in Juli jl. verschenen is, breidde zijn werkkring meer en meer uit. De directie staat thans in betrekking met nagenoeg alle instellingen in het buitenland en de buitenlandsche koloniën, die aan het onderzoek van koloniale producten gewijd zijn. Voor de verzamelingen, die van deze instellingen verkregen zijn, worden nieuwe lokalen ingericht. Het onderzoek van en de proefneming met verschillende producten werden voortgezet. Op de in 1893 te Batavia gehouden tentoonstelling is het Museum vertegenwoordigd geweest door eenige artikelen, waarvan de cultuur of exploitatie in Nederlandsch-Indië is aan te bevelen, zooals bamboe voor meubelen, kokosvezel, grondnoten, Palmyra-vezel, Manilla-hennep, enz. Waar het gold de aanmoediging van de cultuur van Japansche bamboe voor meubelen, werd veel medewerking ondervonden van onzen zaakgelastigde in Japan, van wien door het Museum ontvangen werd eene Fransche vertaling der beste bescheiden, die in Japan over de bamboe en hare cultuur zijn uitgekomen (eene Nederlandsche vertaling is verschenen in het Bulletin van Maart 1894), sedert gevolgd door de toezending, in het voorjaar van 1894, aan den directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg van eene verzameling levende planten der beste Japansche bamboesoorten. [3]) Tot eene in Augustus/September 1893 te Breda gehouden Koloniale Tentoonstelling droeg het Museum door eene belangrijke inzending bij. Overigens bleef de directie der inrichting voortgaan met het bijeenbrengen, naar gelang daartoe materiaal voorhanden was, van verzamelingen van koloniale producten ten dienste van het aanschouwelijk onderwijs op scholen; tot dusver waren een 10-tal inrichtingen van onderwijs bedacht kunnen worden, welke toezendingen, blijkens de vele van andere zijden inkomende aanvragen, zeer op prijs werden gesteld. Tot het verkrijgen van het voor dergelijke schoolverzamelingen gewenschte materiaal is, op verzoek der museum-directie, de medewerking der Koloniale Besturen ingeroepen. Ook ging de directie ijverig voort met pogingen om voortbrengselen van Indische kunstvlijt hier te lande bekend te doen worden; voornamelijk werd hierbij de aandacht gevestigd op het inlandsch vlechtwerk en de matten uit verschillende streken van den Nederlandsch-Indischen Archipel. Talrijke geschenken werden weder ontvangen; de afdeeling » Houtsoorten" werd in Juni jl. verrijkt met de belangrijke verzameling houtsoorten, behoord hebbende tot de gouvernementsinzendingen op de Bataviasche tentoonstelling, terwijl ook een deel der inzendingen van 's lands plantentuin voor het Koloniaal Museum is bestemd (verg. de voorgaande blz.). Van den » Beschrijvende Catalogus" van het Museum verscheen de 4de aflevering van het VIde deel, waarin door dr. D. de Loos de petroleum van Nederlandsch-Indië wordt behandeld.

Het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, reeds terloops vermeld in de §§ 1 en 3 hiervóór, bleef de belangen der Indologische wetenschap, voornamelijk op linguïstisch gebied, bevorderen. In het jongst verloopen vereenigingsjaar zagen weder vier afleveringen van de » Bijdragen" het licht, terwijl in dat tijdvak als afzonderlijke werken door het Instituut werden uitgegeven, behalve het reeds in 't vorig verslag (blz. 112) vermelde plaatwerk met tekst van

[3]) Tot het nemen van proeven in den bergtuin van 's lands plantentuin met sub-tropische Japansche gewassen waren reeds in Augustus 1893 door de Indische Regeering maatregelen genomen (verg. de voorgaande blz.).

dr. J. GRONEMAN over de Tjandi Prambanan in Midden-Java, eene Javaansche woordenlijst van den heer H. A. DE NOOIJ.

Door het geregeld publiceeren van zijne » Verslagen der algemeene vergaderingen " ging het mede te 's-Gravenhage gevestigde Indisch Genootschap voort met licht te verspreiden over vraagstukken van koloniaal belang.

Ook het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam wijdde een groot deel harer bemoeiingen aan de koloniën (verg. § 3 hiervóór). In 's Genootschaps Tijdschrift, dat omstreeks medio 1894 gevorderd was tot de eerste vier afleveringen van deel IX der nieuwe serie, komen weder verschillende tot Nederlandsch-Indië betrekking hebbende bijdragen voor. Behalve de vervolgen der ethnographische beschrijvingen van de noord- en westkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea en van de Key-eilanden, op welke reeds in 't vorig verslag (blz. 116) is gewezen, zijn o. a. te noemen: een » Overzicht van het klimaat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen ", door dr. W. F. VAN VLIET JR.; het » Verslag eener reis in de Timor-groep en Polynesië ", door dr. HERMAN F. C. TEN KATE, waarbij eene schetskaart van het eiland Soemba (schaal 1 : 1 000 000); eene » Korte schets der noordkust van Ceram ", door J. BOOT, in leven militaire commandant der afdeeling Wahaai (Ceram); eene » Aardrijkskundige beschrijving van de onderafdeeling Si Pirok (residentie Tapanoli) " met kaart (schaal 1 : 100 000) door den controleur der 1ste klasse J. R. STUURMAN; zoomede het met goedvinden van de Indische Regeering gepubliceerde rapport van den controleur der 1ste klasse P. A. L. E. VAN DIJK, en daarbij behoorende kaart (1 : 40 000), over zijne reis van Toba naar Assahan in April 1892 voor het zoeken van een geschikt tracé voor een verbindingsweg tusschen de Tobalanden en de Oostkust van Sumatra, waarover zie o. a. blz. 13 hiervóór.

Als periodieken op Indologisch gebied bleven verder geregeld het licht zien: de » Indische Gids ", het » Tijdschrift van Nederlandsch-Indië ", de » Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendelinggenootschap " en het » Internationales Archiv für Ethnographie ". Om de voortzetting van dit laatste tijdschrift mogelijk te maken, wordt de jaargang 1894 met eene regeeringssubsidie gesteund, waardoor de Regeering de beschikking heeft gekregen over een zeker aantal exemplaren.

Als een nieuw maandschrift, behelzende bibliographische overzichten van op de koloniën betrekking hebbende werken, hoofdzakelijk op het gebied der ethnologische, biologische en geologische wetenschappen, verschijnt sedert April jl. te Leiden een » Nederlandsch Koloniaal Centraalblad " onder redactie van den heer C. M. PLEYTE WZN. in vereeniging met verschillende geleerden.

§ 5. *Landsdrukkerij, enz.*

Het tegen vergoeding van zet- en drukloon door de landsdrukkerij te Batavia in 1893 afgeleverde bestond uit 27 324 611 afdrukken van 3752 modellen ten dienste van verschillende landsadministratiën, benevens 4 375 765 afdrukken van 98 verschillende boekwerken, terwijl op last van het Gouvernement — dat is zonder het in rekening brengen van zet- en drukloon — werden gedrukt 11 diverse boekwerken en 25 verschillende modellen tot een totaal van 211 200 afdrukken. Onder de 27 324 611 afdrukken van diverse modellen zijn ook begrepen 131 080 afdrukken in inlandsche talen of in het Chineesch van in het Indisch Staatsblad opgenomen verordeningen. Hiervan werden gedrukt 79 in het Maleisch, 22 in het Javaansch, 10 in het Soendaasch, 13 in het Madureesch, 2 in het Boegineesch, 3 in het Makassaarsch, 3 in het Mandhelingsch, 1 in het Angkolaasch, 1 in het Lampongsch en 29 in het Chineesch. Het totaal aantal afdrukken, in 1893 geleverd, bedraagt alzoo 31 911 576, tegen 19 682 545 in 1892. Dat in 1893 12 229 031 meer afdrukken konden worden geleverd dan in 1892, is voornamelijk toe te schrijven aan grooter werkvermogen als gevolg van de ter drukkerij ingevoerde verbeteringen. Volgens voorloopige opgaven bedroegen over 1893 de ontvangsten der landsdrukkerij f 144 501 en de uitgaven (met inbegrip van die hier te lande gedaan — ad f 50 221 — voor aankoop van papier en andere benoodigdheden) f 147 898. Over 1892 werd, volgens definitieve gegevens, ten voordeele van de inrichting ontvangen f 149 841, en uitgegeven f 155 922 (onder welk laatste bedrag f 59 845 in Nederland). Aan overwerkgelden werd in 1893 f 2161 minder betaald dan in 1892.

De opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur ontvangen omtrent de in Indië bestaande particuliere drukkerijen zijn, als naar gewoonte, bijeengebracht in eene bij hoofdstuk ❶, afd. V, van dit verslag behoorende lijst van fabrieken en andere industrieele inrichtingen.

III. EEREDIENST.

§ 1. *Christelijke godsdienst.*

a. Protestantsche eeredienst.

Op blz. 117 van het vorig verslag is medegedeeld dat ter zake van een drietal daar ter plaatse genoemde wijzigingen in de inrichting der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië door het Kerkbestuur (op 26 April 1893) een rapport was uitgebracht, dat de Indische Regeering noopte om de zaak opnieuw in overweging te nemen. Uit dit rapport bleek dat het Kerkbestuur ongezind was om tot al de aangegeven hervormingen mede te werken. Slechts vereenigde het zich 1°. met het voorstel om bij de plaatsing van predikanten met de wenschen der betrokken gemeenten rekening te houden, zonder echter het verschil in traktementen op de hoofdplaatsen en elders opgeheven te willen zien, en 2°. in het algemeen met het voorstel tot wijziging van art. 40 van het reglement op de uitoefening van kerkelijk opzicht en kerkelijke tucht (Indisch Staatsblad 1854 n°. 37). Het Kerkbestuur zou namelijk dit artikel zoodanig willen gewijzigd zien dat persoonlijk onderzoek in loco wordt opgedragen aan een daartoe, na bekomen toestemming van den Gouverneur-Generaal, door het Kerkbestuur te benoemen gecommitteerde, en art. 57 van hetzelfde reglement in dien zin dat de daar bedoelde commissie ook kan vervangen worden door een gecommitteerde. De overeenstemming tusschen Regeering en Kerkbestuur, die art. 122 van het Regeeringsreglement vordert, ontbrak derhalve, en daar de Gouverneur-Generaal in dat artikel ook voor de toekomst een onoverkomelijk beletsel ziet tegen het tot stand brengen van gewenschte en noodige hervormingen, gaf hij aan het Opperbestuur in overweging het bedoelde artikel uit het Regeeringsreglement te doen vervallen. Dit voorstel is thans bij de Regeering hier te lande in overweging.

Het voornemen van het Protestantsch Kerkbestuur, om uit de jaarlijks aan dit college ingediend wordende gemeenteverslagen een voor de pers bewerkt overzicht samen te stellen (verg. het verslag van 1891 blz. 122), is tot dusver buiten uitvoering moeten blijven, daar het bleek dat hetgeen uit die verslagen, zooals zij tot hiertoe waren ingericht, te putten viel, voor openbaarmaking een te onvolledig geheel zou uitmaken. In verband daarmede zijn in September 1893 aan de predikanten, kerkeraden en hulppredikers nieuwe voorschriften verstrekt omtrent de samenstelling van hunne jaarverslagen. Het Kerkbestuur vleide zich nu door de in nieuwen vorm te verwachten gegevens in staat te zullen worden gesteld tot het leveren in 1894, en verder om de twee jaren, van een voor publiceering geschikt algemeen verslag, dat dan ter landsdrukkerij te Batavia voor gouvernementsrekening zal worden gedrukt.

Van de wijze, waarop tot dusver uitvoering gegeven is aan het Koninklijk besluit dd. 28 Mei 1889 n°. 19 (Indisch Staatsblad n°. 170), door de aanwijzing in den aanvang van 1892 van drie Europeesche godsdienstonderwijzers, bestemd om respectievelijk op de garnizoensplaatsen Willem I, Malang en Gombong onder het toezicht van den naastbij gevestigden predikant werkzaam te zijn in het belang van de geestelijke behoeften van minder gegoede gemeenteleden en mindere militairen, zijn, naar gemeld wordt, goede uitkomsten te verwachten. De van landswege aan dezen werkkring verbonden voordeelen hebben bij Koninklijk besluit dd. 1 Mei 1894 n°. 17 (Indisch Staatsblad n°. 150) eene kleine uitbreiding ondergaan. Op het beginsel dat de bedoelde personen in geen enkel opzicht als ambtenaren zijn te beschouwen, is namelijk eene uitzondering gemaakt voor zooveel betreft de toekenning aan hen van vrije geneeskundige behandeling op den voet als voor burgerlijke Europeesche ambtenaren bepaald, met het recht van opneming in de militaire hospitalen tegen verlaagd tarief. [1])

[1]) Zonder van regeeringswege speciaal voor dit doel te zijn aangewezen zijn op sommige andere groote garnizoensplaatsen ook de ter plaatse gevestigde zendeling-leeraren meer bijzonder onder de mindere militairen werkzaam. Dit is het geval te Batavia, Salatiga, Soerabaija, Padang en Bandjermasin. Te Magelang is voor hetzelfde doel werkzaam een voor particuliere rekening van hier uitgezonden evangelist. Aan een anderen evangelist, van wiens uitzending door eene vereeniging te Harderwijk sprake was in het verslag van 1892 (blz. 38), is bij gouvernementsbesluit dd. 2 Februari 1894 n°. 22 de bij art. 123 van het Regeeringsreglement bedoelde bijzondere toelating verleend om als zendeling-leeraar ter standplaats Fort de Kock werkzaam te zijn „onder de militairen en de minder gegoede leden der Christelijke gemeente in de residentie Padangsche Bovenlanden".

Een in den aanvang van 1894 op Java aangekomen zendeling-evangelist van de Ermelosche Zendingsvereeniging kreeg, op verzoek van de Christelijk Gereformeerde Kerk te Batavia, vergunning om de militaire expeditie naar Lombok te vergezellen. Aan die expeditie zijn overigens toegevoegd zoowel een Protestantsche en een Roomsch-katholieke als een inlandsche geestelijke.

De laatst verzamelde opgaven (over 1893) omtrent het zielental der in Nederlandsch-Indië tot de *gevestigde* Protestantsche Kerk behoorende Europeanen en inlanders vindt men, naar gelang van de ressorten der die verschillende Christengemeenten bedienende predikanten en hulppredikers, vermeld in bijlage AA hierachter, waarin echter voor enkele ressorten, bij gemis aan latere gegevens, nog de bestaande opgaven (van 1892 of 1891) zijn moeten worden overgenomen. Het overzicht doet zien dat, met inbegrip van de militairen, de Europeesche gemeenten bestonden: op Java en Madura (daarbij ook, als behoorende tot het ressort der predikanten te Batavia en Probolinggo, de residentie Lampongsche Districten en de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali) uit 35 655, en in de overige gewesten uit 10 656 zielen, in 't geheel dus 46 311 (tegen respectievelijk 31 763 en 9296, of te zamen 41 059, volgens de minder volledige opgaven over 1892), terwijl de inlandsche gemeenten (buiten die der *zendings*kerk) telden: op Java en Madura 2789 zielen (voor ongeveer de helft bestaande uit aldaar in garnizoen zijnde inlandsche Christen-militairen, afkomstig uit de Molukken), en in de buitenbezittingen 217 270, namelijk in het ressort van den inlandschen godsdienstleeraar te Kotta Radja (Atjeh) 438 militairen als de bedoelde, en verder in de residentiën Menado, Amboina, Ternate en Timor [1]) respectievelijk 135 834, 68 793, 594 en 11 611 andere Christen-inlanders.

Nopens de door het Gouvernement als rechtspersoon erkende twee kerkelijke vereenigingen, één in de residentie Batavia onder den naam van Christelijk Gereformeerde Kerk te Batavia (Indisch Staatsblad 1892 n°. 233) en de andere in de residentie Soerabaija onder den naam van » Gereformeerde Kerk te Soerabaija " (Indisch Staatsblad 1893 n°. 100), zijn geen andere opgaven ontvangen dan voor zooverl betreft het aantal Christen-inlanders, tot wie de bij elke dier » Kerken " dienstdoende zendeling-leeraar zijne herderlijke zorg uitstrekt (verg. de evengemelde bijlage AA).

Over de zendingsgemeenten wordt lager in eene afzonderlijke rubriek gehandeld.

Predikanten, enz. Het in Indië dienstdoende predikanten-personeel, op ult. 1892 bestaan hebbende uit 34 predikanten en 1 hulpprediker der 1ste klasse, dienstdoend predikant, telde op ult. 1893 35 eigenlijke predikanten. Terwijl namelijk in 1893 de evenbedoelde hulpprediker 's lands dienst met pensioen verliet en twee der predikanten met verlof naar Europa vertrokken, traden in den loop van dat jaar twee voor den Indischen dienst uitgezonden nieuwe predikanten in functie en hervatte een van verlof teruggekeerde zijn dienstwerk. In de door het ontslag van voormelden hulpprediker ontstane vacature van predikant (zie vorig verslag, blz. 118, noot 1) was op ult. 1893 nog niet voorzien, en daar bovendien drie predikanten met verlof afwezig waren (één sedert het najaar van 1892 en de twee in 1893 vertrokkenen) [2]), waren op laatstgenoemden datum, evenals op ult. 1892, 4 standplaatsen van predikanten onbezet, thans (in plaats van Poerworedjo en Fort de Kock) Tandjong Pinang (Riouw) en Bonthain (Celebes), zoomede, evenals sedert jaren, Ternate en Koepang. In het dienstwerk der ontbrekende predikanten op de beide laatstgenoemde plaatsen werd, evenals in vorige jaren, en thans op gelijke wijze ook in dat van den ontbrekenden predikant te Bonthain, voorzien door tijdelijke opdracht aan een hulpprediker bij de inlandsche Christengemeenten. Voor Tandjong Pinang kon aanvankelijk geen voorziening worden genomen; aldaar is echter sedert Maart jl. weer een predikant geplaatst.

De indeeling der predikants-ressorten bleef onveranderd. Bij gouvernementsbesluit dd. 22 September 1893 n°. 10 werd den predikant te Fort de Kock toegestaan op 's lands kosten tweemaal 's maands per spoor Padang Pandjang te bezoeken, ten einde aldaar godsdienstonderwijs te geven.

Bij de gevestigde inlandsche Christengemeenten, organiek door 26 hulppredikers bediend wordende, van wie er op ult. 1892 24 in functie en 2 met buitenlandsch verlof waren [3]), bleef de bestaande vacature te Doerdjela, welk ressort de gemeenten op de Aroe-eilanden (residentie Amboina) omvat, ook gedurende 1893 onvervuld, terwijl één standplaats nog niet was aangewezen. Gedurende 1893 geraakten 2 standplaatsen onbezet, namelijk Depok (residentie Batavia) door het in April 1893 aan den hulpprediker aldaar verleende buitenlandsch verlof, en Wonrili op Kisser (residentie Amboina) door de tijdelijke overplaatsing van den daar gevestigden hulpprediker naar Bonthain (zie hiervóór). In het dienstwerk te Depok (met Toegoe) werd voornamelijk door den predikant van Buitenzorg voorzien. Het dienstwerk op de Aroe-eilanden werd aan een inlandsch leeraar opgedragen.

In het belang der niet onbeduidende zendingsgemeenten op het eiland Savoe (residentie Timor), die van herderlijk Europeesch toezicht verstoken raakten doordien het betrokken zendelinggenootschap zich genoodzaakt zag den voor de eilanden Savoe en Rotti aangewezen zendelingleeraar naar de Battakstreken ter Sumatra's Oostkust over te plaatsen, ging de Indische Regeering er toe over (gouvernementsbesluit dd 1 Februari 1893 n°. 1) den hulpprediker voor Babauw op Timor, tijdelijk waarnemend predikant te Koepang op Timor, op te dragen om tweemaal 's jaars een dienstbezoek te brengen aan de zendingsgemeenten op Savoe, tot zoolang aldaar weder een zendelingleeraar zou bescheiden zijn. Intusschen bleef het betrokken zendelinggenootschap de belangen dier gemeenten behartigen door het bezoldigen van goeroes en het verschaffen van hulpmiddelen, ook voor de scholen. Van de opdracht, in Mei 1893 den predikant te Menado gedaan, om minstens eenmaal 's jaars de zendingsgemeenten op de Sangi- en Talaut-eilanden (residentie Menado) te bezoeken, is reeds in 't vorig verslag (blz. 24) melding gemaakt.

Het aantal geëxamineerde inlandsche leeraars als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1870 n°. 125 klom in den loop van 1893 van 99 (verbeterde opgaaf) tot 114, doordien er, na voldoend afgelegd eindexamen, tot die bediening werden toegelaten en geplaatst 11 in de residentie Menado en 4 in de residentie Amboina. Bij het einde des jaars waren voor het inlandsch leeraarsambt in opleiding 63 kweekelingen waarvan bij den hulpprediker van Hoetoemoeri ter hoofdplaats Amboina 28, bij dien te Tomohon (Menado) 31, bij dien van Babauw te Koepang (Timor) 1 en bij dien te Baä (Rotti) 3. In Augustus 1893 is door de Indische Regeering uitgemaakt dat de door de hulppredikers voor de huisvesting, verzorging en opleiding van kweekelingen als de bedoelde genoten wordende toelage van f 20 's maands per kweekeling ook mag blijven uitgekeerd over het tijdvak tusschen het afleggen van het examen en de plaatsing als inlandsch leeraar.

Openbare eeredienst; godsdienstonderwijs. Moest in verscheidene hoofdgemeenten de openbare eeredienst worden verricht hetzij in particuliere woningen, hetzij in ten gebruike afgestane gouvernementsgebouwen, bepaalde kerkgebouwen werden aangetroffen, behalve op de drie hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija, te Buitenzorg, Cheribon, Pekalongan, Salatiga, Rembang, Pasoeroean, Malang, Soerakarta, Padang, Benkoelen, Bandjermasin, Menado, Amboina, Banda Neira, Ternate en Koepang. Al deze gemeenten hebben elk één kerkgebouw, uitgenomen die van Batavia, welke 3 kerkgebouwen en 1 kerklokaal in het Diaconieweeshuis bezit, en die van Amboina, welke over twee kerkgebouwen beschikt. Overigens bezitten ook vele tot de gevestigde Kerk behoorende inlandsche Christengemeenten een eigen kerkgebouw, hier en daar tevens als schoollokaal dienende.

Te Bandong (Preanger Regentschappen), waar het tot dusver voor het houden van godsdienstoefeningen beschikbaar gestelde gouvernementslokaal (eene zaal der onderwijzerskweekschool), in verband met de toeneming van het getal ingezetenen, geen ruimte genoeg meer aanbiedt voor de gemeente, worden sedert eenige jaren pogingen aangewend ter verkrijging van een kerkgebouw. Ook door inzamelingen buiten Bandong en buiten het gewest zijn thans de noodige fondsen bijeen om althans de helft te bestrijden van de op p. m. f 9000 geraamde kosten van oprichting (over het noodige terrein beschikte de kerkeraad reeds), en daar de geldelijke krachten der gemeente niet veroorloven meer bij te dragen, is door de Indische Regeering voorgesteld om, met toepassing van het indertijd ten deze aangenomen beginsel (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4816), de wederhelft uit 's lands kas bij te passen. Op de ontwerp-begrooting voor 1895 is te dier zake een post van f 4500 uitgetrokken.

Hoofdzakelijk ter bezoldiging van kerkelijke beambten en bedienden werden, behalve door de gemeenten op de drie hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaija, ook door de gemeenten te Makasser en Koepang en door de hoofdzakelijk uit militairen bestaande gemeenten te Salatiga en Ambarawa toelagen genoten uit 's lands kas. Voor 1892 werd te dier zake beschikbaar gesteld

[1]) Eene vergelijking met de opgaven over 1892 wordt achterwege gelaten, omdat de toen verstrekte statistiek van 120 400 zielen voor de Evangelische Christengemeenten in de residentie Menado onvolledig schijnt te zijn geweest (de sedert vanwege de hulppredikers-vereeniging in de Minahassa gepubliceerde opgaven wijzen namelijk voor ult. 1892 een totaal aan van 134 277).

[2]) Een van dezen overleed in December 1893 op de reis naar Nederland, waardoor eene tweede vacature is ontstaan, waarin eerstdaags voorzien wordt. Ter vervulling van de eerstbedoelde vacature is in Maart jl. een nieuw benoemd predikant naar Indië vertrokken.

[3]) Deze 2, in 1891 en 1892 met verlof herwaarts gekomen (zie vorig verslag blz. 118), zijn in 1894 weder naar Indië teruggekeerd.

f 9846 (over 1893 is het juiste cijfer niet opgegeven).

Voor den arbeid onder de mindere militairen en de andere minder gegoede leden der gemeenten te Willem I, Malang en Gombong, genieten de op blz. 120 hiervóór bedoelde drie godsdienstonderwijzers elk f 150 's maands.

Maandelijksche toelagen van f 30 's maands, hoofdzakelijk (zie vorig verslag blz. 119) voor het geven van onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke zedeleer ten dienste der Europeesche jeugd op plaatsen waar geen predikant bescheiden is, werden in 1893 beschikbaar gesteld ten behoeve van 26 plaatsen op Java en Madura (5 meer dan in 1892) en 3 in de buitenbezittingen (evenals in 1892). [1]) Het bedoelde onderwijs werd gegeven door daartoe door het Kerkbestuur aangewezen onderwijzers bij het lager onderwijs, zendelingen of andere geschikte personen. (In 1892 waren 9 van de 24 toen met deze taak belaste personen niet-onderwijzers.)

Voor het godsdienstonderwijs bij inlandsche Christengemeenten werd, evenals voor 1892, in het geheel f 863 's maands uitgekeerd, namelijk f 833 voor zoodanige gemeenten in de residentie Amboina, bij welke geen uit 's lands kas bezoldigde Europeesche of inlandsche leeraar is geplaatst, en f 15 's maands ten behoeve van elke der inlandsche Christengemeenten te Toegoe (Batavia) en Gorontalo (Menado).

Zendingsgemeenten. Ook thans is men er in Indië weder niet in geslaagd nopens de verschillende Evangelische zendingsressorten op en buiten Java volledige gegevens bijeen te brengen, deels wegens het onbezet zijn van enkele zendingsposten, deels wegens het geheel of gedeeltelijk uitblijven van de gevraagde gegevens. Bieden uit dien hoofde de geleverde cijfers geen grondslag aan om hetzij voor de ressorten op Java, hetzij voor die in de buitenbezittingen een totaalcijfer te noemen, tegen eene vergelijking met de opgaven over 1892, in 't vorig verslag vermeld, verzet zich ook, dat toen een paar gemeenten in de residentie Batavia minder juist onder de zendingsgemeenten waren gerekend en voor het ressort van den zendelingleeraar te Kendalpaijak (Pasoeroean), in plaats van enkel het aantal lidmaten, het geheele zielental zijner gemeenten was opgegeven. Voor zooveel over 1893 eene statistiek is kunnen worden samengesteld, vindt men die in bijlage AA. Daaruit blijkt, wat het aantal zendelingen betreft, dat, in verband met het overlijden in 1893 van één hunner en de tijdelijke overkomst naar Nederland van een ander, op ult. 1893 op Java werkzaam waren 23 van de 25 zendelingen, vermeld in bijlage CC van 't vorig verslag, terwijl de plaats van den reeds in 1892 met verlof vertrokken zendeling te Bandong (Preanger Regentschappen) werd ingenomen door een nieuw uitgezonden ambtgenoot. Buiten dezen laatste waren overigens, met bestemming om op Java een arbeidsveld in te nemen, in 1893 nog aangekomen: een andere zendeling van dezelfde vereeniging (de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam), bestemd voor de afdeeling Lebak (Bantam), waar tot nogtoe geen zendeling gearbeid had; een zendeling-arts van de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam, bestemd voor Poerworedjo (Bagelen), en een zendeling van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging, mede te Amsterdam, bestemd voor Mergoredjo (Japara). Blijkens eene op 1 Mei 1894 afgesloten opgaaf was toen de vereischte bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeeringsreglement, nog niet verleend ten behoeve van de twee laatstbedoelde zendelingen, doch wel, achtereenvolgens in Februari en April jl., aan de twee eerstbedoelde (die der Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam), wat den zendeling voor de afdeeling Lebak (Bantam) betreft onder de uitdrukkelijke verplichting om zich ten aanzien van de aanraking met de Badoewi's (Boedhistische bergbewoners in gemeld gewest) te houden aan de aanwijzingen van het bestuur. Bedoelde zendeling heeft zich voorloopig nedergezet te Leuwi Damar nabij Lebak. De twee verzoekschriften tot uitoefening van zendingswerk in de residentie Soerakarta, waarvan in 't vorig verslag (blz. 120) melding werd gemaakt, waren, volgens berichten van April jl. nog in behandeling. In de residentie Djokjokarta, waar de zending sedert 1891 is toegelaten, worden nog geen bepaalde zendingsgemeenten aangetroffen. Dat gewest placht enkele malen 's jaars bezocht te worden door in naburige residentiën gevestigde zendelingen, in dienst van de Nederlandsch Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam. Zulks had echter in 1893 niet plaats.

Wat de buitenbezittingen aangaat, vermeldde de statistiek van ult. 1892 (vorig verslag bijlage CC) voor Sumatra en de eilanden Nias en Tello 30 zendelingen, en bovendien 3 met verlof afwezigen. Twee van deze laatsten hervatten in 1893 hun dienstwerk, respectievelijk te Pansoer na pitoe en Si Goempar in de Battaklanden, doch ook twee, laatstelijk werkzaam te Hoeta Barat en Boenga Bandar, vertrokken in 1893 met buitenlandsch verlof. Bleef dus in zoover het getal onveranderd, door de aankomst van 2 nieuwe zendelingen, beide, evenals de vier laatstbedoelde, in dienst van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen, werden de werkkrachten vermeerderd. Tevens is nader gebleken dat in de opgaven van 1892 5 zendelingen van gemeld genootschap niet vermeld waren, waarvan 3 in dat jaar en 2 reeds vroeger waren aangekomen [2]), zoodat het totaal der op Sumatra c. a. arbeidende zendelingen, meerendeels in dienst van het Rijnsche genootschap, klimt tot 37, namelijk: 27 voor den arbeid onder Battaks (24 binnen het gouvernement Sumatra's Westkust, 1 in de residentie Oostkust van Sumatra en 2 buiten ons bestuursgebied, namelijk op het schiereiland Samosir in het Toba-meer); 9 voor den arbeid onder Niassers (1 te Padang en 8 op Nias zelf, van welke laatsten er echter 2 wegens ziekte tijdelijk op Sumatra aanwezig waren) en 1 voor den arbeid onder de inboorlingen op de Batoe-eilanden. Een van de 2 hoogerbedoelde zendelingen op Samosir stelde zich voor om in 1894 zijn arbeidsveld over te brengen naar het onafhankelijk landschap Oeloean beoosten het Toba-meer, tegen welk voornemen de Indische Regeering in November 1893 verklaarde geen bedenking te hebben, mits de zendeling zijn dienstwerk bepale tot zoodanige plaatsen, welker hoofden aan den naastbij gevestigden besturenden ambtenaar doen blijken van hun verlangen om een zendeling in hun midden te hebben en voor diens persoonlijke veiligheid verklaren in te staan.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd in 1893 het aantal zendelingen van 10 op 12 gebracht, doordien een van verlof teruggekeerde zijn arbeid te Kwala Koeroen (Boven-Kahaijan) hervatte en een nieuwe zendeling aankwam, die zich voorloopig te Bandjermasin ophield.

Overigens waren in het oostelijk gedeelte van den Nederlandsch-Indischen Archipel nog 21 [3]) zendelingen werkzaam, als: 9 in de residentie Menado (1 te Posso in de bocht van Tomini en 1 te Limbotto nabij Gorontalo, beiden dus in het noordoostelijk gedeelte van Celebes, 5 op de Sangi- en 2 op de Talaut-eilanden); — 8 in de residentie Ternate (2 op Halmaheira en 6 op de noordkust van Nieuw-Guinea); — 2 op het eiland Boeroe, behoorende tot de residentie Amboina, — en 2 op het eiland Soemba, behoorende tot de residentie Timor. Van de in 't vorig verslag (zie de meervermelde bijlage CC) genoemde 19 [3]) zendelingen in de bedoelde oostelijke buitenbezittingen hielden er 2 op tot de zending te behooren (de zendeling te Kabaniroe op Soemba en die te Beo op de Talaut-eilanden, de laatstbedoelde door plaatsing als onderwijzer bij het Europeesch openbaar lager onderwijs). Terwijl beide zendingsposten opnieuw bezet werden (de eerste door een daartoe uitgezonden zendeling van de Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland, en de andere door een geordend hulpprediker, laatstelijk werkzaam aan het op blz. 112 hiervóór bedoelde seminarie te Depok in de residentie Batavia), werd de zending op Nieuw-Guinea in 1893 versterkt door de aankomst van nog 2 zendelingen, waardoor het getal aldaar van 4 op 6 werd gebracht [4]). Daarentegen bleef de in 1892 opengevallen zendingspost op het eiland Savoe (residentie Timor) nog onbezet.

In totaal telde derhalve op ult. 1893 de zending op Java 27 en die in de buitenbezittingen 72 Europeesche zendelingen (hierbij ook de in noot 3 hieronder bedoelde 2 zendelingen in de Minahassa), van

[1]) In 't vorig verslag werden 17 plaatsen op Java en Madura genoemd en 1 in de buitenbezittingen, doch uit nadere opgaven blijkt dat daarvoor moest gelezen worden 21 en 3, daar Gombong bij vergissing was vermeld en daarentegen de bedoelde toelage over 1892 of een gedeelte van 1892 ook genoten is te Serang (Bantam), Soekaboemi (Preanger Regentschappen), Indramaijoe (Cheribon), Klatten (Soerakarta), Kediri, Solok (Padangsche Bovenlanden) en Padang Sidempoean (Tapanoli). Voor deze 7 plaatsen werd de toelage ook voor 1893 weder beschikbaar gesteld, en verder voor 16 van de 18 in 't vorig verslag vermelde plaatsen (d. i. uitgenomen Gombong en Banjoemas), zoomede voor Garoet (Preanger Regentschappen), Koedoes (Japara), Japara, Modjokerto (Soerabaija), Ngawi (Madioen) en Ngandjoek (Kediri).

[2]) Tot hiertoe is niet gebleken dat de laatstbedoelde 7 zendelingen de vereischte bijzondere toelating reeds hadden aangevraagd of verkregen.

[3]) Dit getal is nog met 2 te vermeerderen, wanneer ook worden medegerekend een zendeling te Tomohon en een te Tanawangko, beiden in de Minahassa, doch die in de voor dit en voor 't vorig verslag ontvangen statistiek niet zijn genoemd, waarschijnlijk omdat zij niet met eigenlijken zendingsarbeid, maar ieder met een bijzonderen werkkring ten dienste der zending zijn belast.

[4]) De door het Regeeringsreglement vereischte bijzondere toelating tot uitoefening van hun dienstwerk werd aan de 2 nieuwe zendelingen voor Nieuw-Guinea en aan dien voor Soemba verleend in Februari jl., aan den nieuwen zendeling voor de Sangi- en Talaut-eilanden in Augustus 1893 (verg. het slot van bijlage AA hierachter).

welke er 55 in dienst waren van verschillende Nederlandsche vereenigingen of genootschappen of voor rekening van die lichamen uitgezonden (in het genot van eene gouvernementstoelage waren alleen de zendelingen op de Sangi- en Talaut-eilanden) en 44 in dienst waren van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen.

Hetgeen aan de hier te lande ontvangen bestuursberichten over 1893 omtrent de uitkomsten van het zendingswerk viel te ontleenen, vindt men opgeteekend in hoofdstuk **C** van dit verslag. Eene mededeeling, met het zendingswerk op de Sangi- en Talaut-eilanden in verband staande, komt ook voor in hoofdstuk **J**, afd. II (zie blz. 82 hiervóór).

Aan 6 Christen-inlanders, waarvan 3 in dienst van de Zendingsvereeniging Ermelo-Neukirchen en 3 in dienst van de Utrechtsche Zendingsvereeniging, werd in Januari 1894 vergunning verleend tot uitoefening van het dienstwerk van hulpzendeling, en wel de drie eersten in de residentie Rembang (Java) en de laatsten op het eiland Boeroe (residentie Amboina). [1])

b. Roomsch-katholieke eeredienst.

Aan den blijkens het vorig verslag (blz. 120) nieuw opgetreden Apostolisch vicaris en pastoor van Batavia werd bij Pauselijke Brève dd. 23 Mei 1893 de titel toegekend van » titulair Bisschop van Mauricastro ". Van deze benoeming, waarvan door bedoelden geestelijke van den 1sten rang aan de Indische Regeering kennis werd gegeven, werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 23 Augustus 1893 n°. 33. Kort daarna (in September) ging de nieuwe Kerkvoogd met één jaar verlof naar Europa. Gedurende zijne afwezigheid werd de waarnemende pastoor te Batavia tijdelijk belast met het beheer van het vicariaat, met den titel van Provicaris, op welke opdracht de Koninklijke goedkeuring werd verleend. Daar in de eerste helft van 1893 de pastoor te Buitenzorg, met een tweejarig verlof wegens ziekte, Indië mede tijdelijk verlaten had, waren op ult. 1893 23 van de 25 uit 's lands kas bezoldigde Roomsch-katholieke Europeesche geestelijken [2]) in Indië in functie, namelijk de hooger bedoelde Provicaris, verder 10 pastoors en 10 onderpastoors en hulppriesters, bezoldigd als geestelijken van den 2den rang (hiervan 1 onderpastoor, tijdelijk missionaris), zoomede 1 pastoor (die te Singkawang in de Westerafdeeling van Borneo) en 1 hulppriester (te Larantoeka op Flores in de residentie Timor), bezoldigd als geestelijken van den 3den rang. Overigens waren buiten bezwaar van den lande werkzaam: 1 pastoor (te Medan ter Oostkust van Sumatra), 1 hulppriester tijdelijk waarnemend pastoor te Buitenzorg, 1 hulppriester tijdelijk missionaris, 13 hulppriesters en 8 missionarissen. Het totaal der dienstdoende Europeesche geestelijken bedroeg derhalve 47 of 4 minder dan op ult. 1892, doordien in de eerste helft van 1893 de toenmalige Apostolisch vicaris en pastoor van Batavia wegens ziekte en hoogen ouderdom aftrad (zie vorig verslag blz. 120), de toenmalige pastoor van Maumeri (Flores) in het najaar overleed en, zoals hooger vermeld, 2 geestelijken tijdelijk naar Europa vertrokken [3]). Echter waren in 't laatst van 1893 2 nieuwe geestelijken uit Nederland aangekomen, doch deze aanvaardden den hun aangewezen werkkring eerst in den aanvang van 1894.

Zooals uit bijlage AA in bijzonderheden blijken kan, waren in de 14 » statiën " of kerkelijke afdeelingen, meer bepaaldelijk Europeesche gemeenten omvattende, en tellende, met inbegrip van de militairen en 1070 Christen-inlanders en Christen-Chineezen, eene Roomsch-katholieke bevolking van 21 424 zielen, 24 geestelijken bescheiden. (Een dezer statiën, Soengeislan op Banka, moest ook gedurende 1893 nog onbezet blijven, maar wordt eens of tweemaal per jaar door een der geestelijken van Batavia kerkelijk bezocht.) Van de 23 overige geestelijken waren er 13 werkzaam in de 3 » statiën ", meer bepaaldelijk inlandsche gemeenten omvattende (de statie Menado, zoomede de statiën Larantoeka en Maumeri op Flores, eene Roomsch-katholieke bevolking tellende, met inbegrip van de militairen, van 4590, 7434 en 12 038 Christen-inlanders), en 10 als missionarissen, namelijk 1 te Tandjong Sakti (Benkoelen), 2 te Nanga Sedjiram (Westerafdeeling van Borneo), 2 te Langgoer op Klein-Key (Amboina), 1 te Bomphia op Oost-Ceram (Amboina), 2 te Atapoepoe op Timor en 2 te Laoera op Soemba (Timor). Uitgenomen de zendingspost Bomphia, telden deze zendingsressorten op ult. 1893 2273 Roomsch-katholieke inlanders, waarvan alleen 1345 in het ressort Atapoepoe. Bij samentrekking van de vorenstaande opgaven komt men tot een totaal zielental van 47 759 Roomsch-katholieken (20 354 Europeanen en 27 405 inlanders of met hen gelijkgestelden, onder welke laatsten, te oordeelen naar vroegere opgaven betreffende de statiën Soengeislan op Banka en Singkawang op Borneo, 200 à 300 Chineezen). Op ult. 1892 was het totaal 47 768.

Omtrent den arbeid op sommige der hooger bedoelde zendingsposten vindt men eenige aan de bestuursberichten over 1893 ontleende mededeelingen op blz. 16, 25 en 31 hiervóór. Werd omstreeks medio 1893 door den Kerkvoogd de missie op Soemba met een tweeden missionaris versterkt, als hoedanig door de Indische Regeering een der hulppriesters van de statie Samarang werd erkend, van de in 1891 verkregen regeeringsvergunning om één of twee missionarissen naar Bali af te vaardigen tot het bestudeeren ter hoofdplaats Boeleleng van de Balineesche taal als voorbereiding voor het beproeven van eene missie aldaar, werd in 1893 nog geen gebruik gemaakt. Ook bleef nog buiten uitvoering, in verband met het gebeurde te Selerika in December 1892/Januari 1893 (zie vorig verslag blz. 29), het in 1891 door de Indische Regeering goedgekeurde plan om een Roomsch-katholieken zendingspost te vestigen in het zuidwestelijk deel van Nieuw-Guinea, met Moluka aan de Prinses Marianne-straat als standplaats van den missionaris. Bij gouvernementsbesluit dd. 19 September 1893 n°. 25 werd gunstig beschikt op het in 't vorig verslag (blz. 120, noot 2) vermelde verzoek van den Kerkvoogd, om de beide te Atapoepoe (Midden-Timor) gevestigde missionarissen voor de landschappen Djeniloe en Fialarang te vergunnen hun dienstwerk tot de geheele onderafdeeling Beloe uit te strekken. Volgens de berichten der bedoelde geestelijken was reeds herhaaldelijk gebleken dat ook buiten het indertijd tot beide landschappen beperkte missiegebied bij hoofden en bevolking de traditie nog levendig is dat hunne voorouders Roomsch-katholieke Christenen waren geweest, zoodat er alle kans was, dat velen, die nu reeds van toenadering tot de missionarissen hadden doen blijken, niet ongezind zouden zijn om weder het Christendom te omhelzen.

Ingevolge daartoe bij gouvernementsbesluit dd. 23 Augustus 1893 n°. 34 verleende toestemming zal van Roomsch-katholieke zijde ook eene missie worden beproefd onder de grootendeels nog heidensche bevolking der onderafdeeling Ceramlaut en Goram (residentie Amboina), onder welke tot dusver het Christendom nog niet verkondigd is. Meer bepaaldelijk op het eiland Kessewooi of Kissoewi der tot gemelde onderafdeeling behoorende Matabella-groep, waar de heidensche bevolking op omstreeks 1000 zielen wordt geschat, zou zich, volgens bericht van den missionaris te Bomphia (Oost-Ceram), neiging tot omhelzing van het Christendom hebben geopenbaard. In Februari jl. is door den Kerkvoogd een der in 't laatst van 1893 uit Nederland aangekomen geestelijken als missionaris voor dit nieuwe zendingsveld aangewezen ter standplaats Kessewooi, welke geestelijke door de Indische Regeering in die hoedanigheid is erkend.

De kerkelijke dienstreizen, tot het doen waarvan door de Indische Regeering speciale machtiging werd verleend, dus buiten de reglementair toegestane, waren in 1893 de volgende: één door den waarnemend pastoor van Batavia naar de verschillende standplaatsen van Roomsch-katholieke geestelijken in de residentiën Rembang, Kediri, Soerabaija, Madura, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki, en één door den pastoor te Kotta Radja (Atjeh) naar de Noordelijke havens van Sumatra's Westkust.

Voor het geven van Christelijk onderwijs aan de Roomsch-katholieke jeugd werden in 1893, op de bekende voorwaarden, ten behoeve van 20 gemeenten toelagen toegekend ad f 30 's maands. Deze gemeenten waren, behalve de 14 (met Gombong) ten behoeve van welke die toelage ook over 1892 genoten was (zie vorig verslag blz. 121), nog de volgende 6 andere: Serang (Bantam), Bandong (Preanger Regentschappen), Pekalongan, Koetoardjo (Bagelen), Klatten (Soerakarta) en Ngawi (Madioen). Eene tegemoetkoming in de kosten van den openbaren Roomsch-katholieken

[1]) Volgens particuliere bronnen (zie het Nederlandsch Zendingstijdschrift, jaargang 1894, afl. 2) telde de Evangelische zending in Nederlandsch-Indië op ult. 1893 88 zendingsposten, waaronder 12 die tijdelijk geen eigen zendeling hadden of geheel onbezet waren, terwijl voor 78 van die 88 zendingsposten het aantal inlanders, die als hulpzendelingen, voorgangers, oudsten, onderwijzers enz. de zendelingen in hun dienstwerk ter zijde stonden, gesteld wordt op 864. In hetzelfde tijdschrift wordt, op grond van een vollediger raming, het totaal inlandsche Christenen, behoorende tot de evenbedoelde zendingsgemeenten, geschat op 95 000 zielen, daaronder ook de zoogenaamde „aankomelingen" of „doopcandidaten". Verreweg het grootste aandeel in dit totaal vertegenwoordigen de zendingsgemeenten op de Sangi- en Talaut-eilanden (Menado) en in de Battaklanden (Sumatra's Westkust). Omtrent de toeneming in 1893 van het aantal „gemeenteleden" (reeds gedoopten) in de Battaklanden zie het medegedeelde op blz. 15 hiervóór.

[2]) Bovendien worden sedert kort (verg. vorig verslag blz. 120/121) nog 3 hulpleeraars (inlanders of met dezen gelijkgestelden) uit 's lands kas bezoldigd.

[3]) Inmiddels zijn beide geestelijken weder naar Indië teruggekeerd.

eeredienst, tot een bedrag van f 17,50 's maands, werd voor 1893 weder verleend aan de gemeente te Soerabaija.

§ 2. *Mohammedaansche godsdienst.*

Voor zooveel de gewestelijke jaarverslagen over 1893 mededeelingen inhielden op Mohammedaansch gebied, is daarvan reeds gewag gemaakt in hoofdstuk **C** van dit verslag. Uit die berichten valt op te merken, dat in heidensche streken der buitenbezittingen de Islam weder min of meer veld won. Overigens zij meer bijzonder verwezen naar hetgeen gezegd is op blz. 5, 15 en 16/17 hiervóór. Aan de in de gewestelijke verslagen bijeengebrachte opgaven omtrent den omvang van het Mohammedaansch onderwijs wordt, met herinnering aan het meermalen gemaakte voorbehoud omtrent de waarde der geleverde cijfers, de volgende statistiek ontleend.

GEWESTEN.	Aantal Mohammedaansche godsdienstscholen. *a*)		Aantal leerlingen.		Aanmerkingen.
Java en Madura.					
Bantam	863 *b*)	(104)	11 565 *b*)	(1721)	
Batavia	1 521		12 985		
Krawang	283		1 757		
Preanger Regentsch.	1 278	(116)	25 804	(?)	
Cheribon	1 038	(20)	12 529	(?)	
Tagal	663		9 395		
Pekalongan	483		6 748		
Samarang	1 440	(158)	19 761	(1312)	
Japara	522		12 749		
Rembang	403	(120)	9 433	(3023)	
Soerabaija	1 918		28 198		
Pasoeroean	997	(333)	12 744	(4255)	
Probolinggo	1 433	(24)	9 531	(?)	
Bezoeki	985		16 705		
Banjoemas	126	(8)	3 019	(741)	
Bagelen	335	(62)	8 449	(2205)	
Kadoe	90		1 330		
Djokjokarta	*c*)		*c*)		
Soerakarta	173		1 404		
Madioen	393	(10)	5 334	(33)	
Kediri	592	(161)	10 566	(?)	
Madura	2 494		52 421		
Totalen	18 030		272 427		
Buitenbezittingen. d)					
Sumatra's Westkust: Pad. Benedenlanden	766		*e*) 10 833		
Sumatra's Westkust: Pad. Bovenlanden	2 888		35 562		
Sumatra's Westkust: Tapanoli	332		*f*) 2 430		
Benkoelen	1		24		
Palembang	266	(121)	5 032	(2700)	
Sumatra's Oostkust	*g*) 40		1 145		
Atjeh en onderhoorigheden	*h*)		*h*)		
Billiton	71		216		
Westerafdeeling van Borneo	11		129		
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	1 106		10 884	(40)	
Amboina	*i*) 125		*i*) 550		
Totalen	5 606		66 805		

a) Wanneer men de gewesten rangschikt in groepen naar gelang van het zielental, springt het uiteenloopende der geleverde cijfers nog te meer in het oog. De verklaring is hoofdzakelijk hierin gelegen dat de gelegenheden, waar dorpsgeestelijken in hunne eigene woning godsdienstonderwijs geven, in de opgaven van het eene gewest wel en in die van het andere niet als eigenlijke godsdienst*scholen* zijn aangemerkt.

b) De tusschen ( ) geplaatste cijfers hebben betrekking tot de hoogere priesterscholen. Ook te dezen aanzien bestaat geen gelijkvormigheid in de opgaven. In enkele residentiën worden alleen de pesantrens of priesterscholen tot de hoogere godsdienstscholen gerekend, elders ook die, waar het onderwijs meer omvat dan het werktuigelijk lezen van den Koran en de godsdienstplichten van den Mohammedaan.

c) Eigenlijke godsdienstscholen, namelijk de zoodanige waar theoretisch godsdienstonderwijs wordt gegeven, vindt men in Djokjokarta niet. Het onderwijs van hadji's en kaoem's bepaalt er zich tot het werktuigelijk lezen van den Koran.

d) In de niet genoemde gewesten der buitenbezittengen schijnen geen eigenlijk gezegde godsdienstscholen te bestaan. Van de Lampongsche Districten en Riouw werden weder bijna gelijkluidende berichten als over 1892 ontvangen. Van godsdienstscholen kan aldaar moeielijk sprake zijn. Daarvoor is het onderwijs te ongeregeld en te zeer beperkt. Het is bijna uitsluitend in handen van de kampong-panghoeloe's. Van enkelen hunner gaat een roep van geleerdheid uit en de zoodanigen trekken dan wel enkele leerlingen uit andere kampongs tot zich.

e) Hieronder 89 meisjes.

f) Bij gemis aan latere opgaven is het cijfer van ult. 1892 behouden.

g) De belangrijke vermindering van het aantal scholen moet worden toegeschreven aan de in Tamiang heerschende troebelen.

h) Bepaalde godsdienstscholen komen in het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden niet voor. Wel wordt godsdienstonderwijs gegeven in bedehuizen en ook als privaat onderwijs ten huize van aanzienlijke Atjehers.

i) In de opgaven, die nopens dit gewest in 't vorig verslag voorkomen, waren als godsdienstscholen gerekend tal van gelegenheden, welke dien naam niet konden dragen, maar tot het huisonderwijs moeten worden gerekend. Vandaar dat de thans geleverde cijfers aanzienlijk lager zijn.

In het afgeloopen jaar heeft de Indische Regeering hare aandacht gewijd aan hetgeen nader te doen zou zijn om tot een meer bevredigenden toestand te geraken met betrekking tot de door het Europeesch bestuur uit te oefenen contrôle op het bedrag en de billijke verdeeling van de heffingen, welke de Mohammedaansche geestelijkheid doet voor haren bijstand bij het sluiten van huwelijken, de kennisneming van echtscheidingen, de bereddering van boedels en de behandeling van rechtszaken. In de over dit punt handelende gouvernementscirculaire dd. 4 Augustus 1893 n°. 1962, gericht aan de gewestelijke bestuurders op Java en Madura (uitgenomen Soerakarta en Djokjokarta), werd het denkbeeld uitgewerkt om door gemelde bestuurshoofden, in overleg met de regenten, bepalingen te doen ontwerpen (die, na goedkeuring door de Regeering, van hen of van de regenten zouden kunnen uitgaan), waarbij de bewuste heffingen geregeld werden in verband met locale gewoonten, daarbij blijvende binnen een billijk gesteld maximum en met verzekering van kosteloozen bijstand aan onvermogenden, terwijl tevens zou dienen te worden bepaald welk aandeel de panghoeloe aan zijne ondergeschikten zou hebben af te staan. Van het voorschrijven van een aandeel ten behoeve van de missigitkassen, daar waar deze bestaan, zou geen sprake moeten zijn, daar het afzonderen van zoodanige bijdrage, voor zoover de adat niet anders is, geheel aan het goedvinden van den panghoeloe zou moeten overgelaten worden. Een en ander zou gepaard moeten gaan met boekhouding van de ontvangsten en van de verdeeling, en met bestuurscontrôle zoowel op de naleving der voorschriften in de practijk als op de administratie der inkomsten, ook die der bestaande missigitkassen (verg. omtrent deze kassen het medegedeelde in het verslag van 1889 blz. 80/82). Bij de aanbieding van ontwerp-voorschriften, als bij de circulaire bedoeld, zouden de residenten de Regeering tevens volledig hebben in kennis te stellen met hetgeen ten deze in hun gewest gebruikelijk is, of c. q. reeds beheerscht wordt door van het inlandsch of Europeesch bestuur uitgegane regelingen (zooals bijv. sedert kort in Bantam en Rembang waren tot stand gekomen). In dezelfde circulaire werd er, voor zooveel noodig, nog aan herinnerd dat de panghoeloe's volgens hun rang en hun standpunt in de inlandsche maatschappij behooren te worden behandeld en tevens gewezen op het wenschelijke om, als het ontstaan van eene vacature daartoe de geschikte gelegenheid aanbiedt, het van gouvernementswege bezoldigd ambt van hoofdpanghoeloe of panghoeloe bij den landraad en dat van hoofdpanghoeloe of panghoeloe bij de missigit, waaraan geen bezoldiging verbonden is en waartoe de benoeming door den regent gedaan wordt, meer en meer, zooals reeds in sommige gewesten het geval is, in één hand te doen komen, zoodat in den regel alle hoofdpanghoeloe's en panghoeloe's hunne aanstelling hetzij van de Regeering, hetzij van de hoofden van gewestelijk bestuur ontvangen.

Later (in Januari jl.) is de aandacht der bedoelde bestuurshoofden nog gevestigd op de wenschelijkheid van eene zorgvuldige keuze bij het begeven van de bedoelde geestelijke bedieningen, uit aanmerking van de gewichtige en vaak teedere belangen, welke aan de zorgen der hoofdpanghoeloe's en panghoeloe's, voornamelijk in hunne functie van voorzitter van den priesterraad, zijn toevertrouwd. In verband daarmede werden, zooals reeds gezegd is op blz. 60 hiervóór, den gewestelijken bestuurders in de gouvernementsresidentiën van Java en Madura eenige voorschriften gegeven, in acht te nemen zoowel bij het doen van voordrachten voor hoofdpanghoeloe of ook voor lid van den priesterraad, als bij het benoemen van personen ter vervulling van bestaande vacatures van panghoeloe.

Aan de bedevaart naar Mekka werd in 1893 (het jaar der zoogenaamde groote bedevaart, vermits, in verband met de Mohammedaansche tijdrekening, de feestdag in de vallei van Arafat weder op een Vrijdag viel) door een grooter aantal Nederlandsch-Indische Mohammedanen deelgenomen dan in 1892. Vertrokken in laatstgenoemd jaar, volgens de berichten der gewestelijke bestuurders, 7466 Mekkagangers uit Nederlandsch-Indië, en daaronder 3160 van Java en Madura (welke getallen reeds hooger waren dan in vele voorafgegane jaren), de opgaven over 1893 wijzen een totaal aan van 8663 vertrokkenen, waaronder 3897 van Java en Madura. Gewestelijke opgaven over beide jaren en over 1891, ook wat het aantal der in elk dier jaren in Nederlandsch-Indië teruggekeerde bedevaartgangers betreft [1]), vindt men in den volgenden staat.

[1]) Gedurende een groot deel der maanden Juni en Juli 1893 heerschte in den Hedjaz eene hevige cholera-epidemie. Met het oog daarop werden in Indië op de herkomsten uit Djeddah de quarantaine-voorschriften toegepast (verg. vorig verslag blz. 123, noot 2).

Aan de in het voorjaar van 1894 te Parijs gehouden sanitaire conferentie, die het beramen van maatregelen tegen de cholera in de Roode Zee en de Perzische Golf ten doel had, is ook van Nederlandsche zijde deelgenomen. De daartoe betrekkelijke conventie dd. 3 April 1894 is door de Nederlandsche gedelegeerden onderteekend, onder het noodige voorbehoud voor zooveel betreft de toepassing in Nederlandsch-Indië van enkele bepalingen rakende het pelgrimvervoer. Hieromtrent wordt het advies der Indische Regeering nog ingewacht.

GEWESTEN.	Aantal uit Nederlandsch-Indië vertrokken bedevaartgangers (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).			Aantal te Djeddah (Arabië) zich bij ons consulaat aangemeld hebbende en als Nederlandsch-Indische onderdanen erkende bedevaartgangers.			Aantal in Nederlandsch-Indië teruggekeerde bedevaartgangers (volgens opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur).		
	1891.	1892.	1893.	1891.	1892.	1893.	1891.	1892.	1893.
JAVA EN MADURA.									
Bantam	392	747	607	357	618	570	320	466	441
Batavia	110	169	126	141	187	206	124	112	102
Krawang	9	17	41	9	17	38	5	15	27
Preanger Regentschappen	318	612	747	307	457	761	262	427	617
Cheribon	272	136	184	242	138	163	220	128	119
Tagal	93	72	128	84	52	114	74	50	88
Pekalongan	85	44	112	38	87	47	42	72	39
Samarang	128	115	168	121	118	117	100	111	88
Japara	33	14	44	33	19	37	32	18	a) 47
Rembang	53	55	82	25	76	42	31	71	40
Soerabaija	428	376	687	332	367	453	270	329	377
Pasoeroean	82	187	144	43	113	175	43	96	128
Probolinggo	39	27	64	37	27	28	22	24	21
Bezoeki	41	74	108	35	69	107	36	59	80
Banjoemas	41	59	45	30	51	59	41	49	b) 56
Bagelen	73	101	144	74	86	178	88	87	136
Kadoe	78	32	39	57	64	43	40	58	31
Djokjokarta	40	45	27	24	37	35	15	2	30
Soerakarta	22	35	27	21	24	34	23	12	35
Madioen	13	13	29	31	27	25	33	51	41
Kediri	35	47	72	59	76	72	33	35	57
Madura	151	183	272	120	190	273	96	159	220
Totalen	2536	3160	3897	2220	2900	3577	1950	2431	2820
BUITENBEZITTINGEN.									
Sumatra's Westkust	1346	1459	1564	1362	1331	1612	651	741	850
Benkoelen	94	77	105	90	77	73	42	71	59
Lampongsche Districten	46	82	114	39	57	124	36	40	92
Palembang	894	829	1100	808	603	819	639	514	621
Sumatra's Oostkust c)	540	494	322	444	432	251	288	248	208
Atjeh en onderhoorigheden c)	62	36	17	48	54	43	6	13	8
Riouw c)	3	10	218	1	2	"	"	8	58
Banka	11	41	68	14	37	58	9	31	38
Billiton	"	"	5	8	"	2	11	"	4
Westerafdeeling van Borneo	87	163	260	67	160	243	65	115	178
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	534	778	644	443	545	735	397	625	537
Celebes en onderhoorigheden	316	228	230	232	265	260	130	139	117
Menado	25	25	8	1	26	8	"	17	4
Amboina	31	55	58	37	42	32	20	47	22
Ternate	10	15	3	3	21	2	3	16	"
Timor	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Bali en Lombok	12	14	50	9	24	41	7	13	30
Totalen voor de Buitenbezittingen	4011	4306	4766	3606	3676	4303	2304	2638	2826
Totalen voor Java en Madura	2536	3160	3897	2220	2900	3577	1950	2431	2820
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indië	6547	7466	8663	5826	6576	7880	4254	5060	5646
Bovendien meldden zich bij het consulaat te Djeddah nog aan zonder passen				205	281	205			
en met passen die buiten Nederlandsch-Indië waren afgegeven (Singapore, Pinang enz.)				3	3	7			
Totaal-generaal				6034	6860	8092			

a) Hieronder waren 10 pelgrims, die zich vóór hun vertrek niet van den vereischten pas hadden voorzien. Zij werden ingevolge art. 5 (al. 3) van Indisch Staatsblad 1859 n°. 42 gestraft met geldboete, terwijl hun tevens het dragen van de hadji-kleeding werd ontzegd.

b) Hieronder 23, die zonder pas waren vertrokken.

c) Omtrent de weinige vertrouwbaarheid der opgaven nopens de vertrokken en teruggekeerde bedevaartgangers, wat de gewesten Sumatra's Oostkust, Atjeh en Riouw betreft, geldt ook nu het aangeteekende in noot a op blz. 122/123 van 't vorig verslag.

Bij ons consulaat te Djeddah werden, als ter bedevaart aangekomen, ingeschreven: in 1892 6860 Nederlandsch-Indische pelgrims en in 1893 8092, van welke er respectievelijk 4576 en 3875, zijnde p. m. 66.7 en 47.8 pct. met Nederlandsche stoomschepen

waren aangebracht. De overigen hadden de reis gemaakt met Engelsche schepen hetzij rechtstreeks uit Nederlandsch-Indië, hetzij door in de Straits-Settlements passage te nemen.

Door verschillende omstandigheden (daaronder ook de bemoeielijking, welke uitmaal vele pelgrims ondervonden — zie ook blz. 4 hiervóór — om zich voor de terugreis de scheepsgelegenheid te kiezen, die zij wenschten) was het aandeel, dat Nederlandsche schepen in 1893 konden nemen aan het terugbrengen van Mekkagangers naar Nederlandsch-Indië, zeer gering, namelijk voor een 3-tal bodems in 't geheel slechts 374 personen.

Zal het, door het in werking treden op 1 Juli jl. van de op blz. 58 en 101 hiervóór reeds besproken ordonnantie dd. 11 October 1893 (Indisch Staatsblad n°. 266), niet meer mogen voorkomen dat eenig stoom- of zeilschip, hetwelk in groot aantal inlandsche passagiers uit Nederlandsch-Indië naar eene haven in het buitenland, elders dan in de Straits-Settlements, overbrengt, uit onze bezittingen vertrekt zonder een dienstdoend geneesheer aan boord te hebben, sedert is, speciaal met het oog op de ontbering en de ellende, waaraan de Nederlandsch-Indische Mekkagangers soms zijn blootgesteld wanneer zij met zoogenaamde pelgrimschepen uit Arabië terugkeeren, de vraag in behandeling genomen, of het geen aanbeveling kon verdienen de bepalingen die het passagiersvervoer met stoomschepen *uit* Nederlandsch-Indië beheerschen (Indisch Staatsblad 1890 n°. 161) ook toepasselijk te maken op stoomschepen, welke passagiers vervoeren van eene plaats, buiten Nederlandsch-Indië gelegen, *naar* eene Nederlandsch-Indische haven. Daar echter zoodanige voorziening slechts doel kon treffen als een gelijksoortig doorloopend toezicht ook werkelijk werd uitgeoefend op pelgrimschepen, die in de Straits-Settlements aankomen (daar anders de pelgrimschepen op hunne terugreizen de Nederlandsch-Indische havens zouden mijden), en hieromtrent, op grond van verkregen inlichtingen, twijfel geoorloofd was, is van het denkbeeld afgezien (Juli jl.). Ofschoon de Nederlandsch-Indische bedevaartgangers aan de hooger bedoelde nadeelen van zelf onttrokken zouden zijn als zij voor de terugreis gebruik maakten van de hun door soliede Nederlandsche reederijen aangeboden scheepsgelegenheid (zie vorig verslag blz. 123, noot 3), en ter bevordering hiervan laatstelijk het denkbeeld was geopperd om het vervoer onder Nederlandsche vlag aan te moedigen door onder de aanvragers van Mekkapassen diegenen, die zich van een retourbiljet hebben voorzien, vrij te stellen van het vertoonen van den reispenning (art. 2, al. 2, van Indisch Staatsblad 1859 n°. 42), is het in Indië toch niet wenschelijk geacht de bemoeiingen der Regeering met de passagebiljetten der Nederlandsch-Indische bedevaartgangers zóóver uit te strekken. Intusschen is er geen bezwaar in gevonden om ten opzichte van hen, die zich van een retourbiljet hebben voorzien, genoegen te nemen met het vertoonen van eene kleinere som gelds als reispenning dan anders zou noodig zijn, mits de kosten van verblijf in den Hedjaz er uit bestreden kunnen worden, waartoe een bedrag van f 100 voldoende is geacht. Bij eene gouvernementscirculaire van 21 Februari jl. zijn de gewestelijke besturders in dien zin van instructiën voorzien.

Ten einde de contrôle voor onze consuls, in het bijzonder voor dien te Djeddah, te vergemakkelijken, is bij een gouvernementsbesluit dd. 4 Juli 1894 (Indisch Staatsblad n°. 134) een meer in bijzonderheden tredend model vastgesteld voor de reispassen, uit te reiken aan bedevaartgangers naar Mekka.

IV. Instellingen van liefdadigheid, uitkeerings- en spaarfondsen.

Met verwijzing naar de mededeelingen, in bijl. BB hierachter opgenomen, betreffende de weeshuizen en andere instellingen van liefdadigheid in Nederlandsch-Indië, moge het volgende hier nog eene plaats vinden in aansluiting met het medegedeelde op blz. 123/126 van het vorig verslag.

In de regeling der vaste gouvernements-subsidiën, zooals die toegekend worden aan het Protestantsch en aan het Roomsch-katholieke weeshuis te Samarang (beide als centrale gestichten aan te merken), aan het Parapattan weezengesticht te Batavia en aan de Jongensweezeninrichting te Soerabaija, kwam geen verandering, zoodat zij gedurende 1893 de beschikking bleven behouden over respectievelijk f 38 780, f 40 220, f 6000 en f 6000. Onder het bedrag van f 40 220, in 1874/1875 aangenomen als subsidie voor het Roomsch-katholieke weeshuis, is, nevens f 27 720 voor onderhoud en kleeding van 220 door het Gouvernement ter opneming aan te wijzen kinderen en f 1800 voor geneeskundige hulp enz. en voor onderhoud der gebouwen, verder nog begrepen f 10 700 voor kosten van toezicht, opvoeding en onderwijs. Daar de inrichting echter in den loop der jaren, als gevolg van de toeneming der Europeesche bevolking, zich niet had kunnen onttrekken aan de zorg voor een veel grooter aantal weezen, en dientengevolge de werkelijke uitgaven voor toezicht, opvoeding en onderwijs geklommen waren tot f 15 620 's jaars, heeft het weeshuisbestuur verzocht dat de gouvernements-subsidie met f 4920 's jaars mocht worden verhoogd, opdat het de inkomende liefdegiften, waaruit tot dusver deze som moest worden bijgepast, geheel kunne aanwenden tot verzorging van niet-gesubsidieerde weezen. Overeenkomstig dat verzoek is bij de ontwerp-begrooting voor 1895, in plaats van op f 40 220, op f 45 140 gerekend voor de subsidie van dit weeshuis.

Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 123) is vermeld, werd tijdelijk, alleen voor 1893, eene gouvernements-subsidie (f 3000) ook verleend aan het Jongensweeshuis van de vereeniging »Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo" te Buitenzorg. Ten einde tot aflossing te kunnen geraken van de op de inrichting wegens de vereischte rentebetaling zwaar drukkende schulden, was het bestuur der vereeniging bedacht op het houden van eene geldloterij. In afwachting dat zij aan de beurt kon komen om de daartoe noodige regeeringsvergunning te erlangen, verzocht de vereeniging dezelfde tegemoetkoming ook voor 1894, daar zonder zoodanige hulp, wegens het minder ruim vloeien van de liefdegiften, waarvan het weeshuis met zijne 50 verpleegden (onverzorgde kinderen van Europeesche afkomst) uitsluitend afhankelijk is, de inrichting zich inmiddels moeielijk in haar tegenwoordigen omvang zou kunnen handhaven. Bij gouvernementsbesluit dd. 15 December 1893 n°. 23 is de subsidie van f 3000 ten behoeve van dit Jongensweeshuis ook voor 1894 toegestaan.

Naar aanleiding van eene bij de behandeling der Indische begrooting voor 1893 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal gemaakte opmerking, is in Indië de vraag overwogen, of het uit een geldelijk oogpunt aanbeveling kon verdienen de op de drie hoofdplaatsen van Java bestaande inrichtingen voor weezenverpleging tot één of twee centraal-gestichten te vereenigen. Dit denkbeeld is echter eenparig ten ernstigste ontraden, niet alleen uit vrees dat de bemoeiingen van particulieren met de weezenverpleging dan veel zouden verslappen, maar ook omdat eene verdere concentratie, dan thans reeds (door de gestichten te Samarang) bestaat, aanstonds groote uitgaven zou vorderen ter verkrijging van de benoodigde meerdere localiteit, terwijl ook in andere opzichten de aanbevolen samensmelting weinig voldoening zou geven, gelet o a. op de nadeelen aan al te groote gestichten eigen. Uit de aanteekeningen in bijlage DD van 't vorig verslag, aangevuld nog in bijlage BB hierachter, kan blijken dat ook geen voldoende grond bestaat voor de weleens geuite meening dat de gouvernementssubsidiën aan weezeninrichtingen voornamelijk ten nutte zouden komen aan niet-weezen, kinderen van inlandsche vrouwen, wier ongehuwde vaders Indië hebben verlaten.

De »Vereeniging tot weezenverpleging te Padang" bekostigde in 1893 voor 8 à 9 onverzorgde Europeesche pupillen de opneming in gezinnen van overeenkomstigen stand en gezindte als waartoe de verpleegden behoorden. Daar één der verpleegden naar familieleden overging, kwamen op ult. 1893 nog ten laste der vereeniging 4 jongens en 4 meisjes, wier vaders in verschillenden rang of graad tot het leger behoord hadden. Uitgegeven werd in 1893 f 2341, tegen f 2177 in 1892 (toen de vereeniging met de zorg voor 3 jongens en 3 meisjes belast was); aan contributiën en bijdragen ineens werd ontvangen f 2286, terwijl aan rente gekweekt werd f 2539, welke sommen over 1892 badden bedragen f 1893 en f 2398. Het kapitaal der vereeniging klom in 1893 van f 41 892 tot f 46 377, daaronder thans ook begrepen een in de opgaven van 1892 niet medegeteld legaat van f 2000, dat onder beheer staat van de vrijmetselaarsloge ter plaatse, maar waarvan de rente aan de vereeniging moet worden uitgekeerd. De onder eigen beheer der vereeniging staande fondsen waren voor het grootste gedeelte belegd in 1ste hypotheek en voor een ander deel bij de Padangsche spaarbank.

Aangaande de vier hulp- of voorschotbanken te Batavia, Buitenzorg, Samarang en Soerabaija kwamen over 1893 slechts nopens de twee laatstbedoelde berichten in. De Samarangsche Hulpbank, werkende met een kapitaal van f 60 000, leende gedurende gemeld jaar aan 118 personen geld uit, tot een gezamenlijk bedrag van f 45 825, in sommen, uiteenloopende tusschen f 100 en f 2000, en terug te betalen in 6 à 24 maanden. Hiervan en van het op 1 Januari 1893 nog in te vorderen bedrag van f 66 294 werd in den loop van dat jaar afgelost f 60 372, zoodat op ult. December

1893 nog uitstaande was een bedrag van f 51 747. Het reservefonds bedroeg op 1 Januari 1893 f 4636, tegen f 3399 op hetzelfde tijdstip van 1892. Bij de Soerabaijasche Hulpbank (gestort kapitaal f 30 000) kwamen in 1893 727 aanvragen in, waarvan werden toegestaan 542, tot een gezamenlijk bedrag van f 205 196 (in 1892 f 226 940 op 605 van de 851 aanvragen). Van evengemelde som van f 205 196 en van het debet der geldopnemers op ult 1892 ad f 166 912, te zamen derhalve f 372 108, werd in 1893 terugbetaald f 205 494, zoodat op ult. 1893 nog bleef uitstaan f 166 614. Van de 542 in 1893 ingewilligde aanvragen waren er 184 voor sommen beneden de f 200, 261 voor sommen van f 200 tot f 500, 45 voor sommen van f 501 tot f 1000, en 52 voor sommen van f 1001 tot f 3000. Het reservefonds bedroeg op ult. 1893 f 11 095.

De werkzaamheden van het Centraal Comité van het Roode Kruis in Nederlandsch-Indië bepaalden zich in 1893 bijna uitsluitend tot de gebruikelijke bezendingen ten behoeve van de troepen in Atjeh en ter Oostkust van Sumatra. Uitgegeven werd in gemeld jaar f 5577. Het kapitaal bedroeg op ult. 1893 f 17 463.

Uit de rekening en verantwoording van het, na afloop zijner taak, op 26 Februari jl. ontbonden hoofdcomité te Menado tot hulpverschaffing aan de noodlijdenden ten gevolge van de vulkanische uitbarsting op Groot-Sangi in Juni 1892, blijkt dat, behalve enkele belangrijke zendingen rijst (ruim 3000 pikol) door particulieren ter beschikking van het hoofdcomité gesteld, benevens eene partij hout en planken door de bevolking der Talaut-eilanden voor bouwmaterialen aangeboden, aan giften in geld werd ontvangen f 49 950, waaronder ook giften uit Nederland, Londen, St. Petersburg en Singapore, maar voor het meerendeel verkregen door inschrijvingen in Nederlandsch-Indië zelf. Door den verkoop van ledige rijstzakken werd nog verkregen f 954, zoodat het hoofdcomité aan geld te beschikken had over f 50 904. De daaruit gedane verstrekkingen bedroegen: aan levensmiddelen en zaad-miloe f 36 266, aan kleeding en huisraad f 5722, aan bouwmaterialen f 3097, aan onderstand in geld f 1828, te zamen f 46 913, of met inbegrip van eene vergoeding van f 600 wegens omgekapte klapperboomen ten behoeve van den aanleg van eene nieuwe nederzetting ter vervanging van eene verwoeste kampong, f 47 513, zijnde het overig bedrag (f 3391) moeten worden besteed aan vrachten en verdere onkosten op transporten gevallen.

Uit het te Batavia bestaande fonds ter ondersteuning van personen, die door brand noodlijdend worden, behoefden in 1893 slechts 3 personen geholpen te worden, en wel 2, gezamenlijk met f 300 en 1 met f 50 tot vergoeding van geleden brandschade. Onder ult. 1893 bezat het fonds f 27 534, waarvan f 957 tijdelijk onbelegd was.

De van sommige kerkelijke Protestantsche armbesturen ingekomen opgaven zijn vervat in den volgenden staat.

DIACONIEËN.	Uitgekeerd		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	in 1892.	in 1893.	
Diakenen der Evangelische gemeente te Batavia.	f 7 085 (aan 62 pers. en gezinnen).	f 6 642 (aan 57 pers. en gezinnen).	Over 1893 bedroegen de inkomsten (waaronder f 1 441 aan kerkcollecten en f 4 550 aan maandelijksche giften) f 14 450 en de uitgaven f 18 419, (namelijk aan bedeelingen f 6 642, aan kosten van het diaconie-gesticht op Molenvliet f 11 131 aan verplegingskosten voor 7 kinderen bij het pupillenkorps te Gombong f 38 en aan diversen f 608). Het tekort ad f 3 969 werd, evenals in 1892 (toen de uitgaven de inkomsten met f 7 441 hadden overtroffen), uit het kapitaal bestreden.
Diaconiefonds der Protestantsche gemeente te Pekalongan.	f 288 (aan 7 pers.).	f 498 (aan 8 pers.).	De ontvangsten gedurende 1893 beliepen f 302, tegen f 390 in 1892.
Idem te Samarang.	f 11 764 (aan 9 mannen en 59 vr.)	f 20 743 (gemiddeld aan 68 pers.).	Gedurende 1893 werd f 20 574 ontvangen, zoodat met het kassaldo van ult. 1892, ad f 524, beschikbaar was f 21 098; onder ult. 1893 was het kassaldo f 355. De stijging in het bedrag der bedeelingen is niet toegelicht
Idem te Salatiga.	f 481 (aantal bedeelden niet vermeld).	f 380 (aantal bedeelden niet vermeld).	De ontvangsten bedroegen over 1893 f 310, tegen f 441 over 1892.
Idem te Probolinggo.	niet opgegeven.	niet opgegeven.	Als inkomsten over 1893 wordt een bedrag van f 1 098 opgegeven. De bedeelingen bedroegen f 7,50 à f 12,50 per maand en per persoon. Onder ult. 1893 was er f 450 in kas.
Idem te Soerakarta.	niet opgegeven.	f 1 099 (aan 14 pers.).	Aan giften ineens keerde dit fonds in 1893 f 266 uit en aan rentelooze voorschotten f 295.
Idem te Bandjermasin.	f 361 (aan 6 pers.).	f 470 (aan 9 pers.).	Onder ult. 1892 bedroeg het saldo f 1 655; de ontvangsten gedurende 1893 beliepen f 353, zoodat, na aftrekking van het aan de bedeelden uitgekeerde, op ult. 1893 f 1 538 in kas bleef.
Idem te Makasser.	niet opgegeven.	f 2 021 (aan 35 pers.).	Het fonds ontving in 1893 f 2 307. Onder ult. van dat jaar bedroeg het saldo in kas f 2 360.
Idem te Menado.	f 312 (aan 7 pers.).	f 440 (aan 8 pers.).	Gedurende 1893 werd ontvangen f 627, tegen f 507 in 1892.
Idem te Amboina.	f 6 504 (aan 84 pers.).	f 4 920 (aan 77 pers.).	Dit fonds bezit een kapitaal van circa f 90 000. Uit de rente van dit kapitaal, vermeerderd met de kerkcollecten, wordt de bedeeling bestreden.
Idem te Neira (Banda).	f 180 (aan 26 pers.).	f 226 (aan 27 pers.).	Omtrent de ontvangsten werden geene opgaven verstrekt
Idem te Ternate.	f 669 (aan 2 mannen en 2 vrouwen).	f 732 (aan 2 mannen en 9 vrouwen).	Over 1893 bedroegen de inkomsten van het fonds (waaronder ook huurpenningen van een aan de diaconie toebehoorend tuinland) f 1633, de uitgaven f 1584, welke sommen over 1892 werden opgegeven als f 939 en f 677. Aan kapitaal bezat het fonds f 8000.
Idem te Koepang (Timor).	f 806 (aan 14 pers.).	f 772 (aan 16 pers.).	Over 1893 bedroegen de inkomsten f 2 286, tegen f 2 599 in 1892. Het kapitaal klom van f 25 842 tot f 26 731.
Idem te Babauw (Timor).	f 118 (aan 4 pers.).	f 111 (aan 4 pers.).	De inkomsten van dit fonds over 1893 beliepen f 532. Het kapitaal bedroeg f 6 305 tegen f 6 329 in 1892.

De in het vorig verslag bedoelde instelling »Het vrije fonds" te Indramaijoe (Cheribon), tot ondersteuning van behoeftige Europeanen, had in 1893 slechts f 141 te besteden, terwijl de ontvangsten f 284 bedroegen. Op ult. 1893 was f 218 in kas en op rente gezet f 500.

Uit de door den predikant te Bandong (Preanger Regentschappen) verzamelde giften en contributiën werden ook in 1893 de in het gewest aanwezige behoeftige Europeanen ondersteund. Het kerkfonds der Protestantsche gemeente te Kotta Radja (Atjeh en onderhoorigheden) had in genoemd jaar geen bedeelden.

Wat de bedeelingen door Roomsch-katholieke armbesturen betreft, zijn over 1893 slechts opgaven ontvangen nopens die te Salatiga (Samarang), Soerabaija, Kotta Radja (Atjeh), Singkawang (Westerafdeeling van Borneo) en Larantoeka (Flores), door welke armbesturen, uitgenomen het laatstgenoemde, aan of ten behoeve van 10, 45, 20 en 20 bedeelden werd uitgegeven respectievelijk f 118, f 2450, f 197 en f 182, tegenover eene ontvangst van f 99,

f 2722, f 198 en f 104, terwijl van het armbestuur te Larantoeka slechts is vernomen dat de bedeelingen van een klein aantal personen in 't geheel f 37 bedroegen.

Aan die behoeftige Christenen, welke niet of niet voldoende ondersteuning ontvangen uit de kassen der kerkelijke armbesturen of uit andere fondsen, werd in 1893 van regeeringswege een bedrag van f 37 059,87^5 tegoed gedaan, tegen f 35 302,14 in 1892, welke bedragen gevonden werden uit de onder beheer van speciale commissiën staande fondsen, gevormd uit de heffing van één per mille bij openbare verkoopingen, verhuringen en loterijen en uit de armengiften door de ambtenaren van den burgerlijken stand bij huwelijken gecollecteerd Een overzicht van deze soort van bedeelingen vindt men in het volgende staatje.

Ressorten der van regeeringswege ingestelde commissiën tot ondersteuning van behoeftige Christenen.	Aantal bedeelden in 1893.	Bedrag in 1893 uitgekeerd.	Saldo waarover de commissiën op ult. 1893 nog te beschikken hadden.
Ressort der commissie te Batavia . .	180 gezinnen.	f 15 936,50	f 50 370,52
„ „ „ „ Samarang .	174 personen.	7 272,69	20 864,97
„ „ „ „ Soerabaija .	72 personen.	9 776,23	35 023,50
„ „ „ „ Padang . .	niet opgeg.	4 074,45^5	22 270,86^5
Totalen . . .	niet volledig opgegeven.	f 37 059,87^5	f 128 529,85^5
Over 1892 waren de totalen . .	id.	35 302,14	127 745,90

De in de beide vorige verslagen uitvoerig besproken Vereeniging »Soerja Soemirat" te Samarang, meer bijzonder werkzaam ten nutte van Europeanen die moeite hebben een behoorlijk bestaan te vinden, schijnt aan haar doel, de opleiding van jongelieden tot ambachten (op zoodanige wijze dat zij spoedig in hun onderhoud kunnen voorzien), meer en meer te gaan beantwoorden. Bijzonderheden over de door haar in 1893 verkregen uitkomsten zijn voor dit verslag niet gemeld. In het najaar van 1893 werd de voorzitter van »Soerja Soemirat" in de gelegenheid gesteld om, in het belang van hetgeen de vereeniging beoogt, de bestrijding namelijk van het pauperisme onder de Indo-Europeanen, op 's lands kosten een bezoek te brengen aan de van gouvernementswege in het leven geroepen Europeesche landbouwkolonie te Poespo (in het district Tengger der afdeeling Pasoeroean), waarover o. a. gehandeld is in het verslag van 1891, blz. 4 en 94, en in dat van 1892, blz. 4/5 [1]).

Nog omtrent de volgende particuliere liefdadigheidsinstellingen kwamen berichten in.

De »Vereeniging tot uitoefening van christelijke liefdadigheid" te Batavia zag zich in den loop van 1893, met het oog op den toestand harer geldmiddelen, genoopt om een beroep te doen op de offervaardigheid ook van niet-leden, hetgeen haar ongeveer f 500 deed toevloeien. Aan andere giften kwam nog binnen f 173 en aan maandelijksche contributiën f 2186, zoodat de Vereeniging, met inbegrip van het kassaldo van het voorafgegane boekjaar ad f 207, gedurende het met ult. September 1893 geëindigde boekjaar 1892/93 in 't geheel te beschikken had over f 3066. Daarvan besteedde zij voor onderstand in rijst aan 44 personen of gezinnen f 1531, voor bedeelingen in geld aan dezelfde personen en aan 34 anderen f 1022 en voor andere doeleinden f 294, in 't geheel dus f 2847, zoodat zij het vereenigingsjaar 1893/94 begon met een saldo in kas van f 219.

Het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Samarang ontving in 1893 aan renten van een kapitaal groot circa f 40 000 en aan maandelijksche collecten en bijdragen f 4145, welk bedrag ten volle besteed werd voor bedeelingen aan 141 personen. De te zelfder plaatse bestaande St. Elisabeth-Vereeniging had in 1893 te beschikken over f 2958 (daaronder het kassaldo van ult. 1892 ad f 751) en besteedde daarvan f 2573. De vereeniging voorzag 306 jongens en meisjes viermaal, 185 vrouwen driemaal, en 8 mannen éénmaal van kleederen, en verschafte werk aan 31 behoeftige vrouwen.

Te Soerabaija werkten op gelijke wijze als de beide zooeven vermelde instellingen de St. Vincentius- en de St. Anna-vereeniging, welke in 1893 te beschikken hadden over respectievelijk f 2555 en f 2245 (onder dit laatste bedrag de opbrengst eener loterij), en daarvan ten nutte van behoeftigen aanwendden f 2265 en f 1627, zoodat op ult. 1893 nog in kas verbleef f 290 en f 618.

Het in den loop van 1893 als rechtspersoon erkende »Hulpfonds ter Oostkust van Sumatra" te Medan (residentie Oostkust van Sumatra), tot het verleenen van bijstand aan hulpbehoevende Europeanen in dat gewest, ontving gedurende het eerste jaar van zijn bestaan, hoofdzakelijk van belangstellenden aldaar, aan giften in eens $ 1857 en f 951, terwijl aan jaarlijksche en maandelijksche contributiën werden toegezegd $ 784 en f 200. Aan een tiental aanvragen om ondersteuning, in 1893 aan het fonds gedaan, werd gevolg gegeven en uitgereikt $ 359 en f 61. Het fonds bezat ult. 1893 $ 2282 en f 1090.

Op blz. 103 en 104 hiervóór bleek reeds dat te Batavia en te Samarang eenige jongelieden in de kosten, verbonden aan het door hen genoten middelbaar onderwijs, geldelijk gesteund werden uit een op elke dier plaatsen bestaand »Studiefonds". Het Bataviasche fonds had weder een nadeelig saldo. Gedurende het op 30 September 1893 geëindigde boekjaar waren de inkomsten slechts f 1422, de uitgaven daarentegen f 2097. Voor het fonds te Samarang waren die sommen f 1095 (f 1000 aan bijdragen van 90 contribuanten en f 95 aan donatiën) en f 1273. Op ult. 1893 bestonden de bezittingen van dit laatste fonds uit f 2938 aan contanten en f 125 aan voorhanden leermiddelen. Uit het door een legaat gevormde schoolfonds te Tandjong Pinang (Riouw) werd bekostigd de opleiding in het Ursulinen-klooster te Batavia van een meisje, dat sedert met goeden uitslag het examen voor hulponderwijzeres aflegde.

Ten nutte van behoeftige schoolgaande kinderen zijn op een aantal plaatsen zoogenaamde schoolkleerenfondsen werkzaam; in de voor dit verslag ontvangen berichten vindt men gewag gemaakt van dergelijke vereenigingen te Pekalongan, Salatiga, Soerakarta, Djokjokarta, Poerworedjo (Bagelen), Magelang (Kadoe), Probolinggo, Kotta Radja (Atjeh) en Makasser (Celebes), terwijl in 1893 een dergelijk schoolkleerenfonds ook werd opgericht te Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Slechts van enkele dier fondsen vindt men opgegeven hoeveel kinderen daaruit aan kleederen of aan kleederen en schoeisel werden geholpen. Voor zes van genoemde plaatsen beliep dit getal gezamenlijk 700. De bijdragen en giften ten behoeve van die fondsen beliepen over 1893, soms met inbegrip van een klein kassaldo op ult. 1892, voor zooveel betreft de schoolkleerenfondsen te Salatiga, Soerakarta, Magelang, Probolinggo, Kotta Radja en Bandjermasin f 600, f 605, f 291, f 365, f 1007 en f 157, en de uitgaven f 358, f 540, f 262, f 260, f 1126 en f 59. Afzonderlijk is nog gewag te maken van het door de vrijmetselaarsloge »La constante et fidèle" te Samarang opgerichte schoolkleeren- en voedingsfonds. Dit fonds verschafte niet alleen kleederen (tot een bedrag van f 1115 aan gemiddeld 227 gratis-leerlingen der openbare lagere scholen ter plaatse), maar liet ook dagelijks eenvoudig voedsel verstrekken (ten koste van f 1118) aan gemiddeld 150 gratis-leerlingen van evengenoemde scholen en aan 20 gratis-leerlingen van één der Fröbelscholen. Tegenover eene uitgaaf van f 2233 had bedoeld fonds over 1893 f 2547 inkomsten. Het kassaldo, dat op ult. 1892 beliep f 635, was bij het einde van 1893 gestegen tot f 949.

Onder de instellingen van voorzorg bij overlijden zij in de eerste plaats genoemd de onderwijzersvereeniging »Onderling Hulpbetoon" te Batavia. Het aantal leden, blijkens het vorig verslag 221 bedragende, was onder ult. 1893 tot 226 geklommen. Gedurende 1893 overleden 2 leden. De weduwe van ieder hunner ontving uit het fonds f 2000 voor eens. Aan elke der weduwen van de sedert 1 April 1865 (datum van oprichting der Vereeniging) overleden

[1]) Luidens hetgeen aangaande de uitkomsten van bedoeld bezoek gemeld is, waren er toen (November 1893) te Poespo 16 kolonisten, waarvan er 6 zich pas gevestigd hadden of bezig waren zich te vestigen Van de 10, die er reeds langer waren, wordt gezegd, dat er onder hen 3 à 4 zich bevonden, die meer of min opgewekte verwachtingen voor de toekomst hadden. De een (Hollander) had reeds een veestapel van 15 runderen en leverde, als er in het particuliere gezondheidsetablissement te Poespo gasten waren, tamelijk veel melk à f 0,25 de flesch; een tweede (Pool) was ondernemend in veehandel en had zijne 5 bouws (de normale grootte der aan de kolonisten toegewezen perceeltjes) geheel beplant met maïs, aardappelen en koffie; een derde (Duitscher) had een goed onderhouden groententuin en leverde voor f 15 groenten 's maands aan het reeds genoemde etablissement; een vierde (Italiaan) was tevens barbier en verdiende er in de omstreken wat bij. 4 anderen van bedoeld 10-tal schenen zich tevreden te gevoelen, ofschoon zij moeite hadden om rond te komen, waartoe voor één hunner bijdroeg dat hij, als oud man, nog voor een groot aantal familieleden had te zorgen, en voor een ander de omstandigheid dat hij, als niet tevens zijnde in het genot van militair gagement, enkel van de opbrengst van zijn tuin moest leven. Het minst bevredigend luidde de bevinding ten opzichte van de 2 overigen. Deze toonden zich vrij moedeloos, de een omdat hij te oud en te zwak was, de ander omdat hij zich ter plaatse niet aangenaam gestemd gevoelde. Het hooger bedoelde bericht nopens het bevondene te Poespo meldt overigens dat door den resident vergunning was verleend om koffie (Maragogype en Liberia) te planten en ook koffiebibiet was uitgedeeld, ten gevolge waarvan de meeste kolonisten reeds met het planten van koffie waren begonnen. Het vooruitzicht van bijv. 3 bouws koffieplantsoen te zullen bezitten, hield de opgewektheid en den moed gaande.

leden, dan wel aan ieder der voogden hunner nagelaten kinderen, zal over 1893 f 73 pensioen uitgekeerd worden. Het kapitaal der Vereeniging klom van f 165 011 (verbeterde opgaaf) op 1 Januari 1893 tot f 181 807 op 1 Januari 1894, namelijk f 95 807 premie-reserve en f 86 000 extra-reserve (weduwenfonds).

Het te Batavia gevestigde Uitkeerings-, tevens weduwen- en weezenfonds voor Europeesche burgerlijke landsdienaren in Nederlandsch-Indië »Help u zelf", laatstelijk met 362 leden, had onder ult. 1893 een kapitaal van f 124 305, tegen f 121 377 op ult. 1892. In den loop van 1893 werd slechts één uitkeering ad f 2000 aan de weduwe van een overleden lid in uitgaaf gesteld; eene voor de erfgenamen van een ander overleden lid bestemde uitkeering van gelijk bedrag werd nog niet opgeëischt. Aan weduwen-pensioenen werd f 637 uitgegeven.

Aan het jaarverslag over 1893 van de vereeniging »Voorzorg" van Europeesche ambtenaren en beambten bij den dienst der staatsspoorwegen op Java en Sumatra is te ontleenen, dat het ledental op ult. 1893 281 bedroeg, en dat aan de nagelaten betrekkingen van overleden deelnemers f 9000 werd uitgekeerd. Aan contributiën werd ontvangen f 12 627, aan entreegelden f 590 en aan rente f 2997. Het kapitaal van het fonds, dat sedert zijne oprichting f 39 000 uitkeerde in bedragen van f 500, f 1000 en f 2000, klom van f 63 800 op ult. 1892 tot f 68 414 op het einde van 1893.

Aangaande het »Onderling ondersteuningsfonds" te Samarang valt te melden, dat de ontvangsten gedurende 1893 bedroegen f 33 730, zoodat met het saldo op ult. 1892 ad f 17 500, f 51 230 beschikbaar was. Daar in 1893 de uitgaven bedroegen f 23 633 (waaronder f 19 000 aan uitkeeringen) beschikte het fonds op ult. 1893 over f 27 597. Het ledental klom in 1893 van 968 tot 1184.

Het mede te Samarang gevestigde uitkeeringsfonds der hiervóór reeds genoemde vrijmetselaarsloge telde op ult. 1893 282 leden (26 meer dan het jaar te voren), keerde f 2000 uit en betaalde bovendien aan pensioenen f 1800. Het kapitaal van dit fonds bedroeg op ult. 1893 f 227 000.

Van den stand van sommige begrafenisfondsen geeft de volgende staat een overzicht.

Naam van het fonds.	Ledental op ult. 1893.	Kapitaal op ult. 1892.	Bijdragen en verdere inkomsten gedurende 1893.	Uitgegeven gedurende 1893.	Kapitaal op ult. 1893.
Christenbegrafenisfonds „de Eendracht" te Buitenzorg	163	f 7 599,36^5	f 2 351,07	f 959,90	f 8 990,53^5
Begrafenisfonds „Onderling Hulpbetoon" te Samarang	325	18 714,78	5 737,60	4 898,00	19 554,38
Algemeen begrafenisfonds te Soerabaija	a) 548	6 006,63	b) †	†	7 315,65
Begrafenisfonds te Tandjong Pinang (Riouw)	†	902,21^5	362,50	173,53	1 091,18^5
Begrafenisfonds te Makasser (Celebes)	†	†	1 635,55^5	c) 139,05	1 496,50^5
Begrafenisfonds te Koepang (Timor)	†	28,85	150.40	134,45	44,80

a) Dit fonds deed in den loop van 1893 15 uitkeeringen tot een gezamenlijk bedrag van f 2625.

b) Waar bij gemis aan opgaven geene sommen waren in te vullen, is een † geplaatst.

c) Gedurende 1893 hadden twee uitkeeringen plaats.

Omtrent de spaarbanken [1]) is te melden, dat haar aantal tegen het einde van 1893 met één voor inlanders werd vermeerderd. Te Patjitan (Madioen) werd namelijk op 1 November eene spaar-, tevens leenbank onder den naam »Rekso Wibowo" geopend, met het doel om het sparen voor de in die afdeeling geplaatste inlandsche ambtenaren en gepensionneerden gemakkelijk te maken en den leden tegen eene behoorlijke rente geld te leenen. [2])

Van de spaarbank voor inlanders te Modjowarno (Soerabaija) wordt in toenemende mate gebruik gemaakt. Verscheidene inlanders leggen geregeld gelden in; anderen weder, die door den verkoop van padi of door verdiensten op nabijgelegen suikerondernemingen in staat zijn eenig geld af te zonderen, brengen dit bij de spaarbank tot tijd en wijle zij weder contanten noodig hebben voor den rijsthandel als anderszins. Terugneming van kleine bedragen komt weinig voor; daarentegen wel die van sommen van f 100 en daarboven, en dan met een bepaald doel. Gedurende 1893 werd ingelegd f 8703 en teruggenomen f 4126, terwijl aan rente werd bijgeschreven f 906. Het kapitaal der inleggers steeg dientengevolge van f 18 167 (toebehoorende aan 223 inleggers) tot f 23 650 (ten name staande van 260 inleggers), terwijl het reservefonds van f 148 gebracht werd op f 203.

De »Delische spaarbank" te Medan (Oostkust van Sumatra), welke met 1 December 1892 in werking trad, kon op bevredigende uitkomsten wijzen. Uit het verslag over het op 30 Juni 1893 geëindigde (en dus slechts over zeven maanden loopende) eerste boekjaar blijkt, dat op gemelden datum het kapitaal met de bijgeschreven rente van de 45 inleggers (25 Europeanen, 15 inlanders, 3 Chineezen en 2 Japanneezen) $ 1956 bedroeg. Ingelegd werd voor een bedrag van $ 3388, terwijl $ 1432 werd teruggenomen. Het saldo liet eene uitkeering van 5 pct. aan inleggers toe.

Thans volge nog het een en ander omtrent de vijf groote spaarbanken (te Batavia, Samarang, Soerabaija, Padang en Makasser), met verwijzing overigens naar hetgeen over die instellingen gezegd wordt in het bij hoofdstuk M van dit verslag behoorende »Overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië".

	Batavia.	Samarang.	Soerabaija.	Padang.	Makasser.	Te zamen.
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 1 Januari 1893	f 1 364 754,33	a) f 2 814 810,08^5	f 4 427 356,53	f 938 417,93	f 446 969,69	f 9 992 308,56^5
Gedurende 1893 ingebracht	329 150,45	899 169,77	b) †	325 329,79^5	79 140,65	†
Te zamen	f 1 693 904,78	f 3 713 979,85^5	†	f 1 263 747,72^5	f 526 110,34	†
Gedurende 1893 teruggenomen	466 665,04	988 399,53	†	306 279,00	226 363,71	†
Blijft ingelegd	f 1 227 239,74	f 2 725 580,32^5	†	f 957 468,72^5	f 299 746,63	†
Bijgeschreven wegens dividend en rente voor de inleggers over 1893	41 186,20	83 747,89	†	44 801,19^5	11 356,59	†
Kapitaal (met bijgeschreven rente) op 31 December 1893	f 1 268 425,94	f 2 809 328,21^5	f 4 702 489,37	f 1 002 269,92	f 311 103,22	f 10 093 616,66^5
Reservefonds op 31 December 1893	f 106 958,10	f 329 262,87^5	†	f 63 925,96	f 34 793,84	†
„ „ „ „ 1892	109 000,00	328 079,70	f 126 421,13	54 284,96	31 948,52	f 649 734,37^5

a) Het verschil tusschen deze opgaaf en die op blz. 127 van het vorig verslag vindt men niet toegelicht.

b) Waar men een † geplaatst vindt, zijn, bij gemis aan de vereischte opgaven, geen cijfers kunnen worden ingevuld.

Het aantal inleggers nam bij de banken te Samarang, Soerabaija en Padang toe, doch ging terug bij die te Batavia en Makasser, zooals uit het volgende overzicht kan blijken, dat tevens hun landaard vermeldt, zoomede het bedrag dat zij (buiten de bijge-

[1]) Over het nog in overweging zijnde denkbeeld om in Indië postspaarbanken op te richten, wordt gehandeld in hoofdstuk L, afd. IV.

[2]) In de opgaven over 1894 zal ook zijn melding te maken van eene te Menado, hoofdzakelijk voor de residentie van dien naam, opgerichte „Spaarbank Minahassa", ten doel hebbende, volgens hare bij gouvernementsbesluit dd. 11 Juli 1894 n°. 7 goedgekeurde statuten (zie de Javasche Courant van den 17den dier maand), „het sparen aan te moedigen, voornamelijk onder inlanders, en eene gelegenheid te openen om gespaarde gelden in bewaring te geven en zoo mogelijk rentegevend te beleggen."

schreven rente over 1893) onder ult. 1893 tegoed hadden.

SPAARBANK TE:	Aantal inleggers op ult. 1892. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Aantal inleggers op ult. 1893. Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.	Naar gelang van den landaard der inleggers beliep hun tegoed op ult. 1893 (buiten de bijgeschreven rente over dat jaar): Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Totaal.
Batavia	3254	93	94	3441	3144	74	100	3318	f 1 193 747,58	f 12 331,55	f 21 160,61	f 1 227 239,74
Samarang	3724	98	67	3889	3835	107	56	3998	2 601 436,66^{5}	73 636,86	50 506,80	2 725 580,32^{5}
Soerabaija	4175	68	85	4328	4593	86	104	4783	a) 4 610 097,45	a) 46 980,20	a) 45 411,72	a) 4 702 489,37
Padang	864	35	11	910	865	38	15	918	931 501,27	16 208,18^{5}	9 759,27	957 468,72^{5}
Makasser	376	19	55	450	302	11	55	368	257 211,14	2 378,13	40 157,36	299 746,63
Totalen	12 393	313	312	13 018	12 739	316	330	13 385	f 9 593 994,10^{5}	f 151 534,92^{5}	f 166 995,76	f 9 912 524,79

a) Hieronder, bij uitzondering, wel de bijgeschreven rente over 1893.

Naar het bedrag van hun inleg waren op ult. 1893 de inleggers te rangschikken als volgt (afzonderlijk voor inlanders of vreemde oosterlingen is dergelijke specificatie niet verstrekt).

SPAARBANK TE:	Aantal inleggers op ult. 1893 met een tegoed van: minder dan f 100.	f 100 tot f 500.	f 500 tot f 1000.	f 1000 tot f 1500.	f 1500 tot f 2000.	f 2000 en meer.	Totalen.
Batavia	1463	1060	385	198	121	91	3318
Samarang	1219	978	534	a) 838		429	3998
Soerabaija	b) †	†	†	†	†	†	4783
Padang	191	192	145	104	157	129	918
Makasser	87	84	63	54	17	63	368

a) Inleggers van f 1000 tot f 2000.

b) Waar men een † aantreft ontbreken de opgaven.

V. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Het reglement op den burgerlijken geneeskundigen dienst (Indisch Staatsblad 1882 n°. 97) onderging bij ordonnantie dd. 8 September 1894 (Indisch Staatsblad n°. 190) in zoover wijziging dat art. 44 werd ingetrokken en daardoor, in overeenstemming met de hier te lande geldende wettelijke bepalingen, opgeheven werd de beperking, die voor Nederlandsch-Indië nog bestond met betrekking tot het voeren door geneeskundigen van een in het buitenland verworven doctorstitel.

Geneeskundig bestuurstoezicht. In den loop van 1893 bezocht de inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst voor Java en Madura de eilanden Kangean en Sapoedi der residentie Madura, tot inspectie van de vaccine, en had hij te Sidoardjo (residentie Soerabaija) eene conferentie met eenige hoofden van plaatselijk bestuur en met opzieners der vaccine, tot bespreking van eene reorganisatie der vaccineregeling in het zuidelijk gedeelte van het gewest. Tot verbetering van de bestaande vaccineregeling in de afdeeling Tjiringin der residentie Bantam had ook eene dergelijke conferentie plaats op de hoofdplaats van die afdeeling. Verder werd door hem het geheele ressort der residentie Preanger Regentschappen bezocht en met de bestuurshoofden eene betere en doelmatigere indeeling van dit gewest in vaccinedistricten ontworpen. In de bezochte afdeelingen en te Batavia (standplaats van den inspecteur) liep het in 1893 uitgeoefend hygiënisch-geneeskundig toezicht in het geheel over 32 gevangenissen (de districtsgevangenissen daaronder begrepen), 30 scholen, 3 fabrieken, 23 spoortreinen of stations (verbandmateriaal), 5 kazernes van pradjoerits, 1 liefdadigheidsgesticht, 7 begraafplaatsen, 3 publieke bad- of zwemplaatsen, 21 broodbakkerijen, 4 slachterijen, 17 apotheken, 6 ziekengestichten, 7 ressorten van civiele geneesheeren of dokters-djawa, 2 ressorten van inlandsche geëxamineerde vroedvrouwen en 21 vaccinedistricten, terwijl van acht bestuursafdeelingen de volksgezondheid en het prostitutiewezen werden nagegaan. Bovendien werd ter hoofdplaats Batavia in eene Chineesche buurt onderzoek gedaan in verband met vermoedens nopens het verzwijgen van gevallen van pokziekte. Als gevolg van de verschillende inspectiën werd door den bedoelden geneeskundigen ambtenaar 12 maal proces-verbaal opgemaakt wegens overtreding van plaatselijke keuren op broodbakkerijen, 2 maal wegens overtreding van het reglement op den burgerlijken geneeskundigen dienst en 1 maal wegens overtreding van de epidemie-ordonnantie, terwijl één der inspectiën aanleiding gaf tot inbeslagneming en vernietiging van eene hoeveelheid bedorven meel bij een Chineeschen broodbakker.

Algemeene gezondheidstoestand. Te oordeelen naar de daaromtrent bij den geneeskundigen dienst ingekomen mededeelingen was de gezondheidstoestand in Nederlandsch-Indië gedurende 1893 over het algemeen gunstig te noemen. De belangrijkste ziekten, waarvan gehoord werd, waren weder moeraskoortsen, pokken en cholera. Gedurende een groot deel van het jaar, namelijk tot 20 Mei en 12 October, bleef eerstgenoemde ziekte haar epidemisch karakter behouden in de afdeeling Ngawi der residentie Madioen en in de residentie Bagelen, waar zij respectievelijk reeds in Juni en Januari 1892 epidemisch was opgetreden (verg. vorig verslag blz. 128). Als streken, waar in 1893 in vrij groote mate, evenwel niet epidemisch, moeraskoortsen optraden, worden genoemd, wat Java en Madura betreft, de residentiën Bantam, Banjoemas en Djokjokarta, en voorts de afdeelingen Stad en Voorsteden der residentie Batavia, Tjiandjoer, Tjitjalengka en Soekaboemi (Preanger Regentschappen), Brebes (Tagal), Samarang (gelijknamig gewest), Soerabaija, Modjokerto en Sidoardjo (Soerabaija), Loemadjang en Kraksaän (Probolinggo), Bezoeki, Panaroekan en Banjoewangi (Bezoeki) en Ponorogo (Madioen), terwijl in de buitenbezittingen moeraskoortsen niet-epidemisch, doch vrij veelvuldig, in 1893 voorkwamen in de residentie Riouw en onderhoorigheden, in de Atjehvallei, op het eiland Bali, zoomede in de afdeelingen Telok Betong (Lampongsche Districten) en Beneden-Langkat (Sumatra's Oostkust).

Pokken vertoonden zich bijna overal sporadisch. In grooter aantal werden gevallen van die ziekte waargenomen in de gewesten Bantam, Batavia, Japara (in deze laatste residentie sedert het laatst van het jaar) en Oostkust van Sumatra, in de afdeelingen Noorderdistricten en Takalar (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), zoomede op de eilanden Banda (Amboina) en Soemba (Timor). Het epidemisch heerschen der pokziekte op Ceram (Amboina) hield in den aanvang van 1893 op.

Aangaande de in 1893 in Nederlandsch-Indië, allerwegen sporadisch, voorgekomen cholera-gevallen vermelden de van de gewestelijke bestuurders ontvangen opgaven (daaronder ook de aangetasten die buiten geneeskundige behandeling bleven) de volgende cijfers:

Gewesten.	Aantal door cholera aangetasten.	Aantal gestorven cholera-lijders.	Gewesten.	Aantal door cholera aangetasten.	Aantal gestorven cholera-lijders.
Batavia	701	252	Kadoe	19	niet opg.
Preanger Regentsch.	304	103	Madura	345	193
Cheribon	302	161	Benkoelen	267	157
Tagal	145	71	Lamp. Districten	22	22
Samarang	199	132	Palembang	2880	1623
Soerabaija	753	640	Oostkust van Sumatra	140	49
Pasoeroean	455	347	Zuider- en Oosterafd. van Borneo	89	64
Probolinggo	72	53	Timor	22	11
Banjoemas	186	60	Bali	9	9
Bagelen	55	50			

Influenza deed zich op geen enkele plaats in belangrijke mate voor.

Aangaande de hoofdplaatsen Benkoelen en Amboina, en ook met opzicht tot de afdeelingshoofdplaats Banda-Neira (Amboina) wordt van uitbreiding der berriberri gewag gemaakt, welke ziekte op vele plaatsen zich o. a. bleef voordoen onder de dwangarbeiders en andere gevangenen (verg. het medegedeelde op blz. 65 hiervóór), zoomede onder de mijnwerkers op Banka en Billiton. [1]).

[1]) Over de berriberri-gevallen, voorgekomen onder de militairen van leger en vloot, treft men opgaven aan op blz. 44 en 51 hiervóór.

Lijders aan beenzweren waren er in de residentiën Kadoe, Japara en Madioen in 1893 veel minder dan in 1892.

Lepra komt steeds in vele residentiën verspreid voor, maar geen der ingekomen rapporten wijst op eene in het oog vallende toeneming van deze afzichtelijke ziekte (verg. ook het lager medegedeelde onder » *Ziekengestichten*").

Luidens de jaarrapporten der met civiele gouvernementspraktijk belaste geneesheeren zouden door hen en door de hun ter assistentie toegevoegde dokters-djawa in 1893 behandeld zijn 366 182 patiënten, tegen 432 697 in 1892 en 585 746 in 1891. Over geen der drie jaren zijn echter van alle ressorten opgaven ingekomen, daar sommige onbezet waren, terwijl in andere de geneeskundigen verzuimden bijtijds hun jaarrapport in te leveren. Voor het overige is te vermelden, dat de genoemde cijfers geen denkbeeld kunnen geven van de verbreiding der verschillende ziektevormen onder de eigenlijk gezegde bevolking van Nederlandsch-Indië, aangezien de geleverde statistiek — daargelaten buitengewone gevallen, waarin van gouvernementswege wordt overgegaan tot het meer algemeen verleenen van geneeskundige hulp — in den regel alleen omvat de verpleegden in de inlandsche ziekeninrichtingen, dwangarbeiders en andere gevangenen, zieke prostituées, verpleegden in liefdadigheidsinrichtingen, behoeftigen en in het algemeen de lijders die krachtens bestaande voorschriften op vrije geneeskundige behandeling aanspraak hebben.

In bijlage CC hierachter vindt men, voor elke der beide categorieën van geneeskundigen afzonderlijk, de patiënten van 1893 gerangschikt naar den aard der ziekten en gebreken, waarvoor zij in behandeling kwamen. Eene verkorte opgaaf, waarbij ter vergelijking ook zijn opgenomen de cijfers van 1891 en 1892, laat men hieronder volgen.

VOORNAAMSTE ZIEKTEN.	Aantal behandelden.			Aantal overledenen.		
	1891.	1892.	1893.	1891.	1892.	1893.
Tusschenpoozende koortsen	355 547	274 362	223 523	20 669	19 969	11 440
Andere koortsen	5 665	6 603	5 678	167	478	450
Cholera	49 999	16 589	1 763	19 366	12 197	1 025
Pokken	21 168	3 701	2 732	2 478	379	363
Berriberri	7 646	6 654	9 983	491	596	1 454
Syphilis en venerische ziekten	24 397	11 397	18 373	109	84	59
Andere ziekten	121 324	113 391	104 130	5 720	4 118	3 593
Totalen	585 746	432 697	366 182	49 000	37 821	18 384
Van deze behandelden en overledenen telde men er: op Java en Madura	500 787	343 869	278 397	41 502	35 303	15 451
Van deze behandelden en overledenen telde men er: in de Buitenbezittingen	84 959	88 828	87 785	7 498	2 518	2 933
Totalen	585 746	432 697	366 182	49 000	37 821	18 384
Hiervan telden in de opgaven der Europeesche gouvernementsgeneesheeren	349 849	264 807	203 551	35 228	26 027	9 892
Hiervan telden in de opgaven der dokters-djawa	235 897	167 890	162 631	13 772	11 794	8 492
Totalen	585 746	432 697	366 182	49 000	37 821	18 384

Eene opsomming van het aantal gedurende 1893 in elk ressort behandelde patiënten, mede afzonderlijk wat de behandelden door de Europeesche gouvernementsgeneesheeren en wat de behandelden door dokters-djawa betreft, vindt men in bijlage DD.

Als gewoonlijk is van bestuurswege weder aanteekening gehouden van de bekend geworden-ongelukken, waarbij menschenlevens te betreuren waren, o. a. van het getal omgekomenen door verdrinking, door den bliksem, door wild gedierte, door moord en zelfmoord. Gewestelijke opgaven daaromtrent zijn bijeengebracht in bijlage EE.

Laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie. In 1893 werden de vroeger reeds aangevangen en ten deele reeds gepubliceerde onderzoekingen over acclimatisatie in het tropische klimaat en over tropische ziekten voortgezet en uitgebreid. Voorts werden weder tal van onderzoekingen gedaan ten dienste van de geneeskundige en veeartsenijkundige praktijk. Ook werden proeven genomen met de muizentyphusbacillen van Löffler, waarvan ook door het laboratorium culturen aan bestuursambtenaren en landelijke ondernemingen verstrekt werden. De uitkomsten dezer proeven waren echter over 't geheel weinig bevredigend. Verder werden onderzoekingen gedaan over eene in Indië in gebruik zijnde gistsoort.

Ingevolge eene regeeringsopdracht werd door den directeur van het laboratorium een bacteriologisch onderzoek ingesteld te Soerabaija, in het belang van eene drinkwatervoorziening dier plaats (zie hoofdstuk L, afd. II, aan het slot).

Europeesche geneeskundigen. De dienst van de twee stadsgeneesheeren te Samarang, geregeld bij Indisch Staatsblad 1875 n°. 235 werd, voor zooveel aangaat het toezicht over de vaccine (tot dusver alleen opgedragen aan den 1ste-stadsgeneesheer en dan nog enkel wat de hoofdplaats betrof), bij gouvernementsbesluit dd. 30 Maart 1893 n°. 27 uitgebreid in dier voege dat bedoeld toezicht voortaan zich uitstrekt: voor den 1ste-stadsgeneesheer tot de afdeelingen Samarang en Demak, en voor den 2de-stadsgeneesheer tot de afdeeling Grobogan. In Maart 1894 (Indisch Staatsblad n°. 62) is ook wijziging gebracht in de instructie der stadsgeneesheeren te Soerabaija (Indisch Staatsblad 1875 n°. 235): vooreerst werd onder de inrichtingen, waarover ter plaatse geneeskundig toezicht is uit te oefenen, alsnog ook genoemd de in 1887 betrokken (centrale) strafinrichting voor tot dwangarbeid veroordeelde vrouwen, en verder werd het bepaalde in de instructie betreffende de waarneming van den geneeskundigen dienst onder de verpleegden in het bedelaarsgesticht ter plaatse en betreffende de geneeskundige visitatie der publieke vrouwen in dien zin gewijzigd dat die dienstverrichtingen een grooter aantal malen 's weeks zullen moeten plaats vinden.

In welke ressorten, buiten de drie hoofdplaatsen, door geneeskundigen de civiele zoogenaamde gouvernementspraktijk wordt uitgeoefend, kan blijken uit bijlage DD hierachter. Van de 61 ressorten van Europeesche geneesheeren, waarin Java en Madura voor de uitoefening van den stedelijken of plaatselijken geneeskundigen dienst zijn verdeeld, waren er op ult. 1893 54 bezet, namelijk al de 17, waar officieren van gezondheid tevens als plaatselijke geneesheeren zijn aangewezen, en 37 van de 44 voor civiele geneeskundigen bestemde standplaatsen (daaronder ook Klatten in Soerakarta, in 1892 als standplaats van een officier van gezondheid opgeheven).

Onbezet waren op ult. 1893 de ressorten Pandeglang c. a. (Bantam), Tassikmalaija c. a. (Preanger Regentschappen), Bodjonegoro (Rembang), Bezoeki (Bezoeki), Boijolali (Soerakarta), Pamakassan (Madura) c. a. en Sumanap (mede op Madura). Uitgenomen laatstgemelde standplaats (eerst in 1893 vacant geworden) waren de 6 andere ook bij het einde van 1892 onvervuld, en toen bovendien Poerwakarta (Krawang), Soemedang (Preanger Regentschappen), Indramaijoe (Cheribon), Loemadjang (Probolinggo) en Ngrowo-Trenggalek (Kediri), voor welke laatste vijf ressorten in 1893 geneesheeren zich aanboden. Voor al de zeven onvervulde ressorten kon echter eene hulpvoorziening worden getroffen, op de wijze in de aangehaalde bijlage DD vermeld. Het ressort, omvattende de afdeeling Kediri, werd bij gouvernementsbesluit dd. 11 November 1893 n°. 16 uitgebreid met de afdeeling Berbek.

Onder de 37 door civiele doctoren bezette ressorten waren de 3 hoofdplaatsen begrepen met 9 geneesheeren (daaronder ook de geneesheer voor het marine-etablissement te Soerabaija). Voor de 34 overige ressorten beschikte men over 33 civiele geneesheeren (twee als bezet vermelde ressorten werden door één geneesheer bediend). In verband met de toekenning van vrije geneeskundige behandeling aan de ambtenaren, beambten en werklieden (met hunne gezinnen), gebezigd bij de in 1893 onderhanden genomen werken voor den aanleg van staatswege van eene spoorwegverbinding tusschen Probolinggo en Panaroekan (Bezoeki), werden voor

bedoelde geneeskundige hulp aangewezen de plaatselijke geneesheer te Probolinggo en die te Sitoebondo (Bezoeki), onder toekenning, ten laste van de fondsen voor bedoelden spoorwegbouw toegestaan, van eene extra-toelage per maand. Deze aanwijzing geschiedde bij gouvernementsbesluit dd. 29 Januari 1894 nº. 36, doch werd geacht voor eerstgenoemden geneesheer reeds te zijn ingegaan met 1 Juli 1893.

In de buitenbezittingen was in 1893 ook te Baros (Sumatra's Westkust) een officier van gezondheid als plaatselijk geneesheer bescheiden, ten gevolge waarvan thans 59 ressorten worden vermeld. Van de 5, organiek voor civiele geneesheeren bestemd, zijnde Padang, Laboean Deli (Oostkust van Sumatra), Tandjong Pandan (Billiton), Bonthain en Saleijer (Celebes en onderhoorigheden), was, evenals op ult. 1892, alleen een burgergeneesheer geplaatst te Tandjong Pandan, terwijl de dienst te Padang en te Bonthain was opgedragen aan een officier van gezondheid en te Laboean Deli en op Saleijer aan een dokter-djawa. Van de 54 voor officieren van gezondheid bestemde ressorten waren alleen Kepahiang (Palembang) en Toboali (Banka) onbezet. Op ult. 1892 was dit enkel met Toboali het geval.

Van de op ult. 1892 in dienst zijnde stads- en plaatselijke geneesheeren overleed 1 stadsgeneesheer en keerden 2 plaatselijke geneesheeren naar Europa terug, terwijl 1 plaatselijke geneesheer zijne betrekking nederlegde. De vacature van stadsgeneesheer werd in het begin van 1894 aangevuld door een der in 1892 wegens ziekte ontslagen titularissen, terwijl tot plaatselijk geneesheer gedurende 1893 werden aangesteld 3 gewezen plaatselijke geneesheeren, 3 particuliere geneesheeren en 1 gewezen officier van gezondheid. De officier van gezondheid op non-activiteit, die in 1893 met de bediening van de afdeeling Ngrowo-Trenggalek (Kediri) was belast, legde nog vóór het einde des jaars die betrekking neder en werd in genoemde afdeeling in het begin van 1894 opgevolgd door een gewezen plaatselijk geneesheer.

Ter uitoefening enkel van particuliere praktijk waren op ult. 1893 in Indië gevestigd 33 geneeskundigen (waaronder 1 vrouwelijke arts), zijnde 2 minder dan bij het einde van 1892. Van de toen aanwezige 35 gingen er in 1893, als gevolg van de hiervóór vermelde mutatiën, eenigen in 's lands dienst over, terwijl 1 overleed en 8 naar Europa vertrokken. Daarentegen werden tot de uitoefening der praktijk toegelaten 3 medici, die in Europa waren geëxamineerd, en 1 die in Indië het diploma behaalde, terwijl zich mede als particulier geneesheer vestigden 1 gewezen dirigeerend officier van gezondheid, 3 eervol ontslagen officieren van gezondheid, waarvan 1 van de zeemacht, en 1 gewezen particulier geneesheer, die naar Indië was teruggekeerd.

Van de gelegenheid om het voor artsen gevorderde aanvullingsexamen in de verloskunde af te leggen, werd slechts door één candidaat gebruik gemaakt. Voor het practisch artsexamen meldden zich 2 candidaten aan, waarvan één voldeed en de andere alleen in het eerste gedeelte slaagde.

Het aantal tandartsen vermeerderde met 2, die beiden in Europa het diploma hadden behaald, terwijl voor het afleggen van het tandheelkundig examen zich 2 candidaten opdeden, waarvan één werd afgewezen en de andere zich voorloopig terugtrok.

Pharmaceutische dienst. Op 31 December 1893 waren in Indië aanwezig, ongerekend 1 filiaal-apotheek, 38 particuliere apotheken, zijnde 1 meer dan bij het einde van 1892. Te Tagal werd namelijk eene tweede apotheek geopend. Te Madioen werd de apotheek gesloten, doch slechts om naar Kediri te worden overgebracht. In de buitenbezittingen bleef het aantal 4 bedragen, namelijk te Padang, Medan, Makasser en Banda-Neira.

Akten van toelating werden in 1893 uitgereikt aan 1 apotheker en 4 apothekersbedienden, die hier te lande het diploma hadden behaald, en voorts aan 1 apothekersbediende die in 1893 in Indië met goed gevolg het examen had afgelegd. Bovendien vestigde zich een gewezen militair apotheker als particulier apotheker. Behalve de zooeven bedoelde geslaagde hadden zich in Indië nog aangemeld voor het afleggen van het examen voor apothekersbediende 2 candidaten, doch 1 van hen moest worden afgewezen, terwijl de andere zich op ult. 1893 nog niet aan het examen had onderworpen.

Europeesche vroedvrouwen. Met inbegrip van de 6 stadsvroedvrouwen waren op ult. 1893 op Java 30 en in de buitenbezittingen 3 Europeesche vrouwen toegelaten tot de uitoefening van de verloskundige praktijk, welke cijfers op ult. 1892 eveneens 30 en 3 bedroegen. Van de 30 op Java telde men er 22 op de drie hoofdplaatsen, 2 te Djokjokarta, terwijl de 6 overigen gevestigd waren te Buitenzorg, Tagal, Pekalongan, Loemadjang (Probolinggo), Poerworedjo (Bagelen) en Soerakarta. De 3 in de buitenbezittingen waren die te Padang, Medan en Makasser. In het begin van 1894 vestigde zich (met een in Indië verkregen diploma) nog 1 Europeesche vroedvrouw te Pekalongan.

Aan het in 1893 in Indië gehouden examen voor vroedvrouw namen 5 candidaten deel, van welke 4 slaagden. Behalve aan dat viertal werden nog akten van toelating verleend aan 2 Europeesche vroedvrouwen, die in Europa het diploma hadden verworven. In den loop van 1893 vertrok 1 Europeesche vroedvrouw naar Europa; 2 oefenden geen praktijk meer uit, terwijl 3 niet meer in de ontvangen opgaven worden vermeld gevonden. Als leerling-vroedvrouwen werden ingeschreven 6 personen.

Inlandsche geneeskundigen. Uit de reeds aangehaalde bijlage DD is te zien dat op ult. 1893 van gouvernementswege dokters-djawa waren werkzaam gesteld op 67 plaatsen van Java en Madura en op 37 in de buitenbezittingen, welke getallen een jaar te voren 64 en 36 bedroegen. Op vier van die standplaatsen waren twee of meer inlandsche geneeskundigen aanwezig. Te Batavia, Samarang, Soerabaija en Buitenzorg waren namelijk werkzaam respectievelijk 3, 2, 5 en 4 inlandsche geneeskundigen. Van laatstgenoemde plaats werd om beurten een der dokters-djawa gedetacheerd om gedurende een maand te Tandjong Priok dienst te doen. Met inbegrip van den dokter-djawa tevens vaccinateur op Batjan waren op ult. 1893 in dienst 133 gediplomeerde inlandsche geneeskundigen. [1]) Onder dat aantal zijn niet begrepen de inlandsche geneeskundigen in dienst van den Soesoehoenan van Soerakarta en bij de Billiton-maatschappij. Gedurende 1893 ontvielen aan den dienst 3 dokters-djawa (2 door overlijden en 1 door ontslag wegens ongeschiktheid). Daarentegen werden 7 nieuwe aangesteld, die in Maart 1893 het diploma behaald hadden. Enkele malen werden, in onvervulde ressorten van Europeesche geneesheeren, dokters-djawa belast met de tijdelijke waarneming van den civiel geneeskundigen dienst en het opzicht over de vaccine. Vier dokters-djawa waren speciaal aangewezen voor geneeskundige behandeling van het personeel, werkzaam bij verschillende in aanleg zijnde werken, namelijk 2 bij den aanleg der lijn Preanger-Tjilatjap van de staatsspoorwegen, 1 te Sawah Loento bij het mijnetablissement der gouvernements-kolenontginning ter Sumatra's Westkust, en 1 bij de havenwerken aan de Koninginne-baai nabij Padang.

De in 1893 genomen maatregel om op 's lands kosten een »Tijdschrift voor inlandsche geneeskundigen" het licht te doen zien, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 130/131) vermeld. In het begin van 1894 werd het tijdschrift tegen betaling verkrijgbaar gesteld voor particulieren.

De school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen telde op 1 Januari 1893 80 leerlingen (51 in de voorbereidende en 29 in de geneeskundige afdeeling). In de eerste maanden van het jaar, d. i. kort vóór of bij het einde van den cursus 1892/93, werden uit de voorbereidende afdeeling afgeschreven 6 leerlingen wegens gebrek aan aanleg, en 37 die tot de geneeskundige afdeeling konden worden bevorderd. Uit deze laatste afdeeling werden in dat tijdsverloop afgeschreven 5 leerlingen wegens gebrek aan aanleg, 1 leerling die de inrichting heimelijk had verlaten, en 7 élèves na goed volbracht eindexamen. Nieuw aangenomen werden 22 leerlingen, die allen eene Europeesche lagere school hadden bezocht en dus reeds eenige kennis van het Nederlandsch bezaten, welke taal als voermiddel van het onderwijs dient. Eén hunner kon aanstonds tot de lessen der geneeskundige afdeeling worden toegelaten. In verband met bovenstaande mutatiën begon de cursus 1893/94 met 29 jongelieden in de voorbereidende afdeeling (verdeeld in twee klassen) en 54 leerlingen in de geneeskundige afdeeling (bestaande uit vijf klassen). Gedurende den verderen loop van het jaar werden nog 4 leerlingen van de voorbereidende- en 6 van de geneeskundige afdeeling wegens gebrek aan aanleg ontslagen, zoodat op ult. 1893 de voorbereidende afdeeling 25 en de geneeskundige afdeeling 48 leerlingen telde. Onder die 73 waren 57 Javanen, 2 Christen-inlanders (1 afkomstig uit Depok nabij Batavia, en 1 wiens geboorteplaats niet is opgegeven), 4 Maleiers, 4 Amboineezen, 4 Menadoneezen, 1 Ternataan en 1 Indo-Afrikaan. In Februari 1894 leverde de school weder 6 dokters-djawa af (de 2 straks bedoelde Christen-inlanders en 4 Javanen), daar toen al de kweekelingen der hoogste klasse van de geneeskundige afdeeling in het eindexamen slaagden. Gedurende 1893 had onder het onderwijzend personeel slechts één mutatie plaats. Van de op blz. 131 van het vorig verslag vermelde leerboeken, tot welker uitgave was besloten, verschenen die over de »physiologie" en over »diagnostische

[1]) Volgens de voorafgaande mededeelingen, die in overeenstemming zijn met bijlage DD, zou het aantal 114 moeten bedragen. Dit verschil is niet toegelicht.

onderzoekingsmethoden voor inwendige ziekten". De school kostte den lande wegens toelagen aan de docenten, bezoldiging enz. van gewone onderwijzers en van de suppoosten, aanschaffing van leermiddelen, enz. f 21 462 en wegens toelagen aan de leerlingen f 18 140 of in 't geheel f 39 602, tegen f 38 089 in 1892.

De polykliniek in de heelkunde en die voor inwendige ziekten vonden blijvend een grooten toeloop en bleken voortdurend voor de adspirant dokters-djawa eene goede leerschool te wezen.

Inlandsche vroedvrouwen. Als gevolg van de in 1891 weder ter hand genomen opleiding van inlandsche vrouwen tot verloskundigen (zie het verslag van 1891 blz. 134) konden in October 1893 de twee, die te Samarang (bij den 2de-stadsgeneesheer) onderwijs in de practische verloskunde hadden ontvangen, voor het examen worden aangegeven. Een van haar stierf echter kort vóór het examen; de andere verwierf het diploma; zij vestigde zich op hare geboorteplaats Padang. In Februari 1894 onderwierpen zich aan het examen de twee candidaten die in opleiding waren bij den civiel geneesheer te Djombang (Soerabaija); ook zij voldeden aan de eischen.

Van de indertijd aan de in 1875 opgeheven opleidingsschool te Weltevreden gevormde inlandsche vroedvrouwen waren er, volgens de bestuursopgaven, op ult. 1893 nog 18 (1 minder dan het jaar te voren), welke haar beroep uitoefenden onder genot van een onderstand uit 's lands kas, waarvoor zij aan minvermogenden kosteloos verloskundigen bijstand moeten verleenen, namelijk 2 in de Preanger Regentschappen, 3 in Cheribon, 2 in Banjoemas, 1 in elk der gewesten Krawang, Bagelen, Sumatra's Westkust en Celebes en 7 in de Minahassa (residentie Menado).

Ziekengestichten. Met verwijzing naar het onder dit hoofd medegedeelde in het verslag van 1891 (blz. 134) laat men hieronder de gebruikelijke opgaven volgen nopens de uitkomsten der verpleging gedurende het laatstverloopen jaar in de vijf groote burgerlijke ziekengestichten op de drie hoofdplaatsen van Java.

ZIEKENINRICHTINGEN.	Aantal verpleegden op 1 Januari 1893.	Bijgekomen gedurende den loop van het jaar.	Afgevoerd gedurende den loop van het jaar:			Aantal verpleegden op 31 December 1893.	Percentsgewijze verhouding tot het totaal der behandelden (na aftrekking van de geëvacueerden)		
			als geëvacueerd.	als hersteld.	als overleden.		van de herstelden.	van de overledenen.	van de nog onder behandeling geblevenen.
Stadsverband te Batavia	410	4 909	1 068	3 704	239	308	87.13	5.62	7.24
Idem te Samarang	215	2 790	"	2 252	507	246	74.94	16.87	8.18
Idem te Soerabaija	231	3 990	173	3 648	225	175	90.12	5.56	4.32
Chineesch hospitaal te Batavia	225	584	"	386	246	177	47.71	30.40	21.88
Idem te Samarang	57	59	"	48	18	50	41.38	15.51	43.10
Totalen	1138	12 332	1 241	10 038	1 235	956	82.08	10.10	7.82

Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 132) werd vermeld, was, om de daarbij vermelde redenen, afgezien van het plan tot overbrenging van het bestaande stadsverband te Batavia naar een ander terrein. De noodzakelijkheid bleek evenwel om die inrichting uit te breiden. Tot zoodanige uitbreiding, waarvan de kosten geraamd zijn op p. m. f 120 000, is onlangs besloten. In October 1894 zou het werk worden aanbesteed.

Te Buitenzorg en te Oeloe Limau Manis nabij Padang bestaan gestichten voor de verpleging van aan berriberri lijdende dwangarbeiders. Het aantal verpleegden gedurende 1893 is opgegeven op blz. 65 hiervóór.

Ten einde het bezwaar te ontgaan dat te Soerabaija de evacuatie van lijders aan besmettelijke ziekten van boord der schepen tot hiertoe niet anders kon geschieden dan naar het hospitaal in de stad, werd besloten om een zoogenaamd cholerahospitaal aan de Oedjoeng te bouwen. De kosten van dit lazareth, van gelijken aard als dat te Tandjong Priok (Batavia) bestaande, zijn geraamd op f 27 490; het zou vermoedelijk dit jaar gereed komen. Een weinig kostbaar gebouwtje, ingericht voor de opneming van 6 lijders aan besmettelijke ziekten, kwam in 1893 tot stand nabij de Emmahaven (haven van Padang). Te Kraksaän (Probolinggo) en te Madioen werd de bouw van een nieuw hospitaal voor prostituées, gewonden, zieken enz. onderhanden genomen, terwijl dat te Grissee (Soerabaija) verbouwd werd.

Aan het denkbeeld om te Menado eene dergelijke civiele zieken-inrichting in het leven te roepen, zal gevolg worden gegeven. In het najaar van 1893 is de resident uitgenoodigd om te dier zake de noodige voorstellen te doen.

Uit particuliere bijdragen werd op den zendingspost Modjowarno (residentie Soerabaija) een aan de eischen beantwoordend ziekenhuis voor inlanders gebouwd, dat in den loop van 1894 is in gebruik genomen. Aan het hoofd daarvan zou nog dit jaar optreden een door het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam afgevaardigde en bezoldigde zendeling-arts, tevens te belasten met de praktijk buiten de inrichting. Zijne echtgenoote, daartoe bevoegd, zou zich belasten met de ziekenverpleging en met de opleiding van inlandsche verpleegsters. [1]

Aangaande de gestichten voor lepralijders wordt, voor zooveel Java betreft, bericht dat het totale aantal verpleegden gedurende 1893 beliep: te Pelantoengan (Samarang) 38, te Loano (Djokjokarta) 448 en te Wangkoeng (Soerakarta) 177, van welke lijders respectievelijk 2, 61 en 25 overleden en 8, 342 en 63 op verzoek of als hersteld het gesticht verlieten. Over 1892 was het totale aantal verpleegden geweest: te Pelantoengan 40, te Loano 555 en te Wangkoeng 431. Onder de verpleegden te Pelantoengan [2]) waren in beide jaren 27 Europeanen, kreolen en kleurlingen. Wat de buitenbezittingen aangaat, wordt slechts van twee dergelijke inrichtingen gewag gemaakt: dat te Kemang Pampang (Palembang), waarin, evenals in 1892, 22 lijders waren opgenomen, en dat te Castella (Ternate), hetwelk in 1893 geen enkelen lijder meer telde.

Ingevolge eene opdracht van gouvernementswege heeft de chef over den geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië het vraagpunt betreffende de al of niet besmettelijkheid der lepra nader in studie genomen (verg. het verslag van 1892, blz. 120). Blijkens een in Augustus jl. door dien geneeskundige uitgebracht rapport is hij de meening toegedaan dat lepra wel besmettelijk is, doch slechts in beperkte mate, en stellig in veel mindere mate dan andere vrij wat menigvuldiger voorkomende ziekten, zooals syphilis, pokken en tuberculose. Zijns inziens bestaat er dan ook voor de Regeering geen noodzakelijkheid om lepralijders tot een geïsoleerd leven te dwingen [3]). Mogen nu gestichten, waar zoodanige lijders, des gewenscht, een onderkomen kunnen vinden, uit een philanthropisch oogpunt alle reden van bestaan hebben, voor stappen van regeeringswege om in die richting meer te doen, acht genoemde chef geen termen aanwezig, ook omdat de ondervinding leert dat inlandsche lepralijders over 't algemeen van opneming in gestichten weinig gediend zijn. Een der artsen op Java meent een geneesmiddel tegen de ziekte te hebben gevonden, dat, hoewel nog geen genezing, bij eenige lijders toch belangrijke verbetering zou hebben aangebracht. Met het publiek maken van den aard dezer therapie wenscht de bedoelde geneesheer te wachten tot hij meer vaststaande en sprekende resultaten zal hebben verkregen.

Onder de bestaande voorwaarden bleef ook in 1893, voor een beperkt aantal civiele en militaire landsdienaren, de gelegenheid bestaan om in de twee particuliere gezondheidsetablissementen in de Preanger Regentschappen (te Sindanglaija en Soekaboemi) tegen verlaagd tarief te worden opgenomen. Het plan om op soortgelijken voet ook gouvernementslijders te doen verplegen te Tosari en te

[1]) Van de uitzending van een zendeling-arts door de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam, ten behoeve van haren zendingspost te Poerworedjo (Bagelen), is reeds gewag gemaakt op blz. 122 hiervóór.

[2]) De hierbedoelde inrichting voor lepralijders is een gewoon, doch, wat ligging betreft, daarvan afgezonderd onderdeel van het militair hospitaal ter plaatse. De aanwezige lepralijders zijn allen behoeftigen, die zich vrijwillig ter opneming hebben aangemeld.

[3]) Reeds in 1865 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 1715) verklaarde de Indische Regeering dit beginsel te huldigen.

Poespo (Pasoeroean) kon, om de op blz. 45 hiervóór reeds vermelde reden, in 1893 nog niet tot uitvoering komen. Toen de geneesheer-directeur van het etablissement te Soekaboemi wegens ziekte de praktijk niet kon waarnemen, stond de Indische Regeering toe (gouvernementsbesluit dd. 7 Juni 1893 n°. 3) dat de geneeskundige dienst bij het etablissement, op zijne kosten, tijdelijk werd waargenomen door een voor zoolang bij het leger à la suite te voeren officier van gezondheid.

Krankzinnigenwezen. Ten einde aan het gebrek aan plaatsruimte in de drie krankzinnigengestichten tegemoet te komen, diende ook in 1893 als succursaal voor inlandsche krankzinnigen het Chineesche hospitaal te Batavia, waarin bij het einde des jaars waren opgenomen 38 dergelijke patiënten (22 mannen en 16 vrouwen), tegen 75 (39 mannen en 36 vrouwen) volgens de opgaven in 't vorig verslag (die tot November 1892 betrekking hadden). [1])

Door hulpvoorzieningen werd intusschen in het centrale gesticht te Buitenzorg gedurende 1893 eenige plaatsruimte gewonnen, zoodat aldaar bij het einde des jaars 25 patiënten meer waren opgenomen dan op ultimo 1892, namelijk 2 Europeanen en 30 inlanders, waartegenover het aantal patiënten van Chineeschen landaard in 1893 met 7 was verminderd. Ofschoon nu een gering aantal plaatsen voor Europeesche lijders 2de klasse meer verkregen is, had dit echter ten gevolge dat de afdeeling voor Europeesche lijders uit den hoogeren stand wel eens wat overvuld was; evenwel behoefde er geen afgewezen te worden; wel daarentegen Europeesche lijders en lijderessen 3de klasse, voor wie het vastgestelde aantal plaatsen meestal overschreden was. Buiten de enceinte van het gesticht, in de zoogenaamde landbouwkolonie, kunnen, na de jongste uitbreiding, waarvan melding werd gemaakt in het verslag van 1892 (blz. 123), 120 inlandsche patiënten worden opgenomen (80 mannen en 40 vrouwen). [2])

Omtrent de vraag, welke weg zal behooren te worden ingeslagen om, voor zoover dit in redelijkheid van Indië's financieele draagkracht te vergen is, meer te doen voor het geneeskundig verzorgen van krankzinnigen, vooral van inlanders, wordt een definitief advies van de Indische Regeering tegemoet gezien. Blijkens het vorig verslag (blz. 132) zou een omstreeks medio 1893 van verlof naar Java terugkeerende arts voor de krankzinnigenverpleging zich eenigen tijd in Britsch-Indië ophouden, ten einde de daar gevolgde methode van krankzinnigenverpleging, meer bijzonder met betrekking tot inlanders, na te gaan. Zooals het sedert door dezen deskundige nopens bedoelde zending uitgebracht rapport heeft doen zien, schijnt van het ten deze in Britsch-Indië bestaande voor Nederlandsch-Indië niet zooveel partij te kunnen worden getrokken als verwacht werd.

Het ligt in de bedoeling de over verschillende onderwerpen van wetgeving verspreide voorschriften aangaande opneming en ontslag van krankzinnigen en het beheer over hunne goederen samen te vatten in een afzonderlijk reglement op de krankzinnigenverpleging in Nederlandsch-Indië. Ofschoon reeds vroeger een dergelijk reglement was ontworpen, welks vaststelling echter om verschillende redenen tot nog toe was achterwege gebleven (verg. o. a. het verslag van 1888 blz. 134), is men thans in Indië met eene door tijdsverloop en om andere redenen noodzakelijk geworden omwerking van het vroegere ontwerp gereed gekomen. Dit nadere ontwerp, tot vaststelling waarvan de Gouverneur-Generaal eene nieuwe Koninklijke machtiging noodig acht, is hier te lande in behandeling.

In het reeds genoemde centrale gesticht te Buitenzorg en in de twee hulpgestichten elders op Java was bij het einde der jaren 1892 en 1893 onderstaand aantal patiënten opgenomen (mannen en vrouwen zijn daarbij te zamen gerekend, doch het aantal der laatsten is afzonderlijk tusschen ( ) vermeld).

	Buitenzorg.	Samarang.	Soerabaija.	Totalen.
Ult. 1892.	*a*) 332 (113)	111 (32)	123 (34)	566 (179)
Ult. 1893.	*b*) 357 (120)	112 (31)	120 (33)	589 (184)

a) Van de 219 mannen werden er in de 2de klasse verpleegd 13, in de 3de klasse 85 en in de 4de klasse 121. Wat de 113 vrouwen betreft, was deze verdeeling 4, 30 en 79. Deze splitsing is ontleend aan het „Verslag omtrent het krankzinnigengesticht te Buitenzorg over het jaar 1892, benevens eene korte geschiedenis dier inrichting sedert hare oprichting", welk geschrift, opgemaakt door den geneesheer-directeur, in druk verscheen als bijvoegsel tot de Javasche Courant dd. 20 Maart 1894.

Volgens hetzelfde verslag had het gesticht te Buitenzorg over het tijdvak 1887 t/m 1891 gemiddeld per jaar gekost: aan traktementen en toelagen van het geneeskundig, administratief en bedieningspersoneel p. m. f 64 500, en wegens kleeding, voeding enz. van de verpleegden p. m. f 80 000, met een maximum van f 84 000 in 1891, terwijl aan verpleeggelden gedurende de laatste jaren ongeveer f 25 000 per jaar was ontvangen. Het bedieningspersoneel bestond op ult. 1892 uit 21 Europeanen (19 mannen en 2 vrouwen) en uit 79 inlanders (61 mannen en 18 vrouwen).

Wat de kosten der beide hulpgestichten betreft, wijzen de opgaven, ten dienste van de Indische begrooting ontvangen, aan dat daarvoor werd uitgegeven in 1893 f 119 470 (wegens traktementen enz. van personeel f 55 553 en wegens kleeding, voeding, enz. van de krankzinnigen f 63 917). Dezelfde begrootingsopgaven doen zien dat voor de drie gestichten gezamenlijk de ontvangsten wegens verpleeggelden van betalende patiënten in 1893 beliepen f 38 275.

b) Van de 237 mannen werden er in de 2de klasse verpleegd 11, in de 3de klssse 89 en in de 4de klasse 137. Wat de 120 vrouwen betreft, was deze verdeeling 5, 30 en 85 (verg. het ook over 1893 reeds in druk verschenen jaarverslag van den geneesheer-directeur, uitmakende een der bijvoegsels van de Javasche Courant dd. 28 September 1894).

[1]) Hoevele krankzinnigen nog bovendien een tijdelijk onderkomen vonden in hospitalen elders of in andere niet voor deze soort van zieken bestemde inrichtingen, blijkt niet uit de hier te lande voorhanden opgaven.

[2]) Sedert is besloten tot eene uitbreiding van de vrouwen-afdeeling der landbouwkolonie. Daartoe zullen nog twee buitenzalen worden gebouwd, waarvan de kosten, met de bijgebouwen, geraamd zijn op f 6317. Het werk zou in September 1894 worden aanbesteed.

Voor elk der drie gestichten afzonderlijk kunnen de onder de patiënten in 1893 voorgekomen mutatiën, zoomede hun landaard blijken uit bijlage FF hierachter. In totaal waren de cijfers per landaard als volgt (de vrouwelijke patiënten zijn weder tusschen haakjes vermeld).

	Europeanen.	Inlanders.	Chineezen, Arabieren en Indo-Afrikanen.	Totalen.
Ult. 1892	195 (40)	322 (130)	49 (9)	566 (179)
Ult. 1893	198 (39)	345 (137)	46 (8)	589 (184)
In 1893 bijgekomen	27 (6)	100 (44)	9 („)	*a*) 136 (50)
In 1893 ontslagen als hersteld of verbeterd	17 (4)	40 (18)	1 (1)	58 (23)
In 1893 overleden	7 (3)	37 (19)	11 („)	*b*) 55 (22)
	24 (7)	77 (37)	12 (1)	113 (45)
welke mutatiën beliepen in 1892:				
bijgekomen	35 (11)	106 (56)	15 (3)	*c*) 156 (70)
ontslagen als hersteld of verbeterd.	22 (6)	39 (14)	3 (1)	64 (21)
ontslagen, doch niet verbeterd . .	„	„	1 („)	1 („)
overleden	12 (1)	36 (16)	6 (2)	*d*) 54 (19)
	34 (7)	75 (30)	10 (3)	119 (40)

a) Hiervan werden er in het gesticht te Buitenzorg opgenomen 104, waarbij niet gerekend 1 patiënt, geëvacueerd uit het gesticht te Samarang. Van deze 105 „bijgekomen" lijders waren er tijdens hunne opneming 5 sedert hunne vroegste jeugd, 37 langer dan een jaar, 36 sedert 3 tot 12 maanden en 9 minder dan 3 maanden krankzinnig. Van de 18 overigen was de duur hunner krankzinnigheid vóór de opneming niet bekend. Nopens de beide andere gestichten zijn dergelijke opgaven niet verstrekt.

b) Hiervan 41 in het gesticht te Buitenzorg (waarvan 18 aan berriberri), 5 in het gesticht te Samarang, en 9 in het gesticht te Soerabaija (onder welke laatsten 4 aan berriberri).

c) Hiervan werden er in het gesticht te Buitenzorg opgenomen 104, waarbij niet gerekend 2 patiënten, geëvacueerd uit het gesticht te Samarang. Van deze 106 „bijgekomen" lijders waren er tijdens hunne opneming 7 sedert hunne vroegste jeugd, 46 langer dan een jaar, 21 sedert 3 tot 12 maanden en 12 minder dan 3 maanden krankzinnig. Van de 20 overigen was de duur hunner krankzinnigheid vóór de opneming niet bekend.

d) Hiervan in de gestichten te Buitenzorg, Samarang en Soerabaija respectievelijk 38, 6 en 10 (waaronder — te Buitenzorg — 26 aan berriberri).

Voor nuttige afleiding en verschillende werkzaamheden werd ook in 1893 in alle drie gestichten zoo goed mogelijk zorg gedragen. Cijferopgaven dienaangaande zijn slechts ontvangen met betrekking tot de patiënten te Buitenzorg. Daaruit blijkt dat gemiddeld per maand het aantal mannelijke patiënten aldaar beliep 100 Europeanen en 133 niet-Europeanen, van wie er gemiddeld respectievelijk 22 en 96 met verschillenden arbeid werden bezig gehouden, en wel de Europeesche mannelijke patiënten voornamelijk met houtzagen en boekbinderswerk, de inlandsche mannelijke patiënten meerendeels met veld- en tuinarbeid, namelijk 68 van de 96. Van de 35 Europeesche en 84 niet-Europeesche vrouwelijke patiënten, welke het gesticht gemiddeld per maand telde, waren er doorgaans respectievelijk 18 en 59 werkzaam, waarvan 14 en 21 als naaisters. Verder werd het grootste gedeelte der inlandsche vrouwelijke patiënten bezig gehouden in de keuken en de waschinrichting en sommigen tevens met tuin- en veldwerk. De tot het gesticht behoorende rijstvelden (sawah's) en koffietuinen besloegen ruim 20 en 10 bouws. Geoogst werd in 1893 ruim 72 000 K.G. padi, tegen 67 000 K.G. (verbeterde opgaaf) in 1892. Ook de oogst van (Liberia-) koffie was eenigszins grooter dan in 1892. De aan het gesticht toebehoorende veestapel voorzag voor een gedeelte in de behoefte aan melk.

Vaccine. De nieuwe voorschriften van April 1893 voor de vaccine-regeling op Java en Madura en voor het opzicht over de vaccine aldaar (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4772), waarop in 't vorig verslag (blz. 133) gedoeld werd, zijn sedert in 't Maleisch overgezet, ter verspreiding onder de inlandsche hoofden.

Onder het vaccinateurspersoneel kwamen in den loop van 1893 23 vacatures voor (5 door overlijden, 2 door overgang in eene andere betrekking en 16 door ontslag wegens hoogen ouderdom, ziekte of om andere redenen). Deze vacatures konden, op 2 na, alle nog vóór het einde des jaars worden aangevuld. Het bedoelde personeel bestond toen uit 371 vaccinateurs (waarvan 211 in de buitenbezittingen), 2 hulpvaccinateurs (op Madura) en 8 élèves (5 op Madura, 1 in Atjeh, 1 in Palembang en 1 op Celebes), in 't geheel derhalve 381 personen.

Behalve de reeds in 't vorig verslag vermelde vermeerdering van vaccinedistricten in de daarbij genoemde gewesten, welke in Januari 1893 plaats vond, werd in October 1893 ook in de residentie Palembang het aantal vaccinateurs met 1 vermeerderd, speciaal ten behoeve van de onderafdeeling Ampat Lawang (afdeeling Tebing Tinggi), welk ressort voor één vaccinateur (dien te Talang Padang) te uitgestrekt was gebleken. Daarentegen werd het aantal verminderd met 1 in de residentie Japara en met 1 in Bezoeki.

De in 't vorig verslag (blz. 133) besproken maatregel om op Madura eene algemeene herinenting te doen plaats hebben, waartoe achtereenvolgens in October en December 1892 voor den tijd van één jaar door den resident 14 hulpvaccinateurs waren in dienst gesteld, kon in 1893 nog niet afloopen, ofschoon de zaak nergens stoornis ondervond en de bevolking het voorbehoedmiddel bleek te waardeeren. Het bedoelde hulppersoneel zou mitsdien ook in 1894 nog voor zoolang noodig worden in dienst gehouden. Dezelfde maatregel voor het vaccinedistrict Grissee (Soerabaija) liep in October 1893 af, zoodat daar de tijdelijke vaccinateur werd buiten dienst gesteld.

De poging om op Boeroe (residentie Amboina) de vaccine ingang te doen vinden, door de plaatsing in 1891, bij wijze van proef, van een vaccinateur in de afdeeling Masarete aldaar, blijkt goede gevolgen op te leveren, zoodat besloten is in gemelde afdeeling blijvend een vaccinateur te laten. Overigens is uit diezelfde residentie nog gemeld dat ook onder de Alfoersche bevolking op Ceram's noordkust de kunstbewerking meer en meer bijval vindt. In Maart jl. is besloten om, bij wijze van proef, voor den tijd van twee jaren een vaccinateur in dienst te stellen voor de onderafdeeling Beloe (Midden-Timor) met de Allor-eilanden en de onderafdeelingen Zuid- en Noord-Flores op het eiland van dien naam.

Over de laatste vijf jaren wijst de statistiek der verrichte vaccinatiën en revaccinatiën, afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen, de volgende uitkomsten aan:

Jaren.	JAVA EN MADURA.				BUITENBEZITTINGEN.			
	Aantal vaccinatiën.	Waarvan geslaagd.	Aantal revaccinatiën.	Waarvan geslaagd.	Aantal vaccinatiën.	Waarvan geslaagd.	Aantal revaccinatiën.	Waarvan geslaagd.
1889 *a*) . . .	644 043	1 : 1.11	444 338	1 : 1.56	104 679	1 : 1.19	104 643	1 : 2.25
1890 *b*) . . .	664 242	1 : 1.11	453 878	1 : 1.62	119 878	1 : 1.22	116 803	1 : 2.25
1891	648 273	1 : 1.16	556 519	1 : 1.69	114 086	1 : 1.25	105 585	1 : 2.31
1892 *c*) . . .	649 857	1 : 1.11	641 968	1 : 1.48	106 601	1 : 2.50	84 503	1 : 2.84
1893	652 640	1 : 1.11	1004208	1 : 1.50	148 524	1 : 1.25	97 629	1 : 2.13

a) Van Ternate werd geen opgaaf ontvangen, terwijl de gegevens van Amboina niet volledig zijn.

b) Ook over 1890 zijn uit de residentie Amboina geen volledige opgaven ontvangen.

c) Uit de residentiën Palembang en Sumatra's Oostkust ontbreken de opgaven.

Indertijd is van bestuurswege aanbevolen inlanders, die de bedevaart wenschen te ondernemen, te overreden om zich vóór hun vertrek te doen vaccineeren. Deze wenk scheen op sommige plaatsen aldus te worden opgevat, dat van de naar Mekka vertrekkende personen een door den plaatselijken geneesheer af te geven certificaat van vaccinatie werd geëischt, waarvoor dan f 5 à f 25 in rekening werd gebracht. Bij eene circulaire van Januari 1893 werd door den directeur van onderwijs, enz. tegen die opvatting opgekomen, onder opmerking dat overal in Nederlandsch-Indië de gelegenheid tot vaccinatie en revaccinatie den inlander kosteloos gegeven wordt en dat de vaccinateurs even goed als de plaatselijke geneesheeren bewijzen van behoorlijke vaccinatie kunnen afgeven, zoodat Mekkagangers tot het verkrijgen van zoodanige bewijzen niet op kosten behooren te worden gejaagd.

Het parc-vaccinogène te Weltevreden (Batavia) bleef aan zijn doel beantwoorden. Machtiging werd verleend om jaarlijks het verslag dier inrichting in het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië te doen opnemen.

Ten einde op de spoedigste wijze de voorgenomen inrichting voor inenting tegen den beet van dolle honden te doen tot stand komen, welk zoogenaamd »Institut Pasteur", ingevolge de daartoe bij de Indische begrooting voor 1894 bewilligde fondsen, aan het evengenoemde parc-vaccinogène zal worden verbonden, heeft de aan het hoofd dezer laatste inrichting geplaatste officier van gezondheid der 2de klasse van het Indisch leger zich, ingevolge eene opdracht van de Indische Regeering, in den afgeloopen zomer gedurende eenige maanden te Parijs opgehouden, ten einde aan het » Institut Pasteur " aldaar de behandelingswijze tegen dollehondsbeet te bestudeeren. Naar aanleiding van de door hem uit Parijs verstrekte gegevens zouden intusschen te Weltevreden de noodige verbouwingen reeds worden ter hand genomen. Tevens is door genoemden geneesheer order gesteld op de aanschaffing van instrumenten en verdere benoodigdheden. Vóór zijn terugkeer naar Indië is door hem een bezoek gebracht aan eenige Nederlandsche en buitenlandsche inrichtingen voor bereiding van koepokstof.

L. Departement der burgerlijke openbare werken.

I. Openbare werken in het algemeen. [1])

Jaarverslag. Aan de Staten-Generaal is reeds afzonderlijk medegedeeld de in Augustus jl. hier te lande in druk verschenen en tevens in den handel verkrijgbaar gestelde eerste jaargang (1892) van het » Verslag over de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië ". Van het voornemen om zoodanig technisch verslag geregeld bij het betrokken departement van algemeen bestuur te Batavia te doen bewerken, werd gewag gemaakt in het vorig Koloniaal Verslag (blz. 135). Ten aanzien van verschillende werken bevat bedoeld eerste jaarverslag (waarbij drie kaarten) tevens aanteekeningen van historischen aard. Bij de bewerking van volgende jaargangen zal er naar worden gestreefd daarin meer gegevens op te nemen, o. a. de zoodanige die ook van nut kunnen zijn voor de waterstaatsambtenaren zelven.

Technisch personeel. Volgens de op ult. April jl. afgesloten opgaven betreffende de samenstelling en distributie van het technisch personeel der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië was op dien datum het door de formatie gevorderd aantal van 62 hoofd- en verdere ingenieurs, 23 architecten en 159 opzichters weder zoo goed als compleet, terwijl boven de formatie in dienst waren 16 ingenieurs en 28 opzichters, zijnde 5 ingenieurs en 1 opzichter meer dan op ult. April 1893, hoofdzakelijk doordien in de tweede helft van 1893 de werken voor bevloeiing en afwatering in de Solo-vallei in uitvoering kwamen en het bij de opnemingen en werken in die streek gebezigde technisch personeel mede boven de formatie wordt gevoerd. Daarentegen kwamen in de tweede helft van 1893 voor den gewonen dienst beschikbaar de ingenieur en één der twee opzichters, die tot dusver boven de formatie waren afgezonderd voor de werken in verband staande met de in 1893 afgeloopen overbrenging van de vroegere fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija naar het marine-etablissement aldaar. De andere der bedoelde twee opzichters werd, ofschoon niet meer boven de formatie gevoerd blijvende, ter beschikking gesteld van den resident van Soerabaija, om onder de bevelen van den directeur van het marine-etablissement werkzaam te zijn in het belang van het onderhoud en de herstelling van de gebouwen en werken dier inrichting; het werd namelijk om verschillende redenen niet wenschelijk geacht bedoelde onderhouds- en herstellingswerken onder beheer te brengen van den gewestelijken, noch van den algemeenen waterstaatsdienst in de residentie Soerabaija.

De toestand met betrekking tot de tewerkstelling van het ingenieurs- en minder technisch personeel van den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Indië was op ult. April 1894 als volgt:

[1]) Uit het oogpunt van bezuiniging is het denkbeeld geopperd om te doen onderzoeken of en in welke mate het aanbeveling kon verdienen burgerlijke en militaire openbare werken onder één beheer samen te voegen. Deze aangelegenheid is nog in studie (verg. blz. 71 hiervóór).

INDEELING.	Hoofd- en verdere ingenieurs.	Architecten en opzichters.	Te zamen.
I. Algemeene dienst.			
A. Technisch personeel bij het departement	5	2	7
B. Waterstaatsafdeelingen. chefs	5	a) 3	8
B. Waterstaatsafdeelingen. toegevoegd personeel voor werken, behoorende tot den algemeenen dienst	38	31	69
C. Technisch waterbeheer in de residentiën Banjoemas en Bagelen (Irrigatie-afdeeling Serajoe)	2	4	b) 6
II. Gewestelijke dienst.			
A. GEWESTEN DIE TOT EENE WATERSTAATSAFDEELING BEHOOREN.			
1ste afdeeling.			
Bantam	„	6	6
Batavia	4	6	10
Krawang	„	1	1
Preanger Regentschappen	1	6	7
Lampongsche Districten	„	1	1
2de afdeeling.			
Cheribon	„	6	6
Tagal	„	5	5
Pekalongan	„	4	4
Banjoemas	„	6	6
Bagelen	„	4	4
3de afdeeling.			
Samarang	2	7	9
Kadoe	„	4	4
Soerakarta	„	1	1
Djokjokarta	„	1	1
Japara	„	3	3
Rembang	„	5	5
4de afdeeling.			
Soerabaija	3	c) 9	c) 12
Kediri	„	4	4
Madioen	„	5	5
Madura	„	5	5
5de afdeeling.			
Pasoeroean	„	5	5
Probolinggo	„	4	4
Bezoeki	„	5	5
Bali en Lombok	„	1	1
B. GEWESTEN DIE NIET TOT EENE WATERSTAATSAFDEELING BEHOOREN.			
Sumatra's Westkust	1	11	12
Atjeh en onderhoorigheden	„	1	1
Benkoelen	„	2	2
Palembang	„	4	4
Sumatra's Oostkust	1	4	5
Riouw	„	1	1
Banka	„	2	2
Billiton	„	„	„
Westerafdeeling van Borneo	„	1	1
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	„	2	2
Celebes en onderhoorigheden	„	3	3
Menado	„	2	2
Amboina	„	2	2
Ternate	„	1	1
Timor	„	1	1
Totaal van het personeel in vasten dienst	62	d) 181	243
Bovendien waren boven de formatie in dienst:			
Voor het doen van opnemingen en het maken van ontwerpen ten behoeve van irrigatiën uit de Progo-rivier (residentie Djokjokarta)	2	„	2
Voor werken en opnemingen ter verbetering van de bevloeiing en afwatering van de Solo-vallei	8	9	17
Transporteeren.	10	9	19

INDEELING.	Hoofd- en verdere ingenieurs.	Architecten en opzichters.	Te zamen.
Per transport.	10	9	19
Proef-irrigatieafdeeling Serang	2	6	e) 8
Proef-irrigatieafdeeling Brantas	3	10	e) 13
Bij den aanleg van staatsspoorwegen	„	2	f) 2
Bij den aanleg van een dam van Oedjoeng Piring naar het Djamoean-rif in het belang van het behoud en de verbetering van het vaarwater in het Westgat van Soerabaija	1	1	2
Totaal boven de formatie in dienst.	16	28	44

a) In de 2de, 3de en 4de waterstaatsafdeeling is een opzichter aan den chef toegevoegd.

b) Dit personeel behoort mede tot den algemeenen dienst, doch wordt hier afzonderlijk vermeld, omdat het niet onder de rechtstreeksche bevelen van een afdeelings-chef staat.

c) Hieronder 1 opzichter, niet behoorende tot den gewestelijken waterstaatsdienst, maar onder de bevelen van den directeur van het marine-etablissement (zie de voorgaande blz.) belast met het onderhoud en de herstelling van de gebouwen en werken dier inrichting.

d) Namelijk 23 architecten en 158 opzichters, zijnde van de laatsten 1 minder dan de formatie.

e) Ook gedurende 1894 zal de proef met de hierbedoelde irrigatie-afdeelingen worden voortgezet (gouvernementsbesluit dd. 8 Februari 1894 nº. 1), daar het wenschelijk is geoordeeld, alvorens nopens hare definitieve instelling te beslissen, nog nadere ervaring op te doen met betrekking tot de vraag of het nut genoegzaam opweegt tegen de kosten.

f) Deze opzichters kwamen ten laste van de fondsen voor den aanleg der spoorweglijn (Preanger-Tjilatjap), waarbij zij werkzaam waren gesteld.

Gedurende het tijdvak van 1 Mei 1893 tot ult. April 1894 werden 7 ingenieurs in dienst genomen, namelijk 1 die nog behoorde tot het 6-tal voor 1892 aangevraagd, en 6 ter voldoening aan de aanvragen voor 1893 en 1894. Sedert is nog voldaan aan eene suppletoire aanvraag van 3 ingenieurs voor 1894, terwijl nog vóór het einde des jaars of in het begin van 1895 in Indië ook kunnen verwacht worden de 3 voor aanvulling van het personeel in laatstgenoemd jaar noodig geachte ingenieurs.

De vraag is in Indië overwogen of 's lands belang, c. q. ook met het oog op het gehalte van het in de laatste jaren voor den hier besproken diensttak verkregen ingenieurspersoneel, zou medebrengen om met betrekking tot de opleiding terug te keeren tot het in de jaren 1875 t/m 1877 toegepaste stelsel (zie het verslag van 1878, blz. 128, noot 1) om aan de te Delft studeerende aanstaande civiel-ingenieurs, die zich voor den dienst van den waterstaat en der burgerlijke openbare werken in Indië wenschen te verbinden, eene toelage uit de Indische geldmiddelen te verleenen [1], doch de Gouverneur Generaal is, met den directeur van het betrokken departement, tot de conclusie gekomen dat voor eene bevestigende beantwoording van die vraag geen voldoende aanleiding bestaat. Omtrent de doeltreffendheid, uit het oogpunt van den hun in Indië wachtenden werkkring, van de door de aanstaande ingenieurs genoten wordende opleiding luidt het oordeel van genoemden departementschef gunstig; ook acht hij voor den in den Indischen dienst op te nemen ingenieur voorafgaande practische werkzaamheid in Europa geen vereischte, daar z. i. dezelfde tijd, in Indië doorgebracht, veel meer tot de gewenschte vorming kan bijdragen.

De vacatures in den rang van architect en opzichter werden geregeld aangevuld. Van de op ult. April 1893 nog niet als opzichter aangestelde 23 candidaten, die in het voorjaar van 1891 en van 1893 aan het in Indië gehouden examen voor die betrekking hadden voldaan, werden er in het thans besproken tijdvak 15 als opzichter geplaatst, terwijl 1 overleed, zoodat op ult. April 1894 nog 7 op plaatsing wachtten.

[1] Het betrekkelijk Koninklijk besluit dd. 19 September 1875 nº. 15 (Indisch Staatsblad 1876 nº. 87) kan geacht worden ingetrokken of althans vervallen te zijn door dat van 15 Augustus 1887 nº. 22 (Indisch Staatsblad nº. 185), gewijzigd bij dat van 20 October 1888 nº. 28 (Indisch Staatsblad nº. 206).

Ter vervanging van de voorschriften van 1888 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4503), zooals zij achtereenvolgens in Maart en September 1889 en in September 1890 gewijzigd waren, werden bij gouvernementsbesluit dd. 6 September 1893 n°. 19 (Javasche Courant van den 8sten dier maand) nieuwe bepalingen vastgesteld omtrent het afnemen van de examens voor de benoembaarheid tot de betrekkingen van opzichter en architect. Dientengevolge wordt het opzichters-examen voortaan niet meer in een der eerste vier maanden van het jaar, maar in Mei gehouden, en zulks opdat de leerlingen van de burgeravondschool te Soerabaija (zie blz. 104/105 hiervóór) daaraan onmiddellijk na afloop van den cursus dier school kunnen deelnemen. Tevens is nu bepaald dat personen boven zekeren leeftijd niet tot het opzichters-examen, en opzichters na zekeren diensttijd (dit laatste behoudens eene overgangsbepaling) niet tot het architects-examen worden toegelaten. Daar soms als leden der commissiën voor het afnemen van de hierbedoelde examens ambtenaren bij den dienst der staatsspoorwegen zitting nemen, en op dezen de indertijd gemaakte regeling betreffende het gemis van aanspraak op vacatieloon tot dusver niet toepasselijk was, werd, uit een oogpunt van bezuiniging, bedoelde rangschikking alsnog tot hen uitgestrekt (Indisch Staatsblad 1893 n°. 142). Wat de examens van 1894 betreft, is alleen met opzicht tot dat voor architect de uitslag reeds gemeld (van de 19 opzichters, die er aan deelnamen, slaagden er 9), doch aangaande het opzichters-examen blijkt uit de voorhanden opgaven nog enkel het cijfer der zich aangemeld hebbende candidaten, namelijk 35, ongerekend een 10-tal reeds in dienst zijnde, maar nog onder de werking der vroegere bepalingen benoemde opzichters, die niet reeds voldoende gediplomeerd waren om tot opzichter 1ste klasse benoembaar te zijn.

Met de functiën van landmeter waren in 1893, evenals in 1892, belast 13 waterstaatsambtenaren.

Als tijdelijke opzichters (werkbazen) waren gedurende het volle jaar 1893 131 personen in dienst en bovendien een niet opgegeven aantal gezamenlijk gedurende 372 maanden, hetgeen neerkomt op 31 personen gedurende een vol jaar.

Uitvoering van werken. Met verwijzing naar de in bijlage GG hierachter voorkomende opsomming van de in 1893 vanwege het bouwdepartement uitgevoerde vernieuwingen en nieuwe werken, laat men te dezer plaatse volgen een globaal overzicht van de verwerkte sommen, ook die voor gewoon onderhoud en herstelling, waarbij ter vergelijking tevens zijn opgenomen de gelijksoortige opgaven van 1892. (In afwijking van de opgaven in de aangehaalde bijlage is in onderstaand overzicht *niet* medegerekend het geldswaardig bedrag der uit 's lands voorraad verbruikte materialen.)

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	1892 a).		1893 a).	
	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen (verbeterde cijfers).	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen (voorloopige cijfers).
I. Voor gewoon onderhoud en herstelling:				
Gebouwen onder burgerlijk beheer.	f 887 800	f 834 233	f 895 000	f 824 575
Bevloeiingswerken	278 000	272 907	279 000	256 859
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	1 590 000	1 515 508	1 653 000	1 723 176
Te zamen . . .	f 2 755 800	f 2 622 648	f 2 827 000	f 2 804 610
II. Voor vernieuwingen en nieuwe werken:				
Gebouwen onder burgerlijk beheer.	f 1 176 200	f 1 042 153	f 1 650 000	f 1 121 795
Bevloeiingswerken	1 920 000	1 838 410	4 230 000	1 593 946
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	1 698 000	1 416 341	1 478 000	1 138 767
Te zamen . . .	f 4 794 200	f 4 296 904	f 7 358 000	f 3 854 508
Alzoo voor I en II te zamen:				
Gebouwen onder burgerlijk beheer.	f 2 064 000	f 1 876 386	f 2 545 000	f 1 946 370
Bevloeiingswerken	2 198 000	2 111 317	4 509 000	1 850 805
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken	3 288 000	2 931 849	3 131 000	2 861 943
Totalen	f 7 550 000	f 6 919 552	f 10185000	f 6 659 118

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	1892 a).		1893 a).	
	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen (verbeterde cijfers).	Toegestane sommen.	Verwerkte sommen (voorloopige cijfers).
Totalen als voren. .	f 7 550 000	f 6 919 552	f 10185000	f 6 659 118
Voor de (in afzonderlijke begrootingsposten begrepen) werken ten behoeve van de vaarwaters in straat Madura	732 000	b) 366 438	1 445 500	b) 853 338
Totaal-generaal. .	f 8 282 000	c) f 7 285 990	f 11630500	c) f 7 512 456

a) In het overzicht zijn niet begrepen de uit het excedent van het hoofdgeld van heerendienstplichtigen bekostigde werken, ondernomen in het belang der inlandsche bevolking, waaromtrent zie bijlage O van dit verslag.

b) Aan de werken in het Westgat werd ten koste gelegd in 1892 f 65 016 en in 1893 f 419 856 en aan de werken in het Oostgat achtereenvolgens f 301 422 en f 433 482.

c) Bovendien werd in 1892 f 538 611 en in 1893 f 529 615 uitbetaald wegens koelieloonen ten behoeve van werken die eigenlijk in heerendienst behoorden te zijn uitgevoerd. Deze loonen kwamen namelijk ten laste van het departement van binnenlandsch bestuur.

De op het werkplan voor 1893 afzonderlijk genoemde werken (vernieuwingen en nieuwe werken) waren 718 in getal. In 't geheel waren in 1893 onderhanden 1219 vernieuwingen en nieuwe werken, waaronder 484, waarop bij het werkplan niet was gerekend (o. a. 270 die reeds in 1892 hadden moeten zijn voltooid en 65 die door hoofden van gewestelijk bestuur op eigen gezag waren bevolen, meestal tot herstel van schade, veroorzaakt door rampen van hoogerhand). Onder de 735 ingevolge het werkplan uitgevoerde vernieuwingen en nieuwe werken waren verscheidene begrepen, die niet onder het eerstgenoemd getal van 718 zijn medegeteld, omdat zij betroffen bouw of vernieuwing van koffie-inkooppakhuizen, van schoollokalen voor inlanders of van kleine bevloeiingswerken, voor welk een en ander op het werkplan globale posten zijn uitgetrokken.

Het grootste gedeelte van de in 1893 geautoriseerde werken kwam in eigen beheer tot stand; slechts 96 werken werden in het openbaar aanbesteed en daarvan werden er 26 gegund. [1]) Het afnemen van het aantal aanbestedingen is een gevolg van het door verscheidene hoofden van gewestelijk bestuur, op grond van de ongunstige uitkomsten der in vorige jaren in hun gewest gehouden aanbestedingen, gedaan verzoek om voortaan de uitvoering in eigen beheer toe te staan zonder dat vooraf eene aanbesteding beproefd zij. De kosten van de 26 door aannemers uitgevoerde werken waren begroot op f 382 105. Zij werden aangenomen voor f 364 501, namelijk 9 werken door Europeanen voor f 270 467, 15 door Chineezen voor f 92 857 en 2 door inlanders voor f 1177. Van de aangenomen werken was het belangrijkste de bouw van een depôt voor 600 dwangarbeiders te Padang. Begroot op f 182 970 (de kosten van eenige in den handel niet verkrijgbare en daarom uit 's lands voorraad te verstrekken materialen niet medegerekend), werd het werk voor eene som van f 177 970 aan een Europeeschen bouwkundige gegund. Ten opzichte van een in 1892 bij aanneming in uitvoering gekomen belangrijk werk, de uitbreiding van de opslagloodsen bij het tolkantoor te Soerabaija, werden termen gevonden om den aannemer zes maanden uitstel voor de oplevering toe te staan. De vroegtijdig ingevallen westmoesson en de vaak voorgekomen zeer hooge rivierstanden hadden namelijk onvoorziene vertraging doen ondervinden. Omstreeks medio Juni 1894 zou nu het werk moeten zijn voltooid.

Bleek men vroeger bijna uitsluitend op Java succes te hebben met het onderhands uitbesteden van onderdeelen van werken, ook op de buitenbezittingen wordt zulks thans met goed gevolg toegepast.

Over de opkomst van het werkvolk bij uitvoering van werken in eigen beheer viel niet te klagen.

Waar doenlijk werd bij de uitvoering van openbare werken weder van de werkkrachten van veroordeelden tot dwangarbeid en

[1]) Zie de halfjaarlijksche opgaven ter zake, gepubliceerd bij de nos. van 5 September 1893 en 30 Januari 1894 der Javasche Courant.

politioneel gestraften gebruik gemaakt. Men heeft getracht eene raming te leveren aangaande de geldswaarde van den door deze lieden gepresteerden arbeid, en volgens de ter zake bijeengebrachte gegevens, waaraan echter de opgaven uit vier gewesten (Probolinggo, Kediri, Sumatra's Westkust en Ternate) ontbreken, zou het cijfer over 1893 te stellen zijn op p. m. f 380 000 (f 270 000 bij werken voor gewoon onderhoud en herstelling en f 110 000 bij vernieuwingen en nieuwe werken). Verdeeld naar de soort der landswerken, dat is naar gelang de bedoelde gestraften dienst presteerden ten behoeve van de werken aan gebouwen (civiele), ten behoeve van bevloeiingswerken, dan wel ten behoeve van aanleg en onderhoud van wegen, bruggen enz. was de raming respectievelijk f 79 000, f 8000 en f 293 000, te zamen als zooeven f 380 000. [1])

De aanschaffing van de voor de werken benoodigde materialen van inlandschen oorsprong geschiedde op dezelfde wijze als in vorige jaren. Moeielijkheden werden daarbij niet ondervonden. In Augustus 1893 werd bij eene aan den betrokken directeur van algemeen bestuur gerichte gouvernementsaanschrijving gewezen op het belang dat de ambtenaren van den waterstaat en der burgerlijke openbare werken, met name de ingenieurs zelven, ten einde geen te dure ramingen te leveren, zich goed op de hoogte stellen, ook door navraag bij particulieren en inlandsche hoofden, van de plaatselijke arbeidsloonen en prijzen van materialen. Van gedachten werd gewisseld over de vraag, of het niet eene doeltreffende bezuiniging kon geven bij de uitvoering van landswerken meer dan tot nog toe van goedkooper hout dan djatihout gebruik te maken. De slotsom is echter geweest dat wel in verreweg de meeste gevallen aanwending van djatihout de voorkeur zal verdienen. Alleen bijaldien djatihout bij particulieren niet tegen billijke prijzen is te krijgen en er bovendien een duur transport op zou komen, en waar het in zoodanig geval ook niet mogelijk is in de buurt djatihout door eigen aankap te verkrijgen (art. 14 van Indisch Staatsblad 1874 n°. 110), zou de toevlucht zijn te nemen tot duurzame en goed behandelde soorten van zoogenaamd wildhout. Met het oog hierop is in April 1894 den waterstaatsambtenaren aanbevolen bij het doen van eene keuze omtrent het te bezigen hout met de omstandigheden rekening te houden en er zich op toe te leggen bekend te worden met de deugdzaamste niet-djatisoorten en met de middelen om deze tegen vocht en witte mieren te beschermen.

Voor de uitvoering van burgerlijke openbare werken werd in verschillende gewesten nu en dan beschikt over grond bij de inlandsche bevolking in gebruik, en zulks door onteigening bij minnelijke schikking (verg. de opgaven dienaangaande voorkomende op blz. 93 hiervóór). Vermits de bij zoodanige minnelijke onteigening te volgen administratieve voorschriften, zooals zij in April 1890 waren herzien (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4555), gebleken waren in de practijk soms tot bezwaren aanleiding te geven, zijn bij gouvernementsbesluit dd. 7 October 1893 n°. 11 nieuwe voorschriften vastgesteld » nopens het bij minnelijke overeenkomst overnemen van gronden en andere onroerende goederen, benoodigd voor de uitvoering van burgerlijke openbare werken ".

Rampen van hooger hand. In de Preanger Regentschappen zette de westmoesson van 1893/94 zich op geweldige wijze in, waardoor verschillende wegen met de daarin gelegen bruggen van tijdelijke materialen zwaar beschadigd werden; o. a. werden een 30-tal door bestuursambtenaren gemaakte tijdelijke overbruggingen door bandjirs geheel of gedeeltelijk weggeslagen. Op één uitzondering na bleven de permanente door den waterstaat tot stand gebrachte kunstwerken onbeschadigd. Ter hoofdplaats Samarang leden de kaaimuren langs het nieuwe havenkanaal belangrijke schade ten gevolge van buitengewoon hooge waterstanden. Verder werden in de afdeelingen Samarang en Demak de Toentang-, Grogol- en Serangdijken min of meer beschadigd. In de residentie Soerabaija bekwamen eenige wegen door zwaren regenval schade en werden verscheidene bruggen vernield. In Banjoemas hadden twee belangrijke afschuivingen bij de ophooging Winong en Bolang in de 1ste hoofdaftapping der Karangtengah-leiding plaats, veroorzaakt door scheuren, welke tijdens de langdurige droogte waren ontstaan. Bovendien werden in genoemd gewest door bandjirs tal van bruggen en dammen vernield of beschadigd. De weg van Madjenang naar Karangpoetjang werd nabij de dessa Tjiporos, na aanhoudende regens, over eene lengte van circa 29 M. weggespoeld. Zware bandjirs brachten in Kediri aanzienlijke schade toe aan de bruggen van inlandsch maaksel. Dientengevolge verkeerden verscheidene daarvan in zulk een slechten toestand, dat ter voorkoming van ongelukken of stremming in het verkeer tot het bouwen van noodbruggen moest worden overgegaan. Op Madura werden (te Paleboenan) 13 zouthoofddepôtpakhuizen eene prooi der vlammen.

Uit de buitenbezittingen is voor deze rubriek slechts bericht dat de te Seroewaij (Oostkust van Sumatra) bestaande aanlegsteiger bezweek ten gevolge van de hooge waterstanden in de Tamiangrivier in November en December 1893.

II. Bijzonderheden nopens sommige werken.

Gebouwen. Over het al of niet aanwezig zijn van landsgebouwen voor de verschillende categorieën van ambtenaren die aanspraak hebben op huisvesting van gouvernementswege vindt men opgaven in den hooger besproken 1sten jaargang van het »Verslag over de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië ". Daaruit blijkt o. a. dat voor de hoofden van gewestelijk bestuur allerwegen gouvernementswoningen beschikbaar waren (alleen de met rang van resident aan den gouverneur van Atjeh boven de formatie toegevoegde hoofdambtenaar genoot huishuur-indemniteit). Wat de verdere Europeesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur betreft, vermeldt bedoeld Technisch Verslag dat bij het einde van 1892 van de 78 assistent-residenten op Java en Madura en de 33 in de buitenbezittingen er respectievelijk 71 en 23 over landswoningen beschikten, terwijl het aantal controleurswoningen, dat in de leggers der landsgebouwen voorkwam, beliep 81 op en 94 buiten Java en Madura. Ten opzichte van twee categorieën van inlandsche ambtenaren, namelijk ten opzichte van regenten en districtshoofden, wijzen de opgaven over 1892, volgens hetzelfde Technisch Verslag, aan, echter alleen voor zooveel betreft Java en Madura, dat van de 73 regenten er 65, doch van de 434 districtshoofden slechts 190 in eene landswoning waren gehuisvest. Blijkens het vorig Koloniaal Verslag (blz. 138) waren op ult. 1892 in aanbouw 6 assistent-residents- en 11 controleurswoningen. De thans ontvangen opgaven doen zien dat van deze woningen er in 1893 respectievelijk 4 en 7 gereed kwamen, terwijl in dat jaar begonnen werd met het bouwen van 1 assistent-residentswoning en 10 controleurswoningen, van welke laatsten er in hetzelfde jaar 3 werden voltooid, zoodat op ult. 1893 nog in aanbouw bleven 3 assistent-residentswoningen (alle in de buitenbezittingen) en 11 controleurswoningen (4 op Java en Madura en 7 in de buitenbezittingen). Voorts werd een pasangrahan tot controleurswoning ingericht, terwijl voor hetzelfde doel een particulier gebouw werd aangekocht. Met het bouwen van de 7 posthouderswoningen in de Molukken vorderde men slechts langzaam. Slechts één werd opgeleverd. Nieuwe regentswoningen waren in 1893 niet onderhanden. Verbeterd werd de regentswoning te Keboemen (Bagelen), welke verbouwing, in 1892 aangevangen, in 1893 gereed kwam. Omtrent de beginselen, te volgen bij het doen van voorstellen omtrent het verschaffen van landswoningen aan districtshoofden op Java en Madura, werd door de Indische Regeering in Augustus 1893 eene beslissing genomen, waarvan reeds melding is gemaakt op blz. 74 hiervóór. [2])

Voor eene opsomming van de verschillende andere categorieën van civiele landsgebouwen, welke in 1893 in uitvoering waren

[1]) Voor 1895 wordt het aantal bij dergelijke werken door veroordeelden te verrichten dagdiensten geschat op 1 128 400, en de geldswaarde daarvan berekend op f 305 000 (verg. de stukken der Indische begrooting voor 1895 en wel noot 100 der IIde afdeeling van hoofdstuk II). Het in dezelfde noot verder opgegeven bedrag van f 540 000 als geschatte waarde van voor andere werken of diensten in 1895 vermoedelijk te bezigen veroordeelden was verdeeld als volgt: *a.* f 273 750 (547 500 dagdiensten) voor werkzaamheden in verband staande met de gouvernementskolenexploitatie ter Sumatra's Westkust; *b.* f 134 000 (281 900 dagdiensten) wegens tewerkstelling bij de militaire ziekeninrichtingen (uitgenomen die in Atjeh); *c.* f 114 000 (170 800 dagdiensten) voor de bij of ten dienste der krijgsmacht in Atjeh gebezigde dwangarbeiders, en *d.* f 18 250 (40 200 dagdiensten) voor die bij de kustlichtetablissementen in den Indischen Archipel. Van de hiervóór bedoelde veroordeelden zijn die, waarop bij *a* t/m *d* gerekend is, in onderhoud bij de werken, diensten of inrichtingen zelven (dus niet ten laste van het departement van justitie), en voor dit onderhoud (deels ook voor toelagen en sirihgelden) zijn op andere begrootingsafdeelingen dan op de afdeeling „Justitie" uitgetrokken de volgende sommen: voor *a.* f 173 715, voor *b.* en *c.* f 143 000 en voor *d.* f 11 000. Uit eene nagekomen opgaaf van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid blijkt overigens nog dat voor in 1895 door veroordeelden te verrichten werkzaamheden bij civiele ziekeninrichtingen, voor het schoonhouden van schoollokalen enz. en voor diensten bij de zoutpakhuizen in het algemeen gerekend werd op respectievelijk 67 000, 57 000 en 5600 of te zamen 129 600 dagdiensten, welke geacht werden eene waarde te vertegenwoordigen van f 27 500.

[2]) Volgens de over 1893 ontvangen opgaven, welke echter niet geheel overeenstemmen met de hooger voorkomende mededeelingen, waren op ult. 1893 254 districtshoofden niet in het bezit van eene landswoning en dus in het genot van huishuur-indemniteit, en genoten voorts zoodanige schadeloosstelling 9 regenten, 22 assistent-residenten en 91 controleurs.

(vernieuwingen en nieuwe werken), wordt kortheidshalve verwezen naar de reeds aangehaalde bijlage GG hierachter.

Hoeveel te dier zake verwerkt werd, en hoeveel aan onderhoud en gewone herstellingen ten koste werd gelegd, is op blz. 137 hiervóór in totaal opgegeven. Hieronder volgt eene specificatie, verdeeld naar gelang van den aard der gebouwen.

	Vernieuwing en nieuwe werken.		Onderhoud en herstelling.	
	1892.	1893.	1892.	1893.
Woningen voor burgerlijk personeel	f 302 737	f 335 164	f 288 984	f 303 989
Bureelen en andere gebouwen voor den algemeenen dienst (waaronder de algemeene pakhuizen)	258 517	274 582	194 171	193 219
Gevangenissen	116 269	202 822	84 720	86 502
Kazernen en kampementen voor gewapende korpsen onder burgerlijk beheer	57 802	11 946	15 720	14 708
Gebouwen voor de koffie	27 297	26 126	63 103	48 558
Gebouwen voor de paardenposterij	1 911	3 262	11 420	11 473
Gebouwen voor het zout	83 500	40 803	47 887	43 739
Schoolgebouwen voor Europeanen	90 843	126 543	26 094	30 335
Schoolgebouwen voor inlanders [1])	10 667	8 802	26 616	21 375
Burgerlijke hospitalen	70 202	77 947	30 684	21 674
Brandspuithuizen, wachthuizen en mijlpalen	7 170	6 610	30 355	28 792
Bazaarloodsen	6 148	6 988	11 304	14 213
Militaire gebouwen en andere werken, tijdelijk onder burgerlijk beheer	„	„	3 175	5 998
Te zamen	f 1 042 153	f 1 121 795	f 834 233	f 824 575

Uit de residentie Samarang wordt met betrekking tot de landsgebouwen bericht dat in de afdeelingen Grobogan en Demak de steenen gebouwen en vloeren voortdurend te lijden hebben van de werking van den ondergrond, waardoor telkens nieuwe scheuren ontstaan.

Wegen, bruggen en duikers. Ten laste van het departement der burgerlijke openbare werken — dus zonder de uit bijdragen van dat van binnenlandsch bestuur (ten laste van het excedent-hoofdgeld van heerendienstplichtigen) bestreden koelieloonen — werd in 1893 uitgegeven: voor het aanleggen van nieuwe wegen f 9728, voor het verbeteren van bestaande wegen f 157 660, en voor het bouwen van nieuwe bruggen en duikers (daaronder ook vernieuwingen van dien aard) f 1 203 905, welke sommen over 1892 hadden bedragen f 15 052, f 120 846 en f 1 194 014.

Ten behoeve van de samenstelling van het hooger bedoelde eerste jaarverslag der burgerlijke openbare werken is aan de hoofden van gewestelijk bestuur opgedragen eene geklassificeerde opgaaf te doen samenstellen van de wegen in elk gewest en van het aantal doorlaten van verschillende soort daarin voorkomende. Bij die opgaaf zou voor de rangschikking der wegen in de 1ste, 2de of 3de klasse tot grondslag moeten dienen de breedte der bruggen tusschen de leuningen, naar de gebruikelijke afmetingen van 5.5, 4 en 3 M. Uit de dientengevolge ingekomen (voorloopige) gegevens is samengesteld het in gemeld jaarverslag als bijlage E opgenomen gewestelijk overzicht, waaruit is op te maken, — behoudens mogelijke latere verbeteringen — dat op ult. 1892 op Java en Madura *van gouvernementswege* in onderhoud waren: 3302 K.M. wegen 1ste klasse, 6616 K.M. wegen 2de klasse en 10 536 K.M. wegen 3de klasse. Van deze gezamenlijke lengte van 20 454 K.M. weg waren 2890 K.M. of p. m. $^1/_7$ gedeelte niet verhard. Volgens de in diezelfde bijlage voorkomende opgaven betreffende de gewesten buiten Java en Madura, voor sommige van welke de gegevens echter onvolledig zijn, zouden aldaar de bedoelde drie klassen van wegen eene lengte beslaan van respectievelijk 248, 2045 en 9241 of te zamen 11 534 K.M., waarvan 5093 K.M. niet verhard. In deze wegen bevonden zich op Java en Madura en in de buitenbezittingen respectievelijk 245 en 8 kapitale boogbruggen, 1459 en 156 minder groote boogbruggen, 997 en 136 groote bruggen, hetzij vakwerkliggers, hetzij bruggen op pijlers, op houten of ijzeren jukken, enz.; 2522 en 146 bruggen van één opening en meer permanente constructie, 388 en 7 kleinere dito bruggen, 1840 en 1386 houten jukbruggen, 4036 en 3171 houten bruggen van één opening, 7758 en 827 duikers van steen, beton of ijzer, 7507 en 2720 houten duikers of bruggetjes, 16 920 en 3040 waterdoorlaten van inlandsch maaksel, en 5214 en 2375 noodbruggen, niet van zeer duurzame constructie, die dus geleidelijk vervangen moeten worden, alzoo in totaal op Java en Madura 48 886 en in de gewesten daarbuiten 13 972 bruggen en duikers.

In aansluiting aan het in 't vorig verslag (blz. 139 en 140) medegedeelde omtrent de onderhanden of voorgenomen verbeteringen van wegen in sommige gewesten is over 1893, met verwijzing overigens naar bijlage GG hierachter, het volgende aan te teekenen.

Ter hoofdplaats Batavia werden eenige wegen op afdoende wijze in goeden staat gebracht door het, onder behoorlijke tonrondte, opbrengen van eene dikke grindlaag, welke met den stoomwals wordt ingewalst. Men stelt zich voor deze wijze van verharding geleidelijk op de voornaamste wegen toe te passen.

In de residentie Preanger Regentschappen werd voortgewerkt aan de sedert jaren aangevangen verbetering van den weg van Soemedang naar de grens van Cheribon. Op de 2de en 3de sectie, reeds in uitvoering geweest van de zijde van ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, maar niet in voldoenden staat gebracht, kwam in 1893 de gewestelijke waterstaatsdienst gereed met de noodig gebleken verbeteringen. Het in 1892 onderhanden genomen begin van de 1ste sectie, benevens het maken van eene verbinding tusschen den ouden en den nieuwen weg bleef op ult. 1893 nog in uitvoering. In de afdeeling Soekaboemi kwam gereed de verlegging van een deel, namelijk tusschen Bantarmoentjang en Tjiangsana, van den weg van de spoorweghalte Tjibadak naar Plaboean Ratoe, welke weg vooral van belang is voor den afvoer van de producten der erfpachtsperceelen naar genoemde halte. [2]) In de afdeeling Tassikmalaija werd de weg van de spoorweghalte Melambong naar de districtshoofdplaats van dien naam in beteren staat gebracht.

De verbetering van een gedeelte van den grooten postweg van Tagal naar Cheribon was op het einde van 1893 nagenoeg afgeloopen.

In de residentie Pekalongan werden opnemingen gedaan voor de herstelling en de gedeeltelijke verlegging van den weg Bandar Sidajoe-Batoer en van de nieuwe wegtracés in het district Bandar Goemiwang, welke opnemingen in Maart 1894 gereed kwamen.

In de residentie Samarang werd de postweg tusschen Poerwodadi en Wirosari verlegd, terwijl men bezig was met opnemingen voor het aanbrengen van verbeteringen in den weg van Ambarawa naar Magelang (Kadoe).

De in 't vorig verslag vermelde opnemingen in de residentie Rembang voor het maken van een weg van Bodjonegoro naar Ngandjoek werden gestaakt, omdat sedert gebleken is dat de weg niet van zooveel belang is om eene uitgaaf van circa f 300 000, zooals noodig werd geraamd, te rechtvaardigen. Om den verrichten arbeid, die wellicht in de toekomst nog van nut kan zijn, niet grootendeels verloren te doen gaan, is het reeds uitgezette tracé op het terrein afdoende verzekerd.

Voor de verbetering van wegen ter hoofdplaats Soerabaija werd in 1893 f 48 219 verwerkt. De verharding van den weg, tevens dijk, van Petijan naar Gempang in de afdeeling Sidaijoe kwam gereed. In de afdeeling Grissee werd voortgewerkt aan het verbeteren van den weg van Melirang naar Bandoenglor, van dien van Betoijo naar Soko en van dien van Londjong naar Glagah.

Kwam in het district Tengger der residentie Pasoeroean de verbetering tot stand van den weg van Poespo naar Tosari, bovendien werd f 15 000 toegestaan om in hetzelfde district de bestaande wegen en paden, leidende naar en door vrijwillige koffieaanplantingen en naar eenige koffie-inkooppakhuizen, in beteren staat te brengen.

In Banjoemas werd de weg van Bandjarnegara naar Madoekoro voor voertuigen berijdbaar gemaakt.

Op Madura werd de hand gelegd aan het herstellen van de door

[1]) Bij het ontwerpen van schoollokalen ten behoeve van het openbaar lager onderwijs voor inlanders zullen voortaan gevolgd moeten worden de regelen voorgeschreven bij eene circulaire van den directeur der burgerlijke openbare werken dd. 1 November 1893 (zie ook blz. 109 hiervóór).

[2]) Wegen waaraan behoefte ontstaat ten einde erfpachtsperceelen of andere particuliere ondernemingen van landbouw of nijverheid in verbinding te brengen met groote of binnenwegen moeten worden aangelegd en onderhouden door de betrokken ondernemers. Van het daaromtrent in 1881 bepaalde (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3790) is melding gemaakt in het Koloniaal Verslag van 1882, blz. 123.

golfslag beschadigde gedeelten van den weg van Kamal naar Kedoengdoeng en aan het beschermen tegen golfslag van de taluds van den grooten postweg tusschen Sampang en Pamakassan.

Van de voor de herstelling van den weg in de Anei-kloof tusschen Padang Pandjang (Padangsche Bovenlanden) en Kaijoetanam (Padangsche Benedenlanden) toegestane som van f 76 680 werd gedurende 1893 een bedrag van f 62 406 verwerkt. Daar meer voorzieningen noodig bleken dan men aanvankelijk had gedacht, is voor dit werk nader f 20 644 en derhalve in 't geheel f 97 324 toegestaan. In den nieuwen weg tusschen Loeboe Alang en Priaman in de Padangsche Benedenlanden waren een paar bruggen in uitvoering. In de Padangsche Bovenlanden werd voortgegaan met het maken van den nieuwen weg tusschen de hoofdplaats Fort de Kock en Si Pisang en met het verleggen van den weg tusschen Bondjol en Loeboe Sikaping. Wegens gebrek aan dwangarbeiders hadden de werken niet den gewenschten voortgang. In de residentie Tapanoli werd de verlegging van het weggedeelte Sopotindjak-Boeloesama-Aik Nangali voortgezet. Met de herstelling van den weg Tanah Batoe-Batoe Gadjah in dezelfde residentie kwam men gereed. In de afdeeling Mandheling en Angkola (mede in Tapanoli) werd begonnen met herstellingen aan den weg van Loemoet naar Sitjindjak en aan den binnentransportweg van Kotta Gedang naar Toelang.

In Benkoelen werd voortgewerkt aan de verbetering van den militairen weg van de hoofdplaats naar Kepahiang (residentie Palembang), en werden opnemingen gedaan voor de verdere verbetering van dien weg.

Ook werden opnemingen gedaan voor het in beteren staat brengen van het wegennet in de Lampongsche Districten. In de eerste plaats komt in aanmerking de weg van Telok Betong naar het noorden. Men hoopte hiermede in 1894 te beginnen, zijnde daarvoor bij het werkplan van dat jaar f 20 000 uitgetrokken. Aangezien het aantal beschikbare heerendienstplichtigen gering is en niet altijd over dwangarbeiders kan worden beschikt, is het te verwachten dat het werk verscheidene jaren zal duren.

Ter hoofdplaats Palembang zijn eenige hoofdwegen, waarlangs het drukste transport per rijtuig en karren plaats heeft, van eene laag riviergrind voorzien. Die wegen blijken thans vrij goed te voldoen, waarom getracht zal worden zooveel mogelijk met die wijze van verharding voort te gaan. De minder belangrijke wegen, welke met eene laag vulkanisch gruis als verhardingsmateriaal zijn bedekt, zijn door het maken van goten en het aanbrengen van nieuwe lagen gruis in begaan- en berijdbaren staat gehouden.

In de residentie Oostkust van Sumatra kwam men gereed met het verbeteren van den weg Medan-Soenggal. Opnemingen hadden plaats voor de wegen: Stabat-Tandjong Poera, Perbaoengan-Tebing Tinggi, Tebing Tinggi-Laboean Roekoe, Laboean Roekoe-Tandjong Balei en Loeboe Pakam-Battaklanden. In verband met de troebelen in Tamiang kwam aldaar — zooals reeds gezegd is op blz. 22 hiervóór — hoofdzakelijk voor militaire doeleinden een weg tot stand van Seroewaij naar Kwala Simpang.

In de afdeeling Oosterdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werd de weg van Balangnipa naar Bikeroe voor een groot gedeelte verlegd ter vermijding van steile gedeelten en lastige overbruggingen.

Van de voorgenomen verbetering van den weg Ratahan-Amoerang in de Minahassa (residentie Menado) is voorloopig afgezien. Als gevolg van de overwegingen, waartoe het in 1892/1893 in de Minahassa ingesteld technisch onderzoek aanleiding heeft gegeven (verg. de noot op blz. 28 hiervóór), is het namelijk beter geacht in bedoeld gedeelte der residentie Menado voorshands werken van minderen omvang te doen voorgaan. Vermoedelijk zal nu, behalve aan eenige waterwerken, 't eerst de hand worden gelegd aan het verbeteren van den weg van Amoerang naar Pakoeweroe. Ten einde in het westwaarts van de Minahassa gelegen gedeelte van den noordelijken landtong van Celebes de gemeenschap tusschen de noord- en de zuidkust, d. i. tusschen Kwandang en Gorontalo, te vergemakkelijken, zou in 1894 het van Kwandang naar Limbotto voerende pad beter voor ruiters en pikolpaarden worden geschikt gemaakt. Bij het werkplan voor 1894 is hiertoe f 4000 uitgetrokken.

Ten opzichte van het in 1893 verrichte aan bruggen en duikers in de verschillende gewesten is alleen gemeld dat vernieuwingen plaats hadden aan 907 werken van dien aard, daaronder begrepen 162, welke op ult. 1892 nog onderhanden waren gebleven. Van deze 907 vernieuwingswerken kwamen er gereed 731 (9 minder dan in 1892). Aan 523 bruggen en duikers, zijnde 8 minder dan in 1892, werden herstellingen verricht.

Voor de behoefte van 1893 werden uit Europa geëischt de ijzerwerken voor den bovenbouw van 21 vakwerkbruggen. Overigens is in de voor dit verslag ontvangen berichten met betrekking tot de afdeeling Lebak der residentie Bantam nog aangeteekend gevonden dat in de verschillende binnenwegen aldaar de overbruggingen veel te wenschen overlaten. In 1894 is met het vernieuwen van bruggen en het maken van nieuwe overgangen in genoemde afdeeling een begin gemaakt. Daarmede zal geregeld worden voortgegaan.

Werken in het belang van den landbouw. Betreffende het door een ingenieur van den Indischen waterstaat in Noord-Italië en Spanje ingestelde onderzoek aangaande den tegenwoordigen toestand van het irrigatiewezen aldaar, inzonderheid ook wat betreft de wijze van beheer en toezicht (verg. vorig verslag blz. 135), is aan te teekenen dat bedoelde ingenieur zijne bevindingen en conclusiën heeft nedergelegd in een uitgewerkt rapport (met teekeningen), dat hier te lande van regeeringswege wordt uitgegeven.

Over de te volgen methode voor het verzamelen van gegevens ter aantooning van de oeconomische en financieele resultaten van nieuwe groote irrigatiewerken op Java is nader overleg noodig gebleken, ten einde zooveel mogelijk te waarborgen dat geene dan vertrouwbare gegevens worden geleverd. De nopens het systematisch verzamelen van de hierbij in aanmerking komende statistische feiten aan de betrokken waterstaatsingenieurs gegeven instructiën (zie vorig verslag blz. 140) zijn toch gebleken in vele gevallen niet wèl tot het doel te kunnen leiden, omdat hetgeen vanwege de ambtenaren van binnenlandsch bestuur ter aanvulling daarvan moest geleverd worden, deels, wat vorige jaren betreft, niet meer kon verstrekt worden, deels, voor zoover men zich daarbij op opgaven van inlandsche hoofden moet verlaten, van twijfelachtige waarde werd geacht. Aan een inspecteur van cultures is nu opgedragen (Mei jl.), in overleg met een daartoe aangewezen waterstaatsingenieur, die aan het hoofd van een belangrijk irrigatiewerk heeft gestaan, een goed schema te ontwerpen, waarbij in het oog zal moeten worden gehouden dat de bij te houden gegevens èn tot een minimum beperkt èn op zoodanige wijze verkregen worden dat zij aan de eischen van juistheid voldoen.

Met het oog op het vele wat op Java op irrigatiegebied nog te doen is, dringt zich meer en meer de noodzakelijkheid op dat getracht worde, waar nieuwe plannen te berde komen, niet begrepen in het bij de stukken der Indische begrooting voor 1891 ontwikkelde algemeen irrigatieplan, datgene te doen voorgaan wat werkelijk den voorrang verdient, en in 't algemeen geen grooter deel van de werken in vrijen of in betaalden arbeid te doen ondernemen dan met eene billijke verdeeling van lasten is overeen te brengen. Aan de twee betrokken departements-chefs, den directeur der burgerlijke openbare werken en dien van binnenlandsch bestuur, heeft de Indische Regeering hare inzichten ter zake doen kennen bij eene aanschrijving van 16 Juni jl.

Terwijl bij de Indische begrooting voor 1893 voor de voortzetting of aanvatting van dezelfde 15 met namen genoemde, over een 12-tal gewesten van Java verdeelde groote irrigatiewerken, voor welker voorbereiding of uitvoering ook bij de begrooting voor 1892 fondsen waren uitgetrokken, was toegestaan f 2 600 000 (daaronder begrepen f 270 000 als geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad), werd ten laste van eerstgemeld dienstjaar, volgens de in bijlage GG hierachter gespecificeerde (voorloopige) opgaven, voor de bedoelde 15 werken uitgegeven f 1 394 999, waarvan in de ontvangen opgaven f 1 229 207 wordt verantwoord als kosten van uitvoering en f 165 792 als kosten van opnemingen en projecten.

Voor het ontwerpen of uitvoeren van andere (in de begrooting niet afzonderlijk genoemde) kleinere irrigatiewerken was voor 1893 overigens nog toegestaan f 400 000 (daaronder f 100 000 voor opnemingen en projecten), en hiervan werd uitgegeven of verwerkt f 224 094 (daaronder f 83 288 wegens opnemingen en projecten).

Bij de vorenstaande opgaven zijn buiten aanmerking gelaten de opnemingen en werken in de Solo-vallei, waarvoor in 1893 is uitgegeven f 238 049 [1]) (daaronder, voor zooveel afzonderlijk vermeld, f 110 000 aan opnemingen en projecten), derhalve belangrijk minder dan de som van f 1 500 000, bij de wet van 23 Juni 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 114, Indisch Staatsblad n°. 213) als eerste termijn (voor het dienstjaar 1893) ten behoeve van gemeld werk toegestaan.

Bij samentrekking blijkt alzoo dat van de f 4 500 000 voor het dienstjaar 1893 beschikbaar gesteld voor vernieuwingen en nieuwe werken op irrigatiegebied slechts verwerkt is geworden f 1 857 142. In 1892 was laatstgenoemd bedrag f 1 988 200, terwijl toen was toegestaan f 3 450 000.

Zooals uit de thans volgende gewestelijke mededeelingen omtrent het in 1893 op irrigatiegebied verrichte blijken zal, is van het

[1]) Bovendien nog f 10 272 hier te lande.

tot stand brengen van een der hooger bedoelde 15 groote irrigatiewerken (het Loesi-plan in Samarang) in den loop van 1894 afgezien, was omtrent de uitvoering van twee andere der bedoelde 15 (het Waloeh-plan in Tagal en de in Madioen ten behoeve van de afdeeling Magettan in onderzoek zijnde werken) nog geen beslissing genomen, werd aan een der bedoelde 15 werken (dat tot bevloeiing uit de Pamali-rivier in Tagal) een begin van uitvoering gegeven, terwijl een ander der bedoelde 15 werken (het Pekalen-plan in Probolinggo) tot voltooiing kwam, welk laatste vermoedelijk in 1894 ook het geval zou worden met de werken tot verbetering van de bevloeiing uit de Manggis-leiding in Kadoe, mede onder de 15 begrepen.

Daarentegen waren 6 irrigatieplannen, insgelijks tot de groote te rekenen, maar niet onder de meerbedoelde 15 begrepen, in onderzoek, waaromtrent de opnemingen reeds min of meer gevorderd waren. Het waren er 2 in Samarang (één ten behoeve van de kotta Samarang en één ten behoeve van de districten Singenkidoel en Grogol), het Ramboet-plan in Tagal, het Tangsi-plan in Kadoe, het Progo-plan in Djokjokarta, en een plan ten behoeve van de districten Waroedjaijeng en Kertosono in Kediri. Ook deze zes plannen, aan de voorbereiding waarvan in 1893 werd uitgegeven f 88 381 [1]), worden hieronder nader aangeduid, terwijl de kleinere werken op irrigatiegebied op Java tot stand gebracht, deels door het personeel der irrigatieafdeelingen Seraijoe, Serang en Brantas, deels door het gewestelijk waterstaatspersoneel, en welke in 1893 gekost hebben f 135 713, hunne vermelding vinden in bijlage GG hierachter.

In de buitenbezittingen schijnen in 1893 met behulp van waterstaatsambtenaren geen irrigatiewerken onderhanden te zijn geweest. In het rapport van den ingenieur, die in 1892/1893 naar de Minahassa (residentie Menado) in commissie is geweest (verg. de noot op blz. 28 hiervóór), zijn voor enkele streken aldaar o. a. een drietal waterwerken aanbevolen, welke, ofschoon niet van omvangrijken aard, zonder hulp van gouvernementswege toch niet naar eisch zouden zijn tot stand te brengen. In April jl. is den resident opgedragen nopens de uitvoering daarvan het noodige te verrichten of voor te stellen.

Preanger Regentschappen. Bevloeiing van de *Tjiheavlakte* uit de Tjisokkan (ten nutte van p. m. 8000 bouws in het district Tjibea der afdeeling Bandong; geraamde kosten f 800 000).

Tot ult. 1893 was verwerkt f 371 475 [2]), waarvan in 1893 f 83 525. Wegens ondervonden tegenspoeden, niet alleen door een buitengewoon ongunstigen gezondheidstoestand in de streek waar gewerkt werd, maar ook door het ontstaan hier en daar van grondafschuivingen en het op vele plaatsen moeielijk grondverzet, waarbij soms van dynamiet moest worden gebruik gemaakt, bleek de voor de uitvoering van de werken, uitmakende de 1ste en 2de sectie, toegestane som van f 312 852 niet toereikend, weshalve deze som in Juni 1893 verhoogd werd tot f 386 982, van welk laatste bedrag op ult. 1893 nog te verwerken overig was f 15 507. Op dien datum waren alle kunstwerken, waaronder ook de tunnels, gereed. Alleen zouden nog eenige voorzieningen, bestaande in bemetseling van bodems en taluds, bij de uitmondingen der aquaducten en der tunnels noodzakelijk zijn. De hoofdleiding was over de geheele lengte der beide sectiën gegraven, en door eene sloot van 2 M. breedte voorloopig in verbinding gebracht met de bestaande Tji Soekarama-leiding, waardoor de mogelijkheid was ontstaan om, zij het ook op beperkte schaal, in den loop van Januari 1894 het water der Tjisokkan voor de bevloeiing aan te wenden. Aan het reeds gegraven gedeelte der hoofdleiding zou in 1894 nog het een en ander gedaan moeten worden, zooals het afwerken en het bezoden van de taluds, het aanbrengen van draineeringen en bemetselingen op verschillende punten, enz. Ook zou alsdan de 3de sectie in uitvoering komen, omvattende het doortrekken van de hoofdleiding van af de aquaduct over de Tji Soekarama tot en met den overgang dier hoofdleiding over de Tji Randjang en het maken van de inlaatsluizen voor de secundaire leidingen. Bij het einde van 1893 was een daartoe betrekkelijk ontwerp te Batavia in onderzoek. Met de volledige opmeting en kaarteering van het geheele irrigatiegebied was men toen voor bijna $^2/_3$ gereed.

Cheribon. Verbetering van de bevloeiing uit de *Doetamati-* en *Sindopradja-leidingen* (ten nutte van p. m. 37 500 bouws in de afdeeling Indramaijoe; geraamde kosten f 1 600 000).

Tot ult. 1893 was verwerkt f 704 900, waarvan in 1893, bijna uitsluitend aan de voortzetting der werken tot voeding van de Sindopradja-leiding uit de Tjimanok, werd uitgegeven f 144 581. Van de voor dit deel der werken toegestane som van f 710 000 bleef op ult. 1893 nog beschikbaar f 386 199.

Voor de nieuwe Sindopradja-leiding, de nieuwe uitmonding der Tjikeroe, de verlegging van de Soerakatiga-leiding en het maken van bermsloten werd p. m. 320 000 M³. grond verzet, zijnde ruim 100 000 M³. meer dan in 1892.

Voor de fundeering van de inlaatsluis te Rentang werd, toen de door bandjirs aan den afsluitdam en aan den bouwput aangerichte schade was hersteld (zie vorig verslag blz. 141), 1450 M³. beton gestort, waarna, met het oog op den naderenden westmoesson, de arbeid in den bouwput gestaakt en deze onder water gezet werd, om voort te gaan met het verzamelen van materialen.

Van den syphonduiker onder de nieuwe Sindopradja-leiding voor den afvoer van het water van de Tji Rangon en de Tjikemangi kwam eveneens de betonfundeering, inhoudende ruim 400 M³., gereed.

De bouwput voor het kunstwerk in de Tjikeroe kwam op zeer weinig na tot stand. Het geheel afwerken van de ontgraving werd uitgesteld totdat met de betonfundeering zou kunnen worden begonnen, waarvoor men afhankelijk was van het verkrijgen van de benoodigde kalk.

De opkomst van koelies, gemiddeld 701 per dag, was belangrijk beter dan in 1892, toen dit gemiddelde slechts bedroeg 480.

De in vorige jaren uitgevoerde werken tot beveiliging van de Sindopradja-leiding tegen de aanvallen der Tjimanok bleken vrij goed aan hun doel te beantwoorden; wegens herstellingen vorderden zij in 1893 eene uitgaaf van f 683

Peilschaal- en regenwaarnemingen, stroomsnelheidsmetingen en slibbepalingen hadden geregeld plaats; de kaartbladen der opneming (schaal 1:5000), zoomede de overzichtskaart (schaal 1:20 000) waren bijna voltooid.

Tagal. 1°. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in *West-Brebes*, tusschen de Losari- en de Babakan-rivier (ten nutte van p. m. 20 300 bouws; geraamde kosten f 1 100 000).

Tot ult. 1893 was verwerkt f 702 749, waarvan in 1893 f 91 914. Van dit laatste bedrag werd o. a. f 44 731 besteed aan het verder normaliseeren van de beneden-Kaboejoetan (waarmede men op weinig na gereed kwam), en f 16 496 voor den bouw van eene bijna voltooide brug over de genormaliseerde rivier. De in 't vorig verslag vermelde toevoerleiding van de kali Tjisoeroe naar de kali Besolé kwam geheel tot stand.

Overigens kwamen zoowel in het Babakan- als in het Kaboejoetan-gebied eenige verdeelsluizen en andere kleine kunstwerken in uitvoering (sommige van welke ook reeds tot voltooiing gebracht werden), noodig voor eene behoorlijke verdeeling van het bevloeiingswater. Met het maken van ontwerpen voor de in 't vorig verslag bedoelde bevloeiing uit de Djengkelok, welk werk ten goede moet komen aan p. m. 10 000 van de hooger bedoelde 20 300 bouws, werd in 1893 begonnen. Er werden proeven ingesteld tot bepaling van de hoeveelheid water per bouw en per seconde noodig voor de teelt van verschillende gewassen.

Tagal. 2°. Aanleg van bevloeiingswerken in *Oost-Brebes* uit de *Pamali* (ten nutte van p. m. 37 000 bouws; geraamde kosten f 2 250 000).

De uitvoering van dit bevloeiingswerk werd in 1893 ter hand genomen, doch men vorderde niet naar wensch, doordien het tot nogtoe groote moeite kostte werkvolk in voldoend aantal te verkrijgen. In Maart en Mei 1893 werden achtereenvolgens goedgekeurd de ontwerpen voor de te Notok te bouwen steenen inlaatsluis met stuwdam in de Pamali-rivier en voor de 1ste sectie, lang 8.5 K.M., van het hoofdkanaal met de daarin noodige kunstwerken, waarvoor respectievelijk f 195 042 en f 631 289 werd toegestaan. Van deze bedragen kon, om de evenvermelde reden, in den verderen loop van het jaar slechts f 26 641 en f 22 634 of te zamen f 49 275 verwerkt worden. In Februari 1894 werd, op voorstel van den resident, door de Indische Regeering machtiging verleend om bij de genoemde werken mede gebruik te maken van dwangarbeiders en politioneel veroordeelden, die hunne straf in de afdeeling Brebes moeten ondergaan, voor zoover zij niet voor den dienst op de hoofdplaats dier afdeeling noodig zouden zijn. In

---

1) Begrepen onder de hooger genoemde som van f 224 094. Aan het bedrag van f 88 381 ontbreekt hetgeen aan voorbereidend werk voor het Ramboet-plan in Tagal is uitgegeven, waarvan de kosten niet afzonderlijk zijn op te geven, als ineenvloeiende met de opnemingen ten behoeve van het mede nog in onderzoek zijnde Waloeh-plan in hetzelfde gewest.

2) Waar hier en verder in deze rubriek sprake is van verwerkte bedragen, wordt daarmede alleen bedoeld hetgeen aan uitvoering is besteed (daaronder ook de geldswaarde der uit 's lands voorraad verstrekte materialen), afgescheiden dus van de sommen aan opnemingen en projecten ten koste gelegd, welke sommen men voor elk der hier te bespreken irrigatiewerken genoemd vindt men in bijlage GG hierachter.

de onderhanden genomen 1ste sectie krijgt het bevloeiingskanaal eene bodembreedte van 10 M.; het zal geschikt moeten zijn om bij eene waterdiepte van 3 M. eene hoeveelheid van 30 M³. per seconde af te voeren.

Tagal. 3°. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in het gebied der *Waloeh*-rivier in de afdeeling *Pamalang* (ten nutte van p. m. 27 000 bouws; geraamde kosten f 810 000).

4°. Aanleg van werken tot bevloeiing uit de *kali Ramboet* (ten nutte van p. m. 12 500 bouws in het district *Maribaija* der afdeeling Tagal).

Ofschoon op de werken in het Waloeh-gebied gerekend is bij het hooger bedoelde algemeen irrigatieplan, bleef ook in 1893 de voortzetting er van (de prise d'eau — te Soengapan — was reeds in 1891 tot stand gekomen ten koste van f 192 277) [1]) tijdelijk gestaakt, omdat de verdere werken nauw samenhangen met het Ramboet-plan, omtrent welks uitvoering nog beslist moet worden. Met het onderzoeken van de verschillende in aanmerking komende oplossingen voor eene aftapping op den linkeroever der Tjomal-rivier tot vermeerdering van het vermogen der Waloeh-rivier, ten einde aan laatstgenoemde rivier een deel te kunnen ontnemen voor de bevloeiing in het waterarme district Maribaija (verg. vorig verslag blz. 142), werd geregeld voortgegaan.

Tagal en Pekalongan. Verbetering van de bevloeiing in de streek tusschen de *Tjomal*- en de *Pekalongan*-rivieren (ten nutte van p. m. 30 000 bouws in de afdeelingen Pamalang en Pekalongan der genoemde gewesten; geraamde kosten f 1 500 000).

Tot ult. 1893 was verwerkt f 147 929, waarvan in 1893 f 70 701, en wel f 68 486 ten behoeve van den voortgezetten bouw van een vasten stuwdam in de rivier Genteng, met daaraan sluitende inlaat- en spuisluizen op beide oevers en het verbeteren van het Wadas- en van het Sekargadoeng-kanaal, zoomede f 2215 voor het verbeteren van de secundaire leidingen uit de bedoelde kanalen. Tegen het einde van 1893 was genoemde stuwdam geheel voltooid en het overige werk zoover gevorderd dat op 29 October het water door de nieuwe sluizen in de leidingen gelaten kon worden. De in de hoofdleidingen noodige kunstwerken waren allen zoo goed als gereed; van de 35 kunstwerken, die in de secundaire leidingen noodig zijn, waren er op ult. 1893 10 voltooid; voor de overigen waren de materialen verzameld; terwijl het grondverzet van drie secundaire leidingen geheel was afgeloopen.

Met het uitwerken van het in 't vorig verslag bedoelde ontwerp voor een kanaal uit de Sragi-rivier voor de bevloeiing van de vlakte, gelegen tusschen die rivier en de westelijk daarvan stroomende Tjomal-rivier, zoomede met het ontwerp voor het doortrekken van de Kesessi-leiding ten dienste van de verbetering der bevloeiing van het hooger gelegen terrein tusschen de Genteng- en de Sragi-rivier werd geregeld voortgegaan.

Samarang en Japara. Werken tot verbetering van de bedijking van de beneden-Serang-rivier en van de bevloeiing en afwatering in het district *Wedoeng* der afdeeling *Demak* (ten nutte van p. m. 8700 bouws; geraamde kosten f 600 000).

Tot ult 1893 was verwerkt f 450 496, waarvan in 1893 f 220 750, namelijk f 51 103 tot voortzetting van de in 1892 geautoriseerde werken (zie het verslag van dat jaar blz. 134), welke ult. 1893 op weinig na voltooid waren, en f 169 647 voor gedeeltelijke uitvoering van eerst in 1893 toegestane verdere onderdeelen van het irrigatieplan of van intusschen noodig gebleken voorzieningen. Een en ander betreft: *a.* de ophooging op verschillende punten van den rechter- en den linker-Serangdijk boven Tangoelangin, die bij eenige in het begin van 1892 voorgekomen buitengewoon hooge bandjirs in de Serang-rivier gebleken waren het water niet voldoende te keeren; *b.* het maken van de in 't vorig verslag bedoelde coupure van de Serang- en de Lembon-rivier; en *c.* het maken van eenige andere daarmede verband houdende werken in het belang van de bevloeiing en den waterafvoer. Voor *a* werd toegestaan f 22 090, voor *b* f 436 700 en voor *c* f 47 255, van welke sommen (de laatste twee waren in Augustus 1893 toegestaan) op ult. 1893 verwerkt was of uitgegeven (o. a. voor minnelijke onteigening van gronden) respectievelijk f 16 040, f 150 635 en f 2972.

Samarang. 1°. Verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in de districten *Singenkidoel* en *Grogol* der afdeeling Samarang (ten nutte van p. m. 16 000 bouws).

Dit irrigatieplan is een van die, omtrent welker uitvoering nog geen beslissing is genomen. Voortgezette opnemingen en onderzoekingen leidden tot de indiening van een voorloopig ontwerp voor een nieuwen dijk op den linkeroever der Toentang-rivier en op de beide oevers der Grogol-rivier. In onderzoek bleef nog hetgeen tot verbetering der bevloeiing zou behooren te geschieden.

Samarang. 2°. Werken tot bevloeiing uit de *Loesi*-rivier in de afdeeling *Grobogan* (ten nutte van p. m. 21 000 bouws; geraamde kosten f 2 800 000).

Nevens de voortzetting van de waarnemingen betreffende waterstanden en waterafvoeren en het doen van verdere aanvullingsmetingen hield men zich in 1893 bezig met het opmaken van de eindontwerpen zoowel voor de 1ste sectie (ter lengte van 8 K.M.) van het hoofdkanaal, als van de werken aan de prise d'eau, terwijl ook begonnen werd met voorloopige ontwerpen voor de volgende sectiën van het hoofdkanaal en van de belangrijkste daarin voorkomende kunstwerken. Eerstbedoeld eindontwerp, waarbij de kosten van uitvoering begroot waren op f 389 116, werd nog in den loop van 1893 ingediend, maar alvorens omtrent de uitvoering te beslissen, achtte de Gouverneur-Generaal het wenschelijk zich vanwege het departement van binnenlandsch bestuur te doen inlichten nopens de vraag, of het werk, gelet op de hooge kosten (ruim f 130 per bouw), met het oog op den oeconomischen toestand der bevolking, gebiedend noodzakelijk was te achten. Dientengevolge werd door een inspecteur voor de cultures enz. een plaatselijk onderzoek ingesteld. Toen dit onderzoek leerde dat bedoeld criterium niet aanwezig was, kwam de Indische Regeering tot de conclusie (Juli 1894) dat het niet verantwoord zou zijn het onderwerpelijke irrigatie-ontwerp in uitvoering te brengen. Het projectwerk, dat intusschen was voortgezet, is alstoen gestaakt. In 1893 was te dier zake uitgegeven f 9557, terwijl in dat jaar nog bovendien f 6354 verwerkt werd wegens noodig bevonden proefheiingen in het terrein, waar de stuwdam zou moeten komen, ter beoordeeling of in het voor de prise d'eau op te maken eindontwerp al of niet op eene paalfundeering moest gerekend worden.

Samarang. 3°. Verbetering der bevloeiing en afwatering in het *oostelijk deel van Samarang* (ten nutte van p. m. 7000 bouws).

Dit nog in onderzoek zijnde irrigatieplan, waarvan thans voor 't eerst melding wordt gemaakt, is te berde gekomen naar aanleiding van de in 1891 in uitvoering gekomen, maar bij de oplevering in 1893 niet afdoende gebleken voorzieningen [2]) ter beveiliging van het oostelijk deel der hoofdplaats Samarang tegen de in den westmoesson vaak voorkomende overstroomingen, welke voornamelijk het gevolg waren van bestaande, geheel onbeteugelde aftappingen uit de rivieren ten oosten van de hoofdplaats ten behoeve van de watervoorziening en van de bevloeiing der aangrenzende velden. Bij het in 1893 voortgezet onderzoek bleek dat ook hier weder de belangen van waterafvoer en bevloeiing ten nauwste samenhangen, zoodat geene afdoende verbetering in de afwatering van Oost-Samarang te brengen zal zijn, zonder dat tegelijkertijd in de bestaande middelen tot bevloeiing en watervoorziening van de hoofdplaats de noodige verbeteringen worden aangebracht. Opnemingen en waterpassingen werden verricht ter verkrijging van nauwkeurige kaarten van den bestaanden zeer ingewikkelden toestand met betrekking tot den waterloop in de bewuste streek. Vermoedelijk zou in de eerste maanden van 1894 een voorloopig voorstel kunnen worden ingediend omtrent de voor de algemeene verbetering aan te wenden middelen.

Soerabaija en Rembang. Verbetering van de bevloeiing en afwatering in de *Solo-vallei* (ten nutte van p. m. 223 000 bouws; geraamde kosten f 18 930 000).

Tot de uitvoering van dit groote werk is, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 143) werd vermeld, de gelegenheid geopend door het toestaan bij de wet van 23 Juni 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 114, Indisch Staatsblad n°. 213) van een eerste krediet van f 1 500 000.

Het reeds vroeger voor het doen van opnemingen en het maken van ontwerpen door de Indische Regeering beschikbaar gestelde bedrag was laatstelijk bij gouvernementsbesluit dd. 29 Januari 1893 n°. 2 aangevuld met f 110 000, door welke suppletie, die in

---

1) Onder de raming van f 810 000 was voor de prise d'eau gerekend op f 190 000.

2) Bedoelde voorzieningen bestonden in het vervangen van twee inlandsche dammen in de kali Penggaron door een vasten stuwdam met inlaatsluizen op beide oevers en het in verbinding brengen van die sluizen met reeds bestaande leidingen, waardoor het mogelijk werd den watertoevoer naar de Kotta Samarang door de op den linkeroever der Penggaron gelegen Westerleiding eenigszins te beteugelen, welke beteugeling evenwel niet genoeg bleek te baten omdat diezelfde Westerleiding in den regentijd nog al te overvuld werd door tal van andere bergstroompjes, welke zij in haar verderen loop naar de hoofdplaats in zich opnam. De werken in de Penggaron hebben gekost f 55 244, waarvan in 1893 nog werd uitgegeven f 5093.

den loop van September geheel was verbruikt, de uitgaven, aan opnemingen en projecten besteed, toen een bedrag van f 411 826 hadden bereikt, zijnde van toen af de kosten van »werken" en »opnemingen" in de Solo-vallei niet meer afgescheiden gehouden. Buiten de zooeven genoemde som van f 110 000 is in 1893 voor het werk uitgegeven f 128 049 [1]), namelijk *a.* f 66 722 aan voorbereidenden arbeid in verband met de aanstaande uitvoering der 1ste sectie van het te graven irrigatie-kanaal uit de Solo-rivier en der prise d'eau, zooals aan het bouwen van woningen en loodsen voor het personeel, zoomede van een hoofdbureau te Bodjonegoro (Rembang), aan het maken van telephoonverbindingen tusschen dit hoofdbureau en de standplaatsen der sectie-ingenieurs, enz., *b.* f 11 754 voor het afbakenen van het voor bedoeld 1ste kanaalvak benoodigd terrein, zoomede voor het opmeten en in kaart brengen van de daarbinnen gelegen te onteigenen gronden, en *c.* f 49 573 voor werkzaamheden als bedoeld sub *b.* ten dienste van de doorgraving van de heuvels tusschen de Solo-rivier en de Java-zee in de richting van Pelangwot naar Sidaijoe Lawas.

Sedert omtrent de uitvoering van het werk beslist is, werden achtereenvolgens door de Indische Regeering beschikbaar gesteld bij gouvernementsbesluit:

dd. 24 Juli 1893 n°. 17 f 106 000 voor de werkzaamheden bedoeld sub *a*;

dd. 24 October 1893 n°. 22 f 1 164 000 voor het maken van de hooger bedoelde 1ste kanaalsectie, lang 12.6 K.M., voor zooveel betreft het grondverzet (daaronder begrepen het opwerpen van dijken en het graven van bermsloten), [2]) zoomede voor onteigeningskosten;

dd. 4 November 1893 n°. 9 f 54 000, als maximum, voor het overnemen van gronden, welke benoodigd zijn voor de reeds vermelde doorgraving in de richting van Pelangwot naar Sidaijoe Lawas;

dd. 29 Januari 1994 n°. 55 f 278 500 voor voorbereidende werkzaamheden, als bedoeld sub *a* hiervóór, ten dienste van de evenbedoelde doorgraving, en eindelijk bij gouvernementsbesluit

dd. 4 Juni 1894 n°. 26 f 3 360 000 (voor zooveel de in Indië te doene uitgaven betreft) voor het tot stand brengen van bedoelde doorgraving.

Omtrent het bij de »werken en opnemingen aan de Solo-rivier" in dienst te stellen vast en tijdelijk personeel werden voor zooveel noodig eenige regelingen gemaakt bij gouvernementsbesluit dd. 26 Mei 1894 n°. 1, o. a. wat betreft de in de verschillende rangen aan het tijdelijk personeel toe te kennen bezoldigingen, de aanwijzing van wien de aanstelling, de bevordering en het ontslag van dit personeel uitgaat, de verschillende bevoegdheden van den chef der »werken en opnemingen", enz. Ten opzichte van het gebezigde vaste personeel bepaalt genoemd besluit dat het wordt verkregen door detacheering uit het vaste korps ingenieurs en opzichters bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken, en dat bedoelde ambtenaren gedurende hunne detacheering bij hun korps gevoerd worden à la suite.

Tot tegengang van desertiën onder de inlandsche schepelingen aan boord van de bij het werk te bezigen zeebouwende schepen en vaartuigen werd bij ordonnantie dd. 28 Mei 1894 (Indisch Staatsblad n°. 112) eene voorziening getroffen, en wel door toepasselijkverklaring op bedoelde opvarenden van de bepalingen indertijd ter zake in het leven geroepen voor den sedert opgeheven dienst der Bataviasche havenwerken.

Pasoeroean. Bevloeiing uit de *Pategoean* en andere rivieren in de afdeeling Bangil (ten nutte van p. m. 9000 bouws; geraamde kosten f 900 000).

Tot ult. 1893 was uitgegeven f 697 555, waarvan in 1893 f 150 232, namelijk f 91 795 en f 52 943 voor het voortzetten en op weinig na voltooiien van de twee in 1892 onderhanden genomen werken (het maken van eene afvoerleiding uit de Pategoean naar de kali Kambeng, en van eene aftapping, genaamd Bekatjak-leiding, uit de Kedong Larangan) en f 5494 voor het aanvatten van het bij gouvernementsbesluit dd. 6 October 1893 n°. 21 geautoriseerde 1ste gedeelte der werken voor de waterverdeeling uit genoemde Bekatjak-leiding, voor welk 1ste gedeelte der benoodigde secundaire aan- en afvoerleidingen, met de daarin gelegen kunstwerken, bij genoemd besluit werd toegestaan f 29 087. Bij deze raming is er op gerekend dat voor het grondverzet over 24 570 dagdiensten van heerendienstplichtigen zal kunnen worden beschikt. Het ontwerp voor het 2de gedeelte der bedoelde secundaire leidingen was bij het einde van 1893 nog in bewerking. De afvoerleiding uit de Pategoean en de nieuwe Bekatjak-leiding, ofschoon — zooals gezegd — nog niet geheel voltooid, werden in 't laatst van 1893 reeds in werking gesteld.

[1]) Alleen in Indië; hier te lande bovendien f 10 272.

[2]) Bij het einde van 1893 waren de ontwerpen voor de in bedoeld kanaalvak (van piket 10 tot piket 137) benoodigde kunstwerken nog niet gereed, terwijl ook het ontwerp voor de werken aan de prise d'eau toen nog in studie was.

Probolinggo. *Pekalen-werken* (ten nutte van 9846 bouws in de districten Gending, Gading, Padjarakan en Dringoe der afdeelingen Kraksaän en Probolinggo; geraamde kosten f 1 000 000).

Dit in 1893 tot voltooiing gebrachte irrigatieplan heeft gekost (buiten de f 33 592, besteed aan opnemingen en projecten) f 1 071 124, waarvan in 1893 werd verwerkt, ten behoeve van het op ult. 1892 nog onderhanden gebleven gedeelte der nevenwerken (secundaire aan- en afvoerleidingen), f 120 335. Zooals reeds in 't verslag van 1892 (blz. 134, noot 3) werd aangeteekend, zal het werk dienen om aan 6552 bouws eene betere bevloeiing te verschaffen en 3294 bouws voor 't eerst in zoodanige bewatering te doen deelen. Van deze laatste gronden waren in den westmoesson 1893/94 reeds ongeveer 2700 bouws in cultuur genomen.

Bezoeki. *Sampean-werken* (ten nutte van p. m. 15 000 bouws in de afdeeling Panaroekan; geraamde kosten, volgens nader verkregen bekendheid met hetgeen te doen valt, f 1 000 000).

Tot ult. 1893 was uitgegeven f 385 577, waarvan in 1893 f 134 983, deels voor de bevloeiingswerken uit de Sampean-leiding op den linkeroever der Sampean-rivier, deels voor de bevloeiingswerken uit de Kapongan- en Sitoebondo-leidingen op den rechteroever.

Van eerstbedoelde werken kwamen die, welke het 1ste en 2de deel van het plan uitmaken, behoudens het bezoden over zekere lengte van de taluds, zoo goed als gereed (voor dit 1ste en 2de deel werd in 1893 nader uitgegeven f 29 852 en f 1647), terwijl ten behoeve van het 3de deel (het maken of verbeteren van de secundaire aan- en afvoerleidingen met daarbij behoorende kunstwerken), waarvoor bij gouvernementsbesluit dd. 26 September 1893 n°. 54 f 29 332 was toegestaan, bij het einde des jaars was verwerkt f 1223.

Ten behoeve van de voortzetting van het 1ste deel der bevloeiingswerken uit de in de tweede plaats genoemde Kapongan- en Sitoebondo-leidingen werd in 1893 uitgegeven f 102 261. Alle kunstwerken, ten getale van 32, waren, op eenige afwerking na, voltooid; het grondverzet voor de kanalen met de bezoding daarvan was mede ongeveer afgeloopen, met uitzondering namelijk slechts van die punten, waar snijding plaats heeft met bestaande leidingen, en welke laatsten niet geheel gedicht kunnen worden, vóórdat ook de secundaire leidingen in dat irrigatiegebied gereed zullen zijn.

Bij het in bijzonderheden uitwerken van de ontwerpen voor die secundaire leidingen, waarbij zooveel mogelijk op het gebruik van reeds bestaande leidingen is gerekend, is gebleken dat voor het verkrijgen van een behoorlijken bevredigenden toestand op het punt van waterverdeeling en afvoer in het gebied der Kapongan- en Sitoebondo-leidingen belangrijk meer te doen valt dan aanvankelijk vermoed werd, zoodat, te oordeelen naar het eindcijfer, verkregen bij de opmaking van het eindontwerp betreffende hetgeen in het Kapongan-gebied noodig wordt geacht, het tot dusver voor het geheel der Sampean-werken aangenomen ramingcijfer van f 600 000 thans globaal wordt gesteld op f 1 000 000. Bij deze raming is gerekend op geheele uitvoering in vrijen arbeid, vermits, naar de meening van den resident, bij de uitvoering van bedoelde nevenwerken bezwaarlijk van den kosteloozen arbeid van heerendienstplichtigen zal kunnen worden gebruik gemaakt.

Bagelen en Banjoemas. Verbetering van de bevloeiing in het *Seraijoe-stroomgebied* (ten nutte van p. m. 80 000 bouws), zoomede in het *zuidelijk deel der beide gewesten*, uitgenomen het gedeelte van Zuid-Bagelen gelegen beoosten de Loh Oeloe (ten nutte van p. m. 58 000 bouws); geraamde kosten in totaal f 9 300 000. [3])

Ook in 1893 waren in dit irrigatiegebied geen belangrijke werken in uitvoering, maar werd nog een vrij aanzienlijk bedrag aan voorbereidend werk ten koste gelegd. Daarmede waren nu echter

[3]) In Februari 1894 zijn de werkzaamheden in het hierbedoelde irrigatiegebied in twee onderdeelen gesplitst en is elk daarvan onder het afzonderlijk beheer van een ingenieur gesteld. De omschrijving van het eene onderdeel luidt: „opnemingen en uitvoering van werken in het belang der verbetering van de bevloeiing en afwatering in het stroomgebied der Seraijoe, met uitzondering van het gedeelte in Zuid-Banjoemas", terwijl het andere deel is aangeduid als omvattende: „het maken van ontwerpen voor de verbetering der bevloeiing en afwatering van Zuid-Banjoemas en van de afdeeling Karang Anjar (residentie Bagelen)".

de opnemingen afgeloopen. Terwijl in vorige jaren ter zake van de in 't vorig verslag (blz. 145) genoemde werken in dit irrigatiegebied reeds was uitgegeven f 1 421 600, bepaalde het in 1893 aan uitvoering besteed bedrag zich tot f 16 551, o. a. voor het verbeteren van de Limbangan-leiding, voor welke verbeteringen, nog vóór het einde des jaars (met benuttiging van heerendienstplichtigen voor den koeliearbeid) tot stand gekomen, bij gouvernementsbesluit dd. 6 Maart 1893 n°. 52 was toegestaan f 9440, doch slechts f 7371 is behoeven besteed te worden. Het overigens in 1893 verwerkt bedrag betrof het metselen van bekleedingen voor de laatste drie der in 't vorig verslag bedoelde in ophooging zijnde gedeelten van de 1ste hoofdaftapping der Karangtengahleiding. Onmiddellijk na de voltooing werd dit gedeelte der 1ste hoofdaftapping in gebruik gesteld voor de bevloeiing.

Nadat door de bestuursambtenaren nadere onderzoekingen waren ingesteld omtrent de bevloeiing in de districten Bandjar en Tjahjana (Midden-Banjoemas) en toen, op grond van de daarbij verkregen uitkomsten, werd aangedrongen op uitvoering van het reeds in vorige verslagen bedoelde kanaal uit de Seraijoe, ter vervanging van de thans voor de bevloeiing in die districten dienende aftappingen uit de Pekatjangan-rivier, werd het betrekkelijk ontwerp weder ter hand genomen. In het laatst van 1893 kwam men gereed met het eerste gedeelte van het eindontwerp, dat betrekking heeft op de prise d'eau in de Seraijoe en op het daar beginnende kanaalgedeelte, in voorloopige aansluiting met de bestaande irrigatieleidingen. Het eindcijfer der begrooting van dat gedeelte bedraagt voor uitvoering in vrijen arbeid f 422 009.

Het in vorige verslagen bedoeld voorontwerp betreffende de bevloeiing, door middel van eene aftapping uit de Seraijoe, van p. m. 35 000 bouws in de vlakte van Zuid-Banjoemas (gedeeltelijk ook op den rechteroever der Seraijoe) en van p. m. 15 000 bouws in de afdeeling Karang Anjar van Bagelen kwam gereed; zulks was mede het geval met de voorontwerpen voor de verbetering van de afwatering in diezelfde streken, die vooral in de afdeeling Karang Anjar zeer veel te wenschen over aat. Nadat de voorloopige ontwerpen bij het departement der burgerlijke openbare werken waren onderzocht, is overgegaan tot het maken van het definitief ontwerp voor de prise d'eau in de Seraijoe en de 1ste sectie, ter lengte van 17 K.M., van het hoofdkanaal.

Bagelen. Verbetering van de bevloeiing en den waterafvoer in het *zuidelijk deel van het gewest beoosten de Loh Oeloe* (ten nutte van p. m. 57 000 bouws; geraamde kosten f 2 850 000).

Tot ult. 1893 was verwerkt f 80 986, waarvan in 1893 f 61 483, welk laatste bedrag strekte om een begin te maken met het verruimen op groote schaal èn van het in 't vorig verslag (blz. 145) reeds genoemde Tjokrojassan-kanaal, èn van het Wawarkanaal, voor welke verruimingen, volgens een nieuw ontwerp [1]), bij gouvernementsbesluiten dd. 28 Juli 1893 n°. 20 en 21 werden toegestaan f 259 000 en f 215 000, in mindering waarvan bij het einde van 1893 was verwerkt respectievelijk f 23 292 en f 38 191 (te zamen, als hiervóór, f 61 483). Het in 1893 aan beide kanalen in onderhandsche aanneming verrichte grondverzet bedroeg 146 917 en 102 095 M³.

Omtrent de maatregelen tot verbetering van de kali Semoleiding werd een ontwerp ingediend. Het omvat het vervangen van de inlandsche werken door werken van permanenten aard, het verruimen en onder profiel brengen van de bestaande leiding, en het daaruit weren van verschillende bergstroompjes, die veel tot verzanding en doorbraken van de leiding aanleiding geven; eindelijk het bouwen van inlaatsluisjes aan den mond der aftappingen. De kosten der verbetering waren geraamd op f 62 380 bij uitvoering in vrijen arbeid en op f 27 614 bij uitvoering in onbetaalden heerendienst wat betreft den koeliearbeid (geraamd op 208 610 dagdiensten). Ook in verband met de door den resident ten aanzien van het plan gemaakte opmerkingen was bij het einde van 1893 omtrent het voorstel nog geen beslissing genomen.

Nog in bewerking waren bij het einde van 1893 ontwerpen voor de verruiming en bedijking van de rivieren Djali en Boetoeh, zoomede een ontwerp voor eene betere verdeeling van het water uit de Kedoengpoetri-leiding in het zuidwestelijk deel van het district Poerworedjo, waarmede ook gepaard moet gaan eene verbetering en regeling van de verschillende vertakkingen dier leiding.

[1]) In het najaar van 1892 was men begonnen met het opruimen van de wadas-banken in den mond van eerstgenoemd kanaal, doch dit werk, dat eigenlijk moest beschouwd worden als eene proefneming om te geraken tot de eenvoudigste manier voor de verruiming van de benedenloopen der groote afvoerkanalen in Zuid-Bagelen, werd, nadat er in 1893 nog f 5159 aan besteed was, gestaakt, daar het beoogde doel niet of althans zeer onvolledig op de gevolgde manier te bereiken was.

Kadoe. 1°. Bevloeiing uit de *Manggis*-leiding in het district Magelang (ten nutte van p. m. 5000 bouws; geraamde kosten f 500 000).

Tot ult. 1893 was verwerkt f 438 207, waarvan in 1893 f 70 666, namelijk f 46 718 aan het verder voortzetten en op weinig na voltooien van de werken ten behoeve van de tot voeding van de Manggis-leiding noodig geachte aftapping uit de Progo-rivier, zoomede f 17 080 en f 6868 voor het aanvatten van de bij gouvernementsbesluit dd. 26 September 1893 n°. 54 geautoriseerde nieuwe werken, namelijk het doortrekken van de Manggis-leiding en het maken van de noodige aftappingen uit het nieuwe gedeelte voor de bevloeiing van 4430 bouws bezuiden de hoofdplaats Magelang, een en ander geraamd op respectievelijk f 28 474 en f 71 679 bij geheele uitvoering in daghuur, zijnde, overeenkomstig het advies van den resident, afgezien van het bezigen van heerendienstplichtigen voor den koeliearbeid. Voor de evenbedoelde Progo-aftapping, waarvan nog slechts enkele onderdeelen bleven af te werken, is de raming van 1891 (f 278 065) te laag gebleken, zoodat bij gouvernementsbesluit dd. 25 September 1893 n°. 20 eene suppletie is toegestaan van f 14 465, en daardoor de raming gebracht op f 292 530; hiervan was op ult. 1893 uitgegeven f 290 225.

Kadoe. 2°. Bevloeiing uit de *Tangsi*-rivier in het district Menoreh (ten nutte van p. m. 3000 bouws).

Dit irrigatieplan is een van die, omtrent welker uitvoering nog geen beslissing is genomen. Men ging voort met het opmeten en in kaart brengen van het geheele irrigatiegebied der kali Tangsi, zoowel van de bestaande aftappingen uit die rivier als van de uitbreidingen die daaraan zouden te geven zijn. Verder werden geregeld de noodige waarnemingen gedaan. Bij het einde van 1893 waren voldoende gegevens aanwezig om met het maken van een voorloopig ontwerp met uitgewerkte raming van kosten te kunnen aanvangen.

Djokjokarta. Bevloeiingen uit de *Progo*-rivier. Over de uitbreiding, welke de bemoeiing der Indische Regeering met betrekking tot het beramen van irrigatieplannen voor dit gewest gekregen heeft, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 145/146) gehandeld. Nadat voor de in 1892 beëindigde opnemingen in de streek Sindangpitoe, aan den linkeroever der Progo-rivier, was uitgegeven f 33 200 en voor die in de Koelon Progo (rechteroever), in 1892 aangevangen, in dat jaar besteed werd f 12 850, kostte in 1893 de voortzetting en beëindiging van deze laatste opnemingen nog f 19 450, terwijl tot ult. 1893 p. m. f 16 300 was uitgegeven voor de in dat jaar begonnen opnemingen in de streek Mataraman, op den linker Progo-oever. Voorloopige ontwerpen betreffende de verschillende mogelijke oplossingen voor de verbetering der bevloeiingen op den linkeroever werden ter beoordeeling aan het departement der burgerlijke openbare werken gezonden en aldaar in behandeling genomen, waarna de bij het definitief uitwerken van die ontwerpen te volgen richting in hoofdtrekken werd aangewezen. Aanbevolen is om, voor zoover de residentie Kadoe tevens bij aftappingen uit de Progo betrokken is, deze belangen bij de voor Djokjokarta te ontwerpen plannen niet uit het oog te verliezen. De overweging dat de werkzaamheden, voornamelijk wat de te maken projecten betreft, gaandeweg te omvangrijk voor één ingenieur waren geworden, heeft in Januari 1894 doen besluiten om, ook ter bespoedigde verkrijging van eindresultaten, aan den met de leiding der werkzaamheden belasten ingenieur 1ste klasse een ingenieur 3de klasse toe te voegen, evenals gene, bij het waterstaatscorps te voeren à la suite. Tevens werd voor hetgeen in 1894 nog te doen zou zijn f 54 000 beschikbaar gesteld.

Madioen. Verbetering der bevloeiing in de afdeeling *Magettan* (ten nutte van p. m. 50 000 bouws).

Ook in de hier genoemde afdeeling hebben de opnemingen van lieverlede groote uitbreiding gekregen. Was bij het algemeen irrigatieplan, ontwikkeld in de Memorie van Toelichting betreffende de Indische begrooting voor 1891, gerekend op het verschaffen van eene betere bevloeiing (uit de Gandong en eenige westelijke zijstroomen) aan slechts p. m. 3000 bouws, waarvan de kosten geraamd werden op f 240 000, voortgezette onderzoekingen hebben doen zien dat gelegenheid zou bestaan die verbetering tot 45 000 à 50 000 bouws uit te breiden, waarvoor echter, volgens eene globale raming, f 3 500 000 zou vereischt worden. Als tot het eerstbedoelde beperkte plan behoorende, kwam in 1893 in uitvoering en werd nagenoeg voltooid het in 't vorig verslag bedoelde toevoerkanaal van de Gandong-rivier naar het meer, genaamd Telaga Passir, te Larangan, waarvoor f 7857 van de toegestane f 8780 werd uitgegeven. De in 't vorig verslag mede reeds vermelde opnemingen in de streek begrensd door de Bringin-, de Tinil- en

de Madioen-rivier, zoomede die op den linkeroever van laatstgenoemde rivier bezuiden de samenvloeiing met de Bringin, werden met kracht voortgezet en hebben in 1893 eene uitgaaf gevorderd van f 47 500. Voor zoover de stand der opnemingen en onderzoekingen zulks gedoogde, werd in den loop van 1893 een algemeen schema vastgesteld van de mogelijk geachte verbeteringen op bevloeiingsgebied. Volgens dat schema zou de geheele zooeven bedoelde streek een tweeledig irrigatiegebied vormen, het eene deel omvattende de hooge gronden, welker bevloeiing afhankelijk blijft van het in het westen der afdeeling Magettan in de rivieren en bronnen aanwezige water, en het tweede de lagere streken langs de Madioen- en Tinil-rivieren, waarvoor het bevloeiingswater aan de belangrijkste affluenten der Madioen-rivier ware te ontleenen. Voor de bevloeiing van de eerstbedoelde hooge gronden, ter gezamenlijke oppervlakte van 15 792 bouws, zou zooveel mogelijk gebruik worden gemaakt van reeds bestaande leidingen, nadat daaraan de noodzakelijke verbeteringen zouden zijn aangebracht. [1]) In het vlakkere gedeelte zou dan te bevloeien zijn, door middel van een te maken nieuw irrigatiekanaal, gevoed uit de belangrijkste affluenten van de Madioen-rivier, eene oppervlakte van 31 955 bouws, waarvan 26 955 bouws benoorden de Bringin-rivier. Het geheele plan omvat dus de verbetering van 15 792 + 31 955 = 47 747 bouws, waarvan tot hiertoe geheel van bevloeiingswater verstoken zijn 14 322 bouws, terwijl het water, dat voor de resteerende oppervlakte beschikbaar is, ten eenenmale onvoldoende is voor eene geregelde cultuur in den oostmoesson, en evenzeer onvoldoende voor de padicultuur in den westmoesson, zoodat deze voor een belangrijk deel van een gelijkmatigen regenval afhankelijk is.

Nadat bovenbedoeld algemeen schema was vastgesteld, is aangevangen met het gedetailleerd uitwerken, naar eene bepaalde volgorde, van de ontwerpen voor de verbetering der hoogst gelegen leidingen, waarvoor het eerst in aanmerking kwamen de Kali Tengah- en de Srambah-leidingen, respectievelijk aftappende uit de Gandong-lor en de Gandong-kidoel.

Aan het met de verschillende hierboven bedoelde voorbereidende werkzaamheden belaste personeel werd in den loop van 1893 ook nog opgedragen het instellen van een onderzoek naar den door den resident als ongunstig geschetsten toestand met betrekking tot de watervoorziening en de afwatering van de gewestelijke hoofdplaats.

Kediri. Aanleg van bevloeiingswerken in de districten *Waroedjaijeng* en *Kertosono* (ten nutte van p. m. 30 000 bouws).

Ten aanzien van hetgeen voor deze districten op irrigatiegebied te doen zal zijn, is mede nog geen beslissing genomen. De in 't vorig verslag bedoelde opnemingen, die van den chef der (proef-) irrigatieafdeeling Brantas op personeel van den algemeenen waterstaatsdienst zijn overgegaan, werden voortgezet en kwamen in Augustus 1893 in hoofdzaak gereed, zoodat toen nog, behoudens de noodige aanvullingsmetingen, de verkregen uitkomsten waren in kaart te brengen. Nadat een voorloopig ontwerp van het hoofdkunstwerk, zijnde de inlaatsluis aan de Brantas-rivier, bij het departement der burgerlijke openbare werken in beoordeeling was geweest, werd aangevangen met het maken van een voorloopig ontwerp voor het geheele plan van waterverdeeling en waterafvoer binnen het irrigatiegebied.

Aan opnemingen en projecten werd in 1893 uitgegeven eene som van f 16 621, uitmakende, met het in 1892 voor hetzelfde doel verwerkte bedrag, een totaal van f 20 589.

Rivier- en zeewerken. Omtrent het Westgat van Soerabaija valt mede te deelen, dat uit de periodiek, na afloop van elken oost- en westmoesson, gedane peilingen valt af te leiden dat het door den nieuwen Solo-mond aangevoerde slib hoofdzakelijk in de onmiddellijke nabijheid van dien mond bezinkt. De riviergeul blijft zich om Oedjoeng Pangka naar het westen richten. De periodieke peilingen toonen verder aan, dat sedert 1891 de diepte op het noordelijk gedeelte van den drempel van het betonde vaarwater eenigszins minder en op het zuidelijk gedeelte iets grooter is geworden. Op het diepste gedeelte in het midden bleef de diepte vrij wel stationnair en is zelfs eerder eenige vooruitgang merkbaar. In de monding van de Kali Miring blijft de diepte vrij wel gelijk.

In Maart 1893 werd begonnen met het maken van den, tot completeering van de werken in het Westgat, alsnog noodig geachten dam van Oedjoeng Piring (op den Madura-wal) naar het rif van Djamoean. Bij het einde des jaars was het werk over ongeveer 2500 strekkende M. onderhanden. Er was toen 102 425 M³. steen gestort en een bedrag van f 406 686 verwerkt. De benoodigde stortsteen werd vrij grif door de bevolking tegen billijke prijzen aangevoerd. Voor de zware deklagen is echter eene steenexploitatie in eigen beheer in werking gebracht.

De verwachting, o. a. te kennen gegeven op blz. 30 der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1894, dat de te verkrijgen resultaten der waarnemingen aan de peilschalen langs het tracé van den dam vermoedelijk zouden leeren dat over een deel der lengte met eene lagere kruinshoogte zou kunnen worden volstaan dan waarop bij het project voor de volle lengte was gerekend, heeft zich niet verwezenlijkt. De tijdens de uitvoering van het werk reeds opgedane ondervinding toch heeft geleerd dat het optrekken van den dam tot een weinig boven hoogwater over zijne geheele lengte noodzakelijk is, wil men van de stroomingen, waarvan alle heil voor het vaarwater in het Westgat verwacht wordt, het meeste effect hebben.

De voortzetting, voor een deel bij aanneming, van de werken ten behoeve van het Oostgat van Soerabaija vorderde over 't geheel weder niet naar wensch. Het 3de gedeelte der werken, het onder profiel brengen en terugleggen van den dijk op den linkeroever der Porrong-rivier tusschen Prambon en Porrong, in Augustus 1890 door een aannemer onderhanden genomen, kwam binnen den, laatstelijk tot ult. 1893 verlengden, termijn gereed, maar van het in 1888 en 1889, mede bij aanneming, onderhanden genomen 1ste en 2de gedeelte (het verbreeden en normaliseeren respectievelijk van de Porrong, van Porrong tot in zee, en van den rechteroever dier rivier beneden Lengkong tot even voorbij Prambon) was men genoodzaakt den opleveringstermijn te verlengen tot 15 October 1894, en in het voorjaar scheen het te bezien te staan of althans het 1ste gedeelte nog wel op genoemden datum voltooid zou wezen, daar in het vroeger reeds ondervonden gebrek aan werkvolk nog steeds geene verbetering was te bespeuren, niettegenstaande van de zijde der aannemers (waarvan die voor het 1ste deel der werken reeds vroeger een jaar uitstel had gekregen, namelijk tot ult. 1893, op welken datum ook het 2de deel, in handen van een anderen aannemer, had moeten zijn voltooid) verscheidene maatregelen heetten genomen te zijn om hierin te voorzien. Opmerking verdient intusschen dat bij het in 1892 ondernomen 4de gedeelte der werken, namelijk de verbetering van de Brantas- of Kediri-rivier tusschen Kedongsoro en Lengkong, dat in eigen beheer wordt uitgevoerd en waar onder nagenoeg dezelfde omstandigheden als bij het 2de gedeelte werd gewerkt, veel minder moeite in het verkrijgen van werkvolk werd ondervonden.

In 1893 werd, mede in eigen beheer, een begin gemaakt met een ander deel der werken, de normaliseering van de Soerabaija-rivier van af Melirip tot het op eenigen afstand boven de hoofdplaats gelegen Sepandjang over een afstand van ruim 35 K.M. Deze normaliseering is noodig in verband met de omstandigheid dat, na de voltooiing van de hooger genoemde Porrong-werken, slechts eene beperkte waterhoeveelheid op de Soerabaija-rivier zal worden toegelaten, waarbij deze zonder normaliseering geen voldoende vaardiepte zou behouden.

Aan de gezamenlijke werken, die in uitvoering waren, werden in 1893 de volgende bedragen uitgegeven: 1ste gedeelte f 35 148, 2de gedeelte f 80 000, 3de gedeelte f 53 484, 4de gedeelte f 133 351 en voor het laatstelijk onderhanden genomen gedeelte f 37 150, zijnde in 't geheel f 339 133, terwijl op de begrooting f 795 500 daarvoor was aangewezen. Dit belangrijk verschil is eensdeels te wijten aan den tragen voortgang der aangenomen werken, anderdeels ook aan de omstandigheid dat nog geen begin kon worden gemaakt met de kanaliseering van de Soerabaija-rivier beneden Sepandjang en met de werken op de hoofdplaats, de gedetailleerde ontwerpen van welk een en ander veel studie vereischten, wegens de verschillende belangen die daarbij betrokken zijn en de technische moeielijkheden die overwonnen moeten worden.

Nopens andere rivier- en zeewerken komen in de verslag-bijdrage van den directeur der burgerlijke openbare werken onder deze rubriek geen mededeelingen voor.

In de berichten, aangaande Atjeh en onderhoorigheden ontvangen, vindt men vermeld dat het strand te Olehleh (Groot-Atjeh) tusschen de kwala Tjangkoel en de kwala Atjeh in 1893 weder veel te lijden had van zware stormen en hevige regenvlagen, en zulks in Augustus in die mate dat tot het aanbrengen van eene beschoeiing moest worden overgegaan, die in het begin van 1894, op de plaatsen waar zij het meest noodig was, reeds tot stand

---

[1]) Over de vijf te verbeteren leidingen zou het bedoelde irrigatiegebied van 15 792 bouws te verdeelen zijn als volgt: 716 bouws te bevloeien uit de Doekoe-leiding, 3208 uit de Srambah-leiding, 1938 uit de Gembong-leiding, 2875 uit de Sidowaja-leiding en 7055 uit de Kali Tengah-leiding.

was gekomen. Ook aan het strand op Poeloe Raija (Atjeh's Westkust) werd door zwaren golfslag en hevige deining groote schade aangericht, doch later is het weder merkbaar toegenomen, en heeft het zijne vroegere gedaante herkregen. Eene aangebrachte lichte beschoeiing bleek tegen het geweld der zee niet bestand.

Havenwerken. Omtrent de gesteldheid voor de scheepvaart van elke der verschillende havenplaatsen van eenig aanbelang langs de kusten van Java vindt men mededeelingen in het Technisch Verslag van het departement der burgerlijke openbare werken, 1ste jaargang (1892), blz. 129 en volg.

Uit de volgende aanteekeningen zal blijken wat in 1893 op en buiten Java vanwege genoemd departement is verricht tot verbetering van havens of reeden, waarbij, in aansluiting met hetgeen ter zake in vorige Koloniale Verslagen is opgenomen, weder het een en ander zal worden gezegd omtrent de exploitatie van het krachtens de overeenkomst dd. 9 Juni 1890 (Nederlandsch Staatsblad 1890 n°. 169, Indisch Staatsblad 1891 n°. 6) aan de »Droogdok maatschappij Tandjong Priok" in erfpacht afgestane deel van het emplacement der nieuwe haven van Batavia met de daartoe behoorende werken, gebouwen en werktuigen.

In Januari 1893 werd te Tandjong Priok door zware zee het talud aan den voet van het oosterhavenlicht weggeslagen, zonder nochtans den lichtopstand in gevaar te brengen. Door diezelfde zware zeeën, welke eene belangrijke deining in de haven veroorzaakten, werd het betontalud vóór het kantoor der Droogdokmaatschappij over eene groote lengte stukgeslagen, terwijl ook de steenglooiing bij de Welkomstbatterij en die langs het zuiderboord van de binnenhaven werden beschadigd. Het genoemde betontalud is sedert door eene steenglooiing vervangen.

De voet der taluds van het scheepvaartkanaal vereischte voortdurend voorziening wegens beschadiging door den golfslag, welken de stoombootjes veroorzaakten, en soms ook door den stroom.

Voor het ophoogen van den westelijken havendam, en van dat gedeelte van den oosterdam hetwelk aan het in 1892 opgehoogde gedeelte aansluit, werd circa 1100 M³. steen te Merak gepetardeerd en verzameld.

De in 1892 vanwege den dienst van het mijnwezen geboorde artesische put n°. IV werd aan de hoofdleiding langs den kaaimuur aangesloten en levert het voordeel op, dat het hoogreservoir door de natuurlijke stijgkracht van het water gevuld kan worden, waardoor oppompen niet meer noodig is. [1])

De baggermolen *Borneo*, die in de Westergracht en het scheepvaartkanaal werkte, bracht in 1893 eene hoeveelheid van 100 500 M³. specie op, terwijl de binnenhaven op diepte werd gehouden door de *Merak*, die 69 800 M³. opvoerde; de gebaggerde hoeveelheid beliep dus in 't geheel 170 300 M³., waarvan 39 200 M³. door middel van den elevator werden verspreid over de lage moerassige terreinen aan het oosterboord.

In de nabijheid van de in 1892 vanwege den waterstaat opgerichte eigen werkplaats te Priok werd aan het uiteinde van de Westergracht eene kleine sleephelling aangelegd, grootendeels met benuttiging van materialen, afkomstig van het opgeheven marine-etablissement te Onrust. Men is nu in de gelegenheid de kleine baggermolens van Batavia en de klepschouwen in eigen beheer te herstellen, zonder in kosten voor het dokken te vervallen.

Wel had het Gouvernement gedurende 125 dagen per jaar de kostelooze beschikking over het indertijd aan de Droogdokmaatschappij overgegeven cylinderdok van den opgeheven dienst der Bataviasche havenwerken, maar deze aanspraak verloor hare waarde nu het bedoelde dok wegens ouderdom in zoodanigen toestand gekomen was dat het tijdelijk buiten gebruik was moeten worden gesteld en sedert, na onderzoek door eene commissie, is afgekeurd (Juni 1894). [2])

Ten behoeve van de nieuwe langs den kaaimuur te plaatsen kranen van de Droogdokmaatschappij werden de luifels der opslagloodsen A t/m D verhoogd, welk werk gereed kwam, terwijl de nieuwe kranen met 1 Juli 1893 in gebruik werden gesteld.

Gedurende 1893 werd de Priokhaven bezocht door 785 stoomschepen met een inhoud van 822 288 registerton [3]) en door 44 zeilschepen metende te zamen 27 952 registerton. Over 1892 waren deze cijfers 805 stoom- en 55 zeilschepen, metende respectievelijk 820 020 en 44 007 registerton.

In 34 ladingen werden 83 565 Eng. ton steenkolen te Priok aangevoerd, tegen 54 504 Eng. ton (in 20 ladingen) in 1892.

De hoeveelheid artesisch water, welke van gouvernementswege, tegen betaling, voor particuliere schepen werd verstrekt aan de uitlooppijpen, bedroeg in 1893 slechts 829 M³., waarvoor f 1243,50 werd ontvangen [4]), terwijl kosteloos aan gouvernementsvaartuigen 3360 M³. werd afgestaan. Uit het laagreservoir werd niets verstrekt. Aangezien uit de steeds verminderende hoeveelheid, die aan de uitlooppijpen verkocht werd, bleek dat het den waterleveranciers voordeeliger uitkwam om het water, dat zij langs boord der schepen leverden, van Batavia aan te voeren, zijn sedert 1 Maart 1894 (Indisch Staatsblad n°. 56) de kosten van verstrekking te Priok verminderd. De prijs is toen teruggebracht bij verstrekking aan de uitlooppijpen van f 1,50 tot f 1 en bij verstrekking uit het laagreservoir van f 1,25 tot f 0,75 per M³. De tijd zal moeten leeren of zulks de leveranciers zal aanmoedigen om het water niet van Batavia aan te voeren, maar het op Priok te halen.

Uit de door den gouvernements-gecommitteerde bij de Droogdokmaatschappij ingediende verslagen blijkt dat in 1893 voor verschillende departementen, met uitzondering van dat der marine, 79 diverse orders bij die Maatschappij werden uitgevoerd tot een gezamenlijk bedrag van p. m. f 78 000.

Blijkens het jaarverslag der Maatschappij over 1893 waren gedurende dat jaar hare verdiensten bevredigend te noemen en had hare fabriek, over 't geheel genomen, voldoende werk gehad. Tot de belangrijkste der uitgevoerde orders behoorden de herstellingen aan drie stoomschepen der Koninklijke Paketvaartmaatschappij en aan het voor de inspectie der bebakening enz. aangewezen stoomschip *Lucifer* van het departement der marine. In het 3000-tons dok der marine, waarover de Maatschappij op den voet van het met haar bestaande erfpachtscontract de beschikking heeft totdat het thans, ter ineenzetting te Priok, geleidelijk van hier uitgezonden wordende nieuwe grootere dok (zie het verslag van 1892, blz. 47, noot 2) voor het gebruik gereed is, werden in 1893 uitgevoerd 76 dokkingen met 313 dokdagen, doch in het hooger bedoelde cylinderdok slechts 19 dokkingen met 99 dokdagen. In 1892 waren die getallen: voor het 3000-tonsdok 67 en 249 en voor het cylinderdok 33 en 178. Aan arbeidsloonen betaalde de Maatschappij in 1893 f 293 143 uit, tegen p. m. f 277 500 in 1892.

Met het oog op den belangrijken kleinhandel, die niet naar Priok verlegd kan worden, blijkt het meer en meer onvermijdelijk het oude havenkanaal te Batavia in bruikbaren toestand te houden. Aan den westelijken muur van dat kanaal, die op verschillende plaatsen is overgezet en beschadigd, bleken voorzieningen noodig. Daaraan werd in 1893 begonnen, terwijl de herstelling van de schutsluis bij de Vischmarkt, welke toegang geeft tot het kanaal, werd beëindigd.

De verstrekking aan den zoogenaamden Kleinen en den Grooten Boom te Batavia van artesisch water aan particulieren, tegen

---

[1]) Dientengevolge is overbodig geworden het gebruik van de stoompomp te Tjilintjing, met welker bediening en onderhoud de Droogdokmaatschappij belast was krachtens art. 12 van het erfpachtscontract dd. 9 Juni 1890, op de voorwaarden omschreven in de nadere overeenkomst van 11/12 Februari 1892, tot welke laatste betrekking had het in 't verslag van 1892, blz. 138, vermelde gouvernementsbesluit dd. 4 Februari 1892 n°. 14. In verband hiermede is bij gouvernementsbesluit dd. 5 September 1894 n°. 3 de Maatschappij van bedoelde verplichting ontheven en zijn de betrekkelijke contractueele bepalingen als vervallen beschouwd. De voor bediening en onderhoud van de stoompomp aan de Maatschappij verschuldigde betaling, welke nu een einde heeft genomen, regelde zich naar de hoeveelheid aan de uitlooppijpen langs de kaaimuren aan particulieren verstrekt water en bedroeg f 0,22 per M³.

Ingevolge de genoemde overeenkomsten rust op de Maatschappij ook de verplichting om, tegen eene vergoeding van f 21 000 's jaars, zorg te dragen voor eene deugdelijke electrische verlichting van het haventerrein, voor zoover de bestaande toestellen en geleiding zulks mogelijk maken. Nu de behoefte is gebleken om ook de gouvernementsgebouwen van het spoorwegstation te Priok en de opslaglokalen electrisch te verlichten en de bestaande (verouderde) installatie voor de verlichting van het haventerrein niet meer voldoet, zal op de beste en goedkoopste wijze in een en ander zijn te voorzien door, bij de aanschaffing van eene geheel nieuwe, aan de tegenwoordige eischen beantwoordende installatie, de bestaande en de gewenschte nieuwe electrische verlichting te combineeren en de gecombineerde verlichting in eigen beheer te nemen, met ontheffing van de Droogdokmaatschappij van hare verdere bemoeiingen ten deze, waartegen harerzijds geen bezwaar bestaat. De voor de uitvoering van dit plan noodige fondsen zijn toegestaan bij de begrooting voor 1894.

[2]) Als een gevolg van die afkeuring is het cylinderdok met toebehooren door het Gouvernement van de Droogdokmaatschappij teruggenomen, en deze ontheven van de bij art. 7 van het erfpachtscontract van 9 Juni 1890 haar opgelegde verplichting om bedoeld dok te onderhouden en te herstellen. Van deze ontheffing werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 22 Augustus 1894 n°. 11.

[3]) Onder de stoomschepen waren er 327 van de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, 56 van de Stoomvaartmaatschappij „Nederland", 54 van de „Rotterdamsche Lloyd", 39 van de „Messageries Maritimes", 26 van de „Queensland Royal Mail" en 283 van diverse andere maatschappijen of reederijen.

[4]) De ontvangsten wegens loods-, kaai- en steigergelden te Priok, zoomede wegens huur voor het opslaan van steenkolen zijn reeds vermeld op blz. 58 hiervóór.

f 0,50 per M³., bedroeg in 1893 8017 en 295 M³., terwijl bovendien 71 M³. kosteloos aan gouvernementsvaartuigen werd afgegeven.

Met opzicht tot andere havens op Java is het volgende gemeld.

Te Cheribon, Tagal en Pekalongan kon, door baggeren, de gemeenschap met de reede op voldoende wijze worden onderhouden.

Te Samarang was de toestand vrij bevredigend, hoewel de baggerarbeid geruimen tijd werd afgebroken toen de baggermolen ter assistentie naar Soerabaija was gezonden en later eene herstelling noodig had. Door het onstuimige weder was de gemeenschap met de reede soms eenige dagen achtereen verbroken.

Te Soerabaija werd, met uitzondering van drie maanden in het laatst van den oostmoesson, geregeld gebaggerd en 63 227 M³. specie opgebracht, gedeeltelijk bestaande uit slib en gedeeltelijk uit zand. Van dit laatste kon 8760 M³. worden benuttigd voor het ophoogen van verschillende terreinen op en nabij het marine-etablissement.

Te Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki bleef de toestand stationnair. Op eerstgenoemde plaats wordt een onderzoek ingesteld in hoever het mogelijk zou zijn de gemeenschap met de reede, die thans alleen bij vloed mogelijk is, bij alle waterstanden te verzekeren, terwijl met betrekking tot Probolinggo de vraag is gerezen of er geen middel is om de deining in de haven door een gewijzigden vorm van de hoofden te verminderen.

Te Banjoewangi bestaat eene natuurlijke havenkom voor kleine vaartuigen, die echter meer en meer aanslibt. Men heeft daarom een aanvang gemaakt met het bouwen van een aanlegsteiger op schroefpalen aan het strand nabij het tolkantoor, waarheen ook de uitmonding der drinkwaterleiding verlegd zal worden, daar wegens de aanslibbing de bestaande uitmonding bijna niet meer te bereiken is.

Te Tjilatjap is door den dienst der staatsspoorwegen de aanlegsteiger langs de Donan tot op 408 M. verlengd.

Omtrent de Emmahaven (de met 1 October 1892 in gebruik gestelde nieuwe haven van Padang ter Sumatra's Westkust) valt aan te teekenen, dat de aanwezige steigerlengte onvoldoende is gebleken, zoodat het voornemen is opgevat om haar nog met twee korte steigers op schroefpalen te vermeerderen. Gedurende 1893 liepen aldaar binnen 188 stoom- en 4 zeilschepen. In 1894 zou het beheer over de havenwerken door den dienst der Sumatra-staatsspoorwegen aan den gewestelijken waterstaatsdienst worden overgedragen.

In de residentie Oostkust van Sumatra waar, blijkens het vorig verslag, op enkele havenplaatsen aanlegsteigers in aanbouw waren, bleef de belangrijkste, die te Tandjong Balei (Assahan), in 1893 nog onderhanden. Op diezelfde plaats moet tevens een ijzeren opslaglokaal worden opgericht. De zeer slechte geaardheid van het bouwterrein, welke nog nadere voorzieningen van de fundeering noodig maakte, was oorzaak dat dit werk in 1893 niet tot voltooiing kwam.

Ten dienste van de scheepvaart op Gorontalo (residentie Menado) zal ook daar een los- en laadsteiger worden gebouwd. Het ontwerp, waarbij tevens op het maken van een toegangsweg is gerekend, kwam in 1893 gereed.

Drinkwatervoorziening. De nieuwe artesische put te Batavia, met het boren waarvan in December 1892 vanwege den dienst van het mijnwezen [1]) begonnen werd, en die gelegen is langs de Defensielijn van den Bosch, niet ver van de brug Pintoebesi, kwam in Juli 1893 in zoover gereed dat hij, op tijdelijken voet, door middel van voorhanden buizen kon aangesloten worden met de leiding langs Goenoeng Sahari, ten einde deze leiding, die tot hiertoe enkel uit den put bij Passar Bahroe werd voorzien, eene betere voeding te verschaffen. Eerst wanneer de nieuwe put geheel gereed is, zal de distributie definitief geregeld kunnen worden. In de benedenstad Batavia werd de artesische leiding langs Petoeakan tot de zeer bevolkte kampong Angkee uitgebreid.

Aangaande de in 't vorig verslag bedoelde tweeërlei aanvragen om de hoofdplaats Soerabaija van zuiver water te voorzien, is thans aan te teekenen dat de laatstelijk ingediende, die van twee Chineesche ingezetenen, welke daartoe wenschten te benuttigen het water uit eene op het erf van één hunner (op het particuliere land Ketabang) aangetroffen bron, bij gouvernementsbesluit dd. 7 Mei 1894 n°. 3 is afgewezen, op grond dat, blijkens het door een gouvernements-mijningenieur ingesteld onderzoek, ter plaatse waar bedoelde bron gelegen is, het water niet in zoodanige hoeveelheid kan worden opgepompt als noodig zou zijn voor eene behoorlijke watervoorziening van Soerabaija. Daar het bleek dat men op Ketabang te doen had, niet met uit de diepte opwellend water, maar met door natuurlijke zandfiltratie gezuiverd rivierwater en zoowel dit water, als dat hetwelk op andere plaatsen nabij de Soerabaija-rivier te voorschijn kon worden gebracht, uit een chemisch en bacteriologisch oogpunt gezegd kon worden aan de eischen van goed drink- en verbruikswater te voldoen, zijn bij het aangehaald besluit uitgebreide onderzoekingen gelast ter beoordeeling van de mogelijkheid om door middel van putten of boringen langs de rivieroevers binnen en nabij de hoofdplaats Soerabaija eene voldoende hoeveelheid water van goede hoedanigheid plaatselijk te verkrijgen. De andere aanvraag, waarop hooger gedoeld werd, en waarbij, blijkens vroegere mededeelingen, beoogd werd door middel van buizen water naar Soerabaija te voeren uit de in de residentie Pasoeroean gelegen Oemboelan-bron, is, nadat de belanghebbenden met den boven geschetsten stand van het vraagstuk der watervoorziening van Soerabaija in kennis waren gesteld, hunnerzijds door eene nieuwe, op gewijzigde voorwaarden, vervangen, op welke nadere aanvraag, in 't laatst van September jl. hier te lande ingediend, het Indisch Bestuur nog zal moeten worden gehoord.

De in 't vorig verslag (blz 148) bedoelde opnemingen ter voorziening in de behoefte aan drinkwater van eenige dessa's in het district Tengger der residentie Pasoeroean werden beëindigd. Een daarop gegrond ontwerp was bij den aanvang van 1894 in bewerking.

III. Spoor- en tramwegen en stoomwezen.

In Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 18) is de organisatie van het personeel voor het toezicht op de spoor- (en tramweg-) diensten en op het stoomwezen (Indisch Staatsblad 1888 n°. 39) uitgebreid met één inspecteur der 3de klasse. Vooral het steeds aangroeiend aantal stoomtoestellen (zie lager § 2) maakte deze uitbreiding noodzakelijk, daar met het tot dusver toegestane personeel van 4 inspecteurs (en 5 opzieners) het toezicht niet overal binnen de voorgeschreven termijnen kon uitgeoefend worden.

§ 1. *Spoor- en tramwegen.*

Het in 't vorig verslag (blz. 149) aangekondigde » algemeen spoorwegplan" voor Java werd vastgesteld bij gouvernementsbesluit dd. 12 October 1893 n°. 31. Op eene bij dat besluit behoorende kaart zijn in groote trekken de hoofdlijnen aangegeven, welke bij verderen spoor- of tramweganleg op Java onder de tegenwoordige omstandigheden het meest urgent of het doelmatigst worden geacht en alzoo, zonder dat kleinere verbindings- of voedingslijnen uitgesloten zijn, het eerst voor aanleg, hetzij van staatswege, hetzij door particulieren, in aanmerking komen, zij het ook, bij gebleken noodzakelijkheid, met afwijking van de op het plan aangegeven richting. Wanneer later behoefte blijkt te bestaan aan nog andere groote lijnen, dan is de aanleg ook daarvan niet uitgesloten. De bij het » spoorwegplan" beoogde nieuwe verbindingen zijn de volgende:

1°. van Batavia naar Anjer (Bantam);

2°. van Kedong Gedeh (Krawang) over Karang Sambong naar Cheribon;

3°. van Melambong (Preanger Regentschappen) naar Karang Sambong (grens Preanger Regentschappen en Cheribon);

4°. van Cheribon naar Samarang;

5°. van Soerabaija door de Solo-vallei naar Goendih (Samarang);

6°. van Tarik (Soerabaija) naar de hoofdplaats Soerabaija;

7°. van Djember of van Kalisaät (Bezoeki) naar Banjoewangi (in hetzelfde gewest);

8°. van Djokjokarta naar Magelang (Kadoe); en

9°. van Maos (Banjoemas) over Poerwokerto naar Bandjarnegara (mede in Banjoemas).

Drie dezer verbindingen, die sub 3°., 6°. en 7°. bedoeld, zullen *spoorwegen* moeten zijn, doch ten opzichte van de zes andere bepaalt het aangehaald gouvernementsbesluit van 12 October 1893 dat zal kunnen worden volstaan met *stoomtramwegen*, aangelegd en geëxploiteerd op den voet van het algemeen reglement, opgenomen in Indisch Staatsblad 1893 n°. 190, mits zoodanig gebouwd — uitgezonderd echter de lijn sub 5°. bedoeld — dat het beladen rollend materieel der staatsspoorwegen er over kan rijden en des vereischt, in gevallen van oorlog of opstand, ook de vlaktelijn-locomotieven der staatsspoorwegen.

De algemeene richting der bedoelde negen verbindingen, zoals het » spoorwegplan" die aangeeft, is aangewezen op de bij dit verslag behoorende » Spoor- en tramwegkaart van Java en Madura", onderscheiden naar het zooeven bedoeld karakter dat de verbindingen volgens het besproken besluit van 12 October 1893 zullen moeten bezitten, terwijl de » Legenda" der kaart opgaven bevat

[1]) Over hetgeen nog op andere plaatsen door gemelden dienstak is verricht voor het aan den dag brengen van artesisch water wordt gehandeld in hoofdstuk O, afd. II, hierachter.

nopens de globale lengte der lijnen, de vereischte spoorwijdte en de vermoedelijke aanlegkosten. Overigens vindt men op de kaart, daartoe bijgewerkt tot Juli 1894, niet alleen de bestaande en de in aanleg zijnde spoor- en tramwegen, maar ook die (sommige van welke in het » spoorwegplan" zijn begrepen), tot aanleg waarvan reeds aan particulieren vergunning is verleend.

Het ligt in de bedoeling al spoedig enkele der op het » spoorwegplan" voorkomende verbindingen voor aanleg van staatswege in aanmerking te brengen. Zoo worden deels nog in Indië, deels hier te lande plannen van die strekking overwogen met betrekking: *a.* tot de hiervóór sub 1°. bedoelde Bantam-lijn en een daaraan toe te voegen zijtak Tanah Abang-Pesing-Tangerang; *b.* tot de sub 3°. bedoelde verbinding Melambong-Karang Sambong en het vak Karang Sambong-Cheribon der verbinding sub 2°. bedoeld, en *c.* tot de lijn Tarik-Soerabaija (zie sub 6°. hiervóór).

Zooals uit de lager in deze § voorkomende mededeelingen zal blijken, maakt het verder een punt van onderzoek en overweging uit of het tot stand brengen van de op het » spoorwegplan" voorkomende verbindingen, hiervóór sub 7°. en 8°. bedoeld, op aannemelijke voorwaarden aan particulieren zal zijn over te laten, en is voor de sub 9°. genoemde verbinding eene stoomtramvergunning verleend *en aanvaard.*

De lengte der hooger bedoelde 9 lijnen bedraagt in 't geheel p. m. 1064 K.M.

Gedurende 1893 vermeerderde de in exploitatie zijnde lengte der spoor- en stoomtramwegen op Java met 56^5 K.M. spoorweg (door de openstelling van het gedeelte Tjibatoe-Tassikmalaija der staats-Westerlijnen), en met 18^5 K.M. tramweg (door het in exploitatie komen van het vak Wirosari-Koendoeran, deel uitmakende van het tramwegnet der Samarang-Joana-Stoomtram-Maatschappij). Dientengevolge waren op ult. 1893 op Java in exploitatie 1314 K.M. spoorweg en 282 K.M. stoomtramweg, terwijl op Sumatra (zonder daarbij te rekenen den onder militair beheer staanden stoomtramweg binnen onze postenlinie in Groot-Atjeh) de geëxploiteerde lengte in 1893 geen verandering onderging en dus bleef bedragen 275^5 K.M. spoorweg.

De gezamenlijke netto opbrengst van de bedoelde 1589^6 K.M. spoorwegen (waaronder 445 K.M. voor particuliere rekening aangelegd en geëxploiteerd) bedroeg over 1893 f 6 194 257 en van de 282 K.M. (particuliere) stoomtramwegen f 695 002, zijnde respectievelijk 5.01^7 en 8.44 pct. van het tot ult. 1893 bestede aanlegkapitaal (zie nader bijlage HH hierachter). Over 1892, bij eene iets kleinere lengte in exploitatie, waren genoemde sommen f 6 148 645 en f 596 614, en het percentage in verhouding tot de aanlegkosten 4.98^5 en 7.28 pct. [1])

Nu met 1 November 1894 het gedeelte Tassikmalaija-Maös (119^5 K.M.) van de lijn Preanger-Tjilatjap in exploitatie is gekomen, waarmede de spoorweggemeenschap tusschen West- en Oost-Java is tot stand gebracht, is ingevolge gouvernementsbesluit dd. 31 Juli 1894 n°. 6 het afzonderlijk beheer van de lijn Djokjokarta-Tjilatjap opgeheven en deze lijn toegevoegd aan de vereenigde Westerlijnen. Door dezen maatregel is het beheer van de geheele doorgaande verbinding van Buitenzorg tot Djokjokarta met hare zijtakken Tjibatoe-Garoet, Maös-Tjilatjap en Koetoardjo-Poerworedjo en het lijntje van Tandjong Priok naar Batavia, in één hand gekomen, hetgeen van belang werd geacht vooral uit het oogpunt van eene goede en geregelde uitoefening van den exploitatiedienst.

Vermits na de bedoelde aansluiting ook de zijtakken Tjibatoe-Garoet en Maös-Tjilatjap in aanmerking kwamen om secundair te worden geëxploiteerd (als waartoe voor andere zijtakken der staatsspoorwegen reeds was overgegaan ingevolge Indisch Staatsblad 1892 n°. 85), werd daartoe het noodige bepaald bij ordonnantie van 6 Juli 1894 (Indisch Staatsblad n°. 138). Te gelijkertijd werd echter, ten behoeve van den doorgaanden personentrein, dien men zich voorstelde, na de aansluiting, eens per dag in beide richtingen tusschen Weltevreden (Batavia) en Maös en tusschen Maös en Soerabaija te doen loopen, voor de secundair geëxploiteerde zijtakken in sommige gevallen, in plaats van 30 K.M., eene maximum-snelheid per uur van 35 K.M. toegelaten, terwijl verder, om speciaal Blitar van de gewenschte meerdere snelheid te doen partij trekken, het bepaalde bij eerstaangehaald Staatsblad in dien zin werd gewijzigd dat van den zijtak Kertosono-Kediri-Blitar het vak Kertosono-Kediri na de meerbedoelde aansluiting weder als hoofdspoorweg wordt geëxploiteerd.

Over het tot stand komen in Augustus 1893 (Indisch Staatsblad n°. 190) van een nieuw algemeen reglement betreffende de stoomtramwegen is reeds in 't vorig verslag (blz. 157) gehandeld. Thans is eene herziening zoowel van het algemeen reglement voor de hoofdspoorwegen als van dat voor de secundaire spoorwegen aan de orde gesteld, welke herziening o. a. daarom noodig is omdat de bij het stoomtramreglement aangenomen vrijgeviger bepalingen betreffende de snelheden, waarmede gereden mag worden, in dit opzicht voor de secundaire spoorwegen in sommige gevallen eene ongemotiveerde tenachterstelling hebben in het leven geroepen. Dit was wel bekend toen het nieuwe stoomtramreglement werd tot stand gebracht, doch het werd niet raadzaam geoordeeld eene wijziging der drie reglementen tegelijk onderhanden te nemen, uit vrees dat de totstandkoming van het nieuwe stoomtramreglement daardoor aanmerkelijke vertraging zou ondervinden, hetgeen den aanleg van stoomtramwegen zou hebben tegengehouden.

Ter zake van twee andere onderwerpen zijn intusschen in het drietal reglementen gewijzigde of geheel nieuwe bepalingen opgenomen, en wel bij ordonnantie van 20 Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 29), houdende vaststelling van nieuwe normaalprofielen, zoomede bij ordonnantie van 1 Mei 1894 (Indisch Staatsblad n°. 101), waarbij de in de algemeene spoorwegreglementen voorkomende voorschriften omtrent de middelen, welke aanwezig moeten zijn voor het verleenen van hulp aan gekwetsten, door doeltreffender bepalingen zijn vervangen, en het onderwerp alsnog ook geregeld is voor stoomtrams.

Betreffende de niet-toepasselijkheid van de bewuste reglementen op het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden werd het noodig geacht de vroeger ter zake uitgevaardigde ordonnantie opnieuw, doch in gewijzigden vorm, af te kondigen; zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 274.

A. Spoorwegen.

1°. Staatsspoorwegen.

a. Aanleg en opneming.

Lijnen in aanleg.

Lijn Preanger-Tjilatjap (West-Java). Op de geheele lijn Tjibatoe-Maös (bij definitieve hermeting lang bevonden 176^{355} K.M., en waarvan de eerste 57^{659} K.M., uitmakende het gedeelte Tjibatoe-Tassikmalaija, ten gevolge van ondervonden tegenspoed eerst op 16 September 1893 voor het verkeer zijn kunnen worden opengesteld) kwam gedurende het in deze rubriek te behandelen tijdvak 1 Mei 1893 t/m ult. April 1894 het grondverzet gereed, behoudens de vrij diepe ingraving, lang ongeveer 500 M., van den Goenoeng Mandalareh op de 4de sectie, welke ingraving echter voldoende gevorderd was om het spoorleggen er doorheen te kunnen voortzetten. Gedurende bedoelde twaalf maanden werd ten behoeve van den spoorweg 828 476 M^3. grond verzet en aan metselwerk verricht 8172 M^3., waardoor de totalen stegen tot respectievelijk 8 032 297 M^3. en 80 579 M^3. Bovendien bedroeg het grondverzet en het metselwerk op het stationsemplacement te Bandong, ten behoeve van den bouw der algemeene werkplaatsen, gedurende bedoeld tijdvak respectievelijk 6653 M^3. en 4136 M^3., makende met het vroeger aldaar verrichte respectievelijk 81 712 M^3. en 12 426 M^3.

Van alle kunstwerken werd de onderbouw voltooid en bleef, wat betreft den bovenbouw, alleen nog te verrichten het reeds onderhanden genomen klinken en stellen van de ijzeren brug over de Tjitandoei bij Balokkan in de 4de sectie en het stellen van een tweetal kleine bruggen tusschen genoemd kunstwerk en de halte Bandjar.

Afzonderlijke vermelding verdient, als het belangrijkste tot nog toe bij de staatsspoorwegen op Java uitgevoerde kunstwerk van dien aard, het ook voor gewoon verkeer ingerichte viaduct over de Tjitandoei bij Manondjaija (3de sectie). De bovenbouw bestaat uit een doorgaanden ligger, lang 3 × 62.04 M., rustende op 2 steenen en 2 ijzeren pijlers, waaraan aan weerszijden eene spanning van 8 M. aansluit. De bovenkant van de spoorstaaf ligt 53 M. boven het diepste punt der fundeering en de ijzeren pijlers zelven hebben eene hoogte van ruim 31 M. Met het monteeren van de ijzeren pijlers werd op 19 Augustus 1893 begonnen en op 18 December d. a. v. werd het viaduct door den werktrein bereden.

Ten einde, na verkregen aansluiting van de lijn Djokjokarta-Tjilatjap met de Preanger-lijn, te Tjilatjap over voldoende los-

[1]) Vorenstaande opgaven zijn ontleend aan den vóór weinige maanden te Batavia verschenen 4den jaargang (1893) der van gouvernementswege uitgegeven „Statistiek van het vervoer op de spoorwegen en stoomtramwegen in Nederlandsch-Indië", reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal ingezonden.
Het afzonderlijke (uitvoerige) jaarverslag der Indische staatsspoorwegen over 1893 is hier te lande ter perse.

gelegenheid en ligplaats voor schepen te kunnen beschikken, werd reeds in 1891 tot eene verlenging van den laadsteiger aan de haven aldaar besloten. De zuidelijke verlenging van dien laadsteiger was op ult. April jl. nagenoeg gereed; aan den kaaimuur aldaar werd 100 M³. metselwerk verricht. Van de noordelijke verlenging werden 20 » travées" gesteld, terwijl de op het uiteinde daarvan opgerichte 15 tons-loskraan voor het gebruik gereed kwam.

Het spoorleggen vorderde tot nabij de reeds genoemde Tjitandoei-brug te Balokkan of ruim 90 K.M. aan de Preanger-zijde. Aan de Tjilatjap-zijde werd nagenoeg 81 K.M. spoor gelegd, zoodat, om te Kasoegihan het spoor der lijn Djokjokarta-Tjilatjap te ontmoeten, op ult. April 1894 nog ongeveer 3½ K.M. spoor te leggen overbleef.

De gebouwen op de stations en halten en die voor de algemeene werkplaatsen te Bandong werden grootendeels geheel, of op het afwerken na, voltooid.

Het aanbod van werkkrachten was bevredigend, zoodat het aantal tewerkgestelde dwangarbeiders kon worden verminderd tot 257 man.

De gezondheidstoestand op de 4de en 5de sectie liet nog steeds veel te wenschen over.

Tot ult. 1893 wees de aanlegrekening dezer lijn een totaal aan van f 13 070 632, tegen f 9 182 474 (verbeterde opgave) op ult. 1892.

Lijn Probolinggo-Djember-Panaroekan (Oost-Java). Met den aanleg van deze lijn, waartoe de gelegenheid geopend is door de wet van 23 Juni 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 115, Indisch Staatsblad n°. 214), werd op 1 Augustus 1893 begonnen. De lengte werd toen geraamd op circa 216 K.M. en de kosten op f 9 850 000, doch, ingevolge de bij de wet van 9 Juli 1894 (Nederlandsch Staatsblad n°. 106, Indisch Staatsblad n°. 209) goedgekeurde gewijzigde richting van den zijtak (Randoe-agoeng-Loemadjang-Pasirian), ten gevolge waarvan deze niet te Randoeagoeng, maar vóór het bereiken van deze plaats, te Klakah, aan de hoofdlijn zal aansluiten, wordt de zijtak 3 K.M. langer en zullen de kosten van aanleg, naar raming, f 163 000 hooger worden. Ofschoon de lijn een secundaire spoorweg zal zijn, wordt er echter — zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 149) is vermeld — bij den bouw op gerekend èn dat het rollend materieel van de overige staatslijnen op Java er dienst op kan doen, èn dat, bij eventueele latere doortrekking tot Banjoewangi van het tot Kalisaät (voorbij Djember) loopend gedeelte der hoofdlijn, dit gedeelte zonder extra kosten tot hoofdspoorweg zal zijn in te richten. Alvorens met de uitvoering te beginnen, is de richting van de lijn nader nagegaan, en daarbij bleken, behalve de bovenbedoelde wijziging in het aansluitingspunt van den zijtak aan de hoofdlijn, nog twee afwijkingen van het oorspronkelijk ontwerp wenschelijk, en wel om den zijtak tusschen Loemadjang en Pasirian niet den grooten weg te doen volgen, en om Sitoebondo door middel van een keerstation, en niet met een toegangsweg voor gewoon verkeer, met den spoorweg te verbinden.

De richting van den spoorweg is aldus te omschrijven: van het bestaande station te Probolinggo uitgaande, loopt de lijn eerst in zuidoostelijke richting naar de halte Djati, gelegen nabij het punt waar de groote weg naar Loemadjang uitgaat van den postweg Probolinggo-Bezoeki. Deze halte, waar veel verkeer verwacht wordt, verlatende, richt de lijn zich zuidelijk naar Klakah, na circa 5 K.M. te voren de waterscheiding bij Ranoeijosso, het zadel tusschen het Lamongan- en het Tengger-gebergte, op de hoogte van 247 M. te zijn overgegaan. Van Klakah loopt de hoofdlijn vrijwel oostelijk naar de halte Randoeagoeng, eene plaats die, ook als centrum van verscheidene erfpachtslanden, eenig verkeer belooft. Daarna volgt de hoofdlijn eene meer zuidelijke richting, tot zij de grensrivier tusschen de residentiën Probolinggo en Bezoeki nabij Djatiroto overgaat; vervolgens gaat de hoofdlijn oost-op door het vruchtbare West-Djembersche tabaksland naar Djember, vanwaar de hoofdlijn 20 K.M. oostelijker de hooger reeds genoemde halte Kalisaät bereikt. Van daar gaat de lijn noordelijk door het binnenland der residentie Bezoeki over Bondowosso naar Sitoebondo en van deze laatste plaats naar de afscheepplaats Panaroekan. De zijtak loopt van Klakah zuidelijk naar Loemadjang en van daar naar Pasirian, een centrum van koffieperceelen op de zuidoostelijke hellingen van den Smeroe gelegen.

Voor de regeling der werken van aanleg is de lijn in 7 sectiën verdeeld, waarvan tot ult. April 1894 nog alleen de 4de en 5de sectiën niet waren onderhanden genomen. Op genoemden datum waren de 1ste sectie over de geheele lengte en de 2de en 3de gedeeltelijk onderhanden, terwijl van de 6de en 7de sectiën de uitbakening en waterpassing nog niet geheel gereed kwamen. Aan grond was toen verzet 612 082 M³. en aan metselwerk verricht 3736 M³. Men rekende dat de 1ste sectie (Probolinggo-Klakah) vermoedelijk reeds in de eerste helft van 1895 in exploitatie zou kunnen worden gebracht.

Werkvolk was vrij voldoende verkrijgbaar, doch over 't algemeen moesten hooge loonen betaald worden.

Tot ult. 1893 wees de aanlegrekening een eindcijfer aan van f 308 062.

Lijn Malang-Blitar. Ook deze nieuwe lijn, in November 1893 in aanleg genomen krachtens de wet van 30 September 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 143, Indisch Staatsblad n°. 296), draagt een secundair karakter, doch zal berijdbaar moeten zijn voor het materieel der overige staatslijnen op Java. De lengte bedraagt 73 K.M. (vermoedelijke aanlegkosten f 4 050 000) en de richting is nader aan te duiden als volgt: de zuidzijde van het station Malang verlatende, gaat de lijn, in zuidelijke richting loopende, op circa 400 M. van het beginpunt de Brantas over en blijft verder den rechteroever dier rivier volgen door de Kotta Malang, totdat circa 1300 M. verder de weg van Malang naar Gondanglegi gekruist wordt. De lijn volgt nu in hoofdzaak de richting van den weg van Malang naar Kepandjen, dan aan de oost-, dan aan de westzijde, tot aan de halte Kepandjen, die in de buurt van de passar en de koffie- en zoutpakhuizen is ontworpen. Hier buigt de lijn zich naar het westen en loopt in nagenoeg rechte richting op Soember Poetjoeng aan, na op circa 3 K.M. voorbij Kepandjen de kali Metro te zijn overgegaan. Van 2 K.M. voorbij Soember Poetjoeng loopt het tracé langs den noordelijken of rechter Brantas-oever langs de halte Pogadjih, in de nabijheid waarvan het Lawan-ravijn wordt overgegaan, tot aan de halte Pelampangan, waar in de toekomst veel afvoer van producten te verwachten is. Noordoostwaarts langs Kesamben, waar nu reeds veel koffie en ook kinabast wordt afgevoerd, loopt het tracé op Wlingi aan, dat echter wegens terreinbezwaren slechts tot op circa 2 K.M. afstand kan worden genaderd. Van hieruit loopt de lijn, in hoofdzaak den binnenweg van Wlingi naar Blitar volgende, door eenigszins grillig bergterrein naar Garoem, vanwaar in zuidwestelijke richting het station Blitar wordt bereikt. Behalve de reeds genoemde zijn de belangrijkste te overbruggen ravijnen nog die over de Lekso- en Bambang-rivieren

In Maart 1894 kon op de beide sectiën, waarin de lijn ten behoeve van den aanleg is verdeeld, met het grondverzet een aanvang worden gemaakt. Gedurende die maand en de volgende werd in 't geheel 90 404 M³. grond verzet, waardoor de aardewerken over ruim 35 K.M. lengte onderhanden waren. Aan het eerst onderhanden genomen kunstwerk werd in April 130 M³. metselwerk verricht.

De opkomst van werkvolk was vrij bevredigend.

Tot ult. 1893 wees de aanlegrekening een eindcijfer van f 47 849 aan.

Lijn Emmahaven-Sawah Loento (Sumatra's Westkust). Langs het in December 1892 vernielde gedeelte van den spoorweg in het dal der Anei werd den 5den Juni 1893 de gemeenschap hersteld. Het baanvak Moeara Kalaban-Sawah Loento (ruim 4 K.M.) werd gedurende 1893 nog enkel met werktreinen bereden en eerst op 1 Januari 1894 voor het publiek verkeer geopend. Te Sawah Loento bleef op ult. 1893 het emplacement voor het beladen en rangeeren van de kolenwagens onderhanden; dit zou, met het zeef- en sorteergebouw, in den loop van 1894 worden in gebruik genomen. Te Emmahaven zou dan eveneens tot voltooiing komen het rangeeremplacement Boekit Poetoes, een magazijn voor den opslag van 5500 ton kolen, zoomede de stortinrichting voor het snel beladen der transportschepen. Het baggerwerk in de Koninginnebaai zal dan mede komen te eindigen. Gedurende 1893 werd gebaggerd aan modder, koraal en slappe klei 118 307 M³., werd aan grond verzet 210 407 M³. en aan metselwerk verricht 1566 M³., waardoor de totalen van een en ander stegen tot respectievelijk 628 522, 5 960 791 en 68 701 M³.

De opkomst van werkvolk was voor de behoefte voldoende.

De aanlegrekening bedroeg op ult. 1893 f 21 796 791 [1]), namelijk voor den spoorweg Emmahaven-Poeloe Aijer-Fort de Kock-Moeara Kalaban f 16 674 170, voor de verlenging Moeara Kalaban-Sawah Loento f 1 392 515, voor de havenwerken te Emmahaven f 3 341 193, en voor het kolenmagazijn, kolenstort en bijkomende inrichtingen f 388 913. De waarde der magazijnsgoederen op ult. 1893 te Padang aanwezig bedroeg f 395 668. [2])

1) De kosten der herstellingswerken in de kloof der Anei, welke tot ult. 1893 bedragen hadden f 671 253 (waarbij in 1894 nog slechts een zeer klein bedrag zou komen), zijn hierbij buiten aanmerking gelaten.

2) Te Padang zal een verbindingsspoor tusschen het station en het militair hospitaal worden aangelegd ter vergemakkelijking van het vervoer der te Emmahaven uit Atjeh aangebrachte geëvacueerden (verg. blz. 45 hiervóór).

Nieuwe werken ten behoeve van reeds in exploitatie zijnde lijnen. In 1893 werd aan uitbreidingswerken uitgegeven voor de Oosterlijnen f 374 626, voor de Westerlijnen f 47 283 en voor de lijn Djokjokarta-Tjilatjap f 22 626. Hierdoor stegen de aanlegrekeningen van die drie lijnen, op ult. 1892 (volgens verbeterde opgaven) gezamenlijk aanwijzende f 72 577 494, tot f 73 022 029, en wel: Oosterlijnen f 35 910 308, Westerlijnen f 22 710 674 en Djokjokarta-Tjilatjap f 14 401 047. Onder de voor de Oosterlijnen vermelde uitgaaf van f 374 626 is begrepen ongeveer f 224 000 voor verderen aankoop en bouw van rollend materieel en f 92 000 voor uitbreiding der werkplaatsen te Madioen (voor welk laatste werk in 1892 reeds uitgegeven was p. m. f 4800). Tot het voor uitbreiding uitgegevene met betrekking tot de Westerlijnen droeg voornamelijk bij, namelijk voor f 34 747, de bouw op het steenkolendepôt der staatsspoorwegen te Tandjong Priok van twee ijzeren kolenloodsen (waarvoor in 1892 reeds uitgegeven was f 4850). Onder de aanlegkosten van de lijn Djokjokarta-Tjilatjap is, evenals vroeger, niet begrepen eene som van f 390 761 voor den aanvankelijken aanleg der havenwerken te Tjilatjap. De uitbreiding dier havenwerken werd verricht door en voor rekening van den *aanlegdienst* der lijn Preanger-Tjilatjap.

Opnemingen voor nieuwe lijnen. Door den dienst der staatsspoorwegen werd een voorontwerp gemaakt voor eene lijn van het station Weltevreden der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij over Serang en Tjilegon naar Anjer, met een zijtak van Tanah Abang (Weltevreden) over Pesing naar Tangerang. Sedert werd in studie genomen het ontwerp eener eventueele verbinding van dien zijtak met het station Batavia der Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij.

In aansluiting aan het in 't vorig verslag onder deze rubriek medegedeelde betreffende een door een ingenieur der staatsspoorwegen ingesteld plaatselijk onderzoek in het belang eener verbetering der verkeersmiddelen in de Minahassa (residentie Menado), ook met het oog op het indertijd door den toenmaligen resident aanbevolen denkbeeld (verg. het verslag van 1891, blz. 148) om van staatswege een spoorweg te doen aanleggen van Menado naar Kema (of naar eene voor de scheepvaart beter beschut gelegene plaats in Straat Lembeh), met een zijtak door het binnenland, is thans aan te teekenen dat bedoeld technisch onderzoek geleerd heeft dat voor spoor- of tramwegbouw in de Minahassa de tijd vooralsnog niet gekomen is. Verg. overigens de noot op blz. 28 hiervóór.

b. Exploitatie.

Bij de in exploitatie zijnde staatslijnen op Java waren (voor zoover van eene aanstelling voorzien) op ult. 1893 in dienst 620 Europeanen en 684 inlanders, en bij den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust respectievelijk 40 en 44.

Het rollend materieel der staatsspoorwegen bestond bij het einde van 1893: op Java uit 177 locomotieven, 361 personen- en bagagerijtuigen en 2052 wagens (zijnde 9 locomotieven, 25 rijtuigen en 147 wagens meer dan op ult. 1892), en ter Sumatra's Westkust uit 42 locomotieven, 53 rijtuigen en 211 wagens (zijnde 19 locomotieven, 1 rijtuig en 70 wagens meer dan op ult. 1892).

Aan brandstof verbruikten in 1893 de staatsspoorwegen op Java 22 914 ton steenkolen (16 271 ton Cardiff- en 6643 ton Nederlandsch-Indische, meerendeels Ombilien- en voor een klein gedeelte Koetei-kolen), benevens 508 ton brandhout. (In 1892 werden, nevens 345 ton brandhout, verbruikt 21 714 ton kolen, waaronder nog 20 310 ton van Europeeschen oorsprong.) Voor de verbruikte kolen werd den exploitatiedienst in 1893 in rekening gebracht gemiddeld f 15,23⁵ per ton. Op den spoorweg ter Sumatra's Westkust, waar de gemiddelde lengte in exploitatie gedurende 1893 bijna 38 pct. grooter was dan in 1892, werden in laatstgenoemd jaar 4567 ton kolen (daaronder nog 2809 ton van buiten Nederlandsch-Indië), doch in 1893 8682 ton verbruikt, en wel uitsluitend Ombilienkolen, welke den exploitatiedienst tegen f 5,20 per ton werden in rekening gebracht. Het ligt in de bedoeling om in den vervolge ook door den staatsspoorwegdienst op Java uitsluitend Ombilienkolen te doen bezigen. De prijs van die gouvernementskolen, geleverd op de havenplaatsen Priok, Soerabaija en Tjilatjap, zal dan telken jare zijn vast te stellen in verband met den marktprijs der Europeesche kolen en met de uitkomsten van het verbruik.

Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 152) is medegedeeld, gelden sedert 15 December 1893 (ingevolge gouvernementsbesluit dd. 7 September 1893 n°. 3) nieuwe »Bepalingen en tarieven voor het vervoer op de staatsspoorwegen op Java". Deze algemeene herziening, waarbij de bij gouvernementsbesluit dd. 15 September 1892 n°. 23 vastgestelde tariefs- en vervoerbepalingen voor den spoorweg Tandjong Priok-Batavia gehandhaafd zijn gebleven, strekte hoofdzakelijk om de goederentarieven ook voor het vervoer op groote afstanden bruikbaar te maken, hetgeen in verband met de naderende voltooiing der spoorweggemeenschap tusschen West- en Oost-Java noodig was. Werden met het oog hierop de vrachtprijzen over afstanden van meer dan 100 K.M. aanmerkelijk lager gesteld dan vroeger, de vrees dat ten gevolge van die vermindering de inkomsten der staatsspoorwegen sterk zouden dalen, gaf aanleiding om de tarieven over kleine afstanden te verhoogen, waartoe men te eer overging omdat, ten gevolge van het ontbreken van een vast recht, onafhankelijk van den te doorloopen afstand, zooals nu is aangenomen, de bestaande tarieven voor korte afstanden gebleken waren te laag te zijn. De nieuwe tariefsregeling onderscheidt een wagenlading- en een stukgoederentarief, dat, met bijberekening van een vast recht, in beide gevallen differentieel is. Het wagenlading-tarief is niet alleen goedkooper wegens de in verhouding tot het stukgoederen-tarief lagere grondslagen zoowel van het vast recht als van de afdalende schaal, doch ook ten gevolge van de in den regel lagere klassificatie der goederen, welke, met afwijking van de tot nu toe gevolgde verdeeling in vijf klassen, geschiedt door toepassing van klassificatie-coëfficiënten (afwisselende van 0.9 tot 0.25), waarmede het normaaltarief (coëfficiënt 1) [1]) moet worden vermenigvuldigd. Door toepassing van deze coëfficiënten is men in de gelegenheid om de goederen, zonder de aan het klassentarief eigen groote sprongen, overeenkomstig de handelswaarde te belasten. Op de bergsectiën worden voorts nog verhoogingen toegepast, verschillende naarmate van de in sommige lijnvakken (in de residentiën Batavia, Preanger Regentschappen en Pasoeroean) voorkomende maximum-helling. Ofschoon onder de werking der nieuwe goederentarieven de inkomsten der staatsspoorwegen gedurende het eerste semester van 1894 merkelijk hooger zijn geweest dan gedurende hetzelfde tijdvak van 1893 (zie lager), zullen de tarieven toch, zonder dat de grondslagen behoeven te worden aangetast, in sommige opzichten herziening vorderen. De ondervinding heeft namelijk reeds uitgewezen dat bij vervoer over korte afstanden (over minder dan 100 K.M.) de spoorwegvracht voor verschillende artikelen, en inzonderheid voor die, welke als stukgoed worden bevracht, te hoog is, en dat daardoor, vooral in de Preanger Regentschappen, wegens de op verschillende lijnvakken (bergsectiën) toegepaste verhoogingen, òf vervoer aan den spoorweg onttrokken wordt, òf het vervoer van de zijde van inlandsche kleinhandelaren overgaat in handen van Chineezen, die door het bezit van kapitaal en andere hulpmiddelen beter in staat zijn om de producten bij volle wagenladingen tegelijk te verzenden. Voorzieningen zijn in overweging om ten spoedigste deze nadeelen van de nieuwe tarieven te doen ophouden, o. a. door voor die artikelen, welke hetzij in het algemeen, hetzij alleen bij verzending als stukgoed, te hoog zijn bevracht, een lageren klassificatie-coëfficiënt vast te stellen en verder de verhoogingen op de bergsectiën te doen vervallen voor weinig waarde hebbende goederen.

Intusschen is reeds in den aanvang van 1894 (gouvernementsbesluiten dd. 27 Januari en 6 Februari jl. n°. 28 en 32) voor enkele artikelen, die slechts per wagenlading bevracht worden, de klassificatie-coëfficiënt verlaagd (van 0.4 tot 0.3), en wel ten opzichte van sommige bouwmaterialen (onbewerkte natuurlijke steen, grind en schelpen), zoomede ten opzichte van suikerriet en suikerrietstekken, terwijl ingevolge gouvernementsbesluit dd. 23 Februari 1894 n°. 8, als tegemoetkoming aan de door lage marktprijzen bijzonder gedrukte kinacultuur, doch voorloopig alleen tot ult. 1894, de vracht van kinabast, afkomstig van particuliere ondernemingen, al naar gelang het vervoer plaats heeft bij wagenladingen dan wel als stukgoed, niet, zooals de nieuwe tarieven medebrengen, naar de coëfficiënten 0.7 en 1, maar naar de coëfficiënten 0.3 en 0.4 wordt berekend.

Gold laatstelijk voor de ten uitvoer verpakte en bestemde suiker, die op de Javasche staatslijnen wordt gebracht, het speciaal tarief van 1889, of, voor zooveel de fabrikanten zich tijdig verbonden om hun geheelen voor uitvoer bestemden oogst per spoorweg af te voeren, het goedkoopere speciaal tarief van 1890, door het hiervóór vermelde gouvernementsbesluit dd. 7 September 1893 n°. 3 is het eerstbedoelde speciaal tarief sedert 15 December 1893 komen te vervallen; het speciaal suikertarief van 1890 is echter, als abonnementstarief, ook voor 1894 weder van kracht verklaard (gouvernementsbesluit dd. 26 December 1893 n°. 19). Voor suikerriet-

[1]) Bij de berekening der vracht voor ijlgoederen wordt zoowel bij wagenladingen als bij stukgoed de coëfficiënt 1.2 toegepast.

stekken werd bij het mede reeds hiervóór genoemde besluit van 6 Februari jl., waarbij de algemeene tarieven voor dit artikel werden herzien, een speciaal tarief, geldende tot ult. 1894, vastgesteld, waarbij op den nieuwen normalen vrachtprijs eene reductie is toegestaan bij vervoer over afstanden boven de 169 K.M., terwijl ingevolge het met ult. 1893 afgeloopen speciaal tarief voor plantriet (gouvernementsbesluit dd. 20 September 1892 n°. 11) de reductie op den toen geldenden normalen vrachtprijs reeds intrad op afstanden boven de 135 K.M.

Daar het ook in 1893 nog bij wijze van proef in werking gelaten speciaal tarief voor het vervoer van hout, rijst, padi en djagong op de Oosterlijnen (zie vorig verslag blz. 153) niet bleek aan de verwachtingen te voldoen, werd dit tarief met ingang van 1 Januari 1894 voorloopig ingetrokken.

Om in werking te treden bij de openstelling van de geheele lijn Preanger-Tjilatjap, als wanneer men zich voorstelde één per dag, in beide richtingen, tusschen Weltevreden en Maös en tusschen Maös en Soerabaija een doorgaanden trein te doen loopen, werd bij meervermeld besluit van 7 September 1893 n°. 3 tevens vastgesteld een verhoogd reizigerstarief tot afstanden van 700 K.M. voor de bedoelde treinen, welke, aan grootere snelheid, tevens meer gemakken voor de reizigers zullen paren.

Nadat de besproken nieuwe goederentarieven voor de verschillende gedeelten der Javasche staatsspoorwegen, uitgenomen het lijntje Tandjong Priok–Batavia, waren tot stand gekomen en bij het reeds in 't vorig verslag (blz. 154) vermelde gouvernementsbesluit dd. 17 Augustus 1893 n°. 5 eene beslissing was genomen (in afwijzenden zin) omtrent het o. a. door de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij gedaan verzoek om in den een of anderen vorm belast te worden met de exploitatie van genoemd havenlijntje, achtte de Indische Regeering de tijd gekomen om gemelde Maatschappij af te vragen of zij geneigd was, op den grondslag der voor de staatslijnen aangenomen nieuwe goederentarieven, in onderhandeling te treden omtrent het invoeren van een rechtstreeksch tarief voor hare lijn Batavia-Buitenzorg en het wijzigen van het, blijkens het vorig verslag (blz. 153), reeds bestaande rechtstreeksch tarief voor hare lijn Samarang-Vorstenlanden-Willem I. In antwoord daarop gaf de Maatschappij in Maart 1894 te kennen, dat zij, ofschoon in beginsel genegen blijvende om tot het beoogde doel mede te werken, het gewenscht achtte, ook wegens de onzekerheid waarin zij omtrent de stabiliteit der sedert medio December 1893 op de staatslijnen werkende goederentarieven verkeert, de ter sprake gebrachte aangelegenheid te laten rusten totdat de nieuwe tarieven en bepalingen eenigen tijd in werking zouden zijn geweest, opdat uit de te verkrijgen resultaten zou kunnen worden beoordeeld in hoever de voor die tarieven gevolgde toepassing der grondslagen al dan niet bezwaar zal opleveren tegen het doen aansluiten van de tarieven harer beide lijnen aan de staatstarieven. Wat de personentarieven betreft, was reeds sedert 1 September 1892 in werking, doch alleen met betrekking tot reizigers der 1ste en der 2de klasse, een tarief voor het rechtstreeksch en transitverkeer op de staatslijnen (uitgenomen het Priok-lijntje) en de beide genoemde particuliere lijnen. Betreffende het rechtstreeksch tarief voor reizigers 3de klasse stelden partijen zich voor nader te onderhandelen wanneer de lijn Preanger-Tjilatjap in haar geheel zou zijn gereed gekomen. Daar evenwel reizigers 3de klasse op Java zich weinig over groote afstanden bewegen, zijn bij eene regeling als de laatstbedoelde slechts geringe belangen betrokken. Intusschen vond toch reeds het rechtstreeksch en transitverkeer zoowel van reizigers als van goederen tusschen de lijnen der Maatschappij en die van den Staat, op grond van daartoe indertijd gesloten overeenkomsten, op doorgaande kaarten en bevrachtingen plaats; de voor dat rechtstreeksch vervoer geldende prijzen worden verkregen door samentelling van de locaaltarieven op elke lijn. In den aanvang van 1894 werd in bedoelde overeenkomsten het noodige opgenomen betreffende het gebruik van doorgaande bagagewagens op de lijnen Buitenzorg-Preanger Regentschappen en Tandjong Priok-Batavia van den Staat en de lijn Batavia-Buitenzorg van meergenoemde Maatschappij. Hierdoor zal het tijdroovende overladen te Buitenzorg van bagage en bestelgoederen worden ontgaan.

Van eene bij gouvernementsbesluit dd. 7 Juli 1894 n°. 10, bij wijze van proef voor de jaren 1894 en 1895, voor zooveel noodig in gemeen overleg met de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij getroffen regeling om werkvolk, dat ten behoeve van landbouwondernemingen in Oost-Java is in dienst genomen, in de gelegenheid te stellen om zich op de goedkoopste wijze per spoor te verplaatsen, is reeds melding gemaakt in noot 1 op blz. 88 hiervóór.

In de tarieven voor den Sumatra-spoorweg kwamen geene wijzigingen. De in 't vorig verslag (blz. 153) besproken tariefsregeling betreffende het vervoer van steenkolen en gruis tegen 2 cent per ton-kilometer is ook voor 1894 behouden (gouvernementsbesluit dd. 3 Februari 1894 n°. 4). Op grond van verschillende wijzen van berekening aan de hand van de tot dusver beschikbare gegevens meende men te kunnen aannemen dat deze vracht de zelfkosten van het vervoer genoegzaam dekt. Intusschen valt in het oog te houden dat, om met juistheid te kunnen oordeelen, de ondervinding dient te worden afgewacht van een jaar van geregelde exploitatie, zooals men hoopte dat het jaar 1894 zou zijn. Noch 1892, waarin de lijn eerst gaandeweg in exploitatie kwam, noch 1893, waarin het vervoer over een gedeelte der lijn vijf maanden lang gestremd was ten gevolge van de ramp in de Anei-kloof, leverden eene gezonde basis van beoordeeling. Het voornemen bestaat om in 't vervolg den tariefprijs van het kolenvervoer telken jare te bepalen naar de resultaten der exploitatie in het voorafgegane jaar.

De volgende opgaven omtrent de geldelijke uitkomsten van het verkeer gedurende 1893 op de verschillende staatslijnen, zoomede eenige verdere bijzonderheden, mogen hier nog eene plaats vinden. Voor de eigenlijke statistiek van het verkeer wordt verwezen naar de hiervóór reeds aangehaalde bijlage HH.

Oosterlijnen (p. m. 485[5] K.M.).

Bedroegen de bruto-ontvangsten over 1893 f 4 575 938, zijnde f 146 110 meer dan in 1892, over de eerste zes maanden van 1894, dus onder de werking der hooger besproken nieuwe goederentarieven, viel op een vooruitgang te wijzen van niet minder dan f 539 795, daar toen, volgens voorloopige opgaven, bruto ontvangen werd f 2 365 540, tegen f 1 825 745 volgens de voorloopige opgaven over het eerste semester 1893. De vermeerdering in opbrengst over 1893 ad f 146 110 is in hoofdzaak een gevolg van de toeneming van het reizigersverkeer, dat f 51 836 meer opbracht dan in 1892, en van een grooter vervoer van suiker, suikerriet en suikerrietstekken, waardoor de ontvangsten wegens goederenverkeer, niettegenstaande, als een gevolg van de kleinere productie, 28 024 ton koffie minder werd vervoerd, toch nog f 83 942 hooger waren dan in 1892.

Het vervoer van ijl- en vrachtgoederen bracht in 1892 f 2 569 950, doch in 1893 f 2 653 892 op, of, na aftrekking van de vracht der landsgoederen, achtereenvolgens f 2 181 587 en f 2 394 063, waaronder alleen ter zake van suikervervoer in 1892 (voor 88 200 ton) f 459 468 en in 1893 (voor 108 968 ton) f 554 020. Dat er in 1893 zooveel meer suiker op den spoorweg kwam, hield gedeeltelijk verband met de bezwaren, welke het vervoer te water gedurende eenige weken ondervond, ten gevolge van eene reparatie van de sluis te Melirip (Soerabaija). Het vervoer van suikerriet en suikerrietstekken, dat steeds waar mogelijk per spoor geschiedt, steeg in 1893 met 20 740 ton of 20 pct. ¹)

De toeneming van het goederenvervoer, voornamelijk in den afvoertijd, en de daarmede verband houdende treindienst maakten eenige uitbreidingen noodzakelijk om meer gelegenheid te geven tot laden en lossen. Ook het rollend materieel moest worden uitgebreid.

Op ult. 1893 bestond het van eene aanstelling voorziene personeel voor de exploitatie der Oosterlijnen uit 342 Europeanen en 391 inlanders. Bovendien waren gemiddeld per dag 654 ambachtslieden in dienst in de algemeene werkplaatsen te Madioen en 216 in de kleinere werkplaatsen te Soerabaija, hoofdzakelijk bankwerkers, en verder timmerlieden, smeden, koperslagers en gieters, ververs, draaiers, enz. In de beide werkplaatsen moest het geheele jaar door overwerk worden verricht.

Westerlijnen (p. m. 298[5] K.M.).

Ten gevolge van buitengewoon veel tegenspoed, in den vorm van herhaalde belangrijke grondafschuivingen, hetgeen kostbare en tijdroovende voorzieningen noodig maakte, op welker voortgang bovendien de zeer natte oostmoesson van 1893 ongunstig werkte, kon het gedeelte Tjibatoe-Tassikmalaija (ruim 57 K.M.), in plaats van in December 1892, zooals aanvankelijk verwacht was, eerst op 16 September 1893 in exploitatie worden gebracht. En ook zelfs daarna herhaalden zich de afschuivingen, ten gevolge waarvan de geregelde loop der treinen op het pas geopende baanvak tijdelijk

¹) Ook in 1894 is het hierbedoeld vervoer weder toegenomen; verg. eene mededeeling ter zake opgenomen in de Javasche Courant dd. 7 September jl., waaruit blijkt dat geen grond heeft bestaan voor de toen van sommige zijden vernomen klachten alsof het bibietvervoer te wenschen zou hebben overgelaten.

werd belemmerd, zonder dat evenwel tot algeheele staking van den dienst behoefde te worden overgegaan. De herstelling der afschuivingen werd herhaaldelijk door nieuwe calamiteiten ten gevolge van den hevigen westmoesson vertraagd, zoodat eerst in Juni 1894 het geheele lijnvak weder voor doorgaand goederen- en reizigersverkeer berijdbaar was. Het behoeft geen betoog dat de opbrengst van het nieuwe lijngedeelte daaronder heeft geleden.

De bruto ontvangsten op de lijn Buitenzorg-Tassikmalaija met den zijtak Tjibatoe-Garoet (289^5 K.M.) bedroegen in 1893 f 1 105 993, zijnde f 192 022 *minder* dan in 1892, niettegenstaande gemiddeld per dag 249^5 K.M. of circa 16^5 K.M. meer dan in laatstgenoemd jaar in exploitatie was, en op de lijn Batavia-Tandjong Priok (9 K.M.) f 242 136, zijnde f 1520 *meer* dan in 1892. De afneming der ontvangsten op de lijn Buitenzorg-Tassikmalaija-Garoet moet voornamelijk worden toegeschreven aan den veel kleineren koffieoogst; terwijl toch in 1892 alleen aan gouvernementskoffie werd vervoerd 12 449 ton, met eene opbrengst van f 233 469, bedroegen deze cijfers in 1893 slechts respectievelijk 2386 ton en f 32 666, derhalve alleen uit dezen hoofde een verschil in opbrengst ten nadeele van 1893 van ruim 2 ton. Het geheelen vrachtgoederenverkeer bracht in 1893 op de beide gescheiden gedeelten der Westerlijnen, niettegenstaande de grootere lengte in exploitatie, f 714 936 op, tegen f 917 633 in 1892, of, wanneer men buiten aanmerking laat de op afrekening verzonden landsgoederen, respectievelijk f 530 214 en f 566 484. Van eerstgemelde som van 714 936 werd ontvangen op de lijn Tandjong Priok-Batavia 56 820, terwijl die lijn in de opbrengst der goederenvracht van 1892, ad f 917 633, deelde voor f 57 025.

Volgens voorloopige opgaven bedroegen de ontvangsten over de eerste zes maanden van 1894 f 683 857, tegen f 628 693 volgens de overeenkomstige opgaven van het 1ste halfjaar 1893, toen echter de exploitatie zich nog niet uitstrekte tot het gedeelte Tjibatoe-Tassikmalaija, en bovendien de hooger besproken tarieven nog niet in werking waren.

Door de nieuwe treindienstregeling tot laatstgenoemde plaats werd slechts geringe wijziging gebracht in den vroegeren treinloop op het lijngedeelte Buitenzorg-Garoet, waarvan het eindvak Tjibatoe-Garoet sedert als zijtak wordt geëxploiteerd.

Vermits in de te Bandong in aanbouw zijnde algemeene werkplaatsen het nieuwe magazijn alvast gereed kwam, kon worden overgegaan tot het overbrengen derwaarts van de in het magazijn te Buitenzorg aanwezige goederen.

Bij den exploitatiedienst der Westerlijnen waren op ult. 1893 aangesteld 176 Europeanen en 205 inlanders. Bovendien waren dagelijks gemiddeld 230 ambachtslieden en 54 koelies in dienst in de algemeene werkplaatsen (te Buitenzorg).

Lijn Djokjokarta-Tjilatjap (p. m. 187^5 K.M.).

Door uitbreiding van het reizigers- en goederenvervoer waren de bruto-ontvangsten in 1893 gunstiger dan in 1892. Zij bedroegen f 832 897, tegen f 677 417 in 1892. Daar de opbrengst dezer lijn niet, zooals op de beide andere staatslijnen, beheerscht wordt door een massaal vervoer van voor den uitvoer bestemde producten, dat inzonderheid wat de koffie betreft zeer wisselvallig is, kan men uit de stijgende opbrengst tot een steeds toenemend verkeer besluiten. Het ijl- en vrachtgoederenverkeer gaf in 1892 eene opbrengst van f 359 540, doch in 1893 van f 454 331; na aftrekking van de vracht der landsgoederen waren deze sommen respectievelijk f 261 109 en f 354 344.

Over het eerste halfjaar 1894, onder de werking der nieuwe goederentarieven, werd volgens voorloopige opgaven ontvangen f 434 174, tegen f 377 459 in hetzelfde tijdvak van 1893.

In verschillende betrekkingen werden bij de exploitatie dezer lijn gebezigd 102 Europeanen en 88 inlanders. Bovendien waren in de algemeene werkplaatsen te Poerworedjo gemiddeld per dag werkzaam 150 ambachtslieden. Gedurende vijf maanden van het jaar moest in de ateliers overwerk worden verricht.

Sumatra-spoorweg (p. m. 173 K.M.).

De ramp van December 1892, die een gedeelte van den spoorweg in het dal der Anei vernielde, was oorzaak dat tot 5 Juni 1893 het verkeer tusschen Padang Pandjang en Kandang Ampat gestremd moest blijven. Zouden anders gemiddeld 172^{936} K.M. (de volle lengte tot Moeara Kalaban) in exploitatie zijn geweest, als gevolg van die stremming was het gemiddelde van 1893 slechts 170^{687} K.M. Intusschen werd de verlenging van den spoorweg van Moeara Kalaban tot Sawah Loento (kolenveld), ter lengte van 4^{010} K.M., wel reeds door werktreinen bereden, maar eerst op 1 Januari 1894 werd ook dit eindgedeelte voor het publiek verkeer opengesteld. Terwijl in 1892, bij eene gemiddelde lengte in exploitatie van p. m. 124 K.M., ontvangen werd f 556 102 of f $12,26^8$ per dagkilometer, bedroeg over 1893 de bruto opbrengst f 747 921 of f $12,00^5$ per dagkilometer (over de eerste vijf maanden gemiddeld f 10,13 per dagkilometer; over de laatste zeven f 13,30). In het eerste halfjaar 1894 beliepen de ontvangsten f 403 255, tegen f 326 590 in het overeenkomstige tijdvak van 1893. Het reizigersvervoer bracht in 1893 op f 368 969 (waaronder het localverkeer tusschen Padang en Padang Pandjang alleen ongeveer f 195 000); het vervoer van vrachtgoederen f 343 144 (waaronder aan vracht voor landsgoederen f 179 685 en wel f 95 934 voor kolen, f 27 999 voor koffie en f 55 752 voor andere landsgoederen).

Buiten de ten behoeve van den spoorwegdienst (als dienstgoed) behandelde kolen werden, tegen betaling, afgevoerd 31 564 ton kolen, waarvoor ontvangen werd f 99 392 (hieronder begrepen f 3458 ten laste van particulieren).

In de werkplaatsen te Padang waren gemiddeld per dag 143 ambachtslieden in dienst.

2°. Particuliere spoorwegen.

a. Aanleg.

Gedurende 1893 waren geen particuliere spoorwegen in aanleg. De eindcijfers der constructierekeningen en andere gegevens omtrent de vijf voor particuliere rekening aangelegde en geëxploiteerde spoorweglijnen (vier op Java en één op Sumatra) zijn te vinden in de hierachter gevoegde bijlage HH.

b. Exploitatie.

De gezamenlijke lengte der vijf particuliere spoorweglijnen op Java en Sumatra bleef, evenals in 1892, 445 K.M. bedragen.

Er waren einde 1893 in gebruik 68 locomotieven, 223 personen- en bagagerijtuigen en 805 wagens, zijnde 5 locomotieven, 3 rijtuigen en 12 wagens meer dan op ult. 1892.

Het brandstofverbruik bedroeg 8752 ton steenkolen (daaronder 837 ton uit Nederlandsch-Indië afkomstig) en 4851 ton hout, het laatste uitsluitend op den Deli-spoorweg.

Op de lijn Samarang-Vorstenlanden der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij werd de voor 1893 ingevoerde verlaging van kosten voor den afvoer van suiker voor de Europeesche markt bij geheele oogsten, voor het jaar 1894 weder geldig verklaard. Bovendien bleef voor de fabrieken, die zich verbonden tot afvoer van hare suiker, ook een speciaal verlaagd tarief in werking voor het vervoer van plantriet. Het normaal tarief voor het vervoer van dit laatste artikel werd door de Maatschappij in den aanvang van 1894 op hare beide lijnen eenigermate verhoogd, echter zonder daardoor te overschrijden het in Februari 1894 (zie blz. 150 hiervóór) verlaagde staatstarief.

Bij den Bataviaschen Oosterspoorweg werden tariefsverlagingen voor het vervoer van rijst bij groote hoeveelheden toegestaan.

Voor den Deli-spoorweg had eene tariefsverlaging plaats voor het vervoer van brandhout bij groote hoeveelheden, terwijl van 1 December 1893 af definitief werd ingevoerd het voorloopig speciaal tarief voor retourbiljetten; werden tot dusver retourbiljetten slechts afgegeven voor reizen van de verschillende stations *naar* Medan, doch voor reizen *van* Medan enkel naar Belawan, sedert genoemden datum werden ook retourkaarten van Medan naar alle andere stations verkrijgbaar gesteld.

Eenige algemeene mededeelingen omtrent de geldelijke uitkomsten van het vervoer in 1893 op de particuliere spoorwegen mogen hieronder eene plaats vinden. Voor eene uitvoeriger statistiek wordt verwezen naar de reeds aangehaalde bijlage HH.

Lijn Samarang-Vorstenlanden-Willem I (p. m. 205 K.M.).

Ondanks toeneming van het vervoer beliepen de bruto ontvangsten in 1893 f 2 493 359 of f 93 544 minder dan in het voorafgegane jaar. Wel is waar bracht o. a. het reizigersvervoer f 27 030 meer op dan in 1892, doch het ijl- en vrachtgoederenvervoer wees een teruggang in opbrengst aan van f 116 601, hoofdzakelijk als een gevolg van de in 't vorig verslag (blz. 155) bedoelde vrachtverlagingen. Wanneer het voor den uitvoer bestemde artikel suiker buiten beschouwing wordt gelaten, dan blijkt dat het overig vervoer voor derden méér heeft bedragen dan in 1892 7402 ton (met eene mindere opbrengst van f 129 177), zoodat de lagere tarieven nog niet veel tot toeneming van het vervoer hadden bijgedragen.

Over het eerste semester van 1894 werd ontvangen (volgens voorloopige opgaven f 1 083 081, tegen f 975 396 volgens de overeenkomstige opgaven van 1893.

Over het, ingevolge art. 90 der concessievoorwaarden, den Staat toekomende in de winst over 1893, nu uit die winst de geheele restant schuld aan den Staat kon worden afgedragen [1], is een geschil met de Maatschappij gerezen, ter beslechting waarvan krachtens art. 91 der bedoelde voorwaarden thans een geding voor scheidslieden wordt gevoerd. In afwachting van deze uitspraak heeft de Regeering hare goedkeuring aan de winst- en verliesrekening over 1893 onthouden. Voor overschrijving op reserve-, vernieuwings- en amortisatiefondsen wees de bedoelde rekening een bedrag aan van f 496 578. [2]) Ter uitkeering aan aandeelhouders, ook uit de winst op de lijn Batavia-Buitenzorg, werd bestemd f 927 450, makende (over een kapitaal van f 11 450 000, waaronder f 4 000 000 wegens Batavia-Buitenzorg) 8.10 pct. Over 1892 was uitgekeerd 8.30 pct.

Nu in het laatst van 1894 met de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij tot overeenstemming is gekomen aangaande het reeds vroeger vermelde plan om, ten behoeve van het doorgaand verkeer tusschen West- en Oost-Java der staatstreinen, op het baanvak Djokjakarta-Soerakarta eene derde spoorstaaf te leggen, zal dit werk in 1895 tot stand kunnen komen.

Lijn Batavia-Buitenzorg (p. m. 56 K.M.).

De bruto ontvangsten over 1893 bedroegen f 741 920, tegen f 836 305 in 1892, en over het eerste halfjaar 1894 f 367 170, tegen f 353 102 in hetzelfde tijdvak van 1893. Ook op deze lijn was de afneming der ontvangsten, alleen voor het ijl- en vrachtgoederenvervoer (niettegenstaande vermeerderd verkeer) bedragende f 98 714, een gevolg van de op 1 Februari 1893 ingevoerde nieuwe tarieven.

Lijn Batavia-Kedong Gedeh (p. m. 57 K.M.).

Zoowel de opbrengst van het reizigersverkeer als dat van het goederenvervoer nam in 1893 toe. In 't geheel werd bruto ontvangen f 287 052, zijnde f 49 773 meer dan in 1892, en wel f 16 920 meer aan personenvervoer en f 32 853 meer aan goederenvervoer en diversen. In het rijstvervoer van uit Kedong Gedeh en Krawang naar Batavia valt voortdurend vooruitgang te bespeuren. Volgens voorloopige opgaven bracht deze spoorweg in de eerste helft van 1894 bruto f 130 426 op, tegen f 122 633 volgens de overeenkomstige opgaven van 1893.

Over 1893 liet de exploitatie een netto overschot van f 153 410, waarvan ten bate van de vernieuwingsrekening werd afgeschreven f 28 705, zoodat als saldo der exploitatierekening geboekt werd f 124 705 (tegen f 82 574 over 1892), van welk saldo, na aftrekking van het benoodigde voor den dienst der geldleeningen (obligatie- en vlottende schuld), als winst overbleef f 56 985, waarvan f 8000 werd bestemd voor eene bijdrage aan het hulp- en ondersteuningsfonds voor het personeel, en f 47 600 ter uitkeering van een dividend van 2.8 pct. over het aandeelenkapitaal van f 1 700 000. Over 1892 was geen dividend kunnen worden uitgekeerd.

Lijn Tagal-Balapoelang (p. m. 24^5 K.M.).

De bruto inkomsten der exploitatie over 1893 bedroegen wegens vervoer van reizigers f 20 416, van ijl- en vrachtgoederen f 41 431 en uit anderen hoofde f 6114, of in 't geheel f 67 961, tegen f 58 461 in 1892. Over de eerste zes maanden van 1894 is bruto ontvangen f 22 742, terwijl het eerste halfjaar 1893 daarvoor aanwees f 23 154. De netto opbrengst der exploitatie over 1893 was f 16 037, of na aftrekking van f 2719, afgezonderd voor de vernieuwingsfondsen, f 13 318. (Over 1892 was dit laatste bedrag f 8620.) Daar nog f 446 winst te boeken viel uit anderen hoofde (werk voor derden en verkoop van kolen), was het winstcijfer over 1893 in 't geheel te stellen op f 13 764, doch daarentegen vorderden de dienst der geldleeningen f 14 131 en bediening en onderhoud der werkplaats f 4536, te zamen f 18 667, zoodat ten slotte een verlies werd geleden van f 4903. Het saldo verlies, op ult. 1892 bedragen hebbende f 184 339, groeide dus aan tot f 189 242. Voor dividend (over het aandeelenkapitaal van f 1 440 000) kon uit den aard der zaak niets worden afgezonderd.

[1]) Bedoeld restant, ad f 173 901,60, is op 16 Juli 1894 door de Maatschappij afbetaald.

[2]) Uit de winst op de exploitatie van de lijn Batavia-Buitenzorg werd bovendien voor het reservefonds van die lijn afgezonderd f 74 192.

Deli-spoorweg (p. m. 102^6 K.M.).

De bruto ontvangsten bedroegen in 1893 f 920 102 of f 34 280 minder dan in het voorafgegane jaar; aangezien echter de exploitatiekosten door bezuinigingen daalden tot f 441 908 of f 40 106 minder dan in 1892, bedroeg de netto ontvangst f 478 194, derhalve toch nog f 5826 meer dan in 1892. De opbrengst van het reizigersverkeer verminderde van f 392 522 in 1892 tot f 353 255 in 1893; daarentegen steeg de opbrengst van het vrachtgoederen verkeer van f 491 515 tot f 496 995, waaronder ter zake van tabaksvervoer in 1892 f 106 388, doch in 1893 (als gevolg van den kleinen oogst van 1892) slechts f 66 595.

Over de eerste zes maanden van 1894 is bruto ontvangen f 515 243, tegen f 497 420 in het eerste halfjaar 1893.

De winst- en verliesrekening over 1893 wees een credit aan van f 491 002, waaronder als voordeelig saldo der exploitatierekening f 478 194. Na aftrekking van het benoodigde voor rente en amortisatie en van afschrijvingen, waaronder f 92 010 voor de vernieuwingsfondsen en voor het reservefonds, bleef eene nettowinst van f 172 192 over, waarvan aan de aandeelhouders werd uitgekeerd f 156 000, zijnde 6 pct. over het aandeelenkapitaal van f 2 600 000, tegen 5½ pct. over 1892.

3°. Concessiën of aanvragen voor nieuwe lijnen.

Lijnen Kedong Gedeh-Karang Sambong-Cheribon (aanvrage van de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij) en *Melambong-Karang Sambong-Cheribon* (aanvrage van den heer F. J. Haver Droeze). Ten aanzien van deze in de beide vorige verslagen uitvoerig besproken aanvragen betreffende secundaire spoorwegen in de bedoelde richtingen heeft de Regeering hier te lande in September jl. hare zienswijze doen kennen. De voorstellen der genoemde Maatschappij zijn afgewezen, en aan den Gouverneur-Generaal is in overweging gegeven hetzelfde te doen ten aanzien van de prioriteitsaanvrage Haver Droeze. De oplossing, welke aan het vraagstuk der stoomverbindingen westwaarts van Cheribon te geven zal zijn (over hetgeen het »spoorwegplan" daaromtrent inhoudt zie blz. 147 hiervóór), wordt geacht te zullen moeten bestaan in den aanleg van staatswege — en over de voorbereiding daarvan is toen reeds aanstonds met het Indisch Bestuur in overleg getreden — van eene verbinding van Melambong (aansluitingspunt van de Preanger-lijn) naar Karang Sambong en, zoo noodig, naar Cheribon: zoo noodig, omdat, indien van particuliere zijde op aannemelijke voorwaarden concessie voor den aanleg eener lijn van Krawang [3]) naar Cheribon werd gevraagd, de Staat zich van den aanleg der verbinding met Cheribon zou kunnen onttrekken, mits op die lijn »running power" verkrijgende ten behoeve van den beoogden zijtak Melambong-Karang Sambong der Preanger-lijn.

Lijn van Balapoelang (Tagal) over Boemiaijoe en Adjibarang naar Poerwokerto (Banjoemas). Bij adres dd. 's-Gravenhage 27 Juli 1894 werd door de heeren R. H. Eyssonius de Waal en A. J. Prager voor den tijd van één jaar voorrang boven anderen gevraagd voor eene concessie betreffende een secundairen spoorweg als de hier omschrevene, waardoor eene verbinding zou ontstaan tusschen den Javaspoorweg en den in aanleg te nemen stoomtramweg in het Seraijoe-dal (zie de volgende blz.). Daar de aanvragers echter staatshulp in den vorm van rentegarantie verzochten, en van het verleenen van prioriteit voor het aanleggen van spoorwegen alleen sprake kan zijn wanneer geen staatshulp gevraagd wordt, was het verzoek, zooals in October jl. aan de adressanten te kennen werd gegeven, niet voor overweging vatbaar. Tevens werd hun medegedeeld dat het niet in de plannen der Regeering ligt in Indië den aanleg van spoorwegen door particulieren te steunen door middel van het verleenen van rentegarantie.

Lijn van Soerabaija door de Solo-vallei naar Goendih (halte van den spoorweg Samarang-Vorstenlanden en van den stoomtramweg Samarang-Joana). Naar aanleiding van diens adres dd. Soerabaija 20 September 1893 werd aan den heer J. J. Dijkstra bij gouvernementsbesluit dd. 23 Februari 1894 n°. 14 voor den tijd van twee jaren, en alzoo tot 23 Februari 1896, voorrang verleend (behoudens het aan de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij krachtens hare concessie toekomende recht van voorkeur op het maken van van hare lijn uitgaande verlengingen en zijtakken) voor

[3]) Het maken van eene verbinding Kedong Gedeh-Krawang kan van de Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij krachtens hare concessie gevorderd worden (zie Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4835).

het verkrijgen van eene concessie betreffende een secundairen spoorweg als hierbedoeld in de residentiën Soerabaija, Rembang en Samarang, loopende langs den rechteroever der Solo-rivier over Tjermee, Lamongan, Bowerno, Soemberredjo, Bodjonegoro, Padangan en Randoeblatoeng, ter lengte van p. m. 230 K.M. Het (vóór of op 23 Juni 1894) te storten waarborgkapitaal werd bepaald op f 20 000. De hierbedoelde lijn komt ook op het aangenomen » spoorwegplan " voor (verg. blz. 147 hiervóór).

Lijn in Banjoemas (van Maös door het Seraijoe-dal naar Bandjarnegara). Over deze lijn, die als stoomtramweg zal worden aangelegd, zie lager onder B.

Lijn in Bezoeki (van Djember of Kalisaät naar Banjoewangi). Alvorens te zijner tijd kunne worden beslist of de hierbedoelde verlenging van een deel van den in aanleg zijnden staatsspoorweg Probolinggo-Panaroekan mede van staatswege zal worden gebouwd, moet eerst zekerheid zijn verkregen of zij op aannemelijke voorwaarden aan particulieren zou zijn in concessie te geven, waartoe eenige aanleiding bestaat, omdat voor eene spoorwegconcessie van Djember naar Banjoewangi, mits gepaard met uitgifte in erfpacht van eene zekere uitgestrektheid woeste gronden in het bedoelde spoorweggebied, eene aanvrage aanhangig is van den heer H. J. Prins. Zeer onlangs is gebleken (verg. blz. 91 hiervóór) dat de Indische Regeering thans eene concessie met zoodanige wijze van staatshulp in beginsel niet volstrekt verwerpelijk acht. De vorm waarin eene dergelijke concessie, zonder benadeeling van het algemeen belang, zou kunnen worden verleend is echter nog zóó onbepaald, dat omtrent het waarschijnlijk verloop der aanvraag nog niets kan worden voorspeld. Maar in elk geval staat het vast, dat het algemeen belang op den voorgrond staat en dat, wanneer de concessie met het oog daarop niet mag worden verleend, wel zal moeten worden besloten om ook deze lijn van staatswege aan te leggen.

Lijn in het landschap Assahan ter Oostkust van Sumatra (van of nabij de hoofdplaats tot Tandjong Alam of Soengei Silau). In December 1890 werd door den heer A. A. Hoos, door het storten van het vereischte waarborgkapitaal van f 3000, de hem in Augustus te voren verleende voorrang van concessie aanvaard voor den hierbedoelden secundairen spoorweg, welke destijds genoegzame levensvatbaarheid scheen te beloven wegens de hoopvolle verwachtingen, die door sommigen gekoesterd werden aangaande de ontwikkeling der tabaksindustrie in Assahan. Reeds spoedig daarna trad echter de tabakscrisis in en de sedert verkregen ervaring omtrent de tabaksondernemingen in Assahan heeft de aanvankelijk gekoesterde verwachtingen veel lager doen stellen; in elk geval schijnt te mogen worden aangenomen dat vooralsnog een spoorweg in Assahan financieel niet bestaanbaar zou zijn. De belanghebbende heeft dan ook verzocht dat de verleende prioriteit óf worde ingetrokken, met teruggave van het waarborgkapitaal, óf weder met twee jaren (en alzoo tot 20 Augustus 1896) worde verlengd.

B. Stoomtramwegen.

Over de bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 190 en 191 op het stuk van stoomtramwegen in het leven geroepen mildere bepalingen, is reeds in 't vorig verslag (blz. 157) het noodige gezegd. Van een paar wijzigingen, die eerstgenoemd Staatsblad sedert heeft ondergaan, is gewag gemaakt op blz. 148 hiervóór.

1°. Staatsstoomtramweg in Atjeh.

Van dezen ten dienste van onze vestiging in Groot-Atjeh aangelegden stoomtramweg, ter lengte van p. m. 39 K.M., werd in 1893, hoofdzakelijk ten gevolge van de militaire operatiën buiten de linie, een drukker gebruik gemaakt dan vroeger. Het aantal vervoerde reizigers klom van 380 092 tot 457 779 (15 800 in de 1ste, 25 266 in de 2de en 416 713 in de 3de klasse). De hoeveelheid vervoerde vrachtgoederen, in 1892 24 945 ton, bestond in 1893 uit 28 461 ton, namelijk 13 170 ton voor particulieren, 14 467 voor het Gouvernement en 824 ton voor eigen dienst.

Terwijl de exploitatiekosten, ad f 98 852, niet onbelangrijk minder waren dan in 1892, toen daarvoor werd uitgegeven f 106 064, klommen de bruto ontvangsten van f 87 891 tot f 113 953. Het nadeelig saldo van 1892 (ad f 18 173) was derhalve in 1893 veranderd in een voordeelig van f 15 101.

Ter zake van voor rekening van den lande vervoerde reizigers en goederen werd in 1892 ontvangen f 30 579 en in 1893 f 51 335.

2°. Particuliere stoomtramwegen.

a. Aanleg.

Over de nieuwe zijlijnen Wirosari-Blora en Maijong-Petjangaän (p. m. 43 en 10 à 11 K.M.) van den Samarang-Joana stoomtramweg, en over de uitbreiding te Soerabaija met ruim 1.5 K.M. van de stadslijn der Oost-Java Stoomtram-Maatschappij, welke uitbreidingen in 1893/1894 onderhanden waren, wordt lager gehandeld, waar sprake is van de exploitatie der bestaande lijnen van de betrokken tramweg-ondernemingen.

Voorts zijn of worden nog in aanleg genomen de twee volgende stoomtramlijnen, waarvoor de vergunningen (respectievelijk op 1 Januari en 30 April 1894) mede reeds definitief zijn aanvaard. [1])

Lijn Djokjokarta-Brossot (van de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij). Van de aanvaarding op 1 Januari 1894 der in April 1893 voor een tijdvak van 50 jaren verleende vergunning betreffende dezen stoomtramweg, die eene lengte zal hebben van 26 K.M. en vóór of op 1 Januari 1896 gereed moet zijn (zie vorig verslag blz. 160), werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 24 Januari 1894 n°. 3. De tramweg zal niet volgens de normale spoorwijdte (1.067 M.), maar met breed spoor zooals op den spoorweg Samarang-Vorstenlanden-Willem I bestaat (1.435 M.) worden aangelegd. De benoodigde gronden, ook wat de te maken zijsporen betreft, zijn voor den duur der vergunning door den sultan van Djokjokarta kosteloos afgestaan, terwijl ook de betrokken landhuurders kosteloos beschikking gaven over de voor de lijn benoodigde gronden, een en ander behoudens vergoeding aan de rechthebbenden van de schade, door het in gebruik nemen der gronden eventueel toe te brengen aan gebouwen of te veld staande gewassen.

Na de aanvaarding der vergunning is onverwijld met den aanleg van weg en werken begonnen, waartoe voor een eerste gedeelte van de lijn de ontwerp-teekeningen reeds van gouvernementswege waren goedgekeurd. Daar de tram in aansluiting wordt gebracht met de voor den dienst der lijn Samarang-Vorstenlanden aangelegde werken op het station Djokjokarta-Toegoe van den Staat, zal omtrent die aansluiting bij overeenkomst het noodige worden geregeld. Nadat met de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij overeenstemming was verkregen is bij gouvernementsbesluit dd. 18 Juni 1894 n°. 52 machtiging verleend tot het sluiten van de ter zake ontworpen overeenkomst.

Lijn in Banjoemas (van Maös naar Bandjarnegara) van de Seraijoedal-Stoomtram-Maatschappij. Zooals uit vorige verslagen blijken kan, zou deze 83 K.M. lange lijn, ingevolge eene reeds in 1885 verleende, maar eerst op 10 April 1892, door de storting van een waarborgkapitaal van f 100 000, aanvaarde concessie als *spoorweg* moeten worden aangelegd en geëxploiteerd, en moest die spoorwegconcessie door de verkrijgers, de heeren R. A. Eekhout c. s., vóór 10 October 1893 aan eene naamlooze vennootschap zijn overgedragen, maar waren intusschen door de concessionarissen stappen gedaan om van de Indische Regeering te verkrijgen dat de lijn als stoomtramweg mocht worden gebouwd en geëxploiteerd, met toepassing echter van zoodanige constructie dat het vervoer daarover, zoo noodig, ook met spoorwegmaterieel zou kunnen plaats hebben en dat de tramweg, wanneer de omstandigheden er aanleiding toe gaven, zonder buitengewone kosten in een secundairen spoorweg zou kunnen worden veranderd. Nadat bij gouvernementsbesluit dd. 26 September 1893 n°. 55 de termijn voor de overdracht der spoorwegconcessie aan eene naamlooze vennootschap nog was verlengd tot 10 Juli 1894, werd op het verzoek tot verandering van de spoorwegconcessie in eene stoomtramvergunning gunstig beschikt bij gouvernementsbesluit dd. 23 December 1893 n°. 6.

Omtrent de aanvaarding der tramwegvergunning zouden de ondernemers zich hebben te verklaren binnen één jaar, dus vóór of op 23 December 1894, tot hoelang alsnog werd verlengd de termijn voor het overdragen van de spoorwegconcessie aan eene naamlooze vennootschap, opdat niet inmiddels deze laatste concessie zou komen te vervallen, waardoor het waarborgkapitaal van f 100 000 zou worden verbeurd. Ten opzichte van dit waarborg-

[1]) Nog voor een anderen stoomtramweg, dien van Pasoeroean naar Warongdowo (p. m. 6 K.M.), is, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 162) is gezegd, de (in Maart 1893 voor den tijd van 50 jaren verleende) vergunning aanvaard. Ofschoon die aanvaarding en de storting van het gevorderde waarborgkapitaal van f 2000 reeds op 12 Mei 1893 hebben plaats gehad, vindt men in de tot dusver ontvangen berichten niet gemeld dat met de uitvoering der vergunning een aanvang is gemaakt.

kapitaal bepaalt de tramwegvergunning dat het aan den Staat vervalt indien de tramweg niet tijdig (dat is uiterlijk binnen vijf jaren na de aanvaarding der vergunning) behoorlijk voltooid en in exploitatie is gebracht, doch dat, indien en zoodra dit wel het geval is, het voor 3/4 gedeelten aan de ondernemers wordt teruggegeven, zoodat dan gedurende den verderen duur der vergunning f 25 000 verbonden zal blijven.

Op het station Maös aansluitende aan de Westerlijnen der staatsspoorwegen, zal de tramweg loopen door de kloof van de Seraijoe over Poerwokerto, Soekaradja en Poerworedjo naar Bandjarnegara. Voor de richting tusschen Soekaradja en Poerworedjo hebben de ondernemers de keuze tusschen eene verbinding van die plaatsen rechtstreeks en eene noordelijke ombuiging van de lijn zóó dat Poerbolinggo worde aangedaan.

Zoowel wat den duur der vergunning betreft (99 jaren) [1]) als in andere opzichten zijn overigens de voorwaarden voor dezen tramweg in hoofdzaak gelijk aan die voor den stoomtramweg Samarang-Cheribon (zie lager blz. 157 sub III).

De aanvaarding der vergunning, zoomede hare overdracht aan eene naamlooze vennootschap (welker statuten vooraf door den Minister van Koloniën waren goedgekeurd), hebben tijdig plaats gehad: respectievelijk reeds op 30 April en 2 Mei 1894. Van een en ander werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 18 Juni 1894 n°. 56, waarbij voorts vervallen verklaard werd zoowel de spoorwegconcessie als de daarmede samenhangende, in 1885 mede aan de heeren Ekkhout c. s. verleende vergunning voor een stoomtramweg van de suikerfabriek Kalibagor over Soekaradja naar Poerbolinggo. Bij hetzelfde besluit werd er wijders in toegestemd dat het indertijd hier te lande gestorte waarborgkapitaal van f 100 000 werd overgeschreven — zooals sedert op 25 Juni heeft plaats gehad — ten name van de betrokken naamlooze vennootschap: de te 's-Gravenhage gevestigde » Seraijoe-dal Stoomtram-Maatschappij ", omtrent welker oprichting en bewilliging op de statuten (Koninklijk besluit dd. 24 April 1894 n°. 23) de voorgeschreven bekendmaking heeft plaats gehad in de Nederlandsche Staatscourant van 10/11 Juni 1894.

De Maatschappij hoopt reeds in 1895 de suiker van nabij gelegen fabrieken voor een gedeelte langs de lijn te zullen kunnen afvoeren en wellicht nog vóór het einde van 1896 de geheele lijn in exploitatie te zullen kunnen brengen.

b. Exploitatie.

Zooals reeds op blz. 148 hiervóór is aangeteekend, vermeerderde in 1893 de in exploitatie zijnde lengte der particuliere stoomtramwegen (op Java) met 18⁵ K.M. en bedroeg dientengevolge bij het einde des jaars 282 K.M.

Het materiaal der drie betrokken ondernemingen bestond toen uit 72 locomotieven, 129 rijtuigen en 287 wagens, zijnde respectievelijk 4, 2 en 50 stuks meer dan op ult. 1892.

Behalve het door twee dier ondernemingen als brandstof gebezigde hout — o. a. op den Samarang-Joana stoomtramweg ten bedrage van 3378 ton (in 1892 2866 ton) — werd in 1893 aan steenkolen verbruikt 5124 ton, tegen 5217 ton in 1892.

Uitvoerige opgaven omtrent de uitkomsten der exploitatie gedurende 1893 vindt men in de bijlage HH hierachter, tevens vermeldende den stand der aanlegrekeningen op ult. 1893. Hieronder volgen nog eenige mededeelingen van meer algemeenen aard.

Lijn Batavia-Meester Cornelis-Kampong Melaijoe (p. m. 14 K.M.) van de Nederlandsch-Indische Tramweg-Maatschappij. Gedurende het op 30 Juni 1893 geëindigde boekjaar 1892/93 leverde de exploitatie dezer hoofdzakelijk voor personenvervoer [2]) ingerichte lijn bruto f 294 207 en netto f 133 310 op, terwijl thans ook reeds kan worden opgegeven dat deze sommen over 1893/94 bedroegen f 297 080 en p. m. f 138 450. Na afzondering van het benoodigde voor rente en amortisatie en van een zeker bedrag voor reiskosten en verloven kon als winstsaldo worden geboekt: over 1892/93 f 105 496 en over 1893/94 f 112 996, van welke sommen o. a. respectievelijk f 37 000 en f 42 000 werd afgezonderd voor het vernieuwingsfonds en respectievelijk f 65 725 en f 68 255 werd bestemd ter uitkeering van 5½ pct. over een aandeelenkapitaal van f 1 195 000 in 1892/93 en van f 1 241 000 in 1893/94.

Over eene lengte van 0,5 K.M. werd eene proef genomen met een gewijzigden bovenbouw, bestaande uit Vignola-rails (hoog 13 c.M., gewicht 24.4 K.G. per strekkenden meter), lang 9.30 M. met platten contrarail, liggende op 12 ijzeren dwarsliggers. Daar deze proef goed heeft voldaan, zou de bovenbouw over de geheele lengte van den tramweg volgens dat type worden vernieuwd.

Verschillende plannen voor den aanleg van zijlijnen werden in studie genomen, doch geen enkele bood vooruitzicht op voldoende rentabiliteit aan.

Lijnen der Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij (op ult. 1893 ter lengte van p. m. 206⁵ K.M.). Was in 1893 de doortrekking tot Blora onderhanden van den zijtak Demak-Wirosari en kwamen daarvan de eerste 18⁵ K.M., zijnde de sectie Wirosari (Samarang)-Koendoeran (Rembang), medio September van dat jaar in exploitatie, in 1894 dacht de Maatschappij deze nieuwe lijn over hare volle lengte van p. m. 43 K.M. gereed te krijgen en tevens eene mede voor personen- *en* goederenvervoer te bezigen verlenging tot de suikerfabriek Petjangaän (10 à 11 K.M.) van haren zijtak Koedoes-Maijong in Japara, voor het tot stand brengen van welke verlenging — binnen twee jaren na aanvaarding der voorwaarden [3]) — haar vergunning was verleend bij gouvernementsbesluit dd. 11 April 1894 n°. 8 op den voet van de artikelen 4 t/m 14 van de normaalvoorwaarden in Indisch Staatsblad 1893 n°. 191, met uitzondering van hetgeen daarin voorkomt nopens het storten van een waarborgkapitaal, daar er genoegen mede werd genomen dat ten behoeve van dit nieuwe lijntje ook strekte het krachtens art. 22 der vergunningsvoorwaarden voor de lijn Samarang-Joana (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3717) indertijd gestorte waarborgkapitaal.

De bruto ontvangsten der exploitatie over 1893 (gemiddeld over 193.5 K.M.) bedroegen wegens reizigersvervoer f 223 257, wegens vrachtgoederenvervoer f 441 456 en wegens vervoer van bestelgoederen en uit anderen hoofde f 12 769, in 't geheel derhalve f 677 482, tegen f 594 229 over 1892 (toen gemiddeld eene lengte van 188.2 K.M. in exploitatie was). In die vermeerdering van ontvangsten, ad f 83 253, deelde het vrachtgoederenvervoer voor f 77 574, in hoofdzaak doordien grootere hoeveelheden hout en suiker op den tramweg kwamen. Door het in exploitatie komen in het laatst van Maart 1894 van de tweede sectie der nieuwe lijn Wirosari-Blora, namelijk van het vak Koendoeran-Ngawen (p. m. 10⁵ K.M.), werd gedurende de eerste helft van 1894 eene gemiddelde lengte geëxploiteerd van 211 K.M. De bruto ontvangsten over dat tijdvak beliepen, volgens voorloopige opgaven, f 324 100, zijnde f 8,50 per dag-kilometer. Over de eerste zes maanden van 1893, toen gemiddeld in exploitatie waren 188.2 K.M., waren die sommen f 305 700 en f 9,00.

Van de netto opbrengst der exploitatie over 1893, ad f 444 709 (tegen f 382 840 over 1892), bleef, na aftrekking van de verschuldigde interest, voor zoover die ten laste van de exploitatie komt, en van bijdragen aan pensioen- en uitzendingsfondsen, enz., een winstsaldo over van f 341 671 of, met inbegrip van het onverdeeld geblevene over 1892, van f 364 290. De verdeeling van dit laatste bedrag had plaats als volgt: aan reserve- en vernieuwingsfondsen f 70 482, aan aandeelhouders (dividend van 9 pct. over f 2 500 000) f 225 000, aan tantièmes f 35 869, aan ondersteuningsfonds, patent, enz. f 8473, terwijl op nieuwe rekening werd overgebracht f 24 466. Over 1892, toen de winst- en verliesrekening een winstsaldo aanwees, met inbegrip van het onverdeelde over 1891, van f 308 438, werd o. a. voor reserve- en vernieuwingsfondsen bestemd f 47 301 en voor een dividend van 8 pct. aan aandeelhouders f 200 000.

Lijnen der Oost-Java Stoomtram-Maatschappij (61⁵ K.M.). Vermits op een deel der lijnen, namelijk op den zijtak Gemekan-Dinoijo ter lengte van 7.8 K.M., de tramweg facultatief wordt geëxploiteerd — enkel voor goederenvervoer — was in 1893, evenals in 1892, van de opgegeven totale lengte gemiddeld slechts 57.5 K.M. in exploitatie.

Het verkeer op de beide (in de residentie Soerabaija gelegen) tramwegen dezer Maatschappij nam ook in 1893 weder toe, zoodat

---

[1]) Ook in andere gevallen, waarin het niet gold de conversie van eene spoorwegconcessie in eene tramwegvergunning, is de Regeering, voor 't eerst in October 1893, er toe overgegaan om vergunningen voor stoom- (of electrische) tramwegen voor een langeren termijn dan den tot dusver gebruikelijken van 50 jaren te verleenen, en zulks uit overweging dat dit er toe kon bijdragen om dergelijke ondernemingen meer vertrouwen bij het kapitaal te doen vinden en hare gemakkelijkere totstandkoming zou kunnen bevorderen. (De concessie voor den Seraijoedal-*spoorweg* was indertijd verleend voor 90 jaren.)

[2]) Door de vergunningsvoorwaarden (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4822) wordt echter goederenvervoer niet uitgesloten.

[3]) Van die aanvaarding werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 12 Juli 1894 n°. 1.

de enkel voor personenvervoer bestemde lijn van de Oedjoeng ter hoofdplaats Soerabaija naar de bovenstad en naar het verder oostwaarts gelegene Sepandjang (20 K.M.) bruto opbracht f 143 198, tegen f 137 666 in 1892, en de zoowel voor goederen- als personenvervoer dienende lijn Modjokerto-Ngoro, met zijtak naar Dinoijo (41^5 K.M.) f 98 341, tegen f 73 939 in 1892. De bruto ontvangsten beliepen derhalve in 't geheel f 241 539 of f 29 934 meer dan over 1892, tot welke vermeerdering hoofdzakelijk het goederenvervoer bijdroeg, dat (op laatstgenoemde lijn) van f 51 986 tot f 75 014 steeg. Daar de exploitatiekosten bedroegen f 124 557, bleef dus als netto opbrengst f 116 982 over, makende met een klein saldo van 1892 f 117 044. Hiervan moest voor rente en amortisatie dienen f 20 751, zoodat als winstsaldo te verdeelen viel f 96 293. Die verdeeling had plaats als volgt: aan reserve- en vernieuwingsfondsen f 21 641, aan aandeelhouders (4.8 pct. dividend over f $1^1/_2$ millioen) f 72 000, terwijl het overschietend bedrag, voor zoover niet op nieuwe rekening overgeschreven, deels ten goede kwam aan het ondersteuningsfonds, deels voor andere doeleinden aanwending vond. Van het winstsaldo over 1892, met inbegrip van een klein saldo van 1891 bedragende f 81 155, werd ter uitdeeling van een dividend van 4 pct. bestemd f 60 000.

Volgens voorloopige opgaven is gedurende de eerste zes maanden van 1894 bruto ontvangen: op de lijn Oedjoeng-Sepandjang f 74 500, en op de lijn Modjokerto-Ngoro (buiten den zijtak) f 36 500, tegen respectievelijk f 72 200 en f 29 800 volgens de overeenkomstige opgaven van 1893.

In 1894 zou door de Maatschappij eene vertakking in de benedenstad Soerabaija (van den stadstuin tot het Hôtel des Indes), dat is door het centrum der handelswijk, worden in aanleg genomen, tot welke uitbreiding, ter lengte van ruim 1.5 K.M., vergunning is verleend bij gouvernementsbesluit dd. 23 September 1893 n°. 1, en zulks op de bijzondere voorwaarden in 1886 voor de hoofdlijn vastgesteld, met dien verstande evenwel: dat op den tramweg toepasselijk zijn de artt. 4 t/m 14 van de normaalvoorwaarden in Indisch Staatsblad 1893 n°. 191; dat het voor de hoofdlijn gestorte waarborgkapitaal ten behoeve van den onderwerpelijken zijtak wordt verhoogd met f 1000; dat de zijtak gereed en in exploitatie moet zijn gebracht binnen één jaar na de aanvaarding der vergunning (welke aanvaarding blijkens gouvernementsbesluit dd. 2 Maart 1894 n°. 11 heeft plaats gehad op 10 Februari te voren); dat de vergunning voor den zijtak vervalt gelijktijdig met die voor de hoofdlijn (de vergunning voor de hoofdlijn is voor 50 jaren verleend, welke termijn in het najaar van 1888 een aanvang heeft genomen), en dat de zijtak, naar de artt. 8 en 9 der bijzondere voorwaarden voor de hoofdlijn, zal kunnen worden genaast op het tijdstip, waarop dit voor de hoofdlijn geschieden kan, doch niet anders dan gelijktijdig met deze.

Op hare in 1891 afgewezen verzoeken betreffende eene doortrekking van haren tramweg Oedjoeng-Sepandjang tot het staatsspoorwegstation Modjokerto of wel slechts tot Balongbendo (zie het verslag van 1891 blz. 160 en 161) kwam de Maatschappij in October 1893 op eenigszins gewijzigden voet terug, door vergunning te vragen voor een stoomtramweg voor personen- en goederenvervoer van Sepandjang tot Tarik (eene halte der staatsspoorwegen ruim 9^5 K.M. oostelijk van Modjokerto), of subsidiair tot Balongbendo, met bereidverklaring om de verbinding Balongbendo-Tarik tot stand te brengen binnen twee jaren nadat de Regeering daartoe het verlangen zou hebben te kennen gegeven, terwijl zij verzocht dat in verband met een en ander haar mocht worden toegestaan ook goederen te vervoeren op het gedeelte Sepandjang-Oedjoeng, desnoods uitgezonderd de sectiën in de benedenstad. Op dit tweeledig verzoek werd echter bij gouvernementsbesluit dd. 28 Mei 1894 n°. 19 afwijzend beschikt uit gelijke overwegingen als vroeger.

3°. Vergunningen of aanvragen voor nieuwe stoomtramwegen.

Over de in 1893/1894 verleende en *ook reeds aanvaarde* vergunningen voor nieuwe stoomtramwegen, ten getale van vijf (deels uitbreidingen vormende van bestaande lijnen), is reeds in de voorgaande rubriek (sub 2°. *a*) gewag gemaakt, terwijl in „diezelfde rubriek ook is medegedeeld dat door de aanvaarding der vergunning betreffende den stoomtramweg door het Seraijoe-dal (Banjoemas) zijn komen te vervallen de rechten, die de verkrijgers, krachtens eene regeeringsbeschikking van 1885, nog konden doen gelden met betrekking tot een te zijner tijd aan te leggen stoomtramweg van Kalibagor naar Poerbolinggo, mede in Banjoemas. Waar hiervóór (sub *b*) gehandeld is over de Oost-Java Stoomtram-Maatschappij, is tevens reeds vermeld dat harerzijds, echter zonder gunstig gevolg, weder stappen gedaan zijn om haren stoomtramweg Oedjoeng-Sepandjang in zuidwestelijke richting (tot Tarik of tot Balangbendo) te verlengen.

Betreffende andere stoomtramwegen, waarvoor vergunning is gevraagd, volgen hieronder eenige mededeelingen. Daaruit is o. a. te zien dat voor eene lijn Soerabaija-Grissee de reeds blijkens 't vorig verslag (blz. 161) verleende vergunning, ten gevolge van een den aanvrager verleend uitstel, nog tot 28 Januari 1895 van kracht blijft, en dat sedert de opgaven in 't vorig verslag nog vier vergunningen voor nieuwe lijnen zijn verleend (maar eveneens nog niet aanvaard), die hieronder vermeld sub III, VI, IX en XI, waarbij nog te voegen zijn de drie lager onder C te bespreken vergunningen voor electrische tramwegen, die, ingevolge een ingewilligd later verzoek van den aanvrager, ook kunnen zijn stoomtramwegen, waaromtrent de aanvrager zich bij de aanvaarding der vergunningen zal hebben te verklaren. Voorts blijkt uit het hier volgende overzicht dat twee vergunningen zijn komen te vervallen, doch dat één daarvan (betreffende eene lijn op Madura) aan een anderen aanvrager is verleend.

Volgnummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum van het gouvernementsbesluit waarbij de vergunning verleend is.	Tot hoelang de aanvragers tijd hadden of hebben om de vergunning te aanvaarden.	Lengte der lijn in K.M. (globaal) en bedrag van het gevorderde waarborgkapitaal.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	BATAVIA.				
I.	Van de benedenstad Batavia naar Tangerang, met een zijtak van Djambatan Doea naar Paal Merah. (V. W. VAN GOGH en L. H. C. COSTER; 21 Dec. 1892.)	—	—	31 K.M.	Deze aanvraag kan eerst in overweging worden genomen nadat beslist zal zijn omtrent een eventueelen staatsspoorweg naar Bantam (verg. blz. 148 hiervóór). Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 159) is gezegd, is hiervan den aanvragers mededeeling gedaan bij gouvernementsbesluit dd. 2 Maart 1893 n°. 1. Vermits, waar het stoomtramwegen geldt, geen voorrang boven anderen voor het verkrijgen van eene vergunning wordt verleend, zou hun te gelijkertijd gedaan verzoek om prioriteit voor eene latere verlenging tot Serang van den door hen aangevraagden tramweg in geen geval kunnen ingewilligd worden.
	PREANGER REGENTSCHAPPEN.				
II.	Van Bandong naar de halte Tjimahi (de spoorwijdte zou slechts 0.60 M. bedragen). *a*) (Firma MIJER en VAN GOGH; 26 Aug. en 6 Sept. 1893.)	—	—	$11^1/_4$ K.M.	Het verzoek wordt voorloopig in advies gehouden totdat het emplacement voor het nieuw te bouwen militair kampement te Tjimahi definitief zal zijn vastgesteld (gouvernementsbesluit dd. 1 Januari 1894 n°. 4). *b*)

a) Waar geen spoorwijdte wordt genoemd, heeft men te denken aan het normaalspoor van 1.067 M.

b) Bij gouvernementsbesluit dd. 31 Juli 1894 n°. 11 zijn vastgesteld de plannen voor den bouw van een eerste deel van het kampement.

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum van het gouvernementsbesluit waarbij de vergunning verleend is.	Tot hoelang de aanvragers tijd hadden of hebben om de vergunning te aanvaarden.	Lengte der lijn in K.M. (globaal) en bedrag van het gevorderde waarborg-kapitaal.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	CHERIBON, TAGAL, PEKALONGAN en SAMARANG.				
III.	Van Cheribon naar Samarang. (FINANCIEELE MAATSCHAPPIJ VOOR NIJVERHEIDSONDERNEMINGEN, gevestigd te Amsterdam, Vertegenwoordigers: REYNST en VINJU te Batavia; 21 Juli 1892.)	7 Dec. 1893 n°. 1.	zie de laatste kolom.	236 K.M. (f 70 000).	De vergunning voor dezen tramweg is verleend (art. 1 van het aangehaald gouvernementsbesluit dd. 7 December 1893 n°. 1) onder uitdrukkelijk voorbehoud dat door de wet worde goedgekeurd art. 15 der voorwaarden van vergunning, waarbij, in afwijking van den in het algemeen stoomtramreglement gehuldigden regel dat vervoer van de post door tramondernemers kosteloos behoort te geschieden, voor dat vervoer is toegezegd eene subsidie voor eens van f 150 000, terwijl art. 11 der voorwaarden voorschrijft dat de vergunning binnen één jaar nadat zij „definitief" verleend is, door de ondernemers wordt overgedragen op eene naamlooze vennootschap aan de in dat artikel gestelde eischen voldoende. In de onzekerheid of omtrent de bewilliging van de bedoelde subsidie wel binnen het jaar na de dagteekening der vergunning, dus vóór of op 7 December 1894, zou zijn beslist, verzochten de ondernemers in Juli jl. verlenging van den in art. 11 bedoelden termijn. Ter wegneming van alle onzekerheid werd, als een gevolg van dit verzoek, bij gouvernementsbesluit dd. 15 September 1894 n°. 18 bepaald dat bedoelde termijn gerekend wordt in te gaan met den datum van uitgifte van het Nederlandsch Staatsblad, houdende afkondiging van de voorbehouden wettelijke bekrachtiging van het hiervóór genoemde art. 15 der voorwaarden van vergunning. Daar bij de wet van 7 December 1894 gemeld art. 15 is goedgekeurd en de afkondiging heeft plaats gehad onder dagteekening van den 21sten dier maand (Nederlandsch Staatsblad n°. 207), zal de overdracht der vergunning aan eene naamlooze vennootschap moeten plaats hebben vóór of op 21 December 1895, welke datum ook geldt als fatale termijn binnen welken de ondernemers zich, ingevolge art. 5 der normaalvoorwaarden in Indisch Staatsblad 1893 n°. 191, hebben te verklaren nopens de aanvaarding der vergunning, en het gevorderde waarborgkapitaal van f 70 000 hebben te storten. De vergunning is verleend voor 99 jaren, in te gaan met den dag waarop zij wordt aanvaard. Binnen 5 jaren na de aanvaarding moet de tramweg over zijne geheele lengte gereed en in exploitatie zijn gebracht. Omtrent de constructie van weg en werken bevat de vergunning (art. 7) bijzondere voorschriften, in verband met den eisch dat het vervoer langs den tramweg, desgevorderd, ook met spoorwegmaterieel kunne plaats vinden en dat de tramweg, wanneer de omstandigheden het vorderen (zie art. 10 der vergunning) *c*), zonder buitensporige kosten in een secundairen spoorweg kunne worden veranderd. Bij art. 12 is gestreefd naar eene goede regeling betreffende de toepassing van het recht van naasting. In het slotartikel worden op dezen tramweg toepasselijk verklaard de artt. 4 t/m 14 der normaalvoorwaarden in Indisch Staatsblad 1893 n°. 191, zoomede het algemeen reglement op de stoomtramwegen (Indisch Staatsblad 1893 n°. 190) en de later eventueel in een en ander te maken wijzigingen en aanvullingen, alles echter voor zoover die verordeningen en bepalingen met de voorwaarden der vergunning niet in strijd zijn of aan de toepasselijkheid niet eenig voorbehoud mocht worden verbonden. De betaling door het Gouvernement van de hooger besproken tegemoetkoming van f 150 000, in eens of bij gedeelten, zal eerst plaats hebben nadat de tramweg geheel of gedeeltelijk in exploitatie zal zijn gebracht. (Genoemd bedrag van f 150 000 kan geacht worden 1/3 uit te maken van de meerdere kosten van den aanleg der lijn, ter voldoening aan de speciale eischen van constructie, bedoeld in het hiervóór aangehaald art. 7.) De tramweg loopt van Samarang over Kendal, Pekalongan en Tagal naar Cheribon en wordt te Samarang met den Samarang-Joana stoomtramweg en te Tagal met den Java-spoorweg (Tagal-Balapoelang) in verbinding gebracht. Het tracé volgt in het algemeen den grooten postweg (over nagenoeg een vierde der totale lengte zal de tramweg op eene eigene baan komen te liggen).
	JAPARA.				
IV.	Van Joana naar Taijoe, met een zijtak van Djetak naar Patti, en met zijlijnen van uit de hoofdlijn naar de suikerfabrieken Trangkil en Pakis. (TH. F. VAN VLOTEN c. s.; . . Juni 1892.)	23 Sept. 1892 n°. 2.	23 Sept. 1893.	42 K.M. (f 15 000).	Vervallen door niet tijdige aanvaarding.
	SOERABAIJA.				
V.	Van de hoofdplaats Soerabaija naar Grissee. (F. W. DE RIJK; 28 Oct. 1892.)	28 Jan. 1893 n°. 34.	28 Jan. 1894 (verlengd tot 28 Jan. 1895).	18 K.M. (f 7 000).	Bij het gouvernementsbesluit dd. 10 November 1893 n°. 16, houdende bewilliging in een jaar uitstel voor het aanvaarden van deze in 't vorig verslag (blz. 161) omschreven vergunning, waarvan de duur bepaald is op 50 jaren *d*), is tevens aangeteekend dat geen verder uitstel zal worden verleend.

c) De voorwaarden der vergunning zijn in haar geheel afgedrukt onder n°. 4 van de voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal gedrukte stukken der zitting 1894 — **34**.

d) In October 1893 is tot beginsel aangenomen om vergunningen voor stoom- en electrische tramwegen voor langeren termijn dan 50 jaren te verleenen (verg. noot 1 op blz. 155 hiervóór).

Volg-nummer.	Richting der lijnen, namen der aanvragers en datum der aanvrage.	Datum van het gouvernementsbesluit waarbij de vergunning verleend is.	Tot hoelang de aanvragers tijd hadden of hebben om de vergunning te aanvaarden.	Lengte der lijn in K.M. (globaal) en bedrag van het gevorderde waarborg-kapitaal.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	PASOEROEAN.				
VI.	Van Malang over Gondanglegi naar Dampit, met zijtakken: I. Gondanglegi-Senggoro-Kepandjen; II. Malang-Pendem-Karangplosso-Singosari, en III. Malang-Wendit-Toempang, deze laatste zijtak door eene noordelijke verbinding via de staatsspoorweghalte Toempang (wel te onderscheiden van het eerst genoemde Toempang) in verbinding te brengen met den zijtak sub II. (J. André de la Porte en J. W. Post; 10 Jan. 1893.)	28 Mei 1894 n°. 2.	28 Mei 1895.	103 K.M. (f 30 000).	Van deze aanvraag werd reeds in 't vorig verslag (blz. 161) gewag gemaakt, met eene beschikking daaromtrent werd verwijld totdat van regeeringswege de richting van den in aanleg genomen staatsspoorweg Malang-Blitar voorgoed zou zijn vastgesteld, hetgeen plaats had bij gouvernementsbesluit dd. 5 Februari 1894 n°. 43, houdende goedkeuring van het definitief ontwerp van bedoelden spoorweg. De vergunning is verleend voor 99 jaren en de bouwtijd bepaald op 5 jaren. De tramweg zal op het station Malang en op de halten Singosari, Toempang en Kepandjen in aansluiting moeten worden gebracht met den staatsspoorweg aldaar. De vergunning bevat de vroeger gebruikelijke naastingsvoorwaarden (dus minder uitgewerkt dan in de vergunningen betreffende de stoomtramwegen Cheribon-Samarang en Maös-Bandjarnegara) en is overigens verleend op den voet van de artt. 4 t/m 14 der normaalvoorwaarden in Indisch Staatsblad 1893 n°. 191. Vermits de lijnen, waarop zij betrekking heeft, eindigen aan de steile berghellingen, welke de vlakte van Malang aan de oost- en westzijde insluiten, en het dus niet te verwachten is dat de onderwerpelijke tramwegen ooit naar andere streken zullen worden doorgetrokken, zijn in de voorwaarden niet opgenomen bepalingen omtrent de berijdbaarheid met spoorwegmaterieel, noch omtrent ombouw in een secundairen spoorweg.
VII.	Van Malang over Gondanglegi naar Kepandjen, met een zijtak van Loembang Widoro naar Dampit. (F. L. Oostenbroek, 26 Jan. 1893.)	—	—	56 K.M.	Deze aanvraag werd bij gouvernementsbesluit dd. 28 Mei 1894 n°. 2 afgewezen, vermits die, sub VI bedoeld, geacht werd de voorkeur te verdienen èn wegens hare verdere strekking, èn omdat daarbij beter met de bestaande en te verwachten vervoerstoestanden in de afdeeling Malang is rekening gehouden.
	KADOE.-DJOKJOKARTA				
VIII.	Van de hoofdplaats Djokjokarta naar Magelang. (Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij; 13 Februari 1893.)	—	—	45 K.M.	Tot het verleenen van vergunning voor deze op het „spoorwegplan" voorkomende verbinding (zie blz. 147 hiervóór) is de Indische Regeering nog niet overgegaan, omdat zij met betrekking tot het door de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij bij hare aanvrage te kennen gegeven voornemen, o. a. om te zijner tijd de lijn noordwaarts, allereerst tot Willem I, te verlengen (verg. vorig verslag blz. 160/161) eenige bepalingen wenschelijk achtte. Te dier zake wordt thans hier te lande met de Maatschappij overleg gepleegd.
	MADIOEN.				
IX.	Van de hoofdplaats Madioen naar Ponorogo. (Ch. Voûte; 17 Juli 1893.)	4 Jan. 1894). n°. 7.	4 Jan. 1895	32 K.M. (f 10 000).	De tramweg, die op het station Madioen in aansluiting is te brengen met den staatsspoorweg aldaar, moet geheel gereed en in exploitatie zijn gebracht binnen drie jaren na de aanvaarding. De voorwaarden der vergunning, mede verleend voor 99 jaren, zijn van gelijken aard als voor de lijnen in Malang, bedoeld sub VI hiervóór.
	MADURA.				
X.	Van Kamal over Bangkallan naar Tandjoeng (beoosten Bangkallan). (F. W. de Rijk; 16 September 1891.)	22 Jan. 1892 n°. 10.	22 Jan 1893 (verlengd tot 22 Jan. 1894).	23 K.M. (f 8000).	Vervallen door niet tijdige aanvaarding. *e)*
	SUMATRA'S WESTKUST.				
XI.	Stoomtramweg ter hoofdplaats Padang (met eene spoorwijdte van 0.75 M.) (K. H. H. van Bennekom en jhr. E. C. Siberg; 7 Juni 1893.)	11 Oct. 1893. n°. 6.	11 Oct. 1894.	(Lengte niet opgegeven). (f 5000).	De tramweg, die hoofdzakelijk voor personenvervoer zal dienen doch waarbij goederenvervoer niet uitgesloten is, moet binnen 3 jaar na de aanvaarding gereed en in exploitatie gebracht zijn. Behoudens het verschil in spoorwijdte, zijn overigens de voorwaarden der vergunning van gelijken aard als bedoeld sub VI en IX. De duur der vergunning is mede bepaald op 99 jaar. De lijn zal loopen van het spoorwegstation langs de kazernes, het officierskampement en het Plein van Rome naar de koffiepakhuizen, van den noordoosthoek van genoemd plein 1°. over Belantoeng naar Oedjoeng Goeroen en 2°. over Alang Lawas, Kampong Baroe en Belakang Tangsi naar Poeroes, en van Alang Lawas over Goeroen Ketjil naar de Moeara.

e) Bij het gouvernementsbesluit dd. 12 October 1894 n°. 1, waarbij van het vervallen dezer (voor 50 jaren verleende) vergunning aanteekening werd gehouden, is zij voor een tijdvak van 99 jaren, doch overigens mutatis mutandis op dezelfde voorwaarden, verleend aan C. M. A. de Rijk.

C. Electrische tramwegen.

Voor eenige in de legenda der hierachter gevoegde » Spoor- en tramwegkaart" nader omschreven trajecten èn ter hoofdplaats Batavia (p. m. 15 K.M.), èn op de afdeelingshoofdplaats Buitenzorg in hetzelfde gewest (p. m. 5 K.M.), zoomede voor eene (p. m. 40 K.M. lange) lijn in de Preanger Regentschappen (van de hoofdplaats Bandong over Bodjong-asih, Tjiparai en Madjalaija naar de afdeelingshoofdplaats Tjitjalengka) werd, respectievelijk bij de gouvernementsbesluiten dd. 17 Juli, 11 October en 23 November 1893 n°. 17, 5 en 44 (het eerste reeds vermeld in 't vorig verslag blz. 162), aan den heer R. A. Eekhout vergunning verleend tot het aanleggen en exploiteeren van electrische tramwegen, terwijl bij gouvernementsbesluit dd. 11 Juni 1894 n°. 17 nader werd toegestaan voor de exploitatie, in stede van electriciteit, stoom als beweegkracht te bezigen. Bij dit laatste besluit werd tevens voor elke der drie vergunningen de datum van aanvaarding, welke anders zou komen te verstrijken een jaar na de dagteekening der vergunningen, bepaald op uiterlijk 30 Juni 1895. Als waarborgkapitaal zal moeten worden gestort voor de beoogde tramlijnen te Batavia f 15 000, voor die te Buitenzorg f 5000 en voor de lijn in de Preanger Regentschappen mede f 15 000, terwijl met opzicht tot deze laatste

lijn bepaald is dat de tramweg te Bandong en te Tjitjalengka met den staatsspoorweg moet worden in aansluiting gebracht. De lijnen te Batavia zouden dezelfde spoorwijdte krijgen (1.188 M.) als voor den aldaar reeds bestaanden stoomtramweg is aangenomen, doch de twee andere vergunningen schrijven de normale spoorwijdte (1.067 M.) voor. Wat den duur der vergunningen betreft, was de eerst verleende aanvankelijk op 50 jaren bepaald, doch bij gouvernementsbesluit dd. 23 November 1893 n°. 45 werd er in toegestemd dat zij in dit opzicht aan de beide latere vergunningen zou worden gelijk gemaakt en dus mede 99 jaren zou duren. De lijnen te Batavia en te Buitenzorg zullen alleen bestemd zijn voor personenvervoer en moeten respectievelijk binnen 2 jaren en binnen 1 jaar na de aanvaarding geheel gereed en in exploitatie zijn gebracht, terwijl voor de lijn in de Preanger Regentschappen, die tevens voor goederenvervoer zal mogen dienen, de bouwtijd bepaald is op 3 jaren. De vergunningen behelzen voorts het noodige omtrent het recht van naasting van gouvernementswege. Een verzoek van den heer EEKHOUT om prioriteit voor den tijd van zes maanden voor het aanwenden van waterkracht gelegen binnen den cirkel, beschreven uit het Paleis te Buitenzorg als middelpunt met een straal van 15 K.M., werd bij gouvernementsbesluit dd. 4 December 1893 n°. 7 afgewezen. In afwachting dat later eventueel afzonderlijke bepalingen betreffende vervoermiddelen met electrische beweegkracht worden in het leven geroepen, welke nu voor alsdan reeds bij voorbaat op de lijnen in quaestie toepasselijk zijn verklaard, worden de aanleg en exploitatie van electrische tramwegen beheerscht door de voor stoomtramwegen geldende algemeene bepalingen, voor zoover het verschil in beweegkracht dit niet uitsluit.

D. Paardentramlijnen.

Zooals uit de beide voorgaande verslagen blijkt, exploiteert de Solosche Tramweg-Maatschappij, gevestigd te Soerakarta, sedert 1892/1893 een paardentramweg van het staatsspoorwegstation Djebres op genoemde hoofdplaats naar Poerwosari en Kartasoera, met eene zijlijn van laatstgenoemde plaats naar de suikerfabriek Kartasoera, terwijl, volgens particuliere berichten, in het najaar van 1894 ook reeds moet zijn in gebruik gesteld een verder gedeelte, loopende van de passar te Kartasoera naar de suikerfabriek Bangak, tot het aanleggen en exploiteeren waarvan, op door den resident meer in bijzonderheden te regelen voorwaarden (zie diens beschikking van 18 Mei 1894, gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant dd. 8 Juni jl.), vergunning was verleend bij gouvernementsbesluit dd. 11 Juni 1893 n°. 17, bij welk besluit onder meer de duur der vergunning ook voor de sectie Kartasoera-Bangak op 10 jaren en het voor dit nieuwe gedeelte, op den voet van art. 2, sub 4°., van Indisch Staatsblad 1887 n°. 84, bij eene van 's lands kassen te storten waarborgkapitaal op f 2000 bepaald was. De gezamenlijke lengte der bedoelde tramlijnen is niet opgegeven; ook zijn geen cijfers gemeld nopens de uitkomsten der exploitatie.

§ 2. *Stoomwezen.*

Het regeeringstoezicht op de bij particulieren in Nederlandsch-Indië in gebruik zijnde stoomketels zoowel voor gebruik te land als voor die in schepen geplaatst, zooals dit toezicht geregeld is bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 42, en dus ongerekend de aan gemeld toezicht onttrokken stoomketels voor huiselijk gebruik of voor wetenschappelijke doeleinden, en die behoorende tot de locomotieven van spoor- of tramwegdiensten, strekte zich, blijkens de gespecificeerde opgaven in bijlage JJ hierachter, op ult. 1893 uit tot 1865 ketels (waaronder 242 scheepsketels), met een gezamenlijk verwarmingsoppervlak van 130 842 M²., zijnde 38 ketels (waaronder 11 scheepsketels) meer dan bij het einde van 1892, toen 1827 ketels aanwezig waren, met een gezamenlijk verwarmingsoppervlak van 120 911 M². Aan het gebruik werden onttrokken 240 ketels (waaronder 48 scheepsketels) met een verwarmingsoppervlak van 10 145 M²., doch werden in dienst gesteld 278 ketels (waaronder 59 scheepsketels) met 20 076 M². verwarmingsoppervlak. Van deze 278 ketels waren er 87 reeds vroeger in gebruik geweest; de overige 191 ketels (waaronder 36 scheepsketels) waren nieuwe, met een verwarmingsoppervlak van 15 006 M². Het volgende staatje doet zien waar die nieuwe ketels vervaardigd waren.

VERVAARDIGD IN:	Ketels voor gebruik te land.		Scheepsketels.		Te zamen.	
	Aantal.	Verwarmingsoppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmingsoppervlak (in M².).	Aantal.	Verwarmingsoppervlak (in M².).
Nederland	15	961.94	6	377.40	21	1 339.34
Nederlandsch-Indië	6	94.41	4	58.56	10	152.97
Engeland	82	8 207.22	13	847.23	95	9 054.45
Duitschland	36	3 520.40	1	21.51	37	3 541.91
Frankrijk	1	8.00	"	"	1	8.00
België	8	603.75	"	"	8	603.75
Amerika	5	132.86	"	"	5	132.86
Engelsch-Indië	1	15.48	8	112.93	9	128.41
Onbekend	1	3.85	4	41.00	5	44.85
Totaal	155	13 547.91	36	1458.63	191	15 006.54

Van de op ult. 1893 onder bovenbedoeld regeeringstoezicht vallende 1623 particuliere ketels voor gebruik te land waren er in suikerfabrieken alleen 1008 (of ruim 62 pct.) geplaatst, wier verwarmingsoppervlak beliep 108 682 M². of bijna 92 pct. van het verwarmingsoppervlak, ad 118 633 M²., van al de bedoelde 1623 ketels gezamenlijk.

Onder de 48 scheepsketels, welke aan het gebruik werden onttrokken, behooren ook de twee stoomketels, één met 155 M². en één met 11 M². verwarmingsoppervlak, die geplaatst waren in het stoomschip *Houthandel Buwalda*, aan boord waarvan, tijdens het zich op de Koetei-rivier (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) bevond, eene ontploffing plaats had, bij welk ongeval 5 der opvarenden, waaronder 2 Europeanen, het leven lieten. Daar het schip binnen weinige uren na het gebeurde in de diepte verdwenen was, moest het instellen van een plaatselijk onderzoek, als bedoeld bij art. 42 van Indisch Staatsblad 1892 n°. 42, achterwege blijven.

Om tot eene betere verdeeling der inspectieafdeelingen te geraken (zie de aangehaalde bijlage JJ) werd in 1893 de te Soerabaija gevestigde inspecteur ontlast van het toezicht op het stoomwezen in de residentie Kediri, welk gewest gebracht werd tot het ressort van den inspecteur te Samarang, die daarentegen ontheven werd van den dienst in de residentie Pekalongan, welke overging op den inspecteur te Batavia. Deze laatste kreeg ook de residentie Banka tot zijn ressort, tot dusver behoorende tot die gewesten der buitenbezittingen, thans nog ten getale van 9, welke niet tot eene inspectieafdeeling behooren. De overige gewesten der buitenbezittingen, uitgenomen nog de Lampongsche Districten en Billiton, die mede tot het ressort Batavia behooren, maken eene afzonderlijke inspectieafdeeling uit onder een te Medan (Oostkust van Sumatra) geplaatsten inspecteur. Zooals reeds gezegd is op blz. 147 hiervóór is in den aanvang van 1894 het getal inspecteurs van vier op vijf gebracht.

Wegens vergoeding der kosten van onderzoek en beproeving werd in 1893 ontvangen f 22 626, tegen f 25 135 in 1892.

Omtrent het aantal ketels van den lande, waarmede de hierbedoelde inspecteurs voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen bemoeienis hebben, dat zijn die, niet behoorende tot de departementen van oorlog en marine, zijn geen opgaven ontvangen.

IV. POST- EN TELEGRAAFDIENST EN TELEPHONEN [1]).

§ 1. *Vereenigde post- en telegraafdienst.*

Het aantal der kantoren en hulpkantoren van den vereenigden dienst en dat der tot den dienst der staatsspoorwegen behoorende telegraafkantoren, die ten behoeve van het publiek voor het onderling verkeer en voor het verkeer met de kantoren van den post- en telegraafdienst zijn opengesteld, onderging in den loop van 1893 (zooals reeds gedeeltelijk op blz. 164 van het vorig verslag werd vermeld en zooals nog nader, voor zooveel noodig, uit § 4 van deze afdeeling zal blijken) de volgende wijzigingen.

Het hulppost- tevens hulptelegraafkantoor te Tandjong Priok (haven van Batavia) en de postkantoren te Bindjei en Tandjong

1) Van het laatst verschenen afzonderlijk verslag van den Indischen post- en telegraafdienst, betreffende het jaar 1892, is in Maart 1894 een exemplaar aan de Staten-Generaal aangeboden.

Poera (Oostkust van Sumatra) werden tot post- tevens telegraafkantoren verheven; te Telok Semawé (Atjeh's Noordkust) werd een postkantoor, en te Batoe Djadjar (Preanger Regentschappen), Emmahaven (haven van Padang), Poeloe Raija (Atjeh's Westkust) en Taroena op het eiland Groot-Sangi (Menado) werden hulppostkantoren opgericht. Van deze nieuwe hulppostkantoren is dat te Emmahaven tevens spoorwegtelegraafkantoor, hoedanige spoorwegtelegraafdienst ook geopend werd te Tassikmalaija (Preanger Regentschappen) en Solok (Sumatra's Westkust), op welke beide plaatsen de hulppostkantoren tot dusver enkel telephoondienst bezaten.

In verband met een en ander was (met inbegrip van de 19 voor het binnen- en buitenlandsch verkeer te bezigen *particuliere* spoorwegtelegraafkantoren) het totaal der voor het algemeen verkeer opengestelde post-, telegraaf- of telephoonkantoren in Nederlandsch-Indië geklommen van 322 op ult. 1892 tot 328 bij het einde van 1893. Die kantoren waren te verdeelen als volgt.

Omschrijving der kantoren.	Java en Madura.	Sumatra.	Borneo.	Celebes.	Andere eilanden.	Te zamen.
GOUVERNEMENTSKANTOREN.						
Post- tevens telegraafkantoren *a*)	76	28	„	1	1	106
Postkantoren	1	4	2	2	7	16
	77	32	2	3	8	122
Hulppostkantoren:						
tevens telephoonkantoren	20	2	„	„	„	22
tevens spoorwegtelegraafkantoren *b*).	16	1	„	„	„	17
tevens telephoon- en spoorwegtelegraafkantoren *c*)	1	1	„	„	„	2
zonder telephoon- of spoorwegtelegraafdienst	11	9	8	5	1	34
Overige spoorwegtelegraafkantoren: *d*)						
met bestelhuizen	*e*) 107	„	„	„	„	*e*) 107
zonder postdienst *f*)	2	„	„	„	„	2
Overige telephoonkantoren	1	3	„	„	„	4
Totaal der gouvernementskantoren	235	48	10	8	9	310
PARTICULIERE KANTOREN.						
Particuliere spoorwegtelegraafkantoren *g*)	5	13	„	„	„	18
Algemeen totaal der kantoren op ult. 1893	240	61	10	8	9	328
De algemeene totaalcijfers waren op ult. 1892	238	58	10	8	8	322

a) In deze opgaaf is niet begrepen het telegraafkantoor te Tjipannas (Preanger Regentschappen), dat slechts tijdens het verblijf van den Gouverneur-Generaal aldaar geopend is; evenmin het hulptelegraafkantoor te Batavia (in de benedenstad), hetwelk door personeel van het post- tevens telegraafkantoor te Weltevreden (bovenstad van Batavia) wordt bediend.

b) Hieronder één kantoor (Kroija), dat slechts gedurende een zeker gedeelte des jaars (in 1893 van 15 Juli—23 November) voor den postdienst is opengesteld. Ofschoon onder de stations en haltes van den Sumatra-spoorweg ook Kaijoetanam behoort, waar, evenals te Emmahaven en Solok, een hulppostkantoor gevestigd is (op laatstgenoemde plaats in verbinding met een telephoonkantoor), wordt dit niet bij de spoorwegtelegraafkantoren gerekend, omdat van de spoorwegtelegraaf op Sumatra slechts de stations te Emmahaven en Solok met het net van den post- en telegraafdienst in verbinding staan en bij de overige stations en haltes van dien spoorweg uitsluitend die telegrammen worden behandeld, welke hunne bestemming geheel langs de spoorwegtelegraaf kunnen bereiken.

c) Namelijk te Tassikmalaija en te Solok.

d) Als spoorwegtelegraafkantoren zijn hier niet medegerekend de stations of haltes der staatsspoorwegen op Java op plaatsen waar telegraafkantoren van den post- en telegraafdienst gevestigd zijn, noch die op Sumatra, welke slechts voor het onderling verkeer langs de spoorwegtelegraaf (zie het slot van noot *b*) zijn aangewezen.

e) In 't vorig verslag (blz. 163 noot 3) werd minder juist opgegeven 108 en 1.

f) Namelijk te Kalimas (Soerabaija) en te Tjilatjap-haven.

g) De 5 kantoren op Java zijn die van de Java-spoorweg-Maatschappij, de 13 op Sumatra van de Deli-spoorweg-Maatschappij. Onder deze 18 kantoren zijn begrepen die te Tagal, Medan en Laboean Deli, alwaar op ult. 1893 tevens gouvernements-telegraafkantoren gevestigd waren.

Het Europeesch personeel van den post- en telegraafdienst bestond bij den aanvang van 1894 uit 487 ambtenaren, namelijk 1 hoofdinspecteur, chef van den dienst, 11 inspecteerende ambtenaren, 119 kantoorchefs, 168 commiezen, 41 adjunct-commiezen, 75 hulppostcommiezen, 70 klerken en 2 aan de werkplaats van den post- en telegraafdienst verbonden technici (één als chef van het atelier en de ander als instrumentmaker). Bij de formatie van voormeld personeel, zooals die bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 89 vastgesteld en bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 39 gewijzigd werd, waren, buiten de inspecteerende ambtenaren, de hulppostcommiezen, de klerken en de bedoelde twee technici, toegestaan 121 kantoorchefs, 169 commiezen en 40 adjunct-commiezen, zoodat 2 kantoorchefs en 1 commies minder en daarentegen 1 adjunct-commies meer in dienst waren dan waarop de formatie rekent. Deze verschillen ontstonden doordien het beheer van de postkantoren te Koepang (Timor) en Edi (Atjeh's Oostkust) aan niet tot den postdienst behoorende ambtenaren (zie blz. 127 van het verslag van 1886) bleef opgedragen [1], en ter voorziening in eene vacature in den rang van commies, welke vóór het einde van 1893 niet kon worden aangevuld, overeenkomstig het bepaalde bij § II *b* van Indisch Staatsblad 1881 n°. 43 boven de formatie een adjunct-commies werd in dienst gesteld. De voormelde formatie werd in Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 27), ten behoeve van de op blz. 164 van het vorig verslag reeds in uitzicht gestelde verheffing van het hulppost- tevens telephoonkantoor te Poerbolinggo (Banjoemas) tot post- en telegraafkantoor, met één kantoorchef der 5de klasse vermeerderd.

Aan het examen voor den rang van commies der 3de klasse (welk examen werd gehouden nadat de bij de vorige gelegenheid geslaagden allen tot dien rang waren bevorderd) namen deel 29 adjunct-commiezen en 9 klerken; van de eersten slaagden er 22, van de klerken 7.

In verband met de voor hunne bezoldiging beschikbare fondsen werd gedurende 1893 geen uitbreiding gegeven aan het aantal der inlandsche klerken (zie blz. 164 van het vorig verslag). Terwijl er 5 wegens ziekte of ongeschiktheid ontslagen moesten worden, werden slechts 4 nieuwe aangesteld. Bij het einde van 1893 bedroeg hun aantal mitsdien 21, verdeeld over 17 kantoren. Evenwel stelde men zich voor met eene nieuwe ploeg de proef voort te zetten zoodra weder fondsen beschikbaar zouden zijn. Voor geschikte candidaten was reeds de aandacht gevestigd op zoons en andere familieleden van districtshoofden in de Minahassa, die het eindexamen aan de school voor zonen van inlandsche hoofden en andere aanzienlijke inlanders te Tondano met gunstigen uitslag hadden afgelegd.

Het geheele inlandsch personeel van den vereenigden dienst bestond bij den aanvang van 1894 uit 1045 personen (waarvan 65 postiljons met eigen paarden), tegen 1043 personen bij het begin van 1893.

Aangaande de in de eerste maanden van 1894 tot stand gekomen uitbreidingen of wijzigingen van den dienst is voorloopig reeds het volgende te melden.

Te Wirosari (Samarang), Taroetoeng (Tapanoli) en Delanggoe (Soerakarta) werden hulppostkantoren ingesteld (Indisch Staatsblad 1893 n°. 303 en 1894 n°. 35 en 78) en respectievelijk op 1 Januari, 26 Maart en 15 Mei 1894 geopend. Het hulppost- tevens telephoonkantoor te Poerbolinggo (Banjoemas) werd tot post- en telegraafkantoor verheven (Indisch Staatsblad 1894 n°. 27) en op 1 Februari als zoodanig opengesteld. Het post- en telegraafkantoor te Oengaran (Samarang) werd opgeheven en door een hulppost- tevens telephoonkantoor vervangen; daarentegen werd te Tjandi (in dezelfde residentie) een post- en telegraafkantoor opgericht (Indisch Staatsblad 1894 n°. 75); een en ander geschiedde respectievelijk met ingang van 3 en 4 April. Verder werd nog het post- en telegraafkantoor te Laboean Deli (Oostkust van Sumatra) opgeheven en vervangen door een hulppostkantoor (Indisch Staatsblad 1894 n°. 83), hetwelk den 22sten April werd geopend. Verder is onlangs (Indisch Staatsblad 1894 n°. 227) bepaald dat de postkantoren te Edi (Atjeh's Oostkust) en Telok Semawé (Atjeh's Noordkust) zullen worden opgeheven en vervangen door hulppostkantoren.

Over de laatste drie jaren, waarvan de gegevens volledig bekend zijn (hetgeen over 1893 vooralsnog niet het geval is), waren de geldelijke uitkomsten van den post- en telegraafdienst (daaronder ook de ontvangsten van de in § 3 te bespreken paardenposterij) als volgt:

[1] Ook het postkantoor te Telok Semawé (Atjeh's Noordkust), voor de oprichting van welk kantoor de formatie echter indertijd geen uitbreiding onderging (zie blz. 164 van het vorig verslag), wordt door een niet tot den postdienst behoorend ambtenaar beheerd. Zooals aanstonds blijken zal, is nu onlangs evenwel bepaald dat zoowel dit kantoor als dat te Edi tot hulppostkantoren zullen worden teruggebracht.

	1890.		1891.		1892.	
ONTVANGSTEN.						
Brievenpost (zie overigens de specificatie op blz. 164)	a) f *924 816		f *979 439		f 1 016 639	
Binnenlandsche paardenpost (zie als voren op blz. 165)	2 067		4 134		2 939	
Telegraphie (zie als voren op blz. 167)	577 713		665 056		708 290	
Opbrengst van verkocht materieel, en andere toevallige baten	7 197		*7 226		3 538	
Aandeel in de opbrengst van particuliere telephonen	b)		b)		14 792	
		f *1 511 793		f *1 655 855		f 1 746 198
Memorieposten. Porten van dienstbrieven	b)		b)		f 273 590 c)	
Memorieposten. Verstrekkingen van postpaarden aan dienstreizigers	f 252 876		f 257 928		236 581	
Memorieposten. Binnenlandsche regeeringstelegrammen	122 566		122 589		107 070	
Memorieposten. In regularisatie afgegeven goederen aan andere diensttakken	2 452		„		„	
		377 894		380 517		617 241
Totaal der ontvangsten . . .		f *1 889 687		f *2 036 372		f 2 363 439
UITGAVEN.						
Traktementen enz. van het personeel (daaronder ook huishuur-indemniteit der kantoorchefs).	f 1 152 414		f *1 156 894		f 1 171 060	
Reis- en verblijfkosten, zoomede bureau- en lokaalbehoeften.	70 832		66 492		67 362	
Aanschaffing, onderhoud, enz., van materieel	99 486		153 995		144 326	
Kosten vallende op de overbrenging van brievenmalen, zoowel binnen als buiten Nederlandsch-Indië; verrekeningen met de Nederlandsche en vreemde postadministratiën, enz., enz. . .	417 589		*402 971 d)		350 086 e)	
Onderhoud, herstelling en uitbreiding van telegraaflijnen	75 504 f)		60 921		863 066 g)	
Uitgaven voor de binnenlandsche paardenposterij	197 824		195 989		179 418	
Onderhoud en vernieuwing van gebouwen voor de posterijen.	20 747		16 453		13 332	
Totaal der uitgaven . . .		2 034 396		*2 053 715		2 788 650
Nadeelig verschil h) . . .		f *144 709		f *17 343		f 425 211

a) De sommen waarbij een * geplaatst is, zijn ontleend aan verbeterde opgaven.

b) Zie het eerste lid van noot h.

c) De raming van dit bedrag berust, uit den aard der zaak, slechts op globale berekeningen, waarbij voor een gedeelte der dienstbrieven een ger tarief (namelijk dat der documenten) tot grondslag is genomen. Het bedrag zou aanmerkelijk hooger zijn indien *alle* dienstbrieven voor het volle briefport waren in rekening gebracht, wat slechts voor 1/3 deel van het aantal en voor 1/9 deel van het gezamenlijk gewicht geschied is.

d) Hieronder f 5200 voor den met 1 October 1891 ingevoerden ambulanten postdienst.

e) Hieronder f 7894 voor den ambulanten postdienst.

f) Hieronder f 10 620 wegens herstellingskosten van den kabel Bali–Celebes, ter reede Boeleleng beschadigd geworden door de onachtzaamheid van een particulieren scheepsgezagvoerder, die sedert dit bedrag heeft terugbetaald.

g) Hieronder f 763 459 voor het leveren en leggen van een kabel met toebehooren voor de telegraphische verbinding tusschen Olehleh en Laboean Deli, en f 31 924 wegens herstellingskosten van den Atjeh-Deli- en den Straat-Soenda-kabel (zie blz. 170 van het vorig verslag).

h) Over de jaren 1890 en 1891 zijn noch de sommen van respectievelijk f 12 348 en f 13 452 als aandeel van den lande in de opbrengst der voor geabonneerden in werking gestelde *particuliere* telephonen (zie § 4 hierna) onder de ontvangsten van den post- en telegraafdienst verantwoord, noch werd onder die ontvangsten iets in rekening gebracht voor porto's van dienstbrieven, voor de raming van welke laatstbedoelde (fictieve) ontvangst men eerst in 1892 begonnen is met globale opnemingen betreffende den omvang dezer diensteorrespondentie, terwijl de door telephoonondernemers verschuldigde retributie vóór 1892 nog werd verantwoord onder den door het departement van *financiën* beheerden algemeenen begrootingspost „Ontvangsten van gemengden aard en toevallige baten".
Ten voordeele van dezen laatsten post is ook geboekt de door den in noot f bedoelden scheepsgezagvoerder in 1890 betaalde schadevergoeding, bedragende (met rente) f 11 425.
Een en ander in aanmerking nemende en voor 1890 en 1891 ter zake van de dienstbrieven in rekening brengende eene gelijke fictieve ontvangst als voor 1892 is geraamd (f 273 590), veranderen de over 1890 en 1891 uitgetrokken nadeelige saldo's in een voordeelig verschil van respectievelijk f 152 654 en f 269 699.

Uit het voorafgaand overzicht blijkt dat in 1892 de werkelijke ontvangsten f 90 343 meer bedroegen dan in 1891, tot welke vermeerdering o. a. de brievenpost f 37 200 en de telegraphie f 43 234 bijdroegen. Dat niettemin de einduitkomst over 1892 nog een nadeelig verschil tusschen ontvangsten en uitgaven aanwijst van f 425 211, is een gevolg hiervan dat ten laste van 1892 kwamen de kosten ad f 763 459 der nieuwe kabelverbinding langs een deel van Sumatra (Olehleh-Laboean Deli). Laat men die kosten buiten beschouwing, dan verandert het zooeven vermelde deficit in een voordeelig verschil van f 338 248, wijzende op een gestadigen vooruitgang. Ware toch het overzicht over 1890 en 1891 in gelijken trant ingericht als dat over 1892, dan zou het voordeelig verschil over die jaren (zie het slot van noot *h* hiervóór) achtereenvolgens zijn te staan gekomen op f 152 654 en f 269 699.

§ 2. *Brievenposterij.*

Correspondentie met Nederland en vreemde landen. In 1893 werden door de stoomschepen der Maatschappij „Nederland" 52 reizen (26 uit- en 26 thuisreizen) tusschen Nederland en Indië volbracht, waarvan 27 reizen (13 uit- en 14 thuisreizen) nog in aanmerking kwamen voor betaling volgens het postcontract van 1882, terwijl op de overige 25 reizen (13 uit- en 12 thuisreizen) van toepassing waren de voorwaarden van het in Juni 1893 in werking getreden nieuwe contract van November 1892 (verg. vorig verslag blz. 100). Voor de eerstgenoemde 27 reizen kwam aan de Maatschappij, wegens het vervoer van brievenmalen (naar reden van f 3000 per reis) ten goede eene som van f 81 000, en voor de overige 25 reizen (naar reden van f 2400 per reis) eene som van f 60 000, te zamen alzoo f 141 000 (waarin de Nederlandsche en de Indische postadministratie elke voor de helft bijdroegen). Over 1892, toen de Maatschappij over 53 reizen (27 uit- en 26 thuisreizen) had te declareeren, was aan haar f 156 000 betaald.

De in den dienst der Maatschappij „Rotterdamsche Lloyd" varende stoomschepen maakten 51 reizen (25 uit en 26 thuisreizen) in 1893; hiervan vielen 26 reizen (13 uit- en 13 thuisreizen) nog onder de werking van het oude postcontract, terwijl op de overige 25 reizen (12 uit- en 13 thuisreizen), die in 1893 volbracht werden, de bepalingen van het nieuwe contract van November 1892 van toepassing waren. Voor het vervoer van brievenmalen op eerstbedoelde 26 reizen kwam aan de Maatschappij ten goede f 15 282 (waarvan f 9822 door de Nederlandsche en f 5460 door de Indische posterij betaald werd), en voor de overige 25 reizen (naar reden van f 2400 per reis) eene som van f 60 000 (waarvan beide posterijen ieder de helft betaalden). In het geheel

ontving de Maatschappij alzoo over 1893 een bedrag van f 75 282, tegen f 28 112 (voor 52 reizen) in 1892.

Beide Maatschappijen hebben onlangs bericht dat zij in den loop van 1895 (namelijk op 20 en 27 April uit Amsterdam en Rotterdam naar Batavia en op 26 Juni en 3 Juli uit Batavia naar Amsterdam en Rotterdam) met den in art. 12 der nieuwe postcontracten bedoelden versnelden dienst zullen aanvangen, in verband waarmede de betaling van f 2400 tot f 4000 per reis zal klimmen, gevende eene verhooging van f 1600 per reis, of, voor de 54 versnelde reizen die in 1895 te wachten zijn, eene meerdere uitgaaf van f 86 400, waarvan de helft (f 43 200) ten laste van de Indische posterij komt.

De sints eenige jaren door de Nederlandsche posterij geopende gelegenheid om met de stoomschepen der beide meergemelde Maatschappijen postpakketten naar en uit Indië te verzenden, werd, met ult. September 1893 wat de uit- en met ult. October 1893 wat de thuisreizen betreft, opgeheven ten gevolge van de deelneming door de Indische posterij aan den internationalen postpakketdienst, in verband waarmede tevens, ter vervanging van de vroeger alleen door het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid met de Maatschappijen gesloten contracten, thans door gezegd Departement en dat van Koloniën te zamen nieuwe contracten met de Maatschappijen werden aangegaan voor het vervoer van postpakketten tusschen Nederland en Indië (zie lager).

Ter aanvulling van de in vroegere verslagen gegeven cijfers omtrent de met de hooger bedoelde gelegenheid gewisselde postpakketten wordt nog medegedeeld dat in 1893 uit Nederland naar Indië verzonden werden 13 253 pakketten en in Nederland uit Indië ontvangen werden 1949 pakketten, te zamen alzoo 15 202 stuks (tegen 12 679 in 1892). In deze cijfers zijn echter — hoewel tot een, in verhouding tot het totaal, betrekkelijk gering bedrag — de pakketten begrepen die, ten gevolge van de nieuwe regeling, in het laatst van 1893 rechtstreeks met de Indische posterij werden uitgewisseld.

In de wijze waarop door de Indische uitwisselingskantoren de correspondentie voor het buitenland verzonden wordt, kwam, na de op blz. 166 van het vorig verslag vermelde wijziging, in 1893 geen verandering.

Algemeene Postvereeniging. Het gebied der Algemeene Postvereeniging onderging, na de reeds op blz. 166 van het vorig verslag besproken toetreding der Zuidafrikaansche Republiek (Transvaal), in 1893 geen uitbreiding [1]).

Aan eene wijziging, die in art. 16 van het op blz. 156 van het verslag van 1892 bedoelde Algemeen Postverdrag plaats vond, werd — evenals hier te lande (zie Nederlandsch Staatsblad 1893 n°. 213) — ook in Indië bekendheid gegeven (Indisch Staatsblad 1894 n°. 33).

Postwisselverkeer met Nederland en andere landen. Blijkens de uit Indië ontvangen opgaven (die voor 1893 nog van voorloopigen aard zijn) werd aldaar gestort, ter overmaking naar Nederland en andere landen, in 1892 f 1 378 229 en in 1893 f 1 440 646, terwijl in elk dier jaren in omgekeerde richting werd overgemaakt, volgens de in Indië uitbetaalde postwissels, respectievelijk f 125 894 en f 170 377. Eene opgaaf van het aantal postwissels en de daarmede uit en naar Indië overgemaakte geldswaardige bedragen over de laatste drie jaren volgt hieronder:

Jaren.	Aantal postwissels.	Bedrag.
1891	30 096	f 1 389 205
1892	31 580	1 504 123
1893	34 152	1 611 023
Totaal	95 828	f 4 504 351

Hiervan werden uit Indië verzonden:

naar Nederland	73 198	postwissels,	ad f 3 516 068
„ andere landen	13 989	„	„ 571 683
te zamen uit Indië	87 187	„	„ f 4 087 751

Daarentegen werden in omgekeerde richting slechts overgemaakt:

uit Nederland	7 296	postwissels,	ad f 343 535
„ andere landen	1 345	„	„ 73 065
te zamen naar Indië	8 641	„	„ f 416 600

Blijkens deze opgaven werd in gemeld driejarig tijdvak f 3 671 151 (of gemiddeld f 1 223 717 per jaar) méér uit Indië dan naar Indië overgemaakt. Over de bedoelde jaren vindt men omtrent het buitenlandsch postwisselverkeer van Indië gespecificeerde opgaven in de bijlage KK hierachter.

Ingevolge Indisch Staatsblad 1894 n°. 98 werd, in overeenstemming met een voorstel van het Fransche postbestuur, de in Indië bestaande gelegenheid tot geldverzending, door middel van postwissels, naar Frankrijk (met inbegrip van Algerië) in October 1894 uitgebreid tot de Fransche postkantoren in andere landen.

De wijziging, die bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 154 in den maatstaf van herleiding voor de geldverzendingen uit Indië naar eenige vreemde landen was gebracht (zie blz. 166 van het vorig verslag), werd, voor zoover de verzendingen naar Groot-Britannië betreft, bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 289 herzien, door daarvoor weer den vroegeren maatstaf van f 12,10 = 1 pond sterling aan te nemen. Wat de verzendingen naar Indië aangaat, valt mede te deelen dat voor de postwissels uit Curaçao de koers, die (blijkens blz. 166 van het vorig verslag) op 102 pct. bepaald was, geleidelijk verhoogd werd, en wel in het laatst van 1893 tot 102½ pct. en gedurende 1894 eerst tot 103½, daarna tot 105½ en eindelijk (in October jl.) tot 106 pct.

Invordering van gelden in het buitenlandsch postverkeer. De in het vorig verslag (blz. 166) bedoelde gelegenheid om ook in het verkeer met Egypte, Italië, Noorwegen, Oostenrijk-Hongarije, Zweden en Zwitserland de invordering van gelden op quitanties enz. te doen plaats vinden (Indisch Staatsblad 1893 n°. 74), werd met ingang van 1 Juli 1893 in Indië opengesteld. Aan den buitenlandschen incasseeringsdienst nemen in Indië dezelfde kantoren deel, die zijn aangewezen voor den binnenlandschen dienst der invordering van gelden (zie lager). In welke mate in het buitenland van dezen incasseeringsdienst wordt gebruik gemaakt, doet de volgende opgaaf van de in 1893 ter invordering ontvangen quitanties zien. (Van de uit Indië naar vreemde landen ter invordering gezonden quitanties kan geen aanteekening worden gehouden, omdat die verzending rechtstreeks tusschen den afzender en de kantoren van invordering plaats heeft.)

LANDEN van waar quitanties ter invordering ontvangen werden.	Ter invordering aangeboden quitanties.		Betaalde quitanties.		Onbetaald gebleven quitanties.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
Nederland	1345	f 22 413	1013	f 12 440	332	f 9 973
Belgie.	3	68	3	68	„	„
Frankrijk	1	21	„	„	1	21
Duitschland	1	12	1	12	„	„
Luxemburg.	1	16	„	„	1	16
Totaal . . .	1351	f 22 530	1017	f 12 520	334	f 10 010

Posterijen in Indië. Over de veranderingen, in 1893 en gedurende een groot deel van 1894 gebracht in het aantal en de categorieën der kantoren voor den postdienst is reeds gehandeld op blz. 159 en 160 hiervóór.

De bevoegdheid zoowel tot het behandelen van aangeteekende stukken als tot het afgeven en uitbetalen van binnenlandsche postwissels, welke reeds was uitgestrekt tot 46 hulppostkantoren, werd nader verleend aan 3 van de 4 in 1893 nieuw geopende hulppostkantoren (uitgezonderd werd het nieuwe hulppostkantoor te Emmahaven). Dientengevolge bezaten bij het einde van 1893 49 van de 75 hulppostkantoren deze dubbele bevoegdheid. Een van de 26 overige hulppostkantoren (dat te Soekoredjo in Samarang) bezit alleen de eerstbedoelde bevoegdheid.

Gelegenheid om door middel van den postdienst gelden op quitanties in het binnenlandsch verkeer te doen invorderen, bestond bij het einde van 1893 bij 122 kantoren, namelijk bij die welke tot eene hoogere klasse dan de hulppostkantoren behooren, dat zijn de postkantoren en de post- tevens telegraafkantoren. De volgende opgaaf doet zien in welke mate het publiek in de laatste vijf jaren van deze gelegenheid (die bij Indisch Staatsblad 1882 n°. 60 werd opengesteld) gebruik maakte.

[1]) Het aandeel van Nederlandsch-Indië in de gemeenschappelijke kosten van het internationaal bureel te Bern der Algemeene Postvereeniging bedroeg over 1893 frs. 2385 (tegen frs. 2205 in 1892).

Jaren.	Ter invordering aangeboden quitanties.		Betaalde quitanties.		Onbetaald gebleven quitanties.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
1889	34 004	f 502 833	19 262	f 285 822	14 742	f 217 011
1890	36 828	484 756	23 674	307 297	13 154	177 459
1891	43 625	571 209	28 490	351 457	15 135	219 752
1892 a)	53 830	614 982	34 668	386 907	19 162	228 075
1893 a)	53 786	635 138	38 812	420 568	14 974	214 570
Totaal . .	222 073	f2 808 918	144 906	f1 752 051	77 167	f1 056 867

a) De cijfers van 1892 zijn ontleend aan verbeterde opgaven; die over 1893 zijn van voorloopigen aard.

In de regeling van het brievenvervoer in en tusschen de verschillende gewesten kwamen in 1893 de volgende veranderingen. Nieuwe postdiensten werden ingesteld: tusschen de halte Padalarang van de Westerlijnen der staatsspoorwegen en Batoe Djadjar (Preanger Regentschappen), dagelijks door middel van een militairen facteur; tusschen Rantau Prapat en Laboean Bilik (Oostkust van Sumatra), om de veertien dagen per postprauw, en tusschen Toeal, op het eiland Klein-Key, en Elat, op het eiland Groot-Key (beiden in de residentie Amboina), tweemalen 's maands per prauw. De bestaande dagelijksche dienst per kar met postiljon met eigen paard tusschen Garoet (Preanger Regentschappen) en Tjiamis (Cheribon) werd in September 1893, in verband met de openstelling voor het publiek verkeer van den spoorweg tusschen Tjibatoe en Tassikmalaija, vervangen door een dagelijkschen dienst per spoortrein tusschen laatstgenoemde twee plaatsen en een dagelijkschen dienst per kar met postiljon met eigen paard tusschen Mangoenredja, Tassikmalaija en Tjiamis. Verder werd nog de dienst driemaal in de week per voetbode tusschen Bindjei en Tandjong Poera (Oostkust van Sumatra) gewijzigd in een dienst (eveneens driemaal per week) per Decauville-spoortrein tusschen Bindjei en Stabat en per stoombarkas tusschen Stabat en Tandjong Poera. Door een en ander, alsmede door enkele geringe wijzigingen in de afstanden en het in rekening brengen van sommige afstanden welke tot dusver onbekend waren gebleven, was bij het einde van 1893 het brievenvervoer in Indië (uitgenomen dat over zee en zonder ook te rekenen de lager te bespreken zoogenaamde districtspost op Java en Madura) geregeld over 10 687 K.M., daaronder niet begrepen enkele meerendeels door postprauwen bediende trajecten in de residentiën Palembang en Borneo, waarvan de lengte niet bekend is.

Eens of meermalen daags werd de dienst uitgeoefend op Java en Madura over 2543 K.M. en op de buitenbezittingen (per Delispoorweg, staatsspoorweg en op de tramlijn Kotta Radja-Olehleh) over 173 K.M., zesmaal per week over 1007 K.M. op Java en Madura en over 53 K.M. op Sumatra; driemaal per week op Java en Madura over 340 en op de buitenbezittingen over 547 K.M.; terwijl de overige postgelegenheden in het binnenlandsch verkeer, voor zoover daartoe niet van stoomvaartdiensten wordt gebruik gemaakt, allen met grootere tusschenpoozen onderhouden worden, en zulks uitsluitend op de buitenbezittingen. Aldaar werd namelijk een dienst tweemaal per week onderhouden over 2152, eens per week over 3184 en drie-, twee- of eenmaal 's maands over 688 K.M. De besproken postlijnen (ter gezamenlijke lengte van 3890 K.M. op Java en Madura en 6797 K.M op de buitenbezittingen) werden met de volgende middelen bediend:

over	1351	en	255	K.M.	per	spoortrein;
„	153	„	5	„	„	tramdienst;
„	350		—	„	„	kar met 2 paarden; a)
„	1016	„	44	„	„	„ „ 1 paard; b)
„	216		—	„	„	„ „ postiljon met eigen paard;
„	590		—	„	„	postiljon met eigen paard;
„	214	„	4566	„	„	postlooper;
„	—		366	„	„	pikolpaard; c)
„	—		940	„	„	postprauw; d)
„	—		621	„		met heerendienstplichtigen (op Banka en Billiton).
Totaal	3890	en	6797	K.M. e)		

a) Deze ritten zijn allen uitbesteed.

b) Ook deze ritten zijn voor het meerendeel uitbesteed; over 133 K.M. (op Java en Madura) is zulks niet het geval.

c) Dit vervoer is over 293 K.M. (op Sumatra) uitbesteed.

d) Over 219 K.M. op Sumatra en 185 K.M. op Borneo is het vervoer per postprauw uitbesteed. In de opgaaf van het staatje, en dus ook onder eerstvermeld cijfer, is niet begrepen het traject Palembang-Pangkallan Benteng, tusschen welke plaatsen het vervoer per prauw mede door een aannemer geschiedt. De lengte van dit traject is niet bekend.

e) De 6797 K.M. op de buitenbezittingen zijn verdeeld als volgt: Sumatra 4134, Banka en Billiton 621, Borneo 972 en Celebes 1070 K.M.

In het brievenvervoer over zee, voor zooveel dit bij aanneming geschiedt (zie vorig verslag blz. 167), kwam gedurende 1893 geen verandering. Evenals in 1892 bleef overigens ook op dezelfde zes plaatsen, als in 't vorig verslag genoemd, de plaatselijke dienst aan aannemers opgedragen.

Op de meeste der door aannemers bediende postritten zijn de brievenpostwagens ingericht voor het vervoer van reizigers. Veelal is het Gouvernement met die aannemers ook in contract voor het leveren hunnerzijds van bespanningen ten dienste van het vervoer van gouvernementsreizigers. Voor welke trajecten (alleen op Java en Madura) op 1 Januari 1894 dergelijke overeenkomsten bestonden, kan blijken uit bijlage BBB, deel I, van den Indischen Regeeringsalmanak voor 1894.

De herziening van de regeling der districtspost op Java en Madura (zie blz. 167 van het vorig verslag) werd in 1893 beëindigd. Dientengevolge waren bij den aanvang van 1894 in 20 residentiën (de residentiën Soerakarta en Djokjokarta nemen aan de districtspost geen deel) 991 bestelhuizen opgericht [1], als: 59 in Bantam, 10 in Batavia, 12 in Krawang, 105 in de Preanger Regentschappen, 71 in Cheribon, 18 in Tagal, 22 in Pekalongan, 36 in Samarang, 42 in Japara, 62 in Rembang, 69 in Soerabaija, 26 in Pasoeroean, 26 in Proboliuggo, 49 in Bezoeki, 59 in Banjoemas, 62 in Bagelen, 39 in Kadoe, 85 in Madioen, 77 in Kediri en 62 op Madura. Bij de bedoelde definitieve herziening werden tevens de uitgaven, hoofdzakelijk door vermindering van de te hoog opgevoerde traktementen der postboden, met f 16 009 's jaars verminderd.

Naar aanleiding van de adviezen van de directeuren van binnenlandsch bestuur en van financiën over het in 't vorig verslag (blz. 168) bedoelde ontwerp-reglement voor eene Indische *postspaarbank* is de zaak opnieuw in handen van den directeur der burgerlijke openbare werken gesteld.

Pakketpost (*Binnenlandsch verkeer*). De wegen waarlangs en de middelen waarmede het vervoer van postpakketten in Indië plaats heeft (zie blz. 168 van het vorig verslag) werden bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 282 en 1894 n°. 59 uitgebreid met: de lijnen der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust; den Decauvillespoorweg der Deli-spoorweg-Maatschappij tusschen Bindjei en Stabat; de stoombarkassen, varende tusschen Stabat en Tandjong Poera; en de stoomschepen waarmede een geregelde stoomvaartdienst wordt onderhouden tusschen Pontianak en Sintang en tusschen Pontianak en Sambas via Singkawang. Voor de kosten van het vervoer met deze nieuwe middelen is het tarief toepasselijk, hetwelk voor alle spoorweg- en stoomtramdiensten geldt, namelijk: 5, 10 of 15 cent per pakket, naar gelang het gewicht hoogstens 1 K.G., meer dan 1 tot 3 K.G. of meer dan 3 tot 5 K.G. bedraagt.

In den loop van 1893 vermeerderde het aantal voor den binnenlandschen pakketpostdienst opengestelde plaatsen met 17 en bedroeg mitsdien bij het einde van dat jaar 264. Gedurende de 9 maanden van 1893, dat deze dienst was opengesteld, werden verzonden 15 830 pakketten van hoogstens 1 K.G., 8865 pakketten van meer dan 1 tot 3 K.G. en 3410 pakketten van meer dan 3 tot 5 K.G., te zamen alzoo 28 105 pakketten. Aan frankeerloon (bruto-ontvangsten) werd deswege ontvangen f 16 253 (of gemiddeld 58 cent per pakket, zijnde gemiddeld 28 cent voor porto en 30 cent voor vracht per pakket). Wegens kosten van het vervoer moest aan de daarbij betrokken maatschappijen worden uitgekeerd f 4748, zoodat de zuivere opbrengst voor den postdienst heeft bedragen f 11 505 (of gemiddeld 41 cent per pakket).

Pakketpost (*Buitenlandsch verkeer*). Nadat het op 4 Juli 1891 te Weenen gesloten verdrag tot uitwisseling van postpakketten in Indisch Staatsblad 1893 n°. 252 was opgenomen, werden in dat Staatsblad (sub n°. 253 en 254) tevens afgekondigd de op blz. 168 van het vorig verslag bedoelde Koninklijke besluiten van 29 Mei 1893 n°. 44 en 45. Ter uitvoering van die besluiten werden in

[1]) Daarenboven zijn op 107 van de 109 stations en haltes der staatsspoorwegen, waar geen post- of hulppostkantoor is gevestigd — alleen de haltes Kalimas (Soerabaija) en Tjilatjap-haven uitgezonderd — bestelhuizen opgericht, die door den ambulanten (of spoorweg-) postdienst bediend worden (In het vorig verslag — blz. 167 — werd ten onrechte van 108 bestelhuizen gewaagd. Verg. noot e op blz. 160 hiervóór.)

September d. a. v. (Indisch Staatsblad 1893 n°. 255) door den Gouverneur-Generaal de verder noodige regelingen betreffende de verzending van pakketten in het buitenlandsch postverkeer van Nederlandsch-Indië getroffen, in te gaan met 1 November 1893, zoodat op dien datum in Indië met de verzending van pakketten naar Nederland en andere landen of koloniën kon worden aangevangen. [1])

Vermits bij bovenbedoeld verdrag eene verhooging van 75 centimes was toegestaan boven het gewone bedrag van 50 centimes per pakket dat anders aan de Indische posterij zou toekomen, bedraagt het aandeel van Indië in het port van elk ontvangen of verzonden pakket frs. 1.25 of f 0,62⁵, uitgezonderd in het rechtstreeksch verkeer met Nederland, waarvoor een van de grondslagen van het internationaal tarief afwijkend verlaagd tarief werd vastgesteld (zie vorig verslag blz. 168), ten gevolge waarvan het Indische aandeel, naar gelang van het gewicht der pakketten, bedraagt f 0,30, f 0,40 of f 0,60 per pakket.

In tegenstelling met de verdeeling der pakketten naar het gewicht van 1, 3 en 5 K.G. voor de berekening van het port, welke in het binnenlandsch en in het rechtstreeksch verkeer met Nederland is gevolgd, is in het buitenlandsch verkeer het port voor alle pakketten tot 5 K.G. (maximum gewicht) gelijk. De inhoudsmaat en de afmetingen, welke de pakketten in het buitenlandsch verkeer van Indië niet mogen overschrijden, zijn dezelfde als die voor het binnenlandsch verkeer zijn vastgesteld. Hinderlijke pakketten, pakketten met aangegeven waarde, verrekenpakketten en pakketten met expresse-bestelling zijn niet toegelaten; vooruitbetaling der eventueel verschuldigde invoerrechten kan niet geschieden. De strook der adreskaart mag voor schriftelijke mededeelingen worden gebezigd. De formulieren der adreskaarten en der douaneverklaringen zijn, tegen betaling van 1 cent per adreskaart en van 1 cent voor elke twee douaneverklaringen, bij de voor den buitenlandschen pakketpostdienst opengestelde inrichtingen verkrijgbaar. Het aantal dezer inrichtingen bij den aanvang van 1894 bedroeg 137, vermits aan den buitenlandschen dienst alleen postinrichtingen (namelijk post-, post- en telegraaf- en hulppostkantoren), en niet, zooals bij den binnenlandschen pakketpostdienst, ook andere inrichtingen (spoorweghaltes, enz.) deelnemen. Gedurende de twee maanden van 1893, dat de buitenlandsche pakketpostdienst in Indië in werking was, werden van dáár verzonden 670 pakketten en aldaar ontvangen 5590 pakketten, te zamen alzoo 6260 stuks. De zuivere opbrengst dier pakketten voor de Indische posterij (d. i. na aftrekking van de kosten van binnen- en buitenlandsch vervoer) beliep volgens voorloopige opgaven f 2904, of gemiddeld f 0,46 per pakket (dus ongeveer 5 cent meer dan de zuivere opbrengst der binnenlandsche pakketten).

Voor het vervoer der pakketten tusschen Nederland en Indië werd met de stoomvaartmaatschappijen »Nederland" en »Rotterdamsche Lloyd" een contract gesloten, dat te vinden is in bijlage LL van dit verslag. Voor het postpakketvervoer gedurende het 3de kwartaal 1893 werd betaald aan de Maatschappij »Nederland" (voor 4 uitreizen en 1 thuisreis) f 1040 en aan de »Rotterdamsche Lloyd" (voor 4 uit- en 2 thuisreizen) f 780, te zamen alzoo f 1820 (waarvan f 1740 ten laste van de Nederlandsche en f 80 ten laste van de Indische posterij).

Statistiek. In het volgende staatje (nader uitgewerkt in de reeds hiervóór aangehaalde bijlage KK) vindt men een verkort overzicht, over de laatste drie jaren, van de voornaamste uitkomsten, zoowel van het binnen- als van het buitenlandsch postverkeer van Nederlandsch-Indië.

OMSCHRIJVING.	1891.	1892. *a*)	1893. *a*)
1°. BRIEVEN, DRUKWERKEN, ENZ. *b*)			
a. Binnenlandsch verkeer.			
Aantal portbetalende brieven	3 941 985	4 116 989	4 397 835
Aantal dienstbrieven	1 233 204	1 367 951	1 629 481
Totaal der brieven	5 175 189	5 484 940	6 027 316
Per transport	5 175 189	5 484 940	6 027 316
Aantal drukwerken	4 353 232	4 628 964	4 601 587
„ monsters	46 682	50 642	53 842
„ documenten	15 525	17 190	26 124
Totaal der drukwerken, enz.	4 415 439	4 696 796	4 681 553
Totaal der brieven, drukwerken, enz.	9 590 628	10 181 736	10 708 869
b. Buitenlandsch verkeer.			
Aantal ontvangen brieven	789 402	745 436	637 088
„ verzonden brieven	571 271	596 758	592 450
Totaal der brieven	1 360 673	1 342 194	1 229 538
Aantal ontv. en verz. drukwerken *c*)	4 170 850	4 801 275	4 903 775
„ „ „ „ monsters	32 919	65 720	48 373
„ „ „ „ documenten	5 425	9 653	9 967
Totaal der drukwerken, enz.	4 209 194	4 876 648	4 962 115
Totaal der brieven, drukwerken, enz.	5 569 867	6 218 842	6 191 653
2°. VERKOCHTE BRIEFKAARTEN. *d*)			
Aantal enkele briefkaarten	1 324 275	1 413 223	1 482 411
„ dubbele „	7 796	9 967	12 342
Totaal der verkochte briefkaarten	1 332 071	1 423 190	1 494 753
3°. AANGETEEKENDE STUKKEN. (Reeds onder de voorgaande opgaven begrepen.)			
Aantal in het *binnenlandsch* verkeer *e*)	408 803	442 830	462 311
„ „ „ *buitenlandsch* „ *f*)	114 366	119 184	136 006
Te zamen	523 169	562 014	598 317
4°. REBUTEN.			
Aantal onbestelbare brieven	11 202	11 634	10 512
„ geweigerde brieven en onafgehaalde poste-restante-brieven	36 333	42 065	35 447
Totaal der rebuten	47 535	53 699	45 959
5°. POSTWISSELS EN QUITANTIES.			
Aantal *binnenlandsche* postwissels	150 685	161 329	166 777
„ *buitenlandsche* „	30 096	31 580	34 152
Totaal der postwissels	180 781	192 909	200 929
Aantal quitanties ter invordering	43 625	53 830	53 786
Aantal postw. en quit. te zamen	224 406	246 739	254 715
Bedrag der *binnenlandsche* postwissels	f 5 969 304	f 6 566 573	f 6 313 061
„ „ *buitenlandsche* „	1 389 205	1 504 123	1 611 023
Bedrag der postwissels	f 7 358 509	f 8 070 696	f 7 924 084
„ „ quitanties	571 209	614 982	635 138
Bedrag der postw. en quit. te zamen	f 7 929 718	f 8 685 678	f 8 559 222
6°. ONTVANGSTEN. *g*)			
Wegens verkochte frankeerzegels	f 733 707	f 774 105	f 815 800
„ „ briefomslagen	25 745	24 476	21 800
„ „ briefkaarten	68 356	73 223	77 011
„ „ formulieren *h*)	....	200	914
Te zamen	f 827 808	f 872 004	f 915 525
Porten van ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde brieven en verdere stukken *i*)	47 295	45 395	41 410
Recht op afgegeven binnen- en buitenlandsche postwissels	99 025	97 712	86 480
Verschillende ontvangsten	5 311	1 528	8[illegible]9
Totaal der ontvangsten	f 979 439	f 1 016 639	f 1 044 2[illegible]4

[1]) Met de verzending uit Nederland naar Indië werd, wat de rechtstreeksche verzendingen (d. i. via Amsterdam of Rotterdam) betreft, reeds in het begin van October 1893 een aanvang gemaakt (zie Staatscourant van 27 September 1893), waarna in het begin van Januari 1894 (zie Staatscourant van 17/18 December 1893) de gelegenheid werd opengesteld om ook langs de mailroute (d. i. via Genua en Marseille) pakketten naar Indië te verzenden. Ook in verscheidene vreemde landen werd reeds in October 1893 de gelegenheid geopend om hetzij via Nederland, hetzij langs andere wegen, met de verzending van pakketten naar Indië te beginnen. Wat het verkeer met West-Indië (Suriname en Curaçao) betreft, dit kon eerst met het begin van September 1894 worden opengesteld.

a) De cijfers over 1892 zijn verbeterd; die over 1893 zijn nog van voorloopigen aard.

b) Van het aantal der in het binnen- en buitenlandsch verkeer verzonden en

ontvangen briefkaarten wordt geen aanteekening gehouden; het debiet wordt sub 2°. vermeld.

c) Van de in het *buitenlandsch* verkeer verzonden en ontvangen drukwerken wordt niet het *aantal*, maar het *gewicht* geboekt. Het *aantal* is hier berekend door het gemiddeld gewicht op 40 gram (gelijk 25 stuks in één kilogram) te stellen.

d) Zie noot *b*.

e) Hiervan 787 aangeteekende stukken met ontvangstberichten in 1891, 959 in 1892 en 1341 in 1893.

f) Als voren respectievelijk 370, 405 en 331.

g) Namelijk de gewone ontvangsten der brievenposterij. De ontvangsten wegens opruiming van materieel en afgekeurde trekdieren zijn hieronder niet begrepen. Deze ontvangsten leverden in 1891 f 7226, in 1892 f 3538 en in 1893 f 3549 op.

h) Namelijk de formulieren voor buitenlandsche postwissels (die eerst in 1892) en de adreskaarten en douane-verklaringen voor binnen- en buitenlandsche postpakketten (die eerst in 1893 tegen betaling verkrijgbaar gesteld zijn).

i) Het geldswaardig bedrag der verbruikte *port*zegels is over 1891 met f 14 020, over 1892 met f 14 786 en over 1893 met f 13 016 verminderd wegens afgeschreven porten van onbestelbare, geweigerde en aan een nader adres verzonden niet- of ontoereikend gefrankeerde brieven of andere stukken.

Zooals de voorgaande opgaven doen zien, werden in 1893 in het binnenlandsch verkeer meer brieven (zoowel portbetalende als dienstbrieven) verzonden dan in 1892. Ook het aantal der verzonden monsters en documenten nam weder toe; daarentegen daalde dat der drukwerken. Het totaalcijfer van de in 1893 in het binnenlandsch verkeer verzonden brieven en verdere stukken (briefkaarten uitgezonderd) toont eene vermeerdering aan van ruim 527 000 stuks tegenover 1892 en van ruim 1 118 000 stuks tegenover 1891. De uitkomsten van het buitenlandsch verkeer wijzen op eene vermindering van het aantal der brieven en monsters, tegen eene vermeerdering, ofschoon in geringere mate, van het aantal der drukwerken en documenten. Het totaalcijfer van de in 1893 in dit verkeer plaats gevonden verzendingen (ook hieronder de briefkaarten niet begrepen) wijst daardoor eene vermindering aan van ruim 27 000 stuks tegenover 1892, doch eene vermeerdering van bijna 622 000 stuks tegenover 1891. Voor de (reeds onder de voorgaande opgaven begrepen) aangeteekende verzendingen waren zoowel in het binnen- als in het buitenlandsch verkeer de cijfers van 1893 weer hooger dan die over de beide daaraan voorafgegane jaren. Ook het debiet der briefkaarten was steeds stijgende. Het aantal der binnenlandsche postwissels nam toe, doch het bedrag daarvan nam af, zoodat het gemiddeld bedrag, dat van f 39,61 in 1891 tot f 40,70 in 1892 was geklommen, in 1893 daalde tot f 37,85. Van de buitenlandsche postwissels namen zoowel het aantal als het bedrag toe, doch het laatste in geringere mate dan het eerste, zoodat het gemiddeld bedrag, dat in 1891 en 1892 achtereenvolgens f 46,16 en f 47,63 beliep, in 1893 tot f 47,17 daalde. Het aantal der postquitanties was iets lager dan in het jaar te voren, doch het totaalbedrag, waarover zij liepen, was grooter dan in 1892, zoodat het gemiddelde neerkwam op f 11,81, tegen f 11,42 in 1892 en f 13,09 in 1891.

Verder is te wijzen op eene geleidelijke toeneming van de ontvangsten der brievenposterij. Het totaalcijfer over 1893 toont toch eene vermeerdering aan van ongeveer f 27 600 tegenover 1892 en van bijna f 65 000 tegenover 1891. De vermindering van de opbrengst wegens de porten van ongefrankeerde en ontoereikend gefrankeerde brieven en verdere stukken houdt verband met den achteruitgang van het aantal ongefrankeerde brieven; dat voorts minder ontvangen werd aan recht op afgegeven postwissels — niettegenstaande de toeneming van het verkeer — is een gevolg van de verlaging, die het recht op de geldverzendingen naar het buitenland met ingang van 1 Juli 1892 heeft ondergaan (zie blz. 169 van het vorig verslag). In 1892 had het verlaagde recht slechts invloed op de opbrengst over zes maanden, in 1893 daarentegen over het geheele jaar.

§ 3. *Paardenposterij.*

Zooals reeds op blz. 163 hiervóór is herinnerd, wordt langs sommige trajecten op Java en Madura, krachtens met het Gouvernement gesloten contracten, door aannemers voorzien in het leveren van bespanningen aan gouvernementsreizigers. Afgescheiden daarvan bestaat nog langs sommige binnenwegen op Java eene paardenposterij, die door het bestuur in eigen beheer wordt onderhouden. Ter bestrijding van de kosten dezer posterij, die zich over twaalf gewesten uitstrekt, was bij de Indische begrooting voor 1893 in ronde som uitgetrokken f 194 000, welk bedrag gegrond was op het volgende plan van verdeeling.

GEWESTEN.	Voor onderhoud.	Voor voeding der paarden.	Te zamen.
Bantam	f 6 800	f 4 200	f 11 000
Krawang	2 900	2 000	4 900
Preanger Regentschappen	9 500	4 100	13 600
Cheribon	16 200	4 800	21 000
Pekalongan	3 000	2 300	5 300
Samarang	9 900	3 400	13 300
Japara	6 500	7 100	13 600
Rembang	12 600	12 100	24 700
Soerabaija	11 400	11 600	23 000
Bezoeki	21 900	12 600	34 500
Madioen	10 300	4 800	15 100
Kediri	8 900	5 000	13 900
Totalen . .	f 119 900	f 74 000	f 193 900

Voor zoover bij de afsluiting in Indië van de gegevens voor dit gedeelte van het verslag de uitgaven over 1893 reeds bekend waren, werd in werkelijkheid uitgegeven voor gewoon onderhoud f 101 349 en voor voeding der paarden f 59 980, in het geheel derhalve f 161 329. In 1892, toen deze posterij eenige trajecten meer bediende, waren de uitgaven f 176 836. In de residentie Soerabaija werd namelijk, met ingang van 1 April 1893, de besproken dienst opgeheven langs de trajecten Kedoeng-Sidoardjo-Porrong, Modjokerto-Sidoardjo en Sidoardjo-Ketimang, terwijl van het traject Modjoagoeng-Ngoro-Goedo-Kaliwoengoe het eerste deel verviel en slechts het traject Ngoro-Goedo-Kaliwoengoe bleef bediend. En in de residentie Preanger Regentschappen verviel (door de openstelling voor het publiek verkeer van den staatsspoorweg tusschen Tjibatoe en Tassikmalaija), met ingang van 16 September 1893, het eerste deel van het traject Melambong-Tassikmalaija-Manondjaija-Bandjar, dat alzoo tot het traject Tassikmalaija-Manondjaija-Bandjar werd teruggebracht. De kosten der paardenposterij in beide residentiën (alleen die voor onderhoud, dus zonder te rekenen die voor de voeding der paarden) zijn door die opheffingen verminderd met respectievelijk f 3828 en f 1225. De verschillende ritten, zoonals die bij het einde van 1893 bediend werden, vindt men genoemd in bijlage AAA van deel I van den Indischen Regeeringsalmanak voor 1894.

Omtrent het van de bedoelde paardenposterij in de laatstverloopen drie jaren gemaakte gebruik vindt men eenige opgaven in het volgende staatje.

JAREN.	Aantal verstrekkingen:			Ontvangsten:		
	aan dienst-reizigers.	aan andere reizigers.	Te zamen.	wegens verstrekkingen aan dienstreizigers (fictieve ontvangsten).	wegens verstrekkingen aan andere reizigers.	Te zamen.
1891.	9 390	129	9 519	f 257 928	f 4 134	f 262 062
1892.	8 542	83	8 625	236 581	2 939	239 520
1893.	8 040	106	8 146	153 355	2 511	155 866

De mindere ontvangsten in 1893 (die echter grootendeels slechts uit fictieve ontvangsten bestaan) zijn hoofdzakelijk een gevolg van de op blz. 170 van het vorig verslag medegedeelde verlaging van het tarief.

§ 4. *Telegrafen en telephonen.*

Door de verheffing van het hulppost- tevens hulptelegraafkantoor te Tandjong Priok (haven van Batavia) en van de postkantoren te Bindjei en Tandjong Poera (Oostkust van Sumatra) tot post- tevens telegraafkantoren, respectievelijk op 1 April, 1 Januari en 13 Februari 1893, was bij het einde van 1893 het aantal der kantoren van de gouvernementstelegraaf geklommen van 103 tot 106 (73 op Java, 3 op Madura, 28 op Sumatra, 1 op Celebes en 1 op Bali). Verder was nog op 1 plaats (Batavia) een hulpkantoor van dezen tak van dienst gevestigd. Het kantoor te Tjipannas (Preanger Regentschappen), dat slechts bij bijzondere gelegenheden geopend is, telt in deze cijfers niet mede; in 1893 was dit kantoor geopend

van 19 Juni tot 22 Juli, gedurende welken tijd het nabijgelegen telephoonkantoor te Sindanglaija gesloten was. Het aantal der gouvernements-telephoonkantoren bleef onveranderd 28 (21 op Java, 1 op Madura en 6 op Sumatra). Spoorwegtelegraafkantoren waren er bij het einde van 1893 langs de staatslijnen op Java en Sumatra (verg. de noten *b* en *d* onder het staatje op blz. 160 hiervóór) 128, dus 3 meer dan op ult. 1892 [1]), en langs particuliere spoorwegen 18 (5 op Java en 13 op Sumatra) of evenveel als bij het einde van 1892. Over deze particuliere kantoren wordt lager nog het een en ander gezegd.

Bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 227 werden, met ingang van 1 December van dat jaar, nieuwe bepalingen omtrent de aansluiting der spoorwegtelegraafkantoren aan het gouvernementstelegraafnet vastgesteld; daarbij vervielen de bijzondere tarieven voor het verkeer langs de spoorwegtelegraaf en werden de beperkende bepalingen voor de telegraaf van den staatsspoorweg op Sumatra (zie blz. 161 van het verslag van 1892) ingetrokken. [2]) Alle spoorwegtelegraafkantoren, die voor de aanneming en verzending van bijzondere telegrammen zijn aangewezen, zijn thans in het kringentarief van de gouvernementstelegraaf opgenomen.

Zooals reeds in vorige verslagen is vermeld, kunnen bij alle postkantoren in de buitenbezittingen telegrammen aangenomen worden ter verzending door de gouvernements-telegraafkantoren in Nederlandsch-Indië of door de te Pinang en Singapore gevestigde kantoren der »Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company". Ter verzending door tusschenkomst van de laatstbedoelde kantoren werden 103 telegrammen in 1892 en 47 in 1893 aangeboden, en wel te Bengkalis (Oostkust van Sumatra) achtereenvolgens 6 en 7, te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) 19 en 17, te Tandjong Pinang (Riouw) 19 en 19, te Tandjong Pandan (Billiton) nihil en 1 en te Menado 12 en 3, terwijl voor Olehleh en Kotta Radja (Atjeh), van waar in de eerste helft van 1892 respectievelijk 11 en 36 telegrammen op de bedoelde wijze waren verzonden, die verzendingsgelegenheid vervallen is door de aansluiting van Atjeh (in Juli 1892) aan het telegraafnet.

Van de gelegenheid om telegrammen uit Sumatra naar andere eilanden van Nederlandsch-Indië, of van een dier eilanden naar Sumatra, over de buitenlandsche verbinding (d. i. via Pinang en Singapore) te verzenden, tegen een tarief van 50 cent per woord (zie het verslag van 1891 blz. 171/172), werd in 1893 voor 410 telegrammen (tegen 696 in 1892) gebruik gemaakt.

De gemeenschap langs de telegraafkabels tusschen Java en Bali (van Landangan, nabij Sitoebondo in de residentie Bezoeki, naar Boeleleng), tusschen Bali en Celebes (van Boeleleng naar Makasser), tusschen Java en Madura (van Semamboeng, nabij Grissee, naar Tadjoengan, nabij Bangkallan) en tusschen Olehleh (Atjeh) en Belawan nabij Laboean Deli (Oostkust van Sumatra) werd in 1893 niet gestoord. De vijfde binnenlandsche kabel, namelijk die tusschen Java en Sumatra (van Anjer door Straat Soenda naar Kalianda), waarin reeds sinds de maand April 1893 eene kleine isolatiefout zich bevond (zie vorig verslag blz. 170), brak den 22sten December 1893, zooals later bleek door schuring over den rotsachtigen bodem. Bij de herstelling van dien kabel, welke, met gebruikmaking van een herstellingsvaartuig der hooger genoemde Engelsche telegraafmaatschappij, op 12 Januari 1894 was volbracht, werd een door vooraf gedane loodingen aangewezen beter tracé gevolgd, in verband waarmede het kabelhuis te Anjer 8½ K.M. zuidelijker moest worden verplaatst. Het gedeelte van den kabel, dat te zwaar was beschadigd om weer te worden uitgelegd, werd toen door nieuwen kabel vervangen. De kosten der herstelling bedroegen, met inbegrip van die der aanschaffing van 10 Engelsche mijlen (p. m. 18.5 K.M.) nieuwen kabel, f 49750.

Gedurende 1893 werd het gouvernementstelegraafnet in Indië uitgebreid met 40.07 K.M. lijn- en 269.87 K.M. draadlengte. De telegraaf- (en telephoon-) verbindingen te land ondergingen namelijk eene vermeerdering van 6.37 K.M lijn- en 236 17 K.M. draadlengte op Java en 33.70 K.M. lijn- en evenveel draadlengte op Sumatra, zooals nader uit het volgende overzicht kan blijken.

[1]) Er werden namelijk in 1893 spoorwegtelegraafkantoren geopend te Wonosari (Bagelen) aan de lijn Djokjokarta-Tjilatjap der staatsspoorwegen op Java en te Emmahaven en Solok aan den staatsspoorweg op Sumatra.

[2]) Zooals reeds gezegd is in de noot *b* op blz. 160 hiervóór zijn van de stations en haltes van dezen staatsspoorweg alleen de spoorwegtelegraafkantoren Emmahaven en Solok voor het algemeen telegraafverkeer opengesteld; bij de overige 21 kantoren van den Sumatra-spoorweg is het verkeer beperkt tot de telegrammen, die hunne bestemming geheel langs de spoorwegtelegraaf kunnen bereiken.

		Lengte der lijnen (in K.M.).		Draadlengte (in K.M.).	
		Ult. 1892.	Ult. 1893.	Ult. 1892.	Ult. 1893.
Landlijnen	Java	3885.60	*a*) 3891.97	7 039.32	*c* 7275.49
	Madura	168.08	168.08	231.38	231.38
	Sumatra	2788.39	*b*) 2822.09	3 001.24	*d*) 3034.94
	Te zamen . . .	6842.07	6882.14	10 271.94	10 541.81
Kabels	Java-Madura	4.33	4.33	4.33	4.33
	Java-Sumatra	57.98	57.98	57 98	57.98
	Java-Bali *e*)	151.13	151.13	181.16	181.16
	Bali-Celebes *e*). . . .	696 12	696.12	704.94	704.94
	Belawan-Olehleh *e*) . .	537.40	537.40	537 40	537.40
	Te zamen . . .	1446.96	1446.96	1485.81	1485.81
	Totalen	8289.03	8329.10	11757.75	12027.62

a) De vermeerdering met 6.37 K.M. is een gevolg van het aanleggen van eene lijn tusschen het kantoor te Tandjong Priok en den Uitkijk aldaar (2.5 K.M.) en van de verlegging van de lijn Tjiamis-Poerwokerto (111.77 K.M.) naar de spoorbaan Tjiamis-Boentoe (115.64 K.M.)

b) De vermeerdering met 33.70 K.M. is ontstaan door het aanleggen van eene lijn tusschen Medan over Bindjei naar Tandjong Poera (68 K.M.) en door enkele lijnverleggingen (die de lengte met 3.43 K.M. deden toenemen), waartegen echter kwam het wegruimen van de lijn tusschen Padang en Loeboe Selasi (37.73 K.M.).

c) De vermeerdering met 236.17 K.M. is een gevolg van de sub *a* genoemde veranderingen der lijnen, waarbij nog komt dat tusschen Bandoeng en Tjiamis (140.29 K.M.) een afzonderlijke draad werd bijgespannen voor het internationaal transitverkeer (zie hieromtrent lager), ten behoeve waarvan ook, in plaats van 2 draden tusschen Tjiamis en Poerwokerto, 3 draden werden gespannen tusschen Tjiamis en Boentoe.

d) Als sub *b*.

e) Met inbegrip van de ondergrondsgeleidingen. Ten behoeve van den kabel Java-Bali en van den kabel Bali-Celebes bestaan deze (respectievelijk te Landangan nabij Sitoebondo en te Makasser) uit 4 draden.

Op de zes kabels der meergenoemde Engelsche telegraafmaatschappij, die Java met Singapore en Australië, en Sumatra met Pinang verbinden en eene gezamenlijke lengte van 8856 K.M. hebben [3]), werden in den loop van 1893 de navolgende storingen ondervonden: op den eenen kabel van Banjoewangi naar Port Darwin van 27 September-1 October en van 26 October-4 November, en op den anderen van 23 Februari-8 Maart, 22 Maart-2 April en van 25 October-7 November; op den kabel van Medan naar Pinang van 28 Mei-2 Juni en van 8-19 Juli.

Het binnenlandsch telegraafverkeer (de regeeringstelegrammen niet medegerekend) bracht f 507 455 en het buitenlandsch verkeer (netto) f 166 286 op, dat is respectievelijk f 36 006 minder en f 1457 meer dan in 1892, zoodat het gezamenlijk verkeer f 34 549 achteruit ging. [4])

In het binnenlandsch verkeer nam zoowel het aantal der telegrammen als het aantal der woorden toe, het eerste echter in geringer mate dan het laatste, zoodat het gemiddelde aantal der woorden van elk telegram steeg. Telde in 1891 elk binnenlandsch telegram 12.07 woorden en in 1892 11.91 woorden, in 1893 was dit gemiddelde gestegen tot 12.18 woorden [5]), gevende eene gemiddelde opbrengst van f 1,50^{1}, f 1.52^{7} en f 1,34^{7} per telegram en van respectievelijk f 0,12^{43}, f 0,12^{82} en f 0,11^{06} per woord.

Wat het buitenlandsch verkeer betreft, was voor de uit Nederlandsch-Indië afkomstige of daarheen bestemde telegrammen het

[3]) Hiervan 1002 voor den kabel van Batavia naar Singapore, 1708 voor den kabel van Banjoewangi naar Singapore, 2104 en 2089 voor de twee kabels van Banjoewangi naar Port Darwin (in het noorden der kolonie Zuid-Australië), 1657 voor den kabel van Banjoewangi naar de Roebuck-baai (in West-Australië) en 296 voor den kabel tusschen Medan en Pinang. De gezamenlijke lengte van alle kabels dier Maatschappij (ten getale van 25) beloopt 32 239 K.M., daaronder begrepen de in April 1894 voor het verkeer geopende kabels Singapore-Laboean (1360 K.M.) en Laboean-Hongkong (2298 K.M.), die te Laboean in verbinding zullen worden gebracht met Sandakan in Britsch-Noord-Borneo.

[4]) De vermindering van de opbrengst van het binnenlandsch verkeer, niettegenstaande de toeneming van het aantal telegrammen met 20 668 en van het aantal woorden met 346 403, is grootendeels een gevolg van de wijziging die het tarief met ingang van 1 Januari 1893 heeft ondergaan (zie blz. 171 van het vorig verslag).

[5]) Naar gelang van de telegraafkringen bedroeg in 1891 en 1892 (over 1893 — in welk jaar een vijfkringentarief werd ingevoerd — is nog geen specificatie ontvangen) het gemiddelde aantal woorden per telegram:

	1891.	1892.	Vermeerdering of vermindering in 1892.
in den 1sten kring. . .	11.28	11.05	— 0.23
„ „ 2den „ . . .	11.62	11.67	+ 0.05
„ „ 3den „ . . .	13.56	13.23	— 0.33
Gemiddeld voor de drie kringen	12.07	11.91	— 0.16

gemiddeld woordental 8.39 in 1891, 8.10 in 1892 en 8.01 in 1893, terwijl dit gemiddelde voor de doorgezonden (of transit-) telegrammen achtereenvolgens 14.09, 15.08 en 15.52 bedroeg.

Van de gelegenheid om tegen verminderd tarief telegrammen voor de dagbladpers te verzenden, welke gelegenheid reeds in het verkeer van Indië met Nederland [1]) en de Straits-Settlements bestond en met ingang van 17 Maart 1893 ook in het verkeer met Groot-Britannië werd opengesteld, werd nog geen gebruik gemaakt wat de verzendingen uit Indië betreft, wel naar Indië, alwaar 202 dagbladtelegrammen in 1892 en 598 in 1893 ontvangen werden, te zamen bevattende respectievelijk 5639 en 13 694 woorden.

Het aantal der tot het internationaal telegraafverdrag van St.-Petersburg van 10/22 Juli 1875 (zie Nederlandsch Staatsblad 1875 n°. 112 en Indisch Staatsblad 1876 n°. 256) toegetreden telegraafadministratiën onderging ook in 1893 geen verandering en bleef dus 42 bedragen. Sedert zijn echter (en wel met ingang van 1 Januari 1894) de Britsche kolonie West-Australië en de Portugeesche koloniën tot bedoeld verdrag toegetreden. Het aantal der mede tot dit verdrag toegetreden particuliere telegraafmaatschappijen nam in 1893 met 1 toe, namelijk de » South American Cable Company", die de kabels van Saint-Louis (Senegal) naar Pernambuco (Brazilië) exploiteert, en klom dus van 12 tot 13. In het aantal (namelijk 12) der particuliere maatschappijen (waaronder de meermalen genoemde »Eastern Extension"-telegraaf maatschappij) die, hoewel niet toegetreden, zich niettemin naar de bepalingen ter uitvoering van dit verdrag gedragen, kwam geen verandering, doordien wel is waar de » Europe and Azores Telegraph Company", die de kabels naar de Azorische eilanden exploiteert, daaronder gerangschikt moest worden, doch daarentegen de evengenoemde » South American Cable Company' naar de eerste groep overging. Eene derde groep bleven 5 particuliere telegraafmaatschappijen vormen, die slechts door tusschenkomst van andere maatschappijen betrekkingen met het internationaal telegraafbureel te Bern onderhouden. [2])

De in de beide vorige verslagen besproken afzonderlijke telegraafdraad tusschen Batavia en Banjoewangi, die voor het internationaal transitverkeer ter beschikking zou worden gesteld van de » Eastern Extension Australasia and China Telegraph Company", met het aanbrengen waarvan in 1892 begonnen was, kwam vóór het einde van 1893 gereed en werd op 1 Januari 1894 in gebruik genomen. Het transitverkeer nam steeds gaandeweg toe. Werden in 1891 en 1892 respectievelijk 77 872 en 86 639 telegrammen doorgezonden, in 1893 bedroeg dit aantal 89 742.

De aan de voormelde Engelsche Maatschappij verleende concessie voor telegraphische verbindingen in Nederlandsch-Indië werd in Februari 1894 (zie de Staatscourant van den 6den dier maand) nader gewijzigd, en zulks om — evenals in het overig internationaal verkeer reeds sinds jaren geschiedt — voor de berekening van de tariefsprijzen alleen den frank als grondslag aan te nemen.

In hoever gebruik is gemaakt van het verlaagde telegraaftarief, dat blijkens het vorig verslag (blz. 172) voor het localverkeer tusschen Pinang en het noordelijk gedeelte van Sumatra is ingevoerd, is niet opgegeven. Alleen blijkt dat in 1893 uit Pinang naar Nederlandsch-Indië 301 telegrammen verzonden zijn.

Het volgend staatje bevat een algemeen overzicht van het telegraafverkeer van Nederlandsch-Indië over de jaren 1891, 1892 en 1893, terwijl uitvoeriger opgaven zijn te vinden in de hooger aangehaalde bijlage KK.

OMSCHRIJVING.	1891.			1892.			1893.		
	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Opbrengst. a)	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Opbrengst. a)	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Opbrengst. a)
Binnenlandsche betalende telegrammen	350 702	4 233 111	f 526 349	355 904	4 239 945	f 543 461	376 572	4 586 348	f 507 455
Buitenlandsche telegrammen b)	147 342	1 679 356	138 707	154 475	1 855 638	164 829	156 730	1 929 281	166 286
Te zamen	498 044	5 912 467	f 665 056	510 379	6 095 583	f 708 290	533 302	6 515 629	f 673 741
Binnenlandsche regeeringstelegrammen c)	31 633	999 983	f 122 589	30 228	871 443	f 107 070	31 032	898 692	f 88 293
Totalen d)	529 677	6 912 450	f 787 645	540 607	6 967 026	f 815 360	564 334	7 414 321	f 762 034

a) Voor het *buitenlandsch* verkeer is alleen de netto-opbrengst uitgetrokken, namelijk hetgeen aan de Indische telegraafadministratie als haar aandeel in de opbrengst toekomt. De bruto-opbrengst (namelijk hetgeen in Indië voor de van daar verzonden telegrammen ontvangen werd) heeft in 1891, 1892 en 1893 achtereenvolgens f 725 214, f 698 890 en f 701 079 bedragen.

b) Meer dan de helft der *buitenlandsche* telegrammen waren doorgezonden (of transit-) telegrammen, waarvan in de richting van Singapore naar Australië nagenoeg evenveel als omgekeerd. Uit Nederlandsch-Indië waren *afkomstig* in 1891 34 016, in 1892 33 991 en in 1893 34 271 buitenlandsche telegrammen, terwijl het aantal voor Nederlandsch-Indië *bestemde* buitenlandsche telegrammen achtereenvolgens 35 454, 33 845 en 32 717 beliep.

c) Hieronder zijn niet begrepen de diensttelegrammen (zoogenaamde dienst- of postnota's); zie daaromtrent de bijlage KK. De uitgetrokken opbrengs der regeeringstelegrammen is als fictief te beschouwen.

d) De opbrengst is voor een gedeelte (namelijk voor zoover betreft de binnenlandsche regeeringstelegrammen) fictief.

De binnenlandsche telegrammen (met uitzondering van de regeeringstelegrammen) waren, naar gelang van hun inhoud, te verdeelen als volgt:

	1891.	1892.	1893.
Handels- en scheepvaart-telegrammen	159 427	154 976	163 778
Dagblad-telegrammen	2 140	2 173	2 661
Telegrammen van gemengden aard	189 135	198 755	210 133
Te zamen	350 702	355 904	376 572
waarvan:			
in de Nederlandsche en vreemde talen	213 224	208 842	230 333
en in de inlandsche talen	137 478	147 062	146 239
Te zamen als voren	350 702	355 904	376 572

In de voorgaande cijfers is ook begrepen het verkeer zoowel met de spoorwegtelegraafkantoren als met de gouvernements-telephoonkantoren. In welke mate deze telephoonkantoren tot het verkeer bijdroegen, kan uit het volgend overzicht blijken.

[1]) Hier te lande werden achtereenvolgens 5 vergunningen verleend om dagbladtelegrammen naar Indië te verzenden, en wel 2 te Amsterdam (respectievelijk in 1890 en 1894), 2 te 's-Gravenhage (respectievelijk in 1892 en 1894) en 1 te Rotterdam (in 1894 verleend).

[2]) Het aandeel van Nederlandsch-Indië in de gemeenschappelijke kosten van dat bureel, met inbegrip van de levering van boekwerken, bedroeg over 1893 frs. 1835 (tegen frs. 2211 in 1892).

OMSCHRIJVING.	1891.		1892.		1893.	
	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.	Aantal telegrammen.	Gezamenlijk aantal woorden.
Bij de gouvernements-telephoonkantoren werden:						
aangeboden ter verzending naar de gouvernements-telegraafkantoren	7970	88 706	7 889	89 053	8 436	94 757
ontvangen van de gouvernements-telegraafkantoren	7836	86 991	7 744	85 215	8 535	97 020
Te zamen	15 806	175 697	15 633	174 268	16 971	191 777
Opbrengst (gerekend tot het aansluitingskantoor) a) ten bate van den post- en telegraafdienst	f 6 675		f 6 612		f 7 230	
Opbrengst (gerekend tot het aansluitingskantoor) a) ten bate van de telephoonbeambten	f 3 541		f 3 485		f 3836	
Bovendien werd met de telephoonkantoren nog gewisseld (zonder betaling) het hiernevens vermeld aantal regeeringstelegrammen	3222	91 609	2829	73 328	2935	73 212

a) Een aanzienlijk deel der met de telephoonkantoren gewisselde betalende telegrammen was echter niet voor het aansluitingskantoor, maar voor een verder gelegen kantoor bestemd of daarvan afkomstig. Vermits zonder de bestaande telephoongeleiding de meesten dier telegrammen niet zouden zijn verzonden, kunnen de seinkosten over den verder af te leggen weg mede als opbrengst van den telephoondienst worden beschouwd. Doet men dit, dan klimt de opbrengst tot ongeveer het dubbele van de uitgetrokken bedragen.

De voor het publiek verkeer opengestelde spoorwegtelegraafdienst van de Java-Spoorweg-Maatschappij, met kantoren te Tagal en op vier kleinere plaatsen in het gelijknamig gewest, bracht in 1893 f 830 op (in 1892 f 833). De benuttiging dezer particuliere spoorwegtelegraafkantoren voor het publiek is indertijd tot wederopzeggens aan de Maatschappij toegestaan op de voorwaarden, vermeld in n°. 4561 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

Evenzeer heeft de Deli-Spoorweg-Maatschappij — voor den duur harer spoorwegconcessie — vergunning (zie Bijblad n°. 4405) om hare 13 telegraaf- en telephoonkantoren in de landschappen Deli, Langkat en Serdang ter Oostkust van Sumatra als publieke kantoren te doen dienen. In 1893 bracht de telegraafdienst der Maatschappij f 2199 op, terwijl zij aan abonnementsgelden voor het gebruik van haren telephoondienst ontving f 30 910, welke sommen over 1892 waren geweest f 2455 en f 31 685. Bij het einde van 1893 bedroeg het aantal aansluitingen 144, zijnde 2 meer dan op ult. 1892. Het totaal der gegeven verbindingen, in laatstgemeld jaar 250 914, daalde in 1893 tot 244 996. Ter zake van personeel en van onderhoud der telegraaf- en telephoon-inrichtingen werd door de Maatschappij uitgegeven in 1892 f 24 209 en in 1893 f 20 316, zoodat tegenover de opgegeven ontvangsten een batig saldo overbleef van achtereenvolgens f 9931 en f 12 793. Daarop werd afgeschreven wegens waardevermindering respectievelijk f 7000 en f 6500, zoodat als zuivere winst te boeken viel f 2931 in 1892 en f 6293 in 1893.

Bij gouvernementsbesluit dd. 5 October 1894 n°. 20 heeft ook de Samarang-Joana-Stoomtram-Maatschappij tot wederopzeggens vergunning gekregen (zie de voorwaarden in de Javasche Courant dd. 2 November) om de door haar krachtens gouvernementsbesluit dd. 27 Juni 1891 n°. 44 voor eigen gebruik aangelegde telephoonverbindingen langs hare hoofdlijn en zijlijnen (in de residentiën Samarang, Japara en Rembang) voor het publiek verkeer open te stellen, zijnde echter niet toegelaten berichten afkomstig van- en tevens bestemd voor plaatsen, waar gouvernementstelegraaf- of telephoonkantoren zijn gevestigd.

Voor het exploiteeren, *ten gebruike van geabonneerden*, van telephoonverbindingen met centraal-telephoonkantoren, vindt men in de over 1893 voor dit verslag ontvangen berichten weder geen andere onderneming genoemd dan die der Nederlandsch-Indische Telephoon-Maatschappij, wier vergunning betrekking heeft tot de drie hoofdplaatsen van Java. Toch zullen in 1893 wel reeds in exploitatie moeten zijn gebracht eenige der telephoonvergunningen van dezen aard voor andere kringen op Java, van de uitgifte van welke vergunningen in de beide vorige verslagen is gewag gemaakt. (Voor het drijven der bedoelde ondernemingen kwamen, zooals blijken kan uit bijlage J van dit verslag, in 1893 eenige naamlooze vennootschappen tot stand, welke in 1894 nog door andere zijn gevolgd.) Eene volledige lijst van de reeds aanvaarde — en tevens nog van kracht zijnde — telephoonvergunningen als de besprokene vindt men in bijlage MM hierachter, vermeldende tevens een vrij groot aantal nieuwe vergunningen, alle verleend in het tijdvak van 1 Juli 1893 t/m ult. Juni 1894, niet alleen voor kringen op Java, maar ook voor kringen in verscheidene gewesten der buitenbezittingen. Werden tot dusver bij elke vergunning de voorwaarden telkens in haar geheel omschreven, bij gouvernementsbesluit dd. 10 September 1894 n°. 53 zijn modelvoorwaarden vastgesteld, die voortaan in den regel zullen gevolgd worden »bij het verleenen van vergunningen tot het aanleggen en exploiteeren van telephoonverbindingen ten behoeve van het publiek verkeer in Nederlandsch-Indië", welke voorwaarden, in haar geheel opgenomen in de Javasche Courant van 12 October 1894, niet noemenswaardig verschillen van hetgeen de Regeering reeds te voren in elk bijzonder geval placht te bepalen. Wat het bedrijf der genoemde Nederlandsch-Indische Telephoon-Maatschappij betreft, is aan te teekenen dat in 1893 het aantal der geabonneerden te Batavia (daaronder ook Tandjong Priok, Weltevreden en Meester-Cornelis) klom van 529 tot 563, te Samarang van 223 tot 235 en te Soerabaija van 355 tot 397 (in het geheel alzoo van 1107 tot 1195). Werd in 1892 ter eerstgenoemde plaats door elken geabonneerde gemiddeld 1827 malen door tusschenkomst van het centraalbureau van de telephoon gebruik gemaakt, te Samarang 1370 malen en te Soerabaija 1020 malen, in 1893 waren deze gemiddelden respectievelijk 1777, 1021 en 1149, daar het totaal der aangevraagde verbindingen bedragen had respectievelijk 1 000 140, 239 958 en 455 967. De bruto-ontvangsten, in 1891 en 1892 achtereenvolgens f 134 520 en f 147 918, bedroegen over 1893 f 159 525, namelijk voor Batavia c. a. f 74 800, voor Samarang f 31 790 en voor Soerabaija f 52 935. Als cijns aan den lande (10 pct.) was dus verschuldigd f 15 952, tegen f 14 792 in 1892 en f 13 452 in 1891.

Bij voortduring werden ook vergunningen aangevraagd en verleend voor het aanleggen van telephoonverbindingen voor eigen gebruik, voor welke gevallen mede normaal-voorwaarden gelden (zie de Javasche Courant van 15 Juli 1890, zoomede n°. 4559 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad). Gedurende 1893 werden 10 vergunningen van dezen aard tot wederopzeggens verleend, bij 8 van welke van 2 tot 1 meter werd teruggebracht de in de normaal-voorwaarden voorgeschreven afstand, waarop de telephoondraad, bij kruising van een telegraafdraad, boven dezen moet gespannen worden. Van de tien bedoelde vergunningen betroffen er drie de aansluiting met haltes van den staatsspoorweg, en wel één de verbinding tusschen de suikerfabrieken Koning Willem II (Modjokerto) en Krian (Sidoardjo) onderling en met de halte Prambon van de Oosterlijnen; één tusschen de landhuizen Tjiodjing en Pasirdatar onderling en respectievelijk met de haltes Karangtengah en Tjisaät van de Westerlijnen; en ten slotte één de verbinding tusschen de theeonderneming Djatinangor en de halte Rantja-Ekek, mede van de Westerlijnen (gouvernementsbesluiten dd. 21 Maart, 8 September en 11 November 1893 n°. 45, 17 en 5). Vier vergunningen betroffen verbindingen tusschen het hoofdetablissement van eene landbouw- of nijverheidsonderneming, dan wel tusschen het woonhuis van den ondernemer en de verschillende tot dezelfde onderneming behoorende perceelen. Dit gold respectievelijk tabaksondernemingen der naamlooze vennootschap Goemelar in de residentie Bezoeki, tabaksondernemingen in het landschap Langkat (residentie Oostkust van Sumatra), de suikerfabriek Ngelom in de afdeeling Djombang (residentie Soerabaija) en eenige erfpachtsondernemingen in de afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen (gouvernementsbesluiten dd. 18 Januari, 21 Februari, 12 Juli en 22 October 1893 n°. 10, 18, 9 en 5). Verder strekten drie vergunningen ten behoeve van verbindingen 1°. tusschen de ondernemingen van een houtcontractant in de residentie Rembang, 2°. tusschen het gezondheidsetablissement te Soekaboemi in de Preanger Regentschappen en eene daaronder ressorteerende aanhoorigheid, en 3°. tusschen het woonhuis van den assistent-resident te Bangkallan (residentie Madura), diens kantoor en de woning van den

regent aldaar (gouvernementsbesluiten dd. 28 Februari, 22 October en 12 Juli 1893 n°. 19, 11 en 12).

V. Geleidingen voor electrische verlichting, enz.

Tijdens de afsluiting der mededeelingen in 't vorig verslag (blz. 175) was nog geen van de drie in 1892 en in het begin van 1893 verleende vergunningen aanvaard voor het aanleggen en gebruiken van geleidingen voor electrische verlichting respectievelijk op de hoofdplaatsen Soerabaija, Samarang en Batavia, de beide eersten verleend aan dr. Th. van Buuren, de laatste aan den heer J. Polleman [1]). Voor zoover de voor dit gedeelte van het tegenwoordig verslag ontvangen berichten loopen, was de vergunning voor Soerabaija reeds aanvaard (gouvernementsbesluit dd. 19 October 1893 n°. 13), en was voor het aanvaarden van de twee andere uitstel verleend, namelijk wat de vergunning voor Samarang betreft tot 6 November 1894 (gouvernementsbesluit dd. 4 Januari 1894 n°. 17) en wat die voor Batavia aangaat laatstelijk (gouvernementsbesluit dd. 19 Februari 1894 n°. 10) tot 19 Februari 1895. In de voorwaarden betreffende deze laatste vergunning werd tot tweemalen toe wijziging gebracht, telkens met opzicht èn tot haren duur, èn, in verband daarmede, tot het aantal jaren dat de onderneming in exploitatie moet zijn geweest alvorens van gouvernementswege genaast te kunnen worden. De duur der vergunning, aanvankelijk gebracht van 10 op 20 jaar, is nu bepaald op 30 jaar, en eerst na verloop van de helft van laatstgenoemden termijn zal tot eventueele naasting kunnen worden overgegaan, in stede van reeds na afloop van het 5de of 10de exploitatiejaar, zooals de voorwaarden aanvankelijk of ten gevolge van hare eerste wijziging luidden.

In het tijdvak 1 Juli 1893 t/m 30 Juni 1894 werden, weder zonder toekenning van eenig uitsluitend recht en in het algemeen op den voet der bepalingen in Indisch Staatsblad 1890 n°. 190, drie vergunningen verleend voor het aanbrengen en exploiteeren van electrische verlichting, gezamenlijk betreffende een 7-tal gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen op Java en de hoofdplaats Padang van het gouvernement Sumatra's Westkust. Die vergunningen worden hieronder naar tijdsorde vermeld.

I. Voor de afdeelingshoofdplaats Buitenzorg, voor welker electrische verlichting van verschillende zijden aanvrage was gedaan, werd de vergunning bij gouvernementsbesluit dd. 11 October 1893 n°. 1 verleend aan den heer J. G. A. Muhlnickel Jr., die zich het eerst had aangemeld, en wel voor den tijd van 20 jaren en op de verdere bijzondere voorwaarden vermeld in de Javasche Courant van 9 Februari 1894. Deze vergunning zou moeten zijn aanvaard vóór of op 11 October 1894, maar, in verband met onderhandelingen van belanghebbenden om de vergunningen voor Batavia en Buitenzorg in één hand te doen komen, heeft de concessionaris voor Buitenzorg uitstel voor de aanvaarding gevraagd en verkregen tot 19 Februari 1895, terwijl te gelijkertijd de Indische Regeering bewilligd heeft (besluit dd. 28 September 1894 n°. 3) om, in overeenstemming met de voorwaarden voor de hoofdplaats Batavia, ook de vergunning voor Buitenzorg 30 jaren te doen duren en het tijdstip van eventueele naasting mede eerst na afloop van het 15de exploitatiejaar te doen ingaan. Uiterlijk een jaar na de aanvaarding der vergunning zouden de geleidingen moeten zijn in gebruik gesteld.

II. Voor de hoofdplaats Bandong der residentie Preanger Regentschappen, voor de afdeelingshoofdplaats Soekaboemi aldaar, voor de gewestelijke hoofdplaatsen Poerworedjo (Bagelen), Magelang (Kadoe), Soerakarta (gelijknamig gewest) en Padang (Sumatra's Westkust) werden vergunningen, als de hierbedoelde, verleend bij de gouvernementsbesluiten dd. 8 Januari 1894 n°. 53, 54, 55, 57, 58 en 56 aan den heer R. A. Eekhout [2]), en wel voor den tijd van 40 jaren en op de verdere bijzondere voorwaarden vermeld in de Javasche Courant van 2 Maart 1894, waaronder voor Soerakarta o. a. behoort het beding dat ten aanzien van sommige punten overeenstemming moet verkregen zijn met de daarbij betrokken inlandsche bestuurders. In al de hierbedoelde vergunningen werd bepaald dat eventueele naasting der onderneming door den Staat zou kunnen plaats vinden na verstrijking van de eerste tien jaren der exploitatie, en dat de onderneming in werking en de geleidingen in gebruik gesteld zouden moeten zijn uiterlijk twee jaren na de aanvaarding der vergunning. Ingevolge Indisch Staatsblad 1890 n°. 190 heeft de ondernemer voor de aanvaarding der vergunning en de storting van het vereischte waarborgkapitaal (voor elke der zes plaatsen, in navolging van de hooger vermelde vergunningen, bepaald op f 2000) een jaar tijd, derhalve tot 8 Januari 1895, doch bij gouvernementsbesluit dd. 11 Juni 1894 n°. 17 is bewilligd in verlenging van dien termijn tot 30 Juni 1895.

III. Voor de afdeelingshoofdplaats Malang (Pasoeroean) werd eene vergunning verleend aan den heer E. Dben bij gouvernementsbesluit dd. 5 Februari 1894 n°. 17, derhalve te aanvaarden vóór of op 5 Februari 1895. De duur is bepaald op 20 jaren en eventueele naasting van gouvernementswege zal reeds kunnen geschieden na het 5de jaar der exploitatie. De geleidingen moeten uiterlijk een jaar na de aanvaarding der vergunning in gebruik zijn gesteld. Voor verdere bijzonderheden zij verwezen naar de Javasche Courant van 9 Februari 1894.

Blijkens het vorig verslag (blz. 175) was aan twee tot het Indische waterstaatskorps behoorende ingenieurs, die hun verlof hier te lande hadden ten nutte gemaakt om aan de Polytechnische School te Delft op eigen kosten een cursus in de electrotechniek te volgen, voor 's lands rekening de gelegenheid verschaft om zich door eigen aanschouwing op de hoogte te stellen van den stand der electrotechniek in Duitschland, Zwitserland en Engeland. Van hunne bevindingen aldaar hebben zij nog vóór het einde des jaars een uitvoerig rapport uitgebracht, waarin ook de aanwending is besproken, welke de electrotechniek op verschillend gebied in Nederlandsch-Indië zou kunnen vinden. Dit rapport is ter kennis gebracht van de Indische Regeering.

M. Departement van financiën.

I. Financiën.

§ 1. *Begrooting.*

a. Begrootingswetten.

Begrooting 1892. Bij de wetten van 29 December 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 239 en 240; Indisch Staatsblad 1894 n°. 67 en 68) werden zoowel in het hoofdstuk der uitgaven in Nederland (hoofdstuk I) als in dat der uitgaven in Indië (hoofdstuk II) eenige wijzigingen gebracht, welke echter niet van invloed waren op de eindcijfers.

Begrooting 1893. Ter bestrijding van de uitgaven, verbonden aan de uitzending in de tweede helft van 1893 van den benoemden Gouverneur-Generaal en aan den terugkeer naar Nederland en het pensioen van den afgetreden Landvoogd, werd bij de wet van 29 December 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 241, Indisch Staatsblad 1894 n°. 71) hoofdstuk I der uitgaven verhoogd met f 85 400.

Wegens uitgaven voor aanleg en exploitatie van staatsspoorwegen en voor de exploitatie van het Ombilien-kolenveld werd bij Koninklijk besluit van 19 September 1894 (Nederlandsch Staatsblad n°. 155) van het Iste op het IIde hoofdstuk overgeschreven eene som van f 659 000.

Voorts werden bij de wetten van 31 December 1894 (Nederlandsch Staatsblad n°. 245 en 246) in de beide hoofdstukken der uitgaven eenige wijzigingen gebracht, welke niet van invloed waren op de eindcijfers.

Begrooting 1894. De vier wetten van 30 December 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 254 t/m 257), houdende vaststelling van de hier genoemde begrooting, en de wet van gelijke dagteekening (Nederlandsch Staatsblad n°. 258), betreffende de in 1894 te nemen proef met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer, waardoor zoowel het hoofdstuk der middelen in Indië als dat der uitgaven in Indië gewijzigd werd, werden aldaar afgekondigd den 8sten Januari 1894. Te gelijk werden in het Indisch Staatsblad openbaar gemaakt de Koninklijke besluiten van 4 Januari 1894 n°. 10 en 11, houdende splitsing in artikelen van de beide hoofdstukken der begrooting van uitgaven. Zie over een en ander Indisch Staatsblad 1894 n°. 8 t/m 14.

De bedoelde vijf begrootingswetten ramen de ontvangsten en uitgaven als volgt:

[1]) Sedert werd ook eene vergunning voor electrische verlichting te Batavia aangevraagd door den heer R. A. Eekhout, doch op dit verzoek werd bij gouvernementsbesluit dd. 13 Juli 1893 n°. 10 afwijzend beschikt.

[2]) Over de aan denzelfden aanvrager verleende vergunningen voor electrische tramwegen is gehandeld op blz. 158/159 hiervóór.

Middelen in Nederland (hoofdstuk I der Middelen)	f 21 193 134	
Middelen in Indië (hoofdstuk II der Middelen)	103 942 460 *a*)	
		f 125 135 594
Uitgaven in Nederland (hoofdstuk I der Uitgaven)	f 24 406 489	
Uitgaven in Indië (hoofdstuk II der Uitgaven)	114 673 193 *a*)	
		139 079 682
Nadeelig verschil		f 13 944 088

a) Als vermoedelijke opbrengst van de opiumregie in het voor de proefneming te kiezen gewest werd onder het cijfer der Middelen in Indië gerekend op f 394 000 (waartegenover de aanvankelijk wegens pachtsom en verstrekking van opium geraamde bedragen in 't geheel zijn verminderd met f 210 000), terwijl voor de aan de proef verbonden uitgaven in 1894 onder het cijfer der Uitgaven in Indië is uitgetrokken f 184 000. Er is dus aangenomen dat het nieuwe middel èn de daarvoor te doene uitgaven, èn de mindere ontvangst ter zake van pachtsom en verstrekking van opium zal compenseeren. (Op grond van nadere gegevens — zie lager § 4 sub B — zijn voor 1895 eenigszins andere cijfers aangenomen.)

Met betrekking tot de dekking van het begrootings-tekort bepaalt art. 2 van de wet, houdende vaststelling van het Iste hoofdstuk der middelen, dat daarin, voor zooveel noodig, wordt voorzien door eene geldleening, krachtens eene nader vast te stellen wet aan te gaan.

Bij de wet van 7 December 1894 (Nederlandsch Staatsblad n°. 206) werd het hoofdstuk der uitgaven in Indië nog verhoogd met f 300 000 wegens bijdrage aan het weduwen- en weezenfonds voor de officieren der landmacht in Nederlandsch-Indië.

b. Begrootingsrekeningen.

Ten vervolge op de in 't vorig verslag medegedeelde eindcijfers der algemeene rekening wegens de koloniale ontvangsten en uitgaven voor Nederlandsch-Indië over 1890, tot vaststelling van het slot van welke rekening onder dagteekening van 4 Juni 1894 een wetsontwerp bij de Staten-Generaal is aanhangig gemaakt (zitting 1894 — **39**), kan thans worden aangeteekend dat eerlang ook het slot der rekening over 1891 ter wettelijke vaststelling zal kunnen worden voorgedragen. Deze laatste rekening, voor zooveel de in Indië gedane ontvangsten en uitgaven betreft, door de Rekenkamer daar te lande afgedaan onder dagteekening van 22 December 1893 (zie blz. 71 hiervóór), wijst de volgende eindcijfers aan:

Ontvangsten in Nederland		f 16 934 414,07^5
" " " (uit het voordeelig saldo van den dienst 1887 overgebracht)		730 000,00
Ontvangsten in Indië		98 732 518,43
Totaal der ontvangsten .		f 116 396 932,50^5
Uitgaven in Nederland	f 24 938 590,19^5	
" " Indië	105 700 240,26^5	
		130 638 830,45^5
Nadeelig slot . . .		f 14 241 897,95

§ 2. *Landskassen in Indië en kasbeheer in Nederland.*

Met het oog op de mogelijkheid dat de Indische kasmiddelen in den verderen loop van 1893 versterking zouden behoeven, werd in Mei 1893, toen de koersen voor verkoopers van wissels zeer onvoordeelig waren, de directeur van financiën gemachtigd om zoo noodig over te gaan tot beleening van producten bij de Javasche Bank, doch voor niet langer en tot een niet grooter bedrag dan volstrekt noodzakelijk zou zijn. Van deze bevoegdheid is echter geen gebruik behoeven te worden gemaakt. De Indische kassen ondergingen dan ook in 1893 geene andere buitengewone aanvulling dan door de aanbrengst in Augustus/November van f 1 millioen aan Indische zilveren pasmunt (f 500 000 aan $^1/_4$- en f 500 000 aan $^1/_{10}$-guldens), hier te lande aangemunt (verg. vorig verslag blz. 176) ter voorziening in de gebleken behoefte voor de circulatie.

Opgaven omtrent den stand van de gezamenlijke landskassen op Java en Madura en van die in de buitenbezittingen bij het einde van elke maand van 1893 vindt men in bijlage NN hierachter.

Voor kostelooze overmaking van gelden ten behoeve van den lande tusschen Batavia en Samarang, Soerabaija, Padang en Makassar en tusschen deze laatste vier plaatsen onderling werd weder veelvuldig van de diensten der Javasche Bank gebruik gemaakt. Over het op ult. Maart 1894 geëindigde boekjaar der Bank vertegenwoordigden de voor den lande overgemaakte sommen een totaal bedrag van f 13 755 000, tegen f 14 325 000 in 1892/93.

De blijkens het vorig verslag (blz. 176) sedert 't laatst van Maart 1893 voor houders van venduacceptatiën opengestelde gelegenheid om bij 's lands kassen, uitgenomen daar waar kantoren van de Javasche Bank of van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij zijn gevestigd, vervroegde uitbetaling van hunne vordering te erlangen, mits zich daarvoor zeker disconto getroostende, wordt gezegd aan het doel te hebben beantwoord. Tot bij het einde des jaars was aan disconto ter zake f 17 641 ontvangen.

Wat het jaar 1894 betreft, is tot aanvulling van de Indische kasmiddelen, behalve de uitzending (in April en Mei) van f 1 millioen aan zilveren standpenningen (voor 5 ton aan guldens en voor een gelijk bedrag aan halve guldens), nog noodig geweest de afgifte van wissels op het Departement van Koloniën tot een bedrag van f $1^1/_2$ millioen. De kosten op de bedoelde specieverzending gevallen, wegens emballage, vervoer en assurantie, beliepen f 6024,25. De wissels werden respectievelijk tot een bedrag van f 1 millioen en van f $^1/_2$ millioen geplaatst bij twee inschrijvingen, op 1 en 15 Mei gehouden, nadat eene in April te voren beproefde gunning van f 1 millioen, wegens te onvoordeelige aanbiedingen, was mislukt. De koersen van afgifte waren als volgt:

Koersen.	Indisch Courant.	Nederlandsch Courant.
100.6	f 25 000	25 150,00
100.7	478 500	481 849,50
100.9	996 500	1 005 468,50
	f 1 500 000	f 1 512 468,00

gemiddeld à 100^{831} pct.

Aangaande den stand der rekening tusschen het Departement van Koloniën en dat van Financiën ter zake van het Indisch kasbeheer hier te lande kwamen reeds in 't vorig verslag (blz. 176) opgaven voor over de eerste 10 maanden van 1893. Bij het einde van elke der maanden November 1893 t/m October 1894 was het saldo ten voordeele of ten nadeele van de Indische geldmiddelen als volgt:

November	1893	+ f	388 307	Mei	1894	+ f	362 376
December	"	+	3 338 413	Juni	"	—	643 309
Januari	1894	+	3 093 617	Juli	"	—	819 832
Februari	"	+	2 129 201	Augustus	"	—	993 621
Maart	"	+	1 891 431	September	"	—	1 402 631
April	"	+	548 735	October	"	—	4 322 560

Ingevolge de wet van 29 December 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 243) zullen de uit 's Rijks schatkist gedurende 1894 aan de Indische kas hier te lande te doene voorschotten het bedrag van f 12 millioen niet mogen te boven gaan.

§ 3. *Verkoop van producten.*

Veilingen. Terwijl over den verkoop van het product der exploitatie van de Ombilien-kolenvelden — zie de bij de wet van 29 December 1893 (Nederlandsch Staatsblad 1893 n°. 242, Indisch Staatsblad 1894 n°. 79) bekrachtigde ordonnantie van den Gouverneur-Generaal dd. 25 Juni 1893 (Indisch Staatsblad n°. 138) — gehandeld wordt in hoofdstuk **O**, afd. II, van dit verslag, en over de op Java en te Padang gehouden gouvernementskoffieveilingen de gebruikelijke opgaven worden aangetroffen in afd. I van gemeld hoofdstuk, worden in deze rubriek als naar gewoonte enkel besproken de hier te lande door tusschenkomst van de Nederlandsche Handelmaatschappij voor gouvernementsrekening gehouden veilingen van koffie, tin en kinabast. In 1893 bestonden deze, te Amsterdam en te Rotterdam gehouden, veilingen uit de volgende hoeveelheden:

Plaats van opslag.	Koffie. (pikols).	Tin. (pikols).	Kinabast. (K.G.)
Amsterdam	164 497	43 661	308 020
Rotterdam	130 554	47 357	"
Dordrecht	40 000	1 058	"
Middelburg	40 000	1 244	"
Schiedam	20 000	"	"
	a) 395 051	93 320	308 020
Zijnde in „lasten". . .	13 687	2 865	331

a) Hiervan 389 773 pikol Java- en 5278 pikol Menado-koffie.

Blijkens de uitvoerige opgaven in bijlage OO hierachter brachten deze veilingen bruto f 31 578 610 en netto f 29 111 419 op, welke sommen klimmen tot f 31 596 665 en f 29 120 897, wanneer ook in aanmerking genomen wordt hetgeen door de Handelmaatschappij ter zake van te min uitgeleverde en vergoede of ter zake van als

beschadigd buiten de veilingen te gelde gemaakte producten in hare rekening was op te nemen. Op de in veiling verkochte producten drukte derhalve aan onkosten (gerekend van de aflading in Indië, dus *zonder* de uitgaven vanwege de Indische Regeering ter zake van de producten gedaan, waaromtrent in hoofdstuk O gegevens voorkomen, verband houdende met de productiejaren) een bedrag van f 2 467 191, verdeeld als volgt: kosten van afscheping op Java en in Menado — voor de na ult. 1892 afgeladen producten berekend tegen een goedkooper (abonnements-) tarief (verg. vorig verslag, blz. 177, noot) [1] — f 137 192, premiën van zeeassurantie (over eene verzekerde waarde — op het tijdstip waarop de assurantiën gesloten werden — van f 5 542 462) f 159 911, kosten van vervoer over zee (van Java en Menado herwaarts) en lossingskosten f 943 810, premiën aan de gezagvoerders f 12 492, zoogenaamde » onsplitsbare onkosten " hier te lande (nader gespecificeerd in de aangehaalde bijlage OO [2]), en wel voor elk der drie producten afzonderlijk) f 218 633, makelaarscourtage f 287 092, registratiekosten en opcenten f 234 382, en commissieloon der Handelmaatschappij ($1^1/_2$ pct. van de bruto opbrengst) f 473 679.

Bij het in 1893 en in de eerste maanden van 1894 plaats gehad hebbende onderzoek naar de mogelijkheid om bezuiniging te brengen in de onkosten waarmede de verkooprekeningen der hier te lande voor gouvernementsrekening te gelde gemaakte producten worden bezwaard (zie ook lager de rubriek *Bevrachtingen*), is o. a. de vraag gesteld, of er bezwaar zou bestaan om in de veilingsvoorwaarden eene bepaling op te nemen, die het niet langer zou noodig maken door tusschenkomst van makelaars te koopen, en zoo ja, of dan de voor hunne tusschenkomst betaald wordende courtage niet ware te verminderen. De overtuiging is echter verkregen dat 's lands belang gebood, althans zoolang de omstandigheden zich niet wijzigen, de tusschenkomst van makelaars te behouden en de hun toegekende courtage niet te verlagen.

Ook ten aanzien van de vraag of eene geleidelijke uitbreiding van den verkoop van gouvernementsproducten in Indië aanbeveling kon verdienen, is de Regeering, zooals reeds gezegd is op blz. 71 hiervóór, voorshands tot eene negatieve conclusie gekomen.

De laatstelijk in April 1891 (Bijblad op het Indisch Staatsblad nº. 4680) vastgestelde voorwaarden voor de bedoelde Indische (koffie-) veilingen, namelijk die welke het Gouvernement te Batavia en te Padang doet houden, werden bij gouvernementsbesluit dd. 18 Juli 1894 nº. 21 (Javasche Courant van den 24sten dier maand) door nieuwe vervangen. In afwijking van het algemeen vendureglement (Indisch Staatsblad 1889 nº. 190) — tot welke afwijking de ordonnantie van 18 Juli 1894 (Indisch Staatsblad nº. 157) gelegenheid verschafte — is nu in de bedoelde voorwaarden o. a. een nieuw artikel opgenomen, krachtens hetwelk hij die voor anderen koopt voortaan niet meer, tenzij de vendumeester het noodig oordeelt, zijn lastgever reeds *staande* de verkooping zal moeten noemen, maar in den regel daarmede zal kunnen verwijlen tot *na* de verkooping, zullende dan echter de opgaaf moeten geschieden op den dag der veiling.

De gratis-verstrekking aan den handel van monsters der in Indië te veilen Java-koffie werd in Augustus 1893 op ruimere schaal dan tot dusver toegestaan. Bij gouvernementsbesluit dd. 12 Augustus 1893 nº. 8 werd namelijk bepaald dat bij iedere koffieveiling, ten gerieve van den handel, aan elke der Handelsvereenigingen te Batavia, Samarang en Soerabaija, op aanvrage, kosteloos zal mogen worden verstrekt eene hoeveelheid van hoogstens $^1/_2$ pikol van elke der in veiling te brengen soorten gouvernements Java-koffie. Krachtens de vroegere regeling (van 1869) mocht op elke der drie plaatsen niet meer dan $^1/_{10}$ pikol van elke soort voor dit doel worden bestemd.

[1]) Aldaar is gezegd dat het tarief voor afschepingskosten, wat het tin betreft, teruggebracht is tot de vaste som van 10 cent per pikol „ mits, in plaats van ter hoofdplaats Batavia, te Tandjong Priok opgeslagen ". Nader is gebleken dat de opslag te Priok slechts een paar malen, bij wijze van proef, heeft plaats gevonden. Feitelijk echter neemt de bemoeienis der Handelmaatschappij met het voor gouvernementsrekening herwaarts te verschepen tin reeds een aanvang te Batavia, vanwaar de factorij het in prauwen naar de schepen te Priok doet overbrengen. Eene poging is onlangs bij de Maatschappij beproefd om haar in eene verlaging der bedoelde vergoeding te doen toestemmen bijaldien het tin voortaan te Priok te harer beschikking werd gesteld, doch zij heeft verklaard in zoodanige verandering geen aanleiding te vinden voor eene partieele wijziging van het abonnementstarief, 't welk — zooals zij er bijvoegde — in zijn geheel voor haar verliesgevend werkt.

[2]) In 't vorig verslag (blz. 177) is reeds gemeld dat onder de hierbedoelde onkosten, wat betreft de na ult. Juli 1893 geveilde producten, geen „ kassiersloon " meer wordt in rekening gebracht. Het met de sorteering der koffie in betrekking staande arbeidsloon van het daarvoor door de Handelmaatschappij en onder hare verantwoordelijkheid aangewezen personeel is mede onder deze zoogenaamde onsplitsbare onkosten begrepen, maar kan niet afzonderlijk worden opgegeven, aangezien het sorteeren bij den opslag geschiedt.

Bevrachtingen. Volgens de in bijlage PP hierachter opgenomen statistiek der in 1893 uit Indië herwaarts vertrokken bodems met gouvernementsproducten geschiedde dit vervoer op 60 reizen van stoomschepen (uitsluitend die van de Maatschappijen » Nederland " en » Rotterdamsche Lloyd ") en op 6 reizen van zeilschepen, één van welke zeilschepen in de residentie Menado met koffie was beladen tegen een vrachtprijs van f 45 per last, terwijl de vijf andere reizen van zeilschepen benuttigd werden voor het vervoer van tin van Java herwaarts tegen f 10 vracht per last. Wat de stoomvracht betreft, deze regelde zich in 1893 reeds grootendeels, namelijk voor zooveel de gouvernementsproducten ter verscheping waren aangewezen na ult. Mei van dat jaar, volgens het nieuwe contract met de Maatschappij » Nederland ", waarvan de verschillen met de vóór dien tijd gegolden hebbende overeenkomst in hoofdzaak zijn vermeld op blz. 177 van 't vorig verslag, terwijl van 1 Juni 1893 af een gelijkluidend contract ook in werking trad voor de verscheping van gouvernementsproducten met de stoomschepen der » Rotterdamsche Lloyd ", welke Maatschappij tot hiertoe geen contractueele aanspraak op retourbelading met gouvernementsproducten kon doen gelden.

Had de Regeering bij deze laatste contracten reeds zooveel mogelijk naar behartiging van het algemeen belang gestreefd, maar tevens gezorgd dat zij zich van het overeengekomene telken jare, door tijdige opzegging, kon losmaken, tot zoodanige opzegging vond zij reeds in Februari 1894 aanleiding, uit aanmerking van de voordeelige aanbiedingen die haar van andere zijde werden gedaan met betrekking tot het overbrengen van de gouvernementskoffie van Java naar Amsterdam en Rotterdam. Onderhandelingen zijn vervolgens met de beide Maatschappijen gevoerd, welke geleid hebben tot nieuwe met 1 Juni 1894 in werking getreden overeenkomsten, mede van jaar tot jaar opzegbaar, en welke afgedrukt zijn in bijlage V van dit verslag (zie ook blz. 101 hiervóór). Hadden gedurende het contractsjaar 1893/1894 de door particulieren betaalde vrachten als maatstaf gegolden, doch met beding dat het Gouvernement in geen geval meer zou betalen dan f 70 of f 75 per last koffie en f 15 of f 16,50 per M^3. (= 3^{883} last) kinabast, naar gelang de aflading zou plaats hebben op de noord- dan wel op de zuidkust van Java, zoomede niet meer dan f 25 per last tin, thans is voor koffie eene uniforme vaste vracht aangenomen van f 55 per last, en het stelsel van maximum-vrachten slechts behouden voor de beide andere producten, doch met verlaging van het maximum voor kinabast tot f 14 per M^3. (= p. m. f 54,36 per last), onverschillig of de inlading op de noord- dan wel op de zuidkust mocht plaats vinden, en voor tin tot f 20 per last. (Onder de werking van het met ult. Mei 1893 afgeloopen contract voor het productenvervoer — er was toen, zooals hiervóór reeds is gezegd, enkel gecontracteerd met de Maatschappij » Nederland " — werd, na de omstreeks medio 1889 ingetreden verlaging, betaald als vaste vracht per last: voor koffie f 70 of f 75, voor kinabast f 65 en voor tin f 25.) In verband met de geringere oogsten van gouvernementskoffie op Java is in de met 1 Juni 1894 in werking getreden overeenkomsten voor de te vervoeren hoeveelheden van dat product (en van kinabast) geen cijfer meer genoemd en is van 500 tot 200 last teruggebracht het gewaarborgde minimum van belading voor elke van die reizen (voor elke Maatschappij bepaald gebleven op hoogstens vier per jaar), welke ter afhaling van gouvernementskoffie moeten ondernomen worden naar Java's zuid kust. Wat het tin betreft, is de bepaling behouden gebleven dat de verbintenis der Regeering zich jegens elke der twee Maatschappijen niet verder uitstrekt dan tot 1040 last per jaar. Verder is behouden de ook vroeger gebruikelijke reductie van vracht voor ladingen koffie en kinabast boven de 200 last. Daarentegen is niet meer opgenomen de tot dusver op de contracteerende Maatschappijen gerust hebbende verplichting om de producten voor hare rekening, doch voor risico van den Staat, door te zenden naar eene andere plaats dan die van aankomst der stoomschepen (Amsterdam of Rotterdam). Daar de Regeering geen termen vond om verandering te brengen in den tot dusver gevolgden regel om $^1/_7$ der jaarlijks aan te voeren hoeveelheden gouvernementskoffie en tin te Schiedam, Dordrecht en Middelburg te doen opslaan (op elke dier plaatsen $^2/_{42}$ste gedeelten), en het in de bedoeling ligt deze partijen te ontleenen aan de te Rotterdam aangevoerde gouvernementsladingen, is het vervoercontract met de » Rotterdamsche Lloyd " bij eene suppletoire akte dd. 11 Juli 1894 (zie de hiervóór aangehaalde bijlage V) nog in dien zin aangevuld dat gemelde Maatschappij op zich genomen heeft om de voor Schiedam, Dordrecht en Middelburg te bestemmen gouvernementsproducten, bij open water, door te voeren en uit te leveren tegen eene verhooging boven de zeevracht van respectievelijk f 1,20, f 1,50 en f 3 per last.

Op de 60 stoom- en 6 zeilreizen, waarvan hooger sprake was,

werden de volgende hoeveelheden gouvernementsproducten vervoerd.

Stoom- en zeilschepen (allen onder Nederlandsche vlag).	Aantal beladingen.	Verscheepte hoeveelheden (in pikols en in lasten). N.B. De tusschen ( ) vermelde getallen wijzen het aantal lasten aan.				Percentsgewijze verhouding tot het totaal der verscheepte hoeveelheden, een en ander berekend naar het aantal lasten.
		Koffie.	Tin.	Kinabast.	Te zamen.	
Stoomschepen van de Maatschappij „Nederland".	a) 31	99 575^{67} (3 319^{19})	63 351^{90} (1 932^{23})	4 139^{46} (261^{44})	167 067^{03} (5 512^{86})	46^{51}
Id. van de Maatschappij „Rotterdamsche Lloyd"	b) 29	129 378^{33} (4 312^{61})	39 069^{01} (1 191^{60})	„	168 447^{34} (5 504^{21})	46^{44}
Te zamen in stoomschepen. .	60	228 954 (7 631^{80})	102 420^{91} (3 123^{83})	4 139^{46} (261^{44})	335 514^{37} (11 017^{07})	92^{95}
Zeilschepen	6	11 233^{85} (374^{46})	15 140^{14} (461^{77})	„	26 373^{99} (836^{23})	7^{05}
Totalen. . . .	66	240 187^{85} (8 006^{26})	117 561^{05} (3 585^{60})	4 139^{46} (261^{44})	361 888^{36} (11 853^{30})	100
De in 1892 geëxpedieerde retourbeladingen waren aldus verdeeld: in stoomschepen.	c) 58	209 331^{34} (6 977^{71})	99 157^{67} (3 024^{30})	5 195^{30} (328^{10})	313 684^{31} (10 330^{11})	71^{05}
in zeilschepen	7	120 000 (4 000)	6 874^{49} (209^{67})	„	126 874^{49} (4 209^{67})	28^{95}
Totalen. . . .	65	329 331^{34} (10 977^{71})	106 032^{16} (3 233^{97})	5 195^{30} (328^{10})	440 558^{80} (14 539^{78})	100

a) Namelijk 26 beladingen in stoomschepen die in den contractueelen maildienst vertrokken en 5 beladingen in zoogenaamde tusschenbooten.

b) Als voren 25 en 4. Zonder belading met gouvernementsproducten vertrok 1 stoomschip van de Maatschappij „Rotterdamsche Lloyd".

c) Hiervan 33 beladingen in stoomschepen van de Maatschappij „Nederland" en 25 in stoomschepen van de andere Maatschappij. Onder deze stoomschepen vertrokken er 7 en 4 als zoogenaamde tusschenbooten.

Assurantiën. In overeenstemming met den aangenomen regel om voor het vervoer herwaarts van gouvernementsproducten slechts dat meerdere tegen zeeschade te verzekeren, waarmede de lading in een stoomschip f 600 000 en in een zeilschip f 500 000 te boven gaat, zijn in 1893 slechts drie dergelijke excedenten in stoomschepen geassureerd, en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 108 243 tegen eene premie van $^{7}/_{8}$ pct. In 1892 werden geassureerd 2 excedenten (te zamen f 14 556) op beladingen in stoomschepen, en 6 excedenten (te zamen f 5 208 850) op beladingen in zeilschepen, doch op één dezer laatste beladingen werd sedert geannulleerd f 189 615, zoodat het totaal der assurantiën van 1892 teruggebracht werd tot f 5 033 791.

Van de in 1893 door de Nederlandsche Handelmaatschappij geldelijk verantwoorde producten (zie de hooger aangehaalde bijlage OO), die, berekend naar de prijzen op de tijdstippen waarop de assurantiën gesloten werden, eene waarde vertegenwoordigenden van f 33 420 068, was tegen zeeschade verzekerd geweest eene waarde van f 5 542 462, zoodat voor gouvernementsrisico was gebleven eene waarde van f 27 877 606 (in stoomschepen f 24 245 844 en in zeilschepen f 3 631 762). Door assuradeuren (die aan premiën ontvangen hadden f 159 910,52^{5}) viel te vergoeden f 17 601,20, terwijl het Gouvernement op de eigen risico eene schade leed van f 15 320,22 (op 2 ladingen in stoomschepen f 2344,63 en op 3 ladingen in zeilschepen f 12 975,59).

§ 4. *Andere bronnen van inkomst.*

A. Verpachte middelen.

Opiumpacht.

1°. Java en Madura.

Aangezien — zooals lager blijken zal (zie blz. 180/181) — in Augustus 1893 de residentie Madura gekozen was voor de te nemen proef met bereiding en detailverkoop van opium in eigen beheer, en het zich liet aanzien dat de nieuwe toestand in de tweede helft van 1894 zou kunnen in werking treden, werd — weinige dagen vóórdat de pacht, op de bij ordonnantie van 5 Juli 1893 (Indisch Staatsblad n°. 143) voor de verschillende pachtperceelen van Java en Madura (daaronder ook de Lampongsche Districten) vastgestelde voorwaarden, voor het jaar 1894 zou worden aangeboden — bedoelde verpachting voor Madura tot nader uitgesteld, en zulks in verband met het voornemen, waartoe de ordonnantie van 30 November 1893 (Indisch Staatsblad n°. 290) sedert gelegenheid verschafte, om de pacht aldaar, gerekend van 1 Januari 1894 tot een nader door den Gouverneur-Generaal te bepalen dag, onder de hand af te staan. Vermits de betrokken pachter zich bereid verklaarde om tot zoolang op de voor 1893 geldende voorwaarden de pacht te blijven voortzetten, mits van den datum der invoering van de proef met de regie minstens één maand te voren kennis erlangende, werd op dien voet met hem gecontracteerd. Bedoelde overeenkomst, sedert tijdig opgezegd, heeft met ult. Augustus 1894 een einde genomen, zijnde met 1 September in de residentie Madura de detailverkoop van bereid opium, bij wijze van proef, door het Gouvernement in eigen handen genomen.

Wat de pachtperceelen op Java (met de Lampongsche Districten) betreft, bracht de reeds aangehaalde ordonnantie van 5 Juli 1893 in den toestand der pacht voor het jaar 1894 geen noemenswaardige verandering. Alleen werd, tot wettiging van hetgeen, behoudens één uitzondering, toch reeds feitelijk het geval was, thans uitdrukkelijk bepaald dat de in de residentiën Djokjokarta en Samarang gelegen Solosche enclaves gerekend worden te behooren tot het pachtgebied van elk dier gewesten [1]), en voorts voor de residentie Krawang één verkoopplaats (te Tjemara in het district Tjabangboengin) méér toegestaan, terwijl, als nutteloos gebleken, niet meer bepaald werd, zooals voor 1892 en 1893 was geschied, dat de pacht in de Lampongsche Districten tweeledig zou worden aangeboden, namelijk èn afzonderlijk èn vereenigd met het pachtperceel Batavia-Krawang.

Was van 't laatst van 1889 af (zie het verslag van dat jaar blz. 171) de pacht telkens slechts voor één jaar aangeboden, in Juli jl. is, in overleg met de Regeering hier te lande, door het Indisch Bestuur besloten terug te keeren tot het stelsel van tweeledige verpachting, namelijk voor één jaar en voor drie jaren, en van gunning voor drie jaren als dit voordeeliger bleek. In dien zin zijn de voorwaarden geregeld voor de in het najaar van 1894 te houden verpachtingen, doch om ten aanzien van de voor een driejarigen termijn af te stane perceelen het Gouvernement niet te binden ten opzichte van eene eventueele invoering van de regie na afloop van het eerste jaar der pacht, is in de betrekkelijke ordonnantie van 6 Juli 1894 (Indisch Staatsblad n°. 139) het voorbehoud opgenomen dat het Gouvernement het recht heeft om de pacht, waar zij voor drie jaren wordt afgestaan, reeds op 1 Januari 1896 of eenig later tijdstip vóór ult. 1897 te doen eindigen, bijaldien mocht worden besloten tot exploitatie in het betrokken perceel van het opium-

[1]) Bedoelde uitzondering betrof de enclave Ngawen, welk Solosch gebied, ofschoon in Djokjokarta gelegen, tot hiertoe gerekend werd deel uit te maken van het pachtperceel Soerakarta, doch nu getrokken werd bij het perceel Djokjokarta.

Daar zich in Ngawen eene verkoopplaats bevond, was deze wijziging tevens oorzaak dat van 1 Januari 1894 af het perceel Soerakarta één kit minder, doch Djokjokarta één kit meer telt.

middel in eigen beheer, met dien verstande dat in zoodanig geval de invoering der regie den pachter zal worden aangezegd minstens zes maanden te voren. In de regeling der pacht wordt voor het nieuwe tijdvak geen verandering gebracht; alleen werd in de residentie Pasoeroean één verkoopplaats meer toegestaan (te Soembersangkrah nabij de grens met Kediri), en zulks met het oog op de in den omtrek der nieuw te openen kit reeds bestaande, en door den spoorwegaanleg waarschijnlijk nog toe te nemen, belangrijke centra van bevolking.

Uit de volgende vergelijking kan blijken dat op Java (met de Lampongsche Districten) voor 1894 aan pachtsom meer verkregen werd dan voor 1893 f 314 400. Terwijl de perceelen Rembang, Probolinggo, Djokjokarta en Madioen gezamenlijk f 161 160 minder opbrachten (zie lager de noten *c*, *e* en *f*) en in Pekalongan, Samarang en Kadoe de bestaande pachtsommen behouden bleven, gingen daarentegen de elf overige perceelen in opbrengst vooruit met gezamenlijk f 475 560, vooral Soerakarta en Soerabaija (met respectievelijk f 156 000 en f 126 000).

PACHT-PERCEELEN.	Pachtsommen per perceel.		In verhouding tot de verstrekbare maximum-hoeveelheid opium kwam de pachtsom neer op onderstaande sommen per katti.	
	1893.	1894.	1893.	1894.
Batavia-Krawang-Lampongsche Districten	f 834 000	f *a*) 846 000	f 102,20^5	f 103,68
Cheribon	134 760	*b*) 135 600	56,15	56,50
Tagal	255 000	255 360	42.50	42,56
Pekalongan	232 920	232 920	48,52^5	48,52^5
Samarang	1 440 000	1 440 000	60,00	60,00
Japara	480 000	492 000	53,33	54.67
Rembang	648 120	*c*) 612 000	36,00^5	34,00
Soerabaija	1 200 000	1 326 000	55,55^5	61,39
Pasoeroean.	480 000	*d*) 529 440	80,00	88,24
Probolinggo	260 520	*c*) 255 720	72.36^5	71.03
Bezoeki	150 000	*d*) 174 720	53,19	61,96
Banjoemas	150 120	150 720	41,70	41,87
Bagelen	156 480	179 160	65,20	74,65
Kadoe	336 120	336 120	62,24	62,24
Djokjokarta	408 000	*e*) 336 000	68.00	56.00
Soerakarta	900 000	1 056 000	50.00	58,67
Madioen	672 360	*f*) 624 120	56,03	52,01
Kediri	1 921 680	1 992 600	106,76	110,70
Totalen.	f 10 660 080	f 10 974 480	f 62,06	f 63,89

a) Bij de eerste aanbieding werd voor de pacht in de hierbedoelde gewesten, te zamen uitmakende één perceel, als hoogste bod verkregen f 834 000. Herverpachting (die niet eerst bij opbod, maar aanstonds bij inschrijving gehouden werd) had ten gevolge dat de pacht een gegadigde vond tegen f 846 000.

b) Het perceel Cheribon, waarvoor bij de eerste aanbieding als hoogste bod slechts verkregen was f 120 000, werd ondershands afgestaan, waaraan de voorkeur werd gegeven boven herverpachting.

c) De daling der pachtsom in Rembang (met f 36 120) werd geweten aan de voor de bevolking minder gunstige tijdsomstandigheden door gedeeltelijken misoogst der padi en belemmering van de teelt van tabak door de vele regens.

De mindere opbrengst der pacht in Probolinggo, vergeleken met de pachtsom over 1893, werd toegeschreven aan beweerde verliezen, door den aftredenden pachter geleden in de eerste maanden van het pachtjaar.

d) De stijging der pachtsommen in Pasoeroean en Bezoeki (respectievelijk met f 49 440 en f 24 720) werd, behalve aan meer mededinging, toegeschreven aan de in uitzicht zijnde spoorwegwerken en daarmede gepaard gaanden toeloop van werkvolk. Voor Pasoeroean golden bovendien gunstige verwachtingen wat betreft den koffieoogst.

e) Voor het perceel Djokjokarta moest tot tweemalen toe herverpachting plaats vinden, de laatste maal bij inschrijving. Zoowel bij de eerste als bij de tweede verpachting werd slechts f 336 000 als hoogste bod verkregen. Vermits bij de laatste herverpachting door niemand was ingeschreven, werd de pacht ondershands afgestaan voor het evengemeld bedrag van f 336 000. De daling der pachtsom werd toegeschreven aan beweerde verliezen door den aftredenden pachter geleden.

f) Het perceel Madioen werd bij herverpachting afgestaan, echter tegen f 48 240 beneden de pachtsom voor 1893. Bij de eerste verpachting had het hoogste bod niet meer bedragen dan f 528 000. Gemis aan mededinging wordt als oorzaak van de daling opgegeven.

Over het jaar 1893 hadden in al de 19 pachtperceelen (daaronder ook Madura) de pachters recht om aan opium uit 's lands voorraad te ontvangen hoogstens 175 980 katti [1]) ruw opium, doch, na aftrekking van het bij het einde des jaars aan den lande teruggeleverde, werd aan wettig verkregen opium door hen slechts beschikt over 108 882 katti [2]), derhalve over 61.87 pct. van de toegestane maxima, welke verhouding niet belangrijk verschilt van die der laatste jaren, zijnde in 1890, 1891 en 1892, bij een verstrekbaar totaal van 172 980 katti en eene netto-verstrekking van 105 825, 111 702 en 99 956 katti, achtereenvolgens geweest 61.17, 64.57 en 57.78 pct. Uit de opgaven in bijlage QQ hierachter kan blijken dat dit percentage voor elk pachtperceel op zich zelf in 1893 uiteenliep tusschen 32.70 pct. (Rembang) en 42.26 pct (Madura) als laagste bedrag, en 100 pct. (Cheribon) en 99.97 pct. (Batavia-Krawang-Lampongsche Districten) als hoogste bedrag. Naarmate de verstrekkingen meer beneden de maxima bleven, drukte voor de pachters ook de pachtsom zwaarder op het kostende van het wettig opium. Op hoeveel dit kostende in de verschillende perceelen kwam te staan, wijst het volgende overzicht aan, dat, in navolging van vroeger, nevens de gemiddelde debietprijzen van het bereid opium, tevens vermeldt (onder het gewone voorbehoud wat betreft de vertrouwbaarheid dier opgaven) hoeveel de pachters beweerden dat elke katti ruw opium hun gemiddeld zou hebben opgebracht.

PACHTPERCEELEN. (De gewesten Batavia, Krawang en Lampongsche Districten vormden één perceel.)	Wegens pachtsom en inkoopsprijs (deze laatste à f 30 de katti) is het in 1893 verstrekte *ruw* opium — *na aftrekking van de aan den lande teruggeleverde hoeveelheden* — den pachters per katti te staan gekomen op:	Gemiddelde opbrengst welke door de pachters gedurende 1893 zou zijn verkregen van één katti *ruw* opium.	Gemiddelde verkoopprijzen van *bereid* opium gedurende 1893 *a*)	
			per thail ($^1/_{16}$ katti).	per matta ($^1/_{100}$ thail).
Batavia	f 123,23	f 182,95	f 18,00	f 0.32
Krawang			17,31	0,27^5
Lampongsche Districten			21,56^5	0,32
Cheribon	86,15	152,79	12,00	0,13
Tagal	121,17	152,94	12,00	0,14
Pekalongan	108.24	124,95	10,20	0,15
Samarang	126,97	135,25^5	14,00	0,17
Japara	108,40	169,20	14,50	0,16^5
Rembang	140,09	205.23	12,00	0,17
Soerabaija	123,05	162,78	15,50	0,17
Pasoeroean.	126,06	213,59	18,00	0,20
Probolinggo	133,18	191,91	18,00	0,20
Bezoeki	90,88	132,28	*b*)	0,13^5
Banjoemas	77,34	135.00	14,00	0,20
Bagelen	104,91	128.52	10,28^5	0,16
Kadoe	165,10	208,06	15,50	0,20
Djokjokarta	183,79	126,25	12,72	0,16
Soerakarta	99,56	168.00	14,00	0,16
Madioen	155,09	137,81^5	14,60	0,18
Kediri	186.00^5	199,88	14,00	0,20
Madura	96,39	145,03	15,53^5	0,18

a) Al naar gelang van de bijvoeging van andere bestanddeelen (tabak, gambier, enz.), levert het ruw opium tusschen de 50 en 80 pct. aan bereid opium uit.

b) Niet opgegeven.

De maatregelen, waarmede op Java en Madura tegen den sluikhandel werd opgetreden [3]), waren in 1893 van gelijken aard als vroeger. Wat de bestrijding ter zee betreft, had men herhaaldelijk te kampen met incompleet aan materieel en personeel, daar de drie stoomschepen, over welke de hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden te beschikken had (zie vorig verslag blz. 179, noot 1), af en toe voor korteren of langeren tijd herstellingen vorderden, terwijl het bovendien moeite kostte goede elementen aan deze tijdelijken dienst te verbinden, dit laatste ook nadat eene bij gouvernementsbesluit dd. 27 October 1893 n°. 8 vastgestelde nadere regeling van de positie van het Europeesch personeel der

[1]) 1 katti (van 16 thail) = 0,61^{76} K.G.

[2]) De verstrekkingen bestonden uit 53 413 katti Levantsch en 60 497 katti Bengaalsch opium, te zamen 113 910 katti, waarvan echter bij het einde van het pachtjaar aan den lande teruggeleverd werd eene hoeveelheid van 5028 katti. De in overeenstemming met het verlangen der pachters vastgestelde verdeeling der hun verstrekbare maxima kwam neer op 87 000 katti Levantsch en 88 980 katti Bengaalsch opium.

[3]) De in beide vorige verslagen bedoelde commissie voor het ontwerpen van eene doeltreffender organisatie betreffende de opiumrecherche, welke commissie in April 1894, wegens ziekte van een harer leden, den toenmaligen resident van Soerakarta, in samenstelling veranderd werd door de aanwijzing, in plaats van genoemden resident, van den resident van Madioen, heeft weinige maanden daarna in groote trekken van haar gevoelen doen blijken. Dit haar voorloopig rapport, waaromtrent de directeuren der betrokken departementen reeds gehoord zijn, is thans bij de Indische Regeering in behandeling.

stoomschepen voor de opiumrecherche ter zee eenige verbetering in de dienstvoorwaarden had gebracht. Wel hadden in September 1893 de nieuwe voor dezen dienst gebouwde stoomschepen *Argus* en *Cycloop* Indië bereikt, doch deze kwamen eerst in het begin van 1894 voor hunne taak beschikbaar, daar zij tot zoolang bij het marine-etablissement te Soerabaija hadden moeten vertoeven voor het ondergaan van eenige voorzieningen. [1])

Mocht het der zeepolitie in 1893 niet gelukken een drietal gesignaleerde smokkeloperaties te verijdelen, eene belangrijke aanhaling (van ongeveer 100 katti ruw opium) gelukte haar aan boord van een Chineesch vaartuig, dat zich binnen den afstand van drie Engelsche mijlen van de kust van Japara bevond. Onder de beperktheid der beschikbare stoommiddelen in 1893 leed ook het geregeld toezicht op de rond Bali en langs Java's noordkust gestationneerde inlandsche vaartuigen der opiumrecherche. Vermits in deze wijze van kustbewaking, zonder voldoende Europeesche contrôle, weinig heil werd gezien, besloot de hoofdinspecteur, in overleg met de betrokken gewestelijke bestuurders, een aantal posten in te trekken, terwijl voorts met den resident van Bali en Lombok en dien van Madura werd overeengekomen de bekruising van de wateren dier gewesten onder dadelijk toezicht van bestuurswege te doen plaats hebben. Dientengevolge bleef alleen de kust van Rembang nog rechtstreeks vanwege de recherche ter zee bewaakt. Waar het groote hoeveelheden geldt, schijnt den sluikers nog altijd de meeste kans van slagen open te staan wanneer zij het opium rechtstreeks van Singapore in prauwen aanvoeren [2]). Dat de sluikwaar ook uit andere streken haren weg naar den Indischen Archipel tracht te vinden is intusschen gebleken bij twee opeenvolgende belangrijke aanhalingen op en nabij Billiton verricht, waarbij werd geconstateerd, dat het opium afkomstig was van China en Serawak. Ook uit andere bronnen werd vernomen dat meer en meer werk wordt gemaakt van den aanvoer van Chineesch opium, dat tot dusver weinig in den smaak viel, doch voor den gebruiker het voordeel heeft van zeer goedkoop te zijn. Ter erlanging van de noodige berichten nopens voorgenomen sluikaanvoeren naar den Indischen Archipel werd met het aanknoopen van relaties in naburige koloniën een aanvang gemaakt, welke maatregel, naar de hoofdinspecteur mededeelt, reeds aanvankelijk niet zonder resultaat is gebleven.

Luidens de uit Singapore verkregen opgaven — waaraan echter, zooals reeds vroeger herhaaldelijk is opgemerkt, slechts eene betrekkelijke waarde kan worden toegekend — zouden in 1893 met de van daar op Bali varende schepen zijn verzonden 1134 kisten opium, doch aangezien dit cijfer nagenoeg even groot is als de opgaaf betreffende de op Bali geloste hoeveelheden (1131 kisten), schijnt, volgens de Indische verslag-bijdrage, het vermoeden gewettigd dat in de uit Singapore verkregen opgaven het aantal kisten, waarvoor Bali als bestemmingsplaats werd aangeduid, als te laag moet worden aangemerkt; verg. wat in dit verband gezegd is in het verslag van 1891, blz. 178. (In 1892 waren de opgegeven cijfers respectievelijk 1318 en 1209.) Voorts zouden van Singapore naar Makasser zijn uitgevoerd 920 kisten, terwijl in 1892 eene hoeveelheid van 443 kisten werd opgegeven. De uitvoer van clandestien opium uit de gouvernements-afdeelingen op Bali wordt gezegd in 1893 van minder omvang dan vroeger te zijn geweest. Bepaaldelijk was gebleken, dat nagenoeg alle opiumsmokkelaars uit de oostelijke residentiën van Java, die vroeger geregeld op Bali kwamen, zich gedurende 1893 niet meer aldaar hebben vertoond. Echter zou, luidens verkregen inlichtingen, uitvoer van opium naar Java hebben plaats gehad van uit Badoeng (een der Balische vorstenrijken), van de zijde van aldaar gevestigde Chineezen, welke uitvoer voornamelijk met prauwen zou zijn geschied. In dit verband viel dan ook te wijzen op uitbreiding van den smokkelhandel in de afdeeling Banjoewangi der residentie Bezoeki.

In het volgende overzicht vindt men de gebruikelijke statistiek der in de verschillende gewesten gedane aanhalingen, ditmaal het jaar 1893 betreffende.

GEWESTEN. *a*)	Getal aanhalingen in 1893.			Aangehaalde hoeveelheden (naar het gewicht in ruwen staat). *b*)			
	Ruw opium.	Bereid opium.	Totaal	Katti's	Thail's	Tji's	Matta's
Bantam	„	13	13	*c*)	*c*)	*c*)	*c*)
Batavia	2	88	90	58	19	5	6^{5}
Krawang	„	31	31	1	14	7	„
Preanger Regentschappen .	„	67	67	2	13	3	8
Cheribon	„	9	9	3	1	4	8
Tagal	„	38	38	„	4	2	4^{5}
Pekalongan	„	19	19	„	3	9	2
Samarang	6	160	166	30	4	2	4
Japara	1	40	41	103	4	1	1^{5}
Rembang	1	103	104	5	11	„	9
Soerabaija	„	87	87	51	3	5	9
Pasoeroean	„	101	101	„	12	3	7
Probolinggo	„	60	60	40	6	„	1
Bezoeki	„	55	55	29	7	4	5^{5}
Banjoemas	„	37	37	„	4	9	5
Bagelen	„	186	186	14	9	2	4^{5}
Kadoe	„	34	34	„	4	3	„
Djokjokarta	*d*) 171	*e*)	171	19	6	7	3
Soerakarta	154	29	183	11	5	8	1
Madioen	84	200	284	54	10	„	1
Kediri	„	70	70	8	5	7	9
Madura	4	73	77	9	9	9	„
Totaal . .	*e*) 423	*e*) 1500	1923	447	2	8	9^{5}
In 1892 waren de cijfers.	479	2123	2602	539	3	9	2^{5}
„ 1891 *f*) „ „ „	885	1908	2793	1357	13	9	

a) De gewesten Bantam en Preanger Regentschappen vormen in hun geheel verboden kringen. Verder zijn voor een groot deel voor het opium gesloten Krawang, Cheribon, Banjoemas en Bagelen, en voorts enkele gedeelten van de residentien Batavia, Tagal, Pekalongan, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki, zoomede het tot de residentie Soerabaija behoorende eiland Bawean.

b) De in 1893 aangehaalde hoeveelheden bereid opium bedroegen te samen ongeveer 145^{5} katti. In de tabel zijn die partijen in rekening gebracht asl 291 katti in ruwen staat.

c) Niet opgegeven.

d) Hieronder ook begrepen de aanhalingen welke uitsluitend bereid opium betreffen, zijnde het getal dier aanhalingen niet afzonderlijk opgegeven.

e) Zie noot *d*.

f) In het tienjarig tijdvak 1881 t/m 1890 werden gemiddeld per jaar 5541 aanhalingen gedaan (het kleinste getal — 3847 — kwam voor in 1885, het grootste — 7280 — in 1881). In datzelfde tijdvak beliep het totaal der aangehaalde hoeveelheden, mede berekend naar het gewicht in ruwen staat, gemiddeld per jaar 7304 katti (per jaar wisselde de totale hoeveelheid af tusschen 2045 katti in 1884 en 13 539 katti in 1883).

Vergeleken met de uitkomsten in vorige jaren (zie noot *f* onder het voorgaande staatje) neemt over het algemeen het getal aanhalingen bij voortduring af. In de meeste gewestelijke mededeelingen wordt daaromtrent niet in bijzonderheden getreden. De residenten van Japara en Rembang schrijven de afneming toe aan de toegepaste kustbewaking. Verder wordt gemeld dat vele omstandigheden zouden doen veronderstellen dat ook in Soerakarta de smokkelhandel op veel geringer schaal gedreven werd dan vroeger.

In de residentiën Japara en Djokjokarta werden in 1893 de politiemiddelen tot bestrijding van den opiumsluikhandel vermeerderd. In eerstgemeld gewest werden, ter bewaking van de kust en de aan Rembang grenzende oostelijke streek, tijdelijk in dienst gesteld 2 Europeesche opzieners, 4 oppassers en 12 waker — ongerekend nog 3 oppassers en 19 wakers, die telkens slecht gedurende hoogstens vijf maanden van het jaar te werk worden gesteld — en zulks tegen vermindering van het aantal aldaar

[1]) Bij gouvernementsbesluit dd. 3 Februari 1894 nº. 3 is een gewezen gezaghebber 1ste klasse der gouvernementsmarine tijdelijk aan den hoofdinspecteur toegevoegd om bij de opiumrecherche ter zee, met den titel van superintendent over het materieel, werkzaam te zijn als technisch adviseur.

[2]) In den loop van 1894 verkreeg de Indische Regeering weder zeer bepaalde aanwijzingen tegen een te Joana (residentie Japara) gevestigden, in Nederlandsch-Indië geboren Chinees, gemachtigde van den opiumpachter voor de residentie Japara, welke aanwijzingen hem deden kennen als een gevaarlijke opiumsluiker, die dit bedrijf op zoo behendige wijze wist uit te oefenen dat strafrechtelijke vervolging geen vat op hem kon geven. Bij gouvernementsbesluit dd. 25 September 1894 nº. 25 werd dezen Chinees, met name KWIK SIOE GIE, met toepassing van art. 47 van het Regeeringsreglement, de hoofdplaats Koepang op Timor tot verblijf aangewezen, tenzij hij Nederlandsch-Indië mocht willen verlaten. Hij gaf de voorkeur aan dit laatste en vertrok in de eerste dagen van October naar Singapore. Maatregelen zijn genomen om, wanneer hij te eeniger tijd naar Nederlandsch-Indië mocht terugkeeren, hem te doen aanhouden.

bescheiden mantri's van 12 tot 4. Bovendien werden in het belang van bedoelde kustbewaking fondsen beschikbaar gesteld voor het koopen en huren van de noodige inlandsche vaartuigen en voor het bezoldigen van het daarvoor bestemde personeel. Volgens een door den resident op ult. 1893 uitgebracht rapport heeft de maatregel gunstig gewerkt. In Djokjokarta, waar tot nog toe de speciale opiumpolitie slechts uit 2 mantri's bestond, werd hun aantal op 4 gebracht, en werden bovendien voor hetzelfde doel in dienst gesteld 1 Europeesche ambtenaar en 10 oppassers. Van de in 't laatst van 1892 toegestane versterking van het personeel der opiumpolitie in de residentie Probolinggo, speciaal tot tegengang van het onwettig debiet op de erfpachtsperceelen in de afdeeling Loemadjang, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 182) gewag gemaakt. Mag uit het betrekkelijk groot aantal aanhalingen in bedoeld gewest, vergeleken met de beide voorgaande jaren, worden afgeleid dat het bewuste personeel niet zonder vrucht is werkzaam geweest, vooral preventief schijnt de maatregel veel nut te hebben gehad door de meerdere waakzaamheid, welke tegen de smokkelaars en geheime verkoopers betracht werd. Vermits in genoemde afdeeling de ongewenschte toestanden nog in hunne opkomst waren, ging de bestrijding van het kwaad aldaar niet met zooveel bezwaren gepaard als in de aangrenzende afdeeling Malang der residentie Pasoeroean. Met opzicht tot laatstgenoemde afdeeling, waar in het voorjaar van 1892 een dergelijk speciaal toezicht was in het leven geroepen, kan intusschen worden geconstateerd, dat, hoewel het kwaad niet geheel tegengegaan is kunnen worden, de verboden verkoop van opium op de erfpachtslanden thans zeer geheim geschiedt, terwijl in verband met het aantal gedane aanhalingen gezegd kan worden dat er wel vooruitgang in de werking van den maatregel te bespeuren is. Berichten uit Tagal, waarin gedoeld werd op de moeielijkheden die aan het ontdekken van verkoop buiten de kitten in den weg stonden, deden blijkens het vorig verslag (blz. 182) de Indische Regeering zich bereid verklaren om eene versterking der politiemiddelen in overweging te nemen, indien de resident van oordeel was dat hierdoor beperking van het kwaad kon worden verkregen. De resident heeft echter verklaard (November 1893) bestrijding van den onwettigen opiumverkoop door speciaal daartoe aangesteld politiepersoneel voorshands minder noodig te achten, ook omdat door hem reeds maatregelen van anderen aard waren genomen, die aanvankelijk doel troffen, het bedreigen namelijk van administratieve straffen tegen dessa- of kamponghoofden, in wier ressort onwettige verkoop van opium aan den dag komt, zonder dat de ontdekking is uitgegaan van het dessahoofd zelf of van de politie zijner dessa.

De voor dit verslag ontvangen rapporten omtrent de werking der verboden kringen hebben voor het eerst mede betrekking op de residentie Pekalongan, alwaar met 1 Januari 1893 het district Paninggaran (afdeeling Pekalongan) tot opiumvrij gebied is verklaard. In dat district kwam slechts één aanhaling voor, waarbij op eene luttele hoeveelheid tjandoe en tiké (een den pachters toegelaten praeparaat, bestaande uit eene vermenging van tjandoe met awar awar enz.) de hand werd gelegd. Wat de verder met ingang van 1893 tot verboden kringen gemaakte streken [1]) aangaat, is eene afzonderlijke opgaaf van het aantal ontdekte overtredingen alleen ontvangen nopens het district Karangkobar der residentie Banjoemas, waar 9 aanhalingen werden gedaan, alle geringe hoeveelheden betreffende [2]). Met betrekking tot de beide andere gewesten, waar met 1 Januari 1893 de verboden kringen zijn uitgebreid, vindt men ten aanzien van Krawang vermeld, dat in al de 15 voor het opium gesloten districten gezamenlijk eene hoeveelheid van ruim 11 thail opium werd aangehaald, terwijl in de 4 districten van Tagal, welke aldaar de verboden kringen uitmaken, 11 aanhalingen van weinig beteekenis voorkwamen, waarvan 2 slechts overblijfselen van opium betroffen. In de twee in hun geheel voor het opium gesloten gewesten, Bantam en Preanger Regentschappen, bedroeg het aantal aanhalingen respectievelijk 13 en 67. Bij de in Bantam gedane aanhalingen, waarvan er 10 voorkwamen in de eerst van 1 Januari 1890 af tot verboden kring verklaarde gedeelten — zijnde de afdeelingen Serang en Anjer — waren uitsluitend Chineezen betrokken, terwijl in de Preanger Regentschappen slechts één inlander en voor het overige Chineezen in overtreding werden bevonden. In laatstgemeld gewest had de verboden invoer van opium meerendeels plaats in die streken, waar vreemd werkvolk bij de staatsspoorwegen was tewerkgesteld. In de verboden kringen der residentiën Batavia, Cheribon en Bagelen werden respectievelijk 24, 5 en 139 aanhalingen gedaan. Onder het voor Batavia opgegeven cijfer is niet begrepen één overtreding, waarin de gemachtigde van den opiumpachter in de afdeeling Buitenzorg de hoofdschuldige was. Op diens last was namelijk een pakket met ruim 5 thail opium ten vervoer naar de Preanger Regentschappen afgegeven, welk pakket evenwel, nog vóór het zijne bestemming bereikte, achterhaald werd. Bij de overtredingen in Batavia waren 21 Chineezen en 9 inlanders, bij die in Bagelen 26 Chineezen en 153 inlanders betrokken. De in laatstgenoemd gewest gedane aanhalingen betroffen meestal tiké en overblijfselen van opium. De grootst aangehaalde hoeveelheid bedroeg aldaar ongeveer 4 katti. In den verboden kring, behoorende tot de residentie Soerabaija, omvattende het eiland Bawean, werd slechts 1 aanhaling bewerkstelligd; in de verboden kringen van de residentie Probolinggo 9 waaronder er 7 waren voorgekomen in de van 1864 en 1865 dagteekenende verboden kringen (districten) Kandangan en Tengger (de 2 andere aan het licht gekomen overtredingen deden zich voor in het district Gading, dat eerst van 1890 af een verboden kring uitmaakt). In de tot de residentie Bezoeki behoorende verboden kringen (de districten Wonosari en Wringin), welke eerst van 1890 en 1891 af dagteekenen, werden geene overtredingen geconstateerd, terwijl in den eenigen verboden kring der residentie Pasoeroean (het district Tengger) 2 aanhalingen werden gedaan, waarbij 1 Chinees en 1 inlander in overtreding werden bevonden.

Over de verschillende pachtperceelen was aan pachtsom over 1893 door de pachters verschuldigd f 10 777 920, terwijl de winst voor den lande op het (tegen f 30 per katti) verstrekt opium, bestaan hebbende — zooals hiervóór reeds is gezegd — uit 53 413 katti Levantsche en 60 497 katti Bengaalsche soort, kan gesteld worden op f 2 374 063 (zie nopens den maatstaf van berekening noot *a* van de hiervóór reeds aangehaalde bijlage QQ).

Het is hier de plaats nog om aan te teekenen dat het in 1893 in Indië aangebrachte Levantsch opium, welke soort door de zorg van het Departement van Koloniën wordt aangeschaft, gemiddeld heeft gekost, geleverd op een der drie hoofdplaatsen van Java, f 652,53 per 100 katti (de hoeveelheid bestond uit 648 kisten = 65 807 katti), terwijl de voor rekening van het Indisch Gouvernement op de veilingen te Calcutta in 1893 aangekochte partijen Bengaalsch opium (600 kisten, welke partijen, wegens gedeeltelijke afkeuring van eenige bollen, zijn aangenomen en betaald als gelijkstaande met 59 960 katti) in 't geheel zijn te staan gekomen op gemiddeld f 939,60 per 100 katti. Voor de in 1892 aangebrachte partijen Levantsch opium en de in dat jaar aangekochte partijen Bengaalsche soort (respectievelijk 999 en 375 kisten = 103 938 en 37 500 katti) hadden de kosten dooreengenomen bedragen respectievelijk f 850,24⁵ en f 955,59 per 100 katti. Voor de aanschaffingen van het Bengaalsch opium wordt van 1892 af, krachtens een telken jare opzegbaar contract, gebruik gemaakt van de tusschenkomst van een handelshuis te Calcutta tegen een abonnement van 38 ropijen per kist boven den inkoopsprijs, als vergoeding voor alle kosten, ook die van assurantie, gerekend tot de aanbrengst te Batavia. Voor de in 1894 te doene aanschaffingen heeft bedoeld handelshuis toegestemd in eene verlaging van bedoelde remuneratie tot 25 ropijen per kist. Mits deze verlaging behouden blijve, heeft de Indische Regeering zich voorloopig ook weder voor 1895 tot voortzetting van het contract bereid verklaard.

Niet voor alle perceelen waren bij het einde van 1893 de over dat jaar verschuldigde pachtsommen ten volle aangezuiverd. In een zevental perceelen waren op dat tijdstip de pachters de na te noemen bedragen achterstallig, als: in het vereenigd perceel Batavia–Krawang–Lampongsche Districten f 69 500, in Samarang f 30 000, Probolinggo f 21 710, Bezoeki f 12 500, Madioen f 56 030, Kediri f 160 140 en Madura f 3000. Uitgenomen wat Madioen betreft, waar de pachter in Januari 1894 slechts een gedeelte (f 26 700) afbetaalde, werd voor al de zes andere pachtperceelen de achterstand in genoemde maand ten volle aangezuiverd. Daar de pachter voor Madioen nog bovendien had te betalen f 30 000 wegens het kostende van het verstrekt opium [3]), had het Gouvernement dus van hem te vorderen f 59 330. Voor dien achterstand waren als waarborg, bijwege van eene krediethypotheek groot

[1]) Met namen in Krawang de uit vier districten bestaande Tegalwaroelanden, in Tagal het district Gantoengan (afdeeling Tagal), en in Banjoemas het district Karangkobar (afdeeling Bandjarnegara) en twee, meerendeels door natuurlijke grenzen afgebakende, gedeelten van het district Poerbolinggo (afdeeling Poerbolinggo).

[2]) In de geheele residentie Banjoemas werden, blijkens het staatje hiervóór, 37 aanhalingen gedaan. Hoeveel daarvan voorkwamen in de overige verboden kringen van dat gewest (buiten het district Karangkobar) is niet opgegeven.

[3]) Aangaande andere pachtperceelen wordt in de ontvangen berichten van achterstand op het kostende van het verstrekt opium geen gewag gemaakt.

f 60 000, ten behoeve van het Gouvernement verbonden verschillende in de residentiën Madioen en Kediri gelegen perceelen, o. a. ook toebehoorende aan een der borgen voor bedoelde pacht Liem Wie Siang. Naar aanleiding van het door dezen Chinees gedaan verzoek, dat de Indische Regeering, instede van gebruik te maken van de bij de hypotheek-akten verleende onherroepelijke volmacht tot verkoop van de verbonden perceelen, in hare rechten mocht willen subrogeeren een broeder van den verzoeker, die onder deze voorwaarde genegen was het volle bedrag van den achterstand te voldoen, werd de resident van Madioen gemachtigd om, namens de Indische Regeering, laatstbedoelden Chinees als borg voor het bedrag van den achterstand aan te nemen. Nadat zulks geschied was, heeft deze borg den achterstand en evenzeer de beloopen boete aanstonds geheel aangezuiverd. Aan boeten wegens te late betaling en aan achterstallige pachtpenningen over vorige jaren werd gedurende 1893 ontvangen f 511 409.

Zooals in 't vorig verslag (blz. 183) is aangeteekend, had het Gouvernement ter zake van de pacht in Djokjokarta over 1892 nog eene vordering tot een bedrag van f 24 840 op den Chinees Njo Gay Sing. Deze deed het aanbod om bedoelde schuld bij jaarlijksche termijnen van f 1000 te voldoen, onder voorwaarde evenwel dat de geëischte renten, ad 6 pct. 's jaars over de hoofdsom, hem zouden worden kwijtgescholden. De Indische Regeering heeft zich bereid verklaard om in eene schikking te treden, bijaldien werd aangeboden minstens f 500 's maands af te doen in mindering van de schuld en van de reeds gemaakte en nog te maken gerechtskosten.

Was in het tijdvak 1892/1893 in mindering van de verschillende vorderingen, die 's lands kas nog deed gelden ter zake van eenige pachtperceelen over den driejarigen pachttermijn 1887 t/m 1889, in het geheel (volgens eene — in noot *g* hieronder toegelichte — verbeterde opgaaf) ontvangen f 1 104 509,69 (en welke vorderingen daardoor in de eerste maanden van 1893 per resto nog bedragen hadden f 5 765 505,70), sedert werd op bedoelde vorderingen niet meer dan f 151 625,64 afbetaald, zoodat in het voorjaar van 1894 nog te vorderen bleef f 5 613 880,06. Nadere opgaven, ook wat den stand der invordering betreft, zijn vervat in het volgend overzicht en in de daarbij behoorende aanteekeningen.

Oorspronkelijke debiteuren	Pachtperceelen waartoe de vorderingen betrekking hebben.	Achterstand en verdere schuld op de pacht over 1887 t/m 1889, nog te innen volgens opgaven loopende over de eerste maanden:		
		van 1892.	van 1893.	van 1894.
Han Liong Ing en Lim Kok Sing c. s.	Cheribon, Tagal, Pekalongan, Japara en Rembang *a*)	f 689 147,14^{5}	f 671 602,81^{5}	f 671 602,81^{5}
Tan Kok Tong	Kediri *b*)	615 918,80	81 479,96	81 479,96
Poea Soen Yang	Pasoeroean *c*).	247 545,21^{5}	247 545,21^{5}	247 545,21^{5}
Kwee Liong Tjiang	Idem *d*)	660 305,81	660 305,81	660 305,81
Tan Tong Hay	Soerakarta *e*)	1 157 637,44^{5}	1 148 637,44^{5}	1 139 637,44^{5}
Djie Bok Hien	Madioen *f*).	1 402 116,99^{5}	1 402 116,99^{5}	1 402 116,99^{5}
Ho Tjiauw Ing	Samarang, Soerakarta, Kadoe, Djokjokarta en Madioen *g*)	1 901 675,83	1 358 149,31	1 215 523,67
Go Kie Hok	Madura *h*)	195 668,15	195 668,15	195 668,15
	Totalen *i*)	f 6 870 015,39	f 5 765 505,70	f 5 613 880,06

a) Zooals blijken kan uit het vorig verslag (zie noot *b* van het overzicht op blz. 184) was voor den hierbedoelden achterstand o. a. eene zekerheid gesteld van f 122 160, bestaande uit een half aandeel in eene schuldvordering van Han Liong Ing, oorspronkelijk groot f 244 320, welke vordering liep ten laste van een Chinees die in staat van faillissement was geraakt. Sedert is in Februari 1894, ten laste van den faillieten boedel van dien Chinees, de Indische Regeering ter zake van bedoelde vordering geverifieerd tot een bedrag van f 18 660.

Van den landsadvocaat te Samarang werd nog geen bericht ontvangen nopens hetgeen door hem is verricht naar aanleiding van de opdracht om de noodige stappen te doen ter verkrijging van een vonnis van executie en lijfsdwang tegen Han Liong Ing zelf en tegen enkele der bij den achterstand betrokken debiteuren.

b) De restant-schuld van f 81 479,96, waarvoor blijkens het vorig verslag zakelijke zekerheid was gesteld, bleef sedert onveranderd. De afbetaling wordt echter gezegd volkomen te zijn verzekerd.

c) In de financieele omstandigheden van Poea Soen Yang en van zijne familieleden kwam nog geen verandering ten goede.

d) Naar de meening van den landsadvocaat te Soerabaija zijn geene uitkeeringen te verwachten op de geverifieerde vorderingen van den lande ten laste van de failliete boedels der beide borgen, daar die boedels zelfs niet toereikend zijn om de kosten van de weeskamer en de griffie te dekken.

e) Gelijk reeds gezegd is in 't vorig verslag was door de Indische Regeering er genoegen mede genomen, dat door de drie debiteuren voorshands met afbetaling van f 9000 's jaars werd voortgegaan. In verband daarmede hadden in Mei en in November 1893 weder twee aflossingen plaats, elke van f 4500.

f) Blijkens het vorig verslag bevonden Djie Bok Hien en zijne twee borgen zich in gijzeling. Vermits eene langere gijzeling van een dier borgen, Djie Pik Kioe, diens leven in gevaar bracht, achtte de Indische Regeering het raadzaam om met het voorschieten van de voedingsgelden te doen ophouden, ten einde belanghebbende in de gelegenheid te stellen voor zijne invrijheidsstelling de noodige stappen te doen. Een door den anderen borg, Djie Ing Hien, gedaan verzoek om ontslag uit de gijzeling werd afgewezen.

g) Volgens de in 't vorig verslag verstrekte opgaven waren in den aanvang van 1893 uit de insolvente boedels van Ho Tjiauw Ing c. s. aan den lande tegoed gekomen twee uitkeeringen tot een bedrag van respectievelijk f 311 562,82 en f 258 056,78. Die uitkeeringen hebben intusschen gedeeltelijk, namelijk voor een bedrag van f 26 093,08, ook gestrekt tot voldoening van andere vorderingen die de Indische Regeering, buiten de opiumpacht, nog op die boedels kon doen gelden, zoodat in mindering van de hierbedoelde schuld feitelijk slechts waren gekomen de bedragen van f 296 363,26 en f 247 163,26. Sedert (in Augustus 1893) is nog eene uitkeering van f 142 625,64 binnengekomen, waardoor de restantschuld van f 1 358 149,31 verminderd is tot f 1 215 523,67. De rangschikking der vorderingen in den boedel van Ho Tjiauw Ing werd opgehouden, doordien eene hoeveelheid daartoe behoorende oude duiten enz. naar Soerabaija moest worden gezonden om daar te worden versmolten en te gelde gemaakt. Volgens bericht van den landsadvocaat te Soerabaija zou in den loop van 1894 vermoedelijk nog eene uitkeering van ruim f 100 000 kunnen worden tegemoet gezien.

h) In mindering van deze schuld werd niets ontvangen. De gewezen pachter Go Kie Hok en zijn eenig overgebleven borg zijn nog steeds in gijzeling.

i) Op sommige van de bij de pachten van 1887/1889 betrokken debiteuren heeft 's lands kas bovendien eene vordering ter zake van de pacht in Rembang over 1890, groot f 90 609,27.

In mindering van de achterstanden over pachttermijnen aan 1887 voorafgaande werd gedurende 1893 weder niets ontvangen. De vordering van den lande ter zake van den achterstand in Soerakarta over de jaren 1875, 1876 en 1877 bleek voorshands oninbaar, terwijl in de financieele positie van den debiteur Phoa Tjin Thoe, op wien het Gouvernement nog eene vordering had ter zake van den achterstand in Banjoemas over 1877 (zie blz. 174 van het verslag van 1892), geen verbetering was gekomen. De gewezen pachter van Pasoeroean over 1884 t/m 1886, de Chinees Tan Soe Lien, die zich in gijzeling bevond, werd, wegens expiratie van den betrekkelijken termijn van drie jaren, uit de gijzeling ontslagen.

2°. Buitenbezittingen.

Ter Sumatra's Westkust, in Benkoelen, Palembang en in het gouvernementspachtgebied der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar de opiumpacht op gelijken voet als op Java is ingericht, golden voor 1894 met betrekking tot dit middel de pachtvoorwaarden, vastgesteld bij ordonnantie van 5 Juli 1893 (Indisch Staatsblad n°. 144), en zullen voor 1895, dan wel voor 1895 t/m 1897 (in navolging van het hooger vermelde voor Java werd het ook voor de hier bedoelde vier gewesten wenschelijk geacht weder, als vóór 1890, gelegenheid te openen om, bijaldien dit voordeeliger bleek, de pacht voor drie jaren te gelijk te gunnen) van kracht zijn de voorwaarden, vastgesteld bij ordonnantie van 17 Juli 1894 (Indisch Staatsblad n°. 153). Weken de eerstbedoelde voorwaarden van de regeling voor 1893, laatstelijk besproken in 't vorig verslag (blz. 179), slechts in zoover af dat ter Sumatra's Westkust een der opiumverkoopplaatsen van de Padangsche Beneden-

landen naar de Padangsche Bovenlanden verplaatst werd, en dat in de residentie Benkoelen een der zes verkoopplaatsen — die te Tandjong Agoeng in de afdeeling Laïs — niet meer werd toegestaan, wat den eerstvolgenden pachttermijn na 1894 betreft, is slechts verandering gebracht in de verstrekbare maxima, welke voor laatstgenoemde residentie teruggebracht werden van 720 tot 540 katti 's jaars.

Uit het volgende overzicht kan voor elk der vier gewesten worden gezien op hoeveel opium de pachters gedurende 1892 en gedurende 1893 aanspraak hadden en hoeveel zij werkelijk uit 's lands voorraad betrokken.

GEWESTEN.	Hoogste verstrekbare hoeveelheid ruw opium (in katti's) gedurende den pachttermijn:		Hoeveelheid katti's ruw opium, waarover de pachters uit 's lands voorraad beschikten:				Percentsgewijze verhouding der in de beide voorgaande kolommen opgegeven hoeveelheden tot de maxima waarop de pachters recht hadden gedurende onderstaanden pachttermijn.	
			zonder aftrekking van het bij het einde van den pachttermijn aan den lande teruggeleverde.		*na* aftrekking van het teruggeleverde aan den lande.			
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
Sumatra's Westkust *a*)	11 360	11 360	8 450$\frac{1}{2}$	7 726	7 871	6 968	69.29	61.34
Benkoelen	480	720	479	659	475	655	98.96	90.97
Palembang	2 700	2 700	2 697	2 695	2 398	2 354	88.81	87.18^{5}
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	480	840	427	423	424	423	88.33	50.36
Totaal	*b*) 15 020	*b*) 15 620	*c*) 12 053$\frac{1}{2}$	*c*) 11 503	11 168	10 400	74.35	66.58

a) Onder de cijfers betreffende Sumatra's Westkust zijn ook begrepen de hoeveelheden toegestaan en verstrekt voor den invoer in het landschap Troemon. Daarvoor is eene hoeveelheid van 2000 katti per jaar als maximum bepaald.

b) Hiervan was in elk der jaren 1892 en 1893 aan Levantsch opium verstrekbaar een maximum van 5560 katti, uitsluitend voor de pacht ter Sumatra's Westkust. Al het andere was toegestaan in Bengaalsche soort.

c) Al dit opium was Bengaalsch opium, uitgenomen een deel der verstrekkingen ter Sumatra's Westkust. Aldaar werd aan Levantsch opium verstrekt: in 1892 3798 katti en in 1893 3919 katti.

In 1893 beschikten dus in geen der vier gewesten de pachters over zooveel opium als waarop zij recht hadden. In Benkoelen en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo waren voor 1893 de verkrijgbare maxima hooger dan voor 1892, doch slechts in Benkoelen werd van dit meerdere voor een deel gebruik gemaakt; daarentegen werd in het andere gewest nog iets minder dan in 1892 verstrekt. Omtrent de vermoedelijke oorzaken van de verschillen tusschen de verstrekkingen van 1892 en 1893 zijn geen mededeelingen ontvangen.

Ter Sumatra's Westkust en in Palembang werd het bereid opium in 1893 gesleten tegen nagenoeg gelijke prijzen als in 1892 (verg. vorig verslag blz. 185), doch in Benkoelen en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo scheen het opium iets goedkooper dan in 1892; in Benkoelen was het namelijk verkrijgbaar per thail voor f 8 à f 12 (per matta voor f 0,12^{5} à f 0,20) en in het genoemde gewest van Borneo per thail voor gemiddeld f 15,33 (per matta voor f 0,16). Wat de prijzen van ruw opium betreft, alleen gedebiteerd wordende in de residentie Tapanoli van eerstgenoemd gewest en in de afdeeling Tebing Tinggi der residentie Palembang, vindt men voor laatstgenoemde afdeeling weder opgegeven f 5,50 per thail, doch voor Tapanoli ditmaal f 2,87^{5} à f 4.

In de vier gewesten werden slechts 17 aanhalingen gedaan, gezamenlijk betreffende (herleid naar het gewicht in ruwen staat) 19$\frac{1}{2}$ katti, terwijl in 1892, bij 24 aanhalingen, op 279 katti de hand werd gelegd.

Blijkens de opgaven in bijlage RR hierachter was door de pachters in de vier gewesten aan pachtsom verschuldigd een gezamenlijk bedrag van f 456 888 [1]) en wegens koopprijs van opium (f 30 per katti) f 345 090. Bij het einde van den pachttermijn waren de pachters in Benkoelen en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo achterstallig respectievelijk f 860 en f 3604, welke bedragen zij echter reeds in Januari 1894 aanzuiverden. Het verstrekt opium (3919 katti Levantsche en 7584 katti Bengaalsche soort) kan gerekend worden den lande slechts gekost te hebben f 9,71^{5} per katti Levantsch en f 9,43^{5} per katti Bengaalsch [2]), zoodat de in 1893 te dier zake door den lande behaalde winst was te stellen op f 235 462.

Ter zake van de pacht ter Sumatra's Westkust en van die in Palembang bestond blijkens het vorig verslag (blz. 185) over den pachttermijn 1884 t/m 1886 nog een achterstand respectievelijk van f 239 157,10^{5} en f 119 500,40. In mindering van eerstgemeld bedrag is sedert eene som van f 6400,35 in 's lands kas gevloeid, zijnde de opbrengst van een te Benkoelen gehouden executorialen verkoop ten laste van den gewezen pachter ter Sumatra's Westkust Lie Goean Djoe en zijne beide borgen. Gelijk in het vorig verslag (blz. 185) is vermeld, was door de echtgenoote van een dier borgen (wijlen Lie Goean Mo) verzet gedaan tegen den verkoop van het nog niet geëxecuteerd gedeelte der van landswege in beslag genomen goederen, over de van-waarde-verklaring van welk verzet destijds nog geprocedeerd werd. Sedert is bij vonnis van den raad van justitie te Padang dat verzet afgewezen. Wanneer ter zake geen appèl mocht worden aangeteekend, zou, volgens mededeelingen van het voorjaar van 1894, met de executie spoedig kunnen worden voortgegaan. In verband met verkregen informatiën omtrent de financieele omstandigheden van den gewezen pachter van Palembang Tan Koei Tjay was de tusschenkomst van den resident der Lampongsche Districten ingeroepen, opdat het noodige zou worden verricht voor het leggen van executoriaal beslag op de goederen, welke in het bezit van dien Chinees of van zijne echtgenoote mochten worden bevonden.

In de tot dusver nog niet genoemde gewesten der buitenbezittingen, voor zoover er over een kleiner of grooter gebied het opium van gouvernementswege verpacht wordt, schaffen de pachters het benoodigde opium aan buiten tusschenkomst van het Gouvernement, uitgezonderd de pachters in Menado en Ternate, die zich uit 's lands voorraad hebben te voorzien. Volgens de pachtvoorwaarden voor Menado bedraagt de verstrekkingsprijs f 83,33^{5} per bol van 2$\frac{1}{2}$ katti of f 33,33^{5} per katti, terwijl voor Ternate de verstrekkingsprijs in de pachtsom opgaat; aldaar wordt namelijk als hoogste bieder aangemerkt hij die aanneemt de grootste hoeveelheid opium uit 's lands voorraad te ontvangen tegen f 130 per katti, in welken prijs dan tevens de pachtsom is begrepen. Aan bedoelde pachters werden in 1893 verstrekt respectievelijk 133 en 30 katti Bengaalsch opium, tegen 110 en 25 katti in 1892.

Ter wegneming van een paar leemten in de opiumpachtreglementen voor Billiton en Amboina strekten de ordonnantiën van 9 Juli en 6 September 1894 (Indisch Staatsblad n°. 145 en 189). De eerste dezer ordonnantiën, welke eene ook door den pachter en zijne borgen gewenschte voorziening bevatte, trad aanstonds in werking. Vermits de in het reglement voor Amboina gebrachte verandering van nadeeligen invloed kon zijn op de belangen van den pachter voor den toen loopenden termijn (1894) en daarmede ook geen

[1]) Voor 1894 — zie mede bijlage RR — beliepen de verkregen pachtsommen gezamenlijk f 395 160 of f 61 728 minder dan voor 1893. Voor Sumatra's Westkust bedroeg het nadeelig verschil alleen f 54 120, welke daling in verband stond met te verwachten verminderd debiet nu, door het voltooien der spoorwegwerken, vele der daarbij gebezigde Chineesche werklieden naar elders waren vertrokken.

[2]) Van het voor de behoefte van 1893 verstrekt Levantsch opium behoorden circa $^{7}/_{20}$ gedeelten tot de in 1892 en $^{13}/_{20}$ tot de in 1893 aangebrachte partijen, terwijl, wat het Bengaalsch opium betreft, gerekend kan worden dat $^{3}/_{10}$ gedeelten bestonden uit partijen die in 1892, en $^{7}/_{10}$ uit die, welke in 1893 waren aangebracht. Over de kosten der opium-aanschaffingen van 1892 en 1893 is hiervóór gehandeld (zie blz. 175).

rekening meer kon worden gehouden bij de verpachting voor den eerstvolgenden nieuwen pachttermijn, geldt deze wijziging eerst *na afloop* van laatstbedoelden termijn.

Blijkens de reeds aangehaalde bijlage RR hierachter was het opiummiddel in de twaalf gewesten der buitenbezittingen, waar een ander dan het Javasche pachtstelsel werkt, over 1893 afgestaan tegen f 2 832 112 en over 1894 tegen f 2 864 169. Voor het gouvernementspachtgebied in 6 gewesten waren onder dit laatste cijfer dezelfde pachtsommen als voor 1893 begrepen (f 1 269 600), omdat er bij het einde van dat jaar de pacht bleef doorloopen, als zijnde afgestaan voor de jaren 1892 t/m 1894 (Billiton) of voor de jaren 1893 t/m 1895 (Riouw, Banka, Westerafdeeling van Borneo, Celebes en onderhoorigheden en Boeleleng/Djembrana op Bali). In de 6 andere gewesten werden in 't laatst van 1893 nieuwe verpachtingen gehouden, ten gevolge waarvan de pacht werd afgestaan: voor de jaren 1894 t/m 1896 in de residentie Oostkust van Sumatra, uitgenomen de onderafdeeling Tamiang, waar het middel onverpacht bleef, tegen f 1 320 000 's jaars, zijnde f 56 480 meer dan voor 1893 [1]), en alleen voor het jaar 1894: in het gouvernementspachtgebied van Atjeh en onderhoorigheden (het gebied binnen de postenlinie in Groot-Atjeh en de eilanden Weh en Bras) tegen f 180 000, zijnde f 36 000 minder dan voor 1893, in het gouvernementspachtgebied van Ternate tegen f 3900, zijnde dezelfde pachtsom als voor 1893, en in het gouvernementspachtgebied der residentiën Menado [2]), Amboina en Timor tegen respectievelijk f 13 342 [3]), f 73 860 en f 3480, zijnde gezamenlijk f 11 590 meer dan voor 1893. Derhalve leverden de pachtsommen voor 1894, wat de meerbedoelde twaalf gewesten betreft, in 't geheel een voordeelig verschil op van f 32 070, welk verschil echter slechts f 18 310 zou bedragen hebben, wanneer ter Sumatra's Oostkust in het nieuwe pachtgebied, bedoeld in noot 1 hieronder, over 1893 te rekenen was geweest op pachtsom over het geheele jaar, in stede van over acht maanden. Zooals uit het medegedeelde volgt was het nadeelig verschil het belangrijkst wat betreft de pacht in Atjeh, waar de daling met f 36 000 wordt toegeschreven eensdeels aan beweerde verliezen op de pacht van 1893, voornamelijk doordien de Chineesche bevolking van Groot-Atjeh zich gedurende de laatste maanden van dat jaar zeer verspreid heeft door verhuizing o. a. naar de nieuw opgerichte zeeposten, anderdeels aan de openstelling voor het handelsverkeer van het kustgebied der XXII en XXVI Moekim, ten gevolge waarvan de bevolking aldaar zich niet meer binnen onze postenlinie van opium behoefde te voorzien.

In een viertal gewesten waren de over 1893 verschuldigde pachtsommen bij het einde des jaars nog niet geheel voldaan. Op dat tijdstip waren de pachters in de gewesten Riouw, Billiton, Westerafdeeling van Borneo en Celebes en onderhoorigheden respectievelijk achterstallig f 38 000, f 18 600, f 2500 en f 3100, welke sommen zij echter reeds in Januari 1894 aanzuiverden. De over 1892 bestaande achterstand ter zake van de pacht van Indragiri (Riouw), volgens het vorig verslag (blz. 186) f 4800 bedragende, werd door gedeeltelijke aanzuivering teruggebracht tot f 819,26[5], ongerekend de boeten wegens te late betaling ad f 480.

Was, na de in 't vorig verslag (blz. 185) vermelde executie van eenige aan den gewezen pachter van Bengkalis (Oostkust van Sumatra) Oei Soei In toebehoorende goederen, de vordering, welke de Indische Regeering ter zake van een deel van den pachttermijn 1889 t/m 1891 nog op dien Chinees had, teruggebracht tot f 254 282,12, sedert is in mindering van dat bedrag niet meer ontvangen dan f 78,40, zijnde de opbrengst van eene in Juli 1892 ten laste van voornoemden Chinees gehouden executoriale verkooping. In het bij den raad van justitie te Batavia weder aanhangig geworden geding (zie het verslag van 1892, blz. 177) tusschen de Indische Regeering en den door haar als één der borgen van genoemden pachter aangemerkten Chinees Tan Kie Nam werd in Mei 1893 door gemelde rechtbank nader uitspraak gedaan. Ook bij dit vonnis werd de vordering der Indische Regeering, met vernietiging van het vonnis van den landraad van Tandjong Pinang (Riouw), ontzegd. Tegen deze uitspraak werd namens de Indische Regeering cassatie aangeteekend, doch bij arrest van het Hooggerechtshof van 22 Maart 1894 werd dit beroep verworpen. Omtrent de gevolgen dezer beslissing zijn voor dit verslag nog geen mededeelingen ontvangen.

Andere verpachte middelen.

Zooals reeds werd aangestipt in noot 2 op blz. 3 hiervóór heeft de hoofdambtenaar, die laatstelijk belast is geweest met een onderzoek naar de rol welke de vreemde oosterlingen in de oeconomische verhoudingen op Java en Madura vervullen, o. a. in Maart 1894 van zijn gevoelen doen blijken nopens het binnen den kring van zijn onderzoek vallende denkbeeld om de buiten het opium verpachte landsmiddelen op genoemde eilanden, voor zooveel zij de Chineezen in het binnenland brengen, door directe collecte dan wel eigen beheer te vervangen. De door bedoelden hoofdambtenaar ter zake ingediende nota is gesteld in handen van den directeur van financiën, met vrijlating om de daarbij gedane voorstellen geleidelijk, dat is achtereenvolgens voor elk pachtmiddel in het bijzonder, in behandeling te nemen, en om c. q. de noodig geachte raadpleging der hoofden van gewestelijk bestuur slechts tot sommigen hunner te beperken. De ten aanzien van twee pachtmiddelen in de nota gedane voorstellen hebben in Indië hunne behandeling reeds gevonden. Met opzicht tot de pacht der pandhuizen was door den steller der nota voorgesteld aanvankelijk in één gewest, en wel op Madura, eene proef te nemen met het beheeren van de pandhuizen van gouvernementswege, terwijl wat betreft de alleen in Bantam, Batavia en Krawang werkende tabakspacht, met ondersteuning van het denkbeeld der intrekking van dit middel (zie vorig verslag blz. 188), door hem was in overweging gegeven om het voor die intrekking gevorderd equivalent te vinden door eene geringe algemeene verhooging van de landrente op Java en Madura. De keuze van dit equivalent is echter door de Indische Regeering ontraden. Door haar wordt er de voorkeur aan gegeven de intrekking der tabakspacht afhankelijk te stellen van het eventueel tot stand komen eener herziening der tarieven van in- en uitvoerrechten, bij welk denkbeeld de Regeering hier te lande zich heeft aangesloten. Nu echter het wetsontwerp betreffende wijzigingen in de algemeene toltarieven van Nederlandsch-Indië, in September 1894 aan de Staten-Generaal aangeboden (zitting 1894—1895 — **51**), tot dusver niet tot afdoening is gebracht, is gezegde tabaksbelasting inmiddels nog voor 1895 of voor 1895 t/m 1897 in pacht aangeboden, doch onder voorbehoud aan het Gouvernement van de bevoegdheid (zie Indisch Staatsblad 1894 n°. 201) om, in geval het middel voor drie jaren toegewezen en in dien tusschentijd besloten mocht worden tot intrekking van de belasting, alsdan de pacht te doen eindigen reeds na het eerste of het tweede jaar, mits drie maanden te voren van het voornemen daartoe aan den pachter kennis gevende. Tegen de proef met eigen exploitatie der pandhuizen, waarover in den Raad van Indië niet eenstemmig werd gedacht, heeft ook de Gouverneur-Generaal bezwaren, welke dezerzijds worden gedeeld. Bedoelde verandering zou eene niet onbelangrijke verzwaring van de bestuurstaak en vermeerdering van het aantal karig bezoldigde Europeesche en inlandsche ambtenaren ten gevolge hebben, welk een en ander niet gewenscht kan zijn. Daarbij zouden malversatiën van den kant der beheerders evenzeer te vreezen zijn als zulks aan de pachters wordt ten laste gelegd. Raadzamer komt het voor nog naar verdere verbeteringen in de pachtbepalingen om te zien (waaromtrent — zooals lager blijken zal — in Indië de onderzoekingen nog werden voortgezet), en bovenal, zooals trouwens ook in de bedoeling van den Gouverneur-Generaal lag, de schaduwzijden van de pacht zooveel doenlijk te temperen door een aanhoudend en nauwlettend toezicht vanwege het bestuur op behoorlijke naleving van de zijde der pachters van het reglement betreffende de pacht, vooral ook om onregelmatigheden bij den verkoop van ongeloste panden te voorkomen.

Loslating van het pachtstelsel, tegen vervanging door eene directe heffing, werd in de nota, waarvan hooger sprake was, aanbevolen met opzicht tot de beide slachtpachten op Java en Madura, die van buffels, runderen en paarden, en die van varkens. Aangaande den stand der behandeling van deze voorstellen is hier te lande nog enkel gebleken dat de directeur van financiën ter zake de zienswijze van de gewestelijke bestuurders heeft gevraagd.

De in 't vorig verslag (blz. 194, noot 2) besproken ordonnantie van 27 April 1893 (Indisch Staatsblad n°. 115), houdende eene nieuwe cijnsregeling voor de panglongs (balkenkapperijen, hout-

[1]) De pachtsom over 1893 beliep f 1 263 520, waaronder f 27 520 voor die Siaksche streken (de landschappen Bangka, Koeboe en Tanahpoetih, zoomede het Mandau- en het Tapoeng-gebied) waar de pacht met 1 Mei 1893 voor 't eerst in handen van het Gouvernement kwam; zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 41.

[2]) In de Minahassa weigerden de borgen van den Chinees, wien de pacht was toegewezen tegen f 610 's maands, na overeenkomstig art. 9 van het algemeen pachtreglement voor de buitenbezittingen (Indisch Staatsblad 1854 n°. 75) daartoe geïnsinueerd te zijn, het pachtcontract te onderteekenen. Bij eene dientengevolge noodig geworden herverpachting werd het middel voor het tijdvak van 15 Februari t/m 31 December 1894 afgestaan tegen f 1075 's maands.

[3]) Hiervan voor de Minahassa (zie de voorgaande noot) f 12 202 en voor Gorontalo f 1140.

zagerijen en kolenbranderijen) in een deel der residentie Oostkust van Sumatra, omvatte voor 't eerst ook het gebied (de eilanden behoorende tot het landschap Pelelawan), waar de panglongs tot dusver aan eene verpachte heffing waren onderworpen. Daar de beoogde rechtstreeksche heffing (te verantwoorden onder de middelen en inkomsten van het departement van binnenlandsch bestuur) bestemd was om nog in hetzelfde jaar 1893 in werking te treden, terwijl voor de bewuste eilanden de pacht tot ult. 1894 voortduurde, werd regelmatigheidshalve in Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 7) alsnog eene voorziening getroffen om voor het genoemde pachtgebied de cijnsregeling eerst in werking te doen treden met 1 Januari 1895. Deze termijn werd echter bij ordonnantie van 10 November 1894 (Indisch Staatsblad n°. 234) teruggesteld tot 1 September 1893, nadat inmiddels te Batavia gebleken was dat de resident reeds aanstonds na de uitvaardiging van Indisch Staatsblad 1893 n°. 115 pogingen had aangewend om de pacht tusschentijds ontbonden te krijgen, waarin hij, met ingang van 1 September 1893, tegen eene schadeloosstelling van f 30 's maands voor de nog overblijvende zestien maanden der pacht was geslaagd, zoodat dan ook van dien datum af, met een voor 's lands kas voordeelig resultaat, de rechtstreeksche heffing (cijns) op de eilanden onder Pelelawan reeds een aanvang had genomen.

Eene voorziening, bij de ordonnantie van 18 Juli 1894 (Indisch Staatsblad n°. 158) met betrekking tot de pacht van het gedistilleerd getroffen, had ten doel om voor de verschillende gewesten der buitenbezittingen, waar dit middel is ingevoerd, ingaande met den eerstvolgenden nieuwen pachttermijn, de in een paar dier gewesten tot dusver ondervonden bezwaren met opzicht tot de uitoefening van de rechten des pachters op het van gouvernementswege ten gebruike op oorlogs- en gouvernements-marineschepen ingevoerde gedistilleerd, eens voor al af te snijden.

Thans laat men eenige mededeelingen volgen over de uitkomsten der in 't laatst van 1893, zoowel op Java en Madura als in de buitenbezittingen, gehouden verpachtingen der verschillende zoogenaamde kleine pachtmiddelen, voor zooveel de pachtovereenkomsten niet nog bleven doorloopen, zooals hoofdzakelijk het geval was met de pandhuizen. [1])

De voorwaarden waarop de nieuwe verpachtingen werden gehouden, in den regel weder voor één jaar (1894), doch voor de vogelnestklippen op Java en Madura en voor sommige andere middelen in de buitenbezittingen tweeledig (dat is voor 1894 of voor 1894 t/m 1896), waren voor Java en Madura dezelfde als voor 1893 hadden gegolden, terwijl met betrekking tot de buitenbezittingen alleen deze veranderingen vallen aan te stippen dat voor de pacht der pandhuizen ter Sumatra's Westkust, waarvoor laatstelijk voor de jaren 1891 t/m 1893 was gecontracteerd, alsnog van toepassing werden de elders reeds met 1 Januari 1892 ingevoerde verbeteringen, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1891 n°. 163 en 164 (over wier werking het een en ander lager wordt gezegd), en dat ten opzichte van de saguweerpacht ter hoofdplaats Menado een herzien reglement in werking trad (Indisch Staatsblad 1893 n°. 155).

Hadden de gezamenlijke pachtsommen voor 1893, met inbegrip van de opbrengst ad f 20 880 van de met 1 Mei 1893 voor 't eerst van gouvernementswege verpachte middelen in sommige Siaksche streken ter Oostkust van Sumatra (zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 41), bedragen f 4 207 717 (Java en Madura f 2 785 585 en buitenbezittingen f 1 422 132), voor 1894 werd verkregen f 70 047 *minder*, namelijk f 4 137 670 (Java en Madura f 2 800 998 en buitenbezittingen f 1 336 672). Gewestelijke opgaven omtrent de opbrengst van elk pachtmiddel in het bijzonder, in vergelijking met de over 1892 en 1893 bedongen pachtsommen, vindt men in de bijlagen SS en TT hierachter.

Ook nu weder werden sommige pachten niet aanstonds bij de eerste aanbieding afgestaan. Zoo werden, wat betreft het middel der rundslacht, herverpachtingen gehouden in de residentiën Bantam, Tagal, Pekalongan, Japara, Djokjokarta, Soerakarta en Madura, zoomede in Soerabaija voor de afdeeling Djombang. Alleen in Tagal werd de minder gunstige uitslag der verpachting geweten aan samenspanning onder de gegadigden, waarom voor dit gewest de herverpachting bij inschrijving werd gehouden. Om dezelfde reden werd ook bij inschrijving herverpacht het middel der vogelnestklippen in Rembang, terwijl voorts nog herverpacht werden: de overvaarten in de gewesten Pekalongan, Madioen en Madura [2]); de varkenslacht in Djokjokarta, Soerakarta, Atjeh en Riouw; de pacht der Duizend-eilanden (residentie Batavia); de pandhuizen in de gewesten Madura en Atjeh; de pacht van het gedistilleerd ter Sumatra's Westkust, in Atjeh, in Madura en op Banda; de speelpacht in enkele perceelen der residentie Batavia, in Atjeh, Riouw en Menado, en voorts nog de peperpacht in Riouw. In de meeste der genoemde gewesten hadden de herverpachtingen een gunstig resultaat.

Wat Java en Madura betreft, was er — de verschillende gewesten bijeengenomen — in de voor elk middel verkregen pachtsommen geen groot verschil met hetgeen voor 1893 was bedongen. De meeste middelen gaven eenig voordeelig verschil, dat in 't geheel f 34 001 beliep, waartegenover echter voor de pacht der vogelnestklippen (in de zes gewesten waar deze bestaat) en voor die der sluisgelden (alleen in Soerabaija werkende) een nadeelig verschil stond van respectievelijk f 18 288 en f 300. In de meerdere opbrengst, ad f 34 001, deelde de rundslacht voor f 13 128. In 11 gewesten bracht dit middel, over 't algemeen als gevolg van grooten naijver tusschen de gegadigden, f 47 880 meer op. Daarentegen werd in acht gewesten f 34 752 minder verkregen; in Soerakarta alléén f 18 480 minder, in welk gewest de teruggang werd toegeschreven aan de opdrijving van de pacht in vorige jaren door de kongsi, die de opiumpacht in handen had, en de dientengevolge op de pacht der rundslacht geleden verliezen. [3]) De reeds opgemerkte verminderde opbrengst van de pacht der vogelnestklippen betrof uitsluitend de klippen in Rembang en Bezoeki, van welke er vele door de zwaluwen zouden zijn verlaten, terwijl op de opbrengst ook van nadeeligen invloed is geweest de lage dollarkoers van de laatste jaren, daar de vogelnestjes grootendeels naar buiten Java worden uitgevoerd.

De ongekende dépréciatie van den dollar deed zich voorts ook, voor zooveel de buitenbezittingen betreft, ditmaal weder gevoelen in de mindere opbrengst der verpachtingen in Riouw, waar de kleine middelen, met uitzondering van het gedistilleerd, alle voor een nieuw tijdvak in pacht moesten worden aangeboden. Alleen in dit gewest daalden de pachtsommen met f 145 500, welke daling evenwel voor een deel door den resident ook wordt toegeschreven aan den ongunstigen oeconomischen toestand van het gewest. Hoezeer de daling van den dollarprijs ook ter Sumatra's Oostkust uit den aard der zaak haren invloed heeft doen gevoelen, leverde daar echter de vooruitgang der tabaksmarkt een genoegzaam tegenwicht om het totaal der pachtsommen nog iets meer te doen bedragen dan voor 1893. In het pachtgebied in Atjeh brachten de verschillende kleine middelen f 28 908 minder op dan voor 1893, hetgeen toegeschreven werd aan de omstandigheid dat vele Chineezen Groot-Atjeh hadden verlaten en naar de nieuw opgerichte zeeposten waren verhuisd. In het geheel werd in 6 gewesten der buitenbezittingen f 180 314 minder, daarentegen in de 10 overige gewesten f 94 854 meer dan voor 1893 verkregen, voor welke vermeerdering over het algemeen grootere concurrentie als oorzaak wordt opgegeven. Vooral uitte zich deze in Menado,

---

[1]) Blijkens het vorig verslag (bijlage TT) waren voor 1893 op Java en Madura in 't geheel 373 pandhuizen toegestaan, van welke er 23 (15 op Java en 8 op Madura) bij gemis aan gegadigden niet geopend waren, terwijl voor de 350, die in pacht waren afgestaan, in de meeste gevallen, namelijk voor 342, de drie- of de tweejarige pachttermijn eerst kwam te eindigen met ult. 1894. Enkel voor het jaar 1893 waren verpacht 1 pandhuis in Samarang en 7 op Madura. Van de straks bedoelde 23 onverpacht gebleven pandhuizen werden er met 1 Januari 1894 3 in Madioen opgeheven en werd voor het eenige, dat in Soerabaija onverpacht was gebleven, voor 1894 een gegadigde gevonden. Overigens werden voor 1894 ook weder pachters gevonden voor de 8 die enkel voor 1893 waren afgestaan geweest, terwijl voor 1894 ook werd afgestaan een nieuw opgericht pandhuis in Djokjokarta. Op ult. 1894 zouden derhalve komen te verstrijken de pachtcontracten voor 352 pandhuizen, terwijl op dien datum als onverpacht overbleven 19 pandhuizen.

In de buitenbezittingen, uitgenomen de 7 gewesten waar licentiehouders pandhuizen mogen houden, waren van de ter verpachting bestemde 101 pandhuizen voor 1893 43 en voor 1894 42 onverpacht moeten blijven Van die, welke gegadigden hadden gevonden, is de kleinste helft telkens slechts voor één jaar verpacht. De grootste helft is afgestaan voor een driejarig tijdvak, meerendeels voor de jaren 1894 t/m 1896. Vergelijk de bijlagen SS en TT hierachter.

[2]) Krachtens gouvernementsbesluit dd. 15 Augustus 1893 n°. 26 werden in Cheribon drie overvaarten over de Tjisanggaroeng voor 't eerst in pacht aangeboden, terwijl dit in Kediri het geval was met eene nieuw ingestelde overvaart over de Brantas, welke overvaart in de plaats kwam van eene andere over dezelfde rivier, die met ult. 1893 werd ingetrokken.

[3]) Het is meermalen opgemerkt, dat het belang van een opiumpachter in vele gevallen medebrengt dat hij ook de pacht der rundslacht in handen krijgt en hij dientengevolge daarvoor meer biedt dan de waarde der pacht bedraagt. Daar in den regel voor de perceptie der belasting op het slachten van rundvee, buffels en paarden een groot aantal Chineezen in de binnenlanden moet worden toegelaten, is namelijk voor eene vijandige kongsi, die dit middel in pacht heeft, de gelegenheid schoon om door smokkelhandel aan den opiumpachter afbreuk te doen. (Zooals op de voorgaande bladzijde is gezegd, is met betrekking tot de slachtbelasting op Java en Madura, ook die op varkens, de vraag in overweging of het aanbeveling zou verdienen aan de tusschenkomst van pachters een einde te maken.)

waar voor de middelen » gedistilleerd " en » saguweer ", bij eene — door het zich terugtrekken van de borgen van hen aan wie aanvankelijk die pachten waren toegewezen [1]) — noodig geworden nieuwe verpachting, aanzienlijk hoogere aanbiedingen werden verkregen.

Behalve de pacht der kleine middelen in het landschap Indragiri (residentie Riouw), waarvan sprake is op blz. 187 van het vorig verslag, werden in 1893 (op ult. Juli) nog ontbonden — krachtens de bevoegdheid aan het Gouvernement voorbehouden bij Indisch Staatsblad 1890 n°.114 — de pachten van het gedistilleerd en die van de overvaarten in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, en zulks wijl de pachter dier middelen (die reeds een paar malen achterstallig was geweest) niet binnen den hem gestelden termijn voldeed aan de aanschrijving om zijne borgen, die beiden door speculatiën onvermogend waren geworden, door nieuwe te vervangen. Daar van eene herverpachting voor het overblijvend deel van het jaar geen gunstig resultaat was te verwachten, werd gebruik gemaakt van een onderhandsch bod, dat, hoewel lager dan de aanvankelijk bedongen pachtsommen, de actueele waarde der pachten nabij kwam. Deze onderhandsche afstand werd gehomologeerd bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1893 n°. 224. Den uitgetreden pachter werd op zijn verzoek toegestaan zijne schuld aan den lande, bestaande uit het verschil tusschen de oorspronkelijke pachtsommen en het bedrag, waarvoor de pachten met ingang van 1 Augustus 1893 ondershands waren afgestaan, welk verschil respectievelijk bedroeg f 1000 en f 1500, geleidelijk aan te zuiveren door maandelijks f 25 af te betalen.

Voor het overige werd bij de inning van de pachtpenningen, zoowel op Java en Madura als daarbuiten, geen moeielijkheid ondervonden. Op ult. 1893 bleven 21 pachters gezamenlijk niet meer dan f 15 134 achterstallig, welke achterstand echter reeds in de volgende maand, op een bedrag van f 60 na, werd aangezuiverd.

Afbetalingen op achterstanden over vorige jaren hadden plaats ter zake van de dobbelpacht in Batavia en van de rundslachtpacht in Soerakarta (op deze achterstanden wordt geregeld maandelijks afbetaald), terwijl de achterstand op de dobbelpacht ter Oostkust van Sumatra in 1893/1894 geheel is aangezuiverd. Ter vermijding van eene kostbare procedure, welke bovendien naar alle waarschijnlijkheid, wegens het onvermogen der debiteuren, tot niets zou hebben geleid, werd afgezien van het instellen van eene nieuwe vervolging tegen de erfgenamen van den overleden borg voor de in 1892 ontbonden pacht der varkenslacht in Riouw (zie vorig verslag blz. 187). Het tegen den pachter en den overgebleven borg, evenals tegen den pachter en de borgen der mede ontbonden dobbelpacht in evengemeld gewest, verkregen vonnis tot lijfsdwang kon niet op hen worden ten uitvoer gelegd, daar zij zich — zooals reeds in 't vorig verslag werd aangeteekend — buiten Nederlandsch-Indië bevonden. Voorts moest het te Deli op de goederen van laatstgemelden pachter gelegd beslag wegens daarbij gepleegde informaliteiten worden opgeheven, en werd het raadzaam geacht geen nieuw beslag te leggen, daar gegronde twijfel rees of de goederen inderdaad aan den pachter toebehoorden. Evenmin hebben de tot invordering van den achterstand op de hooger bedoelde kleine pachten in Indragiri (Riouw) genomen maatregelen tot afbetalingen geleid. Op den achterstand ter zake van de rundslacht in de residentie Madura over 1889 worden door een der borgen, die door het verstrijken van den termijn waarvoor hij in gijzeling was gesteld weder op vrije voeten kwam, sedert eenige maanden geringe afbetalingen gedaan. Met betrekking tot den achterstand op de dobbelpacht in Celebes over 1890 kwam ook in 1893 in den toestand geen verandering; terwijl de invordering van het debet van den faillieten pachter van het gedistilleerd in Amboina over 1890, welke tegen de borgen werd voortgezet, tot nog toe niets opleverde.

De rapporten, blijkens het vorig verslag (blz. 188) uitgebracht aangaande de werking der met 1 Januari 1892 — ter Sumatra's Westkust (zie de voorgaande blz.) eerst met 1 Januari 1894 — met betrekking tot de pacht der pandhuizen ingevoerde voorzieningen, gaven voorloopig slechts aanleiding tot het aanbrengen (zie Indisch Staatsblad 1894 n°. 90 en 91) van eenige kleine nadere verbeteringen in de bepalingen, waarvan de wenschelijkheid door de practijk was gebleken, en welke met 1 Januari 1895 zouden in werking treden, doch ter Sumatra's Westkust, waar de loopende (driejarige) pachttermijn tot ult. 1896 voortduurt, eerst met 1 Januari 1897, zooals nader bepaald werd bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 250 en 251. Omtrent de vraag of en, zoo ja, welke middelen kunnen worden aangewend om eene behoorlijke opbrengst der ongeloste panden te verzekeren, zou overigens, naar de directeur van financiën meldt, alsnog een opzettelijk onderzoek worden ingesteld, vermits in de uitgebrachte rapporten dienaangaande geen voldoende gegevens werden aangetroffen. Sedert zijn, zooals reeds op blz. 178 is gezegd, dezerzijds nadere wenken met betrekking tot deze pacht aan de overweging der Indische Regeering onderworpen.

Omtrent de werking der besproken pacht in 1893 is nog het volgende bericht. Wegens overtreding van het rentetarief kwamen in 11 gewesten (10 op Java, zoomede in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) bij het bestuur klachten in. In één gewest op Java kon geen enkele maal voldoend bewijs voor de overtreding verkregen worden, doch gaf een der ingekomen klachten aanleiding den beklaagde tot geldboete te veroordeelen, daar het bleek dat de aan het pandbriefje gehechte strook bij de inlossing van het pand niet aan den beleener was teruggegeven. In de overige gewesten leidden de klachten in 12 gevallen tot het opleggen van geldboeten en in 2 gevallen tot vrijspraak, terwijl in 4 gevallen (in Batavia en in de Preanger Regentschappen elk eenmaal en in Madioen tweemaal) veroordeeling tot dwangarbeid werd uitgesproken. Berekening van rente beneden het tarief kwam eene enkele maal voor in het pandhuis te Buitenzorg en voorts in de afdeeling Malang (residentie Pasoeroean), in Tagal en in Japara, meestal echter uit onbekendheid of bij vergissing. In een vijftal gewesten op Java werd eene aanklacht ingediend wegens niet behoorlijke bijhouding van de boeken, hetgeen in drie gevallen veroordeeling tot geldboete en eens vrijspraak ten gevolge had; in een ander geval was bij het einde van 1893 nog geen uitspraak gevolgd. Voorts werden nog geldboeten opgelegd: in Djokjokarta driemaal, eens wegens het in pand nemen van goederen, ingebracht door kinderen, en tweemaal wegens het sluiten van het pandhuis vóór het bepaalde uur; in twee gevallen (in Madioen en Pasoeroean) wegens overtreding van de bepalingen betreffende den verkoop der niet tijdig geloste panden; vijfmaal (waarvan eens in Soerakarta en viermaal in Rembang) wegens het houden van een clandestien pandhuis, en éénmaal (in Pasoeroean) wegens het wegmaken van panden. Behalve in dit geval raakten nog in een ander pandhuis in hetzelfde gewest, zoomede in de pandhuizen te Garoet (Preanger Regentschappen) en te Martapoera (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), eenige panden verloren; telkenmale werd echter de waarde van het pand vergoed. Hetzelfde geschiedde te Bandjarnegara (Banjoemas), waar eenige panden door de muizen waren vernield, en te Priaman (Sumatra's Westkust), waar voor eene waarde van p. m. f 1900 aan panden uit het pandhuis was ontvreemd. De tegen eenige pachters in Bagelen ingestelde vervolgingen, welke blijkens het vorig verslag op ult. 1892 nog niet waren berecht, werden, voor zooveel in 1893 tot afdoening gebracht, niet door veroordeeling gevolgd, daar de beklaagden wegens gebrek aan bewijzen moesten worden ontslagen.

In die gewesten der buitenbezittingen, waar niet de pandhuispacht, maar het licentiestelsel werkt (zie Indisch Staatsblad 1869 n°. 85 en 1871 n°. 136 en 164), werden in 1893 18 licentiën uitgereikt (3 meer dan in 1892), namelijk 3 in de Lampongsche Districten, 5 in Riouw, 4 in Menado, 2 in elke der residentiën Ternate en Timor, zoomede 2 op Bali (in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana), terwijl er in Amboina geen enkele werd aangevraagd. Door de licentiehouders werd eene rente berekend: in Menado en Timor van 4 pct., in Boeleleng/Djembrana (Bali) van 5 pct., in de Lampongsche Districten van 3 à 6 pct., in Riouw van 6 à 10 pct. en in Ternate van 3 à 4 pct. 's maands, al naar gelang de panden voor langere of kortere termijnen werden beleend. Het aantal beleeningen bedroeg in de Lampongsche Districten 10 074, in Riouw 27 146, in Menado 18 107, in Ternate 7559, in Timor 20 536 en in Boeleleng/Djembrana (Bali) 3849, waarop werd voorgeschoten respectievelijk f 38 345, f 46 218, f 79 638, f 12 427, f 61 244 en f 11 813. Voor de vier gewesten, waaromtrent over 1892 dergelijke opgaven ontvangen waren (zie vorig verslag blz. 188), waren deze laatsten deels iets hooger, deels iets lager, doch over 't algemeen waren de verschillen niet belangrijk.

B. Onverpachte middelen en inkomsten.

Proef in de residentie Madura met de exploitatie van het opiummonopolie in eigen beheer, onder den naam van opiumregie. Kon in 't vorig verslag (blz. 178) nog enkel sprake zijn van voorbereidende maatregelen met betrekking tot de installatie der op Struijswijk (Batavia) te openen (gouvernements-) fabriek voor de bereiding en werktuigelijke verpakking van opium ten dienste der beoogde proefneming, in een nader aan te wijzen beperkt gebied, met de exploitatie van het opiummiddel in eigen beheer, thans kan worden vermeld dat in Augustus 1893 tot proefgebied gekozen is de residentie Madura en dat aldaar met 1 September 1894 met

[1]) Evenals ten aanzien van de opiumpacht (zie noot 2 op blz. 178) weigerden ook deze borgen de pachtcontracten te onderteekenen.

de proef een aanvang is gemaakt [1]) nadat kort te voren de noodige wettelijke en administratieve voorschriften voor de invoering en goede werking der proef waren in het leven geroepen en het noodige (tijdelijk) personeel voor administratie, verkoop en politie was in dienst gesteld. Om den resident van Madura in de voorbereiding en ook verder in de leiding der proef behulpzaam te zijn, was reeds bij gouvernementsbesluit dd. 31 December 1893 n°. 22 tijdelijk te zijner beschikking gesteld een controleur der 2de klasse bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura, bij zijn kader à la suite te voeren, voor welken specialen werkkring, met het oog op zijne bekendheid met personen en toestanden op Madura, gekozen werd de controleur van Pamakassan. Het in het proefgebied opgetreden personeel der regie, dat met 1 Augustus 1894 in dienst gesteld werd en alzoo eene maand tijd had om zich voor zijne nieuwe taak bekwaam te maken, bestaat uit een Europeeschen depôthouder, die te Pamakassan is geplaatst voor de ontvangst en de distributie der uit de fabriek der regie aan te brengen voorraden en tevens met betrekking tot de afdeeling Pamakassan dezelfde functiën heeft waar te nemen (het toezicht op de administratie der debitanten, het in ontvangst nemen van hunne stortingen, enz.) [2]), waarmede op elke der drie afdeelingshoofdplaatsen buiten Pamakassan een inlandsche ambtenaar is belast onder den titel van assistent-collecteur (in rang en staatsie gelijkstaande met onderdistrictshoofd der 1ste klasse), terwijl op al de 32 opiumverkoopplaatsen (dezelfde die onder de werking der pacht bestonden) het debiet is opgedragen aan inlandsche beambten, onder den titel van mantri, naar de hun toe te kennen bezoldiging (f 50, f 40 en f 30 's maands) verdeeld in drie klassen, en in rang en staatsie gelijk te stellen met inlandsche zoutverkooppakhuismeesters. De speciale opiumpolitie op Madura, bestaan hebbende uit een Europeeschen ambtenaar te Bangkallan en vier mantri's, één in elke afdeeling, is ingetrokken, doch om de gewone politie in hare, wat de opsporing van opiumovertredingen betreft, thans zooveel zwaarder geworden taak op flinken voet te steunen, is door den resident een hulppersoneel aangesteld van 25 mantri's en 120 oppassers, van welk personeel tevens mag worden partij getrokken voor de uitoefening der politie in het algemeen. Bovendien, is den resident een krediet gegeven van f 12 000 's jaars om daaruit premiën toe te kennen en allerlei betalingen te doen, opdat het bestuur zich zooveel mogelijk op de hoogte kunne houden van het doen en laten der smokkelaars en van anderen die er belang bij hebben om het proefgebied te bestoken. Tijdens de pacht had de resident voor geheime uitgaven in het belang der bestrijding van den sluikhandel te beschikken over f 2500 's jaars.

De maatregel, waartoe in verreweg de meeste streken van Java, zoowel die welke pachtgebied, als die welke verboden kringen uitmaken, achtereenvolgens reeds sedert langeren of korteren tijd was overgegaan, om namelijk voor de opsporing van opiumovertredingen ook de diensten der controleurs bij het binnenlandsch bestuur te benuttigen (zie laatstelijk het vorig verslag blz. 181), is bij ordonnantie dd. 27 Juli 1894 (Indisch Staatsblad n°. 162), ingaande met 1 September daaraanvolgende, nagevolgd met opzicht tot het proefgebied der regie, terwijl daarbij tevens het noodige bepaald werd omtrent de bevoegdheid ten deze van het door den resident te werk gestelde hulppolitiepersoneel hiervóór bedoeld.

De regeling in het algemeen van de invoering der regie (als proef) vond plaats bij ordonnantie dd. 27 Juli 1894 (Indisch Staatsblad n°. 161). Daarbij is uitgegaan van het beginsel dat het voorshands, zoolang de regie het terrein niet meester is, aanbeveling verdient slechts in zoover van de pachtbepalingen en de gebruiken der pacht af te wijken als de aard en de richting der regie dit noodzakelijk maken. Als afwijking van dezen aard is er o. a. op te wijzen dat de verkoopplaatsen der regie niet tevens verbruikplaatsen mogen zijn, zooals wel de verkoopplaatsen der pachters (verg. art. 5 van het pachtreglement in Indisch Staatsblad 1890 n°. 149). Om echter aan de eischen der practijk tegemoet te komen, is toegelaten dat in het gebied der regie verbruikplaatsen, waar aan het algemeen de gelegenheid wordt gegeven om medegebracht bereid opium te gebruiken, gehouden worden door hen die daartoe, tot wederopzeggens, voor bepaalde gebouwen eene licentie van den resident hebben verkregen. Zoo duldt verder de ordonnantie van 27 Juli 1894 geen andere aanwending van overblijfselen van gerookt opium (djitjing) dan verkoop aan de regie, terwijl daarentegen het pachtreglement vergunt (art. 20), dat daaruit opnieuw opium voor eigen gebruik worde bereid. De vrees dat getracht zal worden aan de regie afbreuk te doen door hare geledigde tubes weder met gesloken opium te vullen, is in Indië grootelijks denkbeeldig geacht, waarom dan ook — zoolang de practijk het tegendeel niet mocht leeren — afgezien is van het denkbeeld om het bezit van meer dan één geopende en gevulde tube te verbieden, tot welke beslissing te meer aanleiding gevonden is omdat geoordeeld werd dat een dergelijk verbod door het gros der inlandsche en met haar gelijkgestelde bevolking niet zou begrepen worden en een voor het slagen der regie nadeelig wantrouwen zou opwekken, terwijl bovendien de handhaving van het verbod zeer vexatoir zou wezen, daar het, om afdoende te zijn, toezicht in de woningen der verbruikers vereischen zou. De besproken ordonnantie laat aan een gewoon besluit van den Gouverneur-Generaal over ter zake van het debiet van regie-opium en de verpakking daarvan detailvoorschriften te geven. Tot uitvoering hiervan strekte de in Indisch Staatsblad 1894 n°. 163 opgenomen beschikking, mede van 27 Juli 1894, houdende vaststelling: van het getal en de ligging der verkoopplaatsen (zooals hooger gezegd 32), van de 7 verschillende gewichtseenheden (onderdeelen en veelvouden van matta's van $^1/_{100}$ thail) waarin het regie-opium verkrijgbaar is (namelijk in hoeveelheden van $^1/_2$, 1, 2, 5, $12^1/_2$, 25 en 50 matta), van den aard en de uiterlijke kenmerken der verpakking (metalen luchtledig gesloten en gestempelde tubes die niet kunnen worden opengemaakt zonder het boveneinde geheel te vernielen) [3]), van de normaaldebietprijzen voor elke verkoopplaats en elke verpakkingseenheid (welke prijzen, ook door het relatief duurder stellen van de kleinere dan van de grootere verpakkingseenheden, zich in hoofdzaak aansluiten bij die welke onder de werking der pacht golden), en eindelijk van den prijs, waarvoor bij de verkoopplaatsen worden ingenomen overblijfselen van gerookt opium (djitjing). De besproken beschikking bepaalt verder dat zonder machtiging van de Regeering het maximum van 32 verkoopplaatsen niet mag worden overschreden, doch dat de resident wel één of meer der door den Gouverneur-Generaal aangewezen verkoopplaatsen naar elders verleggen of intrekken mag, en bij zoodanige verlegging ook de verkoopprijzen bij de nieuw te openen verkoopplaats mag vaststellen, een en ander echter in overleg met den hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden, terwijl verder, onder hetzelfde voorbehoud, de resident bevoegd is de door den Gouverneur-Generaal vastgestelde normaaldebietprijzen tijdelijk met hoogstens 20 pct. te verhoogen of te verlagen. Bij gemis in een dezer gevallen aan overeenstemming tusschen resident en hoofdinspecteur beslist de Gouverneur-Generaal.

Zoowel in het verkrijgbaar stellen van verschillende verpakkingshoeveelheden als in het aannemen van relatief goedkoopere prijzen voor de veelvouden van eene halve of eene geheele matta is tot zekere hoogte nagevolgd wat in de pachtperceelen gebruikelijk is, waar het opium wel tot bij p. m. 20 verschillende gewichtshoeveelheden wordt verkocht. Wilde men zich bepalen tot tubes van éénzelfde kleine inhoudsmaat (hetgeen, op zich zelf genomen, wenschelijk zou zijn tot meerderen waarborg tegen het in consumtie komen van smokkelopium), de moeielijkheden, aan de invoering der regie verbonden, zouden daardoor op bedenkelijke wijze vermeerderd zijn. De tegenwoordige vice-president van den Raad van Indië, de heer W. P. GROENEVELDT, heeft dit punt nader als volgt toegelicht. Na geconstateerd te hebben dat de pachters bij verpakkingshoeveelheden verkoopen, die gewoonlijk van $^1/_2$ of van 1 matta tot 1 thail (100 matta) uiteenloopen, en dat allen, zij het ook de een in meerdere mate dan de andere, de kleinere verpakkingshoeveelheden tegen relatief duurdere prijzen slijten dan

[1]) Over de opzegging tegen ult. Augustus 1894 van het contract met den pachter is gehandeld op blz. 172 hiervóór.

[2]) Ook uit aanmerking dat de ambtenaren en beambten der regie, wegens het tijdelijk karakter hunner functiën, niet geheel met gewone comptabelen zijn gelijk te stellen, waren bijzondere voorschriften noodig betreffende het financieel beheer bij de regie. Voor zooveel ter zake, o. a. wat de boekhouding betreft, niet reeds door den hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden het noodige geregeld was in overleg met de Algemeene Rekenkamer, werd verder het noodige bepaald bij een gouvernementsbesluit dd. 14 Augustus 1894 n°. 21, houdende voorschriften nopens het afdragen door de debitanten van de door hen te verantwoorden gelden en door de assistent-collecteurs van de bij hen gedane stortingen. Daar op Madura de duiten nog het overheerschend betaalmiddel uitmaken en het onvermijdelijk geoordeeld werd dat ook de regie, evenals de pachter, die muntsoort in betaling aannam, werd bij gouvernementsaanschrijving van denzelfden datum de resident op dit punt van instructiën voorzien. Dientengevolge zullen de duiten bij de verkoopplaatsen der regie mogen worden in betaling genomen naar den maatstaf van 120 in den gulden, doch de stortingen in 's lands kas zullen moeten geschieden in wettige munt. Voor de omwisseling van de duiten zal de regie geen hooger agio mogen besteden dan de koers van den dag en zooveel mogelijk voor die transactie gunstige momenten moeten kiezen.

[3]) Bovendien zal het vulsel zelf (de tjandoe), door een geheim bij de bereiding, chemisch van ander opium te onderkennen zijn.

de grootere, laat de heer GROENEVELDT zich verder als volgt uit:

» Nu is het geheel natuurlijk dat eene matta meer kost dan het honderdste deel van den prijs van een thail, omdat men uit een thail door inweging niet 100, maar bijv. slechts 90 matta's krijgt; ook kost de verpakking bij kleine hoeveelheden naar evenredigheid meer dan die van groote. Het onderscheid in de prijzen is echter veel grooter dan door deze omstandigheden gewettigd wordt en in het algemeen is het dus belangrijk voordeeliger bij grootere dan bij kleine hoeveelheden te koopen.

» Hoe zou men nu moeten handelen wanneer de regie, zooals in casu verlangd is, slechts één verpakkingshoeveelheid, namelijk de halve matta, aannam? Welken prijs zou men daarvoor moeten stellen?

» Neemt men den matta-prijs, dan wordt het opium voor de afnemers der grootere hoeveelheden, meestal Chineezen, tot bijna 100 pct. duurder, en wie weet hoevelen zich daardoor genoopt zullen voelen bij den sluiker troost te zoeken. Geeft men de voorkeur aan den thail-prijs, dan zal de opbrengst belangrijk verminderen en het opium voor de kleine koopers, met name voor de inlandsche bevolking, veel goedkooper worden, wat geen van beide de bedoeling zijn kan. Kiest men eindelijk eenigen willekeurigen middenprijs, dan doen beide schadelijke gevolgen zich voor, zij het ook in wat minder belangrijke mate.

» Om toch op alles bedacht te zijn, wil ik er eindelijk nog op wijzen, dat men evenmin zich zou kunnen helpen door aan afnemers van grootere getallen kleine tubes rabat te verleenen. Daarmede zou men toch den inkoop op die wijze, met de bedoeling van colportage voor eigen rekening, op bedenkelijke manier in de hand werken.

» Zijn wij eens de zaak meester, dan kan vermoedelijk in de verlangde richting wat gedaan worden door geleidelijke afschaffing van de door mij voorgestelde grootere verpakkingshoeveelheden zonder verlaging van den prijs, maar wilde men reeds nu daaraan denken, dan zou men de aan de invoering der regie verbonden moeielijkheden op bedenkelijke wijze vermeerderen."

Thans blijft nog het een en ander te zeggen over de organisatie van het personeel bij de fabriek der opiumregie.

Nadat blijkens het vorig verslag (blz. 178/179) de opdracht tot verdere voorbereiding van de proefneming met de regie uit handen van den heer GROENEVELDT was overgegaan op den hoofdinspecteur voor de opiumaangelegenheden, en de aan eerstgenoemde, voor het scheikundig gedeelte der zaak, toegevoegd geweest zijnde militaire apotheker, de heer J. HAAK, van zijne zending herwaarts [1]) in Indië was teruggekeerd, werd deze laatste (gouvernementsbesluit dd. 12 October 1893 n°. 1) tijdelijk gesteld ter beschikking van gemelden hoofdinspecteur, terwijl eenige maanden later (gouvernementsbesluit dd. 27 Maart 1894 n°. 47) dienzelfden hoofdambtenaar ook de beschikking werd gegeven over de diensten van een van verlof naar Indië teruggekeerden werktuigkundige, laatstelijk geplaatst geweest bij den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust, met wiens aankomst tegelijk werd aangebracht een deel der werktuigen voor vulling en verpakking. Door dezen ambtenaar werd aanstonds een aanvang gemaakt met de opstelling der werktuigen in de fabriek, waar inmiddels — om intijds den noodigen voorraad tjandoe (bereid opium) beschikbaar te hebben — door den hiervóór bedoelden scheikundige met de bereiding begonnen was, nadat bij gouvernementsbesluit dd. 7 Maart 1894 n°. 16 eene voorloopige machtiging op den hoofdinspecteur was verleend om voor het in werking brengen van de fabriek zooveel personen in dienst te nemen als, met inachtneming van gepaste zuinigheid, noodig zou blijken. De eigenlijke organisatie van het personeel der fabriek volgde bij gouvernementsbesluit dd. 27 Juli 1894 n°. 6, waarbij, mede nog bij wijze van tijdelijken maatregel in verband met het karakter van proef dat de geheele zaak der regie nog bezit, in het leven werden geroepen de betrekking van directeur der fabriek, die van chef van het technisch gedeelte der werkzaamheden en drie betrekkingen van opzichter, terwijl tot bezoldiging van werklieden en ander personeel eene som van f 650 's maands beschikbaar werd gesteld. Met de waarneming der betrekking van directeur is belast de bij het leger » voor memorie " te voeren militaire apotheker der 1ste klasse hiervóór bedoeld, terwijl de voormelde werktuigkundige is opgetreden als chef van het technisch gedeelte der werkzaamheden.

[1]) Deze zending had ten doel om met den ontwerper der verpakkingsmiddelen en der voor hunne vervaardiging, vulling, sluiting, stempeling enz. benoodigde werktuigen (den gepensionneerden hoofdingenieur S. L. HUIZER, oud-chef van den dienst van het stoomwezen in Indië) mondeling overleg te plegen omtrent de vele details waarop te letten viel om, bij de opstelling en beproeving der werktuigen in Indië, de kans op teleurstelling zooveel doenlijk te ontgaan.

De ontvangsten der regie worden voor 1895 geraamd op f 340 000, met andere woorden, in afwachting van de noodige ervaring, wordt aangenomen dat de opbrengst van het middel zal compenseeren èn wat minder ontvangen wordt ter zake van pachtsom en verstrekking van opium (te stellen op f 176 000), èn wat de kosten zullen zijn der proef over een vol jaar, zijnde f 109 900 voor de uitgaven bij de fabriek (ongerekend de kosten van het te verwerken ruw opium, dat uit 's lands voorraad aan de fabriek wordt verstrekt) en f 54 100 voor uitgaven in het proefgebied.

Aangaande de aanvankelijke werking der proef is voorshands niet veel anders te melden dan dat èn de bereiding van het opium èn de verpakking gezegd worden te voldoen, terwijl het debiet, over de weinige weken waarover de ter zake ontvangen berichten van den resident loopen, een weinig lager is dan dat van den pachter over hetzelfde tijdsverloop van 1893, waarbij echter in aanmerking moet worden genomen, dat de pachter, gebruik makende van de omstandigheid dat het door hem verkochte opium gedurende de eerste dagen van September nog niet als clandestien werd beschouwd, getracht heeft gedurende de laatste dagen van de pacht zooveel als mogelijk was van de hand te zetten, hetgeen natuurlijk eene korte poos het debiet der regie gedrukt heeft. Van vermeerdering van den sluikhandel of van pogingen tot tegenwerking van de regie werd nog niets bemerkt.

In- en uitvoerrechten. De opbrengst dezer middelen, met inbegrip van de pakhuishuur, bleef in 1893 over 't geheel vrij wel stationnair. Niettegenstaande toen voor 't eerst werkte de verhooging van het invoerrecht op gedistilleerd (zie vorig verslag blz. 189) was namelijk de vooruitgang tegenover 1892, wat het totaal der hier genoemde tolontvangsten betreft, slechts f 27 357. Zelfs werd aan invoerrecht op gedistilleerd ruim $1^1/_4$ ton minder ontvangen dan in 1892 (toen trouwens tegen het einde des jaars — om nog tegen het lagere recht te kunnen worden ingevoerd — de invoeren van gedistilleerd zeer aanzienlijk waren geweest). Ook wegens manufacturen en garens werd in 1893 aan invoerrecht belangrijk minder ontvangen dan in 1892 (voor elk dier artikelen respectievelijk f 128 394 en f 40 920 minder). Deze nadeelige verschillen werden echter ruimschoots opgewogen door grootere invoeren o. a. van visch en petroleum, hetgeen voor die twee artikelen eene meerdere opbrengst gaf van respectievelijk f 234 221 en f 102 522. Over 't geheel brachten de *invoer*rechten dan ook f 273 883 meer op dan in 1892. Voor Java en Madura bedroeg de vooruitgang f 335 193; in de buitenbezittingen ging daarentegen de opbrengst opnieuw terug, echter niet in die mate als in 1892 (thans namelijk met f 61 310). Ditmaal lag de oorzaak niet in de perceptie ter Oostkust van Sumatra, welke weder vooruitgaande was, maar voornamelijk in de opbrengst te Padang (gouvernement Sumatra's Westkust), welk gewest, naar gezegd wordt ook in verband met het gereed komen van den spoorwegaanleg, die heel wat geld onder de bevolking bracht, in 1893 minder importgoederen trok. De grootere totale ontvangst aan invoerrechten slonk echter grootendeels weg doordien de *uitvoer*rechten en de pakhuishuur bij 1892 respectievelijk f 233 283 en f 13 243 ten achter bleven. In het nadeelig verschil van f 233 283 deelden de kantoren op Java en Madura, hoofdzakelijk door minderen uitvoer van koffie en tin, voor f 156 827, en die in de buitenbezittingen, hoofdzakelijk door minderen uitvoer van Sumatra-tabak, voor f 76 456.

In bijlage UU wordt voor elk tolkantoor in het bijzonder de totaal-ontvangst vermeld. Hieronder volgt, als gewoonlijk, eene vijfjarige recapitulatie, afzonderlijk van de ontvangsten wegens invoerrecht, wegens uitvoerrecht en wegens pakhuishuur.

Jaren.	Invoerrecht.	Uitvoerrecht.	Pakhuishuur.	Te zamen.
JAVA EN MADURA.				
1889	f 6 292 358	f 724 271	f 24 535	f 7 041 164
1890	6 256 990	605 021	23 621	6 885 632
1891	6 978 379	715 757	39 652	7 733 788
1892	7 166 045	760 428	52 865	7 979 338
1893	7 501 238	603 601	41 949	8 146 788

Jaren.	Invoerrecht.	Uitvoerrecht.	Pakhuishuur.	Te zamen.
		BUITENBEZITTINGEN.		
1889	f 1 487 349	f 321 532	f 1 070	f 1 809 951
1890	1 574 506	318 473	2 064	1 895 043
1891	1 617 089	360 511	4 796	1 982 396
1892	1 456 911	378 129	5 395	1 840 435
1893	1 395 601	301 673	3 068	1 700 342
		TOTALEN VOOR HET GOUVERNEMENTS-TOLGEBIED.		
1889	f 7 779 707	f 1 045 803	f 25 605	f 8 851 115
1890	7 831 496	923 494	25 685	8 780 675
1891	8 595 468	1 076 268	44 448	9 716 184
1892	8 622 956	1 138 557	58 260	9 819 773
1893	8 896 839	905 274	45 017	9 847 130

De opgegeven totalen waren over de gewesten waar de algemeene tarieven werken, en over die streken waar speciale tarieven gelden, verdeeld als volgt:

Jaren.	Algemeene tarieven. *a*)		Speciale tarieven.			Totalen
	Java en Madura.	Acht gewesten der buitenbezittingen. *b*)	Landschap Djambi (residentie Palembang).	Residentie Oostkust van Sumatra. *c*)	Landschap Indragiri (residentie Riouw).	
1889	f 7 041 164	f 1 079 435	f 45 960	f 684 556	„	f 8 851 115
1890	6 885 632	1 025 373	51 056	818 614	„	8 780 675
1891	7 733 788	1 136 982	45 545	799 869	„	9 716 184
1892	7 979 338	1 105 307	50 024	680 470	f *d*) 4634	9 819 773
1893	8 146 789	1 039 360	40 677	606 816	13 488	9 847 130

a) Eene wetsvoordracht tot wijziging van de algemeene tarieven van in- en uitvoerrechten is bij de Staten-Generaal aanhangig (zie de gedrukte stukken der zitting 1894 — 1895 — **51**).

b) Te weten: Sumatra's Westkust, Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang (behalve Djambi), Banka, Billiton, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

c) Zooals reeds is medegedeeld in de stukken betreffende de Indische begrooting voor 1895 (blz. 2/3 der Memorie van Toelichting en blz. 6/7 der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer) bestaat het voornemen om de speciale tarieven voor de residentie Oostkust van Sumatra aan eene herziening te onderwerpen, ten einde deze meer de algemeene tarieven te doen naderen. Deze zaak zal echter eerst haar beslag krijgen nadat eene beslissing zal zijn genomen nopens het in noot *a* bedoelde wetsontwerp.

d) Over de laatste vijf maanden van 1892; zie Indisch Staatsblad 1892 n°. 139.

Hoeveel de aan invoerrecht en de aan uitvoerrecht onderworpen artikelen elk in het bijzonder afwierpen, kan, voor zooveel de belangrijkste goederen betreft, blijken uit onderstaande driejarige vergelijking.

Omschrijving der goederen.	1891.	1892.	1893.
	INVOERRECHT.		
Manufacturen	f 2 589 083	f 2 545 315	f 2 416 921
Gambier	740 134	727 332	756 753
Gedistilleerd	741 902	980 493	854 734
Petroleum	267 534	290 646	393 168
Tabak en sigaren	382 502	421 466	395 912
Eetwaren (voor zooveel in de handelsverslagen onder dit hoofd genoemd, doch Visch en Boter uitgezonderd)	610 343	641 744	638 810
Visch	532 310	454 652	688 873
Kramerij	168 340	171 125	176 503
Lucifers *a*)	146 614	140 136	181 395
Wijn	182 556	165 299	168 247
Garens	241 836	189 696	148 776
Thee	251 264	205 806	238 890
Kleederen en modewaren	186 122	188 486	226 260
Papier, schrijf- en teekenbehoeften	143 866	142 449	161 671
Transporteeren	f 7 184 406	f 7 264 645	f 7 446 913
Per transport	f 7 184 406	f 7 264 645	f 7 446 913
Boter	114 146	123 346	101 932
Aardewerk (gebakken) en porselein	101 269	106 162	117 011
Meel	114 853	151 294	151 621
Was	90 169	72 889	103 782
Bier	80 000	70 837	73 808
Leder en lederwerk *b*)	60 998	50 556	55 843
Drogerijen en medicijnen	68 704	64 841	72 271
IJzer en staal en dito werk	75 777	79 999	89 747
Glas en glaswerk	69 710	59 271	60 448
Meubelen *c*)	66 930	60 353	61 610
Mineraalwater	66 242	53 567	55 649
Zout	90 750	86 489	86 803
Andere artikelen (die elk minder dan f 50 000 aan invoerrechten opbrachten)	419 584	386 501	417 335
Bovendien ontvangen aan „nagevorderd invoerrecht", niet per artikel gespecificeerd	„	14	43
	f 8 603 538	f 8 630 764	f 8 905 816
Af: terugbetalingen	8 070	7 808	8 977
Zuiver ontvangen	f 8 595 468	f 8 622 956	f 8 896 839
	UITVOERRECHT.		
Koffie	f 336 115	f 337 952	f 220 011
Tabak *d*)	329 132	346 763	290 982
Tin	186 920	206 919	159 584
Indigo	72 013	69 087	60 734
Andere artikelen (die elk minder dan f 50 000 aan uitvoerrecht opbrachten)	158 090	183 240	180 000
Bovendien ontvangen aan „nagevorderd uitvoerrecht", niet per artikel gespecificeerd	„	8	„
	f 1 082 270	f 1 143 969	f 911 311
Af: terugbetalingen	6 002	5 412	6 037
Zuiver ontvangen	f 1 076 268	f 1 138 557	9 274

a) In de jaarlijksche handelsstatistiek zijn, van 1891 af, van de aan invoerrecht onderworpen artikelen sommige, die in de jaargangen 1890 en vroeger in andere posten begrepen waren, afzonderlijk genoemd. Zoo o. a. „Lucifers", „Koffermakerswerk" en „Lampen", vroeger begrepen geweest respectievelijk onder „Kramerijen", „Leder en lederwerk" en „Meubelen". Lucifers worden thans in dit overzicht mede afzonderlijk genoemd, doch niet de beide andere artikelen, omdat het te dier zake ontvangen invoerrecht in de behandelde drie jaren zoowel wat „Koffermakerswerk" als „Lampen" betreft beneden de f 50 000 blijft.

b) Hieronder wegens „Koffermakerswerk" (zie noot *a*) achtereenvolgens 3335 f 3176 en f 3868.

c) Hieronder wegens „Lampen" (zie noot *a*) achtereenvolgens 32 904 30 092 en f 31 216.

d) Aan uitvoerrecht wegen te Oostkust van Sumatra geteelde tabak voor de Europeesche markt (f 1 per 100 K.G.) was onder de opgegeven sommen begrepen: in 1891 f 191 935, in 1892 f 184 504 en in 1893 f 116 862.

Gedurende de eerste zes maanden van 1894 zijn de tolontvangsten weder stijgende geweest, en wel, vergeleken met de opbrengst over het eerste halfjaar 1893, met ruim f 520 000, tot welke vermeerdering de uitvoerrechten ruim f 313 000 bijdroegen, voornamelijk als gevolg van de omstandigheid dat het uitvoerrecht op suiker, na van 1 Juni 1887 t/m 31 December 1893 te zijn geschorst geweest, met 1 Januari 1894 herleefde (zie vorig verslag blz 188/189).

Voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen waren in elk dier tijdvakken de cijfers als volgt:

	Java en Madura.		Buitenbezittingen.	
	1893	1894	1893	1894
	1ste halfjaar.		1ste halfjaar.	
Invoerrecht	f 3 727 323	f 3 850 492	f 682 422	f 751 31
Uitvoerrecht	311 040	585 956	181 110	219 22
Pakhuishuur	24 771	39 332	1 535	2 56
	f 4 063 134	f 4 475 780	865 067	f 973 608

Wegens overtreding van de bepalingen op de olrechten werden in 1893 92 bekeuringen ingesteld, tegen 90 in 1892 en 140 in 1891. Van deze 92 bekeuringen werden er 83 bij onderhandsche schikking afgedaan, 6 buiten gevolg gelaten en 3 aan de beslis-

sing van den rechter onderworpen, waarvan twee tot veroordeeling leidden en één, tijdens in Indië deze opgaaf werd afgesloten, nog in behandeling was.

In den loop van 1894 is de heffing van in- en uitvoerrechten voor rekening van het Gouvernement ook ingevoerd in de landschappen Bangka en Koeboe in de Beneden-Rokkan (residentie Oostkust van Sumatra), en zulks als gevolg van de reeds in het verslag van 1892 (blz. 13) vermelde overneming voor rekening van het Gouvernement van de belastingen en heffingen, die in gemelde Siaksche onderhoorigheden nog in handen van het inlandsch bestuur waren verbleven. Ten einde de scheepvaartbeweging op- en afwaarts langs de Rokkan-rivier behoorlijk te beheerschen, bleek het noodig het tolkantoor van Tanah Poetih naar Bagan Api Api, meer nabij de monding der Rokkan-rivier, te verleggen en tevens een douanepost te vestigen op Poeloe Beting Besar, een eilandje in de Rokkan-rivier bovenstrooms van Bagan Api Api. De voor een en ander vereischte regelingen kwamen tot stand onder dagteekening van 21 April 1894 (Indisch Staatsblad n°. 93 en 94), met bepaling dat zij zouden in werking treden zoodra het tolkantoor te Bagan Api Api zou geopend kunnen worden. De uit den maatregel voortvloeiende vermeerdering der vaste uitgaven met f 2460 's jaars werd voorloopig op tijdelijken voet toegestaan, terwijl de perceptie geraamd werd op p. m. f 20 000 's jaars.

Op definitieven voet werd bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 268 het kader van het Europeesch douane-personeel uitgebreid door de aanstelling van een ontvanger bij het tolkantoor te Anjer (Bantam), die tevens belast werd met de functiën van havenmeester aldaar, eene regeling die, in verband met de afneming van de zeilvaart door Straat Soenda, geacht werd de voorkeur te verdienen boven den tot dusver bestaanden staat van zaken, toen in bedoelde voor den algemeenen handel geopende haven het havenmeesterschap hoofdambt was en de dienst der douane daaraan als bijbetrekking verbonden was. De besproken reorganisatie (Indisch Staatsblad 1893 n°. 268) ging tevens gepaard met eenige vermeerdering van het inlandsch personeel voor het actief toezicht bij gemeld tolkantoor, waartegenover echter kwam te vervallen het mindere personeel, tot dusver bij het havendepartement in dienst.

Bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 19 werden voorts in de formatie van het inlandsch recherchepersoneel alsnog opgenomen de beambten, tot nog toe op tijdelijken voet in dienst gesteld ten behoeve van den in 1891 (zie het verslag van 1892 blz. 180) ter Sumatra's Oostkust in het leven geroepen douanepost te Pangkallan Brandan (Langkat), terwijl bij datzelfde Staatsblad voorts gerekend is op eene uitbreiding van het inlandsch oppasserspersoneel te Soerabaija, in verband met de toen spoedig te verwachten ingebruikneming van het nieuwe opslaglokaal aldaar (verg. het verslag van 1892, blz. 181).

Ter gelegenheid van de ingebruikstelling in October 1892 van de Emmahaven nabij Padang werden bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 206 voor die haven speciale douanebepalingen vastgesteld, in hoofdzaak beoogende de vereenvoudiging van eenige formaliteiten, benevens het verschaffen van de gelegenheid om op weinig kostbaren voet uitvoerproducten in entrepôt op te slaan. In den aanvang van 1894 (Indsch Staatsblad n°. 3) is, ten gerieve van den Padangschen handel, in sommige gevallen, waar het geldt voortbrengselen van het tolgebied, geheel kostelooze opslag vergund, doch dan buiten alle aansprakelijkheid van het Gouvernement. Daar de Emmahaven de scheepvaart zoo goed als geheel van de reede te Padang heeft afgeleid, bestond het voornemen het tot dusver nog gehandhaafd gebleven tolkantoor aan de Moeara op gemelde hoofdplaats op te heffen en de douanevestiging aldaar tot een wachtpost terug te brengen.

De vraag of het aanbeveling kan verdienen voor sommige streken in het oostelijk gedeelte van den Nederlandsch-Indischen Archipel terug te komen op het stelsel van vrijhavens (zie het verslag van 1892, blz. 179) is nog niet rijp voor behandeling. Deels worden nog voorbereidende onderzoekingen ingesteld, deels, wat de residentie Menado betreft, hangt het vraagstuk samen met andere aangelegenheden betreffende verschillende gedeelten van dat gewest, die eerst tot oplossing moeten worden gebracht.

Accijnzen. In weerwil dat met 1 Januari 1893 de accijns op het inlandsch gedistilleerd (op Java en Madura) verhoogd is van f 40 tot f 50 per hectoliter van 50 pct. sterkte (Indisch Staatsblad 1892 n°. 258), waarvan eene meerdere bate verwacht werd van f 45 000 's jaars, bracht dit middel gedurende het eerste jaar der verhooging p. m. f 35 000 minder op dan in 1892. Hierbij dient echter in aanmerking genomen dat in laatstbedoeld jaar de opbrengst bijzonder gunstig is geweest, en dit juist als gevolg van de ophanden zijnde accijnsverhooging, hetgeen velen aanleiding had gegeven om nog zooveel mogelijk inlandsch gedistilleerd vóór 1 Januari 1893 in verbruik te brengen. De teruggang in opbrengst over 1893 levert dan ook op zichzelf nog geen volledig bewijs op — zoo wordt gemeld — dat onder den invloed der verhoogde heffing in gemeld jaar minder veraccijnsde en meer onveraccijnsde arak gedronken zou zijn dan vroeger. Intusschen geeft het verschijnsel, in verband met andere aanwijzingen omtrent een driester optreden der onwettige vervaardiging van inlandsch gedistilleerd, aanleiding de uitkomsten gedurende 1894 met te meer belangstelling te gemoet te zien. Verder verklaart de directeur van financiën dat de douane inmiddels haar best doet om met de beschikbare hulpmiddelen de handhaving van den accijns zoo goed mogelijk te verzekeren.

Omtrent de voorgenomen algeheele herziening van de bepalingen betreffende den hierbedoelden accijns is nog geen beslissing genomen.

De accijns op tabak leverde in 1893 over 't geheel bijna evenveel op als in 1892; wel is waar liep de ontvangst op Java en Madura met ongeveer f 11 000 terug, doch in het accijnsgebied elders, dat is in de twee gewesten op Borneo, werd een voordeelig verschil van nagenoeg gelijk bedrag verkregen.

De opbrengst van den petroleum-accijns bleef in 1893 wederom stijging vertoonen, zoowel op Java en Madura als in de overige streken waar die heffing bestaat, dat is in die acht gewesten der buitenbezittingen waar mede de algemeene tarieven van in- en uitvoerrechten werken. Zelfs bedroeg de stijging thans f 832 505, waarvan alleen op Java en Madura f 798 673. Sedert 9 Januari 1894, den dag na de afkondiging der Indische begrooting voor dat jaar, wordt, in stede van f 1,75, als accijns geheven f 2 per hectoliter (Indisch Staatsblad 1893 n°. 308). Zooals lager zal blijken, heeft deze verhooging, welke geraamd werd over een vol jaar eene vermeerdering van inkomsten te kunnen opleveren van ruim f 290 000, zich gedurende het tijdvak 9 Januari-ult. Juni 1894 niet in de ontvangsten afgespiegeld, die integendeel lager waren dan in de eerste zes maanden van 1893. Ook hier zal de verklaring wel in den overgangstoestand te zoeken zijn, waardoor veel petroleum, die anders eerst in 1894 zou zijn veraccijnsd geworden, reeds in de laatste maanden van 1893 zal zijn aangegeven.

Tegelijk met de verhooging op den accijns op petroleum en in dezelfde gewesten, dat zijn die, waar de algemeene toltarieven werken, is, blijkens de ordonnantie van 14 December 1893 (Indisch Staatsblad n°. 301) ook ingevoerd een accijns op het verbruik van lucifers, ten bedrage van f 0,40 per gros (144) gewone doosjes. De opbrengst, geschat op f 940 000 's jaars, heeft tot ult. Juni 1894, dat is gedurende bijna de eerste zes maanden van het bestaan der nieuwe belasting, slechts bedragen f 259 382, waarschijnlijk mede als gevolg van het inslaan van groote voorraden in de laatste maanden aan de invoering van den accijns voorafgaande. [1]) Vermits tijdens de voorbereiding der accijnsverordening aangaande eene doeltreffende regeling van het accijnstoezicht op eene inheemsche lucifersfabricage nog geen ondervinding was kunnen worden opgedaan, laat de uitgevaardigde ordonnantie (zie art. 28) de bijzondere regelen, die noodig zijn omtrent de heffing en verzekering van den accijns ter zake van binnen het tolgebied gefabriceerde lucifers, over aan eene latere verordening, met bepaling dat, zoolang zoodanige nadere verordening ontbreekt, bedoelde nieuwe industrie niet mag worden uitgeoefend zonder voorkennis van den directeur van financiën, zullende de fabrikanten van lucifers inmiddels met betrekking tot de uitoefening van hun bedrijf hebben na te leven de door genoemden directeur, in verband met het accijnstoezicht, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal te stellen voorwaarden. Met het oog op het verrijzen een paar maanden te voren van eene lucifersfabriek te Samarang werden door den directeur van financiën bij beschikking dd. 24 December 1893 voorwaarden als de bedoelde vastgesteld, waarop goedkeuring werd verleend bij gouvernementsbesluit van den 30sten dier maand n°. 9. Na eenige maanden van proefneming heeft de Samarangsche fabriek reeds in het begin van 1894 hare werkzaamheden moeten staken. Eene tweede, te Kertosono (Kediri) in oprichting genomen, lucifersfabriek was, volgens de tot Mei jl. loopende berichten, nog niet in werking.

Werden de beide laatst besproken accijnzen, die op petroleum en die op lucifers, zooals gezegd, tot hiertoe niet geheven buiten de gewesten waar de algemeene toltarieven werken, bij de Indische begrooting voor 1895 is er op gerekend hunne werking, met toepassing van denzelfden maatstaf van heffing, dus wat de petroleum betreft mede tot het laatstelijk aangenomen bedrag van f 2

[1]) Aan invoerrecht op lucifers (3 pct. van de waarde) toch werd ontvangen in 1893 f 181 395, tegen f 146 614 en f 140 136 achtereenvolgens in 1891 en 1892.

per hectoliter, uit te strekken tot de residentie Oostkust van Sumatra. Opdat echter in genoemd gewest de petroleum in 't geheel niet hooger belast worde dan in het tolgebied waar de algemeene tarieven van kracht zijn, zal, te gelijk met de invoering van den accijns, het invoerrecht op petroleum ter Sumatra's Oostkust, tot dusver bedragende 3 pct. van de waarde, gelijkstaande met p. m. f 0,30 à f 0,35 per hectoliter, tot het bij de algemeene tarieven bepaald bedrag van f 0,25 per hectoliter worden teruggebracht. Of de bij de invoering der bedoelde accijnzen aanwezige voorraden petroleum en lucifers, in verband met de plaatselijke toestanden, en c. q. boven welk minimum, mede nog door accijns zullen worden getroffen, is aan de Indische Regeering ter beslissing overgelaten. Men verwacht dat in het genoemde gewest de petroleum-accijns f 70 000 en de lucifers-accijns f 45 000 per jaar zal kunnen opleveren. Wat de buiten het tolgebied gewonnen petroleum betreft, ligt het in de bedoeling ter Sumatra's Oostkust den accijns te heffen op den voet van Indisch Staatsblad 1886 n°. 249, doch voor de in het gewest zelf gewonnen aardolie de fabricage en den uitslag tot wederopzeggens geheel vrij te laten, en den accijns van het inheemsch product niet te vorderen van den producent, maar van hen die de olie in ontvangst nemen.

Voor elk kantoor in het bijzonder vindt men het gedurende 1893 aan accijnzen geïnd bedrag gespecificeerd in bijlage UU van dit verslag. Eene vergelijking van de totaal-ontvangst tegenover de cijfers der twee voorafgegane jaren, zoomede van de opbrengst gedurende het eerste halfjaar 1894, tegenover de uitkomsten gedurende het overeenkomstige tijdvak van 1893, volgt hieronder.

ACCIJNZEN.	1891.	1892.	1893.	1ste halfjaar 1894.	In het 1ste halfjaar 1893 waren de cijfers:
Accijns op inlandsch gedistilleerd (alleen op Java en Madura)	f 183 538	f 202 107	f 167 245	f 84 887	f 64 591
Accijns op tabak: Java en Madura	f 109 921	f 96 316	f 85 279	f 42 563	f 44 505
Accijns op tabak: Borneo	12 033	17 564	27 823	14 106	19 256
	f 121 954	f 113 880	f 113 102	f 56 669	f 63 761
Accijns op petroleum: Java en Madura	f 1 674 623	f 1 914 708	f 2 713 471	f 999 687	f 1 143 586
Accijns op petroleum: Buitenbezittingen *a*)	115 455	141 583	175 415	93 347	66 805
	f 1 790 078	f 2 056 381	f 2 888 886	f 1 093 034	f 1 210 391
Accijns op lucifers: Java en Madura	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	f 234 003	. . . . . .
Accijns op lucifers: Buitenbezittingen *a*)	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	25 379	. . . . . .
				f 259 382	

a) Alleen in die acht gewesten, waar het algemeen tarief van in- en uitvoerrechten werkt (verg. noot *b* onder het staatje in de eerste kolom op blz. 183 hiervóór).

Overtreding der bepalingen op den accijns kwamen in 1893 alleen voor ter zake van het inlandsch gedistilleerd. Het aantal der bedoelde bekeuringen, in 1891 en 1892 achtereenvolgens 200 en 149, beliep ditmaal 230. Hiervan werden er 2 bij onderhandsche schikking beëindigd, 1 buiten gevolg gelaten en 227 aan het oordeel des rechters onderworpen, van welke in 6 gevallen de afdoening nog niet bekend was; van de 221 overtredingszaken waarin, tijdens de afsluiting dezer opgaaf, reeds uitspraak was gedaan, hadden er 2 vrijspraak ten gevolge.

Haven- en ankeragegelden, zoomede — alleen in de haven Tandjong Priok (Batavia) — *loods- en kaaigelden.* Tegen f 285 838 in 1891 en f 290 181 in 1892, werd in 1893 aan haven- en ankeragegelden ontvangen f 287 875, waarvan f 240 850 in de havens op Java en Madura (op de drie hoofdplaatsen alleen f 185 316), en f 47 025 in de overige tolhavens der buitenbezittingen (te Padang alleen f 26 480). Gedurende de eerste zes maanden van 1894 werd ontvangen f 127 999 (Java en Madura f 100 607, buitenbezittingen f 27 392), tegen f 121 950 (Java en Madura f 98 518, buitenbezittingen f 23 432) in het eerste halfjaar 1893.

De loods- en kaaigelden in de haven Tandjong Priok (in andere havens wordt deze retributie niet geheven) brachten in 1893 f 84 654 op, tegen f 79 629 in 1892. Deze ontvangsten bedroegen in het eerste halfjaar 1894 f 46 692, tegen f 40 610 in de eerste helft van 1893.

Personeele belasting. Op gelijke wijze als voor 't eerst geschiedde in bijlage VV van 't vorig verslag met betrekking tot het jaar 1892, zijn over 1893 de uitkomsten dezer belasting uitvoerig gespecificeerd in het bij dit verslag als bijlage UU gevoegde overzicht. Over alle gewesten te zamen genomen vertoonen de cijfers der aangeslagenen zoowel als het te heffen bedrag eenigen vooruitgang. Wel daalde in de buitenbezittingen [1]) het cijfer der belastingplichtigen van 9047 tot 8661 [2]), en het door hen op te brengen bedrag van f 165 000 (verbeterde opgaaf) tot f 151 347 [2]), maar daarentegen klom op Java en Madura het aantal aangeslagenen van 32 316 tot 33 133 en het te heffen bedrag van f 680 047 (verbeterde opgaaf) tot f 703 120, zoodat men over 't geheel 431 meer aangeslagenen en f 9420 meer te heffen had dan in 1892, welke cijfers echter als minima moeten worden beschouwd (zie noot 2 hieronder). Onder het totaal aangeslagenen telde men, evenals in 1892, 65 à 66 pct. vreemde oosterlingen, die tot het te heffen bedrag op Java en Madura bijna 43 pct. en in de overige gewesten ruim 41 pct. bijdroegen, tegen 42 pct. zoowel op als buiten Java en Madura in 1892.

In het volgende staatje vindt men voor de gewesten, waar de belasting 't meest opbrengt, eene berekening van den gemiddelden aanslag per hoofd.

GEWESTEN.	Werkelijk te heffen bedrag ter zake van personeele belasting (aanslag na aftrekking van de toegestane verminderingen).			In verhouding tot het aantal aangeslagenen was, volgens de in de voorgaande kolommen genoemde totaalsommen, verschuldigd gemiddeld per hoofd:	
	Europeanen en met hen gelijkgestelden.	Vreemde oosterlingen.	Te zamen.	Wat de aangeslagenen van Europeeschen of daarmede gelijkgestelden landaard betreft.	Wat de belastingschuldige vreemde oosterlingen betreft.
			Java en Madura.		
Batavia	f 135 955	f 58 436	f 194 391	f 56,46	f 11.22
Samarang	43 976	31 360	75 336	39,23	17,84
Soerabaija	72 841	63 481	136 322	40,99	22,11
Overige gewesten	149 466	147 605	297 071	25,24	12,23
				. . . .	. . . .
Te zamen . . .	f 402 238	f 300 882	f 703 120	f 35,82	f 13,74

[1]) Alleen in Atjeh en onderhoorigheden werkt deze belasting niet, terwijl in Riouw, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo enkel Europeanen en met hen gelijkgestelden, dus niet — zooals elders — ook de vreemde oosterlingen, er aan zijn onderworpen.

[2]) Voor een goed deel is echter deze daling fictief, vermits aan de opgaven der residentie Amboina (over 1892 tellende 540 aangeslagenen met een verschuldigd bedrag van f 12 006) de cijfers der afdeeling Banda ontbreken (vandaar hoofdzakelijk dat het gewest in de opgaven over 1893 voorkomt met slechts 286 belastingschuldigen en een te heffen bedrag van f 5673).

GEWESTEN.	Werkelijk te heffen bedrag ter zake van personeele belasting (aanslag na aftrekking van de toegestane verminderingen).			In verhouding tot het getal aangeslagenen was volgens de in de voorgaande kolommen genoemde totaalsommen, verschuldigd gemiddeld per hoofd:	
	Europeanen en met hen gelijkgestelden.	Vreemde oosterlingen.	Te zamen.	Wat de aangeslagenen van Europeeschen of daarmede gelijkgestelden landaard betreft.	Wat de belastingschuldige vreemde oosterlingen betreft.
Buitenbezittingen.					
Sumatra's Westkust	f 19 617	f 7 628	f 27 245	f 30,75	f 10,16
Oostkust van Sumatra	29 639	18 659	48 298	33,41	14,92
Celebes en onderhoorigheden	9 680	11 896	21 576	29,60	15,47
Overige gewesten	29 674	24 554	54 228	25,56	8,53
Te zamen	f 88 610	f 62 737	f 151 347	f 29,41	f 11,11

Met betrekking tot de grondslagen van heffing zijn de aanslagcijfers (zonder aftrekking van de toegestane verminderingen) voor elke der beide categorieën van belastingschuldigen te splitsen als volgt:

Aanslag van Europeanen en met dezen gelijkgestelden:

1°. naar de huurwaarde	f 301 904	
2°. naar de waarde van mobilair en rijtuigen	167 823	
	f 469 727	
door toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is de belasting naar de eerste twee grondslagen te verminderen tot		f 454 564
3°. naar het getal paarden		85 863
		f 540 427

Aanslag van vreemde oosterlingen:

1°. naar de huurwaarde	f 169 715	
2°. naar de waarde van mobilair	89 190	
	f 258 905	
door toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is de belasting naar de eerste twee grondslagen te verminderen tot		f 237 976
3°. naar het getal paarden		36 818
4°. naar het getal en de soort der rijtuigen		92 684
		f 367 478

Hoeveel in 1893, tegenover 1892, ter zake van personeele belasting geïnd werd, kan blijken uit het volgende overzicht:

	1892. (Verbeterde opgaven.)		1893. (Voorloopige opgaven.)	
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
Aanslag	f 725 907	f 175 638	f 745 118	f 162 787
Af: wegens toegestane verminderingen	45 860	10 638	41 998	11 440
Alzoo werkelijk te heffen	f 680 047	f 165 000	f 703 120	f 151 347
Bovendien verschuldigd aan schattingskosten, voor zooveel zij aan de aangeslagenen in rekening waren te brengen	5 751	260	6 066	413
Derhalve in het geheel door de aangeslagenen verschuldigd	f 685 798	f 165 260	f 709 186	f 151 760
Geïnd bedrag a)	f 712 870	f 165 770	f 687 671	f 155 910

a) Onder het geïnd bedrag is hier en bij andere lager te vermelden belastingen niet alleen opgenomen wat op den aanslag van hetzelfde jaar is ontvangen, maar ook wat van den achterstand over vorige jaren is aangezuiverd, en wat de personeele belasting betreft ook hetgeen gestort is wegens te verhalen kosten van schatting. Voorts zijn onder de geinde sommen bij deze en bij andere in dit hoofdstuk te vermelden belastingen begrepen de boeten wegens te late betaling, terwijl daarentegen, ingevolge art. 20 der comptabiliteitswet, in mindering is gebracht hetgeen, ten gevolge van verkeerden aanslag over het behandelde of over eenig vorig jaar, dan wel uit anderen hoofde, aan de belastingschuldigen is terugbetaald.

De ingevolge het voorlaatste lid van art. 8 der belastingverordening (Indisch Staatsblad 1878 n°. 349) jaarlijks vast te stellen regeling betreffende de huurwaarden van laag bedrag, welke aanspraak geven op geheele of gedeeltelijke vrijstelling der belasting naar de eerste twee grondslagen, bleef ook voor 1894 op den in de laatste jaren aangegeven voet van kracht, behoudens eene kleine wijziging voor zooveel betreft de wijk Tjandi in de afdeeling Samarang (Indisch Staatsblad 1893 n°. 307). Tot de landsdienaren die voor hun dienstwerk rijpaard moeten houden, en als zoodanig vrijstelling genieten naar den derden grondslag der belasting, zijn bij een gouvernementsbesluit van 2 Januari 1894 n°. 40 ook gebracht de predikant bij de Protestantsche gemeente te Menado en de hulppredikers ten dienste der inlandsche Christengemeenten in de Minahassa.

Gedurende 1893 werden 23 doleantiën ingediend, tegen 18 in 1892.

Patentrecht. Deze belasting, waaraan uitsluitend Europeanen en met hen gelijkgestelden onderworpen zijn, gaf over 1893 voor Java en Madura weder iets hoogere cijfers dan over 1892, namelijk (verg. de gewestelijke specificatie in bijlage UU) 10 893 aangeslagenen met een te heffen bedrag van f 801 153 (tegen 10 225 en, volgens verbeterde opgaven, f 746 602 in 1892), doch wat de buitenbezittingen betreft vertoonde zich eenige teruggang, die echter niet met juistheid is op te geven, omdat de cijfers uit de residentie Amboina ontvangen, door het ontbreken van de uitkomsten in de afdeeling Banda, onvolledig zijn. [1]) Trouwens het in die afdeeling op te brengen patentrecht zal niet zoodanig bedrag hebben kunnen uitmaken dat het nadeelig verschil dat de buitenbezittingen over 1893, vergeleken bij 1892, vertoonen, zijnde f 14 517, er geheel door zou verdwijnen. Ten opzichte van de overige gewesten der buitenbezittingen, uitgenomen de residentie Oostkust van Sumatra, waar weder eenige vermindering viel waar te nemen, thans echter niet tot een zoo aanzienlijk bedrag als in 1892, doen zich tegenover de cijfers van laatstgenoemd jaar in het aantal aangeslagenen en het te heffen bedrag geen afwijkingen van veel beteekenis voor. Uit het volgende overzicht kan blijken hoeveel in 1892 en 1893 ter zake van patentrecht geïnd werd.

	1892. (Verbeterde opgaven.)		1893. (Voorloopige opgaven.)	
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
Aanslag	f 784 150	f 160 375	f 835 272	f 145 519
Af: wegens toegestane verminderingen	37 548	8 554	34 119	8 215
Alzoo werkelijk te heffen	f 746 602	f 151 821	f 801 153	f 137 304
Geïnd bedrag (zie noot a hiervóór)	f 668 785	f 152 690	f 785 529	f 139 928

Evenals in 1892 kwamen in 1893 42 doleantiën ter behandeling.

Vermits af en toe vernomen berichten den indruk gaven, dat de patentverordening (Indisch Staatsblad 1878 n°. 350 en 1880 n°. 15) niet steeds naar behooren werd toegepast met betrekking tot de toegelaten aftrekking voor de berekening van het patentplichtig inkomen van renten van voor de voortzetting van de onderneming, het beroep of bedrijf in den bestaanden omvang opgenomen kapitalen, in zoover namelijk met de door de belastingschuldigen opgegeven bedragen vaak genoegen genomen werd, indien er geen voldoende reden was om de onjuistheid daarvan aan te nemen, zijn de hoofden van gewestelijk bestuur bij eene circulaire van den directeur van financiën van 22 Februari 1894 uitgenoodigd om de aandacht der betrokken aanslagcommissiën er op te vestigen, dat alleen dan met het aftrekken van bedoelde renten genoegen mag worden genomen, indien de commissiën zich overtuigd houden van de juistheid der opgegeven bedragen.

Voorts is de behoefte gebleken aan eene nadere wijziging van

[1]) Vandaar hoofdzakelijk dat gemeld gewest, in stede van met 246 aangeslagenen zooals over 1892, thans slechts met 104 aangeslagenen in de opgaven voorkomt, en als verschuldigd bedrag (in 1892 f 5036) thans slechts f 786 wordt opgegeven.

het model-aangiftebiljet, ter bevordering van het indienen van juistere en vollediger aangiften door de belastingschuldigen aangaande de aan het beroep verbonden bijzondere voordeelen, die hetzij als vaste belooningen, hetzij als wisselvallige inkomsten zijn aan te merken. Naar de ondervinding toch leerde, bleven telken jare velen, die dergelijke extra-voordeelen niet bij het belastbaar inkomen wenschten in aanmerking te zien genomen, nalatig in de vermelding daarvan, ten gevolge waarvan de patentcommissiën steeds nadere inlichtingen moesten vragen, hetgeen aanleiding gaf tot vertraging in het werk van den aanslag. Bij gouvernementsbesluit dd. 22 October 1894 (Indisch Staatsblad n°. 221) is alsnu het model-aangiftebiljet aangevuld met eene aanteekening ter voorlichting van de belastingschuldigen opdat ten aanzien van het besproken punt verder geen aanleiding tot misverstand blijve bestaan.

Reeds in 't vorig verslag (blz. 192) werd gewezen op den nieuwen toestand, die met betrekking tot de belastingplichtigheid van hier te lande gevestigde, doch in Indië geheel of gedeeltelijk haar bedrijf uitoefenende naamlooze vennootschappen zou geboren worden door het in werking treden met 1 Mei 1894 van de wet van 2 October 1893 (Nederlandsch Staatsblad n°. 149), houdende vervanging hier te lande van de patentbelasting door eene heffing op bedrijfs- en andere inkomsten. Met het vervallen van het patentrecht hier te lande verviel de vrijstelling van het patentrecht in Indië voor naamlooze vennootschappen, welke ter zake van de uitoefening in Indië van eenige nijverheid of van eenig ander bedrijf in het patentrecht in Nederland waren aangeslagen. Daarbij was door art. 37 der aangehaalde wet van 2 October 1893 uitgemaakt dat geen dubbele belasting zou worden geheven in Nederland door de bedrijfsbelasting en in Indië door het patentrecht, zoomede dat in den vervolge een deel der hier te lande betaalde belasting aan de Indische geldmiddelen zou ten goede komen. De vraag, welke voorziening er nu verder noodig was voor eene billijke regeling, was niet gemakkelijk op te lossen. Daarvoor werd hier te lande eene commissie benoemd, terwijl inmiddels de Gouverneur-Generaal, bij ordonnantie van 21 April 1894 (Indisch Staatsblad n°. 95), de vrijstelling van Indisch patentrecht voor de bedoelde vennootschappen bestendigde voor het jaar 1894, met bepaling dat gedurende dat jaar mede van Indisch patentrecht zijn vrijgesteld hier te lande gevestigde naamlooze vennootschappen, commanditaire vennootschappen op aandeelen, coöperatieve of andere vereenigingen en onderlinge verzekeringmaatschappijen, welke na 30 April 1894 in Indië de uitoefening van haar bedrijf aanvangen. De commanditaire vennootschappen en de verder hier opgesomde lichamen werden genoemd om ten deze aansluiting te verkrijgen aan gemelde Nederlandsche wet op de bedrijfsbelasting. De commissie, waarvan zooeven sprake was, kwam in haar onder dagteekening van 31 Maart 1894 uitgebracht rapport [1]) tot de conclusie dat voor eene goede regeling wijziging of aanvulling van meerbedoelde Nederlandsche wet onontbeerlijk was. Het bleek echter dat de Minister van Financiën daarvoor zijne medewerking niet meende te kunnen verleenen. Thans is eene regeling in bewerking om alleen door aanvulling van de Indische patentverordening de zaak tot oplossing te brengen, maar aangezien zoodanige regeling niet tijdig genoeg heeft kunnen tot stand komen om in 1895 in werking te treden, zal ook voor dat jaar de vrijstelling, bedoeld bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 95, nog bestendigd moeten worden.

Belasting ter vervanging van het uitvoerrecht op suiker (op Java en Madura). Deze tijdelijke belasting, waartoe betrekking had de in 't verslag van 1892 (blz 209, noot) besproken ordonnantie van 17 December 1892 (Indisch Staatsblad n°. 264), heeft, nadat als gevolg van den in 't vorig verslag (blz. 188/189) in herinnering gebrachten loop van zaken het door de tariefwet gevorderd uitvoerrecht op suiker, dat van 1 Juni 1887 tot 31 December 1893 tijdelijk geschorst was geweest, met 1 Januari 1894 herleefd was, slechts voor één jaar (1893) gewerkt, zijnde door het weder van kracht worden van bedoeld uitvoerrecht [2]) de aangehaalde ordonnantie van 17 December 1892, ook zonder uitdrukkelijk te zijn ingetrokken, van zelve komen te vervallen. De tijdelijke belasting had ten doel het bedrag, hetwelk het uitvoerrecht, berekend naar den in art. 1 der ordonnantie aangegeven maatstaf, gedurende één jaar had kunnen opbrengen, — en welk bedrag sedert, overeenkomstig de laatste alinea van gemeld artikel, voor het jaar 1893 door den Gouverneur-Generaal werd vastgesteld op f 637 000 (Javasche Courant dd 15 Augustus 1893), — te doen omslaan over de niet uitsluitend suiker voor het binnenlandsch verbruik produceerende suikerondernemingen op Java en Madura, die op 1 Januari van het belastingjaar in exploitatie waren geweest, en zulks naar evenredigheid van het zuiver inkomen over den in de ordonnantie bedoelden termijn uit elke dier ondernemingen gemiddeld verkregen. Overigens waren bij de ordonnantie in hoofdzaak de voorschriften der patent-verordening gevolgd, zoowel wat betreft de wijze van berekening en van vaststelling van het inkomen, dat als maatstaf voor den omslag moet dienen, als in vele andere opzichten [3]). In de voor dit verslag ontvangen Indische mededeelingen zijn nopens de heffing der belasting nog geen opgaven verstrekt. Volgens eene voorloopige opgaaf van September 1893, toen het voor de onderwerpelijke belasting in aanmerking komend inkomen voor alle daarbij betrokken ondernemingen nog niet vaststond, meende men het totaal op een rond cijfer van f 7 millioen te kunnen stellen, waarvan dus p. m. 9 pct. zou moeten worden geheven ter verkrijging van de bovengenoemde opbrengst van f 637 000.

Verponding (op Java en Madura en in sommige buitenbezittingen), zoomede *belasting op de specerijperken* (op de Banda-eilanden). Uit de thans ontvangen nadere opgaven over 1892 (zie bijlage UU hierachter) blijkt dat het over dat jaar aan verponding verschuldigd bedrag in 't geheel f 82 529 hooger is geweest dan in 't vorig verslag werd opgegeven, namelijk op Java en Madura (buiten de Vorstenlanden) f 1 668 966 en in de zes gewesten der buitenbezittingen, waar tot nogtoe de belasting werkt [4]), f 147 343. Vergeleken bij deze verbeterde cijfers leverde het over 1893 aan verponding te heffen bedrag in geen der gewesten een noemenswaardig verschil op met het bestaande aanslagcijfer. De in den aanvang van 1894 verzamelde voorloopige opgaven toch wijzen als bedrag der belasting over 1893 aan: voor Java en Madura f 1 671 094 en voor de zes gewesten daarbuiten f 147 011.

In het volgend overzicht vindt men het over 1892 en 1893 verschuldigde vermeld naar gelang van het zakelijk recht dat op de aangeslagen perceelen wordt uitgeoefend [5]). Tevens is aan den voet van bedoeld overzicht opgegeven hoeveel in het geheel wegens verponding, en wegens de daarmede in vele opzichten overeenkomende belasting op de specerijperken der Banda-eilanden, aan den lande werd afgedragen.

[1]) Bedoeld rapport is gedrukt als bijlage van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1895 (zitting 1894 — 1895 — **4** — n°. 52).

[2]) De onder dagteekening van 9 November 1893 bij de Staten-Generaal aanhangig gemaakte wetsvoordracht (zitting 1893 — 1894 — **110**), strekkende tot afschaffing van bedoeld uitvoerrecht, tegen invoering — als equivalent — van eene „suikerbelasting", te heffen op anderen voet dan de hooger bedoelde tijdelijke belasting, is, door de ontbinding van de Tweede Kamer in Maart 1894, komen te vervallen.

[3]) Het model der aangiftebiljetten en dat der kennisgevingen aan de belastingschuldigen van het bedrag waarnaar de omslag geschiedt werden door den directeur van financiën vastgesteld bij eene beschikking van 17 Januari 1893 (zie de Javasche Courant van dien dag). Tot de voorschriften van uitvoering had ook betrekking het bepaalde in Indisch Staatsblad 1893 n°. 34.

[4]) Omtrent het vermoedelijk tijdstip, waarop eventueel de heffing van verponding in andere gewesten der buitenbezittingen een aanvang zal kunnen nemen (zie blz. 183 van het verslag van 1892), kan nog niets stelligs worden gezegd.

[5]) Opgaven nopens het getal aangeslagenen, met afzonderlijke vermelding van den aanslag der Europeanen, Chineezen, andere vreemde oosterlingen en inlanders, worden alleen verstrekt over het eerste jaar van den vijfjarigen aanslag. Voor Java en Madura vindt men die uitvoeriger gegevens (over 1890) in bijlage SS van het verslag van 1892, en voor de zes gewesten der buitenbezittingen waar de belasting reeds werkt (over 1892) in bijlage VV van het vorig verslag.

	1892. (Verbeterde opgaven.)		1893. (Voorloopige opgaven.)	
Te heffen bedrag:				
Verponding op Java en Madura wegens: 1°. eigendomsperceelen	f 1 399 674		f 1 399 929	
2°. perceelen bezeten in agrarischen eigendom	592		1 180	
3°. erfpachtsperceelen	227 675		227 624	
4°. opstalperceelen	40 860		42 091	
5°. perceelen bezeten met recht van vruchtgebruik, gebruik of bewoning	255		270	
		f 1 668 966		f 1 671 094
Verponding, waar zij in de buitenbezittingen reeds werkt, wegens: 1°. eigendomsperceelen	f 131 655		f 131 323	
2°. erfpachtsperceelen	15 657		15 657	
3°. opstalperceelen	22		22	
4°. perceelen bezeten met recht van vruchtgebruik, gebruik of bewoning	9		9	
	f 147 343		f 147 011	
Belasting op de Bandasche specerijperken	81 445		88 828	
		228 788		235 839
Totaal van den aanslag		f 1 897 754		f 1 906 933
Geïnd bedrag (zie noot *a* op blz. 186 hiervóór): Java en Madura	f 1 633 932		f 1 664 248	
Buitenbezittingen	241 886		256 469	
		f 1 875 818		f 1 920 717

Door het bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 157 in de verpondingsordonnantie ingelaschte nieuwe art. 12*a* werd eene leemte weggenomen met betrekking tot het ontbreken tot dusver van een wettelijk bepaalden termijn voor het inbrengen door belastingschuldigen, tegen den tijd van een nieuwen vijfjarigen aanslag, van bezwaren tegen den bestaanden aanslag. Ter uitvoering van gemeld artikel, en met het oog op den aanstaanden nieuwen aanslag op Java en Madura, geldende voor het vijfjarig tijdvak 1895 t/m 1899 (voor de buitenbezittingen loopt de vijfjarige termijn eerst met ult. 1896 ten einde), werd bij een gouvernementsbesluit dd. 9 November 1893 (Indisch Staatsblad n°. 281) het noodige geregeld betreffende de wijze waarop en den tijd waarbinnen op Java en Madura tegen den bestaanden aanslag kan worden gedoleerd, opdat met de ingebrachte bezwaren rekening kunne worden gehouden bij de vaststelling van den aanslag voor den nieuwen termijn.

Bedrijfsbelasting. Na de in 1891 ingetreden stijging in den aanslag dezer belasting op Java en Madura viel over 1893 wederom eene daling waar te nemen. Ondanks de toeneming van het aantal aangeslagenen ging, voor zooveel de inlanders aldaar betreft, de aanslag, welke over 1892, volgens verbeterde opgaven, f 1 566 618 bedroeg, terug tot f 1 508 662, en zulks hoofdzakelijk als een gevolg van de verordening in Indisch Staatsblad 1892 n°. 275, krachtens welke met 1 Januari 1893 op Java en Madura voor de bedoelde categorie van belastingschuldigen het minimum van aanslag (f 1, veronderstellende in den zin der belastingverordening een belastbaar inkomen van f 50) is vervallen, doch diegenen onder hen, wier belastbaar inkomen minder dan f 25 's jaars bedraagt, van de belasting zijn vrijgesteld. Daarentegen wees de aanslag voor vreemde oosterlingen op gemelde eilanden een kleinen vooruitgang aan; hij bedroeg thans f 695 395, tegen f 691 976 (volgens verbeterde opgaven) over 1892.

Ten aanzien van de buitenbezittingen blijkt uit de ontvangen opgaven, dat, voor zooveel betreft de inlanders (alleen ter hoofdplaats Palembang en in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali aan de belasting onderworpen), met eene vermindering van het getal aangeslagenen eene daling van den aanslag gepaard ging, terwijl de aanslag voor de vreemde oosterlingen, ten gevolge van het grooter aantal aangeslagenen, toenam. Voor beide categorieën van belastingschuldigen waren de cijfers over 1893 respectievelijk f 29 606 en f 496 216, tegen f 31 571 en f 492 668 (volgens verbeterde opgaven) over 1892.

De gebruikelijke specificatie nopens het bedrag van den aanslag per landaard, het getal aangeslagenen en hunne verdeeling in klassen van betaling vindt men in tabel V van bijlage UU hierachter. Zooals daaruit kan blijken, klom op Java op Madura het getal aangeslagenen in 1893 van 865 650 tot 888 629 (voor inlanders alleen van 803 633 tot 825 687). In de buitenbezittingen telde men 107 421 aangeslagenen (waaronder 11 048 inlanders), tegen 106 620 (waaronder 11 260 inlanders) in 1892.

Het algemeen middencijfer van den aanslag per hoofd beliep op Java en Madura f 2,48, tegen f 2,61 in 1892. Wederom liep dit algemeen gemiddelde afzonderlijk voor inlanders en voor vreemde oosterlingen zeer uiteen. Bedroeg het voor inlanders (die 2 pct. van hun belastbaar inkomen van f 25 en hooger hebben te betalen) f 1,83, voor vreemde oosterlingen (die voor 4 pct. van hun belastbaar inkomen worden aangeslagen, met een minimum van f 2) beliep dit gemiddelde f 11,24 voor Chineezen en f $8{,}79^5$ voor andere vreemde oosterlingen. Over 1892 waren deze laatste gemiddelden respectievelijk f 11,33 en f 8,93 (berekend naar verbeterde opgaven), terwijl toen de gemiddelde aanslag der inlanders beliep f 1,95. In de buitenbezittingen, waar de maatstaf van heffing algemeen 2 pct. van het belastbaar inkomen bedraagt, behoudens een minimum voor inlanders van f 1, doch voor vreemde oosterlingen van f 3, was het algemeen middencijfer van den aanslag per hoofd in 1892 f 4,92, doch in 1893 f 4,89.

Hieronder laat men eene samentrekking volgen van het over 1893 verschuldigd en betaald bedrag, welk overzicht tevens doet zien hoeveel bovendien ontvangen werd aan achterstand en boeten over vorige jaren.

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
Aanslag over 1893	f 2 204 057	f 525 822	f 2 729 879
Op den aanslag werd nog in 1893 betaald	f 2 099 514	f 435 342	f 2 534 856
Aan achterstand over vorige jaren en boeten werd bovendien betaald	136 473	105 855	242 328
Totaal in 1893 geïnd (zie noot *a* op blz. 186 hiervóór)	f 2 235 987	f 541 197	f 2 777 184
In 1892 werd geïnd (volgens verbeterde opgaven)	f 2 252 793	f 638 261	f 2 891 054

Wanneer men de residentie Batavia uitzondert, waar de tijdige aanzuivering als altoos veel te wenschen overliet (op den aanslag van 1893, ad f 202 288, moest bij het einde van het jaar nog betaald worden f 63 946), viel op Java en Madura over het tijdig afdragen der belasting over het algemeen weinig te klagen, daar in al de andere gewesten aldaar bij het einde van 1893, op den totalen aanslag van f 2 001 769, slechts f 40 597 achterstallig was. In de buitenbezittingen was op ult. 1893 op den aanslag van dat jaar nog in te vorderen f 90 480, doch daaronder was voor de residentie Oostkust van Sumatra, waar voor een groot deel der aangeslagenen de bedrijfsbelasting eerst op 1 Maart na afloop van het aanslagjaar behoeft voldaan te zijn, begrepen f 18 744, zoodat voor de overige gewesten, met een totalen aanslag van f 280 035, als achterstand overbleef f 71 736.

In den achterstand op den aanslag van 1893 op Java en Madura, zooals hooger blijkt ad f 104 543, deelden de inlanders voor slechts f 21 383, zijnde nog geen $1^1/_2$ pct. van hun aanslag, de vreemde oosterlingen daarentegen voor f 83 160, zijnde bijna 12 pct. van hun aanslag. In het belang eener betere inning is nu op Java en Madura, gerekend van 1 Januari 1894 af, doch alleen voor de vreemde oosterlingen, betaling van de bedrijfsbelasting in termijnen voorgeschreven, met bedreiging van boete bij niet-betaling binnen veertien dagen na den verschijndag van elken termijn,

zijnde de 1ste van elke der laatste vijf maanden van het jaar (ordonnantie van 29 Juni 1894, Indisch Staatsblad n°. 131). Voor de inlanders is in de regeling der wijze van voldoening dezer belasting dergelijke verandering niet wenschelijk geacht. Zij beloopen eerst boete wanneer de belasting bij het einde des jaars niet is voldaan, en kunnen, evenals tot hiertoe met de vreemde oosterlingen het geval was, de belasting afdragen op zoodanige tijdstippen en in zoodanige termijnen als zij verkiezen, mits elke betaling op rekening niet minder bedrage dan f 0,25.

Belasting op rijtuigen van inlanders (alleen in de gouvernementsresidentiën van Java). Bedroeg de aanslag in deze belasting over 1892 (volgens verbeterde opgaven) f 229 595, in 1893 steeg het aanslagcijfer tot f 245 116. De gewestelijke opgaven zijn bijeengebracht in tabel VI van bijlage UU hierachter. Geïnd werd (zie noot *a* op blz. 186 hiervóór) in 1892 f 242 735 (verbeterde opgaaf) en in 1893 f 246 230.

Zegelrecht. Terwijl dit middel in de jaren 1890, 1891 en 1892 achtereenvolgens afwierp f 956 420, f 970 390 en f 1 003 980 (verbeterde opgaaf), werd in 1893 ontvangen f 1 164 343, in welken vooruitgang thans ook een belangrijk aandeel had de zegelopbrengst in de buitenbezittingen, waar de ontvangsten te dier zake stegen van f 206 849 (verbeterde opgaaf) in 1892 tot f 250 075 in 1893. Er viel dus over 1893 eene stijging waar te nemen van ruim f 160 000, welke uitkomst de in 't verslag van 1892 (blz. 184) uitgesproken verwachting nopens de uitwerking van de toen aangekondigde en in den loop van het eerste halfjaar 1893 ingevoerde maatregelen om de zegelbelasting meer productief te maken (zie vorig verslag blz. 194) nog eenigszins overtreft.

Onder de voorschriften ter uitvoering van bedoelde maatregelen behoorde de vaststelling bij Indisch Staatsblad 1892 n°. 261 van voorloopige modellen voor de plakzegels. Sedert is die aangelegenheid definitief geregeld. De omschrijving der nieuwe plakzegels is opgenomen in Indisch Staatsblad 1894 n°. 48.

Ingevolge de lijst van vrijstellingen, behoorende bij de zegelordonnantie (Indisch Staatsblad 1885 n°. 131), was van zegelrecht o. a. vrijgesteld »de verklaring van aanneming van naturalisatie". Die omschrijving werd, ingevolge Koninklijke machtiging, bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 38 anders geredigeerd, in verband met de wet van 12 December 1892 (Nederlandsch Staatsblad n°. 268) op het Nederlanderschap en het ingezetenschap.

Zooals is medegedeeld bij de Memorie van Toelichting (blz. 12) betreffende de Indische begrooting voor 1895 bestaat het voornemen om de binnenlandsche reispassen voor inlanders en met hen gelijkgestelden voortaan aan zegelrecht en wel aan het recht van 10 cent te onderwerpen, en daarentegen eenige uitbreiding te geven aan de lijst van vrijstellingen, welke nieuwe vrijstellingen door de billijkheid gevorderd worden en op de opbrengst der belasting slechts van geringen invloed zullen zijn. Over 't geheel wordt dan toch nog eene kleine bate voor de schatkist verwacht, terwijl de afgifte van gezegelde reispassen, voor zooveel de inlanders betreft, tevens zal strekken als eene poging om onverschuldigde betaling voor die bewijsstukken in den vervolge geheel te voorkomen.

Recht op de openbare verkoopingen. De omzet bij de vendukantoren was in 1893 iets kleiner dan in het voorafgegane jaar. In de vermindering deelden zoowel de landsvendukantoren als de vendukantoren der 2de klasse, voor elke van welke beide categorieën de omzet in 1893 respectievelijk f 22 469 529 en f 6 408 123 bedroeg, tegen f 22 781 652 en f 6 412 187 (volgens verbeterde opgaven) in 1892. De opbrengst nam daarentegen toe van f 481 350 (volgens verbeterde opgaven) tot f 487 255.

Een en ander blijkt meer gespecificeerd uit het volgend overzicht.

VENDUKANTOREN.	Inkomsten voor het Gouvernement (onzuiver bedrag).	Traktementen, bureau- en andere kosten. *a*)	Zuivere winst aan vendu-procenten en andere inkomsten voor het Gouvernement.	Omzet.	Onder den omzet zijn begrepen de voor gouvernementsrekening verkochte goederen ter waarde van:	Achterstallige debetposten, die bij het einde van het dienstjaar meer dan 12 maanden oud waren.
1892.						
Landskantoren	f 504 439	f 203 816	f 300 623	f 22 781 652	f 10 657 645	f 60 890
Bijzondere kantoren, beheerd door ambtenaren als bijbetrekking	.....	.....	100 884	3 643 094	60 251	.....
Bijzondere kantoren, beheerd door notarissen *b*).	.....	.....	79 843	2 769 093	80 990	.....
Te zamen	f 504 439	f 203 816	f 481 350	f 29 193 839	f 10 798 886	f 60 890
1893.						
Landskantoren.	f 511 062	f 201 703	f 309 359	f 22 469 529	f 10 469 131	f 56 123
Bijzondere kantoren, beheerd door ambtenaren als bijbetrekking.	.....	.....	91 489	2 916 942	100 719	.....
Bijzondere kantoren, beheerd door notarissen.	.....	.....	86 407	3 491 181	60 752	.....
Te zamen	f 511 062	f 201 703	487 255	f 28 877 652	f 10 630 602	f 56 123

a) Hieronder begrepen wegens praktizijns- en gerechtskosten, niet ten laste van een bepaald kantoor uitgetrokken, in 1892 f 284 en in 1893 f 66.

b) Aan de in 't vorig verslag (blz. 195) opgenomen gegevens ontbrak ten deele de opgaaf betreffende één kantoor. Thans zijn de gegevens volledig.

De bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 300 vastgestelde nieuwe formatie van het personeel bij het vendukantoor te Batavia, waarop reeds gedoeld is op blz. 71 hiervóór, zal — wanneer zij door aftreden van sommige der titularissen volledig zal zijn ten uitvoer gelegd — tot eene bezuiniging leiden van f 19 027 's jaars.

Over eene aanvulling bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 157 van het vendureglement (Indisch Staatsblad 1889 n°. 190), ten doel hebbende de toepasselijkheid daarvan op verkoopingen van gouvernementsproducten nader te regelen, is reeds gehandeld op blz. 171 hiervóór.

Overschrijvings-, benevens successie- en overgangsrecht. Het overschrijvingsrecht bracht in 1893 op Java en Madura f 541 685 en in de buitenbezittingen f 85 976 op, in 't geheel derhalve f 627 661, welk totaal over 1892 (volgens verbeterde opgaven) beliep (f 562 015 + f 84 293 =) f 646 308.

Aan successie- en overgangsrecht werd in 1893 slechts ontvangen f 44 197 (daaronder f 10 962 wegens opbrengst in de buitenbezittingen), terwijl — volgens verbeterde opgaven — over 1892 het middel had opgebracht f 58 562 [1]) (daaronder f 2596 wegens ontvangst in de buitenbezittingen). Nopens de in 't vorig verslag (blz. 196) bedoelde Indische voorstellen (van Mei 1893), strekkende om de hierbedoelde, hoofdzakelijk nog door Indisch Staatsblad 1836 n°. 17 beheerschte, belasting te herzien op den voet van de sedert eenige jaren hier te lande geldende regeling, behoudens zoodanige afwijkingen als de bijzondere toestanden in Indië mochten gebieden, heeft in den loop van 1894 een overleg plaats gehad met den Minister van Financiën. Daar echter hier te lande geoordeeld werd dat de voorgestelde nagenoeg ongewijzigde overneming van de Nederlandsche bepalingen geen aanbeveling verdiende, is de Indische Regeering in Augustus jl. uitgenoodigd de bewuste voorstellen in nadere overweging te nemen.

Licentiën aan Chineezen voor het houden van dobbelspelen. De opbrengst van dit licentierecht was in 1893 hooger dan in de twee voorafgegane jaren. Terwijl toch in 1891 en 1892 werd ontvangen achtereenvolgens f 7500 en f 6100, bedroeg de ontvangst in 1893 f 9250. Zooals bekend is, betreft het middel alle gewesten van Java en Madura, uitgenomen de drie waar de speelpacht werkt,

[1]) Hierbij is niet gerekend eene som van f 15 975, bij 's lands kas ontvangen als een deel van in vorige jaren door een ontvanger verduisterde gelden, ad f 24 206.

zijnde Batavia, Samarang en Soerabaija. Evenwel vallen in de residentie Batavia buiten de pacht de afdeelingen Buitenzorg en Tangerang, zoodat ook daar het licentiestelsel geldt.

Belastingen van verschillenden aard, die slechts in het een of ander gewest worden geheven. Onder dit hoofd zijn weder dezelfde belastingen als in 't vorig verslag te noemen, daar van de inmiddels in de residentie Ternate in werking gekomen hoofdelijke belasting voor de inlandsche gouvernementsonderdanen, waaromtrent in Indië het noodige geregeld is onder dagteekening van 11 Januari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 16 en 17), eerst in het volgend verslag de uitkomsten zullen kunnen worden opgegeven.

Overeenkomstig de in 't vorig verslag (blz. 197) mede reeds besproken voorstellen is in den loop van 1894 in beginsel besloten om ter Sumatra's Westkust, in die streken waar de inlandsche bevolking niet bij de gouvernementskoffiecultuur is ingedeeld of daarvan zal blijken ontheven te moeten worden, mede eene hoofdelijke belasting in te voeren. Ook in verband met het aan de invoering dezer belasting vooraf te gaan overleg met de betrokken hoofden en bevolking zal in 1895 de heffing wellicht nog geen aanvang kunnen nemen. Van de heffing zullen ook worden uitgezonderd die streken, zooals Padang Lawas, Nias enz., waar de toestanden de invoering van eene belasting in geld nog niet gedoogen.

Met betrekking tot de hoofdelijke belasting in de Minahassa (residentie Menado) zijn in September 1893 door de Indische Regeering eenige wijzigingen voorgesteld, hoofdzakelijk ten gunste van jongeren en ongehuwden. Deze voorstellen werden echter, zooals in Januari 1894 aan de Indische Regeering werd te kennen gegeven, in advies gehouden, in afwachting dat het vraagstuk der aan de bevolking, als equivalent voor eene geheele vrijlating der gouvernementskoffiecultuur, op te leggen belasting genoegzaam zou zijn voorbereid, omtrent welk vraagstuk bij die gelegenheid het overleg nog werd voortgezet.

De in 't vorig verslag (blz. 197) besproken doelmatiger inrichting van de klassificatie voor de heffing van de hoofdelijke belasting, waaraan de inlandsche bevolking van Benkoelen onderworpen is, heeft niet tot vermindering van het totaal van den aanslag geleid, zooals blijken kan uit het volgende overzicht, vermeldende de geldelijke uitkomsten, die de verschillende niet reeds hiervóór onder afzonderlijke rubrieken behandelde belastingen over elk der jaren 1892 en 1893 hebben afgeworpen.

OMSCHRIJVING. (De met een * aangeduide belastingen gelden uitsluitend inlanders.)	1892. (Verbeterde opgaven.)		1893. (Voorloopige opgaven.)	
	Aanslag.	Geïnd bedrag (zie noot *a* op blz. 186 hiervóór).	Aanslag.	Geïnd bedrag (zie noot *a* op blz. 186 hiervóór).
1. Belasting op het slachten van buffels, rundvee, paarden en veulens in de residentie Preanger Regentschappen en in het district Gandasoli van de residentie Krawang.	f *a*) 75 855,00	f 75 861,00	f *a*) 80 661,00	f 80 699,00
2. * Hoofdelijke belasting in Benkoelen.	130 812,00	131 498,62	133 454,00	134 787,84
3. Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Benkoelen (verg. blz. 81 hiervóór).	2 730,00	1 756,40	2 700,00	2 421,97^5
4. * Hoofdelijke belasting in de Lampongsche Districten.	164 974,50	192 096,60	171 690,00	154 492,20
5. * Hoofdelijke belasting in Palembang (buiten de hoofdplaats)	942 772,50	960 739,60	973 026,00	953 063,99^5
6. Belasting voor het aanleggen en onderhouden van wegen en bruggen ter hoofdplaats Palembang (verg. blz. 81 hiervóór)	35 499,00	42 900,30	36 987,00	*b* 45 662,40
7. * Hassilbelasting in Atjeh en onderhoorigheden (zie het verslag van 1880 blz. 6) . . .	. . . . . .	*c*) 90 116,70	. . . . . .	*d* 88 248,45
8. Belasting op den invoer van opium in de Atjehsche onderhoorigheden	. . . . . .	21 300,00	. . . . . .	44 700,00
9. * Hoofdelijke belasting in het gewest Billiton	20 797,86	25 738,97^5	21 044,58	18 037,68
10. Belasting op het rijstgewas in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	207 281,24	157 026,70^5	*e*) 119 035,86^5	230 985,92
11. * Hoofdelijke belasting in hetzelfde gewest	225 358,25	232 490,96^5	228 501,25	226 071,21
12. Recht voor de afgifte van licentiën tot het graven van diamant in sommige gedeelten van dezelfde residentie (zie o. a. het verslag van 1879 blz. 169 en dat van 1887 blz. 204) *f*) .	. . . . . .	386,00	. . . . . .	113,00
13. * Hoofdelijke belasting in de rechtstreeks aan het Nederlandsch gezag onderworpen gedeelten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden	177 209,81	179 617,75	170 106,33	140 519,40^5
14. * Belasting van heerendienstplichtigen ter hoofdplaats Makasser.	21 490,00	13 774,40	21 040,00	12 761,98
15 en 16. * Hoofdelijke belasting in de residentie Menado { Minahassa-districten	192 651,51^5	193 304,87^5	181 544,75	205 090,07^5
{ Landschappen Gorontalo, Limbotto, Bone, Boalemo en Attingola	82 535,00	68 128,71^5	85 125,00	65 786,96^5
17. * Hoofdelijke belasting in de residentie Amboina	68 267,75	52 277,75^5	65 563,00	70 259,50

a) De hier opgegeven som is eigenlijk niet het cijfer van aanslag, maar betreft het door de dessahoofden te verantwoorden bedrag wegens uitgereikte vergunningen tot slachten. In 1893 werden uitgereikt 24 583 slachtbriefjes à f 3 (voor het slachten van 23 514 buffels en 1069 runderen) en 1728 slachtbriefjes à f 4 (voor het slachten van 1728 paarden).

b) Nader is gebleken dat de voor hoofdst. J van dit verslag ontvangen opgaaf omtrent het geïnd bedrag (zie blz. 81 hiervóór) minder juist is.

c) Onder het hier opgegeven bedrag was aan hassil over 1891 begrepen f 81 102.

d) Als voren aan hassil over 1892 f 71 466.

e) Deze opgaaf draagt nog een zeer voorloopig karakter, daar het vaak voorkomt dat nog aanslag plaats heeft als het jaar reeds verstreken is.

f) Tot dusver is hier te lande niet gebleken dat de Indische Regeering reeds is overgegaan tot de dezerzijds aanbevolen formeele regeling dezer belasting (zie vorig verslag blz. 197).

II. Muntstelsel; geldmarkt.

§ 1. *Muntwezen.*

Hier te lande vernomen klachten, als zou in verschillende gewesten op Java zilveren pasmunt niet in voldoende mate in omloop zijn en de Europeesche nijverheid hiervan groot ongerief ondervinden, hebben, ingevolge eene dezerzijdsche aanschrijving van Mei jl., den Indischen autoriteiten aanleiding gegeven ter zake een onderzoek in te stellen, waarvan de uitkomsten hier te lande nog niet bekend zijn. Intusschen was in den loop van 1893 van hier weder uitgezonden f 1 millioen aan nieuw aangemunte Indische zilveren pasmunt [1]) (voor 5 ton aan kwartguldens en voor een gelijk bedrag aan tien-cents-stukken), welke hoeveelheid zich bij het einde des jaars (zie bijlage NN hierachter) nog geheel of bijna geheel in 's lands kassen bevond. Uit de over 1894 reeds ontvangen maandelijksche opgaven van den stand der Indische kassen op Java en Madura blijkt dat de daarin voorhanden voorraad zilveren pasmunt, welke in de laatste vier maanden van 1893 om en bij de 18 ton had bedragen, in Januari t/m Augustus geleidelijk tot f 1 millioen was geslonken, zoodat in dat tijdvak de in omloop zijnde hoeveelheid met circa 8 ton moet zijn toegenomen.

Met betrekking tot de kopercirculatie doet zich, meer bijzonder wat Java en Madura betreft, nog altijd de toestand voor dat de indertijd buiten omloop gestelde duiten, waarvan de bevolking — toen de gelegenheid tot inwisseling openstond — zich niet overal heeft willen ontdoen, in verschillende gewesten nog in het inlandsch verkeer in de wandeling zijn gebleven. Bij de onzekerheid of aan den omloop van dit oude kopergeld, behalve het legaal bezwaar, eigenlijk wel eenig ander nadeel verbonden is, schijnt het alleszins overweging te verdienen, gelet op het aanzienlijk geldelijk offer dat eene inwisseling zou vorderen (voor Java en Madura — dus zonder nog de buitenbezittingen — geschat op minstens f 2¼ millioen), naar middelen om te zien om dit bezwaar op andere wijze uit den weg te ruimen. Het onderwerp houdt de aandacht der Regeering nog bezig. Tegen invoer of aanmaak van duiten, voor zoover dit kwaad zich in meerdere of mindere mate mocht voordoen, zal door een verscherpt toezicht zijn te waken. In verscheidene gewesten van Java en Madura werd, luidens de over 1893 ontvangen

[1]) Blijkens de handelsstatistiek over 1893 werd in dat jaar door particulieren, buiten f 203 000 aan gouden munt, geen specie uit Nederland in Indië ingevoerd, en evenmin specie uit Indië naar Nederland verscheept. Uit vreemde landen, voornamelijk uit de Straits-Settlements, werd echter voor particuliere rekening in Indië aangebracht f 956 660 aan gemunt goud en f 9 138 637 aan gemunt zilver, terwijl aan dergelijke speciën uit Indië naar den vreemde werd uitgevoerd voor eene waarde van respectievelijk f 15 000 en f 1 015 000. Hoeveel onder deze sommen aan Nederlandsche of Nederlandsch-Indische speciën begrepen is geweest, vermeldt de handelsstatistiek niet.

berichten, de circulatie van valsche duiten reeds met goed gevolg bestreden, en werden bij de in warongs en op passars gedane nasporingen dergelijke namaaksels door de politie al minder en minder aangetroffen. In Japara, Madioen en Kediri werd gedurende het geheele jaar en in Bagelen gedurende de laatste maanden van het jaar geen enkele aanhaling van dergelijke namaaksels meer gedaan, terwijl de resident van Madura rapporteert, dat, dank zij het toezicht dat door de politie op de in omloop zijnde duiten wordt uitgeoefend, de bevolking meer en meer bedacht is op de kenmerken ter onderscheiding van de oude en de ingesmokkelde stukken, zoodat het te verwachten is dat laatstbedoeld kopergeld op Madura spoedig zijne waarde zal verliezen [1]). De resident van Soerabaija deelt mede, dat in het tweede halfjaar 1893 in de afdeeling Sidaijoe, waar te voren bij een nogal aanzienlijk aantal inlanders, zij het ook voor geringe bedragen, aanhaling van nagemaakte duiten plaats vond, niets meer van dergelijke munt gezien werd. Alleen in de residentie Pasoeroean, waar met de maatregelen tot bestrijding van de circulatie van valsche duiten eerst in den aanvang van 1893 werd begonnen, wijl de resident de bevolking den tijd wilde laten om hetzij zich te ontdoen van de in haar bezit zijnde valsche duiten, hetzij zich te wachten voor het onwetend ontvangen van zoodanige munt, wordt de toestand ten deze vooralsnog minder bevredigend genoemd.

Verminkt geld kwam ook in 1893, doch in veel mindere mate dan in 1892, in de circulatie voor. Van dergelijk geld werden in 1893 aangetroffen 41 stuks, weder meestal onder de gelden, aangeboden ter voldoening van belasting. In één geval werd eene veroordeeling uitgesproken.

Aan zilveren muntstukken, welke een doffen of ongewonen klank vertoonen, werd in 1893 in Indië aan de circulatie onttrokken voor eene waarde van f 3530,70, bestaande uit 343 rijksdaalders, 1657 guldens, 2016 halve-, 28 kwart- en 12 één-tiende-guldenstukken. Deze speciën, herwaarts opgezonden, zijn door het Rijk overgenomen om te gelegener tijd voor eene aanmunting van Nederlandsche of Indische zilveren pasmunt te worden gebezigd.

Reeds in het Koloniaal Verslag van 1888 (blz. 185) was sprake van de mogelijkheid dat beproefd zou worden nagemaakte rijksdaalders van gelijk gewicht en gehalte als de muntwet voorschrijft, in Nederlandsch-Indië in te voeren, van welken invoer echter destijds nog niet gebleken was. Omtrent dergelijken namaak werd sedert gedurende langen tijd niets vernomen, maar tegen het einde van 1893 ontving de Indische Regeering de mededeeling dat, volgens een algemeen loopend gerucht, te Singapore groote hoeveelheden tot vol gehalte nagemaakte rijksdaalders werden aangevoerd, die uit Japan of via Japan uit Amerika zouden komen en verder hun weg zouden vinden naar den Nederlandsch-Indischen Archipel. Eene uitgebreide correspondentie is over dit onderwerp gevoerd en de zaak is, voor zooveel dit met de beschikbare middelen kon geschieden, zoo volledig mogelijk onderzocht. De algemeene indruk, daardoor verkregen, is dat invoer op groote schaal in den Indischen Archipel van tot vol gehalte nagemaakte rijksdaalders nog niet heeft plaats gehad. Bestaat er dus voorshands geen voldoende reden voor bijzondere ongerustheid, toch behoort op den duur steeds de scherpste waakzaamheid te worden betracht, en in dien zin zijn de verschillende autoriteiten van de noodige instructiën voorzien. Voor zooveel de als verdacht aangehouden stukken niet door de Javasche Bank als echt werden erkend, zijn ze herwaarts gezonden, ten einde door het Muntcollege te Utrecht te worden onderzocht. Van de door het Indisch Bestuur voor dit doel toegezonden 15 stuks rijksdaalders zijn er inderdaad 13 onecht bevonden, alle uit Pinang afkomstig, welke die plaats bereikt zouden hebben van uit Singapore over Padang en Kotta Radja (Atjeh). Daarvan droegen er 4 het jaartal 1846, 7 het jaartal 1866 en 2 het jaartal 1874. Het gewicht liep uiteen van 24^{716} tot 25^{209} gram en het zilvergehalte van 943^{71} tot 973^{93} duizendsten [1]). Het Muntcollege vermoedt dat zij tot één fabricatie behooren en geslagen zijn op stempels, getrokken uit echte rijksdaalders, doch daarna bijgewerkt, ofschoon niet allen op denzelfden stempel. Zij vertoonen echter verschillende kleine afwijkingen van de echte stukken. Vooral is het kantschrift »God zij met ons" gebrekkig; waar dit al niet geheel ontbreekt, zijn de letters gewoonlijk van een geheel ander type dan op de echte stukken en staan er soms enkele letters het onderste boven. Van deze bevinding is dezerzijds aan de Indische Regeering mededeeling gedaan, terwijl zij ook zooveel mogelijk is ingelicht nopens de kenmerken van echtheid der Nederlandsche standpenningen.

Voortdurend wordt in Indië zoowel van gouvernementswege als van de zijde der Javasche Bank het oog op de zaak gehouden, en laatstelijk (in Juli jl.) zijn ook de gewestelijke bestuurders in de niet tot het tolgebied behoorende buitenbezittingen aangeschreven om toezicht te houden op — en periodiek gegevens te verstrekken nopens — den invoer in Nederlandsch-Indische vrijhavens van de zijde van particulieren van zilveren munt uit den vreemde.

Omtrent gewone gevallen van muntvervalsching is over 1893 het volgende te melden.

In verschillende gewesten, voornamelijk op Java en Madura, werden in dat jaar, als verdacht van te zijn namaaksels, behalve 2 Mexicaansche dollars, 1679 stuks Nederlandsche of Indische muntspeciën aangehouden, namelijk 688 rijksdaalders, 379 guldens 424 halve-, 123 kwart- en 7 één-tiende-guldenstukken, benevens 58 2½-cents-stukken, deze laatsten allen aangehaald in de residentie Japara, hetgeen doet vermoeden dat deze koperstukken nog afkomstig waren van den in 't vorig verslag (blz. 197) bedoelden valschen munter in de afdeeling Patti, die kort na zijne veroordeeling overleden is. Van dezen schijnen ook afkomstig te zijn geweest de 7666 stuks, die, zooals nu blijkt, in 1892 in 's lands kas te Patti waren gevloeid, en waarvan de waarde door den betrokken kashouder is vergoed. Van de in 1893 en vroeger aangehouden speciën, als zooeven bedoeld, werden sedert de opgaaf in 't vorig verslag (blz. 198) herwaarts gezonden 1540 stuks, gaaf of doorgesneden, benevens 10 fragmenten van muntstukken, namelijk 735 rijksdaalders, 237 guldens, 377 halve guldens, 170 Indische kwartguldens, 6 Indische één-tiende-guldens en 23 Indische 2½-cents-stukken, benevens 2 Mexicaansche dollars. Behalve 12 stuks der Indische kwartguldens, die echt, doch geschonden waren, bleken bij onderzoek door het Muntcollege te Utrecht al de andere speciën valsch te zijn. Met valsche stempels waren geslagen 310 rijksdaalders, waarvan 2, het jaartal 1854 voerende, behoorden tot de bekende zilver- en kwikzilverhoudende muntsoort, welke reeds herhaaldelijk was voorgekomen (zie daaromtrent voor 't eerst het verslag van 1887, blz. 151, en dat van 1888, blz. 185), terwijl van de overige 308 (voor het groote meerendeel het jaartal 1869 voerende) er 260 bestonden uit koper, zink en nikkel, 1 bovendien uit tin en 47 enkel uit koper en zink, alleen aan de oppervlakte verzilverd. De andere rijksdaalders en de verdere muntstukken waren in vormen gegoten: voor het meerendeel uit tin of uit tin en lood, al of niet aan de oppervlakte verzilverd, terwijl het kleinere gedeelte was samengesteld uit koper, of koper en zilver, verbonden met geringe hoeveelheden van andere metalen, meestal daarenboven verzilverd. Onder de rijksdaalders waren er 54 zilverhoudend (zilvergehalte 192 à 870.7 duizendsten), onder de guldens 21 (zilvergehalte 197.6 à 654.7 duizendsten), onder de halve guldens 3 (zilvergehalte 475 à 860 duizendsten), en onder de kwartguldens of fragmenten van kwartguldens 8 (gemiddeld houdende 300 duizendsten zilver). Van 21 gegoten rijksdaalders was de kern zilvervrij, terwijl slechts de oppervlakte was verzilverd; zij bestonden in hoofdzaak uit koper benevens tin, of tin en zink. De 2½-cents-stukken waren vervaardigd uit koper.

Ter zake van muntnamaak werden in 1893 veroordeeld 2 Chineezen (één in Cheribon en één in Soerabaija) en 5 inlanders (1 in Soerabaija, 1 in Madioen en 3 in Palembang). Wegens uitgifte van valsch geld had in 139 gevallen veroordeeling plaats, in 126 gevallen vrijspraak, terwijl 86 aangeklaagden te dezer zake van rechtsvervolging werden ontslagen en ten aanzien van 38 verdachten geen termen gevonden werden om hen in rechten te betrekken. In al de hierbedoelde gevallen (op één na, waarbij een Europeaan — in Pasoeroean — was betrokken) had men uitsluitend met inlanders en vreemde oosterlingen te doen. Bedoelde Europeaan werd met geldboete gestraft.

Circulatie van valsche biljetten der Javasche Bank kwam ook in 1893 voor. Evenals reeds in 1892 enkele malen het geval was geweest met biljetten van f 500 en f 1000 (zie vorig verslag blz. 198) werd ook in 1893 weder een nagemaakt bankbiljet van f 1000 aangehaald, en voor 't eerst ook een valsch biljet van f 200. Van dit laatste geïmiteerd bankpapier zijn sedert nog enkele stuks der politie in handen gekomen, doch in den aanvang van 1894 was omtrent de bron van herkomst nog niets stelligs ontdekt. Volgens de directie der Javasche Bank had men bij deze biljetten met een zelfden gebrekkigen namaak te doen als die van het papier van f 1000 en f 500, waardoor dan ook de valschheid bij de eerste uitgifte is onderkend. Wat het valsch papier van f 1000 en f 500 betreft, werd het er voor gehouden dat dit te Singapore wa vervaardigd. Tot dit vermoeden leidden ook de gerechtelijke onder zoekingen, in 1893 te Palembang ingesteld tegen twee aldaar ui

[1]) Over het in betaling aannemen van duiten door de beambten der opiumregie zie het medegedeelde in noot 2 op blz. 181 hiervóór.

[2]) Het wettelijk gewicht is 25 gram, met eene ruimte van 2 duizendsten daarboven of daarbeneden, en het wettelijk zilvergehalte bedraagt 945 duizendsten, met eene ruimte daarboven of daarbeneden van 1½ duizendsten (wet van 26 November 1847, Nederlandsch Staatsblad n°. 69).

Singapore aangekomen Chineezen, waarvan één voor den landraad heeft terechtgestaan (sedert, wegens het desbewust in omloop brengen van valsch bankpapier, veroordeeld tot 20 jaar dwangarbeid), en de andere bij politieken maatregel is onschadelijk gemaakt (verg. blz. 68 hiervóór).

§ 2. *Geldmarkt.*

Als bijlage VV vindt men hierachter afgedrukt een door den president der Javasche Bank, den heer D. GROENEVELD, ten behoeve van het Koloniaal Verslag samengesteld »Overzicht van de geldmarkt in Nederlandsch-Indië in 1893".

Het volgend staatje vermeldt eenige door de Handelsvereeniging te Batavia verstrekte opgaven omtrent den loop der wisselkoersen te dier plaatse gedurende 1893 (van gouvernementswissels op het Departement van Koloniën is daarin geen sprake, omdat het Gouvernement ook in 1893 niet met zoodanige wissels ter markt kwam).

Maanden van 1893.	Op Amsterdam (op 6 maanden dato). Bankwissels.	Op Amsterdam (op 6 maanden dato). Particuliere wissels.	Op Londen (op 6 maanden zicht). Bankwissels.	Op Londen (op 6 maanden zicht). Particuliere wissels.	Op Singapore (op zicht). — Bankwissels. — Een dollar kost guldens Indisch Courant.	Op China (op zicht). — Een dollar kost guldens Indisch Courant.
	f 100 Indisch Courant geeft guldens Nederlandsch Courant.		Een pond sterling kost guldens Indisch Courant.			
Januari . .	f 100¼ à f 100½	f 101¼ à f 101¾	f 12,00 à f 12,02½	f 11,82½ à f 11,92½	f 1,68 à f 1,69	f 1,69 à f 1,69½
Februari . .	100¼ „ 100½	101¼ „ 101½	12,00 „ 12,02½	11,80 „ 11,92½	1,68 „ 1,69	1,69
Maart . .	100¼ „ 101½	101⅜ „ 102½	11,92½ „ 12,00	11,72½ „ 11,92½	1,65½ „ 1,69	1,64 „ 1,69
April . . .	101½ „ 101⅞	102½ „ 103	11,85 „ 11,92½	11,65 „ 11,82½	1,65½ „ 1,66½	1,65 „ 1,66
Mei . . .	101¾ „ 102¼	102¾ „ 103	11,82½ „ 11,85	11,65 „ 11,75	1,66 „ 1,68½	1,65 „ 1,68
Juni . . .	101½ „ 102	102½ „ 103	11,82½ „ 11,87½	11,65 „ 11,77½	1,64 „ 1,67	1,63 „ 1,66
Juli . . .	101½	102½	11,85 „ 11,87½	11,67½ „ 11,77½	1,59 „ 1,62	1,58 „ 1,61
Augustus .	101	102	11,90	11,70 „ 11,80	1,53½ „ 1.56	1,52½ „ 1,55
September .	100½ „ 101	101½ „ 102	11,90 „ 12,05	11,75 „ 11,95	1,54 „ 1,55	1,53 „ 1,55
October . .	100 „ 100½	101 „ 101½	12,02½ „ 12.05	11.85 „ 11,95	1,53½ „ 1,54½	1,53 „ 1,53½
November .	100	101 „ 101½	12,02½ „ 12,05	11,85 „ 11,97½	1,48 „ 1,49½	1,48 „ 1,49
December .	100 „ 101	101 „ 102½	11,92½ „ 12,05	11,75 „ 11,97½	1,45 „ 1,46½	1,46 „ 1,47

De Engelsche en Australische sovereigns stonden te Batavia gedurende 1893 op respectievelijk f 12 à f 12,45 en f 12 à f 12,50 genoteerd.

§ 3. *Javasche Bank.*

Ofschoon het eigenlijk bankbedrijf in het met ult. April 1894 geëindigde 66ste boekjaar niet van zoo groote levendigheid getuigde als in 1892/1893, toen in handels- en vendupapier, in beleeningen en in rekeningcourant-voorschotten *gemiddeld het geheele boekjaar door* rentegevend was belegd geweest f 17 917/m, hadden die uitzettingen toch ook in 1893/1894 een zeer bevredigenden omvang, daar gemiddeld had uitgestaan in handelspapier f 6 874/m, in vendupapier f 943/m, in beleeningen f 1 651/m en in rekeningcourant-voorschotten f 7 078/m, gezamenlijk dus f 16 546/m. Het *totaal* der disconteeringen en der overige hierbedoelde operatiën was in beide boekjaren verdeeld als volgt:

		1892/93.	1893/94.
Disconteeringen	promessen	f 41 882/m	f 61 175/m
	wissels	31 787/m	21 762/m
	bankcredietwissels	3 398/m	3 515/m
	vendupapier	5 980/m	8 425/m
		f 83 047/m	f 94 877/m
Beleeningen en rekeningcourant-voorschotten.	effecten	f 54 395/m	f 58 849/m
	invoergoederen	4 680/m	5 239/m
	uitvoerproducten	16 251/m	15 287/m
	edele metalen.	3 776/m	„
		f 79 102/m	f 79 375/m

De stijging met circa f 20 millioen van het cijfer der gedisconteerde promessen was weder hieraan toe te schrijven dat verschillende andere credietinstellingen in toenemende mate hare portefeuilles bij de Javasche Bank overbrachten, waartegen een discontocrediet werd verleend, ten einde daarover naar gelang van behoefte te beschikken. Daarentegen werd andermaal in veel mindere mate dan in 1891 en 1892 door bedoelde inrichtingen gebruik gemaakt van de gelegenheid om de door haar ingekochte wissels op het buitenland tijdelijk door de Javasche Bank in disconto te doen nemen.

Van het kapitaal der Bank, ad f 6 millioen, en van haar reservefonds, bij den aanvang van het boekjaar (1 April 1893) groot f 709 438, was op ult. Maart 1894 belegd: in hypotheken f 2 341/m (op woon- en pakhuizen f 473/m, op particuliere landerijen f 1 483/m en op suikerfabrieken f 385/m), en in effecten f 4 222/m, te zamen dus aan deze soorten van beleggingen f 6 563/m of 288/m meer dan bij het einde van het voorafgegane boekjaar. Gemiddeld het geheele boekjaar door beliepen de hierbedoelde beleggingen f 6 428/m, tegen f 6 391/m in 1892/93. Bovendien was, mede over het geheele boekjaar, gemiddeld belegd in buiten Nederlandsch-Indië betaalbare wissels f 3 439/m, tegen f 3 697/m in 1892/93. Alle rentegevende uitzettingen te zamen genomen vertoonden derhalve, het geheele boekjaar door, over 1892/93 een gemiddeld totaal van f 28 005/m en over 1893/94 van f 26 413/m.

In den loop van het boekjaar onderging het rentetarief der Bank slechts eenmaal wijziging, en wel op 8 September 1893, toen voor alle operatiën de rente met ½ pct. werd verhoogd, en derhalve de standaardrente (het disconto voor driemaands-handelspapier) van 5 op 5½ pct. werd gebracht.

Omtrent den handel der Bank in munt en muntmateriaal valt aan te teekenen dat bij het hoofdbureau en de agentschappen gedurende het behandelde boekjaar werden verkocht 63 877½ sovereigns, 14 656 dukaten en 3479 twintigfrancs-stukken, tegen respectievelijk 70 085, 12 425 en 3313 stuks in 1892/93. Bleef de afzet van sovereigns (die velen voor de reis naar Mekka medenemen in plaats van rijksdaalders) teruggang vertoonen (ditmaal als een gevolg van den geringen koffieoogst 1893 op Celebes en het daardoor veroorzaakte mindere debiet te Makasser, waar bij 't verhandelen van de koffie veelvuldig van den sovereign gebruik wordt gemaakt), gunstig stak daarentegen bij vorige jaren de verkoop van dukaten af (waarnaar gewoonlijk vraag bestaat van de zijde der inlandsche bevolking voor sierpenningen en om voor de vervaardiging van gouden sieraden te worden benuttigd). Bij enkele kantoren der Bank deed zich in 1893/94 meer vraag naar halve sovereigns voor dan voorheen. De verkoopprijs van sovereigns varieerde tusschen f 12,40 à f 12,55, die van dukaten bleef onveranderd f 6,40. Voor rekening der Bank werden uit Europa aangevoerd 40 000 sovereigns en 20 000 twintigfrancs-stukken.

Bij het einde van het boekjaar (31 Maart 1894) bedroeg de metaalvoorraad der Bank f 33 036/m (f 3 959/m aan gouden tienguldenstukken, f 27 660/m aan zilveren standpenningen, f 29/m aan pasmunt en f 1 388/m aan vreemde gouden speciën), tegen f 28 950/m op 31 Maart 1893. Tot deze vermeerdering met ruim f 4 millioen heeft voornamelijk de omstandigheid bijgedragen dat eenige millioenen meer dan in 1892/93, ten gevolge van den loop der wisselkoersen, van verschillende buitenbezittingen, via Singapore en Pinang, in de kassen der Bank waren teruggevloeid. Gemiddeld over het geheele boekjaar was de metaalvoorraad f 29 780/m, en daar de verplichte metaaldekking der Bank is ⅖ van hare dadelijk opeischbare schulden, terwijl deze laatsten gemiddeld f 49 422/m bedroegen (waarvan ⅖ = f 19 768/m), bleef dus als beschikbaar metaalsaldo gemiddeld f 10 012/m over. Over 1892/93 was het beschikbaar metaalsaldo, in verhouding tot een bedrag van f 49 811/m aan obligo's, gemiddeld geweest f 7 777/m.

Het bedrag aan bankbiljetten, dat de Bank in omloop had, wisselde af tusschen f 41 130/m en f 47 989/m en bedroeg, gemiddeld het geheele boekjaar door, f 44 684/m, tegen f 45 564/m in 1892/93. Over den gebleken namaak van biljetten van f 1000, f 500 en f 200 is reeds hiervóór (in § 1) gehandeld.

Tegen f 1 261 795 over 1892/93, beliepen over 1893/94 de bruto winsten der Bank f 1 283 462, namelijk aan rente op eigenlijke bankoperatiën f 789 967 (dat is dooreengenomen 4.77 pct.), aan rente op hypotheken en effecten f 262 617, aan koersverschillen (winst met den handel in buiten Nederlandsch-Indië betaalbare wisselbrieven) f 147 230, en uit anderen hoofde f 83 648. Was in 1892/93 slechts f 378 wegens verlies af te schrijven geweest, over het thans behandelde boekjaar troffen de Bank gevoeliger verliezen: èn te Batavia, waar zij groote schade leed op bij haar gedisconteerd papier, ten gevolge van déconfitures van Chineesche en Arabische handelaren en den daardoor, deels ook door mislukte speculatiën in producten, veroorzaakten val van een 6-tal firma's, èn te Soerabaija, waar zij mede soortgelijke teleurstelling ondervond en o. a. dupe werd van gepleegde malversatiën met aan haar verpande producten. Op de over 1893/94 behaalde bruto winsten moest dan ook niet minder dan f 257 581 wegens deze onheilen worden afgeschreven. En daar overigens de lasten der Bank bedroegen f 429 989 (gewone kosten der instelling f 379 795, aanmaak van bankbiljetten f 20 000, onderhoud, verponding en assurantie van gebouwen f 15 505 en afschrijving op gebouwen en inventaris f 14 689) bleef als zuivere winst beschikbaar f 595 892 (tegen f 834 624 over 1892/93), waarvan was te bestemmen voor het reservefonds f 75 305, voor tantièmes f 30 666 en voor aandeelhouders f 489 921, of zuiver — na aftrekking van een evenredig aandeel in het verschuldigde aan patentbelasting (f 10 534) — respectievelijk f 73 974, f 30 124 en f 481 260 Het reservefonds kwam door deze toevoeging te klimmen tot f 1 026 891, terwijl aan aandeelhouders werd uitgekeerd, naar reden van een dividend van 8 pct. (over 1892/93 9 pct.), f 480 000, en op nieuwe rekening werd overgeschreven f 1260.

Ten slotte laat men hier volgen de balans der instelling op 31 Maart 1894 (einde van het 66ste boekjaar).

Debet.

Disconto-rekening:			
Handelspapier		f 6 306 933,02	
Vendupapier		782 773,60	f 7 089 706,62
Wissels buiten Nederlandsch-Indië betaalbaar			4 580 969,98
Beleeningen (inclusief voorschotten in rekening-courant op onderpand):			
Goederen		f 2 396 366,03	
Effecten	f 4 300 656,91		
Id. (prolongatiën in Nederland)	105 263,16	4 405 920,07	6 802 286,10
Belegd kapitaal:			
Effecten		f 3 983 022,50	
Hypotheken		1 643 000,00	5 626 022,50
Belegd reservefonds:			
Effecten		f 239 410,00	
Hypotheken		698 000,00	937 410,00
Specie in de kassen:			
Gouden munt		f 3 958 510,00	
Zilveren munt		27 660 062,50	
Pasmunt		29 200,60	31 647 773,10
Muntmateriaal:			
Goud			1 388 339,70
Belegd pensioen- en onderstandsfonds			58 040,00
Gebouwen en meubelen der Bank			353 370,00
Patentbelasting			10 534,00
Diverse rekeningen			349 783,08
			f 58 844 235,08

Credit.

Kapitaal		f 6 000 000,00
Reservefonds		952 916,94
Pensioen- en onderstandsfonds		58 613,31
Bankbiljetten in omloop		44 433 722,50
Bankassignatiën in omloop		350 233,23
Rekening-courant saldo's:		
van het Gouvernement	f 41 000,00	
van anderen	6 340 856,52	6 381 856,52
Onafgehaalde dividenden		9 020,68
Intrest-rekening N/R.		33 406,98
Koersverschillen N/R.		28 572,96
Winst en verlies		595 891,96
		f 58 844 235,08

N. Burgerlijke en militaire landsdienaren.

Examens voor ambtenaren. Terwijl de examens, die tot speciale of technische betrekkingen toegang geven, voor zooveel noodig hunne bespreking vinden in de hoofdstukken, waarin over de betrokken speciale diensttakken in 't algemeen wordt gehandeld, zal te dezer plaatse, in aansluiting aan de mededeelingen in 't vorig verslag, die meerendeels reeds over het jaar 1893 liepen, weder enkel worden opgenomen hetgeen omtrent het groot-ambtenaarsexamen, het faculteitsexamen en het zoogenaamd klein-ambtenaarsexamen te zeggen valt.

In verband met het verleden jaar besproken Koninklijk besluit dd. 20 Juli 1893 n°. 29 (Nederlandsch Staatsblad n°. 117, Indisch Staatsblad n°. 257) was de taak der commissiën, die in 1894 hier te lande en in Indië belast zijn geweest met de afneming van het groot-ambtenaarsexamen, tweeledig, in zoover niet enkel was af te nemen het examen op den ouden voet (volgens afdeeling I van het Koninklijk besluit van 29 Augustus 1883 in Indisch Staatsblad 1883 n°. 249), maar ook het eerste gedeelte van het examen overeenkomstig de nieuwe eischen (op den voet der »Bepalingen" behoorende bij het aangehaalde Koninklijk besluit van 20 Juli 1893). Over den toeloop tot — en de uitkomsten van — deze examens, en evenzeer over de afneming gedurende het akademiejaar 1893/1894 van het faculteitsexamen voor den Indischen dienst, bedoeld bij art. 92 der wet op het hooger onderwijs, wordt lager gehandeld. Vooraf zij ten aanzien van dit laatste examen nog vermeld dat de in 't vorig verslag (blz. 201, noot 1) in uitzicht gestelde wijziging van het programma daarvan, zooals dit is omschreven in art. 24 van het Koninklijk besluit dd. 27 April 1877 (Nederlandsch Staatsblad n°. 87), tot stand is gekomen bij het Koninklijk besluit dd. 28 Juli 1894 n°. 18 (Nederlandsch Staatsblad n°. 140). Evenals voor het groot-ambtenaarsexamen is nu voor het faculteitsexamen de kennis èn van de Maleische èn van de Javaansche taal verplicht gesteld, en zal het examen in die vakken voortaan niet enkel mondeling, maar ook schriftelijk worden afgenomen. Gedurende twee jaren na het in werking treden van het besluit blijft echter gelegenheid bestaan om het examen op den ongewijzigden voet af te leggen.

In 1894, toen voor 't eerst toepassing vond het in 't verslag van 1892 (blz. 191) besproken Koninklijk besluit van 23 December 1892 n°. 28 (Nederlandsch Staatsblad n°. 286), bepalende dat na de gewone jaarlijksche uitzending in 1893 voor uitzending ter plaatsing in administratieve betrekkingen slechts in aanmerking komen geslaagden in het groot-ambtenaarsexamen, en voor uitzending ter plaatsing in rechterlijke betrekkingen uitsluitend geslaagden in het faculteitsexamen, was bij het groot-ambtenaarsexamen hier te lande te dingen naar 26 en in Indië naar 13 plaatsen bij den administratieven dienst, terwijl voor geslaagden in het faculteitsexamen 15 plaatsen bij de rechterlijke macht openstonden.

Hier te lande meldden zich 57, in Indië 27 candidaten voor het groot-ambtenaarsexamen aan, welke allen, op 7 der zich hier te lande aangemeld hebbende candidaten na [1]), hunne bevoegdheid tot deelneming aan het examen ontleenden aan het diploma van voldoend eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen

[1]) Van deze 7 hadden er namelijk 5 den zesjarigen cursus van een gymnasium met goed gevolg doorloopen, had 1 aan de rijkslandbouwschool te Wageningen voldaan aan het eindexamen als landbouwkundige en bezat 1 het getuigschrift van welgeslaagd „eerste natuurkundig examen"

cursus (door 48 hunner behaald hier te lande en door 29 in Indië). Van de 55, die te 's-Gravenhage (in Juni/Juli 1894) en van de 25, die te Batavia (in Juli/Augustus) aan het groot-ambtenaarsexamen deelnamen (bij elke dier examens trokken zich 2 candidaten terug), slaagden er respectievelijk 34 (d. i. bijna 62 pct.) en 21 (zijnde 84 pct.). In 1893 waren hier te lande geslaagd 25 van de 46, en in Indië 16 van de 24, derhalve toen respectievelijk ruim 54 en 66 pct. Over 't algemeen was dus hier en ginds de uitslag van het examen in 1894 gunstiger dan in 1893. Moest de commissie hier te lande nochtans weder de klacht herhalen (zie haar rapport in de Staatscourant van 14 Augustus 1894) dat voor het afleggen van het examen zich altijd nog verscheidene personen aanbieden, zonder zich daartoe eenigszins ernstig te hebben voorbereid, de Indische commissie (wier rapport is opgenomen in de Javasche Courant dd. 25 September 1894 en in de Staatscourant van 31 October d. a. v.) kon den uitslag bijzonder bevredigend noemen.

De uitkomsten kunnen het duidelijkst blijken uit onderstaande opgaaf van het aantal malen dat elk der beoordeelingscijfers [1]) voor ieder vak is toegekend.

EXAMEN-VAKKEN.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer:											Aantal.	
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	voldoende examens.	onvoldoende examens.
EXAMEN IN NEDERLAND.													
Geschiedenis van Ned.-Indië.	"	4	4	7	9	8	10	7	5	1	"	31	24
Land- en volkenkunde van Ned.-Indië	"	"	3	3	11	15	8	7	5	3	"	38	17
Godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Ned.-Indië	"	2	2	8	8	14	13	4	2	2	"	35	20
Staatsinstellingen van Ned.-Indië	"	"	5	1	7	7	14	11	5	5	"	42	13
Maleische taal a)	"	"	1	3	8	18	15	8	1	"	"	42	12
Javaansche taal a)	"	1	2	5	9	12	7	5	"	"	"	24	17
Soendaneesche taal a)	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	"
Madureesche taal a)	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	2	"
Totalen	"	7	17	27	52	74	70	42	18	11	"	215	103
EXAMEN IN INDIË.													
Geschiedenis van Ned.-Indië.	"	"	"	1	3	13	5	2	"	1	"	21	4
Land- en volkenkunde van Ned.-Indië	"	"	"	"	4	11	8	2	"	"	"	21	4
Godsdienstige wetten, enz. van Ned.-Indië	"	"	1	1	1	3	4	8	7	"	"	22	3
Staatsinstellingen van Ned.-Indië	"	"	"	1	"	6	6	9	3	"	"	24	1
Maleische taal b)	"	"	2	"	3	3	6	8	3	"	"	20	5
Javaansche taal b)	"	"	3	2	2	4	5	4	3	"	"	16	7
Soendaneesche taal b)	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"	"	2	"
Totalen	"	"	6	5	13	40	35	33	17	1	"	126	24

AANMERKINGEN.

a) Van de 98 examens in taalvakken werden er afgelegd 65 door de 34 geslaagden en 33 door de 21 afgewezenen. Van de eerstbedoelden hadden zich namelijk aangemeld 3 voor drie talen (2 voor Maleisch, Javaansch en Madureesch en 1 voor Maleisch, Javaansch en Soendaneesch), 25 voor twee talen (Maleisch en Javaansch) en 6 voor één taal (5 voor Maleisch en 1 voor Javaansch), en van hen voldeden er 2 in drie talen (Maleisch, Javaansch en Madureesch), 18 in twee talen (17 in Maleisch en Javaansch en 1 in Maleisch en Soendaneesch) en 14 in één taal (12 in Maleisch en 2 in Javaansch). Wat de afgewezenen betreft, van dezen hadden zich aangemeld 12 voor twee talen (Maleisch en Javaansch) en 9 voor één taal (Maleisch), terwijl er voldeden 2 in twee talen en 9 in één taal (8 in Maleisch en 1 in Javaansch).

b) Van de 50 examens in taalvakken werden er afgelegd 43 door de 21 geslaagden en 7 door de 4 afgewezenen. Van de eerstbedoelden hadden zich namelijk aangemeld 2 voor drie talen (Maleisch Javaansch en Soendaneesch), 18 voor twee talen (Maleisch en Javaansch) en 1 alleen voor Maleisch, en van hen voldeden de 2 die zich voor drie talen hadden aangegeven, 12 van die welke zich in twee talen hadden laten examineeren, terwijl de 7 anderen voldoend examen aflegden in één taal (5 in Maleisch en 2 in Javaansch). Wat de afgewezenen betreft, van dezen hadden zich aangemeld 3 voor twee talen (Maleisch en Javaansch) en 1 alleen voor Maleisch. Van hen legde er slechts 1 een voldoend taalexamen af, en wel in 't Maleisch door één van de drie die zich voor twee talen hadden opgegeven.

Aan het faculteitsexamen onderwierpen zich gedurende het akademiejaar 1893/1894 15 doctoren in de rechtswetenschap, van wie 3 afgewezen werden. Van de 12 geslaagden legde één het examen af voor den tweeden en één zelfs voor den vierden keer. De commissie, met de afneming belast, constateerde dat het gehalte der candidaten niet behoefde onder te doen voor dat van 1892/93 (toen er van de 14 mede 12 waren geslaagd). Weder hadden van de geslaagden zich slechts 4 op het Javaansch toegelegd, waarin zij uitstekend, ruim voldoende of zeer goed voldeden. Drie hunner legden tevens een zeer voldoend, een goed en een voldoend examen in het Maleisch af. De vierde bepaalde zich enkel tot Javaansch en de 8 andere geslaagden enkel tot Maleisch.

Zooals hooger is gezegd, zouden ditmaal van de hier te lande in het groot-ambtenaarsexamen geslaagden 26 voor uitzending in aanmerking komen, doch onder de nos 1-26 van de ranglijst van het examen bevond zich een onderwijzer met verlof, die, als reeds aan den Indischen dienst verbonden, er de voorkeur aan gaf om als verlofganger naar Indië terug te keeren en dus van beschikbaarstelling hier te lande voor den administratieven dienst afzag, en verder één candidaat die physiek ongeschikt werd verklaard. In hunne plaats werden de nos 27 en 28 uitgezonden.

Voor rechterlijke betrekkingen, voor welke bestemming, blijkens het hooger medegedeelde, 15 plaatsen waren opengesteld, werden uitgezonden 10 van de 12 in het faculteitsexamen geslaagden, daar 2 hunner zich niet voor beschikbaarstelling aanmeldden.

Thans is nog op te geven in welke mate en met welken uitslag in 1894 zich candidaten aanmeldden ter aflegging van het eerste gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen overeenkomstig de bij het hiervóór aangehaald Koninklijk besluit van 20 Juli 1893 n°. 29 voorgeschreven nieuwe inrichting van dat examen.

Hier te lande bedroeg hun aantal 60, in Indië 19, allen, op 2 na (die met goed gevolg een gymnasium met zesjarigen cursus hadden doorloopen), bezitters van het diploma van goed volbracht eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus (door 58 in Nederland en door 19 in Indië verworven). Daar zich vóór of tijdens het examen terugtrokken hier te lande 7 en in Indië 2, doorstonden dus het onderzoek respectievelijk 53 en 17, doch slechts 23 en 12 met goed gevolg, hetgeen voor de candidaten hier te lande eene verhouding geeft van slechts ruim 43 pct. geslaagden, doch voor de Indische candidaten van ruim 70 pct.

De indruk, dien het examen bij de commissie hier te lande achterliet, wordt door haar beslist ongunstig genoemd. Voor verreweg de meesten der vele niet geslaagde candidaten meent zij dit aan geringen studie-ijver te moeten toeschrijven. Hoewel ook in de kennis der Indische wetboeken het aantal onvoldoende examens (25) vrij talrijk was, oordeelde de subcommissie, die daarin te examineeren had, dat voor studenten, die den noodigen ijver bezitten, de beoefening van dit nieuwe vak onder de bestaande voorwaarden geen wezenlijke bezwaren oplevert. Behoorde dus, haars inziens, aan dezen nieuwen eisch te worden vastgehouden, ten opzichte van het voorschrift van het nieuwe examen-reglement van 31 Juli 1893 (Staatscourant van 5 Augustus 1893 en Javasche Courant van 6 October d. a. v.), dat de candidaten, om van hunne kennis in de beginselen van Maleisch en Javaansch te doen blijken,

[1]) Zie art. 8 van het examen-reglement dd. 30 Augustus 1883 (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 3900). Volgens gemeld artikel wordt door het cijfer 0 aangeduid volslagen onkunde, en beteekenen de cijfers 1 en 2 slecht, 3 en 4 onvoldoende, 5 en 6 voldoende, 7 en 8 goed en 9 en 10 uitmuntend.

uitsluitend schriftelijk vertaalwerk hebben te leveren en zich daarbij van een woordenboek mogen bedienen, was bij de beide subcommissiën, belast geweest met het afnemen van de taalvakken, althans bij hare overgroote meerderheid, in verband met de bij het onderzoek opgedane ervaring, twijfel gerezen of dit voorschrift wel de grootst mogelijke waarborgen geeft voor eene juiste beoordeeling van de candidaten. Vooralsnog echter werd wijziging van het betrekkelijk voorschrift ontijdig geacht.

Met opzicht tot het te Batavia afgenomen eerste gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen had de Indische examen-commissie den indruk verkregen dat de candidaten bij hunne voorbereiding te weinig op de taalvakken en te uitsluitend op de andere vakken het oog gehad moeten hebben.

Ter aanduiding van de uitkomsten, in elk der tot bedoeld eerste gedeelte van het examen behoorende vakken zoo hier als in Indië verkregen, laat men hier volgen eene opgaaf, vermeldende hoe vele malen is toegekend elk der 10 beoordeelingscijfers. [1])

EXAMEN-VAKKEN.	Aantal malen dat is toegekend het cijfer:											Aantal		AANMERKINGEN.
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	voldoende examens.	onvoldoende examens.	
EXAMEN IN NEDERLAND.														
Aardrijkskunde van Ned.-Indië . . .	„	2	3	6	6	12	5	9	5	5	„	36	17	a)
Wetboeken van Ned.-Indië	„	2	6	11	6	10	8	3	5	2	„	28	25	
Inleiding tot de godsdienstige wetten enz. van Ned.-Indië . .	„	2	„	8	8	14	8	8	4	1	„	35	18	
Beginselen van de Maleische taal . a)	„	„	3	5	9	17	12	6	1	„	„	36	17	
Beginselen van de Javaansche taal . a)	„	7	8	10	9	11	4	4	„	„	„	19	34	
Totalen .	„	13	20	40	38	64	37	30	15	8	„	154	111	
EXAMEN IN INDIË.														
Aardrijkskunde van Ned.-Indië . . .	„	„	„	„	3	3	6	5	„	„	„	14	3	b)
Wetboeken van Ned.-Indië	„	„	„	1	„	3	4	4	5	„	„	16	1	
Inleiding tot de godsdienstige wetten enz. van Ned.-Indië . .	„	„	„	3	„	1	5	6	2	„	„	14	3	
Beginselen van de Maleische taal . b)	„	„	3	3	„	5	1	4	1	„	„	11	6	
Beginselen van de Javaansche taal . b)	„	3	5	„	2	3	2	1	1	„	„	7	10	
Totalen .	„	3	8	7	5	15	18	20	9	„	„	62	23	

a) Van de 23 geslaagden voldeden er 16 in beide taalvakken, doch de 7 anderen alleen in Maleisch.

Voor 13 van de 30 afgewezenen waren de beide laatste getallen 3 en 10; de 17 overige der afgewezenen voldeden in geen der beide taalvakken.

Eerst bij het *tweede* gedeelte van het groot-ambtenaarsexamen wordt gelegenheid gegeven om *desverkiezende* in één of meer andere in Nederlandsch Indië inheemsche talen examen af te leggen.

b) Van de 12 geslaagden voldeden er 4 in beide taalvakken en van de 8 anderen 6 alleen in Maleisch en 2 alleen in Javaansch.

Wat de 5 afgewezenen betreft, voldeed er slechts 1 in beide taalvakken, doch de 4 andere in geen van beide.

Zie ook de derde alinea van noot *a*.

Over het voornemen der Regeering om zich eene gewenschte contrôle te bedingen op de gemeentelijke instelling voor Indisch onderwijs te Delft, de eenige die thans de gelegenheid geeft om zich voor het groot-ambtenaarsexamen te bekwamen, is reeds in 't vorig verslag (blz. 201) het een en ander gezegd. Nadat ter verwezenlijking hiervan bij de Indische begrooting voor 1894 gerekend was op eene regeeringsbijdrage van f 12 000 's jaars, als tegemoetkoming aan de gemeente Delft in de kosten der bewuste instelling (zijnde ongeveer het gemiddeld jaarlijksch bedrag van het tekort dat de school in de laatste tien jaren had opgeleverd), is onder dagteekening van 25 Januari 1894 tusschen den Minister van Koloniën en Burgemeester en Wethouders van Delft eene overeenkomst ter zake tot stand gekomen, waarvan het ontwerp was goedgekeurd bij Koninklijk besluit van den 8sten dier maand n°. 17. Bij die overeenkomst, welke van kracht blijft tot een jaar nadat zij door een der partijen is opgezegd, tenzij in dat jaar anders overeengekomen wordt, heeft de gemeente Delft, tegen toekenning aan haar van gemeld subsidie, zich verbonden tot instandhouding van eene inrichting van onderwijs, waar gelegenheid is om zich de kennis eigen te maken, die gevorderd wordt bij het zoogenaamd groot-ambtenaarsexamen voor den Indischen dienst. Verder is bij de overeenkomst bepaald dat op het onderwijs aan de voormelde inrichting toezicht wordt gehouden door een college van vijf curatoren, waarvan de burgemeester van Delft lid is, terwijl de overige leden, en uit de leden de voorzitter, worden benoemd en ontslagen door de Hooge Regeering [2]), en waarbij de directeur der inrichting als secretaris optreedt. Ook behelst de overeenkomst het noodige omtrent de verplichting van het onderwijzend personeel der inrichting om de inlichtingen en berichten te verschaffen die het curatorium voor het te houden toezicht verlangt, terwijl verder daarbij is bepaald dat de goedkeuring van den Minister van Koloniën vereischt wordt (in te roepen door tusschenkomst van gemeld college) op de benoeming en het ontslag van het onderwijzend personeel, op het reglement der school, op het leerplan en op alle in deze beide regelingen te brengen wijzigingen.

Aanteekening verdient nog dat reeds in 1893, dus vóór het tot stand komen van de overeenkomst, zoowel het leerplan voor den toen aangevangen cursus als de keuze van den hoogleeraar, die met het onderwijs in het nieuwe examen-vak »de Nederlandsch-Indische Wetboeken" zou belast worden, aan de goedkeuring van den Minister van Koloniën waren onderworpen.

Over de gouvernementsinrichting (afd. B van het gymnasium Willem III te Batavia), welke in Indië opleiding verschaft voor het groot-ambtenaarsexamen, is gehandeld op blz. 103 hiervóór.

Aan het in Indië op verschillende tijdstippen en plaatsen afgenomen klein-ambtenaarsexamen onderwierpen zich in 1893 in 't geheel 814 candidaten (695 op Java en 119 in de buitenbezittingen), waarvan 488 (416 op Java en 72 in de buitenbezittingen) of bijna 60 pct. aan de eischen voldeden. In 1892 bedroeg het aantal candidaten 772, waarvan 376 of ruim 48 pct. slaagden. Bij eene circulaire aan de gewestelijke bestuurders van 5 October 1894 werd door den directeur van onderwijs enz. opgekomen tegen de hier en daar bestaande onjuiste meening, als zouden vreemdelingen tot het afleggen van het hierbedoeld examen niet zijn toe te laten.

---

[1]) Zie art. 8 van het hooger aangehaalde nieuwe examen-reglement van 31 Juli 1893, gelijkluidend met art. 8 van het examen-reglement van 1883 (verg. de noot op de voorgaande blz.).

[2]) De benoeming van de vier leden, die, met den burgemeester van Delft het college uitmaken, had plaats bij Koninklijk besluit dd. 6 April 1894 n°. 18. Aan het eerstbenoemde dezer vier leden werd bij dat besluit tevens het voorzitterschap opgedragen. Nog vóórdat het curatorium geïnstalleerd was (hetgeen eerst op 2 Juni 1894 kon plaats vinden) was daarin eene vacature ontstaan, waarin voorzien werd bij Koninklijk besluit dd. 21 Mei 1894 n°. 40.

Keuringen hier te lande. Met terugzicht op de in 't vorig verslag (blz. 202/203) besproken nieuwe regeling der wijze van keuring hier te lande van aan den dienst in de koloniën verbonden of daarvoor bestemd personeel (Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 4878), is aan te teekenen dat in den loop van 1894, op voorstel van de met die keuringen belaste commissie, door het Indisch Bestuur eene regeling is getroffen, ten einde haar in staat te stellen om op omstandiger wijze dan door middel van het den verlofganger ter hand gestelde geneeskundig certificaat, te weten te komen aan welke ziekten of gebreken de te keuren persoon in Indië lijdende was of vroeger geleden had (zie wat de civiele verlofgangers betreft het bepaalde sub *b* in Indisch Staatsblad 1894 n°. 116). De vooralsnog bij wijze van proef vastgestelde instructie voor de bovenbedoelde commissie (Bijblad n°. 4879) zal ook gedurende 1895 nog ongewijzigd van kracht blijven.

Verloven. Over de verdere uitvoering van art. 17 van het in de beide vorige verslagen besproken nieuwe reglement op het verleenen van verlof naar Europa aan tot den Indischen dienst behoorende Europeesche ambtenaren (Indisch Staatsblad 1892 n°. 235), m. a. w. over de vraag of nog meer betrekkingen dan de in Indisch Staatsblad 1893 n°. 229 vermelde kunnen worden aangewezen, die bij verlof voor niet langer dan één jaar tijdelijk worden waargenomen, wordt in Indië nog overleg gepleegd. In afwachting van eene beslissing hieromtrent wordt intusschen voor individueele gevallen steeds nagegaan of tijdelijke vervanging kan plaats hebben, en wel zooveel mogelijk in dier voege dat het verlofstraktement geheel of bijkans geheel wordt uitgespaard. Reeds eenige malen is dit denkbeeld met goed gevolg in toepassing gebracht; het behoeft evenwel geen betoog dat de eerste schrede op dezen weg veel voorzichtigheid eischt, wil men benadeeling van den dienst en ook benadeeling van persoonlijke belangen, zoomede belangrijke uitgaven voor betrekkelijk korte overplaatsingen voorkomen. Dat van de éénjarige verloven wegens langdurigen (minstens tienjarigen) dienst, door het nieuwe verlofsreglement in het leven geroepen (zie het verslag van 1892, blz. 191/192), in ruime mate wordt gebruik gemaakt, kan hieruit blijken dat, van de invoering op 4 November 1892 van het nieuwe reglement af tot en met 3 Januari 1894, dus in een tijdvak van 14 maanden, het aantal bedroeg 127, tegen 117 tweejarige verloven wegens ziekte, terwijl in het tijdvak van 1 Januari 1891 t/m 3 November 1892, dat is in ruim 22 maanden, het aantal Europeesche ambtenaren, die van verloven wegens langdurigen dienst op den voet waarop zij toen verkrijgbaar waren gebruik maakten, slechts bedroeg 86, tegen 240 die wegens ziekte verlof naar Europa kregen. [1]) Om toeneming der uitgaven voor wachtgelden zooveel mogelijk te ontgaan door terugkeerende verlofgangers de openvallende plaatsen te doen innemen, wordt er dezerzijds voor gezorgd dat de Indische Regeering steeds tijdig wete met welke bootgelegenheid de terugreis is aanvaard.

In September 1894 is door de Indische Regeering als regel aangenomen om aan ambtenaren niet meer dan tweemalen een buitenlandsch verlof wegens ziekte toe te staan, van welken regel alleen op grond van bijzondere overwegingen wordt afgeweken.

Het ook in het nieuwe verlofsreglement voor de officieren gehuldigd beginsel, om hen die verlof wegens langdurigen dienst bekomen dezelfde (hoogere) inkomsten te doen genieten als bij verlof wegens ziekte, zoomede de omstandigheid dat bij het nieuwe reglement, voor zooveel de luitenants betreft, het verlofstraktement in 't algemeen is verhoogd, brachten, in verband met de slotbepaling van het reglement, waardoor retroactiviteit werd uitgesloten, de ongelijkheid teweeg dat verlofgangers wegens ziekte, die nog onder de vroegere bepalingen herwaarts waren gekomen, in strijd ook met het in die vroegere bepalingen nedergelegd beginsel, een lager verlofstraktement genoten dan gelijktijdig met hen buiten Indië vertoevende kameraden die verlof hadden wegens langdurigen dienst. Om dit gevolg der bewuste slotbepaling te voorkomen, werd bij Koninklijk besluit van 24 Maart 1894 n°. 2 (Indisch Staatsblad n°. 132) nader bepaald, dat de luitenants, aan wie vóór de invoering (op 26 September 1893) van het nieuwe verlofsreglement verlof wegens ziekte was verleend, alsnog gerekend van 1 October 1893 in het genot traden van de ingevolge het nieuwe reglement aan hun rang verbonden verlofstraktementen.

Bepalingen betreffende de afgifte en de inriching van het voor een verlof naar Europa wegens ziekte vereischte geneeskundige certificaat en ter voorziening in het geval dat de ziektetoestand van den verlofaanvrager medebrengt dat hij Indië verlate zonder de beschikking op zijn verzoek af te wachten, een en ander ter uitvoering van de artt 5 en 12 van het officiersverlofsreglement, werden vastgesteld bij een gouvernementsbesluit dd. 21 Februari 1894 (Indisch Staatsblad n°. 57). Wat de uitvoering der betrekkelijke artikelen van het civiel verlofsreglement betreft, kon, met het oog op de bepalingen van 1885 (Indisch Staatsblad n°. 70), regelende het constateeren der ziekte van burgerlijke ambtenaren die een buitenlandsch verlof tot herstel van gezondheid verzoeken, volstaan worden met het voorschrift, vastgesteld sub *a* van het gouvernementsbesluit dd. 5 Juni 1894 n°. 21 (Indisch Staatsblad n°. 116).

Gemelde bepalingen van 1885 brengen mede dat, voor zooveel daartoe gelegenheid kan gevonden worden, de noodzakelijkheid van een verlof naar Europa wegens ziekte geconstateerd worde niet door een enkelen geneesheer, maar door eene geneeskundige commissie. Aan dit stelsel is in September 1894 (Indisch Staatsblad n°. 197) weder ruimere toepassing gegeven door ook Magelang (residentie Kadoe) als de standplaats van eene zoodanige commissie aan te wijzen.

Ten aanzien van de in speciale gevallen aan Europeesche landsdienaren te verleenen verloven naar buiten Nederlandsch-Indië gelegen plaatsen in Azië of Australië is het, bij nadere overweging (verg. vorig verslag blz. 203), beter geacht deze niet te reglementeeren, maar liever, wanneer voor een zoodanig verlof goede redenen bestaan, telkens eene individueele regeling te treffen. De aanleiding om landsdienaren door een dergelijk verlof in de gelegenheid te stellen om zich in het »Institut Pasteur" in Saigon te doen behandelen, is trouwens vervallen, nu eene (gouvernements-) inrichting voor inenting tegen dollehondsbeet te Batavia staat geopend te worden (verg. blz. 135 hiervóór).

Ingevolge de reglementen op de binnenlandsche verloven van Europeesche burgerlijke landsdienaren (Indisch Staatsblad 1881 n°. 174) en van inlandsche ambtenaren (Indisch Staatsblad 1872 n°. 91) wordt overschrijding van zoodanige verloven gestraft met gemis van bezoldiging over zekeren tijd, tenzij — zooals eerstgemeld reglement (art. 12, laatste alinea) tevens uitdrukkelijk bepaalt — redenen van billijkheid aanwezig zijn om het overschreden verlof alsnog te verlengen tot den dag waarop de verlofganger zijne betrekking weder aanvaard heeft, hoedanige verlenging dan mag worden toegestaan, mede binnen de grenzen harer bevoegdheid, door de autoriteit die het verlof verleend heeft. Het in de tweede plaats genoemde reglement zweeg echter van zoodanige verlenging, zoodat, indien er termen toe bestonden, steeds een voorstel ter zake *aan de Regeering* moest worden gedaan (verg. n°. 4239 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad). Om deze bemoeienis voor de Regeering in de meeste gevallen te doen ophouden, is in October 1893 (Indisch Staatsblad n°. 270) in het reglement op de binnenlandsche verloven van inlandsche ambtenaren alsnog eene gelijke bepaling opgenomen als die, vervat in de boven aangehaalde alinea van het reglement op de binnenlandsche verloven van Europeesche burgerlijke landsdienaren.

Door eene nadere wijziging — bij Koninklijk besluit dd. 6 September 1894 n°. 44 (Indisch Staatsblad n°. 241) — van art. 22 van het reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch-Indië, reeds vroeger gewijzigd blijkens Indisch Staatsblad 1875 n°. 149, is de bevoegdheid tot het verleenen van verlof aan inlandsche rechterlijke ambtenaren op Java en Madura, welke, ingevolge gemeld art. 22, in verband met het slotartikel van het hiervóór besproken reglement op de binnenlandsche verloven van inlandsche ambtenaren in het algemeen, nog altijd bij den Gouverneur-Generaal berustte, in overeenstemming met de voor de buitenbezittingen geldende regeling, overgedragen op de hoofden van gewestelijk bestuur.

Overtocht. In verband met eene door de stoomvaartmaatschappijen »Nederland" en »Rotterdamsche Lloyd" ingevoerde verlaging van de tarieven voor het vervoer van gouvernements-passagiers met betrekking tot de leeftijdsgrenzen voor de betaling van heele en halve vracht enz. (verg. blz. 101 hiervóór), was wijziging noodig van sommige artikelen van het reglement op de toekenning van overtocht van Nederland naar Nederlandsch-Indië en omgekeerd ten laste van de Indische begrooting (Indisch Staatsblad 1882 n°. 125). Bedoelde wijzigingen kwamen tot stand bij het Koninklijk

[1]) Voor de officieren zijn de hierbedoelde éénjarige verloven ingevoerd bij het op 26 September 1893 voor deze categorie van landsdienaren in werking getreden nieuwe verlofsreglement (zie daaromtrent het medegedeelde op blz. 203 van 't vorig verslag). Tot en met 31 Maart 1894, dus in de eerste zes maanden ruim, hadden er 33 officieren van gebruik gemaakt, in welk tijdverloop juist een gelijk aantal wegens ziekte verlof naar Europa had bekomen. In het overeenkomstige tijdvak van 1892/1893, namelijk van 26 September 1892 t/m ult. Maart 1893, waren, op den toen geldenden voet, slechts 8 verloven wegens langdurigen dienst aan officieren verleend, tegen 34 verloven (buitenlandsche) wegens ziekte.

besluit van 29 December 1893 nº. 78 (Indisch Staatsblad 1894 nº. 36).

De rangschikking bij Koninklijk besluit dd. 16 Mei 1892 nº. 39 (Indisch Staatsblad nº. 170) onder de gouvernementspassagiers die overtocht in de 2de klasse genieten van zekere categorie van landsdienaren, die naar de genoten wordende bezoldigingen aanspraak zouden kunnen doen gelden op overtocht in de 1ste klasse, bleek eene uitzondering te behoeven voor hen wien bij hunne uitzending van hier, vóór de inwerkingtreding van gemeld Koninklijk besluit, behandeling als gouvernementspassagier der 1ste klasse was verzekerd. In deze leemte werd voorzien bij Koninklijk besluit dd. 11 Juni 1894 nº. 68 (Indisch Staatsblad nº. 170).

Reis- en verblijfkosten. Onder de punten, waarop bij het onderzoek naar mogelijke bezuinigingen de aandacht was gevestigd, behoorde ook de vraag (zie vorig verslag blz. 68), of niet de kosten van overplaatsingen zouden te beperken zijn, door bij verschillende ambtenaarskorpsen het verband los te maken tusschen het traktement en de standplaats, in navolging van het ten aanzien van enkele categorieën van ambtenaren reeds gevolgde beginsel. Bleek dit denkbeeld wegens de aan den maatregel verbonden bezwaren te moeten worden losgelaten, sedert is, zooals op blz. 71 hiervóór in uitzicht was gesteld, eene voorziening van meer beperkte strekking tot stand gekomen, met het doel om althans in sommige gevallen de overplaatsingen tot een minimum terug te brengen. Bij Koninklijk besluit dd. 3 September 1894 nº. 41 is namelijk de Gouverneur-Generaal gemachtigd om, ter voorkoming van die overplaatsingen welke alleen ten doel hebben het toekennen van eene geringe traktementsverhooging en niet wegens andere redenen vereischt worden, bij de regeling van de traktementen van het personeel van door hem aan te wijzen takken van dienst, binnen de grenzen der voor dat personeel bij de begrooting toegestane fondsen, af te wijken van de vastgestelde formatiën. Bij het gouvernementsbesluit dd. 23 October 1894 nº. 32, waarbij van deze machtiging is aanteekening gehouden, werd tevens al aanstonds bepaald dat daaraan uitvoering zal worden gegeven ten aanzien van het personeel der kas- en vendu-administratiën. Op welke andere organisatiën het beginsel zal zijn toe te passen, wordt nog onderzocht. Inmiddels is den departementschefs, ook afgescheiden hiervan, voor zooveel noodig aanbevolen er bij voortduring naar te streven om de overplaatsingen tot het inderdaad noodige te beperken.

De in 1893 ingevoerde nieuwe regeling betreffende hetgeen aan leden van den Raad van Indië als vergoeding voor reis- en verblijfkosten wordt tegoedgedaan, bijaldien hun commissiereizen worden opgedragen (verg. noot 1 op blz. 3 hiervóór), werd in September 1894 (Indisch Staatsblad nº. 203) nagevolgd voor de door den commandant van het leger te ondernemen inspectiereizen. In verband met de beschikking, opgenomen in nº. 688 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad, geldt dezelfde regeling nu ook voor den commandant der zeemacht.

Kortingen. Herhaaldelijk is in de laatste jaren in Indië het denkbeeld aan de orde geweest om verandering te brengen in de regelingen nopens het verleenen van kortingen op de inkomsten van landsdienaren, op grond dat het kortingstelsel, zooals het in de Indische samenleving werkt, het verleenen van crediet aanen het maken van schulden door- landsdienaren maar al te zeer bevordert. De zaak is echter eenigen tijd blijven rusten, nadat in 1888 een voorstel van de Indische Regeering, om de door art. 24 van het Regeeringsreglement gevorderde machtiging van het Opperbestuur te erlangen ten einde harerzijds het onderwerp te regelen met wijziging of intrekking van de ter zake bestaande, indertijd door een Commissaris-Generaal vastgestelde regelingen, was afgestuit op de bedenking van den toenmaligen Minister van Koloniën dat eene nieuwe regeling van het onderwerp voor Indië diende samen te gaan met herziening van de hier te lande op het stuk van kortingen geldende bepalingen. In 1893 is echter de Indische Regeering op deze aangelegenheid bij het Opperbestuur teruggekomen, naar aanleiding waarvan zij toen vrijheid heeft gekregen om de besluiten van den Commissaris-Generaal dd. 26 Mei en 9 September 1826 nº. 6 en 42 (Indisch Staatsblad nº. 22 en 49) in te trekken en ten aanzien van de kortingen op de inkomsten van landsdienaren zoodanige bepalingen te maken als haar dienstig zullen voorkomen. Over de op het stuk van kortingen alsnu te treffen voorzieningen wordt in Indië nog overleg gepleegd. Zijn die voorzieningen tot stand gekomen, dan zal het wenschelijk zijn te overwegen of ook herziening behoeven de bepalingen die de kortingen regelen op hier te lande betaald wordende traktementen en pensioenen ten laste der Indische geldmiddelen.

Onderstand aan inlandsche landsdienaren en hunne weduwen. Was het in de laatste jaren gebruikelijk om, bij de beoordeeling of er termen zijn om aan inlandsche ambtenaren en beambten onderstand toe te leggen bij wijze van wachtgeld, niet onvoorwaardelijk vast te houden aan het beginsel om de toekenning afhankelijk te doen zijn van de financieele omstandigheden van den betrokkene (verg. Bijblad op het Indisch Staatsblad nº. 3756), in het begin van 1894 is door de Indische Regeering teruggekeerd tot den vroegeren regel, dat tot het verleenen van onderstand als hierbedoeld slechts dan is over te gaan wanneer de betrokkene geen eigen middelen bezit, noch bloed- of aanverwanten, in staat en genegen om te helpen.

Bij het verleenen van onderstand aan weduwen van inlandsche landsdienaren wegens hooge geboorte wordt, ingevolge eene beslissing der Indische Regeering van October 1893, niet verder gegaan dan tot kleindochters van regenten.

Eereteekenen. Van de verleende Koninklijke machtiging om aan het eereteeken wegens burgerlijke verdiensten voor inlanders en vreemde oosterlingen, dat tot dusver uit eene draagpenning bestond, voortaan den vorm te geven van eene ster (zie de omschrijving in de Javasche Courant van 1 September 1893) is reeds in 't vorig verslag (blz. 204) gewag gemaakt. Volledigheidshalve is thans nog aan te teekenen dat bedoelde machtiging in October 1893 (gouvernementsbesluit dd. 16 Januari 1894 nº. 31) in dier voege is uitgebreid dat op de in brons te verleenen sterren (de 4de klasse van het eereteeken) het rijkswapen aan de eene zijde en het opschrift »Trouw en verdienste" aan de tegenzijde mede, evenals op de gouden en zilveren sterren, zullen geplaatst zijn op een veld van blauw émail.

Pensioenen en gagementen. Met betrekking tot de voortdurende stijging van de uitgaven ten laste der Indische begrooting wegens pensioenen (civiele en militaire) en gagementen is de voorlichting gevraagd van den hoogleeraar dr. P. VAN GEER. Ten aanzien van de werking van het pensioenreglement voor de Indische officieren (Indisch Staatsblad 1880 nº. 22) is van den hoogleeraar reeds eene memorie ontvangen, waarvan in November 1894 [1]) eenige exemplaren ter beschikking zijn gesteld van de Staten-Generaal. Voor het wetenschappelijk onderzoek naar de werking der pensioenbepalingen voor de tot den Indischen dienst behoorende Europeesche burgerlijke landsdienaren worden nog tal van gegevens uit Indië tegemoet gezien.

Bij de Regeering is intusschen de vraag aanhangig of en in hoever het aanbeveling verdient terug te komen van het bij het Indische pensioenreglement voor Europeesche burgerlijke ambtenaren vanouds gehuldigde stelsel, ook gehandhaafd gebleven bij het nieuwe reglement in Indisch Staatsblad 1881 nº. 142, om hunne pensioenen steeds te berekenen naar de hoogste bezoldiging gedurende 24 maanden genoten en dus in den regel naar het traktement van de laatste twee dienstjaren.

De snelle klimming der uitgaven wegens gagementen (pensioenen voor militairen beneden den rang van officier) zal zeer worden getemperd door de invoering met 1 November 1892 van de regeling, waarop ook gedoeld is op blz. 40 hiervóór, krachtens welke allen, die bij het Koloniaal Werfdepôt te Harderwijk als militair worden aangenomen, verplicht zijn om te dienen zoowel in als buiten Europa. In verband met deze regeling is bij het Departement van Koloniën de bewerking van een nieuw gagementsreglement ter hand genomen, ter vervanging van dat in Indisch Staatsblad 1876 nº. 44.

Weduwen- en weezenfonds voor burgerlijke (Europeesche) ambtenaren. Evenals reeds het geval is geweest met betrekking tot het militaire weduwen- en weezenfonds wordt ook naar den toestand van het hierbedoelde fonds een wetenschappelijk onderzoek ingesteld, welk onderzoek echter nog niet ver genoeg gevorderd is om reeds conclusiën te wettigen.

Was, volgens de in 't vorig verslag (blz. 204) besproken jaarrekening over 1892, het fonds in dat jaar, toen de deelgerechtigden slechts 5 pct. als doorloopende contributie hadden bij te dragen gehad, met f 27 327 (volgens nadere opgaven met f 25 626) teruggegaan, — over 1893, met ingang van welk jaar de doorloopende contributie, ook voor de eerstvolgende jaren, op 6 pct. is bepaald, wees de jaarrekening (gedrukt als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 26 October 1894) een voordeelig verschil tusschen

[1]) Zie blz. 18 der Memorie van Beantwoording op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1895 (zitting 1894 — 1895 — 4 — nº. 37).

De memorie van den hoogleeraar VAN GEER is verkrijgbaar gesteld bij de firma MARTINUS NIJHOFF te 's-Gravenhage tegen den prijs van f 0,75.

ontvangsten (f 1 681 145) en uitgaven (f 1 501 547) aan van f 179 598 [1]), in verband waarmede de bezittingen van het fonds, op ult. 1892, volgens herziene opgaven, bedragen hebbende f 3 471 231, op ult. 1893 gestegen waren tot f 3 650 829 (hypotheken f 578 263, vaste goederen f 68 336, inschrijvingen op het Grootboek f 2 770 375 en disponibele gelden [1]) f 233 855). Aan doorloopende contributiën werd in 1893 ontvangen f 1 306 398 (in 1892 slechts f 1 074 682), terwijl aan weduwenpensioenen en onderstanden aan kinderen van overleden deelgerechtigden werd uitbetaald f 1 466 933 [2]) (in 1892 f 1 436 508). Het aantal uit het fonds gebenificieerde weduwen klom in 1893 van 1961 (herziene opgaaf) tot 2000, doch het aantal onderstand genietende kinderen verminderde van 2129 (herziene opgaaf) tot 2112.

Weduwen- en weezenfonds der officieren van de landmacht. Reeds in 't vorig verslag (blz. 204) is melding gemaakt van de door de Regeering genomen of voorbereide maatregelen om, zonder nadeel voor de tegenwoordige deelgerechtigden, in den ongunstigen toestand van dit fonds verbetering te brengen. Die maatregelen bestonden eensdeels in de vaststelling bij Koninklijk besluit dd. 26 October 1893 n°. 27 (Nederlandsch Staatsblad n°. 155, Indisch Staatsblad n°. 309) van een nieuw reglement voor het fonds, dat met 1 Januari 1894 is in werking getreden [3]), anderdeels in het plan — sedert verwezenlijkt door de wet van 7 December 1894 (Nederlandsch Staatsblad n°. 205) — om, tot zoolang bij een om de vijf jaar in te stellen wetenschappelijk onderzoek (zie art. 42 van het nieuwe reglement) zal zijn gebleken dat het kapitaal van het fonds met deszelfs lasten zal zijn in evenwicht gebracht, aan het fonds jaarlijks, gerekend van 1894 af, ten laste van de Indische begrooting eene uitkeering uit 's lands kas te verzekeren van f 300 000, met bepaling dat zoolang deze subsidie genoten wordt de laatstelijk op 6 pct. vastgestelde en ook bij het nieuwe reglement op dat bedrag bepaald gebleven doorloopende contributie aan het fonds niet verminderd wordt. De maatregelen, vereischt voor de uitvoering van het hooger bedoelde nieuwe reglement voor het fonds, zoomede de in het leven te roepen voorschriften van contrôle, zijn in Indië nog in behandeling. Inmiddels is bij Koninklijk besluit dd. 15 September 1894 n°. 35 (Indisch Staatsblad n°. 240) aan het nieuwe reglement nog eene overgangsbepaling toegevoegd, ten einde in billijkheid aan die zeer enkele nog in leven zijnde personen, die als officiersweduwen met een niet-deelgenoot van het fonds waren hertrouwd vóórdat met 1 Januari 1860 de uit het fonds toegelegd wordende pensioenen waren verhoogd, het uitzicht niet te benemen om, bijaldien zij, opnieuw in den weduwenstaat gerakende, in de termen vielen om in het genot van pensioen uit het fonds te worden hersteld, evenals tot dusver regel was geweest, zich niet het vóór 1 Januari 1860 genoten lagere, maar het sedert geldende hoogere bedrag te zien toegelegd.

Blijkens de jaarrekening over 1893 (bijvoegsel tot de Javasche Courant van 7 September 1894) was in dat jaar het kapitaal van het fonds verminderd van f 2 725 900 tot f 2 631 997, derhalve met f 93 903, tegen eene vermindering in 1891 met f 72 905 en in 1892 met f 109 846. Terwijl o. a. aan contributiën en renten van belegde gelden ontvangen werd (f 611 087 + f 131 585 = f 742 672 (in 1892, volgens herziene opgaven, f 638 765 + f 115 167 = f 753 932), vorderden de uit te keeren pensioenen, gratificatiën, onderstanden en begrafeniskosten eene uitgaaf van f 840 263, zijnde slechts weinig meer dan in 1892, toen deze uitgaafposten (dus zonder de in 't vorig verslag medegerekende administratiekosten) bedroegen (volgens eene herziene opgaaf) f 837 031. In hypotheken had het fonds op ult. 1893 belegd een bedrag van f 1 592 881 (op ult. 1892 f 1 801 490), terwijl de inschrijvingen op het Grootboek, op ult. 1892 f 887 323, in 1893 geen verandering ondergingen. Buiten eenige vaste goederen ter waarde van f 20 431, bestond het overig deel der bezittingen van het fonds op ult. 1893 hoofdzakelijk uit tijdelijk nog onbelegde contanten in 's lands kas, ten bedrage van f 116 116. (Op ult. 1892 was slechts f 939 onbelegd.) Het aantal uit het fonds gebenificieerde weduwen klom in 1893 van 805 tot 815, doch dat der uit het fonds trekkende kinderen verminderde van 831 tot 783.

[1]) Bij de hier medegedeelde cijfers is reeds rekening gehouden met eene na de verschijning der jaarrekening ontdekte fout in het bedrag der voor het fonds hier te lande gedane uitgaven, welke niet f 605 070, maar f 705 070 hebben beloopen. In verband daarmede is het voordeelig verschil, in de jaarrekening uitgetrokken als f 279 598, terug te brengen tot f 179 598, en de som der bezittingen van het fonds insgelijks 1 ton lager gesteld.

[2]) Hierbij mede in aanmerking genomen de in de voorgaande noot bedoelde verbetering.

[3]) Over dat reglement is nader gehandeld in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de wetsvoordracht tot subsidieering van het fonds (zitting 1894 — **41** — n°. 4).

O. Nijverheid.

I. Landbouw, boschwezen en veeteelt.

§ 1. *Java en Madura.*

a. Landbouw.

1°. Inlandsche landbouw. [4])

Uit de hierachter in bijlage WW verzamelde gewestelijke opgaven van de voor geregelde cultuur ontgonnen bouwgronden der inlandsche bevolking op Java en Madura (de Vorstenlanden en de particuliere landerijen uitgezonderd) blijkt, dat die gronden in 1893 eene totale uitgestrektheid besloegen van 3 623 330 bouws, tegen 3 605 040 bouws in 1892, of in het geheel 18 290 bouws meer dan in laatstgenoemd jaar.

Terwijl voor een 7-tal gewesten de over 1893 ontvangen cijfers iets lager zijn dan die over 1892 of daarmede overeenkomen (noemenswaardig is daaronder alleen een nadeelig verschil van 14 658 en 2006 bouws voor Samarang en Bagelen), zou in de 13 overige gewesten gezamenlijk de uitgestrektheid ontgonnen bouwland zijn toegenomen met 35 581 bouws (o. a. in Madioen, Bezoeki, Banjoemas en Kediri met respectievelijk 9805, 6113, 5266 en 3383 bouws).

De uitgestrektheid der bewaterbare velden (sawahs van levend water voorzien) onderging hier en daar weder eenige uitbreiding [5]), maar de toeneming was niet van dien aard om op te wegen tegen de vermindering, welke (zonder dat de reden daarvan verklaard is) de opgaaf betreffende Samarang aanwijst (in het voor dit gewest hiervóór geconstateerde nadeelig verschil van 14 658 bouws deelen de bewaterbare velden aldaar voor 11 752 bouws), zoodat het cijfer voor alle gewesten gezamenlijk ruim 4000 bouws lager is dan over 1892 als besproeibare oppervlakte werd opgegeven. In beide jaren bestond ruim 46 pct. van de voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden uit besproeibare velden, zooals uit de volgende vergelijking blijken kan:

		1892.	1893.
Aantal bouws	sawahs van levend water voorzien. .	1 692 330	1 688 021
	„ „ regen afhankelijk . . .	1 024 433	1 028 993
	moeras-sawahs.	52 411	53 719
	geregeld beplante tegalvelden . . .	835 866	852 597
Totale uitgestrektheid (in bouws) der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden. . .		3 605 040	3 623 330

Van de hierbedoelde velden bleven achtereenvolgens onbeplant 138 044 en 93 668 bouws. Daarentegen werden van de gronden bovendien aanwezig — de niet geregeld bebouwde tegalvelden — in 1892 154 417 en in 1893 148 030 bouws beplant. Van deze velden, zoomede van de geregeld in cultuur zijnde bouwgronden, werden in 1893 voor een tweeden oogst beplant 1 654 799 bouws (in 1892 1 657 219 bouws). Ten gevolge van een en ander bedroeg het totaal der beplantingen (de tweemaal beplante velden dubbel rekenende) voor 1893 5 332 491 en voor 1892 5 278 632 bouws, alles voor eigen rekening der bevolking.

Uit het volgende overzicht kan blijken in hoever die beplantingen de cultuur van padi dan wel van andere éénjarige gewassen betroffen.

[4]) Over de inlandsche koffieteelt op Java wordt gehandeld sub 2°. van de hierbedoelde paragraaf.

[5]) Over het in 1893 van bestuurswege verrichte op het gebied van irrigatie is uitvoerig gehandeld op blz. 140—145 hiervóór.

SOORTEN VAN BOUWLAND. 1.		Aantal bouws: beplant geweest (voor 1ste gewas) met padi. 2.	beplant geweest (voor 1ste gewas) met andere eenjarige gewassen. 3.	beplant geweest (voor 2de gewas) met padi. 4.	beplant geweest (voor 2de gewas) met andere eenjarige gewassen. 5.	alzoo in het geheel beplant geweest. 6.	onbeplant gebleven 7.
		1892.					
Voor geregelde cultuur ontgonnen velden.	Bewaterbare sawahs	1 528 772	129 671	181 805	694 027	2 535 175	33 887
	Sawahs van den regen afhankelijk	927 820	39 748	26 776	280 169	1 274 513	56 865
	Moeras-sawahs	45 951	219	1 550	1 039	48 759	6 241
	Tegalvelden (geregeld beplante)	107 264	687 551	8 743	436 308	1 239 866	41 051
		2 609 807	857 189	218 874	1 412 443	5 098 313	138 044
Velden niet in geregelde cultuur (*voor zoover beplant geweest*)		84 205	70 212	8	25 894	180 319	....
	Totalen	2 694 012	927 401	218 882	1 438 337	5 278 632	138 044
		1893.					
Voor geregelde cultuur ontgonnen velden.	Bewaterbare sawahs	1 536 338	136 680	160 782	692 889	2 526 689	15 003
	Sawahs van den regen afhankelijk	954 456	41 915	29 169	259 448	1 284 988	32 622
	Moeras-sawahs	47 187	946	1 693	2 050	51 876	5 586
	Tegalvelden (geregeld beplante)	113 038	699 102	2 825	474 313	1 289 278	40 457
		2 651 019	878 643	194 469	1 428 700	5 152 831	93 668
Velden niet in geregelde cultuur (*voor zoover beplant geweest*)		76 066	71 964	550	31 080	179 660	....
	Totalen	2 727 085	950 607	195 019	1 459 780	5 332 491	93 668

Als gebruikelijk vindt men voorts hierachter als bijlage XX en YY de gewone jaarstaten, respectievelijk betreffende de rijstcultuur en de teelt van andere éénjarige gewassen. Daarin wordt aangegeven, dat van de 2 922 104 bouws grond, die met padi beplant werden, 2 717 844 bouws geslaagd en 204 260 bouws mislukt zijn, uitmakende respectievelijk 93.1 en 6.9 pct., terwijl van de 2 410 387 bouws grond, beplant geweest met andere eenjarige gewassen, 2 375 494 bouws of 98.6 pct. slaagden en 34 893 bouws of 1.4 pct. mislukten.

Over de laatste vijf jaren zijn de verkregen opgaven nopens den omvang van den eigen landbouw der inlandsche bevolking als volgt, waarbij echter weder in herinnering zij gebracht dat die opgaven meerendeels op schattingen berusten, zoodat stellige gevolgtrekkingen daaraan niet zijn te ontleenen.

JAREN.	Van de bouwgronden der inlandsche bevolking werden door haar het volgend aantal bouws beplant: met padi, als 1ste gewas.	met padi, als 2de gewas.	met eenig ander éénjarig gewas, als 1ste gewas.	met eenig ander éénjarig gewas, als 2de gewas.	Totalen (1sten en 2den aanplant te zamen genomen). Padi.	Totalen: Andere éénjarige gewassen.	Totalen: Te zamen.
1889	2 709 984	205 867	881 220	1 181 532	2 915 851	2 062 752	4 978 603
1890	2 649 318	233 874	885 199	1 411 720	2 883 192	2 296 919	5 180 111
1891	2 685 595	185 548	893 307	1 275 380	2 871 143	2 168 687	5 039 830
1892	2 694 012	218 882	927 401	1 438 337	2 912 894	2 365 738	5 278 632
1893	2 727 085	195 019	950 607	1 459 780	2 922 104	2 410 387	5 332 491

Eenige nadere bijzonderheden nopens sommige volkscultures volgen hieronder.

Rijstcultuur.

Gelijk uit het voorafgaande blijkt, werden in 1893 door de bevolking op Java en Madura (de Vorstenlanden en de particuliere landerijen uitgezonderd) voor eigen rekening in het geheel 2 922 104 bouws grond met padi beplant of 9210 bouws meer dan volgens de opgaven over 1892. Als eerste aanplant kwam dat gewas op 33 073 bouws meer voor dan in 1892, terwijl het op 23 863 bouws minder geteeld werd als tweede aanplant.

De hiervóór reeds genoemde bijlage XX doet voorts zien, dat, in vergelijking met 1892, de padibeplantingen in 10 gewesten zouden zijn toegenomen met gezamenlijk 37 916 bouws, doch in de overige afgenomen met 28 706 bouws. Oorzaken van buitengewonen aard zijn voor een en ander niet opgegeven.

Wees dus het cijfer der padibeplantingen over 't geheel op eenige toeneming, afgaande op de verkregen opgaven zou toch van eene kleinere uitgestrektheid dan in 1892 zijn geoogst, daar de mislukkingen worden gesteld op 204 260 bouws, zijnde 63 683 bouws meer dan in 1892. Desniettemin werd de verkregen productie op ruim 4 millioen pikol padi meer geschat dan in laatstgenoemd jaar. De rapporten over de uitkomsten van den padioogst van 1893 luidden dan ook over het algemeen gunstig. In West-Java was de oogst zelfs ruimer dan in tal van jaren het geval was geweest. Ook in Banjoemas en Bagelen slaagde het gewas zeer naar wensch; in Kadoe werd minder last ondervonden van de muizenplaag dan in 1892.

De mislukkingen waren te wijten aan overstroomingen dan wel aan gebrek aan water, aan ziekten in het padigewas en ook aan verwoestingen aangericht door ratten en muizen en door schadelijke insecten. [1])

Alleen in twee gewesten was het noodig de plantende bevolking in beperkte mate van regeeringswege tegemoet te komen, en wel in de residentiën Samarang en Japara. In de afdeeling Demak van eerstgemeld gewest, waar in den aanvang van 1893, ten gevolge van talrijke doorbraken in rivierdijken, belangrijke overstroomingen voorkwamen, ontstond namelijk op de plaatsen, welke door de ramp getroffen werden, gedurende korten tijd schaarschte aan voedingsmiddelen, ter voorziening waarin het noodig werd geoordeeld de bevolking te helpen door de herstellingen aan de doorbraken in betaalden heerendienst te doen uitvoeren. En in de dessa's Sinoman en Goejangan der afdeeling Patti (residentie Japara) werd de aanplant tot tweemalen toe door overstroomingen vernield, zoodat de bevolking ten slotte geen middelen had om hare sawahs opnieuw te beplanten, waarom de Regeering in Mei 1893 f 500 beschikbaar stelde als voorschot voor den aankoop van zaadpadi.

[1]) Vermits inzonderheid in de residentie Preanger Regentschappen de padiaanplantingen te lijden hadden van de muizenplaag, is er toe overgegaan om door het uitloven van geldelijke premiën de verdelging van dit ongedierte aan te moedigen. Voor dit doel werd den resident in Juli 1893 de beschikking gegeven over f 1000.

Ter bestrijding van de plaag is ook de voorlichting ingeroepen van den directeur van het laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie te Batavia, waar men, na de tot dusver mislukte proeven (verg. blz. 131 hiervóór), nog naar eene werkzame smetstof zocht.

Naar groepen van gewesten gerangschikt, verkrijgt men, aan de hand der beschikbare gegevens, nopens de uitkomsten van den padioogst, ook in verhouding tot de uitgestrektheid der beplante en der geslaagde velden, de volgende uitkomsten.

JAREN.	Met padi beplante uitgestrektheid (in bouws).		Geschatte padiproductie (in pikols).		
	In 't geheel.	Geslaagde beplantingen.	In 't geheel.	Gemiddeld per bouw, berekend over: het geheel der beplantingen.	de geslaagde beplantingen.
WEST-JAVA. *a)*					
1889	653 870	617 549	15 450 400	23.63	25.02
1890	626 180	603 342	15 376 000	24.55	25.48
1891	643 858	619 671	15 836 000	24.60	25.55
1892	666 266	629 604	15 412 400	23.13	24.41
1893	673 739	651 514	22 616 400	33.56	34.71
MIDDEN-JAVA (Noordelijke gewesten) *b).*					
1889	821 660	755 019	14 624 400	17.80	19.37
1890	830 184	701 296	14 759 000	17.77	21.04
1891	838 011	724 964	15 176 000	18.11	20.93
1892	838 211	800 241	18 398 400	21.95	22.99
1893	847 209	769 461	16 886 700	19.93	21.94
MIDDEN-JAVA. (Zuidelijke gewesten) *c).*					
1889	820 706	773 190	18 875 400	23.00	24.41
1890	824 433	675 675	16 170 000	19.61	23.93
1891	790 267	626 664	15 343 000	19.41	24.48
1892	791 183	749 779	18 262 850	23.08	24.35
1893	785 942	717 279	17 272 500	21.99	24.08
OOST-JAVA *d)* **en MADURA.**					
1889	619 615	603 370	16 576 800	26.75	27.47
1890	602 395	527 431	14 587 000	24.21	27.66
1891	599 007	546 739	15 037 000	25.10	27.50
1892	617 234	592 693	17 065 100	27.64	28.79
1893	615 214	579 590	16 694 300	27.13	28.80
TOTALEN *e).*					
1889	2 915 851	2 749 128	65 527 000	22.47	23.83
1890	2 883 192	2 507 744	60 892 000	21.12	24.28
1891	2 871 143	2 518 038	61 392 000	21.38	24.38
1892	2 912 894	2 772 317	69 138 750	23.73	24.94
1893	2 922 104	2 717 844	73 469 900	25.14	27.03

a) De residentiën Bantam, Krawang en Cheribon (allen zonder de particuliere landerijen), het domein Bloeboer in de residentie Batavia, zoomede de residentie Preanger Regentschappen.

b) De residentiën Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara en Rembang (de in sommige dezer gewesten gelegen particuliere landerijen uitgezonderd).

c) De residentiën Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Madioen en Kediri, maar niet de residentiën Soerakarta en Djokjokarta, omtrent welke beide laatsten eenigszins vertrouwbare gegevens betreffende den eigen landbouw der bevolking nog niet konden worden verzameld.

d) De residentiën Soerabaija en Pasoeroean (beide zonder de particuliere landerijen), zoomede de residentiën Probolinggo en Bezoeki.

e) Aan padi, als tweede gewas geteeld, is onder de opgegeven productie begrepen: in 1889 3 944 600, en in de vier latere jaren achtereenvolgens 4 694 500, 3 314 000, 4 598 200 en 4 550 700 pikol.

Aan verbeteringen van den inlandschen landbouw, inzonderheid van de cultuur van padi, is in de laatste jaren zoowel door de Indische Regeering als door de plaatselijke bestuursambtenaren meer en meer aandacht geschonken. Toen de reorganisatie der zoogenaamde hoofdenscholen aan de orde was, met het doel om aan die scholen de gelegenheid open te stellen tot opleiding van inlandsche ambtenaren (verg. blz. 99/100 van het verslag van 1892), heeft het een punt van overweging uitgemaakt of men onder de verplichte leervakken o. a. zou opnemen de beginselen der landbouwkunde. Van dit denkbeeld moest echter, in verband met de moeielijkheid om met de practijk der landbouwkunde vertrouwde onderwijzers te vinden, voorloopig worden afgezien, doch tegelijkertijd meende de Indische Regeering eenige andere middelen te moeten aangeven om het tot stand komen van verbeteringen in de cultures der bevolking zooveel mogelijk te bevorderen. Als zoodanig werden genoemd: het doen voorgaan en aanmoedigen van de bevolking door de hoofden, met den steun der Europeesche ambtenaren, zooals geschiedde door den regent van Demak (Samarang) en door dien van Serang en van Lebak (Bantam); het bebouwen van proefvelden voor rekening van den lande onder deskundige voorlichting en leiding, waar de gelegenheid gunstig is en op de belangstelling der ambtenaren mag worden gerekend; het verspreiden van leesboekjes onder de hoofden en op de inlandsche scholen, waarin op de gebreken, welke den landbouw aankleven, gewezen wordt en middelen tot verbetering worden aangegeven, en eindelijk het uitloven van prijzen op de vee- en landbouwtentoonstellingen voor hen, die een zoo hoog en zoo fraai mogelijk product hebben verkregen. Terwijl in den loop van 1894 aan den directeur van binnenlandsch bestuur de opdracht werd verstrekt om, na raadpleging van den adviseur-honorair voor inlandsche zaken, den heer K. F. HOLLE, en van den directeur van 's lands plantentuin, na te gaan wat nog, afgescheiden van 's Gouvernements bemoeiingen op irrigatiegebied, door andere middelen, bijv. door meer zorg voor de bescherming en uitbreiding van klimaatbosschen en voor herbewouding in het belang der waterloopen, door de Regeering gedaan zou kunnen worden tot verhooging van de productiviteit van den bodem, werden de hiervóór opgesomde middelen tot verbetering van den inlandschen landbouw, inzonderheid van de rijstcultuur, reeds voor een deel, en dit niet zonder succes, in toepassing gebracht. Ofschoon de inlandsche bevolking over het algemeen liefst hare oude gewoonten blijft volgen en een zeker wantrouwen koestert jegens proefnemingen en nieuwe methodes, vinden toch enkele verbeteringen in de padicultuur meer en meer ingang. Daartoe mogen gerekend worden het ijler en korrelsgewijze uitzaaien en het niet te laat en te dicht overplanten van de gekweekte bibiet op de velden. Deze verbeteringen veroorzaken niet of heel weinig meer moeite en kosten, en komen den planter ook bij jaarlijksche verwisseling van de velden ten goede, zoodat in streken met communale bouwvelden deze vorm van het grondbezit geen beletsel tegen de toepassing er van behoeft op te leveren. Naar gemeld wordt, moet o. a. in Java's oostelijke streken, waar de bevolking over het algemeen tot nu toe het hardnekkigst vasthield aan uitzaaiing door het uitleggen van aren, het korrelsgewijze uitzaaiien mede meer en meer veld winnen. Dit succes, zij het voorloopig nog in beperkten kring, is voor een groot deel — zoo bericht de directeur van binnenlandsch bestuur — te danken aan het onvermoeide streven van den heer HOLLE en voor een ander deel aan de belangstelling en de bemoeiingen niet alleen van sommige Europeesche, maar ook van inlandsche ambtenaren. De heer HOLLE gaat steeds voort met voor de verschillende door hem aangegeven verbeteringen propaganda te maken en in den laatsten tijd in het bijzonder door het bezorgen van in de landstaal geschreven opstellen, welke dan van regeeringswege gedrukt en verspreid worden. In 1893 en in de eerste maanden van 1894 verschenen van de hierbedoelde serie leesboekjes, getiteld » De vriend van den landman", drie deeltjes in 't Javaansch (de nos VII, VIII [1]) en IX) en twee in 't Soendaneesch (de nos IX en X), welke, op één uitzondering na [2]), alle handelen over verbeteringen van de padicultuur, terwijl verder nog, ter verspreiding meer speciaal onder de dessahoofden en amils in Bantam, werd bestemd eene door wijlen den regent van Serang vervaardigde vertaling in Bantamsch-Javaansch van een reeds vroeger verschenen deeltje van bedoeld tijdschrift.

Onder de leiding van de Europeesche en inlandsche ambtenaren werden in 1893 voor 't eerst of bij vernieuwing in enkele streken (op Java o. a. in enkele afdeelingen der residentiën Bantam, Samarang, Pasoeroean, Bagelen en Madioen) verschillende proeven genomen met het ijl uitzaaiien van de padi, welke proeven, blijkens de daarvan opgemaakte en in den aanvang van 1894 op last der Regee-

[1]) In het VIIIste deeltje is o. a. opgenomen de laatstelijk nog in het Koloniaal Verslag van 1888 (blz. 192) besproken circulaire van den directeur van binnenlandsch bestuur dd. 28 October 1875 (Bijblad op het Indisch Staatsblad nº. 2950), houdende verschillende practische wenken met betrekking tot de rijstcultuur, en daarbij is gevoegd eene „Inleiding" van de hand van den heer HOLLE, bevattende, nevens eene opsomming van de gebreken welke nog altijd genoemde volkscultuur aankleven, eene korte schets van wat in de laatste 70 jaren door de Regeering ter verbetering is gedaan en een betoog van de noodzakelijkheid om in die richting met beleid en zonder overhaasting werkzaam te blijven. De Nederlandsche tekst dezer „Inleiding" vindt men in deel IX (blz. 590 en volg.) van het te Batavia verschijnende Tijdschrift voor het binnenlandsch bestuur.

[2]) Namelijk deel X van de Soendaneesche serie. Daarin toch wordt gehandeld over de aankweeking van zekeren vruchtboom (blimbing) in Demak, over de cultuur en bereiding van de vezelplant musa textilis (koffo in de Minahassa geheeten) en van de katjang kedeleh of sojaboon en over eene betere bereidingswijze van arèn-, klapper-, en lontar-suiker.

ring gedrukte en verspreide verslagen [1]), bijna zonder uitzondering goede uitkomsten opleverden en volgens de ontvangen rapporten niet nagelaten hebben een gunstigen indruk op de bevolking te maken en haar tot navolging aan te sporen. Ook in Pekalongan werden proeven genomen en kreeg de resident bij gouvernements-besluit van 30 Januari 1893 nº. 40 de beschikking over eene som van f 1000 voor het toekennen van premiën aan die inlanders, wier proefnemingen de beste uitkomsten zouden opleveren.

Van andere verbeteringen dan de hooger bedoelde valt weinig te bespeuren, vermoedelijk — zoo wordt bericht — omdat daaraan meer arbeid en kosten verbonden zijn en omdat de landbouwer in streken met communaal bezit de zekerheid mist dat hij zelf de vruchten van zijn meerderen arbeid zal plukken.

Het onderhoud der velden bleef voortdurend aansporing vereischen, terwijl het bemesten slechts hier en daar, doch dan alleen in dicht bevolkte streken en in onvoldoende mate plaats vond. Aan eene rationeele grondbewerking (voornamelijk schoon en diep bewerken van den grond) werd mede weinig gedaan, ook omdat de inlandsche landbouwwerktuigen zich niet voor eene diepe bewerking eigenen. In de afdeeling Djombang der residentie Soerabaija voldeed de voortgezette proef met het beplanten van een met den Europeeschen ploeg bewerkt sawahveld (zie vorig verslag blz. 207) wederom vrij goed, terwijl in de afdeeling Lebak der residentie Bantam door het één keer meer ploegen met den inlandschen ploeg mede goede uitkomsten verkregen werden.

Verwisseling van zaad werd door het bestuur zooveel mogelijk in de hand gewerkt; zoo werden de in de Preanger Regentschappen krachtens een gouvernementsbesluit van 4 Mei 1892 genomen proeven met zaadpadi uit Krawang met gunstigen uitslag bekroond. Toch blijft de bevolking over het algemeen weinig zorgvuldig in de keuze van bibiet. Tijdens den oogst wordt veelal goede bibiet afgezonderd, maar deze gaat dikwijls den weg op van de andere padi wanneer gebrek aan geld zich doet gevoelen. Men is dan verplicht later goede bibiet te koopen of minder goede, die nog voorhanden is, te gebruiken. Uit deze laatste omstandigheid moeten dan ook voor een deel de voorgekomen mislukkingen worden verklaard. Slechts bij uitzondering, namelijk wanneer de oogst herhaaldelijk slecht uitvalt, wordt door de bevolking zelve tot het kiezen van betere bibiet of eene nieuwe padisoort overgegaan.

In het snijden van het gewas werden geene moeielijkheden ondervonden; het kon overal geregeld plaats vinden; onrijp afsnijden behoorde tot de uitzonderingen. Alleen als de padi door muizen aangetast of voos was, dan wel wanneer vrees voor verrotting van het gewas bestond, werd de padi onrijp gesneden, soms ook wel opzettelijk voor het maken van eene inlandsche versnapering.

De omvang van het vervoer van rijst en padi tusschen de verschillende gewesten op Java onderling is niet onder cijfers te brengen. Ook wat den handel in dit voedingsmiddel tusschen Java en sommige buitenbezittingen betreft zijn geen volledige opgaven te verstrekken. Omtrent een en ander, zoowel wat Java en Madura als wat de buitenbezittingen betreft, vindt men echter eenige nadere mededeelingen in de rubriek »*Binnenlandsche handel*" in afd. V van dit hoofdstuk, zoomede in § 2 van afd. I van dit hoofdstuk. De invoeren van rijst en padi uit den vreemde en de uitvoeren derwaarts kunnen blijken uit de jaarlijksche handelsstatistiek. [2])

Andere eenjarige gewassen.

De door de inlandsche bevolking in de gouvernementslanden van Java en Madura op hare eigene bouwgronden tot stand gebrachte aanplantingen van eenjarige gewassen in het algemeen besloegen in 1893, gelijk hiervóór reeds is medegedeeld, eene uitgestrektheid van 5 332 491 bouws (de tweemaal beplante velden dubbel rekenende), waarvan 239 153 bouws mislukten. Van de alzoo geslaagde 5 093 338 bouws waren met padi beplant geweest 2 717 844 bouws, zijnde 53.35 pct., zoodat andere eenjarige gewassen waren geoogst van 2 375 494 bouws, zijnde 46.65 pct. (In 1892 waren van de geslaagde velden 54.32 pct. met padi en 45.68 met andere eenjarige gewassen beplant geweest).

De in bijlage YY hierachter verzamelde gewestelijke opgaven doen zien, dat van die 2 375 494 bouws het grootste gedeelte of 2 071 082 bouws werden beplant met voedingsgewassen (andere dan padi), terwijl 304 412 bouws werden dienstbaar gemaakt aan de teelt van zoogenaamde nijverheidsgewassen.

In het volgende overzicht vindt men — altijd voor zoover men zich op de verstrekte opgaven verlaten kan — voor elke der in de statistiek vermelde voedings- en nijverheidsgewassen in het bijzonder het cijfer der *geslaagde* beplantingen opgegeven, verdeeld naar groepen van gewesten. (De *mislukte* velden worden voor al de andere eenjarige gewassen dan padi in één saamgevat cijfer opgegeven, dat over 1893 34 893 bouws bedroeg. De omvang van elke dezer cultures in het bijzonder kan dus alleen naar het cijfer der *geslaagde* beplantingen worden nagegaan.)

AARD DER GEWASSEN.	West-Java. (Bantam, Bloeboer in Batavia, Krawang, Preanger Regentschappen en Cheribon).		Midden-Java. Noordelijke gewesten: Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara en Rembang.		Midden-Java. Zuidelijke gewesten: Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Madioen en Kediri.		Oost-Java. (Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki).		Madura.		Totalen voor de gouvernementslanden van Java en voor Madura.	
	Bouws *a*).	Pct. *b*).	Bouws *a*).	Pct. *b*).	Bouws *a*).	Pct. *b*).	Bouws *a*).	Pct. *b*).	Bouws *a*).	Pct *b*).	Bouws *a*).	Pct. *c*).
Padi	651 514	78.21	769 461	57.46	717 279	55.49	483 151	43 59	96 439	18.52	2 717 844	53.35
Andere eenjarige gewassen	181 457	21.79	569 433	42.54	575 262	44.51	625 123	56.41	424 219	81.48	2 375 494	46.65
Totaal geslaagd.	832 971	100.	1 338 894	100.	1 292 541	100.	1 108 274	100.	520 658	100.	5 093 338	100.
Voor de „Andere eenjarige gewassen" waren de cijfers:												
Voedings-gewassen (andere dan padi). djagong	14 773	1.77	240 429	17.95	199 775	15.46	324 699	29.30	342 587	65.79	1 122 263	22 04
katjang	39 745	4.77	60 774	4.55	52 556	4.08	75 313	6.80	39 756	7.61	268 144	5 27
diversen	107 152	12.86	177 003	13.22	230 049	17.82	128 740	11.61	37 731	7.28	680 675	13 36
Te zamen.	161 670	19.40	478 206	35.72	482 380	37 36	528 752	47.71	420 074	80.68	2 071 082	40.67
Nijverheids-gewassen. tabak	5 545	0.67	40 315	3.02	47 415	3.61	36 646	3.32	2 105	0.41	132 026	2.59
suikerriet	10 014	1.21	27 800	2.07	31 939	2.48	50 886	4.59	514	0.10	121 153	2.38
katoen	2 062	0.25	13 852	1.04	3 402	0.27	854	0.07	704	0.13	20 874	0.42
indigo	2 166	0.26	9 260	0.69	10 126	0.79	7 985	0.72	822	0.16	30 359	0.59
Te zamen.	19 787	2.39	91 227	6.82	92 882	7.15	96 371	8.70	4 145	0.80	304 412	5 98

a) Uitgestrektheid waarvan is geoogst (dus zonder de mislukte velden).

b) Verhouding tot het totaal der geslaagde beplantingen (padi *en* andere eenjarige gewassen) in de betrokken groep van gewesten.

c) Verhouding als voren berekend over alle gewesten gezamenlijk.

[1]) Bedoelde verslagen zijn ook gedrukt in het Tijdschrift der Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw, zoozals reeds werd aangeteekend op blz. 119 hiervóór, alwaar verder blijkt (zie noot 2 op gemelde blz.) dat in een ander tijdschrift tevens is opgenomen eene samentrekking van den uitslag van een groot aantal reeds vroeger, van het jaar 1866 af, op Java genomen padicultuur-proeven. Het gemiddeld resultaat van al de in die samentrekking opgeteekende 1906 proeven, meest alle enkel betreffende ijlere uitzaaiing en uitplanting, komt hierop neder dat de proefvelden (gezamenlijk 1832 bouws) dooreengenomen 37.31 pikol padi per bouw opleverden, tegen 30.38 pikol, verkregen van dezelfde soort velden, waarop de gewone wijze van uitzaaiing en uitplanting was toegepast, derhalve alleen door deze verbetering — dus nog zonder betere grondbewerking en zonder bemesting — per bouw 6.93 pikol meer productie, behalve p. m. ½ pikol besparing aan zaadpadi.

[2]) Volgens gemelde statistiek zouden op Java en Madura uit den vreemde

Onder de 2 375 494 bouws waarvan andere eenjarige gewassen dan padi geoogst werden (2 272 595 bouws geregeld ontgonnen bouwvelden en 102 899 bouws gronden niet geregeld in cultuur) was ongeveer ²/₅ beplant met eerste gewas.

Omtrent de voornaamste der buiten de padi geteelde eenjarige gewassen is nog het volgende gemeld.

Djagong. De djagong is van de voedingsgewassen, andere dan padi, het voornaamste, voornamelijk in Oost-Java en op Madura. Zij kwam op tegalvelden nog steeds voornamelijk als hoofdgewas voor. Het boven opgegeven totaal der geslaagde beplantingen, ad 1 122 263 bouws, was verdeeld als volgt:

	1ste gewas.	2de gewas.	Totaal bouws.
op sawahs	25 653	307 450	333 103
„ tegalvelden	470 505	318 655	789 160
Totalen	496 158	626 105	1 122 263
In 1892 waren de totalen	516 301	608 848	1 125 149

Aan de bevolking van het hoogere deel van het Tengger-gebergte in Probolinggo werden zaden van vroegrijpende Ternataansche djagong verstrekt, met het doel om deze soort de plaats te doen innemen van de in genoemde streek inheemsche, die eerst na 5 tot 8 maanden rijpt. Aschregens en ongestadig weder waren echter oorzaak dat die proefneming gedeeltelijk mislukte. Nopens de uitkomsten van eene in de residentie Banjoemas genomen proef met uit Europa ontvangen zaad van de dwerg-djagong was, tijdens de afsluiting van deze § in Indië, nog niets bekend. De in Samarang herhaalde proef met de teelt van gele en witte djagong uit zaad, door 's lands plantentuin verstrekt, was gunstig uitgevallen wat de productie betreft. Ten gevolge van den langen tijd, dien zij behoeven om tot rijpheid te komen, vielen die soorten echter niet in den smaak.

Katjang. Het totaal der geslaagde aanplantingen van katjang was in 1893 verdeeld als volgt:

	1ste gewas.	2de gewas.	Totaal bouws.
op sawahs	11 606	151 345	162 951
„ tegalvelden	73 039	32 154	105 193
Totalen	84 345	183 499	268 144
In 1892 waren de totalen	82 971	182 957	265 928

De teelt van katjang kedeleh neemt meer en meer toe waar de bevolking het voordeel daarvan zelve heeft ingezien. Zelfs vond men hier en daar deze cultuur voordeeliger dan de vischteelt op sawahs. Ook in het verbouwen van katjang soeöek of katjang waspada viel eenige uitbreiding waar te nemen. De met de cultuur daarvan in het district Oenarang in Samarang genomen proef (zie vorig verslag blz. 208) was gunstig uitgevallen, waarom zij ook in Demak toepassing begon te vinden.

Diverse voedingsgewassen. De met andere voedingsgewassen dan padi, djagong en katjang beplante en geslaagde velden waren in 1893 verdeeld als volgt:

	1ste gewas.	2de gewas.	Totaal bouws.
sawahs	39 217	346 483	385 700
tegalvelden	152 458	142 517	294 975
Totalen	191 675	489 000	680 675
In 1892 waren de totalen	177 240	477 850	655 090

De kweeking van bruine en witte boonen in Tengger (Pasoeroean) is wegens herhaalde mislukking gestaakt. Daarentegen zijn in Samarang de daarmede genomen proeven geslaagd, en evenzeer in Madioen, alwaar aan de teelt er van eenige uitbreiding is gegeven. De proef in Banjoemas is echter, wegens te veel regen, mislukt.

De aan de bevolking van het hooggebergte van het district Tengger in Probolinggo van bestuurswege verstrekte Europeesche groentezaden en pootaardappelen schijnen daar wel te zullen gedijen.

In het gelijknamige district van de residentie Pasoeroean wo proeven genomen met de aanplanting van terong blanda en hoogere streken met tarwebouw.

Tabak. Onder de aangeplante nijverheidsgewassen bleef de tabak de eerste plaats innemen. Volgens de ontvangen opgaven werd in 1893 dit gewas door de inlandsche bevolking geoogst van de volgende uitgestrektheid:

	1ste gewas.	2de gewas.	Totaal bouws.
sawahs	2 071	58 873	60 944
tegalvelden	41 997	29 085	71 082
Totalen	44 068	87 958	132 026
In 1892 waren de totalen	40 575	98 416	138 991

De weersgesteldheid was voor deze cultuur niet overal even gunstig; toch was de oogst in doorslag bevredigend.

Uit vorige verslagen is bekend dat in sommige streken de teelt van tabak voor de inlandsche consumtie van grooten omvang is en dat het product niet alleen voor de inlandsche, maar in enkele gewesten ook voor de Europeesche markt een belangrijk artikel van opkoop uitmaakt (verg. lager sub 4°. van deze paragraaf, zoomede de rubriek »*Binnenlandsche handel*" in afd. V van dit hoofdstuk).

De in Soemedang (residentie Preanger Regentschappen) voortgezette proeven met het verbouwen van de zoo gezochte Ranau-tabak uit Palembang leverden een product op van zeer goede qualiteit. Alleen ontbrak eenigermate de aan echte Ranau eigen bijzonder pittige smaak, hetgeen, volgens de beoordeelaars te Batavia van een uit Soemedang ontvangen monster van deze tabak, uit zaad van tweede generatie verkregen, op eene lichte verbastering scheen te wijzen. In de afdeeling Tjiandjoer van hetzelfde gewest werd eene proef genomen met het kweeken van Deli-tabak, waaromtrent evenwel nog geen bijzonderheden zijn vernomen.

Suikerriet. Over het algemeen neemt de suikerrietteelt voor eigen gebruik der bevolking toe. De aanplantingen (buiten die op woonerven), van welke dit gewas geoogst werd, besloegen in 1893 eene uitgestrektheid van 121 153 bouws, waarvan:

	1ste gewas.	2de gewas.	Totaal bouws.
sawahs	92 305	6 617	98 922
tegalvelden	19 459	2 772	22 231
Totalen	111 764	9 389	121 153
In 1892 waren de totalen	90 512	5 477	95 989

Tot deze vermeerdering met ruim 25 000 bouws droeg, volgens de ontvangen opgaven (zie bijlage YY hierachter), de residentie Banjoemas alleen bijna de helft bij.

Voor zoover de bevolking het door haar geteelde riet niet aan particuliere suikerfabrikanten kan verkoopen (zie lager sub 4°.), zet zij het in stokken op de passars van de hand tegen 1 duit à 2 cent per stok. Nog steeds wordt hier en daar suiker bereid met behulp van hand- of buffelmolens.

Kapas. De langzame herleving der cultuur van kapas, waarvan in het vorig verslag gewag werd gemaakt, schijnt in 1893 geen voortgang te hebben gehad. Uit de ontvangen opgaven blijkt toch slechts van het slagen van 20 874 bouws kapas-aanplantingen, tegen 23 405 bouws in 1892. In Samarang, alwaar de kapas-aanplantingen weder het grootst waren, werd slechts van 6086 bouws geoogst, tegenover 6477, 7364 en 11 164 bouws achtereenvolgens in 1890, 1891 en 1892. In Japara schijnt daarentegen eenige uitbreiding der cultuur waar te nemen, vermits de van dat gewest ontvangen opgaven voor 1893 eene uitgestrektheid aanwijzen der (geslaagde) aanplantingen van 5065 bouws, tegenover 3705 bouws in 1892. De oogst zou over het algemeen bevredigend zijn uitgevallen.

De cultuur bleef bij voortduring den druk ondervinden van de lage prijzen der garens, ten gevolge van toenemenden invoer van goedkoope Nederlandsche en vreemde katoensoorten en lijnwaden.

De verdeeling der geslaagde aanplantingen van 1893 was als volgt:

	1ste gewas.	2de gewas.	Totaal bouws.
sawahs	139	16 820	16 959
tegalvelden	2 157	1 758	3 915
Totalen	2 296	18 578	20 874
In 1892 waren de totalen	2 036	21 369	23 405

Indigo. Bij vergelijking van de ontvangen opgaven over 1893 met die over 1892 blijkt dat in eerstgemeld jaar een weinig meer

zijn ingevoerd, meerendeels van of via Singapore en uit Siam (in ronde cijfers en daarbij de hoeveelheden padi herleid tot rijst), in 1892 1 329 000 en in 1893 1 695 000 pikol rijst, terwijl van Java en Madura naar buiten Nederlandsch-Indië zouden zijn uitgevoerd in 1892 285 000 en in 1893 481 000 pikol. De rijstinvoeren uit den vreemde in de buitenbezittingen (die van padi weder herleid tot hoeveelheden rijst) zouden, volgens diezelfde handelsstatistiek, hebben bedragen in 1892 945 000 en in 1893 1 185 000 pikol (waarvan alleen ter Oostkust van Sumatra achtereenvolgens 351 000 en 545 000 pikol). De uitvoeren van rijst en padi uit de buitenbezittingen naar den vreemde waren over 't geheel van weinig beteekenis: in elk der jaren 1892 en 1893 slechts 34 000 à 35 000 pikol.

indigo is verbouwd dan in 1892. De geslaagde aanplantingen toch besloegen de volgende uitgestrektheid:

	1ste gewas.	2de gewas.	Totaal bouws.
sawahs	7 545	14 264	21 809
tegalvelden	5 924	2 626	8 550
Totalen	13 469	16 890	30 359
In 1892 waren de totalen	10 638	16 108	26 746

Nog steeds werden de meeste indigo-aanplantingen aangetroffen in Soerabaja en Kediri, waar de bevolking dit gewas in 1893 oogstte van respectievelijk 4102 en 5014 bouws.

De oogst was over het algemeen bevredigend.

Klappercultuur.

Geregelde klapperaanplantingen worden weinig aangetroffen; men vindt den kokospalm slechts hier en daar in tuinen aangeplant. Ten gevolge daarvan is de omvang van deze cultuur niet onder cijfers te brengen. Bij den geringen arbeid, dien de klappercultuur vordert, en de niet onbelangrijke voordeelen die zij afwerpt, ligt het voor de hand dat zij door de bevolking steeds zal worden in stand gehouden. In den regel plant men echter slechts zooveel bij als men noodig acht om gestorven of gekapte oude palmen te vervangen, waarom het bestuur op de bijplanting voortdurend blijft toezien.

In het district Pitoeroeh der afdeeling Koetoardjo (Bagelen) werden de klapperaanplantingen geteisterd door omo oeler, welke plaag echter met het invallen van den westmoesson weder verdween.

Uit Pekalongan en Japara werden prauwladingen noten naar Samarang verzonden, waar deze hoofdzakelijk door Chineezen worden opgekocht voor de bereiding van copra. De handel in dit laatste artikel begon in Banjoemas en Bagelen, na geruimen tijd nagenoeg te hebben stilgestaan, in de beide laatste maanden van 1893 weder eenigszins te herleven. Evenzoo in Blitar (Kediri). Van Banjoewangi pleegt copra te worden uitgevoerd over Boeleleng naar Singapore. De lage prijs van de klapperolie te Batavia maakte dat uit Bantam eenige duizenden pikols van dat artikel minder dan anders werden uitgevoerd. Vermelding verdient nog dat te Pekalongan veel klapperolie verbruikt wordt door een Europeeschen zeepfabrikant.

Bamboe-, nipah- en arèncultures.

Nopens deze cultures zijn, met het oog op het voorkomende in vorige verslagen, ditmaal geen mededeelingen van aanbelang te doen. Op het bijplanten van bamboe en arèn werd bij voortduring van bestuurswege aangedrongen, en evenzoo op bijplanting van nipah.

Andere niet-éénjarige gewassen.

De cultuur van *kapok* onderging weder eenige uitbreiding, voornamelijk in Japara, van waar in 1893 6840 pikol van dat artikel per stoomtram naar Samarang werd vervoerd. Prima soort bedong aldaar f 23 à f 25 per pikol, terwijl voor mindere soorten f 12 à f 16 werd besteed.

Nopens de cultures van *sirih*, *pinang* en *mangkoedoe* valt niets bijzonders te vermelden; de aanplantingen daarvan schijnen over het geheel stationnair te zijn gebleven.

In de afdeeling Patti der residentie Japara zijn met goed gevolg *peper*aanplantingen beproefd, zoodat gaandeweg meer van die plantsoenen worden aangelegd. In de afdeeling Joana van hetzelfde gewest had men ook de teelt van staartpeper ter hand genomen, doch deze proef was mislukt. In de afdeeling Soemedang (Preanger Regentschappen) neemt het kweeken van peper in tuinen en op erven toe. [1])

De *vanille*-aanplantingen der bevolking in de afdeelingen Limbangan en Tjitjalengka van laatstgenoemd gewest beginnen, wegens hare meer en meer bevredigende uitkomsten, de aandacht te trekken. Hier en daar is de Preanger-bevolking ook werk gaan maken van de teelt van *cacao*. Uit andere gewesten zijn nopens het beproeven of de voortzetting dezer cultures voor de Europeesche markt in de voor dit verslag ontvangen berichten geen bijzonderheden aangetroffen.

[1]) Om in Soemedang het nemen van proeven te bevorderen met de teelt van voor de inlandsche bevolking nuttige en voordeelige boomen en gewassen, stelde de Indische Regeering in April 1893 eenige gelden (f 200) ter beschikking van den resident.

2°. Koffiecultuur aan de verplichte levering onderworpen.

Door de beschikbaarstelling achtereenvolgens bij de Indische begrootingen voor 1893 en 1894 van een krediet van f 500 000 zijn in het belang van de gouvernements- en monosoeko-koffiecultuur op Java nieuwe maatregelen mogelijk gemaakt, beoogende, *waartoe daartoe aanleiding bestaat*, de toekenning van een bijslag aan de koffieplantende bevolking en het in bosch herscheppen van gewezen koffiegronden om die voor latere beplanting met koffie weder geschikt te maken. Afgescheiden van de verrichtingen van den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur en van de tijdelijke opdracht in het belang van de koffiecultuur gedaan aan den agricultuur-chemist bij 's lands plantentuin te Buitenzorg (zie vorig verslag blz. 211, zoomede blz. 118 hiervóór) is gedurende het plantjaar 1893/94 ter uitvoering van de bedoelde maatregelen nog alleen iets gedaan in de residentiën Probolinggo en Bezoeki, waar echter, wegens het nieuwe der zaak, voor de toekenning van den bijslag niet aanstonds in allen deele de beginselen hebben toepassing gevonden, welke de Indische Regeering, blijkens eene gouvernementscirculaire dd. 9 Maart 1894 n°. 673, gericht aan de residenten der 14 gouvernementsresidentiën op Java (ongerekend Krawang), waar de gouvernements-koffiecultuur nog gehandhaafd is gebleven, voor eene behoorlijke uitvoering van het bijslag-stelsel wenscht gevolgd te zien. Die circulaire werd noodig geacht, omdat de voorbereiding, welke in 1893 had plaats gevonden, meer gericht was geweest op de beantwoording der vraag waar de beste gelegenheid zou bestaan om zoogenaamde bedrijfscomplexen te vormen, dan wel, zooals in de eerste plaats gevorderd werd, op een onderzoek om uit te maken welke van die koffiestreken, waar de cultuur tot hiertoe den inlandschen planter geen behoorlijk loon oplevert in den zin van art. 56 Regeeringsreglement, in aanmerking komen om hetzij er de toepassing van het bijslag-stelsel te beproeven, hetzij er, zooals inmiddels reeds voor Bantam en Japara wenschelijk was gebleken [2]), de verplichte teelt en levering geheel los te laten, waar dit zou kunnen geschieden zonder gevaar voor de handhaving van het monopolie in naburige streken.

De aangehaalde gouvernementscirculaire van 9 Maart 1894 vindt men in haar geheel afgedrukt onder de bijlagen der Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1895 [3]). Daar het zich liet aanzien dat de daarbij bedoelde gegevens niet binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop zouden kunnen zijn verzameld, en het niet aanging hunne bruikbaarheid ondergeschikt te maken aan het spoedeischende van het onderzoek, oordeelde de Gouverneur-Generaal eene tusschenvoorziening wenschelijk om de voorgenomen maatregelen in het belang van de koffiecultuur nog in 1894 tot een begin van uitvoering te doen komen. Die tusschenvoorziening meende de Regeering zou hierin kunnen bestaan dat aan den inlandschen koffieplanter zoo mogelijk eene zoodanige tegemoetkoming voor het aanleggen van nieuwe en het onderhouden van nog niet-vruchtdragende koffieaanplantingen in het loopende jaar werd toegekend, dat een bouw met koffie beplante grond hem geldelijk minstens evenveel zou opbrengen als een bouw eigen gewassen, en zulks in verband natuurlijk met de van het koffieplantsoen te verwachten voordeelen zooals die uit de resultaten der laatste jaren kunnen worden afgeleid. Bepaalde men zich voorshands tot dit desideratum, waartoe met eenvoudiger factoren was rekening te houden (daar hierbij buiten sprake kon blijven de quaestie van het quantum arbeid voor een bouw koffie en een bouw eigen gewassen gevorderd, welk vraagpunt een voornaam bestanddeel uitmaakte van het in Maart

[2]) Voor beide gewesten, zoomede voor Rembang, zijn, ingevolge de reeds in 't vorig verslag, blz. 211, vermelde beschikkingen van 12 Juli 1893 (Indisch Staatsblad n°. 146 en 147) het monopolie en voor zooveel noodig (in Rembang bestond reeds sedert tal van jaren de gouvernementskoffiecultuur niet meer) ook de cultuurdienstplichtigheid opgeheven sedert 1 Januari 1894. Thans valt dezelfde maatregel voor Krawang te vermelden, voor welk gewest in Mei 1894 (Indisch Staatsblad n°. 102 en 103) tot loslating van de verplichte teelt en levering van koffie besloten is, ingaande met 1 Januari 1895. Voor Krawang zal de maatregel gepaard moeten gaan met uitbreiding van het bewakingspersoneel aan de grens met de Preanger Regentschappen om het onttrekken van koffie aan de verplichte levering in de richting van Krawang, waarover thans reeds viel te klagen, na de opheffing van het monopolie in laatstgenoemd gewest, met meer klem te kunnen tegengaan. Het streven van het bestuur is er nu op gericht om in de niet meer onder het monopolie vallende gewesten den inlander het voordeel te doen beseffen, dat hem in 't vervolg de uitoefening van de koffieteelt in eigen bedrijf kan opleveren. Hierop wordt in een later gedeelte van deze paragraaf teruggekomen.

[3]) Zitting 1894—1895 — 4 — n°. 43.

voorgeschreven onderzoek) [1]), dan scheen de voorbereiding van den beoogden tusschenmaatregel wel binnen één maand tijds te kunnen afloopen. Onder dagteekening van 1 Juni jl. werden mitsdien de residenten der hiervóór bedoelde 14 gouvernements-residentiën aangeschreven om vóór 1 Juli, volgens een daarbij gevoegd eenvoudig model, aan de Regeering in te dienen een overzicht van de gemiddelde jaarlijksche geldelijke opbrengst van een bouw vruchtdragend koffieplantsoen en van een bouw 't meest voorkomend eigen gewas der bevolking. Inmiddels zou aan het groote onderzoek met voortvarendheid, doch zonder overhaasting of gejaagdheid moeten worden voortgewerkt, en de resultaten, naarmate zij voor deze of gene streek, bijv. voor eenig district of onderdistrict, daarvoor rijp waren, den Gouverneur-Generaal moeten worden aangeboden met de noodige voorstellen. Volgens de jongste berichten ter zake (van medio Augustus jl.) was toen nog slechts door twee residenten voldaan aan de circulaire van 9 Maart, en achtte de Gouverneur-Generaal het dan ook niet waarschijnlijk dat nog in 1894 tot toekenning van bijslag op den voet van die circulaire zou kunnen worden overgegaan. Echter werd het mogelijke gedaan om toch nog in 1894/95 het toegestaan krediet zooveel doenlijk zijn nuttig effect te doen hebben op den interimairen voet hooger aangegeven, doch om daartoe te komen, zou de zaak voor ditmaal in hare onderdeelen aan de residenten moeten worden overgelaten, behoudens inachtneming hunnerzijds van eenige door de Regeering nader aan te geven beginselen. De examinatie toch van de ingekomen eenvoudiger gegevens, als bedoeld bij de aanschrijving van 1 Juni, had geleerd dat deze nog te veel in het onzekere lieten om reeds aanstonds den Gouverneur-Generaal als basis te kunnen dienen voor eene billijke verdeeling van het krediet. Het voornemen om ditmaal den residenten over te laten zoowel de aanwijzing der terreinen, die voor toekenning van bijslag in aanmerking komen, als de vaststelling van het bedrag van den bijslag, werd den bedoelden bestuurshoofden medegedeeld bij eene gouvernementscirculaire dd. 13 Augustus jl., waarbij tevens de beginselen werden duidelijk gemaakt, die zij daarbij hadden in acht te nemen. De Gouverneur-Generaal vertrouwde dat de thans aangegeven werkwijze de betrokken residenten zou in staat stellen om binnen een niet te lang tijdsverloop de voor het beoogde doel benoodigde fondsen aan te vragen. Bedoelde circulaire, evenals die van 1 Juni te voren, worden mede aangetroffen onder de bijlagen der hiervóór aangehaalde Memorie van Antwoord.

Zooals uit de circulaire van 9 Maart 1894 blijken kan, zal het uitgebreider onderzoek ook dienstbaar moeten worden gemaakt aan de beantwoording van de vraag, waar de bijslag het middel zou kunnen zijn om de bevolking uit vrijen wil met kans van slagen de koffieteelt te doen ondernemen in meer afgelegen streken, buiten de reserve der gedwongen koffieteelt vallende.

Het in de noot op blz. 211 van het vorig verslag bedoelde onderzoek betreffende bosch- en koffiereserve werd, sedert het toen medegedeelde, in zoover beëindigd dat de betrokken houtvester zijne rapporten betreffende de residentie Probolinggo volledig had ingediend, terwijl het afbakenen, opmeten en in kaart brengen van de terreinen voor het vormen van bedrijfscomplexen in dat gewest door personeel van het kadaster wordt voortgezet. In deze residentie, zoomede in Bezoeki, zullen vermoedelijk uitgestrekte complexen voor de koffiecultuur kunnen worden aangewezen, waaronder ter grootte (in ronde cijfers) van 12 000, 14 000 en 14 500 bouws.

Hooger is gezegd dat de zooeven genoemde twee gewesten de eenige waren, waar, als eerste uitvoering bij wijze van proef van de nieuwe beginselen in zake koffiecultuur, reeds gedurende het plantjaar 1893/94 het een en ander was gedaan, hoewel niet in allen deele naar de inzichten van de Regeering. De daar getroffen regelingen, waartoe ook werd medegewerkt door den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur en diens adjunct (zie vorig verslag blz. 211), en waarvoor voor 1893 in 't geheel werd toegestaan (buiten de kosten van het tijdelijk aangesteld inlandsch personeel voor toezicht op de cultuurwerkzaamheden, enz.) f 83 391,80 (voor Probolinggo f 43 543,60 en voor Bezoeki f 39 848,20), moeten dan ook niet beschouwd worden als maatregelen van doorloopenden aard. Onder de toegestane sommen was o. a. begrepen — zie de specificatie van de bestemming der evengenoemde sommen in een der bijlagen van de meerbedoelde Memorie van Antwoord — voor herbosschen in het district Gading (Probolinggo) f 850 [2]), voor herbossching in het district Soekokerto (Bezoeki) f 2250, en voor uitkappen en afbakening van te reserveeren complexen in de afdeeling Bondowosso (Bezoeki) f 3780.

Bij gouvernementsbesluit dd. 1 December 1893 n°. 11 werd eene instructie vastgesteld voor den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur, wien daarbij, evenals aan zijn adjunct, Buitenzorg als standplaats is aangewezen. Daar bij die instructie (in haar geheel opgenomen in n°. 4818 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad), tevens regelende zijne verhouding tot en dienstcorrespondentie met andere autoriteiten, zijne werkzaamheden slechts in algemeenen zin aangeduid zijn, bleek het in den aanvang van 1894 noodig dien werkkring eenigszins nader te omschrijven. Bij gouvernements-aanschrijving van 27 Maart jl. werd te dien einde aan den directeur van binnenlandsch bestuur te kennen gegeven, dat de Gouverneur-Generaal den werkkring van bedoelden adviseur voorloopig wenscht beschouwd te zien als een tweeledige, omvattende: 1°. het adviseeren over alle onderwerpen van technisch wetenschappelijken aard, de koffiecultuur betreffende, en 2°. het kennis nemen van al wat van economischen aard is en met die cultuur in verband staat, en de bestudeering daarvan. Tot de onderwerpen, waarover zijn advies gevraagd dient te worden, behooren dus o. a. de geaardheid en chemische samenstelling van den grond; de geschiktheid van den bodem om met koffie te worden beplant (zoowel met Java- als met Liberia-koffie); de levensvoorwaarden van Java- en van Liberia-koffie; de wenschelijkheid van herbossching; geschiktheid van den bodem daarvoor en keuze van het benoodigd plantmateriaal; bewerking van de koffieterreinen; keuze van zaadkoffie; aanleg van kweekbedden; onderhoud der koffieplantsoenen; bemesting; bereiding van het product; ziekten in koffie- en schaduwboomen; klimaatsinvloeden, enz. Indien derhalve valt te beslissen of in erfpacht gevraagde gronden voor de gouvernements-koffiecultuur dienen behouden te worden, is vooraf het oordeel van den wetenschappelijken adviseur in te winnen over de geschiktheid van den aangevraagden grond voor beplanting met koffie. Over alle met de koffiecultuur in verband staande zaken van economischen aard zal de wetenschappelijke adviseur, zoolang deze zich niet zoowel theoretisch als practisch vertrouwd heeft gemaakt met al wat op economisch gebied met betrekking tot de koffiecultuur belang heeft, vooralsnog niet geraadpleegd behoeven te worden, doch kan, voor zoover de directeur van binnenlandsch bestuur dat noodig of wenschelijk mocht achten, het gevoelen van den adjunct-adviseur worden ingewonnen. Voorts werd aan genoemden departements-chef te kennen gegeven dat, naar het voorkwam, de adjunct-adviseur, bij eene oordeelkundige verdeeling van zijne werktaak, aan het maken van zijne koffie-inspectiën in de verschillende gewesten, ook wel zou kunnen verbinden de bijhouding van de koffieadministratie en de examineering van de gegevens, die naar aanleiding van de hooger besproken circulaire van 9 Maart 1894 door de residenten verstrekt zouden worden.

De ingevolge gouvernementsbesluit dd. 22 November 1893 n°. 13 tijdelijk aan den wetenschappelijken adviseur toegevoegde adspirant-controleur bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura werd aangewezen om zich in West-Java en in den cultuurtuin te Buitenzorg op de hoogte te stellen van de cultuur en de bereiding van Liberia-koffie, om die daarna in de afdeeling Loemadjang (Probolinggo) aan de voor het toezicht op de cultuurwerkzaamheden in dienst gestelde mandoors en de bevolking te kunnen leeren. Een verslag omtrent een onderzoek naar de eenvoudigste en doelmatigste wijze van bereiding van Liberia-koffie werd door dien ambtenaar samengesteld en aan de Regeering aangeboden. In 't laatst van Januari jl. werd aan bedoelden adspirant-controleur voorloopig als standplaats aangewezen de afdeelingshoofdplaats Loemadjang (Probolinggo).

De voor dit verslag ontvangen statistieke opgaven met betrekking tot de aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur zijn weder van gelijken aard als vroeger. Voor zoover die statistieken, hierachter afgedrukt als bijlagen ZZ, AAA en BBB, het in 1893 (op 31 October) geëindigde plantjaar 1892/93 behandelen, wijzen de cijfers der bij de cultuur inge-

[1]) Naar de verhouding tusschen loon en arbeid bij de koffiecultuur is reeds vroeger (zie het verslag van 1888 blz. 197) een onderzoek ingesteld, maar, zooals in het verslag van 1891 (blz. 206) werd medegedeeld, kon, naar het oordeel van de toenmalige Regeering en van den directeur van binnenlandsch bestuur, aan de dientengevolge verzamelde gegevens slechts geringe waarde worden toegekend.

[2]) Een deel dezer som was ook bestemd voor uitplanting van schaduwboomen in bestaande koffietuinen.

deelde dessa's en huisgezinnen geen noemenswaardige verschillen aan met de opgaven over het plantjaar 1891/92. Wel echter doet de statistiek over 1892/93 weder eene afneming kennen van den omvang der aan de verplichte levering onderworpen koffieplantsoenen, daar de op hoog gezag aangelegde geregelde tuinen, ten gevolge van grootere afschrijvingen dan bijplantingen, op 31 October 1893 te boek stonden met een totaal van ruim 79 millioen boomen (58 600 bouws), terwijl de vrijwillig tot stand gebrachte of onder dien naam bekend staande aanplantingen geraamd werden op een totaal van ruim 192 millioen boomen (127 900 bouws). Het jaar te voren (31 October 1892) wezen de opgaven voor de op hoog gezag aangelegde tuinen en voor de overige plantsoenen een totaal aan van respectievelijk 84 en 194 millioen boomen (61 400 en 128 800 bouws). Derhalve (volgens de boekhouding) gedurende 1892/93 eene vermindering voor de geregelde tuinen (voor de overige plantsoenen is op de benaderende juistheid der schattingen voor vele streken geen staat te maken) van p.m. 5 millioen boomen en 2800 bouws.

Over later dan 1892/93 zijn nog alleen cijfers gemeld wat betreft het aantal bij de cultuur ingedeelde gezinnen, welke latere opgaven voor de koffiegewesten buiten Bantam, Japara en Krawang over 't algemeen niet van vermindering getuigen. Volgens de in den aanvang van 1894 door de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur opgemaakte zoogenaamde voorstelstaten betreffende de in den westmoesson 1894/95 te bewerkstelligen beplantingen, en waarbij dus niet meer te rekenen viel op de evengenoemde gewesten Bantam en Japara, waar met 1 Januari 1894 de verplichte teelt en levering van koffie een einde hebben genomen, noch op Krawang, waar zulks met 1 Januari 1895 het geval werd, was voor de 14 andere koffiegewesten in de gouvernementslanden van Java gezamenlijk het aantal bij de cultuur ingedeelde gezinnen voor 1894/95 te stellen op 300 515, terwijl diezelfde 14 gewesten in de opgaven over 1892/93 medetellen met 300 315 gezinnen.

Ter beoordeeling van de veranderingen, welke de statistiek betreffende de aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur over 1892/93 aanwijst tegenover de cijfers van 1891/92, kan de volgende vergelijking dienst doen.

		1891/92.	1892/93.
Ingedeeld bij de gouvernements-koffiecultuur (nog in de cultuurplannen begrepen) achtereenvolgens op 31 October 1892 en 31 October 1893 (einde der plantjaren 1891/92 en 1892/93).	aantal dessa's	3 947	a) 3 944
	aantal huisgezinnen	316 412	a) 320 539
Wat betreft de ingedeelden, aan wie (voor het volgende plantjaar) de verplichting werd opgelegd tot bijplanting van koffieboomen en (of) tot het ontginnen van gronden voor één of meer latere plantjaren b), waren de cijfers:	aantal dessa's	1 780	1 503
	aantal huisgezinnen	138 594	122 863
Aantal dessa's niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar verplicht tot het onderhoud van indertijd door haar aangelegde nog niet uit de leggers afgeschreven plantsoenen		1 712	1 348
Op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen. Aantal boomen die in het betrokken plantjaar werden	afgeschreven	10 982 100	c) 10 676 300
	bijgeplant	6 086 700	d) 5 739 800
Dientengevolge was bij het einde van het plantjaar (31 October) nog aanwezig nevenstaand aantal boomen		e) 83 955 000	e) 79 052 500
Uitgestrektheid van die plantsoenen (in bouws)		61 461	58 619
Vrijwillige of onder dien naam bekend staande plantsoenen naar schatting.	Aantal boomen bij het einde van het plantjaar (31 October) aanwezig	f) 194 235 400	f) 192 682 400
	Uitgestrektheid van die plantsoenen (in bouws)	128 797	127 959
Aantal personen in het bezit van als vrijwillig bekend staande plantsoenen, aangelegd op:	bij de cultuurplannen aangewezen gronden	g) 41 673 } h) 158 225	g) 44 913 } h) 167 117
	niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden	116 552	122 204

a) De residentiën Bantam en Japara, waar met 1 Januari 1894 de verplichte teelt en levering van koffie zijn opgeheven, tellen in deze totalen nog met 294 dessa's en 18 778 huisgezinnen.

b) Dit geschiedde waar voorafgaande beschaduwing noodig werd geoordeeld. Enkel ontginning, hetzij al of niet met verplichte bijplanting van koffieboomen op reeds vroeger gereed gemaakte gronden, zou in 1893/94 in 8 van de 15 toen nog aan de verplichte levering onderworpen gouvernementsresidentiën moeten plaats vinden door 280 dessa's met 14 741 huisgezinnen, en wel ten behoeve van de latere bijplanting van 473 450 koffieboomen. In de vier voorafgegane plantjaren 1889/90 t/m 1892/93 waren de voorgeschreven ontginningen als hier bedoeld berekend op een getal van achtereenvolgens 1 526 900, 1 125 200 1 060 700 en 934 200 in volgende seizoenen bij te planten koffieboomen. Van voorafgaande beschaduwing komt men in verscheidene gewesten terug, zoowel wegens de minder goede uitkomsten op verschillende terreinen daarmede verkregen, als om den meerderen arbeid, welken eene goede toepassing daarvan vordert.

c) De redenen van afschrijving waren, behalve volbrachte leeftijd der boomen, afsterven ten gevolge van den nadeeligen invloed van de bladziekte (hier en daar ook wegens mindere geschiktheid van den bodem voor koffie) en indirect tengevolge van de dadapziekte, dit laatste meer bijzonder in het district Gading (Probolinggo).

d) Bij opneming bleek dat in sommige gewesten weder meer boomen waren bijgeplant dan waartoe de planters verplicht waren. Dit kwam in 1892/93 weder in onderscheidene gewesten voor, en wel als een gevolg hiervan dat op hellende terreinen de te beplanten uitgestrektheid, met de instrumenten waarover men te beschikken heeft, niet nauwkeurig kan worden uitgezet, zoodat soms meer ontgonnen wordt dan noodig blijkt, voor welke meerdere ontginningen in den regel voldoende plantmateriaal voorhanden is, dat dan ook benuttigd wordt. Had men zich tot het opgelegde aantal bepaald, dan zouden in de gouvernementstuinen slechts behoeven te zijn in den grond gebracht: in 1891/92 5 660 351 en in 1892/93 5 498 895 koffieboomen. Voor 1893/94 is het aantal bepaald op 5 181 239.

e) Bij het einde der plantjaren 1891/92 en 1892/93 beliep het aantal Liberia-koffieboomen in de gouvernementstuinen achtereenvolgens 686 289 en 1 206 075.

f) Het zal geen opmerking behoeven dat de hier voorkomende totalen slechts een zeer benaderend karakter bezitten, en voor sommige streken bepaaldelijk onzeker zijn, zooals bijv. voor het district Tengger der residentie Pasoeroean, welk district in beide jaren, volgens eene bestaande opgaaf, meeteelt voor 14 millioen boomen, hoewel daarbij vermeld wordt dat het cijfer niet met eenigen grond van juistheid is te schatten. Zooals in de ontvangen tabellen de hierbedoelde totalen gespecificeerd zijn, zouden van de 194 millioen boomen in 't laatst van 1892, en van de 192 millioen boomen in 't laatst van 1893 vermoedelijk aanwezig, geplant zijn op bij de cultuurplannen aangewezen grond respectievelijk 44^{7} en 47^{8} millioen boomen, beslaande (naar berekening) 25 703 en 26 742 bouws, terwijl wordt geschat dat door de overige der hierbedoelde ongeregelde plantsoenen, respectievelijk voor 149^{5} en 144^{8} millioen boomen uitgetrokken, eene oppervlakte zou worden ingenomen van respectievelijk 103 094 en 101 217 bouws.

g) Onder de 41 673 bezitters van monosoeko-aanplantingen op bij de cultuurplannen aangewezen gronden, op ult. October 1892, telde men er 30 614 in de Preanger Regentschappen, 3478 in Pasoeroean, 3014 in Madioen, 1897 in Samarang en 2670 in andere gewesten; op ult. October 1893 waren deze getallen respectievelijk 34 454, 3602, 2806, 1215 en 2836, te zamen als boven 44 913.

h) Het totaal der bezitters van monosoeko-aanplantingen wordt opgegeven per gewest te hebben bedragen: op ult. October 1892, Preanger Regentschappen 63 053, Pasoeroean 21 982, Samarang 12 955, andere gewesten 60 235, totaal als hiervóór 158 225; op ult. October 1893, Preanger Regentschappen 67 212, Pasoeroean 22 218, Samarang 13 354, andere gewesten 64 333, totaal als hiervóór 167 117.

Zooals uit de voorafgaande noot *h* blijkt, was in 1892/93 het aantal bezitters van monosoeko-aanplantingen in de verschillende gewesten met 8892 personen toegenomen, tot welke vermeerdering de residentie Preanger Regentschappen alleen 4159 bijdroeg. Hier en daar, vooral in laatstgenoemde gewest, werden de plaatselijke ambtenaren er weder op gewezen, dat bij het allerlei wijze vergemakkelijken van de vrijwillige koffieteelt er voor gewaakt behoorde te worden dat die aanplantingen de krachten der ontginners-planters niet te boven gaan.

Het aanplanten van Liberia-koffie op erven, tegalvelden en in tuintjes schijnt, luidens de ontvangen berichten, meer en meer in den smaak der bevolking te vallen. Cijfers nopens de buiten de gouvernementstuinen geplante Liberia-koffieboomen zijn niet bekend, maar men meent te mogen aannemen dat het getal

thans wel reeds enkele millioenen zal bedragen. Behalve in de streken in 't vorig verslag (blz. 212/213) genoemd, breidde de cultuur zich uit in West-Bandong (Preanger Regentschappen), Batang (Pekalongan), Kendal (Samarang), Bondowosso (Bezoeki) en Bandjarnegara (Banjoemas). [1])

Werd in het vorig verslag, blz. 214, reeds gewezen op eenige factoren, die van nadeeligen invloed zouden zijn op den oogst van 1893, zoodat in Januari van dat jaar de vermoedelijke inlevering op niet meer dan 145 000 pikol of slechts ruim $^1/_5$ van den oogst van 1892 kon worden geraamd, die oorspronkelijke raming moest geleidelijk, maand voor maand, worden verminderd, daar de oogst overal tegenviel. Terwijl in het tot dusver ongunstigste koffiejaar 1890 nog ruim 95 000 pikol op Java in 's lands pakhuizen kwam, werd in 1893, met inbegrip van p.m. 244 pikol aangehaald en verbeurd verklaard product, slechts ingeleverd 69 037 pikol of, rekening houdende met overwichten en minderbevindingen, 69 065 pikol, waarvan uit de residentiën Preanger Regentschappen en Pasoeroean (in de raming van Januari 1893 te zamen begrepen met ruim 100 000 pikol) slechts 46 766 pikol. Toch was de weersgesteldheid voor het rijpen der bessen en voor een geregelden pluk over het algemeen niet ongunstig; echter deden hevige regenbuien in den oostmoesson, en rukwinden in de hoogere streken van Tagal, Pekalongan, Samarang en Banjoemas, veel bessen verrotten of onrijp afvallen en hier en daar last met het drogen veroorzaken.

In zeven gewesten was onder het ingeleverd product ook Liberia-koffie begrepen, namelijk in 't geheel 622 pikol, waarvan 486, 65 en 25 pikol uit de Preanger Regentschappen, Samarang en Probolinggo, 16 en 15 pikol uit Cheribon en Soerakarta en 10 en 5 pikol uit Tagal en Pekalongan.

Zooveel mogelijk werd gezorgd dat alleen rijpe bessen werden ingezameld, en gewaakt tegen het afristen van de takken met groene onrijpe vruchten; hier en daar werd onder toezicht der ambtenaren en dessahoofden geplukt op vastgestelde dagen en in Pasoeroean mede onder contrôle van de tijdelijk in dienst gestelde plukmantri's.

Ten gevolge van den geringen oogst waren alleen hulpplukkers van elders noodig in enkele streken van de afdeeling Bandong (Preanger Regentschappen), alwaar de bezitters van groote soekosorangan-tuinen aan de hulpplukkers betaalden 6 cent voor een petroleumblik natte bes-koffie, aan huis geleverd, en in enkele gedeelten van Pasoeroean en Probolinggo, voornamelijk in het district Tengger van elk dier gewesten, waar de productie 6417 en 4904 pikol bedroeg en dus vrij belangrijk was, zoomede in Poeloeng (Madioen); hulpplukkers waren overal in meer dan voldoend aantal beschikbaar.

De plukmantri's in Pasoeroean, in dienst gesteld krachtens een gouvernementsbesluit van 7 April 1893, hielden ook toezicht op het behoorlijk nalezen van de tuinen; hieraan schijnt het dan ook te danken dat een groot deel der koffie door nalezen werd verkregen.

In de bereidingsmethoden, door de bevolking gevolgd, kwam gedurende 1893 geene verandering (verg. vorig verslag blz. 215). De ingeleverde Liberia-koffie was voor het grootste gedeelte op de half West-Indische, voor een klein deel op de gewone wijze bereid. In de afdeeling Soekaboemi (Preanger Regentschappen) werd voor het bereiden van de Liberia-koffie met vrij goed gevolg gebruik gemaakt van de daartoe (zie het vorig verslag blz. 216) van gouvernementswege in beproeving gegeven pulpers en van die, door den tjamat van Tjikembar vervaardigd, zoomede van enkele andere in die streek vervaardigde kleine molens, die het werk — ontpulpen van de natte bessen — veel vergemakkelijken. Hoewel men nog steeds zoekende is naar een pulper, die aan alle eischen voldoet [2]), en op de particuliere ondernemingen deze koffiesoort op zeer verschillende wijze bereid wordt, loopen de behaalde prijzen niet veel uiteen. Voorshands zijn de prijzen van Liberia-koffie op de veilingen en volgens taxatie niet minder dan die van de Java-koffie. [3])

Met het doel om in groote koffiecentra de tuinbezitters uit de handen te houden van geldschieters van minder goed allooi en hen in de gelegenheid te stellen om hun koffieproduct ten volle te oogsten, waren, zooals reeds in 't vorig verslag werd vermeld (blz. 215, noot 3), in het laatst van 1892 en in het begin van 1893 door het Gouvernement weder kredieten beschikbaar gesteld om daaruit van bestuurswege aan inlandsche koffietuinbezitters gelden in voorschot te doen verstrekken voor de in het belang van hun koffieoogst van 1893 vereischte uitgaven, te verrekenen bij het inbrengen van dien oogst in 's lands inkooppakhuizen. Die kredieten bedroegen f 23 000 voor de districten Pakis en Tengger (Pasoeroean), f 30 000 voor Tengger (Probolinggo) en f 5000 voor Poeloeng (Madioen), in al welke districten voor de bevolking toen nog geen gelegenheid bestond zich van hare koffie in onbereiden staat te ontdoen bij licentiehouders, als bedoeld bij Indisch Staatsblad 1891 n° 110 en 238 en 1893 n° 134, zoomede Bijblad op het Indisch Staatsblad n° 4577. De tuinbezitters in Pakis (afdeeling Malang) ontvingen dientengevolge in 1893 in vooruitbetaling op hun oogst f 8000, terwijl voor de tuinbezittende bevolking in het district Tengger (afdeeling Pasoeroean) op f 15 000 was gerekend. Toen deze laatste gelden zouden worden uitgegeven, bleken de meeste tuinbezitters huiverig om vooruitbetalingen aan te nemen, uit vrees dat de te verwachten koffieoogst te gering zou zijn voor de terugbetaling. Daar het de bedoeling was die gelden indirect ten nutte te doen strekken van het armoedigste deel der bevolking gedurende den tijd van het jaar die voor haar het moeielijkst is om door te komen, en deze lieden bij een zoo slechten oogst nog meer behoefte aan hulp zouden hebben dan anders, werden bij gouvernementsbesluit dd. 20 Juni 1893 n. 36 fondsen tot een bedrag van f 15 000 toegestaan voor de uitvoering van de verbetering van het wegennet loopende door de nog productieve monosoeko-tuinen. Dientengevolge werden goede wegen aangelegd door de koffieplantsoenen van de onderdistricten Toetoer, Poespo en Loembang, welke wegen op het einde van 1893 reeds eene gezamenlijke lengte van 42 paal besloegen. De helft van bovenvermeld bedrag bleef op ult. 1893 nog beschikbaar, zoodat met den aanleg in 1894 is voortgegaan. In bedoeld restant is evenwel begrepen een aanzienlijk bedrag voor schadeloosstellingen, nog uit te keeren aan bezitters van ten behoeve van die wegen onteigende koffietuinen en tegals.

De terugbetaling der voorschotten bij de levering van bereide koffie in de pakhuizen leverde geen moeielijkheden op.

Voorschotten vanwege licentiehouders als de bovenbedoelde, hoedanige ondernemers er in 1893 nog slechts twee hun bedrijf uitoefenden, en wel in drie van de vier hun tot arbeidsveld aangewezen districten (zijnde voor één hunner: Penanggoengan, Ngantang en Kotta Malang, en voor den andere Karanglo, alle districten der afdeeling Malang in Pasoeroean), werden voor den oogst van 1893 alleen verleend door één hunner, en wel aan tuinbezitters in de districten Penanggoengan en Ngantang, echter, in verband met de geringheid van den oogst, slechts tot een bedrag van respectievelijk f 1000 en f 750, welke voorschotten bij de inlevering der bes-koffie geleidelijk (in twee of drie gedeelten) werden aangezuiverd. Laatstbedoelde licentiehouder (de heer H. C. U. J. HUBER) was nog enkel in het district Penanggoengan, met hoofdetablissement te Batoe-Sisir, volledig geïnstalleerd, daar de te Ngroto voor Ngantang en te Bedali voor Kotta Malang te openen etablissementen in 1893 nog niet

---

1) Onder de *bevolen* bijplantingen van 1893/94 was gerekend op 728 600 Liberia-boomen, zoodat thans het aantal in *gouvernementstuinen* gesteld kan worden op p.m. 1 935 000, verdeeld over twaalf gewesten.

2) Hooger is reeds gewag gemaakt van een in West-Java van gouvernementswege ingesteld onderzoek in het belang der te volgen bereidingswijze van Liberia-koffie.

3) Omtrent de in 1894 verkochte gouvernements Liberia-koffie is, ten aanzien van de behaalde prijzen, in vergelijking tot de *algemeene* noteering van „goed ordinair" voor de in dezelfde veilingen verkochte Java-koffie, de volgende opgaaf te verstrekken.

Dagteekening der veilingen.	Gewesten.	Verkochte hoeveelheden (in „balen")	Veilingsprijs per half K.G.	Algemeene noteering voor goed ordinair Java-koffie per $^1/_2$ K.G.
1894.				
13 Maart.	Probolinggo . .	1	f 0,46	f 0,51$^3/_4$
17 April.	Preanger Reg. .	301	0,54 à f 0,54$^3/_4$	0,52$^3/_4$
	Tagal	10	0,53$^1/_4$ „ 0,56	
22 Mei.	Preanger Reg. .	160	0,54 „ 0,54$^3/_4$	0,51
	Cheribon	8	0,53$^1/_2$	
	Probolinggo . . .	26	0,49$^1/_4$ „ 0,53$^1/_4$	
26 Juni.	Soerabaija	17	0,53$^1/_4$	0,52$^1/_4$
	Pekalongan . . .	5	0,54$^1/_4$	
	Samarang	63	0,53	
7 Augustus.	Bantam	2	0,48	0,51$^1/_2$
	Cheribon	11	0,49$^1/_2$ „ 0,56$^1/_4$	
11 September.	Preanger Reg. .	75	0,56$^3/_4$ „ 0,57$^1/_4$	0,53
16 October.	Probolinggo . . .	12	0,47$^1/_4$	0,50
20 November.	Preanger Reg. .	351	0,52$^1/_2$	0,51
		1042		

gereed kwamen, maar toch kon hij in Ngantang reeds van zijne licentie gebruik maken door de opening aldaar van een hulp-etablissement te Poedjon, waar de te Batoe-Sisir af te werken koffie gepulpt en winddroog gemaakt werd. Uit de districten Ngantang en Penanggoengan werd door dezen licentiehouder in 's lands inkooppakhuis te Sisir ingeleverd 1970.83 pikol 1ste en 33.61 $^{2}/_{8}$ pikol 2de soort koffie op West-Indische wijze bereid. Evenals in 1892 werd hem toegestaan de ingeleverde ongesorteerde koffie in de algemeene pakhuizen ter hoofdplaats Pasoeroean te sorteeren. Door den licentiehouder voor het district Karanglo (den heer F. Godin) werd 80.46 pikol 1ste en 1.13 $^{3}/_{8}$ pikol 2de soort op het etablissement te Karangan op West-Indische wijze bereide koffie in 's lands inkooppakhuis te Karangplosso ingeleverd. Zoowel dit product als de te Batoe-Sisir afgewerkte koffie werd ingeleverd binnen den voorgeschreven termijn van 40 dagen na den opkoop van de bevolking (verg. vorig verslag blz. 216). De opkoop geschiedde zoowel bij het bereidings-etablissement als bij de inleveringsplaatsen tegen f 2,50 per pikol natte bes-koffie [1]); het transport van het niet op het eigenlijke bereidings-etablissement ingekochte product kwam dus voor rekening van den licentiehouder. Van malversatiën bij den opkoop is niet gebleken, evenmin als van kwade praktijken ten nadeele van de nabijgelegen op erfpachtsgronden gedreven koffieondernemingen; van de zijde der erfpachters werden dan ook geen klachten vernomen.

Van de andere licentiehouders, in 't vorig verslag (blz. 216) genoemd, kwamen er in de eerste helft van 1894 twee (in de afdeeling Malang) met de oprichting en installatie van hunne etablissementen gereed, namelijk de heer E. Nijgh voor het district Pakis met hoofdetablissement te Toempang en hulpdrooginrichtingen te Wonoredjo, Pategoean en Ngadiresso, en de heer G. A. van Delden [2]) voor het district Senggoro, met bereidings-etablissement te Magoewan. Ook waren toen in werking gekomen de hooger bedoelde bereidings-etablissementen te Ngroto (Ngantang) en Bedali (Kotta Malang), het eerste met eene hulpdrooginrichting te Kedoengredjo [3]). Ingevolge eene hem nader opgelegde verplichting gaf voorts de licentiehouder voor Karanglo de vereischte uitbreiding aan zijn bereidings-etablissement te Karangan.

In 1894 heeft dus het licentiebedrijf in Malang grooteren omvang gekregen, in verband waarmede tot ultimo April jl. de bedoelde ondernemers, uitgenomen alleen de licentiehouder voor Senggoro, in vooruitbetaling op de bij hen in te leveren natte bes-koffie uit den oogst van 1894, reeds p. m. f 55 630 aan de tuinbezittende bevolking in Malang hadden uitbetaald, namelijk in Penanggoengan, Ngantang en Kotta Malang respectievelijk p. m. f 28 830, f 12 900 en f 1700, in Karanglo mede f 1700 en in Pakis f 10 500.

In die koffiecentra van Pasoeroean, waar bleek dat de licentiehouders niet genegen waren voorschotten te verleenen, werden op den oogst van 1894 ook van bestuurswege weder vooruitbetalingen gedaan, en wel tot een bedrag, vertegenwoordigende den inkoopsprijs van het 1/4 der naar schatting in te leveren hoeveelheid koffie. Nog in 1893 werd van de daartoe door het Gouvernement den resident van Pasoeroean geopende kredieten, ad f 29 740 voor de districten Pandakan en Poerworedjo der afdeeling Bangil en voor het district Tengger der afdeeling Malang, en f 26 500 voor de districten Senggoro en Toeren der laatstgemelde afdeeling (gouvernementsbesluiten dd. 12 October en 15 November 1893 n°. 17 en 7), aangewend eene som van f 20 245.

Omtrent de overige vóór 1893 verleende licentiën is het volgende te melden. De licentie, verleend aan den heer D. J. Dibbetz voor het onderdistrict Wadjak van het reeds genoemde district Toeren (Malang), is op ultimo December 1893 vervallen, dewijl de houder er geen gebruik van wenschte te maken. Voor het district Tengger (residentie Pasoeroean) heeft zich nog geen nieuwe aanvrager aangemeld, nadat de licentie, aan den heer W. J. L. C. Buijs verleend, met ultimo 1892 was ingetrokken. Ook de licentiehouder voor het tot de residentie Probolinggo behoorende district Tengger, de heer A. Stoll, die met ultimo Juli 1894 met zijne installatie gereed zou moeten zijn, scheen aan zijn voornemen geen uitvoering te zullen geven. In die onzekerheid heeft het Gouvernement den resident van Probolinggo de gelegenheid geopend om ook op den oogst van 1894 aan de koffietuinbezitters in Tengger weder voorschotten op het in te leveren product uit te betalen, doch slechts tot tijd en wijle de licentiehouder zou verklaren van zijn kant tot dergelijke vooruitbetalingen te willen overgaan. Het beschikbaar gestelde krediet bedroeg f 60 000 (gouvernementsbesluit dd. 4 December 1893 n. 31).

Aan de licentiehouders in de afdeeling Bandong der residentie Preanger Regentschappen, de heer Dieckhaus voor de districten Oedjoengbroeng Koelon en Oedjoengbroeng Wetan, en von Gaffron voor het district Tjilokotot, werd voor het in gereedheid hebben van hunne etablissementen uitstel verleend to ultimo 1894, daar beiden er in 1893 nog niet in geslaagd waren voldoende werkkapitaal te verkrijgen; volgens berichten van het voorjaar van 1894 was toen vanwege eerstgenoemde een etablissement in oprichting te Lembang.

De mede reeds vroeger bedoelde ondernemer, die eene licentie had aangevraagd voor de districten Boemiajoe, Boemidjawa en Gantoengan in Tagal, liet sedert niets van zich hooren.

De eenige nieuwe licentie, waarvan thans gewag is te maken, was die door den resident der Preanger Regentschappen voor den tijd van vijftien achtereenvolgende jaren verleend aan den heer A. A. Maas Geesteranus voor een deel der afdeeling Tjitjalengka, namelijk voor het geheele district Tjipeudjeuh en voor één dessa van het district Madjalaija.

Voor het district Poeloeng der afdeeling Ponorogo, verreweg het voornaamste koffiedistrict der residentie Madioen, en waar het stelsel van vooruitbetaling op den in te leveren oogst, zooals hooger blijkt, tot dusver van bestuurswege mede toepassing vond, had zich in den aanvang van 1894 nog geen licentieaanvrager voorgedaan. Daarom werd voor het aangegeven doel den resident over 1894 een krediet geopend van f 7500 (gouvernementsbesluit dd. 20 Februari 1894 n°. 48).

Niettegenstaande de oogst van 1893 bijna 9/10 minder bedroeg dan die van 1892, waren de aangehaalde hoeveelheden (p. m. 244 pikol) toch betrekkelijk niet veel minder dan in laatstgenoemd jaar (p. m. 384 pikol). Het aantal der wegens onttrekking van koffie aan de verplichte levering op de politierol of door den landraad gestraften (inlanders en Chineezen) was belangrijk (o. a. in de afdeelingen Bandjarnegara en Poerbolinggo der residentie Banjoemas niet minder dan 336 en 149). Het vermoeden ligt dan ook voor de hand dat, niettegenstaande de van bestuurswege daartegen genomen preventieve en repressieve maatregelen, in sommige gewesten nog altijd een gedeelte van den oogst aan de verplichte levering wordt onttrokken: o. a. worden genoemd Tagal, Samarang, Banjoemas, Bagelen en Kediri. In Tagal en Bagelen, zoomede in de afdeelingen Probolinggo en Kraksaän der residentie Probolinggo, is in 1894 voor den tijd van zes maanden extra politiepersoneel beschikbaar gesteld om het sluiken van koffie tegen te gaan (gouvernementsbesluiten dd. 8 Juni en 9 April 1894 n°s. 1 en 36). In de belangrijkste koffiegewesten Pasoeroean en Preanger Regentschappen oordeelt men dat het tot fnuiking van dit kwaad in 1892 en 1893 tijdelijk in dienst gesteld buitengewoon politiepersoneel reeds veel goeds heeft uitgewerkt, zoodat het ook in 1894 weder wordt in dienst gehouden. In laatstgemeld gewest had dit toezicht vooral ten doel het clandestien vervoer in de richting van Krawang beter te beletten, en, zooals hooger gezegd (zie noot 2 op blz. 203 hiervóór), zou met 1 Januari 1895 dit toezicht nog verscherpt dienen te worden, omdat dan Krawang niet meer onder het monopolie valt. In Pasoeroean waren gedurende 1893 voor het hierbedoelde toezicht werkzaam: in sommige districten van Malang 3 mantri's en 27 oppassers, in Bangil 2 mantri's en 6 oppassers en in Tengger een even groot aantal. Aan hun toezicht wordt het voornamelijk toegeschreven dat zoowel in Malang — met uitzondering van de districten waar geen personeel daarvoor werkzaam was (Toeren, Senggoro, Gondanglegi) — als in Bangil en Tengger méér in de pakhuizen werd ingeleverd dan de oorspronkelijke

---

[1]) Tal van proeven, in verschillende streken in droge en in natte jaren genomen, hebben uitgewezen dat als gemiddelde verhouding van één pikol natte bes-koffie tot één pikol bereide koffie is aan te nemen $5^1/_2 : 1$. Men kan dus stellen dat de bevolking voor de hoeveelheid natte bes-koffie, waaruit één pikol bereide koffie verkregen wordt, van den licentiehouder $5^1/_2 \times$ f 2,50 of f 13,75 ontvangt, d. i. f 1,25 minder dan zij daarvoor bij 's lands inkooppakhuizen vergoed zou krijgen. Daarentegen heeft zij nu niet de moeite en de onkosten van de bereiding, die men kan aannemen dat wel meer dan f 1,25 per pikol vertegenwoordigen.

[2]) Aan dezen werd eene licentie voor het district Senggoro verleend, nadat die welke voor hetzelfde district vroeger door den heer J. Th. Orisius was verkregen, op diens verzoek was ingetrokken.

[3]) Of deze inrichting in werking kwam nevens het hulpetablissement te Poedjon, waarvan hooger sprake was, dan wel ter vervanging daarvan strekte, blijkt niet.

Met betrekking tot de etablissementen van den licentiehouder voor Penanggoengan c. a. vindt men nog vermeld dat onder het bereidings-etablissement te Batoe-Sisir ook eene hulpdrooginrichting te Seloredjo behoort.

taxatie bedroeg; in laatstgenoemd district overtrof de inlevering die van het met 1893 in zooveel opzichten overeenkomstige jaar 1890 met bijna 30 pct.; terwijl toch de taxatie voor 1893 slechts 3000 pikol bedroeg (in 1890 4700 pikol), werd in 1893 ruim 6000 pikol (in 1890 ruim 4800 pikol) ingeleverd. In de Malangsche districten Penanggoengan en Ngantang overtrof de hoeveelheid, die in 's lands pakhuizen kwam, de taxatie met respectievelijk 900 en 125 pikol en in Bangil met p. m. 200 pikol. Tot dit gunstig resultaat meent men dat voor een deel ook heeft bijgedragen het toezicht van het tijdelijk plukpersoneel, dat zich veel in de tuinen bewoog, en op pluk en inlevering het oog hield. Deze bewaking is insgelijks weder voor 1894 bestendigd en nog tot de andere districten van Malang uitgestrekt. Intusschen is, naar de meening van den resident, nog lang niet alles gewonnen, omdat vooral het clandestien vervoer van koffie langs de spoorwegen moeielijk te controleeren is. Maatregelen om hierin te voorzien, zijn bij de Indische Regeering in overweging.

Het buitengewoon toezicht in het district Poeloeng (Madioen), opgedragen aan 3 mantri's en 2 oppassers, waarmede men beoogt èn den clandestienen uitvoer naar Kediri, Rembang en de aangrenzende koffieondernemingen in de afdeeling Madioen tegen te gaan, èn tevens op behoorlijk plukken en bereiden te letten, wordt gezegd mede goed gewerkt en er veel toe bijgedragen te hebben, dat in 1893, een zoo buitengewoon ongunstig koffiejaar, aldaar bijna 2400 pikol zijn ingeleverd geworden. De maatregel is dan ook weder voor 1894 bestendigd.

Nu reeds ten opzichte van vier gewesten door het Gouvernement besloten is de verplichte levering van koffie en, voor zooveel die er bestond, ook de verplichte teelt los te laten, komt het er op aan, wil men van dien maatregel het beoogde gevolg zien, van bestuurswege te bevorderen dat in die gewesten (Bantam, Krawang, Japara en Rembang), waar alzoo na 1 Januari 1894 of 1 Januari 1895 de inlander met de door hem geproduceerde koffie op de vrije markt terecht kan, deze daarin een prikkel vinde om zich in eigen bedrijf en dus op meer loonenden voet op de koffiecultuur te gaan toeleggen. Niet alleen wordt gezorgd (zie blz. 91 hiervóór) dat bepaaldelijk in die gewesten geen gronden in erfpacht worden uitgegeven, die nu of later tot arbeidsveld voor de vrije inlandsche koffieteelt zouden kunnen dienen, en werd afwijzend beschikt (gouvernementsbesluit dd. 6 Februari 1894 n°. 29) op aanvragen van particulieren om, onder zekere voorwaarden, den oogst van eenige koffieaanplantingen in Japara te mogen binnenhalen, maar ook is het bestuur er op uit om de bezwaren uit den weg te ruimen, welke aan de ontwikkeling van eene vrije inlandsche koffieteelt in den weg staan. Zoo wordt voor de niet meer onder het monopolie vallende streken eene herziening en vereenvoudiging voorbereid van de verbodsbepalingen tegen het vervoer van koffie zonder pas, en eene regeling overwogen van de verhouding van den inlander tot den op hoog gezag door hem met koffie beplanten domeingrond. In Rembang, waar de gouvernementskoffiecultuur sedert jaren niet meer bestond, is de bevolking met de teelt van dit gewas zoo goed als onbekend. Tot dusver werd er slechts in zeer enkele dessa's (één in de afdeeling Bodjonegoro en een paar in de afdeeling Blora) eenige koffie geteeld voor eigen behoefte. Volgens bericht van den resident van Mei jl. had nu echter de bevolking van eenige dessa's in eerstgemelde afdeeling, waar ook de regent van het belang der zaak overtuigd is, zich bereid verklaard tot het nemen van eene proef met de vrije koffiecultuur. Deze zal, vermengd met tweede gewassen, genomen worden op eigen erven en tegalvelden, welke gronden gelegen zijn in de onmiddellijke nabijheid der dessa's of gehuchten en grenzen aan de onder geregeld beheer gebrachte wildhoutbosschen. Gedurende elk der jaren 1894, 1895 en 1896 zal de resident mogen beschikken over f 1000 voor den aankoop van zaadkoffie en het doen aanleggen in vrijen arbeid van kweekbedden op verschillende gunstig gelegen plekken, ten einde de daaruit gewonnen plantjes kosteloos aan de inlandsche bevolking te kunnen verstrekken (gouvernementsbesluit dd. 30 April 1894 n°. 23). Dezelfde maatregel werd tegelijkertijd genomen voor Bantam en Japara, en bij gouvernementsbesluit dd. 18 September 1894 n°. 16, wat de jaren 1895 en 1896 betreft, ook voor Krawang. Uit Bantam en Japara werd in den aanvang van 1894 bericht dat de bemoeiingen van de plaatselijke ambtenaren en de betrokken regenten om de bevolking te wijzen op de voordeelen, welke voor haar uit de teelt van koffie als eigen bedrijf kunnen voortvloeien, althans voorloopig dit hadden uitgewerkt dat hier en daar, waar de opgeheven gouvernementscultuur geen te ongunstige herinnering had achtergelaten, de planters verklaard hadden de reeds bestaande aanplantingen te willen onderhouden. Tot het benuttigen tijdens den westmoesson 1893/94 van het toen ruim voorhanden plantmateriaal bleek echter, zooals reeds uit Bantam is gemeld, in de vier laatstelijk bij de gouvernementscultuur ingedeelde districten aldaar, alle behoorende tot de afdeeling Pandeglang, de bevolking schier nergens genegen, terwijl verreweg de meeste dessa's er toe overhelden de oude gouvernementstuinen prijs te geven. Men vleide zich echter dat de tijd de bevolking aldaar met de koffiecultuur verzoenen zou, wanneer zij namelijk de ervaring zou hebben opgedaan dat de koffieplantsoenen haar inderdaad goede voordeelen kunnen afwerpen, nu zij het product tegen marktwaarde verkoopen kan. Het maakt thans in Indië een punt van overweging uit, of het, ter bereiking van dit doel met betrekking tot Bantam, niet dienstig kon zijn om, evenals vroeger bij de invoering van het zoogenaamde merdika-stelsel in de Preanger Regentschappen is geschied, eenige ondernemende inlanders [1]) op te sporen en hun, zoo zij daartoe genegen bevonden worden, goed belovende tuinen, welke de bevolking thans wil prijsgeven, in gebruik af te staan, onder belofte dat de Regeering bereid is om in de eerste jaren, zoolang de houders dier tuinen nog niet op andere wijze afzet voor hunne koffie vinden, het product, des gewenscht en mits van goede qualiteit, voor zekeren prijs over te nemen, desnoods onder opening aan de gegadigden van het vooruitzicht om tegen den tijd van den pluk een gedeelte (bijv. $^1/_3$) van de getaxeerde waarde van den oogst, bij wijze van voorschot, vooruit betaald te krijgen.

Voor zooveel noodig werd bij eene gouvernementscirculaire van 3 Juli jl. aan de betrokken vier residenten nog voorgehouden dat alles in het werk behoorde te worden gesteld om het vertrouwen der bevolking in de uit vrije keuze te drijven koffieteelt te winnen, en dat niets verzuimd zal mogen worden om te voorkomen dat de bestaande tuinen, voor zoover die, bij den reëelen marktprijs, nog een loonend product opleveren, door de bevolking, op aanraden wellicht van daarbij geïnteresseerde, buiten haar staande personen, worden verlaten. Een en ander zou echter van de zijde der plaatselijke ambtenaren en hoofden met veel tact en bezadigdheid moeten geschieden. De Gouverneur-Generaal toch verlangde nadrukkelijk dat de inlandsche bevolking in de beslissing van hetgeen haar te doen staat, geheel vrijgelaten werd, en dat geenerlei maatregel beraamd of genomen zou worden, welke in eenig opzicht zou kunnen leiden tot vermomden dwang of tot meer dan de hoogst noodzakelijke bestuursinmenging.

Dat in de gewesten waar het koffiemonopolie is opgeheven de door de bevolking aangelegde koffietuinen (en te zijner tijd — zie art. 1, 2de alinea, § *a*, der landrente-ordonnantie in Indisch Staatsblad 1872 n°. 219*a* — ook de in vrije keuze door inlanders tot stand te brengen nieuwe koffie-aanplantingen) in de landrente zullen worden aangeslagen, is reeds gezegd in noot 3 op blz. 83 hiervóór. Met het oog op de wisselvalligheid der koffieoogsten ligt het in de bedoeling den aanslag der bedoelde koffieplantsoenen jaar voor jaar te doen plaats hebben.

Thans moge met betrekking tot de overige 15 koffiegewesten (daaronder nog Krawang, doch niet de Vorstenlanden) nog het een en ander volgen over den voor den westmoesson 1893/94 opgelegden cultuurarbeid, de keuze van zaadkoffie, de toepassing van bemesting, enz., de blad- en dadapziekte, zoomede over de vooruitzichten voor den oogst van 1894.

In de bedoelde 15 gewesten telde men bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op ultimo October 1893, 3650 bij de cultuur ingedeelde dessa's, met 301 761 cultuurdienstplichtige huisgezinnen. Uit het algemeen overzicht, opgenomen op blz. 205 hiervóór, blijkt dat met nieuwen aanleg en bijplanting tijdens den westmoesson 1893/94 slechts belast werden 1503 dessa's met 122 863 gezinnen. Van de alzoo voor 1893/94 van die werkzaamheden vrijgebleven 2147 dessa's met 178 898 gezinnen, kwamen 447 dessa's met 42 611 gezinnen voor vrijstelling in aanmerking, omdat de gemiddelde inlevering gedurende de laatste drie jaren het daarvoor vastgestelde minimum had bereikt. Andere redenen van vrijstelling waren: voor de Preanger-Regentschappen het aanleggen uit vrijen wil van grootere plantsoenen dan gelast was (vooral in Soekaboemi, Bandong, Tjitjalengka en Soekapoera Kollot); voor Samarang, Kadoe en Pasoeroean, om de

[1]) Zooals uit het straks aangehaalde besluit van 6 Februari 1894 reeds volgt, wenscht de Indische Regeering geen voet te geven aan de neiging van tuinbezitters of van diegenen die het plukrecht op gouvernementskoffiegronden uitoefenen om van hunne rechten op eenigen met koffie beplanten grond afstand te doen ten behoeve van erfpachts-aanvragers.

bevolking van eenige districten in de gelegenheid te stellen de door blad- en dadapziekte aangetaste tuinen te bemesten, van nieuwe schaduwboomen te voorzien en diepe grondbewerking toe te passen; en eindelijk voor Cheribon, Pekalongan, Madioen en Bezoeki, de wenschelijkheid om de uitkomsten van de proefaanplantingen met Liberia-koffie van eenige dessa's af te wachten, alvorens nieuwe bijplanting op te leggen.

Ook nu wordt bericht dat bij het vorderen van den cultuurarbeid voor aanleg en onderhoud der tuinen de meest mogelijke spaarzaamheid werd betracht. De wetenschappelijke adviseur had echter hier en daar opgemerkt dat dit weleens ontaardde in het vorderen van te weinig arbeid. Nu voor dien arbeid in het vervolg, in de daarvoor in aanmerking komende streken, eene zekere som in den vorm van bijslag zal worden betaald (zie hooger), zal voortaan meer op de eischen der cultuur kunnen worden gelet.

Het jonge plantsoen had, luidens de ontvangen berichten, in den aanvang van 1894 over het algemeen een bevredigend aanzien; wel had het ook van bladziekte te lijden en waren eenige boompjes, ten gevolge daarvan, gestorven, maar inboetingen behoefden toch niet op groote schaal te geschieden. Alleen in sommige streken van de residentie Samarang (in een deel van de afdeeling Ambarawa en in de afdeeling Salatiga) liet de stand van de jongste aanplantingen (Java-koffie) veel te wenschen over, deels ook ten gevolge van de slechte geaardheid van de gronden. Uit Bezoeki werd hetzelfde bericht met betrekking tot een gedeelte van Bondowosso (op het Jang-gebergte), waarom dan ook besloten is die terreinen voorloopig niet te beplanten, maar door herbossching zoo mogelijk te verbeteren. In Srengat (afdeeling Blitar der residentie Kediri) was de aanplant van eenige dessa's (ongeveer 25 000 boomen) totaal uitgestorven, ten gevolge van ondergrondwater en minder goede bodemsgesteldheid.

Ten dienste van de bijplantingen van 1894/95 werden door het Gouvernement ingekocht 25¾ pikol Java-zaad, gemiddeld tegen f 22,83 per pikol, en — bij particuliere ondernemingen ter Sumatra's Westkust — 60 pikol Padang-zaad, dit laatste gemiddeld tegen f 90 per pikol, geleverd te Padang. Meer en meer blijkt het verstrekken van Padang-zaadkoffie ter verwisseling van Javasoort te voldoen, en enkele residenten verlangen reeds niet anders dan Padang-zaadkoffie voor de bijplantingen. Daarbij is het een voordeel dat Padang-koffie te allen tijde rijpt, zoodat het zaad nog versch kan worden ingezameld in de maanden Februari en Maart, als wanneer het, bij spoedige verzending, juist op het geschikte tijdstip aankomt. Het rijpen van de voor zaadkoffie bestemde bessen op Java toch is geheel afhankelijk van het vroeger of later invallen van de regens, hetgeen dikwijls aanleiding geeft tot het te laat uitleggen in de kweekbedden. In de Preanger Regentschappen en Pasoeroean, bepaaldelijk in de hoogere streken aldaar, wordt als bibiet bijna niet anders gebezigd dan opslag uit bosschen of tuinen, dan wel op kweekbedden gespeende opslag. Ter verstrekking op ruime schaal van Liberia-zaadkoffie, ook voor de vrijwillige teelt der bevolking op tegalvelden en erven, rekende men noodig te hebben p. m. 77 pikol. 's Lands plantentuin te Buitenzorg verstrekte 6 pikol aan Cheribon, en de Liberia-proefaanplant te Kasri in Bangil (Pasoeroean) 40 katti aan Djaboeng (Soerabaija), zoomede 70 katti aan Bondowosso (Bezoeki). Voor de bij particuliere ondernemingen aangekochte partijtjes werd betaald f 46, f 60, f 65 en f 70 per pikol. Uit de contrôle-afdeeling Lengkong in Soekaboemi (Preanger-Regentschappen) werd 24 pikol verkregen, waarvoor de bevolking gemiddeld f 22 per pikol ontving, terwijl de fraaie proefaanplantingen in Kandangan en Ranoelemongan (Probolinggo) 3½ pikol verschaften. Voor aankoop van zaden van de zoogenaamde hybride van Liberia- en Java-koffie, ter voortzetting van de proefnemingen met bedoelde van het erfpachtsperceel Kalisidi in Samarang afkomstige koffiesoort (verg. vorig verslag blz. 213), werden mede eenige gelden beschikbaar gesteld. Thans vindt men omtrent deze hybride alleen vermeld dat van de in een 10-tal gewesten in den loop van 1893 verstrekte zaden 50 à 60 pct. waren ontkiemd en goede krachtige kweekplantjes opgeleverd hadden.

Ofschoon in sommige streken de jonge koffieplantjes in de kweekbedden van de bladziekte hadden te lijden, veroorzaakte dit geen stagnatie in het bijplanten. Wat de Liberia-koffie betreft, werden hier en daar goede resultaten verkregen met het uitleggen van de versche vruchten in de roode schil; de aldus gebezigde zaden ontkiemden spoediger dan die in de hoornschil.

Tot het eigenlijk bemesten der koffieplantsoenen werd alleen overgegaan waar, in vier- à vijfjarige tuinen, de boomen veel van bladziekte hadden geleden; de gebruikte hoeveelheid mest beliep doorgaans ½ à 1 petroleumblik per boom, terwijl aan de met dit werk belasten vrijstelling van bijplanting werd verleend.

In sommige tuinen, aan sterken wind blootgesteld, en in plantsoenen, welker stamontwikkeling niet in verhouding stond tot de hoogte, of waar de boomen te snel of spichtig opschoten, werd het dienstig geacht de boomen te toppen. In het district Selokaton (afdeeling Kendal der residentie Samarang) werd met zeer gunstig gevolg het toppen toegepast op de Liberia-plantsoenen van 1887/88. Daar op verscheidene erfpachtsperceelen in Midden-Java het toppen van den Liberia-koffieboom op 8 voet proefhoudend is gebleken, was sedert voor eenige aan de verplichte levering onderworpen Liberia-aanplantingen in Loemadjang (Probolinggo) topping der boomen op 8 à 10 voet aangeraden.

Omtrent de voor schaduw in de koffietuinen gebezigde boomsoorten komen de ontvangen berichten in hoofdzaak overeen met die in 't vorig verslag (blz. 214). De caesalpinia dasyrrachys blijkt, evenals zoovele andere reeds vroeger beproefde soorten, onder te doen voor de albizzia moluccana en albizzia stipulata. De dadap blijft echter als schaduwboom steeds de voorkeur verdienen.

Aangaande de bladziekte valt uit de ontvangen berichten over 1893 [1] op te maken dat zij niet zooveel schade had aangericht als in 1892. In de Preanger Regentschappen en in andere gewesten van West-Java kwam zij slechts hier en daar sporadisch voor. Van de gewesten in Midden-Java luidden de berichten het ongunstigst uit Samarang, althans wat de afdeeling Ambarawa betreft. Terwijl anders de bladziekte in den oostmoesson gewoonlijk tijdelijk tot staan komt, werd zij in genoemde afdeeling omstreeks dien tijd van het jaar in hevige mate waargenomen zóó dat de aanplantingen van Java-koffie een groot deel van haar loof verloren; in het laatst van het jaar evenwel herstelden de boomen zich van lieverlede en kwamen ze weder in blad. In de andere afdeelingen van Samarang richtte de ziekte over 't algemeen niet veel schade aan, ofschoon zij er in alle plantsoenen min of meer voorkwam. Ook in Tagal en Pekalongan werd er niet veel schade van ondervonden. Hetzelfde was het geval in Banjoemas, waar verscheidene zoowel oude als jonge tuinen sporadische aanvallen hadden te doorstaan. In Kadoe werden slechts enkele terreinen onder Soemowono (afdeeling Temanggoeng) weder vrij hevig door bladziekte aangetast; overigens konden de boomen gedurende 1893 zich eenigszins van den hevigen aanval in 1892 herstellen. In Madioen hadden de boomen minder van de ziekte te lijden dan in vorige jaren; de oudere boomen, die werden aangetast, herstelden zich weder bij het invallen van de regens. In Kediri kwam de bladziekte, vermoedelijk ten gevolge van de geringe vruchtdracht, eveneens slechts zeer sporadisch voor. Ook uit Oost-Java luidden de berichten niet verontrustend. In Pasoeroean toch kwam de ziekte alleen sporadisch voor; het plantsoen leed er betrekkelijk weinig onder. Van de gevolgen van den hevigen aanval in 1892 hadden de oude aanplantingen in Tengger zich nog niet volkomen hersteld; op enkele terreinen van het Zuidergebergte in Toeren (Malang) vertoonde de ziekte zich met het invallen van de regens (October) in ietwat sterkere mate. In Probolinggo en Bezoeki kwam de ziekte gedurende 1893 slechts in onbeduidende mate of althans in mindere mate dan in 1892 voor, terwijl aangaande het voorkomen er van in Soerabaija niets is gemeld.

Van andere ziekten of plagen hadden de koffieboomen in 1893 mede niet in noemenswaardige mate te lijden. [2] Over

[1] Berichten over het 1ste kwartaal van 1894 getuigen niet van stilstand der bladziekte; over het algemeen toch viel te constateeren dat de kwaal toen niet minder was dan in vorige jaren.

[2] Nadat reeds in 1877 (Indisch Staatsblad n°. 262), als voorzorgsmaatregel tegen het overbrengen van de toen op Ceylon zich geopenbaard hebbende koffiebladziekte, tot wederopzeggens de invoer in Nederlandsch-Indië verboden was van koffieplanten en koffiezaden uit Ceylon, werd in 1888 (Indisch Staatsblad n°. 148), met het oog op de toen in Brazilië heerschende wortelziekte in de koffieplantsoenen en de mogelijkheid van hare rechtstreeksche of middellijke overbrenging door planten of zaden niet alleen van koffie, doch ook van andere tropische rubiaceeën, mede tot wederopzeggens, het verbod tot alle andere landen dan Ceylon en tevens tot planten en zaden van andere rubiaceeën dan koffie uitgestrekt, wat deze laatste planten en zaden betreft (nader aangeduid bij n°. 4460 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad) echter in dien zin beperkt, dat de invoer niet zou mogen geschieden zonder speciale vergunning van den Gouverneur-Generaal. Daar eene verdere handhaving van de verbodsbepalingen van 1877 overbodig kon geacht worden na de verspreiding van de koffiebladziekte in Nederlandsch-Indië zelf, en daar gebleken was dat van particuliere zijde het voornemen bestond om, wanneer het wettelijk beletsel daartegen werd opgeheven, eene nieuwe koffievariëteit uit Liberia (Afrika) op Java in te voeren, is bij ordonnantie van 10 Sep-

't geheel was ook het indirect nadeel, waaraan de koffieplantsoenen hier en daar blootstonden door de zich meer en meer verspreidende ziekte in de tot beschaduwing dienende dadapboomen, niet van belang.

Deze laatste, in 1890/1891 en 1892 achtereenvolgens in sommige gouvernementstuinen van Probolinggo en Pasoeroean opgetreden ziekte, de zoogenaamde dadapziekte, bleef gedurende 1893 in eerstgenoemd gewest in dezelfde twee districten als vroeger, met namen Gading en Tengger, met afwisselende hevigheid heerschen. In Pasoeroean woedde de dadapziekte gedurende 1893 nog alleen in de districten Penanggoengan en Ngantang (Malang), maar de verwoestingen waren van minder beteekenis dan in 1892. Alleen in die plantsoenen, waar de ziekte, na een eersten aanval, zich wederom vertoonde, stierven de meeste dadapboomen af. Het aanplanten van albizzia moluccana baatte niet overal, vooral niet waar de koffieboomen eene groote hoogte hadden bereikt; de oude tuinen, welke schaduwloos stonden, gingen in den oostmoesson dan ook sterk achteruit. Blijkens het aangeteekende op blz. 117 hiervóór is de ziekte door den chef van het botanisch laboratorium te Buitenzorg in studie genomen, die op zijne reizen in verschillende gedeelten van Java het verschijnsel ook in onderscheidene gewesten van West- en Midden-Java constateerde, zoowel in gouvernementstuinen als hier en daar ook in de tuinen van particuliere koffieondernemingen. Eene verhandeling van bedoelden chef over de zoogenaamde dadapziekte werd in September 1893 aan de in de koffiestreken bescheiden ambtenaren op Java, ter Sumatra's Westkust en in Menado toegezonden ter raadpleging.

Behalve van de zooeven genoemde ziekte had de dadap in onderscheidene gewesten te lijden van de rupsenplaag, in de Preanger Regentschappen van de „hama bereng" (een insect dat alleen de bladeren aantast), in Pekalongan en Banjoemas van de „gendon" (een boorkever), die zich in het merg van den boom een weg baant en dien langzaam doet sterven, terwijl in Kediri de jonge dadap dikwijls vernield wordt door apen.

Verschillende oorzaken werkten in 1893 en in de eerste maanden van 1894 mede om in laatstgemeld jaar een middelmatigen oogst, namelijk van even over de 300 000 pikol, te doen verwachten, doch van lieverlede, vooral bij de in of na Mei jl. in de tuinen gedane nieuwe schattingen [1]) en met het oog op de reeds gedane inleveringen, is de raming hooger kunnen worden gesteld, en wel laatstelijk op 363 000 à 365 000 pikol. [2]) De oorzaken, waarop zooeven gedoeld werd, waren in de eerste plaats de te natte weersgesteldheid in den oostmoesson van 1893, hetgeen niet gunstig werkte op den bloei en de vruchtzetting, o. a. ook veel bloesem deed verloren gaan, vóórdat de vruchtzetting plaats vond; in de tweede plaats hadden vele plantsoenen in de Preanger Regentschappen en Pasoeroean zich nog niet volkomen hersteld van de groote vruchtdracht in 1892 en den daarop gevolgden hevigen aanval van de bladziekte, terwijl in eenige districten van de afdeelingen Bandong (Preanger Regentschappen), Brebes en Pamalang (Tagal) en Malang (Pasoeroean) de oude aanplantingen langzamerhand uitsterven van ouderdom of, zooals meer bijzonder in het Malangsche district Ngantang het geval was, als indirect gevolg van de dáár in zoo erge mate geheerscht hebbende dadapziekte; in de derde plaats de zware regens in de eerste maanden van 1894, en het vrij hevig optreden deels van de bladziekte (o. a. Malang, Soerakarta, enz.), deels van „hama wedang" (Preanger Regentschappen) of „djamoer oepas" (meer bijzonder in Malang en Madioen).

Het afwisselende van de gouvernementsoogsten van koffie op Java kan, voor zooveel het vijfjarig tijdvak 1889 t/m 1893 betreft, blijken uit den volgenden staat, tevens bevattende een globaal overzicht van de in Indië op het product gevallen onkosten.

Jaren.	Hoeveelheid koffie (in pikols) bij de pakhuizen *ingekocht* (daaronder ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde hoeveelheden). *a)*					Totaal der *uitgeleverde* hoeveelheid (in pikols), d. i. na bijtelling van overwichten en na aftrekking van minderbevindingen.	Inkoopsprijs aan de inleveraars betaald. *c)*	Andere kosten op het product gevallen, gerekend tot in de strand-pakhuizen op Java.	Totale kosten *in Indië* op het product gevallen.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffie aan het Gouvernement te staan kwam, gerekend tot aan de opschuring in de afscheep-pakhuizen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde gouvernementskoffie van Java per pikol.	
	Gouvernementsresidentiën.			Soerakarta en Djokjokarta. *b)*	Algemeen totaal.						Bruto.	Netto (na aftrekking alleen van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop). *d)*
	Preanger Regentschappen.	Pasoeroean.	Overige gewesten.									
8189	125 156	245 315	197 866	8 820	577 157	577 561	f 8 614 218	f 1 104 815	f 9 719 033	f 16,82^{5}	f 63,31^{03}	f 57,81^{16}
1890	28 035	32 526	32 564	2 460	95 585	95 686	1 449 642	414 336	1 863 978	19,48	67,45^{49}	61,84^{56}
1891	64 860	177 212	125 817	13 066	380 985	381 048	5 777 256	785 900	6 563 156	17,22	69,34^{57}	63,44^{60}
1892	200 892	268 784	219 893	2 877	692 446	692 784	10 303 276	1 395 621	11 698 897	16,89	66,51^{06}	60,91^{70}
1893	24 441	22 283	19 124	3 189	69 037	69 066	1 031 506	355 222	1 386 728	20,08	64,03^{29}	58,59^{54}

a) Deze laatste hoeveelheden bedroegen in de behandelde vijf jaren achtereenvolgens 230, 238, 397, 384 en 244 pikol, meestal inferieure soort. Het *ingekocht* product beliep derhalve: in 1889 576 927, in 1890 95 347, in 1891 380 588, in 1892 692 062 en in 1893 68 793 pikol, waaronder aan inferieure soort achtereenvolgens 18 241, 1252, 9552, 16 123 en 1482 pikol (in Soerakarta kwamen onder de ingeleverde hoeveelheden in de behandelde jaren de volgende betrekkelijk aanzienlijke hoeveelheden inferieure koffie voor, namelijk achtereenvolgens 1300, 263, 2673, 143 en 486 pikol).

b) Onder de voor 1889 opgegeven hoeveelheid is begrepen 425 pikol uit Djokjokarta (alles 1ste soort). In de latere jaren viel in dat gewest geen koffie te oogsten ter inlevering aan het Gouvernement.

c) In al de opgegeven jaren bedroeg de normale inkoopsprijs f 15 per pikol (voor inferieure soort de helft).

d) Dus ongerekend de *in Indië* op het product gevallen kosten, waaromtrent alleen opgaven per oogstjaar bekend zijn (verg. de laatstvoorgaande kolom).

De koffie uit den oogst van 1893 was over 't algemeen, naar uit Indië bericht wordt, van vrij goede qualiteit, dank zij in Pasoeroean ook het toezicht van de plukmantri's. Uit Tagal wordt gemeld dat het product, bepaaldelijk wat kleur betreft, op het oog minder voldeed dan dat uit den oogst van het droge jaar 1891, hetgeen vooral in Pamalang wordt toegeschreven aan de vele regens, in den oostmoesson in het gebergte gevallen, en aan de min of meer gebrekkige bereidingswijze. In Madioen liet de qualiteit te wenschen over, zoowel doordat er onrijpe koffie was geplukt, als omdat weinig zorg aan de bereiding was besteed. Ook zoude, vooral in de afdeeling Ngawi, een gedeelte van de als 1ste soort door de pakhuismeesters aangenomen koffie spoedig na de opschuring van mindere qualiteit zijn geworden door het veelvuldiger aantreffen van witte of zoogenaamde drijfboonen; dit wordt toegeschreven aan de omstandigheid dat de bevolking, ten gevolge van de vele regens, niet in de gelegenheid was geweest het product behoorlijk te drogen en ook

tember 1894 (Indisch Staatsblad n°. 196) de invoer van planten en zaden van koffie en andere rubiaceeën weder vrijgelaten voor zooveel zij afkomstig zijn uit Afrika en Azië, zijnde eene algeheele opheffing der verbodsbepalingen van 1888 nog afhankelijk gesteld van in te winnen inlichtingen ter zake van eventueel in Brazilië heerschende ziekten in den koffieheester.

[1]) Bij eene gouvernementscirculaire van 3 Maart jl. is den betrokken residenten aanbevolen bij de voorgeschreven inzending van ramingcijfers van den gouvernements-koffieoogst met de noodige zorg te doen te werk gaan, en in elk geval steeds in Mei van het betrokken oogstjaar tot eene hertaxatie te doen overgaan, omdat in die maand — buitengewone gevallen daargelaten — het lot van den koffieoogst geacht kan worden te zijn beslist.

[2]) Tot ult. November 1894 waren daarvan reeds ingeleverd 362 702 pikol, waarvan uit de Preanger Regentschappen en Pasoeroean respectievelijk 77 181 en 183 578 pikol, uit Tagal, Probolinggo en Bezoeki 22 859, 21 230 en 14 898 pikol, uit de 10 andere (gouvernements-) koffieresidentiën 37 720 pikol (waaronder voor 't laatst nog Krawang met 214 pikol), en uit de Vorstenlanden 5236 pikol (daaronder voor 't eerst sedert 1889 weder eenige koffie — 32 pikol — uit Djokjokarta).

doordat vele boomen door „djamoer oepas" waren aangetast.

Ook uit de Preanger Regentschappen en Pasoeroean wordt voor enkele pakhuizen gewag gemaakt van vermindering in qualiteit tijdens de opschuring. Zoo onderging de op West-Indische wijze bereide koffie, tijdens den opslag in het pakhuis te Tjisèwoe, in het district Tjidamar der afdeeling Tjiandjoer (Preanger Regentschappen), eene minder gewenschte kleurverandering; dit was ook het geval in enkele pakhuizen in de afdeeling Bandong van hetzelfde gewest, om welke reden de resident werd verzocht voortaan te zorgen dat de op West-Indische wijze bereide koffie zoo spoedig mogelijk uit de vochtige bergstreken werd afgevoerd. Hetzelfde was het geval met de koffie die in de eerste maanden van 1893 in het pakhuis te Wagir in het district Kotta Malang der afdeeling Malang (Pasoeroean) was ingeleverd en daar te lang had gelegen wegens niet tijdigen afvoer door den transportaannemer.

Voorts werd, niettegenstaande herhaald omwerken, snuitkever geconstateerd in de koffie van enkele pakhuizen in Samarang, Banjoemas, en in die te Goroeng (Wonosobo) in de afdeeling Ledok (Bagelen) en te Bedjen in de afdeeling Temanggoeng (Kadoe). Drijfboonen kwamen voor in sommige pakhuizen der afdeelingen Bangil en Malang (Pasoeroean), Banjoewangi (Bezoeki) en, zooals reeds gezegd, Ngawi (Madioen).

In de algemeene pakhuizen te Batavia werd in September en October 1893 snuitkever in vrij hevige mate geconstateerd in de Preanger-legkoffie van 1892. Naar middelen om die plaag te bestrijden of te voorkomen, is omgezien, maar de daartoe aangewende pogingen leidden tot geen afdoend resultaat. Daar echter de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij berichtte dat de door snuitkever aangetaste koffie in den handel zeer gewild is, omdat het bekend is dat het insect alleen bij de superieure soorten voorkomt, zijn in Augustus jl. de noodige maatregelen genomen om, waar in opgeschuurde koffie de snuitkever in buitengewone en verontrustende mate mocht optreden, de aangetaste partijen ten spoedigste voor verscheping herwaarts in aanmerking te brengen. Tevens werden eenige middelen aan de hand gedaan, waardoor getracht zou moeten worden het voortwoekeren van de kwaal zooveel doenlijk tegen te gaan.

Het aantal gelegenheden tot inbreng van koffie werd in 1893 alleen in de Preanger Regentschappen vermeerderd, door de opening van een inkooppakhuis te Torikollot en een te Tjidjamboe, beide in het district Tandjoengsari der afdeeling Soemedang. Daarentegen werd in hetzelfde gewest, in het district Soekaradja der afdeeling Soekapoera Kollot, een inkooppakhuis ingetrokken. Dit laatste was mede het geval in de residentiën Cheribon, Samarang en Probolinggo, waar respectievelijk te Kadoegedeh (afdeeling Koeningan), Genteng Goenoeng (afdeeling Kendal) en Gading Koelon (afdeeling Kraksaän) de gelegenheid tot inlevering van het product werd opgeheven, zoomede in de residentie Kediri, waar dit op twee plaatsen het geval was, en wel te Wadjak en Ngoenoet in de afdeeling Ngrowo. Van de 4 inkooppakhuizen in de afdeeling Malang (Pasoeroean), van welker voorgenomen oprichting (één in elk der districten Kotta Malang, Toeren, Senggoro en Pakis) sprake was in het verslag van 1892, blz. 208, kwam er nog geen in werking, doch van 2 (die in Senggoro en Pakis) zal de oprichting voorloopig achterwege kunnen blijven, in verband met de voor de bevolking bestaande gelegenheid om zich van hare (onbereide) koffie bij licentiehouders te ontdoen. In het geheel werden dus in 1893 2 inkooppakhuizen voor het eerst geopend en daarentegen 6 opgeheven, zoodat er in al de koffiegewesten van Java gezamenlijk (buiten de Vorstenlanden) op ultimo 1893 nog bestonden 402 [1]), daaronder evenwel de 15 in Bantam en Japara, welke toen voorgoed gesloten zijn geworden (zij hebben sedert eene andere bestemming gekregen), aangezien beide gewesten sedert 1 Januari 1894 niet meer onder het monopolie vallen. De alzoo overblijvende 387 inkooppakhuizen bieden bergruimte aan voor ruim 912 000 pikol.

In de wijze van inkoop kwam gedurende 1893 geene verandering. In hoever met vrucht is gebruik te maken van weegtoestellen, die bij het afwegen van de koffie tegelijk de met de afgewogen hoeveelheid overeenkomende geldswaarde aanwijzen, is nog niets te zeggen, vermits de als model van hier uitgezonden wijzerbalans (zie vorig verslag blz. 218) in beschadigden toestand op Java werd aangebracht, en daar met de herstelling eenige tijd verliep, was tijdens de afsluiting van de Indische verslagbijdrage nopens de doelmatigheid van het werktuig, dat bij een der inkooppakhuizen in Pasoeroean zou gebezigd worden, nog geen bericht ontvangen.

Ter bezuiniging op de kosten van het personeel voor den inkoop van koffie zijn op een aantal plaatsen, waar de inlevering tot een minimum is geslonken, geen vaste pakhuismeesters in dienst, maar is de administratie, bij wijze van bijbetrekking, opgedragen aan andere, nabij de pakhuizen wonende inlandsche ambtenaren, zooals districtsschrijvers, zoutverkooppakhuismeesters, assistent-wedono's, enz., onder genot van eene toelage per pikol ingekochte koffie, dan wel aan tijdelijke hulp-inkooppakhuismeesters, die slechts gedurende zekere maanden van het jaar bezoldigd worden en daarbij eene kleinere toelage per pikol ontvangen. De vraag is thans in Indië in overweging, of het niet mogelijk zou zijn nog op meer plaatsen de vaste dan wel waarnemende pakhuismeesters door tijdelijk personeel te vervangen, en wel door den inkoop bij pakhuizen, waar niet veel omgaat, op te dragen aan bij inlandsche hoofden (meestal zonder eenig loon) in dienst zijnde magangs, die dan tijdelijk in de nabijheid van het pakhuis zouden kunnen gaan wonen gedurende den tijd van inlevering der koffie, en wier bezoldiging ook minder hoog zou behoeven te zijn.

De afvoer uit de binnenlandsche of inkooppakhuizen naar de afscheepplaatsen liet in 1893, zooals bij den kleinen oogst trouwens niet te verwonderen was, weinig te wenschen over. Hier en daar werden overwichten en minderheden bevonden, maar deze waren niet van belang. Bij de pakhuizen in Bantam bleek een gedeelte van de als 1ste soort in de hoornschil ingekochte koffie na de bereiding 2de soort te zijn. Uit Madioen wordt gemeld dat veel koffie, die bij den inkoop als koffie 1ste soort was aangenomen, en als zoodanig ten vervoer naar Soerabaija was afgegeven, ter laatstgenoemde plaats niet als koffie 1ste soort werd aangenomen, zoodat verscheidene partijen, alvorens herwaarts verscheept te worden, opnieuw moesten worden gesorteerd.

Wat betreft het te gelde maken van de op Java aan het Gouvernement geleverde koffie, zij hier herinnerd, dat de uitkomsten der in 1893 gehouden gewone veilingen (negen hier te lande en vier te Batavia, gezamenlijk bestaan hebbende uit respectievelijk 389 773 en 100 000 pikol) reeds in het vorig verslag (blz. 218/219) zijn vermeld [2]). Echter waren nog bovendien, evenals in 1892 en voor 't eerst in 1891, op verschillende plaatsen van Java en Madura over 't geheel kleine hoeveelheden inferieure koffie van gouvernementswege publiek geveild, ter voorziening in de veronderstelde plaatselijke behoefte. Tot dien maatregel was in 1890 besloten, nadat bij Indisch Staatsblad 1890 nº. 116 bepaald was, dat het den producenten van aan de verplichte levering onderworpen koffie niet meer was vrijgelaten hunne niet voor eigen gebruik bestemde koffie, gebrand en in den vorm van poeder, van de hand te zetten. Men beoogde er dus mede de niet-koffieplantende consumenten, daar waar de kleinhandel niet voldoende, tegen redelijke prijzen, in de behoefte voorziet, niet als 't ware te nopen hun toevlucht te nemen tot clandestienen opkoop van koffie die aan het Gouvernement behoort geleverd te worden. De verkoopen met dit oogmerk van gouvernementswege gehouden (bij kavelingen van $^1/_{10}$, $^1/_5$ of $^1/_4$ pikol) bestonden in 1893 (verg. de gespecificeerde opgaven in noot b) van bijlage ZZ hierachter) te Batavia, Samarang en Soerabaija uit 564, 669 en 592 pikol, gemiddeld tegen f 39,10, f 39,09 en f 39,26 per pikol, en op 26 andere gewestelijke of afdeelingshoofdplaatsen gezamenlijk uit 1045 pikol, welke dooreengerekend gemiddeld f 32,64 per pikol opbrachten, in 't geheel derhalve 2870 pikol met eene opbrengst van f 105 534 (tegen 4427 pikol in 1892, met eene opbrengst van f 148 538). De koopers waren bijna allen Chineezen, die echter veelal het product niet voor plaatselijke consumtie bestemden, maar het naar de groote handelscentra uitvoerden. Toen een paar residenten, eerst die van Madioen en later die van de Preanger Regentschappen, daartegen maatregelingen zochten te nemen, door te bepalen dat de in de bewuste kleine veilingen aangeboden koffie niet naar plaatsen buiten de afdeeling mocht worden vervoerd en dus geen passen daarvoor zouden worden afgegeven, en dat aan één persoon niet meer dan een zak van $^1/_{10}$ pikol mocht worden gegund, was de vraag aan-

[1]) Op ultimo 1892 bestonden niet, zooals in 't vorig verslag werd opgegeven, 410 inkooppakhuizen, maar 406, vermits toen onder het cijfer betreffende de Preanger Regentschappen bij vergissing 4 zoutpakhuizen waren medegeteld.

[2]) Ten gevolge van faillissementen van twee firma's werden 3600 pikols van de op de veiling van 18 October en 800 van de op die van 22 November 1893 verkochte koffie door de koopers niet betaald en derhalve niet geleverd; de eerste partij werd op 13 Februari 1894, de tweede op 9 Mei herverkocht.

stonds minder en daalden de te bedingen prijzen aanmerkelijk. In Indië zijn thans voorzieningen in overweging om, te rade gaande met de opgedane ondervinding, de gouvernementsverkoopingen van koffie voor de plaatselijke behoefte algemeen zóó te regelen en daaraan zoodanige voorwaarden te verbinden, dat de maatregel beter aan zijn doel belooft te beantwoorden.

Aangaande de Indische veilingen van 1894 zijn thans hier te lande reeds bekend de uitkomsten van al de vier gewone groote veilingen te Batavia gehouden [1]). Deze hebben in 't geheel bestaan uit product van den nieuwen oogst, en wel uit 25 000 pikol Preanger-koffie (daaronder 5000 pikol West-Indische bereiding) en 75 000 pikol Pasoeroean-koffie (daaronder 22 687 pikol op West-Indische wijze bereid, nagenoeg uitsluitend door sommige der op blz. 206/207 hiervóór bedoelde licentiehouders). In het volgende staatje vindt men de uitkomsten opgegeven voor elke veiling afzonderlijk.

Dagteekening der veilingen.	Gewesten waaruit de verkochte koffie afkomstig was.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).		Gemiddelde opbrengst per pikol.	
1894.					
19 Sept.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	5 000		f 57,93	
	Pasoeroean (gewone bereiding)	10 000		56,68	
	Id. (West-Ind. bereiding).	10 000 a)		60,92	
			25 000	. . . . .	f 58,62^{5}
24 Oct.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	5 000		f 53,20	
	Pasoeroean (gewone bereiding)	13 600		53,05	
	Id. (West-Ind. bereiding).	6 400 a)		57,20^{5}	
			25 000	. . . . .	f 54,14^{5}
28 Nov.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	5 000		f 56,76	
	Pasoeroean (gewone bereiding)	15 400		54,28	
	Id. (West-Ind. bereiding).	4 600 a)		59,77^{5}	
			25 000	. . . . .	f 55,78
21 Dec.	Preanger Regentschappen (gewone bereiding)	5 000		f 56,94	
	Id. (West-Ind. bereiding).	5 000		57,49	
	Pasoeroean (gewone bereiding)	13 313		54,91	
	Id. (West-Ind. bereiding).	1 546 a)		61,38^{5}	
	Id. (id.)	141 b)		54,45	
			25 000	. . . . .	f 56,23
			100 000		f 56,49^{7}

a) Naar de verschillende bereidingsplaatsen was deze hoeveelheid verdeeld als volgt:

BEREIDINGS-PLAATSEN.	Geveilde hoeveelheden (in pikols) der door licentiehouders bereide gouvernementskoffie uit Pasoeroean.				Behaalde middenprijzen per pikol.			
	19 Sept.	24 Oct.	28 Nov.	21 Dec.	19 Sept.	24 Oct.	28 Nov.	21 Dec.
Sisir	4 600	2 600	600	164	f 60,73	f 56,29	f 58,53	f 58,65
Id. (Batoe) .	„	„	„	175	„	„	„	57,65
Karangan . .	200	200	200	314	64,25	62,60	64,20	65,03
Ngroto . . .	2 600	1 400	600	154	62,61	59,28	62,30	63,15
Toempang . .	1 200	1 000	1 200	348	57,70	55,37	58,76	61,62
Magoewan . .	„	600	„	108	„	57,72	„	61,60
Wagir. . . .	„	200	1 200	264	„	58,00	60,05	60,00
Seloredjo. . .	1 400	400	800	19	60,68	56,65	58,84	58,66
	10 000	6 400	4 600	1 546	f 60,92	f 57,20^{5}	f 59,77^{5}	f 61,38^{5}

b) Deze hoeveelheid was in een trogmolen in de dessa bereid.

De veilingen van gouvernements-Javakoffie, in 1894 hier te lande gehouden, bestonden uit 200 055 pikol, waaronder reeds 56 766 pikol uit den oogst van dat jaar. Deze veilingen, als gewoonlijk ten getale van negen, leverden de volgende uitkomsten op.

[1]) De veilingsvoorwaarden, zooals zij laatstelijk zijn herzien, ter vervanging van die in n°. 4680 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad, vindt men in de Javasche Courant dd. 24 Juli 1894. Zie overigens het medegedeelde op blz. 171 hiervóór.

Dagteekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per ½ K.G. (berekend over de verkochte netto hoeveelheid).	
			Bruto. a)	Netto. b)
1894.				
6 Februari	19 810^{80}	1 184 528	f 0,54^{50}	f 0,50^{13}
13 Maart	22 023^{40}	1 322 849	0,53^{12}	0,48^{77}
17 April	22 149^{34}	1 328 880^{5}	0,54^{60}	0,50^{21}
22 Mei	15 024^{76}	902 473	0,52^{71}	0,48^{42}
26 Juni	22 049^{16}	1 325 991	0,53^{28}	0,48^{90}
7 Augustus	22 420^{75}	1 341 280^{5}	0,52^{22}	0,47^{83}
11 September	21 607^{95}	1 297 073	0,54^{83}	0,50^{63}
16 October	27 448	1 651 641^{5}	0,50^{90}	0,46^{99}
20 November	27 521	1 675 099^{5}	0,51^{99}	0,48^{16}
Totalen . .	c) 200 055^{16}	12 029 816	f 0,53^{03}	d) f 0,48^{83}

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pct. veilingskosten, doch verminderd met 1½ pct. korting voor contante betaling.

b) Na aftrekking alleen van de kosten van afscheping, vervoer en verkoop, dus ongerekend den inkoopsprijs en de verder in Indië op het product gevallen kosten, waaromtrent over het oogstjaar 1893 gespecificeerde opgaven worden aangetroffen in bijlage ZZ hierachter.

c) Naar de oogstjaren was de in 1894 verkochte koffie verdeeld als volgt: oogst 1892 122 636^{73}, oogst 1893 20 652^{07} en oogst 1894 56 766^{36} pikol.

d) Dit algemeen gemiddelde kan nog slechts bij benadering worden opgegeven.

Had de ruime oogst van 1892 het mogelijk gemaakt (verg. het verslag van dat jaar blz. 209) om — boven en behalve de voor één- à driejarigen opleg te bestemmen hoeveelheid Preanger-koffie ter verkrijging van de eigenlijk gezegde legkoffie — een deel der koffie uit eenige daarvoor bij voorkeur in aanmerking komende gewesten gedurende een kleiner of grooter getal maanden ter qualiteitsverbetering in Indië opgeschuurd te doen blijven, uit den buitengewoon geringen oogst van 1893 is voor langdurigen of kortstondigen opleg niets kunnen worden afgezonderd.

5°. Gouvernements-kinaonderneming.

De veranderingen gedurende 1893 voorgekomen in de plantsoenen en kweekerijen der gouvernements-kinaonderneming wijzen, wat het totaal der in den vollen grond staande boomen en planten betreft, bij slotsom voor twee der etablissementen op eene toeneming met 89 900 stuks en voor drie der vijf overige op eene vermindering met 11 000 stuks, zoodat het eindcijfer der gezamenlijke plantsoenen thans aanwees (zie bijlage CCC hierachter) 2 904 800 boomen en planten, zijnde 78 900 stuks meer dan op ult. 1892. De ledgeriana-plantsoenen bestonden op ult. 1893 uit 2 203 000 boomen en planten, zijnde 35 000 méér; bij de succirubra-plantsoenen wogen de verminderingen en de bijplantingen tegen elkander op, zoodat die soort vertegenwoordigd bleef door 610 000 stuks, terwijl de overigens aanwezige 91 800 boomen en planten (43 900 méér dan op ult. 1892) bestonden uit 87 900 stuks cinchona officinalis (44 000 méér dan op ult. 1892), 1900 stuks c. calisaya (100 minder dan op ult. 1892) en 2000 stuks c. lancifolia (hetzelfde getal als op laatstgenoemden datum). In de kweekerijen telde men bij het einde van 1893 naar schatting 267 000 ledgeriana- en 745 000 succirubra-plantjes, tegen 186 000 en 747 000 bij het einde van 1892. De vermeerdering der aanplantingen in den vollen grond was grootendeels toe te schrijven aan de beplanting met ledgeriana-enten van reeds vroeger gekapt terrein te Tirtasari en het beplanten van ravijnen te Tjinjiroean, Tjibeureum en Tjibitoeng met succirubra's. Te Kawah Tjiwidei werd krachtig voortgegaan met het enten van c. officinalis op c. succirubra, zoodat over enkele jaren de aanplantingen aldaar voor het grootste gedeelte zullen bestaan uit c. officinalis, welke voor pharmaceutisch gebruik zoo waardvolle soort nagenoeg geheel was gerooid. Te Rioeng Goenoeng werden de tuinen ingeboet met c. succirubra, met het doel deze in den westmoesson 1893/94 te verenten. Te Nagrak werden de tuinen ingeboet met p. m. 10 000 ledgeriana-enten. Wegens gebrek aan ledgeriana-zaailingen kon de inboeting der tuinen op de etablissementen Tjibitoeng en Tjibeureum niet volkomen geschieden, doch slechts hier en daar met onderdrukte planten, terwijl op het

etablissement Tjinjiroean daarvoor slechts een 5000-tal planten, van de kweekerijen afkomstig, beschikbaar waren. Nieuwe terreinen werden nergens ontgonnen. Alles wat in 1893 beplant werd, was gelegen binnen de grenzen der etablissementen zooals de laatste kadastrale opmeting (van 1893) deze aangeeft. Volgens deze opmeting bedraagt de totale oppervlakte der gouvernements-kinaonderneming $1461^{334}/_{500}$ bouws, over de verschillende etablissementen verdeeld zoals bijlage CCC dit vermeldt. Omtrent de beplante uitgestrektheid, de soort der tuinen, enz. zijn vooralsnog geen aan de nieuwe kaarten ontleende gegevens ontvangen. Deze mogen echter voor het volgende verslag worden tegemoet gezien.

Dezelfde wijze van grondbewerking, als in 1892 begonnen, werd ook in 1893 op alle tuinen toegepast, namelijk het op zijn tijd patjollen en het tusschen de boomen slaan van kleine, ondiepe greppels om daarin het onkruid en de afgevallen bladmassa te kunnen begraven; en ofschoon deze wijze van grondbewerking vrij kostbaar is, namelijk van f 6 tot f 10 per bouw, zoo komt deze, blijkens de uitkomsten, te zeer ten goede van den aanplant om ze vooreerst te verlaten.

Aan bemesting van verschillende gedeelten van tuinen, waar de aanplant minder gunstig stond, werd eveneens veel zorg besteed. Daar echter de inlanders o. a. te Lembang hiertoe meer en meer voor hun eigen landbouw overgaan en dientengevolge geen of weinig mest meer te bekomen was, zoo geschiedde deze wijze van grondverbetering in hoofdzaak met mest afkomstig van eigen vee. Men volgde hierbij de methode om den mest te begraven in tusschen de rijen boomen geslagen greppels.

Hier en daar hadden de boomen weder te lijden van helopelthis en rupsen, doch ernstiger was het voorkomen van tak- en stamkanker in een paar tuinen op het etablissement Tirtasari, en wel het hevigst in het begin en tegen het einde van 1893.

Meer en meer moest er bij het oogsten rekening mede gehouden worden om alleen zoodanigen bast in te zamelen als, in verband met de steeds dalende marktprijzen, loonend zou kunnen worden geacht. Doordien derhalve steeds meer bast als waardeloos in de tuinen moest achterblijven, die, bij gunstiger prijzen, geoogst zou zijn geworden, beliep de ten verkoop herwaarts gezonden productie van 1893 (in drogen staat) niet meer dan 230 044^{5} K.G. ledgeriana-bast, 39 366 K.G. succirubra-bast, 8505 K.G. officinalis-bast en 746 K.G. bast van calisaya schuhkrafft, in 't geheel derhalve 278 661^{5} K.G., terwijl bovendien 1317 K.G. bast in Indië teruggehouden werd ten gebruike voor den geneeskundigen dienst aldaar. Uit den oogst van 1892 werd voor dit doel afgezonderd 1607^{5} K.G. en herwaarts verscheept 308 020^{5} K.G. (waaronder 268 496^{5} K.G. ledgeriana-bast). Hoe de inzameling over de verschillende etablissementen verdeeld was kan, voor zooveel de voor verkoop bestemde basten betreft, blijken uit de aangehaalde bijlage CCC.

Het ledgeriana-product van 1893 werd uitsluitend verkregen door het wegnemen van zieke en onderdrukte takken, welke nagenoeg geen functie meer uitoefenden en den hoofdstam in zijne ontwikkeling belemmerden; en verder door het ontgraven van zieke en onderdrukte boomen, terwijl, wat niet hoogst noodzakelijk was, niet werd geoogst. Het gemiddeld gehalte van al de verzonden ledgeriana-partijen bedroeg 5.43 pct. chinine-sulphaat, een cijfer dat, ondanks het streven naar het enkel inzamelen van de waardevolste basten, nog niet bijzonder hoog is te noemen, hetgeen voor een deel moet worden toegeschreven aan het vrij lage gehalte van den in 1893 geoogsten vernieuwden bast der in 1891 geschraapte takken. (Op de gevolgen dezer wijze van oogsten wordt lager teruggekomen.) Uit het plantsoen van oorspronkelijke ledgeriana-boomen te Tjinjiroean werden, evenals in vorige jaren, uitsluitend zieke exemplaren geoogst: in het geheel thans 65 stuks, en daarvan werd eene hoeveelheid van 1018^{5} K.G. bast verkregen, houdende gemiddeld 5.50 pct. chinine, gevende 7.40 pct. chinine-sulphaat. [1])

Het succirubra-product werd verkregen door rooiing van een 10-tal bouws oude succirubra-tuinen, welk plantsoen een ziekelijk aanzien vertoonde ten gevolge van de in vroegere jaren toegepaste Mac-Ivor methode (het bij gedeelten in strooken wegnemen van den bast en het daarna terstond met mos bedekken van de wonden). Bovendien was het noodzakelijk dezen tuin te rooien en opnieuw te beplanten met c. ledgeriana, omdat hij geheel door dergelijke plantsoenen was geënclaveerd. De uit bedoelden tuin verkregen succirubra-bast bestond hoofdzakelijk uit gebroken pijpen. In den zoo gewenschten pijpvorm kon slechts weinig worden ingezameld, voor een groot deel ook al als een gevolg van de in vroegere jaren toegepaste Mac-Ivor- en schraapmethode, waardoor de bast zeer moeielijk van het hout losliet. Op enkele balen grof gruis na, dat als afval bij den oogst werd verkregen en niet in kisten kon verpakt worden, werd geen succirubra-bast meer in balen verzonden, maar geschiedde dit alles in kisten, ook zelfs met de gebroken stukken. Deze verpakking kwam wel is waar duurder te staan, doordien kisten meer dan het dubbele kosten dan balen en bovendien in een kist de helft minder bast verpakt kan worden, maar toch werd er de voorkeur aan gegeven, omdat gebroken stukken, in kisten verpakt, veel meer opbrengen dan in balen, waarbij aanstamping moet plaats hebben, en dus veel stof gevormd wordt.

Het kleine partijtje, dat van c. calisaija schuhkrafft geoogst werd, was het restant van het schuhkrafft-plantsoen te Lembang; het werd gerooid, omdat de boomen de jonge succirubra's, welke in 1887 daartusschen geplant waren, in hun groei belemmerden.

Het officinalis-product was afkomstig van Kawah Tjiwidei, en wel van zieke en slecht groeiende exemplaren.

Leverde de gouvernements-kinaonderneming over de *oogst*jaren 1889, 1890 en 1891, blijkens de in 't vorig verslag (blz. 221) voorkomende berekening, nog eene winst op van gemiddeld ruim f 75 000 's jaars, — waarvan echter nog moeten worden afgetrokken de uitgaven wegens pensioenen en nonactiviteits-inkomsten van het aan de onderneming verbonden geweest zijnde Europeesch personeel, — de op dezelfde wijze voortgezette berekening over de *oogst*jaren 1892 en 1893, vervat in het lager voorkomende overzicht, doet zien dat de opbrengst dier twee oogsten nog slechts een klein voordeelig verschil overliet. Stelt men daartegenover de hooger bedoelde uitgaven wegens pensioenen enz., dan kan veilig worden aangenomen dat de onderneming, onder de thans reeds geruimen tijd voortdurende buitengewone gedruktheid der kinamarkt, hare directe en indirecte kosten ter nauwernood dekt. Echter droeg tot deze ongunstige wending in de financieele uitkomsten der gouvernements-kinaonderneming ook bij: dat onder het in de jaren 1893 en 1894 verkocht gouvernements-ledgeriana-product (respectievelijk 268 496^{5} K.G. uit den oogst van 1892 en 230 044^{5} K.G. uit den oogst van 1893) zich uit de in 1891 op abnormale wijze, namelijk door »schraping", geoogste tuinen (verg. het verslag van 1892 blz. 212/213) bevond aan »vernieuwden" bast respectievelijk 52 779 en 35 724 K.G., waarvan het gemiddeld gehalte aan chinine-sulphaat niet meer bedroeg dan 5.98 en 5.66 pct., terwijl daarentegen de in 1891 uit dezelfde tuinen door schraping verkregen schilfers oorspronkelijke bast, bedragen hebbende 97 779 K.G. (zijnde ruim 45 pct. van den geheelen gouvernements ledgeriana-oogst van 1891) een gemiddeld gehalte aan chinine-sulphaat bevatte van niet minder dan 9.51 pct., hetgeen dus, bij een unitprijs van 6 cent (de geldswaarde van het procent chinine-sulphaat in het halve kilogram bast), zooals in 1892 nog betaald werd, over 195 558 halve kilogrammen der bedoelde schilfers, eene genoegzame verklaring geeft van het groot verschil tusschen de geldelijke uitkomsten van het oogstjaar 1891, vergeleken bij die over de oogstjaren 1892 en 1893, welker product bovendien tegen een veel lageren unitprijs (in doorsnee slechts 4 cent) werd te gelde gemaakt. (Volgens handelsopgaven hielden de partijen gouvernements-kina, gedurende de jaren 1892, 1893 en 1894 hier te lande geveild en dus afkomstig uit de oogstjaren 1891, 1892 en 1893, aan chinine-sulphaat achtereenvolgens in: 17 424, 15 740 en 13 796 K.G.)

Over de oogstjaren 1889 t/m 1893 wijst de rekening der gouvernements-kinaonderneming de volgende uitkomsten aan (waarbij echter pensioenen en nonactiviteits-inkomsten buiten aanmerking zijn gelaten).

[1]) Het in de drie voorafgegane jaren uit dezen tuin verkregen product, achtereenvolgens 2313^{5}, 2418 en 2476 K.G., bevatte gemiddeld respectievelijk 5,36, 5,21 en 5,47 pct. chinine. Achteruitgang in het chinine-gehalte der basten uit dit ruim 30 jaar oud plantsoen was derhalve nog niet te bespeuren.

OOGSTJAREN.	Oogst (in K.G.). Ledgeriana-bast.	Andere soorten van bast.	Te zamen.	De ten verkoop herwaarts verscheepte oogst woog bij uitlevering hier te lande netto (in K.G.):	Kosten op het product gevallen. Totaal der in Indië gedane uitgaven voor de gouvernements-kinaonderneming (waaronder ook de kosten voor den afvoer van het product naar de haven van afscheep). a)	Verdere kosten op het product gevallen, namelijk die van inlading, vervoer over zee en verkoop, zoomede uitgaven hier te lande gedaan voor aanschaffing en uitzending van benoodigdheden ten dienste der kinacultuur.	Te zamen.	Opbrengst bij te gelde making hier te lande (*in het jaar volgende op het oogstjaar*), waaronder ook de opbrengst der vóór de veilingen verstrekte monsters.	Met inbegrip van de opbrengst der in Indië gehouden veilingen van zaden en enten b) en van de waarde der in Indië voor den geneeskundigen dienst terug gehouden hoeveelheden c), is het in kolom 9 genoemde bedrag te verhoogen tot onderstaande sommen:	Voordeelig verschil van de berekende jaarlijksche baten (kolom 10) tegenover de jaarlijksche uitgaven (kolom 8). d)	Bij de beoordeeling van het in de voorgaande kolom opgegeven saldo houde men in het oog, dat de gemiddelde veilingsprijs van het product in de veilingsjaren 1890 t/m 1894 (zie het hoofd van kolom 9) per $^1/_2$ K.G. afwisselde als volgt:
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1889	105 711^{5}	186 039^{5}	351 751	351 681^{25}	f 116 892	f 44 867	f 161 759	f 261 268	f 265 179	+ f 103 420	f 0,37^{09}
1890	171 135^{5}	96 145^{5}	267 281	268 284^{70}	119 921	34 600	154 521	188 193	190 207	+ 35 686	0,35^{21}
1891	215 334^{5}	70 766^{5}	286 101	289 053^{30}	109 650	38 078	147 728	232 706	234 576	+ 86 848	0,40^{23}
1892	268 496^{5}	41 131^{5}	309 628	310 861	e) 98 640	e) 32 411	e) 131 051	134 011	137 909	+ e) 6 858	0,21^{55}
1893	230 044^{5}	49 934	279 978^{5}	282 530	f) 91 933	g) *24 630	*116 563	134 201	134 826	+ *18 263	0,23^{72}

a) De sommen in kolom 6 zijn ontleend aan de bij de begrootingstukken ontvangen opgaven; zie o. a. het overzicht der „Werkelijke uitgaven in Nederlandsch-Indië in 1890—1893, tegenover elken post der begrooting voor 1895", bij laatstbedoelde begrooting (zitting 1894 — 1895 — 4) gedrukt onder n°. 24. Sedert de opgaaf in 't vorig verslag (blz. 221) heeft het bedrag der in Indië voor het oogstjaar 1892 gedane uitgaven eene kleine verandering ondergaan. Wellicht zal de thans over het oogstjaar 1893 genoemde som van f 91 933 later blijken mede eenige verandering te behoeven.

b) De opbrengst der te Bandong gehouden veilingen van kinazaden en enten, of van zaden alleen, bedroeg in 1889 f 3044, in 1890 f 2014, in 1891 f 1870 en in 1892 f 3207, zijnde in 1893 geen zaden of enten verkocht.

c) De aan den geneeskundigen dienst te Batavia afgestane partijen bestonden uit achtereenvolgens 1169^{5}, 1607^{5} en 1317 K.G. uit de oogsten van 1889, 1892 en 1893, waarvoor, naar den in de laatste kolom van het staatje vermelden algemeenen middenprijs, in kolom 10 eene waarde is in rekening gebracht van f 867, f 691 en f 625.

d) Wat de kosten van het vaste personeel der onderneming betreft, is bij de berekening der jaarlijksche uitgaven alleen in aanmerking genomen de bezoldiging enz. van de daarbij actief dienende ambtenaren en beambten, niet dus hetgeen in elk der opgegeven jaren nog ten laste van 's lands kas is gekomen wegens pensioenen en nonactiviteits-inkomsten.

e) In 't vorig verslag konden nog slechts voorloopige gegevens worden benuttigd. Thans zijn verbeterde sommen ingevuld.

f) Deze post zou lager zijn geweest, indien in 1893 niet nogal groote uitgaven (p. m. f 12 000) waren moeten worden gedaan voor herstelling van gebouwen en drooginrichtingen en het maken van nieuwe boedjangswoningen.

g) De opgaven, waarbij een * is geplaatst, zijn van voorloopigen aard en zullen wellicht later blijken nog eenige verandering te moeten ondergaan.

Het in 't vorig verslag (blz. 219) besproken onderzoek in loco naar het beheer en den staat der gouvernements-kinaonderneming (zie daaromtrent ook de aanteekeningen in bijlage DDD van 't vorig verslag) heeft zich hoofdzakelijk opgelost in een Indisch voorstel van October 1893 om, in het belang van de kinacultuur in het algemeen en van de gouvernements-onderneming in het bijzonder, een kruidkundige van hier uit te zenden om belast te worden met het bestudeeren van de levens- en ziekteverschijnselen der kinaboomen. Hier te lande werd echter geoordeeld dat onder de bestaande omstandigheden met betrekking tot de gouvernements-kinaonderneming dit denkbeeld slechts dan verwezenlijking zou verdienen wanneer de daaraan verbonden vermeerdering van uitgaven werd gecompenseerd door besparing uit anderen hoofde op de kosten der onderneming.

In Indië wordt nog nagegaan in hoever het wenschelijk zou zijn de gouvernements-kinaonderneming te beperken tot een proefstation, waar gewaakt zou moeten worden tegen het tenietgaan van de edele soorten, waar particulieren de gewenschte voorlichting zouden kunnen vinden, en waar zij zich zouden kunnen voorzien van goede zaden en enten. Bij het ter zake door den superintendent der onderneming (den resident der Preanger Regentschappen) en den waarnemenden directeur der onderneming [1]) uit te brengen rapport zal tevens de vraag moeten worden behandeld, of bij inkrimping van de onderneming de gelegenheid zou ontstaan om, zonder vermeerdering van uitgaven (zie hooger), een botanist ten behoeve van de kinacultuur aan te stellen. Bij de ter zake betrekkelijke aanschrijving aan den resident is inmiddels nog voor zooveel noodig aangedrongen op matiging in het oogsten van gouvernements-kinabast.

Wat betreft de werkzaamheden van den waarnemenden directeur op scheikundig gebied, deze bestonden, behalve in de in bijlage DDD hierachter vermelde analyses van het voor de veilingen bestemd product, overigens weder in verschillende onderzoekingen in het belang van cultuur- en behandelingswijze. Zoo werd voortgezet het onderzoek naar de toeneming van het alcaloïd-gehalte met den leeftijd van den boom. De verrichte analyses deden zien dat de grootste toeneming plaats vindt onmiddellijk na het eerste jaar, zoodat de betrekkelijke toeneming het aanzienlijkst is wanneer het plantje den leeftijd bereikt tusschen 1 jaar en 1 jaar en 6 maanden, namelijk van 2.18 pct. chinine op éénjarigen leeftijd tot 4.49 pct. op een leeftijd van $1^1/_2$ jaar. Verder bleek dat na het 4de jaar de betrekkelijke toeneming niet bijzonder groot meer is. Verg. ook de noot op de voorgaande blz.

Ook werden proeven genomen ter beantwoording van de vraag, of de in 1891 gevolgde oogstwijze door »schraping" van de takken (zie hiervóór) van invloed geweest kon zijn op het gehalte van den oorspronkelijken bast boven het geschraapte deel. Te dien einde werden een 25-tal boomen tot ongeveer $1^1/_2$ M. boven den grond geschraapt en tegelijkertijd van het niet geschraapte hoogere gedeelte een reep bast gesneden en deze geanalyseerd. Drie maanden later werd van een 10-tal dezer boomen, en vijf maanden later van het overige 15-tal, met eene kleine tusschenruimte, naast de plaats van het oude monster een nieuw stuk bast gesneden en insgelijks geanalyseerd, en na dit tijdsverloop vertoonde zich reeds een betrekkelijk aanmerkelijke achteruitgang in alcaloïd-gehalte. Het gemiddeld verschil in achteruitgang van de eerste tien analyses was 0.16 pct. chinine en het gemiddeld verschil van de 15 andere 0.34 pct. chinine. De achteruitgang in chinine-gehalte was echter zeer verschillend bij onderscheidene exemplaren, soms zeer weinig (0,02 pct.), soms vrij veel (0,90 pct.), hetgeen, naar de meening van den waarnemend directeur, hoogstwaarschijnlijk aan de meerdere of mindere ziekelijkheid van den boom, een gevolg van het schrapen, moet worden toegeschreven.

Voorts werden eenige analyses verricht met het doel om na te gaan of het wegnemen van takken, het opsnoeien, al dan niet invloed uitoefent op de samenstelling van den bast. De aanvankelijk verkregen uitkomsten leerden dat het verwijderen van takken, die nog gelegenheid hebben zich te ontwikkelen, welke dus nog

[1]) Ook na den terugkeer van buitenlandsch verlof, in 't laatst van 1893, van den heer R. van Romunde, laatstelijk directeur der gouvernements-kinaonderneming, is het beheer in handen van den (scheikundigen) waarnemend directeur gebleven (den gewezen militairen apotheker P. van Leersum), zijnde genoemde oud-directeur in Augustus 1894 (als assistent-resident) herplaatst bij het binnenlandsch bestuur, tot welken tak van dienst hij vroeger behoorde.

niet geheel zijn onderdrukt, geen ongunstigen invloed uitoefent op de samenstelling van den bast.

Bij eenige onderzoekingen ter beoordeeling of zekere hybriden (c. ledgeriana × c. succirubra) voor kunstmatige vermenigvuldiging in aanmerking verdienden te komen, werd weder de ervaring opgedaan hoe groot de invloed is dien de gesteldheid van den bodem teweegbrengt in het alcaloïd-gehalte van den kinaboom.

Ten opzichte van eenige officinalis-boomen, waarin in 1891 (zie het verslag van 1892 bijlage BBB) een bijzonder hoog alcaloïdgehalte was aangetroffen, leerde eene reeks analyses dat dit rijk gehalte niet, zooals toen vermeend werd, op rekening van de cultuurwijze was te stellen, maar uitsluitend aan het toeval was te danken.

4°. Landbouwondernemingen uitsluitend op contracten met de bevolking berustende, en ondernemingen tot opkoop en bereiding van landbouwproducten.

Onder de door de Indische Regeering getroffen regelingen van voorloopigen aard, ter wegneming van de aan het licht getreden gebreken op het gebied der in deze onderparagraaf bedoelde landbouwnijverheid van niet-inlanders op Java en Madura (zie vorig verslag blz. 222), is reeds gehandeld op blz. 87/88 hiervóór. Uit het daar gezegde blijkt tevens dat voor het in het leven roepen van eene definitieve volledige voorziening de noodige gegevens verzameld worden.

Suikerondernemingen. Voor de bereiding van voor uitvoer bestemde suiker waren in 14 van de 20 gouvernementsresidentiën van Java en Madura in 1893 in werking 152 ondernemingen, uitsluitend berustende op overeenkomsten met de inlandsche bevolking, zijnde 5 meer dan in 1892. Terwijl namelijk eene in laatstgemeld jaar — echter op zeer kleine schaal — gewerkt hebbende suikerfabriek van den hierbedoelden aard (Waroe in Rembang) na de verwerking van het voor den oogst van 1892 aangeplante riet (23 bouws) ophield te bestaan, maalden daarentegen in 1893 voor 't eerst 6 nieuwe fabrieken, met namen: Keben in Rembang, Tanggaran in Bezoeki, Bodjong in Banjoemas, Poerwokerto mede in Banjoemas, Badas in Kediri (deze 5 verwerkten gezamenlijk 1744 bouws riet en verkregen daarvan 99 120 pikol product), zoomede Lawang in Pasoeroean, welke nieuwe onderneming bij uitzondering geen eigen aanplantingen bezat, maar het riet (van hoeveel bouws blijkt niet) uitsluitend door opkoop verkreeg en daarvan eene productie van 2000 pikol maakte.

Waren er, zooals gezegd, van de uitsluitend op overeenkomsten met de inlandsche bevolking berustende suikerondernemingen in 1893 152 in werking, de voor dit verslag ontvangen gespecificeerde opgaven, opgenomen in bijlage EEE hierachter, vermelden bovendien 5 reeds in 1892 tijdelijk gesloten geweest zijnde fabrieken, die ook in 1893 nog buiten exploitatie bleven, met namen Tjigo bang, Waled en Kalimaro in Cheribon (alle drie in dezelfde handen), Rendeng in Japara (van welke wordt medegedeeld dat zij in 1894 weder zou malen) en Pinggirsari in Kediri, terwijl van de 3 andere, welke in 1892 niet aan den gang waren geweest, thans wordt bericht dat zij opgehouden hebben te bestaan. Dit geldt Sariredjo in Pasoeroean, Baijoeman in Probolinggo en Brendjoek in Kediri.

Buiten de 3 laatstgenoemde fabrieken en de mede als opgeheven vermelde onderneming Waroe, telde men dus in 1893, met inbegrip van de 5 tijdelijk geslotene, op Java 157 geheel vrije suikerfabrieken, waarvan er 76 toebehoorden aan naamlooze vennootschappen en 81 aan bijzondere personen (55 aan Europeanen, 23 aan Chineezen en 3 aan Europeanen en Chineezen gezamenlijk).

Van al de 152 in werking geweest zijnde vrije fabrieken wordt in de aangehaalde bijlage EEE de productie gesteld op 6 609 765 pikol, zijnde in verhouding tot de beplante uitgestrektheid (in rond cijfer te stellen op 74 500 bouws) dooreengenomen gemiddeld 88¾ pikol per bouw. Van 53 fabrieken wordt uitdrukkelijk vermeld dat het opgegeven productiecijfer uitsluitend de gefabriceerde hoofdsuiker betreft, van 8 uitsluitend de verkregen krandjangsuiker, en in verband daarmede wordt voor deze 61 fabrieken nog afzonderlijk opgegeven eene productie van 231 253 pikol stroopsuiker en van 240 178 pikol zaksuiker [1]. Ten aanzien van 2 fabrieken, te zamen met eene productie van ruim 26 000 pikol hoofdsuiker, is de beplante uitgestrektheid niet opgegeven; voor de overige 150 in exploitatie geweest zijnde fabrieken wijst de gemelde bijlage EEE een totaal aan van 74 294 bouws, waarin deelden:

9 fabrieken elk voor meer dan 700 t/m 803 bouws,
22 " " " " " 600 " 700 "
41 " " " " " 500 " 600 "
43 " " " " " 400 " 500 "
26 " " " " " 300 " 400 "
5 " " " " " 200 " 300 "
3 " " " " " 100 " 200 "

gezamenlijk derhalve 149 fabrieken, terwijl 1 fabriek slechts 65 bouws aanplant had.

Maakten in 1892 30 fabrieken gemiddeld per bouw 100 pikol en daarboven (hoogste productie gemiddeld 131.76 pikol per bouw), in 1893 was zulks het geval bij 50 ondernemingen (hoogste productie gemiddeld 138.83 pikol per bouw).

Uit het volgende overzicht kan blijken hoe de uitkomsten van 1892 en 1893 in elk der 14 gewesten uiteenliepen.

GEWESTEN.	1892.				1893.			
	Aantal suikerfabrieken die gewerkt hadden, en waarvan de gebruikelijke gegevens ontvangen zijn.	Totale suikerproductie (buiten stroop- en zaksuiker).	Gemiddelde productie per bouw. Laagste en hoogste cijfers der verschillende ondernemingen.	Gemiddelde productie per bouw. Bij doorslag voor al de ondernemingen.	Aantal suikerfabrieken die gewerkt hadden, en waarvan de gebruikelijke gegevens ontvangen zijn.	Totale suikerproductie (buiten stroop- en zaksuiker).	Gemiddelde productie per bouw. Laagste en hoogste cijfers der verschillende ondernemingen.	Gemiddelde productie per bouw. Bij doorslag voor al de ondernemingen.
Cheribon	a) 13	a) 344 638	43.14 à b) 104.46	b) 72.98	13	412 513	40.93 à 104.66	73.99
Tagal	10	576 477	83 33 „ 120.00	102.52	10	587 450	66.32 „ 124.43	98.63
Pekalongan	5	238 568	67.41 „ 131.76	102.83	5	220 579	57.97 „ 125 00	92.87
Samarang	4	188 523	79.15 „ 84.78	82.11	4	244 970	83.08 „ 114.61	93.53
Japara	11	387 706	65.65 „ 106.51	82.21	11	517 539	76 50 „ 108.73	94.40
Rembang	3	25 825	9.06 „ 67.29	29.35	3	52 829	27.24 „ 66.39	40.14
Soerabaija	a) 39	a) 1 621 032	41.18 „ 129.09	c) 84.76	39	2 002 413	42.16 „ 138.83	98.87
Pasoeroean	17	463 858	37.92 „ 103.00	71.16	18	513 045	51.23 „ 108.83	e) 73.43
Probolinggo	14	644 211	70.17 „ 149.19	95.48	14	709 521	54.05 „ 118.46	97.79
Bezoeki	10	385 633	58.37 „ 112.45	79.86	11	446 731	42.68 „ 115.26	f) 84.14
Banjoemas	3	160 000	89.46 „ 112.50	104.37	5	153 580	62.50 „ 69.23	64.70
Bagelen	2	47 400	43.03 „ 60.21	49.74	2	34 129	31.93 „ 38.82	34.93
Madioen	5	236 032	69.52 „ 116.48	95.17	5	232 695	61.90 „ 111.30	93.26
Kediri	11	374 613	24.73 „ 96.73	72.88	12	481 771	24 93 „ 113 28	85.52
Totalen	a) 147	a) 5 694 516	9.06 à 131.76	d) 83.88	152	6 609 765	24.93 à 138.83	g) 88.61

a) De opgaven over 1892 betreffende Cheribon en Soerabaija zijn thans aangevuld met de in 't vorig verslag ontbrekende productie-cijfers respectievelijk d ondernemingen Sindanglaut en Waroe.

b) Gewijzigd in verband met noot a.

c) Dit gemiddelde heeft, evenals de opgaaf in de voorgaande kolom, betrekking tot 38 ondernemingen, zijnde van Waroe wel de productie, maar niet het cijfer van aanplant opgegeven.

d) Berekend over 146 ondernemingen (verg. de voorgaande noot).

e) Dit gemiddelde heeft, evenals de opgaaf in de voorgaande kolom, betrekking tot 17 ondernemingen, omdat van Lawang niet blijkt van hoeveel bouws de productie verkregen is.

f) Dit gemiddelde heeft, evenals de opgaaf in de voorgaande kolom, betrekking tot 10 ondernemingen, omdat van Kabat wel de productie, maar niet het cijfer van aanplant is opgegeven.

g) Berekend over 150 ondernemingen (verg. de noten e en f).

[1]) Volgens berekeningen in het te Soerabaija verschijnende tijdschrift „Archief voor de Java-suikerindustrie" zouden al de in 1893 op Java gewerkt hebbende suikerfabrieken, ten getale van ruim een 190-tal (daaronder dus ook de fabrieken in de Vorstenlanden die op erfpachtsgronden en die

Over 't algemeen viel de rietoogst van 1893 zeer bevredigend uit, terwijl ook het sapgehalte weinig te wenschen overliet. Alleen uit Banjoemas en Bagelen luidden de berichten in dit opzicht teleurstellend.

Rietdiefstallen en branden hadden veel plaats, doch waren meestal niet van groote beteekenis. Hierop maakte eene uitzondering de residentie Bezoeki, waar in 1893 in 't geheel (zie vorig verslag, blz. 223, noot 1) de rietaanplantingen van gezamenlijk 522 bouws door brand werden geteisterd, zijnde p. m. 10 pct. van het totaal der rietbeplantingen aldaar. De bewaking der tuinen is gewoonlijk zeer onvoldoende.

Het sluiten van overeenkomsten tot levering van riet kwam alleen nog voor in Cheribon, Japara en Soerabaija. De gewone wijze van werken was in dag- of taakloon voor rekening van den ondernemer. De pas geopende fabriek Lawang in de afdeeling Bangil der residentie Pasoeroean vermaalde, zooals reeds hiervóór is gezegd, geen ander dan opgekocht riet.

Het vervoer van het riet uit de tuinen naar de fabrieken geschiedde met karren, waartoe gewoonlijk zoogenaamde karrecontracten notarieel werden gesloten, en verder met Decauvilletrams of railwagens, door stoomkracht, ossen of menschen voortbewogen.

Nopens het gebruik van water voor drijfkracht en voor voeding en injectie van de machinerieën valt, na hetgeen daaromtrent in het vorig verslag is opgemerkt, niets nieuws mede te deelen.

Was, behoudens eenige belemmering in Banjoemas, Bagelen, Kadoe en Japara in de afwerking van het product ondervonden door hevige regens, de weersgesteldheid over 't algemeen aan de fabriekswerkzaamheden bevorderlijk, ook voor den aanplant was de weersgesteldheid doorgaans zeer gunstig: slechts richtten bandjirs eenig nadeel aan voor de laag gelegen ondernemingen in Pekalongan en Samarang.

Wat de grondbewerking aangaat valt te melden dat in Rembang, Probolinggo en Bezoeki, zoomede in de afdeeling Djombang der residentie Soerabaija, de oude methode (broedjoelan) nagenoeg algemeen werd toegepast en hoofdzakelijk met gebruikmaking van diepsnijdende Europeesche ploegen; op de onderneming Klaling in Japara werd een stoomploeg gebezigd.

Sporadisch bleef de serehziekte [1]) zich overal vertoonen, om welke reden werd voortgegaan met het kweeken van bibiet (plantriet) in bergtuinen, hetzij voor eigen rekening, hetzij voor rekening van lastgevers, terwijl in de afdeelingen Brebes (Tagal), Malang (Pasoeroean) en Blitar (Kediri) in opzettelijk daarvoor geopende ondernemingen bibiet voor den uitvoer werd gekweekt [2]). In Blitar werden twee daartoe bestemde ondernemingen opgericht en in Brebes één zoodanige onderneming.

Het bemesten van de velden geschiedde, behalve in Rembang, waar alleen boengkil, en in Bezoeki, waar alleen kunstmest werd aangewend, in alle andere gewesten zoowel met het een als met het ander. Behalve boengkil kwamen als natuurlijke mest in aanmerking: asch, stalmest en guano; als chemische voornamelijk zwavelzure ammonia. Van één fabriek wordt gemeld dat ze hare stroop voor mest gebruikte; van eene andere dat ze daartoe den afval der chemicaliën bezigde.

De irrigatie der velden gaf, hoewel de tusschenkomst van het bestuur vaak noodig was, geen aanleiding tot bepaalde klachten. Alleen de resident van Soerabaija klaagt over gebrekkige regeling, meer bijzonder in het Brantas-stroomgebied.

De huurprijzen per bouw van de voor de cultuur benoodigde gronden — doorgaans sawahs, maar enkele malen ook tegalvelden — liepen meerendeels van f 30 tot f 50 uiteen; bij uitzondering werd in Madioen f 6 en in Pasoeroean f 100 betaald; het laatstgenoemd bedrag als een gevolg van scherpe concurrentie van in elkaars nabijheid gelegen fabrieken. De genoemde huurprijzen zijn berekend per oogstjaar van uiterlijk 18 maanden, terwijl de landrente ten laste van den verhuurder blijft.

Registratie van grondhuur-contracten had voor het groote meerendeel der door ondernemers gehuurde gronden nog niet plaats. Evenwel wordt tevens bericht dat de afschaffing sedert het laatst van April 1893 (Indisch Staatsblad n°. 112) van het zegelrecht voor de hierbedoelde overeenkomsten (f 3 per contract) te dezen opzichte reeds haren invloed deed gevoelen, met name in Rembang, waar de suikerfabrikanten tot registratie overgingen, — in Pasoeroean, waar dit met twee ondernemers het geval was, — en in Bagelen, waar door een der fabrikanten een aantal contracten ter registratie werd aangeboden en hetzelfde plaats vond ten opzichte van de aldaar door Djokjosche ondernemers voor bibiet-aanplantingen gehuurde gronden. Ook elders (bijv. in Tagal en Kediri) hadden verscheidene ondernemers zich tot het doen registreeren van grondhuur-contracten bereid verklaard, terwijl in Samarang en Japara de registratie bijna uitsluitend gevraagd werd voor zoover de overeenkomsten betrekking hadden op ambtsvelden. De reden dat niet meer algemeen tot de registratie wordt overgegaan, moet gezocht worden in de goede trouw der verhuurders, waarop men tot nu toe steeds gemeend heeft zich te kunnen verlaten.

Wat de registratie der werk- en transport-contracten betreft, voorloopig valt daaromtrent nog op weinig vooruitgang te wijzen. Alleen hadden een tweetal ondernemers zich voor den vervolge daartoe bereid verklaard.

Diegenen der ondernemers, wier fabrieken, ten getale van 88, tot in 1891 nog over gouvernementsaanplant hadden beschikt, hadden in 1893 te voldoen het tweede $^1/_5$ gedeelte der betalingen

op particuliere landerijen) in gemeld jaar eene productie gemaakt hebben aan hoofd- en stroopsuiker van 8 047 763 pikol en aan zaksuiker van 790 374 pikol, dat is in 't geheel (twee pikol zaksuiker gelijk stellende met één pikol hoofdsuiker) 8 442 950 pikol of 521 448 ton. En die productie zou, mede ten deele volgens door ondernemers verstrekte opgaven en ten deele volgens benaderende berekeningen, verkregen zijn van 83 718 bouws netto of (de wegen en slooten door en om de riettuinen medeberekenende) van 93 585 bouws bruto.

Voor 1894 wordt in datzelfde tijdschrift de productie bij benadering gesteld op 8 467 140 pikol (522 942 ton), daarbij voor 5 fabrieken, die toen voor 't eerst maalden, rekenende op gezamenlijk 90 000 pikol. Daar bovendien bij vele fabrieken weder van eene grootere uitgestrektheid zou zijn geoogst, wordt geacht dat bedoelde hoeveelheid van 8 467 140 pikol (hoofd-, stroop- en zaksuiker) zal verkregen zijn van 88 752 bouws netto of 98 522 bouws bruto, terwijl voor 1895, op grond van voorloopige gegevens, hetzelfde tijdschrift de cijfers van aanplant raamt op 91 512 bouws netto of 101 586 bouws bruto.

Behoudens een gering aandeel, dat voor de consumtie in Indië wordt bestemd, werd al de verkregen suiker uitgevoerd naar markten daarbuiten. Raadpleegt men de van regeeringswege als bijvoegsels tot de Javasche Courant maandelijks gepubliceerde overzichten van den uitvoer uit het vrije verkeer van Java en Madura der voornaamste handelsartikelen, dan blijkt dat in het tijdvak 1 Juli 1892 t/m 30 Juni 1893 van daar verscheept werd (in tonnen van 1000 K.G.) 426 919 ton suiker, en in het tijdvak 1 Juli 1893 t/m 30 Juni 1894 499 174 ton. Bij den uitvoer werd de bestemming opgegeven als volgt (maar niet altijd kwam het artikel in het opgegeven land van bestemming ter markt, daar bijv., volgens opgaaf van de Nederlandsche Handelmaatschappij, hier te lande in de jaren 1892, 1893 en 1894 geen Java-suiker werd aangevoerd).

Bestemming (volgens opgaven der afschepers).	1892/93.	1893/94.	Bestemming (volgens opgaven der afschepers).	1892/93.	1893/94.
Nederland	3 049	5 845	Per transport.	218 178	242 378
Engelsch Kanaal (voor orders)	105 396	119 001	Singapore	20 112	22 716
Amerika	28 556	18 342	China	109 271	173 634
Port Saïd (voor orders)	81 177	99 190	Australië	47 800	37 453
			Elders	31 558	22 993
Transporteeren	218 178	242 378		426 919	499 174

Aan eene opgaaf van genoemd handelslichaam ontleent men nog dat in de bovenbedoelde tijdvakken de prijzen van hoofdsuiker (per pikol) zich op Java bewogen als volgt: 2de halfjaar 1892 van f $8^3/_4$ tot f $9^1/_4$, 1ste halfjaar 1893 van f 9 tot f $10^1/_8$, 2de halfjaar 1893 van f 9 tot f 10, en 1ste halfjaar 1894 van f $7^7/_8$ tot f 9. Over het 2de halfjaar 1894 waren de prijzen nog lager, zij liepen toen van f $6^1/_2$ tot f 8.

Over de in 1893 op Java en Madura gewerkt hebbende tijdelijke belasting ter vervanging van het uitvoerrecht op suiker is gehandeld op blz. 187 hiervóór.

[1]) Van belangstellende zijde hier te lande werd in den loop van 1893 de aandacht gevestigd op de mogelijkheid dat het aanplanten van karwijzaad een geschikt middel zou kunnen blijken tegen de serehziekte. Over dit denkbeeld is de directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg gehoord, wiens advies echter hierop neerkomt dat de op zich zelf wellicht eenigszins problematieke beteekenis van karwij als desinfectans in Europa, tegenover de serehziekte — volgens den tegenwoordigen stand onzer kennis — van geene waarde kan zijn.

[2]) Zooals uit vorige verslagen blijkt, wordt van gouvernementswege eene proef op Banka genomen met Britsch-Indische rietsoorten, met het doel om zoo mogelijk één of meer variëteiten ter beschikking van de suikerindustrie te kunnen stellen die voor de serehziekte onvatbaar zijn en tevens geen gevaar opleveren dat met hare invoering op Java andere ziekten worden overgebracht. Naar aanleiding van een in het voorjaar van 1894 door den van den aanvang af bij deze proef betrokken particulieren kruidkundige (den heer J. D. Kobus) bij vernieuwing ingesteld plaatselijk onderzoek is door de Indische Regeering besloten de aanplanting nog gedurende een jaar op kleinere schaal voort te zetten, namelijk met 5 van de 18 soorten, en wel op een nieuw terrein in het district Toboali, dat zoodanig zou te kiezen zijn dat elke kans van besmetting door een der daarvoor bekende soorten is uitgesloten. Zonder nog stekken van de serehvrij gebleken Britsch-Indische soorten voor verzending naar Java in aanmerking te brengen, heeft bedoelde kruidkundige inmiddels eenige rietpluimen medegebracht, waaruit enkele belangstellenden op Java door zaaiing reeds kiemplantjes hebben verkregen. Voor meer bijzonderheden zij verwezen naar een in het „Archief voor de Java-suikerindustrie", 2de jaargang (1894), blz. 617 en volgg., opgenomen stuk van de hand van den heer Kobus, getiteld: „Overzicht van het verloop der importatieplannen van vreemde rietsoorten op een eiland buiten Java".

(de nog verschuldigde helft van den cijns over de laatste vijf contractsjaren 1887 t/m 1891), waarvoor hun bij de wet van 25 December 1886 (Nederlandsch Staatsblad n°. 247, Indisch Staatsblad 1887 n°. 34) uitstel van betaling is verleend. Evenals in 1892 werd voor al de bedoelde fabrieken, op één na, het verschuldigde voldaan. De achterstand gold ook nu de fabriek Minggiran in Kediri; de vordering was gesteld in handen van den landsadvocaat te Soerabaija.

De ondernemers, aan wie de beide gewezen contractsfabrieken Tersana en Tjiledoek in Cheribon toebehoorden, en aan wie het Gouvernement voor de afbetaling van het nog verschuldigde wegens cijns en plantloon over de contractsjaren 1886 en 1887 (f 82 666,87) tijd had gelaten tot ult. Maart 1894, voldeden dit bedrag op den 1sten dier maand. In mindering van hetgeen het Gouvernement over 1887 en vroeger uit gelijken hoofde nog te vorderen had van de eigenaren der vier, mede onder één beheer staande, Cheribonsche fabrieken Gempol, Glagamidang, Ardjowinangon en Paroengdjaija, insgelijks gewezen contractsfabrieken, welke schuld blijkens het verslag van 1892, blz. 211, nog beliep f 239 543,20, werd op 28 December 1893 afbetaald f 160 000, zoodat de achterstand toen nog f 79 543,20 bleef bedragen.

Tabaksondernemingen. Ongerekend een 11-tal op erfpachtsgronden gevestigde ondernemingen (in Samarang, Probolinggo en Bezoeki), waar uitsluitend of nevens andere gewassen tabak wordt geteeld, en een 28-tal huurondernemingen in de Vorstenlanden waar zulks het geval is (zie lager sub 5°. en 7°.), telde men op Java, blijkens de voor dit verslag ontvangen opgaven, nader per onderneming gespecificeerd in bijlage FFF hierachter, 47 tabaksondernemingen, uitsluitend berustende op overeenkomsten met de inlandsche bevolking (1 in Tagal, 18 in Probolinggo, insgelijks 18 in Bezoeki, 4 in Banjoemas, 1 in Kadoe en 5 in Kediri), zijnde 2 minder dan in 1892. Terwijl er na den oogst van laatstgemeld jaar 4 ophielden te werken (2 in Probolinggo, 1 in Bezoeki en 1 in Banjoemas), vingen 2 ondernemingen het bedrijf aan: Lebaksioe in Tagal, tot dusver als indigo-onderneming in exploitatie geweest, en Dandangan in Kediri. Van de 47 ondernemingen bleven of werden er 3 tijdelijk gesloten, en werden van 3 geen opgaven ontvangen, welk een en ander over 1892 het geval was geweest met respectievelijk 2 en 8, onder dit laatste cijfer rekenende 1 onderneming, welker oogst, waarvan de hoegrootheid niet werd opgegeven, door brand teloorging. Productie-opgaven werden derhalve verkregen over 1892 van 39 en over 1893 van 41 ondernemingen (zie het volgende staatje).

GEWESTEN.	1892.			1893.		
	Aantal ondernemingen waarvan productie-opgaven zijn ingekomen.	Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.).		Aantal ondernemingen waarvan productie-opgaven zijn ingekomen.	Verkregen hoeveelheid tabak (in K.G.).	
		Blad-tabak.	Krossok (kerf-tabak).		Blad-tabak.	Krossok (kerf-tabak).
Tagal	"	"	"	1	3 500	5 000
Probolinggo. .	19	1 101 000	1 496 500	17	1 299 077	1 090 993
Bezoeki	13	1 725 000	1 892 500	15	3 625 000	4 637 000
Banjoemas . .	4	138 500	171 000	2	185 000	137 500
Kediri	3	"	425 000	6	250 000	448 750
Totalen	39	2 964 500	3 985 000	41	5 362 577	6 319 243

Aangaande het tabaksbedrijf voor de Europeesche markt wordt aan de mededeelingen der residenten nog het volgende ontleend.

Behalve voor Probolinggo, waar een langdurige westmoesson oorzaak was dat aanvankelijk veel tabak op het veld verregende, was het weder in 1893 gunstig en de oogst viel, wat quantiteit aangaat, veel gunstiger uit dan in 1892. Over het algemeen waren de ondernemers er op uit om te trachten de qualiteit van het product te verbeteren door het ontbieden van Deli-zaad en door kostelooze verstrekking aan de inlandsche planters van de voor rekening der ondernemers daarvan verkregen kweekplantjes. In Bezoeki heeft men, door de grondbewerking en het onderhoud van het gewas onder Europeesch toezicht te stellen en groote aandacht te wijden aan den afvoer van overtollig water, getracht zekerder het beoogde doel — veredeling van het product — te bereiken, doch werd hierin belemmerd door de voorkeur die de planter geeft aan den arbeid ten behoeve van de minst eischende onderneming. In Probolinggo, Kediri en Banjoemas, waar de ondernemers de cultuur in haar geheelen omvang aan de bevolking overlaten, werd door haar aan grondbewerking en onderhoud weinig zorg besteed, en dit soms wel opzettelijk, wijl de planter bij de groote vraag naar krossok zich eer beijverde om een groot dan om een goed product te leveren.

In Pasoeroean openbaarde zich de tabaksnijverheid alleen door het opkoopen van tabak door eenige Europeanen en Chineezen in de afdeeling Malang, zonder dat deze daartoe eigenlijke ondernemingen vestigden. Omtrent de op die wijze (waarschijnlijk ook nog in andere gewesten) verkregen tabak voor de Europeesche markt werden aan het bestuur geen cijfers bekend [1]). De cultuur van tabak op sawahs werd, op grond van de bezwaren aan het drooggleggen verbonden, in Tagal en Probolinggo meer en meer verlaten voor die op tegalvelden. De akten der grondhuur-overeenkomsten werden in Bezoeki alle aan het bestuur ter registratie aangeboden.

Uitgenomen één geval in Probolinggo, dat aan onvoorzichtigheid was te wijten, hadden schuurbranden uitsluitend in Bezoeki plaats. De vele daar uitgebroken branden waren vermoedelijk alle aan kwaadwilligheid te wijten.

Over voorzieningen, waartoe de toestanden met betrekking tot de tabaksindustrie van niet-inlanders de Indische Regeering hebben aanleiding gegeven, is reeds gehandeld op blz. 87 hiervóór.

Van het bestaan eener sigaren- en sigaretten-industrie in de residentie Kadoe werd o. a. gewag gemaakt in het oeconomisch overzicht, voorkomende sub n°. 13 in bijlage C van het Koloniaal Verslag van 1892. Thans vindt men nader bericht dat in de afdeeling Temanggoeng van genoemd gewest zich 2 Europeanen en 18 Chineezen hiermede bezighouden met behulp van inlandsche werklieden, terwijl enkele der Chineesche fabrikanten zich voor het sorteeren en pakken ook van landgenooten bedienen. De voor dekblad benoodigde bladeren worden, meestal in groenen staat, opgekocht tegen f 4 à f 15 per 1000 planten. Voor droge bladeren wordt 7 à 20 cent per katti betaald; gekorven bladeren gelden het dubbele. Gekorven tabak (in krandjangs van 15 tot 50 katti) kost f 0,60 à f 20, al naar gelang van gewicht en qualiteit. Overeenkomsten met de inlandsche bevolking worden door de bedoelde 2 Europeesche industrieelen niet aangegaan en evenmin geven zij voorschot op het product. Sommige der Chineesche fabrikanten treden ook als geldschieters op en verrekenen soms de verstrekte gelden plus de rente met de hun te leveren tabak.

Ondernemingen voor het pellen van rijst en voor het bereiden van cassave en arrowroot. In Bantam stond van de 3 rijstpelmolens, in dat gewest aanwezig, één het geheele jaar 1893 door stil, en

---

[1]) Blijkens makelaarsberichten waren onder de hier te lande ter markt gekomen hoeveelheden Java-tabak oogst 1893 o. a. begrepen 13 201 „pakken" uit Pasoeroean, zoomede 19 655 en 2200 pakken uit Rembang en Kadoe (omtrent welke residentiën insgelijks niet blijkt dat er gevestigde ondernemingen in werking zouden zijn geweest), terwijl het totaal der aanvoeren had bedragen (daaronder dus ook de productie der ondernemingen in de Vorstenlanden en die van sommige erfpachtsperceelen) 219 957 pakken, tegen 179 350 pakken uit oogst 1892. Ondanks de belangrijk grootere hoeveelheid besomde de oogst 1893 slechts weinig meer dan die van 1892, doordien deze laatste in doorsnee had opgebracht f 0,33½, het product van 1893 daarentegen slechts f 0,26¾ per half K.G. Ongerekend de lagere prijzen, welke voor Rembang-, Samarang- en Kadoe-*blad*tabak bedongen werden, liep de doorsneeprijs voor deze soort, naar gelang van het gewest waaruit zij afkomstig was, uiteen van f 0,25½ (Kediri) en f 0,32 (Probolinggo) tot f 0,46 (Bezoeki) en f 0,47¼ (Vorstenlanden), terwijl de bedongen doorsneeprijzen voor bladtabak oogst 1892 hadden uiteengeloopen van f 0,31½ (Kediri) tot f 0,84 (Bezoeki). Uit dit laatste gewest waren de aanvoeren het grootst, namelijk uit oogst 1892 58 143 en uit oogst 1893 88 836 pakken (waaronder respectievelijk 34 015 en 50 498 pakken krossok). Krossok-tabak uit oogst 1892 bedong, mede naar gelang van het gewest van herkomst, f 0,14½ (Kediri) à f 0,24¾ (Bezoeki) en uit oogst 1893 f 0,09½ (Kediri) à f 0,26¼ (Bezoeki).

Dezelfde handelsberichten recapituleeren de opbrengst der oogsten van Java-tabak voor de Europeesche markt als volgt:

Oogst 1892.

Blad-tabak	59 980	pakken, dooreen à f	0,60 =	f 6 316 000
Krossok-tabak	108 156	„ „ „	0,18½ =	3 529 000
Rembang-tabak	11 214	„ „ „	0,16½ =	315 000
	179 350	„ „ „	0,33½ =	f 10 160 000

Oogst 1893.

Blad-tabak	86 291	pakken, dooreen à f	0,42 =	f 6 152 000
Krossok-tabak	114 011	„ „ „	0,18 =	3 725 000
Rembang-tabak	19 655	„ „ „	0,09½ =	339 000
	219 957	„ „ „	0,26¾ =	f 10 216 000

werkte eene andere slechts een gedeelte van het jaar. Hun drijfkracht is water en de te pellen padi wordt verkregen door opkoop bij de bevolking, hetzij al dan niet met gebruikmaking van handlangers. De uitkomsten van het bedrijf worden tamelijk bevredigend genoemd.

In Krawang telde men 35 ondernemingen voor den opkoop van padi, op één na — de Europeesche rijstpelonderneming te Kertalaija — alle in handen van Chineezen. Er waren in 1893 104 molens (9 meer dan in 1892) aan den gang, terwijl er bovendien 13 tijdelijk gesloten waren; die 104 molens verwerkten 227 739 pikol padi, waarvan 105 297 pikol rijst werd verkregen, welk product voor een klein deel diende tot plaatselijk verbruik, maar hoofdzakelijk zijn weg vond naar Batavia, welk laatste ook het geval was met de als bijproduct verkregen dedek (zemelen).

Nog iets grooter was het aantal dergelijke ondernemingen in de Preanger Regentschappen. Aldaar behoorden er 34 aan Chineezen, 2 aan Europeanen en 2 aan naamlooze vennootschappen. Naar Singapore werden slechts uitgevoerd 131 595 pikol rijst, tegen 187 050 pikol in 1892, welke vermindering hare oorzaak vond in de daling van den dollarkoers in de Straits-Settlements, terwijl door scherpe concurrentie der diverse opkoopers, en het op waarde houden van hun product door de inlandsche verbouwers, de inkoopprijzen hoog waren.

De 2 rijstpelmolens in Cheribon, omtrent welker exploitatie over 1892 geen berichten waren ontvangen, gingen over in handen van eene Europeesche firma; zij leverden in 1893 89 800 pikol rijst af. Bovendien werd nog door eene andere Europeesche firma en door een aantal Chineezen, die allen voor het pellen van handenarbeid gebruik maakten, respectievelijk 26 500 en 200 000 pikol rijst verhandeld.

Ter hoofdplaats Pasoeroean bestaat eene rijstpellerij, behoorende aan een Chinees; zij is van weinig beteekenis.

Ondernemingen voor de bereiding van cassavemeel vindt men in Krawang, Preanger Regentschappen en Cheribon. De onderneming in Krawang, ter hoofdplaats Poerwakarta, verkeerde in gebrekkigen staat en werkte in 1893 in het geheel niet. De 7 inrichtingen van dezen aard in de Preanger Regentschappen, alle in Chineesche handen, leverden in 1893 af 112 577 pikol meel. In 1892 werkten aldaar 6 molens met eene productie van 38 466 pikol. Het meel wordt via Batavia naar Singapore uitgevoerd. Daarheen vond ook zijn weg eene hoeveelheid van 4500 pikol meel, verkregen uit 16 220 pikol cassave door den eenigen ondernemer die zich in Cheribon op deze industrie toelegt. De cassave werd verkregen zoowel van eigen aanplant op van de bevolking gehuurde sawahs, als door opkoop van de bevolking. Terwijl de inkoopsprijs van 1 pikol cassave was f 0,50, kon voor het meel, naar gelang van 1ste, 2de of 3de soort, gemiddeld een marktprijs bedongen worden van f 3,50, f 2,50 en f 2 per pikol. Ook werd eene kleine hoeveelheid arrowroot-meel gemaakt van wortels, welke opgekocht waren van de bevolking.

Indigo-ondernemingen. Terwijl tot de productie van Java-indigo de ondernemingen in de Vorstenlanden (zie lager sub 7°) p. m. 75 pct. bijdragen, is het overige voornamelijk afkomstig van zoodanige ondernemingen in de gouvernementslanden als uitsluitend berusten op overeenkomsten met de inlandsche bevolking. Het aantal der laatstbedoelde indigo-ondernemingen, welke in 1893 geproduceerd hadden (daaronder 3 voor het eerst), bedroeg 26, welke gezamenlijk 6030 bouws aanplant verwerkten en daarvan 143 961 K.G. indigo maakten, zijnde 1037 bouws en 10 320 K.G. meer dan de opgaven over 1892, welke tot 23 der hierbedoelde ondernemingen betrekking hadden. Voor elke onderneming in het bijzonder vindt men de cijfers in het volgende staatje:

Gewesten en afdeelingen.	Ondernemingen.	1892.		1893.	
		Beplante uitgestrektheid (in bouws).	Productie (in K.G.).	Beplante uitgestrektheid (in bouws).	Productie (in K.G.).
PEKALONGAN.					
Pekalongan	Sidokerti (of Kadjen) . .	250	4 000	440	5 500
Batang	Depok.	186	1 400	200	5 093
Id.	Pandansari (of Masin) . .	350	10 000	400	11 000
Id.	Koetosari (of Plelen) . .	250	8 750	250	4 000
SAMARANG.					
Kendal.	Radjoet	254	9 204	200	4 907
	Transporteeren	1290	33 354	1490	30 500
	Per transport	1290	33 354	1490	30 500
REMBANG.					
Toeban	Ngladjoe (of Djodjogan) .	125	2 000	100	2 000
PASOEROEAN.					
Bangil.	Soembernilo.	150	6 000	90	3 600
Id.	Soembersalak (of Djembroeng)	50	1 500	35½	1 500
BANJOEMAS.					
Poerbolinggo . . .	Bodjongsari.	. . . . .	. . . .	389	8 364
MADIOEN.					
Madioen.	Geger.	300	6 500	277	4 500
Id.	Blimbing (of Tjaroeban) .	227	6 600	224	7 647
KEDIRI.					
Kediri	Semen.	180	5 000	270	7 500
Id.	Plosso (of Kraton) . . .	250	9 250	200	6 250
Id.	Pelas (of Oedan Awoe) .	275	6 246	275	4 000
Id.	Wonoredjo-Blimbing . .	234	6 500	250	7 000
Id.	Kandat	240	3 561	137	5 250
Id.	Selodono (of Soemberredjo)	110	4 230	214	6 250
Id.	Tegowangi (of Doerenan).	325	12 000	450	12 500
Id.	Brenggolo	a)	a)	200	6 000
Id.	Djeroekwangi b)	. . . . .	. . . .	100	1 200
Id.	Kapoe en Gajam b). . . .	. . . . .	. . . .	81	1 400
Id.	Pagoe c).	350	9 500	500	12 500
Id.	Gogorantee c)	100	1 750		
Id.	Basongan	97	4 000	173	3 000
Id.	Wonoredjo en Plosso Paree	170	6 250	250	7 200
Blitar	Garoem	360	5 900	200	2 300
Id.	Soemberredjo (of Soember).	160	3 500	125	3 500
	Totalen . .	4993	133641	6030½	143961

a) Deze onderneming schijnt ook in 1892 gewerkt te hebben, maar zij wordt thans voor 't eerst opgegeven.

b) De fabrieken Djeroekwangi en Kapoe waren reeds in 1891 en 1892 opgericht, maar verkregen in 1893 voor 't eerst product. De in 1893 geopende onderneming Gajam is een onderdeel van Kapoe.

c) De onderneming Gogorantee, welke in 1892 als eene zelfstandige onderneming werd opgegeven, is in 1893 bij Pagoe gevoegd.

De voor deze cultuur benoodigde gronden (sawahs) zijn in den regel voor den duur van één oogstjaar van de inlandsche bevolking gehuurd, tegen prijzen per bouw, die uiteenliepen van f 12,50 (Pekalongan) tot f 45 (Banjoemas). Uit Rembang wordt bericht, dat de huurakten niet ter registratie worden aangeboden; terwijl uit Kediri wordt gemeld dat dit wel geschiedt met die huurcontracten, welke over een termijn van vijf jaren loopen, welke termijn aldaar niet ongebruikelijk is. In Madioen wordt de huurprijs (f 16 à f 20 per bouw) overeengekomen voor drie oogsten (snitten), en wordt voor de 4de snit f 4 à f 4,50 en voor de 5de f 10 extra per bouw bedongen. In Pekalongan plant de ondernemer van Depok op de voor 20 jaren van de Batangsche regentenfamilie gehuurde gronden, welke bij afwisseling dienen voor de teelt van suikerriet. In dit gewest en in Kediri berokkenden rupsen aanzienlijke schade aan het indigo-gewas, en daar in Pekalongan bovendien de weersgesteldheid niet medewerkte, viel in beide gewesten de productie tegen. Nopens het meer of minder gunstige der elders verkregen uitkomsten treden de ontvangen berichten niet in bijzonderheden.

Product uit Banjoemas behaalde prijzen van f 2,90 tot f 4,15; uit Kediri van f 3,50 tot f 4,25 per Amsterdamsch pond.

De voor uitvoer bestemde Java-indigo komt hier te lande ter markt. Luidens makelaars-mededeelingen was de qualiteit van den oogst over het algemeen zeer bevredigend, al kwamen betrekkelijk weinig superieure partijen voor. De hoogst bestede prijs was ongeveer f 4,80 per half K.G. [1])

Opkoop van thee. De over 1893 ontvangen berichten uit de residentie Preanger Regentschappen gewagen van toenemenden bloei der door de bevolking in den omtrek van sommige theeondernemingen (erfpachtslanden) op hare eigene gronden aangelegde theeplantsoenen. Die plantsoenen worden opgegeven thans in 't geheel 430 bouws te beslaan, waarvan reeds op 168 bouws plukbare theeheesters voorkwamen. De ondernemers kochten de natte bladeren op tegen 4 à 5 cent per ½ K.G. en verkregen op die wijze in 1892 76 840 en in 1893 186 709 K.G. thee. Men kan rekenen

[1]) Bedoelde berichten noemen als totaal der productie van Java-indigo voor de Europeesche markt voor 1892 638 000 en voor 1893 628 000 K.G. Hoeveel daartoe de ondernemingen in de Vorstenlanden bijdroegen, blijkt uit het staatje op blz. 223 van dit verslag.

dat een bouw thee den inlandschen bezitter eene bruto winst oplevert van f 50 's jaars en meer.

Andere ondernemingen. De beide in 't vorig verslag bedoelde inrichtingen te Kraton en Poeroet in de afdeeling en residentie Pasoeroean voor het verwerken van de door particulieren geteelde koffie verwerkten in 1893 respectievelijk 7085 en 4000 pikol koffie, tegen 25 000 en 36 000 pikol in 1892. (Over het bereiden door particulieren van aan de verplichte levering onderworpen koffie is gehandeld op blz. 206/207 hiervóór.)

De nieuwe eigenaar der in eene tabaksonderneming herschapen indigofabriek Lebaksioe in de afdeeling Brebes der residentie Tagal houdt zich ook bezig met den opkoop — tegen f 0,90 à f 1 per pikol — van door de bevolking op hare erven geteelde kapok en kapas; voorschotten worden niet verstrekt. De oogst bedroeg 25 000 Amsterdamsch pond kapok, ongerekend hetgeen verloren ging door het afbranden van eene gedeeltelijk met dit product gevulde schuur.

In de afdeeling Patti der residentie Japara werd hetzelfde bedrijf uitgeoefend bij de onderneming Wedari; aldaar werden ook kapokpitten opgekocht. De ondernemer betaalde voor ongezuiverde kapok f 3 per pikol, voor de vruchten f 1,25 per 1000 stuks en voor de pitten f 1,50 per pikol. In 1893 produceerde Wedari 530 pond gezuiverde kapok, 900 pikol olie en 8000 pikol (kapok-) boengkil. Ook de erfpachter van Aren-Maron in dezelfde afdeeling koopt kapok op, welke wordt gezuiverd in een pakhuis, buiten het erfpachtsperceel gelegen. Er werd p.m. 200 pikol gezuiverde kapok afgeleverd. Voorts wordt door Chineezen bij groote hoeveelheden kapok op de passars opgekocht, welke, na in de talrijke ter hoofdplaats Patti aanwezige pakhuizen te zijn gezuiverd, naar Samarang wordt uitgevoerd. Dat deze handel aldaar eene hooge vlucht heeft genomen, blijkt uit het grooter vervoer van kapok per stoomtram uit gemelde afdeeling, dat in 1893 5150 pikol bedroeg, tegen 3750 pikol in 1892. Voor de cultuur van katjang had de ondernemer van Wedari 300 bouws tegalvelden van de bevolking in huur tegen f 10 per bouw. Uit het verkregen gewas werd, met behulp van een locomobiel van 12 paardekracht, 450 pikol olie geperst; voorts werd door hem 2000 pikol boengkil bereid.

5°. Landbouw op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Telde men bij het einde van 1892, op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan, p.m. 565 landelijke *ondernemingen* (gezamenlijk beschikkende over 320 082 bouws, afgestaan in 1202 perceelen), en bovendien 118 nog in ontginning te brengen erfpachts*perceelen* (gezamenlijk 41 550 bouws) waarvan niet bleek of zij bestemd waren zelfstandige ondernemingen te vormen of bij reeds bestaande ondernemingen te worden getrokken, bij het einde van 1893 waren p.m. een 10-tal der bedoelde 565 *ondernemingen* niet meer mede te tellen, omdat de gronden aan het Gouvernement waren teruggekeerd, hetzij door tusschentijdsche ontbinding van de erfpacht (verg. het slot van bijlage R hierachter), hetzij door het verstrijken van de huur (verg. blz. 92 hiervóór). Daar echter weder eenige nieuwe ondernemingen gevestigd werden en reeds bestaande, door aantrekking van nieuwe perceelen, werden uitgebreid, kon het aantal in deze onder-paragraaf te bespreken landelijke ondernemingen bij het einde van 1893 gesteld worden op p.m. 588 (gezamenlijk beschikkende over 351 082 bouws, afgestaan in 1322 perceelen), terwijl op dat tijdstip het aantal nog in exploitatie te brengen erfpachts *perceelen* (buiten die nog onontgonnen perceelen, waarvan blijkt dat zij tot bestaande ondernemingen behooren) andermaal, evenals het jaar te voren, bedroeg 118 (nu echter tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 36 372 bouws). Daar soms twee en meer dezer perceelen zich in één hand bevonden, worden zij voorloopig gerekend als 80 ondernemingen, welk getal echter uit den aard der zaak nog geheel fictief is. Onder de eerstbedoelde 588 ondernemingen zijn er wijders 31 medegerekend (gezamenlijk uitmakende 38 perceelen en 9918 bouws) die niet voor eigenlijken landbouw, maar voor veefokkerij of voor andere doeleinden bestemd waren, dan wel vroeger voor den landbouw gebezigd, maar sedert korteren of langeren tijd verlaten waren. Voor sommige daarvan had het Gouvernement zich onder zekere voorwaarden bereid verklaard de gronden terug te nemen.

Eene gewestelijke samentrekking der opgaven over 1893 vindt men in het volgende overzicht.

GEWESTEN.	Aantal op erfpachtsgronden gevestigde landbouw-ondernemingen op ult. 1893 in exploitatie (daaronder uit den aard der zaak ook begrepen de nog niet ontgonnen gedeelten).			Aantal op erfpachtsgronden gevestigde ondernemingen niet voor eigenlijken landbouw bestemd, of vroeger voor cultures gebezigd, maar tijdelijk of voorgoed verlaten.			Aantal nog onontgonnen erfpachtsperceelen, waarvan niet blijkt dat zij deel uitmaken van bestaande ondernemingen.			TOTALEN.		
	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Aantal ondernemingen (naar gissing).	Aantal perceelen.	Aantal bouws.	Aantal ondernemingen.	Aantal perceelen.	Aantal bouws.
Bantam	3	7	1 255	1	1	100	1	1	8	5	9	1 363
Batavia	1	1	406	"	"	"	"	"	"	1	1	406
Krawang	5	6	1 193	"	"	"	1	2	260	6	8	1 453
Preanger Regentschappen	140	330	61 507	15	18	5262	22	24	6 384	177	372	73 153
Cheribon	a) 6	a) 17	a) 3 316	1	1	203	"	"	"	7	18	3 519
Tagal	3	3	935	1	2	212	1	1	127	5	6	1 274
Pekalongan	19	58	11 447	1	1	55	"	"	"	20	59	11 502
Samarang	44	95	21 418	3	3	378	2	2	172	49	100	21 968
Japara	11	21	4 275	"	"	"	"	"	"	11	21	4 275
Soerabaija	8	20	4 831	"	"	"	3	3	657	11	23	5 488
Pasoeroean	82	198	75 799	1	1	278	4	5	1 858	87	204	77 935
Probolinggo	23	62	22 595	"	"	"	8	16	4 723	31	78	27 318
Bezoeki	41	90	34 678	3	3	1290	12	28	11 973	56	121	47 941
Banjoemas	4	5	1 349	"	"	"	"	"	"	4	5	1 349
Bagelen	2	14	1 674	"	"	"	"	"	"	2	14	1 674
Kadoe	13	20	4 324	2	4	521	"	"	"	15	24	4 845
Madioen	22	41	10 060	1	1	310	5	5	486	28	47	10 856
Kediri	130	296	80 102	2	3	1309	21	31	9 724	153	330	91 135
Totalen	a) 557	a) 1284	a) 341 164	31	38	9918	80	118	36 372	668	b) 1440	b) 387 454
Hiervan stonden ten name van:												
Chineezen	41	66	13 545	1	1	254	4	6	2 033	c) 46	c) 73	c) 15 832
Inlanders	2	2	770	3	4	1084	"	"	"	d) 5	d) 6	d) 1 854

a) Onder de opgaven betreffende de residentie Cheribon is bij uitzondering begrepen de eenige onderneming die nog bestaat uit gronden door het Gouvernement *in huur* afgestaan, zijnde het perceel Tanah Laijapan, groot 798 bouws.

b) Onder de totalen zijn begrepen, behalve 1 perceel dat nog krachtens een *huur*titel bezeten wordt (zie de voorgaande noot), 96 perceelen, gezamenlijk uitmakende 41 330 bouws, welke oorspronkelijk mede in huur waren uitgegeven, doch waarvan later de huur door erfpacht vervangen is.

c) In handen van Chineezen waren o. a. in de Preanger Regentschappen 19 ondernemingen (25 perceelen, gezamenlijk uitmakende 4733 bouws), in

Pekalongan 4 (8 perceelen of 2444 bouws), in Madioen mede 4 (8 perceelen of 1469 bouws) en in Kediri 8 (15 perceelen of 2613 bouws). De overige 11 der hierbedoelde ondernemingen (17 perceelen of 4573 bouws) werden aangetroffen in de gewesten Krawang, Cheribon, Tagal, Samarang, Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo, Bagelen en Kadoe. Bij verreweg de meesten der 46 ondernemingen werden cultures voor de Europeesche markt gedreven.

d) De 2 in exploitatie zijnde ondernemingen, in handen van inlanders, waren Tjirendeh in de Preanger Regentschappen, waar gewassen voor de inlandsche markt, en Bolodewo in Kediri, waar koffie en cacao geteeld werden.

De meeste der voor den landbouw in exploitatie zijnde erfpachtsondernemingen dienen, hetzij uitsluitend, hetzij in vereeniging met andere cultures, voor de teelt van Java- en Liberia-koffie, namelijk 428 van de 557, doch van die 428 ondernemingen met koffieaanplantingen telde men er in 1893 ruim een 70-tal welke toen geen of nog geen product afwierpen. Van de p.m. 130 erfpachtsondernemingen, waar geen koffie wordt geteeld, bezaten er bijna een 50-tal enkel aanplantingen voor de inlandsche markt, zooals van padi, djagong, cassave, katjang, groenten, aardappelen, enz., terwijl op de overige (p.m. een 80-tal) hetzij kina, hetzij thee, hetzij eenig ander gewas voor de Europeesche markt — koffie uitgezonderd — als eenige cultuur werd gedreven, of waar kleine aanplantingen van verschillende proefcultures bestonden. Bij een paar ondernemingen van weinig omvang in de Preanger Regentschappen, in 1892 en 1893 tot stand gekomen, is men begonnen met het aankweeken van vezelplanten (10 bouws bij Ngalindoeng in het district Tjiblagoeng der afdeeling Tjiandjoer) en van gewassen voor het bereiden van reukoliën (25 bouws bij Sitoeaijoe in het district Batoewangi der afdeeling Soekapoera Kollot). Op enkele ondernemingen vindt men pepertuinen, doch, voor zooveel de aanplantingen reeds oogstbaar waren, bepaalde zich het totaal der productie nog slechts tot eenige honderden pikol. [1])

De vele regens in 1893 waren in de meeste gewesten van nadeeligen invloed op de koffieproductie, doch kwamen aan de kinaplantsoenen en aan niet te hoog gelegen theetuinen ten goede.

Aangaande de productie van de voornaamste der op de erfpachtsgronden voorkomende cultures voor de Europeesche markt vindt men gewestelijke opgaven over 1893 in bijlage GGG hierachter. Hieronder laat men de totalen volgen, in vergelijking gebracht met de uitkomsten over 1891 en 1892, terwijl daarbij tevens is aangeteekend van hoevele ondernemingen nopens de uitkomsten der exploitatie geen opgaven zijn ingekomen en van hoeveel ondernemingen nog geen product werd verkregen.

Gewassen en oogstjaren.		PRODUCTIE.	Van onderstaand aantal ondernemingen (waar dezelfde cultuur werd gedreven) werd òf nopens de productie niets gemeld, òf nog niet geoogst.
Koffie	1891	*a*) 262 133 pikol (240 ondern.)	136 (84) *b*)
	1892	*c*) 315 044 „ (299 „)	99 (64)
	1893	*d*) 121 492 „ (299 „)	128 (74)
Kinabast	1891	*e*) 2 810 636 K.G. (69 „)	57 (33)
	1892	*e*) 2 793 820 „ (71 „)	41 (22)
	1893	*e*) 2 856 138 „ (67 „)	33 (27)
Thee	1891	*f*) 2 614 291 „ (28 „)	10 (2)
	1892	*f*) 3 794 932 „ (34 „)	6 (6)
	1893	*f*) 3 405 042 „ (35 „)	12 (8)
Tabak	1891	*g*) 169 599 „ (14 „)	2 („)
	1892	*g*) 126 250 „ (12 „)	5 (1)
	1893	*g*) 223 234 „ (10 „)	1 („)
Suiker	1891	*h*) 157 913 pikol (8 „)	5 („)
	1892	*h*) 198 462 „ (9 „)	7 („)
	1893	*h*) 216 673 „ (8 „)	10 („)
Cacao	1891	186 756 K.G. (22 „)	39 (34)
	1892	228 105 „ (28 „)	45 (25)
	1893	367 958 „ (45 „)	44 (39)

a) Hieronder voor 23 ondernemingen 1768 pikol Liberia-koffie.

b) De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal ondernemingen aan, waar in het opgegeven jaar niet of nog niet geoogst werd.

c) Hieronder, voor zooveel blijkt, voor 21 ondernemingen 12 862 pikol (Java-) koffie in de hoornschil (gelijk te stellen met 10 676 pikol bereide koffie) en voor 28 ondernemingen 1262 pikol Liberia-koffie (waaronder 4 pikol in de hoornschil).

d) Hieronder voor 17 ondernemingen 5528 pikol (Java)- koffie in de hoornschil (gelijk te stellen met 4588 pikol bereide koffie), en voor 44 ondernemingen 5850 pikol Liberia-koffie.

Hoeveel bouws bij al de ondernemingen met koffie waren beplant, is niet met juistheid op te geven, omdat van een vrij groot aantal in het cijfer der beplantingen ook is begrepen de uitgestrektheid met andere gewassen dan koffie beplant (ten aanzien van p. m. een 15-tal ondernemingen met koffieplantsoenen is bovendien de met dit gewas beplante uitgestrektheid in 't geheel niet opgegeven). Het aldus verkregen totaal der beplante uitgestrektheid wijst voor 413 van de 428 der bedoelde ondernemingen 133 219 bouws aan.

e) Volgens handelsberichten zouden in de jaren 1892, 1893 en 1894 te Amsterdam voor particuliere rekening zijn geveild onderstaande hoeveelheden Java-kinabast (in K.G.), hoofdzakelijk afkomstig van erfpachtsondernemingen aldaar, doch ten deele ook van particuliere landerijen in West-Java en van huurgronden in de Vorstenlanden.

Veilings-jaren.	Ledgeriana.	Officinalis.	Succirubra.	Andere soorten.	Totaal K.G. bast.	Inhoudende aan chinine-sulphaat (mede in K.G.).
1892	2 289/m	19/m	136/m	253/m	2 697/m	113/m
1893	2 474/m	10/m	275/m	302/m	3 061/m	133^{8}/m
1894	2 481/m	55/m	166/m	335/m	3 037/m	144/m

Op erfpachtsgronden telde men in 1893, volgens de voor dit verslag ontvangen opgaven, 100 ondernemingen waar kinaplantsoenen werden aangetroffen, doch voor een 20-tal is de uitgestrektheid dier plantsoenen niet opgegeven. Voor de 80 andere bedraagt het totaal 12 700 bouws. Eene vanwege de Soekaboemische Landbouwvereeniging gepubliceerde statistiek over 1893 wijst voor 91 particuliere kinaondernemingen (88 op erfpachtsgronden en 3 op particuliere landerijen) eene met kina beplante oppervlakte aan van 15 700 bouws (14 800 op erfpachtsgronden en 900 op particuliere landerijen).

f) Voor enkele ondernemingen is onder de opgegeven productie ook begrepen het product afkomstig van eigen aanplantingen der bevolking (op gronden niet tot de onderneming behoorende) of van aanplantingen op van de bevolking gehuurde gronden.

Van de 47 erfpachtsondernemingen met theeplantsoenen, waarvan in de voor dit verslag ontvangen opgaven over 1893 wordt gewag gemaakt, zijn er sommige, welke slechts kleine aanplantingen bezitten en die nog niet voorkomen in eene door de Soekaboemische Landbouwvereeniging in druk gegeven statistiek der theeondernemingen op Java in 1893, aanwijzende 35 zoodanige ondernemingen op erfpachtsgronden en 11 op particuliere landerijen. Volgens de verslag-opgaven zouden er bij 40 van de eerstbedoelde 47 theeondernemingen 9907 bouws erfpachtsgronden mët thee beplant zijn, terwijl voor de 35 in de andere statistiek bedoelde ondernemingen, die theeplantsoenen op erfpachtsgronden bezitten, het cijfer wordt gesteld op 10 666 bouws (voor 8 van de 11 theeondernemingen op particuliere landen op 2634 bouws).

De evengemelde Landbouwvereeniging meldt met betrekking tot de theeondernemingen in de Preanger Regentschappen, in welk gewest verreweg de meeste worden aangetroffen, dat in 1893 in de hooger gelegen streken zeer belangrijke uitbreiding aan de plantsoenen gegeven werd, welke uitbreidingen waarschijnlijk wel zouden opwegen tegen de uitgestrektheden, die in Liberia-koffie werden omgezet, en voorts dat op een paar kinaondernemingen begonnen was Assamthee te planten op gronden, waar vroeger kinaboomen hadden gestaan.

g) Onder de opgegeven productie is begrepen aan krossok (kerftabak) in 1891 29 850, in 1892 39 875 en in 1893 53 950 K.G.

h) Voor enkele ondernemingen is onder de opgegeven productie ook begrepen het product, afkomstig van eigen aanplantingen der bevolking.

Over het algemeen werd in 1893 weinig geklaagd over gebrek aan werkvolk. Was zulks in het voorafgegane jaar wel het geval in Pasoeroean, inzonderheid in de afdeeling Malang, thans kon, als een gevolg van den uiterst geringen koffieoogst, zoo in gouvernements- als in monosoeko-tuinen, ook op de talrijke erfpachtsondernemingen in genoemde afdeeling over voldoende werkkrachten worden beschikt. Het op de erfpachtsondernemingen benoodigd aantal arbeiders was overigens meestal uit de omliggende dessa's te verkrijgen; in de residentiën Soerabaija en Kediri, maar vooral in den Oosthoek, kwamen ook werkzoekenden uit de Vorstenlanden en uit Madura.

Het is echter bekend dat de sterk ontwikkelde landbouwnijverheid in Oost-Java, vooral gedurende den pluktijd der koffie, dikwijls groote behoefte heeft aan handen, en dat van den wedstrijd der ondernemers, om zich de noodige hulpplukkers te verschaffen, vooral de inlandsche bezitters van groote monosoeko-koffietuinen in Malang — en daardoor indirect ook het Gouvernement — de nadeelen ondervinden, omdat bedoelde inlandsche tuinbezitters niet even hooge loonen als de ondernemers aan hunne helpers kunnen betalen, waarvan het gevolg is dat in gunstige oogstjaren niet al het aan de verplichte levering onderworpen product der monosoekotuinen kan worden ingezameld. Met het oog op een en ander is in Indië de vraag overwogen, of niet door een goedkoop spoorwegvervoer, onder zoodanige voorwaarden dat de ondernemers minder vrees behoeven te hebben dat de voor hunne rekening elders in dienst genomen koelies bij aankomst hun weg naar andere perceelen zoeken, bedoelde industrieelen aangemoedigd zouden kunnen worden om, op ruimere schaal dan tot nu toe gebruikelijk was, voor

[1]) In de bijlage UU hierachter vindt men gewestelijk gespecificeerd het bedrag, waarvoor de in 1893 reeds verpondingsplichtige erfpachtsondernemingen in bedoelde belasting waren aangeslagen. Over het in 1893 aan anon verschuldigde en betaalde bedrag worden op blz. 91 hiervóór opgaven aangetroffen.

den duur van den pluktijd werkvolk te betrekken uit andere streken dan de Vorstenlanden en Madura, o.a. uit overbevolkte gewesten als Kadoe en Bagelen. In dien zin is — het werd reeds aangestipt in noot 1 op blz. 88 hiervóór — met medewerking van de Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij voor zooveel betreft het transitvervoer langs hare lijn in Midden-Java, bij gouvernementsbesluit dd. 7 Juli 1894 n°. 10 eene regeling getroffen, voorloopig nog alleen geldende voor de jaren 1894 en 1895. Dientengevolge kunnen landbouwondernemers in Oost-Java voor de door hen in dienst genomen werklieden-immigranten tegen belangrijk verlaagd tarief retourkaarten erlangen, geldig voor vier maanden. De in dienst genomenen moeten dan onder een geleider de heenreis maken in den regel bij 50-tallen of per daarvoor betalende rijtuiglading, doch de terugreis behoeft niet in afzonderlijke rijtuigen te geschieden, zoodat de koelies, bij ontslag door den ondernemer voor wiens rekening zij zijn aangenomen, met hunne retourkaart binnen den termijn van geldigheid, ieder naar zijn eigen goeddunken, als gewone reizigers 3de klasse kunnen terugkeeren. De rijtuigen voor de heenreis worden slechts beschikbaar gesteld op aanvrage van het hoofd van het gewest of de afdeeling waar de lieden zijn geworven.

Het denkbeeld om voor Java eene zoogenaamde koelieordonnantie in het leven te roepen (verg. blz. 218 van het verslag van 1892) is door de Indische Regeering, in overeenstemming met het gevoelen van de overgroote meerderheid der geraadpleegde adviseurs, verworpen. Onder de tegenwoordige omstandigheden werd geen noodzakelijkheid gezien tot eene regeling van de rechtsverhouding tusschen werkgevers en werknemers op Java. Voor zooveel daaromtrent nog twijfel mocht kunnen bestaan, zou volgens het oordeel van den Gouverneur-Generaal bedoelde noodzakelijkheid beter beoordeeld kunnen worden nadat beslist zal zijn of een nieuw strafwetboek voor inlanders al dan niet zal voorzien in bestraffing van werknemers, die, met het oogmerk om zich ten koste van den werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, in gebreke zijn gebleven om werkzaamheden te verrichten, waarvoor zij voorschot hebben ontvangen.

De dagloonen, die op de erfpachtsondernemingen betaald werden, liepen in de verschillende gewesten uiteen van f $0{,}12^5$ (in Samarang) tot f 1 (in Soerabaija), terwijl voor taakwerk gemiddeld iets meer werd betaald.

Ofschoon van ettelijke erfpachtsondernemingen niet kan gezegd worden dat de wijze van exploitatie er op gericht is om uitputting van den bodem te voorkomen, is toch uit de berichten der verschillende bestuursambtenaren, nadat deze uitgenoodigd waren om hunne ervaring ten deze mede te deelen, op te maken dat bedoelde gevallen als uitzonderingen moeten worden aangemerkt en dat in den regel het beheer der erfpachtslanden van dien aard is, dat niet te vreezen is dat de gronden binnen vrij korten tijd zullen zijn uitgeput. Integendeel zijn verreweg de meeste residenten, in wier gewesten erfpachtsondernemingen worden aangetroffen, van oordeel dat in het algemeen het streven der erfpachters daarheen gericht is om door oordeelkundig beheer, door het nemen van maatregelen tegen afspoeling van de teelaarde, door grondbewerking en door bemesting, den bodem in den toestand te houden waarin hij bij de uitgifte in erfpacht verkeerde of zelfs te verbeteren, ten einde het behoud zoo lang mogelijk van de productiviteit te bevorderen. De Indische Regeering is dan ook, na raadpleging o.a. van den wetenschappelijken adviseur voor de koffiecultuur, tot de conclusie gekomen, dat er geen aanleiding bestaat om door bijzondere voorschriften tusschenbeide te treden met het doel om te zorgen dat de in erfpacht afgestane woeste gronden door de ondernemers niet worden misbruikt. Nevens de hoogerbedoelde van den aanvang af slecht beheerde erfpachtsgronden zijn er intusschen ook andere, die, ofschoon in den beginne oordeelkundig en met zorg tegen achteruitgang van den bodem in cultuur gebracht, later in ongunstigen toestand zijn geraakt wegens gebrek aan de noodige fondsen voor behoorlijk onderhoud uithoofde van de slechte financieele uitkomsten der exploitatie, een gevolg van de ongekende daling der prijzen van kinabast[1]) of van de verwoestingen door de koffiebladziekte aangericht. Wat meer bijzonder koffieperceelen betreft, ligt het vaak buiten de schuld der erfpachters — zoo bericht de directeur van binnenlandsch bestuur — dat de grond na eene eerste beplanting met koffie niet meer voor eene tweede koffiegeneratie gebezigd kan worden, terwijl het ook niet aan hen kan geweten worden dat men nog niet bekend is met de wijze waarop zoodanige gronden in den kortst mogelijken tijd hetzij door braakligging, hetzij door herbossching voor eene tweede beplanting met koffie geschikt zijn te maken en dat men nog niet weet welk gewas het best een afgeschreven koffieplantsoen zal kunnen vervangen. Omtrent deze vraagstukken toch heeft evenmin de ervaring als de wetenschap reeds eene bepaalde uitspraak gedaan. Van uitputting in den waren zin des woords behoeft daarom nog geen sprake te zijn, want de ondervinding heeft geleerd dat eenmaal voor de koffiecultuur gebezigde gronden nog zeer goed voor Liberia-koffie of andere cultures zijn te gebruiken.

1) Hierin heeft het Gouvernement aanleiding gevonden (zie blz. 150 hiervóór) tot eene verlaging der vrachtprijzen voor den afvoer van het artikel langs de staatsspoorwegen. Voorts blijkt uit het medegedeelde op blz. 214 hiervóór dat de Indische Regeering bedacht is op beperking der productie van gouvernements-kinabast.

6°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

Evenmin als in het voorafgegane jaar kwam er in 1893 veel verandering in het aantal der respectievelijk door Europeanen en door niet-Europeanen in eigendom bezeten landerijen op Java. Alleen gingen uit handen van Chineezen in die van Europeanen over twee kleine particuliere landen in de afdeeling Tangerang der residentie Batavia (met eene verpondingswaarde van respectievelijk f 55 000 en f 14 000), zoomede het landje Karangbalong in Samarang (met eene verpondingswaarde van f 4000), waartegenover in datzelfde gewest een te voren aan een Europeaan toebehoorend particulier land, mede van kleine uitgestrektheid, overging in handen van vreemde oosterlingen (niet-Chineezen).

Voor uitvoeriger opgaven verwijzende naar den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894, deel I, bijlage SS, laat men hier een overzicht volgen, aanwijzende den omvang van het particulier landbezit op Java bij het einde van 1893 in elk der betrokken negen gewesten.

Gewesten.	Aantal landerijen.	Uitgestrektheid der landerijen (in bouws).	Aantal opgezetenen bij het einde van 1893.	Geschatte waarde naar welke de aanslag der particuliere landerijen in de verponding is berekend.
A. Landerijen van Europeanen.				
Bantam	2	42 795	57 768	f 800 000
Batavia	99	493 984	483 360	19 850 704
Krawang.	1	300 000	152 195	2 700 000
Cheribon.	2	257 240	143 911	2 948 750
Tagal.	1	a) 3 853	13 529	424 000
Samarang	15	13 582	b) 51 804	1 335 420
Soerabaija	b) 7	604	7 629	362 479
Pasoeroean. . . .	1	851	3 328	700 000
Te zamen .	128	1 112 909	913 524	f 29 121 353
B. Landerijen van Chineezen.				
Batavia	165	335 833	463 310	f 16 679 127
Krawang.	1	86 080	29 565	900 000
Samarang	22	c) 5 533	18 238	2 134 180
Japara	2	2 081	4 967	158 000
Soerabaija	b) 30	b) 5 761	33 053	2 700 923
Te zamen .	220	435 288	549 133	f 22 572 230
C. Landerijen van andere vreemde oosterlingen of van inlanders.				
Batavia	75	18 893	48 987	f 1 634 167
Samarang	4	1 421	6 182	185 000
Soerabaija	8	456	4 574	211 185
Te zamen .	87	20 770	59 743	f 2 030 352
Recapitulatie.				
Bantam	2	42 795	57 768	f 800 000
Batavia	339	848 710	995 657	38 163 998
Krawang.	2	386 080	181 760	3 600 000
Cheribon.	2	257 240	143 911	2 948 750
Tagal.	1	3 853	13 529	424 000
Samarang	41	20 536	b) 76 224	3 654 600
Japara	2	2 081	4 967	158 000
Soerabaija	b) 45	b) 6 821	45 256	3 274 587
Pasoeroean. . . .	1	851	3 328	700 000
Algemeene totalen over 1893	b) 435	1 568 967	1 522 400	f 53 723 935
Over 1892 waren de cijfers	433	1 568 671	1 470 808	53 532 806

a) Bij hermeting bevonden uitgestrektheid.

b) Verbeterde opgaaf.

c) Verminderd, behalve door overgang in handen van Europeanen, ook door onteigening ten behoeve van het bandjirkanaal.

Blijkens de voorafgaande opgaven wordt het particulier landbezit op Java geacht verdeeld te zijn in 435 afzonderlijke landerijen, wier omvang nochtans zoo belangrijk uiteenloopt dat bijv. de onder dit cijfer begrepen 4 landen in Krawang en Cheribon gezamenlijk eene oppervlakte beslaan van niet minder dan 643 320 bouws, en voor al de andere 431 landen de gezamenlijke uitgestrektheid niet hooger klimt dan 925 647 bouws.

De productie voor de Europeesche markt is op de particuliere landerijen betrekkelijk van weinig beteekenis. Behalve de voor uitvoer bestemde vrij aanzienlijke hoeveelheden rijst, meerendeels afkomstig van de twee landen in Cheribon, bepalen de productiecijfers van andere stapelproducten zich, volgens de opgaven over 1893 (zie bijlage HHH hierachter), tot 12 776 pikol koffie (voor 41 landen, gezamenlijk met 15 279 bouws koffieplantsoen) [1]), 96 895 pikol suiker (voor 20 landen, daaronder 11 in de afdeeling Tangerang der residentie Batavia, de meeste van welke laatsten slechts suiker voor de binnenlandsche consumptie opleveren) [2]), 723 989 K.G. thee (voor Tjikandi Oedik in Bantam, met 101 bouws theeplantsoen, en een 15-tal landen in Buitenzorg met ruim 3600 bouws theetuinen), en eindelijk 46 928 K.G. kinabast (voor 1 van de twee landen in Krawang en voor 2 landen in Buitenzorg). Voorts worden op enkele landerijen aanplantingen van cacao of muskaatnoten aangetroffen, doch deze cultures zijn niet van veel belang: voor 7 landen — 5 in Buitenzorg, 1 in Tagal en 1 in Samarang — vindt men eene productie opgegeven van 2964 K.G. cacao, terwijl op 9 landen in Batavia, 1 in Krawang en 1 in Samarang de notenaanplantingen opleverden 9118 K.G. notemuskaat en 1368 K.G. foelie. Eindelijk wordt voor 1 land in Krawang en voor 1 in Samarang nog eene tabaksproductie van te zamen 6984 K.G. gemeld.

Over het geheel kan men aannemen dat slechts een 100-tal van de 435 particuliere landerijen één of meer producten voor de Europeesche markt opleveren. De andere landen toch worden óf uitsluitend aan de teelt van inlandsche gewassen (padi, katjang, ketella, djagong, komkommers, enz.) dienstbaar gemaakt, óf bestaan geheel uit graslanden, dan wel klappertuinen, terwijl — in Soerabaija en Samarang — ook enkele landen geheel worden ingenomen door Chineesche begraafplaatsen en kampongs en op enkele andere in genoemde twee gewesten vischvijvers worden aangetroffen, welke laatsten worden geëxploiteerd door de bevolking, die de geheele opbrengst geniet, doch aan den eigenaar zekere huur of geldelijke belasting opbrengt.

Ook van de padi, van welk voedingsmiddel op al de particuliere landerijen in 1893, naar schatting, eene productie verkregen werd van $5^1/_2$ millioen pikol, heffen de landheeren een aandeel (tjoeké), dat de opgezetenen soms in geld afdragen (verg. de noot op blz. 228 van 't vorig verslag) [3]). Volgens benaderende opgaven was gemelde productie, en de beplante uitgestrektheid waarvan zij verkregen was, over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

Particuliere landerijen, gelegen in:	Met padi beplante uitgestrektheid (in bouws).		Naar schatting verkregen padiproductie (in pikols).	
	1892.	1893.	1892.	1893.
Bantam	14 496	14 600	340 000	228 500
Batavia	196 871	197 021	3 309 900	3 644 800
Krawang	44 631	46 281	670 000	552 300
Cheribon	41 769	38 493	712 900	875 900
Tagal	2 013	1 895	40 000	28 000
Samarang	13 933	16 627	154 000	145 100
Japara	540	540	4 700	4 300
Soerabaija	2 279	2 251	100 000	43 200
Pasoeroean	545	571	16 000	20 000
Totalen.	317 077	318 279	5 347 500	5 542 100

Over de betalingen door de landheeren tegoed gedaan voor de teelt van suikerriet, enz. vindt men in de ontvangen berichten het volgende gemeld.

Wat de rietteelt betreft, zijn de betalingen zeer verschillend. Zoo werd in de afdeeling Tangerang (Batavia) soms f 70 per bouw rijp riet betaald, soms als betaling tegoed gedaan $^3/_{10}$ van het geleverde riet of f 2 à f 2,50 per uit het riet verkregen pot suiker van p. m. 55 katti. Op het land Ketanggoengan-West in Tagal, waar van 369 bouws aanplant 42 000 pikol suiker werd gemaakt, werd een deel dier beplantingen in geheel vrijen arbeid bewerkstelligd. Voor zoover dit laatste niet het geval was, verkregen de opgezetenen voor elke 100 bouws riet, ten behoeve van den landheer geplant, het vrije genot over 900 bouws sawahs, geheel zonder lasten en dus ook zonder betaling van tjoeké, en bovendien voor alles wat boven de 700 pikol riet per bouw wordt verkregen, extra-betaling. In Soerabaija werd van 532 bouws aanplant eene productie verkregen van 31 920 pikol. Als regel geldt dat de helft van de verkregen hoeveelheid riet den landheer als schatting wordt toegewezen, terwijl de bevolking bovendien verplicht is het haar toekomend riet aan den eigenaar te verkoopen tegen een bij taxatie te bepalen prijs. Eene uitzondering hierop maken echter de landen Karah en Djagir, waar de bevolking aanneemt op de rietvelden van den landheer alle werkzaamheden te verrichten van het begin af tot aan het oogsten, maar dan ook over de geheele opbrengst van den met padi beplanten bouwgrond kan beschikken. In het algemeen worden op de particuliere landen, gelegen in de afdeeling Soerabaija, veel minder kosten en moeite besteed aan grond- en andere bewerkingen dan bij de op contracten met de bevolking werkende fabrieken in de zuidelijke streken dier residentie. Op het land Kedawoeng in Pasoeroean wordt ten behoeve van den landheer uitsluitend suikerriet verbouwd. De beplante uitgestrektheid bedroeg p. m. 90 bouws, waarvan 5050 pikol werd verkregen. Voor bewerking, beplanting en onderhoud wordt p. m. f 150 per bouw tegoedgedaan, deels in geld, deels op andere wijze.

Met betrekking tot de theeaanplantingen op sommige particuliere landen (zie hooger) wordt gemeld dat deze, ten gevolge van de weinig loonende prijzen van het product, sterk achteruitgaan. Voor de werkzaamheden in de theetuinen bedienen de landheeren zich slechts bij uitzondering van heerendienstplichtigen. Doorgaans hebben zij vaste koelies in dienst, die zich metterwoon op de landerijen gevestigd hebben. Deze lieden werken deels in dagloon, deels op taak.

Het denkbeeld om te trachten te eeniger tijd tot beperking te geraken van het groot particulier landbezit in West-Java, door den eigendom van zoodanige dier landen, waarvoor dit op aannemelijke voorwaarden zou kunnen geschieden, in handen van het Gouvernement te doen overgaan, is nog aan de orde.

Met het leveren van een ontwerp voor de herziening van het reglement op de particuliere landerijen in West-Java (Indisch Staatsblad 1836 n°. 19) is nog altijd belast de in vorige verslagen bedoelde commissie.

7°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.

In de in hoofde genoemde twee gewesten, waar de Europeesche landbouwnijverheid gedreven wordt op gronden door de inlandsche vorsten verhuurd op den voet van het reglement in Indisch Staatsblad 1884 n°. 9, juncto 1891 n°. 255, bleef gedurende 1893 het aantal ondernemingen van dezen aard gelijk aan dat in 1892. Wel verloor de onderneming Taroem Anom in de afdeeling Klatten der residentie Soerakarta, door insmelting bij de onderneming Gantiwarna aldaar, haar zelfstandig bestaan, maar daarentegen verrees in dezelfde afdeeling eene nieuwe onderneming, met name Djetis Karangpong, welke evenwel in 1893 nog geen product maakte. Vergunningen, als bij het aangehaald reglement bedoeld, om bevoegdheid te erlangen tot het huren van gronden in de

[1]) Van die 41 landen vindt men er 30 in de afdeeling Buitenzorg (Batavia). De Liberia-aanplantingen aldaar beantwoorden aan de verwachting. Het vochtige klimaat van Buitenzorg schijnt voor deze koffiesoort bij uitstek geschikt.

[2]) Nog op 18 andere particuliere landen in Tangerang worden suikerrietaanplantingen aangetroffen, echter niet ter verwerking, maar ten verkoop als plantriet aan suikerfabrikanten in andere gewesten.

Nopens de afdeeling Buitenzorg, waar op enkele landerijen insgelijks suikerriet wordt verbouwd (dat echter mede niet voor verwerking dient), wordt gemeld dat zich daar de serehziekte heeft geopenbaard, en dat het zich laat aanzien dat de rietcultuur er uit dien hoofde van lieverlede zal gestaakt worden.

[3]) In verband met hetgeen in bedoelde noot gezegd is nopens de mogelijkheid dat de opgezetenen van Tjikandi Oedik (Bantam) in 1893 hunne tjoeké niet meer in geld zouden wenschen te voldoen, is thans aan te teekenen dat velen zich daartoe weder voor dat jaar bij geregistreerd contract verbonden hadden, nadat de landheer voor 1893 de afkoopsom verlaagd had van f 0,30 tot f 0,25 per bos van 11 katti droge padi. Voorts zijn voor de opgezetenen van Tjikandi Oedik aan de betaling in geld eenige kleine voorrechten verbonden, o. a. vrijdom van tuinhuur. Verscheidene van hen, die er de voorkeur aan gaven de tjoeké in natura af te dragen, weigerden aanvankelijk tuinhuur op te brengen, en moesten door den rechter tot het nakomen van hunne verplichtingen ten deze worden gedwongen. Op Tjikandi Ilir (het andere land in Bantam) vindt het sluiten van overeenkomsten als de bedoelde niet plaats, doch zijn de prijs, die per eenheid padi betaald wordt bij opbrengst van tjoeké in geld, zoomede de voordeelen in dat geval toegekend, dezelfde als op Tjikandi Oedik.

Vorstenlanden, werden er in 1893 5 door den Gouverneur-Generaal verleend.

Eene nominatieve opgaaf van het aantal ondernemingen, met vermelding van de bij elke daarvan in 1892 en 1893 verkregen productie aan suiker, indigo, tabak en koffie vindt men in bijlage HHH van dit verslag.

Eenige andere opgaven, tot alle ondernemingen gezamenlijk betrekking hebbende, volgen hieronder.

Jaren.	Aantal ondernemingen (*volgens de registers*).	Uitgestrektheid (in bouws) van de aan Europeanen verhuurde gronden, *voor zooveel de huurovereenkomsten door het bestuur bekrachtigd waren.*	Totaal der door de inlandsche verhuurders bedongen jaarlijksche pachtsommen (met inbegrip van de overeengekomen geldswaarde voor eenige leveringen van de zijde der ondernemers, welker opbrengst in natura *facultatief* is). *a*)	Uitgestrektheid (in bouws) der aanplantingen, *voor zooveel betreft de voor de Europeesche markt geteelde producten.*
		Soerakarta.		
1892 . .	141	258 171	f 1 184 848	37 446 (bij 138 ondernemingen).
1893 . .	141	*b*) 271 267	1 205 294	37 575 (bij 139 ondernemingen).
		Djokjokarta.		
1892 . .	49	93 299	f 680 532	17 645 (bij 49 ondernemingen).
1893 . .	49	92 598	678 419	17 908 (bij 49 ondernemingen).

a) Dit was alleen in de residentie Soerakarta het geval bij 8 ondernemingen. De leveringen in natura bestonden uit enkele artikelen voor huishoudelijk gebruik, diverse vruchten en eetwaren, setjang (eene kleursoort), groenten, betelbladeren, gedroogde bloemen, thee, katjang, klappers en klapperolie, petroleum, kaarsen, kippen, eenden, zoomede uit de volgende opbrengsten (in pikols):

		koffie	rijst	suiker	gras
Soerakarta	1892	36	783	48	11 957
	1893	36	1071	85	11 957
Djokjokarta	1892	„	8222	„	11 865
	1893	„	8204	„	11 865

b) Het vrij belangrijk verschil met de opgaaf van ult. 1892 is niet toegelicht.

In hoever de oogst van 1893 afstak bij dien van de vier voorafgegane jaren, kan, voor zooveel de geteelde hoofdproducten betreft, blijken uit het volgende overzicht.

JAREN.	Suiker (pikols).	Indigo (K.G.).	Tabak (K.G.).	Koffie (pikols).
		Soerakarta.		
1889	306 163	351 306	1 014 163	18 967
1890	332 256	289 534	1 052 964	8 378
1891	397 546	320 914	1 184 653	27 569
1892	392 996	279 480	1 385 592	12 895
1893	427 185	*a*) 281 987	1 254 272	8 903
		Djokjokarta.		
1889	319 670	261 313	47 200	62
1890	474 790	236 774	27 960	65
1891	605 551	272 198	17 250	61
1892	644 677	213 614	35 750	92
1893	699 280	210 233	31 000	71

a) Hieronder telt de onderneming Gantiwarna-Taroem Anom voor 62 009 K.G., maar te oordeelen naar de vroegere productiecijfers dier onderneming en vergeleken ook met die van andere indigo-ondernemingen in de Vorstenlanden is het er voor te houden dat in die opgaaf eene vergissing is ingeslopen en dat daarvoor zal moeten gelezen worden 6209 K.G. Is dit werkelijk het geval, dan zou voor het hier uitgetrokken totaal, in plaats van 281 987 K.G., gelezen moeten worden 226 187 K.G.

De suikerindustrie had voor den oogst van 1893 in de Vorstenlanden weder eenigen meerderen omvang gekregen. De onderneming Plered-Kenalan in Djokjokarta, waar sedert een paar jaren geen riet verwerkt was, ging in 1893 weder tot malen over en maakte van 400 bouws aanplant 40 000 pikol. Overigens bleven dezelfde 28 fabrieken als in 1892 in werking (daaronder niet gerekend de twee op onverhuurde gronden in Soerakarta, die door het hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis voor eigen rekening geëxploiteerd worden). Bedoelde 28 fabrieken hadden in 1892 over 11 295 bouws aanplant beschikt, waarvan toen verkregen was 1 037 673 pikol, terwijl zij in 1893 uit 11 983 bouws riet eene productie maakten van 1 086 465 pikol, zijnde, voor alle fabrieken dooreengenomen, in 1892 91.87 pikol en in 1893 90.66 pikol gemiddeld per bouw. Met inbegrip van Plered-Kenalan waren er 9 fabrieken, die gemiddeld per bouw 100 pikol en daarboven maakten (Tandjong Tirto in Djokjokarta zelfs 123 pikol), 2 waar het gemiddelde bedroeg tusschen de 90 en 100, 10 verkregen tusschen de 80 en 90, 5 tusschen de 70 en 80 en 3 tusschen de 60 en 70 pikol per bouw. Naar de uitgestrektheid der beplantingen was de verdeeling als volgt:

4	fabrieken	verwerkten	elk	meer	dan	600 bouws (t/m 670 bouws);	
5	„	„	„	„	„	500 t/m 600 bouws;	
7	„	„	„	„	„	400 „ 500	„
7	„	„	„	„	„	300 „ 400	„
5	„	„	„	„	„	200 „ 300	„

terwijl 1 fabriek 200 bouws riet verwerkte.

Overigens maken de ontvangen opgaven nog van een 11-tal huurlanden gewag, waar, meestal op kleine uitgestrektheden, suikerriet geteeld werd, hetzij als plantriet, hetzij ter verwerking deels op enkele der op andere huurlanden gevestigde ondernemingen, deels op de twee hiervóór bedoelde fabrieken van prins Mangkoe Negoro. Omtrent de serehziekte wordt gemeld dat zij zich in 1893 in mindere mate dan vroeger vertoonde. Vele ondernemers bleven nog hun plantriet van elders betrekken. Sommigen evenwel waren daarvan teruggekomen, nadat zich gevallen hadden voorgedaan dat door het invoeren van plantmateriaal de serehziekte toenam. Met het nemen van proeven ten aanzien van verschillende plantwijzen (ver uit- en dicht bij elkaar pooten; veel en weinig stekken per bouw; overplanten uit kweekbedden van reeds uitgeloopen „oogen") werd voortgegaan. Op de daarvan verkregen uitkomsten valt echter, naar gemeld wordt, nog geen afdoend oordeel te bouwen.

Was op de huurlanden in Djokjokarta de teelt van suikerriet van meer omvang dan op de huurlanden in Soerakarta, het verbouwen van indigo en tabak vond daarentegen in laatstgemeld gewest op grootere schaal plaats dan in Djokjokarta, zooals ook de hiervóór opgegeven productiecijfers uitwijzen. De uitgestrektheid der indigobeplantingen op de Solosche huurlanden is niet afzonderlijk opgegeven; op de verhuurde landen in Djokjokarta waren 10 264 bouws met indigo beplant. Een groot aantal landen in beide gewesten leverden in 1893 minder indigo op dan in 1892, hetgeen aan de rupsenplaag was toe te schrijven. Over 't geheel bleef ook de tabaksproductie der huurlanden beneden de in 1892 geoogste hoeveelheden. De oorzaak wordt geweten aan verwoestingen door bladluizen aangericht. De koffieaanplantingen, alleen nog van eenige beteekenis op huurlanden in Soerakarta, leggen over 't geheel niet veel gewicht in de schaal. De oogst van 1893 was weder aanmerkelijk kleiner dan in 1892, hoofdzakelijk ten gevolge van ongunstig weer en van de bladziekte.

Op enkele huurlanden in laatstgenoemd gewest wordt ook werk gemaakt van de teelt van cacao en muskaatnoten, van welke bij-cultures de productie vrij belangrijk vooruitgaat. Zoo wordt over 1893 voor een 14-tal landen eene cacao-productie opgegeven van 214 954 K.G. en voor 2 landen eene productie aan notemuskaat en foelie van 20 832 K.G., terwijl de opgaven over 1892 aanwezen 64 852 K.G. cacao (voor 9 landen) en 3224 K.G. notemuskaat (voor 2 landen). Ook gewone peper en staartpeper wordt op zeer enkele huurlanden gecultiveerd, doch omtrent deze producten zijn geen cijfers gemeld.

Voor suiker en indigo werden in 1893 voordeeliger prijzen bedongen dan in 1892. Was toen de suiker dooreengenomen verkocht tegen f 8,50 per pikol en voor indigo slechts verkregen f 2,50 à f 3 per Amsterdamsch pond, de in 1893 behaalde prijzen bedroegen voor suiker f 8,50 à f 9,75 [1]) en voor indigo f 3,50 à f 3,75. Voor tabak en koffie verkreeg men in 1893, evenals in 1892, gemiddeld f 0,60 per Amst. pond tabak [2]) en f 60 per pikol koffie.

Zooals uit de beide vorige verslagen blijkt, zijn de ter uitvoering van de artt. 22 en 23 van het hooger aangehaalde reglement op de landverhuur in de Vorstenlanden vereischte regelingen omtrent de verplichte diensten der opgezetenen ten behoeve van de landhuurders en omtrent de exploitatie der op huurlanden gevestigde ondernemingen tot dusver nog alleen tot stand gekomen voor zooveel de residentie Djokjokarta betreft. In Soerakarta was de zaak in den laatsten tijd opgehouden door de toen ophanden zijnde — sedert met 1 October 1893 ingevoerde — reorganisatie

[1]) Zie over de suikerprijzen in 1894 wat ter zake voorkomt aan het slot van de noot op blz. 215/216 hiervóór.

[2]) De Vorstenlanden-tabak uit oogst 1893, volgens handelsberichten bestaan hebbende uit 24 294 pakken bladtabak, behaalde in doorsnee slechts f 0,47¼ per Amst. pond (verg. de noot op blz. 217 hiervóór).

van het politiewezen in het gebied van den soesoehoenan, gepaard met de heffing van eene nieuwe (vaste) belasting op de bebouwbare gronden ter vervanging van de afkoop- en andere ongelden, die tot dusver onder verschillende benamingen ten behoeve van de politie geheven werden, welk een en ander noodzakelijk van invloed moest zijn op de diensten, door de opgezetenen der huurlanden ten behoeve van de politie te verrichten. Toen nu, na de invoering van de bewuste hervormingen, voorbereidende maatregelen stonden te worden genomen voor de uitvoering van de aangehaalde bepalingen van het landverhuurreglement, gaf de resident in overweging met de onderzoekingen nog te verwijlen totdat de ingevolge de reorganisatie nieuw benoemde inlandsche ambtenaren op de hoogte zouden zijn van de toestanden in hunne ressorten. De Indische Regeering heeft er echter den resident op gewezen dat dit uitstel niet langer zou mogen duren dan onvermijdelijk noodig is en dat overigens het tot stand komen van de beoogde regelingen niet afhankelijk behoefde te zijn van de inlichtingen der nieuw benoemde politiehoofden, daar de assistent-resident ter beschikking en ook de overige assistent-residenten de vereischte onderzoekingen zouden kunnen instellen. In dezen zin is toen, volgens berichten van de tweede helft van 1894, het noodige ter hand genomen.

Op onverhuurde gronden treft men in Soerakarta en Djokjokarta ook enkele suiker- en indigo-ondernemingen aan, die voor rekening van inlandsche prinsen en grooten geëxploiteerd worden. In Soerakarta komen als zoodanig in aanmerking de suikerfabrieken Tjalamadoe (of Malang Djiwan) en Tasikmadoe-Madoerenggo (of Karang Anjar), welker productie over 1893 beliep 34 400 en 37 730 pikol, verkregen van respectievelijk 450 en 510 bouws eigen aanplant, benevens van eene niet opgegeven hoeveelheid opgekocht riet van de huurlanden Klodran en Kebak, zoomede de indigofabriek Moijoretno (of Metesseh), welke, van een aanplant van 500 bouws, 10 057 K.G. indigo opleverde. Deze drie ondernemingen zijn die van prins Mangkoe Negoro. Het product zijner koffieaanplantingen levert hij aan het Gouvernement (verg. aanmerking *c* in bijlage ZZ hierachter). In de laatste twee of drie jaren hadden de op de Mangkoe Negorosche landen bestaande aanplantingen van Liberia-koffie en cacao (verg. het verslag van 1891 blz. 223) eene niet onbelangrijke uitbreiding verkregen.

Voor inlandsche rekening gedreven indigofabrieken vindt men er in Djokjokarta nog 3, met namen Pakem, Pengasih en Wonotjatoer, zijnde eene vierde (Soembernilo) einde 1892 gesloten geworden. De productie dezer drie fabrieken beliep in 1893 respectievelijk 5453, 9674 en 2709 K.G. indigo, verkregen van 400, 606 en 118 bouws aanplant.

b. Boschwezen.

Evenals in vorige jaren werd ook in 1893 de grensregeling, afbakening, opmeting, kaarteering en inrichting der djatibosschen geregeld voortgezet. In verband met nieuwe afschrijvingen, metingen en onderzoekingen was dientengevolge de bekende *djatibosch*-oppervlakte op Java en Madura bij het einde van 1893 te stellen op 653 943 hectaren (of 921 406 bouws), zijnde 1538 hectaren (of 2167 bouws) minder dan op ult. 1892, over de verschillende »boschdistricten" (houtvestersafdeelingen) verdeeld als volgt:

NAMEN DER BOSCHDISTRICTEN.	Op ult. 1892 aanwezig djatibosch-areaal (in hectaren).	In 1893 ten gevolge van de grensregelingen, enz.		Op ult. 1893 besloeg het djatibosch-areaal derhalve de volgende oppervlakte (in hectaren).
		vermeerderd (hectaren).	verminderd (hectaren).	
Preanger Regentsch. - Krawang. .	15 615¼	66¾	"	15 682
Cheribon-Tagal.	23 897¼	70	74½	23 892¾
Pekalongan-Kendal	15 725	128½	114¾	15 738¾
Samarang-Vorstenlanden	85 762	"	"	85 762
Kadoe-Bagelen-Banjoemas . . .	6 491½	114½	"	6 606
Japara	25 845	"	"	25 845
Rembang-Blora	104 861	"	287¼	104 573¾
Toeban-Bodjonegoro	125 236	13¼	79½	125 169¾
Zuidwest Rembang-Ngawi . . .	97 032	"	"	97 032
Madioen	53 890	26	"	53 916
Kediri	25 846¾	"	"	25 846¾
Soerabaija-Pasoeroean-Madura . .	62 818½	4 607¼	5 845¾	61 580
Probolinggo-Bezoeki.	12 461	"	163	12 298
Totaal . . .	655 481¼	5 026¼	6 564¾	653 942¾

Ook in het belang der zoogenaamde *wildhoutbosschen* (andere dan djati) werden in verschillende boschdistricten onderzoekingen ingesteld in verband met hydrographische en klimatologische belangen en werden ten opzichte daarvan in de residentiën Probolinggo, Bezoeki en Kediri nauwkeuriger gegevens verzameld. In de Preanger Regentschappen werd op bescheiden schaal met de grensregeling een aanvang gemaakt en door herbewouding in dat gewest, evenals in Samarang, Pasoeroean, Bagelen, Kadoe en Tagal, verbetering in den toestand der wildhoutbosschen gebracht.

Naar aanleiding van de uit een oogpunt van bezuiniging overwogen vraag (verg. blz. 138 hiervóór) of het aanbeveling kon verdienen, in streken waar djatihout moeielijk verkrijgbaar is en dus zeer duur komt te staan, bij de uitvoering van landswerken meer gebruik te maken van zoogenaamd wildhout, is door den inspecteur van het boschwezen in 't laatst van 1893 eene nota geleverd, waarin omtrent de bruikbaarheid als timmerhout van de op Java en Madura groeiende niet-djati houtsoorten en de gelegenheid tot exploitatie daarvan o. a. het volgende voorkomt.

Mogen er onder de op Java en Madura voorkomende wildhoutsoorten al zijn, die zich bij goede behandeling uitstekend leenen voor huizen- en bruggenbouw, voor zoover bekend is, leent djatihout zich daartoe nog beter en het gebruik van wildhout zou dus slechts zijn aan te bevelen, wanneer dit aanmerkelijk goedkooper verkregen kan worden dan djatihout.

Dit laatste zal slechts bij uitzondering het geval zijn, daar toch de djati, door zijn gezelligen groei in de vlakte of op de heuvels, veel gemakkelijker te exploiteeren is dan de uit een zeer groot aantal boomsoorten bestaande wildhoutbosschen, welke doorgaans op veel minder toegankelijk terrein voorkomen. De bruikbare wildhoutsoorten staan gewoonlijk zoo verspreid, dat er bij exploitatie voor elken stam een afzonderlijke afvoerweg moet worden gemaakt. Daarom is exploitatie van wildhout op eenigszins belangrijke schaal steeds zeer duur, en het zal wel daaraan zijn toe te schrijven dat de pogingen tot aanbesteding van wildhoutboschperceelen tot nog toe mislukt zijn.

Bij de uitbreiding, die de exploitatie van 's lands djatibosschen gedurende de laatste zes jaren heeft verkregen, — in verband met de ontwikkeling van het transportwezen door aanleg van spoorwegen, boschtrams, enz. — bereikt het product, door de daarmede gepaard gaande concurrentie, de meeste streken waar djatihout benoodigd is. Een sprekend voorbeeld hiervan bestaat in het feit, dat zich thans reeds eene stapelplaats van djatihout uit Midden-Java te Bandong (Preanger Regentschappen) bevindt; dat het djatihout van de boschexploitatie Sepet (in de residentie Tagal) nagenoeg geheel aftrek vindt in de residentie Banjoemas, waarheen het langs den nieuwen postweg Margasari-Banjoemas wordt getransporteerd. Daardoor ontstaat in Tagal zelf behoefte aan djatihout, welk gewest nu op zijne beurt voorzien wordt door aanvoer (over zee) uit Samarang en Rembang. Men denkt er niet aan om die behoefte door wildhout te bevredigen. Trouwens is het een feit dat steeds en overal, ook waar goed wildhout gemakkelijk te verkrijgen is, bijv. op koffieperceelen, de voorkeur gegeven wordt aan djatihout, waaruit dus valt af te leiden dat de door houtverbruikers opgedane ondervinding omtrent de aanwending van wildhout als timmerhout meestal van niet zeer bemoedigenden aard moet zijn geweest. [1])

Blijkt uit het straks gezegde dat de handel in djatihout er op uit is zijn debiet ook in tot dusver minder toegankelijke streken uit te breiden, hetgeen, bij uitbreiding der djatibosch-exploitatie tot hare normale hoogte, in 't vervolg nog meer het geval zal worden, van de wildhoutbosschen op Java zouden voor eene exploitatie, en dan nog op zeer kleine schaal, waarschijnlijk alleen enkele niet onder geregeld beheer staande bosschen in aanmerking kunnen komen. De onder geregeld beheer gebrachte wildhoutbosschen zijn bijna zonder uitzondering nog te weinig toegankelijk dan dat aan aankap in die bosschen kan worden gedacht. Hoogstens

---

[1]) Eenige jaren geleden werd op het marine-etablissement te Soerabaija in het groot eene proef genomen omtrent het gebruik van zekere wildhoutsoort (in 't Javaansch woengoe en in 't Soendaneesch boengoer geheeten), welk hout, blijkens het tarief in Indisch Staatsblad 1875 n°. 85, geacht wordt in waarde gelijk te staan met djati. In werkelijkheid voldeed het woengoehout zeer slecht: het scheurde en trok sterk, ondanks alle voorzorgsmaatregelen, en het toonde zich bijzonder stug in de bewerking.

Diezelfde eigenschappen bezit o. a. rasamala-hout, hoewel dit in grootere afmetingen dan woengoe hout is te verkrijgen, enz.

Bij het in gang zijnde wetenschappelijk onderzoek betreffende Java's boschboom-flora (zie de noot op blz. 227) zijn o. a. eenige balken van voor technische aanwending geschikt geachte boomsoorten bijeengebracht, waarmede, ter beoordeeling van draagkracht, duurzaamheid, enz., proeven zullen worden genomen bij den artillerie-constructiewinkel te Soerabaija.

Eene op de Bataviasche tentoonstelling van 1893 met goud bekroonde verzameling houtsoorten en boschproducten uit den Indischen Archipel, van wege den dienst van het boschwezen geëxposeerd geweest, is door de Indische Regeering afgestaan aan het Koloniaal Museum te Haarlem (verg. blz. 119 hiervóór).

kunnen in de meeste gewesten — uitgezonderd de Preanger Regentschappen en Bantam, alwaar over grootere hoeveelheden wildhout kan worden beschikt, — de wildhoutbosschen voldoende hout opleveren voor gebouwtjes en bruggen in enkele bergdistricten. In die streken wordt trouwens reeds nu van wildhout gebruik gemaakt, wanneer het transport van djatihout buitengewoon moeielijk en daardoor te kostbaar blijkt. Zoo zal in de Preanger Regentschappen en Bantam dikwijls van wildhout gebruik kunnen worden gemaakt en komen daarvoor het meest in aanmerking rasamala-, poespa-, soeren-, pingkoe-, tjemarahout, enz., doch zoodra de spoorwegverbinding Bandong-Tjilatjap gereed zal zijn (sedert 1 November 1894 het geval), laat het zich voorzien dat het aanbod van djatihout in die streken ook aanmerkelijk zal toenemen. In de residentie Krawang in veel beperkter mate, terwijl in Tagal en Cheribon overal djatihout kan aangewend worden; alleen maakt daarop in laatstgenoemd gewest de afdeeling Tjiamis vooralsnog eene uitzondering (de weinige wildhoutbosschen in Tjiamis laten hoegenaamd geen exploitatie toe); 't is evenwel te voorzien dat er djatihout uit Oost- en Midden-Java zal worden aangevoerd zoodra de reeds genoemde spoorweg Tjilatjap-Bandong gereed zal zijn. In de residentiën Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerakarta, Djokjokarta, Bagelen, Madioen, Kediri, Soerabaija en Probolinggo kan evenzoo overal djatihout worden aangewend, met uitzondering van enkele bergdistricten, alwaar men zich zal moeten behelpen met de zeer schaars voorkomende aroe-boomen, en overigens met inferieure wildhoutsoorten. In de residentie Kadoe wordt op de hoofdplaats Magelang uitsluitend djatihout aangewend en het overige gedeelte van dat gewest zal daarin wel moeten volgen, want kapbaar wildhoutbosch is aldaar nergens meer aanwezig. Na de spoorwegverbinding met Probolinggo zal ook de residentie Bezoeki van djatihout worden voorzien, zoodat in dat gewest het gebruik van wildhout mede spoedig tot het verledene zal behooren.

Djaticultuur. Voor zooveel men op geslaagde cultuur kon wijzen, werden in den westmoesson 1892/93 in de verschillende boschdistricten 1510 hectaren (of 2128 bouws) met djatihout beplant, zoowel ter verjonging van leeggekapte boschperceelen als voor de herbossching van in ontredderden staat verkeerende boschterreinen. In de verschillende boschdistricten liep de omvang dezer nieuwe beplantingen zeer uiteen; verg. de opgaven in bijlage JJJ hierachter, waarin tevens eene verbeterde opgaaf over 1891/92 is opgenomen. De djatiplantsoenen werden, volgens de gebruikelijke methode, d. i. met tusschenbouw van veldgewassen (boschveldbouw-methode), aangelegd bij aanneming door de bevolking, buiten bemoeienis van het Europeesch of inlandsch bestuur. Gedurende het kalenderjaar werd voor deze djaticultuur uitgegeven f 77 607, zijnde gemiddeld f 51,40 per hectare of f 36,47 per bouw.

Cultuur van zoogenaamd wildhout. De cultuur van wildhout bepaalde zich op Java tot: 1°. herbewouding van kale berghellingen, in hoofdzaak voor grondverbetering en voor hydrographische belangen; 2°. tot het als proef aankweeken van nuttige houtsoorten of van caoutchouc en getah pertjah leverende boomen; en 3°. tot het beplanten van de wegen met schaduwboomen.

In het cultuurjaar 1892/93 besloegen de gereboiseerde en als geslaagd van de betrokken planters overgenomen terreinen gezamenlijk 671½ hectaren (of 946 bouws), waarvan in het boschdistrict Kadoe-Bagelen-Banjoemas, meer bijzonder voor irrigatiedoeleinden in Bagelen, alleen 453⅓ hectaren, en het overige in vier andere boschdistricten (verg. de opgaven in bijlage JJJ hierachter). Voor deze herbosschingen werd gedurende 1893 uitgegeven f 45 224, zijnde gemiddeld f 67,35 per hectare (of f 47,81 per bouw), terwijl de wegenbeplanting kwam te staan op f 17 409. Nadere bijzonderheden omtrent de wildhoutcultuur, waar zij voor de sub 1°. en 2°. hiervóór genoemde doeleinden in 1893 vanwege het boschpersoneel kon worden ter harte genomen, vindt men aan het slot van de aangehaalde bijlage JJJ.

Boschinrichting. In de zooeven aangehaalde bijlage wordt tevens nader aangeduid wat in een zestal van de 13 boschdistricten gedurende 1893 op het gebied der boschinrichting tot stand kwam. In de zeven andere boschdistricten, met namen Preanger Regentschappen-Krawang, Kadoe-Bagelen-Banjoemas, Japara, Zuidwest Rembang-Ngawi, Madioen, Kediri en Probolinggo-Bezoeki, waren de inrichtingswerkzaamheden van minder omvang, terwijl trouwens de werkkrachten aldaar niet toereikende waren om op dat gebied meer te doen. Intusschen werden in de genoemde boschdistricten eenige bosschen of gedeelten daarvan afgebakend nadat eene regeling der grenzen was voorafgegaan. Wegen, althans rij- en voetpaden, werden overal nieuw aangelegd en de bestaande in goeden staat onderhouden. Waar reeds enkele bosschen waren ingedeeld, werden de indeelingslijnen zooveel mogelijk schoon en begaanbaar gehouden. In bijna alle boschdistricten vond eveneens plaats zoowel opneming als taxatie van nieuw uit te besteden boschperceelen.

In den loop van 1894 is een der houtvesters 1ste klasse ter beschikking gesteld van den directeur van binnenlandsch bestuur speciaal om de leiding van en het toezicht op de inrichtingswerkzaamheden uit te oefenen.

Exploitatie der djati- en wildhoutbosschen. Terwijl in 1893 voor 10 boschperceelen de contracten of de toegestane verlengingen [1]) ten einde liepen, werden na uitbesteding of herbesteding 14 nieuwe perceelen uitgegeven. Over 't algemeen blijft de geneigdheid tot mededinging zeer bevredigend. 6 van de bedoelde 14 perceelen kwamen in handen van nieuwe ondernemers (3 Europeanen en 3 Chineezen), terwijl voor 5 perceelen gecontracteerd werd met een ondernemer (Europeaan), die reeds ettelijke andere perceelen exploiteerde, en voor de 3 overige perceelen met eene naamlooze vennootschap, van welke ditzelfde viel te zeggen.

Het aantal houtkap-ondernemingen (contracten) was dientengevolge bij het einde des jaars geklommen tot 60, tegen 56 op ult. 1892, zonder daarbij te rekenen de boschexploitaties op huurlanden in de residentie Soerakarta. Van die 60 contracten betroffen er 42 de leegkapping en 18 het zuiveren en uitdunnen van perceelen. Waren de bij deze laatste contracten bedoelde boschperceelen bestemd om bosch te blijven, en 34 van de leegkap-perceelen bestemd om in bosch te worden herschapen, de 8 andere leegkap-perceelen waren zoogenaamde afbakeningsperceelen, zijnde bij de grensregeling der bosschen daarvan afgesneden gedeelten die, na verwijdering van het hout, uit het bosch-areaal worden afgeschreven.

Buiten enkele landhuurders in Soerakarta die (tegen eene vaste pachtsom 's jaars) het op hunne landen groeiende djatihout mogen vellen, telde men voor al de 60 zooeven bedoelde boschperceelen 22 contractanten, namelijk 2 naamlooze vennootschappen (de eene voor 9 en de andere voor 8 perceelen), 13 Europeanen (één voor 16 perceelen [2]), één voor 5, twee voor 2 perceelen, en de negen andere elk voor 1 perceel), zoomede 7 Chineezen (van welke er twee ieder 2 perceelen in handen hadden en vijf ieder 1 perceel). Lager vindt men opgegeven hoeveel de verschillende houtcontractanten in 1893 stortten aan pachtsom (ter zake van de te herbosschen perceelen) en aan retributie (ter zake van afbakenings- en zuiveringsperceelen). Eenige opgaven omtrent de hooger bedoelde 14 nieuwe perceelen volgen hieronder.

Gewesten	NAAM VAN HET BOSCHPERCEEL.	Houtkapondernemingen waarvoor de contracten in 1893 a) zijn in werking getreden.					
		Uitgestrektheid van het contractsgebied:		Duur van het contract.	Aan den lande verschuldigd.		
					Jaarlijksche pachtsom.	Retributie per te verkrijgen	
		in hectaren.	in bouws.			M³. timmerhout van 5 M lengte en daarboven.	stapelmeter brandhout.
	LEEGKAP-PERCEELEN.						
Preanger Regentsch.	Emboetan (afbakeningsperceel) .	46	64³/₇	1 jaar	. . . .	f 17,10	f 0,57
Samarang	Djatisirap-Kramat	178	251	4 „	f 21 665,00	. . . .	. . .
Id.	Mentjoan . . .	278	393	5 „	9 133,20	. . . .	. . .
Id.	Sendangrahoe . .	380½	536	6 „	35 000,00	. . . .	. . .
Rembang	Kalen. . . .	729	1027	8 „	25 788,75	. . . .	. . .
Id.	Sekaran Demit. .	665	937	8 „	22 668,75	. . . .	. . .
Soerabaija	Ngimbang . . .	350	493	6 „	34 350,00	. . . .	. . .
Id.	Kromong . . .	280	394	5 „	10 820,80	. . . .	. . .
Id.	Djlaprang . . .	290	408	6 „	20 550,00	. . . .	. . .
Madioen	Bogo (afbakeningsperceel) .	298	420	3 „	. . . .	21,00	0,31
	ZUIVERINGSPERCEELEN.						
Samarang	Mangkang Bringin	275	388	3 jaar	. . . .	f 18,10	f 1,16
Rembang	Bogem Banat . .	1 569	2 211	5 „	. . . .	19,50	0,05
Id.	Oost-Tjabak . .	2 757	3 885	5 „	. . . .	18,83	„
Id.	Toedir	2 822	3 977	5 „	. . . .	19,25	0,10

a) Voor een der leegkapperceelen in Rembang, met name Sekaran Demit, thans voor 't eerst vermeld, was het contract reeds op 30 December 1892 in werking getreden.

[1]) Daar het overschrijden van den oorspronkelijk voor de exploitatie van eenig boschperceel bepaalden termijn ook het langer in dienst blijven vordert van het gewoonlijk bij elken houtaankap voor de contrôle van gouvernementswege geplaatst tijdelijk boschpersoneel, is in Mei 1894 als beginsel aangenomen om, bij het toestaan van verlengingen als bovenbedoeld, de kosten van het bewuste personeel voor dien langeren duur ten laste van de ondernemers te brengen.

[2]) Deze ondernemer heeft in 1894 de te zijnen name staande boschper-

Een der nieuwe perceelen werd nog niet onderhanden genomen, maar al de andere waren in 1893 in exploitatie (de 10, waarvoor de contracten afliepen slechts gedurende een kleiner of grooter gedeelte des jaars). Nadere opgaven nopens al de bewuste houtkapondernemingen zijn opgenomen in de meervermelde bijlage JJJ. Met betrekking tot den aankap op sommige huurlanden in Soerakarta zijn geen andere bijzonderheden dan de productie gemeld.

In de laatste vijf jaren was de totale productie der verschillende houtkap-ondernemingen (alles ter vrije beschikking van de exploitanten, uitgenomen een deel der productie van het perceel Ngleboer in Rembang [1]),) als volgt.

	Djati-timmerhout (in M³).		Djati-brandhout (in stapelmeters).	
	Gouvernementslanden.	Soerakarta.	Gouvernementslanden.	Soerakarta.
1889	50 133	14 562	145 998	42 241
1890	71 968	13 851	190 239	44 907
1891	79 516	niet opgegeven	180 931	niet opgegeven
1892	98 526	10 559	233 162	52 901
1893	116 520	4 638	306 766	36 305

Buiten deze hoeveelheden (de productie van geregelde exploitaties) werd in de laatste twee jaren (over 1889 t/m 1891 zijn geen aldus gespecificeerde opgaven voorhanden) nog gekapt:

	aan djatihout:		aan zoogenaamd wildhout:		
	timmerhout (in M³.).	brandhout (in stapelmeters).	timmerhout (in M³).	brandhout (in stapelmeters).	sadengpalmen (stuks).
1892.					
in eigen beheer voor 's lands dienst	5869	„	428	„	201
in eigen beheer bij wijze van cultuurmaatregel	36	1116	1355	„	„
krachtens licentie (door de bevolking en door particulieren)	600	99	1545	4986	1947
	6505	1215	3328	4986	2148
1893.					
in eigen beheer voor 's lands dienst	5953	350	731	„	„
in eigen beheer bij wijze van cultuurmaatregel	129	2938	1215	„	„
krachtens licentie (door de bevolking en door particulieren)	972	„	1457	1507	820
	7054	3288	3403	1507	820

Opgaven omtrent de djatihout-productie in 1893 voor elk boschdistrict in het bijzonder treft men aan in bijlage JJJ van dit verslag (zie aldaar het overzicht sub II).

Niettegenstaande de uitbreiding, welke de exploitatie der djatibosschen in de laatste jaren, en ook in 1893 onderging, blijft voor het verbruik op Java steeds zoodanige vraag naar djatihout bestaan en doorgaans tegen zoo constante prijzen (verg. o.a. het overzicht sub IV in bijlage JJJ) dat de houtkap-ondernemers over 't algemeen geen buitengewone voordeelen zien in het opzoeken van markten buiten Nederlandsch-Indië, waarbij nog komt dat het voor den uitvoer gezochte lang en zwaar hout ook op Java goed betaald wordt.

Blijkens het vorig verslag (noot 1 op blz. 234) was er — in Mei 1893 — van de zijde van een der houtcontractanten, die verschillende boschperceelen in handen had, op gewezen dat de tot hiertoe uitgegeven boschperceelen te weinig hout zouden bevatten van de voor de Europeesche markt vereischte afmetingen om de ondernemers in staat te stellen zich op den uitvoer in 't groot toe te leggen. [2])

Naar aanleiding van dit adres is door de Indische Regeering in het voorjaar van 1894 bericht, dat in den laatsten tijd wel degelijk een aantal boschperceelen ter exploitatie waren aangeboden die groote hoeveelheden voor uitvoer geschikte houtwerken kunnen opleveren. Tevens werd echter medegedeeld, dat, al ware de klacht niet van allen grond ontbloot, daarin nog geen aanleiding zou te vinden zijn om verandering te brengen in het beginsel dat bij het in uitbesteding brengen van djatiperceelen voorzit, zoolang niet blijkt dat het doel niet bereikt wordt, waarmede het voor elk boschdistrict bestaand voorloopig bedrijfsplan is opgemaakt, t. w. »om den lande bij voortduring de grootst mogelijke directe en indirecte voordeelen uit de djatibosschen te verzekeren".

Intusschen is djatihout van groote lengte nog altijd vrij schaarsch. Het is te verwachten, zoo bericht de inspecteur van het boschwezen, dat de kunstmatig aangelegde, goed gesloten djatibosschen later een veel aanzienlijker percentage lang hout zullen opleveren dan de thans in exploitatie zijnde natuurlijke bosschen, die meestal zeer ongelijkmatig zijn opgegroeid en die bijna alle van het ongeregeld kappen hebben te lijden gehad. Doch hoewel enkele geplante djatibosschen binnenkort den kapbaren leeftijd zullen bereikt hebben, zal het nog wel een vijftigtal jaren duren, alvorens uit die bosschen op groot export van hout zal kunnen gerekend worden.

Baten en lasten. Het boschbeheer gaf over 1893, volgens het in den gewonen trant door den dienst van het boschwezen opgemaakte overzicht (waarbij echter onder de »Lasten" niets is in rekening gebracht voor pensioenen, verlofstractementen of opleidingskosten) de volgende »Baten" en »Lasten" aan te wijzen.

Baten.

1°. Gestort door contractanten met vrije beschikking over het gekapte hout:		
a. wegens de hun ter exploitatie afgestane djatiboschperceelen (zoowel te herbosschen perceelen als bij de grensregeling der bosschen afgesneden boschterreinen, zoogenaamde afbakeningsperceelen) — hetzij aan jaarlijksche vaste pachtsom, hetzij aan retributie in verhouding tot de gekapte houtmassa	f	a) 935 669,97
b. wegens het zuiveren van djatiboschperceelen (aan retributie als voren)		a) 409 370,10
2°. retributie voor krachtens vergunning gekapte houtwerken door niet-inlanders		20 464,48^5
3°. idem door inlanders		4 900,49
4°. zuiver rendement van op vendutie verkocht hout		b) 41 363,05^5
5°. geregulariseerde waarde van de aan het departement der marine verstrekte djati-houtwerken (1017 M³.), afkomstig van de boschexploitatie Ngleboer		29 523,50
6°. idem van het aan de departementen der burgerlijke openbare werken en van oorlog verstrekte hout, verkregen door aankap op last of op andere wijze		17 015,45^5
7°. tariefswaarde van ten behoeve van het departement van binnenlandsch bestuur op last gekapt hout, doch niet geregulariseerd		106 452,13^5
8°. andere ontvangsten, o. a. retributie voor het afstaan van hout op erfpachtsperceelen; pacht der Krawangsche strandbosschen, zoomede (in 1892 verantwoord onder 1°. a) de betaalde pachtsommen wegens exploitatie van djatibosschen op huurlanden in Soerakarta (van deze pachtsommen is ditmaal het bedrag niet afzonderlijk opgegeven)		38 338,58
Totaal der baten	f	1 603 097,77

Lasten.

1°. Kosten van nieuw djati- en wildhoutplantsoen:		
a. djaticultuur	f	77 607,03
b. wildhoutcultuur		c) 65 946,04^5
2°. uitgaven voor de inrichting der bosschen:		
a. grensregeling, afbakening, kaarteering enz. der djatibosschen en taxatie van nieuwe boschperceelen		41 682,94^5
b. inrichting, aanleg en onderhoud van wegen, paden, bruggen en indeelingssleuven		23 676,21
3°. uitgaven voor het kappen en sleepen van hout:		
a. voor het in eigen beheer kappen en sleepen van hout		21 996,28^5
b. uitbetaald aan den contractant voor den aankap van houtwerken ten dienste der marine in het boschperceel Ngleboer		31 724,09
4°. uitgaven voor personeel en diversen:		
a. traktementen van den inspecteur, de houtvesters en de adspirant-houtvesters		94 425,00
b. idem van de opzieners		31 725,00
c. reis-, verblijf- en transportkosten van het personeel		61 719,33^5
Transporteeren	f	450 501,94

ceelen mede ingebracht in eene naamlooze vennootschap: de op 30 Juni 1894 te Amsterdam tot stand gekomen „Javasche Boschexploitatie-Maatschappij, voorheen P. Buwalda en C°.", welker statuten, nadat op het ontwerp der akte van oprichting bewilliging was verleend bij Koninklijk besluit dd. 25 Juni 1894 n°. 46, zijn opgenomen in de Staatscourant van 12 Juli jl.

[1]) Dit perceel, waarvoor het contract in 1894 is komen te verstrijken, werd namelijk geëxploiteerd op den voet van levering aan den lande, voor zooveel namelijk betreft de houtwerken, die geschikt bleken voor aanwending bij het marine-etablissement te Soerabaija. In de jaren 1890, 1892 en 1893 (over 1891 ontbreekt de opgaaf) betrok de marine uit Ngleboer achtereenvolgens 2832, 2445 en 1017 M³.

Waar, zoals hier, sprake is van djatihout ten dienste der marine, schijnt de mededeeling niet te onpas, dat men in Indië thans door eene proef wenscht te doen uitmaken of djatihout voortaan niet zonder bezwaar ook gebezigd kan worden voor die deelen van stoomsloepen welke tot dusver van mahoniehout werden vervaardigd, hetgeen tot besparing op de kosten van aanbouw en tot grootere duurzaamheid der sloepen zou leiden. Naar bijzondere mallen zal nu te Soerabaija eene stoomsloep van 7.62 M. geheel van djatihout worden gebouwd.

[2]) Uit opgaven van het departement van financiën te Batavia blijkt dat in 1893 uit de verschillende havens van Java naar buiten Nederlandsch-Indië werd uitgevoerd 12 228 M³. djati-timmerhout, tegen 6874 M³. in 1892. Afgaande op de vanwege dat departement uitgegeven jaarlijksche handelsstatistiek (waarin voor het artikel „Hout (scheepsbouw- en timmer-)" alleen de waarde wordt opgegeven, welke waarde in totaal beliep over 1892 f 266 693 en over 1893 f 374 489) zou de toeneming uitsluitend den uitvoer naar Zuid-Afrika betreffen (in 1892 f 122 710, in 1893 f 251 557) en zou de uitvoer naar Nederland eenigszins verminderd zijn (van f 133 938 tot f 92 245). Daarentegen had in 1893 ook eenige uitvoer naar Frankrijk en Italië plaats gehad (ter waarde van f 24 325 en f 4000), naar welke landen in 1892 geen hout van Java was verscheept.

Per transport f	450 501,94
d. kosten der boschpolitie en van verder inlandsch personeel (schrijvers, roeiers, oppassers)	70 406,00
e. kosten van tijdelijk personeel	49 317,14^{5}
f. schrijfbehoeften en bureauhuur	4 485,11
Totaal der lasten . . . f	574 710,19^{5}
Totaal der baten (zie hiervóór) . . .	1 603 097,77
Voordeelig verschil . . . *d*) f	1 028 387,57^{5}

a) Onder de posten 1° *a* en *b* zijn o. a. begrepen f 10 495,91 aan retributie voor het ter beschikking van den ondernemer van Ngleboer (Rembang) verbleven hout; f 15 313,09 in gedeeltelijke voldoening van achterstallige pachtsommen; f 7579,33 wegens betaalde boeten; f 4486,30 wegens restitutie door een 11-tal contractanten voor pas uitgegeven perceelen van de door het boschpersoneel gedane uitgaven voor het ringen van de eerste jaarperceelen en (of) het vellen en bekappen van stammen of houtwerken, gediend hebbende bij de taxatie der houtmassa, zoomede f 4538 wegens door een drietal contractanten betaalde vergoedingen ter zake van het niet schoon afleveren van de gekapte jaarperceelen. De pachtsommen wegens exploitatie van djatibosschen op huurlanden in Soerakarta, over 1892 verantwoord onder post 1° *a*, zijn thans begrepen onder de sub 7°. vermelde „Andere ontvangsten".

b) Hieronder is begrepen de zuivere opbrengst van de publiek verkochte, door de politie achterhaalde houtwerken.

c) Ten laste van dezen post is weder gebracht hetgeen is uitgegeven (in 1893 f 17 407,09^{5}) voor het planten van schaduwboomen langs de wegen, hetgeen vroeger in onbetaalden heerendienst door de bevolking geschiedde.

d) De berekende „baten" en „lasten" over de laatste vijf jaren waren als volgt:

	Baten.	Lasten.	Méér baten dan lasten.
1889	f 804 236,89	f 560 680,86	f 243 556,03
1890	990 028,42^{5}	497 534,51	492 493,91^{5}
1891	912 599,52	529 478.63	383 120,89
1892	1 217 274,18	621 442,43^{5}	595 831,74^{5}
1893	1 603 097,77	574 710,19^{5}	1 028 387,57^{5}

Het voordeelig saldo van f 1 028 387,57^{5} (tegenover de uitkomsten der vier voorafgegane jaren op een aanzienlijken vooruitgang wijzende) zou nog f 72 334,33 hooger zijn geweest en dus f 1 100 721,90^{5} hebben bedragen, indien niet, door het toevallige feit dat de laatste dag van 1893 op een Zondag viel, van één perceel (Petjalongan) in Pekalongan en van twee perceelen (Sedadi en Sendangrahoe) in Samarang de pachtsommen, die anders op 31 December 1893 zouden zijn ontvangen, eerst op 2 Januari 1894 werden gestort. Echter valt tevens op te merken dat onder de »Baten" drie posten zijn opgenomen (sub 5°, 6° en 7°) die geen directe contanten in 's lands kas brachten, gezamenlijk ad f 152 991,09, terwijl daarentegen onder de »Lasten" zijn verantwoord twee niet ten dienste van het boschwezen gestrekt hebbende uitgaafposten (die vermeld sub 1° *b* en sub 3° *b*), te zamen f 97 670,13^{5}. Brengt men deze vijf posten in mindering, dan wordt het totaal der »Baten", daarbij tevens de bovenbedoelde verhooging met f 72 334,33 in aanmerking nemende, f 1 603 097,77 + f 72 334,33 — f 152 991,09 = ... f 1 522 441,01

en dat der »Lasten" (f 574 710,19^{5} — f 97 670,13^{5}) = 477 040,06

zoodat dan als effectief batig saldo (daargelaten het hooger bedoelde voorbehoud ten aanzien van pensioenen, enz.) een bedrag overblijft van . . . f 1 045 400,95

Verdere mededeelingen. Aangaande de herziening van het reglement op het beheer van 's lands bosschen (Indisch Staatsblad 1874 n°. 110) worden nog voorstellen van de Indische Regeering tegemoet gezien.

Het personeel voor den technischen dienst van het boschwezen bestond bij het einde van 1893 uit 1 inspecteur, 15 houtvesters (2 der 1ste, 5 der 2de en 8 der 3de klasse) en 6 aspirant-houtvesters, onder welke laatsten nog 4 van de 5 vreemdelingen (Duitsche Forst-assessoren), die sedert 't laatst van 1891 tijdelijk aan den Indischen dienst waren verbonden. (In het begin van 1894 werden bedoelde vreemdelingen — de vijfde was in den loop van 1893 wegens ziekte van zijne verbintenis ontslagen en naar zijn vaderland teruggekeerd — bevorderd tot tijdelijke houtvesters der 3de klasse.) Bovendien bevond zich ult. 1893 1 houtvester 2de klasse wegens ziekte in Indië op wachtgeld, en waren met buitenlandsch verlof 3 houtvesters (1 der 1ste en 2 der 2de klasse), 2 van welke verlofgangers, in het voorjaar van 1893 wegens langdurigen dienst voor één jaar herwaarts gekomen, in 1894 weder naar Indië zijn teruggekeerd. Het verlof van den anderen houtvester is laatstelijk verlengd tot ult. September 1895, in verband met de hem hier te lande gedane tijdelijke opdracht tot het geven van onderwijs in de boschwetenschappen bij den aan 's Rijks landbouwschool te Wageningen verbonden voorbereidenden cursus voor de opleiding van aanstaande boschambtenaren.

Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 234) is aangeteekend, was in 1893 het technisch boschpersoneel aangevuld met 4 voor 's lands rekening voor die bestemming opgeleide jongelieden. Thans zijn er nog 8 in opleiding, 4 van welke in Juli 1894 zijn aangenomen, terwijl de 4 andere, na bij het einde van 1894 hunne praktische en theoretische studiën in Saksen met goed gevolg te hebben volbracht, thans hunne oefening voltooien aan 's Rijks herbarium te Leiden.

Werden in 1893 twee houtvesters (een der 2de en een der 3de klasse), als met bijzondere opdrachten belast, à la suite van hun korps gevoerd (verg. vorig verslag blz. 235), één hunner, wien de leiding der reboisatieproef in West-Bagelen was opgedragen,[1] werd in Februari 1894 bevorderd tot houtvester 1ste klasse en toen, met twee hem toegevoegde opzieners 1ste klasse van het boschwezen, overeenkomstig het in 't vorig verslag (blz. 250) aangekondigde voornemen, tijdelijk belast met de voorbereiding van een geregeld boschbeheer in de gewesten Lampongsche Districten, Palembang en Banka. Te dien einde zal bedoeld personeel (dat boven de formatie wordt gevoerd) een geregeld onderzoek hebben in te stellen naar de gesteldheid der bosschen in de bedoelde buitenbezittingen, en tevens door eene proef hebben na te gaan in hoever de exploitatie van sommige goede, in die bosschen voorkomende houtsoorten (voornamelijk onglen-, tembesoe- en woengoe-hout) loonend en raadzaam kan zijn. Voor de leiding der reboisatieproef in West-Bagelen werd later aangewezen de in activiteit herstelde houtvester 2de klasse die zich sedert Juni 1893 wegens ziekte op wachtgeld bevond. Overigens is in 1894, zooals hooger reeds is gezegd, nog een houtvester 1ste klasse speciaal belast geworden met de leiding van en het toezicht over de werkzaamheden voor de boschinrichting.

c. Veeteelt.

De gezondheidstoestand van paarden en vee op Java en Madura was gedurende 1893, ook blijkens het medegedeelde op blz. 101/102 hiervóór, over het algemeen bevredigend.

Gras, het voornaamste voedsel voor vee en paarden, was, uitgenomen gedurende het heerschen van den drogen moesson in enkele dicht bevolkte streken, doorgaans in voldoende mate voorhanden. Waar zulks niet het geval was, gingen de vee-eigenaren er toe over hunne beesten in den schralen tijd naar het gebergte of naar woeste gronden te verplaatsen, hetgeen zonder bezwaar kon gebeuren. Het aankweeken van teosinté als voedergewas bleek ook op Madura niet proefhoudend. Wat van het in 1892 in de afdeeling Sampang gewonnen zaad opkwam, leverde veel te weinig blad om aan het oogmerk te kunnen voldoen. In enkele streken van Samarang, waar men gebrek aan weidegronden heeft, werd als veevoeder soeoek waspada aangeplant.

De binnenlandsche handel in paarden en vee kan moeielijk onder cijfers gebracht worden, maar was in sommige gewesten vrij levendig, gelijk o. a. daaruit blijken kan, dat in Pasoeroean, het eenige gewest waaruit dergelijke opgaven ontvangen zijn, gedurende 1893 zouden zijn ingevoerd 1215 buffels, 44 929 runderen en 2939 paarden, tegenover een uitvoer van 881 buffels, 23 630 runderen en 3361 paarden, terwijl alléén op de markt te Djember (Bezoeki) op elken marktdag gemiddeld 100 buffels en runderen werden verhandeld en, naar de resident van Japara meldt, op de passar-kliwon te Koedoes gedurende 1893 niet minder dan circa 30 000 veepassen waren geviseerd.

De uitvoer van vee van Java en Madura naar plaatsen daarbuiten was alleen uit Madura van belang. Van daar werden als gewoonlijk vrij veel runderen naar Borneo en de Molukken verscheept. Omtrent de invoeren op Java van vee en paarden uit den vreemde of uit de buitenbezittingen zijn alleen cijfers geleverd wat de residentie Batavia betreft. In 1893 zouden aldaar bedoelde invoeren bestaan hebben uit 5396 runderen (o. a. 2680 uit Singapore, 803 uit Australië en 1794 uit Bali), 309 buffels (uit Bali en de Molukken) en 1335 paarden (993 uit Soembawa, 95 uit Soemba, 120 uit Bali, 58 uit de Molukken, 65 uit Australië en 4 uit Singapore).

Uit eene voorhanden statistiek betreffende het aantal voor de slachtbank bestemde beesten, ontleend aan de registers door de districtshoofden en onderdistrictshoofden aangehouden in verband met de door pachters of (in de Preanger Regentschappen en een deel van Krawang) door rechtstreeksche collecte geheven slachtbelasting, blijkt dat in 1892 (latere cijfers werden niet ontvangen) op Java en Madura geslacht zijn 323 129 runderen, 165 480 buffels en 5638 paarden. Over de verschillende gewesten waren

---

[1]) De andere was belast met het onderzoek der boschboom-flora van Java, van welken arbeid ook sprake is op blz. 117 hiervóór. Ter aanvulling van het daar medegedeelde (zie ook de voorlaatste alinea der noot op blz. 224 hiervóór) diene nog dat het bijeengebrachte materiaal bij het einde van 1893 reeds was geklommen tot 15 000 specimina, ongerekend eene verzameling houtmonsters en droge vruchten.

deze totalen verdeeld als volgt:

GEWESTEN.	Runderen.	Buffels.	Paarden.
Bantam	264	7 225	"
Batavia	8 739	13 548	"
Krawang a)	98	2 798	177
Preanger Regentschappen a)	802	22 155	1746
Cheribon	326	7 813	408
Tagal	180	7 437	286
Pekalongan	793	8 148	483
Samarang	16 210	23 038	52
Japara	983	10 724	625
Rembang	10 237	5 251	181
Soerabaija	52 242	"	65
Pasoeroean	34 525	1 690	64
Probolinggo	18 776	841	"
Bezoeki	29 412	1 914	"
Banjoemas	7 664	9 600	354
Bagelen	16 832	7 177	69
Kadoe	30 000	"	28
Djokjokarta	21 966	"	"
Soerakarta	26 039	"	"
Madioen	8 055	10 717	518
Kediri	6 296	24 893	581
Madura	32 690	511	1
Totalen	323 129	165 480	5638

a) De cijfers betreffende het district Gandasoli der residentie Krawang zijn begrepen onder de opgaven betreffende de Preanger Regentschappen.

Op de meeste particuliere landbouwondernemingen worden melkkoeien en paarden voor eigen gebruik gehouden. Speciale veeen paardenfokkerijen komen voor in de Preanger Regentschappen, op kleinere schaal, in de residentiën Krawang en Pekalongan. Bijzondere vermelding verdienen de paardenstoeterijen op de erfpachtsondernemingen Sinagar, Parakansalak en Tendjoaijoe in de Preanger Regentschappen, waar zeer fraaie exemplaren door kruising van inlandsche met volbloed Engelsche, Australische en Arabische paarden werden verkregen. De eigenaren der erfpachtsonderneming Argalingga in hetzelfde gewest, die voorheen de grootste veefokkerij bezaten, hebben zich van bijna hun geheelen veestapel ontdaan, daar het plan bestond er voortaan uitsluitend landbouw te drijven.

Voor het castreeren van voor de voortteling minder geschikte paarden, en aan schadeloosstelling voor aan die operatie gestorven dieren, werd in de Preanger Regentschappen in het geheel uitgegeven f 2718,50. In den aanvang van 1893 waren in die residentie — nevens het gouvernement Sumatra's Westkust het eenige gewest waar, blijkens het verslag van 1892, blz. 229, de hierbedoelde proef genomen wordt — voor het castreeren een 17-tal, niet in 's lands dienst zijnde personen werkzaam.

Werd in 't vorig verslag (blz. 236) als eene bijzonderheid vermeld dat de bewoners van het district Tjikemboelan in de afdeeling Tjitjalengka der Preanger Regentschappen, geheel uit eigen beweging, voor gezamenlijke rekening een dekhengst voor hunne beste merries hadden gekocht, dit goede voorbeeld vond sedert navolging in andere gedeelten van Tjitjalengka. Zelfs worden daar thans inlanders gevonden, die hengsten van Soembaasch en Preanger-ras onderhouden, speciaal om deze tegen betaling als dekhengsten te doen dienen.

Ten einde door inlandsche wedrennen en door het houden van tentoonstellingen van paarden en vee de bevolking aan te moedigen van haren veestapel en van paardenfok meer werk te maken, werden voor dit doel van gouvernementswege weder eenige gelden beschikbaar gesteld. Dit was voor 1893 het geval ten opzichte van zes gewesten, met namen Bantam, Preanger Regentschappen [1]), Tagal, Bagelen, Kadoe en Madura. Voor elk dier gewesten werd f 1000 toegestaan.

Tegemoetkomingen tot gelijk bedrag werden ook verleend aan elke der vijf volgende vereenigingen tot verbetering van het paardenras op Java: de Preanger-wedloopsocieteit, de Sidoardjosche wedloopsocieteit, de Malangsche harddraverij- en ren-vereeniging, de wedloopsocieteit Mataram te Djokjokarta en de wedloopsocieteit der Vorstenlanden te Soerakarta, terwijl die te Buitenzorg als gewoonlijk de beschikking kreeg over eene subsidie van f 5000. Voorts werd machtiging verleend tot uitkeering van f 500 als subsidie aan de vereeniging » de Tentoonstelling te Pasoeroean in 1893 ", en zulks ten einde alsnog prijzen, belooningen en schadeloosstellingen te kunnen uitkeeren aan de inzenders van paarden en vee op genoemde tentoonstelling.

Dat de omvang van den veestapel in de verschillende gewesten zeer uiteenloopt, kan blijken uit onderstaande statistiek, die echter nog niet het jaar 1893 betreft, als zijnde afgesloten op 31 December 1892. Als gewoonlijk is daarbij tevens het in elk gewest aanwezig aantal rij- en voertuigen vermeld. (Opgaven omtrent het aantal buffels, runderen en paarden *in elk district* zijn — over 1890 — opgenomen in bijlage A n°. VII van het verslag van 1892.) Ook thans moet weder worden opgemerkt dat de geleverde cijfers, als ontleend aan de opgaven van inlandsche hoofden, geen waarborg voor volkomen juistheid opleveren.

GEWESTEN.	Buffels.	Runderen.	Paarden.	Te zamen.	Aantal beesten gemiddeld per 1000 zielen. a)				Aantal voertuigen voor:	
					Buffels.	Runderen.	Paarden.	Te zamen.	personen-vervoer.	goederen-vervoer.
Bantam	96 500	1 500	6 700	104 700	151	2	10	163	677	2 106
Batavia	193 700	14 500	22 300	230 500	168	13	19	200	4 669	4 744
Krawang	b) 66 300	2 100	5 800	74 200	182	5	15	202	312	968
Preanger Regentschappen	228 800	12 400	46 400	287 600	114	6	23	143	1 640	1 789
Cheribon	183 500	2 300	18 800	204 600	123	1	12	136	1 363	5 677
Tagal	153 600	2 200	17 900	173 700	140	2	16	158	970	4 648
Pekalongan	68 600	6 900	8 800	84 300	123	12	16	151	578	2 430
Samarang	222 200	99 100	19 300	340 600	154	69	13	236	1 667	3 725
Japara	132 100	2 700	8 600	143 400	141	3	9	153	2 170	4 265
Rembang	238 000	137 300	37 400	412 700	188	108	29	325	1 357	1 385
Soerabaija	140 200	229 500	37 800	407 500	67	109	18	194	3 978	13 116
Pasoeroean	9 900	225 200	50 500	285 600	10	237	53	300	2 890	11 802
Probolinggo	5 400	151 900	30 900	188 200	10	280	57	347	1 720	16 891
Bezoeki	c) 19 000	237 900	58 000	314 900	27	343	83	453	1 731	9 287
Banjoemas	112 800	79 900	12 400	205 100	93	66	10	169	646	1 998
Bagelen	86 900	111 500	10 400	208 800	64	82	9	155	599	2 529
Kadoe	47 600	92 500	10 000	150 100	63	123	17	203	310	87
Djokjokarta	93 400	130 900	8 200	232 500	118	165	10	293	405	5 215
Soerakarta	177 800	117 600	25 200	320 600	151	100	21	272	931	5 526
Madioen	146 400	125 100	36 100	307 600	137	117	33	287	551	1 391
Kediri	202 900	109 400	31 800	344 100	167	95	28	290	1 516	5 161
Madura	27 900	523 400	29 800	581 100	18	342	19	379	1 587	466
Totalen op ult. 1892	2 653 500	2 415 800	533 100	5 602 400	109	99	22	230	32 267	105 206
" " " 1891	2 629 900	2 394 500	536 000	5 560 400	109	99	22	230	31 809	100 882

a) Het vee, dat aan Europeanen en andere niet-inlanders toebehoort, is niet afzonderlijk opgegeven, zoodat het noodig voorkwam bij deze berekening het totale

1) In de Preanger Regentschappen zou de bedoelde geldelijke steun moeten dienen voor eene te Bandong te houden tentoonstelling van landbouw, nijverheid en paarden (uitsluitend van de inlandsche bevolking), maar daar de machtiging eerst in Augustus 1893 werd verleend en het jaar toen te ver verstreken was om de tentoonstelling nog in 1893 te houden, werd in December 1893 alsnog besloten de toegestane som uit te keeren aan de Preanger-wedloopsocieteit, die, rekenende op het in de laatste jaren toegestaan bedrag van f 2000, bij de harerzijds gehouden wedrennen verschillende prijzen had uitgeloofd voor paarden van mindere inlandsche ambtenaren, van dessahoofden en van de bevolking.

zielental in rekening te brengen, instede van alléén dat der inlanders. Beide totalen verschillen trouwens weinig; volgens de laatst bekend geworden opgaven be droegen zij respectievelijk 24 285 000 en 23 973 000.

b) De opgaaf van ult. 1891 wees voor Krawang een totaal van 71 900 buffels aan. De vermindering tot 66 300 wordt o. a. toegeschreven aan grooten uitvoer naar Batavia en de Preanger Regentschappen.

c) De opgaaf betreffende het aantal buffels in Bezoeki is ruim 21 pct. lager dan het cijfer van ult. 1891. Te dezer zake is geen toelichting verstrekt.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

a. Landbouw.

1°. Eénjarige gewassen.

Rijstcultuur.

De uitkomsten van den padi-oogst waren in 1893 in de onderscheidene gewesten buiten Java en Madura zeer uiteenloopend. Ter Sumatra's Westkust, in Benkoelen en in Palembang waren die uitkomsten gunstig; in de residentie Oostkust van Sumatra zeer bevredigend; in de afdeelingen Laboean Batoe en Assahan van laatstgenoemd gewest was de oogst zelfs zoo overvloedig dat rijst kon worden uitgevoerd. Ook in Atjeh en onderhoorigheden, behalve ter Oostkust; op Banka, waar van 8495 ladangs 106 000 pikol padi werd verkregen, en op Billiton, waar de productie op 33 860 pikol padi werd geschat, kon de oogst, alhoewel wat de beide laatstgenoemde gewesten aangaat minder dan in 1892, bevredigend heeten, evenals op Zuid-Celebes; terwijl in de Minahassa (residentie Menado) en in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali de inzameling zeer ruim was; men schatte dat in laatstgenoemde afdeelingen de oogst van 1893 wel circa één millioen pikol rijst zal hebben uitgeleverd.

In de Lampongsche Districten, op Borneo, in de afdeeling Gorontalo en op de Sangi- en Talaut-eilanden (Menado), zoomede in de residentie Timor, met uitzondering van de onderafdeelingen Savoe, Beloe en Soemba, viel de padi-oogst daarentegen niet gunstig uit; in het landschap Tajan der Westerafdeeling van Borneo ontstond daardoor zelfs schaarschte van rijst, waarin echter door aanvoer van elders, zonder hulp van regeeringswege, werd voorzien; terwijl in sommige gedeelten van de afdeelingen Amoenthai en Sampit (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) de verkregen productie slechts half zoo groot was als die van het voorafgegane jaar, en ook in enkele andere streken van hetzelfde gewest, door toevoer van rijst uit omliggende afdeelingen, zoomede van Java, het bestaande tekort aan dat voedingsmiddel moest worden aangevuld.

Onregelmatige regenval en, als gevolg daarvan, belemmering van den ladang-bouw; het ontijdig voorkomen van droogte of bandjirs; insecten, veldmuizen en wilde varkens waren in hoofdzaak de oorzaken, waaraan moet worden toegeschreven dat de padi-oogst niet overal meeviel. Op Rotti (Timor) droeg bovendien tot de geringe padi-productie de omstandigheid bij dat, ten gevolge van de daar geheerscht hebbende veeziekte, door gebrek aan buffels p. m. $^2/_3$ der uitgestrektheid sawahs onbewerkt moest blijven; aan het daardoor ontstaan gebrek aan padi trachtte men tegemoet te komen door het aanplanten van padi op droge velden, doch deze aanplantingen mislukten meerendeels.

Van de nabij Toboali op Banka aangelegde sawahs werden in 1893 slechts 455 velden, ter gezamenlijke uitgestrektheid van 150 bouws, beplant, tegen 523 velden, ter grootte van 170 bouws, in het jaar te voren. Terwijl toen echter van de sawahs gemiddeld slechts 10 pikol padi per bouw werd geoogst, wierpen de in 1893 beplante sawahs gemiddeld 18 pikol per bouw af. Een 17-tal sawahvelden onder Merawang, op hetzelfde eiland, leverden daarentegen niet meer dan p. m. $7^1/_2$ pikol padi per bouw op, hetgeen echter niet zou verhinderen de proeven met de beplanting dier velden nog voort te zetten.

Van de ladangs op Noord-Halmaheira, die hoofdzakelijk ten behoeve van de sultansfamilie van Ternate worden aangelegd, werd naar schatting 2600 pikol padi verkregen.

Op Bali, waar de padicultuur in hoog aanzien staat bij de bevolking, wordt daaraan nog voortdurend uitbreiding gegeven. In de afdeeling Boeleleng, waar nagenoeg alle voor die cultuur geschikte gronden reeds in bewerking zijn genomen, is men in enkele dessa's er nu zelfs toe overgegaan om ook tuinen, in de nabijheid van waterleidingen gelegen, in sawahs te herscheppen. In de afdeeling Djembrana is de gelegenheid tot uitbreiding der cultuur ruimer, doordien daar nog over een grooten voorraad onontgonnen grond te beschikken en niet over gebrek aan bevloeiingswater te klagen valt, terwijl het terrein daar vlakker is dan in Boeleleng. Gedurende 1893 werden in het oostelijk deel van Djembrana uitgestrekte boschterreinen voor den aanleg van sawahs in ontginning genomen.

Ook in eenige gedeelten van de Minahassa (Menado) toont de bevolking wel neiging om nieuwe sawahs aan te leggen. De mogelijkheid tot geregelde irrigatie is daar echter gering, tenzij men zou willen overgaan tot het aanleggen van werken, welker nut vermoedelijk niet zou opwegen tegen de kosten van uitvoering, terwijl buitendien op andere wijze nog wel het een en ander tot verbetering van de padicultuur in de Minahassa kan worden gedaan. Intusschen is bij een voorloopig technisch onderzoek gebleken (verg. blz. 141 hiervóór) dat een drietal kleine waterwerken in aanmerking verdienden te komen om te worden uitgevoerd met hulp van bestuurswege.

Uit de residentie Riouw en onderhoorigheden wordt bericht dat de bevolking van de bovenlanden van Indragiri, met name van de landstreek Tiga Loeroeng, waar de veestapel aanzienlijk is, nu zij reeds gedurende een drietal jaren met onvoldoende padi-oogsten te kampen had, niet afkeerig is van den raad, haar gegeven, om den ladang-bouw te verlaten en de teelt op sawahs te gaan beproeven.

Uit andere streken, waar het telen van padi op ladangs regel is, zooals o. a. uit Palembang, wordt daarentegen gemeld dat de bevolking tegen het aanleggen van sawahs blijft opzien, wegens de daaraan en aan het onderhoud der aanplantingen op zoodanige velden verbonden moeite.

De op kosten van den sultan van Serdang (Oostkust van Sumatra) genomen proef met den aanleg van sawahs nabij Rantau Pandjang mag als geslaagd beschouwd worden. Ten gevolge van het sluiten van verscheidene tabaksondernemingen in Serdang, waardoor de bevolking over een geringer aantal afgeplante tabaksvelden voor hare padi-cultuur beschikte, was zij genoopt zich voor het verbouwen van dit voedingsmiddel eenige meerdere moeite te getroosten. Ook velen in Tamiang, in hetzelfde gewest, begonnen zich meer op het verbouwen van padi toe te leggen sedert de overstroomingen twee jaren achtereen daar veel schade aan de pepertuinen hadden aangericht.

De in Pamangkat (Westerafdeeling van Borneo) genomen proeven met het gebruik van ploegen voor de bewerking der padivelden werden door den sultan van Sambas zooveel mogelijk gesteund. De verkregen uitkomsten deden de Chineezen van Lara en Loemar (Montrado) er toe overgaan om voor het nemen van dergelijke proeven eenige ploegstieren af te richten. De te Babauw op Timor aangewende pogingen, om het gebruik van ploegen ingang te doen vinden, zijn afgestuit op den vadsigen aard van hoofden en bevolking. Waar op Timor het noodige vee ontbrak om de velden op de van oudsher gebruikelijke wijze plantklaar te maken, liet men deze liever braak liggen dan zich de moeite te geven de aanwezige beesten voor ploegwerk af te richten.

Tot het doen van onderzoekingen in het belang van de irrigatie in de Noorderdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden werd, gedurende eenige maanden van 1893, een ingenieur van den waterstaat ter beschikking van den gouverneur van genoemd gewest gesteld. Uit het door dien ingenieur uitgebracht verslag bleek dat voor het aanleggen van nieuwe of het verbeteren der bestaande irrigatiewerken niet, zooals aanvankelijk vermoed werd, enkel met technische voorlichting zou kunnen worden volstaan, doch dat een belangrijk deel der werken eventueel ten laste van den lande zou moeten komen. En daar verder het ingesteld onderzoek uitwees dat de bevolking in de bewuste streken in gunstiger oeconomischen toestand verkeert dan die van vele gedeelten van Java, meende de Indische Regeering onder deze omstandigheden het denkbeeld tot verbetering van het bevloeiingswezen in Zuid-Celebes voorshands te moeten laten rusten.

Ter bevordering van verbeteringen in de wijze van cultiveeren van padi werden de verslagen van eenige op Java met dit doel genomen proeven (verg. blz. 200/201 hiervóór) ook onder de ambtenaren op de buitenbezittingen verspreid.

Aan de Dajaksche bevolking in Sambas (Westerafdeeling van Borneo) werd 40 pikol Tebidah-zaadpadi verstrekt; aan de Chineesche bevolking van Pamangkat 40 pikol Java-zaadpadi.

Voor den aankoop van 600 stuks patjols, ter verstrekking tegen den kostenden prijs aan de bevolking van Groot-Atjeh, werden in November 1893 eenige gelden beschikbaar gesteld.

Het product der in de afdeeling Painan (Sumatra's Westkust),

met gebruikmaking van Cheribon-zaadpadi, tot stand gebrachte padi-aanplantingen viel voorshands niet in den smaak der inheemsche bevolking. Intusschen zouden de proeven met die soort padi worden voortgezet.

Door gebrek aan medewerking van de zijde der bevolking hadden in de Minahassa genomen proeven met het gebruik van zaadpadi uit Demak (Java) tot geene bevredigende uitkomsten geleid.

Nopens den in- en uitvoer van padi en rijst gedurende 1893 bevatten de gewestelijke verslagen de volgende opgaven.

Van Padang werd naar andere plaatsen binnen Nederlandsch-Indië verscheept 18 700 pikol rijst.

In de verschillende havens van Benkoelen werd, hoofdzakelijk van Java en voor een deel van Padang, aangebracht 16 875 pikol rijst, waarvan een deel bestemd was voor de in Palembang gelegen erfpachtsonderneming Soeban Ajam.

De invoer van rijst in de Lampongsche Districten wordt geschat op 17 400 pikol, afkomstig van Batavia en Bantam.

Ter Oostkust van Sumatra, waar de benoodigde rijst voor verreweg het grootste gedeelte van elders moet komen (verg. o. a. noot 2 op blz. 201/202 hiervóór), neemt de invoer van Java-rijst toe, tegen vermindering der aanvoeren uit Voor-Indië en Siam.

Te Edi en te Telok Semawé (Atjeh en onderhoorigheden) werd respectievelijk 84 000 en 13 000 pikol rijst ingevoerd.

In de op Sumatra gelegen landschappen, behoorende onder Riouw, werd, naar schatting, van Singapore en elders eene hoeveelheid van 300 kojan (of 12 000 pikol) rijst aangebracht.

Te Muntok (Banka) werd aangevoerd (ongerekend de aanvoeren voor gouvernementsrekening ten dienste der mijnwerkers) ruim 45 000 pikol rijst (16 000 pikol van Singapore en 29 000 pikol van Palembang, Java en de Lampongsche Districten). Uitgevoerd werd naar Riouw en Bantam 1080 pikol rijst.

De invoer van rijst op Billiton bedroeg circa 60 000 pikol van Singapore en 71 000 pikol van Java. Door verscheidene Chineesche handelaren werd in dit gewest nu en dan rijst van mindere soort op publieke verkoopingen gebracht en tegen niet al te hooge prijzen van de hand gedaan. Ook de inheemsche bevolking, die weinig eischend wordt genoemd wat hare voeding aangaat, maakte van deze gelegenheden om zich van de noodige rijst te voorzien gretig gebruik.

In de Westerafdeeling van Borneo werd ruim 69 000 pikol rijst aangevoerd van Singapore; doch daarentegen werden 7 500 pikol rijst en 10 400 pikol padi van daar uitgevoerd naar Riouw en Serawak.

Te Makasser werd rijst ingevoerd van Bali, Java en Singapore, echter in mindere mate dan in 1892; het grootste gedeelte werd naar elders, voornamelijk naar de Molukken, weder uitgevoerd.

De aanvoer van Java-, Rangoon- en Siam-rijst te Amboina bedroeg ruim 192 000 pikol. De rijstinvoeren te Banda vertegenwoordigden eene waarde van ruim f 150 000. Op de zuidelijke eilanden der residentie Amboina en op Ceram, meer bijzonder in de afdeeling Wahaai, werd in 1893 genoeg padi geoogst om nog eenigen uitvoer toe te laten; eene hoeveelheid van 600 pikol kon van daar worden verscheept naar Nieuw-Guinea en andere oostelijk gelegen eilanden.

Te Ternate werd 21 400 pikol rijst van Singapore aangebracht, ter waarde van f 130 000.

Te Koepang (Timor) had mede eenige invoer van rijst plaats (p. m. 6500 pikol), veelal echter om van daar weder naar verschillende andere eilanden van het gewest verzonden te worden.

Voor zoover in de bestuursberichten over 1893, uit de buitenbezittingen ontvangen, aanteekeningen voorkwamen omtrent de hoogste en laagste rijstprijzen in elke maand van dat jaar, wisselden de prijzen per pikol als volgt af.

Gewesten.	Marktprijzen per pikol rijst. Hoogste.	Laagste.
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	f 6,50 à f 7,50	f 6,00 à f 6,50
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	6,50 „ 8,25	5,50 „ 7,00
Sumatra's Westkust: Tapanoli	7,50 „ 9,50	6,00 „ 7,00
Benkoelen	8,00 „ 12,00	3,50 „ 7,50
Palembang	8,00 „ 13,00	4,00 „ 6,00
Riouw en onderhoorigheden	$ 2,90 „ $ 3,60	$ 2,25 „ $ 3,00
Banka	f 7,50 „ f 8,50	f 3,00 „ f 5,50
Billiton	7,00 „ 9,00	4,50 „ 6,00
Westerafdeeling van Borneo	6,00 „ 8,25	4,25 „ 5,00
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	7,50 „ 11,20	3,00 „ 4,00
Celebes en onderhoorigheden	7,50 „ 9,00	2,50 „ 4,50
Amboina	8,00 „ 9,25	7,00 „ 7,50
Timor en onderhoorigheden	8,00 „ 10,00	5,00 „ 7,50
Boeleleng en Djembrana (residentie Bali en Lombok)	5,00 „ 7,80	4,50 „ 6,00

Tabakscultuur.

Terwijl over de eigen tabaksteelt der bevolking lager het een en ander wordt gezegd, valt aangaande de in sommige gewesten der buitenbezittingen bestaande ondernemingen voor de teelt of den opkoop van tabak voor de Europeesche markt het volgende mede te deelen (over de op deze en andere landbouwondernemingen in de buitenbezittingen gebezigde arbeiders wordt gehandeld aan het slot van de paragraaf waartoe ook deze rubriek behoort en wel sub 3°).

Het talrijkst en van de meeste beteekenis zijn de tabaksondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra, waar er gedurende 1893 125 in werking waren, alle beschikkende over gronden, in concessie verkregen van inlandsche zelfbesturen (verg. daaromtrent het medegedeelde op blz. 95/96 hiervóór). [1] Onder deze 125 ondernemingen telde men er 7, welke voor het eerst, of opnieuw, geopend waren en in 1893 nog geen product opleverden. De aanplantingen op de 118 overige besloegen te zamen, naar schatting, 26 590 bouw, en wierpen 246 281 pikol (of 164 187 pakken) tabak af, zijnde dooreengenomen ruim $9\frac{1}{4}$ pikol per bouw. In 1892 had de gemiddelde productie, omgeslagen over al de toen gewerkt hebbende 135 tabaksondernemingen, destijds met een gezamenlijken aanplant van 26 215 bouws, slechts bedragen circa 8 pikol per bouw, daar toen in 't geheel geoogst was 209 222 pikol (of 139 481 pakken). De verschillende afdeelingen van het gewest deelden in de opgegeven cijfers over 1892 en 1893 als volgt:

Afdeelingen.	1892. Aantal ondernemingen, waar in 1892 tabak werd geoogst.	1892. Beplante uitgestrektheid (in bouws) naar schatting.	1892. Verkregen productie van tabak (in pikols).	1893. Aantal ondernemingen, waar in 1893 tabak werd geoogst.	1893. Beplante uitgestrektheid (in bouws) naar schatting.	1893. Verkregen productie van tabak (in pikols).
Deli. Rijk van Deli	49	12 375	102 539	49	13 622	128 398
Deli. Padang en Bedagei	10	1 394	9 255	8	985	8 023
Deli. Rijk van Langkat	32	6 434	50 374	31	6 813	61 897
Deli. Rijk van Serdang	20	2 678	24 457	14	2 228	24 885
Batoe Bara	7	554	4 750	5	408	3 479
Assahan	14	2 492	15 669	10	2 264	17 809
Laboean Batoe	3	288	2 178	1	270	1 790
Totalen	135	26 215	209 222 pikol (of 26 152 750 Amst. ponden).	118	26 590	246 281 pikol (of 30 785 125 Amst. ponden).

Voor verreweg de meeste ondernemingen waren, — dank zij de voor de cultuur van tabak gunstige weersgesteldheid, — de uitkomsten van den oogst bevredigend, ook wat de qualiteit van het verkregen product betreft, dat hier te lande gunstiger werd be-

[1] Het totaal bij het einde van 1893 nog van kracht zijnde concessiecontracten beliep 271, welke in de ontvangen opgaven (zie bijlage KKK hierachter) worden aangeduid als 256 ondernemingen. Van die 256 ondernemingen waren er in 1893 slechts 132 in werking, ongerekend 1 onderneming in Serdang, welke toen nog oogstte van gronden, behoorende tot een der in 1893 vervallen verklaarde concessies. Deze laatste onderneming is dan ook medegeteld onder de bovenbedoelde 125. De andere 124 tabaksondernemingen en 8 ondernemingen, waar andere gewassen dan tabak werden verbouwd, maken te zamen het zooeven opgegeven getal van 132 ondernemingen uit.

oordeeld dan de in 1892 geoogste tabak. [1])

Niettemin zouden eenige ondernemingen, naar bericht werd, in 1894 niet doorwerken. Door uitbreiding van andere en opening van een paar nieuwe, was daarvan echter voor den staat van zaken in het algemeen geen achteruitgang te duchten.

Aangezien door den aanleg van een groot aantal zaadbeddingen voor voldoend plantmateriaal was gezorgd, werd van de zoogenaamde bibiet-ziekte in 1893 weinig hinder ondervonden. Intusschen wordt, voor rekening van eenige cultuurmaatschappijen, bij 's lands plantentuin te Buitenzorg een wetenschappelijk onderzoek ingesteld naar den aard dezer ziekte en naar de middelen om haar tegen te gaan (verg. blz. 117 hiervóór). [2])

In het mede op de Oostkust van Sumatra gelegen, doch administratief tot de residentie Riouw en onderhoorigheden behoorende landschap Indragiri, waar sedert 1889 door het inlandsch zelfbestuur mede verschillende landbouwcontracten zijn uitgegeven (verg. blz. 96 hiervóór), welke echter nog slechts bij uitzondering tot het vestigen van ondernemingen hebben geleid, werden in Augustus 1893 door een ondernemer voorbereidende maatregelen genomen om in Februari 1894 een eersten tabaksaanplant in den grond te kunnen brengen. De onderneming zal Gading heeten. Eene vroeger geopende onderneming, Kelajan genaamd, werd ult. 1892 gesloten.

Nog in enkele andere gewesten der buitenbezittingen treft men ondernemingen aan voor de teelt of den opkoop van tabak voor de Europeesche markt, alle nader vermeld in bijlage KKK hierachter. Haar aantal, voor zooveel uit de ontvangen opgaven blijkt dat zij in 1893 product verkregen, bedroeg een 11-tal, met namen:

in Palembang:				
Tanah Priok (erfpachtsonderneming)	productie	83 605	Amst.	pond.
Helyanna-land I en II (id.)	"	1 024	"	"
in de Westerafdeeling van Borneo:				
Serabé (concessie-contract, landschap Sambas) . .	"	7 500	"	"
Lorrong (id.)	"	36 700	"	"
in de Zuider- en Oosterafd. van Borneo:				
Swargo Poero (erfpachtsonderneming)	productie	10 000	"	"
Pandam (id., tevens opkoop van de bevolking)	"	32 000	"	"
Tandjoeng-Kinaroen (opkoop van de bevolking) .	"	70 000	"	"
Senoentoen (id.)	"	50 000	"	"
(Onbenaamd) (id.)	"	24 000	"	"
in de Minahassa (Menado):				
Karoa (erfpachtsonderneming)	"	40 000	"	"
Aijer Madidi (opkoop van de bevolking)	"	30 000	"	"
Totale productie (voor zoover opgegeven)		384 829	"	"

Derhalve uit Palembang 84 629, uit Sambas (Westerafdeeling van Borneo) 44 200, uit Amoenthai (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) 186 000 en uit de Minahassa (Menado) 70 000 Amst. pond, zijnde (berekend in pakken van 187^5 Amst. pond) respectievelijk 451, 236, 992 en 373, gezamenlijk 2052 pakken. [3])

De eigenaren van de hiervóór in de eerste plaats genoemde Palembangsche onderneming Tanah Priok (in de afdeeling Tebing Tinggi) hebben zich groote uitgaven moeten getroosten om de erfpachtsgronden met het wegennet in verbinding te brengen (o. a. f 30 000 voor het bouwen van eene brug over de Aijer Klingi). Voor het vervoer naar de hoofdplaats Palembang dienen deels gehuurde prauwen, deels een eigen rivierstoomscheepje. Op de erfpachtsperceelen Helyanna-land I en II in de afdeeling Ogan Kommering Ilir en Blidah van hetzelfde gewest werden voorshands nog slechts proeven genomen met verschillende cultures, onder meer ook met tabak; van de vooruitzichten viel nog niets met zekerheid te zeggen.

De berichten aangaande de uitkomsten met de teelt van tabak voor de Europeesche markt in de afdeeling Amoenthai (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) verkregen, luiden uiteenloopend. Van Tandjoeng-Kinaroen worden de uitkomsten gunstig genoemd, doch op Pandam was de weersgesteldheid voor het gewas niet naar wensch en bovendien richtten rupsen veel schade aan. De productie van 1893 was er dan ook verre van bevredigend, hetgeen, niettegenstaande in de beide laatste jaren de geldelijke resultaten eenigszins verbeterd waren, wellicht aanleiding zou geven tot het staken van de onderneming, dan wel tot hare samensmelting met Tandjoeng-Kinaroen, waarover door belanghebbenden onderhandeld werd. Ook de onderneming Senoentoen leverde in 1893 teleurstelling op, voornamelijk doordien de aanplantingen geteisterd werden door zware regens en bandjirs; — redenen waarom van hare verdere instandhouding is afgezien. Swargo Poeroe, zoomede de nieuwe nog onbenaamde onderneming zouden, althans in 1894, blijven doorwerken.

Nopens de uitkomsten der tabaksondernemingen in Sambas (Westerafdeeling van Borneo) en in de Minahassa (Menado) zijn geen andere bijzonderheden dan het productiecijfer gemeld. De opkooponderneming Tonsea in het district van dien naam, mede in de Minahassa, had in 1893 niet gewerkt. Sedert het voorjaar van 1892 beschikte de ondernemer over 4900 bouws erfpachtsgronden (perceel Kalimoeng), waar naar het schijnt alsnu de tabaksteelt zal worden beproefd.

Bij de onderneming Awaija op het eiland Ceram (residentie Amboina), bestaande uit van de bevolking gehuurde gronden, was de tabaksteelt voorloopig opgegeven.

Aangaande de eigen tabaksteelt der bevolking wordt van Sumatra's Westkust bericht dat aldaar, inzonderheid in de afdeelingen L Kotta en Tanah Datar (Padangsche Bovenlanden), zoodanige uitbreiding aan die cultuur was gegeven dat de prijzen sterk gedaald waren en de cultuur bijna niet meer loonend was. Naar buiten Nederlandsch-Indië werden van Sumatra's Westkust uitgevoerd 7374 pikol tabak, waarvan 7074 naar de Straits-Settlements en 300 pikol naar Nederland, deze laatste hoeveelheid — naar bericht wordt — ten behoeve van eene te nemen proef met het gebruik van die soort van tabak voor de vervaardiging van sigaretten.

De productie van Ranau-tabak in Palembang bedroeg in 1893, naar schatting, niet meer dan 80 pikol. Zoowel van deze soort, als van Redjang-tabak, welke mede zeer gewild is en ook wel wordt uitgevoerd, wordt de cultuur gezegd gaandeweg af te nemen niettegenstaande zij loonend mag genoemd worden; en zulks omdat de bevolking meer en meer voorliefde aan den dag legt voor het telen van koffie, als minder zorg en moeite vereischende.

In het district Tabalong der afdeeling Amoenthai (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) toont de bevolking zich tuk op de voordeelen, die haar het telen van tabak voor de Europeesche markt blijkt te kunnen opleveren.

Van Boeleleng en Djembrana (Bali), waar nog voortdurend de teelt van tabak uitbreiding erlangt, werd in 1893 voor eene waarde van f 87 525 aan dat artikel uitgevoerd naar Singapore en Makasser.

In de niet reeds genoemde gedeelten der buitenbezittingen wordt door de bevolking anders dan voor eigen gebruik niet veel werk

---

[1]) Met inbegrip van 594 pakken van tabaksondernemingen in de residentie Palembang, bracht de Sumatra-tabak gewas 1892, voor zoover hier te lande verkocht (in 1893 131 474 en in 1894 5602, of in 't geheel 137 076 pakken), f 25 900 000 op, zijnde dooreen f 1,24 per Amst. pond. Daarentegen bracht het product van 1893, waarvan 162 972 pakken herwaarts kwamen, welke alle, op 513 pakken na, nog in 1894 werden verkocht, in doorsnee $f\,1{,}44^5$ per Amst. pond of in 't geheel f 36 240 000 op (hierbij is voor de evenbedoelde 513 pakken een benaderend cijfer aangenomen). Ook deze aanvoeren waren niet uitsluitend uit de residentie Oostkust van Sumatra afkomstig; van daar kwamen namelijk 162 386 pakken, en verder 426 uit de residentie Palembang en 160 uit de Padangsche Benedenlanden. Een en ander is ontleend aan handelsopgaven.

Wat de wijze van verscheping van de Sumatra-tabak betreft, vermeldt het jaarverslag over 1893 van ons consulaat-generaal te Singapore dat het in dat jaar verscheepte product (oogst 1892), op een klein gedeelte na, dat via Pinang naar Europa ging, via Singapore werd afgezonden, en wel 131 576 pakken naar Amsterdam en Rotterdam (hiervan 35 011 pakken met Nederlandsche stoomschepen, namelijk met booten der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij tot Batavia en van daar met die der maatschappijen „Nederland" en „Rotterdamsche Lloyd") en 6302 pakken naar Bremen. Over Singapore werden derhalve in 1893 137 878 pakken van den oogst 1892 verscheept.

[2]) Een voorloopig rapport te dezer zake is te vinden in het Tijdschrift „Teysmannia", 4de jaargang, blz. 668 en volg.

[3]) De handelsberichten, waarop gedoeld wordt in noot 1 hierboven, geven, als uit den oogst van 1893 hier te lande ter markt gekomen, het volgend aantal pakken op: Palembang 426; beide gewesten van Borneo 1571 (volgens eene andere makelaarsopgaaf 1235) en Molukken (vermoedelijk Menado) 485. Deze laatste 485 pakken zouden tot een „niet zeer bevredigenden" prijs zijn afgedaan; voor de Palembang-tabak zou dooreengenomen zijn gegemaakt f 0,81 en voor de tabak uit Nederlandsch-Borneo dooreengenomen volgens eerstbedoelde opgaaf $f\,0{,}90^5$, volgens de andere opgaaf 1 per Amst. pond.

In de aangehaalde noot is tevens sprake van 160 pakken tabak, afkomstig uit de Padangsche Benedenlanden (doorsnee opbrengst f 0,73 per Amst. pond). Evenwel blijkt uit de over 1893 ontvangen bestuursberichten niet van het bestaan van eene gevestigde onderneming aldaar. Wel is bekend (zie vorig verslag, bijlage B bis, blz. 1) dat in 1892 bij wijze van proef door een ondernemer uit Assahan (Oostkust van Sumatra) tabak was geteeld op gronden (twee kleine perceelen in de onderafdeeling Indrapoera der Padangsche Benedenlanden), welke hem in erfpacht waren toegezegd, doch welke toezegging bij gouvernementsbesluit dd. 8 October 1892 n°. 25 was ingetrokken, omdat de ondernemer den termijn voor de inschrijving ongebruikt had laten verstrijken.

gemaakt van de tabakscultuur. In de meeste gewesten wordt zelfs niet genoeg tabak gewonnen om geheel in de binnenlandsche behoefte aan het artikel te voorzien, en moet dan ook nog tabak worden ingevoerd; in de Westerafdeeling van Borneo o. a. van Singapore in 1893 tot eene hoeveelheid van p. m. 1550 pikol.

De berichten over den oogst, welken de tabaksaanplantingen der bevolking afwierpen, luidden over het algemeen gunstig. In Bantik en Attingola (Menado) was de inzameling zelfs zeer ruim.

Voor Redjang-tabak werd in Palembang f 20 à f 40 per pikol betaald. In de Lampongsche Districten liepen de prijzen voor de daar geteelde tabak, over 1893 geschat op p. m. 500 pikol, uiteen van f 0,25 tot f 1,50 per katti, in Atjeh van f 0,30 tot f 0,60.

Andere éénjarige gewassen.

Het aanplanten van andere voedingsgewassen dan padi geschiedt in de buitenbezittingen slechts bij uitzondering op sawahs, na den padi-oogst; veelal echter op droge velden, hetzij tusschen de padi in, dan wel nadat deze gesneden is, en ook wel in afzonderlijke tuinen in de nabijheid der kampongs. In den regel wordt van die gewassen niet meer gekweekt dan noodig is ter voorziening in de eigen behoefte der planters en die van hunne naaste omgeving.

De aanplantingen van djagong, — welke vooral van aanbelang zijn in Menado, in de Toratea-landen, in Kadjang en op Saleier (Celebes en onderhoorigheden), op de Aroe-, Kei-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden (Amboina), en in de residentiën Timor en Ternate, waar djagong het hoofdvoedingsmiddel van de bevolking uitmaakt, — leverden in 1893 over het algemeen bevredigende oogsten op. Op Allor (residentie Timor) slaagde het gewas minder goed dan in andere jaren, waardoor tegen het einde des jaars de prijs van dit voedingsmiddel van f 1,50 tot f 4 per pikol steeg. In eenige gedeelten van de residentie Ternate, waar gemakkelijk rijst kan worden aangevoerd, begint de bevolking zich meer aan het gebruik van deze graansoort te gewennen, ook omdat het planten van djagong op geaccidenteerd terrein niet altijd met een goeden uitslag wordt bekroond. Op Billiton wordt slechts weinig djagong gewonnen, en daarom ook alleen als versnapering gebruikt.

Daarentegen wordt op dat eiland tamelijk veel cassave (daar obi mengala genoemd) gekweekt, welk product er voor de volksvoeding nagenoeg van evenveel belang is als de rijst. Ook wordt van Billiton cassavemeel (tapioca) uitgevoerd, in 1893 tot eene hoeveelheid van 500 pikol. Evenzoo wordt uit het binnenland der residentie Palembang veel cassave naar de hoofdplaats aangevoerd, en van daar in den vorm van meel naar Singapore verzonden.

In de afdeeling Banda (Amboina) en in het oostelijk deel der afdeeling Boeleleng (Bali) werd vrij veel katjang kedeleh aangeplant, waarvan de cultuur ook in Palembang gezegd wordt zich uit te breiden. Van de aanplantingen in eerstgenoemde afdeelingen werd een vrij goede oogst verkregen.

In de Padangsche Bovenlanden worden aardappelen, ook Hollandsche soorten, verbouwd en van daar uitgevoerd. Op de hoogvlakte van Tondano (Minahassa) vindt men aanplantingen van preanger-boonen, welke boonen van gouvernementswege worden opgekocht ten behoeve van leger en vloot tegen f 8 per pikol.

Op Rotti en in de landschappen op Timor rond de Koepangbaai gelegen, waar de bevolking in den regel niet over voldoende hoeveelheden rijst en djagong kan beschikken, maakt zij voor hare voeding ook gebruik van zoogenaamde botok (eene soort van gierst), zoomede van stroopsuiker, gewonnen van den lontarpalm, aan welk product in 1893 geen gebrek was.

Nopens de cultuur van suikerriet, in de buitenbezittingen slechts op kleine schaal gedreven wordende (aldaar dient het riet ter versnapering of wel om daaruit stroop of suiker enkel voor de inlandsche markt te bereiden), bevatten de gewestelijke verslagen ditmaal geene bijzonderheden, waarvan niet reeds melding is gemaakt in het vorig verslag (zie aldaar blz. 240). Uit de Padangsche Bovenlanden werd bericht dat in de afdeeling Batipoe op de hellingen van den Singgalang uitbreiding van de rietteelt viel op te merken. Uitvoer van rietstekken uit de Westerafdeeling van Borneo (om als plantriet op Java te dienen) had in 1893 niet plaats.

De oogst van kapas was in Binamoe (Celebes en onderhoorigheden) bijzonder overvloedig en ook in Palembang zeer gunstig. In laatstgenoemd gewest gold het product f 6 à f 7.50 per pikol, doch stelde de bevolking in het kweeken daarvan minder belang, doordien zij zich meer op het telen van koffie wenschte toe te leggen. In de Batang Loepar-streek der Westerafdeeling van Borneo waren de uitkomsten van den oogst ongunstig ten gevolge van te veel regen. Ter Sumatra's Oostkust werd door de Deli-Maatschappij van een aanplant van kapas op hare onderneming Polonia een product van uitstekende hoedanigheid verkregen, waarvoor te Hongkong een hooge prijs werd bedongen. Van het voortzetten dezer cultuur is echter afgezien, wijl, in verband met de te betalen loonen, de kosten te hoog liepen. De proeven in de Lampongsche Districten genomen met het kweeken van kapas uit zaad van Palembang, tot aankoop waarvan eenige fondsen van bestuurswege waren toegestaan, zoomede met zaad uit 's lands plantentuin verkregen, gaven vooralsnog weinig hoop op welslagen. Een groot deel van het zaad kwam niet tot ontkieming.

Te Sanggau in de Westerafdeeling van Borneo werd eene welgeslaagde proef genomen met de cultuur van indigo. Te Singkawang, in hetzelfde gewest, werd daarentegen van het verder kweeken van dat gewas afgezien. Elders was in deze cultuur geen vooruitgang waar te nemen; integendeel blijft zij, evenals die van kapas, gedrukt door den ruimen aanvoer van goedkoope Europeesche katoenen stoffen.

2°. Niet-eenjarige gewassen.

Koffiecultuur
(aan de verplichte levering onderworpen).

Sumatra's Westkust. Omtrent de gedragslijn, te volgen ten aanzien van de in de laatste jaren in verschillende streken van dit gewest, zoo achteruitgaande gouvernementskoffiecultuur, heeft de Regeering laatstelijk hare inzichten blootgelegd bij de stukken der Indische begrooting voor 1895 [1]), bij welke begrooting een memoriepost is uitgetrokken, waardoor in beginsel is uitgemaakt dat ter Sumatra's Westkust op nader te regelen voet, — en nadat de betrokken hoofden en bevolking in het plan zullen zijn gekend [2]) (om langs dien weg eene goede uitvoering en toepassing van den beoogden maatregel te bevorderen) — eene hoofdelijke belasting in geld zal worden ingevoerd, in hoofdzaak van gelijken aard als die welke in naburige gewesten werken, te heffen èn van hen die niet bij de gouvernementskoffiecultuur betrokken zijn (uitgenomen die onderdeelen van het gewest, waar de toestanden eene geldelijke belasting nog niet gedoogen, of waar, om politieke redenen, de invoering vooralsnog onraadzaam mocht blijken), èn van hen die, waar de gedwongen koffieteelt niet voldoende loonend is aan te merken, daarvan ontheven zullen worden, welke ontheffing, in streken waar zulks geoordeeld wordt te zullen kunnen geschieden zonder benadeeling van de gouvernementskoffiecultuur waar zij gehandhaafd blijft, tevens zal gepaard gaan met loslating ook van de verplichte levering. Zooals reeds in het verslag van 1892 (blz, 234) werd medegedeeld, vindt de in te voeren belasting haren grond niet alleen in de noodzakelijkheid dat een equivalent worde verkregen voor het prijsgeven van een deel der koffiebaten, maar tevens in de billijkheid dat de niet-koffieplanters ter Sumatra's Westkust ook hunnerzijds tot de kosten der Indische huishouding rechtstreeks bijdragen. Daar de zaak deugdelijke voorbereiding eischt, zullen de te treffen voorzieningen niet wel reeds in 1895 kunnen worden ingevoerd (verg. ook blz. 190 hiervóór). Voor die streken, waar de gouvernementskoffiecultuur niet zal behoeven te worden prijsgegeven, zal de Indische Regeering hebben te beslissen tot hoever de bemoeienis van het bestuur zich voortaan zal hebben uit te strekken waar het geldt de voor de aanplantingen op hoog gezag te volgen cultuurwijze. Reeds in 1893 was dezerzijds er op gewezen dat bij de bedoelde beslissing met groote omzichtigheid zal dienen te worden tewerkgegaan, omdat men zich van de invoering ter Sumatra's Westkust van verbeteringen ten deze reeds menigmaal illusies heeft gemaakt, die ten slotte slechts op teleurstelling zijn uitgeloopen.

Over 1893 is omtrent den gang van zaken bij deze cultuur het volgende bericht.

Overal waar dit kon geschieden, hadden bijplantingen plaats. Oude en niet meer vruchtdragende tuinen werden afgeschreven en zoo mogelijk door nieuwe vervangen.

[1]) Zie blz. 12/13 van de Memorie van Toelichting, zoomede blz. 43/44 van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer (zitting 1894 — 1895 — 4 — n°. 6 en 37).

[2]) In navolging van hetgeen het Gouvernement bij vroegere gelegenheden heeft gedaan wanneer ter Sumatra's Westkust maatregelen stonden genomen te worden, die afweken van hetgeen bij de op 25 October 1833 door Commissarissen van het gouvernement Sumatra's Westkust uitgevaardigde publicatie was verkondigd. Deze publicatie, veelal bekend als het Plakaat Pandjang, is afgedrukt in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, jaargang 1873, deel II, blz. 95-99.

Tijdelijke vrijstelling van verplichte bijplanting had in de Padangsche Bovenlanden hier en daar plaats, waar het aantal boomen door iederen cultuurdienstplichtige te onderhouden reeds een zeker maximum had bereikt.

In den westmoesson 1892/93 werden bijgeplant 6 047 911 boomen (1 094 896 minder dan in 1891/92), waarvan 5 068 109 in de Padangsche Bovenlanden, 68 797 in de Padangsche Benedenlanden en 911 005 in Tapanoli.

Bij hooge uitzondering worden kweekbedden aangelegd; de bevolking blijft de voorkeur geven aan het bijplanten met opslag uit de tuinen.

Waar nieuwe tuinen werden aangelegd, geschiedde dit door het bosch gedeeltelijk weg te kappen, slechts die stammen te laten staan welke geschikt schenen om als schaduwboomen te dienen, en daartusschen de koffie te planten. Naarmate de koffie opgroeit, wordt het bosch verder gedund en worden waar noodig ter beschaduwing dadapboomen geplant.

In vele streken bleef men echter voortgaan met het planten van koffie op de erven en in de nabijheid der kampongs.

Het onderhoud liet dikwijls te wenschen over; vooral was dit het geval in die streken waar weinig koffie wordt geteeld of waar men den grond liever voor andere cultures bezigt.

In Bondjol (afdeeling Loeboe Sikaping), in Boea en in Sidjoendjoeng (afdeeling Tanah Datar) groeit de gewone koffie minder goed, doch heeft men hoop met Liberia betere uitkomsten te zullen verkrijgen. Zoowel daar als in de lagere streken van andere afdeelingen der Padangsche Bovenlanden werd reeds op vrij ruime schaal Liberia-koffie geplant. Ter uitbreiding van die Liberia-aanplantingen werd van bestuurswege weder zaad verstrekt. In Lintou en Boea moeten in het geheel reeds eenige honderdduizenden Liberia-boomen in den grond zijn gebracht, waarvan de oudste vrij veel vrucht geven.

In de afdeeling L Kotta (Padangsche Bovenlanden) bleef ook in 1893 de bladziekte vrij hevig heerschen, zeer ten nadeele van de productie.

Hooger is gewezen op den achteruitgang der gouvernementskoffiecultuur ter Sumatra's Westkust. Gerekend over vierjarige tijdvakken toch was de gemiddelde inlevering per jaar over 1873/1876 121 971, over 1877/1880 123 190, over 1881/1884 112 020, over 1885/1888 83 340 en over 1889/1892 54 496 pikol. Per jaar waren de cijfers gedurende laatstgenoemd tijdvak achtereenvolgens 48 336, 65 050, 44 834 en 59 766. De oogst van het thans in behandeling zijnde jaar 1893 viel ten slotte nog mede; hij bedroeg nagenoeg evenveel als in 1892. Het weder toch begunstigde zoowel het rijpen als den pluk der koffie, zoodat, terwijl in de eerste maanden des jaars de productie geraamd werd op slechts ruim 40 000 pikol, de inlevering in 't geheel 56 724 pikol bedroeg. Voor 1894 daarentegen waren de uitzichten weder minder gunstig, doordien zware regens in het najaar van 1893 en in de eerste maanden van 1894 nadeelig waren voor de vruchtzetting, en in den verderen loop van het jaar vielen de uitkomsten nog meer tegen, zoodat de ramingen achtereenvolgens verlaagd moesten worden van 44 800 tot ruim 34 000 pikol. Over de maanden Januari t/m November 1894 bereikte de inlevering niet meer dan 22 711 pikol. Gesplitst naar de drie hoofdafdeelingen van het gewest waren de uitkomsten over de jaren 1890 t/m 1893 en over 1894 (voor zooveel reeds bekend) als volgt:

Onderdeelen van het gouvernement Sumatra's Westkust.	Ingeleverde hoeveelheden koffie (in pikols).				
	1890.	1891.	1892.	1893.	1894 (Jan. t/m Nov.)
Padangsche Benedenlanden .	2 867	1 888	2 258	3 502	738
Padangsche Bovenlanden . .	51 744	35 619	49 026	45 088	17 660
Tapanoli	10 439	7 327	8 482	8 074	4 313
Totalen . .	65 050	44 834	59 766	56 724	22 711
Onder deze totalen was begrepen aan koffie 2de soort .	761	445	1 667	1 250	(niet opgegeven)

In bijlage LLL vindt men, voor zooveel hier te lande voorhanden, gegevens per onderafdeeling, benevens opgaven nopens de op het product van 1893 gevallen kosten, gerekend tot in de strandpakhuizen. Cijfers nopens het aanwezig getal boomen worden, als te weinig vertrouwen verdienende, achterwege gelaten. Eene telling wordt gezegd, wegens het wijd en zijd verspreid staan van de aanplantingen, ondoenlijk te zijn, en zelfs, waar telling heet gedaan te zijn door mantri's of hoofden, is daaraan, naar bericht wordt, niet de minste waarde te hechten.

Voor zoover kan worden nagegaan, had onttrekking van koffie aan de verplichte levering op eenigszins belangrijke schaal niet plaats; toch werden in 1893 bij de pakhuizen 128 pikol verbeurd verklaarde koffie ingenomen, tegen 115 pikol in 1892 en 11 in 1891.

Nieuwe gelegenheden tot inlevering van het product werden in 1893 niet geopend; integendeel werd het aantal van 93 inkooppakhuizen met 2 verminderd, door intrekking van dat te Koedoe en door tijdelijke sluiting van dat te Batoe Bengaoen, beide in de afdeeling Priaman der Padangsche Benedenlanden.

Daar eenige transportaannemingen nog buiten toewijzing waren moeten blijven, geschiedde de afvoer der koffie uit de verschillende inkooppakhuizen weder grootendeels rechtstreeks van bestuurswege, hetzij met eigen, hetzij met gehuurde middelen. Vertraging werd niet ondervonden; alleen was bij het einde des jaars nog niet alle koffie naar de strandpakhuizen afgevoerd.

De driemaandelijksche veilingen te Padang, waarin de gouvernementskoffie uit dit gewest wordt te gelde gemaakt, bestonden in 1893 uit 60 232 pikol (zie vorig verslag blz. 242), doch in 1894 slechts uit 23 719 pikol. De uitkomsten der veilingen van 1894 waren als volgt:

Tijdstippen der veilingen.	Soort der koffie.	Hoeveelheden (in pikols).	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.
1894.				
21 Augustus	1ste	7 760	f 495 323,00	f 63,83
	2de	240	8 526,00	$35,52^{5}$
	Liberia	9^{85}	345,24	35,05
29 September	1ste	10 850	692 462,50	63.82^{1}
	2de	150	5 287,50	35,25
13 November	1ste	1 856	120 739,90	$65,05^{3}$
	2de	24	817,20	34,05
	Liberia	6^{80}	245,82	36,15
22 December	1ste	2 795	195 880,50	$70,08^{2}$
	2de	27	1 053.00	39,00
	Liberia	1	45,00	45,00
Totalen. . .	1ste	23 261	f 1 504 405,90	f 64,67
	2de	441	15 683,70	35,56
	Liberia	17^{65}	636,06	36,03
		$23\,719^{65}$	f 1 520 725,66	
In 1893 waren de totalen	1ste	$58\,811^{60}$	3 929 153 20	$66,80^{9}$
	2de	1 415	50 679,00	$35,81^{5}$
	Liberia	5^{50}	$291,77^{5}$	53,05
		$60\,232^{10}$	f $3\,980\,123,97^{5}$	

M i n a h a s s a (residentie Menado). De overwegingen omtrent het doelmatigst equivalent voor eene algeheele vrijlating der gouvernementskoffiecultuur in de Minahassa worden in Indië nog voortgezet (verg. vorig verslag, blz. 242, en blz. 190 hiervóór). Intusschen heeft, naar de resident bericht, de in 1893 voor 't eerst gewerkt hebbende prijsverhooging voor de in te leveren koffie (van f 15 tot f 25 per pikol), en ook de voor het plantjaar 1893/94 toegestane algemeene vrijstelling van verplichte bijplanting, den lust der bevolking om vrijwillig koffie te planten nog zeer weinig doen toenemen.

Volgens de statistiek der plantsoenen over het cultuurjaar 1892/93 (bijlage LLL hierachter) eindigde dat cultuurjaar (op 31 October 1893) met 4 343 800 boomen in op hoog gezag aangelegde geregelde tuinen en met 11 980 000 in de vrijwillige of onder dien naam bekend staande aanplantingen, in 't geheel derhalve met 16 323 800 boomen, terwijl de opgaven van ult. October 1892 aanwezen 4 822 000 en 12 273 000 of te zamen 17 095 000 boomen [1]). Zondert men voor beide jaren, ter wille van eene juistere vergelijking, de twee districten der afdeeling Belang uit (zie de noot hieronder), dan blijkt dat in de 14 andere koffiedistricten der Minahassa (hierbij niet meer gerekend het district Menado, laatstelijk met slechts

[1]) In de laatstbedoelde opgaven telt de afdeeling Belang, met 26 negorijen, voor respectievelijk 1 150 329 en 617 500 of te zamen 1 767 829 boomen, doch deze cijfers, waaromtrent reeds in 't vorig verslag (blz. 242 en bijlage MMM) werd opgemerkt dat zij opvallend verschilden met die van ult. October 1891 (409 539 + 198 600 = 608 139), schijnen thans werkelijk als foutief te moeten worden aangemerkt, daar de cijfers van ult. October 1893 (427 305 + 345 208 = 772 513) met laatstvermelde lagere opgaven van 1891 beter verband houden.

6330 koffieboomen, welke in 1892/93 schijnen te zijn afgeschreven) op 31 October 1892 aanwezig zouden zijn geweest 3 665 341 boomen op hoog gezag geplant en 11 655 500 in vrijwillig of onder dien naam aangelegde plantsoenen, welke totalen op 31 October 1893 zouden hebben bedragen 3 916 495 en 11 634 800 (hiervan in de 5 districten der afdeeling Tondano alleen respectievelijk 3 113 085 en 10 166 400). Omtrent het aantal reeds geplante Liberia-koffieboomen zijn geen opgaven verstrekt. Ook omtrent de bladziekte is niets bericht.

Was in 1889 nog eene productie van 21 498 pikol verkregen, doch in de drie volgende jaren slechts van respectievelijk 960, 4114 en 7257 pikol, de oogst van 1893, benadeeld door hevige winden en zware regens in het najaar van 1892 en in de eerste maanden van 1893, bleef nog beneden de twee laatstvermelde hoeveelheden. De geheele inlevering bedroeg niet meer dan 3703 pikol (daaronder circa 11 pikol 2de soort). En volgens de jongste berichten liet het zich aanzien dat de oogst van 1894 nog veel ongunstiger zou zijn, en wel even gering als die van 1890. Aanvankelijk geschat op 3000 à 3500 pikol, bleek reeds omstreeks het midden des jaars dat te nauwernood op $^1/_3$ van die hoeveelheid mocht gerekend worden. Tot ult. November 1894 was zelfs niet meer dan 593 pikol ingeleverd.

Tijdens de opschuring van het product te Menado en te Amoerang vertoonde zich daarin de snuitkever; het aanwenden van lagoendi-bladeren en het herhaaldelijk omwerken had in de pakhuizen te Menado het gewenschte gevolg; niet zoo gunstig werkten die maatregelen te Amoerang.

Omtrent de op het product gevallen kosten, gerekend tot in de pakhuizen waaruit het, voor het vervoer uit Menado herwaarts, wordt verscheept, vindt men opgaven in bijlage LLL van dit verslag. Hieronder volgt een overzicht van de opbrengst der in 1894 (hier te lande) geveilde Menado-koffie, waarbij voor de berekening van de netto opbrengst weder alleen in mindering zijn gebracht de kosten van aflading, zeevervoer en verkoop.

Dagteekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheid (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte netto hoeveelheid (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per $^1/_2$ K.G.	
			Bruto *a*).	Netto *b*).
1894.				
6 Februari	2985	176 353	f $0,72^{25}$	f $0,66^{49}$
22 Mei	2970^{88}	177 276	$0,68^{29}$	$0,62^{68}$
	c) 5955^{83}	353 629	f $0,70^{26}$	f $0,64^{57}$

a) Veilingskosten, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pct. veilingskosten, doch verminderd met $1^1/_2$ pct. korting voor contante betaling.

b) De hier in mindering gebrachte onkosten zijn alleen die van aflading uit de afscheeppakhuizen in Menado, zeevervoer en verkoop.

c) Namelijk 2106^{87} pikol uit den oogst van 1891 en 3849^{01} pikol uit dien van 1892.

Koffiecultuur
(niet aan de verplichte levering onderworpen).

a. Inlandsche teelt.

In Benkoelen werden de aanplantingen, inzonderheid van Liberia-koffie, nog steeds uitgebreid. Van gouvernementswege werden 3 pikol Liberia-zaad verstrekt, daar de bestaande aanplantingen nog geen noemenswaardige hoeveelheid zaadkoffie konden opleveren. Nieuwe aanplantingen van Java-koffie werden aangelegd, hetzij op speciaal daarvoor ontgonnen boschgrond, hetzij op ladangs tusschen de padi; in het tweede jaar wordt op die met koffie beplante ladangs opnieuw padi geplant en eerst in het derde jaar blijft de grond uitsluitend voor de koffiecultuur bestemd. De jonge planten werden verkregen uit in de doessoens of bij de tuinen aangelegde kweekbedden of van opslag uit de oude tuinen. Van behoorlijken aanleg en onderhoud van aanplantingen van Java-koffie is geen sprake; alleen bij Liberia-koffie vindt men aanleg in geregelde tuinen. Aan den pluk wordt niet altijd de noodige zorg besteed; rijpe en onrijpe bessen worden tegelijk afgerist; in Kroë gebruikt men veelal ladders bij den pluk. De bereiding geschiedt op de gewone wijze, maar laat steeds te wenschen over; alleen in de Semendo Oeloe Loeas, gedeeltelijk ook in de Oeloe Kelan (afdeeling Manna), wordt meer zorg daaraan besteed. In de bergstreken van Kroë en in de Pasoemah Oeloe Manna werd meermalen gebruik gemaakt van hulpplukkers. Met uitzondering van de koffie uit de Semendo-streek is de qualiteit over 't algemeen inferieur, ten gevolge van de gebrekkige bereiding en sorteering. De koffieoogst viel in 1893 in de verschillende streken van het gewest minder bevredigend uit dan in 1892. Cijfers omtrent de uitgevoerde hoeveelheid worden lager aangetroffen. In de bergstreken der afdeelingen Kroë, Kauer en Manna levert de koffiecultuur een ruim middel van bestaan op; de bevolking dier streken behoort tot de welvarendste van het gewest. Bij uitbreiding van de Liberia-koffie tot volkscultuur zal de bevolking van de benedenstreken, vooral in Kauer, Manna, Seloema, Laïs en het noordelijk deel van Mokko Mokko, daardoor ook tot welvaart kunnen komen, aangezien de gronden aldaar uitnemend voor de teelt dier koffiesoort geschikt blijken te zijn.

In de aan de afdeeling Mokko Mokko (residentie Benkoelen) grenzende onafhankelijke landschappen, namelijk Groot-Korintji, Serampas en Soengei Tenang, is de koffiecultuur insgelijks een voornaam middel van bestaan; zij heeft in die streken eene hooge vlucht genomen en wordt gezegd eene ware volkscultuur te zijn geworden. De uitvoer van koffie uit Korintji heeft voornamelijk plaats naar Tapan en Indrapoera (Padangsche Benedenlanden), omdat men aldaar betere prijzen voor het product kan maken dan te Mokko Mokko; de koffie van Serampas, en gedeeltelijk ook die van Soengei Tenang, wordt echter naar Mokko Mokko uitgevoerd.

Uit Palembang wordt medegedeeld dat de bevolking van de bergstreken in de cultuur van koffie zooveel voordeelen ziet dat velen daardoor hunne rijstvelden verwaarloozen. In de behandeling der cultuur, wat plantwijze, grondbewerking en onderhoud der tuinen betreft, ziet men geen vooruitgang. De proefaanplantingen van Liberia-koffie stonden niet gunstig.

In Zuid-Celebes werden voortdurend nieuwe plantsoenen aangelegd. Ook daar wordt aan aanleg, onderhoud, pluk en bereiding weinig zorg besteed. Bij den aanvang van den pluk komen uit de gouvernements- en de vorstenlanden eene menigte personen over om tegen zeker loon (gewoonlijk $^1/_5$ van het geplukte) bij de inzameling behulpzaam te zijn. De qualiteit kon veel beter zijn als beter geplukt en met meer zorg bereid werd.

Uit Bali wordt gemeld dat op de noordelijke hellingen van het gebergte tusschen de afdeeling Boeleleng en de rijkjes Tabanan, Mengoei en Bangli gedurende 1893 weder nieuwe koffieaanplantingen werden aangelegd. In cultuurwijze, onderhoud, pluk en bereiding was geene verandering ten goede te bespeuren. Zeer zelden worden voor den aanleg en het onderhoud werkkrachten van elders gebezigd. In den tijd van den pluk evenwel komen vele Baliërs, zoowel mannen als vrouwen, uit de inlandsche rijkjes naar de afdeeling Boeleleng om daarbij behulpzaam te zijn. Opkoopers zijn Chineezen, Arabieren, Maleiers en inlandsche kleinhandelaren, deze laatsten als tusschenpersonen van den groothandel; uitvoer heeft plaats door Europeanen, Arabieren, Chineezen en Armeniaen.

De prijzen op de plaatsen van opkoop waren: in Benkoelen f 40 à f 58, in Palembang gemiddeld f 57, in Zuid-Celebes f 45 à f 55, op Bali f 50 à f 55 per pikol. Aan de afscheepplaatsen wordt de prijs der koffie met het bedrag der transportkosten en het loon voor de tusschenpersonen verhoogd.

In al de genoemde streken was in 1893 de oogst belangrijk minder dan in vorige jaren. Volgens de ontvangen opgaven zou de uitvoer hebben bedragen te Benkoelen 6600, te Palembang 14 800, te Makasser 28 600 en te Boeleleng 21 000 pikol, tegen een uitvoer in 1892 van 11 200, 59 700, 62 000 en 50 000, en in 1891 van 3700, 33 000, 49 000 en 37 000 pikol.

De uitvoer had plaats: van Benkoelen naar Batavia en Padang; — van Palembang naar Batavia, Muntok en plaatsen buiten Nederlandsch-Indië; — van Makasser naar Europa en Amerika, — en van Boeleleng (Bali) naar Singapore. Van de 28 600 pikol te Makasser uitgevoerde koffie waren 17 000 pikol begrepen, aldaar aangevoerd uit de inlandsche staten.

In de hiervóór niet genoemde gewesten der buitenbezittingen heeft de koffiecultuur der bevolking tot dusver weinig te beteekenen; in enkele komt zij niet of zoo goed als niet voor, zooals bijv. op Billiton, in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en in de residentie Timor.

In de Lampongsche Districten breidt de cultuur zich langzamerhand uit, nu de peper sedert een drietal jaren aanzienlijk in prijs is gedaald en daarom de teelt van dit product bij de bevolking niet meer zoo gewild is. De van gouvernementswege verstrekte Liberia-zaadkoffie werd óf direct aan de hoofden verstrekt, óf eerst onder toezicht van de controleurs gekweekt en later als kweekplantjes, voor overplanting geschikt, aan de bevolking uitgedeeld. Zoowel voor Java- als voor Liberia-koffie wordt de grond

zeer geschikt geacht. De uitvoer in 1893 bedroeg slechts 439 pikol; de marktprijs liep van f 35 tot f 50 per pikol.

Voor eigen gebruik worden door de inlanders in de bovenlanden van Sumatra's Oostkust eenige koffieboomen op hunne erven aangeplant, om uit de bladeren de zoogenaamde kopi daoen te bereiden.

In Atjeh wordt de zoogenaamde bergkoffie in enkele der zuidelijke landschappen ter Westkust aangeplant op de ladangs en in de nabijheid der woningen; ongesorteerd komt die koffie ter markt; de qualiteit is zeer inferieur, zoodat niet meer dan f 25 per pikol wordt gemaakt. In de staatjes der Oostkust is de bevolking in de laatste jaren, vooral sedert de daling der peperprijzen, zich gaan toeleggen op de teelt van Liberia-koffie; in het landschap Djolok Ketjil bestaan reeds vruchtdragende aanplantingen, die er zeer goed uitzien; het product wordt nog bijna uitsluitend gebruikt voor het tot stand brengen van nieuwe aanplantingen, waarmede ook in enkele landschappen ter Noordkust een begin zou worden gemaakt. In 1893 werden voor het eerst 9 pikol Liberia-koffie naar Pinang uitgevoerd.

Uit Riouw wordt bericht dat de pogingen van het Europeesch bestuur, om de teelt van Liberia-koffie in de bovenlanden van Indragiri en in Kwantan ingang te doen vinden, goede kansen beloven. Het in 1893 uit 's lands plantentuin ontvangen zaad was onder de bevolking verdeeld en allerwegen met gunstig gevolg uitgeplant; in Indragiri waren 20 000 plantjes in den grond gebracht, terwijl, volgens berichten van de Kwantansche hoofden, de bevolking ook daar nog steeds voortgaat met de bosschen uit te kappen om de bibiet van het opnieuw van den controleur van Indragiri ontvangen zaad over te planten.

Op Billiton hebben eenige Chineezen in het district Tandjong Pandan kleine Liberia-aanplantingen, welke vrij goed staan. Gelukt deze proef, dan zal van bestuurswege getracht worden dat ook de bevolking de teelt ter hand neme.

Van bestuurswege werden weder, door de verstrekking van zaden uit 's lands plantentuin zoowel als door het geven van inlichtingen omtrent plantwijze, enz., pogingen aangewend om de cultuur van Liberia-koffie bij de bevolking in de Westerafdeeling van Borneo aan te moedigen. In de afdeelingen Mampawa en Montrado, alsmede in de Boven-Kapoeas, viel reeds eenige ontwikkeling dier cultuur waar te nemen.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo vindt men op een paar plaatsen van de afdeeling Martapoera en ook in Sampit Liberia-aanplantingen, doch van zeer weinig beteekenis. In Koetei bestonden de plantsoenen van den sultan en zijne familie uit p. m. 130 000 boomen, die nog slechts 2 à 3 jaren oud waren en redelijk goed stonden; het zal nog moeten blijken of de grond voor die cultuur geschikt is om aan de boomen een behoorlijken levensduur te verzekeren.

Uit Gorontalo en andere tot Menado behoorende streken of eilanden buiten de Minahassa zijn aangaande de inlandsche koffieteelt (zie vorig verslag blz. 244) ditmaal geen nadere mededeelingen ontvangen.

De inlandsche bevolking van sommige eilanden van de residentie Amboina houdt zich mede slechts op zeer kleine schaal daarmede bezig. De productie was op verre na niet toereikend om in de behoefte te voorzien; vandaar dat van Java, Menado, enz. koffie moet worden aangevoerd. Opmerkelijk is het — zoo wordt bericht — dat de koffie van Ceram, door de bevolking der stranden als paggerkoffie aangeplant, door goeden smaak uitmunt en door kenners zelfs boven de Mandheling- en Menado-koffie gesteld wordt.

b. Particuliere koffieondernemingen.

Voor zooveel de in de buitenbezittingen door particuliere ondernemers gedreven koffieteelt aangaat (zie bijlage KKK hierachter) verdienen in de eerste plaats vermelding de erfpachtsondernemingen ter Sumatra's Westkust en in Menado. Over 't algemeen verkeerden deze, op enkele uitzonderingen na, in de laatste jaren niet in bloeienden toestand. In eerstgenoemd gewest telt men er 17, waarvan 13 in de Padangsche Bovenlanden, 2 in de Padangsche Benedenlanden en 2 in Tapanoli. De totale uitgestrektheid dier ondernemingen bedroeg 11 100 bouws, waarvan bij het einde des jaars 4343 bouws met koffie beplant waren, welke aanplantingen echter ten deele nog niet vruchtdragend waren. De oogst van 14 dier ondernemingen (van 2 is de productie niet opgegeven en bij 1 — in Tapanoli — werd nog in 't geheel geen koffie geoogst) bedroeg in 1893 12 744 pikol, waarvan voor de Padangsche Bovenlanden alleen 12 140 (voor 12 van de 13 ondernemingen aldaar). De 7 in Menado werkende ondernemingen beschikten in 't geheel over 2513 bouws. Opgaven omtrent de uitgestrektheid der koffiebeplantingen zijn slechts voor 6 daarvan ontvangen (zij besloegen 1873 bouws) en omtrent de verkregen productie slechts voor een 4-tal (die gezamenlijk 1980 pikol verkregen).

De in de andere gewesten gelegen erfpachtsondernemingen, waar uitsluitend of nevens andere producten hetzij gewone, hetzij Liberia-koffie wordt geplant, zijn meerendeels nog in wording, namelijk 3 in Benkoelen, 2 in elk der gewesten Lampongsche Districten, Palembang en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en 1 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden. Bij de meesten werd nog niet geoogst; slechts 3 van deze 10 ondernemingen produceerden reeds kleine hoeveelheden: in Benkoelen de onderneming Singapai (afdeeling Kroë) 20 pikol gewone koffie, op Borneo in de afdeeling Martapoera de onderneming Soengei Besar 7 pikol Liberia-, en op Celebes in de afdeeling Zuider-districten de onderneming Bakoengan 26 pikol gewone koffie.

Van de teelt van koffie, meerendeels echter nevens één of meer andere cultures, werd ook eenig werk gemaakt op een paar particuliere landen, het eene in de Minahassa, het andere op het eiland Ternate gelegen (de productie in 1893 was echter onbeduidend, en bedroeg respectievelijk 6 en 14 pikol) [1], zoomede bij de twee ondernemingen in de Lampongsche Districten en één op Ceram (Amahei), die uitsluitend beschikken over gronden, van de bevolking gehuurd (bij deze twee ondernemingen was echter de koffieproductie nog onbeduidender).

Onder de landbouwondernemingen in de inlandsche staten, waar de in concessie verkregen gronden in eenigszins beteekenende mate voor de teelt van koffie worden gebezigd, behoort in de eerste plaats te worden genoemd de onderneming der Batjan-exploitatie-Maatschappij, waar in 1893 217 pikol Java-koffie van zeer gewilde qualiteit geoogst werd; verder Tanahbang in Serdang (Sumatra's Oostkust), welke 28 pikol Liberia-koffie opleverde, zoomede de op het eiland Battam (Riouw) gevestigde onderneming Victoria, waar 15 pikol Liberia-koffie werd verkregen. Behalve op de zooeven genoemde onderneming Tanahbang werd ter Sumatra's Oostkust nog op 4 andere ondernemingen (3 in Serdang en 1 in Batoe Bara) de koffieteelt begonnen of voortgezet. Het in Batoe Bara geoogste product — van de onderneming Blimbing — werd als monster naar Europa gezonden en aldaar gunstig beoordeeld. Op de ondernemingen Lembang en Sakong in Sambas (Westerafdeeling van Borneo) waren de koffieplantsoenen nog niet vruchtdragend.

Klappercultuur.

Behalve wellicht alleen in de kuststreken van de Westerafdeeling van Borneo, waar de cultuur van den klapper- of kokospalm bij de bevolking zeer geliefd is; in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar daaraan gaandeweg eenige meerdere zorg heet te worden besteed, zonder dat evenwel tot den aanleg van geregelde tuinen wordt overgegaan; in de afdeeling Poeloe Toedjoe (Riouw en onderhoorigheden), op Saleier (Celebes en onderhoorigheden) en op de Sangi- en Talaut-eilanden (Menado), waar de handel in de producten van den klapperboom een hoofdmiddel van bestaan is voor de bevolking; zoomede ter Sumatra's Westkust en op Bali, — besteedt de bevolking in de buitenbezittingen, over het geheel genomen, niet veel zorg aan deze cultuur. Niettemin wordt wel voor de instandhouding der bestaande aanplantingen gewaakt, en worden deze in sommige streken ook wel uitgebreid. Op Billiton is het zelfs regel dat elk gezin op zich neemt jaarlijks tien klapperboomen bij te planten, doch doorgaans is eenige aandrang van de zijde der hoofden noodig om deze gewoonte niet te doen veronachtzamen. In de residentie Banka zou in 1893, ondanks sterfte en vernieling door wilde varkens, het aantal klapperboomen weder eenigermate zijn toegenomen, en wel, naar schatting, tot 270 000 stuks. Op de eilanden der residentie Amboina zou het aantal op meer dan 1 millioen te stellen zijn, waarvan slechts ruim 20 000 stuks in de afdeeling Banda.

Naar Padang en Priaman (Sumatra's Westkust) bleek een voor den klapperboom schadelijke kever te zijn overgebracht met nipah-

[1] In de hooger aangehaalde bijlage KKK wordt van deze twee landen, en ook van de particuliere landerijen in enkele andere buitenbezittingen, geen gewag gemaakt, omdat nopens de exploitatie dier landerijen over 't algemeen slechts zeer onvolledige gegevens te verstrekken zijn. Uit het oogpunt der productie voor de Europeesche markt zijn die landerijen — waaromtrent, uitgenomen wat betreft het 9-tal op het eiland Ternate, opgaven te vinden zijn in den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië (zie jaargang 1894, deel I, blz. 466*—472*) — bovendien van weinig beteekenis.

Evenmin is in gemelde bijlage KKK ook genoemd de koffieonderneming Long San in de Padangsche Bovenlanden, bestaande uit gronden die niet krachtens een gouvernementstitel bezeten worden (verg. vorig verslag, blz. 244, noot 1). Deze onderneming produceerde in 1893 105 pikol koffie.

producten van de Mentawei-eilanden; maatregelen waren zooveel doenlijk genomen om dit insect te doen verdwijnen.

In onderscheidene buitenbezittingen worden de vruchten van den klapperboom in gedroogden staat (copra) verhandeld. Dat de copra over 't geheel een belangrijk artikel van uitvoer uitmaakt, kan hieruit blijken dat volgens de jaarlijksche handelsstatistiek de uit de buitenbezittingen rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië verscheepte hoeveelheden, dus ongerekend hetgeen uit die gewesten naar Java en Madura [1]) ging, in de jaren 1891, 1892 en 1893 achtereenvolgens beliepen 532 000, 306 000 en 284 000 pikol, ter waarde — berekend tegen p. m. f 6,70 per pikol — van ruim f 3½ millioen, ruim 2 millioen en f 1 875 000.

Over de verschillende gewesten waren bedoelde hoeveelheden verdeeld als volgt:

	1891.	1892.	1893.	
Sumatra's Westkust	57 600	81 800	49 200	pikol
Westerafdeeling van Borneo	109 600	59 500	85 300	″
Celebes en onderhoorigheden	138 400	93 000	75 200	″
Menado	53 300	37 000	32 100	″
Boeleleng en Djembrana (res. Bali en Lombok)	130 250	30 000	25 200	″
Overige buitenbezittingen	42 850	4 700	17 000	″
	532 000	306 009	284 000	″

En deze cijfers kunnen slechts als minima worden aangemerkt, daar bijv. uit de bestuursberichten betreffende Riouw en Ternate blijkt dat alleen van Boengoeran, een der Natoena-eilanden, behoorende tot de hooger genoemde afdeeling Poeloe Toedjoe, de jaarlijksche uitvoer van copra is te stellen op ruim 30 000 pikol, en dat van Ternate in 1893 werd uitgevoerd 14 100 pikol, terwijl in de bovenstaande opgaven die beide gewesten voor niet meer dan 800 pikol begrepen zijn.

Uit Sumatra's Westkust wordt bericht dat de handel in copra in belangrijkheid afnam zoowel door sterke daling der marktprijzen als door den achteruitgang in qualiteit wegens het met vuur in stede van door zonnehitte drogen van het product. In Benkoelen, de Lampongsche Districten en ook in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werd in 1893 geen of nagenoeg geen copra bereid, hoofdzakelijk daar dat bedrijf niet winstgevend genoeg werd geacht, en men meer voordeel zag in den verkoop van de versche vruchten, welke o. a. in eerstgenoemd gewest door de bevolking van de kuststreken, waar de 100 stuks klappernoten f 2 à f 5 kostten, met voordeel van de hand konden worden gezet in de bovenlanden, waar er f 8 à f 10 voor betaald werd. Ook werden van Billiton zooveel noten verscheept (naar Palembang, Banka en West-Borneo) dat voor de bereiding van copra betrekkelijk weinig materiaal overbleef.

Wat de bereiding van klapperolie aangaat, verdient vermelding, dat hiertoe te Pontianak (residentie Westerafdeeling van Borneo) eene fabriek met stoomvermogen in werking was. Uitgevoerd werd van dit artikel uit genoemd gewest 954 444 liter.

In Atjeh en onderhoorigheden moest klapperolie worden ingevoerd: te Edi beliep die invoer 40 000 liter. Te Muntok (Banka) werd 26 600 liter aangebracht van Singapore. Daarentegen werd van Boeleleng (Bali) klapperolie uitgevoerd voor eene waarde van f 23 663.

De prijs van 100 klappernoten was o. a. ter Sumatra's Westkust f 2,75 à f 3; op Banka f 2,50 à f 8; te Amboina f 1,50 à f 2; op Banda f 3 à f 5.

Prijsopgaven van klapperolie, waar het artikel in eenigszins groote hoeveelheid verhandeld werd, zijn alleen van Banka en Banda ontvangen, waar voor dit artikel f 20 à f 50 en f 20 à f 25 per pikol werd betaald. Op Billiton was de olie hoog in prijs, omdat zij daar nagenoeg uitsluitend alleen voor eigen gebruik pleegt te worden bereid en slechts bij geringe hoeveelheden in den handel wordt gebracht.

Ook op sommige der in bijlage KKK vermelde particuliere landbouwondernemingen wordt de klappercultuur gedreven (veelal slechts op kleine schaal of als nevencultuur), zoomede op een aantal particuliere landerijen; de productiecijfers van deze laatste landen zijn evenwel te onvolledig opgegeven om getotaliseerd te worden. Bij een der in 1892 ingeschreven erfpachtsperceelen in Benkoelen, met name Padang Gadoeng, was die cultuur als proef ter hand genomen, doch kort daarop gestaakt, toen de jonge plantsoenen door wilde varkens en muizen werden vernield.

[1]) Van Java en Madura werd aan copra naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerd (daaronder ook van de buitenbezittingen aangebracht product): in 1891 niet minder dan 618 000, doch in 1892 en 1893 slechts 70 500 en 82 000 pikol, ter waarde van respectievelijk f 4 080 000, f 465 000 en f 541 000.

Sagocultuur.

De sagopalm (roembia) komt in vele kuststreken veelvuldig in het wild voor, o. a. op de eilanden Tebing Tinggi, Merbau en Ransang onder Sumatra's Oostkust, in Riouw en onderhoorigheden, op Borneo en in de Molukken. Hier en daar wordt ook wel bijgeplant. Meestal wordt de vermenigvuldiging van dezen palm echter aan de natuur overgelaten.

Ter Sumatra's Oostkust geschiedt de bereiding van sago door Chineezen, die de palmen van de bevolking opkoopen, en het verkregen product naar Singapore uitvoeren. Gedurende 1893 was de handel in het artikel minder levendig, ten gevolge van de ruime aanvoeren van sago te Singapore uit andere streken, waardoor de prijs van het product gedrukt werd.

In de landschappen op Sumatra, behoorende tot Riouw en onderhoorigheden, en in de afdeelingen Karimon en Lingga van dat gewest, maakt de teelt en bereiding van sago het voornaamste middel van bestaan der bevoking uit. Ook hier is het regel, dat Chineezen de palmen opkoopen en de sago in ruwen dan wel in bereiden staat naar Singapore verzenden. Het bereiden geschiedt o. a. te Meral (aan de zuidkust van het eiland Karimon). Eene te Dai (Lingga) gevestigde fabriek voor de bereiding van sago voor de Europeesche markt, toebehoorende aan den sultan, staakte in 1893 hare werkzaamheden, omdat verlies werd geleden. Op het eiland Battam (mede in den Riouw-archipel) werd nabij Batoe Hadji eene nieuwe fabriek opgericht, die evenwel bij het einde des jaars nog niet in werking was gebracht. Voor zoover is kunnen worden nagegaan, bedroeg de uitgevoerde hoeveelheid sago (waarschijnlijk uit de geheele residentie Riouw en onderhoorigheden) 6985 kojang (of 279 400 pikol). [2]) De prijs van het product daalde van 60 dollar tot 40 dollar per kojang (van 40 pikol). De atap van sagopalm-bladeren gold 4 à 10 dollar per 1000 stuks.

Uit de Westerafdeeling van Borneo, — waar de sagopalm vooral in Mampawa en Sambas in grooten getale wordt aangetroffen, en de sago in eerstgenoemde landstreek een voornaam voedingsmiddel van de Dajaksche bevolking uitmaakt, — werd p. m. 20 000 pikol van het product naar Singapore verzonden. Van Makasser (Celebes) en Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) zou, volgens de handelsstatistiek, in 1893 naar buiten Nederlandsch-Indië aan sago zijn uitgevoerd respectievelijk 5800 en 1500 pikol.

Het gemak, waarmede de bevolking van een groot deel der Molukken door de bereiding van sago, uit de daar in overvloed in het wild groeiende sagopalmen, in hare voeding kan voorzien, maakte dat zij weinig behoefte gevoelt aan de teelt van andere voedingsgewassen. In de residentie Amboina zijn in 't bijzonder Ceram en Boeroe de voorraadschuren van sago voor de overige eilanden.

In de niet genoemde streken, voor zoover daar sagopalmen voorkomen, wordt van de bereiding van sago weinig of geen werk gemaakt. Op Billiton, waar het aantal palmen op 17 000 geschat wordt, is de bevolking op het nut van bijplanting gewezen.

Pepercultuur.

De gewesten, waar deze cultuur van het meeste aanbelang is, zijn Atjeh en onderhoorigheden en Riouw en onderhoorigheden. In eerstgenoemd gewest wordt zij nog voortdurend uitgebreid, voornamelijk ter Oostkust, terwijl ook in de bovenlanden van Groot-Atjeh velen tot die cultuur overgingen, ondanks de prijzen niet aanmoedigend waren. Zooals reeds gezegd is op blz. 9 hiervóór was de oogst van 1893, zoowel wat qualiteit als quantiteit betreft, over het algemeen beneden het middelmatige, hetgeen werd toegeschreven aan de langdurige droogte. Intusschen werd, — met inbegrip van de restant-voorraden, afkomstig van de oogsten der drie voorafgegane jaren, — van de Noord- en Oostkust toch nog 132 400 pikol peper (zwarte) naar Pinang uitgevoerd, makende met de 18 400 pikol, derwaarts verscheept van Atjeh's Westkust, een totaal-uitvoer van 150 800 pikol zwarte peper, ongerekend de mede naar Pinang uitgevoerde 930 pikol witte peper (daaronder 700 pikol van de Westkust). Overigens vonden nog ruim 200 pikol zwarte peper van Atjeh's Westkust hun weg naar Padang. De 132 400 pikol, van de Noord- en Oostkust ver-

[2]) Dit cijfer — als het juist is — is niet te vergelijken met dat van de handelsstatistiek, welke voor Riouw en Indragiri een uitvoer aan sago vermeldt van ruim 24 000 pikol, ter waarde van f 87 800.

scheept, waren afkomstig uit de volgende landschappen:

Edi Besar	44 762	pikol	Kerti	983	pikol
Perlak	24 975	"	Telok Semawé	131	"
Edi Ketjil	13 974	"	Pasangan	7 982	"
Soengei Raija	16 934	"	Merdoe	4 930	"
Bagoh	3 217	"	Samalanga	2 242	"
Pedawa Besar	2 717	"	Nisam	240	"
Madjapahit	1 360	"	Baijoe	146	"
Djolok Besar	1 116	"	Tjoenda	115	"
Langsar	1 713	"	Sawang	81	"
Djolok Ketjil	536	"	Gedoeng	53	"
Tandjong Semantoh	4 175	"	Kloempang Doea	18	"

Van de bereiding van witte peper wordt in Atjeh weinig werk gemaakt. Per pikol werd in doorsnede f 12,50 voor de zwarte en f 21 voor de witte peper betaald. De noteeringen te Pinang waren gemiddeld respectievelijk 8.60 en 13.15 dollar, zijnde ongeveer dezelfde als in 1892. In laatstgenoemd jaar waren te Pinang in 't geheel 184 183 pikol Atjeh-peper aangebracht.

In Riouw en onderhoorigheden zijn het meer bepaaldelijk de eilanden van den Riouw-Lingga-archipel, waar de cultuur van peper op groote schaal gedreven wordt; tot voor weinige jaren steeds te zamen met die van gambier, doch in den laatsten tijd ook in afzonderlijke tuinen. De teelt is daar geheel in handen van Chineezen, die echter, uit zucht om spoedig naar China te kunnen terugkeeren, de tuinen weinig oordeelkundig behandelen. Door de lage marktprijzen van het product belemmerd in het bereiken van hun doel, laten zij zich bovendien verleiden om hetgeen zij oogsten, buiten hunne geldschieters (taukee negri) om, van de hand te zetten, en nopen daardoor deze laatsten om zich in de uitgaven ten behoeve der ondernemingen zooveel mogelijk te beperken. Dat onder deze omstandigheden de cultuur achteruitgaat, is niet te verwonderen. De teekenen van dien achteruitgang zijn trouwens niet te miskennen, zoo in de afneming van het aantal tuinen, hetwelk o. a. op Lingga in enkele jaren van 1400 op minder dan 700 is gedaald, als in de vermindering van den uitvoer, die, in 1892 reeds niet meer dan 63 300 pikol peper bedragen hebbende, in 1893 slechts op 42 630 pikol kwam te staan: cijfers, die, alhoewel niet geheel als juist aan te merken, toch in hoofdzaak den waren toestand weerspiegelen. Ware niet eenige jaren geleden het te voren nog niet ontgonnen eiland Singkep voor de cultuur van peper (en gambier) geopend, dan zou de achteruitgang nog sterker uitkomen. De in 1893 bedongen prijzen waren in doorslag niet hooger dan $16^1/_4$ dollar voor de witte en 7 dollar voor de zwarte peper.

In de Lampongsche Districten, waar tot vóór eenige jaren mede veel aan de teelt van peper is gedaan, had de vernieuwde daling der marktprijzen ten gevolge dat vele aanplantingen verwaarloosd en geen nieuwe aangelegd werden. Terwijl de productie van 1892 bijzonder aanzienlijk was geweest, naar schatting ruim 100 000 pikol, zou de inzameling van 1893 op niet meer dan 35 000 pikol te begrooten zijn. Als uitgevoerd worden opgegeven 68 900 pikol, daaronder begrepen een deel van den oogst van 1892.

In Benkoelen verliezen de peperaanplantingen gaandeweg mede in beteekenis. Ongeveer 500 pikol, tot witte peper bereid, werd van daar uitgevoerd.

Ter Sumatra's Westkust wordt de cultuur alleen in de afdeeling Painan gedreven en daar geleidelijk nog uitgebreid.

Nopens den stand der cultuur in Palembang zijn geen mededeelingen gedaan.

Ter Sumatra's Oostkust wordt in Tamiang en Beneden-Langkat door de bevolking tamelijk veel peper verbouwd. In eerstgenoemde landstreek werd echter daarbij veel nadeel ondervonden van overstroomingen. In de bovenstreken van Serdang werden door Karau- en Timoer-Battaks, ten behoeve van de inlandsche hoofden, peperplantsoenen tot stand gebracht. Volgens de handelsstatistiek werd in 1893 uit de residentie Sumatra's Oostkust rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerd 16 900 pikol peper.

Van Banka werd, voor verreweg het grootste deel naar Java, uitgevoerd eene hoeveelheid van ruim 1500 pikol peper (uitsluitend witte).

De peperaanplantingen op Billiton en in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gingen sterk achteruit.

In de Westerafdeeling van Borneo bleven zij stationnair. Van daar werd ruim 1200 pikol peper uitgevoerd naar Singapore.

In sommige buitenbezittingen wordt ook op particuliere ondernemingen werk gemaakt van de pepercultuur, doch niet op zoodanige schaal dat de productiecijfers reeds van beteekenis zijn. In de Ommelanden van Telok Betong (Lampongsche Districten), waar een ondernemer gronden van de bevolking in huur bezat, wierpen de op die gronden aangelegde peperplantsoenen in 1893 1000 pikol af, maar zij worden geleidelijk door Liberia-koffie vervangen, in welke teelt de ondernemer meer voordeel schijnt te zien. In Benkoelen wordt van de pepercultuur werk gemaakt op de erfpachtsonderneming Aijer Pringin (productie in 1893 75 pikol witte peper) en op een klein particulier land aldaar (waar echter slechts eene luttele hoeveelheid werd ingezameld). Op de erfpachtsonderneming Helyannaland in Palembang behoort ook peper tot de op kleine schaal aangelegde proefaanplantingen. De erfpachtsonderneming Louisaburg op het eiland Bengkalis (residentie Oostkust van Sumatra) leverde in 1893 175 pikol zwarte en 19 pikol witte peper op. Onder de landbouwondernemingen, welke in laatstgenoemde residentie op concessiecontracten met de inlandsche bestuurders berusten, zijn er mede enkele die aan deze cultuur worden dienstbaar gemaakt. De belangrijkste pepertuinen bezit Lau Boentoe in Boven-Langkat; het aantal peperranken aldaar wordt gesteld op 300 000 en het in 1893 afgevoerd product bestond uit 1140 pikol. Van Blimbing en Limau Manis in Batoe Bara is alleen gemeld dat de peperplantsoenen een goed aanzien hadden. Nopens die op de ondernemingen Bangoen Poerba in Serdang en Tenang in Laboean Batoe is niets bericht. Ook op twee ondernemingen in het landschap Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo) vindt men peperaanplantingen, waarvan die der concessie Lembang in 1893 160 pikol opleverden, doch die der concessie Sakong nog geen vrucht droegen.

Cultuur van muskaatnoten en van kruidnagelen.

De cultuur van muskaatnoten is, zooals bekend, in geen ander gedeelte van den Nederlandsch-Indischen Archipel van zooveel belang als in de Molukken en wel bepaaldelijk op de Banda-eilanden (residentie Amboina). De 34 specerijperken op de Banda-groep, welke alle in handen zijn van particulieren, bijna allen Europeanen (één der perken behoort sedert eenigen tijd aan een Chinees, terwijl van een ander een 3-tal Arabieren mede-eigenaren zijn), en nagenoeg uitsluitend voor de notencultuur in gebruik zijn [1]), wierpen in 1893 over 't algemeen een ruimen oogst af. Volgens opgaven van de eigenaren of van hunne gemachtigden werd namelijk verkregen 8756 pikol noten in- en 5248 pikol noten uit den dop, dat is, de eerst opgegeven hoeveelheid herleid tot noten uit den dop, in 't geheel 11 085 pikol noten (tegen 9440 pikol in 1892), en verder 2789 pikol foelie (tegen 2401 pikol in 1892). Drie erfpachtsondernemingen op twee der Banda-eilanden produceerden gezamenlijk 204 pikol noten en 45 pikol foelie, zijnde nagenoeg evenveel als in 1892. Buiten het product van deze perken en erfpachtslanden worden, volgens bericht van den resident van Ternate, op de Banda-eilanden ook nog veel noten verhandeld, welke daar worden aangebracht van de zuidwestkust van Nieuw-Guinea, met name van Skroë en Sekar: een aanvoer, die o. a. in 1893 ongeveer 7000 pikol, ter waarde van f 210 000, moet hebben beloopen. Deze noten worden op Nieuw-Guinea ingezameld van daar in het wild groeiende boomen, een bedrijf, hetwelk ook elders in de residentie Ternate, namelijk op de Obi-eilanden en op Halmaheira, wordt uitgeoefend. Door het geringe gezag, hetwelk de stamhoofden op Nieuw-Guinea over hunne onderhoorigen uitoefenen, kan van maatregelen tot tegengang van de ruwe wijze, waarop bij de inzameling van wilde muskaatnoten pleegt te worden tewerkgegaan, — tot het nemen van welke maatregelen, zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 246) werd medegedeeld, de sultansbesturen zijn aangezocht geworden, — voor zooveel genoemd eiland betreft, weinig uitwerking verwacht worden. Op Zuid-Halmaheira werd door Chineezen circa 300 pikol wilde muskaatnoten opgekocht tegen f 25 à f 30 per pikol. Daar de markt te Banda, als gevolg van de aanvoeren van Skroë en Sekar, zeer ruim voorzien was, vonden de Halmaheira-noten thans haar weg naar andere streken dan Banda.

Het kweeken van muskaatnoten vindt tegenwoordig ook plaats op eenige aan particulieren toebehoorende landerijen in den omtrek van Ternate, waardoor die landen, zoo de cultuur daar slaagt, in waarde beloven te stijgen. In 1893 wierpen deze aanplantingen bij 7 dier landen in 't geheel 103 pikol noten (uit den dop) en 15 pikol foelie af.

In de residentie Amboina, buiten de afdeeling Banda, laat thans ook de bevolking zich aan de cultuur van muskaatnoten meer gelegen liggen, vooral nu de teelt van kruidnagelen, wegens de nog altijd lage marktprijzen, weinig voordeel meer oplevert. Volgens de ontvangen opgaven zouden in de afdeelingen Amboina,

[1]) Zie de lijst dezer ondernemingen in den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië voor 1894 (deel I, bijlage UU). Van eene opsomming er van in bijlage KKK hierachter heeft men gemeend zich te kunnen onthouden.

Saparoea, Amahei, Wahaai en Kairatoe in 't geheel 156 000 notenboomen worden aangetroffen. Uitgevoerd werd van Amboina 2115 pikol noten en 180 pikol foelie, [1] welke artikelen respectievelijk f 50 à f 60 en f 100 à f 120 per pikol golden.

Wat de Minahassa (residentie Menado) betreft, treden de ontvangen mededeelingen nopens den stand van de door de bevolking gedreven notencultuur niet in bijzonderheden. Alleen is gemeld dat die cultuur niet onbeteekenend is, dat zij nog steeds uitbreiding ondergaat, doch dat ook in 1893 weder de uitkomsten niet gunstig waren, doordien de boomen nog steeds van ziekte te lijden hadden. Productie-opgaven zijn alleen bekend van een 12-tal particuliere landerijen in de Minahassa, wier eigenaren zich mede aan de notencultuur wijden. Zij verkregen in 1893 134 pikol noten (uit den dop) en 37 pikol foelie. Op een 5-tal andere particuliere landen aldaar, voor zooveel er opgaven van inkwamen, droegen de notenplantsoenen nog geen vrucht. Enkele erfpachtsondernemingen in hetzelfde gewest worden voor een deel mede aan de notencultuur dienstbaar gemaakt; de productie, waarvan het cijfer niet is opgegeven, kan echter niet groot zijn geweest.

Het notenplantsoen der Batjan-exploitatie-Maatschappij op Batjan (residentie Ternate) was nog te jong om vrucht te dragen; het wordt geleidelijk uitgebreid. Een particuliere ondernemer op Ceram (residentie Amboina), die gronden van de bevolking in huur heeft, en daarop aanplantingen van verschillende gewassen heeft doen aanleggen (o. a. van koffie, zie hooger), oogstte in 1893 aan noot en foelie respectievelijk $1\frac{1}{6}$ en $\frac{1}{3}$ pikol.

Uit de westelijke buitenbezittingen vindt men aangaande de notencultuur het volgende gemeld.

Ter Sumatra's Westkust wordt daarvan alleen in de Padangsche Benedenlanden, namelijk in Painan, Priaman en de Ommelanden van Padang nogal werk gemaakt. De uitvoer van daar was in 1893 iets grooter dan in vroegere jaren, en bedroeg, volgens opgaven van het bestuur, 5032 pikol noten en 856 pikol foelie (volgens opgaven van de Handelsvereeniging te Padang 6672 pikol noten en 876 pikol foelie). Onder deze hoeveelheden was echter waarschijnlijk product van elders begrepen, bijv. uit Benkoelen. Uit deze laatste residentie werd namelijk voor een deel naar Padang en overigens naar Batavia verscheept 100 pikol noten en $4\frac{1}{2}$ pikol foelie. Te Padang deden de noten f 30 à f 60, de foelie f 75 à f 100 per pikol.

Ook uit Atjeh en onderhoorigheden, waar geregelde aanplantingen alleen ter Oostkust en in Soesoeh en Tampat Toean op de Westkust worden aangetroffen, werd eenig product ter markt gebracht Volgens de aanteekeningen, verzameld door ons consulaat-generaal te Pinang, werd aldaar in 1893 uit Atjehsche havens aangebracht 197 pikol noot en 22 pikol foelie.

Nopens de in de Lampongsche Districten te nemen proef met eene geregelde aanplanting van notenboomen, om daartoe bij de bevolking den lust op te wekken (zie vorig verslag blz. 246), is nog alleen te melden dat bij het einde van 1893 de van Banda ontvangen noten waren uitgeplant, maar nog niet ontkiemd.

In Riouw en onderhoorigheden worden notenboomen vrij veelvuldig aangetroffen, doch dient het daarvan verkregen product alleen voor eigen gebruik.

In Tamiang en Batoe Bara, maar ook in Beneden-Langkat en Serdang (Oostkust van Sumatra) breidde de notencultuur zich uit. Het in 1893 verkregen product werd, voor rekening van Pinangsche handelaren, tegen winstgevende prijzen opgekocht In Tamiang worden veel notenboomen aangeplant ter vervanging van peper. Die aanplantingen hebben een goed aanzien. Op de onderneming Limau Manis in Batoe Bara wordt een notentuin van 1200 boomen aangetroffen, waarvan in 1893 12 pikol noten werd geoogst.

Voor zooveel de jaarlijksche algemeene handelsstatistiek daartoe een maatstaf aanbiedt [2], valt daaruit te zien dat in de jaren 1891, 1892 en 1893 uit Nederlandsch-Indië, d. w. z. uit de in de statistiek behandelde havens, naar Nederland en den vreemde werden uitgevoerd achtereenvolgens (in ronde cijfers) 22 800, 22 300 en 23 300 pikol muskaatnoten en 4830, 6510 en 6500 pikol foelie, vertegenwoordigende, berekend tegen f 1,40 per K.G. noten en f 2 per K.G. foelie, eene waarde voor beide artikelen te zamen van achtereenvolgens f 2 504 100, f 2 657 400 en f 2 741 600. En daarvan zou, volgens dezelfde handelsstatistiek, naar Nederland zijn verscheept voor eene waarde van achtereenvolgens f 1 254 300, f 1 131 400 en f 1 542 700 [3]. In het totaal van 1893, ad f 2 741 600, deelden de havens in de residentie Amboina voor f 1 176 400, die in het gouvernement Celebes voor f 347 300, die in de residentie Menado voor f 234 100, en die in de residentie Ternate voor f 18 500, te zamen dus voor het oostelijk deel van den Archipel f 1 776 300. Het overige, ter waarde van f 965 300, wijst de handelsstatistiek aan als uitgevoerd van Sumatra's Westkust (f 550 000), van Sumatra's Oostkust (f 307 700) en van (of over) Java en Madura (f 107 600).

De kruidnagelteelt, waar zij in zwang is, hoofdzakelijk op de Ambonsche eilanden en in Benkoelen, blijft in kwijnenden toestand verkeeren, doordien het verbruik zich hoe langer zoo meer tot de veel goedkoopere Zanzibar-nagelen wendt, zij het ook dat de qualiteit der laatsten niet met die der Ambonsche nagelen in vergelijking kan komen. De ziekte in de nagelboomen in Benkoelen scheen nog niet geheel geweken; in 1893 stierven dientengevolge andermaal veel jonge boomen. Hier en daar plantte de bevolking weder bij. De resident van Amboina schat het aantal nagelboomen in de afdeelingen Amboina en Saparoea op 359 000 stuks. De oogst van Ambonsche nagelen was in 1893 gering, wellicht wegens de ruime productie van het voorafgegane jaar.

Volgens de gewestelijke verslagen zouden in 1893 uit Benkoelen 129 en uit Amboina 615 pikol nagelen zijn uitgevoerd, ter waarde van f 20 à f 25 per pikol, welke hoeveelheden in 1892 zouden hebben bedragen respectievelijk 444 en 234 pikol. De jaarlijksche handelsstatistiek vermeldt als uitgevoerd naar Nederland en den vreemde voor 1892 p. m. 2000 en voor 1893 p. m. 3570 pikol, meerendeels van of over Makasser en havens op Java, waarvan met bestemming naar Nederland in 1892 slechts 15, doch in 1893 2450 pikol. Hier te lande bewogen zich de prijzen der goede Amboina-nagelen in 1893 en 1894 om en bij f 0,30 per half K.G.

Andere niet-eenjarige gewassen.

Gambier. Wat hiervóór is opgemerkt met betrekking tot den achteruitgang der pepercultuur op de eilanden van den Riouw-Lingga-archipel, geldt in hoofdzaak ook voor de cultuur van gambier op die eilanden. Die opmerkingen geven in het kort weer, wat den betrokken resident, bij persoonlijke opneming van de peper- en gambiertuinen in Riouw-Lingga, is gebleken. Voor zoover de gegevens daaromtrent reiken, zou de uitvoer van gambier uit Riouw en onderhoorigheden in 1893 hebben bedragen 95 712 pikol. De prijzen van het product waren 13 dollar per pikol voor de 1ste soort en 10,8 dollar voor de 2de.

Ter Sumatra's Westkust wordt de gambiercultuur, behalve in de afdeeling L Kotta, ook nog in eenige andere streken der Padangsche Bovenlanden, zoomede in Troesan (afdeeling Painan der Padangsche Benedenlanden), met goed gevolg gedreven, doch in den laatsten tijd viel te klagen over minder zorgvuldige bereiding dan vroeger. Uitvoer van het product, hetwelk f 30 à f 38 per pikol gold, had plaats naar verschillende tot hetzelfde gouvernement behoorende kustplaatsen, zoomede naar Batavia.

In Benkoelen trachtte het bestuur eene betere bereiding van de gambier ingang te doen vinden door de bevolking den raad te geven zich in de onderafdeeling Rawas van de residentie Palembang van de daar gevolgde methode op de hoogte te gaan stellen. Enkelen, die aan dezen raad gehoor gaven, behaalden daarna meer voordeel met den afzet van hun product, hetgeen, naar vermoed werd, anderen zou doen besluiten denzelfden weg in te slaan.

In de reeds genoemde onderafdeeling Rawas, zoomede in de marga Makakau in Palembang, werd een vrij aanzienlijke oogst van gambier verkregen.

De belangrijke uitbreiding welke de gambiercultuur op Banka

1) Deze opgaaf schijnt alleen den uitvoer ter hoofdplaats Amboina te betreffen, waarin dus niet begrepen zal zijn de zooveel aanzienlijker productie van de Banda-perken, waarop hooger gedoeld is. Over de uitvoeren van noot en foelie in het algemeen wordt in het verdere gedeelte dezer mededeelingen nog het een en ander gezegd.

2) Niet uit alle streken of havenplaatsen, vanwaar uitvoer plaats heeft, worden ten behoeve van gemelde statistiek gegevens bijeengebracht. Zoo bijv. werden — gelijk hiervóór is aangeteekend — in 1893 uit Atjeh naar Pinang verscheept ruim 150 000 pikol peper, terwijl in de gemelde handelsstatistiek slechts een zeer klein deel daarvan voorkomt, namelijk 635 100 K.G. (p. m. 10 585 pikol).

3) Aan de hand van makelaarsopgaven wordt hier aangeteekend dat de aanvoeren hier te lande van notemuskaat en foelie uit de Molukken, Sumatra, enz. (andere herkomsten zijn niet aangeduid) in 1893 bedroegen 1 052 521 K.G. noot en 375 693 K.G. foelie en in 1894 respectievelijk 1 052 201 en 314 767 K.G. Berekent men deze hoeveelheden mede tegen f 1,40 per K.G. notemuskaat en f 2 per K.G. foelie, dan verkrijgt men als waarde der aanvoeren van 1893 f 2 224 915 en van 1894 f 2 102 615, derhalve belangrijk meer dan de cijfers der handelsstatistiek.

Ook voor deze producten werd in 1893 en 1894 vrij belangrijk minder bedongen dan in de laatst voorafgegane jaren. De noteeringen voor noten goede soort (110 à 120 stuks per half K.G.) liepen in 1893 van f 1 tot f 1,25 per half K.G. en in 1894 van f 0,95 tot f 1, terwijl bijv. in 1890 en 1891 f 1,55 à f 1,65 werd betaald. Foelie goede soort werd in 1893 met f 1,10 à f 1,30, in 1894 met f 0,95 à f 1,20 per half K.G. betaald, tegen bijv. f 1,55 à f 1,75 in 1890 en 1891.

in de laatste jaren heeft ondergaan, inzonderheid in de districten Soengeiliat, Merawang en Pangkalpinang, kan als bewijs dienen dat de teelt van dat product, sedert op Banka de Riouwsche bereidingswijze gevolgd wordt, meer voordeel oplevert. Het aantal heesters wordt geschat reeds tot $6^{1}/_{2}$ millioen te zijn gestegen. Aan bereid product werd verkregen 2198 pikol, waarvan de waarde, naar gelang van soort, uiteenliep van f 10 tot f 30 per pikol. Uitgevoerd werd circa 1728 pikol naar Java, Palembang en Bandjermasin en 25 pikol naar Singapore.

In Sambas (Westerafdeeling van Borneo) wordt de cultuur nog voortdurend uitgebreid. De sultan liet o. a. 100 000 heesters in den grond brengen. Ook van een der in dat landschap in werking zijnde particuliere ondernemingen vindt men opgegeven dat er gambier wordt verbouwd. Uitgevoerd werd naar Singapore 175 pikol.

Kapok. Nopens de cultuur van kapok bevatten de gewestelijke verslagen weinig of geene bijzonderheden. In de meeste gewesten schijnt van die cultuur zoo goed als geen werk te worden gemaakt; uit meer dan één wordt zelfs bericht dat de bevolking zich niet eens de moeite getroost de vruchten der aanwezige boomen te oogsten. Uitzondering hierop maken o. a. Palembang, waar langs de Moesirivier en elders uitgestrekte aanplantingen van kapokboomen worden aangetroffen; — het eiland Saleier (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), van waar ook wel eenige kapok pleegt te worden uitgevoerd en waar in 1893 de oogst zeer meeviel, — zoomede de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, waar de cultuur gezegd wordt zich langzaam uit te breiden.

Op de particuliere onderneming Lembang in Sambas (Westerafdeeling van Borneo) werd $1^{1}/_{2}$ pikol kapok geoogst. De ondernemingen Sakong en Lorong, mede in Sambas, verkregen van hare kapok-aanplantingen nog geen product. Van Singapore werd in de Westerafdeeling ingevoerd 628 pikol kapok. Nopens de erfpachtsonderneming Soengei Taboek in de Ommelanden van Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo), waar eene tamelijk groote uitgestrektheid o. a. met peper en kapok was beplant, zijn ditmaal geen opgaven ontvangen.

Cacao. Uit geen der gewestelijke verslagen, uitgenomen dat betreffende de residentie Amboina, valt af te leden dat in de buitenbezittingen de bevolking zich aan de cacaocultuur veel laat gelegen liggen. Naar de resident van Amboina meldt, zouden aldaar de cacao-aanplantingen der bevolking ruim 50 000 boomen tellen, welke plantsoenen door bijplanting worden in stand gehouden. Eene ziekte, waardoor de planten sinds verscheidene jaren geteisterd werden, scheen te gaan wijken. Uitgevoerd werd van Amboina 321 pikol cacao, ter waarde van f 12 840.

De elders in de buitenbezittingen bestaande cacao-aanplantingen zijn meerendeels van particulieren, doch over het algemeen van weinig beteekenis. Uitzondering maken wellicht de cacaotuinen op het land Tjandi Koesoema in de afdeeling Djembrana (Bali), welke in 1893 100 pikol cacao zouden hebben afgeworpen. De tuinen op eenige particuliere landerijen in de Minahassa (Menado) leverden weinig op; aangaande die op een paar erfpachtsperceelen aldaar is slechts gemeld dat op Tanaw in 1893 2 pikol cacao werd geoogst. De meerbedoelde onderneming Awaija op Ceram, bestaande uit gronden van de bevolking gehuurd, bracht 23 pikol cacao op.

Diversen. Van Padang werd in 1893 uitgevoerd 11 192 pikol wilde *kaneel* (*cassia*), ter waarde van f 10 à f 14,50 per pikol, en voornamelijk afkomstig uit de Padangsche Bovenlanden. Van uitvoer van cassia uit de Lampongsche Districten, waar de kaneelboom eveneens in het wild wordt aangetroffen, vindt men in het gewestelijk verslag geen melding gemaakt.

Pinangpalmen vindt men nagenoeg allerwegen in en nabij de kampongs aangeplant. Dienen de vruchten van dezen palm in den regel slechts voor eigen, of althans voor plaatselijk gebruik, in sommige streken, zooals o. a. in een deel van Atjeh, zoomede in de afdeelingen Batoe Bara en Laboean Batoe der residentie Oostkust van Sumatra, wordt de cultuur van pinang in het groot gedreven en vindt uitvoer van pinangnoten plaats. Van Atjeh, waar de verschepingen dezer noten in de laatste jaren zeer waren afgenomen, werd in 1893 aan dit artikel weder bijna evenveel uitgevoerd als in 1889, namelijk 64 275 pikol heele noten (pinang boelat) en 2808 pikol stukken van noten (pinang tjang). Die geheele uitvoer ging naar Pinang, waar de verkoopprijzen bedroegen voor de heele noten 2,50 à 4 en voor de stukken (split) 1,60 à 3,80 dollar per pikol. Van Padang werd verscheept 118 pikol noten, van Billiton, waar de oogst zeer ruim was, 300 pikol, van de Westerafdeeling van Borneo 2070 pikol, welke hoeveelheden in 1892 bedroegen respectievelijk 179, 72 en 1306 pikol. Deze uitvoercijfers zijn ontleend aan de bestuursberichten. De algemeene jaarlijksche handelsstatistiek, waarin alleen de uitvoeren naar buiten Nederlandsch-Indië zijn opgenomen, noemt een totaal uitvoer van 112 000 pikol pinangnoten, ter waarde van f 537 700, waarvan 16 400 van of over Java en Madura verscheept, en 95 600 rechtstreeks uit verschillende buitenbezittingen, waaronder echter voor Atjeh (alleen Olehleh) slechts 229 pikol, en daarentegen voor Palembang niet minder dan 87 990 pikol.

Met betrekking tot de cultuur van *sirih*, het winnen van *mangkoedoe*, het benuttigen van den *arèn*palm, van *nipah*, van *bamboe* enz. komen de ontvangen mededeelingen met die van vorige verslagen overeen.

Van het aankweeken van *cardamom* vindt men alleen gewag gemaakt uit Benkoelen (verg. vorig verslag blz. 251). In de afdeelingen Ommelanden en Manna zou het aantal planten reeds geklommen zijn tot 1 400 000 stuks. De uitvoer van het product bedroeg 59 pikol. Aangezien de vraag daarnaar gering was, hielden de planters veel van hun product aan, in afwachting dat daarvoor betere prijzen zouden zijn te bedingen.

Op een tweetal particuliere landerijen in de Minahassa, op een der Bandasche specerijperken en op een particulier land in de nabijheid van Ternate werd een weinig *vanille* gewonnen, in totaal echter nog geen 56 K.G.

Op het gebied van *vruchtenteelt* zijn alleen mededeelingen uit de residentie Riouw ontvangen. Door Boegineezen en Maleiers worden aldaar in de afdeelingen Battam en Karimon *ananassen* gekweekt, die in groote hoeveelheden te Singapore worden van de hand gezet. De sedert eenigen tijd aan een Chinees toebehoorende onderneming Victoria op het eiland Battam, bestaande uit gronden van het inlandsch bestuur in concessie verkregen, wordt, behalve voor de teelt van Liberia-koffie, ook benuttigd voor de teelt van ananassen; er waren reeds 600 000 ananas-planten in den grond, waarvan in 1893 180 000 stuks vruchten werden verkregen. Ook deze werden naar Singapore verscheept, deels om, voor zoover zij groot van stuk zijn, in eene fabriek van bedoelden Chinees te worden ingemaakt, deels om te worden rondgevent.

Door het tweetal Chineesche nederzettingen in de nabijheid van Singkawang (Westerafdeeling van Borneo), waar *gember*wortel wordt gekweekt, werd in 1893 6610 K.G. product naar Singapore uitgevoerd.

3°. Arbeiders op ondernemingen van landbouw.

Sedert de afsluiting van het vorig verslag kwam in den staat van zaken met betrekking tot de regeling van de onderlinge rechten en verplichtingen der werkgevers en der van elders (d. i. van buiten het gewest of van buiten den vasten wal van het gewest) afkomstige werklieden geene verandering.

Aan betalingen (ad f 1 per werkman), verschuldigd door de werkgevers bij het doen registreeren van op den voet der vigeerende koelie-ordonnantiën gesloten overeenkomsten, werden in elk der jaren 1891, 1892 en 1893 de volgende sommen ontvangen:

	1891.	1892.	1893.
ter Sumatra's Westkust	f 383	f 559	f 376
in Benkoelen	"	"	"
" de Lampongsche Districten	66	183	178
" Palembang	1 151	520	1 256
ter Sumatra's Oostkust	58 884	37 882	43 596
in Riouw en onderhoorigheden	"	32	1 052
" de Westerafdeeling van Borneo	198	72	7
" de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	193	858	301
" Celebes en onderhoorigheden	. . . . .	"	"
" Menado	. . . . .	. . . . .	73
" Amboina	510	765	557
" Ternate	574	152	342
Totalen	f 61 959	f 41 023	f 47 738

Waren in 1892 in de residentie Oostkust van Sumatra de aanvoeren van koelies ten behoeve van de tabaksondernemingen aldaar belangrijk minder geweest dan in de laatste jaren, — uit China, de Straits-Settlements, Java en Zuid-Borneo in 't geheel slechts 5097 man (verg. vorig verslag blz. 12), — in 1893 was deze immigratie weder toegenomen en wel tot 9098 koelies. Onder dit laatste aantal waren 5462 Chineezen, die, met speciaal daarvoor gehuurde stoomschepen, voor rekening van belanghebbenden direct uit China (Swatow) waren aangebracht, 510 die via de Straits-Settlements uit China overkwamen, 730 in de Straits-Settlements aangenomen Chineezen, zoomede 1696 en 700 van Java en Borneo betrokken Nederlandsch-Indische koelies. Naar China werden teruggezonden 1341 koelies, wier werkcontract was afgeloopen. Hiervan keerden er per directe gelegenheid naar hun land terug 964, wier spaarpenningen 51 897 dollar moeten beloopen hebben, terwijl de overige 377 via de Straits terugkeerden, wier overgespaard loon geschat werd op 44 236 dollar.

In 't geheel waren aan de landbouwondernemingen ter Oostkust van Sumatra in 1893 verbonden p. m. 61 700 koelies, tegen 59 200 in

1892 en 83 500 in 1891. Van die getallen waren omstreeks 30 pct. inboorlingen van Nederlandsch-Indië; de overigen waren, op 2000 à 3000 Klingaleezen na, allen Chineezen. Eene nadere specificatie van de landaarden, voor zooveel de opgaven over 1893 betreft, vindt men in het volgende overzicht.

AFDEELINGEN. a)	Chineezen.	Javanen.	Klingaleezen.	Baweanners.	Bandjareezen	Maleiers.	Bataks.	Gajoes.	Totaal.
				Contract-koelies.					
Deli. Rijk van Deli . . .	20 894	5 268	1406	397	11	„	„	„	27 976
Deli. Padang en Bedagei	1 423	343	66	„	„	„	„	„	1 832
Deli. Rijk van Langkat .	10 995	2 715	624	123	155	106	„	„	14 718
Deli. Rijk van Serdang .	3 065	886	23	87	„	1	„	„	4 062
Batoe Bara	723	111	18	„	„	„	„	„	852
Assahan	3 471	1 030	132	„	123	„	„	„	4 756
Laboean Batoe	464	114	25	„	66	1	„	„	670
Bengkalis	16	„	„	„	„	„	„	„	16
Totalen in 1893 . .	41 051	10 467	2294	607	355	108	„	„	54 882
Id. „ 1892 . .	39 963	9 708	2415	400	623	„	„	„	53 109
				Daglooners. b)					
Deli. Rijk van Deli . . .	„	213	„	101	675	300	779	148	2 306
Deli. Padang en Bedagei	„	133	„	„	69	„	164	„	366
Deli. Rijk van Langkat .	„	142	„	„	873	125	709	351	2 200
Deli. Rijk van Serdang .	„	103	„	„	133	50	505	„	791
Batoe Bara	„	79	„	„	135	38	46	„	298
Assahan	„	40	„	„	583	105	114	„	842
Laboean Batoe	„	„	„	„	„	20	„	„	20
Bengkalis	„	2	„	„	„	„	„	„	2
Totalen in 1893 . .	„	712	„	101	2468	728	2317	499	6 825
Id. „ 1892 . .	„	639	„	31	2262	561	2368	248	6 109

a) Voor al de genoemde afdeelingen, uitgenomen Bengkalis, hebben de opgaven betrekking tot ondernemingen, gevestigd op gronden, bij concessie-contracten van de inlandsche besturen verkregen. De cijfers, voor de afdeeling Bengkalis opgegeven, betreffen eene onderneming, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht afgestaan.

b) Werklieden, uit andere gewesten van Nederlandsch-Indië afkomstig, kunnen ter Oostkust van Sumatra in dienst genomen worden zonder schriftelijke overeenkomst.

Op een 6-tal erfpachtsondernemingen in de Padangsche Bovenlanden en 1 in Tapanoli werkten ruim 900 contract-koelies, van wie een 700-tal Niassers en de overigen Soendaneezen en Javanen waren. Op de andere erfpachtsondernemingen in het gouvernement Sumatra's Westkust schijnen geene bij contract aangenomen werklieden in dienst te zijn. In daghuur werd aldaar gemiddeld f 0,40 à f 0,50, soms tot f 1 aan de arbeiders betaald; in vasten dienst f 12 à f 15 's maands. Slechte behandeling en slechte betaling worden gezegd oorzaak te zijn geweest dat tusschen den erfpachter van het perceel Si Berasap (Padangsche Bovenlanden) en zijne contract-koelies hooggaande twisten ontstonden, tot welker beëindiging in November 1893 de aangegane overeenkomsten, met wederzijdsch goedvinden van partijen, werden ontbonden.

De erfpachtsonderneming Aijer Pringan in Benkoelen bleef ook in 1893 doorwerken met plaatselijk aangeworven arbeiders Op de onderneming Singapai in hetzelfde gewest steeg het aantal van Java aangebrachte, doch buiten contract werkende koelies (mannen en vrouwen) van 33 tot 70.

In de Lampongsche Districten waren in het geheel 327 contract-koelies (op enkelen na afkomstig van West-Java) in dienst bij dezelfde ondernemingen als reeds in 1892 van dusdanige werkkrachten gebruik maakten en tegen dezelfde loonen als toen. Het gehalte dier koelies schijnt nogal te wenschen over te laten. Het aantal gevallen van desertie was vrij groot. In het geheel bedroeg het 70, alle voorgekomen in de afdeeling Ommelanden van Telok Betong. Op eene enkele uitzondering na, werden de wegloopers gevat en gestraft. De ondernemer, die van de bevolking gronden in huur had op het tot de Lampongsche Districten behoorende eiland Seboekoe, had laatstelijk nog slechts 9 arbeiders als daglooners in dienst (tegen 22 in 1892), doch was voornemens om, ten behoeve van de uitbreiding zijner aanplantingen, in 1894 contract-koelies van West-Java te betrekken.

De gebleken ongeneigdheid van de inheemsche bevolking van Palembang voor geregelden en onafgebroken arbeid maakt dat de erfpachtsondernemingen in genoemd gewest in hare behoefte aan werkkrachten nagenoeg geheel en al moeten voorzien door aanvoer van koelies van elders. Het aantal dezer lieden bedroeg in het geheel 1268, waarvan werkzaam waren: 724 (allen Javanen) op het perceel Soeban Aijam, 463 (226 Chineezen, 224 Javanen en 13 Klingaleezen) op Tanah Priok, 15 (van Java afkomstig) op Helijannaland, en respectievelijk 32 (17 mannen en 9 vrouwen van Java, 3 Chineezen en 3 Bandjareezen) en 34 (allen van Java aangevoerd) op de nieuw in ontginning gebrachte perceelen Zülpich en Pasoemah. De op een drietal eilandjes in de Moesi-rivier gevestigde klapperonderneming, aan een Chinees toebehoorende, wordt vooralsnog gedreven met een 20-tal Palembangers, die van den erfpachter vergunning hebben gekregen om op zijne gronden ladangs aan te leggen, en hem wederkeerig helpen in het tot stand brengen en onderhouden van klapperaanplantingen. Het loon van de contract-koelies in Palembang bedraagt gewoonlijk f 12 à f 15 per maand; de vrouwen op het perceel Zülpich ontvangen echter slechts f 8; terwijl de Chineezen op Tanah Priok daarentegen p. m. f 21 's maands verdienden. De behandeling der koelies liet, volgens den resident, niets te wenschen over.

Op de concessie-onderneming Gading in Indragiri (Riouw en onderhoorigheden) waren 112 Chineezen, 30 Javanen, 25 Bandjareezen en 3 Maleiers op contract werkzaam. De ananas-plantage Victoria, in de afdeeling Battam van dezelfde residentie, werkte met 36 niet bij contract aangenomen Chineesche koelies, die $7^1/_2$ dollar 's maands per hoofd verdienden.

De erfpachtsonderneming op het eiland Kalimambang (Billiton) had 8 Chineesche koelies in dienst, van wie 2 f 15, en de overige f 10 's maands genoten. Of deze koelies op contract werkten, is niet opgegeven. Waarschijnlijk was zulks niet het geval.

De concessie-ondernemingen Lorong en Serabé in Sambas (Westerafdeeling van Borneo) hadden bij het einde van 1893, behalve een klein getal daglooners, slechts 57 contract-koelies in dienst, tegen 213 in 1892. Sakong en Lembang, mede in Sambas, werkten weder uitsluitend met daglooners, wier aantal opgevoerd was tot respectievelijk gemiddeld 25 en 50. Opgaven nopens de aan die arbeiders uitbetaalde loonen ontbreken.

In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo werden in 1893 ten behoeve van de daar gevestigde ondernemingen van landbouw 70 werklieden, van buiten het gewest afkomstig, bij contract aangenomen [1]) Op de erfpachtsonderneming Pandam waren in dienst 7 Javaansche contract-koelies; op de vooralsnog op overeenkomsten met de bevolking werkende ondernemingen Senoentoen en Tandjoeng-Kinaroen respectievelijk 176 en 45 Chineesche contractanten. Op Senoentoen, waar tegen het einde van 1893 het werkvolk werd afgedankt, kwamen een ze gevallen van desertie voor, welke tot bestraffing van de betrokkenen leidden, evenals een geval van brandstichting, waaraan eenige ontevredenen bleken schuldig te zijn. Van een in September 1893, vermoedelijk uit kwaadwilligheid, aangestoken brand op dezelfde onderneming waren de daders niet kunnen worden opgespoord. Overigens viel over de nakoming van hunne verplichtingen van de zijde zoo van werknemers als van werkgevers niet te klagen. In de loonen (zie vorig verslag blz. 249) kwam in 1893 geen verandering van aanbelang.

Nopens het werkvolk op de twee in 't vorig verslag bedoelde ondernemingen van landbouw in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden geldt ook nu het toen medegedeelde.

Op de erfpachtsonderneming Karoa, de eenige in de Minahassa (Menado) welke met Javaansche koelies werkte, was hun aantal, dus ongerekend de werklieden uit het gewest zelf afkomstig, van 90 (mannen en vrouwen) tot 73 gedaald. Een zestal dezer contract-koelies werden tot dwangarbeid veroordeeld ter zake van eene door hen gehouden ketjoepartij, terwijl 2 andere geringere straffen ondergingen wegens diefstal en desertie. Nieuwe contractanten werden niet aangevoerd. De overige landbouwondernemingen in de Minahassa bleven ook in 1893 hare werkkrachten uitsluitend van binnen het gewest betrekken. De loonstandaard bleef gelijk aan dien in 1892.

In de afdeeling Banda (residentie Amboina) kwam in den staat van zaken met betrekking tot het werkvolk op de specerijperken en erfpachtsperceelen, zooals die is omschreven in 't vorig verslag (blz. 249), geen meldenswaardige verandering. De op vrijwillige overeenkomsten met de bevolking werkende onderneming Awaija op Ceram had 45 arbeiders in dienst (40 Binongkoreezen en 5 Javanen), die per hoofd verdienden f 9 's maands zonder meer.

In de residentie Ternate, waar alleen de op Batjan gevestigde landbouwonderneming met een 600-tal Javaansche contractanten (mannen en vrouwen) werkte, deden zich van de zijde der werknemers 59 gevallen van overtreding van de daar vigeerende koelieordonnantie voor.

De klapperonderneming op het eiland Kera, in de baai van Koepang (Timor), beschikte in 1893 over dezelfde werkkrachten als in het jaar te voren.

[1]) Blijkens de hiervóór opgegeven ontvangst aan registratiegelden waren in 1893 in dit gewest in het geheel 301 koelies bij contract in dienst genomen. 231 dezer lieden contracteerden echter met de Oost-Borneo Steenkolen-Maatschappij (waarover in afd. II van dit hoofdstuk).

De cacao-onderneming Tjandi Koesoema, in de afdeeling Djembrana op Bali, had gemiddeld 40 arbeiders in dienst, op een loon van f 10 per hoofd 's maands.

b. Boschwezen.

Over den in den aanvang van 1894 genomen maatregel tot voorbereiding van een geregeld boschbeheer in de residentiën Lampongsche Districten, Palembang en Banka en onderhoorigheden is reeds het noodige gezegd op blz. 227 hiervóór.

Ter Sumatra's Westkust zijn omstreeks dien tijd mede boschwerkzaamheden ter hand genomen, en wel ten behoeve van de op en nabij de Ombilien-kolenvelden (afdeeling Tanah Datar der Padangsche Bovenlanden) tot stand te brengen aanplantingen van voor mijnbouw geschikte timmerhoutsoorten. Daarmede is belast een opziener der wegen in genoemd gewest, die vooraf gedurende circa 1½ jaar bij de boschcultuur op Java de noodige voorbereiding had opgedaan. De inspecteur van het boschwezen, naar de Ombilien-kolenvelden in commissie gezonden, heeft voor de te ondernemen cultuur op het terrein de noodige aanwijzingen gedaan. Voor de bestrijding der kosten van aanleg van plantsoenen en kweekbedden is aanvankelijk f 8555 toegestaan.

Ingevolge een gouvernementsbesluit van 14 September 1894 wordt thans ook in de Minahassa (residentie Menado) de gesteldheid der bosschen nagegaan, meer bijzonder met het doel om maatregelen tegen hunne vernieling te beramen. Ten einde daaromtrent advies uit te brengen, is tijdelijk derwaarts gezonden de houtvester, verbonden aan het onderzoek der boschboom-flora van Java. Deze heeft tevens in opdracht van de voornaamste der in de Minahassa voorkomende houtsoorten herbarium en spiritus-materiaal te verzamelen. Wat betreft het tegengaan van boschvernieling in de Minahassa, daarop was reeds in 1858 het gewestelijk bestuur van Menado bedacht geweest door het uitvaardigen van eenige bepalingen, van welke is melding gemaakt in het verslag van 1858, blz. 121/122. Deze bepalingen, welke echter langzamerhand in vergetelheid waren geraakt, zijn, ook omdat zij niet meer pasten in de veranderde toestanden, in 1879 door andere vervangen. Naar de tegenwoordige resident vermeent, vorderen thans de omstandigheden dat het onderwerp op beteren voet worde geregeld.

Dat het den bestuurshoofden in de buitenbezittingen, voor zoover hun daartoe middelen ten dienste staan, niet ontbreekt aan zorg voor de instandhouding der bosschen, waar hun behoud op prijs moet worden gesteld, blijkt uit verschillende mededeelingen in de ontvangen jaarrapporten. Zoo maakt onder andere de gouverneur van Sumatra's Westkust melding van een in de onderafdeeling Sipirok (Tapanoli) uitgevaardigd verbod tegen het aanleggen van ladangs en koffietuinen op te korten afstand (d. i. binnen de 200 M.) van bronnen en bergstroomen; zoo bericht de resident van Benkoelen, dat hij de hem ondergeschikte ambtenaren heeft gelast de hand te doen houden aan de (adats-) instelling der zoogenaamde » rimboe larangan " (d. z. bosschen die voor den aankap van timmerhout gereserveerd en niet voor den aanleg van ladangs mogen omgekapt worden), welke instelling in den laatsten tijd in onbruik was geraakt, met dit gevolg dat verscheidene, goed timmerhout bevattende bosschen in de nabijheid der dorpen zijn uitgeroeid; zoo blijkt uit de rapporten van de residenten van Palembang en van Banka en onderhoorigheden en van den assistent-resident van Billiton dat in die gewesten voor het kappen van timmerhout vergunning aan het bestuur moet gevraagd worden. Zoodanige vergunningen werden in 1893 in Palembang verleend aan 656 personen, en wel in 't geheel voor den aankap van 418 onglen- en 1573 tembesoe-boomen.

Overigens ontbrak het ook elders niet aan aansporingen van de zijde van het bestuur aan hoofden en bevolking om bij het kappen van bosch voor den aanleg van ladangs en bij het winnen van boschproducten niet roekeloos tewerk te gaan. Hierbij verdient evenwel opgemerkt dat in onderscheidene gewesten, zooals onder andere de Lampongsche Districten, de Wester- en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, met het oog op de uitgestrektheid der aanwezige bosschen en het geringe zielental der bevolking, voor te ver gedreven ontwouding nog in langen tijd geen vrees behoeft te worden gekoesterd.

In 1893 kwamen geen andere concessiecontracten voor boschexploitatie tot stand dan dat betreffende het eiland Tanah Djampea (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), waarvan de hoofdbepalingen zijn medegedeeld op blz. 94 hiervóór. Met bedoelde exploitatie, in handen van een Europeeschen ondernemer, werd in Juni 1893 een aanvang gemaakt. Bij het einde des jaars was eene hoeveelheid van 180 M³. hout afgevoerd. De uitgestrektheid van het contractsgebied wordt geschat op 24 000 bouws.

Voor drie van de vier houtkapondernemingen van Europeanen, sedert geruimen tijd ter Sumatra's Oostkust min of meer geregeld in werking krachtens concessiecontracten met de inlandsche besturen van Deli, Serdang en Siak, wordt de productie over 1893 opgegeven als volgt: voor Lau Boentoe (Langkat), waar tevens peper geproduceerd wordt, 997 M³., voor Soengei Toentoeng (Serdang) 600 M³, en voor Resau Koening of Soengei Madal (Siak) — over de maanden Januari t/m November — 80 à 90 ton ad 50 kub. voet per ton. De vierde onderneming, mede in Siak, genaamd Soengei Rawa, werd gedurende het grootste gedeelte des jaars slechts gaande gehouden met een klein aantal werklieden, eigenlijk hoofdzakelijk voor het in orde houden van de machinerieën. Tegen het einde des jaars dacht men op Soengei Rawa het houtkappen weder te hervatten. Geen dezer exploitaties schijnt tot nu toe den ondernemers veel voordeel te hebben afgeworpen.

Op de Oostkust van Atjeh, in het landschap Langsar, trof men mede eene door een Europeaan gedreven houtkaponderneming aan, die echter altijd weinig te beteekenen had, en — zooals reeds gezegd op blz. 11 hiervóór — in het laatst van 1893 werd opgeheven.

Voor eene in het landschap Sambas (residentie Westerafdeeling van Borneo) te vestigen houtkap- tevens landbouwonderneming kwam in Januari 1894 een concessiecontract tot stand, over welke concessie van groote uitgestrektheid, de Paloh-concessie geheeten, reeds het een en ander gezegd is op blz. 96 hiervóór. Ter hoofdplaats Pontianak in hetzelfde gewest werkt eene stoomhoutzagerij met vrij voordeelige uitkomsten. Het aldaar gezaagde hout werd verscheept naar Batavia en Singapore. Met het uit de hand zagen van planken en het kappen van balken hielden zich te Pontianak ook eenige Chineezen onledig.

De in de residentie Amboina — te Toeal op het eiland Klein-Key — reeds sedert verscheidene jaren bestaande houtzagerij wordt gezegd slechts eene zeer matige winst af te werpen. Evenals de vorige eigenaar was ook de tegenwoordige ondernemer er op uit om door eene (gouvernements-) concessie in de gelegenheid gesteld te worden tot eigen aankap over te gaan (tot dusver wordt het hout enkel door aankoop van de bevolking verkregen), doch ofschoon in Mei 1894 nieuwe voorwaarden voor zoodanige concessie waren vastgesteld (zie blz. 95 hiervóór), is onlangs gebleken dat de aanvrager de gestelde voorwaarden te bezwarend acht, vooral wat betreft de verplichting om de uitgekapte gedeelten van het concessiegebied weder met houtgewas te beplanten. Onder die omstandigheden kwam het hem voordeeliger voor de onderneming op den tot dusver gevolgden voet voort te zetten, weshalve hij in November jl. verklaard heeft van de concessie af te zien. In 1893 werd door de houtzagerij te Toeal afgeleverd ruim 119 M³. ijzerhout, verzaagd tot balken, planken en latten.

De in het zuiden der residentie Oostkust van Sumatra gevestigde panglongs (op Chineesche wijze gedreven balkenkapperijen, houtzagerijen en kolenbranderijen) maakten in 1893 over het algemeen slechte zaken als een gevolg van de op de markt te Singapore tijdelijk afgenomen vraag naar timmerhout en planken, in verband met de algemeene gedruktheid in zaken, veroorzaakt door de daling der zilverprijzen. De exploitatie was dan ook ingekrompen, zoowel door het opheffen en verlaten van eenige panglongs als door beperking van het aantal werklieden bij de overgeblevene. Volgens eene opgaaf van Augustus 1893 werkten toen in de afdeeling Bengkalis, — uitgenomen op de kuststrook van den vasten wal van Pelelawan, waar de exploitatie der houtbosschen nog een belastingmiddel was van het inlandsch bestuur [1], — slechts 14 balkenkapperijen met 221 werklieden en 34 plankenzagerijen met 610 werklieden, zijnde belangrijk minder dan bijv. in 1890, toen ruim een 70-tal panglongs bestonden (verg. vorig verslag blz. 250), meest alle in het Siaksche (op den vasten wal en op de eilanden), daar op Bengkalis en op de eilanden onder Pelelawan het aantal luttel is. Vermits een paar bepalingen der bij ordonnantie van 27 April 1893 (Indisch Staatsblad n°. 115) op nieuwen voet gebrachte cijnsregeling voor de hierbedoelde nijverheidsinrichtingen (verg. vorig verslag blz. 194, noot 2, zoomede blz. 178/179 hiervóór) geacht werden, met het oog op de geringe winsten die het bedrijf, om de bovenvermelde reden, in den eersten

1) Nu bij de Indische begrooting voor 1895 gerekend is op de deswege aan het bestuur van Pelelawan toe te kennen schadeloosstelling (f 600 's jaars), zal het recht van exploitatie der houtbosschen ook in het hierbedoelde panglong-gebied in handen van het Gouvernement komen (verg. blz. 17 hiervóór), evenals in den aanvang van 1893 is geschied ten opzichte van den vasten wal van Siak en de Siaksche eilanden. Voor de tot Pelelawan behoorende eilanden had de overdracht van het besproken belastingmiddel aan het Gouvernement reeds in 't laatst van 1882 plaats gevonden. Omstreeks medio 1892 telde men op de kuststrook van Pelelawan 7 panglongs (5 op den linker- en 2 op den rechteroever van de monding der Kampar-rivier), namelijk 6 balkenkapperijen en 1 houtzagerij. Naar schatting waren daarbij in 't geheel 170 werklieden in dienst, daaronder 50 plankenzagers. Op de eilanden onder Pelelawan, waar reeds veel hout was gekapt, was in 1892 het aantal panglongs tot 3 gedaald (2 op Serapong en 1 op Penjalejan).

tijd beloofde, wijziging te moeten ondergaan, wilde men voorkomen dat verschillende nog in werking gebleven panglongs zouden worden verlaten, meende de resident, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal (sedert gehomologeerd bij § III der ordonnantie in Indisch Staatsblad 1894 n°. 7), afwijking te moeten toestaan van het voorschrift dat de toe te laten panglongs minstens 25 werklieden moesten tellen, zoomede genoegen te moeten nemen met eene vooruitbetaling van drie maanden cijns, in plaats van de voorgeschreven vooruitbetaling over zes maanden. De over 1893 geheven cijns bracht f 11 550 op, daaronder f 148,50, in de eerste maanden van het jaar nog geïnd krachtens de vroegere cijnsregeling (Indisch Staatsblad 1887 n°. 90).

Met betrekking tot den aanplant van houtgewas en den aankap en uitvoer van hout valt verder nog het volgende mede te deelen.

In de afdeeling Tanah Datar der residentie Padangsche Bovenlanden bleef men werk maken van het aanplanten van soerianboomen. Ook in de afdeeling Mandheling en Angkola der residentie Tapanoli was deze houtcultuur niet ongebruikelijk.

In Benkoelen moest in de laatste jaren de uitsleep van hout, bij gebrek aan trekvee, geheel door handenarbeid geschieden, waardoor goed timmerhout schaarsch werd en aanzienlijk in prijs steeg. Van Mokko Mokko werden 425 stuks houtwerken en 73 planken verscheept naar Benkoelen, en 4023 stuks houtwerken naar Padang.

Aan de strandplaatsen in de Lampongsche Districten kunnen planken en balken voor huizenbouw goedkooper geleverd worden door aanvoer uit Palembang dan door aankap in de binnenslands gelegen bosschen. Intusschen werden van Menggala toch nog 23 310 stuks planken uitgevoerd.

De uitvoer van houtwerken van Palembang vertegenwoordigde eene waarde van f 8790.

In Langsar en de onderhoorigheden van Perlak (Atjeh en onderhoorigheden) houden zoowel Chineezen als inlanders zich bezig met het kappen van balken, soms ook met het zagen van planken, die te Edi of in de residentie Oostkust van Sumatra van de hand worden gezet. Van de Westkust van Atjeh werd 2 pikol reukhout uitgevoerd, ter waarde van f 6,25 à f 8 per pikol.

Op vele plaatsen in de afdeeling Lingga (Riouw en onderhoorigheden) hebben zich planken- en balkenzagers uit Singapore gevestigd, die het door hen bewerkte hout naar laatstgenoemde [illegible] n[1]). Op de eilanden Lingga, Tamiang en Singkep vindt men houtstapelplaatsen van meer of minder aanbelang.

Van Sambas (Westerafdeeling van Borneo) werd, vanwege den verkrijger der hooger bedoelde boschconcessie aldaar, eenig ijzerhout uitgevoerd naar Frankrijk; bedoeld hout was bestemd om te Parijs, in vergelijking met houtsoorten van andere herkomst, beproefd te worden als bestratingsmateriaal.

In de residentie Menado werd uit de landschappen aan de Tominibocht gedurende 1893 te Gorontalo aangebracht voor eene waarde van f 13 530 aan houtwerken, waaronder voor f 2903 aan ebbenhout, welke houtsoort ook door de erfpachters van het tot de Minahassa behoorende eiland Talisse aangekapt en naar Europa uitgevoerd werd.

Van de Key-eilanden (residentie Amboina) werden, buiten de verschepingen van de aldaar gevestigde houtzagerij, waarvan hiervóór sprake is, nog 1742 planken en 31 M³. onverwerkt hout, benevens 231 prauwen uitgevoerd naar verschillende plaatsen in de Molukken.

In de residentie Ternate wordt door de bevolking weinig werk gemaakt van het kappen van hout, wijl de daaraan te besteden arbeid niet loonend wordt geacht wegens de hooge kosten van vervoer. Een 200-tal ijzerhoutbalken, op het einde van 1893 van Patani (Oost-Halmaheira) te Ternate aangebracht, vonden vooralsnog geen koopers. Op verzoek van den commandant der zeemacht verzond de resident een stuk cofassa-hout naar het marine-etablissement te Soerabaija, waar men beproeven wilde of die houtsoort voor den scheepsbouw zou kunnen worden benuttigd.

Op het land Tjandi Koesoema in de afdeeling Djembrana (Bali) wordt door den ondernemer het kappen van hout in kleine perceelen verpacht. De pachters voeren het gekapte hout (veelal of uitsluitend ketangi-hout) uit naar Banjoewangi (Java) ten gebruike bij huizen- en scheepsbouw.

De in de gewestelijke verslagen aangetroffen opgaven nopens de ingezamelde en uitgevoerde hoeveelheden boschproducten en de daarvan verkregen prijzen zijn samengevat in den volgenden staat, waarin tevens zijn opgenomen de gegevens welke ter zake in de bij het departement van financiën te Batavia samengestelde algemeene jaarlijksche handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië voorkomen, welke gegevens echter — zooals in 't vorig verslag (blz. 251) uitvoerig is uiteengezet — noodzakelijk verschil moeten opleveren met de eerstbedoelde bestuursopgaven.

GEWESTEN der buitenbezittingen, van waar de hiernevens vermelde hoeveelheden boschproducten in 1893 werden verscheept/uitgevoerd.	Verscheepte hoeveelheden (in pikols) zonder rekening te houden met de plaatsen van bestemming (volgens de gewestelijke jaarverslagen).								Hoeveelheden (in pikols) en waarde der uitvoeren naar buiten Nederlandsch-Indië (volgens de algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië over 1893).								
	Gom-benzoin.	Gom-dammar.	Gom-elastiek.	Gom-kopal.	Getah-pertja.	Andere getah-soorten.	Rottan-soorten.	Was.	Gom-benzoin.	Gom-dammar.	Gom-elastiek.	Gom-kopal.	Getah-pertja.	Andere getah-soorten.	Rottan-soorten.	Was.	Gezamenlijke geldswaarde volgens de handels-statistiek.
Sumatra's Westkust. a)	566	b) †	†	„	†	„	†	„	2 225	4 171	131	„	2 910	1 409	22 543	9	f 716 148
Benkoelen c)	„	11 859	d)	„	d)	d) 71	6 802	19	„	e) 322	„	„	„	„	16	„	9 800
Lampongsche Districten f)	„	1 976	113	„	„	778	g) 16 900	2	„	„	„	„	„	3	56	„	680
Palembang	13 150	501	20	„	1 552	„	h) 10 660	„	13 801	643	368	„	3 137	1 064	31 765	28	i) 1 416 023
Oostkust van Sumatra	„	†	„	„	†	†	†	†	„	105	„	„	2 565	1 815	35 683	179	576 063
Atjeh en onderhoorigheden j)	„	„	„	„	k)	k) 388	l) 1 040	m) 5	„	„	„	„	„	99	347	„	n) 7 572
Riouw en onderhoorigheden	„	o) †	„	„	„	o) †	o) †	„	„	18	„	„	640	2	3 207	49	72 251
Banka p)	„	q) 2 424	„	„	„	„	„	r) 162	„	843	„	„	„	7	„	„	25 595
Billiton	„	†	„	„	†	„	„	†	„	6 072	„	„	29	„	„	„	183 844
Westerafdeeling van Borneo s)	„	2 088	„	„	8 381	„	82 327	55	„	2 157	„	„	523	8 169	85 213	57	1 235 674
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo t)	„	106	„	„	„	5 039	47 566	1	„	93	„	„	5 207	„	49 151	1	757 722
Celebes en onderhoorigheden u)	„	3 034	„	49 066	60	„	14 448	965	„	2 958	„	50 601	62	„	13 902	„	1 432 034
Menado v)	„	„	„	v) †	„	„	†	v) †	„	„	235	17 536	„	„	26 258	„	685 366
Ternate w)	„	x) 820	„	ij) 5 000	„	„	„	„	„	1 085	„	4 499	„	„	„	„	140 536
Amboina	„	†	„	†	„	„	†	„	„	586	„	„	„	„	„	„	17 575
Timor en onderhoorigheden	„	„	„	„	„	„	„	z) 1 015	„	„	„	„	„	„	„	22	1 966
Over 1893: Hoeveelheden	aa)	aa)	aa)	aa)	aa)	aa)	aa)	aa)	16 026	19 053	734	72 636	15 073	12 568	268 141	345	bb)
Over 1893: Waarde									f 964 575	f 571 608	f 88 078	f 1 743 256	f 904 408	f 565 567	f 2 413 276	f 31 081	f 7 278 849
Over 1892 waren de cijfers: Hoeveelh.	†	†	†	†	†	†	†	†	12 727	18 779	316	72 068	19 731	11 002	213 370	490	
Over 1892 waren de cijfers: Waarde									f 763 475	f 563 457	f 38 036	f 1 729 637	f 1 183 879	f 495 141	f 1 921 013	f 44 123	f 6 738 761

a) Volgens een overzicht, opgemaakt door de Handelsvereeniging ter plaatse, zouden in 1893 van Padang zijn verscheept naar havens binnen en buiten Neder-

[1]) Deze uitvoeren, evenals die van de hooger besproken panglongs in de esidentie Oostkust van Sumatra, ontsnappen aan de jaarlijks te Batavia verchijnende algemeene handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië. Deze wijst oor het in 1893 van de buitenbezittingen naar den vreemde uitgevoerde werkn ander hout (uitgenomen sandel- en reukhout) eene waarde aan van f 43 601, terwijl de te Singapore opgemaakte statistiek vermeldt dat alleen daar ter plaatse aan planken, timmerhout en houtskool uit Nederlandsch-Indië zou zijn aangebracht voor eene waarde van $ 370 102 of, in Nederlandsch-Indisch Courant, tegen een gemiddelden dollarkoers van f 1,60, van f 592 163.

landsch-Indië: 6693 pikol gombenzoïn, 5960 pikol gomdammar, 1722 pikol getahpertja en gomelastiek en 14 035 pikol rottan.

b) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

c) De prijzen, waartegen in 1893 in Benkoelen de boschproducten verhandeld werden, worden opgegeven als volgt: gomdammar f 14 à f 30, getahpertja f 70 à f 80, gomelastiek f 85 à f 95, karet akar f 25 à f 30, was f 70 à f 80, rottan segah f 2,25 à f 2,50, alles per pikol, en bindrottan f 0,25 à f 0,30 per 100 stuks.

d) De hoeveelheden gomelastiek en getahpertja zijn vermoedelijk begrepen onder het cijfer der „Andere getahsoorten."

e) Deze geringe hoeveelheid werd rechtstreeks naar buiten Nederlandsch-Indië uitgevoerd. Doorgaans worden de boschproducten uit Benkoelen naar Batavia en Padang verscheept.

f) Ook uit de Lampongsche Districten vinden de boschproducten meerendeels hun weg naar andere Nederlandsch-Indische havens, veelal naar Batavia en Palembang. Voornamelijk geschiedden die uitvoeren van Menggala. Van Telok Betong werden ook nog uitgevoerd 37 stuks olifantstanden en 150 stuks snavels van neushoorndieren.

Voor de in de Lampongsche Districten opgekochte boschproducten werd in 1893 betaald: voor gomdammar f 7,50 à f 20 per pikol, voor verschillende getahsoorten f 30 à f 80 per pikol, voor rottan f 5,50 à f 12,75 per pikol, voor rottan semamboe f 1 à f 2,50 per 100 stuks. Olifantstanden golden f 1,50 à f 10 per katti, neushoornsnavels f 10 à f 40 per stuk.

g) Bovendien werden uit de Lampongsche Districten nog aan rottan uitgevoerd 1 168 250 stuks en 1634 bossen, waaronder 163 500 stuks rottan semamboe.

h) Bovendien werd aan rottanstokken uit Palembang nog uitgevoerd voor eene waarde van f 18 103.

i) In de opgaven der handelsstatistiek zijn onder de cijfers van Palembang ook die van Djambi begrepen.

j) Ten aanzien van andere dan in het staatje genoemde boschproducten, welke in Atjeh en onderhoorigheden worden ingezameld, is nog het volgende gemeld. Van de Westkust werd in 1893 uitgevoerd 5 pikol witte *hars*, waarvoor te Pinang betaald werd f 19 à f 22 per pikol. Zwarte hars wordt alleen voor huiselijke verlichting gebruikt en gold f 6 à f 7 per pikol. Onder de in de bosschen veelvuldig voorkomende harshoudende houtsoorten verdient inzonderheid genoemd het kaijoe sapa hetwelk zoo harshoudend is dat het, in kleine stokjes gespleten, zonder eenige verdere bewerking voor verlichting wordt gebruikt.

Aan *drakenbloed* levert de Westkust jaarlijks gemiddeld 10 pikol, ter waarde van f 175 à f 200 per pikol.

In kleine hoeveelheden worden voorts uitgevoerd *olifantstanden* en *rhinoceroshoorns*; de eersten werden betaald met f 10,50 à f 13 per katti; de anderen met f 14 à f 50 per stuk.

Op het eiland Weh, in Kloewang (Zuidelijke nederzettingen van Groot-Atjeh) en langs de Westkust vindt men ook vogelnestgrotten. Belangrijke hoeveelheden vogelnestjes worden evenwel niet ingezameld; van de Westkust werd eene hoeveelheid van 39 katti uitgevoerd.

k) In de uit Atjeh ontvangen mededeelingen zijn de uitvoeren van getahpertja en andere getahsoorten vereenigd opgegeven. Getah ramboeng werd per pikol betaald met f 75 à f 125, andere soorten met f 100 à f 150.

l) De hier vermelde 1040 pikol rottan waren afkomstig van landschappen ter Noord- en Oostkust van Atjeh. De van de Westkust verscheepte hoeveelheid werd opgegeven in bossen en bedroeg 20 602 bossen. De prijzen kunnen gesteld worden op gemiddeld f 9 per pikol en f 1,50 per bos.

m) De uit Atjeh (zoowel van de Oostkust als van de Westkust) afkomstige was gold te Pinang f 50 à f 60 per pikol.

n) De handelsstatistiek vermeldt slechts een zeer klein gedeelte der uitvoeren van Atjeh, namelijk alleen die van Olehleh (Groot-Atjeh). Volgens het verslag van ons consulaat-generaal te Pinang werd in 1893 aldaar uit Atjeh en onderhoorigheden aangevoerd 774 pikol getahpertja, 101 pikol India rubber, 14 pikol gombenzoïn, 7766 pikol bindrotting en 20 pikol bijenwas.

o) Volgens het gewestelijk verslag van Riouw en onderhoorigheden werd aan dammar slechts uitgevoerd voor eene waarde van f 438, doch aan getah en rottan (van Indragiri) voor eene waarde van respectievelijk f 67 000 en f 25 500.

p) In de afdeeling Djeboes (eiland Banka) werd eene hoeveelheid van 70 pikol kroeing-olie ingezameld, welke naar Java werd verscheept. Van Muntok werd van dit product nog 5435 liter naar Palembang uitgevoerd, welke hoeveelheid afkomstig was van de inzameling in vroegere jaren. De prijs van kroeing-olie liep van f 3,50 tot f 5 per pikol. Van Muntok werd ook nog naar Java uitgevoerd 7718 K.G. akar poelosari en 6105 K.G. akar tengari (reukhout), benevens 31 416 K.G. koelit tinggi (verfhoudende boomschors); en uit de afdeeling Djeboes p. m. 50 pikol koelit tinggi en koelit soega, ter waarde van f 1,25 per pikol.

q) Hieronder 54 pikol aan andere gomsoorten.

r) Bovendien werd van Banka uitgevoerd 139 pikol honig. Ingezameld werden gedurende 1893 306 pikol honig en 111 pikol was, welke hoeveelheden verkregen zouden zijn van 13 887 bijennesten. De honig gold, naar gelang van soort, f 5 à f 25 per pikol; de was f 75 à f 90 per pikol.

s) Bovendien werd uit de Westerafdeeling van Borneo uitgevoerd 178 pikol tengkawang-pitten en 328 pikol tengkawang-vet.

t) De voor dit gewest opgegeven uitvoeren betreffen alleen de verschepingen van Bandjermasin. Behalve de in den staat vermelde artikelen werd nog uitgevoerd voor eene waarde van f 15 571 aan vogelnesten. Overigens wordt nog eene waarde van f 5840 opgegeven als uitvoer van rottanstokken. Volgens de weinig vertrouwbare opgaven van de rijksbesturen van Koetei, Berouw en Boeloengan zou van daar naar Singapore zijn uitgevoerd: 75 000 pikol rottan, 4600 pikol getah en verschillende partijen vogelnestjes, en naar Java, ten gebruike bij de batikkerijen aldaar, 700 pikol was.

u) De uitvoeren van Makasser bestaan voor een deel uit producten aldaar van elders aangebracht.

v) De voor dit gewest gedane opgaven hebben alleen betrekking op den omzet van boschproducten in de Tomini-bocht en te Gorontalo. Hoeveelheden zijn echter niet vermeld; wel de waarde. Deze wordt opgegeven te hebben bedragen: aan gomkopal f 463 676, aan rottan f 137 283 en aan bijenwas f 14 310.

w) Van Ternate werd ook nog uitgevoerd 800 pikol massooischors, afkomstig van Nieuw-Guinea, ter waarde van f 18 200.

x) Uitvoer van Ternate; waarde f 9800. De uitvoer van Batjan had eene waarde van f 5070.

ij) Uitvoer van Ternate; waarde f 40 000. De uitvoer van Batjan had eene waarde van f 87 000. Te Ternate werd voor het artikel per pikol betaald f 4,50 à f 12, op Batjan f 3,50 à f 13.

z) Hiervan zou 868 pikol naar Java en 147 pikol naar Makasser zijn verscheept. De waarde dezer 1015 pikol kan gesteld worden op f 94 000. Voor ongeveer eene gelijke waarde werd aan sandelhout uitgevoerd, namelijk 10 800 pikol, en wel naar Makasser en Java respectievelijk 2770 en 300 pikol, en naar China, Singapore en Portugeesch Timor respectievelijk 6650, 780 en 300 pikol.

aa) De specificatie is te onvolledig om te kunnen worden getotaliseerd.

bb) De hierbedoelde uitvoeren der buitenbezittingen geschiedden hoofdzakelijk naar Singapore (f 5 454 463) en overigens naar Nederland (f 1 215 670), naar Pinang (f 399 621) en naar andere landen of plaatsen (f 209 095). Als van Java en Madura naar Nederland en den vreemde verscheept, vermeldt de Nederlandsch-Indische handelsstatistiek ter zake van boschproducten als de in het staatje bedoelde nog eene waarde van f 806 048, waarvan naar Singapore f 65 715, naar Pinang nihil, naar Nederland f 263 662 en naar elders f 476 671.

Dat vele Nederlandsch-Indische voortbrengselen te Singapore en Pinang ter markt komen uit niet in onze handelsstatistiek begrepen streken is reeds meermalen opgemerkt. Bij vernieuwing blijkt dit uit de door middel van de consulaire jaarverslagen bekend geworden gegevens over de in 1893 op beide plaatsen voorgekomen invoeren uit Nederlandsch-Indië, welke, wat betreft de in het voorafgaande overzicht genoemde boschproducten, volgens de Engelsche handelsstatistiek eene waarde zouden vertegenwoordigd hebben te Singapore van $ 4 190 090 en te Pinang van $ 380 487, dat is berekend tegen een gemiddelden dollarkoers van f 1,60, respectievelijk f 6 705 744 en f 608 780. Over 1892 waren die totalen $ 3 864 996 en $ 298 839, dat is, tegen den toenmaligen gemiddelden koers van f 1,72[5], respectievelijk f 6 667 118 en f 515 497.

Nog de volgende over 1893 ontvangen mededeelingen laat men hier eene plaats vinden.

De lage prijzen, die voor boschproducten te bedingen waren, deden ter Sumatra's Westkust den lust tot inzameling daarvan verminderen.

In de afdeeling Bengkalis (Sumatra's Oostkust) worden balam- en soentei-pitten ingezameld. Het daaruit bereide vet werd naar Singapore uitgevoerd.

In Indragiri (Riouw en onderhoorigheden), waar tot het aankweeken van rottan segah is overgegaan, zouden, volgens opgaven der hoofden, reeds p. m. 50 000 plantjes in den grond staan. Enkele personen dreven handel in deze plantjes, waarvoor zij 5 dollar per 1000 stuks bedongen. Op de eilanden Lingga en Singkep werd eenige kamfer ingezameld en kamferolie bereid. Uit de afdeeling Karimon werden 136 000 stuks pandanmatten naar Singapore verzonden, ter waarde van ruim 12 000 dollar. Ook in andere deelen van de residentie Riouw en onderhoorigheden worden vele van deze matten vervaardigd, welke een veelzijdig gebruik vinden.

De resident der Westerafdeeling van Borneo bericht dat in 1893 de tengkawang-boomen in zijn gewest, wegens de vochtige weersgesteldheid, grootendeels niet in bloei geraakten, ten gevolge waarvan de uitgevoerde hoeveelheid tengkawang-pitten (zie noot *s* hiervóór) veel ge-

ringer was dan het jaar te voren.

De van Boeroe (Amboina) uitgevoerde hoeveelheid kajoepoetih-olie wordt geschat op ruim 82 000 liter, ter waarde van f 68 500. De inlanders, die zich, bijna over het geheele eiland verspreid, met deze industrie onledig houden, kunnen geacht worden daarmede f 0,60 à f 1,20 daags te verdienen (de opkoopprijs van 1 à 2 flesschen olie). Opkoopers zijn bijna uitsluitend Chineezen en Arabieren.

Op de erfpachtsondernemingen Tandjong Pinang en Pedada Lebong in de Lampongsche Districten besloegen, volgens opgaaf van den administrateur, de aanplantingen van tahoi (caoutchouc), ondanks in 1893 over eene niet onbelangrijke uitgestrektheid het plantsoen was moeten worden afgeschreven, bij het einde des jaars ongeveer 640 bouws en die van rottan p. m. 211 bouws. Geoogst werd daarvan vooralsnog niet. De bevolking, daarop door de vestiging van genoemde ondernemingen indachtig gemaakt, was begonnen met het inzamelen van tahoi in de bosschen. De bewerking, welke zij het ingezamelde materiaal doet ondergaan, maakt echter dat zij dit slechts kan gebruiken voor het kalefaten van prauwen en tegen niet meer dan f 3 à f 5 per pikol kan verkoopen. De onbewerkte grondstof wordt intusschen ook wel door bedoelden administrateur opgekocht en door dezen, na bewerking, naar Europa verzonden.

De aanplantingen van getahpertja op eenige landbouwondernemingen ter Sumatra's Oostkust worden gezegd tot dusver nog geene resultaten te hebben opgeleverd.

In den loop van 1893 werd van Europeesche zijde op het tot de afdeeling Battam (Riouw en onderhoorigheden) behoorende eilandje Samboe eene fabriek geopend ter bereiding, langs chemischen weg, van getah uit de vooraf fijn gemalen gedroogde bladeren van de isonandra, welke inrichting echter spoedig naar Singapore is overgebracht. De ondernemer, die plan had om voor het drijven van eene soortgelijke fabriek (wellicht dezelfde waarvan zooeven sprake was) in Tajan-Meliouw (Westerafdeeling van Borneo) eene aanplanting van getahpertja-boomen tot stand te brengen, hield zich vooralsnog onledig met het opkoopen van bladeren en takken, om daarmede proeven te nemen voor het beoogde doel.

Omtrent de rottan-aanplantingen op eenige erfpachtsperceelen in de Ommelanden van Bandjermasin (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) is ditmaal slechts bericht dat op een dier perceelen, met name Soengei Loh Bintang, reeds 260 000 stuks rottanstekken geplant waren.

c. Veeteelt.

Omtrent de getalsterkte der buffels, runderen en paarden in de gewesten buiten Java en Madura kunnen slechts voor sommige daarvan eenigszins benaderende opgaven worden geleverd, en wel voor die, vermeld in het volgende staatje.

GEWESTEN.	Buffels.	Runderen.	Paarden.	Te zamen. a)
Sumatra's West-kust. { Padangsche Benedenlanden	43 600	57 200	2 050	102 850
Padangsche Bovenlanden	107 900	100 700	17 500	226 100
Tapanoli	33 700	16 950	9 000	59 650
Benkoelen	7 400	3 550	796	11 746
Lampongsche Districten	16 000	2 450	743	19 193
Palembang (zonder het rijk Djambi)	15 300	5 460	851	21 611
Banka	b) 91	b) 358	332	781
Billiton	b) "	b) "	35	35
Westerafdeeling van Borneo	350	8 820	50	9 220
Zuider- en Oosterafd. van Borneo (alleen voor Tanahlaut, Tabalong en Negara)	11 400	806	573	12 779
Menado (alleen v/d Minahassa en Gorontalo)	4 100	28 200	14 300	46 600
Amboina { afdeeling Banda	"	375	30	405
andere gedeelten	8 900	1 925	100	10 925

a) Voor zooveel nog met eenige betrekkelijke juistheid cijfers te leveren waren nopens het aantal schapen, geiten en varkens, komen die opgaven op het volgende neder:

	Schapen.	Geiten.	Varkens.
Benkoelen	900	14 000	"
Lamp. Districten	2150	8 600	"
Palembang	2900	37 200	3 400
Banka	43	290	10 400
Billiton	"	112	2 600
Westerafdeeling v. Borneo		8 640	23 400
Zuider- en Oosterafd. v Borneo (gedeelten als boven)		462	70
Menado (gedeelten als boven)		1600	57 750
Amboina { Banda	75	1 650	200
Andere gedeelten	14 000	23 000	33 000

In Benkoelen, uitgenomen het eiland Engano, en in de Lampongsche Districten worden door de inlandsche bevolking geen varkens gehouden.

b) In de gewesten Banka en Billiton beschikt de bevolking niet over een eigenlijken veestapel.

Ter Sumatra's Westkust blijft de invoer van buffels en runderen uit de onafhankelijke landen niet onbelangrijk. De paarden, die uit die streken worden verkocht (Battaksche paarden), worden veelal overland naar Sumatra's Oostkust verzonden en gedeeltelijk van daar uitgevoerd naar de Straits. Overigens is de in- en uitvoer van vee ter Sumatra's Westkust onbeduidend. Van de zijde der bevolking wordt aldaar voor het verbeteren en veredelen van den veestapel zoo goed als niets gedaan. De drie proefstations, die er sedert het begin van 1891 door het Gouvernement in het leven zijn geroepen ter verbetering van de inheemsche paardenrassen, leverden nog weinig resultaten op. In het geheel werden gedurende 1893 op die proefstations slechts 14 hengsten- en 4 merrieveulens gewonnen. De twee proefstations in de Padangsche Bovenlanden (te Paijakombo in de afdeeling L Kotta en te Lceboe Sikaping in de afdeeling van dien naam), alwaar de weidevelden van voldoende uitgestrektheid en hoedanigheid zijn, verkeerden in goeden staat, maar de toestand van het proefstation te Taroetoeng in de residentie Tapanoli liet te wenschen over wegens het gemis van weiland en de ongeschiktheid van het met de verzorging der paarden belaste personeel. Volgens den betrokken veearts was dit laatste station bruikbaar als hengstendepôt, doch ongeschikt als stoeterij, omdat, bij gebrek aan geschikten weidegrond, al het voeder moet worden aangekocht, terwijl van de dieren geen nuttig gebruik kan gemaakt worden. In de Padangsche Bovenlanden waren, behalve op de proefstations, nog elders in de afdeeling L Kotta, zoomede in de afdeelingen Agam en Tanah Datar, van gouvernementswege dekhengsten geplaatst. Door die hengsten werden in de Padangsche Bovenlanden 330 merries, toebehoorende aan de inlandsche bevolking, elke tweemaal gedekt, waarvan in den loop van 1894 p. m. 300 veulens verwacht werden; in de residentie Tapanoli daarentegen slechts 12 merries, tegen 39 in 1892. (Hoeveel veulens van de vóór 1893 gedekte merries waren verkregen, is niet gemeld.)

De in de beide vorige verslagen besproken proef, om door castratie het aantal voor de fokkerij min waardige dekhengsten te verminderen, heeft nog steeds te kampen met tegenzin van de zijde der bevolking, vooral in Battaksche streken, wegens de nog sterk heerschende meening dat ruinen minder krachtig en vurig zijn dan hengsten. In Tapanoli had in 1893 geen enkele castratie plaats (in 1892 nog 14), en in de Padangsche Bovenlanden daalde het aantal van 310 tot 134, terwijl er in 1892 6, doch in 1893 12 der gecastreerde paarden bezweken. Het van veterinaire zijde aanbevolen denkbeeld om verbodsbepalingen uit te vaardigen tegen het gebruiken en het laten loslocpen van hengsten leidde nog niet tot eene beslissing.

De kosten der drie proefstations bedroegen in 1893 f 12 401, waaronder f 520 voor aankoop van paarden en f 494 voor gebouwen. Die van de castratie beliepen f 745. De plannen tot wijziging van de in het belang der paardenrassen ter Sumatra's Westkust genomen maatregelen waren, tijdens de afsluiting der Indische mededeelingen voor dit gedeelte van het verslag, nog in overweging.

Evenals aan soortgelijke vereenigingen op Java werd ook aan de wedloopsociëteit te Fort de Kock, voor hare bemoeiingen met inlandsche wedrennen enz., van gouvernementswege eenige geldelijke steun verleend (verg. blz. 228 hiervóór).

In de berichten aangaande den veestapel in Tapanoli wordt ook gewag gemaakt van schapenfok. Het aantal dezer dieren neemt aldaar langzamerhand toe. In de afdeeling Toba en Silindong van dezelfde residentie werden 3 ezelinnen en 2 ezelhengsten uit China ingevoerd, welke dieren aanvankelijk goed tierden. Hunne kruising met Battakpaarden zou beproefd worden.

In Benkoelen was gedurende 1893 de veestapel weder eenigermate toegenomen, maar de in de laatste jaren door ziekten geleden verliezen waren nog lang niet gedekt. Daar zoowel de landbouw als het transportwezen hiervan de nadeelige gevolgen ondervinden, en deze geacht worden, zonder hulp van bestuurswege, zich nog langen tijd te zullen doen gevoelen, is in 't laatst van 1894 besloten aan te goeder naam en faam bekend staande personen onder de inlandsche bevolking de gelegenheid te openen om zich op aannemelijke voorwaarden deugdzaam fokvee aan te schaffen. Den resident is namelijk een krediet geopend van f 9500 voor het ontbieden van stieren en koeien van Bengaalsch en Siamsch ras en van buffels van West-Java, welke beesten aan inlanders als de bedoelde zullen kunnen worden van de hand gezet tegen niet hoogere dan de plaatselijke prijzen, te kwijten tegen jaarlijksche afbetaling van $^1/_5$ der koopsommen. De waarde van het in 1893 ter hoofdplaats Benkoelen aangevoerde vee bedroeg f 25 825. Te Mokko Mokko werden van Sumatra's Westkust aangebracht 218 runderen, 26 karbouwen en 12 paarden, en van Korintji 42 karbouwen, terwijl te Kroë van Batavia werden ingevoerd 100 draagpaarden.

Omtrent de invoeren van paarden en vee in de Lampongsche Districten is het volgende gemeld. Uit Bantam werden aldaar gedurende 1894 ingevoerd 284 paarden ter waarde van f 100 à f 200 per stuk (waarvan vele weder naar Kroë en Benkoelen werden uitgevoerd), 110 karbouwen (tegen f 50 à f 70 per stuk), 12 runderen (tegen f 50 à f 125 per stuk), 152 geiten (tegen f 2 à f 5 per stuk) en 65 schapen (tegen f 3 à f 7 per stuk). Eene poging van bestuurswege aangewend, om door verstrekking van zaden van reana luxurians de aankweeking van dit uitstekend veevoeder in de hand te werken, bleef zonder gevolg. De zaden werden òf niet benuttigd, òf waar zulks wel geschiedde liet de zorg voor het gewas alles te wenschen over en werd ook voor de winning van nieuw zaad niets gedaan.

Te Palembang waren de vee-invoeren, voornamelijk uit Singapore en Bali, belangrijk [1]), doch er werden niet meer dan 44 stuks paarden aangebracht. Buffels golden f 40 à f 90, runderen f 40 à f 150 per stuk, terwijl voor goede trekossen tot f 200 en voor geiten en schapen f 7 à f 15 per stuk werd betaald. Paarden kostten f 200 en meer. Door den eigenaar van eene der erfpachtsondernemingen werd een 300-tal geiten ingevoerd, met het plan om op de hem afgestane gronden in Lematang Ilir eene fokkerij van die dieren te beginnen. De kosten aan den opvoer verbonden en sterfte onder de beesten waren echter oorzaak dat de volvoering van het plan moest worden opgegeven.

In de residentie Oostkust van Sumatra wordt zeer weinig aan veeteelt gedaan. Alleen varkens worden door Chineesche groenteboeren voor de plaatselijke behoefte gefokt. In de behoefte aan slacht- en trekvee en paarden werd, als gewoonlijk, voorzien door invoer, wat runderen betreft, uit Siam en Bali, en wat buffels en paarden aangaat, uit de Battaklanden, van welke paarden er 352 weder werden uitgevoerd, deels naar de Straits. Te Belawan, de voornaamste plaats van invoer, werden 2578 runderen en 1711 varkens aangebracht; zie overigens noot 1 hieronder.

De veestapel der binnen de linie gevestigde bevolking van Groot-Atjeh neemt langzaam toe en vormt eene gunstige tegenstelling met dien der buiten de linie gelegen gedeelten, waar het inheemsche ras in de kuststreken nagenoeg geheel uitgestorven is en gedurende jaren achtereen alle pogingen om door invoer te voorzien in de behoefte, vooral aan ploegvee, verijdeld werden door telkens opnieuw uitbrekende ziekten. De meergegoeden onder de bevolking blijven echter bij hunne pogingen volharden, en de hoop bestaat dat deze eindelijk met gunstigen uitslag zullen worden bekroond, daar in de laatste jaren geene ziekten zijn voorgekomen. Op de belangrijke invoeren van vee te Olehleh, in verband met de behoefte aan slachtvee voor het bezettingsleger, is reeds gewezen in de straks aangehaalde noot 1 hieronder.

Behalve in het landschap Indragiri, waar zich talrijke kudden buffels in half verwilderden staat ophouden, wordt in de residentie Riouw geen noemenswaardige veestapel gevonden.

Op de eilanden Banka en Billiton wijdt de inlandsche bevolking zich zoo goed als in 't geheel niet aan de veeteelt. Aldaar worden echter door Chineezen vrij veel varkens gehouden. De in 1892 begonnen proef om de veefok bij den Bankanees ingang te doen vinden, door van gouvernementswege het verkrijgen van vee tegen billijke prijzen gemakkelijk te maken, werd in 1893 nog voortgezet, doch het liet zich aanzien dat de pogingen niet het gewenschte resultaat zouden opleveren. [2]) Tegen goedkoopen prijs werden in 1893 aan sommige inlanders op Banka afgestaan 39 runderen, zoomede de 6 van den aanvoer van 1892 overgebleven merries. Van de merries had echter bij het einde van het jaar nog geen enkele geworpen. De uit Palembang ingevoerde buffels (zie vorig verslag blz. 253) bleken op Banka niet te kunnen aarden.

Ook in de Westerafdeeling van Borneo worden hoornvee en paarden slechts in kleinen getale aangetroffen; varkens echter worden meer dan voor de plaatselijke behoefte noodig is gehouden, zoodat daarvan in 1893 voor eene waarde van f 17 000 naar Serawak en Singapore kon worden uitgevoerd (tegen eene waarde van f 11 530 in 1892 en f 8524 in 1891), terwijl de waarde der in dat jaar van Singapore aangebrachte slachtossen f 20 740 bedroeg (tegen f 15 110 in 1892 en f 18 785 in 1891).

De residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo telt eenige duizenden buffels, doch weinig runderen en paarden. De bevolking doet eenige moeite om het onaanzienlijk paardenras te verbeteren door kruising met Soemba-hengsten.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden neemt de veestapel langzamerhand in getalsterkte toe, maar er wordt geklaagd over den achteruitgang van het vroeger deugdzame paardenras, ten gevolge van de weinige zorg door de bevolking daaraan besteed. Ingevoerd werd te Makasser, van buiten het gewest, aan levend vee voor eene waarde van f 77 383 (waarvan voor een bedrag van f 70 650 van Bali en Lombok), terwijl de uitvoer van levend vee, grootendeels naar de Molukken, eene waarde vertegenwoordigde van f 3580.

In de Minahassa (residentie Menado) worden veel runderen, paarden en varkens, op de Sangi- en Talaut-eilanden enkel varkens, en in de overige gedeelten van het gewest buffels, runderen paarden en geiten gefokt. Toch viel over 't algemeen noch in de Minahassa, noch in Gorontalo bepaaldelijk toeneming van den veestapel op te merken.

Hoewel de veeteelt in de residentie Amboina vooruitgaande is, moest in 1893 in de behoefte aan slachtvee gedeeltelijk nog worden voorzien door invoer van Java en Madura van 310 runderen, ter waarde van f 18 600.

In de residentie Ternate, waar de veestapel onbeduidend is, doch geen cijfers kunnen worden opgegeven, werden eenige honderden runderen, benevens in kleineren getale ook schapen en geiten van de Minahassa ingevoerd.

Omtrent de sterkte van den veestapel in de residentie Timor zijn evenmin eenigszins vertrouwbare gegevens voorhanden. De gedurende 1893 geheerscht hebbende veeziekten richtten vooral op het eiland Rotti groote verwoestingen aan (verg. blz. 101/102 hiervóór, waar ook gehandeld is over de in andere streken der buitenbezittingen gedurende 1893 voorgekomen epizoötiën). In 1893 werden uitgevoerd: van Soemba 2578, van Savoe 765 en van Rotti (waar de uitvoer gedurende een groot deel van het jaar wegens de daar heerschende ziekten verboden was) 165, of gezamenlijk 3508 paarden (tegen 3594 in 1892). Ruim 2900 paarden werden naar Java uitgevoerd, de overige naar Mauritius, Portugeesch Timor en Makasser.

Dat het aantal runderen in de residentie Bali en Lombok zeer groot is, blijkt uit de cijfers van den uitvoer van Boeleleng en Djembrana, respectievelijk bedragen hebbende 6681 en 8110 stuks (tegen 8779 en 6535 in 1892).

II. Mijnbouw.

§ 1. *Dienst van het mijnwezen.*

Personeel. De dienst van het mijnwezen bleef van medio 1893 (tot zoover liepen de opgaven in 't vorig verslag) tot Maart 1894 over 13 actief dienende hoofd- en verdere ingenieurs beschikken, in welke laatste maand, toen een der ingenieurs, na op verzoek bekomen eervol ontslag, 's lands dienst met pensioen verliet, de actieve sterkte tot 12 daalde. Daar echter in November 1894 een wegens voltooide opleiding voor den Indischen dienst beschikbaar gekomen candidaat-mijningenieur in het korps werd opgenomen [3]), en kort daarop ook de mijningenieur, wien hier te lande van regeeringswege werkzaamheden waren opgedragen geweest, in Indië terugkeerde, was toen de actieve sterkte weder geklommen tot 14 hoofd- en verdere ingenieurs. Intusschen had in de tweede helft van 1894 de detacheering bij dezen dienstak van de twee kapiteins der genie, van wie in 't verslag van 1892 (blz. 247) sprake was, een einde genomen, doordien één hunner in Juli buitenlandsch verlof verkreeg en de andere in Augustus weder tot de actieve sterkte van het leger ging behooren.

Het aantal in Europa voor den Indischen dienst in opleiding zijnde candidaat-mijningenieurs daalde in 1894 van 8 tot 6, doordien twee hunne studiën voltooiden (zie noot 3 hieronder). Wel had het in de bedoeling gelegen er weder één in opleiding te nemen, waartoe nu, ingevolge het in 't vorig verslag (blz. 254/255) besproken Koninklijk besluit dd. 23 Juni 1893 n°. 84 (Indisch Staatsblad n°. 223), eene keuze zou zijn te doen uit hen die bij hunne studiën voor mijningenieur reeds geslaagd waren in het bij art. 65 der wet op het middelbaar onderwijs hier te lande (Nederlandsch

[1]) Het te Palembang van buiten Nederlandsch-Indië ingevoerde vee vertegenwoordigde in 1893 eene waarde van ruim f 111 000. Voor Olehleh (Atjeh) en de residentie Oostkust van Sumatra kwamen die invoeren, volgens de handelsstatistiek van 1893, te staan op respectievelijk f 691 000 en f 336 000. Elders in de buitenbezittingen waren de vee-invoeren uit den vreemde van weinig beteekenis.

[2]) In 't laatst van 1894 is dan ook besloten de proef te staken.

[3]) Een andere candidaat, eveneens in 1890 als mijnkweekeling voor den Indischen dienst aangewezen, had in het najaar van 1894 zijne laatste oefeningsreis en daarmede zijne opleiding mede volbracht, maar hij zal eerst in het voorjaar van 1895 naar Indië kunnen vertrekken, omdat hij ten dienste van het rapport over bedoelde wetenschappelijke en technische reis in het scheikundig laboratorium van de Polytechnische school te Delft geruimen tijd aan onderzoekingen heeft moeten wijden.

Staatsblad 1863 n°. 50) bedoelde examen B, maar de oproeping van gegadigden ter mededinging is zonder gevolg gebleven, daar candidaten, die in vorige jaren aan het examen B hadden voldaan, niet beschikbaar waren, en de eenige, die in 1894 daarvoor gereed dacht te komen, het diploma niet behaalde. Daar het algemeen voorschrift in art. 12 van Indisch Staatsblad 1864 n°. 194 een vergelijkend examen eischt voor de toekenning van bijdragen van staatswege ter opleiding voor Indische dienstakken, moest ook onderwerpelijk het programma voor zoodanig vergelijkend examen worden vastgesteld, hetgeen geschiedde bij beschikking van den Minister van Koloniën dd. 27 April 1894 lit. D n°. 37 (Nederlandsche Staatscourant dd. 29/30 April 1894), en wel door toepasselijkverklaring van het programma van het hooger bedoelde examen B. Deze toepasselijkverklaring brengt mede dat een nader vergelijkend examen als het bedoelde alleen zal behoeven plaats te vinden als de zich aanmeldende adspiranten voor candidaat-mijningenieur voor den Indischen dienst niet allen in hetzelfde jaar in examen B geslaagd zijn. Zij toch, met wie dit wel het geval is, worden voor de toekenning van het diploma B voor mijningenienr reeds op zoodanige wijze beoordeeld, dat ook zonder het bij bovenbedoeld art 12 bedoeld examen eene vergelijking van hunne bekwaamheid en geschiktheid in allen deele mogelijk is.

In de tewerkstelling van het personeel der mijningenieurs op en buiten Java kwam sedert het medegedeelde in 't vorig verslag (blz. 255) geen belangrijke verandering, behalve dat, in verband met het ten einde loopen omstreeks medio 1894 van de geologische opneming van Java, Madura en omliggende eilanden, de daardoor beschikbaar gekomen hoofdingenieur belast werd met een eigenlijk geologisch onderzoek van het in dit opzicht nog niet voldoend bekende eiland Billiton, welk wetenschappelijk onderzoek, dat echter tevens tot practische resultaten kan leiden, ook de onderhoorige kleinere eilanden zal omvatten.

Zoolang de plaats van scheikundige bij het te Batavia gevestigde chemische laboratorium van het mijnwezen onvervuld blijft, geschieden de onderzoekingen van artesische watermonsters door militaire apothekers, terwijl de onderzoekingen van ertsen en gesteenten voor zooveel noodig verricht worden door den bij de grondpeilingen werkzaam gestelden ingenieur.

Het aantal opzichters en verder personeel van het mijnwezen bedroeg op ult. 1893: 3 topografen, 27 opzieners (waarvan 5 tijdelijke), 9 boormeesters (waaronder 3 tijdelijke), 2 machinisten (waaronder 1 als voren) en 1 tijdelijk aangesteld werktuigkundige bij den dienst der grondpeilingen.

Bij de exploitatie van het Ombilien-kolenveld, waarvan de leiding is opgedragen aan den hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust, waren bij het einde van 1893 in dienst: 1 ingenieur-directeur (deze tijdelijke titularis, niet behoorende tot het vaste korps der mijningenieurs, is — zooals lager uit § 3 blijken zal — in 't laatst van 1894 wegens ziekte eervol van zijne betrekking ontheven), 5 buitengewone mijnopzieners, 1 gedetacheerd tijdelijk opzichter van het mijnwezen, benevens 4 tijdelijke onderopzichters der staatsspoorwegen.

Verzamelingen en geschriften. De verzameling Nederlandsch-Indische gesteenten, aanwezig in het hoofdbureau van het mijnwezen te Batavia, werd aangevuld door toevoeging van de bij het geologisch onderzoek van Java en Madura verzamelde fossielen, welke van het bureau te Buitenzorg daarheen werden overgebracht. De verzameling modellen van mijnwerkersgereedschappen werd verrijkt met een door eene Nederlandsche firma geschonken model eener goudwaschinrichting. Eene kleine partij petrefacten, verzameld bij het geologisch mijnbouwkundig onderzoek van de Westerafdeeling van Borneo, werd ten onderzoek aan den hoogleeraar dr. K. Martin te Leiden opgezonden, terwijl aan den gepensionneerden mijningenieur J. W. Retgers een microscopisch onderzoek werd opgedragen van eenige gesteenten afkomstig uit Timor, de Molukken, Toba (Sumatra's Westkust) en Zuid-Celebes, welke, in de verzameling te Batavia aanwezig, echter nog niet gedetermineerd waren.

Het hier te lande verschijnende »Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië" vorderde tot en met den jaargang 1894. In dien jaargang zijn o. a. opgenomen vooreerst een paar belangrijke rapporten omtrent de uitkomsten verkregen: *a.* bij het mijnbouwkundig onderzoek van een gedeelte der Westerafdeeling van Borneo, speciaal wat betreft het voorkomen van diamant in Landak, en *b.* bij het onderzoek naar bismuth op het schiereiland Samosir (Toba-meer), en ten andere eenige mededeelingen omtrent de geologie der ten zuiden van genoemd meer gelegen afdeeling Toba en Silindong (residentie Tapanoli).

Van de hand van den met palaeontologische onderzoekingen op Java belasten officier van gezondheid der 2de klasse M. E. F. T. Dubois verscheen te Batavia in de Duitsche taal eene voorloopige beschrijving van een bijzonder gedeelte der door hem bijeengebrachte fossiele overblijfselen (verg. blz. 116/117 hiervóór).

De op het hoofdbureau van het mijnwezen bewerkte kwartaalverslagen, bevattende mededeelingen omtrent onderzoekingen, verleende vergunningen tot mijnbouwkundige opsporingen en concessiën tot mijnontginning, verschenen over de 2de helft van 1893 en de 1ste helft van 1894 als extra-bijvoegsels van de Javasche Courant van 5 Januari, 20 April, 26 Juni en 9 October 1894.

Palaeontologische, geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen van gouvernementswege. Over den palaeontologischen arbeid van den hiervóór reeds genoemden heer Dubois zijn bijzonderheden medegedeeld in hoofdstuk **K** afd. II, § 3, van dit verslag.

De geologische opneming van Java en Madura werd in Juni 1894 beëindigd. In het sedert medio 1893 verloopen tijdvak was hoofdzakelijk gewerkt aan het teekenen van de kaarten en profielen en het schrijven van het verslag, terwijl nog eenige kleinere reizen waren ondernomen, deels tot het ophelderen van den bouw van geologisch in ingewikkelden toestand verkeerende streken en het verzamelen van meer petrefacten, deels voor het nemen van lichtdrukken van uit een geologisch oogpunt merkwaardige punten. Over de wijze waarop de uitkomsten van dezen wetenschappelijken arbeid zullen worden publiek gemaakt, wordt tusschen de Regeering hier te lande en die in Indië nog van gedachten gewisseld. (Zooals reeds hooger is gezegd, is thans een geologisch onderzoek van Billiton c. a. ter hand genomen.)

Bij het booronderzoek op Banka werden aan verschillende mijnen terreinen aangewezen tot voortzetting van bestaande ontginningen en de mogelijkheid tot het ondernemen van nieuwe ontginningen nagegaan, waarbij vooral in het district Soengeiliat veel ontginbaar terrein kon worden opgespoord (verg. blz. 24 hiervóór).

In de residentie Westerafdeeling van Borneo werd de geologisch-mijnbouwkundige opneming (zie vorig verslag blz. 255) voortgezet door geologische verkenningsreizen in de landschappen Sambas en Landak, terwijl mijnbouwkundig onderzoek werd verricht in de diamant-terreinen van Landak en naar het voorkomen van antimoon bij Ngabang.

Over de vanwege den dienst van het mijnwezen in het belang eener drinkwatervoorziening van de hoofdplaats Soerabaija in 1893/1894 ingestelde onderzoekingen is reeds gehandeld op blz. 147 hiervóór.

In verband met deze opdracht kon nog geen mijningenieur naar de residentie Menado worden gedirigeerd, ter voortzetting van de in 1887 gestaakte mijnbouwkundige onderzoekingen van het Noorderschiereiland van Celebes. Tot het veld van onderzoek van den met deze taak te belasten mijnbouwkundige zullen ook behooren de landschappen in de Tomini-bocht (afdeeling Gorontalo).

Diepe grondpeilingen. De werkplaats te Batavia van dit onderdeel van den dienst van het mijnwezen onderging eene verbetering, waardoor nu het meeste reparatiewerk in eigen beheer kan worden uitgevoerd. Tevens werd in den aanvang van 1894 het materieel der grondpeilingen, dat zich tot dusver gedeeltelijk te Samarang bevond, in het magazijn te Batavia vereenigd.

Sedert het medegedeelde in 't vorig verslag (blz. 256) tot 30 Juni 1894 werden de volgende boringen verricht.

Ter hoofdplaats Batavia werd de in het laatst van 1892 aangevangen boring, na herstelling van de beschadigde bekleedingsbuis, op eene diepte van 250 M. beëindigd. De put werd voorloopig afgewerkt, en ofschoon dientengevolge nog slechts een gedeelte van het aangeboorde water kon worden benuttigd, bracht zulks in de behoefte aan drinkwater in de wijk Kamajoran reeds eene aanmerkelijke verbetering. Door schoonspoeling werd het debiet van den artesischen put in het artillerie-kampement te Weltevreden opgevoerd van circa 115 tot 150 L. per minuut op 2.20 M. boven den beganen grond.

In de residentie Krawang werd in Maart 1894 een aanvang gemaakt met de watervoorziening van Tjilamaija, waar de behoefte aan drinkwater onder de bijna uitsluitend inlandsche bevolking zeer groot was. Hierbij werden zeer goede uitkomsten verkregen, wijl de aardlagen met de gevolgde methode gemakkelijk te doorboren waren en reeds op eene diepte van ruim 53 M. eene voldoend rijke bron werd aangetroffen. Na voortzetting van de boring tot circa 86 M., waarbij nog twee bronnen aangeboord werden, kon tot afwerking van den put worden overgegaan. Vervolgens werd een tweede put geboord ten einde de stranddessa Moeara Koelon van water te voorzien. Op circa 56 en 62 M. diepte werden ook hier twee bronlagen aangetroffen, leverende 35 en

70 L. per minuut op 0.68 M. boven den beganen grond. De boring werd op 64 M. gestaakt.

De in de residentie Pekalongan in het eerste kwartaal 1893 te Batang aangevangen boring werd met veel moeite door de rolsteenlaag gebracht, die eerst op ruim 34 M. diepte eindigde. Toch ondervond men ook bij de verdere boringen nog groote moeielijkheden door het nu en dan aantreffen van rolsteenen en sterk samenstortende grintlagen. Medio 1894, toen men eene diepte van 174 M. had bereikt, waren nog geen waterhoudende lagen aangetroffen.

Het dieper boren van den eersten put ter hoofdplaats Soerakarta werd gestaakt toen men tot 162 M. gekomen was, waarna de put werd afgewerkt, met een debiet van 150 L. per minuut op 1.05 M. boven den beganen grond. Daarna werd eene boring aangevangen in het fort Vastenburg, die in het tweede kwartaal 1894 kon worden beëindigd, gevende een debiet van 50 L. per minuut op 0.32 M. boven den beganen grond. Voorts werd de put nº. III (Djebres) schoongespoeld, waarbij het gelukte het debiet te brengen op 300 L. per minuut op eene aftaphoogte van 1.45 M. boven den beganen grond, terwijl de schoonspoeling van put nº. II (bij het Verzorgingsgesticht) eene debietsvermeerdering van 172 tot op 285 L. ten gevolge had. Voor rekening van het inlandsch bestuur werd eene boring (nº. VIII) ondernomen nabij de Missigit, welke einde Juni 1894 gevorderd was tot 132 M. Op respectievelijk 84 en 115 M. waren twee bronlagen aangetroffen, de eerste met een debiet van 200, de andere met een debiet van 103 L. per minuut op respectievelijk 0.40 en 0.32 M. boven den beganen grond.

De boring te Salatiga (residentie Samarang) kon worden beëindigd, nadat een in den put beklemd geraakt werktuig met veel moeite was uitgehaald. De put werd daarna met een debiet van 200 L. per minuut, bij oppompen van eene diepte van 17 M. beneden den beganen grond, aan het militair departement overgegeven. Ter hoofdplaats Samarang werd door schoonspoeling het debiet van vijf putten verhoogd, bij één van welke tevens eene herstelling van de stijgbuis plaats vond.

Ter hoofdplaats Telok Betong (Lampongsche Districten) werd de boring op 224 M. diepte beëindigd en de put nog in 1893 aan het militair departement overgegeven. Bij oppompen van eene diepte van 24 M. beneden den beganen grond verkreeg men een debiet van 30 L. per minuut. Daarna werd eene boring aangevangen op de afdeelingshoofdplaats Tandjong Karang. Eene op 5 M. diepte aangetroffen rolsteenlaag van zeer vaste andesietblokken, welke tot 21 M. diepte reikte, werd met aanwending van dynamiet in korten tijd doorboord, waarna in de onderliggende tuflagen op 54 M. diepte eene bron werd aangeboord, die 60 L. per minuut leverde door oppompen van 20 M. diepte beneden den beganen grond. De put werd afgewerkt en voorzien van eene diepwelpomp, waarmede 40 L. per minuut kon worden verkregen.

Ter Sumatra's Oostkust kon de tijdelijk gestaakte boring te Tandjong Tiram (Batoe Bara) in Juli 1893 weder worden ter hand genomen. Op 193 M. diepte werd eene bron aangetroffen, die op 0.75 M. boven den beganen grond 50 L. per minuut leverde. De put werd afgewerkt en nog in het derde kwartaal 1893 aan het bestuur overgegeven. Vervolgens werd overgegaan tot eene sedert lang voorgenomen boring op de afdeelingshoofdplaats Bengkalis op het eiland van dien naam. Omstreeks medio 1894 was eene diepte van 75 M. bereikt. Bij pompproeven werd slechts zout water in geringe hoeveelheid aangetroffen.

In het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden waren in 1893/1894 boringen onderhanden te Olehleh (Groot-Atjeh) en te Telok Semawé (Noordkust). Het werk te Olehleh ondervond vele moeielijkheden door het aantreffen van rolblokken, bij het doorboren waarvan dynamiet zeer te stade kwam. Daar tot eene diepte van ruim 150 M. nog geen zandlagen waren aangetroffen, die drinkbaar water leverden, werd het werk in den aanvang van 1894 voorloopig gestaakt, wijl voor het oogenblik meer werd prijsgesteld op het schoonspoelen van de reeds bestaande putten in Groot-Atjeh. Te Telok Semawé slaagde men er in het met eene stijgbuis van slechts geringen diameter aangevangen boorgat tot eene diepte van p. m. 117 M. voort te zetten, waarna van dieper boren moest worden afgezien. De bekleedingskolom werd zoo geplaatst dat de in Juni 1893 op 89.4 M. diepte aangeboorde bron benuttigd werd met een debiet van 25 L. per minuut op 0.62 M. boven den beganen grond. In September 1893 werd tot eene tweede boring overgegaan, met benuttiging van eene grootere aanvangs-serie, waardoor het gelukte tot grootere diepte te boren. Op circa 143 M. diepte werd eene waterhoudende laag aangetroffen, welke, na afwerking van den put, 80 L. per minuut op 1.20 M. boven den beganen grond kon leveren en tevens gelegenheid gaf om door eene pijpleiding, ter lengte van circa 1200 M., meer water in de versterking te brengen; de eerst aldaar geboorde put toch leverde op den duur niet genoeg op.

Vergunningen aan particulieren tot het boren van artesische putten ter verkrijging van water van eene grootere diepte dan 15 M. werden slechts verleend aan twee aanvragers. Aan het gesticht van den H. Vincentius à Paulo te Batavia werd vergund, ter vervanging van den bestaanden in 1883 geboorden put, een nieuwen te boren, onder voorwaarde dat de oude zou worden gedempt, en aan de »Landbouw-Maatschappij Ngoepit" werd het boren van twee putten toegestaan op de in de residentie Soerakarta gelegen onderneming Manang, ter voorziening in de behoefte aan water voor twee indigofabrieken. Aan deze vergunningen werden verder de gebruikelijke voorwaarden verbonden, o. a. hierin bestaande dat de boring binnen een jaar aangevangen en binnen een bepaalden tijd voltooid moest zijn; dat het debiet van den put niet door het aanbrengen van pompen of andere kunstmiddelen mag worden verhoogd, en dat gezorgd worde voor behoorlijke afvloeiing, zonder overlast voor anderen, van het overtollige water.

§ 2. *Tin.*

Banka.

In het exploitatiejaar 1893/94, loopende van het Chineesche nieuwjaar op 17 Februari 1893 tot dat op 6 Februari 1894, was de weersgesteldheid voor de tinwinning niet zoo gunstig als in 1892/93. Beliep de gemiddelde maandelijksche regenval in 1892, berekend over het geheele jaar en volgens op 9 punten van het eiland verkregen waarnemingen, 262 m.M., in 1893 was dit gemiddelde slechts 242 m.M. In verschillende mijnstreken vielen er in den oostmoesson wel af en toe regens, doch niet in gewenschte mate, zoodat het eigenlijke graafwerk vertraagd en het geregeld ertswasschen en tinsmelten nu en dan verhinderd werd. Gemiddeld, berekend over 9 plaatsen van waarneming, was de totale regenval in 1892 3.144 M., doch in 1893 slechts 2.892 M. In 1890 en 1891 was dit cijfer, berekend over 8 waarnemingsplaatsen, respectievelijk 3.240 en 2.544 M.

De berriberri, die zich in de tweede helft van het ontginningsjaar 1892/93 vooral in de districten Pangkalpinang, Soengeislan en Koba in ernstige mate had vertoond, bleef in 1893/94 aanhouden. Gedurende dat werkjaar bezweken aan berriberri nog 342 mijnwerkers (107 in de mijnen en 235 in de hospitalen te Pangkalpinang en Muntok), terwijl dit aantal in 1892/93 reeds bedragen had p. m. 300. Daarenboven bleven er bij de sluiting van het exploitatiejaar 1893/94 in de bedoelde ziekeninrichtingen nog een 150-tal mijnwerkers wegens berriberri in behandeling, aan wier herstel, tenzij zij geëvacueerd werden van Banka, gewanhoopt moest worden. Besloten werd tot hunne terugzending naar China, waartoe ten opzichte van 141 hunner werd overgegaan. Voor 117 van deze Chineezen werd gebruik gemaakt van eene rechtstreeksche gelegenheid, toen namelijk in April 1894 2 Chineesche wangkangs, komende van Java, Muntok aandeden met het voornemen om van daar direct naar China (Haynam) terug te zeilen. Daar opneming in de gemelde ziekeninrichtingen van berriberri-lijders gebleken was niet tot finale genezing te leiden, zouden de mijnwerkers, die verder door de ziekte mochten worden aangetast, in de mijnen of mijnstreken worden afgezonderd en verpleegd. Inmiddels wordt, zooals reeds in het afgeloopen exploitatiejaar plaats vond, zooveel mogelijk op het verstrekken van krachtiger voeding door de kongsi's aangedrongen. Men hoopte dat door een en ander de epidemie, die ditmaal zeer lang aanhield, weldra een einde zou nemen. Wanneer ook medegerekend worden de enkele mijnwerkers, die, als lijdende aan berriberri, in de eerste helft van 1893 per wangkang of per stoomschip afzonderlijk gerepatrieerd waren, kan aangenomen worden dat de epidemie gedurende haar geheel verloop minstens 800 man aan de mijnen heeft doen ontvallen. De verpleging en voeding der te Muntok en Pangkalpinang opgenomen geweest zijnde zieke mijnwerkers kostte gedurende 1893 f 23 432, terwijl nog voor eene waarde van ruim f 6000 door de contrôle-beambten aan gratis-geneesmiddelen in de mijnen werd verstrekt.

Niettegenstaande door berriberri en andere meer dan gewoonlijk onder de mijnwerkers heerschende ziekten in tal van mijnen een groot werkverzuim voorkwam, en dientengevolge het aantal in 1893/94 méér dan in 1892/93 verrichte dagtaken (koengs), wat bijv. de ontginningen der 1ste klasse betreft, niet in verhouding stond tot de grootere sterkte van het bij die ontginningen ingedeeld personeel (buiten de kolenbranders in 1892/93 7795 man,

doch in 1893/94 8477 man) [1]), was toch de tinlevering der ontginningen 1ste klasse zelfs nog iets hooger dan in 1892/93, namelijk 99 521 pikol (tegen 99 194 in 1892/93); daarentegen werden door de ontginningen 2de en 3de klasse gezamenlijk slechts ingeleverd 19 992 pikol (tegen 22 542 pikol in het voorafgegane werkjaar). De totale inlevering over 1893/94 beliep derhalve 119 513 pikol, zijnde 2223 pikol minder dan over 1892/93. Uitvoeriger blijkt een en ander uit het volgende overzicht, dat tevens de werkjaren 1889/90, 1890/91 en 1891/92 behandelt, met berekeningen nopens de gemiddelde inlevering per hoofd.

Werkjaar.	Duur van het werkjaar.	Ingeleverde hoeveelheid tin (in pikols):			Totaal der levering (in pikols).	In verhouding tot het getal arbeiders werd het navolgend aantal pikols *gemiddeld per hoofd* ingeleverd:		
		door de ontginningen der 1ste klasse.	door de ontginningen der 2de klasse.	door de ontginningen der 3de klasse.		door de ontginningen der 1ste klasse.	door de ontginningen der 2de klasse.	door de ontginningen der 3de klasse *a*).
1889/90. . . .	Medio Maart 1889 – 31 Jan. 1890	59 535=66.38 pct.	22 949=25.59 pct.	7207= 8.03 pct.	89 691	8.75	11.37^{5}	34.65
1890/91. . . .	31 Januari 1890 – 9 Februari 1891	70 819=66.07 „	26 948=25.14 „	9423= 8.79 „	107 190	10.75	12.10^{5}	59.26
1891/92. . . .	9 Februari 1891–30 Januari 1892	73 098=78.08 „	15 218=16.25 „	5307= 5.67 „	93 623	9.52	9.74	42.45
1892/93. . . .	30 Januari 1892 – 17 Februari 1893	99 194=81.48 „	15 680=12.89 „	6862= 5.63 „	121 736	11.83^{5}	11.59	53.61
1893/94. . . .	17 Februari 1893–6 Februari 1894	99 521=83.27 „	14 683=12.29 „	5309= 4.44 „	119 513	10.93	11.93	63.96

a) Wat deze categorie van ontginningen betreft, is de gemiddelde levering niet per arbeider, doch per inleveraar berekend.

Uit de gespecificeerde opgaven, voor elk der 9 mijndistricten over het werkjaar 1893/94 voorkomende in tabel I van bijlage MMM hierachter, kan worden gezien dat het aantal ontginningen der 1ste klasse weder eenigszins toenam, thans van 96 tot 100, en zulks door het in die klasse opnemen (zie het algemeen reglement voor de tinwinning op Banka in Indisch Staatsblad 1891 n°. 134) van een viertal ontginningen der 2de klasse (in Blinjoe en Pangkalpinang), welke ten gevolge van het booronderzoek met eene grootere sterkte moesten gaan werken en, in verband daarmede, ook ten einde het nog ontginbaar terrein op de voordeeligste wijze te exploiteeren, onder meer contrôle moesten gebracht. Zoowel dientengevolge als om andere redenen ging in 1893/94 het aantal ontginningen der 2de klasse terug van 157 tot 138.

Vergeleken met de gelijksoortige tabel bij 't vorig verslag opgenomen, wijzen de opgaven over 1893/94 uit, dat toen in al de mijndistricten, uitgenomen Pangkalpinang, de gemiddelde hoofdelijke levering der 1ste klasse-ontginningen lager was dan in 1892/93. Dit resultaat was in de eerste plaats toe te schrijven aan den korteren duur van het werkjaar, den hier en daar minder gunstigen regenval en het grooter werkverzuim door ziekte. Toevalligerwijze was bovendien van nadeeligen invloed dat in sommige terreinen de ertslaag ditmaal tegenviel en daardoor de productie beneden de op de uitkomsten der boringen geraamde cijfers bleef: verder dat enkele ontginningen nieuw onderzochte terreinen in bewerking moesten nemen, waartoe vooraf belangrijke waterwerken dienden te worden aangelegd, zoodat zij eerst laat in het jaar met den kollong-arbeid konden beginnen, terwijl daarenboven die arbeid niet vlug vorderde, omdat hier begin-groeven werden bewerkt, die dus niet aan oude, ledige groeven grensden, en waar het voordeelige grondspoelen alzoo niet kon plaats vinden; en eindelijk, dat in een paar mijnen, die door de zeer aanzienlijke diepte genoodzaakt werden om kollongs voor twee jaren ineens te bewerken, deze slechts voor een klein deel werden opgenomen en dus veel bovengrond werd uitgedragen, waarbeneden eerst in het volgende werkjaar de ertslaag wordt opgenomen. Door samenwerking van allerlei nadeelige omstandigheden viel de productie der 1ste klasse-ontginningen p. m. 8500 pikol tegen (in de bij het begin van het jaar gemaakte ramingen was, met het oog op normale toestanden, voor die mijnen eene productie tot 108 000 pikol in uitzicht gesteld). Wat de ontginningen der 2de klasse betreft, was het algemeen middencijfer der hoofdelijke productie iets hooger dan in 1892/93; tegenover slechtere uitkomsten dan toen in vijf der mijndistricten, stonden belangrijk gunstigere in de vier andere, inzonderheid in Soengeiliat, waar eene dier ontginningen toevallig eene zeer rijke vindplaats bewerkte, ten gevolge waarvan zij met gemiddeld 15 man 1015 pikol maakte, zijnde niet minder dan 67.68 pikol per hoofd.

Art. 5 § *c* van het hiervóór aangehaald reglement laat toe dat sommige ontginningen 1ste klasse tegen vooruit toegezegde vaste betaling per pikol tin werken (mits deze betaling niet hooger zij dan f 21), in welk geval alle verstrekkingen en voorschotten bij de afrekening door de mijnen moeten worden afbetaald. Van de 100 mijnen 1ste klasse werkten er in 1893/94 op dien voet 69 (tegen 55 van de 96 in 1892/93), van welke er 24 het maximum genoten, 13 betaald werden met f 20, 2 met f 19,50, 4 met f 19, 2 met f 18,50, 8 met f 18, 6 met f 17, 1 met f 16,50, 8 met f 16 en 1 met f 15,50 per pikol. Van deze 69 mijnen moesten er een 9-tal (verg. tabel II der reeds genoemde bijlage MMM hierachter) nog door min of meer belangrijke »Tegemoetkomingen" (overeenkomstig afd. III, § B, 1ste klasse, *b* 2°. van het bij het betalingsreglement in Indisch Staatsblad 1891 n°. 135 behoorend tarief) worden in staat gesteld om in bepaald onvermijdelijke uitgaven te voorzien. Door verscheidene van het overig 60-tal der op den besproken voet werkende mijnen werden goede winsten behaald, die echter in den regel evenredig waren aan den betoonden ijver en dus verdiend mochten heeten. In een 16-tal der laatstbedoelde 60 mijnen viel daarenboven de ertsrijkdom mede en steeg de behaalde winst door dit gelukkig toeval nog tot hoogere cijfers. De oude schulden in de op den voet van het aangehaald art. 5 § *c*. werkende mijnen bleven nog voor memorie gevoerd.

Is, bij het vooruit toezeggen van eene vaste betaling per pikol te verkrijgen product, eene dergelijke uitkomst (namelijk dat in enkele gevallen daarmede niet wordt uitgekomen, zoodat overeenkomstig de billijkheid binnen de grenzen der bepalingen, indien ijverig is gewerkt en zuinig beheerd, nog moet worden bijgepast, terwijl elders buitengewone winst wordt behaald) niet te vermijden, — in de ditmaal door deze ontginningen der 1ste klasse verkregen uitkomsten is toch aanleiding gevonden om voor het werkjaar 1894/95 overal waar de uitkomst weder onzeker moest worden geacht, en er dus bij toekenning van eene vaste betaling kans op nader noodige tegemoetkomingen zou blijven bestaan, liever op den gewonen reglementairen voet te doen werken, tenzij de kongsi of ondernemer er voor wilde instaan dat in elk geval met de toegezegde betaling zou kunnen worden volstaan en het tegoed der jaarlooners en andere verplichte uitgaven desnoods uit eigen middelen zouden bestreden worden. Tevens zijn, ook in verband met het bij redelijken ijver op sommige terreinen bereikbaar gebleken hoogere grondverzet, de voor 1894/95 uitgeloofde vaste betalingen nog iets voorzichtiger of strenger berekend, waartoe te eer reden bestond, toen in de laatste maanden van het exploitatiejaar 1893/94 de marktprijzen van het tin (zie lager) eene belangrijke daling ondergingen.

Verder waren er onder de ontginningen der 1ste klasse 6 (in 1892/93 7), aan welke, overeenkomstig art. 5 § *a* van het reglement, bij den aanvang van het exploitatiejaar voor de geheele in te leveren productie eene verhoogde minimum-uitkeering werd

[1]) Bij een normaal bereikbaar gemiddeld van 286 dagtaken per hoofd zouden dus de 682 man, in 1893/94 bij de mijnen 1ste klasse méér ingedeeld, hebben kunnen praesteeren 195 052 dagtaken. Er werden evenwel door die klasse van mijnen in 't geheel verricht 2 315 900 dagtaken, zijnde tegenover het met 8 pct. gereduceerde cijfer der dagtaken van 1892/93 (omdat laatstgemeld ontginningsjaar ongeveer een maand langer was dan 1893/94), slechts 92 830 dagtaken meer dan in 1892/93.

toegezegd, bedragende voor 1 f 10, voor 3 f 11,50, voor 1 f 12 en voor 1 f 13 per pikol. Twee van de drie, voor welke het bedrag op f 11,50 was bepaald, kwamen, door het tegenvallen van den ertsrijkdom, bij eene hoofdelijke productie van 3.80 en 5.02 pikol, daarmede niet uit, en hadden, om te kunnen afrekenen, nog nadere »Tegemoetkomingen" (volgens de reeds aangehaalde bepaling van het tarief) noodig tot een bedrag van respectievelijk f 521 en f 950. De vier andere der bedoelde zes mijnen daarentegen verkregen eene voldoende hoofdelijke productie (6.77, 8.27, 15.35 en 20.96 pikol). De hoofdelijke productie van 15.35 en 20.96 pikol was te danken aan het medevallen van den ertsrijkdom; bovendien was in die twee mijnen met bijzonderen ijver gewerkt, zoodat de kongsi's met de gedane belofte ruime winst behaalden.

Als op den gewonen voet, dus zonder bijzondere toezeggingen, gewerkt hebbende ontginningen 1ste klasse bleven er dus 25 over (in 1892/93 34). Aan 19 van deze 25 werden — zie tabel III van bijlage MMM hierachter — bij de afrekening, overeenkomstig de 2de alinea van art. 6 van het reglement, nog »Tegemoetkomingen", als bedoeld bij de meerbedoelde afd. III, § B, 1ste klasse, *b* 2°. van het tarief, uitbetaald en wel tot een gezamenlijk bedrag van f 76 356 (in 1892/93 hadden 21 van de 34 zulks noodig; toen in totaal f 72 384).

Terwijl voor 12 mijnen 1ste klasse de oude schulden in 1893/94 met f 18 832 verminderden, nam voor 9 andere de schuld toe met f 18 642. Het schuldcijfer der ontginningen 1ste klasse, dat bij het einde van 1892/93 volgens verbeterde opgaven f 1 283 323 bedroeg, verminderde dus slechts met f 190, zoodat zij bij het einde van het werkjaar 1893/94 nog een totaal van f 1 283 133 vertegenwoordigden.

Als rechtstreeks of via Singapore uit China aangekomen nieuwelingen (singkeh's) werden gedurende laatstgenoemd exploitatiejaar bij de ontginningen ingedeeld 1169 van de 1171 aangenomenen gedurende het werfjaar 1892/93 (1 Mei t/m 30 April) en 1199 van de 3701 aangenomenen gedurende het werfjaar 1893/94, welke 2368 singkeh's bestonden uit 1015 Haynam- of stamverwante Chineezen, meerendeels rechtstreeks per wangkang uit China aangebracht, welke waren aangeworven tegen eene premie van 30 Mexicaansche dollar, zoomede uit 983 Hakka's en 370 Hoklo's, voor wie de premie bedraagt 40 dollar. Aan de mijnen werd voor die 2368 nieuwelingen, wier aanwerving in 't geheel kostte f 139 092, zijnde gemiddeld f 58,74 per hoofd, in rekening gebracht (à f 35 per singkeh) f 82 880, in mindering waarvan bij de afrekening over 1892/93 f 1374 en bij die over 1893/94 f 78 531 werd ingehouden, zoodat te verrekenen bleef f 2975, welke som, overeenkomstig afd. III, § A, 1ste klasse *b* van het tarief, werd overgebracht op 1894/95. Het overig bedrag der wervingskosten, ad f 56 212, werd, ingevolge afd. III, § B, 1ste klasse *g* van het tarief, voor rekening van den lande genomen.

Terwijl in het voorjaar van 1893 de waarschijnlijke behoefte voor het werfjaar 1893/94 slechts was begroot op 2400 man (voor de helft Hakka- of Hoklo-Chineezen en voor de wederhelft Haynam- of andere Chineezen), werden gedurende gemeld werfjaar, zooals reeds gezegd is, in werkelijkheid aangenomen 3701 singkeh's, namelijk 974 Hakka's, 24 Hoklo's en 2703 Haynam- of stamverwante Chineezen. Tot het aannemen van ruim 1300 man méér dan waartoe aanvankelijk was besloten, werd overgegaan deels uit aanmerking van de in den verderen loop van 1893 en het begin van 1894 door berriberri geleden buitengewone verliezen, maar ten andere ook omdat het wenschelijk werd geacht, in verband met de goede resultaten der booronderzoekingen, de sterkte van verscheidene ontginningen der 1ste klasse geleidelijk nog iets verder uit te breiden. Daarbij maakte de steeds afnemende dollarkoers de werving goedkoop, zoodat die der Hakka's en Hoklo's (tegen 40 dollar) en die der overige singkeh's (tegen 30 dollar) gemiddeld kwam te staan respectievelijk op slechts f 65,57^{5} en f 41,94 per hoofd; omgeslagen over al de 3701 singkeh's van het werfjaar 1893/94 waren de kosten per hoofd f 48,31 (tegen f 54,77 voor de 1171 singkeh's van het werfjaar 1892/93, waaronder 355 tegen de premie van 40 dollar). Voor 1199 hunner (reeds in Mei t/m September 1893 op Banka aangekomen) waren, zooals gezegd, de kosten reeds verrekend over het exploitatiejaar 1893/94; doch de 2502, die in Januari 1894 waren aangebracht, werden bestemd om eerst in het werkjaar 1894/95 aan de ontginning deel te nemen. Bovendien werden bij de mijnen ingeschreven een 100-tal jeugdige op Banka geboren Chineezen. De gemiddelde sterkte der ontginningen 1ste en 2de klasse, welke over het exploitatiejaar 1893/94 10 345 man bedroeg (zie tabel I van bijlage MMM), werd voor 1894/95 begroot op 12 345 man, in welk jaar men bij eenigen voorspoed op eene productie van 140 000 pikol tin meende te mogen rekenen.

Nevens de premiën in geld, uitgekeerd voor het niet in natura ontvangen van rijst uit 's lands pakhuizen op Banka, welke geldelijke uitkeeringen over 1893/94 bedroegen f 47 329, beliepen in gemeld werkjaar de verstrekkingen aan dat voedingsmiddel 104 460 pikol, waarvan alleen 98 771 pikol aan de ontginningen der 1ste klasse. [1])

De ontginningen der 2de en 3de klasse ontvingen bij de afrekening, aan tegemoetkomingen als bedoeld bij afd. III, § B, 2de klasse *d* van het tarief, eene som van f 43 111, terwijl bij de afrekening werden ingehouden 1°. de tariefswaarde (à f 5 per pikol) der aan de 2de klasse-ontginningen verstrekte rijst (607½ pikol), 2°. de conversie-voorschotten ad f 140 als bedoeld bij. afd II, § B, 2de klasse *a* van het tarief, en 3°. de overeenkomstig afd. II, § B, 2de klasse *b* van het tarief op onderpand van erts genoten voorschotten ad f 35 584.

In sommige gevallen vielen ook tegemoetkomingen uit te keeren voor het transport van rijst en tin, doch deze betalingen waren van weinig belang (verg. bijlage MMM, tabel IV).

Voor alle ontginningen der drie klassen gezamenlijk was — berekend naar al het door de daarbij betrokkenen genotene, met inbegrip van de premiën voor ijver, doch zonder in rekening te brengen het op den tariefsprijs der rijst geleden verlies, noch de premie voor het niet in natura ontvangen van rijst — de in 1893/94 genoten betaling per pikol tin te stellen op gemiddeld f 20,19, tegen f 18,64 in 1892/93, en f 19,62 in 1891/92. [2]) De ontginningen der 1ste klasse ontvingen, op gelijke wijze berekend, per ingeschreven werkman f 228,87. Voor 1891/92 en 1892/93 waren deze bedragen respectievelijk f 196,13 en f 227,86. [3]) Voor de mijnen der 2de klasse is dit bedrag f 196, tegen f 191,77 in 1892/93.

De totale kosten, in Indië gevallen op het in 1893/94 ingeleverd Banka-tin, gerekend tot in de pakhuizen op Java, kunnen, volgens de berekeningen gespecificeerd in tabel IV van de meergemelde bijlage MMM, gerekend worden gemiddeld per pikol te hebben bedragen f 26,07^{40}, tegen f 25,08^{55} (verbeterde opgaaf) voor de levering van 1892/93. [4]) Voegt men hierbij de verdere kosten, gerekend tot den verkoop hier te lande, m. a. w. de kosten wegens aflading van Java, vervoer herwaarts, veilingskosten enz. (daartoe als maatstaf aannemende hetgeen voor deze kosten is verantwoord in de verkooprekeningen betreffende het in 1893 hier te lande geveilde Banka-tin) ad f 2,97^{92} per pikol (over 1892 ad f 3,09^{60}), dan verkrijgt men voor het vereenigd bedrag der kosten in Indië en in Nederland over 1893/94 gemiddeld per pikol f 29,05^{32} en over 1892/93 (verbeterde opgaaf) f 28,18^{15}. Bij deze berekeningen zijn echter, evenals vroeger, niet in aanmerking genomen pensioenen en verlofstraktementen van het ingenieurs- en verdere Europeesche personeel bij de tinwinning betrokken.

Het in 1893 hier te lande geveilde Banka-tin heeft, volgens de evenbedoelde verkooprekeningen, gemiddeld per pikol bruto opgebracht f 64.52^{06}, hetgeen dus tegenover de zooeven vermelde som van f 29,05^{32}, een voordeelig verschil zou overlaten van f 35,46^{74} per pikol. Op gelijke wijze den gemiddelden veilingsprijs van 1892

---

[1]) De levering in 's lands pakhuizen te Batavia in de tweede helft van 1894 en de eerste helft van 1895 van de voor Banka benoodigde rijst, geraamd op 100 000 pikol (of hoogstens 30 000 pikol méér of minder), is, bij eene in Mei 1894 op genoemde hoofdplaats gehouden uitbesteding, gegund voor de massa tegen f 4,92 per pikol, zijnde f 0,35 minder dan voor het leveringsjaar 1893/94 betaald is moeten worden.

Het zoogenaamde Banka-transport, voor het overbrengen van de rijst enz. naar Banka en het afhalen van daar van het tin ter uitlevering te Batavia of te Tandjong Priok, waarvoor laatstelijk een driejarig contract was gesloten (tegen een aannemingsprijs van f 25,20 per kojang), is in 't laatst van 1894 voor vijf jaren (1895 t/m 1899) gegund tegen f 19,97 per kojang.

[2]) In 't vorig verslag (blz. 258) werden voor de twee laatstbedoelde gemiddelden eenigszins hoogere sommen genoemd. Over de werkjaren 1891/92 en 1892/93 was toen namelijk onder het voor de tinlevering door de ontginningen genotene de evenbedoelde premie voor rijstconversie wèl in aanmerking genomen.

[3]) Om gelijke reden, als in de voorgaande noot bedoeld, verschillen ook de twee laatstvermelde gemiddelden met de opgaven van 't vorig verslag (blz. 258/259).

[4]) Hooger werd er reeds op gewezen dat door eene toevallige samenwerking van minder gunstige invloeden in onderscheidene mijnen de uitkomsten der ontginning van 1893/94 beneden de verwachting bleven. Daarbij werkte op de kosten van het tin ook eenigszins nadeelig de omstandigheid dat daarentegen bij sommige ontginningen, als een gevolg van de bij het begin van het jaar gegeven (en gelijk nader bleek misschien hier en daar wel iets te willige) beloften, door de betrokken kongsi's winsten werden behaald, waarop van te voren niet te rekenen viel. Ten gevolge van een en ander zijn ten slotte, in verhouding tot de toch nog zeer bevredigende totale productie, de kosten per pikol tin ditmaal hooger gestegen dan verwacht was.

(f 68,41^{38}) stellende tegenover de berekende kosten van het tin van 1892/93 (f 28,18^{15}), wijst de berekening over dit voorafgegane veilings- en leveringsjaar een voordeelig verschil aan van f 40,23^{23} per pikol. De in 1892 en 1893 behaalde veilingsprijzen waren echter, vergeleken met den stand der tinmarkt in 1894, betrekkelijk hoog, daar bij de in dat jaar hier te lande gehouden veilingen van Banka-tin, berekend per pikol, slechts een middenprijs verkregen werd achtereenvolgens van f 54,40, f 53,72, f 54,40, f 48,56, f 52,93 en f 46,86, zijnde dooreengenomen f 51,81.

Hieronder volgen als gewoonlijk de per 50 K.G. berekende veilingsuitkomsten.

Dagteekening der veilingen.	Verkochte hoeveelheden (in pikols).	Aan de koopers in rekening gebrachte hoeveelheden (in K.G.).	Gemiddelde opbrengst per 50 K.G.	
			Bruto. a)	Netto. b)
1894.				
31 Januari	16 594^{09}	1 020 230	f 44,24	f 42,05
29 Maart	16 721^{37}	1 027 137	43,72	41,62
31 Mei	16 678^{65}	1 023 469	44,33	42,23
26 Juli	16 666^{43}	1 023 694	39,53	37,44
27 September	16 650	1 022 709	43,09	40,88
29 November	16 694^{71}	1 025 249	38,15	36,10
Totalen	100 005^{25}	6 142 488	f 42,17	f 40,05
Over 1893 waren de totalen	90 001^{96}	5 529 496	52,51	50,02

a) Veilingsprijs, verhoogd met de aan de koopers in rekening gebrachte 1 pct. veilingskosten, doch verminderd met 1½ pct. korting voor contante betaling.

b) De hier in mindering gebrachte onkosten zijn alleen die wegens aflading op Java, vervoer herwaarts en verkoop hier te lande.

Met het oog o. a. op het belangrijk teruglopen van de marktprijzen werd er, volgens de van den resident van Banka ontvangen mededeelingen, bij het intreden van het exploitatiejaar 1894/95 met te meer ernst naar zuinig werken gestreefd, en wel door verdere verscherping van het toezicht op de mijnen die op den gewonen reglementairen voet (zonder bijzondere toezeggingen) werken en door het betrachten van de grootst mogelijke voorzichtigheid bij het opnieuw vooruit toezeggen van vaste of verhoogde betalingen, zonder echter daarin zoover te gaan, dat aan den toenemenden ijver der werklieden en aan de met de behaalde winsten wassende belangstelling der kongsi's of ondernemers zou kunnen worden tekortgedaan.

Als resultaat der gedurende 1892 en tot in het begin van 1893 op Banka verrichte omsmeltingen van aanvankelijk minder zuiver product kan, ten vervolge van het daaromtrent voorkomende op blz. 259 van het vorig verslag, thans worden medegedeeld dat in het geheel werden omgesmolten 40 975.52 pikol tin, voor kleinere of grootere partijen afkomstig uit de vijf aan 1893/94 voorafgegane exploitatiejaren. Daaruit werd verkregen 37 172.06 pikol verscheepbaar handels-tin, benevens 3586.24 pikol nogmaals op handels-tin te verwerken product [1]), ongerekend eenigen verderen niet gewogen afval. De totale kosten der omsmelting — waarvan het in 1893 uitgegeven bedrag ad f 1679,30 (zie tabel IV der meergenoemde bijlage MMM hierachter) ten laste der exploitatierekening 1893/94 is gebracht — waren f 9178,75^{5} of per pikol omgesmolten tin circa f 0,24. Bij schatting wordt aangenomen, dat uit de 3586.24 pikol tin en residu en verder voorhanden ongewogen afval nog zullen kunnen worden verkregen 2400 pikol handels-tin en 1150 pikol residu, in hoofdzaak tin-ijzer, zoodat dan, ongerekend dit laatste, het verlies zou bedragen 1403.46 pikol of 3.43 pct. der geheele omgesmolten hoeveelheid. In Blinjoe en Djeboes, waar de omsmelting dadelijk gepaard ging met het verwerken van de residu's, was het geleden verlies op de omgesmolten hoeveelheden van 5745.91 en 3952.84 pikol slechts 187.59 en 84.03 pikol of 3.26 en 2.13 pct., terwijl aan residu, in hoofdzaak tin-ijzer, nog werden verkregen respectievelijk 198.22 en 95.83 pikol. In Djeboes was ten slotte de omsmelt-oven het best ingericht en het verlies het kleinst, zoodat mag worden verwacht, dat wanneer bij latere omsmeltingen de aldaar gebruikte en c. q. nog iets te verbeteren inrichting wordt gevolgd, het verlies ten slotte niet meer dan 2 pct. der om te smelten hoeveelheden zal behoeven te bedragen, terwijl er dan na zuivering of wassching 2 pct. residu, in hoofdzaak tin-ijzer, zal overblijven. Bij eene bereikbare jaarlijksche tinproductie van 150 000 pikol, — des gewenscht zou, naar bericht wordt, de Banka-productie binnen enkele jaren tot dit cijfer kunnen worden opgevoerd en daarop minstens 15 jaren gehandhaafd kunnen blijven, — wordt gerekend dat 6000 pikol tin der ontginningen 3de klasse en 9000 pikol van het tin der ontginningen 1ste en 2de klasse, d. i. te zamen 15 000 pikol tin, voor omsmelting in aanmerking zullen komen, waarbij dan een verlies geleden zal worden van 300 pikol of 0.2 pct. der totale productie, terwijl 300 pikol residu nog als zoodanig zullen kunnen worden benuttigd of verkocht. Het hieruit voortvloeiend geldelijk verlies wordt in de Indische mededeelingen berekend op f 16 500 of, omgeslagen over eene netto-productie van 149 700 pikol tin, op f 0,11 per pikol. [2]) Het gezamenlijk bedrag van het verlies aan metaal en de kosten van omsmelting zal dan, luidens diezelfde mededeelingen, bedragen f 0,13^{5} per pikol tin der netto-productie of jaarlijks f 20 250 bij eene levering van 150 000 pikol handels-tin.

Onder ult. Maart 1894 waren op 's lands stapelplaatsen op Banka aanwezig 33 455.45 pikol onzuiver of van mindere zuiverheid verdacht en dus om te smelten tin en residu's. De verdere omsmelting en verwerking op verscheepbaar handels-tin van deze hoeveelheid zou in den loop van het jaar volgen.

Ook in verband met eene van de zijde der Staten-Generaal gemaakte opmerking omtrent de in Indië aanwezige voorraden Banka-tin [3]) (op Banka en te Batavia, zoomede van Banka naar Batavia onderweg), kan thans worden medegedeeld dat op ult. 1893 die voorraden bedroegen 88 657 pikol en op ult. 1894 95 891 pikol. De mutatiën gedurende den loop van 1894 waren namelijk als volgt:

op Banka:

op ult. 1893 in voorraad, met inbegrip van hetgeen naar Batavia onderweg was		61 088
gedurende 1894	vermeerderd door inlevering	124 838
		185 926
	verminderd door verscheping naar Batavia	117 465
op ult. 1894 alzoo in voorraad, met inbegrip van hetgeen naar Batavia onderweg was		68 461

te Batavia:

op ult. 1893 in voorraad			27 569
gedurende 1894	vermeerderd door aanvoer van Banka		116 380
			143 949
	verminderd:		
	door afgifte ter verscheping herwaarts	116 278	
	door verstrekking tegen regularisatieprijs aan andere departementen in Indië	239	
	door afschrijving (wegens ontvreemding)	2	
			116 519
op ult. 1894 alzoo in voorraad			27 430

Uit deze opgaaf blijkt dus dat in 1894 te Batavia ter verscheping herwaarts werd afgegeven [4]) 116 278 pikol. In de jaren 1891, 1892 en 1893 bedroegen die hoeveelheden achtereenvolgens 87 577, 99 672 en 122 762 pikol, waarvan op ult. Maart van elk der daarop volgende jaren reeds hier te lande waren aangevoerd respectievelijk 81 462, 94 480 en 118 770 pikol, terwijl van de afgiften in 1894 bij het einde van dat jaar in Nederland reeds was aangebracht 97 661 pikol. Uit het voorafgaande overzicht der veilingen van Banka-tin blijkt dat in 1893 door het Gouvernement ter markt was gebracht 90 002 pikol en in 1894 100 005 of te zamen 190 007 pikol. Daaronder was begrepen 71 712 pikol als restant van het afgiftejaar 1892, terwijl het overige behoorde tot de afgiftejaren 1893 en 1894 (respectievelijk 115 444 en 2851 pikol). Op ult. 1894 was hier te lande nog onverkocht 102 128 pikol (van het afgiftejaar 1893 7318 en van het afgiftejaar 1894 94 810 pikol).

Billiton.

Uit een technisch oogpunt waren de uitkomsten der tinontginning op Billiton, blijkens het door de Billiton-Maatschappij over het op 30 April 1894 geëindigde boekjaar uitgebracht jaarverslag [5]),

1) Namelijk 434.14 pikol minder fraai gevormd tin, 214.99 pikol vermoedelijk minder zuiver tin, 2677.11 pikol tin en tinijzer en 260 pikol tin en tinasch.

2) Hierbij werd uitgegaan van eene vermoedelijke verkoopwaarde van f 5 per pikol residu en van eene marktwaarde op Banka van f 60 per pikol tin.

3) Zie de stukken der Indische begrooting voor 1895, en wel het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer, blz. 26, en de Memorie van Antwoord, blz. 45 (zitting 1894 — 1895 — 4 — n°. 33 en 37).

4) Aan de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij (verg. ook noot 1 op blz. 171 hiervóór).

5) Bij brief van den Minister van Koloniën van 3 November 1894 reeds

over het algemeen bevredigend te noemen. Werkkrachten waren door een genoegzaam aanbod van immigreerende Chineezen in ruime mate beschikbaar (de sterkte der ingeschreven mijnwerkers steeg, zonder de verlofgangers, van 8210 tot 8433, en met de verlofgangers van 8517 tot 8787); de gezondheidstoestand liet weinig te wenschen over en het weder was, uitgenomen omstreeks het midden van 1893, aan de ontginning bevorderlijk, aan welke omstandigheden het wordt toegeschreven dat eenige vooruitgang in de ontginnings-intensiteit viel op te merken; de hoofdelijke productie toch, in 1891/92 11.22 en in 1892/93 (volgens eene verbeterde opgaaf) 10.52 pikol, steeg in 1893/94 tot 11.41 pikol. Intusschen vereischen de terreinen steeds meer toepassing van stoom- en andere werktuigen. De werkelijke productie, dat is de hoeveelheid tin verkregen of naar schatting nog te verkrijgen uit het in het behandelde boekjaar uitgegraven erts, beliep p. m. 85 451 pikol, tegen 85 586 pikol in 1892/93. (Voor 1894/95 werd, ingeval de sterkte van het mijnpersoneel kon behouden blijven — bij normale weersgesteldheid — eene werkelijke productie van 75 000 pikol voorzien.) De smelting gedurende het boekjaar 1893/94 (de zoogenaamde administratieve productie) leverde uit het op 1 Mei 1893 nog onversmolten gebleven erts van 1892/93 7213 en uit het erts van 1893/94 71 381 pikol tin op, te zamen dus 78 594, tegen 82 720 pikol als resultaat der tinsmelting gedurende 1892/93. In verband met de belangrijke hoeveelheid op 1 Mei 1894 nog voorhanden gebleven onversmolten erts, welke men rekende dat 14 070 pikol tin zou uitleveren (zooals gezegd was uit het in 1893/94 uitgegraven erts bij het einde van het boekjaar reeds 71 381 pikol tin verkregen), liet het zich verwachten dat de levering van 1894/95 de op 75 000 pikol geschatte »werkelijke productie" zou te boven gaan. Omtrent de vooruitzichten der ontginning op het terrein wordt overigens gemeld dat het grondonderzoek, behalve in het mijndistrict Dindang, bijna uitsluitend gericht was op aanvullings-onderzoek in vroeger reeds verkende en afgeboorde terreinen. De uitkomsten werden niet onbevredigend genoemd, hoewel de meeste ertslagen alleen »onder quantum" ontginbaar bleken.

In het boekjaar 1893/94 werden geen mijnen geopend, noch ingetrokken, zoodat het aantal bewerkt wordende mijnen 89 bleef bedragen. Bovendien werkten nog 5 zelfstandige noempangs [1]) (tegen 6 in 1892/93).

Sommige der vorenstaande opgaven vindt men hieronder districtsgewijze gespecificeerd.

Namen der mijndistricten.	Aantal mijnen in bewerking geweest.	Aantal ingeschreven mijnwerkers, op 30 April 1894 ingedeeld: bij de mijnploegen werkende.	buiten de werkploegen werkende (zoogenaamde werkzoekenden).	verlofgangers.	Te zamen.	Gemiddeld over het geheele boekjaar.	Verkregen hoeveelheid, tin (in pikols) voor zoover gedurende het boekjaar ingeleverd (administratieve productie).
Tandjong Pandan . . .	18	624	138	3	765	770	4 265,43
Manggar . .	21	2 020	649	160	2829	2580	28 533,11
Linggang . .	18	2 327	534	117	2978	2710	27 215,80
Boeding . .	20	1 331	197	70	1598	1440	13 407,19
Dindang . .	12	453	160	4	617	620	5 172,98
Totalen.	89	6 755	1 678	354	8787 a)	8120	78 594,51
Over 1892/93 waren de totalen. .	91	7 002	1 208	307	8517 a)	8130	82 720,17

a) Eene splitsing in deelhebbers en koelies is alleen over 1892/93 opgegeven, toen het aantal der eersten bedroeg 258 en dat der koelies 8259 (onder deze cijfers waren begrepen 39 koeliestellende deelhebbers). In 't laatst van Mei 1893 werd in de mijnen gearbeid met 7507 man (door 5732 of ruim 76 pct. onder toeslag); bij het werkplan voor 1894/95 werd gerekend op 7735 man (van wie 6127 of ruim 79 pct. onder toeslag zouden werken).

Gedurende 1893/94 werden uit de sterkte afgeschreven 932 mijnwerkers namelijk 79 wegens overlijden, 200 door ontslag (deze vertrokken voor eigen rekening of bleven op Billiton gevestigd), 186 door evacuatie of gedwongen verwijdering, 249 door afschrijving van verlofgangers, en 218 die bij de in Augustus 1893 gehouden jaartelling als naamverwisselaars of deserteurs bleken te moeten worden afgeschreven. Daarentegen werden als nieuwe arbeiders geboekt 1202 immigranten, waarvan 579 zich voor het mijnwerk hadden aangeboden en 623 rechtstreeks naar de mijnen vertrokkenen naar gelang van ontdekking werden ingeschreven (ten deele naamverwisselaars).

Het aantal Chineesche en inlandsche vrouwen in de mijnen vermeerderde in 1893/94 van 384 en 88 tot 395 en 94, het aantal kinderen van 824 tot 892.

Alle mijnen in Tandjong Pandan, Manggar en Linggang werkten hetzij geheel, hetzij met eenige ploegen onder het quantumstelsel; alleen in Boeding en Dindang bleven nog enkele mijnen geheel onder de gewone voorwaarden arbeiden. De toeslag per man liep van f 61,88 in Manggar tot f 83,24 in Linggang, en was gemiddeld voor alle districten f 74,09, tegen f 69,69 in 1892/93. Aan tinbetaling (f 228,66 voor de gemiddeld per hoofd geleverde ruim 11.41 pikol tin) en toeslag te zamen verdienden de ingedeelde mijnwerkers gemiddeld f 302,75 loon per man, waarbij nog in aanmerking dient genomen, dat rijst en zout met hen worden verrekend tegen minder dan den koopprijs, doch tevens dat de werkzoekenden (d. z. ambachtslieden, kruiers, enz.) in de mijnen te hunnen laste zijn.

Blijkens het vorig verslag (blz. 259) was uit het in 1892/93 uitgegraven erts bij het einde van dat boekjaar (het eerste onder de werking van het bij de wet van 18 Juni 1892 goedgekeurde concessie-contract) reeds verkregen (dus ongerekend de ten bate van het boekjaar 1893/94 komende nasmelting) 78 372.67 pikol tin, waarvan 0.51 pikol was verkocht voor de behoefte op Billiton zelf, zoodat de overige hoeveelheid van 78 372.16 pikol, op de balans van 1892/93 onder het actief op ult. April 1893 in den post »Tinrekening" uitgetrokken voor eene boekwaarde van f 2 598 337,65 [2]), in het boekjaar 1893/94 zou kunnen worden tegelde gemaakt. Bij de eindweging te Batavia ten behoeve van de veilingen werd een overwicht bevonden van 244.65 pikol, terwijl op Billiton in 1893/94 nog was verkocht 3.86 pikol, zoodat te Batavia ten verkoop voorhanden kwam 78 612.95 pikol, welke hoeveelheid bij de tegeldemaking, ter aanvulling van eene laatste kaveling, nog moest worden vermeerderd met 45.43 pikol uit den oogst van 1893/94. De zes veilingen, achtereenvolgens in Juni, Augustus, October en December 1893 en in Februari en April 1894 gehouden, bestonden namelijk in 't geheel uit 78 658.38 pikol en brachten achtereenvolgens op: f 59,08, f 55,03, f 54,95, f 52,09, f 44,77 en f 48,80 gemiddeld per pikol, gevende bij doorslag over al de veilingen — bij eene totaal opbrengst van f 4 134 441,25 [3]) — een algemeenen middenprijs van slechts f 52,56, tegen f 64,54 over het verkochte in 1892/93.

Hoofdzakelijk ten gevolge van deze lagere opbrengst waren de geldelijke uitkomsten der onderneming minder gunstig dan in jaren het geval was geweest [4]). Daarbij kwam dat de Maatschappij, voorzichtigheidshalve (ten einde, ook uit aanmerking van den toestand harer kasmiddelen, voor uitkeeringen over 1893/94 niet

afzonderlijk aan de Staten-Generaal aangeboden.

Na daarop, in voldoening aan art. 18 van het concessie-contract (Nederlandsch Staatsblad 1892 n°. 139, Indisch Staatsblad n°. 182), de goedkeuring van den Minister van Koloniën te hebben verkregen, bracht de Maatschappij in November 1893 eenige wijzigingen in hare statuten, welke wijzigingen, waarin bewilligd werd bij Koninklijk besluit dd. 18 Jannari 1894 n°. 18, geconstateerd werden bij notarieele akte dd. 10 Februari d. a. v., opgenomen in een der bijvoegsels tot de Nederlandsche Staatscourant van 1 Maart 1894.

1) Met dezen naam worden aangeduid werkploegen die een eigen terrein ontginnen en een eigen bestuur hebben. Wat zij noodig hebben, ontvangen zij van de moedermijn en verrekenen dat met tin.

2) Dat is tegen f $33,15^4$ per pikol, zijnde de vermoedelijke kostprijs van het tin met inbegrip van alle daarop vallende uitgaven totdat het verkocht en afgeleverd is.

3) Als vendusalaris werd door de Maatschappij over deze zes veilingen te Batavia gestort f $55\,814,97^5$. Ter zake van in 1893 van Batavia uitgevoerd Billiton-tin werd aan uitvoerrecht geïnd f 158 853,68.

4) Uit het volgende overzicht betreffende den in elk *boekjaar* van 1863 a behaalden algemeenen middenprijs per pikol voor het te Batavia verkochte Billiton-tin kan blijken dat de hoogste algemeene middenprijs werd behaald in 1872/73 met f 92,48, en de laagste in 1878/79 met f 40,89.

1863	f 75,49	1873/74	f 81,88	1883/84	f 60,18
1864	64,02	1874/75	$59,64^5$	1884/85	53,29
1865	$57,88^5$	1875/76	$52,95^5$	1885/86	62,64
1866	50,07	1876/77	$46,79^5$	1886/87	70,03
1867/68	55,30	1877/78	42,83	1887/88	80,66
1868/69	59,31	1878/79	40,89	1888/89	63,66
1869/70	$75,25^5$	1879/80	$53,99^5$	1889/90	63,10
1870/71	$73,46^5$	1880/81	57,61	1890/91	64,60
1871/72	$85,52^5$	1881/82	$68,34^5$	1891/92	63,48
1872/73	92,48	1882/83	67,02	1892/93	64,54

Hierbij kan nog worden aangeteekend dat de middenprijs *per veiling* gedurende de 31 boekjaren 1863 t/m 1893/94 (in welk tijdsverloop door de Billiton Maatschappij 184 veilingen werden gehouden) uiteenliep van f 36,96 (op 14 October 1878) tot f 99,40 (op 8 April 1872).

meer te bestemmen dan waarover met volstrekte zekerheid kon worden beschikt), het op 30 April 1894 in voorraad zijnde tin (78 546$^1/_3$ pikol) tot geen hoogeren prijs meende te moeten taxeeren dan hetgeen dit tin tot op dien datum gekost had (f 24,67 per pikol), en dus de al sedert jaren gebruikelijke verhooging van die waarde met de som, welke voor het tin vermoedelijk nog zou worden uitgegeven tot het tijdstip waarop het verkocht werd (verg. noot 2 op de voorgaande blz.), te moeten achterwege laten. Door dezen maatregel, welke der Maatschappij vrijstond daar zij volgens het concessie-contract gerechtigd is hare bezittingen te schatten op de waarde die zij daaraan zelve meent te moeten toekennen, werd de post »Tinrekening" en daarmede het voordeelig saldo der balans (d. i. de winst over het in behandeling zijnde boekjaar) ruim 7 ton lager dan het geval zou zijn geweest indien de vroeger gebruikelijke wijze van handelen gevolgd ware geworden.

Deze omstandigheid, maar vooral de daling van de tinmarkt, waren oorzaak dat het boekjaar 1893/94 eene winst overliet van slechts f 812 209,63, waarvan het voor den Staat bestemde aandeel van $^5/_8$ of f 507 631,02 door de Maatschappij in 's Rijks schatkist gestort is op 9 Maart 1895, toen ook het voor aandeelhouders bestemde dividend betaalbaar was gesteld. Onder dagteekening van 16 Maart 1895 zijn door den Minister van Koloniën goedgekeurd de balans en de winst- en verliesrekening over 1893/94 en tevens ook dezelfde bescheiden over 1892/93, de goedkeuring van welke laatsten, blijkens het vorig verslag (blz. 260), destijds was voorbehouden in afwachting van de beslissing nopens het aan scheidslieden onderworpen geschil over de vraag of eene som van f 33 000 aan patentrecht over 1892 al dan niet uitsluitend ten laste van aandeelhouders behoorde te worden gebracht. In verband met de uitspraak der arbiters dd. 17 Februari 1895, waarbij bedoelde vraag in bevestigenden zin en dus in het voordeel van de Regeering is beslist, was door de Maatschappij de op de rekening 1892/93 voorkomende winstverdeeling in dier voege gewijzigd dat het winstaandeel der Regeering over 1892/93, van f 163 944,32^5 (welk bedrag, blijkens het vorig verslag, door de Maatschappij in December 1893 was gestort) werd verhoogd tot f 184 569,32^5, alzoo f 20 625 meer, zijnde $^5/_8$ van bovenvermelde som van f 33 000, nu deze uitsluitend ten laste van aandeelhouders moest komen. Door de Maatschappij is de storting van dit bedrag aangekondigd, zoomede de wederaanbieding, ter goedkeuring door den Minister van Koloniën, van eene in den zin van het vorenstaande almede gewijzigde overgangsrekening, als bedoeld bij de laatste drie alinea's der overgangsbepaling van het concessie-contract.

In het laatst van September 1894 werd hier te lande ontvangen het rapport der gerechtelijk benoemde deskundigen voor het schatten van de op 1 Mei 1893 toe te kennen waarde aan de bezittingen der Maatschappij in Indië, welke waarde, gevoegd bij die harer bezittingen in Nederland (waaromtrent de reeds vroeger plaats gehad hebbende taxatie gebleken is eene aanvulling te behoeven), ingevolge art. 5 van het concessie-contract, te zijner tijd uit de opbrengst der liquidatie ten bate van aandeelhouders mag worden gepraeleveerd. Deze aangelegenheid is echter nog niet tot afdoening kunnen worden gebracht, omdat ten aanzien van een belangrijken post betreffende de bezittingen in Indië, die de Maatschappij wél doch de Regeering niet in het proces-verbaal der taxatie wenscht opgenomen te zien, partijen niet tot overeenstemming zijn kunnen komen, en welk geschil derhalve door scheidslieden zal moeten worden beslist.

Na de opheffing in het voorafgegane jaar van de brigade voor algemeen grondonderzoek bleven gedurende 1893/94 de opnemingen beperkt tot de bijmeting van de uitgewerkte werkplaatsen enz. Dienovereenkomstig werden bij het centraal archief van plans en kaarten ter hoofdplaats Tandjong Pandan de kaarten bijgewerkt, bedoeld bij art. 13 van het concessie-contract, waarbij ter contrôle dienen de opgaven der ontginningen, bedoeld bij gemeld artikel. Het centraal archief leverde de mijn- tevens geologische kaart van Billiton op de schaal van 1 : 50 000 af, benevens het bijgewerkte stel kaarten ter inlevering aan den dienst van het mijnwezen te Batavia.

In verband met de onttrekking van de politie- en rechtsmacht over de mijnwerkers aan de administrateurs der mijndistricten werd door den vertegenwoordiger der Maatschappij in Indië meer dan eens aangedrongen op de uitvaardiging van eene koelie-ordonnantie voor Billiton. Op het laatstelijk ter zake aangeboden adres werd bij besluit dd. 3 November 1894 n°. 3 door de Indische Regeering te kennen gegeven dat zij ook toen voor het in het leven roepen van eene dergelijke voorziening den tijd nog niet gekomen achtte. Sedert is echter dezerzijds aanleiding gevonden om eene nadere overweging dezer aangelegenheid bij de Indische Regeering aanhangig te maken.

Sumatra.

[1]) **Mijnconcessie Siak* (betreffende een mijnveld gelegen in het landschap Siak Sri Indrapoera der residentie Oostkust van Sumatra). De bewaking van het nog aanwezige materieel (zie vorig verslag blz. 260) bleef aan eenige inlanders toevertrouwd, zoodat ook in 1893 nog geen aanvang met de exploitatie gemaakt werd. De aan den sultan van Siak verschuldigde cijns (f 6000 's jaars als minimum) werd, volgens ingekomen bericht, in de laatste vier jaren niet voldaan.

Riouw en onderhoorigheden.

**Mijnconcessie Singkep* (betreffende het geheele eiland Singkep, gelegen in den Lingga-archipel). Omtrent de uitkomsten van het op ult. Mei 1894 afgesloten werkjaar 1893/94 wordt in het jaarverslag der Singkep Tin-Maatschappij over het op 31 Juli 1894 geëindigde 5de boekjaar bericht dat de productie, ondanks den slechten gezondheidstoestand der arbeiders en het gaandeweg staken van het werk in 6 ontginningen, ten einde de daaruit vrijgekomen sterkte beter te benuttigen aan de voorbereiding tot ontginning van ontdekte rijkere terreinen, toch nog in elf maanden hooger was geweest dan die van het over dertien maanden loopende werkjaar 1892/93. De productie bedroeg namelijk, berekend volgens het in het werkjaar uitgegraven erts, 4240,27 pikol, terwijl over de drie voorafgegane werkjaren die »werkelijke" productie achtereenvolgens had bedragen 448,72, 1392,87 en 2746,25 pikol. Voor het werkjaar 1894/95 werd de productie begroot op 8000 pikol tin. De sterkte van het werkvolk beliep gedurende 1893/94 gemiddeld 1326 man, namelijk 1022 man in de groeven, 48 kolenbranders, 126 koelies niet voor het eigenlijke mijnwerk en 130 zieken. Wegens de groote daling van de dollarwaarde werd de prijs, die aan de mijnwerkers voor het tin wordt betaald, van 11 tot 13 dollar per pikol verhoogd voor goed ontginbare en rijke terreinen. In ontginningen, waarvan het resultaat minder zeker was, werd aan het volk vanwege de onderneming bovendien een minimum-loon gewaarborgd van 5 tot 7 dollar per man per 30 dagtaken. Later in het jaar werd de arbeid nog aangemoedigd door het betalen van premiën voor de oplevering van uitgezet werk binnen een vastgestelden termijn. De gedurende het 5de boekjaar achtereenvolgens in November 1893 en April, Mei en Juli 1894 aan de markt gebrachte hoeveelheid tin bedroeg 5047,63 pikol, met eene totale opbrengst van f 260 589, zijnde gemiddeld f 51,62^6 per pikol.

Daar het grondonderzoek wegens de reeds verkregen voldoende resultaten voorloopig kon worden ingekrompen, werden de daardoor beschikbaar gekomen werkkrachten besteed tot exploratie, volgens een bepaald plan, van het nog onbekende overig gedeelte van het binnenland. Er wordt gerekend dat binnen twee jaren tijds het binnenland van Singkep geheel kan zijn verkend. De nieuwe ontginningen in het binnenland liggen op ruim 16 K.M. van de hoofdplaats van het eiland. Om het vervoer van tin en goederen te verlichten, waarvoor tot nog toe vele handen aan het ontginningswerk moeten worden onttrokken, was een transportweg naar de noordkust in aanleg genomen.

Omtrent voldoening van cijns aan het inlandsch bestuur van Lingga-Riouw is niets gemeld. Het door de Maatschappij met bedoeld bestuur gesloten nieuwe concessie-contract dd. 27 Januari 1893, waarop blijkens het vorig verslag (blz. 261) goedkeuring van het Gouvernement was verkregen, is in zijn geheel afgedrukt in het op blz. 246 hiervóór bedoelde Verslag van het mijnwezen over het 4de kwartaal van 1893.

§ 3. *Steenkolen.*

Java.

Mijnconcessie Sedan (betreffende een mijnveld, ter grootte van 2747 bouws, in het district Sedan der afdeeling en residentie Rembang). Deze concessie is op 1 November 1890 aanvaard, op welken datum ook de ontginning gerekend wordt een aanvang

[1]) De met een * aangeduide mijnconcessiën zijn met gouvernementsgoedkeuring verleend door de hoofden van inlandsche rijken of landschappen, aan wie in meerdere of mindere mate het recht van zelfbestuur is gelaten. (Het model-contract is opgenomen in n°. 4769 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.)

Dat de Indische Regeering er in den laatsten tijd naar streeft om bij de vernieuwing of aanvulling van politieke contracten met inlandsche rijken of landschappen het recht tot uitgifte van mijnconcessiën aan zich te trekken, zonder dat evenwel de inlandsche zelfbestuurders van inkomsten uit zoodanige concessiën verstoken worden, kan o. a. blijken uit het medegedeelde op blz. 27 hiervóór.

te hebben genomen. De exploitatie bepaalde zich tot het winnen van kool voor eigen gebruik en van eene kleine hoeveelheid voor te nemen proeven met de fabricatie van briquetten, waarvan 30 ton naar Soerabaija werden verzonden. Het verschuldigde vast recht over het tijdvak 1 November 1892 t/m 31 October 1893, bedragende f 686,75, werd in 's lands kas te Rembang gestort.

Sumatra.

Gouvernementsontginning van het Ombilien-kolenveld (Sumatra's Westkust). Wanneer men rekening houdt met de tegenspoeden, welke zich ook in 1893/94 bij deze onderneming voordeden (zie lager, zoomede blz. 26/27 van de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer betreffende de Indische begrooting voor 1895) waren de uitkomsten voor eene beginnende kolenontginning bevredigend te noemen. Die tegenspoeden, voor zooveel zij den weinigen samenhang der tot dusver in bewerking genomen koollagen betroffen, behoeven intusschen niet te leiden tot ongunstige gevolgtrekkingen aangaande de toekomstige productiviteit der ontginning, vermits de werken nog altijd gedreven worden aan den rand van het kolenbekken, waar storingen en onregelmatigheden niet onverklaarbaar zijn.

Vooraf het volgende omtrent de geldelijke uitkomsten der ontginning.

Ongerekend het fijne gruis, dat op het kolen-emplacement wordt aangehouden, waren tot ult. 1893 verkregen 47 833 ton kolen (in 1892 1758 en in 1893 46 075 ton). [1]) Daarvan werd rechtstreeks uit het kolenveld verzonden aan diensttakken en particulieren 18 980 en (eerst in 1893) naar het magazijn op de afscheepplaats Emmahaven 28 853 ton. Van de laatstgenoemde hoeveelheid werd in 1893 beschikt over 24 713 ton, werd afgeschreven wegens spillage 360 ton en bleef op ult. 1893 nog in voorraad 3780 ton. Van de bedoelde 24 713 ton kolen, te Emmahaven verscheept (voor den verkoop op Java) of verstrekt (aan de marine en aan particuliere stoomschepen), benevens van de 18 980 ton rechtstreeks uit het kolenveld verzonden, te zamen dus 43 693 ton, gaven slechts 42 574 ton eene geldelijke opbrengst, aangezien 168 ton moest worden afgeschreven wegens verlies bij het in Juli 1893 begonnen vervoer naar Java (met het daartoe voor twee jaren tegen f 10 500 's maands gehuurde particuliere stoomschip *Celebes*), en gemeld stoomschip van de overgevoerde hoeveelheden als brandstof gebruikte 951 ton. De opbrengst der bedoelde 42 574 ton was als volgt:

	Ton.	Opbrengst.
rechtstreeks uit het kolenveld verzonden:		
aan het magazijn der staatsspoorwegen op Sumatra (in 1892 1758 en in 1893 16 192 ton, van welke laatste hoeveelheid 2535 ton bestemd werd voor den dienst van den spoorweg*aanleg*), aan het militair departement te Padang (19 ton), aan het civiel bouwdepartement aldaar (19 ton) en aan den dienst der kolenontginning zelve (123 ton), gezamenlijk.	18 111	f 90 563
aan particulieren op verschillende langs den spoorweg gelegen plaatsen (727 ton steenkolen en 141 ton gruis). .	868	7 103
uit het magazijn te Emmahaven verstrekt:		
vervoerd naar en verkocht op Java: aan de staatsspoorwegen, aan de marine en aan het departement der burgerlijke openbare werken respectievelijk 14 584, 4127 en 93 ton, of gezamenlijk	18 804	255 300
te Emmahaven zelf aan de marine	242	2 450
te Emmahaven aan particuliere stoomschepen (waaronder aan de Koninklijke Paketvaart Maatschappij 4096 en aan de Maatschappij „Nederland" 244 ton)	4 549	50 060
	42 574	f 405 476
Berekende waarde (met inbegrip spoorwegvracht) van den op ult. 1893 te Emmahaven aanwezigen voorraad kolen (3780 ton)		37 800
		f 443 276
Hiertegenover bedroegen de uitgaven in 1892 f 273 278 (verbeterde opgaaf) en in 1893 f 906 425, te zamen dus f 1 179 703, waarvan ten laste van de aanlegrekening f 711 424, en ten laste van de exploitatierekening over 1892 en 1893 (zie het uitgewerkt overzicht, gedrukt als bijlage van de hooger bedoelde Memorie van Antwoord). . . .		468 279
zoodat de rekening bij het einde van 1893 een verlies aanwees van		f 25 003

Hierbij valt op te merken dat ten laste van de exploitatierekening verschillende afschrijvingen zijn gebracht, zooals dit zou geschieden wanneer de Ombilien-ontginning eene particuliere onderneming ware. Verder wordt door den hoofdingenieur, chef van den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust, tevens belast met de leiding der kolenontginning, [2]) ten opzichte van gemeld verliescijfer van f 25 003 de opmerking gemaakt dat — daargelaten dat ten gevolge van onvoorziene omstandigheden nog veel arbeid is verricht moeten worden die niet direct productief is gebleken, en dat in het algemeen het begin der ontginning noodzakelijk veel moeielijkheden moest opleveren, — het verlies ruim 50 pct. minder zou hebben bedragen, wanneer de aan den spoorweg-*aanleg* en te Padang aan de beide genoemde departementen verstrekte 2535 en 38 ton, in stede van tegen f 8,12 (f 5 ten bate van de kolen-ontginning en f 3,12 ten bate van de spoorwegexploitatie), aan de afnemers waren in rekening gebracht tegen den marktprijs te Emmahaven van f 13,50, in welk geval ten bate der kolenontginning zou zijn gekomen f 10,38 per ton en derhalve de opbrengst (f 5,38 × 2573) f 13 842 hooger zou zijn geweest, terwijl het dan nog overblijvend verlies bijna geheel zou verdwijnen, wanneer de in 1893 aan de spoorweg-*exploitatie* geleverde kolen (8782 ton verbruikt en 4875 ton in voorraad, te zamen 13 657 ton), in stede van tegen f 5, berekend waren tegen f 5,80, zijnde iets meer dan de zelfkosten, welke zelfkosten, zooals aanstonds zal worden uiteengezet, konden geacht worden f 5,66 per ton te bedragen.

De uitgaven in het kolenveld, met inbegrip van het laden in de spoorwegwagens, toch bedroegen in de jaren 1892 en 1893, volgens de exploitatierekening, f 267 848, welke som verkregen wordt door van het eindcijfer, ad f 468 279 (zie hiervóór), af te trekken 1°. de spoorwegvracht, ten bedrage van f 90 030, en 2°. den post van f 110 401, op de exploitatierekening voorkomende wegens kosten van » opslag in depôt, laden in de schepen, vervoer door den Archipel en lossen der kolen op de plaats van bestemming". Voor bedoelde som van f 267 848 werden verkregen 47 833 ton afgevoerde kolen, waarvan voor spillage moesten worden afgeschreven 528 ton, zoodat 47 305 ton overbleven. De kosten per ton bedroegen dus over 16 maanden (slechts gedurende 7 dezer maanden had afvoer van beteekenis plaats) netto f 5,66. Hieruit blijkt dat op de rechtstreeks uit het kolenveld aan spoorwegen, bouw- en militair departement geleverde kolen (ad f 5 per ton) verloren werd; daarentegen op de aan particulieren op plaatsen langs den spoorweg gelegen (te Sawah Loento, Singkarah, Padang Pandjang, Doekoe, Padang en Poeloe Aijer) verkochte kolen gewonnen werd. Voor deze kolen werd namelijk ten bate der kolenontginning gemiddeld bedongen ruim f 8,27[5] per ton stukkolen en circa f 7,71 per ton gruis, ongerekend den aan den spoorwegdienst te betalen vrachtprijs volgens het gewone tarief, d. i. 4 cent per ton-kilometer voor stukkolen (voor gruis echter — sedert 1 Juli 1893 — slechts 2 cent).

Naar Emmahaven werden, zooals gezegd, langs den spoorweg afgevoerd 28 853 ton kolen of, na aftrekking van de spillage, 28 325 ton, en daarvoor betaald aan spoorwegvracht f 90 030; per ton *afgeleverde* kolen derhalve f 3,18. [3]) De kolen kostten dus bij aankomst te Emmahaven (f 5,66 + f 3,18 =) f 8,84. Hierbij komen de uitgaven voor opslag (p. m. f 0,60 per ton) voor zoover betreft de kolen geleverd aan de marine en aan particulieren. Op de te Emmahaven geleverde kolen, waarvoor aan de marine f 10 en aan particuliere stoomschepen meerendeels f 11 per ton werd in rekening gebracht, werd dus weder gewonnen.

In het geheel werden voor verschillende diensten in 1893 naar Java verscheept 18 972 ton, doch, wegens spillage van 168 ton, slechts geregulariseerd de kosten van 18 804 ton, en wel voor de te Tandjong Priok, Soerabaija en Tjilatjap afgeleverde partijen tegen f 13,50, en voor de te Tagal en Probolinggo afgeleverde partijen tegen f 14 per ton, gevende in totaal eene opbrengst (zie hiervóór) van f 255 300 of per ton gemiddeld f 13,57[6]. De uitgaven voor opslag te Emmahaven, laden in de schepen, vervoer en lossen ter bestemmingsplaats waren f 110 401, waarvan afgaat voor te Emmahaven verkochte kolen (4791 × f 0,60 =) f 2874, zoodat overblijft f 107 527. Daarbij komt nog f 8346 wegens

[1]) Zooals in de hooger aangehaalde Memorie van Antwoord werd medegedeeld, beliep in de eerste zeven maanden van 1894 de afgevoerde productie 42 595 ton. Thans kan worden opgegeven dat in de vijf latere maanden werd afgevoerd 29 856 ton, zoodat de totale productie van 1894 heeft bedragen 72 451 ton, ongerekend 6259 ton op het emplacement gestort gruis. Behalve tegenspoeden bij de exploitatie was ook het onvoldoende der werkkrachten gedurende een deel van het jaar oorzaak dat de raming van 100 000 ton niet werd bereikt.

[2]) Zijne instructie is opgenomen in het Bijblad op het Indisch Staatsblad; zie n°. 4698.

[3]) Aan den spoorwegdienst werd in 1893, en ook in 1894, voor het vervoer der kolen van Sawah Loento naar Emmahaven (156 K.M.) ten laste van de kolenontginning tegoedgedaan 2 cent per ton-kilometer of over den geheelen afstand f 3,12 per ton, welke vracht geacht wordt de zelfkosten van het vervoer genoegzaam te dekken. Daar echter eerst een jaar van geregelde spoorwegexploitatie moet verloopen zijn om daarover met zekerheid te kunnen oordeelen, zou voor 1895 de vrachtprijs zoo noodig herzien worden (verg. blz. 151 hiervóór).

kosten van 951 (ten rechte 950.6) ton »bunker"-kolen voor de *Celebes*, ad (f 5,66 + f 3,12 =) f 8,78 per ton, waardoor het bedrag van f 107 527 klimt tot f 115 873, zijnde, omgeslagen, over de 18 804 op Java afgeleverde tonnen, gemiddeld f 6,16 per ton, zoodat deze kolen in totaal hebben gekost (f 5,66 + f 3,18 + f 6,16 =) f 15 per ton. Op elke ton, op Java afgeleverd, werd dus gemiddeld verloren (f 15 — f $13,57^5$ =) f $1,42^5$. De marktprijzen van Engelsche kolen waren ten gevolge van de werkstakingen in Engeland in de tweede helft van 1893 sterk gestegen (Cardiff-kolen, die in Juli 1893 voor f 13,80 per ton werden aangeboden, geleverd op Java's noordkust, kostten in October 1893 f 20), en ofschoon de prijzen sedert weder langzaam terugliepen, waren zij in de eerste maanden van 1894 nog belangrijk hooger dan in 1892, doch omstreeks het midden des jaars bewogen zij zich weer tusschen f 14 en f 15. (Op de spoorwegen in Indië werd voor Engelsche kolen gemiddeld betaald in 1892 f 15,25 per ton, tegen bijv. f 20 in 1888, f $20,36^5$ in 1889, f 20,90 in 1890 en f 18,30 in 1891.)

De tot dusver opgegeven prijzen, welke voor de Ombilienkolen aan de verschillende diensttakken worden in rekening gebracht, golden alleen voor 1892 en 1893. Voor 1894 is zeer onlangs (gouvernementsbesluit dd. 7 Januari 1895 n°. 7) eene nieuwe regeling ter zake getroffen, waarbij niet meer van de productie- en vrachtkosten der Ombilienkolen, maar van de waarde van steenkolen op de Indische markt is uitgegaan (zooals gezegd, was in 1893/94 de markt voor Engelsche kolen in Indië over 't algemeen hooger dan in 1892). Op die wijze scheen de appreciatie der kolenontginning beter tot haar recht te komen. Daar in 1894 naar meer plaatsen dan in 1893 Ombilienkolen zijn vervoerd, bevat de regeling voor 1894 eene grootere verscheidenheid van regularisatieprijzen dan de vroegere, vastgesteld bij gouvernementsbesluit dd. 30 April 1893 n°. 3 (verg. vorig verslag, blz. 263, noot). Hieronder laat men eene vergelijking van de beide regelingen volgen.

	Regularisatieprijzen per Ned. ton: *a*) over 1892 en 1893.	over 1894.
voor den dienst der staatsspoorwegen en der kolenontginning ter Sumatra's Westkust: geleverd op den spoorwegwagen te Sawah Loento	f 5,00	f 5,00
voor alle andere diensten:		
geleverd op den spoorwegwagen op een der stations of halten van den Sumatra-spoorweg, zoomede te Emmahaven in de „bunkers" der schepen. . .	*b*) 10,00	15,00
geleverd op eene der volgende plaatsen van Nederlandsch-Indië, waar daartoe geschikte steigers zijn op den steiger, of op reeden in de prauwen:		
te Tandjong Priok	13,50	14,50
„ Tjilatjap.	13,50	15,50
„ Soerabaija	13,50	*c*) { 15,00 / 15,50
„ Probolinggo	*d*)	16,50
„ Sidaijoe Lawas *e*)	*d*)	17,00
„ Tagal, Cheribon en Pekalongan.	*d*)	19,00
„ Olehleh (Atjeh)	16,00	16,00
„ Telok Betong (Lampongsche Districten) . . .	....	25,00
„ Makasser	....	18.50
„ Amboina	....	21,50

a) De regularisatie (ten laste van den ontvangenden dienst en ten bate der kolenontginning) geschiedt over de in de cognossementen aangegeven hoeveelheid, verminderd met 1 pct. Bijaldien echter het gewicht der uitgeleverde kolen door den ontvangenden dienst bepaald moet worden en dus aan den wal wordt gewogen, wordt het verschuldigde volgens de vastgestelde regularisatieprijzen vermeerderd met 2 pct. voor spillage.

b) Deze prijs gold alleen bij levering te Emmahaven aan den wal.

c) Bij levering op de reede f 15; bij levering in het bassin van het marine-etablissement f 15,50.

d) Deze plaatsen waren in het besluit van 30 April 1893 n°. 3 niet genoemd, dat echter bepaalde dat elders (op Java) dan te Tandjong Priok, Tjilatjap of Soerabaija voor de per schip aangevoerde Ombilienkolen de regularisatieprijs bedroeg f 14.

e) De aanvoeren op deze plaats zouden dienen ten behoeve van de werken in de Solo-vallei.

Bij deze regularisatieprijzen is eene marktwaarde van f 14,50 te Tandjong Priok tot basis genomen, terwijl als maatstaf van verhooging voor de overige hiervóór genoemde havens of plaatsen gegolden hebben de verschillende omstandigheden die den marktprijs ter plaatse beheerschen, namelijk de meerdere of mindere gemakkelijkheid van lossing, de grootte der af te leveren hoeveelheden in verband met den te maken omweg voor de aanbrengst, de kans tot het verkrijgen van retourlading, enz.

Eene voorloopige regeling der verkoopprijzen aan particulieren te Emmahaven en op plaatsen, langs den Sumatra-spoorweg gelegen, had plaats bij gouvernementsbesluit dd. 25 Juni 1893 n°. 8, dat alleen op stukkolen betrekking had, doch bij gouvernementsbesluit dd. 16 Maart 1894 n°. 32 aangevuld werd voor zooveel betreft de verkoopprijzen van het uitgezifte kolengruis. Die besluiten stellen slechts minimum-prijzen vast, zijnde de chef der ontginning gehouden tot zooveel hoogere prijzen de brandstof aan particulieren ter Sumatra's Westkust te verkoopen als de omstandigheden toelaten. Voor de stukkolen bedragen de minimumprijzen: te Emmahaven (op den wal) f 10, en op de stations en haltes van den spoorweg (in den spoorwegwagen) f 7, dezen laatsten prijs te vermeerderen met de spoorvracht van het station of de halte van verkoop; voor het kolengruis bedragen deze minima respectievelijk f 7 en f 4.

Aangaande het beloop van de werkzaamheden ten dienste der ontginning meldde de hoofdingenieur, belast met de leiding der exploitatie [1]), omstreeks medio 1894 het volgende:

In het verslag van 1892 (blz. 255) werd aangeteekend, dat het westelijke gedeelte van het Soengei Doerian-veld, dat zich van omstreeks Loera Waringin tot eenigszins noordelijk van Soengei Doerian uitstrekt, het eerst voor afbouw in 't groot in aanmerking komt. In verband daarmede werd in Februari 1893 op het peil van 341 M. + PP. nabij de Pandjang I eene galerij in het gebergte gedreven, welke op 1 April 1894 eene lengte had verkregen van 215 M. Men ondervond daarbij vele moeielijkheden en had op dien datum de bekende dikke laag C nog niet ontmoet. De verwachting, om op dit punt betrekkelijk spoedig kolen te winnen, werd dus niet verwezenlijkt. [2])

Ook in de Loento-mijn op 295 M. + PP. waren de uitkomsten aanvankelijk minder gunstig dan men op grond van vroegere waarnemingen meende te mogen aannemen. De grondgalerij in laag C bereikte bij 380 M. lengte eene vrij belangrijke storing. Door de ongunstige richting dezer laag, slechts weinig afwijkende van die van het uitgaande, bleef de hoeveelheid kolen die daaruit kon worden verkregen zeer gering. Herhaaldelijk gestaakt wegens gebrek aan voldoende ventilatie en aan beschikbare werkkrachten, was de galerij op 1 April 1894 ongeveer 40 M. door de storing heengedrongen, zoodat men, in verband met de ondervinding, opgedaan bij de hooger gelegen laag A, verwachten mocht de verschoven laag spoedig terug te vinden. De tweede laag (B) bleek in de Loento-mijn niet met voordeel ontgonnen te kunnen worden. De derde laag gaf betere uitkomsten naar gelang men dieper in het gebergte kwam. Zij bleek eene veel voordeeliger richting aan te nemen dan de laag C. Met het langer worden der grondgalerij nam ook de pijlerhoogte toe, zoodat weldra een belangrijk oppervlak voor afbouw zou kunnen worden ingericht.

Toen het bleek dat de mijn Loento alleen niet in de behoefte aan kolen kon voorzien, werd in Augustus 1893 besloten om, hooger op, nieuwe aangrijpingspunten te openen, en daartoe gebruik te maken van de oude onderzoekingsgalerijen. In mijn Waringin II (365 M. + PP.) was de laag C met eene dikte van 7.5 M. bekend, terwijl daarboven eerst eene laag van 1 M. en daarna eene van 2,25 M. werd doorsneden. De dwarsgalerij was 1 April 1894 244 M. lang en zou waarschijnlijk nog minstens 100 M. moeten worden verlengd vóórdat de laag A bereikt werd. De voorbereiding voor den afbouw der lagen van 7.5 en 2.25 M. werd met kracht begonnen, zoodat weldra een goede voorraad kolen aan den dag gebracht kon worden. Naar het oosten stuitte men in de laag C, 106 M. van de dwarsgalerij, op eene storing; naar het westen liep de laag door en werd zij over ruim 200 M. lengte gevolgd, tot (in Februari 1894) gemeenschap was verkregen met de onderzoekingsgalerij nabij Doerian. Het blijkt dus dat de vroeger geopperde meening betreffende de aanwezigheid van eene groote storing tusschen Waringin en Doerian onjuist is. Die meening scheen gegrond, zoolang men aannam dat in het kolenveld slechts drie koollagen werden aangetroffen. Het aantal lagen wordt echter waarschijnlijk grooter geacht; verdere onderzoekingen zullen moeten aantoonen hoever de beide dikke lagen D en E, welke beneden de laag C werden gevonden, doorloopen. In de

[1]) De sedert Augustus 1892, dus van den aanvang der kolenwerken af, aan de onderneming verbonden tijdelijke ingenieur-directeur (zie het verslag van 1892, blz. 247) heeft met 31 December 1894, wegens ziekte, een eervol ontslag uit deze zijne tijdelijke betrekking gevraagd en verkregen.

[2]) In verband met nieuwe inzichten, verkregen door het voortgezet onderzoek der laag A in de mijn Loento, waarover zoo aanstonds zal worden gehandeld, werd in Juli 1894 de besproken galerij der mijn „Groote Exploitatie", toen zij eene lengte had van 245 M., voorloopig niet verder voortgezet.

mijn Waringin II werd alleen de laag D met 4 M. dikte, in de mijn Waringin I de lagen D en E met dezelfde dikte, en in de hoofdtransportgalerij werden beide lagen gestoord en met wat geringere dikte doorsneden.

De omstandigheid, zoo gaat de hoofdingenieur in zijne bijdrage voor dit verslag voort, dat de nu onderhanden werken gedreven worden aan den rand van het kolenbekken en daarom dikwijls tot minder aangename verrassingen aanleiding gaven, is oorzaak dat men nog niet met volle kracht durft afbouwen. De eerste zorg moet z. i. wezen een zoodanig gedeelte van het veld tot afbouw voor te bereiden, dat de ontginning ook bij onverwachte tegenspoeden geregeld kan voortgaan. Van 1 September 1892 tot 1 April 1894 werden gedreven 1532 strekkende meter dwarsgalerij door het gesteente, 1555 strekkende meter grondgalerij en 5951 strekkende meter afbouwgalerij.

Bij de ontginning werden meermalen brandbare gassen aangetroffen, terwijl in December 1893 in een afgebouwd gedeelte der laag C in de mijn Loento nabij de vroegere remhelling I door zelfontbranding der kolen een brand ontstond, welke zich tot de grondgalerij uitstrekte, zoodat deze afgesloten en eene nieuwe grondgalerij in het gesteente gedreven moest worden. Niettegenstaande de brand onmiddellijk werd bestreden door het aanbrengen van voorloopige en later van definitieve afdammingen ter afscheiding van het brandende gedeelte van de overige werken, werd het in Mei 1894 noodzakelijk geacht den bestaanden mijningang te vervangen door een anderen buiten het bereik van den brand gelegen. [1]) Bovendien werd op den 26sten dier maand in de mijn Waringin II in den afbouw der dikke laag ten oosten van de dwarsgalerij eene zelfontbranding waargenomen, welke zoo plotseling en heftig optrad, dat de werklieden nauwelijks den tijd hadden om de mijn te verlaten. Sluiting der reeds als voorzorgsmaatregel geplaatste branddammen en plaatsing van een nieuwen dam vermochten het vuur niet te stuiten, waarom de toegangen der mijn luchtdicht werden afgesloten. [2]) Een en ander had aanmerkelijke vermindering der productie ten gevolge.

De uit de mijnen gewonnen kolen werden met een spoor van 0,6 M. en een drietal remhellingen naar de tijdelijke stortinrichtingen gebracht en daar in de spoorwegwagens geladen.

Het stations-emplacement te Sawah Loento en het zeefhuis met de nieuwe laadinrichting aldaar vorderden een aanzienlijk grondverzet. Veel vertraging werd daarbij ondervonden door gebrek aan werkvolk in de eerste helft van 1893. In het najaar van 1894 is echter het geheel gereed gekomen. In de tweede helft van dat jaar zijn ook het kolenmagazijn en het kolenstort te Emmahaven geregeld in gebruik kunnen worden genomen.

Wat het oordeel betreft omtrent de hoedanigheid der Ombilien-kolen, en de aan de afnemers verstrekt wordende »Aanwijzingen" omtrent de bijzondere behandeling welke deze kolen in het gebruik vereischen, zij verwezen naar de hooger aangehaalde Memorie van Beantwoording. Ter aanvulling diene nog het volgende.

In den aanvang van 1894 zouden eenige reizen van de pantserdekkorvet *Sumatra* worden benuttigd tot oefening van de stokers in het gebruiken van Ombilien-kolen, terwijl men bij die gelegenheid tevens gegevens wenschte te verzamelen betreffende de betrekkelijke waarde dier kolen als brandstof voor moderne oorlogsschepen in vergelijking met Cardiff-kolen. Die proeven, aangekondigd op blz. 54 hiervóór, hebben echter niet tot een afdoend resultaat geleid. Reeds spoedig toch na den aanvang der reizen bleek dat de toestand van de stoomleibuizen der *Sumatra* van dien aard was geworden dat aan de uitkomsten der proeven weinig waarde kon worden toegekend, omdat de belangrijke lekkages in de stoomleiding oorzaak waren dat de ketels in — voor een modern oorlogsschip — geheel abnormale omstandigheden verkeerden. Het zou eerst mogelijk zijn de proeven te doen voortzetten als de pijpleiding zou zijn in orde gebracht, het uitvoeren van welke voorzieningen echter door verschillende omstandigheden is moeten worden verschoven.

In de hooger bedoelde »Aanwijzingen" worden voor het nuttig gebruik der Ombilien-kolen eenige wijzigingen aanbevolen aan den vuurhaard van zoo eenvoudigen aard dat zij desnoods in volle zee kunnen aangebracht worden, zonder dat de vaart van het schip daardoor belangrijk behoeft te worden verminderd. Verder hebben hier te lande ontvangen rapporten nopens het gebruik van Ombilien-kolen bij de Indische militaire marine nog aanleiding gegeven om het aanbrengen in de vlampijpen van zoogenaamde »retarders" te doen aanbevelen als een middel om van de groote hitte, die de bedoelde kolen ontwikkelen, en van het gemakkelijk branden er van, een doeltreffend gebruik te maken, zonder genoodzaakt te zijn om deze goede eigenschappen ten deele prijs te geven door de trekking te verminderen. In den aanvang van 1895 is besloten om, ter beproeving op de *Sumatra*, een stel dier »retarders" van hier te doen uitzenden. Blijken deze appendages te voldoen, dan zal waarschijnlijk het marine-etablissement te Soerabaija in verdere behoefte, ook voor andere schepen, kunnen voorzien.

In het kolenveld werd in hoofdzaak gebruik gemaakt van de diensten van dwangarbeiders. Het aantal dezer lieden, voor zooveel voor het werk beschikbaar (dus na aftrekking van zieken en geemployeerden, te stellen op 20 à 25 pct. van de totale sterkte), bedroeg in elke maand van 1893 en van de eerste helft van 1894 gemiddeld per dag als volgt:

in Januari	1893. . .	315	in Juli	1893. . .	879	in Januari	1894. . .	1227
„ Februari	„ . . .	450	„ Augustus	„ . . .	1050	„ Februari	„ . . .	1140
„ Maart	„ . . .	479	„ Septemb.	„ . . .	1292	„ Maart	„ . . .	1170
„ April	„ . . .	510	„ October	„ . . .	1099	„ April	„ . . .	1110
„ Mei	„ . . .	580	„ Novemb.	„ . . .	1118	„ Mei	„ . . .	1083
„ Juni	„ . . .	750	„ Decemb.	„ . . .	1241	„ Juni	„ . . .	1033

In Maart 1894 werden weder (verg. het verslag van 1892 blz. 256) vrije arbeiders (Chineezen) in dienst genomen, wijl het aantal dwangarbeiders onvoldoende was om den geregelden gang van het werk te verzekeren. In April beliep het aantal vrije Chineezen gemiddeld 30 daags, in Mei 150 en in Juni 100. [3])

Nagenoeg alle uitgaven voor de gebezigde dwangarbeiders werden ten laste van de kolenontginning gebracht; alleen die voor de kleeding — zooals nader wordt opgegeven — niet (als bestreden wordende uit de fondsen van het departement van justitie). In het hooger opgegeven totaal der exploitatierekening over 1892 en 1893, ad f 468 279, is voor ziekenverpleging der gebezigde dwangarbeiders begrepen f 11 242, en voor hunne voeding f 90 611. Verg. overigens noot 1 op blz. 146 hiervóór.

Over de in 1894 getroffen regelingen van politioneelen aard met betrekking tot de bij de kolenontginning tewerkgestelde gestraften is reeds het noodige gezegd op blz. 66 hiervóór, terwijl op blz. 65 is melding gemaakt van eene beslissing van Januari 1894, volgens welke ook dwangarbeiders *buiten* den ketting naar de kolenvelden kunnen worden gedirigeerd.

Daar de handelsfirma te Batavia, met welke voor den afzet der Ombilien-kolen, bij een harerzijds op het eiland Weh nabij Atjeh's Noordkust te vestigen kolenstation, in 't laatst van 1892 door de Indische Regeering gecontracteerd is (door middel van een tienjarig aannemingscontract voor de levering aan het Gouvernement van de in Atjeh benoodigde kolen [4]); verg. het verslag van 1892 blz. 256), bij het doen opmaken van een doeltreffend project voor de tot stand te brengen steigers en verdere werken aan de Sabang-baai op gemeld eiland verschillende moeielijkheden ondervond, en de firma had aangetoond dat het aanvankelijk gevraagde uitstel van een jaar (verg. blz. 9 hiervóór) niet voldoende kon geacht worden, maar een uitstel van minsten $1\frac{1}{2}$ jaar noodig was, heeft de Indische Regeering termen gevonden om den termijn van gereedheid der inrichtingen aan de Sabang-baai, oorspronkelijk bepaald op 30 Juni 1894, te verdagen tot 31 December 1895. Te dien einde is met de firma, ingevolge gouvernementsbesluit dd. 28 Juni 1894 n°. 3 (waarbij alvast in een intermair uitstel tot 31 Juli 1894 werd bewilligd), eene suppletoire overeenkomst gesloten, strekkende om het zoogenaamde Olehleh-contract te doen voortduren tot 31 December 1895, en het zoogenaamde Poeloe Weh-contract eerst met 1 Januari 1896 een aanvang te doen nemen, met behoud echter van den datum van 31 December 1902 als tijdstip van expiratie. Nadat de firma zich bij voor-

[1]) Deze nieuwe ingang kwam in Juli gereed, en werd van toen af voor den afvoer der kolen in gebruik genomen.

[2]) Nog andere maatregelen werden sedert genomen om het uitwijken van gassen naar de mijn Loera Doerian te beletten, waardoor het mogelijk werd den arbeid daar te hervatten. Een nieuw aangrijpingspunt van de dikke koollaag werd gevonden ten westen van Loera Doerian op 376 M. + PP., waar in Juli 1894 met het drijven van galerijen werd begonnen.

[3]) Nadat in Juli en Augustus 1894 het aantal dwangarbeiders vrij stationnair was gebleven, moest het, wegens de behoefte aan koelies voor de expeditie naar Lombok, in de latere maanden des jaars vrij belangrijk verminderd worden, zoodat het gemiddeld dagcijfer over September, October, November en December achtereenvolgens slechts bedroeg 810, 820, 546 en 736; in verband daarmede klom het cijfer der in dienst genomen vrije Chineezen, van 60 en 70 gemiddeld per dag in Juli en Augustus, tot 100 en 140 in September en October, en tot 222 en 336 in November en December.

[4]) Ter zake van die aanneming is tweeledig gecontracteerd, namelijk voor het tijdvak van 1 Januari 1893 t/m ult. Juni 1894 voor levering ter reede Olehleh, en voor het tijdvak van 1 Juli 1894 t/m 31 December 1902 voor levering aan het op te richten etablissement op Poeloe Weh.

baat overtuigd had dat het algemeen plan voor het tot stand te brengen kolen-etablissement, het volledig ontwerp der beide kolensteigers met toebehooren, zoomede de teekeningen der ontworpen kolenloodsen, behoudens eenige haar medegedeelde reserves, de goedkeuring van het Indisch Bestuur wegdroegen, heeft de inmiddels reeds voorbereide bestelling der ijzerwerken plaats gehad, waarvan de verscheping uit Europa tegen omstreeks medio 1895 zou kunnen worden tegemoetgezien.

Mijnconcessie Bahangau (betreffende een mijnveld ter grootte van ruim 15 bouws in de onderafdeeling Lematang Ilir der residentie Palembang). Blijkens het vorig verslag (blz. 263) is deze concessie op 30 Augustus 1893 ingegaan. Bij het einde van dat jaar was met de ontginning nog geen aanvang gemaakt.

**Mijnconcessie Tjinako* (betreffende een mijnveld, ter grootte van circa 25 000 bouws, gelegen in het tot de residentie Riouw en onderhoorigheden behoorende landschap Indragiri op den vasten wal van Sumatra). Het contract betreffende deze concessie, blijkens het vorig verslag (blz. 263) goedgekeurd bij gouvernementsbesluit dd. 13 October 1893 n°. 6, is te vinden in het op blz. 246 hiervóór bedoelde Verslag van het mijnwezen over het 4de kwartaal 1893. Uit de over 1893 van het gewestelijk bestuur van Riouw ontvangen berichten blijkt niet of in dat jaar reeds met de werkzaamheden een aanvang was gemaakt.

Borneo.

Mijnconcesssie Kotta Baroe (betreffende een mijnveld, ter grootte van circa 2677 bouws, gelegen op het tot de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo behoorende eiland Laut). Met de werkzaamheden op het terrein, ter uitvoering van deze op 7 April 1892 aanvaarde concessie, werd ook in 1893 geen aanvang gemaakt. De concessionnarissen stelden in April 1894 de concessie weder ter beschikking van het Gouvernement, op grond dat zij er niet in konden slagen het noodige kapitaal voor eene kolenontginning bijeen te brengen. Intusschen werden de beloopen boeten wegens het niet tijdig plaatsen van de voorgeschreven merkteekenen in 's lands kas te Bandjermasin gestort. In April 1894 werd te dier zake voor de vierde maal f 100 boete opgelegd.

**Mijnconcessie aan de Mahakkam-rivier* (betreffende een mijnveld, ter grootte van circa 50 000 bouws, gelegen in het landschap Koetei der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Blijkens de achtereenvolgens over 1893 en over de eerste negen maanden van 1894 in druk verschenen mededeelingen van den directeur hier te lande der Steenkolen-Maatschappij Oost-Borneo, welke vennootschap de hierbedoelde concessie exploiteert, had de onderneming nog altijd moeielijke tijden te doorworstelen, zij het ook dat in het genoemde tijdvak van 1894 een samenloop van tegenspoeden als in 1893 werd ondervonden zich niet voordeed, in verband waarmede de gemiddelde productie per maand iets hooger was dan in 1893 bij eenigszins verminderde uitgaven. De tegenspoeden van 1893 waren vooreerst de zeer ongunstige gezondheidstoestand van het werkvolk (op eene gemiddelde maandelijksche sterkte van 912 koelies had men gemiddeld 172 zieken per dag, terwijl gedurende het geheele jaar 265 sterfgevallen zich voordeden, waarvan 250 onder de Javaansche koelies [1])), het gedurende een vijftal maanden onverwacht uit de vaart geraken van het stoomschip der Maatschappij, met de daaraan verbonden verstoring in den geregelden afvoer der kolen, en eindelijk een brand in de mijngangen van Loa Ranten (een der vier in 1893 in exploitatie zijnde mijnen). De gevolgen van deze teleurstellingen werden niet goedgemaakt door hoogere prijzen voor den afzet van het product, daar van de tijdelijke rijzing van de kolenmarkt in Indië geen voordeel kon worden getrokken ten gevolge van de leveringscontracten welke vóór de stijging der prijzen waren gesloten.

De productie gedurende 1893 van al de 4 mijnen beliep slechts 18 830 ton kolen (ongerekend afval en gruis), tegen 20 034 ton in 1892. Terwijl door deze geringere productie (gemiddeld 0.156 ton per dagdienst) en door andere oorzaken de exploitatiekosten klommen van f 6,84 tot f 7,92[5] per ton, daalden de gemiddelde verkoopprijzen (het debiet beliep 19 425 ton of 510 ton meer dan in 1892) van f 12,06 tot f 10,92[5] per ton. Op ult. 1893 lagen bij het hoofdetablissement der onderneming (te Batoe Panggal) nog onverkocht 985 ton kolen. Voor den detailverkoop harer kolen had de Maatschappij een depôt te Soerabaija, terwijl zij in 1894 een tweede dergelijk depôt opende te Samarang. Hare grootste verdiensten had de onderneming tot dusver gevonden in levering der kolen aan suikerfabrieken en ten behoeve van verschillende industrieele ondernemingen op Java, waarvoor betrekkelijk geringe hoeveelheden gevorderd worden. De Maatschappij doet in den laatsten tijd pogingen om ook te Makasser en Bandjermasin afzet voor hare kolen te vinden, zoowel ten behoeve van 's lands dienst [2]) als ten behoeve van de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, op welke plaatsen zij, gelet op de transportkosten, 't best gewapend meent te zijn tegen de concurrentie van Ombilien- en Engelsche kolen.

De op ult. 1893 afgesloten balans der Maatschappij wees een totaal verlies-saldo aan van f 396 790.

**Mijnconcessie Mathilde* (betreffende een mijnveld, naar berekening groot 15 000 bouws, aan de Balik Papan-baai, mede in Koetei). De werkzaamheden zijn ook in 1893 niet aangevangen. In de voorwaarden dezer op 30 Juni 1891 ingegane concessie is opgenomen dat zij kan worden ingetrokken wanneer niet binnen de drie jaar een aanvang met de ontginning is gemaakt. Volgens bericht van den concessionaris heeft echter de sultan van Koetei hem toegezegd vóór 1 December 1898 van die bevoegdheid geen gebruik te zullen maken.

Inlandsche ontginningen. Uit de, op kleine schaal gedreven, inlandsche ontginningen in het landschap Salimbou (afdeeling Sintang der residentie Westerafdeeling van Borneo) werden in 1893 minder kolen gedolven dan in het voorafgegane jaar. Volgens bij den panembahan ingewonnen berichten zou de totale productie bedragen hebben 2050 ton, tegen 2285 ton in 1892.

De hoeveelheid West-Borneo kolen, aangekocht ten behoeve van de gouvernements-kolendepôts in genoemd gewest (tegen een prijs, ongerekend de transportkosten, van f 1 per pikol, gelijkstaande met p. m. f $16\frac{1}{5}$ per ton) beliep bij het depôt te Pontianak $393\frac{1}{2}$ en bij dat te Sintang $552\frac{1}{2}$ ton, tegen respectievelijk 1055 en $1471\frac{1}{2}$ ton in 1892. De transportkosten naar het depôt te Pontianak bedroegen f 8,64, die naar het depôt te Sintang f 2,16 per ton.

§ 4. *Petroleum.*

Java.

Mijnconcessie Djabakotta (betreffende een mijnveld, ter grootte van 21 800 bouws, in het district Djabakotta der afdeeling en residentie Soerabaija). De raffineerfabriek te Wonokromo der Dordtsche Petroleum-Maatschappij, gelegen op 4 K.M. van Djabakotta, produceerde gedurende 1893 gemiddeld 27 011 L. geraffineerde petroleum per dag, namelijk in 't geheel 9 859 014 L. of 273 861 kisten à 36 L. (welk laatste totaal in 1892 beliep 247 839). De daarvoor benoodigde ruwe olie werd, tot een bedrage van respectievelijk 13 800 000 en 2 285 000 L., verkregen van de concessie Djabakotta en van de hierna te vermelden concessie »de Twaalf Dessa's". Uit de alzoo te Wonokromo verwerkte 16 085 000 L. ruwe olie werden, behalve de reeds opgegeven hoeveelheid geraffineerde petroleum, ter waarde van f 35,88 per 1000 L., nog de volgende bijproducten verkregen:

[1]) Door den aan de onderneming verbonden geneesheer werd het mogelijke gedaan ter bestrijding van de malaria-epidemie. Daar de aangeworven Javanen tegen de invloeden van het klimaat in Koetei en van het mijnwerk over 't algemeen weinig weerstandsvermogen bleken te bezitten, was besloten de werving op Java te staken en te trachten in meerdere mate dan tot nu toe inlanders van Zuid-Borneo (Bandjareezen) te betrekken. Gedurende 1893 waren in 't geheel 426 koelies aangeworven, meestal nog Javanen; daarentegen waren in dat jaar uit de sterkte afgeschreven 390 koelies (265 wegens overlijden, 43 wegens ontslag en 82 wegens desertie). Onder de 924 koelies op ult. 1893 aan de onderneming verbonden, zijnde 36 meer dan op ult. 1892, telde men 633 Javanen, 240 Bandjareezen, 17 inboorlingen van de Soeloe-eilanden, 14 Koeteineezen en Dajaks, 6 Boegineezen, 6 Chineezen en 8 van diversen landaard. Tijdens de hooger bedoelde directeur der Maatschappij zich in den aanvang van 1894 in Koetei ophield, tot het instellen van een onderzoek in loco nopens den gang en de vooruitzichten der exploitatie, bleken op de vier etablissementen der Maatschappij bovendien gevestigd te zijn 340 vrouwen en 243 kinderen.

[2]) Blijkens blz. 54 hiervóór werd in 1893 ten dienste der marine in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 345 ton Koetei-kolen geleverd. De Billiton-Maatschappij vulde in 1893/94 haar depôt op Poeloe Kalmoa met 2 ladingen Koetei-kolen aan (te zamen 503 ton). De eerstbedoelde 345 ton werden door de Maatschappij rechtstreeks uit de mijn geleverd vrachtvrij aan boord der marineschepen die de Koetei-rivier bevaren tegen f 18 per ton. Later is echter slechts f 16 behoeven te worden betaald en volgens berichten van Januari 1895 had de Maatschappij den prijs nader verlaagd tot f 12.

motor-olie	1 910	L. à f	50,26	per	1000	L.
ruwe petroleum	11 240	„ „	46,76	„	„	„
lantoeng	22 494	„ „	26,39	„	„	„
gasoline	220 158	„ „	38,52	„	„	„
lucigeen	39 137	„ „	37,80	„	„	„
residu	910 960	„ „	10,48	„	„	„

De in aanbouw genomen fabriek voor het leveren van smeerolie kwam in April 1893 in werking, doch had in den aanvang, als gevolg van het klimaat, met vele moeielijkheden te kampen, welke echter ten slotte overwonnen werden. De geproduceerde smeeroliën vonden gereedelijk aftrek.

De Maatschappij had in Indië in dienst (deels ook voor het uitvoeren van boringen naar petroleum in eenige nieuwe opsporingsterreinen): 1 directeur, 1 adjunct-directeur, 1 ingenieur, 1 boekhouder, 6 boormeesters, 3 opzichters voor de raffinaderij, benevens 202 inlandsche bazen en werklieden, onder welke laatsten 20 vrouwen.

De belastbare netto opbrengst der concessie Djabakotta, waarover in 1893, als zijnde het 4de jaar volgende op dat in hetwelk de concessie is verleend, voor het eerst cijns moest worden betaald, bedroeg f 262 999,46, zoodat de cijns à 3 pct. op f 7889,98 werd vastgesteld, terwijl als vast recht (f 0,25 × 21 800) f 5450 's jaars geheven wordt.

Mijnconcessie » de Twaalf Dessa's" (betreffende een mijnveld ter grootte van 2412 bouws in het district Goenoeng Kendeng der afdeeling en residentie Soerabaija). Zooals in 't vorig verslag (blz. 264) is gemeld, heeft de ontginning van dit concessieveld in Juli 1892 een aanvang genomen. De aangeboorde petroleum wordt geraffineerd te Wonokromo, waar de hiervóór genoemde Dordtsche Petroleum-Maatschappij ook het product harer concessie Djabakotta verwerkt. Het ruwe product wordt daarheen vervoerd door eene buisleiding. Uit de ruwe olie van het hierbedoelde concessieveld werden verkregen 35 676 kisten geraffineerde petroleum, ongerekend de bijproducten (verg. de voorgaande mededeelingen betreffende de concessie Djabakotta). In 1893 geschiedden nog nadere boringen, maar het gelukte niet nieuwe bronnen op te sporen, zoodat de onderzoekingen binnen het concessieveld gestaakt werden.

Mijnconcessie Goenoeng Sari (betreffende een aan de voornoemde concessie » de Twaalf Dessa's" grenzend mijnveld, ter grootte van 200 bouws, in de afdeeling en residentie Soerabaija). Van deze in September 1893 verleende concessie, in handen van Chineezen, werd reeds in 't vorig verslag (blz. 264/265) melding gemaakt. Bij het einde van 1893 was de ontginning nog niet aangevat. Krachtens de concessiebepalingen, in haar geheel afgedrukt in het op blz. 246 hiervóór bedoelde Verslag van het mijnwezen over het 3de kwartaal van 1893, wordt de concessie, zoomede de mijnontginning, geacht te zijn ingegaan 21 Maart 1894, dan wel zooveel eerder als met de ontginningswerkzaamheden een aanvang zóu zijn gemaakt.

Mijnconcessie Klantoeng Sodjomerto (betreffende een mijnveld ter grootte van 277 bouws in het district Troeko der afdeeling Kendal, residentie Samarang). Dit mijnveld omvat het in Maart 1893 aanvaarde erfpachtsperceel Klantoeng, en de concessie tot mijnontginning aldaar (voor het winnen van petroleum en aanverwante delfstoffen) is bij gouvernementsbesluit dd. 17 Juli 1894 n°. 11, nadat de erfpachters met gunstig gevolg door een deskundige onderzoekingen naar petroleum op het erfpachtsland hadden doen instellen, voor den tijd van 70 jaren verleend aan de rechthebbenden op bedoeld perceel (drie Chineezen) op den voet der mijnbepalingen in Indisch Staatsblad 1873 n°. 217*a* (juncto 1892 n°. 154), 1889 n°. 242 en 1874 n°. 128, behoudens dispensatie van de bij laatstgemeld Staatsblad voorgeschreven verplichting tot overlegging van eene plattegrondteekening van het ontginningsterrein (schaal 1 : 3000), en verder onder bepaling dat de concessie vóór 17 Januari 1895 moest zijn aanvaard. Met den dag van aanvaarding treedt de mijnconcessie in werking en wordt ook de mijnontginning geacht een aanvang te hebben genomen. Het van den aanvang der mijnontginning af verschuldigd jaarlijksch vast recht beloopt, overeenkomstig het voor concessiën buiten openbare mededinging verkregen eensvooral bepaalde bedrag, f 0,25 per bouw (te storten vóór ult. December van elk jaar), doch de cijns over de netto opbrengst der ontginning, voor het eerst te heffen over het vierde jaar, volgende op dat in hetwelk de concessie is verleend, is niet, zooals bij vorige petroleum-concessiën, bepaald op het minimum van 3 pct., maar op het maximum van 10 pct. (te storten vóór 1 Mei van het jaar volgende op dat waarover de cijns loopt). Binnen een jaar na de aanvaarding moeten de grenzen van het concessieveld op het terrein zijn uitgezet, op verbeurte van boete, ook bij verder verzuim. Verder behelzen de bijzondere voorwaarden der concessie de noodige beperkingen, in het algemeen en bijzonder belang bij het doen van ontgravingen en boringen in acht te nemen, zoomede bepalingen om derden zooveel doenlijk te vrijwaren tegen mogelijken overlast of tegen beschadiging van waterleidingen, gronden, woningen en andere bezittingen, als gevolg van de ontginning.

Mijnconcessie Tinawoen (betreffende een mijnveld, ter grootte van 30 232 bouws, waarvan de begrenzing aan de oppervlakte overeenkomt met die van het district Tinawoen der afdeeling Bodjonegoro, residentie Rembang). Deze concessie, mede voor het winnen van petroleum en aanverwante delfstoffen, is bij gouvernementsbesluit dd. 25 September 1894 n°. 13 voor den tijd van 75 jaren, doch, wat cijns en vast recht betreft, op denzelfden voet als de zooeven besproken petroleumconcessie in Samarang (en ook met gelijke dispensatie wat aangaat de over te leggen plattegrondteekening) verleend aan den heer Ch. G. Riesz en de firma Anemaet & C°., nadat eerstgenoemde, die te beschouwen was als ontdekker van het ontginningsterrein krachtens in 1891, gezamenlijk met een inmiddels overleden mede-aanvrager, verkregen recht van opsporing (verg. vorig verslag blz. 267), de mogelijkheid had aangetoond om met voordeel de exploitatie te ondernemen. Vermits het district, waarover de mijnconcessie zich uitstrekt, voor de grootste helft met djati- of ander (gouvernements-) bosch is begroeid, maakte deze omstandigheid bijzondere voorzieningen noodig èn om uit de mijnontginning geen belemmering te doen voortvloeien voor de uitvoering van het boschbedrijfsplan, noch 's lands kas in dit opzicht voordeel te doen derven, èn om, uit het oogpunt van brandgevaar, speciale eischen te stellen wat betreft het emplacement der boringen, de plaats van oprichting van etablissementen voor de raffinage enz. en de wijze van vervoer derwaarts of tot buiten de bosschen van de gewonnen olie. In dien zin zijn in de concessie verschillende beperkingen opgenomen, onder voorbehoud van nadere regeling, zoo deze noodig mocht blijken. Voorts is bij de concessie rekening gehouden met de belangen der bevolking van een 4-tal dessa's, voor zoover deze gewoon was op de bij haar gebruikelijke wijze aardolie en aanverwante stoffen te winnen. Die winning zal door de concessionarissen moeten worden gedoogd zoolang zij nog geen begin hebben gemaakt met de eigenlijke ontginningswerkzaamheden, terwijl gedurende den verderen loop der mijnontginning ten behoeve van de betrokken dessa's de door haar verlangde schadeloosstelling van f 360 's jaars telkens bij vooruitbetaling in 's lands kas zal moeten worden gestort. De verdere bijzondere voorwaarden der concessie komen in hoofdzaak overeen met die der concessie Klantoeng Sidjomerto in Samarang. Voor het aanvaarden van de concessie werd aan de verkrijgers tijd gelaten tot 25 Maart 1895.

Sumatra.

**Mijnconcessie aan de Lepan-rivier* (betreffende een mijnveld ter grootte van 500 bouws in het landschap Langkat der residentie Oostkust van Sumatra). Het in Juni 1894 aan de aandeelhouders der Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederl.-Indië uitgebracht verslag betreffende de lotgevallen van deze hare concessie gedurende het jaar 1893 getuigt van eene snelle en krachtige ontwikkeling der petroleum-industrie in Langkat gedurende de laatste helft van genoemd jaar en op een bevredigend resultaat. Intusschen waren ook in gemeld jaar nog tal van moeielijkheden ondervonden. Wel was het aan de markt brengen van petroleum reeds in 1892 aangevangen, maar de installatie der onderneming was toen nog niet beëindigd. Verscheidene nieuwe machines, gebouwen en inrichtingen moesten nog worden gemaakt en in werking gebracht ten einde de capaciteit van de raffinaderij aan de Babalan-rivier (op 10 K.M. afstand van het concessieterrein) in overeenstemming te brengen met de productie van ruwe olie. Geldelijk waren van nadeeligen invloed een zeer ongunstige toestand der petroleummarkt in Oost-Azië, gevolg van ongewone groote aanvoeren uit Rusland en Amerika, zoomede de daling van den dollarkoers. De productie van den in de eerste helft van 1893 aangeboorden derden put (Telaga Siami) bleef constant, maar vooral gaf tegen het einde des jaars een zeer gunstig resultaat de in September te voren aangevangen boring van een vierden put (Telaga Kaija). Dientengevolge steeg de totale productie van ruwe olie tot ongeveer 250 000 L. per dag. Aan geraffineerd product leverde de onderneming in de eerste helft van 1893 139 335 en in de tweede helft van dat jaar 262 035, of in het geheel 401 370 kisten, tegen 144 703 kisten in 1892. Ult. 1893 bestond de nog onverkochte voorraad uit 76 243 kisten en 98 242 blikken (of in 't geheel uit

125 364 kisten), die gedeeltelijk nog onafgevoerd waren, gedeeltelijk bij diverse agentschappen waren opgeslagen. De Langkat-petroleum wordt hoofdzakelijk uitgevoerd naar Pinang en Singapore (respectievelijk 18 en 36 uren stoomens van het etablissement der onderneming). Volgens consulaire opgaven werden op die plaatsen aangevoerd in 1892 respectievelijk 70 000 en 52 384 kisten en in 1893 respectievelijk 130 000 en 170 645 kisten Langkat-petroleum. (Laatstgemelde hoeveelheid beliep ruim $^1/_4$ van den geheelen invoer van petroleum te Singapore.) Overigens werd de olie verkocht te Padang, in Atjeh, in de residentie Oostkust van Sumatra, te Palembang, Saigon (Cochin China), Bangkok (Siam) en Batavia. Een gedeelte der Langkat-olie werd alleen in blikken (zonder kisten) verscheept; zij werd dan — althans te Singapore — 15 à 20 dollarcents per 2 blikken goedkooper verkocht dan bij aflevering in kisten. Wat de geldelijke uitkomsten der onderneming betreft, doet het bovenbedoelde jaarverslag zien dat de verantwoording sloot met eene bruto winst van f 181 032, doch dat wegens verschillende afschrijvingen, o. a. wegens verlies over 1892, en na aftrekking van de administratiekosten hier te lande, als netto winst slechts overbleef f 21 331.

In 1894 zijn twee nieuwe mijnvelden (in Besitang en aan de Aroe-baai) door het inlandsch bestuur van Langkat aan de Maatschappij in concessie afgestaan. Over de goedkeuring dier concessiecontracten was de Indische Regeering bij het einde van 1894 nog met den resident in briefwisseling.

**Mijnconcessie Petrolia* (betreffende een mijnveld, naar berekening groot 60 000 bouws, mede in het landschap Langkat). Deze bij gouvernementsbesluit dd. 29 Januari 1892 n°. 2 goedgekeurde en met dien dag ingegane concessie, waarover uitvoerig is gehandeld in het verslag van 1892 (blz. 258), bleef ook in 1893 buiten uitvoering. De over het eerste jaar verschuldigde cijns, die ingevolge art. 11 van het concessiecontract moest worden betaald vóór 1 April 1893, bleef onvoldaan, en toen de concessionaris ook vóór 1 April 1894 niets van zich liet hooren, gaf het inlandsch bestuur van Langkat, in verband met van andere zijde ontvangen aanbiedingen om c. q. de openvallende concessie te erlangen, den resident het voornemen te kennen om den concessionaris van zijne rechten vervallen te verklaren, waartoe de betrokken inlandsche bestuurders het recht ontleenden aan § *a* van art. 14 van het concessiecontract, krachtens welke bepaling zij, in overeenstemming met den resident en behoudens de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, de concessie konden intrekken wanneer de concessionaris een vol jaar in gebreke was gebleven den verschuldigden cijns te voldoen. Kort hierop trachtte de concessionaris alsnog zijne verplichtingen na te komen door aanbod van den achterstalligen cijns, maar dit aanbod werd door het inlandsch bestuur afgeslagen. Ook richtte de concessionaris zich tot de Indische Regeering, doch bij gouvernementsbesluit dd. 25 October 1894 n°. 27 werd aan den adressant te kennen gegeven dat zij hare tusschenkomst niet kon verleenen om hem te behoeden voor een nadeel, dat hij zich door eigen toedoen had berokkend, en dat derhalve aan de intrekking der concessie, welke toen nog niet had plaats gehad op de bij het aangehaald art. 14 aangegeven wijze, zoodra zulks geschied was, de vereischte goedkeuring niet zou kunnen worden onthouden. Sedert is door den sultan van Langkat en zijne rijksgrooten bij akte van 29 November 1894, in overeenstemming met den resident, de concessie ingetrokken, welke intrekking door den Gouverneur-Generaal is goedgekeurd bij besluit dd. 7 Januari 1895 n°. 24. Intusschen waren tusschen den nalatigen concessionaris en de hiervóór genoemde Maatschappij, eigenaresse der petroleumconcessie aan de Lepan-rivier, op welke het Langkatsch bestuur thans voornemens was de concessie te doen overgaan, notarieele schikkingen getroffen, waarbij de eerste voor zooveel noodig zich tot medewerking verbond om dien voorgenomen overgang zonder moeielijkheden zijn beslag te doen krijgen.

Borneo.

**Mijnconcessie Louise* (betreffende een mijnveld nabij de Mahakkamrivier in het landschap Koetei der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Deze concessie, welke op 30 Juni 1891 is ingegaan en binnen drie jaren een begin van uitvoering moest hebben erlangd, werd in 1893 door den verkrijger (dezelfde die de hiervóór besproken kolenconcessie Mathilde, mede in Koetei, in handen heeft) nog ongebruikt gelaten. Naar vernomen was, zou echter de sultan uitstel van uitvoering verleend hebben, en wel tot 1 December 1897.

§ 5. *Andere delfstoffen.*

Java.

Mijnconcessie Genoek Watoe (betreffende een mijnveld ter grootte van $9^1/_2$ bouws in het district Goenoeng Kendeng der afdeeling en residentie Soerabaija). De ontginning van het water der jodium houdende bronnen, in 1892 begonnen (zie vorig verslag blz. 265), werd in 1893 op denzelfden voet voortgezet. De concessionaris verkreeg 2240 K.G. ruw joodkoper, zijnde 130 K.G. meer dan in 1892. De waarde van het verkregen product bedroeg f 8960 met eene belastbare netto opbrengst van ruim f 4000. De over 1892 verschuldigde cijns, groot f 107,68, werd tijdig in 's lands kas te Soerabaija gestort. Die over 1893 werd in Juni 1894 bepaald op f 122,29. Aan vast recht is jaarlijks te betalen f 2,50.

Mijnconcessie Kedoeng Waroe (betreffende een mijnveld ter grootte van ruim 7 bouws, mede in het zooeven genoemde district Goenoeng Kendeng). Deze in 1889 aanvaarde concessie, mede voor het winnen van jodium en jodiumverbindingen, is verleend aan de inlandsche rechthebbenden op den grond der dessa Kedoeng Waroe. Met de ontginningswerkzaamheden was ook bij het einde van 1893 nog geen aanvang gemaakt.

Mijnconcessie Goenoeng Woengkal (betreffende een mijnveld ter grootte van 12 bouws in het district Toeren, afdeeling Malang, residentie Pasoeroean). Van het in uitvoering komen dezer ontginning voor het winnen van zandsteen, krachtens de daartoe in 1889 aanvaarde concessie, was op ult. 1893 nog niet gebleken.

Mijnconcessie Wadjak (betreffende een mijnveld ter grootte van 1243 bouws, gelegen in het district Wadjak, afdeeling Ngrowo der residentie Kediri). In Juli 1893 werd met het winnen van marmer krachtens de hierbedoelde in 1890 verleende en tijdig aanvaarde concessie een aanvang gemaakt. Omtrent grootte der productie, opbrengst van het verkregen product en wijze van ontginning is vooralsnog niets gemeld.

Mijnconcessie Panggoel (betreffende een mijnveld ter grootte van ongeveer 77 bouws in het district Panggoel der afdeeling Trenggalek, residentie Kediri). Deze concessie voor het winnen van marmer en kalksteen was nog slechts toegezegd en zou, in verband met een voor de tweede maal verleend uitstel, eerst voorgoed (op eventueel gewijzigde voorwaarden) kunnen verkregen worden als de aanvrager vóór of op ult. 1894 zou aantoonen over de noodige fondsen voor hare uitvoering te kunnen beschikken. Of aan deze bepaling tijdig is voldaan, is hier te lande nog niet gebleken.

**Mijnconcessie Kliripan* (betreffende een mijnveld, ter grootte van 395 bouws, gelegen in de regentschappen Pengasih en Nanggoelan der residentie Djokjokarta). Tot April 1894 waren ter uitvoering van deze op 12 September 1893 ingegane concessie (zie vorig verslag blz. 265/266) nog slechts voorbereidende werkzaamheden verricht. De voorwaarden der concessie zijn in haar geheel afgedrukt in het op blz. 246 hiervóór aangehaalde Verslag van het mijnwezen over het 3de kwartaal van 1893.

Vergunning tot het winnen van kalksteen (in het gebied der dessa Tjono van het district Menoreh, afdeeling Magelang, residentie Kadoe). Vermits de aanvrager, de heer V. Levyssohn, die zich het branden van kalk ten doel stelde, den daartoe benoodigden kalksteen in een door hem aangeduid stuk gouvernementsgrond, ter grootte van $37^{190}/_{500}$ bouws, dacht te winnen aan de oppervlakte of door middel van groeven, hoedanige wijze van exploitatie onder de werking van de bestaande bepalingen geen onderwerp van mijnontginning uitmaakt, werd hem bij gouvernementsbesluit dd. 13 November 1893 n°. 15 voor het opgegeven doel eene uitsluitende vergunning verleend voor den tijd van 10 jaren, ingaande 13 November 1893, te aanvaarden binnen zes weken na dezen datum, en verder onder zekere voorwaarden, waartoe o. a. behoort de verplichting om vóór 15 December van elk jaar (voor 't eerst in 1894) in 's lands kas te Magelang te storten eene retributie van f 25. Van de tijdige aanvaarding der vergunning werd aanteekening gehouden bij gouvernementsbesluit dd. 2 Januari 1894 n°. 30. De vergunning kan door het Gouvernement te allen tijde worden ingetrokken, wanneer de verkrijger in het behoorlijk nakomen van één of meer der gestelde voorwaarden tekortschiet of de perken der vergunning overschrijdt.

Sumatra.

De door den heer R. D. Verbeek reeds sedert geruimen tijd beoogde concessie voor het winnen van edele en andere metalen in een uitgestrekt mijnveld der afdeeling XIII en IX Kotta (residentie Padangsche Bovenlanden) kon nog niet worden verleend, daar de aanvrager nog niet deed blijken over het noodige kapitaal ter uitvoering van de onderneming te kunnen beschikken. Ten gevolge van een bij gouvernementsbesluit dd. 10 Mei 1894 n°. 33 verleend nader uitstel is hem thans daartoe nog tijd gelaten tot 2 Juli 1895.

Borneo.

Mijnconcessie Goenoeng Lawak (betreffende een mijnveld ter grootte van ruim 3000 bouws in het district en de afdeeling Martapoera der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Nadat gedurende verscheidene jaren de ontginning gestaakt was, werd in 1893 weder op het terrein gewerkt, doch slechts gedurende eenige maanden en op primitieve wijze, waarschijnlijk meer tot onderzoek. Althans van opbrengst werd niets vernomen. Het jaarlijksch vast recht, groot f 750, werd tijdig in 's lands kas te Bandjermasin gestort.

**Mijnconcessiën »Sambas Gold Mines" en »West-Borneo Gold Field"* (in het landschap Sambas der residentie Westerafdeeling van Borneo). Deze concessiën, welke beide in handen zijn van de te Amsterdam gevestigde »West Borneo-Goud Maatschappij", werden door gebrek aan kapitaal slechts op kleine schaal geëxploiteerd. De winning van het goud geschiedde hoofdzakelijk op inheemsche wijze, waarbij uit het mijnveld der eerstbedoelde concessie 5 K.G. goud verkregen werd, terwijl aangaande de opbrengst van het andere concessieterrein niets is gemeld.

**Mijnconcessie Ban Pin San* (mede in Sambas). De in 't vorig verslag (blz. 266) uitgesproken verwachting dat de goudexploitatie van dit concessieveld zou worden hervat, nu de zaak in nieuwe handen was gekomen (in die van de te Amsterdam opgerichte »Onderzoekingsmaatschappij van mijngronden ter Westerafdeeling van Borneo), was bij het einde van het derde concessiejaar (15 Augustus 1893) en ook op ult. 1893 nog niet verwezenlijkt.

**Mijnconcessie Kalindjau* (betreffende een mijnveld, ter grootte van circa 10 000 bouws, gelegen in de Dajakstreken van het landschap Koetei der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). De concessie beoogt het winnen van edele en andere metalen en diamant. Gedurende het eerste concessiejaar 1891/92 hield de ondernemer zich met onderzoekingswerkzaamheden bezig, doch in 't laatst van 1892 kwam hij te overlijden. Bij gouvernementsbesluit dd. 20 September 1894 n°. 6 is de resident gemachtigd om namens den Gouverneur-Generaal goed te keuren eene eventueel tusschen het Koeteisch bestuur en de erven van wijlen den concessionaris te sluiten suppletoire overeenkomst, waarbij de op 27 Maart 1894 verstreken termijn, binnen welken met de werkzaamheden moest zijn aangevangen, geacht wordt te zijn verlengd tot 27 Maart 1896.

**Mijnconcessie Melak.* Ter vervanging van een vroeger door het inlandsch bestuur van Koetei met den heer L. W. H. de Munnick Sr. gesloten, doch blijkens het verslag van 1891 (blz. 251) door de Indische Regeering voor goedkeuring niet vatbaar bevonden concessiecontract, kwam onder dagteekening van 7 September 1893 tusschen partijen eene nieuwe overeenkomst tot stand, waarop, zooals reeds kortelijk in 't vorig verslag (blz. 266) werd vermeld, goedkeuring werd verleend bij gouvernementsbesluit dd. 5 October 1893 n°. 6, nadat de concessionaris bij notarieele akte dd. 27 September te voren zich jegens het Gouvernement o. a. verbonden had tot geheele of gedeeltelijke vergoeding aan den lande der kosten van eventueel ingeroepen bijzondere bescherming ten behoeve van de te vestigen onderneming (verg. vorig verslag blz. 93) en tot restitutie ook van de op de zending van ambtenaren, deskundigen of commissiën vallende uitgaven in al die gevallen, waarin bij het concessiecontract de beslissing aan het hoofd van gewestelijk bestuur of aan den Gouverneur-Generaal is voorbehouden. De concessie, welke op 5 October 1893 is ingegaan en voor een termijn van 75 jaren is verleend, heeft ten doel het winnen zoowel van ertsen, als van kolen, petroleum, edelgesteenten en andere delfstoffen, in een mijnveld aan weerszijden van de Mahakkam-rivier van af Moeara Pahoe tot Tandjoeng Batoe en zich in de breedte uitstrekkende over 1500 M. op elken oever. Als cijns, verschuldigd op ult. December van elk jaar en te betalen vóór 1 April daaraanvolgende, is door het inlandsch bestuur bedongen f 0,50 per ton steenkolen en $2\frac{1}{2}$ pct. van de waarde der overigens te winnen delfstoffen, een en ander te zamen echter tot geen minder bedrag dan f 2000. Over 1893 is slechts circa $\frac{3}{12}$ van dit minimum verschuldigd. Wat de verdere bepalingen der concessie betreft, zij verwezen naar het op blz. 246 aangehaalde Verslag van het mijnwezen over het 4de kwartaal van 1893. In den aanvang van 1894 was te Batavia nog niet bekend of reeds met werkzaamheden was aangevangen.

**Mijnconcessie Charlotte* (in het landschap Goenoeng Taboer der residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Zooals reeds in 't vorig verslag (blz. 266) is aangeteekend, is deze reeds in 1891 verleende concessie betreffende het winnen van loodglans, antimoonglans en aanverwante ertsen mede eerst in 't laatst van 1893 in werking getreden, zijnde toen daarop door den Gouverneur-Generaal goedkeuring verleend, echter onder voorbehoud dat binnen vijf jaren eene voldoende kaart van het concessieveld worde ingediend en de begrenzing op het terrein afgebakend. De concessionaris, de heer J. H. Menten (die ook houder is van twee hiervóór reeds genoemde mijnconcessiën in Koetei: de kolenconcessie Mathilde en de petroleumconcessie Louise), tegen het einde van 1893 uit Europa in Indië aangekomen, was toen van plan het concessieveld in Goenoeng Taboer te bezoeken en er c. q. onderzoekingen in te stellen. Over het aldaar verrichte zijn echter geen berichten ingekomen.

Inlandsche ontginningen. Van de goud produceerende streken der residentie Westerafdeeling van Borneo wordt gemeld dat de lieden, die zich op het graven naar goud en het verwasschen van goudhoudend zand toeleggen, tegenwoordig bijna allen op zich zelf werken, en dat over 't algemeen de inheemsche goudindustrie achteruitgaat, daar de goudgravers meer en meer tot de ervaring komen dat de met den landbouw te behalen voordeelen minder wisselvallig zijn. De productie werd over 1893 opgegeven als volgt: Sambas 137, Montrado $1490\frac{1}{2}$, Mampawa 25 à 30, Mandhor 40, Landak 257, Tajan 115 en Sintang 454 thail, ter waarde van f 67 à f 80 per thail. Het aantal werklieden bedroeg in Sambas 95 en in Montrado 923. Het door het Gouvernement verpachte recht tot afgifte van licentiën voor de uitoefening van de inlandsche goud- en diamant-industrie bracht, in de streken der afdeelingen Pontianak en Montrado waar dit pachtmiddel niet vereenigd met andere verpachte heffingen wordt afgestaan, voor 1894 f 4956 aan pachtsom op, tegen f 4308 over 1893. Als in 1893 uit het gewest aan ongemunt goud uitgevoerd, vindt men opgegeven eene waarde van f 38 750, zijnde f 3500 meer dan in 1892.

Ook in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo schijnen de inlandsche goudgraverijen en wasscherijen in beteekenis te verliezen. Als oorzaken worden genoemd deels gebrek aan water, deels de stijging der ontginningskosten, doordat de lagen aan de oppervlakte zijn afgegraven en dientengevolge diepere kuilen (parits) moeten gegraven worden. De prijs van het zuiver Pleiarisch stofgoud bewoog zich tusschen f 70 en f 75 per thail. In de onderafdeeling Tanah Laut (afdeeling Martapoera), waar deze industrie mede aan eene verpachte heffing is onderworpen, werd voor 1894 als pachtsom slechts verkregen $10\frac{1}{4}$ thail stofgoud, tegen $16\frac{1}{2}$ thail voor 1893.

Wat de inlandsche diamantwinning aangaat, wordt gemeld dat in de afdeeling Landak (Westerafdeeling van Borneo), waar in 1891 en 1892 achtereenvolgens 2683 en 1400 karaat aan diamant werd gewonnen, in 1893 verkregen werd $2167\frac{1}{2}$ karaat (een en ander volgens het uitgevoerde door de diamanthandelaars), waaronder slechts 80 karaat aan steenen van 2 karaat elk (grootere steenen komen zeldzaam voor) en 209 karaat aan steenen van 1 à $1\frac{1}{2}$ karaat.

Nopens de diamantwinning in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, aldaar hoofdzakelijk in de afdeeling Martapoera uitgeoefend wordende, zijn geen cijfers gemeld. Het debiet van licentiën ter zake bracht in gemelde afdeeling niet meer op dan f 107, tegen f 386 in 1892 en f 1657 in 1891.

Celebes.

Mijnconcessie Soemalata (betreffende een mijnveld, ter grootte van ruim 2680 bouws, in het district Kwandang der afdeeling Gorontalo, residentie Menado). De reeds van vroeger dagteekenende pogingen der firma Gebroeders Bauermann en Parmentier te Gorontalo tot het ondernemen van eene goudontginning in de afdeeling van dien naam (verg. het verslag van 1890, blz. 236) kregen een geregeld verloop nadat haar in September 1890 voor den tijd van vijf jaren vergunning was verleend tot het doen van mijnbouw-

kundige opsporingen aldaar. Nadat als gevolg van de ingestelde onderzoekingen de mogelijkheid van eene loonende ontginning was aangetoond, werd bij gouvernementsbesluit dd. 14 Juni 1894 n°. 21 het bovenbedoelde mijnveld voor den tijd van 75 jaren, ingaande met den dag van aanvaarding der concessie (uiterlijk 14 December 1894), in concessie gegeven tot het winnen van goud-, zilver-, koper- en loodertsen, en wel tegen een van 1898 af verschuldigden jaarlijkschen cijns van 5 pct. der netto opbrengst, en tegen een jaarlijksch vast recht van f 0,25 per bouw. Tot de bijzondere voorwaarden der concessie behoort ook de verplichting van de concessionaris om binnen één jaar na de aanvaarding der concessie de begrenzing van het mijnveld op het terrein uit te zetten en binnen vijf jaren daarvan eene aan zekere eischen beantwoordende kaart in te dienen op de schaal van 1 : 20 000. Van het organiek voorschrift betreffende de overlegging bij de concessieaanvraag van eene plattegrondteekening op de schaal van 1 : 3000 was bij het aangehaald gouvernementsbesluit dd. 14 Juni 1894 n°. 21 dispensatie verleend.

§ 6. *Vergunningen en overeenkomsten tot mijnbouwkundige opsporingen.*

Ten vervolge op de gelijksoortige opgaven bij het vorig verslag gevoegd, vindt men in tabel V van de reeds hooger vermelde bijlage MMM eene lijst van de in het tijdvak van 1 Juni 1893 t/m 31 Mei 1894 verleende, ingetrokken en door tijdsverloop vervallen vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen in gedeelten der daarbij aangeduide districten, afdeelingen of landschappen, zoowel van de gouvernementslanden als van sommige inlandsche staten.

In laatstbedoelde streken wordt de vergunning door den ondernemer verkregen door het sluiten van eene overeenkomst met het inlandsch zelfbestuur, welke overeenkomst dan, indien daartegen geen bezwaren zijn gerezen, na vooraf verkregen machtiging van de Indische Regeering, wordt goedgekeurd door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur. Het sedert medio 1889 geldende model voor dergelijke overeenkomsten is opgenomen in n°. 4769 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. [1])

Omtrent de uitkomsten van de opsporingen, waar werkelijk een ernstig onderzoek plaats vindt, komt, zoolang de opspoorders geen aanleiding vinden tot eene bepaalde concessieaanvraag, aan den dienst van het mijnwezen veelal niets stelligs ter oore. Intusschen is het volgende te melden.

De opsporingen naar petroleum werden op Java levendig voortgezet. In Cheribon, waar het onderzoek werd uitgevoerd door de » Dordtsche Petroleum-Maatschappij " (eigenaresse der op blz. 256/257 hiervóór besproken concessie » Djabakotta " in Soerabaija), waren de resultaten niet zeer gunstig, ofschoon reeds een 3-tal putten geboord waren. Beter slaagden de onderzoekingen in de afdeeling Goenoeng Kendeng der residentie Soerabaija, waar eveneens harerzijds boringen plaats hadden. Omtrent de hoeveelheid der aangeboorde olie is echter niets tekend, evenmin als van de te Grobogan (residentie Samarang) en in de afdeeling Poerwokerto (residentie Banjoemas) uitgevoerde boringen, waarbij in aanmerkelijke hoeveelheid olie zou zijn aangetroffen. Insgelijks schijnt een gunstige uitslag verkregen te zijn bij het onderzoek, krachtens eene aan den heer J. A. Stoop (waarnemend directeur der evengenoemde Maatschappij) verleende opsporingsvergunning, in de residentie Rembang ingesteld; althans in den loop van 1894 werd door dezen vergunning gevraagd en verkregen voor het in werking brengen in de afdeeling Blora van genoemd gewest van eene fabriek tot het raffineeren van petroleum. De opsporingen naar petroleum, in den laatsten tijd ingesteld in de afdeeling Bodjonegoro, mede in Rembang (vergunning Ch. G. Riesz), en in de afdeeling Kendal der residentie Samarang (waar de erfpachters van Klantoeng op dit hun in erfpacht toebehoorend perceel proefboringen lieten doen) hebben, blijkens het medegedeelde op blz. 257 hiervóór, reeds tot het verleenen van concessie geleid.

In de residentie Westerafdeeling van Borneo vervielen wederom verscheidene vergunningen door tijdsverloop, terwijl enkele andere — in Landak — met toestemming van het betrokken inlandsch bestuur overgedragen werden aan den heer J. J. H. Kater, op welke overdracht door den Gouverneur-Generaal goedkeuring werd verleend bij besluit dd. 18 Juli 1893 n°. 17. Van de oprichting hier te lande eener » Landak Mijn- en landbouwmaatschappij, in November 1893, is gewag gemaakt op blz. 10 van bijlage J hierachter.

Onder de onderzoekingen, welke met ernst werden voortgezet, moeten genoemd worden die naar goud op het tot de residentie Menado behoorende gedeelte der noordkust van Celebes, een van welke opsporingsvergunningen in Juli 1894 het verleenen van eene gouvernementsconcessie ten gevolge heeft gehad (zie het slot der voorgaande paragraaf), terwijl in het onder zelfbestuur staande landschap Bwool (verg. blz. 30 hiervóór) de onderzoekingen voor rekening van de te Batavia in de eerste helft van 1893 opgerichte » Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij " (zie bijlage J van dit verslag, blz. 3) zich vooralsnog niet in een concessiecontract hadden opgelost. Omtrent de opsporingen in gemeld landschap werd in den aanvang van 1894 gemeld dat men bezig was eene galerij te drijven loodrecht op de ertsmassa's, wier richting uit de aanwezigheid van oude inlandsche schachten kon worden afgeleid. De lengte dezer galerij was echter nog niet groot genoeg om die ertsmassa's te doorsnijden. Bovendien werden uit eenige inlandsche mijnen ertsen verzameld, wier analyse aanvankelijk goede vooruitzichten voor eene ontginning voorspelde.

III. Zout.

Volgens de over 1893 ontvangen opgaven omtrent het gouvernements-zoutmonopolie op Java en Madura bedroeg het debiet voor alle gouvernementsresidentiën aldaar, zoomede in Soerakarta (bij de pakhuizen ter hoofdplaats Solo en te Klatten) in totaal 1 081 561 pikol, dus nog 20 357 pikol meer dan in 1892, toen (volgens verbeterde opgaven) het debiet reeds was geklommen tot het in geen der voorafgegane jaren bereikt totaal van 1 061 204 pikol. In 12 van de 21 gewesten, waar gouvernementsverkooppakhuizen bestaan, nam in 1893 het debiet toe met 53 175 pikol, terwijl het in de 9 overige verminderde met 32 818 pikol.

In de 7 gewesten der buitenbezittingen, waar men gouvernementsverkooppakhuizen vindt, viel in 1893, uitgenomen wat Banka betreft, weder op toeneming van het debiet te wijzen, echter in sommige der betrokken gewesten nog niet in die mate dat het debiet van 1891 werd bereikt. Ter Sumatra's Westkust evenwel werd méér dan in eenig vorig jaar verkocht, namelijk 77 172 pikol. In de bedoelde gewesten (zijnde, behalve Banka, vier op Sumatra en de twee op Borneo) werd in 1893 gedebiteerd 220 726 pikol, tegen 204 515 pikol in 1892 en 216 344 pikol in 1891.

Clandestiene aanmaak van zout kwam in verscheidene gewesten voor, doch, naar bericht wordt, tot zulke kleine hoeveelheden dat dit misbruik op het gouvernementsdebiet geen merkbaren invloed uitoefende. Siamsche visch werd in vele gewesten ingevoerd; naar schatting zou in 1893 met dat artikel (de ramingen, uit den aard der zaak hoogst onzeker, waren bovendien niet volledig) minstens 13 000 à 14 000 pikol zout binnen het monopoliegebied zijn gebracht.

Eene bij ordonnantie van 12 November 1894 (Indisch Staatsblad n°. 235) gebrachte wijziging in de bepalingen van 1882 (Indisch Staatsblad n°. 73) ter verzekering van het gouvernements-zoutmonopolie had ten doel eene ruimere strekking te geven aan het voorschrift betreffende de toe te kennen belooning voor het aanhalen van zout. Terwijl tot dusver alleen ambtenaren en beambten, voor zooveel in dit opzicht niet bij algemeene bepalingen uitgesloten, gerechtigd waren tot de vastgestelde premie, is thans, onder hetzelfde voorbehoud, aanspraak op de premie toegekend aan alle personen die zout hebben aangehaald en ook aan hen die tot het doen der aanhalingen hebben medegewerkt.

Tegen de in 1893 nog geldende zoutprijzen — van 1894 af op meer uniformen voet gebracht (zie vorig verslag blz. 268) — bracht het debiet op Java en Madura f 7 206 322 en in de buitenbezittingen f 1 277 913 op, te zamen dus f 8 484 235, tegen respectievelijk f 7 070 989 en f 1 175 480 of te zamen f 8 246 469 volgens verbeterde opgaven in 1892.

Een driejarig overzicht van de verkochte hoeveelheden op elke der 226 verkoopplaatsen in het bijzonder vindt men in bijlage NNN hierachter.

Op 90 385 pikol na in 1892 en 82 958 pikol na in 1893, welke in de residentie Batavia en op de hoofdplaatsen Samarang en Soerabaija verkocht werden bij het gewicht (respectievelijk 5 242 318 en 4 811 557 K.G.), werd bij al de andere gouvernementsverkoopplaatsen het zout bij de maat verkocht. In eene der eerste maanden van 1894 is echter de verkoop bij het gewicht ook ingevoerd te Tjabangboengin, eene der verkoopplaatsen in Krawang (dicht aan zee gelegen), waar veel zout bleek te worden ingekocht voor vervoer naar de hoofdplaats Batavia, in die mate dat ter laatstgemelde plaatse het gouvernementsdebiet sterk verliep, hetgeen echter niet was toe te schrijven aan tegenzin der bevolking tegen den (proef-)

[1]) Het medegedeelde in de tweede alinea van de noot op blz. 252 hiervóór geldt ook met opzicht tot opsporingsvergunningen; verg. nog blz. 26 hiervóór.

maatregel om haar het zout bij het gewicht te doen koopen (tegen f 0,12 per K.G, dat is — daar een pikol zout gerekend kan worden *gemiddeld* p. m. 58 K.G. te wegen — tegen f 6,96 per pikol), maar aan het feit dat de transportaannemer voor Krawang, die zijne prauwen anders ledig terug moest zenden naar Batavia en wien dus het halen van het zout van Tjabangboengin (waar hij 1 pikol *gemeten* zout van p.m. 62 K.G. voor f 6,72 kocht) niets kostte, er voordeel in zag het te Batavia bij het gewicht te slijten, speculeerende op het tijdens het vervoer compacter en daardoor specifiek zwaarder worden van het zout. Tot deze uitbreiding van de proef met het stelsel van verkoop bij het gewicht werd, daargelaten de wenschelijkheid om te Batavia aan de geregelde werking der proef niet tekort te doen, ook daarom overgegaan, omdat het te Tjabangboengin gedebiteerde zout (wegens de daarop vallende extra spillage te Tandjong Priok en de vervoerkosten van daar) den lande niet onbelangrijk duurder komt te staan dan het zout te Batavia.

In 't vorig verslag is reeds gezegd dat eene beslissing omtrent de algemeene invoering van zout*weging* ontijdig wordt geacht nu nog aan de orde is het denkbeeld om over te gaan tot den verkoop in afgepaste verpakking, zoomede dat het onderzoek der ingekomen antwoorden op de prijsvraag betreffende een geschikt verpakkingsmiddel voor Indisch zout tot de bekroning van een dier antwoorden heeft geleid [1]). Het toen aangekondigd tweede rapport van de beoordeelaars der antwoorden, welk rapport het meest wenschelijk geachte stelsel van verpakking zou aangeven, is in April 1894 aan de Indische Regeering ingediend. Omtrent den verderen loop dezer aangelegenheid is nog geen bericht ontvangen. Alleen blijkt dat de directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid, in wiens handen het rapport was gesteld, omtrent sommige punten nadere toelichting heeft noodig geacht.

De gouvernementszoutwinning (op Madura) bleef op den bestaanden voet geregeld. De inzameling viel in 1893 gunstiger uit dan in het jaar te voren. Terwijl toen werden ingeleverd 1 096 950 pikol (36 565 kojang), verkreeg men in 1893 1 393 170 pikol (46 439 kojang). Het aantal bewerkte zoutpannen bleef te Boender (nabij Pamakassan) en te Sampang respectievelijk 1081 en 861 bedragen, doch werd te Sumanap van 1559 op 1578 gebracht.

Hieronder volgt het gebruikelijk vergelijkend overzicht per afdeeling.

Zoutaanmaakplaatsen in de onderstaande afdeelingen der residentie Madura.	Ingeleverde hoeveelheid zout (in kojangs van 30 pikolmaten).		Betaling door de zoutmakers gemiddeld per hoofd genoten (à f 10 per kojang).		Kosten waarop de kojang zout aan het Gouvernement te staan kwam. *a*)		Aanwezige zoutvoorraad in de depôts (in kojangs) bij het einde van het jaar *b*).	
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
Sampang	10 072	13 901	f 119,33^5	f 168,49	f 14,34	f 11,29	31 240	34 131
Pamakassan	9 862	11 801	91,23	109,47	11,12	10,98	41 668	41 958
Sumanap	16 631	20 737	106,07	131,42	12,74^5	13,03^5	89 011	87 120
Te zamen	36 565	46 439	f 105,54^5	f 136,46	f 12,73^5	f 11,77	161 919	163 209

a) Met inbegrip van de kosten van administratie, toezicht, opschuring en daarmede in verband staande uitgaven, alsmede die van den bouw van nieuwe pakhuizen, welke kosten niet afzonderlijk zijn opgegeven.

b) Bovendien lagen opgeschuurd in de doorvoerpakhuizen en waren in de verkooppakhuizen voorhanden 20 903 kojang op ult. 1892 en 20 310 kojang op ult. 1893. Van de aanwezige depôtpakhuizen op Madura (zie vorig verslag blz. 269 noot *b*, tweede alinea) werden er in September 1893 bij het etablissement te Paleboenan (Sumanap) 13 door brand vernield, waarvan de schade begroot werd op ongeveer f 23 000. De brand was door onvoorzichtigheid ontstaan in eene naburige kampong.

De in Samarang aan sommige dessa's vrijgelaten zoutwinning uit de zoutwater- en modderwellen in de afdeeling Grobogan leverde in 1893 16 548 pikol zout op, zijnde 1988 pikol meer dan in 1892. Overeenkomstig Indisch Staatsblad 1876 n°. 258 werd daarvoor aan cijns betaald f 8274,50, tegen f 7428,70 in 1892.

Als bijlage OOO vindt men hierachter opgenomen twee graphische voorstellingen met toelichting, ter aantooning hoe op Java en Madura in elk der jaren 1864 t/m 1891: *a* het totale zoutdebiet zich voordeed tegenover den aanwas van het zielental (inlanders en met dezen gelijkgestelden) en *b*. het debiet gemiddeld per 1000 zielen zich voordeed tegenover de mindere of meerdere gelegenheid tot clandestienen zoutaanmaak naarmate de zes maanden van den oostmoesson zich door grooteren of kleineren regenval kenmerkten.

Ten opzichte van het vervoer van het zout naar de verschillende plaatsen in den Archipel, die daarvan door het Gouvernement over zee worden voorzien, is nog het volgende aan te teekenen.

Daar het afhalen van Madura van het voor de afdeeling Banjoewangi en Java's zuidkust bestemde zout laatstelijk voor slechts drie jaren (1892 t/m 1894) was gegund (blijkens het verslag van 1892, blz. 269, tegen f 25 per kojang aan de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij), liep dus het contract betreffende dit zeevervoer tegelijk af met de in 't verslag van 1890 (blz. 239) besproken vijfjarige aannemingen (voor de jaren 1890 t/m 1894) betrekkelijk het overig zeevervoer van het gouvernementszout, bestaande uit een contract voor het vervoer naar Java's noordkust en uit vier contracten voor het vervoer naar die buitenbezittingen, waar het Gouvernement verkooppakhuizen heeft (van alle welke contracten toen aannemer werd een Chinees tegen de volgende prijzen per kojang: f 12,69 voor Java's noordkust, f 30 voor Padang, Priaman, Aijer Bangies, Natal, Indrapoera, Benkoelen en Telok Betong, f 13,90 voor Palembang en Muntok, f 12 voor Bandjermasin en Sampit en f 23 voor Pontianak, Singkawang, Sambas, Mampawa en Soekadana). Nadat aan het voornemen tot uitbesteding voor vijf, dan wel voor tien achtereenvolgende jaren van al de bedoelde zeetransporten (die naar Java verdeeld in vier en die naar de buitenbezittingen mede in vier perceelen) ook hier te lande bekendheid was gegeven (zie o. a. de Nederlandsche Staatscourant van 16 Augustus 1894) en daarbij de gelegenheid was opengesteld om in te schrijven hetzij op één of meer afzonderlijke perceelen [2]), is op 15 November jl. te Batavia ter zake eene inschrijving gehouden. De toewijzing heeft plaats gehad in één perceel voor het tijdvak 1 April 1895 tot 31 December 1899 (gouvernementsbesluit dd. 20 November 1894 n°. 23) aan de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij als laagste inschrijfster tegen den voor den lande zeer voordeeligen prijs van f 10,89 per kojang. Uit eene voorhanden opgaaf betreffende de jaren 1890 t/m 1892 blijkt dat in gemelde drie jaren op de verschillende in de aanneming begrepen plaatsen van Madura waren aangebracht 82 275 kojang zout, waarvoor, naar de toen geldende aannemingsprijzen (alle hiervóór genoemd, uitgenomen dien over 1890 en 1891 voor het vervoer naar de afdeeling Banjoewangi en Java's zuidkust, welke toen slechts bedroeg f 19,25 per kojang), als vrachtprijs is betaald f 1 392 122, zijnde dus gemiddeld per jaar 27 425 kojang en f 464 040 vracht (of dooreen genomen per kojang f 16,92), terwijl naar den nieuwen uniformen aannemingsprijs de vrachtkosten voor eene in totaal gelijke hoeveelheid, onverschillig de verdeeling over de verschillende bestem-

[1]) Aan het verslag, houdende beoordeeling van de ingekomen antwoorden, is openbaarheid gegeven door middel van de Nederlandsche Staatscourant (zie de bijvoegsels van het nummer van 15 Juni 1894).

[2]) Voor het tienjarig tijdvak was, zoowel voor de acht perceelen als voor de massa, nog bovendien in te schrijven voor vervoer uitsluitend met stoomschepen en voor vervoer zonder die verplichting.

Ten einde gegadigden niet al te korten tijd te laten om zich voor het vervoer te kunnen inrichten, was de datum van ingang der aanneming, in stede van op 1 Januari 1895, bepaald op 1 April 1895, echter met behoud van ult. 1899 of ult. 1904 als datum van afloop. Daar de zouttransporten over zee toch in den regel niet vroeger aanvangen dan met 1 April van ieder jaar kon deze latere datum worden aangenomen zonder dat men behoefde te vervallen in eene onderhandsche verlenging van de met ult. 1894 afloopende contracten. Bovendien zou er voor gezorgd worden dat vóór ult. 1894 de verschillende pakhuizen werden voorzien van een voorraad, ruim voldoende voor de behoefte in de eerste drie maanden van 1895.

mingsplaatsen [1]), slechts zullen bedragen (27 425 × f 10,89) f 298 658. Bovendien is bij het nieuwe contract de den aannemer toegestane spillage, welke tot dusver voor Java 5 en voor de buitenbezittingen 7 pct. als maximum beliep, algemeen op hoogstens 5 pct. vastgesteld, met bepaling dat voor het eventueel vervoer van zout in verpakten staat den aannemer geen spillage wordt toegekend. Overigens heeft de Indische Regeering zich, voor het geval besloten mocht worden tot het verkrijgbaar stellen van zout in afgepaste verpakking, vrijheid van handelen bedongen voor het treffen alsdan, met opzicht tot de ontvangst en uitlevering door den aannemer van het in verpakten staat ten vervoer gegeven zout, van zoodanige regelingen als zij zal noodig oordeelen. Onder den aannemingsprijs is algemeen begrepen het overnemen van het zout uit de prauwen ter plaatse van afvoer en de lossing in de prauwen ter plaatse van aanvoer, behoudens dat te Tandjong Priok, te Tjilatjap en te Padang (Emmahaven) het zout door den aannemer wordt uitgeleverd op het loshoofd. Tot het overbrengen van het zout van boord der schepen naar de pakhuizen is overigens de aannemer alleen gehouden op de plaatsen van aanbrengst op Borneo.

IV. Koopvaart en scheepsbouw.

§ 1. *Koopvaart.*

Aan de laatst verschenen algemeene handels-, tevens scheepvaartstatistiek van Nederlandsch-Indië (reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal aangeboden) worden, met betrekking tot de *particuliere* handelsbeweging tusschen de in die statistiek behandelde Nederlandsch-Indische havens en de daarbuiten gelegen landen, over het jaar 1893 de volgende hoofdcijfers ontleend.

Herkomst of bestemming.	Waarde van de goederen *a)* voor *particuliere* rekening	
	ingevoerd van (of over)	uitgevoerd naar
	de nevens de cijfers vermelde landen of plaatsen.	
1892.		
Nederland	f 48 173 230	f 57 682 372
Engelsch Kanaal (voor orders)	. . . .	*b)* 22 088 575
Andere landen (buiten den Oosterschen archipel)	45 989 338	54 671 034
Oostersche archipel: Singapore	45 009 252	40 444 213
Oostersche archipel: Andere gedeelten (buiten Nederlandsch-Indië)	13 049 616	3 194 888
Totaal	f 152 221 436	f 178 081 082
	c) (f 45 220 185)	(f 50 950 437)
1893.		
Nederland	f 47 241 093	f 50 106 882
Engelsch Kanaal (voor orders)	. . . .	*b)* 13 364 441
Andere landen (buiten den Oosterschen archipel)	52 238 899	67 730 913
Oostersche archipel: Singapore	46 129 492	36 394 199
Oostersche archipel: Andere gedeelten (buiten Nederlandsch-Indië)	13 854 605	3 388 033
Totaal	f 159 464 089	f 170 984 468
	c) (f 44 238 019)	(f 41 178 082)

a) Bovendien werd door particulieren ingevoerd: aan ongemunt goud en zilver, in 1892 en 1893 achtereenvolgens voor eene waarde van f 3942 en f 9551, en uitgevoerd (enkel aan ongemunt goud) voor eene waarde van f 38 050 en f 39 200.
De invoer van speciën voor rekening van particulieren, mede niet in de hier voorkomende tabel begrepen, beliep in 1892 en 1893 achtereenvolgens f 10 030 052 en f 10 298 297 (waaronder aan gouden munt f 772 478 en f 1 159 660), en de uitvoeren van dien aard achtereenvolgens f 10 536 893 en f 1 030 671 (waaronder aan gouden munt f 13 075 en f 15 000).

b) Onder de uitvoeren naar het Engelsch Kanaal (voor orders) zijn ook de uitvoeren naar Engeland begrepen.

c) De tusschen ( ) geplaatste totalen wijzen aan tot welk bedrag de buitenbezittingen in het algemeen totaal deelen.

Niettegenstaande voor de berekening van de invoerwaarde van enkele artikelen lagere eenheidsprijzen moesten worden aangenomen, vertegenwoordigde toch het totaal der particuliere invoeren in 1893 een waardebedrag van f 7^{2} millioen méér dan in 1892, hoofdzakelijk door toegenomen aanbrengst van rijst, visch (gezouten of gedroogd) en petroleum, van welke benoodigdheden de invoeren klommen van f 29^{2} tot f 36^{3} millioen. Voor andere goederen was de toe- of afneming van de invoeren van minder belang, uitgenomen wat katoenen manufacturen betreft, waarvan de invoerwaarde daalde van f 40^{9} tot f 37^{4} millioen.

Tegenover een vooruitgang van f 7^{2} millioen bij de invoeren, stond een nagenoeg gelijke teruggang in de waarde der particuliere uitvoeren, hoofdzakelijk veroorzaakt door mindere verschepingen van koffie en (voor de Europeesche markt bereide) tabak (gezamenlijk ter waarde van f 53^{7} millioen, tegen f 72 millioen in 1892), welk nadeelig verschil van f 18^{3} millioen echter voor f 11^{5} millioen werd goedgemaakt door grooteren uitvoer van suiker (de waarde dezer uitvoeren, in 1892 f 59^{5} millioen, steeg in 1893 tot f 71 millioen). Ook voor ettelijke andere artikelen van uitvoer leveren de cijfers over 1893 niet onbelangrijke schommelingen op, vergeleken met de statistiek over 1892, maar deze verschillen, hetzij in het voordeel of in het nadeel van 1893, komen niet in vergelijking met de zooeven aangestipte. De waardecijfers per eenheid zijn voor de genoemde stapelproducten in beide jaren gelijk, uitgenomen wat koffie betreft, welk artikel voor 1893 is berekend tegen f 1 per K.G., zijnde 5 cent meer dan in 1892, vertegenwoordigende over de in 1893 uitgevoerde hoeveelheden een totaal waardeverschil van f 1¼ millioen.

Ter voorziening in verschillende behoeften van 's lands dienst werd, blijkens de handelsstatistiek, in 1893 voor *gouvernementsrekening* aan diverse goederen ingevoerd voor eene waarde van f 6 585 534 (tegen in 1892 voor f 6 633 294), terwijl het Gouvernement aan koffie, tin en kinabast herwaarts consigneerde voor eene waarde van f 20 377 312 (in 1892 voor f 26 298 479).

De hierachter overgelegde tabellen (bijlage PPP) wijzen de besproken handelsbeweging meer in bijzonderheden aan, ook wat betreft het aandeel daarin van de verschillende landen en plaatsen, welke laatste samentrekking als aanvulling van de handelsstatistiek kan dienen.

In steeds toenemende mate vinden de in de handelsstatistiek behandelde in- en uitvoeren met stoomschepen plaats. Terwijl de goederen-invoeren (ook die voor rekening van het Gouvernement) in 't geheel eene waarde vertegenwoordigden van p. m. f 159 millioen in 1892 en van ruim f 166 millioen in 1893, deelde de zeilvloot in die totalen slechts voor f 10^{8} millioen en f 10^{2} millioen. En van de uitvoeren, die voor particuliere en voor gouvernementsrekening te zamen beliepen in 1892 ruim f 204 millioen en in 1893 ruim f 191 millioen, was in zeilschepen afgeladen voor eene waarde van respectievelijk f 28^{6} millioen en f 19^{2} millioen.

De in de handelsstatistiek voorkomende opgaven omtrent de aangekomen en vertrokken schepen wijzen de volgende totalen aan.

[1]) Bij de aanbestedingsvoorwaarden zijn de gemiddeld 's jaar te vervoeren hoeveelheden geraamd op 30 494 kojang, namelijk met bestemming voor de afdeeling Banjoewangi en Java's zuidkust op 7461, voor Java's noordkust op 15 330 en voor de buitenbezittingen op 7703 kojang.

IN- EN UITKLARINGEN.	1892. Aantal stoomschepen.	1892. Aantal zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	1892. Aantal zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	1892. Te zamen.	1893. Aantal stoomschepen.	1893. Aantal zeilschepen, getuigd op Europeesche wijze.	1893. Aantal zeilschepen, getuigd op inlandsche wijze.	1893. Te zamen.
SCHEEPVAARTBEWEGING MET PLAATSEN BUITEN NEDERLANDSCH-INDIË.								
Ingeklaard bij aankomst van buiten Nederlandsch-Indië:								
op Java en Madura	545	97	11	653	575	105	19	699
in de buitenbezittingen	2444	90	1262	3796	2371	83	1194	3648
Totalen	2989	187	1273	4449	2946	188	1213	4347
Uitgeklaard bij vertrek naar buiten Nederlandsch-Indië:								
van Java en Madura	526	105	26	657	563	94	21	678
van de buitenbezittingen	2497	87	1256	3840	2365	88	1157	3610
Totalen	3023	192	1282	4497	2928	182	1178	4288
Van de aangekomen schepen, hiervóór bedoeld, behoorden thuis:								
in Nederland	115	26	„	141	99	18	„	117
„ Nederlandsch-Indië	673	29	250	952	760	30	331	1121
„ de Straits-Settlements	1477	17	672	2166	1418	19	689	2126
„ andere landen	724	115	351	1190	669	121	193	983
Totalen	2989	187	1273	4449	2946	188	1213	4347
Inhoudsgrootte (in M³.)	(3 344 989)	(421 509)	(118 039)	(3 884 497)	(3 340 120)	(416 174)	(114 076)	(3 870 370)
En van de vertrokken schepen behoorden thuis:								
in Nederland	113	27	„	140	90	22	„	112
„ Nederlandsch-Indië	686	28	289	1003	728	37	353	1118
„ de Straits-Settlements	1425	22	675	2122	1368	16	667	2051
„ andere landen	799	115	318	1232	742	107	158	1007
Totalen	3023	192	1282	4497	2928	182	1178	4288
Inhoudsgrootte (in M³.)	(3 465 981)	(430 410)	(115 780)	(4 012 174)	(3 412 299)	(400 216)	(109 908)	(3 922 423)
KUSTVAART. *a)*								
Aangekomen:								
op Java en Madura	405	438	1359	2202	416	446	1783	2645
in de buitenbezittingen	773	496	2731	4000	551	537	3383	4471
Totalen *b)*	1178	934	4090	6202	967	983	5166	7116
Inhoudsgrootte (in M³.)	(2 196 916)	(345 173)	(109 561)	(2 651 650)	(1 560 026)	(341 818)	(101 240)	(2 003 084)
Vertrokken:								
van Java en Madura	420	472	1480	2372	417	504	1767	2688
„ de buitenbezittingen	674	511	2568	3753	571	533	3585	4689
Totalen *b)*	1094	983	4048	6125	988	1037	5352	7377
Inhoudsgrootte (in M³.)	(1 867 659)	(345 711)	(91 716)	(2 305 086)	(1 520 055)	(335 151)	(97 184)	(1 952 390)

a) In de kustvaart-opgaven is niet opgenomen het scheepvaartverkeer tusschen de verschillende havens van Java en Madura onderling, noch ook, wat de buitenbezittingen betreft, het verkeer tusschen de havens van eenzelfde gewest aldaar. Stoomschepen, die op bepaalde lijnen dienst doen, zijn slechts geteld op de plaatsen van aanvang en einde der reizen; van de aankomst en het vertrek op tusschenstations is dus geen gewag gemaakt.

b) Deze schepen behoorden voor verreweg het groote meerendeel in Nederlandsch-Indië thuis.

§ 2. *Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot.*

Het aantal stoom- en zeilschepen, op ult. 1893 in Nederlandsch-Indië thuis behoorende, bedroeg:

82 stoomschepen,	metende 76 879 M³.	of 27 166	registerton,
181 fregatten, barken, brikken, schoeners en kotters,	„ 70 243 „	„ 28 001	„
1627 kleinere zeilschepen,	„ 77 687 „	„ 27 451	„
1890 stoom- en zeilschepen,	„ 233 809 M³.	of 82 618	registerton,

tegen op ult. 1892: 82 stoom- en 1757 grootere en kleinere zeilschepen, met eene inhoudsruimte van respectievelijk 80 993 M³. en 156 959 M³. of te zamen 237 952 M³. (84 082 registerton).

Gewestelijke opgaven, ook van het aantal schepen en vaartuigen die in het bezit van Nederlandsch-Indische zeebrieven waren, vindt men in bijlage QQQ hierachter.

Eerste zeebrieven werden in 1893 alleen voor zeilschepen verleend, en wel voor 8 bodems met eene gezamenlijke inhoudsruimte van 2758 M³. Van deze 8 zeilschepen waren 6 schoeners (waaronder één met stoomvermogen), ter gezamenlijke inhoudsgrootte van 1033 M³., in Nederlandsch-Indië, en de andere 2 (1 bark en 1 schoener), metende te zamen 1725 M³., in den vreemde gebouwd.

De door de Indische Regeering in Februari 1894 nader gebrachte wijzigingen in de regelingen ter uitvoering van de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1890 n°. 161, juncto 1891 n°. 132, betreffende het regeeringstoezicht op stoomschepen die in Indië personen of goederen aan boord nemen (zie vorig verslag blz. 272), zijn reeds vermeld op blz. 100/101 hiervóór.

§ 3. *Scheepsbouw.*

Over de reparatiewerf met dokgelegenheid in de nieuwe haven van Batavia (de onderneming der Droogdok Maatschappij Tandjong Priok) is gehandeld op blz. 146 hiervóór. Bedoelde onderneming bezigde in 1893 gemiddeld per dag 54 Europeesche, 225 inlandsche en 280 Chineesche werklieden, benevens 200 koelies.

Over de in vorige verslagen bedoelde dok- en scheepsreparatie-inrichtingen op het eiland Amsterdam (in de baai van Batavia) en te Soerabaija van de » Maatschappij tot Exploitatie van droogdokken en reparatiewerven in Nederlandsch-Indië " zijn in de voor deze paragraaf ontvangen bestuursberichten geen mededeelingen aangetroffen. Het is echter bekend dat het aan bedoelde Maatschappij toebehoorende ijzeren droogdok, dat in den aanvang van 1894 van het eiland Amsterdam naar Soerabaija was overgebracht,

nadat het ter laatstgemelde plaats voor de eerste maal was in gebruik genomen, bij het oppompen van het water eensklaps in zinkenden staat geraakte en in de diepte verdween.

De overigens door Europeanen geëxploiteerde scheepswerven behooren voor het meerendeel aan prauwenveeren toe. Voor zoover bekend, werden in 1893 op bedoelde inrichtingen gebouwd: in de residentie Batavia 1 stoomschip door de firma TAYLOR & LAWSON; — in de residentie Japara 18 op inlandsche wijze getuigde schepen, waarvan 14 door de firma J. F. DIJKMAN & Co. te Joana; — in de residentie Soerabaija 11 op inlandsche wijze getuigde schepen, waarvan 9 door de firma P. LANDBERG EN ZOON, die gemiddeld daags 125 ambachtslieden aan het werk had; — te Padang (Sumatra's Westkust) 3 op inlandsche wijze getuigde schepen door het Padangsche prauwenveer, — en te Toeal op de Key-eilanden (residentie Amboina) 1 op Europeesche wijze en 1 op inlandsche wijze getuigd zeeschip.

Op de aan inlanders en vreemde oosterlingen toebehoorende werven, die echter voor het grootste gedeelte op dien naam nauwelijks aanspraak kunnen maken, hield men zich bijna uitsluitend bezig met het vervaardigen en herstellen van rivierprauwen en kleine vaartuigen, bestemd voor de zeevisch- en garnalenvangst. Zoo wordt in de gewestelijke verslagen o. a. bericht dat door inlanders en met hen gelijkgestelden werden gebouwd: in de residentie Rembang 151 visschersvaartuigen; — in de residentie Soerabaija 4 op inlandsche wijze getuigde schepen en 29 vaartuigen minder metende dan 2 ton; — in de residentie Oostkust van Sumatra respectievelijk 9 en 149, van welke laatsten 134 alleen te Bagan Api Api; — in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo respectievelijk 7 en 82; en in de afdeeling Oosterdistricten van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden 21 op inlandsche wijze getuigde vaartuigen, 1 padewakang en 171 vaartuigen minder metende dan 2 ton.

Aangaande de kansen op het tot uitvoering komen van de door het inlandsch bestuur van Lingga-Riouw aan den heer J. A. STOK te Batavia verleende concessie voor het vestigen van eene dokgelegenheid op het eiland Battam, waarover zie blz. 273 van het vorig verslag en blz. 23 hiervóór, is niets naders vernomen.

In bijlage RRR hierachter vindt men, ten vervolge op vroegere gegevens van dien aard, eene opsomming van de scheepsrampen gedurende 1893 in de wateren van den Nederlandsch-Indischen Archipel overkomen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

V. ANDERE ONDERWERPEN.

Binnenlandsche handel. Volgens de van de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura over 1893 ontvangen berichten werkten de goede uitkomsten van de rijstcultuur, de uitbreiding van de particuliere landbouwindustrie en de voordeelen, die de afzet van copra, tabak, kapok, enz. opleverden, in sommige streken gunstig terug op den binnenlandschen handel, doch waren er evenzoo streken, waar, ten gevolge van het mislukken van den padioogst of uithoofde van de zeer geringe koffieproductie, mindere koopkracht bij den inlander viel waar te nemen. Een belangrijke uitvoer van rijst had plaats uit de residentiën Cheribon (vooral uit de afdeeling Indramaijoe), Krawang, Preanger Regentschappen en Bezoeki, terwijl in de residentiën Pekalongan, Pasoeroean en Djokjokarta veel rijst ingevoerd werd, in het eerstgenoemd gewest uit Krawang en Indramaijoe, in het laatstgenoemde uit Banjoemas en Bagelen. De ontvangen bestuursberichten (verg. bijlage SSS hierachter) maken voorts melding van een levendigen handel in lijnwaden in de residentiën Bantam, Bagelen en Madioen, in de afdeeling Koedoes der residentie Japara en ter hoofdplaats Soerakarta.

Gedurende 1893 kwamen op Java 5 nieuwe passars tot stand, namelijk 2 in de residentie Soerabaija en 1 in elke der residentiën Pekalongan, Probolinggo en Bezoeki, terwijl in het eerst- en in het laatstgenoemde gewest nieuwe veemarkten werden opgericht.

Hoe het in 1893 met den binnenlandschen handel in de buitenbezittingen was gesteld, is in algemeenen zin reeds kunnen blijken uit de mededeelingen in hoofdst C van dit verslag, terwijl die mededeelingen, wat den oogst en den afzet van landbouw- en boschproducten betreft, hare aanvulling kunnen vinden in de cultuurberichten op blz. 229 en volgg. hiervóór. Om niet in herhalingen te vervallen, zij naar een en ander verwezen.

Visscherijen. Met het oog op de van sommige zijden geuite bewering dat de vischrijkdom op Java's noordkust ten gevolge van roofvisscherij aan het afnemen zou zijn, was in 1892 aan een natuurkundige te Batavia (dr. J. F. VAN BEMMELEN, destijds leeraar bij het gymnasium Willem III te Batavia) opgedragen om, naar gelang hij daartoe zonder schade voor zijne amtbsbezigheden gelegenheid zou vinden, in de verschillende strandresidentiën van Java's noordkust en op het eiland Madura, een onderzoek in te stellen naar de vischfauna en de visscherij, bepaaldelijk met het oog op de vraag of en in hoever maatregelen zouden dienen genomen te worden tot tegengang van roofvisscherij en waarin die maatregelen zouden moeten bestaan. Bij de afsluiting in Indië van de berichten voor deze rubriek was bedoeld onderzoek nog niet beëindigd. Moest dus het vraagstuk betreffende hetgeen der Regeering tegen roofvisscherij zou te doen staan nog onopgelost blijven, intusschen is bij ordonnantie preventief opgetreden tegen de — in enkele gewesten reeds door de adat of bij politiekeur verboden — vischvangst door vergiften of bedwelmende middelen, over welk onderwerp de genoemde deskundige in 't laatst van 1892 van advies had gediend. Door eene aanvulling van het algemeen politie-strafreglement voor de Europeanen en van dat voor de inlanders zijn namelijk bij ordonnantie van 29 December 1894 (Indisch Staatsblad n°. 286) bedoelde wijzen van vischvangst, en ook het visschen met aanwending van ontplofbare stoffen, zonder vergunning door of namens het hoofd van plaatselijk bestuur verleend, strafbaar gesteld voor zooveel het visschen in openbare wateren betreft. Dat niet onder alle omstandigheden het bezigen van vergiftige of bedwelmende middelen bij de vischvangst verboden werd, geschiedde met het oog hierop dat vischpartijen van den bedoelden aard met toestemming van de inlandsche hoofden soms als volksvermaak worden gehouden (verg. n°. 1582 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad).

De over 1893 ingekomen mededeelingen omtrent den stand van het visschersbedrijf bevatten weinig nieuws.

Voor vischteelt op sawahs was de weersgesteldheid in de residentie Bantam bijzonder gunstig, zoodat de uitkomsten vooral in de waterrijke districten der afdeeling Pandeglang, waar de opbrengst op f 100 per bouw geschat werd, bevredigend waren. Behalve in de residentie Preanger Regentschappen, waar vischteelt op sawahs vrij algemeen is, wordt dit bedrijf nog in sommige andere gewesten van Java op beperkte schaal uitgeoefend. In de afdeeling Japara der residentie van dien naam werden 509 bouws strandsawahs, waarvan de beplanting door het binnendringen van het zeewater vaak mislukte, herschapen in zeevischvijvers. Over de belasting op de vischvijvers op Java en Madura zie blz. 84 hiervóór.

De zeevisscherij geeft vooral aan de bevolking der kustplaatsen in de residentie Bantam een ruim middel van bestaan. Wel had men in 1893 in de eerst en laatste maanden des jaars in de afdeelingen Tjiringin en Lebak veel met ongunstige weersgesteldheid te kampen, ten gevolge waarvan de prauwen vaak niet konden uitzeilen of zich nabij de kust moesten ophouden, doch bij gunstig weder kon men geregeld op eene goede vangst rekenen, welke na aanbrengst reeds dadelijk voor het grootste gedeelte werd opgekocht. In de residentie Banjoemas wordt het visschersbedrijf uitsluitend in de binnenwateren gedreven, wijl geen geschikte vaartuigen aanwezig zijn om in volle zee te visschen. Hoewel de larongvangst in de residentie Bagelen geregeld kon plaats hebben, was de vangst per nacht zoo gering dat de uitkomsten, evenals in 1892, zeer ongunstig waren. Tegenover eenigen achteruitgang in het Demaksche, waarvan reeds in het vorig verslag wordt gewaagd, verkreeg de zeevisscherij in de residentie Samarang eenige uitbreiding aan de kust der afdeeling Kendal. In de residentie Oostkust van Sumatra waren in 1893 de uitkomsten der garnalenvangst zeer gunstig, doch in de tweede helft van het jaar ging de vischvangst in de afdeeling Laboean Batoe zoodanig achteruit dat de uitvoer van gedroogde visch tot $^{1}/_{5}$ verminderde. De visscherij in de Atjehsche wateren is eenigszins toegenomen ten gevolge van de opheffing van het verbod om te visschen langs de kust, welk verbod nog slechts voor een klein gedeelte der onderhoorigheden (Pedir-streek en Simpang Olim) werd gehandhaafd. Met uitzondering van de afdeeling Karimon, waar in 1893 wegens eene onbekende oorzaak weinig visch werd gevangen, leverde de visscherij in den Riouw-archipel veel voordeel op. De bijzonder gunstige uitkomsten van dit bedrijf in de afdeeling Indragiri gedurende de laatste twee jaren zouden oorzaak zijn dat zich in 1893 aan de mondingen der Indragiri- en der Gaoeng-rivieren p. m. 60 Chineezen als visschers gevestigd hebben, die zich ook op de bereiding van trassi zijn gaan toeleggen. Uit de afdeeling Aroe-, Key-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden der residentie Amboina (uitgezonderd de onderafdeeling Aroe-eilanden, waaromtrent geen gegevens zijn ontvangen) werden 422 pikol tripang, 21 pikol blora schelpen en 224 pikol agar-agar uitgevoerd, respectievelijk voor eene waarde van f 14 499, f 315 en f 895.

Nopens de uitoefening der parelvisscherij zijn in de voor dit

verslag ontvangen bijdragen geen andere mededeelingen aangetroffen dan die, waarvan gewag is gemaakt in de op blz. 31 en 32 hiervóór opgenomen berichten betreffende de residentiën Amboina en Ternate. In den laatsten tijd hebben zich verschillende Europeesche gegadigden voorgedaan tot het ondernemen van dit bedrijf, ten gevolge waarvan in 1892 en 1893 door den Gouverneur-Generaal een 8-tal vergunningen zijn verleend tot het visschen en duiken naar parelschelpen, paarlemoerschelpen en (of) tripang in de territoriale wateren van bepaalde gedeelten van Nederlandsch-Indië, terwijl bij ordonnantie van 5 October 1893 (Indisch Staatsblad n°. 261) straf is bedreigd tegen het zonder vergunning uitoefenen van dit bedrijf binnen het territoriaal zeegebied van Nederlandsch-Indië door niet tot de inheemsche bevolking behoorende personen (zie over een en ander vorig verslag blz. 274/275). Ook in 1894 zijn weder verschillende vergunningen van dezen aard verleend, alle echter, evenals de vroegere, nog slechts tot wederopzeggens en zonder eenig uitsluitend recht, en zulks in afwachting van eene algemeene regeling van het onderwerp, voor het tot stand brengen waarvan de Indische Regeering vooralsnog niet in gewenschte mate over gegevens beschikt.

Fabrieks- en handwerksnijverheid. De opgaven over 1893 omtrent het fabriekswezen in Nederlandsch-Indië, voor zooveel het niet de verwerking van landbouwproducten beoogt en dus reeds is behandeld in afd. I van dit hoofdstuk, zijn bijeengebracht in bijlage TTT hierachter, vermeldende p. m. 120 door Europeanen of met dezen gelijkgestelden gedreven industrieele inrichtingen, zoomede ruim een 40-tal drukkerijen. Over 't algemeen verschilt de lijst weinig van de opgaven over 1892. Enkele industrieele ondernemingen worden vermeld als nieuw opgericht of althans voor 't eerst genoemd: zóó eene werkplaats te Soerabaija van de Oost-Java Stoomtram-Maatschappij; verder de werktuigfabriek » Insulinde " aldaar, eene luciferfabriek te Samarang (die echter in 1894 reeds weder is gesloten) [1], eene diamantslijperij te Cheribon; en voorts 4 ijs- of mineraalwaterfabrieken (2 in Cheribon, 1 op Madura en 1 in de Westerafdeeling van Borneo), zoomede 3 zeepziederijen (2 in Cheribon en 1 in Kediri). Voor zooveel uit de lijst blijkt, werden daarentegen in 1893 opgeheven: de werktuigfabriek Bogor te Buitenzorg, eene smederij te Soerabaija, eene arakstokerij aldaar, eene ijsfabriek te Batavia en eene (reeds in 1892 niet meer gewerkt hebbende) fabriek voor vezelbereiding in Bagelen. Van de overige in de lijst van 1893 als tijdelijk gesloten vermelde inrichtingen bleven de meeste ook in 1893 nog buiten werking; verder werd de exploitatie tijdelijk gestaakt van eene arakstokerij te Soerabaija en van eene houtzagerij te Moeara Ogan in Palembang.

Van de 42 drukkerijen, in de aangehaalde bijlage TTT opgesomd, vond men er 29 op Java (evenveel als in 1892) en 13 in de buitenbezittingen (zijnde 1 meer dan toen); voor 't eerst is namelijk vermeld eene met eene handpers werkende drukkerij van den sultan van Lingga-Riouw te Penjingat.

Over de aanwending van stoom voor industrieel gebruik (ook voor ondernemingen met den landbouw in verband staande) zij verwezen naar blz. 159 hiervóór en de aldaar aangehaalde bijlage JJ.

Nopens de inlandsche handwerksnijverheid zijn geen gegevens verstrekt. Blijkens blz. 113 hiervóór is in 1893 — te Modjowarno in Soerabaija — eene particuliere ambachtsschool voor inlanders in werking gekomen.

De voor publiceering in aanmerking gebrachte monographieën betreffende den stand der inlandsche kunstnijverheid in sommige gewesten of afdeelingen werden grootendeels opgenomen in het tijdschrift der Nederlandsch-Indische Maatschappij van Landbouw en nijverheid; verg. blz. 119 hiervóór. Op diezelfde blz. is tevens gehandeld over de pogingen van de zijde der directie van het Koloniaal Museum te Haarlem om voortbrengselen van Indische kunstvlijt hier te lande bekend te doen worden. De verwachting dat de tentoonstelling, in 1893 te Batavia gehouden, de gelegenheid zou aanbieden om in dit opzicht eene goede keuze te doen, is niet verwezenlijkt. Overeenkomstig de vroeger verleende opdracht zijn daarom de hoofden van gewestelijk bestuur in Januari 1894 uitgenoodigd om voorstellen te doen tot plaatselijken aankoop van voor afzet in Europa geschikte voorwerpen, door inlanders vervaardigd.

De voor gouvernementsrekening uitgegeven beschrijving van de in 1891 en 1892 ter hoofdplaats Magelang (residentie Kadoe) gehouden tentoonstellingen van inlandsche nijverheid is in 1894 ter landsdrukkerij te Batavia verschenen.

[1]) Eene tweede fabriek van dien aard, in 1894 te Kertosono (Kediri) opgericht (verg. blz. 184 hiervóór), heeft mede geen lang bestaan gehad; zij werd nog in datzelfde jaar gesloten.

Het ingezondene op die tentoonstelling getuigde o. a. op het gebied van bamboevlechterij, meer bijzonder voor wandbekleeding, een niet te miskennen vooruitgang wat betreft juistheid van uitvoering en verscheidenheid. Men meende daarin de goede uitwerking te zien van een vóór eenigen tijd door den resident genomen maatregel om in die dessa's, wier bewoners vlechtwerk ter markt brengen, exemplaren te doen uitdeelen van de in 1885 (zie het verslag van dat jaar blz. 102) op 's lands kosten aangelegde gedrukte verzameling van vlechtpatronen, om te dienen als prijzen voor de leerlingen der openbare inlandsche scholen. Met het oog op dit resultaat besloot de Indische Regeering in Augustus 1894 het in Kadoe toegepaste denkbeeld om nog langs anderen weg dan door middel van schoolprijzen vlechtpatronen onder het bereik van de bevolking te brengen ook elders te doen navolgen. Te dien einde zou de aangelegde verzameling worden uitgebreid met een paar stellen nieuwe voorbeelden, geteekend door inlanders die bij het onderwijs werkzaam waren, welke teekeningen, naar hier te lande bestelde zinco-cliché's, ter landsdrukkerij te Batavia zullen worden gedrukt. De directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid werd gemachtigd om van deze en de reeds vroeger gereproduceerde patronen, op aanvrage van de hoofden van gewestelijk bestuur, exemplaren beschikbaar te stellen ter kostelooze verspreiding onder de inlandsche bevolking. Bij gouvernementscirculaire werd de aandacht dier bestuurders gevestigd op het belang der aanmoediging van de vlechtindustrie onder den inlander, met uitnoodiging om de zaak ook in de belangstelling der hun ondergeschikte ambtenaren aan te bevelen en voor eene doelmatige verspreiding van de op aanvraag verkrijgbare patronen zorg te dragen.

Loonen van ambachtslieden en koelies. Aangaande den stand der loonen in de verschillende gewesten zijn over 1893 de volgende gegevens ontvangen.

GEWESTEN.	Gemiddeld dagloon	
	voor ambachtslieden.	voor koelies.
Bantam	f 0,50 à f 1,50	f 0,20 à f 0,40
Batavia	0,60 en hooger	0,20 „ 1,00
Krawang	0,30 à f 1,00 *a*)	0,20 „ 0,25 *a*)
Preanger Regentschappen	0,25 „ 1,25 *b*)	0,20 „ 0,30 *b*)
Cheribon	0,30 „ 1,00	0,15 „ 0,25 *c*)
Tagal	0,40 „ 1,50 *d*)	0,20 „ 0,50 *d*)
Pekalongan	0,30 „ 1,00 *e*)	0,15 „ 0,40 *e*)
Samarang	0,60 „ 2,00	0,15 „ 0,40
Japara	gemiddeld 0,60 *f*)	0,25 „ 0,30 *g*)
Rembang	f 0,40 à 1,00	niet opgegeven.
Soerabaija	0,75 „ 1,50 *h*)	f 0,35 à f 0,50 *i*)
Pasoeroean	0,50 „ 1,50 *j*)	niet opgegeven. *k*)
Probolinggo	0,70 „ 1,50	f 0,40 à f 0,60 *l*)
Bezoeki	0,50 „ 1,50	0,25 „ 0,50
Banjoemas	gemiddeld 0,50 *m*)	0,17 „ 0,30 *m*)
Bagelen	f 0,40 à 0,75	0,20 „ 0,25
Kadoe	0,40 „ 1,00	0,25 „ 0,30
Djokjokarta	niet opgegeven.	niet opgegeven.
Soerakarta	f 0,50 à f 1,00	f 0,25 à f 0,35
Madioen	0,50 „ 1,00 *n*)	0,20 „ 0,30
Kediri	0,50 „ 1,50	0,25 „ 0,45
Madura	0,75 „ 1,50	0,25 „ 0,30
Sumatra's Westkust	niet opgegeven. *o*)	niet opgegeven. *o*)
Benkoelen	f 0,75 à f 2,50	f 0,25 à f 0,50
Lampongsche Districten	gemiddeld 1,25 *p*)	0,40 „ 0,60 *q*)
Palembang	f 1,50 à 2,00	0,50 „ 0,60
Oostkust van Sumatra *r*)	$ 0,75 „ $ 1,50	$ 0,40 „ $ 0,50
Atjeh *r*)	f 1,00 „ f 1,50	f 0,75 „ f 1,00
Riouw	$ 0,40 „ $ 1,00	$ 0,40 „ $ 0,50 *s*)
Banka *r*)	f 1,00 „ f 2,25	f 0,60 „ f 0,75
Billiton	1,00 „ 1,25	niet opgegeven.
Westerafdeeling van Borneo	0,75 „ 2,00	f 0,50 à f 1,50
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	0,50 „ 3,00	0,30 „ 1,00
Celebes *r*)	1,00 „ 3,00	0,60 „ 1,00
Menado	0,70 „ 1,75	0,40 „ 0,60
Amboina	0,75 „ 1,50	0,40 „ 0,50
Ternate *r*)	0,50 „ 1,00	0,25 „ 0,50
Timor *r*)	2,00 „ 2,50	gemiddeld 0,50
Bali en Lombok	niet opgegeven.	niet opgegeven.

a) Bij Chineezen en inlanders waren de loonen gewoonlijk lager.

b) De bij inlanders in dienst zijnde ambachtslieden en koelies genieten doorgaans voeding van de werkgevers en ontvangen in geld respectievelijk f 0,25 à f 0,30 en f 0,10 à f 0,15.

c) Op taak werkende in de riettuinen, zoomede bij de bevloeiingswerken in de afdeeling Indramaijoe, kon een koelie meer verdienen en bij de afscheping van suiker bedroeg het dagloon soms f 0,80.

d) De loonen bij Chineezen en inlanders waren iets lager en werden gedeeltelijk in voedsel betaald.

e) Op taak werkende kon meer verdiend worden. Voor vrouwen en kinderen bedroeg het koelieloon slechts f 0,07 à f 0,20 per dag.

f) Op fabrieken kon meer verdiend worden.

g) Koelies, die op taak werkten, konden meer verdienen.

h) Voor zeer bekwame ambachtslieden bedroeg het dagloon f 2,50 à f 3.

i) In de dessa's was het dagloon van koelies niet hooger dan f 0,20 à f 0,30 in de noordelijke en f 0,35 à f 0,40 in de zuidelijke afdeelingen.

j) Bij maandelijksche betaling bewogen de loonen zich tusschen f 12 en f 50.

k) Wel wordt vermeld dat voor op taak werkende koelies in de afdeeling Malang f 0,50 à f 0,70 te verdienen was.

l) Werksters in de tabakschuren verdienden f 0,15 à f 0,25 daags.

m) In de afdeeling Tjilatjap waren, ten gevolge van den spoorwegaanleg, de loonen hooger.

n) Kundige smeden konden f 1,50 verdienen.

o) De arbeidsloonen zijn ter Sumatra's Westkust over het algemeen hooger dan op Java.

p) Chineesche ambachtslieden ontvingen f 1,50 à f 2,50.

q) Deze cijfers gelden voor de hoofdplaats; in de binnenlanden werd f 1 en meer betaald.

r) Bij gemis van latere opgaven zijn die van 't vorig verslag behouden.

s) Chineesche koelies verdienden een maandloon van $ 7 à $ 10.

Maten en gewichten. Gedurende 1893 werden door den ambtenaar voor de regeling van het ijkwezen in Nederlandsch-Indië in de residentiën Batavia en Banka zittingen gehouden voor de verificatie der gouvernements-maten, gewichten en weegwerktuigen. 5988 zoodanige maten enz. werden aan de inspectie onderworpen, van welke er 5169 werden goedgekeurd (daaronder 2301 na vooraf gejusteerd of weder in bruikbaren toestand te zijn gebracht) en 819 afgekeurd (hiervan respectievelijk 3474 en 539 volgens het metrieke stelsel; de overige der bedoelde voorwerpen, voor zoover niet uitmakende »strijkers" of »weegwerktuigen", hielden Amsterdamsche of inlandsche maat of gewicht). Over de zorg voor het in goeden staat onderhouden van de maten, gewichten en weegwerktuigen in de gouvernementspakhuizen viel, blijkens de ontvangen berichten, minder te klagen dan vroeger (verg. het slot van noot 2 op blz. 269 van het verslag van 1892).

Door 1689 particulieren werd van de hun aangeboden gelegenheid gebruik gemaakt om 7533 maten, gewichten en weegwerktuigen aan de inspectie van hooger bedoelden ijker te onderwerpen. Nadat van deze voorwerpen er 294 waren gejusteerd of in bruikbaren toestand gebracht, konden er 7301 den ijk ondergaan, terwijl de overige 232 moesten worden afgekeurd (hiervan respectievelijk slechts 527 en 45 volgens het metrieke stelsel; de overige der bedoelde voorwerpen hielden meerendeels inlandsche maat of gewicht). De van particulieren geheven ijkgelden brachten in 1893 f 1749,30 op, tegen f 3276,07 (volgens verbeterde opgaven) in 1892.

In sommige gewesten bestaat, meerendeels krachtens regelingen van ouden datum, gelegenheid tot ijking door daartoe als waarnemende ijkers gecommitteerde personen. Het voor zoodanige ijking verschuldigd recht is bij die regelingen zeer verschillend bepaald en komt geheel of ten deele aan de bedoelde personen ten goede. Nopens de verrichtingen der waarnemende ijkers zijn vooralsnog geen gegevens ontvangen.

De in overweging genomen nadere voorzieningen op het gebied van het ijkwezen zullen meer bijzonder gericht zijn op het in het leven roepen van een beter toezicht op de maten, gewichten en balansen bij de gouvernementspakhuizen. Tevens ligt het in de bedoeling een algemeen tarief voor ijkgelden vast te stellen.

Kamers van koophandel en nijverheid. Dergelijke instellingen bestaan, zooals bekend is, op de drie hoofdplaatsen van Java, zoomede te Padang en te Makasser. Twee daarvan, de kamers te Batavia en Makasser, gaven een jaarverslag harer werkzaamheden in druk uit.

Tentoonstellingen. De in 't vorig verslag aangekondigde tentoonstelling te Batavia van voortbrengselen van landbouw, nijverheid en veeteelt uit den geheelen Nederlandsch-Indischen archipel werd den 12den Augustus 1893 geopend en den 19den November daaraanvolgende gesloten. Hoewel belangrijke inzendingen waren ingekomen, was de deelneming beperkt. Onder het meermalen groote aantal bezoekers werden slechts weinigen van elders aangetroffen, die speciaal voor de tentoonstelling naar Batavia waren overgekomen.

De Buitenzorgsche Wedloopsocieteit hield in 1893 geen afzonderlijke paardententoonstelling, maar stelde het daarvoor gewoonlijk besteed bedrag ad f 1000 ter beschikking van het comité der Bataviasche tentoonstelling. In enkele gewesten werden, met subsidie van de Regeering (verg. blz. 228 hiervóór), paarden- en vee-tentoonstellingen gehouden. Eene dier tentoonstellingen (in Pasoeroean) was tevens aan landbouw en nijverheid gewijd.

Loterijen. De blijkens het vorig verslag in Januari 1893 geautoriseerde geldloterij, groot f 300 000, ten behoeve van de herstelling van het kerkgebouw der Protestantsche gemeente te Samarang, werd op 16 December 1893 uitgespeeld. Ten behoeve van de tentoonstelling te Batavia werd, behalve de reeds in 't vorig verslag vermelde tweede geldloterij, groot f 200 000, welke uiterlijk op 6 Januari 1895 moest zijn uitgespeeld, tevens toegestaan eene tombola, groot f 30 000, van op de tentoonstelling aangekochte voorwerpen van nut en smaak, waarvan de verloting werd gehouden binnen eene maand na afloop van de tentoonstelling.

In de eerste vier maanden van 1894 zijn overigens nog toegestaan twee kleine geldloterijen, namelijk één groot f 1000, ten behoeve van de Madioensche schietvereeniging, en één, groot f 10 000, ten behoeve van de op blz. 128 hiervóór genoemde Vereeniging Soerja Soemirat te Samarang, zoomede eene geldloterij, groot f 100 000, ten behoeve van de Jongensweezeninrichting te Soerabaija. Deze laatste moest zijn uitgespeeld uiterlijk op 6 Januari 1895, de beide andere binnen zes maanden na den datum der vergunning.

De Minister van Koloniën,
BERGSMA.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE NEDERLANDSCH (OOST-) INDIË VAN 1894

(5. 3.)

BIJLAGE A.

(Zie blz. 1 van het verslag hiervóór.)

BEREKENING van den VLAKKEN INHOUD (in vierkante geographische mijlen) [1]) der Nederlandsche bezittingen in OOST-INDIË volgens de bij het Topographisch Bureau te Batavia voorhanden topographische en marine-kaarten.

GEWESTEN.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.	TOELICHTINGEN.
EILANDEN Java en Madura (met onderhoorige kleinere eilanden). [2])				
Bantam	140^{664}	a) 2^{915}	143^{579}	a) Betreft de voornaamste eilanden tot het gewest behoorende, namelijk Prinsen-eiland (2^{216}) en 7 andere (0^{699}).
Batavia	122^{154}	b) 0^{081}	122^{235}	b) Betreft de voornaamste eilanden (ten getale van 31), namelijk die op de reede van Batavia, de Agniten- en de Hoorn-eilanden.
Krawang	89^{541}	»	89^{541}	
Preanger Regentschappen	371^{001}	c) 0^{006}	371^{007}	c) Betreft het eiland Noesa Were.
Cheribon	123^{266}	d) 0^{034}	123^{300}	d) Betreft Boompjes-eiland.
Tagal	68^{479}	»	68^{479}	
Pekalongan	32^{335}	»	32^{335}	
Samarang	e) 93^{605}	»	93^{605}	e) Ongerekend de tot het rijk Soerakarta behoorende enclaves (2^{869}).
Japara	54^{426}	f) 0^{768}	55^{194}	f) Betreft 7 der voornaamste eilanden van de Karimon-Djawa-groep.
Rembang	135^{167}	»	135^{167}	
Soerabaija	104^{453}	g) 3^{620}	108^{073}	g) Betreft het eiland Bawean.
Pasoeroean	95^{892}	h) 0^{125}	96^{017}	h) Betreft het eiland Sempoe (bij Java's zuidkust).
Probolinggo	63^{367}	i) 0^{024}	63^{391}	i) Betreft het eiland Ketapang (bij Java's noordkust).
Bezoeki	183^{482}	j) 1^{020}	184^{502}	j) Betreft het eiland Noesa Baroeng (bij Java's zuidkust).
Banjoemas	k) 101^{013}	»	101^{013}	k) Hieronder Noesa Kambangan, dat gerekend wordt te behooren tot den vasten wal.
Bagelen	62^{070}	»	62^{070}	
Kadoe	37^{050}	»	37^{050}	
Madioen	106^{827}	»	106^{827}	
Kediri	127^{263}	»	127^{263}	l) Hieronder ook het tot het rijk Soerakarta behoorende in de residentie Samarang gelegen gebied (zie noot e), zoomede het in de residentie Djokjokarta geënclaveerde Solosche landschap Ngawen (0^{596}).
Soerakarta	l) 112^{905}	»	112^{905}	
Djokjokarta	m) 56^{472}	»	56^{472}	m) Zonder de Solosche enclave Ngawen (verg. de voorgaande noot).
	$2\,281^{432}$	8^{593}	$2\,290^{025}$	
Madura	81^{176}	n) 17^{122}	98^{298}	n) Betreft de voornaamste eilanden tot de residentie Madura behoorende, namelijk Kangean (8^{850}) en 16 andere van de Kangean-groep (gezamenlijk 3^{709}), Sapoedi (1^{888}) en 5 andere van de Sapoedi-groep (gezamenlijk 0^{997}), benevens nog 5 andere, dichter bij Madura gelegen (gezamenlijk 1^{678}).
Totalen voor Java en Madura	$2\,362^{608}$	25^{715}	$2\,388^{323}$	

[1]) De vierkante geographische mijl = 5506.3 hectaren.

[2]) Zie voor districtsgewijze opgaven bijlage B van het Koloniaal Verslag van 1892.

GEWESTEN, ENZ.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.	TOELICHTINGEN.
EILAND Sumatra (met onderhoorige kleinere eilanden). [3]				
Gouvernement Atjeh en onderhoorigheden	a) 926^{939}	b) 39^{622}	966^{561}	a) Hieronder ook de Gajoe- en Alas-landen. (De oppervlakte van het gebied, dat — in 1892 — in Groot-Atjeh door ons bezet was, zich uitstrekkende van de postenlinie tot aan zee, bedroeg 1^{3} vierk. geogr. mijl.)
Sumatra's Westkust. [4]: Padangsche Benedenlanden . . .	208^{008}	c) 114^{050}	322^{058}	b) Betreft het eiland Si Maloer (32^{132}), 6 omliggende eilandjes (2^{033}) en 17 dichter bij den vasten wal gelegen eilanden (5^{456}), daaronder Weh (3^{172}) en Bras (1^{339}).
Sumatra's Westkust. [4]: Padangsche Bovenlanden	409^{651}	»	409^{651}	
Sumatra's Westkust. [4]: Tapanoli	668^{319}	d) 95^{211}	763^{530}	c) Betreft de voornaamste Batoe-eilanden (20^{947}), de Mentawei-eilanden (57^{582}) en de Pageh- (of Poggi-) eilanden (34^{871}), respectievelijk ten getale van 12, 12 en 4, zoomede een 50-tal dichter bij den vasten wal gelegen, meerendeels kleinere eilanden (0^{650}).
	$1\,285^{978}$	209^{261}	$1\,495^{239}$	
Onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte Battaklanden (bezuiden de tot Atjeh gerekende Gajoe- en Alas-landen).	263^{367}	»	263^{367}	d) Betreft de Banjak-eilanden, ten getale van 47 (5^{790}), Nias (86^{670}) en een 35-tal omliggende kleinere eilanden (0^{811}), waaronder de Nako-groep, zoomede een 40-tal dichter bij den vasten wal gelegen kleine eilanden (1^{940}).
Residentie Benkoelen	435^{711}	e) 8^{155}	443^{866}	
» Lampongsche Distr.	530^{655}	f) 2^{653}	533^{308}	e) Betreft het eiland Engano (7^{914}) en een 7-tal kleinere.
» Palembang, benevens een gedeelte onafhankelijk of nog niet regelmatig onder ons beheer gebracht gebied . . .	g) $2\,526^{292}$	h) 0^{415}	$2\,526^{707}$	f) Betreft 21 kleine eilanden (o. a. 14 vóór en in de Lampong-baai en 3 in Straat Soenda, onder welke laatsten Krakatau, ter grootte van 0^{275} vierk. geogr. mijlen).
Residentie Oostkust van Sumatra	$1\,137^{158}$	i) 116^{925}	$1\,254^{083}$	g) Hieronder 883^{516} vierk. geogr. mijlen voor Djambi en de aan Boven-Djambi grenzende onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte streken, voor zooveel niet bij Indragiri gerekend (zie lager noot j). [5]
Onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte landen (westwaarts grenzende aan de residentiën Tapanoli en Padangsche Bovenlanden en oostwaarts aan de residentie Oostkust v. Sumatra)	151^{456}	»	151^{456}	h) Betreft het Boom-eiland, noordelijk van de monding der Masoedji-rivier, en twee kleinere eilanden aan de monding der Djambi-rivier.
Residentie Riouw en onderh. (voor zooveel betreft de tot dit gewest behoorende landschappen op Sumatra's vasten wal), benevens een gedeelte onafhankelijk of nog niet regelmatig onder ons beheer gebracht gebied	j) 620^{621}	1^{276}	621^{897}	i) Betreft 17 grootere en kleinere eilanden aan de monding der Kampar-rivier en verder noordwaarts langs de kust van Siak (116^{475}), zoomede 6 eilandjes aan de monding van de Langkat-rivier en in de Aroe-baai (0^{450}). Onder de eilanden langs de Siaksche kust zijn de voornaamste Roepat (30^{032}), Rantau of Tebing Tinggi (24^{758}), Padang (19^{377}), Bengkalis (17^{302}) en Rangsang of Medang (16^{490}).
Totalen voor Sumatra. . .	$7\,878^{177}$	378^{307}	$8\,256^{484}$	j) Betreft niet enkel Indragiri en de overige tot Riouw behoorende landschappen op Sumatra's vasten wal, maar ook de aangrenzende onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte bovenstreken, voor zoover niet bij Djambi c. a. gerekend (verg. noot g). [6]
EILANDEN behoorende tot- of uitmakende de gewesten Riouw, Banka en Billiton.				
Residentie Riouw en onderhoorigheden.				a) Hieronder voor de twee grootste eilanden (Singkep en Lingga) respectievelijk 15^{022} en 14^{986}.
Afd. Lingga (279 eilanden en eilandjes)	»	a) 41^{565}	41^{565}	b) Hieronder voor het eiland Battam 7^{637}.
» Battam (144 als voren). .	»	b) 19^{164}	19^{164}	c) Hieronder voor het eiland Bintang of Riouw 19^{224}.
» Tandjong Pinang (80 als voren)	»	c) 26^{261}	26^{261}	d) Hieronder voor de eilanden Koendoer en Groot-Karimon respectievelijk 3^{473} en 2^{084}.
» Karimon (67 als voren). .	»	d) 9^{563}	9^{563}	
» Poeloe Toedjoe (48 als voren)	»	e) 51^{946}	51^{946}	e) Hieronder 12^{233} voor 18 eilanden der Anambas-groep, 1^{342} voor 11 eilandjes der Tambilan-groep, en 38^{271} voor 19 grootere of kleinere eilanden der Natoena-groep (voor Groot-Natoena alleen 30^{647}).
» Indragiri	f)	f)	f)	
Totalen voor Riouw (zie noot g)	»	»	g) 148^{499}	

[3]) Aangezien bij de onderhanden topographische opnemingen ter Sumatra's Westkust gebleken is dat op de bestaande kaarten betreffende dat gouvernement de afdeelingsgrenzen niet juist zijn aangegeven, en zulks in meerdere of mindere mate ook met betrekking tot de kaarten der overige gewesten op Sumatra verondersteld wordt het geval te zijn, is, wat Sumatra betreft, de oppervlakte der afdeelingen van gewesten niet afzonderlijk gemeten.
De aan de mondingen der groote rivieren gevormde delta-eilanden zijn tot den vasten wal gerekend.

[4]) Met de in 1891 (Indisch Staatsblad nº. 63) veranderde grensregeling tusschen de Padangsche Benedenlanden en de Padangsche Bovenlanden is rekening gehouden.

[5]) Als noordelijke grens van het bij Djambi gerekend onafhankelijk of nog niet regelmatig onder ons beheer gebracht gebied (het ontbreekt aan voldoende gegevens om de grootte van dit laatste gebied afzonderlijk op te geven) is aangenomen de Batang Hari-rivier, waar deze de bekende grens tusschen de residentiën Palembang en Riouw verlaat tot daar waar genoemde rivier de grens der Padangsche Bovenlanden ontmoet.

[6]) Daar de bestaande kaarten niet volledig aangeven hoever de grenzen van Indragiri enz. zich binnen 's lands uitstrekken, heeft men, voor het berekenen van de grootte, bedoeld gebied gezamenlijk met de onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte streken als één complex aangemerkt en, om tot eene begrenzing te komen, de gedeeltelijk bekende noord- en zuidgrens doorgetrokken tot de Padangsche Bovenlanden, en wel de noordgrens langs de Kampar Kiri-rivier en de zuidgrens langs de Batang Hari, tot waar beide rivieren de grens der Padangsche Bovenlanden ontmoeten.

GEWESTEN, ENZ.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.
Residentie Banka.			
Afd. Muntok	36^{992}	»	36^{992}
» Djeboes	12^{378}	»	12^{378}
» Blinjoe	14^{101}	»	14^{101}
» Soengeiliat	17^{363}	»	17^{363}
» Merawang	12^{673}	»	12^{673}
» Pangkalpinang	15^{937}	»	15^{937}
» Soengeislan	32^{399}	»	32^{399}
» Koba	25^{296}	»	25^{296}
» Toboali	38^{839}	»	38^{839}
	205^{978}		205^{978}
Voornaamste der onderhoorige eilanden	»	*h*) 4^{449}	4^{449}
Totalen voor Banka	205^{978}	4^{449}	210^{427}
Assistent-residentie Billiton.			
Afd. Dendang	23^{725}	»	23^{725}
» Tandjong Pandan	20^{624}	»	20^{624}
» Boeding	21^{281}	»	21^{281}
» Manggar	9^{736}	»	9^{736}
» Linggang	8^{075}	»	8^{075}
	83^{441}		83^{441}
Onderhoorige eilanden	»	*i*) 4^{494}	4^{494}
Totalen voor Billiton	83^{441}	4^{494}	87^{935}

TOELICHTINGEN.

f) Reeds medegeteid onder de cijfers betreffende het eiland Sumatra (zie hooger).

g) Hierbij nog te rekenen de uitgestrektheid der onderhoorige landschappen op den vasten wal van Sumatra, bedragende — echter met inbegrip van de onafhankelijke of nog niet regelmatig onder ons beheer gebrachte bovenstreken — 621^{697} vierk. geogr. mijlen.

h) Betreft een 20-tal eilandjes, waaronder voor het grootste, Lepar genaamd, alleen 3^{756}.

i) Betreft 78 eilandjes, waaronder voor het grootste Mendanau genaamd, alleen 2^{100}.

EILAND Borneo (Nederlandsch gedeelte), met onderhoorige kleinere eilanden. [7]

GEWESTEN, ENZ.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.
Residentie Westerafdeeling van Borneo.			
Landschap Sambas	222^{150}	*a*) 0^{373}	222^{523}
» Mampawa	45^{593}	*b*) 0^{130}	45^{723}
» Landak	126^{001}	»	126^{001}
» Pontianak	82^{555}	*c*) 2^{521}	85^{076}
» Koeboe	92^{408}	»	92^{408}
» Simpang	*d*) 142^{941}	*e*) 0^{015}	142^{956}
» Soekadana	7^{732}	*f*) 4^{661}	12^{393}
» Matan	452^{395}	*g*) 2^{305}	454^{700}
» Sanggou	143^{041}	»	143^{041}
» Sekadou	106^{047}	»	106^{047}
» Tajan-Meliou	91^{549}	»	91^{549}
» Sintang	*h*) $1\,114^{468}$	»	$1\,114^{468}$
	$2\,626^{880}$	10^{005}	$2\,636^{885}$
Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.			
Gouvernementsgebied *i*)	$3\,979^{520}$	*j*) 39^{418}	$4\,018^{938}$
Afd. Koetei en de Noord-oostkust. Landschap Boeloengan	959^{863}	*k*) 21^{139}	981^{002}
» » Goenoeng Taboer	246^{521}	*l*) 1^{063}	247^{584}
» » Sambalioeng	326^{516}	*m*) 0^{214}	326^{730}
» » Koetei	$1\,837^{970}$	*n*) 0^{118}	$1\,838^{088}$
	$7\,350^{390}$	61^{952}	$7\,412^{342}$
Totalen voor Borneo (Nederl. gedeelte)	$9\,977^{270}$	71^{957}	$10\,049^{227}$

a) Betreft 9 tot het landschap behoorende eilandjes.

b) Als voren 3.

c) Als voren 8.

d) Hieronder de oppervlakte van Poeloe Maja.

e) Betreft 4 tot het landschap behoorende eilandjes.

f) Betreft 36 tot het landschap behoorende eilandjes, daaronder 25 van de Karimata-groep, gezamenlijk groot 4^{038} vierk. geogr. mijlen, waarvan voor het grootste (Karimata) alleen 3^{260}.

g) Betreft 3 tot het landschap behoorende eilandjes.

h) De niet afzonderlijk genoemde landschappen Silat, Soehaid, Salimbou, Piassa, Djongkong en Boenoet zijn waarschijnlijk hieronder begrepen.

i) Onder de cijfers betreffende het gouvernementsgebied schijnen de afdeeling Pasir en Tanah Boemboe-landen en de afdeeling Sampit beide in haar geheel begrepen te zijn, niettegenstaande daarvan ook deel uitmaken de leenrijken Pasir, Pegatan en Koesan en Kotta Waringin (met Koeimai en een deel van Djelei).

j) Betreft een 8-tal eilanden en eilandjes, waaronder voor de twee grootste (Laut en Seboekoe) respectievelijk 35^{005} en 3^{577}.

k) Betreft 11 tot het landschap behoorende eilanden, daaronder voor Sebittikh (zuidelijke helft), voor Oost-Nanoekan en voor Tarakan respectievelijk 4^{243}, 4^{210} en 5^{499}.

l) Betreft 3 tot het landschap behoorende eilanden.

m) Betreft het eiland Boedja.

n) Betreft het eiland Miang.

[7]) Daar de kaarten van de twee gewesten op Borneo, evenals die betreffende de gewesten op Sumatra, geen goede voorstelling van de grenzen der administratieve afdeelingen geven, zoo is de oppervlakte der afdeelingen niet afzonderlijk gemeten, uitgenomen wat betreft de afdeeling „Koetei en de Noordoostkust van Borneo", behoorende tot de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Wat de residentie Westerafdeeling van Borneo betreft, is wel de oppervlakte der verschillende inlandsche staten berekend, aangezien de grenzen daarvan in de laatste jaren door opneming nauwkeurig zijn bepaald.
Alle delta-eilanden zijn bij den vasten wal gemeten, uitgenomen de eilanden voor de monding van de Poengoer-rivier (Pontianak) op de Westkust en van de Seboeang- en de Segah-rivier op de Oostkust.

GEWESTEN behoorende tot het Oostelijk deel van den Nederlandsch-Indischen Archipel.

GEWESTEN, ENZ.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.
Gouvernement Celebes en onderhoorigheden.			
Gouvernements-gebied. Afd. Makasser . . .	2^{088}	a) 1^{682}	3^{770}
» Noorderdistricten	36^{414}	b) 0^{010}	36^{424}
» Zuiderdistricten .	27^{146}	»	27^{146}
» Takalar. . . .	13^{973}	c) 0^{603}	14^{576}
» Oosterdistricten .	27^{245}	d) 0^{159}	27^{404}
» Saleijer	»	e) 13^{770}	13^{770}
	106^{866}	16^{224}	123^{090}
Leenstaten. Boni (met Lamoeroe)	f) 86^{252}	g) 0^{080}	86^{332}
Tanette	10^{100}	»	10^{100}
	96^{352}	0^{080}	96^{432}
Bondgenootschappelijke landen h)	$1\,594^{795}$	i) 518^{972}	$2\,113^{767}$
Totalen voor het gouvernement Celebes en onderhoorigheden	$1\,793^{013}$	535^{276}	$2\,333^{289}$

TOELICHTINGEN.

a) Betreft 38 eilandjes (3 van de Spermunde-, 17 van de Postiljon- en 18 van de Paternoster-groep).
b) Betreft het eilandje Koeri Besar (onder Maros).
c) Betreft een 4-tal eilandjes.
d) Betreft een 9-tal eilandjes.
e) Hieronder voor Saleijer 12^{024}, voor een 6-tal nabijgelegen kleinere eilanden 0^{738} en voor de Tijger-groep (6 eilandjes) 1^{008}.
f) Hieronder voor de onderhoorigheid Lamoeroe 15^{708}.
g) Betreft 2 eilandjes.
h) De grootte der verschillende landschappen afzonderlijk is uit de voorhanden gegevens niet berekend kunnen worden. Onder het uitgetrokken totaal zijn, naar het schijnt, ook de weinig bekende (onafhankelijke) Toradja-landen in Centraal-Celebes begrepen.
i) Dit cijfer te verdeelen als volgt:

voor het tot dit gewest behoorende westelijk deel van het eiland Flores [*])	86^{172}
voor Poeloe Rindjai (4^{522}) en een 6-tal kleinere eilandjes bij West-Flores	4^{996}
voor het eiland Soembawa	241^{233}
voor 97 om en nabij Soembawa gelegen kleinere eilanden en eilandjes (waaronder voor de twee grootste — Komodo en Mojo — respectievelijk 8^{695} en 7^{562})	26^{441}
en voor een 40-tal dichter bij den vasten wal van Zuid-Celebes gelegen eilanden en eilandjes (waaronder voor de drie grootste — Boeton, Moena en Kabaena — respectievelijk 76^{744}, 52^{853} en 15^{600}).	160^{122}
	518^{972}

GEWESTEN, ENZ.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.
Residentie Menado.			
Afdeelingen der Minahassa (noordoostelijke punt van de noordelijke landtong van Celebes) .	a) 84^{961}	b) 44^{334}	129^{295}
Staatjes langs de noordkust van Celebes (westwaarts van de Minahassa) . . . . Afd. Gorontalo (overig deel der noordelijke landtong van Celebes en verdere kuststreken aan golf van Tomini). . . .	a) 897^{911}	c) 15^{895}	913^{806}
Totalen voor de residentie Menado	982^{872}	60^{229}	$1\,043^{101}$

a) De grootte is voor de verschillende afdeelingen der Minahassa niet afzonderlijk kunnen worden berekend; evenmin zijn afzonderlijke cijfers geleverd kunnen worden voor de zoogenaamde Noordkuststaatjes, noch ook voor het gouvernements- en voor het vorstengebied der afdeeling Gorontalo.
b) Te verdeelen als volgt:

Eiland Groot-Sangi (14^{492}) en 14 andere der Sangi-groep.	19^{182}
Eiland Karakelang (18^{242}) en 6 andere der Talaut- en Nanoesa-groepen	22^{084}
26 niet tot bepaalde groepen behoorende eilandjes, dichter bij de Minahassa gelegen . .	3^{068}
	44^{334}

c) Namelijk 15^{323} voor 9 eilanden, uitmakende de Togean- of Schildpad-eilanden (in de golf van Tomini), en 0^{572} voor 3 eilandjes, op de noordkust van Celebes (ten oosten van de baai van Kwandang).

GEWESTEN, ENZ.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.
Residentie Amboina.			
Afd. Amboina (bestaande alleen uit het eiland van dien naam)	»	»	18^{120}
Afd. Saparoea (bestaande uit het eiland van dien naam, benevens de eilanden Oma, Noesalaut en de kleinere daaromheen gelegen)	»	»	a) 5^{130}
Afdeelingen Kajeli en Masarete (bestaande uit het eiland Boeroe en de kleinere daaromheen gelegen eilanden)	»	»	b) 176^{325}
Afd. Kairatoe (bestaande uit het westelijk gedeelte van Ceram, benevens de eilanden Manipa, Kelang, Bonoa en de kleinere daaromheen gelegen) . . .	»	»	c) 64^{950}
Transporteeren	»	»	264^{525}

a) Betreft alleen de eilanden Saparoea (2^{220}), Oma (2^{506}) en de twee kleinere Noesalaut en Molana (te zamen 0^{304}).

b) Hieronder voor het eiland Boeroe op zich zelf 174^{337}, voor Amblauw 1^{630} en voor 3 kleinere eilandjes 0^{358}.

c) Hieronder voor het betrokken gedeelte van Ceram's vasten wal 56^{914}, voor de eilanden Kelang en Bonoa respectievelijk 3^{422} en 2^{706} en voor 6 kleinere 1^{907}.

d) Hieronder voor Midden-Ceram 152^{077} en voor het nabij de noordkust gelegen eilandje Noesa Ella 0^{067}.

e) Hieronder voor Oost-Ceram 102^{329} [**]), voor 2 daarbij gelegen eilandjes 1^{094}, voor 11 eilanden van den Ceramlaut-archipel 4^{745} en voor de eigenlijke Banda-eilanden (8 in getal) 0^{763}.

[*]) Het eiland Flores, waarvan het overig gedeelte administratief tot de residentie Timor en onderhoorigheden behoort, is in zijn geheel groot 275^{570} vierk. geogr. mijlen.
[**]) Het geheele eiland Ceram is groot 311^{611} vierk. geogr. mijlen.

GEWESTEN, ENZ.	Vaste wal.	Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.
Per transport	»	»	264^{525}
Afdeelingen Wahaai en Amahei (bestaande uit het noordelijk en uit het zuidelijk gedeelte van Midden-Ceram)	»	»	*d*) 152^{144}
Afd. Banda (bestaande uit Oost-Ceram, den Ceramlaut-archipel en de eigenlijke Banda-eilanden)	»	»	*e*) 109^{122}
Afd. Aroe-, Kei-, Tenimber en Zuidwester-eilanden (bestaande uit genoemde en verschillende andere kleinere eilandengroepen).	»	»	*f*) 408^{846}
Totaal voor de residentie Amboina	»	»	934^{637}
Residentie Ternate.			
Gouvernementsgebied	»	*a*) 50^{264}	*a*) 50^{264}
Rijk Ternate.			
Noorder- en zuidelijk schiereiland van Halmaheira, met nabijgelegen eilanden	*b*) 143^{899}	*c*) 45^{493}	189^{392}
Banggaai en Tomboekoe (op den vasten wal van Celebes), met nabijgelegen eilanden, waaronder o. a. de Soela-eilanden .	477^{508}	*d*) 172^{711}	650^{219}
	621^{407}	218^{204}	839^{611}
Rijk Tidore.			
Halmaheira (het middengedeelte van het eiland met de twee oostelijke schiereilanden en het noordelijk deel van het zuidelijk schiereiland) benevens eenige nabijgelegen eilandjes . . .	11) 182^{962}	*e*) 3^{598}	186^{560}
Nieuw-Guinea (westelijk gedeelte) met omliggende eilanden, daaronder ook de Waigeoe-Misool-archipel	*f*) $6\,695^{853}$	*g*) 473^{939}	$7\,169^{792}$
	$6\,878^{815}$	477^{537}	$7\,356^{352}$
Rijk Batjan.			
Eiland Batjan en een 15-tal kleinere	*h*) 42^{982}	*i*) 17^{339}	60^{321}
Totalen voor de residentie Ternate	$7\,543^{204}$	763^{344}	$8\,306^{548}$

TOELICHTINGEN.

f) Te verdeelen als volgt:

Kei-eilanden, voor zooveel betreft Groot-Kei (14^{306}) en 9 kleinere	25^{571}
Kei-Tenimber-eilanden, benevens de Tiandoe- en Koer-groepen en nog 2 andere eilandjes (in 't geheel 15 eilandjes).	1^{344}
Aroe-eilanden, voor zooveel betreft Kobroor (42^{864}), Trangan (38^{084}), Wokam (25^{907}) en 15 andere (gezamenlijk 49^{566}).	156^{421}
Timorlaut- of Tenimber-eilanden, voor zooveel betreft Jamdena (54^{142}), Selaroe (14^{067}), Larat (9^{258}) en 13 andere (gezamenlijk 21^{044}) . . .	98^{601}
Babber (7^{886}) en 5 kleinere tot die groep behoorende.	15^{323}
Sermata-eilanden (2 in getal) en Dammer-groep (8 in getal)	18^{551}
Lucipara-eiland en Schildpad-eilanden (deze laatsten 3 in getal).	0^{178}
Letti-eilanden, voor zooveel betreft Moa (10^{951}) en 10 andere	21^{928}
Wetter (70^{625}) en 2 nabij gelegen eilandjes .	70^{929}
	408^{846}

a) Betreft enkel de Obi- en de Pekik- (of Lawien-) groepen (respectievelijk 9 en 3 eilanden), ter grootte van 50^{097} en 0^{167} vierk. geogr. mijlen (daaronder het eigenlijke eiland Obi of Ombira voor 44^{740}). [10])

b) Hiervan voor het Noorder-schiereiland (tot aan de noordelijke grens van Midden- of Tidoreesch Halmaheira) 113^{398}, en voor het Zuidelijk schiereiland (bezuiden de zuidelijke grens van Midden- of Tidoreesch Halmaheira) 30^{501}.

c) Te verdeelen als volgt:

voor het eiland Ternate zelf (met inbegrip van het in noot 10 bedoelde gouvernementsgebied aldaar) .	2^{482}
voor de eilandjes Majoe, Tifore en Hiri . .	0^{869}
voor het eiland Morotai (29^{803}) en 6 kleinere van dien naam, zoomede voor het eilandje Rau	32^{349}
voor de Goaritji- en Kajoe-groepen, benevens de eilandjes Makian (1^{340}) en Motir (in 't geheel 11 eilanden)	5^{153}
voor de Tobello- en Loloda-groepen, benevens Bobalee (in 't geheel 14 eilanden).	1^{596}
voor de Lari-, Damar- en Weda-groepen, benevens Doworra of Gameh (in 't geheel 23 eilanden)	3^{042}
	45^{49}

d) Te verdeelen als volgt:

Eiland Peling (45^{757}) en 21 andere in den Banggaai-archipel	58^{410}
Manggola (29^{638}), Taliaboe (54^{920}) en 11 andere der Soela-eilanden	100^{408}
Eilanden Wowoni of Bowoni, Manoei en 4 kleinere (dichter bij de oostkust v. Celebes gelegen)	13^{893}
	172^{711}

e) Namelijk voor het eiland Tidore zelf 1^{971}, voor 3 omliggende kleinere eilanden bij de westkust van Halmaheira 0^{224} en voor een 7-tal eilandjes nabij Halmaheira's oostkust 1^{403}.

f) Betreft ènkel den vasten wal van het Nederlandsch-gedeelte van Nieuw-Guinea.

g) Te verdeelen als volgt:

voor de eilanden Waigeoe (58^{543}), Batanta (10^{323}), Salawatti (30^{601}) en Misool (31^{795}), benevens 73 der voornaamste kleinere eilanden van den Waigeoe-Misool-archipel, daaronder ook de Boo- en Pisangs-eilanden . .	155^{672}
voor een 8-tal eilanden liggende langs het westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea's zuidkust, daaronder Prins Frederik Hendrik-eiland (185^{242}) en Adi (5^{278}).	197^{726}
voor de eilanden in de Geelvink-baai en benoorden Nieuw-Guinea, namelijk Jappen of Jobi (44^{008}), Biak met Korrido (44^{599}), Soepiori (15^{223}), Ron en 31 andere kleinere, behoorende o. a. tot de Meosauri-, Padeaido-, Mapia- en Koemamba-groepen.	120^{539}
	473^{93}

h) Betreft alleen het eiland Batjan, met inbegrip van het in noot 10 bedoelde gouvernementsgebied.

i) Hieronder voor twee der grootste eilanden, met namen Groot-Tawali en Mandioli, respectievelijk 9^{834} en 3^{991}.

[10]) Uit de te Batavia beschikbare kaarten is niet afzonderlijk kunnen berekend worden de grootte van het op de eilanden Ternate en Batjan onder onmiddellijk gezag van het Gouvernement staande gebied, zijnde op Ternate de oostelijke, zuidelijke en zuidwestelijke kuststreek van af kampong Ternate tot voorbij Castella, en op Batjan de Christenkampong Laboeha met bijbehoorende gronden en het daaraan grenzende fort Barneveld met bijbehoorend terrein.

[11]) Het geheele eiland Halmaheira, met inbegrip van het Ternataansch gebied aldaar (zie hooger), beslaat derhalve 326^{861} vierk. geogr. mijlen.

GEWESTEN, ENZ.		Vaste wal.		Voornaamste kleinere eilanden.	Te zamen.	TOELICHTINGEN.
Residentie Timor en onderhoorigheden.						
Afd. Timor (bestaande uit het Nederlandsch gedeelte van Timor's vasten wal, benevens uit eenige nabijgelegen kleine eilanden)		»		»	*a)* 305^{777}	*a)* Hieronder 299^{848} voor den vasten wal van Nederlandsch-Timor en 5^{929} voor het eiland Semauw in de baai van Koepang. Afzonderlijke opgaven nopens de betrekkelijk kleine oppervlakte, waaruit het rechtstreeksch gouvernementsgebied dezer afdeeling bestaat, zijn niet ontvangen.
Afd. Rotti en Savoe (bestaande uit de eilanden-groepen van die namen).		»		»	*b)* 43^{938}	*b)* Voor Rotti 30^{717}, voor Savoe 9^{771} en voor een 9-tal kleinere eilanden 3^{450}, namelijk 7 gelegen bij Rotti (2^{383}) en 2 bij Savoe (1^{067}).
Afd. Soemba en onderh. (bestaande uit het eiland Soemba en uit een gedeelte — het zoogenaamde Endehsch gebied — van de zuidkust van Flores) .		»		»	*c)* 201^{248}	*c)* Zonder het onderhoorig deel van Flores, waarvan, bij gemis aan gegevens, de grootte niet afzonderlijk berekend is kunnen worden, maar begrepen is onder het cijfer bij „Afd. Larantoeka" vermeld. De hier uitgetrokken grootte van 201^{248} vierk. geogr. mijlen betreft dan ook enkel het eiland Soemba zelf (201^{016}) en 5 aanliggende kleine eilanden (0^{232}).
Afd. Larantoeka en onderh. (bestaande uit het grootste gedeelte van het eiland Flores en uit de bijgelegen eilandjes, zoomede uit de Solor- en Allor-groepen)		»		»	*d)* 285^{458}	*d)* Hieronder voor Midden- en Oost-Flores, d. i. (zie noot *c*) voor het *geheele* niet tot het gouvernement Celebes en onderhoorigheden behoorende gedeelte, 189^{395}. Verder betreft de opgaaf een 28-tal kleinere eilanden, namelijk, behalve een 9-tal eilandjes bij de kusten van Oost-Flores gelegen (1^{629}), de Solor- en Allor-groepen (gezamenlijk 94^{434}), daaronder als grootste eilanden: Solor (5^{347}), Adonara (10^{537}), Lomblen (21^{997}), Pantar (12^{597}) en Allor (42^{622}).
Totaal voor de residentie Timor en onderhoorigheden . . .		»		»	836^{421}	
Residentie Bali en Lombok.						*a)* Hiervan voor Noesa Penida 3^{132} en voor 11 kleinere eilanden 0^{369}.
Eiland Bali.						*b)* Betreft een 11-tal eilandjes.
Gouvernements-afdeelingen.	Boeleleng . .	28^{585}				
	Djembrana . .	14^{812}				
			43^{397}	»	43^{397}	
Vorstenrijken.	Tabanan. . .	12^{665}				
	Mengoei. . .	9^{360}				
	Badoeng. . .	4^{577}				
	Gianjar . . .	5^{446}				
	Kloengkoeng .	2^{069}				
	Bangli . . .	9^{369}				
	Karang Asem .	15^{108}				
			58^{594}	*a)* 3^{501}	62^{095}	
Eiland Lombok (geheel vorstengebied)			85^{214}	*b)* 0^{400}	85^{614}	
Totalen voor de residentie Bali en Lombok			187^{205}	3^{901}	191^{106}	

(5. 4.)

BIJLAGE B, n°. I—IX.

(Zie blz. 3 van het verslag hiervóór.)

STATISTIEK betreffende de bevolking van Nederlandsch-Indië over 1892.

N°. I. ALGEMEEN OVERZICHT van de getalsterkte der bevolking van einde van 1892, vergeleken met

GEWESTEN.	EUROPEANEN. Totaal.	EUROPEANEN. Waaronder van het mannelijk geslacht.	CHINEEZEN. Totaal.	CHINEEZEN. Waaronder van het mannelijk geslacht.	ARABIEREN. Totaal.	ARABIEREN. Waaronder van het mannelijk geslacht.	ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN. Totaal.	ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN. Waaronder van het mannelijk geslacht.	INLANDERS. Totaal.	INLANDERS. Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal zielental op 31 December 1892.
Java en Madura.											
Bantam	275	159	1 657	968	36	22	32	21	636 567	305 568	638 567
Batavia	11 701	6 255	80 395	43 425	3 081	2 020	a) 119	80	1 055 661	522 275	1 150 957
Krawang	205	126	4 606	2 521	69	49	»	»	381 924	187 317	386 804
Preanger Regentschappen	1 699	1 026	4 165	2 464	109	60	11	6	1 994 049	961 244	2 000 033
Cheribon	881	499	19 808	10 529	1 707	1 039	135	62	1 467 641	b) 643 828	1 490 172
Tagal	843	480	7 762	4 044	644	391	c) 7	5	1 082 670	536 773	1 091 926
Pekalongan	558	318	5 567	2 929	909	485	d) 43	23	553 247	268 433	560 324
Samarang	6 187	3 447	19 205	10 654	796	421	1 077	549	1 407 752	685 223	1 435 017
Japara	931	492	11 239	5 716	73	37	145	81	915 234	441 261	927 622
Rembang	675	385	16 664	8 243	331	197	64	25	1 253 351	617 249	1 271 085
Soerabaija	7 546	4 073	18 451	10 698	2 853	1 600	504	278	2 058 949	1 005 526	2 088 303
Pasoeroean	2 009	1 162	6 478	3 536	1 083	575	d) 70	33	954 468	468 886	964 108
Probolinggo	1 389	795	3 009	1 563	396	228	1	1	537 657	262 336	542 452
Bezoeki	1 036	643	1 736	954	1 603	862	»	»	690 553	339 305	694 928
Banjoemas	939	533	5 033	2 754	7	4	c) 123	70	1 207 690	592 258	1 213 792
Bagelen	1 035	586	3 439	1 864	»	»	f) 55	37	1 348 204	663 976	1 352 733
Kadoe	731	352	6 487	3 596	117	59	7	4	745 456	395 954	752 798
Djokjokarta	2 128	1 341	4 110	2 419	86	49	144	108	787 774	388 434	794 242
Soerakarta	2 680	1 494	8 058	4 797	83	57	241	154	1 165 771	561 846	1 176 833
Madioen	1 276	730	3 904	2 176	12	6	g) 65	48	1 064 817	525 018	1 070 074
Kediri	1 907	1 165	9 954	5 606	»	»	»	»	1 140 118	570 822	1 151 979
Madura	509	265	4 338	2 328	1 595	849	d) 139	77	1 523 639	736 679	1 530 220
Totalen voor Java en Madura.	47 140	26 326	246 065	133 784	15 590	9 010	2 982	1 662	23 973 192	h) 11 680 211	24 284 969

De GEWESTELIJKE HOOFDPLAATSEN telden bij

Java en Madura.

GEWESTEN.	HOOFD-PLAATSEN.	Zielental. Europeanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.	Totaal.
Bantam	Serang	179	5 007	446	36	32	5 700
Batavia	Batavia	8 613	76 246	27 279	2 622	104	114 864
Krawang	Poerwakarta	74	4 934	176	69	„	5 253
Preanger Regentschappen	Bandong	601	19 370	1 150	60	[1] 9	21 190
Cheribon	Cheribon	394	14 819	2 645	738	135	18 731
Tagal	Tagal	465	13 588	2 143	644	[2] 7	16 847
Pekalongan	Pekalongan	345	31 377	2 996	880	43	35 641
Samarang	Samarang	3 732	56 210	11 282	702	993	72 919
Japara	Patti	215	14 482	1 640	29	„	16 366
Rembang	Rembang	168	11 364	2 460	13	„	14 005
Soerabaija	Soerabaija	5 913	[3] 128294	9 160	1 931	392	[3] 145690
Pasoeroean	Pasoeroean	484	21 168	2 338	193	[4] 377	24 560
Probolinggo	Probolinggo	543	4 980	2 176	296	1	7 996
Bezoeki	Bezoeki	78	6 913	499	309	„	7 799
Banjoemas	Banjoemas	179	4 563	481	„	6	5 229
Bagelen	Poerworedjo	405	[3] 15 853	1 053	„	[5] 55	[3] 17 366
Kadoe	Magelang	[6] 496	18 934	2 187	108	7	21 732
Djokjokarta	Djokjokarta	1 826	52 733	3 478	86	144	58 267
Soerakarta	Soerakarta	1 139	96 296	4 167	83	241	101 926
Madioen	Madioen	688	16 458	1 147	3	[7] 33	18 329
Kediri	Kediri	348	14 015	2 652	„	„	17 015
Madura	Pamakassan	135	7 499	512	275	„	8 421

Aanmerkingen.

[1] In den staat, bij het vorig verslag gevoegd, werd voor de hoofdplaats Bandong in de rubriek „Andere vreemde oosterlingen" abusievelijk 1148 zielen opgegeven, terwijl er toen geene ter hoofdplaats gevestigd waren.

[2] Allen Mooren.

[3] Voor de inlanders ter hoofdplaats Soerabaija wordt thans het cijfer veel hooger gesteld dan vroeger, zonder dat de reden daarvan blijkt.

[4] 307 Maleiers en 70 Mooren.

[5] Allen Afrikanen.

[6] De vermindering gedurende 1892 van het aantal Europeanen ter hoofdplaats Magelang met bijna een 100-tal betreft bijna uitsluitend de gezinnen van militairen, onder welke gezinnen door overplaatsingen groote mutaties voorkwamen.

[7] Allen Maleiers.

Nederlandsch-Indië (met uitzondering van het personeel van leger en vloot) bij het hetzelfde tijdstip van 1891.

Op 31 December 1891 bedroeg het cijfer:	Op ult°. 1892 meer of minder dan op ult°. 1891: in totaal.	alleen aan inlanders.	GEWESTEN.	*AANMERKINGEN.*
625 771	+ 12 796	+ 12 739	Bantam.	
1 112 664	+ 38 293	+ 36 571	Batavia.	
381 412	+ 5 392	+ 5 302	Krawang.	
1 985 304	+ 14 729	+ 14 390	Preanger Regentsch.	
1 480 396	+ 9 776	+ 9 200	Cheribon.	
1 076 699	+ 15 227	+ 15 044	Tagal.	
559 380	+ 944	+ 1 030	Pekalongan.	
1 421 990	+ 13 027	+ 13 627	Samarang.	
936 174	e)— 8 552	e)— 8 366	Japara.	
1 273 732	e)— 2 647	e)— 2 219	Rembang.	
2 074 362	+ 13 941	+ 13 013	Soerabaija.	
949 070	+ 15 038	+ 14 671	Pasoeroean.	
537 487	+ 4 965	+ 4 814	Probolinggo.	
684 863	+ 10 065	+ 9 865	Bezoeki.	
1 212 979	+ 813	+ 580	Banjoemas.	
1 353 261	e)— 468	e)— 592	Bagelen.	
755 408	e)— 2 610	e)— 2 640	Kadoe.	
792 154	+ 2 088	+ 2 234	Djokjokarta.	
1 167 005	+ 9 828	+ 9 781	Soerakarta.	
1 081 042	e)— 10 968	e)— 11 140	Madioen.	
1 139 828	+ 12 151	+ 11 906	Kediri.	
1 532 764	e)— 2 544	e)— 2 481	Madura.	
24 133 685	+ 151 284	+ 147 329		

a) Meerendeels Mooren en Bengaleezen.

b) De splitsing der inlanders naar kunne betreft voor de residentie Cheribon alleen de gouvernementsdistricten (totaal inlanders 1 327 829); niet de particuliere landerijen (totaal inlanders 139 812).

c) Alleen Bengaleezen.

d) Alleen Mooren.

e) Ten opzichte van de zes residentiën, waar, volgens de thans ontvangen opgaven, het zielental min of meer noemenswaard zou zijn afgenomen, wordt als hoofdreden daarvoor opgegeven: voor Japara, Rembang, Bagelen, Madioen en Madura dat gedurende 1892 het aantal sterfgevallen dat der geboorten overtrof, welk nadeelig verschil niet door meerdere immigratie dan emigratie werd opgeheven. Voor de residentie Kadoe wordt de afneming toegeschreven aan de speciaal in de afdeeling Magelang geheerscht hebbende kwaadaardige koortsen en buikziekten, ten gevolge waarvan het aantal sterfgevallen ruim 19 pct. meer bedroeg dan het aantal geboorten.

f) Afrikanen.

g) Maleiers.

h) Ongerekend de mannelijke bevolking, gevestigd op de particuliere landerijen in Cheribon (verg. noot *b*).

het einde van 1892 onderstaand aantal inwoners.

Buitenbezittingen.

GEWESTEN.	HOOFDPLAATSEN.	Zielental. Europeanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde oosterlingen.	Totaal.
Sumatra's Westkust . .	Padang	1 638	22 648	[8] 5 086	176	568	30 116
Benkoelen . . .	Benkoelen . . .	147	[9] 5 888	518	6	„	[10] 6 559
Lampongsche Districten	Telok Betong. .	32	[11] 2 370	467	62	„	2 931
Palembang . . .	Palembang. . .	258	47 988	4 393	2 147	[12] 123	54 909
Oostkust van Sumatra	Medan	334	[13] 5 528	6 261	25	776	12 924
Atjeh en onderh.	Kotta Radja . .	155	677	1 233	17	221	2 303
Riouw en onderh.	Tandjong Pinang	161	1 711	1 959	„	129	3 960
Banka.	Muntok. . . .	122	2 604	873	97	6	3 702
Billiton	Tandjong Pandan	55	1 639	1 119	„	3	2 816
Westerafd. van Borneo . . .	Pontianak . . .	190	[14] 11 314	3 896	702	[12] 139	[15] 16 241
Zuider- en Ooster-afd. van Borneo	Bandjermasin. .	489	38 079	2 097	800	64	41 529
Celebes en onderh.	Makasser . . .	948	[16] 14 947	[16] 2700	140	[17] 52	[16] 18 787
Menado	Menado. . . .	492	6 365	2 190	166	„	9 213
Amboina. . . .	Amboina . . .	788	[18] 6 218	696	351	10	8 063
Ternate.	Ternate. . . .	299	2 122	394	„	88	2 903
Timor.	Koepang . . .	132	6 011	650	75	„	6 868
Bali en Lombok .	Boeleleng . . .	40	[19] 6 919	793	118	37	7 907

Aanmerkingen.

8) De aanzienlijke vermindering is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat gedurende 1892 een groot aantal Chineezen, die sedert de voltooiing der spoorwegwerken geen vast emplooi meer konden vinden, de hoofdplaats Padang verlieten.

9) In den staat, bij 't vorig verslag gevoegd, werd in deze kolom abusievelijk 10 795 opgegeven, welk cijfer niet de hoofdplaats, doch de afdeeling Benkoelen betrof.

10) Verbeterde opgaaf (verg. de voorgaande noot).

11) Ruim 200 minder dan op ult. 1891, door afneming van het vlottende deel der bevolking ter hoofdplaats Telok Betong, voornamelijk bestaande uit Bantammers, die komen en gaan naar gelang zij meer of minder verdienen dan elders. Het opgegeven getal van 2370 inlanders was te verdeelen als volgt: Lampongers 222, Javanen 1484, Boegineezen 197, Palembangers en andere Maleiers 467.

12) Allen Klingaleezen.

13) Te verdeelen als volgt: Deli-Maleiers 2263, Battaks 17, Menangkabau-Maleiers 814, Mandhelingers 620, Javanen, Boians (lieden van Bawean) en Bandjareezen 1814.

14) In vergelijking met de opgaven over de drie voorafgegane jaren, volgens welke de inlandsche bevolking ter hoofdplaats Pontianak bedragen had: op ult. 1889 3724, ult. 1890 4059 en ult. 1891 4519 zielen, is het thans uitgetrokken cijfer (11 314) niet wel te verklaren. Wellicht is aan eene schrijffout in de ontvangen opgaven te denken, en zal voor 11 314 gelezen moeten worden 4314.

15) Vermoedelijk is dit totaal te hoog (verg. noot 14).

16) De vermindering, vergeleken met de cijfers van ult. 1891, is het gevolg van eene juistere opneming. Het bleek namelijk dat zoowel de Chineesche als de inlandsche wijkmeesters bij de opneming in 1891 verschillende vergissingen hadden begaan. Zoo bijv. hadden de eersten inlandsche vrouwen, die bij Chineezen in betrekking waren, onder de inwoners van Chineeschen landaard medegeteld.

17) 22 Bengaleezen en 30 Klingaleezen.

18) Te verdeelen als volgt: 4529 zoogenaamde inlandsche burgers, 1069 negorijlieden, 388 Javanen, Makassaren, enz. en 232 Binongkoreezen.

19) Te verdeelen als volgt: 4418 Hindoe-Baliërs, 1308 Mohammedaansche Baliërs, 783 Javanen en andere overwalsche vreemdelingen en 410 Boegineezen.

Vervolg van Tabel I.

GEWESTEN.	EUROPEANEN.		CHINEEZEN.		ARABIEREN.		ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.	
	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	1 726	833	6 249	4 677	177	113	715	466
Sumatra's Westkust. » Bovenlanden	493	292	701	452	21	16	196	118
Sumatra's Westkust. Tapanoli	273	157	1 250	808	5	5	254	162
Benkoelen	194	112	566	278	28	14	»	»
Lampongsche Districten	97	59	605	415	64	42	20	8
Palembang	393	223	6 054	4 149	2 226	957	e) 123	69
Oostkust van Sumatra	1 296	1 024	g) 68 601	65 672	g) 293	164	g) 4 912	4 078
Atjeh en onderhoorigheden	252	153	h) 3 159	2 613	h) 47	43	h) 525	444
Riouw » »	210	120	l) 21 196	19 271	»	»	350	257
Banka	198	115	26 265	18 287	203	117	19	14
Billiton	109	67	11 771	10 337	3	3	o) 8	8
Westerafdeeling van Borneo	330	181	34 138	20 337	1 311	709	372	192
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	679	363	4 211	2 643	1 160	604	71	36
Celebes en onderhoorigheden	1 506	706	3 821	2 475	496	298	3	3
Menado. Minahassa enz. ij)	911	453	3 243	1 692	238	145	1	1
Menado. Gorontalo	80	49	345	215	117	70	»	»
Amboina	2 294	1 141	1 165	772	674	394	11	11
Ternate	326	152	517	275	117	66	»	»
Timor en onderhoorigheden	253	133	1 167	639	151	98	»	»
Bali en Lombok. Boeleleng en Djembrana	46	28	947	837	222	157	kk) 37	37
Bali en Lombok. Vorstenrijken	»	»	ll) 3 035	mm)	nn)	nn)	oo) 16 100	mm)
Totalen voor de Buitenbezittingen	11 666	6 371	199 006	qq) 156 844	qq) 7 553	qq) 4 015	rr) 23 717	qq) 5 904

g) Voor de residentie Oostkust van Sumatra berusten de cijfers der vreemde oosterlingen op benaderende opgaven. Als Arabieren zijn ook gerekend de afstammelingen van dezen, voor zooveel zij den titel van „said" voeren; de in de kolom „Andere vreemde oosterlingen" vermelde personen zijn allen Klingaleezen.

h) Uitgenomen wat Groot-Atjeh betreft, zijn alleen die vreemde oosterlingen hier aangeduid, welke op onze vestigingen te Edi, Segli, Telok Semawé Melaboeh en Poeloe Raija werden aangetroffen.

i) Dit cijfer betreft alleen het door ons bezette gebied van Groot-Atjeh, zoomede het eiland Weh.

j) Hieronder thans voor 't eerst ook eene benaderende opgaaf voor de volgende buiten onze postenlinie gelegen gedeelten van Groot-Atjeh, namelijk voor de XXV, XXVI en XXII Moekim respectievelijk 25 500, 17 900 en 31 300, voor Lepong 4000 en voor Lohong 5000. Vandaar dat thans een totaal van 514 400 zielen, in stede van 430 700, staat uitgetrokken. Dit laatste cijfer, betreffende de kuststreken der onderhoorigheden van Atjeh (dus niet het binnenland, waarvan het zielental zelfs bij benadering niet is te schatten), is te verdeelen als volgt: kuststreken in den kring onzer vestiging te Edi (Oostkust) 43 250, id. te Segli en Telok Semawé (Noordkust) 257 700, id. te Melaboeh en Poeloe Raija (Westkust) 129 750.

k) Hierbij thans ook de 83 700 zielen voor de in de voorgaande noot bedoelde gedeelten van Groot-Atjeh.

l) In verband met de gedurige mutatiën die onder de Chineezen in de residentie Riouw en onderhoorigheden plaats vinden, door overkomst uit Singapore en China of door vertrek derwaarts, bezit het opgegeven getal slechts een benaderend karakter.

m) In 't vorig verslag (bijlage A) werd voor de inlandsche bevolking van Riouw en onderhoorigheden bij benadering opgegeven 75 300. Het thans vermelde cijfer van 83 000 berust waarschijnlijk op eene nauwkeuriger schatting. Hoeveel in laatstgemeld totaal begrepen is voor Indragiri en de minder beteekenende landschappen op Sumatra's vasten wal, administratief uitmakende de afdeeling Indragiri, blijkt niet. Vroegere ramingen stelden het zielental van Indragiri, met Mandah en Reteh, op 15 000 à 20 000.

n) Dit cijfer, ontleend aan eene in 't laatst van 1892 gehouden opneming van het zielental, verschilt weinig van de tot dusver in de kolom „Cijfers bij benadering verkregen" geleverde opgaaf ad 57 700.

o) Afrikanen.

p) Nieuwe telling. Het cijfer is te verdeelen als volgt: orang darat, d. i. de te land gevestigde inheemsche bevolking, 24 357 (hieronder 12 477 van de mannelijke kunne), vreemde Maleiers 859, orang djoeroe en orang sekah (meerendeels in prauwen levende inboorlingen) respectievelijk 418 en 2659.

q) Betreft de niet-Dajaksche bevolking, namelijk 14 932 Boegineezen en 112 826 Javanen, Maleiers, enz.

r) Deze benaderende opgaaf betreft uitsluitend de inheemsche (Dajaksche) bevolking.

s) Betreft alleen de afdeelingen Bandjermasin en Ommelanden (54 775), Martapoera (123 695) en Amoenthai (364 190). Deze opgaven zijn ontleend aan bijlage B van 't vorig verslag (zie blz. 7 dier bijlage) en hebben tot grondslag het aantal in de hoofdelijke belasting aangeslagen mannen, volgens de aanslagregisters van 1892, welk aantal met 5 vermenigvuldigd is om tot eene berekening van het zielental te komen.

t) Deze benaderende opgaaf (dezelfde als de in 't vorig verslag vermelde) betreft de afdeelingen Doesoenlanden (47 000), Dajaklanden (37 200), Sampit (55 000) en Pasir - TanahBoemboelanden (42 500). Onder het cijfer van deze laatste afdeeling is o. a. alleen voor het sultanaat Pasir begrepen 20 000 en onder het cijfer betreffende Sampit voor het zelfbesturend landschap Kotta Waringin 30 000 (verg. de in de voorgaande noot aangehaalde bijlage B).

u) Deze op loutere gissing berustende opgaaf betreft de afdeeling Koetei en de Noord-Oostkust van Borneo, en is te verdeelen als volgt: Koetei 90 000, Sambalioeng 6000, Goenoeng Taboer 10 000 en Boeloengan 34 000.

v) Betreft alleen het rechtstreeksch gouvernementsgebied.

w) Nopens de vorstenrijken in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, waaromtrent tot dusver in de bevolkingsstatistiek geen cijfers voorkwamen, heeft men thans gepoogd met meerdere of mindere nauwkeurigheid opgaven bijeen te brengen. Als eenigszins benaderend zijn aan te merken de opgaven voor de leenrijken Boni en Tanette, ad 70 000 en 14 000 zielen of te zamen 84 000. Het in de kolom „Cijfers berustende op loutere gissing" vermelde totaal van 981 700 zielen betreft, op 8000 na, de verschillende bondgenootschappelijke rijken (het blijkt echter niet voor hoeveel deze elk afzonderlijk in de gissing zijn begrepen; vandaar dat niet met zekerheid kan gezegd worden of daarbij ook op Soembawa en op West-Flores is gerekend). De evenbedoelde opgaaf van 8000 zielen doelt op het onafhankelijk landschap Enrekang. Wat het zielental der onafhankelijke Toradja-landen (Centraal-Celebes) betreft, heeft men zich niet aan eenige gissing durven wagen.

x) Hierbij thans ook het in de voorgaande noot bedoelde, meerendeels bij gissing aangenomen zielental voor de vorstenrijken, ad 1 065 700.

y) De opgaven omvatten ook de Sangi- en Talaut-eilanden (waar ult. 1892 o. a. werden aangetroffen 22 mannelijke en 20 vrouwelijke personen van Europeesche afkomst), zoomede de staatjes die zich westwaarts van de Minahassa langs de noordelijke landtong van Celebes uitstrekken.

INLANDERS.						
Cijfers die als tamelijk nauwkeurig kunnen worden aangemerkt.	Cijfers bij benadering verkregen.	Cijfers berustende op loutere gissing.	Te zamen. (Ult. 1892.) *a*)	Op ult. 1891 bedroeg het cijfer als volgt:	GEWESTEN.	*AANMERKINGEN.*
b) 296 424	»	»	296 424	296 400	Sum. Westkust.	
733 783	»	»	733 783	733 800		
232 631	»	»	232 631	232 600		
c) 158 643	»	»	158 643	157 100	Benkoelen.	
d) 131 023	»	»	131 023	130 000	Lamp. Districten.	
588 800	»	*f*) 76 000	664 800	656 300	Palembang.	
»	»	229 500	229 500	223 600	Oostk. van Sumatra.	
i) 11 179	*j*) 514 400	»	525 579	*k*) 524 300	Atjeh en onderh.	
»	*m*) 83 000	»	83 000	75 300	Riouw » »	
n) 58 313	»	»	58 313	57 700	Banka.	
p) 28 293	»	»	28 293	27 800	Billiton.	
q) 127 758	*r*) 255 000	»	382 758	383 800	Westerafd. v. Borneo.	
s) 542 660	*t*) 181 700	*u*) 140 000	864 360	864 400	Z. en O. afd. » »	
v) 384 700	*w*) 84 000	*w*) 981 700	1 450 400	*x*) 1 445 900	Celebes en onderh.	
z) 227 167	»	*aa*) 74 000	301 167	*bb*) 301 500	Menado.	
cc) 88 400	*dd*) 153 000	»	241 400	238 600		
ee) 266 300	»	»	266 300	251 900	Amboina.	
ff) 3 218	*gg*) 101 400	»	104 618	107 500	Ternate.	
hh) 35 900	»	*ii*)	*jj*)	*jj*)	Timor en onderh.	
»	99 600	»	99 600	97 900	Bali en Lombok.	
»	»	*pp*) 1 240 000	1 240 000	1 240 000		
ss)	*ss*)	*ss*)	*ss*)	*ss*)		

a) Voor onderstaande gewesten of gedeelten van gewesten zijn de in deze kolom opgenomen cijfers gesplitst naar kunne.

		Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Totaal.
Sumatra's Westkust.	Padangsche Benedenlanden	150 161	146 263	296 424
	„ Bovenlanden	367 700	366 083	733 783
	Tapanoli	117 583	115 048	232 631
Benkoelen		79 923	78 720	158 643
Lampongsche Districten		66 789	64 234	131 023
Banka		29 434	28 879	58 313
Billiton		14 509	13 784	28 293
Minahassa (residentie Menado)		77 914	75 604	153 518

b) De cijfers berusten nog op de in 1890 gehouden opneming van het zielental. (Of en in hoever die opneming ook op de onderhoorige eilanden heeft plaats gevonden, blijkt niet. In elk geval zal het eiland Nias, waar onze eigenlijke bestuurskring slechts het betrekkelijk kleine, zoogenaamde rapatgebied van Goenoeng Sitoli omvat, wel niet zijn medegerekend. Voor dit verreweg het belangrijkste der onderhoorige eilanden loopen de vroegere schattingen tot 200 000 zielen en hooger.)

c) Hieronder als zielental op het eiland Engano 381 inlanders van de mannelijke en 343 van de vrouwelijke kunne.

d) Hiervan 112 497 zielen behoorende tot de eigenlijke inheemsche bevolking en 18 526 van elders afkomstige inlanders (8 545 Javanen, 1 156 Boegineezen en 8 825 Palembangers en andere Maleiers).

e) Klingaleezen.

f) Raming (van 1887) voor het rijk Djambi (met uitzondering van de gouvernements-nederzettingen).

z) Hieronder voor de Minahassa „en daaronder ressorteerende eilanden" 153 518 zielen, terwijl de rest (73 649 zielen) betrekking heeft enkel tot de groep der Sangi-eilanden. Eerstgenoemd totaal van 153 518, ontleend aan eene in 't laatst van 1892 gehouden opneming van het zielental, verschilt niet aanzienlijk van de bestaande opgaven, welke 150 650 aanwezen. Het cijfer voor de Sangi-eilanden is te verdeelen als volgt: 73 190 Sangireezen, 178 lieden uit de Minahassa, 99 Ternatanen en 182 Gorontaleezen, Javanen en andere op Sangi niet-inheemsche inlanders.

aa) Betreft voor 50 000 zielen de Talaut-eilanden, waarvoor de bestaande raming behouden is. (In bijlage CC, blz. 10, van 't vorig verslag werd het zielental der Talaut-eilanden, met inbegrip van de Nanoesa-groep, gesteld op p. m. 60 000.) Verder heeft de opgaaf, namelijk voor 24 000 zielen, betrekking tot de landschappen, die zich westwaarts van de Minahassa langs de noordkust van Celebes uitstrekken.

bb) De opgaaf betreffende de Minahassa enz. is thans 24 000 zielen hooger dan het cijfer in 't vorig verslag vermeld, en de opgaaf betreffende Gorontalo even zooveel lager, doordien de staatjes ter noordkust van Celebes, waarmede de assistent-resident van Gorontalo geen bemoeienis heeft, thans niet meer onder Gorontalo, maar onder Minahassa enz. zijn medegerekend. Overigens is thans ook het zielental voor de Tomini-staatjes lager gesteld (verg. noot *dd*).

cc) Betreft de onder rechtstreeksch Europeesch bestuur staande gedeelten der afdeeling Gorontalo, namelijk de vroegere rijkjes Gorontalo, Limbotto, Bone, Boalemo en Attinggola. Gesplitste opgaven zijn niet ontvangen. Volgens eene telling van 1885 (verg. het verslag van 1889, blz. 83) beliep toen het zielental 78 800, waarvan o. a. alleen voor Gorontalo en Limbotto respectievelijk 49 700 en 19 700.

dd) Deze benaderende opgaaf, welke alleen de landschappen aan de Tominibocht betreft, is belangrijk lager dan de in de laatste jaren geleverde schatting (197 000), die bij nadere toetsing als te hoog moest worden aangemerkt.

ee) Dit totaal is in de ontvangen opgaven niet gesplitst naar de administratieve indeeling der residentie Amboina, noch naar de eilanden of eilandengroepen. Het blijkt dus ook niet welk deel der bevolking bijv. van Ceram of Boeroe is medegerekend. Naar gelang van de bestanddeelen der bevolking bestaat het opgegeven cijfer van 266 300 zielen (14 400 meer dan de opgaaf in 't vorig verslag) uit: 21 638 zoogenaamde inlandsche burgers, 115 071 negorijlieden, 118 306 heidenen (Alfoeren), 4369 Binongkoreezen en 6916 Javanen, Makassaren, Boegineezen, enz.

ff) Betreft het kleine gouvernementsgebied op de eilanden Ternate en Batjan (dus niet de mede tot het gouvernementsgebied behoorende Obi-eilanden), zoomede de op eene in Batjan werkende particuliere onderneming in dienst zijnde koelies van elders. Onder het uitgetrokken cijfer tellen 1757 personen van het mannelijk geslacht.

gg) Betreft de sultansonderdanen in de rijken Ternate, Tidore en Batjan, waaromtrent thans geen nadere splitsing is ontvangen. Dit was laatstelijk eenigermate het geval in de opgaven van ult. 1889; het toen vermelde totaal van 98 600 was verdeeld als volgt: rijk Ternate 63 600, rijk Tidore 33 200, rijk Batjan 1800. Zoowel deze opgaven als het thans, zonder nadere splitsing, opgegeven totaal van 101 400 zullen waarschijnlijk wel omvatten het Ternataansche en het Tidoreesche gedeelte van Halmaheira, zoomede de Ternataansche bezittingen op den vasten wal van Celebes, maar niet de Papoeasche onderhoorigheden van Tidore (westelijk Nieuw-Guinea en de nabijgelegen eilanden), waarvan het zielental indertijd, volgens eene thans verouderde raming, geschat werd op 210 000.

hh) Betreft slechts een zeer klein gedeelte der bevolking, en wel die inlanders (op Flores, Rotti, Savoe, enkele plaatsen op Timor, enz.), die het Christendom belijden.

ii) Nopens het zielental der niet-Christen inlanders op de verschillende eilanden van dit gewest ontbreekt ook in de voor dit verslag ontvangen opgaven nog elke schatting.

jj) Niet in te vullen; zie de voorgaande noot.

kk) Mooren en Klingaleezen.

ll) Bij gemis aan betere gegevens is de bestaande opgaaf (van 1880) behouden.

mm) Niet afzonderlijk opgegeven.

nn) Het aantal Arabieren is niet afzonderlijk, doch vereenigd met dat der „Andere vreemde oosterlingen", opgegeven.

oo) Als bij noot *ll*. Door eene drukfout stond in 't vorig verslag 6100 vermeld. Onder het uitgetrokken cijfer zijn ook de Arabieren begrepen.

pp) Als bij noot *ll*. Volgens de indertijd verstrekte op gissing berustende opgaven zou onder het hiervermelde totaal van 1 240 000 voor de Balische rijken en rijkjes begrepen zijn 610 000 (daaronder ruim 80 000 voor het aan Lombok onderhoorige landschap Karang Asem) en voor het eiland Lombok 630 000.

qq) Met uitzondering van de vorstenrijken van Bali en Lombok.

rr) Hieronder, wat de vorstenrijken van Bali en Lombok betreft, ook Arabieren.

ss) Wegens de onvolledigheid der gegevens zijn geen totalen uitgetrokken.

N°. II. VERDEELING van de Europeesche en met deze gelijkgestelde

PERSONEN

Europa.

GEWESTEN.	Nederland.		Groot-Brittannië.		België.		Frankrijk.		Spanje.		Portugal.		Zweden en Noorwegen.		Denemarken.		Duitschland.		Zwitserland.		Italië.		Oostenrijk-Hongarije.		Rusland.	
	M. [1])	V. [2])	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Java en Madura.																										
Bantam	26	7	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	1	1	»	»	»	»	1	»
Batavia	1331	669	57	17	63	17	57	20	»	2	»	»	»	2	3	»	156	35	39	6	12	8	5	»	3	1
Krawang	23	9	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	254	69	3	1	15	»	13	»	»	»	»	»	»	»	1	»	36	9	2	»	5	2	2	»	»	»
Cheribon	89	36	3	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	5	»	»	»	1	»	1	»
Tagal	78	15	1	»	3	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	»	3	1	»	»	1	»	»	»
Pekalongan	62	20	2	1	1	»	2	»	»	»	»	»	»	»	1	»	10	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Samarang	1160	737	14	5	30	4	17	3	»	»	»	»	1	»	»	»	128	20	12	3	6	»	8	4	2	»
Japara	67	18	»	»	1	»	2	»	»	»	»	»	»	»	1	2	8	1	4	»	»	»	1	»	»	»
Rembang	64	26	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	2	»	1	»	»	»	»	»	»
Soerabaija	905	503	37	16	27	16	32	6	1	»	»	»	3	»	»	»	93	17	10	1	10	»	6	2	1	»
Pasoeroean	301	103	»	»	11	»	8	»	»	»	1	»	1	»	2	1	27	6	3	»	1	»	»	»	»	»
Probolinggo	143	59	1	»	5	»	3	»	»	»	»	»	»	»	2	»	13	»	1	»	»	»	»	»	1	»
Bezoeki	193	36	10	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	[3]) 2	»	»	»	»	»	»	»	»
Banjoemas	79	16	1	1	5	»	4	1	»	»	1	»	»	»	»	»	7	2	2	»	»	»	»	»	»	»
Bagelen	107	39	»	3	7	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	9	2	2	»	»	»	2	»	»	»
Kadoe	41	38	»	1	5	1	5	1	»	»	»	»	»	»	1	1	9	2	1	»	1	»	2	1	2	1
Djokjokarta	98	60	»	»	8	»	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	11	»	6	»	»	»	»	»	»	»
Soerakarta	135	44	1	»	8	1	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	26	1	3	»	»	»	1	»	»	»
Madioen	97	25	»	»	8	»	12	»	»	»	»	»	1	»	2	»	15	1	2	2	»	»	1	»	1	»
Kediri	235	48	8	1	3	»	2	»	»	»	»	»	2	»	»	»	33	10	2	1	1	»	1	»	»	»
Madura	23	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»
Te zamen.	5511	2584	140	46	202	41	174	32	1	2	2	»	8	2	15	5	617	110	98	16	36	10	32	7	12	2
	8 095		186		243		206		3		2		10		20		727		114		46		39		14	

[1]) Personen van het mannelijk geslacht (volwassenen en kinderen te zamen). [2]) Idem van het vrouwelijk geslacht.

bevolking naar het geboorteland, volgens opgaven van 31 December 1892.

GEBOREN IN:																										
						Azië.								Amerika.								TOTAAL.		GEWESTEN.
Europeesch Turkije.		Donauvorstendommen en Montenegro.		Griekenland.		Nederlandsch-Indië.		Armenië.		Perzië.		Overig Azië.		Noord-		Zuid-		Afrika.		Australië.				
M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	
»	»	»	»	»	»	128	107	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	159	116	Bantam.
»	»	»	»	»	»	4472	4653	14	2	4	2	24	8	3	2	1	»	9	2	2	»	6255	5446	Batavia.
»	»	»	»	»	»	97	70	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	126	79	Krawang.
»	»	»	»	»	»	689	587	2	»	»	»	2	3	»	1	2	»	»	»	»	1	1026	673	Preanger Regentsch.
1	2	»	»	»	»	384	342	2	»	»	»	»	»	»	»	1	»	2	1	»	»	499	382	Cheribon.
»	»	»	»	»	»	381	347	3	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	480	363	Tagal.
»	»	»	»	»	»	240	219	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	318	240	Pekalongan.
»	»	»	»	»	»	1968	1897	4	5	7	»	13	8	1	»	1	»	75	54	»	»	3447	2740	Samarang.
»	»	»	»	»	»	407	418	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	492	439	Japara.
»	»	»	»	»	»	311	261	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	385	290	Rembang.
2	1	1	»	2	»	2916	2906	7	»	9	1	6	2	1	»	1	1	2	»	1	1	4073	3473	Soerabaija.
»	»	»	»	»	»	795	737	9	»	1	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1162	847	Pasoeroean.
1	»	»	»	»	»	621	533	»	»	1	»	2	2	»	»	1	»	»	»	»	»	795	594	Probolinggo.
»	»	»	»	»	»	425	350	»	»	»	»	5	4	2	»	1	1	1	»	»	»	643	393	Bezoeki.
»	»	»	»	»	»	434	385	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	533	406	Banjoemas.
»	»	»	»	»	»	456	402	»	»	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	586	449	Bagelen.
»	»	1	»	»	»	279	331	»	»	1	»	»	»	3	1	1	»	»	1	»	»	352	379	Kadoe.
»	»	»	»	»	»	1209	727	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1341	787	Djokjokarta.
»	»	»	»	»	»	1310	1140	1	»	1	»	1	»	»	»	1	»	3	»	»	»	1494	1186	Soerakarta.
»	»	»	»	»	»	591	517	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	730	546	Madioen.
»	»	»	»	»	»	871	678	»	»	3	»	2	1	»	»	1	2	1	1	»	»	1165	742	Kediri.
»	»	»	»	»	»	239	237	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	265	244	Madura.
4	3	2	»	2	»	19 223	17 844	42	7	29	3	58	31	10	4	11	4	94	59	3	2	26 326	20 814	
7		2		2		37 067		49		32		89		14		15		153		5		47 140		

³) Waarvan 1 geboren in Luxemburg.

Vervolg van Tabel II.

GEWESTEN.	PERSONEN — Europa. — Nederland. M.	Nederland. V.	Groot-Brittannië. M.	Groot-Brittannië. V.	België. M.	België. V.	Frankrijk. M.	Frankrijk. V.	Spanje. M.	Spanje. V.	Portugal. M.	Portugal. V.	Zweden en Noorwegen. M.	Zweden en Noorwegen. V.	Denemarken. M.	Denemarken. V.	Duitschland. M.	Duitschland. V.	Zwitserland. M.	Zwitserland. V.	Italië. M.	Italië. V.	Oostenrijk-Hongarije. M.	Oostenrijk-Hongarije. V.	Rusland. M.	Rusland. V.
Buitenbezittingen.																										
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	109	55	1	»	8	»	4	»	1	»	»	»	1	»	»	»	23	7	3	»	1	»	10	1	1	»
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	84	27	»	»	3	»	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	8	3	»	»	»	»	2	»	»
Sumatra's Westkust: Tapanoli	31	15	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	29	19	»	»	»	»	»	»	»	»
Benkoelen	18	4	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Lampongsche Districten	8	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Palembang	50	20	1	1	2	»	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	12	1	4	1	»	»	2	»	1	»
Oostkust van Sumatra	414	58	46	7	2	»	22	4	»	»	»	»	8	»	5	»	177	20	53	4	1	»	7	2	7	»
Atjeh en onderhoorigheden	38	13	»	»	2	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	3	1	1	»	»	6	3	»	1
Riouw » »	22	10	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Banka	20	7	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	3	»	»	»	»	1	»	»	»
Billiton	17	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Westerafdeeling van Borneo	43	19	3	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	1	1	»	»	»	»	»	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	61	30	1	1	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	3	»	17	12	1	»	»	»	»	1	»	»
Celebes en onderhoorigheden	61	43	3	1	2	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	2	2	»	»	»	»	»	1	»
Menado: Minahassa [4]	59	25	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	9	1	1	»	»	»	»	»	1	»
Menado: Afd. Gorontalo	5	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Amboina	54	27	»	»	1	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	»	»	»	1	»	»	»	»	»
Ternate	43	20	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Timor en onderhoorigheden	37	22	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bali en Lombok [5]	5	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Te zamen	1179	405	56	12	24	»	46	5	1	»	»	»	12	1	9	»	328	77	69	7	3	»	26	9	11	1
	1 584		68		24		51		1		»		13		9		405		76		3		35		12	

[4]) Hieronder tevens de opgaven betreffende de Sangi- en Talaut-eilanden.

[5]) De opgaven betreffen alleen de gouvernements-afdeelingen Boeleleng en Djembrana.

(…)sland.	GEBOREN IN:								Azië.								Amerika.								Totaal.		Gewesten.
	Europeesch Turkije.		Donau-vorstendommen en Montenegro.		Griekenland.		Nederlandsch-Indië.		Armenië.		Perzië.		Overig Azië.		Noord-		Zuid-		Afrika.		Australië.				
V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	
»	»	»	»	»	1	»	668	830	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	833	893	
»	»	»	»	»	»	»	183	164	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	292	201	Sum. Westkust.
»	»	»	»	»	»	»	97	80	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	157	116	
»	»	»	»	»	»	»	90	78	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	112	82	Benkoelen.
»	»	»	»	»	»	»	51	33	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	59	38	Lamp. Districten.
»	»	»	»	»	»	»	145	146	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	223	170	Palembang.
»	5	»	»	»	»	»	239	162	1	»	»	»	21	14	9	»	4	»	1	»	2	1	1 024	272	Oostkust v. Sumatra.
1	3	1	2	1	3	»	88	66	2	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	163	89	Atjeh en onderh.
»	»	»	»	»	»	»	92	79	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	120	90	Riouw » »
»	»	»	»	»	»	»	89	72	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	115	83	Banka.
»	»	»	»	»	»	»	41	40	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	»	»	67	42	Billiton.
»	»	»	»	»	»	»	130	128	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	181	149	Westerafd. v. Borneo.
»	»	»	»	»	»	»	274	272	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	363	316	Z. en O.afd. » »
»	»	»	»	»	»	»	615	754	3	»	»	»	1	»	»	»	2	»	»	»	»	»	706	800	Celebes en onderh.
»	»	»	»	»	»	»	378	431	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	»	»	»	453	458	Menado.
»	»	»	»	»	»	»	37	29	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	49	31	
»	»	»	»	»	»	»	1 074	1 126	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1 141	1 153	Amboina.
»	»	»	»	»	»	»	108	154	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	152	174	Ternate.
»	»	»	»	»	»	»	96	97	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	133	120	Timor en onderh.
»	»	»	»	»	»	»	18	16	»	»	4	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	28	18	Bali en Lombok.
1	8	1	2	1	4	»	4 513	4 757	9	»	4	»	31	16	10	1	6	»	14	1	6	1	6 371	5 295	
2	9		3		4		9 270		9		4		47		11		6		15		7		11 666		

N°. III. BEROEPEN en BEDRIJVEN, uitgeoefend door Europeanen en met dezen gelijkgestelden, volgens de over 1892 verzamelde opgaven.

GEWESTEN.	Personen in 's lands burgerlijken dienst en door het Gouvernement bezoldigd. a)	Personen door het Gouvernement benoemd of toegelaten, maar niet van landswege bezoldigd (geneeskundigen, notarissen enz.).	Handelaren met hunne geëmploieerden.	Nijverheidsondernemers en zij die ambachten voor eigen rekening uitoefenen met hunne geemploieerden en Europeesche werklieden.	Landbouwindustrieelen, met hunne administrateurs en verdere geëmploieerden.	Personen in dienst bij inlandsche vorsten en grooten.	Bedrijven niet onder eene der vorige groepen te brengen.	Gewezen landsdienaren die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (daaronder ook gegageerde of onderstand genietende militairen). b)
Java en Madura.								
Bantam	53	1	2	7	23	»	2	7
Batavia	1 605	61	515	290	143	»	214	873
Krawang	26	6	3	2	46	»	»	7
Preanger Regentschappen	276	17	22	46	178	»	47	185
Cheribon	116	9	29	19	96	»	34	30
Tagal	66	7	18	32	129	»	22	43
Pekalongan	54	5	13	13	87	»	12	24
Samarang	380	40	240	240	164	1	408	490
Japara	69	11	c) 14	21	119	»	16	38
Rembang	101	7	10	6	73	»	d) 15	17
Soerabaija	663	54	484	270	363	»	208	349
Pasoeroean	142	18	67	52	424	»	57	129
Probolinggo	95	5	24	14	290	»	37	29
Bezoeki	84	18	20	21	297	»	13	21
Banjoemas	148	12	24	15	88	1	4	21
Bagelen	e) 148	12	12	23	f) 31	»	34	104
Kadoe	78	11	15	26	25	»	18	133
Djokjokarta	81	10	17	68	273	33	29	150
Soerakarta	121	12	12	64	441	34	32	141
Madioen	151	12	15	19	75	»	53	91
Kediri	158	7	33	28	459	»	g) 54	40
Madura	108	5	5	2	»	»	5	8
Te zamen	4 723	340	1 594	1 278	3 824	69	1 314	2 930

a) Hieronder ook begrepen ambtenaren en beambten op wachtgeld.

b) Hieronder ook degenen, die, na hun ontslag uit 'slands dienst, het een of ander beroep of bedrijf, in de voorgaande rubrieken bedoeld, zijn gaan uitoefenen. De zoodanigen zijn dientengevolge in dezen staat tweemaal vermeld.

c) Verminderd wegens staking van het bedrijf.

d) Waaronder 7 zonder beroep.

e) Verminderd wegens plaats gehad hebbende mutaties onder het personeel der staatsspoorwegen en onder de personen op wachtgeld.

f) Vermeerderd door uitbreiding van het personeel verbonden aan suikerondernemingen.

g) Waaronder 30 wier middel van bestaan onbekend is.

GEWESTEN.	Personen in 's lands burgerlijken dienst en door het Gouvernement bezoldigd. a)	Personen door het Gouvernement benoemd of toegelaten, maar niet van landswege bezoldigd (geneeskundigen, notarissen enz.).	Handelaren met hunne geëmploieerden.	Nijverheidsondernemers en zij die ambachten voor eigen rekening uitoefenen met hunne geëmploieerden en Europeesche werklieden.	Landbouwindustrieelen, met hunne administrateurs en verdere geëmploieerden.	Personen in dienst bij inlandsche vorsten en grooten.	Bedrijven niet onder eene der vorige groepen te brengen.	Gewezen landsdienaren die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (daaronder ook gegageerde of onderstand genietende militairen). b)
Buitenbezittingen.								
Sumatra's Westkust. . . .	387	38	59	50	39	»	81	146
Benkoelen	37	1	2	»	4	»	6	10
Lampongsche Districten . .	30	»	2	»	7	»	4	3
Palembang	88	4	13	10	17	»	h) 6	16
Oostkust van Sumatra. . .	104	22	70	123	612	1	i) 24	21
Atjeh en onderhoorigheden .	54	1	13	7	2	»	k) 35	»
Riouw » » .	39	»	2	11	»	»	4	3
Banka.	72	»	»	»	»	»	»	6
Billiton	8	»	1	33	»	»	1	10
Westerafdeeling van Borneo .	58	2	2	11	12	»	»	8
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	87	16	20	21	15	2	12	31
Celebes en onderhoorigheden.	190	7	92	41	6	1	57	44
Menado { Minahassa l). . .	m) 63	6	21	3	39	»	39	15
Menado { afd. Gorontalo . .	9	1	13	4	»	»	»	4
Amboina.	114	10	43	134	97	»	n) 322	65
Ternate	24	8	5	4	11	»	5	14
Timor.	28	16	12	8	3	»	29	9
Bali en Lombok (alléén de gouvernements-afdeelingen Boeleleng en Djembrana) .	16	»	6	2	2	»	»	»
Te zamen. . . .	1 408	132	376	462	866	4	625	405

h) Hieronder 2 zonder beroep.

i) " 7 " "

k) " 3 " "

l) Hieronder ook de opgaven betreffende de Sangi- en Talaut-eilanden.

m) Hiervan 5 zendelingen die eene toelage uit 's lands kas genieten.

n) Hiervan 20 zonder beroep.

N°. IV. BEROEPEN EN BEDRIJVEN uitgeoefend door inlanders

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur. b)	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (hieronder ook gewezen inlandsche militairen).	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, warong-houders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.	13. Veefokkers en veehandelaren.
														INLAN
Java en Madura.														
Bantam.	651	6 871	1 725	4 782	901	»	449	105	69	1	8 35[illegible]	133 433	374	7 814
Batavia.	1 222	2 396	2 356	4 852	1 607	436	1 134	397	57	5	8 24[illegible]	174 095	704	18 783
Krawang	301	c) 5 894	237	358	223	»	40	40	21	1	2 700	69 678	209	900
Preanger Regentschappen . . .	2 172	d) 12 099	2 271	e) 8 533	1 362	2	1 015	368	76	3	35 367	259 393	4 509	3 532
Cheribon	882	15 180	2 119	2 687	1 060	»	618	269	1	»	g) 25 041	208 745	4 621	138
Tagal	647	11 151	i) 525	1 726	621	3	1 012	106	12	11	27 351	106 343	19	i) 464
Pekalongan . . .	392	8 045	826	1 738	478	13	4[illegible]5	70	44	10	7 451	56 307	»	2 415
Samarang	1 133	21 538	1 061	6 906	1 753	155	1 252	542	56	»	37 491	256 923	529	597
Japara	k) 564	11 716	l) 980	2 404	511	5	430	257	50	17	9 833	130 161	5 [illegible]87	49
Rembang	833	19 814	1 245	1 137	463	5	511	228	140	8	16 949	188 529	1 117	332
Soerabaija	1 487	p) 30 682	q) 1 240	r) 7 021	s) 1 831	44	1 555	387	77	16	t) 34 007	t) 250 707	7 028	t) 177
Pasoeroean . . .	765	13 737	978	1 722	823	19	905	141	22	6	21 429	114 382	839	190
Probolinggo . . .	485	5 521	569	422	744	3	778	41	6	1	6 793	59 913	629	58
Bezoeki.	794	6 987	465	821	1 232	4	257	84	9	2	7 667	93 048	253	88
Banjoemas. . . .	818	18 511	2 372	1 002	146	23	1 424	313	76	5	16 773	127 236	29	204
Bagelen	936	20 158	511	1 971	319	15	1 654	479	29	2	42 876	198 351	»	15 404
Kadoe	529	22 130	398	1 340	120	17	806	514	4	1	17 654	138 716	»	644
Djokjokarta . . .	17	12 790	1 891	620	244	»	851	477	»	»	6 736	47 982	77	373
Soerakarta . .	247	29 022	1 571	812	4 095	9	373	56	83	4	8 839	176 124	»	3 194
Madioen	782	16 961	e) 1 303	1 391	388	24	349	400	27	12	9 260	e) 124 999	»	274
Kediri	1 140	15 133	1 196	1 152	685	13	374	187	85	5	7 514	155 644	»	79
Madura.	726	9 147	1 366	1 546	2 372	3	772	620	119	1	19 256	218 249	2 386	32 190
Te zamen . .	17 523	315 483	27 205	54 943	21 978	793	17 014	6 081	1 063	111	377 587	3 288 958	28 410	87 899

a) De verschillen van eenig aanbelang tusschen de opgaven in dezen staat en die voorkomende in de overeenkomstige tabel van bijlage A van het vorig verslag kunnen wegens gemis aan gegevens niet worden toegelicht. Over den voor de inrichting dezer tabel te kiezen nieuwen vorm, ook om minder aanleiding tot vergissingen in het bijeenbrengen der gegevens te doen bestaan, zijn nog overwegingen in Indië aanhangig.

b) De meer of minder aanzienlijke wijziging der in deze kolom vermelde cijfers, in vergelijking met de bij 't vorig verslag verstrekte, moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan veranderingen in de samenstelling der dessa- of kampongbesturen, ten gevolge van de dienaangaande getroffen gewestelijke regelingen.

c) Voor zooveel de Pamanoekan- en Tjiassemlanden betreft, berust het cijfer op verbeterde opgaven.

d) Vermeerderd ten gevolge der uitbreiding van dessabesturen, wegens toeneming der bevolking.

e) Verbeterde opgaaf.

f) De vermindering is toe te schrijven aan het ter hand nemen van eenig ander bedrijf.

g) De vermeerdering is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat in vorige jaren onder deze rubriek werden opgenomen uitsluitend personen, die handel dreven in artikelen van verschillende soort, terwijl handelaren in één bepaald artikel onder kolom 24 werden gebracht.

h) De vermindering van deze categorie van personen houdt verband met het aangeteekende in de voorgaande noot.

i) Verminderd wegens vertrek naar elders van vele personen dezer categorie.

en vreemde oosterlingen, volgens de over 1892 verzamelde opgaven. *a*)

DERS.

14. Visschers en zeevarenden.	15. Zoutmakers.	16. Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	17. Personen die hun bestaan vinden in den scheepsbouw.	17. den mijnbouw.	18. Goud- en zilversmeden.	19. Wapensmeden.	20. Meubelmakers.	21. Pajoengmakers.	22. Blauwververs.	23. Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	24. Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de vooraig. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	25. Huisbedienden.	26. Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	27. Totaal van alle rubrieken te zamen.	GEWESTEN.
3 471	»	2 043	9	»	110	118	51	»	124	222	879	1 801	256	174 617	Bantam.
2 436	»	3 623	»	»	580	160	470	6	171	697	18 519	6 630	6 452	256 030	Batavia.
618	»	593	15	»	117	75	12	»	20	601	398	764	98	83 913	Krawang.
f) 727	»	964	»	»	287	691	761	65	429	e) 1 596	e) 13 661	10 950	3 224	3[illegible]4 057	Preang. Regentsch.
5 268	»	1 237	54	1	511	517	271	20	321	1 409	h) 15 802	1 000	227	287 999	Cheribon.
i) 6 410	»	3 233	17	»	342	235	i) 256	3	726	1 194	12 893	1 183	2 143	178 626	Tagal.
1 308	»	2 415	11	»	212	78	78	2	457	373	5 541	1 222	1 272	91 213	Pekalongan.
4 143	1 083	4 636	34	70	694	241	117	5	1 572	1 172	12 514	4 185	52	360 454	Samarang.
2 536	»	2 625	3	»	332	63	e) 145	4	659	848	4 399	1 721	706	176 105	Japara.
7 571	»	1 667	30	42	750	208	m) 264	3	247	1 740	n) 4 809	1 088	1 029	o) 250 759	Rembang.
u) 7 019	»	11 870	225	48	1 329	359	805	43	2 104	2 820	76 365	2 564	»	441 810	Soerabaija.
2 754	»	10 073	»	»	401	290	338	17	1 186	906	26 383	1 205	10 373	209 884	Pasoeroean.
3 766	»	11 014	»	»	248	51	6	»	220	318	7 942	1 150	430	101 108	Probolinggo.
2 035	»	4 540	»	»	301	89	20	5	381	541	4 100	870	1 922	126 515	Bezoeki.
1 027	»	768	22	47	425	267	177	41	655	1 200	3 487	679	6 627	184 354	Banjoemas.
462	»	1 404	»	»	304	267	46	61	2 2[illegible]6	860	5 984	1 508	2 359	298 176	Bagelen.
»	»	92	»	»	90	43	40	10	113	281	1 692	700	2 075	188 009	Kadoe.
115	222	4 296	»	»	257	184	533	68	942	744	66 784	7 431	25 268	179 002	Djokjokarta.
336	»	2 319	»	»	537	160	277	67	919	1 178	6 666	11 852	5 352	254 092	Soerakarta.
343	»	940	»	»	169	136	87	6	388	955	2 594	1 069	1 130	163 987	Madioen.
99	»	3 606	»	»	284	106	36	3	412	1 128	2 215	1 976	8 527	201 599	Kediri.
21 857	2 645	1 231	71	»	663	288	71	13	1 671	2 476	3 302	1 367	14 352	338 760	Madura.
74 301	3 950	75 189	491	208	8 943	4 [illegible]26	4 861	442	15 933	23 259	296 929	62 915	93 974	4 911 069	

k) Verminderd wegens intrekking van mantri's oeloe oeloe, postloopers en mandoors belast met het toezicht op gevangenen.
l) Verminderd ten gevolge van plaats gehad hebbende mutatiën onder het personeel der verschillende moskeeën.
m) 87 gewone timmerlieden, in de statistiek over 1891 onder deze rubriek opgenomen, zijn thans overgebracht naar rubriek 24.
n) De opgaaf van 1891 was foutief; abusievelijk werd toen opgegeven 34 209, hetgeen moest zijn 4617.
o) De vermindering moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de foutieve opgave bedoeld bij de voorgaande noot.
p) Hieronder zijn ook medegerekend de dorpspriesters.
q) Verminderd wegens niet vervullen van vacante betrekkingen.
r) Vermeerderd door aankomst van elders.
s) Verminderd wegens opheffing van eenige scholen, zoomede door overgang tot eenig in kolom 2 vermeld beroep en daarom in die kolom medegeteld.
t) Verminderd wegens staking van het bedrijf.
u) Verminderd door achteruitgang van de kustvaart en de vischvangst.

Vervolg van Tabel IV. [1])

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas (hieronder ook gewezen inlandsche militairen).	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, waronghouders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.	13. Veefokkers en veehandelaren.
Buitenbezittingen.														
Sumatra's Westkust .	2 828	17 989	6 983	10 052	*a*) 3725	*a*) 315	1 447	232	15	4	13 397	300 771	28 197	30 886
Benkoelen	304	1 942	325	562	84	»	124	26	5	»	400	39 286	126	93
Lampongsche Districten	234	*b*) 1 328	298	1 073	244	»	260	17	3	»	1 015	32 494	»	*c*) 4
Palembang	740	4 308	1 132	3 588	479	2	358	196	14	1	3 090	132 937	204	804
Oostkust v. Sumatra .	797	1 312	272	3 097	222	»	452	188	16	2	5 127	70 795	»	166
Atjeh en onderhoorigheden	120	16	12	32	8	1	6	35	»	»	239	1 536	»	50
Riouw en onderhoorigheden	230	15	3	410	15	»	104	10	10	2	738	3 167	»	»
Banka.	394	193	25	420	166	2	17	51	»	»	249	11 006	»	17
Billiton	112	206	72	71	74	2	101	2	»	»	167	3 326	»	»
Westerafdeeling van Borneo.	287	757	352	2 130	85	21	126	221	»	»	2 276	92 165	4	163
Zuider- en Oosterafd. van Borneo . . .	477	2 985	1 605	4 608	547	17	188	72	26	5	5 193	123 322	1 201	2 076
Celebes en onderhoorigheden [2]) . . .	752	1 417	1 376	1 297	468	32	1 343	207	90	»	6 753	82 338	378	175
Menado (Minahassa. .	525	2 275	555	17	186	76	73	67	7	»	225	*f*) 31 232	1 898	2 515
Menado (afd. Gorontalo	118	549	415	67	6	34	14	7	»	»	1 055	13 188	1	332
Amboina	820	1 098	808	388	*h*) 506	209	707	*i*) 175	93	»	*k*) 2 875	*k*) 36 590	»	*k*) 2 119
Ternate	110	*m*) 2	25	23	»	»	7	49	4	»	173	47	»	1
Timor en onderhoorigheden	163	*n*)	1	42	»	27	22	10	»	»	*n*)	*n*)	*n*)	*n*)
Bali en Lombok [2]) .	46	183	63	84	28	»	170	2	129	»	713	*k*) 24 000	»	23
Te zamen (meerendeels zonder de opgaven betreffende Timor en onderhoorigheden)	9 057	36 575	14 322	27 961	6 843	738	5 519	1 567	412	14	43 685	998 200	32 009	39 424

1) Voor sommige gewesten doen zich aanzienlijke verschillen voor tusschen de thans en de over 1891 ontvangen opgaven, zonder dat ter zake toelichting is verstrekt.

2) De voor dit gewest opgegeven cijfers betreffen alleen de gouvernements-afdeelingen.

a) In de opgaven over 1891 waren de onderwijzers op zendingsscholen in de afdeeling Toba en Silindong geteld onder de rubriek: „Onderwijzers in den godsdienst" en waren daaronder ook opgenomen: „ouderlingen"; thans is deze fout hersteld.

b) Vermeerderd door uitbreiding van het aantal soekoehoofden, in verband met de vorming van meer kampongs.

c) Over 1891 werd in deze kolom opgegeven 917, nl. voor de afdeeling Toelang Bawang 913 en voor de afdeeling Semangka 4. Waarom ditmaal het cijfer betreffende Toelang Bawang is weggelaten, vindt men niet toegelicht.

d) Hieronder 11 953, wier speciaal beroep of bedrijf niet was op te geven.

e) In de opgaven over 1891 waren niet medegeteld de bedienden van officieren en evenmin tokobedienden.

14. Visschers en zeevarenden.	15. Zoutmakers.	16. Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	17. Personen die hun bestaan vinden in den scheepsbouw.	17. den mijnbouw.	18. Goud en zilversmeden.	19. Wapensmeden.	20. Meubelmakers.	21. Pajoengmakers.	22. Blauwververs.	23. Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	24. Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de voorafg. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	25. Huisbedienden.	26. Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	27. Totaal van alle rubrieken te zamen.	GEWESTEN.
4 258	15	3 357	277	128	872	385	60	69	391	58	6 996	3 132	906	437 745	Sumatra's Westk.
462	»	341	35	»	122	82	13	»	»	51	1 416	78	423	46 300	Benkoelen.
480	»	15	6	»	81	18	»	»	»	22	1 622	95	»	39 309	Lamp. Distr.
1 077	»	348	1341	»	547	183	208	»	2	47	2 532	140	d) 23 585	177 863	Palembang.
2 876	»	4 427	363	»	236	104	»	»	»	206	2 648	1 079	1 682	96 067	Oostk. v. Sumatra.
1 076	»	63	»	»	17	2	16	»	»	26	432	310	»	3 997	Atjeh en onderh.
3 930	»	»	»	»	35	22	12	»	»	93	230	56	469	9 551	Riouw en onderh.
1 419	»	»	15	93	48	»	»	»	»	»	894	135	73	15 222	Banka.
1 268	»	»	13.	88	21	»	»	»	»	4	1 481	140	»	7 267	Billiton.
1 577	»	»	331	402	347	40	7	»	»	31	3 305	340	54	105 021	Westerafd. v. Borneo.
5 975	»	»	400	134	459	461	192	»	34	147	4 741	322	9 620	164 807	Z.- en O.-afd. v. Borneo.
13 419	604	54	248	»	653	138	74	»	226	4	6 375	e) 1 081	3 412	122 914	Celebes en onderh.
g) 1 431	27	557	»	»	42	»	11	»	»	12	149	442	278	42 600	Menado.
1 583	107	»	»	1	37	29	10.	»	36	12	1 532	138	735	20 099	
k) 21 540	k) 2200	»	904	»	159	»	201	»	21	153	k) 13 160	k) 4 676	l) 2 943	92 345	Amboina.
405	»	1	»	»	4	6	»	»	»	15	263	148	»	1 283	Ternate.
n)	n)	n)	n)	n)	5	n)	n)	n)	n)	n)	n)	62	n)	332	Timor en onderh.
k) 400	219	16	»	»	218	140	»	»	53	16	k) 3 590	45	1 190	31 328	Bali en Lombok.
63 176	3172	9 179	4052	851	3.03	1610	897	69	763	897	51 366	12 419	45 370	1 414 050	

f) Aan dit cijfer ontbreekt de opgaaf betreffende de Sangi- en Talaut-eilanden, ofschoon daar de landbouw het hoofdbedrijf uitmaakt.

g) Op de Sangi- en Talaut-eilanden oefent schier de geheele mannelijke bevolking het beroep van visscher of zeevarende als nevenbedrijf uit. Vandaar dat hier de vermelding van het aantal is achterwege gelaten.

h) Hieronder begrepen de bij Christengemeenten werkzame godsdienstonderwijzers, inlandsche leeraars en toewa-agama's.

i) In de opgaven over 1891 waren gegageerde en onderstand genietende militairen ten onrechte gebracht onder rubriek 26, welke fout thans is hersteld.

k) Grootendeels bij benadering verkregen.

l) Namelijk 2854 werkers en werksters op de specerijperken op Banda en 89 tokobedienden.

m) Dit cijfer heeft alleen betrekking op het gouvernementsgebied.

n) Niet op te geven wegens gemis aan gegevens.

Vervolg van Tabel IV.

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofdambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas.	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploîeerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploîeerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, waronghouders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.	13. Veefokkers en veehandelaren.
														VREEMDE
Java en Madura.														
Bantam.	1	6	»	»	»	»	3	»	13	3	195	19	16	17
Batavia.	46	88	13	»	3	21	86	3	119	68	5 371	5 480	266	825
Krawang	2	9	»	»	»	3	3	»	92	2	506	38	3	30
Preanger Regentschappen . . .	6	6	1	»	2	3	7	»	17	18	1 115	5	5	33
Cheribon	12	37	»	15	18	9	11	»	79	58	3 422	124	»	7
Tagal	9	20	7	18	7	6	»	»	122	98	1 253	13	»	121
Pekalongan . . .	1	14	»	32	9	3	3	»	66	39	863	24	1	15
Samarang	103	»	5	39	7	20	21	1	419	»	3 322	22	1	34
Japara	4	29	2	1	»	12	11	»	254	70	893	»	»	5
Rembang	10	40	»	»	9	13	21	»	262	35	1 709	»	»	»
Soerabaija	15	36	2	»	16	20	37	»	394	155	3 881	23	»	5
Pasoeroean . . .	3	16	»	23	»	6	7	1	128	59	1 192	»	»	»
Probolinggo . . .	2	»	»	»	»	»	7	»	73	44	464	»	»	»
Bezoeki.	10	»	3	»	2	2	2	»	78	19	532	»	1	»
Banjoemas. . . .	1	13	»	»	»	2	5	»	87	12	732	5	»	»
Bagelen	5	9	»	»	»	1	3	»	65	36	674	»	»	36
Kadoe	2	13	»	»	»	9	12	»	138	67	962	»	»	8
Djokjokarta . . .	3	10	»	11	»	5	3	»	217	72	643	»	»	3
Soerakarta. . . .	14	10	»	»	1	5	5	»	479	38	1 322	»	»	13
Madioen	5	6	»	5	»	1	3	2	193	60	344	»	»	3
Kediri	5	14	2	»	»	9	7	»	454	77	804	3	»	»
Madura.	10	9	»	»	11	3	3	»	135	24	701	»	»	»
Te zamen . .	269	385	35	144	85	153	260	7	3884	1054	30 900	5 756	293	1 155
De opgegeven totalen waren naar den landaard der personen verdeeld als volgt:														
Chineezen	226	366	31	»	35	149	248	3	3881	1054	26 750	5 722	285	1 074
Arabieren	30	16	3	89	45	4	10	»	2	»	3 722	21	8	66
Andere vreemde oosterlingen . . .	13	3	1	55	5	»	2	4	1	»	428	13	»	15
Te zamen . .	269	385	35	144	85	153	260	7	3884	1054	30 900	5 756	293	1 155

a) Tot toelichting van de verschillen met de opgaven over 1891 diene in de eerste plaats dat eenige vreemde oosterlingen in 1892 hun beroep staakten, dan wel een ander beroep kozen en voorts dat mutatiën voorkwamen tengevolge van overlijden, vertrek naar elders, als anderszins.

14. Visschers en zeevarenden.	15. Zoutmakers.	16. Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	17. Personen die hun bestaan vinden in den scheepsbouw.	17. Personen die hun bestaan vinden in den mijnbouw.	18. Gouden zilversmeden.	19. Wapensmeden.	20. Meubelmakers.	21. Pajoengmakers.	22. Blauwververs.	23. Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	24. Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de voorafg. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	25. Huisbedienden.	26. Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	27. Totaal van alle rubrieken te zamen.	GEWESTEN.
OOSTERLINGEN.															
65	»	8	8	»	»	2	11	»	»	»	84	22	4	477	Bantam.
60	»	548	10	»	75	15	102	13	208	38	5 667	75	960	20 160	Batavia.
10	»	91	5	»	»	11	9	»	1	»	133	53	»	1 001	Krawang.
»	»	34	»	»	»	3	26	»	»	1	310	81	21	1 694	Preang. Regentsch.
6	»	208	»	»	3	1	42	»	34	2	937	30	»	5 055	Cheribon.
»	»	89	»	»	»	»	28	1	1	3	236	10	5	2 047	Tagal.
4	»	22	»	»	1	»	12	»	2	1	154	50	19	1 335	Pekalongan.
2	»	138	»	»	»	16	235	2	21	4	1 618	208	»	6 238	Samarang.
3	»	11	»	»	»	»	»	»	110	9	428	194	9	2 045	Japara.
»	»	17	1	»	»	»	»	»	397	4	56	78	24	2 676	Rembang.
63	»	47	»	»	4	2	241	3	26	1	544	6	»	5 521	Soerabaija.
1	»	8	»	»	»	»	65	»	1	8	233	»	226	1 977	Pasoeroean.
»	»	24	»	»	»	»	39	»	7	»	232	»	31	923	Probolinggo.
8	»	8	»	»	»	»	4	»	»	»	202	»	14	885	Bezoeki.
»	»	21	»	»	»	»	»	12	5	»	53	»	9	957	Banjoemas.
1	»	30	»	»	»	»	8	1	»	1	93	»	2	965	Bagelen.
»	»	9	»	»	»	»	29	4	25	»	369	»	65	1 712	Kadoe.
»	»	9	»	»	»	»	51	»	5	»	134	19	153	1 338	Djokjokarta.
»	»	9	»	»	3	1	20	2	3	»	656	53	76	2 710	Soerakarta.
»	»	27	»	»	»	1	18	1	3	»	69	106	26	873	Madioen.
»	»	28	»	»	1	1	46	6	14	»	651	»	243	2 365	Kediri.
52	»	21	»	»	»	»	»	»	5	3	21	11	4	1 013	Madura.
275	»	1 407	24	»	87	53	986	45	868	75	12 880	996	1 891	63 967	
188	»	1 331	24	»	82	53	985	45	866	66	12 731	973	1 856	59 024	Chineezen.
86	»	74	»	»	5	»	1	»	2	2	92	11	30	4 319	Arabieren.
1	»	2	»	»	»	»	»	»	»	7	57	12	5	624	Andere vreemde oosterlingen.
275	»	1 407	24	»	87	53	986	45	868	75	12 880	996	1 891	63 967	

Vervolg van Tabel IV.

GEWESTEN.	1. Hoofden der bevolking en ambtenaren of beambten in dienst van het Gouvernement.	2. Hoofden van dessa's of kampongs, zoomede de nog in functie zijnde leden van het dessa- of kampongbestuur.	3. Aangestelde of erkende geestelijken (hetzij verbonden aan de missigits, hetzij eenige andere geestelijke waardigheid bekleedende).	4. Hadji's.	5. Onderwijzers: in den godsdienst.	5. Onderwijzers: op particuliere scholen.	6. Doekoens en Chineesche dokters.	7. Gewezen hoofden, ambtenaren, beambten en geestelijken, die een pensioen of onderstand genieten uit 's lands kas.	8. Pachters en onderpachters van 's lands middelen en hunne geëmploieerden.	9. Houders van pandhuizen en hunne geëmploieerden (voor zoover niet reeds begrepen in rubriek 8).	10. Handelaren (waaronder tokohouders, waronghouders, rondventers, wisselaren, geldschieters, enz.).	11. Personen die hun bestaan vinden in het landbouwbedrijf.	12. Eigenaren van vischvijvers.	13. Veefokkers en veehandelaren.
Buitenbezittingen.														
Sumatra's Westkust	27	»	8	»	4	4	10	»	115	32	1 030	267	»	16
Benkoelen	1	2	2	»	»	»	2	1	6	3	95	7	»	»
Lampongsche Districten	1	3	»	»	»	»	1	»	11	4	157	3	»	»
Palembang . . .	6	59	3	»	11	»	9	»	33	14	1 047	543	»	33
Oostkust v. Sumatra	32	9	2	8	»	6	72	»	404	93	4 314	43 513	»	69
Atjeh en onderhoorigheden . . .	4	3	»	»	1	2	13	»	33	15	869	148	5	20
Riouw en onderhoorigheden. . . .	33	104	18	»	»	10	63	»	460	9	1 490	12 124	»	92
Banka	77	2	»	»	»	42	23	6	30	3	292	390	»	10
Billiton	9	»	5	»	»	5	21	»	26	23	387	47	»	»
Westerafdeeling van Borneo	98	50	21	2	4	61	45	7	154	10	2 044	4 457	2	25
Zuider- en Oosterafd. van Borneo .	14	17	3	5	5	5	6	»	41	»	659	150	»	47
Celebes en onderhoorigheden. . . .	11	3	»	3	»	5	6	»	315	»	718	5	4	34
Menado { Minahassa .	10	6	2	5	»	»	»	»	17	4	620	3	»	»
Menado { Gorontalo .	2	»	»	»	»	1	»	»	1	»	112	»	»	»
Amboina	6	3	»	»	1	»	»	»	13	»	224	18	»	»
Ternate.	3	5	»	2	»	»		»	6	2	137	5	»	2
Timor	3	»	»	»	»	1	1	»	6	3	361	»	»	»
Bali en Lombok . .	2	4	1	»	1	»	5	»	65	»	338	19	»	9
Te zamen . .	339	270	65	25	27	142	277	14	1736	215	14 894	61 699	11	357
De opgegeven totalen waren naar den landaard der personen verdeeld als volgt:														
Chineezen	308	246	50	3	14	135	271	13	1709	214	12 392	60 886	11	305
Arabieren	16	18	8	5	13	7	2	1	6	»	1 428	287	»	18
Andere vreemde oosterlingen . .	15	6	7	17	»	»	4	»	21	1	1 074	526	»	34
Te zamen . .	339	270	65	25	27	142	277	14	1736	215	14 894	61 699	11	357

14. Visschers en zeevarenden.	15. Zoutmakers.	16. Wagen- en karrevoerders en verhuurders.	17. Personen die hun bestaan vinden in den scheepsbouw.	17. Personen die hun bestaan vinden in den mijnbouw.	18. Goud- en zilversmeden.	19. Wapensmeden.	20. Meubelmakers.	21. Pajoengmakers.	22. Blauwververs.	23. Muzikanten, wajangvertooners, ronggengs, bordeelhouders, enz.	24. Ambachts- en handwerkslieden niet vallende onder de voorafg. rubrieken (waaronder ook aannemers, koelies, enz.).	25. Huisbedienden.	26. Bedrijven niet tot eene bijzondere groep te brengen.	27. Totaal van alle rubrieken te zamen.	GEWESTEN.
41	»	51	»	»	3	»	272	»	16	9	1 353	7	157	3 422	Sum. Westkust.
»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	40	»	20	180	Benkoelen.
5	»	3	»	»	»	3	»	»	»	»	132	»	»	323	Lamp. Districten.
15	»	35	»	»	1	»	6	3	17	1	257	26	1 658	3 777	Palembang.
5 900	»	1 664	135	»	337	165	195	»	13	839	8 730	1 037	3 649	71 186	Oostk. v Sumatra.
221	»	64	»	»	45	»	3	»	»	111	1 747	76	26	3 406	Atjeh en onderh.
1 280	»	»	7	874	23	42	55	»	»	169	581	131	786	18 351	Riouw » »
529	»	»	»	10 210	4	»	3	»	3	15	1 508	60	209	13 416	Banka.
41	»	»	»	8 593	9	»	»	»	»	15	347	184	»	9 712	Billiton.
341	»	»	91	1 093	118	14	22	»	46	54	4 130	165	65	13 119	Westerafd. v. Borneo.
6	»	»	»	94	25	2	»	1	»	»	350	42	45	1 517	Z. en O.-afd. v. Borneo.
»	1	3	»	»	28	18	83	4	4	12	438	16	1	1 712	Celebes en onderh.
19	»	»	»	»	12	»	1	»	»	»	3	»	12	714	Menado.
»	»	»	»	»	2	»	7	»	1	1	1	»	46	174	
»	»	1	»	»	4	»	4	»	8	»	2	»	88	372	Amboina.
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15	»	»	177	Ternate
»	»	»	»	»	6	»	»	»	»	2	59	»	21	463	Timor.
5	2	3	»	»	2	»	»	»	»	»	230	16	»	702	Bali en Lombok.
8 403	3	1 824	233	20 864	619	244	652	8	108	1 228	19 923	1 760	6 783	142 723	
8 333	2	963	233	20 862	582	244	652	8	108	1 195	17 859	1 679	5 935	135 212	Chineezen.
43	»	1	»	»	5	»	»	»	»	»	108	9	158	2 133	Arabieren.
27	1	860	»	2	32	»	»	»	»	33	1 956	72	690	5 378	Andere vreemde oosterlingen.
8 403	3	1 824	233	20 864	619	244	652	8	108	1 228	19 923	1 760	6 783	142 723	

N°. V. VERMEERDERING EN VERMINDERING gedurende 1892 van het aantal vreemde oosterlingen in elk gewest, ten gevolge van vestiging en vertrek.

GEWESTEN.	CHINEEZEN.				ARABIEREN.				ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.			
	Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:	
	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.
Java en Madura.												
Bantam	100	8	86	4	7	»	»	»	4	»	»	»
Batavia	3 842	2 415	3 170	1 673	1 054	154	768	255	12	1	64	4
Krawang	254	19	145	95	2	»	26	»	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	640	145	421	50	4	»	4	»	»	»	»	»
Cheribon	701	207	701	180	158	5	8	»	1	»	»	»
Tagal	383	1	310	25	16	33	8	14	»	»	»	»
Pekalongan	369	11	364	27	5	1	7	5	»	»	»	»
Samarang	2 502	1 366	3 029	1 508	23	21	9	1	7	15	22	15
Japara	465	»	520	7	3	»	9	»	1	»	30	21
Rembang	532	22	702	»	4	1	26	»	»	»	»	»
Soerabaija	2 015	88	1 223	128	176	122	85	60	7	20	6	17
Pasoeroean	666	30	507	36	37	5	23	»	5	»	6	»
Probolinggo	295	»	200	»	7	1	7	3	1	»	»	»
Bezoeki	175	16	83	13	54	4	20	3	»	»	»	»
Banjoemas	123	58	145	37	»	»	1	»	73	»	2	1
Bagelen	260	13	177	15	»	»	»	»	3	»	15	»
Kadoe	591	17	512	56	3	»	5	»	»	»	1	»
Djokjokarta	47	»	105	»	»	2	»	1	»	1	»	»
Soerakarta	768	81	725	169	3	»	2	2	5	»	3	»
Madioen	414	57	409	114	»	»	»	»	5	»	»	»
Kediri	1 108	13	1 077	33	»	»	»	»	»	»	»	»
Madura	140	»	146	3	8	2	28	»	1	»	3	»
Te zamen	16 390	4 567	14 757	4 173	1 564	351	1 036	344	125	37	152	58

GEWESTEN.	CHINEEZEN.				ARABIEREN.				ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.			
	Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:		Gekomen van:		Vertrokken naar:	
	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.	andere gedeelten van Ned.-Indië.	het vasteland van Azië.
Buitenbezittingen.												
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	2 615	1 341	3 553	1 355	32	9	46	11	68	84	65	76
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden.	24	28	53	50	»	»	»	2	13	2	2	32
Sumatra's Westkust. Tapanoli . .	62	64	60	40	5	»	1	»	31	»	6	20
Benkoelen	5	»	31	12	»	»	»	3	»	»	3	»
Lampongsche Districten .	128	1	61	3	5	»	4	3	»	»	1	»
Palembang	184	1 145	121	425	70	5	45	7	»	5	»	3
Oostkust van Sumatra . .	a)	a)	a)	a)	18	21	20	22	a)	a)	a)	a)
Atjeh en onderhoorigheden.	98	1 699	222	1 733	6	2	8	8	28	199	28	82
Riouw » »	233	1 275	513	1 538	»	»	»	»	»	7	»	17
Banka.	2 592	1 856	2 907	559	11	»	12	»	1	»	»	»
Billiton	207	300	393	714	»	»	»	»	»	»	»	»
Westerafd. van Borneo. .	2 472	1 275	2 734	922	47	10	61	28	17	21	14	30
Zuider- en Oosterafd. van Borneo.	423	155	149	74	38	20	40	26	2	14	11	15
Celebes en onderhoorigh. .	b) 192	b) 6	b) 131	b) 12	60	22	19	24	1	»	7	»
Menado. Minahassa . . .	450	62	360	58	38	1	15	»	»	»	»	»
Menado. Gorontalo . . .	39	13	26	4	9	»	»	»	»	»	»	»
Amboina.	98	6	61	11	30	4	19	22	8	3	3	3
Ternate	3	5	4	6	5	4	»	5	»	»	»	»
Timor.	41	23	23	16	5	1	5	3	»	»	»	»
Bali en Lombok (alléén de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana).	9	300	17	171	27	1	50	1	»	61	»	60
Te zamen. . .	c) 9 875	c) 9 554	c) 11 419	c) 7 703	406	100	345	165	d) 169	d) 396	d) 140	d) 338

a) Nopens de mutatiën onder de Chineezen en sommige andere categorieën van vreemde oosterlingen ter Oostkust van Sumatra zijn weder geen opgaven kunnen worden verstrekt.

b) Deze opgaven zijn niet volledig; daaraan ontbreken de cijfers voor de afdeeling Makasser, waaromtrent, in verband met eene nieuwe opneming van het zielental, geene mutatie-opgaven zijn verstrekt.

c) Aan dit totaal ontbreken de cijfers betreffende de residentie Oostkust van Sumatra en van de afdeeling Makasser van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.

d) Aan dit totaal ontbreekt het cijfer betreffende de residentie Oostkust van Sumatra.

N°. VI. AANTAL den Christelijken godsdienst belijdende inlanders en vreemde oosterlingen bij het einde van 1892 in Nederlandsch-Indië aanwezig.

GEWESTEN.	Inlanders.		Chineezen.		Andere vreemde oosterlingen.	
	M. [1])	V. [2])	M.	V.	M.	V.
Java en Madura.						
Bantam	37	21	»	»	»	»
Batavia	326	439	19	14	»	»
Krawang	27	22	»	»	1	»
Preanger Regentschappen	130	150	20	15	»	»
Cheribon	72	81	51	32	»	»
Tagal	136	159	»	»	»	»
Pekalongan	207	212	»	»	»	»
Samarang	432	371	17	16	»	»
Japara	721	737	»	»	»	»
Rembang	5	9	»	»	»	»
Soerabaija	1893	2009	7	»	»	»
Pasoeroean	621	615	»	»	»	»
Probolinggo	28	15	»	1	»	»
Bezoeki	14	13	»	1	3	1
Banjoemas	292	330	1	2	»	»
Bagelen	1202	1165	1	»	»	»
Kadoe	349	298	11	5	»	»
Djokjokarta	944	951	»	»	»	»
Soerakarta	9	[3]) 14	4	»	»	»
Madioen	68	68	»	1	»	»
Kediri	655	660	»	»	»	»
Madura	»	»	»	»	»	»
Te zamen . . .	8168	8339	131	87	4	1

GEWESTEN.	Inlanders.		Chineezen.		Andere vreemde oosterlingen.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Buitenbezittingen.						
Sumatra's Westkust. Padangsche Benedenlanden	20	37	»	»	»	»
Sumatra's Westkust. Padangsche Bovenlanden	»	»	»	»	»	»
Sumatra's Westkust. Tapanoli	12803	12801	»	»	»	»
Benkoelen	16	2	»	»	»	»
Lampongsche Districten	»	»	2	1	»	»
Palembang	3	»	3	»	»	»
Oostkust van Sumatra	12	2	6	1	27	3
Atjeh en onderhoorigheden	11	21	23	8	»	»
Riouw » »	»	»	1	»	»	»
Banka	6	5	79	42	»	»
Billiton	1	3	113	6	»	»
Westerafd. van Borneo	67	1	101	60	»	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	653	547	21	18	»	»
Celebes en onderhoorigh.	19	20	»	»	»	»
Menado. Minahassa [4])	68982	67262	25	27	»	»
Menado. Gorontalo	149	123	1	1	»	»
Amboina	32944	31269	2	»	»	»
Ternate	303	319	»	»	»	»
Timor en onderhoorigheden	17900	18006	3	2	»	»
Bali en Lombok (alleen de gouvernementsafdeelingen Boeleleng en Djembrana)	2	3	»	»	»	»
Te zamen . . .	133891	130421	380	166	27	3

[1]) Personen van het mannelijk geslacht.

[2]) „ „ „ vrouwelijk „

[3]) Hieronder 6 vrouwen die met Europeanen zijn gehuwd.

[4]) Nopens het aantal inlandsche Christenen op de Sangi- en Talaut-eilanden zijn voor deze tabel geen opgaven ontvangen. Verwezen zij echter naar blz. 9/10 van bijlage CC van 't vorig verslag.

N°. VII. AANTAL inlanders en vreemde oosterlingen in elk REGENTSCHAP van Java en Madura bij het einde van 1892.

REGENTSCHAPPEN, [1] ENZ.	INLANDERS. Totaal.	INLANDERS. Aantal huisgezinnen.	VREEMDE OOSTERLINGEN.
Bantam.			
Serang	268 053	65 755	1 115
Pandeglang	143 736	35 338	125
Tjiringin	87 822	21 146	269
Lebak	136 956	39 586	216
	636 567	161 825	1 725
Batavia.			
Afd. Stad en Voorsteden	72 246	18 153	30 005
» Meester-Cornelis	229 792	70 058	11 699
» Tangerang	268 605	66 891	28 766
» Buitenzorg	485 018	101 368	13 125
	1 055 661	356 470	83 595
Krawang.			
Krawang	200 164	42 591	3 359
Particuliere landen *a*) Pamanoekan- en Tjiassemlanden	152 195	35 878	561
Particuliere landen *a*) Tegalwaroelanden	29 565	6 885	755
	381 924	85 354	4 675
Preanger Regentschappen.			
Bandong	581 677	109 874	1 413
Tjiandjoer	556 486	107 809	2 114
Soemedang	453 586	96 400	355
Limbangan	129 601	30 820	271
Soekapoera	272 699	43 565	132
	1 994 049	388 468	4 285
Cheribon.			
Cheribon	520 256	104 375	11 344
Indramaijoe *b*)	148 046	35 500	4 792
Madjalengka	270 971	62 124	2 107
Galoeh	198 972	38 807	380
Koeningan	189 584	46 495	3 027
	1 327 829	287 301	21 650
Tagal.			
Tagal	333 212	64 418	4 587
Pamalang	278 570	58 827	1 150
Brebes	470 888	97 974	2 676
	1 082 670	221 219	8 413

REGENTSCHAPPEN, ENZ.	INLANDERS. Totaal.	INLANDERS. Aantal huisgezinnen.	VREEMDE OOSTERLINGEN.
Pekalongan.			
Pekalongan	346 387	57910	4 811
Batang	206 860	46572	1 708
	553 247	104 482	6 519
Samarang.			
Samarang	259 985	54 034	13 807
Demak	287 115	59 408	1 600
Kendal	343 735	74 983	853
Grobogan	219 887	44 849	2 258
Salatiga *c*)	297 030	67 510	2 560
	1 407 752	300 784	21 078
Japara.			
Patti	347 490	72 096	2 229
Japara	229 285	52 640	2 639
Koedoes	176 398	30 854	4 190
Joana	161 149	31 431	2 399
Karimon Djawa-eilanden *d*)	912	196	»
	915 234	187 217	11 457
Rembang.			
Rembang	262 752	48 189	*e*)
Toeban	373 572	74 687	
Bodjonegoro	374 644	63 528	
Blora	242 383	44 250	
	1 253 351	230 654	17 059
Soerabaija.			
Soerabaija	322 628	71 156	11 479
Grissee	190 946	37 232	2 453
Modjokerto	652 265	139 776	4 935
Sidoardjo	404 563	93 760	2 211
Sidaijoe	247 157	48 181	448
Lamongan	197 850	45 031	281
Bawean (eiland) *f*)	43 540	11 465	1
	2 058 949	446 601	21 808
Pasoeroean.			
Pasoeroean	268 216	59 993	2 922
Malang	460 262	92 989	2 687
Bangil	225 990	46 329	2 022
	954 468	199 311	7 631

[1]) Ten aanzien van sommige der regentschappen, voor welke de tabel een grooter of kleiner zielental der inlanders vermeldt dan het cijfer van ult. 1891, valt op te merken dat die toe- of afneming zich niet ook openbaart in de opgaaf betreffende het aantal huisgezinnen, welke opgaaf soms zelfs tot eene tegenovergestelde uitkomst leidt. Nopens dit verschijnsel, waarschijnlijk toe te schrijven aan mindere nauwkeurigheid in de opgaven der inlandsche hoofden, kan verder geen toelichting worden verstrekt.

a) Deze landerijen maken geen regentschap uit.

b) Hieronder niet begrepen de bevolking der particuliere landerijen Indramaijoe-West en Kandanghauer, tellende 139 812 zielen (inlanders).

c) Hieronder de districten Ambarawa en Oenarang, die niet tot het regentschap Salatiga behooren, maar rechtstreeks bestuurd worden door den assistent-resident van Ambarawa.

d) De Karimon-Djawa-eilanden maken een afzonderlijk district uit van de afdeeling Japara, maar behooren niet tot eenig regentschap.

e) Niet regentschapsgewijs opgegeven, zoodat slechts het totaal kan worden vermeld.

f) Het eiland Bawean maakt eene afzonderlijke afdeeling uit, doch staat niet onder een inlandschen regent.

REGENTSCHAPPEN, ENZ.	INLANDERS. Totaal.	INLANDERS. Aantal huisgezinnen.	VREEMDE OOSTERLINGEN.
Probolinggo.			
Probolinggo	537 657	112 959	3 406
Bezoeki.			
Bezoeki	89 196	16 801	e)
Panaroekan	159 149	35 250	
Bondowosso	354 542	72 027	
Banjoewangi	87 666	18 187	
	690 553	142 265	3 339
Banjoemas.			
Banjoemas	266 191	51 742	1 268
Poerwokerto	223 603	40 979	1 039
Poerbolinggo	282 799	54 813	684
Bandjarnegara	187 689	37 047	1 053
Tjilatjap	247 408	40 424	1 119
	1 207 690	225 005	5 163
Bagelen.			
Poerworedjo	255 110	45 388	1 132
Koetoardjo	245 590	50 077	395
Keboemen	269 950	55 759	778
Karang Anjar	308 836	53 363	396
Ledok	268 718	49 648	793
	1 348 204	254 235	3 494
Kadoe.			
Magelang	495 356	108 219	3 931
Temanggoeng	250 100	56 358	2 680
	745 456	164 577	6 611
Djokjokarta.			
Djokjokarta	52 733	g) †	3 708
Kalassan	134 564	†	115
Sleeman	176 701	†	204
Bantoel	143 166	†	128
Nanggoelan	35 749	†	8

REGENTSCHAPPEN, ENZ.	INLANDERS. Totaal.	INLANDERS. Aantal huisgezinnen.	VREEMDE OOSTERLINGEN.
Sentolo	30 913	†	9
Pengasih	31 764	†	9
Kalibawang	22 561	†	10
Goenoeng Kidoel	119 838	†	60
Brossot of Adikarto (Karang Kemoening)	39 785	†	89
	787 774	†	4 340
Soerakarta.			
Afd. Soerakarta	280 374	138 908	4 865
» Klatten	317 912	121 037	1 447
» Boijolali	237 693	51 541	955
» Sragen	128 839	48 881	612
» Wonogiri	200 953	68 606	503
	1 165 771	428 973	8 382
Madioen.			
Madioen	198 655	40 546	1 527
Magettan	248 416	55 694	723
Ngawi	166 415	27 118	1 006
Ponorogo	295 704	45 467	492
Patjitan	155 627	25 911	233
	1 064 817	194 736	3 981
Kediri.			
Kediri	330 093	61 951	3 997
Ngrowo	250 956	49 228	2 111
Trenggalek	147 719	28 694	335
Berbek	229 538	48 210	1 965
Blitar	181 812	36 050	1 546
	1 140 118	224 133	9 954
Madura.			
Pamakassan	255 054	47 697	1 026
Bangkallan	405 378	88 555	1 633
Sumanap	564 779	134 748	2 743
Sampang	298 428	61 735	670
	1 523 639	332 735	6 072

g) Waar men een † vindt geplaatst, zijn de opgaven, wegens de weinige betrouwbaarheid welke zij bezitten, niet overgenomen.

N°. VIII. AANTAL geboorten en sterfgevallen onder inlanders en vreemde oosterlingen op Java en Madura gedurende 1892. [1])

GEWESTEN.	M. [2]) V. [3])	INLANDERS.		Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* zielental. [4])		VREEMDE OOSTERLINGEN.		Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* zielental. [4])	
		Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.
Bantam	M.	11 386	7 637			41	19		
	V.	10 140	6 523			43	17		
		21 526	14 160	3.41	2.24	84	36	4.98	2.13
Batavia	M.	18 632	10 413			1299	1348		
	V.	18 649	9 373			1265	990		
		37 281	19 786	3.59	1.90	2564	2338	3.10	2.83
Krawang	M.	4 157	3 807			188	34		
	V.	4 322	3 507			63	108		
		8 479	7 314	2.23	1.92	251	142	5.44	3.08
Preanger Regentschappen	M.	18 444	14 854			63	45		
	V.	19 311	13 819			57	34		
		37 755	28 673	1.90	1.44	120	79	2.92	1.92
Cheribon	M.	18 157	16 366			423	245		
	V.	17 696	15 954			392	206		
		35 853	32 320	2.45	2 21	815	451	3.81	2.11
Tagal	M.	16 372	12 584			141	100		
	V.	15 878	12 177			137	90		
		32 250	24 761	2.99	2.30	278	190	3.34	2.28
Pekalongan	M.	4 981	9 307			95	97		
	V.	5 247	9 016			95	106		
		10 228	18 323	1.85	3.31	190	203	2.90	3.10
Samarang	M.	20 778	17 807			309	265		
	V.	19 747	17 213			274	231		
		40 525	35 020	2.89	2.49	583	496	2.73	2.32
Japara	M.	8 565	14 038			136	162		
	V.	8 840	13 556			92	174		
		17 405	27 594	1.89	3.00	228	336	1.97	2.90
Rembang	M.	12 455	21 542			147	288		
	V.	12 267	19 145			153	296		
		24 722	40 687	1.97	3.24	300	584	1.73	3.38
Soerabaija	M.	25 881	23 028			478	546		
	V.	26 140	20 337			451	366		
		52 021	43 365	2.53	2.11	929	912	4.35	4.27

[1]) Bij de opmaking van dezen staat heeft men zich, wat de cijfers aangaande de inlanders betreft, weder geheel moeten verlaten op de opgaven der inlandsche hoofden, die veel aan nauwkeurigheid te wenschen overlaten. Vandaar dan ook dat zich voor menig gewest opmerkelijke verschillen voordoen niet alleen tusschen het cijfer der geboorten en der sterfgevallen, maar ook bij vergelijking van de thans geleverde cijfers met die van vorige jaren.

[2]) Mannelijke kunne.

[3]) Vrouwelijke kunne.

[4]) Als zoodanig is aangenomen de middensom van de bevolkingssterkte op ult. 1891 en ult. 1892.

GEWESTEN.	M. [2] V. [3]	INLANDERS.		Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* zielental. [4]		VREEMDE OOSTERLINGEN.		Percentsgewijze verhouding van geboorten en sterfte tot het *gemiddelde* zielental. [4]	
		Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.	Geboren.	Gestorven.
Pasoeroean	M.	13 323	8 520			178	151		
	V.	13 420	7 085			147	103		
		26 743	15 605	2.82	1.64	325	254	4.33	3.38
Probolinggo	M.	6 812	5 132			56	82		
	V.	6 547	3 909			42	20		
		13 359	9 041	2.49	1.68	98	102	2.91	3.03
Bezoeki	M.	8 000	5 812			59	53		
	V.	8 812	5 226			70	37		
		16 812	11 038	2.45	1.61	129	90	3.96	2.76
Banjoemas	M.	14 742	17 477			108	81		
	V.	15 008	16 299			86	53		
		29 750	33 776	2.46	2.79	194	134	3.80	2.63
Bagelen	M.	18 658	19 511			96	65		
	V.	18 325	19 531			64	44		
		36 983	39 042	2.74	2.89	160	109	4.67	3.18
Kadoe	M.	12 090	14 101			165	123		
	V.	11 869	14 510			138	118		
		23 959	28 611	3.21	3.83	303	241	4.62	3.67
Djokjokarta	M.	8 735	7 379			29	91		
	V.	8 115	6 642			26	65		
		16 850	14 021	2.14	1.78	55	156	1.24	3.53
Soerakarta	M.	12 989	6 028			144	135		
	V.	9 008	13 382			109	80		
		21 997	19 410	1.89	1.67	253	215	3.01	2.56
Madioen	M.	10 083	16 470			95	90		
	V.	10 323	15 261			66	66		
		20 406	31 731	1.90	2.96	161	156	4.02	3.90
Kediri	M.	13 321	12 226			229	131		
	V.	12 973	12 388			117	65		
		26 294	24 614	2.32	2.17	346	196	3.50	1.99
Madura	M.	15 418	19 120			101	72		
	V.	15 987	17 175			82	48		
		31 405	36 295	2.06	2.38	183	120	2.99	1.96
Totaal	M. en V.	547 172	563 702	2.28	2.35	8550	7540	3.25	2.86

N°. IX. *AANTAL der gedurende 1892 in de registers van den burgerlijken stand a) in Nederlandsch-Indië ingeschreven* geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen.

GEWESTEN.	Geboorten. b)				Huwelijken.		Echtscheidingen.	Sterfgevallen. c)																											
	Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.	Levenloos aangegeven.		Waarbij man en vrouw beiden tot de Europeesche of met deze gelijkgestelde bevolking behoorden.	Gemengde huwelijken (tusschen Europeanen of met dezen gelijkgestelden en inlanders of met dezen gelijkgestelden).		In Indië geborenen, die den leeftijd bereikten van:														Buiten Indië geborenen, die den leeftijd bereikten van:													
			Mannelijke kunne.	Vrouwelijke kunne.				nog geen 2 jaar.		2—10 jaar.		10—20 jaar.		20—40 jaar.		40—60 jaar.		60 jaar en daarboven.		Te zamen.		nog geen 2 jaar.		2—10 jaar.		10—20 jaar.		20—40 jaar.		40—60 jaar.		60 jaar en daarboven.		Te zamen.	
								M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Java en Madura.																																			
Bantam	7	8	»	»	1	»	»	2	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1	3	1	»	»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	4	»
Batavia	290	229	6	7	121	12	10	55	44	10	9	10	4	16	23	23	16	16	13	130	109	»	»	»	»	1	»	52	5	21	»	11	5	85	10
Krawang	1	2	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	1	»	3	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	»	2	»
Preanger Regentschappen	39	33	5	3	10	4	1	4	5	1	2	1	2	3	5	5	1	3	»	17	15	»	»	»	»	»	1	12	1	8	»	4	»	24	2
Cheribon	22	22	2	5	5	»	»	4	3	1	4	»	1	2	2	»	3	»	2	7	15	»	»	»	»	»	»	»	1	2	»	1	»	3	1
Tagal	12	11	1	»	8	1	1	1	»	»	»	»	1	1	4	5	1	»	2	7	8	»	»	»	»	»	»	»	2	»	1	»	»	»	3
Pekalongan	11	5	2	»	2	1	»	3	4	1	1	»	»	2	1	1	1	»	2	7	9	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	1	2	1
Samarang	171	166	5	8	66	7	7	40	19	11	10	7	4	10	20	16	8	11	5	95	66	»	»	»	1	»	»	33	3	15	3	6	1	54	8
Japara	21	17	»	»	7	»	»	»	5	2	2	»	»	1	2	2	»	»	2	5	11	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1
Rembang	15	10	»	»	10	»	»	»	2	2	1	1	1	»	3	»	1	»	»	3	8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Soerabaija	179	163	3	2	106	3	7	35	23	12	5	5	3	11	9	17	14	12	13	92	67	2	»	»	1	»	2	24	9	23	3	4	5	53	20
Pasoeroean	55	57	3	»	21	1	»	7	4	3	3	2	»	7	3	4	8	3	2	26	20	»	»	»	»	»	»	8	1	8	»	1	»	17	1
Probolinggo	28	24	»	2	12	2	»	7	2	»	»	»	2	2	1	3	»	2	2	14	7	»	»	»	»	»	»	1	»	2	»	»	»	3	»
Bezoeki	22	20	»	1	3	»	»	9	6	2	»	2	»	7	1	»	2	»	1	20	10	»	»	»	»	»	»	1	1	»	1	1	»	2	2
Banjoemas	14	17	»	»	8	2	1	5	7	»	2	»	2	»	1	1	1	1	1	7	14	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	»
Bagelen	25	28	»	»	7	1	»	6	6	4	1	1	»	1	1	2	»	1	»	15	8	»	»	»	»	»	»	11	1	2	»	1	»	14	1
Kadoe	27	26	1	»	8	1	»	7	1	4	4	»	»	1	1	1	»	1	»	14	6	1	»	»	»	3	»	14	»	1	»	1	»	20	»
Djokjokarta	67	54	2	»	25	4	1	12	9	1	3	»	1	6	3	5	2	4	2	28	20	»	»	»	»	»	»	9	1	»	»	»	»	9	1
Soerakarta	112	103	»	»	19	1	2	13	10	1	3	»	5	10	8	4	3	4	10	32	39	»	»	»	»	»	»	2	»	8	»	4	»	14	»
Madioen	29	38	»	1	10	»	3	8	3	»	»	1	2	2	5	3	»	»	»	14	10	»	»	»	»	»	»	1	1	5	»	1	»	7	1
Kediri	55	42	1	2	18	2	»	5	5	1	2	1	3	3	7	6	1	»	1	16	19	»	»	»	»	»	»	»	1	4	»	»	»	4	1
Madura	9	10	»	»	1	»	1	»	1	»	2	»	»	1	1	»	1	»	»	1	5	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	»	2	»
Te zamen	1211	1085	31	31	469	43	34	223	159	56	54	32	31	87	101	99	63	59	59	556	467	3	»	»	2	4	3	175	28	100	8	38	12	320	53
Over 1891 waren de cijfers.	1146	989	30	29	429	75	26	220	211	78	87	59	43	128	109	113	89	49	58	647	597	1	1	»	1	13	»	194	21	125	18	44	11	377	52

a) De opgaven hebben dus alleen betrekking tot Europeanen en met dezen gelijkgestelden en tot die inlandsche Christenen, die zich aan de voorschriften omtrent het houden der registers van den burgerlijken stand hebben onderworpen.

b) Ten aanzien van 4 gewesten vindt men opgegeven dat onder de ingeschrevenen zijn begrepen 25 kinderen vóór 1892 geboren, doch in dat jaar erkend, namelijk in Cheribon, Rembang, Bezoeki en Banjoemas, respectievelijk 6, 3, 1 en 1 van de mannelijke kunne en voor dezelfde gewesten, met uitzondering van Rembang, respectievelijk 9, 2 en 3 van de vrouwelijke kunne.

c) Behalve de in dezen staat gespecificeerde sterfgevallen werden nog, als in 1892 overleden, ingeschreven in Samarang 7 mannen en 1 vrouw, wier geboorteplaats — en 1 man en 1 vrouw, wier geboorteplaats en ouderdom onbekend waren, en in de residentie Kadoe 1 man in- en 1 man buiten Indië geboren, van wie de ouderdom onbekend was.

GEWESTEN.	Geboorten. d) Mannelijke kunne.	Geboorten. d) Vrouwelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Mannelijke kunne.	Levenloos aangegeven. Vrouwelijke kunne.	Huwelijken. Waarbij man en vrouw beiden tot de Europeesche of met deze gelijkgestelde bevolking behoorden.	Huwelijken. Gemengde huwelijken (tusschen Europeanen of met dezen gelijkgestelden en inlanders of met dezen gelijkgestelden).	Echtscheidingen.	Sterfgevallen. In Indië geboren, nog geen 2 jaar. M.	V.	2—10 jaar. M.	V.	10—20 jaar. M.	V.	20—40 jaar. M.	V.	40—60 jaar. M.	V.	60 jaar en daarboven. M.	V.	Te zamen. M.	V.	Buiten Indië geboren, nog geen 2 jaar. M.	V.	2—10 jaar. M.	V.	10—20 jaar. M.	V.	20—40 jaar. M.	V.	40—60 jaar. M.	V.	60 jaar en daarboven. M.	V.	Te zamen. M.	V.
Buitenbezittingen.																																			
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	43	38	1	1	18	4	1	3	10	1	»	3	»	3	2	2	2	3	3	15	17	»	1	»	»	1	»	21	»	2	»	1	»	25	1
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	29	21	2	»	7	»	»	4	»	»	»	»	»	»	1	»	1	1	»	5	2	»	»	»	»	1	»	13	»	3	»	1	»	18	»
Sumatra's Westkust: Tapanoli	14	13	»	»	5	2	»	5	1	1	»	»	»	1	»	1	»	»	»	8	1	»	»	»	»	»	»	8	»	1	»	»	»	9	»
Benkoelen	9	5	»	»	1	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	2	»
Lampongsche Districten	3	1	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»
Palembang	13	17	»	1	2	»	»	1	1	1	1	»	»	1	»	»	»	»	»	3	2	»	»	»	»	»	»	4	2	»	»	»	»	4	2
Oostkust van Sumatra	29	27	»	2	5	1	»	4	3	1	2	»	»	7	2	»	»	»	»	12	7	»	»	»	»	»	»	5	1	1	»	»	»	6	1
Atjeh en onderhoorigheden	28	21	»	1	1	2	»	5	4	»	1	1	»	6	»	»	1	»	»	12	6	»	»	»	»	3	»	74	»	4	»	»	»	81	»
Riouw » »	6	4	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	1	»	»	1	»	»	3	1	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	2	»
Banka	4	3	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Billiton	»	2	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Westerafdeeling van Borneo	14	12	1	2	2	1	»	2	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	2	2	»	»	»	»	»	»	1	»	2	»	»	»	3	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	24	17	»	»	5	»	»	2	2	1	»	»	»	1	3	»	1	»	»	4	6	»	»	»	»	»	»	6	1	2	»	4	»	12	1
Celebes en onderhoorigheden	28	33	»	1	7	1	1	2	7	2	2	2	1	»	1	4	»	2	4	12	15	»	»	»	»	»	»	5	»	1	»	2	»	8	»
Menado: Minahassa	7	6	»	»	3	»	4	»	»	1	»	1	1	»	2	»	1	»	»	2	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Menado: Gorontalo	2	7	»	»	1	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1	»
Amboina	e) 58	e) 53	2	2	15	12	1	7	7	2	1	»	2	2	4	3	5	1	6	15	25	»	»	»	»	»	»	2	»	1	1	1	»	4	1
Ternate	8	9	»	1	1	1	»	»	1	1	1	»	»	»	1	2	2	»	»	3	5	»	»	»	»	»	»	»	1	2	»	»	»	2	1
Timor en onderhoorigheden	6	5	1	»	1	»	»	2	2	»	»	»	»	1	2	»	»	»	»	3	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bali en Lombok	»	2	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Te zamen	325	296	7	11	76	27	7	41	41	12	8	7	4	23	20	12	15	8	13	103	101	»	1	»	»	5	»	143	5	21	1	9	»	178	7
Over 1891 waren de cijfers	347	318	10	9	78	28	3	50	46	14	13	3	4	21	15	12	10	10	18	110	106	»	1	1	1	6	»	183	»	24	1	10	»	224	3

d) Ten aanzien van Banka vindt men opgegeven dat onder de ingeschrevenen is begrepen 1 kind van de vrouwelijke kunne vóór 1892 geboren, doch in dat jaar erkend.

e) Van de in de residentie Amboina ingeschreven geboorten betroffen er 4 kinderen van inlandsche christenen (1 jongen en 3 meisjes).

(5. 5.)

BIJLAGE C.

(Zie hoofdst. D, § 1, van het verslag.)

NEDERLANDSCH OOST-INDISCH LEGER. — Formatie en sterkte op 31 December 1893.

A. NORMAL

OMSCHRIJVING.		OFFICIEREN EN ADJUDANTEN-ONDEROFFICIER DIENSTDOENDE ALS OFFICIER.								
		Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	Luitenants.	Totaal.	Adjudanten-ond. officier dd. als officier.
Staf van den Gouverneur-Generaal *a*)		»	»	»	*b*) 1	»	*b*) 2	*b*) 1	4	»
Commandant van het leger en chef van het departement van oorlog		1	»	»	»	»	»	»	1	»
Afdeeling »Kabinet" en 1ste afdeeling (Personeel en Militaire zaken, benevens Cavalerie) van het departement van oorlog *a*)		»	»	»	*c*) 1	»	*d*) 3	*e*) 4	8	»
Generale staf. *a*)	Hoofdbureau (VIIde afdeeling van het departement van oorlog)	»	*f*) 1	»	1	*g*) 1	*g*) 3	»	6	»
	Topographische dienst	»	»	»	*h*) 1	*i*) 1	*j*) 7	*k*) 8	17	»
	Gewestelijke dienst	»	»	»	»	»	5	»	5	»
Gewestelijke staf. *a*)	1ste militaire afdeeling op Java	»	»	1	»	»	*l*)	*m*) 1	2	»
	2de » » » »	»	1	»	»	»	*l*)	*m*) *n*) 2	3	»
	3de » » » »	»	»	1	»	»	*l*)	*m*) 1	2	»
	Sumatra's Westkust	»	»	1	»	»	*l*)	*m*) 1	2	»
	Atjeh en onderhoorigheden	»	»	1	»	»	*l*)	*m*) *n*) 2	3	»
	Sumatra's Oostkust	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
	Westerafdeeling van Borneo	»	»	»	»	»	»	*m*) 1	1	»
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
	Celebes, Menado en Timor	»	»	»	»	»	»	*m*) 1	1	»
Plaatselijke staf. *a*)	Batavia	»	»	»	1	»	»	*m*) 2	3	»
	Samarang	»	»	»	*h*) 1	»	»	*m*) 1	2	»
	Magelang	»	»	»	»	»	»	*m*) 1	1	»
	Soerabaija	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
	Padang	»	»	»	»	»	»	*m*) 1	1	»
	Kotta Radja	»	»	»	1	»	»	*m*) 1	2	»
Infanterie.	Hoofdbureau (IIde afdeeling van het departement van oorlog)	»	*o*) 1	»	*p*) 1	»	1	*t*) { 3	6	»
	Infanterie-troepen	»	»	*q*) 1	*r*) 13	*s*) 22	145	*t*) { 558	719	»
Cavalerie		»	»	*u*) 1	»	1	*v*) 7	*w*) 23	32	»
Artillerie. *x*)	Hoofdbureau (IIIde afdeeling van het departement van oorlog) en staf van het wapen	»	*ij*) 1	*z*) 1	1	*aa*) 6	3	*bb*) { 9	21	4
	Artillerie-troepen	»	»	»	1	1	23	*bb*) { 65	90	13
	Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen	»	»	»	*cc*) 1	*dd*) 2	*dd*) 6	*dd*) 12	21	»
Genie	Hoofdbureau (IVde afdeeling van het departement van oorlog) en staf van het wapen	»	*ij*) 1	*z*) 1	1	4	14	*ee*) { 35	56	»
	Genie-troepen en werklieden	»	»	»	»	1	2	*ee*) { 8	11	»
	Dienst der genie-magazijnen	»	»	»	»	»	2	*ff*) 3	5	»
Dienst der militaire administratie.	Hoofdbureau (Vde afdeeling van het departement van oorlog)	»	»	1	*gg*) 1	*hh*) 2	3	*ii*) { 6	13	»
	Gewestelijke intendance	»	»	»	»	5	17	*ii*) { 12	34	»
	Administratie bij de korpsen, garnizoenen, ziekeninrichtingen en magazijnen	»	»	»	»	1	12	*ii*) { 56	*jj*) 69	»
Geneeskundige dienst	Hoofdbureau (VIde afdeeling van het departement van oorlog)	»	»	1	*gg*) 1	»	1	»	3	»
	Korps officieren van gezondheid	»	»	»	4	9	51	*kk*) 117	181	»
	» militaire apothekers	»	»	»	1	1	6	*kk*) 35	43	»
	» » paardenartsen	»	»	»	»	»	*ll*)	*ll*) 8	8	»
Militaire school *a*)		»	»	»	»	»	1	*mm*) 5	6	»
Korps pupillen *a*)		»	»	»	»	»	1	*kk*) 6	7	»
Militair huis van arrest *a*)		»	»	»	»	»	1	*nn*) 1	2	»
TOTAAL OFFICIEREN		1	5	10	35	57	*oo*) 516	*oo*) 973	1397	17
									1414	
Op 31 December 1892 waren de totalen		1	5	10	36	58	321	989	1420	17
									1437	

FORMATIE op ult. 1893.

OMSCHRIJVING.	ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN. Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Totaal.	Paarden.
Topographische dienst . . .	89	»	»	»	pp) 89	»
Infanterie. 18 veldbataljons . .	5101	»	2040	6438	13579	»
Infanterie. 4 depôtbataljons . .	1081	»	215	2050	3346	»
Infanterie. garnizoens-infanterie, subsistentenkaders en detachementen en strafdetachement . .	2807	»	2	6730	9539	»
Cavalerie.	447	»	»	400	847	700
Artillerie. Staf van het wapen .	12	»	»	»	12	»
Artillerie. Artillerie-troepen. veld- en bergbatterijen op Java.	651	»	»	498	1149	517
Artillerie. Artillerie-troepen. vesting-artillerie op Java . . .	450	»	»	239	689	»
Artillerie. Artillerie-troepen. artillerie der buitenbezittingen.	439	»	»	363	802	69
Artillerie. Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen.	371	»	»	62	qq) 455	»
Genie. Staf van het wapen .	51	»	»	»	51	»
Genie. Genie-troepen en werklieden	383	»	»	204	587	»
Genie. Dienst der geniemagazijnen	17	»	»	»	17	»
Militaire administratie . . .	92	»	»	»	92	»
Personeel van den hospitaaldienst	908	»	»	657	1565	»
Korps militaire schrijvers . .	589	»	»	»	589	»
Korps stafmuzikanten . . .	41	»	»	»	rr) 41	»
Kader en élèves der militaire school en leerlingen der voorbereidende cursussen .	ss) 151	»	»	2	153	»
Kader van het korps pupillen	110	»	»	»	tt) 110	»
Kader bij het militair huis van arrest en de militaire provoosthuizen	37	»	»	»	37	»
TOTAAL ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN . . .	13827	»	2257	17643	33727	1286
RECAPITULATIE.						
Infanterie.	8989	»	2257	15218	26464	»
Cavalerie.	447	»	»	400	847	700
Artillerie.	1923	»	»	1162	3085	586
Genie	451	»	»	204	655	»
Andere onderdeelen van het leger	2017	»	»	659	2676	»
	13827	»	2257	17643		
TOTAAL ALS BOVEN . .	33 727				33727	1286
Op 31 December 1892 was het totaal	14258	»	1482	13999		
	29 739				29739	1286

Toelichtingen.

a) *A la suite* van hun wapen of dienstvak worden gevoerd de hoofd- en subalterne officieren, deel uitmakende van: *a.* den staf van den Gouverneur-Generaal (voor zooveel zij tot de landmacht behooren); *b.* de afdeeling „Kabinet" en de Iste afdeeling van het departement van oorlog; *c.* den generalen staf en het bij den topographischen dienst gedetacheerde, niet tot den eigenlijken generalen staf behoorende, officierspersoneel; *d.* den gewestelijken staf; *e.* den plaatselijken staf; *f.* het kader van de militaire school; *g.* het kader van het korps pupillen en *h.* het kader van het militair huis van arrest.

Overigens worden bij de artillerie à la suite van hun wapen gevoerd 3 tot den staf van het wapen behoorende officieren, namelijk de inspecteur der draagbare wapenen (majoor of kapitein) en twee kapiteins (voorzitter der commissie van proefneming en voorzitter der commissie tot herziening van den instructie-inventaris), zoomede de 13 officieren bij de artillerie-werkplaatsen.

b) Een van de vier officieren kan behooren tot de marine, en de drie, tot de landmacht behoorende, zijn uit de verschillende wapens of dienstvakken te kiezen. De Gouverneur-Generaal kan van deze formatie (welke voor den luitenant den rang van eerste-luitenant aanwijst) afwijken, mits ten gevolge van die afwijking, voor zooveel het bedrag der traktementen betreft, geen hoogere uitgaven worden vereischt dan de formatie toestaat.

c) Kan ook zijn majoor; hij wordt gekozen uit de infanterie, cavalerie, artillerie of genie.

d) Een dezer kapiteins (de chef van het kabinet van den legercommandant, tevens diens adjudant) kan behooren hetzij tot den generalen staf, hetzij tot de infanterie, cavalerie, artillerie of genie; de beide anderen zijn alleen uit genoemde vier wapens te kiezen.

e) Drie te kiezen uit de infanterie, cavalerie, artillerie of genie en één kwartiermeester (allen eerste- of tweede-luitenants).

f) Deze generaal-majoor (chef van den generalen staf) kan ook zijn kolonel.

g) De majoor en één der kapiteins zijn in den regel met eenige bijzondere opdracht belast.

h) Of majoor.

i) Deze majoor, chef der triangulatie-brigade, kan ook zijn kapitein.

j) Eén bij het topographisch bureau, en vier die chef zijn van eene opnemings-brigade; de beide andere kapiteins (die ook kunnen zijn eerste-luitenants) zijn geplaatst bij de triangulatie-brigade.

k) De hierbedoelde 8 eerste- of tweede luitenants (2 bij het topographisch bureau, 2 bij de triangulatie-brigades en 4 bij de opnemings-brigades) behooren niet tot den generalen staf. (De overige tot den topographischen dienst behoorende officieren, bedoeld in de drie voorgaande noten, worden alleen dan gerekend tot dien staf te behooren indien zulks in het besluit betreffende hunne plaatsing bij den topographischen dienst bepaaldelijk is uitgedrukt.)

l) De kapiteins zijn uitgetrokken bij den generalen staf.

m) Kan of kunnen ook zijn kapitein. De benoeming tot de betrekking geschiedt steeds in den rang van luitenant.

n) Waarvan één is adjudant en één adjunct; overigens als bij *m*.

o) Chef van het wapen der infanterie.

p) De luitenant-kolonel bij het hoofdbureau der infanterie kan vervangen worden door een majoor, in welk geval in de plaats van een der overige majoors van het wapen een luitenant-kolonel optreedt.

q) Is commandant der infanterie te Magelang.

r) Hieronder 8 van de gezamenlijke veld- en depôt-bataljons.

s) Hieronder 2 van die veldbataljons, welke over meer dan één garnizoen mochten verspreid zijn.

t) Van de 541 luitenants kunnen hoogstens 300 den rang hebben van eerste-luitenant, daaronder ook de adjudanten; de adjudanten van de garnizoens-infanterie kunnen ook zijn kapitein-adjudant; zij worden steeds aangewezen in den rang van luitenant.

u) De commandant van het regiment cavalerie kan ook zijn luitenant-kolonel; in dien rang wordt hij steeds tot het commando geroepen.

v) Eén is instructeur bij de cavalerie van het legioen van MANGKOE NEGORO.

w) Hieronder twee adjudanten in den rang van eerste- of tweede-luitenant; van de overige 21 luitenants kunnen er 11 zijn eerste-luitenant.

x) Zie het tweede lid van noot *a*.

y) Chef van het wapen; kan ook zijn kolonel. Is de chef van het wapen generaal-majoor, dan kan een kolonel worden aangewezen voor de vervulling van een der plaatsen van luitenant-kolonel die de formatie toestaat.

z) De tweede hoofdofficier bij het hoofdbureau kan ook zijn luitenant-kolonel of majoor; is hij majoor, dan treedt in de plaats van een der overige majoors van het wapen een luitenant-kolonel op

aa) Een der majoors (de inspecteur der draagbare wapenen) kan ook zijn kapitein. Onder de 6 majoors is begrepen 1 majoor-magazijnmeester (die ook kapitein kan zijn).

bb) Van de 74 luitenants kunnen hoogstens 42 den rang bezitten van eerste-luitenant.

cc) Deze hoofdofficier, directeur van den artillerie-constructiewinkel, kan ook zijn majoor.

dd) De twee majoors (de onderdirecteur van den constructiewinkel en de directeur der pyrotechnische werkplaats, tevens inspecteur der buskruitfabricage) kunnen ook zijn kapitein; twee der kapiteins (de constructeur bij eerstgenoemde inrichting en de officier-vuurwerker bij laatstgemelde werkplaats) kunnen ook zijn eerste-luitenant; de voor de werkplaatsen toegestane 8 luitenants kunnen zijn zoowel eerste- als tweede-luitenant. Onder de opgegeven cijfers zijn ook 8 officieren-magazijnmeester begrepen, waarvan 4 kunnen zijn kapitein (magazijnmeester der 1ste klasse) en 4 eerste- of tweede-luitenant (magazijnmeester der 2de of 3de klasse). Zie ook noot *aa*. *ee)* Van de hierbedoelde 43 luitenants kunnen er hoogstens 24 den rang bezitten van eerste-luitenant. *ff)* Eerste- of tweede-luitenants. *gg)* Kan ook zijn majoor, in welk geval bij een der onderdeelen van het dienstvak, waar de formatie bepaaldelijk een majoor toestaat, in diens plaats een luitenant-kolonel optreedt. *hh)* Een der majoors kan ook zijn kapitein. *ii)* Hieronder 8 luitenants-magazijnmeester (waarvan 1 bij het hoofdbureau, die kan zijn eerste- of tweede-luitenant). Van de 66 luitenants-kwartiermeester kunnen er hoogstens 36 den rang bezitten van eerste-luitenant. *jj)* Hieronder 12 officieren-magazijnmeester, waarvan 1 kan zijn majoor of kapitein (magazijnmeester 1ste klasse), 4 kunnen zijn kapitein (eveneens magazijnmeester 1ste klasse) en 7 eerste- of tweede-luitenant (magazijnmeester der 2de of 3de klasse). *kk)* Allen eerste-luitenants. *ll)* Voor de paardenartsen, die kunnen behooren tot de 1ste, 2de of 3de klasse (kapitein, eerste- of tweede-luitenant), is het aantal in elk dier rangen niet bepaald. Zij zijn hier gemakshalve allen onder de luitenants uitgetrokken. *mm)* 4 van de infanterie en 1 kwartiermeester (eerste- of tweede-luitenants). *nn)* Eerste-luitenant. *oo)* Zie aanmerking *ll*. *pp)* Ongerekend 22 inlanders (niet-militairen), nader gespecificeerd in aanmerking *d* op blz. 7 dezer bijlage. *qq)* Ongerekend 33 Europeanen en 17 inlanders (niet-militairen), nader gespecificeerd in aanmerking *f* op blz. 7 dezer bijlage. *rr)* Ongerekend 1 inlander tromdrager (niet-militair). *ss)* Waarvan 140 élèves en leerlingen, en daaronder hoogstens 30 adspirant-officieren. *tt)* Benevens 600 pupillen.

B. VERGELIJKEND OVERZICHT van de

OMSCHRIJVING.		OFFICIEREN EN ADJUDANTEN-ONDEROFFICIER DIENSTDOENDE ALS OFFICIER. TEGENWOORDIGE FORMATIE. Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	Luitenants.	Totaal.	Adj.-onderoffic. dd. als officier.	AANWEZIGE STERKTE. Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	Totaal.	Adj.-onderoffic. dd. als officier.
Staf van den Gouverneur-Generaal		„	„	„	1	„	2	1	4	„	„	„	„	1	„	1	1	„	b) 3	„
Commandant van het leger en chef van het departement van oorlog		1	„	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	„	„	„	„	„	1	„
Afdeeling „Kabinet" en 1ste afdeeling (Personeel en Militaire zaken, benevens Cavalerie) van het departement van oorlog		„	„	„	1	„	3	4	8	„	„	„	„	1	„	3	4	„	c) 8	„
Generale staf.	Hoofdbureau (VIIde afd. van het depart. van oorlog)	„	1	„	1	1	3	„	6	„	„	„	„	1	2	3	„	„	6	„
	Topographische dienst	„	„	„	2	„	7	8	17	„	„	„	„	2	„	5	10	„	d) 17	„
	Gewestelijke dienst	„	„	„	1	„	5	„	6	„	„	„	„	1	„	5	„	„	6	„
Gewestelijke staf.	1ste militaire afdeeling op Java	„	„	1	„	„	„	1	2	„	„	„	1	„	„	1	„	„	e) 2	„
	2de „ „ „ „	„	1	[illegible]	„	„	„	2	3	„	„	1	„	„	„	2	„	„	e) 3	„
	3de „ „ „ „	„	„	1	„	„	„	1	2	„	„	„	1	„	„	„	1	„	e) 2	„
	Sumatra's Westkust	„	„	1	„	„	„	1	2	„	„	„	1	„	„	1	„	„	e) 2	„
	Atjeh en onderhoorigheden	„	„	1	„	„	„	2	3	„	„	1	„	„	„	„	2	„	e) 3	„
	Sumatra's Oostkust	„	„		1	„	„	1	2	„	„	„	„	1	„	„	1	„	e) 2	„
	Westerafdeeling van Borneo	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	„	1	„	e) 1	„
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	„	„	„	1	„	„	1	2	„	„	„	„	1	„	„	1	„	e) 2	„
	Celebes, Menado en Timor	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	„	1	„	e) 1	„
Plaatselijke staf.	Batavia	„	„	„	1	„	„	2	3	„	„	„	„	1	„	„	2	„	e) 3	„
	Samarang	„	„	„	1	„	„	1	2	„	„	„	„	1	„	„	1	„	e) 2	„
	Magelang	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	„	1	„	1	„
	Soerabaija	„	„	„	1	„	„	1	2	„	„	„	„	1	„	„	1	„	e) 2	„
	Padang	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	„	1	„	e) 1	„
	Kotta Radja	„	„	„	1	„	„	1	2	„	„	„	„	1	„	„	1	„	e) 2	„
Infanterie.	Hoofdbureau (IIde afd. van het depart. van oorlog)	„	1	„	1	„	1	3	6	„	„	1	„	1	„	1	3	„	6	„
	Infanterie-troepen	„	„	1	13	23	147	544	728	„	„	„	1	13	24	150	295	197	680	„
Cavalerie		„	„	1	„	1	8	24	34	„	„	„	1	„	1	8	14	3	27	1
Artillerie.	Hoofdbureau (IIIde afd. van het depart. van oorlog) en staf van het wapen	„	1	1	1	6	3	9	21	3	„	„	1	2	6	3	9	„	21	2
	Artillerie-troepen	„	„	„	1	1	23	64	89	15	„	„	„	1	1	22	32	18	74	24
	Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen	„	„	„	1	2	6	12	21	„	„	„	„	1	2	6	8	4	21	„
Genie.	Hoofdbureau (IVde afd. van het depart. van oorlog) en staf van het wapen	„	1	1	1	4	14	35	56	„	„	„	1	2	5	15	18	6	47	„
	Genie-troepen en werklieden	„	„	„	„	1	2	8	11	„	„	„	„	„	1	1	5	4	11	„
	Dienst der genie-magazijnen	„	„	„	„	„	2	3	5	„	„	„	„	„	„	1	1	2	4	„
Dienst der militaire administratie.	Hoofdbureau (Vde afd. van het depart. van oorlog)	„	„	1	1	2	3	6	13	„	„	„	1	1	2	3	4	2	13	„
	Gewestelijke intendance	„	„	„	„	5	17	12	34	„	„	„	„	„	5	13	11	„	29	„
	Administratie bij de korpsen, garnizoenen, ziekeninrichtingen en magazijnen	„	„	„	„	1	12	56	69	„	„	„	„	„	„	18	25	35	78	„
Geneeskundige dienst.	Hoofdbureau (VIde afd. van het depart. van oorlog)	„	„	1	1	„	1	„	3	„	„	„	1	1	„	1	„	„	3	„
	Korps officieren van gezondheid	„	„	„	4	9	51	117	181	„	„	„	„	7	6	50	126	„	189	„
	„ militaire apothekers	„	„	„	1	1	6	35	43	„	„	„		1	1	10	21	„	33	„
	„ „ paardenartsen	„	„	„	„	„	a)	a) 8	8	„	„	„	„	„	„	4	3	1	8	„
Militaire school		„	„	„	„	„	1	5	6	„	„	„	„	„	„	1	5	„	f) 6	„
Korps pupillen		„	„	„	„	„	1	6	7	„	„	„	„	„	„	1	4	„	g) 5	„
Militair huis van arrest		„	„	„	„	„	1	1	2	„	„	„	„	„	„	1	1	„	g) 2	„
Korps marechaussee te voet		„	„	„	„	„	1	3	4	„	„	„	„	„	„	1	2	1	g) 4	„
TOTAAL OFFICIEREN		1	5	10	37	57	a) 320	a) 982	1412	18	1	3	9	42	56	331	616	273	1331	27
									1430										1358	
Op 31 December 1892 waren de totalen		1	5	10	37	59	323	993	1428	18	1	2	10	42	56	329	633	287	1360	24
									1446										1384	

TEGENWOORDIGE FORMATIE en de AANWEZIGE STERKTE op ult. 1893.

VERDERE AANTEEKENINGEN.

Tegenwoordige formatie.

Zie de toelichtingen op de normale formatie (blz. 3 dezer bijlage).

a) Zie aanmerking *ll* op blz. 3 dezer bijlage.

Verschillen met de normale formatie. 1)

Generale staf. Boven de formatie van den generalen staf was tijdelijk toegestaan 1 majoor (of luitenant-kolonel) ter beschikking van den civielen en militairen gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden, om tevens op te treden als chef van den staf in dat gewest; de kapitein van den generalen staf aldaar is aan dezen hoofdofficier toegevoegd. Verder was de formatie van den generalen staf tijdelijk ingekrompen met 1 majoor, en daarentegen 1 luitenant-kolonel der infanterie daarbij werkzaam gesteld tot leiding van de werkzaamheden der triangulatie-brigade.

Infanterie. Nog altijd is tijdelijk, dus boven de normale formatie, toegestaan 1 majoor ten behoeve van het (gesplitste) depôtbataljon ter Sumatra's Westkust.

Eene andere wijziging bestond in de weder gehandhaafd gebleven tijdelijke toevoeging aan evengemeld depôtbataljon, met het oog op de vele daarbij af te richten recruten, van 4 officieren (1 kapitein en 3 luitenants) en 36 onderofficieren en minder kader (16 Europeanen en 20 inlanders).

Verder werden bij de infanterie boven de formatie gevoerd: 1 kapitein van dat wapen tot het maken van historische studiën op Indisch militair gebied, zoomede 3 officieren en 117 Europeanen, uitmakende de twee op ult. 1893 in Indië aanwezige detachementen der Koloniale Reserve.

Cavalerie. Boven de normale formatie zijn tijdelijk toegestaan: 1°. ten behoeve van het remontedepôt te Poerabaija (residentie Preanger-Regentschappen) 1 ritmeester, kapitein of luitenant en 1 adjudant-onderofficier (of militair van minderen graad) der cavalerie (of artillerie), en 2°. zoolang in Bantam cavalerie gedetacheerd blijft, 1 adjudant-onderofficier dienstdoend officier, 26 onderofficieren en minderen (14 Europeanen en 12 inlanders) en 23 troepenpaarden.

Artillerie. Van de facultatieve versterking der bergbatterij in Atjeh o. a. met een artillerie-transporttrein (zie § 77 der legerformatie) behoefde sedert September 1886 geen gebruik meer te worden gemaakt, zoodat uit dien hoofde uit de „tegenwoordige" formatie konden worden *afgevoerd* 1 luitenant, zoomede 15 Europeesche en 25 inlandsche onderofficieren en minderen, benevens 34 troepenpaarden. Ten einde de verschillende posten in Atjeh van de noodige artillerie-bezetting te kunnen voorzien, werd voor de artillerie der buitenbezittingen tijdelijk boven de normale formatie toegestaan 1 adjudant-onderofficier dienstdoend officier en bleven bovendien tijdelijk toegestaan 70 Europeesche en 6 inlandsche onderofficieren en minderen.

Korps marechaussee. Dit korps, in den loop van 1890 in Groot-Atjeh opgericht, wordt tijdelijk boven de formatie van het leger gevoerd, en wel tot eene sterkte, ingevolge eene later toegestane vermeerdering, van 4 officieren, 14 Europeesche en 228 niet-Europeesche minderen.

Aanwezige sterkte.

Onder de sterkte der officieren zijn begrepen:

1°. *in hunne respectieve rangen*, de officieren gedetacheerd uit Nederland, overeenkomstig het Koninklijk besluit dd. 18 Augustus 1871 n°. 10 (Indisch Staatsblad n°. 176), te weten: van de infanterie 1 majoor, 6 kapiteins en 15 eerste-luitenants, en van de artillerie 2 eerste-luitenants;

2°. *onder het cijfer der 2de luitenants:* de *niet* op den voet van voormeld besluit uit Nederland gedetacheerde officieren, ten getale van 15, te weten:
9 eerste-luitenants en 1 tweede-luitenant der infanterie;
2 eerste-luitenants der genie;
1 eerste-luitenant der cavalerie,
1 paardenarts der 2de en 1 der 3de klasse;

3°. 1 adjudant-onderofficier dienstdoend officier bij de cavalerie en 6 bij de artillerie (die allen slechts tot wederopzeggens toe ontbrekende tweede-luitenants vervangen).

Onder de sterkte zijn *niet* begrepen:

1°. de officieren met verlof buiten Nederlandsch-Indië, ten getale van 193 (generale staf 2, infanterie 106, cavalerie 5, artillerie 18, genie 16, militaire administratie 17, officieren van gezondheid 18, apothekers 9 en paardenartsen 2);

2°. de officieren op non-activiteit (3 van de infanterie, 3 officieren van gezondheid der 2de klasse, 1 ritmeester der cavalerie en 1 tweede-luitenant-kwartiermeester), of voor memorie gevoerd (3 van de infanterie, 2 van de genie, 1 officier van gezondheid der 2de klasse en 1 apotheker der 2de klasse);

3°. de officieren à la suite buiten het leger (1 officier van gezondheid der 1ste klasse en 1 der 2de klasse en 1 apotheker der 2de klasse);

4°. de officieren gedetacheerd in Nederland, ten getale van 65 (generale staf 2, infanterie 42, cavalerie 2, artillerie 5, genie 1, militaire administratie 11 en geneeskundige dienst 2).

---

b) 1 der infanterie, 1 der artillerie en 1 der genie.

c) De luitenant-kolonel (chef der 1ste afdeeling) behoort tot de artillerie; de kapitein, adjudant van den legercommandant en tevens chef van diens „Kabinet", is afkomstig van de infanterie, maar behoort tot den generalen staf; de beide andere kapiteins behooren tot de infanterie. Van de luitenants behooren er 3 tot de infanterie en 1 tot de militaire administratie.

d) Hieronder 18 officieren voor den eigenlijken stafdienst bestemd (15 afkomstig van de infanterie, 2 van de artillerie en 1 van de genie). Van de overige 11 waren er 10 infanterie-officier en 1 genie-officier.

e) De officieren, die bij den gewestelijken en den plaatselijken staf dienst deden, waren allen van de infanterie.

f) Hiervan 5 der infanterie en 1 der militaire administratie

g) Allen der infanterie.

De verdeeling naar het geboorteland was voor de officieren en voor de adjudanten-onderofficier, dienstdoende als officier, als volgt:

	Officieren.	Adj.-onderoff. dd. als officier.
afkomstig uit Nederland	931	11
„ „ Nederlandsch-Indië	359	„
„ „ België	1	„
„ „ Duitschland	27	15
„ „ Frankrijk	„	1
„ van elders	13	„
Totaal	1331	27

1) Gemakshalve worden, waar de wijzigingen officieren *en* minderen betreffen, tegelijk ook de vermeerderingen of verminderingen in het cijfer der laatstbedoelden vermeld, ofschoon de toelichtingen op de „tegenwoordige" formatie der militairen beneden den rang van officier eigenaardig hare plaats behoorden te vinden op blz. 7 dezer bijlage.

B. VERGELIJKEND OVERZICHT van de

OMSCHRIJVING.	ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN (uitgenomen de als officier dienstdoende adjudanten-onderofficier), benevens PAARDEN. — TEGENWOORDIGE FORMATIE. *a)* — Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Totaal.	Paarden.	AANWEZIGE STERKTE. — Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders. *b)*	Totaal.	Paarden en muildieren. *c)*
Topographische dienst	89	»	»	»	*d)* 89	»	76	»	»	»	*e)* 76	»
Infanterie. 18 veldbataljons	5101	»	2040	6438	13579	»	4728	49	1853	4568	11198	»
Infanterie. 4 depôtbataljons	1097	»	215	2070	3382	»	1515	2	189	2286	3992	»
Infanterie. Tijdelijke legeruitbreiding (Koloniale Reserve)	117	»	»	»	117	»	»	»	»	»	»	»
Infanterie. Garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders en detachementen en strafdetachement	2808	»	2	6779	9589	»	3062	»	7	7036	10105	»
Infanterie. Op marsch ter bereiking van hunne bestemming	. .	. .	. .	. .	. .	. .	212	»	147	603	962	»
Cavalerie	462	»	»	412	874	723	436	»	1	390	827	659
Artillerie. Staf van het wapen	12	»	»	»	12	»	11	»	»	»	11	»
Artillerie. Artillerie-troepen. Veld- en bergbatterijen op Java	636	»	»	473	1109	483	601	»	»	483	1084	469
Artillerie. Artillerie-troepen. Vestingartillerie op Java	450	»	»	239	689	»	420	»	»	243	663	»
Artillerie. Artillerie-troepen. Artillerie der buitenbezittingen	509	»	»	369	878	69	554	»	»	416	970	72
Artillerie. Dienst der artillerie-magazijnen en werkplaatsen	387	»	»	62	*f)* 449	»	357	»	»	16	*g)* 373	»
Genie. Staf van het wapen	51	»	»	»	51	»	48	»	»	»	48	»
Genie. Genie-troepen en werklieden	389	»	»	204	593	»	387	»	»	205	592	»
Genie. Dienst der genie-magazijnen	17	»	»	»	17	»	16	»	»	»	16	»
Militaire administratie	95	»	»	»	95	»	94	»	»	»	94	»
Geneeskundige dienst (apothekersbedienden)	»	»	»	»	»	»	12	»	»	»	12	»
Personeel van den hospitaaldienst	940	»	»	720	*h)* 1660	»	720	2	170	495	*i)* 1387	»
Korps militaire schrijvers	592	»	»	»	592	»	343	»	»	»	*k)* 343	»
Korps stafmuzikanten	41	»	»	»	*l)* 41	»	41	»	»	»	*m)* 41	»
Kader en élèves der militaire school en leerlingen der voorbereidende cursussen	151	»	»	2	*n)* 153	»	79	»	»	2	*o)* 81	»
Kader van het korps pupillen	110	»	»	»	110	»	120	»	»	»	120	»
Kader bij het militair huis van arrest en de militaire provoosthuizen	37	»	»	»	37	»	38	»	»	»	38	»
Korps marechaussee te voet	14	»	*p)* 114	*p)* 114	242	»	13	2	114	111	240	»
TOTAAL ONDEROFFICIEREN EN MANSCHAPPEN	14105	»	2371	17882	34358	1275	*q)* 13883	55	*r)* 2481	*s)* 16854	33273	*c)* 1200
RECAPITULATIE.												
Infanterie	9123	»	2257	15287	26667	»	9517	51	2196	14493	26257	»
Cavalerie	462	»	»	412	874	723	436	»	1	390	827	659
Artillerie	1994	»	»	1143	3137	552	1943	»	»	1158	3101	541
Genie	457	»	»	204	661	»	451	»	»	205	656	»
Andere onderdeelen van het leger	2069	»	114	836	3019	»	1536	4	284	608	2432	»
	14105	»	2371	17882			13883	55	2481	16854		
TOTAAL ALS BOVEN	*t)* 34 358				34358	1275	*u)* 33 273				33273	*c)* 1200
Op 31 December 1892 waren de totalen	14398	»	2360	17405			13847	55	2359	17078		
	t) 34 163				34163	1275	*v)* 33 339				33339	*w)* 1191

VERDERE AANTEEKENINGEN.

a) Tot toelichting van de verschillen met de „normale" formatie diene het volgende:

Infanterie. Het verschil tusschen „normale" en „tegenwoordige" formatie bepaalt zich bij dit wapen tot de op blz. 5 dezer bijlage reeds vermelde tijdelijke uitbreiding van het depôt-bataljon ter Sumatra's Westkust, en tot de boven de formatie gevoerde 117 man der Koloniale Reserve, terwijl bovendien nog boven de formatie worden gevoerd 1 sergeant-majoor en 49 inlandsche militairen van de garnizoens-infanterie in Atjeh en onderhoorigheden.

Cavalerie. Ten behoeve van het remonte-depôt in de Preanger Regentschappen en van het in Bantam tijdelijk gebezigde detachement cavalerie zijn (zooals reeds op blz. 5 dezer bijlage is gezegd) tijdelijk boven de normale formatie toegestaan: 15 Europeanen, 12 inlanders en 23 troepenpaarden.

Artillerie. Voor de bergbatterijen is, om de op blz. 5 dezer bijlage vermelde reden, de „tegenwoordige" formatie 40 man (met 34 troepenpaarden) kleiner dan de „normale".

Daarentegen is (zie mede de aangehaalde blz. 5) voor de artillerie der buitenbezittingen tijdelijk boven de normale formatie toegestaan eene vermeerdering van 70 Europeesche en 6 inlandsche onderofficieren en minderen.

Het personeel der artillerie-werkplaatsen is bovendien tijdelijk uitgebreid met 16 élèves-geweermaker (Europeesche kanonniers 1ste klasse).

Genie. Ten behoeve van een militairen postduivendienst in Atjeh zijn tijdelijk, dus boven de normale formatie, bij de genietroepen toegestaan 3 Europeesche sergeanten of korporaals en 3 Europeesche genie-soldaten 1ste klasse.

Militaire administratie. Ten behoeve van de in Atjeh en onderhoorigheden, in verband met de scheepvaartregeling aldaar, te Telok Semawé, op Poeloe Weh en op Poeloe Raija opgerichte posten werden tijdelijk boven de normale formatie toegestaan 3 sergeant-majoors-kwartiermeester en bij het schrijverspersoneel 3 soldaten-schrijver.

Hospitaaldienst. In verband met tijdelijke toestanden wijst de „tegenwoordige" formatie van het hospitaalpersoneel 32 Europeanen en 63 inlanders meer aan dan waarop de „normale" formatie is berekend.

b) Naar gelang van hunne verschillende landaarden waren de inlandsche militairen (niet-Amboineezen) op ult°. 1893 over de verschillende wapens en diensten verdeeld als volgt:

	Javanen.	Soenda-neezen.	Madu-reezen.	Boegi-neezen.	Maleiers enz.	Totalen.
Infanterie	12 519	810	618	191	355	14 493
Cavalerie	244	136	„	9	1	390
Artillerie	878	264	5	5	6	1 158
Genie	174	7	2	11	11	205
Hospitaaldienst	409	25	21	26	14	495
Kader milit. school	2	„	„	„	„	2
Korps marechaussee	111	„	„	„	„	111
Totalen	14 337	1 242	646	242	387	16 854

Onder de 387 Maleiers enz. zijn begrepen 80 Niassers, 201 Timoreezen en 106 van nog andere landaarden (op 32 der laatstbedoelden, 2 Niassers en 2 Timoreezen na, dienden allen bij de infanterie).

c) Muildieren zijn alleen bij de artillerie ingedeeld. Bij de veld- en bergbatterijen op Java (waarbij ook gerekend is op de tijdelijk in Atjeh gedetacheerde bergbatterij van Magelang) telde men op ult°. 1893 357 troepenpaarden en 112 muildieren (waaronder in Atjeh 23 paarden en 24 muildieren), en bij de sectiën bergartillerie ter Sumatra's Westkust en op Celebes te zamen 40 troepenpaarden en 32 muildieren.

d) Ongerekend het bij de formatie toegestane niet-militair personeel, namelijk 18 inlandsche teekenaars en 1 boekbinder (inlander) bij den topographischen dienst en 3 inlandsche élèves-graveur bij het lithographisch etablissement.

e) Van de bij de formatie voor *militairen* uitgetrokken betrekkingen van graveur, helper-graveur en steendrukker bij het lithographisch etablissement werden er 5 door civiele personen (Europeanen) vervuld. Deze civiele ambtenaren zijn in de opgegeven sterkte *niet* begrepen, en evenmin de 22 inlanders (niet-militairen) bedoeld in aanmerking *d*.

f) Ongerekend het bij de formatie toegestane niet-militair personeel, namelijk bij den artillerie-constructiewinkel 30 Europeanen en 11 inlanders, bij de patroonfabriek 2 Europeanen, bij de buskruitmolens 6 inlanders, en bij de geweermakersschool 1 Europeaan.

g) Bovendien 32 Europeanen en 10 inlanders aan niet-militair personeel (zie de voorgaande aanmerking).

h) Nevens de hier uitgetrokken militairen moeten, volgens de laatstelijk vastgestelde classificatie der ziekeninrichtingen, daarbij nog geëmploieerd zijn 216 niet-militairen (20 Europeanen of Chineezen en 196 inlanders), en verder 918 dwangarbeiders.

i) Bovendien waren nog in dienst 274 niet-militairen (146 Europeanen of Amboineezen, 49 Chineezen en 79 inlanders) ter voorziening in het tekort aan *militairen* voor den hospitaaldienst, en verder aan niet-militair personeel, als bedoeld in de voorgaande aanmerking, 209 vrije personen (20 Europeanen en Chineezen en 189 inlanders), zoomede 873 dwangarbeiders.

k) Ter voorziening in het tekort aan *militairen* als schrijvers waren bovendien nog in dienst 249 niet-militairen (201 Europeanen, 28 Amboineezen en 20 inlanders).

l) Ongerekend 1 inlander-tromdrager (niet-militair). Daarentegen zijn wel medegerekend 10 pupillen (of soldaten), bij de normale formatie facultatief toegestaan ter beproeving of ter opleiding als muzikant.

m) Bovendien 1 inlander-tromdrager (niet-militair); ult°. 1893 waren bij de stafmuziek geen pupillen in opleiding; daarentegen 14 soldaten in beproeving (zie de voorgaande aanmerking).

n) Hiervan aan kader 13 man (11 Europeanen, 1 inlandsch tamboer en 1 inlandsch hoornblazer). Van de 140 plaatsen, toegestaan voor élèves en leerlingen, kunnen er hoogstens 30 door „adspirant-officieren" worden ingenomen.

o) Hiervan 48 élèves (sergeanten) bij de militaire school en 19 leerlingen bij den vroegeren voorbereidenden cursus (17 met den graad van sergeant en 2 „adspirant-officieren"), die thans bij de militaire school zijn geplaatst.

p) Het korps marechaussee mag, buiten de 14 Europeanen, nog tellen 228 „niet-Europeanen", zonder dat de verdeeling in Amboineezen en in inlanders is aangegeven. De in het formatie-overzicht opgenomen verdeeling van 114 en 114 man is dus fictief.

q) Eene verdeeling naar het geboorteland is ten aanzien van dit totaal in de hier te lande voorhanden gegevens niet bekend gesteld. Met inbegrip van de 213 Europeanen, behoorende tot de militairen waarvan sprake is in aanmerking *u* sub 1°., was de verdeeling aldus:

afkomstig uit Nederland	9 089
„ „ Nederlandsch-Indië (265 aldaar geboren uit Europeesche ouders en 1345 kleurlingen)	1 610
„ „ België	1 265
„ „ Duitschland	1 589
„ „ Zwitserland	277
„ „ Frankrijk	32
„ „ Luxemburg	156
„ van elders	78
	14 096

r) Verdeeld aldus: 1129 Amboineezen, 1201 Menadoneezen en 151 Alfoeren.

s) Zie aanmerking *b*.

t) Het aantal pupillen (in de opgegeven specificatie *niet* begrepen) bedraagt volgens de formatie: bij het korps pupillen ten hoogste 600 Europeanen, en bij de korpsen 418 niet-Europeanen (62 Afrikanen en Amboineezen en 356 inlanders).

u) In de opgegeven sterkte zijn *niet* begrepen:

1°. de volgende categorieën van militairen, *welke ook niet in de formatie tellen*, als:

a. de bij de subsistentenkaders op scheepsgelegenheid naar Nederland wachtenden (allen Europeanen)		48
b. de gestraften bij het strafdetachement (58 Europeanen, 1 Afrikaan, 2 Amboineezen en 27 inlanders)		88
c. de gedetineerden in het militair huis van arrest (107 Europeanen, 1 Afrikaan, 1 Amboinees en 65 inlanders)		174
		310

2°. de militairen voor memorie gevoerd, namelijk de onderofficieren-instructeur der korpsen pradjoerits op Java, der barissans op Madura en der gewapende politiedienaren in Bantam, ter Sumatra's Oostkust, in Menado, Celebes en Timor; de onderofficieren en minderen belast met de waarneming der betrekking van militair ambtenaar of van be trekkingen buiten het leger zoolang hunne militaire verbintenis nog niet is geëindigd, zoomede de met gevangenis gestrafte militairen die niet in het militair huis van arrest zijn opgenomen (in alles te zamen 92 Europeanen, 1 Amboinees en 12 inlanders) . . . 105

3°. de pupillen:

a. bij het pupillenkorps (allen Europeanen)	329	
b. bij de korpsen opgenomen Afrikaansche en inlandsche soldatenkinderen (12 zonen van Afrikanen en 2 van inlanders)	14	
		343

4°. het korps militaire ambtenaren (ook niet in de op blz. 3 en 6 uitgetrokken *formatie*cijfers begrepen) . . . 28

5°. de civiele personen, in dienst ter vervanging van ontbrekende militairen (zie de aanmerkingen *e*, *i* en *k*), namelijk 380 Europeanen of Amboineezen, 49 Chineezen en 99 inlanders . . . 528

6°. de civiele personen, aangewezen voor emplooien waarvoor ook organiek op niet-militairen is gerekend (zie de aanmerkingen *e*, *g*, *i* en *m*), ten getale, met inbegrip nog van 1 Europeeschen opzichter over de dwangarbeiders in Atjeh, van 275 vrije personen (53 Europeanen en Chineezen en 222 inlanders) en 873 dwangarbeiders . . . 1 148

Totaal . . . 2 462

v) Ongerekend 410 militairen, 352 pupillen en 1883 niet-militairen (waaronder 857 dwangarbeiders) als bedoeld sub *u* hierboven, namelijk:

militairen als bedoeld sub *u* 1°.	297
militairen voor memorie	113
pupillen	352
het korps militaire ambtenaren	28
civiele personen als bedoeld sub *u* 5°.	721
civiele personen als bedoeld sub *u* 6°. (277 vrije lieden en 857 dwangarbeiders)	1 134
Totaal	2 645

w) Hieronder 163 muildieren.

(5. 6.)

BIJLAGE D.

(Zie hoofdst. D, § 1, van het verslag.)

VERSCHILLENDE OPGAVEN betreffende de samenstelling en distributie van het leger (alleen onderofficieren en minderen) over 1893, benevens eene statistiek over de jaren 1889 t/m 1893 betreffende de aanvulling en verliezen zoo aan officieren als aan onderofficieren en minderen.

I. Statistiek van de tijdelijk niet beschikbare, maar toch in de sterkte tellende (tot de formatie behoorende) onderofficieren en minderen, in vergelijking met de sterkte en met de »tegenwoordige" formatie, bij het einde van elk der jaren 1892 en 1893.

a. Algemeen overzicht.

ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN.	31 December 1892.				31 December 1893.			
	Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaal-dienst, schrijvers-personeel, enz., enz.	Totalen.	Infanterie.	Cavalerie, artillerie en genie.	Hospitaal-dienst, schrijvers-personeel, enz., enz.	Totalen.
Zieken en geëvacueerden	2647 *a*) (1216)	441 (326)	95 (55)	*b*) 3183 (1597)	2271 (1083)	382 (277)	104 (69)	*b*) 2757 (1429)
Ongeschikt voor den velddienst *c*).	183 (80)	78 (56)	"	261 (136)	152 (65)	38 (30)	"	190 (95)
Recruten	1441 (573)	238 (100)	"	1679 (673)	1805 (498)	187 (104)	"	1992 (602)
Om andere redenen tijdelijk niet beschikbaar *d*)	833 (332)	123 (80)	37 (15)	993 (427)	921 (463)	81 (45)	26 (17)	1028 (525)
Te zamen tijdelijk niet beschikbaar	5104 (2201)	880 (562)	132 (70)	6116 (2833)	5149 (2109)	688 (456)	130 (86)	5967 (2651)
Daar de aanwezige sterkte bedroeg	26536 (9702)	4598 (2818)	2205 (1382)	33339 (13902)	26257 (9568)	4584 (2830)	2432 (1540)	33273 (13938)
bleven alzoo beschikbaar (met inbegrip echter van de kwartierzieken) *e*)	21432 (7501)	3718 (2256)	2073 (1312)	27223 (11069)	21108 (7459)	3896 (2374)	2302 (1454)	27306 (11287)
„Tegenwoordige formatie"	26476 (9418)	4672 (2913)	3005 (2067)	34163 (14398)	26667 (9123)	4672 (2913)	3019 (2069)	34358 (14105)

a) De tusschen ( ) geplaatste cijfers duiden aan hoeveel Europeanen en Afrikanen onder de daarnevens uitgetrokken getallen begrepen zijn.

b) Onder het getal zieken waren begrepen op ult. 1892: 646 geëvacueerden (330 Europeanen, 34 Amboineezen en 282 inlanders), en op ult. 1893 662 geëvacueerden (382 Europeanen, 26 Amboineezen en 254 inlanders).

c) Namelijk de zoodanigen die door eene geneeskundige commissie verklaard zijn alleen geschikt te wezen voor benting-, bureau- of hospitaaldienst.

d) Men heeft hierbij op het oog de gedetacheerden bij- en de leerlingen van de kaderscholen, de militairen die in afwachting van ontslag naar elders zijn vertrokken (waaronder te verstaan de op paspoort of gagement wachtende militairen voor zooveel zij na hun ontslag in Indië wenschen te blijven), zij die tijdelijk ter beschikking gesteld zijn van andere autoriteiten, zonder voor memorie te worden gevoerd, krijgsraad-arrestanten en door den rechter veroordeelde militairen die hunne straf in eenig provoosthuis ondergaan, en eindelijk vermisten voor zoover zij nog niet uit de sterkte zijn afgevoerd.

e) Onder de voor den werkelijken dienst geschikten zijn medegerekend de reconvalescenten van berriberri, die, hoewel niet gesignaleerd als slechts geschikt voor bentingdienst (op den sterktestaat dan ook niet onder de tijdelijk ongeschikten vermeld), toch ook niet als genoeg valide kunnen worden beschouwd om te velde te worden gezonden. Het aantal militairen tot deze categorie behoorende kan niet met juistheid worden opgegeven.

b. Specificatie alleen voor de infanterie.

ONDEROFFICIEREN EN MINDEREN.	31 December 1892.					31 December 1893.				
	Veld-bataljons. (N°. 1 t/m 18).	Depôt-bataljons. (N°. 1 t/m 4).	Garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders, suppletie-depôt, straf-detachementen en infanterie-schietschool.	Op reis ter bereiking van hunne bestemming.	Te zamen aan infanterie.	Veld-bataljons. (N°. 1 t/m 18).	Depôt-bataljons. (N°. 1 t/m 4).	Garnizoens-infanterie, subsistenten-kaders, en straf-detachement.	Op reis ter bereiking van hunne bestemming.	Te zamen aan infanterie.
Formatie („tegenwoordige") *a*)	10276	*b*) 6602	9598	. . . . .	26476	13696	3382	9589	. . . . .	26667
Sterkte *a*)	11642	4282	10287	325	26536	11198	3992	10105	962	26257
Af: de tijdelijk niet beschikbaren, als:										
zieken en geëvacueerden	1225	820	602	. . . . .	2647	1045	552	674	. . . . .	2271
ongeschikten voor den velddienst	4	24	155	. . . . .	183	"	"	152	. . . . .	152
recruten	25	1416	"	. . . . .	1441	56	1749	"	. . . . .	1805
om andere redenen tijdelijk niet beschikbaar	272	230	331	. . . . .	833	300	374	247	. . . . .	921
	1526	2490	1088		5104	1401	2675	1073		5149
Alzoo beschikbaar	10116	1792	9199			9797	1317	9032		
		21107		325	21432		20146		962	21108
Naar den landaard bestond het voor werkelijken dienst geschikte en beschikbare gedeelte uit:										
Europeanen	4098	687	2523	149	7457	3980	610	2615	212	7417
Afrikanen	38	6	"	"	44	40	2	"	"	42
Amboineezen	1504	37	59	87	1687	1661	47	6	147	1861
Inlanders	4476	1062	6617	89	12244	4116	658	6411	603	11788
Te zamen als boven	10116	1792	9199	325	21432	9797	1317	9032	962	21108

a) Welk aandeel het Europeesch, het Amboineesch en het inlandsch element in de hier uitgetrokken totalen heeft, is te zien uit den uitvoerigen formatie- en sterktestaat, afgedrukt als bijlage C van dit verslag.

b) Hieronder nog de sinds eenige jaren, bij wijze van tijdelijken maatregel, toegestane buitengewone legeruitbreiding met 760 Amboineezen en 3240 inlanders; sedert die uitbreiding bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 91 in de normale legerformatie werd opgenomen, wordt zij niet meer onder de depôt-, maar onder de veldbataljons verantwoord.

II. Aanwezige sterkte op ult. 1893, gesplitst naar de militaire commandementen, met afzonderlijke opgaaf, voor zooveel dit blijkt, van het personeel der infanterie.

MILITAIRE COMMANDEMENTEN.	I. Infanterie (uitgenomen het aantal infanteristen begrepen in rubriek III).					II. Andere wapens en diensten (uitgenomen het aantal niet-infanteristen begrepen in rubriek III).					III. Verpleegd in de ziekeninrichtingen en geëvacueerd a).					IV. Totaal militairen.					V.
			Onderofficieren en minderen.					Onderofficieren en minderen.					Onderofficieren en minderen.					Onderofficieren en minderen.			
	Officieren.	Adjudanten onderofficier dd. officier.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen en inlanders.	Te zamen.	Officieren.	Adjudanten onderofficier dd. officier.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen en inlanders.	Te zamen.	Officieren.	Adjudanten onderofficier dd. officier.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen en inlanders.	Te zamen.	Officieren.	Adjudanten onderofficier dd. officier.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen en inlanders.	Te zamen.	Troepenpaarden en muildieren.
1ste militaire afdeeling van Java b)	112	„	1596	2065	3661	155	7	855	356	1211	9	„	383	177	560	276	7	2834	2598	5432	259
2de „ „ „ „	146	„	2241	3083	5324	134	5	957	773	1730	7	1	407	306	713	287	6	3605	4162	7767	633
3de „ „ „ „	35	„	396	973	1369	69	1	418	312	730	1	„	109	157	266	105	1	923	1442	2365	100
Te zamen op Java (en Billiton)	293	„	4238	6121	10354	358	13	2230	1441	3671	17	1	899	640	1539	668	14	7362	8202	15564	992
Atjeh en onderhoorigheden.	128	„	1568	2721	4289	94	5	605	489	1094	1	„	87	73	160	223	5	2260	3283	5543	111
Sumatra's Westkust.	76	„	1155	2342	3497	70	1	442	221	663	4	„	260	317	577	150	1	1857	2880	4737	43
Sumatra's Oostkust	31	„	279	667	946	13	„	52	38	90	„	„	22	19	41	44	„	353	724	1077	„
Palembang	28	„	210	666	876	17	1	79	59	138	1	„	29	56	85	46	1	318	781	1099	„
Benkoelen c)	5	„	32	146	178	1	„	17	8	25	„	„	30	25	55	6	„	79	179	258	„
Lampongsche Districten	3	„	14	48	62	1	„	5	2	7	„	„	2	2	4	4	„	21	52	73	„
Banka.	7	„	48	200	248	3	„	28	17	45	„	„	2	6	8	10	„	78	223	301	„
Riouw.	4	„	54	101	155	2	„	25	29	54	„	„	9	10	19	6	„	88	140	228	„
Westerafdeeling van Borneo.	17	„	145	419	564	13	„	55	37	92	„	„	4	8	12	30	„	204	464	668	„
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	28	„	236	723	959	17	1	78	38	116	„	„	20	35	55	45	1	334	796	1130	„
Celebes, Menado en Timor. — gouv. Celebes en onderh.	18	„	185	385	570	17	2	94	86	180	2	„	24	34	58	37	2	303	505	808	48
Celebes, Menado en Timor. — residentie Menado	3	„	21	88	109	2	„	1	4	5	„	„	2	4	6	5	„	24	96	120	„
Celebes, Menado en Timor. — residentie Timor	3	„	29	74	103	2	„	„	5	5	„	„	3	2	5	5	„	32	81	113	„
Amboina en Ternate. — residentie Amboina	19	„	137	406	543	10	3	70	64	134	1	„	15	39	54	30	3	222	509	731	„
Amboina en Ternate. — residentie Ternate	4	„	40	112	152	2	„	8	2	10	„	„	3	2	5	6	„	51	116	167	„
Te zamen in de verschillende commandementen der buitenbezittingen (uitgenomen Atjeh)	246	„	2585	6377	8962	170	8	954	610	1564	8	„	425	559	984	424	8	3964	7546	11510	91
Wijders telde het leger nog:																					
aan korpsen en instellingen niet in bovenstaande opgaven begrepen d)	..	..	..	...	...	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	13	„	278	2	280	„
aan militairen op marsch ter bereiking van hunne bestemming	..	..	..	...	...	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	3	„	74	302	376	6
Totale legersterkte.	667	„	8386	15219	23605	622	26	3789	2540	6329	26	1	1411	1272	2683	1331	27	13938	19335	33273	1200

a) In den *emplacement*staat, waaraan de hier voorkomende opgaven zijn ontleend, worden de zieken en geëvacueerden niet wapensgewijze vermeld, zooals wèl het geval is in de aan den *sterkte*staat ontleende tabel I sub *a* op blz. 2 van deze bijlage. De sterktestaat bevat echter geen territoriale opgaven nopens de distributie van het leger, zooals voor de onderwerpelijke tabel noodig zijn. Bovendien heerscht er tusschen beide opgaven met betrekking tot de geëvacueerden in zoover verschil dat de sterktestaat al de geëvacueerden vermeldt (10 officieren en 662 onderofficieren en minderen), de emplacementstaat daarentegen alleen diegenen die geëvacueerd zijn naar plaatsen *buiten* het commandement waartoe hun korps behoort (3 officieren en 588 onderofficieren en minderen).

b) Tot de eerste militaire afdeeling van Java behooren ook de militaire posten op Billiton, op ult. 1893 in het geheel sterk 1 officier en 61 onderofficieren en minderen der infanterie (5 Europeanen en 56 inlanders) en 2 militairen (inlanders) behoorende tot het personeel van den hospitaaldienst.

c) Tot het militair commandement van Benkoelen behoort het garnizoen van Kepahiang (Palembang), op ult. 1893 sterk 1 officier en 47 onderofficieren en minderen der infanterie (6 Europeanen en 41 inlanders) en 3 militairen (1 Europeaan en 2 inlanders), behoorende tot het personeel van den hospitaaldienst.

d) Hier worden bedoeld, het korps stafmuzikanten te Weltevreden, het kader en de élèves der militaire school te Meester Cornelis en de leerlingen der voorbereidende cursussen aldaar en te Magelang, het kader van het korps pupillen te Gombong, het kader van het militair huis van arrest te Samarang, zoomede het personeel der provoosthuizen te Batavia, Magelang, Soerabaija, Padang, Kotta Radja, Palembang en Bandjermasin. Van de hierbedoelde militairen bevindt zich dus alleen het personeel der provoosthuizen gedeeltelijk in de buitenbezittingen, namelijk in Atjeh 3 en te Padang, Palembang en Bandjermasin gezamenlijk 7 Europeesche provoost-geweldigers en stokkeknechts.

III. Verantwoording der verliezen en winsten aan officieren, onderofficieren

a. Officieren (ook die uit Nederland gedetacheerd, doch

JAREN.	Aanwezige STERKTE der *in de formatie tellende* officieren op 1 Januari (allen Europeanen of met dezen gelijkgestelden) *a*).	VERLIEZEN. Voorgoed ontvallen. Overleden (daaronder ook de gesneuvelden) *b*).	Gepensioneerd.	Eervol ontslagen zonder pensioen *c*).	Niet-eervol ontslagen of veroordeeld.	Opheffing van detacheering van tijdelijk in Indië dienende officieren van het leger hier te lande.	Tijdelijk ontvallen. Met buitenlandsch verlof vertrokken.	Gedetacheerd geworden bij het leger hier te lande.	Op non-activiteit gesteld, voor memorie gebracht of tijdelijk toegevoegd aan autoriteiten buiten het leger.	Totalen.	WI[NSTEN] Nieuw benoemd. Speciaal opgeleid: bij de Koninklijke Militaire Academie.	bij andere inrichtingen hetzij hier te lande hetzij elders (geneeskundigen en pharmaceuten).	Verkregen uit de korpsen van het leger hier te lande.	Verkregen in Indië zelf (meerendeels afkomstig van de Militaire school te Meester Cornelis).	Overgeplaatst van het leger hier te lande.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
1889	1387 (48)	*f*) 23	54	11	1	16	90	7	*f*) 15	217	35	15	19	12	1
1890	1330 (35)	*g*) 13	40	5	1	9	72	8	32	180	31	22	19	17	2
1891	1364 (46)	11	52	13	"	14	85	14	13	202	37	29	33	11	1
1892	1367 (41)	9	45	4	1	7	107	9	16	198	39	24	22	8	9
1893	1360 (40)	*f*) 17	46	6	2	5	91	13	17	197	19	15	18	21	3

b. Onderofficieren

JAREN.	Landaarden.	ALGEMEEN OVERZICHT. Effectieve sterkte op 1 Januari.	*Af:* verliezen gedurende het opgegeven jaar.	*Bij:* winsten gedurende het opgegeven jaar.	Effectieve sterkte op 31 December.	*Af:* de *niet* in de formatie tellende categorieën van militairen *h*).	Derhalve wordt de sterkte der *in de formatie tellende* onderofficieren en minderen op 31 December.	Specificatie de[r verliezen] Overleden (hieronder ook de gesneuvelden). *i*) Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen. *l*)	Inlanders.	Gepasporteerd. Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Gegageerd. Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Tot officier bevorderd (alleen Europeanen).
1889	Europeanen	15193	2283	1492	14402	243	14159	389	63	451	661	54	868	991	47	412	12
	Afrikanen	77	11	1	67	"	67	903			1583			1450			12
	Amboineezen	1982	166	163	1979	3	1976										
	Inlanders.	16162	2023	2496	16635	50	16585										
		33414	4483	4152	33083	296	32787										
1890	Europeanen	14402	2200	1653	13855	192	13663	322	60	459	694	30	1027	976	40	454	17
	Afrikanen	67	14	4	57	"	57	841			1751			1470			17
	Amboineezen	1979	132	444	2291	1	2290										
	Inlanders.	16635	2265	2226	16596	59	16537										
		33083	4611	4327	32799	252	32547										
1891	Europeanen	13855	1885	1822	13792	199	13593	331	62	430	552	53	744	807	39	400	11
	Afrikanen	57	8	9	58	1	57	823			1349			1246			11
	Amboineezen	2291	157	207	2341	5	2336										
	Inlanders.	16596	1944	2847	17499	82	17417										
		32799	3994	4885	33690	287	33403										
1892	Europeanen	13792	1894	2140	14038	191	13847	282	69	392	597	56	835	808	64	339	8
	Afrikanen	58	5	3	56	1	55	743			1488			1211			8
	Amboineezen	2341	192	215	2364	5	2359										
	Inlanders.	17499	1810	1489	17178	100	17078										
		33690	3901	3847	33636	297	33339										
1893	Europeanen	14038	1812	1870	14096	213	13883	201	45	381	579	62	1019	807	67	485	21
	Afrikanen	56	4	5	57	2	55	627			1660			1359			21
	Amboineezen	2364	179	299	2484	3	2481										
	Inlanders.	17178	2130	1898	16946	92	16854										
		33636	4125	4072	33583	310	33273										

h) Namelijk de gedetineerden, de gestraften bij de strafdetachementen te Klatten en Ngawi (van 1 Januari 1893 af alleen te Ngawi) en de militairen die bij de subsistentenkaders op scheepsgelegenheid naar Nederland wachtten. (De voor „memorie" gevoerd wordende militairen blijven hier buiten aanmerking omdat zij, zoolang zij in die positie verkeeren, tijdelijk uit de sterkte zijn afgevoerd.)

i) Het aantal der gesneuvelde onderofficieren en minderen bedroeg in de opgegeven vijf jaren achtereenvolgens 26, 21, 17, 17 en 17 (respectievelijk 14, 9, 6, 10 en 8 Europeanen en 9, 10, 10, 5 en 6 niet-Amboineesche inlanders, alsmede in 1889 1 Afrikaan en 2 Amboineezen, in 1890 2 Amboineezen, in 1891 1 Amboinees, in 1892 2 en in 1893 3 Amboineezen). Als overleden aan de gevolgen van in den strijd bekomen wonden, vindt men over gemelde jaren vermeld achtereenvolgens 17, 5, 6, 11 en 11 militairen beneden den rang van officier en daaronder respectievelijk 10, 2, 3, 6 en 6 Europeanen.

k) Onder deze rubriek worden gerekend: vermisten; met een briefje van ontslag verwijderden; militairen die bij de lijfwachten-dragonders of bij de gouvernementsmarine overgingen; zij die om andere redenen, zonder toekenning van paspoort of gagement, van hunne dienstverbintenis ontheven werden; uit Nederland gedetacheerde militairen die derwaarts terugkeerden, en eindelijk adjudanten-onderofficier die aangewezen worden om dienst te doen als officier.

l) Hier en in de verdere kolommen van dit overzicht worden onder Amboineezen ook verstaan Menadoneezen en Alfoeren.

m) Onder de in deze kolommen opgegeven getallen zijn begrepen achtereenvolgens 11, 14, 8, 5 en 4 Afrikanen. Van hen overleden er 2 in 1889,

en minderen tegenover de sterkte, over de jaren 1889 t/m 1893.

zonder de adjudanten-onderofficier dienstdoend officier).

STEN.					Voor- of nadeelig verschil tusschen winsten en verliezen.	Derhalve was bij het einde van het jaar de STERKTE der *in de formatie tellende* officieren geklommen of gedaald tot:	Bovendien behoorde op ult. December tot het leger, maar telde *niet* in de sterkte, het navolgend aantal officieren *d*)			
In acti-viteit her-steld en van „voor memo-rie" terug.	Van buiten-landsch verlof terug-ge-keerd.	Terug van deta-chee-ring bij het leger hier te lande.	In dienst ge-steld als ge-deta-cheerd van het leger hier te lande.	To-talen.			met verlof buiten Neder-landsch Indië.	op non-activi-teit of „voor memo-rie".	gedeta-cheerd bij het Neder-landsche leger of bij inrich-tingen hier te lande *e*).	Te zamen.
17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.
13	47	12	6	160	— 57	1330 (35)	172	8	38	218
30	61	11	21	214	+ 34	1364 (46)	157	8	42	207
14	64	7	9	205	+ 3	1367 (41)	159	7	58	224
13	57	13	6	191	— 7	1360 (40)	188	11	57	256
12	67	7	6	168	— 29	1331 (39)	193	18	65	276

AANMERKINGEN.

a) De cijfers, in de kolommen 2 en 23 tusschen ( ) geplaatst wijzen aan hoevele tot het Nederlandsche leger behoorende officieren (als gedetacheerd in Indië) in de opgegeven sterkte van het Indische officierskorps begrepen waren.

b) In de behandelde vijf jaren sneuvelden 7 officieren (4 in 1889, 1 in 1890, 1 in 1891 en 1 in 1893), en overleden er 4 (1 in elk der jaren 1890 t/m 1893) aan de gevolgen van voor den vijand bekomen wonden.

c) Meerendeels tijdelijk (voor vijf jaren) benoemde officieren van gezondheid (vreemdelingen). Onder de 13 in 1891 en de 4 in 1892 zonder pensioen ontslagen officieren waren 5 en 2 vreemde geneeskundigen begrepen.

d) Eene specificatie naar gelang van de wapens of diensten waartoe de *niet* in de sterkte tellende officieren behoorden, vindt men op blz. 5 van bijlage C.

e) Hieronder ook de officieren die de lessen bij de hoogere krijgsschool volgden. Van de tijdelijk hier te lande bij het leger dienende Indische officieren vervingen er bij het einde van elk der opgegeven jaren achtereenvolgens 23, 26, 26, 17 en 24 de plaatsen van in Indië gedetacheerde officieren van het Nederlandsche leger.

f) Hieronder 2 gedetacheerde officieren van het Nederlandsche leger.

g) Hieronder 1 officier als voren.

en minderen.

VERLIEZEN.												Specificatie der WINSTEN.																	
Gevonnisd.			Afgevoerd als „voor memorie" gebracht.			Gedeserteerd of om andere dan in de voorgaande kolommen opgegeven redenen afgevoerd *k*).			Totalen.			Aangekomen suppletie-troepen uit Nederland. (Zie noot *u*.)			Werving in Indië. *o*)							Als terug van desertie, als niet meer „voor memorie" gevoerd of om andere redenen weder in de sterkte opgenomen.				Totalen.		
Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Europeanen en Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Europeanen en Afrikanen *m*).	Amboineezen.	Inlanders.	Nederlanders.	Vreemdelingen *n*).	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen *p*).	Amboineezen, Menadoneezen en Alfoeren *q*).	Javanen (waaronder Soendaneezen) *r*).	Madureezen.	Boegineezen.	Maleiers.	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen *s*).	Amboineezen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen en Afrikanen *t*).	Amboineezen.	Inlanders.
61	„	35	22	„	4	158	2	253	2294	166	2023	902	381	1283	170 (18)	161 (2)	2130 (18)	129	81 (2)	62	2733 (40)	40	2	94	136	1493	163	2496
96			26			413			4483																	4152		
13	„	20	33	„	4	159	2	301	2214	132	2265	1073	363	1436	174 (26)	442 (5)	1875 (18)	147 (2)	50 (1)	59	2747 (52)	47	2	95	144	1657	444	2226
33			37			462			4611																	4327		
3	„	14	23	„	„	166	3	356	1893	157	1944	1232	342	1574	217 (28)	206 (1)	2511 (13)	120 (2)	38	76	3168 (44)	40	1	102	143	1831	207	2847
17			23			525			3994																	4885		
„	1	11	27	„	„	177	2	233	1899	192	1810	1420	528	1948	156 (34)	213	1239 (10)	71	41	51	1771 (44)	39	2	87	128	2143	215	1489
12			27			412			3901																	3847		
10	„	35	18	„	„	180	5	220	1816	179	2130	1334	322	*u*) 1656	174 (49)	294	1701 (24)	43 (1)	27	44 (1)	2283 (75)	45	5	83	133	1875	299	1898
35			18			405			4125																	4072		

1 in 1890, 1 in 1892 en 1 in 1893; werden gepasporteerd 3 in 1889, geen in 1890, 2 in 1891, 1 in 1892 en geen in 1893; verlieten het leger met gagement: in 1889 t/m 1893 achtereenvolgens 5, 12, 6, 2 en 1, en werden in elk der jaren 1889, 1890 en 1892 1 en in 1893 2 om andere dan de genoemde redenen uit de sterkte afgevoerd.

n) De uit Nederland gezonden troepen bestonden dus in de opgegeven jaren achtereenvolgens voor p. m. 29.7, 25.3, 21.7, 27.1 en 24 pct. uit vreemdelingen.

o) De in deze rubriek tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het aantal aan van hen die reeds vroeger gediend hebben; dit aantal is in het daarboven geplaatste cijfer begrepen.

p) Onder de in deze kolom opgegeven getallen zijn begrepen achtereenvolgens 1, 3, 9, 3 en 4 Afrikanen. Onder hen was er (in 1891) een die reeds vroeger gediend had.

q) De in deze kolom voorkomende getallen zijn voor elk der opgegeven jaren aldus te specificeeren: Amboineezen achtereenvolgens 48, 258, 88, 100 en 136; Menadoneezen 105, 175, 102, 78 en 151, en Alfoeren (niet-Christenen) 8, 9, 16, 35 en 7.

r) Het aantal Soendaneezen, in de opgegeven cijfers begrepen, beliep achtereenvolgens 198, 453, 274, 212 en 159.

s) Onder deze rubriek was in de opgegeven jaren slechts 1 Afrikaan begrepen en wel in 1890.

t) Zie de noten *p* en *s*.

u) Onder de in 1893 uit Nederland aangekomen troepen behoorden 2 detachementen van de Koloniale Reserve, gezamenlijk sterk 119 onderofficieren en minderen.

Koloniaal verslag van 1894. [Nederl. (Oost-) Indië. Bijlage D.]

IV. Numerieke opgaaf betreffende de mutatiën gedurende 1893 bij de infanterie, cavalerie, artillerie en genie (dus niet bij de overige onderdeelen van het leger) voorgekomen onder onderofficieren en korporaals.

WAPENS EN LANDAARDEN.	Uit de sterkte werden, om onderstaande redenen, afgevoerd:												In de sterkte werden gebracht, als zijnde:						
	Overleden.	Gepasporteerd.	Gegageerd.	Bevorderd tot magazijnmeester der artillerie of tot dienstdoend 2de luitenant.	Bevorderd tot onderofficier.	Voor „memorie” gebracht.	Gecondemneerd.	Gedegradeerd of teruggesteld.	Vermist.	Overgegaan bij andere wapens of diensten.	Naar Nederland teruggekeerd.	Totaal.	uit Nederland aangekomen.	verkregen uit de korpsen.	in Indië geworven.	teruggesteld van dienstdoend officier.	terug van „voor memorie”.	overgenomen van andere wapens of diensten.	Totaal.
Onderofficieren.																			
Infanterie. a)																			
Europeanen	23	103	99	„	. .	11	„	10	„	62	5	313	100	159	11	„	12	9	291
Afrikanen	1	„	„	„	. .	„	„	„	„	„	„	1	„	5	„	„	„	„	5
Amboineezen	1	4	3	„	. .	„	„	„	„	1	„	9	„	27	„	„	„	1	28
Inlanders	6	7	43	„	. .	„	„	3	„	„	„	59	„	82	„	„	„	„	82
	31	114	145	„		11	„	13	„	63	5	382	100	273	11	„	12	10	406
Cavalerie.																			
Europeanen	1	2	10	„	. .	„	„	1	„	1	„	15	4	8	„	„	„	2	14
Inlanders	„	„	„	„	. .	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
	1	2	10	„		„	„	1	„	1	„	15	4	8	„	„	„	2	14
Artillerie.																			
Europeanen	6	20	35	11	. .	„	„	1	„	„	3	76	16	42	„	6	„	7	71
Inlanders	1	2	3	„	. .	„	„	„	„	„	„	6	„	9	„	„	„	„	9
	7	22	38	11		„	„	1	„	„	3	82	16	51	„	6	„	7	80
Genie.																			
Europeanen	2	8	10	„	. .	1	„	„	„	1	„	22	1	8	1	„	„	4	14
Inlanders	„	„	„	„	. .	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„	„	„	1
	2	8	10	„		1	„	„	„	1	„	22	1	9	1	„	„	4	15
Korporaals.																			
Infanterie.																			
Europeanen	15	38	41	. . .	159	1	„	33	1	17	4	309	69	208	2	„	„	1	280
Afrikanen	„	„	„	. . .	5	„	„	„	„	„	„	5	„	4	„	„	„	„	4
Amboineezen	2	1	3	. . .	27	„	„	„	„	7	„	40	„	64	„	„	„	8	72
Inlanders	14	19	34	. . .	82	„	„	8	„	3	„	160	„	109	„	„	„	1	110
	31	58	78		273	1	„	41	1	27	4	514	69	385	2	„	„	10	466
Cavalerie.																			
Europeanen	1	4	3	. . .	8	„	„	1	„	1	„	18	3	15	„	„	„	„	18
Inlanders	1	„	2	. . .	„	„	„	1	„	„	„	4	„	4	„	„	„	„	4
	2	4	5		8	„	„	2	„	1	„	22	3	19	„	„	„	„	22
Artillerie.																			
Europeanen	1	6	9	. . .	45	„	„	3	„	2	1	67	1	47	„	„	„	„	48
Inlanders	„	„	5	. . .	9	„	„	1	„	„	„	15	„	14	„	„	„	„	14
	1	6	14		54	„	„	4	„	2	1	82	1	61	„	„	„	„	62
Genie.																			
Europeanen	1	5	4	. . .	8	„	„	„	„	„	„	18	4	19	„	„	„	„	23
Inlanders	1	„	„	. . .	1	„	„	„	„	„	„	2	„	9	„	„	„	„	9
	2	5	4		9	„	„	„	„	„	„	20	4	28	„	„	„	„	32

a) Ongerekend het kader bij het militair huis van arrest en bij het korps pupillen.

(5. 7.)

BIJLAGE E.

Zie hoofdst. D, § 1, van het verslag.)

STATISTIEK van de behandelde zieken, de overledenen en de afgekeurden bij het Indische leger in de jaren 1889 tot en met 1893. *a*)

I. Overzicht van de voornaamste ziektevormen. *b*)

Ziektevormen.	Jaren.	Behandeld.				Hersteld.				Overleden.				Afgekeurd.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen	Aziaten.	Te zamen.
Malaria-ziekten	1893	8120	26	5186	13332	7693	25	4864	12582	38	»	57	95	68	»	80	148
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	7496	12	5097	12605	7035	12	4783	11830	66	»	70	136	48	»	62	110
	1890	6869	19	5545	12433	6457	19	5238	11714	49	»	72	121	54	»	62	116
	1891	5477	74	4099	9650	5138	70	3816	9024	45	2	63	110	79	»	69	148
	1892	7011	19	5461	12491	6472	17	4869	11358	55	»	78	133	96	»	66	162
Aziatische cholera	1893	40	»	23	63	14	»	6	20	2[illegible]	»	16	41	1	»	»	1
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	158	2	45	205	47	1	8	56	111	1	37	149	»	»	»	»
	1890	152	»	63	215	51	»	12	63	[illegible]8	»	50	148	»	»	»	»
	1891	198	3	89	290	70	1	26	97	121	2	62	185	»	»	»	»
	1892	84	1	34	119	27	»	2	29	57	1	32	90	»	»	»	»
Tropische dysenterie . . .	1893	6	»	3	9	4	»	2	6	1	»	1	2	»	»	»	»
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	18	»	3	21	10	»	»	10	5	»	3	8	2	»	»	2
	1890	18	»	8	26	10	»	6	16	5	»	1	6	2	»	»	2
	1891	14	»	2	16	4	»	1	5	8	»	»	8	2	»	»	2
	1892	40	»	2	42	34	»	1	35	5	»	1	6	1	»	»	1
Berriberri	1893	1156	1	5013	6170	921	1	3810	4732	18	»	200	218	43	»	530	573
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	1177	3	3687	4867	865	2	2548	3415	21	»	220	241	104	1	405	510
	1890	1295	7	4312	5614	1097	5	3166	4268	15	»	189	204	87	»	551	638
	1891	956	5	3807	4768	805	4	2820	3629	16	1	189	206	46	»	386	432
	1892	1236	4	3918	5158	1060	4	3150	4214	17	»	179	196	60	»	330	390

a) De in deze statistiek vermelde cijfers hebben geen betrekking tot de kwartierzieke militairen, maar alleen tot de militairen die in ziekeninrichtingen en tot de officieren die in het garnizoen werden behandeld.

In de rubriek „overleden" zijn dus *niet* opgenomen de op het slagveld gebleven of elders gestorven militairen, die in eene militaire ziekeninrichting alleen werden ingebracht om van daaruit begraven te worden.

b) Tot dusver kwam in deze bijlage als Tabel I eene drieledige splitsing van het ziekencijfer voor, namelijk afzonderlijke cijfers voor „Java en Madura," voor „Atjeh en onderhoorigheden" en voor de „Overige buitenbezittingen." Het is in Indië echter beter geacht deze indeeling voortaan achterwege te laten, omdat zij geen juiste gevolgtrekkingen toeliet, daar onder de cijfers betreffende Java en Madura niet alleen medetelden alle geëvacueerden van Benkoelen, Lampongsche Districten, Palembang, Oostkust van Sumatra, Riouw, Banka, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, maar ook zeer vele lijders uit Atjeh. Deze laatsten, zoo wordt ter toelichting opgemerkt, worden wel niet rechtstreeks van Atjeh naar Java geëvacueerd, doch worden als reconvalescenten van Padang naar de depôtbataljons op Java gezonden, waar zij, als een gevolg van hun minder weerstandsvermogen of van de neiging hunner doorgestane ziekte tot recidiveeren, het ziekencijfer — en vooral het cijfer der afgekeurden — doen stijgen. Een groot deel dier van Atjeh afkomstige lijders gaat, als „gedeeltelijk afgekeurd", naar andere gewesten buiten Java en Madura, en doet ook daar het ziekencijfer toenemen. Een ander gedeelte der te Padang in verpleging gekomen lijders uit Atjeh wordt naar Fort de Kock geëvacueerd en verhoogt dus mede het ziekencijfer onder de rubriek „Overige buitenbezittingen".

Ziektevormen.	Jaren.	Behandeld.				Hersteld.				Overleden.				Afgekeurd.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten	Te zamen.
Syphilis	1893	608	4	154	766	536	4	124	664	»	»	3	3	12	»	7	19
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	802	8	190	1000	712	7	160	879	»	»	1	1	12	»	10	22
	1890	787	1	187	975	673	1	155	829	1	»	1	2	17	»	9	26
	1891	624	6	209	839	593	6	176	775	2	»	2	4	9	»	9	18
	1892	654	2	180	836	571	2	135	708	1	»	1	2	11	»	17	28
Lepra	1893	2	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	2
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	2	»	1	3	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	1	3
	1890	1	»	»	1	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»
	1891	2	»	1	3	1	»	»	1	»	»	»	»	1	»	1	2
	1892	4	»	1	5	1	»	»	1	»	»	»	»	2	»	1	3
Vergiftigingen	1893	9	»	6	15	9	»	5	14	»	»	»	»	»	»	1	1
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	57	»	6	63	53	»	5	58	2	»	1	3	1	»	»	1
	1890	7	»	2	9	6	»	2	8	»	»	»	»	1	»	»	1
	1891	13	»	23	36	1	»	»	1	3	»	2	5	1	»	»	1
	1892	19	»	36	55	16	»	33	49	1	»	1	2	1	»	2	3
Indische spruw	1893	12	»	»	12	5	»	»	5	»	»	»	»	5	»	»	5
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	13	»	»	13	6	»	»	6	1	»	»	1	4	»	»	4
	1890	9	»	»	9	4	»	»	4	»	»	»	»	4	»	»	4
	1891	4	»	»	4	»	»	»	»	1	»	»	1	3	»	»	3
	1892	4	»	»	4	2	»	»	2	»	»	»	»	1	»	»	1
Leverziekten	1893	147	»	14	161	110	»	10	120	6	»	2	8	17	»	2	19
In de vier voorafgaande jaren waren de cijfers:	1889	275	»	39	314	206	»	26	232	12	»	5	17	27	»	5	32
	1890	240	»	23	263	177	»	13	190	16	»	7	23	24	»	3	27
	1891	200	»	18	218	151	»	13	164	6	»	2	8	19	»	2	21
	1892	190	»	32	222	144	»	20	164	6	»	5	11	23	»	1	24
Venerische ziekten. . . .	1893	4989	24	3965	8978	4507	22	3639	8168	2	»	5	7	15	»	17	32
In de vier voorafgaande jaren waren dé cijfers:	1889	6724	44	3949	10717	6172	43	3601	9816	8	»	26	34	8	»	34	42
	1890	6285	57	3973	10315	5698	52	3578	9328	5	»	19	24	9	»	29	38
	1891	5785	213	4080	10078	5316	198	3715	9229	7	1	12	20	16	»	32	48
	1892	5835	55	3922	9812	5253	53	3484	8790	2	»	17	19	15	»	49	64
Algemeene infectieziekten (voor zoover niet reeds hooger genoemd) . . .	1893	266	»	275	541	237	»	262	499	10	»	2	12	11	»	1	12
Ziekten van het bloed en de stofwisseling	1893	700	3	349	1052	594	2	241	837	1	»	5	6	57	»	82	139
Ziekten van het zenuwstelsel	1893	501	»	282	783	409	»	223	632	9	»	7	16	55	»	28	83
Ziekten der organen van de ademhaling en den bloedsomloop	1893	1185	5	2028	3218	979	2	1671	2652	15	1	40	56	102	»	194	296
Ziekten der spijsverteringsorganen (voor zoover niet reeds hooger genoemd) *c*)	1893	4358	14	1272	5644	4126	14	1211	5351	25	»	23	48	63	»	13	76
Transporteeren		7010	22	4206	11238	6345	18	3608	9971	60	1	77	138	288	»	318	606

c) Dit doelt op Indische spruw en leverziekten.

Ziektevormen.	Jaren.	Behandeld.				Hersteld.				Overleden.				Afgekeurd.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Te zamen.
Per transport		7010	22	4206	11238	6345	18	3608	9971	60	1	77	138	288	»	318	606
Ziekten der pis- en geslachtsorganen (voor zoover niet reeds hooger genoemd) *d*)	1893	301	»	91	392	265	»	70	335	1	»	2	3	12	»	15	27
Ziekten van de huid . . .	1893	1603	14	2654	4271	1520	12	2527	4059	»	»	2	2	9	»	14	23
Ziekten der beenderen, gewrichten en spieren . .	1893	833	5	556	1394	764	4	507	1275	»	»	2	2	30	»	18	48
Ziekten der zintuigen . .	1893	684	2	1071	1757	617	2	974	1593	»	»	2	2	25	»	47	72
Overige ziekten en gebreken, welke niet onder bovenstaande rubrieken zijn te brengen.	1893	2460	10	3745	6215	2244	9	3309	5562	19	»	14	33	71	»	280	351
		12891	53	12323	25267	11755	45	10995	22795	80	1	99	180	435	»	692	1127
In de vier voorafgegane jaren waren de cijfers: *e*)	1889	14715	46	14624	29385	12997	37	13156	26190	111	»	113	224	746	7	737	1490
	1890	13416	40	14621	28077	12021	35	13246	25302	87	1	134	222	598	4	652	1254
	1891	12555	336	14042	26933	11235	322	12688	24245	81	4	123	208	512	3	643	1158
	1892	11677	56	12640	24373	10438	52	11194	21684	93	»	126	219	489	2	655	1146
Algemeene totalen:	1889	31437	115	27641	59193	28103	102	24287	52492	337	1	476	814	954	8	1254	2216
	1890	29079	124	28734	57937	26195	112	25416	51723	276	1	473	750	796	4	1306	2106
	1891	25828	637	26370	52835	23313	601	23255	47169	290	10	455	755	688	3	1142	1833
	1892	26754	137	26226	53117	24018	128	22888	47034	237	1	440	678	699	2	1121	1822
	1893	27980	108	26687	54775	25554	97	23455	49106	170	1	383	554	598	»	1329	1927

d) Dit doelt op venerische ziekten.

e) De over de jaren vóór 1893 ingezonden ziekenrapporten leenen er zich niet toe de behandelden naar de hierboven aangenomen nieuwe indeeling der ziekten te specificeeren.

II. Verdeeling van de in tabel n°. I bedoelde behandelden, herstelden, afgekeurden

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ. *f*)	Gemiddelde sterkte over 1893.			Onder behandeling gebleven op 31 December 1892.			Aantal der gedurende					
							bijgekomenen:					
							uit garnizoenen.			bij evacuatie.		
	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
Hospitaal te Weltevreden	1387	»	979	225	»	112	1914	»	742	2158	»	1591
Ziekenzaal » Meester-Cornelis *g*)	869	»	689	8	»	3	1985	»	1148	»	»	»
Hospitaal te Buitenzorg	340	»	474	24	»	43	616	»	818	1	»	5
» » Serang	70	»	118	4	»	3	96	»	143	6	»	16
Garnizoen te Tjilegon	13	»	28	.....	...	.....	6	»	16	»	»	»
Ziekenzaal te Palimanang	16	»	40	»	»	»	20	»	17	»	»	»
» » Tandjong Pandan (Billiton)	6	»	59	»	»	4	4	»	52	3	»	9
Garnizoen » Manggar (Billiton)				.....	...	.....	3	»	9	»	»	»
Gezondheids-etablissement te Soekaboemi	3	»	»	60	»	»	»	»	»	354	»	85
» » Sindanglaija	2	»	»	48	»	»	»	»	»	233	»	1
Artillerie op marsch naar Batoe Djadjar	.....	...	.....	.....	...	.....	2	»	»	»	»	»
Ziekenzaal te Batoe Djadjar	66	»	20	8	»	»	130	»	20	»	»	»
Hospitaal te Samarang	757	1	441	155	»	72	1849	1	1144	206	2	111
Bad-etablissement te Pelantoengan	20	»	21	13	»	6	10	»	7	48	»	19
Reconvalescenten-gesticht te Oenarang	10	»	17	45	»	7	4	»	20	198	»	38
Ziekenzaal te Babakan *h*)	.....	...	.....	.....	...	.....	42	»	16	»	»	»
Hospitaal te Willem I.	481	1	846	81	»	107	1295	»	1219	873	44	753
Ziekenzaal te Banjoebiroe *i*)	331	16	354	2	»	»	886	44	753	»	»	»
Hospitaal te Magelang	1432	5	1570	239	3	171	2190	5	1890	»	»	»
» » Salatiga	358	»	268	33	»	28	450	»	226	43	»	2
» » Djokjokarta	256	»	207	27	»	21	535	»	191	40	»	41
» » Soerakarta	227	34	194	29	2	17	559	42	290	1	»	»
» » Kedongkebo	103	2	298	11	»	49	268	»	515	20	»	3
» » Gombong	470	»	19	*j*) 6	»	2	1035	»	6	19	»	3
» » Ngawi	220	1	57	27	1	10	495	6	177	»	»	»
» » Tjilatjap	15	»	5	»	»	»	11	»	6	»	»	1
Ziekenzaal te Patjitan	6	»	32	»	»	»	1	»	31	»	»	»
Hospitaal te Soerabaija	613	»	643	77	»	98	1045	»	778	85	»	161
» » Malang	446	»	884	74	»	83	904	»	1340	21	»	9
Ziekenzaal te Banjoewangi	4	»	24	»	»	»	»	»	25	»	»	»

f) Ten einde de in deze tabel voorkomende tweeërlei opgaven betreffende de geëvacueerden onderling te doen overeenstemmen, hetgeen bij de tot dusver voor deze tabel aangenomen inrichting niet het geval kon zijn (verg. noot *b* op blz. 4 van bijlage E van 't vorig verslag), zijn nu: 1°. ook die garnizoenen vermeld, waar geene ziekeninrichting bestaat, noch een officier van gezondheid bescheiden is, doch van waar de zieken worden opgezonden naar een garnizoen, waar geneeskundige behandeling mogelijk is, en 2°. voor die plaatsen, waar wel een geneesheer is, onder de rubriek „geëvacueerden" ook medegeteld die zieken, welke rechtstreeks van uit het garnizoen — dus zonder eerst in de ziekeninrichting te zijn opgenomen — worden geëvacueerd.

In verband met het aangeteekende in noot *b* (zie blz. 1 van deze bijlage) is ook in deze tabel nagelaten afzonderlijke totalen te vermelden voor „Java en Madura," voor „Atjeh en onderhoorigheden" en voor de „Overige buitenbezittingen."

en overledenen over de verschillende ziekeninrichtingen, enz.

het jaar 1893:												Blijven onder behandeling op 31 December 1893.		
herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.					
Europeanen.	Afrikanen	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
3349	»	1641	526	»	66	213	»	622	10	»	24	199	»	92
365	»	259	1619	»	890	»	»	»	3	»	»	6	»	2
559	»	665	64	»	140	»	»	»	1	»	17	17	»	44
94	»	141	9	»	18	»	»	»	2	»	1	1	»	2
»	»	»	6	»	16	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
17	»	16	1	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	1
2	»	21	5	»	44	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	3	»	9	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
204	»	40	118	»	6	»	»	»	1	»	»	91	»	39
102	»	1	95	»	»	»	»	»	»	»	»	84	»	»
»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
94	»	17	37	»	3	»	»	»	»	»	»	7	»	»
1736	1	905	166	»	43	158	»	266	15	1	20	135	1	93
47	»	18	9	»	1	»	»	»	»	»	1	15	»	12
171	»	41	33	»	10	»	»	»	7	»	»	36	»	14
25	»	13	17	»	3	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
1969	41	1939	195	»	49	»	»	»	5	»	13	80	3	78
15	»	»	873	44	753	»	»	»	»	»	»	»	»	»
2178	6	1863	64	2	61	»	»	»	10	»	17	177	»	120
452	»	225	33	»	7	»	»	»	5	»	4	36	»	20
539	»	228	17	»	6	»	»	»	2	»	5	44	»	14
539	39	287	11	»	4	»	»	»	3	»	2	36	5	14
273	»	512	16	»	25	»	»	»	1	»	5	9	»	25
1040	»	10	9	»	1	»	»	»	2	»	»	j) 9	»	»
494	6	168	4	»	2	»	»	»	»	»	1	24	1	16
10	»	6	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1	»	25	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	1
1018	»	810	20	»	9	88	»	140	15	»	15	66	»	63
878	»	1220	52	»	95	»	»	»	4	»	16	65	»	101
»	»	24	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»

g) Als geëvacueerd zijn ook aangemerkt zij die rechtstreeks — zonder nog eerst in de ziekeninrichting te zijn opgenomen — naar het hospitaal te Weltevreden werden gedirigeerd.

h) Te Babakan waren slechts gedurende een gedeelte des jaars troepen gelegerd.

i) Als geëvacueerd zijn ook aangemerkt zij, die rechtstreeks — zonder nog eerst in de ziekeninrichting te zijn opgenomen — naar het hospitaal te Willem I werden gedirigeerd.

j) Te Gombong waren onder de in behandeling gebleven op ult. 1892 begrepen 4 en op ult. 1893 2 pupillen.

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ. *f*)	Gemiddelde sterkte over 1893.			Onder behandeling gebleven op 31 December 1892.			Aantal der gedurende bijgekomenen: uit garnizoenen.			bij evacuatie.		
	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
Hospitaal te Panteh Perak *k*)	1254	6	1401	117	»	157	1905	»	2118	812	»	1238
Ziekenzaal te Olehleh	184	»	200	8	»	2	348	1	311	13	»	20
Garnizoen » Lamtih	23	»	37	.....	.....	.....	33	»	44	»	»	»
» » Kotta Pohama	32	»	48	.....	.....	.....	50	»	71	»	»	»
» » Pakan Kroeng Tjoet	27	»	34	.....	.....	.....	29	»	33	»	»	»
Ziekenzaal » Lamjong	60	»	77	»	»	»	61	»	97	36	»	39
Garnizoen » Boekit Karang	25	»	43	.....	.....	.....	27	»	20	»	»	»
» » Roempit	57	»	76	.....	.....	.....	35	»	99	»	»	»
Ziekenzaal » Lambaroe	90	»	134	1	»	5	116	»	183	150	»	147
Garnizoen » Lampermeij	57	»	95	.....	.....	.....	141	»	117	»	»	»
» » Lamreng	38	»	58	.....	.....	.....	49	»	88	»	»	»
» » Siroen	27	»	32	.....	.....	.....	57	»	44	»	»	»
» » Tjot Iri	29	»	30	.....	.....	.....	55	»	65	»	»	»
Ziekenzaal » Ketapan Doea	57	»	102	3	»	2	43	»	121	46	»	92
Garnizoen » Lamdjamoe	47	»	76	.....	.....	.....	62	»	131	»	»	»
» » Blang	22	»	34	.....	.....	.....	27	»	63	»	»	»
» » Lampeneroet	37	»	65	.....	.....	.....	36	»	48	»	»	»
Ziekenzaal » Edi	64	»	236	5	»	6	91	»	239	»	»	»
» » Segli	71	»	96	»	»	2	234	»	193	»	»	»
» » Telok Semawé	42	»	73	1	»	3	111	»	151	»	»	»
» » Sabang *l*)	35	»	65	.....	.....	.....	96	»	75	»	»	»
» » Melaboeh	37	»	60	»	»	»	65	»	106	»	»	»
» op Poeloe Bras	33	»	46	»	»	1	59	»	168	»	»	»
» » Poeloe Raija *m*)	44	»	47	.....	.....	.....	71	»	95	»	»	»
Geëvacueerde lijders van Atjeh hospitaal te Padang *o*)	.....	...	.....	89	»	136	»	»	»	1300	»	2761
Geëvacueerde lijders van Atjeh id. te Weltevreden *p*)	.....	...	.....	»	»	»	»	»	»	41	»	»
Hospitaal te Padang	767	1	1222	86	»	122	1409	2	1761	101	»	111
Reconvalescenten-gesticht te Oeloe Limau Manis	35	»	37	66	»	127	31	»	29	132	»	404
Reconvalescenten-gesticht » Kaijoetanam	10	»	7	»	»	62	1	»	3	»	»	144
Hospitaal te Padang Pandjang	220	»	333	9	»	17	231	»	194	17	»	11
Garnizoen te Fort van der Capelle	42	»	174	.....	.....	.....	17	»	11	»	»	»
Hospitaal » Fort de Kock	500	»	423	49	»	20	694	1	580	275	1	266
Ziekenzaal » Solok	108	»	112	8	»	9	100	»	96	»	»	»
» » Paijacombo	24	»	64	4	»	2	23	»	110	52	»	4
» » Loeboe Sikaping	15	»	41	»	»	1	21	»	43	»	»	»
» » Lagoeboti	28	»	62	»	»	1	18	»	78	»	»	»

k) Kotta Radja en voorwerken zijn als één garnizoen aangemerkt, terwijl in deze cijfers mede begrepen zijn de zieken, welke van de in 1893 tijdelijk opgerichte posten naar het hospitaal te Panteh Perak zijn gezonden. Bij de overledenen zijn medegeteld de lijders, die onderweg stierven tijdens zij van Atjeh naar Padang geëvacueerd werden.

l) In Maart 1893 werd de ziekenzaal in gebruik gesteld.

m) De overledene bezweek tijdens de evacuatie naar Panteh Perak.

het jaar 1893:

herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.			Blijven onder behandeling op 31 December 1893.		
Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
1789	»	1421	933	»	1933	»	»	»	20	»	94	92	»	65
166	1	105	200	»	225	»	»	»	3	»	»	»	»	3
»	»	»	33	»	44	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	50	»	71	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	29	»	33	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
80	»	66	17	»	70	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	27	»	20	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	35	»	99	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
65	»	83	201	»	249	»	»	»	»	»	»	1	»	3
»	»	»	141	»	117	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	49	»	88	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	57	»	44	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	55	»	65	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
58	»	111	34	»	103	»	»	»	»	»	»	»	»	1
»	»	»	62	»	131	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	27	»	63	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	36	»	48	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
80	»	226	13	»	17	»	»	»	1	»	»	2	»	2
142	»	108	87	»	77	»	»	»	1	»	2	4	»	8
65	»	85	43	»	65	»	»	»	4	»	1	»	»	3
63	»	36	33	»	36	»	»	»	»	»	3	»	»	»
35	»	77	28	»	29	»	»	»	»	»	»	2	»	»
44	»	85	14	»	83	»	»	»	»	»	m) 1	1	»	»
34	»	36	33	»	59	»	»	»	1	»	»	3	»	»
888	»	1959	375	»	744	27	»	63	13	»	34	86	»	97
24	»	»	12	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»
1411	1	1715	56	1	67	68	»	106	8	»	25	53	»	81
24	»	18	182	»	401	»	»	»	3	»	11	20	»	130
1	»	2	»	»	156	»	»	»	»	»	3	»	»	48
235	»	204	6	»	7	»	»	»	»	»	1	16	»	10
»	»	»	17	»	11	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
925	2	773	60	»	24	»	»	»	»	»	»	33	»	69
98	»	99	6	»	4	»	»	»	»	»	»	4	»	2
54	»	105	1	»	7	»	»	»	2	»	1	22	»	3
20	»	41	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3
17	»	75	»	»	2	»	»	»	»	»	»	1	»	2

n) In Januari 1893 werd de ziekenzaal in gebruik gesteld.

o) Onder de bijgekomen lijders zijn begrepen: 149 Europeanen en 528 Aziaten, die van Oeloe Limau Manis, Kajoetanam en Fort de Kock werden teruggezonden om voor de geneeskundige commissie te verschijnen.

p) Onder de bijgekomen lijders zijn begrepen: 12 Europeanen, die van Soekaboemi en Sindanglaija werden teruggezonden om voor de geneeskundige commissie te verschijnen.

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ f)	Gemiddelde sterkte over 1893.			Onder behandeling gebleven op 31 December 1892.			Aantal der gedurende … bijgekomenen: uit garnizoenen.			Aantal der gedurende … bijgekomenen: bij evacuatie.		
	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
Ziekenzaal te Padang Sidempoean	48	»	100	1	»	1	71	»	100	»	»	»
» » Siboga	9	»	39	1	»	2	20	»	85	»	»	»
Garnizoen » Baros q)	17	»	38	.....	.....	.....	»	»	4	»	»	»
Ziekenzaal » Singkel	27	»	63	»	»	7	84	»	153	»	»	»
» » Taroetoeng	59	»	74	2	»	5	75	»	150	»	»	»
» » Goenoeng Sitoli	9	»	76	»	»	1	3	»	55	»	»	»
Ziekenzaal te Benkoelen	63	»	113	3	»	12	145	»	231	5	»	1
» » Kepahiang	12	»	41	2	»	2	17	»	43	»	»	»
Ziekenzaal te Telok Betong	27	»	65	1	»	3	50	»	126	»	»	»
Hospitaal te Palembang	136	»	269	16	»	6	292	»	466	34	»	73
» » Lahat	111	»	282	10	»	8	189	»	368	»	»	»
Ziekenzaal » Tebing Tinggi	34	»	82	»	»	4	51	»	67	»	»	»
» » Bandar	26	»	65	»	»	2	36	»	56	»	»	»
» » Djambi	37	»	90	»	»	8	34	»	123	»	»	»
Hospitaal te Medan	205	»	343	8	»	19	268	»	246	103	»	170
Ziekenzaal » Bindjei	35	»	100	3	»	5	40	»	56	»	»	»
» » Seroewai	34	»	110	3	»	1	175	»	188	17	»	1
» » Bengkalis	17	»	38	2	»	1	11	»	16	17	»	9
» » Tandjong Poera	49	»	102	5	»	8	65	»	117	62	»	126
Garnizoen » Siak	17	»	36	.....	.....	.....	17	»	9	»	»	»
» » Boekit Koeboe	5	»	45	.....	.....	.....	2	»	7	»	»	»
Expeditionnaire colonne Tandjong Slamat, Kwala Simpang, Tandjong Poetoes, Boekit Mas en Pangkalan Brandan	.....	.....	.....	.....	.....	.....	75	»	120	»	»	»
Ziekenzaal te Tandjong Pinang	76	»	137	5	»	8	117	»	135	»	»	»
Hospitaal te Muntok	66	»	111	7	»	13	149	»	247	5	»	29
Ziekenzaal » Toboali r)	5	»	33	.....	.....	.....	»	»	11	»	»	»
» » Pangkalpinang	8	»	44	2	»	5	8	»	45	»	»	10
Garnizoen » Blinjoe	5	»	31	.....	.....	.....	2	»	20	»	»	»
Hospitaal te Pontianak	91	»	158	3	»	8	69	»	76	9	»	27
Garnizoen te Nanga Pinoh	5	»	26	.....	.....	.....	3	»	10	»	»	»
Ziekenzaal te Sintang	40	»	105	2	»	2	46	»	117	3	»	10
» » Singkawang	44	»	94	»	»	»	24	»	39	»	»	»
» » Bengkaijang	13	»	35	»	»	3	4	»	53	»	»	»
» » Sambas	19	»	52	»	»	2	13	»	19	»	»	»

q) Te Baros werd in Januari 1893 een officier van gezondheid geplaatst, doch eene ziekenzaal werd er nog niet in gebruik gesteld.

het jaar 1893:

herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.			Blijven onder behandeling op 31 December 1893.		
Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
67	»	98	3	»	3	»	»	»	2	»	»	»	»	»
19	»	81	1	»	6	»	»	»	»	»	»	1	»	»
»	»	»	»	»	4	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
65	»	130	18	»	25	»	»	»	»	»	»	1	»	5
74	»	153	»	»	1	»	»	»	»	»	»	3	»	1
2	»	48	»	»	6	»	»	»	1	»	»	»	»	2
85	»	131	64	»	107	»	»	»	»	»	2	4	»	4
14	»	44	5	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
34	»	110	14	»	17	»	»	»	1	»	»	2	»	2
289	»	386	40	»	125	»	»	»	4	»	10	9	»	24
160	»	325	20	»	26	»	»	»	3	»	3	16	»	22
46	»	69	3	»	1	»	»	»	»	»	»	2	»	1
33	»	54	1	»	2	»	»	»	»	»	»	2	»	2
21	»	81	10	»	44	»	»	»	»	»	3	3	»	3
243	»	244	105	»	166	»	»	»	1	»	9	30	»	16
31	»	48	11	»	10	»	»	»	»	»	1	1	»	2
119	»	101	70	»	86	»	»	»	3	»	1	3	»	2
25	»	2	2	»	1	»	»	»	»	»	»	3	»	2
107	»	176	22	»	73	»	»	»	2	»	»	1	»	2
»	»	»	17	»	9	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	2	»	7	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	75	»	120	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
105	»	129	8	»	4	»	»	»	»	»	»	9	»	10
129	»	203	128	»	81	»	»	»	2	»	1	2	»	4
»	»	»	»	»	11	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
6	»	49	3	»	8	»	»	»	1	»	1	»	»	2
»	»	»	2	»	20	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
66	»	84	11	»	15	»	»	»	»	»	4	4	»	8
»	»	»	3	»	10	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
44	»	104	7	»	23	»	»	»	»	»	2	»	»	»
23	»	35	1	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»
3	»	53	1	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	1
12	»	21	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»

r) Van geneesheer ontbloot.

ZIEKENINRICHTINGEN, ENZ. *f*)	Gemiddelde sterkte over 1893.			Onder behandeling gebleven op 31 December 1892.			Aantal der gedurende bijgekomenen: uit garnizoenen.			Aantal der gedurende bijgekomenen: bij evacuatie.		
	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
Hospitaal te Bandjermasin	167	»	246	21	»	11	226	»	370	39	»	72
Ziekenzaal te Barabei	43	»	79	2	»	4	39	»	68	6	»	19
» » Amoenthai	61	»	111	3	»	7	89	»	73	6	»	12
» » Moeara Teweh	27	»	56	»	»	2	35	»	82	»	»	»
» » Pengaron	20	»	40	»	»	»	20	»	29	»	»	»
Garnizoen » Martapoera	14	»	34	.....	...	.....	10	»	24	»	»	»
» » Marabahan	13	»	35	.....	...	.....	10	»	12	»	»	»
» » Kwala Kapoeas	5	»	35	.....	...	.....	»	»	16	»	»	»
» » Rantau	5	»	36	.....	...	.....	»	»	2	»	»	»
» » Kendangan	14	»	34	.....	...	.....	7	»	19	»	»	»
» » Boentok	3	»	19	.....	...	.....	»	»	2	»	»	»
» » Tandjong	15	»	36	.....	...	.....	5	»	12	»	»	»
Hospitaal » Makasser	260	»	320	24	»	51	366	»	548	12	»	15
Detachement te Paranglo *s*)	.....	...	.....	.....	...	.....	2	»	»	»	»	»
Ziekenzaal te Balangnipa	23	»	53	1	»	2	7	»	27	»	»	»
» » Pangkadjene	14	»	29	1	»	»	25	»	71	»	»	»
» » Segiri	17	»	37	»	»	»	16	»	35	»	»	»
» » Bonthain	25	»	53	»	»	»	16	»	36	»	»	»
» » Menado	23	»	79	1	»	4	11	»	38	»	»	»
» » Gorontalo	8	»	38	1	»	»	3	»	34	»	»	»
» » Koepang	16	»	40	»	»	1	21	»	23	»	»	»
Garnizoen » Boeton	2	»	2	.....	...	.....	1	»	»	»	»	»
» » Bima	2	»	12	.....	...	.....	»	»	»	»	»	»
Hospitaal te Amboina	203	»	316	19	»	30	201	»	260	79	»	163
» » Banda	54	»	99	3	»	7	107	»	230	»	»	2
Ziekenzaal te Ternate	51	»	91	6	»	5	86	»	100	»	»	»
» » Saparoea	16	»	40	»	»	4	16	»	17	1	»	12
» » Wahaaij	6	»	43	»	»	2	3	»	22	»	»	»
Garnizoen » Amaheij	4	»	27	.....	...	.....	2	»	16	»	»	»
» » Aij	1	»	10	.....	...	.....	»	»	2	»	»	»
» » Tidore	1	»	6	.....	...	.....	»	»	»	»	»	»
» » Batjan	2	»	13	.....	...	.....	»	»	»	»	»	»
	15126	67	18993	1800	6	1777	26180	102	24910	7682	47	8836
	34186			3583			51192			16565		

s) Te Paranglo hield zich slechts eenige dagen een detachement op

het jaar 1893:

herstelden.			geëvacueerden.			afgekeurden.			overledenen.			Blijven onder behandeling op 31 December 1893.		
Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.	Europeanen.	Afrikanen.	Aziaten.
238	»	352	31	»	65	»	»	»	3	»	11	14	»	25
36	»	83	6	»	5	»	»	»	»	»	»	5	»	3
88	»	85	3	»	2	»	»	»	»	»	»	7	»	5
27	»	73	7	»	9	»	»	»	»	»	»	1	»	2
17	»	29	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	10	»	24	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	10	»	12	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	»	»	16	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	7	»	19	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	5	»	12	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
357	»	523	»	»	»	21	»	53	»	»	5	24	»	33
»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
5	»	22	3	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	3
19	»	64	5	»	6	»	»	»	»	»	»	2	»	1
13	»	35	1	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»
15	»	32	»	»	2	»	»	»	»	»	»	1	»	2
10	»	35	»	»	1	»	»	»	»	»	1	2	»	5
4	»	33	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
18	»	21	»	»	1	»	»	»	»	»	»	3	»	2
»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
263	»	336	3	»	»	18	»	79	2	»	8	13	»	30
38	»	107	66	»	123	»	»	»	»	»	»	6	»	9
79	»	90	8	»	10	»	»	»	2	»	1	3	»	4
14	»	19	3	»	14	»	»	»	»	»	»	»	»	»
2	»	11	1	»	12	»	»	»	»	»	1	»	»	»
»	»	»	2	»	16	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	.....	.....	.....
25554	97	23455	7682	47	8836	598	»	1329	170	1	383	1658	10	1520
49106			16565			1927			554			3188		

(5. 8.)

BIJLAGE F.

(Zie hoofdst. D, § 1, van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de in 1893 in de militaire ziekeninrichtingen behandelde militaire lijders aan BERRIBERRI *a*), benevens afzonderlijke meer uitvoerige opgaven betreffende den loop der ziekte in Atjeh en onderhoorigheden, deels ook over 1891 en 1892.

I. Verdeeling van de lijders over de verschillende plaatsen.

Militaire commandementen.	Garnizoenen *b*), reconvalescenten-gestichten, enz.	Aanwezige sterkte der garnizoenen		AANTAL BERRIBERRI-LIJDERS.						
		op 31 Dec. 1892.	op 31 Dec. 1893.	Op 1 Jan. 1893 nog van het voorafgegane jaar in verpleging gebleven.	In den loop van 1893: bijgekomen. *c*)	geëvacueerd.	hersteld. *d*)	afgekeurd. *e*)	overleden.	Op 31 Dec 1893 nog in verpleging.
1ste militaire afdeeling op Java.	Weltevreden	*f*) 2228	*f*) 2598	15	1193 (1084)	104	672 (12)	370	16	46
	Meester Cornelis	1547	1619	»	314	314	„	»	»	»
	Buitenzorg	761	867	6	234	100	110	»	16	14
	Sindanglaija *g*)	......	......	5	74 (74)	45	»	»	»	34
	Soekaboemi *g*)	......	......	2	30 (30)	24	1	»	»	7
	Batoe Djadjar	63	71	»	1	»	1	»	»	»
	Tandjong Paudan (Billiton) *h*)	38	39	2	53 (11)	42	13	»	»	»
	Manggar (Billiton) *h*)	24	24	»	11	11	»	»	»	»
2de militaire afdeeling op Java.	Samarang	929	885	5	145 (11)	1	94	22	14	19
	Willem I	1304	1295	»	2	»	2	»	»	»
	Magelang	3045	2880	1	15	10	3	»	»	3
	Salatiga	675	589	»	1 (1)	»	1	»	»	»
	Djokjokarta	422	498	»	1	»	1	»	»	»
	Pelantoengan *g*)	46	63	»	1	1	»	»	»	»
3de militaire afdeeling op Java.	Soerabaija	1106	1052	6	127 (90)	»	47 (40)	83	»	3
	Malang	1349	1285	12	111 (2)	61	31	»	2	29
Atjeh en onderhoorigheden.	Kotta Radja (met voorwerken)	2914	2923	108	2636 (1012)	2363	260	»	*i*) 85	36
	Lamtih	58	58	»	36	36	»	»	»	»
	Olehleh	471	312	»	225	225	»	»	»	»
	Kotta Pohama	79	77	»	28	28	»	»	»	»
	Pakan Kroeng Tjoet	58	55	»	9	9	»	»	»	»
	Lamjong	132	126	»	75	75	»	»	»	»
	Boekit Karang	61	54	»	10	10	»	»	»	»
	Roempit	122	124	»	59	59	»	»	»	»
	Lambaroe	298	243	»	82	82	»	»	»	»
	Lampermei	151	155	»	48	48	»	»	»	»
	Lamreng	96	81	»	49	49	»	»	»	»
	Siroen	59	55	»	15	15	»	»	»	»
	Tjot-Iri	57	61	»	23	23	»	»	»	»
	Ketapan Doea	157	159	»	99	99	»	»	»	»
	Lamdjamoe	98	121	»	72	72	»	»	»	»

a) In dit overzicht zijn ook begrepen die lijders, bij wie de ziekteverschijnselen van berriberri eerst waarneembaar werden tijdens zij ter zake van eene andere ziekte onder behandeling waren, doch bleven buiten beschouwing zij, die, ofschoon als berriberri-lijders opgenomen, door eene andere ziekte bleken te zijn aangetast.

De geëvacueerden zijn in de rubriek „bijgekomen" tweemalen verantwoord, namelijk ter plaatse waar zij oorspronkelijk in behandeling kwamen en nogmaals ter plaatse waarheen zij geëvacueerd werden. Dit laatste is echter niet het geval met de van Kotta Radja, Segli, Edi, Telok Semawé, Sabang, Poeloe Raija en Melaboeh naar Padang en Weltevreden en de van daar naar Oeloe Limau Manis, Kaijoetanam, Fort de Kock, Paijacombo, Sindanglaija en Soekaboemi geëvacueerden. Deze zijn namelijk niet onder de cijfers van gemelde plaatsen opgenomen, maar worden onder „Atjeh en onderhoorigheden" afzonderlijk verantwoord.

b) Ter verkrijging van overeenstemming tusschen de cijfers, welke in de kolom der „bijgekomen" lijders tusschen haakjes zijn geplaatst, en die in de volgende kolom, zijn ook de garnizoenen vermeld, waar geen officier van gezondheid is geplaatst.

c) De in deze kolom tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal lijders aan, dat bij evacuatie is bijgekomen.

d) De in deze kolom tusschen ( ) geplaatste cijfers wijzen het aantal lijders aan, dat gedeeltelijk is afgekeurd. Hieronder zijn niet begrepen zij, aan wie een bepaald garnizoen moest worden aangewezen. Dit geschiedde ten aanzien van 577 lijders.

e) De lijders die afgekeurd werden, kunnen, onverschillig uit welke garnizoenen zij afkomstig zijn, slechts verantwoord worden bij elk van de zes garnizoenen, waar geneeskundige commissiën tot onderzoek en afkeuring van militairen gevestigd zijn.

f) Hieronder ook het garnizoen van Rijswijk.

g) Op deze plaats is geen garnizoen, doch een reconvalescentengesticht.

h) De garnizoenen op Billiton worden gerekend te behooren tot de 1ste militaire afdeeling op Java.

i) Onder de overledenen zijn er 27 begrepen, die overleden na hun vertrek van Atjeh, namelijk op de reis naar Padang. Deze lijders zijn niet medegerekend in het cijfer der geëvacueerden.

Militaire commandementen.	Garnizoenen b), reconvalescenten-gestichten, enz.	Aanwezige sterkte der garnizoenen op 31 Dec. 1892.	Aanwezige sterkte der garnizoenen op 31 Dec. 1893.	AANTAL BERRIBERRI-LIJDERS. Op 1 Jan. 1893 nog van het vooraf-gegane jaar in verpleging gebleven.	In den loop van 1893 bijgekomen. c)		In den loop van 1893 geëvacueerd	In den loop van 1893 hersteld. d)	In den loop van 1893 afgekeurd. e)	In den loop van 1893 overleden.	Op 31 Dec. 1893 nog in verpleging.
Atjeh en onderhoorigheden. (*Vervolg*).	Blang	53	53	»	48		48	»	»	»	»
	Lampeneroet	85	95	»	28		23	»	»	»	»
	Segli.	154	162	»	118		115	»	»	1	2
	Edi	275	163	»	32		10	22	»	»	»
	Telok Semawé	125	141	1	76		59	18	»	»	»
	Poeloe Raija	88	86	»	101		75	24	»	1	1
	Poeloe Bras	74	76	»	97		82	14	»	j) 1	»
	Sabang (Poeloe Weh)	......	82	»	98		65	31	»	2	»
	Melaboeh	101	81	»	20		20	»	»	»	»
	Geëvacueerden naar: Padang.	......	......	142	3249	(3249)	858	2330	51	32	120
	Geëvacueerden naar: Kaijoetanam	......	......	55	123	(123)	133	»	»	2	43
	Geëvacueerden naar: Fort de Kock	......	......	2	303	(303)	5	275	»	»	25
	Geëvacueerden naar: Paijacombo	......	......	»	9	(9)	»	5	»	1	3
	Geëvacueerden naar: Oeloe Limau Manis.	......	......	137	423	(423)	433	»	»	7	120
	Geëvacueerden naar: Weltevreden	......	......	»	9	(9)	4	4	1	»	»
	Geëvacueerden naar: Sindanglaija	......	......	»	4	(4)	4	»	»	»	»
Sumatra's Westkust.	Padang	2041	2181	k) 8	353	(58)	52	249	26	14	20
	Solok.	205	221	»	5		2	3	»	»	»
	Kaijoetanam	......	......	2	6	(5)	6	»	»	»	2
	Padang Pandjang	614	520	»	1		»	1	»	»	»
	Fort de Kock	883	936	»	47	(26)	13	31	»	»	3
	Oeloe Limau Manis g)	......	......	2	30	(21)	15	»	»	3	14
	Loeboe Sikaping.	71	49	»	1		»	1	»	»	»
	Siboga	49	46	»	2		2	»	»	»	»
	Baros.	57	62	»	1		»	1	»	»	»
	Singkel	78	84	l)	15		14	1	»	»	»
	Goenoeng Sitoli (Nias)	97	73	»	8		6	»	»	»	2
Benkoelen.	Benkoelen	197	211	»	162	(1)	160	»	»	1	1
	Kepahiang	50	47	1	2		1	2	»	»	»
Lampongsche Districten.	Telok Betong.	97	73	»	5		5	»	»	»	»
Palembang.	Palembang.	420	400	1	195	(82)	131	49	»	8	8
	Lahat	397	382	3	121		33	67	»	4	20
	Bandar	78	90	»	8		2	6	»	»	»
	Djambi	139	122	»	65		47	17	»	1	»
Oostkust van Sumatra.	Medan.	395	427	1	203	(182)	168	29	»	1	6
	Seroewai	103	123	»	99	(7)	98	»	»	»	1
	Kwala Simpang m).	......	77	»	10		10	»	»	»	»
	Bindjei	126	150	»	21	(3)	12	8	»	»	1
	Boekit Koeboe	51	41	»	1		1	»	»	»	»
	Tandjong Poera.	150	161	»	107	(101)	71	36	»	»	»
	Tandjong Slamat, Pangkalan Brandan, Tandjong Poetoes en Boekit Mas	n)	n)	»	100		100	»	»	»	»
	Bengkalis	50	53	1	11	(5)	1	7	»	2	2
	Siak	51	45	»	5		5	»	»	»	»
Riouw.	Tandjong Pinang	222	228	»	1		1	»	»	»	»
Banka.	Muntok.	198	182	6	108	(16)	86	25	»	2	1
	Blinjoe	35	32	»	9		9	»	»	»	»
	Pangkalpinang	49	46	4	9		7	5	»	1	»
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	237	240	6	30	(23)	8	23	»	1	4
	Sintang.	168	140	»	25		23	1	»	1	»
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin.	403	404	3	93	(21)	30	38	»	8	20
	Amoenthai.	167	175	»	5		»	3	»	»	2
	Barabei.	120	124	»	8		3	4	»	»	1
	Martapoera.	50	49	»	2		2	»	»	»	»
	Marabahan.	50	49	»	2		2	»	»	»	»
	Kwala Kapoeas	41	41	»	1		1	»	»	»	»
	Boentok.	21	21	»	1		1	»	»	»	»
	Pengaron	64	52	»	2		2	»	»	»	»
	Moeara Teweh	82	73	»	16		10	6	»	»	»

j) Het sterfgeval had plaats tijdens den overtocht naar den vasten wal.
k) Hieronder 2, die op den 1sten Januari 1893 van Singkel op reis waren naar Padang.
l) Zie de voorgaande noot.
m) Deze (tijdelijke) post werd eerst den 20sten November 1893 bezet.
n) Bij het einde der jaren 1892 en 1893 waren op de hiergenoemde plaatsen (die slechts gedurende eenige maanden van 1892 en een groot deel van 1893 tijdelijk bezet waren geweest door detachementen van de expeditionnaire colonne ter Oostkust van Sumatra) geen militairen meer gelegerd.

Militaire commandementen.	Garnizoenen *b*), reconvalescenten-gestichten, enz.	Aanwezige sterkte der garnizoenen.		AANTAL BERRIBERRI-LIJDERS.						
				Op 1 Jan. 1893 nog van het voorafgegane jaar in verpleging gebleven.	In den loop van 1893					Op 31 Dec. 1893 nog in verpleging
		op 31 Dec. 1892.	op 31 Dec. 1893.		bijgekomen. *c*)	geëvacueerd	hersteld. *d*)	afgekeurd. *e*)	overleden.	
Celebes, Menado en Timor.	Makasser	570	611	4	46 (2)	»	32	12	»	6
	Balangnipa	77	74	»	4	2	2	»	»	»
	Koepang (Timor)	52	49	»	5	»	5	»	»	»
Amboina en Ternate.	Amboina	464	454	22	325 (227)	1	244 (3)	67	8	27
	Banda Neira	157	135	1	223 (1)	187	30	»	»	7
	Ternate	133	145	3	43	14	29	»	1	2
	Aij	11	11	»	1	1	»	»	»	»
	Saparoea	52	54	4	13 (8)	12	5	»	»	»
	Amaheij (Ceram)	36	29	»	11	11	»	»	»	»
	Wahaai (id.)	44	48	»	12	11	»	»	1	»
	Totalen.			571	13096					
	Af: de geëvacueerden (zie noot *a*).			......	7224					
				571	5872	7224	4919 (55)	*o*) 632	*p*) 237	655
	Totaal behandelden.			*q*) 6443			*q*) 6443			

o) Hoevelen zich hieronder bevonden, die ter zake van eene andere ziekte dan berriberri in behandeling waren gekomen, kan niet worden opgegeven.
p) Deze zijn allen aan berriberri overleden, maar onder hen bevonden zich 19 lijders, die bij hunne opneming in de ziekeninrichting ter zake van eene andere ziekte in behandeling waren genomen.
q) Hieronder 273 lijders, bij wie de ziekteverschijnselen van berriberri eerst waarneembaar werden tijdens zij ter zake van eene andere ziekte werden behandeld.

II. Verdeeling van de lijders over de verschillende maanden.

MAANDEN.	Restant op 1 Januari 1893.	In den loop van 1893										Op 31 Dec. 1893 nog in verpleging.
		bijgekomen.							hersteld. *s*)	afgekeurd.	overleden.	
		Nieuwe lijders. *r*)					Geëvacueerden.	Te zamen.				
		Europeanen.	Afrikanen.	Amboineezen.	Inlanders.	Te zamen						
Januari	571	86	»	17	325	428	417	845	394	32	18	......
Februari	......	66	»	19	330	415	482	897	302 (5)	36	25	......
Maart	......	96	»	33	409	538	593	1131	376 (2)	36	22	......
April	......	89	»	29	382	500	657	1157	381 (2)	43	27	......
Mei	......	103	1	16	430	550	629	1179	471 (4)	48	24	......
Juni	......	93	»	17	390	500	655	1155	351 (3)	82	19	......
Juli	......	76	»	22	439	537	633	1170	523 (2)	85	22	......
Augustus	......	89	»	23	403	515	672	1187	413 (11)	42	12	......
September	......	111	»	32	357	500	837	1337	416 (16)	58	24	......
October	......	124	»	16	319	459	522	981	455 (6)	65	18	......
November	......	129	»	25	327	481	558	1039	370 (3)	46	16	......
December	......	114	»	14	321	449	569	1018	467 (1)	59	10	655
		1176	1	263	4432							
	571	5872				5872	7224	13096	4919 (55)	632	237	655
Totaal behandelden.	6443								6443			

r) Voor de alleen in Atjeh bijgekomen nieuwe lijders vindt men eene verdeeling naar gelang van de landaarden in tabel n°. IV dezer bijlage.
s) De in deze kolom tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen het aantal lijders aan, dat *gedeeltelijk* is afgekeurd (verg. noot *d*).

III. Verdeeling van de lijders volgens hunnen landaard.

LANDAARD.	Restant op 1 Januari 1893.	In den loop van 1893						Op 31 Dec. 1893 nog in verpleging.
		bijgekomen.			hersteld. *s*)	afgekeurd.	overleden.	
		Nieuwe lijders.	Geëvacueerden.	Te zamen.				
Europeanen	101	1176	1654	2830	1013 (13)	63	24	177
Afrikanen	»	1	1	2	1	»	»	»
Amboineezen	40	263	261	524	268	15	7	13
Inlanders	430	4432	5308	9740	3637 (42)	554	206	465
	571	5872	7224	13096	4919 (55)	632	237	655
Totaal behandelden.	6443				6443			

IV. Maandcijfers (ook over 1891 en 1892) betreffende de

JAREN.	MAANDEN.	STERKTE GEMIDDELD PER DAG AAN OFFICIEREN EN MINDEREN.				AANTAL BIJGEKOMEN LIJDERS: PER MAAND.				AANTAL BIJGEKOMEN LIJDERS: GEMIDDELD PER DAG.			
		Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.
1891.	Januari	2461	457	2560	5478	79	37	102	218	2.55	1.2	3.29	7.04
	Februari	2393	415	2561	5369	63	33	143	239	2.25	1.18	5.11	8.54
	Maart	2543	467	2708	5718	46	25	168	239	1.48	0.81	5.42	7.71
	April	2596	559	2956	6111	53	28	221	302	1.77	0.93	7.37	10.07
	Mei	2260	430	2323	5013	56	21	190	267	1.8	0.68	6.13	8.61
	Juni	2309	474	2548	5331	93	24	205	322	3.1	0.8	6.83	10.73
	Juli	2335	469	2496	5300	76	45	213	334	2.45	1.45	6.87	10.77
	Augustus	2340	471	2479	5290	67	41	224	332	2.16	1.32	7.23	10.71
	September	2304	472	2217	4993	67	22	176	265	2.23	0.73	5.87	8.83
	October	2231	486	2474	5191	56	27	159	242	1.81	0.87	5.13	7.81
	November	2170	532	2496	5198	33	28	128	189	1.1	0.93	4.27	6.3
	December	2229	522	2525	5276	47	38	121	206	1.51	1.23	3.91	6.65
	Totalen	2348	479	2512	5339	736	369	2050	3155	2	1.01	5.62	8.63
1892.	Januari	2372	466	2534	5372	113	61	181	355	3.64	1.97	5.84	11.45
	Februari	2328	426	2603	5357	101	33	163	297	3.48	1.13	5.62	10.23
	Maart	2294	451	2534	5279	98	22	247	367	3.16	0.71	7.97	11.84
	April	2197	478	2424	5099	117	35	205	357	3.9	1.17	6.83	11.9
	Mei	2272	460	2576	5308	116	31	212	359	3.74	1	6.84	11.58
	Juni	2221	474	2650	5345	88	v) 50	231	369	2.93	1.67	7.7	12.3
	Juli	2265	492	2679	5436	57	47	231	335	1.84	1.52	7.45	10.81
	Augustus	2253	483	2690	5426	51	15	161	227	1.65	0.48	5.2	7.33
	September	2052	501	2653	5206	45	w) 8	175	228	1.5	0.27	5.83	7.6
	October	2175	527	2786	5488	66	v) 27	193	286	2.13	0.87	6.23	9.23
	November	2144	496	2707	5347	51	27	202	280	1.7	0.9	6.73	9.33
	December	2226	484	2933	5643	57	35	194	286	1.84	1.13	6.26	9.23
	Totalen	2233	478	2647	5358	960	x) 391	2395	3746	2.62	1.07	6.54	10.23
1893.	Januari	2275	486	2890	5651	59	17	222	298	1.9	0.55	7.16	9.61
	Februari	2208	484	2825	5517	43	19	188	250	1.54	0.68	6.71	8.93
	Maart	2356	506	2701	5563	62	32	210	304	2	1.03	6.77	9.8
	April	2375	515	2716	5606	49	23	198	270	1.63	0.77	6.6	9
	Mei	2405	509	2699	5613	60	13	178	251	1.94	0.42	5.74	8.1
	Juni	2439	516	2751	5706	48	13	162	223	1.6	0.43	5.4	7.43
	Juli	2480	518	2691	5689	46	17	218	281	1.48	0.55	7.03	9.06
	Augustus	2385	499	2536	5420	55	23	222	300	1.77	0.74	7.16	9.67
	September	2346	495	2397	5238	82	30	172	284	2.73	1	5.73	9.46
	October	2402	464	2443	5309	77	15	127	219	2.48	0.48	4.1	7.06
	November	2465	443	2643	5551	79	20	138	237	2.63	0.67	4.6	7.9
	December	2417	427	2753	5597	65	4	86	155	2.1	0.13	2.77	5.
	Totalen	2379	483	2671	5538	725	226	2121	3072	1.99	0.62	5.81	8.42

Hieronder zijn ook begrepen de overledenen onder de uit Atjeh naar Padang geëvacueerden.

u) Aangezien de restantcijfers bij het einde van elke maand belangrijk verschillen naar gelang van den datum, waarop de laatste evacuatie gedurende die maand plaats had, teekent men hier aan, dat die vertrekdagen vielen als volgt:
in 1891: op 19 Januari, 16 Februari, 30 Maart, 27 April, 25 Mei, 23 Juni, 21 Juli, 18 Augustus, 28 September, 26 October, 23 November en 21 December;
in 1892: op 30 Januari, 29 Februari, 28 Maart, 26 April, 24 Mei, 20 Juni, 19 Juli, 30 Augustus, 27 September, 25 October, 22 November en 21 December;
in 1893: op 19 Januari, 17 Februari, 31 Maart, 28 April, 26 Mei, 22 Juni, 18 Juli, 31 Augustus, 27 September, 25 October, 22 November en 19 December.

militaire berriberri-lijders in Atjeh en onderhoorigheden.

De centsgewijze verhouding van de gemiddeld dagelijks bijgekomen lijders tot de gemiddelde sterkte per dag.				GEËVACUEERD VAN ATJEH.				OVERLEDEN *t*).				Aantal der bij het einde van elke maand in Atjeh en onderhoorigheden onder behandeling gebleven lijders (dus ongerekend de elders onder behandeling gebleven geëvacueerden) *u*).			
Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen (hieronder ook Afrikanen).	Inlanders.	Te zamen.
0.1	0.26	0.13	0.13	34	29	40	103	4	1	7	12	35	10	53	98
0.09	0.28	0.2	0.16	67	31	116	214	3	1	21	25	27	11	65	103
0.06	0.17	0.2	0.13	76	34	181	291	»	1	16	17	5	3	23	31
0.07	0.17	0.25	0.16	45	25	155	225	1	1	20	22	9	4	51	64
0.08	0.16	0.26	0.17	42	23	169	234	2	»	19	21	16	2	46	64
0.13	0.17	0.27	0.2	79	16	156	251	»	»	9	9	31	10	80	121
0.1	0.31	0.23	0.2	62	27	137	226	1	1	6	8	36	25	116	177
0.09	0.28	0.29	0.2	47	29	172	248	1	1	13	15	32	26	106	164
0.1	0.15	0.26	0.17	68	37	178	283	»	1	7	8	15	7	64	86
0.08	0.18	0.21	0.15	48	17	117	182	1	1	3	5	13	12	68	93
0.05	0.17	0.17	0.12	21	15	87	123	»	3	9	12	13	13	61	87
0.07	0.23	0.15	0.12	29	24	109	162	»	»	15	15	20	22	37	79
0.09	0.21	0.22	0.16	618	307	1617	2542	13	11	145	169	....	....	....	....
0.15	0.42	0.23	0.21	74	53	126	253	»	4	10	14	48	26	67	141
0.15	0.27	0.21	0.19	109	45	158	312	2	3	14	19	21	4	35	60
0.14	0.16	0.31	0.22	97	21	196	314	4	1	33	38	6	4	37	47
0.18	0.24	0.28	0.23	96	21	118	235	4	»	9	13	17	10	56	83
0.17	0.22	0.26	0.22	92	26	127	245	»	2	8	10	32	10	62	104
0.13	0.35	0.29	0.23	86	36	111	233	2	2	9	13	23	*v*) 20	99	142
0.08	0.31	0.28	0.19	37	*v*) 38	143	218	»	»	18	18	32	13	118	163
0.07	0.1	0.19	0.14	76	23	190	289	»	»	11	11	»	1	8	9
0.07	0.05	0.22	0.15	33	*v*) 7	99	139	1	1	3	5	5	1	21	27
0.1	0.16	0.22	0.17	43	*w*) 17	128	188	»	1	11	12	20	5	54	79
0.08	0.18	0.25	0.17	59	24	167	250	1	3	13	17	10	6	47	63
0.08	0.23	0.21	0.16	36	24	126	186	1	1	3	5	22	12	75	109
0.12	0.22	0.25	0.19	838	*x*) 335	1689	*ij*) 2862	15	18	142	175	....	....	....	....
0.08	0.11	0.25	0.17	38	15	132	185	1	1	12	14	33	7	132	172
0.07	0.14	0.24	0.16	47	13	189	249	2	»	25	27	24	13	96	133
0.08	0.2	0.25	0.19	74	38	235	347	»	1	10	11	5	5	32	42
0.07	0.15	0.24	0.16	48	22	170	240	»	»	12	12	5	3	30	38
0.08	0.08	0.21	0.14	32	3	110	145	1	1	9	11	14	6	54	74
0.07	0.08	0.2	0.13	44	11	143	198	4	1	7	12	6	6	47	59
0.06	0.11	0.26	0.16	25	17	134	176	3	1	11	15	23	6	102	131
0.07	0.15	0.28	0.18	71	24	279	374	»	»	7	7	2	»	10	12
0.12	0.2	0.24	0.18	74	26	139	239	2	2	9	13	6	3	21	30
0.1	0.1	0.13	0.13	70	13	99	182	1	»	5	6	11	3	37	51
0.1	0.15	0.18	0.14	75	17	130	222	»	»	2	2	13	5	34	52
0.05	0.03	0.1	0.09	63	6	84	153	»	»	2	2	15	2	22	39
0.08	0.13	0.22	0.15	661	205	1844	*z*) 2710	14	7	111	132	....	....	....	....

v) Hieronder 1 Afrikaan.
w) Hieronder 2 Afrikanen.
x) Hieronder 4 Afrikanen.
ij) Hieronder 41 lijders, die na hun vertrek van Atjeh onderweg overleden, namelijk terwijl zij naar Padang werden geëvacueerd.
z) Hieronder 27 overledenen als voren.

V. Verdeeling van de in 1893 in Atjeh bijgekomen militaire berriberri-lijders,

KORPSEN, DIENSTEN, ENZ.	JANUARI.				FEBRUARI.				MAART.				APRIL.				MEI.				JUNI.			
	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.
3de bataljon infanterie	3	14	„	17	2	14	„	16	4	23	„	27	2	20	„	22	3	10	„	13	2	12	„	14
12de „ „ aa)	1	„	9	10	„	„	18	18	7	„	21	28	6	„	26	32	14	„	13	27	1	„	18	19
14de „ „	8	„	65	73	3	„	31	34	2	„	22	24	3	„	17	20	3	„	18	21	1	„	20	21
15de „ „	3	„	21	24	4	„	19	23	4	„	6	10	6	„	24	30	1	„	22	23	1	„	28	29
Subsistenten-kader	„	„	1	1	2	„	„	2	„	„	„	„	1	„	„	1	4	„	„	4	2	„	1	3
Cavalerie	„	„	„	„	1	„	„	1	„	„	„	„	1	„	„	1	„	„	„	„	2	„	„	2
Vesting-artillerie	2	„	1	3	„	„	„	„	2	„	2	4	„	„	1	1	1	„	„	1	1	„	2	3
Berg-artillerie	2	„	3	5	2	„	„	2	„	„	1	1	„	„	2	2	„	„	2	2	„	„	2	2
Genie	„	„	„	„	2	„	„	2	1	„	„	1	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	„	„
Gewestelijke staf	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Plaatselijk commando	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Administratie	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Geneeskundige dienst	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Hospitaaldienst	4	„	2	6	3	„	9	12	5	„	9	14	2	„	3	5	3	„	3	6	7	„	2	9
Marechaussees te voet	„	1	„	1	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	1	1	„	„	„	„	„	1	1	2
Provoosthuis	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„	1	„	„	1	1	„	„	1	1	„	„	„	„
Olehleh	1	„	8	9	1	„	10	11	2	„	29	31	1	„	20	21	1	„	20	21	1	„	18	19
Lamtih	„	„	„	„	1	„	5	6	5	„	5	10	2	„	3	5	1	„	1	2	„	„	„	„
Kotta Pohama	„	„	5	5	„	„	6	6	1	„	3	4	„	„	4	4	„	„	2	2	„	„	2	2
Pakan Kroeng Tjoet	1	„	„	1	„	„	1	1	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	„	1
Lamjong	„	„	2	2	„	„	2	2	4	„	4	8	3	„	1	4	1	„	2	3	2	„	2	4
Boekit Karang	„	„	2	2	„	„	1	1	„	„	„	„	1	„	„	1	1	„	1	2	1	„	„	1
Roempit	„	„	20	20	„	„	5	5	1	„	7	8	„	„	4	4	„	„	6	6	„	„	2	2
Lambaroe	„	„	6	6	1	„	6	7	„	„	4	4	3	„	7	10	3	„	10	13	3	„	2	5
Lampermeij	„	„	2	2	„	„	3	3	„	„	5	5	„	„	2	2	„	„	1	1	2	„	4	6
Lamreng	1	„	2	3	„	„	„	„	1	„	3	4	1	„	2	3	„	„	„	„	2	„	3	5
Siroen	1	„	„	1	„	„	„	„	„	„	4	4	„	„	2	2	„	„	„	„	1	„	„	1
Tjot Iri	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	2	2	„	„	„	„	1	„	2	3	„	„	3	3
Ketapan Doea	„	„	15	15	„	„	11	11	1	„	4	5	„	„	4	4	3	„	14	17	1	„	2	3
Lamdjamoe	4	„	7	11	„	„	4	4	„	„	5	5	2	„	2	4	1	„	4	5	„	„	5	5
Blang	„	„	3	3	1	„	3	4	„	„	4	4	„	„	5	5	„	„	5	5	1	„	5	6
Lampeneroet	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	5	5	„	„	5	5	„	„	3	3	„	„	„	„
Segli	3	„	6	9	4	„	7	11	3	„	6	9	6	„	5	11	4	„	4	8	3	„	6	9
Edi	„	„	2	2	„	„	1	1	„	„	2	2	„	„	2	2	„	2	2	4	„	„	„	„
Telok Semawé	4	„	22	26	1	„	11	12	2	„	12	14	1	„	1	2	1	„	4	5	„	„	1	1
Poeloe Raija	1	„	3	4	3	„	8	11	4	„	11	15	„	„	5	5	2	„	5	7	7	„	8	15
Poeloe Bras	1	„	6	7	„	„	11	11	„	„	6	6	„	„	7	7	„	„	10	10	„	„	11	11
Sabang (Poeloe Weh)	„	„	„	„	„	„	1	1	3	„	20	23	2	„	19	21	4	„	15	19	4	„	3	7
Melaboeh	„	„	2	2	„	„	1	1	1	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	2	„	„	2
In het hospitaal aangetast tijdens de verpleging wegens eene andere ziekte	19	2	6	27	12	5	14	31	8	8	7	23	6	3	23	32	8	1	7	16	„	„	11	11
Totalen	59	17	222	298	43	19	188	250	62	32	210	304	49	23	198	270	60	13	178	251	48	13	162	223

aa) Gedeeltelijk in garnizoen te Olehleh.

wat Kotta Radja betreft tevens gesplitst over de verschillende korpsen enz.

JULI.				AUGUSTUS.				SEPTEMBER.				OCTOBER.				NOVEMBER.				DECEMBER.				TOTALEN.			
Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Amboineezen en Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.
1	16	„	17	4	20	„	24	11	21	„	32	10	14	„	24	6	20	„	26	3	2	„	5	51	186	„	237
7	„	15	22	4	„	32	36	2	„	11	13	2	„	14	16	1	„	18	19	4	„	10	14	49	„	205	254
„	„	64	64	2	„	41	43	9	„	46	55	8	„	18	26	10	„	22	32	8	„	7	15	57	„	371	428
„	„	24	24	3	„	22	25	2	„	14	16	3	„	16	19	2	„	9	11	2	„	5	7	31	„	210	241
1	„	„	1	„	„	1	1	1	„	„	1	„	„	„	„	1	„	„	1	1	„	1	2	13	„	4	17
2	„	„	2	„	„	„	„	2	„	„	2	1	„	„	1	5	„	„	5	1	„	„	1	15	„	„	15
„	„	5	5	5	„	2	7	10	„	1	11	10	„	„	10	3	„	„	3	„	„	1	1	34	„	15	49
„	„	1	1	„	„	1	1	„	„	2	2	„	„	„	„	„	„	„	„	3	„	1	4	7	„	15	22
2	„	1	3	1	„	1	2	4	„	2	6	„	„	2	2	„	„	1	1	„	„	„	„	10	„	8	1
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
6	„	2	8	7	„	7	14	6	2	4	12	6	„	8	14	9	„	5	14	4	„	1	5	62	2	55	119
„	„	„	„	„	„	„	„	„	1	„	1	„	„	1	1	„	„	2	2	„	1	„	1	„	5	5	10
1	„	1	2	„	„	1	1	„	„	„	„	1	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	3	„	4	7
1	„	6	7	1	„	3	4	1	„	9	10	4	„	10	14	2	„	19	21	„	„	7	7	16	„	159	175
1	„	2	3	2	„	1	3	„	„	2	2	„	„	3	3	„	„	„	„	1	„	1	2	13	„	23	36
„	„	1	1	„	„	2	2	1	„	1	2	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	2	„	26	28
„	„	„	„	„	„	2	2	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	1	1	„	„	1	1	2	„	7	9
„	„	6	6	2	„	13	15	1	„	5	6	2	„	9	11	2	„	7	9	„	„	5	5	17	„	58	75
„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	1	1	1	„	„	1	„	„	„	„	„	„	„	„	4	„	6	10
„	„	3	3	„	„	3	3	„	„	1	1	1	„	1	2	„	„	3	3	„	„	2	2	2	„	57	59
„	„	9	9	4	„	1	5	„	„	6	6	1	„	4	5	1	„	4	5	4	„	3	7	20	„	62	82
„	„	2	2	2	„	1	3	2	„	2	4	9	„	2	11	4	„	4	8	„	„	1	1	19	„	29	48
2	„	4	6	„	„	5	5	2	„	4	6	2	„	4	6	1	„	3	4	1	„	6	7	13	„	36	49
1	„	1	2	„	„	„	„	1	„	2	3	„	„	1	1	„	„	„	„	„	„	1	1	4	„	11	15
„	„	5	5	„	„	1	1	„	„	2	2	„	„	„	„	3	„	1	4	1	„	1	2	5	„	18	23
„	„	3	3	1	„	19	20	„	„	5	5	1	„	2	3	1	„	5	6	„	„	7	7	8	„	91	99
„	„	8	8	2	„	6	8	„	„	5	5	„	„	6	6	1	„	8	9	„	„	2	2	10	„	62	72
„	„	„	„	„	„	5	5	„	„	3	3	„	„	1	1	3	„	2	5	4	„	3	7	9	„	39	48
5	„	3	8	1	„	2	3	„	„	„	„	„	„	2	2	„	„	2	2	„	„	„	„	6	„	22	28
5	„	2	7	2	„	9	11	3	„	12	15	5	„	5	10	5	„	1	6	4	„	8	12	47	„	71	118
„	„	4	4	„	„	7	7	„	„	6	6	„	„	3	3	„	„	1	1	„	„	„	„	„	2	30	32
„	„	1	1	„	„	4	4	1	„	1	2	„	„	1	1	3	„	2	5	1	1	1	3	14	1	61	76
6	„	15	21	1	„	7	8	2	„	7	9	2	„	3	5	„	„	„	„	1	„	„	1	29	„	72	101
„	„	13	13	„	„	9	9	4	„	9	13	„	„	3	3	1	„	4	5	„	„	2	2	6	„	91	97
3	„	5	8	„	„	3	3	4	„	4	8	„	„	2	2	2	„	2	4	1	„	1	2	23	„	75	98
„	„	„	„	3	„	1	4	„	„	„	„	„	„	3	3	„	„	3	3	2	„	2	4	8	„	12	20
2	1	11	14	8	3	10	21	13	6	4	23	8	1	3	12	13	„	9	22	19	„	6	25	116	30	111	257
46	17	218	281	55	23	222	300	82	30	172	284	77	15	127	219	79	20	138	237	65	4	86	155	725	226	2121	3072

(5. 9.)

BIJLAGE G.

(Zie hoofdst. E, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT over 1893 van de samenstelling der oorlogsmarine in Nederlandsch-Indië, en statistiek over 1888 t/m 1892 [1]) betreffende de zieken, overledenen en afgekeurden onder het personeel der bedoelde marine.

1) Tijdens de afsluiting van dit overzicht te Batavia, konden door den geneeskundigen dienst der zeemacht, nog geen volledige opgaven over 1893 worden verstrekt; zie echter onder II dezer bijlage de tabel C.

I. Overzicht van de samenstelling der

A. Algemeen overzicht der schepen en vaartuigen

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten		Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Waterverplaatsing (in tonnen zeewater).	Afmetingen (in meters).			Inhoudsgrootte (in tonnen van 2,83 M³.).		Stoomvermogen (in indicateur paardekrachten).
		te:	in:			Lengte tusschen de loodlijnen 1).	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).	Bruto.	Netto.	
											INDISCHE
Pantserdek korvet.											
Sumatra	staal	Amsterdam	1890	22 Nov. 1891	1722	* 66.20	13.10	4 25	1090	633	2345
Flottieljevaartuigen.											
Java	ijzer gezinkt	Fijenoord	1885	8 Juni 1886	1298.5	60.53	9.50	4.30	593	267	1055
Pontianak	comp. bouw gekoperd	Amsterdam	1873	7 Sept. 1874	732	45.00	9.22	3.60	334	162	360

1) De als „Lengte tusschen de loodlijnen" ingevulde cijfers wijzen de volle lengte op de lastlijn der schepen aan, en zulks in verband met de bij beschikking van den Minister van Marine, dd. 31 Maart 1890 n°. 51 (Circulaire voor de Zeemacht n°. 79) vastgestelde regelen voor het meten van de lengte en den diepgang van schepen en vaartuigen der Zeemacht. Waar echter in deze kolom opgaven met een * voorkomen, zijn, bij gemis aan betere gegevens, de cijfers volgens de vroegere metingswijze behouden.

oorlogsmarine in Nederlandsch-Indië over 1893.

van het Indisch en het auxiliair eskader.

Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	Bergruimte voor steenkolen (in M³.).	Aantal vuurmonden.	BEMANNING.						Waar bij het einde van 1893 gestationneerd.	*Verdere aanteekeningen* (die ook het 1ste kwartaal 1894 betreffen en, wat het jaar 1893 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
			Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging).		Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport.					
					31 Dec. 1892.		31 Dec. 1893.			
			Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.		
MILITAIRE MARINE.										
15.6	279	4	*a*) 138	39	135	29	141	37	Bestemd voor diensten buiten de stations.	Vertoefde tot 30 April 1893 te Batavia, vertrok toen naar Soerabaija, onderging daar eenige herstellingen en maakte den 23sten Mei een aanvang met het inschieten van vischtorpedo's op de reede van Boendoer (Madura). Den 26sten Augustus werden deze werkzaamheden afgebroken en vertrok het schip via Amboina naar de Aroe-eilanden om te waken tegen het uitoefenen door onbevoegden van de paarlvisscherij in onze territoriale wateren. Den 18den October keerde de *Sumatra* te Soerabaija terug, zette, na eenige herstellingen te hebben ondergaan, den 16den November het inschieten van de torpedo's voort, doch moest in het begin van December dit werk weder staken wegens het zinken van eene torpedo met de indicateur ladingkamer, die na langdurig visschen en duiken niet werd teruggevonden. Na andermaal eenige reparatiën te Soerabaija te hebben ondergaan, werd de *Sumatra* opgedragen de Ombilien-kolen te beproeven. Van 9 tot 27 Februari 1894 vertoefde het schip te Tandjong Priok, maakte toen een tocht naar Sumatra's Westkust, waarbij, ten einde een geschikt terrein op te zoeken voor het lanceeren van torpedo's, de Troesan-baai werd onderzocht en kwam den 4den Maart in de Emmahaven (Padang), alwaar eene kleine reparatie aan de stoomketels moest plaats hebben. Van daar werd met den resident van Tapanoli eene reis tot vlagvertoon naar het eiland Nias gemaakt.
12	156	4	....	....	79	36	....	....	Soerabaija (in herstelling).	Kwam den 16den April 1893 van Amboina te Soerabaija en werd aldaar den 24sten Juni tijdelijk buiten dienst gesteld.
6 à 7	106	3	76	28	....	....	68	24	Amboina.	Werd den 1sten September 1893, na sedert medio Maart 1892 in conservatie te zijn geweest, te Soerabaija weder in dienst gesteld en vertrok den 16den daaraanvolgende via Makasser naar Ternate, vanwaar de *Pontianak* den 5den October via Batjan naar de Papoea-eilanden en Westelijk Nieuw-Guinea stevende, hoofdzakelijk tot tegengang van de uitoefening door onbevoegden van de paarlvisscherij in onze territoriale wateren, en den 22sten dier maand weder via Batjan te Ternate terugkeerde. Den 2den November ondernam het schip met hetzelfde doel (verg. hoofdstuk C § 18 van het verslag hiervóór) weder eene reis naar de wateren bewesten Nieuw-Guinea en stoomde vervolgens, naar de Aroe-eilanden (residentie Amboina), waar vreemde paarlvisschers werden ontmoet, vertoefde tot 18 November in de nabijheid van hunne vaartuigen, kwam, na door het fregat *Tromp* te zijn afgelost, tien dagen later, na Dobo (voorwal der Aroe-eilanden) te hebben aangedaan, te Ternate terug, bleef aldaar tot 7 December, deed toen over Amboina andermaal tot den 20sten dier maand eene reis naar de Aroe-eilanden en hield zich vervolgens weder te Ternate op. Den 30sten vertrok de *Pontianak* naar Amboina, ten einde, bij ontmoeting van de *Tromp*, eenige schepelingen te verwisselen, hetgeen op den Achterwal der Aroe-eilanden plaats vond, stevende daarna naar Makasser, vertoefde aldaar van 23 Januari tot 3 Februari 1894, maakte toen nogmaals eene reis naar de Aroe-eilanden en kwam, daar het schip intusschen werd aangewezen om het flottieljevaartuig *Bandjermasin* in de wateren van Atjeh te vervangen, den 27sten Maart te Soerabaija, waar het vooraf herstellingen moest ondergaan.

a) Verminderd met 1 majoor- (of sergeant-) torpedomaker

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten		Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Waterverplaatsing (in tonnen zeewater).	Afmetingen (in meters).			Inhoudsgrootte (in tonnen van 2,83 M³.).		Stoomvermogen (in indicateur paardekrachten).
		te:	in:			Lengte tusschen de loodlijnen[1]).	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).	Bruto.	Netto.	
Bandjermasin	comp. bouw gekoperd	Amsterdam	1874	7 Sept. 1874	732	45.00	9.22	3.60	334	162	370
Sambas	id.	Fijenoord	1874	8 Oct. 1874	732	45.00	9.22	3.60	334	162	374
Samarang	ijzer gezinkt	id.	1876	6 Juni 1877	853	48.70	9	3.60	386	173	460
Batavia	id.	Amsterdam	1876	3 Sept. 1877	853	48.70	9	3.60	386	173	405
Makasser.	id.	id.	1876	7 Nov. 1877	853	48.70	9	3.60	386	173	394
Padang	id.	Fijenoord	1878	3 April 1879	853	48.70	9	3.60	386	173	409
Benkoelen	id.	id.	1879	29 Juli 1880	853	48.70	9	3.60	386	173	516
Madura	id.	Amsterdam	1880	29 Oct. 1880	853	48.70	9	3.60	386	173	559
Bali	id.	Fijenoord	1878	14 Nov. 1883	853	48.70	9	3.60	386	173	446
Flores.	staal gezinkt	Amsterdam	1887	28 Oct. 1887	566	46.35	7.80	3.20	340	179	811
Ceram.	id.	Vlissingen	1887	29 Oct. 1887	566	46.35	7.80	3.20	340	179	804
Lombok	staal gekoperd (systeem Meursing)	Amsterdam	1891	21 Mei 1892	607	48.20	8.00	3.35	364	185	990

Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	Bergruimte voor steenkolen (in M³.).	Aantal vuurmonden.	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging). Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1892. Europeanen.	Inlanders.	31 Dec. 1893. Europeanen.	Inlanders.	Waar bij het einde van 1893 gestationneerd.	*Verdere aanteekeningen* (die ook het 1ste kwartaal 1894 betreffen en, wat het jaar 1893 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
6 à 7	106	3	76	28	69	23	73	26	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen; het schip vertoefde van 15 Juli tot 21 Augustus 1893 te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
6 à 7	106	3	76	28	65	29	73	23	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen. Van 31 Juli tot 29 Augustus 1893 vertoefde deze bodem te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
6 à 7	112	3	....	....	69	23	....	....	Soerabaija.	Verliet den 20sten September 1893 het station Noordelijk Sumatra, vertoefde tot 4 October te Pinang om te dokken, en kwam den 12den daaraanvolgende te Soerabaija, waar deze bodem den 1sten November buiten dienst werd gesteld. Daar de *Samarang* de kosten eener reparatie niet meer werd waard geacht, werd in Februari 1894 besloten tot publieken verkoop van dien bodem.
6 à 7	112	3	76	28	71	23	71	26	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen. Om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan, vertoefde de *Batavia* van 4 September tot 10 October 1893 te Pinang.
6 à 7	116	3	....	....	72	27	....	....	Soerabaija (in herstelling.	Verliet den 5den Juni 1893 het station Noordelijk Sumatra, vertoefde tot 21 Juli te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan, verrichtte daarna tot 8 Augustus weder dienst in gemeld station, vertrok toen naar Soerabaija en werd daar den 1sten September tijdelijk buiten dienst gesteld om belangrijke herstellingen te ondergaan.
6 à 7	108	4	76	28	69	27	72	28	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen; het schip vertoefde van 5 October tot 14 November 1893 te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
6 à 7	112	4	76	28	70	29	71	28	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen; van 10 Mei tot 13 Juni 1893 vertoefde deze bodem te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
6 à 7	120	4	76	28	71	28	72	25	Atjeh.	Vertrok den 11den October 1893 uit het station Noordelijk Sumatra, vertoefde tot den laatsten dier maand te Pinang om te dokken, keerde den 2den November in gemeld station terug, verliet acht dagen later weder dit station, was tot 8 December ter beschikking van den gouverneur van Sumatra's Westkust met het oog op de aangelegenheden in Troemon (verg. hoofdstuk C § 5 van het verslag hiervóór), deed vervolgens weder dienst in het station Noordelijk Sumatra en kwam den 13den Maart 1894 andermaal te Pinang om een lek aan de Kingston-klep te repareeren.
6 à 7	125	4	....	....	....	....	....	....	Soerabaija (in conservatie).	Sedert 20 December 1892 tijdelijk buiten dienst en, na te Soerabaija herstellingen te hebben ondergaan, in Maart 1894 in conservatie opgenomen.
12	80	4	59	23	60	23	57	22	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen; het schip had tusschen 6 Juni tot 12 Juli 1893 te Pinang gedokt en eenige voorzieningen ondergaan.
12	80	4	59	23	59	24	59	25	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen. Van 12 Januari tot 27 Februari 1894 was deze bodem te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
12	80	4	60	27	64	25	61	28	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen. Van 6 September tot 8 October 1893 vertoefde het schip te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten te:	Te water gelaten in:	Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Waterverplaatsing (in tonnen zeewater).	Afmetingen (in meters). Lengte tusschen de loodlijnen [1]).	Afmetingen (in meters). Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Afmetingen (in meters). Grootste diepgang (achter).	Inhoudsgrootte (in tonnen van 2,83 M³.). Bruto.	Inhoudsgrootte (in tonnen van 2,83 M³.). Netto.	Stoomvermogen (in indicateur paardekrachten).
Sumbawa	staal	Vlissingen	1891	7 Juni 1892	600	48.20	8.00	3.26	387	195	930
Borneo	comp. bouw gekoperd	Glasgow	1892	6 Febr. 1894	800	50.76	13.37	4.05	463	249	1340
Raderschip 1ste klasse.											
Merapi	ijzer gezinkt	Fijenoord	1874	16 Aug. 1875	1352	66.30	16.80	4	789	355	813
Raderschepen 2de klasse.											
Oenarang	ijzer	Soerabaija *b)*	1875	1 Juni 1877	624	* 51.50	15.65	2.50	430	230	370
Soembing	id.	id. *b)*	1877	1 Aug. 1879	652	* 59.84	16	2.30	565	301	495
Sindoro	id.	id. *b)*	1878	15 April 1880	652	* 59.84	16	2.30	565	301	679
Spartorpedoboot.											
Cerberus	staal	Vlissingen	1888	20 Maart 1889	83	* 38.10	3.96	2.07	74.78	33.65	912.5
Opnemingsvaartuigen.											
Banda	comp. bouw gekoperd	Fijenoord	1872	19 Aug. 1873	645	45.00	9.05	3.60	327	161	198
Blommendal. (zeilvaartuig).	comp. bouw gezinkt	Amsterdam	1882	28 Dec. 1882	299	29.20	8.36	3.50	....	186	....
Melvill van Carnbee (zeilvaartuig).	id.	id.	1882	1 Jan. 1883	299	29.20	8.36	3.50	....	186	....

b) In Nederland vervaardigd en te Soerabaija ineengezet.

Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	Bergruimte voor steenkolen. (in M³.).	Aantal vuurmonden.	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging). Europeanen.	Bepaalde sterkte. Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport. 31 Dec. 1892. Europeanen.	31 Dec. 1892. Inlanders.	31 Dec. 1893. Europeanen.	31 Dec. 1893. Inlanders.	Waar bij het einde van 1893 gestationneerd.	*Verdere aanteekeningen* (die ook het 1ste kwartaal 1894 betreffen en, wat het jaar 1893 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G van 't vorig verslag).
12.5	94	4	60	27	65	20	60	24	Atjeh.	Verliet den 22sten April 1893 het station Noordelijk Sumatra, vertoefde tot 4 Mei te Pinang om te dokken, deed daarna tot 29 Juni weder dienst in gemeld station, vertrok toen via Singapore naar Bangkok (Siam), hield zich daar van 9 Juli tot 21 Augustus op (verg. hoofdstuk **C** § 1 van het verslag hiervóór), deed op de terugreis naar Atjeh weder Singapore aan, dokte aldaar van 25 Augustus tot 5 September, verrichtte vervolgens weder dienst in het station Noordelijk Sumatra en kwam den 4den Maart 1894 andermaal te Pinang om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
12	155	6	....	....	....	....	....	....	......	Kwam den 6den Februari 1894 uit Nederland te Tandjong-Priok aan en vertrok den 26sten daaraanvolgende over Soerabaija naar Ampenan (Lombok), stelde zich daar den 1sten Maart onder de bevelen van den commandant der scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo, maakte toen een tocht rond Lombok en ondernam vervolgens, via Makasser en Ternate, eene reis naar de Zuidkust van Nieuw-Guinea (verg. hoofdstuk **C** § 18 van het verslag hiervóór).
7	413	6	103	37	121	53	90	33	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen; het schip vertoefde van 28 April tot 27 Mei 1893 te Singapore om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
6 à 7	162	4	....	....	64	23	....	....	......	Werd den 20sten April 1893 te Soerabaija voorgoed buiten dienst gesteld en den 12den Augustus wegens afkeuring verkocht.
8 à 9	187	4	71	22	....	....	66	24	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Werd den 20sten April 1893, na sedert October 1888 in conservatie te zijn geweest, te Soerabaija weder in dienst gesteld, stoomde den 31sten Mei van daar naar Bandjermasin en deed sedert 2 Juni dienst in het station Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.
8	187	4	70	22	65	25	71	21	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak voor het station Noordelijk Sumatra aangewezen, deze bodem vertoefde te Sigapore van 17 Maart tot 4 April 1893 en van 26 November 1893 tot 3 Januari 1894 om te dokken en herstellingen te ondergaan, en te Pinang van 4 tot 17 Juli 1893 om een defect aan de machine te verhelpen, van 30 Augustus tot 6 September en van 23 tot 28 October om spoedeischende kleine voorzieningen te ondergaan.
12.21	12.5	...	c) 12	3	15	12	13	12	Soerabaija.	Deze torpedoboot stond op de voor haar ingerichte helling bij het marine-etablissement te Soerabaija en werd in de maanden April, Juli, September en November 1893, en Januari en Maart 1894 voor enkele dagen te water gelaten tot oefening in het stoomen voor de bemanning, alsmede om te onderzoeken of de verschillende werktuigen enz. voor dadelijk gebruik gereed blijven.
7 à 8	95	3	25	58	24	55	24	62	Aroe-eilanden.	Vervolgde de opneming der Kleine Paternoster-eilanden (gouvernement Celebes en onderhoorigheden), kwam, na beëindiging van de opneming der westelijke groep van die eilanden, den 13den October 1893 te Makasser (waar deze bodem ook van 29 April tot 18 Mei, van 22 Juni tot 6 Juli en van 13 Augustus tot 4 September had vertoefd), en vertrok den 28sten October van Makasser naar de residentie Amboina, ten einde de oostkust der Aroe-eilanden op te nemen Gedurende Februari 1894 hield de *Banda* zich te Amboina op.
....	....	2	19	48	17	53	17	42	Straat Malakka.	Zette de opneming van de Sumatra-kust in Straat Malakka voort. Van 27 Augustus tot 23 September 1893 vertoefde de *Blommendal* te Singapore om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
....	....	2	19	48	16	56	17	59	Straat Malakka.	Zette de opneming ter oostkust van Sumatra voort. Van 19 Juli tot 5 Augustus 1893 vertoefde de *Melvill* te Singapore om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

c) Verminderd met 3 torpedisten.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten		Wanneer in Nederl.-Indië aangekomen of aldaar in dienst gesteld.	Water-verplaatsing (in tonnen zee-water).	Afmetingen (in meters).			Inhoudsgrootte (in tonnen van 2,83 M³.).		Stoom-vermogen (in indicateur paardekrachten).
		te:	in:			Lengte tusschen de loodlijnen [1].	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).	Bruto.	Netto.	
Wachtschepen.											
Gedeh	hout gekoperd	Soerabaija	1874	10 Sept. 1875	1422	* 69.00	17.60	3.75	1710.3	1625	. . . .
Bromo.	ijzer gezinkt	Amsterdam	1874	3 Sept. 1875	1352	60.30	16.80	4	789	. . . .	. . . .
Pantserschepen											**AUXILIAIR**
Koning der Nederlanden . .	ijzer	Amsterdam	1874	15 Juni 1878	5400	*d*) 83 50	15.20	6	2600	1228	4500
Prins Hendrik der Nederlanden	id.	Birkenhead	1866	25 Mei 1876	3375	*d*) 71.50	13.42	5.50	1860	850	2000
Fregatten.											
Atjeh	ijzer gezinkt	Amsterdam	1876	31 Jan. 1890	3565	84.60	13.10	6.50	2160	997	2700
Koningin Emma der Nederlanden	id.	id.	1879	20 Febr. 1892	3565	* 80.00	12.50	6.50	2144	965	2732
Tromp.	id.	id.	1877	23 Sept. 1893	3565	84.75	12.5	6.50	2143	965	2772

d) In de opgegeven lengte is de ram begrepen.
e) Hieronder ook eenig aan de bemanningssterkte onttrokken personeel, aan wal gedetacheerd, namelijk 10 officieren (waaronder 2 officieren-machinist) en 27 minderen, gebezigd in functiën waarop bij de „Bepaalde sterkte" niet was gerekend.

Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	Bergruimte voor steenkolen. (in M³.).	Aantal vuurmonden.	BEMANNING. Bepaalde sterkte (ongerekend de als bovenrol toegestane verhooging).		Aanwezige sterkte volgens op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapport.				Waar bij het einde van 1893 gestationneerd.	Verdere aanteekeningen (die ook het 1ste kwartaal 1894 betreffen en, wat het jaar 1893 aangaat, zich aansluiten aan de opgaven in bijl. G. van 't vorig verslag).
					31 Dec. 1892.		31 Dec. 1893.			
			Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.		
....	....	6	121	39	306	112	317	180	Batavia.	Dokte in December 1893 te Tandjong-Priok om de zinken dubbeling schoon te maken en te repareeren.
....	....	4	121	32	251	201	253	102	Soerabaija.	—
ESKADER.										
12	800	8	235	73	257	119	269	92	Atjeh.	Bleef in het behandelde tijdvak de diensten van stationschip ter reede Olehleh (Atjeh) verrichten. Van 31 Maart tot 19 April 1893 en van 23 Januari tot 10 Maart 1894 was het schip te Singapore om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.
11	475	8	229	57	62	53	210	58	Bali en Lombok.	Bevond zich sedert 20 December 1891 te Soerabaija in herstelling, vertrok, na beëindigde reparatie, den 8sten Augustus 1893 naar Ampenan (Lombok) en maakte sedert deel uit van de scheepsmacht in de wateren van Bali en Lombok, die, toen aan haar ook de contrôle op de paarlvisscherij in het oostelijk deel van den Archipel werd opgedragen, den naam ontving van „scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo". Het schip vertoefde van 14 September tot 10 October en van 18 November tot 14 December 1893 te Makasser en was van 5 Februari tot 3 Maart 1894 te Soerabaija om te dokken en eenige herstellingen te ondergaan.
14	550	14	....	....	247	63	....	....	......	Vertrok den 29sten April 1893 van Batavia naar Makasser, vertoefde daar van 3 tot 7 Mei, stevende toen naar de wateren van Bali en Lombok, bleef tot den 28sten dier maand ter reede Ampenan ter surveilleering van de aldaar komende stoom- en andere vaartuigen, kwam den 30sten daaraanvolgende te Soerabaija, verliet den 14den Juni deze plaats, deed weder tot 27 Juli dienst in de wateren van Bali en Lombok, en hield zich vervolgens te Soerabaija op Na aldaar te zijn gereed gemaakt voor de terugreis naar Nederland, vertrok de *Atjeh* den 27sten Augustus naar Tandjong-Priok en aanvaardde op 28 September van daar de terugreis naar Nederland.
13.23	590	14	284	61	266	47	269	63	Makasser.	Bleef in het behandelde tijdvak behooren tot de scheepsmacht in de wateren van Bali en Lombok, later genoemd: scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo. Het schip vertoefde van 11 tot 25 Mei, van 18 Juni tot 18 Juli, van 29 Augustus tot 9 September, van 16 October tot 14 November en van 18 December 1893 tot 1 Februari 1894 te Makasser, en was van 11 tot 27 Augustus 1893 en van 8 tot 22 Maart 1894 te Soerabaija om te dokken en eenige herstellingen te ondergaan.
11	590	14	284	61	....	....	269	62	Amboina.	Kwam den 23sten September 1893 uit Nederland te Tandjong-Priok aan en vertrok een maand later naar Makasser, maakte van 28 October af deel uit van de scheepsmacht in de wateren van Bali en Lombok, sedert genoemd: scheepsmacht in de wateren beoosten Java en Borneo, en werd aangewezen om te waken tegen het uitoefenen door onbevoegden van de paarlvisscherij binnen de territoriale grenzen van ons zeegebied rond de Aroe-eilanden. De *Tromp* vertoefde van 18 tot 30 December 1893 en van 27 tot 30 Januari 1894 te Amboina en was van 6 tot 19 Februari te Soerabaija om te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan
RECAPITULATIE.										
Indische milit. marine.			1469	644	1897	956	1746	851		
Auxiliair eskader...			1032	252	832	282	1017	275		
Totaal ingeschreven in de rol der schepen.			2501	896	e) 2729	1238	f) 2763	1126		
Personeel aan wal (in functiën, waarop bij de „Bepaalde sterkte" was gerekend).			14	»	14	»	14	»		
Totaal-generaal..			2515	896	2743	1238	2777	1126		

f) Als voren, namelijk 12 officieren (waaronder 3 officieren-machinist) en 27 minderen. Van deze officieren en minderen maakten er respectievelijk 5 en 22 (evenals op ult. 1892) de Europeesche bemanning uit van de oorlogs-stoomjachten *Koerier* en *Satelliet*, in dit overzicht niet afzonderlijk vermeld.

B. Opgaaf betreffende de kosten van dokken en repareeren te Singapore en te Pinang van de schepen der Indische militaire marine (en der gouvernementsmarine) gedurende het tijdvak 1 April 1893 t/m 31 Maart 1894.

Namen der schepen en vaartuigen.	Plaats waar het schip is gedokt of gerepareerd.	Datum van aankomst.	Datum van vertrek.	Kosten.	Toelichtingen.
			Indische militaire marine.		
Sindoro	Singapore.	17 Maart 1893.	4 April 1893.	f 4 955,97	Dokken en repareeren.
Sumbawa	Pinang.	24 April »	4 Mei »	1 545,56^{5}	Idem.
Merapi	Singapore.	28 » »	27 » »	8 973,46	Idem.
Benkoelen	Pinang.	10 Mei »	13 Juni »	5 994,36^{5}	Idem.
Koerier	Id.	28 » »	18 » »	2 015,27^{5}	Idem.
Flores	Id.	6 Juni »	12 Juli »	5 963,31^{5}	Idem.
Makasser	Id.	8 » »	21 » »	6 346,47	Idem.
Satelliet	Id.	25 » »	9 » »	804,72^{5}	Idem.
Sindoro	Id.	4 Juli »	17 » »	351,30	Urgente voorziening in eene kleine averij aan de machine.
Bandjermasin	Id.	15 » »	21 Aug. »	4 885,61^{5}	Dokken en repareeren.
Melvill van Carnbée	Singapore.	19 » »	5 » »	713,50^{5}	Idem.
Sambas	Pinang.	31 » »	29 » »	3 954,35	Idem.
Sumbawa	Singapore.	25 Aug. »	5 Sept. »	1 074,72	Idem.
Blommendal	Id.	27 » »	23 » »	2 363,06^{5}	Idem.
Sindoro	Pinang.	30 » »	6 » »	175,01^{5}	Urgente voorziening aan de stuurinrichting.
Batavia	Id.	4 Sept. »	10 Oct. »	5 684,71	Dokken en repareeren.
Lombok	Id.	6 » »	8 » »	4 149,96	Idem.
Samarang	Id.	25 » »	4 » »	632,63	Dokken.
Padang	Id.	5 Oct. »	14 Nov. »	5 614,43	Dokken en repareeren.
Madura	Id.	12 » »	31 Oct. »	1 162,82	Idem.
Sindoro	Id.	23 » »	28 » »	137,84^{5}	Urgente kleine voorzieningen en schoonmaken stoomketels.
Sindoro	Singapore.	26 Nov. »	3 Jan. 1894.	6 901,42^{5}	Dokken en repareeren.
Koerier	Pinang.	28 » »	28 Dec. 1893.	5 201,86	Idem.
Satelliet	Id.	6 Jan. 1894.	7 Febr. 1894.	2 238,55^{5}	Idem.
Ceram	Id.	12 » »	27 » »	5 081,65	Idem:
Madura	Id.	13 Maart »	23 Maart »	815,65^{5}	Voorziening aan de tubelure van de spuikraan, waartoe het schip gedokt moest worden.
				f 87 738,25^{5}	
			Gouvernementsmarine.		
Albatros	Pinang.	21 Maart 1893.	16 April 1893.	f 5 702,01^{5}	Dokken en repareeren.
Havik	Singapore.	28 » »	9 Mei »	3 585,72	Idem.
Gier	Id.	3 Mei »	8 » »	1 691,06	Idem.
Albatros	Pinang.	13 Oct. »	11 Nov. »	3 524,55	Idem.
				f 14 503,34^{5}	

II. Statistiek van de bij het Indisch en het auxiliair eskader in Nederlandsch-Indië gedurende de laatst bekende vijf jaren behandelde zieken, de afgekeurden en de overledenen.

A. Algemeen overzicht

JAREN.	Aantal zieken aan boord der oorlogsschepen in behandeling op 1^e. Januari.	Aantal ziektegevallen gedurende den loop van het jaar bijgekomen.	Te zamen.	Daarvan: hersteldcn aan boord der oorlogsschepen.	Daarvan: werden geëvacueerd naar de hospitalen, herstellingsoorden, enz.	Daarvan: overleden of kwamen om aan boord der oorlogsschepen.	Daarvan: bleven op 31 December aan boord der oorlogsschepen in behandeling.	Van de geëvacueerden overleden er: a)	Recapituleerende opgaven: Gemiddelde sterkte op de vloot (volgens de ziekenrapporten)	Aantal ziektegevallen: gedurende den loop van het jaar voorgekomen.	Aantal ziektegevallen: gemiddeld per dag.	Percentsgewijze verhouding tot de gemiddelde sterkte.	Totaal overledenen (zie de kolommen 7 en 9).	Percentsgewijze verhouding tot de gemiddelde sterkte.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.		12.	13.	14.
Europeanen.														
1888	168	4884	5052	3760	1126	15	151	39	2615	4884	13.34	0.51	54	2.06
1889	151	4580	4731	3427	1129	15	160	14	2394	4580	12.55	0.52	29	1.21
1890	160	5825	5985	4610	1181	20	174	15	2651	5825	15.96	0.60	35	1.32
1891	174	4848	5022	3818	994	15	195	8	2571	4848	13.28	0.52	23	0.89
1892	195	5048	5243	4161	917	8	157	6	2677	5048	13.79	0.51	14	0.52
Inlanders.														
1888	30	1534	1564	1094	415	7	48	29	950	1534	4.19	0.44	b) 37	3.89
1889	48	1715	1763	1215	469	14	65	25	913	1715	4.70	0.51	39	4.27
1890	65	2153	2218	1420	701	13	84	41	998	2153	5.90	0.59	54	5.41
1891	84	2351	2435	1590	734	14	97	31	1112	2351	6.44	0.58	45	4.05
1892	97	2184	2281	1526	682	5	68	29	1156	2184	5.97	0.52	34	2 94

a) Hieronder ook gesneuvelden en zij die overleden terwijl zij met particuliere schepen werden vervoerd.
b) Hierbij ook een schepeling die door verdrinking om het leven kwam.

B. Rangschikking van de lijders (voor zooveel gedurende het behandelde jaar in verpleging gekomen) naar de voornaamste ziektevormen c)

BEHANDELD WEGENS:	EUROPEANEN. 1888.	1889.	1890.	1891.	1892.	INLANDERS. 1888.	1889.	1890.	1891.	1892.
Endemische ziekten	1157	928	1581	1235	1105	475	520	990	1139	950
Sporadische ziekten	1246	1162	1328	1116	1302	209	195	240	234	204
Epidemische ziekten	74	32	481	164	116	107	59	127	74	19
Verwondingen en accidenten	646	651	749	673	634	150	187	168	191	193
Chirurgische ziekten	583	603	550	529	609	136	148	159	134	170
Oogziekten	184	329	209	168	127	94	187	128	187	192
Venerische ziekten	895	790	843	868	1086	325	379	307	340	407
Koortsvrije huidziekten	99	85	84	95	69	38	40	34	52	49
Totaal	4884	4580	5825	4848	5048	1534	1715	2153	2351	2184

c) Hoevelen ter zake van berriberri of cholera onder behandeling kwamen, vindt men niet afzonderlijk opgegeven.

C. Rangschikking als voren van de afgekeurden en de overledenen (ook reeds over 1893).

JAREN.	Berriberri. Europeanen.	Berriberri. Inlanders.	Cholera. Europeanen.	Cholera. Inlanders.	Malaria-ziekten. Europeanen.	Malaria-ziekten. Inlanders.	Sporadische ziekten. Europeanen.	Sporadische ziekten. Inlanders.	Chirurgische ziekten. Europeanen.	Chirurgische ziekten. Inlanders.	Oogziekten. Europeanen.	Oogziekten. Inlanders.	Venerische ziekten. Europeanen.	Venerische ziekten. Inlanders.	Gesneuveld. d) Europeanen.	Gesneuveld. d) Inlanders.	Verdronken of op andere wijze omgekomen. Europeanen.	Verdronken of op andere wijze omgekomen. Inlanders.	Totalen. Europeanen.	Totalen. Inlanders.
Afgekeurden. e)																				
1888	30	74	»	»	6	»	117	6	13	2	4	»	1	1	»	»	»	»	171	83
1889	59	112	»	»	31	»	133	4	6	4	89	8	2	1	»	»	»	»	320	129
1890	76	117	1	»	23	1	78	9	15	3	6	14	»	»	»	»	»	»	199	144
1891	118	382	»	»	4	»	57	9	15	4	6	5	1	2	»	»	»	»	201	402
1892	36	230	»	»	14	»	76	7	19	2	4	8	2	5	»	»	»	»	151	252
1893	53	229	2	»	24	2	78	7	20	3	2	10	3	4	»	»	»	»	182	255
Overledenen.																				
1888	»	29	38	2	5	1	7	4	»	»	»	»	»	»	1	»	3	1	54	37
1889	1	31	18	2	1	3	3	2	»	»	»	»	»	»	»	»	6	1	29	39
1890	4	47	7	1	5	4	6	1	1	»	»	»	»	»	2	»	10	1	35	54
1891	2	31	6	3	6	»	2	4	1	»	»	»	»	»	3	»	3	7	23	45
1892	»	28	6	»	3	3	4	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1	2	14	34
1893	1	36	25	»	9	»	3	3	»	»	»	»	»	»	6	»	2	9	46	48

d) Hieronder zijn ook medegerekend diegenen die aan de gevolgen van hunne voor den vijand bekomen wonden overleden.
e) Hieronder, wat de Europeanen betreft, de wegens ziekte naar Nederland teruggekeerden.

(5. 10.)

BIJLAGE H.

(Zie hoofdst. E, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT van de samenstelling der Gouvernements-marine in Nederlandsch-Indië over het jaar 1893.

NAAM EN SOORT DER SCHEPEN.	Materiaal van den romp.	Te water gelaten te	in:	Wanneer bij de gouvernements-marine in dienst gesteld.	Water-verplaatsing (in tonnen zee-water).	Afmetingen (in meters). Lengte tusschen de loodlijnen (waterlijn).	Wijdte buitenwerks (gemeten over de rusten of raderkasten).	Grootste diepgang (achter).	Tonnen-inhoud. Bruto.	Netto.	Stoom-vermogen (in indicateur-paardekrachten).	Grootste vaart onder stoom per wacht van 4 uren (in geogr. mijlen).	Bergruimte voor steenkolen (in M³).
ZEESTOOMSCHEPEN.													
Schroefstoomschepen.													
Havik	comp. bouw (gekoperd)	Glasgow	1878	4^e kwart. 1878	338	37.90	6.10	3.20	135.59	111.63	290	7	33.75
Zeemeeuw.	id.	id.	1878	26 Sept. 1878	338	37.90	6.10	3.20	271.92	184.88	280	8¾	71 25
Valk	id.	Vlissingen	1880	15 Oct. 1880	338	37.90	6.10	3.20	135.59	111.63	343	7¾	33 75
Arend	id.	id.	1880	15 Dec. 1880	338	37.90	6.10	3.20	135.59	111.63	311	8	33.75
Zwaluw	id.	id.	1882	. . Oct. 1882	338	37.90	6.10	3.20	135.59	111.63	240	7½	33.75
Condor	id.	Amsterdam	1885	19 Mei 1886	338	37.84	6.10	3.20	135.59	111.63	297	7½	33.75
Gier	ijzer	New-Castle	1877	15 Aug. 1886	550	45.50	9.00	2.90	371	248	210	8	132.5
Albatros	id.	Renfrew (Schotland)	1877	20 Maart 1887	601	45.50	8.75	3.00	371	248	270	8	113.75
Sperwer	id.	New-Castle	1877	28 Juli 1887	550	45.50	9.00	3.00	371	248	205	7	130
Reiger.	comp. bouw (gekoperd)	Fijenoord	1887	30 Juni 1888	402	37.82	6.70	3.32	259.97	141	413	7	68.75
Raaf	id.	Vlissingen	1889	30 April 1890	420	41.67	7.35	2.80	267.87	120.55	413	9	47.5
Zeeduif	id.	Rotterdam	1890	20 Febr. 1891	420	41.67	7.35	2.80	279.49	148.31	266	8	60
Zwaan.	id.	id.	1891	2 Maart 1892	420	41.70	7.35	2.80	270.31	143.12	310	9	60
Flamingo.	id.	id.	1891	10 Juni 1893	420	41.70	7.35	2.80	275.22	136.81	485	10	55
Pelikaan	id.	id.	1891	10 Febr. 1893	420	41.70	7.35	2.80	275.22	136.81	485	10	55
Raderstoomschepen.													
Ternate	hout (gekoperd)	Soerabaija	1876	1 Aug. 1877	300	niet opgegeven.	11.34	2.80	niet opgegeven.	niet opgegeven.	niet opgegeven	7	niet opgegeven.
RIVIERSTOOMSCHEPEN													
Raderstoomschepen.													
Boni	ijzer	Liverpool	1855	 1859	100	37.54	12.00	1.50	250	70	id.	5¼	72.5
Singkawang	hout (gekoperd)	Soerabaija	1876	1 Jan. 1877	176	32	9.20	2.00	74	31	90	6	22.5
Koetei.	id.	id.	1878	. . April 1879	176	32	9.20	2.20	74	31	91	5½	22 5
Djambi	id.	Dassoon (Rembang)	1881	1 Jan. 1882	150	32	9.20	2.00	74	31	83	6	22.5
Indragiri.	id.	id.	1881	1 Jan. 1882	176	32	9.20	2.20	74	31	99	6	22.5
VAARTUIGEN VOOR SPECIALE DIENSTEN.		Vast korps inlandsche schepelingen.											
Raderstoomschip.													
Bogor	id.	Soerabaija	1873	30 Sept. 1873	176	niet opgegeven.	9 20	1.90	niet opgegeven.	niet opgegeven.	niet opgegeven.	7	niet opgegeven.
KLEINE ZEILVAARTUIGEN.		Vast korps Europeesche schepelingen.											
10 adviesbooten . .		Ieder vaartuig bemand met 11 inlanders en bewapend met 2 één-ponds bronzen kanonnen; de bemanning van adviesboot beschikt verder over 6 achterlaadgeweren en 6 sabels											

Aantal vuurmonden.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte volgens op onderstaande tijdstippen ingediende rapporten. 1 Januari 1893. Europeanen.	Inlanders.	1 Januari 1894. Europeanen.	Inlanders.	Waar gestationneerd op 31 December 1893.
6	8	37	8	36	8	42	Atjeh. *a*)
6	8	37	8	38	7	39	Ternate.
6	8	37	8	32	8	40	Westkust Sumatra *b*)
6	8	37	8	36	7	37	Soerabaija *c*) (in herstelling).
6	8	37	8	37	8	41	Atjeh. *d*)
6	. . .	. . .	8	40	. . .	. . .	Soerabaija *e*) (in herstelling).
6	8	37	7	36	7	37	Banka en Billiton. *f*)
6	8	37	8	38	8	41	Atjeh *g*)
6	8	37	8	28	8	38	Bali en Lombok. *h*)
6	8	37	7	40	8	41	Soerabaija *i*) (voor Oost-Java)
6	8	37	8	36	8	34	Amboina. *j*)
6	8	37	8	43	8	36	Menado.
6	8	37	8	35	8	43	Celebes.
6	8	37	. . .	. . .	7	43	Timor. *k*)
6	8	37	. . .	. . .	7	42	Oostkust Sumatra. *l*)
6	. . .	. . .	7	39	. . .	. . .	. . . . *m*)
5	6	30	6	29	6	31	Zuider- en Oosterafd. van Borneo
4	4	23	4	23	3	29	Soerabaija *n*) (in herstelling)
4	4	23	4	22	4	22	Westerafdeeling van Borneo. *o*)
4	4	23	4	23	4	23	Westerafdeeling van Borneo.
4	4	23	4	25	4	22	Riouw. *p*)
. .	. . .	640	. . .	636	. . .	681	
. .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . . . . *q*)
. .	*r*) 134	. . .	*s*) 131	. . .	*t*) 128	. . .	
. .	. . .	110	. . .	108	. . .	107	Allen in de buitenbezittingen *u*)

VERDERE AANTEEKENINGEN

(die ook de eerste drie maanden van 1894 betreffen).

a) De *Havik* was van 28 Maart tot 9 Mei 1893 te Singapore om eenige voorzieningen te ondergaan.

b) De *Valk* deed tusschen 24 October en 11 November 1893 dienst in het station Atjeh ter tijdelijke vervanging van de *Condor* die naar Soerabaija moest opkomen om herstellingen te ondergaan.

c) De *Arend* was van 31 Maart tot 14 Mei 1893 uit het station Amboina afwezig om te Soerabaija, wegens het aan den grond loopen bij het bedwingen van onlusten op de Aroe-eilanden, de noodige herstellingen te ondergaan; in dat station teruggekeerd, vertoefde het schip aldaar tot 12 December, toen het weder naar Soerabaija moest opkomen om belangrijke voorzieningen, vooral aan den stoomketel, te ondergaan, welke in Juli 1894 zouden afloopen.

d) De *Zwaluw*, na tot 16 Februari voor het gewest Bali en Lombok dienst gedaan en vervolgens eenige voorzieningen te Soerabaija ondergaan te hebben, kwam den 13den Maart te Amboina, werd van 20 tot 31 Maart gebezigd voor het doen van astronomische plaatsbepalingen, nam toen den stationsdienst van de *Arend* over, vertrok den 26sten Mei naar Soerabaija en werd aldaar den 10den Juni tijdelijk buiten dienst gesteld om belangrijke herstellingen te ondergaan. Toen in November bedoelde werkzaamheden waren afgeloopen, werd het schip aangewezen om de *Condor* in de wateren van Atjeh te vervangen, alwaar het den 2den December aankwam.

e) De *Condor* vertrok den 28sten October 1893 uit het station Atjeh naar Soerabaija en werd aldaar den 16den November tijdelijk buiten dienst gesteld om herstellingen te ondergaan en daarna als reserveschip in con servatie te worden genomen.

f) De *Gier* was uit het station Banka-Billiton afwezig van 29 Maart tot 10 Mei 1893 om ter Oostkust van Sumatra tijdelijk de *Ternate* te vervangen en vervolgens te Singapore te dokken en van 8 December 1893 tot 31 Januari 1894 om te Soerabaija te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

g) De *Albatros* was van 18 Maart tot 18 April en van 12 October tot 12 November 1893 uit het station Atjeh afwezig om te Pinang te dokken en eenige voorzieningen te ondergaan.

h) De *Sperwer*, den 10den Februari 1893 te Soerabaija tijdelijk buiten dienst gesteld om herstellingen te ondergaan, kwam den 1sten Mei van dat jaar weder in dienst en werd aangewezen om de *Pelikaan* in de wateren van Bali en Lombok te vervangen. Van 8 Augustus tot 11 November vertoefde de *Sperwer* andermaal te Soerabaija ter vernieuwing van de hoofdas.

i) De *Reiger* bleef aangewezen voor de gewesten Soerabaija, Madura, Bali en Lombok, Bezoeki en Pasoeroean, doch deed van 18 Augustus tot 10 November 1893 speciaal voor het gewest Bali en Lombok dienst.

j) De *Raaf* vertrok den 25sten Augustus 1893 uit het station Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, deed den 27sten dier maand tot 10 November dienst voor de gewesten Soerabaija, Madura, Bezoeki en Pasoeroean en kwam den 6den December in het station Amboina, om daar de *Arend* tijdelijk te vervangen.

k) De *Flamingo* kwam den 10den Juni 1893 in dienst en werd aangewezen voor het station Timor, waar het schip den 26sten van die maand aankwam.

l) De *Pelikaan*, den 10den Februari 1893 in dienst gesteld, vertoefd van den 16den dier maand tot 5 Mei in de wateren van Bali en Lombok en werd toen aangewezen om de *Ternate* in het station Oostkust van Sumatra te vervangen, waar het schip den 28sten van laatstgemelde maand aankwam.

m) De *Ternate* bleef tot 12 April 1893 in het station Oostkust van Sumatra, vertrok toen naar Soerabaija, werd aldaar voor verderen dienst afgekeurd en den 1sten Mei buiten dienst gesteld. Sedert is deze bodem publiek verkocht.

n) De *Singkawang* vertrok den 15den November 1893 uit het station Westerafdeeling van Borneo naar Soerabaija om herstellingen te ondergaan. Op 1 April 1894 bevond het schip zich nog te Soerabaija, maar dit zou nog in dezelfde maand naar Riouw vertrekken om de *Indragiri* te vervangen.

o) De *Koetei* werd den 19den Mei 1893 aan het station Palembang onttrokken en, na te Soerabaija eenige herstellingen te hebben ondergaan, naar de Westerafdeeling van Borneo gezonden ter vervanging van de *Singkawang*.

p) De *Indragiri* was van 8 Mei tot 27 Juli 1893 aan het station Riouw onttrokken om op de Tamiang-rivier (residentie Oostkust van Sumatra) dienst te doen. In April 1894 zou het schip opkomen naar Soerabaija om in onderzoek te worden genomen.

q) De *Bogor*, den 12den Maart 1892 te Soerabaija tijdelijk buiten dienst gesteld, onderging in Juni 1893 eenige voorzieningen en werd daarna bestemd tot reserve-stoomcommunicatievaartuig bij den dienst van het loodswezen te Soerabaija.

r) Ongerekend 1 gezaghebber, gedetacheerd bij het departement der marine. Met inbegrip van dezen bedroeg de bepaalde sterkte van het korps Europeesche schepelingen der gouvernementsmarine 20 gezaghebbers, 48 stuurlieden, 52 machinisten en 15 leerling-machinisten.

s) Hierbij moet nog gerekend worden op den gezaghebber gedetacheerd bij het departement der marine.

t) Namelijk 19 gezaghebbers, 43 stuurlieden, 51 machinisten en 15 leerling-machinisten. Bovendien was 1 gezaghebber gedetacheerd bij het departement der marine.

u) Verdeeld over vijf gewesten, als volgt: 1 ter Sumatra's Westkust, 3 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, 1 in de Westerafdeeling van Borneo, 2 in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden en 3 in de residentie Timor.

(5. 11.)

BIJLAGE J.

(Zie hoofdst. F, § 2, van het verslag.)

LIJST VAN NAAMLOOZE VENNOOTSCHAPPEN, in 1893 in NEDERLANDSCH-INDIË en in NEDERLAND opgericht, deze laatsten alleen voor zooveel haar werkkring zich tot NEDERLANDSCH-INDIË uitstrekt.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en nº.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
		A. In Nederlandsch-Indië tot stand gekomen.			
1	Maatschappij tot exploitatie van rijstlanden, te Batavia.	Het exploiteeren van rijstlanden, speciaal van een 3-tal particuliere landen in de afdeeling Buitenzorg (Batavia), aan een der vennooten in onderhuur afgestaan, welke onderhuur en daaraan verbonden rechten en verplichtingen door hem in de vennootschap werden ingebracht.	6 jaren.	A. f 150 000 (f 1000). B. 150 000 C. 15 000	a. 4 Jan. 1893, nº. 17. b. 27 » » » 8.
2	Landbouwmaatschappij Ketanggoengan-West, te Batavia.	De verdere exploitatie van het aan een der vennooten tot dusver toebehoord hebbende particuliere land Ketanggoengan-West, in de afdeeling Brebes (Tagal), dat met al wat daartoe behoort, waaronder suikerfabrieken, enz., door hem in de vennootschap werd ingebracht; zoomede de oprichting en exploitatie van andere fabrieken en bereidings-etablissementen.	28 »	A. f 700 000 (f 1000). B. 700 000 C. 700 000	a. 19 Jan. 1893, nº. 24. b. 9 Febr. » » 11.
3	Houtaankapmaatschappij Landberg, te Batavia.	De exploitatie van djatibosschen, zoomede van wildhoutbosschen, het uitdunnen van bosschen en het zuiveren van dezen van doodstaand of omverliggend hout op Java dan wel elders in Nederlandsch-Indië, het drijven van handel in hout en het aangaan van contracten voor de levering van djati- en ander hout, tot welk een en ander door de vennooten werden ingebracht een 6-tal hun toebehoorende houtkap-ondernemingen in de residentie Rembang.	75 »	A. f 400 000 (f 1000). B. 400 000 C. 220 000	a. 28 Jan. 1893, nº. 28. b. 24 Febr. » » 16.
4	Houtaankapmaatschappij Wijsman, te Batavia.	De exploitatie van djatibosschen, zoomede van wildhoutbosschen, het uitdunnen van bosschen en het zuiveren van dezen van doodstaand of omverliggend hout op Java dan wel elders in Nederlandsch-Indië, het drijven van handel in hout en het aangaan van contracten voor de levering van djati- en ander hout, waartoe door de vennooten werden ingebracht een 9-tal hun toebehoorende houtkap-ondernemingen (3 in Japara, 5 in Rembang en 1 in Pekalongan), zoomede al wat behoorde tot de houthandelszaak Wijsman, zooals die te Batavia, Soerabaija en elders gedreven werd.	50 »	A. f 400 000 (f 1000). B. 400 000 C. 400 000	a. 10 Febr. 1893, nº. 17. b. 7 Maart » » 19.
5	Maatschappij tot exploitatie van de suikeronderneming Somo Bito, te Soerabaija.	De verdere exploitatie van de tot dusver aan een der vennooten toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte suikeronderneming Somo Bito in de afdeeling Djombang der residentie Soerabaija.	75 »	A. f 750 000 (f 2500) B. 750 000 C. 750 000	a. 14 Febr. 1893, nº. 13. b. 11 April » » 29.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting. b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
6	Cultuurmaatschappij Soedhono, te Samarang.	De verdere exploitatie van de aan de twee opzichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende en door hen in de vennootschap ingebrachte suikerfabriek Soedhono in de afdeeling Ngawi der residentie Madioen.	73 jaar.	A. f 400 000 (f 1000). B. 400 000 C. 400 000	a. 15 Febr. 1893, n°. 23. b. 17 Maart » » 22.
7	Cultuurmaatschappij Artana, te Soekaboemi (Preanger-Regentschappen).	1°. De exploitatie, hoofdzakelijk door beplanting met thee en koffie, van het aan twee der vennooten door de Indische Regeering in 1892 in erfpacht afgestaan perceel woeste gronden, genaamd Artana, in het district Djampang Tengah (afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen), door hen in de vennootschap ingebracht; 2°. het aanvragen en aankoopen van erfpachtsrechten op andere woeste gronden en de exploitatie daarvan.	75 »	A. f 150 000 (f 500). B. 130 000 C. 31 000	a. 15 Febr. 1893, n°. 24. b. 17 Maart » » 22.
8	Cultuurmaatschappij Gantiwarno, te Samarang.	De verdere exploitatie van de door de oprichters der vennootschap in de vennootschap ingebrachte, tot dusver ten name van één hunner staande landbouwondernemingen Taroem Anom en Gantiwarno, gevestigd op huurgronden in de afdeeling Klatten (residentie Soerakarta).	73 »	A. f 200 000 (f 1000). B. 200 000 C. 200 000	a. 20 Febr. 1893, n°. 11. b. 28 Maart » » 25.
9	Landbouwmaatschappij Plagan, te Samarang.	De verdere exploitatie van de aan de gezamenlijke oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende en door hen in de vennootschap ingebrachte landbouwonderneming Plagan, gevestigd op huurgronden in de afdeeling Klatten (residentie Soerakarta), zoomede de exploitatie van c. q. later in koop of in huur te verkrijgen gronden.	39 »	A. f 120 000 (f 250). B. 120 000 C. 120 000	a. 20 Febr. 1893, n°. 12. b. 28 Maart » „ 25.
10	Cultuurmaatschappij Boedoeran, te Soerabaija.	De verdere exploitatie van de aan de twee oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte suikerfabriek Boedoeran in het district Djenggolo II der afdeeling Sidoardjo (residentie Soerabaija).	25 »	A. f 810 000 (f 1000). B. 810 000 C 810 000	a. 25 Febr. 1893, n°. 1. b. 4 April » » 27.
11	Samarangsche Handels-associatie, te Samarang.	Het drijven van handel, zoowel in commissie als voor eigen rekening, in den uitgebreidsten zin van het woord.	25 »	A. f 30 000 (f 1000). B. 30 000 C. 10 000	a. 7 Maart 1893, n°. 34. b. 4 April » » 27.
12	Kartasoera-cultuurmaatschappij, te Samarang.	Het in exploitatie brengen of houden van de aan dezelfde (tot dusver te Amsterdam gevestigd geweest zijnde) vennootschap reeds toebehoorende suikeronderneming Kartasoera, gevestigd op huurgronden in de afdeeling Klatten (residentie Soerakarta).	55 »	A. f 320 000 (f 800). B. 320 000 C. 320 000	a. 8 Maart 1893, n°. 6. b. 21 April » » 32.
13	Cultuurmaatschappij Koetosari, te Samarang.	Het drijven van landbouw in het algemeen in Nederlandsch-Indië, en de verkoop van de daardoor verkregen producten, waartoe door de drie oprichters der vennootschap werden ingebracht de hun toebehoorende indigo-onderneming Koetosari in het district Keboemen der afdeeling Batang (residentie Pekalongan), met de opstalgronden die daarvan deel uitmaken en de door aankoop verkregen te veld staande aanplantingen tot dusver behoord hebbende tot de indigo-ondernemingen Plelen en Segan.	58 »	A. f 75 000 (f 1000). B. 75 000 C. 75 000	a. 19 Maart 1893, n°. 13. b. 28 April » » 34.
14	Cultuurmaatschappij Djoewiring, te Samarang.	De verdere exploitatie, en de uitbreiding c. q., van de door de oprichters der vennootschap in de vennootschap ingebrachte, tot dusver ten name van één hunner staande landbouw-ondernemingen Djoewiring of Kalipoesoer en Nieuw-Djoewiring, gevestigd op huurgronden in de afdeeling Klatten (residentie Soerakarta).	73 »	A. f 250 000 (f 1000). B. 250 000 C. 250 000	a. 21 Maart 1893, n°. 44. b. 5 Mei » » 36.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
15	Nederlandsch-Indische schoenenfabriek en leerlooierij, te Batavia.	De daarstelling en exploitatie van eene machinale schoenenfabriek en van eene leerlooierij, het vervaardigen van en de handel in schoenen, andere lederwerken en leder, zoomede het uitvoeren of wel het aangaan van contracten voor de levering van schoenen en lederwerk van allerlei aard, waartoe door een der twee oprichters van de vennootschap in de vennootschap werden ingebracht de hem toebehoorende schoenmakerswinkel en fabriek op Rijswijk te Weltevreden (Batavia), met machinerieën en verderen inventaris, enz.	41 jaar.	A. f 250 000 (f 1000). B. 250 000 C. 250 000	a. 21 Maart 1893, n°. 46. b. 7 April » » 28.
16	Maatschappij tot exploitatie der suikerfabriek Wonoredjo, te Soerabaija.	De verdere exploitatie van de aan de drie oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte suikerfabriek Wonoredjo in de afdeeling Bangil (residentie Pasoeroean).	50 »	A. f 630 000 (f 1000). B. 630 000 C. 630 000	a. 22 Maart 1893, n°. 4. b. 16 Mei » » 39.
17	Cultuurmaatschappij Jasinga, te Jasinga (res. Batavia).	De verdere exploitatie van het aan de oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte particuliere land Jasinga in de afdeeling Buitenzorg (residentie Batavia), en voorts de opkoop van producten, door de bevolking van dit land voor eigen rekening geteeld, om die, al of niet bewerkt of bereid, weder te verkoopen.	50 »	A. f 348 000 (f 2000). B. 348 000 C. 348 000	a. 29 Maart 1893, n°. 21. b. 9 Mei » » 37.
18	Cultuurmaatschappij Dermaga, te Dermaga (res. Batavia).	Als voren wat betreft het mede in de afdeeling Buitenzorg gelegen particuliere land Dermaga.	50 »	A. f 540 000 (f 2000). B. 540 000 C. 540 000	a. 26 Maart 1893, n°. 22. b. 2 Mei » » 35.
19	Maatschappij tot exploitatie der landen Soekaradja, Tjiloear en 5/6 van het land Tanah Baroe, te Batavia.	De verdere exploitatie van de aan eene der vennooten tot dusver toebehoord hebbende, door haar in de vennootschap ingebrachte landen Soekaradja, Tjiloear en 5/6 gedeelten van het land Tanah Baroe, gelegen in de afdeeling Buitenzorg der residentie Batavia, de uitbreiding der aldaar gedreven rijst-, thee-, koffie- en cacao-cultures, zoomede de opkoop van padi en het tegeldemaken van die producten.	50 »	A. f 250 000 (f 1000). B. 250 000 C. 250 000	a. 2 April 1893, n°. 20. b. 30 Mei » » 43.
20	Nederlandsch-Indische Mijnbouwmaatschappij, te Batavia.	1°. De overneming en uitvoering van de door een der vennooten in Maart 1891 van het inlandsch bestuur van Bwool (residentie Menado) verkregen, door het Gouvernement (in October 1892) goedgekeurde, vergunning tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen en opsporingen in een gedeelte van gemeld landschap (verg. het verslag van 1892 blz. 261); en 2°. de verkrijging, overdracht of exploitatie van concessies tot winning van delfstoffen op het bedoelde onderzoekingsterrein.	7 »	A. f 100 000 (f 250). B. 100 000 C. 65 000	a. 10 April 1893, n°. 34. b. 23 Mei » » 41.
21	Cultuurmaatschappij Pangledjar, te Batavia.	De exploitatie van drie in de vennootschap ingebrachte, nog onontgonnen erfpachtsperceelen in het district Radjamandala der afdeeling Bandong (residentie Preanger Regentschappen), in 1892 aan een der vennooten afgestaan (en in April 1893 te zijnen name ingeschreven).	75 »	A. f 85 000 (f 500). B. 85 000 C. 34 000	a. 28 April 1893, n°. 25. b. 6 Juni » » 45
22	Maatschappij tot exploitatie der Sumatra- en Atjeh-hotels, te Padang.	De overneming en verdere exploitatie van de aan een der oprichters van de vennootschap tot dusver toebehoord hebbende en door hem in de vennootschap ingebrachte Sumatra- en Atjeh-hôtels te Padang, en c. q. de exploitatie van eene wagenverhuurderij en scheepsleverantiezaak.	30 »	A. f 25 000 (f 500). B. 20 500 C. 8 200	a. 29 April 1893, n°. 38. b. 15 Sept. » » 74

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
23	Cultuurmaatschappij Setjang, te Samarang.	Het drijven van landbouw, de voortzetting van bestaande landbouw-ondernemingen, het exploiteeren van woeste gronden en de verkoop van geteelde producten, waartoe door de oprichters der vennootschap in de vennootschap werden ingebracht het ten name van twee hunner staande erfpachtsrecht op het in 1892 uitgegeven perceel Setjang in het district Modjoroto der afdeeling en residentie Kediri.	75 jaar.	A. f 160 000 (f 1000). B. 160 000 C. 160 000	a. 29 April 1893, n°. 37. b. 9 Juni » » 46.
24	Landbouwmaatschappij Slipi Eng Djoe Hin of Djoen Joe Sin, te Batavia.	De uitoefening van landbouw op daartoe in de vennootschap in te brengen, door haar nader aan te koopen, of wel in te huren gronden, zoomede de exploitatie van gronden, door uitoefening van de betrekkelijke eigendoms- en huurrechten ook op andere wijze, voor welke doeleinden al aanstonds door een der vennooten in de vennootschap worden ingebracht 3 hem tot dusver in eigendom toebehoord hebbende perceelen tuin- en anderen grond.	60 »	A. f 72 000 (f 1000). B. 72 000 C. 72 000	a. 30 April 1893, n°. 5. b. 2 Juni » » 44.
25	Cultuurmaatschappij Tjikahoeripan, te Batavia.	De verdere exploitatie, meer bijzonder voor de kinacultuur, van de door de gezamenlijke oprichters in de vennootschap ingebrachte, reeds in cultuur zijnde erfpachtsperceelen Tjikahoeripan I en Tjikahoeripan II, gelegen in het district Tjisondari der afdeeling Bandong (residentie Preanger Regentschappen), en voorts van andere door de vennootschap c. q. later te verkrijgen perceelen in genoemde residentie.	67 »	A. f 150 000 (f 500). B. 150 000 C. 150 000	a. 20 Mei 1893, n°. 58. b. 13 Juni » » 47.
26	Maatschappij tot exploitatie der Kendalsche suikerfabrieken, te Batavia.	De verdere exploitatie van de tot dusver aan de vennooten toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte suiker-ondernemingen Poegoe, Gemoe en Tjepiring, gelegen in de afdeeling Kendal der residentie Samarang, en van zoodanige zaken, als welke met de exploitatie van voornoemde fabrieken in rechtstreeksch verband staan.	47 »	A. f 1 500 000 (f 2 500). B. 1 500 000 C. 1 500 000	a. 28 Mef 1893, n°. 4. b. 2 Juni » » 44.
27	Cultuurmaatschappij Siloewak Sawangan, te Samarang.	Het drijven van landbouw in het algemeen in Nederlandsch-Indië, en het verkoopen van de daardoor verkregen producten, waartoe door een der vennooten in de vennootschap werden ingebracht de door hem reeds verkregen of nog te verkrijgen rechten op door hem in erfpacht aangevraagde gronden, gelegen in de districten Keboemen en Soebah der afdeeling Batang, residentie Pekalongan.	58 »	A. f 225 000 (f 1000). B. 225 000 C. 112 500	a. 30 Mei 1893, n°. 28. b. 27 Juni » » 51.
28	De Nederlandsch-Indische Parelvisscherij, te Batavia.	Het koopen en (of) aanvragen, zoomede het, na verkrijging daarvan, exploiteeren van concessies tot het visschen naar paarlen, paarlemoerschelpen en andere zeeproducten, en wel allereerst door overneming van eene in Maart 1892 door de Indische Regeering verleende vergunning van dien aard, betreffende een deel der territoriale wateren van de residentie Banka.	50 »	A. f 250 000 (f 10). B. 50 000 C. 50 000	a. 3 Juni 1893, n°. 14. b. 27 » » » 51.
29	Cultuurmaatschappij Tendjo Aijoe, te Batavia.	De verdere exploitatie, meer bijzonder voor de thee- en koffiecultures, van de erfpachtsperceelen Tendjo Aijoe, Perbakti en Perbakti I, allen gelegen in de afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen, door een der vennooten in de vennootschap ingebracht, en voorts van zoodanige andere perceelen in genoemde residentie, als de vennootschap eventueel later onder eenigen titel mocht verkrijgen.	62 »	A. f 300 000 (f 500). B. 300 000 C. 300 000	a. 7 Juni 1893, n°. 16. b. 4 Juli » » 53.
30	Koffiecultuurmaatschappij Talang, te Batavia	Het in eigendom, erfpacht of onder anderen titel aanvragen en aanvaarden, zoomede het exploiteeren van gronden op Sumatra's Westkust, de verkoop der van die gronden afkomstige producten en de handel in landbouwproducten in het algemeen, waartoe al aanstonds door een der vennooten in de vennootschap werd ingebracht het in 1889 door hem aanvaarde, nog niet in ontginning gebrachte, erfpachtsperceel Aijer Betoemboek in het district Talang der afdeeling XIII en IX Kotta van de residentie Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust).	70 »	A. f 200 000 (f 500). B. 112 500 C. 62 500	a. 9 Juni 1893, n°. 26. b. 11 Juli » » 55.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
31	Cultuurmaatschappij Kaligoea, te Tjilatjap (res. Banjoemas).	Het drijven van landbouw in Nederlandsch-Indië, waartoe door de vennooten al aanstonds in de vennootschap werden ingebracht de hun in 1892 verleende erfpachtsrechten op het voor de kinacultuur bestemde perceel woeste gronden, genaamd Kaligoea, gelegen in het district Adjibarang der afdeeling Poerwokerto van de residentie Banjoemas.	65 jaar.	A. f 150 000 (f 1000). B. 150 000 C. 150 000	a. 15 Juni 1893, n°. 28. b. 17 Oct. » » 83
32	The Batavia Trading Company (limited) late Oey Hoay Soey, te Batavia.	Het drijven van handel in den uitgebreidsten zin van het woord, zoowel voor eigen rekening als in commissie of consignatie, de exploitatie van eene groote winkelzaak, zoomede het aangaan van contracten met particulieren of de Regeering tot het doen van leverantiën en transporten, het uitvoeren van bouwwerken en de exploitatie van 's lands pachten, waartoe door drie der oprichters van de vennootschap (op één na, allen Chineezen) in de vennootschap werd ingebracht de door hen te Batavia en op twee plaatsen in de Lampongsche Districten (te Telok Betong en te Semangka) tot dusver onder eene firma gedreven handelszaak.	50 »	A. f 1 000 000 (f 250). B. 325 500 C. 325 500	a. 29 Juni 1893, n°. 5. b. 25 Juli » » 59.
32	Cultuurmaatschappij Parakansalak, te Parakansalak, (res. Preanger-Regentschappen).	De verdere exploitatie, hoofdzakelijk voor de thee-, koffie- en kinacultures, van de aan de oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte erfpachtsperceelen Parakansalak, Calorama I, Calorama II, Tjibaregbeg I, Tjibaregbeg II, Tjisalak I en Tjisalak II, allen in de afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen, en c. q. de exploitatie ook van door de vennootschap onder eenigen zakelijken titel eventueel later te verkrijgen perceelen in genoemd gewest.	74 »	A. f 750 000 (f 1000). B. 750 000 C. 750 000	a. 29 Juni 1893, n°. 46. b. 21 Juli » » 58.
34	Cultuurmaatschappij Poerwodadi, te Samarang.	Het in ontginning brengen en verder exploiteeren van het door een der oprichters van de vennootschap in 1892 in erfpacht verkregen perceel woeste gronden, genaamd Poerwodadi, gelegen in het district Lodojo der afdeeling Blitar van de residentie Kediri, zoomede het verkrijgen van andere perceelen om die voor rekening der vennootschap te exploiteeren, dan wel te verhandelen.	75 »	A. f 100 000 (f 1000). B. 100 000 C. 40 000	a. 1 Juli 1893, n°. 21. b. 8 Aug. » » 63.
35	Cultuurmaatschappij Kalisoeko, te Soerabaija.	De exploitatie voor de teelt van koffie en (of) andere gewassen van het door twee der oprichters van de vennootschap in de vennootschap ingebrachte, tot dusver ten name van één hunner ingeschreven, in 1893 uitgegeven erfpachtsperceel Kali Liprak, gelegen in het district Tanggoel der afdeeling Djember van de residentie Bezoeki.	74 »	A. f 140 000 (f 1000). B. 130 000 C. 42 500	a. 1 Juli 1893, n°. 22. b. 19 Sept. » » 75.
36	Cultuurmaatschappij Kepoetren, te Soerabaija.	De exploitatie voor de koffiecultuur van het door de oprichters der vennootschap ingebrachte, tot dusver ten name van één hunner ingeschreven, in 1892 uitgegeven erfpachtsperceel Kepoetren II, gelegen in het district Djember van de gelijknamige afdeeling der residentie Bezoeki, zoomede de exploitatie van zoodanige andere gronden, als de vennootschap onder eenigen titel c. q. later mocht verkrijgen, daaronder ook twee reeds door een der vennooten in erfpacht aangevraagde aan Kepoetren II grenzende perceelen, waarop de reeds verkregen of nog te verkrijgen rechten door hem en zijne medegerechtigden insgelijks in de vennootschap werden ingebracht.	75 »	A. f 120 000 (f 1000). B. 120 000 C. 120 000	a. 6 Juli 1893, n°. 15. b. 18 Aug. » » 66.
37	Lucifersfabriek Oost-Java, te Soerabaija.	De oprichting en exploitatie van lucifersfabrieken in Nederlandsch-Indië, de vervaardiging, zoomede de verkoop van lucifers in Indië of elders, benevens de aanleg en exploitatie van één of meer aanplantingen van voor dit doel benoodigde houtsoorten op gronden, daartoe door de vennootschap in eigendom, huur of erfpacht te verwerven.	50 »	A. 195 000 (f 500). B. 65 000 C. 20 000	a. 25 Juli 1893, n°. 22. b. 10 Oct. » » 81.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
38	Djokjosche IJsmaatschappij, te Djokjokarta.	De verdere exploitatie van de aan de oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte, ijsfabriek in de kampong Pathook ter hoofdplaats Djokjokarta.	20 jaar.	A. f 60 000 (f 500). B. 60 000 C. 60 000	a. 1 Aug. 1893, n°. 22. b. 8 Sept. » » 72.
39	Amentsche suikerfabrieken, te Batavia.	De verdere exploitatie van de tot dusver aan de oprichters der vennootschap toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte, suikerfabrieken Gempol, Parengdjaja, Glagamidang en Ardjowinangon, gelegen in de afdeelingen Cheribon en Madjalengka der residentie Cheribon.	25 »	A. f 1 440 000 (f 1000). B. 1 440 000 C. 1 440 000	a. 4 Aug. 1893, n°. 33. b. 22 » » » 67.
40	Stoomwerktuigenfabriek voorheen Harris & Co., te Samarang.	De overneming en verdere exploitatie van de ijzergieterij en machinerieënfabriek te Samarang, met al wat daartoe behoort, tot hiertoe onder de firma Harris en C°. gedreven door een der oprichters van de vennootschap.	10 »	A. f 100 000 (f 1000). B. 100 000 C. 100 000	a. 14 Aug. 1893, n°. 12. b. 26 Sept. » » 77.
41	Handelmaatschappij Kian Gwan, te Samarang.	De overneming en voortzetting van de handelszaken, tot nog toe in handen geweest van een der drie oprichters van de vennootschap (allen Chineezen) te Samarang, Soerabaija, Djokjokarta en Keboemen en het drijven van import- en exporthandel, tot welk een en ander door één hunner 38 vastigheden in de vennootschap werden ingebracht.	80 » Chineesche.	A. f 1 400 000 (f 10 000). B. 1 400 000 C. 1 400 000	a. 21 Aug. 1893, n°. 53. b. 3 Oct. » » 79.
42	Fabrique de glâce Djambatan Bibis, te Soerabaija.	De exploitatie van de ijsfabriek Bringolle en C°. te Soerabaija, waartoe door één der oprichters van de vennootschap zeker vast goed te dier plaatse in de vennootschap werd ingebracht.	20 jaar.	A. f 100 000 (f 500). B. 100 000 C. 100 000	a. 21 Aug. 1893, n°. 61. b. 10 Oct. » » 81.
43	Pekalongansche Telephoonmaatschappij, te Pekalongan.	Het aanleggen en exploiteeren van telephoonverbindingen, zoomede de handel in telephoontoestellen en hetgeen daartoe behoort, tot welk doel door een der vennooten in de vennootschap werd ingebracht de hem in Februari 1893 door de Indische Regeering verleende vergunning tot het aanleggen en exploiteeren van telephoonverbindingen in de residentie Pekalongan en in de afdeeling Pamalang der residentie Tagal.	25 »	A. f 12 000 (f 100). B. 12 000 C. —	a. 3 Sept. 1893, n°. 17. b. 22 Dec. » » 102.
44	Cultuurmaatschappij Tjorah Mas, te Soerabaija.	Het exploiteeren voor de teelt van koffie en c. q. van andere producten van rechtstreeks of door aankoop te verkrijgen erfpachtsgronden, waartoe al aanstonds door een der oprichters van de vennootschap in de vennootschap werden ingebracht het door hem in Januari 1893 aanvaarde erfpachtsperceel Tjorah-Mas, gelegen in het district Soekokerto der afdeeling Djember van de residentie Bezoeki, en de reeds verkregen of nog te verkrijgen rechten op een door hem in erfpacht aangevraagd aangrenzend perceel, hoedanige rechten met betrekking tot een deel van een ander nog slechts aangevraagd erfpachtsperceel door een der overige oprichters mede in de vennootschap werden ingebracht.	73 »	A. f 165 000 (f 500). B. 165 000 C. 114 000	a. 26 Sept. 1893, n°. 43. b. 19 Dec. » » 101.
45	Koffie pel- en sorteerinrichting Kalimas, te Soerabaija.	De exploitatie te Soerabaija van een etablissement voor het drogen, pellen en sorteeren van koffie.	25 »	A. f 200 000 (f 500). B. 150 000 C. 37 500	a. 9 Oct. 1893, n°. 12. b. 7 Nov. » » 89.
46	Cultuurmaatschappij Ketadjik, te Soerabaija.	De verdere exploitatie van de door twee der oprichters van de vennootschap in de vennootschap ingebrachte, in 1892 door hen aanvaarde, erfpachtsperceelen Ketadjik I en Ketadjik II, gelegen in het district en de afdeeling Djember der residentie Bezoeki, zoomede het aanvragen en aankoopen van erfpachtsrechten op andere woeste gronden, het aankoopen van ander- ondernemingen en de exploitatie daarvan voor rekening van de vennootschap.	72 »	A. f 250 000 (f 1000). B. 250 000 C. 250 000	a. 9 Oct. 1893, n°. 13. b. 14 Nov. » » 91.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
47	Cultuurmaatschappij Goalpara, te Batavia.	De verdere ontginning en exploitatie van een 6-tal in de jaren 1886, 1888 en 1893 uitgegeven erfpachtsperceelen in het district Goenoeng Parang van de afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen, door twee der oprichters van de vennootschap ingebracht in de vennootschap, zoomede het aanvragen en aankoopen van erfpachtsrechten en (of) rechten van opstal op andere woeste gronden en de exploitatie daarvan voor rekening van de vennootschap.	70 jaar.	A. f 200 000 (f 500). B. 200 000 C. 96 000	a. 11 Oct. 1893, n°. 36. b. 14 Nov. » » 91.
48	Blitar-Telephoonmaatschappij, te Soerabaija.	Het leggen en exploiteeren van telephoonverbindingen, waartoe door een der oprichters van de vennootschap daarin wordt ingebracht de hem in April 1891 door de Indische Regeering verleende vergunning tot het aanleggen van zoodanige verbindingen in de afdeeling Blitar der residentie Kediri.	23 »	A. f 50 000 (f 500). B. 27 500 C. 27 500	a. 13 Oct. 1893, n°. 24. b. 16 Maart 1894, » 22.
49	Cultuurmaatschappij Sedaijoe, te Samarang.	De verdere exploitatie van de tot dusver aan de gezamenlijke oprichters der vennootschap toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte, op huurgronden gevestigde suikeronderneming Sedaijoe, gelegen in het regentschap Sleman der residentie Djokjokarta, zoomede het exploiteeren van andere ondernemingen in Nederlandsch-Indië, die de vennootschap in recht van eigendom, erfpacht of huur mocht verkrijgen.	40 »	A. f 255 000 (f 850) B. 255 000 C. 255 000	a. 14 Oct. 1893, n°. 49. b. 7 Nov. » » 89.
50	Prauwenveer Sangir, te Menado.	Het vervoer of verhuren van personen voor den overvoer van passagiers, goederen, gelden, paarden, vee, enz. naar en van de reede te Taroena (Groot-Sangi) en zoo noodig naar en van omliggende plaatsen, en voorts tot het bevorderen van eene goede, tevens goedkoope, lossing en lading.	9 »	A. f 12 000 (f 250). B. 4 000 C. —	a. 31 Oct. 1893, n°. 46. b. 1 Mei 1894, » 35.
51	Hotel Jansen, te Samarang.	De overneming en verdere exploitatie van het tot dusver door één der vennooten te Samarang gedreven logement, met daaraan verbonden wagenverhuurderij, benevens de handel in provisiën en aanverwante zaken.	20 »	A. f 120 000 (f 500). B. 120 000 C. 120 000	a. 6 Nov. 1893, n°. 37. b. 1 Dec. » » 96.
52	Samarangsche IJsfabriek Ho Hien Wan, te Samarang.	De oprichting en exploitatie van één of meer ijsfabrieken in Nederlandsch-Indië, en het verkoopen in het groot en in het klein van ijs, en het verrichten van al hetgeen daarmede annex is.	50 »	A. f 45 000 (f 500). B. 45 000 C. 22 500	a. 6 Nov. 1893, n°. 48. b. 5 Dec. » » 97.
53	Suikerfabriek Pakkies, te Samarang.	De verdere exploitatie van de door de gezamenlijke oprichters der vennootschap in de vennootschap ingebrachte suikeronderneming Pakkies, gelegen in de afdeeling Joana der residentie Japara, en het verrichten van alle met dit doel in verband staande landbouw- of handelsoperatiën.	50 »	A. f 600 000 (f 50 000). B 600 000 C. 600 000	a. 12 Dec. 1893, n°. 27. b. 5 Jan. 1894, » 2.
54	Probolinggosche volksapotheek, te Probolinggo.	De uitoefening, door overneming van de tot dusver door een der vennooten gedreven apothekerszaak te Probolinggo, van de artsenijbereidkunde, zoomede het drijven van handel in chemicaliën en drogerijen, optische en chirurgische instrumenten en in ustensiliën voor suikerfabrieken, zoomede de handel in alle in eene apotheek gewoonlijk verkrijgbare artikelen.	25 »	A. f 60 000 (f 250) B. 60 000 C. —	a. 14 Dec. 1893, n°. 14. b. 27 Febr. 1893, » 17.
55	Cultuurmaatschappij Pandji en Tandjoongsari, te Soerabaija.	De verdere exploitatie van de aan de gezamenlijke oprichters tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte suikerondernemingen Pandji en Tandjoongsari, gelegen in de afdeeling Panaroekan der residentie Bezoeki, zoomede c. q. het oprichten en exploiteeren van eene nieuwe suikerfabriek in genoemde afdeeling.	31 »	A. f 2 100 000 (f 2 [illegible]00) B. 2 100 000 C. 2 100 000	a. 26 Dec. 1893, n°. 37. b. 19 Jan. 1894, » 6.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting. b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
56	Cultuurmaatschappij Zuid-Tjempaka, te Zuid-Tjempaka (residentie Preanger-Regentschappen.	De verdere exploitatie, voor de teelt van koffie en c q. van andere gewassen, van het aan de beide oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte erfpachtsperceel Zuid Tjempaka, gelegen in de afdeeling Tjiandjoer der residentie Preanger Regentschappen, en voorts van zoodanige andere perceelen in genoemde residentie als de vennootschap c. q. later in eigendom of met eenig ander zakelijk recht mocht verkrijgen.	68 jaar.	A. f 100 000 (f 1000). B. 100 000 C. 100 000	a. 26 Dec. 1893, n°. 40. b. 9 Jan. 1894, » 3.
57	Maatschappij tot exploitatie van het land Glen Nevis, te Soerabaija.	De exploitatie, voor de teelt van koffie, cacao of andere gewassen, van de aan een der oprichters van de vennootschap toebehoord hebbende, doch thans in de vennootschap ingebrachte erfpachtsonderneming Glen Nevis, deel uitmakende van het in 1893 in erfpacht uitgegeven complex woeste gronden, genaamd Goenoeng Terong, gelegen in de afdeeling Banjoewangi der residentie Bezoeki, zoomede de exploitatie van zoodanige andere gronden als de vennootschap, ter uitbreiding van hare onderneming, onder eenigen titel eventueel later mocht verkrijgen.	71 »	A. f 240 000 (f 1000). B. 210 000 C. —	a. 28 Dec. 1893, n°. 19. b. 20 Feb. 1893, » 15.
		B. In Nederland tot stand gekomen.			
I.	Cultuurmaatschappij Goenoeng Majang, te Amsterdam.	De exploitatie voor de teelt van koffie en (of) andere gewassen van woeste gronden in Nederlandsch-Indië, en in de eerste plaats van twee, door een der oprichters van de vennootschap, in erfpacht aangevraagde perceelen in de residentie Bezoeki, waarop deze zijne reeds verkregen of nog te verkrijgen rechten in de vennootschap inbracht.	76 jaar.	A. f 220 000 (f 1000). B. 205 000 C. 56 500	a. 13 Jan. 1893, n°. 29. b. 9 Febr. » » 34.
II.	Cultuurmaatschappij Maron, te Amsterdam.	De verdere exploitatie van de tot dusver aan eene der oprichters van de vennootschap toebehoord hebbende, door haar in de vennootschap ingebrachte suikerfabriek Maron, gelegen in de afdeeling Kraksaän der residentie Probolinggo, benevens de exploitatie van zoodanige andere landbouwondernemingen in Nederlandsch-Indië als de vennootschap c. q. later in recht van eigendom, erfpacht of huur mocht verkrijgen; en verder c. q. deelneming in andere naamlooze vennootschappen tot exploitatie van cultuurondernemingen in Nederlandsch-Indië.	57 »	A. f 800 000 (f 1000). B. 800 000 C. 800 000	a. 19 Jan. 1893, n°. 30. b. 25 Febr. » » 48.
III.	Cultuurmaatschappij Bandar Angin, te Amsterdam.	De aanvaarding in erfpacht en de voortzetting der exploitatie van de aan een der oprichters van de vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte, erfpachtsperceelen Bandar Angin, Watoe Goepit en Goenoeng Gebang, gelegen in het district Gondanglegi van de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean, en c. q. van andere door de vennootschap te verkrijgen perceelen.	31 »	A. f 600 000 (f 500). B. 247 000 C. 247 000	a. 20 Febr. 1893, n°. 42. b. 8 Maart » » 57.
IV.	Cultuurmaatschappij Troeneng, te Amsterdam.	Het in erfpacht aanvaarden en het exploiteeren, voor de teelt van koffie en andere producten, van gronden op Java, en wel in de eerste plaats door overneming van de erfpachtsrechten op de perceelen Troeneng en Babadan II en op een gedeelte der perceelen Babadan I en Bediang, allen gelegen in het district Djambean der afdeeling en residentie Kediri.	57 »	A. f 125 000 (f 5000). B. 125 000 C. 62 500	a. 27 Febr. 1893, n°. 51. b. 8 April » » 82.
V.	Handelsvereeniging Gorontalo, te Amsterdam.	In het algemeen: het drijven van handel zoowel voor eigen rekening als in commissie te Gorontalo, in den Molukschen Archipel en zijne omgeving; en in het bijzonder: de overneming en voortzetting van de handelszaken, tot dusver te Gorontalo gedreven onder de firma Gebroeders Bauermann en Parmentier, welke firma met al wat haar (buiten landbouw- en mijnbouw-ondernemingen) toebehoort door twee der vennooten in de vennootschap werd ingebracht. Van den werkkring der vennootschap zijn uitgesloten landbouw- en mijnbouwondernemingen of het deelnemen in vennootschappen, daarop betrekking hebbende.	40 »	A. f 400 000 (f 500). B. 200 000 C. 200 000	a. 15 April 1893, n°. 26. b. 30 Juni » » 151.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
VI.	Cultuurmaatschappij Waroe, te Amsterdam,	De verdere exploitatie van de aan sommige der vennooten tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte suikeronderneming Waroe, gelegen in de afdeeling Sidoardjo der residentie Soerabaija, zoomede het exploiteeren van zoodanige andere cultuurondernemingen in Nederlandsch-Indië, als de vennootschap c. q. later in recht van eigendom, huur of erfpacht mocht verkrijgen.	50 jaar.	A. f 800 000 (f 1000). B. 500 000 C. 225 000	a. 15 April 1893, n°. 27. b. 1 Juni » » 126.
VII.	Landbouwmaatschappij Pangerango, te Amsterdam.	De verdere exploitatie, voor de teelt van koffie, thee en c. q. andere producten, van de aan een der oprichters van de vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte, erfpachtsperceelen Tjiodeng en Pasir Datar c. a. in het district Tjiheulang van de afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen, zoomede de exploitatie van zoodanige andere gronden als de vennootschap c. q. later in erfpacht, eigendom of onder anderen titel mocht verkrijgen.	76 »	A. f 500 000 (f 1000). B. 250 000 C. 135 050	a. 24 April 1893, n°. 47. b. 14 Juni » » 137.
VIII.	Deli-Tabakmaatschappij Rampah, later genaamd »Deli Tabakmaatschappij", te Amsterdam.	Het telen van tabak op gronden, waarvan de eigendom, erfpacht of andere daarop betrekking hebbende rechten door de vennootschap worden verkregen, het verwerken, vervoeren, verkoopen en consigneeren van die tabak, en voorts alles wat in den uitgebreidsten zin des woords geacht kan worden met dat bedrijf in verband te staan.	70 »	A. f 1 750 000 (f 1000). B. 1 000 000 C. —	a. 25 April 1893, n°. 37 en 15 Juni » » 40. b. 30 Juni » » 151 en 24 Aug. » » 198.
IX.	Maatschappij tot verkoop van hulpmeststoffen in Nederland en in de Koloniën, te Rotterdam.	Het verkoopen en in den handel brengen van alle soorten van hulpmeststoffen.	20 »	A. f 50 000 (f 1000). B. 50 000 C. 10 000	a. 5 Mei 1893, n°. 42. b. 14 Juli » » 163.
X.	Oostenrijksch Overzeesche Handelmaatschappij, te Amsterdam.	Het reorganiseeren en voortzetten van den exporthandel naar Nederlandsch-Indië, welke tot hiertoe door de te Weenen gevestigde »Oesterreichisch-Überseëische Handelsgesellschaft" was uitgeoefend, en verder het drijven van handel in algemeenen zin zoowel voor eigen rekening als voor die van derden.	24 »	A. f 500 000 (f 1000). B. 150 000 C. 15 000	a. 8 Mei 1893, n°. 40. b. 3 Juli » » 153.
XI.	Cultuurmaatschappij Tangkil, te Amsterdam.	Het aankoopen en exploiteeren van reeds bestaande cultuur-ondernemingen of het in cultuur brengen van woeste gronden, waarvan het erfpachtsrecht hetzij direct van de Indische Regeering wordt verkregen, hetzij van derden wordt overgenomen of gekocht, en wel alleerst door het in exploitatie brengen van de aan een der oprichters van de vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte erfpachtsperceelen Tangkil en Goenoeng Gemprah-Lor, beide gelegen in het district Toeren van de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean.	60 »	A. f 500 000 (f 1000). B. 180 000 C. 136 800	a. 8 Mei 1893, n°. 41. b. 10 Aug. » » 186.
XII.	Suikerfabriek Waringin Agoeng, te Amsterdam.	De verdere exploitatie van de aan een der oprichters van de vennootschap toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte, suiker-onderneming Waringin Agoeng in de afdeeling Toeban der residentie Rembang.	51 »	A. f 550 000 (f 1000). B. 550 000 C. 550 000	a. 15 Mei 1893, n°. 48. b. 6 Juli » » 156.
XIII.	Cultuurmaatschappij Goenoeng Randa, te 's-Gravenhage.	De overneming en verdere exploitatie van de op erfpachtsgronden gevestigde koffie-onderneming Goenoeng Randa, gelegen in het district Plaboean van de afdeeling Soekaboemi der residentie Preanger Regentschappen, en het in cultuur brengen van zoodanige andere gronden, als later door de vennootschap mochten worden verkregen of aangekocht.	69 »	A. f 150 000 (f 1000). B. 150 000 C. 150 000	a. 29 Juni 1893, n°. 41. b. 25 Aug. » » 199.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staatscourant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
XIV.	Landak- Mijn- en landbouwmaatschappij, te 's-Gravenhage.	Het verwerven en exploiteeren van vergunningen tot mijnbouwkundige onderzoekingen en van concessies op Borneo of elders in Nederlandsch-Indië tot ontginning van edelgesteentengroeven, goud- of andere mijnen, of voor landbouwondernemingen aldaar, benevens het drijven van alle hiermede in verband staande industrieele, landbouw- en (of) handelszaken, een en ander c. q. door mede te werken tot oprichting van andere maatschappijen en door het aangaan van overeenkomsten met andere maatschappijen.	75 jaar.	A. f 150 000 (f 600). B. 150 000 C. 15 000	a. 7 Juli 1893, n°. 27. b. 14 Jan. 1894, » 11.
XV.	Merapi-Cultuurmaatschappij, te Amsterdam.	De exploitatie voor de teelt van koffie en andere producten van het door een der vennooten in April 1893 aanvaarde en door hem in de vennootschap ingebrachte erfpachtsperceel Merapi in de afdeeling Batipoe en X Kotta der residentie Padangsche Bovenlanden (gouvernement Sumatra's Westkust), en verder van zoodanige andere perceelen als de vennootschap later nog, onder welken titel ook, mocht verkrijgen.	77 »	A. f 325 000 (f 2500). B. 325 000 C. 136 000	a. 8 Juli 1893, n°. 25. b. 24 Aug. » » 198.
XVI.	Cultuurmaatschappij Petjangaän, te 's-Gravenhage.	De verdere exploitatie van de aan de gezamenlijke oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hen in de vennootschap ingebrachte, suiker-onderneming Petjangaän, gelegen in het district Japara der afdeeling en residentie Japara.	50 »	A. f 600 000 (f 5000). B. 600 000 C. 600 000	a. 21 Juli 1893, n°. 38. b. 27 en 28 Aug. 1893, n°. 201.
XVII	Cultuurmaatschappij Maijong, te Rotterdam.	De verdere exploitatie van de aan een van de oprichters der vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte, suikerfabriek Maijong, ook wel genaamd de Hoop, gelegen in het district Maijong der afdeeling en residentie Japara.	50 »	A. f 560 000 (f 250). B. 560 000 C. 560 000	a. 27 Juli 1893, n°. 38. b. 31 Jan. 1894, » 25.
XVIII.	Cultuurmaatschappij Berni Gabroe, te Utrecht.	Het verkrijgen in recht van erfpacht en het exploiteeren, meer bijzonder voor de koffiecultuur, van gronden gelegen op Java, aanvankelijk van het aan de naamlooze vennootschap cultuurmaatschappij B rni (in liquidatie) toebehoorende erfpachtsperceel Birni, gelegen in de districten Djambean en Kotta Blitar van de afdeelingen Kediri en Blitar der residentie Kediri.	57 »	A. f 350 000 (f 1000). B. 125 000 C. 125 000	a. 4 Aug. 1893, n°. 56. b. 18 Oct. » » 245.
XIX.	Cultuurmaatschappij Kali Tangkoep, te Amsterdam.	De exploitatie van de teelt van koffie en (of) andere producten van in erfpacht of op andere wijze verkregen of te verkrijgen gronden op Java, en wel aanvankelijk van de aan een der oprichters van de vennootschap tot dusver toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte, erfpachtsperceelen Bandjarbali I, II en III, gelegen in de afdeeling Banjoewangi der residentie Bezoeki.	75 »	A. f 400 000 (f 1000). B. 40 0000 C. 230 000	a. 11 Aug 1893, n°. 34. b. 20 Oct. » » 247.
XX.	Cultuurmaatschappij Lawoe, te Amsterdam.	De verdere exploitatie van de door de vennootschap, hetzij door aankoop, hetzij door inbreng (als storting op aandeelen), nog te verkrijgen ondernemingen Modjo Sragen c. a en Laban, gevestigd op huurgronden in de afdeeling Sragen der residentie Soerakarta, zoomede het exploiteeren van zoodanige andere cultuurondernemingen in Nederlandsch-Indië als de vennootschap in recht van eigendom, huur of erfpacht c. q. later mocht verkrijgen.	30 »	A. f 600 000 B. 600 000 C. —	a. 23 Aug. 1893, n°. 25. b. 16 Nov. » » 270.
XXI.	Maatschappij tot exploitatie van de suikerfabriek Badas, te Amsterdam.	De verdere exploitatie van de tot dusver aan een der vennooten toebehoord hebbende, door hem in de vennootschap ingebrachte, suiker-onderneming Badas in de afdeeling en residentie Kediri.	40 »	A. f 800 000 (f 1000). B. 506 000 C. 506 000	a. 6 Sept. 1893, n°. 27. b. 19 Oct. » » 246.

Volgnummer.	Naam en zetel van de vennootschap.	Doel.	Duur.	A. Maatschappelijk kapitaal (en bedrag per aandeel). B. Bedrag waarvoor bij de oprichting werd deelgenomen. C. Gestort bedrag.	Datum en n°.: a. van het Indisch of van het Koninklijk besluit, houdende bewilliging op de akte of op de ontwerp-akte van oprichting; b. van de Javasche Courant of van de Nederlandsche Staats-courant, waarin de akte van oprichting is openbaar gemaakt.
XXII.	Sumatra-Cultuurmaatschappij, te Amsterdam.	Het exploiteeren voor de teelt van tabak of van andere producten van eene landbouwconcessie, groot 4000 bouws, door het inlandsch bestuur van Serdang (Oostkust van Sumatra) verleend aan een der oprichters van de vennootschap, en door dezen in de vennootschap ingebracht, zoomede van zoodanige andere gronden als de vennootschap onder eenigen titel c. q later mocht verkrijgen; voorts, des geraden, het drijven van commissie- en eigen handel in diverse producten, het in consignatie nemen daarvan en het verstrekken van voorschotten daarop.	65 jaar.	A. f 1 000 000 (f 1000). B. 285 000 C. 192 500	a. 7 Sept. 1893, n°. 29. b. 24 Oct. » » 250.
XXIII.	De Telephoonmaatschappij »Insulinde", te 's-Gravenhage.	Het aanleggen en exploiteeren van telephoonverbindingen in Nederlandsch-Indië, hetzij door zelf concessies daartoe aan te vragen, hetzij door reeds verleende concessies over te nemen.	50 »	A. f 75 000 (f 250). B. 40 000 C. 40 000	a. 21 Sept. 1893, n°. 23. b. 8 Nov. » » 263.
XXIV.	Suikerfabriek Tempeh, te Amsterdam.	De verdere exploitatie van de door twee der vennooten in de vennootschap ingebrachte suikeronderneming Tempeh, gelegen in de afdeeling Loemadjang der residentie Probolinggo.	30 »	A. f 750 000 (f 1000). B. 750 000 C. 750 000	a. 20 Oct. 1893, n°. 34. b. 30 Dec. » » 306.
XXV.	Cultuurmaatschappij Gajam, te Rotterdam,	Het planten en aankoopen van suikerriet, het verkoopen van dat riet en het fabriceeren en verkoopen van suiker, tot welke doeleinden door de gezamenlijke oprichters der vennootschap daarin worden ingebracht hunne in gemeenschap bezeten huurrechten op de suiker onderneming Gajam in de afdeeling en residentie Pasoeroean.	5 »	A. f 300 000 (f 5000). B. 300 000 C 300 000	a. 5 Dec. 1893, n°. 22. b. 10 Febr. 1894, » 34.
XXVI.	Cultuurmaatschappij Lebakroto, te Amsterdam.	De verdere exploitatie van de door de vennootschap aan te koopen, op erfpachtsgronden gevestigde, koffieonderneming Geneng in het district Toeren van de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean.	70 »	A. f 400 000 (f 2500). B. 400 000 C. 200 000	a. 19 Dec. 1893, n°. b. 31 Jan. 1894, » 25.
XXVII.	Nederlandsche Nieuw-Guinea-Handelmaatschappij, te Amsterdam.	In het algemeen het drijven van handel zoowel voor eigen rekening als in commissie; het uitoefenen van land- en mijnbouw en van de paarlvisscherij in en bij Nieuw-Guinea en in geheel Nederlandsch-Indië; overigens in het bijzonder de overneming en voortzetting van de handelszaken, tot dusver te Ternate, Amsterdam en Parijs door een der oprichters van de vennootschap gedreven onder de firma van Renesse van Duivenbode.	40 »	A. f 500 000 (f 1000). B. 250 000 C. 50 000	a. 28 Dec. 1893, n°. 21. b. 22 Febr. 1894, » 44.

(5. 12.)

BIJLAGE K.

(Zie hoofdst. F, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende: 1°. de in 1893 in Nederlandsch-Indië verleden AKTEN van OOGSTVERBAND, en 2°. de in dat jaar aanhangig geweest zijnde FAILLISSEMENTEN.

1°. Akten van oogstverband.

Verleden binnen het ressort van den raad van justitie te:	Betreffende onderstaande oogstjaren.			Betreffende onderstaande categorieën van ondernemingen.					Betreffende onderstaande soort van producten.					
	Oogst van 1893.	Oogst van 1894.	Te zamen.	Particuliere landen.	Huurlanden in Soerakarta en Djokjokarta.	Erfpachts- of huur-ondernemingen op gouv. gronden.	Andere ondernemingen.	Te zamen.	Suiker-oogsten.	Koffie-oogsten.	Tabaks oogsten.	Indigo-oogsten.	Oogsten van andere producten of oogsten van gemengden aard. a)	Te zamen.
Batavia	22	1	23	2	»	3	18	23	5	»	14	»	4	23
Samarang	25	30	55	»	39	16	»	55	12	5	»	19	19	55
Soerabaija	b) 52	c)	52	»	»	27	25	52	26	20	»	5	1	52
Totalen . . .	99	c) 31	130	2	39	46	43	d) 130	43	25	14	24	24	130

a) Waar de oogsten van gemengden aard tevens een der in de vier voorgaande kolommen genoemde producten omvatten, is in de bedoelde kolommen van de betrekkelijke akte geen melding gemaakt.

b) Van deze akten hadden er 30 ook betrekking op den oogst van 1894.

c) Zie de voorgaande aanmerking.

d) Hieronder 14 akten betreffende ondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra. De 116 overige akten hadden betrekking tot ondernemingen op Java, en waren over de verschillende gewesten verdeeld als volgt: Bantam 1, Batavia 2, Preanger Regentschappen 2, Cheribon 4, Tagal 2, Pekalongan 1, Samarang 1, Japara 3, Rembang 1, Soerabaija 10, Pasoeroean 15, Probolinggo 4, Bezoeki 4, Banjoemas 1, Bagelen 3, Kadoe 1, Djokjokarta 14 Soerakarta 25, Madioen 3 en Kediri 19.

2°. Faillissementen.

	Bijzondere kooplieden behoorende tot de: Europeanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen.	Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
A. Op ult. 1892 aanhangige faillissementen.						
Op ult. 1892 aanhangige faillissementen: sedert meer dan 3 jaar	15	33	7	1	»	56
» » » 2 »	3	19	2	1	»	25
» » » 1 »	7	25	8	2	3	45
» » » 6 maanden	2	20	3	1	»	26
» 6 maanden of minder	»	8	3	»	»	11
Totalen	**27**	a) **105**	**23**	**5**	**3**	a) **163**
Onder de boedels bevonden er zich:						
met een *passief* van minder dan f 2 500	2	29	8	»	»	39
» » » » f 2 500 tot 5 000	5	14	3	»	»	22
» » » » 5 000 » 10 000	3	12	5	»	»	20
» » » » 10 000 » 25 000	8	25	4	1	»	38
» » » » 25 000 » 50 000	4	12	2	1	»	19
» » » » meer dan 50 000	5	12	1	3	3	24
Te zamen	**27**	b) **104**	**23**	**5**	**3**	b) **162**
en met een *actief* van minder dan f 2 500	10	67	13	»	1	91
» » » » » f 2 500 tot 5 000	3	15	5	»	»	23
» » » » » 5 000 » 10 000	4	11	1	»	1	17
» » » » » 10 000 » 25 000	4	6	2	2	»	14
» » » » » 25 000 » 50 000	3	2	2	»	»	7
» » » » » meer dan 50 000	3	4	»	3	1	11
Te zamen	**27**	**105**	**23**	**5**	**3**	**163**
Bij het einde van 1893 waren van de bovenbedoelde faillissementen *beëindigd* (zie blz. 4): door accoord	1	3	1	»	»	5
» vereffening	5	26	4	1	»	36
op andere wijze	»	10	2	»	»	12
Te zamen	**6**	**39**	**7**	**1**	»	**53**
en bleven dus nog *onbeëindigd*	21	66	16	4	3	110
Totalen als boven	**27**	**105**	**23**	**5**	**3**	**163**

a) In het overzicht betreffende de op ult. 1891 aanhangige faillissementen (zie blz. 2 van bijlage L van het vorig verslag) werd 1 faillissement (van een Chinees) te weinig opgegeven, welk faillissement ook op ult. 1892 nog afdoening vereischte.

b) Van 1 boedel is het *passief* niet opgegeven. Vandaar het verschil met het hooger vermelde getal.

	Bijzondere kooplieden behoorende tot de:			Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
	Europeanen.	Chineezen.	andere vreemde oosterlingen.			
B. In 1893 ontstane faillissementen.						
In 1893 ontstane faillissementen. op eigen aangifte van den schuldenaar . .	»	31	22	6	»	59
op vordering van de schuldeischers. . . .	3	17	8	1	»	29
op vordering van het openbaar ministerie .	»	»	»	»	»	»
Totalen	**3**	**48**	**30**	c) **7**	»	**88**
Onder de boedels bevonden er zich:						
met een *passief* van minder dan f 2 500	»	13	9	»	»	22
» » » » f 2 500 tot 5 000	»	8	5	»	»	13
» » » » 5 000 » 10 000	»	3	5	»	»	8
» » » » 10 000 » 25 000	»	5	4	3	»	12
» » » » 25 000 » 50 000	»	10	4	1	»	15
» » » » meer dan 50 000	3	6	»	3	»	12
Te zamen	**3**	d) **45**	d) **27**	**7**	»	e) **82**
en met een *actief* van minder dan f 2 500	1	19	14	1	»	35
» » » » » f 2 500 tot 5 000	»	9	5	»	»	14
» » » » » 5 000 » 10 000	»	2	3	1	»	6
» » » » » 10 000 » 25 000	»	6	2	2	»	10
» » » » » 25 000 » 50 000	1	7	2	1	»	11
» » » » » meer dan 50 000	1	1	1	2	»	5
Te zamen	**3**	f) **44**	f) **27**	**7**	»	g) **81**
Bij het einde des jaars waren van de bovenbedoelde faillissementen *beëindigd* (zie blz. 4): door accoord	»	7	2	1	»	10
» vereffening	»	»	»	»	»	»
op andere wijze	»	1	1	»	»	2
Te zamen	»	**8**	**3**	**1**	»	**12**
en bleven dus nog *onbeëindigd*	3	40	27	6	»	76
Totalen als boven. . .	**3**	**48**	**30**	**7**	»	**88**

c) In 4 gevallen behoorden de firmanten niet tot de Europeesche of daarmede gelijkgestelde bevolking.

d) 3 minder dan het getal ontstane faillissementen, omdat van 3 boedels van Chineezen en 3 van andere vreemde oosterlingen het bedrag van *actief* en *passief* nog niet kon worden opgegeven.

e) 6 minder dan het getal ontstane faillissementen (verg. noot *d*).

f) Als bij noot *d*. Bovendien was van 1 boedel (van een Chinees) het *actief* te gering om vermeld te worden.

g) 7 minder dan het getal ontstane faillissementen (verg. noot *f*).

C. In 1893 beëindigde faillissementen.

	Faillissementen vóór 1893 aangebracht.						Faillissementen in 1893 aangebracht.					
	Bijzondere kooplieden behoorende tot de: Europeanen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.	Bijzondere kooplieden behoorende tot de: Europeanen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
In 1893 beëindigde faillissementen (zie blz. 2 en 3). .	6	39	*h*) 7	1	»	*h*) 53	»	8	3	1	»	12
De afloop (uitgenomen wat betreft het in noot *h* bedoelde faillissement) was aldus:												
Boedels waarin de *preferente* schuldeischers ten volle werden voldaan. bij accoord . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
bij vereffening.	2	6	*i*) 1	1	»	10	»	»	»	»	»	»
Te zamen. . . .	2	6	*i*) 1	1	»	10	»	»	»	»	»	»
Boedels waarin aan de *concurrente* schuldeischers werd uitgekeerd: minder dan 10 pct. bij accoord . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
minder dan 10 pct. bij vereffening .	»	5	»	1	»	6	»	»	»	»	»	»
van 10 tot 25 pct. bij accoord . .	1	»	»	»	»	1	»	6	»	»	»	6
van 10 tot 25 pct. bij vereffening .	»	2	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»
van 25 tot 50 pct. bij accoord . .	»	2	»	»	»	2	»	»	2	1	»	3
van 25 tot 50 pct. bij vereffening .	2	1	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»
van 50 tot 75 pct. bij accoord . .	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	1
van 50 tot 75 pct. bij vereffening .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
meer dan 75 pct. bij accoord . .	»	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»
meer dan 75 pct. bij vereffening .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Alzoo bij accoord . .	1	3	»	»	»	4	»	7	2	1	»	10
Alzoo bij vereffening .	2	8	»	1	»	11	»	»	»	»	»	»
Te zamen *j*)	3	11	»	1	»	15	»	7	2	1	»	10
Boedels waarin de *kosten* van het faillissement (het loon der weeskamers en c. q. der raadslieden daaronder begrepen) in verhouding tot het *actief* bedroegen: minder dan 10 pct. .	»	»	»	»	»	»	»	1	1	1	»	3
van 10 tot 25 pct. .	1	7	»	1	»	9	»	»	»	»	»	»
van 25 tot 50 pct. .	2	2	1	»	»	5	»	2	»	»	»	2
van 50 tot 75 pct. .	»	2	»	»	»	2	»	4	1	»	»	5
meer dan 75 pct. .	2	17	2	»	»	21	»	»	1	»	»	1
Te zamen. . . .	5	28	3	1	»	*k*) 37	»	7	3	1	»	*l*) 11

h) Aan één dezer faillissementen werd door een onderhandsch accoord een einde gemaakt.
i) Bovendien werd in een faillissement van een niet-Chineeschen vreemden oosterling op de eenige *preferente* vordering slechts 20 pct. uitgekeerd.
j) In onderstaande 37 en 2 gevallen werd aan de *concurrente* schuldeischers niets uitgekeerd:

	Faillissementen vóór 1893 aangebracht.						Faillissementen in 1893 aangebracht.					
	Bijzondere kooplieden. Europeanen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.	Bijzondere kooplieden. Europeanen.	Chineezen.	Andere vreemde oosterlingen.	Vennootschappen onder eene firma.	Naamlooze vennootschappen.	Te zamen.
1°. bij gemis van noemenswaardig *actief*	1	11	3	"	"	15	"	1	"	"	"	1
2°. omdat de baten niet toereikend waren om de kosten te dekken.	2	12	1	"	"	15	"	"	1	"	"	1
3°. omdat de baten slechts toereikend waren tot dekking van de kosten.	"	5	1	"	"	6	"	"	"	"	"	"
4°. omdat de baten slechts toereikend waren tot gedeeltelijke voldoening van de eenige *preferente* vordering (verg. noot *i*) . . .	"	"	1	"	"	1	"	"	"	"	"	"
	3	28	6	"	"	37	"	1	1	"	"	2

k) Van de 52 niet door onderhandsch accoord beëindigde faillissementen waren er 15 (zie in de voorgaande noot sub 1°.) welke bestonden uit boedels met geen noemenswaardig *actief*. Deze zijn hier buiten aanmerking moeten blijven.
l) Ongerekend het in noot *j* bedoelde faillissement zonder noemenswaardig *actief*.

(5. 13.)

BIJLAGE L.

(Zie hoofdst. F, § 5, van het verslag.)

STATISTIEK

VAN DE

GEVANGENEN IN NEDERLANDSCH-INDIË

over 1892.

Toelichtingen. In sommige kolommen komen de cijfers, aanwijzende het aantal gevangenen op 31 December 1891, niet overeen met de eindcijfers van den staat over 1891, bij het vorig verslag opgenomen als bijlage M. De oorzaak is gelegen in het nader inkomen van verbeterde opgaven.

In de rubriek „van desertie teruggebracht" is alleen opgenomen het aantal van hen die *vóór* het jaar, waarover de statistiek loopt, ontvlucht en *in dat jaar* weder gevat zijn. Evenzoo zijn in de rubriek „door desertie verminderd" niet alle in den loop van het jaar ontvluchten opgenomen, maar alleen diegenen hunner die bij het eind van het jaar nog niet weder gevat waren.

De op blz. 2—5 vermelde mutatiën onder de in de Buitenbezittingen aanwezige veroordeelden tot dwangarbeid betreffen ook de in Atjeh gedetacheerde dwangarbeiders. Onder deze laatsten waren de mutatiën gedurende 1892 als volgt: in de sterkte werden gebracht 752 uit andere gewesten daarheen gedetacheerde dwangarbeiders en 10 van desertie teruggekeerde. Daarentegen werden uit de sterkte afgevoerd: wegens overlijden 42, wegens expiratie van straf 36, wegens terugzending naar Java of Padang 581 en wegens desertie 24 dwangarbeiders. Dientengevolge klom het getal der in Atjeh van elders gedetacheerde veroordeelden tot dwangarbeid gedurende 1892 van 344 (334 inlanders en 10 vreemde oosterlingen) tot 423 (416 inlanders en 7 vreemde oosterlingen).

De sub litt. C in deze statistiek (zie blz. 6) vermelde 6134 burgerlijke preventief in hechtenis gestelden (daaronder ook die veroordeelden wier vonnis nog niet in kracht van gewijsde was gegaan) waren verdeeld als volgt:

LANDAARD. NB. Waar men twee getallen nevens elkaar geplaatst vindt, heeft het eerste betrekking tot mannen *en* vrouwen, het andere, tusschen ( ) geplaatst, *alleen* tot vrouwen.	Aantal *burger*personen op ult. 1892, wier zaak nog moest worden berecht: in eersten aanleg.	wier zaak nog moest worden berecht: in revisie.	wier zaak nog moest worden berecht: in appèl of cassatie.	wier zaak reeds door den eersten rechter was afgedaan, maar voor wie de termijn tot het aanteekenen van revisie, appèl of cassatie nog niet was verstreken.	die nog wachtten op de tenuitvoerlegging van het vonnis of arrest (art. 321 Inlandsch Reglement).	wier vonnis nog door het hoofd van gewestelijk bestuur moest worden bekrachtigd of geviseerd.	Totalen.
Europeanen	13 (1)	3	„	1	3	„	20 (1)
Inlanders	3751 (155)	1086 (38)	78 (2)	467 (19)	257 (17)	83 (6)	5722 (237)
Vreemde oosterlingen	290 (11)	74	3	6	19 (1)	„	392 (12)
Te zamen	4054 (167)	1163 (38)	81 (2)	474 (19)	279 (18)	83 (6)	6134 (250)

A. Veroordeelden opgenomen in de *burgerlijke gevangenissen*

OORZAKEN VAN VERMEERDERING OF VERMINDERING.	I. EUROPEANEN.									
	Veroordeelden tot tuchthuis- en, voor zooveel de tot de militaire marine behoorende personen betreft, tot gevangenis- of militaire gevangenisstraf.				Veroordeelden tot gevangenisstraf en, voor zooveel de tot de militaire marine behoorende personen betreft, tot militaire detentie of hechtenis.					
	Burgerpersonen.		Personen van den militairen stand vervallen verklaard of wien tijdelijk is ontzegd het recht om bij de marine te dienen.	Nog tot de militaire marine behoorende personen.	Burgerpersonen.		Militairen nog tot het leger behoorende.	Tot het landmacht behoord hebbende personen die van den militairen stand zijn vervallen verklaard.	Nog tot de militaire marine behoorende personen.	*in* den ketting.
	Mannen.	Vrouwen.			Mannen.	Vrouwen.				Mannen.
										JAVA en
Aanwezig op 31 December 1891	20	2	2	″	32	″	17	3	11	296
Bijgekomen gedurende 1892:										
nieuw veroordeeld	3	1	″	3	63	2	32	1	16	32
uit andere gewesten overgeplaatst	″	″	″	″	″	″	″	″	″	203
van desertie teruggebracht	″	″	″	″	″	″	″	″	″	11
	3	1	″	3	63	2	32	1	16	246
Verminderd gedurende 1892:	23	3	2	3	95	2	49	4	27	542
door overlijden	″	″	″	″	1	″	1	″	″	25
„ strafeindiging	4	″	2	1	62	1	28	2	19	238
„ verandering van strafplaats	″	″	″	″	1	″	″	″	″	72
„ desertie	″	″	″	″	″	″	″	″	″	1
	4	″	2	1	64	1	29	2	19	336
Aanwezig op 31 December 1892	19	3	″	2	31	1	20	2	8	206
	24				62					
										BUITEN
Aanwezig op 31 December 1891	″	″	″	″	2	″	8	″	″	4157
Bijgekomen gedurende 1892:										
nieuw veroordeeld	″	″	″	″	2	″	21	″	1	932
uit andere gewesten overgeplaatst	″	″	″	″	″	″	″	″	″	1334
van desertie teruggebracht	″	″	″	″	″	″	″	″	″	29
	″	″	″	″	2	″	21	″	1	2295
Verminderd gedurende 1892:	″	″	″	″	4	″	29	″	1	6452
door overlijden	″	″	″	″	″	″	″	″	″	299
„ strafeindiging	″	″	″	″	4	″	26	″	1	680
„ verandering van strafplaats	″	″	″	″	″	″	″	″	″	1595
„ desertie	″	″	″	″	″	″	″	″	″	87
	″	″	″	″	4	″	26	″	1	2661
Aanwezig op 31 December 1892	″	″	″	″	″	″	3	″	″	3791
	″				3					
										GEHEEL NEDER
Aanwezig op 31 December 1891	20	2	2	″	34	″	25	3	11	4453
	24				73					
„ „ 31 December 1892	19	3	″	2	31	1	23	2	8	3997
	24				65					

of strafplaatsen, voor zooveel zij zich reeds op de hun aangewezen strafplaatsen bevonden.

II. INLANDERS.

Burgerpersonen. Veroordeelden tot dwangarbeid: *buiten* den ketting voor langer dan één jaar. Mannen.	Vrouwen.	*buiten* den ketting voor niet langer dan één jaar. Mannen.	Vrouwen.	Veroordeelden tot wegzending naar een oord van ballingschap. Ter vervanging van dwangarbeid *in* den ketting. Mannen.	Vrouwen.	Ter vervanging van dwangarbeid *buiten* den ketting. Mannen.	Vrouwen.	Politioneel veroordeelden: tot tenarbeidstelling aan de publieke werken. Mannen.	Vrouwen.	tot gevangenisstraf. Mannen.	Vrouwen.	Nog tot de militaire marine behoorende personen.
MADURA.												
3658	226	2921	174	3	〃	6	〃	8214	1078	640	4	30
3066	100	5699	360	〃	〃	〃	〃	116640	17164	62813	931	54
1302	〃	...	...	...	...	...	...	....	....	....	....	1
184	1	282	7	〃	〃	〃	〃	419	11	〃	〃	〃
4552	101	5981	367	〃	〃	〃	〃	117059	17175	62813	931	55
8210	327	8902	541	3	〃	6	〃	125273	18253	63453	935	85
356	47	163	5	〃	〃	〃	〃	442	51	3	〃	1
1768	86	5189	368	1	〃	1	〃	118112	17421	62987	927	59
1637	〃	...	...	...	...	...	...	....	....	....	....	1
279	〃	538	17	〃	〃	〃	〃	830	55	1	〃	〃
4040	133	5890	390	1	〃	1	〃	119384	17527	62991	927	61
4170	194	3012	151	2	〃	5	〃	5889	726	462	8	24
7733				7				7085				
BEZITTINGEN.												
2846	10	365	13	1	〃	11	〃	1319	56	14	1	
742	1	616	27	〃	〃	4	〃	35349	1060	860	23	〃
1361	〃	...	...	...	...	...	...	....	....	....	....	〃
53	〃	28	〃	〃	〃	〃	〃	34	〃	〃	1	〃
2156	1	644	27	〃	〃	4	〃	35383	1060	860	24	
5002	11	1009	40	1	〃	15	〃	36702	1116	874	25	2
149	〃	19	〃	〃	〃	〃	〃	55	2	〃	〃	〃
1218	5	597	26	〃	〃	4	〃	347	1055	873	25	〃
751	〃	...	...	...	...	...	...	....	....	....	....	〃
59	〃	32	〃	〃	〃	〃	〃	163	1	〃	〃	〃
2177	5	648	26	〃	〃	4	〃	35565	1058	873	25	〃
2825	6	361	14	1	〃	11	〃	1137	58	1	〃	2
6997				12				1196				
LANDSCH-INDIË.												
6504	236	3286	187	4	〃	17	〃	9533	1134	654	5	31
14666				21				11326				
6995	200	3373	165	3	〃	16	〃	7026	784	463	8	26
14730				19				8281				

OORZAKEN VAN VERMEERDERING OF VERMINDERING.	A. Veroordeelden opgenomen in de *burgerlijke gevangenissen*								
	III. VREEMDE OOSTERLINGEN.								
	Veroordeelden tot dwangarbeid					Politioneel veroordeelden:			
	in den ketting.	*buiten* den ketting voor langer dan één jaar.		*buiten* den ketting voor niet langer dan één jaar.		tot tenarbeidstelling aan de publieke werken.		tot gevangenisstraf.	
	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
JAVA en									
Aanwezig op 31 December 1891	10	101	8	87	2	322	11	11	"
Bijgekomen gedurende 1892:									
nieuw veroordeeld	"	66	2	166	6	4478	176	914	25
uit andere gewesten overgeplaatst	3	44	"	....	...	....	....	....	....
van desertie teruggebracht	1	8	"	10	"	11	"	"	"
	4	118	2	176	6	4489	176	914	25
	14	219	10	263	8	4811	187	925	25
Verminderd gedurende 1892:									
door overlijden	2	5	4	2	"	26	"	4	"
" strafeindiging	5	55	1	192	8	4496	177	913	25
" verandering van strafplaats	"	51	"	...	...	....	....	....	....
" desertie	"	10	"	5	"	12	"	"	"
	7	121	5	199	8	4534	177	917	25
Aanwezig op 31 December 1892	7	98	5	64	"	277	10	8	"
	174					295			
BUITEN									
Aanwezig op 31 December 1891	122	116	"	44	"	1113	"	1	"
Bijgekomen gedurende 1892:									
nieuw veroordeeld	37	21	"	75	2	8378	50	88	4
uit andere gewesten overgeplaatst	5	15	"	...	...	....	....	....	....
van desertie teruggebracht	1	3	"	4	"	14	"	"	"
	43	39	"	79	2	8392	50	88	4
	165	155	"	123	2	9505	50	89	4
Verminderd gedurende 1892:									
door overlijden	7	3	"	1	"	136	"	"	"
" strafeindiging	18	20	"	85	1	8307	50	89	4
" verandering van strafplaats	11	44	"	...	...	....	....	....	....
" desertie	2	1	"	5	"	195	"	"	"
	38	68	"	91	1	8638	50	89	4
Aanwezig op 31 December 1892	127	87	"	32	1	867	"	"	"
	247					867			
GEHEEL NEDER									
Aanwezig op 31 December 1891	132	217	8	131	2	1435	11	12	"
	490					1458			
Aanwezig op 31 December 1892	134	185	5	96	1	1144	10	8	"
	421					1162			

f strafplaatsen, voor zooveel zij zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden.

RECAPITULATIE (I, II en III).

Europeanen. Burgerpersonen. Veroordeelden tot tuchthuisstraf.	Europeanen. Burgerpersonen. Veroordeelden tot gevangenisstraf.	Europeanen. Militairen der landmacht veroordeeld tot gevangenisstraf.	Europeanen. Militairen nog tot de marine behoorende. Veroordeelden tot gevangenis- of militaire gevangenisstraf.	Europeanen. Militairen nog tot de marine behoorende. Veroordeelden tot militaire detentie of hechtenis.	Europeanen. Personen van den militairen stand vervallen verklaard (of wien tijdelijk is ontzegd het recht om bij de marine te dienen). Veroordeelden tot tuchthuis- en, voor zooveel de tot de militaire marine behoorende personen betreft, tot gevangenis of militaire gevangenisstraf.	Europeanen. Personen van den militairen stand vervallen verklaard (…). Veroordeelden tot gevangenisstraf.	Inlanders. Burgerpersonen. Veroordeelden tot dwangarbeid of tot wegzending naar een oord van ballingschap.	Inlanders. Burgerpersonen. Politioneel veroordeelden.	Inlanders. Militairen nog tot de marine behoorende.	Vreemde oosterlingen. Veroordeelden tot dwangarbeid.	Vreemde oosterlingen. Politioneel veroordeelden.
MADURA.											
22	32	17	"	11	2	3	7284	9436	30	208	344
4	65	32	3	16	"	1	9257	197548	54	240	5593
"	"	"	"	"	"	"	1505	....	1	47	....
"	"	"	"	"	"	"	485	430	"	19	11
4	65	32	3	16	"	1	11247	197978	55	306	5604
26	97	49	3	27	2	4	18531	207914	85	514	5948
"	1	1	"	"	"	"	596	496	1	13	30
4	63	28	1	19	2	2	7651	199447	59	261	5611
"	1	"	"	"	"	"	1709	....	1	51	...
"	"	"	"	"	"	"	835	886	"	15	12
4	65	29	1	19	2	2	10791	200829	61	340	5653
22	32	20	2	8	"	2	7740	7085	24	174	295
					15404						
BEZITTINGEN.											
"	2	8	"	"	"	"	7403	1390	1	282	1114
"	2	21	"	1	"	"	2322	37292	1	135	8520
"	"	"	"	"	"	"	2695	...	"	20	....
"	"	"	"	"	"	"	110	35	"	8	14
"	2	21	"	1	"	"	5127	37327	1	163	8534
"	4	29	"	1	"	"	12530	38717	2	445	9648
"	"	"	"	"	"	"	467	:7	"	11	136
"	4	26	"	1	"	"	2530	37300	"	124	8450
"	"	"	"	"	"	"	2346	....	"	55	....
"	"	"	"	"	"	"	178	164	"	8	195
"	4	26	"	1	"	"	5521	37521	"	198	8781
"	"	3	"	"	"	"	7009	1196	2	247	867
					9324						
LANDSCH-INDIË.											
22	34	25	"	11	2	3	14687	11326	31	490	1458
					28089						
22	32	23	2	8	"	2	14749	8281	26	421	1162
					24728						

OORZAKEN VAN VERMEERDERING OF VERMINDERING.	B. Veroordeelden aanwezig in de *burgerlijke gevangenissen*, die zich nog niet op hunne definitieve strafplaats bevonden.						C. Preventief gevangenen in de *burgerlijke gevangenissen* aanwezig, daaronder begrepen degenen die reeds gevonnisd waren, maar wier zaak nog in behandeling was bij den hoogeren rechter, of voor wie de termijn tot het aanteekenen van revisie, appèl of cassatie nog niet was verstreken.					
	Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.		Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
JAVA en												
Aanwezig op 31 December 1891	"	"	446	25	3	2	17	1	5344	234	121	4
	"		471		5							
	476											
Bijgekomen gedurende 1892:												
nieuw veroordeeld	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
" aangebracht	....	....	....	....	....	....	26	1	48834	4812	1554	67
van desertie teruggebracht	....	....	....	....	....	....	"	"	31	"	1	"
							26	1	48865	4812	1555	67
							43	2	54209	5046	1676	71
Verminderd gedurende 1892.												
door overlijden	....	....	....	....	....	....	"	"	338	27	10	"
" strafeindiging	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
" executie van de opgelegde straf	....	....	....	....	....	....	20	1	29494	3117	929	24
" ontslag	....	....	....	....	....	....	6	"	19834	1706	630	39
" desertie	....	....	....	....	....	....	"	"	63	2	"	"
" opzending naar Nederland	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
							26	1	49729	4852	1569	63
Aanwezig op 31 December 1892	"	"	480	10	8	1	17	1	4480	194	107	8
	"		490		9		4807					
	499											
BUITEN												
Aanwezig op 31 December 1891	"	"	51	1	1	"	3	"	1157	32	261	1
	"		52		1							
	53											
Bijgekomen gedurende 1892:												
nieuw veroordeeld	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
" aangebracht	....	....	....	....	....	....	4	"	9827	534	7774	22
van desertie teruggebracht	....	....	....	....	....	....	"	"	16	"	5	"
							4	"	9843	534	7779	22
							7	"	11000	566	8040	23
Verminderd gedurende 1892:												
door overlijden	....	....	....	....	....	....	"	"	91	"	54	"
" strafeindiging	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
" executie van de opgelegde straf	....	....	....	....	....	....	2	"	5670	236	5974	7
" ontslag	....	....	....	....	....	....	3	"	4158	286	1717	12
" desertie	....	....	....	....	....	....	"	"	76	1	22	"
" opzending naar Nederland	....	....	....	....	....	....	......	......	......	......	......	......
							5	"	9995	523	7767	19
Aanwezig op 31 December 1892	"	"	60	2	7	"	2	"	1005	43	273	4
	"		62		7		1327					
	69											
GEHEEL NEDER												
Aanwezig op 31 December 1891	"	"	497	26	4	2	20	1	6501	266	382	5
	529						7175					
" " 31 December 1892	"	"	540	12	15	1	19	1	5485	237	380	12
	568						6134 *a)*					

a) Zie de specificatie op blz. 1 van deze bijlage.

D. Veroordeelden opgenomen in de *militaire gevangenissen* of in de provoosthuizen.				E. Preventief gevangenen, aanwezig in de *militaire* provoosthuizen (militairen der landmacht).		F. Veroordeelden voor Nederland bestemd, aanwezig in de militaire provoost huizen (niet meer als militairen te rekenen).	G. Gegijzelden												H. Doortrekkende gevangenen.					
Veroordeelden tot militaire detentie.		Veroordeelden tot militaire gevangenis.					wegens schulden.						wegens niet-betaling van geldboete.											
Europeanen en Afrikanen.	Inlanders (waaronder ook Amboineezen).	Europeanen en Afrikanen.	Inlanders (waaronder ook Amboineezen).	Europeanen en Afrikanen.	Inlanders (waaronder ook Amboineezen).		Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.		Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.		Europeanen.		Inlanders.		Vreemde oosterlingen.	
							Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
MADURA.																								
43	38	79	23	27	19	″	1	″	9	1	26	″	″	″	44	8	10	″	″	″	151	5	8	″
																			″		156		8	
																			164					
63	36	40	22																					
				109	85	″	3	″	34	6	58	3	4	2	8159	448	297	12						
″	″	″	″	″	″	″																		
— 63	— 36	— 40	— 22	— 109	— 85	— ″																		
106	74	119	45	136	104	″	4	″	43	7	84	3	4	2	8203	456	307	12						
1	″	1	1	″	″	″																		
72	44	42	8																					
				78	41																			
				30	35		4	″	36	6	36	2	3		8134	455	299	12						
″	2	″	1	″	″	″																		
						″																		
— 73	— 46	— 43	— 10	— 108	— 76	— ″																		
33	28	76	35	28	28	″	″	″	7	1	48	1	1	″	69	1	8		″	″	119	6	5	1
172				56		″	57						79						″		125		6	
																			131					
BEZITTINGEN.																								
8	6	″	″	38	18	″	″	″	82	1	14	″	″	″	9	1	2	″	″	″	53	1	17	″
																			″		54		17	
																			71					
41	26	11	5																					
				100	53	″	1	″	445	4	72	″	1	″	95	18	84	17						
″	″	″	″	″	1	″																		
— 41	— 26	— 11	— 5	— 100	— 54	— ″																		
49	32	11	5	138	72	″	1	″	527	5	86	″	1	″	104	19	86	17						
1	″	″	″	″	″	″																		
43	25	9	1																					
				86	49																			
				26	8		1	″	491	2	70	″	1	″	96	19	84	16						
″	″	″	″	″	1	″																		
						″																		
— 44	— 25	— 9	— 1	— 112	— 58	— ″																		
5	7	2	4	26	14	″	″	″	36	3	16	″	″	″	8	″	2	1	″	″	68	1	6	″
18				40		″	55						11						″		69		6	
																			75					
LANDSCH-INDIË.																								
51	44	79	23	65	37	″	1	″	91	2	40	″	″	″	53	9	12	″	″	″	204	6	25	″
197				102		″	134						74						235					
38	35	78	39	54	42	″	″	″	43	4	64	1	1	″	77	1	10	1	″	″	187	7	11	1
190				96		″	112						90						206					

A. Veroordeelden op 31 December 1892 opgenomen in de *burgerlijke gevangenissen of strafplaatsen* zij zich reeds op de hun aangewezen strafplaats bevonden.

GEWESTEN. N.B. De cijfers in de meeste kolommen tusschen () geplaatst, duiden het getal vrouwelijke gevangenen aan; haar aantal is in de daarnevens geplaatste getallen begrepen.	EUROPEANEN. Burgerpersonen (waaronder ook veroordeelden door den militairen rechter, voor zooveel zij van den militairen stand zijn vervallen verklaard, of hun tijdelijk is ontzegd het recht om bij de marine te dienen): Veroordeelden tot tuchthuis- en voor zooveel de tot de militaire marine behoorende personen betreft, tot gevangenis- of militaire gevangenisstraf.	EUROPEANEN. Burgerpersonen: Veroordeelden tot gevangenisstraf.	EUROPEANEN. Militairen nog tot het leger behoorende.	EUROPEANEN. Nog tot de militaire marine behoorende personen.	INLANDERS. Veroordeelden tot dwangarbeid: *in* den ketting.	INLANDERS. Veroordeelden tot dwangarbeid: *buiten* den ketting voor langer dan één jaar.	INLANDERS. Veroordeelden tot dwangarbeid: *buiten* den ketting voor niet langer dan één jaar.	INLANDERS. Veroordeelden tot wegzending naar een oord van ballingschap.	INLANDERS. Politioneel veroordeelden: tot tenarbeidstelling aan de publieke werken.	INLANDERS. Politioneel veroordeelden: tot gevangenisstraf.	INLANDERS. Nog tot de militaire marine behoorende personen.	VREEMDE OOS[TERLINGEN]. Veroordeelden tot dwangarbeid: *in* den ketting.	VREEMDE OOS[TERLINGEN]. Veroordeelden tot dwangarbeid: *buiten* den ketting voor langer dan één jaar.	VREEMDE OOS[TERLINGEN]. Veroordeelden tot dwangarbeid: *buiten* den ketting voor niet langer dan één jaar.
JAVA en														
Bantam	″	″	″	″	4	3	73	″	73 (1)	8	″	″	″	3
Batavia	2 (1)	8	7	7	135	2157	179 (5)	2	656 (25)	″	11	3	67	14
Krawang	″	″	″	″	″	″	55 (1)	1	65 (4)	5	″	″	″	″
Preanger Regentschappen	″	″	″	″	″	″	122 (6)	2	336 (22)	″	″	″	″	″
Cheribon	″	″	″	″	″	1	132 (5)	″	265 (21)	11	″	″	″	3
Tagal	″	″	″	″	″	″	149 (5)	″	298 (30)	43	″	″	″	″
Pekalongan	″	″	″	″	1	″	61 (2)	″	138 (10)	21	″	″	″	1
Samarang	20 (2)	21 (1)	11	″	7	897	155 (7)	″	367 (57)	41	″	″	5	7
Japara	″	″	″	″	1	3	168 (5)	″	249 (11)	1	″	″	″	4
Rembang	″	″	″	″	1	″	142 (7)	″	587 (79)	63 (1)	″	″	″	3
Soerabaija	″	4	2	3	12	625(191)	231 (9)	″	478 (65)	54	13	3	16 (5)	5
Madura	″	″	″	″	1	2	73 (1)	1	332 (64)	27	″	″	″	″
Pasoeroean	″	″	″	″	5	32	203 (15)	″	257 (35)	7 (3)	″	″	″	5
Probolinggo	″	″	″	″	″	″	126 (7)	″	127 (16)	22	″	″	″	4
Bezoeki	″	″	″	″	5	60 (1)	75 (2)	″	201 (46)	19	″	″	″	″
Banjoemas	″	″	″	″	30	577	316 (25)	1	234 (31)	6	″	1	15	3
Bagelen	″	″	″	″	2	1	188 (15)	″	256 (36)	5	″	″	″	1
Kadoe	″	″	″	″	″	″	170 (4)	″	365 (65)	52 (4)	″	″	″	1
Djokjokarta	″	″	″	″	1	″	73 (1)	″	298 (32)	″	″	″	″	″
Soerakarta	″	1	″	″	″	″	168 (18)	″	396 (50)	11	″	″	″	6
Madioen	″	″	″	″	″	″	142 (7)	″	338 (28)	60	″	″	″	″
Kediri	″	″	″	″	1	6 (2)	162 (4)	″	299 (28)	14	″	″	″	4
Te zamen	22 (3)	34 (1)	20	10	206	4364(194)	3163(151)	7	6615 (726)	470 (8)	24	7	103 (5)	64
BUITEN														
Sumatra's Westkust	″	″	1	″	2843	300 (1)	36 (4)	7	174 (2)	″	″	103	31	7
Benkoelen	″	″	″	″	49	368 (1)	87 (2)	″	98 (1)	″	″	1	5	″
Lampongsche Districten	″	″	″	″	13	128	12	″	127	″	″	″	3	″
Palembang	″	″	″	″	34	408 (2)	91	″	128 (1)	″	″	1	8	″
Oostkust van Sumatra	″	″	″	″	113	512	7 (1)	″	345 (13)	″	″	3	8	8
Atjeh en onderhoorigheden	″	″	″	″	394	22	1	″	15 (6)	″	″	7	″	″
Riouw en id.	″	″	″	″	5	30	1	″	1	″	″	″	2	1
Banka en id.	″	″	″	″	20	302	2 (1)	″	20 (3)	″	″	4	13	1
Billiton	″	″	″	″	15	18	6	″	1	″	″	1	1	3
Westerafdeeling van Borneo	″	″	″	″	60	114	2	″	22 (1)	″	″	2	3	6 (1)
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	″	″	″	″	100	120	23 (2)	″	79 (5)	″	1	3	1	1
Menado	″	″	″	″	30	102	11 (1)	″	13 (2)	″	″	″	2	4
Celebes en onderhoorigheden	″	″	1	″	54	237	32 (1)	″	60 (2)	1	1	″	4	1
Amboina	″	″	1	″	20	42	24 (2)	3	60 (9)	″	″	″	1	1
Ternate en onderhoorigheden	″	″	″	″	11	70	1	1	″	″	″	1	2	″
Timor	″	″	″	″	22	55	1	1	39 (7)	″	″	1	3	″
Bali en Lombok	″	″	″	″	8	3 (2)	38	″	13 (6)	″	″	″	″	″
Te zamen	″	″	3	″	3791	2831 (6)	375 (14)	12	1195 (58)	1	2	127	87	33 (1)
GEHEEL NEDER[LANDSCH-INDIË]														
Totalen op 31 December 1892	22 (3)	34 (1)	23	10	3997	7195(200)	3538(165)		7810(784)	471 (8)		134	190 (5)	97 (4)
	89 (4)				14730 (365)			19	8281 (792)		26	421 (6)		
Totalen op 31 December 1891	24 (2)	37	25	11	4453	6740(236)	3473(187)		10667(1134)	659 (5)		132	225 (8)	133 (2)
	97 (2)				14666 (423)			21	11326 (1139)		31	490 (10)		

voor zooveel … TERLINGEN. Politioneel veroordeelden:		B. Veroordeelden aanwezig in de *burgerlijke gevangenissen*, die zich op 31 December 1892 nog niet op hunne definitieve strafplaats bevonden.			C. Preventief gevangenen op 31 December 1892 in de *burgerlijke gevangenissen* aanwezig, daaronder begrepen degenen die reeds gevonnisd waren, maar wier zaak nog in behandeling was of nog aangebracht kon worden bij den hoogeren rechter.			D. Veroordeelden op 31 December 1892 opgenomen in de *militaire gevangenissen* of in de provoosthuizen.				E. Preventief gevangenen op 31 December 1892 in de militaire provoosthuizen (militairen der landmacht).		F. Veroordeelden voor Nederland bestemd, op 31 December 1892 aanwezig in de militaire provoosthuizen (niet meer als militairen te rekenen).	G. Gegijzelden op 31 December 1892:						H. Doortrekkende gevangenen op 31 December 1892.		
								Veroordeelden tot militaire detentie.		Veroordeelden tot militaire gevangenis.					wegens schulden			wegens niet-betaling van geldboete.					
tot tewerkstelling aan de publieke werken.	tot gevangenisstraf.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen en Afrikanen.	Inlanders (waaronder ook Amboineezen).	Europeanen en Afrikanen.	Inlanders (waaronder ook Amboineezen).	Europeanen en Afrikanen.	Inlanders (waaronder ook Amboineezen).		Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.	Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen.
…MADURA.																							
1	"	"	6	"	"	38	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	9	3	"	3	"
87 (2)	"	"	9 (1)	5 (1)	5	236 (9)	23 (1)	6	2	6	1	12	15	"	"	"	7	"	"	1	"	23 (1)	3
2	"	"	2	"	"	58	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
2	"	"	6	"	-	105 (4)	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	1	"	"	"	"
20	"	"	11	1	"	245 (8)	11	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	5	1	"	7 (1)	"
11	"	"	22	1	"	97 (3)	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	1	"
16 (1)	1	"	1	"	"	100 (2)	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	"	"	"	"	"	"
31 (2)	2	"	36 (3)	1	4	218 (12)	8	27	25	70	34	13	6	"	"	1	8	1	7	"	"	5 (1)	"
11	"	"	6	"	"	125 (8)	3 (1)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	8	"	"	"	"	5	"
14 (1)	3	"	71 (2)	1	"	420 (10)	7 (1)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	6	2	"	6 (1)	1 (1)
12	"	"	50	"	9 (1)	533 (31)	17 (5)	"	1	"	"	3	7	"	"	2	5	"	"	"	"	33	"
5	"	"	23	"	"	301 (9)	10	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	11	"	"	2	"
2	"	"	46	"	"	116 (6)	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4	"	"	"	"	1 (1)	"
3	"	"	14	"	"	262 (5)	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"
"	"	"	27	"	"	210 (8)	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	8	1
6 (1)	"	"	17	"	"	235 (9)	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"
9	"	"	1	"	"	122 (10)	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	"	"	1	"
18 (1)	1	"	30 (1)	"	"	133 (8)	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1
8	"	"	1	"	"	145 (8)	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"
16 (2)	1	"	88 (3)	"	"	243 (16)	6	"	"	"	"	"	"	"	"	2 (1)	3 (1)	"	"	"	"	15 (1)	"
6	"	"	3	"	"	295 (11)	7	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	14 (1)	"	"	14	"
7	"	"	20	"	"	428 (17)	6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	"	12	"	"	1	"
287 (10)	8	"	490 (10)	9 (1)	18 (1)	4674 (194)	115 (8)	33	28	76	35	28	28	"	"	8 (1)	49 (1)	1	70 (1)	8	"	125 (6)	6 (1)
…BEZITTINGEN.																							
10	"	"	6	"	1	194 (6)	5	"	2	2	"	9	4	"	"	20 (1)	3	"	"	"	"	18	"
"	"	"	"	"	"	26 (2)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1 (1)	1	"	"	"	"	4	"
.	"	"	1	"	"	15	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"
3	"	"	9	"	"	119 (1)	5	3	2	"	"	2	3	"	"	7 (1)	11	"	"	"	"	9	"
755	"	"	1	4	"	136 (7)	199	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	19	6
13	"	"	"	"	"	37 (4)	1	1	"	"	"	2	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
18	"	"	3	2	"	"	35	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
49	"	"	"	1	"	3 (1)	7 (2)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
1	"	"	"	"	"	7	11 (2)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	7	1	"	"	"
13	"	"	5 (1)	"	"	28 (1)	3	"	1	"	4	2	1	"	"	"	"	"	"	1 (1)	"	9	"
1	"	"	8	"	"	105 (4)	5	"	1	"	"	4	1	"	"	1	"	"	"	"	"	3 (1)	"
"	"	"	4	"	"	39 (3)	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
2	"	"	12	"	1	252 (10)	3	"	1	"	"	6	2	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"
"	"	"	8 (1)	"	"	50 (3)	1	1	"	"	"	1	2	"	"	"	"	"	1	"	"	2	"
"	"	"	"	"	"	29	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
2	"	"	5	"	"	8 (1)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
867	"	"	62 (2)	7	2	1048 (43)	277 (4)	5	7	2	4	26	14	"	"	39 (3)	16	"	8	3 (1)	"	69 (1)	6
…LANDSCH-INDIË.																							
1154 (10)	8	"	552 (12)	16 (1)	20 (1)	5722 (237)	392 (12)	38	35	78	39	54	42	"	"	47 (4)	65 (1)	1	78 (1)	11 (1)	"	194 (7)	12 (1)
1162 (10)		568 (13)			6134 (250)			190				96		"	112 (5)			90 (2)			206 (8)		
1446 (11)	12	"	523 (26)	6 (2)	21 (1)	6767 (266)	387 (5)	51	44	79	23	65	37	"	1	93 (2)	40	"	62 (9)	12	"	210 (6)	25
1458 (11)		529 (28)			7175 (272)			197				102		"	134 (2)			74 (9)			25 (6)		

(5. 14.)

BIJLAGE M.

(Zie hoofdst. F, § 5, van het verslag.)

STATISTISCHE OPGAVEN over 1893 betreffende het groote meerendeel der GEVANGENISSEN in Nederlandsch-Indië.

GEWESTEN en PLAATSEN waar de gevangenissen worden aangetroffen, nopens welke opgaven zijn ingekomen (uitgezonderd in den regel de plaatsen waar slechts over kleine, zoogenaamde districtsgevangenissen, wordt beschikt).	Aantal gevangenen: op wier huisvesting bij het bouwen van de gevangenis gerekend was.	Aantal gevangenen: gemiddeld in 1893 dagelijks opgenomen geweest. a)	Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen: ziektegevallen.	Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen: sterfgevallen.	Ontvluchtingen: Aantal inlandsche gevangenen die in 1893 ontvlucht ten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden.	Ontvluchtingen: Aantal der in 1893 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1893 vrijwillig of gedwongen teruggekeerden. b)
BANTAM.						
Serang	280	90	47	»	12	9
Tjilegon	60	25	2	2	5	5
Pandeglang	80	53	15	»	5	5
Rangkas Betoeng	80	30	5	»	1	1
Menes	60	35	4	»	»	»
Java's Eerste punt c)	...	d) †	†	†	†	†
BATAVIA.						
Weltevreden (civiel gedeelte van het civiel en militair gevangenhuis)	145	24	18	»	»	»
Batavia { dwangarbeiders-kwartier	1290	731	2030	e) 151	e) 156	e) 113
Batavia { inlandsche gevangenis	300	280	1605			
Meester-Cornelis	250	257	282	16	8	7
Bekassi	63	121	136	7	7	5
Kebaijoran	60	106	93	3	4	4
Tangerang	300	155	67	11	»	»
Mauk	20	»	»	»	»	»
*Blaradja f)	7	2	»	»	»	»
Buitenzorg { gevangenis	259	301	1878	10	98	43
Buitenzorg { berriberri-gesticht	1350	1198	g) 2098	136	»	»
Tjibinong	19	1	»	»	»	»
Leuwiliang	6	1	»	»	»	»
Jasinga	17	1	»	»	»	»
Paroeng	15	2	»	»	»	»
Tjibaroessa	20	2	»	»	»	»
KRAWANG.						
Poerwakarta	100	204	22	1	13	11
PREANGER REGENTSCH.						
Bandong	200	95	52	»	39	39
Soekaboemi	100	80	h) 26	»	9	7
Tjiandjoer	100	79	67	1	15	11
Tjitjalengka	75	67	64	2	6	4
Soemedang	77	75	228	»	4	4
Tassikmalaija	60	61	4	»	2	2
Manondjaija (Soekapoera)	68	20	21	1	3	2
Garoet (Limbangan)	60	63	84	»	9	8
Mangoenredja (Soekapoera Kollot)	75	20	21	»	3	»
CHERIBON.						
Cheribon	350	394	230	13	29	i) 19
Indramaijoe	230	160	135	2	11	4
Madjalengka	115	91	67	2	15	10
Koeningan	56	31	69	2	9	9
Tjiamis (Galoeh)	70	48	140	3	3	1

a) Op verschillende plaatsen, waar de overbevolking der gevangenis te groot was, werd daarin voorzien door het in gebruik stellen van afzonderlijke hulplokalen, dan wel door tijdelijke benuttiging van ander ter plaatse aanwezig logies. Op deze extra-ruimte is bij de opgaven in de voorgaande kolom niet gerekend. Bovendien levert het opgegeven gemiddelde dagelijksche sterktecijfer ook daarom geen maatstaf ter beoordeeling van de werkelijk bezette plaatsruimte, omdat niet alleen ook zijn medegerekend die zieke gevangenen, welke buiten de gevangenis in ziekeninrichtingen verpleegd worden, maar ook, althans voor ettelijke gevangenissen, de elders tewerkgestelde veroordeelden tot dwangarbeid, die bij de werken zelven, in uit lichte materialen opgetrokken inrichtingen, 's nachts onder dak werden gebracht.

b) Tusschen ( ) vindt men afzonderlijk vermeld (ofschoon reeds onder het andere getal begrepen) hoevelen er van de in 1893 teruggekeerde of teruggebrachte gevangenen behoorden tot de ontvluchten van 1892 of vroeger.

c) Deze plaats wordt hier alleen opgegeven, omdat zich aldaar een kustlicht-etablissement bevindt, waarbij veroordeelden tot dwangarbeid zijn tewerkgesteld.

d) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de gegevens.

e) Voor het dwangarbeiderskwartier en de inlandsche gevangenis niet afzonderlijk vermeld.

f) De met een * aangeduide gevangenissen kwamen niet voor in de lijst van 1892 (zie vorig verslag bijlage N).

g) In 1893 werden 105 lijders als genezen ontslagen, tegen 46 in 1892.

h) Hieronder 13 berriberri-lijders, van welke 5 naar Buitenzorg werden geëvacueerd.

i) Verder vindt men vermeld, dat in de residentie Cheribon nog 5 veroordeelden werden opgevat, welke reeds in 1892 waren ontvlucht, echter zonder nadere aanduiding uit welke afdeeling zij waren ontvlucht.

GEWESTEN en PLAATSEN waar de gevangenissen worden aangetroffen, nopens welke opgaven zijn ingekomen (uitgezonderd in de regel de plaatsen waar slechts over kleine, zoogenaamde districtsgevangenissen, wordt beschikt).	Aantal gevangenen		Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen		Ontvluchtingen.	
	op wier huisvesting bij het bouwen van de gevangenis gerekend was.	gemiddeld in 1893 dagelijks opgenomen geweest. a)	ziektegevallen.	sterfgevallen.	Aantal inlandsche gevangenen die in 1893 ontvluchttens tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden.	Aantal der in 1893 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1893 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. b)
TAGAL.						
Tagal	j) 192	157	902	»	1	2 (2)
Brebes	k) 300§	299	4814	2	15	15
Pamalang	75	124	72	»	17	14
PEKALONGAN.						
Pekalongan	300	200	310	1	43	32
Batang	100	184	118	6	7	5
SAMARANG.						
Samarang: centrale gevangenis	340	53	104	»	»	»
Samarang: dwangarbeiderskwartier	600	825	l) 71	m) 98	225	183
Samarang: inland. gevangenis.	488	281	192	30	14	5
Kendal	180	151	171	4	33	51 (10)
Demak	n) 200	134	33	7	8	6 (2)
Poerwodadi	263	189	o) 435	2	3	1
Ambarawa	150	98	46	4	9	5
Salatiga	100	106	82	2	7	3 (1)
JAPARA.						
Patti	250	200	67	1	40	34 (16)
Joana	200	150	90	2	11	6
Koedoes	150	158	328	2	17	12 (4)
Japara	100	202	381	2	8	6
REMBANG.						
Rembang	362	163	198	6	19	9
Toebang	354	650	p) 614	61	35	†
Bodjonegoro	200	224	88	3	16	12
Blora	150	260	238	3	28	16
SOERABAIJA.						
Soerabaija: inland. gevangenis	q) 1224	976	r) 3946	s) 135	83	46 (27)
Soerabaija: centr. gevangenis voor vrouwen.	600	186	l) 19	40	»	»
Sidoardjo	200	221	75	10	61	59
Grissee	131	70	l) 7	3	1	1 (1)
Modjokerto	400	256	125	2	25	11 (4)
Djombang	200	270	t 88	5	72	32
Sidaijoe	165	187	310	14	6	6
Lamongan	140§	112	67	»	1	»
Sangkapoera (Bawean)	20	12	14	1	»	»
PASOEROEAN.						
Pasoeroean	300	173	22	3	20	12
Malang	370§	365	195	w) 17	100	51 (13)
Bangil	164	141	135	3	6	8 (3)
Toeren	8	†	†	†	†	†
PROBOLINGGO.						
Probolinggo	200	159	101	15	22	24 (3)
Kraksaän	200	250	v) 123	w) 21	51	48 (11)
Loemadjang	200	180	x) 134	ij) 29	29	28 (4)
BEZOEKI.						
Bezoeki	145	34	43	7	7	5
Sitoebondo	200	213	113	11	17	14
Bondowosso	160	148	z) 178	aa) 21	9	8
Djember	100	185	bb) 150	cc) 59	18	12
Banjoewangi	60	103	78	5	7	7
BANJOEMAS.						
Banjoemas	250	153	dd) 189	3	13	9
Poerwokerto	100	162	ee) 579	5	17	17
Poerbolinggo	225	190	331	1	10	9
Bandjarnegara	300	144	141	6	»	2 (2)
Tjilatjap	375§	ff) 775	gg) 142	51	56	50 (7)
BAGELEN.						
Poerworedjo	170	112	159	1	5	5
Koetoardjo	100	108	175	1	3	2
Keboemen	150	132	418	»	4	4
Karang-Anjar	100	108	48	»	14	10
Wonosobo	150	146	156	6	»	»

j) Feitelijk is er plaats voor meer gevangenen.

k) Waar men het teeken § vindt geplaatst, wordt thans eene grootere gevangenisruimte opgegeven dan in het vorig verslag (bijlage N). Te Brebes is de meerdere ruimte verkregen door eene vroegere pradjoeritskazerne bij de gevangenis te trekken. Voor de overige gevangenissen vindt men als reden daarvan vermeld, dat in 1893 eene vergrooting of bijbouwing was tot stand gekomen.

l) Gemiddeld per dag.

m) Hieronder 15 aan cholera.

n) Volgens eene nadere opgaaf. (In de lijst van 1892 werd eene plaatsruimte voor 256 gevangenen vermeld.)

o) De meesten leden aan scabies en zweren.

p) Hieronder — vooral in de laatste maanden van het jaar — vele berriberri-lijders. Op ultimo 1893 waren nog 46 lijders aan deze ziekte in behandeling.

q) Hiervan 1200 plaatsen voor inlanders en 24 voor Europeanen.

r) 23 Europeanen (waarvan geen enkele overleed) en 3923 inlanders. Wegens huidziekten kwamen 445, wegens oogziekten 99 gevangenen in behandeling. Er deden zich 40 choleragevallen voor, zoomede vele gevallen van berriberri. Op ult. 1893 waren nog 70 lijders aan laatstgenoemde ziekte in behandeling.

s) Hieronder 22 aan cholera.

t) Hieronder 65 lijders aan scabies.

u) Hieronder 4 aan cholera en 6 aan dysenterie.

v) Hieronder 40 berriberri-lijders.

w) Als voren 11.

x) Idem 104.

ij) Idem 20.

z) Idem 81.

aa) Allen berriberri-lijders.

bb) Hieronder 124 berriberri-lijders.

cc) Als voren 51.

dd) Hieronder 156 aan koortsen.

ee) Hieronder 310 aan koortsen en 102 aan scabies.

ff) Hieronder begrepen de bij den aanleg van de spoorweglijn Preanger-Tjilatjap tewerkgestelde veroordeelden (gemiddeld 464 per dag).

gg) De meest voorkomende ziekten waren koortsen en scabies en enkele sporadische gevallen van cholera.

GEWESTEN en PLAATSEN waar de gevangenissen worden aangetroffen, nopens welke opgaven zijn ingekomen (uitgezonderd in den regel de plaatsen waar slechts over kleine, zoogenaamde districtsgevangenissen, wordt beschikt).	Aantal gevangenen		Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen		Ontvluchtingen.	
	op wier huisvesting bij het bouwen van de gevangenis gerekend was.	gemiddeld in 1893 dagelijks opgenomen geweest. a)	ziektegevallen.	sterfgevallen.	Aantal inlandsche gevangenen die in 1893 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden.	Aantal der in 1893 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1893 vrijwillig of gedwongen teruggekeerden. b)
KADOE.						
Magelang	821§	636	324	37	78	53
Temanggoeng	100	130	251	6	9	6
Moentilan	10	†	†	†	†	†
DJOKJOKARTA.						
Djokjokarta	315§	576	542	70	32	9
SOERAKARTA.						
Soerakarta { nieuwe gevangenis	491	273	57	10	24	7
Soerakarta { oude id.	264	136	hh)104	9	76	33
Soekoardjo	40	26	»	»	3	2
Sragen	80	108	9	1	19	11
Boijolali	60	134	85	1	13	6
Ampel	ii) 40	77	61	3	7	5
Klatten	80	84	105	5	19	12
Kartasoera	ii) 60	32	»	»	9	10(1)
Wonogiri	100	114	152	»	9	9
*Karang-Anjar	70	18	6	»	1	1(1)
MADIOEN.						
Madioen	450	258	231	7	28	12
Ngawi	282	176	212	3	21	11
Magettan	351	121	93	»	4	»
Ponorogo	100	221	279	2	13	10
Patjitan	100	132	394	2	»	1(1)
KEDIRI.						
Kediri	400	339	200	7	109	26
Toeloeng Agoeng	200	207	266	3	15	7(3)
Trenggalek	375	129	172	»	3	2
Ngandjoek	250	205	188	6	29	20(5)
Blitar	300	193	222	6	42	»
MADURA.						
Pamakassan	150	94	128	»	7	6
Bangkallan	533	397	244	33	16	10
Sampang	150	109	50	»	9	8
Sumanap	150	142	118	3	»	»
Kangean	6	15	†	»	»	»
Sapoedi	6	21	†	»	»	»
SUMATRA'S WESTKUST.						
Padang	600	1279	1899	329	70	58
Loeboe Begaloeng	50	55	15	»	7	3
Poeloe Tello	20	7	»	»	»	»
Aijer Bangies	21	5	»	»	»	»
Rau	36	2	»	»	»	»
Priaman	60	37	28	»	3	3
Loeboe Basoeng	20	20	6	»	»	»
Loeboe Alang	35	†	†	†	†	†
Kaijoetanam	20	323	110	8	70	66
Painan	30	28	24	»	»	»
Pau	30	†	†	†	†	†
Assam Koembang	20	†	†	†	†	†
Balei Selasa	10	5	18	»	»	»
Indrapoera	36	9	13	»	»	»
Fort de Kock	100	67	15	»	3	1
Manindjoe	30	17	»	»	2	»
Palembaijan	12	110	213	1	17	†
Loeboe Sikaping	10	6	»	»	2	2
Taloe	21	7	»	»	»	»
Bondjol	16	4	»	»	»	»
Fort van der Capellen	34	40	30	1	3	2
Singkarah	16	20	1	1	»	»
Boea	8	12	»	»	5	3
Sidjoendjoeng	6	8	»	»	3	2
Paijakombo	70	60	32	1	16	11
Soeliki	10	4	»	»	»	1(1)
Kotta Baroe	†	1	»	»	»	»
Solok	50	79	jj) 7	3	8	4
Koebang nan Doea	8	2	»	»	3	3
Alahan Pandjang	8	2	»	»	»	»
Moeara Laboe	8	8	27	»	»	»
Padang Pandjang	50	218	130	15	12	6
Padang Sidempoean	75§	52	kk)1507	2	2	2
Penjaboengan	20	9	4	1	»	»
Kotta Nopan	15	13	»	»	»	»
Sipirok	20	6	»	»	»	»
Moeara Sama	20	1	»	»	»	»
Moeara Sipongi	15	3	»	»	»	»
Siboga	140§	19	115	4	»	»
Baros	50	»	»	»	»	»
Singkel	25	10	158	»	»	»
Batang Taro	9	178	ll) 3285	24	45	28
Goenoeng Sitoli (Nias)	20	26	38	2	1	1
Taratoeng	25§	33	»	»	2	2
Baligé	15	21	»	»	»	»
Goenoeng Toea	24	178	»	»	»	»
Natal	50	»	»	»	»	»
Moeara Mangoeng	†	136	†	7	22	†
Oedjoeng Radja	†	25	29	1	1	1
BENKOELEN.						
Benkoelen	190	266	548	mm) 18	28	26
Taba Penandjong (Ommelanden van Benkoelen)	92	160	133	27	45	44(2)
Laïs	15	70	845	1	»	»
Mokko Mokko	15	80	198	3	»	»
Loeboe Lintang (Seloema)	30	38	15	1	3	4(1)
Manna	40	60	193	2	6	6
Bintoehan (Kauer)	15	26	66	1	3	3
Kroë	25	27	104	»	2	»

hh) Hieronder 24 zieken uit andere afdeelingen en 70 krankzinnigen uit de geheele residentie.

ii) In de lijst van 1892 werd de gevangenis te Ampel vermeld als plaatsbevattende voor 60 gevangenen. De gevangenis te Kartasoera is bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 76 opgeheven als landsgevangenis.

jj) Bovendien werden hier nog verpleegd 60 dwangarbeiders van Sawah Loentoe, van welke er 18 overleden.

kk) Zoowel onder de dwangarbeiders als onder de preventief in hechtenis gestelden kwamen vele gevallen van berriberri voor.

ll) Onder dit cijfer zijn vermoedelijk begrepen de zieken onder de in de nabijheid van Batang Taro tewerkgestelde veroordeelden van elders (verg. het slot van noot a).

mm) Hiervan 5 aan berriberri en 1 aan cholera.

GEWESTEN en PLAATSEN waar de gevangenissen worden aangetroffen, nopens welke opgaven zijn ingekomen (uitgezonderd in den regel de plaatsen waar slechts over kleine, zoogenaamde districtsgevangenissen, wordt beschikt).	Aantal gevangenen: op wier huisvesting bij het bouwen van de gevangenis gerekend was.	Aantal gevangenen: gemiddeld in 1893 dagelijks opgenomen geweest. a)	Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen: ziektegevallen.	Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen: sterfgevallen.	Ontvluchtingen: Aantal inlandsche gevangenen die in 1893 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden.	Ontvluchtingen: Aantal der in 1893 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1893 vrijwillig of gedwongen terugkeerden. b)
LAMPONGSCHE DISTRICTEN.						
Telok Betong	70	121	462	nn) 21	14	13
Tandjong Karang (afd. Ommelanden)	30	51	8	4	13	12
Goenoeng Soegih (Sepoetih)	20	25	2	1	2	2
Soekadana (Sekampong)	20	45	22	2	2	1
Menggala (Toelang Bawang)	30	35	22	»	3	3
Kalianda (Ketimbang)	20	14	4	»	»	»
Kotta Agoeng (Semangka)	15	10	33	»	1	»
PALEMBANG.						
Palembang	282	204	543	oo) 15	8	8
Tandjong Radja	40	34	32	1	3	3
Sekaijoe	40	50	80	1	7	9 (2)
Talang Betoetoe	20	27	13	1	3	3
Moeara Doea	50	47	158	2	9	10 (1)
Batoe Radja	30	39	†	»	»	»
Banding Agoeng	20	9	»	»	4	4
Lahat	100	118	205	2	6	6
Moeara Enim	30	15	43	»	2	2
Bandar (Pasoemahlanden)	40	38	85	4	17	11
Boengamas	pp) 25	15	14	»	1	1
Tebing Tinggi	50	41	495	1	2	9
Talang Padang (Ampat Lawang)	40	33	†	»	5	4
Kepahiang (Redjang en Lebong)	60§	52	226	4	12	11
Soeroelangoen (Rawas)	25	12	67	»	2	2
Moeara Bliti (Moesi Oeloe)	25	29	†	3	4	3
Oelak Tanding (Sindangstreken)	25	19	120	5	2	2
Djambi	40	40	42	»	7	7
OOSTKUST VAN SUMATRA.						
Medan	372	566	1429	39	118	41 (8)
Laboean Deli	180	164	482	20	23	11 (2)
Bindjei (Boven-Langkat)	147	227	205	24	39	12
Tandjong Poera (Beneden-Langkat)	100	223	803	28	31	8
Loeboe Pakam (Serdang)	150	155	250	4	58	14
Seroewaij (Tamiang)	25	26	25	»	1	»
Tebing Tinggi (Padang en Bedagei)	100	95	68	5	16	9 (3)
Tandjong Bringin (id.)	50	†	†	†	†	†
Laboean Roekoe (Batoe Bara)	100	101	83	5	14	3 (3)
Tandjong Balei (Assahan)	250§	169	230	8	10	3
Soengei Djawi Djawi (Bila)	25	†	†	†	†	†
Laboean Batoe	30	24	52	»	2	»
Bengkalis	100	41	48	3	1	»
Tanah Poetih	20	8	»	»	1	»
Siak	30	19	9	»	»	»
ATJEH EN ONDERHOORIGH.						
Kotta Radja	100	30	19	1	2	»
Olehleh	20	14	1	»	»	»
Dwangarbeiders	...	†	†	†	†	†
Edi	60	12	46	»	8	2 (2)
RIOUW EN ONDERHOORIGH.						
Tandjong Pinang	200	78	qq) †	27	7	2
Lingga	15	12	qq) †	11	»	»
Ringat (Indragiri)	15	15	qq) †	3	3	2
Karimon (afd. Karimon)	15	10	qq) †	»	»	»
Bojan (afd. Battam)	15	6	qq) †	»	»	»
BANKA.						
Muntok	300	213	356	rr) 11	22	22
Djeboes	15	12	67	»	5	5
Blinjoe	15	14	»	»	5	5
Soengeiliat	15	18	»	»	2	2
Merawang	15	37	»	»	3	2
Pangkalpinang	15	37	70	rr) 9	1	1
Soengeislan	15	24	»	»	8	8
Koba	15	18	»	»	1	1
Toboali	15	18	244	»	2	2
BILLITON.						
Tandjong Pandan	40	67	l) 12	3	11	2
WESTERAFD. VAN BORNEO.						
Pontianak	ss) 160	119	56	tt) 14	1	1
Ngabang (Landak)	25	7	4	»	»	»
Tajan	9	1	4	»	»	»
Soengei Kakap	10	22	»	»	»	»
Soekadana	8	»	»	»	»	»
Mampawa	8	7	62	»	»	»
Sintang	50	22	47	»	»	»
Nanga Pinoh	9	1	3	»	»	»
Smitou	9	4	4	»	»	»
Nanga Badou	9	†	†	†	†	†
Sanggou	9	1	»	»	»	»
Singkawang	50	24	30	»	»	»
Montrado	30	1	1	»	1	»
Bengkaijang	20	9	1	»	1	1
Sambas	52	14	6	2	»	»
Pamangkat	20	»	»	»	»	»
ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO.						
Bandjermasin	250	210	217	7	»	»
Marabahan	30	3	»	»	»	»
Amoenthai	80	70	9	1	»	»
Barabei	60§	22	3	1	5	4
Tandjong	32	23	12	»	»	»
Kandangan (Amandit en Negara)	80	70	25	2	4	3

nn) Hiervan 10 aan berriberri.

oo) Hiervan 11 aan berriberri en 4 aan cholera.

pp) Volgens eene nadere opgaaf. (In de lijst van 1892 werd eene plaatsruimte voor 40 gevangenen vermeld.)

qq) Men vindt slechts vermeld dat de gezondheidstoestand onder de gevangenen te Tandjong Pinang, Lingga en Ringat veel te wenschen overliet, daarentegen te Karimon en Bojan bevredigend was te noemen.

rr) Hiervan 5 aan berriberri.

ss) Volgens eene nadere opgaaf. (In de lijst van 1892 werd eene plaatsruimte voor 300 gevangenen vermeld.)

tt) Allen aan berriberri.

GEWESTEN en PLAATSEN waar de gevangenissen worden aangetroffen, nopens welke opgaven zijn ingekomen (uitgezonderd in den regel de plaatsen waar slechts over kleine, zoogenaamde districtsgevangenissen, wordt beschikt).	Aantal gevangenen: op wier huisvesting bij het bouwen van de gevangenis gerekend was.	Aantal gevangenen: gemiddeld in 1893 dagelijks opgenomen geweest. a)	Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen: ziektegevallen.	Aantal gedurende 1893 onder de gevangenen voorgekomen: sterfgevallen.	Ontvluchtingen: Aantal inlandsche gevangenen die in 1893 ontvluchtten tijdens zij zich buiten de gevangenissen te werk bevonden.	Ontvluchtingen: Aantal der in 1893 of vroeger ontvluchte inlandsche gevangenen die in 1893 vrijwillig of gedwongen teruggekeerden. b)
Martapoera	31	20	»	»	1	1
Pleihari (Tanah Laut)	10	10	»	»	»	»
Pengaron	25	1	»	»	»	»
Rantau	17	35	»	»	2	2
Moeara Teweh	20	13	»	»	2	»
Boentok	60	6	»	»	»	»
Kwala Kapoeas	30	8	»	»	»	»
Sampit	24	5	»	»	»	»
Kotta Baroe (Poeloe Laut)	25	4	†	1	»	»
Samarinda (Koetei)	20§	1	»	»	»	»
CELEBES EN ONDERHOORIGH.						
Makasser	400	268	925	36	17	13
Tello	8	†	†	†	†	†
Maros	76	30	10	3	2	3(1)
Pangkadjene	10	12	11	»	1	»
Segeri	15	10	3	»	2	1
Tjamba	15	7	4	»	1	»
Dwangarbeiders	...	60	440	1	12	10
Bouthain	75	54	»	»	6	3
Djeneponto	50	58	68	»	11	6
Alloë	15	19	»	»	»	»
Takalar	50	35	12	»	6	1
Balangnipa	30	26	55	7	3	2
Boelekomba	30	29	27	»	3	»
Kadjang	30	28	11	»	2	»
Bikeroe	15	13	8	»	4	1
Benteng (Saleijer)	125	34	125	»	3	1
Bima	8	»	»	»	»	»
Tontoli	4	2	»	»	»	»
MENADO. *uu*)						
Menado	175	†	†	»	1	1
Belang	15	†	†	»	»	»
Tondano	25	†	†	3	1	1
Amoerang	15	†	†	2	»	»
Aijermadidi	8	†	†	»	»	»
Gorontalo	100§	†	†	1	2	2
Taroena (Sangi-eilanden)	9	†	†	»	»	»
TERNATE.						
Ternate	250	†	*vv*) †	1	†	†
Batjan	50§	†	†	†	†	†
AMBOINA.						
Amboina	200	71	*ww*) 55	*xx*) 19	2	1
Hila	20	»	»	»	»	»
Saparoea	75	21	32	»	»	»
Kajeli (Boeroe)	32	7	21	»	»	»
Amahei (id.)	5	5	1	»	»	»
Kairatoe (id.)	5	5	»	»	»	»
Wahaai (id.)	26	5	2	»	»	»
Waroe (id.)	12	1	»	»	»	»
Gisser	40	3	»	»	»	»
Banda	100	56	89	2	»	»
Aij	17	5	13	»	»	»
Toeal (Klein-Kei)	5	12	17	1	»	»
Serwaroe (Letti)	20	»	»	»	»	»
TIMOR.						
Koepang (Timor)	70	57	74	3	3	3
Babauw (id.)	15	†	†	†	†	†
Atapoepoe (id.)	†	†	†	†	†	†
Waingapoe (Soemba)	15	†	†	†	†	†
BALI EN LOMBOK.						
Boeleleng	75	57	107	2	4	1
Negara (Djembrana)	22	40	8	»	»	»

uu) De gevangenis te Kema werd in den loop van 1893 opgeheven.

vv) Alleen de gevallen van berriberri zijn opgegeven, ten getale van 20.

ww) Hieronder 39 berriberri-lijders.

xx) Als voren 16.

(5 15.)

BIJLAGE N.

(Zie hoofdst. J, afd. II, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT van de gehouden aanteekeningen omtrent de verrichte heerendiensten[1]) op Java en Madura, met uitzondering van de residentiën Soerakarta en Djokjokarta, gedurende 1893.

1) Nopens de gemeentelijke diensten worden dergelijke opgaven niet verstrekt.

I. GEWESTEN welke in 1893 (of gedurende een gedeelte van 1893) *a)* nog vielen onder de algemeene heerendienstregeling (Indisch Staatsblad 1890 n°. 248).

GEWESTEN.	Aantal heerendienstplichtigen van wie per hoofd en per jaar als maximum *b)* konden gevorderd worden:			Totaal heerendienstplichtigen.		Maximum aantal dagdiensten dat alzoo in 1893 (volgens het in de voorgaande kolom genoemde aantal heerendienstplichtigen) had mogen gevorderd worden.
	42 dagdiensten	21 dagdiensten.	10 dagdiensten.	volgens de samentrekking van de drie voorgaande kolommen.	wanneer men het aantal, genoemd in de kolommen 3 en 4, herleidt naar den maatstaf van volle heerendienstplichtigheid (zie kolom 2).	
Bantam	*c)* 109 893	»	»	*c)* 109 893	*c)* 109 893	*d)* 4 741 356
Batavia	*e)* 234 864	»	»	*e)* 234 864	*e)* 234 864	*d)* 12 173 668
Cheribon	137 670	52 968	28 317	*f)* 218 955	171 233	7 191 786
Tagal	81 188	19 405	20 886	121 479	96 111	4 036 662
Pekalongan	51 543	17 549	»	69 092	60 317	2 533 314
Samarang	198 762	16 366	1 352	216 480	207 283	8 705 886
Japara	106 771	3 558	5 652	115 981	109 963	4 618 446
Soerabaija	185 241	55 999	70 523	*f)* 311 763	230 872	9 696 624
Pasoeroean	72 515	58 633	10 163	*f)* 141 311	104 372	4 383 624
Probolinggo	44 102	24 914	23 068	92 084	62 326	2 617 692
Bezoeki	88 534	8 374	7 462	104 370	94 586	3 972 612
Madioen	79 620	19 345	9 526	108 491	91 674	3 850 308
Kediri	91 745	36 221	9 266	137 232	112 172	4 711 224
Madura	228 495	23 526	16 432	268 453	244 366	10 263 372
Totalen	1 710 943	336 858	202 647	2 250 448	1 930 032	83 496 574

GEWESTEN.	Aantal (volgens de aanteekeningen) gedurende 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: *g)*											Totaal-generaal der in 1893 (volgens de aanteekeningen) in heerendienst gepresteerde dagdiensten.	
	onderhoud van:				aanleg, zware herstelling en vernieuwing van:								
	groote post- en binnenwegen.	bruggen en duikers *h)*	dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen.	Te zamen.	groote post- en binnenwegen	bruggen en duikers. *h)*	dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen.	Te zamen.	het bezetten van wachthuizen.	het bewaken van waterwerken.	het vervoeren van personen en troepen op marsch en van hunne goederen (zie Indisch Staatsblad 1875 n°. 110). *i)*.	per gewest.	per dienstplichtige (gemiddeld).
Bantam	138 277	»	24 870	163 147	14 681	»	»	14 681	119 972	»	»	*j)* 297 800	*k)* bijna 7
Batavia	225 332	20151	9 338	254 821	15 976	»	2 700	18 676	1 028 711	»	»	*l)* 1 302 208	5 à 6
Cheribon	761 560	»	122 015	883 575	4 610	630	27 988	33 228	*m)* 195563	54 482	»	1 166 848	6 à 7
Tagal	1 117 961	»	70 614	1 188 575	3 097	5831	27 546	36 474	161 240	8 169	»	1 394 458	14 à 15
Pekalongan	144 241	»	38 540	182 781	4 200	»	82 916	87 116	169 782	730	»	440 409	7 à 8
Samarang	1 067 682	»	250 5[illegible]1	1 318 273	4 098	»	105 650	109 748	276 802	12 219	599	1 717 641	8 à 9
Japara	439 172	»	23 539	462 711	»	»	10 204	10 204	295 592	»	»	768 507	6 à 7
Soerabaija	1 412 357	»	254 101	1 666 458	42 406	104	90 269	132 779	407 812	215 122	»	2 422 171	10 à 11
Pasoeroean	1 104 954	»	30 633	1 135 587	500	»	27 136	27 636	198 993	3 960	»	1 366 176	ruim 13
Probolinggo	363 775	»	43 573	407 348	3 476	»	3 468	6 944	228 728	4 712	»	647 732	10 à 11
Bezoeki	564 613	»	61 225	625 838	1 817	»	10 645	12 462	177 333	5 655	»	821 288	8 à 9
Madioen	508 306	175	128 772	637 253	3 170	»	859	4 029	154 494	17 621	»	813 397	8 à 9
Kediri	835 904	»	19 206	855 110	930	»	500	1 430	209 217	2 844	»	1 068 601	9 à 10
Madura	366 843	»	7 573	374 416	3 147	»	6 141	9 288	357 030	»	»	740 734	3 à 4
Totalen	9 050 977	20326	1 084 590	10 155 893	102 108	6565	396 022	504 695	3 981 269	325 514	599	*n)* 14967 970	

a) Dit laatste geldt alleen voor Bantam, voor welk gewest — voor zooveel de gouvernementsdistricten betreft — met 1 Mei 1893 (zie Indisch Staatsblad 1893 n°. 108) eene zelfstandige heerendienstregeling is ingevoerd.

b) Ongerekend de diensten bedoeld in noot *i*, zoomede die welke tijdelijk noodig mochten zijn bij rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar.

c) Namelijk 97 308 heerendienstplichtigen in de gouvernementsdistricten en 12 585 heerendienstplichtige opgezetenen van de particuliere landen Tjikandi Oedik en Tjikandi Ilir. Van deze laatsten kunnen als maximum 52 dagdiensten per hoofd en per jaar gevorderd worden.

d) Bij de berekening van dit totaal is er op gelet dat van de heerendienstplichtigen op de particuliere landerijen als maximum 52 dagdiensten per hoofd en per jaar kunnen gevorderd worden.

e) Hieronder 230 938 heerendienstplichtigen, van wie, als zijnde opgezetenen der particuliere landerijen, als maximum 52 dagdiensten per hoofd en per jaar kunnen gevorderd worden. De overige 3926 heerendienstplichtigen zijn gevestigd op de gouvernementsgronden der afdeeling Buitenzorg, bekend onder den naam van Bloeboer, en behoeven als maximum per hoofd niet meer dan 42 dagen arbeid 's jaars in heerendienst te presteeren.

f) Deze opgaaf verschilt vrij aanzienlijk van die in bijlage O, volgens welke, te oordeelen naar het cijfer van aanslag in het hoofdgeld, het aantal heerendienstplichtigen bedroeg: in Cheribon 204 983, in Soerabaija 341 622, en in Pasoeroean 156 003.

g) De onderscheiding in bijzondere en in algemeene diensten heeft men in dit overzicht laten vervallen, wijl die ook in Indisch Staatsblad 1890 n°. 248 niet meer gemaakt is.

h) In de gewesten, welke nog onder de algemeene heerendienstregeling vallen (zoomede in de Preanger Regentschappen, zie lager onder II), behooren tot de verplichte diensten ook die voor onderhoud, aanleg en zware herstelling of vernieuwing van bruggen en duikers in de groote post- en binnenwegen, voor zoover die bruggen en duikers gelegen zijn buiten de hoofdplaatsen van residentiën en afdeelingen. Feitelijk echter worden de bedoelde diensten, uitgenomen in de residentie Batavia (waar geen hoofdgeld van de heerendienstplichtigen wordt geheven) sinds 1886 in vrijen arbeid verricht, wordende de kosten hiervan bestreden uit het excedent van het hoofdgeld (zie bijlage O).

i) Deze dienst, die bovendien tegen betaling geschiedt, wordt alleen gevorderd indien tegen de vastgestelde loonen geen vrije koelies te bekomen zijn.

j) De hier voor Bantam uitgetrokken cijfers hebben, voor zoover zij de dienstprestatie der 97 308 heerendienstplichtigen in de gouvernements-districten betreffen, slechts betrekking op de eerste vier maanden van 1893 (zie noot a). Gedurende gemeld tijdvak werden door hen 223 948 dagdiensten gepresteerd. De in den staat vermelde overige 73 852 dagdiensten, verricht door de 12 585 heerendienstplichtigen bedoeld in noot c, hebben betrekking tot het geheele jaar 1893, en waren te verdeelen aldus: 62 415 voor het bezetten van wachthuizen, 10 240 ten behoeve van de wegen en 1197 ten behoeve van dammen, enz.

k) Betreft alleen de diensten der heerendienstplichtigen in de gouvernementsdistricten.

l) Onder de hier voor Batavia uitgetrokken cijfers zijn wegens dienstprestatie van de in noot e bedoelde 3926 gouvernements-opgezetenen slechts begrepen 79 062 dagdiensten (45 283 ten behoeve van de wegen, 199 voor werken aan bruggen en duikers, en 33 580 voor het bezetten van wachthuizen).

m) Hieronder 25 480 dagdiensten voor het bezetten van wachthuizen en 1574 voor het bouwen van veekralen, beide diensten speciaal tot tegengang van de verspreiding eener besmettelijke veeziekte in de afdeeling Madjalengka.

n) Hieronder 1 296 998 dagdiensten (in Bantam en Batavia), gepresteerd door opgezetenen van particuliere landerijen.

II. GEWESTEN die gedurende 1893 (of gedurende een gedeelte van 1893) a) hunne eigene heerendienstregeling hadden.

GEWESTEN.	Aantal heerendienstplichtigen van wie per hoofd en per jaar als maximum o) konden gevorderd worden:			Totaal heerendienstplichtigen		Maximum aantal dagdiensten dat alzoo in 1893 (volgens het in de vorige kolom genoemde aantal heerendienstplichtigen) had mogen gevorderd worden.
	30 dagdiensten.	24 dagdiensten.	12 dagdiensten.	volgens de samentrekking van de drie voorgaande kolommen.	wanneer men de niet ten volle heerendienstplichtigen herleidt naar den maatstaf van volle heerendienstplichtigheid.	
Bantam (Ind. Stbl. 1893 n°. 108) p)	»	q) 97 308	»	97 308	»	r) 1 037 952
Krawang (» » 1891 » 249) .	»	q) 18 054	11 833	29 887	23 970	575 280
Preang. Reg. » » 1891 » 263) .	s) 196 311	»	»	196 311	»	t) 3 969 172
Rembang (» » 1891 » 247) .	»	q) 159 596	»	159 596	»	3 830 304
Banjoemas (» » 1891 » 57) .	»	q) 92 394	30 550	122 944	107 669	2 584 056
Bagelen (» » 1890 » 162) .	»	135 878	31 281	167 159	151 518	3 636 432
Kadoe (» » 1889 » 267) .	»	85 826	11 775	97 601	91 713	2 201 112
					Totaal. . .	17 834 308

GEWESTEN.	Aantal (volgens de aanteekeningen) gedurende 1893 of — wat de gouvernementsdistricten van Bantam betreft — gedurende een gedeelte van 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van:									
	arbeid aan wegen.		arbeid aan dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen.		verzamelen, transporteeren of verbrijzelen van grind tot verharding van groote post- en binnenwegen.	het bezetten van wachthuizen.	het bewaken van waterwerken.	het vervoeren van personen en troepen op marsch en van hunne goederen (Ind. Staatsblad 1875 n°. 110). i)	Totaal der gepresteerde dagdiensten:	
	Onderhoud en gewone herstellingen.	Aanleg en zware herstellingen.	Onderhoud en gewone herstellingen.	Aanleg en zware herstellingen.					per gewest.	per dienstplichtige (gemiddeld).
Bantam p)	u) 302 511	zie noot v	57 733	v) 58 340	(zie noot u)	115 661	»	»	534 245	ruim 8
Krawang	86 830	3 310	19 257	6 925	34 877	63 151	. . . .	»	214 350	8 à 9
Preanger Regentschappen . . .	u) 1 044 039	41 904	60 750	8 756	(zie noot u)	153 665	1 733	»	1 310 847	6 » 7
Rembang	. . . .	. . . .	14 275	w) 13 932	792 750	163 920	. . . .	»	984 877	6 » 7
Banjoemas	x) 41 774	»	131 943	60 188	167 893	196 717	9 910	1 158	609 583	5 » 6
Bagelen	. . . .	. . . .	415 752	73 866	681 958	127 295	59 394	»	1 358 265	8 » 9
Kadoe	. . . .	. . . .	37 904	2 701	327 598	299 300	. . . .	1 320	668 823	7 » 8
								Totaal. .	5 680 990	

o) Ongerekend de diensten bedoeld in noot i, en die welke tijdelijk noodig mochten zijn bij rampen van hooger hand dan wel tot afwending van algemeen gevaar; voorts ook ongerekend, wat de gewesten Bantam, Krawang, Rembang en Banjoemas betreft, de meerdere diensten eventueel noodig voor den aanleg

van irrigatiewerken, en wat de residentie Preanger Regentschappen aangaat, de meerdere diensten eventueel noodig voor den aanleg van wegen en van irrigatiewerken (zie noten *q* en *s*).

p) De opgaven betreffende de vorderbare en de gevorderde dagdiensten in Bantam hebben in dit overzicht slechts betrekking tot de laatste acht maanden van het jaar (verg. noot *a*).

q) Het maximum van 24 dagdiensten geldt in Bantam, Krawang, Rembang en Banjoemas alleen voor het geval geen meerdere diensten voor den aanleg van irrigatiewerken noodig zijn. Is dit wel het geval, dan mag het maximum in Bantam en Krawang 36 en in de twee andere gewesten 42 dagdiensten bedragen.

r) Ingevolge art. 3 der voorschriften tot uitvoering van de heerendienstregeling voor Bantam (zie bijlage O van het vorig verslag) wordt, bij de verdeeling van den heerendienstarbeid onder de dessa's, kampongs of groepen van bijeengelegen kampongs, als gemiddelde voor elken heerendienstplichtige slechts gerekend op ²/₃ van het maximum aantal vorderbare dagdiensten. In verband daarmede is het in deze kolom voor Bantam vermelde maximum aantal dagdiensten berekend tegen 16 dagdiensten per dienstplichtige, doch, in verband met noot *a*, ditmaal slechts over ²/₃ van het jaar.

s) Het maximum van 30 dagdiensten geldt in de Preanger Regentschappen alleen buiten de gewestelijke hoofdplaats en de afdeelingshoofdplaatsen. Op genoemde hoofdplaatsen, en daarbuiten met inbegrip van de eventueel meer benoodigde diensten voor aanleg van wegen en irrigatiewerken, mag het maximum 42 dagdiensten bedragen.

t) Ingevolge art. 2 der voorschriften tot uitvoering van de heerendienstregeling in de Preanger Regentschappen (zie het verslag van 1892, bijlage Q, blz. 5) wordt, bij de verdeeling van den heerendienstarbeid onder de kampongs of groepen van bijeengelegen kampongs, als gemiddelde voor elken heerendienstplichtige slechts gerekend op ²/₃ van het maximum aantal te vorderen diensten. In verband daarmede is het uitgetrokken totaal-maximum berekend tegen gemiddeld 20 dagen arbeid 's jaars per heerendienstplichtige *buiten*, en 28 per heerendienstplichtige *op* hoofdplaatsen.

u) Hieronder ook het aantal dagdiensten besteed aan het verzamelen van grind.

v) Hieronder ook het aantal dagdiensten gepresteerd ten behoeve van herstellingen aan *wegen*.

w) Hieronder 1521 dagdiensten gevorderd tot herstel van door bandjirs aan wegen en bruggen toegebrachte schade, welke dadelijke voorziening vereischte.

x) Betreft het onderhoud van niet begrinde binnenwegen, hetwelk in Banjoemas nog in heerendienst geschiedt.

III. Overzicht van de in gouvernementslanden van Java en Madura (wettelijk) in stand gehouden heerendiensten krachtens de voor de verschillende gewesten of afdeelingen van gewesten, uitgenomen vooralsnog het gouvernements-grondgebied (land Bloeboer) in de residentie Batavia, vastgestelde afzonderlijke heerendienstregelingen (van welke regelingen de meeste eerst met 1 Januari 1894 zijn in werking getreden). ¹).

Diensten aan groote post- en binnenwegen voor: aanleg, herstel en onderhoud zoomede begieting.	Diensten aan groote post- en binnenwegen voor: het verzamelen en transporteeren (zoo noodig ook verbrijzelen) van verhardingsmateriaal.	Aanleg, herstel en onderhoud van dammen, waterwerken, dijken en waterleidingen.	Aanleg, herstel en onderhoud van bruggen en duikers buiten gewestelijke en afdeelingshoofdplaatsen.	Bezetten van wachthuizen.	Bewaken van waterwerken.	De regelingen zijn vastgesteld bij de ordonnantiën opgenomen in onderstaande nos. van het Indisch Staatsblad. NB. De tusschen ( ) vermelde data duiden het tijdstip van invoering aan.
Bantam	Bantam.	Bantam.	²) *Bantam.	Bantam.	Bantam.	1893 n°. 108 (1 Mei 1893).
Krawang.	Krawang.	Krawang.	—	Krawang.	—	1891 » 249 (1 Jan. 1892).
Preanger Regentsch. .	Preanger Reg.	Preanger Reg.	*Preanger Reg.	Preanger Reg.	Preanger Reg.	1891 » 263 (id.).
—	Cheribon.	Cheribon.	—	Cheribon.	—	1893 » 175 (1 Jan. 1894).
Tagal.	Tagal.	Tagal.	—	Tagal.	—	1893 » 180 (id.).
Pekalongan.	Pekalongan.	Pekalongan.	—	Pekalongan.	Pekalongan.	1893 » 181 (id.).
—	Samarang.	*Samarang.	—	Samarang.	*Samarang.	1893 » 173 (id.).
—	*Japara.	Japara.	—	Japara.	—	1893 » 189 (id.).
—	Rembang.	Rembang.	—	Rembang.	Rembang.	1891 » 247 (1 Jan. 1892).
Soerabaija { Noord Soerabaija.	Noord Soerabaija.	Noord Soerabaija	—	—	—	1893 » 178 (1 Jan. 1894).
Soerabaija { Zuid Soerabaija .	Zuid Soerabaija	³) **Z. Soerabaija.	—	Zuid Soerabaija.	**Z. Soerabaija.	1893 » 177 (id.).
Soerabaija { —	Bawean.	Bawean.	*Bawean.	Bawean.	—	1893 » 179 (id.).
*Pasoeroean.	*Pasoeroean.	**Pasoeroean.	—	Pasoeroean.	—	1893 » 185 (id.).
**Probolinggo	Probolinggo.	Probolinggo.	—	Probolinggo.	—	1893 » 172 (id.).
Bezoeki { Banjoewangi . .	Banjoewangi.	Banjoewangi.	*Banjoewangi.	Banjoewangi.	Banjoewangi.	1893 » 183 (id.).
Bezoeki { Overige afd. van Bezoeki . . .	Overig Bezoeki.	Overig Bezoeki.	*Overig Bezoeki.	Overig Bezoeki.	Overig Bezoeki.	1893 » 182 (id.).
⁴) —	⁴) Banjoemas.	Banjoemas.	—	Banjoemas.	Banjoemas.	1891 » 57 (1 Mrt. 1891).
—	Bagelen.	Bagelen.	—	Bagelen.	Bagelen.	1890 » 162 (1 Sept. 1890).
—	Kadoe.	Kadoe.	—	Kadoe.	—	.889 » 267 (1 Jan. 1890).
Madioen	Madioen.	Madioen.	*Madioen.	Madioen.	Madioen.	1893 » 184 (1 Jan. 1894).
Kediri.	Kediri.	**Kediri.	—	Kediri.	Kediri.	1893 » 176 (id.).
**Madura	—	Madura.	—	Madura.	—	1893 » 174 (id.).

¹) Behalve de in dit overzicht vermelde diensten kunnen nog in al de genoemde gewesten of gedeelten van gewesten diensten gevorderd worden voor het vervoeren van personen en troepen op marsch en van hunne goederen, op den voet van Indisch Staatsblad 1875 n°. 110 (verg. noot *i* op blz. 3 van deze bijlage).

²) Waar men een * geplaatst vindt, wordt daarmede te kennen gegeven dat de betrekkelijke dienst, hoezeer in de heerendienstregelingen behouden, hetzij geheel, hetzij voor een deel voorloopig niet zal worden gevorderd (verg. het verslag hiervóór, blz. 78).

³) Waar twee ** worden aangetroffen, wordt daarmede te kennen gegeven dat een onderdeel van den betrekkelijken dienst definitief is afgeschaft, te weten:
a. in Zuid-Soerabaija de diensten voor de dijken (Brantas-, Porrong- en Soerabaija-rivieren), en die voor het bewaken van de Lengkong- en Djagirwaterwerken;
b. in Pasoeroean de diensten ten behoeve van de dijken langs de Porrong-rivier;
c. in Probolinggo het begieten van de heerendienstwegen;
d. in Kediri het herstellen en onderhouden van de dijken langs de Brantas-rivier;
e. in Madura het aanleggen van groote post- en binnenwegen.

⁴) In Banjoemas worden, luidens de heerendienstregeling, behalve voor het verzamelen en transporteeren van grind, nog diensten gevorderd voor het onderhoud der niet-begrinde binnenwegen.

(5. 16.)

BIJLAGE O.

(Zie hoofdst. J, afd. II, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT van de opbrengst van het hoofdgeld van de heerendienstplichtigen (equivalent voor afgeschafte heerendiensten) in de gouvernementslanden van Java en Madura (met uitzondering van de residentie Batavia), en van de daaruit bestreden uitgaven, over 1893.

GEWESTEN.	Totaal bedrag van den aanslag van het hoofdgeld over 1893 (à f 1 per heerendienstplichtige). a)	Kosten van aanslag en invordering, zijnde het aan de dessahoofden toekomende collecteloon van 8 pct.	Zuiver bedrag van den aanslag.	In 1893 werd, ten gevolge van de afschaffing in 1882 en later van sommige de in de kolommen 15 t/m 20 vermelde									
				I. het oprichten, herstellen en onderhouden van districtsgevangenissen, passangrahans en passantenhuizen.	II. het bewaken van 's lands pakhuizen.	III. het bedienen van niet verpachte overvaarten.	IV. schadeloosstelling aan de inlandsche hoofden voor het gemis van pantjèns.	V. het overbrengen van brieven (districtspost).	VI. het leveren van gras voor de paarden der binnenlandsche posterij. b)	VII. het vervoeren van gevangenen en de bewaking van districtsgevangenissen.	VIII. het onderhoud van wachthuizen en mijlpalen.	IX. het onderhoud van passarloodsen.	X. het bewaken van passangrahans.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Bantam	f 97 526	f 7 802,08	f 89 723,92	f 284,90	f 660,00	„	f 53 055,00	f 4 741,50	f 2 748,20	f 842,09^5	f 235,75	f 1 280,75	f 1 498
Krawang . . .	29 911	2 392,88	27 518,12	259,75	„	„	15 870,00	1 632,00	1 584,00	2 360,00	134,70	„	900
Preanger Regentschappen	196 311	15 704,88	180 606,12	8 000,52	1 672,00	f 768	133 123,00	15 524,47	3 430,20	6 931,50	1 479,15	„	9 070
Cheribon. . . .	204 983	16 398,64	188 584,36	2 376,33	849,00	„	64 393,41^5	4 402,00	4 244,77^5	4 902,00	1 215,44	299,01	1 650
Tagal.	122 533	9 802,64	112 730,36	480,00	720,00	„	41 610,00	3 438,00	„	7 070,00	1 265,00	560,00	2 606
Pekalongan . .	69 499	5 559,92	63 939,08	2 418,39^5	240,00	„	28 260,00	2 538,00	2 388,00	2 760,00	335,93	274,00	1 824
Samarang . . .	207 814	16 625,12	191 188,88	670,00	180,00	„	60 525,00	4 657,00	3 295,50	6 960,00	1 482,00	305,00	598
Japara	121 623	9 729,84	111 893,16	376,02	304,00	„	40 992,50	1 932,00	3 460,24	5 261,48	529,28	109,75	1 440
Rembang . . .	159 596	12 767,68	146 828,32	693,62^5	180,00	„	48 570,00	4 222,10	7 356,00	5 520,00	476,40	338,87^5	864
Soerabaija . . .	341 622	27 329,76	314 292,24	190,12^5	840,00	„	87 510,00	9 476,50	8 338,88	6 840,00	288,92^5	595,44	1 500
Pasoeroean . .	156 003	12 480,24	143 522,76	897,00	2 308,00	„	46 720,00	6 486,00	„	5 825,67	1 451,75	360,90	3 588
Probolinggo . .	94 664	7 573,12	87 090,88	617,40	1 178,00	„	33 180,00	2 763,50	„	3 240,00	111,30	„	1 344
Bezoeki	104 370	8 349,60	96 020,40	473,00	336,00	„	49 775,00	4 410,00	12 596,63^5	4 778,00	494,65	226,79	1 978
Banjoemas. . .	123 833	9 906,64	113 926,36	1 110,00	1 035,00	„	54 120,00	4 287,25	„	4 646,00	914,00	226,37	2 065
Bagelen	169 297	13 543,76	155 753,24	3 807,00	840,00	„	55 560,00	4 138,00	„	4 320,00	755,00	416,00	1 920
Kadoe	99 024	7 921,92	91 102,08	5 050,04^5	3 120,00	„	32 100,00	2 986,00	„	3 024,00	749,00	300,00	1 180
Madioen	109 752	8 780,16	100 971,84	903,50	1 206,00	„	61 605,00	6 978,00	4 666,06	5 550,00	876,24	459,50	2 217
Kediri	137 232	10 978,56	126 253,44	1 629,00	332,80	„	68 650,00	6 036,75	4 881,03	5 160,00	483,00	1 000,00	840
Madura.	277 830	22 226,40	255 603,60	583,75	7 716,00	„	55 500,00	5 663,00	„	4 593,22	601,35	36,50	1 320
Totalen . .	i) f 2 823 423	f 225 873,84	f 2 597 549,16	f 30 820,36	f 23 716,80	f 768	f 1 031 118,91^5	f 96 312,07	f 58 989,52	f 90 583,96^5	f 13 878,86^5	f 6 788,88^5	f 38 402

a) Kolom 2. Voor de meeste gewesten wijkt het in deze bijlage opgegeven getal heerendienstplichtigen eenigszins af van dat in bijlage N vermeld, hetgeen, naar bericht wordt, hieraan zou zijn toe te schrijven dat de tweeërlei opgaven niet op hetzelfde tijdstip zijn afgesloten.

b) Kolom 10. Waar in deze kolom de cijfers ontbreken, is de bediening der binnenlandsche paardenposterij aan aannemers opgedragen.

c) Kolommen 18, 19 en 20. De in deze drie kolommen vermelde sommen zijn toegestaan als gevolg van de in 1893 reeds werkende gewestelijke heerendienstregelingen; wat kolom 18 betreft, voor zoover de diensten voor de daarin genoemde werken *definitief* zijn afgeschaft.

d) Kolom 21. De in deze kolom uitgetrokken sommen bedragen voor alle gewesten gezamenlijk f 1 780 255,88, of, met inbegrip van de niet gewestelijk gespecificeerde som van f 100 000, bedoeld in kolom 15, f 1 880 255,88, terwijl bovendien nog uit het hoofdgeld zijn gekweten de mede niet gewestelijk in rekening te brengen sommen van f 3200 wegens uitgaven in verband staande met het heerendienstonderzoek en f 10 497,31 voor gedrukten ten dienste van den aanslag in- en de inning van het hoofdgeld. Vandaar dat als totaal is uitgetrokken f 1 893 953,19.

e) Kolom 22. De in deze kolom vermelde overschotten bedragen gezamenlijk f 853 733,77 en de tekorten f 36 440,49; blijft dus een overschot van f 817 293,28, waarop nog in mindering komt (zie de voorgaande noot f 100 000 + f 3200 + f 10 497,31, zoodat het overschot daalt tot f 703 595,97.

f) Kolom 21. Hieronder begrepen de uitgaaf van f 26 996,50, waarop in het hoofd van deze kolom wordt gedoeld, voor het doen verrichten in vrijen arbeid, bij wijze van tijdelijken maatregel, van eenige diensten in Pasoeroean, welker definitieve afschaffing reeds was voorgesteld, namelijk f 24 424 ten behoeve van bruggen en duikers buiten hoofdplaatsen aldaar; f 1072,50 voor bewaking (gedurende twee maanden) van waterwerken, en f 1500 ten behoeve van het onderhoud der Porrongdijken. Van deze uitgaven is in de kolommen 5 t/m 20 geen melding gemaakt, omdat zij bij wijze van tijdelijken maatregel zijn gedaan, en niet onder de werking van de nieuwe heerendienstregeling voor Pasoeroean, die eerst met 1 Januari 1894 van kracht werd. Bedoelde uitgaven zijn voorts niet vermeld in de kolommen 23 t/m 26, omdat zij gedaan zijn ten laste van art. 117 der begrooting van 1893 en genoemde kolommen betrekking hebben op uitgaven ten laste van de artt. 118 en 120 derzelfde begrooting.

g) Kolom 20. Het bij gouvernementsbesluit dd. 22 Januari 1891 n°. 10 toegestane bedrag van f 14 700 is bij de besluiten van 24 October en 30 December 1893 n°s. 26 en 10 verhoogd met f 1280 en f 500.

h) Kolom 16. Voor Bagelen en Kadoe zijn geen kap- en sleeploonen uitgetrokken, wijl voor die gewesten de posten ter zake opgaan in de uitgaven voor koelieloonen ten behoeve van bruggen en duikers.

i) Kolom 20. Het bij gouvernementsbesluit dd. 6 Augustus 1890 n°. 1 toegestane bedrag van f 33 360 is bij besluit van 4 December 1893 n°. 30 verhoogd met f 4140.

heerendiensten, *uitgegeven* (of — voor zooveel betreft sommen — *toegestaan*) voor:							Tegenover de in de voorgaande kolom bedoelde uitgaven bleven van den zuiveren aanslag van het hoofdgeld beschikbaar, of kwamen daarop te kort, de onderstaande respectievelijk door + of — aangeduide sommen. e)	Uitgaven bovendien uit het hoofdgeld bestreden (meerendeels betreffen de uitgetrokken sommen nog slechts de *toegestane* bedragen), in afwachting dat tot verdere afschaffing van één of meer categorieën der nog overgebleven heerendiensten kan worden overgegaan (onder die uitgaven zijn echter in dit overzicht tevens begrepen die, bestreden ten laste van het bij de begrooting voor 1892 (art. 118) en bij die voor 1893 (art. 120) toegestaan crediet van respectievelijk f 550 000 en f 450 000 voor uitgaven in het belang van de inlandsche bevolking van Java en Madura).				GEWESTEN.
XI. het vervoeren van gouvernements-reizigers en hunne goederen.	XII. het kappen en sleepen van het voor de in heerendienst uit te voeren werken benoodigde hout.	XIII. XIV. Gewoon onderhoud, herstel en vernieuwing van bruggen en duikers, gelegen op hoofdplaatsen van residentiën en afdeelingen.	in de groote post- en binnenwegen, buiten de gewestelijke en afdeelings-hoofdplaatsen. c)	XV. het bewaken van waterwerken. c)	XVI. aanleg, herstel en onderhoud van groote post- en binnenwegen (uitgezonderd het verzamelen en vervoeren van grind). c)	XVII. Totaal der uitgaven die het gevolg waren van afschaffing van heerendiensten (uitgenomen, wat de *gewestelijke specificatie* betreft, de uitgaven, bedoeld sub XI, doch met inbegrip van eene niet in een der voorgaande kolommen voorkomende uitgaaf in Pasoeroean, ad f 26 996,50). d)		Voor werken aan zoodanige bruggen en duikers, gelegen in de in heerendienst te onderhouden wegen, als worden aangetroffen *buiten* gewestelijke en afdeelings-hoofdplaatsen. Gewoon onderhoud.	Herstel, vernieuwing en oprichting.	Voor verbetering en aanleg van wegen en waterwerken.	Te zamen.	
15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.
	f 4 600	f 343	„	„	„	f 70 289,19^5	+ f 19 434,72^5	f 5 902	f 11 578,75	„	f 17 480,75	Bantam.
	7 600	185	f 2 292	f 180	„	32 997,45	— 5 479,33	(zie kol. 18)	(zie kol. 18)	„	„	Krawang.
	19 050	5 775	„	„	„	204 824,64	— 24 218,52	18 190	39 929,00	f 24 428	82 547,00	Preanger Regentsch.
	3 890	875	„	„	„	89 096,97	+ 99 487,39	6 227	12 141,00	1 700	20 068,00	Cheribon.
	10 099	2 772	„	„	„	70 620,00	+ 42 110,36	4 553	8 283,00	130 049	142 885,00	Tagal.
niet	5 875	3 612	„	„	„	50 525,32^5	+ 13 413,75^5	4 423	6 020,50	10 000	20 443,50	Pekalongan.
voor	3 000	676	„	„	„	82 348,50	+ 108 840,38	7 415	16 900,00	39 951	64 266,00	Samarang.
elk	2 000	1 470	„	„	„	57 875,27	+ 54 017,89	1 374	5 123,00	„	6 497,00	Japara.
gewest	6 800	1 050	16 252	60	f 37 546	129 929,00	+ 16 899,32	(zie kol. 18)	(zie kol. 18)	„	„	Rembang.
afzon-	5 300	4 221	„	„	„	125 100,87	+ 189 191,37	10 317	18 391,00	63 397	92 105,00	Soerabaija.
derlijk	6 410	3 062	„	„	„	f) 104 105,82	+ 39 416,94	(zie noot f)	(zie noot f)	20 095	20 095,00	Pasoeroean.
op te	1 900	805	„	„	„	45 139,20	+ 41 951,68	3 627	9 185,00	„	12 812 00	Probolinggo.
geven.	21 000	4 780	„	„	„	100 848,07^5	— 4 827,67^5	9 700	8 918,00	370	18 988,00	Bezoeki.
	1 000	1 880	17 700	„	g) 16 480	105 463,62	+ 8 462,74	(zie kol. 18)	(zie kol. 18)	720	720,00	Banjoemas.
	h) „	3 426	30 768	„	i) 37 500	143 450,00	+ 12 303,24	(id.)	(id.)	50 140	50 140,00	Bagelen.
	h) „	1 106	15 162	240	28 000	93 017,04^5	— 1 914,96^5	(id.)	(id.)	10 879	10 879,00	Kadoe.
	8 491	2 937	„	„	„	95 889,30	+ 5 082,54	4 862	10 693,50	2 356	17 911,50	Madioen.
	5 985	3 633	„	„	„	98 629,78	+ 27 623,66	5 946	18 620,60	„	24 566,60	Kediri.
	3 000	1 092	„	„	„	80 105,82	+ 175 497,78	3 895	3 982,00	38 496	46 373,00	Madura.
f100 000	f 116 000	f43 700	f 82 174	f 480	f 119 526	k) f 1 893 953,19	l) f 703 595,97	f 86 431	f169 765,35	f 392 581	m) f 648 777,35	

j) Kolom 2. De (onzuivere) aanslag was bij de begrooting van 1893 geraamd op f 2 800 000. Van den werkelijken aanslag ad f 2 823 423 was op ult°. 1893 slechts achterstallig f 2 in de Preanger Regentschappen, f 76,35 in Pasoeroean en f 19 in Banjoemas. In den achterstand van Pasoeroean is begrepen eene som van f 66,50, welke verduisterd is geworden door een sedert voortvluchtigen dessaschrijver. De achterstand ad f 19 in Banjoemas kwam in Januari 1894 binnen.

k) Kolom 21. Voor de toelichting van het hier uitgetrokken bedrag van f 1 893 953,19 zie noot *d*. De bedragen in de kolommen 5 t/m 14 betreffen slechts de voorloopige uitkomsten, terwijl voor eenige gewesten, waar de bediening van de binnenlandsche paardenposterij (zie kolom 10) aan aannemers is opgedragen, die sommen deels niet, deels approximatief zijn opgegeven.

Ter zake van de in 1893 te doene uitgaven, bedoeld sub I t/m XVI, was bij de begrooting van gemeld jaar uitgetrokken f 1 974 832 (daaronder ook begrepen de uitgaven bedoeld sub XIV, XV en XVI, in Pasoeroean te doen, en de kosten van begieting van wegen, van onderhoud der Porrong-dijken en van verzameling van grind voor eenige wegen in dat gewest, welke uitgaven echter — zie noot *f* — slechts gedeeltelijk zijn gedaan, doordien de nieuwe heerendienstregeling voor genoemd gewest eerst met 1 Januari 1894 in werking is getreden), zoodat van den onzuiveren aanslag van het hoofdgeld — bij dezelfde begrooting, na aftrekking van het collecteloon en van f 2000 voor gedrukten, op f 2 574 000 berekend — nog zou overblijven f 599 168, welke laatste som bij art. 118 der meergemelde begrooting werd aangewezen ter voorziening in eenige andere behoeften van 's lands dienst, waarvoor tot dusver over heerendienstplichtigen werd beschikt.

Bij gouvernementsbesluit dd. 31 Juli 1893 n°. 3 is echter, ter verdere bestrijding van de kosten van het heerendienstonderzoek of van de aanvankelijke contrôle op de behoorlijke toepasssing der nieuwe heerendienstregelingen, ten laste van het hoofdgeld nog beschikbaar gesteld een crediet van f 3200 (zie noot *d*), zoodat gemelde som van f 599 168 tot f 595 968 verminderd is.

l) Kolom 22. Voor de toelichting van het hier uitgetrokken bedrag van f 703 595,97 zie noot *e*. Bij de begrooting van 1893 (art. 118) werd gerekend op een voordeelig verschil als het hierbedoelde ten bedrage van f 599 168 (verg. noot *k*).

m) Kolom 26. Ten laste van de artt. 118 en 120 der begrooting van 1893 (wat eerstgenoemd artikel betreft, na aftrekking van de uitgaaf van f 3200, bedoeld aan het slot van noot *k*), is in dat jaar in het geheel beschikbaar gesteld f 809 973 64. Het verschil tusschen dit bedrag en het in kolom 26 genoemde totaal ad f 648 777,35 is voornamelijk hieraan te wijten, dat in laatstgemeld totaal voor een deel reeds de werkelijk verwerkte sommen zijn begrepen, en dat daarin niet zijn opgenomen de uitgaven voor koelieloonen ten behoeve van het onderhoud der dijken langs de Brantas-, Porrong- en Soerabaija-rivieren in Kediri en Soerabaija ad f 56 000.

De reden waarom het vorenvermeld totaal van f 809 973,64 is gebleven beneden de som van de artt. 118 en 120 der begrooting — f 595 968 (zie noot *k*) + f 450 000 = f 1 045 968 — is deze, dat aanvankelijk gelden zijn gereserveerd geworden ter bestrijding van de uitgaven, welke men rekende dat zouden voortvloeien uit de verwachte invoering, nog in 1893, van meerdere gewestelijke heerendienstregelingen, welke verwachting echter eerst met 1 Januari 1894 verwezenlijkt is.

(5. 17.)

BIJLAGE P.

(Zie hoofdst. J, afd. II, § 2, van het verslag.)

OVERZICHTEN van de gehouden aanteekeningen omtrent de in sommige gewesten buiten Java en Madura gedurende 1893 verrichte heerendiensten.

NB. Nopens de residentie Palembang en de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali zijn dergelijke overzichten niet ontvangen. Wat de gewesten Billiton en Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo betreft, vindt men eenige cijfers op blz. 81 en 82 van het verslag hiervóór. In de overige in deze bijlage niet genoemde gewesten worden van de onder 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur staande inboorlingen geen of doorgaans geen heerendiensten gevorderd.

Sumatra's Westkust. *a*)

ONDERDEELEN VAN HET GEWEST.	Aantal		Aantal dagdiensten *b*) gedurende 1893 gevorderd voor:					Gemiddeld aantal dagdiensten gedurende 1893 van elken heerendienst-plichtige voor de hierbedoelde algemeene diensten gevorderd.
	tot arbeid bekwame mannen.	heeren-dienst-plichtigen.	gewoon onderhoud van bruggen.	gewoon onderhoud van wegen.	andere burgerlijke lands-werken.	militaire lands-werken.	Totaal.	
Padangsche Benedenlanden *c*)	73 243	62 488	119 213	767 639	12 202	"	899 054	14 à 15
Padangsche Bovenlanden	199 130	172 388	345 081	1 554 532	119 646	"	2 019 259	11 à 12
Tapanoli	59 947	41 884	161 780	448 376	73 993	"	684 149	16 à 17
Totalen	332 320	276 760	626 074	2 770 547	205 841	"	3 602 462	13 à 14

a) Voor dit gouvernement gelden, met betrekking tot de heerendiensten, nog de voorloopige regeling in Indisch Staatsblad 1877 n°. 248, zoomede de proefregelingen van 1881 en 1883, bedoeld in het Koloniaal Verslag van 1882 blz. 74, en in dat van 1884 blz. 71.

b) De uit dit gewest ontvangen opgaven hebben slechts betrekking op een deel der zoogenaamde algemeene diensten. Nopens den omvang der bijzondere diensten (bezetten van wachthuizen, het doen van diensten bij de inlandsche hoofden en ambtenaren, het bewaken van landsgebouwen, enz. enz.) zijn geen mededeelingen ontvangen.

c) Ingevolge Indisch Staatsblad 1858 n°. 66 en 67 staat het den heerendienstplichtigen ter hoofdplaats Padang vrij om de heerendiensten af te koopen, tegen betaling van een equivalent van f 4 per jaar en per hoofd.

Benkoelen. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 42 dagdiensten per heerendienstplichtige.	Aantal gedurende 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: gewoon onderhoud van: groote post- en binnen-wegen.	gewoon onderhoud van: bruggen in de groote post- en binnen-wegen.	aanleg, zware herstelling en vernieuwing van: groote post- en binnen-wegen.	aanleg, zware herstelling en vernieuwing van: bruggen in de groote post- en binnen-wegen.	het vervoeren van gouver-nements-goederen en gelden.	het vervoeren van gouver-nements-reizigers (troepen en personen op marsch daaronder begrepen).	Totaal.	Zoodat in 1893 van het beschikbaar maximum aantal dag-diensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 10).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Benkoelen (voor zooveel de hoofdplaats betreft) . . .	*b)* 1 216	51 072	*c)*	*c)*	*c)*	*c)*	„	46	46	51 026
Ommelanden van Benkoelen *d)*.	5 128	215 376	55 153	3 868	37 874	25 090	2 841	1 172	125 998	89 378
Laïs.	2 894	121 548	46 119	3 748	26 140	2 800	„	114	78 921	42 627
Mokko Mokko	4 201	176 442	66 950	15 163	3 900	23 070	„	1 089	110 172	66 270
Seloema	6 130	257 460	100 784	1 050	4 824	„	108	150	106 916	150 544
Manna	6 844	287 448	165 037	66 971	600	„	„	96	232 704	54 744
Kauer	3 035	127 470	87 536	3 097	„	1 470	„	150	92 253	35 217
Kroë	5 898	247 716	113 185	„	„	„	16	802	114 003	133 713
Totalen. . . .	35 346	1 484 532	634 764	93 897	73 338	52 430	2 965	3 619	861 013	623 519

a) De heerendienstregeling voor dit gewest is uitgevaardigd bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1891 nº. 170, terwijl de bij gouvernementsbesluit vastgestelde „voorschriften ter uitvoering" zijn afgedrukt in bijlage O van het Koloniaal Verslag van 1891, zoomede in nº. 4659 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. Ingevolge de door den resident onder dagteekening van 23 Februari 1892 gearresteerde nieuwe registers van de verdeeling der heerendiensten beliep toen het totaal heerendienstplichtigen (ongerekend die ter hoofdplaats) 33 627, en werd het navolgend aantal dagdiensten 's jaars noodig geraamd:

voor het onderhoud van groote post- en binnenwegen 228 984
„ „ verzamelen van verhardingsmateriaal. 325 710
„ „ onderhoud van bruggen in de groote post- en binnenwegen 50 010
„ „ vervoeren van gouvernements-reizigers, goederen en gelden 11 093
615 797

zoodat, bij een jaarlijks als maximum vorderbaar totaal van 1 412 334 dagdiensten (42 × 33 627) het jaarlijks beschikbaar blijvend aantal dagdiensten voor aanleg, zware herstelling en vernieuwing van groote post- en binnenwegen en daarin gelegen bruggen bij de bovenbedoelde registers gesteld wordt op 796 537

Te zamen, als zooeven. . . . 1 412 334

b) Van deze dienstplichtigen is in 't vorig verslag geen melding gemaakt.

c) Ter hoofdplaats wordt deze arbeid niet in heerendienst verricht; verg. Indisch Staatsblad 1874 nº. 276, juncto 1876 nº. 58.

d) In verband met de gewijzigde indeeling van de afdeelingen Benkoelen en Ommelanden van Benkoelen, bedoeld op blz. 76 hiervóór, omvatten de thans voor laatstgemelde afdeeling gedane opgaven ook die, welke in 't vorig verslag zijn gedaan nopens de afdeeling Benkoelen (buiten de hoofdplaats).

Lampongsche Districten. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heeren-dienst-plichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 30 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud van: groote post- en binnen-wegen.	onderhoud van: bruggen en duikers in de groote post- en binnen-wegen.	onderhoud van: waterwegen (voor zooveel op 1 April 1892 reeds in gebruik).	het vervoeren van gouver-nements-goederen en gelden.	het vervoeren van gouver-nements-reizigers (troepen en personen op marsch daaronder begrepen).	Totaal.	Zoodat in 1893 van het beschikbaar maximum aantal dag-diensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 9).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Hoofdplaats	844	25 320	10 777	„	„	245	79	11 101	14 219
Ommelanden van Telok Betong	6 448	193 440	135 705	30 265	„	268	1 410	167 648	25 792
Sepoetih	6 549	196 470	149 150	22 844	„	454	826	173 274	23 196
Sekampong	3 861	115 830	70 563	16 246	„	431	46	87 286	28 544
Toelang Bawang	8 512	255 360	176 654	25 928	14 138	68	1 648	218 436	36 924
Katimbang	3 153	94 590	66 708	11 436	„	19	106	78 269	16 321
Semangka.	*b)* 1 405	42 150	22 050	8 654	„	76	130	30 910	11 240
Totalen. . . .	30 772	923 160	631 607	115 373	14 138	1 561	4 245	766 924	156 236

a) De heerendienstregeling voor dit gewest is uitgevaardigd bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1892 nº. 39, terwijl de bij gouvernementsbesluit vastgestelde „voorschriften ter uitvoering" zijn afgedrukt in bijlage Q van het Koloniaal Verslag van 1892, zoomede in nº. 4661 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. Ingevolge de door den resident onder dagteekening van 6 Februari 1893 gearresteerde nieuwe registers van de verdeeling der heerendiensten beliep toen het totaal heerendienstplichtigen 29 569, en werd het navolgend aantal dagdiensten 's jaars noodig geraamd:

voor het onderhoud van groote post- en binnenwegen 201 910
„ „ verzamelen van verhardingsmateriaal. 5 072
„ „ onderhoud van bruggen en duikers gelegen in de groote post- en binnenwegen 27 253
„ „ „ „ waterwegen (alleen van die welke op 1 April 1892 reeds in gebruik waren) 3 072
„ „ vervoeren van gouvernements reizigers, goederen en gelden 5 669
242 976

zoodat, bij een jaarlijks als maximum vorderbaar totaal van 887 070 dagdiensten (30 × 29 569), het jaarlijks beschikbaar blijvend aantal dagdiensten voor „zwaar onderhoud" aan groote post- en binnenwegen, bruggen, duikers en waterwegen bij de bovenbedoelde registers gesteld wordt op 644 094

Te zamen, als zooeven 887 070

b) De aan de zuidzijde en aan den noordelijken ingang der Semangka-baai gelegen kampongs zijn door den resident van het verrichten van heerendienst vrijgesteld geworden, aangezien zij niet anders dan op afstanden van ver over het bij de voorschriften tot uitvoering van de heerendienstregeling aangenomen maximum van 12 palen te werk zouden kunnen worden gesteld, terwijl het geen overwegend bezwaar bleek op te leveren de aan de afdeeling Semangka opgelegde heerendiensttaak door de overige dienstplichtigen in die afdeeling te doen afwerken. Vandaar dat thans voor genoemde afdeeling slechts 1405 dienstplichtigen staan uitgetrokken, tegen 3075 in 't vorig verslag (blz. 77).

Banka en onderhoorigheden. *a)*

Districten.	Aantal heerendienstplichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 42 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: gewoon onderhoud van: groote post- en binnenwegen.	gewoon onderhoud van: bruggen en duikers.	gewoon onderhoud van: waterwegen (voor zooveel op ult. 1891 reeds in gebruik).	gewoon onderhoud van: Te zamen.	herstellingen aan: groote post- en binnenwegen.	herstellingen aan: bruggen en duikers.	herstellingen aan: waterwegen (voor zooveel op ult. 1891 reeds in gebruik).	herstellingen aan: Te zamen.	het vervoeren van postpakketten.	het vervoeren van gouvernements goederen en gelden.	het vervoeren van gouvernements-reizigers (troepen en personen op marsch daaronder begrepen).	Totaal.	Zoodat in 1893 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 15).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Muntok	2 297	96 474	28 134	879	„	29 013	*b)* 15 108	„	„	15 108	3 868	312	6 680	54 981	41 493
Djeboes	676	28 392	19 724	283	„	20 007	„	„	„	„	1 579	750	3 375	25 711	2 681
Blinjoe	820	34 440	19 362	430	24	19 816	„	8	„	8	1 134	117	1 701	22 776	11 664
Soengeiliat	930	39 060	11 235	712	21	11 968	183	48	„	231	4 353	1 044	3 175	20 771	18 289
Merawang	1 001	42 042	25 414	1 301	„	26 715	„	„	„	„	1 469	501	1 822	30 507	11 535
Pangkalpinang	1 779	74 718	57 440	1 741	2	59 183	795	„	„	795	2 221	50	2 421	64 670	10 048
Soengeislan	1 427	59 934	49 650	357	88	50 095	„	„	„	„	584	39	2 088	52 806	7 128
Koba	781	32 802	27 989	138	„	28 127	„	„	„	„	1 756	11	2 142	32 036	766
Toboali	1 334	56 028	29 277	666	„	29 943	„	481	„	481	1 491	378	2 269	34 562	21 466
Eiland Lepar	374	15 708	3 359	493	„	3 852	„	1 947	„	1 947	181	„	88	6 068	9 640
Totalen	11 419	479 598	271 584	7 000	135	278 719	16 086	2 484	„	18 570	18 636	3 202	25 761	344 888	134 710

a) De heerendienstregeling voor dit gewest is uitgevaardigd bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1891 n°. 171, terwijl de bij gouvernementsbesluit vastgestelde „voorschriften ter uitvoering" zijn afgedrukt in bijlage O van het Koloniaal Verslag van 1891, zoomede in n°. 4660 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. Ingevolge de door den resident onder dagteekening van 13 Juni 1892 gearresteerde nieuwe registers van de verdeeling der heerendiensten beliep toen het totaal heerendienstplichtigen 11 513, en werd het navolgend aantal dagdiensten 's jaars noodig geraamd:

voor het onderhoud van groote post- en binnenwegen	180 545
„ „ verzamelen van verhardingsmateriaal	93 615
„ „ onderhoud van bruggen en duikers	17 095
„ „ „ „ waterwegen (alleen die welke op ult°. 1891 reeds in gebruik waren)	668
„ „ vervoeren van postpakketten	29 021
„ „ „ „ gouvernements-reizigers, goederen en gelden	37 875
	358 819
zoodat, bij een jaarlijks als maximum vorderbaar totaal van 483 546 dagdiensten (42 × 11 513), het jaarlijks beschikbaar blijvend aantal dagdiensten voor „het doen van herstellingen" aan de hooger genoemde werken en voor onvoorziene transportdiensten bij de bovenbedoelde registers gesteld wordt op	124 727
Te zamen, als zooeven	483 546

b) Voor het presteeren van deze dagdiensten, welke zijn gevorderd ten behoeve voor den weg tusschen Muntok en Pangkalpinang, is aan de dienstplichtigen eene tegemoetkoming van 30 cent per hoofd en per dag uitgekeerd.

Celebes en onderhoorigheden. *a)*

AFDEELINGEN.	Aantal heerendienstplichtigen (volgens de opgaven van 1891).	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks mag beschikt worden, berekend tegen 42 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud / eersten aanleg van wegen.	bruggen en duikers.	wachthuizen (buiten afdeelingshoofdplaatsen).	regentswoningen.	Te zamen.	het vervoeren van gouvernements reizigers en goederen.	het bewerken der ornamentspadivelden en het leveren van volgelingen aan regenten en hoofden bij dienstreizen en plechtige gelegenheden en bij door hen te vieren feesten.	het verzamelen en aanvoeren te Makasser van het te dier plaatse voor de wegen benoodigde verhardingsmateriaal. *b)*	het bezetten van wachthuizen en het doen van nachtelijke rondes.	Totaal in 1893 gevorderde dagdiensten.	Zoodat in 1893 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 13).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Makasser *c)*	6 910	290 220	*d)* 25 632 *d)* „	„ „	„ „	.....	25 632 „	„	....	17 956	2 155	45 743	244 477
Noorderdistricten	16 262	683 004	87 377 3 771	10 991 40	101 „	44 1 200	98 513 5 011	1 263	21 071	......	28 686	154 544	528 460
Zuiderdistricten *e)*	19 672	826 224	118 466 50 101	14 238 5 335	„ „	„ „	132 704 55 436	1 452	2 227	......	69 199	261 018	565 206
Takalar *e)*	11 275	473 550	17 511 14 735	7 556 1 308	411 „	„ „	25 478 16 043	1 151	3 691	......	44 177	90 540	383 010
Oosterdistricten *e)*	16 846	707 532	43 892 29 253	3 427 20	62 13	198 2 158	47 579 31 444	1 534	3 496	......	42 082	126 135	581 397
Saleijer	15 281	641 802	72 347 „	536 8 855	„ „	„ „	72 883 8 855	„	„	......	31 480	113 218	528 584
Bima	271	11 382	.....	.....	„ „	.....	„ „	.....	....	......	2 680	2 680	8 702
Tontoli	345	14 490	4 610 „	250 „	.....	.....	4 860 „	.....	....	......	.....	4 860	9 630
Totalen	86 862	3 648 204	369 835 97 860	36 998 15 558	574 13	242 3 358	407 649 116 789	5 400	30 485	17 956	220 459	798 738	2 849 466

a) De heerendienstregeling voor dit gewest (voor zooveel betreft het onder 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur staande gebied) is uitgevaardigd bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1891 n°. 113, terwijl de bij gouvernementsbesluit vastgestelde „voorschriften ter uitvoering" zijn afgedrukt in bijlage O van het Koloniaal Verslag van 1891, zoomede in n°. 4658 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad. Ingevolge de door den gewestelijken gouverneur onder dagteekening van 5 Juni 1893 samengestelde nieuwe registers van de verdeeling der heerendiensten wordt het navolgend aantal dagdiensten 's jaars noodig geraamd:

a. voor onderhoud van groote wegen	939 814
b. „ het verzamelen of het vervoeren van grind (hieronder ook de voor dat doel te vorderen dagdiensten van de dienstplichtigen der Spermunde-eilanden)	5 790
c. „ onderhoud van bruggen en duikers	53 929
d. „ „ „ wachthuizen buiten afdeelingshoofdplaatsen	(niet noemenswaard)
e. „ „ „ regentswoningen	16 697
f. „ het bezetten van wachthuizen	192 195
	1 208 425
en daar het aantal dagdiensten, waarover jaarlijks als maximum mag beschikt worden, volgens de cijfers der kolommen 2 en 3 van het staatje hierboven, bedraagt 3 648 204, wordt bij de bovenbedoelde registers het jaarlijks beschikbaar blijvend aantal dagdiensten voor eersten aanleg van groote wegen, bruggen, duikers, wachthuizen en regentswoningen, voor het vervoeren van gouvernements-reizigers en goederen en voor de in kolom 10 van het staatje bedoelde diensten, gesteld op	2 439 779
Te zamen, als zooeven	3 648 204

b) Ingevolge de regeling in Indisch Staatsblad 1891 n°. 113 rusten deze diensten uitsluitend op de dienstplichtige bevolking der Spermunde-eilanden.

c) Hieronder niet begrepen de gewestelijke hoofdplaats en hare buitenwijken, uitmakende de onderafdeeling Makasser, alwaar de heerendiensten met 1 Januari 1891 door eene belasting in geld zijn vervangen (verg. Indisch Staatsblad 1891 n°. 111, zoomede de noot op blz. 67 van het verslag van 1892).

d) In de kolommen 4 t/m 8 zijn de opgaven tweeledig: de aldaar in de eerste plaats genoemde getallen betreffen de diensten voor het onderhoud der aangeduide werken, de in de tweede plaats vermelde getallen die voor eersten aanleg gevorderd.

e) In April 1893 (Indisch Staatsblad n°. 113) zijn de onderafdeelingen Takalar en Bangkala afgescheiden van de afdeeling Zuiderdistricten en verheven tot eene afzonderlijke afdeeling onder den naam Takalar, terwijl tegelijkertijd de onderafdeeling Boelekomba van de afdeeling Oosterdistricten is afgescheiden en gevoegd bij de afdeeling Zuiderdistricten.

Menado. *a*)

AFDEELINGEN.	Aantal heerendienstplichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 36 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: onderhoud / aanleg, zware herstelling of vernieuwing van: wegen.	bruggen en duikers.	dijken, dammen en waterwerken.	passarloodsen.	wachthuizen en mijlpalen.	Totaal.	het vervoeren van gouvernements reizigers en goederen.	het bezetten van wachthuizen.	het vervoeren van gevangenen.	het bewaken van districtsgevangenissen.	Totaal in 1893 gevorderde dagdiensten.	Zoodat in 1893 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 14).
1.	2.	3.	4.	5.	6	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Minahassa. Menado . . .	3 175	114 300	*b*) 60 006	2 614	1 655	„	157	64 432	66	12 204	13	2 168	93 488	20 812
			b) 11 176	3 429	„	„	„	14 605						
Minahassa. Kema. . . .	3 930	141 480	42 392	1 502	„	340	„	44 234	109	3 246	„	730	110 108	31 372
			60 988	754	30	„	17	61 789						
Minahassa. Tondano . . .	8 138	292 968	95 986	1 841	„	„	„	97 827	126	7 822	6	„	165 143	127 825
			59 027	335	„	„	„	59 362						
Minahassa. Amoerang . .	4 073	146 628	50 825	1 533	6 161	124	84	58 727	17	7 161	16	„	102 467	44 161
			35 597	949	„	„	„	36 546						
Minahassa. Belang. . . .	1 556	56 016	17 152	109	278	56	„	17 595	3	2 133	1	„	33 274	22 742
			13 461	81	„	„	„	13 542						
Totalen. . .	20 872	751 392	266 361	7 599	8 094	520	241	282 815	321	32 566	36	2 898	504 480	246 912
			180 249	5 548	30	„	17	185 844						
Gorontalo	14 504	522 144	*c*) 23 791	*c*) 3 121	„	„	„	*c*) 26 912	50	13 790	6	„	40 758	481 386

a) De heerendienstregeling voor de Minahassa is uitgevaardigd bij de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1881 nº. 193, terwijl de bij gouvernements besluit vastgestelde „voorschriften ter uitvoering" zijn afgedrukt in nº. 3838 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

Ten opzichte van de afdeeling Gorontalo, voor zooveel betreft het rechtstreeksch gouvernements gebied aldaar, is voor een en ander te verwijzen naar de ordonnantie in Indisch Staatsblad 1889 nº. 250, zoomede naar nº. 4657 van genoemd Bijblad (verg. ook bijlage O van het Koloniaal Verslag van 1891).

b) De in de eerste plaats vermelde getallen in de kolommen 4 t/m 9 van het staatje betreffen de diensten voor het onderhoud der aangeduide werken de in de tweede plaats genoemde getallen die, gevorderd voor aanleg, zware herstelling of vernieuwing.

c) Betreft zoowel de diensten voor gewoon onderhoud als die voor aanleg, herstel of vernieuwing.

Amboina (buiten de afdeeling Banda). *a*)

AFDEELINGEN.	Aantal heerendienstplichtigen.	Maximum aantal dagdiensten waarover jaarlijks beschikt mag worden, berekend tegen 30 dagdiensten per dienstplichtige.	Aantal gedurende 1893 werkelijk gevorderde dagdiensten ter zake van: gewoon onderhoud van: wegen.	bruggen en duikers.	Totaal.	herstellingen aan: wegen.	bruggen en duikers.	Totaal.	het vervoeren van troepen en personen op marsch en van hunne goederen.	Totaal in 1893 gevorderde dagdiensten.	Zoodat in 1893 van het beschikbaar maximum aantal dagdiensten niet gevorderd zijn geworden (kolom 3 minus kolom 11).
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Ambon	7 659	275 724	*b*) 22 731	406	23 137	„	„	„	„	23 137	252 587
Saparoea	6 047	217 692	13 377	696	14 073	1 740	531	2 271	„	16 344	201 348
Kajeli	240	8 640	2 732	„	2 732	„	„	„	„	2 732	5 908
Masarete	950	34 200	860	„	860	„	„	„	„	860	33 340
Wahaai.	1 609	57 924	1 798	„	1 798	„	„	„	„	1 798	56 126
Amahei.	*c*) 165	5 940	670	„	670	„	„	„	„	670	5 270
Totalen. . . .	16 670	600 120	42 168	1 102	43 270	1 740	531	2 271	„	45 541	554 579

a) Zie voor de heerendienstregeling betreffende de afdeelingen der residentie Amboina, buiten de afdeeling Banda, Indisch Staatsblad 1892 nº. 67, en nopens de voorschriften ter uitvoering dier regeling nº. 4662 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad, zoomede bijlage Q van het Koloniaal Verslag van 1892. Ingevolge de door den resident onder dagteekening van 6 December 1893 samengestelde nieuwe registers van de verdeeling der heerendiensten wordt voor gewoon onderhoud van wegen en van bruggen en duikers noodig geraamd een getal dagdiensten 's jaars van respectievelijk 193 231 en 26 255, te zamen dus 219 486
en daar het aantal dagdiensten, waarover jaarlijks als maximum mag beschikt worden, volgens de cijfers der kolommen 2 en 3 van het staatje hierboven, bedraagt 600 120, wordt bij de bovenbedoelde registers het jaarlijks beschikbaar blijvend aantal dagdiensten voor het doen van herstellingen aan wegen, bruggen en duikers en voor onvoorziene transportdiensten gesteld op 380 634
Te zamen, als zooeven 600 120

b) Hieronder 1084 dagdiensten voor de wegen ter hoofdplaats.

c) Betreft alleen de negorijen Soehoekoe, Amahei-slam en Palapa. De andere negorijen hebben geen wegen in heerendienst te onderhouden.

(5. 18.)

BIJLAGE Q.

(Zie hoofdst. J, afd. III, § 1, van het verslag.)

AANSLAG en OPBRENGST van de landrente op Java en Madura over 1893.

GEWESTEN.	De voor vast aangeslagen gronden, op welke de onzuivere aanslag voor 1889 toepasselijk was, — welke aanslag ingevolge *Indisch Staatsblad* 1890 n°. 53 onveranderlijk ook geldt voor de jaren 1890 t/m 1893 — besloegen, ten deele volgens de reeds in het verslag van 1892 (bijlage R) bekend gestelde verbeterde opgaven, de navolgende uitgestrektheid (in bouws):				
	Sawahs.	Tegalvelden.	Nipabosschen.	Boomgaarden.	Woonerven (belastbare).
1.	2.	3.	4.	5.	6.
Bantam	91 478	26 318	205	6 422	147
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	854	82	»	»	136
Krawang	51 849	»	»	1 082	1 755
Preanger Regentschappen	239 631	43 525	36	27 041	11 341
Cheribon	214 071	9 400	112	5 386	9 703
Tagal	155 928	8 355	»	»	7 129
Pekalongan	68 919	10 490	268	909	3 222
Samarang	254 100	28 919	251	1 967	11 803
Japara	143 109	10 771	»	»	13 841
Rembang	228 104	47 576	»	291	6 843
Soerabaija	313 062	38 479	1 804	4 459	14 588
Pasoeroean	84 275	53 559	311	484	3 898
Probolinggo	49 179	52 123	»	»	6 586
Bezoeki	88 282	52 831	»	5 709	3 912
Banjoemas	130 267	42 704	326	19 361	21 258
Bagelen	128 073	37 832	80	5 200	14 130
Kadoe	83 593	53 109	»	872	2 441
Madioen	169 835	20 342	»	857	40 951
Kediri	143 934	36 762	»	42	27 714
Madura	95 075	233 311	1 068	187	462
Totalen	2 733 618	806 488	4 461	80 269	201 860

a) De geconstateerde mislukkingen van den oogst waren weder voornamelijk het gevolg van ziekten in het gewas, overstroomingen, gebrek aan irrigatiewater en vernieling door schadelijk gedierte. De voorschriften betreffende het verleenen van de hierbedoelde vrijstellingen zijn opgenomen in n°. 3583 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad.

De wisselvallig beplante — niet voor vast aangeslagen — gronden, waarvan de aanslag telken jare opnieuw te regelen is, hadden over 1893 de navolgende uitgestrektheid (in bouws):	Bestaande onzuivere aanslag. NB. Betreft de voor vast aangeslagen gronden volgens de (verbeterde) gegevens over 1889; zie de kolommen 2 t/m 6.	De voor 1893 op den bestaanden onzuiveren aanslag, bedoeld in kolom 8, toe te passen vrijstellingen of afschrijvingen bedroegen als volgt:				In 1893 was dus aan landrente werkelijk te heffen:		
		wegens deugdelijk geconstateerd misgewas. *a*)	wegens andere buitengewone en gewichtige redenen.	wegens het onbeplant blijven van voor vast aangeslagen gronden *b*), zoomede wegens het te niet gaan of de veranderde bestemming van gronden, zóó dat zij daardoor kwamen te behooren tot de uitdrukkelijk van landrente vrijgestelde gronden.	Totaal der verminderingen wegens vrijstellingen of afschrijvingen.	ter zake van de voor vast aangeslagen gronden (de onzuivere aanslag vermeld in kolom 8, verminderd volgens kolom 12).	ter zake van de niet voor vast aangeslagen gronden, bedoeld in kolom 7.	In 't geheel.
7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
12 919	f 550 362,66	f 14 874,99	»	f 62 581 40^5	f 77 456,39^5	f 472 906,26^5	f 19 211,97	f 492 118,23^5
»	6 918,59	»	»	201,46	201,46	6 717,13	»	6 717,13
3 902	160 596,30^5	12 118,34^5	»	12 259,35^5	24 377,70	136 218,60^5	7 262,82^5	143 481,43
28 910	1 075 520,57	58 921,72^5	»	23 807,19^5	82 728,92	992 791,65	50 538,86^5	1 043 330,51^5
12 186	1 135 292,00	3 096,00	»	16 744,00	19 840,00	1 115 452,00	24 760,50	1 140 212,50
1 363	834 761,27	50 947,50	»	16 147,50	67 095,00	767 666,27	2 437,50	770 103,77
»	403 144,00	61 314,88	»	23 261,54^5	84 576,42^5	318 567,57^5	»	318 567,57^5
11 438	1 070 218 10^5	76 360,38^5	»	29 249 01^5	105 609,40	964 608,70^5	27 2[illegible]4,34^5	991 843,05
8 687	588 828 55	34 170,81	»	17 447,72	51 618,53	537 210,02	18 787,52^5	555 997,54^5
»	810 875,00	23 776,66^5	»	3 604,67^5	27 381,34	783 493,66	»	783 493,66
724	1 932 833,18^5	109 046,25	»	35 092,75	144 139,00	1 788 694,18^5	1 591,00	1 790 285,18^5
1 766	1 146 055,21	5 639,12^5	»	3 957,42^5	9 596,55	1 136 458,66	5 146,96	1 141 605,62
4 194	724 821,00	177,29	»	18 753,47	18 930,76	705 890,24	13 024,00	718 914,24
2 463	1 062 867,00	3 797,89^5	»	5 8[illegible]9,48	9 667,37^5	1 053 199,62^5	7 327,00	1 060 526,62^5
9 157	829 561,16	2 687,08	*c*) f 864,50	12 681,79^5	16 233,37^5	813 327,78^5	18 313,50	831 641,28^5
14 216	909 275,00	8 213,43	»	7 147,50	15 360,93	893 914,07	28 776,00	922 690,07
3 414	613 022,00	21 152 29	»	10 979,96	32 132,25	580 889,75	30 985,54	611 875,29
11 379	679 096,24	132 253,65^5	»	32 874,56^5	165 228,22	513 868,02	18 021,13	531 889,15
4 847	1 174 322,00	119 373,25	»	8 507,25	127 880,50	1 046 441,50	15 535,00	1 061 976,50
12 328	757 398,00	34 458,86^5	»	6 668,16	41 127,02^5	716 270,97^5	19 779,00	736 049,97^5
143 893	f 16 465 767,84^5	f 772 480,43	f 864,50	f 347 836, 2^5	f 1 121 181,15^5	f 15 344 586,69	f 308 732,66	f 15 653 319,35

b) Het onbeplant blijven was veelal een gevolg van watergebrek, uitputting van den grond en gebrek aan werkkrachten of ploegvee.

c) Dit bedrag vertegenwoordigt de helft der landrente van drie perdikan-dessa's, die doorloopend slechts 50 pct. van den aanslag hebben op te brengen.

GEWESTEN.	In 1892 was aan landrente werkelijk te heffen geweest (zie de kolommen 13, 14 en 15 van bijlage R van 't vorig verslag, verbeterd voor zooveel betreft de residentiën Preanger Regentschappen en Japara): *d*)			In 1893 viel derhalve meer of minder te heffen dan in 1892.	Bedrag hetwelk door de bevolking op 31 December 1893 nog niet was aangezuiverd.	Bedrag hetwelk door de bevolking aangezuiverd, doch door met de inning belaste personen verduisterd was.	Marktprijs der padi per pikol gedurende 1893.	
	ter zake van de voor vast aangeslagen gronden (de onzuivere aanslag, verminderd met de vrijstellingen en afschrijvingen).	ter zake van de niet voor vast aangeslagen gronden.	In 't geheel.				Hoogste.	Laagste.
	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.
Bantam	f 443 781,21^{5}	f 23 314,95	f 467 096,16^{5}	+ f 25 022,07	f 56,89^{5}	»	f 3,00	f 0,80
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	6 756,50	»	6 756,50	— 39,37	322,51^{5}	»	2,75	1,75
Krawang	112 949,18	6 770,99^{5}	119 720,17^{5}	+ 23 761,25^{5}	104,62^{5}	»	2,25	1,00
Preanger Regentschappen	1 012 522,60^{5}	52 329,02	1 064 851,62^{5}	— 21 521,11	29,75^{5}	»	4,00	0,75
Cheribon	1 080 492,21^{5}	30 262,75	1 110 754,96^{5}	+ 29 457,53^{5}	81,76	»	3,00	1,25
Tagal	760 949,77	2 460,00	763 409,77	+ 6 694,00	132,00	f 708,75	3,50	1,20
Pekalongan	370 994,41	»	370 994,41	— 52 426,83^{5}	»	»	3,75	1,40
Samarang	1 025 862,18^{5}	28 211,07^{5}	1 054 073,26	— 62 230,21	»	204,00	4,75	1,40
Japara	545 680,80	16 056,52^{5}	561 737,32^{5}	— 5 739,78	77,00	»	4,00	1,50
Rembang	791 203,63	»	791 203,63	— 7 709,97	»	»	4,33	1,10
Soerabaija	1 817 784,43^{5}	2 180,00	1 819 964,43^{5}	— 29 679,25	»	»	4,25	1,50
Pasoeroean	1 143 577,90^{5}	4 240,56	1 147 818,46^{5}	— 6 212,84^{5}	20,00	39,50	5,00	1,25
Proboliggo	707 692,66	14 539,00	722 231,66	— 3 317,42	1 151,00	»	4,50	2,00
Bezoeki	1 049 295,41	8 801,00	1 058 096,41	+ 2 430,21^{5}	88,96	»	4,00	1,75
Banjoemas	795 651,19	19 944,75	815 595,94	+ 16 045,34^{5}	»	138,08	4,50	1,00
Bagelen	894 349,50	28 067,00	922 416,50	+ 273 57	»	»	4,46	1,28
Kadoe	546 018,00	33 379,75	579 397,75	+ 32 477,54	103,75	105,90	4,00	1,87^{5}
Madioen	607 695,78	19 597,75	627 293,53	— 95 404 38	71,85^{5}	164,14^{5}	5,00	1,25
Kediri	1 109 386,00	15 137,00	1 124 523,00	— 62 546,50	930,00	»	4,50	1,00
Madura	696 363,10	19 759,00	716 122,10	+ 19 927,87^{5}	»	121,00	5,50	1,50
Totalen	f 15 519 006,49	f 325 051,12^{5}	f 15 844 057,61^{5}	f 190 738,26^{5}	f 3 170,11^{5}	f 1 481,37^{5}	*e*) f 5,50	*f*) f 0,75

d) In deze verbeterde opgaaf is het bedrag der vrijstellingen en afschrijvingen voor de Preanger Regentschappen met f 347,88^{5} verhoogd, voor de residentie Japara met f 446 verminderd. In eerstgenoemd gewest moest namelijk boven de vroeger vermelde bedragen nog f 12,98^{5} wegens misgewas en f 334,90 wegens het onbeplant blijven van gronden worden afgeschreven, terwijl het bedrag der afschrijvingen om laatstvermelde reden in de residentie Japara niet f 14 187,26^{5}, doch f 13 741,26^{5} bleek te zijn geweest.

e) Deze hoogste marktprijs wordt gemeld uit de residentie Madura.

f) Deze laagste marktprijs wordt gemeld uit de Preanger Regentschappen.

(5. 20.)

BIJLAGE S.

(Zie hoofdst. J, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende door het Gouvernement op Java en Madura en op de Buitenbezittingen IN ERFPACHT afgestane WOESTE GRONDEN, die in 1893 [1]) door de ondernemers aanvaard werden, zoomede van die perceelen welke, in 1893 [1]) in hun geheel of ten deele aan het Gouvernement zijn teruggekeerd.

I. AANVAARDE PERCEELEN.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden.
			JAVA en MADURA.					
			Bantam.					
—	Lebak.	Rangkasbetoeng.	Pasir Odeng.	H. Bruppacher.	$7\frac{325.83}{500}$	1 Febr. 1892. [2])	f 0,50	
			Krawang.					
1	Krawang.	Sindangkasih.	Pasir Poggor.	Tan Kang Je.	$437\frac{86}{500}$	13 Febr. 1893.	f 1,00	
2	Id.	Id.	Tjipinang.	J. G. Lux.	$238\frac{341}{500}$	31 Maart 1893.	1,00	
3	Id.	Id.	Id.	Id.	$20\frac{293}{500}$	Id.	1,00	
			Preanger Regentschappen.					
4	Regentschap en afdeeling Bandong.	Bandjaran.	Pangharreppan.	F. A. Kleian.	$266\frac{93.8}{500}$	9 Jan. 1893.	f 1,00	
5	Id.	Radjamandala.	Pangledjar I (Pasir Tjikalong).	E. M. Collard.	$504\frac{61}{500}$	26 April 1893.	1,00	Koffieretributie f 10.
6	Id.	Id.	Pangledjar II (Pasir Tjiboentoe).	Id.	$91\frac{375}{500}$	Id.	1,00	(Koffieretributie f 10.)
7	Id.	Id.	Pasir Tengah (Pasir Poeteran).	Id.	$107\frac{192.67}{500}$	Id. (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	Houtretributie f 182,50.
8	Id.	Id.	Radjamandala.	Firma W. Heijbroek Jr. en Cº.	$376\frac{478.83}{500}$	18 Febr. 1893	1,00	
9	Reg. Bandong, afd. Tjitjalengka en Bandong.	Tjipeudjeuh en Bandjaran.	Ardjosari VI.	A. E. Kerkhoven.	$89\frac{269.25}{500}$	12 April 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 14 Oct. 1892 nº. 5).

[1]) Ook vermeldt het overzicht enkele perceelen, waarvan — zooals eerst nu gemeld is — de aanvaarding of de ontbinding der erfpacht dagteekent van vóór 1893.

[2]) Van de inschrijving van dit perceel werd te Batavia eerst kennis ontvangen na de afsluiting van de opgaven ten dienste van het vorig verslag.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden.
10	Reg. Bandong, afd. Tjitjalengka.	Tjipeudjeuh.	Argasari (Koetamangka).	Kina-cultuurmaatschappij.	$21\frac{117.91}{500}$	1 Sept. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	f 1,00	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 6 Maart 1893 n°. 31).
11	Id.	Id.	Argasari.	Kina-cultuurmaatschappij.	$16\frac{8.88}{500}$	1 Sept. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 6 Mei 1893 n°. 32).
12	Id.	Bloeboer Limbangan.	Daoelat I (Pasir Malang).	K. F. Holle.	$184\frac{290.02}{500}$	31 Maart 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	Houtretributie f 42,60
13	Reg. en afd. Tjiandjoer.	Pesser.	Goenoeng Rosa II.	Cultuurmaatschappij Goenoeng Rosa.	$338\frac{266}{500}$	14 Febr. 1893.	1,50	Koffieretributie f 142,50; houtretributie f 210,90.
14	Id.	Id.	Esperanza.	Mirandolle Voûte en C°.	$133\frac{322}{500}$	1 Maart 1893.	1,00	Koffieretributie f 267; houtretributie f 61,25.
15	Id.	Id.	Hardjosari (Geger Handjoewang).	Lie Bian Seng.	$237\frac{145}{500}$	16 Mei 1893.	1,00	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 20 Nov. 1892 n°. 65).
16	Id.	Tjipoetri.	Soekasari (Pasir Tjina).	F. A. Th. Köhler	$11\frac{330}{500}$	11 Oct. 1893	1,00	Koffieretributie f 22,50.
17	Id.	Tjiblagoeng.	Bendoengan.	R. C. Empting.	$135\frac{20}{500}$	17 Oct. 1893.	0,75	
18	Id.	Tjikalong.	Tjirandji.	G. J. de Kruijff.	$69\frac{73}{500}$	21 Sept. 1893.	0,50	
19	Id.	Djampang-wetan.	Pasir Nangka (Tjigaronggong).	Kina-cultuurmaatschappij.	$277\frac{146}{500}$	10 April 1893.	1,00	Houtretributie f 4,25.
20	In.	Id.	Tjidjajanti.	A. A. G. E. van Polanen Petel.	$117\frac{348}{500}$	4 Nov. 1893.	1,00	
21	Reg. Tjiandjoer, afd. Soekaboemi.	Goenoeng Parang.	Soekangangon III.	wed v. d. Wall, geb. Hoevenaar en A. Mohr.	$49\frac{184}{500}$	14 Febr. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 4 Dec. 1892 n°. 46); koffieretributie f 9.
22	Id.	Id.	Perbawati.	Cultuurmaatschappij Perbawati.	$4\frac{11}{500}$	14 Maart 1893. (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 4 Dec. 1892 n°. 48).
23	Id.	Id.	Perbawati IV.	Id.	$4\frac{113}{500}$ (23 en 24 samen)	Id. (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	Id.
24	Id.	Id.	Perbawati V.	Id.				
25	Id.	Tjimahi.	Aw Lega.	G. A. Schrader.	$80\frac{34}{500}$	19 Mei 1893.	1,00	
26	Id.	Id.	Soekamanah (Parakan Lima)	mej. W. C. der Kinderen.	$35\frac{223.53}{500}$	4 Nov. 1893.	1,00	
27	Id.	Tjitjoeroeg.	Poerbasari (Pasirandjingentjah hilir).	J. C. Heijnis.	$424\frac{20}{500}$	26 Juni 1893.	0,75	
28	Id.	Id.	Leuwi Orok II (Pangadegan Leuwi Orok).	P. F. van Swieten.	$11\frac{475}{500}$	20 Dec. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	2,00	
29	Id.	Tjiheulang.	Sinagar Tjirohani I.	Cultuurmaatschappij Sinagar Tjirohani.	$805\frac{448}{500}$	13 Maart 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	Koffieretributie f 150.
30	Id.	Id.	Pasir Datar.	Landbouwmaatschappij Pangerango.	$209\frac{350}{500}$	12 Juli 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	Houtretributie f 350.
31	Id.	Id.	Tjiodeng (Pasiran Tjiodeng).	Id.	$35\frac{271}{500}$	12 Oct. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	
32	Id.	Id.	Tjiodeng (Pasiran Tjiodeng en Pasiran Peuseupan).	Id.	$42\frac{208}{500}$	Id (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	
33	Id.	Plaboean.	Pasir Randoe I.	J. van Hengst.	$186\frac{264}{500}$	10 Jan. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	Houtretributie f 97,50.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der		Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden.
			perceelen.	ondernemers.				
34	Regentschap Tjiandjoer (afdeeling Soekaboemi).	Plaboean.	Pasir Randoe II.	J. van Hengst.	$537\frac{189}{500}$	10 Jan. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	f 1.00	
35	Id.	Id.	Goenoeng Randa.	Id.	$302\frac{183}{500}$	15 April 1893.	0,75	Koffieretributie f 45; houtretributie f 802.
36	Id.	Id.	Goenoeng Geeling (Goenoeng Kasoer).	J. C. van Son.	$184\frac{160}{500}$	13 Maart 1893.	0,75	Houtretributie f 255,52.
37	Id.	Djampang tengah.	Pasir Telaga-Warna.	Cultuurmaatschappij Telaga Warna.	$1\frac{181.3}{500}$	11 Jan 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	
38	Id.	Id.	Balei Kambang II.	Cultuurmaatschappij Sindang Sari.	$62\frac{486}{500}$	12 Jan. 1893 (Id).	1,50	Koffieretributie f 200 Houtretributie f 91,35. Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 6 Nov. 1892 n°. 10).
39	Id.	Id.	Artana (Pasir Toegoe).	Cultuurmaatschappij Artana.	$345\frac{92}{500}$	10 Mei 1893.	1,25	
40	Reg. Soekapoera (afd. Soekapoera Kollot).	Batoewangi.	Sitoeajoe (Tegallega).	D. A. J. Kessler.	$59\frac{62.46}{500}$	20 Jan. 1893.	1,50	
				Pekalongan.				
41	Batang.	Keboemen en Soebah.	Sawangan.	Cultuurmaatschappij Siloewok Sawangan.	$500\frac{250}{500}$	14 Aug. 1893.	f 1,50	Koffieretributie f 300.
42	Id.	Id. id.	Ketanggan.	Id.	549	Id.	1,50	Houtretributie f 14 623, te voldoen in tien gelijke jaarlijksche termijnen.
43	Id.	Id. id	Plaboean.	Id.	$449\frac{250}{500}$	Id.	1.50	
44	Id.	Id. id.	Kedawoeng.	Id	$425\frac{250}{500}$	Id.	1,50	
45	Id.	Keboemen.	Djomplang.	Id	$46\frac{250}{500}$	Id.	1.00	Houtretributie f 242,40.
46	Id.	Bandar Sidajoe.	Pagilaran.	Koffie- en kinacultuurmaatschappij Pagilaran.	$192\frac{378.50}{500}$	8 Maart 1893 (niet voor de volle 75 jaar.	2,00	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit 4 Dec. 1892 n°. 44); koffieretributie f 300.
47	Id.	Id	Id.	Id.	$132\frac{161.84}{500}$	Id. (id.)	2.00	Koffieteelt verboden (gouvernementsbesluit dd. 4 Dec. 1892 n°. 45); koffieretributie f 120.
48	Id.	Id.	Id.	Id.	$15\frac{13.45}{500}$	Id. (id.)	2.00	
				Samarang.				
49	Afd. Ambarawa.	Oengaran.	Boebah (Doekoeh of Dekah Boebah).	H. D. Mac Gillavry.	$11\frac{100}{500}$	14 Febr 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	f 1,00	
50	Kendal.	Troeko.	Klantoeng (Nglantoeng of Plantoeng).	So Khoe Gie, So Khoen Han en So Khoen Joe.	$277\frac{152.86}{500}$	14 Maart 1893.	1,00	Houtretributie f 1197,14.
51	Id.	Id.	Selapar of Sidohardjo.	J. V. Witterland.	$123\frac{44.42}{500}$	13 Juni 1893.	1,00	Houtretributie f 3166,37^{5}.
52	Id.	Troeko en Selokaton.	Soemoerpitoe (Slesoh-Randoegoenting).	P. M. Klönne.	43	2 Mei 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	
53	Id.	Selokaton.	Goenoeng Salendah.	Cultuurmaatschappij Soekamangli.	$5\frac{361.97}{500}$	28 Febr. 1893 (id.)	1,00	

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden
				Japara.				
—	Patti.	Patti.	Arèn Maron.	IJ. J. G. van Dijk.	$195\frac{158.28}{500}$	15 Oct. 1892 (niet voor de volle 75 jaar). [3]	f 0,25	
54	Id.	Id.	Banjoe Oerip.	J. Frederikz.	$77\frac{225.43}{500}$	27 Jan. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	0,50	
55	Id.	Selowessi.	Soeko-Roekoen.	J. L. Andreas.	$50\frac{475.94}{500}$	13 Jan. 1893.	0,50	
				Soerabaija.				
56	Modjokerto.	Djaboeng.	—	F. J. Hartsteen.	$307\frac{97}{500}$	28 Maart 1893.	f 2,50	
57	Id.	Id.	Djokosemoedjoeng.	H. G. Buning.	$135\frac{336}{500}$	20 Juni 1893.	1,00	
				Pasoeroean.				
58	Malang.	Karanglo	Wonosari.	G. Lebret.	$25\frac{337.31}{500}$	6 Jan. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	f 5,10	
59	Id.	Senggoro en Gondanglegi.	Soember Petoeng	A. F. van Scherpenberg.	$442\frac{42.2}{500}$	28 Maart 1893.	4,00	
60	Id.	Toeren.	Soembermas.	C. Zweerus.	$318\frac{388}{500}$	17 Jan. 1893.	1,50	
61	Id.	Id.	Klakabaroe.	Id.	$500\frac{780}{500}$	Id.	1,50	
				Probolinggo.				
62	Regentschap Probolinggo, afd. Loemadjang.	Loemadjang.	Loemadjang Dawoehan.	Fraser Eaton en C°.	$472\frac{182}{500}$	23 Febr. 1893.	f 1,00	
63	Id.	Ranoelemongan.	Sambeng I.	Id.	$405\frac{210}{500}$	Id.	1,00	
64	Id.	Id.	Sambeng II.	Id.	$365\frac{62}{500}$	Id.	1,00	
65	Id.	Id.	Kalidilem.	A. Mohr.	$475\frac{276}{500}$	1 April 1893.	1,00	De erfpachter zal de gronden, benoodigd voor den aanleg van een spoorweg van Probolinggo naar Djember, beschikbaar stellen zonder aanspraak op vergoeding voor eventueel daardoor aan gebouwen en plantsoenen toe te brengen schade (gouvernementsbesluit dd. 30 Jan. 1893 n°. 45).
66	Id.	Id.	Kedoeng.	Id.	$322\frac{30}{500}$	Id.	1,00	
67	Id.	Id.	Ledok.	Id.	$274\frac{321}{500}$	Id.	1,00	
68	Id.	Id.	Kedoeng Klampok.	Id.	$264\frac{121}{500}$	Id.	1,00	
69	Id.	Id.	Kalikadjar.	Id.	$421\frac{69}{500}$	26 Sept. 1893.	1,00	
70	Id.	Id.	Kalidjeroek.	Id.	$342\frac{451}{500}$	Id.	1,00	
71	Id.	Id.	Goenoeng Ringit.	Id.	$348\frac{445}{500}$	Id.	1,00	
72	Id.	Kandangan.	Kali Semingkir.	Id.	$301\frac{215}{500}$	1 April 1893.	1,50	Koffieretributie f 300.
73	Id.	Id.	Kertowono III.	Firma Fraser Eaton en C°. en Vrouwe A. A. MacNeil, geb. van Davelaar.	$182\frac{464}{500}$	17 Nov. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	Houtretributie f 300.
74	Id.	Id.	Kertowono IV.	Id.	$57\frac{462}{500}$	17 Nov. 1893.	1,50	

[3]) Van de inschrijving van dit perceel werd te Batavia eerst kennis ontvangen na de afsluiting van de opgaven ten dienste van het vorig verslag.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden.
			Bezoeki.					
75	Reg. Bondowosso (afd. Djember).	Soeko kerto.	T,oramas.	L. W. Hoogenstraaten.	$240\frac{306}{500}$	7 Jan. 1893.	f 1,50	
76	Id.	Id.	Garahan.	A. F. van der Heijden.	$536\frac{266}{500}$	21 De. 1893.	1,50	
77	Id.	Id.	Id.	Id.	$476\frac{146}{500}$	Id.	1,50	
78	Id.	Id.	Id.	Id.	$510\frac{69}{500}$	Id.	1,50	
79	Id.	Id.	Id.	Id.	$547\frac{290}{500}$	Id.	1,50	
80	Id.	Id.	Id.	Id.	$454\frac{443}{500}$	Id.	1,50	
81	Id.	Id.	Id.	Id.	$540\frac{232}{500}$	Id.	1,50	
82	Id.	Id.	Id.	Id.	$409\frac{143}{500}$	Id.	1,50	
—	Id.	Tanggoel.	Bandjarsari III.	W. J. Geertsema en vrouwe Du Ry van Beest Holle geb. Varkevisser.	$519\frac{346}{500}$	6 Jan. 1890 (niet voor de volle 75 jaar). [4]	2,00	
83	Id.	Id.	Kali Liprah.	Cultuurmaatschappij Kali Sooko.	$505\frac{442}{500}$	7 Jan. 1893.	2,00	
	Id.	Id.	Antrokan of Djambisari III (Antrogan).	Koloniale Bank.	$335\frac{280}{500}$	14 Maart 1893.	2,00	
85	Id.	Poeger.	Kotta Blater.	C. A. F. Loth.	$191\frac{33}{500}$	31 Jan. 1893.	1,00	Houtretributie 2661.
86	Id.	Id.	Kali Lebeng.	Id.	$531\frac{265}{500}$	Id.	1,00	
87	Panaroekan.	Soemberwaroe.	Rankong.	J. P. M. Jolly.	$342\frac{218}{500}$	22 Sept. 1893.	1,00	
88	Banjoewangi.	Rogodjampi.	Goenoeng Krikil I.	Firma Martin Greig en C°.	$509\frac{210}{500}$	2 Aug. 1893.	1,00	
89	Id.	Id.	Goenoeng Krikil II.	Id.	$383\frac{158}{500}$	Id.	1,00	
90	Id.	Id.	Goenoeng Krikil III.	Id.	$229\frac{14}{500}$	Id.	1,00	
91	Id.	Id.	Goenoeng Krikil IV.	Id.	$324\frac{474}{500}$	Id.	1,00	
92	Id.	Id.	Goenoeng Terong I.	Id.	$446\frac{68}{500}$	Id.	1,00	
93	Id.	Id.	Goenoeng Terong II.	Id.	$345\frac{451}{500}$	Id.	1,00	
94	Id.	Id.	Goenoeng Terong III.	Id.	$267\frac{16}{500}$	Id.	1,00	
95	Id.	Id.	Goenoeng Terong IV.	Id.	$221\frac{118}{500}$	Id.	1,00	
			Madioen.					
96	Madioen.	Kanigoro.	Poerwo.	F. W. Schreijner.	$64\frac{23}{500}$	9 Jan. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	f 2,0	

[4]) Als bij noot 3.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren.)	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden.
97	Madioen.	Kanigoro.	Gebangan.	Th. de Roij van Zuijdewijn.	$323\frac{499}{500}$	20 Sept. 1893.	f 1,25	Houtretributie f $655,31^5$.
98	Ngawi.	Sinee.	Poerwantoro.	J. A. Anthonio.	$30\frac{169}{500}$	15 Sept. 1893.	2,00	
			Kediri.					
99	Kediri.	Djambean.	Bangsri.	L. M. Tijll jr., A. Greve en A. D. Versteegh	$383\frac{299}{500}$	28 April 1893.	f 1,50	
100	Id.	Id.	Kaligedok I.	L. Ph. J. de Buijl.	$206\frac{121}{500}$	6 Mei 1893.	0,50	
101	Id.	Id.	Kaligedok II.	Ph. C. C. Hansen.	$1\frac{450}{500}$	Id.	0,50	
102	Id.	Id.	Pandantojo VI.	Pandantojo Koffiemaatschappij.	$109\frac{106}{500}$	13 Juni 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	0,50	
103	Id.	Id.	Pandantojo VII.	Id.	$41\frac{383}{500}$	Id. id.	0,50	
104	Id.	Soekoredjo.	Soembergla-tik II (Soemberglatik).	Cultuurmaatschappij Kloet.	$71\frac{151}{500}$	16 Febr. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,50	
105	Id.	Id.	Dermo IV (Soekoredjo).	mr. H. 's Jacob.	$28\frac{254}{500}$	27 Juni 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	2,00	
106	Id.	Id.	Oentoeng (Kalassan).	R. W. F. Koopman.	$107\frac{498}{500}$	18 Juli 1893.	2,00	
107	Id.	Id.	Mlantjoe III (Mlantjoe).	Cultuurmaatschappij Soerawinangoen.	$32\frac{477}{500}$	5 Oct. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	2,00	
108	Id.	Id.	Katjangan of Soerowinangoen II (Katjangan).	Id.	$12\frac{147}{500}$	Id. id.	2,00	
109	Blitar.	Blitar.	Berni IV.	Vrouwe M. E. Obdam, echtgenoote van A. H. Hilling en A. H. Hilling.	$24\frac{50}{500}$	21 Jan. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	
110	Id.	Id.	Berni V.	Id.	$53\frac{371}{500}$	21 Jan. 1893	1,00	
111	Id.	Id.	Berni VI.	Id.	$118\frac{97}{500}$	Id.	1,00	
112	Id.	Id.	Berni VII.	Id.	$47\frac{95}{500}$	Id.	0,50	
113	Id.	Id.	Ngelok II.	Th. Ch. Ettij.	$33\frac{410}{500}$	25 April 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	0,50	
114	Id.	Wlingi.	Wonoredjo III.	O. M. van den Dungen.	$38\frac{291}{500}$	5 Jan. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	Koffieretributie f 260.
115	Id.	Id.	Tedjomoelio II.	Sie Kim Ing en Th. Ch. Etty.	$67\frac{193}{500}$	25 April 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	0,50	
116	Id.	Id.	Bantaran II.	Maatschappij tot exploitatie van het koffieland Bantaran.	$315\frac{71}{500}$	1 Nov. 1893 (niet voor de volle 75 jaar).	1,00	

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws. van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden.
117	Blitar.	Srengat.	Soembernanas (Kalitjilik).	G. P. Balkstra.	$352\frac{73}{500}$	29 Juni 1893.	f 1,00	
118	Id.	Lodojo.	Kaliwangi I.	P. W. Roeters van Lennep.	$330\frac{46}{500}$	9 Febr. 1893.	1,00	
119	Id.	Id.	Kaliwangi II (Kaliwangi).	G. Holtius.	$514\frac{449}{500}$	Id.	1,00	
120	Id.	Id.	Kalisoedo I.	A. P. Kuipers.	$524\frac{446}{500}$	13 April 1893.	1,00	
121	Id.	Id.	Kalisoedo II.	Id.	$4\frac{264}{500}$	Id.	1,00	
122	Id.	Id.	Emma Johanna (Batjem)	K. M. Hoffman.	$482\frac{217}{500}$	25 April 1893.	1,00	
123	Id.	Id.	Toeloengredjo I.	Nederlandsch Indische Landbouw maatschappij.	$547\frac{417}{500}$	25 Mei 1893.	1,00	
124	Id.	Id.	Toeloengredjo II.	Id.	$545\frac{212}{500}$	Id.	1,00	
125	Id.	Id.	Badjoelmatie (Ngemboel).	J. P. ten Cate en A. P. Kuipers.	$545\frac{233}{500}$	20 Juni 1893.	1,00	
126	Id.	Id.	Poerworedjo I.	A. P. W. Meis.	$523\frac{167}{500}$	1 Oct. 1893.	1,00	
127	Id.	Id.	Poerworedjo II.	Id.	$523\frac{481}{500}$	Id.	1,00	
				BUITENBEZITTINGEN.				
				Padangsche Benedenlanden.				
1	Priaman.	Kajoetanam.	Boeajan Apar.	Ch. L. Gall.	130	16 Febr. 1893.	f 65 in het geheel.	
2	Id.	Id.	Boekit Kandoeng.	Vrouwe A. C. van Teijn geb. Waleson.	5	22 Juni 1893.	f 2,50 in het geheel.	
3	Id.	Id.	Djambak.	C. van Zeventer.	50	16 Nov. 1893.	f 25 in het geheel.	
4	Id.	Oelakan.	Anei.	J. Boon.	600	10 Juni 1893.	f 300 in het geheel.	
				Padangsche Bovenlanden.				
5	Batipoe en X Kotta.	Laras IV Kotta (negeri Singalang).	Batoeng Datar.	A. Gersen.	440	4 Maart 1893.	f 352 in het geheel.	
6	Id.	Laras IV Kotta (negeri Panindjawan).	Goenoeng Berapi.	Id.	254	Id.	f 205 in het geheel.	
7	Id.	Laras IV Kotta (negerieën Andalas en Saboe)	Merapi (Goenoeng Berapi).	J. W. IJzerman.	500	25 April 1893.	f 400 in het geheel.	
8	Tanah Datar.	Lintou en Boea.	Marapalam.	Id.	500	24 Mei 1893.	f 250 in het geheel.	
				Lampongsche Districten.				
9	Toelang Bawang.	—	Soengei Boedjoeh.	V. H. Dalitz.	4500	20 Jan. 1893.	f 900 in het geheel.	
10	Ommelanden van Telok Betong.	—	Waij Galih.	P. Landberg en zoon.	19 200	4 Sept. 1893.	f 3840 in het geheel.	
11	Semangka.	—	Waij Beboeh.	E. Bosch en Th. van Steeden.	3200	14 Aug. 1893.	f 640 in het geheel.	

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan. (Waar alleen de datum is vermeld, is de duur van het erfpachtsrecht bepaald op 75 jaren).	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Verdere bijzonderheden.
	Palembang.							
12	Lematang Oeloe en Ilir, Kikim en de Pasoemahlanden.	Marga Aloen Doewa.	Aer Koedoer.	H. J. G. van der Burch.	3000	25 Maart 1893.	f 600 in het geheel.	
13	Id.	Pasoemah-landen.	Pasoemah Estate.	Cultuurmaatschappij Sumatra.	3700	11 Maart 1893.	f 740 in het geheel.	
14	Id.	Lematang Ilir.	Zulpich	J. Schmitz.	9450	1 Febr. 1893.	f 1890 in het geheel.	
15	Tebing Tinggi	Sindang-streken.	Plalo.	Schlimmer en C°.	4056	6 Febr. 1893.	f 811 in het geheel.	
16	Id.	Id.	Plalo Roos.	A. A. P. von Karacson.	20	3 Mei 1893.	f 4 in het geheel.	
17	Id.	Id.	Boemiredjo.	J. B. van Vleuten.	11 000	25 Mei 1893.	f 2200 in het geheel.	
18	Id.	Id.	Dataran.	W. J. L. C. Buijs.	4451	7 Juli 1893.	f 890,20 in het geheel.	
19	Id.	Moesi Oeloe.	Boemiajoe.	Sindang Redjang Cultuur-maatschappij.	$7980\frac{40.3}{500}$	23 Juni 1893.	f 0,20	
20	Id.	Id.	Soeka.	E. G. C. Rose.	5875	21 Oct. 1893.	f 1175 in het geheel.	
21	Id.	Redjang en Lebong.	De Grondslag.	H. P. J. Schuuring.	$7081\frac{398.54}{500}$	7 Sept. 1893.	f 0,20	
22	Id.	Id.	Kepahiang.	Handelsvereeniging Amsterdam.	$2949\frac{387.4}{500}$	14 Dec. 1893.	f 0,20	
23	Id.	IV Lawang.	Oentoeng.	E. G. C. Rose.	600	28 Juli 1893.	f 120 in het geheel.	
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.							
24	Amoenthai.	Amandit.	Swargo Poeroh.	H. Ch. Knappert.	10 000	11 Dec. 1893.	f 2500 in het geheel.	
	Menado.							
25	Amoerang.	Tompasso.	Ponontolen Ponikian.	E. Luden.	2000	8 April 1893.	f 1000 in het geheel.	
26	Menado.	Kakaskassen.	—	J. P. Witte Vermeulen.	500	18 Dec. 1893.	f 500 in het geheel.	

II. PERCEELEN die in hun geheel of ten deele aan het Gouvernement zijn TERUGGEKEERD.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Datum der gerechtelijke akte waarbij het erfpachtsrecht ontbonden dan wel overgeschreven werd ten name van het Gouvernement.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit waarbij aanteekening is gehouden van den terugkeer van het perceel aan het Gouvernement.	*Aanmerkingen.*
	A. **In 1893 [1]) in hun geheel aan den lande teruggekeerde perceelen.**									
	JAVA EN MADURA.									
	Bantam.									
1	Lebak.	Waroeng Goenoeng.	Tjikadoe I.	W. H. Senn van Basel.	$75\frac{121}{500}$	13 Juli 1878.	f 1,50	27 Maar 1893.	19 Mei 1893 n°. 33.	Wegens gerechtelijke invordering van

[1]) Ook is in dezen staat nog vermeld, omdat daarvan eerst nu opgaaf is gedaan, de teruglevering reeds in 1890 en 1892 respectievelijk van het erfpachtsperceel Soembernanas (Pasoeroean) en van gedeelten der perceelen Soekawana I, II, III en IV (Preanger Regentschappen).

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan.	Bedrag per bouws 's jaars van de erfpachtsom.	Datum der gerechtelijke akte waarbij het erfpachtsrecht ontbonden dan wel overgeschreven werd ten name van het Gouvernement.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit waarbij aanteekening is gehouden van den terugkeer van het perceel aan het Gouvernement	*Aanmerkingen.*
										achterstalligen canon of verponding werd het perceel executoriaal verkocht. Het Gouvernement werd daarvan kooper tegen den inzetprijs van f 10.
					Preanger Regentschappen.					
2	Bandong.	Bandjaran.	Goenoeng Waringin (Wanasari).	Tjoe An Tek.	$356\frac{239.6}{500}$	30 Sept. 1879.	f 6,00	1 Juni 1893.	27 Juli 1893 n°. 5.	Wegens onvermogen van den erfpachter werd het perceel teruggenomen zonder het beding van voorafgaande voldoening van den achterstalligen canon en zonder dat het Gouvernement zich ter zake van het achterstallige het recht van navordering voorbehield.
3	Tjitjalengka.	Madjalaja.	Tegal Monteng.	J. Baidenmann.	$235\frac{198.875}{500}$	16 Oct. 1880.	4,00	27 Dec. 1893.	16 Maart 1894 n°. 16.	Met betrekking tot het achterstallige aan canon heeft het Gouvernement zich het recht van navordering voorbehouden.
					Pekalongan.					
4	Pekalongan.	Paninggaran.	Brengkolang.	J. H. Lawson.	$227\frac{352}{500}$	16 Juli 1877.	f 3,00	2 Sept. 1893.	—	Als bij n°. 1.
—	Id	Id.	²) *Linggo Loetoeng.*	Id.	$366\frac{475}{500}$	24 Dec. 1874.	3,00	Id.	—	Id.
5	Batang.	Soebah.	Rowotjombrang en Bandar.	Id.	$283\frac{364}{500}$	28 Febr. 1884.	6,20	Id.	—	Id.
					Soerabaija.					
6	Modjokerto.	Djaboeng.	Soekosari.	Oost-Java Cultuurmaatschappij.	$533\frac{151.79}{500}$	14 Maart 1882	f 5,00	5 Sept. 1893.	14 Nov. 1893 n°. 23.	Tot de overschrijving ten name van het Gouvernement werd eerst overgegaan nadat de canon tot en met het jaar 1893 was aangezuiverd.
					Pasoeroean.					
7	Malang.	Toeren.	Djawar Omboh (Djawar Genggeng).	J. L. Waller.	$466\frac{345.38}{500}$	8 Jan. 1885.	f 6,00	21 Aug. 1893.	6 Oct. 1893 n°. 12.	Als voren.
—	Id.	Gondanglegi.	Soembernanas.	J. Louet Teisser.	$378\frac{341.93}{500}$	8 Nov. 1883.	6,00	15 Oct. 1890.	27 Oct. 1893 n°. 49.	Den gewezen erfpachter werd vergund om zijne schuld aan den lande wegens achterstalligen canon te voldoen in tien jaarlijksche termijnen van f 450
					Kediri					
8	Blitar.	Wlingi.	Kaliparang II.	J. Krause.	$498\frac{278}{500}$	20 Maart 1882.	f 5,00	3 Aug. 1893.	11 Nov. 1893 n°. 13.	Als bij n°. 2.

²) Dit perceel werd, toen daarop erfpacht gevestigd werd, reeds in huur bezeten.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid der perceelen (in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden of van 7096.5 M²).	Datum waarop het erfpachtsrecht is ingegaan.	Bedrag per bouw 's jaars van de erfpachtssom.	Datum der gerechtelijke akte waarbij het erfpachtsrecht ontbonden dan wel overgeschreven werd ten name van het Gouvernement.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit waarbij aanteekening is gehouden van den terugkeer van het perceel aan het Gouvernement.	*Aanmerkingen.*
				BUITENBEZITTINGEN.						
				Menado.						
I	Kema.	Tonsea.	Kanto I.	Maatschappij Kanto.	$727\frac{130}{500}$	6 Jan. 1880.	f 1,00	—	—	Bij vonnis van den raad van justitie te Makasser dd. 1 Maart 1893 werd het erfpachtsrecht op dit perceel vervallen verklaard wegens wanbetaling van den canon gedurende vijf achtereenvolgende jaren.
II	Id.	Id.	Kanto II.	Id.	$110\frac{257.5}{500}$	2 Mei 1882.	1,00	—	—	Als voren.
III	Amoerang.	Tompasso.	Intjit.	J. C. Ulfers.	$2007\frac{327.5}{500}$	16 Juli 1885.	1,00	—	—	Id.

B. In 1893 [3]) aan den lande teruggekeerde gedeelten van perceelen.

Volgnummer.	Regentschap en afdeeling.	Districten.	Namen der perceelen.	Namen der ondernemers.	Uitgestrektheid	Datum erfpachtsrecht ingegaan.	Bedrag per bouw.	Datum der gerechtelijke akte.	Datum en nummer gouvernementsbesluit.	Aanmerkingen.
				JAVA EN MADURA.						
				Preanger Regentschappen.						
—	Bandong.	Tjilokotot.	Soekawana I.	Kina-maatschappij Soekawana.	$150\frac{37}{500}$	4 Aug. 1877.	f 5,10	31 Dec. 1892.	1 Oct. 1893 n°. 29.	De grootte van de perceelen Soekawana I en IV bedraagt thans nog $172\frac{430}{500}$ bouws [4]).
—	Id.	Id.	Soekawana IV.	Id.		24 Febr. 1881.	5,10	Id.	Id.	
—	Id.	Id.	Soekawana II.	Id.	$121\frac{140}{500}$	Id.	5,10	Id.	Id.	De grootte van de perceelen Soekawana II en III bedraagt thans nog $206\frac{185}{500}$ bouws [4]).
—	Id.	Id.	Soekawana III.	Id.		Id.	5,10	Id.	Id.	
a	Regentschap Bandong, afd. Tjitjalengka.	Madjalaja.	Lodaja I.	Naamlooze vennootschap Lodaja.	$88\frac{289}{500}$	20 Juni 1882.	5,00	27 Dec. 1893.	26 Febr. 1894 n°. 30.	De grootte van het perceel bedraagt thans nog $358\frac{272}{500}$ bouws.
b	Id.	Tjipeudjeuh.	Taneuh Goa.	F. W. Marshall.	$222\frac{252}{500}$	9 Febr. 1882.	5,00	30 Dec. 1893.	26 Febr. 1894 n°. 31.	De grootte van het perceel bedraagt thans nog $109\frac{457}{500}$ bouws.
c	Reg. Soekapoera, afd. Soekapoera Kollot.	Batoewangi.	Djajasana.	Preanger Cultuurmaatschappij.	$101\frac{236}{500}$	6 Maart 1885.	5,00	22 Dec. 1893.	28 Maart 1894 n°. 33.	De grootte van het perceel bedraagt thans nog $376\frac{184}{500}$ bouws.
				Samarang.						
—	Salatiga.	Tengaran.	[2]) *Golli.*	A. Bisschop.	$263\frac{460}{500}$	5 Febr. 1878	f 5,00	24 Jan. 1893.	28 Juli 1894 n°. 24.	De grootte van het perceel bedraagt thans nog $323\frac{125}{500}$ bouws.
				BUITENBEZITTINGEN.						
				Oostkust van Sumatra.						
A	Eiland Bengkalis.	—	Soengei Alam (Louisaburg).	H. C. van Akker.	$480\frac{47.5}{500}$	1 Juni 1878.	f 1,00	27 April 1893.	—	De grootte van het perceel bedraagt thans nog $48\frac{16.5}{500}$ bouws.

[3]) Zie noot 1 op blz. 8 dezer bijlage.

[4]) Vermits de grenzen der voormalige perceelen Soekawana I t/m IV niet meer op het terrein waren terug te vinden, kan niet worden opgegeven hoeveel van elk dezer 4 perceelen is teruggeleverd.

(5. 20.)

BIJLAGE S.

(Zie hoofdst. J, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in erfpacht aangevraagde gronden op Java en Madura en in de Buitenbezittingen, die gedurende 1893 aan de aanvragers geweigerd werden.

Volgnummer.	Regentschappen.	Districten.	Geschatte uitgestrektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
			A. JAVA EN MADURA.			
			Batavia.			
1	Batavia	Tandjong Priok	+ 1/3	Vrouwe A. Raiwitz 20 Oct. 1892	13 Maart 1893 n°. 32	De aangevraagde grond (die door de aanvraagster met gebruiksrecht bezeten wordt) maakt deel uit van de terreinen behoorende tot de Bataviasche haven- en kanaalwerken.
			Krawang.			
2	Krawang	Sindangkasih	500	Tan Wie Siong 17 Juni 1892	28 Maart 1893 n°. 23	Op de aangevraagde gronden staan, hier en daar verspreid, bamboestoelen en vruchtboomen, waarvan de rechthebbenden geen afstand wilden doen, terwijl het daarop voorkomende bosch voorziet in de behoefte der inlandsche bevolking aan brandhout en bouwmateriaal. Bovendien behooren de gronden gereserveerd te blijven voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.
3	Id	Adiarsa	500	Tan Kang Je Juni 1892	27 Febr. 1893 n°. 26	De aangevraagde gronden zijn benoodigd voor weideplaats van het vee der inlandsche bevolking, terwijl de daarop voorkomende bosschen behooren tot die, welke krachtens Indisch Staatsblad 1871 n°. 168 en 1872 n°. 158 periodiek in pacht werden afgestaan (verg. de tot hoofdstuk M behoorende bijlage der verpachte zoogenaamde kleine middelen op Java en Madura).
4	Id.	Id.	500	Id. Juni 1892	id.	Alsvoren.
5	Id.	Id.	130	J. L. H. W. Horninge 24 Juni 1892	6 Juni 1893 n°. 16	De aangevraagde gronden zijn benoodigd voor de uitbreiding van den landbouw der inlandsche bevolking en dienen tot weideplaats van haar vee.
			Preanger Regentschappen.			
6	Bandong.	Radjamandala	3	S. J. Meijer 22 Febr. 1893	14 Oct. 1893 n°. 41	De aangevraagde gronden konden niet als woeste gronden worden aangemerkt.
7	Id	Id.	100	Firma Meijer en van Gogh 18 Jan. 1893	31 Dec. 1893 n°. 49	Alsvoren en overigens als bij n°. 5.
8	Id.	Tjihea	2000	J. H. van Blommestein 2 April 1892	23 Juli 1893 n°. 3	De aangevraagde gronden bestaan grootendeels uit sawahs en bouwvelden der inlandsche bevolking en zijn overigens bestemd tot uitbreiding daarvan.
9	Tjiandjoer	Tjikalong	250	H. M. le Roux 8 Maart 1891	26 Jan. 1893 n°. 11	De aangevraagde gronden waren, althans voor een deel, reeds eerder door een ander aangevraagd; voor het overig deel golden voor afwijzing dezelfde redenen als vermeld bij n°. 5.

Volgnummer.	Regentschappen.	Districten.	Geschatte uitgestrektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
10	Tjiandjoer	Tjikalong	500	H. M. le Roux 16 Jan. 1893	11 Aug. 1893 n°. 42	De aangevraagde gronden bestaan ten deele uit ontgonnen velden en woonerven met vruchtboomen, enz., waarvan de rechthebbenden niet genegen zijn afstand te doen, terwijl het aanwezige bosch voorziet in de behoefte der inlandsche bevolking aan brandhout. Bovendien als bij n°. 5.
11	Id.	Id.	350	P. Bosch 9 Dec. 1892	29 Nov. 1893 n°. 14	De gronden dienen gereserveerd te blijven voor weideplaats van het vee der inlandsche bevolking; bovendien is deze niet genegen afstand te doen van de op het perceel voorkomende bamboestoelen, alang alang en glagah, terwijl voorts het aanwezige bosch voorziet in de behoefte der bevolking aan brandhout.
12	Id. (afd. Soekaboemi)	Tjimahi	600	J. B. A. Kessler 30 Maart 1893	19 Oct. 1893 n°. 6	Binnen het aangevraagd perceel komen ontgonnen gronden, woonerven en vruchtboomen voor, waarvan de rechthebbenden geen afstand willen doen; overigens dienen de gronden beschikbaar te blijven voor de uitbreiding van den landbouw en van de vrijwillige koffieaanplantingen der inlandsche bevolking en voor weideplaats van haar vee.
13	Id.	Tjitjoeroeg	500	A. Massink 15 Sept. 1892	29 April 1893 n°. 24	Als voren. Overigens voorziet het op de gronden voorkomende bosch in de behoefte aan materiaal voor huizenbouw en ompaggering van de bouwvelden der bevolking.
14	Id.	Id.	100	J. W. Broekman 21 Sept. 1892	id.	Als voren.
15	Id.	Id.	400	H. J. Th. Netscher 12 Aug. 1892	15 Aug. 1893 n°. 58	De aangevraagde gronden konden niet als woest worden aangemerkt. Bovendien zou een afstand daarvan in erfpacht in strijd zijn met de belangen der inlandsche bevolking.
16	Id.	Tjiheulang	500	L. A. F. H. Baron van Heeckeren tot Walien 26 Oct. 1892	28 April 1893 n°. 38	De aangevraagde gronden bestaan ten deele uit stukken ontgonnen grond, woonerven en vischvijvers; ook groeien er vrucht- en vrijwillig aangeplante koffieboomen, waarvan de rechthebbenden geen afstand willen doen, terwijl de gronden overigens gereserveerd behooren te worden voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.
17	Id.	Djampangtengah	550	Jhr. W. Th. Boreel 20 Febr. 1892	19 Jan. 1893 n°. 57	Als voren. Overigens dienen de gronden gereserveerd te blijven voor de uitbreiding van de vrijwillige koffieaanplantingen der bevolking, terwijl het op een gedeelte daarvan aanwezige bosch voorziet in de behoefte aan timmerhout voor landswerken en aan brandhout voor de omwonende bevolking.
18	Soemedang	Tandjoengsari	190	Thio Boen Pang 1 Juli 1892	17 Febr. 1893 n°. 40	De aangevraagde gronden vormden het voormalig huurland Tjilemboe of Tjimoeloe. Wegens gebrek aan weidegrond in den omtrek, moesten zij voor dat doel gereserveerd blijven.
19	Id.	Id.	75	Jhr. Ph. L. C. Baud 19 Juli 1892	id.	Als voren.
				Pekalongan.		
20	Batang	Soebah	150	Mejuffrouw H. C. Harting 30 Mei 1893	6 Nov. 1893 n°. 12	Als bij n°. 10.
				Samarang.		
21	Salatiga	Salatiga	159	W. A. T. C. Baron Quarles de Quarles 27 Febr. 1893	5 Mei 1893 n°. 28	Het verzoek was voorshands niet in te willigen, omdat de gronden deel uitmaken van het erfpachtsperceel Samirono, tot welks terugneming de Indische Regeering zich wel bereid had verklaard (gouvernementsbesluit dd. 2 Juli 1892 n°. 19) maar dat nog niet ten name van het Gouvernement was overgeschreven.
22	Kendal	Bodja	498	C. F. H. van Vuurden 30 Maart 1893	26 Sept. 1893 n°. 57	Op de begeerde gronden, uitmakende de aan den lande teruggekeerde erfpachtspercelen Glagah Omboh en Pantjar, komen ontginningen en koffieaanplantingen der inlandsche bevolking voor, waarvan rechthebbenden geen afstand willen doen, terwijl de ligging der gronden gevaar oplevert voor de onttrekking van koffie aan de verplichte levering, en de gronden overigens gereserveerd moeten worden voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.
23	Id.	Id.	60	J. Leber 12 Sept. 1892	6 Dec. 1893 n°. 29	Op de aangevraagde gronden komen bamboestoelen en vruchtboomen voor, waarvan de rechthebbenden geen afstand willen doen, benevens een bosch dat in de behoefte der bevolking aan brandhout voorziet; overigens dienen de gronden gereserveerd te worden voor uitbreiding van den inlandschen landbouw en voor weideplaats.
				Soerabaja.		
24	Modjokerto	Djaboeng	18	W. Lange 13 Juli 1892	15 Febr. 1893 n°. 27	De aangevraagde gronden behooren gereserveerd te blijven ten dienste van de gouvernementskoffiecultuur.

Volg-nummer.	Regentschappen.	Districten.	Geschatte uitgestrektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
25	Modjokerto en Djombang	Djaboeng en Modjoagoeng	100	H. G. Buning 9 Febr. 1893	19 Sept. 1893 n°. 56	De aangevraagde gronden dienen gereserveerd te blijven voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.
			Pasoeroean.			
26	Bangil	Poerworedjo	150 (in 2 perc.)	Internationale Crediet- en Handelsvereeniging Rotterdam 30 Sept. 1893	31 Dec. 1893 n°. 75	Het eene perceel grenst te dicht aan een onder geregeld beheer gebracht wildhoutbosch: het andere behoort gereserveerd te blijven ten dienste van de gouvernementskoffiecultuur.
27	Malang	Senggoro	30 en 60	Cultuurmaatschappij Ngredjo 8 Oct. 1891	18 Juni 1893 n°. 17	Als bij n°. 24.
28	Id.	Id. en Gondanglegi	80	R. Hagenaar jr. 20 Jan. 1892	2 Febr. 1893 n°. 2	De aangevraagde gronden waren reeds aan een ander toegezegd.
29	Id.	Id. (id.)	450	L. C. van Cattenburch 6 Jan. 1892	2 Febr. 1893 n°. 3	Als voren.
30	Id.	Toeren	100	G. Krause 23 Nov. 1892	21 Jan. 1893 n°. 12	De aangevraagde gronden maken deel uit van bestaande erfpachtspercelen.
31	Id.	Id.	2	Erven A. K. van Grain Soeters 14 Maart 1890	17 Oct. 1893 n°. 15	De aangevraagde gronden konden niet als woest worden aangemerkt.
32	Id.	Id.	$1^1/_2$	J. F. D. Utermark 13 Mei 1892	id.	Als voren.
			Probolinggo.			
33	Reg. Probolinggo (afd. Loemadjang)	Tempeh	150	C. M. A. de Rijk 3 Juli 1888	21 Maart 1893 n°. 43	Het op de aangevraagde gronden voorkomende bosch voorziet in de behoefte aan hout en boschproducten der omliggende dessa's.
34	Id. (id.)	Ranoelemongan	2 × 500	A. W. de Rijk 1 Nov. 1892	23 Dec. 1893 n°. 22	Als bij n°. 24.
35	Probolinggo (afd. Kraksaän)	Gading	10 × 500	firma Martin Greig en C°. 27 Juni 1893	20 Dec. 1893 n°. 25	Id.
			Bezoeki.			
36	Bondowosso	Bondowosso	niet opgegeven.	Arie Smit 6 Jan. 1893	31 Dec. 1893 n°. 47	Id.
37	Id. (afd. Djember)	Djember	150	A. N. Savage 31 Mei 1893	19 Sept. 1893 n°. 55	Het op de aangevraagde gronden voorkomende bosch dient behouden te blijven in het belang van de irrigatie der lager gelegen velden.
38	Banjoewangi	Rogodjampi	450	H. W. van Steeden 21 Juni 1891	23 Aug. 1893 n°. 42	Het op de gronden aanwezige bosch voorziet in de behoeften der inlandsche bevolking aan bamboe, rottan en andere boschproducten.
39	Id.	Id.	15	J. H. Behrens 24 Juli 1891	23 Aug. 1893 n°. 43	Als voren.
40	Id.	Id.	550	H. J. Court 11 Sept. 1890	23 Aug. 1893 n°. 44	Id.
41	Id.	Id.	2000 (in 4 perc.)	C. A. Musquetier, later A. G. Whitby 15 Nov. 1890 [1]	18 Sept. 1893 n°. 19	De aangevraagde gronden behooren tot het hoofddjaticomplex in het district Rogodjampi en behooren mitsdien gereserveerd te blijven.
42	Id.	Id.	3000 (in 6 perc.)	C. A. Musquetier, later R. A. Oetgens van Waveren Pancras Clifford 15 Nov. 1890	18 Sept. 1893 n°. 20	Als voren.
43	Id.	Id.	3500 (in 10 perc.)	J. W. Schaap 30 Nov. 1890	18 Sept. 1893 n°. 21	Id.
44	Id.	Id.	3500 (in 10 perc.)	J. C. Brinkman 20 Nov. 1890	18 Sept. 1893 n°. 22	Id.
45	Id.	Id.	2500 (in 6 perc.)	M. A. Overgauw 4 Nov. 1890	30 Sept. 1893 n°. 21	Het behoud van het op de aangevraagde gronden aanwezige bosch werd wenschelijk geacht, ter voorkoming van zandafschuiving en voorts uit een klimatologisch en hydrographisch oogpunt.

[1] Waar aldus twee aanvragers vermeld worden, had de in de eerste plaats genoemde zijne rechten van eersten aanvrager overgedragen.

Volg-num-mer.	Regent-schappen.	Districten.	Geschatte uitge-strektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
46	Banjoewangi	Rogodjampi	1000 (in 2 perc.)	C. A. Musquetier, later A. R. Schreuder 14 Nov. 1890	30 Sept. 1893 n°. 22	Als voren.
47	Id.	Id.	1500 (in 4 perc.)	M. A. Overgauw 8 Nov. 1890	30 Sept. 1893 n°. 23	Id.
48	Id.	Id.	4000 (in 8 perc.)	M. A. Overgauw, later H. E. Visscher 8 Nov. 1890	30 Sept. 1893 n°. 24	Id.
49	Id.	Id.	1000 (in 2 perc.)	L. A. van den Bergh van Heijnenoord 25 Sept. 1890	30 Sept. 1893 n°. 25	Id.
50	Id.	Id.	1500	M. A. Overgauw, later Th. Ch. Etty en W. Kramer 19 Juli 1890	30 Sept. 1893 n°. 26	Id.
51	Id.	Id.	500	E. F. A. van Wely, later J. J. M. Hofland 9 Juli 1890	29 Oct. 1893 n°. 7	Id.
52	Id.	Id.	900	E. F. A. van Wely, later C. D. Tingwaldt 9 Juli 1890	29 Oct. 1893 n°. 8	Id.
53	Id.	Id.	500	E. F. A. van Wely, later F. M. J. Berghuis 9 Juli 1890	29 Oct. 1893 n°. 9	Id.
54	Id.	Id.	500	F. Walter 5Oct. 1890	29 Oct. 1893 n°. 10	Id.
55	Id.	Id.	500 (in 2 perc.)	E. F. A. van Wely, later W. König 20 Oct. 1890	29 Oct. 1893 n°. 11	Id.
				Banjoemas.		
56	Tjilatjap	Madjenang	500	G. ter Horst 30 Jan. 1891	7 Febr. 1893 n°. 38	De aangevraagde gronden zijn benoodigd voor de uitbreiding van den inlandschen landbouw.
				Madioen.		
57	Madioen	Kanigoro.	90	F. W. Schreiner 24 Jan. 1893	5 Juli 1893 n°. 1	De aangevraagde gronden dienen gereserveerd te blijven voor de uitbreiding van de vrijwillige koffieaanplantingen der bevolking, terwijl de uitgifte bovendien in strijd zou zijn met de belangen van den lande.
58	Ngawi	Sinee	150	Sie Tjhang Khin 20 Juli 1892	6 April 1893 n°. 12	In verband met de aanwezigheid van djatibosschen in de onmiddellijke nabijheid van de aangevraagde gronden, zou de uitgifte in strijd zijn met de belangen van den lande.
9	Id.	Id.	6	Inl Christenvrouw Maria, echtgenoote van F. A. E. Kläring 25 Nov 1892	28 Juli 1893 n°. 16	De aangevraagde gronden stonden niet ter beschikking van het Gouvernement, als deel uitmakende van een door een inlander in agrarischen eigendom bezeten perceel.
60	Id.	Id.	1030	H. C. U. J. Huber 16 Jan. 1893	14 Oct. 1893 n°. 40	Het op de aangevraagde gronden voorkomende djatibosch behoort tot de aan een houtcontractant ter leegkapping afgestane jaarperceelen, welke bestemd zijn om na leegkapping opnieuw met djati te worden beplant.
				Kediri.		
61	Kediri	Djambean.	200	F. Harris 9 Nov. 1892	21 Febr. 1893 n°. 30	Als bij n°. 56.
62	Id.	Id.	75	Ph. C. C. Hansen 19 Aug. 1892	16 Mei 1893 n°. 24	Als bij n°. 28.
63	Id.	Id.	500	W. F. F. A. Hilling 18 Mei 1893	15 Aug. 1893 n°. 61	De aangevraagde gronden maken deel uit van een onder geregeld beheer gebracht wildhoutbosch.
64	Id.	Id.	250	Th. J. van Stockum 1 Dec. 1892	6 Oct. 1893 n°. 27	Een groot gedeelte der aangevraagde gronden kon niet als woeste gronden worden beschouwd.
65	Id.	Soekoredjo	75	R. S. Thal Larsen 5 Mei 1892	19 Jan. 1893 n°. 62	Op de aangevraagde gronden komen vruchtboomen voor, waarvan de rechthebbenden geen afstand willen doen, terwijl overigens het perceel gereserveerd diende te blijven voor uitbreiding van den inlandschen landbouw.

Volg-nummer.	Regent-schappen.	Districten.	Geschatte uitgestrektheid (in bouws).	Door wien en wanneer aangevraagd.	Datum en nummer der afwijzende beschikking.	Redenen van de afwijzing.
66	Kediri	Soekoredjo	50	E. M. Fol 10 Nov. 1892	15 Sept. 1893 n°. 26	Als bij n°. 2.
67	Id.	Id.	niet opgegeven.	A. W. de Rijk 19 Nov. 1887	26 Sept. 1893 n°. 64	Als bij n°. 63.
68	Id.	Id.	id.	Id. 30 Maart 1889	id.	Als voren.
69	Trenggalek	Kampak	1000	A. Ph. Boyd 10 Maart 1893	22 Mei 1893 n°. 13	Id.
70	Berbek	Lengkong	50	A. Schmidgall 15 Maart 1893	28 Juni 1893 n°. 5	De aangevraagde gronden zijn geheel met djatibosch bezet.
71	Blitar	Wlingi	150	Maatsch. tot expl. van het land „Kali Kebo", zonder dagteekening	16 Juli 1893 n°. 29	Als bij n°. 63.
72	Id.	Lodojo	1000	Vrouwe W. C. van den Broek d'Obrenan, geb. de Vogel 20 Sept. 1892.	18 Maart 1893 n°. 36	Het op de gronden aanwezige bosch voorzag in de behoefte der bevolking aan hout, bamboe en boschproducten, terwijl bovendien een gedeelte van het perceel benoodigd was voor de uitbreiding van haren landbouw. De gronden waren reeds vroeger (gouvernementsbesluit dd. 1 September 1892 n°. 15) aan dezelfde aanvraagster geweigerd.
73	Id	Id.	3000	W. F. F. A. Hilling 5 Juli 1893	15 Sept. 1893 n°. 21	Als bij n°. 25.

B. BUITENBEZITTINGEN.

Palembang.

I	Afd. Iliran en Banjoeasin	—	12 000	J. van Hengst 12 April 1891	5 Mei 1893 n°. 45	Wegens de al te groote uitgestrektheid van de in erfpacht gewenschte terreinen (door de commissie van onderzoek geschat op 100 000 à 150 000 bouws) werden beide aanvragen niet voor eene behoorlijke behandeling vatbaar geacht.
II	Id.	—	15 000	F. H. J. van Hengst 15 April 1891	id.	
III	Afd. Lematang Oeloe, Ilir, Kikim en de Pasoemah-landen	—	7 000	A. Th. Weijergang 2 Febr. 1893	1 Aug. 1893 n°. 15	De gronden waren reeds aan een anderen aanvrager toegezegd.
IV	Afd. Tebing-Tinggi	Sindangstreken	1 500	A. A. P. von Karacson 3 Nov. 1892	21 Nov. 1893 n°. 48	De aangevraagde gronden dienen gereserveerd te blijven voor de uitbreiding van den landbouw en van de vrijwillige koffieaanplantingen der inlandsche bevolking.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

V	Afd. Amoenthai	Balangan	10 000	P. L. Wijthoff 11 Juli 1890	3 Juni 1893 n°. 27	Vermits de aangevraagde gronden niet genoegzaam waren aangeduid en twijfel geoorloofd was of zij niet grootendeels behoorden gereserveerd te worden ten behoeve van de inlandsche bevolking, zijn de aanvragen afgewezen, doch is den belanghebbenden vrijgelaten er op terug te komen voor zooveel betreft een nader ten genoegen van het hoofd van gewestelijk bestuur door hen aan te wijzen gedeelte der bewuste gronden.
VI	Id.	Id.	10 000	J. Reuter 11 Juli 1890	3 Juni 1893 n°. 28	

Amboina

VII	Eiland Ceram	—	300 000	G. A. J. Wassmer 10 April 1893	22 Juni 1893 n°. 13	Wegens de al te groote uitgestrektheid, waartoe zij betrekking had, werd de aanvrage voor behoorlijke behandeling niet vatbaar geacht.

Bali en Lombok.

VIII	Djembrana	Ter hoofdplaats Negara	100	M. M. P. van Bloemen Waanders 5 Oct. 1889	10 Maart 1893 n°. 14	Het verzoek kon niet in overweging worden genomen aangezien de Indische Regeering nog wenschte vast te houden aan de beslissing van 1891 (verg. het verslag van dat jaar, blz. 95) dat voor het gouvernementsgebied op Bali van uitgifte van grond in erfpacht vooralsnog geen sprake behoort te zijn.

(5. 17.)

BIJLAGE T.

(Zie hoofdst. J, afd. VI, van het verslag.)

OVERZICHT van de met 1 Januari 1894 in werking getreden AANNEMINGS-CONTRACTEN betreffende het vervoer van PRODUCTEN, GOEDEREN, enz., voor zooveel daarbij het DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCH BESTUUR betrokken is.

Volgnummer.	Gewesten waar het transport werd uitbesteed en aard van het transport.	Duur der aanneming.		Aannemingsprijzen.			Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar.
		Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	Maatstaf.	Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	
	Java en Madura. *a*)						
	PROBOLINGGO.						
I	Vervoer van koffie, zout, gelden, materialen en andere goederen in- en door de residentie Probolinggo, en van koffie uit het inkooppakhuis te Andongsari, district Tanggoel, afdeeling Djember, residentie Bezoeki, naar de strandpakhuizen ter hoofdplaats Probolinggo.	1894 t/m 1898.	1889 t/m 1893.	voor koffie: per pikol en per paal.	f 0,02$^{10}/_{100}$	f 0,02$^{75}/_{100}$	27 050 pikols.
				voor zout: per pikolmaat en per paal.	0,03$^{20}/_{100}$	0,02$^{75}/_{100}$	12 100 pikols.
				voor gelden, materialen en andere goederen: per pikol en per paal.	0,03$^{75}/_{100}$ *b*)	0,03$^{75}/_{100}$ *b*)	niet opgegeven.
	BEZOEKI.						
II	Vervoer van koffie, uitgezonderd de koffie uit het inkooppakhuis te Andongsari (zie hooger onder I), zout, gelden, materialen en andere goederen in- en door de residentie Bezoeki, alsmede van gelden, materialen en andere goederen, afkomstig van Soerabaija en bestemd voor de residentie Bezoeki, van Probolinggo naar de plaats van bestemming in de residentie Bezoeki en omgekeerd.	1894 t/m 1898.	1889 t/m 1893.	voor koffie: per pikol en per paal.	0,01$^{1}/_{10}$	0,02$^{50}/_{100}$	15 505 pikols.
				voor zout: per pikolmaat en per paal.	0,02	0,01$^{70}/_{100}$	27 023 pikols.
				voor gelden, materialen en andere goederen: per pikol en per paal:			niet opgegeven.
				I. voor het traject in de residentie Bezoeki.	0,06 *b*)	0,06 *b*)	
				II. voor het traject in de residentie Probolinggo.	0,03$^{75}/_{100}$ *b*)	0,03$^{75}/_{100}$ *b*)	
	MADIOEN.						
III	Vervoer van koffie, gelden, materialen en andere goederen in de residentie Madioen en uit die residentie naar Soerabaija en omgekeerd, alsmede van zout uit de afdeeling Sampang der residentie Madura naar de zoutpakhuizen te Madioen, Tjaroeban, Magettan, Ngawi, Ngrambee en Ponorogo, alsook van het zoutpakhuis te Patjitan naar de pakhuizen te Toelakan en Belah.	1894 t/m 1898.	1889 t/m 1893.	voor koffie: per pikol en per paal.	0,01$^{75}/_{100}$	0,03$^{49}/_{100}$	6 467 pikols.
				voor zout: per pikolmaat en per paal.	0,01$^{40}/_{100}$	0,00$^{79}/_{100}$	68 192 pikols.
				voor gelden, materialen en andere goederen: per pikol en per paal.	0,02$^{1}/_{2}$ *b*)	0,02$^{1}/_{2}$ *b*)	niet opgegeven.
	Buitenbezittingen.						
	SUMATRA'S WESTKUST.						
IV	Vervoer van gouvernementsreizigers, hunne gezinnen en bagage, koffie, gelden, materialen en andere goederen tusschen Padang en de verschillende plaatsen in de afdeeling L Kotta, de	1894 t/m 1898.	*c*)	voor koffie per $^{1}/_{2}$ pikol en per paal.	0,02$^{68}/_{100}$	*e*)	20 974 pikols.
				voor gelden, materialen en goederen (bagage uitgezonderd): per pikol en per paal. *d*)	0,04	*e*)	niet opgegeven.

a) Bij de aannemingen is uitdrukkelijk uitgesloten het vervoer van gelden, materialen en andere goederen, bestemd voor of afkomstig van den dienst der staatsspoorwegen en, waar zulks te pas kwam, ook het vervoer van gelden, materialen en andere goederen ten behoeve van het departement der burgerlijke openbare werken.

b) Deze vrachtprijs was reeds bij de voorwaarden van aanbesteding bepaald.

c) Gedurende 1893 was het transport weder, evenals in 1892, onuitbesteed en werd daarin door het gewestelijk bestuur voorzien. (Zie blz. 98 en 99 van het vorig verslag.)

d) De vrachtprijs voor het vervoer van gelden, materialen en goederen (bagage uitgezonderd) was reeds bij de voorwaarden van aanbesteding vastgesteld.

e) Niet ingevuld, in verband met het aangeteekende in noot *c* en ook omdat het voor 1894/1898 uitbestede perceel anders is ingericht dan vroeger (1887 t/m 1891) het geval was.

Volgnummer.	Gewesten waar het transport werd uitbesteed en aard van het transport.	Duur der aanneming.		Aannemingsprijzen.			Geraamde te vervoeren hoeveelheden per jaar.
		Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	Maatstaf.	Volgens het nieuwe contract.	Volgens het afgeloopen contract.	
	onderafdeelingen Oud Agam en Bondjol, Palembajan, Si Pisang en Palimbatan, in de onderafdeeling VIII Kotta en VII Loerah, Matoeah in de onderafdeeling Danaudistricten en Matoeah, Padang Pandjang in de afdeeling Batipoe en X Kotta, Loeboe Sikaping in de afdeeling Loeboe Sikaping (Padangsche Bovenlanden), Priaman, Koedoe en Kajoetanam in de afdeeling Priaman (Padangsche Benedenlanden) en tusschen al deze plaatsen onderling.						
V	Als voren tusschen Padang en de verschillende plaatsen in de afdeeling XIII en IX Kotta (Padangsche Bovenlanden) en tusschen al deze plaatsen onderling, zoomede (uitgezonderd het vervoer van koffie) tusschen Padang en het hospitaal te Oeloe Limau Manis.	1894 t/m 1898.	*e)*	voor koffie: per $^1/_2$ pikol en per paal.	f $0{,}02^{9}/_{10}$	*e)*	18010 pikols.
				voor gelden, materialen en goederen (bagage uitgezonderd): per pikol en per paal. *d)*	0,04	*e)*	niet opgegeven.
	BANKA EN ONDERHOORIGHEDEN.						
VI	Vervoer van gouvernementsreizigers, paarden, gelden, steenkolen, tin en andere materialen en goederen van Muntok naar de reede aldaar en omgekeerd, alsmede, ter reede, tusschen de aldaar liggende vaartuigen onderling, benevens transport van zout van boord der schepen, waarmede het van de hoofddepôts op het eiland Madura ter reede van Muntok wordt aangebracht, naar en tot in de pakhuizen op die plaats.	1894 t/m 1898	1889 t/m 1893.	voor personen en paarden: per kojang prauwruimte.	6,90	f 12,00	400 kojangs.
				voor materialen en goederen: per kojang.	6,90	12,00	
				voor gelden: per 50 K.G.	0,49	1,00	36 000 K. G.
				voor steenkolen: per ton van 1000 K.G.	2,69	6,00	1 650 ton van 1000 K.G.
				voor munitie: per 25 K.G.	0,35	0,50	5 000 K. G
				voor zout: per kojang.	5,90	10,00	50 kojangs.
				voor tin: per pikol.	0,18	0,40	8 000 pikols.
	WESTERAFDEELING VAN BORNEO.						
VII	Het onderhouden op vaste tijdstippen van een maandelijkschen stoomvaartdienst: 1°. (op de Kapoeas-rivier) van Pontianak over Tajan en Sanggou naar Sintang en omgekeerd (met inbegrip van het oponthoud op de verschillende plaatsen te volbrengen, heen en terug, binnen 6 etmalen), en 2°. (door de monding der Kapoeas-rivier) van Pontianak over Singkawang en Pamangkat naar Sambas en omgekeerd (met inbegrip van het oponthoud te Singkawang en Pamangkat te volbrengen, heen en terug, binnen 3 etmalen), zoomede het vervoer van gouvernementspassagiers, goederen en gelden op die trajecten, en het vervoer per prauw in de residentie Westerafdeeling van Borneo van zout, steenkolen en grind.	1894 t/m 1903.	1889 t/m 1893.	Volgens bij het contract voor elk traject vastgestelde tarieven. Voor de reizen tusschen Pontianak en Sintang en tusschen Pontianak en Sambas is eene subsidie toegestaan van respectievelijk f 500 en f 750 per reis. (Bij het afgeloopen vijfjarig contract was geen subsidie bedongen.)	—	—	De raming is trajectsgewijze aangegeven; voor de verschillende trajecten te zamen wordt het vervoer van zout geraamd op 395 kojangs, van steenkolen op 450 en van grind op 100 kojangs.

NB. De aannemer moet voor het onderhouden der bovenbedoelde stoomvaartdiensten één of meer stoomschepen (onder Nederlandsche vlag) bezigen, die geschikt zijn voor het sleepen van prauwen en kleine vaartuigen, en tevens ruimte aanbieden voor het behoorlijk vervoer van minstens 56 gouvernements- en particuliere passagiers (waaronder 4 der 1ste en 2 der 2de klasse), zoomede van minstens 30 kojangs goederen en gelden, behalve de reisgoederen der passagiers. Ook moeten de stoomschepen ingericht zijn ter veilige overbrenging van buskruit, vuurwerken enz. De aannemer is gehouden met zijne stoomschepen ook passagiers, goederen en gelden te vervoeren naar en van in de overeenkomst niet genoemde plaatsen, gelegen aan de Kapoes-rivier tusschen Pontianak en Sintang, in welk geval de voorgeschreven duur van de reis zal mogen worden overschreden. Paketten van de brievenpost en benoodigdheden voor den post- en telegraafdienst moeten door den aannemer met zijne stoomschepen zonder vergoeding worden vervoerd. Op de aanvang- en eindpunten der diensten heeft de Regeering de beschikking over de hooger genoemde minima, wat inrichtingen voor passagiers en laadruimte betreft en zulks tot drie uren vóór het oogenblik van vertrek. Op andere plaatsen heeft de Regeering bij voorkeur de beschikking over dat gedeelte der zooeven bedoelde inrichtingen voor passagiers en laadruimte, hetwelk bij aankomst aldaar beschikbaar komt of nog niet door gouvernementspassagiers en goederen is ingenomen, mits terstond nadat van de beschikbare ruimte door de gezagvoerders der stoomschepen aan de eerste civiele of met het civiel gezag belaste autoriteit is kennis gegeven, door deze schriftelijk wordt medegedeeld in hoever van die ruimte wordt gebruik gemaakt.

(5. 22.)

BIJLAGE U.

(Zie hoofdst. J, afd. VII, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië min of meer geregeld dienstdoende PARTICULIERE STOOMVAARTUIGEN, toebehoorende aan anderen dan de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, naar opgaven over 1893.

NAMEN VAN DE vaartuigen.	NAMEN VAN DE eigenaars.	Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Netto-inhoudsgrootte (in registertonnen van 2.83 M³.).	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
		A. Onder Nederlandsche vlag. *a)*				
Castor,	Nieuw Bataviaasch Prauwenveer,	Batavia,		19.66	20	Voor sleepdiensten en voor het onderhouden van de gemeenschap met de reede van Batavia en omliggende eilanden.
Pollux,	Id.,	Id.,		19.66	20	Id.
Tilly,	Bataviaasch Prauwenveer,	Id.,		20.53	20	Id.
Marie,	Id.,	Id.,		10.33	12	Id.
Elisabeth,	Id.,	Id.,		22.99	25	Id.
Rita,	Taylor en Lawson,	Id.,		*b)* †	†	Id.
Priok,	Dokmaatschappij van het eiland Amsterdam,	Id.,		11	18	Id.
Beatrice,	P. Landberg en Zoon en B. C. de Jong,	Id.,		7	5	Id.
Albertine,	Id.,	Id.,		13	16	Id.
Lily,	Oey Goan Leng,	Id.,		†	6	Voor eigen gebruik.
Lucy,	(Opiumpachter),	Id.,		†	6	Id.
Billiton,	Billiton-Maatschappij,	Batavia,	's-Gravenhage,	231.24	75	Op ongeregelde tijdstippen in de vaart tusschen Tandjong Pandan (Billiton) en Batavia.
Baron van Tuyll,	Id.,	Id.,	Id.,	212.70	60	Id.

a) In de bij het departement van financiën te Batavia opgemaakte Lijst der op Nederlandsch-Indische zeebrieven varende schepen en vaartuigen, afgesloten op 6 October 1893, opgenomen in deel I van den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894 als bijlage CCC, en in eene gelijksoortige opgaaf, afgesloten op ult°. Januari 1894, vindt men de volgende stoomschepen vermeld, die niet voorkomen in dezen staat, voor de opmaking waarvan gevolgd zijn de opgaven, die in de gewestelijke verslagen over 1893 werden aangetroffen.

Namen.	Waar te huis behoorende.	Netto-inhoudsgrootte (in registertonnen).	Namen.	Waar te huis behoorende.	Netto-inhoudsgrootte (in registertonnen).
Atjeh,	Batavia,	980.11	*Mayflower*,	Palembang,	227.67
Prins Hendrik der Nederlanden,	id.,	177.26	*Wilhelmina*,	id.,	20.59
Bandjermasin,	Soerabaija,	432.26	*Tandjong Pinang*,	Tandjong Pinang (Riouw),	78.66
Corry,	id.,	132.52	*Resident Halewijn*,	Dai (Riouw),	88.04
Flintshire,	id.,	1 029.86	*Resident Broers*,	Bandjermasin,	262.79
Gonda,	id.,	43.11	*Succes*,	Ternate,	9.47
Kongsi,	id.,	763.38			

Mogen misschien sommige dezer stoomschepen in de gewestelijke opgaven bij vergissing niet vermeld zijn, voor de overige zal de oorzaak dat zij nog voorkomen in den Regeeringsalmanak wel hierin gelegen zijn dat de vaartuigen hetzij in vreemden eigendom zijn overgegaan (dit zou, volgens de in dezen staat sub B voorkomende opgaven, het geval zijn met de *Flintshire* en de *Resident Halewijn*), hetzij uit de vaart zijn geraakt, zonder dat daarvan bij het departement van financiën te Batavia reeds gebleken was.

b) Het teeken † duidt aan, dat gegevens ter invulling van de betrekkelijke kolom ontbreken.

NAMEN VAN DE vaartuigen.	NAMEN VAN DE eigenaars.	Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Netto inhoudsgrootte (in registertonnen van 2.83 M³.).	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
Carolina Johanna,	Bataviasche Stoomvaartonderneming,	Batavia,		186 60	200	In de vaart langs de Noordkust van Java.
Marie,	Tagalsch Prauwenveer,	Cheribon,	Batavia,	1.50	5	Vervoer van personen en sleepdiensten van en naar de reede van Cheribon en omliggende plaatsen.
Pekalongan,	Id.,	Id.,	Id.,	1.44	10	Id.
Tagal,	Id.,	Tagal,	Id.,	2.63	8	Vervoer van personen en sleepdiensten van en naar de reede van Tagal.
Charlotte (ex *Corrie*),	Samarangsch Stoombootveer,	Samarang,		22.79	25	Vervoer van personen en goederen en sleepdiensten van en naar de reede en buitenreede van Samarang en de Noordkust van Java.
Henrietta,	Id.,	Id.,		82.24	60	Id.
Victoria,	Van Bruggen en Kruisinga,	Id.,		9.50	60	Id.
Vooruit,	Nieuw Samarangsch Prauwenveer,	Id.,		34.96	100	Id.
Louise,	Id.,	Id.,		1	4.5	Voor sleepdiensten van en naar de reede en buitenreede van Samarang.
Ganymede,	†	Soerabaija,	†	393.95	†	In geregelde vaart tusschen Belawan-Deli (Oostkust van Sumatra) en Singapore.
Brantas,	Tie Tok Swan,	Soerabaija,		25.57	12	In geregelde vaart (meermalen daags) tusschen Soerabaija en Grissee.
Merapi,	Tie Ting Nio,	Soerabaija,	Bangkallan,	30.10	†	Id.
Atjeh,	Diemont & C°.,	Padang,		26.5	15	Vervoer van personen en goederen en sleepdiensten van en naar de reede van Padang.
Padang,	Id.,	Id.,		19.08	25	Id.
Sumatra,	Id.,	Id.,		1 06	8	Id.
Rajah Kongsi Atjeh,	Thio Tiauw Siat c. s.,	Olehleh (Atjeh),		384.63	80	In de vaart tusschen Olehleh en Pinang.
Hok Canton (ex *Egeron*),	Id.,	Id., *c*)		422.73	†	Id.
Carolina,	Tjoa Ing Tjoan c. s.,	Palembang,		192.65	75	In de vaart tusschen Palembang en Singapore (wekelijks).
Resident Schiff Baroe,	Oei Tiang Tjay,	Tandjong Pinang (Riouw),		68.25	20	In geregelde vaart tusschen Tandjong Pinang (Riouw) en Singapore.
Emily,	Id.,	Id.,		79.70	30	Id.
Acheen,	Tio Tiauw Siat,	Id.,		27	10	Id.
Bintang,	Erven Gho Kim Pao,	Id.,		55.71	25	Id.
Singkep,	Singkep Tin-Maatschappij,	Singkep (Riouw),	Amsterdam,	95.35	25	In de vaart tusschen Singkep, Tandjong Pinang en Singapore.
Toeti,	Id.,	Id.,	Id.,	16 27	†	Id.
Germania,	F. Kehding,	†	Laboean-Deli (Oostkust van Sumatra),	†	†	In geregelde vaart tusschen Belawan-Deli en Assahan (Oostkust van Sumatra).
Sri Blitoeng,	Stoombootmaatschappij » Blitoeng",	Tandjong Pandan (Billiton),		40.90	18	Op ongeregelde tijdstippen varende tusschen de hoofdplaats en de verschillende districts-hoofdplaatsen van Billiton.
Sri Sintang,	Hemmes & C°.,	Pontianak (Westerafdeeling van Borneo),		147 81	50	Eenmaal 's maands van Pontianak via Tajan en Sanggou naar Sintang en terug, en daarna van Pontianak naar Singkawang en terug in contract met het Gouvernement.

c) Volgens den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894 (deel I, bijlage CCC) zou de *Hok Canton* te huis behooren te Batavia.

NAMEN VAN DE vaartuigen.	NAMEN VAN DE eigenaars.	Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Netto inhoudsgrootte (in registertonnen van 2.83 M³.).	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
Emanuel,	Hemmes & C°.,	Pontianak (Westerafdeeling van Borneo),		10	15	Vervoer van personen en goederen.
Johanna,	Id.,	Id.,		†	3	Voor sleepdiensten.
Sri Boenoet,	Tjhia Oei Than c. s.,	Id.,		13.97	10	Op ongeregelde tijdstippen varende van Pontianak via Tajan en Sanggou naar Sintang en terug.
Voorwaarts,	Wong Ki Sam,	Id.,		22.19	30	Op ongeregelde tijdstippen voor personen- en goederenvervoer varende tusschen Pontianak en verschillende andere plaatsen in de residentie Westerafdeeling van Borneo.
Kim Sin,	Ho A Yoen,	Id.,		14.78	30	Id.
Sing Yap Hong,	Sing Yap Hong,	Id.,		20.82	30	Id.
Ban Tik,	Sim Kim Tjoen,	Id.,		13.98	11	Id.
Joe Hoo,	Id.,	Id.,		10.93	†	Id.
Sri Bandjar,	Ang Eng Tjo c. s.,	Bandjermasin (Zuider- en Oosterafd. van Borneo).		544.15	120	In de vaart tusschen Koetei, Pasir, Poeloe Laut, Bandjermasin, Soerabaija en Singapore.
Vidar,	Id.,	Id.,		209.02	50	Id.
Sri Pegatan,	Daeng Tahir,	Poeloe Laut (Id.),		277.25	70	In de vaart tusschen Bandjermasin, Soerabaija en Singapore.
Paknam,	Steenkolenmaatschappij » Oost-Borneo ",	Koetei (Zuider- en Oosterafd. van Borneo),	Amsterdam,	470.96	90	In de vaart tusschen Koetei, Soerabaija en Singapore.
Batavier,	Makassaarsche Stoomvaartvereeniging,	Makasser (Celebes),		230.42	40	Op ongeregelde tijdstippen varende tusschen Menado, Gorontalo en andere plaatsen in de Molukken en ter Zuid-Oostkust van Borneo.
Coredo,	C. W. R. van Renesse van Duivenbode,	Ternate,		28.37	†	In de vaart tusschen Ternate en Nieuw-Guinea.
Henriëtte,	Batjan-Maatschappij,	Ternate,	's-Gravenhage.	19.83	†	Voor sleepdiensten en commissiereizen van den administrateur der onderneming.
Rotterdam,	Id.,	Id.,	Id.,	33.32	†	Voor commissiereizen van den hoofdadministrateur der onderneming.
B. Onder vreemde vlag.						
Poh Ann,	Liem Ho Pea c. s.,	Singapore,		484	110	Tusschen Singapore en Makasser via Soerabaija, Boeleleng (Bali), Ampenan (Lombok) en sommige plaatsen in de Molukken, en terug over dezelfde plaatsen.
Mac Alister,	Id.,	Id.,		462	120	Id.
Teresa,	Id.,	Id.,		d) *753	130	Id.
Ban Poh Gwan,	Id.,	Id.,		576	120	Id.
Ban Hin Gwan,	The Tiong Tjhioe,	Id.,		211	†	Id.
Bheema,	Id.,	Id.,		209	†	Id.
Devonhurst,	Ocean Steamship Company,	Id.,		*3 500	200	Tusschen Singapore, Soerabaija, Bali, Lombok, Makasser en Molukken.
Flintshire, e)	Id.,	Id.,		1 029	150	Id.
Saladin,	Id.,	Id.,		*1 500	360	Tusschen Cossack (West-Australië), Singapore, Boeleleng en Soerabaija.
Ruby,	Singapoorsche reederij,	Id.,		148	40	Tusschen Singapore, Palembang en Muntok.

d) Van sommige vaartuigen, in dezen staat met een * gemerkt, is het niet zeker of de netto inhoudsgrootte wel in registertonnen is opgegeven.

e) In den Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië voor 1894 (deel I, bijlage CCC) wordt dit stoomschip nog opgegeven als in Nederlandsch-Indië te huis te behooren.

NAMEN VAN DE vaartuigen.	NAMEN VAN DE eigenaars.	Waar de vaartuigen te huis behoorden.	Woonplaats der eigenaars.	Netto inhoudsgrootte (in registertonnen van 2.83 M³.).	Stoomvermogen (in paardekrachten).	Diensten.
Isabella,	Oei Boen Hin c. s.,	Singapore,		80	30	Tusschen Singapore en Djambi.
Kian Ann,	Hadji Djapar c. s.	Id.,		101	45	Id.
Ban What Hin,	Bogaardt,	Id.,		207	85	Tusschen Singapore en Pontianak over Sambas en terug.
Ban What Soon,	Kongsi » Ban Seng ",	Id.,		199	80	Tusschen Singapore, Billiton en Pontianak.
Spy,	Tjia Tjoe Yoe,	Id.,		24	†	Tusschen Singapore, Tandjong Pinang en Lingga.
Louisa II,	Oei Soei Tjeng,	Id.,		30	†	Id.
Alan,	Radja Ali,	Id.,		52	6.5	Tusschen Tandjong Pinang en Lingga.
Sri Bennit,	Go Tan Pang,	Id.,		33	30	Tusschen Singapore, Tandjong Pinang, Indragiri en Lingga.
Isabella,	Oehler,	Id.,		60	35	Tusschen Singapore en Indragiri.
Ladjoe,	Oei Soei Kiat,	Id.,		51	†	Tusschen Singapore en Tandjong Pinang.
Goean Seng Moei,	Id.,	Id.,		29	†	Id.
Tok Seng,	Tjia Tjoe Yoe,	Id.,		12	†	Id.
Helena,	Lan Ngoan Tjang,	Id.,		48	60	Tusschen Singapore en Karimon (Riouw).
Pakan,	Hong Goan,	Id.,		*84	25	Tusschen Singapore en Pekanbaroe (Oostkust van Sumatra).
Bengkalis,	Id.,	Id.,		90	30	Id.
Hebe,	Ocean Steamship Company,	Id.,		*346	90	Tusschen Singapore en Belawan-Deli (Oostkust van Sumatra).
Calypso,	Id.,	Id.,		*339	110	Id.
Sumatra,	Norddeutsche Lloyd,	†		*407	90	Id.
Lubeck,	Id.,	†		*231	60	Tusschen Singapore, Belawan-Deli (Oostkust van Sumatra), Sambas en Pontianak.
Ho Kwei,	Firma Hüttenbach,	Pinang,		*209	80	Tusschen Pinang en Belawan-Deli (Oostkust van Sumatra).
Langkat,	Tek Soon & C°.,	Id.,		*187	60	Id.
Rosa,	Chong Moh & C°.,	Singapore,		*266	75	Id.
Avagyee,	Tek Soon & C°.,	Pinang,		*248	76	Id.
Ngapoota,	Id.,	Id.,		88	60	Id.
Tai Cheong,	Immigrantenbureau te Medan, *f*)	†		*939	175	Tusschen Belawan-Deli (Oostkust van Sumatra) en China.
Tai Lee,	Id., *f*)	†		939	175	Id.
Jin Ho,	Kian Long,	Singapore,		280	45	Tusschen Pinang en Tandjong Poera in Langkat (Oostkust van Sumatra).
Quorra,	Joo Jin & C°.,	Id.,		360	†	Id.
Samtor,	Koe Goen Lik,	Id.,		140	40	Tusschen Singapore en Bagan Api Api (Oostkust van Sumatra).
Hanoi,	Koe Teng Po,	Id.,		160	50	Id.
Teek Seng Goan,	Go Goan Lee,	Id.,		71	50	Id.
Chan Tai,	Oei J. Gok c. s.,	Id.,		45	20	Tusschen Pinang en Tandjong Balei in Assahan (Oostkust van Sumatra).
Sanitwongse,	Kho Sen Bie c. s.,	Id.,		†	†	Id.
Resident Halewijn, *e*)	Tan Yoe Kit,	Id.,		88	†	Id.

f) Deze vereeniging heeft geen eigen schepen, doch worden die naar gelegenheid gecharterd.

(5. 23.)

BIJLAGE V.

(Zie hoofdst. J, afd. VII, van het verslag.)

I. NIEUWE OVEREENKOMSTEN met de Stoomvaartmaatschappijen "NEDERLAND" en "ROTTERDAMSCHE LLOYD", wegens het VERVOER van GOUVERNEMENTSPRODUCTEN uit Nederlandsch-Indië naar Nederland.

Tusschen den Staat der Nederlanden, vertegenwoordigd door den Minister van Koloniën, ter eene zijde, en de Stoomvaartmaatschappij "Nederland" / "Rotterdamsche Lloyd", ten deze vertegenwoordigd door de Heeren Jan Boissevain en Laurens Pieter Dignus Op ten Noort / Wm. Ruys & Zonen, Directeuren der Maatschappij, ter andere zijde, is overeengekomen als volgt:

Art. 1.

De Regeering verbindt zich om met de stoomschepen der Stoomvaartmaatschappij "Nederland" / "Rotterdamsche Lloyd" naar Nederland te doen overbrengen de helft van de tot verkoop in Nederland bestemde gouvernements-koffie, kina en tin, voor zoover de Regeering die producten niet per zeilschip wenscht te verzenden, zullende, wat het tin betreft, de verbintenis der Regeering zich niet verder uitstrekken dan tot 1040 lasten.

Art. 2.

De inlading op Java geschiedt volgens usantie in één of meer der volgende afscheepplaatsen: Batavia, Samarang, Soerabaja, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Panaroekan, Tjilatjap en wordt door of vanwege de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia in dier voege geregeld, dat rekening wordt gehouden met de noodzakelijkheid om de stoomschepen op den maildag te doen vertrekken.

Art. 3.

Voor inlading van koffie te Tjilatjap zal de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia jaarlijks hoogstens vier stoomschepen kunnen aanwijzen, met minstens vier weken tusschenruimte, mits voor zoodanige belading beschikbaar worden gesteld minstens 200 lasten.

Inladingen te Patjitan en Pangool, in stede van Tjilatjap, van een deel der bovengenoemde 200 lasten koffie kunnen alleen door de Factorij worden gevorderd, indien de laadmiddelen op die plaatsen zoodanig vermeerderd zijn, dat op één dag 150 lasten koffie kunnen afgescheept worden.

Art. 4.

De vracht wordt bepaald: voor koffie op f 55 per last; voor kina en tin op het laagste cijfer, dat door particulieren wordt betaald voor gelijk goed van dezelfde afscheepplaats naar dezelfde bestemming, doch in geen geval meer dan f 14 per M^3. voor kinabast en f 20 per last van 2000 kilogrammen voor tin.

Koffie in hoornschil wordt aangenomen op 1200 kilogrammen per last.

Voor lossingskosten te Amsterdam / Rotterdam wordt voldaan het laagste cijfer, dat door particulieren wordt betaald voor gelijk goed, doch in geen geval meer dan: van koffie f 1, van tin 50 cts. per last en van kinabast 35 cts. per M^3.

Wanneer op aanvraag der Stoomvaartmaatschappij in één stoomschip meer dan 200 lasten koffie en kina worden geladen, wordt de vracht volgens alinea 1 van dit artikel slechts toegepast op 200 lasten en wordt die vracht verminderd met 5 pct. voor het aantal lasten van 201 tot en met 400 en met 10 pct. voor het aantal boven 400.

De uitlevering der goederen geschiedt te Amsterdam. / Rotterdam.

De betaling der vracht heeft plaats in Nederland na de aflevering der goederen.

De te gebruiken formulieren van cognossementen zijn die, welke de Maatschappij met goedkeuring van de Nederlandsche Vereeniging van Assuradeuren heeft vastgesteld.

Art. 5.

De Maatschappij verstrekt aan de Nederlandsche Handelmaatschappij de inlichtingen, die laatstgenoemde voor de toepassing van art. 4 noodig acht.

Art. 6.

De Maatschappij verbindt zich voor het vervoer van de volgens deze voorwaarden afgeladen producten te bezigen eerste-klasse-stoomschepen, vallende onder de volgende classificatiën:

Veritas I $^3/_3$ 1. 1.
Lloyds 100 A
Ned. Vereeniging A_1, $A_1 ^1/_2$, AG_2

Art. 7.

Deze overeenkomst is aangegaan voor den tijd van één jaar, aanvangende den eersten Juni 1894, en wordt gerekend telkens voor een gelijk tijdvak te worden voortgezet, tenzij een der partijen zich minstens drie maanden vóór den vervaldag schriftelijk daartegen verklare.

Art. 8.

De kosten van zegel en registratie op deze overeenkomst en op de daaruit voortvloeiende betalingen worden door de Stoomvaartmaatschappij "Nederland" / "Rotterdamsche Lloyd" gedragen.

Aldus overeengekomen en in tweevoud opgemaakt en onderteekend.

's-Gravenhage, $\frac{\text{1 Juni}}{\text{31 Mei}}$ 1894.

De Minister van Koloniën,
(*get.*) Bergsma.

Amsterdam, 1 Juni 1894.

De Stoomvaartmaatschappij »Nederland",
(*get.*) Boissevain. (*get.*) Op ten Noort.

Rotterdam, 31 Mei 1894.

De Stoomvaartmaatschappij »Rotterdamsche Lloyd",
(*get.*) Wm. Ruys & Zonen.

NADERE OVEREENKOMST met de Stoomvaartmaatschappij „ROTTERDAMSCHE LLOYD" wegens het BINNENLANDSCH VERVOER van uit Nederlandsch-Indië hier te lande aangebrachte GOUVERNEMENTSPRODUCTEN.

Tusschen den Staat der Nederlanden, vertegenwoordigd door den Minister van Koloniën, ter eene zijde, en de Stoomvaartmaatschappij » Rotterdamsche Lloyd", ten deze vertegenwoordigd door de directeuren Wm. Ruys & Zonen, ter andere zijde, is overeengekomen als volgt:

Art. 1.

De Stoomvaartmaatschappij » Rotterdamsche Lloyd" verbindt zich om de door de Nederlandsche Handelmaatschappij daartoe aan te wijzen gedeelten der gouvernementsproducten, welke krachtens de met den Staat der Nederlanden, onder dagteekening van 31 Mei 1894, gesloten overeenkomst uit Nederlandsch-Indië herwaarts zijn overgevoerd, uit te leveren te Schiedam, Dordrecht of Middelburg, mits de aanzegging geschiedt bij open water.

Art. 2.

De in het in art. 1 vermelde contract bepaalde vrachten zullen worden verhoogd voor de producten, welke van Rotterdam zijn doorgevoerd naar Schiedam met f 1,20 (één gulden twintig cents), naar Dordrecht met f 1,50 (één gulden vijftig cents) en naar Middelburg met f 3 (drie gulden), alles per last.

Art. 3.

De betaling zal gelijktijdig met de verschuldigde zeevracht plaats hebben.

Art. 4.

Deze overeenkomst wordt gerekend te zijn aangevangen den 1sten Juni 1894 en wordt geacht deel uit te maken van de in art. 1 vermelde overeenkomst van 31 Mei 1894, zoodat zij gelijktijdig met laatstgemelde overeenkomst eindigt.

Art. 5.

De kosten van zegel en registratie op deze overeenkomst en op de daaruit voortvloeiende betalingen vallende worden door de Stoomvaartmaatschappij » Rotterdamsche Lloyd" gedragen.

Aldus overeengekomen en in tweevoud opgemaakt en onderteekend.

$\frac{\text{'s-Gravenhage}}{\text{Rotterdam}}$, 11 Juli 1894.

De Minister van Koloniën,
(*get.*) Bergsma.

De » Rotterdamsche Lloyd",
(*get.*) Wm. Ruys & Zonen.

II. ADDITIONEELE OVEREENKOMSTEN met de Stoomvaartmaatschappijen „NEDERLAND" en „ROTTERDAMSCHE LLOYD", ter zake van het VERVOER van GOUVERNEMENTS-PASSAGIERS 1ste, 2de, 3de en 4de klasse naar en uit Nederlandsch-Indië.

Tusschen den Minister van Koloniën, ter eene zijde, en de Stoomvaartmaatschappij $\frac{\text{„Nederland"}}{\text{„Rotterdamsche Lloyd"}}$, ter andere zijde, wordt overeengekomen, met wijziging in zooverre van artikel vier (vierde alinea), vijf (vierde alinea), elf, twaalf, achttien en negentien van de bijlage A der overeenkomst ter zake van het vervoer van gouvernementspassagiers, geteekend te 's-Gravenhage den 12den November 1892 [1]), dat de behandeling aan boord van gouvernements-passagiers, die worden overgevoerd met vaartuigen, die op of na primo Februari 1800 vier en negentig de reis aannemen van Ne-

---

[1]) Omtrent den inhoud der hier aangehaalde bepalingen van bijlage A, welke bijlage behelst de „Voorwaarden en vrachtprijzen betreffende het vervoer van gouvernements-passagiers", zij gemakshalve het volgende aangestipt, met verwijzing overigens naar de Javasche Courant dd. 11 Juli 1893, waarin de overeenkomsten van 12 November 1892, zooals zij vóór de inwerkingtreding (1 Juni 1893) nog gewijzigd zijn, in haar geheel zijn afgedrukt.

De vierde alinea zoowel van art. 4 als van art. 5 (het eerste regelende de behandeling van gouvernements-passagiers der 1ste en het andere die van gouvernementspassagiers der 2de klasse), luidde tot dusver: „Voor twee kinderen, beneden twee jaar oud, tot één gezin behoorende, wordt één slaapplaats beschikbaar gesteld".

Art. 11 betreft het voor de eerste vijf jaren der overeenkomsten geldende tarief van vervoer voor de reis naar Indië en voor de reis naar Nederland. Daarbij was de leeftijdsgrens voor de gelijkstelling van kinderen met volwassenen (voor wie dus de volle passageprijs verschuldigd is) gesteld op 10 jaar en daarboven, was voor kinderen boven de 2 en beneden de 10 jaar, bij vervoer in de 1ste of 2de klasse, de helft of ongeveer de helft van den passageprijs voor volwassenen bedongen, en bij vervoer in de 3de of 4de klasse voor de reis naar Indië $^5/_6$ en voor de reis naar Nederland $^4/_5$ van den passageprijs voor volwassenen (in de beide laatste gevallen derhalve voor de reis naar Indië, in stede van f 180, f 150, en voor de reis naar Nederland, in stede van f 250, f 200), terwijl het voor een kind boven de 2 en beneden de 10 jaar verschuldigde ook was te voldoen voor twee kinderen, tot één gezin behoorende, indien zij beiden nog beneden de 2 jaar waren, en eindelijk voor één kind beneden de 3 jaar niets verschuldigd was.

Art. 12 bepaalt wat de Maatschappijen wegens kosten van voeding op ligdagen kunnen in rekening brengen voor gouvernements-passagiers 1ste en 2de klasse, die de reis naar Nederland niet van Batavia, maar van tusschenplaatsen aanvaarden en gedurende de ladingsdagen aan boord verblijven. Die voedingskosten waren voor gouvernements-passagiers der 1ste en 2de klasse bepaald op respectievelijk f 5 en f 3 daags voor iederen passagier van 10 jaar of daarboven en op de helft dezer bedragen voor één kind boven 2 en beneden 10 jaar of voor twee kinderen, tot één gezin behoorende, die beiden nog beneden de 2 jaar waren, terwijl niets verschuldigd was voor één kind beneden de 3 jaar.

Art. 18 bepaalt hoeveel aan die gouvernements-passagiers 1ste en 2de klasse, die met de Maatschappij overeenkomen om zich voor de reis naar Indië eerst te $\frac{\text{Genua}}{\text{Marseille}}$ in te schepen, vanwege de Maatschappijen is uit te betalen bij het aan boord komen.

Art. 19 regelt de bedragen die vanwege de Maatschappijen bij ontscheping onderweg zijn uit te betalen aan gouvernements-passagiers 1ste of 2de klasse die, op de reis naar Nederland, het schip te $\frac{\text{Genua}}{\text{Marseille}}$ of vroeger verlaten.

De in de zooeven genoemde artt. 18 en 19 gestipuleerde betalingen — bij vervoer in de 1ste klasse bedragende f 100 voor elken volwassene of voor elk kind van 10 jaar of daarboven, en bij vervoer in de 2de klasse f 60 — waren voor kinderen beneden de 10 jaar in dier voege geregeld, dat de helft van genoemde bedragen te voldoen was voor elk kind boven 2 en beneden 10 jaar, zoomede voor twee kinderen, tot één gezin behoorende, die beiden nog beneden de 2 jaar waren.

derland naar Nederlandsch-Indië en omgekeerd, en de betalingen en uitkeeringen voor of aan hen te doen, als volgt worden geregeld:

a. voor één kind, dat op den dag van inscheping het *derde* levensjaar niet heeft volbracht, wordt geene afzonderlijke slaapplaats beschikbaar gesteld;

b. voor twee kinderen, tot één gezin behoorende, die beiden op den dag van inscheping het *derde* levensjaar niet hebben volbracht, wordt éene slaapplaats beschikbaar gesteld;

c. voor drie kinderen, tot één gezin behoorende, die *allen* op den dag van inscheping het *derde* levensjaar niet hebben volbracht, worden twee slaapplaatsen beschikbaar gesteld;

d. voor of aan ieder gouvernementspassagier der eerste en tweede klasse, die op den dag van inscheping het *dertiende* levensjaar is ingetreden, wordt voldaan of uitgekeerd het hoogste bedrag, in de artikelen elf, twaalf, achttien en negentien voormeld voor elk dier klassen overeengekomen;

e. voor of aan ieder gouvernementspassagier der eerste en tweede klasse, die op den dag van inscheping het *vierde* levensjaar is ingetreden en het *twaalfde* nog niet heeft volbracht, wordt voldaan of uitgekeerd *de helft* van het sub *d* bedoelde bedrag;

f. voor ieder gouvernementspassagier der derde of vierde klasse, die op den dag der inscheping het *vierde* levensjaar is ingetreden en het *twaalfde* nog niet heeft volbracht, wordt voldaan: voor de reis naar Nederlandsch-Indië honderd vijftig gulden, en voor de reis naar Nederland twee honderd gulden;

g. voor één kind, dat op den dag van inscheping het *derde* levensjaar niet heeft volbracht, wordt niets voldaan noch uitgekeerd;

h. voor twee kinderen, tot één gezin behoorende, die beiden op den dag van inscheping het *derde* levensjaar niet hebben volbracht, wordt evenveel voldaan of uitgekeerd als voor één kind sub *e* of *f* bedoeld;

i. voor drie kinderen, tot één gezin behoorende, die *allen* op den dag van inscheping het *derde* levensjaar niet hebben volbracht, wordt vijftig ten honderd meer voldaan of uitgekeerd dan voor één kind sub *e* en *f* bedoeld.

Aldus overeengekomen en in tweevoud opgemaakt en onderteekend.

's-Gravenhage, 17 Januari 1894.

De Minister van Koloniën,

(*get.*) v. DEDEM.

Amsterdam, 9 Januari 1894.

De Stoomvaartmaatschappij »Nederland",

(*get.*) BOISSEVAIN. (*get.*) TEGELBERG.

Rotterdam, 9 Januari 1894.

De »Rotterdamsche Lloyd",

(*get.*) WM. RUYS EN ZONEN.

(5. 24.)

BIJLAGE **W**.

(Zie hoofdst. **K**, afd. I, § 1, van het verslag.)

NOTA over „Het middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië."

De gelegenheid tot het ontvangen van middelbaar onderwijs in Nederlandsch-Indië bepaalt zich uitsluitend tot de drie hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus voor jongens op de drie hoofdplaatsen van Java (de afdeeling »hoogere burgerschool" van het gymnasium Willem III en de scholen te Samarang en Soerabaija), zoomede tot de hoogere burgerschool met driejarigen cursus voor meisjes te Batavia. Het zijn alle gouvernements-inrichtingen. [1])

Rapporten over deze scholen verschijnen jaarlijks in het van regeeringswege uitgegeven »Algemeen verslag van den staat van het middelbaar- en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië."

Terwijl voor meer uitvoerige statistieken en verdere gegevens die rapporten de beste bronnen blijven opleveren, is het doel van dit opstel om meer in het algemeen — maar overigens in beknopten vorm — den toestand van het middelbaar onderwijs, ook uit eenige dier statistieken, te beoordeelen en daaraan beschouwingen vast te knoopen over de resultaten van dat onderwijs, de gebreken die daaraan nog kleven, en de middelen welke tot verbetering zouden kunnen worden aangewend.

Positieve uitspraken over toestand en resultaten van ons Indisch middelbaar onderwijs hebben uit den aard der zaak slechts betrekkelijke waarde. Bij zulk eene wijze van beoordeeling zal men zich te zeer door subjectieve beschouwingen moeten laten leiden, die niet genoegzaam vertrouwen wekken. Het zal dus van zelve aangewezen zijn om zooveel mogelijk punten van vergelijking met het onderwijs in Nederland te zoeken en daaraan zijne opmerkingen te toetsen.

Voor het doel van dit opstel is het voldoende zich tot de drie hoogere burgerscholen voor jongens te bepalen. De hooger genoemde meisjesschool te Batavia neemt daarnevens eene geheel afgescheiden plaats in, zoowel wegens het doel harer oprichting als door de bijzondere organisatie van het onderwijs. Punten van vergelijking tusschen deze en gene inrichtingen bestaan dus nagenoeg niet.

Eene eerste opmerking, waartoe ieder onbevooroordeelde zich gedrongen gevoelt, is deze: dat het middelbaar onderwijs in Indië zeer populair is. Daargelaten de minder welwillende uitingen in enkele organen der Indische pers, luidt het algemeen oordeel over dat onderwijs ook zeer gunstig.

In steeds toenemende mate vermeerderen jaarlijks de aanvragen om toelating tot de burgerscholen. Terwijl zich in 1883 145 jongelieden aan de toelatingsexamens onderwierpen, was dit aantal in 1892 reeds gestegen tot 241, eene vermeerdering alzoo van ruim 60 pct. in tien jaren tijds. [2]) Deze vermeerdering kan niet uit den aanwas der Europeesche bevolking alleen verklaard worden; zij staat buiten alle verhouding tot de meer geleidelijke stijging van het bevolkingscijfer. Evenmin is er reden om den vermeerderden aandrang tot het middelbaar onderwijs te verklaren door het feit, dat Indië bijna geene andere gelegenheid tot voortgezette studiën aanbiedt. Want deze laatste omstandigheid zou zich in den loop der jaren toch altijd in gelijke mate doen gevoelen. Er bestaan dus veeleer goede gronden om aan te nemen dat het middelbaar onderwijs door velen op prijs gesteld en in toenemende mate gewaardeerd wordt en dat het in eene dringende behoefte naar eisch voorziet.

Met zulk een niet te verwerpen gunstig oordeel van het algemeen tot uitgangspunt, blijft het wenschelijk zich ook rechtstreeks uit de jaarverslagen over den toestand van het onderwijs rekenschap te geven.

De beste maatstaf ter beoordeeling is zeker wel gelegen in den uitslag der overgangsexamens naar de verschillende studiejaren en in de resultaten der eindexamens. Het desideratum toch is, dat de meeste der leerlingen geleidelijk en — zoo het kan — binnen den normalen studietijd de school doorloopen en daarna in staat zijn het eindexamen met gunstigen uitslag af te leggen.

Volgens de statistiek der Indische onderwijsverslagen bedroeg het percentage der leerlingen, die bij de overgangsexamens tot een hooger studiejaar bevorderd werden, gedurende de laatste jaren als volgt:

Bij	overgang	tot	den	cursus	1892/93	73.5	pct.
»	»	»	»	»	1891/92	75.3	»
»	»	»	»	»	1890/91	63.5	»
»	»	»	»	»	1889/90	74.4	»
»	»	»	»	»	1888/89	68.5	»
»	»	»	»	»	1887/88	67.9	»

De Nederlandsche verslagen der scholen stellen daar de volgende cijfers tegenover:

Bij	overgang	tot	den	cursus	1890/91	77	pct.
»	»	»	»	»	1889/90	78.5	»
»	»	»	»	»	1888/89	78.5	»
»	»	»	»	»	1887/88	77.4	»
»	»	»	»	»	1886/87	72.8	»

[1]) In 1885 werd te Samarang ook eene particuliere hoogere burgerschool voor meisjes onder den naam van „Wilhelminaschool" opgericht. Na een 8-jarig bestaan werd de inrichting, bij de sluiting van den cursus 1892/93, weder opgeheven, voornamelijk wijl de sedert verleende vergunning om meisjes op de burgerschool voor jongens toe te laten het behoud eener afzonderlijke meisjesschool aldaar minder urgent maakte.

[2]) Voor elk der jaren tusschen 1883 en 1892 zijn de cijfers als volgt:

1883—145.
1884—128.
1885—140.
1886—146.
1887—141.
1888—156.
1889—162.
1890—204.
1891—254.
1892—241.

Dat de schoolbevolking der burgerscholen met deze vermeerdering geen gelijken tred heeft gehouden, ligt hoofdzakelijk aan het groot aantal afgewezen candidaten, wier voorbereiding te wenschen overliet. Het gouvernements lager onderwijs in Indië levert slechts een beperkt deel der adspiranten voor de burgerscholen; het kan dus slechts gedeeltelijk in een verwijt van onvoldoende vorming betrokken worden. Toch is er gedurende de laatste jaren in toenemende mate naar gestreefd om de lagere school beter aan het middelbaar onderwijs te doen aansluiten en zijn de bewijzen voorhanden dat men hiermede goede resultaten verkrijgen zal.

De opgaven uit het moederland zijn bijna doorloopend hooger. Maar het verschil is van weinig beteekenis en de vergelijking valt dus niet bepaald ten nadeele der Indische scholen uit. Als men bovendien de hierna te bespreken min gunstige omstandigheden in aanmerking neemt, dan is er reden om over de verkregen resultaten tevreden te zijn.

Dezelfde opmerking geldt ook den uitslag der eindexamens in Indië en in het moederland. Het percentage van hen, die bij die examens slaagden, is voor hier en ginds in de volgende tabel aangegeven:

		Indië.	Nederland.
Eindexamens van	1891	73.33 pct.	—
» »	1890	82.76 »	88.52 pct.
» »	1889	95.24 »	90.69 »
» »	1888	95.45 »	90.00 »
» «	1887	72.00 »	86.00 »
» »	1886	— »	86.57 »

De Indische cijfers loopen tamelijk ver uiteen. Er zijn er, die hooger gaan dan de opgaven uit het moederland, en andere, die minder gunstig daarbij afsteken. Verschillende omstandigheden kunnen tot die uiteenloopende resultaten hebben geleid. Als men echter in het oog houdt dat het gemiddelde der hooger genoemde percenten in Nederland 88.35 en in Indië 83.75 bedraagt en het verschil dus ook in dit opzicht van weinig beteekenis is, dan mogen zeker de resultaten dier eindexamens evenzeer reden tot tevredenheid geven en pleiten ze voor de degelijkheid van het Indisch middelbaar onderwijs.

Er zijn nog andere punten van vergelijking te vinden.

Het hoofddoel der burgerscholen is zeker wel dat de leerlingen den drie- of vijfjarigen cursus geheel doorloopen en daarna het eindexamen afleggen. Waar dus van een gegeven aantal leerlingen het grootste deel de leerjaren tot het einde doorloopt, daar mag men aannemen dat het onderwijs de beste vruchten gedragen heeft en de resultaten het meest bevredigend zijn.

In ondervolgenden staat worden van dergelijke uitkomsten eenige cijferopgaven uit Indië en uit Nederland overgenomen. Daarbij is nagegaan hoeveel leerlingen in eenig leerjaar tot het eerste studiejaar der scholen zijn toegelaten en hoevelen er na vijf jaren het eindexamen met gunstigen uitslag hebben afgelegd.

In Indië:

toegelaten tot den cursus:	1886/87	107	waarvan geslaagd in het eind-examen van:	1891	22
	1887/88	88		1892	25
	1888/89	105		1893	24
Te zamen over 3 jaren		300.			71

In Nederland: [1])

toegelaten tot den cursus:	1883/84	1214	waarvan geslaagd in het eind-examen van:	1888	258
	1884/85	1309		1889	302
	1885/86	1268		1890	293
Te zamen over 3 jaren		3791.			853

Het aantal geslaagden in het eindexamen bedraagt in Indië 23.7 pct. en in Nederland 22.5 pct. van dat der toegelaten leerlingen.

Bovenstaande vergelijking valt beslist ten voordeele der Indische scholen uit. Niet slechts wijl het percentage uit de opgaven voor Indië iets hooger is, maar vooral omdat er reden zou bestaan om juist een groot verschil ten voordeele der scholen in het moederland te verwachten. De verklaring hiervan ligt voor de hand. Bij het gemis van nagenoeg elke andere gelegenheid tot voortgezette studiën wordt de Indische hoogere burgerschool in den regel veel bezocht door jongelieden, die niet voornemens zijn den geheelen cursus te doorloopen; het onderwijs in de eerste studiejaren dient hun als eene voorbereiding voor latere vakstudie. Indien dus tusschentijds een aantal leerlingen de scholen verlaten, dan heeft het onderwijs ook ten hunnen aanzien vruchten gedragen en gedeeltelijk aan zijn doel beantwoord. In Nederland daarentegen, met zijne talrijke vakscholen en inrichtingen voor meer uitgebreid onderwijs, is de toestand anders; daar behoeven niet uitsluitend de burgerscholen te worden dienstbaar gemaakt aan het erlangen van meer voortgezet onderwijs. Het tusschentijds vertrekken van vele leerlingen heeft er dus veel meer de beteekenis eener gemankeerde en onvoltooide opleiding, hetzij wegens gemis aan aanleg en ijver der jongelieden of wel om andere redenen.

In overeenstemming met het voorafgaande is dan ook de opmerking gemaakt, dat de progressieve vermindering van het aantal leerlingen in het eerste tot en met het laatste studiejaar dooreengenomen in Indië kleiner is dan in Nederland.

Bij al hetgeen hierboven ten gunste van het Indisch middelbaar onderwijs en over den bevredigenden uitslag der examens gezegd is, valt natuurlijk niet te denken aan het stellen van lagere eischen bij die examens. De in Indië opgeleide jongeling heeft in het algemeen aan dezelfde voorwaarden te voldoen.

Als hier plaats mag zijn voor subjectieve beoordeelingen, dan zou ook gereleveerd kunnen worden, dat professoren aan de Polytechnische school en de Indische instelling te Delft meestal gunstig oordeelen over leerlingen die het middelbaar onderwijs in Indië genoten hebben. Bij de instellingen voor hooger onderwijs schijnen evenmin klachten over onvoldoende voorbereiding te zijn gerezen. Alleen is in Indië wel eens de opmerking gemaakt dat de resultaten van het taalonderwijs dooreengenomen niet zoo gunstig zijn als in het moederland.

Het verwerven van schoolkennis is niet het doel, maar slechts een middel van voorbereiding tot latere vorming en het verkrijgen eener maatschappelijke positie.

De vraag of het Indisch middelbaar onderwijs aan zijne bestemming voldoet, zal dus mede getoetst kunnen worden aan de maatschappelijke carrière van hen, die aan de Indische burgerschool hunne vorming te danken hebben.

In den bij dit rapport overgelegden staat [2]) zijn zooveel mogelijk nominatieve opgaven verzameld van oud-leerlingen die het eindexamen aflegden, met de laatstelijk door hen bekleede ambten en betrekkingen. Een enkele blik daarop doet zien dat het Indisch middelbaar onderwijs er zeer velen heeft gevormd, die in de maatschappij thans eene eervolle positie innemen.

Het zijn echter niet juist degenen die den cursus geheel doorloopen hebben, welke aan het genoten onderwijs hun lateren maatschappelijken welstand danken. Zooals hierboven gereleveerd werd, bezoeken ook vele jongelieden slechts de eerste studiejaren der school tot het erlangen van meer voortgezet onderwijs. Dat deze gedeeltelijke vorming en voorbereiding voor latere vakstudie evenzeer vruchten dragen, daarvan zijn mede de bewijzen voorhanden. Uit de latere bestemming der leerlingen kan althans blijken, in hoeverre het middelbaar onderwijs werkelijk tot grondslag voor de verdere vorming gediend heeft.

In den loop der cursussen 1888/89, 1889/90 en 1890/91 verlieten 131 leerlingen de hoogere burgerscholen zonder den geheelen studietijd doorloopen en het eindexamen afgelegd te hebben (de mutatiën wegens overlijden, en die door vertrek naar elders — gewoonlijk gevolgd door wederinschrijving bij eene andere burgerschool — zijn hier buiten rekening gelaten). De redenen van staking der studiën zijn voor genoemde 131 leerlingen hieronder aangegeven:

Voorbereiding voor examen adspirant-officier.	16
» » » adjunct-landmeter	1
Overgegaan in dienst bij de Nederl. Indische stoomvaart. .	1
Voorbereiding voor stuurmans-examen	1
Opleiding voor officier bij het legioen van Prins PAKOE ALAM.	1

[1]) Deze statistiek is niet geheel correct, in zooverre de opgaven ook betrekking hebben op hoogere burgerscholen met 3-jarigen cursus waarbij het eindexamen wordt afgelegd door leerlingen, die slechts 3 en niet 5 jaar te voren op de scholen zijn toegelaten. Dit maakt echter, bij de tamelijk geringe wisseling in het aantal jaarlijks toegelaten leerlingen, hoegenaamd geen verschil.

[2]) *Deze staat is hierbij niet afgedrukt.*

Overgegaan in den handel	15
» » burgerlijken gouvernements-dienst	27
» » militairen dienst	4
Geplaatst op landelijke ondernemingen en fabrieken	19
Gevestigd als photograaf	1
Gevestigd als smid	2
Overgegaan naar de burgeravondschool	2
» » » ambachtsschool te Batavia	2
Wedergekeerd naar de lagere school	2
Om onder andere leiding de studiën voort te zetten	3
Wegens ziekte	16
» financieele of huiselijke omstandigheden	7
» onvoldoenden aanleg	4
» onbekende redenen	7

Dit overzicht mag niet onbevredigend genoemd worden, en vooral niet als men let op hetgeen te voren reeds over het bezoeken van de eerste studiejaren der burgerscholen gezegd is. Daardoor toch kan de maatschappelijke bestemming van vele der vertrokken leerlingen — meer nog dan in het moederland het geval zou zijn — geacht worden met het doel en de strekking van het middelbaar onderwijs eenigermate in overeenstemming te zijn.

Op gebreken en leemten, die speciaal der Indische burgerschool eigen zijn, valt hier ten slotte nog de aandacht te vestigen.

Evenals alle instellingen en organisatiën in Nederlandsch-Indië ondervinden ook de inrichtingen van middelbaar onderwijs daar te lande de gevolgen van het gemis aan stabiliteit, der Indische maatschappij zoo eigen. Buiten- en binnenlandsche verloven wegens ziekte van de leeraren; langdurige verzuimen om diezelfde reden; overplaatsingen van de ouders der leerlingen, welke laatsten op eene andere school onder geheel nieuwe leiding hunne studiën moeten voortzetten: dit alles zijn factoren die belemmerend werken op den goeden gang van het onderwijs en die derhalve bij beoordeeling der resultaten niet over het hoofd mogen worden gezien.

Een ander bezwaar houdt met het voorafgaande rechtstreeks verband. Indië bezit buiten het personeel der burgerscholen nagenoeg geene personen, bevoegd tot het geven van middelbaar onderwijs, die de openvallende leeraarsplaatsen dadelijk zouden kunnen vervullen. Worden nieuwe leeraren uit het moederland aangevraagd, dan verloopen er maanden vóórdat ze beschikbaar zijn. En in dien tusschentijd kan het onderwijs slechts onvoldoende gegeven worden. Onder deze omstandigheden is er in vroegere jaren, en ook later wel, maar al te zeer eene neiging geweest om zich te behelpen met onderwijzers zonder volledige bevoegdheid, maar die hunne bediening dadelijk konden aanvaarden.

Het geldt hier een ernstig bezwaar, dat van lieverlede tamelijk grooten omvang heeft aangenomen. De Indische burgerschool telt er velen onder haar leeraarspersoneel, die volgens de Nederlandsche wet niet in hunne bediening gehandhaafd zouden kunnen blijven. Daaronder zijn er wel, die zich tot geschikte leeraren hebben weten te vormen; maar dergelijke uitzonderingen heffen het bezwaar in algemeenen zin niet op.

Door dit, het middelbaar onderwijs in Indië ontsierende, gebrek te erkennen, ligt van zelve de weg ter verbetering aangewezen. De eerste eisch blijft bovenal eene geleidelijke verbetering van het leeraarspersoneel, voor zoover zich daaraan de behoefte openbaart, en verder eene zorgvuldige keuze van nieuwe leeraren, met uitsluiting van alle onbevoegden.

Vicieuse toestanden worden in Indië ook in meerdere of mindere mate veroorzaakt door de overbevolking der burgerscholen, speciaal van de afdeeling »hoogere burgerschool" van het gymnasium Willem III te Batavia. Het is deze factor vooral, welke aan de degelijkheid van het onderwijs en de vorming der leerlingen schade kan doen.

Bij de splitsing van groote klassen geldt als regel, dat een aantal van meer dan 25 jongelieden verdeeling van het studiejaar in twee parallel-klassen noodig maakt; stijgt het aantal boven 50 leerlingen dan volgt eene splitsing in drie afdeelingen. Het is er echter verre van, dat deze regel altijd zou worden betracht. De splitsing van studiejaren maakt vermeerdering van het aantal leeraren en dientengevolge verhooging van uitgaven noodig; onder die omstandigheden is dikwijls de splitsing van klassen al te lang tegengegaan of uitgesteld, zelfs waar de behoefte zich dringend deed kennen.

De school te Batavia vooral heeft de nadeelige gevolgen van overvulde klassen te ondervinden gehad. Daar is de toestand ten deze ongunstiger dan ergens elders. Er is wellicht geen enkele hoogere burgerschool in Nederland waar niet de verhouding tusschen het aantal leerlingen en het aantal klassen-afdeelingen veel bevredigender is dan bij het Indisch middelbaar onderwijs.

De volgende tabel geeft van het aangevoerde eenige sprekende voorbeelden.

Hoogere burgerscholen met 5-jarigen cursus.	Leerlingen.	Toehoorders.	Klassen en klassen-afdeelingen.	Toelichtingen.
Zutfen	111	1	8	
's-Gravenhage	201	2	11	
Rotterdam	165	—	9	
Leiden	154	11	9	
Haarlem	216	10	10	
Amsterdam	285	1	12	
Batavia	223	2	9	Het aantal *leerlingen* wordt alleen door dat der school te Amsterdam overtroffen.

Terwijl in het moederland overvolle klassen zelden voorkomen, dreigt het tolereeren van zulke klassen aan de Indische school meermalen regel te worden. De 36 Nederlandsche hoogere burgerscholen met 5-jarigen cursus telden gedurende het leerjaar 1890/91 te zamen 224 klassen of afdeelingen; daaronder waren slechts 16 klassen met meer dan 24 leerlingen. Bij de Bataviasche school is zulks met 5 van de 9 klassen het geval. Volgens dezen maatstaf zouden in het moederland niet 16, maar 125 schoolklassen in dien staat moeten verkeeren eer de ongunstige toestand bereikt was, welke dit jaar aan de Bataviasche burgerschool heerscht.

De weg ter verbetering ligt ook hier van zelven aangewezen. Als men aan de eischen van degelijk onderwijs voldaan wil hebben, dan zal voortaan de splitsing van klassen en de daarmede gepaard gaande uitbreiding van het leeraarspersoneel niet meer door zoo overwegende financieele bedenkingen moeten worden tegengehouden. Vooral schijnt het wenschelijk om, zoodra de behoefte zich duidelijk kennen doet, bij voorkeur eene *definitieve* uitbreiding van personeel in te voeren, omdat daardoor de gelegenheid bestaat vaste leeraren met volledige bevoegdheid uit Nederland te ontbieden.

Andere bezwaren tegen de burgerschool zijn niet specifiek Indisch.

In de Indische pers is bijv. het verwijt geuit, dat jongelieden die het eindexamen afleggen niet dadelijk beantwoorden aan alle eischen van eenige door hen bekleede maatschappelijke positie. Die hierin echter een grief vinden, miskennen het wezen van het middelbaar onderwijs, dat geene vakopleiding beoogt, maar slechts het aanbrengen van algemeene ontwikkeling in verschillende takken van wetenschap ten doel heeft.

Toch kan niet gezegd worden dat de Indische burgerschool aan hervorming absoluut *geene* behoefte zou hebben.

Gaat men na, dat een groot deel der leerlingen, die eindexamen afleggen, zich tot ideaal stellen het verwerven van het diploma van het groot-ambtenaarsexamen, om daarmede — hetzij als ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur of bij de bureaux — in den Indischen dienst te treden, dan rijst de vraag, of de breed

opgezette studie van wis- en natuurkundige vakken niet wat beperkt zou kunnen worden, ten einde den daardoor vrijkomenden tijd nuttiger te besteden aan beoefening van talen en vooral van staatsrecht, staathuishoudkunde en handelswetenschappen. Ook aan jongelieden, die zich in den handel begeven, zou zulk eene hervorming van het leerplan ten goede komen. Voor Indië schijnt deze weg bovendien te eerder aan te bevelen, omdat aldaar de schaduwzijden van eene te overwegend positieve studie niet, gelijk in het moederland, worden getemperd door den beschavenden invloed van het maatschappelijk leven. De Nederlandsche jongelingschap is dikwijls in de gelegenheid om vreemde landen te bezoeken; zij hoort veel vreemde talen spreken; het sociale en staatkundige leven trekt daar, ook buiten de school, meer rechtstreeks de aandacht. Dit alles werkt beschavend en ontwikkelend op geest en karakter. In Indië doet zich die invloed veel minder gevoelen. Daardoor treden ook de bezwaren tegen de algemeene richting van het middelbaar onderwijs, die in Nederland evenmin ontkend kunnen worden, in Indië meer op den voorgrond.

Zoolang evenwel het middelbaar onderwijs in het moederland op den tegenwoordigen voet geregeld blijft, schijnt eene hervorming in Indië niet wel doenlijk. De eisch toch moet blijven, dat er volkomen overeenstemming besta, ten einde gelijke aanspraken te kunnen waarborgen bij de toelating tot andere instellingen van onderwijs in het moederland of tot voortgezette studie op de zusterinstellingen aldaar.

Voorloopig schijnt dus de wet op het middelbaar onderwijs een beletsel voor hervormingen in de aangewezen richting en zal derhalve het streven slechts gericht behoeven te blijven op verbetering van het bestaande binnen de perken door die wet gesteld.

Wat in het bijzonder te verrichten valt om het gehalte van het onderwijs zoo mogelijk op een hooger peil te brengen, werd hiervoren reeds bespreken. In die richting vooral zal men met vrucht werkzaam zijn.

Batavia, den 29sten September 1893.

De Directeur van onderwijs,
eeredienst en nijverheid,

(*w. g.*) v. d. Kemp.

(5. 25.)

BIJLAGE X.

(Zie hoofdst. K, afd. I, § 1, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië aanwezige LAGERE SCHOLEN voor EUROPEANEN en met dezen gelijkgestelden bij het einde van 1893, zoomede eene recapitulatie der opgaven over 1889 t/m 1893.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Eerste scholen.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Andere.	Aantal scholen. Meisjesscholen.	Aantal scholen. Totaal.	Onderwijzend personeel. Hoofdonderwijzers.	Onderwijzend personeel. Hoofdonderwijzeressen.	Onderwijzend personeel. Hulponderwijzers.	Onderwijzend personeel. Hulponderwijzeressen.	Onderwijzend personeel. Kweekelingen. Mannelijke.	Onderwijzend personeel. Kweekelingen. Vrouwelijke.	Onderwijzend personeel. Totaal.	Aantal leerlingen. Betalende.	Aantal leerlingen. Niet-betalende.	Aantal leerlingen. Totaal.	Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt: Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
								Openbare scholen. *a)*													
Java en Madura																					
Bantam	Serang	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	16	26	42	20	16	6	23	19	3
Batavia	Batavia	2	5	3	10	*b)* 8	3	26	17	»	»	54	891	794	1685	681	673	331	955	730	48
Id.	Meester-Cornelis	1	1	1	3	2	1	4	4	»	»	11	201	123	324	142	125	57	182	142	14
Id.	Depok	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	22	22	44	20	12	12	24	20	2
Id.	Buitenzorg	1	1	1	3	2	1	4	7	»	»	14	269	208	477	243	173	61	268	209	20
Krawang	Poerwakarta	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	18	14	32	14	11	7	21	11	15
Id.	Soebang	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	20	7	27	21	4	2	23	4	2
Preanger Regentschappen	Bandong	»	1	1	2	1	1	2	3	1	»	8	133	100	233	129	69	35	125	108	36
Id.	Tjiandjoer	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	2	17	21	38	21	12	5	22	16	10
Id.	Soekaboemi	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	58	44	102	51	35	16	50	52	12
Id.	Garoet	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	27	24	51	27	20	4	33	18	3
Cheribon	Cheribon	»	1	1	2	1	1	1	2	»	»	5	50	70	120	52	53	15	62	58	12
Id.	Indramaijoe	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	13	9	22	12	9	1	7	15	»
Tagal	Tagal	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	73	64	137	70	55	12	71	66	10
Pekalongan	Pekalongan	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	47	94	141	64	62	15	72	69	8
Samarang	Samarang	2	3	2	7	5	2	13	11	»	»	31	550	396	946	457	355	134	582	364	45
Id.	Ambarawa	»	1	1	2	1	1	3	1	»	»	6	36	112	148	96	40	12	89	59	27
Id.	Salatiga	1	1	1	3	2	1	4	3	»	»	10	143	127	270	111	118	41	155	115	19
Id.	Kendal	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	24	22	46	32	9	5	28	18	9
Id.	Oenarang	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	25	23	48	29	13	6	30	18	4
Japara	Patti	»	1	»	1	1	»	2	»	»	»	3	51	33	84	45	33	6	47	37	20
Id.	Japara	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	28	26	54	25	23	6	28	26	13
Id.	Koedoes	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	3	37	28	65	25	28	12	36	29	1
Id.	Joana	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	15	20	35	19	12	4	21	14	8
	Transporteeren	7	30	13	50	38	13	73	58	1	»	183	2764	2407	5171	2406	1960	805	2954	2217	341

a) In den loop van 1893 werden 3 nieuwe scholen geopend: eene 2de gemengde school te Malang (Pasoeroean) in Maart, eene 1ste meisjesschool ter hoofdplaats Samarang in April, en eene 1ste meisjesschool B ter hoofdplaats Batavia in October.
Nog werd besloten tot de oprichting van eene 7de gemengde school ter hoofdplaats Batavia en van eene 1ste gemengde school ter hoofdplaats Menado, alsmede tot de heropening der in Januari 1893 gesloten gemengde school te Gorontalo (Menado). De opening (heropening) dezer scholen had eerst in het begin van 1894 plaats; daar het onderwijzend personeel reeds op ult. 1893 was aangesteld en hier medegeteld is, bedraagt het aantal hoofdonderwijzers op dezen datum 3 meer dan het aantal gemengde scholen.

b) Zie het slot van noot *a*.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen.				Onderwijzend personeel.							Aantal leerlingen.			Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt:					Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
		Gemengde scholen.								Kweekelingen.											
		Eerste scholen.	Andere.	Meisjesscholen.	Totaal.	Hoofdonderwijzers.	Hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Mannelijke.	Vrouwelijke.	Totaal.	Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	
	Per transport	7	30	13	50	38	13	73	58	1	»	183	2764	2407	5171	2406	1960	805	2954	2217	341
Rembang.	Rembang . . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	35	32	67	37	23	7	46	21	10
Id.	Toeban	»	1	»	1	1	»	»	1	»	»	2	27	15	42	19	20	3	29	13	9
Id.	Bodjonegoro . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	1	4	35	29	64	32	23	9	29	35	8
Soerabaija	Soerabaija . . .	2	4	2	8	6	2	16	12	»	»	36	608	412	1020	480	397	143	589	431	20
Id.	Grissee	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	15	25	40	13	19	8	26	14	3
Id.	Modjokerto. . .	»	1	»	1	1	»	2	1	»	»	4	44	61	105	52	29	24	67	38	3
Id.	Sidoardjo . . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	33	32	65	41	18	6	38	27	5
Id.	Djombang . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	27	14	41	27	14	»	17	24	1
Pasoeroean	Pasoeroean . . .	»	1	1	2	1	1	1	4	»	»	7	81	92	173	73	64	36	88	85	6
Id.	Malang	1	1	1	3	2	1	3	3	»	»	9	161	89	250	117	107	26	112	138	9
Id.	Bangil	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	31	22	53	39	14	»	29	24	4
Id.	Lawang. . . .	»	1	»	1	1	»	2	1	»	»	4	69	33	102	49	33	20	48	54	1
Probolinggo	Probolinggo . .	1	1	1	3	2	1	3	3	»	»	9	129	109	238	124	76	38	119	119	1
Id.	Loemadjang . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	41	31	72	60	10	2	39	33	5
Id.	Kraksaän . . .	»	1	»	1	1		1	»	»	»	2	25	13	38	20	15	3	15	23	»
Bezoeki	Bezoeki	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	18	8	26	13	9	4	17	9	1
Id.	Sitoebondo . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	33	23	56	32	18	6	37	19	6
Id.	Bondowosso . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	10	12	22	8	11	3	17	5	3
Id.	Djember. . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	14	11	25	16	5	4	11	14	2
Id.	Banjoewangi . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	17	14	31	19	9	3	19	12	1
Banjoemas	Banjoemas . . .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	53	24	77	36	31	10	53	24	29
Id.	Tjilatjap. . . .	»	1	»	1	1	»	2	»	»	»	3	24	58	82	60	18	4	55	27	5
Id.	Bandjarnegara .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	30	12	42	21	15	6	31	11	21
Id.	Poerbolinggo . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	18	8	26	19	5	2	19	7	3
Bagelen	Poerworedjo . .	»	1	1	2	1	1	1	3	»	»	6	96	66	162	84	60	18	106	56	43
Id.	Keboemen . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	28	13	41	22	17	2	34	7	18
Id.	Koetoardjo . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	27	21	48	33	15	»	29	19	13
Id.	Wonosobo . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	40	12	52	26	22	4	40	12	28
Id.	Gombong . . .	»	c) 2	»	2	2	»	8	1	»	»	11	37	307	344	121	187	36	322	22	23
Kadoe.	Magelang . . .	1	1	1	3	2	1	3	4	»	»	10	151	143	294	177	91	26	177	117	95
Djokjokarta	Djokjokarta . .	d) 1	d) 2	1	4	3	1	6	9	»	»	19	374	267	641	345	232	64	338	303	87
Soerakarta	Soerakarta . . .	1	2	1	4	3	1	8	7	1	»	20	335	332	667	342	252	73	381	286	72
Id.	Boijolali. . . .	»	1	»	1	1	»	2	»	»	»	3	6	61	67	47	15	5	39	28	»
Id.	Klatten	»	1	»	1	1	»	1	2	»	»	4	24	88	112	72	36	4	58	54	1
Madioen	Madioen. . . .	»	1	1	2	1	1	2	2	»	1	7	92	116	208	122	59	27	99	109	19
Id.	Ngawi	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	29	49	78	48	30	»	45	33	14
Kediri	Kediri	»	1	1	2	1	1	1	3	»	»	6	82	70	152	61	74	17	78	74	»
Id.	Ngandjoek . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	12	33	45	31	11	3	22	23	7
Id.	Blitar	»	1	1	2	1	1	1	3	»	»	6	73	62	135	65	49	21	69	66	12
Id.	Toeloeng-Agoeng	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	30	42	72	44	24	4	49	23	9
Madura	Pamakassan . .	»	1	»	1	1	»	2	»	»	»	3	35	36	71	34	25	12	47	24	14
Id.	Sumanap . . .	»	1	»	1	1	»	1	»	1	»	3	21	31	52	27	18	7	28	24	1
Id.	Bangkallan . .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	14	16	30	15	12	3	19	11	2
Te zamen voor Java en Madura .		14	79	25	118	94	25	161	123	3	2	408	5848	5351	11199	5529	4172	1498	6484	4715	955
Buitenbezittingen.																					
Sumatra's Westkust. . .	Padang	1	1	1	3	2	1	4	4	»	»	11	228	122	350	141	136	73	225	125	10
Id.	Fort de Kock. .	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	44	32	76	39	24	13	52	24	7
Id.	Padang Pandjang	»	1	»	1	1	»	1	»	1	»	3	24	17	41	23	8	10	18	23	2
Id.	Solok.	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	18	8	26	11	9	6	11	15	6
Id.	Padang Sidempoean .	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	13	15	28	21	7	»	17	11	4
	Transporteeren	1	5	1	7	6	1	8	5	1	»	21	327	194	521	235	184	102	323	198	29

c) Een dezer scholen is uitsluitend bestemd voor de jongens van het ter plaatse gevestigde pupillenkorps.

d) De 1ste school B werd veranderd in eene derde school.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Eerste scholen.	Aantal scholen. Gemengde scholen. Andere.	Aantal scholen. Meisjesscholen.	Aantal scholen. Totaal.	Onderwijzend personeel. Hoofdonderwijzers.	Onderwijzend personeel. Hoofdonderwijzeressen.	Onderwijzend personeel. Hulponderwijzers.	Onderwijzend personeel. Hulponderwijzeressen.	Onderwijzend personeel. Kweekelingen. Mannelijke.	Onderwijzend personeel. Kweekelingen. Vrouwelijke.	Onderwijzend personeel. Totaal.	Aantal leerlingen. Betalende.	Aantal leerlingen. Niet-betalende.	Aantal leerlingen. Totaal.	Naar schoolklasse en kunne waren de leerlingen verdeeld als volgt: Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen onder de leerlingen begrepen.
	Per transport	1	5	1	7	6	1	8	5	1	»	21	327	194	521	235	184	102	323	198	29
Benkoelen	Benkoelen	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	26	37	63	29	30	4	43	20	4
Palembang	Palembang	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	29	23	52	31	12	9	26	26	3
Oostkust van Sumatra	Medan	»	1	»	1	1	»	2	»	»	»	3	63	24	87	51	23	13	52	35	10
Riouw.	Tandjong Pinang.	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	13	22	35	21	13	1	21	14	3
Banka	Muntok	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	23	19	42	24	15	3	24	18	11
Atjeh en onderhoorigheden.	Kotta Radja	1	1	»	2	2	»	3	1	»	»	6	67	62	129	85	29	15	60	69	29
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Bandjermasin	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	52	80	132	67	41	24	69	63	5
Westerafdeeling van Borneo	Pontianak	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	16	24	40	21	12	7	28	12	1
Celebes en onderhoorigheden	Makasser	1	1	1	3	2	1	4	3	»	»	10	148	119	267	128	106	33	143	124	15
Id.	Maros	»	1	»	1	1	»	»	»	»	»	1	3	22	25	17	7	1	9	16	»
Id.	Boelekomba	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	4	16	20	7	8	5	13	7	»
Id.	Bonthain	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	5	34	39	18	15	6	24	15	1
Menado	Menado	»	1	1	2	a) 2	1	3	3	»	»	9	78	120	198	114	62	22	120	78	42
Id.	Tondano.	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	38	16	54	24	24	6	39	15	37
Id.	Amoerang	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	41	19	60	35	24	1	40	20	39
Id	Gorontalo	...	...	...	...	b) 1	»	»	»	»	»	1	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Amboina	Amboina	»	1	1	2	1	1	2	3	»	»	7	77	163	240	115	85	40	138	102	24
Id.	Saparoea	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	23	46	69	37	27	5	37	32	22
Id.	Neira.	»	1	1	2	1	1	2	2	»	»	6	97	66	163	84	66	13	74	89	27
Ternate	Ternate	»	1	»	1	1	»	1	1	»	»	3	25	36	61	37	20	4	28	33	8
Timor	Koepang	»	1	»	1	1	»	1	»	»	»	2	15	26	41	25	11	5	26	15	10
Te zamen voor de Buitenbezittingen		3	25	6	34	30	6	38	20	1	»	95	1170	1168	2338	1205	814	319	1337	1001	320
» » » Java en Madura		14	79	25	118	94	25	161	123	3	2	408	5848	5351	11199	5529	4172	1498	6484	4715	955
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indië.		17	104	31	152	124	31	199	143	4	2	503	7018	6519	13537	6734	4986	1817	7821	5716	e) 127

Particuliere scholen.

GEWESTEN.	PLAATSEN.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderw.	Totaal.	Hoofdonderwijzers.	Hoofdonderwijzeressen.	Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen. Mannelijke.	Kweekelingen. Vrouwelijke.	Totaal.	Betalende.	Niet-betalende.	Totaal.	Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Jongens.	Meisjes.	Aantal inlanders en vreemde oosterlingen.
Batavia	Batavia	»	6	6	4	2	11	44	»	2	63	...	...	1129	429	358	342	334	795	»
Id.	Meester-Cornelis	»	1	1	»	1	»	2	»	»	3	...	...	40	9	10	21	»	40	»
Preanger Regentschappen	Manondjaija	1	»	1	»	1	»	»	»	»	1	...	...	26	10	14	2	9	17	15
Samarang	Samarang	f) 4	1	5	2	3	1	14	»	1	21	...	...	618	313	211	94	184	434	5
Soerabaija	Soerabaija	»	4	4	2	2	12	17	»	»	33	...	...	775	302	252	221	286	489	3
Sumatra's Westkust.	Padang	»	1	1	»	1	»	6	»	»	7	...	...	155	81	38	36	8	147	»
Totalen voor geheel Nederlandsch-Indië.		5	13	18	8	10	24	83	»	3	128	...	...	2743	1144	883	716	821	1922	g) 23

e) Hieronder 411 kinderen van Christen-inlanders, 711 van andere inlanders en 153 van vreemde oosterlingen.
Het aantal leerlingen van Europeesche afkomst bedroeg bij het einde van 1893: aan de openbare scholen 12 262 en aan de particuliere scholen 2720, die naar hun leeftijd verdeeld waren als volgt:

	6 jaar.	7 jaar.	8 jaar.	9 jaar.	10 jaar.	11 jaar.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.
Openbare scholen	842	1352	1483	1475	1468	1335	1281	1203	958	650	215	12 262
Particuliere scholen	160	237	279	252	284	255	250	264	235	207	297	2 720

f) Hieronder 3 weeshuisscholen (de jongensschool en de meisjesschool van het Roomsch-katholieke weeshuis en de Protestantsche weeshuisschool).

g) Inlandsche (niet-Christen) leerlingen. Omtrent den leeftijd der 2720 Europeesche leerlingen zie men noot e.

RECAPITULATIE.

RECAPITULATIE over de laatste vijf jaren

TIJDSTIP.	Aantal scholen. Gemengde scholen.	Aantal scholen. Meisjes scholen.	Aantal scholen. Totaal	Onderwijzend personeel bij die scholen in dienst. Aantal mannen. Hoofd- en hulponderwijzers.	Aantal mannen. Kweekelingen.	Aantal vrouwen. Hoofd- en hulponderwijzeressen. *h)*	Aantal vrouwen. Kweekelingen.	Onderwijzend personeel. Totaal	Aantal leerlingen. Betalende.	Aantal leerlingen. Niet betalende.	Aantal leerlingen. Totaal	Landaard der leerlingen. Kinderen van Europeesche en daarmede gelijkgestelde afkomst.	Kinderen van inlanders. *i)*	Kinderen van vreemde oosterlingen.	Landaard. Totaal	Kunne der leerlingen. Jongens.	Kunne der leerlingen. Meisjes.	Kunne. Totaal	Verdeeling der leerlingen naar hunne schoolklasse. Laagste klasse.	Middelste klasse.	Hoogste klasse.	Verdeeling. Totaal	Aantal leerlingen die gedurende het opgegeven jaar de school verlieten na *alle* klassen te hebben doorloopen. *k)*
Openbare scholen.																							
Ult. 1889	116	25	141	274	2	160	2	438	6121	5795	11 916	10 955	782	179	11 916	6959	4957	11 916	5916	4543	1457	11 916	563
„ 1890	117	27	144	273	2	176	3	454	6286	6091	12 377	11 421	808	148	12 377	7183	5194	12 377	6198	4661	1518	12 377	703
„ 1891	119	28	147	290	1	175	4	470	6478	6243	12 721	11 634	938	149	12 721	7311	5410	12 721	6403	4716	1602	12 721	622
„ 1892	121	29	150	306	3	169	6	484	6748	6324	13 072	11 893	1018	161	13 072	7575	5497	13 072	6540	4775	1757	13 072	550
„ 1893	121	31	152	323	4	174	2	503	7018	6519	13 537	12 262	1122	153	13 537	7821	5716	13 537	6734	4986	1817	13537	637
Particuliere scholen																							
	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.																					
Ult. 1889	5	11	16	27	..	72	5	104	...	...		2351	3	„	2354	725	1629	2354	984	793	577	2354	154
„ 1890	5	12	17	24	..	77	6	107	...	...		2395	4	„	2399	720	1679	2399	975	738	686	2399	186
„ 1891	5	12	17	24	..	81	1	106	...	...		2434	5	„	2439	720	1719	2439	951	763	725	2439	169
„ 1892	7	12	19	33	..	79	3	115	...	...		2635	17	„	2652	795	1857	2652	1057	874	721	2652	184
„ 1893	5	13	18	32	..	93	3	128	...	...		2720	23	„	2743	821	1922	2743	1144	883	716	2743	204

h) Onder de hulponderwijzeressen der openbare scholen zijn niet medegeteld die, welke bij sommige dezer scholen voorloopig (zonder bezoldiging) waren werkzaam gesteld. Haar aantal bedroeg bij het einde van elk der behandelde jaren achtereenvolgens 38, 5, 3, 1 en 6.

i) Onder het opgegeven aantal inlandsche leerlingen was bij het einde van elk der behandelde jaren achtereenvolgens begrepen het volgend aantal kinderen van Christen-inlanders: 344, 338, 405, 395 en 411, allen behoorende tot de leerlingen der openbare scholen.

k) De opgaven voor de particuliere scholen in deze kolom zijn onvolledig.

5 26)

BIJLAGE Y.

(Zie hoofdst. K, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de samenstelling op 31 December 1893 van het ONDERWIJZEND PERSONEEL, verbonden aan de KWEEKSCHOLEN voor inlandsche onderwijzers en aan de OPENBARE SCHOLEN voor INLANDERS in Nederlandsch-Indië. *a*)

Kweekscholen.

KWEEKSCHOLEN.	Nominaal aantal kweekelingen.	Hoofd- en 2de onderwijzers: Aantal.	Hoofd- en 2de onderwijzers, met akte voor: Maleisch.	land- en volkenkunde.	Javaansch.	Soendaasch.	Madureesch.	Makassaarsch.	Boegineesch.	Europeesche hulponderwijzers: Aantal.	Europeesche hulponderwijzers, met akte voor: Maleisch.	land- en volkenkunde.	Javaansch.	Soendaasch.	Madureesch.	Makassaarsch.	Boegineesch.	Inlandsche hulponderwijzers van den 1sten of 2den rang.	Inlandsche onderwijzers in: de talen.	het handteekenen.	Totaal van het onderwijzend personeel.
Bandong	75	2	2	2	»	1	»	»	»	1	1	1	1	1	»	»	»	»	*b*) 3	1	7
Probolinggo	75	2	2	2	1	»	»	»	»	1	1	1	»	»	»	»	»	»	*c*) 3	1	7
Fort de Kock	50	2	2	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	*d*) 1	*e*) 2	*f*) »	5
Makasser	25	1	1	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	*g*) 3	*h*) »	4
Amboina	50	2	2	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	*d*) 1	*i*) 2	1	6
Totalen . .	275	9	9	9	2	1	»	1	»	2	2	2	1	1	»	»	»	2	13	3	29

a) De twee zoogenaamde speciale scholen voor inlanders — te Depok en Amboina — zijn in dit overzicht niet begrepen.

b) Eén voor het Soendaasch, één voor het Javaansch en één voor het Maleisch.

c) Eén voor het Javaansch, één voor het Madureesch en één voor het Maleisch.

d) Inlandsch hulponderwijzer van den 1sten rang, bezittende de akte van bekwaamheid als hulponderwijzer bij het Europeesch lager onderwijs.

e) Eén voor het Maleisch en één voor het Battaksch.

f) Met de lessen in het handteekenen was de Europeesche 2de onderwijzer belast.

g) Eén voor het Makassaarsch, één voor het Boegineesch en één voor het Maleisch.

h) Met de lessen in het teekenen was belast een der hulponderwijzers van de Europeesche openbare lagere scholen ter plaatse.

i) Beiden voor het Maleisch.

Gewone scholen.

Gewesten.	Aantal gouvernements-scholen.	Onderwijzers: van kweekscholen afkomstig.	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 3de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 1ste klasse (in de buitenbezittingen).	Onderwijzers: 4de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: 2de klasse (in de buitenbezittingen).	Waarnemende onderwijzers: Hulp-onderwijzers.	Waarnemende onderwijzers: Kweekelingen.	Hulp-onderwijzers.	Kweekelingen.	Totaal.
Ressort van de kweekschool te Bandong.											
Bantam	5	5	»	»	»	»	»	»	5	2	12
Batavia	8	7	»	»	»	»	1	»	12	4	24
Krawang	6	6	»	»	»	»	»	»	3	7	16
Preanger Regentschappen	27	27	»	»	»	»	»	»	59	7	93
Cheribon	10	9	»	»	1	»	»	»	19	9	38
Tagal	4	4	»	»	»	»	»	»	4	7	15
Pekalongan	3	2	1	»	»	»	»	»	5	4	12
Banjoemas	14	14	»	»	»	»	»	»	22	17	53
Bagelen	18	18	»	»	»	»	»	»	34	29	81
Kadoe	6	6	»	»	»	»	»	»	16	1	23
Totalen	101	98	1	»	1	»	1	»	179	87	367
Ressort van de kweekschool te Probolinggo.											
Samarang	10	10	»	»	»	»	»	»	15	16	41
Japara	7	7	»	»	»	»	»	»	7	10	24
Rembang	10	10	»	»	»	»	»	»	13	13	36
Djokjokarta	1	»	»	»	1	»	»	»	5	»	6
Soerakarta	5	5	»	»	»	»	»	»	10	3	18
Madioen	16	16	»	»	»	»	»	»	41	12	69
Soerabaija	14	13	»	»	1	»	»	»	22	16	52
Pasoeroean	9	7	»	»	2	»	»	»	12	4	25
Probolinggo	9	7	»	»	2	»	»	»	9	3	21
Bezoeki	5	5	»	»	»	»	»	»	7	4	16
Kediri	11	11	»	»	»	»	»	»	21	10	42
Madura	6	6	»	»	»	»	»	»	14	4	24
Bali en Lombok	2	2	»	»	»	»	»	»	1	»	3
Totalen	105	99	»	»	6	»	»	»	177	95	377
Ressort van de kweekschool te Fort de Kock.											
Padangsche Benedenlanden	11	10	»	»	»	1	»	»	25	2	38
Padangsche Bovenlanden	21	16	»	3	»	2	»	»	46	1	68
Benkoelen	k) 10	7	»	»	»	2	»	»	17	3	29
Transporteeren	42	33	»	3	»	5	»	»	88	6	135

k) Onder het opgegeven aantal scholen zijn begrepen de tijdelijk geslotene te Bintoehan (Benkoelen), Bengkalis (Oostkust van Sumatra) en Edi-Besar Atjeh en onderhoorigheden).

Gewesten.	Aantal gouvernements-scholen.	Onderwijzers: van kweekscholen afkomstig.	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 3de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 1ste klasse (in de buitenbezittingen).	Onderwijzers: 4de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: 2de klasse (in de buitenbezittingen).	Waarnemende onderwijzers: Hulp-onderwijzers.	Waarnemende onderwijzers: Kweekelingen.	Hulp-onderwijzers.	Kweekelingen.	Totaal.
Per transport	42	33	»	3	»	5	»	»	88	6	135
Lampongsche Districten. . . .	3	3	»	»	»	»	»	»	5	1	9
Palembang	6	6	»	»	»	»	»	»	8	1	15
Oostkust van Sumatra	k) 2	1	»	»	»	»	»	»	1	»	2
Atjeh en onderhoorigheden. . .	k) 2	1	»	»	»	»	»	»	2	»	3
Riouw	3	3	»	»	»	»	»	»	»	2	5
Banka	2	2	»	»	»	»	»	»	»	2	4
Billiton.	2	2	»	»	»	»	»	»	»	1	3
Totalen . .	k) 62	51	»	3	»	5	»	»	104	13	176
Ressort van de in 1893 opgeheven kweekschool te Padang Sidempoean.											
Tapanoli (met het eiland Nias) .	19	12	»	2	»	5	»	»	40	2	61
Ressort van de in 1891 opgeheven kweekschool te Bandjermasin.											
Westerafdeeling van Borneo . .	1	1	»	»	»	»	»	»	1	»	2
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	6	6	»	»	»	»	»	»	24	»	30
Totalen . .	7	7	»	»	»	»	»	»	25	»	32
Ressort van de kweekschool te Makasser.											
Celebes en onderhoorigheden . .	14	13	»	»	»	»	»	»	11	»	24
Ressort van de kweekschool te Amboina.											
Menado: Minahassa en Gorontalo	l) 81	49	»	3	»	28	»	»	174	31	285
Menado: Sangi- en Talaut-eilanden.	29	10	»	»	»	4	10	5	4	8	41
Ternate en onderhoorigheden . .	2	2	»	»	»	»	»	»	3	2	7
Amboina: Amboina en de overige (niet afzonderlijk genoemde) eilanden .	63	50	»	3	»	10	»	»	113	10	186
Amboina: Banda-eilanden . . .	3	1	»	»	»	»	2	»	2	»	5
Amboina: Zuidwester-eilanden .	6	4	»	»	»	1	1	»	9	1	16
Amboina: Aroe-eilanden . . .	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	1
Timor: Timor	l) 8	3	»	»	»	1	»	»	3	3	10
Timor: Rotti.	l) 13	6	»	»	»	2	3	»	12	1	24
Timor: Savoe	l) 1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Totalen . .	l) 207	125	»	6	»	47	16	5	320	56	575

l) Onder het opgegeven aantal scholen zijn begrepen, ofschoon tijdelijk gesloten, 1 te Tilamoeta (Gorontalo), 4 op Timor, 2 op Rotti en de school op Savoe.

Gewesten.	Aantal gouvernements-scholen.	Onderwijzers: van kweekscholen afkomstig.	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 3de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: bij wijze van onderscheiding bevorderd tot de 1ste klasse (in de buitenbezittingen).	Onderwijzers: 4de klasse (op Java en Madura).	Onderwijzers: 2de klasse (in de buitenbezittingen).	Waarnemende onderwijzers: Hulp-onderwijzers.	Waarnemende onderwijzers: Kweekelingen.	Hulp-onderwijzers.	Kweekelingen.	Totaal.
RECAPITULATIE.											
In het ressort der kweekscholen te:											
Bandong	101	98	1	»	1	»	1	»	179	87	367
Probolinggo	105	99	»	»	6	»	»	»	177	95	377
Totalen voor Java, Madura en Bali en Lombok	206	197	1	»	7	»	1	»	m) 356	182	744
Fort de Kock	n) 62	51	»	3	»	5	»	»	104	13	176
Padang Sidempoean (opgeheven)	19	12	»	2	»	5	»	»	40	2	61
Bandjermasin (opgeheven)	7	7	»	»	»	»	»	»	25	»	32
Makasser	14	13	»	»	»	»	»	»	11	»	24
Amboina	n) 207	125	»	6	»	47	16	5	320	56	575
Totalen voor de buitenbezittingen (behalve Bali en Lombok)	n) 309	208	»	11	»	57	16	5	o) 500	71	868
Totaal-generaal	515	405	1	11	7	57	17	5	856	253	1 612

m) Hieronder 119 candidaat-onderwijzers (van eene kweekschool afkomstig) die, in afwachting van plaatsing aan het hoofd van eene school, tijdelijk als hulponderwijzer waren werkzaam gesteld. Hoevelen er van de kweekschool te Bandong of van die te Probolinggo afkomstig waren, is ditmaal niet opgegeven.

n) Onder het opgegeven aantal scholen zijn begrepen 3 tijdelijk geslotene in het ressort der kweekschool te Fort de Kock en 8 tijdelijk geslotene in het ressort der kweekschool te Amboina.

o) Hieronder 127 candidaat-onderwijzers als bedoeld in noot m. Eene verdeeling van het aantal naar gelang van de kweekscholen, waar zij hunne opleiding hadden ontvangen, moet bij gemis aan gegevens hier te lande, ditmaal achterwege blijven.

(5. 27.)

BIJLAGE Z.

(Zie hoofdst. **K**, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië aanwezige inlandsche scholen bij het einde van 1892 benevens eenige voorloopige opgaven over 1893.

GEWESTEN.	Aantal scholen op 31 December 1892.				Aantal scholen op 31 December 1893.				Aantal leerlingen gedu			
	Gouvernements-scholen.	Particuliere scholen. a) Gesubsidieerd.	Particuliere scholen. a) Niet-gesubsidieerd.	Totaal.	Gouvernements-scholen.	Particuliere scholen. a) Gesubsidieerd.	Particuliere scholen. a) Niet-gesubsidieerd.	Totaal.	Gouvernements-scholen. 1892.	Gouvernements-scholen. 1893.	Particuliere Gesubsidieerd. 1892.	Particuliere Gesubsidieerd. 1893.
Java en Madura.												
Bantam	5	»	»	5	5	»	»	5	445	470	»	»
Batavia	7	1	11	19	b) 8	1	10	b) 19	1 001	1 047	89	108
Krawang	6	»	»	6	6	»	»	6	518	509	»	»
Preanger Regentschappen	27	1	2	30	27	2	1	30	3 595	3 806	22	62
Cheribon	10	»	1	11	10	»	1	11	1 873	1 903	»	»
Tagal	4	2	»	6	4	3	»	c) 7	805	779	215	361
Pekalongan	3	8	»	11	3	8	»	11	610	684	496	474
Samarang	10	10	5	25	10	10	7	d) 27	2 357	2 375	1 199	1 298
Japara	7	»	4	11	7	1	3	11	1 113	1 048	»	110
Rembang	10	3	1	14	10	4	»	14	1 731	1 850	393	539
Soerabaja	14	19	3	36	14	18	4	36	2 740	2 958	2 455	2 611
Pasoeroean	9	9	2	20	9	9	3	e) 21	1 257	1 410	713	845
Probolinggo	9	1	»	10	9	1	»	10	963	994	33	31
Bezoeki	5	»	1	6	5	2	4	f) 11	673	693	»	84
Banjoemas	14	4	2	20	14	4	1	g) 19	2 327	2 500	547	623
Bagelen	18	7	»	25	18	7	»	25	4 520	4 314	1 046	1 129
Kadoe	6	5	5	16	6	5	5	h) 16	1 189	1 198	509	992
Djokjokarta	1	4	4	9	1	11	1	i) 13	363	358	517	1 912
Soerakarta	5	2	6	13	5	3	7	k) 15	904	996	279	323
Madioen	16	7	2	25	16	8	1	25	3 326	3 274	713	936
Kediri	11	10	9	30	11	19	3	l) 33	2 272	2 350	816	1 480
Madura	6	3	»	9	6	3	»	9	913	876	119	129
		96	58			119	51					
Totalen voor Java en Madura	203	154		357	204	170		374	35 495	36 392	10 161	14 047

…rende 1892 en 1893.

…scholen. Niet Gesubsidieerd. 1892.	…scholen. Niet Gesubsidieerd. 1893.	Totaal. 1892.	Totaal. 1893.	GEWESTEN.
				Java en Madura.
»	»	445	470	Bantam.
406	437	1 496	1 592	Batavia.
»	»	518	509	Krawang.
66	40	3 683	3 908	Preanger Regentsch.
13	13	1 886	1 916	Cheribon.
»	»	1 020	1 140	Tagal.
»	»	1 106	1 158	Pekalongan.
219	259	3 775	3 932	Samarang.
328	219	1 441	1 377	Japara.
157	»	2 281	2 389	Rembang.
303	220	5 498	5 789	Soerabaija.
131	268	2 101	2 523	Pasoeroean.
»	»	996	1 025	Probolinggo.
6	9	679	786	Bezoeki.
28	81	2 902	3 204	Banjoemas.
»	»	5 566	5 443	Bagelen.
921	633	2 619	2 823	Kadoe.
377	152	1 257	2 422	Djokjokarta.
1 030	1 081	2 213	2 400	Soerakarta.
158	33	4 197	4 243	Madioen.
497	93	3 585	3 923	Kediri.
»	»	1 032	1 005	Madura.
4 640	3 538	50 296	53 977	

TOELICHTINGEN.

(Waar men een † geplaatst vindt, ontbreken de gegevens. De met een * geteekende cijfers zijn onvolledig.)

a) Onder de opgegeven particuliere scholen waren, voor zooveel blijkt, het navolgend aantal zendingsscholen begrepen:

GEWESTEN.	Ultimo 1892. Gesubsidieerd.	Ultimo 1892. Niet-gesubsidieerd.	Ultimo 1893. Gesubsidieerd.	Ultimo 1893. Niet-gesubsidieerd.
Batavia	„	3	„	4
Preanger Regentschappen	1	1	2	„
Cheribon	„	1	„	1
Samarang	„	5	„	6
Japara	„	3	„	3
Rembang	1	„	1	„
Soerabaija	7	1	5	„
Pasoeroean	5	„	8	„
Bezoeki	„	1	„	2
Banjoemas	„	2	„	„
Kediri	„	8	7	2
	14	25	23	18
	39		41	

De in 1893 gesubsidieerde zendingsscholen waren in de Preanger Regentschappen: die te Tjiandjoer (afd. Tjiandjoer) en Pengharepan (afd. Soekaboemi); in Rembang die te Blora (afd. Blora); in Soerabaija die te Pesapen (hoofdplaats Soerabaija), Modjowarno en Bongsoredjo (afd. Djombang), Wonoredjo en Wioeng (afd. Soerabaija), Tebel en Segaran (afd. Modjokerto) en Mlaten (afd. Sidoardjo); in Pasoeroean die te Kendalpaijak, Peniwen, Swaroe, Wonoredjo en Toempang (afd. Malang); en in Kediri die te Poerworedjo, Wonokasri, Semampir, Sambiroto, Djatiwaringin en Gedangan (afd. Kediri) en Aditoija (afd. Berbek).

b) De particuliere scholen te Pendjaringan, Tanah Njonja en Blandongan werden opgeheven; daarentegen werden geopend: één gouvernementsschool (de 4de) ter hoofdplaats Batavia en twee particuliere scholen aldaar (eene zendingsschool in Gang Chassé en eene andere te Mangga Besar).

c) Te Boemiaijoe (afd. Brebes) werd eene particuliere (niet-zendings-) school geopend.

d) Twee zendingsscholen in de afdeeling Salatiga (te Tempoeran en Toegoe) en eene andere particuliere school te Kebontjina (afd. Kendal) werden geopend, doch de zendingsschool te Kalitjeret (afd. Samarang) werd gesloten.

e) Te Poedjon (afd. Malang) werd eene particuliere school geopend.

f) Voor 't eerst worden thans opgegeven eene zendingsschool te Bondowosso (afd. Bondowosso) en vier andere particuliere scholen (te Tapen en Moesan in de reeds genoemde afdeeling, zoomede te Tanggoel en Soekokerto in de afdeeling Djember).

g) Twee zendingsscholen werden gesloten, doch te Merboeng werd eene andere particuliere school geopend.

h) Twee particuliere scholen werden gesloten (naar het schijnt een der twee te Mendoet en die te Kedjoeron, beide in de afdeeling Magelang), terwijl er twee geopend werden (te Kaliangkrek en Krasak).

i) Vier nieuwe particuliere scholen kwamen in 1893 in werking, en wel te Godejan, Pinoengan, Imogiri en Djedjeran.

k) Twee particuliere scholen méér dan op ult. 1892, waarvan er in de ontvangen opgaven slechts één nader is aangeduid, zijnde de nieuw geopende te Wirengan.

l) Drie scholen méér dan op ult. 1892, namelijk de heropende zendingsschool te Maron en twee andere nieuwe particuliere scholen, van welke slechts één nader is aangeduid, zijnde eene onder Europeesche leiding staande particuliere (niet zendings-) school te Kertosono (afd. Berbek).

Het aantal meisjes, dat in 1893 de openbare lagere inlandsche scholen bezocht, bedroeg 332 (tegen 292 in 1892), als in: Bantam 26, Batavia 14, Krawang 44, Preanger Regentschappen 87, Cheribon 10, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Madioen en Kediri te zamen 57, Bagelen 28, Kadoe 5, Soerakarta 11, Soerabaija 49 en Pasoeroean 1.

Voor de particuliere scholen werden over 1893 opgegeven 853 meisjes (tegen 811 in 1892), als: Batavia 14, Preanger Regentschappen 19, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Madioen en Kediri te zamen 261, Kadoe 6, Djokjokarta 4, Soerakarta 6, Soerabaija 352, Pasoeroean 187 en Probolinggo 4.

EILANDEN EN GEWESTEN.	Aantal scholen bij het einde der onderstaande jaren.							Aantal leerlingen in	
	Gouvernementsscholen. b)			Particuliere scholen. (Zendings- en andere). c)		Totaal.		Gouvernements-scholen.	
	1891.	1892.	1893.	1891.	1892.	1891.	1892.	1891.	1892.
Buitenbezittingen.									
Sumatra. Padangsche Benedenlanden (Gouv. Sumatra's Westk.)	11	11	11	7	d) 6	18	17	1 721	1 541
Sumatra. Padangsche Bovenlanden (Gouv. Sumatra's Westk.)	21	21	21	»	e) 1	21	22	2 566	2 530
Sumatra. Tapanoli (Gouv. Sumatra's Westk.)	17	17	f) 18	89	g) 92	106	109	2 092	2 182
Sumatra. Benkoelen	9	9	9	1	1	10	10	898	1 053
Sumatra. Lampongsche Districten	3	3	3	»	»	3	3	282	338
Sumatra. Palembang	5	6	6	1	1	6	7	479	558
Sumatra. Oostkust van Sumatra	»	1	1	»	»	»	1	»	54
Sumatra. Atjeh	1	1	1	1	1	2	2	167	182
Nias (gouvernement Sumatra's Westkust)	1	1	1	4	4	5	5	74	61
Riouw en Lingga	3	3	3	»	»	3	3	158	167
Banka	2	2	2	»	»	2	2	119	112
Billiton	2	2	2	»	»	2	2	122	137
Borneo. Westerafdeeling	»	1	1	1	1	1	2	»	55
Borneo. Zuider- en Oosterafdeeling	6	6	6	10	h) 15	16	21	664	i) 664
Celebes. Gouv. Celebes en onderhoorigheden	j) 13	j) 13	k) 14	1	1	14	14	848	848
Celebes. Minahassa en Gorontalo (res. Menado)	83	80	80	136	l) 147	219	227	13 160	13 514
Sangi-eilanden (res. Menado)	25	25	25	63	o) 64	88	89	3 996	3 988
Talaut-eilinden (res. Menado)	4	4	4	»	»	4	4	536	606
Ternate (res. Ternate)	1	1	1	»	»	1	1	154	167
Batjan (res. Ternate)	1	1	1	»	»	1	1	128	123
Halmaheira en Nieuw-Guinea (res. Ternate)	»	»	»	6	q) 5	m) 6	m) 5	»	»
Ceram (residentie Amboina)	12	11	11	15	r) 26	27	37	1 167	1 181
Boeroe (residentie Amboina)	1	1	1	4	s) 6	5	7	97	84
Manipa (residentie Amboina)	1	1	1	»	»	1	1	37	35
Boano (residentie Amboina)	1	1	1	»	»	1	1	115	106
Amboina (residentie Amboina)	29	28	t) 25	5	u) 6	34	34	2 961	3 066
Haroekoe (residentie Amboina)	6	6	6	»	»	6	6	885	906
Saparoea (residentie Amboina)	12	12	12	1	1	13	13	1 980	1 997
Noessalaut (residentie Amboina)	6	6	6	»	»	6	6	759	856
Banda-eilanden (residentie Amboina)	3	3	3	1	1	4	4	135	192
Key-eilanden (residentie Amboina)	»	»	»	1	1	1	1	»	»
Aroe-eilanden (residentie Amboina)	1	1	1	4	u) 5	5	6	33	33
Zuidwester-eilanden (residentie Amboina)	6	6	6	5	w) 23	11	29	582	568
Timor (res. Timor)	4	4	4	3	3	7	7	392	726
Rotti (res. Timor)	11	11	11	13	ij) 14	24	25	1 092	1 130
Savoe (res. Timor)	»	»	»	5	z) 6	5	6	»	»
Flores (res. Timor)	»	»	»	3	z) 4	3	4	»	»
Soemba (res. Timor)	»	»	»	4	4	4	4	»	»
Bali (residentie Bali en Lombok)	2	2	2	»	»	2	2	96	96
Totalen . . .	303	301	300	384	439	687	740	38 495	39 856

e) Nieuwe gemeenteschool te Kampoeng-Tabing (Salo).

f) In 1893 werd eene gouvernementsschool geopend te Pargaroetan (afd. Toba en Silindong).

g) De in 1892 in de residentie Tapanoli bijgekomen particuliere scholen (uitsluitend zendingsscholen) zijn in de ontvangen opgaven niet nader aangeduid. De 92, waarvan over 1892 verslagen zijn ingekomen, waren alle van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen, op 2 na, zijnde 1 van het Genootschap voor in- en uitwendige zending te Batavia en 1 van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging.

h) De in 1892 in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bijgekomen particuliere scholen (uitsluitend zendingsscholen) zijn in de ontvangen opgaven niet nader aangeduid.

i) Bij gemis aan latere opgaven is het cijfer van ultimo 1891 behouden.

j) In afwijking van de opgaven in bijlage BB. van 't vorig verslag, is thans de gouvernementsschool op het eiland Soembawa (die te Bima) niet meer afzonderlijk genoemd aan den voet der tabel, maar met de overige gouvernementsscholen in het gewest Celebes en onderhoorigheden vereenigd opgegeven.

k) In 1893 werd eene gouvernementsschool geopend te Tjamba (afd. Noorderdistricten).

l) Volgens de ontvangen opgaven was het getal van 147 particuliere scholen op ultimo 1892 verdeeld als volgt: 143 in de Minahassa (129 van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, en 14 Roomsch-Katholieke scholen, zijnde respectievelijk 4 en 1 meer dan op ultimo 1891) en 4 negorijscholen in de afdeeling Gorontalo. Blijkens de door gemeld genootschap gepubliceerde gegevens bestonden echter op ultimo 1892 128 genootschapsscholen, van welke er 2 tijdelijk gesloten waren.

m) Deze opgaaf betreft slechts 128 van de 136 zendings- en negorijscholen.

n) Het aandeel van de hooger bedoelde genootschapsscholen in dit totaal is niet gemeld. Blijkens opgaven door het Zendelinggenootschap gepubliceerd waren bij 126 genootschapsscholen op ultimo 1892 ingeschreven 7735 leerlingen (4787 jongens en 2948 meisjes), van welke er 5124 gezet opkwamen.

...den loop der onderstaande jaren. a)				GEWESTEN enz.
Particuliere scholen.		Totaal.		
1891.	1892.	1891.	1892.	
				Buitenbezittingen.
266	248	1 987	1 789	Pad. Benedenlanden.
»	69	2 566	2 599	Pad. Bovenlanden.
4 301	4 276	6 393	6 458	Tapanoli.
26	32	924	1 085	Benkoelen.
»	»	282	338	Lampongsche Districten.
103	85	582	643	Palembang.
»	»	»	54	Oostkust van Sumatra.
68	80	235	262	Atjeh.
109	142	183	203	Nias.
»	»	158	167	Riouw en Lingga.
»	»	119	112	Banka.
»	»	122	137	Billiton.
64	64	64	119	Westerafd van Borneo.
574	594	1 238	1 258	Z. en O.-afd van Borneo.
48	48	896	896	Celebes en onderhoorigh.
m)* 9 383	n) 10 028	* 22 543	23 542	Minahassa en Gorontalo.
p)* 1 752	4 247	* 5 748	8 235	Sangi-eilanden.
»	»	536	606	Talaut-eilanden.
»	»	154	167	Ternate.
»	»	128	123	Batjan.
†	60	†	60	Halmaheira en N.-Guinea.
319	346	1 486	1 527	Ceram.
178	198	275	282	Boeroe.
»	»	37	35	Manipa.
»	»	115	106	Boano.
v)* 101	110	* 3 062	3 176	Amboina.
»	»	885	906	Haroekoe.
41	61	2 021	2 058	Saparoea.
»	»	759	856	Noessalaut.
4	5	139	197	Banda-eilanden.
25	35	25	35	Key-eilanden.
†	104	* 33	137	Aroe-eilanden.
†	†	* 582	* 568	Zuidwester-eilanden.
x)* 46	103	* 438	829	Timor.
480	503	1 572	1 633	Rotti.
232	260	232	260	Savoe.
450	465	450	465	Flores.
108	118	108	118	Soemba.
»	»	96	96	Bali.
aa) * 18 678	bb) * 22 281	* 57 173	* 62 137	

TOELICHTINGEN.

(Waar men een † geplaatst vindt, ontbreken de opgaven.
De met een * geteekende cijfers zijn onvolledig.)

a) Onder het opgegeven aantal leerlingen was, voor zoover werd medegedeeld, het navolgend aantal meisjes begrepen:

	1891.	1892.
Openbare scholen	10 087	9 565
Particuliere scholen	5 412	5 429
	15 499	14 994

b) In afwijking van de opgaven in vorige verslagen zijn thans de sedert jaren als tijdelijk gesloten vermelde 11 gouvernementsscholen *niet* meer medegeteld. Vandaar dat thans voor de betrokken gewesten enz. (Benkoelen, Oostkust van Sumatra, Atjeh, de afdeeling Gorontalo en de eilanden Timor, Rotti en Savoe) een kleiner getal gouvernementsscholen is opgegeven dan in bijlage BB van 't vorig verslag.

c) Ook wat de particuliere scholen (zendings- en andere) betreft, zijn thans niet meer medegerekend de 6 scholen in de Minahassa (Menado), 1 op Boeroe (Amboina) en 4 op Rotti (Timor), die in 't vorig verslag, bijlage BB, waren vermeld als op ult. 1891 tijdelijk gesloten. Of in de op ult. 1892 uitgetrokken getallen tijdelijk gesloten scholen begrepen zijn, blijkt niet.

Onder de in den staat vermelde particuliere scholen was het navolgend aantal zendingsscholen begrepen:

GEWESTEN OF EILANDEN.	Ultimo 1891.		Ultimo 1892.	
	Gesubsidieerd.	Niet gesubsidieerd.	Gesubsidieerd.	Niet gesubsidieerd.
Padangsche Benedenlanden (Sumatra's Westkust) . .	1	"	1	"
Tapanoli (Id.)	"	89	1	91
Nias (Id.)	"	4	"	4
Benkoelen	"	1	"	1
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	10	"	14	1
Minahassa (Menado) . . .	"	132	"	143
Sangi- en Talaut-eilanden (Id.)	52	"	"	52
Halmaheira (Ternate). . .	"	2	"	1
Nieuw-Guinea (Id.) . . .	"	4	4	"
Boeroe (Amboina)	"	4	"	6
Key-eilanden (Id.)	"	1	"	1
Timor	"	3	"	3
Savoe (Timor)	"	5	"	6
Flores (Id.)	"	3	"	4
Soemba (Id.)	"	4	"	4
	63	252	20	317
	315		337	

Onder deze zendingsscholen telde men op ultimo 1891 20 Roomsch-Katholieke scholen, namelijk de school in Benkoelen, 13 in de Minahassa, de school op de Key-eilanden, 1 op Timor, 3 op Flores en 1 op Soemba, terwijl er in 1892 bijkwamen: 1 school in de Minahassa en 1 op Flores.

d) De gemeenteschool te Goeroen-Lawas was in 1892 niet meer in werking.

o) De in 1892 bijgekomen school op de Sangi-eilanden is in de ontvangen opgaven niet nader aangeduid. Met het oog op noot u in bijlage BB van 't vorig verslag schijnt het aantal scholen niet volledig te zijn opgegeven.

p) Deze opgaaf betreft slechts 27 van de 63 scholen.

q) Een der zendingsscholen op Halmaheira werd in 1892 gesloten.

r) De in 1892 bijgekomen negorijscholen op Ceram zijn in de ontvangen opgaven niet nader aangeduid.

s) Op Boeroe schijnen in 1892 2 nieuwe zendingsscholen te zijn geopend.

t) Op Amboina werden de gouvernementsscholen te Kelang, Latta en Halong in 1892 opgeheven.

u) De in 1892 bijgekomen negorijschool respectievelijk op Amboina en op de Aroe-eilanden is in de ontvangen opgaven niet nader aangeduid.

v) Deze opgaaf betreft 3 van de 5 scholen.

w) De 18 negorijscholen, welke over 1892 op de Zuidwester-eilanden worden opgegeven boven het voor 1891 vermelde getal, zijn in de ontvangen opgaven niet nader aangeduid.

x) Betreft slechts 1 van de 3 particuliere scholen op Timor.

y) In de ontvangen opgaven is de in 1892 bijgekomen particuliere school op Rotti niet nader aangeduid.

z) Op Savoe en op Flores werd in 1892 eene nieuwe zendingsschool geopend.

aa) Dit totaal betreft 321 van de 384 particuliere scholen, die op ultimo 1891 in werking waren, zijnde van 63 scholen het cijfer der leerlingen niet opgegeven.

bb) Dit totaal betreft 416 van de 439 particuliere scholen, onder ultimo 1892 opgegeven, zijnde van de 23 scholen op de Zuidwester-eilanden (Amboina) het getal leerlingen niet gemeld.

(5. 28.)

BIJLAGE AA.

(Zie hoofdst. K, afd. III, § 1, van het verslag.)

STATISTISCHE EN ANDERE OPGAVEN betreffende de Europeesche en inlandsche CHRISTENGEMEENTEN in Nederlandsch-Indië (daaronder de ZENDINGS-GEMEENTEN), meerendeels volgens de over 1893 ingekomen gegevens.

A. PROTESTANTSCHE EEREDIENST.

1°. Gevestigde Kerk.

Europeesche Christengemeenten.

STANDPLAATSEN DER PREDIKANTEN, met bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Aantal Protestantsche Europeanen. *a)*	Aantal predikanten op ult. 1893.
Java en Madura.		
Batavia met Weltevreden, de benedenstad en den naasten omtrek, zoomede de gemeente te Telok Betong (Lampongsche Districten)	6 848	*b)* 4
Meester-Cornelis, met Tangerang en de residentiën Bantam en Krawang	2 103	1
Buitenzorg, met de assistent-residentie van dien naam en de assistent-residentie Soekaboemi (Preanger Regentschappen)	2 467	1
Bandong, met de residentie Preanger-Regentschappen (uitgezonderd de afdeeling Soekaboemi) en met de afdeeling Galoeh (Cheribon)	1 010	1
Cheribon, met de residentie Cheribon (uitgenomen de afdeeling Galoeh)	* 320	1
Pekalongan, met de residentiën Pekalongan en Tagal	940	1
Samarang, met de assistent-residentiën Kendal, Demak en Grobogan	2 786	2
Salatiga, met de assistent-residentiën Salatiga en Ambarawa	1 074	*c)* 1
Rembang, met de residentiën Rembang en Japara	* 971	1
Soerabaija, met de residentie Soerabaija (daaronder het eiland Bawean)	* 5 500	3
Pasoeroean, met de residentie Pasoeroean	1 647	*c)* 1
Probolinggo, met de residentiën Probolinggo, Bezoeki en Bali en Lombok	2 051	1
Sumanap, met de residentie Madura	* 450	1
Poerworedjo, met de residentiën Bagelen en Banjoemas	1 305	*c)* 1
Magelang, met de residentiën Kadoe en Djokjokarta	2 619	1
Soerakarta, met de residentie Soerakarta	1 716	1
Madioen, met de residentiën Madioen en Kediri	1 848	1
Totaal voor de 17 kerkelijke afdeelingen op Java en Madura (met de Lampongsche Districten en Bali en Lombok)	35 655	

a) De militairen zijn in de opgaven begrepen. Waar over 1893 nog geene of geen volledige opgaven waren ontvangen, zijn de cijfers over 1892 of 1891 behouden; deze cijfers zijn met een * aangeduid.

b) Aan deze predikanten kan ook de dienst worden opgedragen bij gemeenten waar tijdelijk de predikant ontbreekt.

c) Ter voorziening in de godsdienstige behoeften der mindere militairen en van de minder gegoede leden der Christelijke gemeenten zijn in den aanvang van 1892 een drietal Europeesche godsdienstonderwijzers aangesteld om op de garnizoensplaatsen Willem I, Malang en Gombong werkzaam te zijn onder het toezicht van de predikanten te Salatiga, Pasoeroean en Poerworedjo, tot wier ressorten de genoemde garnizoensplaatsen behooren.

STANDPLAATSEN DER PREDIKANTEN, met bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Aantal Protestantsche Europeanen. a)	Aantal predikanten op ult. 1893.
Buitenbezittingen.		
Padang, met de Padangsche Benedenlanden en de residentie Tapanoli	1 569	1
Fort de Kock, met de residentie Padangsche Bovenlanden	395	1
Tandjong Pinang, met de residentiën Riouw en onderhoorigheden en Banka	* 300	vacant.
Palembang, met de residentiën Palembang en Benkoelen	722	1
Medan, met de residentie Oostkust van Sumatra	884	1
Kotta Radja, met het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden	1 474	1
Pontianak, met de residentie Westerafdeeling van Borneo en de assistent-residentie Billiton.	350	1
Bandjermasin, met de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	546	1
Makasser, met een deel van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, namelijk de afdeelingen Makasser, Noorderdistricten en Takalar	* 1 200	1
Bonthain, met een deel van het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, namelijk de afdeelingen Zuiderdistricten en Oosterdistricten en het eiland Saleijer	350	vacant. d)
Menado, met de residentie Menado	502	1
Ternate, met de residentie Ternate	376	vacant. d)
Amboina, met de residentie Amboina (uitgenomen de assistent-residentie Banda)	1 265	2
Banda, met de assistent-residentie Banda	575	1
Koepang, met de residentie Timor en het eiland Soembawa (gouvernement Celebes en onderhoorigheden)	148	vacant. d
Totaal voor de 15 kerkelijke afdeelingen in de Buitenbezittingen (met uitzondering van de Lampongsche Districten en Bali en Lombok)	10 656	
Totaal voor Java en Madura (zie de voorgaande bladzijde)	35 655	
Totaal voor geheel Nederlandsch-Indië	46 311	

Inlandsche Christengemeenten. e)

GEMEENTEN OF AFDEELINGEN VAN INLANDSCHE CHRISTENEN.	Aantal Evangelische inlanders.	Predikanten, hulppredikers, inlandsche leeraars en inlandsche godsdienstonderwijzers op ult. 1893.
Java en Madura.		
Depok met Toegoe (gemeenten in de residentie Batavia)	822	vacant. f)
Samarang	* 300	de 2 pred. van Samarang.
Magelang en Djokjokarta	g) 1 486	de pred. van Magelang, wien daartoe een inlandsch leeraar is toegevoegd.
Soerakarta	181	de pred. van Soerakarta.
Totaal voor genoemde gemeenten en afdeelingen op Java en Madura	2 789	

d) Te Bonthain, te Ternate en te Koepang is de dienst tijdelijk opgedragen aan een hulpprediker ten dienste der inlandsche Christengemeenten, namelijk respectievelijk aan dien van Wonrili op Kisser (Amboina), van Batjan (Ternate) en van Babauw (Timor). Zoolang deze opdracht duurt houden deze hulppredikers op gemelde plaatsen verblijf.

e) Hieronder zijn alleen begrepen de *gevestigde* inlandsche gemeenten, die met de Indische Protestantsche Kerk zijn verbonden. Over de Evangelische *zendings*-gemeenten zie blz. 4 en volgg. van deze bijlage.

f) In den dienst wordt voorzien door den predikant van Buitenzorg.

g) Grootendeels Amboineesche militairen.

GEMEENTEN OF AFDEELINGEN VAN INLANDSCHE CHRISTENEN.	Aantal Evangelische inlanders.	Predikanten, hulppredikers, inlandsche leeraars en inlandsche godsdienstonderwijzers op ult. 1893.
Buitenbezittingen.		
Kotta Radja, met Atjeh	g) 438	1 inl. godsdienstleeraar
Menado (de hoofdplaats), met Gorontalo	4 400	de pred. van Menado.
Aijermadidi, met omliggende gemeenten	18 550	1 hulpprediker.
Tondano, » » »	22 009	1 idem. h)
Tomohon, » » »	6 474	1 idem. h)
Sonder, » » »	15 345	1 idem. h)
Langowan, » » »	26 078	1 idem. h)
Ratahan, » » »	6 130	1 idem. h)
Koemelemboeai, » » »	8 813	1 idem. h)
Amoerang, » » »	10 628	1 idem. h)
Tanawangko, » » »	8 148	1 idem. h)
Maoembi, » » »	9 259	1 idem. h)
Banda, met de Banda-eilanden	* 791	de pred. van Banda.
Amboina, met het zuidwestelijk deel van het eiland Amboina	i) 8 083	de 2 pred. van Amboina. j)
Allang (op Amboina), met het westelijk deel van het eiland Amboina en met het eiland Boeroe	4 155	1 hulpprediker. j)
Waai (op Amboina), met het noordoostelijk deel van het eiland Amboina	* 4 002	1 idem. j)
Hoetoemoeri (op Amboina), met het zuidoostelijk deel van het eiland Amboina	8 731	1 idem. k) j)
Haroekoe, met het eiland Haroekoe	5 709	1 idem. j)
Saparoea, » » » Saparoea	16 713	1 idem. j)
Ameth (op Noessalaut), met het eiland Noessalaut	4 899	1 idem. j)
Amaheij (op Ceram), met Oost-Ceram	7 477	1 idem. j)
Lokki (op Ceram), met West-Ceram en de eilanden Bonoa en Manipa	3 888	1 idem. j)
Wonrili (op Kisser), met de eilanden Kisser en Roma	* 2 185	1 idem. l) j)
Serwaroe (op Letti), met de eilanden Letti, Moa en Loewang	* 1 490	1 idem.
Djoerdjela (op Wammer), met Wammer en de overige eilanden van de Aroe-groep	* 670	vacant.
Batjan, met Ternate	594	1 hulppr. l) en 1 inl. leeraar.
Koepang (Timor)	2 430	1 hulppr. l) en 2 inl. leeraars.
Babauw (op Timor), met Timor (behalve Koepang)	1 804	(zie boven)
Baä (op Rotti), met het eiland Rotti	7 377	1 hulppr. en 1 inl. leeraar.
Totaal voor 29 gemeenten of afdeelingen in de Buitenbezittingen	217 270	
Totaal voor Java en Madura (zie de voorgaande bladzijde)	2 789	
Totaal voor geheel Nederlandsch-Indië	220 059	

h) Aan de gevestigde inlandsche Christengemeenten (Evangelische) in de Minahassa, ten getale (volgens de bestaande opgaven) van 237, waren in het begin van 1894 bovendien 71 inlandsche leeraars verbonden.

i) De (nagekomen) opgaaf van ult. 1892 behouden.

j) Bij de gevestigde inlandsche Christengemeenten op de Ambonsche eilanden, ten getale (volgens de bestaande opgaven) van 130, waren in het begin van 1894 bovendien in dienst 40 inlandsche leeraars en verder een niet opgegeven getal zoogenaamde goeroe's (deze laatsten meestal mannen die eenigen tijd als „toeah agama" werkzaam waren en daardoor eenige kennis van de Bijbelsche geschiedenis en van den gemeentelijken arbeid hadden opgedaan).

k) De hulpprediker te Hoetoemoeri (op Amboina) was gedurende 1893 tijdelijk ter hoofdplaats Amboina gevestigd, waar hij tevens belast was met de opleiding van kweekelingen voor het inlandsch leeraarschap in het gewest Amboina. Thans is hij voor dit laatste gebleven, maar ontheven van zijne afdeeling en aan den predikant van de hoofdplaats ten dienste der inlandsche gemeente toegevoegd.

l) De hulppredikers van Wonrili, Batjan en Babauw zijn tijdelijk gevestigd te Bonthain, Ternate en Koepang (zie noot d).

2°. Zendingsgemeenten.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1893. Aantal lidmaten. Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Aantal van in 1893: gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
Batavia.									
P. B. Haag, te Batavia; [1])	Maleische Christengemeente te Passar-Baroe (Stad en voorsteden van Batavia).	23	81	104	4	"	4	9	"
G. A. W. Geissler, tijdelijk te Batavia; [2])	Chineesche Christengemeente te Patekoan (Stad en voorsteden van Batavia).	26	17	43	1	2	3	1	"
D. Huysing, te Batavia; [3])	Kwitang	[4]) +	+	[5]) 57	+	+	+	+	+
L. Tiemersma, te Tangerang; [6])	Tanah Tinggi	49	60	109	3	8	11	"	2
	Djengkol	21	26	47	1	3	4	"	1
	Kresek	15	10	25	"	1	1	"	"
		85	96	181	4	12	16	"	3
C. Albers te Meester Cornelis; [7])	Meester Cornelis	7	8	15	2	1	3	"	"
	Pondok Melati	18	19	37	"	"	"	"	"
	Kampoeng Sawah	64	76	140	1	5	6	"	3
	Poelo Gebang	11	8	19	"	1	1	"	1
	Pasir Kaliki	13	13	26	26	24	50	"	1
	Tjigelam	21	27	48	48	34	82	"	2
	Goenoeng Poetri	28	29	57	57	68	125	"	"
	Buitenzorg	9	6	15	15	5	20	"	"
	Buitenzorg (Chineesche gemeente)	11	8	19	"	"	"	"	"
		182	194	376	149	138	287	"	7
Krawang.									
C. Albers (hiervóór reeds genoemd).	Poerwakarta. Krawang. Gandasoli.	+	+	49	+	+	+	+	+
	Er wordt alleen vermeld dat het aantal Christenen in deze residentie 49 bedraagt, verdeeld over de hiergenoemde drie plaatsen.								
Preanger Regentschappen.									
S. van Eendenburg, te Pangharepan (Soekaboemi); [8])	Pangharepan	30	39	69	"	7	7	8	2
	Soekaboemi	15	22	37	5	4	9	"	"
		45	61	106	5	11	16	8	2
A. de Haan (met verlof in Europa) en B. Alkema, te Bandong; [9])	Bandong	7	6	13	"	"	"	"	"
	Tjiandjoer	14	20	34	2	3	5	"	1
		21	26	47	2	3	5	"	1
.... [10])	Soemedang (of juister Tjibolang)	22	28	50	"	3	3	"	"
Cheribon.									
.... [11])	Cheribon	39	36	75	3	2	5	"	1
O. van der Burg, te Indramaijoe. [12])	Indramaijoe	49	39	88	1	3	4	"	"
J. Verhoeven, te Tjideres; [13])	Tjideres	+	+	+	+	+	+	+	+
	Madjalengka	43	43	86	8	7	15	4	4

1) In dienst van het Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia en van het Java-comité te Amsterdam. Hij arbeidt onder Europeanen en Indo-Europeanen, doch heeft tevens een arbeidsveld onder inlanders.

2) In dienst van de in de voorgaande noot vermelde vereenigingen. Van de dezen zendeling in 1891 verleende toelating om op Sumatra zendingswerk te verrichten, was tot dusver door hem geen gebruik gemaakt, zijnde hij door het bestuur van gemeld genootschap tijdelijk belast met zendingswerk te Batavia, met Patekoan als standplaats.

3) In dienst van de „Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland".

4) Waar men een † vindt geplaatst, ontbreken de opgaven.

5) Twijfel schijnt geoorloofd of de gemeente te Kwitang wel als eene zendingsgemeente is aan te merken, daar het mogelijk is dat de hierbedoelde Christen-inlanders deel uitmaken van de bij de Regeering als eene „vereeniging" bekend staande gemeente, onder den naam van „Christelijke Gereformeerde Kerk te Batavia" (zie Indisch Staatsblad 1892 n°. 233).

6) In dienst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam. Deze zendeling wordt in elke der hier genoemde drie gemeenten bijgestaan door een inlandschen hulpzendeling.

7) In dienst als voren. In 6 der hier genoemde gemeenten wordt de zendeling door inlandsche helpers bijgestaan.

8) Als bij noot 6. Door de hulp van Tjiandjoer's Europeesche ingezetenen kreeg de inlandsche Christengemeente aldaar een nieuw bedehuis.

9) In dienst van de meergenoemde Zendingsvereeniging te Rotterdam. De zendeling B. Alkema (die eerst in 1893 op Java aankwam) wordt bijgestaan door een inlandschen hulpzendeling. Gedurende het grootste deel van 1893 waren de gemeenten te Bandong en Tjiandjoer onder leiding van den zendeling te Soekaboemi.

10) De dienst bij de zendingsgemeente te Soemedang (of juister te Tjibolang) werd waargenomen door den zendeling te Tjideres (Cheribon). Daar de inlandsche Christenen te Tjibolang geen voldoende middelen van bestaan hebben, tracht de zendeling eenige huisgezinnen naar het district Djatitoedjoeh, behoorende tot het particuliere land Indramaijoe-west (Cheribon) te doen verhuizen. Aldaar zouden zij door het ontginnen van sawahvelden in hun onderhoud kunnen voorzien.

11) De zendeling te Cheribon A. Dijkstra van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam is in 1893 overleden en was bij het einde des jaars nog niet vervangen. Zijn dienst werd waargenomen (éénmaal 's maands) door den zendeling te Indramaijoe.

12) In dienst van de Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam. De zendeling wordt in zijn dienst bijgestaan door den ouderling der gemeente, den Chinees Ang Dji Gwan, die daarvoor eene jaarlijksche toelage geniet; hij kan echter geen hulpzendeling genoemd worden.

13) In dienst als voren. Onder dezen zendeling, die tevens den dienst te Soemedang waarneemt, arbeiden 2 inlandsche hulpzendelingen.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1893. Aantal lidmaten. Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Aantal van in 1893: gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
Tagal.									
R. J. Horstman, te Pekalongan. 14)	Moera Toewa	37	42	79	″	″	″	″	″
	Banjoemoedal	29	43	72	″	″	″	5	″
	(Verspreide Christenen in de afdeeling Pamalang)	66	69	135	″	″	″	2	1
		132	154	286	″	″	″	7	1
Pekalongan.									
R. J. Horstman (hiervóór reeds genoemd).	Batang	8	15	23	+	+	+	+	+
	Bandar Sidaijoe	21	19	40	+	+	+	+	+
	Bawang	38	37	75	+	+	+	+	+
	Keboemen	5	3	8	+	+	+	+	+
	Pekalongan	11	10	21	+	+	+	+	+
	Kadjen	″	1	1	+	+	+	+	+
	Doro	+	+	+	+	+	+	+	+
		83	85	168	+	+	+	+	+
Samarang.									
W. Hoezoo, te Samarang. 15)	Samarang	34	43	77	3	″	3	4	″
F. W. Kamp, te Kalitjeret. 16)	Kalitjeret	14	17	31	″	2	2	″	″
	Boweh	4	4	8	″	1	1	″	1
	Tempoeroeng 17)	26	27	53	3	5	8	″	2
	Klampok, Goelang en Karanggeneng	22	25	47	4	″	4	4	″
	Pahessan	10	9	19	″	″	″	″	1
	Weroe	5	4	9	″	″	″	″	″
	Paiton en Ngajon	3	6	9	″	″	″	″	″
		84	92	176	7	8	15	4	4
.... te Ketjemeh. 18)	Ketjemeh	31	27	58	″	3	3	″	2
	Pengkol	5	8	13	″	1	1	1	1
	Glijangan	3	2	5	″	″	″	″	″
	Djadjar	7	6	13	″	″	″	1	1
	Wolo	6	5	11	″	″	″	″	″
	Karangwader	2	2	4	″	″	″	″	″
		54	50	104	″	4	4	2	4
.... te Tempoeran. 19)	Wonoredjo	23	29	52	2	″	2	″	2
	Tempoeran	7	8	15	″	″	″	″	″
	Toegoe	8	9	17	″	″	7	″	″
	Ambarawa	10	9	19	″	″	″	″	″
		48	55	103	2	7	9	″	2
.... te Kendal. 20)	Srendeng	45	49	94	″	″	″	″	″
	Banjoetowo	1	2	3	″	″	″	″	″
	Balak	10	8	18	″	″	″	″	″
	Pengandapan	2	2	4	″	″	″	″	″
	Pedodokoelon	8	10	18	″	″	″	″	″
	Pedodowetan	14	13	27	″	″	″	″	″
	Bangkang	3	8	11	″	″	″	″	″
		83	92	175	″	″	″	″	″
O. Heller, te Salatiga. 21)	—	″	″	″	″	″	″	″	″
Japara.									
W. Hoezoo (hiervóór reeds genoemd).	Kajoeapoe	16	18	34	1	″	1	2	1
P. A. Jansz, J. Fast en J. Hubert, te Mergoredjo. 22)	Mergoredjo	36	51	87	″	″	″	″	″
	Banjoetowo	7	24	31	″	″	″	″	″
	Kedoeng Pendjalin	35	42	77	11	″	11	1	″
	Bondo	8	10	18	1	″	1	1	″
		86	127	213	12	″	12	2	″
Rembang.									
G. A. Zimmerbeutel, te Blora. 23)	Blora Nglaban	5	4	9	6	5	11	6	1
	Tegalombo	″	″	″	4	″	4	4	″
	Kaliredjo	″	″	″	3	2	5	2	″
	Bandjarredjo	1	″	1	″	″	″	″	″
		6	4	10	13	7	20	12	1

14) In dienst van de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam. (Met 1 Juni 1894 is het zendingsveld dezer vereeniging, omvattende de residentiën Tagal, Pekalongan, Banjoemas, Bagelen, Kadoe en Djokjokarta, met zendingsposten te Pekalongan en Poerworedjo, overgedragen aan de Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland. In verband daarmede heeft met 31 Mei 1894 bedoelde vereeniging als zelfstandige zendingscorporatie opgehouden te bestaan; zij is echter, voorloopig althans, in stand gebleven als hulpbetoonend Comité voor de zending der Vereenigde Gereformeerde Kerken.)

15) In dienst van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam. Onder dezen zendeling arbeiden twee inlandsche hulpzendelingen.

16) Uitgezonden door de Zendingsvereeniging Neukirchen. Onder dezen zendeling werken drie inlandsche hulpzendelingen.

17) Tot deze gemeente behooren de dessa's Gepoh, Walang, Paiton en Wringin-Kidoel.

18) In de plaats van den in 1892 naar Europa vertrokken zendeling H. Heider was bij het einde van 1893 nog geen ander opgetreden.

19) De door de Zendingsvereeniging Neukirchen uitgezonden zendeling A. Jüngst vertrok in Mei 1893 naar Europa. Zijne plaats werd nog niet aangevuld. De belangen der gemeenten werden intusschen behartigd door de zendelingen der genoemde vereeniging O. Heller te Salatiga en F. W. Kamp te Kalitjeret.

20) De tot dit ressort behoorende gemeenten misten voorshands de leiding van een zendeling.

21) In deze afdeeling zijn nog twee inlandsche hulpzendelingen werkzaam onder de zendelingen F. W. Kamp en O. Heller. Laatstgenoemde behartigt in het bijzonder de belangen van het in 1892 door hem te Salatiga gestichte „Militair tehuis".

22) In dienst van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam. De zendelingen worden bijgestaan door 6 inlandsche hulpzendelingen (2 te Mergoredjo, 1 te Banjoetowo en 3 te Kedoeng Pendjalin.) De zendeling J. Hubert eerst in 1893 aangekomen, was nog niet in het bezit der vereischte bijzondere toelating.

23) Uitgezonden door de Zendingsvereeniging Neukirchen. Onder dezen zendeling zijn 3 inlandsche hulpzendelingen werkzaam.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1893. Aantal lidmaten. Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Aantal van in 1893: gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
Soerabaija.									
A. Bolwijn, te Soerabaija. 24)	Soerabaija	23	31	25) 54	″	7	7	5	1
J. Kruyt en A. Kruyt, te Modjowarno. 26)	Soerabaija	17	13	30	″	2	2	1	″
	Semaroeng (Soerabaija)	7	14	21	12	3	15	″	″
	Wioeng en Poelé (Id.)	47	48	95	″	1	1	″	″
	Segaron (Modjokerto)	116	104	220	″	4	4	″	1
	Goejangan en Mlaten (Sidoardjo)	56	60	116	1	3	4	1	1
	Modjowarno (Djombang)	1061	1111	2172	9	65	74	27	15
	Bongsoredjo (Id.)	176	184	360	5	16	21	6	4
	Kertoredjo (Id.)	315	355	670	2	36	38	5	6
		1795	1889	3684	29	130	159	40	27
Pasoeroean.									
J. Kreemer, te Kendalpaijak. 27)	Swaroe	137	160	297	3	13	16	9	7
	Paniwen	48	81	129	5	8	13	7	3
	Wonoredjo	92	104	196	5	4	9	″	10
	Kendalpaijak	19	21	40	3	5	8	″	1
	(Verspreide Christenen in de omstreken).	″	″	124	″	″	″	″	″
		296	366	786	16	30	46	16	21
Bezoeki.									
H. Dekker, te Soember Pakem. 28)	Soember Pakem (Djember)	9	8	17	3	3	6	3	″
H. van den Spiegel, te Bondowosso. 28)	Bondowosso	4	″	4	4	″	4	4	″
	Kajoemas (Sitoebondo)	16	16	32	1	1	2	1	1
		20	16	36	5	1	6	5	1
Banjoemas.									
J. Horstman (hiervóór reeds genoemd). 29)	Poerbolinggo	22	50	72	″	4	4	″	1
	Karang Tjengis (district Tjahjana)	20	20	40	″	4	4	″	″
	Bodjong (district Kertanegara)	28	22	50	″	6	6	″	3
	Hatoemas. Karang Djamboe. Kedoeng Woeloehlor }	15	15	30	″	″	″	″	″
	Panoesapan	35	38	73	″	″	″	″	″
		120	145	265	″	14	14	″	
Bagelen.									
J. P. Zuidema, te Poerworedjo 30) en R. J. Horstman (hiervóór reeds genoemd).	Poerworedjo en 25 andere gemeenten of centra van inlandsche Christenen	+	+	+	+	+	+	+	+

Ofschoon de zendeling R. J. Horstman in 1893 wel vele gemeenten heeft bezocht, konden nochtans geen vertrouwbare opgaven van het aantal Christenen en van hunne woonplaatsen worden verstrekt. Werkzaamheden van meer dringenden aard moesten, naar hij mededeelt, aan het maken van statistieken voorgaan.

Zendingsressorten.	NAMEN DER GEMEENTEN.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
Kadoe.									
R. J. Horstman (hiervóór reeds genoemd).	Karangtaloen	272	224	496	+	+	+	+	+
	Bintaro	15	16	31	+	+	+	+	+
	Ngrandjang	11	14	25	+	+	+	+	+
	Kota Magelang	19	6	25	+	+	+	+	+
	Loning	1	″	1	+	+	+	+	+
		318	260	578					

De eerste drie gemeenten hebben elke een inlandschen hulpzendeling.

Zendingsressorten.	NAMEN DER GEMEENTEN.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
Djokjokarta.									
J. P. Zuidema en R. J. Horstman (hiervóór reeds genoemd). 31)	—	+	+	+	″	″	″	″	″

24) In dienst van de „Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland". Onder dezen zendeling zijn 3 inlandsche hulpzendelingen werkzaam.

25) Twijfel schijnt geoorloofd of deze gemeente wel als eene zendingsgemeente is aan te merken, daar het mogelijk is dat de hierbedoelde Christen-inlanders deel uitmaken van de bij de Regeering als eene „vereeniging" bekend staande gemeente, onder den naam van „Gereformeerde Kerk te Soerabaija" (Indisch Staatsblad 1893 n°. 100).

26) In dienst van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam. Onder deze zendelingen arbeiden 6 inlandsche hulpzendelingen.

27) In dienst van het in de vorige noot vermelde genootschap. De zendeling wordt bijgestaan door 7 inlandsche hulpzendelingen. Minder juist doelden de opgaven over 1892 (zie vorig verslag bijlage CC blz. 6) op het aantal zielen, in plaats van op het aantal lidmaten. Vandaar dat thans de cijfers aanzienlijk lager zijn.

28) In dienst van het Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia en van het Java-comité te Amsterdam. De zendeling Dekker wordt bijgestaan door 1 inlandschen hulpzendeling, de zendeling van den Spiegel door 3.

29) Deze te Pekalongan gevestigde zendeling voorziet tijdelijk in de vacature ontstaan door het overlijden in Maart 1892 van den zendeling J. Wilhelm. De in Banjoemas bestaande zendingsgemeenten zijn evenwel te ver van Pekalongan gelegen om van daaruit met vrucht bediend te kunnen worden. Hij wordt intusschen voor de gemeenten in Banjoemas bijgestaan door 2 inlandsche hulpzendelingen.

30) In dienst van de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging te Amsterdam. In 1893 werd door dezelfde vereeniging een zendeling-arts uitgezonden, die zich voorloopig mede te Poerworedjo heeft gevestigd. Zie overigens wat over genoemde zendingsvereeniging gezegd is in noot 14 hiervóór.

31) In de residentie Djokjokarta werd nog geen bepaalde zendingsgemeente aangetroffen. Ook kon het gewest in 1893 niet door een der betrokken zendelingleeraren worden bezocht.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1893. Aantal lidmaten. Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Aantal van in 1893: gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
Madioen.									
Ph. Bieger, te Madioen. [32]	Madioen	20	8	28	8	12	20	"	"
	Ngoeloep	60	57	117	50	67	117	"	"
		80	65	145	58	79	137	"	"
Kediri.									
J. Kruijt, te Modjowarno (waarnemend). [32]	Semampir	16	25	41	1	"	1	1	"
	Wonoasri	58	62	120	1	10	11	"	"
	Aditojo	22	27	49	3	12	15	"	"
	Poerworedjo	74	81	155	8	3	11	11	4
	Sambiredjo	53	62	115	1	8	9	"	"
	Djatiwringin	48	52	100	1	"	1	2	3
	Gedangan	13	16	29	"	1	1	"	1
	Maron	28	34	62	1	7	8	16	2
		312	359	671	16	41	57	30	10
Sumatra's Westkust.									
C. W. Frickenschmidt, te Poeloe Tello (Batoe-eilanden). [33]	Poeloe Tello	+	+	34	6	5	11	22	"
J. W. Dornsaft, te Padang. [34]	Niassche gemeente te Padang	+	+	45	2	"	2	+	+

De verschillende Christengemeenten elders in dit gewest, namelijk in de residentie Tapanoli en op Nias, zijn weder niet afzonderlijk vermeld, maar de opgaven vereenigd onder de gemeente waar de betrokken zendeling zijne standplaats heeft. Verdeeld naar de administratieve afdeelingen zijn de opgaven met betrekking tot de bedoelde 27 zendingsressorten te splitsen als volgt (onder de lager te vermelden 27 ressorten zijn er 2 — Nainggolan op het eiland Samosir en Lahagoe op het eiland Nias — waar het zendingswerk nog eerst sedert kort begonnen was en die dus nog geen gemeenteleden telden):

Zendingsressorten.	NAMEN DER GEMEENTEN.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
	Afd. Toba en Silindong: Onderafd. Silindong	4958	5511	10469	982	1887	2869	303	140
	Afd. Toba en Silindong: " Toba	2763	2822	5585	442	468	910	699	28
	Afd. Padang Lawas	46	63	109	22	36	58	94	3
	" Mandheling en Angkola	1422	1459	2881	90	363	453	718	29
	" Siboga	397	376	773	13	38	51	"	4
	Eiland Nias	418	457	875	206	180	386	206	5
		10004	10688	20692	1755	2972	4727	2020	209
L. Hanstein, te Sipirok (afd. Mandheling en Angkola).	Sipirok, enz.	438	469	907	1	45	46	235	9
W. Gericke, te Boenga Bandar (afd. als voren). [35]	Boenga Bandar, enz.	799	833	1632	32	104	136	450	14
F. G. Strötker, te Hoeta Padang in het landschap Si Mengoemban (afd. als voren).	Hoeta Padang, enz.	76	63	139	"	9	9	"	"
T. E. Irle, te Sipiongot (afd. Padang Lawas).	Sipiongot	46	63	109	22	36	58	94	3
W. Klijnstra, te Pangaloan (onderafd. Silindong).	Pangaloan, enz.	584	546	1130	136	179	315	"	12
H. W. Volkmann, te Si Gompoelan (onderafd. als voren).	Si Gompoelan, enz.	664	607	1271	"	50	50	19	5
P. H. Johannsen [36] en J. H. Meerwaldt, te Pansoer na Pitoe (onderafd. als voren).	Pansoer na Pitoe, enz.	376	422	798	64	173	237	32	20
V. Kessel, te Simorangkir (onderafd. als voren).	Simorangkir, enz.	601	735	1336	104	111	215	34	17
T. A. Mohri, te Hoeta Barat (onderafd. als voren). [37]	Hoeta Barat, enz.	633	575	1208	449	675	1124	81	2
W. H. Metzler, te Pea Radja (onderafd. als voren).	Pea Radja, enz.	956	1348	2304	227	607	834	137	77
H. Culemann, te Sipoholon (onderafd. als voren).	Sipoholon, enz.	1144	1278	2422	2	92	94	"	7
G. Pilgram, te Baligé (onderafd. Toba).	Baligé, enz.	950	1015	1965	119	67	186	695	16
F. W. Steinsieck, te Lagoeboti (onderafd. als voren).	Lagoeboti	1043	1145	2188	180	197	377	"	9

[32]) In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.

[33]) In dienst van het Nederlandsch-Luthersch Genootschap voor in- en uitwendige zending te Amsterdam.

[34]) In dienst van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen (Duitschland).

[35]) Deze reeds in 1889 uitgezonden zendeling-leeraar was, voor zoover hier te lande gebleken is, op ult. 1893 nog niet in het bezit van de vereischte bijzondere toelating. Zijn voorganger te Boenga Bandar, de zendeling Ph. C. Schütz, vertrok in 1893 met verlof naar Europa.

[36]) De zendeling P. H. Johannsen, die in 1892 met verlof naar Europa was vertrokken, hervatte in 1893 zijne dienstwerk.

[37]) In 1892 was te Hoeta Barat gevestigd de zendeling H. Püse, doch deze vertrok in 1893 met verlof naar Europa.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1893. Aantal lidmaten.			Aantal van in 1893: gedoopten.			aan-genomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
		Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.		
J. L. Nommensen, te Si Goempar (onderafd. als voren). [38]	Si Goempar, enz.	564	499	1063	34	103	137	"	1
P. Pohlig, te Naroemanda in het landschap Si Antar (onderafd. als voren).	Naroemanda, enz.	109	77	186	40	43	83	"	"
J. L. Christiansen, te Parparean (onderafd. als voren).	Parparean, enz.	45	35	80	50	30	80	"	"
J. G. Jung, te Parsambilan (onderafd. als voren).	Parsambilan, enz..	52	51	103	19	28	47	4	2
A. Bruch en J. Warneck te Nainggolan op het eiland Samosir (onafhankelijk gebied). [39]	Nainggolan	"	"	"	"	"	"	"	"

Al de 20 hiervóór genoemde zendelingen onder de Battaks ter Sumatra's Westkust zijn in dienst van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen (Duitschland). Sipirok, Boenga Bandar, Hoeta Padang en Sipiongot vormen de vier zuidelijkste zendingsposten. De zendingsposten Pangaloan en Si Gompoelan zijn gelegen in het dal van Batang Taro en de vijf daarna genoemde in het dal van Silindong. De zendingsposten in Toba zijn Baligé, Lagoeboti, Si Goempar, Naroemanda (Si Antar), Parparean en Parsambilan. Volgens het jaarbericht over 1893 van gemeld Genootschap was in dat jaar het aantal gemeenteleden (gedoopten), volwassenen en kinderen bijeengenomen, der verschillende Battaksche zendingsgemeenten geklommen van 24366 tot 29177.

Behalve de genoemde 20 zendelingen waren in 1893 nog pas op Sumatra aangekomen en bevonden zich voorloopig respectievelijk te Pansoer na Pitoe (Silindong) en op de kustplaats Siboga (afd. Siboga) de door hetzelfde genootschap uitgezonden zendeling-leeraren K. Probst en H. Guillaume. Bij het einde van 1893 waren deze nog niet in het bezit van de vereischte bijzondere toelating.

J. Schrei, te Siboga (afd. Siboga). [34]	Siboga, enz..	397	376	773	13	38	51	"	4
J. Dammerboer, te Hoeta Rimbaroe (afd. Mandheling en Angkola). [40]	Hoeta Rimbaroe, enz	75	75	150	57	205	262	8	4
N. Wiebe, te Moeara Sipongi (afd. als voren). [41]	Moeara Sipongi, enz.	+	+	+	+	+	+	25	"
G. Nikkel, te Pakantan (afd. als voren). [41]	Pakantan.	34	19	53	"	"	"	"	2

Te Moeara Sipongi, waar de zendeling voornamelijk onder de Oeloe's (de verspreid wonende bergbevolking) arbeidt, leverde de evangelisatie nog weinig resultaten op. De zendingsgemeente te Pakantan breidde zich uit en won in vastheid.

F. Krämer, te Goenoeng Sitoli (eiland Nias).	Goenoeng Sitoli	72	78	150	43	25	68	43	1
H. W. Sundermann, te Dahana (als voren).	Dahana	77	94	171	34	51	85	34	2
F. H. Lagemann, te Lahagoe (als voren).	Lahagoe [42].	"	"	"	"	"	"	"	"
J. W. Thomas, te Goemboe Hoemené (als voren).	Goemboe Hoemené	129	136	265	77	65	142	77	2
J. A. Fehr, te Ombalata (als voren).	Ombalata, enz.	140	149	289	26	21	47	26	"
A. Lett, H. Reitze en H. Seher [43] te Fadoro (als voren).	Fadoro	+	+	+	26	18	44	26	"

De voor het zendingswerk op Nias uitgezonden 8 zendelingen waren allen in dienst van het reeds genoemde Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen. De berichten omtrent de evangelisatie over 1893 luiden bemoedigend. Volgens het jaarbericht van gemeld genootschap was het zielental der Christengemeenten op Nias bij het einde van 1893 geklommen tot 1345, tegen 987 op ult. 1892.

Sumatra's Oostkust.

J. K. Wijngaarden, te Boeloe Hawar. [44]	Boeloe Hawar	"	"	"	5	1	6	"	"

In Augustus 1893 werden door dezen zendeling de eerste Battaks gedoopt, 6 in getal, namelijk een gezin bestaande uit man, vrouw en kind, benevens drie jongelieden, allen woonachtig te Boeloe Hawar. De bevolking wordt gezegd omtrent het doel van den zendeling nog geen goed begrip te hebben en nog te zeer gehecht te zijn aan hare oude godsdienstgebruiken om voorshands groote resultaten van het zendingswerk te mogen verwachten. Intusschen gaf hare gezindheid jegens den zendeling geen stof tot klagen.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

F. E. Braches en H. Müller, te Bandjermasin	Bandjermasin	108	96	204	8	10	18	4	1
	Djoerong [45].	3	4	7	15	19	34	15	7

38) De zendeling J. L. Nommensen, die in 1892 met verlof naar Europa was vertrokken, hervatte in 1893 zijn dienstwerk.

39) Deze in 1892 uitgezonden zendelingen waren op ult. 1893 nog niet in het bezit van de vereischte bijzondere toelating. Eerstgenoemde dacht zich in 1894 te Pangomboesan in het onafhankelijk landschap Oeloean beoosten het Toba-meer te vestigen. (Verg. blz. 122 van het verslag hiervóór.)

40) In dienst van het Java-comité te Amsterdam.

41) In dienst van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam.

42) Voor de oprichting van dezen zendingspost was in den aanvang van 1894 eene aanvraag in behandeling. (Verg. blz. 15 van het verslag hiervóór.)

43) De zendelingen A. Lett en H. Reitze bevonden zich bij het einde van 1893 wegens ziekte tijdelijk te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden). Voor zooveel hier te lande gebleken is was op ult. 1893 laatstgenoemde zendeling, ofschoon reeds in 1891 uitgezonden, zoomede de in 1892 uitgezonden zendeling H. Seher, nog niet in het bezit van de vereischte bijzondere toelating.

44) In dienst van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam. Onder dezen zendeling — in September 1894 overleden — werkten 4 inlandsche helpers, afkomstig uit de Minahassa.

45) Op dezen hulppost, ten zuidoosten van Bandjermasin gelegen, vertoefde een tijdlang de zendeling A. Renken, gevestigd te Mandomai, die hoofdzakelijk als reizend missionaris dienst deed. Men zie overigens wat op de volgende bladzijde nopens Djoerong wordt gezegd.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1893. Aantal lidmaten. Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Aantal van in 1893: gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
G. Stürsberg, te Kwala Kapoeas.	Kwala Kapoeas	209	208	417	14	16	30	7	7
K. C. Hendrich en A. Renken, te Mandomai.	Mandomai	176	145	321	10	12	22	6	"
H. Th. Tromp, te Pangkoh (Beneden-Kahaijan).	Pangkoh [46].	81	93	174	6	6	12	2	
G. A. Alt, te Kwala Roengan (Midden-Kahaijan).	Kwala Roengan	35	33	68	2	5	7	"	2
J. Michel [47], W. H. Steinbrecher en K. Lategahn, te Kwala Koeroen (Boven-Kahaijan).	Kwala Koeroen	4	3	7	1	"	1	"	1
E. W. Feige, te Tameang Laijang (afd. Doesoenlanden).	Tameang Laijang [48]	82	50	132	"	6	6	3	1
H. H. Sündermann, te Beto (afd. Doesonlanden).	Beto	57	42	99	2	6	8	4	3
		755	674	1429 [49]	58	80	138	41	25

De in dit gewest arbeidende zendelingen zijn allen in dienst van het Rijnsche Zendelinggenootschap te Barmen. Volgens het hoofd der Borneosche missie, den zendeling Braches, gaat het zendingswerk hier over het algemeen niet voorspoedig, deels door heimelijke tegenwerking van Mohammedanen, deels door het veelal zeer verspreid wonen der gemeenteleden. Eene uitzondering maakt de gemeente Kwala Kapoeas, daar deze al sedert jaren gestadig toeneemt. Voorts worden de vooruitzichten te Kwala Roengan en te Tameang Laijang niet ongunstig genoemd. Opmerking verdient dat de zendeling Renken, bij een bezoek van de afdeeling Tanahlaut, aldaar — te Djoerong — eenige inlandsche Christenen aantrof, die, ofschoon reeds een 20-tal jaren sedert hunne verhuizing uit Bandjermasin van een godsdienstvoorganger verstoken, toch hun geloof trouw waren gebleven. De zendeling plaatste onder hen een inlandschen helper en vertoefde er drie maanden achtereen om het zendingswerk op gang te brengen. Gedurende dien tijd werden 34 personen te Djoerong gedoopt en aldaar 7 naar Dajaksch gebruik gesloten huwelijken ingezegend.

Menado

Zendingsressorten.	NAMEN DER GEMEENTEN.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
A. Hulstra, te Limbotto in Gorontalo. [50]	Limbotto.	3	2	5	"	1	1	"	"
A. C. Kruyt, te Posso aan de Tomini-bocht [50]	Posso.	"	"	"	"	"	"	"	"
F. Kelling, te Tagoelandang op het eiland van dien naam (Sangi-eilanden).	Tagoelandang, enz.	177	286	463	+	+	+	+	+
C. F. Steller, te Manganitoe (eiland Groot-Sangi).	Manganitoe, enz.	205	456	661	40	629	669	69	30
C. F. W. Tauffmann, te Taboekan (eiland Groot-Sangi).	Taboekan, enz.	202	395	597	179	753	932	229	18
M. Kelling, te Tamako (eiland Groot-Sangi).	Tamako, enz.	301	446	747	59	522	581	52	43
P. Kelling, te Oeloe (eiland Siauw, mede een der Sangi-eilanden).	Oeloe, enz.	399	724	1123	243	169	412	104	54
G. F. Schröder, te Beo op Karakelang (Talaut-eilanden). [51]	Beo, enz	+	+	+	+	+	+	+	+
J. R. van den Bovenkamp, te Moronge op Salibaboe (Talaut-eilanden).	Moronge, enz.	+	+	62	+	+	+	+	+

Zooals bekend, zijn de 7 zendelingen op de Sangi- en Talaut-eilanden allen in het genot van eene toelage uit 's lands kas, ten bedrage van f 1800 's jaars voor ieder hunner. Ten einde de Indische Regeering op de hoogte blijve van hun arbeid en van den toestand hunner gemeenten, is in Mei 1893 bepaald dat de predikant van Menado zich minstens eenmaal 's jaars derwaarts zal hebben te begeven tot het houden van eene inspectie. Bij de afsluiting te Batavia van de opgaven voor deze tabel waren nopens de Christen-gemeenten op de hierbedoelde eilanden nog geen opgaven over 1893 ingekomen, weshalve de hiervóór genoemde cijfers dezelfde zijn die in 't vorig verslag (bijlage CC) over 1892 zijn vermeld. Volgens opgaven van de zendingspers zou het aantal Christenen in de vijf zendingsressorten der Sangi-eilanden, daaronder dus niet enkel lidmaten, maar ook de kinderen (gedoopte) rekenende, bedragen 36 803, namelijk voor Tagoelandang p. m. 4000, Manganitoe 15 512, Taboekan 4429, Tamako 6179 en Oeloe 6683.

[46]) Of onder de opgegeven cijfers ook de hulpposten Petak Bahandang, Poelang Pisau en Kasongan begrepen zijn, blijkt niet.

[47]) De zendeling J. Michel was in 1893 van verlof teruggekeerd.

[48]) Onder de voor Tameang Laijang opgegeven cijfers zijn ook de hulpposten Isin, Telang en Begok begrepen.

[49]) Bovendien telde men 14 inlandsche Christenen (9 mannen en 5 vrouwen) te Sampit en 5 (alleen mannen) te Koetei.

[50]) In dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. De zendeling A. C. Kruyt had gedurende een groot deel van 1893 nog zijne standplaats te Gorontalo, maar was sedert medio December 1893 aan de Tomini-bocht gevestigd, voorloopig te Mapane, in afwachting dat hij zijne woning te Posso, zijne toekomstige standplaats, zou kunnen betrekken, waar ook eenige inlandsche onderwijzers en kweekelingen uit de Minahassa zich zouden komen vestigen.

[51]) In 1892 was te Beo werkzaam de zendeling J. G. C. Ottow, die echter in 1893 dit ambt nederlegde wegens plaatsing bij het Europeesch openbaar lager onderwijs. Hij werd vervangen door den zendeling G. F. Schröder, geëxamineerd hulpprediker, laatstelijk werkzaam aan het Seminarie te Depok (nabij Batavia). Over de herkomst der overige op de Sangi- en Talaut-eilanden werkzame zendelingen zie de noot 22 op blz. 9 van bijlage CC van 't vorig verslag.

Zendingsressorten. (Namen en standplaatsen van de zendelingen.)	NAMEN DER GEMEENTEN.	Samenstelling der gemeenten op ult. 1893. Aantal lidmaten.			Aantal van in 1893: gedoopten.			aangenomen lidmaten.	gesloten huwelijken.
		Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.		
Amboina.									
H. Hendriks, te Tifoe (eiland Boeroe). [52]	Tifoe	12	12	24	43	50	93	"	14
	Ngesawaen	"	"	"	43	42	85	"	1
	Kawirie	"	"	"	"	6	6	"	3
	Waitoefa-Wawali	3	1	4	8	5	13	"	4
	Waetoerin	6	4	10	12	9	21	"	3
	Bobo	"	"	"	15	8	23	"	"
		21	17	38	121	120	241	"	25
K. Storm, te Mefa (eiland Boeroe). [52]	Mefa	7	1	8	6	18	24	"	1
	Ajerbeboenji	"	"	"	6	4	10	"	"
	Leksoela	"	"	"	20	18	38	"	"
	Waegate	"	"	"	"	"	"	"	"
		7	1	8	32	40	72	"	1
	De evangelisatie maakte gedurende 1893 op Boeroe goede vorderingen. De twee zendelingen aldaar werken met 10 inlandsche helpers.								
Ternate.									
H. van Dijken, te Duma (Noordelijk Halmaheira). [52]	Duma	+	+	+	+	+	+	+	+
M. J. van Baarda, te Soa Konora (Noordelijk Halmaheira). [52]	Soa Konora	"	"	"	"	"	"	"	"
	Nopens den arbeid der twee zendelingen op Halmaheira zijn over 1893 geen bijzonderheden gemeld.								
J. L. van Hasselt, te Mansinam (Noordkust Nieuw-Guinea).	Bethel	27	25	52	"	5	5	5	1
J. Metz, [53] te Anday (Noordkust Nieuw-Guinea).	Anday	10	8	18	"	2	2	"	"
G. L. Bink, te Rhoon (Noordkust Nieuw-Guinea).	Jendei	4	4	8	5	"	5	5	"
W. L. Jens, te Doreh (Noordkust Nieuw-Guinea).	Doreh	+	+	10	2	1	3	2	1
J. A. van Balen en J. E. D. van der Roest, [53] te Wandessi (Noordkust Nieuw-Guinea).	Wandessi	"	"	"	"	"	"	"	"
	De zendelingen op Nieuw-Guinea zijn allen in dienst van de Utrechtsche Zendingsvereeniging. De te Rhoon gevestigde zendeling vertoefde gedurende 1893 een drietal maanden aan de Humboldtsbaai, ten einde op dat oostelijk eindpunt van Nederlandsch Nieuw-Guinea kennis van land en volk op te doen, met het oog op de kansen die een eventueel daar te vestigen zendingspost zou beloven.								
Timor en onderhoorigheden.									
. . . . te Seba (op het eiland Savoe)	Seba, enz.	+	+	+	+	+	+	111	+
	Ten behoeve van dit, door overplaatsing van den zendeling naar Sumatra's Oostkust, vacant geworden ressort was door het betrokken genootschap (het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam) tot dusver nog geen ander zendeling kunnen worden aangewezen. Intusschen was een goeroe uit de Minahassa op Savoe geplaatst. Af en toe worden de Savoesche Christengemeenten bezocht door den hulpprediker voor Babauw, tijdelijk waarnemend predikant te Koepang op Timor. (Verg. het verslag hiervóór blz. 121.)								
W. Pos, te Melolo (eiland Soemba). [54]	Melolo	26	31	57	"	14	14	"	3
C. de Bruijn, te Kabaniroe (eiland Soemba). [54]	Kabaniroe	9	10	19	6	6	12	"	"

Als vervolg op de lijsten, gedrukt als bijlagen Y, AA en CC van de verslagen van 1891, 1892 en 1893, laat men hier nog volgen eene opgave der tusschen 1 April 1893 en ult. April 1894 genomen regeeringsbeschikkingen, betreffende de toelating tot uitoefening van hun dienstwerk zoowel van zendelingen als van inlandsche hulpzendelingen.

[52] In dienst van de Utrechtsche Zendingsvereeniging.

[53] De zendelingen J. Metz (ter vervanging van wijlen den zendeling W. J. Woelders) en J. E. D. van der Roest zijn eerst in 1893 op Nieuw-Guinea aangekomen. Laatstgenoemde hield zich nog slechts voorloopig te Wandessi op, in afwachting dat de keuze eener definitieve standplaats beslist zou zijn.

[54] In dienst van de „Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland". De laatstelijk te Kabaniroe gevestigde zendeling J. J. van Alphen werd gedurende 1893 van de zending losgemaakt en vertrok naar Java. Te zijner vervanging kwam nog vóór het einde des jaars de zendeling C. de Bruijn in Indië aan.

ZENDELINGEN.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Standplaats.	Ressort voor hetwelk de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 van het Regeerings-Reglement, verleend is.	Gouvernementsbesluit waarbij de toelating verleend is voor het tegenwoordig ressort.	Gouvernementsbesluit waarbij aan den zendeling *voor het eerst* toelating tot uitoefening van het zendingswerk in Nederlandsch-Indië verleend werd.
Centraal comité voor de oprichting en instandhouding van een seminarie te Depok, gevestigd te Amsterdam.				
G. F. Schröder.	Beo (eiland Karakelang behoorende tot de Talautgroep).	Sangi- en Talaut-eilanden (Menado).	11 Aug. 1893 n°. 8.	11 Aug. 1893 n°. 8.
Vereeniging voor Evangelisatie onder militairen in Nederlandsch-Indië te Harderwijk. [55])				
H. J. Loghers.	Fort de Kock.	Padangsche Bovenlanden.	2 Febr. 1894 n°. 22.	2 Febr. 1894 n°. 22.
Vereenigde Gereformeerde Kerken in Nederland.				
C. de Bruijn Yz.	Kabaniroe (eiland Soemba).	Eiland Soemba (residentie Timor en onderhoorigheden).	2 Febr. 1894 n°. 23.	2 Febr. 1894 n°. 23.
Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam.				
B. Alkema.	Bandong.	Preanger Regentschappen.	2 Febr. 1894 n°. 24.	2 Febr. 1894 n°. 24.
A. A. Pennings.	Leuwi Damar (bij Lebak).	Lebak (residentie Bantam).	16 April 1894 n°. 11. [56])	16 April 1894 n°. 11.
Utrechtsche Zendingsvereeniging.				
J. Metz.	Anday (Noordkust Nieuw-Guinea).	Nieuw-Guinea.	2 Febr. 1894 n°. 25.	2 Febr. 1894 n°. 25.
J. L. D. van der Roest.	Wandessi (Noordkust Nieuw-Guinea).		Id.	Id.

HULPZENDELINGEN.

Namen der hulpzendelingen en gouvernementsbesluit waarbij aan hen de toelating verleend werd.	Ressort voor hetwelk de toelating verleend werd.	Namen der hulpzendelingen en gouvernementsbesluit waarbij aan hen de toelating verleend werd.	Ressort voor hetwelk de toelating verleend werd.
Utrechtsche Zendingsvereeniging.		*Zendingsvereeniging Ermelo-Neukirchen.*	
Christoffel Maäsoeli (15 Jan. 1894 n°. 13).	Eiland Boeroe (res. Amboina).	Jochanan (15 Jan. 1894 n°. 38).	Residentie Rembang.
Simon Obednedjo Salamena (id.)	Id.	Troenokromo (id.)	Id.
Christian Huliselon (id.)	Id.	Soerosemito (id.)	Id.

[55]) Vergelijk het verslag hiervóór, blz. 120, noot.

[56]) Aan de toelating werd de voorwaarde verbonden dat de zendeling zich ten aanzien van aanrakingen met den Boedhistischen bergstam des Badoewi's had te houden aan de aanwijzingen van het bestuur.

B. ROOMSCH-KATHOLIEKE EEREDIENST.

1°. Statiën voor Europeanen.

(Hieronder worden begrepen de specifiek Europeesche gemeenten; het aantal inlandsche Christenen is echter mede in de opgaven van het zielental der Roomsch-Katholieke bevolking begrepen; verg. noot *a* hieronder).

Volg-nummer.	Standplaatsen.	Bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Zielental der Roomsch-katholieke bevolking (waaronder ook militairen) op ult. 1893.	Aantal dienstdoende geestelijken op ult. 1893: van landswege bezoldigd.		buiten bezwaar van den lande.		Totaal.
				Pastoors.	Onder-pastoors.	Hulp-priesters.	Missio-narissen.	
1	Batavia.	Omvattende de residentie Batavia (met uitzondering van de afdeeling Buitenzorg), alsmede de residentiën Bantam en Krawang. (Na verkregen speciale regeeringsmachtiging wordt ook de residentie Lampongsche Districten eenmaal 's jaars op 's lands kosten door een tot deze statie behoorenden geestelijke bezocht.)	*a*) 4 117	"	*b*) 2	2	"	4
2	Buitenzorg.	Omvattende de afdeeling Buitenzorg (residentie Batavia) en het regentschap Tjiandjoer (residentie Preanger Regentschappen).	*a*) 514	"	"	*c*) 1	"	1
3	Cheribon.	Omvattende de residentiën Cheribon, Tagal en Preanger Regentschappen (wat dit laatste gewest betreft met uitzondering van het regentschap Tjiandjoer)	325	"	"	1	"	1
4	Samarang.	Omvattende de residentiën Samarang (met uitzondering van de afdeelingen Ambarawa en Salatiga), Pekalongan, Japara en Rembang	3 185	1	1	2	"	4
5	Ambarawa.	Omvattende de afdeelingen Ambarawa en Salatiga (residentie Samarang) en de residentiën Soerakarta en Madioen. . .	*a*) 1 749	1	"	"	"	1
6	Djokjokarta.	Omvattende de residentiën Djokjokarta en Bagelen (met uitzondering van de afdeeling Ledok), zoomede de afdeeling Tjilatjap (residentie Banjoemas)	*a*) 2 194	1	1	"	"	2
7	Magelang.	Omvattende de residentie Kadoe, de afdeelingen Ledok (residentie Bagelen), Bandjarnegara, Poerbolinggo, Poerwokerto (residentie Banjoemas) en de hoofdplaats Banjoemas . . .	*a*) 1 249	1	"	"	"	1
8	Soerabaija.	Omvattende de residentiën Soerabaija, Kediri, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Madura en de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	3 383	1	2	1	"	4
9	Padang.	Omvattende het gouvernement Sumatra's Westkust en de residentie Benkoelen	*a*) 1 657	1	1	*d*) 1	"	3
10	Kotta Radja (tijdelijk).	Omvattende het gouvernement Atjeh en onderhoorigheden .	*a*) 1 346	*e*) 1	"	"	"	1
11	Medan.	Omvattende de residentie Oostkust van Sumatra	448	"	"	*f*) 1	"	1
12	Soengeislan (vacant). *g*)	Omvattende de residentiën Banka, Palembang en Riouw. .	*a*) 520	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .
13	Singkawang.	Omvattende de residentie Westerafdeeling van Borneo en de assistent-residentie Billiton	*a*) 475	*h*) 1	"	"	"	1
14	Makasser.	Omvattende het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.	262	1	"	"	"	1
		Totaal voor de 14 statiën.	21 424	9	7	9	"	25

a) Onder het opgegeven zielental is begrepen het volgend aantal inlandsche Christenen: Statiën Batavia 93, Buitenzorg 17, Ambarawa 141, Djokjokarta 49, Magelang 135, Padang 52, Kotta Radja 62, Soengeislan 244 en Singkawang 277. In deze beide laatste statiën bestaan de gemeenten ook voor een deel uit Chineezen, wier aantal echter niet afzonderlijk is opgegeven.

b) De pastoor van Batavia is tevens Apostolisch Vicaris en als zoodanig Hoofd der Roomsch-Katholieke missie in Nederlandsch-Indië. Een der onderpastoors draagt den titel van waarnemend pastoor. In den loop van 1893 trad de functionaris, Mgr. A. C. Claessens, Aartsbisschop van Sirace, wegens ziekte en hoogen ouderdom af, en werd opgevolgd door Mgr. W. J. Staal, die bij Pauselijke Brève verheven werd tot titulair Bisschop van Mauricastro. Kort na zijne benoeming ging Mgr. Staal met een jaar verlof naar Europa en werd de waarnemend pastoor van Batavia, met den titel van Provicaris, tijdelijk met het beheer van het Vicariaat belast.

c) In den loop van 1893 vertrok de pastoor te Buitenzorg (behoorende tot de uit 's lands kas bezoldigde geestelijken) wegens ziekte met verlof naar Europa en werd met de zorg voor de statie Buitenzorg belast een der onbezoldigde geestelijken van Batavia.

d) De hierbedoelde geestelijke is tijdelijk geplaatst als missionaris ter standplaats Tandjoeng Sakti (Benkoelen) voor het bekeeringswerk onder de inlandsche bevolking van de afdeeling Manna en Pasoemah Oeloe Manna (verg. noot *l* hierna).

e) Ingevolge eene speciale regeeringsmachtiging bezocht deze geestelijke in 1893 op 's lands kosten de Noordelijke havens van Sumatra.

f) De hierbedoelde hulppriester is erkend als pastoor buiten bezwaar van den lande.

g) Deze statie wordt, zoolang zij vacant is, door een der geestelijken van Batavia eens of tweemaal per jaar kerkelijk bezocht.

h) De hierbedoelde geestelijke is bezoldigd als geestelijke van den derden rang.

2°. Statiën voor inlandsche Christenen (waaronder begrepen zoowel de gevestigde gemeenten als de zendingsposten).

Volgnummer.	Standplaatsen.	Bijbehoorende kerkelijke afdeeling.	Aantal Roomsch-katholieke inlandsche Christenen op ult. 1893	Aantal der in 1893 gedoopten.			Aantal van hen die in 1893 de eerste H. communie deden.	Aantal in 1893 gesloten huwelijken.	Aantal dienstdoende geestelijken op ult. 1893: van landswege bezoldigd.		buiten bezwaar van den lande.		Totaal.
				Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.			Pastoors.	Onderpastoors en hulppriesters.	Hulppriesters.	Missionarissen.	
	Gevestigde gemeenten.												
1	Menado.	Omvattende de residentiën Menado, Amboina en Ternate	4 590	84	205	289	59	16	1	"	1	"	2
2	Larantoeka.	Omvattende de Noordoost- en Oostkust van Flores, de eilanden Andonara, Lomblen, Allor, Solor en andere tot die groep behoorende eilanden, zoomede de hoofdplaats Koepang (residentie Timor)	7 434	169	325	494	178	70	1	*i*) 2	3	"	6
3	Maumeri	Omvattende Midden-Flores en de Noord- en Zuidzijde van dat eiland (gemeenten te Maumeri, Kotting, Gita, Sikka, Lela en Lio).	12 038	12	371	383	90	12	1	*j*) 2	3	"	6
	Zendingsposten.												
4	Tandjong Sakti.	Omvattende de afdeeling Manna en Pasoemah Oeloe Manna (residentie Benkoelen)	31	19	3	22	19	1	"	"	*k*) "	"	"
5	Nanga Sedjiram.	Omvattende de landstreken van de Boven-Kapoeas (Westerafdeeling van Borneo)	40	33	4	37	5	2	"	"	"	2	2
6	Langgoer op Klein-Key.	Omvattende het eiland Groot-Key, de Kleine Key-eilanden en de westelijk gelegen Key-Tenimber-, Tiandoe- en Koer-eilanden (residentie Amboina)	157	57	25	82	26	8	"	"	"	2	2
7	Bomphia.	Omvattende Oost-Ceram (residentie Amboina).	*l*) †	†	†	†	†	†	"	*m*) "	"	"	"
8	Atapoepoe.	Omvattende de landschappen der onderafdeeling Beloe (residentie Timor en onderhoorigheden) *n*)	1 345	63	62	125	109	25	"	"	"	2	2
9	Laoera.	Omvattende het eiland Soemba (residentie Timor en onderhoorigheden)	700	†	†	†	†	†	"	"	"	2	2
10	Moluka. *o*)	Zuidwestelijk deel van Nieuw-Guinea	....	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
11	Boeleleng. *p*)	Hoofdplaats Boeleleng der residentie Bali en Lombok	....	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	Totaal voor bovengenoemde statiën voor Christen inlanders en voor zendingsposten		26 335	437	995	1432	486	134	3	*q*) 4	7	8	22
	Bij de 14 statiën voor Europeanen (zie de voorgaande blz.) waren de getallen		21 424	†	†	†	†	†	*q*) 9	7	9	"	25
	Totaal-generaal.		47 759	†	†	†	†	†	*q*) 12	*q*) 11	16	8	47

i) Een dezer geestelijken is bezoldigd als geestelijke van den derden rang.

j) Een der hier bedoelde geestelijken (de onderpastoor van Maumeri) is tijdelijk belast met het missiewerk op Oost-Ceram ter standplaats Bomphia. (Verg. noot *m* hieronder.)

k) De hulppriester van Padang is tijdelijk met het missiewerk in deze streken belast (verg. noot *d* hiervóór).

l) Waar een † geplaatst is, ontbreken de opgaven.

m) Als noot *k*, wat betreft den onderpastoor van Maumeri (verg noot *j* hiervóór).

n) Tot dusver was het zendingswerk alleen toegelaten in de landschappen Djeniloe en Fialarang. Bij gouvernementsbesluit dd. 19 September 1893 n°. 25 (zie blz. 123 van het verslag hiervóór) is die toelating uitgebreid tot de overige landschappen der onderafdeeling Beloe (Midden-Timor).

o) Het plan om hier een zendingspost te vestigen bleef, in verband met het gebeurde te Selerika in December 1892/Januari 1893 (zie vorig verslag blz. 29), vooralsnog achterwege.

p) In 1893 werd nog geen gebruik gemaakt van de in Mei 1891 door de Indische Regeering verleende vergunning betreffende de vestiging van één of twee missionarissen te Boeleleng in het belang van taalstudiën als voorbereiding eener missie op Bali.

q) Een der pastoors (die te Singkawang) en een bezoldigd hulppriester (te Larantoeka) zijn geestelijken van den derden rang.

(5. 29.)

BIJLAGE BB.

(Zie hoofdst. K, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in Nederlandsch-Indië bestaande WEESHUIZEN en ANDERE INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID, over 1892 en 1893.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1892.	1893.	
Parapattan-weezengesticht te Batavia.	63 29 jongens en 34 meisjes (verbeterde opgaaf).	68 (32 jongens en 36 meisjes).	Het doel dezer inrichting is de behoorlijke verzorging en opleiding tot he maatschappelijk leven van weezen van Christen ouders, voor wie geene of geene genoegzame bestaanmiddelen voorhanden zijn. Van de 29 jongens en 34 meisjes, welke op ult. 1892 werden verpleegd, verlieten 2 jongens en 4 meisjes het gesticht, die hetzij eene bestemming vonden, hetzij bij familieleden werden opgenomen, terwijl 1 meisje overleed. Daarentegen werden in den loop van 1893 opgenomen 5 jongens en 7 meisjes. De gezondheidstoestand was over 't algemeen goed, behoudens dat zich bij vele pupillen oogziekte vertoonde. Aan contributiën werd in 1893 ontvangen f 1782, aan donatiën f 2110, en uit anderen hoofde (intrestrekening, enz.) f 4892, te zamen alzoo (met inbegrip van de gouvernementssubsidie van f 6000) f 14 784, terwijl voor huishoudelijke uitgaven benoodigd was f 14 907 en voor verschillende onkosten f 597. Het boekjaar sloot derhalve met een nadeelig saldo van f 720. De geldelijke toekomst van het gesticht wordt zorgvol genoemd.
Diaconie wees- en armenhuis op Molenvliet (Batavia).	46 (3 vrouwen, 25 jongens en 18 meisjes).	33 (3 vrouwen, 14 jongens en 16 meisjes).	De uitgaven over 1893 beliepen f 11 131, tegen f 12 291 over 1892.
Djattigesticht te Batavia.	44 (15 jongens en 29 meisjes).	46 (12 jongens en 34 meisjes).	In 1893 verlieten 9 jongens en 3 meisjes het gesticht, terwijl opgenomen werden 6 jongens en 8 meisjes. Van de 12 afgeschrevenen werden er 3 op verzoek ontslagen, en 9 omdat zij eene bestemming vonden, waartoe voor 5 der jongens behoorde hunne plaatsing bij het pupillenkorps te Gombong. De inkomsten van het gesticht beliepen f 9724, de uitgaven f 12 846 (waarvan voor de eigenlijke huishouding f 10 502), zoodat de rekening sloot met een nadeelig verschil van f 3122.
Vincentius-gesticht voor verlaten kinderen (meisjes) te Weltevreden.	60 (meisjes).	76 (meisjes).	Beide gestichten behooren aan het hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Batavia, maar tot dusver was in de Koloniale Verslagen alleen het uitsluitend voor meisjes bestemde Vincentiusgesticht genoemd, onder de leiding staande der eerwaarde zusters Ursulinen. De St. Jozefstichting, speciaal voor jongens bestemd, werd in den loop van 1893 uit een gehuurd huis naar een door de bemoeiingen van het Hulpfonds in steen opgetrokken gebouw overgebracht. De kinderen in de Jozefstichting staan onder de leiding van eene vertrouwde familie. De uitgaven, aan deze verlaten jongens en meisjes besteed, overschreden de bijdragen, welke gemiddeld f 300 's maands beliepen.
St. Jozefstichting voor verlaten kinderen (jongens) te Weltevreden.	30 (jongens).	30 (jongens).	
Jongens-weeshuis van het Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Buitenzorg.	50 (jongens).	50 (jongens). [1]	In dit weeshuis vinden jongens van Europeesche afkomst, zoowel weezen als door de ouders verlaten onverzorgde kinderen, een onderkomen. Van de 50 jongens, die in 1893 in het gesticht werden verpleegd, bezochten 46 de openbare lagere school; 5 jongens legden het klein ambtenaarsexamen met gunstigen uitslag af. De gezondheidstoestand was zeer bevredigend; sterfgevallen kwamen niet voor. De ontvangsten aan liefdegiften en bijdragen bedroegen in 1893 f 7047, de uitgaven daarentegen f 9258 (over 1892 waren die sommen f 8494 en f 8799). Evenals voor 1893 is ook voor 1894 aan dit weeshuis eene gouvernementssubsidie van f 3000 toegekend.

[1] Van deze 50 verpleegden waren er 23 uit wettige huwelijken geboren en 27 buiten echt verwekt. Onder deze laatsten bevond zich slechts 1 jongen, wiens ongehuwde vader Indië had verlaten.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van: 1892.	1893.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Bedelaarsgesticht te Tagal.	niet opgegeven.	niet opgegeven.	De kosten van dit gesticht, waarin aan lepra en andere afzichtelijke ziekten lijdende behoeftige inlanders worden opgenomen, worden bestreden uit de fondsen van de moskee te Tagal.
Protestantsch weeshuis te Samarang.	196 (107 jongens en 89 meisjes) (gemiddeld).	190 (99 jongens en (91 meisjes).	De gezondheidstoestand der verpleegden was in 1893 minder gunstig door het heerschen van koortsen, terwijl bij velen zich oogontsteking openbaarde. Twee jongens overleden; de een aan cholera, de andere aan moeraskoorts. Een jongen en een meisje werden wegens lepra te Pelantoengan verpleegd. In 1893 werden uit de sterkte afgevoerd: 8 jongens en 5 meisjes, die eene betrekking kregen, en 1 jongen, die naar zijne familie terugging. Omtrent het geldelijk beheer wordt alleen gemeld dat de uitgaven in 1893 f 51 545 bedroegen en de inkomsten f 44 384 (waaronder aan gouvernementssubsidie f 38 780), tegen respectievelijk f 48 900 en f 47 750 in 1892. Het tekort wordt in hoofdzaak toegeschreven aan vermindering der donatiën en aan buitengewone voorzieningen, welke het weeshuisgebouw vereischte.
Roomsch-Katholiek weeshuis te Samarang.	330 (91 jongens en 239 meisjes).	352 (113 jongens en 239 meisjes).	Ook in dit gesticht was in 1893 de gezondheidstoestand zeer ongunstig. Van de verpleegden stierven er 9, waaronder 5 welke voor rekening van het Gouvernement opgenomen waren. Op ult. 1892 bedroeg het aantal voor rekening van den lande verpleegde weezen 220 (50 jongens en 170 meisjes); in 1893 werden van dezen afgevoerd, deels wegens het overgaan in betrekkingen, deels door terugkeer naar familieleden, 8 jongens en 25 meisjes, terwijl een gelijk aantal jongens en meisjes in hunne plaats werden opgenomen; het getal 220 werd dus behouden. Voor rekening van het weeshuis en van enkele particulieren werden op ult. 1893 132 kinderen (63 jongens en 69 meisjes) verpleegd, tegen 110 op ult. 1892. De ontvangsten (met inbegrip van de gouvernementssubsidie ad f 40 220) bedroegen f 47 699, de uitgaven f 47 894. Over 1892 waren deze sommen respectievelijk f 46 251 en f 45 617.
Oudemannenhuis te Samarang.	60	67	Dit gesticht is bestemd tot huisvesting van oude militairen en schepelingen beneden den rang van officier. De gezondheidstoestand was in 1893 over het algemeen gunstig; alleen omstreeks het midden des jaars kwamen gevallen van koorts voor. Onder de gealimenteerden hadden 8 sterfgevallen plaats. Bij het einde des jaars werden verpleegd: 35 Europeanen (19 Nederlanders, 3 Belgen, 6 Duitschers, 2 Zwitsers, 4 Franschen en 1 Noor), 5 Indo-Europeanen, 10 Afrikanen en 17 Amboineezen.
Bedelaarsgesticht te Patjerongan (Samarang).	181	150	In den loop van 1893 werden 59 personen als hersteld en 48 als overleden uit de sterkte afgevoerd, terwijl 76 personen werden opgenomen. De ontvangsten beliepen f 9601, de uitgaven f 15 463, zoodat de rekening een nadeelig saldo aanwees van f 5862. Over 1892 beliep het tekort f 4406; het werd bijgepast uit de fondsen der Chineesche hospitalen.
Verzorgingsgesticht te Soerakarta.	64 (45 jongens en 19 meisjes).	68 (44 jongens en 24 meisjes).	In dit gesticht, onder beheer staande van de maçonnieke societeit ter plaatse, worden kinderen van op verschillende landbouwondernemingen in de residentie Soerakarta gevestigde ouders opgenomen, ten einde hen in staat te stellen om gebruik te maken van het lager onderwijs ter hoofdplaats. De voor ieder kind te betalen vergoeding wordt geregeld naar de inkomsten der ouders. In 1893 werden 7 jongens en 10 meisjes opgenomen, terwijl 8 jongens en 5 meisjes werden afgevoerd (waaronder één wegens overlijden).
Verzorgingsgesticht te Djokjokarta.	24 (16 jongens en 8 meisjes).	21 (11 jongens en 10 meisjes).	De geldelijke toestand van dit gesticht, van gelijken aard als dat te Soerakarta, bleef steeds ongunstig. Cijfers omtrent de inkomsten en uitgaven zijn niet genoemd. De gezondheidstoestand der kinderen liet niets te wenschen over.
Jongens weezeninrichting te Soerabaija.	71 (65 internen en 6 externen).	[1]) 78 (69 internen en 9 externen).	In den loop van het op 31 Maart 1893 geëindigde boekjaar werden 11 knapen als internen opgenomen, terwijl er 7 internen werden afgevoerd, waarvan 1 wegens overlijden. Van de 69 internen, die alzoo op genoemden datum aanwezig waren volgden er 59 het onderwijs aan de openbare lagere school in de inrichting gevestigd (6 van deze internen voldeden aan het klein ambtenaarsexamen), terwijl de overige 10 werkzaam waren als volgt: 3 bij den artillerie-constructiewinkel, 2 bij den dienst der staatsspoorwegen, 1 op een kantoor en 4 bij particuliere firma's te Soerabaija. Over 1892/93 beliepen de ontvangsten (waaronder de gouvernementssubsidie van f 6000) f 23 967, en de uitgaven f 23 468, zoodat er een batig saldo overbleef van f 499. In 1891/92 waren de cijfers van ontvangst en uitgaaf respectievelijk f 20 908 en f 25 054.

[1]) In September 1893 waren 70 internen aanwezig. Daarvan waren er 48 opgenomen nadat hunne vaders overleden waren, was van 1 de vader onbekend, was van een 4-tal (2 uit wettige huwelijken geboren en 2 uit inlandsche vrouwen geboren en wettig erkend) tijdens hunne opneming de verblijfplaats en het al of niet in leven zijn der vaders niet bekend, terwijl van de 17 andere (4 uit wettige huwelijken geboren en 13 wettig erkend, van welke laatsten 3 uit inlandsche vrouwen geboren waren) de vaders in de meeste gevallen zich tijdens de opneming der knapen in behoeftige omstandigheden in Indië bevonden. Slechts van 4 der bedoelde 17 verpleegden (van welke 4 er 1 uit een wettig huwelijk was geboren en 3 bij inlandsche vrouwen waren verwekt, doch wettig erkend) waren de vaders, toen de knapen werden opgenomen, naar Europa vertrokken.

GESTICHTEN.	Aantal verpleegden bij het einde van:		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	1892.	1893.	
Protestantsch weeshuis te Soerabaija.	29 (meisjes).	30 (meisjes).	Geen andere opgaven kwamen over 1893 in dan het cijfer der ontvangsten en uitgaven, welke respectievelijk bedroegen f 5914 en f 7256, tegen f 5138 en f 6888 over 1892.
Roomsch-Katholiek weeshuis te Soerabaija.	33 meisjes (24 internen en 9 externen).	37 meisjes (28 internen en 9 externen).	Voor dit mede uitsluitend voor meisjes bestemd weeshuis werd in het afgeloopen jaar een nieuw gebouw aangekocht. De ontvangsten bedroegen f 7395, de uitgaven f 8772, tegen f 4709 en f 4372 in 1892.
Bedelaarsgesticht te Soerabaija (Semaroeng).	75	77	In den loop van 1893 werden 65 personen opgenomen en 63 afgevoerd, waaronder 43 wegens overlijden. Omtrent den financieelen toestand van dit gesticht, waarvan de kosten komen ten laste van de fondsen der Chineesche hospitalen, werden geen mededeelingen ontvangen.
Immigranten-asyl te Medan (Sumatra's Oostkust).	183 (gemiddeld) per dag.	197	In den loop van 1893 werden 66 verpleegden afgevoerd, waarvan 31 wegens overlijden, 14 die als hersteld werden ontslagen en 21 wegens desertie. Van de 14, die als hersteld ontslagen werden, keerden er 4 naar China terug. Aan alle aanvragen om plaatsing kon voldaan worden. De voeding per dag en per man kostte 0.08 à 0.09 doll. De gezondheidstoestand wordt bevredigend genoemd. De verpleegden werden bezig gehouden met het in goeden staat houden van het terrein in- en om het asyl, het maken van kleedingstukken, het vervaardigen van allerhande vlechtwerk en het kweeken van groenten, vruchten en tabak.
Roomsch-Katholieke opvoedings-gestichten voor kinderen van inlanders te Atapoepoe (Timor) en te Larantoeka en Maumeri (Flores).	niet opgegeven.	521 (301 jongens en 220 meisjes).	De verpleegden, allen internen, waren verdeeld over 6 scholen, en wel op de jongensscholen te Larantoeka, Maumeri, Kotting en Atapoepoe, respectievelijk 165, 78, 20 en 38, en op de meisjesscholen te Larantoeka en Maumeri respectievelijk 163 en 57. De kosten der stichtingen worden door de missie gedragen. Behalve in de voornaamste vakken van lager onderwijs wordt nog onderricht gegeven op de jongensscholen in smeden, timmeren of eenig ander handwerk en op de meisjesscholen in alle vrouwelijke handwerken.

(5. 30.)

BIJLAGE CC.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de door Europeesche geneesheeren bij den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië en door dokters-djawa gedurende 1893 BEHANDELDE LIJDERS, met vermelding van den aard der ZIEKTEN.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
A. Algemeene ziekten.							
I. Infectieziekten.							
Malaria-ziekten.							
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	a) 97 691 96 877	5 175 5 960	1 : 18.877 1 : 16.254	13 271 15 684	97 208	1 : 136.814 1 : 75.403
» » perniciosa,	Pernicieuse »	193 85	94 16	1 : 2.053 1 : 5.312	30 470	12 27	1 : 2.5 1 : 17.407
Febris remittens,	Remitteerende »	1 705 1 009	98 30	1 : 17.397 1 : 33.633	333 764	26 56	1 : 12.807 1 : 13.642
Cachexia paludosa,	Koortskwaadsappigheid,	608 68	57 18	1 : 10.667 1 : 3.778	249 164	8 8	1 : 31.125 1 : 20.5
Morbillí,	Mazelen,	177 82	12 3	1 : 14.75 1 : 27.333	329 2 505	» 31	» 1 : 80.806
Variolae,	Pokken,	356 424	27 67	1 : 13.185 1 : 6.328	479 656	103 166	1 : 4.650 1 : 3.951
Varicellae,	Waterpokken,	143 270	13 18	1 : 11 1 : 15	19 385	» 14	» 1 : 27.5
Diphtheria,	Besmettelijke keelziekte,	6 5	» 2	» 1 : 2.5	» 81	» 7	» 1 : 11.571
Typhus abdominalis,	Typhus,	36 25	3 9	1 : 12 1 : 2.778	26 9	2 4	1 : 13 1 : 2.25
Dysenteria tropica,	Dysenterie,	375 160	169 48	1 : 2.218 1 : 3.333	189 299	87 71	1 : 2.172 1 : 4.211
Cholera asiatica,	Cholera,	633 628	449 361	1 : 1.409 1 : 1.739	205 297	56 159	1 : 3.660 1 : 1.867
Berriberri,	Berriberri,	5 310 32	463 17	1 : 11.468 1 : 1.882	3 133 1 508	694 280	1 : 4.514 1 : 5.385
	Transporteeren	107 233 99 665	6 560 6 549	....	18 263 22 822	1 085 1 031	....

a) De voor elke ziekte aangewezen dubbele getallen hebben betrekking, respectievelijk op de behandelden door Europeesche geneesheeren en door dokters-djawa.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	107 233 99 665	6 560 6 549	. . . .	18 263 22 822	1 085 1 031	. . . .
Tetanus,	Stijfkramp,	9 6	7 6	1: 1.285 1: 1	62 6	8 2	1: 7.75 1: 3
Polyarthritis rheumatica acuta,	Acuut gewrichts-rheumatisme,	150 78	3 1	1: 50 1: 78	63 98	» 1	» 1: 98
Pyaemia et septichaemia,	Etterkoorts,	72 »	5 »	1: 14.4 »	» »	» »	» »
Febris puerperalis,	Kraamvrouwenkoorts,	5 7	» 1	» 1: 7	10 3	8 1	1: 1.25 1: 3
Syphilis,	Syphilis,	2 726 590	19 5	1: 143.473 1: 118	205 173	4 1	1: 51.25 1: 173
Lepra,	Melaatschheid,	150 36	28 2	1: 5.357 1: 18	54 6	1 »	1: 54 »
Lyssa humana,	Hondsdolheid,	8 2	6 1	1: 1.333 1: 2	121 »	» »	» »
Overige algemeene infectieziekten,		527 118	130 12	1: 4.053 1: 9.833	430 2 305	5 53	1: 86 1: 43.490
II. Ziekten van het bloed en de stofwisseling.							
Anaemia,	Bloedarmoede,	444 126	5 10	1: 88.8 1: 12.6	253 167	2 4	1: 126.5 1; 41.75
Debilitas,	Lichaamszwakte,	336 29	62 3	1: 5.419 1: 9.666	55 23	10 »	1: 5.5 »
Diabetes mellitus,	Suikerziekte,	51 3	6 »	1: 8.5 »	7 »	3 »	1: 2.333 »
Rachitis,	Engelsche ziekte,	6 1	» »	» »	20 »	2 »	1: 10 »
Artbritis urica,	Jicht,	5 »	» »	» »	» 1	» »	» »
Scorbutus,	Scheurbuik,	12 15	1 »	1: 12 »	3 58	» 1	» 1: 58
Overige ziekten van het bloed en de stofwisseling.		39 9	2 1	1: 19.5 1: 9	30 58	2 1	1: 15 1: 58
III. Intoxicationes.		14 1	1 »	1: 14 »	10 »	» »	» »
B. Plaatselijke ziekten.							
I. Ziekten van het zenuwstelsel.							
Encephalitis et meningitis cerebralis,	Hersen- en hersenvliesontsteking,	17 »	9 »	1: 1.888 »	4 6	3 2	1: 1.333 1: 3
Apoplexia,	Beroerte,	37 6	20 2	1: 1.85 1: 3	13 6	11 2	1: 1.181 1: 3
Epilepsia,	Vallende ziekte,	43 13	2 2	1: 21.5 1: 6.5	9 14	» 1	» 1: 14
Insolatio,	Zonnesteek,	10 7	7 »	1: 1.428 »	3 »	» »	» »
Morbus mentis,	Krankzinnigheid,	808 81	119 6	1: 6.789 1: 13.5	120 28	24 2	1: 5 1: 14
Hysteria,	Hysterie,	35 11	1 »	1: 35 »	21 »	» »	» »
Neurasthenia,	Zenuwzwakte,	107 9	» »	» »	30 3	» »	» »
	Transporteeren	112 844 100 813	6 993 6 601	. . . .	19 786 25 777	1 168 1 102	. . . .

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		JAVA EN MADURA.			BUITENBEZITTINGEN.		
		Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	112 844 100 813	6 993 6 601	....	19 786 25 777	1 168 1 102	....
Delirium tremens,	Dronkemanswaanzin,	7 2	2 »	1: 3.5 »	3 2	1 »	1: 3 »
Alcoholismus chronicus,	Slepende alcoholvergiftiging,	16 3	1 1	1: 16 1: 3	2 »	1 »	1: 2 »
Neuralgia,	Zenuwpijnen,	282 60	» »	» »	192 61	1 »	1: 192 »
Myelitis et meningitis spinalis,	Ruggemerg- en ruggemergvlies-ontsteking,	6 1	2 »	1: 3 »	8 3	3 »	1: 2.666 »
Overige ziekten van het zenuwstelsel,		78 5	8 »	1: 9.75 »	34 5	2 3	1: 17 1: 1,666
II. Ziekten der organen van de ademhaling en den bloedsomloop							
Laryngitis,	Strottehoofdontsteking,	212 187	1 2	1: 212 1: 93.5	142 187	» 2	» 1: 93.5
Tussis convulsiva,	Kinkhoest,	386 26	1 3	1: 386 1: 8.666	26 105	1 3	1: 26 1: 35
Bronchitis acuta,	Acute luchtpijptakontsteking,	1 318 852	16 9	1: 82.375 1: 94.666	2 200 1 702	26 17	1: 84.615 1: 100.117
» chronica,	Slepende luchtpijptakontsteking,	509 106	19 10	1: 26.789 1: 10.6	501 182	3 2	1: 167 1: 91
Emphysema pulmonum,	Longenluchtzucht,	61 1	5 »	1: 12.2 »	17 3	1 »	1: 17 »
Pneumonia,	Longontsteking,	51 44	14 8	1: 3.642 1: 5.5	55 182	13 23	1: 4.230 1: 7.913
Phthisis pulmonum,	Longtering,	167 48	73 16	1: 2.287 1: 3	126 120	25 21	1: 5.04 1: 5.714
Asthma,	Aamborstigheid,	302 192	10 5	1: 30.2 1: 38.4	203 135	4 4	1: 50.75 1: 33.75
Pleuritis,	Borstvliesontsteking,	47 11	7 3	1: 6.714 1: 3,666	20 41	2 1	1: 10 1: 41
Vitium cordis,	Hartgebrek,	97 13	27 6	1: 3 591 1: 2.166	41 1	5 »	1: 8.2 »
Palpitationes cordis,	Ziekelijke hartkloppingen,	705 9	» 1	» 1: 9	60 4	1 »	1: 60 »
Aneurysma,	Slagaderbreuk,	21 6	3 1	1: 7 1: 6	4 »	1 »	1: 4 »
Varices,	Aderspatten,	5 1	» »	» »	12 3	» »	» »
Overige ziekten der organen van de ademhaling en den bloedsomloop,		10 »	3 »	1: 3.333 »	226 54	4 5	1: 56.5 1: 10.8
III. Ziekten der spijsverteringsorganen.							
Stomatitis,	Ontsteking v/h. mondslijmvlies,	211 158	2 »	1: 105.5 »	244 121	1 »	1: 244 »
Angina,	Keelontsteking,	449 130	» 1	» 1: 130	199 149	» 1	» 1: 149
Parotitis,	Ontsteking v/d. oorspeekselklier,	74 52	» »	» »	14 183	» 1	» 1: 183
Catarrhus ventriculi,	Maagontsteking,	884 332	24 16	1: 36.833 1: 20.75	335 293	» 2	» 1: 146.5
	Transporteeren	118 742 103 052	7 211 6 683	....	24 450 29 313	1 263 1 187	....

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Overleden.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	118 742 103 052	7 211 6 683	....	24 450 29 313	1 263 1 187	....
Enteritis acuta,	Acute darm-ontsteking,	2 310 1 428	227 118	1 : 10.176 1 : 12.101	2 084 1 956	95 80	1 : 21.936 1 : 24.45
» chronica,	Slepende darm-ontsteking,	637 171	118 35	1 : 5.398 1 : 4.885	293 241	23 7	1 : 12.739 1 : 34.428
Dysenteria catarrhalis,	Catarrhale dysenterie,	512 264	77 43	1 : 6.649 1 : 6.139	244 294	39 46	1 : 6.256 1 : 6.391
Typhlitis,	Ontsteking v/d. blinden darm,	56 9	3 »	1 : 18.666 »	7 »	1 »	1 : 7 »
Proctitis,	Endeldarm-ontsteking,	91 20	» 1	» 1 : 20	35 44	» »	» »
Haemorrhoides,	Aambeien,	159 33	» »	» »	35 23	1 1	1 : 35 1 : 23
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	16 1	4 »	1 : 4 »	5 45	3 4	1 : 1.666 1 : 11.25
Helminthiasis,	Ingewandswormen,	977 755	1 2	1 : 977 1 : 377.5	707 1 502	» 2	» 1 : 751
Hyperaemia hepatis,	Bloedovervulling v/d. lever,	108 19	2 2	1 : 54 1 : 9.5	39 23	2 3	1 : 19.5 1 : 7.666
Abscessus hepatis,	Leverabsces,	127 11	8 3	1 : 15.875 1 : 3.666	132 35	5 1	1 : 26.4 1 : 35
Cirrhosis hepatis,	Levercirrhose,	203 8	18 1	1 : 11.277 1 : 8	9 3	5 1	1 : 1.8 1 : 3
Overige ziekten der spijsverteringsorganen,		377 32	6 1	1 : 62.833 1 : 32	384 265	10 3	1 : 38.4 1 : 88.333
IV. Ziekten der pis- en geslachtsorganen.							
Nephritis acuta,	Acute nierontsteking,	35 7	11 3	1 : 3.181 1 : 2.333	10 8	1 »	1 : 10 »
» chronica,	Slepende nierontsteking,	34 1	8 »	1 : 4.25 »	22 2	8 »	1 : 2.75 »
Pyelitis,	Ontsteking v/h. nierbekken,	4 »	1 »	1 : 4 »	» »	» »	» »
Cystitis,	Blaasontsteking,	122 28	3 1	1 : 40.666 1 : 28	30 16	» »	» »
Lithiasis,	Steenlijden,	347 2	» »	» »	20 2	1 »	1 : 20 »
Morbi veneris,	Venerische ziekten,	11 663 2 022	29 1	1 : 402.172 1 : 2022	824 170	» »	» »
Strictura urethrae,	Vernauwing v/d. pisweg,	107 17	1 »	1 : 107 »	8 3	» »	» »
Hydrocèle,	Zakwaterbreuk,	14 3	» »	» »	24 3	» »	» »
Varicocèle,	Zakaderbreuk,	5 1	» »	» »	1 »	» »	» »
Metritis, Eudo- et Parametritis,	Ontsteking v/d. baarmoeder,	188 26	1 »	1 : 188 »	27 11	» »	» »
Overige ziekten der pis- en geslachtsorganen,		122 19	1 »	1 : 122 »	44 12	2 »	1 : 22 »
	Transporteeren	136 956 107 929	7 730 6 894	....	29 434 33 971	1 459 1 335	....

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	136 956 107 929	7 730 6 894	....	29 434 33 971	1 459 1 335	....
V. Ziekten van de huid.							
Erysipelas,	Belroos,	18 4	» »	» »	11 6	» 1	» 1 : 6
Urticaria,	Netelroos,	57 31	» »	» »	19 27	» »	» »
Herpes,	Blaasjes-uitslag,	173 169	1 »	1 : 173 »	90 101	1 »	1 : 90 »
Eczema,	Eczema,	648 74	2 »	1 : 324 »	508 78	» »	» »
Elephantiasis arabum,	Melaatschheid.	14 2	» »	» »	8 »	» »	» »
Herpes tonsurans,	Ringworm,	303 118	» »	» »	231 126	» »	» »
Framboesia,	Framboosgezwellen,	335 296	» »	» »	143 344	» »	» »
Scabies,	Schurft,	3 173 1 420	15 6	1 : 211.533 1 : 236.666	1 816 1 768	1 »	1 : 1816 »
Furunculi,	Steenpuisten (bloedzweren),	399 162	5 6	1 : 79.8 1 : 27	163 166	» »	» »
Ulcera,	Zweren,	6 980 4 284	108 34	1 : 64.629 1 : 126	4 374 3 232	3 7	1 : 1458 1 : 461.714
Overige huidziekten,		563 116	9 »	1 : 62.555 »	665 147	6 3	1 : 110.833 1 : 49
VI. Ziekten der beenderen, gewrichten en spieren.							
Ostitis,	Beenontsteking,	48 9	» »	» »	10 17	1 »	1 : 10 »
Periostitis,	Beenvliesontsteking,	70 10	2 »	1 : 35 »	31 33	1 »	1 : 31 »
Fractura,	Beenbreuk,	180 52	8 4	1 : 22.5 1 : 13	62 44	4 4	1 : 15.5 1 : 11
Arthritis,	Gewrichtsontsteking,	44 28	2 »	1 : 22 »	66 5	» »	» »
Luxatio,	Ontwrichting,	30 37	» 1	» 1 : 37	27 36	» »	» »
Distorsio,	Verstuiking,	62 32	» »	» »	55 36	» »	» »
Rheumatismus musculorum,	Spierrheumatisme,	1 078 479	57 1	1 : 18.912 1 : 479	447 672	11 10	1 : 40.636 1 : 67.2
Overige ziekten der beenderen, gewrichten en spieren,		88 29	3 6	1 : 29.333 1 : 4.833	37 35	» »	» »
VII. Ziekten der zintuigen.							
Rhinitis,	Neusontsteking,	34 11	» »	» »	34 23	» »	» »
Otitis,	Oorontsteking,	204 58	» »	» »	286 76	1 »	1 : 286 »
Conjunctivitis catarrhalis,	Catarrhale oogbindvliesontsteking,	2 137 1 612	4 »	1 : 536.25 »	2 048 1 652	» »	» »
» blennorrhoea,	Druiperoogontsteking,	202 50	» »	» »	15 284	» »	» »
	Transporteeren	153 796 117 012	7 946 6 952	....	40 580 42 879	1 488 1 360	....

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Java en Madura. Behandeld.	Java en Madura. Overleden.	Java en Madura. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Buitenbezittingen. Behandeld.	Buitenbezittingen. Overleden.	Buitenbezittingen. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	153 796 117 012	7 946 6 952	....	40 580 42 879	1 488 1 360	....
Conjunctivitis granulosa,	Korrelachtige oogblindvlies-ontsteking,	528 36	» »	» »	112 317	» »	» »
Morbi corneae,	Ziekten v/h. hoornvlies,	303 62	9 »	1 : 33.666 »	132 31	» »	» »
» iridis,	» v/d. regenboog,	24 1	» »	» »	28 9	» »	» »
» lentis,	» » lens,	40 5	» »	» »	36 1	» »	» »
» chorioedeae et retinae,	» v/h. vaat- en netvlies.	18 »	» »	» »	13 1	» »	» »
» organorum lacrymalium,	» v/d. traanorganen,	8 1	» »	» »	9 »	» »	» »
Vitia refractionis et accommodationis,	Gebreken in de refractie en accommodatie,	59 »	» »	» »	16 »	» »	» »
Overige ziekten der zintuigen,		114 8	15 »	1 : 7.6 »	27 16	» »	» »
VIII. Overige ziekten, gebreken of doodsoorzaken, welke niet onder bovenstaande rubrieken gebracht kunnen worden.		5 180 1 202	372 157	1 : 13.924 1 : 7.656	2 528 1 050	62 23	1 : 40.774 1 : 45.652
		160 070 118 327	8 342 7 109	19.188 16.643	43 481 44 304	1 550 1 383	28.051 32.035
	Totalen	278 397	15 451	18.017	87 785	2 933	29.930

(5. 31.)

BIJLAGE DD.

(Zie hoofdst. K, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de RESSORTEN der stedelijke en plaatselijke GENEESHEEREN in Nederlandsch-Indië bij het einde van 1893 en van de STANDPLAATSEN der DOKTERS-DJAWA, een en ander met vermelding van het aantal BEHANDELDE en OVERLEDEN ZIEKEN.

Volgnommer.	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. *a)*	Volgnommer.	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. *b)*	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld.	Overleden.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld.	Overleden.
	Java en Madura.						
	BANTAM.						
1	Pandeglang en Tjiringin (met Lebak)	1	Pandeglang	*c)* ††	††	819	80
		2	Tjiringin	. . .	. . .	2 284	37
		3	Lebak	. . .	. . .	1 307	51
2	*Serang (met Anjer) *d)*	. .	. . . .	*d)* 746	4	. . .	. . .
	BATAVIA.						
3	Batavia (3) *e)* { Stadsverband / Chineesch hospitaal	4	Batavia (3) *e)*	6 048	536	*f)*	*f)*
		5	Batavia (Tandjong Priok) *g)*	. . .	. . .	956	46
4	*Meester-Cornelis	6	Meester-Cornelis *h)*	202	10	281	5
5	Tangerang	. .	. . . .	231	12	. . .	. . .
6	*Buitenzorg	7	Buitenzorg (3) *i)*	3 577	158	24	2
	KRAWANG.						
7	Poerwakarta	8	Poerwakarta *j)*	659	7	*j)*	*j)*
	PREANGER REGENTSCHAPPEN. *k)*						
8	Bandong en de contrôle-afd. Tjitjalengka	9	Bandong *l)*	1 591	28	*l)*	*l)*
9	Tjiandjoer	. .	. . . .	553	12	. . .	. . .
10	Soekaboemi	. .	. . . .	1 482	15	. . .	. . .
11	Soemedang	10	Soemedang *l)*	243	2	*l)*	*l)*
12	Limbangan, de contrôle-afd. Trogong en de afd. Soekapoera-Kollot *k)*	11	Garoet *l)*	861	3	*l)*	*l)*
		12	Mangoenredja	. . .	. . .	1 102	5
13	Tassikmalaija en Soekapoera (met Galoeh in de residentie Cheribon) *m)*	13	Tassikmalaija *m)*	††	††	577	23
		14	Manondjaija *m)*	. . .	. . .	904	13
	CHERIBON.						
14	Cheribon en Koeningan	15	Cheribon *n)*	944	38	*n)*	*n)*
		16	Koeningan	. . .	. . .	3 502	272

TOELICHTINGEN.

a) In de met een * geteekende ressorten is de uitoefening van den burgerlijken geneeskundigen dienst opgedragen aan officieren van gezondheid. (Ook te Padang en te Bonthain was dit in den laatsten tijd het geval, hoewel die standplaatsen organiek gerekend worden tot de voor civiele geneesheeren bestemde ressorten.)

b) In deze kolom worden slechts die standplaatsen van dokters-djawa vermeld welke bij het einde van 1893 vervuld waren

c) Zie het slot van noot *d*. De met †† aangeduide ressorten van Europeesche burgergeneesheeren of officieren van gezondheid geraakten in den loop van 1893 of reeds vroeger onbezet, zonder dat bij het einde van 1893 reeds een definitieve titularis den dienst had overgenomen

Voor de meeste der bedoelde standplaatsen kon eene tijdelijke voorziening worden getroffen, hetzij door naburige plaatselijke geneesheeren tijdelijk met de waarneming van het vacante ressort of een deel daarvan te belasten, hetzij door den dienst voorloopig te doen waarnemen door den ter plaatse of in de nabijheid gevestigden dokter-djawa Vandaar dat men omtrent sommige van de vacante ressorten toch opgaven omtrent het aantal behandelden en overledenen vindt ingevuld. Waar de waarneming voorloopig aan de dokters-djawa was opgedragen, zijn de cijfers van behandelden en overledenen in de laatste twee kolommen van de tabel verantwoord.

d) Voor de bijwaarneming van den civiel geneeskundigen dienst in het overige gedeelte van de residentie Bantam geniet de eerstaanwezend officier van gezondheid te Serang eene extra toelage van f 100 's maands. De opgaven van behandelde en overleden zieken betreffen dan ook de geheele residentie Bantam.

e) Waar in eenig ressort meer dan één Europeesch geneesheer of dokter-djawa gevestigd is, wordt het aantal in tusschen haakjes geplaatste cijfers aangegeven De werkkring der stadsgeneesheeren te Batavia is geregeld bij Indisch Staatsblad 1875 n°. 46; de drie dokters-djawa te Batavia zijn allen werkzaam bij het stadsverband aldaar.

f) De cijfers der door de 3 dokters-djawa te Batavia behandelde zieken zijn begrepen in de opgaven der stadsgeneesheeren betreffende het stadsverband.

g) Te Tandjong-Priok is de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst aan den aldaar gevestigden dokter-djawa opgedragen onder genot van de gewone toelage van f 25 's maands. Op diens werkzaamheden wordt

Volgnommer.	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. *a)*	Volgnommer.	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. *b)*	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld.	Overleden.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld.	Overleden.
15	Indramaijoe	. .	. . . .	874	»	. . .	. . .
16	*Madjalengka en Palimanang	17	Madjalengka	*o)* 10	*o)* »	11 317	719
		18	Tjiamis (afd. Galoeh) *m)*	. . .	. . .	5 842	492
	TAGAL.						
17	Tagal	. .	. . . .	496	7	. . .	. . .
		19	Brebes	. . .	. . .	518	83
		20	Pamalang	. . .	. . .	268	4
	PEKALONGAN.						
18	Pekalongan	. .	. . . .	967	10	. . .	. . .
		21	Batang	. . .	. . .	1 081	18
	SAMARANG.						
19	Samarang (2) *p)*	22	Samarang (2) *p)*	5 608	573	*p)* 295	*p)* 16
20	*Salatiga	. .	. . . .	429	10	. . .	. . .
21	*Ambarawa (Willem I)	. .	. . . .	93	4	. . .	. . .
22	*Oenarang	. .	. . . .	21	»	. . .	. . .
23	Kendal	. .	. . . .	1 038	16	. . .	. . .
		23	Demak	. . .	. . .	29 590	2 927
		24	Grobogan	. . .	. . .	10 228	232
	JAPARA.						
24	Japara en Koedoes	25	Japara	420	2	2 073	23
25	Patti en Joana	26	Joana	1 582	30	*q)* †	†
	REMBANG.						
26	Rembang en Blora	27	Blora	4 601	32	827	7
27	Toeban	. .	. . . .	7 900	485	. . .	. . .
28	Bodjonegoro *r)*	28	Bodjonegoro	††	††	8 053	140
	SOERABAIJA.						
29	Soerabaija (3) *s)*	29	Soerabaija (5) *s)*	7 004	341	*s)*	*s)*
	Id. (Marine-etablissement)	. .	. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .
30	Sidhoardjo	. .	. . . .	509	22	. . .	. . .
31	Modjokerto	30	Modjokerto *t)*	912	45	*t)*	*t)*
32	Djombang	. .	. . . .	2 096	129	. . .	. . .
33	Grissee (met Lamongan en Sidaijoe) *u)*	. .	. . . .	6 159	385	. . .	. . .
		31	Lamongan	. . .	. . .	423	36
		32	Sidaijoe	. . .	. . .	609	21
		33	Bawean	. . .	. . .	458	139
	PASOEROEAN.						
34	Pasoeroean	34	Pasoeroean *v)*	1 101	38	*v)*	*v)*
35	Bangil	. .	. . . .	445	22	. . .	. . .
36	*Malang	35	Malang *v)*	1 160	56	*v)*	*v)*
	PROBOLINGGO						
37	Probolinggo *w)*	. .	. . . .	1 412	50	. . .	. . .
38	Kraksaän	. .	. . . .	2 755	231	. . .	. . .
39	Loemadjang	. .	. . . .	304	30	. . .	. . .
	BEZOEKI.						
40	Bezoeki *x)*	36	Bezoeki	†† 621	†† 27	233	12
41	Djember (met Bondowosso) *y)*	37	Bondowosso	1 430	220	†	†
42	Sitoebondo *z)*	. .	. . . .	9 052	537	. . .	. . .
43	*Banjoewangi	. .	. . . .	133	6	. . .	. . .

TOELICHTINGEN.

toezicht uitgeoefend door den eerst-aanwezenden officier van gezondheid aan boord van het aldaar gestationneerde wachtschip, die daarvoor eene toelage van f 100 's maands ontvangt.

h) Sedert Maart 1893 is de dokter-djawa van Meester-Cornelis, die te Laboean-Deli was gedetacheerd om aldaar tijdelijk met den civiel geneeskundigen dienst te worden belast, weder naar zijne standplaats teruggekeerd. Hij werd te Laboean-Deli vervangen door den dokter-djawa, die tot dusver fungeerde als assistent-leeraar aan de school tot opleiding van inlandsche geneeskundigen te Weltevreden.

i) De drie te Buitenzorg geplaatste dokters-djawa waren allen werkzaam bij het berriberri-gesticht; de door hen ingediende opgaven hebben echter blijkbaar betrekking op lijders die buiten het gesticht werden behandeld.

j) De cijfers der door den dokter-djawa te Poerwakarta behandelde zieken zijn begrepen in de opgaven van den Europeeschen plaatselijken geneesheer.

k) Onder de civiele geneesheeren in de residentie Preanger-Regentschappen is niet medegerekend de slechts tijdelijk (ten laste der fondsen voor aanleg van den staatsspoorweg Tjibatoe-Tassikmalaija-Maos) in dienst gestelde Europeesche geneesheer, die sedert Maart 1890 ter standplaats Bandjar belast is met de kostelooze behandeling van de bij den spoorwegaanleg te werk gestelde ambtenaren en beambten met hunne gezinnen en bedienden en van de werklieden met hunne gezinnen, waarbij hem ter assistentie zijn toegevoegd de dokters-djawa te Kasoegihan en te Sidoredjo (Banjoemas). Met den dienst onder het westelijk van Tassikmalaija ingedeelde personeel was — doch slechts tot ultimo September 1893 toen dit weggedeelte voltooid werd, — belast de plaatselijke geneesheer te Garoet, wien daarvoor eene afzonderlijke toelage werd tegcedgedaan. Zoodanige toelage, is ook verleend aan den officier van gezondheid te Tjilatjap, onder wiens behandeling komt het aldaar vertoevende of derwaarts geëvacueerde spoorwegpersoneel.

l) De cijfers der door den dokter-djawa te Bandong, Soemedang en Garoet behandelde zieken zijn begrepen in de opgaven der Europeesche geneesheeren aldaar

m) Bij ontstentenis van een Europeesch geneesheer voor het ressort Tassikmalaija-Soekapoera met de Cheribonsche afdeeling Galoeh zijn de in die afdeelingen geplaatste dokters-djawa belast met de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst ieder in hunne afdeeling, onder genot van de gebruikelijke toelage van f 25 's maands belast.

n) De cijfers der door den dokter-djawa te Cheribon behandelde zieken zijn begrepen in de opgaven van den civielen geneesheer aldaar.

o) De opgaaf betreft alleen Palimanang. De cijfers betreffende Madjalengka zullen begrepen zijn in de opgaven betreffende de behandelden door den dokter-djawa aldaar.

p) De werkkring der stadsgeneesheeren te Samarang is geregeld bij Indisch Staatsblad 1875 n°. 235 en gewijzigd bij gouvernements besluit van 30 Maart 1893 n°. 27; de dokters-djawa aldaar zijn geplaatst bij het stadsverband. Hunne opgaven behelzen alleen die lijders, welke buiten die inrichting zijn behandeld.

q) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

r) De dienst in het vacante ressort Bodjonegoro wordt waargenomen door den plaatselijken geneesheer van Toeban, onder genot van eene extra toelage van f 100 's maands.

s) De werkkring der stadsgeneesheeren te Soerabaija is geregeld bij Indisch Staatsblad 1875 n°. 235 en gewijzigd bij Indisch Staatsblad 1894 n°. 62. De vijf hun ter assistentie toegevoegde dokters-djawa zijn geplaatst als volgt: 3 bij het stadsverband, 1 bij het Pegiriangesticht en 1 bij de in het fort Prins Hendrik geïnterneerde vrouwelijke veroordeelden. De opgaven der door deze dokters-djawa behandelde zieken zijn blijkbaar begrepen in die der stadsgeneesheeren.

t) De cijfers betreffende de door den dokter-djawa te Modjokerto behandelde zieken zijn begrepen onder de opgaven van den civielen geneesheer ter plaatse.

Volgnommer.	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. a)	Volgnommer.	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. b)	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Overleden.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Overleden.
	BANJOEMAS.						
44	Banjoemas	38	Banjoemas aa)	1 864	8	aa)	aa)
		39	Poerwokerto	. . .	. . .	†	†
		40	Poerbolinggo	. . .	. . .	11 296	1 015
		41	Bandjarnegara	. . .	. . .	†	†
45	*Tjilatjap bb)	42	Tjilatjap aa)	881	8	aa)	aa)
		43	Kroja	. . .	. . .	4 941	276
		44	Kasoegihan bb)	. . .	. . .	419	20
		45	Sidoredjo bb)	. . .	. . .	†	†
	BAGELEN.						
46	*Poerworedjo	46	Poerworedjo	3 762	43	†	†
		47	Koetoardjo	. . .	. . .	†	†
		48	Keboemen	. . .	. . .	†	†
47	*Gombong	. .	. . . .	38 596	2 133	. . .	. . .
		49	Karang-anjer	. . .	. . .	†	†
		50	Wonosobo	. . .	. . .	†	†
	KADOE.						
48	*Magelang	. .	. . . .	4 711	97	. . .	. . .
		51	Moentilan	. . .	. . .	1 436	46
		52	Temanggoeng	. . .	. . .	2 589	10
	DJOKJOKARTA.						
49	*Djokjokarta.	53	Djokjokarta	9 445	177	9 408	173
	SOERAKARTA.						
50	*Soerakarta	. .	. . . .	1 127	66	. . .	. . .
51	Boijolali cc)	54	Boijolali cc)	††	††	439	7
52	Klatten	. .	. . . .	133	1	. . .	. . .
	MADIOEN.						
53	Madioen, Magettan en Ponorogo	55	Madioen			†	†
		56	Magettan	2 319	48	†	†
		57	Ponorogo			†	†
54	*Ngawi	. .	. . . .	421	8	. . .	. . .
55	*Patjitan	. .	. . . .	667	17	. . .	. . .
	KEDIRI.						
56	Kediri en Berbek	58	Kediri	1 782	36	184	6
		59	Ngandjoek	. . .	. . .	943	49
		60	Kertosono	. . .	. . .	†	†
57	Ngrowo en Trenggalek	. .	. . . .	655	17	. . .	. . .
		61	Toeloeng Agoeng dd)	. . .	. . .	dd)	dd)
		62	Trenggalek	. . .	. . .	275	4
58	Blitar	. .	. . . .	999	25	. . .	. . .
	MADURA.						
59	Pamakassan en Sampang ee)	63	Pamakassan	††1 460	†† 16	978	16
		64	Sampang ff)			806	65
60	Sumanap ee)	65	Sumanap	††1 163	†† 9	314	14
61	Bangkallan gg)	66	Bangkallan	13 816	1 500	292	4
		67	Sapoedi	. . .	. . .	436	1
	Totalen voor Java en Madura hh) . . .	. .	. . . .	160 070	8 342	118 327	7 109
	Buitenbezittingen.						
	SUMATRA'S WESTKUST.						
62	*Padang ii)	68	Padang	3 815	449	2 744	430
		69	Koninginnebaai jj)	. . .	. . .	1 324	22

TOELICHTINGEN.

u) Voor de waarneming van den dienst in de afdeelingen Sidaijoe en Lamongan wordt door den plaatselijken geneesheer van Grissee eene extra toelage van f 100 's maands genoten, onder verplichting die afdeelingen minstens twee malen 's maands te bezoeken.

v) De cijfers der door de dokters-djawa te Pasoeroean en Malang behandelde zieken zijn begrepen onder de opgaven van de met de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst aldaar belaste Europeesche geneesheeren.

w) Sedert 1 Juli 1893, tot zoolang noodig, geniet de plaatselijke geneesheer te Probolinggo (ten laste van de fondsen voor den aanleg van de staatsspoorweglijn Probolinggo–Panaroekan) eene extra toelage van f 150 's maands voor de (kostelooze) geneeskundige behandeling, voor zooveel zijn ressort betreft, van de bij dien aanleg in dienst zijnde ambtenaren en beambten met hunne gezinnen en huisbedienden, zoomede van het werkvolk.

x) De dienst wordt waargenomen door den plaatselijken geneesheer van Kraksaän, die daarvoor eene extra toelage van f 100 's maand ontvangt.

y) Voor de bijwaarneming van den diens te Bondowosso geniet de geneesheer te Djember eene extra toelage van f 100 's maands, waarvoor hij verplicht is eenmaal per week die plaats te bezoeken.

z) Bij gouvernementsbesluit dd 29 Januari 1894 n°. 36 werd aan den dienst van den plaatselijken geneesheer te Sitoebondo, en op dezelfde voorwaarden, tijdelijk eene gelijke uitbreiding gegeven als sub noot w vermeld.

aa) De cijfers betreffende de door de dokters-djawa te Banjoemas en Tjilatjap behandelde zieken zijn begrepen onder de opgaven van de met de waarneming van den civielen geneeskundigen dienst ter plaatse belaste Europeesche geneesheeren.

bb) Zie noot k.

cc) De dokter-djawa te Boijolali is belast met de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst in de gelijknamige afdeeling onder genot van f 25 toelage 's maands.

dd) De cijfers betreffende de door den dokter-djawa te Toeloeng Agoeng behandelde zieken zijn begrepen onder de opgaven van den civielen geneesheer in het ressort Ngrowo en Trenggalek.

ee) In de afdeelingen Pamakassan en Sumanap was op ultimo 1893 geen civiel geneesheer meer aanwezig. Intusschen is de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst aldaar opgedragen aan officieren van gezondheid, die bij de barissans zijn gedetacheerd.

ff) Te Sampang is de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst opgedragen aan den dokter-djawa aldaar onder genot van f 25 toelage 's maands.

gg) Te Bangkallan is de civiel geneesheer, onder genot eener extra toelage van f 300 's maands, met den geneeskundigen dienst bij de barissans aldaar belast

hh) Van de 61 ressorten van Europeesche geneesheeren op Java en Madura ontbreken de opgaven betreffende het cijfer der behandelden en overledenen slechts van 1 ressort, namelijk van Bodjonegoro in Rembang, daar voor 58 ressorten de opgaven vervat zijn in de kolommen 3 en 4 van den staat en voor 2 (Tassikmalaija c. a. in de Preanger Regentschappen en Boijolali in Soerakarta) in de kolommen 5 en 6. Omgekeerd zijn, in plaats van in de kolommen 5 en 6, in de kolommen 3 en 4 begrepen de cijfers betreffende 13 van de 67 standplaatsen van dokters-djawa. De totalen in de kolommen 5 en 6 hebben namelijk betrekking tot 40 standplaatsen van dokters-djawa en van de 14 andere ontbreken de opgaven geheel.

ii) Bij ontstentenis van een civiel geneesheer is de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst te Padang tijdelijk opgedragen aan een officier van gezondheid.

jj) De dokter-djawa, geplaatst aan de Koninginnebaai, is onder genot eener toelage van f 25 's maands belast met de geneeskundige behandeling van het spoorweg-personeel aldaar.

Volgnommer.	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. *a)*	Volgnommer.	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. *b)*	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Overleden.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Overleden.
63	*Oeloe Limau Manis	70	Oeloe Limau Manis *kk)*	491	23	*kk)*	*kk)*
64	*Kajoetanam	. .	. . . .	884	1	. . . .	. . .
65	*Loeboe Sikaping	. .	. . . .	190	4	. . . .	. . .
66	*Fort de Kock	. .	. . . .	926	1	. . . .	. . .
		71	Fort van der Capellen	. . .	. . .	3 475	95
67	*Paijakombo	. .	. . . .	994	5	. . . .	. . .
68	*Padang Pandjang	. .	. . . .	516	3	. . . .	. . .
69	*Solok	. .	. . . .	1 771	21	. . . .	. . .
		72	Moeara Laboeh	. . .	. . .	868	40
70	*Padang Sidempoean	. .	. . . .	4 707	2	. . . .	. . .
		73	Penjaboengan	. . .	. . .	1 769	51
		74	Sawah Loento *ll)*	. . .	. . .	2 232	108
71	*Siboga	. .	. . . .	1 750	5	. . . .	. . .
72	*Baros	. .	. . . .	599	4	. . . .	. . .
73	*Singkel	. .	. . . .	477	5	. . . .	. . .
74	*Taroetoeng	. .	. . . .	1 447	13	. . . .	. . .
75	*Lagoeboti	. .	. . . .	156	1	. . . .	. . .
76	*Goenoeng Sitoli	. .	. . . .	530	4	. . . .	. . .
	BENKOELEN.						
77	*Benkoelen	75	Benkoelen *mm)*	1 204	45	*mm)*	*mm)*
		76	Manna	. . .	. . .	810	114
		77	Kroë	. . .	. . .	463	12
		78	Mokko-Mokko	. . .	. . .	492	9
	LAMPONGSCHE DISTRICTEN.						
78	*Telok Betong	79	Telok Betong	943	34	903	34
		80	Toelang Bawang	. . .	. . .	193	»
	PALEMBANG.						
79	*Palembang	81	Palembang *nn)*	1 006	60	*nn)*	*nn)*
80	*Tebing Tinggi	. .	. . . .	370	6	. . . .	. . .
81	*Kepahiang	. .	. . . .	††	††	. . . .	. . .
82	*Lahat	. .	. . . .	275	1	. . . .	. . .
83	*Bandar	. .	. . . .	218	5	. . . .	. . .
		82	Moeara Doea	. . .	. . .	513	16
84	*Djambi	. .	. . . .	164	3	. . . .	. . .
	OOSTKUST VAN SUMATRA.						
85	*Medan	83	Medan *oo)*	1 135	95	*oo)*	*oo)*
86	Laboean Deli *pp)*	84	Laboean Deli	††	††	1 067	64
87	*Bindjei	. .	. . . .	†	†	. . . .	. . .
88	*Tandjong Poera	. .	. . . .	848	27	. . . .	. . .
		85	Rantau Pandjang	. . .	. . .	512	43
89	*Seroewaii	. .	. . . .	†	†	. . . .	. . .
		86	Tandjong Balei	. . .	. . .	642	19
90	*Bengkalis	. .	. . . .	373	8	. . . .	. . .
	ATJEH.						
—	*Kotta Radja *qq)*	. .	. . . .	90	. . .	. . . .	. . .
—	*Poeloe Weh *qq)*	. .	. . . .	27	. . .	. . . .	. . .
—	*Telok Semawe *qq)*	. .	. . . .	40	. . .	. . . .	. . .
—	*Melaboe *qq)*	. .	. . . .	64	. . .	. . . .	. . .
91	*Edi	. .	. . . .	180	11	. . . .	. . .
	RIOUW.						
92	*Tandjong Pinang	. .	. . . .	828	30	. . . .	. . .
	BANKA.						
93	*Muntok	87	Muntok	1 556	55	1 337	51
94	*Pangkalpinang	. .	. . . .	1 142	304	. . . .	. . .
95	*Toboali	. .	. . . .	††	††	. . . .	. . .

TOELICHTINGEN.

kk) De cijfers betreffende de door den dokter-djawa te Oeloe Limau Manis behandelde zieken zijn begrepen onder de opgaven van den met de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst aldaar belasten Europeeschen geneesheer.

ll) De dokter-djawa te Sawah-Loento is speciaal belast met de geneeskundige behandeling van het personeel, werkzaam bij de steenkolenvelden aldaar.

mm) De cijfers betreffende de door den dokter-djawa van Benkoelen behandelde zieken zijn begrepen onder de opgaven van den met de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst aldaar belasten Europeeschen geneesheer.

nn) Als voren wat betreft de door den dokter-djawa van Palembang behandelde zieken.

oo) Als voren wat betreft de door den dokter-djawa van Medan behandelde zieken.

pp) Te Laboean Deli is de civiel geneeskundige dienst, bij ontstentenis van een Europeeschen geneesheer, tijdelijk opgedragen aan een dokter-djawa, die daarvoor de gebruikelijke toelage van f 25 's maands ontvangt.

qq) Niet begrepen onder de standplaatsen van Europeesche geneesheeren in de buitenbezittingen.

Volg-nom-mer.	RESSORTEN van de met de uitoefening van den plaatselijken of stedelijken geneeskundigen dienst belaste Europeesche geneesheeren. *a)*	Volg-nom-mer.	PLAATSEN waar dokters-djawa zijn gevestigd. *b)*	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Behandeld.	Behandeld door Europeesche geneesheeren. Overleden.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Behandeld.	Behandeld door dokters-djawa (voor zoover niet reeds begrepen in de cijfers der twee voorgaande kolommen). Overleden.
	BILLITON.						
96	Tandjong Pandan	. .	. . . .	1 053	8	. . .	. . .
	WESTERAFDEELING VAN BORNEO.						
97	*Pontianak	. .	. . . .	120	1	. . .	. . .
98	*Sintang	. .	. . . .	61	»	. . .	. . .
99	*Singkawang	. .	. . . .	258	6	. . .	. . .
100	*Bengkaijang	. .	. . . .	439	21	. . .	. . .
101	*Sambas	88	Sambas	356	2	342	1
	ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO.						
102	*Bandjermasin	. .	. . . .	696	35	. . .	. . .
103	*Pengaron	. .	. . . .	72	3	. . .	. . .
104	*Amoenthai	. .	. . . .	277	4	. . .	. . .
105	*Barabei	. .	. . . .	214	5	. . .	. . .
106	*Moeara Teweh	. .	. . . .	17	1	. . .	. . .
	CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.						
107	*Makasser	. .	. . . .	1 086	88	. . .	. . .
108	*Pangkadjene	. .	. . . .	313	2	. . .	. . .
109	*Segiri	. .	. . . .	232	4	. . .	. . .
110	*Balangnipa	. .	. . . .	67	7	. . .	. . .
111	*Bonthain *rr)*	. .	. . . .	262	6	. . .	. . .
112	Saleijer *ss)*	89	Saleijer	††	††	557	12
	MENADO.						
113	*Menado	90	Menado *tt)*	3 886	32	*tt)*	*tt)*
		91	Tanawangko	. . .	. . .	1 346	33
		92	Kema	. . .	. . .	1 684	30
		93	Tondano	. . .	. . .	7 941	44
		94	Amoerang	. . .	. . .	2 018	10
		95	Kawangkoan	. . .	. . .	2 275	11
		96	Taroena (Sangi-eilanden)	. . .	. . .	1 629	43
114	*Gorontalo	. .	. . . .	717	10	. . .	. . .
		97	Limbotto-Kwandang	. . .	. . .	3 126	30
	AMBOINA.						
115	*Amboina	98	Amboina *uu)*	576	21	*uu)*	*uu)*
116	*Saparoea	. .	. . . .	643	5	. . .	. . .
		99	Noessalaut	. . .	. . .	821	5
		100	Kajeli (Boeroe)	. . .	. . .	441	6
117	*Banda	. .	. . . .	1 674	38	. . .	. . .
118	*Wahaai	. .	. . . .	100	2	. . .	. . .
		101	Amaheij	. . .	. . .	268	8
		102	Key-eilanden	. . .	. . .	392	3
	TERNATE.						
119	*Ternate	. .	. . . .	180	8	. . .	. . .
		103	Batjan *vv)*	. . .	. . .	194	11
	TIMOR EN ONDERHOORIGHEDEN.						
120	*Koepang	. .	. . . .	466	16	. . .	. . .
	BALI EN LOMBOK.						
		104	Boeleleng	. . .	. . .	1 926	28
	Totalen voor de Buitenbezittingen *ww)*			43 481	1 550	44 304	1 383
	» » Java en Madura			160 070	8 342	118 327	7 109
	» » geheel Nederlandsch-Indië			203 551	9 892	162 631	8 492

TOELICHTINGEN.

rr) De waarneming van den civiel geneeskundigen dienst te Bonthain, organiek de standplaats van een civiel geneesheer, is opgedragen aan den aldaar tijdelijk gedetacheerden officier van gezondheid.

ss) Te Saleijer is, bij ontstentenis van een Europeesch geneesheer, een dokter-djawa met den civiel geneeskundigen dienst belast, onder genot van de gebruikelijke toelage.

tt) De cijfers betreffende de door den dokter-djawa van Menado behandelde zieken zijn begrepen onder de opgaven van den met de waarneming van den civiel geneeskundigen dienst aldaar belasten geneesheer.

uu) Als voren wat betreft Amboina.

vv) De inlandsche geneesheer op Batjan is een nog op den voet der oude bepalingen in dienst gestelde dokter-djawa tevens vaccinateur.

ww) Van de 59 ressorten van Europeesche geneesheeren in de buitenbezittingen waren er 2 (Kepahiang in Palembang en Toboali op Banka), waar in 1893 de plaatselijke geneeskundige dienst niet werd uitgeoefend. Opgaven omtrent het aantal behandelden en overledenen zijn ontvangen met betrekking tot 55 ressorten: voor 53 hiervan zijn de cijfers vermeld in de kolommen 3 en 4 van den staat en voor 2 in de kolommen 5 en 6. Van 2 bezette ressorten (Bindjei en Seroeway in de residentie Oostkust van Sumatra) kwamen geen opgaven in.

Ten aanzien van de 37 in de buitenbezittingen door dokters-djawa bezette standplaatsen zijn voor 31 de cijfers betreffende behandelden en overledenen vermeld in de kolommen 5 en 6 en voor de 6 andere in de kolommen 3 en 4.

(5. 32.)

BIJLAGE EE.

(Zie hoofdst. **K**, afd. N, van het verslag.)

OPGAAF van het AANTAL PERSONEN in 1893 OMGEKOMEN door bij het bestuur bekend geworden ONGELUKKEN (daaronder ook het aantal overledenen ten gevolge van moord en zelfmoord).

GEWESTEN.	Verdronken.	Door den bliksem getroffen.	Gedood door:				Omgekomen door:		Door andere ongelukken om het leven gekomen.	Totaal.
			tijgers.	krokodillen.	slangen.	wilde varkens of andere dieren.	moord.	zelfmoord.		
Java en Madura.										
Bantam	24	12	2	3	»	1	»	»	33	75
Batavia	52	16	»	»	1	»	17	8	22	116
Krawang	15	12	6	1	»	»	4	8	4	50
Preanger Regentschappen	112	10	4	»	»	»	5	20	117	268
Cheribon	85	45	1	2	5	11	»	15	148	312
Tagal	55	23	»	3	4	1	1	31	54	172
Pekalongan	39	6	»	2	»	»	»	»	25	72
Samarang	65	29	»	»	»	»	»	15	102	211
Japara	64	10	14	»	1	»	»	6	87	182
Rembang	47	25	»	1	2	»	16	14	85	190
Soerabaija	118	51	»	16	2	»	»	20	138	345
Pasoeroean	51	13	5	»	9	»	»	15	82	175
Probolinggo	20	»	7	»	»	»	»	10	45	82
Bezoeki	41	8	3	4	6	3	26	15	92	198
Banjoemas	70	22	»	»	»	»	»	30	81	203
Bagelen	88	11	»	»	»	»	»	24	75	198
Kadoe	35	7	»	»	»	»	»	18	59	119
Djokjokarta	35	9	»	»	»	»	»	4	53	101
Soerakarta	47	23	»	1	1	1	»	11	52	136
Madioen	36	13	»	»	3	»	»	18	72	142
Kediri	24	18	1	»	»	3	8	34	112	200
Madura	71	11	»	6	4	»	96	9	64	261
Totalen.	1 194	374	43	39	38	20	173	325	1 602	3 808

(5. 33.)

BIJLAGE FF.

(Zie hoofdst. **K**, afd. V, van het verslag.)

OVERZICHT van de KRANKZINNIGEN-VERPLEGING bij de gestichten te Buitenzorg, Samarang en Soerabaija in 1893.

Plaatsen.	MUTATIËN.	MANNEN.					VROUWEN.				Totalen.
		Europeanen.	Afrikanen.	Chineezen.	Inlanders.	Te zamen.	Europeanen.	Chineezen.	Inlanders.	Te zamen.	
Buitenzorg	Aantal verpleegden op 1 Januari 1893	97	»	27	95	219	34	9	70	113	332
	Bijgekomen tot 31 December 1893	a) 12	2	3	48	a) 65	5	»	35	40	a) 105
	Te zamen	109	2	30	143	284	39	9	105	153	437
	In 1893 ontslagen als hersteld	5	»	»	10	15	1	»	6	7	22
	» » » » verbeterd	5	»	»	5	10	1	1	5	7	17
	» » overleden	2	»	9	11	22	2	»	17	19	41
	Totaal afgevoerd in 1893	12	»	9	26	47	4	1	28	33	80
	Aanwezig op 31 December 1893	97	2	21	117	237	35	8	77	120	357
Samarang	Aantal verpleegden op 1 Januari 1893	33	2	b) 5	39	79	3	»	29	32	111
	Bijgekomen tot 31 December 1893	7	»	»	1	8	1	»	5	6	14
	Te zamen	40	2	b) 5	40	87	4	»	34	38	125
	In 1893 ontslagen als hersteld en verbeterd	2	»	»	»	2	1	»	3	4	6
	» » geëvacueerd naar het gesticht te Buitenzorg	1	»	»	»	1	»	»	»	»	1
	» » » » » » » Soerabaija	1	»	»	»	1	»	»	»	»	1
	» » overleden	1	»	»	1	2	1	»	2	3	5
	Totaal afgevoerd in 1893	5	»	»	1	6	2	»	5	7	13
	Aanwezig op 31 December 1893	35	2	b) 5	39	81	2	»	29	31	112
Soerabaija	Aantal verpleegden op 1 Januari 1893	25	»	b) 6	58	89	3	»	31	34	123
	Bijgekomen tot 31 December 1893	a) 4	»	4	7	a) 15	»	»	4	4	a) 19
	Te zamen	29	»	b) 10	65	104	3	»	35	38	142
	In 1893 ontslagen als hersteld	1	»	»	6	7	1	»	4	5	12
	» » » » verbeterd	»	»	»	1	1	»	»	»	»	1
	» » overleden	1	»	2	6	9	»	»	»	»	9
	Totaal afgevoerd in 1893	2	»	2	13	17	1	»	4	5	22
	Aanwezig op 31 December 1893	27	»	b) 8	52	87	2	»	31	33	120

a) Hieronder één patiënt in 1893 geëvacueerd uit het hulpgesticht te Samarang.
b) Hieronder één Arabier.

GEWESTEN.	Verdronken.	Door den bliksem getroffen.	Gedood door:				Omgekomen door:		Door andere ongelukken om het leven gekomen.	Totaal.
			tijgers.	krokodillen.	slangen.	wilde varkens of andere dieren.	moord.	zelfmoord.		
Buitenbezittingen.										
Sumatra's Westkust	132	16	4	3	»	1	7	23	53	239
Benkoelen	10	»	11	3	»	»	»	1	8	33
Lampongsche Districten	4	»	2	14	»	»	»	1	13	34
Palembang	36	4	10	30	»	»	»	4	26	110
Oostkust van Sumatra	12	»	7	14	»	»	»	2	12	47
Riouw	23	1	10	3	»	»	1	1	12	51
Banka	3	»	»	3	1	»	»	8	6	21
Billiton	»	»	»	4	»	»	»	1	»	5
Westerafdeeling van Borneo	23	»	»	5	»	»	»	3	27	58
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	73	2	»	49	5	»	7	5	48	189
Celebes en onderhoorigheden	24	5	»	9	»	»	»	1	47	86
Menado	16	»	»	5	1	»	»	2	23	47
Amboina	2	»	»	»	»	»	»	1	23	26
Ternate	a) †	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Timor en onderhoorigheden	14	1	»	3	»	»	»	1	9	28
Bali en Lombok	1	»	»	»	»	»	»	»	3	4
Totalen	373	29	44	145	7	1	15	54	310	978
Java en Madura (zie ommezijde)	1 194	374	43	39	38	20	173	325	1 602	3 808
Algemeene totalen	1 567	403	87	184	45	21	188	379	1 912	4 786

a) Waar een † is ingevuld, ontbreken de opgaven.

(5. 34.)

BIJLAGE GG.

(Zie hoofdst. L, afd. I en II, van het verslag).

LIJST van de in 1893 vanwege het departement der burgerlijke openbare werken UITGEVOERDE BOUW- EN WATERSTAATSWERKEN (vernieuwingen en nieuwe werken), zoomede van de WERKEN die, ofschoon op het werkplan voor 1893 uitgetrokken of in dat jaar — buiten het werkplan — toegestaan, op ult. 1893 toch nog NIET ONDERHANDEN WAREN GENOMEN.

A. In 1893 in uitvoering geweest zijnde werken (uitgenomen die voor herstelling en onderhoud).

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Woningen voor burgerlijk personeel.				
Bantam.				
Bijbouwen van een vertrek aan het kantoor bij de controleurswoning te Serang. .	f 850	f 850		
Batavia.				
Bijbouwen van eene pendoppo aan de woning van den teekenaar bij 's lands plantentuin te Buitenzorg	1 879	1 877		
Aanbrengen van verbeteringen aan de woning van den dokter-djawa te Tandjong Priok	»	»	f 2 390	f 2 185
Bouw van logies voor 20 politieoppassers te Tandjong Priok	»	»	7 277	3 871 (f 7 032) *c*)
Preanger Regentschappen.				
Vernieuwing van de controleurswoning te Trogong	15 169	15 055		
d) * Bouw van eene controleurswoning te Parigi	11 705	9 305		
Vernieuwing van de controleurswoning te Tjikadjang	11 697	9 292 (f 11 697)		
Maken van eene pendoppo bij de regentswoning te Garoet, alsmede van afscheidingsmuren tusschen het vóór- en achtererf der woning	6 113	2 136 (f 5 828)		
Aanbrengen van voorzieningen aan de tuinmanswoning te Tjibodas	599	572		
Cheribon.				
Bouw van twee passebans bij de regentswoning te Madjalengka	1 504	173 (f 1 504)		
Tagal.				
* Bouw van eene controleurswoning te Randoedongkal	12 866	9 651		
* Idem van eene controleurswoning te Balapoelang	12 636	6 389		
Pekalongan.				
Bijbouwingen aan de controleurswoning te Pekalongan.	1 637	1 636		
Inrichten van de passangrahan te Kadjen tot controleurswoning	»	»	8 501	3 535 (f 8 497)
Verbreeden van de voorgalerij van de districtshoofdswoning te Wiradessa . .	»	»	1 040	1 039
Samarang.				
Vernieuwing van het oostelijk bijgebouw en herstelling van het hoofd- en de overige bijgebouwen van de assistent-residentwoning te Demak	5 620	4 184 (f 5 620)		

a) Behalve waar het groote bevloeiingswerken geldt, betreffen de in dezen staat als „Toegestaan bedrag" vermelde sommen de geraamde totale kosten van het werk. Overal is, zoowel onder het „Toegestaan bedrag" als onder het „Verwerkt bedrag", ook begrepen het geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad.

b) De in dezen staat als verwerkt opgegeven bedragen zijn te beschouwen als voorloopige cijfers, die bij latere examinatie van de comptabele stukken wellicht zullen blijken nog verandering te moeten ondergaan. Zie ook den laatsten volzin van noot *a*.

c) Waar men aldus eene som tusschen ( ) geplaatst vindt, doelt de opgaaf op het geheele tot ult. 1893 reeds verwerkt bedrag.

d) De werken, waarbij men een * geplaatst vindt, zouden in 1894 worden voortgezet.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)
Japara.				
Bouw van eene assistent-residentswoning te Koedoes	f 21 496	f 247 (f 20 686)		
Idem van een vlaggemast bij de regentswoning te Joana	»	»	f 103	f 81
Rembang.				
Vernieuwing van een gedeelte ringmuur om het erf van de regentswoning te Rembang.	2 182	2 178		
Bouw van een kantoorlokaal bij de regentswoning te Bodjonegoro	1 270	1 267		
Bouw van eene gekoppelde stalling voor 4 paarden en van een keuken bij de districtshoofdswoning te Bantjar	592	570		
Maken van een dakgoot bij de residentswoning te Rembang [1])	»	»	475	464
Pasoeroean				
Bouw van een passeban bij de regentswoning te Pasoeroean	1 824	563 (f 1 824)		
Bouw van een gemetselden drinkwaterput voor de controleurswoning te Lawang	»	»	279	278
Probolinggo.				
* Bouw van een kantoor bij de controleurswoning te Gading [2])	»	»	1 619	1 439
* Idem te Soekapoera [2])	»	»	2 002	1 850
Verbeteren van de controleurswoning te Probolinggo [2])	»	»	1 401	1 391
Vernieuwing van de bijgebouwen bij de districtshoofdswoning te Soekapoera [3])	»	»	1 943	1 943
Bezoeki.				
Uitbreiding van de bijgebouwen der assistent-residentswoning te Djember met een kantoorlokaal en afsluiting van de bestaande open wagenkamer	1 590	1 506		
Vernieuwing van de keuken, badkamer en latrine bij de districtshoofdswoning te Wringin	863	734		
Banjoemas.				
Maken van bijgebouwen bij de districtshoofdswoning te Poerbolinggo	2 799	2 766		
Oprichting van vlaggemasten bij de residentswoning ter hoofdplaats Banjoemas, bij de assistent-residentswoningen te Bandjarnegara, Poerbolinggo en Poerwokerto en bij de regentswoningen op genoemde vier plaatsen	764	764		
Vernieuwing van de bijgebouwen en stalling bij de districtshoofdswoning te Soekaradja	1 591	1 485		
Idem bij de districtshoofdswoning te Poerwokerto	1 591	1 447		
Aanbrengen van een gegalvaniseerd ijzeren afdakje aan de regentswoning te Tjilatjap	1 157	935 (f 1 020)		
Bouw van stalling voor 4 paarden bij de districtshoofdswoning te Sidoredjo	»	»	100	100
Bagelen.				
Bouw van een tweede passeban bij de regentswoning te Wonosobo	975	965		
Verbouwing en uitbreiding van de regentswoning te Keboemen	23 267	198 (f 23 228)		
Kadoe.				
Vergrooten van de voorgalerij van de residentswoning te Magelang	2 800	2 800		
Madioen.				
Bouw van eene controleurswoning met bijgebouwen te Maospati	11 145	11 025		
Kediri.				
Bijbouwen van een steenen pendoppo en twee galerijen bij de assistent-residentswoning te Ngandjoek	1 910	1 890		
Vernieuwing van de bijgebouwen en wagenkamer bij de districtshoofdswoning te Tanggoel	1 813	1 813		
Madura.				
* Bouw van eene controleurswoning te Tanahmerah	13 855	9 214		
Idem van eene controleurswoning met bijgebouwen te Ardjasa op het eiland Kangean	16 048	5 483 (f 16 021)		
Sumatra's Westkust.				
* Oprichting van een nieuwen vlaggemast bij de controleurswoning te Singkel	87	74		
Idem te Natal	86	86		
Bouw van eene assistent-residentswoning te Taroetoeng	28 800	5 202 (f 28 789)		
Idem te Loeboe Sikaping	32 138	3 197 (f 31 226)		
* Idem te Painan	33 864	12 998 (f 27 365)		

[1]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

[2]) De kosten dezer werken zijn bestreden uit het bedrag, toegestaan voor een ander werk dat uitgesteld werd.

[3]) Aanvankelijk was gerekend op herstelling van de bestaande bijgebouwen, waarvoor bij de lijst van herstellingen f 3300 was uitgetrokken. Het bleek echter dat met belangrijk minder kosten nieuwe bijgebouwen konden worden gemaakt.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)	Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)
* Bouw van eene assistent-residentswoning te Padang Pandjang	f 33 227	f 23 675		
* Idem van eene controleurswoning te Penjaboengan	15 379	10 993 (f 14 463)		
* Vernieuwing van de controleurswoning te Loeboe Bassong	»	»	f 15 470	f 8 425 (f 10 544)
Versterken van de bijgebouwen bij de assistent-residentswoning te Taroetoeng en bijbouwen van 2 gekoppelde gedogans	»	»	839	638
* Maken van een bijgebouw bij de controleurswoning te Bondjol, ter vervanging van de door brand vernielde bijgebouwen	»	»	1 652	130
Palembang.				
* Bouw van eene controleurswoning te Moeara Doea	16 215	4 000		
* Idem te Oelak Tanding	15 790	5 000		
* Idem te Kepahiang	20 051	14 180 (f 14 615)		
* Idem te Bandar	18 157	9 927 (f 10 157)		
Idem te Lahat	16 153	12 571 (f 16 135)		
Oostkust van Sumatra.				
Vernieuwing van de bijgebouwen bij de controleurswoning te Laboean Deli	1 865	1 865		
Idem van de controleurswoning te Tandjong Poera	11 183	1 110 (f 11 132)		
Atjeh en onderhoorigheden.				
Vernieuwing van 16 M. kaaimuur en van een blok bijgebouwen bij de gouverneurswoning te Kotta Radja, een en ander noodig geworden in verband met de door hoogen waterstand aangerichte schade	»	»	4 077	077
Riouw en onderhoorigheden.				
Bouw van stalling voor één paard op het erf der residentswoning te Tandjong Pinang	»	»	153	153
Banka.				
Vernieuwing van het bijgebouw van de woning van het hoofd van plaatselijk bestuur te Batoeroessak (Merawang)	3 569	115 (f 3 416)		
Westerafdeeling van Borneo.				
Bouw van eene controleurswoning te Soengei Kakap	15 990	15 378		
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Bouw van eene assistent-residentswoning te Moeara Teweh	30 990	21 412 (f 30 990)		
Bouw van eene controleurswoning te Pleihari	13 433	10 046 (f 13 425)		
Celebes en onderhoorigheden.				
* Oprichting van een vlaggemast bij de controleurswoning te Kadjang	108	55		
* Bouw van eene assistent-residentswoning te Balangnipa	20 544	2 083		
Maken van een pendoppo bij de controleurswoning te Alloe	3 567	3 554		
* Idem te Tjamba	3 567	2 740		
Bouw van eene controleurswoning met bijgebouwen te Tello	17 014	8 887 (f 16 690)		
Menado.				
* Bouw van eene controleurswoning te Limbotto (Gorontalo)	13 498	3 550		
Aankoop van een terrein met daarop staand gebouw te Menado en inrichten van dat gebouw tot woning van de hoofdonderwijzeres aan de meisjesschool	6 000	6 000		
Aankoop van een terrein met daarop staand gebouw te Menado en inrichten van dat gebouw tot controleurswoning	9 000	9 000		
Bouw van eene controleurswoning te Taroena (Sangi-eilanden)	19 922	1 119 (f 19 921)		
Amboina.				
* Maken van eene badkamer bij de hulppredikerswoning te Waai	289	230		
		f 298 017		f 31 599
Bureelen en andere gebouwen voor den algemeenen dienst, waaronder de algemeene pakhuizen.				
Bantam.				
Bouw van passangrahans te Mantjak en Blagendong	3 316	f 3 316		

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
* Bouw van eene passangrahan te Moendjoel [1])	»	»	f 1 536	f 122
Batavia.				
Maken van marquises bij de woning van den concierge van het departement van oorlog bij het paleis te Weltevreden	f 490	f 490		
Veranderen van de marquises der opslagloodsen A, B, C en D te Tandjong Priok	»	»	18 132	18 132
Beveiligen voor bliksem-inslag van de opslagloodsen te Tandjong Priok	»	»	1 515	1 496
Verbeteren van het hoofdgebouw van het Hooggerechtshof te Batavia [2])	»	»	586	560
Verplaatsen van het recherche wachthuis te Moeara Embrat [3])	»	»	129	104
Aanleggen van eene waterleiding, ten behoeve van de laboratoria en het photo-zincographisch atelier in 's lands plantentuin te Buitenzorg	»	»	610	609
Versterken van de deuren der muntenkamer in het Museum van kunsten en wetenschappen te Batavia [4])	»	»	240	108
* Inrichten van het landgoed Struijswijk tot opiumfabriek [5])	»	»	6 637	10 002
Preanger Regentschappen.				
Bouw van eene passangrahan te Tjimanggoe	725	725		
Idem te Tjikatomas	1 105	1 105		
Idem te Pameungpeuk	1 265	1 265		
Bouw van eene landraadzaal te Tassikmalaija [6])	»	»	4 139	4 135
Pekalongan.				
Bouw van eene passangrahan te Paninggaran	900	900		
Samarang.				
Vernieuwing van de werkloods aan het havenkanaal te Samarang en aankoop van eene boor-, kuip- en ponsmachine	18 880	12 323 (f 18 879)		
Verbeteringen aan het gebouw der wees- en boedelkamer te Samarang [7])	»	»	3 326	3 326
Voorloopige voorziening in de behoefte aan een gebouw voor douanepost te Tawang Lahoet	»	»	45	45
* Bouw van een landraadzaal te Salatiga [8])	»	»	11 694	615
Japara.				
Plaatsen van 4 M. hooge lantaarnpalen bij de recherche-wachthuizen te Joana	780	749 (f 780)		
Vernieuwing van den uitkijk tevens vlaggemast aan het tolkantoor te Joana	2 163	528 (f 2 743)		
Bouw van eene loods nabij de landraadzaal te Japara [9])	»	»	79	79
Rembang.				
Vergrooten van het post- en telegraafkantoor ter hoofdplaats Rembang	707	688		
Idem van het assistent-residentiekantoor te Toeban	3 296	3 276		
Soerabaija.				
* Uitbreiding van de opslagloodsen bij het tolkantoor te Soerabaija	197 432	101 477 (f 139 394)		
* Bouw van een tijdelijk kantoortje voor den portier en afbreken van de gebouwen, behoorende tot de voormalige fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija	3 835			
Probolinggo.				
Vergrooten van het residentie-kantoor te Probolinggo	4 433	4 372		
Bezoeki.				
Bouw van een schutstal voor aangehaald vee te Sitoebondo [10])	»	»	396	362
Banjoemas.				
* Bouw van een kantoor met geldkamer voor den algemeenen ontvanger te Banjoemas [11])	»	»	3 710	1 723

[1]) Noodig in het belang van den dienst der inspecteerende ambtenaren.

[2]) Aan een afzonderlijk vertrek voor deurwaarders bestond dringend behoefte.

[3]) Noodig in het belang van den dienst.

[4]) Noodig tot betere beveiliging tegen inbraak.

[5]) De kosten zullen veel hooger komen te staan dan aanvankelijk was begroot.

[6]) In de plaats gekomen van den bouw van een landraadzaal te Mangoenredja, welk werk beter uitstel kon lijden.

[7]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

[8]) De open pendoppo, waarin de landraad tot nu toe zitting hield, bleek meer en meer daarvoor geheel ongeschikt.

[9]) Ten behoeve van de personen, die als getuigen voor den landraad moeten verschijnen, was eene overdekte ruimte dringend noodig.

[10]) Hieraan bestond dringend behoefte.

[11]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)
Bagelen.				
Vernieuwing van de passangrahan te Kalibawang	f 1 400	f 1 400		
Kadoe.				
Bouw van een nieuw passantenhuis te Krassak	3 274	3 270		
Idem van eene passangrahan te Paggergoenoeng	2 381	1 893		
Maken van een afdak vóór de vergaderzaal van den landraad te Magelang	289	288		
Djokjokarta.				
Verbouwen van het residentiekantoor te Djokjokarta [1])	»	»	f 418	f 400
Kediri.				
Bouw van eene passangrahan te Wlingi	1 964	1 964		
Madura.				
Aanbrengen van verbeteringen aan het residentiekantoor te Pamakassan	10 140	10 140		
* Bouw van een post- en telegraafkantoor tevens woning voor den chef te Sumanap	12 318	5 021		
Idem van 10 wachthuizen voor inlandsche recherche-beambten te Pamakassan	1 770	17 (f 1 770)		
Sumatra's Westkust.				
* Bouw van een kantoor voor den controleur en den djaksa benevens rapatzaal te Balei Selassa	2 831	1 370		
Vergrooten van de voorgalerij van de passangrahan te Si Pisang	345	345		
* Bijbouwingen aan het assistent-residentie-kantoor te Fort van der Capellen	4 620	3 332		
Bouw van een tolkantoor te Baros	1 840	1 801		
Idem van een kantoor voor den controleur te Sipirok	1 089	1 060		
Idem van een post- en telegraafkantoor tevens woning voor den chef te Indrapoera	11 169	1 457 (f 11 169)		
* Idem van een kantoor met rapatzaal voor den controleur van Loeboe Bassong	3 186	2 152 (f 2 930)		
Idem van eene passangrahan te Grabak	1 899	1 390		
Idem te Ploepoeh	1 899	1 127 (f 1 592)		
Idem te Simangoenban	3 170	2 750 (f 2 950)		
Vernieuwing van het hoofdgebouw van het post- en telegraafkantoor tevens woning voor den chef te Padang Sidempoean	»	»	6 352	263 (f 6 352)
* Bouw van eene passangrahan te Loemoet	»	»	4 160	2 406 (f 3 098)
Idem te Rau	»	»	1 840	1 435 (f 1 723)
Wederopbouw van het afgebroken residentie-kantoor te Padang Sidempoean	»	»	6 151	2 152 (f 6 151)
* Bouw van eene passangrahan te Loeboe Lapian	»	»	2 766	1 321 (f 1 765)
* Idem van eene steenen geldkamer te Baros	»	»	706	328
Vernieuwing van het gedeeltelijk ingestort hoofdgebouw van de passangrahan te Kotta Gedang	»	»	1 271	975
* Aanbrengen van verbeteringen aan het post- en telegraafkantoor te Loeboe Sikaping [2])	»	»	1 013	259
Benkoelen.				
Bouw van eene geldkamer te Kroë	797	715		
Idem te Mokko Mokko	570	653		
* Vernieuwing van de passangrahans te Talang Ampat en Taba Penandjoeng [3])	3 226	2 613		
Lampongsche Districten.				
* Bouw van eene passangrahan te Japara [4])	»	»	1 000	970
* Idem te Teginanang [4])	»	»	1 000	561
Palembang.				
Vernieuwing van de bijgebouwen bij de passangrahan te Lahat	1 046	1 025		
* Idem van de passangrahan te Marappi	1 500	900		
* Idem te Tabat Sebentoer	1 500	900		

[1]) Gebrek aan archiefruimte deed zich dringend gevoelen, waaraan door eene geringe verbouwing van het kantoor kon worden tegemoet gekomen.

[2]) Deze voorzieningen bleken noodig in het belang van het behoud van het gebouw.

[3]) Voor de passangrahan te Taba Penandjoeng is eene woning aangekocht; deze wordt nu voor het doel ingericht.

[4]) De bestaande gebouwen waren zoo bouwvallig dat ze dreigden in te storten.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*
* Vergrooten van de depôtpakhuizen ter hoofdplaats Palembang en maken van een nieuwen los- en laadsteiger	»	»	f 40 016	f 17 401
Vernieuwing van de bijgebouwen van de passangrahan te Boengamas	»	»	600	70 (f 600)
Maken van een steiger bij het politiekantoor te Palembang [1]	»	»	900	820
Oostkust van Sumatra.				
Bouw van een post- en telegraafkantoor tevens woning voor den chef te Tebing Tinggi	f 13 702	f 2 358 (f 13 503)		
Bouw van een lokaal voor het magistraatsgerecht te Loeboe Pakam	3 183	3 155		
Idem te Tebing Tinggi	3 437	3 399		
Idem van een tolkantoor met opslagloods en aanlegsteiger te Tandjong Tirem	24 369	12 916 (f 24 083)		
* Idem van een tolkantoor te Tandjong Balei	[2]) 26 526	2 305 (f 7 647)		
Aanbrengen van een trasraam in alle binnen- en buitenmuren van het residentie-kantoor te Medan [3]	»	»	433	433
Atjeh en onderhoorigheden.				
Bouw van een post- en telegraafkantoor tevens woning voor den chef te Kotta Radja.	20 217	5 575 (f 20 217)		
Bouw van een verhoogd schilderhuis te Olehleh [4]	»	»	158	158
Banka.				
* Bouw van een kantoor voor het hoofd van plaatselijk bestuur te Soengeiliat.	4 970	3 095 (f 3 970)		
Aanbrengen van eene beschieting in een gedeelte van het groot algemeen pakhuis te Muntok [5]	»	»	382	380
Westerafdeeling van Borneo.				
Bouw van een tweede opslaglokaal ten behoeve van den dienst der in- en uitvoerrechten en accijnzen te Pontianak	8 750	7 851		
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Bouw van een assistent-residentie-kantoor te Moeara Teweh	8 350	544 (f 7 556)		
Celebes en onderhoorigheden.				
* Bouw van een nieuw passantenhuis te Djeneponto [6]	»	»	2 655	2 569
Menado.				
* Bouw van een kantoor voor den controleur te Limbotto (Gorontalo)	2 597	904		
* Idem te Amoerang	5 547	2 121		
* Idem voor den assistent-resident te Gorontalo	6 712	2 493		
Aankoop van een terrein met daarop staand gebouw te Menado voor bureel van den controleur en voor politiekantoor	4 000	4 000		
		f 229 513		f 74 319
Gevangenissen.				
Bantam.				
Bouw van eene districtsgevangenis voor 6 personen te Lebak	»	»	852	f 163 (f 852)
Batavia.				
Bouw van eene districtsgevangenis voor 14 hoofden te Blaradja	1 587	f 1 570		
Voorzieningen aan de gevangenis te Meester Cornelis [7]	»	»	209	209
Maken van zes strafcellen in het civiel en militair gevangenhuis te Weltevreden [8]	»	»	4 126	3 418
Preanger Regentschappen.				
Vergrooten van de gevangenis te Tassikmalaija	»	»	4 870	994 (f 4 868)

[1]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

[2]) Hieronder f 12 883 aan uitgaven in Nederland.

[3]) Deze voorziening was noodig ten einde het gebouw voor verdere vernieling door vocht te behoeden.

[4]) Noodig in het belang der veiligheid.

[5]) Bleek noodig ter beveiliging van de opgeslagen goederen tegen inslag van den regen.

[6]) Ter vervanging van het door brand vernielde gebouw.

[7]) Bleken noodig om ontvluchting te beletten.

[8]) De cellen in het civiel en militair gevangenhuis te Weltevreden, gebruikt wordende voor opsluiting van ter dood veroordeelden, boden te weinig waarborgen tegen ontvluchting aan.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Bouw van eene districtsgevangenis voor 9 personen te Tjibatoe.	»	»	f 807	f 802
* Idem voor 6 personen te Pakendjeng	»	»	825	426
Tagal.				
Verbetering van de gevangenis ter afdeelingshoofdplaats Brebes	f 4 749	f 1 792 (f 4 775)		
Japara				
* Vergrooten van de gevangenis ter hoofdplaats Japara.	33 779	10 865		
Rembang.				
* Bouw van eene gevangenis voor 200 hoofden te Blora [1].	42 990	3 108		
Uitbreiding van de gevangenis ter afdeelingshoofdplaats Toeban	»	»	14 183	13 294
Soerabaija.				
Maken van eene afrastering om de gevangenis te Sidaijoe	1 550	1 465		
Vernieuwing van de districtsgevangenis te Mertani (Karang Geneng)	3 280	820 (f 3 280)		
Pasoeroean.				
Vergrooten van de gevangenis te Malang.	28 913	17 559 (f 25 939)		
Bezoeki.				
Vergrooten van de gevangenis te Djember	8 407	7 808		
Vernieuwing van de districtsgevangenis te Soekowono	917	830		
* Verbeteren van de gevangenis te Bezoeki [2].	»	»	8 195	2 095
Banjoemas.				
* Vergrooten van de gevangenis te Tjilatjap	10 432	647		
Kadoe.				
Uitbreiding van de gevangenis te Magelang	»	»	58 870	48 490 (f 51 485)
Madioen.				
* Vergrooten van de gevangenis te Ponorogo	22 965	3 471		
Uitbreiding van de gevangenis te Ngawi	»	»	10 466	6 659 (f 10 062)
Kediri.				
Vernieuwing van de districtsgevangenis te Ngoenoet [2].	»	»	1 028	1 028
Madura.				
Bouw van eene districtsgevangenis te Ketapang	1 066	1 001		
Idem van eene hulpgevangenis voor 132 hoofden binnen de gevangenis te Bangkallan	»	»	1 032	1 019
Sumatra's Westkust.				
Bouw van eene gevangenis voor 15 hoofden te Moeara Sama	2 068	1 224 (f 2 057)		
Idem te Moeara Sipongi	2 077	1 795 (f 2 046)		
Aankoop van een terrein voor het te Padang te bouwen depôt voor 600 veroordeelden tot dwangarbeid	»	»	18 800	18 800
Vergrooten van de gevangenis te Taroetoeng.	»	»	1 476	841 (f 1 426)
Wederopbouw en vergrooten van de gevangenis te Padang Sidempoean . .	»	»	7 067	6 013 (f 7 013)
Inrichten van de passantenkazerne te Batang Taro tot tijdelijke gevangenis	»	»	1 355	1 355
Verbeteren van de gevangenis te Palembaijan [2].	»	»	763	638
* Bouw van eene districtsgevangenis voor 11 personen te Rau [3].	»	»	1 559	534
Palembang.				
Bouw van eene gevangenis voor 25 hoofden te Boengamas	4 068	3 472 (f 4 068)		
Idem voor 30 hoofden te Moeara Enim	4 044	4 040		
Oostkust van Sumatra.				
Bouw van eene gevangenis voor 50 hoofden met cipierswoning te Siak.	4 645	3 645 (f 4 645)		
Vergrooten van de gevangenis te Tandjong Balei.	5 462	3 347 (f 5 050)		

[1]) Nader is besloten op ruimte voor 300 gevangenen te rekenen.

[2]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

[3]) Ten gevolge van eene aardbeving is de bestaande gevangenis onbruikbaar geworden.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)
Banka.				
Verplaatsen van de gevangenis te Djeboes	»	»	f 1 046	f 249 (f 1 044)
Westerafdeeling van Borneo.				
Bouw van eene gevangenis voor 6 hoofden te Smitou	f 1 208	f 760 (f 1 166)		
Idem te Sanggou	1 208	215 (f 1 208)		
Idem te Mampawa	1 802	1 791		
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Vergrooten van de gevangenis te Barabei	4 939	4 931		
Bouw van eene gevangenis voor 10 hoofden te Pleihari	2 239	1 338 (f 2 239)		
Celebes en onderhoorigheden.				
* Bouw van eene gevangenis voor 36 hoofden te Pangkadjene	8 929	8 074		
Menado.				
* Bouw van eene afdeelingsgevangenis voor 75 hoofden te Taroena (Sangi-eilanden)	26 750	13 843 (f 14 115)		
Amboina.				
* Bouw van eene gevangenis voor 31 hoofden te Toeal (Key-eilanden) [1]	»	»	9 205	30
Ternate.				
Bouw van eene gevangenis voor 50 hoofden te Batjan	19 488	838 (f 21 503)		
Bali en Lombok.				
Vergrooten van de gevangenis te Djembrana	2 552	782 (f 2 169)		
		f 101 031		f 107 057
Kazernen voor gewapende korpsen onder burgerlijk bestuur.				
Bantam.				
* Bouw van 27 noodstallen voor de paarden van het detachement cavalerie te Serang [2]	»	»	1 289	f 894
Palembang.				
* Bouw van eene nieuwe kazerne voor gewapende politiedienaren te Moeara Bliti	500	f 73		
Vernieuwing van de kazerne voor gewapende politiedienaren te Padang Oelak Tanding	600	60 (f 756)		
Riouw.				
Vernieuwing van de kazerne voor 40 gewapende politiedienaren te Ringat (Indragiri)	12 960	1 612 (f 11 385)		
		f 1 745		f 894
Gebouwen voor koffie.				
Preanger Regentschappen.				
Vernieuwing van het koffieinkooppakhuis te Sodonghilir	1 510	f 1 510		
Idem van dat te Tjidaloe	1 791	1 791		
Verkleinen en herstellen van dat te Pangragadjian	730	730		
Bouw van een koffieinkooppakhuis te Rantjakalong	1 900	1 846		
* Idem te Sindoelang	1 900	556		
Idem van een koffieloemboeng te Soekamantri	529	529		
Idem van een koffieinkooppakhuis op het stationsemplacement te Padalarang	2 451	2 404		
Idem op het stationsemplacement te Melambong	3 541	502 (f 3 718)		
Idem op het stationsemplacement te Tjiawi	3 381	1 227 (f 3 381)		

[1]) Sedert in Maart 1891 te Toeal een controleur geplaatst is, bestaat behoefte aan eene gevangenis. De gestraften worden vooralsnog gehuisvest in een deel der bijgebouwen van de controleurswoning.

[2]) De bestaande stallen bleken door droes besmet te zijn.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Bouw van een koffieloemboeng te Tarikkolot-kaler en van een koffieinkooppakhuis te Tjidjamboe	f 2 521	f 2 424 (f 2 521)		
Verkleinen en herstellen van het koffieinkooppakhuis te Koppo [1]	»	»	f 840	f 827
Pekalongan.				
Overbrengen van het koffieinkooppakhuis te Koetorembet naar Lebakbarang	2 312	1 373 (f 2 021)		
Soerabaija.				
Aanbrengen van een dakbeschot van gegolfd gegalvaniseerd ijzer in de twee ijzeren koffiepakhuizen ter hoofdplaats Soerabaija	»	»	6 604	1 809 (f 6 895)
Pasoeroean.				
Vergrooten van de weegloods van het koffieinkooppakhuis te Batoe	972	775 (f 972)		
Verkleinen en herstellen van het koffieinkooppakhuis te Ngantang	»	»	1 337	1 221 (f 1 337)
Sumatra's Westkust.				
* Bouw van een koffieinkooppakhuis te Taloe	2 563	2 137		
Idem te Penjaboengan	2 106	2 106		
Aanbrengen van ventilatie-openingen aan het koffieinkooppakhuis te Aik Latong	272	272		
Bouw van een koffieinkooppakhuis te Bandar Dalam	3 772	3 667		
		f 23 849		f 3 857
Gebouwen voor de paardenposterij.				
Bantam.				
Bouw van een poststal te Menger	1 093	f 1 093		
* Vernieuwing van de poststallen ter hoofdplaats Menes	444	72		
Bouw van een poststal te Ramboet	1 072	1 072		
Vervangen door 4 houten gedogans van den poststal te Tjilintjing [2]	»	»	492	f 460
Samarang.				
Bouw van een poststal te Tawang	660	614		
		f 2 851		f 460
Gebouwen voor het zout.				
Japara.				
Verplaatsen van de zoutpakhuizen nos. 1 en 2 te Tangoelangin naar Koedoes	6 776	f 815 (f 6 189)		
Rembang.				
Bouw van eene geldkamer bij het zoutverkooppakhuis te Blora [3]	294	289		
Bezoeki.				
Bouw van een zoutverkooppakhuis voor 30 koijangs te Nangger	4 400	4 004		
Idem te Mangaran	4 278	3 801		
Banjoemas.				
Aanbrengen van een ijzeren afdak aan het zoutverkooppakhuis te Madjenang [4]	»	»	218	f 183
Maken van een gegalvaniseerd ijzeren afdak aan het zoutverkooppakhuis te Bandjar Kroija	»	»	273	184 (f 233)
Soerakarta.				
Bouw van een zoutverkooppakhuis te Klatten	5 836	5 836		
Madura.				
Bouw van een zoutverkooppakhuis te Balega	3 421	3 327		
Idem te Ketapang	3 617	334 (f 3 438)		
Idem te Sapoeloe [2]	»	»	3 569	3 563
Vernieuwing van de zoutdepôtpakhuizen n°. 3, 6 en 7 te Sarokka [5]	»	»	6 739	5 347

[1]) Aanvankelijk was gerekend op herstelling van het gebouw. Aangezien de bergruimte echter te ruim bleek, werd het tegelijkertijd verkleind.

[2]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

[3]) De vorige bewaarplaats van ontvangen gelden bood geen voldoende waarborgen aan tegen ontvreemding.

[4]) Noodig om het gebouw aan die zijde alwaar het zout verkocht wordt tegen inslag van regen te vrijwaren.

[5]) De slechte toestand, waarin deze pakhuizen verkeerden, maakte met het oog op den in te brengen nieuwen oogst het werk noodzakelijk.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag. b)
Afdekken van de zouthoopen, opgeschuurd geweest in eenige afgebrande zoutdepôtpakhuizen te Paleboenan	»	»	f 5 983	f 4 744
Bouw van drie zoutpakhuizen te Paleboenan ter gedeeltelijke vervanging van de door brand vernielde	»	»	7 990	7 218
Benkoelen.				
* Bouw van een nieuw zoutverkooppakhuis te Kroë [1].	»	»	2 488	100
Lampongsche Districten.				
Bouw van een tijdelijk zoutverkooppakhuis te Kotta Agoeng [2].	»	»	598	596
		f 18 406		f 21 935
Scholen voor Europeanen.				
Batavia.				
Bouw van eene openbare lagere school voor 200 leerlingen aan den Vrijmetselaarsweg te Weltevreden	f 23 624	f 20 569		
Aanbrengen van glasramen, ter voorkoming van tocht, in de lokalen van de 1ste openbare lagere school te Meester Cornelis	»	»	370	f 350
* Bouw van eene openbare lagere school voor 200 leerlingen te Buitenzorg [3]	»	»	21 394	3 785
Inrichten van het voorbenedengedeelte van het hoofdgebouw van het Diaconie-armengesticht te Batavia tot tijdelijk gebruik voor de 5de openbare lagere school te Glodok [4].	»	»	490	430
Samarang.				
Verbouwing van de oude kazerne der djajangsekars te Bodjong (hoofdplaats Samarang) tot openbare lagere meisjesschool	3 405	2 040 (f 3 400)		
Uitbreiding van het gebouw der openbare lagere school te Tjandi (hoofdplaats Samarang) [5].	»	»	2 877	2 754
Idem wat betreft de 1ste openbare lagere meisjesschool te Boeloe (hoofdplaats Samarang) [5].	»	»	372	371
* Bouw van eene leerzaal bij de hoogere burgerschool te Samarang [6] . . .	»	»	2 781	1 000
Soerabaija.				
Bouw van eene openbare lagere school voor 100 leerlingen te Djombang	11 974	11 925		
Verbeteringen aan de gebouwen der hoogere burgerschool ter hoofdplaats Soerabaija .	37 476	271 (f 37 476)		
Pasoeroean.				
* Bouw van eene openbare lagere school voor 150 leerlingen te Lawang [7] .	»	»	18 370	5 613
Inrichten van een gehuurd lokaal te Malang tot 2de openbare lagere school.	»	»	137	137
Probolinggo.				
Aanbrengen van verbeteringen aan het gebouw der 2de openbare lagere school te Probolinggo [8]	»	»	2 742	2 592
Idem wat betreft de openbare lagere school te Kraksaän	»	»	327	327
Bezoeki.				
Maken van een privaat bij het gebouw der openbare lagere school te Sitoebondo .	829	797		
Bagelen.				
Vergrooten en verbouwen van de 1ste openbare lagere school te Poerworedjo . . .	10 180	11 846		
Bouw van eene openbare lagere school voor 60 leerlingen te Koetoardjo.	8 309	8 290		
Soerakarta.				
Inrichten van het verlaten gebouw der openbare lagere meisjesschool te Soerakarta tot gemengde openbare lagere school.	8 816	8 801		
Uitbreiding van het gebouw der 1ste openbare lagere school te Soerakarta . . .	3 150	3 032		
Verbouwing van de lokalen der openbare lagere school te Klatten tot eene school voor 150 leerlingen [9]	9 292	9 113		

[1]) Ter vervanging van het in slechten toestand verkeerende gebouw.

[2]) Het bestaande gebouw leverde gevaar op voor instorting.

[3]) Bij het werkplan voor 1892 was gerekend op den bouw van eene school voor 150 leerlingen. Bij nader inzien bleek echter behoefte te bestaan aan ruimte voor 200 leerlingen.

[4]) Om hygiënische redenen moest het schoolgebouw te Glodok worden ontruimd.

[5]) Dringend noodig in verband met het toenemend aantal leerlingen.

[6]) Noodig wegens splitsing van de 2de klasse in twee afdeelingen.

[7]) Bij het werkplan was gerekend op den bouw van eene school voor 100 leerlingen, waarvoor f 12 971 werd uitgetrokken. Sedert bleek echter dat op ruimte voor minstens 150 leerlingen diende te worden gerekend.

[8]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan. Het bleek echter dat het aanbrengen van verbeteringen dringend noodig was.

[9]) Reeds op het werkplan voor 1892 was op eene geringe uitbreiding van dit lokaal gerekend, waarvoor f 4 384 uitgetrokken werd; in dat jaar werd daaraan geene uitvoering gegeven, omdat eene grootere uitbreiding noodig bleek.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*
Madura.				
Bouw van eene openbare lagere school te Bangkallan	f 4 977	f 2 538 (f 4 952)		
Sumatra's Westkust.				
Bouw van eene openbare lagere meisjesschool voor 100 leerlingen te Padang . . .	14 997	14 134		
* Uitbreiding en herstelling van het gebouw der openbare lagere school te Padang [1])	»	»	f 9 935	f 8 121
Oostkust van Sumatra.				
Vergrooten van de openbare lagere school te Medan	»	»	3 544	3 052
Atjeh en onderhoorigheden.				
Uitbreiding van de 1ste openbare lagere school te Kotta Radja	4 750	4 750		
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Bouw van eene openbare lagere meisjesschool voor 60 leerlingen te Bandjermasin .	8 467	8 467		
Menado.				
Aankoop van een terrein met daarop staand gebouw te Menado voor openbare lagere meisjesschool	4 000	4 000		
		f 110 573		f 28 532
Scholen voor inlanders.				
Preanger Regentschappen.				
Bouw van eene openbare inlandsche school voor 80 leerlingen te Mangoenredja . .	1 896	f 861 (f 1 895)		
Idem te Singaparna.	2 308	2 144 (f 2 308)		
Cheribon.				
Vergrooten van de openbare inlandsche school te Koeningan	1 991	1 260 (f 1 991)		
Pekalongan.				
Vergrooten van de openbare inlandsche school te Batang	1 776	342 (f 1 774)		
Soerabaija.				
Verbeteringen van het gebouw der openbare inlandsche school te Tjantian (hoofdplaats Soerabaija)	382	382		
Pasoeroean.				
Bouw van eene openbare inlandsche school te Grati	1 587	1 587		
Bagelen.				
Bouw van een tijdelijk gebouw voor openbare inlandsche school te Koetoardjo. . .	600	582		
Sumatra's Westkust.				
Aankoop van een gebouw te Batang Taro voor openbare inlandsche school. . . .	200	200		
Bouw van eene openbare inlandsche school voor 100 leerlingen te Singkarah . . .	524	39 (f 524)		
Benkoelen.				
Bouw van eene openbare inlandsche school voor 80 leerlingen te Manna.	1 853	1 556 (f 1 788)		
Amboina.				
* Bouw van eene openbare inlandsche school voor 160 leerlingen in de kampong Hative besar te Amboina	1 129	40 (f 879)		
		f 8 993		
Burgerlijke hospitalen.				
Batavia.				
Bouw van 5 loodsen, elk voor 100 personen, bij het berriberrigesticht te Buitenzorg	»	»	30 819	f 15 638 (f 26 808)
Preanger Regentschappen.				
* Bijbouwen van nieuwe lokalen voor mannelijke zieken, apotheek en magazijn, en van eene afzonderlijke lijkenkamer bij het inlandsch hospitaal te Manondjaija . .	2 900	f 760		

[1]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan. Het toenemend aantal leerlingen maakte echter eene uitbreiding noodzakelijk.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)
Inrichten van een tot den dienst der staatsspoorwegen behoorend gebouwtje te Tassikmalaija tot een gesticht voor prostituées en gewonden [1]	»	»	f 50	f 50
Samarang.				
Oprichten van een tijdelijk gebouwtje voor 8 pokkenlijders te Kendal [2] . .	»	»	128	128
Soerabaija.				
* Bouw van een hospitaal voor lijders aan besmettelijke ziekten aan de Oedjong te Soerabaija	f 27 490	f 20 497		
Verbouwing van het gesticht ter verpleging van zieke prostituées en zieke gevangenen te Grissee [3].	»	»	13 713	13 713
Probolinggo.				
* Bouw van een hospitaal voor prostituées, gewonden, zieken enz. te Kraksaän. .	14 576	11 557		
Idem van een etablissement voor 21 berriberrilijders te Wangkal [4]	»	»	1 263	1 056
Banjoemas.				
Verbeteringen en bijbouwingen aan het gesticht voor zieke prostituées te Banjoemas	»	»	1 348	411 (f 1 346)
Bagelen.				
Vernieuwing van het vrouwengesticht te Wonosobo	7 137	5 077 (f 7 118)		
Gedeeltelijk vernieuwen en vergrooten van het gesticht voor zieke prostituées te Poerworedjo [5]	»	»	4 500	4 484
Kadoe.				
Uitbreiden van het hospitaal voor zieke prostituées te Magelang	»	»	2 247	2 247
Madioen.				
* Bouw van een nieuw inlandsch hospitaal ter hoofdplaats Madioen	14 844	9 222		
Sumatra's Westkust.				
Oprichten van een gebouwtje bij de Emmahaven tot verpleging van 6 lijders aan besmettelijke ziekten [6].	»	»	705	704
Inrichten van de oude kolenloodsen te Poeloe Pisang tot tijdelijke quarantaine-gebouwen	»	»	412	373
Oostkust van Sumatra.				
Bouw van een hospitaal voor 20 zieke prostituées te Tandjong Balei	3 498	1 774 (f 3 495)		
Amboina.				
Oprichting van eene tijdelijke loods tot afzondering van lijders aan pokziekte te Banda [2]	»	»	350	350
		f 48 887		f 39 154
Brandspuithuizen, wachthuizen en mijlpalen.				
Batavia.				
Bouw van een wachthuis te Kalimati in de benedenstad Batavia	432	f 431		
Idem van een nieuw wachthuis op den hoek van Patjenongan en Rijswijk te Batavia [7]	»	»	205	f 174
Vernieuwing van het wachthuis te Djambatan Lima [7]	»	»	566	425
Preanger Regentschappen.				
Bouw van vijf wachthuizen te Manoondjaija	»	»	325	320
Cheribon.				
Bouw van vier wachthuizen.	100	100		
Samarang.				
Bouw van vier wachthuizen.	100	100		
Idem van een brandspuithuisje te Ambarawa	972	935		
Idem te Demak	720	698		

[1]) Het bestaande ziekengesticht bood geen ruimte aan voor opneming van deze categorie van zieken.

[2]) Uit een hygiënisch oogpunt noodig geacht.

[3]) Reeds in 1892 was tot de verbouwing van dit gesticht besloten, maar aan de uitvoering werd toen niet begonnen.

[4]) Aan deze inrichting bestond, met het oog op het toenemend aantal berriberri-lijders dringend behoefte.

[5]) De ruimte in dit gesticht, dat bovendien gedeeltelijk in slechten staat verkeerde, was ten eenenmale onvoldoende.

[6]) Noodig in het belang der hygiëne, aangezien eene gelegenheid tot afzondering van dergelijke zieken ontbrak.

[7]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende. [1]	
	Toegestaan bedrag. [2]	In 1893 verwerkt bedrag.	Toegestaan bedrag.	In 1893 verwerkt bedrag.
Banjoemas.				
Bouw van vier wachthuizen	»	»	f 136	f 132
Bagelen.				
Bouw van 12 wachthuizen in de afdeelingen Poerworedjo, Koetoardjo en Karang Anjar	f 300	f 275		
Kediri.				
Bouw van 15 wachthuizen in de afdeeling Kediri	»	»	870	859
Sumatra's Westkust.				
Bouw van een brandspuithuisje te Emmahaven	»	»	880	880
Oostkust van Sumatra.				
Bouw van een tweede steenen brandspuithuis te Laboean Deli	764	764		
Idem van een steenen brandspuithuis te Loeboe Pakam	745	745		
Amboina.				
Bouw van twee wachthuizen te Neira	70	70		
		f 4 118		f 2 790
Bazaarloodsen.				
Bantam.				
Bouw van 6 nieuwe bazaarloodsen en van 2 steenen trappen aan de rivierzijde dier loodsen te Rangkas Betoeng.	»	»	9 624	f 5 999 (f 9 620)
Kediri.				
Verplaatsen van de bestaande bazaarloodsen te Blitar naar een nabij het spoorwegstation aldaar en dus beter gelegen terrein.	»	»	1 000	1 000
				f 6 999
Bevloeiingswerken.				
Bantam.				
* Bouw van een stuwdam in de Tjibana en van eene inlaatsluis in de leiding Tjisoewoek	»	»	6 249	f 193 (f 5 995)
Bouw van een aquaduct over de Tjibedoelang.	»	»	603	603
Idem over de Pasir hawoer.	»	»	695	695
Idem over de Tjikoija	»	»	801	72 (f 801)
Batavia.				
Omleggen van een gedeelte van de Westerslokkan en bouw van een stuw met overlaat te Tjiboeloe	»	»	28 768	14 064 (f 28 766)
Maken van twee gemetselde stuwdammen in een zijtak der Tjiballok-leiding	»	»	1 521	1 511
* Maken van een gemetselden stuwdam in de Oosterslokkan bij Paroengbanting	»	»	16 817	13 176
Herstelling van den dam in de kali Tjidani	»	»	5 061	4 983
Krawang.				
Bouw van een inlaatsluisje te Kedawong nabij Tjabangboengin	»	»	582	547
Preanger Regentschappen.				
* Werken voor de bevloeiing van de Tjihea-vlakte uit de Tjisokkan (geraamde totale kosten f 800 000) [3]	250 000	[4] f 83 525 (f 371 475)		
Cheribon.				
* Werken tot verbetering van de bevloeiing uit de Doetamati- en Sindopradja-leidingen in de afdeeling Indramaijoe (geraamde totale kosten f 1 600 000)	200 000	[5] 144 581 (f 704 900)		

[1] Waar het bevloeiingswerken betreft, dient herinnerd dat op het werkplan alleen de grootere irrigatiewerken bij namen zijn genoemd, maar dat voor op zich zelf staande irrigatiewerken van kleinen omvang voor 1893 een algemeene post (f 300 000) is uitgetrokken. Hetgeen in 1893 op irrigatiegebied is uitgevoerd, buiten de eerstbedoelde grootere werken, is in dit overzicht beschouwd als *buiten* het werkplan verricht. Bovendien werd ten behoeve van irrigatieopnemingen bij het werkplan voor 1893 gerekend op f 100 000.

[2] Zie nopens het karakter der in deze kolom ingevulde sommen, waar het groote, op het werkplan afzonderlijk genoemde, bevloeiingswerken betreft, de volgende noot.

[3] Waar men, zooals te dezer plaatse, de geraamde totale kosten afzonderlijk vermeld vindt, betreffen de in de kolom „Toegestaan bedrag" uitgetrokken sommen — in afwijking van den bij de opmaking van dezen staat gevolgden regel (verg. noot *a* op blz. 1 dezer bijlage) — uitsluitend de voor 1893 ter verwerking bestemde bedragen.

[4] Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 11 002, makende, met het vóór 1893 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1893 in 't geheel f 24 908.

[5] Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 4205, makende, met het vóór 1893 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1893 in 't geheel f 83 243.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende (zie noot 1 op blz. 13).	
	Toegestaan bedrag (zie noot 2 op blz. 13).	In 1893 verwerkt bedrag.	Toegestaan bedrag.	In 1893 verwerkt bedrag.
Tagal.				
* Werken tot verbetering van de bevloeiing en afwatering in West-Brebes tusschen de Lossari- en de Babakan-rivier (geraamde totale kosten f 1 100 000)	f 175 000	[1]) f 91 914 (f 702 749)		
* Werken voor bevloeiing uit de Pamali-rivier in Oost-Brebes (geraamde totale kosten f 2 250 000).	150 000	[1]) 49 275		
* Werken tot verbetering van de bevloeiing en afwatering in het stroomgebied der Waloeh-rivier in de afdeeling Pamalang (geraamde totale kosten f 810 000). . .	120 000	[1]) » (f 192 277)		
Herstelling van den stuwdam in de Ramboet-rivier bij Tjipero	»	»	f 458	f 458
Idem van den dam Tikandang in de Soesoekan-leiding.	»	»	374	300
*Idem van den dam Pedis.	»	»	2 632	1 462
Tagal en Pekalongan.				
* Werken tot verbetering van de bevloeiing in de streek tusschen de Tjomal- en de Pekalongan-rivier, gelegen in de afdeeling Pamalang van eerstgenoemd gewest en in de afdeeling Pekalongan (geraamde totale kosten f 1 500 000).	120 000	[2]) 70 701 (f 147 929)		
Pekalongan.				
Vernieuwing van de overlaat Rowokemboe en bouw van twee verdeelsluisjes in de leidingen Bleber en Sipoetoet.	»	»	1 150	886
Samarang. [3])				
Werken tot bevloeiing uit de Loesi-rivier in de afdeeling Grobogan (geraamde totale kosten f 2 800 000)	150 000	[4]) 6 354		
Werken ter beveiliging van het oostelijk deel der hoofdplaats Samarang tegen overstroomingen.	[5])	5 093 (f 55 244)		
Herstellingen aan de brug over de kali Gedah (afdeeling Demak) [6]). . . .	»	»	1 162	1 066
Tijdelijke versterkingen aan de Toentang- en Grogol-dijken [6]).	»	»	835	835
Ophoogen en verbreeden van den rechter Toentang-dijk, van Djeketro tot Goeboek [6]).	»	»	18 312	4 932 (f 16 152)
Herstelling van de sluis Trompo.	»	»	5 710	5 299
Maken van afvoerleidingen en leggen van twee rijen buizen onder den grooten postweg bij de dessa Lemboeng	»	»	2 400	2 313
* Bouw van duiker Klangenan nº. 113 met sluis.	»	»	1 973	1 200
Samarang en Japara.				
* Werken tot verbetering van de bedijking der beneden-Serangrivier en van de bevloeiing en afwatering in het district Wedoeng der afdeeling Demak der eerstgenoemde residentie (geraamde totale kosten f 600 000)	300 000	[7]) 220 750 (f 450 496)		
Soerabaija. [8])				
Verhoogen en herstellen van de sluis Kabook in de afdeeling Djombang . .	»	»	890	890
* Bouw van een stuwdam met inlaatsluizen te Goedo in de kali Kontoh . .	»	»	20 596	2 680
Herstellingen aan de sluis Bakalan (afd. Djombang).	»	»	546	403
Idem aan de waaierdeur in sluis Melirip.	»	»	1 982	1 918
Zware herstelling aan den stuwdam Doerang koelon (afd. Sidoardjo). . . .	»	»	2 084	1 923
Aanbrengen van een tweeden ijzeren inlaatkoker te Wringin Anom (afd. Soerabaija)	»	»	231	205
* Vernieuwing van den stuwdam Kepoetren in de leiding Kedoenggoeling (afd. Sidoardjo)	»	»	6 110	4 316

[1]) Wegens opnemingen en projectwerk voor de drie hier genoemde groote werken in Tagal (waarvan die in het Waloeh-gebied ook in 1893 nog buiten verdere uitvoering bleven, als samenhangende met de nog in onderzoek zijnde plannen voor eene bevloeiing uit de Ramboet-rivier), zoomede voor een nog te autoriseeren werk (het zooeven bedoelde Ramboet-plan), werd in 1893 uitgegeven f 42 470, makende, met het vroeger te dier zake reeds besteed bedrag, tot ult. 1893 f 178 078.

[2]) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven: vóór 1893 f 67 405 en in 1893 f 4200, of in 't geheel tot ult. 1893 f 71 605.

[3]) Wegens voorbereidende onderzoekingen ten behoeve van de verbetering der bevloeiing en afwatering in de districten Singenkidoel en Grogol der afdeeling Samarang werd in 1893 uitgegeven f 10 373, makende met het vroeger te dier zake besteed bedrag f 18 259.

[4]) Blijkens biz. 142 van het verslag hiervóór is van de uitvoering van dit werk in Juli 1894 afgezien. Wegens opnemingen en projectwerk was daaraan besteed, behalve de hier genoemde som van f 6354 ter zake van proefheiingen, vóór 1893 f 9172 en in 1893 f 9557, of in 't geheel tot ult. 1893 f 18 729.

[5]) Voor dit werk was bij het werkplan voor 1893 onder „Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken" uitgetrokken f 10 000. Het wordt echter hier genoemd, omdat het in verband gebracht is met nog in onderzoek zijnde plannen ook in het belang der irrigatie. Afgescheiden van de hier genoemde som van f 5093, waarmede de in 1891 onderhanden genomen waterkeeringswerken voltooid werden, werd dan ook aan opnemingen in 1893 nog besteed f 10 550, makende met het vroeger te dier zake reeds uitgegeven bedrag, tot ult. 1893 in 't geheel f 13 725.

[6]) Dit werk is uitgevoerd door personeel van de irrigatie-afdeeling Serang.

[7]) Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd bovendien uitgegeven f 4758.

[8]) De genoemde zeven werken in de residentie Soerabaija zijn uitgevoerd door personeel van de irrigatieafdeeling Brantas.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag (zie noot 2 op blz. 13).	Werken op het werkplan voorkomende. In 1893 verwerkt bedrag.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende (zie noot 1 op blz. 13). Toegestaan bedrag.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende (zie noot 1 op blz. 13). In 1893 verwerkt bedrag.
Soerabaija en Rembang.				
* Verbetering van de bevloeiing en afwatering in de Solo-vallei (geraamde totale kosten f 18 930 000)	f 1 500 000	[1]) f 128 049		
Pasoeroean.				
* Werken voor bevloeiing uit de Pategoean en andere rivieren in de afdeeling Bangil (geraamde totale kosten f 900 000)	250 000	[2]) 150 232 (f 697 555)		
Maken van negen naaldsluisjes type A en zes naaldsluisjes type B in de Kedong Kandang-leiding (afd. Malang) [3])	»	»	f 2 310	f 2 086
Wijziging van de bevloeiing bewesten de kali Kambing (afd. Bangil) [3])	»	»	100	81
Verbeteren van de leiding uit de kali Lanang (afd. Malang) [3])	»	»	2 840	2 793
Probolinggo.				
Werken voor bevloeiing uit de Pekalen-rivier in de afdeelingen Kraksaän en Probolinggo (geraamde totale kosten f 1 000 000)	31 000	[4]) 120 335 (f 1 071 124)		
Bezoeki.				
* Werken voor bevloeiing uit de Sampean-rivier in de afdeeling Panaroekan (geraamde kosten, voor zooveel betreft de aanvankelijk beoogde voorzieningen, f 600 000)	219 000	[5]) 134 983 (f 385 577)		
Herstelling van een achttal niet nader aangeduide dammen	»	»	4 006	4 006
Banjoemas en Bagelen.				
* Werken voor bevloeiing in het Seraijoe-stroomgebied (residentie Banjoemas), zoomede in het zuiden van beide gewesten, voor zooveel betreft het terrein gelegen tusschen de Seraijoe ten westen en de Loh-Oeloe (residentie Bagelen) ten oosten (geraamde totale kosten f 9 300 000)	250 000	[6]) 16 551 (f 1 438 151)		
* Werken voor bevloeiing in Zuid-Bagelen, voor zooveel betreft het gedeelte beoosten de Loh-Oeloe (geraamde totale kosten f 2 850 000)	200 000	[7]) 61 483 (f 80 986)		
Banjoemas. [8])				
Maken van de aftappingen C en D uit de Blimbing-leiding	»	»	5 295	2 210 (f 5 217)
Bouwen van een stuwdam met inlaatsluis voor de Larangan-leiding	»	»	4 914	4 744
Herstellingen en verbeteringen aan de kunstwerken in de Singomerto- en Poetjang-leidingen	»	»	6 412	6 407
Maken van eene gemetselde hellende goot voor leiding D uit de eerste hoofdaftapping der Karangtengah-leiding	»	»	1 014	896
Herstellen van de Patriwasa-leiding (afdeeling Poerbolinggo)	»	»	994	945
* Vernieuwing van een aquaduct in de Panaroekan-leiding (afdeeling Poerbolinggo)	»	»	1 335	921
Bagelen [9])				
Verbetering van de Doengoes-leiding	»	»	19 777	656 (f 19 653)
Uitvoering van nog eenige werken aan bedoelde leiding	»	»	4 636	4 072 (f 4 620)
Verbetering van de Kragilan-leiding	»	»	9 264	1 123 (f 9 240)
Idem van de Bersoleh-leiding	»	»	67 490	18 564 (f 67 408)
Maken van zes aftapsluisjes aan de Mongkong-leiding	»	»	720	720
Bouw van vier houten bruggen voor de Bodjong-leiding	»	»	956	901
Vernieuwing van het aquaduct Sroeweng (afd. Karang Anjar)	»	»	681	681
* Bouw van vier houten bruggen in den inspectieweg langs de Bedegolan-leiding	»	»	664	664

[1]) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 110 000, makende, met het vóór 1893 te dier zake besteed bedrag, tot ult. 1893 in 't geheel f 411 826.

[2]) Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd bovendien uitgegeven f 42 662.

[3]) Uitgevoerd door personeel van de irrigatieafdeeling Brantas.

[4]) Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd bovendien uitgegeven f 33 592.

[5]) Als voren f 40 013.

[6]) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 24 460, makende, met het vóór 1893 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1893 in 't geheel f 180 955.

[7]) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 22 398, makende, met het vóór 1893 ter zake besteed bedrag, tot ult. 1893 f 318 073.

[8]) De hier volgende zes werken zijn uitgevoerd door personeel van de irrigatieafdeeling Seraijoe.

[9]) De hier volgende acht werken zijn uitgevoerd door personeel van de irrigatieafdeeling Seraijoe.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Kadoe.				
* Werken voor bevloeiing uit de Manggis-leiding (geraamde totale kosten f 500 000)	f 100 000	[1]) f 70 666 (f438 207)		
Maken van een nieuwen dam voor de leidingen Widji en Salaman in de Tangsi-rivier [2])	»	»	f 3 099	f 2 924
Madioen.				
* Werken tot verbetering der bevloeiing in de afdeeling Magettan (geraamde kosten, voor zooveel betreft de aanvankelijk beoogde voorzieningen, f 240 000)	85 000	[3]) 7 857 (f 18 744)		
Herstelling van den dam Soengoer (afdeeling Ponorogo)	»	»	13 388	11 908
Madura.				
Herstelling van de dammen Saniran en Doerboek I.	»	»	643	436 (f 643)
Idem van een vijftal andere dammen	»	»	1 045	1 045
		[4]) f 1 362 349		[5]) f 135 713
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken.				
Bantam.				
* Verbetering van den weg van Rangkas Betoeng naar Goenoeng Kentjana door den bouw van zes bruggen	[6]) 32 799	f 6 836 (f 30 529)		
Bouw van eene noodbrug in bedoelden weg [7])	744	744		
* Bouw van twee noodbruggen in denzelfden weg	»	»	1 887	f 1 742
Idem van eene noodbrug in den weg van Rangkas Betoeng naar Pandeglang	385	383		
*Maken van zeven houten kribben aan den rechteroever van de rivier Tjiberang nabij de regentswoning te Rangkas Betoeng	9 592	4 890		
* Idem van 400 M. gemetselde en 450 M. tegelgoot ter hoofdplaats Serang	3 180	1 058		
* Bouw van zeven bruggen, negen duikers en een dubbelen grondduiker in den nieuwen postweg van Pandeglang naar Menes	44 057	30 815		
* Idem van zeven bruggen, vijf duikers en drie syphonduikers in den weg als voren	»	»	[8]) 89 345	[8]) 33 558 (f 88 475)
Vernieuwing van eene brug en bouw van eene andere in den weg van Menes naar Tjiringin	7 248	7 190		
Bouw van eene ijzeren brug in den weg als voren	»	»	[9]) 6 529	3 881 (f 6 526)
Idem van twee steenen duikers in den weg van Menes over Montor naar Tjiringin en Laboean	6 524	6 524		
Idem van eene brug en een steenen duiker in den weg van Laboean naar Anjer	»	»	4 757	514 (f 3 705)
Maken van 200 str. M. zeehoofd van koraalsteen te Karang Antoe	»	»	10 325	28 (f 10 325)
Bouw van twee bruggen in den binnenweg van Tjipari naar Tjibokor	»	»	13 840	2 750 (f 13 839)
* Idem van één brug en twee duikers in den weg van Tjilegon naar Bodjonegara	»	»	3 622	1 685
* Idem van eene noodbrug over de rivier Tjiteureup, in den weg van Teloekloehoer naar Tjiteureup	»	»	580	333

[1]) Wegens opnemingen en projectwerk was indertijd bovendien nitgegeven f 35 708.

[2]) Ten behoeve van een nog onbeslist plan betreffende eene irrigatie uit de Tangsi werden in 1893 de opnemingen voortgezet en daarvoor uitgegeven f 9994, makende, met het vroeger te dier zake besteed bedrag, tot ult. 1893 in 't geheel f 21 737.

) Wegens opnemingen en projectwerk werd bovendien uitgegeven f 47 500, makende, met het vroeger te dier zake besteed bedrag, tot ult. 1893 in 't geheel f 135 058.

[4]) Bovendien werd voor opnemingen en projectwerk in 1893 uitgegeven f 359 080, namelijk f 306 709 ten behoeve van werken of plannen reeds hiervóór vermeld, en verder f 35 750 en f 16 621 ter zake van voorbereidend werk voor eventueele irrigatiewerken respectievelijk in Djokjokarta en Kediri.

[5]) Hiervan werd verwerkt door het personeel der drie tot dusver, deels nog op proef, ingestelde irrigatieafdeelingen f 67 632, door den gewestelijken waterstaatsdienst f 60 374 en door ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur f 7707.

[6]) Dit bedrag (waaronder niet de kosten van den ijzeren bovenbouw voor een der bruggen) is f 1461 hooger dan de opgaaf in 't vorig verslag (bij age JJ blz. 17), zijnde het toegestaan bedrag voor een der bruggen met die som verhoogd.

[7]) De cursief gedrukte werken zijn die, waarvan de kosten te bestrijden waren uit den globalen post, bij het werkplan uitgetrokken voor het herstel van schade, veroorzaakt door rampen van hooger hand.

[8]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van twee der bruggen, te zamen ad f 9143.

[9]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw ad f 3869.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Maken van een waterreservoir bij den artesischen put op de aloon-aloon ter hoofdplaats Serang	»	»	f 299	f 202
Batavia.				
Verbetering van den weg van Tangerang naar Mauk	f 13 888	f 13 879		
Vernieuwing van vijf bruggen in den weg van Buitenzorg naar Djasinga	[1]) 25 581	[1]) 25 317		
Bouw van eene loopbrug over de Bacherachtsgracht bij kampong Djanis, in de benedenstad	2 378	2 312		
Vernieuwing van een duiker in den grooten weg ter hoofdplaats Buitenzorg	519	517		
Idem in den weg Koningsplein-Zuid, nabij het residentiehuis te Batavia	351	351		
Maken van een trottoir van af de brug tegenover Gang Secretarie langs Noordwijk tot aan de brug nabij de halte Noordwijk	9 675	12 904		
Maken en vernieuwen van goten ter hoofdplaats Batavia en te Meester-Cornelis [2])	4 783	4 888		
Bouw van de loopbrug n°. 13 over het Molenvliet nabij het waterstaatsbureau te Batavia [3])	»	»	718	717
Vernieuwing van de brug n°. 21 over de oude Zaagmolenleiding voor het kettingkwartier te Glodok [3])	»	»	526	504
Idem van de brug n°. 26 in den weg naar de sluis in kampong Tangke [3])	»	»	348	348
Idem van twee duikers in den weg van Buitenzorg naar Tjiandjoer [3])	»	»	1 181	1 177
Verbinding van den artesischen put n°. IV te Tandjong Priok met het bestaande buizennet der drinkwaterleiding aldaar	»	»	2 250	2 029
Verlengen naar kampong Angkee van de artesische waterleiding te Bloeakan	»	»	747	746
Bouw van de brug over de Tjiliwong in 's lands plantentuin te Buitenzorg	»	»	6 135	3 906 (f 6 135)
* Afsluiten van het erf van het gouvernements-hôtel aan het Koningsplein met bijbehoorende werken	»	»	896	568
Krawang.				
Vernieuwing van de brug Kalipoetjoeng, in den binnenweg van Krawang naar Telokdjambé	1 297	1 270		
Preanger Regentschappen.				
Bouw van eene ijzeren brug over de Tjitandoei bij Tassikmalaija	[4]) 31 578	[4]) 10 928 (f 31 578)		
Idem van eene brug in den weg van Mangoenredja over Soekaradja naar Tassikmalaija	4 223	4 125		
Idem van eene brug en een duiker en vernieuwing van een duiker in den grooten weg van Soekaboemi naar Buitenzorg	10 356	9 459		
Idem van een duiker in den grooten weg van Soekaboemi naar Tjiandjoer	5 638	5 541		
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Bandong naar Pengalengan	7 441	6 855		
Bouw van eene brug in den postweg van Tjitjalengka naar Garoet	1 981	1 936		
Vernieuwing van eene brug in den weg van Trogong naar Tjikadjang	6 722	6 721		
Bouw van twee duikers ter hoofdplaats Tjiandjoer	3 896	3 815		
Vernieuwing van eene brug in den weg van Bandjaran naar Koppo	9 510	9 140		
* Idem van eene steenen boogbrug in den weg van Garoet naar Waroeng Bandreg	9 726	7 574		
Idem van twee duikers ter hoofdplaats Garoet	2 016	1 366		
Bouw van een duiker ter hoofdplaats Soekaboemi	1 405	1 345		
Idem van vier bruggen en twee duikers in den postweg van Tassikmalaija naar Melambong	11 441	10 482		
Idem van eene steenen boogbrug in denzelfden weg	»	»	11 213	9 179
Vernieuwing van den bovenbouw van eene brug in den weg van Soemedang naar Melambong	1 016	796		
Idem van eene brug in den postweg van Bandong naar Tjitjalengka	5 074	4 739		
* Idem van twee bruggen in den weg van Bandjaran naar Soreang, van één brug in den weg van Tjipadang naar Lampegan en van twee bruggen [5]) in den weg van Tjiandjoer naar Tjiblagoeng	15 300	11 982		
* Bouw van zes bruggen [6]) en vijf duikers in den nieuwen postweg van Soemedang naar grens Cheribon	»	»	30 097	20 074
* Verbeteren van den nieuwen postweg van Soemedang naar grens Cheribon (1ste sectie) [7])	»	»	15 691	11 538
Nader verbeteren van denzelfden weg (2de en 3de sectie)	»	»	36 428	20 740 (f 36 333)

[1]) Hieronder niet begrepen f 8478 voor den ijzeren bovenbouw van drie der bruggen.

[2]) Bestreden uit den globalen post van f 5000, bij de lijst van herstellingen uitgetrokken voor verbetering van het gotenstelsel te Batavia en te Meester Cornelis.

[3]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

[4]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw ad f 4996.

[5]) De vernieuwing van een dezer bruggen, waarvoor in 1893 f 3618 is uitgegeven, wordt in 1894 voortgezet.

[6]) De bouw van twee der bruggen, waaraan in 1893 f 4747 is verwerkt, wordt in 1894 voortgezet.

[7]) Wegens dringende noodzakelijkheid werd dit gedeelte buiten het werkplan ter hand genomen.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Bouw van twee bruggen en een steenen duiker in den weg van Tjitjalengka naar Bodjong Gaseh [1]	»	»	f 2 761	f 2 697
Verleggen van den weg Bantarmoentjang-Tjiangsana	»	»	15 980	3 865 (f 15 794)
Bouw van eene steenen boogbrug Tjibarengkok-Tjikalong	»	»	6 593	4 449 (f 6 470)
Ophoogen en verharden van een gedeelte weg te Kalipoetjang (van de landingsplaats tot den militairen weg) en bouw van twee bruggen in dien weg.	»	»	6 286	1 049 (f 4 843)
* Bouw van een steenen gronduiker ter hoofdplaats Mangoenredja	»	»	4 285	2 181
Idem van twee bruggen in den weg van Deudeul naar Nangerang	»	»	861	861
Cheribon.				
* Verlenging van de drinkwaterleiding te Cheribon	f 10 000	f 1 816		
Leggen van een ijzeren buisduiker ter hoofdplaats Cheribon	410	410		
Bouw van een duiker in den binnenweg van Cheribon naar Radjagaloeh en Madjalengka	2 040	1 893		
Vernieuwing van twee bruggen in den binnenweg van Tjiledoek naar Sindanglaut.	2 984	2 938		
Bouw van twee noodbruggen in den weg van Leuwimoending naar Palassak	2 298	1 981		
Idem van drie bruggen in den grooten postweg van Cheribon naar Karang Sambong	3 845	3 572		
Idem van eene noodbrug in denzelfden weg	»	»	986	986
Vernieuwing van eene brug ter hoofdplaats Tjiamis	3 027	2 822		
Bouw van twee bruggen en een steenen duiker en vernieuwing van eene brug in den postweg van Koeningan naar Tjiamis	15 975	12 256		
Vernieuwing van drie bruggen in den weg van Tambi naar Tegaloeroeng [1]	»	»	317	317
Idem van twee bruggen, respectievelijk in den weg van Kliwed naar Soedikampiran en in den binnenweg van Palimanang naar Tjikalahang [1]	»	»	1 395	1 354
Bouw van de brug n°. 696, over de Tjipakeleran [1]	»	»	2 183	2 182
Vernieuwing van drie bruggen, respectievelijk in den postweg van Cheribon naar Losari, in den weg Kawali-Panawangan en in den weg Soekahadji-Madja [1]	»	»	12 823	11 942
Vernieuwing van eene brug in den weg van Telaga naar Lemahpoetih	475	382		
* Bouw van eene ijzeren brug over de Tjileueur bij Tjiamis	»	»	[2]) 12 571	[2]) 1 229 (f 10 720)
Tagal.				
Vernieuwing van eene brug in den grooten postweg van Tagal naar Pekalongan (noodbrug toegestaan)	307	246		
Idem van eene brug in den weg van Pagianten naar Karangdjati	4 960	4 770		
Idem van drie bruggen in den weg van Djatibarang naar Bogares	20 431	18 926		
Afbreken van eene brug in den weg van Tagal naar Cheribon, dempen van dat gedeelte der rivier en aanleggen van een weg daarover	»	»	172	172
Vernieuwing van drie bruggen in den weg van Bantar Bolang naar de grens van Pekalongan [1]	»	»	2 876	2 820
Idem van twee bruggen in den weg van Moga naar Tagal [1]	»	»	3 848	3 830
Idem van een duiker in den weg van Kalikangkoeng naar Tjoeroek [1]	»	»	405	402
Bouw van eene ijzeren brug over de rivier Tjomal, in den weg van Pamalang naar Moga [1]	»	»	4 407	4 353
Idem van zes duikers in den postweg van Tagal naar Banjoemas [1]	»	»	5 313	5 313
* Maken van een nieuwen riviertak in de kali Sragi bij Oeloedjami (grens residentiën Tagal en Pekalongan [3])	»	»	1 823	1 052
Bouw van eene ijzeren brug over de Tjomal-rivier	»	»	[4]) 52 908	[4]) 3 028 (f 50 989)
Pekalongan.				
Bouw van drie bruggen in den weg van Kadjen naar Tambaksari en van twee bruggen in den weg van Kedoengwoeni naar Pagoenengan	5 136	4 438		
Vernieuwing van twee bruggen respectievelijk in den weg van Kadjen naar Sragi en in den weg van Batang naar Margasari	5 033	4 841		
Idem van twee bruggen, respectievelijk in den weg van Karang Anjar naar Koetorembet en in den weg van Doro naar de grens van Banjoemas.	738	727		
* Idem van eene brug in den weg van Tersono naar Bawang	939	203		
Idem van twee bruggen en bouw van drie duikers in den weg van Batang naar Klidang	2 074	1 952		
Idem van twee bruggen in den weg van Paninggaran naar Sembodjo	1 657	1 585		
Idem van drie bruggen en bouw van eene brug in den weg van Lebakbarang naar Totogan	2 152	2 064		
Idem van drie bruggen in den weg van Totogan naar Doro	2 399	2 262		
Idem van eene brug in den weg van Karang Anjar naar Lebakbarang	430	429		

[1]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

[2]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw ad f 4996.

[3]) Noodig voor het behoud van den grooten postweg van Pekalongan naar Tagal bij de dessa Remboenlor.

[4]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 32 036.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)	Werken niet op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)
Vernieuwing van drie bruggen en bouw van eene hangbrug in den weg Doro naar Bandar-Sidaijoe	f 2 555	f 2 227		
Idem van eene brug in denzelfden weg	»	»	f 1 024	f 1 024
Opnemingen in het belang der verbetering van eenige wegen in de residentie Pekalongan [1])	»	»	1 852	1 852
Vernieuwing van drie bruggen, respectievelijk in den weg van Limpoeng naar Diëng, in den weg van Limpoeng naar Bandar Sidaijoe en in den weg van Tersono naar Bawang	»	»	5 081	1 539 (f 4 840)
Bouw van twee bruggen respectievelijk in den weg van Karang Anjar naar Doro en in den binnenweg van Petamanan naar Tersono	»	»	24 892	5 707 (f 24 866)
* Opnemingen in het belang der verbetering van den weg van Bandar naar Batoer [2])	»	»	3 349	1 620
* Maken van eene oeververdediging aan de noordelijke oevers van de Pekalongan-rivier en aanplempen en aanvullen met grond van het weggeslagen terrein bewesten de brug Gambaran	»	»	10 429	7 923
Bouw van drie noodbruggen in den weg van Kadjen naar Kessesie en van drie dergelijke bruggen in den weg van Kadjen naar Ponolawen	»	»	921	915
Samarang.				
* Vernieuwing van 61,25 M. kaaimuur langs den rechteroever van de Samarangsche rivier, tusschen de bruggen nos. 100 en 101 ter hoofdplaats Samarang	f 13 882	7 021		
* Bouw van eene brug in den postweg van Samarang naar Pekalongan	[3]) 31 970	[3]) 15 567		
Idem van vijf duikers in den weg van Ambarawa naar Oengaran, van drie duikers in den weg van Oengaran naar Samarang, van één duiker in den grooten postweg van Salatiga naar Boijolali en van drie duikers in den weg van Ambarawa naar Magelang	5 116	4 798		
Leggen van een ijzeren buisduiker in den weg van Ambarawa naar Banjoebiroe	888	875		
Vernieuwing van eene brug ter hoofdplaats Kendal	1 363	1 119		
Idem van drie duikers ter hoofdplaats Salatiga	839	713		
Idem van twee duikers ter hoofdplaats Poerwodadi	1 925	1 740		
Bouw van eene brug en vernieuwing van een duiker in den weg van Samarang naar Kedoengdjati	5 681	5 581		
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Goeboeg naar Kedoengdjati	5 509	5 507		
Idem van eene brug en van twee duikers in den weg van Samarang naar Goeboeg en van eene brug en twee duikers in den weg van Kaliwoengoe naar Bodja	2 915	2 820		
Idem van zeven bruggen in den weg van Bodja over Tjangikiran naar Djerakah en Samarang en van eene brug in den weg van Poerwodadi naar Wirosari	10 874	10 305		
* Verleggen van den grooten postweg van Poerwodadi naar Wirosari over eene lengte van 970 M. en het maken in denzelfden weg van eene ijzeren brug over de Koenden-rivier ter vervanging van eene bestaande brug	[4]) 24 094	[4]) 17 760		
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Gemoeh naar Pageroejoeng Selokaton, van een duiker in dien van Semboeng naar Gemoeh, van vijf bruggen in dien van Magangan naar Perboewan, van vier bruggen in dien van Pateban naar Poegoeh, van één brug in dien van Selokaton naar Plantoengan, van twee bruggen in dien van Sodjomerto naar Gemoeh en van twee bruggen in dien van Pateban naar Bodja	18 757	17 879		
Bouw van eene ijzeren brug over de Samarangsche rivier ter hoofdplaats Samarang	»	»	[5]) 23 348	1 745 (f 23 497)
* Maken van eene afsnijding in de Samarangsche rivier, bovenstrooms van het deservoir te Samarang	»	»	16 431	686 (f 15 444)
Vernieuwing van eene brug ter hoofdplaats Kendal	»	»	3 908	804 (f 3 553)
* Verhoogen van de rechter- en linkerdijken der Serang-rivier boven Tangoelangin, afd. Demak [6])	»		22 090	16 040
Vernieuwing van eene brug in den weg van Poerwodadi naar Grobogan	»	»	2 079	2 069
* Opnemingen in het belang eener verbetering van den weg van Ambarawa naar Magelang [7])	»	»	1 910	1 466
Bouw van een ijzeren buisduiker en een open doorlaat in de leiding uit de kali Pandjang	»	»	307	292

[1]) In het rechtstreeksch belang van de bevolking.

[2]) Verscheidene gedeelten van dezen weg waren, vooral in den regentijd, zoo slecht dat verbetering niet wel zou kunnen uitblijven.

[3]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 15 542.

[4]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw van de brug, ad f 3936.

[5]) Hieronder eene suppletie van f 11 456.

[6]) Deze dijken bleken te laag te zijn aangelegd, zoodat bij eenigszins hoogen waterstand het water boven de kruinen steeg, waardoor doorbraken ontstonden en een groot gedeelte van het district Wedoeng overstroomd werd.

[7]) Langs dezen weg — de eenige verbindingsweg voor voertuigen tusschen de residentiën Samarang en Kadoe — heerscht een zeer druk verkeer.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
* Maken van 67 verankeringen aan de kaaimuren van het havenkanaal te Samarang [1].	»	»	f 6 516	f 6 179
* Aanbrengen van 67 ijzeren buizen met grindfilters door eenige gedeelten van de kaaimuren van het nieuwe havenkanaal te Samarang [2].	»	»	564	330
* Bouw van twee bruggen in den weg van Koewoe naar Gaboes [3]. . . .	»	»	9 978	4 551
* Ophoogen en verbreeden van den rechter Toentangdijk van Djeketro naar Geeboek.	»	»	18 312	4 932 (f 16 152)
Japara.				
Maken van twee hoofden van koraalsteen aan de monding der Japara-rivier . . .	f 7 014	f 7 014		
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Patti naar Tjengkalsewoe, van drie bruggen in dien van Goeijangan-Bogoramé naar Ngoelahan, van twee bruggen in dien van Japara naar Bandjaran, en van één brug in den binnenpostweg van Semat naar Kedoeng	13 391	12 751		
Bouw van twee noodbruggen, ter tijdelijke vervanging van de door bandjir vernielde bruggen, respectievelijk in den binnenweg van Japara naar Majong en in den binnenweg van Klamboe naar de grens der afdeeling Grobogan.	906	824		
Vernieuwing van drie bruggen in den weg van Japara naar Bandjaran . .	»	»	14 067	13 171
* Waarnemingen ten behoeve van de verbetering van het vaarwater naar de reede van Japara [4])	»	»	3 700	2 998
Bouw van twee noodbruggen in den weg van Poetjakwangi naar Wotan. .	»	»	493	493
Idem van eene noodbrug in den postweg van Japara naar Koedoes	»	»	507	493
Idem in den weg van Japara naar Kedoong	»	»	450	404
Idem in den weg van Patti naar Soekolilo	»	»	86	84
Idem in den weg van Boë naar Besito	»	»	229	200
Rembang.				
Bouw van twee bruggen en twee duikers en vernieuwing van twee bruggen in den weg van Blora naar de grens van Samarang.	10 559	10 502		
Idem van eene steenen boogbrug en van drie duikers, zoomede vernieuwing van vijf bruggen en van één duiker in den weg van Blora naar de grens van Soerabaija.	16 432	16 131		
Idem van twee bruggen en van twee duikers en vernieuwing van eene brug in den weg van Lassem naar Bodjonegoro	4 529	3 620		
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Padangan naar Ngraho en van één brug in dien van Panolan over Kedoeng Toeban tot aan de aansluiting van den weg van Blora naar Randoeblatoeng.	2 929	2 858		
Bouw van eene noodbrug in den weg van Rembang naar Soerabaija . . .	»	»	671	671
Vernieuwing van eene brug over de kali Kening in den weg van Ngantingan naar Ngawoen	»	»	6 631	3 498 (f 6 459)
Soerabaija.				
Vernieuwing van eene brug over het Mangitan-kanaal in het district Djenggolo IV	3 208	3 208		
Leggen van ijzeren buisduikers in de plaats van twee bruggetjes ter hoofdplaats Grissee	597	428		
Bouw van eene kanaalbrug in den grooten weg van Sedaijoe naar Rembang. . .	2 268	2 234		
Idem van eene gewone brug en een duiker in denzelfden weg	»	»	4 064	960 (f 4 039)
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Sedaijoe over Doekoon naar Babat	2 363	2 290		
Bouw van eene brug en vernieuwing van twee bruggen in den weg van Sedaijoe naar Lamongan	11 591	11 589		
Vernieuwing van vier duikers in den grooten postweg van Modjokerto over Modjosari naar de grens van Bangil	3 326	2 960		
Idem van eene brug en van een duiker ter hoofdplaats Djombang	4 507	4 504		
Idem van eene brug en van een duiker in den weg van Poegeran naar Pandan . .	2 171	2 169		
Idem van eene brug over het Porrong-kanaal in het district Rawapoeloe II . . .	4 690	4 680		
Idem van eene brug en dempen van eenige poelen ter hoofdplaats Soerabaija	»	»	46 909	11 865 (f 50 757)
Bouw van 14 bruggen in den ceintuurweg om het eiland Bawean	»	»	20 322	1 772 (f 22 158)
Vernieuwing van vijf bruggen in den weg van Gedeh naar Kemlagi . . .	»	»	11 078	1 595 (f 11 678)
Bouw van twee bruggen in den weg van Lamongan over Kembangbaoeh naar Ngoewoh	»	»	13 567	7 263 (f 13 566)

1) Langs verscheidene gedeelten van den kaaimuur is de grond gezakt en vertoonde de kaaimuur uitwijking naar buiten. Voorziening was dus dringend noodzakelijk.

2) Noodig voor het afvoeren van regenwater.

3) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan.

4) De monding der Joana-rivier is in die mate aangeslibd dat spoedige voorziening noodig zal zijn.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)	Werken *niet* op het werkplan voorkomende. Toegestaan bedrag. a)	In 1893 verwerkt bedrag. b)
Bouw van negen bruggen in den weg van Tjerewek naar de grens van Djombang	»	»	f 24 739	f 8 053 (f 27 784)
Idem van twee bruggen in den weg van Lamongan over Soegio naar Kedoengpring	»	»	13 723	2 892 (f 13 680)
* Idem van 7 bruggen en 12 duikers en vernieuwing van 11 bruggen en 33 duikers in de afdeeling Lamongan [1]	»	»	26 248	[illegible] 407
Idem van eene noodbrug in den weg van Soerabaija naar Boboh	»	.	213	213
Vernieuwing van eene brug in den weg van Grissee over Lamongan naar Babat	»	»	2 826	2 775
* Bouw van twee bruggen in den weg van Ngimbang naar Dradah	»	»	5 517	540
Pasoeroean.				
Vernieuwing van drie bruggen in den weg van Malang naar Pamottan	f 3 657	f 3 476		
* Bouw van eene steenen boogbrug in den weg van Toeren naar Pamottan	10 320	6 671		
Vernieuwing van een brug in den weg van Toempang naar Pontjokoesoemo en bouw van twee bruggen en vernieuwing van één brug in dien van Toempang naar Soemberredjo	17 253	15 611		
* Bouw van drie bruggen en twee gronddduikers in den weg van Malang naar Ngantang en verbeteren van dien weg tusschen de bruggen Kembar nos. 57 en 58.	36 924	25 110		
* Bouw van eene ijzeren brug in den weg van Ngantang naar Sekar	[2]) 5 768	[2]) 3 517		
Vernieuwing van vier bruggen in den weg van Batoe naar Ngantang	686	467		
Idem van eene brug in den weg van Sekar naar Bendo-idjoe	87	87		
Bouw van twee bruggen in den weg van Wonoredjo naar Ngampit	»	»	608	608
Maken van eene permanente oevervoorziening aan den rechteroever der kali Soerak	»	»	30 096	2 769 (f 30 096)
Bouw van den duiker Remboen no. 43 en vernieuwing van de brug Madjang no. 45	»	»	14 875	6 581 (f 14 826)
Verbeteren van de spoelwaterleiding in de Heerenstraat te Pasoeroean	»	»	9 118	2 486 (f 9 110)
Bouw van zes duikers in den weg van Waroengdowo naar Banjoebiroe	»	»	2 197	183 (f 2 194)
Idem van tien buizenduikers in den weg van Kebontjandi naar Pasrepan	»	»	3 948	1 580 (f 3 499)
* Opnemingen in het belang van het vaarwater ter reede Pasoeroean [3])	»	»	750	91
Bouw van eene noodbrug in den weg van Kledjen naar Paras	»	»	859	859
Probolinggo.				
Bouw van twee bruggen en van vier ijzeren buisduikers in den weg van Loemadjang naar Yossowilangoen	6 263	8 308		
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Pandjoenan naar Goetjialit	2 167	2 105		
Idem van drie bruggen en bouw van een steenen duiker in den weg van Loemadjang naar Pasirian	6 365	5 773		
Idem van eene brug in den weg van Loemadjang naar Pasirian Djarit	1 126	1 079		
Bouw van eene brug in den weg van Païton naar Pakoeniran	»	»	4 057	4 053
* Idem van eene brug in denzelfden weg	»	»	[4]) 6 537	[4]) 5 575
Idem van een steenen duiker in den weg van Kraksaän naar Wangkal	»	»	743	735
Bouw van eene brug en vernieuwing van eene brug en een duiker in den weg van Djaboeng naar Batoe	»	»	4 928	4 881
Vernieuwing van eene brug over de Pekalen-rivier in den postweg van Probolinggo naar Bezoeki	»	»	11 008	2 393 (f 11 006)
Bezoeki.				
Vernieuwing van eene brug en van drie duikers in den grooten postweg van Sitoebondo naar Bondowosso	[5]) 10 449	[5]) 9 680		
* Bouw van een los- en laadhoofd aan het strand te Banjoewangi	14 126	9 595		
Verlengen van het los- en laadhoofd te Panaroekan	7 637	7 214		
* Bouw van eene brug ter hoofdplaats Djember	[6]) 43 120	[6]) 26 055		
* Vernieuwing van eene brug in de weg van Djember naar Kertosari	7 008	3 646		
Idem van een duiker in den postweg van Sitoebondo naar Banjoewangi	1 687	1 687		
Idem van twee duikers in den weg van Bondowosso naar Djember	503	490		

[1]) Ter vervanging van de door de bevolking gebouwde kunstwerkjes, welke in zeer slechten staat verkeerden.

[2]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 3030.

[3]) Verbetering van de communicatie met den wal is noodig gebleken.

[4]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 1437.

[5]) Als voren f 8392.

[6]) Als voren f 14 085.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*
Bouw van een duiker in den weg van Banjoewangi naar Soekaradja	f 1 556	f 1 355		
Idem van drie duikers ter hoofdplaats Bondowosso	506	464		
Vernieuwing van drie bruggen in den weg van Banjoewangi naar Tjeloreng.	»	»	f 21 500	f 19 154 (f 19 653)
Bouw van eene ijzeren brug in den grooten postweg van Bezoeki naar Sitoebondo.	»	»	[1]) 25 576	[1]) 3 788 (f 23 856)
Idem van twee ijzeren bruggen in den weg van Rambi naar Tanggoel en Djatiroto	»	»	[2]) 20 814	[2]) 5 689 (f 19 800)
Idem van eene brug ter hoofdplaats Banjoewangi	»	»	6 746	5 718 (f 6 746)
* Verleggen van een gedeelte der drinkwaterleiding ter hoofdplaats Banjoewangi [3])	»	»	3 796	230
Banjoemas.				
Bouw van eene brug over de kali Pasirradja in den weg van Adjibarang naar Djatilawang	1 235	1 177		
* Idem van eene brug in denzelfden weg	»	»	425	27
Idem van eene brug en van een stortdam over de Soesoekan kali Bakal, in den grooten postweg van Banjoemas naar Poerwokerto	1 495	1 198		
Vernieuwing van een duiker over de kali Kramean in den weg van Banjoemas naar Poerbolinggo	250	250		
Bouw van eene brug in denzelfden weg	»	»	5 721	1 627 (f 5 720)
* Idem van twee steenen duikers in dien weg	740	592		
Vernieuwing van een duiker over de kali Loehoer ter hoofdplaats Poerwokerto . .	4 362	4 056		
* Bouw van een steenen boogbrug over de kali Lembaran in den weg van Poerbolinggo naar Bobotsari	8 018	7 747		
Idem in denzelfden weg over de kali Petahoenan en de kali Pahinganen	11 624	10 195		
Vernieuwing van twee bruggen in denzelfden weg.	»	»	13 078	1 813 (f 13 069)
Bouw van eene brug in den weg van Boentoe naar Gombong	359	350		
Voorzieningen aan eene brug in denzelfden weg	»	»	1 926	939
Bouw van eene brug over de kali Laban, in den weg van Bobotsari naar Karang-Anjar	600	573		
Idem van eene brug in denzelfden weg	»	»	7 075	2 645 (f 6 508)
Bouw van eene brug over de Peloes in den weg van Poerwodadi naar Soekaradja	»	»	5 183	4 772
Vernieuwing van zes bruggen en van eene noodbrug in den weg van Poerwokerto naar Djatilawang	»	»	802	802
Bouw van eene noodbrug in den weg van de grens van het district Kertanegara naar de onderdistrictshoofdplaats Bantarwaroe	»	»	456	456
Idem van drie noodbruggen in den batterijweg van Kroija naar Babakan .	»	»	1 143	1 021
Idem van eene brug en een duiker in den grooten weg van Banjoemas naar Tagal	»	»	3 085	1 782 (f 2 762)
Vernieuwing van een duiker in denzelfden weg	»	»	493	191 (f 397)
Bouw van eene brug in den binnenweg van Banjoemas naar Djatilawang en van de brug Kali Teroes n°. 10	»	»	6 731	278 (f 6 407)
Idem van eene brug ter hoofdplaats Poerbolinggo	»	»	1 668	646 (f 1 050)
Vernieuwing van eene brug in den weg van Banjoemas naar Kroija . . .	»	»	2 699	318 (f 2 490)
Bouw van eene brug in den weg van Adiredja naar Rawaseser	»	»	5 947	1 778 (f 5 372)
Maken van een bovendek van djatiblokjes op eene brug over de kali Goemelem	»	»	1 360	626 (f 1 317)
Bouw van eene brug over de kali Pagakwoengoe.	»	»	270	230
Idem van eene brug in den weg van Wonojosso naar Kalibening	»	»	326	326
Vernieuwing van eene noodbrug over de kali Tambra.	»	»	468	468
Bouw van eene noodbrug over de kali Menjawak, in den weg van Patikradja naar Poerwokerto	»	»	351	351
Idem van twee bruggen in den weg van Bandjarnegara naar Kalibening. .	»	»	398	398

[1]) Onder de opgegeven sommen is niet begrepen een bedrag van f 13 669 voor den ijzeren bovenbouw.

[2]) Als voren f 6880.

[3]) Noodig voor eene geregelde en behoorlijke waterverstrekking.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
* Vernieuwing van eene brug in den weg van Koetawis naar Rembang . .	»	»	f 385	f 270
Idem van twee bruggen in den weg van Soekaradja naar Ledoegdoewoer en van eene hangbrug bij de dessa Sidjeroek	»	»	725	701
Bagelen.				
Bouw van eene brug in den weg van Gombong naar Kedoengwringin en in dien van Remboen naar Ambal	f 3 722	f 2 993		
Idem van twee duikers in den weg van Keboemen naar Alijan, ter vervanging van een vijftal noodwerken, en verbetering van p. m. 400 M. afvoerleiding aldaar [1].	5 128	5 109		
Idem van eene steenen boogbrug in den weg van Wonosobo naar Leksono. . . .	1 423	1 423		
Vernieuwing van twee duikers in den weg van Maron naar Wonosobo	3 116	2 925		
Bouw van een duiker, verleggen van twee afvoerleidingen, en dichten van twee duikers en een oeroeng-oeroeng in den weg van Poerworedjo naar Bandjarnegara [2])	1 917	1 890		
Bouw van eene brug in den weg van Bajan naar Doengoes.	»	»	514	514
Vernieuwing van een duiker in den weg van Poerworedjo naar Pramboen II.	»	»	232	232
Bouw van een steenen duiker ter vervanging van eene houten brug in den weg van Karangdoewoer naar Peniron.	»	»	314	314
Idem van eene brug in den weg van Watoemalang naar Leksono	»	»	1 118	1 118
Idem van eene boogbrug in den weg van Kertek naar Kledoeng.	»	»	[3]) 7 267	[3]) 3 289 (f 6 197)
Vernieuwing van de bruggen Klakah n°. 14 en Kademangan n°. 15 . . .	»	»	2 584	1 771 (f 2 584)
Kadoe.				
Maken van eene gemetselde goot met stortbakken langs den weg van het wachthuis achter de Roomsche kerk naar het residentiehuis te Magelang	1 636	1 605		
Vernieuwing van drie duikers en dempen van een duiker in den weg van Keprean naar Mendoet	1 250	892		
Idem van vier bruggen ter hoofdplaats Magelang.	4 034	3 966		
Idem van drie bruggen en een duiker en dempen van een anderen duiker in den weg van Magelang naar Djokjokarta	10 762	9 472		
* Vernieuwing van den bovenbouw van eene brug in den weg van Magelang naar Poerworedjo.	[4]) 9 405	[4]) 876		
Idem van vier duikers in denzelfden weg.	5 355	4 994		
Bouw van een aquaduct in de Manggis-leiding ter verbinding van den grooten postweg met den binnenweg naar het residentiekantoor en de militaire magazijnen te Magelang	8 565	7 675		
Vernieuwing van een duiker in den weg van Setjang naar Temanggoeng	708	690		
Idem van zes bruggen en drie duikers ter hoofdplaats Temanggoeng	2 919	2 821		
Idem van drie duikers en één bruggetje in den grooten weg van Temanggoeng naar Paraän	2 509	2 401		
Idem van twee bruggen in de Chineesche kamp te Paraän	822	814		
Idem van eene brug in den weg van Paraän naar Ngadiredjo	552	542		
Idem van een duiker te Ngadiredjo en van eene brug in den weg van Paraän naar Bedjen	925	900		
Idem van twee bruggen in den grooten weg van Ngadiredjo naar Tjandiroto. . .	744	744		
Idem van vier duikers en zes bruggen en bouw van een duiker ter vervanging van eene brug, alles in den weg van Maron naar Kendongan	10 736	10 464		
* Bouw van eene ijzeren brug over de rivier Blongkeng	[5]) 11 741	[5]) 883		
Vernieuwing van eene noodbrug in den weg van Bedjen naar Ngalian . .	»	»	677	677
Bouw van eene brug in den weg van Bandongan naar Semi, en in dien van Trasan naar Tjlapar, van twee bruggen in den weg van Bandongan naar Genito, van eene noodbrug in den weg van Gemblek naar Gening en in dien van Kandangan naar Kaloran, zoomede van de noodbruggen Lingoeng en Kali Loro	»	»	4 352	4 342
Maken van twee drempels en 22 strekkende M. bekleedingsmuur in de kali Pabelan [6])	»	»	2 636	2 636
Vernieuwing van eene brug in den weg van Magelang naar Bandongan . .	»	»	5 088	5 059
Idem van de bruggen Progo Djenghiling, Progo, Progo Krangan C n°. 1 en bouw van brug n°. 28 over de Pabelanrivier	»	»	[7]) 113 872	32 634 [7]) (f 110 973)
Verbetering van den waterafvoer te Grabak, vernieuwing van de brug Tempoeran C n°. 41 en van eene noodbrug over de Progo en de Sentoel. . .	»	»	7 693	3 243 (f 7 574)

[1]) In de plaats gekomen van den op het werkplan voorkomenden bouw van eene steenen boogbrug en vernieuwing van eene bestaande brug in denzelfden weg, geraamd op f 5720. Zie ook in het verdere gedeelte van deze bijlage sub B, blz. 32, noot 10.

[2]) In de plaats gekomen van den op het werkplan voorkomenden bouw van twee duikers in denzelfden weg, geraamd op f 3185. Zie mede sub B van deze bijlage, blz. 32, noot 11.

[3]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 5461.

[4]) Als voren f 7540.

[5]) Als voren f 6835.

[6]) Ter voorkoming van uitschuring was dadelijk herstel van den weggeslagen bekleedingsmuur noodig.

[7]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw der bruggen, ad f 36 622

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Verlegging van de rivier Kedoengwijoe en vernieuwing van de noodbruggen Katang Ngisor en Poerwogondo n°. 1 [1]	»	»	f 1 277	f 1 277
Vernieuwing van de noodbruggen Tegesan, Melereng en Bawang	»	»	1 845	1 845
Bouw van eene noodbrug over de Loetoel	»	»	609	608
Soerakarta.				
*Bouw van twee reservoirs, plaatsen van hydranten, pompen, huisleidingen enz. voor de waterdistributie aan den artesischen put n°. 1 ter hoofdplaats Soerakarta.	f 14 696	f 447 (f 8 007)		
Maken van 100 strekkende M. kaaimuur aan den linkeroever der waterleiding langs den oostelijken ringmuur van de nieuwe gevangenis ter hoofdplaats Soerakarta	983	933		
Madioen.				
Vernieuwing van vijf bruggen in den weg van Ngawi naar Semboeng	6 290	6 011		
Idem van vier duikers ter hoofdplaats Ngawi	487	487		
Bouw van een buisduiker en vernieuwing van twee bruggen en vier duikers in den weg van Ponogoro naar Kambeng	7 854	7 477		
Vernieuwing van vijf bruggen in den weg van Patjitan en Ponorogo naar Madioen.	11 439	11 272		
Idem van twee bruggen in den weg van Madioen naar Kediri	2 310	2 125		
Idem van eene brug in den weg van Medjajan naar Tawangredjo	1 925	1 911		
Idem van eene brug ter hoofdplaats Madioen en van drie bruggen ter hoofdplaats Patjitan	5 084	4 757		
* Idem van eene brug in den weg van Patjitan naar Tempoeran	9 688	8 015		
Maken van negen gemetselde drinkwaterputten met roteerende Gould's pompen, en wel één te Gendingan, te Walikoekoen en te Ngalé [2] en zes ter hoofdplaats Ngawi	4 682	4 570		
Vernieuwing van de bruggen Ardjosari n°. 948, Gemarang II n°. 524, Ngadiredjo n°. 527, Klepek n°. 215 en Ngalé II n°. 532, zoomede van den duiker Ngalé III n°. 533*a*	»	»	40 535	15 493 (f 40 148)
Bouw van eene noodbrug in den weg van Ngrambeh naar Djogorogo en in dien van Ngrambeh over Sineh naar Djambean	»	»	467	467
* Idem in den weg van Ngrambeh naar Djogorogo	»	»	573	342
Kediri.				
* Bouw van eene brug in den weg van Blitar naar Kedemangan	[3] 14 368	9 541		
Vernieuwing van eene brug in denzelfden weg	»	»	7 414	6 428
Bouw van vier bruggen in den grooten binnenweg van Moenoeng naar Goeijangan	14 795	14 611		
* Idem van eene noodbrug in denzelfden weg en van eene brug over de kali Konto	»	»	5 775	2 496
Idem van eene brug in den weg van Katjangan naar Patjewetan	2 103	2 054		
Idem van eene brug in den weg van Waroedjajeng naar Lotjeret	2 276	2 235		
Bouw van twee noodbruggen in laatstgenoemden weg	»	»	1 967	1 965
Vernieuwing van eene brug en vijf duikers in den weg van Trenggalek naar Kampak.	1 880	1 879		
Idem van vier duikers, eene brug en twee doorlaatbruggen in den weg van Trenggalek naar Djati	8 364	8 364		
* Idem van eene brug in den weg van Tjampoerdarat naar Bandoeng	4 018	3 732		
Bouw van twee bruggen en vernieuwing van twee duikers in den weg van Toeloeng Agoeng naar Trenggalek	2 725	2 725		
Bouw van eene noodbrug in den weg van Paree naar Koendjang en in dien van Papar naar Wlingi, zoomede van twee noodbruggen in den weg van Blitar naar Wlingi	2 337	2 337		
Bouw van drie noodbruggen in laatstgenoemden weg	»	»	2 282	2 282
* Idem van twee noodbruggen in denzelfden weg	»	»	1 297	825
Idem van twee noodbrugen in den reeds genoemden weg van Paree naar Koendjang	»	»	747	747
Vernieuwing van eene brug ter hoofdplaats Blitar	»	»	4 990	4 904
Bouw van drie noodbruggen in den weg van Katjangan naar Patjehwetan	»	»	3 796	3 787
Idem van twee noodbruggen in den weg Blitar naar Taloon	»	»	1 589	1 589
Idem van eene noodbrug in den weg van Wlingi naar Djoeleg	»	»	1 757	1 757
Idem van eene noodbrug in den weg van Paree naar Boeloewono en van drie noodbruggen in dien van Goerah naar Goedo	»	»	1 631	1 631
Idem van vijf noodbruggen in de afdeeling Kediri	»	»	2 329	2 329
Idem van eene noodbrug in den weg van Kediri naar Pagoe en van eene dito in den weg van Blitar naar Kediri	»	»	2 227	2 227
Madura.				
Vernieuwing van eene brug ter hoofdplaats Pamakassan	2 151	2 150		
* Idem van eene brug ter hoofdplaats Sampang	12 764	11 580		
Bouw van een duiker aldaar	454	454		

[1]) Deze werken waren reeds vóór 1893 toegestaan.

[2]) De put te Ngalé is in de plaats gesteld van dien te Paron, welke op het werkplan was genoemd, en zulks omdat te Ngalé de behoefte grooter bleek.

[3]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 9993.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*
Vernieuwing van eene brug en van drie duikers in den postweg van Sampang naar Bangkallan	f 7 272	f 7 081		
Idem van drie bruggen in den weg van Gerdoe Barisan naar Ketapang	6 793	6 762		
Bouw van drie noodbruggen in den weg van Manding naar Amboenan	815	815		
Idem van eene noodbrug in den weg van Bangkallan naar Sepoeloeh en in dien van Bangkallan naar Pamakassan	492	492		
Idem van vier noodbruggen in den weg van Sepoeloeh naar de grens van Sampang.	632	632		
Idem van twee noodbruggen in den weg van Arosbaija naar Kembangan	417	417		
Idem van eene noodbrug in den weg van Kembangan naar Sepoeloeh en in dien van Bangkallan naar Arosbaija	558	558		
* Bouw van eene brug over de Sampangrivier ter hoofdplaats Sampang	»	»	f 10 411	f 3 072 (f 10 408)
* Verlengen van het landingshoofd te Kamal	»	»	18 730	13 898 (f 16 325)
Bouw van eene brug in den weg van Sampang naar Rapa	»	»	4 393	320 (f 4 390)
Bouw van eene noodbrug in den weg Ketapang-Temboeroe, in den weg Sampang-Ketapang en in den ringweg op het eiland Sapoedi.	»	»	888	638
Atjeh en onderhoorigheden.				
Vernieuwing van eene brug in de Chineesche kamp te Penaijoeng en van de loopbrug over de Kroeng Dawé tusschen de gouvernementswoning en het stafbureau	1 862	1 806		
Maken van eene beschoeiing tot bescherming tegen de branding van een gedeelte van het strand op Poeloe Raija, en vernieuwing van 20 strekkende M. kaaimuur langs de Kroeng Dawé	»	»	4 782	4 764
Sumatra's Westkust.				
* Vernieuwing van twee bruggen in den grooten postweg van Padang naar Fort de Kock	1 983	194		
* Bouw van eene brug in den nieuwen weg van Priaman naar Loeboe Alang	9 580	5 425		
Idem van eene brug over de Oelakan-rivier en aanbrengen van bekappingen op eene brug over de Soengei Aboe en over de Batang Tepakis, alles in den zooeven genoemden weg van Priaman naar Loeboe Alang.	»	»	8 623	1 278 (f 8 540)
* Bouw van twee bruggen in den weg van Padang Pandjang naar Solok	5 369	4 897		
* Idem van vier ijzeren bruggen in den weg van Fort de Kock naar Padang Sidempoean	[1]) 29 056	[1]) 14 921		
Vernieuwing van eene brug in denzelfden weg.	4 868	4 599		
Bouw van twee bruggen in denzelfden weg	»	»	[2]) 9 747	[2]) 1 121 (f 8 616)
* Vernieuwing van eene brug in den weg van Fort van der Capellen naar Boea	5 417	4 616		
* Idem van twee bruggen in den weg van Fort van der Capellen naar Paijakombo.	11 186	9 677		
Idem van eene brug in den weg van Fort van der Capellen naar Padang Pandjang	4 256	3 836		
* Idem van eene brug in den binnenweg van Fort de Kock over Tjilatang naar Bangsa	2 058	1 260		
Idem van eene brug te Padang Pandjang.	1 248	981		
* Idem van eene brug in den weg van Padang Sidempoean naar Siboga	5 250	2 998		
Idem in denzelfden weg	4 027	3 857		
* Idem in den weg van Padang Sidempoean naar Loemoet	6 450	5 503		
* Idem van twee bruggen in den weg van Mandheling naar Natal	3 867	1 583		
Bouw van eene brug in denzelfden weg.	»	»	[3]) 4 208	[3]) 728 (f 4 201)
* Idem van eene brug in denzelfden weg	»	»	4 100	1 328 (f 2 979)
* Vernieuwing van drie bruggen in denzelfden weg	»	»	7 099	2 914 (f 4 437)
Idem van twee bruggen en één duiker in denzelfden weg	»	»	5 434	4 458 (f 5 223)
Bouw van de noodbrug Batang Pantjar n°. 143.	658	648		
* *Idem van acht noodbruggen*	3 229	2 412		
* Idem van eene ijzeren brug in den weg van Paijakombo naar Kotta Baroe.	»	»	57[illegible]5	2 866
* Aanleggen van een karreweg van Padang Sidempoean naar Pakan Djeor	»	»	10 435	728
* Verbeteren van de Padang-rivier te Padang [4])	»	»	5 417	909
* Bouw van ijzeren bruggen in den weg van Siboga naar de Tobalanden	»	»	2 782	1 738
Idem van acht noodbruggen in denzelfden weg	»	»	2 060	2 005 (f 2 048)

[1]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw der bruggen, ad f 18 860.

[2]) Als voren f 6713.

[3]) Als voren f 2133.

[4]) Wegens uitschuring van het gedeelte waaraan de gouvernementsgebouwen waren gelegen.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op he werkplan voorkomende.	
	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*	Toegestaan bedrag. *a)*	In 1893 verwerkt bedrag. *b)*
Bouw van eene brug over de Antokkan-rivier te Menggoppo.	»	»	[1]) f 12 540	f 1 980 [1]) (f 12 176)
Idem van eene kanaalbrug in den weg van Priaman naar de Padangsche Bovenlanden	»	»	6 241	547 (f 5 902)
* Verbeteren van een gedeelte van den weg van Padang naar Indrapoera. .	»	»	4 255	426 (f 2 947)
* Verleggen van een deel van den weg van Bondjol naar Loeboe Sikaping .	»	»	42 287	3 407 (f 33 477)
* Aanleg van een transportweg van Fort de Kock naar Si Pisang	»	»	32 120	2 562 (f 30 112)
Vernieuwing van de brug in den weg van Padang Sidempoean naar Padang Lawas	»	»	[2]) 4 848	[2]) 2 623 (f 3 598)
Bouw van eene brug in den weg van Sipirok naar Boenga Bandar	»	»	4 972	3 947 (f 4 269)
Vernieuwing van eene brug in den weg van Kotta Gedang naar Kotta Nopan	»	»	3 301	2 566 (f 3 290)
Bouw van een los-, laad- en aanlegsteiger te Siboga	»	»	9 986	3 650 (f 9 807)
Benkoelen.				
* Bouw van eene brug in den weg van Moeara Benkennang naar de grens der afdeeling Kauer	f 14 157	f 12 035		
* Idem van twee bruggen in den weg van Loeboe Lintang naar Manna en vernieuwing van eene brug in de wegen van Seloema naar Manna en van Manna naar Kauer.	22 270	10 278		
* Verbeteren van een gedeelte van den militairen weg van paal 8 tot aan de rivier Tras Taba Troendjan	10 159	3 200		
Bouw van eene brug over de Aer Saboebesar	»	»	3 337	300 (f 3 348)
* Bouw van eene brug over de Aer Senaba, over de Aer Titier en over de Aer Klekoet.	»	»	16 014	1 913 (f 12 666)
* Bouw van eene hangbrug over de Tras Taba Troendjan en van eene dito over de Kembang Tandjoeng	»	»	[3]) 33 257	5 072 [3]) (f 28 921)
Verbeteren van den militairen weg van Benkoelen naar Taba Penandjoeng .	»	»	11 729	1 838 (f 11 744)
Lampongsche Districten.				
Vernieuwing van eene brug in den weg van Telok Betong naar Kotta Agoeng . .	978	978		
Idem van vier bruggen in den weg van Telok Betong naar Goenoeng Soegih. . .	3 911	3 910		
Bouw van de bruggen Waij Bedak n°. 45, Waij Boengoer n°. 45*a* en Waij Kawat n°. 45*b*.	»	»	1 233	613 (f 1 231)
Idem van de bruggen Waij Bawé n°. 42, Waij Kandis n°. 43, Radja Basa en Waij Nopal n°. 40 [4]).	»	»	2 568	2 566
Palembang.				
Vernieuwing van eene brug in den transportweg tusschen Moeara Enim en Lahat.	509	473		
Sumatra's Oostkust.				
Bouw van acht duikers in den weg Medan-Soenggal en verzamelen en in depôt brengen van 1477 M³. grind uit de Soengei Belawan [5]).	24 841	10 931 (f 22 406)		
* Leggen van vier ijzeren buisleidingen, begrinden van den weg en vergraven van wegsloten, alles in den weg Medan-Soenggal [5]).	5 653	2 708 (f 4 554)		
* Voorzieningen aan den steiger bij het tolkantoor te Tandjong Balei [6]) . .	»	»	4 183	2 469
Bouw van eene aanlegplaats bij het nieuwe tolkantoor te Seroewaij. . . .	»	»	4 228	397 (f 4 162)

[1]) Zonder de kosten van den ijzeren bovenbouw, ad f 8140.

[2]) Als voren f 2465.

[3]) Bovendien voor elke der bruggen f 819 wegens uitgaven in Nederland.

[4]) Deze werken, in 1892 toegestaan, werden echter in dat jaar niet ter hand genomen.

[5]) Ten laste van den globalen post van f 70 000 voor verbetering van eenige hoofdwegen in de afdeeling Deli.

[6]) Door de daarachter liggende zandaanvulling was de steiger voorover gezet.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.		Werken *niet* op het werkplan voorkomende	
	Toegestaan bedrag *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)	Toegestaan bedrag. *a*)	In 1893 verwerkt bedrag. *b*)
Maken van eene beschoeiing langs den rechter oever der Langkat-rivier te Tandjong Poera	»	»	f 11 869	6 822 (f 11 662)
* Aanleg van een weg langs den rechter oever der Tamiang-rivier van Seroewaij tot Kwala Simpang [1])	»	»	10 000	6 438
Banka.				
* Vernieuwing van eene brug in den weg van Merawang naar Pangkalpinang, in dien van Pangkalpinang naar Soengeislan en in dien van Pangkalpinang naar Koba	f 32 038	f 26 191		
* Herstellen en verlengen van het zeehoofd te Muntok	»	»	27 455	874 (f 27 440)
* Vernieuwing van het los- en laadhoofd te Pangkalpinang	»	»	958	528 (f 780)
Plaatsen van ijzeren buizen te Aer Kabang	»	»	647	205 (f 647)
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Vernieuwing van zeven bruggen ter hoofdplaats Bandjermasin	9 049	9 047		
* Maken van eene voorziening tegen het verzakken van den weg vóór de zoutpakhuizen te Bandjermasin	6 940	1 050		
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Bandjermasin naar Martapoera	3 185	3 185		
* Bouw van eene noodbrug over de Amandit-rivier te Kandangan	»	»	779	37
Bouw van vijf bruggen (over elke der soengei's Batang, Bangkal, Bintoeang, Amboekoe besar en Amboekoe ketjil)	»	»	9 965	9 070 (f 9 965)
Celebes en onderhoorigheden.				
* Verleggen van den weg van Maros naar Tjamba, van de Patoenoeang Assoer tot Kabar	1 792	262 (f 769)		
Menado.				
Vernieuwing van eene brug in den transportweg van Tomohon naar Langowan en van eene brug en een bruggetje in dien van Tondano naar Kombi en Eris	2 719	2 719		
Aanmaak van prauwen voor de overvaart over de Ranojapo [2])	»	»	396	158
Vernieuwing van de noodbrug Ranowangko n°. 209	»	»	1 425	996 (f 1 421)
Aankoop van 26 houten palen en 52 schoren voor wederopbouw van de ingestorte negorijbrug in de Menado-rivier [3])	»	»	700	700
Amboina.				
* Vernieuwing van eene brug over de rivier Batoemera ter hoofdplaats Amboina [4])	»	»	2 281	1 663
Idem van eene brug over de Batoegadja en over de Waijtomo rivier	»	»	8 725	3 486 (f 8 724)
Ternate.				
Onderzoekingen naar de geaardheid en het draagvermogen van den zeebodem, in verband met een nieuw te bouwen los- en laadhoofd te Ternate	»	»	200	200
Bali en Lombok.				
Bouw van een los- en laadhoofd te Pabean	13 130	12 389		
Idem van eene noodbrug over de rivier Banjoemala	468	218		
* Vernieuwing van de brug Pabean n°. 21 *a* in den weg van Pabean naar Karang Asem [5])	»	»	7 286	4 483
Bouw van eene brug over de Toekad Sangsit	»	»	8 484	3 136 (f 7 776)
		f 986 667		f 613 415

[1]) Noodig ten einde eene betere communicatie te krijgen met de militaire bezetting van Kwala Simpang.

[2]) Ter vervanging van door ouderdom onbruikbaar geworden prauwen.

[3]) Dit werk was reeds in 1892 toegestaan doch in dat jaar niet ter hand genomen.

[4]) Aanvankelijk scheen met herstelling te kunnen worden volstaan.

[5]) Deze vernieuwing, die dringend noodig bleek, werd bestreden uit de fondsen, bij het werkplan toegestaan voor den bouw van eene nieuwe brug in denzelfden weg, welk werk beter uitstel kon lijden.

B. Werken bestemd geweest om in 1893 te worden uitgevoerd (of te worden voortgezet), maar waaraan in dat jaar niet gewerkt werd.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
	Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Woningen voor burgerlijk personeel.		
Tagal.		
Bouw van eene districtshoofdswoning te Djatinegara en te Watoekoempoel [1]	f 19 960	
Samarang.		
Vernieuwing van het noordelijk en zuidelijk bijgebouw van de assistent-residentswoning te Demak [2]	5 000	
Idem van de paardenstalling en bijbehoorende vertrekken, en herstelling van den put bij de regentswoning te Poerwodadi [3]	2 980	
Bouw van eene nieuwe districtshoofdswoning te Karangtengah en te Oengaran [1]	16 690	
Soerabaija		
Bouw van eene controleurswoning te Modjoagoeng [4]	14 965	
Aankoop van eene woning voor het districtshoofd te Modjoagoeng [5]	4 000	
Bouw van eene districtshoofdswoning te Djombang [1]	6 930	
Pasoeroean.		
Bouw van eene districtshoofdswoning te Poerworedjo [1]	4 703	
Probolinggo.		
Bouw van eene controleurswoning te Klakah [6]	15 000	
Idem van eene districtshoofdswoning aldaar [1]	8 950	
Banjoemas.		
Bouw van eene districtshoofdswoning te Poerworedjo [1]	3 920	
Kadoe		
Bouw van eene districtshoofdswoning te Salam [7]	10 225	
Idem te Bendoengan [8]	9 105	
Idem te Grabak [7]	10 220	
Sumatra's Westkust.		
Maken van een vlaggemast bij de assistent-residentswoning te Painan [9]	»	f 86
Bouw van eene stalling met grashok bij de controleurswoning te Kotta Nopan [9]	»	1 694
Benkoelen.		
Bouw van eene controleurswoning te Taba Penandjoeng [10]	14 728	
Sumatra's Oostkust.		
Vernieuwing van de controleurswoning te Laboean Batoe [11]	10 260	
Westerafdeeling van Borneo.		
Bouw van eene controleurswoning te Smitau [12]	14 000	
Idem te Matan [13]	14 000	
Bureelen en andere gebouwen voor den algemeenen dienst, waaronder de algemeene pakhuizen.		
Bantam.		
Bouw van een vertrek bij het assistent-residentiekantoor te Menes en herstelling van dat kantoor [14]	»	2 246

[1]) Uitgesteld in afwachting van het in behandeling zijnde en eerst in het laatst van 1893 vastgestelde nieuwe normaal ontwerp voor districtshoofdswoningen. Op deze werken is thans gerekend bij het ontwerp-werkplan voor 1895.

[2]) Vervallen, aangezien bij de herstelling in 1892 van het oostelijke bijgebouw ook deze bijgebouwen afdoende hersteld zijn geworden.

[3]) Nader bleek met herstelling te kunnen worden volstaan.

[4]) In verband met eene in overweging genomen wijziging van het districtsbestuur in Soerabaija bleef dit werk onuitgevoerd.

[5]) Van den aankoop moest worden afgezien. Met den bouw werd intusschen gewacht om de in noot 1 bedoelde reden.

[6]) Er werd nog overwogen of Klakah als standplaats van den controleur wel behouden diende te worden. De gelden zijn intusschen besteed voor een drietal spoedeischende werken, die niet op het werkplan voorkwamen (zie sub A, blz. 2, noot 2, hiervóór).

[7]) Hiervan werd voorloopig afgezien.

[8]) Zou in 1894 worden ter hand genomen.

[9]) Eerst in 't laatst van 1893 toegestaan, werden in dat jaar voor het werk nog geen uitgaven gedaan.

[10]) Onuitgevoerd gebleven, zijnde in September 1893 (Indisch Staatsblad nº. 222) den controleur der afdeeling Ommelanden van Benkoelen de hoofdplaats Benkoelen als standplaats aangewezen.

[11]) Onuitgevoerd gebleven in verband met de voorgenomen verlegging van de standplaats van den controleur van Laboean Batoe naar Laboean Bilik, waartoe in Januari 1894 besloten werd.

[12]) De uitvoering wachtte op de keuze van een geschikt terrein.

[13]) Uitgesteld in verband met een door den resident aanhangig gemaakt denkbeeld om den bestuurszetel der afdeeling Soekadana te verplaatsen.

[14]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan. In 't laatst van 1893 toegestaan, werd in dat jaar nog geen begin met de uitvoering van het werk gemaakt.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
	Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Preanger Regentschappen.		
Bouw van eene landraadzaal te Mangoenredja [1]	f 2 245	
Idem van passangrahans te Tjitambal, Tjisodang, Tjibening, Pagandaran en Singkoep [2]	4 925	
Oprichting van een nachtverblijf in den gouvernementskoffietuin Pontjak Garoe [3]	»	f 500
Samarang.		
Bouw van eene landraadzaal te Ambarawa [4]	9 660	
Bezoeki.		
Bouw- van een post- en telegraafkantoor, tevens woning van den chef te Djember [5]	17 278	
Idem van een kantoor voor den dienst der in- en uitvoerrechten en voor den havenmeester te Panaroekan [6]	13 500	
Idem van een post- en telegraafkantoor, tevens woning van den chef te Bondowosso [7]	»	16 936
Kediri.		
Bouw van eene landraadzaal met kantoor voor den griffier te Blitar [8]	6 200	
Vergrooten van het assistent-residentiekantoor aldaar [9]	2 980	
Sumatra's Westkust.		
Vernieuwing van de passangrahan te Bongoes [9]	1 711	
Bouw van eene rapatzaal te Batang Taro [10]	1 826	
Inrichten van de afgekeurde controleurswoning te Penjaboengan tot passangrahan, ter vervanging van de door eene aardbeving vernielde	1 240	
Lampongsche Districten.		
Bouw van eene passangrahan te Negara Ratoe en te Sangih [11]	2 000	
Palembang.		
Bouw van eene passangrahan met opzienerswoning te Tandjoeng Agoeng [12]	4 585	
Idem van vier depôtpakhuizen met aanlegsteigers voor den douanedienst ter hoofdplaats Palembang [12]	55 000	
Amboina.		
Bouw van eene gemetselde geldkamer voor 's lands kas te Saparoea [13]	370	
Gevangenissen.		
Batavia.		
Bouw van eene gevangenis voor 300 hoofden te Djatibaroe [14]	109 430	
Samarang.		
Bouw van eene centrale gevangenis voor vrouwen te Samarang [15]	247 000	
Idem van een lokaal voor lijders aan besmettelijke ziekten bij het kettingkwartier te Mlatten [16]	6 000	
Banjoemas.		
Vergrooten van de gevangenis te Banjoemas [17]	18 000	
Sumatra's Westkust.		
Bouw van een depôt voor 600 dwangarbeiders te Padang [18]	183 174	

1) In plaats van dit werk werd overgegaan tot den bouw van eene landraadzaal te Tassikmalaija, waar de behoefte daaraan dringender was.

2) Uitgesteld omdat het ontwerp niet tijdig gereed kwam.

3) Dit werk, noodig in het belang van de inspectie der koffiecultuur, werd eerst in 't laatst van 1893 toegestaan, zoodat met de uitvoering in dat jaar nog geen begin kon worden gemaakt.

4) In plaats van dit werk werd de bouw van eene landraadzaal te Salatiga onderhanden genomen, waar de behoefte daaraan dringender was.

5) Eerst in 't laatst van 1893 toegestaan, werden in dat jaar voor het werk nog geen uitgaven gedaan.

6) In verband met den spoorwegaanleg Probolinggo—Djember—Panaroekan wordt van dit werk voorloopig afgezien.

7) De kosten der oprichting van een landsgebouw, ter vervanging van de huurwoning welke niet langer aan de eischen voldeed, zouden bestreden worden uit de fondsen, op het werkplan uitgetrokken voor het in de voorgaande noot bedoelde werk. In 1893 kon echter nog niet met den bouw begonnen worden.

8) Van den bouw werd afgezien, daar eene voor het doel geschikte localiteit kon gehuurd worden.

9) Bleek voorloopig voor uitstel vatbaar.

10) Voorloopig onuitgevoerd gelaten in verband met plannen nopens het doen vervallen van Batang Taro als zetel van een controleur.

11) De twee passangrahans zijn elders gebouwd (op twee plaatsen in het gewest, waar de behoefte daaraan grooter was).

12) Nader bleek met herstelling te kunnen worden volstaan.

13) Wegens gebrek aan materialen werd in 1893 met het werk nog geen begin gemaakt.

14) Daar de gezondheidstoestand in de oude gevangenis in de laatste jaren aanmerkelijk verbeterd was, bestond er geen reden meer om het gebouw te verlaten en was dus de bouw van eene nieuwe gevangenis overbodig geworden.

15) Daar het project niet gereed was, kon in 1893 met den bouw nog geen aanvang worden gemaakt. In stede van voor 450, zal de gevangenis thans voor 250 personen worden ingericht.

16) In 1893 nog buiten uitvoering gebleven omdat het terrein nabij het kettingkwartier voor den bouw ongeschikt bleek. De keuze was sedert gevallen op een terrein bij het havenkanaal te Samarang.

17) Voorloopig werd van de vergrooting afgezien, omdat de beschikbare ruimte in den laatsten tijd voldoende was gebleken.

18) In verband met onderhandelingen over den aankoop van een geschikt terrein kon dit werk eerst in 't laatst van 1893 worden toegestaan, zoodat in dat jaar met de uitvoering nog geen begin kon worden gemaakt.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
	Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Bouw van eene gevangenis voor 50 hoofden te Painan [1]	f 13 360	
Vergrooten van de gevangenis te Padang Sidempoean [2]	3 000	
Amboina.		
Bouw van eene districtsgevangenis voor 15 hoofden te Dobo (Aroe) en te Letti [3]	1 400	
Idem voor respectievelijk 6 en 4 personen te Kairatoe (Ceram) en te Masarete (Boeroe) [4]	»	f 1 209
Ternate.		
Herstellingen en verbeteringen aan de gevangenis te Ternate [5]	»	9 288
Gebouwen voor de koffie.		
Madioen.		
Overbrengen van het koffieinkooppakhuis te Wringin Anom naar Soegian [6]	3 500	
Sumatra's Westkust.		
Bouw van een koffieinkooppakhuis voor 75 pikols te Loeboe Bassong [6]	1 743	
Gebouwen voor het zout.		
Madura.		
Bouw van zes zouthoofddepôtloodsen, elk voor 1000 kojangs, bij de zout-etablissementen in de afdeeling Sampang [7]	18 300	
Scholen voor inlanders.		
Kadoe.		
Bouw van eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers in Midden-Java met woningen voor de kweekelingen en voor het onderwijzend personeel [8]	110 000	
Amboina.		
Bouw van woningen voor de kweekelingen en voor de inlandsche onderwijzers aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Amboina [9]	36 427	
Burgerlijke hospitalen.		
Batavia.		
Bouw van eene semi-permanente ziekeninrichting te Djatibaroe [10]	83 790	
Maken van logies voor schepelingen afkomstig van besmette schepen te Tandjong Priok [11]	7 530	
Brandspuithuizen, wachthuizen en mijlpalen.		
Soerabaija.		
Bouw van een brandspuithuis te Kalianjar, Kemblongan, Kedoengdoro, Kepoetran en Goedo [1]	5 890	
Maken van eene overdekte ligplaats voor eene drijvende stoombrandspuit aan de Kali Mas [12]	500	
Sumatra's Westkust.		
Vernieuwing van het wachthuis n°. 9 te Padang [13]	150	
Bruggen, wegen en andere waterstaatswerken.		
Bantam.		
Verleggen van de monding van de Tjitjaringin bij Laboean [14]	25 000	
Bouw van eene brug in den weg van Rangkas Betoeng naar Pandeglang [8]	45 000	
Idem van eene boogbrug in den nieuwen weg van Menes naar Pandeglang [15]	1 840	

[1]) Eerst bij het einde van 1893 toegestaan, kwam het werk in dat jaar nog niet tot uitvoering.

[2]) Dit werk kwam te vervallen, doordien reeds in 1892 een nieuwe gevangenis was gezet nadat de bestaande door eene aardbeving vernield was.

[3]) Uitgesteld voor den bouw van gevangenissen te Kairatoe (Ceram) en te Masarete (Boeroe), waar daaraan meer behoefte bestond.

[4]) Als noot 1. Zie overigens de voorgaande noot.

[5]) Aanvankelijk meende men met herstelling te kunnen volstaan. Overigens als noot 1.

[6]) De raadzaamheid der uitvoering is, in verband met gewijzigde omstandigheden, nader in overweging genomen.

[7]) Uitgesteld voor dringender werken. Het geld werd besteed voor den herbouw van drie door brand vernielde zoutdepôtpakhuizen te Paleboenan.

[8]) Het ontwerp kwam in 1893 nog niet gereed.

[9]) Ook in 1893 bleef dit werk nog uitgesteld.

[10]) Daar geen heil gezien werd in nieuwe inrichtingen van dezen aard in de genoemde buurt, is, met het op den verbeterden gezondheidstoestand in de bestaande inrichting te Glodok, het werk uitgesteld.

[11]) Hiervan werd voorloopig afgezien.

[12]) Daar het nog niet zeker was of wel eene drijvende stoombrandspuit zou worden aangeschaft, bleef dit werk vooralsnog onuitgevoerd.

[13]) Was reeds in 1892, buiten het werkplan, ter hand genomen en voltooid.

[14]) Ten aanzien van dit werk wordt verwezen naar de toelichting in noot 2 van staat B^3 van het werkplan, gevoegd bij de Indische begrooting voor 1894.

[15]) Dit werk, waartoe eerst in September 1893 besloten werd, kon vóór het einde des jaars nog niet in uitvoering genomen worden.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
	Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Vernieuwing van vijf steenen duikers en vervangen van twee noodbruggen door ijzeren buisduikers, in den binnenweg van Kramatwatoe naar Bantam [1]	f 3 485	
Vervangen van een steenen duiker en van vier noodbruggen door ijzeren buisduikers in den weg van Tjilegon naar Balagendong [1]	320	
Idem van eene noodbrug in den weg van Serang naar Balagendong door een ijzeren buisduiker [1]	65	
Vernieuwing van zes noodbruggen in den weg van Kramatwatoe naar Balagendong [1]	240	
Idem van zes noodbruggen in den binnenweg van Anjer-lor naar Mantjak [1]	320	
Idem van twee noodbruggen in den binnenweg van Tjilegon naar Mantjak [1]	200	
Idem van dertig noodbruggen in den binnenweg van Merak naar Gerenggang en Bodjonegara [1]	1 475	
Bouw van eene brug en twee duikers in den weg van Tjilegon naar Bodjonegara [2]	»	f 2 452
Idem van vier noodbruggen in den weg van Laboean naar Pasaoeran [2]	»	2 899
Bantam en Batavia.		
Aanleg van een weg van Rangkas Betoeng over Sadjira naar Djasinga [3]	282 000	
Batavia.		
Vervangen door een ijzeren buisduiker van den steenen duiker bij den ingang van kampong Doeri aan den grooten postweg naar Tangerang [4]	195	
Vernieuwing van de jukken van eene brug over de Tjiliwong in de afdeeling Meester Cornelis [1]	10 270	
Maken van eene waterleiding ten behoeve van kampong Anjar ter hoofdplaats Buitenzorg [5]	2 495	
Preanger Regentschappen.		
Overbrugging van de Tjiloetoeng en de Tjimanoek in den postweg van Soemedang naar de grens van Cheribon [6]	10 000	
Vernieuwing van eene brug in den grooten weg van Soekaboemi naar Buitenzorg [5]	6 840	
Maken van eene steenen boogbrug in den militairen weg van Tjiandjoer naar Soekaboemi [1]	5 465	
Vernieuwing van eene brug in den weg van Bandong naar Lembang [1]	1 670	
Bouw van eene brug in den weg van Tassikmalaija naar Melambong [5]	825	
Idem van een duiker in denzelfden weg [4]	5 430	
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Pameungpeuk naar Rantjaberang [7]	»	1 063
Cheribon.		
Maken van een toegangsweg aan de Cheribonsche zijde naar de nieuwe brug over de Tjiloetoeng [1]	6 000	
Pekalongan.		
Bouw van vijf bruggen in den weg van Kedoengwoeni naar Pagoenengan [1]	1 815	
Vernieuwing van vier bruggen in den weg van Limpoeng naar Bandar Sidaijoe [1]	2 295	
Idem van eene brug in denzelfden weg [8]	1 778	
Idem van drie bruggen in den weg van Limpoeng naar Diëng [1]	1 535	
Idem van eene brug in den weg van Blado naar Predjengan [1]	510	
Idem van twee bruggen in den weg van Tersono naar Bawang [1]	1 020	
Idem van eene brug in den grooten postweg van Pekalongan naar Tagal [1]	2 205	
Idem van een duiker in den grooten postweg van Pekalongan naar Samarang [9]	665	
Samarang.		
Vernieuwing van eene brug in den grooten postweg van Salatiga naar Bojolali [10]	925	
Idem van een duiker ter hoofdplaats Poerwodadi [11]	1 095	
Idem van eene brug in den weg van Soekeredjo naar Bedjen en Kadoe [5]	12 570	
Idem van twee duikers in den weg van Pateban naar Bodjo [12]	485	
Japara.		
Vernieuwing van drie bruggen in den weg van Semat naar Kedoeng [5]	10 635	
Rembang.		
Verbeteren van den weg van Ngraho naar de grens van de afdeeling Ngawi [1]	3 060	

[1] Het ontwerp kwam niet tijdig gereed.

[2] De slechte toestand der werken eischte dringend voorziening, doch aangezien de machtiging daartoe eerst in 't laatst van 1893 werd verleend, kon met den bouw in dat jaar geen aanvang meer worden gemaakt.

[3] Dit werk is uitgesteld in verband met den in overweging genomen spoorwegaanleg in Bantam, waardoor het wellicht overbodig wordt.

[4] Bleek nog voor uitstel vatbaar.

[5] Uitgesteld voor dringender werken.

[6] Daar het aanvankelijk gekozen punt van overgang nader minder geschikt geoordeeld werd, moest het ontwerp worden omgewerkt, waarmede men echter in 1893 niet gereed kwam.

[7] Dringend noodig wegens bouwvalligheid. In het laatst van 1893 toegestaan, kon het werk echter in dat jaar niet meer worden ter hand genomen.

[8] In December 1893 toegestaan, kon met den bouw vóór het einde des jaars niet worden aangevangen.

[9] De instandhouding van dezen duiker is aan eene particuliere onderneming overgelaten.

[10] Onnoodig geworden in verband met eene demping der leiding waarover de brug gelegen was.

[11] Reeds in 1892 hersteld ten laste van de fondsen voor gewoon onderhoud toegestaan.

[12] Bij nader onderzoek onnoodig gebleken.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
	Toegestaan bedrag met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Soerabaija.		
Demping van de vestinggrachten ter hoofdplaats Soerabaija [1]	f 1 440	
Vernieuwing van eene brug over de vestinggracht van het Fort Prins Hendrik aldaar [2]	645	
Bouw van eene hulpbrug over de Kali-Lamoeng te Poeloe Kidoel [3]	»	f 3 425
Pasoeroean.		
Bouw van eene brug in den weg van Malang naar Ngantang [4]	6 855	
Probolinggo.		
Bouw van eene brug in den weg van Grobogan over Randoeagoeng naar Djatiroto [4]	14 830	
Bezoeki.		
Bouw van eene brug ter hoofdplaats Sitoebondo [5]	7 580	
Banjoemas.		
Vernieuwing van eene brug in den weg van Patikradja naar Banjoemas [4]	1 140	
Idem van eene brug in den weg van Poerbolinggo naar Poerworedjo en in dien van Poerbolinggo naar Boekatedja [6]	3 945	
Bouw van eene steenen boogbrug in den weg van Poerbolinggo naar Bobotsari en van een steenen duiker in dien van Banjoemas naar Poerbolinggo [6]	12 140	
Bouw van een duiker ter hoofdplaats Poerbolinggo [7]	»	1 182 (f 96)
Vernieuwing van eene brug in den weg van Patikradja naar Banjoemas en in dien van Poerwokerto naar Kedjawar [8]	»	536
Maken van eene oeververdediging aan den rechteroever over de Serajoerivier bij de brug Serajoe n°. 1*a* [9]	»	5 615
Bagelen.		
Vernieuwing van eene brug en bouw van eene steenen boogbrug in den weg van Keboemen naar Alijan [10]	5 720	
Idem van twee duikers in den weg van Wonosobo naar Leksono [11]	3 185	
Maken van leidammen en aanbrengen van kribwerken langs de Loh Oeloe [12]	»	1 682
Kadoe.		
Vernieuwing van vier en dempen van zeven duikers in den weg van Paijaman naar Kali Bening [13]	620	
Idem van twee duikers in den weg van Magelang naar Ambarawa [4]	860	
Idem van een duiker in den weg van Magelang naar Djokjokarta [4]	390	
Idem van eene kleine brug in den weg van Magelang naar Poerworedjo [4]	740	
Idem van twee bruggen in den weg van Djoemo naar Malebo [4]	2 495	
Soerakarta.		
Bouw van twee resevoirs, het plaatsen van hydranten, pompen, buisleidingen enz. voor de waterdistributie van den artesischen put n°. 2 bij het Verzorgingsgesticht te Soerakarta [5]	11 000	
Madioen.		
Vernieuwing van eene brug in den weg van Ponorogo naar Poeloeng [14]	10 073	
Maken van een gemetselden drinkwaterput met roteerende Gould's pomp te Paron [15]	345	
Bouw van vier noodbruggen in den weg van Djogorogo naar Magettan [16]	»	1 440
Kediri.		
Bouw van twee bruggen in den weg van Kediri naar Srengat, van eene brug in den weg van Paree naar Koendjang en in dien van Kediri naar Katang Pagoe [3]	18 780	

[1]) Wegens gebrek aan dwangarbeiders moest ook in 1893 dit werk nog blijven rusten.

[2]) Van de uitvoering werd afgezien in verband met de in de vorige noot bedoelde demping.

[3]) De bouw van eene nieuwe brug, ter vervanging van de gedeeltelijk ingestorte, was dringend noodig, maar toen daartoe besloten werd, was het jaar reeds te ver verstreken om het werk nog in 1893 ter hand te nemen.

[4]) Bleek voor uitstel vatbaar.

[5]) Uitgesteld voor dringender werken.

[6]) Het ontwerp kwam niet tijdig gereed.

[7]) Het werk, waaraan in 1892 reeds f 96 besteed was, bleek nader onnoodig. De verstrekte materialen werden deels voor andere werken gebruikt, deels wederom bij 's lands pakhuis ingeleverd.

[8]) Noodig wegens den slechten toestand der bestaande bruggen.

[9]) Het werk was reeds in 1892 onderhanden genomen en opgeleverd. Het toegestaan bedrag was geheel verwerkt geworden.

[10]) In plaats van de bedoelde bruggen werden twee duikers in denzelfden weg gebouwd.

[11]) In plaats van de bedoelde vernieuwing werden eenige andere werken uitgevoerd; verg. noot 2 op blz. 23 van deze bijlage.

[12]) Ter vervanging van de bestaande door ouderdom niet meer aan het doel beantwoordende kribben. In 't laatst van 1893 toegestaan, kon in dat jaar met de uitvoering der werken nog geen begin worden gemaakt.

[13]) Bleek voor uitstel vatbaar; de uitgetrokken gelden werden voor dringender werken besteed.

[14]) In het laatst van 1893 toegestaan, kon met de uitvoering in dat jaar nog geen aanvang worden gemaakt.

[15]) Uitgesteld voor een zelfde werk te Ngalé, waar meer behoefte daaraan bestond.

[16]) Ter vervanging van ingestorte bruggen in dezen belangrijken koffietransportweg. Met den bouw kon in 1893 nog geen aanvang worden gemaakt.

OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Werken op het werkplan voorkomende.	Werken *niet* op het werkplan voorkomende.
	Toegestaan bedrag, met inbegrip van het geldswaardig bedrag aan materialen uit 's lands voorraad.	
Bouw van eene noodbrug in den weg van Blitar naar Wlingi [1].	»	f 350
Madura.		
Vernieuwing van een duiker in den weg van Sampang naar Bangkallan, van twee bruggen ter hoofdplaats Bangkallan en van drie bruggen in den weg van Bangkallan naar Kamal [2].	f 17 115	
Vernieuwing van de brug Soemedangan n°. 13 [1].	»	6 131
Atjeh en onderhoorigheden.		
Vernieuwing van de locomobile van het stoomgemaal te Penaijoeng [3]	»	143
Sumatra's Westkust.		
Vernieuwing van eene brug in den grooten postweg van Padang naar Fort de Kock [4].	1 510	
Bouw van eene brug in den nieuwen karreweg van Loeboe Alang naar Priaman [4]	1 432	
Vernieuwing van twee bruggen in den weg van Padang naar Solok [2].	2 915	
Idem van drie bruggen in den weg van Aijer Bangies naar Taloe [2].	15 585	
Bouw van eene brug in de weg van Pandjalenan naar Priaman [4].	8 011	
Vernieuwing van eene brug over de Batang Paingan in den grooten weg van Priaman naar Tikoe en verbeteren van den rivierloop bovenstrooms van de brug [4]	3 273	
Vernieuwing van eene brug in den weg van Boea naar Paijakombo [5].	4 650	
Bouw van eene brug in den weg van Padang Sidempoean naar Goenoeng Toewa [2]	8 120	
Vernieuwing van eene brug in den transportweg van Kotta Gedang naar Kotta Nopan [6].	1 865	
* Veranderen in een karreweg van den bestaanden weg tusschen Loeboe Alang en Priaman [7]	»	1 487 (f 1 057)
* Vernieuwing van de brug Singgalang Kering n°. 814 [8].	»	4 999 (f 1 719)
* Idem van eene brug in den weg van Mandheling naar Natal [9]	»	4 380 (f 967)
Benkoelen.		
Aanschaffing van een steenbreker met locomobile en van wegwalsen voor het in goeden staat houden van den militairen weg en van de wegen ter hoofdplaats Benkoelen [10].	1 500	
Vernieuwing van eene brug over de Aer Koero [11].	»	2 188
Verbeteren van een deel van den militairen weg van Taba Penandjong naar Kepahiang [12].	»	6 906
Palembang.		
Vernieuwing van eene brug in den weg van Tebing Tinggi naar Kepahiang [13].	1 200	
Idem van eene brug in den weg van Moeara Bliti naar Padang Oelak Tanding, in dien van Moeara Bliti naar Tebing Tinggi en in dien van Lahat naar Boengamas [5].	5 278	
Idem van eene brug in den laatstgenoemden weg en in dien van Moeara Enim naar Lahat [13].	4 510	
Menado.		
Vernieuwing van eene brug in den transportweg van Aijer Madidi naar Tondano [14].	7 470	
Verbeteren van den weg van Tombatoe naar Amoerang [2].	15 000	
Bali en Lombok.		
Bouw van eene brug in den weg van Pabean (Boeleleng) naar Karang Assem [15].	8 525	

[1]) De toestand van de bestaande brug eischte dringend voorziening. In het laatst van 1893 toegestaan, kon met de uitvoering in dat jaar nog geen aanvang worden gemaakt.

[2]) Het ontwerp kwam niet tijdig gereed.

[3]) De verstrekking der vernieuwingsstukken (manometer enz.) kon in 1893 niet meer plaats hebben.

[4]) In het laatst van 1893 toegestaan, kon met de uitvoering in dat jaar nog geen aanvang worden gemaakt.

[5]) In het verzamelen van de materialen werd vertraging ondervonden.

[6]) Bleek voor uitstel vatbaar; de uitgetrokken gelden werden voor dringender werken besteed.

[7]) In 1893 werden voor dit werk nog geene uitgaven gedaan.

[8]) Als voren in verband met een nader noodig gebleken omwerking van het ontwerp.

[9]) Als bij noot 7. Bij het verzamelen van de materialen werd vertraging ondervonden.

[10]) De steenbreker en de wegwalsen waren op ult. 1893 nog niet op het werk.

[11]) De brug verkeerde in slechten staat. In het laatst van 1893 toegestaan, kon in dat jaar met het werk nog geen begin worden gemaakt.

[12]) Dit werk, eene voortzetting van de sedert jaren aangevangen verbetering van den militairen weg van Benkoelen naar Kepahiang, was, als dringend noodig, buiten het werkplan toegestaan, doch eerst in December 1893, zoodat in dat jaar niet meer met de werkzaamheden een aanvang kon worden gemaakt.

[13]) Reeds in 1892 door de bevolking hersteld.

[14]) Wegens het niet in voldoenden getale beschikbaar zijn van heerendienstplichtigen, uitgesteld tot 1894.

[15]) Bleek voor uitstel vatbaar. De vrijvallende gelden werden besteed voor vernieuwing van eene brug in denzelfden weg, waaraan meer behoefte bestond.

(5. 35.)

BIJLAGE HH.

(Zie hoofdst. L, afd. III, § 1, van het verslag.)

UITGEWERKT VERGELIJKEND OVERZICHT van de uitkomsten der spoor- en tramweg-exploitatie in Nederlandsch-Indië over 1893.

Statistieke gegevens betreffende de spoorwegen in Nederlandsch-Indië.	STAATSSPOORWEGEN.				
	Oosterlijnen Java.	Westerlijnen Java.		Lijn Djokjokarta-Tjilatjap.	Lijn ter Sumatra's Westkust.
		Preanger lijn.	Lijn Batavia Tandjong-Priok.		
Spoorwijdte (in Meters).	1.067	1.067		1.067	1.067
A. Algemeene zaken.					
Lengte in exploitatie ult. 1893 (in K.M.)	485^{5}	289^{5}	9	187^{5}	173
Gemiddeld geëxploiteerde lengte (in K.M.)	485^{5}	249^{5}	9	187^{5}	170^{5}
Aanlegkapitaal ult. 1893	f 35 910 308	a) f 21 244 674	f 1 466 000	f 14 401 047	b) f 18 066 686
» per K.M.	f 73 969	c) f 91 179	f 162 889	f 76 895	onvoltooid
Bruto ontvangst	f 4 575 938	f 1 105 992	d) f 242 137	f 832 897	f 747 921
Exploitatiekosten	f 2 016 537	f 747 766	f 147 243	f 546 563	f 428 451
Netto ontvangst in totaal	f 2 559 401	f 358 226	f 94 894	f 286 334	f 319 470
» » » pct. van de bruto ontvangst	55.93 pct.	32.39 pct.	39.19 pct.	34.38 pct.	42.71^{3} pct.
» » » » » het aanlegkapitaal	7.13 »	e)	6.47 »	2.01 »	2.02 »
B. Gebouwen en materieel.					
Aantal stations en halten	73	47		30	26
» locomotieven	97	59		21	42
» rijtuigen en bagagewagens	183	115		63	53
» wagens (buiten de bagagewagens)	1 270	487		295	211
C. Dienst ten behoeve van het vervoer.					
Aantal trein-kilometers	1 923 815	851 499		508 495	568 779
» locomotief-kilometers	2 171 307	1 059 309		604 132	693 884
» as-kilometers (rijtuigen en wagens)	47 571 540	15 096 594		9 617 372	8 282 954
Steenkolenverbruik (in tonnen)	h) 12 445	h) 6 903		h) 3 566	8 682
Brandstofverbruik (in K.G.) per locomotief-kilometer	5.73	6.52		5.90	12.50
D. Omvang van het vervoer.					
Aantal reizigers 1ste klasse	14 075	2 872	30 337	1 892	i)
» » 2de »	91 619	21 666	90 891	18 051	j) 43 302
» » 3de »	k) 2 596 614	k) 756 832	933 151	k) 969 947	j) 990 389
» » 3de » (verlaagd tarief) en 4de klasse	. . . . .	. . . . .	484 677	. . . . .	. . . . .
Totaal aantal reizigers	2 702 308	781 370	1 539 056	989 890	j) 1 033 691
Aantal reiziger-kilometers	93 861 839	23 978 389	13 852 656	22 925 459	18 476 171
» tonnen vrachtgoed (zonder de dienst-vrachtgoederen)	563 227	86 418	86 573	245 660	l) 120 240
» ton-kilometers (zonder de dienst-vrachtgoederen)	59 410 393	10 551 023	878 328	8 217 182	7 488 580
E. Opbrengst van het vervoer.					
Opbrengst reizigers 1ste klasse	f 69 561	f 14 382	f 9 418	f 6 014	i)
» » 2de »	f 212 323	f 46 235	f 18 843	f 25 512	f 25 823
» » 3de »	f 1 244 479	f 314 308	f 92 361	f 292 869	f 343 146
» » 3de » (verlaagd tarief) en 4de klasse	. . . . .	. . . . .	f 24 288	. .	. . . . .
» in totaal voor reizigers	f 1 526 363	f 374 925	f 144 860	f 324 395	f 368 969
» bagage	f 37 596	f 8 657	f 18 759	f 5 881	f 13 144
» bestelgoed	f 154 220	f 22 934	f 1 291	f 13 449	f 6 354
» vrachtgoed	f 2 653 891	f 658 116	f 56 820	f 454 332	f 343 144
» diversen	f 203 718	f 41 361	f 20 403	f 34 840	f 16 309

a) Hierbij is nog niet gerekend het aanlegkapitaal van het in September 1893 voor het verkeer opengestelde gedeelte Tjibatoe—Tassikmalaija (56 à 57 K.M.).

b) Zonder de aanlegkosten van haven en kolenstort, bedragende ult. 1893 f 3 730 105. De verbeterde opgave van ult. 1892 wijst als aanlegkapitaal van den spoorweg een cijfer van f 16 764 889 aan en voor haven en kolenstort f 3 157 969.

c) In verband met het aangeteekende in noot a is het aanlegkapitaal per K.M. nog berekend over het gedeelte Buitenzorg—Garoet ter lengte van 233 K.M.

d) Zonder te rekenen de waarde van het verkeer van gouvernementsreizigers op vrijkaarten, welke — indien daarvoor betaald ware — een bedrag zou vertegenwoordigen van f 21 797.

e) Dit cijfer is oningevuld gelaten, aangezien onder de bruto-opbrengst zijn medegerekend de inkomsten van het gedeelte Tjibatoe-Tassikmalaija terwijl het aanlegkapitaal voor dit gedeelte nog niet bekend is.

WEGEN

PARTICULIERE SPOORWEGEN.					TOTALEN.	
Lijnen der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij.		Bataviasche Ooster-spoorweg.	Java-spoorweg.	Deli-spoorweg (Oostkust van Sumatra).	1893.	1892 (ten deele volgens verbeterde opgaven).
Lijn Samarang-Vorstenlanden-Willem I.	Lijn Batavia-Buitenzorg.	Lijn Batavia-KedongGedeh.	Lijn Tagal-Balapoelang.			
1.435	1.067	1.967	1.067	1.067	....	....
205	56	57	24^{5}	102^{5}	1 589^{5}	1 532^{5}
205	56	57	24^{5}	102^{5}	1 547	1 483^{5}
f 20 021 356	f 3 750 929	f 3 151 221	f 1 459 607	f 6 871 459	f 126 343 677	f 123 392 074
f 97 665	f 66 981	f 55 285	f 59 576	f 66 908	f 79 486	f 80 516
f 2 493 359	f 741 920	f 287 052	f 67 961	f 920 102	f 12 015 279	f 11 875 308
f 947 040	f 359 947	f 133 642	f 51 924	f 441 908	f 5 821 021	f 5 726 663
f 1 546 319	f 381 973	f 153 410	f 16 037	f 478 194	f 6 194 258	f 6 148 645
62.02 pct.	51.48 pct.	53 44 pct.	23 59 pct.	51.97 pct.	51.55 pct.	51.80 pct.
7.78 »	10.19 »	4.88 »	1.09 »	6.96 »	5.01^{7} »	4.98^{5} »
27	12	13	5	21	254	253
28	13	7	*f*) 5	15	287	254
74	53	24	21	51	637	608
387	79	50	52	237	3 068	2 839
592 621	276 712	224 525	54 806	304 108	5 305 360	4 983 344
675 655	*g*) 301 038	233 700	65 258	351 037	6 155 320	5 653 245
16 650 708	4 402 326	3 220 962	623 524	6 458 362	111 924 342	103 824 530
5 812	1 725	835	380	(hout) 4 851	*h*) 40 348	*h*) 34 903
8.60	5.73	3.57	5.81	13.82 (hout)	6.55	6.51
8 412	20 398	2 168	*i*)	16 832	96 986	92 613
44 356	99 946	43 323	909	43 951	498 014	456 994
252 959	556 748	483 779	83 953	*k*) 524 343	*k*) 8 148 715	*k*) 7 800 533
866 877	152 353	452 047	....	....	1 955 954	1 829 673
1 172 604	829 445	981 317	84 862	585 126	10 699 669	10 179 813
32 432 842	18 987 940	14 800 565	913 059	9 683 971	249 912 891	227 611 734
296 240	104 225	34 891	28 642	116 389	1 682 505	1 395 210
29 149 453	5 435 704	1 413 379	438 908	3 860 341	126 843 291	115 585 240
f 34 557	f 20 065	f 1 155	*i*)	f 28 631	f 183 783	f 176 137
f 87 104	f 61 751	f 13 654	f 1 040	f 41 030	f 533 315	f 509 432
f 278 235	f 214 977	f 60 711	f 19 376	f 274 473	f 3 134 935	f 3 001 712
f 116 940	f 18 548	f 93 404	....	f 9 121	f 262 301	f 231 137
f 516 836	f 315 341	f 168 924	f 20 416	f 353 255	f 4 114 284	f 3 922 725
f 12 530	f 9 565	f 8 997	f 642	f 37 106	f 152 877	f 156 997
f 37 814	f 19 856	f 1 665	f 800	...............*l*).	f 258 383	f 248 844
f 1 801 271	f 361 141	f 97 706	f 41 431	f 496 996	f 6 964 848	f 7 041 416
f 124 908	f 36 017	f 9 760	f 4 671	f 32 745	f 524 732	f 505 325

f) Hieronder 1 locomotief gehuurd van de staatsspoorwegen.

g) Bovendien werden door het materieel der staatsspoorwegen op de lijn Batavia—Buitenzorg nog afgelegd 1 857 423 as-kilometers.

h) Ongerekend het als brandstof gebruikte hout, bedragende voor de Oosterlijnen, de Westerlijnen en de lijn Djokjokarta—Tjilatjap respectievelijk 342, 130 en 36 ton. De totalen in de laatste twee kolommen van den staat hebben alleen betrekking tot de verbruikte steenkolen.

i) Voor de secundair geëxploiteerde spoorwegen (de staatsspoorwegen op Sumatra en de particuliere lijn Tagal—Balapoelang op Java) zijn de reizigers 1ste en 2de klasse gerangschikt in de 2de en 3de klasse.

j) Hieronder ook gerekend 184 reizigers 2de klasse en 14 250 reizigers 3de klasse voor de stopplaatsen.

k) Onder de opgegeven cijfers zijn dubbel geteld de reizigers (3de klasse) die van een retourbiljet waren voorzien.

l) Hieronder 31 564 ton Ombilien-kolen, waarvoor vracht is in rekening gebracht.

II STOOMTRAMWEGEN. *a*)

Statistieke gegevens betreffende de stoomtramwegen in Nederlandsch-Indië.	Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij. — Lijn Samarang-Joana (met zijtakken).	Nederlandsch-Indische Stoomtram-Maatschappij. — Lijn Batavia-Meester Cornelis-Kampong Melaijoe *b*).	Oost-Java Stoomtram-Maatschappij. — Lijnen Soerabaija-Sepandjang en Modjokerto-Ngoro (met zijlijn).	TOTALEN. 1893.	TOTALEN. 1892 (ten deele volgens verbeterde opgaven).
Spoorwijdte (in Meters).	1.067	1.188	1.067	....	....
A. Algemeene zaken.					
Lengte in exploitatie ult. 1893 (in K.M.)	206^{5}	14	61^{5}	282	263^{5}
Gemiddeld geëxploiteerde lengte (in K.M.)	193^{5}	14	57^{5}	265	259^{5}
Aanlegkapitaal ult. 1893	f 4 920 355	f 1 397 964	f 1 911 796	f 8 230 115	f 8 018 591
» per K.M. *c*)	f 23 839	f 63 544	f 31 137	f 28 172	f 29 300
Bruto ontvangst	f 677 482	f 294 207	f 241 540	f 1 213 229	f 1 088 192
Exploitatiekosten	f 232 773	f 160 897	f 124 557	f 518 227	f 491 578
Netto ontvangst in totaal	f 444 709	f 133 310	f 116 983	f 695 002	f 596 614
» » » pct. van de bruto ontvangst . .	65.65 pct.	45.31 pct.	48.4 pct.	57.28 pct.	54.70 pct.
» » » » » het aanlegkapitaal . .	9.04 »	9.54 »	6.12 »	8.44 »	7.28 »
B. Materieel.					
Aantal locomotieven	29	27	16	72	68
» rijtuigen	42	60	27	129	127
» wagens..	214	3	70	287	237
C. Dienst ten behoeve van het vervoer					
Aantal trein-kilometers	463 149	660 552	410 031	1 533 732	1 450 517
» locomotief-kilometers	525 995	681 395	411 842	1 619 232	1 511 626
» as-kilometers, (rijtuigen en wagens) . . .	7 954 138	6 576 029	4 657 324	19 187 491	17 811 514
Steenkolenverbruik (in tonnen)	*d*) 733	*e*) 2 832	1 559	5 124	5 217
Brandstofverbruik (in K.G.) per locomotief-kilometer	*f*) 1.39	*f*) 415	3.78	*g*) 4.68	*g*) 4.63
D. Omvang van het vervoer.					
Aantal reizigers	1 227 282	4 272 730	2 068 906	7 568 918	7 208 762
» reiziger-kilometers	13 538 963	30 287 504	13 869 839	57 696 306	55 511 407
» tonnen vrachtgoed	123 052	*h*)	49 749	172 801	133 697
» ton-kilometers	6 303 750	*h*)	833 680	7 137 430	5 785 605
E. Opbrengst van het vervoer.					
Opbrengst reizigers	f 219 331	f 291 952	f 166 179	f 677 462	f 651 749
» bagage.	f 3 926	*h*)	f 245	f 4 171	f 3 769
» goederen	f 448 702	*h*)	f 74 779	f 523 481	f 423 265
» diversen	f 5 523	f 2 255	f 337	f 8 115	f 9 409

a) Voor mededeelingen betreffende den staatsstoomtramweg in Atjeh zie blz. 154 hiervóór.
b) Het boekjaar der onderneming loopt van 1 Juli—30 Juni.
c) Berekend per kilometer enkel spoor, d. i. voor den Bataviaschen stoomtramweg, die 8 K.M. met dubbel spoor heeft, rekenende op 22 K.M., en voor den Oost-Java stoomtramweg, die 2 K.M. dubbel spoor heeft, rekenende op 63^{5} K.M. Het cijfer in de laatste twee kolommen van den staat is derhalve berekend voor 1893 over 292 en voor 1892 over 273^{5} K.M.
d) Bovendien 3378 ton hout.
e) Bovendien 199 ton cokes.
f) Betreft alleen het steenkolenverbruik.
g) Ongerekend de Samarang—Joana Stoomtram-Maatschappij.
h) De lijn dient enkel voor personenvervoer.

(5. 36.)

BIJLAGE JJ.

(Zie hoofdst. L, afd. III, § 2, van het verslag.)

OPGAVEN betreffende de in 1893 voorgekomen veranderingen in het aantal en het verwarmings-oppervlak der in Nederlandsch-Indië aanwezige STOOMKETELS ten dienste van PARTICULIEREN (buiten die behoorende tot de locomotieven in gebruik bij spoorweg- of tramwegdiensten).

I. Verdeeling naar gelang van de bestemming der ketels.

BESTEMMING.	AANTAL KETELS bij particulieren in gebruik.				VERWARMINGS-OPPERVLAK (in M².) der ketels die			
	Aanwezig op 1 Jan. 1893.	In 1893 bijgekomen.	In 1893 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1893.	op 1 Jan. 1893 aanwezig waren.	in 1893 waren bijgekomen.	in 1893 waren aan het gebruik onttrokken.	op 31 Dec. 1893 aanwezig waren.
JAVA EN MADURA, LAMPONGSCHE DISTRICTEN, BANKA en BILLITON.								
Arakstokerijen	9	2	2	9	103.81	21.00	21.00	103.81
Ateliers	47	2	4	45	1 112.35	25.70	103.80	1 034.25
Beendermeelfabriek	1	»	»	1	4.00	»	»	4.00
Boekdrukkerijen	4	»	»	4	12.00	»	»	12.00
Boengkil- en oliemolens	7	»	»	7	125.55	»	»	125.55
Brandspuiten	3	»	»	3	11.95	»	»	11.95
Cementfabriek	1	»	»	1	105.70	»	»	105.70
Conservefabriek	1	»	»	1	2 25	»	»	2.25
Drinkwatervoorziening	3	1	1	3	43 00	8.00	3.00	48.00
Droogdokken	10	1	5	6	218.75	57.00	97.72	178.03
Electrische verlichting	7	1	»	8	166.11	3.00	»	169.11
Gasfabrieken	4	»	»	4	15.20	»	»	15 20
Heimachine	1	»	»	1	6.20	»	»	6.20
Houtkapondernemingen en houtzagerijen	6	1	1	6	66.80	6.20	6.20	66 80
Indigo-ondernemingen	50	3	4	49	575.14	21.40	123.30	473.24
Kalkbranderijen	2	»	»	2	4 80	»	»	4.80
Kapokzuiverings-inrichting	6	1	2	5	61.37	3.00	13.00	51.37
Kina- en koffieonderneming	»	1	»	1	»	5.54	»	5.54
Koffieondernemingen	123	28	11	140	1 462.04	539.09	118.75	1 882.38
Kranen	7	8	4	11	34.08	31.94	19.72	46.30
Locomotieven (voor industrieel gebruik)	20	5	1	24	203.09	64.45	8.47	259.07
Luciferfabriek	»	1	»	1	»	54.50	»	54.50
Transporteeren	312	55	35	332	4 334.19	840.82	514.96	4 660.05

BESTEMMING.	AANTAL KETELS bij particulieren in gebruik.				VERWARMINGS-OPPERVLAK (in M².) der ketels die			
	Aanwezig op 1 Jan. 1893.	In 1893 bijgekomen.	In 1893 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1893.	op 1 Jan. 1893 aanwezig waren.	in 1893 waren bijgekomen.	in 1893 waren aan het gebruik onttrokken.	op 31 Dec. 1893 aanwezig waren.
Per transport . . .	312	55	35	332	4 334.19	840.82	514.96	4 660.05
Mestfabrieken	3	»	»	3	50.33	»	»	50.33
Mijnbouwondernemingen	18	3	»	21	136.43	18.98	»	155.41
Mineraalwater-fabrieken	3	»	»	3	17.10	»	»	17.10
Opiumbereiding	2	»	»	2	29.00	»	»	29.00
Petroleumboringen	9	4	»	13	163.14	107.68	»	270.82
Pianofabriek	1	»	»	1	3.30	»	»	3.30
Ploegen	16	»	1	15	257.32	»	17.00	240.32
Pompen en pulsometers	64	3	2	65	811.88	26.59	24.00	814.47
Rijstpelmolens	16	3	4	15	334.28	60.70	71.78	323.20
Sigarenfabriek	1	»	»	1	4.80	»	»	4.80
Suikerfabrieken	1 011	125	128	1 008	100 143 03	15 724.90	7 185.97	108 681.96
Tabaks- en ramehonderneming	1	»	»	1	18.00	»	»	18.00
Tapiocafabrieken	2	»	»	2	35.00	»	»	35.00
Theeondernemingen	4	»	»	4	83 11	»	»	83.11
Turbines	»	1	»	1	»	9.60	»	9.60
Waschinrichting	1	1	»	2	7.50	29.50	»	37.00
IJsfabrieken	35	1	5	31	1 127.00	8.75	22.97	1 112.78
Bestemming niet opgegeven (gebezigd op de Bataviasche tentoonstelling)	»	8	8	»	»	167.48	167.48	»
Te zamen voor andere stoomketels dan scheepsketels	1 499	204	183	1 520	107 555.41	16 995.00	8 004.16	116 546.25
Scheepsketels	137	38	18	157	8 897.45	2 519.88	1 087.76	10 329.57
Totaal voor Java en Madura (met de Lampongsche Districten, Banka en Billiton).	1 636	242	201	1 677	116 452.86	19 514.88	9 091.92	126 875.82

BUITENBEZITTINGEN (uitgenomen de gewesten LAMPONGSCHE DISTRICTEN, BANKA en BILLITON).

BESTEMMING.	Aanwezig op 1 Jan. 1893.	In 1893 bijgekomen.	In 1893 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1893.	op 1 Jan. 1893 aanwezig waren.	in 1893 waren bijgekomen.	in 1893 waren aan het gebruik onttrokken.	op 31 Dec. 1893 aanwezig waren.
Ateliers	2	»	»	2	70.44	»	»	70.44
Baggermolen	1	»	»	1	15.00	»	»	15.00
Diamantslijperijen	4	»	»	4	59.69	»	»	59.69
Drinkwatervoorziening	1	»	»	1	13.13	»	»	13.13
Heimachine	1	»	1	»	3.33	»	3.33	»
Houtkapondernemingen en houtzagerijen	18	3	»	21	372.56	127.89	»	500.45
Kapokzuiveringsinrichting	1	»	1	»	2.50	»	2.50	»
Koffieondernemingen	3	1	1	3	50.85	14.50	14.50	50.85
Kranen	7	»	1	6	22.53	»	3.30	19.23
Locomobiel	»	1	1	»	»	10 04	10.04	»
Locomotieven (voor industrieel gebruik)	4	1	»	5	41.33	26.92	»	68.25
Meelfabriek	1	»	»	1	28.50	»	»	28.50
Mijnbouwondernemingen	13	3	3	13	251.70	34.07	49.50	236.27
Oliefabriek	1	»	»	1	6.57	»	»	6.57
Transporteeren . . .	57	9	8	58	938.13	213.42	83.17	1 068.38

BESTEMMING.	AANTAL KETELS bij particulieren in gebruik.				VERWARMINGS-OPPERVLAK (in M².) der ketels die			
	Aanwezig op 1 Jan. 1893.	In 1893		Aanwezig op 31 Dec. 1893.	op 1 Jan. 1893 aanwezig waren.	in 1893 waren		op 31 Dec. 1893 aanwezig waren.
		bijgekomen.	aan het gebruik onttrokken.			bijgekomen.	aan het gebruik onttrokken.	
Per transport . . .	57	9	8	58	938.13	213.42	83.17	1 068.38
Petroleumboringen	11	4	»	15	565.85	73.63	»	639.48
Ploegen	2	»	»	2	16.40	»	»	16.40
Pompen en pulsometers	4	»	»	4	36.75	»	»	36.75
Steen- en pannenbakkerij.	1	»	»	1	9.50	»	»	9.50
Tabaks- en ramehondernemingen	7	»	»	7	59.55	»	»	59.55
IJsfabrieken.	15	2	1	16	251.35	15.77	10.30	256.82
Te zamen voor andere stoomketels dan scheepsketels	97	15	9	103	1 877.53	302.82	93.47	2 086.88
Scheepsketels	94	21	30	85	2 580.91	257.96	959.46	1 879.41
Totaal voor de buitenbezittingen (met uitzondering van de Lampongsche Districten, Banka en Billiton)	191	36	39	188	4 458.44	560.78	1 052.93	3 966.29
RECAPITULATIE.								
Andere ketels dan scheepsketels	1 596	219	192	1 623	109 432.94	17 297.82	8 097.63	118 633.13
Scheepsketels	231	59	48	242	11 478.36	2 777.84	2 047.22	12 208.98
Totaal-generaal . . .	1 827	278	240	1 865	120 911.30	20 075.66	10 144.85	130 842 11

II. VERDEELINC

II. Verdeeling naar de inspectie-afdeelingen en de gewesten.

Inspectie-afdeelingen.	GEWESTEN.	AANTAL KETELS (ketels te land en scheepsketels te zamen), bij particulieren in gebruik. Aanwezig op 1 Jan. 1893.	In 1893 bijgekomen.	In 1893 aan het gebruik onttrokken.	Aanwezig op 31 Dec. 1893.	VERWARMINGS-OPPERVLAK (in M².) der ketels die op 1 Jan. 1893 aanwezig waren.	in 1893 waren bijgekomen.	in 1893 waren aan het gebruik onttrokken.	op 31 Dec. 1893 aanwezig waren.
I.	Samarang	68	7	1	74	4 072.15	273.50	6.00	4 339.65
	Japara	67	2	1	68	5 952 86	300.00	140.00	6 112.86
	Rembang	10	4	»	14	674 80	170.10	»	844.90
	Soerakarta	119	2	3	118	8 003 38	168.10	17.50	8 153.98
	Djokjokarta	117	8	8	117	8 579.55	1 040.96	368.00	9 252.51
	Banjoemas	16	17	»	33	2 012.70	2 440.95	»	4 453.65
	Bagelen	8	2	»	10	1 155.60	15.00	»	1 170.60
	Kadoe	2	»	»	2	46.10	»	»	46.10
	Madioen	31	3	2	32	2 897.03	26.28	94.00	2 829.31
	Kediri	95	15	6	105	6 016 28	1 153.91	247.25	6 922.94
		534	60	21	573	39 410.45	5 585 80	872.75	44 126.50
II.	Soerabaija	321	40	45	316	24 444.74	3 602.32	2 564.73	25 482.33
	Pasoeroean	172	33	29	176	8 247.34	1 521.97	1 060.60	8 708.71
	Probolinggo	92	12	14	90	9 557.03	1 008.57	451.67	10 113 93
	Bezoeki	71	14	14	71	7 227.05	2 414.60	997.60	8 644.05
	Madura	»	»	»	»	»	»	»	»
		656	99	102	653	49 476.16	8 547.46	5 074.60	52 949.02
III.	Sumatra's Oostkust	68	14	10	72	1 524.03	289.58	207.72	1 605 89
	Atjeh en onderhoorigheden	21	2	6	17	342.13	22.59	97.78	266.94
	Sumatra's Westkust	19	»	6	13	566.79	»	337.50	229.29
	Palembang	17	5	4	18	442.04	58.24	47 50	452.78
	Riouw en onderhoorigheden	19	4	8	15	490 82	73.52	221.43	342.91
		144	25	34	135	3 365.81	443.93	911.93	2 897.81
IV.	Batavia	167	44	32	179	8 744.48	2 473.58	1 169.85	10 048.21
	Bantam	6	»	1	5	102.70	»	17.00	85.70
	Krawang	13	1	7	7	253.75	6.20	125.70	134.25
	Preanger Regentschappen	7	1	»	8	99.92	5.54	»	105.46
	Cheribon	112	15	20	107	7 321.03	825.70	819.50	7 327.23
	Tagal	80	13	15	78	6 920.50	1 836 74	859.22	7 898.02
	Pekalongan	40	3	3	40	3 959.55	155.30	153.30	3 961.55
	Lampongsche Districten	»	»	»	»	»	»	»	»
	Banka	»	»	»	»	»	»	»	»
	Billiton	21	6	»	27	164.32	75.56	»	239.88
		446	83	78	451	27 566.25	5 378.62	3 144.57	29 800.30
Gewesten niet tot eene inspectie-afdeeling behoorende.	Benkoelen	»	»	»	»	»	»	»	»
	Westerafdeeling van Borneo	12	4	1	15	242.69	48.62	7.50	283.81
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	22	4	2	24	676 75	27.94	102.00	602.69
	Celebes en onderhoorigheden	6	1	»	7	50.06	11 29	»	61.35
	Menado	2	1	1	2	18.13	14.50	14 50	18.13
	Amboina	2	»	»	2	39.00	»	»	39 00
	Ternate	1	1	1	1	29 00	14.50	17.00	26 50
	Timor	1	»	»	1	34.00	»	»	34.00
	Bali en Lombok	1	»	»	1	3.00	»	»	3 00
		47	11	5	53	1 092.63	116.85	141.00	1 068.48

(5. 37.)

BIJLAGE KK.

(Zie hoofdst. L, afd. IV, van het verslag.)

GOUVERNEMENTS POST- EN TELEGRAAFDIENST IN NEDERLANDSCH-INDIË.

A. STATISTIEK VAN DEN POSTDIENST OVER DE JAREN 1891, 1892 en 1893.

1°. BINNENLANDSCH POSTVERKEER. *a)*

JAREN.	Aantal brieven.			Aantal drukwerken.		Aantal monsters.	Aantal documenten.	Aantal aangeteekende stukken onder de voorenstaande begrepen.		Aantal ontvangstberichten voor aangeteekende stukken.
	Port-betalende brieven.		Dienstbrieven.	Nieuwsbladen.	Andere drukwerken.			Gewone stukken.	Dienststukken.	
	Gefrankeerd.	Ongefrankeerd.								
1891 . . .	3 712 936	229 049	1 233 204	3 353 020	1 000 212	46 682	15 525	287 962	120 841	787
	3 941 985			4 353 232				408 803		
1892 *b)* . .	3 871 687	245 302	1 367 951	3 571 140	1 057 824	50 642	17 190	310 078	132 752	959
	4 116 989			4 628 964				442 830		
1893 *b)* . .	4 171 599	226 236	1 629 481	3 443 544	1 158 043	53 842	26 124	313 584	148 727	1 341
	4 397 835			4 601 587				462 311		

a) Van de verzending der briefkaarten wordt geen aanteekening gehouden; het debiet wordt hierachter op blz. 4 vermeld.
b) De cijfers van 1892 zijn verbeterd; die van 1893 zijn van voorloopigen aard.

Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1894—1895.

2°. BUITENLANDSCH

JAREN.	AARD DER VERZENDING.	Brievenmalen met de *Nederlandsche* postadministratie. Via *Brindisi*, *Genua* en *Marseille*. Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.	Per „*zeepost*", d. i. met de stoomschepen die rechtstreeks tusschen Indië en Nederland den dienst verrichten. Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.
	A.						
1891 .	Gefrankeerde (aantal).	295 407	286 094	581 501	21 225	9 844	31 069
	Ongefrankeerde (id.)	8 927	3 617	12 544	377	80	457
	Te zamen . .	304 334	289 711	594 045	21 602	9 924	31 526
1892 *b*)	Gefrankeerde (aantal).	317 739	322 579	640 318	23 407	12 011	35 418
	Ongefrankeerde (id.)	8 509	3 594	12 103	1 202	183	1 385
	Te zamen . .	326 248	326 173	652 421	24 609	12 194	36 803
1893 *b*)	Gefrankeerde (aantal)	311 547	323 136	634 683	26 836	11 324	38 160
	Ongefrankeerde (id.)	6 206	4 754	10 960	1 228	182	1 410
	Te zamen . .	317 753	327 890	645 643	28 064	11 506	39 570
	B. *Drukwerken*, *monsters* en						
1891 .	Drukwerken (gewicht in K.G.). .	76 301	10 033	86 334	28 052	899	28 951
	Monsters (aantal)	6 989	9 619	16 608	749	48	797
	Documenten (id.)	2 242	1 497	3 739	39	5	44
1892 *b*)	Drukwerken (gewicht in K.G.). .	81 904	11 652	93 556	31 785	1 275	33 060
	Monsters (aantal)	15 195	10 497	25 692	3 439	144	3 583
	Documenten (id.)	4 006	2 056	6 062	781	4	785
1893 *b*)	Drukwerken (gewicht in K.G.). .	94 634	14 033	108 667	27 620	955	28 575
	Monsters (aantal).	12 737	10 155	22 892	2 487	12	2 499
	Documenten (id.)	5 076	2 441	7 517	1 464	15	1 479
	C. *Aangeteekende stukken* (begrepen in de beide bovenstaande						
1891 .	Aangeteekende stukken (aantal) .	21 166	29 512	50 678	1 711	170	1 881
	Ontvangstberichten (id.) . .	6	33	39	—	—	—
1892 *b*)	Aangeteekende stukken (aantal) .	19 807	32 278	52 085	1 542	135	1 677
	Ontvangstberichten (id.) . .	23	52	75	1	2	3
1893 *b*)	Aangeteekende stukken (aantal) .	26 807	34 789	61 596	1 513	213	1 726
	Ontvangstberichten (id.) . .	14	58	72	—	—	—

a) Van de in het buitenlandsch verkeer verzonden en ontvangen *briefkaarten* is geen aanteekening gehouden.

POSTVERKEER. *a*)

Brievenmalen met de *Britsche*, *Duitsche*, *Fransche* en *Italiaansche* postadministratiën.			Brievenmalen met — of verzendingen naar — landen buiten Europa.			TOTAAL.		
Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.	Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.	Ontvangen.	Verzonden.	Te zamen.
Brieven. a)								
146 032	120 753	266 785	297 296	130 268	427 564	759 967	546 959	1 306 910
4 828	4 831	9 659	15 310	15 784	31 094	29 442	24 312	53 754
150 860	125 584	276 444	312 606	146 052	458 658	789 402	571 271	1 360 673
138 298	120 218	258 516	236 366	118 703	355 069	715 810	573 511	1 289 321
2 538	4 960	7 498	17 377	14 510	31 887	29 626	23 247	52 873
140 836	125 178	266 014	253 743	133 213	386 956	745 436	596 758	1 342 194
138 288	121 414	259 702	123 252	109 849	233 101	599 923	565 723	1 165 646
2 964	5 171	8 135	26 767	16 620	43 387	37 165	26 727	63 892
141 252	126 585	267 837	150 019	126 469	276 488	637 088	592 450	1 229 538
documenten (»papiers d'affaires").								
38 482	4 165	42 647	5 879	3 023	8 902	148 714	18 120	166 834
8 018	5 277	13 295	1 029	1 190	2 219	16 785	16 134	32 919
281	648	929	281	432	713	2 843	2 582	5 425
52 970	4 938	57 908	5 037	2 490	7 527	171 696	20 355	192 051
14 878	5 752	20 630	886	14 929	15 815	34 398	31 322	65 720
647	1 536	2 183	322	301	623	5 756	3 897	9 653
44 665	4 811	49 476	6 382	3 051	9 433	173 301	22 850	196 151
14 659	6 624	21 283	775	924	1 699	30 658	17 715	48 373
31	788	819	17	135	152	6 588	3 379	9 967
opgaven), benevens *ontvangstberichten* voor aangeteekende stukken.								
17 563	15 616	33 179	10 273	18 355	28 628	50 713	63 653	114 366
7	70	77	127	127	254	140	230	370
17 894	16 822	34 716	11 072	19 634	30 706	50 315	68 869	119 184
17	121	138	70	119	189	111	294	405
20 587	19 497	40 084	11 456	21 144	32 600	60 363	75 643	136 006
15	77	92	54	113	167	83	248	331

b) De cijfers van 1892 zijn verbeterd; die van 1893 zijn van voorloopigen aard.

3°. POSTWISSELS. *a)*

	1891.		1892.		1893.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
A. BINNENLANDSCH VERKEER	150 685	f 5 969 304,42	161 329	f 6 566 572,96^5	166 777	f 6 313 061,94^5
B. BUITENLANDSCH VERKEER						
Naar Nederland overgemaakt.	23 371	f 1 106 064,21^5	24 328	f 1 196 944,46	25 499	f 1 213 060,72^5
» andere landen »	4 131	162 813,34	4 466	181 284,88	5 392	227 585,06
Totaal *uit Indië verzonden*	27 502	f 1 268 877,55^5	28 794	f 1 378 229,34	30 891	f 1 440 645,78^5
Uit Nederland verzonden	2 142	f 98 385,94^5	2 365	f 104 465,01^5	2 789	f 140 683,55
» andere landen »	452	21 941,59	421	21 428,82^5	472	29 693,70
Totaal *naar Indië overgemaakt*	2 594	f 120 327,53^5	2 786	f 125 893,84	3 261	f 170 377,25
TOTAAL BUITENLANDSCH VERKEER	30 096	f 1 389 205,09	31 580	f 1 504 123,18	34 152	f 1 611 023,03^5

Het postwisselverkeer met andere landen dan Nederland, over het behandeld driejarig tijdvak, is verdeeld als volgt:

	1891.		1892.		1893.	
Naar en uit Duitschland	2 759	f 113 343,72	2 963	f 118 151,70	3 353	f 155 362,04^5
» » » Frankrijk en Algerië	864	36 815,34	997	43 051,20	1 087	46 483,48^5
» » » België	369	12 863,09	298	17 405,08	456	16 329,42^5
» » » Groot-Brittannië	343	12 137,00	352	11 610,75	406	12 385,02^5
» » » Zwitserland	157	6 923,98	181	8 984,39	220	8 365,35
» » » Italië	66	2 078,28	67	2 969,96	137	6 770,80^5
» » » Luxemburg	25	593,52	10	216,47^5	11	523,53
» » » Suriname en Curaçao . *b)* . .	. . . . . .	. . . .	15	282,56	32	2 349,37
» » » Oostenrijk-Hongarije . *b)* .	. . . . . .	. . . .	4	41,59	126	7 362,21
» » » Noorwegen en Zweden *b)* . .	. . . . . .	. . . .	. . . . . .	. . . .	21	1 039,77
» » » Egypte . . . . . . *b)* . .	. . . . . .	. . . .	. . . . . .	. . . .	15	307,74^5
	4 583	f 184 754,93	4 887	f 202 713,70^5	5 864	f 257 278,76

a) De cijfers over 1892 zijn verbeterd; die over 1893 zijn nog van voorloopigen aard.

b) De postwisseldienst tusschen Nederlandsch-Indië en de hier genoemde landen is over en weder eerst geopend, wat Suriname en Curaçao en Oostenrijk-Hongarije betreft, in de tweede helft van 1892 en, wat Noorwegen, Zweden en Egypte aangaat, met 1 Januari 1893.

4°. BRIEFKAARTEN. *a)*

In het behandelde driejarig tijdvak werden *verkocht* de volgende hoeveelheden briefkaarten, vertegenwoordigende de daarbij aangeduide geldswaarde.

	1891.		1892.		1893.	
	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.	Aantal.	Bedrag.
Enkele van 5 cent	1 269 766	f 63 488,30	1 352 386	f 67 619,30	1 421 000	f 71 050,00
» » 7½ »	54 509	4 088,17^5	60 837	4 562,77^5	61 411	4 605,82^5
Dubbele » 10 »	7 796	779,60	9 078	907,80	9 910	991,00
» » 15 »	—	—	889	133,35	2 432	364,80
	1 332 071	f 68 356,07^5	1 423 190	f 73 223,22^5	1 494 753	f 77 011,62^5

a) De cijfers van 1893 zijn van voorloopigen aard.

B. STATISTIEK VAN DEN TELEGRAAFDIENST over de jaren 1891, 1892 en 1893. *a)*

Verdeeling der telegrammen.		1891.		1892. *b)*		1893. *b)*	
		Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.
Binnenlandsche betalende telegrammen.	Java	307 725	f 451 175	314 128	f 473 036	332 871	f 438 914
	Andere eilanden . . .	42 977	75 174	41 776	70 425	43 701	68 541
	Te zamen . .	350 702	f 526 349	355 904	f 543 461	376 572	f 507 455
	Aantal woorden . . .	(4 233 111)	. . . .	(4 239 945)	. . . .	(4 586 348)	. . . .
Buitenlandsche telegrammen.	Verzonden	34 016	f 33 288	33 991	f 41 562	34 271	f 37 224
	Ontvangen	35 454	33 746	33 845	39 694	32 717	36 162
	Doorgezonden	77 872	71 673	86 639	83 573	89 742	92 900
	Te zamen . .	147 342	*c)* f 138 707	154 475	*c)* f 164 829	156 730	*c)* f 166 286
	Aantal woorden . . .	(1 679 356)	. . . .	(1 855 638)	. . . .	(1 929 281)	. . . .
Binnen- en buitenlandsch verkeer te zamen . .		498 044	f 665 056	510 379	f 708 290	533 302	f 673 741
	Aantal woorden . .	(5 912 467)	. . . .	(6 095 58[illegible])	. . . .	(6 515 629)	. . . .
Binnenlandsche *regeeringstelegrammen.*	Java	25 028	f 97 580	24 794	f 83 469	25 150	f 68 418
	Andere eilanden . . .	6 605	25 009	5 434	23 601	5 882	19 875
	Te zamen . .	31 633	f 122 589	30 228	f 107 070	31 032	f 88 293
	Aantal woorden . . .	(999 983)	. . . .	(871 443)	. . . .	(898 692)	. . . .
Algemeen totaal *e)*	Java *d)*	462 437	f 656 824	477 387	f 675 843	500 456	f 634 411
	Andere eilanden . . .	67 240	130 821	63 220	139 517	63 878	127 623
	Te zamen . .	529 677	f 787 645	540 607	f 815 360	564 334	f 762 034
	Aantal woorden . . .	(6 912 450)	. . . .	(6 967 026)	. . . .	(7 414 321)	. . . .

a) In deze statistiek zijn niet begrepen de *dienst*telegrammen (zoogenaamde dienst- en postnota's).
Hun aantal bedroeg over 1891 voor Java 11 230 en voor andere eilanden 5 428, te zamen 16 658 telegrammen;
" 1892 " " 11 674 " " " " 4 932, " " 16 606 "
" 1893 " " 15 396 " " " " 6 447, " " 21 843 "

Verder zijn afgegeven:
in 1891 op Java 4 061 en op andere eilanden 855 of te zamen 4 916 afschriften van telegrammen;
" 1892 " " 3 230 " " " " 617 " " " 3 847 " " "
" 1893 " " 3 024 " " " " 668 " " " 3 692 " " "

b) De cijfers van 1892 zijn verbeterd; die van 1893 zijn nog van voorloopigen aard.

c) Hier is alleen uitgetrokken het aandeel, dat de Nederlandsch-Indische telegraafadministratie in de opbrengst had. Deze netto-opbrengst kan verdeeld worden als volgt:
over 1891 voor Java f 108 069 en voor andere eilanden f 30 638 of te zamen als boven f 138 707;
" 1892 " " 119 338 " " " " 45 491 " " " " " 164 829;
" 1893 " " 127 079 " " " " 39 207 " " " " " 166 286;

d) Onder de hier opgegeven totaalcijfers van Java zijn de *doorgezonden* buitenlandsche telegrammen begrepen.

e) De opbrengst is voor een gedeelte (ter zake van de binnenlandsche regeeringstelegrammen) fictief.

De *binnenlandsche betalende* telegrammen kunnen, naar de onderwerpen waarover zij handelden, verdeeld worden als volgt:

Oorsprong der telegrammen.	Omschrijving der telegrammen.	1891. Aantal.	1891. Totaal.	1892. a) Aantal.	1892. a) Totaal.	1893. a) Aantal.	1893. a) Totaal.
Java	Handels- en scheepvaart-telegrammen	138 778	307 725	137 142	314 128	144 994	332 871
	Dagblad-telegrammen	2 113		2 121		2 586	
	Telegrammen van gemengden aard	166 834		174 865		185 291	
Andere eilanden	Handels- en scheepvaart-telegrammen	20 649	42 977	17 834	41 776	18 784	43 701
	Dagblad-telegrammen	27		52		75	
	Telegrammen van gemengden aard	22 301		23 890		24 842	
Java en andere eilanden	Handels- en scheepvaart-telegrammen	159 427	b) 350 702	154 976	c) 355 904	163 778	d) 376 572
	Dagblad-telegrammen	2 140		2 173		2 661	
	Telegrammen van gemengden aard	189 135		198 755		210 133	

a) De cijfers van 1892 zijn verbeterd; die van 1893 zijn nog van voorloopigen aard.

b) Waarvan 213 224 in de Nederlandsche en vreemde talen en 137 478 in inlandsche talen.

c) Als voren 208 842 en 147 062.

d) Als voren 230 333 en 146 239.

De *buitenlandsche* telegrammen kunnen verdeeld worden als volgt:

Omschrijving der telegrammen.		1891. Aantal.	1891. Totaal.	1892. a) Aantal.	1892. a) Totaal.	1893. a) Aantal.	1893. a) Totaal.
Verzonden:							
Naar Singapore en verder	Van Java	25 030	34 016	25 568	33 991	26 513	34 271
	» andere eilanden	8 150		6 966		6 652	
Naar Australië en verder	Van Java	826		750		671	
	» andere eilanden	9		11		25	
Naar Nederl.-Indië over buitenl. lijnen.	Van Java	»		309		160	
	» andere eilanden	1		387		250	
Ontvangen:							
Van Singapore en verder	Op Java	25 174	35 454	24 518	33 845	24 772	32 717
	» andere eilanden	9 489		8 622		7 056	
Van Australië en verder	Op Java	782		681		577	
	» andere eilanden	9		24		11	
Van Pinang.	Op Java	»		»		»	
	» andere eilanden	»		»		301	
Doorgezonden:							
Van Singapore naar Australië		38 661	77 872	43 036	86 639	44 806	89 742
» Australië » Singapore		39 211		43 603		44 936	
Te zamen:							
Java b)		129 684	147 342	138 465	154 475	142 435	156 730
Andere eilanden van Nederl.-Indië		17 658		16 010		14 295	

a) De cijfers van 1892 zijn verbeterd; die van 1893 zijn nog van voorloopigen aard.

b) Onder de voor Java opgegeven totaalcijfers zijn ook de *doorgezonden* telegrammen begrepen.

(5. 38.)

BIJLAGE LL

(Zie hoofdst. L, afd. IV, van het verslag.)

OVEREENKOMSTEN met de Stoomvaartmaatschappijen „NEDERLAND" en „ROTTERDAMSCHE LLOYD" wegens het VERVOER van POSTPAKKETTEN naar en uit Nederlandsch-Indië.

Tusschen den Staat der Nederlanden, vertegenwoordigd door de Ministers van Waterstaat, Handel en Nijverheid en van Koloniën, contractant ter eene zijde, en de Stoomvaartmaatschappij „Nederland", / „Rotterdamsche Lloyd", vertegenwoordigd door hare directeuren, de heeren JAN BOISSEVAIN en PETRUS EMILIUS TEGELBERG, te Amsterdam, / WM. RUYS & ZONEN, te Rotterdam, contractante ter andere zijde, is overeengekomen als volgt:

Art. 1.

De contractante ter andere zijde zal, met hare tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië varende stoomschepen, overbrengen de voorwerpen der pakketpost, welke tot dat einde hetzij in Nederland, hetzij in Nederlandsch-Indië of in eenige andere haven onderweg, door of vanwege de Nederlandsche of de Nederlandsch-Indische postadministratie of, met goedvinden dier beide administratiën, vanwege eenige buitenlandsche postadministratie aan boord harer stoomschepen worden afgegeven.

Art. 2.

Het overbrengen van pakketten, afkomstig van buitenlandsche postadministratiën, geschiedt op kosten van de Nederlandsche of van de Nederlandsch-Indische postadministratie, al naar het vervoer in de richting van Nederlandsch-Indië of in de richting van Nederland plaats vindt.

Art. 3.

De pakketten zullen door de postadministratiën worden afgegeven gepakt in manden of zakken.

De bemanning der stoomschepen is bij het aan boord brengen en ontschepen der manden of zakken met pakketten, voor zooveel noodig, behulpzaam.

Art. 4.

Wegens beschadiging, berooving, het verloren gaan of vertraging in de overkomst van pakketten, door schuld of nalatigheid van de contractante ter andere zijde of van hare bedienden, zal door haar schadevergoeding te betalen zijn tot het bedrag der geleden schade, welke schadevergoeding evenwel f 15 per pakket niet zal te boven gaan. Het bedrag dier schadevergoeding zal driemaandelijks worden ingehouden op het bedrag der vergoeding wegens het overbrengen der pakketten, bij art. 5 hierna vermeld.

Art. 5.

De contractante ter andere zijde zal voor het overbrengen van manden of zakken met pakketten genieten f 20 per kubieken meter voor de eerste twee kubieke meters en f 40 voor elken volgenden kubieken meter, door die manden of zakken gezamenlijk op eene uit- of op eene thuisreis ingenomen. Gedeelten van een kubieken meter worden gerekend voor één kubieken meter.

Zakken of manden, waarin de pakketten zijn verpakt geweest, en welke ledig uit Nederlandsch-Indië naar Nederland worden teruggezonden, worden kosteloos overgebracht, mits zij, bij elke reis, gezamenlijk geen grootere ruimte innemen dan één kubieke meter. Wegens de ruimte boven één kubieken meter, door die zakken of manden ingenomen, zal de contractante ter andere zijde genieten f 20 per kubieken meter. Een gedeelte van een kubieken meter wordt gerekend voor een halven of voor een vollen kubieken meter, naarmate het minder of meer dan een halve kubieke meter is.

De betaling wegens het overbrengen van pakketten met de stoomschepen zal geschieden door de Nederlandsche postadministratie wat het vervoer op de uitreizen betreft, en door het Departement van Koloniën wat het vervoer op de thuisreizen aangaat. [1])

Het aan de contractante ter andere zijde verschuldigde zal driemaandelijks worden betaalbaar gesteld op declaratiën, door haar aan de Nederlandsche postadministratie in te dienen.

Art. 6.

De tegenwoordige overeenkomst, in de plaats tredende van de overeenkomst den 10den Mei 1887 / 21sten Mei/7den Juni 1887 door den toenmaligen Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid met de contractante ter andere zijde aangegaan, zal, wat het vervoer op de uitreizen betreft, met één October 1893, en wat het vervoer op de thuisreizen aangaat met één November 1893 in werking treden en eindigen bij den afloop van het met haar onder dagteekening van 12 November 1892 gesloten postcontract, goedgekeurd bij de wet van 8 April 1893 (Staatsblad nº. 59).

Het zal niettemin aan beide partijen vrijstaan de overeenkomst vroeger te doen eindigen, mits haar zes maanden vooraf aan de tegenpartij opzeggende.

Art. 7.

De kosten van zegel, leges en registratie dezer overeenkomst en van de daaruit voortvloeiende betalingstukken zijn voor rekening van de contractante ter andere zijde.

Aldus overeengekomen, in drievoud opgemaakt en onderteekend te:

's-Gravenhage, 13 October 1893.

De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid,

(*get.*) C. LELY.

De Minister van Koloniën,

(*get.*) VAN DEDEM.

Amsterdam, 30 September 1893.

De Stoomvaartmaatschappij „Nederland",

(*get.*) BOISSEVAIN. (*get.*) TEGELBERG.

Rotterdam, 29 September 1893.

De „Rotterdamsche Lloyd",

(*get.*) WM. RUYS EN ZONEN.

---

[1]) *Wat de in de hierbedoelde alinea bedoelde betaling voor het vervoer van ledig teruggezonden zakken en manden betreft, is tusschen de Departementen van Waterstaat, Handel en Nijverheid en van Koloniën overeengekomen, dat die betaling voor gemeenschappelijke rekening der beide postadministratiën zal geschieden.*

(5. 39.)

BIJLAGE MM.

(Zie hoofdst. L, afd. IV, van het verslag.)

OVERZICHT van de in het tijdvak 1 Januari 1891 t./m. ult. Juni 1894 in Nederlandsch-Indië verleende VERGUNNINGEN tot het aanleggen — ten gebruike van GEABONNEERDEN — van TELEPHOONVERBINDINGEN met centraal-telephoonkantoren.

NB. In het algemeen zijn de vergunningen voor 25 jaar verleend. Zoodra het getal geabonneerden op eenige plaats 25 bedraagt, moet door den concessionaris aan 's lands kas jaarlijks worden uitgekeerd 5 pct. van de bruto ontvangsten en, zoodra het getal 50 of meer bedraagt, 10 pct. (zie echter noot 16).

Doorloopend volgnummer.	Nummer waaronder in deze tabel de vergunning is aangeduid. 1)	Kringen waartoe de verleende vergunning betrekking heeft, en namen der aanvragers, zoomede van hen op wie sedert, met goedkeuring van het Gouvernement, de vergunning is overgedragen.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de vergunning is verleend.	De vergunning was te aanvaarden vóór of op onderstaanden datum.	Datum van aanvaarding der vergunning. NB. Binnen één jaar na de aanvaarding moeten de vergunningen volledig in werking zijn gebracht.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, houdende goedkeuring van de tarieven en verdere abonnementsvoorwaarden.
		JAVA EN MADURA.				
		BATAVIA.				
1	I.	Afdeeling Buitenzorg . . . . (M. G. Becker.)	20 Jan. 1893, n°. 8 (*Jav. Cour.* 24 Jan. 1893).	20 Juli 1893.	19 Juni 1893 2) (gouvernementsbesluit dd. 25 Juli 1893, n°. 57).	20 Jan. 1893, n°. 8 3).
2	II.	Afdeeling Tangerang . . . . (J. O. A. Boulet).	16 Jan. 1894, n°. 56 (*Jav. Cour.* 23 Jan. 1894).	16 Juli 1894.	26 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 4 Aug. 1894, n°. 2).	16 Jan. 1894, n°. 56 (*Jav. Cour.* 23 Jan. 1894).
		PREANGER REGENTSCHAPPEN.				
3	III.	Geheele residentie 4) . . . . (L.M.E. Boulet, wed. J.H.E. Hoeke).	24 Mei 1894, n°. 20 (*Jav. Cour.* 22 Juni 1894).	24 Nov. 1894.	—	24 Mei 1894, n°. 20 (*Jav. Cour.* 22 Juni 1894).
		CHERIBON.				
4	IV.	Geheele residentie . . . . . (Firma Mijer en van Gogh, sedert overgedragen op de Cheribonsche Telephoon-maatschappij te Cheribon).	4 Dec. 1893, n°. 19 (*Jav. Cour.* 19 Dec. 1893).	4 Juni 1894.	1 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 29 Juni 1894, n°. 6).	27 Aug. 1894, n°. 35 (*Jav. Cour.* 1 Sept. 1894).
		TAGAL.				
5	V.	Afdeeling Tagal. . . . . . (Firma Hekking en C°.)	9 Sept. 1893, n°. 16 (*Jav. Cour.* 12 Sept. 1893).	9 Maart 1894.	9 Maart 1894 (gouvernementsbesluit dd. 16 April 1894, n°. 12).	—
6	VI.	Afdeeling Brebes . . . . . (Als voren)	id. (id.)	id.	id. (id.)	—
7	VI.	Afdeeling Pamalang . . . . (P. C. Copper, sedert overgedragen op de Pekalongansche Telephoon-maatschappij te Pekalongan).	21 Febr. 1893, n°. 17 (*Jav. Cour.* 24 Febr. 1893).	21 Aug. 1893.	10 Aug. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 5 Sept. 1893, n°. 19).	17 Nov. 1893, n°. 34 (*Jav. Cour.* 5 Dec. 1893).
		PEKALONGAN.				
8	VI.	Geheele gewest . . . . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	id. (id.)	id. (id.)

1) In ettelijke gevallen is voor meer dan één afdeeling of gewest bij een en hetzelfde besluit en aan denzelfden aanvrager of dezelfde aanvragers vergunning verleend; waar dit plaats had, zijn de kringen, waartoe de vergunning betrekking heeft, in deze kolom onder één nummer aangeduid.
2) De verbindingen zouden gereed en in exploitatie moeten zijn gebracht vóór of op 19 Juni 1894. Bij gouvernementsbesluit dd. 23 Juli 1894 n°. 11 is echter bepaald dat die termijn geacht wordt te zijn verlengd tot 19 December 1894.
3) Ofschoon de tarieven en verdere abonnementsvoorwaarden voor deze telephoon-onderneming, die reeds aanstonds bij het verleenen van de vergunning werden goedgekeurd, niet in de Javasche Courant zijn gepubliceerd, kan te dien aanzien verwezen worden naar die voor andere kringen vastgesteld, waarmede de tarieven enz. voor de afdeeling Buitenzorg overeenkomen (zie bijv. de tarieven voor de afdeeling Modjokerto der residentie Soerabaija in de Javasche Courant van 29 Januari 1892).
4) De hierbedoelde vergunning werd verleend met gelijktijdige intrekking van die bij gouvernementsbesluit van 30 October 1890 n°. 33 voor het regentschap Tjiandjoer en van die bij gouvernementsbesluit van 12 Juni 1893 n°. 5 voor de hoofdplaats Bandong en omstreken verleend respectievelijk aan de Soekaboemische Landbouwvereeniging en aan de firma Mijer en van Gogh.

Doorloopend volgnummer.	Nummer waaronder in deze tabel de vergunning is aangeduid.[1]	Kringen waartoe de verleende vergunning betrekking heeft, en namen der aanvragers, zoomede van hen op wie sedert, met goedkeuring van het Gouvernement, de vergunning is overgedragen.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de vergunning is verleend.	De vergunning was te aanvaarden vóór of op onderstaanden datum.	Datum van aanvaarding der vergunning. — NB. Binnen één jaar na de aanvaarding moeten de vergunningen volledig in werking zijn gebracht.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, houdende goedkeuring van de tarieven en verdere abonnementsvoorwaarden.
		SAMARANG.				
9	VII.	Afdeeling Salatiga . . . . . (W.C. van Haeften en A.P.Kuipers).	4 Dec. 1893, n°. 13 (*Jav. Cour.* 19 Dec. 1893).	4 Juni 1894.	4 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 13 Juli 1894, n°. 38).	—
10	VIII.	Afdeeling Kendal . . . . . (W. van der Heyden).	16 Jan. 1894, n°. 55 (*Jav. Cour.* 23 Jan. 1894).	16 Juli 1894, verlengd tot 16 Jan. 1895.	—	16 Jan. 1894, n°. 55 (*Jav. Cour.* 23 Jan. 1894).
		JAPARA.				
11	IX.	Geheele residentie . . . . . (F. F. G. Muschter).	17 Juni 1893, n°. 2 (*Jav. Cour.* 20 Juni 1893).	17 Dec. 1893.	7 Dec. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 2 Jan. 1894, n°. 15).	—
		REMBANG.				
12	VII.	Geheele residentie . . . . . (W.C.van Haeften en A.P.Kuipers).	4 Dec. 1893. n°. 13 (*Jav. Cour.* 19 Dec. 1893).	4 Juni 1894.	4 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 13 Juli 1894, n°. 38).	—
		SOERABAIJA.				
13	VII.	Afdeeling Sidoardjo [5] . . . (W.C.van Haeften en A.P.Kuipers).	id. (id.)	id.	id. (id.)	—
14	X.	Afdeeling Modjokerto [6] . . . (W. van der Heyden).	18 Juli 1891, n°. 21 (*Jav. Cour.* 21 Juli 1891).	18 Jan. 1892.	16 Jan. 1892 (gouvernementsbesluit dd. 18 Febr. 1892, n°. 3).	18 Juli 1891, n°. 21, gewijzigd bij 25 Jan 1892, n°. 8 en 20 Nov. 1893, n°. 19 (*Jav. Cour.* dd. 21 Juli 1891, 29 Jan. 1892, 5 Dec. 1893).
15	X.	Afdeeling Djombang [7] . . . (Als voren).	id. (id.)	18 Jan. 1892, verlengd tot 26 Sept. 1893.	26 Sept. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 19 Mei 1894, n°. 13).	Als voren, en nader gewijzigd bij 9 Mei 1894, n°. 13 (*Jav. Cour.* 22 Juni 1894).
		PASOEROEAN.				
16	XI.	Afdeeling Pasoeroean [8] . . . (Als voren).	27 Juni 1891, n°. 36 (*Jav. Cour.* 30 Juni 1891).	27 Dec. 1891.	26 Dec. 1891 (gouvernementsbesluit dd. 21 Jan. 1892, n°. 16).	27 Juni 1891 n°. 36, gewijzigd bij 25 Jan. 1892, n°. 8 (*Jav. Cour.* 30 Juni 1891 en 29 Jan. 1892).
17	XII.	Afdeeling Malang [9] . . . . (J. van Hengst, sedert overgedragen op de Telephoon-maatschappij Insulinde te 's-Gravenhage).	17 Aug. 1891, n°. 3 (*Jav. Cour.* 21 Aug. 1891).	17 Febr. 1892.	9 Febr. 1892 (gouvernementsbesluit dd. 26 Febr. 1892, n°. 5).	17 Juni 1893, n°. 1 (*Jav. Cour.* 7 Juli 1893).
		PROBOLINGGO.				
18	X.	Afdeeling Probolinggo [10] . . (W. van der Heyden).	18 Juli 1891, n°. 21 (*Jav. Cour.* 21 Juli 1891).	18 Jan. 1892.	18 Jan. 1892 (gouvernementsbesluit dd. 26 Febr. 1892, n°. 4).	Als n°. 14.
19	XII.	Afdeeling Loemadjang [9] . . (Als bij n°. 17).	17 Aug. 1891, n°. 3 (*Jav. Cour.* 21 Aug. 1891).	17 Febr. 1892.	9 Febr. 1892 (gouvernementsbesluit dd. 26 Febr. 1892, n°. 5).	17 Juni 1893, n°. 1 (*Jav. Cour.* 7 Juli 1893).
		BEZOEKI.				
20	XIII.	Afdeeling Bezoeki . . . . . (L.M.E. Boulet, wed. J.H.E Hoeke).	31 Dec. 1893, n°. 30 (*Jav. Cour.* 26 Jan. 1894).	30 Juni 1894, verlengd tot 31 Dec. 1894.	—	24 Mei 1894, n°. 21 (*Jav. Cour.* 29 Mei 1894).
21	XIII.	Afdeeling Bondowosso. . . . (Als voren).	31 Dec. 1893, n°. 28 (*Jav. Cour.* 26 Jan. 1894).	30 Juni 1894.	10 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 23 Juli 1894, n°. 10).	id. (id.)
22	XIV.	Afdeeling Djember [11]. . . . (Als voren).	26 Dec. 1893, n°. 21 (*Jav. Cour.* 29 Dec. 1893).	26 Juni 1894.	id. (id.)	id. (id.)

5) Met uitzondering van de fabrieken Watoetoelis en Balongbendo (verg. de volgende noot).

6) Bij gouvernementsbesluit van 25 Januari 1892 n°. 8 werd den concessionaris vergund om in het telephoonnet der afdeeling Modjokerto op te nemen de in de afdeeling Djombang gelegen suikerfabriek Soekodono (ook genaamd Modjoagoeng), terwijl bij gouvernementsbesluit van 20 November 1893 n°. 19 hetzelfde werd vergund met opzicht tot de suikerfabrieken Watoetoelis en Balongbendo in de afdeeling Sidoardjo.

7) Zie de voorgaande aanmerking.

8) Bij gouvernementsbesluit van 1 Juli 1892 n°. 23 werd den concessionaris vergund om in het telephoonnet van de afdeeling Pasoeroean ook op te nemen de in de afdeeling Bangil gelegen suikerfabrieken Soemberredjo en Wonoredjo.

9) Ingevolge het bij gouvernementsbesluit dd. 5 Mei 1893 n°. 47 verleend uitstel moest de vergunning uiterlijk in werking zijn gebracht op 26 Augustus 1893.

10) Bij gouvernementsbesluit van 1 Juli 1892 n°. 23 werd den concessionaris vergund om in het telephoonnet van de afdeeling Probolinggo ook op te nemen de in de afdeeling Kraksaän gelegen suikerfabriek Gending.

11) De hierbedoelde vergunning werd verleend met gelijktijdige intrekking van die, voor denzelfden kring bij gouvernementsbesluit van 18 Juli 1891 n°. 21 verleend aan W. VAN HEYDEN.

Doorloopend volgnummer.	Nummer waaronder in deze tabel de vergunning is aangeduid. [1])	Kringen waartoe de verleende vergunning betrekking heeft, en namen der aanvragers, zoomede van hen op wie sedert, met goedkeuring van het Gouvernement, de vergunning is overgedragen.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de vergunning is verleend.	De vergunning was te aanvaarden vóór of op onderstaanden datum.	Datum van aanvaarding der vergunning. — NB. Binnen één jaar na de aanvaarding moeten de vergunningen volledig in werking zijn gebracht.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, houdende goedkeuring van de tarieven en verdere abonnementsvoorwaarden.
23	XIII.	Afdeeling Panaroekan. . . . (L.M.E. Boulet, wed. J.H.E. Hoeke).	31 Dec. 1893, n°. 29 (*Jav. Cour.* 12 Jan. 1894).	30 Juni 1894, verlengd tot 31 Dec. 1894.	—	24 Mei 1894, n°. 21 (*Jav. Cour.* 29 Mei 1894).
24	XV.	Afdeeling Banjoewangi . . . (H. W. van Steeden).	18 Nov. 1893. n°. 20 (*Jav. Cour.* 5 Dec. 1893).	18 Mei 1894.	20 Maart 1894 (gouvernementsbesluit dd. 14 Juli 1894, n°. 14).	14 Juli 1894, n°. 14 (*Jav. Cour.* 7 Aug. 1894).
		Banjoemas.				
25	VII.	Afdeeling Banjoemas . . . . (W.C. van Haeften en A.P. Kuipers).	4 Dec. 1893, n°. 13 (*Jav. Cour.* 19 Dec. 1893).	4 Juni 1894.	4 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 13 Juli 1894, n°. 38)	—
26	VII.	Afdeeling Poerwokerto . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	id. (id.)	—
27	VII.	Afdeeling Poerbolinggo . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	id. (id.)	—
28	VII.	Afdeeling Bandjarnegara. . . (Als voren).	id. (id.)	id.	id. (id.)	—
29	XVI.	Afdeeling Tjilatjap. . . . . (A. N. Pieters).	6 Mei 1893, n°. 15 (*Jav. Cour.* 2 Juni 1893).	6 Nov. 1893.	1 Nov. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 14 Dec. 1893, n°. 38).	6 Mei 1893, n°. 15 (*Jav. Cour.* 2 Juni 1893).
		Bagelen.				
30	VII.	Geheele residentie . . . . . (W.C. van Haeften en A.P. Kuipers).	4 Dec. 1893, n°. 13 (*Jav. Cour.* 19 Dec. 1893).	4 Juni 1894, verlengd tot 4 Dec. 1894.	—	—
		Kadoe.				
31	VII.	Geheele residentie . . . . . (Als voren).	id. (id.)	4 Juni 1894.	4 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 13 Juli 1894, n°. 38).	—
		Djokjokarta.				
32	XVII.	Geheele residentie . . . . . (Mr. P. Brooshooft, sedert overgedragen op de Telephoonmaatschappij der Vorstenlanden te Samarang).	21 Dec. 1892, n°. 23 (*Jav. Cour.* 23 Dec. 1892).	21 Juni 1893, verlengd tot 5 Nov. 1893.	3 Nov. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 6 Dec. 1893, n°. 36).	19 Juni 1894, n°. 16 (*Jav. Cour.* 26 Juni 1894).
		Soerakarta.				
33	XVIII.	Geheele residentie [12]) . . . . (Als voren).	5 Mei 1893, n°. 25 (*Jav. Cour.* 2 Juni 1893).	5 Nov. 1893, verlengd tot 5 Nov. 1894.	—	—
		Madioen.				
34	X.	Afdeeling Madioen [13]). . . . (W. van der Heyden).	18 Juli 1891, n°. 21 (*Jav. Cour.* 21 Juli 1891).	18 Jan. 1892.	1 Nov. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 3 Febr. 1894, n°. 24).	Als bij n°. 14.
35	XIX.	Afdeeling Magettan . . . . (Als voren).	18 Mei 1894, n°. 8 (*Jav. Cour.* 13 Juni 1894).	18 Nov. 1894.	—	18 Mei 1894, n°. 8 (*Jav. Cour.* 13 Juni 1894).
36	XIX.	Afdeeling Ponorogo. . . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	—	id. (id.)
37	XIX.	Afdeeling Ngawi . . . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	—	id. (id.)
		Kediri.				
38	XX.	Afdeeling Kediri [14]) . . . . (F. J. A. Noothout).	1 April 1893, n°. 23 (*Jav. Cour.* 28 April 1893).	1 Oct. 1893.	23 Sept. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 18 Nov. 1893, n°. 2).	18 Nov. 1893, n°. 2 (*Jav. Cour.* 5 Dec. 1893).
39	XXI.	Afd. Ngrowo (Toeloeng Agoeng). (L.M.E. Boulet, wed. J.H.E. Hoeke).	11 Dec. 1893, n°. 1 (*Jav. Cour.* 12 Dec. 1893).	11 Juni 1894.	29 Mei 1894. (gouvernementsbesluit dd. 12 Juli 1894, n°. 18).	24 Mei 1894, n°. 21 (*Jav. Cour.* 29 Mei 1894).

12) Luidens de voorwaarden der vergunning wordt de vereischte goedkeuring van regeeringswege op de plannen van aanleg eerst verleend, nadat de concessionaris zal hebben doen blijken dat hij zich ter zake heeft verstaan met den rijksbestuurder van Soerakarta.
13) Den concessionaris werd vergund om in het telephoonnet van de afdeeling Madioen op te nemen de suikerfabriek Geneng (afdeeling Ngawi) en de suikerfabrieken Poerwodadi en Redjosari (afdeeling Magettan), zoomede de in de afdeeling Ngawi gelegen houtkaponderneming Bogo (gouvernementsbesluiten van 5 Maart en 18 Mei 1894 n°. 25 en 8).
14) De vergunning werd verleend met gelijktijdige intrekking van die voor denzelfden kring bij gouvernementsbesluit van 18 Juli 1891 n°. 21 aan W. van der Heyden verleend.

Doorloopend volgnummer.	Nummer waaronder in deze tabel de vergunning is aangeduid. [1])	Kringen waartoe de verleende vergunning betrekking heeft, en namen der aanvragers, zoomede van hen op wie sedert, met goedkeuring van het Gouvernement, de vergunning is overgedragen.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, waarbij de vergunning is verleend.	De vergunning was te aanvaarden vóór of op onderstaanden datum.	Datum van aanvaarding der vergunning. — NB. Binnen één jaar na de aanvaarding moeten de vergunningen volledig tn werking zijn gebracht.	Datum en nummer van het gouvernementsbesluit, houdende goedkeuring van de tarieven en verdere abonnementsvoorwaarden.
40	XXII.	Afdeeling Berbek . . . . . (J. O. A. Boulet.)	31 Maart 1894, n°. 5 (*Jav. Cour.* 3 April 1894).	30 Sept. 1894.	—	—
41	XXIII.	Afdeeling Blitar 15) . . . . (F.F.G.Muschter, sedert overgedragen op de Blitar Telephoon-maatschappij te Soerabaija).	14 April 1891, n°. 31 (*Jav. Cour.* 17 April 1891).	14 Oct. 1891.	16 Sept. 1891 (gouvernementsbesluit dd. 27 Oct. 1891, n°. 9).	11 Juni 1893, n°. 21 (*Jav. Cour.* 1 Aug. 1893).
		BUITENBEZITTINGEN.				
		SUMATRA'S WESTKUST.				
42	XXIV.	Padangsche Bovenlanden. . . (H. J. Coster).	4 Juni 1893, n°. 7 (*Jav. Cour.* 20 Juni 1893).	4 Dec. 1893.	1 Oct. 1893 (gouvernementsbesluit dd. 22 Oct. 1893, n°. 13).	—
43	VII.	Padangsche Bovenlanden . . (W.C.van Haeften en A.P.Kuipers).	4 Dec. 1893, n°. 13 (*Jav. Cour.* 19 Dec. 1893)	4 Juni 1894.	4 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 13 Juli 1894, n°. 38).	—
		PALEMBANG.				
44	VII.	Geheele residentie . . . . . (Als voren).	id. (id.)	4 Juni 1894, verlengd tot 4 Dec. 1894.	—	—
		SUMATRA'S OOSTKUST.				
45	XXV.	Afdeeling Beneden-Langkat 16) (G. D. Langereis).	3 Maart 1894, n°. 28 (*Jav. Cour.* 9 Maart 1894).	3 Sept. 1894.	—	3 Maart 1894, n°. 28 (*Jav. Cour.* 9 Maart 1894).
46	XXVI.	Onderafdeelingen Tamiang en Padang Bedagei der afd. Deli 17) (A. P. Kuipers).	18 Mei 1894, n°. 24 (*Jav. Cour.* 22 Mei 1894).	18 Nov. 1894.	—	—
47	XXVI.	Afdeeling Batoe Bara. . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	—	—
48	XXVI.	Afdeeling Assahan . . . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	—	—
49	XXVI.	Afdeeling Laboean Batoe . . (Als voren).	id. (id.)	id.	—	—
50	XXVI.	Afdeeling Bengkalis . . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	—	—
		WESTERAFDEELING VAN BORNEO.				
51	XXVI.	Geheele residentie . . . . . (Als voren).	id. (id.)	id.	—	—
		CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.				
52	VII.	Geheele gewest . . . . . . (W.C.van Haeften en A.P.Kuipers.)	4 Dec. 1893, n°. 13 (*Jav. Cour.* 19 Dec. 1893).	4 Juni 1894.	4 Juni 1894 (gouvernementsbesluit dd. 13 Juli 1894, n°. 38).	—
		MENADO.				
53	XXVII.	Geheele residentie . . . . . (J.O.A.Boulet en W. v.d. Heyden).	16 Jan. 1894, n°. 57 (*Jav. Cour.* 23 Jan. 1894).	16 Juli 1894.	—	16 Jan. 1894, n°. 57 (*Jav. Cour.* 23 Jan. 1894).
		AMBOINA.				
54	XXVI.	De Ambonsche en Banda-eilanden (A. P. Kuipers).	18 Mei 1894, n°. 24 (*Jav. Cour.* 22 Mei 1894).	18 Mei 1895.	—	—

15) Bij gouvernementsbesluit van 24 September 1892 n°. 5 werd de termijn voor het volledig in exploitatie brengen van de onderneming met zes maanden verlengd (tot 16 Maart 1893).

16) Deze vergunning werd verleend met gelijktijdige intrekking, voor zoover de onderafdeeling Beneden-Langkat betreft, van de aan de Deli-Spoorweg Maatschappij bij gouvernementsbesluit van 3 Maart 1886 n°. 22 verleende concessie voor telephoongeleidingen in Deli, Langkat en Serdang. Met afwijking van de gebruikelijke voorwaarden is bij deze concessie weggelaten de bepaling dat de verbindingen uitsluitend mogen dienen tot het persoonlijk gebruik der geabonneerden. Bij uitzondering is verder de aan den Staat te betalen retributie aanstonds op het maximum ((10 pct. der bruto-ontvangsten) bepaald.

17) Deze vergunning werd verleend met gelijktijdige intrekking, voor zooveel de hiergenoemde twee onderafdeelingen betreft, van die, bij gouvernementsbesluit van 3 Maart 1886 n°. 22 aan de Deli-Spoorweg-Maatschappij verleend.

(5. 40.)

BIJLAGE NN.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de in 's LANDS KASSEN in Nederlandsch-Indië aanwezige BETAALMIDDELEN bij het einde van elke maand van 1893.

Tijdstippen.	Bankpapier.	Zilveren munt.		Koperen munt.	Totaal.
		Standpenningen.	Pasmunt.		
31 Januari.					
Op Java en Madura	f 6 504 829	f 6 831 173	f 586 333	f 1 432 081	f 15 354 416
In de Buitenbezittingen	2 645 690	4 868 474	212 802	132 027	7 858 993
	f 9 150 519	f 11 699 647	f 799 135	f 1 564 108	f 23 213 409
28 Februari.					
Op Java en Madura	f 6 517 825	f 6 968 376	f 578 979	f 1 396 712	f 15 461 892
In de Buitenbezittingen	2 050 125	3 926 682	183 378	133 276	6 293 461
	f 8 567 950	f 10 895 058	f 762 357	f 1 529 988	f 21 755 353
31 Maart.					
Op Java en Madura	f 5 639 885	f 6 860 929	f 596 436	f 1 408 092	f 14 505 342
In de Buitenbezittingen	2 512 655	3 945 428	172 976	139 172	6 770 231
	f 8 152 540	f 10 806 357	f 769 412	f 1 547 264	f 21 275 573
30 April.					
Op Java en Madura	f 4 160 585	f 6 589 171	f 540 662	f 1 444 347	f 12 734 765
In de Buitenbezittingen	1 782 015	3 698 863	176 538	138 981	5 796 397
	f 5 942 600	f 10 288 034	f 717 200	f 1 583 328	f 18 531 162
31 Mei.					
Op Java en Madura	f 3 706 660	f 7 049 400	f 605 008	f 1 414 887	f 12 775 955
In de Buitenbezittingen	2 008 645	3 780 471	169 943	140 439	6 099 498
	f 5 715 305	f 10 829 871	f 774 951	f 1 555 326	f 18 875 453
30 Juni.					
Op Java en Madura	f 3 326 000	f 7 576 419	f 638 508	f 1 420 592	f 12 961 519
In de Buitenbezittingen	1 846 425	4 160 769	174 326	143 880	6 325 400
	f 5 172 425	f 11 737 188	f 812 834	f 1 564 472	f 19 286 919

Tijdstippen.	Bankpapier.	Zilveren munt.		Koperen munt.	Totaal.
		Standpenningen.	Pasmunt.		
31 Juli.					
Op Java en op Madura	f 4 056 865	f 8 036 188	f 668 097	f 1 406 568	f 14 167 718
In de Buitenbezittingen	1 561 620	3 832 724	174 783	144 360	5 713 487
	f 5 618 485	f 11 868 912	f 842 880	f 1 550 928	f 19 881 205
31 Augustus.					
Op Java en Madura	f 4 741 305	f 8 576 336	f 952 953	f 1 375 806	f 15 646 400
In de Buitenbezittingen	2 051 195	3 679 513	170 571	132 042	6 033 321
	f 6 792 500	f 12 255 849	f 1 123 524	f 1 507 848	f 21 679 721
30 September.					
Op Java en Madura	f 7 019 705	f 9 469 571	f 1 581 761	f 1 406 287	f 19 477 324
In de Buitenbezittingen	1 591 840	3 574 146	171 638	139 416	5 477 040
	f 8 611 545	f 13 043 717	f 1 753 399	f 1 545 703	f 24 954 364
31 October.					
Op Java en Madura	f 7 913 890	f 8 601 559	f 1 647 952	f 1 446 379	f 19 609 780
In de Buitenbezittingen	2 414 805	4 580 776	201 304	144 284	7 341 169
	f 10 328 695	f 13 182 335	f 1 849 256	f 1 590 663	f 26 950 949
30 November.					
Op Java en Madura	f 8 079 380	f 8 509 155	f 1 616 211	f 1 452 930	f 19 657 676
In de Buitenbezittingen	1 949 025	4 666 505	193 947	143 219	6 952 696
	f 10 028 405	f 13 175 660	f 1 810 158	f 1 596 149	f 26 610 372
31 December.					
Op Java en Madura	f 9 341 270	f 8 317 620	f 1 581 565	f 1 481 430	f 20 721 885
In de Buitenbezittingen	3 306 965	5 259 695	204 814	146 752	8 918 226
	f 12 648 235	f 13 577 315	f 1 786 379	f 1 628 182	f 29 640 111

(5. 41.)

BIJLAGE **OO**.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 3, van het verslag.)

ALGEMEEN OVERZICHT van de opbrengst enz. der in 1893 voor Gouvernements-rekening in Nederland verkochte producten.

PRODUCTEN.	*In veiling* verkochte hoeveelheden. *a)*			Totale opbrengst. *b)*		
	Bruto gewicht bij afscheep. — Pikols.	Bruto gewicht hier te lande. — Kilogrammen.	Uitgeleverd netto gewicht. — Kilogrammen.	Veilingsprijs met bijberekening van de door de koopers te vergoeden 1 pct. veilingskosten *c)*, doch na aftrekking van het rabat voor contante betaling (1½ pct. voor koffie en tin en 1 pct. voor kinabast).	Onkosten. (Alleen die op de afscheping, het vervoer en den verkoop gevallen.)	Zuiver bedrag.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Koffie . . { Java.	339 772^{77}	24 057 616^{5}	23 499 256^{5}	f 24 958 315,88	f 2 119 413,96^{5}	f 22 838 901,91^{5}
Koffie . . { Menado	5 277^{97}	321 124	313 204	475 248,59	37 521,63^{5}	437 726,95^{5}
	e) 395 050^{74}	24 378 740^{5}	23 812 460^{5}	f 25 433 564,47	f 2 156 935,60	f 23 276 628,87
Banka-tin	*f)* 90 001^{96}	—	5 529 403	f 5 807 022,58	f 268 140,13^{5}	f 5 538 882,44^{5}
Billiton-tin	*g)* 3 317^{82}	—	204 160	f 204 012,01	f 9 758,81	f 194 253,20
Kinabast	*h)* 308 020^{50} (netto K.G.)	—	*i)* 310 861^{35}	*k)* f 134 011,78^{5}	f 32 356,78	f 101 655,00^{5}
				f 31 578 610,84^{5}	f 2 467 191,32^{5} *m)*	f 29 111 419,52

a) De veilingen vonden als gewoonlijk plaats te Amsterdam en te Rotterdam. Te Amsterdam werden verkocht 218 953^{46} pikol koffie, 46 719^{56} pikol tin en al de kinabast, zoodat de veilingen te Rotterdam bestonden uit 176 097^{28} pikol koffie en 46 600^{22} pikol tin.
Naar de opslagplaatsen waren de verkochte hoeveelheden verdeeld als volgt:

Plaatsen van opslag.	Geveild te Amsterdam.			Geveild te Rotterdam.			Totalen.		
	Koffie.	Tin.	Kinabast.	Koffie.	Tin.	Kina bast.	Koffie.	Tin.	Kinabast.
	Pikols.	Pikols.	K.G.	Pikols.	Pikols.	K.G.	Pikols.	Pikols.	K.G.
Amsterdam	91 381^{43}	19 428^{11}	308 020^{50}	73 115^{46}	24 233^{41}	„	164 496^{89}	43 661^{52}	308 020^{50}
Rotterdam	69 806^{03}	26 047^{79}	„	60 747^{82}	21 309^{21}	„	130 553^{85}	47 357	„
Dordrecht	28 220	„	„	11 780	1 057^{60}	„	40 000	1 057^{60}	„
Middelburg	17 868	1 243^{66}	„	22 132	„	„	40 000	1 243^{66}	„
Schiedam	11 678	„	„	8 322	„	„	20 000	„	„
	218 953^{46}	46 719^{56}	308 020^{50}	176 097^{28}	46 600^{22}	„	395 050^{74}	93 319^{78}	308 020^{50}

b) De onder dit hoofd vermelde sommen hebben alleen betrekking tot de *in veiling* verkochte hoeveelheden.
Met inbegrip van hetgeen in de verantwoording der Handelmaatschappij nog eene plaats had te vinden betreffende ontvangsten en uitgaven ter zake van door zeeramp als anderszins te min of in beschadigden staat uitgeleverde — en daarom buiten de veilingen gebleven — producten was over 1893 *meer* te verantwoorden dan de sommen, genoemd in de kolommen 5, 6 en 7 van dit overzicht bruto f 18 054,74 en netto f 9 477,15^{5}.
Het *totaal* der verantwoorde bruto en netto ontvangsten bedroeg namelijk als volgt:

	bruto ontvangsten.	onkosten.	netto ontvangsten.
voor koffie { Java	f 24 966 304,39	f 2 127 088,89^{5}	f 22 839 215,49^{5}
voor koffie { Menado . . .	485 022,01	38 022,32^{5}	446 999,68^{5}
„ Banka-tin	5 807 315,39	268 542,10	5 538 773,29
„ Billiton-tin	204 012,01	9 758,81	194 253,20
„ kinabast	134 011,78^{5}	32 356,78	101 655,00^{5}
	f 31 596 665,58^{5}	f 2 475 768,91	f 29 120 896,67^{5}

Voor zoover de in de averij-rekening te begrijpen producten, wat hunne hoeveelheden betreft, niet reeds in vorige jaarrekeningen waren verantwoord viel in 1893 in die rekening slechts op te nemen eene hoeveelheid van 5^{20} pikol Java-koffie (oogst 1892) en 0^{52} pikol Banka-tin.

c) Door de koopers werd als vergoeding voor veilingskosten voldaan: voor koffie (Java-) f 250 837,32^{5}, voor koffie (Menado-) f 4 776,36, voor Banka-tin f 58 362,03, voor Billiton-tin f 2 050,37 en voor kinabast f 1 338,05, of in het geheel f 317 364,13^{5}.

d) De spillage, met inbegrip van de aan de koopers tegoedgedaan wordende tarra der balen (1½ K.G. per baal), ontstaat bij het afschepen en inladen in Indië, en verder bij lossing, steken van monsters, opslag in de pakhuizen en uitslag bij aflevering. Voor kinabast wordt als tarra aangenomen hetgeen daarvoor in Indië op de balen of kisten of op de Indische wichtnota's is vermeld..

GEMIDDELDE OPBRENGST, berekend over de afgescheepte hoeveelheid (zie kolom 2).				GEMIDDELDE OPBRENGST, berekend over de verkochte netto hoeveelheid (zie kolom 4).				Gemiddelde veilingsprijs.	Aantal netto kilogrammen die elke afgescheepte pikol gemiddeld heeft uitgeleverd. (Zie de kolommen 2 en 4.)	Percentsgewijze berekening der spillage naarreden van 61^{75} kilogram per pikol. *d*)	De afgescheepte hoeveelheden (kolom 2) besloegen de navolgende scheepsruimte (in lasten):
Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.	Maatstaf.	Onzuiver bedrag.	Onkosten.	Zuiver bedrag.				
8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
per bruto pikol.	f 64,03^{29}	f 5,43^{75}	f 58,59^{54}	per 1/2 K.G.	f 0,53^{100}	f 0,04^{505}	f 0,48^{595}	f 0,53^{37} per 1/2 K.G.	60,30	2,35	13 477^{184}
id.	90,04^{38}	7,10^{91}	82,93^{47}	id.	0,75^{865}	0,05^{990}	0,69^{875}	0,76^{25} » » »	59,34	3,90	210^{113}
	. . . . .	. . . . .	. . . . .		. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . .	. . . . .	. . . . .	
id.	f 64,38^{05}	f 5,45^{99}	f 58,92^{06}	id.	f 0,53^{400}	f 0,04^{525}	f 0,48^{875}	f 0,53^{67} per 1/2 K.G.	60,27	2,40	13 687^{297}
id.	64,52^{06}	2,97^{92}	61,54^{14}	per 50 K.G.	52,51	2,42^{5}	50,08^{5}	52,77 » 50 »	61,43	0,51	2 763^{052}
id.	61,48^{97}	2,94^{13}	58,54^{84}	id.	49,96	2,39	47,57	50,21 » 50 »	61,53	0,35	101^{773}
per netto K.G.	0,43^{507}	0,10^{505}	0,33^{002}	per 1/2 K.G.	0,21^{555}	0,05^{205}	0,16^{350}	0,21^{54} » 1/2 »	. . . . .	*l*)	331^{574}
											16 883^{696}

e) Naar gelang van de oogstjaren was de in veiling verkochte koffie verdeeld als volgt:

Oogstjaar	1889	„	pikol Java-koffie	en	0^{91}	pikol Menado-koffie.		
„	1890	3^{91}	„	„	„ 155^{83}	„	„	
„	1891	200^{69}	„	„	„ 1 791^{23}	„	„	
„	1892	389 568^{17}	„	„	„ 3 330	„	„	
Totalen		389 772^{77}			5 277			

f) Van de gedurende 1893 in veiling gebrachte hoeveelheid Banka-tin (waaronder 338^{75} pikol geraffineerd) waren in 1892 van Banka op Java aangebracht 71 712^{01} en in 1893 18 289^{95} pikol.

g) Door de Billiton-maatschappij geleverd als pachtschat over het boekjaar 1891/92.

h) Afkomstig uit den oogst van 1892.

i) Hiervan werden 310 523^{50} K.G. in veiling verkocht en de overige 337^{85} K.G. als monsters verstrekt.

k) Hieronder f 207,41 ter zake van verstrekte monsters.

l) De kinabast heeft *meer* uitgeleverd dan het in Indië opgegeven netto gewicht.

m) De onkosten lieten zich splitsen als volgt (de centen zijn afgerond tot volle guldens):

	Koffie.		Banka- en Billiton-tin.		Kinabast.		Totalen.	
Kosten van afscheep in Indië (voor de na ult. 1892 verscheepte producten berekend naar een vast abonnementstarief; zie blz. 171 van het verslag hiervóór)		f 114 860		f 20 567		f 1 765		f 137 192
Vracht van Java en Menado naar Nederland en lossingskosten .		859 727		62 483		21 600		943 810
Premiën aan de gezagvoerders, bedragende als maximum voor koffie en kinabast f 1 en voor tin f 0,25 per last.		11 497		666		329		12 492
Premiën van zee-assurantie (over eene verzekerde waarde — volgens de prijzen der producten op de tijdstippen waarop de assurantiën gesloten werden — van f 5 542 462)		158 270		1 618		23		159 911
Zoogenaamde onsplitsbare onkosten hier te lande:								
Kosten bij aanvoer, opslag, sorteering, enz.	f 110 232		f 11 911		f 2 385		f 124 528	
„ van surveillance	180		17		„		197	
Pakhuisburen	34 106		4 878		1 170		40 154	
Brandassurantie premiën	28 710		5 892		268		34 870	
Veilingskosten	7 492		3 337		432		11 261	
Kassiersloon (met 1 Augustus 1893 afgeschaft)	5 638		1 643		35		7 316	
Briefport en telegrammen	276	186 634	31	27 709	„	4 290	307	218 633
Courtage van verkoop (voor koffie en kinabast 1 pct., voor tin 1/2 pct.)		255 611		30 147		1 334		287 092
Registratierecht en opcenten		188 834		44 542		1 006		234 382
Commissieloon der Nederlandsche Handelmaatschappij (1 1/2 pct.) .		381 503		90 166		2 010		473 679
		f 2 156 936		f 277 898		f 32 357		f 2 467 191

(5. 42.)

BIJLAGE PP.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1893 voor gouvernementsrekening uit Indië verscheepte ladingen KOFFIE, TIN en KINABAST en van de daarvoor betaalde VRACHTEN.

Maand waarin het schip uit Indië vertrokken is.	Beladingen in: stoomschepen van de maatschappij „Nederland."	Beladingen in: stoomschepen van de maatschappij „Rott-Lloyd."	Beladingen in: zeilschepen.	KOFFIE. Pikols.			KOFFIE. Vracht per last. a)	TIN. Pikols.			TIN. Vracht per last. b)	KINABAST. Pikols.	KINABAST. Vracht per last of (voor de na ult. Mei 1893 ter verscheping aangewezen hoeveelheden) per M^3. c)
Januari	»	1	»	»	7 000	»	f 70	»	$1 009^{92}$	»	f 20	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	70	$1 576^{66}$	»	»	25	339^{86}	f 65
	»	1	»	»	$8 070^{33}$	»	70	»	$1 557^{25}$	»	20	»	»
	»	»	1	»	»	d) $11 233^{85}$	45	»	»	»	»	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	$3 948^{03}$	10	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	$6 059^{48}$	10	»	»
	1	»	»	$9 013^{94}$	»	»	70	628^{45}	»	»	25	»	»
Februari	»	1	»	»	8 000	»	70	»	$1 466^{22}$	»	20	»	»
	1	»	»	4 969	»	»	70	$3 987^{65}$	»	»	25	54^{57}	65
	»	1	»	»	$5 534^{50}$ / e) $1 998^{97}$	» / »	70 / 75	»	918^{19}	»	20	»	»
	»	1	»	»	$8 030^{11}$	»	70	»	916^{94}	»	20	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	70	$1 486^{94}$	»	»	25	»	»
	»	1	»	»	6 142	»	70	»	$2 245^{43}$	»	20	»	»
Maart	»	»	1	»	»	»	»	»	»	$1 009^{57}$	10	»	»
	1	»	»	6 000	»	»	70	$1 450^{90}$	»	»	25	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	70	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	3 000	»	70	»	$1 692^{99}$	»	20	»	»
	1	»	»	$3 000^{63}$	»	»	70	559^{95}	»	»	25	»	»
	»	1	»	»	4 240 / e) 760^{25}	» / »	70 / 75	»	$2 037^{75}$	»	20	»	»
April	1	»	»	1 500	»	»	70	$3 348^{54}$	»	»	25	»	»
	»	1	»	»	$5 000^{03}$	»	70	»	$2 959^{58}$	»	20	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	$2 525^{45}$	»	»	25	345^{07}	65
	1	»	»	$1 999^{88}$	»	»	70	$1 482^{29}$	»	»	25	127^{51}	65
	»	1	»	»	$3 000^{09}$	»	70	»	$1 154^{77}$	»	20	»	»
Mei	1	»	»	$3 811^{43}$	»	»	70	$1 035^{70}$	»	»	25	260^{69}	65
	»	1	»	»	5 000	»	70	»	$2 290^{27}$	»	20	»	»
	1	»	»	$3 999^{88}$	»	»	70	$1 480^{54}$	»	»	25	114^{87}	65
	»	1	»	»	5 000	»	70	»	$1 477^{16}$	»	20	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	$2 053^{64}$	»	»	25	»	»
	1	»	»	4 798	»	»	70	$1 488^{89}$	»	»	25	98^{16}	65
Transporteeren	13	13	4	$51 092^{76}$	$75 776^{28}$	$11 233^{85}$	....	$23 105^{60}$	$19 726^{47}$	$11 017^{08}$	....	$1 340^{73}$	......

a) Het gewicht komt overeen: voor koffie in balen met 1800 K.G., voor koffie in vaten met 1550, voor legkoffie (in balen) met 1600 en voor koffie in hoornschil met 1200 K.G.
b) Het last tin = 2000 K.G.
c) Het last kinabast (in gewicht overeenkomende met 950 K.G.) = 3^{883} M^3.
d) Afgehaald uit de residentie Menado.
e) Afgehaald van de zuidkust van Java.

Maand waarin het schip uit Indië is vertrokken.	Beladingen in: stoomschepen van de maatschappij			KOFFIE.				TIN.				KINABAST.	
	„Nederland."	„Rott-Lloyd."	zeilschepen.	Pikols.			Vracht per last. a)	Pikols.			Vracht per last. b)	Pikols.	Vracht per last of (voor de na ult. Mei 1893 ter verscheping aangewezen hoeveelheden) per M^3. c)
Per transport	13	13	4	51 092^{76}	75 776^{28}	11 233^{85}	. . . .	23 105^{60}	19 726^{47}	11 017^{08}	. . . .	1 340^{73}	. . . . . .
Juni	»	1	»	»	5 000	»	f 70	»	1 354^{03}	»	f 20	»	»
	1	»	»	5 781^{24}	»	»	70	1 577^{11}	»	»	25	237^{70}	f 65
	»	1	»	»	7 000^{05}	»	70	»	1 499^{48}	»	20	»	»
	1	»	»	5 548^{71}	»	»	70	1 713^{87}	»	»	25	185^{31}	65
	1	»	»	»	»	»	»	1 618^{09}	»	»	25	»	»
Juli	»	1	»	»	5 000	»	70	»	1 152^{58}	»	20	»	»
	1	»	»	2 000 } e) 6 840	»	»	70 75	1 738^{98}	»	»	25	574^{49}	15
	»	1	»	»	5 000	»	70	»	2 296^{86}	»	25	»	»
	1	»	»	5 000	»	»	70	1 491^{13}	»	»	25	197^{29}	15
Augustus	»	1	»	»	5 000	»	70	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	»	»	»	»	1 719^{26}	»	25	»	»
	1	»	»	5 000	»	»	70	1 946^{76}	»	»	25	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	70	»	1 728^{18}	»	25	»	»
	1	»	»	5 000	»	»	70	1 472^{80}	»	»	20	274^{56}	14
	»	1	»	»	3 000	»	70	»	»	»	»	»	»
September	1	»	»	5 000	»	»	70	1 451^{72}	»	»	25	86^{52}	14
	»	1	»	»	»	»	»	»	558^{67}	»	25	»	»
	»	1	»	»	5 000	»	70	»	1 143^{11}	»	25	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	2 983^{52}	10	»	»
	1	»	»	1 988^{93}	»	»	70	2 064^{70}	»	»	20	289^{24}	14
	»	1	»	»	»	»	»	»	890^{52}	»	25	»	»
October	1	»	»	»	»	»	»	1 028^{29}	»	»	25	272^{13}	14
	»	1	»	»	»	»	»	»	1 149^{50}	»	25	»	»
	»	»	1	»	»	»	»	»	»	1 139^{54}	10	»	»
	1	»	»	1 350	»	»	70	3 436^{44}	»	»	25	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	2 513^{94}	»	»	25	»	»
November	1	»	»	1 500	»	»	70	4 106^{29}	»	»	25	363^{39}	14
	»	1	»	»	5 000	»	70	»	1 255^{65}	»	25	»	»
	1	»	»	1 202^{47}	»	»	70	3 104^{76}	»	»	25	166^{70}	14
	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	»	1	»	»	2 000	»	70	»	1 740^{51}	»	25	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	3 430^{98}	»	»	25	»	»
	1	»	»	771^{56}	»	»	70	1 604^{46}	»	»	25	48^{68}	14
December	»	1	»	»	4 500	»	70	»	1 383^{54}	»	25	»	»
	1	»	»	1 500	»	»	70	2 992^{45}	»	»	25	»	»
	»	1	»	»	2 102	»	70	»	1 470^{95}	»	25	»	»
	1	»	»	»	»	»	»	2 953^{53}	»	»	25	102^{72}	14
Stoomvaart-maatschappij „Nederland" .	31			99 575^{67}				63 351^{90}				4 139^{46}	
Stoomvaart-maatschappij „Rott. Lloyd".		29			129 378^{33}				39 069^{01}				
Totaal beladingen in stoomschepen	60			228 954				102 420^{91}					
Idem in zeilschepen . .			6			11 233^{85}				15 140^{14}			
Algemeen totaal . . .	66			240 187^{85}			. . . .	117 561^{05}			. . . .	4 139^{46}	. . . . . .

(5. 43.)

BIJLAGE QQ.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de opiumpacht op Java en Madura over de jaren 1893 en 1894.

PACHTPERCEELEN.	AANTAL KATTI'S RUW OPIUM							
	voor 1893						bij het einde van den pachttermijn 1893 door de pachters overgehouden en aan den lande teruggeleverd.	Werkelijk sleten alzoo de pachters in 1893 aan opium uit 's lands voorraad de onderstaande hoeveelheden.
	als maxima toegestaan:			verstrekt:				
	Levantsch.	Bengaalsch.	Te zamen.	Levantsch.	Bengaalsch.	Te zamen.		Pct. van de toegestane maxima.
Batavia, Krawang en de Lampongsche Districten . . .	4 080	4 080	8 160	4 080	4 080	8 160	1 1547/1600	8 158 53/1600 = 99.97^{5}
Cheribon	360	2 040	2 400	360	2 040	2 400	»	2 400 = 100.00
Tagal	900	5 100	6 000	431 1554/1600	2 490	2 921 1554/1600	125 716/1600	2 796 838/1600 = 46.62
Pekalongan	1 200	3 600	4 800	750 420/1600	2 377 800/1600	3 127 1220/1600	150 803/1600	2 977 417/1600 = 62.02
Samarang.	14 400	9 600	24 000	7 750	7 100	14 850	»	14 850 = 61.87^{5}
Japara	4 200	4 800	9 000	2 550	4 300	6 850	728 277/1600	6 121 1323/1600 = 68.02
Rembang	9 000	9 000	18 000	3 200	2 800	6 000	113 800/1600	5 886 800/1600 = 32.70^{5}
Soerabaija.	10 800	10 800	21 600	4 800	8 250	13 050	154	12 896 = 59.70
Pasoeroean	2 400	3 600	6 000	1 950	3 150	5 100	103	4 997 = 83.28
Probolinggo	600	3 000	3 600	385	2 240	2 625	99 932/1600	2 525 668/1600 = 70.14
Bezoeki.	360	2 460	2 820	191	2 280	2 471	6 846/1600	2 464 754/1600 = 87.37^{5}
Banjoemas.	1 200	2 400	3 600	1 200	2 400	3 600	429 550/1600	3 170 1050/1600 = 88.08
Bagelen	600	1 800	2 400	525	1 600	2 125	35 1036/1600	2 089 564/1600 = 87.04
Kadoe	2 400	3 000	5 400	700	1 900	2 600	112 540/1600	2 487 1060/1600 = 46.07
Djokjakarta	3 000	3 000	6 000	1 755	1 550	3 305	651 1162/1600	2 653 438/1600 = 44.22
Soerakarta.	12 000	6 000	18 000	10 050	2 950	13 000	60 988/1600	12 939 612/1600 = 71.88
Madioen	7 200	4 800	12 000	4 200	2 500	6 700	1 324 1178/1600	5 375 422/1600 = 44.79
Kediri	12 000	6 000	18 000	8 450	4 800	13 250	931 1023/1600	12 318 577/1600 = 68.43
Madura.	300	3 900	4 200	85	1 690	1 775	*e)*	1 775 = 42.26
Totalen. . . .	87 000	88 980	175 980	53 413 374/1600	60 497 800/1600	113 910 1174/1600	5 028 1198/1600	108 881 1576/1600 = 61.87

a) Wat het Levantsch opium aangaat, is als maatstaf van berekening aangenomen de gemiddelde kostprijs (f 8,50 per katti) van de in 1892 aangebr partijen, welke voldoende waren om geheel in de behoefte van 1893 te voorzien. Vermits het voor de behoefte van 1893 verstrekt Bengaalsch opium kan gerek worden voor 5/23 gedeelten behoord te hebben tot de in 1891, voor 17/23 tot de in 1892 en voor 1/23 tot de in 1893 voor 's lands rekening aangebrachte partijen is de winst voor den lande op den verstrekkingsprijs van bedoelde opiumsoort, met inachtneming van de aangegeven verhoudingscijfers, berekend naar het kosten der in gemelde drie jaren aangebrachte partijen (verg. het verslag hiervóór, blz. 175, zoomede het vorig verslag, blz. 183, noot 2). Naar de bedoelde verhouding ko die middenprijs te staan op f 9,74 per katti. Aangezien de pachters den lande f 30 per katti betalen, is derhalve als winst op den verstrekkingsprijs aangenom f 21,50 per katti Levantsch en f 20,26 per katti Bengaalsch opium.

b) Daar bij de opmaking in Indië van deze tabel de prijzen van de partijen opium, die geacht konden worden te zullen dienen voor de behoefte van 1894 nog niet volledig bekend waren, is voor dat jaar de winst van den lande op den verstrekkingsprijs *bij raming* gesteld op f 19,80 per katti Levantsch en op f 20, per katti Bengaalsch opium.

voor 1894 als maxima toegestaan:			OPBRENGST DER PACHT (na aftrekking van het kostende van het opium). 1893.			1894.			Vastgesteld aantal verkoopplaatsen voor	
Levantsch.	Bengaalsch.	Te zamen.	Pachtsom.	Winst op de verstrekte hoeveelheden. a)	Te zamen.	Pachtsom.	Vermoedelijke winst, aannemende dat in 1894 dezelfde hoeveelheden als in 1893 zouden worden verstrekt. b)	Te zamen.	1893.	1894.
4 560	3 600	8 160	f 834 000	f 170 381	f 1 004 381	f 846 000	f 164 832	f 1 010 832	c) 33	d) 34
360	2 040	2 400	134 760	170 380	183 830	135 600	49 152	184 752	11	11
900	5 100	6 000	255 000	59 735	314 735	255 360	59 847	315 207	23	23
1 200	3 600	4 800	232 920	64 299	297 219	232 920	63 878	296 798	33	33
14 400	9 600	24 000	1 440 000	310 471	1 750 471	1 440 000	299 710	1 739 710	73	73
4 200	4 800	9 000	480 000	141 943	621 943	492 000	139 070	631 070	54	54
9 000	9 000	18 000	648 120	125 528	773 648	612 000	121 040	733 040	50	50
9 600	12 000	21 600	1 200 000	270 345	1 470 345	1 326 000	264 990	1 590 990	48	48
2 400	3 600	6 000	480 000	105 744	585 744	529 440	103 500	632 940	22	22
480	3 120	3 600	260 520	53 660	314 180	255 720	53 767	309 487	14	14
300	2 520	2 820	150 000	50 299	200 299	174 720	50 750	225 470	20	20
1 200	2 400	3 600	150 120	74 424	224 544	150 720	73 200	223 920	10	10
600	1 800	2 400	156 480	43 703	200 183	179 160	43 355	222 515	17	17
1 800	3 600	5 400	336 120	53 544	389 664	336 120	53 000	389 120	31	31
3 600	2 400	6 000	408 000	69 135	477 135	336 000	66 679	402 679	93	94
13 200	4 800	18 000	900 000	275 842	1 175 842	1 056 000	259 760	1 315 760	146	145
7 200	4 800	12 000	672 360	140 950	813 310	624 120	134 660	758 780	64	64
12 000	6 000	18 000	1 921 680	278 923	2 200 603	1 992 600	266 190	2 258 790	120	120
						f 10 974 480	f 2 267 380	f 13 241 860		
e)	e)	e)	117 840	36 037	153 907				32	32
87 000	84 780	171 780	f 10 777 920	f 2 374 063	f 13 151 983	f)	f)	f)	894	895

c) Hiervan 22 verkoopplaatsen in Batavia, 6 in Krawang en 5 in de Lampongsche Districten.

d) Hiervan 22 verkoopplaatsen in Batavia, 7 in Krawang en 5 in de Lampongsche Districten.

e) Vermits met den pachter voor 1893 onder de hand was overeengekomen omtrent de voortzetting van de pacht ook nog gedurende een gedeelte van 1894, namelijk tot op het tijdstip van invoering der proef met de regie (zie het verslag hiervóór blz. 172), heeft toepassing gevonden het bepaalde bij de ordonnantie van 30 November 1893 (Indisch Staatsblad nº. 290), zoodat de pachter op Madura bij het einde van 1893 van de hierbedoelde teruglevering ontheven was.

f) In de residentie Madura is in 1894 het opiummiddel slechts gedurende de eerste acht maanden des jaars in handen van een pachter gebleven, en wel tegen dezelfde pachtsom van f 9820 's maands als in 1893 (verg. de voorgaande noot), zijnde met 1 September 1894 aldaar eene proef begonnen met exploitatie van het opiummonopolie in eigen beheer.

(5. 44.)

BIJLAGE RR.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST van de OPIUMPACHT in de BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Tijdvakken, waarvoor de pacht werd afgestaan.	PACHTSOMMEN. 1892.	1893.	1894.
Sumatra's Westkust *a*)	Telkens voor één jaar	f 276 120	f 324 120	f 270 000,00
Benkoelen	Idem	27 168	30 720	26 580,00
Palembang	Idem	75 000	76 800	78 120,00
Oostkust van Sumatra	Voor 1892 en 1893 telkens voor één jaar (wat de in noot *b* bedoelde streken betreft slechts voor acht maanden van 1893); daarna voor 1894 t/m 1896 *d*)	1 740 000	*b*) 1 263 520	1 320 000,00
Atjeh *c*)	Telkens voor één jaar	289 320	216 000	180 000,00
Riouw	Telkens voor drie iaren (1890 t/m 1892 en 1893 t/m 1895)	*e*) 792 800	456 000	456 000,00
Banka	Eerst voor twee jaren (1891 en 1892), daarna voor drie jaren (1893 t/m 1895)	216 000	252 120	252 120,00
Billiton	Voor drie jaren (1892 t/m 1894)	223 200	223 200	223 200,00
Westerafdeeling van Borneo	Eerst voor twee jaren (1891 en 1892), daarna voor drie jaren (1893 t/m 1895)	103 200	108 000	108 000,00
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Telkens voor één jaar	23 208	25 248	20 460,00
Celebes en onderhoorigheden	Telkens voor drie jaren (1890 t/m 1892 en 1893 t/m 1895)	139 000	132 360	132 360,00
Menado *f*)	Telkens voor één jaar	11 520	10 032	13 342,50
Amboina *g*)	Telkens voor één jaar, doch wat de Banda-eilanden betreft eerst voor twee jaren (1892 en 1893) en later voor één jaar (1894)	72 012	66 000	73 860,00
Ternate	Telkens voor één jaar	3 250	3 900	3 900,00
Timor	Idem	2 580	3 060	3 480,00
Bali en Lombok *h*)	Telkens voor drie jaren (1890 t/m 1892 en 1893 t/m 1895)	121 560	97 920	97 920,00
	Totaal der pachtsommen	*i*) f 4 115 938	*j*) f 3 289 000	f 3 259 342,50
WINST van het Gouvernement op het aan de pachters in de gewesten Sumatra's Westkust, Benkoelen, Palembang, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Menado verstrekte opium *k*)		243 603	238 641	(nog niet bekend)
Opbrengst van de pacht voor het Gouvernement (na aftrekking van het kostende van het verstrekt opium)		f 4 359 541	f 3 527 641	(nog niet bekend)

a) Tot de pacht in dit gouvernement behoort ook het uitsluitend recht van invoer van opium (mits tot geen grootere hoeveelheid dan 2000 katti 's jaars) in het landschap Troemon.

b) Hieronder f 27 520 voor die Siaksche streken (de landschappen Bangka, Koeboe en Tanahpoetih, zoomede het Mandau- en het Tapoeng-gebied), waar de pacht met 1 Mei 1893 voor 't eerst in handen van het Gouvernement is gekomen; zie Indisch Staatsblad 1893 nº. 41.

c) In dit gewest strekt de pacht zich niet verder uit dan tot het door het Gouvernement bezette gedeelte van Groot-Atjeh, waartoe ook worden gerekend te behooren de eilanden Weh en Bras.

d) Bij de jongste verpachting was uitgezonderd de onderafdeeling Tamiang waar het middel onverpacht is gebleven.

e) Hieronder voor het landschap Indragiri, waar de pacht eerst toen in handen van het Gouvernement kwam, slechts pachtsom (f 1600 's maands) over vijf maanden (1 Augustus t/m 31 December 1892).

f) Onder de voor dit gewest opgegeven sommen is voor de afdeeling Gorontalo begrepen achtereenvolgens f 600, f 132 en f 1140. Het perceel Minahassa is voor het tijdvak van 1 Januari t/m 15 Februari 1894 in pacht afgestaan tegen f 610 's maands en voor het resteerend deel van 1894 tegen f 1075 's maands. Tot de bedoelde tweede verpachting werd overgegaan nadat de borgen van den oorspronkelijken pachter geweigerd hadden het pachtcontract te onderteekenen.

g) Voor de hoofdplaats Amboina (met Kajeli en Boeroe) bedroeg de pachtsom in de opgegeven drie jaren achtereenvolgens f 22 212, f 16 200 en f 21 660, en voor het overige pachtgebied in de residentie Amboina, namelijk voor de Banda-eilanden, achtereenvolgens f 49 800, f 49 800 en f 52 200.

h) In het voor 1892 opgegeven totaal deelen de perceelen Boeleleng en Djembrana elk afzonderlijk voor f 115 200 en f 6360; voor elk der jaren 1893 en 1894 waren die sommen f 91 200 en f 6720.

i) Zie noot *e*.

j) Zie noot *b*.

k) In de overige in dit staatje genoemde gewesten voorzien de pachters zich van het benoodigde opium buiten tusschenkomst van het Gouvernement, uitgezonderd in Ternate, waar echter de verstrekkingsprijs van het opium in de pachtsom opgaat.

De hier uitgetrokken winst (zie het verslag hiervóór, blz. 177 noot 2) is berekend als volgt:

	1892. Verstrekte hoeveelheid ruw opium (in katti's).		Winst per katti.	Totale winst.	1893. Verstrekte hoeveelheid ruw opium (in katti's).		Winst per katti.	Totale winst.
Sumatra's Westkust	Levantsch	3 798	f 19,87	f 75 466,26	Levantsch	3 919	f 20,28^5	f 79 496,91^5
	Bengaalsch	4 652½	20,05^5	93 305,89	Bengaalsch	3 807	20,56^5	78 290,95^5
		8 450½		f 168 772,15		7 726		f 157 787,87
Benkoelen	Bengaalsch	479	20,05^5	9 606,34^5	Bengaalsch	659	20,56^5	13 552,33^5
Palembang	Id.	2 697	20,05^5	54 088,33^5	Id.	2 695	20,56^6	55 422,67^5
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	Id.	427	20,05^5	8 563,48^5	Id.	423	20,56^5	8 698,99^5
				f 241 030,31^5				f 235 461,87^5
Menado	Id.	110	23,39	2 572,90	Id.	133	23,90	3 178,70
	Lev. en Beng. te zamen	12 163½		f 243 603,21^5	Lev. en Beng. te zamen	11 636		f 238 640,57^5

(5. 45.)

BIJLAGE SS.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST der verpachte middelen (met uitzondering van de opiumpacht) op Java en Madura over elk der jaren 1892, 1893 en 1894.

GEWESTEN.	RUND-, BUFFEL- EN PAARDENSLACHT.			DOBBELSPELEN.			VARKENSLACHT.			OVERVAARTEN.		
	1892.	1893.	1894.	1892.	1893.	1894.	1892.	1893.	1894.	1892.	1893.	1894. a)
Bantam	f 15 720	f 15 120	f 16 680	»	»	»	f 72	f 264	f 384	f 5 430	f 4 596	f 4 188
Batavia	64 920	66 120	66 000	f 110 832	f 98 112	f 93 420	33 000	24 240	33 120	»	»	»
Krawang	5 520	5 760	5 160	»	»	»	732	816	732	3 600	4 512	4 200
Preanger Regentschappen	»	»	»	»	»	»	1 020	1 356	2 016	4 503	5 244	5 025
Cheribon	33 840	29 760	29 160	»	»	»	2 880	2 616	3 156	4 152	3 432	5 988
Tagal	22 560	19 920	20 460	»	»	»	612	1 056	1 440	1 644	»	»
Pekalongan	20 520	20 400	21 120	»	»	»	732	552	900	840	1 380	1 380
Samarang	96 120	96 120	96 120	43 320	51 120	59 580	5 100	4 860	5 340	3 612	2 400	3 120
Japara	18 000	25 560	21 720	»	»	»	1 164	1 020	1 020	10 380	5 640	5 640
Rembang	26 520	32 520	27 720	»	»	»	1 440	1 788	1 872	6 240	8 640	8 760
Soerabaija	181 812	187 800	203 808	39 552	44 028	43 752	6 300	6 300	6 804	41 940	47 280	45 840
Pasoeroean	90 960	88 440	92 640	»	»	»	1 140	900	720	»	»	»
Probolinggo	45 720	47 400	48 240	»	»	»	324	180	432	»	»	»
Bezoeki	75 144	73 224	70 992	»	»	»	84	84	84	»	»	»
Banjoemas	40 800	41 520	44 496	»	»	»	192	192	192	4 620	5 400	7 440
Bagelen	72 624	70 332	79 848	»	»	»	792	732	672	2 043	1 491	2 427
Kadoe	72 240	72 240	72 240	»	»	»	1 800	1 560	1 632	1 200	732	»
Djokjokarta	67 200	67 320	63 240	»	»	»	1 164	1 092	1 092	»	»	»
Soerakarta	95 880	104 880	86 400	»	»	»	1 812	1 716	1 500	»	»	»
Madioen	35 040	38 520	40 800	»	»	»	432	408	492	1 452	1 812	1 500
Kediri	71 400	88 200	89 040	»	»	»	1 680	1 920	1 848	7 200	9 720	10 200
Madura	134 400	144 000	152 400	»	»	»	12	12	12	2 400	3 360	3 720
Totalen	f 1 286 940	f 1 335 156	f 1 348 284	f 193 704	f 193 260	f 196 752	f 62 484	f 53 664	f 65 460	f 101 256	f 105 639	f 109 428

a) Voor 1894 werden 6 nieuwe overvaarten in pacht aangeboden (2 in de Preanger Regentschappen, 3 in Cheribon en 1 in Kediri). Daarentegen kwamen er in 't laatst van 1893 of met 1 Januari 1894 te vervallen, althans als verpachte overvaarten, 2 in Bantam, 1 in Kadoe (de eenige verpachte aldaar) en 1 in Kediri.

b) Van de 373 pandhuizen, die laatstelijk ter verpachting waren aangewezen, werden er met 1 Januari 1894 3 in de residentie Madioen ingetrokken, doch daarentegen werd er in Djokjokarta 1 nieuw pandhuis ingesteld (respectievelijk bij gouvernementsbesluit dd. 15 Augustus en 9 December 1893 n°. 26 en 3). Het totaal daalde derhalve tot 371, van welke er 19, bij gemis aan gegadigden, ongeopend zijn. Van de 352 in pacht afgestane loopt de drie-, twee- of eenjarige pachttermijn met ult. 1894 ten einde. Voor de jaren 1892 t/m. 1894 zijn namelijk in pacht afgestaan 272 pandhuizen, voor de jaren 1893 en 1894 70 (de pandhuizen in Krawang, Pekalongan, Japara en Rembang, 1 van de pandhuizen in Samarang en 3 van die in Soerakarta) en alléén voor 1894 één van de pandhuizen in Samarang, één van die in Soerabaija, één van die in Djokjokarta en 7 van die in de residentie Madura. Over de verschillende gewesten was het aantal verpachte en onverpachte pandhuizen verdeeld als volgt:

VERPACHT.

Bantam	1
Batavia	16
Krawang	1
Preanger Regentschappen	6
Cheribon	16
Tagal	25
Pekalongan	10
Samarang	25
Japara	28
Rembang	27
Transporteeren	155
per transport	155
Soerabaija	35
Pasoeroean	21
Probolinggo	11
Bezoeki	7
Banjoemas	12
Bagelen	11
Kadoe	15
Djokjokarta	21
Soerakarta	11
Transporteeren	299
per transport	299
Madioen	17
Kediri	29
Madura	7
Totaal	352

ONVERPACHT GEBLEVEN.

Bantam	2
Samarang	1
Kadoe	1
Djokjokarta	3
Soerakarta	1
Madura	8
Totaal	19

VOGELNEST-KLIPPEN.			PANDHUIZEN.			ANDERE VERPACHTE KLEINE MIDDELEN.			TOTALEN.		
1892.	1893.	1894.	1892.	1893.	1894. b)	1892.	1893.	1894.	1892.	1893.	1894.
c) f 1 140	c) f 1 140	c) f 1 416	f 396	f 396	f 396	(zie noot h)	(zie noot h)	(zie noot h)	f 22 758	f 21 516	f 23 064
»	»	»	164 785	164 820	164 820	h) f 238 920 i) 12 480 k) 2 640 l) 972	h) f 238 920 i) 14 400 k) 2 640 l) 960	h) f 238 920 i) 14 640 k) 3 600 l) 960	628 549	610 212	615 480
»	»	»	»	24	24	m) 3 360	m) 3 036	m) 3 036	13 212	14 148	13 152
»	»	»	9 120	9 120	9 120	»	»	»	14 643	15 720	16 161
»	»	»	21 012	21 012	21 012	»	»	»	61 884	56 820	59 316
»	»	»	43 572	43 572	43 572	»	»	»	68 388	64 548	65 472
»	»	»	12 000	13 320	13 320	»	»	»	34 092	35 652	36 720
»	»	»	31 920	31 960	32 640	l) 23 400	24 540	l) 24 240	203 472	211 000	221 040
»	»	»	19 200	16 800	16 800	»	»	»	48 744	49 020	45 180
c) 66 600	c) 66 600	c) 51 000	14 700	22 380	22 380	»	»	»	115 500	131 928	111 732
d) 60 024	d) 60 024	d) 60 060	141 024	141 024	141 048	l) 12 900	l) 14 160	l) 14 280	483 552	500 616	515 592
»	»	»	33 600	33 600	33 600	»	»	»	125 700	122 940	126 960
e) 756	e) 756	e) 756	14 700	14 700	14 700	»	»	»	61 500	63 036	64 128
f) 6 816	f) 6 816	f) 3 816	3 372	3 372	3 372	»	»	»	85 416	83 496	78 264
»	»	»	1 800	1 800	1 800	»	»	»	47 412	48 912	53 928
»	»	»	3 888	3 888	3 888	»	»	»	79 347	76 443	86 835
»	»	»	9 192	9 192	9 192	»	»	»	84 432	83 724	83 064
»	»	»	11 988	11 988	12 480	»	»	»	80 352	80 400	76 812
»	»	»	6 360	6 636	6 636	»	»	»	104 052	113 232	94 536
»	»	»	15 150	15 150	15 150	»	»	»	52 074	55 890	57 942
»	»	»	56 040	56 040	56 040	»	»	»	136 320	155 880	157 128
g) 36 240	g) 36 360	g) 36 360	13 320	6 720	6 000	»	»	»	186 372	190 452	198 492
f171 576	f171 696	f153 408	f627 139	f627 514	f627 990	f 294 672	f 298 656	f 299 676	f 2 737 771	f 2 785 585	f 2 800 998

c) Afgestaan voor 1891 t/m. 1893 en voor 1894 t/m. 1896.

d) Afgestaan in de afdeelingen Grissee en Sidajoe voor 1892 t/m. 1894 tegen f 60 000 's jaars; in de afdeeling Bawean voor 1891 t/m. 1893 tegen f 24 's jaars en voor 1894 t/m. 1896 tegen f 60 's jaars.

e) Afgestaan voor 1892 t/m. 1894.

f) In de afdeeling Banjoewangi is de pacht afgestaan voor 1892 t/m. 1894 tegen f 2016 's jaars; in de overige afdeelingen van het gewest voor 1891 t/m. 1893 tegen f 4 800 's jaars en voor 1894 t/m. 1896 tegen f 1800 's jaars.

g) In de afdeeling Sumanap is de pacht afgestaan voor 1890 t/m. 1892 tegen f 2520 's jaars en voor 1893 t/m. 1895 tegen f 2640 's jaars; in de overige afdeelingen voor 1892 t/m. 1894 tegen f 33 720 's jaars.

h) Tabak (met inbegrip van de pacht in Bantam en Krawang); afgestaan voor 1892 t/m. 1894.

i) Wajangspelen.

k) Duizend-eilanden (pacht van het recht op de zeevoortbrengselen bij de Duizend-eilanden en Alkmaar en op het daarop groeiend hout)

l) Heffing van schutgelden aan 's lands sluizen te Tangké (Batavia), Samarang, Melirip en Gedek (de laatste twee in Soerabaija).

m) Bosschen, afgestaan voor 1890 t/m. 1892 en voor 1893 t/m. 1895. Zie overigens noot h

(5. 46.)

BIJLAGE TT.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OPBRENGST der VERPACHTE MIDDELEN op de BUITENBEZITTINGEN (uitgenomen de opiumpacht) over de jaren 1892, 1893 en 1894.

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Sumatra's Westkust.			
Dobbelspelen *a*) . . .	f 12 840	f 12 840	f 14 520
Gedistilleerd *a*) . . .	61 500	61 500	54 144
Varkenslacht *a*) . . .	2 988	2 988	3 252
Pandhuizen *a*)	23 400	23 400	36 324
Gezamenlijke kleine middelen op de Batoe-eilanden *b*) . .	120	120	240
Totaal . . .	f 100 848	f 100 848	f 108 480

a) Afgestaan voor 1891 t/m 1893 en voor 1894 t/m 1896.

b) Hieronder niet begrepen de middelen „gedistilleerd" en „pandhuizen".

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Benkoelen.			
Dobbelspelen	f 912	f 240	f 240
Gedistilleerd	168	480	540
Rund- en buffelslacht.	456	300	360
Pandhuizen	2 796	3 804	3 348
Totaal . . .	f 4 332	f 4 824	f 4 488

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Palembang. *c*)			
Dobbelspelen	f 17 460	f 17 844	f 17 580
Gedistilleerd	11 700	11 700	11 700
Overvaarten	7 404	7 380	7 332
Pandhuizen	6 828	6 816	6 816
Totaal . . .	f 43 392	f 43 740	f 43 428

c) In dit gewest zijn de verschillende pachtmiddelen afgestaan voor 1892 t/m 1894, uitgenomen: 1°. dobbelspelen Tebing Tinggi (voor elk der genoemde jaren afgestaan achtereenvolgens tegen f 120, f 504 en f 240); 2°. overvaarten Lahat (achtereenvolgens afgestaan tegen f 864, f 840 en f 792) en 3°. het pandhuis te Djambi (voor 1892 afgestaan tegen f 12 en voor 1893 en 1894 onverpacht gebleven).

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Oostkust van Sumatra *d*)			
Dobbelspelen	f 359 640	f 227 200	f 230 232
Sterke dranken . . .	149 160	96 920	95 880
Varkenslacht	21 264	21 704	21 984
Zout	9 600	25 600	37 200
Sago, getah en was .	14 760	14 760	14 760
Houtzagerijen (panglongs *e*)	180	120	. . . .
Pandhuizen	35 400	36 240	35 400
Totaal . . .	f 590 004	f 422 544	f 435 456

d) Sedert 1 Mei 1893 is het gouvernementspachtgebied in de afdeeling Bengkalis dezer residentie uitgebreid tot eenige Siaksche streken, met namen de landschappen Bangka, Koeboe en Tanahpoetih, het Mandau- en het Tapoeng-gebied. Over de laatste acht maanden van 1893 zijn daar de vijf (buiten het opium) van gouvernementswege verpachte middelen afgestaan tegen f 20 880 (dobbelspelen f 1840, sterke dranken f 1760, varkenslacht f 440, zout f 16 000 en pandhuizen f 840), en over het geheele jaar 1894 vier der bedoelde pachtmiddelen (de pandhuizen vonden toen geen gegadigden) f 32 832 (dobbelspelen f 3792, sterke dranken f 720, varkenslacht f 720 en zout f 27 600).

Elders in het gewest werden de pachten „dobbelspelen" en „sterke dranken" afgestaan, wat de overige streken der afdeeling Bengkalis betreft, voor de jaren 1892 t/m 1894 tegen respectievelijk f 6480 en f 5160 's jaars, en in de andere afdeelingen van het gewest voor 1892 tegen respectievelijk f 352 000 en f 144 000, voor 1893 tegen f 218 520 en f 90 000, en voor 1894 t/m 1896 tegen f 219 600 en f 90 000 's jaars, terwijl de middelen „varkenslacht", „zout", „sago, enz.", en „pandhuizen" in bedoeld gedeelte der afdeeling Bengkalis en in de overige afdeelingen van het gewest zijn afgestaan voor de jaren 1892 t/m 1894 tegen respectievelijk f 21 264, f 9600, f 14 760 en f 35 400.

e) Deze pacht, enkel betreffende de eilanden onder Pelelawan, was afgestaan voor de jaren 1892 t/m 1894, doch werd met 1 September 1893 bij minnelijke schikking ontbonden, tegen uitkeering aan den pachter van eene schadeloosstelling van f 30 's maands voor de nog overblijvende zestien maanden der pacht. Hierdoor heeft het Gouvernement de gelegenheid verkregen om reeds met 1 September 1893 voor de panglongs op gemelde eilanden te doen in werking treden het bij Indisch Staatsblad 1893 n°. 115 bedoelde licentiestelsel (verg. blz. 179 van het verslag hiervóór). Vermits de wegens die licentiën te heffen cijns ten bate komt van de begrootingsafdeeling voor het departement van binnenlandsch bestuur is de bewuste schadeloosstelling ten laste van gemelde begrootingsafdeeling gebracht.

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Atjeh.			
Dobbelspelen	f 57 600	f 57 720	f 41 400
Varkenslacht . . .	3 000	1 800	2 172
Sterke dranken . . .	26 400	30 000	20 640
Pandhuizen	17 160	12 600	9 000
Totaal . . .	f 104 160	f 102 120	f 73 212

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.

Riouw. *f*)

MIDDELEN	1892	1893	1894
Dobbelspelen	f 126 682	f 127 032	f 36 204
Gedistilleerd	58 470	36 360	36 480
Varkenslacht. . . .	39 711	39 816	20 544
Peper	72 600	72 600	43 800
Zout.	3 500	8 500	1 680
Totaal *g*) . .	f 300 963	f 284 208	f 138 708

f) In dit gewest werden wegens wanbetaling ontbonden de overeenkomsten betreffende de volgende pachten: 1°. op 16 Mei 1892 die betreffende het middel »dobbelspelen" in den Riouw-archipel en de afdeeling Battam voor 1891 t/m 1893 (pachtsom f 8610 's maands). Voor het tijdvak van 16 Mei tot ult. Augustus 1892 werd de pacht door den resident opgedragen aan een tijdelijken pachter voor eene pachtsom van f 3310 's maands en voor de maand September 1892 tegen f 2000 's maands. Van 1 October 1892 tot ult. 1893 werd de pacht na opveiling afgestaan tegen f 2485 's maands; 2°. op 20 Juni 1892 die betreffende het middel »varkenslacht" in den Riouw-archipel en de afdeeling Battam mede over 1891 t/m 1893 (pachtsom f 2500 's maands). Van 20 Juni tot 15 September 1892 werd de pacht door den resident tijdelijk afgestaan voor eene som van f 1700 's maands en van 16 tot ult. September 1892 voor f 750. Na opveiling werd de pacht van 1 October 1892 tot ult. 1893 afgestaan tegen f 951 's maands; 3°. op 31 Januari 1893 die betreffende de middelen »dobbelspelen", »gedistilleerd", »varkenslacht" en »zout" in het landschap Indragiri voor het tijdvak van 1 Augustus 1892 t/m ult. 1893 (pachtsommen respectievelijk f 50, f 30, f 15 en f 700 's maands). Van 31 Januari tot 31 Maart 1893 werden de pachten door den resident tijdelijk voor dezelfde bedragen afgestaan, en vervolgens, na opveiling, voor het tijdvak van 1 April t/m ult. 1893 voor respectievelijk f 6, f 19, f 3 en f 210 's maands.

In het overzicht zijn echter de oorspronkelijke pachtsommen behouden, omdat voor het nadeelig verschil de eerste pachters aansprakelijk blijven.

g) Onder de opgegeven pachtsommen is begrepen:

onder die van 1892: *a*. voor het landschap Indragiri (eerst van 1 Augustus af) f 3975 (daaronder ter zake van de zoutpacht alleen f 3500), en *b*. voor de overige tot de residentie Riouw behoorende landschappen op Sumatra's vasten wal f 108 (uitgenomen het middel »gedistilleerd" aldaar, dat voor 1892 vereenigd met dezelfde pacht elders in het gewest, uitgenomen Indragiri, werd afgestaan);

onder die van 1893: *a*. voor Indragiri f 9540 (daaronder ter zake van de zoutpacht alleen f 8400), en *b*. voor de overige onderhoorigheden op Sumatra's vasten wal f 168;

en onder die van 1894: voor *a* en *b* te zamen f 2592 (dobbelspelen en varkenslacht, afgestaan voor de jaren 1894 t/m 1896 à f 324 en f 48 's jaars; gedistilleerd, afgestaan voor de jaren 1894 en 1895 à f 540 's jaars, en zout, enkel in Indragiri, afgestaan alleen voor 1894 à f 1680.

In de overige gedeelten van het gewest (dus buiten *a* en *b*) is het gedistilleerd afgestaan voor de jaren 1893 t/m 1895 à f 35 940 's jaars (wat 1892 betreft zie hooger) en zijn de overige pachtmiddelen (dobbelspelen, varkenslacht en peper) afgestaan eerst voor de jaren 1891 t/m 1893 à f 126 360, f 39 600 en f 72 600 's jaars, en voor 1894 à f 35 880, f 20 496 en f 43 800.

Banka.

MIDDELEN	1892	1893	1894
Dobbelspelen. . . .	f 27 720	f 24 024	f 33 840
Gedistilleerd	19 800	15 600	23 170
Pandhuizen	3 672	2 880	2 280
Totaal. . .	f 51 192	f 42 504	f 59 292

Billiton.

MIDDELEN	1892	1893	1894
Dobbelspelen. . . .	f 18 420	f 22 320	f 27 540
Gedistilleerd	16 812	14 580	15 132
Varkenslacht. . . .	8 100	8 112	6 612
Pandhuizen	2 334	4 146	5 316
Totaal. . .	f 45 666	f 49 158	f 54 600

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.

Westerafdeeling van Borneo.

MIDDELEN	1892	1893	1894
Dobbelspelen *h*). . .	f 17 544	f 17 748	f 21 996
Gedistilleerd *h*) . . .	19 920	20 244	20 880
Varkenslacht *h*). . .	23 160	27 192	28 716
Goudmijnen *i*) . . .	4 668	4 308	4 956
Pandhuizen *k*) . . .	3 360	2 640	2 016
Gezamenlijke kleine middelen *l*). . . .	38 868	39 504	40 188
Totaal *m*) . .	f 107 520	f 111 636	f 118 752

h) Deze opgegeven sommen betreffende de pachten »dobbelspelen", »gedistilleerd" en »varkenslacht" hebben alleen betrekking tot de afdeelingen Pontianak (uitgezonderd Niboeng Sriboe, Telok Koempai en het landschap Koeboe) en Montrado (uitgezonderd Boedokh en Loemar). Elders in het gewest zijn deze middelen gezamenlijk met andere verpacht.

i) Het middel »goudmijnen" maakt alleen in eenige streken der afdeelingen Pontianak en Montrado een afzonderlijk pachtmiddel uit.

k) De opgegeven pachtsommen zijn verkregen voor de pandhuizen te Pontianak en te Soengei Kakap, waarbij voor 1893 en 1894 komt de opbrengst van de pandhuizen in de afdeeling Montrado.

l) Voor zoover niet afzonderlijk verpacht.

m) Over de verschillende afdeelingen waren de pachtsommen verdeeld als volgt:

	1892	1893	1894
Pontianak	f 61 332	f 63 060	f 70 044
Sambas	8 304	9 468	8 616
Montrado	29 700	32 856	33 732
Sintang	8 184	6 252	6 360
Totaal . . .	f 107 520	f 111 636	f 118 752

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

MIDDELEN	1892	1893	1894
Goudmijnen *n*) . . .	f 1 530	f 1 485	f 922,50
Dobbelspelen. . . .	2 520	3 312	2 772,00
Gedistilleerd *o*) . . .	7 536	9 024	6 012,00
Overvaarten *o*) . . .	11 784	1 808	10 944,00
Varkenslacht. . . .	528	312	408,00
Pandhuizen	600	312	132,00
Totaal . . .	f 24 498	f 26 253	f 21 190,50

n) Deze pacht betreft het recht tot het afgeven van licentiën aan goudgravers in het landschap Tanahlaut en tot het heffen van eene belasting van $^1/_{10}$ der verkregen productie. Voor 1892, 1893 en 1894 is zij afgestaan voor 17, $16^1/_2$ en $10^1/_4$ thail zuiver Pleiarisch stofgoud (waarvoor in geld is uitgetrokken eene geschatte waarde van f 90 per thail), onder beding dat het Gouvernement het recht heeft concessie te verleenen tot het ontginnen van goud, voor zoover dit metaal mocht worden aangetroffen in diamanthoudende gronden.

o) Deze pachten werden op 1 Augustus 1893 wegens wanbetaling over Juli ontbonden. Voor het overblijvende gedeelte des jaars werd, ingevolge Indisch Staatsblad 1893 n°. 224, het middel »gedistilleerd" ondershands afgestaan voor f 552 's maands en het middel »overvaarten" voor f 684 's maands.

De in het staatje uitgetrokken pachtsommen over 1893 zijn gebaseerd op het oorspronkelijk bedrag van respectievelijk f 752 en f 984 's maands.

Celebes en onderhoorigheden.

MIDDELEN	1892	1893	1894
Dobbelspelen *p*). . .	f 25 200	f 27 720	f 20 640
Gedistilleerd *p*) . . .	5 772	6 000	12 000
Saguweer en brom. .	*q*) 4 800	*q*) 4 800	*q*) 9 960
Rund- en buffelslacht enz. *p*)	3 600	3 360	3 900
Varkenslacht *p*). . .	3 600	4 140	3 960
Vischmarkten . . .	11 100	9 792	12 876

p) Deze middelen worden alleen voor Makasser en Tello afzonderlijk verpacht.
q) Alleen ter hoofdplaats Makasser.

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Sirih	f 12 432	f 13 080	f 13 452
Overvaarten *r*)	1 275	1 572	1 848
Pandhuizen *s*)	geen bod	300	300
Gezamenlijke kleine middelen *t*)	43 236	57 354	58 680
Totaal	f 111 015	f 128 118	f 137 616

r) De overvaarten in de afdeeling Noorderdistricten zijn afgestaan voor 1890 t/m 1892 tegen f 354 's jaars en voor 1893 t/m 1895 tegen f 852 's jaars; die te Tello voor 1892, 1893 en 1894 achtereenvolgens tegen f 720, f 264 en f 204, en die in de onderafdeeling Balangnipa (afdeeling Oosterdistricten) voor elk dier jaren achtereenvolgens tegen f 201, f 456 en f 792 's jaars.

s) Slechts 2 pandhuizen (in de afdeeling Makasser) hebben gegadigden gevonden. Zij zijn afgestaan voor de jaren 1893 t/m 1895.

t) Voor zoover niet afzonderlijk verpacht.

Menado.

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Dobbelspelen *u*)	f 9 960	f 9 960	f 6 120
Gedistilleerd *u*)	24 120	24 120	*v*) 41 340
Saguweer	3 624	4 800	*v*) 13 386
Totaal	f 37 704	f 38 880	f 60 846

u) Afgestaan voor 1891 t/m 1893 en voor 1894 t/m 1896.

v) Deze middelen werden aanvankelijk toegewezen voor respectievelijk f 2500 en f 405 's maands, doch, daar de gegadigden weigerden de contracten te onderteekenen, opnieuw opgeveild en met ingang van 16 Februari 1894 voor het overblijvend gedeelte des jaars afgestaan voor respectievelijk f 3580 en f 1217 's maands. Met deze meerdere opbrengst (over 10½ maand) is in het staatje rekening gehouden.

Amboina.

MIDDELEN.		1892.	1893.	1894.
Gedistilleerd.	Afd. Banda *w*)	f 12 012	f 12 000	f 18 660
	Elders in het gewest	23 760	24 108	26 556
Saguweer.	Afd. Banda *x*)	1 680	1 200	840
	Elders in het gewest	16 344	16 812	18 960
Totaal		f 53 796	f 54 120	f 65 016

w) Zonder de onderafdeeling Waroe.

x) Hieronder ook de onderafdeeling Waroe der afdeeling Banda, doch niet de afdeeling Aroe-, Key-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden, waar bij Indisch Staatsblad 1890 n°. 189 de invoer van sterke dranken verboden is.

Ternate.

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Sterke dranken	f 1 100	f 1 590	f 1 250
Rund- en varkenslacht.	375	500	710
Saguweer	430	325	260
Totaal	f 1 905	f 2 415	f 2 220

Timor

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Dobbelspelen	f 732	f 1 320	f 1 080
Gedistilleerd	2 460	1 968	2 520
Rundslacht en slacht van andere beesten.	324	588	612
Totaal	f 3 516	f 3 876	f 4 212

Boeleleng en Djembrana (residentie **Bali en Lombok**).

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Rund-, buffel- en paardenslacht.	f 5 772	f 2 676	f 4 944
Overvaarten *ij*)	4 212	4 212	4 212
Totaal	f 9 984	f 6 888	f 9 156

ij) Afgestaan voor 1892 t/m 1894.

RECAPITULATIE.

MIDDELEN.	1892.	1893.	1894.
Totaal van elk middel (voor zoover niet sommige vereenigd verpacht werden).			
Dobbelspelen	f 677 230	f 549 280	f 454 164,00
Gedistilleerd en andere sterke dranken *z*)	467 568	394 131	430 312,00
Peper	72 600	72 600	43 800,00
Rund- en buffelslacht, enz. *aa*)	10 527	7 424	10 526,00
Varkenslacht *bb*)	102 351	106 064	87 648,00
Vischmarkten	11 100	9 792	12 876,00
Sirih	12 432	13 080	13 452,00
Overvaarten	24 675	24 972	24 336,00
Goudmijnen	6 198	5 793	5 878,50
Zout	13 100	34 000	38 880,00
Sago, was, getah	14 760	14 760	14 760,00
Houtzagerijen (panglongs)	180	120	....
Pandhuizen *cc*)	95 550	93 138	100 932,00
Gezamenlijke kleine middelen	82 224	96 978	99 108,00
Gezamenlijk totaal	f 1 590 495	f 1 422 132	f 1 336 672,50

z) Voor de meeste gewesten betreft de pacht het "gedistilleerd". Onder dien naam is in de hier uitgetrokken totalen begrepen voor 1892 f 264 030, voor 1893 f 237 684 en voor 1894 f 269 136. De pacht der "sterke dranken" (in de gewesten Oostkust van Sumatra, Atjeh en Ternate) leverde in de behandelde jaren gezamenlijk aan pachtsommen op: achtereenvolgens f 176 660, f 128 510 en f 117 770, terwijl voor de pacht der "saguweer" of der "saguweer en brom" (in de gewesten Celebes en onderhoorigheden, Menado, Amboina en Ternate) de gezamenlijke cijfers achtereenvolgens bedroegen f 26 878, f 27 937 en f 43 406.

aa) De opgaven betreffende de pacht der rund- en buffelslacht enz. betreffen de gewesten Benkoelen, Celebes en onderhoorigheden, Ternate, Timor en de landschappen Boeleleng en Djembrana op Bali. Wat Benkoelen betreft, omvat de pacht enkel het slachten van runderen en buffels, wat Ternate aangaat niet het slachten van buffels, maar het slachten van runderen en varkens, en wat genoemde Balische landschappen betreft geen varkens, maar wel paarden. Op Celebes en op Timor vallen onder de pacht ook andere beesten dan de hier genoemde (te Makasser en in het landschap Tello echter geen varkens en op Timor geen paarden).

bb) Uitgenomen die gewesten of gedeelten van gewesten (zie de voorgaande noot) waar het middel begrepen is in de rund- en buffelslacht, enz.

cc) Het aantal in pacht afgestane pandhuizen, hetzij voor de jaren 1894 t/m 1896 of voor 1893 t/m 1895, hetzij alleen voor 1894, bedroeg 59, verdeeld als volgt: Sumatra's Westkust 16, Benkoelen 1, Palembang 7, Oostkust van Sumatra 11, Atjeh 2, Banka 8, Billiton 4, Westerafdeeling van Borneo 5, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 3 en Celebes en onderhoorigheden 2.

Onverpacht bleven laatstelijk nog 42 pandhuizen, namelijk 3 in Benkoelen, 6 in Palembang, 7 ter Oostkust van Sumatra, 1 op Banka, 1 op Billiton, 10 in de Westerafdeeling van Borneo en 14 in Celebes en onderhoorigheden.

(5. 47.)

BIJLAGE UU.

(Zie hoofdst. M, afd. I, § 4, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de opbrengst in 1893 van eenige NIET-VERPACHTE MIDDELEN onder beheer van het DEPARTEMENT VAN FINANCIËN.

I. IN- EN UITVOERRECHTEN EN ACCIJNZEN.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. a)	Zuivere ontvangst (na aftrekking van de gewone terugbetalingen).	
1°. In- en uitvoerrechten en pakhuishuur.			
	Java en Madura.		
Bantam	Anjer		f 2
Batavia	Batavia		2 315 822
Krawang	Pamanoekan		4
Cheribon	Cheribon	f 386 047	
	Indramaijoe	5 698	391 745
Tagal	Tagal		64 823
Pekalongan	Pekalongan		29 209
Samarang	Samarang		2 113 808
Japara	Japara	f 119	
	Joana	2 255	2 374
Rembang	Rembang	f 16 554	
	Toeban	3 112	19 666
Soerabaija	Soerabaija	f 2 958 093	
	Grissee	1 098	
	Bawean	1 959	2 961 150
Pasoeroean	Pasoeroean		57 444
Probolinggo	Probolinggo		60 433
Bezoeki	Bezoeki	f 1 746	
	Panaroekan	78 195	
	Banjoewangi	4 377	84 318
Banjoemas	Tjilatjap		41 052
Madura	Sumanap	f 1 298	
	Boender	1 858	
	Bangkallan	18	
	Paliat (Kangean)	1 236	
	Sapoedi	528	4 938
Totaal voor Java en Madura			f 8 146 788
	Buitenbezittingen.		
Sumatra's Westkust	Padang	f 444 218	
	Priaman	664	
	Aijer Bangies	724	
	Transporteeren	f 445 606	

a) De niet genoemde kantoren hadden geen ontvangsten aan te wijzen.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. a)	Zuivere ontvangst (na aftrekking van de gewone terugbetalingen).	
	Per transport	f 445 606	
Sumatra's Westkust	Natal	2 999	
	Siboga	53 592	
	Baros	10 339	
	Singkel	9 441	
	Goenoeng Sitoli (Nias)	2 704	f 524 681
Benkoelen	Benkoelen		1 841
Lampongsche Districten	Telok Betong	f 3 806	
	Menggala	13	3 819
Palembang	Palembang	f 199 095	
	Moeara Kompeh (Djambi)	40 677	239 772
Riouw en onderhoorigh.	Kwala Ladjau (landsch. Indragiri)	f 10 526	
	Anak Sirka (idem)	2 962	13 488
Oostkust van Sumatra	Pelalawan	f 4 792	
	Siak Sri Indrapoera	21 032	
	Tanah Poetih	11 593	
	Laboean Bilih (Panei)	4 558	
	Soengei Djawi Djawi (Bila)	11 588	
	Koealoe	6 648	
	Tandjong Balei (Assahan)	62 619	
	Tandjong Tiram (Batoe Bara)	10 398	
	Tandjong	2 269	
	Si Paré Paré	560	
	Pagoerawan	5 986	
	Bandar Chalipah (Padang)	14 643	
	Tandjong Bringin (Bedagei)	8 825	
	Pebaoengan (Serdang)	1 089	
	Rantau Pandjang (idem)	6 136	
	Belawan (Deli)	360 443	
	Tandjong Poera (Langkat)	f 70 603	
	Seroewaij (Tamiang)	3 033	606 815
	Transporteeren		f 1 390 416

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST. *a*)	Zuivere ontvangst (na aftrekking van de gewone terugbetalingen).	
	Per transport		f 1 390 416
Banka	Muntok		49 510
Billiton	Tandjong Pandan		55 889
Westerafd. van Borneo	Pontianak	f 93 871	
	Sambas	12 129	
	Singkawang	14 741	
	Soekadana	542	121 283
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	Bandjermasin	f 82 900	
	Sampit	36	82 936
Totaal voor de buitenbezittingen			*a*¹) f 1 700 034
Af: wegens in 1893 terugbetaald invoerrecht, in 1891 bij het tolkantoor Sampit ten onrechte geheven			f 139

*a*¹) Op blz. 183 van het verslag hiervóór is vermeld f 1 700 342. Dit geringe verschil is in de ontvangen opgaven niet toegelicht.

2°. Accijns op inlandsch gedistilleerd.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST.	Zuivere ontvangst.
Batavia	Batavia	f 93 087
Cheribon	Cheribon	9 133
Tagal	Tagal	23 476
Samarang	Samarang	1 874
Rembang	Toeban	7
Soerabaija	Soerabaija	35 303
Pasoeroean	Pasoeroean	1 476
Probolinggo	Kraksaän	1 828
Bagelen	Keboemen	656
Madura	Sapoedi	16
	Te zamen	f 166 856
Bij verschillende landskassen ontvangen aan accijns uit de opbrengst van in het openbaar verkocht verbeurd verklaard inlandsch gedistilleerd		389
	Totaal	f 167 245

3°. Accijns op tabak.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST.	Zuivere ontvangst.	
Cheribon	Cheribon	f 512	
	Indramaijoe	3 044	f 3 556
Pekalongan	Pekalongan		64 178
Samarang	Samarang		10 451
Japara	Joana		767
Rembang	Rembang		381
Soerabaija	Soerabaija	f 5 084	
	Grissee	287	
	Bawean	128	5 499
Banjoemas	Tjilatjap		447
Totaal voor Java en Madura			f 85 279

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST.	Zuivere ontvangst.	
Westerafd. van Borneo	Pontianak	f 5 329	
	Sambas	1 476	
	Singkawang	2 986	
	Soekadana	26	f 9 817
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	Bandjermasin	f 17 966	
	Sampit	40	18 006
Totaal voor de buitenbezittingen			f 27 823

4°. Accijns op petroleum.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST.	Zuivere ontvangst.	
Batavia	Batavia		f 552 026
Cheribon	Cheribon	f 179 312	
	Indramaijoe	39 046	218 358
Tagal	Tagal		78 118
Pekalongan	Pekalongan		84 160
Samarang	Samarang		484 990
Japara	Joana		15 331
Rembang	Rembang	f 111 262	
	Toeban	21 661	132 923
Soerabaija	Soerabaija	f 914 505	
	Bawean	259	914 764
Pasoeroean	Pasoeroean		39 641
Probolinggo	Probolinggo		61 557
Bezoeki	Panaroekan		35 329
Banjoemas	Tjilatjap		96 262
Madura	Sapoedi		12
Totaal voor Java en Madura			f 2 713 471

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	KANTOREN VAN ONTVANGST.	Zuivere ontvangst.	
Sumatra's Westkust	Padang	f 91 186	
	Aijer Bangies	7	
	Natal	454	
	Siboga	3 128	
	Baros	570	
	Singkel	757	
	Goenoeng Sitoli (Nias)	483	f 96 585
Lampongsche Districten	Telok Betong		62
Palembang	Palembang		26 928
Banka	Muntok		1 818
Billiton	Tandjong Pandan		3 137
Westerafd. van Borneo	Pontianak	f 17 073	
	Sambas	2 735	
	Singkawang	2 385	
	Soekadana	197	22 390
Zuider- en Oosterafd. van Borneo	Bandjermasin	f 24 472	
	Sampit	23	24 495
Totaal voor de buitenbezittingen			f 175 415

II. PERSONEELE BELASTING (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden en voor vreemde oosterlingen).

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1893.											1892. b)		
	Aantal aangeslagenen.	Aanslag naar de eerste twee grondslagen:				Aanslag naar den IIIden grondslag (paarden).	Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
		naar den Isten grondslag (huurwaarde).	naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	Te zamen.	door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot									
JAVA EN MADURA.														
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Bantam.														
Europeanen . . .	92	1 323,73^5	626,99	1 950,72^5	1 862,22	534,17	"	2 396,39	276,04	2 120,35	"	2 385,01	466,27^5	1 918,73
Vreemde oosterlingen.	137	558,97	364,67	923,64	850,25	210,00	368,00	1 428,25	6,00	1 422,25	43.88	1 348,86	24,16	1 324,70
Totaal.	229	1 882,70^5	991,66	2 874,36^5	2 712,47	744,17	368,00	3 824,64	282,04	3 542,60	43,88	3 733,87	490,43^5	3 243,43^5
Batavia.														
Europeanen	2 408	88 641,62^5	51 102,06^5	139 743,69	136 753,86^5	13 034,65^5	"	149 788,52	13 832,82	135 955,70	1 680,53	147 928,64^5	13 183,41^5	134 745,23
Vreemde oosterlingen.	5 208	29 341,99^5	13 513,99	42 855,98^5	38 208,21	5 290,67	15 236,00	58 734,88	298,42^5	58 436,45^5	1 908,41^5	59 145.50	424,09	58 721,41
Totaal.	7 616	117 983.62	64 616,05^5	182 599.67^5	174 962,07^5	18 325,32^5	15 236,00	208 523,40	14 131,24^5	194 392,15^5	3 588,94^5	207 074,14^5	13 607,50^5	193 466,64
Krawang.														
Europeanen	53	704,25	356,10	1 060,35	1 029,33	641,00	"	1 670,33	96,78	1 573 55	"	1 863,85	265,15	1 598,70
Vreemde oosterlingen.	441	1 638.48	700,92	2 339,40	2 145,96	235,00	958.00	3 338,96	"	3 338,96	"	3 362,56	9,00	3 353.56
Totaal.	494	2 342,73	1 057.02	3 399,75	3 175.29	876,00	958,00	5 009,29	96,78	4 912,51	"	5 226,41	274.15	4 952,26
Preanger Regentschappen.														
Europeanen	545	7 285,75^5	3 513.07^5	10 798,83	10 197,25	3 119,65^5	"	13 316,90^5	780,03^5	12 536.87	"	12 954.70^5	817,47	12 137,53^5
Vreemde oosterlingen.	621	2 603,49^5	1 484,05^5	4 087 55	3 736.47	1 027.50	2 029,00	6 792,97	73,63	6 719,34	1 080,72	5 069,29^5	48.00	5 021,29^5
Totaal.	1 166	9 889,25	4 997,13	14 886,38	13 933,72	4 147,15^5	2 029.00	20 109,87^5	853,66^5	19 256,21	1 080,72	18 024.00	865,17	17 158,83
Cheribon.														
Europeanen	285	3 914.05	1 868,12	5 782,17	5 681,04	2 470.50	"	8 151,54	651,42	7 500,12	"	8 569,97	676,39^5	7 893,57^5
Vreemde oosterlingen.	838	5 982,13	2 335.93^5	8 318,06^5	7 426,70	1 520,00	5 018,00	13 964.70	162,80	13 801,90	"	13 559,89^5	47,50	13 512,39^5
Totaal.	1 123	9 896,18	4 204,05^5	14 100,23^5	13 107,74	3 990.50	5 018,00	22 116,24	814,22	21 302,02	"	22 129,86^5	723,89^5	21 405,97
Tagal.														
Europeanen	247	3 072,31^5	1 795,35^5	4 867,67	4 754,25	2 720,00	"	7 474,25	610,20^5	6 864,04^5	"	7 849,79^5	822,93	7 026,86^5
Vreemde oosterlingen.	689	3 339,37^5	1 296,57	4 635,94^5	4 266.56	1 302,00	3 372,00	8 940,56	153,20	8 787,36	97.09	8 509.46	89,14	8 420.32
Totaal.	936	6 411,69	3 091,92^5	9 503,61^5	9 020,81	4 022,00	3 372,00	16 414,81	763,40^5	15 651,40^5	97,09	16 359,25^5	912,07	15 447,18^5
Pekalongan.														
Europeanen	165	2 383.38^5	1 656,13	4 039,51^5	3 983.14	1 511,66	"	5 494 80	703,16^5	4 791,63^5	1,99	5 209.10	313,28	4 895,82
Vreemde oosterlingen.	558	2 120,23^5	2 505,68	4 625,91^5	4 322,68^5	1 067,50	3 011,00	8 401,18^5	152,71^5	8 248,47	20,00	8 288,26	139,27	8 148,99
Totaal.	723	4 503,62	4 161,81	8 665.43	8 305 82^5	2 579,16	3 011,00	13 895,98^5	855,88	13 040,10^5	21,99	13 497,36	452,55	13 044,81
Samarang.														
Europeanen	1 121	28 540.90	14 291,83^5	42 832.73^5	41 395,05^5	6 789,07	"	48 184,12^5	4 208,40	43 975,72^5	144,37	49 447,03	6 218.48	43 228,55
Vreemde oosterlingen.	1 758	15 937.85^5	7 447,07	23 384,92^5	21 107,17^5	2 546,84	8 322,00	31 976,01^5	615,93^5	31 360,08	35,46	32 164,39	781,32	31 383,07
Totaal.	2 879	44 478.75^5	21 738,90^5	66 217,66	62 502,23	9 335,91	8 322,00	80 160,14	4 824,33^5	75 335,80^5	179,83	81 611,42	6 999,80	74 611,62
Japara.														
Europeanen	204	2 782,50	1 156,19	3 938.69	3 734.95^5	2 060,16^5	"	5 795,12	481,18	5 313,94	"	5 127,39^5	369,09	4 758,30^5
Vreemde oosterlingen.	709	3 835,20	1 834,23	5 669,43	5 089.19^5	1 778,50	2 893,00	9 760,69^5	87,39	9 673,30^5	11,00	8 704,88	35,36	8 669,52
Totaal.	913	6 617,70	2 990 42	9 608,12	8 824,15	3 838,66^5	2 893,00	15 555,81^5	568,57	14 987,24^5	11,00	13 832,27^5	404,45	13 427,82^5
Rembang.														
Europeanen	192	2 339,30	769,88^5	3 109,18^5	3 025.71	1 249.84	"	4 275.55	485,25	3 790,30	"	4 265.05	264,31^5	4 000,73^5
Vreemde oosterlingen.	1 263	6 855.20	2 344,83	9 200,03	8 347.13^5	1 886 50	4 201.00	14 434.63^5	94,65	14 339.98^5	11.00	14 357,91^5	157,99	14 199,92^5
Totaal.	1 455	9 194,50	3 114,71^5	12 309.21^5	11 372,84^5	3 136,34	4 201,00	18 710,18^5	579,90	18 130,28^5	11,00	18 622,96^5	422,30^5	18 200,66
Soerabaija.														
Europeanen . . .	1 777	47 645,80	26 076,28	73 722,08	70 507,57	9 010.23	"	79 517,80	6 676 76^5	72 841,03^5	586,81	75 380,41^5	7 353,70	68 026,71^5
Vreemde oosterlingen.	2 871	28 019,54	17 665,65^5	45 685.19^5	42 758,07	4 589.23	16 920.00	64 267,30	786,37^5	63 480,92^5	2 269,05	59 797,51^5	1 024.86	58 772,65^5
Totaal	4 648	75 665,34	43 741,93^5	119 407,27^5	113 265,64	13 599,46	16 920.00	143 785,10	7 463,14	136 321,96	2 855,86	135 177,93	8 378,56	126 799,37
Pasoeroean.														
Europeanen	797	11 036.36	5 893.46	16 929.82	16 356,64^5	4 777,50	"	21 134,14^5	1 924,04	19 210.10^5	10.66^5	20 426,32	3 748,14	16 678,18
Vreemde oosterlingen.	897	5 042,60	3 107,01	8 149 61	7 849,35^5	1 874.50	4 328,00	14 051,85^5	34,23	14 017,62^5	161,70	13 569,44	215,54^5	13 353 89^5
Totaal.	1 694	16 078,96	9 000,47	25 079,43	24 206,00	6 652,00	4 328,00	35 186,00	1 958,27	33 227,73	172,36^5	33 995,76	3 963,68^5	30 032,07^5
Probolinggo.														
Europeanen	458	5 189,64	3 646,76	8 836,40	8 503,58	3 228,00^5	"	11 731,58^5	800,30^5	10 931,28	"	10 084,91	530.19^5	9 554,71^5
Vreemde oosterlingen.	377	1 629,47^5	1 044,79^5	2 674,27	2 526.04	700,75	2 657,00	5 883,79	11,55	5 872,24	3,96^5	5 574,59^5	21,30	5 553,29^5
Totaal.	835	6 819,11^5	4 691.55^5	11 510,67	11 029,62	3 928,75^5	2 657,00	17 615 37^5	811,85^5	16 803,52	3,96^5	15 659,50^5	551,49^5	15 108,01
Bezoeki.														
Europeanen	426	4 439,09	3 304,50^5	7 743.59^5	7 535,16^5	5 516,17	"	13 051,33^5	707,37^5	12 343,96	"	12 931,29^5	1 265,64^5	11 665,65
Vreemde oosterlingen.	412	1 938,81^5	1 326.80	3 265,61^5	2 921.88	1 401.50	2 424,00	6 747,38	80,23	6 667,15	"	6 572.02^5	35.43	6 536,59^5
Totaal.	838	6 377.90^5	4 631,30^5	11 009,21	10 457,04^5	6 917,67	2 424,00	19 798,71^5	787,60^5	19 011,11	"	19 503,32	1 301,07^5	18 202,24^5

b) Sommige van de in het vorig verslag (bijlage VV) voorkomende cijfers over 1892 zijn verbeterd, doordien de sommen, waarmede de aanslag is verminderd hier en daar wijziging hebben ondergaan, hetgeen natuurlijk ook van invloed is geweest op het »werkelijk te heffen bedrag."

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1893. Aantal aangeslagenen.	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: naar den Isten grondslag (huurwaarde).	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: Te zamen.	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot	1893. Aanslag naar den IIIden grondslag (paarden).	1893. Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	1893. Totaal van den aanslag.	1893. Vermindering in den aanslag ontstaan.	1893. Werkelijk te heffen bedrag.	1893. Te verhalen kosten van schatting.	1892. b) Totaal van den aanslag.	1892. b) Vermindering in den aanslag ontstaan	1892. b) Werkelijk te heffen bedrag.
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Banjoemas.														
Europeanen	264	3 050,74	1 797,67	4 848,41	4 708,93	1 678,00	"	6 386,93	656,80^5	5 730,12^5	"	6 106,38	440.72	5 665.66
Vreemde oosterlingen.	352	1 644,12^5	985,35	2 629.47^5	2 432,49	810,00	1 337.00	4 579,49	"	4 579.49	"	4 504.93	12,00	4 492,93
Totaal.	616	4 694,86^5	2 783,02	7 477,88^5	7 141,42	2 488,00	1 337,00	10 966,42	656,80^5	10 309,61^5	"	10 611,31	452,72	10 158,59
Bagelen.														
Europeanen	209	3 335,35	1 633,04	4 968,39	4 698,80^5	1 056,50	"	5 755,30^5	795,61^5	4 959.69	"	6 120,77	767,96	5 352,81
Vreemde oosterlingen	327	1 688,76^5	949,05^5	2 637,82	2 194.59	267,50	663,00	3 125,09	27,20	3 097,89	61.80	3 027,68^5	"	3 027,68^5
Totaal.	536	5 024,11^5	2 582,09^5	7 606,21	6 893,39^5	1 324,00	663,00	8 880,39^5	822.81^5	8 057,58	61,80	9 148,45^5	767,96	8 380,49^5
Kadoe.														
Europeanen	237	5 868,58^5	2 344,85	8 213,43^5	8 103,42	848,00	"	8 951,42	1 566,32^5	7 385,09^5	40,00	8 526,93^5	1 133,38	7 393,55^5
Vreemde oosterlingen.	670	3 614,01	2 110,33	5 724,34	5 184.40^5	847,00	1 200,00	7 231,40^5	105,91	7 125,49^5	9,20	6 640,80^5	48,60	6 592.20^5
Totaal	907	9 482,59^5	4 455,18	13 937,77^5	13 287,82^5	1 695,00	1 200,00	16 182,82^5	1 672,23^5	14 510,59	49,20	15 167,74	1 181,98	13 985,76
Djokjokarta.														
Europeanen	298	5 402,62^5	2 623,91	8 026,53^5	7 692,26	2 260,00	"	9 952.26	581.21	9 371,05	"	10 105,59^5	560,14^5	9 545,45
Vreemde oosterlingen.	403	3 319,90	1 349,69	4 669,59	4 112,26^5	262,00	706,00	5 080,26^5	36,00	5 044,26^5	"	4 951.97^5	20,40	4 931,57^5
Totaal.	701	8 722,52^5	3 973,60	12 696,12^5	11 804,52^5	2 522,00	706,00	15 032,52^5	617,21	14 415,31^5	"	15 057,57	580,54^5	14 477,02^5
Soerakarta.														
Europeanen	503	7 652,10^5	3 956,40^5	11 608,51	10 614,28^5	4 944,50	"	15 558,78^5	1 083,69^5	14 475,09	4,90^5	15 453,82^5	772,83	14 680,99^5
Vreemde oosterlingen.	582	4 001,77^5	2 311,04	6 312,81^5	6 098,43^5	747,00	1 122,00	7 967,43^5	67,20^5	7 900,23	83,72	7 670,85^5	440,50	7 230,35^5
Totaal.	1 085	11 653,88	6 267,44^5	17 921,32^5	16 712,72	5 691,50	1 122,00	23 526,22	1 150,90	22 375,32	88,62^5	23 124,68	1 213,33	21 911.35
Madioen.														
Europeanen . . .	246	3 487,95	2 061,80^5	5 549,75^5	5 159,39^5	1 400,00	"	6 559,39^5	497,75	6 061,64^5	"	6 621,41^5	790,35^5	5 831,06
Vreemde oosterlingen.	336	2 219,16	1 113,04	3 333,10	3 107,88	870,00	2 047,00	6 024.88	215,45	5 809.43	"	5 352,66	86,84	5 265.82
Totaal	582	5 707,11	3 175,74^5	8 882,85^5	8 267.27^5	2 270,00	2 047,00	12 584,27^5	713,20	11 871,07^5	"	11 974,07^5	877,19^5	11 096,88
Kediri.														
Europeanen	588	5 697,32	3 068,30^5	8 765,62^5	8 142,14	4 664,00	"	12 806,14	961,29	11 844.85	"	12 367,59^5	831,20^5	11 536,39
Vreemde oosterlingen.	978	5 442,74^5	2 853,26	8 296,00^5	7 664,29^5	2 325.50	3 661,00	13 650,79^5	49.20	13 601,59^5	169,36	13 407,17	84.06^5	13 323,10^5
Totaal.	1 566	11 140,06^5	5 921,56^5	17 061,63	15 806,43^5	6 989,50	3 661,00	26 456,93^5	1 010,49	25 446,44^5	169,36	25 774,76^5	915,27	24 859,49^5
Madura.														
Europeanen	113	1 629,45	953,95^5	2 583,40^5	2 541,76^5	597,16^5	"	3 138,93	478,38^5	2 660,54^5	"	2 974 44	480,55^5	2 493 88^5
Vreemde oosterlingen.	478	2 750,43^5	923,26	3 673,69^5	3 422,81	971,66^5	3 250.00	7 644,47^5	85,14^5	7 559,33	"	7 625,83^5	42,94	7 582,89^5
Totaal.	591	4 379,88^5	1 877,21^5	6 257,10	5 964,57^5	1 568.83	3 250,00	10 783,40^5	563,53	10 219,87^5	"	10 600,27^5	523,49^5	10 076,78
Alle gewesten van Java en Madura gezamenlijk.														
Europeanen	11 228	245 422.83	134 496,69	379 919,52	366 980,77^5	74 110,78^5	"	441 091.56	38 853,05^5	402 238,50^5	2 469,27	432 700,44^5	42 071,33	390 629,11^5
Vreemde oosterlingen	21 905	133 524,28	69 568,13^5	203 092.41^5	185 772,85^5	32 531,15^5	85 723,00	304 027,01	3 145,04	300 881,97	5 966,36	293 206,50^5	3 788,31	289 418,19^5
Algemeen totaal.	33 133	378 947,11	204 064,82^5	583 011,93^5	552 753,63	106 641,94	85 723,00	745 118,57	41 998,09^5	703 120,47^5	8 435,63	725 906,95	45 859,64	680 047,31

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	Aantal aangeslagenen.	naar den Isten grondslag	naar den IIden grondslag	Te zamen.	verminderd tot	Aanslag naar den IIIden grondslag	Aanslag naar den IVden grondslag	Totaal van den aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Te verhalen kosten van schatting.	1892. Totaal van den aanslag.	1892. Vermindering in den aanslag ontstaan	1892. Werkelijk te heffen bedrag.
Sumatra's Westkust.														
Padangsche Benedenlanden.														
Europeanen	316	8 347.75	3 332,68	11 680,43	11 384,14^5	1 411,81	"	12 795,95^5	1 744,47^5	11 051,48	15,28	13 418,96^5	1 705,25^5	11 713,71
Vreemde oosterlingen.	505	2 898,87^5	1 717,40	4 616,27^5	4 067,96	487,50	1 363,00	5 918.46	171,83	5 746,63	8,22	5 847,95^5	56.61	5 791,34^5
Totaal	821	11 246,62^5	5 050,08	16 296,70^5	15 452,10^5	1 899,31	1 363,00	18 714,41^5	1 916,30^5	16 798,11	23,50	19 266,92	1 761,86^5	17 505,05^5
Padangsche Bovenlanden.														
Europeanen . . .	205	4 016,91^5	2 373,78	6 390,69^5	6 345,66^5	673,67	"	7 019,33^5	1 186,28	5 833,05^5	"	7 108,08	1 296,77^5	5 811,30^5
Vreemde oosterlingen.	116	607,30	311,37	918,67	871.91	24,00	36,00	931,91	0,53	931,38	"	1 005,32	14,70	990,62
Totaal.	321	4 624,21^5	2 685,15	7 309,36^5	7 217,57^5	697,67	36,00	7 951,24^5	1 186,81	6 764,43^5	"	8 113,40	1 311,47^5	6 801,92^5
Tapanoli.														
Europeanen	117	1 832,31^5	1 351.54	3 183,85^5	2 859,11^5	329,00	"	3 188,11^5	455,10	2 733,01^5	"	3 147,18	361,94	2 785,24
Vreemde oosterlingen.	130	724,25	252,84	977,09	840,06^5	86,00	24,00	950.06^5	"	950,06^5	"	853,21^5	"	853.21^5
Totaal.	247	2 556,56^5	1 604,38	4 160,94^5	3 699,18	415,00	24,00	4 138,18	455,10	3 683,08	"	4 000,39^5	361,94	3 638,45^5
Benkoelen.														
Europeanen	55	897,25	588,23^5	1 485,48^5	1 456,91	114,50	"	1 571,41	314,58^5	1 256,82^5	15,00	1 378,82^5	146,13^5	1 232,69
Vreemde oosterlingen.	107	592,07^5	462,24	1 054.31^5	1 049.87^5	154,00	348,00	1 551,87^5	2.88	1 548,99^5	47,69	1 704,23^5	45.62	1 658,61^5
Totaal.	162	1 489,32^5	1 050,47^5	2 539,80	2 506,78^5	268,50	348,00	3 123,28^5	317,46^5	2 805,82	62,60	3 083,06	191,75^5	2 891,30^5
Lampongsche Districten.														
Europeanen	42	771,25	609,32^5	1 380,57^5	1 363,20	143,50	"	1 506,70	262,02^5	1 244,67^5	15,00	1 253,22^5	39,20	1 214,02^5
Vreemde oosterlingen.	133	657,60	242,58	900,18	739,36	42,00	78,00	859,36	"	859,36	47,60	745,42^5	12,00	733.42^5
Totaal.	175	1 428,85	851,90^5	2 280,75^5	2 102,56	185,50	78,00	2 366,06	262,02^5	2 104,03^5	62,60	1 998,65	51,20	1 947,45

GEWESTEN EN LANDAARD DER AANGESLAGENEN.	1893. Aantal aangeslagenen.	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: naar den Isten grondslag (huurwaarde).	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: naar den IIden grondslag (voor Europeanen mobilair en rijtuigen; voor vreemde oosterlingen enkel mobilair).	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: Te zamen.	1893. Aanslag naar de eerste twee grondslagen: door de toepassing van art. 8, laatste lid, der belastingverordening is het in de voorgaande kolom genoemde bedrag verminderd tot	1893. Aanslag naar den IIIden grondslag (paarden).	1893. Aanslag naar den IVden grondslag (rijtuigen van vreemde oosterlingen).	1893. Totaal van den aanslag.	1893. Vermindering in den aanslag ontstaan.	1893. Werkelijk te heffen bedrag.	1893. Te verhalen kosten van schatting.	1892. b) Totaal van den aanslag.	1892. b) Vermindering in den aanslag ontstaan.	1892. b) Werkelijk te heffen bedrag.
		guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.	guld.
Palembang.														
Europeanen	158	3 289,50	1 331,90	4 621,40	4 491,08	453,36	"	4 944,44	801,15^5	4 143,28^5	"	5 072,47	986,19^5	4 086,27^5
Vreemde oosterlingen	615	3 101,39	910,02^5	4 011,41^5	3 711,56	36,00	222,00	3 969,56	6,92^5	3 962,63^5	"	4 449,27	20,78^5	4 428,48^5
Totaal.	773	6 390,89	2 241,92^5	8 632,81^5	8 202,64	489,36	222,00	8 914,00	808,08	8 105,92	"	9 521,74	1 006,98	8 514,76
Oostkust van Sumatra.														
Europeanen	887	16 107,46^5	9 690,58^5	25 798,05	25 354,59^5	5 981,00	"	31 335,59^5	1 696,79^5	29 638,80	62,97	31 811,15	1 308,30	30 502,85
Vreemde oosterlingen.	1 251	10 093,01^5	5 247,23	15 340,24^5	14 596,24	1 351,00	2 724,00	18 671,24	12,42^5	18 658,81^5	"	25 284,43^5	43,50	25 240,93^5
Totaal.	2 138	26 200,48	14 937,81^5	41 138,29^5	39 950,83^5	7 332,00	2 724,00	50 006,83^5	1 709,22	48 297,61^5	62,97	57 095,58^5	1 351,80	55 743,78^5
Riouw. c)														
Europeanen	48	912,26	523,13^5	1 435,39^5	1 320,11^5	6,00	"	1 426,11^5	285,67^5	1 140,44	"	1 234,10	74,85	1 159,25
Vreemde oosterlingen.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totaal.	48	912,26	523,13^5	1 435,39^5	1 320,11^5	6,00	"	1 426,11^5	285,67^5	1 140,44	"	1 234,10	74,85	1 159,25
Banka														
Europeanen	59	1 168,45	784,89	1 953,34	1 923,35	135,50	"	2 058,85	369,07^5	1 689,77^5	16,28^5	1 883,21^5	144,10	1 739,11^5
Vreemde oosterlingen.	498	2 239,90	1 442,47	3 682,37	3 244,05^5	782,00	192,00	4 118,05^5	"	4 118,05^5	"	3 542,40	"	3 542,40
Totaal.	557	3 408,35	2 227,36	5 635,71	5 167,40^5	817,50	192,00	6 176,90^5	369,07^5	5 807,83	16,28^5	5 425,61^5	144,10	5 281,51^5
Billiton.														
Europeanen	28	471,25	255,40	726,65	714,05	103,50	"	817,55	59,05	758,50	"	867,59	116,52	751,07
Vreemde oosterlingen.	542	2 550,20	639,84	3 190,04	2 604,18^5	163,50	120,00	2 887,68^5	6,30	2 881,38^5	"	2 880,38	21,24	2 859,14
Totaal.	570	3 021,45	895,24	3 916,69	3 318,23^5	267,00	120,00	3 705,23^5	65,35	3 639,88^5	"	3 747,97	137,76	3 610,21
Westerafdeeling van Borneo. c)														
Europeanen	103	1 999,50	1 677,18	3 676,68	3 658,38	18,00	"	3 676,38	487,79	3 188,59	47,60	4 271,12^6	574,23	3 696,89^5
Vreemde oosterlingen.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totaal.	103	1 999,50	1 677,18	3 676,68	3 658,38	18,00	"	3 676,38	487,79	3 188,59	47,60	4 271,12^5	574,23	3 696,89^5
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. c)														
Europeanen	162	2 736,13	1 630,22	4 366,35	4 305,33^5	171,00	"	4 476,33^5	418,20	4 058,13^5	18,72	4 248,92	471,04^5	3 777,87^5
Vreemde oosterlingen.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totaal.	162	2 736,13	1 630,22	4 366,35	4 305,33^5	171,00	"	4 476,33^5	418,20	4 058,13^5	18,72	4 248,92	471,04^4	3 777,87^5
Celebes en onderhoorigheden.														
Europeanen	327	6 814,90	3 683,21	10 498,11	10 124,63^5	942,83	"	11 067,46^5	1 387,17	9 680,29^5	31,60	10 688,87^5	1 190,98	9 497,89^5
Vreemde oosterlingen.	769	7 156,35	4 008,11^5	11 164,46^5	10 784,56	361,50	1 188,00	12 334,06	437,39	11 896,67	73,06	12 264,39^5	514,67	11 749,72^5
Totaal.	1 096	13 971,25	7 691,32^5	21 662,57^5	20 909,19^5	1 304,33	1 188,00	23 401,52^5	1 824,56	21 576,96^5	104,66	22 953,27	1 705,65	21 247,62
Menado.														
Europeanen	202	2 572,75	2 104,91^5	4 677,66^5	4 615,07	940,50	"	5 555,57	577,58	4 977,99	32,03^5	5 321,12^5	474,68	4 846,44^5
Vreemde oosterlingen.	380	1 982,21^5	1 324,32	3 306,53^5	3 200,43^5	531,00	126,00	3 857,43^5	19,10	3 838,33^5	22,15^5	3 722,61	6,00	3 716,61
Totaal.	582	4 554,96^5	3 429,23^5	7 984,20	7 815,50^5	1 471,50	126,00	9 413,00^5	596,68	8 816,32^5	54,19	9 043,73^5	480,68	8 563,05^5
Amboina. d)														
Europeanen	147	2 668,90	1 960,10^5	4 629,00^5	4 476,00	54,00	"	4 530,00	445,98^5	4 084,01^5	7,44^5	9 628,59	544,05	9 084,54
Vreemde oosterlingen.	139	761,43^5	811,91^5	1 573,35	1 541,00^5	10,50	48,00	1 599,50^5	10,48	1 589,02^5	"	2 981,46	59,51^5	2 921,94^5
Totaal.	286	3 430,33^5	2 772,02	6 202,35^5	6 017,00^5	64,50	48,00	6 129,50^5	456,46^5	5 673,04	7,44^5	12 610,05	603,56^5	12 006,48^5
Ternate.														
Europeanen	67	802,25	708,75	1 511,00	1 378,89^5	132,00	"	1 510,89^5	177,71^5	1 333,18	9,77	1 486,29	133,17^5	1 353,12
Vreemde oosterlingen.	94	631,10	464,46	1 095,56	1 083,25^5	30,00	12,00	1 125,25^5	21,11	1 104,14^5	5,16^5	1 168,13	40,05^5	1 128,07^5
Totaal.	161	1 433,35	1 173,21	2 606,56	2 462,15	162,00	12,00	2 636,15	190,82^5	2 437,32^5	14,93^5	2 654,42	173,22^5	2 481,19^5
Timor.														
Europeanen	66	710,51^5	425,60	1 136,11^5	1 059,54	78,00	"	1 137,54	45,56^5	1 091,97^5	"	1 172,29^5	88,16^5	1 084,13
Vreemde oosterlingen.	230	1 277,65^5	870,38	2 148,03^5	2 062,47^5	126,00	12,00	2 200,47^5	25,00	2 175,47^5	"	2 155,28^5	37,17^5	2 118,11
Totaal.	296	1 988,17	1 295,98	3 284,15	3 122,01^5	204,00	12,00	3 338,01^5	70,56^5	3 267,45	"	3 327,58	125,34	3 202,24
Bali en Lombok.														
Europeanen	24	362,00	294,40	656,40	653,16	64,33	"	717,49	12,00	705,49	"	854,91	90,90	764,01
Vreemde oosterlingen.	139	916,82	917,11	1 833,93	1 806,28^5	202,00	468,00	2 476,28^5	"	2 476,28^5	"	2 186,48	19,20	2 167,28
Totaal.	163	1 278,82	1 211,51	2 490,33	2 459,44^5	266,33	468,00	3 193,77^5	12,00	3 181,77^5	"	3 041,39	110,10	2 931,29
Allegewestender buitenbezitt. gezamenlijk. e)														
Europeanen	f) * 3 013	* 56 481,35	* 33 325,85	* 89 807,20	* 87 583,24	* 11 752,50	* "	* 99 335,74	* 10 726,22	* 88 609,52	* 241,12^5	104 846,93	9 746,49	95 100,44
Vreemde oosterlingen.	* 5 648	* 36 190,18	* 19 622,29^5	* 55 812,47^5	* 52 203,22^5	* 4 287,00	6 961,00 *	* 63 451,22^5	* 713,97	* 62 737,25^5	* 171,78	70 790,99^5	891,07	69 899,92^5
Algemeen totaal. 1894/95	* 8 661	* 92 671,53	* 52 948,14^5	* 145 619,67^5	* 139 786,46^5	* 16 039,50	* 6 961,00	* 162 786,96^5	* 11 440,19	* 151 346,77^5	* 412,90^5	175 637,92^5	10 637,56	165 000,36^5

c) In de gewesten Riouw, Westerafdeeling van Borneo en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo zijn de vreemde oosterlingen niet aan de personeele belasting onderworpen. In Atjeh en onderhoorigheden werkt deze belasting in het geheel niet.
d) Aan de opgaven over 1893 ontbreken de cijfers betreffende de afdeeling Banda.
e) Zie noot d.
f) De met een * gemerkte totalen zijn onvolledig door het ontbreken over 1893 van de opgaven betreffende de afdeeling Banda der residentie Amboina.

III. PATENTRECHT (voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden).

GEWESTEN.	1892. *g)*				1893.			
	Aantal aangeslagenen.	Aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.	Aantal aangeslagenen.	Aanslag.	Vermindering in den aanslag ontstaan.	Werkelijk te heffen bedrag.
JAVA en MADURA.								
Bantam	67	f 1 327,96^5	f 131,44^5	f 1 196,52	68	f 1 431,80^5	f 205,52	f 1 226,28^5
Batavia	1 898	274 660,84	6 725,27	267 936,57	2 175	283 869,90^5	6 948,18	276 921,72^5
Krawang	73	3 231,05^5	460,73^5	2 770,32	64	3 047,53^5	212,19^5	2 835,34
Preanger Regentschappen	340	15 055,44	373,71	14 681,73	371	15 607,53^5	637,71^5	14 969,82
Cheribon	211	13 320,83^5	515,15^5	12 805,68	215	14 818,25^5	440,61^5	14 377,64
Tagal	218	15 960,51	445,94	15 514,57	259	19 419,04	1 004,76	18 414,28
Pekalongan	163	10 291,79	487,47	9 804,32	167	9 600,79	331,27^5	9 269,51^5
Samarang	1 171	61 016,49	3 722,04^5	57 294,44^5	1 160	69 510,28	4 181,69^5	65 328,58^5
Japara	206	12 415,54^5	855,19	11 560,35^5	243	12 405,39	847,02	11 558,37
Rembang	135	4 721,70	118,53^5	4 603,16^5	159	5 280,51^5	483,56^5	4 796,95
Soerabaija	1 651	139 581,92	9 738,67^5	129 843,24^5	1 752	149 904,23	7 062,10	142 842,13
Pasoeroean	731	46 894,36	6 546,98	40 347.38	731	45 486,93	2 956,08^5	42 530.84^5
Probolinggo	388	28 010,27^5	770,10	27 240,17^5	459	32 525,34^5	1 310 01^5	31 215,33
Bezoeki	455	35 499,80^5	1 249,05	34 250,75^5	512	44 598,45^5	1 065,68^5	43 532,77
Banjoemas	176	5 448,52	344,17	5 104,35	214	7 072,75	876,61	6 196,14
Bagelen	119	3 393,69	196,63	3 197,06	116	2 977,71	175,78	2 801,93
Kadoe	129	2 390,35	218,74	2 171,61	116	2 248,63	77,41	2 171,22
Djokjokarta	385	27 072,12	532,76	26 539,36	402	32 815,05	774,63	32 040,42
Soerakarta	810	34 426,14	1 733,87	32 692,27	783	34 569,76^5	1 599,22^5	32 970,54
Madioen	169	8 566,12	626,75	7 939,37	190	6 354,52^5	226,29^5	6 128,23
Kediri	672	40 188,43	1 615,61^5	38 572,81^5	688	41 070,71^5	2 601,42	38 469,29^5
Madura	58	676,07	140,53	535,54	49	656,85	101.08^5	555.76^5
Totalen voor Java en Madura	10 225	f 784 149,97	f 37 548,36^5	f 746 601,60^5	10 893	f 835 272,00^5	f 34 118,88	f 801 153,12^5
BUITENBEZITTINGEN.								
Sumatra's Westkust: Padangsche Benedenlanden	214	f 12 649,65	f 1 018,14^5	f 11 631.50^5	190	f 11 047,93	f 538,88^5	f 10 509,04^5
Sumatra's Westkust: Padangsche Bovenlanden	103	4 940,83	300,76	4 640,07	104	5 313.93^5	177,08	5 136,85^5
Sumatra's Westkust: Tapanoli	48	404,26	3,32^5	400,93^5	54	408,67	76,18^5	332,48^5
Benkoelen	17	237,50	5,50	232,00	20	254,30	30,00	224,30
Lampongsche Districten	21	653,87	1,20	652,67	26	672,83	38,25	634,58
Palembang	77	2 857,79	517,51	2 340,28	84	2 726,80	277,54	2 449.26
Oostkust van Sumatra	995	104 365.22	4 449,34^5	99 915,87^5	897	97 362,89	5 367,11	91 995,78
Atjeh en onderhoorigheden	61	3 099,07^5	69,91^5	3 029,16	77	3 313,03^5	59,73	3 253,30^5
Riouw	25	1 206.40	49,33	1 157,07	44	1 421,37	155,16^5	1 266,20^5
Banka	31	222,83	25,08	197,75	35	221,66	26,25	195,41
Billiton	54	4 368,79^5	460,55	3 908,24^5	48	3 663,54	308,19	3 355,35
Westerafdeeling van Borneo	63	2 868,33	564,20	2 304,13	58	1 688,37	275,75	1 412,62
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	90	3 506.62	103,00	3 403,62	89	3 513,56	162,67	3 350,89
Celebes en onderhoorigheden	240	7 965,38	160,28	7 805,10	235	7 557,33	274,81	7 282,52
Menado	137	3 352,81^5	30,00	3 322,81^5	150	3 390,55^5	196.42^5	3 194,13
Amboina	246	5 510,86^5	474,33	5 036.53^5	*h)* 104	*h)* 1 024,47	*h)* 38,75	*h)* 785,72
Ternate	55	1 399,36^5	239,56	1 159,80^5	47	1 105,16^5	166,75^5	938,41
Timor	36	310,97	10,96^5	300,00^5	37	489,83^5	2,00	487,83^5
Bali en Lombok	19	454,20	71,09	383,11	14	343,10	43,34	299,76
Totalen voor de buitenbezittingen	2 532	f 160 374,76^5	f 8 554,08^5	f 151 820,68	*i)* *2 313	f *145 519,34^5	f *8 214,88^5	f *173 304,46

g) Sommige van de in 't vorig verslag (bijlage VV) voorkomende cijfers over 1892 zijn verbeterd.
h) Aan de opgaven betreffende de residentie Amboina over 1893 ontbreken de cijfers betreffende de afdeeling Banda.
i) De met een * gemerkte opgaven zijn onvolledig (zie de voorgaande noot).

IV. VERPONDINGSBELASTING. *k*)

GEWESTEN.	1892. *l*) Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten met recht van: eigendom.	agrarisch eigendom.	opstal.	erfpacht.	vruchtgebruik, gebruik of bewoning.	Totaal.	1893. Aanslag wegens onroerende goederen, bezeten met recht van: eigendom.	agrarisch eigendom.	opstal.	erfpacht.	vruchtgebruik, gebruik of bewoning.	Totaal.
JAVA EN MADURA.												
Bantam	f 8 151,34^{5}	″	f 98,32^{5}	f 504,82^{5}	″	f 8 754,49^{5}	f 8 176,09	″	f 98.32^{5}	f 489,07^{5}	″	f 8 763,49
Batavia	565 065,82^{5}	″	1 936,20^{5}	345,00	f 225,61	567 572,74	563 710,63	″	2 961.30^{5}	345,00	f 239,61	567 256,54^{5}
Krawang	30 990,01^{5}	″	129,07^{5}	438,00	″	31 557,09	30 990,70^{5}	″	132,07^{5}	438,00	″	31 560,78
Preanger Regentschappen	14 199,17^{5}	f 4,50	830,25	28 927,47	″	43 961.39^{5}	14 188,21^{5}	f 4,50	830,25	28 922,97	″	43 945,93^{5}
Cheribon	65 858,57	0.19	520,69	1 190,25	″	67 569.70	65 904,99^{5}	2,25	532,87^{5}	1 190,25	″	67 630,37
Tagal	33 880,41	″	348,84	78.00	″	34 307,25	34 029.25^{5}	″	349,34	78,00	″	34 456.59^{5}
Pekalongan	23 016,76	″	265,61	4 253.77	″	27 536,14^{5}	23 205,10^{5}	″	270,61^{5}	4 253,77	″	27 729,49
Samarang	176 754,98^{5}	″	5 392,33	9 514,76	7,50	191 669,57^{5}	176 927,35^{5}	″	5 414,75^{5}	9 514,76	7,50	191 864,37
Japara	25 001.48^{5}	″	1 237,60	652,50	″	26 891,58^{5}	24 970,19^{5}	″	1 246,50	652,50	″	26 869,19^{5}
Rembang	23 701,82^{5}	″	621,21	″	″	24 323.03^{5}	23 708.57^{5}	″	621,00	″	″	24 329.57^{5}
Soerabaija	254 017,72	150,00	7 967,34	11 556,00	7,50	273 698,56	254 017,72	150,00	7 967,34	11 556,00	7,50	273 698,56
Pasoeroean	51 520,78	6,00	6 829.37^{5}	105 540,75^{5}	″	163 896.91	51 651,92	7,20	6 814,74	105 540,75^{5}	″	164 014,61^{5}
Probolinggo	26 804,10^{5}	″	916,91	7 881,82^{5}	″	35 602,84	26 909,21^{5}	″	968,51^{5}	7 881,82^{5}	„	35 759,55^{5}
Bezoeki	16 984 03	301,32^{5}	6 747.60	6 041,25	″	30 074,20^{5}	17 047,75	898,95	6 870,21^{5}	6 041,25	″	30 858,16^{5}
Banjoemas	9 483,93	39,65^{5}	203,65^{5}	67,50	8,25	9 802,99	9 828,92^{5}	116,92^{5}	203,65	67,50	8,25	10 225,25
Bagelen	8 557,97^{5}	″	103.10^{5}	2 356,50	6,75	11 024,33	8 589,92^{5}	″	97,40	2 356,50	6,75	11 050,57^{5}
Kadoe	14 520,22	″	3 453,66^{5}	2 276,25^{5}	″	20 250,14	14 772,24	″	3 453,66^{5}	2 276,25	″	20 502,15^{5}
Madioen	14.755.41^{5}	″	643,31^{5}	6 989,23^{5}	″	22 387,96^{5}	14 773,62^{5}	″	643,68^{5}	6 989,25^{5}	″	22 406,56^{5}
Kediri	27 346.60^{5}	″	2 330,57	39 060,75	″	68 737,92^{5}	27 346,60^{5}	″	2 330,57	39 030,75	″	68 707,92^{5}
Madura	9 062,76	″	284,02^{5}	″	″	9 346,78^{5}	9 180,11^{5}	″	284,02^{5}	″	″	9 464,14
Totalen voor Java en Madura	f1 399 673,93^{5}	f 501,67	f 40 859,80	f227 674,64^{5}	f 255,61	f1 668 965,66	f1 399 929,16^{5}	f1179,82^{5}	f 42 090,84^{5}	f227 624,41	f 269,61	f1 671 093,85
BUITENBEZITTINGEN.												
Sumatra's Westkust. {Padangsche Benedenlanden, Padangsche Bovenlanden, Tapanoli}	f 45 709,57	″	″	f 11 580,00	″	f 57 289,57	f 45 521,55	″	″	11 580,00	″	f 57 101,55
Oostkust van Sumatra (alleen het eiland Bengkalis)	1 376,36^{5}	″	″	24,00	″	1 400,36^{5}	1 376,36^{5}	″	″	24,00	″	1 400,36^{5}
Celebes en onderhoorigheden	45 348,64^{5}	″	″	127,50	″	45 476,14^{5}	45 336,27	″	″	127,50	″	45 463,77
Menado	12 521,04^{5}	″	f 22,50	2 877,00	″	15 420,54^{5}	12 431,04^{5}	″	f 22,50	2 877,00	″	15 330,54^{5}
Amboina (alleen de Banda-eilanden, uitgezonderd de specerijperken aldaar) *m*)	22 601,75^{5}	″	″	1 048,50	f 9,00	23 659,25^{5}	22 559,75^{5}	″	″	1 048,50	f 9,00	23 617,25^{5}
Ternate (voor zooveel het gouvernementsgrondgebied betreft)	4 097,50^{5}	″	″	″	″	4 097,50^{5}	4 097,50^{5}	″	″	″	″	4 097,50^{5}
Totalen voor de buitenbezittingen	f 131 654,88^{5}	″	f 22,50	f 15 657,00	f 9,00	f 147 343,38^{5}	f 131 322,49	″	f 22,50	f 15 657.00	f 9,00	f147 010,99

k) Opgaven nopens het aantal aangeslagenen, verdeeld in Europeanen, Chineezen, andere vreemde oosterlingen en inlanders, en nopens het aandeel van ieder dezer categorieën in den aanslag, worden telkens slechts verstrekt over het eerste jaar van den vijfjaarlijkschen aanslag, zijnde voor Java en Madura geweest het jaar 1890 (verg. bijlage SS van het verslag van 1892), en voor de zes gewesten der buitenbezittingen, waar de belasting reeds werkt, het jaar 1892 (verg. bijlage VV van 't vorig verslag).

l) De hier voorkomende cijfers over 1892 zijn ontleend aan verbeterde opgaven.

m) De specerijperken op de Banda-eilanden vallen niet onder de verponding, omdat zij aan eene speciale belasting onderworpen zijn (Indisch Staatsblad 1872 n°. 98 en 1873 n°. 188); zie art. 28 van de nieuwe ordonnantie op de verponding (Indisch Staatsblad 1886 n°. 78). Voor 1892 bedroeg de aanslag der bedoelde specerijperken f 81 445 en voor 1893 f 88 828.

V. BEDRIJFSBELASTING.

a. Getal aangeslagenen, bedrag van den aanslag en achterstand.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1893.				Bedrag van den aanslag over 1893. NB. De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen aan op hoeveel de aanslag gemiddeld per hoofd kwam te staan.				In 1892 bedroeg de aanslag (volgens verbeterde opgaven).	Bedrag van den achterstand op 31 December 1893.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.
JAVA EN MADURA.													
Bantam	14 279	563	17	14 859	f 39 524,30 (2,77)	f 4 525,00 (8,04)	f 204,00 (12,00)	f 44 253,30 (2,98)	f 45 811,22	f 71,50	f 335,00	f 6,00	f 412,50
Batavia *n*)	12 437	14 991	956	28 384	40 063,93 (3,22)	154 810,05 (10,33)	7 414.25 (7,75^{5})	202 288,23 (7,13)	203 720,56^{5}	12 812,17^{5}	47 037,72^{5}	4 096,21	63 946,11
Krawang	5 653	1 359	22	7 034	7 892,92 (1,40)	9 596,10 (7.06)	107,00 (4,86)	17 596.02 (2,50)	18 262,16	13.25	127,00	"	141,05
Preanger Regentschappen	53 900	1 937	21	55 858	68 048,56^{5} (1,26)	17 317,29 (8,94)	154,00 (7,35)	85 519,85^{5} (1,53)	89 166,25	91,50	1 604,45	"	1 695,95
Cheribon	54 618	4 624	555	59 797	87 112,83 (1,59)	42 108,75 (9.11)	3 667,75 (6,61)	132 889,33 (2,22)	132 679,00	35,20	315,50	153,25	503,95
Tagal	63 170	1 573	315	65 058	86 303,86 (1,05)	18 510,00 (11,77)	2 678.75 (8,50)	107 492,61 (1,65)	102 242,60	626,00	529,40	386,00	1 541,40
Pekalongan	27 069	1 206	223	28 498	37 840,68^{5} (1,40)	16 363,60 (13,57)	2 437,00 (10,93)	56 641,28^{5} (1,99)	60 329,98^{5}	1,25	1 323,55	818,00	2 142,80
Samarang	69 661	5 705	363	75 729	100 396,13 (1,58)	65 573,37^{5} (11,49)	3 102,80 (8.55)	169 072,30^{5} (2,23)	174 636,74	29,60	779,42^{5}	282,00	1 091,02^{5}
Japara	24 849	1 791	152	26 792	31 979,57 (1,29)	15 232,03 (8,50^{5})	667,50 (4.39)	47 880,00 (1,79)	47 568,85	530,53	250,65	143,00	924,18
Rembang	37 817	2 444	92	40 353	72 340,30 (1,91)	27 684,65 (11,33)	665,50 (7,23)	100 690,45 (2,49^{5})	98 329,10	"	1 801,10	60,00	1 861,10
Soerabaija	154 008	6 479	1 062	161 549	312 079,53 (2,03)	110 335,10 (17,04^{5})	12 448,50 (11,72)	434 863,13 (2,69)	448 496,83	4 855,60	4 713,60	376,50	9 945,70
Pasoeroean	63 170	1 813	230	65 213	151 186.17 (2,39)	21 829,69 (12,04)	2 059,72 (8,95)	175 075,58 (2,68)	174 153,94^{5}	224,25	1 454,80	"	1 679,05
Probolinggo	28 668	1 021	105	29 794	76 763,80 (2,68)	13 954,50 (13,67)	941,70 (8,97)	91 660,00 (3,08)	88 937,95	238,55	1 594,50	42,00	1 875,05
Bezoeki	17 750	637	341	18 728	53 350,35 (3,00^{5})	8 359,90 (13,12)	2 805,70 (8.23)	64 515.95 (3,44)	69 523,41	600,70	110,50	285,50	996,70
Banjoemas	29 264	1 320	6	30 590	30 148,57 (1,03)	12 200,62^{5} (9,24)	19,50 (3,25)	42 368,69^{5} (1,38^{5})	39 800,00^{5}	1 096,20	745,40	"	1 841,60
Bagelen	50 278	733	"	51 011	45 141,20 (0,90)	8 432,95 (11,50)	"	53 574,15 (1,05)	67 752,34	83.40	1 125,30	"	1 208,70
Kadoe	19 607	1 491	26	21 124	19 390.10 (0.97)	16 982,95 (11,39)	126,00 (4.85)	36 499,05 (1.86)	44 560,02^{5}	11,10	3,00	"	14,10
Djokjokarta *o*)	....	1 328	42	1 370	....	11 473,52 (8.64)	164,00 (3,09)	11 637,52 (8,49)	12 068,19	......	1 033,76	3,00	1 036,76
Soerakarta *o*)	....	2 666	90	2 756	....	27 503.60 (10.35)	604,80 (6,72)	28 108,40 (10.20)	27 593,00	......	8 918,56	250,40	9 168,96
Madioen	15 900	995	7	16 902	21 262,02 (1,34)	11 370.20 (11,43)	71,50 (10,21)	32 703.72 (1,93)	32 890,22	46,25	686,40	"	732,65
Kediri	24 719	2 560	"	27 279	50 817,25 (2,05^{5})	23 457,62^{5} (9.20)	"	74 274,87^{5} (2,72)	73 596,75	4,50	1 710,12^{5}	"	1 714,62
Madura	58 870	812	269	59 951	177 020.05 (3,01)	14 728,13 (18,14)	2 704,50 (10,05)	194 452,68 (3,24)	206 473,85	12,00	42,94	14,00	68,94
Totalen voor Java en Madura	825 687	58 048	4 894	888 629	f 1 508 662,13 (1,83)	f 652 350,53^{5} (11.24)	f 43 044.47 (8,79^{5})	f 2 204 057,13^{5} (2,48)	....	f 21 383,55^{5}	f 76 243,48^{5}	f 6 915,86	f 104 542,90
Over 1892 waren de cijfers (wat die van den aanslag betreft, volgens verbeterde opgaven):	803 633	57 496	4 521	865 650	1 566 617,72^{5} (1,95)	651 607,05 (11,33)	40 369,00 (8,93)	2 258 593,77^{5} (2,61)	f 2 258 593,77^{5}	21 915,18	71 776,09^{5}	5 014,25	98 705,52^{5}

n) In de residentie Batavia werkt de bedrijfsbelasting, wat de inlanders betreft, alleen in de afdeeling Stad en Voorsteden van Batavia en op het domein Bloeboer der afdeeling Buitenzorg (verg. Indisch Staatsblad 1878 n°. 12 en 1879 n°. 338), zoodat de inlanders in het grootste gedeelte der afdeeling Buitenzorg en die in de afdeelingen Meester Cornelis ën Tangerang buiten de heffing vallen (verg. het verslag van 1880, blz. 153).

o) In Djokjokarta en Soerakarta is de belasting alleen toepasselijk op de vreemde oosterlingen.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen over 1893.				Bedrag van den aanslag over 1893. NB. De tusschen ( ) vermelde cijfers wijzen aan op hoeveel de aanslag gemiddeld per hoofd kwam te staan.				In 1892 bedroeg de aanslag (volgens verbeterde opgaven).	Bedrag van den achterstand op 31 December 1893.			
	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.

BUITENBEZITTINGEN. *p)*

GEWESTEN.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.	In 1892	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde oosterl.	Te zamen.
Sumatra's Westkust	....	5 754	550	6 304	....	f 22 004,80 (3,82)	f 3 028,90 (5,51)	f 25 033,70 (3,97)	f 24 598,55	...	f 10 503,75	f 1 897,10	f 12 400,85
Benkoelen	....	153	10	163	....	2 224,00 (14,53^{5})	143,00 (14,30)	2 367,00 (14,52)	2 112,00	...	807,00	„	807,00
Lampongsche Districten	....	328	29	357	....	2 211,30 (6,74)	215,50 (7,43)	2 426,80 (6,80)	2 041,00	...	356,20	„	356,20
Palembang	8 932	3 019	329	12 280	f 23 394,50 (2,62)	15 849,10 (5,25)	2 830,00 (8,60)	42 073,60 (3,43)	45 181,15	f 6 929,75	369,20	983,00	8 281,95
Oostkust van Sumatra	....	54 727	„	54 727	....	245 787,75 (4,49)	„	245 787,75 (4,49)	245 136,62^{5}	...	*q)* 18 744,25	„	*q)* 18 744,25
Atjeh	....	1 036	184	1 220	....	4 248,00 (4,10)	863,50 (4,69)	5 111,50 (4,19)	5 303,50	...	....	„	„
Riouw	....	5 372	55	5 427	....	62 212,00 (11,58)	330,50 (6,01)	62 542,50 (11,52)	64 208,55	...	19 956,75	27,50	19 984,25
Banka	....	2 839	63	2 902	....	11 439,85^{5} (4,03)	327,00 (5,19)	11 766,85^{5} (4,05)	11 233,72	...	2 531,22^{5}	52,50	2 603,72^{5}
Billiton	....	1 428	„	1 428	....	6 109,30 (4,28)	„	6 109,30 (4,28)	6 292,50	...	2 710,70	„	2 710,70
Westerafdeeling van Borneo	....	13 046	111	13 157	....	52 356,00 (4,78)	496,50 (4,47)	52 852,50 (4,02)	51 882,25	...	14 335,20	116,50	14 451,70
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	....	1 673	490	2 163	....	11 020,00 (6,59)	3 863,00 (7,88)	14 883,00 (6,88)	13 867,50	...	707,00	237,00	944,00
Celebes en onderhoorigheden	....	1 910	214	2 124	....	18 899,59 (9,89^{5})	1 603,55 (7,49)	20 503,14 (9,65)	20 010,60	...	1 427,80	190,00	1 617,80
Menado	....	849	117	966	....	7 097,92^{5} (8,36)	2 447,82^{5} (20,92)	9 545,75 (9,88)	7 731,20	...	2 453,85	28,00	2 481,85
Amboina	....	392	269	661	....	3 795,50 (9,68)	1 931,25 (7,18)	5 726,75 (8,66)	6 411,20	...	2 202,50	903,25	3 105,25
Ternate	....	190	49	239	....	1 847,40 (9,72)	512,00 (10,45)	2 359,40 (9,87)	2 204,40	...	147,00	23,00	170,00
Timor	....	363	50	413	....	2 372,50 (6,53)	404,00 (8,08)	2 776,50 (6,72)	2 309,00	...	136,00	81,00	217,00
Bali en Lombok	2 116	665	109	2 890	f 6 211,50 (2,93^{5})	6 552,50 (9,70)	1 192,00 (10,93^{5})	13 956,00 (6,83)	13 715,50	f 782,00	814,00	8,00	1 604,00
Totalen voor de buitenbezittingen.	11 048	93 744	2 629	107 421	f 29 606,00 (2,68)	f 476 027,52 (5,08)	f 28 188,52^{5} (7,25)	f 525 822,04^{5} (4,89)	....	f 7 711,75	f 78 221,92^{5}	f 4 546,85	f 90 480,52^{5}
Over 1892 waren de cijfers (wat die van den aanslag betreft volgens verbeterde opgaven) aldus:	11 260	92 854	2 506	106 620	f 31 571,40 (2,80)	f 474,494,84^{5} (5,11)	f 18 173,00 (7,25)	f 524 239,24^{5} (4,92)	f 524 239,24^{5}	f 9 861,35	f 74 201,74	f 5 315,15	f 89 378,24

p) In de buitenbezittingen werkt de bedrijfsbelasting (behalve ter hoofdplaats Palembang, waar zij ook op de inlanders toepasselijk is, en in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana op Bali, waar zij, met ingang van 1 Januari 1892, is ingevoerd voor zekere categorie van inlanders) uitsluitend onder de vreemde oosterlingen, met dien verstande dat in de residentie Oostkust van Sumatra (het eiland Bengkalis uitgezonderd) alleen de Chineezen daaraan onderworpen zijn en in de Westerafdeeling van Borneo sedert 1 Januari 1887 (zie Indisch Staatsblad 1886 n°. 60) alle vreemde oosterlingen, uitgenomen de Arabieren. Overigens zijn op Banka en Billiton de mijnwerkers van de belasting vrijgesteld.

q) Voor de aangeslagenen op de landbouwondernemingen in de residentie Oostkust van Sumatra behoeft de belasting eerst op 1 Maart na afloop van het aanslagjaar betaald te zijn.

b. Verdeeling van de aangeslagenen in klassen van betaling.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1 en minder. r)	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f 10 t/m f 15.	boven f 15 t/m f 25.	boven f 25 t/m f 50.	boven f 50 t/m f 75.	boven f 75 t/m f 100.	boven f 100 t/m f 150.	boven f 150 t/m f 200.	boven f 200 t/m f 300.	boven f 300 t/m f 400.	boven f 400 t/m f 500.	boven f 500 t/m f 1000
JAVA EN MADURA.																		
Bantam	Inlanders	5 451	4 932	1 944	904	173	431	105	117	207	9	4	2	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	,,	67	93	138	46	141	25	28	23	4	2	1	,,	,,	,,	,,	,,
	Andere vreemde oosterl.	,,	,,	4	,,	2	6	,,	3	1	1	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	5 451	4 999	2 041	1 042	221	578	130	148	231	14	6	3	,,	,,	,,	,,	,,
Batavia	Inlanders	1 210	3 282	5 135	1 232	421	757	179	140	66	11	2	1	1	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	20	493	2 164	1 493	3 909	4 177	999	904	553	115	56	49	31	9	4	5	10
	Andere vreemde oosterl.	,,	147	229	154	132	166	53	32	21	12	8	,,	2	,,	,,	,,	,,
	Totaal	1 230	3 922	7 528	2 879	4 462	5 100	1 231	1 076	640	138	66	50	34	9	4	5	10
Krawang	Inlanders	4 003	1 143	254	110	43	80	15	3	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	1	426	266	288	88	171	47	30	16	15	8	6	4	1	,,	,,	,,
	Andere vreemde oosterl.	,,	7	1	5	3	4	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	4 004	1 576	521	403	134	255	64	33	18	15	8	6	4	1	,,	,,	,,
Preanger Regentschappen	Inlanders	32 023	18 719	1 777	598	283	376	70	40	12	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	,,	194	274	572	238	355	98	97	60	21	12	10	6	,,	,,	,,	,,
	Andere vreemde oosterl.	,,	3	1	5	5	6	,,	,,	1	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	32 023	18 916	2 052	1 175	526	737	168	137	73	23	12	10	6	,,	,,	,,	,,
Cheribon	Inlanders	20 553	28 669	2 865	1 326	403	640	120	35	5	1	,,	1	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	,,	1 015	1 010	804	367	748	242	209	135	44	26	9	4	2	2	3	4
	Andere vreemde oosterl.	,,	172	95	100	44	83	23	21	10	2	2	2	,,	1	,,	,,	,,
	Totaal	20 553	29 856	3 970	2 230	814	1 471	385	265	150	47	28	12	4	3	2	3	4
Tagal	Inlanders	33 053	24 516	3 531	806	531	515	190	19	9	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	4	134	215	240	115	531	119	97	70	17	13	7	7	2	2	,,	,,
	Andere vreemde oosterl.	6	12	58	63	39	93	19	12	9	2	,,	1	1	,,	,,	,,	,,
	Totaal	33 063	24 662	3 804	1 109	685	1 139	328	128	88	19	13	8	8	2	2	,,	,,
Pekalongan	Inlanders	16 292	7 980	1 751	308	339	309	52	37	10	,,	,,	,,	1	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	9	227	194	206	65	228	84	74	68	14	15	10	3	4	4	,,	1
	Andere vreemde oosterl.	1	73	9	45	9	36	18	13	6	6	6	1	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	16 302	8 280	1 954	559	413	573	154	124	84	20	21	11	4	4	4	,,	1
Samarang	Inlanders	46 411	13 914	5 901	1 504	684	966	165	76	26	12	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	15	458	1 192	1 033	377	1 446	451	348	214	58	42	37	18	6	3	2	5
	Andere vreemde oosterl.	1	103	67	74	20	60	11	12	9	2	2	,,	,,	,,	2	,,	,,
	Totaal	46 427	14 475	7 160	2 611	1 081	2 472	627	436	249	72	46	37	18	6	5	2	5
Japara	Inlanders	16 736	6 606	835	303	151	185	20	11	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	8	437	257	247	141	411	123	74	58	11	12	8	1	3	,,	,,	,,
	Andere vreemde oosterl.	14	63	23	8	15	19	3	6	1	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	16 758	7 106	1 115	558	307	615	146	91	61	11	12	8	1	3	,,	,,	,,
Rembang	Inlanders	18 562	11 943	3 117	2 449	600	872	157	76	31	5	3	2	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	,,	661	357	319	142	467	177	132	97	30	28	17	9	5	1	2	,,
	Andere vreemde oosterl.	,,	33	19	8	8	8	4	7	3	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	18 562	12 637	3 493	2 776	750	1 347	338	215	131	37	31	19	9	5	1	2	,,
Soerabaija	Inlanders	54 621	63 630	18 885	9 084	3 574	3 318	461	296	105	24	5	4	,,	1	,,	,,	,,
	Chineezen	17	298	549	919	532	2 620	660	365	256	72	47	42	39	28	6	9	20
	Andere vreemde oosterl.	6	117	84	153	54	397	97	85	34	6	12	10	6	1	,,	,,	,,
	Totaal	54 644	64 045	19 518	10 156	4 160	6 335	1 218	746	395	102	64	56	45	30	6	9	20
Pasoeroean	Inlanders	16 772	29 656	8 567	3 747	2 133	1 568	308	207	46	17	137	,,	11	1	,,	,,	,,
	Chineezen	30	263	228	265	145	431	154	145	98	15	13	17	2	4	2	1	,,
	Andere vreemde oosterl.	,,	68	25	36	10	50	15	11	10	3	1	,,	,,	1	,,	,,	,,
	Totaal	16 802	29 987	8 820	4 048	2 288	2 049	477	363	154	35	151	17	13	6	2	1	,,
Probolinggo	Inlanders	7 769	13 317	3 322	2 080	450	1 376	164	49	19	23	93	2	2	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	6	96	116	134	113	303	112	59	43	14	7	5	7	4	1	,,	1
	Andere vreemde oosterl.	1	26	5	17	7	18	21	5	3	2	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	7 776	13 439	3 443	2 231	570	1 697	297	113	65	39	100	7	9	4	1	,,	1
Bezoeki	Inlanders	2 710	7 923	3 064	1 855	1 094	782	180	33	58	31	5	14	1	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	10	78	41	76	86	188	53	38	36	18	8	6	3	1	,,	,,	,,
	Andere vreemde oosterl.	,,	91	34	54	23	92	16	13	10	5	3	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	2 720	8 092	3 139	1 985	1 203	1 062	249	84	104	54	16	20	4	1	,,	,,	,,
Banjoemas	Inlanders	21 286	6 416	975	215	179	174	16	3	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Chineezen	4	356	181	256	100	200	66	85	47	9	8	3	1	2	,,	,,	2
	Andere vreemde oosterl.	,,	1	2	2	1	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,	,,
	Totaal	21 290	6 773	1 158	473	280	374	82	88	47	9	8	3	1	2	,,	,,	2

r) Op Java en Madura wordt van inlanders als bedrijfbelasting geheven 2 pct. van hun belastbaar inkomen, van de vreemde oosterlingen 4 pct., met een minimum van aanslag voor deze laatsten van f 2 over een vol jaar. Voor inlanders was tot dusver mede een minimum-aanslag (f 1 over een vol jaar) voorgeschreven, maar sedert 1 Januari 1893 (zie Indisch Staatsblad 1892 n°. 275) is voor hen het minimum losgelaten, doch zijn die inlanders, wier belastbaar inkomen minder bedraagt dan f 25 's jaars, van de belasting vrijgesteld.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1 en minder. r)	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f10 t/m f 15.	boven f15 t/m f 25.	boven f25 t/m f 50.	boven f50 t/m f 75.	boven f75 t/m f100.	boven f100 t/m f150.	boven f150 t/m f200.	boven f200 t/m f300.	boven f300 t/m f400.	boven f400 t/m f500.	boven f500 t/m f1000
Bagelen	Inlanders	41 109	7 276	1 188	356	154	152	29	10	4	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	"	258	142	128	57	186	54	53	33	8	6	4	3	1	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	41 109	7 534	1 330	484	211	338	83	63	37	8	6	4	3	1	"	"	"
Kadoe	Inlanders	16 242	2 715	332	124	59	107	19	8	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	"	257	362	154	146	256	92	84	80	26	17	9	3	5	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	"	7	4	6	5	3	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	16 242	2 979	698	284	210	366	112	92	81	26	17	9	3	5	"	"	"
Djokjokarta	Inlanders	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	"	76	229	198	209	296	156	104	50	4	3	2	1	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	"	19	8	8	3	3	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	"	95	237	206	212	299	156	105	50	4	3	2	1	"	"	"	"
Soerakarta	Inlanders	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	1	143	851	213	408	432	240	208	102	21	24	11	7	5	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	5	23	20	7	5	13	6	10	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	6	166	871	220	413	445	246	218	103	21	24	11	7	5	"	"	"
Madioen	Inlanders	10 450	3 965	879	251	120	204	26	1	4	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	"	177	122	57	97	304	83	84	45	8	9	5	3	"	"	1	"
	Andere vreemde oosterl.	"	2	"	1	"	1	1	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	10 450	4 144	1 001	309	217	509	110	86	50	8	9	5	3	"	"	1	"
Kediri	Inlanders	10 709	6 593	3 063	2 524	1 122	603	79	19	6	"	"	"	"	"	"	"	"
	Chineezen	29	504	311	374	351	519	196	140	95	17	14	6	2	1	"	1	"
	Andere vreemde oosterl.	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal	10 738	7 097	3 374	2 898	1 473	1 122	275	159	101	17	14	6	2	1	"	1	"
Madura	Inlanders	32 119	14 313	4 980	1 538	1 111	2 161	634	936	755	152	113	34	18	5	1	"	"
	Chineezen	6	141	73	75	70	177	86	56	69	26	12	6	6	5	3	1	"
	Andere vreemde oosterl.	"	112	40	32	19	35	8	6	4	4	3	3	3	"	"	"	"
	Totaal	32 125	14 566	5 093	1 645	1 200	2 373	728	998	828	182	128	43	27	10	4	1	"
In 't geheel	Inlanders	408 081	277 508	72 365	31 314	13 624	15 576	2 989	2 116	1 368	287	364	60	34	7	1	"	"
	Chineezen	160	6 759	9 227	8 189	7 802	14 587	4 317	3 414	2 248	567	382	270	160	88	28	25	43
	Andere vreemde oosterl.	34	1 079	728	778	404	1 093	298	238	124	47	37	17	12	3	2	"	"
Algemeene totalen voor Java en Madura over 1893		408 275	285 346	82 320	40 281	21 830	31 256	7 604	5 768	3 740	901	783	347	206	98	31	25	43
In 1892 waren de cijfers	Inlanders	380 459	274 162	79 027	34 411	12 139	16 380	2 978	1 786	1 584	229	317	116	30	14	1	"	"
	Chineezen	326	6 487	9 099	7 901	7 825	14 549	4 191	3 402	2 158	599	343	269	147	87	41	11	64
	Andere vreemde oosterl.	25	898	657	735	357	1 129	263	232	124	39	34	11	12	4	1	"	"
Algemeene totalen voor Java en Madura over 1892		380 810	281 547	88 783	43 047	20 321	32 058	7 432	5 420	3 866	867	694	396	189	105	43	11	64
BUITENBEZITTINGEN. s)																		
Sumatra's Westkust	Chineezen	....	....	4 776	364	219	228	61	54	36	5	6	4	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	253	82	106	78	16	12	2	"	"	"	"	1	"	"	"
	Totaal			5 029	446	325	306	77	56	38	5	6	4	"	1	"	"	"
Benkoelen	Chineezen	....	....	22	42	16	27	14	8	11	7	5	"	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	"	"	1	4	1	3	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal			22	42	17	31	15	11	12	7	5	"	"	"	"	"	"
Lampongsche Districten	Chineezen	....	....	11	114	65	111	9	9	8	1	"	"	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	t) 1	4	5	16	2	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal			12	118	70	127	11	9	9	1	"	"	"	"	"	"	"
Palembang	Inlanders	885	590	4 369	2 202	504	300	38	21	13	2	4	1	2	"	"	1	"
	Chineezen	....	....	u) 427	1 850	237	280	120	60	28	6	"	5	3	3	"	"	1
	Andere vreemde oosterl.	....	....	"	147	83	54	13	17	11	2	"	1	"	"	"	"	1
	Totaal	885	590	4 796	4 199	824	634	171	98	52	10	4	7	5	3	"	1	2
Atjeh en onderhoorigheden	Chineezen	....	....	870	27	57	59	9	7	4	1	4	1	"	"	"	"	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	89	34	18	38	2	2	1	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal			959	61	75	97	11	9	5	1	4	1	"	"	"	"	"
Oostkust van Sumatra	Chineezen	....	....	v) 20 342	15 830	11 218	4 981	651	385	922	207	136	48	4	1	1	1	"
	Andere vreemde oosterl.	....	....	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal			20 342	15 830	11 218	4 981	651	385	922	207	136	48	4	1	1	1	"
Riouw	Chineezen	....	....	w) 2 271	311	81	973	503	562	476	57	15	16	4	3	"	"	1
	Andere vreemde oosterl.	....	....	41	4	3	3	"	1	2	1	"	"	"	"	"	"	"
	Totaal			2 312	315	84	976	503	563	478	58	15	16	4	3	"	"	1

s) In de buitenbezittingen is de maatstaf van heffing algemeen 2 pct. van het belastbaar inkomen, doch mogen vreemde oosterlingen voor niet minder dan naar reden van f 3, en inlanders dan naar reden van f 1 over een vol jaar worden aangeslagen. Onder inlanders werkt de bedrijfsbelasting in de buitenbezittingen alleen ter hoofdplaats Palembang en in de afdeelingen Boeleleng en Djambrana op Bali.

t) Deze belastingschuldige was voor minder dan het geheele jaar aangeslagen en had uit dien hoofde tusschen f 1 en f 2 te betalen.

u) Hieronder 13 aangeslagenen als voren, die uit dien hoofde tusschen f 1 en f 2 te betalen hadden.

v) Hieronder 1398 aangeslagenen als voren, die uit dien hoofde minder te betalen hadden, namelijk 341 f 1 en 1057 tusschen f 1 en f 2.

w) Hieronder 440 aangeslagenen als voren, die uit dien hoofde minder te betalen hadden, namelijk 31 f 1 en 409 tusschen f 1 en f 2.

GEWESTEN.	Landaard der aangeslagenen.	GETAL PERSONEN, aangeslagen in de bedrijfsbelasting met een jaarlijksch bedrag van:																
		f 1 en minder.	boven f 1 t/m f 2.	boven f 2 t/m f 3.	boven f 3 t/m f 4.	boven f 4 t/m f 5.	boven f 5 t/m f 10.	boven f10 t/m f 15.	boven f15 t/m f 25.	boven f25 t/m f 50.	boven f50 t/m f 75.	boven f75 t/m f100.	boven f100 t/m f150.	boven f150 t/m f200.	boven f200 t/m f300.	boven f300 t/m f400.	boven f400 t/m f500.	boven f500 t/m f1000
Banka	Chineezen	....	....	2 181	301	152	134	27	24	10	4	2	3	1	〃	〃	〃	〃
	Andere vreemde oosterl.	....	....	35	3	9	11	2	1	1	1	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			2 216	304	161	145	29	25	11	5	2	3	1	〃	〃	〃	〃
Billiton	Chineezen	....	....	1 022	280	31	41	20	12	12	3	2	1	〃	〃	〃	〃	〃
	Andere vreemde oosterl.	....	....	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			1 022	280	31	41	20	12	12	3	2	1	〃	〃	〃	〃	〃
Westerafdeeling van Borneo	Chineezen	....	....	8 167	3 172	732	721	122	72	39	9	1	4	5	1	〃	〃	1
	Andere vreemde oosterl.	....	....	68	26	7	6	1	2	1	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			8 235	3 198	739	727	123	74	40	9	1	4	5	1	〃	〃	1
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	Chineezen	....	....	1 080	249	114	138	30	24	20	3	9	1	〃	3	〃	〃	2
	Andere vreemde oosterl.	....	....	199	116	55	70	12	13	13	1	2	1	1	2	〃	〃	〃
	Totaal			1 279	365	169	208	42	37	33	4	11	2	1	5	〃	〃	2
Celebes en onderhoorigheden	Chineezen	....	....	462	757	165	337	67	47	37	9	10	3	4	7	〃	1	4
	Andere vreemde oosterl.	....	....	87	43	17	45	8	7	2	1	4	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			549	800	182	382	75	54	39	10	14	3	4	7	〃	1	4
Menado	Chineezen	....	....	6	15	97	622	63	33	8	1	2	1	1	〃	〃	〃	〃
	Andere vreemde oosterl.	....	....	1	4	6	89	12	2	3	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			7	19	103	711	75	35	11	1	2	1	1	〃	〃	〃	〃
Amboina	Chineezen	....	....	56	82	20	137	56	22	9	8	2	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Andere vreemde oosterl.	....	....	72	43	23	91	16	20	2	1	〃	1	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			128	125	43	228	72	42	11	9	2	1	〃	〃	〃	〃	〃
Ternate	Chineezen	....	....	31	31	19	64	21	16	7	1	〃	1	〃	〃	〃	〃	〃
	Andere vreemde oosterl.	....	....	9	9	1	21	2	4	2	1	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			40	40	20	85	23	20	9	2	〃	1	〃	〃	〃	〃	〃
Timor	Chineezen	....	....	111	88	24	98	13	21	7	1	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Andere vreemde oosterl.	....	....	19	3	10	11	3	2	1	1	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal			130	91	34	109	16	23	8	2	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃
Bali en Lombok	Inlanders	213	847	560	315	68	80	16	11	4	〃	〃	1	1	〃	〃	〃	〃
	Chineezen	....	....	242	197	56	63	47	22	14	10	6	4	2	1	〃	1	〃
	Andere vreemde oosterl.	....	....	24	23	19	21	2	1	11	3	2	3	〃	〃	〃	〃	〃
	Totaal	213	847	826	535	143	164	65	34	29	13	8	8	3	1	〃	1	〃
In 't geheel	Inlanders	1 098	1 437	4 929	2 517	572	380	54	32	17	2	4	2	3	〃	〃	1	〃
	Chineezen	....	....	42 077	23 710	13 402	9 014	1 833	1 378	1 648	333	197	92	24	19	1	3	9
	Andere vreemde oosterl.	....	....	898	541	363	558	92	78	54	12	8	6	1	3	〃	〃	1
Algemeene totalen van de buitenbezitt. over 1893.		1 098	1 437	x)47 904	26 768	14 337	9 952	1 979	1 497	1 719	347	209	100	28	22	1	4	10
In 1892 waren de cijfers	Inlanders	1 055	1 615	4 602	2 617	714	507	84	34	21	2	4	2	2	〃	〃	1	〃
	Chineezen	....	....	42 141	20 842	13 749	9 362	1 735	1 350	1 033	215	87	56	19	12	3	2	10
	Andere vreemde oosterl.	....	....	1 161	1 982	337	773	233	148	70	9	13	8	3	6	〃	〃	1
Algemeene totalen van de buitenbezittingen over 1892		1 055	1 615	ij)47 904	25 441	14 800	10 642	2 052	1 532	1 124	226	104	66	24	18	3	[illegible]	11

VI. BELASTING OP DE RIJTUIGEN VAN INLANDERS OP JAVA.

Gewesten.	AANSLAG.		Gewesten.	AANSLAG.		Gewesten.	AANSLAG.		Gewesten.	AANSLAG.	
	1892. (Verbeterde opgaven.)	1893.		1892. (Verbeterde opgaven)	1893.		1892. (Verbeterde opgaven)	1893.		1892. (Verbeterde opgaven)	1893.
Bantam	f 6 273,00	f 5 860,00	Per transport	f 58 808,50	f60 980,50	Per transport	f146 867,00	f154 732,50	Per transport	f213 939,00	f226 307,50
Batavia	24 030,50	23 740,50									
Krawang	1 952,00	1 918,00	Pekalongan	2 981,00	3 146,00	Pasoeroean	28 365,00	30 962,00	Kadoe	1 127,00	1 319,00
			Samarang	9 343,00	11 022,00	Probolinggo	18 846,00	20 264,00	Madioen	3 029,00	4 001,00
Preanger Regentschappen	12 758,00	14 330,00	Japara	20 513,00	21 056,00	Bezoeki	13 151 00	13 423,00	Kediri	11 500,00	13 489,00
Cheribon	9 056,00	9 363,00	Rembang	12 720.00	12 984.00	Banjoemas	2 516,00	2 580,00			
Tagal	4 739,00	5 769,00	Soerabaija	42 501,50	45 544.00	Bagelen	4 194,00	4 346,00			
Transporteeren	f 58 808,50	f60 980,50	Transporteeren	f146 867,00	f154 732,50	Transporteeren	f213 939,00	f226 307,50	Totalen	f 229 595,00	f[illegible]45 116,50

x) Hieronder 1852 aangeslagenen als voren (1851 Chineezen en 1 andere vreemde oosterling), die uit dien hoofde minder dan f 3 te betalen hadden, namelijk 372 slechts f 1 en 1480 tusschen f 1 en f 2.

ij) Hieronder 1778 aangeslagenen als voren (1759 Chineezen en 19 andere vreemde oosterlingen), die uit dien hoofde minder dan f 3 te betalen hadden, namelijk 714 slechts f 1 en 1064 tusschen f 1 en f 2.

(5. 48.)

BIJLAGE VV.

(Zie hoofdst. M, afd. II, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de GELDMARKT in Nederlandsch-Indië in 1893, samengesteld door den heer D. Groeneveld, president der Javasche Bank.

Bij den aanvang van 1893 vigeerde een vrij hooge wisselkoers, die eene neiging tot verdere stijging aan den dag legde, waardoor de meening van met eene voortzetting der in 1891/92 plaats gevonden specie-uitvoeren naar Nederland te doen te zullen krijgen, ingang vond. Die omstandigheid, gepaard aan het feit dat de Javasche Bank op 4 Januari 1893 op een metaalsurplus van slechts f 7 600 000 kon wijzen, deed de vrees ontstaan van weldra eene schaarsche geldmarkt te zullen aantreffen, welke later in het jaar, wanneer het afscheepseizoen daar zal zijn, en alsdan als gewoonlijk meer de crediethulp van de Bank moet worden ingeroepen, nog sterker zou spreken.

De loop der zaken werd echter een geheel andere, waardoor de geldmarkt een vrij kalm aanzien behield. Omstreeks Maart 1893 sloegen toch wisselkoersen geheel om, waarmede de mogelijkheid van specie-uitvoeren kwam te vervallen, terwijl ten gevolge van den lageren wisselkoers belangrijke partijen zilver, van de buitenbezittingen afkomstig, via Singapore en Pinang op Java werden aangebracht en voor het meerendeel in de kelders der Javasche Bank terecht kwamen. Voorts werd wegens den uiterst geringen koffieoogst 1893 weinig zilver voor de binnenlandsche circulatie gevraagd.

Gedurende de maanden Augustus/October 1893 ondervond onze geldmarkt wel eenigszins den weerslag van het in die periode stijgende disconto in Europa, die zich door een oploopenden wisselkoers op Europa kenmerkte, welke omstandigheid de Javasche Bank aanleiding gaf haar rentetarief met ½ pct. te verhoogen — de eenigste tariefswijziging, welke bij dat lichaam in 1893 heeft plaats gehad — waarmede o. a. het disconto kwam op 5½ pct. voor papier niet langer loopende dan 90 dagen. Die maatregel had geen andere bedoeling dan den metaalvoorraad der Bank bij tijds te beschermen, daar de hierboven bedoelde omstandigheden allicht tot uitvoer van specie zouden kunnen leiden. De gespannen geldmarkt in Europa bleef echter niet lang aanhouden. Omtreeks de maand December keerde het disconto in Europa gaandeweg naar zijn normaal peil terug, welke beweging door eene daling onzer koersen gevolgd werd.

Niettegenstaande dien gunstigen ommekeer achtte de Javasche Bank het beredeneerd hare tariefsverhooging van 8 September 1893 nog te bestendigen. Wel waren hare beschikbare operatiemiddelen bij het einde van 1893 f 8 300 000 meer dan in de laatste dagen van December 1892, doch kon zij in dat hoogere cijfer, bij eene in het verschiet liggende levendige credietvraag, geen aanleiding vinden tot eene renteverlaging over te gaan, ten einde later te snel opvolgende renteverhoogingen te ontloopen, wat meer in het belang van den handel kon worden geacht.

Gedurende 1893 hadden geen zilver-aanvoeren uit Europa voor rekening van particulieren plaats. Door de Indische Regeering werd één millioen aan zilveren pasmunt uit Nederland ontvangen, waarvan f 500 000 in kwartguldens en een gelijk bedrag in tien-cents-stukken. De Javasche Bank ontving 20 000 twintig-francs-stukken.

De hiervoren besproken loop der wisselkoersen gedurende 1893 wordt nader aangeduid met de volgende noteeringen.

Deze waren op Nederland voor bankwissels 6 maanden dato:

gedurende	1ste kwartaal	1893	100¼	à	101½ pct.
»	2de	»	101½	»	102¼ »
»	3de	»	100½	»	101 »
»	4de	»	100	»	101 »

en op Londen voor bankwissels 6 maanden zicht:

gedurende	1ste kwartaal	1893	f 11,92⁵	à	f 12,00
»	2de	»	11,82⁵	»	11,92⁵
»	3de	»	11,85	»	12,05
»	4de	»	11,95	»	12,05

Koersen op zilverlanden, reeds sterk gedaald in 1892, liepen gedurende 1893, ten gevolge van de steeds aanhoudende daling der zilverprijzen, nog verder achteruit. Bij het begin van 1893 noteerde men voor baarzilver 38¼ d. per ounce-standaard en onder ult. December 1893 31¾ d. per ounce-standaard.

De noteeringen van wissels van Batavia op Singapore voor bankwissels op zicht waren als volgt:

gedurende	1ste kwartaal	1893	f 1,65⁵	à	f 1,69
»	2de	»	1,64	»	1,68⁵
»	3de	»	1,53⁵	»	1,62
»	4de	»	1,45	»	1,54⁵

In 1893 hadden geen wisselinschrijvingen vanwege de Indische Regeering plaats.

Zooals hierboven reeds is vermeld, onderging het sedert 29 December 1892 stabiel gebleven rentetarief der Javasche Bank den 8sten September 1893 eene verhooging van ½ pct. over de geheele linie, waarmede het disconto werd voor handelspapier 90 dagen of korter loopende 5½ pct. en de beleeningsrente voor Indische effecten 5½ pct., voor uitvoerproducten 5 pct. en voor invoerartikelen 5½ pct., welk tarief sedert onveranderd is gebleven.

Particuliere geldinstituten volgen voor hunne transactiën in het algemeen den rentestandaard der Javasche Bank. Tegen eene lagere rente was geen geld te verkrijgen.

De hypotheekrente varieerde van 5 tot 6 pct. Hoewel gelden voor hypothecaire uitzettingen bij verschillende instellingen ruimschoots aanwezig waren, was men over het algemeen niet geneigd lager dan 6 pct. af te sluiten. Voor enkele posten kon eene hoogere rente bedongen worden, doch daarvoor golden bijzondere redenen.

Gedurende 1893 deden zich in de circulatie geen stoornissen voor. Wel hoorde men gewag maken van een invoer hier te lande van elders nagemaakte volwichtige Nederlandsche standpenningen, doch dienaangaande is niets stelligs ontdekt. Ten opzichte van die aangelegenheid wordt in het verslag van den ondergeteekende, uitgebracht in de op 25 Juni jl. gehouden algemeene vergadering van deelhebbers in de Javasche Bank gezegd:

»Reeds geruimen tijd geleden liepen geruchten betreffende een invoer hier te lande van elders nagemaakte volwichtige Nederlandsche standpenningen rond, welke geruchten echter van zeer vagen aard bleken te zijn, hoewel de mogelijkheid niet werd ontkend van met eene dergelijke munt te eeniger tijd te doen te kunnen krijgen, om de grove winsten daaraan voor den vervaardiger

verbonden, ten gevolge van den al meer en meer dalenden zilverprijs, doch die volgens onze meening alleen behaald kunnen worden, indien het bedrijf op grootere schaal wordt uitgevoerd, hetgeen het nadeel van spoedige ontdekking meebrengt.

» In den loop van dit verslagjaar ontstonden die geruchten opnieuw, doch in een vasteren vorm, waarin onze directie dan ook aanleiding vond de zaak bij de Regeering ter sprake te brengen en onzen consul-generaal te Singapore van dien veronderstelden invoer van nagemaakte munt te onderrichten, terwijl onzen agenten een scherp toezicht bij hunne kassen werd aanbevolen.

» Van een invoer van nagemaakte volwichtige Nederlandsche standpenningen in dezen Archipel is sedert tot dusverre weinig of niet gebleken, ofschoon de sedert van regeeringswege genomen maatregelen allicht het een of ander aan het licht zouden hebben kunnen brengen.

» Wel kwamen ons meermalen geldstukken onder de oogen, die ons om een of andere reden verdacht toeschenen, doch daarmede was 't voor ons niet uitgemaakt van onderwerpelijk met bedoelde nagemaakte munt te doen te hebben.

» Om echter zekerheid dienaangaande te hebben, zijn door de Regeering, en ook door onze Bank, die verdachte stukken naar Nederland ter onderzoek aan 's Rijks Munt opgezonden, wier uitspraak spoedig vernomen kan worden. [1])

» Intusschen is ons gebleken, dat te Amsterdam geïmiteerde volwichtige rijksdaalders uit de Straits ontvangen zijn. Onder eene door eene der in die streken gevestigde Engelsche Banken naar Holland gezonden zilver-remise zijn stukken van die soort gevonden, die door 's Rijks munt te Utrecht, als zoodanig onderkend, als valsch verklaard werden.

» Door welwillendheid dierzelfde Engelsche Bank ontvingen wij een dier stukken ter bezichtiging. Een dergelijk fabrikaat hadden wij tot nog toe niet onder de oogen gehad. Het stuk had wel eenige overeenkomst met de hier als verdacht beschouwde munten, doch onderscheidde zich van onzen rijksdaalder door sommige details, welke meer bij den dollar worden aangetroffen."

Het gouden tien-gulden-stuk blijft even ongewild in de circulatie. Het zijn dan ook uitsluitend repatrieerenden, die zich van die muntsoort bedienen. De voorraad gouden tientjes der Javasche Bank bedroeg ult. December 1893 401 520 stuks, tegen op ult. December 1892 428 574 stuks.

Effecten. De omzet in effecten was niet belangrijk. Voor aandeelen in verschillende assurantie-maatschappijen heerschte bepaald eene lustelooze stemming ten gevolge van de vele schaden, welke door die maatschappijen geleden werden.

Het Europeesche effect vindt hier te lande niet alleen weinig ingang, maar verschillende instellingen, die vroeger die soort fondsen voor belegging hadden aangeschaft, trachtten zich daarvan op de Hollandsche beurzen te ontdoen, er meer voordeel in ziende zich tot de Indische waarden te bepalen. De moeielijkheid van niet dadelijk in Indië het effect te gelde te kunnen maken is wel eene der voornaamste redenen waarom het publiek het Europeesch fonds mijdt.

Een overzicht van den loop der prijzen van de Indische effecten in 1893 wordt hierachter aangetroffen.

Spaarbanken. De toestand der verschillende spaarbanken in Nederlandsch-Indië op 31 December 1893 wordt met volgende cijfers, voor het meerendeel ontleend aan de jaarverslagen dier inrichtingen, weergegeven:

	Kapitaal met de bijgeschreven rente.		Aantal inleggers.	Of gemiddeld per inlegger.
Batavia	f 1 262 626,76	van	3318	f 380,54
Samarang . . .	2 809 328,21	»	3946	711,24
Soerabaija. . .	4 702 489,37	»	4783	983,17
Padang	992 059,30	»	918	1 080,67
Makasser. . . .	311 103,22	»	368	845,38
	f 10 077 606,86	van	13333	f 755,83

Deze cijfers waren op ult. December der vijf voorafgaande jaren:

		Kapitaal met de bijgeschreven rente.		Aantal inleggers.	Of gemiddeld per inlegger.
Batavia . . .	1892	f 1 364 754	van	3441	f 396,61
	1891	1 377 720	»	3303	417,00
	1890	1 314 468	»	3190	412,00
	1889	1 280 289	»	3069	417,17
	1888	1 356 958	»	3111	436,18
Samarang . . .	1892	f 2 814 810	van	3889	f 723,79
	1891	3 175 335	»	4597	690,00
	1890	3 289 845	»	4705	699,00
	1889	3 339 663	»	4682	713,00
	1888	3 354 927	»	4561	732,00
Soerabaija . . .	1892	4 296 628	»	4328	992,75
	1891	4 110 861	»	4088	1 055,00
	1890	3 757 200	»	3804	987,00
	1889	3 048 619	»	3313	920,20
	1888	2 703 489	»	3107	870,13
Padang	1892	938 417	»	910	1 031,23
	1891	821 926	»	863	952,00
	1890	700 655	»	789	888,00
	1889	708 886	»	692	1 024,40
	1888	587 613	»	670	877,04
Makasser . . .	1892	446 969	»	450	993,28
	1891	413 664	»	421	982,00
	1890	347 750	»	355	980,00
	1889	305 083	»	330	924,49
	1888	275 307	»	306	900,00

[1]) *Verg. blz. 191 van het verslag hiervóór.*

Op 31 December 1893 beliep alzoo bij deze spaarbanken:

het kapitaal van inleggers, inclusief bijgeschreven rente	f 10 077 606,86
voorts bedroegen hare gezamenlijke reservefondsen	695 960,54
Totaal . . .	f 10 773 567,40

Van het kapitaal was uitgezet:

in hypotheken		f 5 004 449,24
» beleeningen op effecten		734 085,00
» obligatiën met borgtocht of onderpand . . .		810 315,94
» gedisconteerde vendumandaten		120 131,00
» gedisconteerd handelspapier		1 166 458,27
» giro- en depositorekening		1 386 210,00
» effecten	f 1 652 092,99	
waarvan beleend	226 000,00	
		1 426 092,99
» vaste goederen	f 65 025,35	
waarvan nog te betalen . .	10 284,14	
		54 741,21
		f 10 702 483,65
en bleef onbelegd		71 083,75
		f 10 773 567,40

Onder de inleggers waren op 31 December 1893:

te Batavia . . .	44 inlanders	met	f 12 331,55
	92 Chineezen	»	20 918,93
	8 Arabieren	»	241,68
» Samarang. .	107 inlanders	»	73 636,86
	56 Chineezen en Arabieren	»	50 506,80
» Soerabaija. .	86 inlanders	»	46 980,20
	98 Chineezen	»	44 022,40
	6 Arabieren	»	1 389,32
» Padang . . .	38 inlanders	»	16 208,18
	15 Chineezen en Arabieren	»	9 759,27
» Makasser . .	11 inlanders	»	2 378,13
	55 Chineezen	»	40 157,36

Omstreeks September 1893 verscheen het verslag van het onder ult. Juni van dat jaar gesloten eerste boekjaar, loopende over zeven maanden, der in 1892 opgerichte spaarbank te Medan. Den 30sten Juni 1893 bedroeg het kapitaal, plus rente van inleggers, $ 1 956,47. Dit kapitaal behoort aan 25 Europeanen, 15 inlanders, 3 Chineezen en 2 Japanners. Het bedrag der ingelegde gelden was over het afgeloopen boekjaar $ 3388, terwijl gedurende die periode $ 1432 werd terugbetaald.

Op 31 December 1893 was de toestand der spaarbank voor inlanders te Modjowarno als volgt:

Kapitaal der inleggers op ult. December 1892	f	18 166,50
Ingebracht in 1893		8 703,47
	f	26 869,97
Teruggenomen in 1893		4 125,70
Transporteeren	f	22 744,27

	Per transport	f 22 744,27
Rente en bonus bijgeschreven in 1893 . . .		905,65
Kapitaal van inleggers op ult. December 1893		f 23 649,92
Reservefonds op ult. December 1893		f 203,40

Het aantal inleggers steeg tot 279. Op ult. 1892 hadden 10 personen hunne inlagen geheel teruggevorderd; in het verslagjaar 9, te zamen 19. Het aantal inleggers, dat in de boeken bleef ingeschreven, bedroeg dus ult. 1893 260.

In verband tot het vijfjarig bestaan van de spaarbank te Modjowarno volgt hier een overzicht der gedurende die periode verkregen resultaten:

JAAR.	Aantal inleggers.	Bedrag ingelegd.	Bedrag teruggenomen.	Meer ingelegd dan teruggenomen.	Rente tegoedgedaan.	Kapitaal diverse inleggers.	Reservefonds.
Ultimo 1889	51	f 4 898,15	f 200,00	f 4 698,15	f 91,70	f 4 789,85	f 29,35
» 1890	115	6 439,48	2 567,83	3 871,65	262,50	8 924,00	109,15
» 1891	150	3 314,40	2 075,10	1 239,30	337,50	10 500,80	109,15
» 1892	233—10	10 296,90	3 211,60	7 085,30	580,40	18 166,50	147,75
» 1893	279—19	8 703,47	4 125,70	4 577,77	905,65	23 649,92	203,40
Totaal . .		f 33 652,40	f 12 180,23	f 21 472,17	f 2 177,75		

Het bestuur dier nuttige instelling laat bovenstaande cijfers van de volgende woorden vergezeld gaan: » Het bestuur acht de levensvatbaarheid dezer spaarbank door bovenstaande cijfers ten volle bewezen. De nieuwheid der zaak, het wantrouwen der inlandsche bevolking, dat overwonnen moest worden, in aanmerking genomen, zijn de uitkomsten zelfs zeer bevredigend te noemen. Het boekjaar 1892 was exceptioneel gunstig. Rekent men dat jaar niet mede, dan zijn de uitkomsten over 1893 gunstiger dan die der vorige jaren. Onder de deelhebbers vindt men verscheidene lieden, die geregeld gelden inleggen; anderen weder die van den verkoop van padi of van de uitgave van contracten op de nabijgelegen suikerondernemingen gelden in de spaarbank deponeeren tot tijd en wijle zij die weder voor den rijsthandel, als anderszins, noodig hebben. Terugname van kleine bedragen komt weinig voor; daarentegen wel die van sommen van f 100 en daarboven, en dan met een bepaald doel."

Batavia, 4 Juli 1894.

GROENEVELD.

OVERZICHT van den loop der prijzen van Indische effecten in 1893.

NAMEN DER FONDSEN.	Noteering in Januari.	Noteering in Juli.	Noteering in December.
	Pct.	Pct.	Pct.
Javasche Bank	180	179	177½
Certificaten Nederlandsche Handel-Maatschappij	135	140	146
Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij	135	127½	135
» » Handelsbank	97¼	103	100
Internationale Crediet- en Handelsvereeniging »Rotterdam"	85	85	85
Koloniale Bank	85	—	85
Handelsvereeniging »Amsterdam"	—	100	95
Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij	156¼	160	167½
Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij	75	50	60
Nederlandsch-Indische Tramweg-Maatschappij	100	110	113
» » Levensverzekering- en lijfrente-Maatschappij	330	330	330
» » Gas-Maatschappij	105	100½	100
Deli-Batavia-Maatschappij	275	—	275
Bataviaasch Prauwenveer	136¼	137½	130
Nieuw Prauwenveer te Batavia	157½	145	152½
Bataviaasch Binnen-Prauwenveer	100	100	—
Tagalsch Prauwenveer	121	120	122½
Nieuw Samarangsch Prauwenveer	160	150	160
Samarangsch Stoombootveer	185	180	180
Particulier Prauwenveer te Soerabaija	106½	100	100
Oost-Java Prauw-Maatschappij	102½	102½	100
Nieuw Prauwenveer (Soerabaija)	125	120	110
Padangsch Prauwenveer	45	27½	—
Javasche Zee- en brandassurantie-Maatschappij	—	—	27½
Oost-Indische » » »	—	25	—
Nederlandsche Lloyd	75	75	—
Nederlandsch-Indische Zee- en brandassurantie-Maatschappij	130	130	125
Tweede Nederlandsch-Indische » » » »	120	117½	107½

NAMEN DER FONDSEN.	Noteering in Januari.	Noteering in Juli.	Noteering in December.
	Pct.	Pct.	Pct.
Koloniale Zee- en brandassurantie-Maatschappij	125	140	130
Tweede Koloniale » » »	120	130	120
Brandverzekeringmaatschappij »Mercurius"	147½	150	165
Brandassurantiemaatschappij »de Oosterling"	145	145	137½
» » »Insulinde"	220	240	240
Brandwaarborgmaatschappij »Nederlandsch-Indië"	312½	315	325
Brandwaarborgsocieteit »Securitas"	100	100	100
Brandassurantiemaatschappij »Unitas"	100	105	105
Nederlandsch-Indische Brandwaarborg-Maatschappij	100	—	—
Samarangsche Zee- en Brandassurantie-Maatschappij	135	135	130
Tweede Samarangsch » » » »	70	70	65
Brandassurantiemaatschappij »Padang"	100	100	95
» »de Merapi"	85	90	85
» »de Oosthoek"	200	200	200
» »de Westhoek"	100	100	100
» »de Noordhoek"	95	95	90
Brandverzekeringmaatschappij »Kalimaas"	85	85	85
» »Oost-Java"	85	85	85
Brandassurantiemaatschappij »Veritas"	105	105	105
» »Ardjoeno"	125	170	170
» »Sumatra"	—	—	—
Samarang-Joana Stoomtram-Maatschappij	138½	147½	155
Nederlandsch-Indische Telefoon-Maatschappij	167½	170	165
Liquidatie-aandeelen J. Barge en E. Moorman & Co.	85	96	75
Bagelen Thee- en Kina-Maatschappij	70	70	70
Maatschappij tot exploitatie Rijtuigfabriek en handel in paarden F. J. Fuchs.	75	85	80
» »Onderlinge Hulp"	107½	106	105
» »Suikerfabriek Tjoekir"	175	175	170
Cultuurmaatschappij »Pagottan"	125	125	150
Kina-maatschappij »Kertamana"	100	97½	—
Winkelmaatschappij »Eigen Hulp"	90	95	97½
Cultuurmaatschappij »Perbawatie"	150	157½	177½
Steenkolenmaatschappij »Oost-Borneo"	92½	90	—
Suikerfabriek »Kali Klawing"	100	100	—
Maatschappij tot exploitatie van de werf »de Industrie"	100	—	—
Panaroekan-Maatschappij	145	—	—
Cultuurmaatschappij »Tjihoeni"	—	100	—
Maatschappij-exploitatie »Kedaron"	—	100	—
Kartasoera Cultuur-Maatschappij	—	97	—

(5. 49.)

BIJLAGE WW.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de uitgestrektheid, enz. van de bouwgronden der inlandsche bevolking op Java en Madura (met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen) over 1893.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid (in bouws van 500 vierk. rijnlandsche roeden) der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden.					Uitgestrektheid bovendien in cultuur gebracht, maar niet tot de geregeld beplante bouwgronden behoorende (niet geregeld bebouwde tegalvelden).	Totaal der kolommen 6 en 7.
	Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden.	Te zamen.		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Bantam	43 262	45 401	3 714	26 339	118 716	12 777	131 493
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	876	»	»	75	951	»	951
Krawang	25 564	26 588	»	»	52 152	5 180	57 332
Preanger Regentschappen	171 031	66 321	4 315	44 926	286 593	29 812	316 405
Cheribon	179 410	30 082	5 442	9 599	224 533	12 117	236 650
Tagal	100 725	60 025	11	12 084	172 845	1 363	174 208
Pekalongan	62 965	4 949	63	9 690	77 667	»	77 669
Samarang	133 798	120 101	4 075	39 443	297 417	8 360	305 777
Japara	91 877	47 702	3 826	11 821	155 226	8 775	164 001
Rembang	21 918	205 101	1 905	47 919	276 843	»	276 843
Soerabaija	137 421	157 967	18 597	40 008	353 993	640	354 633
Pasoeroean	80 943	2 256	1 471	55 803	140 473	1 765	142 238
Probolinggo	42 746	6 382	682	51 860	101 670	4 457	106 127
Bezoeki	89 857	715	»	58 290	148 862	1 743	150 605
Banjoemas	81 304	49 770	839	50 158	182 071	9 956	192 027
Bagelen	78 724	43 939	4 224	41 123	168 010	14 216	182 226
Kadoe	69 757	13 010	753	48 127	131 647	4 973	136 620
Madioen	145 925	33 769	»	30 535	210 229	11 378	221 607
Kediri	120 161	22 231	3 802	39 449	185 643	4 858	190 499
Totalen voor de gouvernementslanden op Java	1 678 264	936 309	53 719	617 249	3 285 541	132 370	3 417 911
Madura	9 757	92 684	»	235 348	337 789	15 660	353 449
Algemeene totalen	1 688 021	1 028 993	53 719	852 597	3 623 330	148 030	3 771 360
In 1892 waren de cijfers:							
Java (gouvernementslanden)	1 682 631	932 413	52 411	602 502	3 269 957	137 467	3 407 424
Madura	9 699	92 020	»	233 364	335 083	16 950	352 033
Algemeene totalen	1 692 330	1 024 433	52 411	835 866	3 605 040	154 417	3 759 457

a) De getallen in deze kolom zijn verkregen door die in de kolommen 9, 10, 12 en 13 bij elkaar op te tellen. De tweemalen beplant geweest zijnde velden zijn hier dus dubbel in rekening gebracht.

b) Hieronder begrepen 73 856 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.

c) „ „ 58 512 „ als voren.

d) „ „ 550 „ „

e) Hieronder begrepen 62 320 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.

f) „ „ 195 238 „ als voren.

g) „ „ 2 210 „ „

h) „ „ 13 450 „ „

i) „ „ 5 344 „ „

Uitgestrektheid voor den oogst van 1893 beplant geweest, waarop als 1ste aanplant werden geteeld (alles voor eigen cultuur der bevolking): rijst.	andere eenjarige gewassen.	Uitgestrektheid alzoo onbeplant gebleven (zie kolommen 15 t/m 19).	Van de in de kolommen 9 en 10 bedoelde velden zijn bovendien voor een tweeden oogst beplant geweest: met rijst.	met andere eenjarige gewassen.	Alzoo in 't geheel beplant geweest het navolgend aantal bouws voor eigen cultuur der bevolking. a)	Specificatie der voor geregelde cultuur ontgonnen bouwvelden die onbeplant gebleven zijn (aantal bouws). Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Moeras-sawahs.	Tegal-velden (in geregelde cultuur).	Te zamen (zie kolom 11).
9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.
112 593	2 896	16 004	»	11 872	127 361	2 480	5 813	868	6 843	16 004
867	73	11	»	235	1 175	7	»	»	4	11
50 855	2 380	4 097	»	39	53 274	306	3 791	»	»	4 097
275 478	35 854	5 073	23 451	54 542	389 325	1 365	1 404	4	2 300	5 073
209 968	23 716	2 966	527	49 961	284 172	770	628	581	987	2 966
148 523	23 197	2 488	9 618	35 751	217 089	480	1 064	»	944	2 488
59 189	14 714	3 766	6 945	30 029	110 877	1 885	190	»	1 691	3 766
245 991	53 362	6 424	11 328	138 441	449 122	354	1 216	437	4 417	6 424
126 328	32 729	4 944	9 431	68 998	237 486	347	2 883	1 586	128	4 944
226 088	49 707	1 048	3 768	125 965	405 528	»	597	451	»	1 048
286 679	59 476	8 478	3 136	131 409	480 700	157	5 576	1 199	1 546	8 478
85 010	56 570	658	2 875	98 718	243 173	»	»	»	658	658
44 701	57 929	3 497	812	70 962	174 404	387	35	»	3 075	3 497
85 870	64 086	649	815	103 816	254 587	527	64	»	58	649
131 609	55 857	4 561	22 838	59 101	269 405	831	1 995	18	1 717	4 561
132 530	41 308	8 388	66 018	66 441	306 297	32	198	435	7 723	8 388
78 714	55 181	2 725	15 612	60 364	209 871	170	460	»	2 095	2 725
175 234	32 719	13 654	7 174	100 168	315 295	4 598	5 428	»	3 628	13 654
146 651	42 254	1 594	9 562	74 403	272 870	307	110	7	1 170	1 594
b) 2 622 878	c) 704 008	91 025	d) 193 910	e) 1 281 215	f) 4 802 011	15 003	31 452	5 586	38 984	91 025
	3 417 911									
g) 104 207	h) 246 599	2 643	1 109	i) 178 565	k) 530 480	»	1 170	»	1 473	2 643
	353 449									
2 727 085	950 607	93 668	195 019	1 459 780	5 332 491	15 003	32 622	5 586	40 457	93 668
	3 771 360									
l) 2 593 760	m) 682 066	131 598	n) 217 211	o) 1 285 702	p) 4 778 739	33 887	53 465	6 241	38 005	131 598
	3 407 424									
q) 100 252	r) 245 335	6 446	1 671	s) 152 635	t) 499 893	»	3 400	»	3 046	6 446
	352 033									
2 694 012	927 401	138 044	218 882	1 438 337	5 278 632	33 887	56 865	6 241	41 051	138 044
	3 759 457									

k) Hieronder begrepen 21 004 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.
l) „ „ 81 202 „ als voren.
m) „ „ 56 265 „ „
n) „ „ 8 „ „
o) „ „ 21 264 „ „

p) Hieronder begrepen 158 739 bouws van de in kolom 7 bedoelde velden.
q) „ „ 3 003 „ als voren.
r) „ „ 13 947 „ „
s) „ „ 4 630 „ „
t) „ „ 21 580 „ „

GEWESTEN.	HOOGSTE / LAAGSTE MARKTPRIJZEN PER PIKOL WITTE RIJST a) IN DE VERSCHILLENDE MAANDEN VAN 1893.										
	Januari.	Februari.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Augustus.	September.	October.	November.	December.
Bantam	f 6,00 3,75	f 6,00 3,00	f 5,75 3,00	f 5,75 2.50	f 5,75 2,50	f 5,00 2,50	f 5,00 2,00	f 5,00 2,00	f 5,00 2,50	f 5,00 2,00	f 5,00 2,00	f 5,50 2,00
Batavia	7.50 4,00	7,00 4,00	7,00 4,00	7,00 4,50	7,00 4,10	7,00 4,00	7,00 3,75	7.00 4,00	7,00 4,00	7,00 4,30	7,20 4,40	7,00 3,90
Krawang	5,50 4,00	5,00 3,50	5,00 3,00	5,00 2,50	4,20 2,50	4,20 2,50	4,00 3,00	4,25 3,00	4,25 3,00	4,25 3,00	4,50 3,00	4,50 3,25
Preanger-Regentschappen	7,00 3,50	7,00 3,62^5	7,50 3,00	7,00 2,87^5	6,00 2,25	6,00 1,50	6,00 1,87^5	6,00 1,87^5	6,00 2,25	6,00 2,50	6,00 2,75	6,00 2,50
Cheribon	6,25 4,50	6,00 5,00	6,00 4,50	5,50 2,80	5,50 2,50	5,50 2,80	5,50 3,00	6,00 3,75	6,00 4,00	6,00 4,00	6,50 4,00	6,50 4,00
Tagal	6.00 4,00	6,00 4,00	6,25 4,25	5,75 3,50	5,00 3,00	5,50 3,00	6,00 3,20	7,00 3,20	7,00 3,50	6,00 3,75	5,75 3,75	6,00 3,75
Pekalongan	7,00 4,25	7,00 4,25	6,80 4,50	6,80 4,50	6,50 4,25	6,50 3,70	7,00 3,25	6,40 3,50	7,00 4,00	7,00 4,30	6,50 4,50	6,50 4,00
Samarang	10,00 3,50	10,00 3,15	7,50 3,00	8,00 2,00	6,78 3,00	6,50 3 00	7,50 3,00	7,50 3,00	8,25 3,75	8,25 3,80	8,80 4,00	8,25 3,50
Japara	7,00 4,50	7,50 4,50	7,00 4,00	6,50 3,50	6,00 3,00	6,50 3,50	6,50 3,50	6,50 3,50	6,50 4,00	7,50 4,00	8,00 4,00	8,00 5,00
Rembang	6 50 4,00	6,50 3,75	5,30 3,50	5,00 3,2[illegible]	4,50 3,00	6,50 3,00	6,50 3,00	6,50 3,00	5,75 3,50	5,75 3,55	6,00 3,75	6,50 3,75
Soerabaija	8,00 4,50	7,00 4,50	7,00 3,40	7,00 3.50	6,75 3,50	6,00 3,50	6,00 3,50	7,00 4,00	7,00 4,00	7,50 4,00	7,50 5,00	7,60 4,00
Pasoeroean	8,50 5,50	7,50 5,00	7,50 4,50	7,00 4,50	7,00 4,50	7,00 3,50	7,00 3,50	6,50 4,50	6,75 5,00	7,0 0 4,7 0	7,25 4,65	7,00 4,25
Probolinggo	8,00 6,00	8,00 6,00	8,00 6,00	8,00 5,00	8,00 4,50	8.00 4,50	8,00 4,00	8,00 4,50	8,00 5,00	8,00 5,00	8,00 5,00	8,00 5,00
Bezoeki	9,75 4,50	9,75 4,50	9,75 4,50	8,00 4,25	7,00 4,25	6,50 2,50	6,50 2,50	7,00 3,00	7,00 3,00	7,00 3,50	7,00 4,00	7,50 4,75
Banjoemas	7,50 4,00	7,50 3,75	8,00 3,00	8,00 2,75	7,50 2,75	6,25 3,00	6,50 3,00	6,50 3,00	6,75 3,00	6,75 3,25	7,00 3,75	7,00 3,75
Bagelen	6,75 4,45	6,75 4,45	6,50 4,20	6,00 4,00	6,38 3,50	6,25 3,25	6,52 3,50	6,50 3,32	6,65 3,92^5	7,65 4,18	7,06 3,75	7,15 4,00
Kadoe	8,00 5,50	7,75 4,75	8,00 4,50	7,50 4,00	7,50 4,00	7,50 4,00	9,00 4,00	9,00 4,00	9,00 5,00	9,00 5,00	9,00 4,80	8,00 4,50
Madioen	8,00 3,50	7,00 3,50	7,00 3,50	6,50 3,00	6.25 2,75	6,00 2,75	6,75 3,25	6,75 3,00	7,00 4,00	7,00 4,25	7,00 4,50	7,00 4,25
Kediri	7.50 4,25	7,50 4,25	7,50 4,00	6,25 3,00	6,25 2,75	5,25 2,75	6,00 3,00	6,75 3,50	6,75 3,50	7,00 3,75	7,00 4,00	7,00 4,00
Madura	8,50 5,00	8,50 5,00	10,75 5,00	10,75 3,50	10,25 3,50	10,25 3,50	10,25 3,50	10,25 5,00	10,25 3,50	10,25 3,50	10.25 4,50	10,25 4,50

a) De waarde van een pikol rijst kan in het algemeen gesteld worden op plus minus $2^1/_2$ × de waarde van een pikol padi.

(5. 50.)

BIJLAGE XX.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de rijstcultuur op Java en Madura (met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen) over 1893.

GEWESTEN.	SAWAHS waarvan GEOOGST is (aantal bouws).					TEGALVELDEN waarvan GEOOGST is (aantal bouws).		TOTAAL der GESLAAGDE velden (aantal bouws).
	Sawahs van levend water voorzien.		Sawahs van regen afhankelijk.		Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.	
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.				
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Bantam	39 289	»	37 344	»	2 826	17 259	12 632	109 350
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	8[illegible]3	»	»	»	»	4	»	867
Krawang	25 087	»	19 071	»	»	»	2 800	46 958
Preanger Regentschappen	159 902	15 385	61 053	4 712	a) 4 348	g) 16 144	p) 22 905	284 449
Cheribon	167 972	527	28 969	»	4 818	3 161	4 443	209 890
Tagal	86 102	8 978	47 239	»	11	795	1 217	144 342
Pekalongan	43 005	6 738	3 824	»	b) 63	1 747	»	55 377
Samarang	121 027	9 319	95 379	480	c) 2 202	h) 3 718	460	232 585
Japara	69 940	8 332	37 833	»	1 851	1 811	4 453	124 220
Rembang	20 998	3 730	183 365	38	1 454	3 352	»	212 937
Soerabaija	114 391	2 813	130 811	253	10 947	i) 4 103	429	263 747
Pasoeroean	71 034	2 844	2 204	»	1 471	k) 8 895	1 308	87 756
Probolinggo	33 935	812	5 949	»	682	2 797	1 324	45 499
Bezoeki	81 936	811	651	»	»	l) 1 554	1 197	86 149
Banjoemas	70 282	12 202	45 273	9 624	d) 1 447	m) 8 647	6 069	153 544
Bagelen	74 674	52 844	39 189	11 912	e) 3 166	n) 11 381	3 042	196 208
Kadoe	64 620	14 437	9 066	»	5	1 824	7	89 959
Madioen	104 089	7 077	20 482	84	»	5 619	6 780	144 131
Kediri	91 783	8 689	16 648	519	2 893	9 034	3 871	133 437
Totalen voor de gouvernementslanden op Java	1 440 929	155 538	784 350	27 622	f) 38 184	o) 101 845	p) 72 937	r) 2 621 405
	1 596 467		811 972			q) 174 782		
Madura	6 503	1 109	75 792	»	»	10 825	2 210	ij) 96 439
	7 612		75 792			13 035		
Algemeene totalen	1 447 432	156 647	860 142	27 622	f) 38 184	o) 112 670	p) 75 147	z) 2 717 844
	1 604 079		887 764			q) 187 817		
In 1892 waren de cijfers:								
Java (gouvernementslanden)	1 483 503	171 680	772 762	25 485	bb) 42 223	cc) 101 449	dd) 80 350	ff) 2 677 452
	1 655 183		798 247			ee) 181 799		
Madura	6 638	1 671	75 890	»	»	7 663	3 003	ll) 94 865
	8 309		75 890			10 666		
Algemeene totalen	1 490 141	173 351	848 652	25 485	bb) 42 223	cc) 109 112	dd) 83 353	mm) 2 772 317
	1 663 492		874 137			ee) 192 465		

SAWAHS waarvan de aanplant MISLUKT is (aantal bouws). Sawahs van levend water voorzien. 1ste aanplant.	Sawahs van levend water voorzien. 2de aanplant.	Sawahs van regen afhankelijk. 1ste aanplant.	Sawahs van regen afhankelijk. 2de aanplant.	Sawahs op rawahgronden (moeras-sawahs).	TEGALVELDEN waarvan de aanplant MISLUKT is (aantal bouws). Tegalvelden in geregelde cultuur.	Tegalvelden niet in geregelde cultuur.	TOTAAL der MISLUKTE velden (aantal bouws).	TOTAAL der BEPLANTE velden (kolom 9 + kolom 17). (Aantal bouws.)
10.	11	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.
1 193	»	1 997	»	20	33	»	3 243	112 593
»	»	»	»	»	»	»	»	867
171	»	3 726	»	»	»	»	3 897	50 855
9 738	1 303	2 690	480	2	103	164	14 480	298 929
486	»	119	»	»	»	»	605	210 495
3 059	640	10 100	»	»	»	»	13 799	158 141
10 330	200	120	»	7	100	»	10 757	66 134
6 967	»	16 039	»	1 728	»	»	24 734	257 319
7 457	908	2 713	191	254	16	»	11 539	135 759
»	»	16 919	»	»	»	»	16 919	229 856
692	»	17 352	»	6 367	1 657	»	26 068	289 815
129	»	»	»	»	»	»	129	87 885
14	»	»	»	»	»	»	14	45 513
536	»	»	»	»	»	»	536	86 685
282	242	238	15	»	t) 126	»	903	154 447
494	161	993	»	s) 668	u) 24	»	2 340	198 548
1 494	325	950	850	748	»	»	4 367	94 326
29 022	2	7 375	11	»	874	993	38 277	182 408
16 498	354	4 450	»	902	260	312	22 776	156 213
88 562	4 135	85 781	1 547	s) 10 696	v) 3 193	1 469	w) 195 383	x) 2 816 788
92 697		87 328			v) 4 662			
344	»	8 533	»	»	»	»	8 877	ij) 105 316
344		8 533						
88 906	4 135	94 314	1 547	s) 10 696	v) 3 193	1 469	w) 204 260	aa) 2 922 104
93 041		95 861			v) 4 662			
38 105	8 454	72 636	1 291	gg) 5 278	hh) 6 895	860	ii) 133 519	kk) 2 810 971
46 559		73 927			hh) 7 755			
526	»	6 532	»	»	»	»	7 058	ll) 101 923
526		6 532						
38 631	8 454	79 168	1 291	gg) 5 278	hh) 6 895	860	ii) 140 577	nn) 2 912 894
47 085		80 459			7 755			

AANMERKINGEN. (19.)

a) Hieronder 39 bouws 2de aanpl
b) » 7 » »
c) » 295 » »
d) » 62 » »
e) » 631 » » »
f) » 1 598 » » »
g) » 982 » » »
h) » 1 234 » » »
i) » 70 » » »
k) » 31 » » »
l) » 4 » » »
m) » 3 » » »
n) » 353 » » »
o) » 2 677 » » »
p) » 550 » » »
q) » 3 227 » » »
r) » 187 985 » » »
s) » 95 » » »
t) » 126 » » »
u) » 22 » » »
v) » 148 » » »
w) » 5 925 » » »
x) » 193 910 » » »
ij) » 1 109 » » »
z) » 189 094 » » »
aa) » 195 019 » » »
bb) » 1 394 » » »
cc) » 5 590 » » »
dd) » 8 » » »
ee) » 5 598 » » »
ff) » 204 157 » » »
gg) » 156 » » »
hh) » 3 153 » » »
ii) » 13 054 » » »
kk) » 217 211 » » »
ll) » 1 671 » » »
mm) » 205 828 » » »
nn) » 218 882 » » »

GEWESTEN.	VERMOEDELIJKE OPBRENGST DER MET RIJST BEPLANTE (GESLAAGDE) VELDEN (in pikols PADI).							
	SAWAHS:					TEGALVELDEN:		TOTAAL der productie (bij benadering).
	van levend water voorzien.		van regen afhankelijk.		op rawah gronden.	in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.	
	1ste aanplant.	2de aanplant.	1ste aanplant.	2de aanplant.				
Bantam	1 284 200	»	773 100	»	57 200	245 6[illegible]0	153 100	2 513 200
Batavia (alleen het domein Bloeboer). .	33 500	»	»	»	»	100	»	33 600
Krawang.	842 000	»	380 000	»	»	»	44 000	1 266 000
Preanger Regentschappen.	9 594 100	923 100	1 831 500	262 700	130 400	384 300	687 100	13 813 200
Cheribon.	4 206 900	10 200	583 700	100	119 900	29 100	40 500	4 990 400
Tagal.	2 868 500	184 000	954 900	»	»	7 900	10 400	4 025 700
Pekalongan.	1 018 300	163 700	92 300	»	900	36 100	»	1 311 300
Samarang	3 269 400	197 900	2 267 100	10 500	42 100	56 300	6 200	5 849 500
Japara	1 550 300	138 000	421 300	»	32 700	31 700	48 400	2 222 400
Rembang	534 900	91 300	2 750 400	300	33 700	67 200	»	3 477 800
Soerabaija	4 632 800	57 600	2 140 700	4 000	437 800	72 500	5 800	7 351 200
Pasoeroean	3 065 200	89 300	72 400	»	99 000	195 500	41 700	3 563 100
Probolinggo.	1 114 200	21 400	155 600	»	18 800	59 300	21 300	1 390 600
Bezoeki	2 999 100	23 600	7 300	»	»	15 500	11 900	3 057 400
Banjoemas	1 730 100	254 600	1 145 300	30 100	30 200	138 300	83 000	3 411 600
Bagelen	2 188 100	1 258 200	882 300	233 300	104 200	193 500	31 200	4 890 800
Kadoe.	1 615 400	287 600	154 900	»	100	13 800	100	2 071 900
Madioen	2 366 800	104 100	353 800	700	»	65 400	56 100	2 946 900
Kediri.	3 028 800	175 400	416 100	10 000	72 000	180 000	69 000	3 951 300
Totalen voor de gouvernements-landen op Java	47 942 600	3 980 000	15 382 700	551 700	1 179 000	1 792 100	1 309 800	72 137 900
Madura	128 000	19 000	1 072 000	»	»	97 000	16 000	1 332 000
Algemeene totalen . . .	48 070 600	3 999 000	16 454 700	551 700	1 179 000	1 889 100	1 325 800	73 469 900
In 1892 waren de cijfers:								
Java (gouvernements-landen)	44 923 800	3 985 100	14 519 000	587 100	1 217 800	1 584 900	1 084 950	67 902 650
Madura	121 600	26 000	998 300	»	»	71 500	18 700	1 236 100
Algemeene totalen . . .	45 045 400	4 011 100	15 517 300	587 100	1 217 800	1 656 400	1 103 650	69 138 750

(5. 51.)

BIJLAGE YY.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 1°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de teelt van eenjarige gewassen (de padicultuur daaronder niet begrepen) op Java en Madura (met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta en van de particuliere landerijen) over 1893.

GEWESTEN.	Eerste of tweede aanplant.	GESLAAGDE velden (in bouws van							
		Sawahs van levend water voorzien, beplant met:							
		suikerriet.	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	TE ZAMEN.
Bantam	1ste gewas	»	»	»	»	»	»	300	300
	2de »	»	348	167	»	2	361	969	1 847
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	1ste »	»	»	»	»	»	»	6	6
	2de »	7	20	»	»	»	57	127	211
Krawang	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	9	»	»	»	»	30	39
Preanger Regentschappen	1ste »	11	»	»	»	»	»	15	26
	2de »	533	1 099	»	»	662	2 237	33 886	38 417
Cheribon	1ste »	7 173	2	43	»	»	2 284	680	10 182
	2de »	»	3 054	1 442	1 638	278	20 202	18 730	45 344
Tagal	1ste »	7 540	208	75	2	»	724	2 535	11 084
	2de »	»	9 495	110	511	138	5 487	9 490	25 231
Pekalongan	1ste »	2 927	967	1 361	»	123	1 169	1 138	7 685
	2de »	95	21 055	548	1	»	821	4 081	26 601
Samarang	1ste »	3 283	629	345	»	221	115	857	5 450
	2de »	1 722	39 397	519	4 087	2 084	11 151	16 821	75 781
Japara	1ste »	7 237	1 930	150	»	»	1 880	2 936	14 133
	2de »	893	17 103	1 979	2 009	341	394	21 207	43 926
Rembang	1ste »	920	»	»	»	»	»	»	920
	2de »	162	4 284	95	21	1 340	1 176	1 470	8 548
Soerabaija	1ste »	21 989	12	14	»	»	131	35	22 181
	2de »	»	15 265	3 487	30	1 645	40 557	17 006	77 990
Pasoeroean	1ste »	9 602	19	100	»	»	8	51	9 780
	2de »	14	23 606	1 888	»	424	5 022	26 985	57 939
Probolinggo	1ste »	7 963	346	»	»	»	»	101	8 410
	2de »	434	20 584	330	»	150	4 250	5 562	31 310
Bezoeki	1ste »	6 381	62	18	1	1	28	367	6 858
	2de »	»	31 716	620	1	16 303	2 879	9 469	60 988
Banjoemas	1ste »	4 106	3 451	605	»	13	492	1 242	9 909
	2de »	»	14 419	259	»	2 159	1 184	9 864	27 885
Bagelen	1ste »	918	1 014	10	»	250	68	1 216	3 476
	2de »	429	8 806	33	»	615	229	5 331	15 443
Kadoe	1ste »	12	174	175	»	643	95	2 374	3 473
	2de »	42	8 005	22	»	5 614	1 913	11 209	26 805
Madioen	1ste »	2 095	3	513	»	»	»	5 591	8 202
	2de »	1 346	8 727	562	2 257	701	11 777	44 186	69 556
Kediri	1ste »	7 264	236	3 373	6	94	298	278	11 549
	2de »	296	9 168	352	6	2 871	10 198	26 085	48 976
Te zamen voor de gouvernementslanden op Java	1ste »	89 421	9 053	6 782	9	1 345	7 292	19 722	133 624
	2de »	5 973	236 160	12 413	10 561	35 327	119 895	262 508	682 837
Madura	1ste »	69	1 878	20	»	»	828	110	2 905
	2de »	55	4 343	20	2	479	247	444	5 590
Algemeene totalen	1ste »	89 490	10 931	6 802	9	1 345	8 120	19 832	136 529
	2de »	6 028	240 503	12 433	10 563	35 806	120 142	262 952	688 427
In 1892 waren de cijfers:									
Java (gouvernementslanden)	1ste »	78 880	17 121	6 218	20	1 054	9 975	13 311	126 579
	2de »	3 333	229 334	13 119	13 302	36 845	102 120	278 719	676 772
Madura	1ste »	1	1 941	7	»	»	344	242	2 535
	2de »	9	3 879	11	24	173	214	1 409	5 719
Algemeene totalen	1ste »	78 881	19 062	6 225	20	1 054	10 319	13 553	129 114
	2de »	3 342	233 213	13 130	13 326	37 018	102 334	280 128	682 491

500 vierkante rijnlandsche roeden).

Sawahs van regen afhankelijk, beplant met:								Sawahs op rawahgronden, beplant met:				
suiker-riet.	djagong.	in-digo.	ka-pas.	tabak.	katjang.	diverse (voe-dings-) gewas-sen.	TE ZAMEN.	suikerriet.	djagong.	kapas.	diverse (voe-dings-) gewas-sen.	TE ZAMEN.
»	3		»	»	6	238	247	»	»	»	»	»
»	190	84	180	»	283	1 650	2 387	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
13	15	»	»	34	»	1 112	1 174	»	»	»	»	»
»	155	»	»	273	634	2 725	3 787	»	»	»	289	289
12	1	132	»	1	57	163	366	»	»	»	43	43
»	58	34	30	54	1 710	950	2 836	»	»	»	»	»
2	282	11	»	46	»	1 281	1 622	»	»	»	»	»
»	2 973	1	»	124	111	2 936	6 145	»	»	»	»	»
»	210	153	»	»	129	323	815	»	»	»	»	»
»	519	75	»	»	10	848	1 452	»	»	»	»	»
»	922	182	»	450	337	5 576	7 467	»	»	»	3	3
42	13 805	122	1689	1 769	4 431	17 609	39 467	»	141	46	330	517
137	888	83	»	»	925	2 228	4 261	»	51	»	84	135
2	10 219	203	3037	211	92	5 245	19 009	»	»	»	43	43
849	1 157	41	128	16	180	1 656	4 027	»	»	»	»	»
71	30 631	759	853	16 342	12 382	14 947	75 985	»	»	»	»	»
46	1 737	88	»	10	459	1 871	4 211	84	»	»	»	84
4	10 135	181	3	2 013	5 051	5 305	22 692	»	96	»	409	505
43	6	3	»	»	»	»	52	»	»	»	»	»
»	384	14	»	44	89	402	933	»	»	»	»	»
288	110	»	»	»	»	»	398	»	»	»	»	»
»	2 268	40	»	»	965	380	3 653	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
»	134	»	»	»	39	24	197	»	»	»	»	»
743	1 191	»	»	63	5	262	2 264	»	»	»	»	»
»	2 143	100	2	114	10	1 061	3 430	»	»	»	6	6
68	1 672	25	2	15	33	1 744	3 559	»	»	»	681	681
147	2 897	67	17	451	278	10 573	14 430	»	»	»	12	12
»	722	»	»	91	74	1 053	1 940	»	»	»	»	»
»	1 481	»	»	1 048	873	822	4 224	»	»	»	»	»
212	»	»	»	»	»	272	484	»	»	»	»	»
174	1 023	16	»	94	2 145	6 053	9 505	»	»	»	»	»
281	207	»	»	»	129	387	1 004	»	»	»	»	»
»	276	5	»	168	1 388	5 173	7 010	»	156	»	522	678
2 694	9 123	718	130	726	2 334	18 166	33 891	84	51	»	811	946
440	79 291	1701	5811	22 705	30 491	76 703	217 142	»	393	46	1 611	2 050
37	5 548	25	»	»	1 152	408	7 170	»	»	»	»	»
149	17 263	130	400	362	712	5 217	24 233	»	»	»	»	»
2 731	14 671	743	130	726	3 486	18 574	41 061	84	51	»	811	946
589	96 554	1831	6211	23 067	31 263	81 920	241 375	»	393	46	1 611	2 050
1 608	13 464	309	»	604	2 330	14 860	33 175	»	56	»	97	199
473	102 173	1000	6308	28 375	40 501	74 850	253 680	»	409	28	602	1 039
77	4 818	115	47	»	850	291	6 198	46	»	»	»	»
129	11 223	111	295	115	257	4 561	16 691	»	»	»	»	»
1 685	18 282	424	47	604	3 180	15 151	39 373	46	56	»	97	199
602	113 396	1111	6603	28 490	40 758	79 411	270 371	»	409	28	602	1 039

GEWESTEN.	Eerste of tweede aanplant.	GESLAAGDE velden (in bouws van							
		Tegalvelden in geregelde cultuur, waarop verbouwd:							
		suikerriet.	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	TE ZAMEN.
Bantam	1ste gewas	230	222	»	»	»	731	1 021	2 204
	2de »	4	791	66	105	8	248	5 985	7 207
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	1ste »	2	9	»	»	»	»	56	67
	2de »	»	»	»	»	»	11	13	24
Krawang	1ste »	»	»	»	»	»	»	»	»
	2de »	»	»	»	»	»	»	»	»
Preanger Regentschappen	1ste »	356	3 411	49	43	3 198	4 378	15 914	27 349
	2de »	1 343	1 057	80	»	163	1 098	4 859	8 600
Cheribon	1ste »	143	294	5	»	»	1 176	3 735	5 353
	2de »	»	11	49	»	63	101	593	817
Tagal	1ste »	9	3 683	231	7	774	498	5 143	10 345
	2de »	»	2 553	54	»	293	41	811	3 752
Pekalongan	1ste »	»	4 088	46	»	289	197	1 532	6 152
	2de »	»	1 567	»	»	»	»	409	1 976
Samarang	1ste »	45	11 310	625	210	1 255	3 367	15 730	32 542
	2de »	32	7 462	205	54	1 654	1 647	7 095	18 149
Japara	1ste »	583	3 811	30	11	»	1 673	3 758	9 866
	2de »	83	2 398	30	7	145	22	2 182	4 867
Rembang	1ste »	989	25 397	676	556	4 187	3 443	9 310	44 558
	2de »	57	15 669	550	622	7 934	7 205	9 151	41 188
Soerabaija	1ste »	234	16 428	179	384	494	5 644	7 462	30 825
	2de »	231	5 734	153	128	771	1 827	7 164	16 008
Pasoeroean	1ste »	2 888	32 525	105	»	2 521	904	5 737	44 680
	2de »	2	29 660	165	»	989	2 467	6 563	39 846
Probolinggo	1ste »	543	43 449	30	»	551	5	1 404	45 982
	2de »	»	25 252	135	106	684	2 353	6 991	35 521
Bezoeki	1ste »	140	47 531	354	160	3 413	1 052	4 032	56 682
	2de »	»	14 148	72	41	6 538	1 469	20 363	42 631
Banjoemas	1ste »	8 157	17 715	30	»	9 174	1 200	3 521	39 797
	2de »	»	22 627	21	»	130	936	3 791	27 505
Bagelen	1ste »	84	14 748	190	1	1 946	1 569	3 832	22 370
	2de »	227	10 486	134	3	1 276	1 444	12 797	26 367
Kadoe	1ste »	7	26 160	1 939	»	4 179	4 313	7 557	44 155
	2de »	»	9 931	8	»	2 777	508	9 533	22 757
Madioen	1ste »	836	6 563	80	1	15	2 491	9 660	19 646
	2de »	597	2 696	172	118	1 070	62	9 509	14 224
Kediri	1ste »	3 574	3 160	872	493	3 874	2 509	13 537	28 019
	2de »	48	2 010	395	443	2 630	4 231	4 892	14 649
Te zamen voor de gouvernementslanden op Java	1ste »	18 820	260 504	5 441	1 866	35 870	35 150	112 941	470 592
	2de »	2 624	154 052	2 289	1 627	27 125	25 670	112 701	326 088
Madura	1ste »	119	176 653	389	184	163	31 902	13 604	223 014
	2de »	85	121 477	238	118	1 101	4 722	14 772	142 513
Algemeene totalen	1ste »	18 939	437 157	5 830	2 050	36 033	67 052	126 545	693 606
	2de »	2 709	305 529	2 527	1 745	28 226	30 392	127 473	468 601
In 1892 waren de cijfers:									
Java (gouvernementslanden)	1ste »	9 442	267 625	3 490	1 875	35 041	33 292	108 869	459 634
	2de »	1 357	149 993	1 618	1 278	28 346	26 669	98 094	307 355
Madura	1ste »	127	175 724	442	70	19	31 502	13 939	221 823
	2de »	65	101 831	178	114	3 703	12 123	6 099	124 113
Algemeene totalen	1ste »	9 569	443 349	3 932	1 945	35 060	64 794	122 808	681 457
	2de »	1 422	251 824	1 796	1 392	32 049	38 792	104 193	431 468

500 vierkante rijnlandsche roeden).								mislukte velden (in bouws):						Totaal der beplante velden (de geslaagde en de mislukte te zamen genomen).
Tegalvelden niet in geregelde cultuur, waarop verbouwd:								Sawahs			Tegalvelden			
suikerriet.	djagong.	indigo.	kapas.	tabak.	katjang.	diverse (voedings-) gewassen.	te zamen.	van levend water voorzien.	van regen afhankelijk.	op rawahgronden.	in geregelde cultuur.	niet in geregelde cultuur.	te zamen.	
»	»	»	»	»	31	114	145	»	»	»	»	»	»	2 896
»	258	»	»	»	105	68	431	»	»	»	»	»	»	11 872
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	73
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	235
78	535	»	»	24	175	1 568	2 380	»	»	»	»	»	»	2 380
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	39
5	1 874	15	64	658	1403	3 273	7 292	»	»	»	12	1	13	35 854
63	962	»	»	74	363	1 987	3 449	»	»	»	»	»	»	54 542
41	334	»	»	13	2079	5 207	7 674	»	»	»	98	»	98	23 716
»	61	»	2	40	15	846	964	»	»	»	»	»	»	49 961
»	77	»	»	»	»	69	146	»	»	»	»	»	»	23 197
»	»	»	»	»	»	»	»	515	89	»	19	»	623	35 751
»	»	»	»	»	»	»	»	60	»	»	»	2	62	14 714
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	30 029
100	2 331	1	»	573	130	4 765	7 900	»	»	»	»	»	»	53 362
»	703	»	»	6	207	1 344	2 260	1 287	576	»	350	54	2 267	138 441
20	2 069	»	»	»	815	1 418	4 322	»	12	»	»	»	12	32 729
»	445	»	1	»	15	642	1 103	31	19	»	»	»	50	68 998
»	»	»	»	»	»	»	»	»	193	»	9	»	202	49 707
»	»	»	»	»	»	»	»	»	244	»	»	»	244	125 965
»	110	»	»	»	101	»	211	»	17	»	1 947	»	1 964	59 476
»	»	»	»	»	»	»	»	20	12 023	»	2 171	»	14 214	131 409
»	60	9	»	91	13	284	457	»	»	»	1 601	»	1 601	56 570
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	98 718
»	3 028	»	»	»	»	105	3 133	»	»	»	6	»	6	57 929
»	»	»	»	»	»	420	420	»	»	»	58	»	58	70 962
»	294	»	»	4	»	248	546	»	»	»	»	»	»	64 086
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	103 816
»	1 052	»	»	»	»	2 835	3 887	»	»	»	»	»	»	55 857
»	253	»	»	»	»	22	275	»	»	»	»	»	»	59 101
3	5 827	36	9	2612	269	2 418	11 174	48	»	»	»	»	48	41 308
»	2 546	38	2	358	45	3 783	6 772	485	2 903	»	29	»	3 417	66 441
»	1 738	»	»	1987	498	743	4 966	»	594	»	53	»	647	55 181
»	1 674	»	»	21	423	123	2 241	858	1 626	»	1 853	»	4 337	60 364
»	2 657	33	34	»	309	572	3 605	14	»	»	768	»	782	32 719
»	1 415	44	8	130	25	3 019	4 641	1 240	419	»	523	60	2 242	100 168
273	183	»	»	2	7	180	645	24	19	»	966	28	1 037	42 254
»	563	17	»	230	528	1 728	3 066	24	»	»	»	»	24	74 403
520	22 169	94	107	5964	5830	23 799	58 483	146	835	»	5 460	31	6 472	704 008
63	8 880	99	13	859	1726	13 982	25 622	4 460	17 899	»	5 003	114	27 476	1 281 215
»	11 179	»	»	»	157	2 114	13 450	5	19	»	36	»	60	246 599
»	4 246	»	»	»	36	1 062	5 344	2	174	»	709	»	885	178 565
520	33 348	94	107	5964	5987	25 913	71 933	151	854	»	5 496	31	6 532	950 607
63	13 126	99	13	859	1762	15 044	30 966	4 462	18 073	»	5 712	114	28 361	1 459 780
325	23 946	57	24	3857	4476	23 498	56 183	557	375	20	5 262	82	6 296	682 066
111	7 207	71	20	859	1054	11 704	21 026	12 436	9 605	»	3 551	238	25 830	1 285 702
6	11 606	»	»	»	202	2 133	13 947	»	»	»	832	»	832	245 335
»	2 799	»	»	»	19	1 812	4 630	»	193	»	1 289	»	1 482	152 635
331	35 552	57	24	3857	4678	25 631	70 130	557	375	20	6 094	82	7 128	927 401
111	10 006	71	20	859	1073	13 516	25 656	12 436	9 798	»	4 840	238	27 312	1 438 337

GEWESTEN.	Van de GESLAAGDE velden waren door de bevolking voor eigen cultuur beplant met: suikerriet.		djagong.		indigo.		kapas.		tabak.		katjang.		diverse (voedings-) gewassen.		Totaal.	
	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas.	Als 2de gewas.	Als 1ste gewas	Als 2de gewas.
Bantam	230	4	225	1 587	„	317	„	285	„	10	768	997	1 673	8 672	2 896	11 872
	234		1 812		317		285		10		1 765		10 345		14 768	
Batavia (alleen het domein Bloeboer)	2	7	9	20	„	„	„	„	„	„	„	68	62	140	73	235
	9		29								68		202		308	
Krawang	78	„	535	9	„	„	„	„	24	„	175	„	1 568	30	2 380	39
	78		544						24		175		1 598		2 419	
Preanger Regentschappen	385	1 939	5 300	3 273	64	80	107	„	3 890	1 172	5 781	4 332	20 314	43 746	35 841	54 542
	2 324		8 573		144		107		5 062		10 113		64 060		90 383	
Cheribon	7 369	„	631	3 184	180	1 525	„	1 670	14	435	5 596	22 028	9 828	21 119	23 618	49 961
	7 369		3 815		1 705		1 670		449		27 624		30 947		73 579	
Tagal	7 551	„	4 250	15 021	817	165	9	511	820	555	1 222	5 639	9 028	13 237	23 197	35 128
	7 551		19 271		482		520		1 375		6 861		22 265		58 325	
Pekalongan	2 927	95	5 265	23 141	1 560	623	„	1	412	„	1 495	831	2 993	5 338	14 652	30 029
	3 022		28 406		2 183		1		412		2 326		8 331		44 681	
Samarang	3 428	1 796	15 192	61 508	1 153	846	210	5 876	2 499	5 513	3 949	17 436	26 931	43 199	53 362	136 174
	5 224		76 700		1 999		6 086		8 012		21 385		70 130		189 536	
Japara	7 977	978	8 749	30 165	263	2 212	11	5 054	„	697	5 293	523	10 424	29 319	32 717	68 948
	8 955		38 914		2 475		5 065		697		5 816		39 743		101 665	
Rembang	2 758	290	26 554	50 584	717	1 404	684	1 496	4 203	25 616	3 623	20 763	10 966	25 568	49 505	125 721
	3 048		77 138		2 121		2 180		29 819		24 386		36 534		175 226	
Soerabaija	22 353	235	18 287	31 230	281	3 821	384	161	504	4 429	6 335	47 435	9 368	29 884	57 512	117 195
	22 588		49 517		4 102		545		4 933		53 770		39 252		374 707	
Pasoeroean	12 533	16	32 610	53 650	217	2 067	„	„	2 612	1 457	925	7 578	6 072	33 950	54 969	98 718
	12 549		86 260		2 284				4 069		8 503		40 022		153 687	
Probolinggo	8 794	434	46 933	48 104	30	505	„	106	551	834	5	7 568	1 610	13 353	57 923	70 904
	9 228		95 037		535		106		1 385		7 573		14 963		128 827	
Bezoeki	6 521	„	47 887	45 998	372	692	161	42	3 418	22 841	1 080	4 387	4 647	29 856	64 086	103 816
	6 521		93 885		1 064		203		26 259		5 467		34 503		167 902	
Banjoemas	13 006	„	23 409	39 442	635	380	„	2	9 250	2 403	1 697	2 130	7 860	14 744	55 857	59 101
	13 006		62 851		1 015		2		11 653		3 827		22 604		114 958	
Bagelen	1 073	803	23 261	24 735	261	272	12	22	4 823	2 700	1 939	1 996	9 891	32 496	41 260	63 024
	1 876		47 996		533		34		7 523		3 935		42 387		104 284	
Kadoe	19	42	28 794	21 091	2 114	30	„	„	6 900	9 460	4 980	3 717	11 727	21 687	54 534	56 027
	61		49 885		2 144				16 360		8 697		33 414		110 561	
Madioen	3 143	2 117	9 223	13 861	626	794	35	2 383	15	1 995	2 800	14 009	16 095	62 767	31 937	97 926
	5 260		23 084		1 420		2 418		2 010		16 809		78 862		129 863	
Kediri	11 392	344	3 786	12 173	4 245	769	499	449	3 970	5 899	2 943	16 345	14 382	38 400	41 217	74 379
	11 736		15 959		5 014		948		9 869		19 288		52 782		115 596	
Totalen over 1893. Java (gouv. landen)	111 539	9 100	300 900	478 776	13 035	16 502	2 112	18 058	43 905	86 016	50 606	177 782	175 439	467 505	697 536	1 253 739
	120 639		779 676		29 537		20 170		129 921		228 388		642 944		1 951 275	
Totalen over 1893. Madura	225	289	195 258	147 329	434	388	184	520	163	1 942	34 039	5 717	16 236	21 495	246 539	177 680
	514		342 587		822		704		2 105		39 756		37 731		424 219	
	121 153		1 122 263		30 359		20 874		132 026		268 144		680 675		2 375 494	
Totalen over 1892. Java (gouv. landen)	90 301	5 274	322 212	489 116	10 074	15 808	1 919	20 936	40 556	94 425	50 073	170 344	160 635	463 969	675 770	1 259 872
	95 575		811 328		25 882		22 855		134 981		220 417		624 604		1 935 642	
Totalen over 1892. Madura	211	203	194 089	119 732	564	300	117	433	19	3 991	32 898	12 613	16 605	13 881	244 503	151 153
	414		313 821		864		550		4 010		45 511		30 486		395 656	
	95 989		1 125 149		26 746		23 405		138 991		265 928		655 090		2 331 298	

(5. 52.)

BIJLAGE ZZ.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

KOFFIJCULTUUR (aan de verplichte levering onderworpen) op Java. — Uitkomsten over het jaar 1893.

GEWESTEN.	Volgens de op ult. October 1893 afgesloten opgaven was bij de koffiecultuur ingedeeld het navolgend aantal: dessa's.	huisgezinnen.	HOEVEELHEID KOFFIE BIJ DE INKOOPPAKHUIZEN *ingekocht* EN … VAN 100 KATTI'S OF VAN 61.76 K.G.). Ingekocht. *a*)		Bij het ledigvallen van de pakhuizen: meer bevonden.		minder bevonden.	
Bantam	216	12 262	243,58 »	243,58	» 58,81 4/5	58,81 4/5	74,32 2/5 »	74,32 2/5
Krawang	18	1 446	*b*) 33,44 0,55 1/5	33,99 1/5		»		»
Preanger Regentschappen	618	71 621	24 314,39 126,70 3/5	24 441,09 3/5	7,12 3/5 0.78	7,90 3/5		»
Cheribon	147	14 826	719,58 4/5 6,21 2/5	725,80 1/5	1,30 4/5 0,07 3/5	1,38 2/5		»
Tagal	154	17 793	2 351,53 4/5 204,03 4/5	2 555,57 3/5	2,60 3/5 0,36 2/5	2,97		»
Pekalongan	191	9 639	282,58 3/5 7,67 3/5	290,26 1/5	0,26 3/5 0,02 3/5	0,29 1/5		»
Samarang	460	35 628	399,92 1/5 11,85 4/5	411,78	0,30 0,00 2/5	0,30 2/5		»
Japara	78	6 516	28,31 2/5 7,87 1/5	36,18 3/5	0,02 »	0,02	» 0,00 2/5	0,00 2/5
Soerabaija	98	3 566	1 811,86 4/5 33,92 4/5	1 845,79 3/5	0,45 3/5 0,17 3/5	0,63 1/5		»
Pasoeroean	468	34 154	21 744,45 1/5 539,06 1/5	22 283,51 2/5	28,08 2/5 5.46 2/5	33,54 4/5		»
Probolinggo	175	17 411	5 434,19 4/5 42,38 2/5	5 476,58 1/5	3,57 1/5 0,49 2/5	4,06 3/6		»
Bezoeki	239	31 208	2 580,77 3/5 21,18 4/5	2 601,96 2/5	3,95 2/5 0,61	4,56 2/5		»
Banjoemas	264	16 400	397,39 35,58	432,97	1,14 4/5 0,14 4/5	1,29 3/5	1,32 2/5 0,09 1/5	1,41 3/5
Bagelen	85	6 021	266,63 2/5 6.29 4/5	272,93 1/5	0,83 4/5 0.15 3/5	0,99 2/5		»
Kadoe	297	13 136	228,51 3/5 9,64	238,15 3/5	0,01 2/5 0,01	0,02 2/5	0,21 3/5 0,08 2/5	0,30
Madioen	125	7 522	3 368,32 1/5 94,26 2/5	3 462,58 3/5	0,13 3/5 0,25 4/5	0,39 2/5	12,50 4/5 0,10 4/5	12,61 3/5
Kediri	311	21 390	445,05 50,85 3/5	495,90 3/5		»	» 0,08 2/5	0,08 2/5
Te zamen voor de gouvernements-residentiën	3 944	320 539	64 650,56 2/5 1 198,11 3/5	65 848,68	49,82 4/5 67,38 2/5	117,21 1/5	88,37 1/5 0,37 1/5	88,74 2/5
Soerakarta	....	....	2 702,03 486,70	*c*) 3 188,73		»		»
Djokjokarta	....	....		»		»		»
Totalen	3 944	320 539	*d*) 67 352,59 2/5 1 684,81 3/5	*d*) 69 037,41	49,82 4/5 67,38 2/5	117,21 1/5	88,37 1/5 0,37 1/5	88,74 2/5

uitgeleverd (IN PIKOLS		HOEVEELHEID PIKOLS KOFFIE (GOEDE EN INFERIEURE) IN DE DRIE VOORAFGEGANE JAREN *uitgeleverd*.			*AANMERKINGEN.*
Uitgeleverd.		1890.	1891.	1892.	
169,25$^{3}/_{5}$ 58.81$^{4}/_{5}$	228,07$^{2}/_{5}$	528	1 067	5 960	
33,44 0,55$^{1}/_{5}$	33,99$^{1}/_{5}$	37	122	708	
24 321,51$^{3}/_{5}$ 127,48$^{3}/_{5}$	24 449,00$^{1}/_{5}$	28 041	64 869	200 958	
720,89$^{3}/_{5}$ 6,29	727,18$^{3}/_{5}$	693	4 166	8 006	
2 354,14$^{2}/_{5}$ 204,40$^{1}/_{5}$	2 558,54$^{3}/_{5}$	9 438	25 006	58 567	
282,85$^{1}/_{5}$ 7,70$^{1}/_{5}$	290,55$^{2}/_{5}$	1 782	6 108	14 783	
400,22$^{1}/_{5}$ 11.86$^{1}/_{5}$	412,08$^{2}/_{5}$	3 117	15 592	18 707	
28,33$^{2}/_{5}$ 7,86$^{4}/_{5}$	36,20$^{1}/_{5}$	110	1 310	1 466	
1 812,32$^{2}/_{5}$ 34,10$^{2}/_{5}$	1 846,42$^{4}/_{5}$	1 206	2 806	3 346	
21 772,53$^{3}/_{5}$ 544,52$^{3}/_{5}$	22 317,06$^{1}/_{5}$	32 610	177 448	269 113	
5 437,77 42,87$^{4}/_{5}$	5 480,64$^{4}/_{5}$	6 734	25 714	33 037	
2 584,73 21,79$^{4}/_{5}$	2 606,52$^{4}/_{5}$	3 777	21 036	23 492	
397,21$^{2}/_{5}$ 35,63$^{3}/_{5}$	432,85	281	695	12 103	
267,47$^{1}/_{5}$ 6,45$^{2}/_{5}$	273,92$^{3}/_{5}$	398	1 282	5 950	
228,31$^{2}/_{5}$ 9,56$^{3}/_{5}$	237,88	1 214	5 961	13 273	
3 355,95 94,41$^{2}/_{5}$	3 450,36$^{2}/_{5}$	2 884	10 357	14 324	
445,05 50,77$^{1}/_{5}$	495,82$^{1}/_{5}$	376	4 443	6 116	
64 612,02 1 265,12$^{4}/_{5}$	65 877,14$^{4}/_{5}$	93 226	367 982	689 909	
2 702,03 486,70	3 188,73	*e*) 2 460	*e*) 13 066	*e*) 2 875	
	»	»	»	»	
67 314,05 1 751,82$^{4}/_{5}$	69 065,87$^{4}/_{5}$	*f*) 95 686	*f*) 381 048	*f*) 692 784	

a) Ook de aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie is onder de in deze kolom vermelde hoeveelheden begrepen. In de onderstaande gewesten werden de volgende hoeveelheden aangehaald (in pikols):

	1ste soort.	Inferieure.	Te zamen.
Preanger Regentschappen	4,50^{8}	22,13^{2}	26,64
Cheribon	0,17^{6}	2,15	2,32^{6}
Tagal	1.52	21,09^{4}	22,61^{4}
Pekalongan	"	0,63^{4}	0,63^{4}
Samarang	3,27^{6}	9,71^{6}	12,99^{2}
Japara	"	4,38^{4}	4,38^{4}
Soerabaija	3,88^{8}	11,29^{6}	15,18^{4}
Pasoeroean	7,40^{8}	40,98^{6}	48,39^{4}
Probolinggo	6,49^{6}	7.06^{8}	13,56^{4}
Banjoemas	3,95^{2}	30.73^{6}	34,68^{8}
Bagelen	"	2,42^{8}	2,42^{8}
Kadoe	0,09	5,24^{2}	5,33^{2}
Soerakarta	0,78	0.40	1,18
Madioen	5,36^{8}	29,05^{8}	34,42^{6}
Kediri	3,71^{2}	15,30^{6}	19,01^{8}
Totaal	41,17^{4}	202,63	243,80^{4}

b) De tweeërlei opgaaf, hier en elders in dezen staat, doelt op koffie 1ste soort en op inferieure koffie.

Ter voorziening in de veronderstelde plaatselijke behoefte werden in 1893 op onderstaande gewestelijke en afdeelings-hoofdplaatsen van Java en Madura de daarbij vermelde hoeveelheden inferieure koffie van gouvernementswege publiek verkocht.

te Batavia	563,70^{8}	pikols;	opbrengst	f 22 037,00
„ Bandong (Preanger Regentschappen)	20,00	„	„	408.25
„ Tjiandjoer (Id.)	6,65^{7}	„	„	213.00
„ Soekaboemi (Id.)	15,77	„	„	630,00
„ Tjitjalengka (Id.)	3,08	„	„	78,00
„ Soemedang (Id.)	8,85	„	„	295,50
„ Garoet (Id.)	9,00	„	„	182.50
„ Tassikmalaija (Id.)	5,00	„	„	163,00
„ Manondjaja (Id.)	4,00	„	„	115,50
„ Mangoenredja (Id.)	3,00	„	„	61,00
„ Tjiamis (Cheribon)	2,00	„	„	50,00
„ Tagal	130,00	„	„	5 209,25
„ Samarang	669,46^{4}	„	„	26 164,75
„ Soerabaija	591,50	„	„	23 223,75
„ Pasoeroean	265.00	„	„	8 994,00
„ Bangil (Pasoeroean)	130.00	„	„	4 528.25
„ Malang (Id.)	265,00	„	„	7 489,50
„ Bezoeki	10,71	„	„	456,75
„ Sitoebondo (Bezoeki)	12,73^{2}	„	„	571,75
„ Bondowosso (Id.)	59,93	„	„	2 217.00
„ Banjoemas	8,63	„	„	378.00
„ Poerbolinggo (Banjoemas)	5,00	„	„	162,50
„ Bandjarnegara (Id.)	11,72^{4}	„	„	441,50
„ Poerwokerto (Id.)	0.33	„	„	18,50
„ Madioen	61,80	„	„	1 424,75
„ Magetan (Madioen)	2,15	„	„	78,00
„ Toeloeng Agoeng (Kediri)	0.24	„	„	14,25
„ Pamakassan (Madura)	0,94	„	„	54,00
„ Sampang (Id.)	3,67	„	„	174,25
Totalen	2 869,89^{5}	„	„	f 105 534,50

c) Hiervan 3 151,80 pikol (2 665,50 pikol 1ste en 486,30 pikol 2de soort) van de Mangkoe Negorosche landen, waarvoor aan het Hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis werd tegoedgedaan f 77 544,61.

Aangaande de betaling der uit Soerakarta afkomstige koffie (uit Djokjokarta is na het oogstjaar 1889 geen koffie meer ingeleverd) is nog op te merken, dat voor die koffie de inkoopsprijs bedraagt (Indisch Staatsblad 1889 n^{0}. 57) f 26,66 per pikol (voor 2de soort de helft). Voor de koffie uit het gebied van den Soesoehoenan is onder dien prijs begrepen f 11,66 als uitkeering (belasting) aan den vorst, zoodat de inbrengers aldaar de normale betaling (f 15 voor koffie 1ste soort en f 7,50 voor 2de soort) ontvangen. Het Hoofd van het Mangkoe Negorosche Huis, welke prins de uit zijne landen afkomstige koffie geheel voor eigen rekening inlevert, ontvangt voor aanbreng en belasting het volle bedrag van f 26,66 per pikol (voor 2de soort f 13,33).

d) Onder de hier vermelde totalen is aan Liberia-koffie begrepen:

Preanger Regentschappen	486.21	pik
Cheribon	15,85$^{3}/_{5}$	„
Tagal	9,04$^{3}/_{5}$	„
Pekalongan	4,62$^{3}/_{5}$	„
Samarang	65,27$^{3}/_{5}$	„
Probolinggo	25,00	„
Soerakarta	15.50	„
Totaal	622,11$^{2}/_{5}$	pikol.

e) Onder de levering uit Soerakarta was begrepen aan koffie uit de Mangkoe Negorosche landen: in 1890 ruim 2321, in 1891 ruim 12 612 en in 1892 ruim 2622 pikol (waaronder aan 2de soort respectievelijk 245$^{1}/_{2}$, 2612 en 141 pikol).

f) Onder de hier vermelde totalen was aan koffie 2de soort begrepen in 1890 1486 in 1891 9863 en in 1892 16 465 pikol.

GEWESTEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN VOOR DEN KOFFIE-OOGST VAN 1893 BETAALD, ... INKOOP- NAAR DE ...						
	Inkoopsprijs aan de bevolking betaald à f 15 per pikol (voor inferieure koffie à f 7,50 per pikol). *g)*	Kosten van pakhuismeesters en pakhuispersoneel.	Kosten van koffie-mantri's en cultuurpersoneel.	Uitgaven voor onderhoud en oprichting van inkooppakhuizen. Gewoon onderhoud.	Uitgaven voor onderhoud en oprichting van inkooppakhuizen. Oprichting en zware reparatie.	Kosten van afpakking en vervoer naar de strandpakhuizen.	Cultuurprocenten aan inlandsche ambtenaren en hoofden.
Bantam	f 3 653,70	f 2 760,00	»	f 145,00	»	f 83,39	f 89,30
Krawang	505,74	360,00	»	75,00	»	160,26^5	12,24^5
Preanger Regentschappen	338 939,83^5	33 836,17	f 3 360	6 289,16^5	f 13 267,09^5	22 190,98^5	15 554,71^5
Cheribon	12 064,32	8 517,85	»	1 704,83	»	360,94	140,80
Tagal	36 803,35^5	6 065,54	»	1 880,00	»	1 668,72^5	862,21^5
Pekalongan	4 282,74	3 604,52	»	715,00	2 021,59	210,36	99,13^5
Samarang	5 965,75^5	9 873,50	5 460	1 585,00	954,44	283,17	131,37
Japara	483,78	1 343,25^5	»	245,00	»	30,77^5	10,40
Soerabaija	27 432,48	3 237,11	2 160	415,00	»	2 272,58	662,92^5
Pasoeroean	330 209,74^5	28 313,23^5	41 880	4 430,00	2 497,00	11 763,68	9 051,39
Probolinggo	81 830,85	10 005,21^5	840	1 880,00	»	3 380,71	1 991,97
Bezoeki	38 870,55	6 233,98^5	»	1 425,00	»	1 810,92^5	938,94^5
Banjoemas	6 188,75^5	4 761,50^5	»	905,00	»	393,93	146,70^5
Bagelen	4 028,53^5	4 251,15^5	»	960,00	»	417,34^5	97,86^5
Kadoe	3 500,05^5	7 920,00	»	1 280,00	2 641,88	273,79	83,66^5
Madioen	51 219,75	11 204,74^5	660	1 340,49	»	2 066,59	1 211,55
Kediri	7 055,74^5	6 726,83	»	2 035,00	»	479,80^5	162,01
Te zamen voor de gouvernements-residentiën	f 953 035,69	f 149 014,61^5	f 54 360	f 27,309,48^5	f 21 382,00^5	f 47 847,96^5	f 31 247,20^5
Soerakarta	78 470,18	1 080,00	»	»	»	5 411,40	»
Djokjokarta	»	»	»	»	»	»	»
Totalen	f 1 031 505,87	f 150 094,61^5	f 54 360	f 27 309,48^5	f 21 382,00^5	f 53 259,36^5	f 31 247,20^5

TOT EN MET HET VERVOER UIT DE STRANDPAKHUIZEN.				INKOOPPAKHUIZEN.		AANMERKINGEN.
Bijzondere uitgaven voor de bereiding op de West-Indische wijze.	Alle andere uitgaven, onder geen hoofd te brengen.	Te zamen.	Gemiddelde kosten per pikol uitgeleverde koffie.	Aantal.	Bergruimte (in pikols).	
h) f 497,50	»	f 7 228,89	f 31,69	7	13 800	g) Voor een deel der aangehaalde koffie is geen inkoopsprijs tegoed gedaan. h) Na aftrekking van de opbrengst der op vendutie verkochte buffels ad f 223 waren de kosten dus slechts f 274,50.
»	»	1 113,25	32,74	1	1 600	
»	f 1 901,59	435 339,55^{5}	17,80	89	163 000	
»	255,60	23 044,34	31,69	25	45 550	
»	200,00	47 479,83^{5}	18,55	19	54 200	
»	58,20	10 991,54^{5}	37,83	15	16 150	
»	»	24 253,23^{5}	58,85	30	52 500	
»	»	2 113,21	58,38	8	5 500	
»	130,03	36 310,12^{5}	19,66	9	11 150	
12 617,87	1 347,93	442 110,85	19,81	44	239 200	
»	»	99 928,74^{5}	18,23	23	47 350	
»	244,46^{5}	49 523,87	19,00	18	56 250	
»	»	12 395,89^{5}	28,63	18	33 050	
»	8,07^{5}	9 762,97^{5}	35,64	15	34 500	
»	21,20^{5}	15 720,59^{5}	66,08	18	44 700	
»	21,60	67 724,72^{5}	19,62	33	73 400	
»	»	16 459,39	33,20	30	39 450	
13 115,37	f 4 188,69^{5}	f 1 301 501,03	f 19,75	402	931 350	
»	265,35^{5}	85 226,93^{5}	26,72	......	....	
»	»	»	»	......	....	
13 115,37	f 4 454,05	f 1 386 727,96^{5}	f 20,08			

(5. 53.)

BIJLAGE AAA.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

STATISTIEK betreffende de AFSCHRIJVINGEN en BIJPLANTINGEN in de OP HOOG GEZAG aangelegde geregelde *a*) KOFFIEPLANTSOENEN op Java over 1892 en 1893.

GEWESTEN.	Aantal jonge en vruchtdragende boomen aanwezig op 31 October 1892 (verg. vorig verslag bijlage BBB).	Bijplantingen in den westmoesson van 1892/93. Aantal boomen die volgens de autorisatie der Indische Regeering zouden moeten worden bijgeplant (verg. vorig verslag bijlage BBB).	Bijplantingen in den westmoesson van 1892/93. Aantal boomen die werkelijk zijn bijgeplant.	Afschrijvingen in den loop van 1893 (tot 31 October).	Aantal jonge en vruchtdragende boomen aanwezig op 31 October 1893.	Aantal boomen volgens machtiging van de Indische Regeering bij te planten in den westmoesson van 1893/94.	Alzoo in den aanvang van 1894 aan jonge en vruchtdragende boomen vermoedelijk aanwezig. *b*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Bantam	849 230	44 880	46 134	»	895 364	»	895 364
Krawang.	315 345	42 950	42 950	»	358 295	43 480	401 775
Preanger Regentschappen. .	19 505 259	669 090	725 410	2 145 595	*c*) 18 085 074	603 480	18 688 554
Cheribon.	6 808 319	535 745	544 721	556 127	6 796 913	516 200	7 313 113
Tagal.	3 240 278	42 450	42 766	318 266	2 964 778	373 450	3 338 228
Pekalongan.	1 300 812	32 020	31 030	162 253	1 169 589	46 635	1 216 224
Samarang	8 944 585	601 925	610 754	1 304 971	8 250 368	360 650	8 611 018
Japara	790 326	»	»	»	790 326	»	790 326
Soerabaija	879 146	64 735	81 003	207 088	753 061	88 325	841 386
Pasoeroean	7 125 537	521 690	534 775	244 111	7 416 201	194 860	7 611 061
Probolinggo.	5 166 499	352 220	439 281	511 411	5 094 369	581 578	5 675 947
Bezoeki	11 473 945	720 850	726 805	1 503 794	10 696 956	646 370	11 343 326
Banjoemas	6 226 119	844 160	875 518	1 812 427	5 289 210	526 616	5 815 826
Bagelen	1 957 463	31 550	31 550	845 672	1 143 341	62 800	1 206 141
Kadoe.	849 131	4 810	19 850	83 571	785 410	27 085	812 495
Madioen	2 908 234	192 400	214 899	494 686	2 628 447	215 530	2 843 977
Kediri.	5 614 749	797 420	772 380	486 322	5 900 807	894 180	6 794 987
Totalen . . .	*d*) 83 954 977	5 498 895	5 739 826	*e*) 10 676 294	*f*) 79 018 509	*g*) 5 181 239	84 199 748

a) De overige koffieplantsoenen der inlandsche bevolking in de gouvernements-residentiën (waaromtrent eene statistiek, als de in dezen staat gegevene, niet kan geleverd worden), namelijk de aanplantingen van zoogenaamde bosch-, pagger- en kampongkoffie en de als equivalent voor verplichte bijplantingen vrijwillig aangelegde plantsoenen, bestonden bij het einde van het plantjaar 1892/93 (31 October 1893), meerendeels naar schatting, uit p. m. 192[7] millioen boomen (daaronder ook de jonge nog niet vruchtdragende). Verg. de districtsgewijze opgaven in bijlage BBB hierachter.

b) Hieronder dus nog begrepen de boomen die gedurende de maanden November en December 1893 voor afschrijving in aanmerking komen. Daaromtrent zijn nog geen opgaven bekend; groot zal dat aantal echter niet zijn.

c) In de districtsgewijze opgaven, vervat in bijlage BBB, komt de residentie Preanger Regentschappen voor deze kolom (zie aldaar kolom 14) voor met 18 119 108 boomen, dus 34 034 meer, blijkbaar als een gevolg van het niet medetellen in de hierbedoelde kolom 6 van de nog aanwezige op hoog gezag aangelegde plantsoenen in het district Tjibeureum der afdeeling Soemedang, waar nog 2 dessa's bij de cultuur waren ingedeeld.

d) In de hierbedoelde op hoog gezag aangelegde plantsoenen werd het navolgend aantal Liberia-koffieboomen aangetroffen:

	31 Oct. 1892.	31 Oct. 1893.		31 Oct. 1892.	31 Oct. 1893.		31 Oct. 1892.	31 Oct. 1893.
Preanger Regentschappen	226 347	280 204	Samarang	121 240	487 528	Banjoemas	26 832	26 832
Cheribon	34 751	42 296	Soerabaija	8 893	15 975	Kadoe	"	19 850
Tagal	36 702	27 243	Probolinggo	122 008	120 616	Madioen	53 656	62 284
Pekalongan	46 350	59 550	Bezoeki	6 180	60 367	Kediri	3 330	3 330
						Totalen	686 289	1 206 075

e) Onder de gedurende 1892/93 afgeschreven boomen waren er respectievelijk 287 220 en 160 081 van de plantjaren 1890/91 en 1891/92 over onderstaande gewesten verdeeld als volgt:

	Geplant in: 1890/91.	Geplant in: 1891/92.		Geplant in: 1890/91.	Geplant in: 1891/92.		Geplant in: 1890/91.	Geplant in: 1891/92.
Preanger Regentschappen	13 695	4 480	Soerabaija	35 897	14 680	Kadoe	2 950	"
Cheribon	3 880	"	Pasoeroean	2 762	50	Madioen	23 818	19 980
Tagal	15 442	"	Probolinggo	"	68 903	Kediri	5 480	9 170
Pekalongan	1 250	"	Bezoeki	8 500	"			
Samarang	94 552	36 600	Banjoemas	78 994	6 218	Totalen	287 220	160 081

f) Zie de noten *c* en *d*.

g) Hierbij is gerekend op eene bijplanting van 728 608 Liberia-koffieboomen, verdeeld over onderstaande gewesten:

Preanger Regentschappen	84 270	Samarang	77 150	Kadoe	27 085
Cheribon	10 400	Soerabaija	11 805	Madioen	19 980
Tagal	12 850	Probolinggo	414 163	Kediri	48 770
Pekalongan	21 085	Bezoeki	1 050	Totaal	728 608

(5. 54.)

BIJLAGE BBB.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 2°., van het verslag.)

KOFFIECULTUUR aan de verplichte levering onderworpen op Java (uitgenomen de residentiën Soerakarta en Djokjokarta). — Opgaven betreffende den omvang der cultuur, in elk daarbij betrokken district, op 31 December 1893.

NAMEN DER		Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld.			Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige		
AFDEELINGEN.	KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)				Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	TE ZAMEN.	op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
										BAN
										(Telt buiten de partic
Pandeglang	Pandeglang	28 715	b)	83	76	〃	76	120,66	〃	290
	Baros	20 126	b)	73	〃	22	22	32,52	〃	〃
	Tjiomas	30 186	b)	74	50	〃	50	95,38	〃	69
	Tjimanoek	45 337	b)	119	91	〃	91	306,20	〃	61
	Te zamen voor de 4 koffiedistricten	124 364		349	217	22	239	554,76	〃	420
										KRA
										(Telt buiten de partic
Poerwakarta	Wanajassa	19 817	585	8	14	〃	14	163,75	〃	5,50
	Gandasoli	27 350	406	4	4	〃	4	91,78	〃	13,25
	Te zamen voor de 2 koffiedistricten	47 167	991	12	18	〃	18	255,53	〃	18,75
										PREANGER
										(Telt 6
Bandong	*Oedjoeng Broeng Koelon*	71 662	1 511	52	21	24	45	692,82	640,50	705,50
	Oedjoeng Broeng Wetan	49 193	3 431	31	26	5	31	1 261,02	1 044,20	382,05
	Bandjaran	48 805	2 609	44	44	〃	44	652,61	261,75	950,50
	Koppo	17 106	〃	17	〃	5	5	61,76	306,00	174,00
	Tjisondari	19 877	1 413	17	17	〃	17	296,37	758,35	334,65
	Tjilokotot	78 963	3 580	56	36	11	47	1 192,78	1 310,93	2 935,29
	Rongga	44 177	2 297	35	25	3	28	160,86	1 498,67	1 606,38
	Radjamandala	18 734	1 159	16	16	〃	16	125,34	718,92	167,99
	Per afdeeling	348 517	16 000	268	185	48	233	4 443,56	6 539,32	7 256,36
Tjitjalengka	*Tjitjalengka*	29 471	1 071	23	17	〃	17	6,68	743,67	178,02
	Madjalaija	23 881	1 281	23	19	2	21	172,34	1 569,56	508,24
	Tjipeudjeuh	32 855	1 257	26	20	2	22	103,25	1 189,00	330,48
	Timbanganten	74 654	4 029	40	26	10	36	160,70	2 110,98	2 440,39
	Tjikemboelan	39 134	2 272	25	17	6	23	13.92	1 007,66	223,70
	Bloeboer Limbangan	27 834	537	20	6	14	20	107,28	524,80	51,40
	Per afdeeling	227 829	10 447	157	105	34	139	564,17	7 145,67	3 732,23
Tjiandjoer	Pesser	26 314	2 472	16	16	〃	16	265,03	325,39	177,40
	Baijabang	23 389	〃	20	〃	3	3	19,03	〃	1,80
	Tjipoetri	38 515	56	17	8	4	12	137.68	〃	52,00
	Tjikondang	39 560	642	21	5	〃	5	121,51	41,46	45,57
	Djampang Wetan	39 613	2 252	14	12	〃	12	376,56	2,00	376,70
	Tjidamar	29 841	508	13	5	〃	5	66,60	〃	11,35
	Per afdeeling	197 232	8 130	101	46	7	53	986,41	368,85	664,82

a) De cijfers der kolommen 11, 18, 19 en 20 zijn verkregen door zooveel mogelijk gecontroleerde meting en telling door de inlandsche hoofden en ambtenaren verder uit registers door deze personen aangehouden, dan wel door eenvoudige schatting. Waar meting plaats had werden, in verband met de plantwijdte, uit de cijfers van kolom 11, die voor de kolommen 18 t/m 20 afgeleid, en omgekeerd, bij telling, uit de cijfers van kolom 20 die voor kolom 11.

b) In Bantam en Japara hebben met ult. 1893 (in Krawang met ult. 1894) de verplichte teelt en levering van koffie een einde genomen (Indisch Staatsblad 1893 n°. 146 en 147 en 1894 n°. 102 en 103).

c) Onder de uitgetrokken *totale* productie van 1889 zijn begrepen 20 pikol van verspreid staande boomen in de niet bij de cultuur ingedeelde en daarom in deze tabel onvermeld gebleven districten Menes (afdeeling Tjiringin) en Parang Koedjang (afdeeling Lebak).

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. *a*)	Geplant in vroegere jaren. *a*)	TOTAAL. *a*)	over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
TAM. *b*) liere landen 21 districten.)													
25 869	197 576	223 445	"	"	"	60 500	130 000	190 500	1 297	211	563	2 603	82
"	38 605	38 605	"	"	"	"	"	"	193	54	45	286	4
18 465	124 939	143 404	"	"	"	40 000	98 000	138 000	432	156	207	1 480	54
88 890	401 020	489 910	"	"	"	37 000	85 000	122 000	1 033	107	251	1 545	88
133 224	762 140	895 364	"	"	"	137 500	313 000	450 500	*c*) 2 975	528	*d*) 1 067	*d*) 5 959	228
WANG. *b*) liere landen 6 districten.)													
86 650	143 995	230 645	"	"	"	8 800	"	8 800	116	29	67	474	22
45 680	81 970	127 650	"	"	"	27 100	"	27 000	53	8	55	234	12
132 330	225 965	358 295	"	"	"	35 900	"	35 900	169	37	122	708	34
REGENTSCHAPPEN. districten.)													
118 299	677 609	795 908	77 400	796 250	873 650	"	970 750	970 750	14 484	4 413	5 731	22 642	$3\,375^{5}$
221 241	1 571 168	1 792 409	74 950	1 410 050	1 485 000	25 350	458 450	483 800	10 161	2 171	5 717	14 053	2 098
208 189	604 585	812 774	"	525 100	525 100	112 900	1 175 600	1 288 500	4 711	1 633	3 213	10 983	1 679
"	93 814	93 814	"	461 500	461 500	32 500	195 600	228 100	2 228	761	1 589	3 800	326
23 200	359 415	382 615	110 400	1 027 100	1 137 500	95 300	409 300	504 600	2 924	1 806	2 493	7 695	777
"	1 009 829	1 009 829	658 000	2 081 650	2 739 650	1 684 100	3 042 200	4 726 300	15 667	4 555	11 463	22 218	2 748
"	196 964	196 964	"	3 011 200	3 011 200	"	3 341 850	3 341 850	2 781	1 920	3 087	12 527	2 430
17 950	188 881	206 831	507 500	1 334 800	1 842 300	169 750	211 700	381 450	624	182	955	2 624	429
588 879	4 702 265	5 291 144	1 428 250	10 647 650	12 075 900	2 119 900	9 805 450	11 925 350	53 580	*e*) 17 443	34 248	*e*) 96 553	*e*) 13 863
"	6 017	6 017	357 600	917 550	1 275 150	96 400	259 700	356 100	1 312	103	915	1 649	209
"	190 103	190 103	466 000	2 242 150	2 708 150	578 400	438 100	1 016 500	1 166	206	1 103	3 486	506
"	140 252	140 252	390 650	2 026 600	2 417 250	375 800	285 200	661 000	2 184	931	2 287	5 412	753
27 560	171 873	199 433	326 650	3 665 300	3 991 950	23 000	3 591 400	3 614 400	11 948	586	2 215	10 745	523
"	20 811	20 811	594 150	1 159 600	1 753 750	15 200	432 200	447 400	1 943	83	1 614	2 547	372^{5}
35 600	110 760	146 360	109 000	944 200	1 053 200	4 500	92 150	96 650	1 194	64	485	1 972	74
63 160	639 816	702 976	2 244 050	10 955 400	13 199 450	1 093 300	5 098 750	6 192 050	19 747	1 973	8 619	25 811	$2\,437^{5}$
173 831	296 065	469 896	519 500	78 850	598 350	41 300	352 650	393 950	850	312	468	1 665	505
"	38 209	38 209	"	"	"	2 000	1 600	3 600	263	19	15	95	13
119 629	214 093	333 722	"	"	"	42 600	48 600	91 200	1 089	500	465	1 578	303
30 790	149 002	179 792	"	"	77 950	31 150	60 000	91 150	245	61	157	424	107
188 605	426 750	615 355	"	77 950	4 000	717 400	52 000	769 400	1 227	249	334	2 059	47
74 200	40 554	114 754	"	4 000	"	700	22 000	22 700	293	51	81	465	22^{5}
587 055	1 164 673	1 751 728	519 500	160 800	680 300	835 150	536 850	1 372 000	*f*) 4 197	*f*) 1 283	*f*) 1 620	*f*) 6 382	*f*) 1 007

d) Onder de *totale* productie van 1891 is begrepen 1 pikol, en onder die van 1892 45 pikol, afkomstig van de (bij executorialen verkoop) aan den lande teruggekeerde voormalige erfpachtsperceelen Kosala I en III en Lebakmodja in de afdeeling Lebak.

e) Hieronder voor de jaren 1890, 1892 en 1893 respectievelijk 2, 11 en $^{1}/_{2}$ pikol uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Tjihea (afdeeling Bandong).

f) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1893 nog begrepen achtereenvolgens 230, 91, 100, 96 en $9^{1}/_{2}$ pikol, verkregen van verspreid staande boomen in de niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Tjikalong en Tjiblagoeng (afdeeling Tjiandjoer) voor zoover 1889 en 1893 betreft, en in de districten Maleber, Tjikalong en Tjiblagoeng voor zoover de tusschenliggende drie jaren betreft.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Soekaboemi	Goenoeng Parang	77 182	2 138	25	11	5	16	415,75	375,26	148,00
	Tjimahi	37 687	2 268	15	14	1	15	250,04	636,88	335.00
	Tjitjoeroeg	43 511	2 962	21	21	"	21	114,89	589.86	515,00
	Tjiheulang	33 675	1 853	12	11	1	12	55,35	122,50	120.00
	Plaboean	27 751	2 135	14	14	"	14	17.83	24,90	22,00
	Djampang Tengah	34 028	2 702	22	18	4	22	325,24	6,29	763,37
	Djampang Koelon	33 329	3 036	27	19	8	27	369,07	71.45	657,49
	Per afdeeling	287 163	17 094	136	108	19	127	1 548,17	1 827,14	2 560,95
Soemedang	*Tandjongsari*	44 481	1 485	32	17	13	30	782.05	427,06	500,00
	Soemedang	40 793	117	59	2	10	12	123,44	"	232,00
	Dermaradja	18 737	"	21	"	1	1	154 86	"	62,00
	Tjibeureum	35 102	202	37	2	"	2	g) * 24,80	"	"
	Per afdeeling	139 113	1 804	149	21	24	45	1 085,15	427,06	794,00
Tassikmalaija	Singaparna	64 343	203	64	4	29	33	549.47	80,74	620,00
	Tjiawi	47 529	3 027	36	25	11	36	1 133,43	494,32	100.00
	Melangbong	36 033	780	33	12	21	33	405,10	850,65	161,00
	Per afdeeling	147 905	4 010	133	41	61	102	2 088,00	1 425,71	881,00
Limbangan	*Soetji*	35 564	830	20	9	9	18	249,70	573,60	120,59
	Panembong	27 999	1 928	14	14	"	14	119,69	523,61	584,79
	Wanaradja	36 342	2 787	23	17	6	23	551,81	568,23	690,79
	Wanakerta	30 040	2 757	23	23	"	23	286,91	1 375,56	3 254,28
	Per afdeeling	129 945	8 302	80	63	15	78	1 208,11	3 041,00	4 650,45
Soekapoera Kollot	Panjeredan	20 792	392	18	6	1	7	124,43	84,22	42,00
	Soekaradja	13 716	288	9	1	"	1	68,43	"	"
	Tradjoe	19 251	1 882	15	15	"	15	535,22	269,25	511,00
	Karang	9 829	168	9	2	"	2	39,31	"	5,00
	Batoewangi	21 556	1 560	12	12	"	12	521,31	167,04	163,00
	Nagara	14 002	176	15	1	3	4	33,85	"	5,00
	Kandangwesi	23 385	1 368	12	12	"	12	469,89	6,00	231,00
	Per afdeeling	122 531	5 834	90	49	4	53	1 792,44	526,51	957,00
	Te zamen voor de 45 koffiedistricten	1 600 235	71 621	1 114	618	212	830	13 716,01	21 301,26	21 496,81

CHERI[BON]

(Telt buiten de particu[...]

Cheribon	*Beber l)*	58 976	1 602	60	15	27	42	671,16	"	79,00
	Mandirantjan l)	35 007	725	49	8	18	26	193,72	"	40,00
	Per afdeeling	93 983	2 327	109	23	45	68	864,88	"	119,00
Madjalengka	Madjalengka	54 742	"	34	"	6	6	6,06	"	"
	Radjagaloeh	53 534	140	50	2	6	8	18,84	"	0,75
	Madja l)	34 171	1 849	41	20	6	26	371,22	"	19,00
	Telaga l)	71 535	983	74	9	54	63	402.56	"	"
	Per afdeeling	213 982	2 972	199	31	72	103	798,68	"	19,75

g) Waar, zooals hier bij gebrek aan opgaven, de cijfers van het vorig jaar zijn behouden, zijn deze met een * geteekend.

h) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1892 achtereenvolgens begrepen 116, 2, 3 en 74 pikol, afkomstig van verspreide aanplantingen in het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Indihiang (afdeeling Tassikmalaija).

i) Hieronder voor de kolommen 18 t/m 20 respectievelijk 149 450, 97 700 en 247 150 boomen in 8 niet meer bij de cultuur ingedeelde districten van de afdeeling Soekapoera.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	TOTAAL. a)	over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
70 280	605 299	675 579	675 400	"	675 400	172 000	43 100	215 100	475	244	134	2 028	264
12 300	398 053	410 353	1 146 400	"	1 146 400	238 550	115 950	354 500	228	138	81	1 045	131
3 700	213 370	217 070	557 000	622 700	1 179 700	230 000	800 000	1 030 000	305	130	386	2 107	8
"	105 955	105 955	69 000	176 000	245 000	120 000	120 000	240 000	252	99	209	1 587	388
"	30 306	30 306	"	49 800	49 800	96 000	36 000	132 000	152	40	163	681	35
18 500	583 356	601 856	6 450	2 300	8 750	522 400	359 500	881 900	665	179	367	2 571	44
54 352	316 937	371 289	46 000	28 550	74 550	433 650	257 550	691 200	261	53	105	755	463[5]
159 132	2 253 276	2 412 408	2 500 250	879 350	3 379 600	1 812 600	1 732 100	3 544 700	2 338	883	1 445	10 774	1 333[5]
91 780	883 493	975 273	260 000	594 100	854 100	176 000	824 000	1 000 000	6 549	1 364	4 343	11 540	1 604
7 060	185 300	192 360	"	"	"	30 000	434 000	464 000	2 143	310	853	2 751	316[5]
"	221 449	221 449	"	"	"	44 000	80 000	124 000	612	92	225	959	272[5]
* 15 690	* 18 344	* 34 034	"	"	"	"	"	"	119	54	44	163	14
114 530	1 308 586	1 423 116	260 000	594 100	854 100	250 000	1 338 000	1 588 000	9 423	1 820	5 465	15 413	2 207
"	722 998	722 998	"	145 300	145 300	729 000	387 000	1 116 000	960	56	118	1 502	54
292 130	1 034 117	1 326 247	74 250	1 372 550	1 446 800	87 700	93 750	181 450	3 552	306	921	5 418	69
59 130	423 385	482 515	310 150	1 435 700	1 745 850	83 050	240 900	323 950	1 891	228	1 126	2 865	215
351 260	2 180 500	2 531 760	384 400	2 953 550	3 337 950	899 750	721 650	1 621 400	h) 6 519	h) 592	h) 2 168	h) 9 859	338
22 890	272 017	294 907	250 800	680 600	931 400	84 900	89 500	174 400	1 593	346	1 069	2 841	250
"	159 724	159 724	51 200	849 200	900 400	279 600	836 400	1 116 000	7 027	652	2 093	5 806	666
26 730	637 350	664 080	45 000	807 000	852 000	175 100	1 140 800	1 315 900	5 595	669	2 995	8 455	370
"	390 948	390 948	"	1 737 900	1 737 900	457 600	4 838 800	5 296 400	7 821	943	3 358	10 133	748
49 620	1 460 039	1 509 659	347 000	4 074 700	4 421 700	997 200	6 905 500	7 902 700	22 036	2 610	9 515	27 235	2 034
36 891	126 211	163 102	"	141 600	141 600	50 000	20 000	70 000	428	49	63	360	61
49 700	39 490	89 190	"	"	"	"	"	"	201	47	56	488	3
"	629 382	629 382	269 000	269 500	538 500	300 000	350 000	650 000	3 117	573	688	3 795	704
21 991	33 861	55 852	"	"	"	7 000	3 000	10 000	69	5	11	64	"
297 895	485 051	782 946	216 300	39 300	255 600	79 800	309 250	389 050	2 463	531	678	2 633	413
27 009	55 698	82 707	"	"	"	"	10 000	10 050	212	22	36	234	"
252 597	440 541	693 138	"	9 000	9 000	400 000	23 150	423 150	796	210	257	1 342	48
686 083	1 810 234	2 496 317	485 300	459 400	944 700	836 800	715 450	1 552 250	7 286	1 437	1 789	8 916	1 229
2 599 719	15 519 389	18 119 108	8 168 750	30 724 950	38 893 700	i) 8 994 150	i) 26 951 450	i) 35 945 600	k) 125 175	28 041	64 869	k) 200 958	24 449

B O N.

liere landen 26 districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
103 383	1 028 327	1 131 710	"	"	"	38 900	"	38 900	1 010	140	1 107	679	293
114 706	207 879	322 585	"	"	"	18 450	"	18 450	176	35	289	149	27
218 089	1 236 206	1 454 295	"	"	"	57 350	"	57 350	1 186	175	1 396	828	320
"	6 002	6 002	"	"	"	"	"	"	24	1	22	175	"
"	34 443	34 443	1 000	"	1 000	300	"	300	163	43	173	"	47
141 788	517 984	659 772	17 950	"	17 950	25 550	20 050	45 600	578	41	1 053	937	225
53 911	443 838	497 749	"	"	"	16 850	"	16 850	1 057	79	474	993	26
195 699	1 002 267	1 197 966	18 950	"	18 950	42 700	20 050	62 750	1 822	164	1 722	2 105	298

k) Hieronder voor de jaren 1889 en 1892 respectievelijk 40 en 15 pikol, verkregen van verspreide aanplantingen in niet of niet meer bij de cultuur ingedeelde districten, welke echter niet nader zijn aangeduid.

l) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1880 n°. 110.

NAMEN DER		Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld.			Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige		
AFDEELINGEN.	KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)				Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	TE ZAMEN.	op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Galoeh	*Tjiamis l)*	75 872	246	85	m) 36	〃	36	104,02	13,92	16,70
	Rantjah.	32 649	1 528	39	m) 30	〃	30	236,93	〃	7,90
	Kwali l)	43 996	507	40	6	29	35	619,09	〃	67,67
	Pendjaloe l)	48 061	4 836	58	44	13	57	1 450,10	〃	11,12
	Per afdeeling.	200 578	7 117	222	116	42	158	2 410,14	13,92	103,39
Koeningan	*Koeningan l)*	56 009	830	67	6	17	23	87,41	〃	4,70
	Kadoegedeh	33 032	798	52	7	30	37	134,03	26,78	22,57
	Loerahgoeng l)	44 827	564	52	6	32	38	261,19	23,70	〃
	Per afdeeling.	133 868	2 192	171	19	79	98	482,63	50,48	27,27
	Te zamen voor de 13 koffiedistricten	642 411	14 608	701	189	238	427	4 556,33	64,40	269,41
										T A
										(Telt 18
Tagal	Gantoengan	22 129	1 161	39	21	〃	21	28,47	1,87	335,00
Brebes	Boemidjawa	38 001	3 448	30	23	〃	23	240,37	〃	2 335,50
	Boemiaijoe n)	76 372	6 235	50	40	〃	40	885,65	19,625	1 900,00
	Salem	28 290	1 203	40	18	〃	18	60,35	〃	〃
	Per afdeeling.	142 663	10 886	120	81	〃	81	1 186,37	19,625	4 235,50
Pamalang	*Randoedonghal n)*	44 696	〃	36	〃	4	4	21,79	〃	45,00
	Banjoemoedal n)	43 368	4 138	33	33	〃	33	436,54	〃	3 766,00
	Watoehoempoel n)	23 180	1 826	28	19	〃	19	369,86	〃	248,00
	Per afdeeling.	111 244	5 964	97	52	4	56	828,19	〃	4 059,00
	Te zamen voor de 7 koffiedistricten.	276 036	18 011	256	154	4	158	2 043,03	21,495	8 629,50
										P E K A
										(Telt 11
Pekalongan	*Doro*	31 150	1 330	85	27	〃	27	386,36	16,18	244,00
	Paninggaran	20 624	2 096	41	41	〃	41	333,20	49,44	1 739,00
	Per afdeeling.	51 774	3 426	126	68	〃	68	719,56	65,62	1 983,00
Batang	*Bandar Sidajoe*	41 687	3 103	85	54	1	55	184,64	〃	165,00
	Bawang	28 533	3 276	90	71	14	85	141,59	〃	373,00
	Soebah p)	39 646	〃	90	〃	20	20	74,45	〃	〃
	Keboemen p)	32 957	〃	74	〃	3	3	6,19	〃	〃
	Per afdeeling.	142 823	6 379	339	125	38	163	406,87	〃	538,00
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten	194 597	9 805	465	193	38	231	1 126,43	65,62	2 521,00

m) Van de 36 en 30 bij de gouvernementskoffiecultuur ingedeelde dessa's, in de districten Tjiamis en Rantja, zijn er respectievelijk 31 en 11, die in bijlage CCC van het vorig verslag waren gerangschikt onder de dessa's, die niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar alsnog met het onderhoud van bestaande aanplantingen belast waren. Of de thans gedane opgaaf, dan wel die van 1892 de juiste is, kan voor het oogenblik hier niet worden uitgemaakt.

n) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1881 n°. 29, in verband met Indisch Staatsblad 1885 n°. 2.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893: aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen. Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	TOTAAL. a)	Koffielevering (in pikols) over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
25 217	109 855	135 072	6 350	"	6 350	10 700	"	10 700	12	6	4	10	4
107 963	352 057	460 020	"	"	"	3 600	"	3 600	231	6	128	664	3
146 960	654 070	801 030	"	"	"	37 350	"	37 350	437	21	73	380	16
672 505	1 312 617	1 985 122	"	"	"	5 050	"	5 050	1 993	132	195	2 176	32
952 645	2 428 599	3 381 244	6 350	"	6 350	56 700	"	56 700	2 673	165	400	3 230	55
48 930	110 020	158 950	"	"	"	"	8 550	8 550	171	48	115	335	6
25 630	236 969	262 599	33 300	5 500	38 800	18 050	23 000	41 050	500	28	145	938	12
54 867	286 992	341 859	19 050	4 750	23 800	"	"	"	365	113	388	570	37
129 427	633 981	763 408	52 350	10 250	62 600	18 050	31 550	49 600	1 036	189	648	1 843	55
1 495 860	5 301 053	6 796 913	77 650	10 250	87 900	174 800	51 600	226 400	6 717	693	4 166	8 006	728

GAL.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
35 050	36 850	71 900	2 000	"	2 000	208 450	565 450	773 900	1 105	58	636	1 217	85
30 031	290 696	320 727	"	"	"	523 700	4 145 300	4 669 000	14 202	3 933	8 760	22 633	1 543
77 300	1 079 813	1 157 113	20 000	16 000	36 000	250 000	4 900 000	5 150 000	14 836	2 164	7 741	20 266	305
"	23 800	23 800	"	"	"	"	10 000	10 000	154	3	4	84	½
107 331	1 394 309	1 501 640	20 000	16 000	36 000	773 700	9 055 300	9 829 000	o) 29 362	o) 6 764	o) 16 523	o) 43 033	o) 1 949
"	33 327	33 327	"	"	"	1 550	12 850	14 400	140	70	55	129	3
201 688	552 484	754 172	"	"	"	2 161 000	5 382 150	7 543 150	13 345	2 417	6 859	12 138	515
175 425	428 314	603 739	"	"	"	50 000	567 700	617 700	1 065	129	933	2 050	7
377 113	1 014 125	1 391 238	"	"	"	2 212 550	5 962 700	8 175 250	14 550	2 616	7 847	14 317	525
519 494	2 445 284	2 964 778	22 000	16 000	38 000	3 194 700	15 583 450	18 778 150	45 017	9 438	25 006	58 567	2 559

LONGAN.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
18 110	439 124	457 234	"	"	"	690 250	423 500	1 113 750	3 898	717	3 000	3 365	104
19 393	382 419	401 812	96 800	"	96 800	594 350	2 095 200	2 689 550	1 855	459	1 087	7 013	22
37 503	821 543	859 046	96 800	"	96 800	1 284 600	2 518 700	3 803 300	5 753	1 176	4 087	10 378	126
36 270	97 251	133 521	"	"	"	58 000	271 200	329 200	716	134	382	1 064	23
"	98 553	98 553	"	"	"	68 850	677 250	746 100	3 301	327	1 405	3 217	118
"	69 169	69 169	"	"	"	"	"	"	64	104	46	94^{5}	14
"	9 300	9 300	"	"	"	"	"	"	105	41	188	29^{5}	10
36 270	274 273	310 543	"	"	"	126 850	948 450	1 075 300	4 186	606	2 021	4 405	165
73 773	1 095 816	1 169 589	96 800	"	96 800	1 411 450	3 467 150	4 878 600	9 939	1 782	6 103	14 783	291

o) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1893 achtereenvolgens 170, 664, 18, 50 en ½ pikol uit het niet meer bij de koffiecultuur ingedeelde district Balapoelang der afdeeling Brebes.

p) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1883 n°. 103.

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Volgens de laatste cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
										SAMA (Telt 24
Salatiga	Salatiga	97 183	8 157	121	109	〃	109	756,01	〃	14
Kendal	*Bodja r)*	52 959	7 442	88	88	〃	88	1 728,66	〃	498
	Selokaton r)	48 333	6 925	114	114	〃	114	838,60	118,82	830
	Per afdeeling	101 292	14 367	202	202	〃	202	2 567,26	118,82	1 328
Ambarawa	Ambarawa	82 178	10 778	117	117	〃	117	2 062,15	177,64	〃
	Oenarang	56 557	2 866	84	30	54	84	622,06	6,00	350
	Per afdeeling	138 735	13 644	201	147	54	201	2 684,21	183,64	350
	Te zamen voor de 5 koffiedistricten	337 210	36 168	524	458	54	512	6 007,48	302,46	1 692
										JAPA (Telt 16
Patti	Selowessi	74 758	s)	99	7	4	11	124,57	〃	〃
Koedoes	Tjendono	54 890	s)	75	3	2	5	30,52	〃	〃
Joana	Mergotoehoe	94 750	s	106	29	2	31	149,89	〃	〃
Japara	Japara	105 019	s)	106	13	〃	13	19,81	〃	〃
	Maijong	69 583	s)	64	10	〃	10	55,81	〃	〃
	Bandjaran	54 623	s)	55	20	5	25	181,86	〃	〃
	Per afdeeling	229 225		225	43	5	48	257.48	〃	〃
	Te zamen voor de 6 koffiedistric.	453 623		505	82	13	95	562,46	〃	〃
										SOERA (Telt 28
Modjokerto	*Djaboeng t)*	60 350	2 890	242	97	30	127	592,45	53,07	300
										PASOE (Telt 24
Malang	*Kotta Malang*	40 292	831	62	20	3	23	121,82	123,80	1 100
	Karanglo	76 791	5 164	126	70	6	76	901,99	576,18	1 245
	Pakis	86 827	3 758	127	44	16	60	606,53	〃	15 096
	Gondanglegi u)	82 750	1 841	73	13	17	30	570.55	〃	430
	Toeren u)	53 068	4 227	42	32	9	41	744.83	240,13	2 893
	Senggoro u)	68 199	5 432	91	57	12	69	918,26	249,11	1 575
	Penanggoengan	44 746	5 560	84	63	21	84	724,76	507,38	7 919
	Ngantang	22 221	3 069	60	60	〃	60	553.68	72,11	6 849
	Per afdeeling	474 894	29 882	665	359	84	443	5 142,42	1 768,71	37 107

q) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1893 achtereenvolgens 83, 16, 71, 63 en 1/4 pikol uit het niet meer bij de koffiecultuur ingedeelde district Tengaran der afdeeling Salatiga.
r) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1886 nº. 134.
s) Zie noot *b*.

Aantal koffieboomen op 31 October 1893:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	TOTAAL. a)	over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
RANG. districten.)													
197 506	142 709	340 215	"	"	"	19 050	8 750	27 800	g) 555	g) 168	g) 694	g) 343	g) $16\frac{1}{4}$
691 766	1 883 829	2 575 595	"	"	"	98 000	900 050	998 050	3 513	852	3 335	4 044	$152\frac{1}{2}$
205 738	952 018	1 157 756	20 000	160 000	180 000	80 000	400 000	480 000	4 658	645	2 388	5 637	$65\frac{1}{4}$
897 504	2 835 847	3 733 351	20 000	160 000	180 000	178 000	1 300 050	1 478 050	8 171	1 497	5 723	9 681	$217\frac{3}{4}$
453 166	2 722 607	3 175 773	17 200	1 202 800	1 220 000	225 000	405 000	630 000	7 298	1 236	7 866	6 904	87
60 374	940 655	1 001 029	4 000	8 000	12 000	140 000	150 000	290 000	994	200	1 238	1 716	91
513 540	3 663 262	4 176 802	21 200	1 210 800	1 232 000	365 000	555 000	920 000	8 292	1 436	9 104	8 620	178
1 608 550	6 641 818	8 250 368	41 200	1 370 800	1 412 000	562 050	1 863 800	2 425 850	17 101	3 117	15 592	18 707	412
RA. districten.)													
"	157 862	157 862	"	"	"	"	"	"	93	11	504	590	$\frac{1}{2}$
"	39 156	39 156	"	"	"	"	"	"	10	1	125	131	"
"	143 201	143 201	"	"	"	"	"	"	499	53	356	281	$14\frac{1}{2}$
"	34 435	34 435	"	"	"	"	"	"	1	"	18	6	8
"	114 861	114 861	"	"	"	"	"	"	2	5	39	14	$12\frac{1}{2}$
5 500	295 311	300 811	"	"	"	"	"	"	139	40	268	444	$\frac{1}{2}$
5 500	444 607	450 107	"	"	"	"	"	"	142	45	325	464	21
5 500	784 826	790 326	"	"	"	"	"	"	744	110	1 310	1 466	36
BAIJA. districten.)													
156 583	596 478	753 061	13 000	81 000	94 000	53 000	1 000 000	1 053 000	5099	1206	2806	3346	1846
ROEAN. districten.)													
37 771	83 065	120 836	59 000	65 000	124 000	60 000	1 187 000	1 247 000	10 461	1 347	8 139	15 446	233
330 032	896 991	1 227 023	472 000	342 000	814 000	298 000	1 380 000	1 678 000	13 632	398	11 634	14 319	456
188 570	596 811	785 381	"	"	"	136 800	12 894 800	13 031 600	60 698	11 269	54 920	73 369	2 971
87 339	943 951	1 031 290	"	"	"	120 000	828 000	948 000	3 297	366	5 994	2 485	82
227 470	1 015 481	1 242 951	80 000	400 000	480 000	100 000	4 100 000	4 200 000	13 723	1 036	14 331	18 458	71
350 635	1 139 159	1 489 794	409 700	171 700	581 400	197 650	1 918 250	2 115 900	6 956	877	12 206	14 206	209
87 507	592 460	679 967	487 800	148 500	636 300	87 000	7 907 700	7 994 700	33 997	6 181	27 460	38 123	4 131
64 560	600 577	665 137	74 700	"	74 700	258 000	6 644 000	6 902 000	47 135	3 875	23 304	47 120	5 918
1 373 884	5 868 495	7 242 379	1 583 200	1 127 200	2 710 400	1 257 450	36 859 750	38 117 200	189 899	25 349	157 988	223 526	14 071

f) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1883 n°. 263.
a) Als voren; zie Indisch Staatsblad 1878 n°. 345, in verband met Indisch Staatsblad 1883 n°. 120.

NAMEN DER										
AFDEELINGEN.	KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). *a*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Bangil	*Poerworedjo*	28 278	2 717	65	50	10	60	54,60	434,15	1 365
	Pandaän	53 644	1 729	188	35	15	50	64,02	395,87	1 250
	Per afdeeling	81 922	4 446	253	85	25	110	118,62	850,02	2 615
Pasoeroean	*Tengger*	27 542	2 335	51	23	10	33	4,56	〃	14 000
	Te zamen voor de 11 koffiedistricten	584 358	36 663	969	467	119	586	5 265,60	2 598,73	53 722
										PROBO (Telt 14
Probolinggo	*Tengger*	29 895	2 718	42	21	10	31	284,64	〃	6 305
Kraksaän	*Gading*	46 597	829	38	23	4	27	1 001,82	134,65	224,60
Loemadjang	Loemadjang	46 201	(niet afzonderlijk opgegeven.)	46	30	1	31	568,68	〃	〃
	Tempeh	37 649		31	31	〃	31	747,04^{5}	〃	〃
	Ranoelemongan	47 696		51	46	1	47	807,89	4,50	256
	Kandangan	14 266		24	24	〃	24	552,96	76,56	564
	Per afdeeling	145 812	* 13 864	152	131	2	133	2 676,57^{5}	81,06	820
	Te zamen voor de 6 koffiedistricten	222 304	* 17 411	232	175	16	191	3 963,03^{5}	215,71	7 349,60
										BE (Telt 20
Bezoeki	Bezoeki	37 345	679	62	9	18	27	487,95	〃	〃
	Wringin	18 540	698	27	6	21	27	569,77	〃	〃
	Per afdeeling	55 885	1 377	89	15	39	54	1 057,72	〃	〃
Bondowosso	Bondowosso	39 257	3 740	49	43	6	49	677,71	〃	〃
	Wonosari	78 471	8 874	51	42	9	51	1 507,70	〃	〃
	Penanggoengan	46 524	5 578	42	39	3	42	1 173,02	〃	〃
	Per afdeeling	164 252	18 192	142	124	18	142	3 358,43	〃	〃
Djember	Djember	65 226	〃	54	〃	54	54	422,28	〃	〃
	Soekokerto c)	71 925	4 864	53	20	33	53	1 186,35	〃	〃
	Poeger	18 321	〃	24	〃	24	24	308,79	〃	〃
	Tanggoel	18 053	〃	20	〃	20	20	264,27	〃	〃
	Per afdeeling	173 525	4 864	151	20	131	151	2 181,69	〃	〃

c) Dit district is niet in zijn geheel gereserveerd; zie Indisch Staatsblad 1881 n°. 241.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	TOTAAL. a)	over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
"	64 371	64 371	35 900	356 600	392 500	20 500	1 530 550	1 551 050	4 648	1 079	2 973	5 451	573
"	98 651	98 651	138 600	651 000	789 600	38 500	1 756 000	1 794 500	4 501	1 380	1 907	3 074	1 256
"	163 022	163 022	174 500	1 007 600	1 182 100	59 000	3 286 550	3 345 550	9 149	2 459	4 880	8 525	1 829
10 800	"	10 800	"	"	"	2 000 000	12 000 000	14 000 000	46 562	4 802	14 580	37 062	6 417
1 384 684	6 031 517	7 416 201	1 757 700	2 134 800	3 892 500	3 316 450	52 146 300	55 462 750	245 610	32 610	177 448	269 113	22 317

LINGGO.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
241 815	212 292	454 107	"	"	"	2 000 000	12 000 000	14 000 000	21 609	5 770	15 804	21 499	4 904
239 977	988 224	1 228 201	169 450	"	169 450	275 600	"	275 600	5 608	274	3 922	4 414	147
229 872	464 592	694 464	"	"	"	"	"	"	478	124	1 431	736	73
309 830	558 721	868 551	"	"	"	"	"	"	801	5	407	1 180	27
463 445	686 714	1 150 159	9 000	"	9 000	24 650	466 200	490 850	1 697	248	2 292	2 244	54
260 167	438 720	698 887	90 800	11 000	101 800	117 000	400 000	517 000	3 297	313	1 858	2 964	276
1 263 314	2 148 747	3 412 061	99 800	11 000	110 800	141 650	866 200	1 007 850	6 273	690	5 988	7 124	430
1 745 106	3 349 263	5 094 369	269 250	11 000	280 250	2 417 250	12 866 200	15 283 450	33 490	6 734	25 714	33 037	5 481

ZOEKI.

districten.)

12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
43 770	528 762	572 532	"	"	"	"	"	"	872	220	680	825	300
94 735	563 797	658 532	"	"	"	"	"	"	886	341	865	918	364
138 505	1 092 559	1 231 064	"	"	"	"	"	"	1 758	561	1 545	1 743	664
140 256	965 586	1 105 842	"	"	"	"	35 000	35 000	1 234	323	3 614	969	344
304 165	1 454 295	1 758 460	"	"	"	"	351 000	351 000	6 762	1 654	4 912	9 751	400
112 420	1 655 314	1 767 734	"	"	"	"	95 000	95 000	4 357	913	4 627	3 382	1 030
556 841	4 075 195	4 632 036	"	"	"	"	481 000	481 000	12 353	2 890	13 153	14 102	1 774
"	618 946	618 946	"	"	"	"	"	"	145	$\frac{1}{4}$	117	222	5
657 272	1 200 955	1 858 227	"	"	"	"	167 150	167 150	3 822	255	4 102	2 707	41
"	373 312	373 312	"	"	"	"	"	"	177	$11\frac{3}{4}$	585	133	96
26 260	326 424	352 684	"	"	"	"	"	"	213	2	108	359	"
683 532	2 519 637	3 203 169	"	"	"	"	167 150	167 150	4 357	269	4 912	3 421	142

NAMEN DER AFDEELINGEN.	NAMEN DER KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Volgens de laatste cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Uitgestrektheid … vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Uitgestrektheid … vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Banjoewangi.	Banjoewangi	46 747	1 997	57	34	8	42	415,04	"	"
	Rogodjampi	39 902	2 664	49	46	1	47	698,83	"	"
	Per afdeeling.	86 649	4 661	106	80	9	83	1 113,87	"	"
	Te zamen voor de 11 koffiedistricten	480 311	29 094	488	239	197	436	7 711,71	"	"

BAN
(Telt 19

Banjoemas	Soekaradja	78 942	"	93	11	"	11	183,59	"	"
Poerwokerto	Adjibarang	71 197	"	72	"	41	41	150,32	"	"
Poerbolinggo.	Poerbolinggo	118 206	1 927	130	28	"	28	487,76	"	30
	Kertanegara	71 357	2 917	93	41	"	41	721,10	"	173
	Tjahjana	94 241	2 007	89	22	"	22	309,47	"	140 1/2
	Per afdeeling.	283 804	6 851	312	91	"	91	1 518,33	"	343 1/2
Bandjarnegara	*Bandjar*	55 437	1 831	100	34	"	34	379,45	"	"
	Singomerto	63 697	2 585	97	39	5	44	385,36	28,00	"
	Karangkobar	31 461	2 929	65	65	"	65	1 049,72	5,50	760
	Batoer	33 058	2 185	53	34	"	34	600,39	89,50	625
	Per afdeeling.	183 653	9 530	315	172	5	177	2 414,92	123,00	1 385
Tjilatjap	Madjenang	26 626	"	26	"	3	3	12,05	"	"
	Dajeuhloehoer	17 371	"	25	"	2	2	11,27	"	"
	Per afdeeling.	43 997	"	51	"	5	5	23,32	"	"
	Te zamen voor de 11 koffiedistricten.	661 593	16 381	843	274	51	325	4 290,48	123,00	1 728 1/2

BA
(Telt 23

Ledok	Kalialang	52 425	"	91	"	70	70	197,86	"	45
	Leksono	33 442	1 547	71	25	25	50	558,22	"	8
	Sapoeran	81 710	1 570	124	26	1	27	2,75	"	1
	Kaliwiro	50 959	2 785	81	34	15	49	171,70	52	2
	Te zamen voor de 4 koffiedistricten	218 536	5 902	367	85	111	196	930,53	52	56

w) Hieronder begrepen voor de jaren 1889 t/m 1892 achtereenvolgens 82, 16, 3 en 6 pikol, afkomstig uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Poerwokerto (afdeeling van dien naam).

x) Hieronder begrepen voor de jaren 1889 t/m 1892 respectievelijk 14, 1, 7 en 7 pikol, afkomstig uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Pegadingan (afdeeling Tjilatjap).

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	TOTAAL. a)	over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
194 560 293 386	368 004 774 737	562 564 1 068 123	" "	" "	" "	" "	" "	" "	930 668	44 13	870 556	1 973 2 253	10 17
487 946	1 142 741	1 630 687	"	"	"	"	"	"	1 598	57	1 426	4 226	27
1 866 824	8 830 132	10 696 956	"	"	"	"	648 150	648 150	20 066	3 777	21 036	23 492	2 607

JOEMAS.

districten.)

7 722	148 187	155 909	"	"	"	"	"	"	122	2	7	70	8
"	89 985	89 985	58 050	"	58 050	"	"	"	w) 495	w) 21	w) 8	w) 190	14
229 651 329 346 244 208	358 480 515 990 178 961	588 131 845 336 423 169	" " "	" " "	" " "	24 500 293 400 63 750	34 100 396 100 87 000	58 600 689 500 150 750	161 2 065 163	9 153 2	5 135 6	127 1 726 311	7 37 "
803 205	1 053 431	1 856 636	"	"	"	381 650	517 200	898 850	2 389	164	146	2 164	44
272 123 281 225 528 650 28 839	295 192 340 685 677 684 751 682	567 315 621 910 1 206 334 780 521	" " 7 000 36 750	" 42 050 " 80 350	" 42 000 7 000 117 100	21 400 96 050 1 500 950 355 800	48 750 150 550 114 700 880 450	70 150 246 600 1 615 650 1 236 250	672 436 3 898 3 067	5 9 29 48	25 28 224 246	1 239 1 055 4 476 2 855	8 12 188 159
1 110 837	2 035 243	3 176 080	43 750	122 350	166 100	1 974 200	1 194 450	3 168 650	8 073	91	523	9 625	367
5 475 5 125	" "	5 475 5 125	" "	" "	" "	" "	" "	" "	114 4	0,05 2	4 "	47 "	" "
10 600	"	10 600	"	"	"	"	"	"	x) 118	x) 2,05	x) 4	x) 47	"
1 932 364	3 356 846	5 289 210	101 800	122 350	224 150	2 355 850	1 711 650	4 067 500	ij) 11 218	281,05	695	12 103	433

GELEN.

districten.)

" 92 600 " "	280 104 594 236 3 250 173 151	280 104 686 836 3 250 173 151	" " " 23 900	" " " 15 100	" " " 39 000	" 1 300 500 "	90 500 13 300 1 800 4 000	90 500 14 600 2 300 4 000	1 209 2 155 1 228 1 327	76 210 15 22	429 368 158 200	1 533 2 655 349 1 001	211 41 4 1
92 600	1 050 741	1 143 341	23 900	15 100	39 000	1 800	109 600	111 400	z) 7 252	z) 398	z) 1 282	z) 5 950	z) 274

ij) Hieronder voor 1889 nog 7 pikol, verkregen uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Kaliredjo der afdeeling Banjoemas.

z) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1893 achtereenvolgens 1333, 75, 127, 412 en 17 pikol, afkomstig uit in dit overzicht niet meer genoemde districten die vroeger bij de gouvernements-koffiecultuur zijn ingedeeld geweest.

NAMEN DER: AFDEELINGEN.	NAMEN DER: KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld: Volgens de laatste cultuurplannen.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld: Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld: Te zamen.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige: op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	Uitgestrektheid ...: vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Uitgestrektheid ...: vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
										KA (Telt 12
Magelang.	Ngasinan	53 824	2 391	219	55	"	55	30,39	631,50	5
Temanggoeng	*Lempoeijang*	44 908	4 847	175	133	42	175	495,74	40,50	620
	Prapak	31 049	"	83	"	"	"	"	"	8
	Soemowono	47 315	6 036	126	109	"	109	135,54	"	732
	Per afdeeling. . .	123 272	10 883	384	242	42	284	631,28	40,50	1 360
	Te zamen voor de 4 koffiedistricten	177 096	13 274	603	297	42	339	661,67	672,00	1 365
										MA (Telt 26
Madioen	Oeteran.	66 145	499	60	7	"	7	115,28	"	99,00
	Kanigoro	17 333	429	22	9	2	11	57,88	"	43,00
	Per afdeeling. . .	83 478	928	82	16	2	18	173,16	"	142,00
Ngawi	Sinee.	23 382	1 231	52	27	13	40	267,95	27,75	130,25
	Djogorogo.	27 862	1 353	41	25	9	34	275,63	28,00	11,50
	Per afdeeling. . .	51 244	2 584	93	52	22	74	543,58	55,75	141,75
Magettan	Balepandjang.	26 702	494	82	8	63	71	151,77	"	18,75
	Parang	31 410	1 170	34	15	"	15	85,78	62.66	1,00
	Per afdeeling. . .	58 112	1 664	116	23	63	86	237,55	62,66	19,75
Ponorogo	*Poeloeng*.	25 154	2 920	38	36	"	36	1 007,88	1 154,00	389,00
Patjitan	Patjitan.	43 817	"	90	"	13	13	3,53	"	"
	Pringkoekoe	41 614	"	35	"	8	8	60,47	"	"
	Tegalombo.	14 809	"	19	"	6	6	59.42	"	0.54
	Semanten	27 283	"	46	"	14	14	101,85	"	0,40
	Lorrok	33 365	"	53	"	33	33	153,75	"	"
	Per afdeeling. . .	160 888	"	243	"	74	74	379,02	"	0,94
	Te zamen voor de 12 koffiedistricten	378 876	8 096	572	127	161	288	2 341,19	1 272,41	693,44

aa) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1893 achtereenvolgens 1200, 318, 353 497 en 64 pikol, afkomstig uit in dit overzicht niet meer genoemde districten die vroeger bij de gouvernements-koffiecultuur zijn ingedeeld geweest.

bb) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1893 achtereenvolgens 2, 23, 18, 1 en 6 pikol, afkomstig uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Tjaroeban (afdeeling Madioen).

cc) Hieronder voor de jaren 1889, 1890 en 1892 achtereenvolgens 77, 8 en 5 pikol, verkregen uit het niet meer bij de cultuur ingedeelde district Magettan der afdeeling van dien naam.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893: aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen. Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden. Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	Totaal. a)	Koffielevering (in pikols) over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
D O E. districten.)													
"	42 300	42 300	"	113 000	113 000	"	8 000	8 000	1 382	42	829	1 648	56
13 260	656 179	669 439	2 000	10 000	12 000	8 500	1 231 500	1 240 000	6 168	561	2 543	6 328	93
"	"	"	"	"	"	250	15 700	15 950	4 225	278	2 178	4 613	"
17 026	56 645	73 671	"	"	"	34 850	1 449 300	1 484 150	294	15	58	187	26
30 286	712 824	743 110	2 000	10 000	12 000	43 600	2 696 500	2 740 100	10 687	854	4 779	11 128	119
30 286	755 124	785 410	2 000	123 000	125 000	43 600	2 704 500	2 748 100	aa) 13 269	aa) 1 214	aa) 5 961	aa) 13 273	aa) 239
D I O E N. districten.)													
54 650	100 719	155 369	"	"	"	13 100	181 900	195 000	415	62	334	529	185
36 330	44 990	81 320	"	"	"	62 850	15 750	78 600	313	136	208	210	239
90 980	145 709	236 689	"	"	"	75 950	197 650	273 600	bb) 730	bb) 221	bb) 560	bb) 740	bb) 430
84 167	283 640	367 807	20 600	21 000	41 600	12 350	183 000	195 350	1 135	245	1 216	391	306
120 062	209 929	329 991	"	42 000	42 000	8 250	9 000	17 250	211	143	394	167	217
204 229	493 569	697 798	20 600	63 000	83 600	20 600	192 000	212 600	1 346	388	1 610	558	523
57 500	82 600	140 100	"	"	"	17 350	4 100	21 450	668	79	136	233	9
79 020	205 990	285 010	"	19 050	19 050	"	1 100	1 100	956	28	340	556	24
136 520	288 590	425 110	"	19 050	19 050	17 350	5 200	22 550	cc) 1 701	cc) 115	476	cc) 794	33
88 834	830 454	919 288	535 500	2 049 400	2 584 900	120 400	465 750	586 150	dd) 10 946	dd) 2 147	dd) 7 053	dd) 11 227	dd) 2 432
"	2 311	2 311	"	"	"	"	"	"	164	"	2	10	"
14 180	13 555	27 735	"	"	"	"	"	"	58	"	1	5	"
4 200	38 908	43 108	"	"	"	500	900	1 400	995	11	357	388	29
23 400	99 104	122 504	"	"	"	"	600	600	1 203	2	281	648	3
"	153 904	153 904	"	"	"	"	"	"	387	"	9	70	"
41 780	307 782	349 562	"	"	"	500	1 500	2 000	2 807	13	650	1 121	32
562 343	2 066 104	2 628 447	556 100	2 131 450	2 687 550	234 800	862 100	1 096 900	17 530	2 884	ee) 10 357	ff) 14 440	3 450

dd) Hieronder voor de jaren 1889 t/m 1893 achtereenvolgens 844, 116, 259, 198 en 42 pikol afkomstig uit eenige niet meer bij de cultuur ingedeelde districten der afdeeling Ponorogo.

ee) Hieronder 8 pikol verkregen uit de niet meer bij de cultuur ingedeelde districten Magettan (afdeeling Magettan) en Soemoroto, Koetoe en Ardjowinangon (afdeeling Ponorogo.)

ff) Bij de inkooppakhuizen in Madioen werden slechts ingeleverd 14 324 pikol, daar de overige 116 pikol, onder het hier opgegeven totaal van 14 440 pikols begrepen, afkomstig uit de afdeelingen Ponorogo en Patjitan, ingeleverd werden in pakhuizen onder Trenggalek (Kediri).

KE

(Telt 28

NAMEN DER AFDEELINGEN. 1.	KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.) 2.	Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893. 3.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95. 4.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's. 5.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld. Volgens de laatste cultuurplannen. 6.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende. 7.	Te zamen. 8.	Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen. 9.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond. 10.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). a) 11.
Blitar	Blitar	71 785	1 662	52	13	16	29	415,51	"	"
	Srengat	33 506	* 1 193	34	18	4	22	190,97	"	"
	Wlingi	47 333	3 820	43	43	"	43	797,12	"	5,50
	Lodoijo	30 214	2 747	29	29	"	29	375,87	"	"
	Per afdeeling	182 838	9 422	158	103	20	123	1 779,47	"	5,50
Ngrowo	Pakoentjen	15 443	397	25	7	9	16	127,36	"	21,16
	Kalangbret	30 194	"	67	"	"	"	"	"	31,73
	Per afdeeling	45 637	397	92	7	9	16	127,36	"	52,89
Trenggalek	Trenggalek	32 912	334	73	10	"	10	119,01	"	133,00
	Ngasinan	26 489	977	63	32	"	32	220,15	"	25,50
	Kampak	18 767	1 012	45	28	"	28	288,75	"	3,00
	Ngraijoen	10 768	1 135	15	15	"	15	336,34	"	145,00
	Panggoel	32 005	2 692	53	53	"	53	550,95	"	110,00
	Per afdeeling	120 941	6 150	249	138	"	138	1 515,20	"	416,50
Berbek	Siwalan	12 629	777	22	12	10	22	303,57	"	267,00
Kediri	Modjoroto	69 291	203	84	7	"	7	28,61	"	134,00
	Djambean	84 182	652	88	18	"	18	116,25	"	37,00
	Soekoredjo	50 399	2 990	58	26	1	27	170,43	"	42,50
	Per afdeeling	203 872	3 845	230	51	1	52	315,29	"	213,50
	Te zamen voor de 15 koffiedistricten	565 917	20 591	751	311	40	351	4 040,89	"	955,39

gg) Hieronder wat 1889 betreft nog 13 pikol, verkregen uit de niet meer bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeelde districten Tanggoel, Wadjak en Ngoenoet (afdeeling Ngrowo), wat 1890 betreft $^1/_2$ pikol afkomstig uit laatstgenoemd district, en wat 1891 betreft 2 pikol uit Wadjak en Ngoenoet.

hh) Hieronder nog 3 pikol verkregen van verspreide aanplantingen in niet, of niet meer, bij de cultuur ingedeelde districten, welke echter niet nader zijn aangeduid.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893:									Koffielevering (in pikols)				
aanwezig in op hoog gezag aangelegde, nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd										
			op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.							
Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	TOTAAL.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	TOTAAL. a)	over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
241 850	395 016	636 866	"	"	"	"	"	"	860	15	760	633	6
99 320	185 481	284 801	"	"	"	"	"	"	73	1	45	117	"
593 670	534 835	1 128 505	"	"	"	"	10 000	10 000	637	36	1 596	580	5
236 700	260 479	497 179	"	"	"	"	"	"	33	36	516	14	4
1 171 540	1 375 811	2 547 351	"	"	"	"	10 000	10 000	1 633	88	2 917	1 344	15
46 100	139 255	185 355	"	"	"	5 750	37 800	43 550	257	2	15	109	"
"	"	"	"	"	"	14 250	41 000	55 250	358	$^{3}/_{4}$	2	80	$^{1}/_{2}$
46 100	139 255	185 355	"	"	"	20 000	78 800	98 800	*gg*) 628	*gg*) $3^{1}/_{4}$	*gg*) 19	189	$^{1}/_{2}$
32 410	95 888	128 298	"	"	"	18 100	247 400	265 500	946	2	21	852	"
107 033	237 958	344 991	"	"	"	1 100	51 150	52 250	300	4	36	392	"
133 520	292 429	425 949	"	"	"	2 250	4 550	6 800	331	"	9	171	"
150 400	332 639	483 039	"	"	"	"	263 700	263 700	1 160	5	220	1 059	19
397 850	558 667	956 517		"	"	6 350	187 500	193 850	771	1	50	856	3
821 213	1 517 581	2 338 794	"	"	"	27 800	754 300	782 100	3 508	12	345	3 330	22
110 110	217 942	328 052	"	"	"	1 000	335 550	336 550	1 088	171	552	467	436
30 300	17 950	48 250	"	"	"	44 000	158 000	202 000	275	16	118	251	$2^{1}/_{2}$
85 700	105 794	191 494	"	"	"	3 000	81 000	84 000	127	37	314	239	14
29 200	232 311	261 511	"	"	"	41 200	44 650	85 850	107	49	178	180	7
145 200	356 055	501 255	"	"	"	88 200	283 650	371 850	509	102	610	670	$23^{1}/_{2}$
2 294 163	3 606 644	5 900 807	"	"	"	137 000	1 462 300	1 599 300	*hh*) 7 369	376	4 443	*ii*) 6 000	497

ii) Bovendien werden in 1892 bij de inkooppakhuizen in de residentie Kediri ingeleverd 116 pikol, afkomstig uit de afdeelingen Ponorogo en Patjitan der residentie Madioen, welke hoeveelheid hier niet is bijgeteld, omdat zij gerekend is bij de koffie-inlevering uit Madioen (verg. noot *ff*).

NAMEN DER		Zielental der inlandsche bevolking op 31 December 1893.	Aantal personen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld volgens den voorstelstaat voor het plantjaar 1894/95.	Totaal der tot elk koffiedistrict behoorende dessa's.	Aantal dessa's bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld.			Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93, dat is op 31 October 1893, aanwezige		
AFDEELINGEN.	KOFFIEDISTRICTEN, daaronder ook die welke niet meer in de cultuurplannen waren opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhielden. (De in cursieve letters vermelde districten zijn geheel of gedeeltelijk voor de gouvernements-koffiecultuur gereserveerd.)				Volgens de laatste cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, maar vooralsnog bestaande aanplantingen onderhoudende.	Te zamen.	op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	vrijwillige of onder dien naam bekend staande koffieaanplantingen: op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond (naar schatting zooveel doenlijk). *a*)
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
RECAPI										
Bantam	(telt in 't geheel 21 districten) *kk*)	124 364 (4 distr.)	"	349 (4 distr.)	217 (3 distr.)	22 (1 distr.)	239 (4 distr.)	554,76	"	420,00
Krawang	" " " 6 " *kk*)	47 167 (2 distr.)	991 (2 distr.)	12 (2 distr.)	18 (2 distr.)	"	18 (2 distr.)	255,53	"	18,75
Preanger Regentschappen	" " " 62 "	1 600 235 (45 distr.)	71 621 (42 distr.)	1 114 (45 distr.)	618 (42 distr.)	212 (27 distr.)	830 (42 distr.)	13 716,01	21 301,26	21 496,81
Cheribon	" " " 26 " *kk*)	642 411 (13 distr.)	14 608 (12 distr.)	701 (13 distr.)	189 (12 distr.)	238 (11 distr.)	427 (13 distr.)	4 556,33	64,40	269,41
Tagal	" " " 18 "	276 036 (7 distr.)	18 011 (6 distr.)	256 (7 distr.)	154 (6 distr.)	4 (1 distr.)	158 (7 distr.)	2 043,03	21,49½	8 629,50
Pekalongan	" " " 11 "	194 597 (6 distr.)	9 805 (4 distr.)	465 (6 distr.)	193 (4 distr.)	38 (4 distr.)	231 (6 distr.)	1 126,43	65,62	2 521,00
Samarang	" " " 24 "	337 210 (5 distr.)	36 168 (5 distr.)	524 (5 distr.)	458 (5 distr.)	54 (1 distr.)	512 (5 distr.)	6 007,48	302,46	1 692,00
Japara	" " " 16 "	453 623 (6 distr.)	"	505 (6 distr.)	82 (6 distr.)	13 (4 distr.)	95 (6 distr.)	562,46	"	"
Soerabaija	" " " 28 "	60 350 (1 distr.)	2 890 (1 distr.)	242 (1 distr.)	97 (1 distr.)	30 (1 distr.)	127 (1 distr.)	592,45	53,07	300,00
Pasoeroean	" " " 24 "	584 358 (11 distr.)	36 663 (11 distr.)	969 (11 distr.)	467 (11 distr.)	119 (10 distr.)	586 (11 distr.)	5 265,60	2 598,73	53 722,00
Probolinggo	" " " 14 "	222 304 (6 distr.)	* 17 411 (6 distr.)	232 (6 distr.)	175 (6 distr.)	16 (4 distr.)	191 (6 distr.)	3 963,03½	215,71	7 349,60
Bezoeki	" " " 20 "	480 311 (11 distr.)	29 094 (8 distr.)	488 (11 distr.)	239 (8 distr.)	197 (11 distr.)	436 (11 distr.)	7 711,71	"	"
Banjoemas	" " " 19 "	661 593 (11 distr.)	16 381 (7 distr.)	843 (11 distr.)	274 (8 distr.)	51 (4 distr.)	325 (11 distr.)	4 290,48	123,00	1 728,50
Bagelen	" " " 23 "	218 536 (4 distr.)	5 902 (3 distr.)	367 (4 distr.)	85 (3 distr.)	111 (4 distr.)	196 (4 distr.)	930,53	52,00	56,00
Kadoe	" " " 12 "	177 096 (4 distr.)	13 274 (3 distr.)	603 (4 distr.)	297 (3 distr.)	42 (1 distr.)	339 (3 distr.)	661,67	672,00	1 365,00
Madioen	" " " 26 "	378 876 (12 distr.)	8 096 (7 distr.)	572 (12 distr.)	127 (7 distr.)	161 (9 distr.)	288 (12 distr.)	2 341.19	1 272,41	693,44
Kediri	" " " 28 "	565 917 (15 distr.)	20 591 (14 distr.)	751 (15 distr.)	311 (14 distr.)	40 (5 distr.)	351 (14 distr.)	4 040,89	"	955,39
Algemeene totalen voor de koffiedistricten der gouvernements-residentiën (dus zonder de Vorstenlanden)		7 024 984 (163 distr.)	301 506 (131 distr.)	8 993 (163 dis.)	*mm*) 4 001 (141 dis.)	1 348 (98 distr.)	5 349 (158 distr.)	58 619,58½	26 742,15½	101 217,40

kk) Buiten de particuliere landerijen.

ll) Zie de noten *ff* en *ii* op blz. 15 en 17 dezer bijlage.

TULATIE.

AANTAL KOFFIEBOOMEN OP 31 OCTOBER 1893: aanwezig in op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.			Naar schatting aanwezig in plantsoenen, vrijwillig of onder dien naam (als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegd: op bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			Op niet bij de cultuurplannen aangewezen gronden.			Koffielevering (in pikols)				
Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant in vroegere jaren.	Totaal.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93. a)	Geplant in vroegere jaren. a)	Totaal. a)	over 1889.	over 1890.	over 1891.	over 1892.	over 1893.
12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
133 224	762 140	895 364	″	″	″	137 500	313 000	450 500	2 975	528	1 067	5 960	228
132 330	225 965	358 295	″	″	″	35 900	″	35 900	169	37	122	708	34
2 599 719	15 519 389	18 119 108	8 168 750	30 724 950	38 893 700	8 094 450	26 951 450	35 045 600	125 175	28 041	64 869	200 958	24 449
1 495 860	5 301 053	6 796 913	77 650	10 250	87 900	174 800	51 600	226 400	6 717	693	4 166	8 006	728
519 494	2 445 284	2 964 778	22 000	16 000	38 000	3 194 700	15 583 450	18 778 150	45 017	9 438	25 006	58 567	2 559
73 773	1 095 816	1 169 589	96 800	″	96 800	1 411 450	3 467 150	4 878 600	9 939	1 782	6 108	14 783	291
1 608 550	6 641 818	8 250 368	41 200	1 370 800	1 412 000	562 050	1 863 800	2 425 850	17 101	3 117	15 592	18 707	412
5 500	784 826	790 326	″	″	″	″	″	″	744	110	1 310	1 466	36
156 583	596 478	753 061	13 000	81 000	94 000	53 000	1 000 000	1 053 000	5 099	1 206	2 806	3 346	1 846
1 384 684	6 031 517	7 416 201	1 757 700	2 134 800	3 892 500	3 316 450	52 146 300	55 462 750	245 610	32 610	177 448	269 113	22 317
1 745 106	3 349 263	5 094 369	269 250	11 000	280 250	2 417 250	12 866 200	15 283 450	33 490	6 734	25 714	33 037	5 481
1 866 824	8 830 132	10 696 956	″	″	″	″	648 150	648 150	20 066	3 777	21 036	23 492	2 607
1 932 364	3 356 846	5 289 210	101 800	122 350	224 150	2 355 850	1 711 650	4 067 500	11 218	281	695	12 103	433
92 600	1 050 741	1 143 341	23 900	15 100	39 000	1 800	109 600	111 400	7 252	398	1 282	5 950	274
30 286	755 124	785 410	2 000	123 000	125 000	43 600	2 704 500	2 748 100	13 269	1 214	5 961	13 273	239
562 343	2 066 104	2 628 447	556 100	2 131 450	2 687 550	234 800	862 100	1 096 900	17 530	2 884	10 357	ll) 14 440	3 450
2 294 163	3 606 644	5 900 807	″	″	″	137 000	1 462 300	1 599 300	7 369	376	4 443	ll) 6 000	497
16 633 403	62 419 140	79 052 543	11 130 150	36 740 700	47 870 850	23 070 300	121 741 250	144 811 550	568 740	93 226	367 982	689 909	65 881

mm) Voor sommige gewesten leveren de opgaven in deze kolom eenig verschil op met die in bijlage ZZ hiervóór, waaromtrent geen toelichting is verstrekt.

(5. 55.)

BIJLAGE CCC.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 3°., van het verslag.)

I. STATISTIEK betreffende de PLANTSOENEN der GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING in de Preanger Regentschappen, over de jaren 1891, 1892 en 1893.

LIGGING en gemiddelde hoogte boven zee der plantsoenen (de hoogte uitgedrukt in Meters).	Oppervlakte (in bouws) der totelk etablissement behoorende terreinen volgens kadastrale meting in 1893. a)	Aanwezig op ultimo	PLANTEN IN DE KWEEKERIJEN. Ledgeriana.	PLANTEN IN DE KWEEKERIJEN. Succirubra.	PLANTEN IN DE KWEEKERIJEN. Totaal.	BOOMEN EN PLANTEN IN DEN VOLLEN GROND. Ledgeriana. b)	BOOMEN EN PLANTEN IN DEN VOLLEN GROND. Succirubra.	BOOMEN EN PLANTEN IN DEN VOLLEN GROND. Officinalis.	BOOMEN EN PLANTEN IN DEN VOLLEN GROND. Overige soorten. c)	BOOMEN EN PLANTEN IN DEN VOLLEN GROND. Totaal.
BENOORDEN BANDONG.										
Lembang (gebergte Tangkoeban Prahoe) 1251 M.	$60\frac{373}{500}$	1891	»	75 000	75 000	4 000	110 000	»	100	114 100
		1892	»	45 000	45 000	3 000	90 000	»	100	93 100
		1893	«	»	»	3 000	130 000	»	»	133 000
Nagrak (gebergte Tangkoeban Prahoe) 1625 M.	$168\frac{20}{500}$	1891	60 000	»	60 000	420 000	16 000	»	»	436 000
		1892	»	150 000	150 000	400 000	5 000	»	»	405 000
		1893	»	150 000	150 000	400 000	5 000	»	»	405 000
BEZUIDEN BANDONG.										
Tirtasari (gebergte Malawar) 1530 M.	$271\frac{483}{500}$	1891	27 000	»	27 000	350 000	»	»	»	350 000
		1892	26 000	»	26 000	400 000	»	»	»	400 000
		1893	17 000	»	17 000	450 000	»	»	»	450 000
Tjinjiroean (gebergte Malawar) 1566 M.	$232\frac{330}{500}$	1891	200 000	300 000	500 000	460 000	50 000	1 400	2 900	514 300
		1892	160 000	300 000	460 000	520 000	45 000	1 400	2 900	569 300
		1893	150 000	400 000	550 000	520 000	45 000	1 400	2 900	569 300
Tjibeureum (gebergte Malawar) 1560 M.	$242\frac{342}{500}$	1891	30 000	30 000	60 000	470 000	40 000	»	»	510 000
		1892	»	100 000	100 000	510 000	40 000	»	»	550 000
		1893	100 000	100 000	200 000	510 000	40 000	»	»	550 000
Tjibitoeng (gebergte Wajang) 1527 M.	$227\frac{360}{500}$	1891	40 000	50 000	90 000	130 000	160 000	6 000	»	296 000
		1892	»	52 000	52 000	110 000	160 000	4 000	»	274 000
		1893	»	45 000	45 000	100 000	165 000	4 000	»	269 000
Rioeng Goenoeng (gebergte Tiloe) 1625 M.	$161\frac{139}{500}$	1891	5 000	20 000	25 000	200 000	85 000	500	1 200	286 700
		1892	»	100 000	100 000	225 000	100 000	500	1 000	326 500
		1893	»	50 000	50 000	220 000	100 000	500	1 000	321 500
Kawah Tjiwidej (gebergte Kendeng Patoeba) 1950 M.	$96\frac{287}{500}$	1891	»	5 000	5 000	»	160 000	40 000	»	200 000
		1892	»	»	»	»	170 000	38 000	»	208 000
		1893	»	»	»	»	125 000	d) 82 000	»	207 000
Totalen . . .	$1461\frac{334}{500}$	1891	e) 362000	480 000	842 000	2034 000	621 000	47 900	4 200	2707 100
		1892	f) 186000	747 000	933 000	2168 000	610 000	43 900	4 000	2825 900
		1893	g) 267000	745 000	1012 000	2203 000	610 000	87 900	3 900	2904 800

a) Cijfers omtrent de beplante oppervlakte zullen in het volgende verslag worden opgenomen. Voor bijzonderheden aangaande den toestand van elk etablissement bij het einde van 1892 zij verwezen naar de aanteekeningen in bijlage DDD van 't vorig verslag.

b) Het aantal uit stekken en enten opgekweekte ledgeriana's bedroeg bij het einde van de opgegeven drie jaren (in ronde getallen) achtereenvolgens 270 000, 300 000 en 450 000 stuks. Van dit laatste getal waren er p. m. 100 000 te Nagrak en p. m. 350 000 te Tirtasari. Van de uit Boliviaansche zaden indertijd verkregen exemplaren was op ult. 1893 het nog aanwezig getal (te Tjinjiroean) te stellen op p. m. 2500.

c) Hieronder voornamelijk hasskarliana's en andere calisaya's, zoomede lancifolia's, van welke soorten de teelt geheel is opgegeven. Van de op ult. 1893 nog aanwezige calisaya's telde men een 900-tal te Tjinjiroean en een 1000-tal te Rioeng Goenoeng. Overigens komt het etablissement Tjinjiroean in deze kolom voor met p. m. 1500 c. pitayensis en een 500 tal c. lancifolia.

d) Hieronder p. m. 45 000 enten. e) Hieronder p. m. 27 000 reeds geslaagde enten.

f) Hieronder p. m. 26 000 enten, gedeeltelijk reeds geschikt voor den vollen grond, gedeeltelijk eerst plantbaar in het 1ste kwartaal 1893.

g) Hieronder p. m. 17 000 enten, geschikt om in het 1ste kwartaal 1894 in den vollen grond te worden overgebracht.

II. PRODUCTIE-OPGAVEN der GOUVERNEMENTS-KINA-ONDERNEMING over de jaren 1891, 1892 en 1893.

KINA-SOORTEN.	Oogst-jaren.	Hoeveelheid kinabast (in K.G.), volgens het gewicht in drogen staat, gedurende de onderstaande jaren voor den verkoop in Nederland geoogst bij elk der etablissementen								Totalen.
		Lembang.	Nagrak.	Tirtasari.	Tjinjiroean.	Tjibeu-reum.	Tjibitoeng.	Rioeng Goenoeng.	Kawah Tjiwidei.	
C. ledgeriana . . .	1891	»	18 349	55 433	51 765	43 820	12 935^5	33 032	»	215 334^5
	1892	2 966^5	50 242^5	54 554	59 358^5	54 123	13 657	33 595	»	268 496^5
	1893	»	39 832^5	65 501^5	31 629^5	57 278	7 975	27 828	»	230 044^5
C. succirubra . . .	1891	323^5	9 464^5	148^5	19 559	28 863	»	5 957	320^5	64 636
	1892	2 141	193	1 113	15 578	5 801^5	»	»	1 040^5	25 867
	1893	»	»	»	38 629^5	»	»	»	736^5	39 366
C. cal. hasskarliana.	1891	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1892	»	»	»	»	252	»	»	»	252
	1893	»	»	»	»	»	»	»	»	»
C. cal. schuhkrafft.	1891	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1892	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1893	746	»	»	»	»	»	»	»	746
C. officinalis . . .	1891	»	»	»	»	»	»	»	6 130^5	6 130^5
	1892	»	»	»	»	»	2 078^5	»	11 326^5	13 405
	1893	»	»	»	»	»	»	»	8 505	8 505
Totale productie . .	1891	323^5	27 813^5	55 581^5	71 324	72 683	12 935^5	38 989	6 451	286 101
	1892	5 107^5	50 435^5	55 667	74 936^5	60 176^5	15 735^5	35 595	12 367	a) 308 020^5
	1893	746	39 832^5	65 501^5	70 259	57 278	7 975	27 828	9 241^5	b) 278 661^5

a) Hierbij niet gerekend 942 K.G. bast van c. cal. schuhkrafft en 665^5 K.G. succirubra-bast, in Indië teruggehouden ten behoeve van den geneeskundigen dienst aldaar.

b) Hieronder niet gerekend 1317 K.G. succirubra-bast als voren.

(5. 56.)

BIJLAGE DDD.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub 3°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1894 hier te lande voor GOUVERNEMENTSREKENING verkochte hoeveelheden KINABAST uit den oogst van 1893.

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Groeiplaatsen.	Hoeveelheid (in K.G.).		Alcaloïd-gehalte van de onderzochte monsters, volgens de in Indië verrichte analyses.			Opbrengst.		
		Netto gewicht der aangevoerde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de vóór elke veiling, door middel van de *Staatscourant*, gepubliceerde beschrijvingslijst der te veilen basten).	Netto gewicht aan de koopers uitgeleverd.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine*. Pct.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine en andere alcaloïden* te zamen. Pct.	Zwavelzure chinine. Pct.	Laagste en hoogste veilingsprijs der verschillende kavelingen per *half* K.G.	Gemiddelde veilingsprijs over al de kavelingen dooreen per *half* K.G.	Totaal der opbrengst.
1894.	**Ledgeriana.**								
25 Januari .	Malawar	18 754	20 655	»	»	2.88 à 9.83	f 0,13^{5} à f 0,36	f 0,19^{53}	f 8 034,60
	Kendeng	1 761		»	»	6.33	0,26^{75} » 0,27^{5}		
1 Maart. .	Malawar	21 917	23 230	»	»	2.69 à 6.08	0,12^{25} » 0,26	0,20^{49}	9 501,16
	Kendeng	1 004		»	»	6.73	f 0,29^{25}		
5 April . .	Tangkoeban Praoe .	9 812	25 733	»	»	6.46 à 6.73	f 0,26 à f 0,28	0,39^{02}	14 434,14^{5}
	Malawar	15 466		»	»	2.96 » 9.90	0,17^{5} » 0,44^{5}		
10 Mei . .	Tangkoeban Praoe .	995	25 543	»	»	6.40	f 0,29^{75}	0,23^{16}	11 834,60
	Malawar	24 212		»	»	2.77 à 7.10	f 0,13^{5} à f 0,33^{25}		
14 Juni . .	Tangkoeban Praoe .	994	23 083	»	»	6.40	f 0,28^{75}	0,23^{33}	10 695,45
	Malawar	16 698		»	»	2.15 à 5.97	f 0,08^{75} à f 0,23		
	Kendeng	5 163		»	»	5.72 » 5.92	0,32^{25} » 0,33		
19 Juli . .	Malawar	19 097	22 752	»	»	3.87 » 7.21	0,19^{5} » 0,34^{5}	0,23^{37}	11 276,44^{5}
	Kendeng	3 460		»	»	3.21	0,19^{25} » 0,19^{75}		
30 Augustus.	Tangkoeban Praoe .	11 879	22 397	»	»	5.81 à 6.40	0,25^{25} » 0,30^{25}	0,28^{07}	12 727,45
	Malawar	5 084		»	»	6.08 à 10.63	0,31^{75} » 0,48		
	Kendeng	5 222		»	»	4.73 à 5.11	0,24^{5} » 0,27^{25}		
4 October .	Tangkoeban Praoe .	9 859	22 282	»	»	5.81 » 6.40	0,17^{5} » 0,20^{5}	0,17^{57}	7 767,91^{5}
	Malawar	12 209		»	»	3 63 à 7.26	0,12^{75} » 0,25^{25}		

Dagteekening der veilingen.	Groeiplaatsen.	Hoeveelheid (in K.G.). Netto gewicht der aangevoerde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de vóór elke veiling, door middel van de *Staatscourant*, gepubliceerde beschrijvingslijst der te veilen basten).	Hoeveelheid (in K.G.). Netto gewicht aan de koopers uitgeleverd.	Alcaloïd-gehalte van de onderzochte monsters, volgens de in Indië verrichte analyses. Laagste en hoogste gehalte aan *chinine*. Pct.	Alcaloïd-gehalte. Laagste en hoogste gehalte aan *chinine en andere alcaloïden* te zamen. Pct.	Alcaloïd-gehalte. Zwavelzure chinine. Pct.	Opbrengst. Laagste en hoogste veilingsprijs der verschillende kavelingen per *half* K.G.	Opbrengst. Gemiddelde veilingsprijs over al de kavelingen dooreen per *half* K.G.	Opbrengst. Totaal der opbrengst.
8 November.	Tangkoeban Praoe .	549		»	»	6.73	f 0,22^{25}		
	Malawar	19 957	23 342^{50}	»	»	4.80 à 7.10	f0,14^{75} à f0,33^{5}	f 0,21^{06}	f 9 944,26
	Kendeng	2 683		»	»	4 01 » 5.31	0,19^{25} » 0,25^{5}		
13 December.	Tangkoeban Praoe .	5 745		»	»	6.73 » 8.02	0,19 » 0,23		
	Malawar	8 988	23 493	»	»	3.44 » 8.02	0,10^{5} » 0,22^{25}	f 0,17^{31}	8 226,63
	Kendeng	8 536		»	»	2 90 » 6 31	0,09^{25} » 0,19^{5}		
			232 510^{50}						f 104 442,65^{5}
Verstrekte monsters	. . . .		113^{35}						58,26
		230 044	232 623^{85}						f 104 500,91^{5}
				Officinalis.					
25 Januari .	Kendeng	2 957	2 942	*a*) 3.80	*a*) 6.20	4.84 à 5.11	f0,18^{5} à f0,40^{5}	f 0,20^{31}	f 1 182,85
1 Maart. .	Kendeng	891	882^{5}	»	»	5.80 » 6.35	0,23^{5} » 0,29^{25}	0,25^{225}	445,36^{5}
5 April . .	Kendeng	792	806	»	»	5.70	f 0,24	0,24	386,88
10 Mei . .	Kendeng	721	729^{5}	*a*) 3.80	*a*) 6.20	5.11 à 7.32	f0,22 à f0,43^{75}	0,32^{43}	472,26^{5}
14 Juni . .	Kendeng	1 047	1 095^{5}	»	»	5.11	f 0,22^{5}	0,22^{50}	492,97^{5}
30 Augustus	Kendeng	1 048	1 089	»	»	5.11	0,27	0,27	588,06
4 October .	Kendeng	1 047	1 096^{5}	»	»	5.11	0,15^{5}	0,15^{50}	339,91^{5}
			8 641						f 3 908,31
Verstrekte monsters	. . . .		10^{80}						6,55
		8 503	8 651^{80}						f 3 914,86
				Succirubra.					
25 Januari .	Kendeng	736	727^{5}	1.22	6.80	1.64	f0,17^{5} à f0,35^{25}	f 0,22^{09}	f 325,23^{5}
5 April . .	Malawar	3 592	4 138	1.45 à 1.68	6.20 à 7.80	1.95 à 2.26	0,25^{5} » 0,57^{25}	0,33^{77}	2 828,66^{5}
10 Mei . .	Malawar	4 089	3 661^{5}	1.45	7.19	1.95	0,23^{5} » 0,33^{75}	0,28^{51}	2 090,76^{5}
14 Juni . .	Malawar	6 063	6 122^{5}	1.45 à 1.68	6.20 à 7.80	1.95 à 2.26	0,25 » 1,51	0,42^{75}	5 330,11^{5}
19 Juli . .	Malawar	5 299	5 385	1.48 » 1.68	6.20 » 7.80	1.95 » 2.26	0,13 » 0,51^{25}	0,21^{12}	3 169,37^{5}
30 Augustus	Malawar	5 021	5 148^{5}	1.45 » 1.48	6.20 » 7.19	1.95 » 1.99	0,19 » 1,40	0,39^{48}	4 156,91^{5}
4 October .	Malawar	4 991	5 085	1.45	7.19	1.95	0,26^{5} » 0,47	0,32^{45}	3 290,29
8 November	Malawar	4 821	5 032^{5}	1,45	7.19	1.95	0,15^{5} » 0,26^{25}	0,19^{75}	1 981,36^{5}

a) Betreft niet de geheele, doch slechts een deel van de in veiling verkochte partij.

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Groeiplaatsen.	Hoeveelheid (in K.G.).		Alcaloïd-gehalte van de onderzochte monsters, volgens de in Indië verrichte analyses.			Opbrengst.		
		Netto gewicht der aangevoerde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de vóór elke veiling, door middel van de *Staatscourant*, gepubliceerde beschrijvingslijst der te veilen basten).	Netto gewicht aan de koopers uitgeleverd.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine*. Pct.	Laagste en hoogste gehalte aan *chinine en andere alcaloïden* te zamen. Pct.	Zwavelzure chinine. Pct.	Laagste en hoogste veilingsprijs der verschillende kavelingen per *half* K.G	Gemiddelde veilingsprijs over al de kavelingen dooreen per *half* K.G.	Totaal der opbrengst.
13 December	Malawar	4 754	4 931^{5}	1.45	7.19	1.95	f0,14^{25} à f0,50^{25}	f 0,19^{28}	f 1 883,63
			40 232						f 25 056,35^{5}
Verstrekte monsters	. . . .	. . . .	278^{45}						271,78
		39 366	40 510^{45}						f 25 328,13^{5}
				Calisaya Schuhkrafft.					
1 Maart. .	Tangkoeban Praoe .	746	728	0.80 à 1.10	3 à 3.30	1.48	f 0,20^{5} à f 0,72	f 0,29^{55}	f 441,96
Verstrekte monsters	. . . .	. . . .	15^{70}						14,80
		746	743^{70}						f 456,76

RECAPITULATIE.

Sorteeringen waarin de in veiling verkochte basten verdeeld waren (over al de tien veilingen bijeengenomen).

SORTEERING.		Hoeveelheid (in K.G.).					Gemiddelde opbrengst per *half* K.G.				
		Ledgeriana.	Officinalis.	Succirubra.	Calisaya Schuhkrafft.	Totaal.	Ledgeriana.	Officinalis.	Succiubra.	Calisaya Schuhkrafft.	Totaa
Stambast.	1ste soort	»	»	1 731^{5}	»	1 731^{5}	»	»	f 0,77^{7}	»	f 0,77^{7}
	id. gemost	»	»	466^{5}	»	466^{5}	»	»	0,52^{4}	»	0,52^{4}
	id. vernieuwd	»	»	413^{5}	»	413^{5}	»	»	0,38^{3}	»	0,38^{3}
	id. korte pijpen.	»	90	»	»	90	»	f 0,43^{7}	»	»	0,43^{7}
	2de soort	»	68^{5}	3 478^{5}	244	3 791	»	0,40^{5}	0,46^{3}	f 0,49^{4}	0,46^{4}
	id. gemost	»	»	635	»	635	»	»	0,47^{2}	»	0,47^{2}
	id. vernieuwd	»	»	1 304	»	1 304	»	»	0,32^{2}	»	0,32^{2}
	id. korte pijpen	»	92^{5}	»	»	92^{5}	»	0,22	»	»	0,22
	vernieuwd.	36 339^{5}	813	»	»	37 152^{5}	f 0,21^{8}	0,31^{2}	»	»	0,24^{7}
	gebroken pijpen.	65 628	3 453	26 640^{5}	484	96 205^{5}	0,45^{9}	0,21^{7}	0,27	f 0,20^{5}	0,26^{1}
	id. id. gemost.	»	»	456^{5}	»	456^{5}	»	»	0,35^{5}	»	0,35^{5}
	id. id. vernieuwd.	»	»	3 764	»	3 764	»	»	0,22^{1}	»	0,22^{1}
	gruis	118 258	2 701^{5}	»	»	120 959^{5}	0,19^{4}	0,19^{4}	»	»	0,19^{4}
	id. gemost	»	»	77	»	77	»	»	0,13^{2}	»	0,13^{2}
	id. vernieuwd	»	»	687^{5}	»	687^{5}	»	»	0,13	»	0,13
	gebroken pijpen en gruis vernieuwd .	»	»	577^{5}	»	577^{5}	»	»	0,25^{5}	»	0,25^{5}
Wortelbast		12 285	1 422^{5}	»	»	13 707^{5}	0,26^{3}	0,23^{7}	»	»	0,26^{1}
Totalen. . . .		232 510^{5}	8 641	40 232	728	282 111^{5}	f 0,22^{46}	f 0,22^{6}	f 0,31^{2}	f 0,30^{3}	f 0,23^{7}

TOTAAL OVERZICHT voor elke veiling in het bijzonder.

DAGTEEKENING der VEILINGEN.	Hoeveelheid (in K.G.).				Opbrengst					
	Netto gewicht der voor de veiling bestemde partijen (benaderende opgaven ontleend aan de beschrijvingslijsten der veilingen).	Uitgeleverd netto gewicht			van het in veiling verkochte.	van de verstrekte monsters.	Te zamen.	Per *half* K.G. werd alzoo verkregen		Gemiddelde unitprijs bij elke veiling (berekend per procent chininesulphaat en per *half* K. G. bast).
		van het in veiling verkochte.	van de verstrekte monsters.	Te zamen.				voor het in veiling verkochte.	voor de verstrekte monsters.	
1894.										
25 Januari	24 208	24 324^{50}	22^{80}	24 347^{30}	f 9 542,68^{5}	f 12,43	f 9 555,11^{5}	f 0,19^{77}	f 0,27^{25}	f 0,03^{95}
1 Maart.	24 558	24 840^{50}	28^{80}	24 869^{30}	10 388,48^{5}	20,95	10 409,43^{5}	0,21^{11}	0,36^{37}	0,04^{40}
5 April	29 662	30 677	56^{80}	30 733^{80}	17 649,69	47,11	17 696,80	0,29	0,41^{47}	0,04^{43}
10 Mei	30 017	29 934	29^{30}	29 963^{30}	14 397,63	17,28	14 414,91	0,24^{42}	0,29^{48}	0,04^{30}
14 Juni	29 965	30 301	66^{30}	30 367^{30}	16 518,54	78,99	16 597,53	0,28^{28}	0,59^{57}	0,04^{12}
19 Juli	27 856	28 137	51^{30}	28 188^{30}	14 445,82	36,07	14 481,89	0,25^{12}	0,35^{15}	0,04^{50}
30 Augustus . . .	28 254	28 634^{50}	69^{05}	28 703^{55}	17 472,42^{5}	91,55	17 563,97^{5}	0,30^{60}	0,66^{29}	0,04^{50}
4 October	28 106	28 463^{50}	36^{10}	28 499^{60}	11 398,12	22,04	11 420,16	0,21^{24}	0,30^{52}	0,03^{29}
8 November . . .	28 010	28 375	27^{45}	28 402^{45}	11 925,62^{5}	12,51	11 938,13^{5}	0,20^{73}	0,22^{78}	0,03^{75}
13 December . . .	28 023	28 424^{50}	30^{40}	28 454^{90}	10 110,26	12,46	10 122,72	0,17^{77}	0,20^{49}	0,02^{875}
								. . .	. . .	. . .
Totalen	278 659	282 111^{50}	418^{30}	282 529^{80}	f133 849,28	f 351,39	f134 200,67	f 0,23^{72}	f 0,42	f 0,04

(5. 57.)

BIJLAGE EEE.

(Zie hoofdst. 0, afd. I, § 1, sub 4°., van het verslag.)

OVERZICHT over 1893 van de productie enz. der uitsluitend op overeenkomsten met de inlandsche bevolking werkende SUIKERFABRIEKEN op JAVA, dus met uitzondering van die, gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur uitgegeven, van die in de Vorstenlanden en van die op particuliere landerijen. *a*)

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws).	Productie (in pikols).	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols).		Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend naar de in kolom 6 opgegeven productie.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
						Stroopsuiker.	Zaksuiker.			
1.	2	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
					CHERIBON.					
1	Cheribon.	Cheribon.	Kalitandjoeng. (C.)	244	15 000	„	„	61.47	34	300
2	id.	Sindanglaut.	Sindanglaut. (N.V.)	498	45 146	4 600	12 891	90.65	75	20 à 300
3	id.	id.	Karangsoewoeng (of Karangsambong).	468^{5}	49 036	14 522	2 500	104.66	278	†
4	id.	id.	Leuweung Gadjah. (C.)	336	22 000	„	„	65.47	100	50 à 400
5	id.	id.	Panggang. (C.)	175	8 775	„	„	50.14	33	25 „ 172
6	id.	Lossari.	Tjiledoek.	517^{5}	42 641	7 753	2 029	82.39	502	†
7	id.	id.	Tersana.	517^{5}	34 919	13 259	2 528	67.47	490	†
8	id.	id.	Tjigobang. *b*)	....	....	....	....	....	.....	......
9	id.	id.	Waled. *b*)	....	....	....	....	....	.....	......
10	id.	id.	Kalimaro. *b*)	....	....	....	....	....	.....	......
11	id.	Ploembon.	Soerawinangon.	524	44 300	„	„	84.54	52	50 à 175
12	id.	Palimanang.	Gempol. (N.V.)	606	29 500	„	6 000	48.68	163	†
13	id.	id.	Glagamidang. (N.V.)	321	13 139	„	5 300	40.93	320	50 à 150
14	id.	Gegesik-lor.	Ardjowinangoen. (N.V.)	363	26 207	3 964	4 500	72.19	175	15 „ 225
15	Madjalengka.	Radjagaloeh.	Paroengdjaija. (N.V.)	395^{5}	31 015	3 535	2 809	78.42	52	60 „ 200
16	id.	Djatiwangi.	Djatiwangi. (N.V.)	609	50 835	„	„	83.47	†	50 „ 200
				5 575	412 513	47 633	38 557	.... 73.99		

a) De ondernemingen ten name staande van Chineezen, van Chineezen en Europeanen gezamenlijk, of van naamlooze vennootschappen zijn aangeduid door de tusschen haakjes geplaatste bijvoeging respectievelijk van C., E. en C., en N.V.
Waar men een † vindt ingevuld, ontbreken de opgaven.

b) Deze fabriek heeft in 1893 niet gewerkt.

Volgnummer. 1.	Afdeelingen. 2.	Districten. 3.	Ondernemingen. 4.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). 5.	Productie (in pikols). 6.	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker. 7.	Zaksuiker. 8.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend volgens kolom 6. 9.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming. 10.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd. 11.
			TAGAL.							
17	Tagal.	Tagal.	Pagongan. (N.V.)	460	42 320	„	„	92.00	„	25 à 300
18	id.	Adiwerna.	Adiwerna.	636	67 000	„	„	105.34	†	75
19	id.	Maribaija.	Kemantren. (N.V.)	556	65 270	„	„	117.40	25	600 à 3000
20	id.	Doekoewringin.	Kemanglen.	682	70 120	90	20 000	102.81	50	100 „ 4500
21	id.	id.	Doekoewringin.	715	50 611	8 743	11 500	70.78	„	100 „ 4000
22	id.	Pangka.	Pangka. (N.V.)	581	56 500	1 500	1 200	97.24	330	10 „ 1000
23	Pamalang.	Pamalang.	Bandjardawa. (N.V.)	608	65 158	6 000	„	107.16	56	50 „ 330
24	id.	Tjomal.	Tjomal.	598	74 413	8 000	895	124.43	160	100 „ 600
25	Brebes.	Brebes.	Djatibarang.	582	60 366	264	3 700	103.72	†	800 „ 4120
26	id.	Balapoelang.	Balapoelang. (N.V.)	538	35 683	„	6 000	66 32	1	160 „ 415
				5 956	587 450	24 597	43 295	.... 98.63		
			PEKALONGAN.							
27	Pekalongan.	Wiradessa.	Sragi.	450	30 124	„	„	66.94	430	20 à 450
28	id.	Pekalongan.	Tirto. (N.V.)	480	51 000	„	„	106.25	12	20 „ 4300
29	id.	Kedoengwoeni en Kadjen.	Wonopringgo. (N.V.)	600	75 000	„	„	125.00	40	650 „ 2500
30	Batang.	Batang.	Kalimati. (N.V.)	500	44 455	„	6 000	88.91	56	224
31	id.	id.	Klidang. (N.V.)	345	20 000	„	„	57.97	30	200 à 2000
				2 375	220 579	„	6 000	.... 92.87		
			SAMARANG.							
32	Kendal.	Kendal.	Tjipiring. (N.V.)	727	60 400	„	„	83.08	47	40 à 250
33	id.	Kaliwoengoe.	Kaliwoengoe. (N.V.)	609	69 800	„	„	114.61	129	†
34	id.	Troeko.	Gemoe. (N.V.)	649	55 877	„	„	86.09	275	425
35	id.	Perboean.	Poegoe. (N.V.)	634	58 893	8 500	„	92.89	180	170
				2 619	244 970	8 500	„	.... 93.53		
			JAPARA.							
36	Patti.	Patti.	Langsee.	540	55 828	„	6 435	103.38	18	300
37	id.	Selowessi.	Trangkil.	600	64 000	„	„	106.66	50	50 à 5000
38	id.	Tenggelles.	Tandjoeng Modjo. (N.V.)	415	42 500	„	„	102.40	75	35 „ 350
39	id.	id.	Klaling.	440	39 088	4 403	8 825	88.83	60	40 „ 400
40	Koedoes.	Koedoes.	Rendeng. (N.V.) *b)*	....	....	....	....	....	.....	....
41	id.	Koedoes en Tjendono.	Besito. (N.V.)	490	43 297	„	3 300	88.36	42	8 à 360
42	id.	Tjendono.	Bendokerep. (N.V.)	581	54 000	„	6 000	92.94	116	400 „ 2400
43	Joana.	Mergotoehoe.	Pakis.	715	54 700	19 300	2 600	76.50	70	60 „ 600
44	Japara.	Japara.	Petjangaän.	630	68 500	„	„	108.73	58	63 „ 487
45	id.	id.	Banjoepoetih.	65	6 500	„	„	100.00	„	10 „ 100
46	id.	Majong.	de Hoop (of Majong).	606	53 126	„	7 710	87 66	62	18 „ 200
47	id.	Bandjaran.	Djeroekwangi of Bandjaran. (N.V.)	400	36 000	„	„	90.00	325	200 „ 1200
				5 482	517 539	23 703	34 270	.... 94.40		

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws).	Productie (in pikols).	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker.	Zaksuiker.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend volgens kolom 6.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
				REMBANG.						
48	Rembang.	Pamotan.	Ardjowinangon (of Pamotan).	734	20 000	"	"	27.24	90	200 à 3000
—	id.	Sedan.	Waroe (of Sedan). *c)*	....	....	....	....	....	......	....
49	Toeban.	Rembes en Djenoe.	Wringin Agoeng. (N.V.)	389	25 829	"	650	66 39	575	450
50	Rembang en Toeban.	Sedan en Djatirogo.	Keben. *d)*	193	7 000	"	"	36.26	1	200
				1 316	52 829	"	650	.... 40.14		
				SOERABAIJA.						
51	Sidoardjo.	Djenggolo II.	Boedoeran. (N.V.)	600	54 000	"	"	90 00	50	30 à 420
52	id.	id.	Tjandi. (C.)	398	29 001	"	"	72.86	60	40 „ 260
53	id.	id.	Pandjoenan. (C.)	207	14 000	"	"	67.63	158	20 „ 150
54	id.	Rawapoelo I.	Porrong. (C.)	471	48 000	"	"	101.91	27	250
55	id.	Rawapoelo I en Djenggolo II.	Tangoelangin. (C.)	586	27 951	"	"	47.69	47	125 à 400
56	id.	Djenggolo I.	Waroe. (N.V.)	442	38 000	"	"	85.97	64	60 „ 180
57	id.	id.	Sroeni.	630	64 972	"	"	103.13	78	25 „ 400
58	id.	Djenggolo IV.	Tawangsari. (C.)	490	48 000	"	"	97.95	45	30 „ 270
59	id.	Djenggolo I en IV.	Ketegan.	684	84 023	"	"	122.84	129	22 „ 303
60	id,	Djenggolo III.	Balongbendo.	518	68 131	"	"	131.52	116	322
61	id.	id.	Popoh (of Sidodadi). (N.V.)	486	47 000	"	"	96.70	37	50 à 350
62	id.	Djenggolo III en IV.	Krian. (N.V.)	591	62 608	"	"	105.93	115	150
63	id.	Djenggolo III en Rawapoelo II.	Watoetoelis. (N.V.)	533	74 000	"	"	138.83	170	130
64	id.	Rawapoelo II.	Toelangan.	384	39 400	"	"	102.60	27	40 à 250
65	id.	Rawapoelo I en II.	Kremboeng.	466	52 720	"	"	113.13	71	10 „ 270
66	Modjokerto.	Modjokerto.	Sentanen-lor. (N.V.)	550	73 155	"	"	133.00	100	300 „ 2600
67	id.	id.	Tangoenan. (N.V.)	803	92 000	"	"	114.57	66	10 „ 500
68	Modjokerto en Djombang.	id. en Modjoagoeng.	Brangkal. (N.V.)	703	89 184	"	10 000	126.86	117	10 „ 600
69	Modjokerto.	Modjokasri.	Gempol-kerep (N.V.)	676	92 500	"	"	136.83	130	50 „ 400
70	id.	id.	Poerworedjo (of Perning). (N.V.)	411	42 000	"	"	102.19	7	220
71	id.	Modjosari-lor.	Koning Willem II. (N.V.)	594	48 114	"	"	81.00	240	25
72	id.	id.	Bangsal. (N.V.)	578 3/4	68 960	"	"	118.50	120	150 à 3500
73	id.	id.	Sedati.	420	37 000	"	"	88.09	16	500
74	id.	Modjosari-kidoel.	Ketanen. (C.)	508	32 040	5 550	"	63.07	97	80 à 220
75	id.	Djaboeng.	Dinojo. (N.V.)	511	58 000	"	"	113.50	80	20 „ 250
76	id.	id.	Soemengko. (C.)	299	22 150	2 000	"	74.08	75	80 „ 270
			Transporteeren. . .	13 539 3/4	1 406 909	7 550	10 000			

c) Deze fabriek heeft opgehouden te bestaan.

d) Deze fabriek heeft in 1893 voor het eerst gewerkt.

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws).	Productie (in pikols).	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols).		Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend volgens kolom 6.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd.
						Stroopsuiker.	Zaksuiker.			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
			Per transport. . .	13 539¾	1 406 909	7 550	10 000			
77	Modjokerto.	Djaboeng.	Pohdjedjer. (E. en C.)	512	45 000	„	„	87.89	115	44 à 221
78	Djombang.	Modjoredjo.	Goedo. (N.V.)	522	42 367	„	„	81.16	20	10 „ 320
79	id.	id.	Poeloegedang (of Plosso) (C.)	388	16 358	„	2 500	42.16	19	25 „ 80
80	id.	id.	Ngoro	360	25 000	„	„	69.44	70	40 „ 180
81	id.	id.	Tjoekir. (N.V.)	525	60 022	„	„	114.32	31	121 „ 366
82	id.	id.	Blimbing. (N.V.)	500	33 000	„	„	66.00	70	100 „ 2400
83	id.	id.	Kaliwoenggoe (of Tjeweng). (N.V.)	517	43 800	„	6 300	84.71	20	20 „ 300
84	id.	id. en Modjoagoeng	Djombang.	675	67 000	„	„	99.25	30	25 „ 460
85	id.	Modjoagoeng.	Peterongan.	437	40 374	„	„	92.39	90	25 „ 250
86	id.	id.	Soekodono (of Modjoagoeng). (N.V.)	740	73 000	„	„	98.64	40	200 „ 3000
87	id.	id	Seloredjo.	472	41 000	„	„	86.86	54	380 „ 1000
88	id.	id.	Soemobito. (N.V.)	493	54 990	„	„	111 54	25	25 „ 260
89	id.	Modjodadi.	Ngelom. (N.V.)	572	53 593	4 755	„	93.69	40	20 „ 200
				20 252¾	2 002 413	12 305	18 800	. . . . 98.87		

PASOEROEAN.

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
—	Pasoeroean.	Pasoeroean.	Sariredjo. (E. en C.) *c*)	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . . .	. . . .
90	id.	id. en Ngempit.	Pleret. (C.)	466	34 349	„	2 500	73.71	115	170
91	id.	Ngempit.	„de Onderneming" (of Ngempit).	420	42 000	„	„	100.00	14	75 à 400
92	id.	Wangkal.	Kloerahan.	400	23 000	„	„	57.50	50	250
93	id.	Kebontjandi.	Gajam.	402	31 000	„	„	77.11	46	40 à 348
94	id.	id.	Pengkol. (C.)	400	24 000	„	1 000	60.00	67	140
95	id.	Grati.	Dankbaarheid (of Grati). (C.)	268	13 730	„	„	51.23	48	255
96	id.	Winongan.	Bekassi-oost (of Winongan).	516	44 343	„	„	85.93	70	30 à 300
97	id.	Redjasa.	Soekoredjo.	437	28 730	„	„	65.74	216	246
98	id.	id.	Kawisredjo. (C.)	337	19 955	2 524	1 200	59.21	73	368
99	Bangil.	Bangil.	Soemberredjo (of de Hoop) (C.)	485	25 521	„	„	52.62	48	45 à 240
100	id.	Gempeng.	Yossowilangoen.	348	27 000	„	„	77 58	42	200 „ 2000
101	id.	id.	Soekoredjo. (C.)	408¾	28 846	4 684	2 500	70.57	17	35 „ 235
102	id.	Pandaän.	Ardiredjo (of Pandaän).	674	59 256	9 446	6 000	87.91	126	300
103	id.	Gempol.	Wangoenredjo. (C.)	374	23 820	1 000	„	63 68	47	40 à 250
104	id.	id.	Ardjosari. (C.)	370	20 451	„	„	55.27	80	60 „ 310
105	id.	Wonoredjo.	Wonoredjo. (N.V.)	322	35 044	„	„	108.83	15	15 „ 25
106	d.	Poerworedjo.	Lawang. *d*)	†	2 000	„	„	†	†	†
107	Malang.	Gondanglegi.	Sempalwadak. (N.V.)	332	30 000	„	„	90.36	86	40 à 200
				6 959¾	513 045	17 654	13 200	. . . . *e*) 73 42		

e) Berekend over 511 045 pikols, zijnde het product van Lawang buiten rekening gelaten.

Volgnummer.	Afdeelingen.	Districten.	Ondernemingen.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws).	Productie (in pikols).	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker.	Zaksuiker.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend volgens kolom 6.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
			PROBOLINGGO.							
108	Probolinggo.	Probolinggo.	Oembool.	611	72 379	2 500	,,	118.46	117	125 à 370
109	id.	id.	Wonoaseh.	396	42 785	4 684	2 500	108.04	17	30 ,, 400
110	id.	Dringoe.	Wonolangan.	500	41 049	3 000	,,	82.09	55	75 ,, 400
111	id.	Soemberkareng.	Soemberkareng (N.V.)	496	58 000	3 000	,,	116.93	30	†
—	id.	Tongas.	Baijeman. c)	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . . . .
112	Kraksaän.	Kraksaän.	Kandangdjati. (N.V.)	573	52 716	,,	,,	92.00	38	50 à 500
113	id.	id.	Seboroh. (N.V.)	312	34 631	,,	,,	110.99	31	20 ,, 200
114	id.	id.	Bagoe. (N.V.)	470	53 256	2 011	5 277	113.31	32	†
115	id.	Paiton.	Phaeton. (N.V.)	670	69 778	,,	,,	104.14	90	90 à 600
116	id.	Gending.	Gending. (N.V.)	540	49 197	10 605	6 000	91.10	46	90 ,, 2160
117	id.	id.	Maron. (N.V.)	492	41 705	,,	,,	84.76	40	120 ,, 350
118	id.	Padjarakan.	Padjarakan.	722	73 000	,,	3 100	101.10	80	140 ,, 340
119	id.	Gading.	Djaboeng (N.V.)	405	33 525	6 750	3 503	82.77	65	25 ,, 518
120	Loemadjang.	Loemadjang.	Soekodono.	698	67 500	,,	,,	96.70	160	100 ,, 400
121	id.	Tempeh.	Tempeh. (N.V.)	370	20 000	,,	3 000	54.05	135	1000
				7 255	709 521	33 550	23 380	. . . . 97.79		
			BEZOEKI.							
122	Bezoeki.	Bezoeki.	de Maas.	411	31 590	8 090	5 394	76.86	130	30 à 220
123	id.	Mlandingan.	Boedoean.	510	42 660	,,	7 000	83.64	80	60 ,, 220
124	Panaroekan.	Sitoebondo.	Olean (N.V.)	506	57 500	8 000	,,	113.63	100	100 ,, 400
125	id.	Panaroekan.	Wringin Anom.	542½	47 189	3 500	,,	86.98	180	90 ,, 478
126	id.	Pradjekan.	Pradjekan (of Loemoetan). (N.V.)	529	53 527	7 000	,,	101.18	15	30 ,, 183
127	id.	Kapongan.	Pandji.	655	75 500	6 000	,,	115.26	136	80 ,, 3070
128	id.	id	Pokaän (of Tandjoengsari).	506	42 200	,,	4 000	83.39	35	50 ,, 350
129	id.	Soemberwaroe.	Assembagoes. (N.V.)	487	25 000	,,	,,	51.33	60	50 ,, 2000
130	Banjoewangi.	Banjoewangi.	Kabat. (N.V.)	†	24 065	,,	,,	†	†	†
131	id.	Rogodjampi.	Rogodjampi. (N.V.)	410	17 500	2 440	4 000	42.68	30	40 à 250
132	Bondowosso.	Bondowosso.	Tanggaran. (N.V.) d)	469	30 000	,,	,,	63.96	364	200 ,, 3500
				5 025½	446 731	35 030	20 394	. . . f) 84.14		
			BANJOEMAS.							
133	Banjoemas.	Soekaradja.	Kalibagor. (N.V.)	650	45 000	,,	,,	69.23	90	160 à 400
134	id.	Poerworedjo.	Klampok (of Mandiradja). (N.V.)	400	25 000	,,	,,	62.50	105	125 ,, 115
135	Poerbolinggo.	Poerbolinggo.	Kaliklawing (of Kalimanah). (N.V.)	441½	27 814	,,	,,	63.00	209	100 ,, 208
136	id.	Kertanegara.	Bodjong (N.V.) d)	382	24 066	,,	,,	63.00	168	180 ,, 317
137	Poerwokerto.	Poerwokerto.	Poerwokerto (N.V.) d)	500	31 700	,,	,,	63.40	40	550 ,, 1800
				2 373½	153 580	—	,,	. . . . 64.70		
			BAGELEN.							
138	Keboemen.	Keboemen.	Sitiredjo (of Kebasekan). (C.)	425	16 500	,,	5 225	38.82	35	175 à 1600
139	id.	Premboen.	Premboen. (N.V.)	552	17 629	5 583	8 000	31.93	20	230 ,, 3000
				977	34 129	5 583	13 225	. . . . 34.93		

f) Berekend over 422 666 pikols, zijnde het product van Kabat buiten beschouwing gelaten.

Volgnummer. 1.	Afdeelingen. 2.	Districten. 3.	Ondernemingen. 4.	Uitgestrektheid met suikerriet beplant (in bouws). 5.	Productie (in pikols). 6.	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker. 7.	Zaksuiker. 8.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols), berekend volgens kolom 6. 9.	Aantal vaste arbeiders bij de onderneming. 10.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld dagelijks gebezigd. 11.
				MADIOEN.						
140	Madioen.	Bagi.	Kanigoro. (N.V.)	460	40 000	"	"	86.95	4	10 à 230
141	id.	Oeteran.	Pagottan (of Oeteran). (N.V.)	450	49 500	"	"	110.00	43	25 " 200
142	Ngawi.	Sepreh.	Sedono (of Geneng).	315	19 500	"	"	61.90	†	†
143	Magettan.	Goranggareng en Maospati.	Redjosari. (N.V.)	554	44 000	7 000	10 000	79.42	388	30
144	id.	Keniten en Maospati.	Poerwodadi. (N.V.)	716	79 695	1 339	3 500	111.30	100	30 à 600
				2 495	232 695	8 339	13 500	.... 93.26		
				KEDIRI.						
145	Kediri.	Kediri en Djambean.	Pesantren (N.V.)	564	63 000	"	"	111.70	65	25 à 163
146	id.	Modjoroto.	Mritjan. (N.V.)	582	52 000	7 000	4 000	89.34	140	30 " 300
147	id.	Papar.	Poerwoasri.	666½	75 500	"	3 000	113.28	161	20
148	id.	id.	Minggiran. (N.V.)	520	57 200	"	"	110.00	45	250
149	id.	id.	Bogoh. (C.)	422½	31 934	5 073	"	75.58	51	30 à 211
150	id.	id. en Soekoredjo.	Menang. (C.)	499	22 483	2 286	5 000	45.05	43	30 " 223
151	id.	Soekoredjo.	Badas. *d*)	200	6 354	"	2 907	31.77	120	10 " 30
152	id.	Djambean.	Soemberdadi. (C.)	343	8 551	"	"	24.93	28	950
—	id.	id.	Brendjoek. (C.) *c*)	....	....	....	....	....	.....	....
153	Ngrowo.	Toeloeng-Agoeng.	Pinggirsari. *b*)	....	....	....	....	....	.....	....
154	id.	Ngoenoet.	Soetjen. (E. en C.)	215	8 830	"	"	41.07	18	25 à 150
155	id.	Kalangbret.	Modjopangoeng. (E. en C.)	480	38 600	"	"	80.41	165	†
156	Berbek.	Berbek.	Djati. (N.V.)	612	67 320	"	"	110.00	35	205
157	id.	Gemenggeng.	Goejangan. (N.V.)	529	50 000	"	"	94.51	120	200 à 5000
				5 633	481 771	14 359	14 907	.... 85.52		

RECAPITULATIE

NAMEN DER GEWESTEN. 1.	Aantal fabrieken, in 1893 in werking geweest. 2.	Uitgestrektheid voor den oogst van 1893 met suikerriet beplant geweest (in bouws). 3.	Productie (in pikols). 4.	Bovendien nog verkregen voor zooveel opgegeven (in pikols). Stroopsuiker. 5.	Zaksuiker. 6.	Gemiddelde productie per bouw (in pikols) berekend volgens kolom 4. 7.
Cheribon	13	5 575	412 513	47 633	38 557	73.99
Tagal	10	5 956	587 450	24 597	43 295	98.63
Pekalongan	5	2 375	220 579	"	6 000	92.87
Samarang	4	2 619	244 970	8 500	"	93.53
Japara	11	5 482	517 539	23 703	34 270	94 40
Rembang	3	1 316	52 829	"	650	40.14
Soerabaija	39	20 252¾	2 002 413	12 305	18 800	98 87
Pasoeroean	18	6 959¾	513 045	17 654	13 200	*g*) 73.43
Probolinggo	14	7 255	709 521	33 550	23 380	97.79
Bezoeki	11	5 025½	446 731	35 030	20 394	*h*) 84.14
Banjoemas	5	2 373½	153 580	"	"	64.70
Bagelen	2	977	34 129	5 583	13 225	34.93
Madioen	5	2 495	232 695	8 339	13 500	93.26
Kediri	12	5 633	481 771	14 359	14 907	85.52
	152	*i*) 74 294½	6 609 765	231 253	240 178	*k*) 88.75

g) Zie noot *e*.

h) Zie noot *f*.

i) Betreft 150 ondernemingen, zijnde van 2 ondernemingen het cijfer van de verwerkte beplantingen niet opgegeven.

k) Berekend over p.m. 74 500 bouws.

(5. 58.)

BIJLAGE FFF.

(Zie hoofdst. **O**, afd. I, § 1, sub 4°., van het verslag.)

OVERZICHT van de productie enz. in 1892 en 1893 der TABAKSONDERNEMINGEN op JAVA (buiten die in de Vorstenlanden en op particuliere landerijen, en met uitzondering ook van de productie, verkregen van gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan). [1])

Volg-nummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	Productie (in K.G.). 1892. Bladtabak.	1892. Krossok.	1893. Bladtabak.	1893. Krossok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
	Tagal.						
	Afd. Brebes.						
1	Lebaksioe *a*)	......	......	3 500	5 000	10	0 à 25
	Probolinggo.						
	Afd. Loemadjang.						
2	Moedjoer.	125 000	150 000	110 000	60 000	〃	40 à 200
3	Djarit (of Djeboek).	80 000	〃	110 000	10 000	〃	150
4	Koelon.	175 000	50 000	140 000	50 000	10	50 à 250
5	Bagoe.	75 000	187 500	75 000	80 000	〃	40
6	Tempeh-lor.	〃	106 250	〃	92 487	7	*b*) †
7	Kalipantjing.	〃	75 000	67 000	30 000	4	10 à 30
8	Lempeni.	127 000	100 500	110 000	59 000	20	15 à 250
9	Pasirian.	150 000	〃	1 827	1 050	16	65 à 159
10	Tamboeh.	〃	103 125	45 000	55 000	5	5 à 40
11	Ngebroek (of Broock).	12 500	〃	11 000	〃	〃	6
12	Kebon Toeroes.	〃	60 000	80 000	20 000	3	3 à 30
13	Bades	65 000	37 500	75 000	68 000	〃	18 à 90
14	Soemberkadi (E. en C).	50 000	31 250	53 000	37 000	〃	8 à 76
—	Lempeni II. *c*)	*d*) 〃	*d*) 〃	......	......	....	......
15	Djoho.	87 500	15 000	70 000	7 500	12	40
—	Tempeh-Kidoel *c*).	25 000	56 250	......	......	....	......
16	Tempeh (J).	100 000	200 000	173 750	332 206	35	40 à 200
	Transporteeren	1 072 000	1 172 375	1 121 577	902 243		
	Per transport	1 072 000	1 172 375	1 121 577	902 243		
17	Labroek.	20 000	81 250	165 000	135 000	〃	†
18	Tjitrodiwangsan.	9 000	208 500	10 000	35 000	〃	10 à 30
19	Ketitang.	〃	34 375	2 500	18 750	〃	3 à 20
		1 101 000	1 496 500	1 299 077	1 090 993		
	Bezoeki.						
	Afd. Bondowosso.						
20	Lodjadjar. (N. V.)	175 000	200 000	175 000	500 000	50	25 à 100
21	Sekarpoetih.	†	†	〃	675 000	60	†
22	Boender.	†	†	55 000	65 000	42	100 à 600
23	Tamanan (N. V.)	†	†	†	†	†	†
	Afd. Djember.						
24	Soemberdjeroek.	150 000	100 000	250 000	350 000	〃	150
25	Nieuw-Djarit. }						
26	Rambipoedji. }	100 000	300 000	75 000	325 000	90	50 à 2000
—	Djember Tabakmaatsch. *c*)	30 000	95 000	......	......	....	......
27	Adjoeng Soekokerto (of Adjoeng).	200 000	200 000	400 000	200 000	142	222
28	Soekowono.	170 000	115 000	375 000	225 000	100	108
29	Djelboek.	350 000	175 000	580 000	600 000	60	125 à 350
30	Djember of "G. B. M."	400 000	350 000	1 000 000	500 000	†	1200 à 5000
31	Gambirono. }						
32	Gerengredjo of Petoeng) (N. V.) }	35 000	35 000	75 000	57 000	†	†
	Transporteeren	1 610 000	1 570 000	2 985 000	3 497 000		

[1]) De bijvoeging hier en daar tusschen haakjes van de letters E en C, J, C of N. V., beteekent dat de aldus aangeduide onderneming toebehoort respectievelijk aan Europeanen en Chineezen te zamen, aan inlanders, aan Chineezen of aan eene naamlooze vennootschap.

a) Deze onderneming kwam in 1893 voor het eerst in werking.

b) Waar men een † vindt ingevuld zijn geene opgaven verstrekt.

c) Deze onderneming heeft opgehouden te werken.

d) De oogst van Lempeni II (waarvan de hoegrootheid niet is opgegeven) ging door brand teloor.

Volgnummer.	Naam en ligging der ondernemingen.	Productie (in K.G.). 1892. Bladtabak.	1892. Krossok.	1893. Bladtabak.	1893. Krossok.	Aantal vaste arbeiders bij de ondernemingen.	Aantal arbeiders bovendien gemiddeld daags gebezigd.
	Per transport	1 610 000	1 570 000	2 985 000	3 497 000		
33	Tanggoel en Maesan. *e)*	20 000	35 000	105 000	85 000	25	35 à 350
34	Goemelar. (N.V.)	†	†	485 000	915 000	180	300 à 2500
35	Balong. (N.V.)	†	†	†	†	†	†
36	Adjoeng. (N.V.	95 000	287 500	50 000	140 000	37	100 à 380
37	Balet Baroe. (N. V.)	†	†	†	†	†	†
		1 725 000	1 892 500	3 625 000	4 637 000		
	Banjoemas.						
	Afd. Banjoemas.						
38	Soekaradja.	45 000	65 000	85 000	37 500	″	†
39	Soekaradja (C.) *f)*	″	″	″	″	″	″
—	Kaliori. *c)*	8 000	″	......	......	....	......
	Afd. Poerwokerto.						
40	Slamat. *f)*	5 500	6 000	″	″	″	″
	Afd. Poerbolinggo.						
41	Poerbolinggo en Bobotsari.	80 000	100 000	100 000	100 000	87	100 à 1000
		138 500	171 000	185 000	137 500		
	Kadoe.						
	Afd. Magelang.						
42	Goelon. *f)*	″	″	″	″	″	″
	Kediri.						
	Afd. Kediri.						
43	Balewerti (J)	″	187 500	″	37 500	″	10 à 30
44	Tjankring.	″	175 000	75 000	155 000	†	†
45	Dandangan. (N. V.) *a)*	......	......	″	100 000	2	2 à 100
	Afd. Ngrowo.						
46	Karangwaroe. (J)	″	62 500	″	93 750	31	4 à 35
	Afd. Blitar.						
47	Bendo.	†	†	175 000	62 500	″	12 à 500
		″	425 000	250 000	448 750		
	Algemeene totalen . .	2 964 500	3 985 000	5 362 577	6 319 243		

e) Volgens den *Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië* zou de onderneming Maesan gelegen zijn in de afdeeling Bondowosso.

f) Deze onderneming heeft in 1893 niet gewerkt.

(5. 59.)

BIJLAGE GGG.

(Zie hoofdst. 0, afd. I, § 1, sub 5°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de in 1893 van de ERFPACHTSONDERNEMINGEN op JAVA verkregen PRODUCTIE, voor zooveel betreft de voornaamste landbouwvoortbrengselen van de Europeesche markt. *a)*

GEWESTEN.	Aantal erfpachtsondernemingen waar in 1893 aanplantingen van één of meer der onderstaande gewassen werden aangetroffen, met vermelding van de in genoemd jaar daarvan verkregen productie.												Aantal erfpachtsondernemingen waar met of zonder de nevenvermelde gewassen, andere cultures werden gedreven.	Totaal der in exploitatie zijnde erfpachtsondernemingen (dus ongerekend die nog in ontginning te brengen perceelen, waarvan niet blijkt dat zij tot bestaande ondernemingen behooren, en ook ongerekend de niet voor landbouw bestemde en de verlaten ondernemingen). *d)*
	Koffie.		Kina.		Thee.		Tabak.		Suikerriet.		Cacao.			
	Aantal ondernemingen. *b)*	Productie (in pikols). *c)*	Aantal ondernemingen. *b)*	Productie (in K.G. bast). *c)*	Aantal ondernemingen. *b)*	Productie (in K.G.) *c)*	Aantal ondernemingen. *b)*	Productie (in K.G.) *c)*	Aantal ondernemingen. *b)*	Productie (in pikols suiker). *c)*	Aantal ondernemingen. *b)*	Productie (in K.G.) *c)*		
Bantam . . .	3	273 (3)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	3
Batavia . . .	1	nog geen product.	"	"	1	68 290 (1)	"	"	"	"	"	"	"	1
Krawang . .	4	91 (2)	"	"	1	nog geen product.	"	"	"	"	2	nog geen product.	3	5
Preanger Reg.	78	3 267 (46)	70	2 470 762 (53)	43	3 017 752 (32)	"	"	"	"	15	97 594 (9)	24	140
Cheribon . .	2	488 (2)	2	8 537 (1)	1	54 000 (1)	"	"	3	*e)* 56 000 (2)	"	"	*f)* 1	*f)* 6
Tagal . . .	1	productie niet opgegeven.	"	"	"	"	"	"	"	"	1	productie niet opgegeven.	2	3
Pekalongan .	15	1 507 (12)	7	220 072 (7)	"	"	"	"	1	productie niet opgegeven. *g)*	5	1 199 (3)	8	19
Samarang . .	35	7 625 (29)	4	48 617 (2)	"	"	2	434 (1)	3	*h)*	32	234 650 (18)	30	44
Japara . . .	3	4 (1)	"	"	"	"	"	"	1	*i)* 7 400 (1)	1	nog geen product.	10	11
Soerabaija . .	8	5 585 (7)	"	"	"	"	"	"	1	productie niet opgegeven. *k)*	2	id.	1	8
Pasoeroean. .	76	35 887 (62)	6	45 150 (1)	"	"	"	"	1	*l)* 55 500 (1)	6	6 486 (4)	8	82
Probolinggo .	20	11 093 (17)	"	"	"	"	2	7 550 (2)	2	*m)*	1	nog geen product.	3	23
Bezoeki. . .	31	6 719 (12)	1	niet geoogst.	"	"	7	215 250 (7)	2	productie niet opgegeven. *n)*	5	13 516 (3)	6	41
Banjoemas . .	2	nog geen product.	1	id.	"	"	"	"	"	"	1	nog geen product.	1	4
Bagelen. . .	1	20 (1)	1	34 000 (1)	1	265 000 (1)	"	"	"	"	1	id	1	2
Kadoe . . .	12	258 (8)	3	23 000 (1)	"	"	"	"	"	"	6	750 (4)	4	13
Madioen . .	12	6 826 (10)	"	"	"	"	"	"	"	"	3	1 619 (1)	10	22
Kediri . . .	123	41 849 (87)	5	6 000 (1)	"	"	"	"	4	*o)* 97 773 (4)	8	12 144 (3)	4	130
Totalen . .	427	*p)* 121 492 (299)	100	2 856 138 (67)	47	*q)* 3 405 042 (35)	11	*r)* 223 234 (10)	18	216 673 (8)	89	367 958 (45)	*s)* 117	*f)* 557

a) Voor opgaven nopens de productie van elke onderneming in het bijzonder zij verwezen naar de als bijvoegsel tot de Javasche Courant van 26 October 1894 verschenen „Aantooning van de hoeveelheden door eigenaars van landbouw-ondernemingen op Java en Madura in 1893 bereide producten". Nader is echter gebleken dat in bedoelde Aantooning enkele kleine misstellingen zijn ingeslopen; vandaar dat de in deze bijlage vermelde totalen onder de hoofden koffie, kina, suikerriet en cacao als verbeterde opgaven kunnen gelden.

Overigens treft men verschillende gegevens omtrent de erfpachtsondernemingen aan in bijlage PP van den Regeeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië, deel I, jaargang 1894.

b) Hier worden al de ondernemingen vermeld, waar, voor zooveel blijkt, aanplantingen van de opgegeven cultuur werden aangetroffen.

c) Van een aantal ondernemingen werd in 1893 het opgegeven product niet of nog niet geoogst, terwijl van ettelijke andere geen opgaven nopens de productie inkwamen. Tot hoeveel ondernemingen het opgegeven productiecijfer betrekking heeft, vindt men tusschen ( ) vermeld.

d) Bij samentrekking van het in de voorgaande kolommen genoemd aantal ondernemingen verkrijgt men voor de meeste gewesten een hooger cijfer dan het hier genoemde, hetgeen te verklaren is uit de omstandigheid dat ettelijke ondernemingen in meer dan een der voorgaande kolommen hare plaats hadden te vinden, omdat slechts de kleinste helft der ondernemingen, die voor de Europeesche markt produceeren, zich tot één cultuur bepalen.

e) Betreft de ondernemingen Djatipiring (of Blender) en Kadhipatten (de productie is echter gedeeltelijk verkregen van aanplantingen buiten de erfpachtsgronden). De andere onderneming, met name Teedja, verkreeg 30 000 pikol rietstekken, bestemd voor plantriet.

f) Onder de opgaven betreffende de residentie Cheribon is bij uitzondering begrepen de eenige onderneming, die nog bestaat uit gronden door het Gouvernement *in huur* afgestaan, zijnde het voor de padicultuur gebezigde perceel Tanah Laijapan, groot 798 bouws.

g) Betreft het gewezen huurperceel (thans erfpachtsonderneming) Simbar-Segaijoeng, met 30 bouws riet-aanplant.

h) Van de onderneming Sindang Koelon, met 127 bouw rietaanplant, is de productie niet opgegeven. De beide andere ondernemingen, met name Kalisidi en Banaran, verkregen respectievelijk 4370 en 2500 pikol riet, alles mede, naar het schijnt, om als plantriet te dienen.

i) Betreft de onderneming Pandansili-Temon, met 86 bouws rietaanplant.

k) Betreft de onderneming Sarikerto, met 40 bouws rietaanplant.

l) Betreft de onderneming Alkmaar, wier verwerkte rietaanplant niet volledig is opgegeven, daar ook riet verwerkt wordt van aanplantingen buiten het perceel. Op de erfpachtsgronden waren 253 bouws met suikerriet beplant.

m) Van de onderneming Djarit-Pasirian (of Soedimoro), met 20 bouws rietaanplant, is de productie niet opgegeven. De andere onderneming, met name Banjoepoetih, met 150 bouws rietaanplant, verkreeg 60 000 pikol riet.

n) De hierbedoelde ondernemingen zijn Badjoelmati met 75 en Banongan-Wringin Anom met 78 bouws rietaanplant; van de laatste wordt opgegeven dat het riet vermalen werd op de vrije suikerfabriek Assem Bagoes, in hetzelfde district Soemberwaroe.

o) Betreft de ondernemingen Brenggolo (of Koewarasan), Kentjong, Sambiredjo (of Koedjonmanis) en Wonoboto, met respectievelijk 103, 350, 420 en 125 bouws rietaanplant.

p) Hieronder voor 17 ondernemingen 5528 pikol (Java-)koffie in de hoornschil (gelijk te stellen met 4588 pikol bereide koffie), en voor 44 ondernemingen 5850 pikol Liberia-koffie.

q) Hieronder voor 1 onderneming de productie ad 20 000 K.G. opgegeven „in natten staat".

r) Hieronder 53 950 K.G. krossok (op 50 K.G., alles van de ondernemingen in Bezoeki).

s) Bij een aantal der hierbedoelde ondernemingen worden, meestal als bij-cultures, aanplantingen van peper, staartpeper, kapok en notemuskaat aangetroffen. Vele van de bedoelde aanplantingen waren nog niet oogstbaar. Blijkens de in noot *a* bedoelde „Aantooning" waren er onder de ondernemingen waarvan opgaven inkwamen, 16 die 942 pikol peper, 10 die 420 pikol staartpeper, 13 die 569 pikol kapok, en 5 die 117 K.G. notemuskaat produceerden. In die cijfers hadden het grootste aandeel eenige der ondernemingen in de Preanger Regentschappen, Samarang en Pasoeroean. Voor een tweetal ondernemingen in de Preanger Regentschappen, met namen Ngalindoeng en Sitoeaijoe, vindt men als eenige aanplanting opgegeven respectievelijk 10 bouws met vezelproduceerende planten en 25 bouws met gewassen voor reukoliën.

(5. 60.)

BIJLAGE HHH.

(Zie hoofdst. 0, afd. I, § 1, sub 6°. en 7°., van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de PRODUCTIE VOOR DE EUROPEESCHE MARKT, in 1892 en 1893 verkregen: A. van de PARTICULIERE LANDERIJEN op JAVA, en B van de HUURLANDEN in SOERAKARTA en DJOKJOKARTA.

A. PARTICULIERE LANDERIJEN.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1892.	1893.
SUIKER (pikols).		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Amstelveen (Tanah Tinggi)	620	a) †
Bodjong Rengit	700	2 500
Kampong Melaijoe	1 235	3 250
Kapoek	400	†
Kedaoeng-Oost	400	900
Kedaoeng-West	1 400	800
Lengkong-Oost	900	†
Pangkalan	†	500
Paroengkoeda	2 050	3 500
Pekadjangan	800	1 500
Pories	4	†
Selapandjang-Oost	260	377
Selapandjang-West	1 300	1 200
Tangerang-Oost	500	†
Tangerang-West en Bazar Tangerang	400	†
Tegal Aloer	800	2 700
Teloeknaga	370	650
Tjioeni	1 015	†
	13 154	17 877
KRAWANG.		
Tegalwaroe-landen	140	48
TAGAL.		
Ketanggoengan-West	30 800	42 000
SOERABAIJA.		
Dadoengan	1 500	3 600
Djagir	4 960	9 720
Transporteeren	6 460	13 320

NAMEN DER LANDERIJEN.	1892.	1893.
Per transport	6 460	13 320
Groedo-Oost of Ketampon	300	†
Karah	2 400	10 200
Ketintang	1 000	3 000
Koepang I of Dermo	1 000	3 600
Koepang II	450	1 800
Koepang-Zuid	150	†
	11 760	31 920
PASOEROEAN.		
Kedawoeng	5 600	5 050
Totaal voor 5 gewesten	61 454	96 895
KOFFIE (pikols).		
BANTAM.		
Tjikandi Oedik	50	280
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Karet (Tjilongok-landen)	3	†
Krawatji of Tjibodas	1	†
Serpong	†	2
Afd. Meester-Cornelis.		
Pondok Petoeng	62	65
Tanah Koesir (Gedong Idjo)	7	6
Tandjong-Oost c. a.	9	8
Tjakoeng c. a.	13	13
Tjibeber en Pembilangan	10	10
Transporteeren	105	104*

a) Waar een † voorkomt, zijn de cijfers, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1892	1893.
Per transport	105	104
Afd. Buitenzorg.		
Bodjong Gedeh	4	10
Denambo, Tjimapak en Tjipamingkis (zie onder Tjipamingkis)	.....	.....
Depok	3	5
Djasinga	357	1 300
Dramaga	3 000	3 550
Janlappa	12	12
Janlappa Tjikoppo Maijak	3	12
Kampong Baroe (Kedoeng Âlang)	15	30
Kedoeng Badak	»	2
Kedoeng Badak (Semplak)	34	75
Klapa Noenggal	35	65
Koeripan	3	12
Pondok Tjina	3	5
Roempin	10	90
Sadeng Djamboe	250	400
Soekaradja	131	185
Temanggoengang en Tjikoleang c. a. *b*)	89	320
Tjampea en Tjiboenboelan	376	54
Tjiawi en Tjidjeroek	1 553	154
Tjibodas	12	20
Tjikoppo	420	150
Tjikoppo Maijak	120	130
Tjiloear	10	40
Tjinèrè	5	4
Tjiomas	742	424
Tjipamingkis	450	68
Tjipoetat	3	10
Tjiseroea-Noord	950	190
Tjiseroea-Zuid	1 367	47
Tjitrap en Tjitjadas	602	121
Tjoeroek Bitoeng of Nanggoeng	1 050	800
	11 714	8 389
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	9 124	3 861
TAGAL.		
Ketanggoengan-West	26	80
SAMARANG.		
Krapijak en Kali Pantjoer	†	6
Soesoekan	40	160
	40	166
Totaal voor 5 gewesten	20 954	12 776
THEE (kilogr.)		
BANTAM.		
Tjikandi Oedik	24 089	15 889
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Tjikoija	27 500	†
Tjioeni	13	†
Transporteeren	27 513	†

NAMEN DER LANDERIJEN.	1892.	1893.
Per transport	27 513	†
Afd. Buitenzorg.		
Bolang	150 000	180 000
Djasinga	85 000	55 000
Dramaga	5 000	33 000
Janlappa Tjikoppo Maijak	10 000	10 400
Kedoeng Alang	35 000	36 000
Kedoeng Badak (Semplak)	68 000	54 000
Roempin	22 500	20 000
Sadeng of Lewiliang	30 000	†
Sawangan	3 700	3 700
Soekaradja	42 500	32 500
Temanggoengan en Tjikoleang c. a.	54 000	37 500
Tjampea en Tjiboenboelan	15 000	45 000
Tjikoppo Maijak	20 000	25 000
Tjiloear	42 500	32 500
Tjiomas	60 000	68 500
Tjoeroek Bitoeng of Nanggoeng	108 500	75 000
	779 213	708 100
Totaal voor 2 gewesten	803 302	723 989
TABAK (kilogr.)		
KRAWANG.		
Tegalwaroe-landen	6 500	34
SAMARANG.		
Kedoeng Batoe	588	6 950
Simongan c. a.	8 037	
	8 625	6 950
Totaal voor 2 gewesten	15 125	6 984
CACAO (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Kedoeng Alang	313	188
Kedoeng Badak	†	750
Tjikoppo Maijak	1 125	188
Tjiloear	125	156
Tjiomas	62	1 500
Tjiseroea-Zuid	†	125
Tjitrap en Tjitjadas	187	†
	1 812	2 907
TAGAL.		
Ketanggoengan-West	313	50
SAMARANG.		
Panggoeng	63	7
Totaal voor 3 gewesten	2 188	2 964

b) Hier schijnen dezelfde landen bedoeld als die vroeger aangeduid onder den naam Soekasari c. a.

NAMEN DER LANDERIJEN.	1892.	1893.
KINABAST (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Soekaradja	2 650	†
Tjiawi en Tjidjeroek	†	13 000
Tjitrap en Tjitjadas	†	4 850
	2 650	17 850
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	26 294	29 078
Totaal voor 2 gewesten	28 944	46 928
MUSKAATNOTEN (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Meester-Cornelis.		
Djati	625	562
Djepang en Laanhof	†	†
Petamboeran	125	125
Pondok Petoeng	2 938	3 125
Tanah Koesir (Gedong Idjo)	155	138
Afd. Buitenzorg.		
Kedoeng Badak	»	32
Pondok Tjabe Oedik	125	125
Tjiawi en Tjidjeroek	567	250
Tjiomas	11 687	4 262
Tjitrap en Tjitjadas	32	62
	16 254	8 681
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	3 938	»
SAMARANG.		
Tanggoeng	625	437
Totaal voor 3 gewesten	20 817	9 118
FOELIE (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Meester-Cornelis.		
Djati	47	62
Petamboeran	15	31
Pondok Petoeng	250	403
Tanah Koesir (Gedong Idjo)	†	15
Transporteeren	312	511

NAMEN DER LANDERIJEN.	1892.	1893.
Per transport	312	511
Afd. Buitenzorg.		
Pondok Tjabe Oedik	32	†
Tjiawi en Tjidjeroek	57	31
Tjiomas	1 250	625
	1 651	1 167
KRAWANG.		
Pamanoekan- en Tjiassemlanden	438	186
SAMARANG.		
Panggoeng	63	15
Totaal voor 3 gewesten	2 152	1 368
INDIGO (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Tangerang.		
Babakan-Zuid	1 600	2 600
Batoe Tjepper	800	400
Gandoe	160	480
Grendeng	40	»
Karet (Tjilongok-landen)	1 140	»
Ketes	1 560	1 120
Klapadoea	60	»
Kramat en Pakoeadji	2 320	»
Lengkong-Oost	2 800	1 400
Onom	100	50
Pakoelonan	»	2 200
Pasar Baroe	400	280
Pondok Djagoeng	1 600	2 400
Priang	200	1 200
Radjek	600	600
Sepatan	800	800
Serpong	»	1 200
Teloeknaga	200	»
Tjakoeng en Djengati	†	400
Tjioeni	160	»
Tjoeroek	»	280
Totaal	14 540	15 410
VOGELNESTJES (kilogr.)		
BATAVIA.		
Afd. Buitenzorg.		
Klapa Noenggal	21	1 984
Sadeng Djamboe	4	†
Tjampea en Tjiboenboelan	219	156
	244	2 140
KRAWANG.		
Tegalwaroe-landen	15	12
Totaal voor 2 gewesten	259	2 152

B. HUURLANDEN IN SOERAKARTA EN DJOKJOKARTA.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
RESIDENTIE SOERAKARTA.								
Afdeeling Soerakarta.								
Onderregentschap Karang-anjar.								
1. Blorong	»	»	2 344	1 511	»	»	»	»
2. Djeroekwangi	»	»	1 570	250	»	»	20	150
3. Gadoengan	»	»	»	»	»	»	1 348	194½
4. Kaliboto	»	»	2 200	450	»	»	»	48
5. Kemoening	»	»	»	»	»	»	1 551	238
6. Koentjen en Begadjah	»	»	2 245	2 350	»	»	1½	6
7. Kredjo	»	»	3 000	1 900	»	»	360	571
8. Tawang	»	a)	947	a)	»	»	»	»
9 Tengklik	»	»	»	»	»	»	13	½
Onderregentschap Soekoardjo.								
10. Asemlegi	»	»	b) 650	b) 650	»	»	»	»
11. Atasadji	»	»	3 000	2 750	»	»	»	»
12. Djombor	»	»	4 340	2 447	»	»	»	»
13. Kategoean Djetis	»	»	767	1 550	»	»	»	»
14. Kedoeng Djambol	»	»	»	»	»	»	»	c)
15. Kradjan-Djatimalang	»	»	600	950	»	»	»	»
16. Kradjegan	»	»	»	»	»	»	»	3½
17. Madjosto	»	»	»	»	»	»	»	c) 2
18. Manggis	»	»	1 200	1 350	»	»	»	»
19. Masaran-kidoel	»	»	500	625	»	»	»	»
20. Mento Toelakan	»	»	»	»	»	»	25	15
21. Paniron	»	»	1 135	1 979	»	»	»	»
22. Prigi	»	»	b)	b)	»	»	»	»
23. Weroedalem	»	»	1 500	1 250	»	»	»	»
24. Weroe Ngentak	»	»	250	250	»	»	»	»
Afdeeling Klatten.								
Regentschap Klatten.								
25. Brenggosan	»	»	d)	d)	»	»	»	»
26. Demanggan	»	»	5 000	2 900	100 000	7 250	8	29
27. Djiwo	»	»	4 620	3 287	45 150	45 075	»	»
28. Djonggrangan	»	»	5 500	7 850	»	»	»	»
29. Gajamprit	»	»	9 250	5 250	13 250	116 500	»	»
30. Gemampir	»	»	8 085	2 800	53 000	5 100	428	2 007
31. Gantiwarno e)	»	»	7 046	f) 62 009	1 500	30 727	»	»
32. Genengsari of Kepitoe	»	»	6 000	2 500	40 000	26 000	750	650
33. Goemoel Djogonalan	»	»	8 500	6 000	93 000	100 000	»	»
34. Gondang Winangoen en Djetis	30 500 g) (343)	53 350 (492)	11 993	8 310	»	»	»	»
35. Groedo Djomboran	»	»	4 500	2 250	36 500	18 000	»	»
36. Kebonaroem	»	»	9 000	5 500	93 000	105 000	»	20
37. Kemoedo	h)	h)	2 400	1 005	30 000	40 000	»	»
38. Ketandan	»	»	7 500	7 500	12 000	120 000	»	»
39. Logedé	»	»	»	»	»	»	72	67
40. Ngoepit	»	»	9 000	5 500	97 500	82 500	27	180
41. Pandan	»	»	i) 3 000	i) 7 000	»	»	»	1
42. Prambonan	28 000 (350)	31 000 (400)	5 250	4 250	»	»	9	14
43. Remeng	»	»	»	»	»	»	10	1

a) Het op Tawang geteelde suikerriet (7447 pikol) was uitsluitend bestemd om als plantriet te dienen ten behoeve van de Mangkoe Negorosche onderneming Tjalamadoe (Malang Djiwan).

b) Onder de productie van Asemlegi is begrepen die van Prigi.

c) De productie van Kedoeng Djambol is opgegeven bij Madjosto.

d) Het indigo-gewas van Brenggosan werd te velde verkocht.

e) Bij Gantiwarno werd Taroem Anom ingesmolten.

f) Aan de juistheid van deze opgaaf schijnt getwijfeld te mogen worden. Misschien zal daarvoor gelezen moeten worden 6209.

g) De met suikerriet beplante uitgestrektheid (in bouws) is hier en bij de overige ondernemingen tusschen haakjes bekend gesteld.

h) Het riet van Kemoedo (in 1893 24 000 pikol) werd vermalen op de in de residentie Djokjokarta gelegen onderneming Tandjong Tirto (in 1892 gedeeltelijk ook op Prambonan). In 1893 werd uit dat riet 2000 pikol suiker verkregen.

i) Onder de productie van Pandan is die van Simping begrepen.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols.).	
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
44. Simping	»	»	i)	i)	»	»	»	»
— Taroem Anom e)	»	»	»	»	»	»	»	»
45. Tjandisewoe k)	29 000 (280)	23 400 (270)	»	»	»	»	»	»
46. Troetjoek	»	»	1 561	14 800	167 023	113 479	»	»
47. Wedi Birit	»	»	9 750	5 500	200 000	162 500	»	»
48. Widoro Ardjo	»	»	1 000	1 350	»	»	»	»
Regentschap Kartasoera.								
49. Baki Pandean } l) 50. Baki Pandean }	»	»	2 263	1 850	»	»	»	»
51. Baron of Kedawoeng	»	»	5 000	4 500	»	»	»	»
52. Bendoengan Ngredèn	»	»	200	1 500	41 000	46 000	»	»
53. Delanggoe	44 000 (530)	46 500 (530)	2 500	1 750	»	»	»	»
54. Djetis Karangpoeng m)	.....	»	.....	»	.....	»	.....	»
55. Djoewiring	»	»	7 000	6 000	»	»	»	»
56. Gawok	»	»	5 135	4 000	50 000	60 000	»	»
57. Gagah Sipat m)	»	»	»	»	»	»	»	»
58. Gondangsari	»	n) (10)	1 336	»	»	»	»	»
59. Karangdowo	»	»	1 497	1 550	»	»	»	»
60. Kartasoera	32 100 (392)	34 000 (338)	»	»	»	»	»	»
61. Klodran	»	o) (56)	3 750	»	»	»	»	»
62. Manang	»	»	4 000	4 000	32 500	22 500	»	»
63. Mandjoeng	»	»	2 000	1 200	62 500	65 000	»	»
64. Manoekan	»	»	»	»	150	375	»	»
65. Ngranjoe	»	»	3 530	3 504	»	»	»	»
66. Ngreni	»	»	1 000	900	»	»	»	»
67. Pangkallan	»	»	6 500	5 526	»	»	»	»
68. Plaganan Bedji	»	»	2 985	3 100	»	»	»	»
69. Temoeloes	»	»	3 500	3 500	40 000	44 000	»	»
70. Terban	»	»	5 557	3 529	»	»	»	»
71. Tjepper	36 000 (519)	45 000 (516)	2 500	2 500	»	»	»	»
72. Wonosari	26 400 (299)	21 589 (320)	»	»	»	»	»	»
Afdeeling Boijolali.								
Regentschap Boijolali.								
73. Bangak Pengging	p)34 100 (370)	p)37 000 (466)	14 893	7 022	»	»	12	413
74. Baros Tampir	»	»	»	»	»	»	1 900	181
75. Bodeh	»	»	»	»	»	»	220	128
76. Bradjan	»	»	3 874	4 850	»	»	25	42
77. Djongkaree of Karang Anom	33 693 (450)	35 000 (450)	4 885	4 000	»	»	»	»
78. Drono	p)	p)	»	»	»	»	»	»
79. Gawar	»	»	»	»	»	»	98	7
80. Gedaren	26 153 (296)	38 816 (302)	»	»	»	»	»	»
81. Karang	»	»	2 000	2 250	»	»	50	15
82. Karang Gondang	»	»	»	»	»	»	72	40
83. Kebonso	»	»	1 000	1 000	»	»	160	8
84. Moedal en Bimo	»	»	»	»	»	»	100	60
85. Ngares Kopen	»	»	4 731	4 000	»	»	»	»
86. Penggoeng	»	»	»	»	»	»	592	180
87. Poetjang Kiringan	»	»	»	»	»	»	100	50
88. Polan	»	»	2 000	2 500	»	»	»	»

k) De fabriek Tjandisewoe is gelegen op de onderneming Randoegoenting in Djokjokarta.

l) Twee ondernemingen van denzelfden naam doch aan verschillende eigenaren toebehoorende. De productie is voor beide te zamen opgegeven.

m) De nieuwe onderneming Djetis Karangpoeng en ook de onderneming Gagah Sipat leverden nog niets op.

n) Bij Gondangsari, waar in 1892 indigo werd verbouwd, is men in 1893 overgegaan tot het telen van suikerriet om als plantriet te dienen. Overigens bracht dit land padi voort.

o) Ook bij Klodran, waar in 1892 insgelijks indigo werd verbouwd, is men tot de teelt van suikerriet overgegaan. De productie (53 704 pikol) werd verkocht aan de in noot a bedoelde onderneming Tjalamadoe.

p) Onder de productie van Bangak Pengging is begrepen die van Drono.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
89. Ponggok	16 000 (207)	17 000 (225)	»	»	»	»	»	»
90. Satrian en Selap	»	»	4 786	3 000	»	»	108	211
91. Tambak	»	»	750	750	»	»	»	40
92. Tjokro Toeloeng	42 000 (431)	34 500 (443)	»	»	»	»	»	»
93. Watoe Penganten	»	»	»	»	»	»	130	61
Regentschap Ampel.								
94. Ampel	»	»	1 050	1 070	»	»	1 221	145
95. Asinan	»	»	»	»	»	»	40	70
96. Bandoeng	»	»	»	»	2 500	4 500	»	»
97. Brodjol Gondangmanis	»	»	»	»	»	»	q) 5	q) 26 ½
98. Dampak	»	»	180	r)	»	»	»	»
99. Gesangan s)	»	»	»	»	»	»	»	»
100. Getas	»	»	2 565	1 360	27 680	30 949	250	600
101. Glonggong	»	»	920	r) 875	»	»	1	»
102. Goeboeg Ngargosari	»	»	»	»	»	»	115	55
103. Gondangrawé	50 (53)	30 (2)	»	»	»	»	1	1
104. Gondang Wedelan	»	»	»	»	»	»	3	2 ½
105. Keposong	»	»	»	»	»	»	312	40
106. Manggen Ardjo of Ketitang Bendo	»	»	1 000	1 400	»	»	»	»
107. Melambong	»	»	»	»	»	»	126	21
108. Mendalan	»	»	»	»	»	»	q)	q)
109. Ngargoloko Malebari	»	»	»	»	»	»	4	»
110. Plaoer	»	»	»	»	»	»	5	7
111. Repaking	»	»	»	»	»	»	22	90
112. Simo	»	»	2 500	2 900	»	»	62	150
113. Soekaboemi of Tjepogo	»	»	»	»	»	»	1 528	749
114. Soember en Kedoengdowo (Lawang) t)	»	»	»	»	»	»	»	»
115. Soko Djengkilong t)	»	»	»	»	»	»	»	»
116. Trantang Wonosido	»	»	»	»	»	»	»	5
Afdeeling Sragen.								
Regentschap Sragen.								
117. Bangsri	»	»	2 850	2 358	»	»	»	»
118. Batoedjamoes	»	»	4 500	5 500	»	»	»	»
119. Broemboeng Gading	»	»	»	»	1 000	3 125	»	»
120. Djetis u)	»	»	»	»	»	»	»	»
121. Gebangwinong	»	»	950	850	»	»	»	»
122. Goemantar v)	»	»	»	»	2 000	»	»	»
123. Karangdowo	»	»	»	»	»	»	»	» w)
124. Kebak	x) (200)	x) (200)	»	»	»	»	»	»
125. Kedoengbanteng I ij) } 126. Kedoengbanteng II t) }	»	»	»	»	4 000	»	»	»
127. Koetoekan	»	»	650	2 000	»	»	»	»
128. Madjenang t)	»	»	»	»	»	»	»	»
129. Masaran	»	»	1 000	900	»	»	»	»
130. Modjo Sragen v)	»	z) (170)	6 500	»	100 000	»	100	30
131. Moenggoer Pereng	»	»	5 000	3 650	»	»	25	71
132. Moetijan	»	»	1 000	3 000	»	»	20	»
133. Ngaroem	»	»	2 165	»	»	»	37	110
134. Sambiredjo	»	»	»	»	»	»	»	» aa)
135. Singgé t)	»	»	285	350	»	»	»	»
136. Tarik	»	»	»	»	»	»	824	1 056

q) Onder de productie van Brodjol Gondangmanis is begrepen die van Mendalan.

r) Over 1893 is de productie van Dampak vereenigd opgegeven met die van Glonggong.

s) Bij Gesangan, dat in 1892 een weinig cacao opleverde, schijnt in 1893 niet te zijn geoogst.

t) Houtkap-onderneming.

u) Zoowel Djetis als Wonolopo (zie n°. 140) zijn in onderhuur genomen ten behoeve van de Mangkoe Negorosche onderneming Tasikmadoe.

v) De huur van Goemantar werd overgedragen aan Modjo Sragen (zie n°. 130), doch de overdracht was nog niet bekrachtigd.

w) Bij Karangdowo, waar de koffieplantsoenen waren uitgestorven, was opnieuw koffie aangeplant.

x) Het bij Kebak aangeplante suikerriet werd verkocht aan de Mangkoe Negorosche onderneming Tasikmadoe.

ij) Bij Kedoengbanteng I werd een aanvang, gemaakt met het planten van koffie.

z) Het op Modjo Sragen aangeplante suikerriet was uitsluitend bestemd om als plantriet te dienen.

aa) Bij Sambiredjo, waar de koffieplantsoenen waren uitgestorven, werd sedert 1892 opnieuw koffie geplant.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
137. Tegalroekmi *bb*)	»	»	»	»	»	»	»	»
138. Toendoengan	»	»	»	»	»	»	»	4
139. Triagan	15 000 (240)	20 000 (300)	»	»	»	»	»	»
140. Wonolopo *u*)	*cc*) (64)	*cc*) (64)	»	»	»	»	»	»
Afdeeling Wonogiri.								
Onderregentschap Karang-anjar.								
141. Tiris	»	»	1 990	1 670	4 339	5 692	5	31
RESIDENTIE DJOKJOKARTA.								
Regentschap Sleeman.								
1. Beran	*dd*)47 000 (557)	*dd*)39 870 (540)	»	»	»	»	»	»
2. Boeloes	»	»	10 430	10 887	»	»	»	»
3. Demak Idjo	»	»	10 900	11 140	»	»	»	»
4. Dadapan	»	»	1 515	1 158	»	»	»	»
5. Doekoeh en Pisangan	»	*ee*) (3)	9 247	10 750	»	»	»	»
6. Kebon Agoeng	»	*ee*) (23)	4 587	5 227	»	»	»	»
7. Kenaroean	»	»	4 936	3 837	»	»	»	»
8. Klatji	21 100 (228)	23 850 (247)	»	»	»	»	»	»
9. Klèlèn	»	»	6 500	6 500	»	»	»	»
10. Medari	»	»	2 064	4 128	»	»	»	»
11. Mendiro	»	»	7 866	5 565	»	»	»	»
12. Mlati en Tjebongan	39 000 (398)	31 860 (449)	4 473	6 059	»	»	»	»
13. Ngemplak	»	»	5 029	4 850	»	»	»	»
14. Padokan	52 000 (495)	56 000 (520)	1 666	1 905	»	»	»	»
15. Patoekan	»	»	9 011	10 959	»	»	»	»
16. Pendoelan	»	»	1 968	3 282	»	»	»	»
17. Plemboeran	»	»	1 936	2 652	»	»	»	»
18. Randoebanteng	*ff*) (?)	*ff*) (22)	673	444	»	»	»	»
19. Rewoeloe	53 000 (630)	56 000 (630)	»	»	»	»	»	»
20. Sedajoe	5 500 (100)	13 500 (200)	»	»	»	»	»	»
21. Sempoe en Pakem	»	»	1 378	132	»	»	»	»
22. Sonosewoe	»	»	4 920	4 750	»	»	»	»
23. Tegalweroe	*gg*)44 000 (412)	*gg*)34 000 (402)	238	»	»	»	»	»
24. Tempel	»	»	8 610	11 366	»	»	»	»
25. Wringin	»	»	6 055	6 761	»	»	»	»
Regentschap Kalassan.								
26. Bandjar Ardjo	»	»	7 743	8 125	»	»	34	2
27. Baroengan	62 500 (573)	70 000 (607)	»	»	»	»	»	»
28. Bedojo	»	»	4 480	4 374	»	»	»	»
29. Gedjajan	»	»	1 925	1 423	»	»	52	65
30. Kadhiredjo	»	»	10 310	7 624	»	»	»	»
31. Kenajan	»	»	6 250	5 235	35 750	31 000	*hh*)	*hh*)
32. Magoewo	»	»	10 096	9 784	»	»	»	»

bb) Tegalroekmi had geen andere productie dan padi.

cc) Het bij Wonolopo aangeplante suikerriet werd verwerkt op de in noot *x* bedoelde fabriek Tasikmadoe.

dd) Onder de productie van Beran was in 1892 305 en in 1893 130 pikol begrepen, verkregen uit het bij Randoebanteng aangeplante riet.

ee) Het bij Doekoeh-Pisangan en bij Kebon Agoeng aangeplante riet werd verwerkt op Tegalwaroe (zie n°. 23).

ff) Zie noot *dd*.

gg) Zie noot *ee*.

hh) 60 bouws Liberia-koffieplantsoen bij Kenajan leverde nog geen product op.

ONDERNEMINGEN.	SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		KOFFIE (pikols).	
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
33. Moedja Moedjoe	»	»	12 172	11 000	»	»	»	»
34. Ngotho	»	»	3 017	4 700	»	»	»	»
35. Plered en Kenalan *ii*)	»	40 000 (400)	7 196	»	»	»	»	»
36. Randoegoenting *kk*)	24 477 (217)	22 000 (218)	»	»	»	»	»	»
— Redjosari *ll*)	»	....	200	....	»	....	»	....
37. Salakan-lor	»	»	5 070	5 910	»	»	»	»
38. Salakan Petorono	»	»	5 128	6 020	»	»	»	»
39. Silooklanteng	»	»	1 000	1 660	»	»	»	»
40. Sorogedoeg	»	»	17 500	14 430	»	»	6	4
41. Tandjong Tirto	*mm*) 45 600 (376)	*mm*) 50 100 (391)	»	»	»	»	»	»
42. Wanoedjojo	»	»	6 166	8 062	»	»	»	»
43. Wioro	»	»	6 744	7 250	»	»	»	»
Regentschap Bantool.								
44. Bantool	69 000 (608)	76 300 (623)	»	»	»	»	»	»
45. Gesiekan	28 000 (500)	*nn*) 44 500 (540)	2 575	»	»	»	»	»
46. Lipoero	37 500 (328)	37 800 (361)	»	»	»	»	»	»
47. Mengkangredjo	»	»	2 040	2 284	»	»	»	»
48. Poendong	44 000 (415)	44 500 (433)	»	»	»	»	»	»
Regentschap Adhikarto.								
49. Sewoegaloer	72 000 (698)	59 000 (670)	»	»	»	»	»	»

RECA-

ii) Bij Plered-Kenalan werd de indigocultuur verlaten en ging men weder over tot de teelt van suikerriet.

kk) Op Randoegoenting staat de suikerfabriek Tjandisewoe, behoorende tot de in Soerakarta gelegen onderneming Tjandisewoe.

ll) De onderneming Redjosari had reeds vóór het einde van 1892 opgehouden te bestaan.

mm) Op Tandjong Tirto is ook verwerkt opgekocht riet van naburige ondernemingen (verg. o. a. noot *h*). In 1892 werd daaruit verkregen 3750 en in 1893 5434 pikol suiker.

nn) De opgaaf over 1893 betreffende de suikerproductie van Gesiekan was nog slechts van voorloopigen aard.

RECAPITULATIE. *oo*)

AFDEELINGEN EN REGENTSCHAPPEN.	Aantal ondernemingen.		SUIKER (pikols).		INDIGO (K.G.).		TABAK (K.G.).		(KOFFIE pikols).	
	in 1892.	in 1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
RESIDENTIE SOERAKARTA.										
Afdeeling Soerakarta. Karang-anjar (onderregentschap)	9	9	»	»	12 306	6 461	»	»	3 293½	1 208
Afdeeling Soerakarta. Soekoardjo (idem). . . .	15	15	»	»	13 942	13 801	»	»	25	20½
Afdeeling Klatten. Klatten (regentschap)	25	24	87 500	107 750	118 955	*pp*) 155 561	981 923	972 131	1 304	2 969
Afdeeling Klatten. Kartasoera (idem)	23	24	138 500	147 089	60 253	48 909	226 150	237 875	»	»
Afdeeling Boijolali. Boijolali (regentschap)	21	21	151 946	152 316	38 919	29 372	»	»	3 567	1 436
Afdeeling Boijolali. Ampel (idem	23	23	50	30	8 215	7 605	30 180	35 449	3 695	1 968
Afdeeling en regentschap Sragen	24	24	15 000	20 000	24 900	18 608	143 000	3 125	1 006	1 271
Afdeeling Wonogiri. Karang-anjar (onderregentschap)	1	1	»	»	1 990	1 670	4 339	5 692	5	31
Totalen . .	141	141	392 996	427 185	279 480	*pp*) 281 987	1 385 592	1 254 272	12 895½	8 903½
RESIDENTIE DJOKJOKARTA.										
Sleeman (regentschap)	25	25	261 600	255 080	104 002	112 352	»	»	»	»
Kalassan (idem)	18	18	132 577	182 100	104 997	95 597	35 750	31 000	92	71
Bantool (idem)	5	5	178 500	203 100	4 615	2 284	»	»	»	»
Adikarto (idem)	1	1	72 000	59 000	»	»	»	»	»	»
Totalen . . .	49	49	644 677	699 280	213 614	210 233	35 750	31 000	92	71

oo) Voor enkele ondernemingen vindt men nog gewag gemaakt van de teelt van andere voortbrengselen voor de Europeesche markt, zooals cacao, muskaatnoten, peper, kinabast enz. Over 1892 werd daarvoor opgegeven eene productie van respectievelijk 64 590, 3211, 8027 en 6853 K.G. Nopens peper en kinabast zijn over 1893 geen productiecijfers gemeld, doch aan cacao zou toen verkregen zijn 214 954 K.G. en aan muskaatnoten en foelie 20 832 K.G. Aangaande den aankap van djatihout op sommige huurlanden in Soerakarta zij verwezen naar de opgaven op blz. 226 van het verslag hiervóór.

pp) Niet onwaarschijnlijk is het hier uitgetrokken getal 55 800 K.G. te hoog; verg. het aangeteekende in noot *f* hiervóór met betrekking tot de productie-opgaaf der onderneming Gantiwarno.

3

(5. 61.)

BIJLAGE JJJ.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 1, sub *b*, van het verslag.)

OVERZICHTEN en MEDEDEELINGEN betreffende het boschwezen op Java en Madura, meerendeels over 1893.

I. Uitgestrektheid (in hectaren) der in 1892/93 tot stand gebrachte djati- en wildhout-beplantingen, voor zoover geslaagd.

BOSCHDISTRICTEN.	Nieuwe djati-aanplantingen (in hectaren) tot stand gebracht in:		Nieuwe wildhout-aanplantingen (in hectaren) tot stand gebracht in:		AANMERKINGEN.
	a) 1891/92	1892/93	*a*) 1891/92	1892/93	
Preanger Regentschappen-Krawang	78¾	„	2½	58	*a*) Ten aanzien van de cijfers van 1891/92 blijkt niet of, zooals uitdrukkelijk met betrekking tot die van 1892/93 wordt gezegd, uitsluitend de *geslaagde* beplantingen zijn opgegeven.
Cheribon-Tagal	112½	142½	21¼	29	*b*) Verbeterde opgaaf.
Pekalongan-Kendal	*b*) 315	182	„	„	
Samarang-Vorstenlanden	272	314½	58	69	
Kadoe-Bagelen-Banjoemas	114½	30	1641	453½	
Japara	109½	154½	„	„	
Rembang-Blora	219½	250	„	„	
Toeban-Bodjonegoro	217¼	187½	„	„	
Zuidwest Rembang-Ngawi	82	7	„	„	
Madioen	63	26	„	„	
Kediri	95¾	20½	„	„	
Soerabaija-Pasoeroean-Madura	258¾	160¼	86¾	62	
Probolinggo-Bezoeki	113½	35½	„	„	
Totalen	*b*) 2052	1510¼	1809½	671½	

II. Overzicht betreffende den aankap in 's lands djatibosschen gedurende 1893. *a*)

BOSCHDISTRICTEN.	Van de totale djatibosch-oppervlakte werd gedurende 1893 leeggekapt (in hectaren):			Hoeveelheden djatihout in 1893 verkregen									
				uit te herbosschen perceelen, ter exploitatie afgestaan op den voet				uit zoogenaamde afbakeningsperceelen (randbosschen) en door het zuiveren en uitdunnen van perceelen (een en ander mede met vrije beschikking door de ondernemers over het te verkrijgen hout.)		door aankap op andere wijze.		Totalen.	
				van vrije beschikking door de ondernemers over het te verkrijgen hout.		van levering aan den lande.							
	bestemd voor herbossching.	bestemd om uit het boschareaal afgeschreven te worden.	Te zamen.	Kub. meter timmerhout.	Stapelmeter brandhout.	Kub. meter timmerhout.	Stapelmeter brandhout.	Kub. meter timmerhout.	Stapelmeter brandhout.	Kub. meter timmerhout.	Stapelmeter brandhout.	Kub. meter timmerhout.	Stapelmeter brandhout.
Preanger Regentschappen-Krawang	66.42	„	66.42	14	1601	„	„	„	„	452	181	466	1782
Cheribon-Tagal	112.44	74.40	186.84	3315	21517	„	„	1444	11859	595	742	5354	34118
Pekalongan-Kendal	86.60	45.00	131.60	6097	4665	„	„	610	3155	1876	„	8583	7820
Samarang-Vorstenlanden	517.50	99.50	617.00	12355	38736	„	„	7055	6434	994	„	*b*) 20404	*b*) 45170
Kadoe-Bagelen-Banjoemas	„	„	„	„	„	„	„	„	„	9	„	9	„
Japara	174.80	127.70	302.50	3305	22167	„	„	1647	3600	„	„	4952	25767
Rembang-Blora	236.30	293.30	529.60	9983	5700	*c*) 5176	*d*) 11905	13907	43982	79	„	29145	61587
Toeban-Bodjonegoro	449.20	79.50	528.70	12969	18601	„	„	12889	7156	39	„	25897	25757
Zuidwest Rembang-Ngawi	345.00	6.00	351.00	7391	7204	„	„	945	4611	„	„	8336	11815
Madioen	„	„	„	„	„	„	„	3616	16371	134	2365	3750	18736
Kediri	70.96	89.74	160.70	3094	21275	„	„	1139	50	1158	„	5391	21325
Soerabaija-Pasoeroean-Madura	284.50	„	284.50	6407	43136	„	„	3162	13041	1090	„	10659	56177
Probolinggo-Bezoeki	„	„	„	„	„	„	„	„	„	628	„	628	„
Totalen	2343.72	815.14	3158.86	64930	184602	5176	11905	46414	110259	7054	3288	*b*) 123574	*b*) 310054

a) De in 1893 gekapte hoeveelheden zoogenaamd wildhout zijn vermeld op bladz. 226 van het verslag hiervóór.

b) Ongerekend de 4638 M³. djati-timmerhout en de 36305 stapelmeter djati-brandhout, verkregen in Soerakarta uit de op huurlanden aldaar voorkomende djatibosschen, aan de betrokken landhuurders ter exploitatie afgestaan mede op den voet van vrije beschikking over het te verkrijgen hout.

c) Hiervan werd geleverd aan het marine-etablissement te Soerabaija 1017 M³., terwijl 4159 M³., voor de marine ongeschikt, aan den ondernemer werd afgestaan als zoogenaamd retributiehout.

d) Mede ter vrije beschikking van den ondernemer verbleven.

III. OVERZICHT van de op contract met het Gouvernement werkende ondernemingen voor in de Vorstenlanden aanwezige djatibosschen).

A. ONDERNEMINGEN VOOR LEEGKAPPING

Volgnummer. *a)*	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. *b)*	In 1893 gestort aan pachtsom of retributie.
	Preanger Regentschappen.						
—	Tjongkang (distr. Dermawangi, reg. Soemedang)	Aw Seng Hoe	192	270½	3 jaar (1 Juni 1890 t/m 31 Mei 1893)	f 3 900 's jaars	f 3 900,00
1	*d)* * Emboetan (distr. Dermawangi, reg. Soemedang)	Si Ho Hok	46	64¾	1 jaar (13 Nov. 1893 t/m 12 Nov. 1894)	f 17,10 per M³. timmerhout en f 0,57 per stapelmeter brandhout	nog niet verschuldigd.
	Tagal.						
2	Sepet (distr. Balapoelang, reg. Brebes)	Ko Joe Seng	658	927	9 jaar (31 Dec. 1890 t/m 30 Dec. 1899)	f 52 777,77 's jaars gedurende 8 jaren en f 52 777,84 het laatste jaar	*e)* f 52 777,77
3	Goenoeng Tengah (distr. Bandjarhardjo, reg. Brebes)	Kwe Keng Kie	248	349	8 jaar (van 1 Oct. 1891 t/m 30 Sept. 1899)	f 3 888,87⁵ 's jaars	f 3 888,87⁵
	Pekalongan.						
4	Petjalongan (distr. Soebah, reg. Batang)	Houtaankap-Maatschappij „Wijsman"	451	635	6 jaar (1 Mei 1892 t/m 30 April 1898)	f 35 001 's jaars	(Op 2 Januari 1894 betaald; zie de laatste kolom.)
	Samarang. *f)*						
5	Kalipoero of Ngareanak II (distr. Bodja, reg. Kendal)	P. Buwalda	389½	549	7 jaar (1 Mei 1892 t/m 30 April 1899)	f 28 878,57 's jaars gedurende de eerste zes jaren en f 28 878,58 het laatste jaar	f 28 878,57
6	Banjoe Oeripan (distr. Singenlor, reg. Samarang)	Id.	300	422	4 jaar (1 Mei 1890 t/m 30 April 1894)	f 27 194 's jaars	f 27 194,00
7	* Banjoemeneng (distr. Singenlor, reg. Samarang)	J. C. Jut (zie echter de laatste kolom)	282	397	3 jaar (16 Dec. 1890 t/m 15 Dec. 1893, verlengd tot 15 Dec. 1894)	f 18,80 per M³. timmerhout en f 0,40 per stapelmeter brandhout	f 6 502,19

a) Alleen die ondernemingen, waarvan de contracten (of de toegestane verlengingen) op ult. 1893 nog niet afgeloopen waren, zijn in dit overzicht van een volgnummer voorzien.

b) Ten aanzien van de meeste ondernemingen welke retributie hebben te betalen blijkt de opgegeven retributie per M³. timmerhout betrekking te hebben op hout van 5 M. lengte of daarboven. Voor hout van minder lengte zijn lagere eenheidsprijzen bepaald.

c) Van de tweeërlei opgaven, onder dit hoofd voorkomende, heeft de eerste betrekking op timmerhout en de andere op brandhout.

den aankap van hout in 's lands bosschen op Java over 1893 (uitgenomen de aankappingen in de op de huurlanden

MET VRIJE BESCHIKKING OVER HET HOUT.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
356 2 566	14 1 601	370 4 167	» »	In 1893 werd de exploitatie beëindigd. Het brandhout werd van de hand gezet aan de suikerfabrieken in de residentie Cheribon tegen gemiddeld f 1,25 per stapelmeter. Het timmerhout, vooral dat van kleine afmetingen, kon slechts gedeeltelijk van de hand worden gezet.
....	» »	» »	» »	In 1893 werd met de exploitatie van dit nieuwe perceel nog geen begin gemaakt.
1 874 6 011	2 878 18 851	4 752 24 862	» »	Op ultimo 1893 was het 3de jaarperceel leeggekapt en het 4de in bewerking genomen. Het vervoer uit het bosch naar de stapelplaats te Karangdjati geschiedt per boschtram, en komt op f 0,85 per M³. te staan. De kaploonen waren dezelfde als in bijlage KKK van 't vorig verslag opgegeven. Waardvolle stammen worden gerooid. Veel hout wordt in het bosch tot planken verzaagd en per as naar Banjoemas verzonden.
82 89	437 2 666	519 2 755	» »	Op 31 Augustus 1893 was het 2de jaarperceel leeggekapt en het 3de in bewerking. Het hout werd gedeeltelijk plaatselijk, gedeeltelijk in de residentie Cheribon verkocht.
299 102	2 172 4 665	2 403 4 762	68 5	Voor de voldoening der pachtsom over het 1ste jaarperceel was den ondernemer uitstel verleend tot 31 December 1893. Met de exploitatie van het 2de jaarperceel werd in Mei 1893 een aanvang gemaakt. Op ult. September kwam het 1ste jaarperceel weder ter beschikking aan het Gouvernement. Bij het karrentransport werden geene moeielijkheden ondervonden.
256 »	3 925 »	3 022 »	1 159 »	Voor bijzonderheden nopens deze exploitatie kan verwezen worden naar bijlage KKK van 't vorig verslag.
368 131	2 137 8 888	2 120 7 791	385 1228	Het 3de jaarperceel werd in 1893 afgeleverd. Het hout wordt gesleept tot aan de boschtram, welke tot in het 4de jaarperceel is doorgetrokken. Daar dit laatste perceel zeer geaccidenteerd is, kostte het slepen nog al moeite. Kaploon f 3,50 à f 5 per M³. Het brandhout en bijna al het timmerhout wordt naar Samarang verzonden.
1363 »	428 237	1 714 236	77 1	Op het einde van 1893 ging deze onderneming, welker exploitatie tot dusver te wenschen had overgelaten, ondershands over in handen van den heer P. Buwalda.

d) De ondernemingen, waarbij men een * vindt geplaatst, betreffen de exploitatie van zoogenaamde afbakeningsperceelen, dat is bij de grensregeling der djatibosschen daarvan afgesneden boschgedeelten.

e) Bovendien betaalde de ondernemer in 1893 f 2060 als schadeloosstelling voor het niet schoongemaakt afleveren van een der jaarperceelen.

f) Wegens achterstallige pachtsom over 1889 van het boschperceel Delik (Samarang) werd in 1893 in 's lands kas te Samarang nog ontvangen f 15 063,09.

Volgnummer. *a)*	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. *b)*	In 1893 gestort aan pachtsom of retributie.
8	Brabo (distr. Singenkidoel, reg. Samarang)	F. Th. Marcks	247	348	5 jaar (1 April 1892 t/m 31 Maart 1897)	f 4 045 's jaars	f 4 045,00
9	Djatisirap-Kramat (distr. Singenkidoel, reg. Samarang)	P. Buwalda	178	251	4 jaar (1 Febr. 1893 t/m 31 Jan. 1897)	f 21 665 's jaars	*g)* f 21 665,00
10	Sedadi (distr. Manggar, reg. Demak)	F. Th. Marcks	223	314	3 jaar (1 Maart 1892 t/m ult. Febr. 1895)	f 2 333,33 's jaars gedurende de eerste twee jaren en f 2 333,34 het laatste jaar.	(Op 2 Jan. 1894 betaald)
—	Monggot (distr. Poerwodadi, reg. Grobogan)	P. Buwalda	324	456	5 jaar (1 Aug. 1888 t/m 31 Juli 1893)	f 27 168 's jaars	f 27 168,00
11	Mentjoan (distr. Poerwodadi, reg. Grobogan)	Id.	278	393	5 jaar (1 Febr. 1893 tot 31 Jan. 1898)	f 9 133,20 's jaars	*h)* f 9 133,20
12	Genggeng (distr. Wirosari, reg. Grobogan)	F. Th. Marcks	378	533	6 jaar (1 April 1892 t/m 31 Maart 1898)	f 37 666,66 's jaars gedurende de eerste vijf jaren en f 37 666,70 het laatste jaar	*i)* f 37 666,66
13	Dersemi (distrn. Wirosari en Kradenan, reg. Grobogan)	P. Buwalda	280	394	5 jaar (16 April 1892 t/m 15 April 1897)	f 22 600 's jaars	f 22 600,00
14	Sendangrahoe (distr. Kradenan, reg. Grobogan)	Houtaankap-Maatschappij »Landberg"	380½	536	6 jaar (1 Febr. 1893 t/m 31 Jan. 1899)	f 35 000 's jaars	(Op 2 Jan. 1894 betaald) *j)*
	Samarang en Soerakarta.						
15	Pokah (distr. Manggar, reg. Demak en distr. Karanggedeh, reg. Boijolali)	F. Th. Marcks	270	381	5 jaar (1 Juli 1892 t/m 30 Juni 1897)	f 20 320 's jaars	f 20 320,00
	Japara. *k)*						
16	Regaloh-Sangloor (distr. Selowessi, reg. Patti)	Houtaankap-Maatschappij »Wijsman"	310	437	5 jaar (5 Sept. 1889 t/m 4 Sept. 1894)	f 9 500 's jaars	*l)* f 9 500,00
17	Ngarengan (distr. Mergotoehoe, reg. Japara)	Id.	567	800	10 jaar (1 Sept. 1888 t/m 31 Aug. 1898)	f 10 000 's jaars	f 10 000,00
	Rembang.						
—	Gandool (distr. Randoeblatoeng, reg. Blora)	Id.	353	497	5 jaar (1 Aug. 1888 t/m 31 Juli 1893)	f 8 000 's jaars	f 8 000,00

g) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 124,03, tot restitutie der uitgaven van landswege gedaan voor het ringen van de eerste jaarpercelen en voor het vellen en bekappen van de boomen die tot proefstammen bij de taxatie der houtmassa hebben gediend.
h) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 103,58 tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot *g*.
i) Bovendien werd f 1883,33 gestort als boete wegens te late betaling van pachtsom.
j) In 1893 werd echter door den ondernemer gestort f 100,34 tot restitutie van uitgaven bedoeld in noot *g*.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
44	216	232	28	Het 1ste jaarperceel werd in 1893 afgeleverd. Wegens gebrek aan fondsen kon niet altijd geregeld worden doorgewerkt. De aanleg van eene houten railbaan kwam op slechts f 280 per K.M. te staan.
1 334	1 001	2 335	»	
....	1 353	1 031	322	In dit perceel beschikte men bij het einde van 1893 nog niet over eene railbaan. Het hout werd gesleept naar den spoorweg, waar een wissel is gelegd. De exploitatie leverde geen moeielijkheden op. Het kaploon bedraagt f 3,50 à f 5 per M³.
....	4 104	»	4 104	
85	332	386	31	De berichten omtrent de uitkomsten dezer onderneming luiden gunstiger dan over 1892, als een gevolg hiervan dat de hoeveelheid in 't perceel aangetroffen timmerhout medeviel. Het brandhout wordt met karren gebracht naar de halte Karangsono, waar het den ondernemer op f 1 per stapelmeter komt te staan.
571	848	379	1 040	
299	860	1 046	11	Het laatste perceel werd in 1893 afgeleverd; tot zoolang had de onderneming op de gewone wijze voortgewerkt.
903	11 156	10 219	1 840	
....	474	313	161	In het begin had deze onderneming met gebrek aan werkvolk te kampen, voornamelijk daaraan te wijten dat er te veel op bestelling moest worden gewerkt. Later ging het beter. Eene tram was bij het einde van 1893 nog niet aangelegd. Het hout wordt gesleept tot aan den grooten weg Poerwodadi–Goendih en van daar met karren getransporteerd naar Goendih. Kaploon gemiddeld f 4 per M³.
....	585	»	585	
632	2 190	1 829	993	Bij deze onderneming werd weder veel hout gekapt. Doordien men eerst al het lange hout uit het perceel had gehaald, ondervond men in 1893 het nadeel dat voor het kappen van het vele kleine hout moeielijk werkvolk te verkrijgen was. De afgeschreven boschgedeelten van het 1ste jaarperceel waren dan ook nog niet geheel leeggekapt. De weg, waarover het hout per kar wordt vervoerd, en welke door het boschwezen gedeeltelijk is verhard, bleef in goeden staat. Het transport behoefde geen oogenblik te worden gestaakt.
104	110	214	»	
62	1 487	1 455	94	Bij deze onderneming werd flink doorgewerkt. Op ult. 1893 was het 2de jaarperceel reeds voor een groot deel leeggekapt. Kaploon f 3,50 à f 5 per M³. Sleeploon zeer gering daar het perceel op korten afstand van de stoomtram gelegen is. Vervoerloon per tram f 1,30 per M³.
381	6 357	5 645	1 093	
....	2 264	1 867	397	Deze onderneming wordt uitstekend beheerd. In den westmoesson moest het houttransport per kar voor een groot deel worden gestaakt wegens den slechten toestand van den weg van Gaboes naar Koewoe.
....	55	»	55	
195	1 042	1 206	31	Het 1ste jaarperceel werd afgewerkt en met het 2de begonnen. De contractant ging voort met veel hout te bezagen in plaats van te bekappen. Kaploon bedraagt f 3 à f 4 per M³. Sleeploon gering, omdat de tram tot in het perceel loopt.
302	5 632	5 934	»	
m) * 457	1 831	1 872	416	Op ult. 1893 was het 4de jaarperceel leeggekapt en was het 5de in exploitatie. Voor verdere bijzonderheden omtrent deze onderneming kan worden verwezen naar vorige verslagen.
* 185	13 211	12 185	1 211	
* 132	1 474	1 253	353	Aangaande deze exploitatie zijn ditmaal geen bijzonderheden gemeld.
* 919	8 956	8 066	1 809	
m) †	897	†	†	Deze exploitatie werd in October 1893 beëindigd.
†	†	†	†	

k) Wegens achterstallige pachtsom over 1882/83 ter zake van het perceel Siplem-Lengkir (Japara), waarvoor het contract al sedert jaren is afgeloopen, werd in 1893 in 's lands kas te Soerakarta ontvangen f 250.

l) Bovendien werd f 60 gestort als boete wegens te late betaling van pachtsom.

m) De met een * gemerkte getallen zijn ontleend aan verbeterde opgaven. Waar men een † geplaatst vindt, wordt daarmede aangeduid dat opgaven ontbreken of niet volledig zijn.

Volgnummer. *a*)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. *b*)	In 1893 gestort aan pachtsom of retributie.
18	* Ngandong (distr. Randoeblatoeng, reg. Blora)	Houtaankap-Maatschappij »Wijsman"	302	425	3 jaar (1 Febr. 1891 t/m 31 Jan. 1894)	f 12 per M³. timmerhout en f 0,30 per stapelmeter brandhout.	f 7 476,51⁵
19	Djatibagoes (distr. Randoeblatoeng, reg. Blora)	Id.	771	1 086	8 jaar (1 Nov. 1892 t/m 31 Oct. 1900)	f 31 000 's jaars	f 31 000,00
20	Merah (distr. Djepon, reg. Blora)	Id.	416	586	6 jaar (1 Mei 1891 t/m 30 April 1897)	f 50 000 's jaars	f 50 000,00
21	Djoemblang (distr. Djepon, reg. Blora)	W. F. Dijkman	352½	496	5 jaar (1 Sept. 1892 t/m 31 Aug. 1897)	f 70 380 's jaars	f 70 380,00
22	Djatiamben (distr. Ngawen, reg. Blora)	Houtaankap-Maatschappij »Landberg"	558	786	7 jaar (1 Oct. 1891 t/m 30 Sept. 1898)	f 58 388,57 's jaars	f 58 388,57
23	Kalen (distr. Panolan, reg. Blora)	Id.	729	1 027	8 jaar (1 Mei 1893 t/m 30 April 1901)	f 25 788,75 's jaars	*n*) (In 1893 nog niet verschuldigd)
24	* Noord-Balo (distr. Sedan, reg. Rembang)	A. W. de Rijk	287	405	6 maanden (24 Juni t/m 23 Dec. 1892, verlengd eerst tot 30 Sept. 1893 en nader tot 31 Maart 1894)	f 12,05 per M³. timmerhout en f 0,23 per stapelmeter brandhout	f 7 698,93
25	Pradok (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Tan Kim Tjiang	369	519	7 jaar (1 Aug. 1888 t/m 31 Juli 1895)	f 43 200 's jaars	f 43 200,00
26	Goenoeng Watoe c. a. (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Houtaankap-Maatschappij »Landberg"	841	1 200	10 jaar (1 Oct. 1891 t/m 30 Sept. 1901)	f 21 000 's jaars	f 21 000,00
27	* Wadang-Ngoenoet c. a. (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Id.	904	1 275	8 jaar (15 Oct. 1891 t/m 14 Oct. 1899)	f 16 per M³. timmerhout en f 0,12 per stapelmeter brandhout	f 12 202,95
28	Ngorogoenoeng (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Id.	585	824	10 jaar (1 Juli 1892 t/m 30 Juni 1902)	f 19 450 's jaars	f 19 450,00

n) **In 1893 werd echter door den ondernemer gestort f 1040,97⁵ tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot *g*.**

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
† †	913 4 223	† †	† †	Geen bijzonderheden gemeld.
† †	2 781 †	† †	† †	De houtwerken werden naar Soerabaija gevlot en aldaar van de hand gezet.
1 268 »	2 318 »	2 720 »	866 »	De railbaan werd verlengd tot aan den grooten weg bij de dessa Pelem (waar de onderneming eene verzamelplaats heeft) en verkreeg daarmede eene lengte van 13½ K.M. Voor de aflevering van het 2de jaarperceel werd verlenging verleend tot ult. 1893. Van Pelem wordt al het hout per kar naar Panolan vervoerd. Kaploon f 2,50 à f 4 per M³., sleeploon f 0,50 à f 1, hoofdzakelijk met gehuurd vee van de bevolking; vervoer met contractskarren.
196 »	2 193 »	2 187 »	202 »	De afvoer geschiedt van af de onderneming tot Bangle per boschtram en kost f 0,30 per M³.; van daar gaat het hout met karren naar Rembang en Panolan, hetgeen op f 0,17 per paal en per M³. komt te staan. Van Panolan kost het vlotten naar Soerabaija f 3,25 per M³. Aan kaploon wordt betaald f 3 per M³. Het slepen geschiedt bij aanneming. Sleeploon f 1,50. Draagbaar hout wordt op de verzamelplaats aangenomen tegen f 6 per M³.
743 »	4 172 »	4 316 »	599 »	Deze onderneming werkt met 20 tot 100 man daags tegen f 3 kaploon per M³. voor balken en f 8 per M³. voor kleine houtwerken. Het vervoer geschiedt per lorri naar de stapelplaats Poedak en van daar per kar naar de stoomtram met bestemming Samarang. De railbaan was lang 6 K.M. en zou worden verlengd tot aan de stoomtram. Het sleeploon bedraagt gemiddeld f 0,75 per M³. en per paal. Het transport per kar kost per M³. en per paal f 0,25 voor korte en f 0,20 voor lange afstanden. Agentschappen zijn gevestigd te Samarang en Rembang.
....	1 300 5 700	1 200 »	100 5 700	De afvoer geschiedt per tram naar de Solo-rivier en van daar in vlotten naar Soerabaija. De tramwagens worden geduwd door koelies. Behalve 20 koelies, die per dag f 0,25 verdienen, waren gemiddeld nog 30 eigenlijke houtkappers in dienst, die bij aanneming werkten (per M³.) en op die wijze f 0,50 à f 0,60 daags verdienden.
38 446	122 29 402	† †	† †	Het transport van al het hout van dit perceel geschiedt met karren, door trekossen getrokken. Het brandhout wordt aan de suikeronderneming Pamotan verkocht tegen f 1 per M³., terwijl p. m. 100 M³. timmerhout verkocht werd te Lassem tegen f 35 per M³.
960 1 278	5 467 658	4 754 512	1 673 1 424	Geen bijzonderheden gemeld.
306 4 208	2 167 6 006	1 790 5 371	683 4 843	De exploitatie van deze onderneming wordt met kracht voortgezet. Het vervoer van het hout, afkomstig van het 2de jaarperceel, heeft plaats gehad gedeeltelijk langs de kali Tidoe, gedeeltelijk per boschtram naar Salé aan de Solo-rivier, vanwaar het verder naar Soerabaija wordt gevlot.
740 »	1 021 »	1 515 »	246 »	Geen bijzonderheden gemeld.
890 * 31 756	837 2 513	1 005 12 710	722 21 568	Voor het vervoer van het hout van deze onderneming is eene trambaan aangelegd, die zich aansluit aan die van de ondernemingen Goenoeng Watoe en Wadang. Het brandhout wordt te water vervoerd (langs de Tjleboeng en Patjal). De kaploonen bedragen gemiddeld f 3,50 per M³. Voor transport van het hout per tram naar Salé aan de Solo-rivier over een afstand van circa 26 K.M. wordt f 2 per M³. betaald.

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. b)	In 1893 gestort aan pachtsom of retributie.
29	Podang (distrn. Djatirogo en Singahan, reg. Toeban)	P. Buwalda	417	587	7 jaar (1 Sept. 1891 t/m 31 Aug. 1898)	f 18 835 's jaars	f 18 835,00
30	Sekaran-Demit (distr. Djatirogo, reg. Toeban)	Id.	665	937	8 jaar (30 Dec. 1892 t/m 29 Dec. 1900)	f 22 668,75 's jaars	o) f 22 668,75
	Soerabaja. p)						
—	Pamottan (distr. Mantoep, reg. Lamongan)	Id.	250	353	5 jaar (1 Dec. 1888 t/m 30 Nov. 1893)	f 5 620 's jaars	f 5 620,00
31	Graman (distrn. Mantoep en Lengkir, reg. Lamongan)	W. H. Meijer	280	395	5 jaar (1 Juli 1891 t/m 30 Juni 1896)	f 34 240 's jaars	q) f 34 240,00
32	Ngimbang (distr. Mantoep, reg. Lamongan)	Th. W. van Leeuwen	350	493	6 jaar (1 Aug. 1893 t/m 31 Juli 1899)	f 34 350 's jaars	r) f 34 350,00
33	Seladji (distr. Modjodadi, reg. Djombang)	H. E. C. van Krieken	437	624	6 jaar (1 Mei 1889 t/m 30 April 1895)	f 6 750 's jaars	(reeds in 1892 voldaan)
34	Kromong (distr. Modjodadi, reg. Djombang)	N. D. Tielman	280	394	5 jaar (1 April 1893 t/m 31 Maart 1898)	f 10 820,80 's jaars	s) f 10 820,80

o) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 741,36 tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot g.

p) In 1893 werd nog ontvangen eene som van f 1525,94 als retributie voor het in December 1892 opgenomen hout, afkomstig van het afbakeningsperceel Boeloebantjang, waarvoor het contract in die maand verstreek.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *c*)				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
177 »	1 255 187	1 124 3	308 184	Geen bijzonderheden gemeld,
....	3 243 9 237	1 821 2	1 422 9 235	De afvoer van het hout uit het bosch naar de verzamelplaats buiten het bosch geschiedt door trekvee. Van daar naar de verzamelplaats Bantjar aan de kust van de Java-zee heeft het transport plaats per boschtram. Op de onderneming werken dagelijks 100 tot 150 man voor aankap, uitsleep en transport van het hout. Het kaploon bedraagt gemiddeld f 3,50 tot f 4 per M³.
254 690	475 525	729 1 215	» »	De exploitatie nam in 't laatst van December 1893 een einde.
609 1 431	2 309 2 649	2 388 1 925	530 2 155	De gang der exploitatie was ongeregeld, ten gevolge van gebrek aan werkkapitaal. De loonen waren daardoor hooger dan anders het geval had behoeven te zijn De afvoer geschiedt thans uitsluitend over Babat, hetzij per kar, hetzij door de kali Retoeloeh. Het kaploon bedraagt f 4 per M³. balken en f 0,25 tot f 0,35 per stapelmeter brandhout; voor watonan 1ste en 2de soort wordt per stuk f 0,15 en f 0,20 kaploon betaald. Het sleeploon bedraagt f 0,75 per M³. en het draagloon voor het brandhout f 0,25 per stapelmeter. Het transport tot Babat, hetzij per as, hetzij te water komt op f 3 per M³. en f 1,50 per stapelmeter te staan; het prauwloon van Babat tot Soerabaija op f 2 à f 2,25 per M³. en op f 0,85 per stapelmeter. De afzet van het timmerhout bleef zeer bevredigend. De gemiddelde verkoopprijs bedroeg f 40 per M³. De contractant verkreeg vergunning om een gedeelte van het 2de jaarperceel, ter uitgestrektheid van 20 bouws, in exploitatie te houden tot ult. Februari 1894.
....	1 035 »	151 »	884 »	De exploitatie begon feitelijk eerst op 23 September 1893, daar de contractant draalde met het teekenen van de overeenkomst. De aankap vorderde goed. De kaploonen zijn hooger dan op de nabijgelegen onderneming Graman. Het transport naar de Brantas-rivier (14 paal) geschiedt voorloopig zeer langzaam, hetgeen vooral daaraan te wijten is dat de onderneming niet in het bezit is van voldoende eigen transportmiddelen. De onderneming heeft eene verzamelplaats nabij Pasarlegi en eene stapelplaats te Ngelom aan de Brantas-rivier. Van het voornemen om eene railbaan, hetzij naar deze rivier, hetzij naar de kali Solo aan te leggen, schijnt te zijn afgezien.
11 3	941 17 399	941 16 216	11 1 186	De exploitatie vorderde naar wensch. Omtrent kap- en transportloonen kan verwezen worden naar bijlage KKK van het vorig verslag; in 1893 werd echter, in verband met spoedeischende leveringen, het kaploon voor brandhout tijdelijk verhoogd tot f 0,40 en f 0,50 per stapelmeter. Al het voorhanden brandhout werd gekapt en van de hand gezet, en, ten gevolge van buitengewone vraag voor de suikerfabrieken, kon tot f 3,64 per stapelmeter worden bedongen. De gemiddelde verkoopprijs van het timmerhout bedroeg f 42,50 per M³., tegen f 39 in 1892.
....	568 4 573	443 3 289	125 1 284	Als kaploon werd gemiddeld f 4 per M³. timmerhout en f 0,35 per stapelmeter brandhout betaald. Het sleep- of draagloon tot aan de in het perceel aangelegde karrenwegen bedraagt f 1,50 per M³. en f 0,25 per stapelmeter. Voor het verdere transport per as tot Sraten aan de Brantas-rivier wordt f 1,80 per M³. en f 0,80 per stapelmeter betaald. Het vlotloon tot Soerabaija komt, met inbegrip van het samenstellen der vlotten en de daarvoor benoodigde materialen, op f 2,50 per M³. te staan. Voor het transport van het brandhout, per vlot of per prauw, wordt per stapelmeter f 0,70 betaald tot Modjokerto en f 1,25 tot Soerabaija. Al deze loonen zijn betrekkelijk hoog en zullen later waarschijnlijk belangrijk verlaagd kunnen worden. Werkvolk was niet altijd gemakkelijk te verkrijgen. Het kapvolk was meerendeels afkomstig uit Rembang. De onderneming heeft geen eigen sleep- of trekvee, evenmin als karren. Voorshands liet de afzet van het timmerhout eenigszins te wenschen over: gemiddeld kon slechts f 31 per M³. worden bedongen. Het hout was echter van geringe afmetingen en gedeeltelijk slecht bekapt. Brandhout werd gemakkelijk tegen hooge prijzen (gemiddeld tegen f 4,25 per stapelmeter) van de hand gezet.

q) Bovendien werd f 5136 gestort als boete wegens te late betaling van pachtsom.

r) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 347,23⁵ tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot *g*.

s) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 238,34⁵ tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot *g*.

Volgnummer. *a*)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde pachtsom of retributie. *b*)	In 1893 gestort aan pachtsom of retributie.
—	Djaboeng (distr. Djaboeng, reg. Modjokerto)	W. H. Meijer	298	420	5 jaar (16 Oct. 1888 t/m 15 Oct. 1893, verlengd tot ult. Dec. 1893)	f 12 102 's jaars	f 7 102,00 (zie de laatste kolom)
35	Djlaprang (distr. Modjoagoeng, reg. Modjoagoeng)	Tan Koen Ing	290	408	6 jaar (1 Oct. 1893 t/m 30 Sept. 1899)	f 20 550 's jaars	*t*) (In 1893 nog niet verschuldigd)
	Pasoeroean.						
—	Rebalas (distr. Grati, reg. Pasoeroean)	C. Bijl	222	213	5 jaar (1 Aug. 1888 t/m 31 Juli 1893)	f 4 382 's jaars	f 4 382,00
	Madioen. *u*)						
36	* Borrok (distrn. Tjaroeban en Kanigoro, reg. Madioen)	P. Buwalda	446	637	3 jaar (4 Sept. 1890 t/m 3 Sept. 1893, verlengd tot 5 Maart 1894)	f 20,30 per M³. timmerhout en f 1 per stapelmeter brandhout.	f 11 413,59[5]
37	Banjoebening (distr. Sinee, reg. Ngawi)	Id.	581	819	8 jaar (1 Nov. 1892 t/m 31 Oct. 1900)	f 38 187,50 's jaars	*v*) f 38 187,50
38	Banjoebiroe (distrn. Sinee en Gendingan, reg. Ngawi)	Tan Kim Tjang	542	764	5 jaar (1 Mei 1889 t/m 30 April 1894)	f 35 102 's jaars	*w*) f 35 102,00
39	* Bogo (distrn. Sepreh en Gendingan, reg. Ngawi)	Njoo Kie Siong	298	420	3 jaar (11 Oct. 1893 t/m 10 Oct. 1896)	f 21 per M³. timmerhout en f 0,31 per stapelmeter brandhout.	f 553,29
	Kediri.						
40	Senggowar (distrn. Gemenggeng en Lengkong, reg. Berbek.	P. Buwalda	585	824	8 jaar (1 Mei 1889 t/m 30 April 1897)	f 20 025 's jaars	f 20 025,00
	Senggowar en Soemberingin, (distr. Blitar, reg. Blitar)	Id.	90	126	1 jaar (1 Aug. 1892 t/m 31 Juli 1893, verlengd tot 28 Febr. 1894)	f 20 025	f 20 025,00
41	* Poh Gadjih (distr. Wlingi, reg. Blitar)	O. P. Hondius	niet opgegeven.	niet opgegeven.	3 jaar (10 Febr. 1892 t/m 9 Febr. 1895)	f 18,21 per M³. timmerhout en f 1 per stapelmeter brandhout.	f 25 326,22[5]

t) In 1893 werd echter door den ondernemer gestort f 738,13[5] tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot *g*.

u) In 1893 werd nog ontvangen eene som van f 553,98 als retributie voor het in December 1892 opgenomen hout, afkomstig van het afbakeningsperceel Modjopoerno, waarvoor het contract in September te voren verstreken was.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
182	861	1 043	»	Aan den contractant werd vergund om een gedeelte van het laatste jaarperceel, ter uitgestrektheid van 30 bouws, in exploitatie te houden tot ult. December 1893. Als pachtsom was in 1893 slechts f 7 102 te betalen, omdat reeds vroeger f 5000 over het laatste contractsjaar was voldaan. Volgens de van den ondernemer ontvangen opgaven zette hij het timmerhout gemiddeld van de hand tegen f 37,50 per M³., het brandhout tegen f 3,35 per stapelmeter.
3 044	15 790	16 244	2 500	
....	197	34	163	Brandhout werd bij deze nieuwe exploitatie nog niet afgevoerd. De onderneming heeft eene verzamelplaats nabij Boeloebantjang en eene stapelplaats te Trowoelan. Het plan bestond eene railbaan te maken, die te Trowoelan met een wissel zou aansluiten aan de Oost-Java stoomtram. Met de directie van deze tramlijn was door den ondernemer gecontracteerd voor den afvoer van al zijn hout tegen gereduceerde tarieven naar Modjokerto. Het kaploon bedraagt f 3,50 per M³. balken, f 4 per M³. watonans en f 0,25 per stuk voor dwarsliggers. Voor gekloofd brandhout wordt f 0,40 en voor ongekloofd f 0,25 kaploon per stapelmeter betaald. Het sleeploon tot Boeloebantjang (ruim ½ paal) bedraagt voor balken en watonans f 0,70 per M³. en het draagloon voor dwarsliggers f 0,05 per stuk. Het vervoer van Boeloebantjang naar Trowoelan langs geheel onverharde wegen kost over een afstand van 3¼ paal f 1,75 per M³. De onderneming heeft geen eigen sleepvee of karren.
....	»	»	»	
26	21	47	»	Deze exploitatie eindigde op 30 September 1893. (De hiernevens als afgevoerd opgegeven hoeveelheid van 47 M³. bestond uit zoogenaamde dolkjes.)
»	2 290	2 290	»	
28	717	671	74	Ten aanzien van deze onderneming zijn geen bijzonderheden gemeld.
37	2 909	2 924	22	
†	1 284	†	†	Deze onderneming heeft voortdurend met gebrek aan werkvolk te kampen.
†	1 925	†	†	
†	2 429	†	†	Nopens deze exploitatie zijn geen bijzonderheden gemeld.
†	5 279	†	†	
....	32	†	†	Deze exploitatie nam een aanvang in Novem [illegible] 18
....	388	†	†	
* 16	1 062	954	124	Deze onderneming heeft stapelplaatsen te Soekomoro, Soerabaija en Kediri, terwijl de verzamelplaatsen zijn gelegen in het bosch en bij de dessa Gondang. Het kaploon per M³. voor hout van 5 M. lengte en daarboven bedroeg f 4 en voor hout van mindere lengte f 3 à f 3,50. Voor het kappen van brandhout werd f 0,25 per stapelmeter betaald. Het hout werd uitsluitend afgevoerd per staatsspoor van de halte Soekomoro af, waarheen het per rail werd aangebracht.
* 205	19 582	17 803	1 984	
401	2 033	1 997	437	Het hierbedoelde boschgedeelte werd aan den ondernemer van Senggowar afgestaan onder gehoudenheid het te exploiteeren als 4de jaarperceel van het Senggowar-contract, en strekte als suppletie van het, ten gevolge eener foutieve inhoudsberekening, bevonden tekort in de oppervlakte van het eerst afgestane boschperceel Senggowar. Ook uit dit contractsgebied geschiedde de afvoer per staatsspoor, uitgenomen wat betreft het voor Soerabaija bestemde hout, dat langs de Brantas-rivier werd gevlot. Voor hout van 5 M. lengte en daarboven werd als kaploon betaald f 5 per M³. en voor hout van mindere lengte f 4 per M³., voor brandhout f 0,25 per stapelmeter.
»	1 693	1 693	»	
205	1 139	1 228	116	Deze onderneming heeft hare stapelplaats te Soerabaija, met verzamelplaatsen bij de dessa Poh Gadjih en aan den oever van de Brantas-rivier. Het kaploon bedroeg gemiddeld f 4 per M³. timmerhout en f 0,20 per stapelmeter brandhout. Al het hout werd langs de Brantas-rivier naar Soerabaija afgevlot.
9	50	41	18	

v) Bovendien werd f 950 gestort als schadeloosstelling wegens het niet plantklaar afleveren van het 1ste perceel.

w) Bovendien werd door den ondernemer gestort f 1528 wegens schadeloosstelling als bedoeld in noot e en f 450 boete wegens het kappen van boomen buiten de perceelsgrenzen.

B. ONDERNEMING VOOR LEEGKAPPING

Naam en ligging der onderneming.	Naam van den contractant.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in bouws.	Duur van het contract.	Door den lande aan den ondernemer betaald wegens kap-, sleep- en vervoerloon voor de in 1893 afgevoerde houtwerken.	In 1893 gestort aan pachtsom of retributie.
Rembang.						
Ngleboer (distr. Djepon, reg. Blora)	P. Landberg en Zoon	423	596	5 jaar (1 Mei 1889 t/m 30 April 1894)	f 31 724,09	f 10 495,91

C. ONDERNEMINGEN VOOR HET ZUIVEREN VAN DJATIBOSSCHEN VAN DOODSTAAND EN OMVERLIGGEND

Volgnummer. *a*)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie. *b*)	In 1893 gestort aan retributie.
	Tagal.						
I	Paglongsoran-Lenggerong-Bantarbolang (distrn. Randoedongkal en Pamalang, reg. Pamalang)	J. Ch. Martherus	* 1 248	* 1 758	2 jaar (23 Mei 1891 t/m 22 Mei 1893, verlengd tot 31 Juli 1894)	f 17 per M³. timmerhout en f 0,56, per stapelmeter brandhout	f 9 016,22
II	Margasari c. a. (distrn. Balapoelang en Brebes, reg. Brebes)	Ko Joe Seng	3 246	4 572	5 jaar (13 Jan. 1892 t/m 12 Jan. 1897)	f 18 per M³. timmerhout en f 0,47 per stapelmeter brandhout	f 13 754,70
	Samarang.						
—	Tandjoeng (distrn. Perboean, Kaliwoengoe en Bodja, reg. Kendal)	J. W. van Oordt	1 035	1 459	2 jaar (18 Dec. 1889 t/m 17 Dec. 1891, verlengd tot 30 Sept. 1893)	f 6,25 per M³. timmerhout en f 0,06 per stapelmeter brandhout	*x*) f 3 281,70
III	Mangkang-Bringin (distr. Kaliwoengoe, reg. Kendal)	P. Buwalda	275	388	3 jaar (19 Juni 1893 t/m 18 Juni 1896)	f 18,10 per M³. timmerhout en f 1,16 per stapelmeter brandhout	*y*) f 463,17
—	Bandoeng c. a. (distrn. Kradenan en Wirosari, reg. Grobogan)	Id.	2 176	3 067	3 jaar (17 Dec. 1889 t/m 16 Dec. 1892, verlengd tot 31 Dec. 1893)	f 15,55 per M³. timmerhout en f 0,25 per stapelmeter brandhout	f 11 415,39

x) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 50 als boete wegens de niet tijdige aflevering van het perceel.

TEN BEHOEVE VAN DEN LANDE.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): *c*)				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
475 18 563	5 176 11 905	5 369 18 000	282 10 468	Aan voor de marine geschikt hout werd in 1893 gekapt, gemeten en gekeurd 1017 M³. terwijl aan de ondernemers eene hoeveelheid van 4159 M³. als zoogenaamd retributie, hout werd afgestaan, waarvoor zij f 10 495,91 hadden te storten. Het kaploon bedraagt, alles per M³., voor waukante balken f 4, voor vierkante balken f 4,50, voor zwalpen (gekloofd hout) f 5 en voor kleine houtwerken, als spoorleggers, enz., f 8. Het timmerhout wordt meestal per rail vervoerd naar Mlatten, het brandhout en een gedeelte van de afgekeurde balken gaat langs de kali Batokkan. In aankap waren het 4de en 5de jaarperceel; voor het 4de perceel werd de termijn van aankap verlengd tot ult. September 1893 en later voor de helft van dat perceel nader tot ult. April 1894.

HOUT, ZOOMEDE VAN STRONKEN (MET VRIJE BESCHIKKING OVER HET TE VERKRIJGEN HOUT).

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters); *c*)				*VERDERE AANTEEKENINGEN.*
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
» »	568 3 872	568 3 872	» »	De exploitatie heeft voornamelijk ten doel het openkappen van sleuven en het rooien van boomen en stronken.
» »	876 7 987	876 7 987	» »	Op ult. 1893 was het 2de jaarperceel leeggekapt en het 3de in bewerking.
» * 5 950	» 3 155	» 7 824	» 1 281	Dit contract liep op ult. September 1893 ten einde, doch al het brandhout was toen nog niet uitgesleept.
....	610 »	411 »	199 »	Aanvankelijk had men in dit uitdunningsperceel veel last met het verkrijgen van werklieden en trekvee. Te Bringin en Randoegaroet werden stapelplaatsen opgericht. Het hout werd grootendeels naar Samarang afgevoerd. In 1893 werd nog geen brandhout gekapt.
188 1 832	969 4 020	1 132 5 788	25 64	Dit contract liep op ult. 1893 ten einde, doch al het hout was toen nog niet uitgesleept.

i) Bovendien werd in 's land kas gestort f 360,45 tot restitutie der uitgaven van landswege gedaan voor het vellen en bekappen van houtwerken ten behoeve van de taxatie der houtmassa.

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie. b)	In 1893 gestort aan retributie.
IV	Karanggetas (distr. Wirosari, reg. Grobogan)	P. Buwalda	2 375	3 347	4 jaar (2 April 1892 t/m 1 April 1896)	f 16,85 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 42 150,06
	Samarang en Soerakarta.						
V	Toijong (distrn. Manggar en Karanggedeh, regn. Demak en Boijolali)	F. Th. Marcks	2 273	3 203	4 jaar (4 Febr 1891 t/m 3 Febr. 1895)	f 17 per M³. timmerhout	f 18 787,47
	Japara.						
VI	Bandjaran (distr. Bandjaran, reg. Japara)	Houtaankap-Maatschappij »Wijsman"	1 815	2 558	4 jaar (10 Nov. 1892 t/m 9 Nov. 1896)	f 12 per M³. timmerhout en f 0,25 per stapelmeter brandhout	f 9 957,46
	Rembang en Samarang.						
VII	Goewo Trawang (distr. Ngawen, reg. Blora, en distr. Kradenan, reg. Grobogan)	Houtaankap-Maatschappij »Landberg"	1 485	* 2 092	4 jaar (15 April 1892 t/m 14 April 1896)	f 16,64 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 41 025,89
	Rembang. z)						
—	Tembelangan-Srigading (distr. Ngawen, reg. Blora)	J. F. Dijkmam	1 730	2 439	3 jaar (26 Sept. 1889 t/m 25 Sept. 1892, verlengd tot ult. Dec. 1893)	f 10,40 per M³. timmerhout	f 15 670,01^{5}
VIII	Bogem Banat (distr. Ngawen, reg. Blora)	Houtaankap-Maatschappij »Landberg"	1 569	2 211	5 jaar (12 Juli 1893 t/m 11 Juli 1898)	f 19,50 per M³. timmerhout en f 0,25 per stapelmeter brandhout	f 9 261,55
IX	Kalisari c. a. (distr. Randoeblatoeng, reg. Blora)	P. Landberg en Zoon (vroeger J. C. L. J. van Deun)	1 673	2 357	4 jaar, uitgebreid met 2 jaarperceelen, alzoo 6 jaar (18 Juni 1891 t/m 17 Juni 1897)	f 18 per M³. timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	f 51 380,85
—	Kalitengah c. a. (distr. Djepon, reg. Blora)	J. F. Dijkman	800	1 128	3 jaar (4 Dec. 1889 t/m 3 Dec. 1892, verlengd tot 31 Juli 1893)	f 17,60 per M³. timmerhout	f 21 552,75

z) In 1893 werd in 's lands kas te Rembang ontvangen de som van f 2961,03 als retributie voor het in December 1892 opgenomen hout, afkomstig van het zuiveringsperceel Toenggakgoeng, waarvoor het contract verstreken was in November te voren.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
350	4 227	4 533	44	Deze onderneming levert voornamelijk dwarsliggers op. Voor het kappen en op de verzamelplaats aanbrengen werd door den ondernemer f 0,30 à f 0,35 per stuk betaald. Langs den door het boschwezen aangelegden weg werd de bestaande railbaan verder doorgetrokken.
7	2 177	2 067	117	
171	1 431	1 094	508	Voor het sleepen van het hout uit het 3de jaarperceel moest niet minder dan f 5 per M³. worden betaald. De boomen worden in het bosch zooveel mogelijk tot balken verzaagd, in plaats van ze te bekappen.
»	»	»	»	
»	1 646	1 549	97	De oplevering van het 1ste jaarperceel, welke op 10 November 1893 moest plaats hebben, werd, ingevolge een verzoek van den ondernemer, uitgesteld tot einde 1894.
»	3 600	2 096	1 504	
* 2 228	3 873	4 282	1 819	De afvoer van het hout geschiedt per boschtram naar de Samarang-Joana stoomtram. Gemiddeld waren 150 man bij de onderneming in dienst; met het kappen werd gemiddeld f 0,50 dagloon verdiend, terwijl de koelies gemiddeld f 0,30 daags ontvingen. Voor den uitsleep van het hout werden 5 span karbouwen en 10 span trekossen gebezigd. Het verkregen hout werd van de hand gezet tegen prijzen, loopende van f 30 tot f 80 per M³.
»	»	»	»	
888	1 315	2 203	»	De werkzaamheden liepen in Mei 1893 af.
»	»	»	»	
....	1 583	676	907	Naar een vijftal verzamelplaatsen werd het hout uit het bosch aangebracht met trekdieren van de bevolking, waarvoor betaald werd f 1,25 per M³.; van daar geschiedde het vervoer gedeeltelijk langs de rivier Djapah naar de railbaan Djatiamben tegen f 0,75 per M³. en verder per lorri naar de stapelplaats Poedak tegen f 0,50 per M³. Het kaploon bedraagt p. m. f 3 per M³. en het sleeploon p. m. f 0,60 per M³. en per paal. Voor de kapwerkzaamheden worden 10 à 50 man daags gebezigd. Sleepvee is er in den oostmoesson voldoende te krijgen. Eene railbaan, aansluitende met de bestaande van het perceel Djatiamben, was in aanleg. De verdere verzending van het hout geschiedt naar Samarang en Rembang, waar agentschappen zijn gevestigd.
....	»	»	»	
»	3 780	3 350	430	Het meeste hout wordt langs de Solo-rivier naar Soerabaija afgevlot, terwijl ook veel hout verkocht wordt ten behoeve van de werken in de Solo-vallei. De prijzen van het hout liepen van f 24 tot f 75 per M³.
»	11 704	3 859	7 845	
243	1 401	1 644	»	De werkzaamheden werden in 1893 beëindigd.
»	»	»	»	

Volgnummer. a)	Namen en ligging der ondernemingen.	Namen der contractanten.	Uitgestrektheid van het contractsgebied: in hectaren.	in bouws.	Duur van het contract.	Verschuldigde retributie. b)	In 1893 gestort aan retributie.
X	Oost-Tjabak (distrn. Djepon en Panolan, reg. Blora)	A. L. Peter	2 757	3 885	5 jaar (3 Oct. 1893 t/m 2 Oct. 1898)	f 18,83 per M³. timmerhout	(nog niet verschuldigd) aa)
XI	Toedir (distr. Sedan, reg. Blora)	P. Buwalda	2 822	3 977	5 jaar (5 Juni 1893 t/m 4 Juni 1898)	f 19,25 per M³. timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	bb) f 1 844,96
XII	Sadang c. a. (distrn. Djatirogo en Bantjar, reg. Toeban)	Id.	2 060	2 900	3 jaar (26 Oct. 1891 tot 25 Oct. 1894)	f 19 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 36 205,82
XIII	Ngawoen c. a (distr. Singgahan, reg. Toeban)	Houtaankap-Maatschappij »Wijsman"	319	450	4 jaar (13 Juli 1892 t/m 12 Juli 1896)	f 12 per M³ timmerhout en f 0,10 per stapelmeter brandhout	f 7 895,97
XIV	Kaligedeh c. a. (distrn Djatirogo, Singahan en Tinawoen, reg. Toeban)	P. Buwalda	2 343	3 300	10 jaar (3 Mei 1892 t/m 2 Mei 1902)	f 17,24 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 35 501,39
XV	Pagerwodjo c. a. (distr. Ngoempak, reg. Bodjonegoro)	Houtaankap-Maatschappij »Landberg"	2 513	3 542	10 jaar (20 Aug. 1892 t/m 19 Aug. 1902)	f 16,60 per M³. timmerhout en f 0,12 per stapelmeter brandhout	f 11 838,48
	Soerabaija.						
XVI	Prahoegosso g (distr Modjodadi, reg. Djombang)	Tan Hian Gwan	1 627	2 293	5 jaar (14 Aug. 1892 t/m 13 Aug. 1897)	f 20,20 per M³. timmerhout en f 0,05 per stapelmeter brandhout	f 13 851,81
XVII	Sidomanis (distr. Mantoep, reg. Lamongan)	H. E. C. van Krieken	2 896	4 082	3 jaar (13 Aug. 1892 t/m 12 Aug. 1895)	f 20 per M³. timmerhout en f 0,20 per stapelmeter brandhout	f 13 453,04
	Madioen.						
XVIII	Ngablak (distrn. Tjaroeban en Kanigoro, reg. Madioen)	P. Buwalda	5 274	* 7 534	4 jaar (18 Dec. 1889 t/m 17 Dec. 1893, verlengd tot 31 Maart 1894)	f 12,32 per M³. timmerhout en f 0,55 per stapelmeter brandhout	f 26 502,13

aa) In 1893 werd echter door den ondernemer gestort f 294 tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot ij.

Hoeveelheid timmerhout (in M³.) en hoeveelheid brandhout (in stapelmeters): c)				VERDERE AANTEEKENINGEN.
onafgevoerd op 31 Dec. 1892.	in 1893 gekapt.	in 1893 afgevoerd.	onafgevoerd op 31 Dec. 1893.	
....	690 »	155 »	535 »	Het hout wordt uit het bosch gesleept naar de verzamelplaatsen aan den grooten weg en van daar met karren naar Panolan aan de Solo-rivier getransporteerd, om verder langs die rivier naar Soerabaija gevlot of van de verzamelplaatsen te Tjabak per kar naar Rembang en Joana vervoerd te worden. Het kaploon bedraagt gemiddeld f 2,50, het sleeploon gemiddeld f 1,20 per M³. met gehuurde beesten en transportmiddelen. Het transport van Oost-Tjabak naar Panolan komt op f 2 en naar Rembang op f 6 per M³. te staan.
....	1 143 2 876	443 1 651	700 1 225	Aan den ondernemer werd in September 1893 vergund om met de zuivering van het 2de jaarperceel te beginnen en door te gaan met het afwerken van het 1ste jaarperceel Het timmerhout wordt afgevoerd naar de algemeene stapelplaats te Boeloe met trekvee van de bevolking à f 0.20 per M³. en per paal. Het brandhout zou waarschijnlijk eerst in den drogen moesson meer aftrek vinden. Gemiddeld werkten p. m. 70 houtkappers daags tegen een kaploon van gemiddeld f 3 per M³.
84 79	4 284 7 125	3 991 57	387 7 147	De werkzaamheden vorderden naar wensch. In den loop van 1893 werd voortgegaan inrichtingssleuven open te kappen en de daarin aanwezige boomen en boomstronken te verwijderen.
81 »	1 077 10	1 147 9	11 1	Voor bijzonderheden wordt verwezen naar bijlage KKK van 't vorig verslag.
183 104	5 377 21	4 814 18	746 107	Met de zuivering van de djatibosschen Kaligedeh c. a. ging het naar wensch. Het hout wordt uit het bosch met trekvee gesleept naar de verzamelplaats en van daar per boschtram vervoerd naar Soto, aan de kali Kening, van waar het verder met karren naar Boeloe, gelegen aan de Java-zee, wordt gebracht.
148 »	1 120 »	1 075 »	193 »	Voor den afvoer van het hout is eene trambaan aangelegd, die zich aansluit aan die van Ngorogoenoeng en Goenoeng Watoe. De zuivering wordt met kracht ter hand genomen.
77 1 059	2 081 13 041	1 822 8 854	336 5 246	Al het hout wordt naar Tandjoeng afgevoerd langs verharde boschwegen, welke door den ondernemer zijn aangelegd volgens de door het boschwezen uitgezette tracé's. Het transport heeft bijna uitsluitend in den oostmoesson plaats. Bij de hooge prijzen die in 1893 te bedingen waren, kon, ondanks het kostbare vervoer, eene aanzienlijke hoeveelheid brandhout worden geëxploiteerd.
73 »	1 081 »	972 »	182 »	Het kaploon bleef f 3,50, het sleep- of draagloon tot de verzamelplaats Nogo f 2 per M³. Het karretransport over Ngimbang naar Plosso kostte f 5 per M³. Voor het vlotten van daar naar Bangoen en Soerabaija werd respectievelijk f 1,50 en f 2 betaald. Gedurende den oostmoesson werd een groot gedeelte van het hout langs den onverharden binnenweg over Bobok naar Soerabaija vervoerd, welk transport, ter lengte van circa 35 paal, op f 7 per M³. kwam te staan. Wegen in het perceel werden door den ondernemer nog niet aangelegd. Brandhout werd evenmin als in 1892 gekapt. De gemiddelde verkoopprijs van het timmerhout, dat over het algemeen van geringe lengte was, bedroeg f 36,32.
128 »	2 899 13 468	2 873 12 662	154 806	Ten aanzien van deze onderneming zijn geen bijzonderheden gemeld.

bb) Bovendien werd in 's lands kas gestort f 397,85 tot restitutie van uitgaven als bedoeld in noot ij.

IV. OVERZICHT betreffende den afzet van djatihout op Java en Madura gedurende 1893 en van de daarvoor bedongen prijzen. *a*)

GEWESTEN.	Door de departementen der burgerlijke openbare werken, van binnenlandsch bestuur en van oorlog ingekocht djati-timmerhout.			Op veilingen van de hand gezet.						Door houtcontractanten of landhuurders ondershands van de hand gezet.					
				Djati-timmerhout.			Djati-brandhout.			Djati-timmerhout.			Djati-brandhout.		
	Hoeveelheid (in M³.).	Waarvoor betaald.	Gemiddelde inkoopsprijs per M³.	Hoeveelheid (in M³.).	Opbrengst der veilingen.	Gemiddelde veilingsprijs per M³.	Hoeveelheid (in stapelmeters).	Opbrengst der veilingen.	Gemiddelde veilingsprijs per stapelmeter.	Hoeveelheid (in M³.).	Opbrengst.	Gemiddeld gold dus de M³.	Hoeveelheid (in stapelmeters).	Opbrengst.	Gemiddeld gold dus de stapelmeter.
Batavia *b*)	1 561^{347} 148^{125}	f 80 828 *c*) †	f 51,74 †	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Krawang	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Preanger Regentschappen	1 501	63 211	42,11	60	f 490	f 8,17^{5}	100	f 86	f 0,86	245	f 5 922	f 24,17	4 167	f 5 208	f 1,25
Cheribon	178^{632}	10 429	58,38	„	„	„	„	„	„	52^{678}	1 824	34,63	„	„	„
Tagal	374^{317}	16 822	44,94	„	„	„	350	287	0,82	1 557^{544}	51 752	33,23	46 825	12 425	0,27
Pekalongan	159^{290}	10 354	65,00	„	„	„	„	„	„	23^{085}	879	38,06	3 943	9 618	2,44
Samarang	563^{089}	25 046	44,48	139 †	3 328 17 242	23,94 †	†	5	†	3 798^{409} 9 362^{853}	144 273 †	37,98 †	8 929 24 408	23 925 †	2,68 †
Japara	292^{354}	16 589	56,74	683^{487} 9^{211} †	12 911 † 3 063	18,89 † †	„	„	„	19^{140} 1 231^{311}	574 †	30 †	1 163 12 593	1 163 †	1,00 †
Rembang	1 243^{406} 154^{542}	46 337 †	37,26 †	32^{651} †	807 1 039	24,71 †	„	„	„	658^{441} 5 048^{668}	23 308 †	35,39 †	920 3 330	1 839 †	2,00 †
Soerabaija	427^{543}	26 230	61,35	†	26 703	†	†	509	†	4 933^{893} 384^{495}	184 848 †	37,46 †	26 926 1 110	98 589 †	3,66 †
Pasoeroean	68^{119}	4 768	70,00	87	2 525	29,03	„	„	„	„	„	„	889	2 800	3,15
Probolinggo	157^{323}	10 729	68,19	52^{973}	839	15,85	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bezoeki	267^{415}	20 909	78,19	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Banjoemas	189^{063}	10 360	54,80	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Bagelen	257^{203}	10 867	42,25	49^{504}	1 486	30,02	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Kadoe	237^{609} 120	47 304 †	199,08 †	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Djokjokarta	3^{490}	173	49,64	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Soerakarta	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1 765	†	†	5 081	†	†
Madioen	369^{030}	14 500	39,29	„	„	„	635 1 130	660 †	1,04 †	1 901^{754} 600^{511}	61 770 †	32,48 †	3 228	7 876	2,44
Kediri	294^{948}	18 915	64,13	„	„	„	„	„	„	709^{361}	33 798	47,64	20 488	55 737	2,72
Totalen	8 145^{178} 422^{667}	f 434 371 †	f 53,33 †	1 104^{615} 9^{211} †	f 22 386 † 48 047	f 20,26 † †	1 085 † 1 130	f 1 033 514 †	f 0,95 † †	13 899^{305} 18 392^{838}	f 508 948 †	f 36,61 †	117 478 46 522	f 219 180 †	f 1,86 †

a) Evenals in vorige jaren maakten weder sommige ondernemers bezwaar om mededeeling te doen van de prijzen waarvoor zij hun hout verhandelden.
Omtrent den uitvoer van djatihout naar buiten Nederlandsch-Indië blijkt uit opgaven van het departement van financiën te Batavia dat gedurende 1893 uit verschillende havens van Java naar Nederland e den vreemde (Zuid-Afrika, Frankrijk, Italië, Singapore, enz.) werd uitgevoerd eene hoeveelheid van 12 228 M³. (in 1892 6874 M³.).

b) De opgaven onder „Batavia" vermeld betreffen inkoopen van djatihout ten behoeve van de militaire genie.

c) Waar men een † vindt ingevuld, ontbreekt de betrekkelijke opgaaf.

V. MEDEDEELINGEN omtrent hetgeen in 1893 op het gebied der BOSCHINRICHTING tot stand kwam, benevens eenige aanteekeningen omtrent de HERBOSSCHING van kale berghellingen en de PROEFCULTURES met CAOUTCHOUC en GETAHPERTJA leverende boomsoorten, enz., een en ander ontleend aan de verslag-bijdrage van den directeur van binnenlandsch bestuur (zie overigens blz. 225 van het verslag hiervóór).

BOSCHINRICHTING

Uit de zes boschdistricten, waar de inrichtingswerkzaamheden het belangrijkst waren, valt dienaangaande het volgende aan te teekenen.

Boschdistrict Cheribon-Tagal. In de residentie Tagal werd de opneming van het voornaamste boschcomplex, dat van Margasari, voltooid; in het geheel werd 514 K.M. aan detailwerk gemeten. De laatste pilaren op gewichtige punten der theodoliet opneming werden geplaatst. De gezamenlijke kosten bedroegen f 1696.

Een nieuw boschperceel in de afdeeling Pamalang werd ter exploitatie gereed gemaakt.

Houtafvoerwegen werden gemaakt uit de bosschen Sanggan, Kedawoeng en Djlengoet. Voet- en rijpaden werden in verschillende bosschen aangelegd. De kosten zoowel van aanleg als onderhoud bedroegen f 1730.

Boschdistrict Pekalongan-Kendal. Eene grensregeling, gevolgd door eene afbakening der grenzen, had plaats ten opzichte van de bosschen Mendjangan, Petjalongan, Tjawet Brontok en Pakoentjen. Het overige inrichtingswerk bepaalde zich in hoofdzaak tot het aanleggen van rij- en voetpaden in het belang van inspectie en indeeling, zoomede tot het onderhoud en de verbetering van bestaande wegen. Voor afbakening en opneming werd uitgegeven f 681, voor wegen en paden f 965, waarvan voor bruggen f 203.

Boschdistrict Samarang-Vorstenlanden. De opneming en kaarteering van de djatibosschen in het district Poerwodadi (afdeeling Grobogan der residentie Samarang), groot 12800 hectaren, werd voortgezet en voltooid. Opgemeten werden 316.6 K.M. grenzen, 243.5 K.M. wegen, en 220.5 K.M. rivieren, beken, ravijnen, enz., in totaal 780.6 K.M. Er werden nog 785 grenspalen gezet.

Met de opneming der bosschen, groot c. a. 28000 hectaren, in het district Manggar (afdeeling Demak der residentie Samarang) en het district Karanggedeh (Soerakarta) werd begonnen. Er werden 475 polygoonpalen geplaatst, en tusschen deze werden 448 hoeken en 160 afstanden respectievelijk met theodoliet en latten gemeten.

In het boschcomplex Zuid-Kradenan (afdeeling Grobogan) werden 569 duurzame grenspalen geplaatst.

In het complex Noordwest-Wirosari (afdeeling Grobogan), groot 5753 hectaren, werden ten behoeve van de inrichting 76 en 37 K.M. sleuven uitgezet, ter breedte van respectievelijk 7 en 3 M. De boomen op deze sleuven waren geringd; het rooien zal door zuiverings-contractanten moeten geschieden.

Voor de gezamenlijke opnemingswerkzaamheden werd een bedrag van f 6209 uitgegeven.

In Noord-Kradenan c. a., groot 4040 hectaren, werden de vroeger gemaakte sleuven onderhouden. De kosten bedroegen f 519 of f 0,12⁵ per hectare. De definitieve inrichting van dit complex, bestaande in de verdeeling der vakken in subvakken, het opmaken van gedetailleerde boschbeschrijvingen, het opmeten en kaarteeren van de subvakken, het bepalen van de houtmassa en het opmaken van het boschtaxatie-register en van de opstands- en klassentabellen, werd met kracht voortgezet. Men was in den aanvang van 1894 zoover gevorderd dat met het opmaken van het definitieve bedrijfsplan kon worden begonnen. De netto-opbrengst van dit complex, bedragende na aftrekking van alle onkosten, ook die voor het ambtelijk personeel, f 3,60 per hectare of f 14544, wordt gerekend na voltooiing der inrichting te zullen klimmen tot circa f 7 per hectare of ruim f 28000; altijd wanneer over het noodige personeel beschikt kan worden.

De houtafvoerwegen naar de boschperceelen Toijong, Karanggetas, Kepoh-Woeloegedeh en Genggeng werden onderhouden en afgewerkt. De kosten bedroegen f 1177. Inspectiepaden en wegen werden in verschillende bosschen aangelegd, waarvoor uitgegeven werd f 2223.

Aan het maken en het onderhoud van keeten werd f 1911 besteed.

De perceelen Setjang-Tapen, Sambak-Djragoong, Kawengan c. a. en Brabo werden ter uitbesteding in gereedheid gebracht. De boomen werden, waar dit nog niet was geschied, geringd.

Boschdistrict Rembang-Blora (Rembang). De opneming van het complex - Noord-Ngawen Soelang werd voltooid; de coördinatenberekening en de kaarteering zouden in den loop van 1894 worden beëindigd. Nieuwe hoofdpolygonen werden ontworpen in de districten Karangdjati, Djepon, Randoeblatoeng en Panolan, alle in de afdeeling Blora.

Het complex Oost-Tjabak werd afgebakend en geheel ingedeeld; de indeeling der complexen Kalisari en Goewo Trawang werd voortgezet.

Een groot aantal sleuven en wegen werd opgemeten.

Met theodoliet en latten werden gemeten de hoeken respectievelijk de afstanden tusschen 448 polygoonpalen; gemeten was 55.6 K.M. Met den boussole-afstandsmeter werden gemeten 321.2 K.M, als: 73.6 K.M. boschgrenzen en 247 6 K.M. detailwerk. De kosten bedroegen f 4989.

Nieuwe wegen ter lengte van 8 K.M. werden aangelegd in de complexen Ngawenhombo en Nglobo, hetgeen op f 1942 kwam te staan. De reeds bestaande wegen en bruggen werden onderhouden.

Boschdistrict Toeban-Bodjonegoro (Rembang). Eene grensprojecteering en voorloopige afbakening had plaats in de bosschen Parengan, Soegihwaras, Goenoteroes, Sentoel, Tawaran en Poetatsewoe. De boschperceelen Sentoel, Tawaran, Goenoteroes en Poetatsewoe werden voor exploitatie gereed gemaakt. Voor een en ander werd uitgegeven f 3374.

In de districten Djatirogo (afdeeling Toeban) en Ngoempak (afdeeling Bodjonegoro) werden 18 K.M. wegen met 39 duikers en 2 bruggen aangelegd; de kosten bedroegen f 3000.

Ingedeeld werden de boschperceelen Sadang en Goenoengwatoe.

Boschdistrict Soerabaija-Pasoeroean-Madura. Ter voorloopige verzekering van de boschgrenzen werden grenspalen geplaatst langs een groot deel van de boschcomplexen Bloeboek en Lawan; kosten f 249.

De opneming, kaarteering en taxatie der uit te besteden perceelen Banjakbang, Garoeng, Bloembang en Mangoenan werd voltooid; de uitgestrektheid, die in 1893 werd opgemeten, was 853 hectaren. Voor zooveel nog noodig werden, evenals in andere boschdistricten, de boomen in de nieuw aan te besteden perceelen geringd.

Houttransportwegen werden aangelegd in de volgende perceelen: Ngimbang; kosten f 429; — Garoeng, lang 1.8 K.M. langs moeielijk terrein; kosten f 1135 (met inbegrip van bruggen); — Bloembang, lang 3.8 K.M.; kosten f 685; — Djlaprang en Mangoenan, lang 3 K.M.; kosten f 427.

Een indeelingsweg van 11 K.M. lengte werd door het complex Bloeboek aangelegd, terwijl de djati-aanplantingen Graman, Djaboeng, Seladji, Pamotan, Peteng, Besoengsari en Goenoengtoetoep door inspectiepaden werden ingedeeld. De gezamenlijke kosten bedroegen f 800.

Voor het onderhoud van het bestaande inrichtingswerk werd gezorgd. Evenals in de andere boschdistricten werden de tot stand gebrachte nieuwe boschplantsoenen opgemeten en in kaart gebracht.

HERBOSSCHING MET WILDHOUTSOORTEN; PROEFCULTURES.

Boschdistrict Preanger Regentschappen-Krawang. In de afdeeling Bandong van eerstgemeld gewest werd, aanvankelijk met het beste gevolg, de herbewouding begonnen van de kale berghelling Palajangan (district Oedjoeng Broeng Wetan) en van den afgeschreven koffietuin Leuweungdatar (district Oedjoeng Broeng Koelon). De reboisatie had in hoofdzaak plaats met koerai (sponia velutina), vermengd met andere inheemsche boomsoorten. Daar waar meer langzaam groeiende soorten als kibawang geplant waren, werd met albizzia moluccana ingeboet.

Aan de getahpertja-aanplantingen nabij Tjipetir in het district Tjitjoeroeg der afdeeling Soekaboemi werd weder eenige uitbreiding gegeven, voor zoover het gekweekte plantmateriaal uit eigen aangelegde pepinières en uit 's lands plantentuin zulks veroorloofde. De andere tuinen, vooral van palaquium oblongifolium, vereischen nog voortdurend veel onderhoud. Verder werden de in 1892/93 aangelegde tuinen van pal. Borneënse, pal. Treubii en pal. gutta onderhouden. De paijena Leerii-boomen bloeiden in 't laatst van 1893 sterk, zoodat op een flinken oogst van zaad scheen gerekend te mogen worden. Ook een vijftal der oudste pal. gutta-boomen hadden in 1893 (in Augustus) gebloeid en daarna vrucht gezet.

Van 's lands plantentuin werden 10 stuks pal. oblongifolium, 8 stuks pal. gutta en 21 stuks pal. Treubii ontvangen, benevens eenige pitten van de caoutchouc leverende castilloa elastica, waaruit 700 planten werden geteeld, die tegelijk met de evenbedoelde 39 getahpertja houdende planten in den vollen grond werden overgebracht.

Ten behoeve van de getahpertja-tuinen werd in 't geheel uitgegeven f 3315.

In de residentie Krawang bepaalde zich de wildhoutcultuur tot onderhoud van de oude caoutchouc-plantsoenen.

Boschdistrict Cheribon-Tagal. De in de residentie Tagal met albizzia moluccana en karet (urostigma elasticum) tot stand gebrachte herbosschingen hadden enkel grondverbetering ten doel. De proefaanplantingen van castilloa elastica en hevea Brasiliënsis, evenals van campêchehout, slaagden alle zeer goed. De caoutchouccultuur kon gezegd worden reeds door het geheele gewest te zijn verspreid.

Ten opzichte van de cultuur van mahagonyhout, welke in Tagal nogal eenige uitbreiding heeft verkregen, viel aan te teekenen dat de boomen in 1893 veel van rupsen te lijden hadden. Wel herstelden zij zich van de schade door de vorming van nieuwe knoppen om de basis van den uitgevreten stengel, doch de kroonvorm werd daardoor bezemachtig en de hoogte-ontwikkeling bleef achterlijk. De zaadoogst der moederboomen was ditmaal zeer gering, zoodat de uitbreiding der cultuur in 1893/94 betrekkelijk gering zou zijn.

Boschdistrict Samarang-Vorstenlanden. In de residentie Samarang werd met even gunstig gevolg als in vorige jaren uitbreiding gegeven aan de wildhout-beplantingen op de kale hellingen van den Merbaboe.

Boschdistrict Kadoe-Bagelen-Banjoemas. In het cultuurjaar 1892/93 werd voortgegaan met de herbewouding van de kale bergen van Bagelen en Kadoe, uitsluitend ten behoeve van de irrigatie der laaglanden. Vooral in Noord-Bagelen, waar met de herbossching reeds in 1889/90 is begonnen, is deze cultuur zeer belangrijk; zij beslaat aldaar reeds duizenden bouws. In 1893 werden weder 453 hectaren in de districten Sapoeran en Kaliwiro (afdeeling Ledok) beplant, o.a. 221 hectaren bouwgrond, waarvan de bevolking afstand deed tegen eene schadeloosstelling van p. m. f 5000. Onder de leiding van een daartoe in het bijzonder aangewezen houtvester (zie vorig verslag bladz. 231, noot) is in de eerste helft van 1894 het werk, vooralsnog bij wijze van proef, ook in West-Bagelen ter hand genomen.

In Kadoe strekte de voortgezette herbewouding van de bergen Gianti, Sendoro, Pajong, Soembing en Merbaboe voornamelijk ter bevordering van een geregelden watertoevoer van de Sendoijorivier.

In Banjoemas werd op kleine schaal een begin gemaakt met reboisatie op den Goenoeng Boentoe; voorts werd er de opmeting der in cultuur gebrachte of nog te brengen terreinen voortgezet. In het bronnengebied van de Djali-rivier werden 293 bouws grond ter herbewouding van de bevolking overgenomen. Overigens bepaalde de wildhoutcultuur in dit gewest zich tot het onderhouden van eenige getahpertja-tuinen.

Boschdistrict Soerabaija-Pasoeroean-Madura. Ook in de residentie Pasoeroean werd de herbossching met wildhout voortgezet en wel in Boven-Tengger op de terreinen Goenoengsewoe II en Ngawoe II, doch, tengevolge van de moeielijkheid die in 1893 zich voordeed om plantcontractanten te verkrijgen, slechts over eene oppervlakte van $33^1/_2$ hectaren. De gebezigde houtsoorten waren tjemara (casuarina montana Jungh.) en aroe (podocarpus cupressina, R. Br.), vermengd met kemlandingan goenoeng (albizzia montana Buth).

Op nog kleiner schaal werd voortgegaan met reboisatie van het ontwoude bronnengebied der riviertjes Pategoewan en Djogonalan op den Ardjoeno. Ook hier gelukte het niet plantcontractanten te vinden, waarschijnlijk omdat de bevolking liever gebruik maakte van de gelegenheid om werk te vinden bij de ondernemers voor het kweeken van plantriet ten behoeve van suikerfabrieken, zoomede op een in ontginning gekomen nieuw erfpachtsperceel in de buurt.

De reeds tot stand gebrachte wildhoutplantsoenen stonden vrij gunstig. Men stelde zich dan ook voor om, ondanks de hooge kosten, het werk nog eenigen tijd op kleine schaal voort te zetten.

Van de in 1892 uit 's lands plantentuin ontvangen zaden van styrax benzoïn ontkiemde slechts een klein gedeelte. De op eene hoogte van p. m. 3500 voet (in den aanplant Poettoeh-banggle I) reeds verkregen jonge boompjes ontwikkelden zich goed.

(5. 62.)

BIJLAGE KKK.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT betreffende de verschillende in de BUITENBEZITTINGEN gevestigde ONDERNEMINGEN van LANDBOUW over 1893, en wel

A. van die, welke beschikken over door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestane gronden;

B. van die, welke (in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande streken) uitsluitend berusten op overeenkomsten met de bevolking, en

C. van die, welke in inlandsche staten gevestigd zijn krachtens door de inlandsche bestuurders verleende en door het Europeesch bestuur goedgekeurde concessiën;

zoomede betreffende de ONDERNEMINGEN voor HOUTKAP, hetzij krachtens gouvernementsconcessie, hetzij krachtens concessiën van inlandsche zelfbestuurders.

A. Ondernemingen gevestigd op gronden door het Gouvernement in erfpacht of in huur afgestaan.

Alleen de onderneming Laijang-Totaka (gouvernement Celebes en onderhoorigheden) beschikt over huurgronden; al de overige ondernemingen bestaan uit erfpachtsperceelen.

Voor zooveel die ondernemingen betreft, waar meer dan één cultuur wordt gedreven en die dus twee- of meermalen in dezen staat voorkomen, is het aantal perceelen, hunne uitgestrektheid, zoomede het aantal arbeiders slechts eenmaal ingevuld, namelijk dáár waar de onderneming voor het eerst wordt genoemd.

De aan naamlooze vennootschappen toebehoorende ondernemingen zijn aangeduid met de letters N.V.; die, ten name staande van Chineezen, zijn kenbaar aan de bijvoeging C., terwijl die, welke in handen van inlanders zijn, gemerkt zijn met de letter J.

GEWESTEN en AFDEELINGEN.	DISTRICTEN of ONDERAFDEELINGEN.	NAAM der ONDERNEMING	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1893 beplant.	Productie in 1893.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Koffie. *a)*							
SUMATRA'S WESTKUST.									
Padang (Pad. Benedenlanden)	Distr. Loeboe Kilangan (onderafd. Ommelanden van Padang).	Gadoek (J)	1	361	18	4	5	"	
Painan (Pad. Benedenlanden).	Distr. Troessan (onderafd. Painan).	Loeboe Gedang West.	1	500	100	*b)* †	†	†	
Tanah Datar (res. Padangsche Bovenlanden).	Distr. Saningbakar (onderafd. Singkarah of XX Kotta).	Kotta Zuijdewijn of Kotta Sani, ook wel genaamd Soemanik (N. V.)	1	1 332	462	1 720	†	325	
Id. (id.)	Id. (id.)	Gadoeng Batoe of Gadoeng Beo.	1	2 041	400	1 200	†	210	
L Kotta (resid. Pad. Bovenlanden).	Onderafd. Pangkallan Kotta Baroe en XII Kotta Kampar.	Boekit Siban of Rajan, ook wel genaamd Pangkallan (J.)	1	377	155	39	†	30	
XIII en IX Kotta (resid Pad. Bovenlanden)	Distr. Goegoe (onderafd. Solok).	Esperanza of Kaijoe Kaleh (N. V.)	3	430	400	900	190	450	
Id. (id.)	Id. (id.)	Loeboe Gedang Oost.	1	400	60	†	†	†	
		Transporteeren	9	5 441	1 595	3 923			

a) De productie is opgegeven in pikols.

b) Waar men een † vindt geplaatst, zijn, bij gemis aan opgaven, geen cijfers kunnen worden ingevuld.

GEWESTEN en AFDEELINGEN.	DISTRICTEN of ONDERAFDEELINGEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1893 beplant.	Productie in 1893.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	9	5 441	1 595	3 923			
XIII en IX Kotta (resid. Pad. Bovenlanden).	Distr. Goegoe (onderafd. Solok).	Loeboe Selasi (N V.)	1	1 061	500	1 120	117	550	
Id. (id.)	Id. (id.)	Boekit Soebang (C.)	1	635	200	400	8	75	
Id. (id.)	Id. (id.)	Boekit Gompong (N. V.)	1	670	500	4 120	†	500	
Id. (id.)	Id. (id.)	Batang Baroes (N. V.)	1	650	325	50	28	†	
Id. (id.)	Zelfstandige negri Soerian (onderafd. Alahan Pandjang).	Soerian I en II.	2	459	c) 195	775	120	†	
Id. (id.)	Landschap Soengei Pagoe (onderafd. Moeara Laboe).	Rimboe Soengei Pesampan (of Loeboe Sampir).	1	508	200	1 550	325	"	
Id. (id.)	Id. (id.)	De twee Gebroeders (of Oeloe Seliti).	1	209	120	106	2	10	
Agam (resid. Pad. Bovenl.)	Distr. IV Kotta (onderafd. Danaudistricten en Matoea).	Si Barasap.	1	320	180	100	138	50	
Mandheling en Angkola (resid. Tapanoli).	Distr. Oeta Rimbaroe (onderafd. Angkola).	Aik Sisoma of Loeboe Raija (N. V.)	1	771	134	600	140	25	
Id. (id.)	Id. (id.)	Angkola (N. V.)	1	376	130	nog geen prod.	†	†	
BENKOELEN.									
Seloema.	Ngalam.	Aijer Pringan.	1	81	(Lib. koffie) 10	id.	30	45	peper.
Id.	Id.	Aijer Priokan.	1	850	(id.) 20	id.	†	†	
Kroë.	Liwa	Singga Pai	1	1 200	75	20	70	"	
LAMPONGSCHE DISTRICTEN.									
Ommelanden van Telok Betong.	—	Waij Lima (N. V.)	1	d) 3 600	250	nog geen prod.	297	"	
Toelang Bawang.	—	Tandjong Pinang.	1	15 500	(id.) 70	id.	24	50	caoutchouc en rottan.
Id.	—	Pedada Lebong.	1	9 000					
PALEMBANG.									
Tebing Tinggi.	Seloepoe Redjang.	Soeban Aijam (N. V.)	1	14 170	400	id.	724	"	
Lematang Oeloe en Ilir enz.	Lematang Ilir.	Zülpich.	1	9 450	(id.) 75	id.	32	10	
Id.	Pasoemah-landen.	Pasoemah (N. V.)	1	3 700	40	id.	34	"	
ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO.									
Martapoera.	Martapoera.	Soengei Besar.	1	110	(id.) 15	7	8	2	
Id.	Riam Kiwa.	Soengei Batoe Kapoer.	1	40	(id.) 9	nog geen prod.	3	8	padi.
CELEBES EN ONDERHOORIGH.									
Zuiderdistricten.	Bonthain.	Bakoengan.	1	457	200	26	55	"	
MENADO.									
Menado.	Bantik en Kakaskassén.	Tanaw (N. V.)	3	462	418	400	440	"	cacao.
Id.	Tombariri.	Poené (of Sanawegka)	1	e) 35	12	†	15	"	muskaatnoten.
Tondano.	Tondano-Toulian.	Masarang (N. V.)	1	418	418	650	400	"	
Id.	Langowan.	Kelelondej.	1	394	225	130	54	106	
Id.	Kakas-Rembokken.	Sindoran.	1	312	(id.) 200	†	40	110	
Amoerang.	Romoön.	Bojong (N. V.)	2	807	600	800	300	"	
Id.	Id. en Tompasso.	Tawaän en Teep.	10	84	†	†	†	†	
		Totalen voor de ondernemingen waar koffie wordt geteeld.			7 116	14 777			
					Tabak. f)				
PALEMBANG.									
Iliran en Banjoeasin.	Koeboe Toengkal.	Toengkal (N. V.)	1	4 252	g)	g)	"	"	
Id.	—	Batang Leko.	1	15 319	g)	g)	"	"	
Tebing Tinggi.	Proatin Lima (onderafd. Moesi Oeloe).	Tanah Priok (N. V.)	1	17 947	78	41 803	463	"	
Ogan, Kommering Ilir en Blidah.	Masoedji, Kajoe Agoeng en Danau	Helyannaland I en II.	2	38 801	4	512	15	4	maïs.
		Transporteeren.	56	148 089	82	42 315			

c) Op blz. 235 van het verslag hiervóór is opgegeven dat op de erfpachtsondernemingen ter Sumatra's Westkust 4343 bouws met koffie waren beplant. Die opgaaf is echter 264 bouws te hoog, omdat daarbij voor Soerian ten onrechte gerekend is op 459 bouws koffie-aanplant.

d) Deze uitgestrektheid maakt een deel uit van het perceel Waij Lima, oorspronkelijk groot 9600 bouws. De overschrijving van dit gedeelte ten name van de Cultuurmaatschappij Tanah Waij Lima had plaats bij akte van 14 April 1893. Van de overige 6000 bouws (zie blz. 5 dezer bijlage) is nog niets in exploitatie.

e) Het perceel Poené was oorspronkelijk groot 65 bouws, doch is in twee gedeelten gesplitst, zijnde dientengevolge 30 bouws onder den naam Karapatan overgeschreven ten name van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam. Nopens de bestemming van dit perceel Karapatan (zie blz. 5 dezer bijlage) zijn geen opgaven ontvangen.

f) De productie is opgegeven in K.G.

g) De exploitatie bleef nog gestaakt.

GEWESTEN en AFDEELINGEN.	DISTRICTEN of ONDERAFDEELINGEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1893 beplant.	Productie in 1893.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO.		Per transport	56	148 089	82	42 315			
Amoenthai.	Amoenthai.	Swargo Poero.	1	10 000	15	5 000	†	90	
Idem.	Balangan.	Pandam (N. V.)	1	7 467	†	h) 16 000	8	112	
MENADO.									
Amoerang.	Tompasso.	Karoa (N. V.)	1	561	53	20 000	250	"	
Totalen voor de ondernemingen waar tabak wordt geteeld					150	83 315			
					Padi *i)*				
SUMATRA'S WESTKUST.									
Padang (Pad. Benedenlanden).	District Loeboe Kilangan (onderafd. Ommelanden van Padang).	Tanah Sirah (C.)	1	26	26	510	31	"	
Id. (id.)	Id. (id.)	Rimboe Pieë (J.)	1	51	20	†	16	"	
Priaman (Pad. Benedenlanden).	District en onderafd. Kaijoetanam.	Kaijoe Kapoer.	1	5	4	150	†	†	pisang.
Id. (id.)	Id. (id.)	Kiambang en Rimboe Bakoeng.	4	9	7	40	†	†	muskaatnoten en klappers.
PALEMBANG.									
Ogan, Kommering, Ilir en Blidah.	Masoedji enz.	Helyannaland I en II.	. . .	. . . . .	†	†	. . . . .	. . . . .	tabak.
ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO.									
Martapoera.	Riam Kiwa.	Soengei Batoe Kapoer.	. . .	. . . . .	†	12	. . . . .	. . . . .	koffie.
CELEBES EN ONDERH.									
Makasser.	—	Laijang en Totaka (J.) *j)*	1	49	†	12	10	"	klappers en bamboe.
					†	724			
					Klappers.				
SUMATRA'S WESTKUST.									
Priaman (Pad. Benedenlanden).	District en onderafd. Kaijoetanam.	Kiambang en Rimboe Bakoeng.	. . .	. . . . .	†	†	. . . . .	. . . . .	padi en muskaatnoten.
Id. (id.)	Distr. Loeboe Alang (onderafd Kaijoetanam).	Boeajan Apar.	1	32	20	†	40	"	vruchtboomen.
Id (id.)	Id. id.	Boeajan	1	80	27	†	25	"	id.
Id. (id.)	Distr. Oelakan (onderafd. Priaman).	Anei.	1	169	50	†	25	†	
BENKOELEN.									
Ommelanden van Benkoelen.	Bermani Soengei Hitam.	Padang Gadoeng.	1	246	k) †	nog geen product.	†	†	
PALEMBANG.									
Iliran en Banjoeasin.	(Eilandjes in de Moesi-rivier.)	Yoe Kiat, Yoe Liong en Yoe Poo (C.)	l) 3	52	22	id.	22	"	
OOSTKUST VAN SUMATRA.									
Bengkalis.	Eiland Bengkalis.	Louisaburg of Soengei Alam.	1	48	†	†	18	"	peper.
BILLITON.									
—	Eiland Kalimambang.	† (C.)	1	44	14	40 000 stuks klappers.	8	"	
ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO.									
Bandjermasin.	Ommelanden.	Soengei Loh Bintang (C.)	1	43	m) †	nog geen product.	20	15	rottan en vruchtboomen.
CELEBES EN ONDERH.									
Makasser	Oostelijke groep der Postillon-eilanden.	†	1	†	†	id.	†	†	
Id.	—	Laijang en Totaka.	. . .	. . . . .	†	6000 stuks klappers.	. . . . .	. . . . .	padi en bamboe.
		Transporteeren.	78	166 971	†	†			

h) Uitsluitend verkregen van aanplantingen op van de bevolking gehuurde gronden. Op het erfpachtsperceel zelf was, naar het schijnt, niet geplant.

i) De productie is opgegeven in pikols.

j) Huurperceel.

k) De proef met de teelt van klappers was gestaakt.

l) Twee dezer perceeltjes, met name Yoe Liong en Yoe Poo, respectievelijk groot 6 en 1 bouw, zijn nog niet in exploitatie.

m) Op Soengei Loh Bintang waren 3000 klapperboomen en verder 260 000 rottanstekken geplant.

GEWESTEN en AFDEELINGEN.	DISTRICTEN of ONDERAFDEELINGEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming teboek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).	Aantal bouws bij het einde van 1893 beplant.	Productie in 1893.	Aantal werklieden op het perceel gevestigd.	Gemiddeld aantal arbeiders bovendien dagelijks gebezigd.	Andere cultures bovendien op de onderneming gedreven of verdere bijzonderheden.
		Per transport	78	166 971	†	†			
MENADO.									
Kema.	Maoembi	Eilanden Talissé en Kinabohoetan (N. V.)	2	2 572	800	600 pikol copra.	50	„	muskaatnoten en cacao.
AMBOINA.									
Banda.	Eiland Pisang.	Pisang.	1	29	29	2675 stuks klappers.	8	„	
			81	169 572	†	†			

Andere gewassen.

GEWESTEN en AFDEELINGEN.	DISTRICTEN of ONDERAFDEELINGEN.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen	Uitgestrektheid (in bouws)	Aantal bouws beplant	Productie in 1893	Aantal werklieden	Gemiddeld aantal arbeiders	Andere cultures / bijzonderheden
SUMATRA'S WESTKUST.									
Padang (Pad. Benedenlanden).	Distr. Loeboe Kilangan (onderafd. Ommelanden van Padang).	Rimboe Datar.	1	35	1 met †	†	1	3 à 4	
Priaman (Pad. Benedenlanden).	Distr. en onderafd. Kaijoetanam.	Kiambang en Rimboe Bakoeng.	....	.....	† met muskaatnoten.	†	.....	.....	padi, klappers.
BENKOELEN.									
Seloema.	Ngalam	Aijer Pringan.	....	.....	10 met peper.	75 pikol peper (witte)	.....	.....	koffie.
LAMPONGSCHE DISTRICTEN.									
Toelang Bawang.	—	Tandjong Pinang.	....	.....	640 met caoutchouc.	nog geen product.	.....	.....	id.
Id.	—	Pedada Lebong.	....	.....	211 met rottan.	id.	.....	.....	id.
PALEMBANG.									
Ogan, Kommering Ilir en Blidah.	Masoedji enz.	Helyannaland I en II.	....	.....	† met maïs.	2300 Amst. pond maïs.	.....	.....	tabak.
OOSTKUST VAN SUMATRA.									
Bengkalis.	Eiland Bengkalis	Louisaburg of Soengei Alam.	....	.....	19 met peper.	194 pikol peper	.....	.....	klappers.
ZUIDER- EN OOSTERAFD. VAN BORNEO.									
Bandjermasin	Ommelanden	Soengei Loh Bintang.	....	.....	† met rottan (zie noot *m*)	nog geen product.	.....	.....	id.
Id.	Id.	Soengei Taboek.	3	268	† met rottan. † „ peper en kapok.	id.	†	†	
Id.	Id.	Soengei Poenggoe.	1	111	† met rottan.	id.	†	†	
MENADO.									
Menado.	Bantik en Kakaskassen.	Tanaw.	....	.....	8 met cacao.	2 pikol cacao.	.....	.....	koffie.
Id.	Tombariri.	Poene (of Sanawegka).	....	.....	10 met muskaatnoten.	†	.....	.....	id.
Kema.	Maoembi	Eilanden Talissé en Kinabohoetan.	....	....	† id. † met cacao.	† †	.....	.....	klappers.
AMBOINA									
Banda.	Eiland Rozengain.	Rozengain (N. V.)	1	400	220 met muskaatnoten.	49 pikol noten. 9 pikol foelie.	20	31	
Id.	Eiland Rhun (Noordelijk gedeelte).	Arcadië.	1	287	287 id.	120 pik. noten. 26 pikol foelie.	60	„	
Id.	Eiland Rhun (Zuidelijk gedeelte).	Eldorado.	1	180	180 id.	35 pikol noten 10 pikol foelie.	18	18	
Totalen voor de ondernemingen in exploitatie (zie echter de noten *g*, *k* en *l*)			89	170 853					

Koloniaal verslag van 1894. [Nederl. (Oost-) Indië. Bijlage KKK.]

Overige (in vorenstaande opgaven niet reeds begrepen) ondernemingen. *n)*

Gewesten en afdeelingen.	Districten of onder-afdeelingen.	NAAM der ONDERNEMING.	Aantal perceelen waarvoor de onderneming te boek staat.	Uitgestrektheid der onderneming (in bouws).
SUMATRA'S WESTKUST.				
Priaman (Pad. Benedenlanden).	Distr. Loeboe Alang (onderafd. Kaijoetanam).	Boeajan Djamba (1891). *o)*	1	62
Id.	Distr. en onderafd. Kaijoetanam.	Boeajan Apar (1893).	1	130
Id.	Id.	Boekit Kandoeng (1893).	1	5
Id.	Id.	Djambak (1893).	1	50
Id.	Distr. Oelakan (onderafd Priaman).	Anei (1893).	1	600
Tanah Datar (res. Padangsche Bovenlanden).	Distr. Saningbakar (onderafd. Singkarah of XX Kotta).	Loerah Batoeng (1882).	1	1 423
Id. (id.)	Id. (id.)	Arendsnest (1882).	1	352
Id. (id.)	Distr. en onderafd. Lintoe en Boea.	Marapalam (1893).	1	500
XIII en IX Kotta (res. Pad. Bovenlanden).	Distr. Talang (onderafd. Solok).	Aijer Betoemboek (N. V.) (1889).	1	657
Id. (id.)	Id. (id.)	Aijer Betoemboek (N. V.) (1891).	1	617
Batipoe en X Kotta.	Distr. IV Kotta.	Batoeng Datar (1893).	1	440
Id.	Id.	Goenoeng Berapi (1893).	1	254
Id.	Id.	Merapi of Goenoeng Berapi (1893).	1	500
BENKOELEN				
Ommelanden van Benkoelen.	Marga's Seloepoe Baroe en Seloepoe Lama.	Soekarameh (1891).	1	1 080
Laïs.	Marga's Laïs, Aijer Besi en Paliek.	Soekamadjoe (1891).	1	7 000
Kroë	Marga Lima.	Tenggering (1892).	1	900
LAMPONGSCHE DISTRICTEN.				
Ommelanden van Telok Betong.	—	Waij Lima (1892).	1	*p)* 6 000
Id.	—	Waij Galih (1893).	1	19 200
Toelang Bawang.	—	Soengei Boedjoeh (1893).	1	4 500
Semangka.	—	Terbaja Teratas (1892).	1	1 160
Id.	—	Waij Beboeh (1893).	1	3 200
PALEMBANG.				
Tebing Tinggi.	Marga Seloepoe Redjang.	Seloepoe Merigi (N. V.) (1892).	1	450
Id.	Marga Merigi (onderafd. Redjang en Lebong).	Merigi (N. V.) (1892).	1	7 644
Id.	Marga Bermani Ilir (onderafd. als voren).	Ketonon (1892).	1	10 000
Id.	Onderafd. Redjang en Lebong.	De Grondslag (1893).	1	7 082
		Transporteeren	25	73 806
		Per transport	25	73 806
Tebing Tinggi.	Onderafd. Redjang en Lebong.	Kepahiang (N. V.) (1893).	1	2 950
Id.	Onderafd. Moesi Oeloe.	Roemaijoe (N. V.) (1893).	1	7 980
Id.	Id.	Soeka (1893).	1	5 875
Id.	Onderafd. Ampat Lawang	Oentoeng (1893).	1	600
Id.	Marga Klingi Oeloe (onderafd. Sindangstreken).	Warong Djilatan (1892).	1	900
Id.	Onderafd. Sindangstreken.	Plalo (1893).	1	4 056
Id.	Id.	Plalo Roos (1893).	1	20
Id.	Id.	Boemiredjo (1893).	1	11 000
Id.	Id.	Dataran (1893).	1	4 451
Iliran en Banjoeasin.	—	Tanah Petaij (1890).	1	5 048
Afdn. Moesi Ilir en Iliran en Banjoeasin.	—	Senang Hati (1891).	1	8 093
Moesi Ilir.	Marga Poendjoeng.	Babat (1890).	1	12 108
Id.	Marga Mantri Malaijoe.	Senang Hati (1890).	1	547
Id.	—	Aijer Doeri (1890).	1	62
Id.	—	Serdang Oeloe (1891).	1	8 225
Id. en Lematang Oeloe enz.	—	Loeboek Moempo (1892).	1	9 643
Lematang Oeloe enz.	Marga Aloen Doewa.	Aer Koedoer (1893).	1	3 000
Kommering en Ogan Oeloe, Enim en Ranaudistricten.	—	Pemangkok (N. V.) (1891).	1	3 332
OOSTKUST VAN SUMATRA.				
Bengkalis.	Eiland Bengkalis.	† (1890).	1	2 235
CELEBES EN ONDERH.				
Noorderdistricten.	Maros.	Koetoeloe of Batoe Bassi (1883).	1	52
MENADO.				
Menado.	Bantik.	Sea (1892).	1	297
Id.	Kakaskassen.	Rano (1889).	1	87
Id.	Id.	† (1893).	1	500
Id.	Tombariri.	Karapatan (1882).	1	*q)* 30
Kema.	Tonsea en Maoembi.	Kalimaeng (1892).	1	4 900
Amoerang.	Tompasso.	Naëan (1883).	1	510
Id.	Id.	Kakitan (N. V.) (1891).	1	300
Id.	Id.	Karoa (1892).	1	100
Id.	Id.	Ponontolen-Ponikian (1893).	1	2 000
Totalen voor de perceelen die op ult. 1893 nog niet in ontginning waren of waar de exploitatie gestaakt was. *r)* . . .			54	172 707

n) De hier volgende perceelen zijn voor het meerendeel eerst sedert kort uitgegeven en waren op ult. 1893 nog niet in ontginning, althans was van het in ontginning komen nog geen bericht ontvangen.
o) De cijfers tusschen ( ) vermeld duiden het jaar aan, waarin het perceel is aanvaard.
p) Zie noot *d.*
q) Zie noot *e.*
r) Dit laatste was het geval met betrekking tot de perceelen Loerah Batoeng en Arendsnest ter Sumatra's Westkust en Koetoeloe in Zuid-Celebes.

B Ondernemingen welke (in de rechtstreeks onder Europeesch bestuur staande streken) uitsluitend berusten op overeenkomsten met de bevolking.

NAMEN DER		Uitgestrektheid der aanplantingen waarvan het product op de onderneming is verwerkt.	Aangeplante gewassen.	Productie in 1893.	Aantal arbeiders.		VERDERE BIJZONDERHEDEN.
ondernemingen.	ondernemers en administrateurs.				voor vast aan de onderneming verbonden.	bovendien gemiddeld per dag gebezigd.	
LAMPONGSCHE DISTRICTEN.							
Tandjoeng Karang (afd. Ommelanden van Telok Betong).	P. Landberg en Zn., o.; G. Boutmy, a.	*a)* 116 —	*b)* peper. Liberia-koffie.	1000 pik. †	69	„	*a)* In het geheel beschikt de onderneming over 134 bouws grond, op den voet van Indisch Staatsblad 1885 n°. 45 van de bevolking gehuurd, tegen f 500 's jaars of ongeveer f 3,75 's jaars per bouw. *b)* De peperaanplantingen worden geleidelijk vervangen door Liberia-koffieboomen.

NAMEN DER		Uitgestrektheid der aanplantingen waarvan het product op de onderneming is verwerkt.	Aangeplante gewassen.	Productie in 1893.	Aantal arbeiders	
ondernemingen.	ondernemers en administrateurs.				voor vast aan de onderneming verbonden.	bovendien gemiddeld per dag gebezigd.
Eiland Seboekoe (afd. Katimbang).	Dr. C. O. Gelpke o.; W. P. Eben a.	niet opgegeven. c)	delima. klappers. Liberia-koffie.	†	"	9
ZUIDER- EN OOSTERAFD. v. BORNEO.						
Afd. Amoenthai: Tandjong-Kinaroen.	A. W. F. Nieman, o. en a.	d)	tabak.	70 000 Amsterd. pond.	45	†
Senoentoen.	Deutsche Sunda Gesellschaft, o.; J. Krieb, a.	e) †	id.	50 000 Amsterd. pond.	176	"
(Onbenaamd.)	J. S. Bos Sulpke.	f) †	id.	24 000 Amsterd. pond.	†	†
MENADO.						
Aijer Madidi (afd. Kema).	Menado-Tabakmaatschappij te Amsterdam, o.; L. F. T. Kempers, a.	g) †	id.	60 000 Amsterd. pond. 1)	29	25
Tonsea (afd. Kema. h)	J. C. Dircks, o.	....	......	......	.....	......
AMBOINA.						
Awaija (aan de Elpapoetih-baai op het eiland Ceram). i)	A. T. Bouman, o.; A. L. T. Jansen, a.	70	cacao. koffie. notemuskaat. foelie. klappers.	23 pik. j) $2^1/_4$ " $1^1/_7$ pik. $^3/_{10}$ " 18 " (copra).	45	"

VERDERE BIJZONDERHEDEN.

c) Het eiland Seboekoe is gehuurd op den voet van Indisch Staatsblad 1885 n°. 45 tegen f 500 's jaars. Het aanplanten van delima voor medicinale doeleinden is hoofdzaak. Tot nog toe was daarmede slechts 1 bouw beplant. De productie der klapper- en koffieboomen dient vooralsnog alleen voor eigen gebruik.

d) De bevolking plant de tabak op hare eigene gronden en voor eigen risico. De ondernemer verstrekt echter de kweekplantjes, onder beding dat het product aan geen ander dan aan hem worde verkocht.

e) Deze ondernemingen worden op gelijke wijze gedreven als de ondernemingen in Deli.

f) Deze nieuwe onderneming, gevestigd in het district Amandit, beschikt mede over van de bevolking gehuurde gronden. De huurprijs bedraagt f 4 à f 4,50 per bouw 's jaars. Zoowel het bewerken van den grond, als het planten en onderhouden van het gewas, zoomede de bereiding van het product geschieden vanwege den ondernemer. Vaste werklieden worden betaald met f 0,30, ongeregeld opkomende arbeiders met f 0,25 daags.

g) De aanplantingen worden door de bevolking tot stand gebracht op eigen risico met kweekplantjes door den ondernemer verstrekt. Deze doet toezicht houden op het zaaien en op het onderhoud der aanplantingen. Voor het product betaalt de ondernemer f 8 per 1000 planten, tenzij het door slechte verzorging zijne waarde voor de Europeesche markt mocht hebben verloren.

h) Deze tabaksonderneming heeft in 1893 niet gewerkt.

i) De totale uitgestrektheid dezer onderneming bedraagt p. m. 3100 bouws, waarvoor aan de rechthebbenden f 80 's jaars als huur wordt betaald. De teelt van tabak was gestaakt. Sinds 1892 werd ook Liberia-koffie geplant.

j) In de hoornschil.

1) Door eene vergissing is op blz. 231 van het verslag hiervóór de productie van de onderneming Aijer Madidi gesteld op 30 000, in stede van op 60 000 Amsterd. pond. In verband daarmede moet als totaal voor al de op die pagina genoemde tabaksondernemingen gelezen worden 414 829 Amst. ponden = 2212 pakken (waaronder 533 uit de Minahassa).

C. Ondernemingen van landbouw, gevestigd in inlandsche staten krachtens door de inlandsche bestuurders verleende en door het Europeesch bestuur goedgekeurde concessiën.

I. TABAKSONDERNEMINGEN in de residentie OOSTKUST VAN SUMATRA, volgens opgaven over 1893. a)

1°. Concessie-contracten van welke in 1893 gebruik werd gemaakt.

N°. der concessie-contracten. b)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
		AFDEELING DELI.								
		RIJK VAN DELI.								
		Eigenlijk Deli.								
1	1	Sempali.	Deli-Maatschappij, o.; R. Schadt, a.	13 500 500	396 van 6000 M².	17 Nov. 1969. 17 Dec. 1956.	3150	Chin. 690 Javanen 109 Klings 42 Baweaners 34	Battaks 90	De gronden waren voor de 2de maal beplant. (Bij de verder te noemen ondernemingen zal kortheidshalve worden volstaan met de vermelding 1ste, 2de, 3de maal, enz.) c)

a) Waar bij uitzondering op enkele ondernemingen ter Sumatra's Oostkust aanplantingen van andere gewassen dan tabak worden aangetroffen, vindt men dit bij noot vermeld. De houtkaponderneming komen voor aan het slot dezer bijlage.

b) Voor elk der rijken Deli (eigenlijk Deli), Langkat en Serdang, voor de gezamenlijke landschappen Padang en Bedagei (onderhoorigheden van Deli) en voor elke der administratieve afdeelingen Batoe Bara, Assahan, Laboean Batoe en Bengkalis zijn afzonderlijke reeksen aangenomen. Totaal-opgaven nopens de beplante uitgestrektheid (in bouws), de verkregen tabaksproductie en de gebezigde werklieden van elken landaard in elk der zooeven genoemde rijken, landschappen en afdeelingen vindt men op blz. 230 en 240 van het verslag hiervóór.

c) Waar de gronden reeds vroeger, eens of meermalen, voor de tabakscultuur hadden gediend en zij opnieuw daarvoor gebezigd werden, was schier algemeen bemesting met guano gebruikelijk. Waar geen guano-bemesting werd toegepast, zal men dit hier uitdrukkelijk vermeld vinden. Veelal onthield men zich daarvan waar de grond voor de 1ste maal met tabak werd beplant.

N°. der concessie-contracten. b)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
1	2	Medan.	Deli-Maatschappij, o.; G. L. der Kinderen, a.	*d)*	413 van 6000 M².	zie noot *d*.	3862	Chin. 558 Jav. 73 Klings 46 Baw. 42	Jav. 5 Baw. 15 Mal. 60	2de en 3de maal (zie bij n°. 1).
	3	Mariëndal.	Id., o.; A. Enthoven, a.	*d)*	410 „ „ „	id.	4517	Chin. 583 Jav. 159 Klings 29 Baw. 33	Mal. 25 Batt. 15	2de en 3de „
2	4	Kloempang.	Tabakmij. Arendsburg, o.; D. A. van Houweninge, a.	4 910 250	325 „ 6030 „	3 Mei 1954. 10 April 1954.	2925	Chin. 435 Jav. 110 Klings 43 Baw. 8	Bandjareezen 35	2de „
	5	Klambir Lima.	Id., o.; H. C. van der Zwet, a.	*e)*	292 „ 5930 „	zie noot *e*.	2072	Chin. 391 Jav. 106 Klings 54 Baw. 13	—	2de „
3	6	Helvetia.	Deli-Mij., o.; A. J. Kose, a.	3 900	361 „ 6000 „	15 October 1957.	3417	Chin. 570 Jav. 175 Klings 32 Baw. 9	Batt. 41	4de „
4	7	Padang Boelan.	Amsterdam Deli-Compagnie, o.; W. Wolf, a.	2 000	330 „ 6800 „	6 Aug. 1944.	3090	Chin. 540 Jav. 247 Klings 39	—	3de „
5	8	Gedong Djohore.	Deli-Batavia-Mij, o.; C. Kalff, a.	2 000	400 „ 6400 „	id.	3150	Chin. 536 Jav. 153 Klings 12	Mal. 42	4de „
6	9	Paija Bakong.	Deli-Mij, o.; H. Witsen Elias, a.	2 500	386 „ 6000 „	15 Sept. 1948.	3158	Chin. 481 Jav. 206 Klings 18 Baw. 21	Mal. 20 Batt. 45 Baw. 1 Bandj. 30	1ste en 2de „
7	10	Polonia.	Id. o; A. V. Ch. Bruijn, a.	1 100	283 „ „ „	4 Dec. 1944.	2146	Chin. 375 Jav. 42 Klings 42 Baw. 19	—	2de, 3de en 4de maal.
8	11	Germania.	O. Eckels, o.; A. von Arnstedt, a.	800	337 „ 7800 „	5 Maart 1957.	2180	Chin. 400 Jav. 45 Klings 15 Baw. 15	Bandj. 40 Batt. 10 Mal. 10 Baw. 10	2de en 3de maal.
10	12	Rotterdam afd. A.	Ritgen en Cramer o.; G. von Bülow, a.	5 182	438 „ 6000 „	8 Mei 1949.	3714	Chin. 621 Jav. 41 Klings 57 Baw. 23	Bandj. 40 Jav. 9	2de „
	13	Rotterdam afd. B.	Id., o.; G Henning, a. (waarn.)	*e)*	270 „ „ „	zie noot *e*	2044	Chin. 391 Jav. 64 Klings 42	Baw. 19 Bandj. 21	2de en 3de „
10*a*	14	* *f)* Soengei Kriau Kiri.	van Eeghen en C°., o.; A. de Stoppelaar Blijdesteijn, a.	150	140 „ 7600 „	18 Dec. 1895.	560	Chin. 160 Klings 15	Jav. 20	1ste en 4de „
11	15	Bekalla.	Deli-Mij, o.; G. Meissner, a.	3 000	450 „ 6000 „	27 Aug. 1955.	6034	Chin. 664 Jav. 263 Klings 63	Batt. 50 Gajoes 100	1ste en 2de „
12	16	Amplas.	Amsterdam-Deli-Comp., o.; E. G. ten Siethoff, a.	2 415	295 „ 8000 „	3 Febr. 1951.	2769	Chin. 500 Jav. 268 Klings 48	Bandj. 40 Mal. 20 Batt. 18	1ste en 3de „
13	17	Saentis.	O. Eckels, o.; E. von Humbert, a.	1 000 1 500 500	40 „ 6000 „	13 Maart 1949. 30 Juni 1960. 16 Sept. 1960.	158	Chin. 40 Klings 10	Jav. 14	1ste „
14	18	Deli Toewa.	Deli-Mij, o.; P. van de Water, a.	3 800	416 „ „ „	18 Sept. 1956.	4579	Chin. 622 Jav. 146 Klings 69 Baw. 22	Batt. 80 Baw. 16	1ste en 2de „ (zonder guano-bemesting).

d) Begrepen onder de opgaaf vermeld bij de onderneming n°. 1.

e) Begrepen in de opgaaf betreffende de voorgaande onderneming.

f) De met een * aangeduide ondernemingen zouden in 1894 niet doorwerken.

N°. der concessie-contracten. b)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
15	19	Two Rivers.	Medan-Tabak-Mij. o.; G. N. Aberson, a.	3 750	350 van 5400 M².	27 Dec. 1950.	2307	Chin. 589 Jav. 129 Klings 42	—	2de en 4de maal.
16	20	Saint Cyr.	Deli-Langkat Tabak-Mij., o.; C. Kufahl, a.	2 400	306 ,, 8000 ,,	21 Juni 1949.	2436	Chin. 408 Jav. 110 Klings 35	—	3de en 4de ,,
17	21	Soengei Si Kambing.	De Guigné fréres, o.; G. H. L. Verweij, a.	1 308	195 ,, 7200 ,,	29 Juni 1950.	1516	Chin. 250 Jav. 47 Klings 35 Baw. 21	Mal. 20	2de ,,
20	22	Timbang Langkat.	Deli-Batavia-Mij., o.; C. A. Stoffers, a.	2 000	362 ,, 7800 ,,	18 Mei 1950.	3350	Chin. 570 Jav. 138	—	3de ,,
21	23	Bandar Klippa.	Deli-Mij., o ; H. C. M. Brouwer Ancker, a.	5 000	416 ,, 6000 ,,	id.	4282	Chin. 560 Jav. 64 Klings 51 Baw. 29	Mal. 37 Batt. 73 Baw. 25	1ste en 2de ,, (zonder guano-bemesting).
22	24	Soengei Disky.	J. Luhman, o.; H. Robert, a.	500 1 000	400 ,, 6800 ,,	25 Nov. 1950. 2 Sept. 1954.	3100	Chin. 630 Jav. 107 Klings 22 Baw. 22	Mal. 23 Batt. 16 Bandj. 60 Gaj. 48	2de en 3de ,,
23	25	Soengei Si Poetih.	J. de Floris, o.; A. Davoine, a.	870	199 ,, 6600 ,,	29 Juni 1963.	1087	Chin. 274 Jav. 43	Jav. 6	4de en 5de ,,
24	26	Patoembah.	Senembah-Mij, o.; J. H. E. de Voogt, a.	3 436	292 ,, 7200 ,,	11 Jan. 1950.	3650	Chin. 424 Jav. 63 Klings 40 Baw. 32	Mal. 24 Batt. 30	2de ,, (id.)
25	27	Soengei Mentjirim.	Tabaks-Mij Arendsburg, o.; J. A van Zijp, a.	5 436	406 ,, 6300 ,,	3 Mei 1952.	3265	Chin. 480 Jav. 140 Klings 38	—	2de en 3de ,,
	28	Soengei Kriau.	Id., o.; F. E. Oldigs, a.	1 000	410 ,, ,, ,,	31 Dec. 1906.	3525	Chin. 461 Jav. 131 Klings 33	—	3de ,,
26	29	Belawan.	Deli-Mij, o; H. Udo de Haes a.	1 600	412 ,, 6000 ,,	27 Aug. 1955.	4268	Chin. 548 Jav. 157 Klings 28	Jav. 43 Baw. 14 Bandj. 41	2de ,,
27	30	Tandem.	Deli-Batavia-Mij. o.; M. J. Woortman Spandaw, a.	3 000	417 ,, 6150 ,,	16 Sept. 1954.	4022	Chin. 514 Jav. 210	—	2de ,,
28	31	Kalahoen Pinang	Amsterdam-Deli Compagnie, o.; D. Stronck, a.	2 000	233 ,, 6800 ,,	16 Febr. 1956.	2350	Chin. 413 Jav. 150 Klings 40	Jav. 12	2de en 3de ,,
29	32	Arnhemia.	Rotterdam-Deli-Mij, o.; A. van Reesema, a.	2 998	403 ,, 6000 ,,	24 Juni 1955.	3393	Chin. 599 Jav. 180 Klings 15	Jav. 1 Bandj. 28 Mal. 34	2de en 3de ,,
30	33	Toentoengan.	Deli-Mij. o.; J. Mees, a.	2 000	393 ,, 6000 ,,	21 Nov. 1954.	3238	Chin. 543 Jav. 118 Klings 24 Baw. 3	Batt. 30 Jav. 43	1ste en 2de ,,
31	34	Gloegoer.	Amsterdam-Deli-Comp., o.; J. M. Fock, a.	2 000	356 ,, 7200 ,,	3 Aug. 1953.	3477	Chin. 480 Jav. 191 Klings 31 Baw. 27	—	2de ,,
31*a*	35	Bekri.	Id. o.; H. M. Pantekoek, a.	700	230 van 6800 M².	3 April 1957.	1840	Chin. 360 Jav. 114 Klings 29	Jav. 15	2de en 3de ,,
32	36	Boeloe Tjina.	Deli-Mij, o.; W. H. Oprij, a.	7 000	405 ,, 6000 ,,	24 Dec. 1957.	3852	Chin. 600 Jav. 153 Klings 21 Baw. 9	Batt. 86 Bandj. 70	1ste en 2de ,,
33	37	Rimboen A.	The British Deli and Langkat Comp., o.; O. Wessels, a.	3 665	350 ,, 7000 ,,	23 Oct. 1955.	3026	Chin. 425 Jav. 71 Klings 26	—	1ste en 2de ,,
	38	Rimboen B.	Id. o.; J. Boumeester, a.	*e*)	257 6625 ,,	Zie noot *e*	1000	Chin. 273 Jav. 87 Klings 29	Jav. 24	1ste en 2de ,,

N°. der con-cessie-con-tracten. b)	Door-loopend volg-nummer der onder-nemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
34	39	Petanie.	Deli-Batavia-Mij, o.; A. F. Heijnemann, a.	3 000	200 van 6400 M².	2 Febr. 1956.	879	Chin. 324 Jav. 63 Bandj. 11	—	1ste, 2de en 3de maal.
37	40	Gambir.	de Guigné Frères, o.; A. Bollinger, a.	1 000	156 „ 6000 „	22 Aug. 1956.	640	Chin. 194 Jav. 75	Mal. 20 Batt. 25	1ste, 2de en 3de „
39	42	Maryland.	O. Eckels en C°., o.; G. Fraser Melbourn, a.	400	163 „ 6720 „	g) 10 Maart 1894.	866	Chin. 193 Jav. 10 Klings 22	Jav. 15 Baw. 1 Bandj. 10 Mal. 5 Batt. 40	5de maal.
41	43	Mabar.	Id. o.; R. Thiele, a.	700	300 „ 6400 „	12 Oct. 1901.	2215	Chin. 360 Jav. 30 Klings 20 Baw. 15	Bandj. 20 Batt. 20	2de en 3de „
43	44	Tandem Hilir.	Deli-Batavia-Mij, o.; G. Bangert, a.	2 000	414 „ 6120 „	28 Dec. 1958.	3726	Chin. 589 Jav. 170 Klings 35	Mal. 50 Bandj. 150	1ste en 2de „
44	45	Terdjoen.	Tabak-Mij Arendsburg, o.; T. Moerman, a.	400	337 „ 6258 „	31 Dec. 1900.	2963	Chin. 409 Jav. 138 Klings 48	Jav. 6 Bandj. 40	1ste en 2de „
45	46	Roemah Kinangkong.	The British Deli and Langkat-Comp., o.; Ch. Mioulet, a.	1 000	200 „ 7200 „	31 Oct. 1960.	1123	Chin. 230 Jav. 50 Klings 12	Batt. 20	1ste „
46	47	Soenggal.	J. M. Laverge, o; G. A. T. Schoevers, a	550	80 „ 6400 „	9 Nov. 1895.	506	Chin. 110 Jav 12 Klings 12	Batt. 10	3de „
50	51	Namoe Soerau.	de Guigné Frères, o; W. J. de Veer, a.	2 000	200 „ „ „	15 Oct. 1961.	1525	Chin. 263 Jav. 50 Klings 27	Batt. 80	1ste en 2de „
52	52	Soengei Agoel.	K. F. Hordijk. o.; W. G. Jongkindt Coninck, a.	300	85 „ 5200 „	6 April 1902.	518	Chin. 85 Jav. 60	—	4de en 5de „
53	53	Tandjong-Baleh.	O. Eckels en C°., o.; H. Focke, a.	400	154 „ 6400 „	5 Nov. 1897.	928	Chin. 179 Klings 15	Bandj. 50	3de „
			Landschappen Padang en Bedagei.							
1	54	* Paija Pinang. h) (P.)	O. Eckels, o.; E. Buttikofer, a.	5 000	42 van 6000 M².	10 Aug. 1961.	273	Chin. 55	Bandj. 20 Jav. 10	1ste maal.
4	55	Ramboetan. (P.)	Meijer en Gröngröfft, o.; E. A. Meijer, a.	1 300	220 „ 6200 „	8 Juli 1960.	1400	Chin. 358 Klings 39	Jav. 91 Batt. 60	2de „
5	56	Si Barau. (B.)	A. W. J. Wolff, o en a.	1 000	—	25 Juli 1960.	—	—	—	Deze onderneming werd in 1893 heropend (voor den oogst van 1894).
10	57	Soengei Bamban. (B.)	Deutsch-Schweizerische Plantagiën Gesellschaft, o.; S. Schoevers, a.	1 000	150 „ 7200 „	16 Sept. 1960.	787	Chin. 178 Jav. 60 Klings 7	Batt. 50	2de maal.
11	58	Gampowalang. (B.)	Deli-Tabak-Maatschappij Rampah, o.; L. A. Kerdijk, a.	1 000	—	26 April 1961.	—	—	—	Als bij n°. 56 (2de kolom).
12a	59	Paija Mabar. (P.)	Deutsch-Schweizerische Plantagiën Gesellschaft, o.	500	—	23 Dec. 1964.	—	—	—	Id.
14	61	Pabatoe. (P.)	Rotterdam-Deli-Mij, o.; E. Hubschmann, a.	1 300	263 „ 6000 „	13 Juni 1961.	2018	Chin. 310 Jav. 128	Batt. 28 Bandj. 17	1ste en 2de maal.
16	62	* Soengei Krapoh. (B.)	Tabakm. Amsterdam, o.; J. W. Kehrer, a.	2 000	25 „ 6500 „	15 Juni 1962.	298	Chin. 37 Jav. 2	Jav. 2	1ste maal (zonder guano-bemesting).

g) In den staat over 1892 werd opgegeven 10 Mei 1957.

h) De bijvoeging P beteekent dat het perceel gelegen is in het landschap Padang; de bijvoeging B doelt op het landschap Bedagei.

N°. der concessie-contracten. *b*)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
18	64	Soengei Boeloeh. (B.)	Deli-Bedagei Tobacco Plantations, o.; A. Runge, a.	1 000	150 van 6200 M².	*i*) 29 Febr. 1962	1101	Chin. 162 Jav. 75	Jav. 2	1ste en 2de maal.
20	65	Parit. (B.)	Chr. Papendieck en C°., o.; A. Flemmer, a.	1 500	77 „ 7200 „	24 Febr. 1962.	749	Chin. 105 Jav. 28	Jav. 22	1ste en 2de „
21	66	Bloetoe. (B.)	J. Lühmann, o.	1 500	—	id.	—	—	—	Als bij n°. 56 (2de kolom).
22	67	Soengei Rampah. (B.)	Deli Tabak-Mij „Rampah, o.; W. Kümmer, a.	1 200	178 „ 6000 „	id.	1397	Chin. 218 Jav. 50 Klings 20	Bandj. 32 Jav. 6 Batt. 26	1ste maal (zonder guano-bemesting).
					RIJK LANGKAT.					
1	79	Ludwigsburg.	J. Huttenbach, o.; L. Pastourel, a.	1 700	240 van 6600 M².	27 Juli 1958.	1955	Chin 260 Jav. 44	Batt. 72 Bandj. 67	2de maal.
1*b*	81	Stabat.	A. Lassen, o.; C. Martin en C. Kanow, a.	1 300	306 „ 6000 „	25 Sept. 1964.	1470	Chin. 405 Jav. 89	Bandj. 125 Gajoes 40	2de „
2	82	Kwala Bingei.	Deli-Mij. o.; A. C. Nieuwenhuijzen, a.	1 000 1 500	380 „ „ „	6 April 1945. 19 Juli 1951.	3218	Chin. 588 Jav. 225 Klings 84	Mal. 9 Batt. 20 Gajoes 45 Jav. 30 Bandj. 48	1ste en 2de maal.
3	83	Loeboe Dalam.	Id., o; F. E. G. A. A. Stalmann, a.	1 000 4 000	400 „ „ „	16 Dec. 1949. 23 Maart 1957.	4140	Chin. 651 Jav. 251 Klings 42 Baw. 7	Batt. 63 Bandj. 55 Gajoes 24	1ste „ 2de „
4	84	Androng (Soengei Selaijang).	Medan-Tabakmaatschappij, o; P. J. K. S. Pfeiffer, a.	3 500	200 „ 6500 „	13 Maart 1903.	1116	Chin. 280 Jav. 70 Klings 30 Bandj. 30	—	2de „
5	85	Poengei.	Deli-Mij.. o.; M. J. F. Haarsma, a.	1 500	390 „ 6000 „	26 Mei 1953.	3097	Chin. 539 Jav. 154 Klings 29	Batt. 20 Bandj. 24	1ste „ 2de „
6	86	Tjinta Radja.	Tabak-Mij. Tjinta Radja, o.; F. Ernst, a.	3 000	213 „ „ „	31 Oct. 1960.	2000	Chin. 243 Jav 40 Klings 25	Mal. 10 Batt. 40	2de „ 3de „
7	87	Kwala Begoemit.	Deli-Mij., o; J. H. Verschoor, a.	1 000	407 „ „ „	8 Nov. 1947.	3550	Chin. 622 Jav. 140 Klings 38	Batt. 80 Bandj. 10	1ste „ 2de „
8	88	Tandjong Djatti.	Id., o.; C. Krebs, a.	3 500	413 „ „ „	17 April 1961.	4228	Chin. 557 Jav. 159 Klings 39 Baw. 18 Bandj. 23	Batt. 25 Mal. 5	1ste „ 2de „
9	89	Batang Serangan.	Id., o.; J. Schäffer, a.	10 000	388 „ „ „	id.	2032	Chin. 593 Jav. 120 Klings 29 Bandj. 72	Batt. 36 Gajoes 110	1ste „ (zonder guano-bemesting).
11	92	Paija Djamboe.	Paija Djamboe Comp. o.; A. M. Glen, a.	1 800	80 „ „ „	26 Febr. 1954.	580	Chin. 95 Jav. 22 Bandj. 30	—	2de „ 3de „
12	93	Kwala Mentjirim.	Deli-Mij, o.; A Stalmann, a.	2 000	430 „ „ „	13 Juli 1957.	4301	Chin. 663 Jav. 128 Klings 31 Baw. 20	Batt. 12	2de „
13	94	Namoe Trassi.	F. Meijer, o.; J. J. Dumas, a.	2 000	438 „ 7200 „	10 Jan. 1954.	4117	Chin 656 Jav. 60 Klings 57	Jav. 43 Bandj. 56	3de „ 4de „
14	95	Padang Brarang.	The United Langkat Plantations Comp. o.; C. Barclay, a.	7 500	354 „ 5400 „	30 Juli 1954.	3186	Chin. 474 Klings 39 Baw. 20	Bandj. 60 Batt. 8	2de „

i) In den staat over 1892 werd als datum opgegeven 24 Februari.

N°. der concessie-contracten. *b*)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
14	96	Padang Tjermin.	The United Langkat Plantations-Comp., o.; J. C. Tate, a.	*e*)	300 van 6000 M².	Zie noot *e*	3150	Chin. 390 Jav. 138 Klings 20 Baw. 20 Mal. 3	Bandj. 60	2de maal
16	97	Bindjeij.	G. Engelbrecht, o.; J. Maschmeijer, a.	2 000	408 „ „ „	12 Juni 1954.	4150	Chin. 560 Jav. 42 Klings 53 Baw. 14	—	2de „
17	98	Bekioeng.	Deli-Langkat Tabak-Mij., o.; H. W. Balcke, a.	4 500	110 „ 7400 „	24 Febr. 1956.	1150	Chin 140 Jav. 22	Jav. 10 Mal. 25	1ste „ 2de „
	99	Soengei Gerpa.	Id., o.; J. Jessurun, a.	*e*)	100 „ 7200 „	Zie noot *e*	770	Chin. 120 Jav. 36	Bandj. 22 Mal. 30 Batt. 20 Gajoes 20	1ste „
19	100	Lingga A.	The British Deli Langkat Tobacco Comp., o.; Th. R. de Grien Dreux, a.	3 000	200 „ 6030 „	17 Juli 1956.	1250	Chin. 250 Jav. 70	—	2de „
	101	Lingga B.	Id., o.; B. Klink, a.	*e*)	200 „ 6000 „	Zie noot *e*	1307	Chin. 276 Jav. 100 Klings 16	—	1ste „
24	104	Tandjong Slamat.	Deli-Mij, o; G. M. Köhler, a.	*k*) 1 000	230 „ „ „	12 Juni 1959.	1374	Chin. 448 Jav. 258 Klings 37 Mal. 73	Bandj. 19 Batt. 23 Mal. 15 Gajoes. 87	1ste maal (zonder guano-bemesting).
27	106	* Boekit Mas.	Langkat-Besitang-Mij, o.; J. Lind, a.	5 000	100 „ 6400 „	23 Aug. 1964.	200	Chin. 130 Jav. 40	Bandj. 12 Klings 3	1ste en 2de maal.
28	107	Tandjong Bringin.	Shanghai-Sumatra Tobacco Comp, o.; E. Hatt, a.	1 500	370 „ 6000 „	2 Jan. 1961.	2275	Chin. 540 Jav. 125 Baw. 12	Bandj. 150 Batt. 150	1ste „
31	109	Namoe Oker.	Deli-Mij, o.; J. Plugger, a.	6 000	350 „ „ „	31 Oct. 1960.	2475	Chin. 500 Jav. 103 Klings 18	Bandj. 30	1ste en 2de „
33	111	Lau Boentoe.	T. Meijer, o.; K. Kottmann en R. Kunz, a.	6 000	—	31 Oct. 1960.	*l*)	—	—	
34	112	Sakoeda.	Holtius en Blijdensteijn, o.; N. C. L. Holtius, a.	3 000	—	9 Nov. 1960.	—	—	—	Als bij n°. 56 (2de kolom).
38	114	Tandjong Poetoes.	Gebroeders van Gilse van der Pals, o.; J. P. van Gilse van der Pals, a.	1 200	220 „ 6000 „	*m*) 27 Mei 1936.	660	Chin. 253 Jav. 97	Jav. 15 Batt. 60 Bandj. 30	1ste maal (zonder guano-bemesting).
39	115	Makam.	E. Niederer, o. en a	*n*) 423	70 „ „ „	28 Oct. 1898.	650	Chin. 70 Klings 12	Jav. 12 Mal. 15 Batt. 20	1ste „ (id.)
46	118	Soeka Randa.	J. C. Tate en C. F. Merten, o.; C. F. Merten, a.	3 000	201 „ 7000 „	29 Nov. 1962.	1380	Chin. 236 Jav. 75 Klings 12 Baw. 12 Mal. 30	Batt. 25 Bandj. 40	1ste „ (id.)
47	119	Wampoe.	J. B. Harmeijer, o.; H. van der Beek, a.	5 000	20 „ 6400 „	10 Febr. 1963.	174	Chin. 30	Jav. 5 Mal. 8	1ste „ (id.)
53	121	Tandjong Poera.	A. B. Smith, o. en a.	500	110 „ „ „	25 Juni 1898.	820	Chin. 124	Jav. 27 Batt. 35	1ste „ (id.)

k) In den staat over 1892 werd opgegeven 400 bouws.

e) Deze onderneming is eigenlijk eene houtkaponderneming (verg. blz. 18 van deze bijlage), maar er wordt ook peper geplant. In 1893 werden 1140 pikol van dit product afgevoerd.

m) In den staat over 1892 werd opgegeven 27 Mei 1896.

n) Deze gronden maken deel uit van het perceel Troesan, groot 500 bouws, waarvan het contract met de Deli Hollandia Tabak Maatschappij, dat anders eerst op 21 Juli 1911 zou komen te verstrijken, in 1893 vervallen werd verklaard.

N°. der concessie-contracten. *l*)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
59	125	* Boeloe Telang.	Shanghai Langkat Tobacco Comp. o.; J. Kollmus, a.	2 000	120 van 6800 M².	27 Febr. 1966.	405	Chin. 212 Jav. 71 Klings 13	Gaj. 25 Bandj. 65 Mal 8	2de maal
	126	Namoerih.	C. Ladewig, o. en a.	300	90 „ 7000 „	?	717	Chin. 90 Jav. 36	—	3de „

RIJK SERDANG.

N°. der concessie-contracten. *l*)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
1	129	Tandjong Merawa.	Senembah Maatschappij, o.; E. Tweer, a.	7 588	350 van 7500 M².	18 Jan. 1948.	4683	Chin. 486 Jav. 110 Klings 20 Baw. 20	Batt. 30 Bandj. 70	1ste, 2de en 3de maal.
	130	Tandjong Merawa kiri.	Id. o.; M. Gorbach, a.	*e*)	290 „ 7000 „	Zie noot *e*.	3667	Chin. 372 Jav. 156 Klings 1 Baw. 14	Batt. 95 Mal. 12	1ste en 3de maal (zonder guano-bemesting.)
5	131	Loeboe Pakam.	Sumatra Cultuur Mij, o; de Bruine, a.	4 000	—	27 Jan. 1960.	—	—	—	Als bij n°. 56 (2de kolom.).
7	133	Bobongan (Frankfort Estate).	Neth. India Sumatra Tobacco-Comp., o.; H. T. Kamstrup, a.	4 000	227 „ 6400 „	26 April 1961.	2680	Chin. 297	Jav. 52 Batt. 20 Bandj 40	1ste en 2de maal.
9	134	Galang.	V. Ferrand en E. Elin, o.; V. Ferrand, a.	1 100	—	24 Mei 1961.	*o*)	Jav. 20	Jav. 3 Batt. 10	
11	135	* Ramoenia.	de Floris en Hordijk, o.; K. F. Hordijk, a.	*p*) 2 500	100 „ 6000 „	19 Juli 1971.	740	Chin. 154 Jav. 30 Klings 2 Mal. 1	Batt. 20 Mal. 3	2de maal (zonder guano-bemesting).
17	140	Soengei Toewan.	J. Tabel, o.; T. B. Moissinac, a.	1 060	65 „ 7200 „	31 Oct. 1960.	740	Chin. 73 Jav. 35	Jav. 20	2de maal.
19	141	Paloh Kemiri.	Sumatra Tob. Plantations Comp., o.; A. P. Bernard, a	500	100 „ „ „	16 April 1961.	674	Chin. 140 Jav. 25	Batt. 15	2de „
21	143	Goenoeng Rinteh.	Senembah-Mij, o.; D. van Houweningen, a.	3 079 500	120 „ 7000 „	19 Juni 1961. id.	1496	Chin. 215 Jav, 80 Baw. 8	Batt. 52	1ste „ (zonder guano-bemesting).
22	144	Adolina.	Neth. India Sumatra Tob. Comp., o; A. Douglas, a.	4 000	100 „ „ „	21 Juli 1961.	770	Chin. 120	Jav. 10	2de „ (id)
24	145	Soengei Behasa.	Senembah-Mij, o.; F. A. König, a.	5 694	300 „ 7200 „	10 Aug. 1961.	3564	Chin. 380 Jav. 160 Baw. 25	Batt. 100	1ste, 2de en 3de maal (id).
26	147	Batang Kwis.	Id., o.; H. Frei, a.	5 489	295 „ 6500 „	id.	3025	Chin. 414 Jav. 130 Baw. 20	Batt. 80 Mal. 15 Bandj. 15	1ste maal (id.)
33	151	* Soengei Merah.	P. J de Voogt en Ch. von der Pfordten, o en a.	1 000	110 „ 8000 „	7 Jan. 1962	1040	Chin. 131	Batt. 40 Jav. 8	2de „
38	154	Bengabing.	Neth. India Sum. Tob. Comp, o; P. Budich, a.	1 500	55 „ 6400 „	29 Nov. 1961.	450	Chin. 65	Jav. 10 Batt. 20	1ste „ (id.)
39	155	Bandar Kwala.	O. Puttfarcken. o en a.	2 000	—	11 Aug. 1962.	*q*)	—	—	
r) —	158	*Simpang Ampat.	J. van der Sluijs en C°., o; J. A. Taylor, a.	4 000	65 „ 7200 „	29 Dec. 1962.	600	Chin. 90	Batt. 8 Bandj. 8	2de „

o) Deze voor de koffiecultuur bestemde onderneming werd einde 1893 geopend.

p) In den staat over 1892 werd de grootte opgegeven als 1500 bouws.

q) Deze voor de koffiecultuur bestemde onderneming werd 1 Juli 1893 geopend.

r) Dit contract, ofschoon behoorende tot de 20, welke, blijkens blz. 96 van het verslag hiervóór, in 1893 vervallen werden verklaard (zie ook blz. 14 t/m 16 van deze bijlage) wordt hier nog genoemd, omdat van de concessiegronden in 1893 voor 't laatst nog geoogst is geworden.

N°. der concessie-contracten. b)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
46	161	Bangoen Poerba.	Schweiz. Actiën Gesellschaft Sumatra, o.; U. von Roll en T. Naef, a.	1 500	—	7 Juni 1963.	*s)*	Jav. 94	—	
48	164	* Bandar Maria (Damah Gloegoer).	Wetter en Gonzenbach, o.; E. Wetter, a.	4 000	100 van 6000 M².	15 Nov. 1963.	756	Chin. 128 Jav. 18	Batt. 15 Mal. 20	2de en 3de maal
51	167	Tanahbang.	A. de Giovanni. o. en a.	*t)* 345	—	3 Aug. 1968.	*t)*	Jav. 28	—	
					AFDEELING BATOE BARA.					
2	169	* Soengei Si Moedjoer.	O. Eckels en C°., o.; R. Wolff, a.	1 000	40 van 6600 M².	31 Aug. 1960.	280	Chin. 55 Klings 1	Bandj. 8 Jav. 10	1ste maal (zonder guanobemesting).
8	173	* Soengei Si Kasim.	A. E. Hope, o.; A. W. Just, a.	2 500	180 „ 6000 „	19 Maart 1961.	1 260	Chin. 225 Jav. 45	Jav. 4 Bandj. 55	1ste „ (id.)
10	175	Soengei Soeka.	Chr. Papendieck en C°., o; J. Christiansen, a.	1 000	40 „ ? „	11 Nov. 1961.	264	Chin. 65 Klings 5	Jav. 32 Bandj. 25	1ste „
11	176	Blimbing.	R. Graf zu Bentheim Tecklenburg Rheda, o. en a.	2 000	—	9 Mei 1962.	*u)*	Chin. 92	Jav. 21 Bandj. 8 Mal. 14 Batt. 6	
13	178	Indrapoera.	A. Siemssen en C°., o.; A. Siemssen, a.	1 500	94 „ 6000 „	24 Jan. 1964.	575	Chin. 103 Jav. 6	Jav. 12 Bandj. 14 Mal. 4	1ste en 2de maal (id.)
14	179	Tandjong Kasau.	Sumatra Tabak Gesellschaft Tandjong Kasau, o.; M. Koch, a.	3 000	125 „ „ „	26 Febr. 1965.	1 100	Chin. 180 Jav. 60 Klings 12	Bandj. 25 Mal. 20 Batt. 20	1ste maal.
21	185	Limau Manis.	T. A. Wilkens, o en a.	1 200	—	25 Mei 1967.	*v)*	Chin. 3	Batt. 20	
					AFDEELING ASSAHAN.					
	186	Kisaran.	Nederl.-Assahan Tabakmij, o.; E. Bruigom, a.	5 000	400 van 6030 M².	27 Aug. 1960.	3300	Chin. 472 Jav. 126 Klings 33	Bandj. 131 Mal. 35	1ste maal.
1	187	Serbangan. *w)*	Id. o; H. von Mechel, a.	*e)*	290 „ 6009 „	Zie noot *e*.	1940	Chin. 370 Jav. 150 Klings 6 Bandj 20	Jav. 40 Bandj. 30 Mal. 50 Batt. 50	1ste „
	188	Goerag Batoe. *w)*	Id. o.; D. Soeterik, a.	*e)*	315 „ 6030 „	id.	1580	Chin. 500 Jav. 100 Klings 20	Bandj. 90	1ste „
5	193	Hessa. *x)*	Id. o.; A. E. der Kinderen, a.	7 000	397 „ 6015 „	21 Juni 1961.	2700	Chin. 503 Jav. 144 Klings 28 Bandj. 57	Bandj. 80 Mal. 20	1ste en 2de „
11	200	Tanah Radja. *ij)*	Id. o.; K. F. Althaus, a.	3 000	390 „ 6030 „	31 Dec. 1896.	2440	Chin. 520 Jav. 140	Bandj. 72 Batt. 34	1ste „

s) Bij deze onderneming werd geen tabak maar koffie en peper geteeld. Productie werd nog niet verkregen. Het perceel stond in 1892 ten name van de Anglo Dutch Tobacco Company en werd toen niet geëxploiteerd.

t) De onderneming Tanahbang (waar geen tabak maar Liberia-koffie wordt geteeld) beschikte oorspronkelijk, krachtens eene tot 23 Januari 1953 loopende concessie, over 2300 bouws. Bedoelde concessie werd echter in 1893 ingetrokken. Een deel der bedoelde gronden (345 bouws) werd toen opnieuw aan een anderen ondernemer uitgegeven en wel tot 3 Augustus 1968. In 1893 werd bij Tanahbang 28 pikol Liberia-koffie geoogst.

u) Bij deze onderneming worden andere gewassen dan tabak geteeld, namelijk koffie, peper en getahpertja, waarvan echter geen productiecijfers zijn opgegeven.

v) Als voren, namelijk muskaatnooten, ramboeng en peper.

w) Serbangan is ditmaal voor het eerst vermeld. Nopens Goerag Batoe zie noot *ij*.

x) Volgens den staat over 1892 was op ditzelfde perceel gevestigd de onderneming Tandjong Alam. Van deze onderneming is ditmaal in de ontvangen opgaven geen melding gemaakt.

ij) Volgens den staat over 1892 was toen op dit perceel tevens eene onderneming, met name Goerag Batoe, gevestigd. Thans wordt eene onderneming van dien naam vermeld als gevestigd op gronden der onderneming Kisaran (Zie n°. 188 2de kolom).

N°. der concessie-contracten. b)	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER		Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Aantal beplante *velden* en hunne grootte.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Verkregen tabaksproductie (in pikols).	Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN.*
		ondernemingen.	ondernemers en erkende administrateurs.							
15	202	Soengei Boenoet.	Nederl.-Assahan Tabakmij, o.	3 000	—	19 Nov. 1963.	—	—	—	Als bij n°. 56 (2de kolom).
16	203	Tandjong Pasir.	Huber en Stachelin, o.; J. Huber, a.	5 000	96 van 6000 M².	22 Nov. 1963.	570	Chin 112 Jav. 45 Bandj. 30	Batt. 30	1ste maal.
17	204	Simpang Tiga.	Nederl.-Assahan Cultuurmij, o.; G. Bunschoten, a.	4 500	131 „ 8000 „	z) 4 Nov. 1929.	1080	Chin. 211 Jav. 30 Bandj. 16	Bandj. 65	2de „
22	209	* Bandar Poelau.	Ned.-Ind. Tabakmij, o; H. C. Karsten, a.	3 000	92 „ 6017 „	13 Dec. 1929.	354	Chin. 119 Jav. 35	—	1ste „
23	210	Bindjei.	Nederl-Assahan Tabakmij, o.; H. Bode, a.	2 000	300 „ 5862 „	10 Dec. 1964.	2068	Chin. 390 Jav. 180 Klings 12	Bandj. 75	1ste „
32	215	Silau Toewa (Soeka Djadi).	Tabak Maatschappij „Soeka Djadi", o.; J. G. A. Goedhart, a.	4 000	210 „ 6365 „	29 Jan. 1966.	1777	Chin. 274 Jav. 80 Klings 33	Bandj. 40	1ste en 2de maal.
			AFDEELING LABOEAN BATOE.							
3	218	Kaloendang.	Assahan Tabakmij, o.; H. Heibmann, a.	5 000	300 van 6400 M².	2 Oct. 1964.	1790	Chin. 397 Jav. 85 Klings 25 Bandj. 66	Mal. 20	1ste maal (zonder guano-bemesting).
7	222	Tenang.	E. Hubacher, o; A. Senn, a.	3 000	—	3 Oct. 1965.	aa)	Chin. 67 Jav. 29 Mal. 1	—	

z) In den staat over 1892 werd als datum opgegeven 4 Januari.

aa) Op deze onderneming wordt geen tabak, maar peper geteeld.

2°. Concessie-contracten van welke in 1893 geen gebruik werd gemaakt.

N°. der concessie contracten.	NAMEN DER		Uitgestrektheid van het concessie-gebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
	ondernemingen waartoe de perceelen laatstelijk behoorden.	ondernemers.		
	AFDEELING DELI.			
	RIJK VAN DELI.			
	Eigenlijk Deli.			
9	Padang Boelan.	Amsterdam-Deli-Comp.	500	23 Oct. 1955,
18	Kalahoen Penang.	Id	a) 500	13 Maart 1949.
19	Belawan.	Deli-Mij.	b) 1 800	25 Juli 1960.
35	Bekalla.	Id.	2 000	2 Febr. 1956.
36	Toentoengan.	Id.	c) 1 500	19 Mei 1956.
38	—	De Guigné (frères)	d) 2 000	22 Aug. 1956.
47	—	Deli-Mij.	e) 2 000	29 Dec. 1960.
48	—	La Société des tabacs de Deli.	f) 1 000	19 April 1961.
49	g) *Oedjoeng Deling.*	De Guigné (frères).	1 000	20 Aug. 1961.
51	Terdjoen.	Tabak-Mij Arendsburg.	600	7 Jan. 1902.
56	Boeloeh Tjina.	Deli-Mij.	250	12 Juli 1894.
57	Sempali.	Id.	300	12 Aug. 1915.
58	Mabar.	O. Eckels & C°.	300	28 Febr. 1916.
h) **59**	—	K. F. Hordijk.	200	10 April 1893.
	Landschappen Padang en Bedagei.			
3	*Ramboeng* (B). i)	Lugt en Scheltema.	2 000	15 Dec. 1958.

a) Op dit perceel was vroeger gevestigd de onderneming Sembahe.

b) Als voren de onderneming Charlottenburg.

c) Als voren Kotta Lambaroe.

d) Als voren Loening.

e) Als voren Batoe Sangkahan.

f) Als voren Petimoes.

g) Waar, zooals hier, de naam van het perceel (dus niet van eene onderneming) is genoemd, worden cursieve letters gebezigd.

h) De vet onderstreepte nos. betreffen concessie-contracten welke in 1893 zijn afgeloopen, dan wel, als in dat jaar tusschentijds ontbonden, kwamen te vervallen.

i) De bijvoeging B beteekent dat het perceel gelegen is in het landschap Bedagei; de bijvoeging P doelt op het landschap Padang.

N°. der concessie contracten.	NAMEN DER		Uitgestrektheid van het concessiegebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
	ondernemingen waartoe de perceelen laatstelijk behoorden.	ondernemers.		
6	*Poeloe Besar* (B.)	Tabak-Mij. Arendsburg.	2 250	25 Juli 1960.
7	*Mertabing* (B).	Id	3 000	id.
8	Si Barau (B).	A. W. J. Wolff.	k) 1 200	id.
9	—	Christiansen en Robert	l) 1 000	16 Sept. 1960.
	—	Id.	m) 500	27 Mei 1961.
12	Ramboetan (P). i)	Meijer en Gröngrofft.	500	26 April 1961.
13	*Bah Hilang* (P).	Tabak-Mij. Wehrburg.	2 000	11 Juni 1961.
17	*Plintahan* (B).	Deli-Bedagei Plantations.	200	16 Maart 1962.
19	Soengei Bamban (B)	Deutsch Schweiz. Plant. Gesellschaft.	700	24 Febr. 1962.
23	Paija Pinang (P).	O. Eckels & C°.	500	3 Aug. 1962.
24	*Soengei Sialang* (B).	G. P. G. A. Scherer.	500	12 Dec. 1962.
26	Paija Pinang (P).	O. Eckels.	1 000	3 Oct. 1963.
27	*Panglima Radja* (P).	Ned Assahan Tabak-Mij.	500	9 April 1963.
28	*Si Boelan.* (P)	F. Martin.	1 300	19 Mei 1963.
29	*Bremen* (B)	Deutsch Schweiz. Plant. Gesellschaft.	500	12 Juli 1964.
30	*Dolok Merawan* (P)	Tabak-Mij Wehrburg.	1 000	9 Sept. 1964.
31	*Kedei Meinoe.* (P).	Id.	1 000	id.
32	*Telok Mengkoedoe* (B).	Deli-Bedagei Plantations.	700	4 Maart 1965.
33	*Si Malar* (P).	de Stoppelaar Blijdensteyn.	1 000	id.
34	*Bandar Bedjamboe.* (P).	Amsterd. Deli-Comp.	2 000	3 Maart 1965.
35	*Soengei Prioek* (P).	Deli-Bedagei Tob. Plant.	500	24 Maart 1965.
36	*Badja Lingga* (P).	W. Wehrli.	1 500	3 Maart 1966.

RIJK VAN LANGKAT.

1a	*Augustburg.*	J. Hüttenbach.	1 000	29 Dec. 1960.
3a	Loeboe Dalam.	Deli-Maatschappij.	4 000	9 Jan. 1961.
10	—	P. de Lapeyrie en O. Eckels.	2 000	11 Juni 1962.
10a	—	Id.		
11a	Paija Djamboe.	Paya Djamboe Comp.	1 000	26 Febr. 1954.
15	Kwala Mentjirim.	Deli-Mij.	2 500	27 Aug. 1955.
20	*Gebang.*	C. Black.	2 000	21 Dec. 1897.
21	—	Langkat-Mij.	n) 3 000	24 Dec. 1939.
22	—	C. Black.	1 500	9 Aug. 1958.
23	—	Langkat-Mij.	o) 1 500	24 Dec. 1939.
26	—	Amsterdam-Langkat Cultuur-Maatschappij.	p) 1 000	20 Nov. 1956.
29	—	Deli-Hollandia Tabak-Mij.	q) 500	r) 27 Jan. 1895.
30	Kampong Bahroe.	G Szymkajllo.	100	6 Mei 1893.
32	*Tamboenan.*	J. S. Kennedy.	6 000	3 Maart 1965.
35	Tandjong Bringin.	Shanghai Sumatra Tob. Comp.	600	19 April 1961.

k) De grootte van dit perceel was van 3250 tot 1200 bouws teruggebracht.

l) Op dit perceel was vroeger gevestigd de onderneming Sinangkong Oedik.

m) Als voren de onderneming Sinangkong Hilir.

n) Als voren Glen Bervie.

o) Als voren Serapoh.

p) Als voren Pangkallan Brandan.

q) Als voren Klambir.

r) In den staat over 1892 werd opgegeven 27 Jan. 1951.

N°. der concessie contracten.	NAMEN DER		Uitgestrektheid van het concessiegebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
	ondernemingen waartoe de perceelen laatstelijk behoorden.	ondernemers.		
36	Soekaranda.	C. F. Merten.	s) 5 000	15 Mei 1961.
37	—	J. Kollmus	4 000	27 Mei 1911.
39	*Troesan.*	Deli-Hollandia Tabak-Mij.	t) 500	21 Juli. 1914.
40	—	H. F. Raat.	1 500	27 Aug. 1961.
41	*Boekit Toewa.*	Langkat-Mij.	2 000	23 Sept. 1961.
44	—	Id.	1 000	3 Aug. 1907.
45	*Pelawi.*	J. H. van Ek.	1 500	8 Sept. 1962.
49	*Soengei Bingei.*	Amsterdam-Langkat Cultuur-Mij.	400	6 Maart 1908.
54	—	P. van de Water.	1 500	18 Juni 1963.
56	—	C. F. Merten.	2 000	22 Mei 1965.
57	—	J. B. Harmeijer.	4 000	15 Aug. 1965.
58	—	Shanghai-Langkat Tob. Comp.	5 000	28 Jan. 1966.
60	—	J. van Reuth.	400	30 Juli 1902.
61	—	H. A. Matthes.	900	17 Nov. 1942.

RIJK VAN SERDANG.

6	*Toempatan.*	Deli-Mij.	4 000	11 Dec. 1960.
10	Toempatan.	Id.	4 500	5 Maart 1961.
12	*Soengei Kotozan.*	Sumatra Tob. Plant. Comp.	2 000	25 Juni 1952.
13	*Djamboer Poelau.*	A. Tobler.	1 500	24 Febr. 1960.
14	*Espérance.*	J A. Kruijt.	2 000	id.
15	Tanahbang.	Anglo-Dutch Tob. Comp.	u) 2 300	23 Jan. 1953.
16	*Panara.*	Sumatra Tob. Plant. Comp.	250	16 Sept. 1960.
18	*Djamboer Poelau.*	A. Tobler.	1 500	11 Febr. 1961.
20	—	Deli-Batavia-Mij.	v) 1 500	15 Mei 1961.
23	Frankfurt.	Neth. India Sumatra Tob. Comp.	500	21 Juli 1961.
25	*Tandjong Djahé.*	Senembah-Mij.	3 648	10 Aug. 1961.
27	*Toempatan Niboeng.*	Id.	2 119	id.
28	Ramoenia	de Floris en Hordijk.	1 500	20 Aug. 1961,
29	—	L. Luijten	w) 1 000	9 Oct. 1961.
30	*Proemboen.*	Deli-Langkat Tabak-Mij.	700	id.
31	—	J. J. en G. Tait.	x) 3 000	29 Nov. 1961.
35	*Namoe Rambei.*	D. de Floris.	3 000	28 Mei 1962.
36	—	H. Th. van Steeden.	600	28 Mei 1897.
40	—	Naaml. venn. Silinda.	y) 2 000	11 Aug. 1962.
41	*Telok Mengkoedoe.*	L. E. Pastourel c. s.	1 000	2 Sept. 1962.
42	Simpang Ampat z)	J. van der Sluijs en C°.	4 000	29 Dec. 1962.

s) De grootte van dit perceel was van 10 000 tot 5000 bouws teruggebracht

t) Een deel dezer gronden is opnieuw uitgegeven en onder hetzelfde n°. 39 geboekt als eene nieuwe concessie, waarvan gebruik is gemaakt voor het in werking brengen van de onderneming Makam (zie blz. 11 van deze bijlage).

u) Een deel dezer gronden is opnieuw uitgegeven en onder n°. 51 (zie blz. 13 van deze bijlage) geboekt als eene nieuwe concessie.

v) Op dit perceel was vroeger gevestigd de onderneming Sennah.

w) Als voren de onderneming Tandjong Poerba.

x) Als voren Si Djinggi.

y) Als voren Soengei Karei.

z) Niettegenstaande het concessie-contract in 1893 werd ontbonden, was toen op Simpang Ampat nog voor 't laatst geoogst (zie blz. 12 van deze bijlage).

N°. der concessie contracten.	NAMEN DER		Uitgestrektheid van het concessiegebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
	ondernemingen waartoe de perceelen laatstelijk behoorden.	ondernemers.		
43	—	La Société des tabacs de Deli.	aa) 2 00	4 Febr. 1963.
44	*Kali Tawang.*	R. W. Heijmering.	1 000	10 Maart 1963.
45	—	Sumatra Tob. Plant. Comp.	2 000	19 Maart 1963.
46a	*Tangga Batoe.*	Bremer-Sumatra Gesellschaft	4 000	30 Juni 1963.
47	*Damah Djamboe.*	Maatschappij voor uitvoer- en commissiehandel.	2 000	id.
49	—	P. J. de Voogt en Ch. von der Pfordten.	1 500	15 Nov. 1963.
50	—	A. J. Gallois de Montbrun.	bb) 1 000	27 Juli 1964.

AFDEELING BATOE BAROE.

1	*Soengei Kanan.*	A. E Hope.	4 000	5 Aug. 1960.
3	—	Pagoerawan-Tabak-Mij.	1 000	31 Aug. 1960.
4	—	Id.	500	29 Oct. 1960.
6 en 7	*Soengei Bedjangkar.*	H. Meijer en C°.	1 000 1 000	29 Dec. 1960. id.
9	*Dolok.*	O. E. Bovenkerk.	2 000	20 Juli 1960.
12	*Tandjong Kaba.*	Dr. W. Jordan.	1 700	cc) 19 Mei 1963.
15	—	H. Siber.	1 000	26 Febr. 1965.
16	—	H. C. C. J. Meijer.	500	12 April 1965.
17	—	A. E. Hope.	350	22 Mei 1965.
18	*Penang Merah.*	Dr. C. Graham.	2 000	27 Mei 1965.
19	*Poeloe Besar.*	K. Graf zu Bentheim Tecklenburg Rheda.	2 000	15 April 1966.
20	Soengei Si Kasim.	A. E. Hope.	1 500	29 Juni 1966.

AFDEELING ASSAHAN.

2	*Si Moemboel Oemboel.*	J. Huber.	1 000	5 Maart 1961.
2a	—	J. H. Jaling.	1 000	id.
3	*Kwala Piasa.*	Nederl.-Assahan Tabak-Mij.	1 000	23 April 1961.
4	*Poeloe Radja.*	Id.	2 000	14 Mei 1961.
6	—	Id.	2 000	5 Juli 1961.
7	—	Id.	2 000	id.
8	*Aijer Natas.*	Kwala-Assahan Tob. Comp.	1 000	20 Juli 1961.
9	*Soengei Silau.*	Assahan-Tabak-Mij.	2 000	7 Sept. 1961.
10	*Loeboe Tjingkam.*	Nederl.-Assahan Tabak-Mij.	3 000	19 Dec. 1961.
11	*Ngokoel.*	Id.	3 000	7 Febr. 1962.
13	Hessa.	Id.	500	19 Maart 1963.
14	—	M. Schutte.	1 700	17 April 1963.
18	*Silau Meradja.*	Assahan-Tabak-Mij.	3 000	24 Aug. 1939.
19	*Kwala Kapas.*	J. H. Moorrees.	2 500	26 Oct. 1964.
20	—	Nederl.-Assahan Cultuur-Mij.	5 000	4 Nov. 1964.
21	*Pantjoran Radja.*	Deli-Assahan Tabak-Mij.	5 000	11 Nov. 1964.
24	Hessa.	Nederl.-Assahan Tabak-Mij.	3 000	16 Dec. 1907.
25	*Aijer Kanopan.*	United Langkat Plant. Comp.	2 500	28 Dec. 1964.
26	—	Nederl.-Ind. Tabak-Mij.	3 000	17 Jan. 1930.
27	*Aijer Batoe.*	Nederl.-Assahan Tabak-Mij.	5 000	14 Febr. 1965.
28	—	E. Bosch.	3 000	14 April 1965
29	—	Assahan Tabak-Mij. Telok Dalam.	dd) 3 000	24 April 1930.

aa) Op dit perceel was vroeger gevestigd de onderneming Begerpang.

bb) Als voren Gallia.

cc) In den staat over 1892 werd als datum opgegeven 9 Mei.

dd) Op dit perceel was vroeger gevestigd de onderneming Telok Dalam.

N°. der concessie contracten.	NAMEN DER		Uitgestrektheid van het concessiegebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
	ondernemingen waartoe de perceelen laatstelijk behoorden.	ondernemers.		
30	—	Assahan Cultuur-Mij.	ee) 3 000	22 Mei 1965.
31	*Sandari.*	C. M. J. E. Verwaijen.	1 000	10 Jan. 1966.

AFDEELING LABOEAN BATOE.

1	*Kotta Pinang.*	A. J. J. Borel en C. Favre.	3 000	15 Dec. 1963.
2	*Soeka Radja.*	F. H. Grant.	8 000	11 Sept. 1964.
4	—	Assahan-Tabak-Mij.	10 000	1 Oct. 1964.
5	—	Kummer.	6 000	22 Jan. 1965.
6	—	Deli-Bila Tabak-Mij.	9 000	16 April 1965.
8	—	G. P. G. A. Scherer.	6 000	14 Nov. 1965.
9	—	A. J. J. Borel.	800	id.
10	—	Deli-Bila Tabak-Mij.	7 000	11 Dec. 1965.
11	—	J. B. Laurent en A. J. J. Borel.	12 000	23 Febr. 1966.
12	—	J. Röhrig.	4 000	id.
13	—	Deli-Bila Tabak Mij.	9 000	20 Maart 1966.
14	—	Id.	7 000	id.

AFDEELING BENGKALIS.

6	—	J. Stuart Kennedy.	3 000	30 Dec. 1961.
7	*Pakan Baroe.*	J. E. H. G. David.	2 000	19 Jan. 1962.
9	—	Tabak-Mij Sumatra.	3 000	26 Jan. 1962.
12	*Hilversum.*	Oost-Sumatra Tabak-Mij.	10 000	31 Mei 1962.
13	—	W. A. Berghuis van Woortman.	2 000	10 Juni 1962.
14	—	J. Faes.	5 000	4 Oct. 1962.
15	—	Id.	5 000	id.
17	—	D. E. J. Boulet.	2 500	17 Dec. 1962.
18	—	Rotterdam-Siak Cultuur-onderneming.	3 000	23 Febr. 1963.
19	—	Tabak-Mij Sumatra.	3 000	28 Febr. 1963.
20	—	Tanahpoetih Plant. Actiën-Gesellschaft.	ff) 6 000	7 April 1963.
21	*Tanah Poetih.*	Siak-Kampar syndicate.	10 000	id.
25	—	H. von Oertzen.	5 000	15 Juni 1963.
26	—	D. Krieger.	5 000	14 Juli 1963.
27	—	Rotterdam-Siak Cultuur-onderneming.	1 500	6 Aug. 1963.
28	—	C. A. de Dieu Stierling.	550	id.
31	—	W. E. Nash.	3 000	11 Febr. 1964.
32	—	London-Sumatra Tob. Syndicate.	5 000	14 Febr. 1964.
33	—	J. C. A. Jolles.	5 000	10 April 1964.
34	—	Anglo-Sumatra Tob. Comp.	5 000	9 Mei 1964.
35	—	J. Fraser.	5 000	id.
37	—	J. Faes.	5 000	10 Sept. 1964.
38	—	Id.	5 000	id.
39	—	M. J. Boissevain.	5 000	id.
41	—	Wijnen en van Steeden.	5 000	id.
42	—	C. E. Hummel.	2 000	21 Jan. 1965.
43	—	A. de Haas.	2 000	id.
44	—	Rotterdam-Siak Cultuur-onderneming.	3 000	23 Jan. 1965.
45	—	Siak-Kampar Syndicate.	10 000	31 Juli 1965.
46	—	H. J. van Braambeek.	5 000	17 Sept. 1965.
47	*Soengei Madal.*	Ch. Muller.	5 000	14 Oct. 1965.

ee) Als voren de onderneming Aek Kasoengei.

ff) Als voren Soengei Gantoeng.

Koloniaal verslag van 1894. [Nederl. (Oost-) Indië. Bijlage KKK.]

II. LANDBOUWONDERNEMINGEN in de residentiën RIOUW, WESTERAFDEELING VAN BORNEO, TERNATE en TIMOR, krachtens met de inlandsche bestuurders gesloten concessie-contracten, volgens opgaven over 1893.

1°. Concessie-contracten van welke in 1893 gebruik werd gemaakt.

N°. der concessie-contracten.	Doorloopend volgnummer der ondernemingen.	NAMEN DER ondernemingen.	NAMEN DER ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Uitgestrektheid (in bouws) beplant geweest.	Tijdstip waarop de concessie eindigt.	Aard der geteelde gewassen en verkregen productie.		Aantal der bij contract aangenomen werklieden van buiten het gewest afkomstig.	Aantal in dagdienst gebezigde werklieden.	*VERDERE BIJZONDERHEDEN*
		RIOUW EN ONDERHOORIGH.									
1	1	Victoria (op het eiland Battam).	Tan Toa Hie, o.; Tan Goan Yan, a.	niet opgegeven.	180	16 Febr. 1964.	Vruchtboomen. Liberia-koffie.	180 000 ananassen. 15 pikol.	,,	36	
17	2	Gading (in het landschap Indragiri).	Cultur Gesellschaft Indragiri, o; A. U. von Mechel en R. Devrient, a.	10 000	,,	14 Nov. 1966.		—	170	10	Deze onderneming werd in Augustus 1893 geopend. In Februari 1894 zou het door de inlandsche bevolking uitgekapt terrein door de Chineesche koelies (ten getale van 112) met tabak worden beplant. Het voornemen bestond om ook maïs en Liberia-koffie te telen.
		WESTERAFD. VAN BORNEO. *a*)									
3	1	Lembang.	H. J. Gijsberts, o. en a.	10 000	58	8 Maart 1964.	peper kapok koffie	160 pikol. 1½ ,, nog geen product.	,,	50	
2	2	Sakkong.	dr. J. Bosscha Jzn., o. H. J. Gijsberts, a. (waarnd.)	4 500	15	id.	peper kapok koffie	nog geen product.	,,	25	
17	3	Serabé.	Tabak-Mij Sambas, o.; T. Wanders, a.	10 000		6 Nov. 1964.	tabak	7500 Amsterd. pond.	29	,,	
29	4	Sikampong.	Id. id.	5 000	22	12 Juni 1965.	id.				
52	5	Soebah.	Id. id.	5 000		7 Jan. 1967.	id.				
41	6	Lorong.	Syndicate Richy, o. U Dunner, a.	8 130	150	23 Oct. 1965.	id. kapok gambier	36 700 Amst. pond. nog geen product.	28	17	
		TERNATE.									
—	—	Batjan-Maatschappij.	Batjan-exploitatie-Maatschappij, o.; J. Ohlendorff, a.	*b*)	1 200	23 Mei 1956.	koffie muskaatnoten klappers	217 pikol. (nog geen product). (productie niet opgegeven).	600	,,	De koffieaanplantingen (Java-koffie) bestonden op ult. 1893 uit 463 000 boomen. Met het onderhoud en uitplanten van muskaatboomen werd geregeld voortgegaan. Op ult. 1893 stonden p. m. 4000 tweejarige boomen in den grond. De klapperplantsoenen telden ult. 1893 5000 boomen (daaronder 2000 vruchtdragende).
		TIMOR EN ONDERHOORIGH.									
—	—	Eiland Kera (in de baai van Koepang).	J. H. de Siso, o. en a.	p. m. 240	12	niet opgegeven.	klappers	8000 stuks.	,,	4	De aanplantingen bestonden uit 7000 klapperboomen.

a) De opgegeven ondernemingen zijn alle in het landschap Sambas gelegen.

b) De concessie, oorspronkelijk verleend aan de Batjan-Maatschappij, doch sedert overgedragen op de Batjan-exploitatie-Maatschappij (op welke overdracht goedkeuring is verleend bij gouvernementsbesluit dd. 26 April 1894 n°. 22), omvat een groot gedeelte van het sultanaat Batjan (zie het concessiecontract in n°. 3726 van het Bijblad op het Indisch Staatsblad).

2°. Concessie-contracten van welke in 1893 geen gebruik werd gemaakt.

N°. der concessie-contracten.	NAMEN DER ondernemingen waartoe de perceelen behoorden.	NAMEN DER ondernemers.	Uitgestrektheid van het concessie-gebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
	RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN.			
	Landschap Indragiri.			
a) <u>3</u>	—	H. von Oertzen.	400	24 Oct. 1964.
4	—	Id.	4 000	14 Nov. 1966.
5	—	Id.	2 000	id.
6	Kelajan *b*)	IJ. Meeter.	20 000	19 Dec. 1965.
7	—	Cultuur-Mij. Indragiri.	10 000	id.
<u>8</u>	—	O. Dunkerbick.	10 000	20 Mei 1966.
9	—	A. Houtman.	10 000	17 Aug. 1966.
10	—	B. H. A. von Bulow.	10 000	14 Nov. 1966.
11	—	Dr. J. C. Graham.	5 000	id.
12	—	F. von Voss.	5 000	id.
13	—	E. Versmann.	10 000	id.
14	—	C. Maschmeijer.	6 000	id.
15	—	H. C. von Hagen.	10 000	id.
16	—	W. G. Parizot.	5 000	id.
18	—	C. F. Merten.	5 000	id.
19	—	Th. L. Ch. Heitling.	10 000	23 Dec. 1966.
20	—	E. E. Plumacher.	10 000	id.
21	—	J. F. W. Feldmann.	10 000	10 Febr. 1967.

a) De vet onderstreepte nos. betreffen concessie-contracten, welke in 1893 wegens wanbetaling van cijns werden ontbonden

b) Deze in 1892 gewerkt hebbende (tabaks-)onderneming was bij het einde van dat jaar gesloten geworden.

N°. der concessie-contracten.	NAMEN DER — ondernemingen waartoe de perceelen behoorden.	NAMEN DER — ondernemers.	Uitgestrektheid van het concessie-gebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
22	—	W. M. Flinzner.	10 000	4 Aug. 1967.
23	—	L. F. C. van Lith.	10 000	23 Dec. 1967.
24	—	H. F. V. Lesueur.	5 000	10 Juni 1968.
25	—	A. Runge.	5 000	id.

WESTERAFDEELING VAN BORNEO.

Landschap Sambas.

N°. der concessie-contracten.	ondernemingen waartoe de perceelen behoorden.	ondernemers.	Uitgestrektheid van het concessie-gebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
c) 1	—	Dr. J. Bosscha Jzn.	325	22 Maart 1964.
2	—	W. Mc. Gregor Smith.	10 000	4 Mei 1964.
3	—	Mr. Ch. L. Rahder.	10 000	22 Juni 1964.
4	—	K. A. R. Bosscha.	10 000	24 Juli 1964.
5	—	J. A. van Ommen van Guylik.	10 000	16 Sept. 1964.
6	—	J. Reynvaan.	10 000	id.
7	—	E. L. Gordon.	10 000	19 Oct. 1964.
8	—	Erven W. Helderman.	6 666	id.
9	—	L. van Laar.	10 000	id.
10	—	J. B. Scheuer.	10 000	24 Dec. 1964.
11	—	W. L. de Sturler.	10 000	12 Febr. 1965.
12	—	J. O. Freiwald.	10 000	7 Maart 1965.
13	—	N. C. J. Rahder.	10 000	id.
14	—	R. Liddelow.	10 000	id.
15	—	G. Dirkzwager.	5 000	14 Mei 1965.
16	—	Th. C. Barclay.	5 000	6 Juni 1965.
17	—	H. J. G. Tuning.	10 000	10 Juni 1965.
18	—	J. J. Kolsch.	10 000	id.
19	—	A. J. C. Hazenberg.	10 000	12 Juni 1965.
20	—	Erven D. Mulder.	10 030	29 Juli 1965.
21	—	F. Sieburgh.	10 000	13 Aug. 1965.
22	—	B. Ricard.	10 000	23 Febr. 1966.
23	—	J. Brandts.	2 500	7 April 1966.
24	—	R. C. E. J. Wijneken.	10 000	25 April 1966.
25	—	B. B. J. Crone.	10 000	16 Mei 1966.
26	—	R. C. van Prehn Wiese.	10 600	22 Oct. 1966.
27	—	Jhr. H. Th. Leyssius.	5 000	6 Juni 1965.
28	—	A. F. R. E. baron van Haersolte van den Doorn.	3 333	19 Oct. 1964.
29	—	Landsyndicaat Sambas te Amsterdam.	10 000	20 Dec. 1965.
30	—	H. Dirkzwager Mzn.	5 000	14 Mei 1965.
31	—	Mr. D. A. Kool.	6 175	22 Maart 1964.

c) Dit n°. en de hier verder volgende schijnen *niet* de n^os^. der concessie-contracten aan te duiden.

ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO.

Landschap Koetei.

N°. der concessie-contracten.	ondernemingen waartoe de perceelen behoorden.	ondernemers.	Uitgestrektheid van het concessie-gebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
1	—	E. G. R. Mossou.	10 000	14 Oct. 1967.

CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN.

Landschap Sanggar (op het eiland Soembawa).

N°. der concessie-contracten.	ondernemingen waartoe de perceelen behoorden.	ondernemers.	Uitgestrektheid van het concessie-gebied (in bouws).	Tijdstip waarop de concessie eindigt.
1	Tambora.	D. Nolles. d)	10 000	7 Sept. 1968.

d) De eerste stappen tot het verkrijgen van deze concessie waren gedaan door J. H. Ankersmit.

D. HOUTKAP-ONDERNEMINGEN in de buitenbezittingen, volgens opgaven over 1893.

Volgnummer.	NAMEN DER — ondernemingen.	NAMEN DER — ondernemers en erkende administrateurs.	Uitgestrektheid (in bouws) waarover de concessie loopt.	Duur en tijdstip van afloop der concessie.	Bedrag van den jaarlijks te betalen cijns.	Afgevoerde hoeveelheid hout (in M³.)	Aantal werklieden (allen bij contract aangenomen).	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
	Gouvernementsconcessie (zie blz. 94 van het verslag hiervóór).							
I	Tanah Djampea (eiland Tanah Djampea, afd. Saleier, gouv. Celebes en onderhoorigh.).	W. D. Jockin, o. en a.	24 000 (volgens schatting).	15 jaren (tot ult. 1908).	f 200 in het eerste jaar, met jaarlijksche verhoogingen van f 200 tot een maximum van f 2000.	180	niet opgegeven.	
	Concessiën in inlandsche staten der residentie Oostkust van Sumatra.							
1	Lau Boentoe (rijk van Langkat).	F. Meijer, o; K. Kottman en R. Kunz, a.	6 000 (volgens schatting). (Bij meting bevonden 14300 bouws.)	75 jaren (tot 31 Oct. 1960).	f 6000	997	Jav. 340 Bandj. 31 Mal. 1	Op deze onderneming wordt tevens de pepercultuur gedreven.
2	Soengei Toentoeng (rijk van Serdang).	J. van der Sluijs en C°., o.; Rambonnet en Meijer, a.	4 000 (bij meting bevonden).	75 jaren (tot 29 Dec. 1962).	f 4000	600	Chin. 43 Jav. 45	
3	Soengei Rawa (rijk van Siak).	Naaml. venn. „Houtaankap Siak", o.; W. R. Westerhout, a.	60 000 (volgens schatting).	35 jaren (tot 10 Nov. 1919).	1000 ds.	niet opgegeven.	11	De houtkap bleef nog gedurende het grootste deel van 1893 gestaakt, maar zou tegen het einde des jaars hervat zijn.
4	Resau Koening of Soengei Madal (rijk van Siak).	J. E. H. G. David, o.; P. D. Silva, a.	niet opgegeven.	duur niet opgegeven; eindigt 18 Nov. 1926.	niet opgegeven.	80 à 90 ton (à 50 kub. voet per ton).	Jav. 4	De arbeiders werken buiten contract; het loon bedraagt 10 dollar per man en per jaar. De opgaaf nopens den afvoer van het hout loopt slechts tot ult. Nov. 1893.

(5. 63.)

BIJLAGE LLL.

(Zie hoofdst. O, afd. I, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT over 1893 betreffende de uitkomsten en den omvang van de aan de verplichte levering onderworpen koffiecultuur ter Sumatra's Westkust en in de Minahassa (Menado).

A. ALGEMEENE OP

GEWESTEN EN AFDEELINGEN.		Volgens de op 31 Oct. 1893 afgesloten opgaven waren bij de koffiecultuur ingedeeld het navolgend aantal		Hoeveelheid koffie (in pikols ontvangst genomen	
		kampongs (of negorijen).	huis-gezinnen.	In ontvangst genomen. a)	
					Sumatra's
Padangsche Benedenlanden	Painan	5	1 903	3 393,24 154,09^{6}	3 547,33^{5}
Id.	Priaman	6	1 711	15,00 »	15,00
Padangsche Bovenlanden	Agam	99	43 517	12 884,65 200,31	13 084,96
Id.	XIII en IX Kotta	64	20 425	11 465,46^{6} 162.19^{6}	11 627,66^{2}
Id.	Tanah Datar	103	49 077	11 256,78^{8} 521,73^{6}	11 778,52^{4}
Id.	L Kotta	64	35 082	4 764,65^{6} 59,85^{6}	4 824,51^{2}
Id.	Batipoe en X Kotta	26	11 265	2 728,06 108,59^{6}	2 836,65^{6}
	Loeboe Sikaping	32	4 692	930,26 4,89^{2}	935,15^{2}
Tapanoli	Mandheling en Angkola	406	12 481	7 916,21 37,15^{6}	7 953,36^{6}
Id.	Siboga	21	154	0,08^{4} 0,01^{6}	0,10
Id.	Padang Lawas	d) †	†	120,36^{2} 0,66^{8}	121,03
Totalen voor het gouvernement Sumatra's Westkust		f) 826	f) 180 307	55 474,77^{6} 1 249,52^{2}	56 724,29^{8}
		h)			**Minahassa**
Menado	Menado	10	1 037	378,44^{2} 1,52^{6}	379,96^{8}
Id.	Kema	10	436	126,33^{4} 1,26^{6}	127,60
Id.	Tondano	†	5 740	2 007,49^{4} 2,42^{4}	2 009,91^{8}
Id.	Amoerang	12	2 007	529,20^{4} »	529,20^{4}
Id.	Belang	17	1 222	651,36^{2} 5,55^{6}	656,91
Totalen voor de Minahassa		†	10 442	3 692,83^{6} 10,77^{2}	i) 3 703,60^{8}

a) De tweeërlei opgaaf hier en elders in dezen staat doelt op koffie 1ste soort en op inferieure koffie.

b) De opgaven nopens het aantal vruchtdragende boomen zijn hier overgenomen zooals zij ontvangen zijn, maar uitdrukkelijk verdient er op gewezen dat de cijfers weinig vertrouwen verdienen. Voor Sumatra's Westkust zouden zij betrekking hebben tot het begin van 1893, voor de Minahassa echter waren deze opgaven afgesloten op ult. October 1893.

c) In 1890 behoorde deze afdeeling grootendeels tot de Padangsche Benedenlanden.

d) Waar men een † geplaatst vindt, ontbreken de opgaven.

OPGAVEN.

van 100 katti's of van 61,76 K.G.) in 1893 bij de inkooppakhuizen in (daaronder ook aangehaalde en verbeurd verklaarde koffie). Bij het ledigvallen van de pakhuizen: meer bevonden.		minder bevonden.		Totaal, na bijtelling van meerbevindingen en na aftrekking van minderbevindingen.		Hoeveelheid koffie (goede en inferieure) in de drie voorafgegane jaren bij het ledigvallen der pakhuizen uitgeleverd. 1890.	1891.	1892.	Aantal vruchtdragende koffieboomen. b)
Westkust.									
0,10[6] 0,12	0,22[6]	» »	»	3 393,34[6] 154,21[6]	3 547,56[2]	2 278	1 865	2 237	1 444 800
» »	»	» »	»	15,00 »	15,00	23	23	21	31 000
20,16[4] 1,17[8]	21,34[2]	» »	»	12 904,81[4] 201,48[8]	13 106,30[2]	11 895	9 393	11 494	30 478 900
1,41[2] 1,05	2,46[2]	2,69[2] »	2,69[2]	11 464,18[6] 163,24[6]	11 627,43[2]	16 942	6 712	13 535	9 041 600
5,04[8] 0,95[2]	6,00	» »	»	11 261,83[6] 522,68[8]	11 784,52[4]	10 812	9 952	15 117	12 249 500
1,98[2] 0,20[4]	2,18[6]	» »	»	4 766,63[8] 60,06	4 826,69[8]	6 033	5 257	6 091	8 739 000
0,59[6] 0,12	0,71[6]	» »	»	2 728,65[6] 108,71[6]	2 837,37[2]	2 074	1 725	2 051	6 117 400
2,79[8] 0,04[2]	2,84	» »	»	933,05[8] 4,93[4]	937,99[2]	e) 566	714	747	163 000
24,85[8] 1,12[8]	25,98[6]	» »	»	7 941,06[8] 38,28[4]	7 979,35[2]			8 386	3 987 600
» »	»	» »	»	0,08[4] 0,01[6]	0,10	10 826	7 459	1	4 300
» »	»	» »	»	120,36[2] 0,66[8]	121,03			e) 99	62 000
56,96[4] 4,79[4]	61,75[8]	2,69[2] »	2,69[2]	55 529,04[8] 1 254,31[6]	56 783,36[4]	g) 61 449	g) 43 100	g) 59 779	72 319 100
(residentie Menado).									
» »	»	» »	»	378,44[2] 1,52[6]	379,96[8]	170	390	466	309 600
» »	»	» »	»	126,33[4] 1,26[6]	127,60	3,5	46	114	105 600
1,17[2] 0,07[6]	1,24[8]	» »	»	2 008,66[6] 2,50	2 011,16[6]	538,5	2 212	4 707	4 370 600
0,28[6] »	0,28[6]	» »	»	529,49 »	529,49	109	759	833	1 193 100
» »	»	» »	»	651,36[2] 5,55[6]	656,91[8]	139	709	1 141	426 700
1,45[8] 0,07[6]	1,53[4]	» »	»	3 694,29[4] 10,84[8]	3 705,14[2]	960	4 116	7 261	6 405 600

e) Hieronder 68 pikol uit de afdeeling Toba en Silindong, waar in November 1892 (Indisch Staatsblad n°. 249) de verplichte levering is opgeheven.
f) Zonder de afdeeling Padang Lawas, zijnde het aantal aldaar bij de cultuur ingedeelden niet opgegeven.
g) Volgens andere opgaven (zie bladz. 233 van het verslag hiervóór) beliep de *ingeleverde* hoeveelheid in 1890 65 050, in 1891 44 834 en in 1892 59 766 pikol.
h) Voor de Minahassa zijn onder de bij de cultuur ingedeelden thans niet begrepen die negorijen en huisgezinnen, aan wie geen bijplantingen meer worden opgelegd maar die enkel belast zijn met het onderhoud van nog niet afgeschreven plantsoenen.
i) In 1893 werd in de Minahassa geen koffie aangehaald. Dit totaal betreft dus uitsluitend de ingekochte koffie.

GEWESTEN EN	AFDEELINGEN.	Ingekochte hoeveelheid koffie (dus zonder de aangehaalde en verbeurd verklaarde).			Gezamenlijke kosten van het uit den oogst van 1893 verkregen				
					Inkoopsprijs aan de bevolking betaald. *j)*	Kosten van pakhuismeesters en pakhuispersoneel.	Kosten van personeel speciaal belast met het toezicht op de koffiecultuur.	Uitgaven voor inkooppakhuizen. Gewoon onderhoud.	Uitgaven voor inkooppakhuizen. Oprichting en zware herstellingen.
Sumatra's									
Padangsche Benedenlanden	Painan	3 393,04	154,03^6	3 547,07^6	f 52 050,87	f 723,93	f 2 415,00	f 175,00	»
Id.	Priaman	15,00	»	15,00	225,00	»	»	»	»
Padangsche Bovenlanden	Agam	12 880,08^4	200,26^2	13 080,34^6	194 703,22^5	6 108,32	5 775,00	782,34^5	»
Id.	XIII en IX Kotta	11 465,46^4	162,19^6	11 627,66	173 198,43	6 531,43	7 350,00	770,00	»
Id.	Tanah Datar	11 256,78^8	521,73^6	11 778,52^4	172 764,84	6 539,50	5 910,00	995,84	»
Id.	L Kotta	* 4 764,65^6	59,85^6	4 824,51^2	71 918,76	4 219,48	5 400,00	500,00	f 3 667,00
Id.	Batipoe en X Kotta	2 728,06	108 59^6	2 836,65^6	41 735,37	1 283,66^5	1 800,00	78,40	»
Id.	Loeboe Sikaping	930,26	4,89^2	935,15^2	13 990,59	2 232,29^5	4 095,00	290,60	2 137,02
Tapanoli	Mandheling en Angkola, Siboga en Padang Lawas	7 916,88	34,93^6	7 951,81^6	119 015,22	6 875,33	10 080,00	840,00	2 875,00
Totalen voor het gouvernement Sumatra's Westkust.		55 350,23^2	1 246,51	56 596,74^2	f 839 602,30^5	f 34 513,95	f 42 825,00	f 4 432,18^5	f 8 679,02
Minahassa									
Menado	Menado	378,44^2	1,52^6	379,96^8	f 9 480,12^5	f 360,00	f 1 620,00	f 40,00	»
Id.	Kema	126,33^4	1,26^6	127,60	3 174,17^5	26,00	1 200,00	40,00	f 98,90
Id.	Tondano	2 007,49^4	2,42^4	2 009,91^8	50 217,65	3 857,25	2 400,00	240,00	60,00
Id.	Amoerang	529,20^4	»	529,20^4	13 230,10	2 119,98	2 700,00	340,00	»
Id.	Belang	651,36^2	5,55^6	656,91^8	16 353,50	1 897,27	1 260,00	149,19	»
Totalen voor de Minahassa . . .		3 692,83^6	10,77^2	3 703,60^8	f 92 455,55	f 8 260,50	f 9 180,00	f 809,19	f 158,90

*) Ter Sumatra's Westkust f 15 per pikol, doch in de Minahassa (sedert 1 Januari 1893) f 25 per pikol (voor inferieure koffie respectievelijk de helft dier bedragen).

product, gerekend tot en met het vervoer van de inkoop- naar de strandpakhuizen.							Inkooppakhuizen.	
Kosten van afpakking en vervoer naar de strandpakhuizen.	Cultuurprocenten aan de inlandsche hoofden.	Bijzondere uitgaven voor bereiding op W.-I. wijze.	Alle andere uitgaven niet onder een bepaald hoofd te brengen.	Totaal.	Gemiddelde kosten per ingeleverden pikol koffie.		Aantal.	Bergruimte (in pikols).
Westkust.								
f 3 441,28^5	f 2 725,02	»	»	f 61 756,10^5	f 17,33		4	3 475
10 200,93	10 302,83	»	»	227 872,65	17,42		13	23 250
14 169,72	8 750,17^5	»	»	210 769,75^5	18,12		13	19 670
7 235,78	8 474,78^5	»	»	201 920,74^5	17,14		16	22 954
11 334,90^5	3 769,01	»	»	100 809,15^5	20,89		10	18 165
139,23	2 182,44^5	»	»	47 219,11	16,64		2	3 000
3 219,94	744,02^5	»	»	26 709,47	28,56		9	8 350
43 377,73^5	6 290,45	»	»	189 353,73^5	23,82		24	23 768
f 93 119,52^5	f 43 238,74	»	»	f 1 066 410,72^5	f 18,84		91	122 632
(residentie Menado).								
f 78,80	f 454,13	»	»	f 12 033,05^5	f 31,67		3	22 475
†	151,60	»	»	*k*) * 4 690,67^5	* 36,76		1	200
†	2 352,81	»	»	* 59 127,71	* 29,41		6	10 475
†	635,05	f 87,50	»	* 19 112,63	* 36,11		7	12 800
†	729,93^5	»	f 80,00	* 20 469,89^5	* 31,16		4	4 950
f * 78,80	f 4 323,52^5	f 87,50	f 80,00	f * 115 433,96^5	f * 31,17		21	50 900

k) De sommen, waarbij men een * geplaatst vindt, zijn minder volledig, doordien tijdens de afsluiting der opgaven de kosten van het vervoer naar de strandpakhuizen nog niet of nog niet volledig bekend waren.

B. DISTRICTSGEWIJZE OPGAVEN

NAMEN DER DISTRICTEN.		Zielental der inlandsche bevolking op ultimo 1893.	Aantal huisgezinnen bij de gouvernementskoffiecultuur ingedeeld.	Aantal der tot elk district behoorende negorijen.	Aantal negorijen bij de gouvernements-koffiecultuur ingedeeld op 31 October 1893.		
					Volgens de laatstelijk vastgestelde cultuurplannen.	Niet meer in de cultuurplannen opgenomen, als zijnde enkel belast met het onderhoud van nog niet afgeschreven plantsoenen.	Te zamen.
Afd. Menado	Kakaskassen	5 302	†	10	5	»	5
	Tombariri	7 075	†	11	5	6	11
	Per afdeeling	12 377	1 037	21	10	6	16
Afd. Kema	Tonsea	17 103	275	30	5	»	5
	Maoembi	5 091	161	18	5	»	5
	Per afdeeling	22 194	436	48	10	»	10
Afd. Tondano	Tondano-Toulian	11 558	1 356	20	†	†	†
	Tondano-Toulimambot	9 578	981	21	†	†	†
	Kakas-Rembokken	13 814	1 166	21	†	†	†
	Tomohon-Sarongsong	11 653	1 406	17	†	†	†
	Langowan	7 590	831	9	†	†	†
	Per afdeeling	54 193	5 740	88	†	†	†
Afd. Amoerang	Sonder	10 865	633	22	»	7	7
	Kawangkoan	12 861	769	21	»	11	11
	Tombassian	....	....	....	»	»	»
	Romoön	....	....	....	»	»	»
	Tompasso	6 885	605	15	12	»	12
	Per afdeeling	30 611	2 007	58	12	18	30
Afd. Belang	Passan-Ratahan-Ponosakan	5 896	485	18	9	9	18
	Tonsawang	4 210	737	8	8	»	8
	Per afdeeling	10 106	1 222	26	17	9	26
	Totalen	129 481	10 442	241	†	†	†

l) Omtrent den omvang der cultuur in het gouvernement Sumatra's Westkust zijn gegevens als de hierbedoelde niet met eenige nauwkeurigheid te verstrekken.

m) Hieronder 165 300 boomen op bij de cultuurplannen aangewezen grond, namelijk 9000 in het district Kakaskassen en 156 300 in het district Tombariri.

n) Hieronder 36 300 boomen op bij de cultuurplannen aangewezen grond, namelijk 13 500 in het district Sonder en 22 800 in het district Tombassian.

betreffende den omvang der cultuur. *l*)

Uitgestrektheid (in bouws) van de bij het einde van het plantjaar 1892/93 (31 October 1893) aanwezige			Aantal koffieboomen op 31 October 1893.						Koffie-inlevering (in pikols) gedurende		
op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde koffieplantsoenen.	vrijwillige (of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegde koffieplantsoenen		Aanwezig in de op hoog gezag aangelegde nog in onderhoud zijnde plantsoenen.			Naar schatting aanwezig in vrijwillige (of onder dien naam als equivalent voor verplichte bijplantingen) aangelegde plantsoenen.					
	op bij de cultuurplannen aangewezen grond.	op niet bij de cultuurplannen aangewezen grond.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant vóór 1890/91.	Te zamen.	Geplant in de jaren 1890/91, 1891/92 en 1892/93.	Geplant vóór 1890/91.	Te zamen.	1891.	1892.	1893.
48	4^{5}	54	20 160	66 040	86 200	70 900	9 000	79 900	141^{37}	222	190
$1\,42^{5}$	118^{5}	»	55 585	85 792	141 377	7 400	148 800	156 200	248^{03}	244	190
$1\,90^{5}$	123	54	75 745	151 832	227 577	78 300	157 800	*m*) 236 100	389^{40}	466	380
58	»	30	29 869	49 018	78 887	200	11 000	11 200	43^{33}	99	94
40	»	»	15 050	45 574	60 624	»	»	»	2^{56}	15	34
98	»	30	44 919	94 592	139 511	200	11 000	11 200	45^{89}	114	128
†	†	†	520 085	491 505	1 011 590	815 200	430 900	1 246 100	402^{29}	1 284	499
†	†	†	31 532	238 212	269 744	307 400	103 600	411 000	292^{77}	657	276
†	†	†	64 722	381 229	445 951	1 775 000	479 100	2 254 100	640^{81}	1 468	488
†	†	†	154 307	594 019	748 326	2 756 000	793 600	3 549 600	455^{58}	746	467
†	†	†	458 858	178 616	637 474	2 025 800	679 800	2 705 600	415^{25}	549	281
†	†	†	1 229 504	1 883 581	3 113 085	7 679 400	2 487 000	10 166 400	$2\,206^{70}$	4 704	2 011
53	10	100	37 500	34 100	71 600	268 800	150 000	418 800	161^{23}	352	153
72	»	506	16 529	34 586	51 115	46 600	458 800	505 400	373^{91}	414	221
....	†	24	»	»	»	»	38 100	38 100	0^{10}	3	2
....	»	18	30 830	44 070	74 900	11 500	112 200	123 700	27^{16}	14	25
199	»	67	41 035	197 692	238 727	11 500	123 500	135 000	103^{14}	49	128
324	†	715	125 894	310 448	436 342	338 400	882 600	*n*) 1 221 000	665^{54}	832	529
132	»	47	75 110	193 721	268 831	22 500	33 100	55 600	342^{61}	750	398
160	»	66	44 050	114 424	158 474	204 100	85 500	289 600	366^{63}	391	259
292	»	113	119 160	308 145	*o*) 427 305	226 600	118 600	*o*) 345 200	709^{24}	1 141	657
†	†	†	1 595 222	2 748 598	4 343 820	8 322 900	3 657 000	11 979 900	*p*) $4\,016^{77}$	7 257	3 705

o) De in 't vorig verslag (bijlage MMM.) voorkomende opgaven betreffende het aantal boomen in de afdeeling Belang waren, naar het schijnt, te hoog (verg. wat daaromtrent is opgemerkt in de noot op bladz. 233 van het verslag hiervóór).

p) Het verschil met het in het eerste gedeelte van dezen staat opgegeven leveringcijfer, ad 4116 pikol, is niet toegelicht.

(5. 64.)

BIJLAGE MMM.

(Zie hoofdst. O, afd. II, van het verslag.)

I. OVERZICHT betreffende de TINLEVERING op BANKA over het werkjaar 1893/94.

Districten.	Ontginningen der 1ste klasse.							Ontginningen der 2de klasse.				Ontginningen der 3de klasse.			Totale levering (in pikols).
	Aantal ontginningen.	Gemiddeld aantal werklieden.				Geleverde hoeveelheid tin (in pikols).		Aantal ontginningen.	Gemiddeld aantal werklieden.	Geleverde hoeveelheid tin (in pikols).		Gemiddeld aantal *inleveraars.*	Geleverde hoeveelheid tin (in pikols).		
		Deelhebbers.	Jaarlooners.	Kolenbranders.	Totaal.	Totaal.	Gemiddeld per hoofd.			Totaal.	Gemiddeld per hoofd.		Totaal.	Gemiddeld per inleveraar. *a*)	
Muntok	5	120	513	28	661	3 767.13	5.70	13	182	1 449.88	7.97	17	688.14	40.48	15 905.15
Djeboes	17	119	850	46	1 015	10 272.61	10.12	22	189	1 938.93	10.26	21	780.29	37.16	82 991.83
Blinjoe	12	192	927	81	1 200	14 476.00	12.06	28	431	5 760.26	13.36	21	963.97	45.90	21 200.23
Soengeiliat	20	202	1 570	121	1 893	17 797.59	9.40	24	143	2 147.68	15.02	16	2 616.90	163.56	22 562.17
Merawang	10	68	954	97	1 119	12 448.01	11.12	1	22	310.90	14.13	2	41.01	20.50	12 799.92
Pangkalpinang	18	187	1 147	147	1 481	19 064.83	12.87	7	38	472.02	12.45	2	145.22	72.61	19 682.07
Soengeislan	8	21	814	67	902	10 956.14	12.15	15	77	1 082.36	14.06	1	7.22	7.22	12 045.72
Koba	4	60	341	22	423	4 691.18	11.09	3	13	68.76	5.29	"	"	"	4 759.94
Toboali	6	133	259	28	420	6 047.34	14.40	25	136	1 452.50	10.68	3	66.55	22.18	7 566.39
Totalen over 1893/94	100	1 102	7 375	637	9 114	99 520.83	10.92	138	1 231	14 683.29	11.93	83	5 309.30	63.96	119 513.42
Over 1892/93 waren de totalen	96	1 198	6 597	586	8 381	99 194.12	11.83^5	157	1 353	15 679.52	11.59	128	6 862.42	53.61	121 736.06

a) Deze berekening heeft slechts betrekkelijke waarde, daar men niet het aantal personen kent, die tot het verkrijgen van de ingeleverde hoeveelheden hebben medegewerkt.

II. OVERZICHT van de ONTGINNINGEN der 1ste klasse, werkende tegen VASTE BETALING PER PIKOL TIN.

N°. der mijn.	Hoofdelijke tinlevering (in pikols) in 1893/94.	Toegezegde vaste betaling (per pikol tin) in 1893/94.	Nader verleende tegemoetkoming.
District Djeboes.			
2	10.83^5	f 17,00	f 1 000,00
3	11.43	17,00	»
5	9.07	20,00	»
6	20.84	16,50	»
8	17.04	16,00	»
10	*a*) 2.42	18,00	11 000,00
15	11.86	17,00	»
16	15.47	19,00	»
17	7.64	19,00	900,00
18	7.68	18,50	2 000,00
23	15.84	21,00	»

a) Deze mijn was zeer ongelukkig; zij leed, na beëindiging van den eersten aanleg, aan watergebrek; het gehalte der ertslaag viel tegen; veel zieken; herhaalde kleine aardstortingen en onderloopen der hoofdgroeve door slechten afvoer in den regentijd. Beter ware het geweest hier voor 1893/94 geen vaste betaling toe te zeggen, doch de kongsi vroeg er zelf om; ijver goed en verdere vooruitzichten goed.

De f 11 000 tegemoetkoming diende hier onder andere om f 3 584,45 der gewone jaarschuld terug te betalen, die door de productie tegen f 18 niet was gedekt.

N°. der mijn.	Hoofdelijke tinlevering (in pikols) in 1893/94.	Toegezegde vaste betaling (per pikol tin) in 1893/94.	Nader verleende tegemoetkoming.
District Blinjoe.			
1	13.43	f 19,00	»
9	*b*) 5.50	21,00	f 6 500,00
10	11.29	21,00	»
16	13.01	21,00	»
23	9.51	21,00	»
25	11.39	15,50	»
District Soengeiliat.			
2	11.00	f 21,00	»
10	13.09	18,00	»
11	11.66	21,00	»
13	14.10	20,00	»
14	12.44	21,00	»
15	9.10	21,00	»
19	13.41	21,00	»

b) Geheel overeenkomstig mijn n°. 10 van Djeboes; verdere vooruitzichten goed.

N°. der mijn.	Hoofdelijke tinlevering (in pikols) in 1893/94.	Toegezegde vaste betaling (per pikol tin) in 1893/94.	Nader verleende tegemoetkoming.
23	c) 7.87	f 16,00	f 6 000,00
25	8.39	21,00	»
39	7.59	21,00	»
	District Merawang.		
2	10.53	f 18,00	»
4	16.99	16,00	»
6	12 52	16,00	»
8	15.85	16,00	»
10	d) 6.59	21,00	f 5 600,00
14	14.63	16,00	»
16	9.70	21,00	»
20	10.81	21,00	»
21	12.27	16,00	»
	District Pangkalpinang.		
1	15.86	f 18,00	»
2	17.63	17,00	»
3	8.72	20,00	»
4	12.78	20,00	»
5	11.79	20,00	»
6	9.94	21,00	»
8	15.79	17,00	»
10	18.95	20,00	»
11	16.26	20,00	»
15	12.73	16,00	»
16	12.01	15,00	»
18	9.76	21,00	»
19	13.48	18,00	»

c) IJver goed, beheer zuinig. Machinale bemaling bleek voor het nieuwe terrein noodig, waarop vooruit niet was gerekend. Groeve kwam niet gereed. Beter ware geweest niet op vaste betaling te doen werken, doch de kongsi vroeg er om. Verdere vooruitzichten zeer goed.

d) Het benedenterrein viel zeer tegen en kostte veel aanleg; verder bleek machinale bemaling noodig. De ontginning der beneden-vallei wordt in 1894/95 nogmaals beproefd. Vooruitzichten hier onzeker; het ondiep terrein raakt uitgeput.

N°. der mijn.	Hoofdelijke tinlevering (in pikols) in 1893/94.	Toegezegde vaste betaling (per pikol tin) in 1893/94.	Nader verleende tegemoetkoming.
23	e) 7.77	f 21,00	f 384,08
24	f) 9.76	19,50	762,19
25	11.14	21,00	»
	District Soengeislan.		
1	15 71	f 21,00	»
2	g) 7.17	21,00	»
3	9.25	21,00	»
4	h) 20 85	17,00	»
5	10.25	18,50	»
6	9.85	20,00	»
7	9.73	20,00	»
10	h) 14.15	19,00	»
	District Koba.		
38	i) 13.27	f 18,00	»
39	11.49	18,00	»
40	9.99	20,00	»
41	10.50	20,00	»
	District Toboali. k)		
3	15.10	f 18,00	»
6	14.27	21,00	»
8	17.00	20,00	»
9	11.29	21,00	»
10	11.25	20,00	»

e) De ertslaag viel tegen.

f) Machinale bemaling bleek noodig, waarop niet was gerekend.

g) Deze mijn kwam niet uit, doch de ondernemer dekte het verlies met winst van mijn n°. 4, die eveneens door hem werd gedreven.

h) Terwijl in Soengeislan over het algemeen zeer ijverig gewerkt werd, was dit vooral het geval in de mijn n°. 4, welke bovendien, evenals n°. 10, veel geluk had door het onverwacht medevallen van den ertsrijkdom.

i) Deze mijn werkte met veel ijver.

k) Al de hiergenoemde mijnen werkten buitengewoon ijverig, doch vooral n°. 8.

III. OVERZICHT der uitbetaalde TEGEMOETKOMINGEN aan ontginningen der 1ste klasse, werkende op den voet van het GEWONE TARIEF.

Nummer der mijn.	Hoofdelijke tinlevering (in pikols) in 1893/94.	Betaalde tegemoetkoming.
	District Muntok.	
1	3.59	f 9 432,23
2	6.65	7 828.39
3	7.91	5 680,68[5]
4	6.25	3 433,00[5]
5	3.75	4 566,90
	District Djeboes.	
1	10.84	f 1 500,00
9	5.81	4 600,00
	District Blinjoe.	
3	10.11	f 7 960,00

Nummer der mijn.	Hoofdelijke tinlevering (in pikols) in 1893/94.	Betaalde tegemoetkoming.
	District Soengeiliat.	
1	12.98	f 1 358,00
7	8.79	4 150,00
16	5.92	1 140,00
21	7.32	5 829,00
26	5.13	5 658,00
29	7.54	1 600,00
30	8.48	1 060,00
40	8 07	1 665,00
43	3.77	7 720,00
	District Merawang.	
42	9.95	f 700,00
	District Pangkalpinang.	
14	6.24	f 475,00 a)

a) Voor deze mijn werd de op haar nog rustende oude schuld, tot een restant van f 452,48, bij de afrekening voor memorie gebracht (overeenkomstig afd. III, § A, 1ste klasse, a van het tarief in *Indisch Staatsblad* 1891 n°. 135), zoodat zij datzelfde bedrag meer aan uitkeering genoot.

IV. OVERZICHT van de GELDELIJKE UITKOMSTEN der TINWINNING op BANKA over de werkjaren 1892/93 en 1893/94.

KOSTENBEREKENING VAN HET TIN.	1892/93. (Levering: 121 736,06 pikol tin.)		1893/94. (Levering: 119 513,42 pikol tin.)	
A. Genoten volgens het tarief in Ind. Staatsblad 1891 n°. 135:				
Door de ontginningen der 1ste klasse:				
1°. aan verstrekkingen en voorschotten (te verrekenen met in te leveren tin) als bedoeld bij afd. I en II, §§ A, 1ste klasse, namelijk: waarde van de op crediet verstrekte rijst, en voorschotten tot inkoop van zout en olie; tot aankoop van materialen en gereedschappen; tot de oprichting en het onderhoud van smelthutten, werkloodsen en kongsihuizen; ter vervanging van het gedeelte der aan de mijnwerkers toekomende hoeveelheid rijst dat niet in natura wordt ontvangen, en tot herstel van buitengewone schade aan dijken en waterwerken bij rampen van hooger hand of dergelijke omstandigheden	a) f * 761 391		f 785 095	
2°. aan uitkeeringen in geld	* 845 544		970 019	
3°. aan tegemoetkomingen, als bedoeld bij:				
afd. III, § B, 1ste klasse, *a*, (maandelijksche premie voor betoonden ijver)	65 299		69 184	
» III, § B, 1ste » , *b*, 1°. (uitkeering bij de sluiting der afrekening tot zoodanig bedrag dat, boven de verstrekkingen en voorschotten, per pikol tin niet minder dan f 6,50 genoten wordt)	* 127 815		91 251	
» III, § B, 1ste » , *b*, 2°. (uitkeering die bij de sluiting der afrekening wordt tegoedgedaan, indien de ontginning met de zooeven bedoelde uitkeering niet kan toekomen, terwijl toch vlijtig is gewerkt en zuinig beheerd is)	80 108		111 973	
» III, § B, 1ste » , *c*, (vergoeding voor niet in natura ontvangen rijst)	b) 63 127		b) 47 329	
» III, § B, 1ste » , *e* en *f*, (voor vervoer door de ontginners van tin en van uit 's lands pakhuizen verstrekte rijst over afstanden van meer dan 12 paal)	2 138		2 225	
» III, § B, 1ste » , *g*, (aandeel door den lande te dragen in de wervingskosten van Chineesche nieuwelingen)	* 27 386		56 213	
		* f 1 972 808		f 2 133 289
Door ontginningen der 2de en 3de klasse:				
1°. tinbetaling à f 13,50 per pikol (in Muntok à f 20 per pikol)	f 318 865		f 283 797	
2°. aan tegemoetkomingen, als bedoeld bij:				
afd. III, § B, 2de klasse, *a* en *b*, (wat de 3de klasse betreft zie — voor *a* — art. 2 en 3 van het betalingsreglement): voor vervoer over afstanden van meer dan 12 paal van tin door de ontginners 2de en 3de klasse, en van uit 's lands pakhuizen verstrekte rijst door de ontginners 2de klasse	1 115		292	
» III, § B, 2de » , *c*, (vergoeding voor niet in natura ontvangen rijst)	6 566		87	
» III, § B, 2de » *d*, en (3de klasse) art. 2 en 3 van het betalingsreglement (premie voor elken pikol minder genoten rijst dan het aantal ingeleverde pikols tin)	39 311		43 133	
	f 365 857			
3°. Contrapost, wegens prijsverhooging à f 4 per pikol van de rijst voor zooveel betreft de (door de ontginners 2de klasse) te veel genoten hoeveelheid (afd. I, § A, 2de klasse)	af: 328		....	
		365 529		327 309
Transporteeren		f 2 338 337		f 2 460 598

a) Waar men een * geplaatst vindt, heeft men te doen met herziene opgaven,

b) Hiervan in Muntok, waar alle rijst in geld wordt genoten, in 1892/93 f 21 628 en in 1893/94 f 19 453.

KOSTENBEREKENING VAN HET TIN.	1892/93. (Levering: 121 736,06 pikol tin.)		1893/94. (Levering: 119 513,42 pikol tin.)	
Per transport		f 2 338 337		f 2 460 598
B. Overige kosten in Indië.				
Verlies op de rijstverstrekking, berekend op f 2,95 per pikol over 1892/93 en op f 2,35 over 1893/94 *c)*	f 286 387		f 233 539	
Vervoer van het tin van Banka naar Java *d)*.	* 101 927		101 878	
Administratiekosten, zijnde traktementen en reis-indemniteiten of reis-declaratiën der administrateurs en elève-administrateurs der tinmijnen of der hen vervangende ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, benevens traktementen der klerken bij de administrateurs en der Chineesche mijnbeambten, alsmede tegemoetkomingen aan de Chineesche officieren	74 396		65 554	
Onderhoud der landsgebouwen en afschrijving wegens waardevermindering	14 372		9 217	
Mijnbouwkundig onderzoek en technische dienst der tinwinning enz. op Banka . . .	169 779		188 718	
Machinale hulp, met inbegrip van de traktementen en reiskosten der tijdelijke machinisten, alsmede afschrijving op het materieel	31 380		20 246	
Kosten van omsmelting van tin	»		1 679	
Gratificatiën aan mijnopzieners	2 000		»	
Vervoerkosten (naar Singapore) van ontslagen mijnwerkers	638		636	
Onderstand in rijst aan oude en gebrekkige mijnwerkers, berekend tegen den kostenden prijs der rijst (over 1892/93 gemiddeld f 7,95 en over 1893/94 gemiddeld f 7,35 per pikol) *e)*	19 373		19 186	
Onvoorziene uitgaven (à f $0,12^{5}$ per pikol tin) wegens kosten van opschuring enz. op Banka (volgens gebruik opgebracht, ofschoon het bedrag gezegd wordt wat ruim genomen te zijn)	15 217	* 715 469	14 939	655 592
		f*3 053 806		f 3 116 190
C. Verdere kosten in Europa.				
Vervoer van Java naar Nederland en verkoop aldaar (als maatstaf voor deze kosten aannemende hetgeen ter zake is verantwoord in de verkooprekeningen betreffende de in 1892 en in 1893 hier te lande geveilde hoeveelheden — verg. voor 1893 bijlage OO hiervóór — zijnde respectievelijk f $3,09^{60}$ en f $2,97^{92}$ per pikol)		376 895		356 054
A, B en C. Gezamenlijke kosten van het tin		f*3 430 701		f 3 472 244
zijnde per pikol, berekend over de hooger opgegeven levering		f * $28,18^{15}$		f $29,05^{32}$
De bruto opbrengst per pikol van de in 1892 en 1893 geveilde hoeveelheden beliep (zie bijlage PP van 't vorig verslag en bijlage OO hiervóór)		$68,41^{38}$		$64,52^{06}$
zoodat de winst per pikol *f)* was te stellen op		f * $40,23^{23}$		f $35,46^{74}$

c) De verstrekte rijst kan gerekend worden op Banka aan het Gouvernement te hebben gekost: in 1892/93 f 7,95, en in 1893/94 f 7,35, en zulks in verband met de aannemingsprijzen in de contractsjaren 1891/92, 1892/93 en 1893/94, welke achtereenvolgens bedroegen — voor de levering in 's lands pakhuizen te Batavia — f 4,94, f 6.25 (gemiddeld) en f 5.27 per pikol. Daar aan de mijnwerkers slechts f 5 wordt in rekening gebracht, is het geleden verlies op de rijstverstrekking voor de behandelde twee werkjaren berekend op respectievelijk f 2,95 en f 2,35 per pikol. In de rijstverstrekkingan van 1893/94 (over 1892/93 blijkt zulks niet) deelden de ontginningen der 1ste klasse voor 98 771 pikol, die der 2de klasse voor 607 pikol.

d) Over de jaren 1892 t/m 1894 is dit vervoer (uitgenomen het van Muntok verscheepte tin) aangenomen voor f 25,20 per kojang van ongeveer 30 pikol, (over de jaren 1895 t/m 1899 voor f 19,97 per kojang), terwijl voor het vervoer van Muntok naar Java, ingevolge het met 1 Januari 1891 in werking getreden algemeen contract met de Koninklijke Paketvaartmaatschappij betreffende de bediening van de paketvaart in den Archipel, f 11.60 per kojang wordt tegoedgedaan. Eerstgenoemd contract omvat echter het vervoer van pakhuis tot pakhuis, daaronder begrepen dat in laadbooten naar en van de reeden, zoomede de kosten van transport aan den wal; het tweede omvat slechts het vervoer van de reede te Muntok naar de haven van Tandjong Priok.

e) Oo de aan de werklieden bij de booronderzoekingen verstrekte rijst (over 1893/94 3471 pikol) is in den tot dat onderzoek betrekking hebbenden post hiervóór (over 1893/94) tegen den prijs van f 7,35 per pikol in rekening gebracht.

f) Evenals in vroegere becijferingen van dezen aard is onder de op het tin gevallen kosten niets in rekening gebracht wegens pensioenen en verlofstraktementen van het ingenieurs- en verdere Europeesch personeel.

V. OVERZICHT betreffende de VERGUNNINGEN tot het doen van MIJNBOUWKUNDIGE OPSPORINGEN EN ONDERZOEKINGEN in bepaalde streken van Nederlandsch-Indië, voor zooyer die vergunningen in het tijdvak van 1 Juni 1893 t/m 31 Mei 1894: A. in werking getreden, B. ingetrokken en C. door tijdsverloop vervallen zijn.

A. In werking getreden vergunningen.

Namen der ondernemers.	Tijdstip van ingang en duur der vergunning. a)	Districten en afdeelingen of landschappen waar de opsporings-terreinen gelegen zijn.
	Gouvernementslanden.	
	Bantam.	
A. Lucher	26 Sept. 1893 (5 jaren)	Distr. Tjilangkahan (afd. Lebak).
A. H. Langen	8 Maart 1894 (5 jaren)	Id. (id.)
	Cheribon.	
F. Kleije	9 Oct. 1893 (5 jaren)	Distr. Madja (afd. Madjalengka).
	Tagal.	
C. H. van Rinsum	22 Juni 1893 (5 jaren)	Districten Adhiwerna en Doekoehwringin (afd. Tagal).
Th. F. van Vloten	id. (id.)	Distrn. Tagal, Pangka en Doekoehwringin (afd. Tagal).
	Samarang.	
Ch. W. Aveling	28 Juni 1893 (5 jaren)	Distr. Poerwodadi (afd. Grobogan).
J. D. Mijer	8 Juli 1893 (5 jaren)	Distr. Bodja (afd. Kendal).
A. Stoop	4 Dec. 1893 (5 jaren)	Id. (id.)
Chr. Voûte	3 Nov. 1893 (1 jaar)	Distr. Oenarang (afd. Ambarawa).
	Japara.	
E. A. Wijnmalen	28 Febr. 1894 (5 jaren)	Distr. Tjengkalsewoe (afd. Patti).
J. H. A. Kluijt	id. (id.)	Distr. Oendakan (afd. Koedoes).
	Rembang.	
H. W. W. van Loon	8 Juli 1893 (3 jaren)	Distr. Djepon (afd. Blora).
H. F. J. Snijdewint	id. (id.)	Id. (id.)
J. B. Kalshoven	9 Dec. 1893 (2 jaren)	Distr. Djenoe (afd. Toeban).
	Soerabaija.	
J. Bienfait	17 Juni 1893 (3 jaren)	Distr. Modjoredjo (afd. Djombang).
W. C. Schiltman	5 Juli 1893 (5 jaren)	Distr. Modjoagoeng (afd. Djombang).
J. H. W. Deerns	11 Jan. 1894 (3 jaren)	Districtn. Djabakotta en Soerabaija (afd. Soerabaija).
	Pasoeroean.	
J. Ledgerwood	28 Mei 1894 (5 jaren)	Distr. Toeren (afd. Malang).
	Probolinggo.	
Mevr. W. G. E. de Jong, geb. Boermeester	21 Nov. 1893 (3 jaren)	Distrn. Probolinggo en Dringoe (afd. Probolinggo).
Mevr. F. van Haeften, geb. Collard	17 Febr. 1894 (3 jaren)	Distrn. Kraksaän, Paiton en Gending (afd. Kraksaän).
Mevr. B. J. J. Kuipers geb. Westenberg	23 Mei 1894 (5 jaren)	Distr. Gading (afd. Kraksaän)
	Bezoeki.	
W. C. Verkouteren	7 Aug. 1893 (3 jaren)	Distr. Wonosari (afd. Bondowosso).
G. Haholij	23 Dec. 1893 (5 jaren)	Distr. Rogodjampi (afd. Banjoewangi).
W. J. A. Benz	id. (id.)	Id. (id.)
A. B. J. Prins	id. (id.)	Distr. Banjoewangi (afd. Banjoewangi).
W. J. Muller	27 Dec. 1893 (5 jaren)	Distr. Djember (afd. Djember).
M. Sanders	id. (id.)	Id. (id.)
J. C. Helder	id. (id.)	Id. (id.)
Vrouwe L. W. Vonk, wed. van G. J. P. Canela	id. (id.)	Id. (id.)
P. van der Heijden	5 Maart 1894 (5 jaren)	Distrn. Sitoebondo, Panaroekan, Pradjekan en Kapongan (afd. Panaroekan).
A. F. van der Heijden	id. (id.)	Distr. Soekokerto (afd. Djember).
J. C. Helder	16 Maart 1894 (5 jaren)	Distr. Bezoeki (afd. Bezoeki).
	Banjoemas.	
G. J. Goring	24 Juni 1893 (3 jaren)	Distr. Adjibarang (afd. Poerwokerto).
E. G. E. Rose	id. (id.)	Distr. Poerwokerto (afd. Poerwokerto).
D. Krieger	11 Nov. 1893 (5 jaren)	Distr. Djamboe (afd. Poerwokerto).
J. A. H. Kluijt	6 Maart 1894 (3 jaren)	Id. (id.)
W. H. Hasselbach en H. Burgmans	21 Sept. 1893 (3 jaren)	Distr Tjahjana (afd. Poerbolinggo).
H. W. van Dalfsen en H. E. Dorrepaal	19 Oct. 1893 (3 jaren)	Distr. Bandjar (afd. Bandjarnegara).
A. Greve	id. (id.)	Distr. Madjenang (afd. Tjilatjap).
J. J. M. Koevoet	20 Oct. 1893 (3 jaren)	Eiland Noesa Kambangan (afd. Tjilatjap).
G. Goring	6 Maart 1894 (3 jaren)	Distr. Pegadingan (afd. Tjilatjap).
E. G. Th. Gerlach	id. (id.)	Id (id.)

a) Bij de meeste vergunningen is bepaald dat met de opsporingen een begin moet zijn gemaakt binnen den tijd van één jaar. In sommige gevallen werd die termijn korter gesteld, namelijk op zes maanden.

Namen der ondernemers.	Tijdstip van ingang en duur der vergunning.	Districten en afdeelingen of landschappen waar de opsporingsterreinen gelegen zijn.
	Kadoe.	
H. W. van Dalfsen	20 Dec. 1893 (5 jaren)	Distr. Lempoejang (afd. Temanggoeng).
Id.	21 Dec. 1893 (5 jaren)	Distn. Prapak en Soemowono (afd. Temanggoeng).
	Madioen.	
E. A. Wijnmalen	11 Jan. 1894 (5 jaren)	Distr. Tjaroeban (afd. Madioen).
	Kediri.	
E. A. Wijnmalen	8 Aug. 1893 (5 jaren)	Distr. Gemenggeng (afd. Berbek).
J. A. H. Kluijt	id. (id.)	Distr. Lengkong (afd. Berbek).
A. C. H. P. van Eersel	30 Nov. 1893 (3 jaren)	Distr. Kertosono (afd. Berbek).
B. N. Powell	5 Jan. 1894 (3 jaren)	Distr. Ngandjoek (afd. Berbek).
	Sumatra's Westkust.	
S. Schwab	12 Juli 1893 (5 jaren)	Afd. Aijer Bangies (Padangsche Benedenlanden) en afd. Loeboe Sikaping (Padangsche Bovenlanden).
Id.	22 Jan. 1894 (5 jaren)	Afd. Padang Lawas (residentie Tapanoli).
	Benkoelen.	
D. M. Wortelboer	18 Aug. 1893 (2 jaren)	Afd. Ommelanden van Benkoelen.
	Palembang.	
H. J. G. van der Burch	25 Aug. 1893 (5 jaren)	Afd. Moesi Ilir.
W. Hissink	30 Oct. 1893 (5 jaren)	Afd. Lematang Oeloe en Ilir, Kikim en de Pasoemah-landen.
C. B. Brandligt	id. (id.)	Id.
Firma Schlimmer & C⁰.	id. (id.)	Id.
W. H. Schlimmer	id. (id.)	Id.
H. Schmitz du Moulin	10 Mei 1894 (5 jaren)	Id.
A. Z. Just	18 Jan. 1894 (5 jaren)	Afd. Tebing Tinggi.
Sindang Redjang-Cultuurmaatschappij	25 April 1894 (5 jaren)	Id.
G. Fischer	19 April 1894 (5 jaren)	Afd. Iliran en Banjoeasin.

Namen der ondernemers.	Tijdstip van ingang en duur der vergunning.	Districten en afdeelingen of landschappen waar de opsporingsterreinen gelegen zijn.
	Oostkust van Sumatra.	
F. W. L. C Kleije qq. H. Th. Herrings	19 Maart 1894 (5 jaren)	Oostelijke helft van het eiland Bengkalis.
F. W. L. C. Kleije	id. (id.)	Westelijke helft van het eiland Bengkalis.
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	
F. L. Hellfach *b)*	23 Aug. 1893 (3 jaren)	Distr. Pleihari (afd. Martapoera).
H. W. van Dalfsen	5 Maart 1894 (5 jaren)	Id. (id.)
J. F. M. van der Linden *b)*	15 Febr. 1894 (3 jaren)	Distr. Maloeka (afd. Martapoera).
	Menado.	
Firma P. Landberg en Zoon	14 Oct. 1893 (5 jaren)	Distr. Passan-Ratahan-Ponosakan en distr. Tonsawang (afd. Belang).
G. H. G. J. L. M. Ruempol	id. (id.)	Distr. Passan-Ratahan-Ponosakan (afd. Belang).
	Amboina.	
J. H. Moorrees (twee vergunningen)	12 Juli 1893 (3 jaren)	Onderafd. Waroe op Oost-Ceram.
	INLANDSCHE STATEN.	
	Soerakarta.	
H. E. Dorrepaal	16 Jan. 1894 (5 jaren)	Sultansgebied.
	Sumatra's Oostkust.	
United Langkat Plantations Company (Limited)	8 Juli 1893 (5 jaren)	Landschap Langkat.
G. en P. de Guigné (3 terreinen)	14 Oct. 1893 (duur blijkt niet)	Landschap Deli.
	Westerafdeeling van Borneo.	
H. J. Gijsberts	10 Jan. 1894 (3 jaren)	Landschap Sambas.
	Celebes en onderhoorigheden.	
F. Borgman	18 Sept. 1893 (5 jaren)	Landschap Mandhar-Mamoedjoe.

B. Ingetrokken vergunningen.

Namen der ondernemers.	Tijdstip van ingang der vergunning.	Districten waar de opsporingsterreinen gelegen waren.	Datum van intrekking (besluit van den hoogsten gewestelijken gezaghebber).
	GOUVERNEMENTSLANDEN.		
	Samarang.		
J. D. Mijer	8 Juli 1893	Distr. Bodja (afd. Kendal)	26 Jan. 1894
	Rembang.		
J. A. Stoop	11 Jan. 1893	Distrn. Temaijang en Singgahan (afd. Toeban)	23 Sept. 1893
Reiss & C⁰.	11 Jan. 1893	Distr. Bouwerno (afd. Bodjonegoro)	14 Dec. 1893

b) De vergunningen verleend aan F. L. Hellfach en J. F. M. van den Linden zijn door hen ingebracht in eene op 8 Augustus 1894 te Soerabaija opgerichte naamlooze vennootschap: „Mijnbouwmaatschappij Martapoera", op welker akte van oprichting bewilliging is verleend bij gouvernementsbesluit dd. 14 September 1894 n⁰. 8 (Javasche Courant 1894 n⁰. 81).

Namen der ondernemers.	Tijdstip van ingang der vergunning.	Districten waar de opsporingsterreinen gelegen waren.	Datum van intrekking (besluit van den hoogsten gewestelijken gezaghebber).
Jan C. Teves & Co.	7 Mei 1892	Distrn. Binangoen en Djatirogo (afdn. Rembang en Toeban)	31 Dec. 1893
		Soerabaija.	
The Toan Lok en The Toan Ing	12 Nov. 1892	Distr. Kotta Soerabaija (afd. Soerabaija)	27 Nov. 1893
A. H. Gerard	10 Nov. 1892	Distr. Tambangan (afd. Sidaijoe)	6 Febr. 1894
		Bezoeki.	
J. C. Sluijter	9 Mei 1893	Distr. Penanggoengan (afd. Bondowosso)	11 Mei 1894
		Sumatra's Westkust.	
F. M. C. van Vollenhoven	30 Nov. 1892	Afd. Agam (res. Padangsche Bovenlanden)	4 Jan. 1894
A. J. J. Borel	22 Dec. 1892	Afd. Padang Lawas (res. Tapanoli)	27 Jan. 1894 c)
F. H. Rövekamp	31 Mrt. 1893	Id. (id.)	27 April 1894
		Palembang.	
A. P. von Karacson	27 Juli 1892	Afd. Tebing Tinggi	24 Nov. 1893
Toengkal-Sumatra Tabakmaatschappij	7 Nov. 1892	Afd. Yliran en Banjoeasin	5 Jan. 1894
A. Peters (2 terreinen)	Id.	Id.	Id.
		Menado.	
E. L. Gordon	2 Mrt. 1891	Distr. Passan-Ratahan-Ponosakan (afd. Belang)	25 Sept. 1893
		Amboina.	
J. H. Moorrees	23 Juli 1891	2 terreinen op Oost-Ceram	12 Juli 1893
		INLANDSCHE STATEN.	
		Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	
E. G. R. Mossou	18 Mrt. 1893	Landschap Pasir	25 Mei 1894

C. Door tijdsverloop vervallen vergunningen.

Namen der ondernemers.	Waar de opsporingsterreinen gelegen waren.	De vergunning liep af onder dagteekening als volgt:
	GOUVERNEMENTSLANDEN.	
	Sumatra's Westkust.	
Mr. H. M. J. Francken	Afd. Painan (Padangsche Benedenlanden)	18 Jan. 1894
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	
P. van Dijk en M. J. Boissevain	Eiland Laut	31 Oct. 1893
	INLANDSCHE STATEN.	
	Sumatra's Oostkust.	
J. Deen	Landschap Langkat	18 Aug. 1893
J. Kollmus d)	Id.	24 Jan. 1894
Koninklijke Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederl.-Indië e)	Id.	28 Jan. 1894
	Westerafdeeling van Borneo.	
C. van den Pauvert Canter Visscher	Landschap Sambas	5 Juni 1893
J. J. M. Fleurij	Id.	25 Juni 1893
W. L. de Sturler	Id.	id
G. J. Fabius	Id.	4 Juli 1893
H. J. Gijsberts	Id.	10 Oct. 1893
F. W. Raat	Id.	25 Nov. 1893
U. Dünner	Id.	4 Dec. 1893
P. van Dijk	Id.	12 Me 1894
C. van den Pauvert Canter Visscher (2 perceelen)	Landschap Mampawa	6 Juni 1893
C. Dunlop	Id.	26 Juli 1893
C. van den Pauvert Canter Visscher (4 perceelen)	Id.	31 Juli 1893
F. Sieburgh	Id.	4 Dec. 1893
C. van den Pauvert Canter Visscher	Mandhor	30 Juli 1893
J. Anderson (2 perceelen)	Landschap Tajan-Meliouw	7 Juni 1893
Th. Scott (3 perceelen)	Id.	id.

c) De vergunning gold voor drie terreinen in Padang Lawas; de intrekking betrof slechts één daarvan.

d) De vergunning was oorspronkelijk verleend aan de Langkat-Maatschappij (Limited).

e) Tijdens de afsluiting dezer lijst waren door de Maatschappij stappen gedaan om het opsporingsterrein in concessie te krijgen.

Namen der ondernemers.	Waar de opsporingsterreinen gelegen waren.	De vergunning liep af onder dagteekening als volgt:
A. Currie (2 perceelen)	Landschap Tajan-Meliouw	7 Juni 1893
L. J. R. Glass	Id.	id.
Johnston	Id.	id.
Th. Scott	Id.	31 Juli 1893
H. E. W. Schreuel	Id.	25 Nov. 1893
J. van den Pauvert Canter Visscher	Landschap Sintang	6 Juni 1893
Mijnbouwmaatschappij Sintang *f*)	Id.	19 Juli 1893
J. Anderson	Landschap Sekadou	27 Aug. 1893
Th. Scott (2 perceelen)	Id.	id.
J. G. Davidson	Id.	id.
E. E. H. Brydges	Id.	19 Sept. 1893
H. C. Smith	Id.	id.
G. Prout	Id.	id.
A. P. Friend	Id.	id.
Th. Gibson (2 perceelen)	Id.	id.
G. S. Thomson 3 perceelen	Id.	id.
F. Brooks	Landschap Sekadou	19 Sept. 1893
Th. F. Marshall	Id.	id.
G. M. Sayle	Id.	id.
J. B. Delap	Id.	id.
R. Pearson	Id.	id.
B. B. D. Sayle	Id.	id.
N. P. W. Brady	Id.	id.
F. M. Hawkins	Id.	id.
J. W. Williamson	Id.	id.
W. Mc. G. Smith	Id.	23 Oct. 1893
H. E. W. Schreuel	Id.	15 Nov. 1893
A. Johnston	Id.	id.
L. J. R. Glass	Id.	id.
J. van den PauvertCanter Visscher	Landschap Soehaid	21 Juli 1893
Id.	Landschap Silat	19 Nov. 1893
W. Dunman	Landschap Simpang	19 Sept. 1893
J. Kleijne	Landschap Boenoet	29 Nov. 1893
H. E. W. Schreuel	Landschap Koeboe	19 Sept. 1893

f) De vergunning was oorspronkelijk verleend aan W. J. L. C. Buijs.

(5 65.)

BIJLAGE NNN

(Zie hoofdst. **O**, afd. III, van het verslag.)

OVERZICHT van het ZOUTDEBIET in de gewesten van Nederlandsch-Indië waar de verkoop van gouvernementswege geschiedt, over de jaren 1891, 1892 en 1893. *a*)

Gewestelijke opgaven.

Verkochte hoeveelheden (in pikols). *b*)

GEWESTEN.	1891.	1892.	1893.
JAVA EN MADURA.			
Bantam	29 981$^{26}/_{32}$	33 981$^{21}/_{32}$	35 950$^{8}/_{32}$
Batavia *c*)	66 541$^{29}/_{32}$	66 621$^{6}/_{32}$	54 183$^{29}/_{32}$
Krawang	14 658$^{5}/_{32}$	17 029$^{14}/_{32}$	28 026$^{5}/_{32}$
Preanger Regentsch. .	74 713	82 412$^{10}/_{32}$	78 695$^{12}/_{32}$
Cheribon	52 264$^{18}/_{32}$	54 487$^{12}/_{32}$	56 865$^{9}/_{32}$
Tagal	35 183$^{31}/_{32}$	38 843$^{12}/_{32}$	40 949$^{12}/_{32}$
Pekalongan	26 760$^{3}/_{32}$	26 443$^{18}/_{32}$	24 714$^{30}/_{32}$
Samarang *c*)	58 511$^{2}/_{32}$	63 281$^{22}/_{32}$	65 248$^{8}/_{32}$
Japara	40 037$^{17}/_{32}$	36 648$^{21}/_{32}$	44 129$^{12}/_{32}$
Rembang	42 515$^{31}/_{32}$	46 488$^{11}/_{32}$	51 429$^{2}/_{32}$
Soerabaija *c*)	89 036$^{2}/_{32}$	83 755$^{5}/_{32}$	91 438$^{9}/_{32}$
Pasoeroean	42 812	48 253$^{25}/_{32}$	49 080$^{16}/_{32}$
Probolinggo	20 658$^{25}/_{32}$	22 406$^{1}/_{32}$	24 681$^{11}/_{32}$
Bezoeki	31 205$^{7}/_{32}$	31 879$^{30}/_{32}$	33 484$^{1}/_{32}$
Banjoemas	62 227$^{20}/_{32}$	63 389$^{20}/_{32}$	61 637$^{22}/_{32}$
Bagelen	68 843$^{8}/_{32}$	70 311$^{5}/_{32}$	69 644$^{6}/_{32}$
Kadoe	41 583$^{21}/_{42}$	45 610$^{3}/_{32}$	43 901$^{21}/_{32}$
Soerakarta	33 899$^{26}/_{32}$	36 168$^{11}/_{32}$	30 989$^{9}/_{32}$
Transporteeren	831 434$^{15}/_{32}$	868 011$^{23}/_{32}$	885 048$^{30}/_{32}$

GEWESTEN.	1891.	1892.	1893.
Per transport	831 434$^{15}/_{32}$	868 011$^{23}/_{32}$	885 048$^{30}/_{32}$
Madioen . . . . , .	64 194$^{1}/_{32}$	66 546$^{28}/_{32}$	65 014$^{19}/_{32}$
Kediri	78 472$^{3}/_{32}$	78 393	74 297$^{1}/_{32}$
Madura	43 088$^{27}/_{32}$	48 252$^{9}/_{32}$	57 200$^{15}/_{32}$
Totalen . .	*d*) 1 017 189$^{14}/_{32}$	*e*) 1 061 203$^{28}/_{32}$	*f*) 1 081 561$^{4}/_{32}$
BUITENBEZITTINGEN.			
Sumatra's Westkust .	68 144$^{16}/_{32}$	67 505$^{27}/_{32}$	77 172$^{4}/_{32}$
Benkoelen	9 962$^{22}/_{32}$	9 167$^{8}/_{32}$	9 919$^{10}/_{32}$
Lampongsche Districten	7 749$^{19}/_{32}$	6 885$^{20}/_{32}$	7 336$^{4}/_{32}$
Palembang	45 372$^{8}/_{32}$	42 327	42 998$^{16}/_{32}$
Banka	7 763$^{5}/_{32}$	8 020$^{6}/_{32}$	7 989$^{19}/_{32}$
Westerafd. van Borneo.	28 952$^{26}/_{32}$	28 243$^{9}/_{32}$	29 400$^{28}/_{32}$
Zuider- en Oosterafd. van Borneo . . .	48 399$^{2}/_{32}$	42 366$^{6}/_{32}$	45 910$^{10}/_{32}$
Totalen . .	216 344$^{2}/_{32}$	204 515$^{12}/_{32}$	220 726$^{27}/_{32}$
Java en Madura (zie hooger)	1 017 189$^{14}/_{32}$	1 061 203$^{28}/_{32}$	1 081 561$^{4}/_{32}$
Algemeene totalen (pikols) . . .	1 233 533$^{16}/_{32}$	1 265 719$^{8}/_{32}$	1 302 287$^{31}/_{32}$

a) De opgaven over 1892 zijn als verbeterde, die over 1893 als voorloopige te beschouwen.

b) Bij de pakhuizen op de vier verkoopplaatsen in de residentie Batavia, zoomede bij de pakhuizen te Samarang en te Soerabaija, is in 1891 op uiteenloopende tijdstippen de verkoop bij de maat vervangen door verkoop bij het gewicht. Ingevolge de nieuwe wijze van verkoop werden aldaar gedurende een grooter of kleiner gedeelte van 1891 gesleten respectievelijk 1 276 399, 453 897 en 330 705 K.G. (waarvoor in de tabel, rekenende dat 58 K.G. bij meting 1 pikol uitleveren, is uitgetrokken respectievelijk 22 006$^{28}/_{32}$, 7825$^{26}/_{32}$ en 5701$^{26}/_{32}$ pikol), gedurende het geheele jaar 1892 respectievelijk 3 864 029, 781 352 en 596 937 K.G. (in gewicht gelijk te stellen met respectievelijk 66 621$^{6}/_{32}$, 13 471$^{18}/_{32}$ en 10 292$^{2}/_{32}$ pikol), en gedurende 1893 respectievelijk 3 142 667, 863 923 en 804 967 K.G. (in gewicht gelijk te stellen met 54 183$^{29}/_{32}$ 14 895$^{7}/_{32}$ en 13 878$^{24}/_{32}$ pikol).

c) Zie de voorgaande noot.

d) Hieronder voor de bij het gewicht verkochte hoeveelheden, in totaal (zie noot *b*) bedragen hebbende 2 061 001 K.G., gerekend 35 534$^{16}/_{32}$ pikol.

e) Hieronder voor de bij het gewicht verkochte hoeveelheden, in totaal (zie noot *b*) bedragen hebbende 5 242 318 K.G., gerekend 90 384$^{26}/_{32}$ pikol.

f) Hieronder voor de bij het gewicht verkochte hoeveelheden, in totaal (zie noot *b*) bedragen hebbende 4 811 557 K.G., gerekend 82 957$^{28}/_{32}$ pikol.

Berekening van de geldelijke opbrengst.

GEWESTEN.	1891.	1892.	1893.
Van de hiervóór opgegeven hoeveelheden werden verkocht:			
JAVA EN MADURA.			
à f 6,72 per pikol (normaalprijs)	894 999$^{29}/_{32}$	878 655$^{12}/_{32}$	912 291$^{3}/_{32}$
à f 5,92 per pikol (Java's Zuidkust) *g*) .	51 928$^{23}/_{32}$	55 792$^{11}/_{32}$	54 986$^{28}/_{32}$
à f 6 per pikol (in de res. Soerakarta) . .	33 899$^{26}/_{32}$	36 168$^{11}/_{32}$	30 989$^{9}/_{32}$
à f 0,12 per K.G. (op de in noot *b* bedoelde zes verkoopplaatsen, waar in den loop van 1891 de verkoop bij het gewicht is ingevoerd)	33 984$^{11}/_{32}$	88 263$^{2}/_{32}$	80 160$^{17}/_{32}$
à f 2 per pikol (daar waar het zout, na vooraf voor de consumtie onbruikbaar te zijn gemaakt, voor industrieele doeleinden wordt verlangd).	826$^{16}/_{32}$	203	336
à f 0,03^{5} per K.G. (verstrekking voor industrieele doeleinden waar de verkoop bij het gewicht is ingevoerd)	1 550$^{5}/_{32}$	2 121$^{24}/_{32}$	2 797$^{11}/_{32}$
Totalen als voren (pikols) . . .	1 017 189$^{14}/_{32}$	1 061 203$^{28}/_{32}$	1 081 561$^{4}/_{32}$

GEWESTEN.	1891.	1892.	1893.
BUITENBEZITTINGEN.			
à f 6,72 per pikol (op Banka en in de Lampongsche Districten, met uitzondering van Telok Betong) . .	4 584$^{1}/_{32}$	10 584$^{7}/_{32}$	12 079$^{13}/_{32}$
à f 4 per pikol (op Banka aan de mijnwerkers)	3 179$^{4}/_{32}$	*h*) »	*h*) »
à f 5,83^{5} per pikol (in Palembang en Borneo's Westerafd.) .	74 325$^{2}/_{32}$	70 570$^{9}/_{32}$	72 399$^{12}/_{32}$
à f 6,66^{5} per pikol (in Benkoelen en Borneo's Zuider- en Oosterafdeeling) . .	58 361$^{24}/_{32}$	51 533$^{14}/_{32}$	55 829$^{20}/_{32}$
à f 5 per pikol (ter Sumatra's Westkust en op de hoofdplaats Telok Betong der Lampongsche Districten)	75 869$^{3}/_{32}$	71 817$^{14}/_{32}$	80 415$^{14}/_{32}$
à f 2 per pikol (verstrekking voor industrieele doeleinden) *i*).	25	10	3
Tolalen als voren	216 344$^{2}/_{32}$	204 515$^{12}/_{32}$	220 726$^{27}/_{32}$
Geldelijke opbrengst:			
Java en Madura. . .	f 6 766 547,03	f 7 070 988,86	f 7 206 322,06^{5}
Buitenbezittingen . .	1 245 508,81	1 175 480,09	1 277 912,73
Algemeene totalen	f 8 012 055,84	f 8 246 468,95	f 8 484 234,79^{5}

Opgaven voor elke verkoopplaats in het bijzonder. *j*)

JAVA EN MADURA.

Bantam.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1891.	1892.	1893.
Serang	Karang Antoe	4 020	4 720	5 094
Tanara	*Tanara	4 509	4 951	6 947
Tjilegon	Tjilegon	5 322	5 279	5 462
Pandeglang	*Pandeglang	6 663	6 694	6 586
Rangkas Betoeng	Rangkas Betoeng	4 235	6 174	5 896
Tjiringin	*Laboean	3 765	4 040	3 863
Paroeng Koedjang	Goenoeng Kentjana	*k*) 1 464	2 120	2 100
	Te zamen	29 978	33 978	35 948

Batavia. *l*)

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1891.	1892.	1893.
Batavia (hoofdplaats)	*Batavia	15 613	24 972	16 016
Bekassi	*Bekassi	13 684	10 188	8 869
Tangerang	*Tangerang	17 301	13 090	11 085
Buitenzorg	*Buitenzorg	19 942	18 371	18 214
	Te zamen	66 540	66 621	54 184

g) Namelijk bij de verkooppakhuizen te Plaboean (Wijnkoopsbaai) en Kalipoetjang in de Preanger Regentschappen, Tjilatjap in Banjoemas, Patjitan, Toelakan en Belah in Madioen en Panggoel in Kediri.

h) Ingevolge het nieuwe betalingsreglement voor den arbeid bij de tinwinning op Banka (Indisch Staatsblad 1891 n°. 135) heeft de hierbedoelde verlaagde betaling een einde genomen, zoodat sedert ook aan de mijnwerkers de normale prijs van f 6,72 wordt in rekening gebracht.

i) Alleen ter Sumatra's Westkust.

j) In deze uitgaaf zijn de totalen afgerond, in dier voege dat onderdeelen van den pikol zijn weggelaten. De door Europeesche pakhuismeesters beheerde verkooppakhuizen zijn met een * aangeduid; op al de andere plaatsen is het debiet aan inlandsche pakhuismeesters opgedragen.

k) Dit pakhuis werd in Februari 1891 geopend.

l) Bij het gewicht werden gedurende een deel van 1891 verkocht de volgende hoeveelheden in K.G.: te Batavia 827 901, te Bekassi 125 879, te Tangerang 192 529 en te Buitenzorg 130 090, terwijl voor het geheele jaar 1892 die hoeveelheden bedroegen respectievelijk 1 448 419, 590 811, 759 265 en 1 065 534 en voor 1893 respectievelijk 928 918, 514 356, 642 977 en 1 056 416. Ter wille van de vergelijking zijn ook hier die hoeveelheden herleid in pikolmaten.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1891.	1892.	1893.
Krawang.				
Sindangkassi	Poerwakarta	2 299	2 480	2 559
Gandasoli	Plered	1 274	1 398	1 466
Krawang	Krawang	4 432	4 737	5 969
Adiarsa	Tjilamaija	1 094	1 218	1 499
Tjabangboengin	Tjabangboengin	1 749	3 187	12 231
Segalaherang } m)	Segalaherang	2 725	2 890	2 906
Pamanoekan } m)	Pamanoekan	1 082	1 114	1 393
	Te zamen	14 655	17 024	28 023
Preanger Regentschappen.				
Oedjoeng Broeng Koelon	*Bandong	10 186	11 168	10 570
Koppo	Koppo	4 872	5 683	5 518
Tjitjalengka	Tjitjalengka	4 845	5 399	5 350
Maleber	*Tjiandjoer	9 593	10 549	10 218
Djampang Wetan	Tanggeung	....	n) 1 136	1 178
Goenoeng Parang	*Soekaboemi	7 961	9 307	9 406
Plaboean	Plaboean (of Wijnkoopsbaai)	1 104	1 346	1 282
Djampang Koelon	Paboearan	504	469	360
Soemedang	Soemedang	3 510	4 009	3 857
Melambong	Melambong	4 300	4 251	3 864
Indihiang	*Indihiang	6 245	6 551	6 352
Singaparna	Singaparna	3 698	3 762	3 574
Soetji	*Garoet (of Tjiwalen)	9923	10 408	9 824
Bandjar	Bandjar	1 091	988	805
Kalipoetjang	Kalipoetjang	2 790	2 362	1 832
Parigi	Parigi	1 106	1 513	1 409
Mandala	Tjikatomas	761	902	871
Batoewangi	Singadjaja	469	639	579
Nagara	Pameungpeuk	482	496	558
Kandangwesi	Boengboelan	532	611	556
Karang	Parakan-ondjé	732	852	722
	Te zamen	74 704	82 401	78 685
Cheribon.				
Cheribon	*Cheribon	13 673	14 478	14 923
Lossari	Tjiledoek	4 686	4 865	5 195
Indramaijoe	*Indramaijoe	5 850	5 480	6 330
Karang Ampel	Karang Ampel	1 744	1 740	2 853
Madjalengka	*Madjalengka	9 011	9 490	9 117
Tjiamis	Tjiamis	4 147	4 082	4 072
Kwali	Kwali	3 080	3 167	3 046
Koeningan	*Koeningan	8 726	9 776	9 352
Lossarang o)	Lossarang	1 343	1 405	1 973
	Te zamen	52 260	54 483	56 861
Tagal.				
Tagal	*Tagal	14 306	15 836	16 023
Pamalang	Plawangan	3 675	4 256	4 749
Tjomal	Oeloedjami	3 656	4 057	4 364
Randoedongkal	Randoedongkal	4 643	5 091	4 969
Tandjoeng	Tandjoeng	3 694	4 134	5 141
Boemiaijoe	Boemiaijoe	5 208	5 467	5 700
	Te zamen	35 182	38 841	40 946
Pekalongan.				
Pekalongan	*Pekalongan	17 404	14 255	13 027
Paninggaran	Goemiwang	3 280	3 747	4 110
Sawangan	Doro	p) 1 148	3 358	2 776
Keboemen	Limpoeng	4 926	5 082	4 801
	Te zamen	26 758	26 442	24 714
Samarang.				
Samarang	*Samarang q)	14 486	13 471	14 895
Salatiga	*Salatiga	10 813	11 338	11 422
Ambarawa	Ambarawa	5 473	5 562	6 016
Oenarang	Oenarang	2 862	2 759	2 735
Kendal	*Bodri	7 637	11 238	10 318
Selokaton	Soekoredjo	3 190	3 208	3 227
Bodja	Soesoekan	2 425	2 478	2 371
Demak	*Demak	11 622	13 224	14 260
	Te zamen q)	58 508	63 278	65 244

m) Deze districten behooren tot de particuliere landen Pamanoekan en Tjiassem.

n) Dit pakhuis werd in Januari 1892 geopend.

o) Dit district behoort tot de particuliere landen Kandanghauer en Indramaijoe-West.

p) Dit pakhuis werd in April 1891 geopend.

q) Zie noot *b*.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1891.	1892.	1893.
	Japara.			
Patti	*Patti	9 298	8 267	9 123
Joana	Joana	3 311	2 163	3 301
Mantoep	*Tangoelangin r)	14 985	15 820	......
Koedoes	*Koedoes r)	....	1 609	17 929
Mergotoehoe	*Taijoe	3 716	3 570	5 091
Japara	*Japara	8 725	5 216	8 683
	Te zamen	40 035	36 645	44 127
	Rembang.			
Waroe	Rembang	5 406	3 847	4 897
Pamottan	Pamottan	s) 2 930	3 164	4 371
Rembes	Toeban	3 928	5 036	6 510
Renggel	Renggel	s) 3 932	3 989	4 475
Djatirogo	Djatirogo	3 909	3 857	4 176
Bantjar	Boeloe	t) 1 334	2 261	3 724
Temaijang	*Bodjonegoro	6 318	6 248	5 650
Padangan	*Padangan	6 006	6 998	6 962
Pelem	Soegihwaras	s) 3 173	4 678	4 756
Karangdjati	Blora	5 574	6 404	5 903
	Te zamen	42 510	46 482	51 424
	Soerabaija.			
Soerabaija	*Soerabaija q)	13 781	10 292	13 879
Djenggolo I	Sidoardjo	4 952	4 579	5 832
Djenggolo II	*Djerebeng	5 184	4 335	5 246
Rawapoelo I	Porrong	5 321	4 944	5 557
Modjokerto	*Modjokerto	7 933	8 306	8 197
Modjosari-lor	*Modjosari	7 072	7 131	6 793
Modjodadi	*Plosso	8 236	7 676	7 167
Modjoagoeng	*Modjoagoeng	8 835	9 665	9 715
Grissee	Grissee	2 868	2 403	3 135
Bengawandjero	Boenga	960	946	1 198
Goenoeng Ken-deng	*Lamongan	8 437	7 253	8 588
Tambangan	Doekoen	2 269	2 224	2 505
Pridjek	*Babat	9 274	10 327	9 993
Kedokan	Krandji	1 344	1 057	1 038
Bawean (eiland)	Sangkapoera	2 563	2 612	2 587
	Te zamen q)	89 029	83 750	91 430

r) Het pakhuis te Tangoelangin werd in November 1892 opgeheven en het debiet naar Koedoes overgebracht.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in:		
		1891.	1892.	1893.
	Pasoeroean.			
Pasoeroean	*Pasoeroean	4 015	5 413	5 490
Grati	Gratitoenon	1 353	1 777	1 826
Winongan	Banjoebiroe	1 243	947	836
Tengger	Pasrepan	2 145	2 130	2 001
Bangil	Bangil	1 344	2 067	2 899
Gempol	Poerwodadi	3 940	4 208	4 811
Pandakan	Kasri	1 997	2 943	3 301
Malang	*Malang	6 465	6 580	6 604
Karanglo	Singosari	2 338	2 340	2 318
Penanggoengan	Batoe (Sisir)	2 697	2 904	2 665
Ngantang	Ngantang	858	862	806
Senggoro	Kepandjen	3 368	5 066	4 958
Toeren	*Toeren	7 190	6 778	6 716
Pakis	Toempang	3 851	4 232	3 844
	Te zamen	42 804	48 247	49 075
	Probolinggo.			
Probolinggo	*Bremi (of Probolinggo)	6 971	7 114	7 485
Tongas	Tongas	1 436	1 622	1 764
Gending	Gending	1 283	2 245	2 706
Padjarakan	Padjarakan	2 710	2 846	3 699
Paiton	Paiton	662	723	1 283
Loemadjang	*Loemadjang	7 594	7 854	7 742
	Te zamen	20 656	22 404	24 679
	Bezoeki.			
Bezoeki	Bezoeki	2 182	1 878	1 978
Bondowosso	*Bondowosso	7 592	7 828	8 295
Djember	Djember	5 211	5 840	6 043
Soekokerto	Soekowono	5 324	5 461	5 395
Panaroekan	*Panaroekan	3 353	3 217	3 514
Kalitikoes	Ardjasa	840	804	1 035
Soemberwaroe	Nangger	1 048	1 115	1 183
Kapongan	Mangaran	1 113	1 016	1 019
Banjoewangi	Banjoewangi	2 807	3 067	3 193
Rogodjampi	Rogodjampi	1 732	1 649	1 824
	Te zamen	31 202	31 875	33 479

s) Dit pakhuis werd in Februari 1891 geopend.

t) Dit pakhuis werd in Maart 1891 geopend.

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1891.	1892.	1893.
	Banjoemas.			
Banjoemas	Banjoemas	4 650	6 685	7 649
Adjibarang	Adjibarang	3 497	3 798	3 664
Poerbolinggo	*Poerbolinggo	15 941	15 809	14 913
Singomerto	*Bandjarnegara	7 798	8 014	7 832
Karangkobar	Karangkobar	4 710	4 886	4 749
Tjilatjap	*Tjilatjap	22 112	20 206	17 603
Adiredjo	Bandjarkroja	2 817	3 082	3 657
Pegadingan	Sidoredjo } u)	701	526	. . . . . .
Madjenang	Madjenang }	. . . .	380	1 568
	Te zamen	62 226	63 386	61 635
	Bagelen.			
Poerworedjo	*Poerworedjo	11 088	11 359	11 340
Koetoardjo	*Koetoardjo	13 273	12 708	12 025
Djenar	Boeboetan	2 371	3 420	3 890
Keboemen	*Keboemen	7 187	7 179	7 409
Id.	Sadang	3 196	3 227	3 006
Ambal	Ambal	5 809	5 461	5 133
Karang Anjar	*Karang Anjar	14 233	14 006	13 543
Wonosobo	*Wonosobo	11 681	12 184	11 868
Sapoeran	Broeno	. . . .	v) 763	1 425
	Te zamen	68 838	70 307	69 639
	Kadoe.			
Magelang	*Magelang	10 351	11 171	10 618
Ngasinan	Grabak	5 822	5 037	4 777
Probolinggo	*Moentilan	7 254	8 207	7 451
Menoreh	Salaman	4 726	6 008	5 596
Remameh	Salam	w) 678	1 969	2 144
Djetis	*Temanggoeng	8 561	9 023	9 035
Kadoe	Ngadiredjo	4 188	4 191	4 277
	Te zamen	41 580	45 606	43 898
	Soerakarta.			
—	*Soerakarta	22 481	21 837	20 197
—	*Klatten	11 418	14 331	10 791
	Te zamen	33 899	36 168	30 988

Districten.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1891.	1892.	1893.
	Madioen.			
Bagi	*Madioen	10 090	9 740	9 418
Tjaroeban	Tjaroeban	4 916	4 718	4 308
Sepreh	Ngawi	4 908	5 122	5 056
Sinee	Ngrambee	2 240	2 114	2 033
Magettan	*Magettan	11 204	9 526	9 229
Ponorogo	*Ponorogo	7 342	4 646	1 615
Patjitan	*Patjitan	4 372	5 254	4 410
Pringkoekoe	Belah	2 997	4 804	6 275
Lorrok	*Toelakan	16 121	20 618	22 665
	Te zamen	64 190	66 542	65 009
	Kediri.			
Kediri	*Kediri	20 014	19 794	18 807
Soekoredjo	*Paree	6 597	7 019	7 019
Toeloeng Agoeng	*Toeloeng Agoeng	12 778	13 724	13 226
Kampak	Tawing	6 453	4 998	4 368
Panggoel	Panggoel	2 430	1 199	917
Ngandjoek	*Ngandjoek	8 432	8 673	8 163
Kertosono	*Kertosono	6 546	6 771	6 618
Blitar	*Blitar	15 2.8	15 594	10 427
Wlingi	Wlingi	. . . .	x) 619	4 748
	Te zamen	78 468	78 391	74 293
	Madura.			
Pamakassan	Pamakassan	4 571	5 434	7 439
Waroe	Temberoe	3 064	2 910	2 781
Bangkallan	*Bangkallan	9 702	10 912	10 641
Sapoeloe	Sapoeloe	627	1 180	1 205
Balega-laut	Balega	4 885	3 959	5 430
Sampang-laut	Sampang	5 129	4 973	6 322
Sampang-daija	Ketapang	2 870	2 638	2 986
Sumanap	Pabean	4 180	6 937	8 719
Barat-daija	Amboenten	6 270	7 069	7 813
Timor-daija	Andoelang	ij) 424	731	1 851
Kangean (eiland)	Ardjasa	583	655	831
Sapoedi (id.)	Gaijam	777	851	1 177
	Te zamen	43 082	48 249	57 195

u) Het pakhuis te Sidoredjo werd in September 1892 opgeheven en het debiet verplaatst naar Madjenang.

v) Dit pakhuis werd in Juni 1892 geopend.

w) Dit pakhuis werd in Februari 1891 geopend.

x) Dit pakhuis werd in November 1892 geopend.

ij) Dit pakhuis werd in April 1891 geopend.

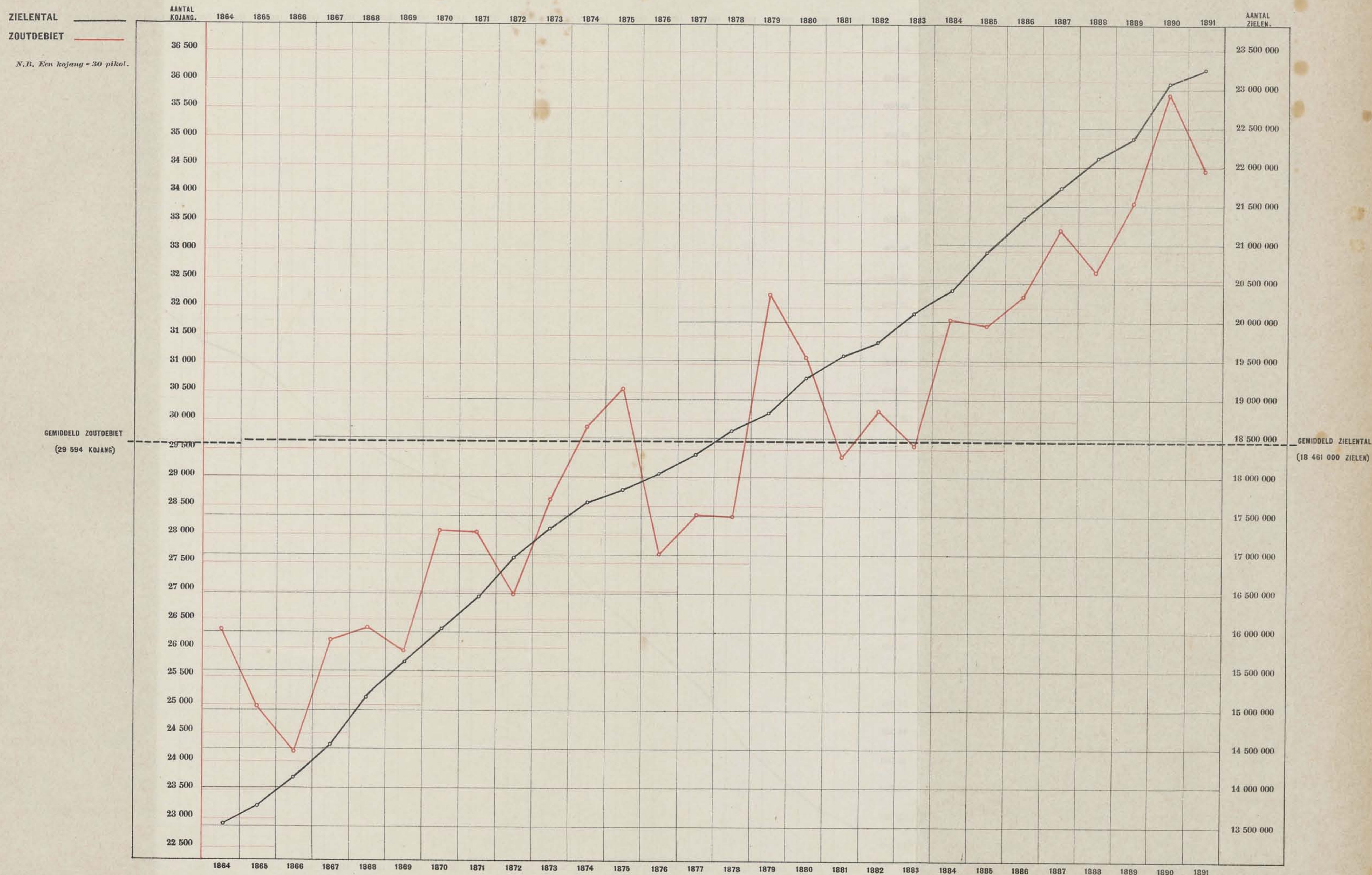
BUITENBEZITTINGEN.

Afdeelingen.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1891.	1892.	1893.
Sumatra's Westkust.				
Afd. Padang	*Padang	24 518	30 400	27 616
id. Priaman	*Priaman	39 317	30 796	42 497
id. Aijer Bangies en Rau	Aijer Bangies	1 036	1 247	1 227
id. Natal	Natal	2 432	2 473	2 904
id. Painan	Indrapoera	z) 840	2 589	2 926
	Te zamen	68 143	67 505	77 170
Benkoelen.				
Afd. Benkoelen	Benkoelen	2 853	2 686	2 731
id. Mokko Mokko	Mokko Mokko	861	628	761
id. id.	Bantal	262	355	418
id. id.	Ipoe	aa) 249	....	......
id. id.	Ketaun	253	262	278
id. Laïs	Laïs	813	742	761
id. Kaûr	Bintoehan	639	618	650
id. Seloema	Loeboelintang	433	398	392
id. id.	Tallo	610	594	761
id. Manna en Pasoemah Oeloe Manna	Manna	1 479	1 445	1 577
id. Kroë	Kroë	1 504	1 434	1 585
	Te zamen	9 956	9 162	9 914
Lampongsche Districten.				
—	Telok Betong	7 749	4 321	3 246
Afd. Sepoetih	Menggala	....	bb) 1 347	2 278
id. Toelang Bawang	Kotta Boemi	....	bb) 463	708
id. Sekampong	Soekadana	....	bb) 472	657
id. Semangka	Kotta Agoeng	....	cc) 280	445
	Te zamen	7 749	6 883	7 334
Palembang.				
—	*Palembang	45 372	42 327	42 998

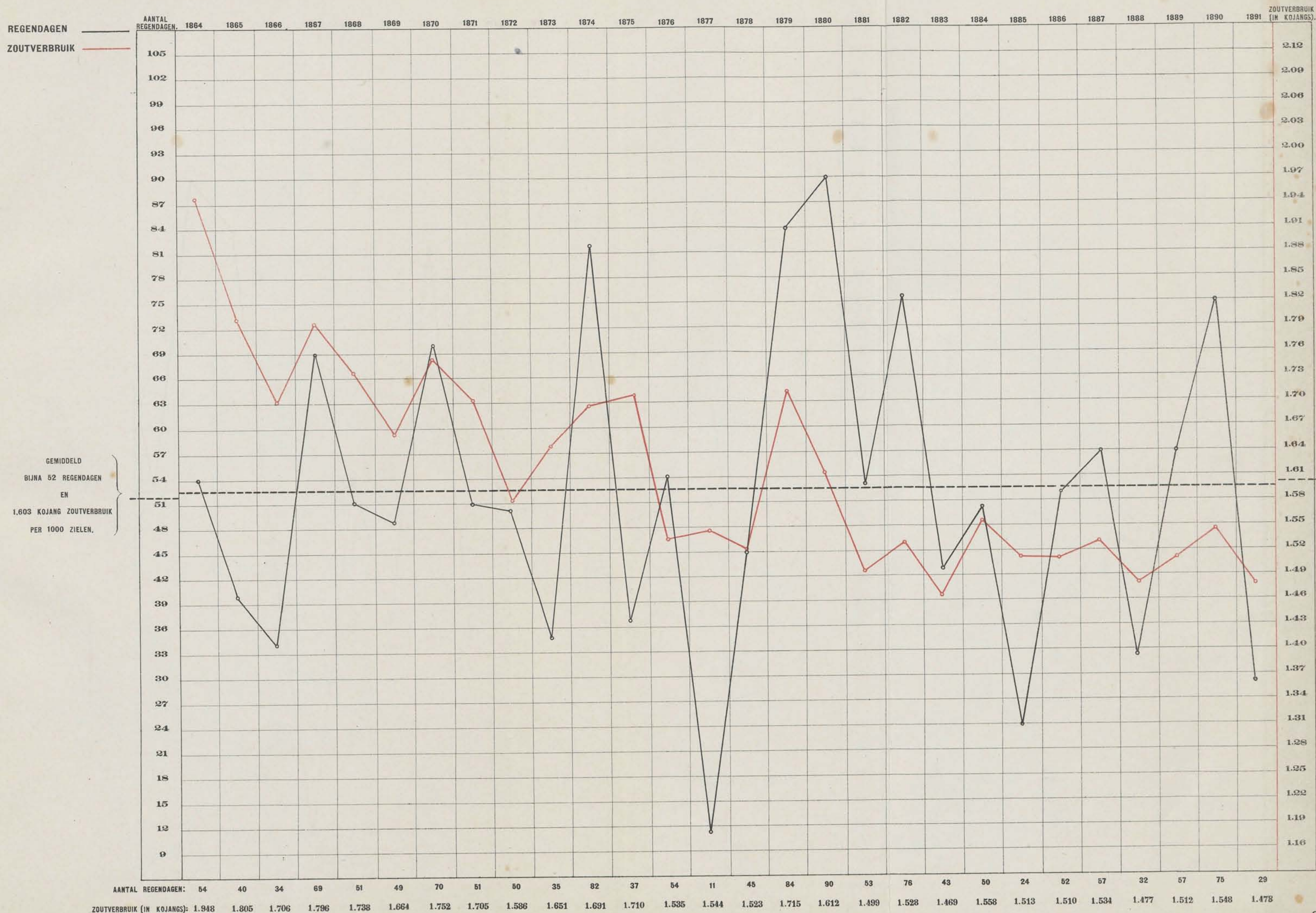
Districten of afdeelingen.	Plaats waar het verkooppakhuis gevestigd is.	Hoeveelheid zout (in pikols) gesleten in: 1891.	1892.	1893.
Banka. dd)				
Distr. Muntok	Muntok	1 446	1 711	1 420
id. Djeboes	*Djeboes	626	601	556
id. Blinjoe	*Blinjoe	923	1 065	1 111
id. Soengeiliat	*Soengeiliat	1 286	1 094	1 202
id. Merawang	*Merawang	663	586	640
id. Pangkalpinang	*Pangkalpinang	984	1 092	1 039
id. Soengeislan	*Soengeislan	775	754	818
id. Koba	*Koba	456	501	516
id. Toboali	*Toboali	601	613	684
	Te zamen	7 760	8 017	7 986
Westerafdeeling van Borneo.				
Afd. Pontianak en Ommelanden	*Pontianak	6 695	6 128	6 322
id. Mampawa	Mampawa	1 625	1 830	1 752
id. Taijan	Taijan	1 888	1 524	1 810
id. Soekadana	Soekadana	1 853	1 701	2 206
id. Sambas	*Sambas	4 885	4 378	4 394
id. Montrado	*Singkawang	2 111	2 627	2 672
id. Sintang	*Sintang	7 457	8 240	8 578
id. id.	Sanggou	2 436	1 813	1 662
	Te zamen	28 950	28 241	29 396
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.				
Afd. Bandjermasin en Ommelanden	*Bandjermasin	23 291	20 709	21 767
id. Amoenthai	*Amoenthai	15 080	13 643	14 581
id. Martapoera	Tabanio	1 165	778	758
id. Dajaklanden	Kwala Kapoeas	1 629	1 066	1 537
id. Sampit	Sampit	1 518	1 378	1 403
id. Doesoenlanden	Boentok	5 714	4 791	5 861
	Te zamen	48 397	42 365	45 907

z) Dit pakhuis werd in Juli 1891 geopend.
aa) Dit pakhuis werd in September 1891 opgeheven.
bb) Dit pakhuis werd in Mei 1892 geopend.
cc) Dit pakhuis werd in Juni 1892 geopend.
dd) De pakhuizen op Banka (met uitzondering van dat ter hoofdplaats Muntok) staan onder beheer van de administrateurs der tinmijnen.

I. GRAPHISCHE VOORSTELLING VAN HET ZOUTDEBIET EN HET ZIELENTAL DER INLANDSCHE EN MET DEZE GELIJKGESTELDE BEVOLKING OP JAVA EN MADURA GEDURENDE HET TIJDVAK 1864 T/M 1891.

II. GRAPHISCHE VOORSTELLING OVER HET TIJDVAK 1864 T/M 1891 VAN HET GEMIDDELD VERBRUIK VAN ZOUT (VOORZOOVEEL WETTIG VERKREGEN) DOOR DE INLANDSCHE EN MET HAAR GELIJKGESTELDE BEVOLKING OP JAVA EN MADURA (BEREKEND PER 1000 ZIELEN) IN VERBAND MET HET AANTAL REGENDAGEN GEDURENDE DE ZES MAANDEN VAN DEN OOSTMOESSON.

(5. 66.)

BIJLAGE OOO

(Zie hoofdst. O, afd. III, van het verslag)

GRAPHISCHE VOORSTELLINGEN (met Toelichting) betreffende het zoutmonopolie op Java en Madura over de jaren 1864 t/m 1891, aanwijzende:

I. den loop van het zoutdebiet [1]) tegenover den aanwas der inlandsche en met deze gelijkgestelde bevolking;

II. het gemiddeld verbruik (berekend per 1000 inlanders en met hen gelijkgestelden) van wettig verkregen zout tegenover de meer of minder gunstige gelegenheid voor clandestienen aanmaak, dit laatste uitgedrukt in het aantal regendagen gedurende de zes maanden van den oostmoesson.

[1]) Daaronder ook het in den handel gebrachte zout uit de zoutwater- en modderwellen van Koewoe en een 6-tal andere dessa's in het district Kradenan van de afdeeling Grobogan (residentie Samarang), waarvan de winning en de uitvoer naar andere plaatsen in gemelde afdeeling, zoomede naar Soerakarta, bij Indisch Staatsblad 1886 n°. 258 aan de inlandsche bevolking zijn vrijgelaten.

Toelichting ad Ium.

De graphische voorstelling sub I beoogt geene *directe* vergelijkingen tusschen bevolkingssterkte en zoutdebiet, en het daaruit af te leiden zoutverbruik per hoofd. Het doel is alleen, een aanschouwelijk overzicht te geven van het beloop der cijfers over een 28-tal jaren, waaruit blijken kan hoe het zoutdebiet zich in dat tijdvak heeft voorgedaan tegenover den aanwas der bevolking.

Het overzicht bepaalt zich alleen tot Java en Madura, omdat in de buitenbezittingen het gouvernements-zoutmonopolie niet algemeen van kracht is en bovendien de statistieken daar minder betrouwbaar zijn.

De beteekenis der lijnen van het diagram is ter zijde daarvan aangeduid. De ruimten tusschen de verticale lijnen geven de jaren aan, terwijl de roode horizontale lijnen betrekking hebben tot het zoutdebiet, en de zwarte horizontale lijnen tot de bevolkingssterkte. Voor elke dezer waarden zijn de cijfers respectievelijk ter linker- en ter rechterzijde vermeld. De onderlinge stand der roode en zwarte horizontale lijnen — eene hoofdvoorwaarde voor het juiste beloop der waarden onderling — is wijders afgeleid uit de gemiddelde cijfers van het zoutdebiet en de bevolkingssterkte over de 28 jaren van het overzicht [1]).

Voor de samenstelling van het graphisch overzicht zijn de volgende cijfer-opgaven gebezigd (waarden van minder dan 1 kojang en van minder dan 1000 zielen zijn daarbij buiten aanmerking gelaten):

Jaren.	Zoutdebiet (kojangs).	Zielental.	Jaren.	Zoutdebiet (kojangs).	Zielental.
1864	26 341	13 520 000	1878	28 327	18 592 000
1865	24 863	13 772 000	1879	32 272	18 811 000
1866	24 146	14 153 000	1880	31 117	19 299 000
1867	26 122	14 543 000	1881	29 379	19 588 000
1868	26 379	15 173 000	1882	30 185	19 747 000
1869	25 970	15 605 000	1883	29 557	20 112 000
1870	28 094	16 029 000	1884	31 798	20 405 000
1871	28 077	16 459 000	1885	31 669	20 926 000
1872	26 937	16 977 000	1886	32 205	21 316 000
1873	28 640	17 344 000	1887	33 358	21 734 000
1874	29 893	17 673 000	1888	32 663	22 111 000
1875	30 590	17 882 000	1889	33 852	22 386 000
1876	27 682	18 026 000	1890	35 755	23 085 000
1877	28 322	18 336 000	1891	34 438	23 297 000

Bij het zoutdebiet in de gouvernementspakhuizen is gevoegd *de opbrengst der zoutwellen van Koewoe en zes andere dessa's in de afdeeling Grobogan* (*residentie Samarang*). Het daar verkregen zout wordt in gemelde afdeeling en in een deel der residentie Soerakarta verbruikt en is dus mede van invloed op het gouvernementsdebiet.

De bevolkingsstatistiek hierboven heeft betrekking op Java en Madura, *met uitzondering van de residentie Djokjokarta*, waar het monopolie niet werkt en evenmin gouvernements-zoutpakhuizen bestaan. Ook is de Europeesche bevolking buiten aanmerking gelaten, omdat deze over het algemeen meer gebruik maakt van fijn tafelzout en van zout dat zich bij de in vaatjes aangebrachte boter bevindt. Het gebruik van gouvernementszout is in de Europeesche huishouding wel niet geheel buitengesloten; doch de fout, die in dit geval door verwaarloozing der cijfers van de Europeesche bevolking ontstaat, wordt in een ander opzicht weder opgewogen, doordien in de statistiek geen rekening gehouden is met het verbruik door de inlandsche bevolking van zout, afkomstig van Siamsche visch. Beide omstandigheden, die in één opzicht de bevolkingssterkte te laag en aan de andere zijde ook het werkelijk zoutverbruik te laag voorstellen, heffen de onjuistheden in de cijfer-opgaven vermoedelijk ten naastenbij op. Mocht niettemin eenig verschil overblijven, dan doet dit aan het graphisch overzicht geen nadeel, omdat — zooals gezegd — daarmede geene directe vergelijking van bevolking en zoutdebiet beoogd wordt. Eene onjuistheid, die bij alle cijfer-opgaven in dezelfde mate voorkomt, heeft in dat geval op het algemeen beloop der lijnen onderling geen invloed.

Bij een enkelen blik op het diagram wordt al dadelijk de aandacht getrokken door de grilligheid der lijn van het zoutdebiet tegenover den tamelijk regelmatigen aanwas der bevolking. Hierdoor blijkt op aanschouwelijke wijze hoe verschillende omstandigheden van merkbaren invloed op het gouvernementsdebiet geweest zijn. De jaren 1864, 1875, 1879 en 1890 vallen aanstonds als gunstige jaren in het oog, terwijl daarentegen 1866, 1872, 1876 t/m 1878 en 1881 t/m 1883 ongunstig bij andere jaren afsteken.

Volgens de betrouwbaarste meening moeten de voor het gouvernementsdebiet nadeelige omstandigheden in hoofdzaak gelegen zijn in clandestienen aanmaak van zout, meer of min begunstigd door droge jaren met een gering aantal regendagen, en verder ook in het gedurende de laatste jaren steeds toenemend verbruik van zout afkomstig van Siamsche visch [2]). Voor de eerste omstandigheid pleit, dat jaren met een gering debiet in den regel, ook volgens meteorologische waarnemingen, als droge jaren zich gekenmerkt hebben. Nader wordt dit aangetoond in het graphisch overzicht sub II.

Eene andere algemeene opmerking, waartoe het diagram aanleiding geeft, is deze, dat de lijn van het zoutdebiet in vroegere jaren ten opzichte van de bevolkingslijn een hoogeren stand inneemt en daarna in verhoudig daarmede meestal dalende is. Dit zou dus strekken ter bevestiging van de meermalen verkondigde meening, dat het zoutverbruik per hoofd in vroegere jaren grooter was, zoodat òf de koopkracht der bevolking sedert moet verminderd zijn, òf wel het monopolie in toenemende mate door illegale middelen benadeeld wordt. Voor deze beide onderstellingen bestaat echter voorloopig geen redelijke grond. Het verschijnsel laat zich namelijk door eene geheel andere oorzaak voldoende verklaren en wel door de gebrekkige wijze waarop de volkstelling vroeger plaats vond, en gerust kan worden aangenomen dat vóór de laatst ingevoerde regeling het bevolkingscijfer grooter was dan in de verslagen is vermeld. Neemt men dit in aanmerking, dan behoorde in het graphisch overzicht de bevolkingslijn een hooger aanvangspunt te hebben en dientengevolge minder snel te stijgen. De lijnen van zoutverbruik en bevolking verkrijgen daardoor een meer gelijkmatig verloop, wat weder wijst op eene vrij bevredigende verhouding tusschen beide factören in de laatste 28 jaren.

Toelichting ad IIum.

De beteekenis der lijnen is in het diagram aangeduid. De waarden, ter rechterzijde aangeteekend, betreffen het gemiddeld zoutverbruik per 1000 zielen; die ter linkerzijde het aantal regendagen. De cijfer-opgaven, die voor de samenstelling van het overzicht zijn gebezigd, vindt men aan den voet daarvan vermeld. Voor de berekening van het gemiddeld zoutverbruik heeft men zich bediend van de hiervóór (in de toelichting ad Ium) vermelde opgaven van zoutdebiet en zielental. De opgaven van den regenval hebben alleen betrekking op de zes maanden van den oostmoesson, omdat in dat jaargetijde de gelegenheid voor clandestienen aanmaak van zout bij uitstek gunstig is en de regenval in die periode dus een overwegenden invloed heeft. Verder zijn ook alleen de regendagen te Batavia genomen, omdat de waarnemingen daar tot het jaar 1864 teruggaan.

Reeds een oppervlakkig overzicht doet zien dat jaren met weinig regenval in den regel zich ook kenmerken door een verminderd verbruik van niet clandestien verkregen zout. De overeenstemming is te treffender, wanneer men in aanmerking neemt dat de oorzaken, die in eenig jaar het onwettig aanmaken van zout bevorderen, ook nog eenigen tijd daarna zich in zekere mate doen gevoelen. Zij die in clandestienen zoutaanmaak, begunstigd door weersinvloeden, eenmaal eene winstgevende zaak hebben leeren vinden, geven daarna het bedrijf zoo spoedig niet weder op.

Let men eindelijk ook op den invloed van nog andere omstandigheden, die het zoutdebiet kunnen bevorderen of benadeelen, dan is de overeenstemming tusschen de feiten en de onderstelling hierboven zeer opmerkelijk, en blijkt het inderdaad dat klimaatsinvloeden en in verband daarmede de clandestiene aanmaak van zout eene belangrijke rol spelen, terwijl andere oorzaken wellicht een minder overwegenden invloed doen gelden. Wegens het ontbreken van betrouwbare gegevens kan dit niet nader worden aangetoond.

---

[1]) Het gemiddeld zoutdebiet = 29 594 kojang; de gemiddelde bevolkingssterkte = 18 461 000 zielen (inlanders en met hen gelijkgestelden); het daaruit becijferd gemiddeld zoutverbruik = 1.603 kojang per 1000 inlanders en met hen gelijkgestelden. Terwijl de beide eerstgenoemde waarden worden weergegeven door de gestippelde lijn in het midden van het diagram, zijn de verdere horizontale lijnen daarmede in evenredigen stand gebracht, de bevolkingslijnen bovendien naar verhouding van het gemiddeld zoutverbruik.

[2]) Volgens de jaarlijksche handelsstatistiek van Nederlandsch-Indië beliep de invoer van gezouten of gedroogde visch op Java en Madura en in de buitenbezittingen in het tienjarig tijdvak 1884 t/m 1893 als volgt (in K.G.):

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.		Java en Madura.	Buitenbezittingen.
1884	19 130 517	1 717 549	1889	16 040 133	2 581 777
1885	14 253 199	1 594 648	1890	16 241 551	3 261 497
1886	14 939 842	1 769 770	1891	18 743 976	4 012 901
1887	11 653 966	2 050 903	1892	15 900 421	2 862 295
1888	12 933 337	2 165 612	1893	27 666 163	3 693 382

(5. 67.)

BIJLAGE PPP.

(Zie hoofdst. O, afd. IV, § 1, van het verslag.)

OVERZICHTEN betreffende de HANDELSBEWEGING van Nederlandsch-Indië met landen of plaatsen daarbuiten gelegen over het jaar 1893.

I. Herkomst en bestemming der in- en uitgevoerde goederen.

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen invoer.			Waarde van den algemeenen uitvoer.		
	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).
	VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.					
Nederland	f 47 241 093	f 3 706	f 203 000	f 50 106 882	»	f 460
Engeland	24 014 300	»	867 000	2 792 664	»	»
Engelsch Kanaal (voor orders)	.....	.....	.....	10 571 777	»	»
België	6 244	»	»	4 752	»	»
Frankrijk	1 141 308	»	»	3 468 787	»	»
Duitschland	1 251 184	60	1 200	286 142	»	»
Oostenrijk	209 465	»	»	1 435 133	»	»
Zwitserland	159 013	»	»	»	»	»
Rusland	6 830 979	»	»	202 597	»	»
Denemarken	8 270	»	»	»	»	»
Zweden	11 700	»	»	»	»	»
Italië	641 363	»	»	267 897	»	»
Spanje	1 528	»	»	468 584	»	»
Spanje (voor orders)	.....	.....	.....	483 114	»	»
Portugal	»	»	»	103 187	»	»
Portugal (voor orders)	.....	.....	.....	193 152	»	»
Griekenland	6 208	»	»	»	»	»
Egypte	56 208	»	»	815	»	»
Port Saïd (voor orders)	.....	.....	.....	7 732 555	»	»
Afrika	3 339	»	»	253 172	»	»
Amerika	6 262 327	»	»	24 215 538	»	»
Arabië	10 543	»	»	13 620	»	33 750
Perzië	»	»	»	300	»	»
Engelsch-Indië	109 330	»	151 057	472 527	»	»
Transporteeren	f 87 964 402	f 3 766	f 1 222 257	f 103 073 195	»	f 34 210

LANDEN OF PLAATSEN VAN HERKOMST OF BESTEMMING.	Waarde van den algemeenen invoer.			Waarde van den algemeenen uitvoer.		
	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).	Goederen.	Ongemunt goud en zilver.	Speciën (gemunt goud en zilver).
Per transport . . .	f 87 964 402	f 3 766	f 1 222 257	f 103 073 195	»	f 34 210
Pinang	12 384 368	1 600	1 550 578	3 019 440	»	207 818
Malakka	266 299	»	»	2 019	»	»
Singapore	46 129 492	4 185	7 280 965	36 394 199	f 39 200	562 621
Siam	4 300 015	»	»	2 112	»	»
Hongkong	4 110 125	»	12 000	21 040 069	»	»
China	1 939 599	»	»	1 088 992	»	»
Japan	3 702	»	»	345	»	»
Manilla	359 653	»	»	»	»	»
Serawak	8 570	»	»	49 631	»	»
Kokos-eilanden	»	»	»	4 372	»	»
Mauritius	»	»	»	28 700	»	»
Timor-Dilly	835 715	»	220 497	312 571	»	226 022
Australië	1 162 149	»	12 000	5 968 823	»	»
Totaal . . .	f 159 464 089	f a) 9 551	f b) 10 298 297	f 170 984 468	f c) 39 200	f d) 1 030 671
VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.						
Nederland	f 5 412 685	»	f 1 000 000	f 20 377 312	»	»
Engeland	229 852	»	»	»	»	»
Duitschland	420	»	»	»	»	»
Italië	195	»	»	»	»	»
Pinang	1 244	»	»	»	»	»
Singapore	941 138	»	»	»	»	»
Totaal . . .	f 6 585 534	»	f 1 000 000	f 20 377 312	»	»

II. Waarde der *ingevoerde* goederen.

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van: Nederland.	Ingevoerd van: andere landen.	Totaal.	BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van: Nederland.	Ingevoerd van: andere landen.	Totaal.
VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.							
Aardewerk van alle soorten	f 1 349 933	f 860 536	f 2 210 469	Per transport	f 2 009 937	f 2 007 653	f 4 017 590
Atappen	"	399 445	399 445	Boeken	191 478	66 167	257 645
Bier	583 789	549 878	1 133 667	Buskruit	48 904	126 438	175 342
Blik en blikwerk	76 215	197 794	274 009	Cement	269 809	186 305	456 114
Transporteeren	f 2 009 937	f 2 007 653	f 4 017 590	Transporteeren	f 2 520 128	f 2 386 563	f 4 906 691

a) Hiervan aan goud f 5845.

b) „ „ gouden munt f 1 159 660, namelijk uit Nederland f 203 000, uit Engeland f 867 000, uit Duitschland f 1200, uit Singapore f 64 460, uit Hongkong f 12 000 en uit Australië f 12 000.

c) Uitsluitend goud.

d) Hiervan aan gouden munt f 15 000 (naar Timor Dilly).

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van: Nederland.	andere landen.	Totaal.
Per transport	f 2 520 128	f 2 386 563	f 4 906 691
Cokes	35 172	8 460	43 632
Dranken (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	40 638	67 428	108 066
Drogerijen en medicijnen	448 094	810 884	1 258 978
Eetwaren (boter)	1 390 962	244 960	1 635 922
Id. (ghie of Perzische boter)	″	91 580	91 580
Id. (hammen)	129 077	31 860	160 937
Id. (kaas)	134 456	9 705	144 161
Id. (visch)	79 853	6 556 936	6 636 789
Id. (vleesch)	139 484	366 052	505 536
Id. (alle andere soorten)	1 203 279	6 037 115	7 240 394
Fabriek- en stoomwerktuigen	2 243 252	1 658 022	3 901 274
Gambier	″	1 142 822	1 142 822
Garens	719 232	2 145 813	2 865 045
Gedistilleerd (brandewijn)	320 811	560 831	881 642
Id. (jenever)	457 101	105 442	562 543
Id. (likeuren)	103 144	143 588	246 732
Id. (reukwerken)	218 424	39 972	258 396
Id. (whisky)	14 895	78 959	93 854
Id. (alle andere soorten) *e*)	29 374	108 717	138 091
Glas en glaswerk	441 709	221 468	663 177
Goud- en zilverwerk	101 276	73 773	175 049
Hars	21 137	792 718	813 855
Hout (scheepsbouw- en timmer-)	5 356	380 700	386 056
Id. (ander) en houtwerk	34 595	164 157	198 752
IJzer en staal en dito werk	2 695 195	1 376 709	4 071 904
Instrumenten (muziek-)	132 056	64 139	196 195
Id. (andere)	138 080	17 929	156 009
Kaarsen	42 158	30 699	72 857
Kleederen	471 278	1 287 289	1 758 567
Koffermakerswerk	22 670	16 203	38 873
Koffie	″	923 156	923 156
Kolen (steen-)	38 576	1 949 296	1 987 872
Koper en koperwerk	387 583	436 650	824 233
Kramerijen	1 632 988	1 989 680	3 622 668
Lampen	367 793	164 785	532 578
Leder en lederwerk	239 350	335 614	574 964
Lood (ander en bewerkt)	48 965	80 604	129 569
Lucifers	415 292	2 749 097	3 164 389
Machinerieën voor suikerfabrieken	1 665 866	1 555 340	3 221 206
Manufacturen, katoenen, ruwe (ongebleekte)	5 221 966	2 501 406	7 723 372
Transporteeren	f 24 351 265	f 39 707 121	f 64 058 386

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van: Nederland.	andere landen.	Totaal.
Per transport	f 24 351 265	f 39 707 121	f 64 058 386
Manufacturen, katoenen (gebleekte)	8 149 533	4 895 312	13 044 845
Id. id. (geverfde of gedrukte)	4 922 986	11 732 401	16 655 387
Id., (wollen en halfwollen)	1 343 385	1 278 153	2 621 538
Id., (zijden en halfzijden)	507 945	1 657 799	2 165 744
Id., (zakken)	18 733	545 335	564 068
Id., (zeildoek)	81 649	16 670	98 319
Id., (andere)	946 460	1 798 315	2 744 775
Matten en matwerk	3 239	95 982	99 221
Meel	106 268	1 830 625	1 936 893
Mest	888 517	1 466 118	2 354 635
Meubelen	269 042	234 057	503 099
Mineraalwater	306 489	67 230	373 719
Modewaren	208 809	780 941	989 750
Olie (aard-) of petroleum	2 010	12 828 366	12 830 376
Id. (katjang-)	″	49 483	49 483
Id. (klapper-)	″	590 880	590 880
Id. (lijn-)	126 372	14 460	140 832
Id. (andere)	72 470	211 762	284 232
Opium	60	3 357 380	3 357 440
Papier	592 753	1 006 604	1 599 357
Reukwerken (niet met gedistilleerd bereid)	32 931	116 248	149 179
Rijst (gepelde)	855	17 206 792	17 207 647
Id. (ongepelde)	″	78 408	78 408
Rijtuigen	123 700	94 142	217 842
Salpeter	970	44 260	45 230
Schrijf- en teekenbehoeften	133 868	44 779	178 647
Speelkaarten	162 118	44 714	206 832
Spoorwegmaterieel (rollend)	347 815	236 959	584 774
Steen (bewerkte en onbewerkte)	53 306	83 520	136 826
Steenen (vuurvaste)	88 401	46 927	135 328
Suiker	1 517	574 912	576 429
Tabak (sigaren en sigaretten)	397 986	1 212 976	1 610 962
Id. (Chineesche en andere)	88 431	1 148 051	*f*) 1 236 482
Teer (koolteer)	22 807	30 551	53 358
Id. (Zweedsche)	26 414	6 496	32 910
Thee	29	1 249 596	1 249 625
Tin en tinwerk	51 127	24 934	76 061
Touwwerk	92 445	114 337	206 782
Uurwerken	211 444	94 490	305 934
Vaat- en kuipwerk (leggers)	67 387	2 663	70 050
Transporteeren	f 44 801 536	f 106 620 749	f 151 422 285

e) Hieronder ook vernis en vruchten op gedistilleerd.

f) Hiervan aan snuif slechts f 400.

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van:		Totaal.
	Nederland.	andere landen.	
Per transport	f 44 801 536	f 106 620 749	f 151 422 285
Vee (levend)	100	1 422 804	1 422 904
Verfwaren	319 663	202 352	522 015
Vuurwapens	82 203	26 895	109 098
Vuurwerk	490	711 572	712 062
Was	761 080	992 228	1 753 308
Wijn (mousseerende)	125 991	73 485	199 476
Id. (andere)	760 946	647 231	1 408 177
Zaden	10 374	174 306	184 680
Transporteeren	f 46 862 383	f 110 871 622	f 157 734 005

BENAMING DER GOEDEREN.	Ingevoerd van:		Totaal.
	Nederland.	andere landen.	
Per transport	f 46 862 383	f 110 871 622	f 157 734 005
Zeep	111 889	190 796	302 685
Zemelen	57	124 032	124 089
Zijde (ruwe)	"	68 592	68 592
Zink en zinkwerk	102 413	110 557	212 970
Zout	187	394 268	394 455
Zwavel	30 075	2 088	32 163
Diversen	134 089	461 041	595 130
Totaal	f 47 241 093	f 112 222 996	f 159 464 089

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT.

Aardewerk van alle soorten	f 19 174	f 1 000	f 20 174
Ammunitie	51 400	155 060	206 460
Bier	270 990	"	270 990
Blik en blikwerk	8 650	"	8 650
Boeken	2 860	300	3 160
Buskruit	12 537	312	12 849
Cement	66 140	"	66 140
Drogerijen en medicijnen	179 300	250	179 550
Eetwaren (boter)	63 178	"	63 178
Id. (visch)	1 060	"	1 060
Id. (vleesch)	79 594	"	79 594
Id. (andere)	252 115	"	252 115
Fabriek- en stoomwerktuigen	354 923	7 160	362 083
Gedistilleerd (jenever)	35 955	"	35 955
Id. (alle andere soorten)	81 487	1 029	82 516
Glas en glaswerk	61 708	"	61 708
Houtgeest	3 050	"	3 050
Hout en houtwerk	2 242	"	2 242
IJzer en staal en dito werk	1 076 114	500	1 076 614
Instrumenten (muziek-)	12 197	"	12 197
Id. (andere)	41 947	570	42 517
Kleederen	131 609	"	131 609
Kolen (steen-) en cokes	1 800	196 928	198 728
Koper en koperwerk	23 755	5 000	28 755
Kramerijen	31 048	290	31 338
Transporteeren	f 2 864 833	f 368 399	f 3 233 232

Per transport	f 2 864 833	f 368 399	f 3 233 232
Kurken	6 756	"	6 756
Leder en lederwerk	33 024	"	33 024
Lood	8 413	"	8 413
Manufacturen (katoenen)	226 010	"	226 010
Id. (wollen en halfwollen)	92 653	"	92 653
Id. (zakken)	155 621	17 700	173 321
Id. (zeildoek)	29 910	"	29 910
Id. (andere)	26 895	"	26 895
Olie (lijn-)	55 228	"	55 228
Id. (voor zoover niet afzonderl. genoemd)	69 320	37 178	106 498
Opium	800 400	740 620	1 541 020
Papier	83 275	"	83 275
Salpeter	"	5 915	5 915
Schrijf- en teekenbehoeften	3 128	"	3 128
Spoorwegmaterieel (rollend)	765 800	1 900	767 700
Steen (bewerkte)	4 143	300	4 443
Steenen (vuurvaste)	5 457	"	5 457
Touwwerk	15 693	"	15 693
Verfwaren	76 753	"	76 753
Vlas en werk	8 150	"	8 150
Vuurwapens	47 348	632	47 980
Zeep	12 389	"	12 389
Zink	2 062	"	2 062
Diversen	19 424	205	19 629
Totaal	f 5 412 685	1 172 849	f 6 585 534

Koloniaal verslag van 1894. [Nederl. (Oost-) Indië. Bijlage PPP.]

III. Waarde der *uitgevoerde* goederen.

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.	BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
			VOOR REKENING VAN PARTICULIEREN.				
Aardewerk van alle soorten	f 966	f 3 404	f 4 370	Per transport	f 5 974 862	f 12 047 049	f 18 021 911
Beenderen	"	12 817	12 817	Kapok	165 614	211 534	377 148
Boeken	3 475	1 549	5 024	Katoen	"	332 923	332 923
Cacao	411 457	80 036	491 493	Kinabast	777 294	35 839	813 13
Cassia (wilde kaneel)	62 567	76 217	138 784	Kleederen	107 630	681 847	789 477
Cassiavruchten (cassia fistula)	5 970	2 119	8 089	Koffie (gepelde)	11 203 724	11 631 954	22 835 678
Copra	67 262	2 350 681	2 417 943	Id. (in hoornschil)	1 237 580	782 672	2 020 252
Drakenbloed	"	31 150	31 150	Koper en koperwerk	1 055	75 705	76 760
Drogerijen en medicijnen	52 257	170 352	222 609	Kramerijen	29 440	56 885	86 325
Eetwaren (tripang)	"	621 676	621 676	Lood	"	2 740	2 740
Id. (visch)	295	170 194	170 489	Manufacturen (katoenen)	1 945	655 319	657 264
Id. (vogelnestjes)	"	202 900	202 900	Id. (wollen en halfwollen)	9	1 307	1 316
Id. (alle andere soorten)	11 194	419 412	430 606	Id. (zijden en halfzijden)	"	18 038	18 038
Fabriek- en stoomwerktuigen	2 845	2 870	5 715	Id. (zakken)	230	11 378	11 608
Foelie	511 994	268 308	780 302	Id. (andere)	43	107 074	107 117
Gambier	4	1 562 472	1 562 476	Matten en matwerk	3 465	92 694	96 159
Garens	7 010	9 088	16 098	Meel	36 151	1 630 201	1 666 352
Gedistilleerd (arak)	156 310	54 444	210 754	Meubelen	16 276	9 622	25 898
Id. (alle andere soorten)	1	1 189	1 190	Nagelen	88 442	40 102	128 544
Getah-pertja	81 064	824 995	906 059	Naturaliën	1 630	15 003	16 633
Getah (andere)	146	565 567	565 713	Noten (muskaat-)	1 030 768	930 583	1 961 351
Glas en glaswerk	1 614	4 600	6 214	Id. (pinang-)	"	537 726	537 726
Gombenzoïn	30 810	930 765	961 575	Id. (wilde)	"	10 990	10 990
Gomdammar	219 494	775 142	994 636	Olie (aard-) of petroleum	11	882 959	882 970
Gomélastiek	20 024	215 438	235 462	Id. (katjang-)	"	1 034 299	1 034 299
Gomkopal	810 895	933 551	1 744 446	Id. (klapper-)	23 874	468 891	492 765
Goud- en zilverwerk	25 600	310	25 910	Id. (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	1 930	35 993	37 923
Hoorn (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	9 734	47 040	56 774	Opium	"	12 400	12 400
Hout (ebben-)	"	17 390	17 390	Paarden	"	95 400	95 400
Id. (gahroe-)	"	1 248	1 248	Peper (staart-)	80 520	203 610	284 130
Id. (laka-)	"	9 701	9 701	Id. (witte)	6 824	459 471	466 295
Id. (sandel-)	4 196	94 023	98 219	Id. (zwarte)	835 129	1 632 152	2 467 281
Id. (scheepsbouw- en timmer-)	92 945	282 865	375 810	Id. (lange)	"	9 269	9 269
Id. (ander)	4 200	14 071	18 271	Reukwerken (niet met gedistilleerd bereid)	13 720	2 350	16 070
Houtwerk (voor zoover niet afzonderlijk genoemd)	186	10 954	11 140	Rijst (gepelde)	2 685 265	296 702	2 981 967
Huiden	1 737 718	586 931	2 324 649	Id. (ongepelde)	"	110 592	110 592
IJzer en staal en dito werk	48 531	21 598	70 129	Rotting	316 886	2 326 228	2 643 114
Indigo (voor de Europeesche markt)	1 594 005	531 702	2 125 707	Rottingstokken	3 070	48 079	51 149
Id. (voor de inlandsche markt)	"	98 815	98 815	Sago	"	282 796	282 796
Kalk	3	28 873	28 876	Schelpen	22 452	114 422	136 874
Kamfer	"	5 949	5 949	Schildpad	39 235	110 770	150 005
Kaneel (eigenlijke)	90	4 643	4 733	Suiker	·982 247	70 066 358	71 048 605
Transporteeren	f 5 974 862	f 12 047 049	f 18 021 911	Transporteeren	f 25 687 321	f 108 111 926	f 133 799 247

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Per transport	f 25 687 321	f 108 111 926	f 133 799 247
Tabak (voor de Europeesche markt) .	20 571 848	8 310 422	28 882 270
Id. (voor de inlandsche markt) . .	23 700	1 319 978	1 343 678
Tengkawang-vet	〃	20 460	20 460
Thee.	1 117 235	781 477	1 898 712
Tin	2 546 335	1 968 729	4 515 064
Vaat- en kuipwerk (voor zooveel niet afzonderlijk genoemd).	100	13 068	13 168
Vee (levend).	〃	89 997	89 997
Transporteeren	f 49 946 539	f 120 616 057	170 562 596

BENAMING DER GOEDEREN.	Uitgevoerd naar: Nederland.	Uitgevoerd naar: andere landen.	Totaal.
Per transport	f 49 946 539	f 120 616 057	f 170 562 596
Vezels	5 000	7 190	12 190
Vogelhuiden.	136 980	5 750	142 730
Was.	13	33 879	33 892
Zaden	300	88 996	89 296
Zink.	〃	15 730	15 730
Zwam	〃	26 701	26 701
Diversen	18 050	83 283	101 333
Totaal . . .	f 50 106 882	f 120 877 586	f 170 984 468

VOOR REKENING VAN HET GOUVERNEMENT. *g*)

BENAMING DER GOEDEREN.	Nederland.	andere landen.	Totaal.
Kinabast	f 76 996	〃	f 76 996
Koffie	12 772 586	〃	12 772 586
Transporteeren	f 12 849 582	〃	f 12 849 582
Per transport	f 12 849 582	〃	f 12 849 582
Tin	7 527 730	〃	7 527 730
Totaal . . .	f 20 377 312	〃	f 20 377 312

IV. In- en uitvoer *voor particuliere rekening* van goederen waarvan in de handelsstatistiek der opgegeven jaren, nevens de waarde, tevens de *hoeveelheden* zijn opgegeven *h*).

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)					ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)				
		1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.
		× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000
Azijn	Liters.	75	93	104	83^{5}	98	»	»	»	»	0^{5}
Balamvruchten	K.G.	»	»	»	»	»	»	»	»	71	31
Bier.	Liters.	2 543	2 508	2 769	2 086	2 307	2	1	3^{6}	0^{28}	4
Boter	K.G.	785	695	835	878	818	0^{5}	0^{5}	0^{3}	0^{9}	0^{15}
Buskruit	id.	70	29	103	42	117	»	»	»	0^{5}	»
Cacao	id.	0^{35}	0^{44}	»	»	»	184	270	408	381	546
Cassia	id.	2	»	»	»	»	352	696	452	861	*i*) 963
Copra	id.	»	»	»	71^{7}	1^{24}	*j*)	*j*)	69 076	22 591	21 981
Drakenbloed	id.	»	»	»	»	»	26	20	22	28	21
Foelie	id.	»	»	»	»	»	356	346	293	390	390
Gambier	id.	4 244	4 418	4 051	4 373	4 571	8 101	8 735	7 539	6 840	6 250
Gedistilleerd (arak)	Liters.	98	105	168	104	136	2 161	1 164	1 629	2 015	2 107
Id. (alle andere soorten)	id.	2 679	2 714	2 347	3 062	2 360	9	8	10	10	2
Ghie (Perzische boter)	K.G.	*k*)	*k*)	65	70	91	*k*)	*k*)	0^{36}	0^{18}	0^{33}

g) De hoeveelheden kinabast, koffie en tin, voor gouvernementsrekening in 1893 uitgevoerd en waarnaar de opgegeven waarde berekend is, bedroegen respectievelijk 256 654, 13 444 827 en 7 527 730 K.G.

h) Waar men in dit overzicht nihil-opgaven vindt, is dit nog geen bewijs dat van het betrokken artikel geen in- of uitvoer heeft plaats gehad, maar leide men daaruit af, dat het artikel in de handelsstatistiek niet afzonderlijk is genoemd, of wel dat de hoeveelheden te gering waren om in duizendtallen te worden opgegeven.

i) Wilde kaneel (cassia vera) p. m. 694/m K.G. en cassiavruchten (cassia fistula) p. m. 269/m K.G.

j) In de handelsstatistiek over de jaren 1889 en 1890 is alleen de waarde, niet de hoeveelheid, opgegeven.

k) In de handelsstatistiek over de jaren 1889 en 1890 opgegeven onder „Eetwaren" (niet afzonderlijk genoemd).

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)					ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.)				
		1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.
		× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000
Gom- en harssoorten (inlandsche)	K.G.	3	61	49	14	80	9 171	9 726	10 004	9 202	9 090
Hout (ebben-)	id.	»	»	»	»	»	*j*)	*j*)	375	1 006	435
Id. (gabroe-)	id.	*j*)	*j*)	0^{17}	0^{056}	0^{1}	*j*)	*j*)	25	11	6
Id. (laka-)	id.	»	»	»	»	»	246	2	26	329	65
Id. (sandel-)	id.	*j*)	*j*)	229	151	70	*j*)	*j*)	2 573	633	702
Huiden	id.	1	3	2	ᵕ	16^{75}	3 789	3 351	3 999	3 953	3 874
Indigo (niet bereid voor de inlandsche markt) . .	id.	»	»	»	»	»	727	611	720	691	607
Id. (andere)	id.	24	17	5	15	1	540	807	785	792	494
Ivoor	id.	»	»	»	»	»	0^{5}	2	0^{75}	0^{285}	0^{35}
Kaarsen	id.	45	94	87	117	104	»	0^{2}	0^{15}	»	»
Kalk	id.	4 440	3 982	2 550	2 041	1 871	29	2 000	1 242	637	962
Kamfer	id.	»	»	»	»	»	26	2	2	3	2
Kaneel	id.	0^{22}	2	»	0^{55}	0^{215}	9	12	154	38	8
Kapok	id.	33	47	85	51	54	1 257	1 868	2 187	1 586	1 508
Katoen	id.	»	»	»	»	1	581	1 618	969	3 557	2 211
Kinabast.	id.	»	»	»	»	»	2 257	2 820	3 090	2 330	2 710
Klappers.	stuks.	*j*)	*j*)	110	157	198	*j*)	*j*)	195	164	93
Koffie (gepeld).	K.G.	1 324	1 329	1 262	1 206	920	35 133	23 921	33 367	34 615	22 836
Id. (in hoornschil)	id.	»	»	10	5	4	*l*) 6 689	1 248	5 391	6 443	2 525
Kolen (steen-) en cokes . . .	ton.	183	152	185	148	127	»	»	0^{6}	0^{136}	0^{084}
Kruidnagelen	K.G.	22	9	10	17	8	185	141	86	119	214
Lucifers (gewone houten). . .	gros doosjes	*m*)	*m*)	2 579	2 730	3 509	*m*)	*m*)	0^{84}	2^{75}	0^{62}
Meel	K.G.	6 198	7 174	7 116	9 500	9 684	2 311	5 022	6 415	3 304	8 332
Mineraal-, bron- en kunstwater.	flesschen.	2 101	2 124	2 214	1 677	1 868	12	13	12	18	10^{5}
Noten (muskaat-)	K.G.	1	4	2	0^{88}	4	1 124	1 043	1 370	1 340	1 401
Id. (pinang-)	id.	»	»	»	»	61	1 206	1 222	3 227	2 600	6 721
Id. (wilde)	id.	»	»	»	»	»	1 800	1 260	26	18	24
Olie (aard-) of petroleum . . .	Liters.	108 203	113 582	110 118	119 314	160 380	35	56	46	3 912	11 037
Id. (katjang-).	id.	443	483	378	201	247	3 389	7 063	11 364	4 906	5 171
Id. (klapper-).	id.	1 362	914	906	1 961	1 969	577	1 914	3 530	1 114	1 642
Oliekoeken	K.G.	12	»	»	»	»	1 331	3	46	»	»
Opium	id.	166	190	189	176^{6}	168	0^{5}	0^{5}	0^{7}	0^{6}	0^{6}
Peper (gewone)	id.	88	39	28	39	16^{5}	8 773	9 360	8 521	12 232	9 157
Id. (staart-).	id.	»	»	»	»	»	103	66	113	194	142
Rijst (gepelde).	id.	93 808	121 333	119 656	135 274	172 076	30 563	27 742	28 450	18 192	29 820
Id. (ongepelde)	id.	4 356	885	1 450	2 377	1 568	4 712	3 111	1 143	2 187	2 212
Rotting	id.	65	132	31	26	6	13 929	13 206	14 549	14 751	17 621
Sago	id.	35	36	67	49	40	10 009	9 036	8 566	7 338	4 713
Salpeter	id.	496	227	265	561	226	»	»	»	»	»
Schildpad	id.	»	»	»	»	»	16	16	5	15	8

l) Onder de hoornschil koffie is in 1889 nog begrepen 5/m K.G. als gedroogde kers naar Arabië verzonden.

m) In de handelsstatistiek over de jaren 1889 en 1890 opgegeven onder „Kramerijen".

BENAMING DER GOEDEREN.	Eenheid.	ALGEMEENE INVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.) 1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	ALGEMEENE UITVOER. (Hoeveelheden in duizendtallen.) 1889.	1890.	1891.	1892.	1893.
		× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000	× 1000
Siroop uit vruchten	flesschen.	48	51	41	4	8	»	»	»	»	»
Speelkaarten (Europeesche)	spellen.	98	49	269	204	147	»	»	»	»	»
Suiker	K.G.	2 820	3 481	6 891	2 867	2 882	315 750	367 785	463 560	425 367	507 490
Tabak (voor de inlandsche markt)	id.	1 332	1 357	1 322	1 219	1 215	1 376	1 590	1 336	1 209	1 493
Id. (andere)	id.						29 686	30 910	33 053	34 343	28 882
Id. (sigaren)	id.	243	220	258	261	259	1	0^{6}	0^{3}	»	0^{13}
Tarwe	Liters.	15	4	3	5	14	»	»	»	»	»
Thee	K.G.	1 056	1 072	1 316	1 090	1 250	3 492	3 210	2 673	3 671	2 712
Tin	id.	3^{5}	7	8	10^{7}	42	5 194	5 044	5 370	5 902	4 515
Vanille	id.	»	»	»	»	»	»	»	»	0^{6}	0^{1}
Visch (gezouten of gedroogd)	id.	18 534	19 503	22 757	18 763	31 359	250	379	982	949	773
Id. (tripang)	id.	56	72	89	98	95	479	631	531	572	622
Was	id.	1 771	1 819	1 989	1 647	2 505	24	7	39	30	23
Wijn (mousseerende)	flesschen.	82	73	89	66	66	»	»	»	»	»
Id. (andere)	Liters.	1 918	2 017	1 918	1 769	1 788	1^{6}	5	3	2^{5}	1^{35}
Zout	K.G.	6 020	7 498	6 650	6 308	6 574	3	6	15	2^{5}	8
Zwam	id.	»	»	»	»	»	194	314	96	25	107
Zwavel	id.	48	107	56	122	322	»	2	»	»	»

(5. 68.)

BIJLAGE QQQ.

(Zie hoofdst. **O**, afd. IV, § 2, van het verslag.)

OVERZICHT van de in NEDERLANDSCH-INDIË tehuis behoorende SCHEPEN EN VAARTUIGEN, groot 30 M³. en daarboven, op 31 December 1893.

GEWESTEN.	Stoomschepen.		Schepen.		Barken.		Brikken.		Schoeners.		Kotters.		Wangkangs, toops en andere vaartuigen.		Totaal.	
	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal.	Inhoudsgrootte (in M³.).
JAVA EN MADURA.																
Bantam	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	216	6	216
Batavia	37	60653	»	»	4	8087	»	»	6	1559	»	»	130	6253	177	76552
Krawang	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22	1150	22	1150
Cheribon	»	»	»	»	»	»	»	»	1	250	»	»	49	1954	50	2204
Tagal	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	33	1273	33	1273
Pekalongan	»	»	»	»	»	»	»	»	1	113	»	»	43	1668	44	1781
Samarang	3	396	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	115	6990	118	7386
Japara	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	24	1171	24	1171
Rembang	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	33	1580	33	1580
Soerabaija	11	5939	2	5246	13	13604	5	4607	15	5699	»	»	246	11404	292	46499
Pasoeroean	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	39	1335	39	1335
Probolinggo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	40	1748	40	1748
Bezoeki	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	74	1	74
Banjoemas	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	23	958	23	958
Madioen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	13	444	13	444
Madura	»	»	»	»	1	752	»	»	5	1137	»	»	266	10863	272	12752
Totalen	51	66988	2	5246	18	22443	5	4607	28	8758	»	»	1083	49081	1187	157123
BUITENBEZITTINGEN.																
Sumatra's Westkust	2	137	»	»	»	»	»	»	3	185	»	»	64	2671	69	2993
Benkoelen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	162	4	162
Lampongsche Districten	»	»	»	»	»	»	»	»	6	905	»	»	14	627	20	1532
Palembang	3	919	»	»	11	8907	2	828	3	761	»	»	7	641	26	12056
Oostkust van Sumatra	4	359	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	18	611	22	970
Atjeh en onderhoorigheden	1	1088	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	20	1066	21	2154
Riouw	5	1054	»	»	1	853	»	»	»	»	»	»	12	763	18	2670
Banka	»	»	»	»	»	»	»	»	17	6941	»	»	26	4209	43	11150
Billiton	2	258	»	»	»	»	»	»	2	447	»	»	18	1027	22	1732
Westerafdeeling van Borneo	7	948	»	»	»	»	1	465	4	1161	1	76	59	3170	72	5820
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	5	4992	»	»	6	4840	1	748	29	5439	»	»	4	295	45	16314
Celebes en onderhoorigheden	»	»	»	»	1	966	»	»	7	954	»	»	232	11567	240	13487
Menado	»	»	»	»	»	»	»	»	15	2104	»	»	3	136	18	2240
Amboina	»	»	»	»	»	»	»	»	13	709	»	»	55	1341	68	2050
Ternate	2	136	»	»	»	»	»	»	2	343	1	53	»	»	5	532
Timor	»	»	»	»	»	»	1	380	»	»	»	»	2	93	3	473
Bali en Lombok	»	»	»	»	»	»	»	»	1	124	»	»	6	227	7	351
Buitenbezittingen	31	9891	»	»	19	15566	5	2421	102	20073	2	129	544	28606	703	76686
Java en Madura (zie hooger)	51	66988	2	5246	18	22443	5	4607	28	8758	»	»	1083	49081	1187	157123
Algemeene totalen	82	76879	2	5246	37	38009	10	7028	130	28831	2	129	1627	77687	1890	233809
Op 31 December 1892 waren de algemeene totalen	82	80993	2	5246	37	37704	16	8576	128	29234	2	129	1572	76070	1839	237952

Koloniaal verslag van 1894. [Nederl. (Oost-) Indie. Bijlage QQQ.]

De SCHEPEN en VAARTUIGEN, ten behoeve van welke ZEEBRIEVEN waren afgegeven, waren op 31 December 1893 verdeeld als volgt:

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:															Op 31 Dec. 1892 waren de totalen:	
Gewest.	Plaats.	150 M³. en daar-beneden.	boven 150 t/m 300 M³.	boven 300 t/m 450 M³.	boven 450 t/m 600 M³.	boven 600 t/m 750 M³.	boven 750 t/m 900 M³.	boven 900 t/m 1050 M³.	boven 1050 t/m 1200 M³.	boven 1200 t/m 1350 M³.	boven 1350 t/m 1500 M³.	boven 1500 t/m 2250 M³.	boven 2250 t/m 3000 M³.	boven 3000 M³.	Gezamenlijk aantal bodems.	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M³.)
							STOOMSCHEPEN.											
Batavia.	Batavia	»	»	»	4	3	1	»	2	5	4	9	8	1	37	61641	33	57317
Soerabaija.	Soerabaija	1	»	1	»	1	»	»	1	1	»	1	1	»	7	8563	11	13270
Sumatra's Westkust.	Padang	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	2108	»	»
Palembang.	Palembang	1	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	3	1248	4	1409
Oostkust van Sumatra.	Laboean Deli	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	2914
Atjeh.	Olehleh	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	1	1088	1	1088
Riouw.	Riouw	»	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	911	5	1076
Id.	Dai	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	249	1	249
Banka.	Muntok	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	41
Billiton.	Tandjong Pandan	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	116	2	770
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	481	2	481
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Bandjermasin	»	»	»	1	1	»	»	»	»	»	1	»	»	3	2874	3	2874
Id.	Poeloe Laut	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	784
Id.	Koetei	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	1	1333	1	1333
Ternate.	Ternate	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	163	3	163
	Totalen	7	5	2	6	6	1	»	4	7	4	12	9	1	64	80775	70	83769
							ZEILVAARTUIGEN.											
Batavia.	Batavia	2	2	»	»	»	»	2	3	1	»	2	»	2	14	17729	17	22623
Cheribon.	Cheribon	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	250	1	250
Pekalongan.	Pekalongan	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	1535
Japara.	Joana	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	816
Soerabaija.	Soerabaija	2	3	4	1	3	4	1	2	1	1	5	»	»	27	22296	32	26087
Id.	Grissee	1	»	1	»	»	2	»	1	»	»	»	»	»	5	3187	4	2635
Bezoeki.	Banjoewangi	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	312	2	408
Madura.	Boender	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	64	1	64
Id.	Sampang	3	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	458	5	562
Id.	Sumanap	2	1	1	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	6	2042	2	354
Sumatra's Westkust.	Padang	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	194	2	194
Lampongsche Districten.	Telok Betong	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	67	2	155
Id.	Menggala	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	606	2	252
Palembang.	Palembang	2	2	2	4	6	2	3	2	1	»	»	»	»	24	15710	20	13555
Riouw.	Riouw	1	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	2	928	2	928
Banka.	Muntok	7	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12	1771	11	1514
Id.	Bakit	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	133	1	133
Id.	Djeboes	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	72	1	72
Id.	Blinjoe	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	178	2	178
Id.	Merawang	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	94	1	94
Id.	Pangkalpinang	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	181	1	181
Id.	Soengeiliat	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	119
Billiton.	Tandjong Pandan	1	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	524	3	524
Westerafdeeling van Borneo.	Pontianak	»	3	»	3	»	1	»	»	»	»	»	»	»	7	2958	10	3649
Id.	Djeleij	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	40	1	40
Id.	Kajong	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	202	1	202
	Transporteeren	32	23	10	9	9	11	6	8	3	1	7	»	2	121	69996	128	77124

Waar de bodems tehuis behoorden.		Aantal bodems ter inhoudsgrootte van:															Op 31 Dec. 1892 waren de totalen:	
Gewest.	Plaats.	150 M³. en daarbeneden.	boven 150 t/m 300 M³.	boven 300 t/m 450 M³.	boven 450 t/m 600 M³.	boven 600 t/m 750 M³.	boven 750 t/m 900 M³.	boven 900 t/m 1050 M³.	boven 1050 t/m 1200 M³.	boven 1200 t/m 1350 M³.	boven 1350 t/m 1500 M³.	boven 1500 t/m 2250 M³.	boven 2250 t/m 3000 M³.	boven 3000 M³.	Gezamenlijk aantal bodems.	Gezamenlijke inhoudsgrootte (in M³.).	Aantal bodems.	Inhoudsgrootte (in M³.).
	Per transport	32	23	10	9	9	11	6	8	3	1	7	»	2	121	69996	128	77124
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.	Bandjermasin . .	12	8	3	3	2	»	»	2	»	»	»	»	»	30	9392	30	9898
Id.	Kotta Waringin .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	156
Id.	Pegattan . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	123	2	262
Id.	Pasir	1	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	991	4	991
Id.	Tjingal	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	279
Id.	Poeloe Laut . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	351
Id.	Batoe Litjin . .	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	415	1	415
Id.	Kotta Baroe . .	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	152	»	»
Id.	Sampit	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	123	»	»
Celebes en onderhoorigheden.	Makasser . . .	1	3	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	5	1639	6	2162
Id.	Soembawa . . .	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	2	1099	3	1480
Id.	Paliring . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	369
Id.	Kaïli	»	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	1212	3	1212
Id.	Donggala . . .	2	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	6	1124	5	850
Id.	Tontoli	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	231	1	231
Menado.	Menado	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	417	2	417
Id.	Gorontalo . . .	6	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	1176	9	1266
Id.	Bwool	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	226	1	226
Amboina.	Amboina . . .	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	278	3	189
Id.	Banda	6	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	580	5	319
Id.	Gisser	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	177	4	177
Ternate.	Ternate. . . .	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	75	4	205
Id.	Soela.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	59
Timor.	Koepang . . .	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	380	1	380
Bali en Lombok.	Boeleleng . . .	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	124	1	124
	Totalen . .	73	50	17	13	11	11	8	10	3	1	7	»	2	206	89930	218	99142

(5. 69.)

BIJLAGE RRR.

(Zie hoofdst. O, afd. IV, § 3, van het verslag.)

OVERZICHT van de SCHEEPSRAMPEN gedurende 1893 in de wateren van den NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL overkomen aan op Europeesche wijze getuigde schepen.

Volgnummer.	Datum van het ongeval.	Plaats van het ongeval.	Omschrijving van het schip.			Aard van het ongeval.	Verdere bijzonderheden.
			Nationaliteit.	Naam.	Soort.		
	1892.						
a)	21 Oct.	In de Mantjong-rivier nabij Tandjong Nior (res. Banka).	Ned. Indische.	*Mabroek.*	Zeilschip.	Gestrand.	Schip verloren; lading gedeeltelijk geborgen; bemanning gered.
	1893.						
1	16 Jan.	Op 12 mijlen afstand van het eiland Natoena (afd. Poeloe Toedjoe der res. Riouw en onderh.).	Amerikaansche.	*Robert L. Belknap.*	Id.	Id.	Schip en lading verloren; 5 der schipbreukelingen, te Lingga aangekomen, werden door de hulp van het bestuur naar Riouw en vervolgens naar Singapore overgevoerd.
2	19 Jan.	Reede Samarang.	Engelsche.	*Cheshire.*	Id.	Verbrand.	Schip en lading verloren; bemanning gered.
3	15 Febr.	Nabij de Natoena-eilanden (res. Riouw en onderh.).	Deensche.	(onbekend)	Id.	Gestrand.	De bemanning, bestaande uit 10 personen, werd gered en, na een 10-tal dagen op Noord-Natoena te hebben vertoefd, door de hulp der bevolking van bedoeld eiland overgevoerd naar Singapore.
4	12 April	5° 20' Zuiderbreedte, 103° 43' Oosterlengte	Duitsche.	*Harmonia.*	Id.	Lek gesprongen	Schip en lading verloren; de opvarenden door het Noordsche barkschip *Decima* gered en te Anjer aan wal gebracht, waar het bestuur hen in staat stelde zich naar Batavia te begeven.

a) Van deze zeeramp werd te Batavia eerst kennis gekregen na de afsluiting der opgaven over dat jaar, vermeld in bijlage RRR van 't vorig verslag.

Volgnummer.	Datum van het ongeval.	Plaats van het ongeval.	Omschrijving van het schip.			Aard van het ongeval.	Verdere bijzonderheden.
			Nationaliteit.	Naam.	Soort.		
	1893.						
5	22 Mei	In de Mahakkam-rivier (landschap Koetei, res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo).	Ned. Indische.	*Houthandel Buwalda.*	Stoomschip.	Ketel gesprongen en gezonken.	Bij het ongeval verloren 5 der opvarenden (2 Europeanen en 3 inlanders) het leven. Kort na het gebeurde zonk het schip. Het had geen lading in.
6	1 Nov.	Op de kust van het eiland Anoes (res. Ternate).	Id.	*Robertus Hendrikus.*	Zeilschip.	Gestrand.	Schip verloren; lading geborgen; bemanning gered.
7	26 Nov.	In de Java-Zee, hoogstwaarschijnlijk op eene der droogten nabij het kustlicht op Noord-wachter-eiland.	Engelsche.	*Clan Grant.*	Id.	Lek gesprongen.	Nadat het schip vlot was geraakt, werd getracht de haven Tandjong Priok te bereiken, doch door harden westenwind dreef men af tot bij Tagal, waar de *Clan Grant* in zinkenden staat werd opgemerkt door het stoomschip *Soerabaya*. De bemanning werd toen gered en naar Batavia overgebracht.
8	4 op 5 Dec.	Oostkust van het eiland Bintang (res. Riouw en onderh.).	Ned. Indische.	*Normanby.*	Stoomschip.	Gestrand.	Schip en lading verloren; de bemanning en de passagiers (deze laatsten ten getale van 4) wisten zich in sloepen te redden, doch de sloep, waarin de gezagvoerder en zijn kind, sloeg in de branding om, ten gevolge waarvan beiden verdronken. Vanwege het bestuur te Riouw werden de schipbreukelingen van het noodige voorzien en, na verpleging, overgevoerd naar Singapore.
9	15 op 16 Dec.	Reede Pekalongan.	Engelsche.	*Ben Macdhui.*	Zeilschip.	Verbrand	Schip en lading verloren; bemanning gered.

(5. 70.)

BIJLAGE SSS.

(Zie hoofdst. O, afd. V, van het verslag.)

UITTREKSELS uit de van de hoofden van gewestelijk bestuur op JAVA en MADURA ontvangen verslagen over 1893 betreffende den HANDEL.

Bantam. Groothandel bestaat in dit gewest niet.

De toestand van den kleinhandel was over het algemeen gunstig.

De prijzen der hier geteelde rijst bleven laag; een der rijstpelmolens te Serang, die, zooals in het vorig verslag vermeld, wegens de dalende prijzen van dat product het werk moest staken, werd echter tegen het einde des jaars weder in werking gebracht.

Nadat de klapperboomen zich hersteld hadden van den slag, hun toegebracht door den heeten oostmoesson van 1891, werden weder veel noten aan de markt gebracht en tegen goede prijzen verkocht; de uitvoer van copra nam daardoor ook toe.

De handel in lijnwaden vertoonde niet minder levendigheid dan in 1892.

De overzeesche handel in de afdeeling Tjiringin bleef zijn belangrijk standpunt handhaven; van daar werd alléén over zee in 1893 voor eene waarde van ruim f 300 000 uitgevoerd.

Het aanleggen van permanente bruggen in de verschillende verbindingswegen, en de verbetering van die wegen zelven, hebben er niet weinig toe bijgedragen om den binnenlandschen handel aldaar te doen toenemen en de transportmiddelen gestadig te doen vermeerderen.

Batavia. Omtrent de omstandigheden voor den handel bevat het gewestelijk verslag geen meldenswaardige bijzonderheden. Over het algemeen viel ter zake minder gunstig te rapporteeren dan over 1892.

De opkoop van de in de afdeeling Tangerang vervaardigde bamboehoeden was evenals in vorige jaren belangrijk, doch leverde wegens den geringen prijs, die er voor betaald werd, aan de bevolking slechts weinig voordeel op.

De handel in inheemsche paarden op de markt te Buitenzorg is nog van eenige beteekenis en neemt in bloei toe.

Krawang. De handel in rijst en padi, door den aanzienlijken uitvoer langs de Tjitaroem naar Batavia en van Tjilamaija naar de kustplaatsen van Java van zeer groote beteekenis, was in 1893 ten gevolge van een beteren oogst levendiger geweest dan het jaar te voren.

De geringe koopkracht der inlandsche bevolking spiegelde zich af in gedruktheid van den lijnwaadhandel,

Preanger Regentschappen. De mededeelingen komen overeen met die over 1892 (verg. vorig verslag bijlage SSS).

Cheribon. Meldenswaardige bijzonderheden omtrent den handel worden in het gewestelijk verslag niet aangetroffen. Alleen wordt gewezen op het buitengewoon gunstig uitvallen van den rijstoogst, waardoor de uitvoer van dat voedingsmiddel (daaronder ook het product van de twee groote particuliere rijstlanden) het ongekend hooge cijfer beliep van 537 439 pikol rijst, tegen 322 013 pikol in 1892.

Tagal. Gelijke mededeelingen als over 1892.

Pekalongan. De stemming van den handel was in 1893 minder gunstig, vergeleken bij vorige jaren, hetgeen voornamelijk moest worden toegeschreven aan verminderde koopkracht der koffieplantende bevolking ten gevolge van den bijzonder slechten oogst van 1893.

Van nogal eenig belang was de opkoop van tabak in de afdeeling Batang door Chineezen. In den tamelijk uitgebreiden handel in rijst en padi, die van Indramaijoe en Krawang wordt ingevoerd, treden ook enkele inlanders op als concurrenten van Chineezen.

Samarang. Over het algemeen kenmerkte zich de importhandel te Samarang gedurende 1893 door dezelfde lusteloosheid als waarop in het vorig verslag werd gewezen, waartoe thans nog bijdroeg dat de grootendeels mislukte koffieoogst nadeelig werkte op het koopvermogen der bevolking.

De handel in petroleum verloor in 1893 niet aan omvang en beteekenis, maar was belangrijk minder voordeelig voor importeurs, zoowel ten gevolge van oneenigheid tusschen de verschillende houders van het artikel, als van de buitensporige aanvoeren van enkele speculanten in West-Java; een en ander droeg er toe bij om de marktwaarde van dit zoo belangrijke handelsartikel maanden lang te drukken.

In uitvoerproducten ging in 1893 weder veel om. Daaromtrent wordt het volgende gemeld.

De productie der suikerfabrieken in Midden-Java was in 1893 niet ongunstig. De prijzen waren bevredigend. Voor gewone assortementen hoofdsuiker n° 13 en hooger werd f 9 per pikol en nu en dan iets meer besteed, terwijl voor stroopsuiker n°. 14 f $9^1/_4$ en voor zaksuiker f $4^1/_2$ à f $4^3/_4$ per pikol werd aangelegd; enkele fabrieken, die eene bekende werkwijze hebben, welke bij koopers gewild is, konden f 10, en nu en dan eene fractie meer bedingen. Superieure suikers bedongen uit den aard der zaak meer.

De prijzen voor Java-koffie waren naar gelang van qualiteit f 60 à f 65 per pikol, terwijl voor superieure soorten iets meer besteed werd.

Cacao werd te Samarang weinig verhandeld, omdat de meeste planters er de voorkeur aan gaven hunne cacao naar Europa te consigneeren in de verwachting daar betere prijzen te zullen verkrijgen.

Hoewel van copra grootere partijen dan in 1892 aan de markt kwamen, werden daarvoor belangrijk hoogere prijzen behaald, ten gevolge van de meerdere vraag in Europa. Kon men in 1892 tot f 5 per pikol franco pakhuis terecht komen, in het begin der campagne van 1893 werd voor goede soort f 8 per pikol besteed, welke prijs later terugliep tot f 7.

In huiden was de handel weder zeer levendig; ongeveer 8000 stuks werden gemiddeld per maand naar Europa en Batavia verscheept. De prijzen volgden de daling in Europa: voor runderhuiden werd gemiddeld ongeveer 36 cent per A. ℔ aangelegd; voor buffelhuiden circa 27 cent. Geitenvellen liepen meer dan de helft in waarde achteruit; prima groote vellen waren dan ook niet meer dan 40 à 45 cent per vel waard, ook al een gevolg van de aanzienlijke daling in Europa en Amerika van het artikel.

De geheele kapokoogst is bestemd voor Amsterdam en Australië. In het begin der campagne werd grifweg f 25 per pikol franco pakhuis betaald; door bijzondere omstandigheden kon men bij het

einde des jaars tot f 23 voor prima Japara terecht. Voor minder goede soorten werd f 12 à f 16 per pikol franco pakhuis besteed. De handel in dit product neemt steeds in belangrijkheid toe.

De prijzen voor indigo waren meerendeels bevredigend. In de eerste maanden van het jaar heerschte bij de veilingen eene flinke stemming, doch daarna liepen de prijzen gaandeweg terug, uithoofde waarvan vele partijen in veiling onverkocht bleven en voor plantersrekening werden verscheept. In de Juli-veiling kwam hierin eene verandering ten goede en gingen de prijzen eene fractie hooger, zoo zelfs dat in de daarop volgende veilingen de prijzen gelijk waren aan die waarmede de campagne werd geopend; in het laatst van het jaar kon nog 25 cent meer worden betaald naar aanleiding van het bericht dat de nieuwe oogst in Britsch-Indië zich niet gunstig liet aanzien. In tegenstelling met het seizoen 1892/93, waarin bijna 40 oogsten op levering werden afgedaan, bepaalden, voor zoover bekend, de afdoeningen in deze campagne zich slechts tot 9 oogsten.

Japara. De handel in lijnwaden was levendig in Koedoes; elders in het gewest was hij niet verbeterd.

Als telken jare werd door inlanders en Chineezen een belangrijke handel in padi gedreven; deze bepaalt zich echter grootendeels tot localen omzet, namelijk inkoop in den goedkoopen en verkoop in den duren tijd. Over het algemeen schijnt de landbouwer echter wat meer padi aan te houden na den oogst.

De handel in kapok was zeer levendig en breidt zich meer en meer uit. Terwijl in vorige jaren slechts 6 à 8 cent per 100 kapokvruchten kon worden bedongen, betaalde men in 1893 voor diezelfde hoeveelheid tot $12^{1}/_{2}$ cent; per pikol werd f 3 à f 3,20 besteed. Naar Samarang werd afgevoerd 431 162 K.G., waarvan 421 842 K.G. per stoomtram.

De handel in kedeleh, katjang-olie en boengkil was eveneens zeer levendig, vooral te Patti en Koedoes, hetgeen daaruit blijkt dat per stoomtram alleen 111 148 K.G. boengkil en 464 702 K.G. katjang-olie naar Samarang werden vervoerd.

Rembang. Alhoewel er meer opgewektheid was dan vorige jaren, kan men nog niet zeggen dat de handel levendig was. Het eenige artikel dat te Rembang rechtstreeks uit het buitenland wordt aangevoerd, is petroleum. Ten gevolge van de dalende prijzen, nadat de bestellingen reeds gedaan waren, werden daarop niet onaanzienlijke verliezen geleden.

De uitvoeren, rechtstreeks naar het buitenland, bestaan alleen uit suiker. De prijs, die voor dit product betaald werd, is elders overeengekomen, daar de eigenaren der ondernemingen niet te Rembang gevestigd zijn. Ondanks de suikermarkt in 1893 niet ongunstig was, zouden de Rembangsche ondernemingen toch met verlies gewerkt hebben, hetgeen aan den minder goeden aanplant en het te laat verwerken van het riet moet toegeschreven worden.

De handel in katoenen goederen is bijna geheel in handen van Chineezen en van lieden uit Bawean afkomstig. In Toeban nemen daaraan ook Arabieren deel. In stoffen van meer waarde, zooals laken, fluweel en zijde, gaat weinig om, omdat die boven de koopkracht van het gros der bevolking reiken. Lassemsche sarongs worden in groote hoeveelheden naar alle deelen van Java uitgevoerd, doch alleen de goedkoopere soorten schijnen thans gewild te zijn.

De rijsthandel was niet zoo druk als in 1892. In verband zoowel met de voorraden die nog van den overvloedigen oogst van laatstgemeld jaar voorhanden waren, als met de omstandigheid dat de nieuwe oogst over het algemeen niet slecht uitviel en andere voedingsgewassen, zooals djagong en cassave, zelfs bijzonder goed slaagden, was de vraag naar het artikel minder groot en waren dientengevolge de prijzen gedrukt.

In tabak voor de inlandsche markt ging minder om dan in 1892. In de afdeeling Toeban was een deel van den grooten oogst van 1892 nog onverkocht. In Bodjonegoro was, door het lang aanhouden van den westmoesson, niet zooveel geplant kunnen worden als in 1892 en verkreeg men dientengevolge een kleineren oogst. Behalve naar omliggende gewesten vindt het product zijn weg ook naar havens in de buitenbezittingen, zooals Bandjermasin, Kajeli enz.

Soerabaija. In den algemeenen in- en uitvoerhandel ging, te oordeelen naar de cijfers der tolontvangsten, belangrijk meer om dan in 1892. Van klachten over minderen afzet aan de inlandsche bevolking hoorde men in 1893 veel minder dan toen.

Pasoeroean. De nadeelige gevolgen van den geringen koffieoogst van 1893 deden, gelijk van zelf spreekt, zich bij den binnenlandschen handel, vooral in het Malangsche, duidelijk gevoelen. In batikgoederen ging dan ook niet veel om.

De rijsthandel was, als altijd, niet onbelangrijk; weinig rijst werd uit-, meer ingevoerd. Deze handel, zoomede die in lijnwaden, petroleum en lucifers is hoofdzakelijk in handen van Chineezen.

Probolinggo. De mededeelingen verschillen niet noemenswaardig met die over 1892, in 't vorig verslag opgenomen.

Bezoeki. De handel is nagenoeg geheel in handen van enkele Arabieren en Chineezen.

De kleinhandel onder den inlander wordt voornamelijk gedreven door de zoogenaamde orang ider (rondventers) en pinggoengan (kleinhandelaren met een vrachtpaard).

Door den gunstigen tabaks- en rijstoogst in de afdeeling Djember was de handel daar vrij levendig. In de afdeeling Bondowosso evenwel deed zich voor den afzet aan de bevolking de nadeelige invloed van den geringen koffieoogst gevoelen.

Dank zij de gunstige uitkomsten van den rijstoogst was de uitvoer naar Probolinggo, Madura en Bali vrij groot.

De uitvoer van klappers, copra en boschproducten was van vrij veel belang.

Banjoemas. Te Tjilatjap had de in- en uitvoerhandel ook weder in 1893 weinig te beteekenen. Alleen was de invoer van petroleum van meer beteekenis. Door kleinhandelaren in de residentiën Banjoemas en Bagelen wordt de petroleum al meer en meer te Tjilatjap, in stede van op de havenplaatsen op de noordkust van Java, ingekocht.

Door den spoorwegaanleg en de komst van verscheidene stoomschepen kwam er veel geld onder de bevolking. De tweedehands- en kleinhandel waren dan ook levendiger. In den omtrek der fabrieken was de handel van lijnwaden zeer levendig, eveneens de omzet van andere artikelen van dagelijksch gebruik, een gevolg van het meerdere geld dat onder de bevolking komt.

De rijsthandel bleef stationnair; ook die in tabak en kapok. De handel in kemoekoes (staartpeper) beteekent niet veel meer.

Bagelen. De kleinhandel op passars en in warongs bleef stationnair. Wat den uitvoerhandel betreft, is slechts gemeld dat in de eerste helft van 1893 veel klapperolie werd uitgevoerd, terwijl de lang gedrukt geweest zijnde omzet in copra eerst in de laatste drie maanden des jaars, als gevolg van de stijging der prijzen, weder eenige levendigheid verkreeg.

De tabakshandel concentreerde zich te Wonosobo. De prijzen, door de bevolking behaald, waren echter niet hoog, een gevolg van de minder goede hoedanigheid. De handel in lijnwaden was van vrij veel beteekenis, doch die in rijst was onbeduidend.

Kadoe. Het geaccidenteerd terrein in dit gewest bemoeielijkt het goederentransport. Toeneming van den handel viel in 1893 niet te bespeuren. De uitvoer van tabak voor de inlandsche markt was, ook in verband met de bij de opkoopers nog voorhanden voorraden van 1892, minder aanzienlijk dan toen. De rijsthandel was wederom zeer belangrijk. De opkoopers van beide artikelen zijn hoofdzakelijk Chineezen, doch ook enkele Europeanen en inlanders (hadji's) houden zich hiermede bezig.

De handel in katoenen goederen bleef stationnair. Naar bamboe als materiaal voor huisbouw bestond weder vrij levendige vraag.

In het zuiden der residentie worden matten vervaardigd, gevlochten van pandan of mendong. Dit artikel wordt in groote hoeveelheden, tot zelfs naar Singapore uitgevoerd. Ook werd in deze zuidelijke districten een niet onbelangrijke handel gedreven in katjang-olie en boengkil, welke artikelen vrij goede prijzen bedongen.

Soerakarta. De rijstoogst was overvloedig en zulks kwam den kleinhandel ten goede. Tabak werd tegen goede prijzen van de hand gezet. De kleinhandelaren, meestal Chineezen, maakten weinig zaken. Alleen ter hoofdplaats kon het handelsvertier vrij levendig genoemd worden. Vooral in lijnwaden werden aldaar belangrijke sommen omgezet.

Djokjokarta. De groothandel in rijst berust uitsluitend in handen van Chineezen, die dit voedingsmiddel voornamelijk uit Madioen, Bagelen en Banjoemas per spoor aanvoeren en overigens het artikel ook plaatselijk opkoopen nadat de oogst is binnengehaald. Ook de

handel in lijnwaden, petroleum, verfwaren en ijzer is nagenoeg geheel in handen van Chineezen. De inlanders verhandelen die artikelen uitsluitend in het klein.

Madioen. Een paar tokohouders zijn de eenige Europeesche handelaren in dit gewest. De handel in het groot (in rijst, kedeleh, katjang, klappers, huiden, lijnwaden en petroleum) is in handen van Chineezen. Door inlanders wordt enkel kleinhandel gedreven. De omzet van klappers was buitengewoon groot; die van rijst minder dan gewoonlijk doordien vele aanplantingen mislukt waren. De binnenlandsche handel, die voornamelijk op de passars gedreven wordt, bleef voldoende in de volksbehoeften voorzien. De omzet in lijnwaden bleef levendig.

Kediri. De handel in inlandsche producten, o. a. padi, rijst, cassave, kedeleh, katjang, kapok, enz., was tamelijk levendig. Bijzonder veel ging er in tabak om. Het product behaalde goede prijzen, hetgeen den zeer slechten padi-oogst eenigszins vergoedde. De coprahandel nam af. Invoer van lijnwaden had als in vorige jaren plaats en regelde zich geheel naar de betrekkelijk geringe behoefte der bevolking.

Madura. Werd in 1892 de handel in vee door het heerschen van mond- en klauwzeer gedurende eenigen tijd gedrukt, in 1893 kwam die belemmering niet voor. Met de kustplaatsen van Oost-Java bleef het handelsverkeer levendig.

De handel in lijnwaden, evenals die in rijst, katjang-olie, boengkil en petroleum, is voornamelijk in handen van Chineezen. Vooral lijnwaden vinden goeden aftrek. Eenige handelaren, zoowel Chineesche als inlandsche, bereizen daarmede de verschillende passars. De handel in rijst wordt ook voornamelijk gedreven op die plaatsen waar de handel in lijnwaden bloeit, en men kan rijst op elke passar in kleine hoeveelheden bekomen. Na den oogst wordt van Sampang rijst uitgevoerd naar Pamakassan.

(5. 71.)

BIJLAGE TTT.

(Zie hoofdst. O, afd. V, en hoofdst. K, afd. II, § 5.)

OVERZICHT betreffende: 1°. het FABRIEKSWEZEN in Nederlandsch-Indië, voor zooveel dit niet onmiddellijk met den landbouw in verband staat (dus met uitsluiting van suikerfabrieken, rijstpelmolens, koffiepellerijen, enz.), en 2°. de in Nederlandsch-Indië aanwezige DRUKKERIJEN, een en ander volgens de over het jaar 1893 ontvangen opgaven.

1°. FABRIEKSWEZEN.

Volgnummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN. a)	Beweegkracht. Stoom of handen-arbeid.	Beweegkracht. Water of trek-dieren.	Vanwaar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
	Batavia.						
1	Gasfabriek (Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij).	stoom.	—	uit Australië.	60	f 1 per dag.	Bevredigend.
2	Fabriek van stoom- en andere werktuigen, tevens ijzergieterij (firma TAYLOR & LAWSON).	id.	—	uit Europa.	100	f 1,50 per dag.	Wisselvallig.
3	Fabriek voor herstellingen aan tramwegmaterieel (Nederlandsch-Indische Tramwegmaatschappij).	id.	—	in Indië en uit Europa.	22	f 1,30 per dag.	Gunstig.
4	Stoom meel- en broodfabriek (Naamlooze vennootschap „Handelsvereeniging LEROUX & C°.").	id.	—	uit Australië en uit Amerika.	35	f 12 à f 60 's maands.	Niet bevredigend.
5	IJsfabriek (H. K. en J. D. MIJER).	id.	—	uit Europa.	90	f 0,60 per dag.	Id.
6	Idem (W. BUDDINGH).	id.	—	id.	25	f 24,50 's maands.	Id.
—	Idem (HEINEKEN & C°.).	id.	—	. . . .	. . . .	. . . .	(In de opgaven over 1893 niet meer vermeld.)
7	Zeepfabriek van K. C. L. VAN MUNSTER.	handen-arbeid.	—	uit Europa en in Indië.	2	f 35 's maands.	Wisselvallig.
8	Idem van F. H. H. VAN MUNSTER.	id.	—	id.	2	f 30 's maands.	Bevredigend.
9	Mineraalwaterfabriek (Bataviasche Mineraalwater-inrichting „systeem BEINS").	id.	—	uit Europa.	25	f 8 's maands.	Id.
10	Stoomwasscherij en ververij.	stoom.	—	b) †	†	†	†
—	Machinefabr. en atelier voor reparatiën „Bogor" te Buitenz.	. . . . .	. . . . .	. . . .	. . . .	. . . .	(In 1893 opgeheven.)
11 en 12	Twee fabrieken van minerale wateren, siropen, enz. te Buitenzorg.	handen-arbeid.	—	uit Europa en in Indië.	4	f 0,25 à f 0,40 per dag.	Middelmatig.
13	IJsfabriek aldaar.	—	water.	uit Europa.	6	f 40 à f 90 's maands.	Gunstig.
	Cheribon.						
14	IJsfabriek ter hoofdplaats (Naamlooze vennootschap „Maatschappij tot exploitatie van ijsfabrieken te Cheribon en Tagal").	stoom.	—	uit de drinkwaterleiding ter hoofdplaats.	6	f 6 à f 70 's maands.	Bevredigend.
15 en 16	Twee fabrieken van sodawater en limonade.	handen-arbeid.	—	door plaatselijken inkoop.	5	f 3 à f 10 's maands.	Id. (Thans voor 't eerst vermeld.)
17 en 18	Twee zeepfabrieken.	id.	—	uit Europa.	6	f 3 à f 15 's maands.	Kortelings geopend; uitkomsten nog onzeker.

a) Waar bij de onderstaande fabrieken niet tevens de plaats vermeld is, waar zij gevestigd zijn, wordt, voor zooveel uit de ontvangen opgaven is af te leiden de gewestelijke hoofdplaats bedoeld.

b) Waar men † vindt ingevuld, ontbreken de gegevens.

Volgnummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN. *a)*	Beweegkracht. Stoom of handenarbeid.	Beweegkracht. Water of trekdieren.	Vanwaar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
19	Diamantslijperij.	petrol.-motor.	—	uit Europa.	2	f 12 à f.15 's maands.	Kortelings geopend; uitkomsten nog onzeker.
20	Arakstokerij te Paboearan.	stoom.	—	van de omliggende suikerondernemingen.	12	f 0,20 à f 0,65 per dag.	Bevredigend.
—	Idem te Kadipaten.	id.	—	. . . .	. . . .	. . . .	Heeft ook in 1893 niet gewerkt.
21	Idem te Palimanang.	handenarbeid.	—	van de omliggende suikerondernemingen.	8	f 0,20 à f 0,50 per dag.	†
	Tagal.						
22	Reparatiewinkel (Java-spoorweg-Maatschappij).	†	†	†	†	†	†
23	IJsfabriek (Naamlooze vennootschap „Maatschappij tot exploitatie van ijsfabrieken te Cheribon en Tagal").	stoom.	—	†	†	†	†
—	Arakstokerij.	handenarbeid.	—	. . . .	. . . .	. . . .	Heeft naar 't schijnt ook in 1893 niet gewerkt.
24	Idem te Brebes.	id.	—	van de naburige suikerfabrieken.	3	f 7,50 per maand.	Bevredigend.
25	Idem te Bandjaran.	id.	—	id.	49	f 24,50 per maand.	Id.
	Pekalongan.						
26	IJsfabriek.	stoom.	—	uit Europa en door plaatselijken inkoop.	†	†	†
27	Kalkbranderij.	handenarbeid.	—	id.	26	f 0,30 à f 0,80 per dag.	Bevredigend.
28	Zeepfabriek (E. Wichers).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indië.	20	f 0,30 à f 0,60 per dag.	Id
	Samarang.						
29	Fabriek van rijtuigen en wagens, tevens voor het onderhoud van locomotieven en verder spoorwegmaterieel (Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij).	stoom.	—	grootendeels uit Europa.	201	f 0,70 à f 0,99 per dag.	†
30	Fabriek voor herstellingen aan locomotieven en verder tramwegmaterieel (Stoomtramwegmaatschappij Samarang-Joana).	id.	—	uit Europa en door plaatselijken inkoop.	63	f 0,75 à f 1,80 per dag.	Bevredigend.
31	Fabriek van stoom- en andere werktuigen, tevens ijzergieterij (Naamlooze vennootschap „Stoomwerktuigenfabriek, voorheen Harris & Co.").	id.	—	id.	80	f 0,20 à f 3,00 per dag.	Redelijk.
32	Reparatiewinkel (Aveling & Co.).	handenarbeid.	—	door plaatselijken inkoop.	†	f 1 per dag.	†
33	Houtzaagmolen.	stoom.	—	id.	†	†	†
34	Beenderenmeelfabriek (Soesman & Co.)	id.	—	grootendeels uit de binnenlanden.	10	f 0,40 à f 0,50 per dag.	†
35	Fabriek ter vervaardiging van sigaren, sigaretten en gekorven tabak (Naamlooze vennootschap: „Eerste Manilla-sigarenfabriek, voorheen Glaser & Co.").	stoom-en handenarbeid.	—	uit Manilla en in Indië.	330	f 0,45 per dag.	Bevredigend.
36	IJsfabriek en mineraalwaterfabriek (E. O'Herne).	stoom.	—	door plaatselijken inkoop.	25	f 0,45 per dag.	Middelmatig.
37	IJsfabriek.	id.	—	uit de drinkwaterleiding ter hoofdplaats.	8	f 20 's maands.	Bevredigend. (Thans voor 't eerst vermeld.)
38	Fabriek van minerale wateren en zeep (M. J. A. Steenberg).	handenarbeid.	—	†	†	†	†
39	Idem (van der Weide & Co.).	stoom.	—	†	†	†	†
—	Idem (Meine).	id.	—	. . . .	. . . .	. . . .	(In de opgaven over 1893 niet meer vermeld.)
40	Zeepfabriek.	handenarbeid.	—	uit Europa.	†	†	†
41—43	Drie kalkbranderijen.	id.	—	door plaatselijken inkoop.	†	†	†
44	Luciferfabriek: (Naamlooze vennootschap „Samarangsche Luciferfabriek").	stoom.	—	uit Europa en door plaatselijken inkoop.	150	†	Ongunstig. (In 1893 geopend.)
45	Fabriek te Ambarawa van ijs en koolzuurhoudende wateren, zoomede van vruchtensappen.	—	water.	uit Europa.	†	†	†
	Soerabaija.						
46	Gasfabriek (Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij).	stoom.	—	uit Australië en in Indië.	40	f 0,75 per dag.	†

Volgnummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN. a)	Beweegkracht.		Vanwaar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
		Stoom of handenarbeid.	Water of trekdieren.				
47	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Phoenix" (CHS. GILL, firma YOUNG en GILL).	stoom.	—	uit Europa.	25 à 300	f 1,10 per dag.	Redelijk.
48	Atelier voor de vervaardiging van stoomwerktuigen (voorheen E. M. DEACON & C°.).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indië.	200	f 1 per dag.	Id.
49	Fabriek „de Nederlandsch-Indische Industrie" voor de vervaardiging van onderdeelen van machinerieën voor suikerfabrieken (L. SMIT c. s.).	id.	—	id.	275	id.	†
50	Koninklijke fabriek van stoom- en andere werktuigen „de Volharding" (Naamlooze vennootschap).	id.	—	id.	250	f 1,50 per dag.	Bevredigend.
51	IJzergieterij, enz. (P. VAN DRONGELEN en ZOON).	id.	—	id.	12	f 1 per dag.	†
52	Werkplaats van de Oost-Java Stoomtram-Maatschappij.	id.	—	id.	20	id.	Winstgevend. (Thans voor 't eerst genoemd.)
53	Fabriek van stoom- en andere werktuigen „Insulinde" (J. A. CEULEN & C°.).	id.	—	in Indië.	100	id.	† (Id)
54	Smederij (BECKER & C°.).	handenarbeid.	—	door plaatselijken inkoop.	40	f 0,70 per dag.	Tamelijk bevredigend.
—	Smederij (PEREIRA & C°.).	id.	—	. . . .	. . . .	. . . .	(In 1893 opgeheven.)
55	Fabriek van ijs en minerale wateren (OLIE & C°.).	stoom.	—	uit Europa.	27	f 0,60 per dag.	Bevredigend.
56	Fabriek van minerale wateren (CLIGNETT & C°.).	id.	—	id.	18	f 15 à f 25 's maands.	Id.
57	Fabriek van minerale wateren en siropen (POEI GIOK NIO).	id.	—	id.	12	f 0,60 per dag.	†
58	Fabriek van minerale wateren (J. A. VAN VIEGEN).	handenarbeid.	—	id.	6	f 0,60 à f 0,80 per dag.	Bevredigend.
59	Fabriek van minerale wateren, siropen en azijn (VAN BUEREN & C°.).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indië.	10	f 0,35 à f 0,75 per dag.	Id.
60	IJsfabriek (G. H. KUNEMAN).	stoom.	—	†	15	f 0,70 per dag.	Minder bevredigend.
61	Idem (Naamlooze vennootschap „Fabrique de Glace Djambatan Bibis").	id.	—	†	20	f 0,60 per dag.	Bevredigend.
62	Stoombroodbakkerij (Naamlooze vennootschap: „Handelsvereeniging LEROUX & C°.").	stoom en handenarbeid.	—	uit Europa.	25	id.	Matig.
63	Meubelfabriek (DE ZOETE & C°.).	handenarbeid.	—	deels uit Europa, deels in Indië.	120	f 1 per dag.	Bevredigend.
64	Stoomkalkbranderij (Erven VREEDE en MOORREES).	stoom.	—	door plaatselijken inkoop.	30 à 50	f 0,75 per dag.	†
65	Pianofabriek (JOH. CORSMIT & C°. en W. F. SCHELL).	id.	—	deels uit Europa, deels door inkoop in Indië.	15	f 1,50 per dag.	Niet bevredigend.
66 en 67	Drie arakstokerijen (waarvan bij het einde van 1893 slechts twee in werking).	id.	—	van de nabijgelegen suikerfabrieken.	23	f 0,50 à f 0,60 per dag.	N°. 1 redelijk, n°. 2 bevredigend. (In de opgaven over 1892 werden 4 arakstokerijen genoemd, waarvan toen 3 in werking waren.)
68	Stoomwaschinrichting (mej. E. HOFLAND).	id.	—	door plaatselijken inkoop.	10	f 0,25 à f 0,60 per dag.	Slecht.
69	Petroleum raffinaderij te Wonokromo (Dordtsche Petroleummaatschappij).	id.	—	in Indië.	280	f 0,40 à f 0,60 per dag.	Gunstig; zie overigens het medegedeelde op blz. 256–257 van het verslag hiervóór.
	Pasoeroean.						
70	Machinefabriek (Naamlooze vennootschap: „Maatschappij tot exploitatie van den constructiewinkel: de Bromo").	id.	—	uit Europa.	100 à 120	f 0,50 per dag.	Zeer bevredigend.
71	Arakstokerij te Redjasa.	id.	—	van de nabijgelegen suikerfabrieken.	10	f 8 à f 20 's maands.	†
	Probolinggo.						
72	IJsfabriek.	—	water.	†	†	†	†
73	Idem, tevens voor de bereiding van minerale wateren en siropen.	—	id.	†	5	f 10 à f 12 's maands.	†
74	Arakstokerij te Kraksaän.	stoom.	—	van de nabijgelegen suikerfabrieken.	20	f 0,50 per dag.	†
	Bagelen.						
75	IJsfabriek.	—	water.	in Indië.	†	†	Gunstig.

Volgnummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN. a)	Beweegkracht.		Vanwaar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
		Stoom of handenarbeid.	Water of trekdieren.				
—	Vezelfabriek (H. W. van Dalfsen).	handenarbeid.	—	. . . .	. . . . .	. . . . .	(In de opgaven over 1893 niet meer vermeld.)
76	Arakstokerij te Keboemen.	id.	—	van de naburige suikerfabrieken.	5	f 0,25 à f 0,50 per dag.	†
77	Mineraalwaterfabriek (Lie Swie Lian). c)	id.	—	in Indië.	†	†	Gunstig.
	Kadoe.						
78	IJsfabriek (V. J. Chevalier).	—	water.	id.	1 opzichter of mandoor.	†	Bevredigend.
79	Fabriek van minerale wateren.	stoom.	—	id.	†	†	†
	Soerakarta.						
—	Atelier van pangeran adipati Ario Praboe Prang Wedono, voor het vervaardigen van hout- en ijzerwerken, ten behoeve van den Mangkoe Negoroschen dienst.	id.	—	. . . .	. . . . .	. . . . .	Heeft, naar het schijnt, ook in 1893 niet gewerkt.
80	„Atelier d'industrie" voor de vervaardiging van hout- en ijzerwerken.	handenarbeid.	—	in Indië.	36	f 1 à f 1,25 per dag.	Bevredigend.
81	IJsfabriek (J. J. de Vletter).	stoom.	water.	uit Europa.	14	f 14 's maands.	Id.
	Djokjokarta.						
82	Nijverheidsatelier Resink & C°. (smederij en stoomzaaginrichting).	id. en handenarbeid.	—	id.	110	f 0,50 per dag.	Goed.
83	IJsfabriek Pathook (Djokjosche ijsmaatschappij).	stoom.	water.	in Indië.	12	id.	Id.
	Kediri.						
84	IJsfabriek (W. F. van Heemskerck).	—	id.	†	6	f 0,30 à f 0,40 per dag.	Bevredigend.
—	Fabriek tot het conserveeren van vruchten te Toeloeng Agoeng.	†	†	. . . .	. . . . .	. . . . .	Heeft, naar het schijnt, ook in 1893 nog niet gewerkt.
85	Kalkbranderij te Toeloeng Agoeng.	handenarbeid.	—	†	†	†	†
—	Bereiding van patentvezels uit bamboe te Galoehan.	—	water.	. . . .	. . . . .	. . . . .	Heeft, naar het schijnt, in 1893 niet gewerkt.
86	Zeepziederij te Ngrowo.	handenarbeid.	—	in Indië.	3	f 0,30 à f 1 per dag.	† (Thans voor 't eerst vermeld.)
	Madura.						
87	IJsfabriek.	—	water.	id.	4	f 0,30 per dag en f 200 's maands.	Bevredigend. (Id.)
	Sumatra's Westkust.						
88 en 89	Twee ijsfabrieken.	stoom.	—	uit Europa.	8	f 15 à f 200 's maands.	†
90–92	Drie zeepfabrieken.	handenarbeid.	—	deels door plaatselijken inkoop, deels door inkoop elders in Indië.	†	†	†
—	Houtzaagmolen.	stoom.	—	. . . .	. . . . .	. . . . .	Schijnt ook in 1893 niet gewerkt te hebben.
93 en 94	Twee fabrieken van minerale wateren.	handenarbeid.	—	uit Europa en in Indië.	5	f 15 's maands.	Goed.
	Palembang.						
95	Houtzaagmolen „Phoenix Saw Mill" van John Forbes.	stoom.	—	door plaatselijken inkoop.	12	f 1 per dag.	†
—	Idem te Moeara Ogan (Cush).	id.	—	. . . .	. . . . .	. . . . .	Schijnt in 1893 niet in werking te zijn geweest.
96	Idem te Moeara Kramassan (J. Sookias).	id.	—	door plaatselijken inkoop.	12	f 1 per dag.	†
97	IJsfabriek (J. Moldenhauer).	id.	—	†	8	id.	†
	Oostkust van Sumatra.						
98	IJsfabriek.	id.	—	†	†	†	Werkt alleen als de ijsaanvoer uit Pinang onvoldoende is.

c) Waar deze fabriek gevestigd is, blijkt niet duidelijk.

Volgnummer.	GEWESTELIJKE AANDUIDING VAN DE FABRIEKEN. a)	Beweegkracht. Stoom of handenarbeid.	Water of trekdieren.	Vanwaar de fabrikanten de grondstoffen verkrijgen.	Aantal gebezigde werklieden gemiddeld per dag.	Gemiddeld loon der werklieden.	Uitkomsten der onderneming.
99	Fabriek voor de herstelling enz. van spoorwegmaterieel (Deli-spoorweg-maatschappij).	stoom.	—	uit Europa.	77	$ 0,80 per dag	†
100	Fabriek voor herstelling van stoom- en andere werktuigen (W. ELDERENBOSCH).	handenarbeid.	—	†	†	†	†
101	Houtzagerij te Soengei Rawah in Siak (Naamlooze vennootschap: „Houtzaankap Siak").	stoom.	—	van het concessieterrein.	11	†	Zie het medegedeelde op blz. 241 van het verslag hiervóór.
102	Id. te Lau Boentoe in Langkat (F. MEIJER).	id.	olifanten.	id.	†	$ 0,20 à $ 1 per dag.	Id.
103	Petroleum-raffinaderij te Pangkallan Brandan in Langkat (Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië).	id.	—	id.	†	†	Als voren blz. 257/258.
104	Houtzagerij te Soengei Toentoeng in Serdang (J. VAN DER SLUYS & C°.).	id.	—	id.	88	$ 0,20 à $ 1 per dag.	Als voren blz. 241.
	Atjeh.						
105	IJsfabriek (THIO TIAUW SIAT).	id.	—	uit Europa.	12	f 1 à f 3,25 per dag.	Bevredigend.
106	Limonadefabriek (GO KIT KIE).	handenarbeid.	—	uit Britsch-Indië.	5	f 0,85 per dag.	Id.
107	Id. (SIN AT KAY).	id.	—	†	†	†	†
108	Fabriek van minerale wateren.	stoom.	—	†	†	†	†
	Riouw en onderhoorigheden.						
109	Steenbakkerij op het eiland Battam (eigendom van den onderkoning van Riouw en door dezen aan een Chinees in huur afgestaan).	id.	—	door plaatselijken inkoop.	15 à 40	$ 6 's maands.	Ongunstig.
	Westerafdeeling van Borneo.						
110 en 111	Twee diamantslijperijen.	id.	—	†	†	†	†
112	Houtzagerij (LEYZERS VIS).	id.	—	in Indië.	26	f 20 's maands.	Gering.
113	Olie- en zeepfabriek (HEMMES & C°.).	id.	—	id.	60	f 30 's maands.	Bevredigend.
114	IJsfabriek.	id.	—	door plaatselijken inkoop.	7	f 25 's maands.	Id. (Thans voor 't eerst vermeld.)
	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.						
115	IJsfabriek (R. VAN BUUREN).	id.	—	door plaatselijken inkoop en uit Europa.	5	f 15 's maands.	Gunstig.
116 en 117	Twee diamantslijperijen te Martapoera (SECH SALIM BIN MATLIK AL KATERIE & C°.).	id.	—	id.	200	†	Id.
118	Houtzaagmolen te Koetei.	id.	—	door plaatselijken inkoop.	40	f 0,50 per dag.	†
	Celebes en onderhoorigheden.						
119	IJsfabriek (J. A. MANUEL).	id.	—	uit Europa.	7	f 27 's maands.	Minder bevredigend.
	Amboina.						
120	Houtzagerij te Toeal op de Key-eilanden (K. KUHN, vroeger LANGE & C°.).	id.	—	door plaatselijken inkoop.	45	f 0,52⁵ per dag.	Gunstig.

2°. DRUKKERIJEN.

Volgnummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN.		
				Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
—	Batavia.	Firma Ernst & C°. d)	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .
1	Id.	Firma van Dorp & C°.	6 snelpersen.	7	26	58
2	Id.	Firma Kolff & C°., eigenaar D. A. Hooyer.	4 snel-, 5 handpersen, benevens 1 steendrukpers.	16	50	90
3	Id.	Firma Ogilvie & C°.	Duitsche en Amerikaansche snelpersen en Engelsche handpersen.	7	26	84
4	Id.	Albrecht & Rusche.	Duitsche, Fransche en Amerikaansche snel- en handpersen.	4	20	21
5	Id.	P. Lorck & C°.	1 groote, 4 middelsoort- en 5 kleine snelpersen.	2	15	14
6	Id.	Yap Goan Ho.	2 snel- en 4 steendrukpersen.	1	14	12
7	Id.	Karsseboom & C°.	1 snel- en 1 handpers	3	7	8
8	Id.	D. Th. Regensburg. e)	4 snel- en 2 handpersen, benevens 1 steendrukpers.	3	9	15
9	Meester Cornelis (residentie Batavia).	Said Oesman bin Aqil bin Jahya.	steendrukpers.	"	4	"
10	Bandong (Preanger Regentschappen).	J. R. de Vries & C°.	1 handpers.	"	2	"
11	Cheribon.	A. Bisschop.	1 snel- en 1 trap-pers.	"	16	"
12	Tagal.	L. E. van Dort & C°.	1 pers.	1	8	"
13	Samarang.	G. C. F. van Dorp & C°.	11 boekdruk-snelpersen, 1 steendruk-snelpers, 4 steendruk-handpersen en 1 stoom-snijmachine.	1	146	1
14	Id.	A. Bisschop.	6 persen.	"	40	"
15	Id.	Naamlooze vennootschap: „Samarang drukkerij en boekhandel", voorheen firma P. A. van Asperen van der Velde & C°.	3 hand-snelpersen en 1 handpersje.	1	23	"
16	Id.	Maatschappij „de Locomotief".	snelpersen.	5	32	5
17	Id.	Gebr. Jansz.	1 groote en 1 kleine handpers.	"	20	2
18	Soerabaija.	Thieme & C°.	3 persen.	1	45	"
19	Id.	Gebr. Gimberg & C°.	4 persen.	"	45	3
20	Id.	Gebr. Donker & C°.	5 persen	"	75	"
21	Id.	E. Fuhri & C°.	4 persen.	2	60	"
22	Id.	H. van Ingen.	5 persen.	2	72	"
23	Id.	Matzen Sand & C°.	3 persen.	1	30	"
24	Pasoeroean.	V. M. Schaegen.	2 snel- en 3 handpersen.	"	7	"
25	Malang.	Naamlooze vennootschap: „Malang-drukkerij".	id.	"	16	"
26	Probolinggo.	P. Schuitemaker.	1 snelpers en 2 handpersen.	"	16	"
27	Soerakarta.	Th. R. Landouw (vroeger Vogel, van der Heijden & C°.).	snel- en handpersen.	2	30	1
28	Id.	Albrecht & Rusch (vroeger J. A. Schultz Jr.).	id.	2	14	2
29	Djokjokarta.	Erven H. Buning.	id.	"	24	4
30	Padang (Sumatra's Westkust).	R. Edwards van Muijen.	1 snelpers, 1 groote en 1 kleine handpers	1	12	5
31	Id.	A. Chatelin Jr.	1 snelpers en 2 gewone handpersen.	1	23	3
32	Id.	O. Bäumer.	1 groote en 1 kleine snelpers.	1	15	11
33	Palembang.	Erven Said Hoessin bin Mohamad Alhabshy.	1 pers.	†	†	†

d) De hierbedoelde drukkerij heeft in 1893 opgehouden te bestaan.

e) Van deze drukkerij wordt thans voor 't eerst melding gemaakt.

Volg-nummer.	Waar gevestigd.	NAAM VAN DEN EIGENAAR OF VAN DE FIRMA.	Gebezigde persen.	AANTAL WERKLIEDEN.		
				Europeanen.	Inlanders.	Vreemde oosterlingen (meest Chineezen).
34	Medan (res. Oostkust van Sumatra).	J. Deen.	3 persen.	3	16	4
35	Kotta Radja (gouv. Atjeh en onderhoorigheden).	Erven Boen Tjin Koan.	1 snelpers.	"	6	"
36	Penjingat (res. Riouw en onderhoorigheden).	Sultan van Lingga-Riouw.	1 handpers.	"	6	"
37	Bandjermasin (res Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).	R. Hennemann & C°.	1 snelpers.	1	2	1
38	Makasser (gouv. Celebes en onderhoorigheden).	Ph. Weijergang.	†	†	†	†
39	Id.	Makassaarsche Drukkerij (J. R. le Bruijn).	2 snel- en 2 handpersen.	5	3	3
40	Id.	Brehme en Verdouw.	1 snelpers en 2 handpersen.	2	3	"
41	Tanawangko (res. Menado).	Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam.	4 persen.	"	4	"
42	Amboina	L. M. H. Thörig.	1 trap-snelpers.	"	4	

(5. 72.)

VERSLAG DER COMMISSIE.

De Commissie in wier handen is gesteld het Koloniaal Verslag van 1894, wat Nederlandsch (Oost-) Indië betreft, heeft de eer aan de Kamer voor te stellen, dat verslag voor kennisgeving aan te nemen.

Aldus vastgesteld 25 Juni 1895.

Æ. MACKAY.
VAN GENNEP.
CREMER.
VAN VLIJMEN.
PIJNACKER HORDIJK.

(5. 1.)

II. SURINAME.

VERSLAG.

A. Grondgebied.

Het grondgebied van Suriname onderging geene verandering.

B. Bevolking.

Onder n°. 23 werd in het Gouvernementsblad afgekondigd de verordening van 11 October 1893 op het voltrekken van huwelijken, waarbij, ook anders dan in geval van onvermogen, gelegenheid wordt gegeven tot kostelooze huwelijksvoltrekking. Hierdoor is een beletsel tegen het sluiten van huwelijken (in vele gevallen wellicht ook enkel een voorwendsel) weggenomen.

Bij besluit van 1 November 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 25) werd eene wijziging gebracht in het besluit van 10 Jannari 1891 (*Gouvernementsblad* n°. 4), houdende vaststelling van een tarief van hetgeen door den bedienaar der begrafenissen voor zijne bemoeiingen in rekening mag worden gebracht, terwijl bij besluit van gelijke dagteekening (*Gouvernementsblad* n°. 26) de instructie van dien bedienaar is aangevuld.

Blijkens den volgenden staat is de bevolking gedurende 1893 met 1461 zielen vermeerderd.

	PERSONEN VAN HET				TOTAAL.	
	mannelijk geslacht.		vrouwelijk geslacht.			
Bij het einde van 1892 aanwezig		31 375		29 633		61 008
In 1893 geboren	913		941		1 854	
„ „ aangekomen	1 404		488		*a*) 1 892	
		2 317		1 429		3 746
		33 692		31 062		64 754
In 1893 overleden	813		652		1 465	
„ „ vertrokken	648		172		820	
		1 461		824		2 285
		32 231		30 238		62 469

a) Waaronder 1093 immigranten.

Ongerekend de bij het garnizoen, de zeemacht en de koopvaardijvloot dienende personen bedroeg het aantal Europeanen op ultimo December 1892 697 personen.

Hoe op dat tijdstip de bevolking, volgens de bij de wijkmeesters en de districts-commissarissen ontvangen opgaven, over de kolonie verdeeld was blijkt uit den volgenden staat.

PLAATS VAN VESTIGING.	Personen niet behoorende tot de immigranten. Van het manuelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.	Immigranten. Van het manuelijk geslacht.	Van het vrouwelijk geslacht.	Totaal.	Totaal-generaal. [1])
Stad Paramaribo en hare buitenwijken	12 635	15 955	28 590	449	237	686	29 276
De forten Zeelandia, Nieuw-Amsterdam en de posten Nickerie, Coronie, Albina	649	112	[2]) 761	„	„	„	761
De zeemacht en de koopvaardijvloot gemiddeld berekend op.	150	„	150	„	„	„	150
Boven-Cottica	512	453	965	„	„	„	965
Perica	197	173	370	105	43	148	518
Boven-Commewijne	247	239	486	79	33	112	598
Commetewane	230	206	436	24	13	37	473
Matappica	422	329	751	257	109	366	1 117
Beneden-Cottica	626	462	1 088	722	243	965	2 053
Beneden-Commewijne	886	727	1 613	1 622	741	2 363	3 976
Boven Suriname	1 711	741	2 452	96	60	156	2 608
Beneden-Suriname	664	507	1 171	677	259	936	2 107
Boven-Para	1 308	1 155	2 463	127	49	176	2 639
Beneden-Para	788	636	1 424	106	42	148	1 572
Boven-Saramacca	231	211	442	„	„	„	442
Beneden-Saramacca	1 441	1 141	2 582	277	128	405	[3]) 2 987
Nickerie	1 545	1 386	2 931	572	249	821	[4]) 3 752
Coronie	1 108	1 191	2 299	7	1	„	2 307
Marowijne	478	87	565	„	„	8	565
	25 828	25 711	51 539	5 120	2 207	7 327	58 866

Aanmerkingen.

[1]) De cijfers in deze kolom stemmen, behoudens de overbrenging van de militairen en gevangenen naar den tweeden post van dezen staat en de afzonderlijke vermelding van de zeemacht, enz., overeen met die in bijlage *B* (zie de noten in die bijlage).

[2]) Hieronder zijn begrepen 168 gevangenen.

[3]) Hieronder zijn begrepen 761 bewoners van Nieuw-Rotterdam en Nieuw-Nickerie.

[4]) Hieronder zijn begrepen 703 personen op Totness.

In bijlage *A* van dit verslag wordt aangetroffen een vergelijkend overzicht van de sterkte der bevolking in de districten in de jaren 1863, 1872, 1873, 1891, 1892 en 1893.

De bevolking kan volgens de godsdienstige gezindten volgenderwijze worden gesplitst.

Hervormde gemeente	5 789
Evangelisch-Luthersche gemeente	3 042
Roomsch-Katholieke gemeente	10 399
Moravische Broedergemeente	24 657
Israëlietische gemeenten	1 211
Episcopaalsche gemeente	186

Voorts:

Mohammedanen	1 907
Hindoes	7 650
Volgelingen van de leer van Confucius	70

Van het overige gedeelte der bevolking is de godsdienstige gezindte niet vermeld.

De gebruikelijke statistieke opgaven met betrekking tot de verdeeling van de bevolking naar de onderscheidene betrekkingen, beroepen, ambachten enz., komen voor in bijlage *B* van dit verslag.

Het aantal huwelijken, geboorten en sterfgevallen in 1893 wordt vermeld in de volgende staten:

Huwelijken.

WAAR GESLOTEN.	Tusschen vreemdelingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en vreemdelingen.	Tusschen vreemdelingen en inboorlingen.	Tusschen Europeesche ingezetenen en inboorlingen.	Tusschen immigranten.	Tusschen immigranten en inboorlingen.	Tusschen inboorlingen.	Totaal.	Aantal gewettigde kinderen.
Paramaribo	4	„	1	15	13	„	„	89	122	120
Boven-Cottica	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Perica	„	„	„	„	„	„	„	1	1	„
Boven-Commewijne	„	„	„	„	„	„	„	3	3	4
Commetewane	„	„	„	„	„	1	„	„	1	„
Matappica	„	„	„	„	„	1	„	3	4	10
Beneden-Cottica	„	„	„	„	„	4	„	„	4	4
Beneden-Commewijne	„	„	„	„	„	4	„	1	5	10
Boven-Suriname	„	„	„	„	1	„	„	1	1	3
Beneden-Suriname	„	„	„	„	„	1	„	1	3	11
Boven-Para	„	„	„	„	„	1	„	„	1	„
Beneden-Para	„	„	„	„	„	1	„	4	5	3
Boven-Saramacca	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Beneden-Saramacca	„	„	„	2	„	2	„	2	6	3
Nickerie	„	„	„	„	„	„	„	8	8	11
Coronie	„	„	„	4	„	„	„	5	9	„
Albina	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„

Geboorten.

GESLACHTEN.	Dood geboren.	In echt.	Buiten echt.	Totaal.	Op Batavia.	Totaal-generaal.
Mannelijk.	79	173	739	912	1	913
Vrouwelijk	57	231	709	940	1	941
	136	404	1 448	1 852	2	1 854

Van deze geboorten hadden er 941 te Paramaribo plaats en 913 in de districten, omtrent welke laatsten nog de volgend verdeeling kan worden vermeld.

DISTRICTEN.	Hoofdbewoners.		Geen immigranten.		Immigranten.		Waarvan in echt.		Waarvan buiten echt.		Totaal der geboorten.		Totaal-generaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Boven-Cottica	5	2	13	11	„	„	1	„	17	13	18	13	31
Perica	2	„	3	3	4	5	1	2	8	6	9	8	17
Matappica	1	3	11	7	8	8	1	4	19	14	20	18	38
Boven-Commewijne	4	8	3	6	2	4	„	3	9	15	9	18	27
Commetewane	11	4	3	2	„	„	„	„	14	6	14	6	20
Beneden-Cottica	5	2	32	12	15	12	17	5	35	21	52	26	78
Beneden-Commewijne	4	4	34	28	32	46	17	31	53	47	70	78	148
Boven-Suriname	„	„	20	30	4	3	2	3	22	30	24	33	57
Boven-Para	„	„	50	48	3	1	2	„	51	49	53	49	102
Beneden-Para	2	3	15	18	5	4	3	9	19	16	22	25	47
Beneden-Suriname	„	3	17	18	15	11	11	13	21	19	32	32	64
Beneden-Saramacca	„	1	24	35	13	9	6	12	31	33	37	45	82
Boven-Saramacca	„	„	5	6	„	„	„	„	5	6	5	6	11
Nickerie	11	8	36	42	4	5	8	4	43	51	51	55	106
Coronie	26	26	17	10	„	„	5	9	38	27	43	36	79
Marowijne	3	3	„	„	„	„	2	2	1	1	3	3	6
	74	67	283	276	105	108	76	97	386	354	462	451	913

Sterfgevallen.

GESLACHT.	Levenloos aangegeven.	Beneden 1 jaar.	Van 1 tot en met 2 jaar.	Van 3 tot en met 9 jaar.	Van 9 tot en met 19 jaar.	Van 19 tot en met 29 jaar.	Van 29 tot en met 39 jaar.	Van 39 tot en met 49 jaar.	Van 49 tot en met 59 jaar.	Van 59 tot en met 69 jaar.	Van 70 jaar en ouder.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal.
Mannelijk	79	120	54	41	46	132	111	109	75	68	44	13	813
Vrouwelijk	57	93	49	48	28	72	65	72	60	76	88	1	652
Totaal	136	213	103	89	74	204	176	181	135	144	132	14	a) 1465

a) De levenloos aangegevenen zijn hieronder niet begrepen.

Van deze sterfgevallen hadden er 831 plaats te Paramaribo en 634 in de districten.

In bijlage *C* wordt eene meer uitvoerige sterftestatistiek aangetroffen.

In de laatste tien jaren was het aantal sterfgevallen en geboorten als volgt:

Jaar.	Geboren.	Overleden.	Meer geboren.	Meer overleden.
1884	1773	2113	—	360
1885	1962	1522	430	—
1886	1894	1449	445	—
1887	1911	1503	408	—
1888	1826	1596	230	—
1889	1935	1434	501	—
1890	1718	1490	228	—
1891	1800	2105	—	305
1892	1678	1661	—	17
1893	1854	1465	389	—

De geboorten en sterfgevallen onder de immigranten, welke in de vorige tabellen zijn begrepen, worden ook afzonderlijk vermeld in hoofdstuk O.

Admissie tot het burgerrecht werd in 1893 niet verleend.

C. Mededeelingen van algemeenen aard. [1])

In 1893 werden orde en rust niet verstoord.

De verhouding met de naburige koloniën liet niet te wenschen over.

In Demerary werd de consul der Nederlanden E. d'Olyveira vervangen door den heer J. H. de Jonge, terwijl in October 1894 in Fransch-Guyana de heer T. le Blond tot consul der Nederlanden werd aangesteld.

Het gedrag van de immigranten kan goed genoemd worden. Wegens misdaad werden slechts enkele klachten ingebracht, en deze waren meestal het gevolg van jalouzie tusschen man en vrouw. Verzet tegen het gezagvoerend personeel deed zich wel enkele malen voor, doch was niet van ernstigen aard. Meestal was verschil omtrent de zwaarte van de opgedragen taak er dan oorzaak van.

Over het algemeen was men tevreden over den door de Britsch-Indische immigranten verrichten arbeid, terwijl de Javanen voortdurend redenen tot tevredenheid geven, zoowel ten aanzien van hun gedrag als van hun arbeid.

De productie was over het geheel genomen zeer bevredigend, die van cacao buitengewoon goed. Bijzonderheden daaromtrent worden aangetroffen in hoofdstuk P.

Aan de memoriën tot toelichting van de statistieke opgaven, welke door de districts-commissarissen werden ingediend, worden de volgende bijzonderheden ontleend:

Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne [2]). Met uitzondering van de suikerplantages, waar in den maaltijd veel creolen uit Paramaribo komen, wordt weinig met creolen-arbeiders gewerkt, voornamelijk wijl zij hooge eischen stellen en niet geregeld arbeiden.

Al de plantage-eigenaren in deze districten zijn er dan ook toe overgegaan zich te voorzien van contractueel verbonden immigranten.

De arbeid van de contractueel verbonden Javaansche immigranten mag, vergeleken met den arbeid door hen in 1892 verricht, zeer gunstig genoemd worden. Het door hen in 1893 verdiende loon bedroeg f 8187,24 of f 572,01 meer dan 1892. In 1893 kon hun reeds zwaarder werk worden opgelegd.

De productie *vermeerderde* met de hieronder vermelde hoeveelheden, als in:

	Beneden-Cottica.	Beneden-Commewijne.
Koffie	2 682 K.G.	3 220 K.G.;
Bananen . . .	16 821 bossen	13 558 bossen;
Suiker	295 700 K.G.	1 164 413 K.G.;
Melasse. . . .	"	368 400 L.;
Rijst.	40 "	60 K.G.;
Cacao	389 936½ "	387 544 "
Koorn	"	24 630 "

Zij *verminderde* met:

Melasse. . . .	15 678 L.	"
Rum.	"	16 060 L.
Bacoves. . . .	"	2 023 bossen;
Koorn	1 697 K.G.	"

De communicatiewegen verkeeren over het algemeen in slechten toestand. Zooveel mogelijk worden zij met behulp van gestraften verbeterd en wordt getracht de hand te houden aan de bepalingen der publicatie van 23 April 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 10).

Boven-Cottica, Perica, Matappica, Boven-Commewijne en *Commetewane.* De gezondheidstoestand in deze districten was over het algemeen gunstig. Het getal geboorten overtrof dat der sterfgevallen met 76.

Het seizoen was het geheele jaar door gunstig, hetgeen zoowel den grooten als den kleinen landbouw ten goede kwam, zoodat het verkregen product dat van 1892 ver overtrof.

De creolen-bevolking werkt af en toe op de plantages doch trekt zich terug zoodra zij genoeg heeft verdiend. Zij teert dan op het verdiende loon tot dat gebrek weer tot arbeid dwingt, tenzij in den tusschentijd de producten gerijpt zijn en van eigen gronden geoogst kan worden. Het door haar op de plantage geleverd werk is anders bevredigend.

De communicatie te land en te water laat veel te wenschen over. De Craskreek is in 1893 opengekapt en, daar waar zich oneffenheden bevonden, uitgemodderd. De bevaarbaarheid van die kreek is van belang voor de bewoners van Boven-Commewijne om zich tot den districts-commissaris te wenden, zoo ook voor de uitoefening der praktijk van den op het station Ephrata gevestigden geneesheer.

Boven-Para en Boven-Suriname. De bevolking vermeerderde met 29 hoofden. Het aantal geboorten overtroffen dat der sterfgevallen in Boven-Para met 48 en in Boven-Suriname met 8.

Blijkens de ingediende opgaven is in 1893 verkregen 481710,5 gram goud, zijnde 6291 gram meer dan in het jaar te voren.

De productie van 1893 vergeleken met die van 1892 toont aan eene vermeerdering van:

	in Boven-Para.	in Boven-Suriname.
Suiker	9 650 K.G.	—
Cacao	32 126½ "	17 761 K.G.;
Rijst.	2 705 "	—
Koorn	19 897 "	14 556 "
Bacoves.	5 166 bossen	—
Bananen	—	171 bossen;
Koffie	—	449 K.G.

[1]) Naar aanleiding van de vraag voorkomende op blz. 1 van het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in wier handen werd gesteld het Koloniaal Verslag van 1892 (West-Indië) kan worden medegedeeld dat, volgens van den Gouverneur ontvangen inlichtingen, wordt voortgegaan met eene zoo spoedig mogelijke berechting van overtredingen en de spoedige ten uitvoerlegging van de vonnissen.

Zulks wordt niet alleen door de planters gewaardeerd, maar levert, volgens den Gouverneur, ook gunstigen resultaten op.

[2]) Hoezeer de namen der districten sedert de invoering op 1 Mei 1894 van de verordening van 12 April 1894 (*Gouvernementsblad* 1894 n°. 7), houdende verdeeling der kolonie in districten, veranderd zijn, worden in dit verslag over den vorigen toestand loopende, nog de oude benamingen gebezigd.

en eene vermindering van:

	in Boven-Para.	in Boven-Suriname.
Rum	3 863 L.	—
Bananen	870 bossen	—
Koffie	371 K.G.	—
Aardvruchten	125 086 „	19 693 K.G.;
Bacoves	404 bossen	297 bossen;
Rijst	—	1 275 K.G.

In Boven-Para werden houtwaren verkregen ter waarde van f 13 538,60 of f 4518,90 minder dan in 1892.
Bij de verschillende tournées van de politie zoowel als van den district-commissaris werden de winkels en tapperijen bezocht en de levensmiddelen gekeurd. Ook de geneesheeren bezochten nu en dan de winkels.

Beneden-Para en Beneden-Suriname. De bevolking in deze districten nam met 170 zielen toe. De geboorten overtroffen de sterfte met 59.
Onder de leiding van den directeur der gevangenis te fort Nieuw-Amsterdam werkte de gevangenen geregeld aan den weg tusschen dat fort en de plantage Jagtlust. Van het toegestaan crediet van f 600 ter verbetering van dien weg is daardoor slechts een vijfde gedeelte benoodigd geweest.
In Beneden-Para waren de gestraften voornamelijk werkzaam aan den weg van Combé naar de plantage Leonsberg.
Beide wegen zijn belegd met zand en schelpen.
Het verkeer te land is daardoor veel verbeterd, weldra zal bijvoorbeeld de geneesheer van het fort Amsterdam zijn dienst met paard en rijtuig kunnen verrichten.
De liberia koffiecultuur op plantage Voorburg, sedert een drietal jaren aangelegd, heeft in 1893 reeds 15 300 K.G. opgeleverd tegen 1152 in 1892. Het laat zich aanzien dat in Suriname voor dit product eene goede toekomst is weggelegd. Op de meeste cacao-plantages is reeds met den aanplant in het klein begonnen.
Op de plantage Susanna'sdaal werd eene fabriek opgericht voor het bereiden van meel uit bacoves, onder leiding van den heer L. A. H. Hartogh. Door de planters worden kosteloos bacoves van allerlei soort aangevoerd teneinde hier op eenigszins uitgebreide schaal proeven te nemen. Het meel wordt in zakken, meerendeels naar Europa verscheept. Het is nog onzeker of deze industrie kans van slagen heeft, namelijk of de onkosten niet zooveel zullen bedragen dat de prijs die voor de bacoves kan worden betaald te laag moet worden gesteld, waardoor de aanplant geen voordeel zoude opleveren, tenzij het gelukken mocht, (waartoe door den heer Hartogh, hierin geholpen door het Koloniaal Gouvernement, pogingen worden aangewend) bacovesoorten van veel grooter productiviteit, zooals die naar het schijnt op de Bahama-eilanden voorkomen, in Suriname aan te planten. Het meel schijnt te kostbaar voor vermenging met ander meel tot het maken van brood. Volgens genomen proeven zal het voor de bierbrouwerijen met succes kunnen worden gebruikt.

Beneden en Boven-Saramacca. Op ultimo December 1893 bedroeg de bevolking 3429 hoofden, tegen 3141 bij het einde van 1892. Er hadden 93 geboorten plaats en 71 sterfgevallen.
De goudproductie was in 1893 slechts 104 747,5 gram, tegen 139 232 gram in 1892.
Op Batavia werd een blok woningen voor verpleegden gebouwd, terwijl aan de woning van den geneesheer de hoog noodige reparatien werden gedaan.
De bepoldering en de looskoker verkeeren in slechten staat.
Wegens de onzekerheid omtrent de toekomst van de leprozeninrichting te Batavia kan bezwaarlijk worden overgegaan tot buitengewone en kostbare onderhoudswerken aan het terrein en de gebouwen.
De gezondheidstoestand in deze districten kan gunstig genoemd worden.
In Februari 1893 werd de weder opgebouwde Yaws-inrichting op het station Groningen in gebruik genomen.

Nickerie. De bevolking verminderde in 1893 met 327 hoofden. Deze vermindering is hoofdzakelijk het gevolg van het verlaten van de plantages Paradise en Hamptencourt, ten gevolge waarvan de bevolking naar elders vertrok. Ook verlieten een 40tal Barbadianen het district.
De gezondheidstoestand was evenals in het vorige jaar zeer ongunstig. Er heerschte steeds malaria. [1])
Het sterftecijfer overtrof dat der geboorten met 91.
De resultaten met de afzondering van yawslijders verkregen mogen uitstekeed worden genoemd. Op de groote landbouwondernemingen komt de yawsziekte zoo goed als niet meer voor.
Van de inrichting tot opname van behoeftige zieken werd een ruim gebruik gemaakt.
In het begin van 1893 werd een huisje voor een militaire wacht gebouwd op den ouden aanlegsteiger voor Nieuw-Rotterdam.
Dit geschiedde voornamelijk met het oog op fauduleuzen invoer en op desertie van koelies en militairen welke daar nog al dikwijls voorkomt.
Gedurende 1893 is het district niet in bloei toegenomen. Het verlaten van de suikerplantages Hamptoncourt en Margarethenburg bleek voor velen, inzonderheid voor de arbeidersbevolking, een zware slag te zijn, te meer daar de eenige nieuwe bron van inkomsten, de balatr-industrie, in het afgeloopen jaar allesbehalve mild vloeide. Er werd slechts ruim 11 000 K.G. ingezameld, tegen ruim 100 000 K.G. in 1892.
De cacao-oogst was ook hier zeer bevredigend en de bananen brachten het geheele jaar door goede prijzen op. Een groot gedeelte werd naar Berbice uitgevoerd.
Het onderzoek naar goud — in het district eerst voor korten tijd begonnen — leverde uiterst geringe resultaten op.
In September werd een aanvang gemaakt met den aanleg van een stalweide vlak tegenover Nieuw-Nickerie groot ruim 20 H.A., waardoor de vele kleine veehouders aldaar eene goedkoopere en betere gelegenheid zullen hebben om hun vee te laten weiden.
Deze stalweide werd in het begin van 1894 in gebruik genomen.

Coronie. Ten gevolge van aangroeiing der modderbank en verwaarloozing door belanghebbenden, liet in het district Coronie de afwatering en de verbinding met de reede in het begin van 1893 veel te wenschen over.
Bij resolutie van 27 Maart 1893 L. A, n°. 2260, werd de beheerder der koloniale vaartuigen, oud-districts-commissaris van Coronie, gedurende het verlof van den commissaris van dat district, belast met de inspectie en de leiding van de werkzaamheden aan kanalen, dammen, loozingen, wegen, enz.
Ofschoon het moeite koste de bevolking er toe te krijgen om in haar eigen belang de noodige werkzaamheden te verrichten, en zij daartoe telkens krachtige aansporing behoefde, leverden de aangewende pogingen goede resultaten op.
Van de 500 H.A. beslaande oppervlakte van de Gouvernementsnederzetting Totness, werden dammen en afwateringskanalen hersteld, verlengd en verbeterd; terwijl tevens een nieuwe looskoker is aangebracht.
Het Gouvernementskanaal, de hoofdader van het verkeer met de reede, is in beteren toestand gebracht en het zoetwatertevens spuikanaal, over eene lengte van 4000 Meters schoongemaakt.
Op de cacao-plantages Sara, Leasowes en Marij'shope werd volgens het voor Totness toegepaste sijsteem, eene behoorlijke afwatering tot stand gebracht, zoodat bij de zwaarste regens de in cultuur zijnde gronden geen overlast van water hebben.
Evenzoo werden de vele aan kleine landbouwers toebehoorende gronden der plantages Burnside, Novar en anderen door het weder openen van de dicht begroeide kanalen en afwateringstrenzen en door het leggen van nieuwe kokers in beteren toestand gebracht.
De bewoners moeten bij die werken er echter ernstig aan herinnerd worden dat de te verrichten werkzaamheden, als zijnde in hun belang, voor het grootste gedeelte ook door hen dienden te worden uitgevoerd.
Ofschoon nog een ruim veld ten opzichte van bovengenoemde werken overblijft, mag de toestand over het algemeen als vooruitgaande worden beschouwd, blijkens de meerdere, thans op loozing zijnde gronden die gecultiveerd worden en blijkens de grootere bedrijvigheid in den aanbouw van kustvaartuigen van grooter charter.
Uit eene hydrographische opname, zoowel door het état-major van Hr. Ms. schoener *Suriname*, als door den heer Juta, is

[1]) Thans is de toestand gunstiger.

gebleken dat de groote modderbank zich niet verder dan tot en met de plantage Burnside uitstrekt en de westelijk daaraan grenzende bodem der zee, wel uit vrij harden grond bestaat, doch daarentegen de diepte aldaar toelaat, dat vaartuigen van 8 à 9 voet diepgang, ongeveer 2 Engelsche mijlen dichter onder de kust kunnen ankeren.

Marowijne. De gezondheidstoestand was niet ongunstig; toch werden te Albina 1056 ziektegevallen, waarvan 666 bij boschnegers, behandeld. Behalve diarrhaea in den drogen tijd en influenza in de eerste maanden van het jaar heerschte er af en toe malaria. De malarialijders kwamen nagenoeg allen uit de goudvelden. In Juni 1894 vertoonde zich te St. Laurent, aan den Franschen oever van de Marowijne, de gele koorts.

De goudproductie was niet onaanzienlijk vermeerderd in vergelijking met 1892. In dat jaar werd gevonden 210 166 gram, terwijl de productie in 1893 steeg tot 281 186 gram. Hiervan was 188 891 gram gevonden in de Lawadelta.

Voor het eerst werd in 1893 balata ingezameld en wel 2521 K.G.

Landbouw wordt aan de Marowijne nagenoeg niet uitgeoefend. Twee perceelen waarvan één eerst kort geleden aangelegd, brachten 1080 K.G. en 100 bossen bananen op.

In November 1893 begon de Moravische broedergemeente te Albina een kerk met woonhuis te bouwen, waarvan in Juni 1894 de inwijding werd te gemoet gezien.

De verstandhouding met de autoriteiten te St. Laurent liet niets te wenschen over. In verschillende zaken werden wederkeerig inlichtingen gegeven of werd hulp verleend.

Te Albina werd aan belastingen geïnd f 19 075.51⁵, hetwelk met te Paramaribo betaalde sommen van f 23 773.40 aan concessiegeldden voor goud, f 1000 concessiegeld voor het inzamelen van balata en f 40 voor het bewerken van timmerhout, benevens f 6604.08 uitvoerrecht voor aan de Marowijne gevonden goud, dat naar St. Laurent werd vervoerd, voor de Marowijne een inkomst aan belastingen geeft van f 50 492.99⁵. Bij dit bedrag moet nog gevoegd worden het bedrag van de belasting op den accijns en verder de te Paramaribo betaalde gelden voor patent, akkergeld en personeele belasting.

Behalve die welke reeds in het vorig verslag zijn gemeld werden in 1893 nog de volgende inspectiereizen door den Gouverneur gemaakt:

op 19 Juni naar plantage Voorburg, het fort Nieuw-Amsterdam, den quarantainepost Leiden en de plantages Rust en Werk en Frederiksdorp;

van 21 tot en met 25 Augustus naar Boven-Suriname. Van uit Berg en dal werd een tweetal placers bezocht, waarheen door de concessionnarissen vrij goede wegen door de bosschen zijn aangelegd. Op het placer DE JONG waren een honderdtal arbeiders en 20 opzichters werkzaam. De woningen als ook de levensmiddelen waren uitstekend. Met de verbetering van de wegen werd voortgegaan; de eerste muilezels voor vervoer van personen en goederen waren aangevoerd, terwijl er meerdere besteld waren. Twee mijnen zijn aangelegd, terwijl op verschillende wijzen goud wordt gewasschen. De heeren DE JONG c. s. geven 10 pct. van de winst aan den directeur en de opzichters; twee door hen bezoldigde veldwachters zijn belast met het politietoezicht. Door den concessionnaris werd medegedeeld dat als de exploitatie winstgevend blijft een geneesheer op het placer zal worden aangesteld. In twee kampen werd overnacht; opzichters en arbeiders werkten met opgewektheid. Op de terugreis werden o. a. bezocht Phedra en Carolina (gelegen tegenover de Joden Savanah), op beide plaatsen werd aangedrongen op het hebben van eene school;

van 25 tot en met 28 September werd het district Saramacca bezocht. Den 25sten van de stad vertrokken, werd de reis door het Saramaccakanaal gemaakt en werden op dien dag geïnspecteerd post Nassau en de plantages Caledonia en Concordia bezocht. Den 26sten September werden bezocht Dankbaarheid en Broederschap, alsmede de gronden uitgegeven op de voormalige plantage Prévoyance waarvan thans een gedeelte is aangekocht door het Gouvernement en gedeeltelijk als vestigingsplaats van den thans op den grond Sara Marie gevestigden distric sgeneesheer zal worden aangewezen. Verder werden nog bezocht de gronden uitgegeven op de loten 123, 125 en 127 (waarover verschil is met de Saramacca cultuurmaatschappij) de plantage Catharina Sophia en de nederzetting der Moravische broeders op Anna Marie. Den 27sten bezocht de Gouverneur den grond Sara Marie en de plantages Morgenster en Johanna Catharina alsmede de gronden uitgegeven op de vroegere planzage Voorzorg. Voorts werden de gebouwen en de yaws-inrichting op het station Groningen geïnspecteerd. De yawsinrichting voldoet uitstekend. Den 28sten September werden bezocht de plantages Herstelling, Margaretha's gift, Monitor, la Poule en Frederici's gift, benevens enkele gronden in Boven Saramacca beneden Maho;

van 23 tot en met 25 October werdt het district Boven-Para bezocht. In den namiddag van 23 October naar den grond Prosperité vertrokken, bezocht de Gouverneur in den morgen van den volgenden dag de nederzettingen op dien grond en op den grond Vier kinderen. Verder werd de post Republiek geïnspecteerd. In den namiddag van dien dag vertrok de Gouverneur naar den grond Hanover. Den 25sten werden bezocht de gronden Beaulieu, Zwitsersgrond, Overtoom en Onoribo en verder het station Domburg geïnspecteerd. Op de gronden Prospérité, Vier kinderen en Hanover werd de Gouverneur door de schooljeugd met het zingen van nationale liederen ontvangen. Op alle plaatsen was de ontvangst zeer hartelijk. De stemming van de bevolking liet over het algemeen weinig te wenschen over; de belasting werd door hen die tot betaling gerekend worden in staat te zijn bijna zonder uitzondering betaald. Het herhaald persoonlijk bezoek van den toenmaligen waarnemenden districts-commissaris VAN MARLE heeft veel bijgedragen tot dit gunstig resultaat; alleen zij werden voor den rechter gebracht, die in werkelijkheid in staat waren te betalen en tegen dezen is dan ook met kracht opgetreden. Persoonlijk bezoek werkt zeer goed op de stemming van de bevolking; zij ziet gaarne dat belangstelling getoond wordt. Algemeen werd wederom de wensch geuit dat in dat district een geneesheer zou worden geplaatst. [1]) De Paranegers gaan ongaarne naar het militair hospitaal en stellen hoogen prijs op behandeling hunner zieken in eigen woning. Vele sterfgevallen worden toegeschreven aan gebrek aan geneeskundige behandeling. De Moravische broedergemeente geeft zich voor de Para-bevolking bijzonder veel moeite; terwijl de Roomsch-Katholieke vestiging op Vier kinderen zeer ten goede komt aan de bewoners aldaar en aan die van Para in het algemeen, de Indianen niet uitgezonderd;

van 4 tot 10 November werd het district Coronie bezocht.

Vertrokken in den namiddag van 4 November kwam de Gouverneur den 5den op plantage Leasowes aan, van waar uit op 6 November de verschillende werken op de nederzetting Totness opgenomen werden en dienzelfden dag de plantage Maryshope bezocht werd.

Den volgenden dag (7 November) werd de grond Hamilton bezocht. De eigenaren van dezen grond hebben een flink werk verricht door het maken van een kanaal naar de Brokohorokreek. Het is te verwachten dat de geul welke die kreek in de zandbank open houdt door meerderen aanvoer van water verbeterd zal worden, hetgeen ook aanmerkelijke verbetering in de loozing zal brengen. Reeds lag een kleine kotter voor den looskoker. Op dien dag werden ook nog bezocht de gronden van Ingiekondre (ten oosten van Inverness). Met veel ijver wordt aldaar gewerkt aan de verbetering van de gronden. Algemeene verbetering van de toestanden zou er kunnen verkregen worden wanneer de eigenaren van die gronden eene verbinding met de Koema Koemakreek wilden maken. Het zou alsdan wenschelijk zijn hun van Gouvernementswege een subsidie voor dat werk te verleenen. Op dien dag werd ook een bezoek gebracht aan de school op den grond Hague. Den 8sten November had aan het kanaal van Burnside eene bijeenkomst plaats ter bespreking van de verbetering van het kanaal tusschen de plantages Sarah en Burnside. Het verbeteren en in orde brengen van dat kanaal, alsmede het koopen en aanbrengen van een koker, zou ruim f 1000 kosten. De eigenares van de plantages Sarah was bereid om de helft van de kosten te dragen, terwijl de eigenaren van perceelen op Burnside niet bij machte zijn anders dan in arbeid, iets bij te dragen. Aangezien de verbetering van het kanaal strekken zal tot afvoer van het zwampwater, terwijl, door meerderen afvoer van water van de plantages Sarah en Burnside, de geul in zee aanmerkelijk zal worden verbeterd, werd door den Gouverneur een subsidie van f 250 à f 300 toegezegd indien het werk werd uitgevoerd overeenkomstig de aanwijzingen van het Bestuur. Voorts werden de loozingen van Burnside en de

[1]) Bij de ontwerp-begrooting voor 1895 wordt op zoodanigen geneesheer gerekend

Hoop nagegaan. Aldaar wordt gemaakt een voorkanaal naar zee en geleid in de geul van het kanaal tusschen de plantages Burnside en Leasowes. Ook daardoor zal de geul aanmerkelijk worden verbeterd. Op dien dag werden nog bezocht de gronden tot Bucklebury. Den 9den November werden de werken op den grond Novar in oogenschouw genomen, alwaar ook belangrijke verbetering werd aangebracht door het maken van een voorkanaal. Het blijft eene groote moeilijkheid medewerking te verkrijgen, daar de meeste plantages z. n. overgegaan in handen van onbemiddelde personen, terwijl de samenwerking van de verschillende personen dikwijls veel te wenschen overlaat. Bij gemis aan wettelijke regeling, mag het verbazing wekken dat nog zooveel in Coronie wordt gedaan. Sedert het bezoek in 1892 is er vooruitgang waar te nemen. Men begint algemeen het voordeel van samenwerken in te zien. Dien dag werden voorts geïnspecteerd de gebouwen op den gewezen militairen post en werd er audientie verleend. De Gouverneur keerde op 10 November naar Paramaribo terug.

Den 13den November reisde de Gouverneur af naar het district Nickerie, alwaar hij in den morgen van den 14den aankwam. Er werd opgestoomd tot aan de samenvloeiing van de Maratakka en de Nickerie. Aldaar is gevestigd het station Utrecht van de firma Garnett en Winter, waar, tijdens de aan die firma verleende concessie, de balata werd opgeslagen. Dat station diende tevens tot opslag van provisie, enz. voor de arbeiders. Den volgenden dag werden de werken aan de stalweide in oogenschouw genomen. Er werd met 80 man gewerkt en men hoopte vóór den regentijd met het werk gereed te zijn [1]). Algemeen werd in Nickerie de meening uitgesproken dat dit werk gunstig zal werken op het houden van vee door koelies. Verder werden op dien dag bezocht de infirmerie, de Gouvernementsschool en die der Roomsch-Katholieke gemeente. Voorts werd de toen in aanbouw zijnde kerk in oogenschouw genomen. Daarna werd audientie verleend o. a. aan den kerkeraad der Vereenigde Protestantsche gemeente, ter bespreking van de vervulling van de vacature van predikant waarin moest worden voorzien door het verleend eervol ontslag aan den heer Sonstral. In den avond werd de terugreis aanvaard; de Gouverneur kwam den 16den November te Paramaribo terug;

op 1 Februari 1894 vertrok de Gouverneur naar de plantage Alkmaar in Beneden-Commewijne. Deze plantage is bestemd tot vestigingsplaats voor Britsch-Indische immigranten, die hun contract hebben volbracht.

Bij deze gelegenheid werden tevens bezocht de plantages Sorgvliet in Beneden-Commewijne en Voorburg in Beneden-Suriname.

Van 17 tot 20 Februari 1894 vertoefde de Gouverneur in het district Saramacca.

Bij deze reis werden bezocht: den 18den Februari Groningen, ter bijwoning van de inwijding van een nieuw kerkje der Moravische Broedergemeente; den 20sten daaraanvolgende Maripaston, alwaar eene bespreking werd gehouden met verschillende boschnegerkapiteins omtrent de benoeming van een opvolger van het overleden groot opperhoofd Adrai Vroomhart.

Den 6den Maart 1894 bezocht de Gouverneur het fort Nieuw-Amsterdam alwaar de gevangenis en de gebouwen werden geïnspecteerd.

D. Algemeen en gewestelijk beheer.

Tegen het einde van het zittingjaar 1893/1894 legde het lid der Koloniale Staten mr. C. H. van Meurs, reeds geruimen tijd met verlof afwezig, zijn mandaat neder.

De verkiezing van een lid ter vervulling van de daardoor ontstane vacature had plaats gelijktijdig met die ter vervulling van de plaatsen der leden J. E. Muller, A. H. de Granada en H. d'Angremond, die volgens den rooster moesten aftreden. De heer d'Angremond had zich niet herkiesbaar gesteld.

Bij eerste stemming werden gekozen de heeren J. E. Muller en A. H. de Granada, terwijl herstemming moest plaats hebben tusschen de heeren van Meurs en T. Libertador Ellis en tusschen de heeren dr. G. J. Vanier en T. Libertador Ellis.

Bij de herstemming werden de heeren T. Libertador Ellis en dr. G. J. Vanier gekozen.

Voor het zittingjaar 1894/1895 werden, ingevolge artikel 68 van het Regeeringsreglement, door den Gouverneur tot leden der Koloniale Staten benoemd de heeren mr. D. Juda, S. M. Swijt, J. da Costa en A. van 't Hoogerhuijs, terwijl respectievelijk tot voorzitter en onder-voorzitter voor dat zittingjaar werden benoemd de heeren mr. D. Juda en mr. C. J. Heyligy.

[1]) Dit werk is sedert gereed gekomen en de Weide in gebruik genomen.

Behalve de reeds in het vorig verslag gemelde mutatie is voor 1893 slechts nog melding te maken van den terugkeer van verlof van den districts-commissaris H. van Breen, die zijne functiën in de districten Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne op 1 December 1893 hervatte. De districts-commissaris M. Nassy bleef evenwel nog belast met het tijdelijk beheer over de districten Boven-Cottica, Perica, Matappica, Boven-Commewijne en Commetewane. Op 1 Januari 1894 hervatte de heer Nassy zijne functiën in de districten Boven-Para en Boven-Suriname, terwijl het beheer over de districten Boven-Cottica, Perica, enz. tijdelijk overging op den heer H. H. van Marle, die tot dien tijd tijdelijk belast was geweest met het beheer over Boven-Para, enz.

De twee in de beide vorige verslagen vermelde ontwerp-verordeningen houdende verdeeling der kolonie in districten en regelende het districtsbestuur werden op den 1sten April 1894 afgekondigd (*Gouvernementsbladen* 1894 nos. 7 en 8) en traden op 1 Mei in werking.

In verband daarmede werd met ingang op 1 Mei 1894 aan den heer H. van Breen eervol ontslag verleend als districts-commissaris van Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne met gelijktijdige benoeming tot districts-commissaris van Beneden-Commewijne. Op gelijken datum trad de heer H. H. van Marle tijdelijk op als districts-commissaris van de nieuwe districten Cottica en Boven-Commewijne, terwijl de heer J. G. Mackintosh, tot dusver ambtenaar aan de Marowijne, werd aangewezen als waarnemend commissrris in het district Marowijne.

Bij de verordening van 27 April 1894 (*Gouvernementsblad* no. 13) werd, tot regeling van de gevolgen der invoering van de verordening houdende verdeeling der kolonie Suriname in districten, bepaald dat de registers van den burgerlijken stand in de buitendistricten tot en met 31 December 1894 op den bestaanden voet zullen worden gehouden en dat eenige bepalingen van het reglement op het beheer der districten (*Gouvernementsblad* 1863 no. 10) voorloopig niet van toepassing zijn op het district Marowijne.

Den 13den Mei 1894 verliet de Gouverneur jhr. mr. T. A. J. van Asch van Wijck, de kolonie met vier maanden buitenlandsch verlof en trad de aangewezen vervanger van den Gouverneur mr. W. Tonckens Kz., als waarnemend Gouverneur op.

Den 28sten Augustus keerde de Gouverneur naar de Kolonie terug.

Op den 18den Juni 1894 vertrok de procureur-generaal mr. J. Kalff, tot herstel van gezondheid met verlof naar Nederland.

E. Militair beheer.

§ 1. *Landmacht.*

Schutterij. In 1893 verschenen voor de commissie van inschrijving voor en van vrijstelling van de schutterij 127 schutterplichtigen, waarvan 85 tot personeelen dienst zijn ingelijfd en ingedeeld.

De sterkte van de schutterij bij het einde van 1893 bestond uit 27 officieren en 398 onderofficieren en manschappen. Afwezig waren met binnenlandsch verlof een officier en 22 man.

Voor contributie ten behoeve van de kas der schutterij waren aangeslagen 794 personen (684 mannen en 110 vrouwen). De aanslagen bedroegen te zamen f 7244,25. [1])

Gedurende de maanden September en October zijn schietoefeningen gehouden.

De wekelijksche oefeningen onder leiding van twee militaire instructeurs hadden geregeld plaats. Zij werden viermaal afgewisseld door algemeene excercitiën.

De muziekuitvoeringen werden maandelijks op een der openbare pleinen gegeven.

Gewapende burgermacht. De gewapende burgermacht in de districten bestond op 31 December 1893 uit 55 officieren en 1367 onderofficieren en manschappen.

Als gebruikelijk werden de districts-commissarissen op de halfjaarlijksche inspecties van de plantages vergezeld door een officier of onderofficier van de gewapende burgermacht.

[1]) Eene ontwerp-verordening waarbij deze contributie werd afgeschaft is den 3den Augustus 1894 vastgesteld, doch nog niet in het Gouvernementsblad opgenomen.

Troepen. De formatie werd in 1893 niet gewijzigd.
De sterkte was op ultimo December van dat jaar 21 officieren en 392 onderofficieren en manschappen.

De samenstelling was als volgt:

		Officieren.	Onder-officieren en manschappen.
Staf		4	4
2 compagnieën infanterie		9	348
1 detachement artillerie		1	39
Personeel van het materieel der artillerie		„	1
Militaire geneeskundige dienst.	officieren van gezondheid	[1]) 5	„
	apothekers	2	„
		21	392

Op het einde van 1893 werden *voor memorie* buiten de sterkte gevoerd 7 infanteristen als dienstdoende bij het korps marechaussee en 2 infanteristen als gedetineerd.
In het geheel werden in 1893 uit de sterkte gevoerd 4 officieren en 61 onderofficieren en manschappen, als: naar Nederland teruggekeerd 3 officieren, overgeplaatst bij het garnizoen op Curaçao, 1 officier van gezondheid: met binnenlandsch gagement 12, naar Nederland opgezonden 11, met binnenlandsch paspoort 14, krachtens rechterlijk vonnis afgevoerd 6, gedetineerd 6, deserteurs 4, dienende bij het korps marechaussee 6, en overleden 2 onderofficieren en manschappen, terwijl in de sterkte werden opgenomen 5 officieren en 67 onderofficieren en manschappen, als: overgenomen van het koloniaal werfdepôt 4 officieren en 61 onderofficieren en manschappen en van het garnizoen van Curaçao 1 officier terwijl 6 onderofficieren en manschappen van gedetineerd terugkwamen.

Het emplacement was op 31 December 1893 als volgt:

		Officieren.	Onder-officieren en manschappen.
Paramaribo		11	218
Fort Nieuw-Amsterdam		2	76
Post Nickerie		1	35
„ Albina		„	24
„ Leiden (quarantaine etablissement)		„	1
Personeel van den militairen geneeskundigen dienst.	Officieren van gezondheid	4	„
	Apothekers	2	„
		20	354

[1]) Waarvan 1 met verlof in Nederland.

Op gelijk tijdstip waren voor den krijgsraad 6 infanteristen, met binnenlandsch verlof 1 infanterist, terwijl in het militair hospitaal verpleegd werden 31 onderofficieren en manschappen. Een officier van gezondheid was met buitenlandsch verlof.
De gezondheidstoestand was over het algemeen gunstig. In Nickerie heerschte nogal malaria.
In 1892 werden door den militairen geneeskundigen dienst behandeld 6544 ziektegevallen en wel:

te Paramaribo in het militair hospitaal	2962
garnizoensdienst (binnen- en buitendienst)	948
op den post Nickerie	480
op het fort Nieuw-Amsterdam	1098
op den post Albina	1056

Onder de verpleegden in het militair hospitaal waren 505 militairen waaronder 50 van de zeemacht.
In de garnizoens-apotheek werden gedurende 1893 gereed gemaakt 42 932 recepten en wel 33 959 voor den binnendienst en 8973 voor den buitendienst. Voor den militairen dienst bedroeg het aantal recepten 13 347 en voor den civielen dienst 29 585.

§ 2. *Zeemacht.*

Hr. Ms. stoomschip *Suriname* bleef gedurende 1893 in Suriname gestationneerd en verliet de reede van Paramaribo (behalve op de tijdstippen in het vorig verslag vermeld) van 16 Mei tot 3 Juni, ten einde in en nabij de monding der Suriname ernst-exercitiën met geschut, enz. te houden en om een oefeningstocht te maken in zee en tot vlagvertoon te Barbados;

van 13—15 Juni tot het houden van schijf-schietoefeningen op het fort Nieuw-Amsterdam;

van 2—15 September tot het houden van eenen oefeningstocht in zee en tot vlagvertoon te Georgetown (Demerary);

van 25 September tot 3 October tot het houden van de voorgeschreven schijf-schietoefeningen bij fort Nieuw-Amsterdam en bij Braamspunt, alsmede tot opneming van de kustlijn van Coronie;

van 10—15 November tot het instellen van een onderzoek naar de ligging van de Potosibank (Coronie);

van 3—20 Januari 1894 tot het doen van eenen oefeningstocht in zee en tot vlagvertoon te Port of Spain (Trinidad) en Georgetown (Demerary);

van 20—24 Februari tot het houden van schijf-schietoefeningen en van 27 Februari tot 2 Maart tot het voortzetten van die oefeningen;

van 4—12 April ten einde in zee te kruisen.

Op 4 Juni verliet de *Suriname* de kolonie om naar Nederland terug te keeren, nadat de stationscommandant, de kapitein-luitenant ter zee THORBECKE, het commandement had overgedragen aan den kapitein-luitenant ter zee DE GROOT, commandant van Hr. Ms. schoener *Bonaire*, welke den 31sten Mei, ter vervanging van de *Suriname*, te Paramaribo was aangekomen.

F. Wetgeving, rechtspleging en politie.

§ 1. *Wetgeving*

In 1893 werden in het Gouvernementsblad opgenomen:

onder n°. 18 de resolutie van 15 Juni 1893 lit. A n°. 4290 houdende plaatsing in het Gouvernementsblad van de door de ter internationale conferentie tot bescherming van den industrieelen eigendom te Madrid vertegenwoordigde Mogendheden geteekende schikking, met slotprotokol en protokol;

onder n°. 21 de verordening van 28 Juli 1893, houdende wijziging en aanvulling van de verordening van 11 Januari 1872 (*Gouvernementsblad* n°. 1), houdende intrekking van eenige verordeningen betreffende den verkoop van dranken, en vaststelling van een reglement van politie op de koffiehuizen, loge-

menten en op de huizen waar gelagen gezet, nachtverblijf verstrekt of openbare feesten of vermakelijkheden gehouden worden, gewijzigd bij de verordening van 19 November 1890 (*Gouvernementsblad* n°. 26.) Bij deze verordening zijn voor zooveel noodig de bepalingen van de verordening van 1872, in voege als deze in 1890 gewijzigd is, van toepassing verklaard op Nieuw Nickerie, Totness en Albina);

onder n°. 22 de resolutie van 23 October 1893 lit. A n°. 7550, waarbij art. 2 der instructie voor de beambten van politie wordt gewijzigd (Bij deze resolutie is het woord „opperbevel" weder veranderd in „oppertoezicht" zooals in de oorspronkelijke instructie — Gouvernementsblad 1879, n°. 31 — voorkwam);

onder n°. 28 de resolutie van 22 November 1893, lit. A n°. 8330, omtrent de plaatsing in het Gouvernementsblad van den thans geldenden tekst van de Herziene Strafverordening van 1874;

onder n°. 30 de verordening van 16 Augustus 1893, houdende verlenging van den termijn vastgesteld voor de herziening van de verordening van 30 April 1872 (*Gouvernementsblad* n°. 25) waarbij wordt vastgesteld een reglement betreffende de strafinrichtingen voor dwangarbeid, den dwangarbeid aan openbare werken, de inrichting en het inwendig bestuur der gevangenissen, de tucht der veroordeelden en de bestemming der opbrengst van hunnen arbeid;

onder n°. 31 de publicatie van 18 December 1893 waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van 9 November 1893 n°. 25, houdende nieuwe bepalingen op de fabrieks- en handelsmerken;

onder n°. 32 de resolutie van 18 December 1893, lit. B n°. 8947 bepalende de plaatsing in het Gouvernementsblad van het Koninklijk besluit van 15 November 1893 n°. 36 houdende intrekking van het in het Gouvernementsblad van 1890 n°. 14 opgenomen Koninklijk besluit van 2 Juni 1890 n°. 36 betreffende de inrichting van een bijzonderen dienst van den industrieelen eigendom en van eene centrale bewaarplaats, bedoeld bij art. 12 der internationale overeenkomst tot bescherming van den industrieelen eigendom, van 20 Maart 1883;

onder n°. 33 het besluit van 27 December 1893 ter uitvoering van letter *a* van art. 14 van het Koninklijk besluit van 15 Maart 1871, n°. 22 (*Gouvernementsblad* n°. 3), zooals dat artikel gewijzigd is bij de verordening van 8 April 1891 (*Gouvernementsblad* n°. 12). (Bij dit besluit is bepaald dat in 1894 herijk van maten, gewichten en weegwerktuigen zoude plaats hebben);

onder n°. 35 de verordening van 18 December 1893, waarbij de verwijzing naar een artikel der Grondwet voorkomende in art. 8 van de Algemeene Bepalingen der Wetgeving en in art. 2 van het Kiesreglement (*Gouvernementsblad* 1868 n°. 1) in overeenstemming wordt gebracht met de herziening van de Grondwet van 1887.

In 1894 werden voorts in het Gouvernementsblad opgenomen:

onder n°. 9 de verordening van 12 April 1893 tot wijziging van art. 8 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. Bij deze verordening zijn de termijnen van dagvaarding voor personen in een ander district wonende nader geregeld in verband met de verordening van 12 April 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 7) houdende verdeeling der kolonie Suriname in districten;

onder n°. 12 het besluit van 12 April 1894 houdende intrekking van art. 2 van het Besluit van 9 Juni 1879 (*Gouvernementsblad* n°. 23).

Door de benoeming van een secretaris in het district Saramacca, die krachtens art. 28 van het reglement op het beheer der districten (*Gouvernementsblad* 1863 n°. 10), binnen het rechtsgebied van zijn district als notaris fungeert, moest de aanwijzing als zoodanig van den griffier van het kantongerecht van Coronie vervallen.

§ 2. *Rechterlijke macht en rechtspraak.*

Bij de burgerlijke kamer van het hof van justitie waren op 1 Januari 1893 aanhangig, sedert 3 jaren of langer 89 [1]) en sedert minder dan 3 jaren 15 zaken.

Aangebracht werden in 1893, 36 zaken, daarvan waren 7 beneden, 6 boven de f 1000 en 2 van onbepaald bedrag, 4 betroffen het doen van rekening en verantwoording, 1 boedelscheiding, 1 scheiding en deeling van gemeenschap, 1 failliet-verklaring, 1 homologatie en rehabilitatie, 2 echtscheiding, 8 onder curateele stelling, 3 verbetering van registers van den burgerlijken stand.

Door het hof werden gewezen 24 eindvonnissen en 2 incidenteele en interlocutoire vonnissen, terwijl 17 zaken werden geroieerd.

Beschikkingen werden gegeven op 81 requesten, als: 3 om gratis te procedeeren, 29 om benoeming van curators en bewindvoerders, 10 om machtiging of bevel tot verkoop van onroerend goed, 9 om machtiging tot vestiging van hypotheek op onroerend goed, 1 om aanneming van schenking, 1 om ontslag uit gijzeling, 11 om plaatsing in een gesticht of verlenging van den termijn daartoe en 17 andere requesten.

Op 31 December 1893 bleven aanhangig 88 zaken welke 3 jaren of meer en 11 welke minder dan 3 jaren geleden waren aangebracht.

Gedurende 1893 werden bij het hof 243 strafzaken aanhangig gemaakt, te weten: 15 crimineele, 66 correctioneele en 162 overtredingen.

De 15 crimineele zaken zijn te splitsen als volgt: moord 2, poging tot moord 3, poging tot doodslag 1, moedwillige verwonding met voorbedachten rade in vereeniging gepleegd 1, moedwillige verwonding met geleider lage 1, verkrachting gepleegd tegen een kind minder dan 14 jaar oud 1, diefstal onder verzwarende omstandigheden 3, poging tot diefstal met inklimming in een bewoond huis 1, poging tot diefstal bij nacht op een plaats die bewoond is 1, valschheid in onderhandsch geschrift met des bewust gebruik maken daarvan en diefstal van eene zaak beneden de waarde van f 25, 1.

Bij deze zaken waren betrokken 18 beschuldigden; van hen werden 16 veroordeeld, te weten: 2 tot de doodstraf, 7 tot dwangarbeid van 5 tot 15 jaren met of zonder boeien en 7 tot gevangenisstraf van 8 maanden tot 2 jaren, met of zonder tewerkstelling aan openbare werken en met of zonder geldboete, de overige beschuldigden werden vrijgesproken.

De 66 correctioneele zaken betroffen de hierna te melden misdrijven. Moedwillige verwonding met voorbedachten rade 1, moedwillige verwonding in vereeniging 2, moedwillige verwonding 30, mondelinge bedreiging met moord onder voorwaarde 2, openbare schending der eerbaarheid 2, als gevangenbewaarder, belast met het toezicht over gevangenen, meisjes beneden de 21 jaren oud tot het plegen van ontucht te hebben opgewekt 1, diefstal met inklimming op eene plaats welke niet als een bewoond huis wordt aangemerkt 1, diefstal door loonbedienden ten nadeele van hunnen meester in vereeniging en medeplichtigheid daaraan 2, diefstal door een loonbediende ten nadeele van zijn meester 8, diefstal 1, medeplichtigheid aan diefstal 1, misbruik van vertrouwen 6, oplichting 4, desbewust ondernemen van de ontginning van delfstoffen in- of op domeingrond zonder daartoe concessie te hebben verkregen 2, beleedigen van een magistraatspersoon van de administratieve macht in of ter gelegenheid van de waarneming zijner bediening 2, verbergen van een ontvluchten veroordeelde 1.

Het aantal beklaagden in deze zaken bedroeg 78, waarvan veroordeeld werden: 66 tot gevangenisstraf van 8 dagen tot 2 jaren met of zonder tewerkstelling aan openbare werken en met of zonder geldboete, terwijl 10 werden vrijgesproken en 2 ontslagen van rechtsvervolging.

Bij 6 overtredingen van de verordening op het recht van patent, 5 van de verordening betreffende heffing van de rechten op in- en uitvoer en scheepvaart, 121 betreffende het recht van zegel en 1 overtreding van eene andere belastingwet, alsmede bij 29 appellen van vonnissen gewezen door kanton- en ommegaande rechters waren betrokken 182 beklaagden. Van deze werden veroordeeld 11 tot gevangenisstraf van 3 dagen tot 6 maanden met of zonder gedwongen tewerkstelling en met of zonder geldboete en 156 tot geldboete alleen, voorts 3 ontslagen van rechtsvervolging, 6 vrijgesproken, terwijl 6 zaken werden geroieerd, waarvan 1 wegens verjaring der strafaktie.

[1]) In het vorig verslag staat 94.
Indien de thans aangegeven cijfers van de zaken welke zijn aangebracht, afgedaan, geroieerd en aanhangig bleven juist zijn, is het ten vorigen jare aan gegeven cijfer 94 foutief en moet het inderdaad zijn 89.

Door het hof werden 35 adviezen aan den Gouverneur uitgebracht,

Bij het kantongerecht te Paramaribo waren op 1 Januari 1893 aanhangig 7 burgerlijke zaken, waarvan 4 sedert drie jaren of meer en 3 sedert minder dan drie jaren.
Gedurende 1893 werden aangebracht 58 zaken, zoodat in het geheel aanhangig zijn geweest 65 zaken.
Daarvan werden afgedaan 52 bij eindvonnis (te weten 30 op tegenspraak en 22 bij verstek) en 8 door afstand, of het vervallen der instantie, of door royement van de rol. Op ultimo December 1893 bleven dus aanhangig 5 zaken.
127 eindbeschikkingen op requesten werden gegeven ongeacht de requesten welke ingetrokken zijn nadat partijen gehoord waren of omdat er bezwaar was om het verzochte in te willigen; in 1 geval is handlichting verleend, 1 proces-verbaal van verzegeling en 1 van ontzegeling werden opgemaakt, terwijl 45 beschikkingen in zake van voogdij of curateele werden genomen, waarbij zijn benoemd 15 voogden, 31 toeziende voogden, 12 curators, en 10 toeziende curators.
Er hadden plaats 26 benoemingen of beëdigingen van deskundigen en schatters, 24 depôts en beëedigingen van boedelbeschrijvingen, terwijl 26 akten werden verleden waarvan 24 betroffen aanvaarding onder het voorrecht van boedelbeschrijving en 2 verwerping van eene nalatenschap.
Voorts werden 24 scheepsverklaringen beëedigd.
Door den kantonrechter werden bijgewoond 3 boedelscheidingen en 1 openbare verkooping.
Voorts werden opgemaakt 2 processen-verbaal van verhoor van toezienden voogd, 25 verzoeken tot benoeming van voogden en toeziende voogden, van een curator over een ongeboren vrucht, alsmede van een curator over een krankzinnige, 1 verzoek om ontzegeling en 1 bevel tot ontzegeling, 36 overschrijvingen van bepalingen in akten van huwelijksche voorwaarden, en 2 van lijsten van bij en staande huwelijk verkregen goederen, 1 akte van vennootschap onder een firma ingeschreven, 23 voorloopige beschikkingen op requesten gegeven.
Nog werden gedurende 1893 bij het kantongerecht te Paramaribo volgens het Wetboek van Strafvordering berecht 1 zaak met 1 beklaagde, die veroordeeld is.

Bij het kantongerecht in Nickerie werden in den loop van het jaar 1893 aangebracht 7 burgerlijke zaken waarvan 5 bij verstek en 1 op contradictie zijn afgedaan, terwijl 1 is geroieerd.
Er werden 2 interlocutoire vonnissen gewezen; voorts 3 beschikkingen op requesten genomen, 2 voogden en 3 toeziende voogden benoemd, 2 deskundigen beëedigd, 1 getuigenverhoor gehouden en 1 akte van huwelijksche voorwaarden ingeschreven, terwijl 1 depôt en beëediging van boedelbeschrijving plaats had; ook werden 2 akten van aanvaarding of vermenging van erfenissen, verleden.
Volgens het Wetboek van Strafvordering werd 1 zaak berecht met 5 beklaagden die allen werden veroordeeld.
Krachtens opdrachten van het hof van justitie, van den rechter-commissaris in strafzaken en van officieren-commissarissen in eene militaire zaak werden 10 personen gehoord en processen-verbaal van hunne verklaringen opgemaakt.
Op vier requesten om gratie werd advies uitgebracht.

Bij het kantongerecht in Coronie was op 1 Januari 1893 aanhangig gebleven 1 burgerlijke zaak.
Aangebracht werden gedurende dat jaar 2 zaken waarvan 1 bij eindvonnis afgedaan en 1 op verzoek van partijen geroieerd werd, zoodat op ultimo December 1893 1 zaak onafgedaan bleef.
Een akte van aanvaarding van eene nalatenschap en 1 van benoeming en beëediging van schatters werden opgemaakt.
Op één request om gratie is advies uitgebracht.
Voor bijzonderheden omtrent de bij de kantongerechten te Paramaribo, in Nickerie en in Coronie, alsmede bij de ommegaande gerechten gevestigd te Paramaribo en op Marienburg aangebrachte en behandelde zaken volgens de Herziene Strafverordening van 1874, wordt verwezen naar bijgaanden staat (bijlage *D*).

§ 3. *Politie.*

Op den 1sten Januari 1893 telde het korps marechaussee 86 man, te weten: 1 opperwachtmeester, tijdelijk inspecteur van politie, 2 wachtmeesters [1], 17 brigadiers, 28 marechaussees der 1ste klasse en 38 marechaussees der 2de klasse.

In den loop van het jaar 1893 hebben de volgende mutatiën in het korps plaats gehad:

Ontslagen werden:

a. eervol met pensioen:

1 brigadier, 3 marechaussees der 1ste klasse en 2 marechaussees der 2de klasse;

b. eervol zonder pensioen:

1 marechaussee der 1ste klasse en 1 marechaussee der 2de klasse;

c. niet eervol:

3 marechaussees der 1ste klasse en 2 marechaussees der 2de klasse.

Benoemd werden:

10 marechaussees der 1ste klasse (uit Nederland daartoe uitgezonden); 12 marechaussees der 2de klasse van wie een uit het korps inlandsche politieagenten overgeplaatst werd en de overigen reeds vroeger op de proef hadden gediend.

Op de proef werden aangesteld:

3 marechaussees der 1ste klasse en 3 marechaussees der 2de klasse (allen militairen).

Bevorderd werden:

1 brigadier tot wachtmeester-titulair, 2 marechaussees der 1ste klasse, tot brigadiers, van wie 1 titulair en 7 marechaussees der 2de klasse tot de 1ste klasse.

Teruggesteld werden:

2 marechausses der 1ste klasse tot de 2de klasse.

Op ultimo December 1893 bestond het korps alzoo uit:

1 opperwachtmeester, 2 wachtmeesters, van wie 1 sinds December 1891 tijdelijk als directeur van het leprozen-etablissement Batavia is geplaatst, 17 brigadiers, waarvan één wachtmeester-titulair, 38 marechaussees der 1ste klasse en 32 marechaussees der 2de klasse,

zoodat aan de organieke sterkte ontbraken: 5 brigadiers, 10 marechaussees der 1ste klasse en 25 marechaussees der 2de klasse.

Buitenlandsch verlof tot herstel van gezondheid werd verleend aan:

2 brigadiers (van wie 1 wachtmeester-titulair), 1 marechaussee der 1ste klasse en 1 marechaussee der 2de klasse,

en om andere redenen, zonder bezwaar van 's lands kas, aan 1 marechaussee der 1ste klasse,

terwijl verlenging van buitenlandsch verlof werd toegestaan aan:

2 brigadiers (van wie 1 in 1893 verlof had bekomen) en 3 marechaussees der 1ste klasse.

Ook werd tot herstel van gezondheid binnenlandsch verlof verleend aan:

3 brigadiers en 4 marechaussees der 1ste klasse.

De sterkte van de politiemacht uit inlanders bestaande was, bij het begin van het jaar 1893, 63 man, te weten:

8 hoofdlieden, 18 agenten van politie 1ste klasse en 37 agenten van politie 2de klasse.

---

[1] In bijlage B van het vorig verslag staa

Gedurende het jaar 1893 zijn

ontslagen:

a. eervol met pensioen:

2 agenten van politie, 1 van 1ste en 1 van 2de klasse;

b. eervol zonder pensioen:

9 agenten van politie 2de klasse, van wie één wegens overplaatsing bij het korps marechaussee;

c. niet eervol:

agenten van politie 2de klasse;

benoemd:

14 agenten van politie 2de klasse, allen reeds vroeger op de proef in dienst;

op de proef aangesteld:

10 agenten van politie 2de klasse;

bevorderd:

2 agenten van politie 2de klasse tot de 1ste klasse;

teruggesteld:

1 agent van politie 1ste klasse tot de 2de klasse.

Op het einde van het jaar telde de inlandsche politiemacht alzoo 55 man, te weten:

6 hoofdlieden, 18 agenten van politie 1ste klasse en 31 agenten van politie 2de klasse;

zoodat aan de sterkte, volgens de koloniale huishoudelijke begrooting voor 1893, ontbraken 2 hoofdlieden, 9 agenten van politie 1ste klasse en 2 agenten van politie 2de klasse.

Buitenlandsch verlof wegens langdurigen dienst werd verleend aan 1 hoofdman en binnenlandsch verlof tot herstel van gezondheid of om andere redenen aan 3 agenten van politie.
Wat de detacheering der manschappen betreft wordt verwezen naar bijlage *E* van dit verslag.
Het getal buitengewone politieagenten, gevestigd in verschillende buitendistricten, bedroeg in den aanvang van het afgeloopen jaar 37.
Sedert werd de benoeming van een hunner op zijn verzoek ingetrokken, terwijl een ander als zoodanig werd aangesteld, zoodat op ultimo December 1893 het getal dezer agenten onveranderd was gebleven.
In Maart 1893 ging de zorg voor het onderhoud van straten en wegen over op den chef van het bouwdepartement. Ook het toezicht over de straatverlichting ging van de administratieve politie over op het bouwdepartement.

Op 1 April 1893 is de heer D. Schuitemaker als commissaris van politie opgetreden.
Tegelijk met hem kwam uit Nederland in de kolonie aan een 9tal personen, bestemd om bij het korps marechaussee in dienst te treden. Zij werden als marechaussees 1ste klasse aangesteld onder genot, boven hunne bezoldiging, van het gewone voorschot ad f 30 voor aanschaffing van equipementstukken, van eene som van f 100 wegens tegemoetkoming in de kosten van vestiging, alsmede van eene gratificatie ad f 100, telkens na afloop van het eerste en van het tweede dienstjaar; later in dier voege gewijzigd dat de uitkeering in maandelijksche termijnen plaats vindt. Bovendien hadden zij bij hunne aanwerving in Nederland de gebruikelijke gratificatie voor uitrusting, gelijk aan twee maanden traktement, ontvangen. Onder gelijke voorwaarden werd ook een tiende beambte die in Mei aankwam, bij het korps marechaussee benoemd.
Weinige maanden later verliet een viertal hunner den dienst om de volgende redenen:

twee moesten uit den dienst worden ontslagen, de een wegens wangedrag, en de andere wegens dienstweigering. Beiden keerden daarop naar Nederland terug;

aan den derde werd op zijn verzoek, gegrond op kans van positieverbetering, ontslag verleend, waarna hij in particulieren dienst overging;

de vierde, aan wien op verzoek buitenlandsch verlof voor 4 maanden buiten bezwaar van 's lands kas was toegestaan en die sedert de kolonie verliet zonder verder iets van zich te doen hooren, werd na expiratie van den verloftijd eveneens ontslagen.
Van de zes die nog in dienst zijn, is een gebleken zich aan misbruik van sterken drank schuldig te maken, waarom hij gedetacheerd is op een station in de buitendistricten waar — op het station althans — geen gelegenheid bestaat zich sterken drank te verschaffen; een ander heeft door ruw optreden tegenover het publiek en onbehoorlijk gedrag in het algemeen getoond weinig begrip van den dienst te hebben en zal wel spoedig uit den dienst moeten worden ontslagen.
De vier anderen gaven geen redenen tot ontevredenheid, en zelfs werd een van hen, die zich door geschiktheid als anderszins bijzonder heeft onderscheiden reeds in de maand November (ruim een halfjaar na zijne in diensttreding) bevorderd tot brigadier.
Deze proef om het korps door uitzending uit Nederland te verbeteren kan dus niet gezegd worden geslaagd te zijn, evenmin als die in 1887 en 1888.
Vermits thans ook weinig kans bestaat uit de troepen, manschappen te krijgen wier gestel — andere bezwaren nog daargelaten — hun zal toelaten op den duur bij het korps marechaussee te blijven dienen, (van de 33 in 1893 gekeurde militairen bleken slechts 6 physiek geschikt te zijn voor politiedienst) en anders in de kolonie geen personeel voor den dienst te vinden is dat voor eene aanstelling als marechaussee in aanmerking kan komen, is eene aanvulling van het bestaande groote incompleet bij meergenoemd korps eene moeilijke zaak.
Maatregelen ter aanvulling van de politiemacht zijn evenwel dringend noodzakelijk in het belang van het algemeen.
Het geringe getal beambten, thans in dienst, is onvoldoende voor behoorlijke bewaking van de stad gedurende den nacht en voor eene gewenschte aanvulling van de detachementen in de buitendistricten.
Onder deze omstandigheden is geen andere weg open dan eene reorganisatie van het politiewezen, indien zin dat, met verhooging der traktementen van de lagere beambten, de korpsen marechaussee en inlandsche politiemacht worden samengetrokken tot één korps waarvan de leden zoowel uit Europeanen als uit inboorlingen kunnen worden gekozen, terwijl tevens in de aanstelling van nog eenige inspecteurs waarborg moet worden gezocht voor betere contrôle over de mindere beambten. Een daartoe strekkend ontwerp met memorie van toelichting is den 8sten Mei 1894 ter goedkeuring ingediend aan de Koloniale Staten.
Rustverstoringen van ernstigen aard had noch in de stad noch in de buitendistricten plaats. Ook in de goudvelden bleven orde en veiligheid ongestoord.
De inlandsche bevolking gedroeg zich rustig en vreedzaam, zoodat de politie niet handelend tegen haar behoefde op te treden.
Onder de Britsch-Indische immigranten of koeliearbeiders in de buitendistricten kwamen, behalve meerdere gevallen van verwonding, enkele op zichzelf staande misdrijven van ernstigen aard voor.
Een achttal vreemdelingen, allen déportés van de strafetablissementen in Fransch-Guyana, die zonder woning en zonder middel van bestaan werden aangetroffen, zijn door de politie aangehouden en weder aan de Marowijne uit de kolonie gezet.
Door de zorg van de politie werden 34 verdachte personen voor de commissie tot onderzoek naar de ziekte der melaatschheid gebracht, 18 werden besmet en 9 suspect verklaard.
Wegens uitgereikte markt vergunningen, ports d'armes, visschersvergunningen en dergelijken werd in 1893 op het politiebureau geind f 7901,30. Voorts f 1585 aan boeten en kosten in zake personeele belasting en f 755,62⁵ in zake van politie overtredingen.
Ten overstaan van den door den commissaris van politie daartoe aangewezen ambtenaar werden gesloten, voor arbeid in de goudvelden 1158 contracten met 4351 arbeiders, en voor de inzameling van balata 80 contracten met 231 arbeiders.

§ 4. *Gevangeniswezen.*

Op 1 Januari 1893 waren in het burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia 91 gevangenen opgenomen. Gedurende den loop van het jaar kwamen er bij 369 en werden er ontslagen 373, zoodat op ultimo December 1893 in de gevangenis aanwezig waren 87 personen (84 mannen en 3 vrouwen). Onder de opgenomenen waren 8 Fransche vluchtelingen waar-

van er 7 werden uitgezet. Een bleef op het einde van het jaar nog over, die echter in Januari 1894 ook werd uitgezet.

Van 1892 bleven 3 gevangenen ter verpleging in het militair hospitaal over. Opgenomen werden gedurende het jaar 65. Er werden 63 als hersteld ontslagen. Een overleed. Op het einde van 1893 verbleven er alzoo nog 4 in die inrichting.

Er had één ontvluchting gedurende het jaar 1893 plaats. Aan één gevangene werd geheele kwijtschelding van straf verleend, aan 2 eene vermindering van 6 maanden.

Op 1 Januari 1893 waren in de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam gedetineerd 63 gevangenen (53 mannen en 10 vrouwen). Gedurende 1893 zijn er bijgekomen 81 en weggegaan 63, zoodat op ultimo December 81 gevangenen overbleven (74 mannen en 7 vrouwen). Van hen bevonden zich toen 2 in het militair hospitaal. Gedurende het jaar 1893 werden 11 gevangenen naar het militair hospitaal geëvacueerd; 8 werden als hersteld teruggezonden naar de gevangenis, terwijl 1 wegens expiratie van de straf ontslagen werd.

In 1893 hadden 11 ontvluchtingen plaats van gevangenen die buiten de gevangenis werkzaam waren. 9 van hen werden na korte afwezigheid weder aangehouden. Ook werd een sedert 1892 ontvluchte gevangene weder gearresteerd.

Lichamelijke kastijding werd in 1893 op 8 in de klasse van discipline geplaatste gevangenen toegepast. Van de 16 in de klasse van discipline geplaatste gevangenen (15 tot dwangarbeid en 1 tot gevangenisstraf met gedwongen tewerkstelling veroordeelden) welke in 1893 met 7 (4 der eerste en 3 der tweede soort) vermeerderde, werden 5 (3 der eerste en 2 der tweede soort) in 1893 ontslagen.

Op ultimo December waren dus aanwezig in de klasse van discipline 16 dwangarbeiders en 2 gedwongen tewerkgestelden.

Aan 2 veroordeelden werd kwijtschelding verleend van den overigen duur van hunne straf.

De volgende opgave geeft ten aanzien van de beide gevangenissen een overzicht over de jaren 1889—1893, zoowel van de dagelijksche gemiddelde bevolking als van de generale kosten en die van toezicht, voeding en kleeding enz. per hoofd, per jaar en per dag.

JAAR.	Bevolking.			Gemiddeld van beide inrichtingen te zamen.									
				Kosten van opzicht.		Kosten van voeding.		Kosten van kleeding.		Overige kosten als ligging, bewassching, geneeskundige behandeling, enz.		Generale kosten.	
	Gemiddeld per dag in het fort Zeelandia.	Gemiddeld per dag op het fort Nieuw-Amsterdam.	Gemiddeld per dag in beide inrichtingen te zamen.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.	Gemiddeld per hoofd en per jaar.	Gemiddeld per hoofd en per dag.
1889	85,50	83	84,25	f 64,46	f 0,17	f 102,32	f 0,28	f 8,29	f 0,02	f 29,16	f 0,08	f 204,05	f 0,56
1890	72,20	67,12	69,66	78,44	0,21	90,28	0,25	8,70	0,02	28,28	0,07	205,71	0,56
1891	93,20	60,55	76,86	71,59	0,19	122,47	0,33	8,45	0,02	29,24	0,07	221,23	0,60
1892	95,3	63,09	79,19	67,53	0,18	123,85	0,34	8,52	0,02	29,22	0,08	227,03	0,62
1893	89	72	80,2	77,64	0,21	89,67	0,24	9,83	0,03	27,44	0,08	203,85	0,56

In het huis van bewaring in Nickerie waren op 1 Januari 1893 5 gevangenen aanwezig.

Gedurende 1893 werden opgenomen 369 en ontslagen 361, zoodat op ultimo December van dat jaar 13 gevangenen aanwezig waren. [1])

In het huis van bewaring in Coronie waren op 1 Januari 1893 2 gevangenen aanwezig, 40 gevangenen werden ingebracht en 38 ontslagen.

Op ultimo December 1893 waren er dus nog 4 personen in die inrichting.

G. Eeredienst.

Uit de verslagen van de verschillende kerkgenootschappen over 1893 wordt het volgende overgenomen:

Nederlandsch-Hervormde gemeente. Het aantal zielen beliep op ultimo December 1893 ongeveer 4600. In 1893 werden 133 kinderen gedoopt, waarvan 69 buiten echt geboren.

Aan het godsdienstonderwijs werd deelgenomen door 170 jongens en 220 meisjes; terwijl 64 personen (31 mannen en 33 vrouwen) als lidmaat werden aangenomen.

De zondagschool werd bezocht door 180 leerlingen van 8—13 jaar en de zang- en leercursus door 120 jongens en meisjes van 14—16 jaar.

Naast den evangelischen gezangbundel der hervormde kerk is de liederenbundel van den Nederlandschen protestantenbond in gebruik genomen. Elken Woensdagavond wordt eene algemeene zangoefening gehouden.

Vereenigde Protestantsche gemeente te Nieuw-Nickerie. Met inbegrip van hen, die op de verschillende plantages en gronden waren, kan het zielental van deze gemeente op 1000 worden geschat. Gedoopt werden 10 meisjes en 2 jongens, van welke 4 in echt geboren.

Als lidmaat werden aangenomen 7 personen (5 mannen en 2 vrouwen). Eén huwelijksinzegening vond plaats.

Na het aan den predikant J. J. Sonstral, op zijn verzoek, verleend eervol ontslag en pensioen in October 1893 werd de dienst waargenomen door de predikanten der hervormde en der luthersche gemeenten te Paramaribo, die om de veertien dagen beurtelings daartoe naar Nickerie vertrokken.

Evangelisch-Luthersche gemeente. De gemeente telde ongeveer 2600 leden. Gedoopt werden 87 kinderen, waarvan 16 jongens

[1]) In het vorig verslag is het aantal opgenomenen onjuist vermeld. Dit moest zijn 386 en niet 397. Daardoor waren slechts 5 en niet 16 op 1 Januari 1893 in het huis van bewaring aanwezig.

en 15 meisjes in echt en 31 jongens en 25 meisjes buiten echt geboren.

De catechisatie werd bezocht door gemiddeld 200 jongens en meisjes, terwijl als lidmaat werden aangenomen 49 personen, te weten: 19 mannelijke en 30 vrouwelijke.

De zangklasse en zondagschool telden 150 en 300 leerlingen. Er is eene kinderbibliotheek geopend.

Moravische Broedergemeente. Het ledental van deze gemeente bedroeg 27 932, waarvan:

te Paramaribo 14 661, in de districten 12 209 en bij de boschnegers 1062.

Gedoopt werden 909 personen, waaronder 109 volwassenen Als lidmaat werden aangenomen 394 personen; ingezegend werden 40 huwelijken.

In de stad en hare buitenwijken waren werkzaam 22 en in de districten 12 zendelingen en bij de boschnegers 1 zendeling.

Roomsch-Katholieke gemeente. Het zielental van deze gemeente bedraagt 15 464 zielen, te weten:

te Paramaribo 9546, in de districten 4701, bij de Indianen 1117 en bij de boschnegers 100.

In 1893 werden gedoopt 847 personen (269 volwassenen en 578 kinderen, waarvan 128 wettige). In deze getallen zijn begrepen: 10 volwassen indianen en 1 volwassen boschneger; 4 wettige en 52 onwettige indiaansche kinderen.

Het personeel der missie bestond op ultimo December 1893 uit 1 vicaris apostolicus (met verlof), 1 provicaris, 5 bezoldigde geestelijken van den 2den rang, 1 geestelijke van den 2den rang, die pensioen geniet; 14 niet bezoldigde geestelijken; 2 Nederlandsche studenten die zich tot het priestersambt voorbereiden en 17 leekebroeders.

In Nickerie is naast de woning der paters eene nieuwe kerk gebouwd.

Israëlietische gemeenten. Tot de Nederlandsche Israëlietische gemeente behoorden op ultimo December 1893 585 lidmaten, waarvan 254 mannen en 331 vrouwen.

Deze gemeente erlangde in 1893 een rabbijn, den heer J. S. Roos.

Het zielental van de Nederlandsche Portugeesch-Israëlietische gemeente bedroeg op ultimo December 1893 673, namelijk 326 mannen en 347 vrouwen.

H. Instellingen van liefdadigheid.

In 1893 alimenteerde de diaconie van de Nederlandsche hervormde gemeente 48 personen.

De diaconessenvereeniging *Liefdewerk* dier gemeente verleende nog aan 35 mannen en vrouwen ondersteuning; zij had 66 kinderen onder haar toezicht.

Bovendien slaagde deze vereeniging er in eene school voor nuttige handwerken ten behoeve van weesmeisjes in te richten.

De Evangelisch-Luthersche gemeente bedeelde 35 ouden en gebrekkigen met eene som van f 2092.

De Roomsch-Katholieke gemeente alimenteerde 341 weezen, waarvan 124 in de weeshuizen en 217 bij particulieren uitbesteed. Naast het huis van de zusterschool aan de Gravenstraat werd door deze missie een nieuw weeshuis voor meisjes gebouwd.

Weldadigheidsgesticht op 's lands grond Boniface. In dit gesticht werden op 31 December 1893 verzorgd 183 personen, waarvan 76 mannen, 75 vrouwen, 15 jongens en 17 meisjes. Hieronder zijn ook begrepen de kinderen die wegens jeugdigen leeftijd niet van de ouders kunnen gescheiden worden.

Buiten het gesticht werden gealimenteerd 6 mannen, 7 vrouwen, 2 jongens en 1 meisje.

De volgende staat toont aan de mutatiën onder de verpleegden in het gesticht gedurende 1893.

		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Op 1 Januari 1893 waren in het gesticht.		75	78	15	15	183
In dat jaar opgenomen. . . .		31	17	4	5	57
		106	95	19	20	240
In hetzelfde jaar afgeschreven wegens	overlijden. .	20	11	"	"	31
		86	84	19	20	209
	ontslag. . .	10	9	4	3	26
		76	75	15	17	183

Onder de wegens ontslag afgeschreven verpleegden waren 3 mannen en 2 vrouwen, die het gesticht eigendunkelijk verlieten;

1 meisje dat aan den natuurlijken vader afgestaan werd;

3 mannen en 2 vrouwen die op verzoek afgeschreven zijn;

3 vrouwen die op last van den agent-generaal zijn ontslagen;

2 vrouwen en 1 meisje, die door betrekkingen opgenomen werden;

2 mannen die op verzoek van den commissaris van politie werden afgeschreven;

4 jongens en 1 meisje, die den leeftijd van 15 jaren hadden bereikt; en 2 mannen die verklaard werden te lijden aan lepra.

In de inrichting werden per maand gemiddeld 183 personen verpleegd; dat is 6 meer dan in 1892.

Onder de verpleegden waren 136 inboorlingen, 22 Britsch-Indiërs, 20 Chineezen, 3 Europeanen en 2 Barbadianen [1]).

De kosten van onderhoud der behoeftigen in en buiten het gesticht bedroegen in 1893 f 21 046,01, dat is f 396,01 boven de raming.

Ten laste van het gesticht kwamen ook de kosten van voeding, verstrekt aan 36 van lepra suspect of besmet verklaarde personen, die in afwachting van hunne keuring of opzending naar het etablissement Batavia gehuisvest waren in het leprozenhuisje aan den gemeenen landsweg.

De kosten van voeding en onderhoud in het gesticht bedroegen gedurende 1893 per hoofd gemiddeld f 114,22.

Het aantal gealimenteerde weezen dat buiten het gesticht werd verpleegd bedroeg op ultimo December 1893 690. Het onmiddellijk toezicht over de gealimenteerde weezen wordt onder het beheer van de commissie van regenten uitgeoefend door het kerkelijk armbestuur der gemeente waartoe de wees behoort.

De gedurende het jaar 1893 plaats gehad hebbende mutatiën worden aangegeven in den volgenden staat, waarin de weezen zijn gerangschikt naar de verschillende gezindten waartoe zij behooren.

[1]) Het totaal van deze cijfers klopt niet met het aantal van 240 verpleegden in voorafgaande tabel. Het verschil is hier niet toe te lichten.

	Hervormde gemeente.		Evangelisch-Luthersche gemeente.		Roomsch-Katholieke gemeente.		Moravische Broeder-gemeente.		Totaal.		Totaal-generaal.
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
Op 1 Januari 1893 werden verpleegd	34	41	30	37	142	131	128	132	334	341	675
Bijgekomen	4	4	1	6	32	25	27	23	64	58	122
	38	45	31	43	174	156	155	155	398	399	797
Afgeschreven	6	10	6	3	19	20	24	19	55	52	107
Bleven op 31 December 1893 . .	32	35	25	40	155	136	131	136	343	347	690
	67		65		291		267		690		

Voor alimentatie werd in 1893 uit de koloniale kas uitgekeerd f 30 800, te weten:

aan de Nederlandsch-Hervormde gemeente. .	f	7 100,00
„ „ Evangelisch-Luthersche „ . .		3 700,00
„ „ Roomsch-Katholieke „ . .		10 000,00
„ „ Moravische Broedergemeente		10 000,00

Onder toezicht van den agent-generaal werden nog 47 behoeftige immigranten-weeskinderen gealimenteerd, namelijk 24 jongens en 23 meisjes. Van deze weezen werden 3 jongens en 2 meisjes in de gestichten der Roomsch-Katholieke gemeente te Paramaribo verzorgd, terwijl de overigen bij particulieren waren uitbesteed.

Aan alimentatie ten behoeve van deze weezen werd uitbetaald f 2610.

I. Onderwijs.

In April 1893 werd het erf aan de Steenbakkersgracht LE n°. 76 (breed 26 en diep 66,88 meter) gekocht voor de oprichting van een nieuw schoolgebouw, aan hetwelk de naam van Wilhelminaschool is gegeven. De eerste steen werd gelegd op den verjaardag van Hare Majesteit de Koningin. Het gebouw, dat in grootte en inrichting overeenkomt met de Willemschool, nadert zijne voltooiing.

In Juli 1893 werd eene school voor kinderen van Britsch-Indische immigranten op plantage Zoelen geopend, terwijl die op Waterloo tijdelijk gesloten werd.

Wegens het meer en meer verminderen van het getal jongelieden, die als leerlingen of toehoorders de lessen volgden, werd de cursus voor voorbereidend landbouwonderwijs met het einde van Juli opgeheven.

In September 1893 werden op de openbare school voor uitgebreid lager onderwijs 152 leerlingen (121 jongens en 31 meisjes) tot hoogere klassen bevorderd; 53 leerlingen bleven in de klasse waarin zij gedurende den afgeloopen cursus geplaatst waren, 5 leerlingen hadden geen deel genomen aan de openbare lessen. Aan 6 leerlingen van de zesde of hoogste klasse werd het getuigschrift wegens goed volbrachte studiën uitgereikt, terwijl het aan 1 moest geweigerd worden.

Het getal leerlingen op deze school was op ultimo December 1893 214, (173 jongens en 41 meisjes) verdeeld als volgt: [1])

in klasse B 24 jongens en 3 meisjes, te zamen 27 leerlingen,
„ „ I 22 „ „ 10 „ „ „ 32 „
in klasse II 28 jongens en 7 meisjes, te zamen 35 leerlingen,
„ „ III 27 „ „ 7 „ „ „ 34 „
„ „ IV 37 „ „ 6 „ „ „ 43 „
„ „ V 24 „ „ 6 „ „ „ 30 „
„ „ VI 11 „ „ 2 „ „ „ 13 „

Op Frederiksdorp werd, bij wijze van proef, de school voor één jaar heropend.

Het geëxamineerd personeel bij alle scholen voor gewoon lager en uitgebreid lager onderwijs bestond op het einde van 1893 te Paramaribo uit 6 onderwijzers van den 1sten en 7 van den 2den rang, 25 onderwijzers en 19 onderwijzeressen van den 3den rang, 28 onderwijzers en 9 onderwijzeressen van den 4den rang, 1 onderwijzer met akte alleen voor het teekenen, 1 onderwijzeres met akte alleen voor de Fransche taal, 1 onderwijzeres met akte alleen voor de Engelsche taal, 1 onderwijzeres met akte alleen voor de Nederlandsche taal en letterkunde (middelbaar onderwijs) en voor de Engelsche taal, 9 onderwijzeressen met akten alleen voor de handwerken voor meisjes, te zamen 67 onderwijzers en 40 onderwijzeressen; in de districten uit 3 onderwijzers van den 2den, 11 van den 3den en 16 van den 4den rang, te zamen 30 onderwijzers.

In het geheel 97 onderwijzers en 40 onderwijzeressen tegen 88 en 29 op gelijk tijdstip van 1892.

Te Paramaribo en in de districten werd nog hulp verleend in de scholen door 70 personen (45 vrouwelijke) en wel te Paramaribo door 63 (22 mannelijke en 41 vrouwelijke) en in de districten door 7 (3 mannelijke en 4 vrouwelijke).

Aan het hoofd van de 3 scholen bij de boschnegers stonden personen zonder onderwijzersakte.

Het getal scholen voor gewoon lager en uitgebreid lager onderwijs (die bij de boschnegers en die voor kinderen van Britsch-Indische immigranten niet meegerekend) bedroeg 46, waarvan 22 te Paramaribo en 24 in de districten en het aantal schoolgaande kinderen 6612 (3387 jongens en 3225 meisjes) van welke te Paramaribo 5101 (2478 jongens en 2623 meisjes) of ruim 77 pct. en in de districten 1511 (909 jongens en 602 meisjes) of bijna 23 pct.

Vergelijkt men deze cijfers met die op hetzelfde tijdstip van 1892 dan wijzen zij op eene vermeerdering te Paramaribo van 206 schoolgaande kinderen (92 jongens en 114 meisjes) en in de districten van 78 (52 jongens en 26 meisjes).

De schoolgaande kinderen waren op het einde van 1893 naar den leeftijd verdeeld als volgt:

162 beneden de 7 jaar, 5323 van 7—12 jaar en 1127 boven de 12 jaar,

tegen 111, 5087 en 1130 op gelijk tijdstip van 1892.

De verhouding van het onderwijzend personeel tot het aantal schoolgaande kinderen was te Paramaribo 1 geëxamineerde onderwijzer of onderwijzeres op 49 leerlingen (tegen 1 op 53,8 in

[1]) Naar aanleiding van hetgeen dienaangaande voorkomt in het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal op het Koloniaal Verslag van 1892 (West-Indië) kan worden medegedeeld dat, bij de behandeling in de Koloniale Staten van de Surinaamsche begrooting voor 1895, is gebleken dat het gerucht als zou het bezoeken van deze school voor meisjes onmogelijk zijn allen grond mist.

1892) en in de districten: 1 op 56 leerlingen (tegen 1 op 55,1 in 1892).

Van het aantal schoolgaande jongens en van dat der meisjes tot het aantal der schoolgaande kinderen was de verhouding als volgt: in de geheele kolonie 51,2 pct. jongens en 48,8 pct. meisjes, te Paramaribo 48,6 pct. jongens en 51,4 pct. meisjes en in de districten 60,2 pct. jongens en 39,8 pct. meisjes.

Rekent men de schoolgaande kinderen beneden den leeftijd van 7 en boven dien van 12 jaar niet mede, dan was de verhouding in de geheele kolonie 50,2 pct. jongens en 49,8 pct. meisjes, te Paramaribo 47,2 pct jongens en 52,8 pct. meisjes en in de districten 59,6 pct. jongens en 40,4 pct. meisjes.

Wordt het aantal schoolgaande kinderen naar gelang van de verschillende scholen verdeeld, dan krijgt men de volgende cijfers tot uitkomst:

te Paramaribo en in de districten:

voor rekening van	particulieren	919 kind.	of 13,9 pct.
	het Gouvernement	1940 „	„ 29,4 „
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	2075 „	„ 31,4 „
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1678 „	„ 25,4 „
te Paramaribo:			
voor rekening van	particulieren	911 „	„ 17,9 „
	het Gouvernement	1262 „	„ 24,7 „
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	1560 „	„ 30,6 „
	Roomsch-Katholieke geestelijken	1368 „	„ 26,8 „
in de districten:			
voor rekening van	particulieren	8 „	„ 0,5 „
	het Gouvernement	678 „	„ 44,9 „
op de gesubsidieerde scholen der	Moravische Broeders	515 „	„ 34,1 „
	Roomsch-Katholieke geestelijken	310 „	„ 20,5 „

De gemiddelde opkomst per dag en per 100 leerlingen is in 1893 geweest in de geheele kolonie 79, te Paramaribo 79 en in de districten 80. Gerangschikt naar den aard der scholen wijzen deze cijfers aan dat de gemiddelde opkomst in 1893 per dag en per 100 leerlingen was:

	in de geheele kolonie.	te Paramaribo.	in de districten.
op de niet gesubsidieerde particuliere scholen	85	85	—
op de gesubsidieerde particuliere scholen	85	85	—
op de Gouvernementsscholen	74	75	74
op de gesubsidieerde scholen der Moravische broeders	80	79	83
op de gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken	81	80	87

Het schoolbezoek was dus in 1893 zoowel te Paramaribo als in de districten iets beter dan in 1892.

De scholen der Moravische Broeders bij de boschnegers telden op ultimo December 1893 te zamen 28 leerlingen, namelijk: te Koffiekamp 21 (9 jongens en 12 meisjes), te Kwattahedé 4 (3 jongens en 1 meisje) en te Wanhatti 3 (1 jongen en 2 meisjes).

Op de scholen voor de kinderen van Britsch-Indische immigranten waren op dien datum de cijfers als volgt: op Marienburg 79 (61 jongens en 18 meisjes); op Zoelen 65 (59 jongens en 6 meisjes) en op Alliance 28 (13 jongens en 15 meisjes).

Op de vier categoriën van bewaarscholen te Paramaribo, namelijk op die van de Moravische Broeders en van de Roomsch-Katholieke geestelijken voor kinderen van onvermogenden, op die van de Roomsch-Katholieke geestelijken voor andere kinderen en op die van verschillende particulieren waren respectievelijk 195, 347, 82 en 154, te zamen 778 kinderen (346 jongens en 432 meisjes).

Aan de scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken in Coronie en te Nieuw-Nickerie zijn thans bewaarscholen verbonden. Op ultimo December 1893 gingen op de eerste school 18 kinderen (10 jongens en 8 meisjes), op de tweede 22 (12 jongens en 10 meisjes).

Zooals hierboven is vermeld, bedroeg het getal scholen op het einde van 1893 te Paramaribo 22 en in de districten 24, waarvan de verdeeling is:

a. te Paramaribo:

6 niet gesubsidieerde particuliere scholen,
1 niet gesubsidieerde particuliere school,
6 Gouvernementsscholen,
5 gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders,
4 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

b. in de districten:

14 Gouvernementsscholen,
7 gesubsidieerde scholen der Moravische Broeders,
3 gesubsidieerde scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken.

Op het eind van 1893 waren de plaatsen van vestiging en de bevolking der scholen in de districten als volgt:

a. Gouvernementsscholen:

1°.	op de plantage Nieuw-Meerzorg	78	leerlingen,
2°.	„ het station Frederiksdorp	38	„
3°.	„ „ fort Nieuw-Amsterdam	49	„
4°.	„ den grond Berlijn	36	„
5°.	„ „ „ Hanover	49	„
6°.	„ „ „ Onverwacht	43	„
7°.	„ „ „ Onoribo	29	„
8°.	„ de plantage la Rencontre	45	„
9°.	„ het station Groningen	14	„
10°.	„ den grond Hague	36	„
11°.	„ het dorp Totness	51	„
12°.	„ den grond Weltevreden	68	„
13°.	„ „ „ Ma mère	30	„
14°.	te Nieuw-Nickerie	120	„
	Te zamen	686	leerlingen

b. Scholen der Moravische Broeders:

1°.	op het etablissement Charlottenburg	50	leerlingen.
2°.	„ „ „ Wederzorg	26	„
3°.	„ „ „ Leliendaal	43	„
4°.	„ „ „ Clevia	39	„
5°.	„ „ „ Bersaba	38	„
6°.	„ „ „ Salem	200	„
7°.	„ „ „ Waterloo	119	„
	Te zamen	515	leerlingen.

c. Scholen der Roomsch-Katholieke geestelijken:

1°.	op het etablissement Marianella	49	leerlingen.
2°.	„ „ „ Maryshope	167	„
3°.	te Nieuw-Nickerie (St. Alphonsusschool)	94	„
	te zamen	310	leerlingen.

Evenals in vorige jaren werd ook in 1893 tweemaal gelegenheid gegeven tot het verkrijgen van akten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs. Bij het eerste examen, waaraan 15 candidaten deelnamen, namelijk 7 voor den 4den rang, 3 voor den 3den, 1 voor den 2den rang en 4 voor de handwerken voor meisjes, slaagden 2 candidaten voor den 4den, 1 voor den 3den, 1 voor den 2den rang en 3 voor de handwerken voor meisjes.

Aan het tweede examen namen 27 candidaten deel, namelijk 13 voor den 4den, 1 voor den 3den, 2 voor den 2den rang, 1 voor de Engelsche taal en 10 voor de handwerken voor meisjes. Van deze slaagden 5 voor den 4den rang, 1 voor de Engelsche taal en 5 voor de handwerken voor meisjes.

De normaalschool telde op het einde van 1893 27 kweekelingen, namelijk op den 1sten cursus 14 (8 mannelijke en 6 vrouwelijke) en op den 2den cursus 13 (12 mannelijke en 1 vrouwelijke), of 5 minder dan op gelijk tijdstip van 1892.

Aan het toelatingsexamen in October werd door 15 candidaten (9 mannelijke en 6 vrouwelijke), allen voor den eersten cursus, deelgenomen. Van dezen werden 3 mannelijke en 3 vrouwelijke toegelaten.

De centraalschool der Moravische Broeders had op ultimo December 1893 11 leerlingen. De ouderdom van den oudsten leerling was 20 en die van den jongsten 14 jaar, de gemiddelde leeftijd der leerlingen ruim 16 jaar. Bij de koloniale spaarbank stond in het begin van 1893 ten name van den inspecteur voor het onderwijs ingeschreven een bedrag van f 1419 (zijnde spaarpenningen, die voor ieder kind afzonderlijk nog niet tot f 1 waren aangegroeid.)

Gedurende 1893 werd nog f 4478 door den inspecteur in de spaarbank gestort. Van het geheele bedrag ad f 5897 werd (naarmate de spaarpenningen van ieder kind afzonderlijk f 1 of veelvouden hiervan bereikten) op naam van scholieren overgeschreven f 4601, zoodat bij het einde van het jaar een bedrag van f 1296 ten name van den inspecteur bleef staan.

Bij den inspecteur werd van de invoering der schoolspaarbank (Mei 1882) tot ultimo December 1893 door onderwijzers gestort f 62 423, na aftrek van de uitkeeringen bij het sluiten van scholen als anderszins. Van dit bedrag werd f 61 070 op naam van scholieren overgeschreven.

Op het einde van 1893 namen aan het sparen deel 3124 scholieren, zijnde ruim 47 pct. van het getal schoolgaande kinderen, terwijl 1468 scholieren in het bezit waren van boekjes der koloniale spaarbank, zijnde ruim 22 pct. van het getal schoolgaande kinderen en bijna 47 pct. van het getal deelnemers aan het sparen.

Voor verdere bijzonderheden betreffende dit onderwerp wordt verwezen naar het hierbij als bijlage *F* 1—2 opgenomen verslag van den inspecteur voor het onderwijs en den daarbij behoorenden staat.

J. Burgerlijke geneeskundige dienst. [1])

Te Paramaribo waren op ultimo December 1893 werkzaam 1 med. chir. et art. obst. doctor en 2 med. doctoren tevens arts, 3 artsen, 9 stedelijke heelmeesters tevens vroedmeesters, 17 apothekers en 7 vroedvrouwen.

In de districten waren gevestigd 15 stedelijke heelmeesters, tevens vroedmeester, terwijl 3 der te Paramaribo gevestigde geneesheeren belast zijn met praktijk in een deel der districten grenzende aan Paramaribo. Voorts 2 vroedvrouwen en 1 apotheker (deze laatste in Nickerie).

In elk der districten Boven-Suriname en Beneden-Commewijne was eene vrouw werkzaam aan wie door den geneeskundigen inspecteur eene vergunning is verleend, ingevolge art. 23 der geneeskundige verordening (*Gouvernementsblad* 1879 n°. 8), om verloskundigen bijstand te verleenen.

De gezondheidstoestand was in 1893, zoowel te Paramaribo als in de districten met uitzondering evenwel van Nickerie, beter dan in 1892.

De voornaamste ziektegevallen welke te Paramaribo voorkwamen waren intermitteerende koortsen, diarrhaea, ziekte van de ademhalingswerktuigen en catarrhale ongesteldheden. In de districten kwamen het meeste voor catarrhale ongesteldheden en malaria. Malaria was de heerschende ziekte in Nickerie, doch deze verminderde in het tweede halfjaar merkbaar. Daardoor verminderde vooral het aantal lijders dat de plantagehospitalen steeds gevuld hield.

De herbouwde yawsinrichting op het station Groningen in Beneden-Saramacca kwam op 31 Januari 1893 in werking. Sedert geschiedde de evacuatie derwaarts van lijders uit het militair hospitaal geregeld.

In den loop van 1893 werden 353 yawslijders opgenomen en verpleegd, waarvan 279 als hersteld werden ontslagen, zoodat op 31 December 74 lijders (31 mannen, 2 vrouwen, 24 jongens en 17 meisjes) overblijven.

Aan afzondering van yawslijders, die zich op de plantages voordeden, werd streng de hand gehouden. De ontruimde woningen werden behoorlijk gedesinfecteerd, alvorens ze door andere personen werden betrokken. Merkbaar is hierdoor het aantal yawslijders onder de immigrantenbevolking verminderd. Op de gronden, vooral onder de creolen, blijft de ziekte heerschen. Zoolang er geen wettelijke bepalingen bestaan waardoor dwang kan worden uitgeoefend, en dus afzondering van den lijder kan bevolen worden, zal de ziekte onder de creolenbevolking blijven voortwoekeren.

Voor de vaccinatiën werd gebruik gemaakt van de geregeld met de mails verzonden animale stof afkomstig van de 's Gravenhaagsche en Rotterdamsche vereenigingen tot bevordering der koepokstofinenting.

Deze stof werd overgebracht op kalveren in het parc vaccinogène. Met de verkregen stof vond de inenting algemeen gratis plaats zoowel in de stad als in de districten.

In 1893 werden te Paramaribo 646 personen ingeënt, waarvan 352 met bekend goed gevolg. Van de anderen bleef de uitslag onbekend.

De bij de geneeskundige verordening voorgeschreven halfjaarlijksche inspecties van de plantages waar immigranten gevestigd zijn vonden geregeld plaats. Meermalen werd de geneeskundige inspecteur vergezeld door den agent-generaal en den Engelschen consul. Ook op andere tijdstippen werden plantages en gronden geïnspecteerd.

Van de plantages, waar immigranten gevestigd zijn, kan gezegd worden dat deze eene goede geneeskundige behandeling en verpleging hebben, en dat niets wordt nagelaten wat hiervoor noodig is.

Het ziekenbezoek heeft geregeld tweemaal per week plaats en meermalen indien ernstige patienten daartoe aanleiding geven.

Het bezoek van den geneesheer bij de arbeiders op de gronden binnen het geneeskundig district heeft plaats eens in de veertien dagen, en verder zoo dikwijls de hulp van den geneesheer wordt ingeroepen.

Over het algemeen gaf de wijze waarop de districtsgeneesheeren zich van de hun opgedragen taak kwijten reden tot tevredenheid.

In de armenpraktijk te Paramaribo werden in 1893 behandeld 2572 personen. Het aantal afgegeven recepten was 20 532, waarvan 1007 in de apotheek van het militair hospitaal werden gereed gemaakt en 19 525 bij verschillende apotheken.

Het gemiddeld aantal recepten per patient was dus $7^{93}/_{100}$. De kosten beliepen f 6447,72 of gemiddeld $31^{3}/_{100}$ cent per recept.

Het onderzoek van de kinderen op de openbare scholen bedoeld bij art. 11 van de onderwijsverordening (*Gouvernementsblad* 1877, n°. 10) werd door door de geneesheeren belast met de armenpraktijk ingesteld.

De behandeling van aan trachoom lijdende kinderen vond geregeld plaats. Het aantal lijders dat op 1 Januari 1893 nog 788 bedroeg was op ultimo December tot 676 gedaald. Het hoogste aantal was in Maart toen het tot 829 was geklommen. Het laagste cijfer was 580 in Augustus, September en October.

In de kraaminrichting in het militair hospitaal hadden in 1893 34 verlossingen plaats.

Op het leprozenetablissement Batavia werden op 31 December 1893 verpleegd 95 lijders waaronder 2 Chineezen, 2 Britsch-Indiërs en 91 inboorlingen. Er hadden in 1893 plaats 2 geboorten en 8 sterfgevallen.

Er werd eene woning bijgebouwd tot huisvesting van 10 à 15 lijders, daar de ruimte in de overige gebouwen niet toeliet dat meerdere lijders werden opgenomen.

Rust en orde werden in 1893 op het etablissement niet gestoord.

In de bewaarplaats voor krankzinnigen werden op 31 December 1893 verpleegd 30 personen (19 mannen en 11 vrouwen).

Met den bouw van de nieuwe inrichting op den daarvoor aangekochten grond Wolffenbuttel is men reeds een goed eind gevorderd, terwijl de bouw van de huizen met bijgebouwen voor betalende lijders is aanbesteed. Het is te verwachten dat de inrichting met het begin van het volgende jaar in gebruik zal kunnen worden genomen.

[1]) Naar aanleiding van de opmerking voorkomende in het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal in wier handen is gesteld het Koloniaal Verslag betreffende West-Indië van 1892, kan worden medegedeeld dat in Nickerie geen behoefte aan meer geneeskundige hulp is.

Voor de aanstaande vestiging van een geneesheer in Boven-Para wordt verwezen naar de noot op bladz. 7 van dit Verslag.

Voor de in de kolonie voorgevallen geboorten en sterfgevallen wordt verwezen naar hoofdstuk *B* van dit verslag.
Verdere bijzonderheden betreffende den burgerlijken geneeskundigen dienst worden aangetroffen in het verslag van den geneeskundigen inspecteur (bijlage *G* 1-2).

K. Bouwdepartement.

Van de werken in 1893 aanbesteed en van die, welke onder het toezicht van het bouwdepardement geheel of gedeeltelijk werden uitgevoerd, worden vermeld:

de herstellingen aan de openbare school voor jongens aan de Wagenwegstraat, aan het hospitaalgebouw aan de Gravenstraat, aan de commissariswoning met nevengebouwen op het station Domburg, aan het gebouw voor werkzaal der gevangenen en aan de zittingkamer van de commissie van administratie over de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam, aan het gebouw voor den recherchedienst met bijbehoorende entrepots en den overdekten steiger aan den waterkant, aan de marechaussees- en roeiers-woningen met bijgebouwen op post Nassau en aan de woning voor den districts-commissaris van Coronie, het bouwen van eene dokterswoning met nevengebouwen op de stations Domburg en Frederiksdorp; het bouwen van een petroleum-entrepot aan de Zwartenhovenbrugstraat; en het maken van eene stalweide, tevens drinkplaats voor vee tegenover Nieuw-Nickerie.
In aanbouw zijn eene dokterswoning op La Prévoyance in Saramacca; een schoolgebouw aan de Steenbakkersgracht en eene commandantswoning, kazerne en infirmerie met daarbij behoorende nevengebouwen te Albina.
Ten behoeve van eene nieuwe krankzinnigeninrichting werden op den grond Wolffenbuttel aan de Gravenstraat de noodige delf- en andere grondwerken gedaan, terwijl met den bouw van de verschillende gebouwen van die inrichting een aanvang is gemaakt.
Voorts werden belangrijke reparaties aan onderscheidene tentvaartuigen, politiebooten en andere vaartuigen gedaan.
Bruggen en houten overgangen te Paramaribo en in de districten werden hersteld of door nieuwe vervangen.
Ten dienste van de politie op post Nassau werd een zeilsloep gebouwd.

L. Wegen en vervoermiddelen.

De ingenieur der 1ste klasse van het Indische waterstaatskorps D. H. Havelaar, van wiens commissie in het vorige verslag melding werd gemaakt, keerde in September 1893 na volbrenging van de aan hem opgedragen taak naar Nederland terug.
Twee groote werken zijn door hem ontworpen.

Die werken zijn in hoofdzaak:

1°. afsluiting van het zoogenaamde Saramaccakanaal door schut- en uitwateringssluizen aan den mond der Dominé's kreek, het gegraven gedeelte van het kanaal en het bovengedeelte van de Wanica.
Door uitvoering van dit werk zou behalve de verbetering der bevaarbaarheid van het kanaal verkregen worden, dat al dadelijk behoorlijk op loozing konden worden gebracht ruim 4200 H.A. benoorden het gegraven deel van het kanaal; dat de afwatering der gronden langs de Wanica eveneens verzekerd werd. Buiten bespreking blijven hierbij nog de gronden bezuiden het kanaal en langs de Tawijari.
De kosten van dit werk werden begroot op f 454,000, waaronder begrepen zijn de kosten voor de aanschaffing van een baggermolen, welke nog in dit jaar wordt uitgezonden.

2°. Inpoldering en op loozing brengen van omstreeks 2500 H. A. land, gelegen bij Paramaribo ten oosten en ten westen van den weg van Charlesburg, met verbetering van de Sommelsdijksche kreek die voor de afwatering daarvan moet dienst doen en afsluiting van laatstgenoemde aan den mond door eene afwateringssluis.
De kosten van dit werk zijn begroot op f 276 000.
Het voornemen bestaat om deze 2500 H. A. tot een waterschap te vereenigen en ook voor de langs het kanaal en de Wanica gelegen gronden de vorming van waterschappen in het leven te roepen.
Voor de invoering van eene wetgeving op de waterschappen zijn reeds voorbereidende maatregelen genomen.

De ingelanden van den eventueel op te richten polder ten oosten en ten westen van den weg naar Charlesburg zijn bijeengeroepen om hen in de gelegenheid te stellen hunne belangen voor te dragen.
Eene daartoe uit hen gevormde commissie heeft nog geen verslag uitgebracht.
Voor eene derde serie van gronden, afwaterende op de Drambrandersgracht, groot ± 1000 H.A., gelegen tusschen de gronden langs den weg van Charlesburg en die langs het kanaal van Saramacca, werd de mogelijkheid eener afwatering onderzocht.
Een ontwerp werd hiervan niet opgemaakt. Met afsluiting van den mond der Drambrandersgracht en eenige verruiming dezer laatste, waarvan de kosten globaal getaxeerd worden op f 100 000, kan ook de loozing dezer gronden verzekerd worden.
De afsluiting der verschillende kreeken van den mond kan mede ten goede komen aan de afwatering en rioleering der hoofdplaats en tevens medewerken ter oplossing van het reeds zoo lang aanhangige vraagstuk betreffende de voorziening in de behoefte aan water bij brandgevaar.
Tot verbetering en onderhoud van de loozing werden onderscheiden slooten schoongemaakt en opgedolven.
De steiger bij het departement der koloniale vaartuigen en de loskraan daarop ondergingen belangrijke herstellingen.
Aan den stijger tusschen het waaggebouw en de steenentrap werden verschillende werken uitgevoerd.
De algemeene steiger voor zeeschepen te Paramaribo alsmede dien te Nieuw-Rotterdam werden hersteld.
Verschillende bruggen werden gerepareerd.
Van de werkzaamheden tot het in orde brengen, onderhouden of verbeteren van de wegen in de districten kunnen worden vermeld:

die aan den weg tusschen fort Nieuw-Amsterdam en plantage Jagtlust in Beneden-Suriname;

die aan een gedeelte van het verlengde pad van Wanica in Beneden-Para;

die aan den weg tusschen Koffiekamp en Gégé in Boven-Suriname, en

die aan den weg tusschen Onverwacht, la Prospérité en Republiek.

Voorts werden, wat betreft de communicatie te water, in Beneden-Commewijne de vaart in de Orleanskreek verbeterd, en in Coronie het kanaal van Totness en dat van Mary's hope schoongemaakt en van stompen gezuiverd.
Voor het schoonmaken en in bevaarbaren staat brengen van de Craskreek in Boven-Cottica, het doen zuiveren van stompen van de Paradoorsnede in Boven-Para werden fondsen beschikbaar gesteld
Ook voor het in orde brengen van den weg achter Charlesburg, voor het verbeteren van den weg van de stad naar plantage Leonsberg in Beneden-Para en voor het onderhoud en de verbetering van straten en loozingen te Nieuw-Nickerie werden fondsen toegestaan.
De loozingen van de plantage Serah en Burnside en van de nederzetting Totness in Coronie werden verbeterd en onderhouden.
Met het schoonmaken van het Saramaccakanaal en de Wanicakreek werd voortgegaan.

Stoomvaartuigen. Het stoomschip *Curaçao* deed geregeld den veertiendaagschen maildienst naar Demerary, via Coronie en Nickerie, en werd nog gebruikt:

voor 3 reizen van den Gouverneur, namelijk een naar Albina en twee naar Nickerie;

voor een reis naar Albina;

3 maal voor het sleepen van schepen;

10 maal voor rivierdienst.

Dit stoomschip deed voorts 3 reizen naar de plantage Toevlucht om daar op de bank te worden schoongemaakt.
De *Nederland* werd, voor den gewonen rivierdienst gebruikt ook voor de diensten waarvoor de *Wilhelmina* was aangewezen, voorts 4 maal voor het sleepen van schepen, 2 maal voor reizen van den Gouverneur, namelijk: voor één reis naar Boven-Cottica

en één reis naar de Joden savanne, 1 maal tot het overbrengen van Britsch-Indische immigranten van het koelieschip naar Paramaribo, 1 maal voor het opvisschen van ankers van het koelieschip, en 1 maal voor het plaatsen van telegraafboeien.

De ketel van dit stoomschip werd geregeld schoongemaakt.

De *Wilhelmina* deed geregeld den rivierdienst tot 30 Mei. Op dien datum had, zoals reeds in het vorige verslag is vermeld, het ongeluk plaats met den ketel van dit vaartuig. De nieuwe ketel werd den 6den Januari 1894 per stoomschip *Prins Willem I* ontvangen.

De *Wilhelmina* kon in de tweede helft van Februari weder voor den dienst gebezigd worden. Het vaartuig werd den 27sten Maart 1894 gebruikt voor het sleepen van een schip.

De *Suriname* werd geregeld gebruikt voor reizen van districts-commissarissen, ommegaande rechters en andere hoofdambtenaren, alsmede voor commissiën, terwijl zij verder nog gebezigd werd voor de volgende diensten: 3 reizen van den Gouverneur; 5 maal voor den rivierdienst; 1 maal ten dienste van de telegraafmaatschappij. Het vaartuig werd eenige malen op het droge gehaald, geschraapt en geschilderd.

De *Cottica*, in Nickerie gestationneerd, werd in Januari naar Paramaribo gebracht. De stoomketel werd tweemaal uitgenomen: de eerste maal om te worden schoongemaakt en om het vaartuig te schilderen en de tweede maal om twee lekke nagels aan den bodem te vervangen door nieuwe.

Deze barkas werd na reparatie gebruikt voor dienstreizen van ambtenaren en commissiën; alsmede voor 3 reizen van den Gouverneur. Zij werd eenige malen op droog gehaald geschraapt en geschilderd.

De *Para* was ter beschikking van de districts-commissarissen van Beneden-Commewijne en van Boven-Cottica en den ommegaanden rechter te Marienburg. In October werd zij gerepareerd; de stoomketel werd uitgenomen en twee lekke nagels aan den bodem werden vernieuwd. De ketel werd geperst met waterdruk van 150 Eng. ponden per □ Eng. duim.

De *Creool II* werd gebruikt voor dienstreizen van ommegaande rechters en andere ambtenaren, wanneer geen andere stoombarkas beschikbaar was. De voor- en achterdeksels van den stoomketel en de verschillende brandplaten werden vernieuwd. Nieuwe waterpijpen werden ingezet. Het vaartuig werd op de helling gehaald en geheel nagezien. Eenige herstellingen en veranderingen werden aangebracht.

Zeilvaartuigen. De schoener *Nickerie* onderhield zooveel mogelijk den veertiendaagschen dienst op Albina en werd gebruikt: voor 2 reizen naar Coronie en Nickerie, voor 6 reizen naar Coronie, waarvan 1 van den Gouverneur; voor 1 reis naar Coronie en Batavia; voor 1 reis naar Cayenne in dienst van de telegraafmaatschappij; en voor 2 reizen om tonneboeien te verwisselen.

In de maand December werd de *Nickerie* buiten dienst gesteld, opgehaald, door eene commissie onderzocht en als onbruikbaar voor den dienst afgekeurd.

Ter vervanging van dien bodem wordt op Curaçao een schoener gebouwd, waarvoor, zooals in hoofdstuk M vermeld is, de koloniale huishoudelijke begrooting voor 1894 is verhoogd.

De kotter *Saramacca* bleef voor Coronie gestationneerd om de gemeenschap met den wal te onderhouden. Hij zeilde in November naar Frederiksdorp tot het overbrengen van een verhuisboedel.

M. Financieele zaken.

Muntwezen. De geldsomloop bleef in 1893 ongestoord.

Door de uitzending van pasmunt in November van dat jaar tot een bedrag van f 15 000, te weten: f 10 000 aan 10cent-stukken, f 2000 aan 2½-centstukken en f 3000 aan stukken van 1 cent, is in eene werkelijke behoefte voorzien.

Door de Surinaamsche bank werd in 1893 ingevoerd f 175 000 Nederlandsch zilver en f 86 000 vreemd goud; terwijl aan vreemd goud en zilver een bedrag van f 65 800 door haar is uitgevoerd.

Voorts werd door die inrichting f 540 aan Nederlandsch en f 43 570,80 aan vreemd goud aan reizigers verkocht.

Begrooting. De begrooting voor 1894 werd voorloopig vastgesteld bij verordening van 15 Juli 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 19) en definitief bij de wet van 3 Februari 1894 (*Staatsblad* n°. 24, *Gouvernementsblad* n°. 4). De uitgaven zijn geraamd op f 1 902 387,09[5], de opbrengst der koloniale middelen op f 1 564 813,33 en de bijdrage uit 's Rijks schatkist op f 337 573,76[5].

Bij de wet van 13 Juni 1894 (*Staatsblad* n°. 84) werd die begrooting verhoogd met f 30 000 voor de aanschaffing van eenen schoener.

Hierbij wordt overgelegd een vergelijkende staat (bijlage *I*) van de raming der ontvangsten en uitgaven, aangevende de tot 15 April 1894 gedane of wel op dat tijdstip bekende en vermoedelijk nog te doene ontvangsten en uitgaven over 1893. Blijkens dien staat hebben de uitgaven tot den 15den April 1894 bedragen f 1 865 244,18[5] of f 35 207,29 méér dan het geraamd totaal ad f 1 830 036,89[5] en de koloniale middelen en inkomsten f 1 721 979,62[5] of f 244 666,29[5] meer dan de raming ad f 1 477 313,33, zoodat volgens deze cijfers tot dien dag eene bijdrage uit 's Rijks schatkist wordt vereischt van f 143 264,56 (ongerekend de kosten van aanschaffing van bovenbedoelden schoener), of f 209 459,00[5] minder dan de aanvankelijk geraamde som van f 352 723,56[5].

In de koloniale huishoudelijke begrooting voor 1892 werden bij wet van 29 December 1893 (*Staatsblad* n°. 237, *Gouvernementsblad* 1894 n°. 3) wijzigingen gebracht. Het eindcijfer werd daardoor verhoogd met f 124 226,88 en mitsdien gebracht op f 1 770 747 97[5].

Daar echter de middelen opbrachten f 1 573 007,89 of f 82 394,56 meer dan het geraamde bedrag ad f 1 490 613,33, werd de bijdrage uit 's Rijks schatkist, die geraamd was op f 155 907,76 gebracht op f 197 740,08[5].

Bij de wet van 11 December 1893 (*Staatsblad* n°. 178, *Gouvernementsblad* 1894 n°. 2) werd het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten over 1888 vastgesteld.

Belastingen. Een overzicht van de opbrengst van de voornaamste belastingen in de laatste jaren wordt in onderstaanden staat gegeven:

Dienst-jaar.	Invoer-rechten.	Uitvoer-rechten.	Accijns op het binnenlandsch gedistilleerd.	Personeel.	Patent-recht.	Belasting op de huurwaarde der huizen.	Erf- en grondpacht en concessie-recht.	Tonnengeld der schepen.	Zegel-recht.	Successie- en overgangs-rechten.
1884	465 627	188 748	96 340	80 802	82 733	27 023	57 910	30 676	43 706	7 684
1885	428 967	153 617	92 803	86 152	79 691	30 239	82 334	23 328	44 778	1 933
1886	408 612	123 048	94 903	116 734	76 679	30 620	86 244	23 100	42 425	4 515
1887	541 935	134 140	103 025	106 774	76 947	28 924	11 446	22 427	33 455	11 456
1888	522 313	118 333	120 967	99 018	48 253	28 214	104 935	8 897	36 263	11 099
1889	651 776	113 680	112 601	90 839	49 283	29 949	101 205	8 244	27 183	11 860
1890	719 543	110 275	122 519	89 065	53 143	32 293	86 244	8 525	43 340	11 090
1891	714 647	90 635	801 830	82 991	51 073	33 248	96 639	7 947	31 930	14 958
1892	734 147	92 424	87 229	84 900	52 810	37 007	101 200	8 569	49 192	42 970
1893	841 988	98 690	109 334	89 128	53 640	38 113	130 349	8 064	43 976	7 923

In 1893 werd, ter tijdelijke vervulling van de vacature ontstaan door het ontslag van den heer C. M. Bremer als waarnemend controleur der belastingen en entreposeur benoemd de heer jhr. M. de Jonge, laatstelijk controleur te Venlo. De uitzending van den heer de Jonge had speciaal ten doel het ontwerpen van eene reorganisatie van den recherchedienst en van voorstellen tot herziening van het belastingwezen voor zooveel betreft de controle op de inning der belastingen.
Na aan de opdracht te hebben voldaan keerde de heer de Jonge in Juni 1894 naar Nederland terug.
Zijne voorstellen zijn in behandeling.
Op den 3den Augustus 1894 werd vastgesteld eene koloniale verordening op het houden van honden. Deze verordening, waarbij eene hondenbelasting wordt ingevoerd, is nog niet in het Gouvernementsblad afgekondigd.
Op denzelfden dag werd vastgesteld eene koloniale verordening, houdende aanvulling der verordening van 10 Mei 1887 (*Gouvernementsblad* n. 25) zooals die is gewijzigd bij die van 11 September 1889 (*Gouvernementsblad* van 1890 n°. 1).
De strekking van deze verordening, welke eveneens nog niet in het Gouvernementsblad is opgenomen, is vooreerst om steenkolen vrij ten invoer toe te laten, ten andere om uitbreiding te geven aan de vrijstelling van invoerrecht voor spoorwegmaterieel, enz. en eindelijk om den aangever de verplichting op te leggen om van de goederen, waarvoor hij de toepassing der vrijstelling verlangt, in de aangifte steeds de woorden te gebruiken van de verordening.

Hypotheekkantoor. Gedurende 1892 werden 174 borderellen van hypothecaire inschrijvingen tot zekerheid tot een totaal bedrag van f 556 947,72 ingeschreven.

Hiervan zijn:

voor crediethypotheken f 33 100, voor renteloos verstrekte gelden f 24 413,65, voor aanvoerkosten, enz. van Britsch-Indische immigranten f 131 359,80.
De bedongen rente wisselt af van 4 tot 12 pct.
14 subrogatien werden aangeteekend, 148 inschrijvingen werden doorgehaald tot een bedrag van f 451 916,15.

Hiervan zijn:

voor crediethypotheken f 115 200;
voor aanvoerkosten, enz. van Britsch-Indische immigranten f 134 465, voor renteloos verstrekte gelden f 4871,75;
voor den accijns op binnenlandsch gedistilleerd waarvoor stijlers in rekening zijn of zullen worden aangeslagen f 12 000.

Het ontvangen salaris van den hypotheekbewaarder bedroeg f 1722,51[5] tegen f 1587,50[5] in 1892.
Zegelrecht werd geheven op 2095 stukken, hieronder begrepen overdrachten van concessiën tot ontginning van delfstoffen f 23 568,86.
Aan plakzegels werd verkocht voor f 14 084,60 en het stempelzegel bracht f 1156,25 op, te zamen f 38 809,71.
Aan boeten wegens overtreding der zegelverordening werd ontvangen de som van f 169,42[5].

N. Personeele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

In het Gouvernementsblad werd in 1893 met betrekking tot dit hoofdstuk opgenomen:

onder n°. 27 de resolutie van 11 November 1893, 1[e]. A, n°. 8065, betreffende vrijen overtocht met een der koloniale vaartuigen aan ambtenaren aan wie binnenlandsch verlof is verleend. (Volgens dit besluit kan aan ambtenaren, die volgens art. 1 van het Koninklijk besluit van 28 November 1886 (*Gouvernementsblad* 1887 n°. 1), wegens langdurigen dienst aanspraak op buitenlandsch verlof kunnen doen gelden, of aan wie wegens ziekte binnenlandsch verlof voor drie maanden of langer is verleend, aan eerstbedoelden jaarlijks, aan laatstbedoelden voor éens vrije overtocht met een der koloniale vaartuigen worden toegestaan, eventueel mede aan de leden van hun gezin.)

onder n°. 29 de publicatie van 27 November 1893 ter afkondiging van het Koninklijk besluit van 26 October 1893 n°. 26, houdende wijziging van het 2de lid van art. 7 van het Koninklijk besluit van 28 November 1886 (*Gouvernementsblad* 1887 n°. 1) omtrent de buitenlandsche verloven aan Surinaamsche ambtenaren. (Ten gevolge van dit Koninklijk besluit kan een tot herstel van gezondheid verleend buitenlandsch verlof drie maal telkens voor zes maanden worden verlengd.)

O. Immigratie en kolonisatie.

§ 1. *Immigratie.*

Bij verordening van 17 Maart 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 10) werd, in navolging van hetgeen in vorige jaren plaats had, de verordening van 28 Februari 1883 (*Gouvernementsblad* n°. 5) van toepassing verklaard op het verschepingsseizoen 1893/1894.
De voorwaarden tot het bekomen van arbeiders uit Britsch-Indië voor het verschepingsseizoen 1894—1895 waren dezelfde als die voor het vorige seizoen en werden in het Gouvernements-Advertentieblad van 10 October 1893 n°. 87 bekend gemaakt.
Er werden ingeleverd 34 aanvragen voor 955 als volwassen berekende immigranten, ten behoeve van 9 suiker- en 25 cacao- en koffieplantages.
In Maart 1893 werd door het Koloniaal Bestuur de gelegenheid open gesteld om door zijne tusschenkomst immigranten uit Java te ontbieden.
In het verslag van 1893 werd medegedeeld dat destijds reeds 475 als volwassen berekende Javanen waren aangevraagd, doch dat dit getal wel zou klimmen tot 600.
Die verwachting werd overtroffen. Immers zijn er aangevraagd 637 als volwassen berekenden, en wel 295 ten behoeve van 4 suiker- en 342 ten behoeve van 22 cacao- en koffieplantages.
Van deze getallen hebben de agenten der Nederlandsche Handel-Maatschappij er aangevraagd 250, namelijk voor plantage Marienburg 75 en voor plantage Zoelen 175.
Op 30 April 1894 werd een telegram uit Batavia ontvangen, houdende bericht dat het Nederlandsch stoomschip *Voorwaarts* van daar was vertrokken met 593 als volwassen berekende immigranten.
Bij aankomst van het schip ter reede van Paramaribo op 16 Juni 1894 bleek echter dat aan boord waren 579 hoofden en wel 400 mannen en 155 vrouwen van 15 jaren en daarboven, 2 meisjes van 10 tot 15 jaren, 12 kinderen van 2 tot 10 jaren en 10 kinderen beneden 2 jaren.
Op reis overleden er 32 (25 mannen, 6 vrouwen en 1 zuigeling) en na aankomst ter reede van Paramaribo 3, (1 man en 2 vrouwen). Gedurende de reis zijn geboren 4 kinderen, waarvan 2 levenloos.
Bij aankomst moesten er al dadelijk 95 worden geëvacueerd naar het militair hospitaal en later nog uit het depot 185, ongerekend 2 die reeds toebedeeld waren.
In het geheel overleden tot en met ultimo Augustus 65 hoofden, waarvan 32 op reis, 3 op de reede, 27 in het militair hospitaal, 2 in het depot en 1 op de plantage alwaar hij den dag te voren was aangekomen.
Tot en met 7 September werden er 105 als hersteld uit het militair hospitaal ontslagen.
De behandeling in het militair hospitaal liet niets te wenschen over en met de aldaar nog verpleegd wordende immigranten ging het volgens de laatste berichten veel beter.
De voorloopig ingewonnen informatiën hebben niet geleid tot een strafvervolging tegen den schipper of den scheepsgeneesheer, daar het bewijs niet is geleverd dat zij zich aan misdrijf hebben schuldig gemaakt; terwijl eene vervolging van den schipper, naar aanleiding van de Nederlandsch-Indische ordonnantie van 13 October 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 179) — gesteld al dat overtredingen van die ordonnantie bewijsbaar zijn — in Suriname niet kan worden ingesteld en de Surinaamsche immigratieverordeningen in dit geval niet toepasselijk zijn, als zijnde alle overtredingen, die misschien door den schipper gepleegd zijn, buiten'slands begaan.
De toestand waarin deze immigranten zijn aangekomen heeft evenwel de vraag doen rijzen of in het algemeen wel de noodige zorg is besteed aan hunne inscheping en of wel met nauwgezetheid is nagegaan of bij het vertrek van de *Voorwaarts* uit Indië in alle opzichten was voldaan aan de voorschriften vastgesteld bij de aangehaalde ordonnantie van 13 October 1872 (*Indisch Staatsblad* n°. 179), betreffende het vervoer van inlanders uit Nederlandsch-Indië naar vreemde havens. Den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië is opgedragen daaromtrent een grondig onderzoek te bevelen.

Alleen uit Calcutta had in het jaar 1893 aanvoer van immigranten plaats met de schepen *Hereford* en *Grecian*.

De *Hereford* verliet Calcutta den 14den Januari 1893 en kwam in de kolonie aan den 18den April daaraanvolgende met 539 immigranten, te weten: 325 mannen, 133 vrouwen, 34 jongens en 23 meisjes van 2 tot 10 jaren en 24 kinderen beneden 2 jaren, waarvan 8 jongens en 16 meisjes.

Gedurende de reis vonden er 3 geboorten en 4 sterfgevallen plaats.

De *Grecian* verliet Calcutta den 4den September 1893 en kwam in Suriname aan den 19den December daaraanvolgende met 553 immigranten, te weten: 342 mannen, 138 vrouwen, 18 jongens en 27 meisjes van 2 tot 10 jaren en 28 kinderen beneden 2 jaren, waarvan 12 jongens en 16 meisjes.

Gedurende de reis vonden er 10 geboorten en 29 sterfgevallen plaats.

Om dezelfde redenen als in het vorige verslag is vermeld, had geen terugvoer van immigranten in het jaar 1893 plaats.

Op 1 Januari 1893 waren in de kolonie onder contract verbonden 57 immigranten uit West-Indië (52 mannen, 4 vrouwen en 1 meisje).

In den loop van het jaar verminderde dit getal door overlijden met 4 mannen; door ontslag na geëindigden diensttijd met 44 mannen, 4 vrouwen en 1 meisje; door ontbinding van het contract met 2 mannen; door desertie met 2 mannen; zoodat op 31 December 1893 geen immigrant uit West-Indië meer onder contract verbonden was.

Op 1 Januari 1893 waren in de kolonie onder contract verbonden 6336 immigranten uit Britsch-Indië, te weten: 3781 mannen, 1245 vrouwen, 711 jongens en 599 meisjes.

Dit getal vermeerderde in 1893: door aanvoer met 661 mannen, 263 vrouwen, 77 jongens en 91 meisjes, te zamen 1092 hoofden; [1]) door geboorte met 100 jongens en 100 meisjes; door reëngagement met 77 mannen en 2 jongens; door terugkeer van desertie met 5 mannen en 1 vrouw.

Daarentegen verminderde het getal: door overlijden met 79 mannen, 28 vrouwen, 26 jongens en 30 meisjes; door ontslag na geëindigden diensttijd met 214 mannen, 34 vrouwen, 27 jongens en 27 meisjes; door desertie met 6 mannen en 2 vrouwen; door ontbinding van het contract met 1 man en 1 vrouw; door afschrijving van weezen wegens het bereiken hunner meerderjarigheid met 4 mannen en 1 vrouw; terwijl 15 jongens en 17 meisjes, die den leeftijd van 15 jaren hadden bereikt, werden overgeschreven onder de mannen en de vrouwen.

Ten gevolge van de voormelde mutatiën, bedroeg op 31 December 1893 het getal onder contract verbonden immigranten uit Britsch-Indië 4235 mannen, 1460 vrouwen, 822 jongens en 716 meisjes, te zamen 7233.

Er werden 8 huwelijken tusschen Britsch-Indische immigranten voltrokken.

Bij 5 dier huwelijken zijn 10 kinderen gewettigd.

In de volgende mededeelingen betreffende de Britsch-Indische immigranten, zijn buiten rekening gelaten de immigranten aangevoerd met het schip *Grecian*, omdat genoemd schip op 19 December 1893 aankwam, tot ultimo dier maand geen geboorte of overlijden onder hen plaats vond en de toedeeling eerst den 2den Januari 1894 plaats had.

In 1893 was de verhouding tusschen de mannen en vrouwen gunstiger dan in 1892, en wel 335 vrouwen op de 1000 mannen.

Het getal geboorten bedroeg 200 tegen slechts 140 in 1892.

De sterfte bedroeg 163 personen, dus 2,50 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

Worden van dit sterftecijfer afgetrokken 8 accidenteele sterfgevallen die in 1893 plaats vonden, dan blijven er over 155 gewone sterfgevallen of 2,38 ten honderd van de gemiddelde bevolking. In 1892 was dit cijfer 2,62.

In het jaar 1893 werden op de voorwaarden der publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) ter uitoefening van den kleinen landbouw uit 's lands domein afgestaan aan 40 immigranten uit Britsch-Indië 80 hectaren land; terwijl krachtens de bepalingen van genoemde publicatie in allodialen eigendom en erfelijk bezit werden afgestaan:

aan 3 immigranten uit Britsch-Indië 9 hectaren land en aan 1 immigrant uit West-Indië 10 hectaren land.

Tot dusverre zijn achtereenvolgens krachtens meergenoemde publicatie afgestaan:

tot ultimo 1881	aan	4	immigranten	7	hectaren;
in 1882	„	11	„	38	„
„ 1883	„	6	„	14	„
„ 1884	„	3	„	10	„
„ 1885	„	32 [1])	„	69	„
„ 1886	„	4	„	12	„
„ 1887	„	8 [2])	„	16	„
„ 1888	„	10 [3])	„	17	„
„ 1889	„	54 [4])	„	106	„
„ 1890	„	43 [5])	„	86	„
„ 1891	„	16 [6])	„	31	„
„ 1892	„	15	„	30	„
„ 1893	„	40	„	80	„
in het geheel	aan	246	immigranten	516	hectaren.

In het verslag van 1893 werd vermeld dat door het Koloniaal Bestuur de noodige stappen waren gedaan tot inrichting van een vestigingsplaats voor immigranten die hunne werkovereenkomsten hebben vervuld en zich als kolonisten vestigen. Sedert werd daartoe door het Bestuur gekocht de verlaten plantage Alkmaar, gelegen aan de rivier Beneden-Commewijne, welke tot voormeld doel wordt ingericht.

Vermits, volgens de jongste uit Suriname ontvangen berichten, het jaarverslag van de koloniale spaarbank nog niet bij het Koloniaal Bestuur was ontvangen, kon het bedrag van het kapitaal dat op naam van Britsch-Indische immigranten in de spaarbank was belegd hier niet worden opgegeven.

Het aantal klachten tegen immigranten ingebracht wegens het niet naleven hunner werkovereenkomsten was, in verhouding tot de gemiddelde bevolking in 1893, voor de immigranten uit West-Indië belangrijk meer en voor die uit Britsch-Indië iets meer dan in 1892.

Het aantal klachten wegens overtredingen van anderen aard was voor de immigranten uit West-Indië belangrijk meer, daarentegen voor de immigranten uit Britsch-Indië iets minder dan in 1892.

Het aantal klachten wegens wanbedrijf was voor de immigranten uit Britsch-Indië iets meer dan in 1892.

Tegen immigranten uit West-Indië werd geen klacht wegens wanbedrijf ingebracht.

Het aantal klachten ter zake van misdaad was voor de immigranten uit Britsch-Indië iets meer dan in 1892. Tegen de immigranten uit West-Indië werd geen klacht ter zake van misdaad ingebracht.

Op 1 Januari 1893 waren op de plantage Marienburg onder contract verbonden 95 immigranten uit Java, te weten: 60 mannen, 29 vrouwen, 4 jongens en 2 meisjes.

Dit getal vermeerderde door geboorte met 1 meisje, en verminderde door overlijden met 1 man en 1 meisje, zoodat op 31 December 1893 onder contract verbonden waren 59 mannen, 29 vrouwen, 4 jongens en 2 meisjes.

Het geboortecijfer bedroeg ongeveer 3,45 ten honderd van het aantal vrouwen;

---

[1]) Deze cijfers kloppen niet met de vorenstaande opgaven betreffende de beide aanvoeren.

Dezelfde onnauwkeurigheid wordt aangetroffen in het verslag van den waarnemenden agent-generaal (bijlage J1).

De hiergenoemde cijfers schijnen echter juist te zijn, omdat de vorigen niet kloppen met het later te vermelden aantal in de kolonie onder contract aanwezige aantal Britsch-Indische immigranten op ultimo December 1893.

[1]) Waaronder 6 uit China en 2 uit West-Indië.

[2]) „ 2 „ „

[3]) „ 1 „ „ en 1 „ „

[4]) „ 2 „ „

[5]) „ 2 „ „ en 2 „ „

[6]) „ 1 West-Indië.

het sterftecijfer bijna 2,12 ten honderd van de gemiddelde bevolking.

De arbeid van de Javanen gaf bij voortduring over het algemeen reden van tevredenheid.

Ook hun gezondheidstoestand was alleszins bevredigend.

De tegen hen ingebrachte klachten wegens het niet naleven hunner werkovereenkomsten waren in 1893 in verhouding tot de gemiddelde bevolking 10,58 ten honderd;

die wegens overtredingen van anderen aard 1,06 ten honderd;

die wegens wanbedrijf bijna 1,06 ten honderd.

Ter zake van misdaad werd in 1893 geen klacht tegen hen ingebracht.

De cursus voor onderwijs in de Hindostansche taal, in het leven geroepen bij de resolutie van 26 April 1893, L°. A, n°. 3026, werd krachtens de resolutie van 31 Maart 1894, L°. A, n°. 2324, met ingang van 1 April 1894, opgeheven, gedeeltelijk ten gevolge van het weinige gebruik dat er van werd gemaakt, maar ook omdat de persoon belast met het geven van onderwijs, na terugkomst van een verleend verlof, niet genegen was om de lessen op de vroeger bepaalde uren voort te zetten, maar anderen wenschte vastgesteld te zien, welke bijna allen, die aan de lessen nog deelnamen, zeer ongelegen kwamen.

§ II. *Kolonisatie.*

Het aantal kolonisten, waarvan enkele nog behooren tot de in 1854 opgeheven Europeesche kolonisatie te Groningen aan de Saramacca, terwijl de meesten afstammelingen zijn van die kolonisten en sommigen uit gemengde huwelijken zijn geboren, bedroeg op 1 Januari 1893 152 personen, te weten: 40 mannen, 36 vrouwen, 37 jongens en 39 meisjes.

Dit getal vermeerderde in 1893:

door geboorte met 4 jongens en 7 meisjes;

door huwelijk met 1 man, 1 vrouw en 2 meisjes;

door erkenning door kolonisten van natuurlijke kinderen geboren uit inlandsche moeders met 2 jongens en 3 meisjes.

En daar in 1893 geen sterfgeval onder de kolonisten heeft plaats gevonden, waren op 31 December 1893 aanwezig 172 personen.

Hun veestapel bestond op 31 December 1893 uit:

769 runderen,

26 paarden,

7 muilezels,

46 steenezels

en eenig pluimvee.

Spoedig kan het rapport worden tegemoet gezien der bij resolutie van 3 October 1892, L°. B, n°. 6832 in het leven geroepen commissie om te onderzoeken en te adviseeren of kolonisatie van Europeanen, speciaal van Nederlandsche landbouwers, naar Suriname, ook uit een koloniaal oogpunt gewenscht is, aan welke eischen behoort te worden voldaan en welke steun behoort te worden verleend.

P. Nijverheid.

§ 1. *Ontginning van delfstoffen.*

In de onderstaande tabel wordt een overzicht aangetroffen van het aantal concessiën in 1893 voor de goudindustrie uitgegeven en van de oppervlakte van de gronden waarop zij betrekking hebben:

LIGGING.	Aantal concessiën in 1893 verleend.			Grootte (in hectaren) van de gezamenlijke concessiën.		
	Voor perceelen reeds vroeger uitgegeven.	Voor nieuwe perceelen.	Totaal.	Voor perceelen reeds vroeger uitgegeven.	Voor nieuwe perceelen.	Totaal.
In Boven-Suriname	65	126	119	40 631,33	47 070,31	87 701 64
„ Boven-Saramacca.	23	43	66	15 468,48	21 651,3	37 119,78
Aan de Boven-Marowijne *a*)	10	44	54	5 800	15 430	21 230
In het Lawagebied	13	22	35	96 417	11 671.90	108 088
	111	235	346	158 316,81	95 823.51	254 139.42

a In het vorig verslag zijn de cijfers omtrent de in 1892 uitgegeven en vernieuwde concessiën aan de Boven-Marowijne (het Lawagebied daaronder begrepen) onjuist opgegeven. In 1892 werden verleend (voor nieuwe perceelen) 58 concessiën met eene gezamenlijke oppervlakte van 55 092 H.A., terwijl hernieuwd werden (voor perceelen reeds vroeger uitgegeven) 9 concessiën met eene gezamenlijke oppervlakte van 84 824 H.A; alzoo te zamen 67 concessiën met eene gezamenlijke oppervlakte van 139 916 H.A.

Onder de 84 824 H A. zijn begrepen 2 concessiën te zamen groot 12 330 H A. oorspronkelijk voor 40 jaren verleend, waarvoor, ingevolge het 2de lid van art. 9 der verordening van 7 September 1882 (*Gouvernementsblad* n°. 19), in voege gewijzigd bij art. 2 der verordening van 11 Maart 1889 (*Gouvernementsblad* n°. 8), de retributie in 1892 is voldaan.

Onder de 9 concessiën in de eerste vier maanden van 1893 hernieuwd is insgelijks begrepen 1 concessie groot 250 H.A., waarvoor de retributie in 1893 is voldaan.

Van de hernieuwde concessiën vallen er 58 en van de nieuwe 217 in de categorie van 10 cents per hectare, 13 van de eerste soort en 6 van de tweede soort in die van 25 cents per hectare, en 37 van de eerste soort en 8 van de tweede soort in die van 50 cents per hectare (art. 9 der verordening van 7 September 1882 *Gouvernementsblad* n°. 19); terwijl 2 van de eerste soort en 4 van de tweede soort gedeeltelijk in de categorie van 10 cents en gedeeltelijk in de categorie van 25 cents per hectare vallen en 1 van de eerste soort gedeeltelijk in de categorie van 25 cents en gedeeltelijk in de categorie van 50 cents per hectare valt.

In de eerste vier maanden van 1894 werden tot voormeld doel:

a. verleend 72 concessiën met eene gezamenlijke oppervlakte van 31 421,96 hectaren, en wel aan of in de nabijheid van:

	concessiën.	hectaren.
de Boven-Suriname.	33	10 290,56
„ Boven-Saramacca	19	8 745,00
„ Boven-Marowijne	8	3 800,00
het Lawagebied	12	8 586,4

b hernieuwd 36 concessiën met eene gezamenlijke oppervlakte van 26 422,97 hectaren en wel aan of in de nabijheid van:

	concessiën.	hectaren.
de Boven-Suriname	28	20 091,97
„ Boven-Saramacca	5	3 931,00
„ Boven-Marowijne	2	1 200,00
het Lawagebied	1	1 200,00

Van deze hernieuwde concessiën vallen er 11 en van de nieuwe 69 in de categorie van 10 cents; 9 van de eerste soort en 2 van de tweede soort in die van 25 cents en 15 van de eerste soort en 1 van de tweede soort in die van 50 cents, terwijl 1 van de eerste soort gedeeltelijk in de categorie van 25 cents en gedeeltelijk in de categorie van 50 cents valt.

Gedurende 1893 is, volgens het voorschrift van het 2de lid van art. 9 der verordening van 7 September 1882 (*Gouvernementsblad* n°. 9) in voege gewijzigd bij art. 2 der verordening van 11 Maart 1889 (*Gouvernementsblad* n°. 8), de retributie betaald voor 27 concessiën te zamen 70 840,27 H.A. voor langer dan een jaar verleend, gelegen als volgt:

in Boven-Suriname voor 3 concessiën, te zamen groot 2020 H.A., vallende in de categorie van 10 cents; voor 4 concessiën, te zamen groot 1 639,74 H.A., vallende in de categorie van 25 cents en voor 9 concessiën, te zamen groot 37 105 H.A., vallende in de categorie van 50 cents;

in Marowijne voor 2 concessiën, te zamen groot 12 330 H.A., vallende in de categorie van 50 cents;

in Saramacca voor 4 concessiën, te zamen groot 3028 H.A., vallende in de categorie van 10 cents; voor 1 concessie groot 200 H.A., vallende in de categorie van 25 cents en voor 4 concessiën, te zamen groot 14 517,50 H.A., vallen dein de categorie van 50 cents.

Deze 27 concessiën zijn niet begrepen onder de in de aan het hoofd opgenomen tabel vermelde perceelen welke reeds vroeger zijn uitgegeven.

Voor langer dan één jaar zijn concessiën verleend:

in 1893:

in de Boven-Suriname: 7 perceelen voor 40 jaren, te zamen 5097 hectaren, waarvan 4497 hectaren tegen 10 cents en 600 hectaren tegen 50 cents; 1 perceel groot 200 hectaren voor 5 jaren tegen 10 cents;

in het Lawagebied: 1 perceel groot 200 hectaren voor 40 jaren tegen 10 cents;

in de eerste vier maanden van 1894:

in de Boven-Suriname: 1 perceel groot 600 hectaren voor 40 jaren tegen 10 cents en 2 perceelen, te zamen groot 394,8 hectaren, voor 37 jaren tegen 10 cents.

In 1893 werden 5 vergunningen tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van delfstoffen verleend, te zamen betrekking hebbende op 79 160 hectaren, allen aan den rechteroever der Corantijn (district Nickerie.)

Naar de aangiften door belanghebbenden bij de districtscommissarissen gedaan, bedroeg de hoeveelheid goud in 1893 gevonden aan of in de nabijheid van:

de Boven-Suriname	481 710,5	gram.
„ „ Saramacca	104 747,5	„
„ „ Marowijne [1])	92 295	„
het Lawagebied	188 891	„
Totaal	867 644	gram.

hetgeen, berekend tegen den prijs van f 1,37, eene waarde vertegenwoordigt van f 1 188 672,28.

Gedurende het 1ste kwartaal 1894 werd volgens gemelde aangiften gevonden aan of in de nabijheid van:

de Boven-Suriname	119 529	gram
de Boven-Saramacca	31 766	„
de Boven-Marowijne	17 688	„
het Lawagebied	37 880	„
Totaal	206 863	gram,

hetgeen, berekend naar gemelden koers, eene waarde vertegenwoordigt van f 283 482,31.

In 1893 was de uitvoer 1 159 675 gram, volgens den prijs van f 1,37 eene waarde van f 1 588 754.75 vertegenwoordigende. Hiervan werd uitgevoerd naar Nederland 833 118 gram, naar Groot-Britannië 69 937 gram, naar Amerika 114 823½ gram, naar Demerary 36 gram, en naar andere plaatsen 141 760½ gram.

De aangegeven waarde van den uitvoer van goud van den aanvang der industrie tot en met 1892 bedroeg blijkens het laatste verslag f 15 980 790,97⁵.

Dit cijfer klimt alzoo door den uitvoer in 1893 tot f 17 569 545,72⁵.

Van 1 Januari tot 30 April 1894 bedroeg de uitvoer 341 908⅓ gram, vertegenwoordigende eene waarde van f 468 414,64⁵.

Hiervan werd uitgevoerd:

Januari	112 986	gram.
Februari	37 327	„
Maart	104 367½	„
April	87 228	„

§ 2. *Landbezit, landbouw en andere ondernemingen.*

In 1893 zijn in allodialen eigendom en erfelijk bezit afgestaan 396,3198 hectaren.

In onderscheiden districten werd aan 21 personen vergunning verleend tot het kappen en bewerken van timmerhout voor eene totale uitgestrektheid van 9820,855 hectaren, tegen eene retributie van 10 cens per hectare. Bij resolutie van 16 April 1894, L°. B, n°. 2762 is de retributie op 20 cents per hectare gesteld wanneer de vergunning mede verleend wordt tot het kappen en bewerken van bolletriehout.

Onder de voor den kleinen landbouw in huur uitgegeven perceelen zijn begrepen 80 hectaren, welke kosteloos zijn afgestaan aan gewezen immigranten, krachtens de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23).

In de bij dit verslag gevoegde bijlage *K* zijn de uitkomsten van den landbouw in 1893 vermeld en ter vergelijking ook opgaven over de jaren 1891 en 1892 opgenomen.

De gebruikelijke opgaven betreffende de verschillende plantages en gronden, waarop suiker, cacao en andere producten worden verkregen zijn opgenomen in bijlagen *L*, *M*, *N* en *O*.

Het volgende wordt aan die staten ontleend.

In 1893 werd op 13 plantages suiker geproduceerd, op 83 [1] was cacao de hoofdcultuur, op 609 kleinere plantages en gronden werden zoowel cacao als producten van den kleinen landbouw geteeld, terwijl op 354 kleinere plantages en gronden uitsluitend bananen, koorn, rijst en aardvruchten werden verbouwd. Er werd een suikerplantage in 1893 verlaten, terwijl het aantal plantages en gronden alwaar cacao het hoofdproduct was steeg tot 691 en de kostplantages en gronden tot 354.

In bebouwing waren op het einde van 1893 op suikerplantages 2 067,98 hectaren waaronder zijn begrepen 115,94 hectaren waarop cacao en koffie worden verbouwd; op de cacao- en andere plantages 115 29 hectaren, terwijl in aanleg waren (dus nog geen product opleveren) 90,24 hectaren [2]).

De productie van 1893 overtrof die van 1892 aanmerkelijk.

Op ultimo December 1893 waren werkzaam:

[1]) In het vorig verslag zijn de cijfers omtrent het in 1892 en gedurende het 1ste kwartaal 1893 gevonden goud aan de Boven-Marowijne (het Lawagebied daaronder begrepen) onjuist opgegeven.
In 1892 bedroeg die hoeveelheid 210 166 gram en in het 1ste kwartaal 1893 56 100 gram.

[1]) Onder deze zijn gerekend de plantages die 3000 KG. en meer hebben geproduceerd.

[2]) Vergelijkingen met het jaar 1892 kunnen hier niet gemaakt worden omdat bij het opmaken der statistieken voor dit verslag een reeks van onjuiste cijfers in deze paragraaf van het verslag over 1892 aan het licht is gekomen.

op de suikerplantages 2928 immigranten en 1312 niet-immigranten;

op de cacaoplantages en gronden 2484 immigranten, 2471 niet-immigranten, 1810 eigenaren en 2539 pachters; en

op de plantages en gronden alwaar de suiker en cacaocultuur niet werd gedreven 23 niet-immigranten, 203 eigenaren en 1378 huurders;

op de gronden waar wel werd geteeld doch in 1893 niet werd geoogst 21 eigenaren, 199 huurders en 203 niet-immigranten,

zoodat de in de districten gevestigde arbeidersbevolking en met haar gelijkgestelden 15571 hoofden telde.

Hierbij behooren nog gevoegd te worden de blijkens den staat van betrekkingen, beroepen, ambachten enz., (bijlage *B*) te Paramaribo woonachtige 787 landbouwers en 499 veld- en fabriekarbeiders, die voor een groot deel op de nabij de stad gelegen plantages Tourtonne, Ma Retraite, Kwatta en op onderscheidene plantages in Beneden-Para gaan arbeiden. Het totaal der arbeidersbevolking bedroeg alzoo 16 857.

In de bijlage *P*, *Q* en *R* zijn vervat opgaven nopens den verrichten arbeid en het verdiende loon. Daaruit blijkt dat door creolen en andere vrije arbeiders 199 219$^{3}/_{4}$ taken werden verricht op plantages alwaar geen immigranten gevestigd zijn en 605 385$^{3}/_{4}$ taken op plantages alwaar immigranten gevestigd zijn en op eerstgemelde plantages f 147 269,97^{5} en op laatstgemelde f 481 580,90 aan loon is uitbetaald, terwijl bovendien nog een bedrag van f 43 631,75 betaald werd, waarvan niet is opgegeven door hoeveel arbeiders en voor hoeveel taken het genoten is.

Bijaldien bij deze cijfers gevoegd worden de door de immigranten verrichte 934 200 taken en het door hen verdiende loon ten bedrage van f 633 331,71$^{1}/_{2}$, dan blijkt dat op de plantages waar de groote landbouw gedreven wordt in 1893 zijn verricht 1 738 805$^{1}/_{2}$ taken, ongerekend den arbeid van de ploegarbeiders, en dat voor dien arbeid en voor het door de ploegarbeiders geleverde werk aan loon is uitbetaald f 1 305 816,34.

Op ultimo December 1893 waren door het Gouvernement 1722.1943 hectaren, verdeeld in 2357 perceelen, aan 2310 personen in huur afgestaan, waarvan 736 perceelen, met eene oppervlakte van 73,1434 hectaren, te Paramaribo gelegen zijn. Het aantal huurders daarvan bedroeg 770. De overige 1621 perceelen (1649,0509 [1]) H. A.) zijn ter uitoefening van den kleinen landbouw uitgegeven aan 1540 personen, waaromtrent de volgende nadere opgave kan worden verstrekt.

DISTRICTEN.	Aantal perceelen.	Oppervlakte in hectaren.	Aantal huurders.
Beneden-Suriname en Para .	162	241,6304	144
Boven-Suriname en Para . .	203	271,7548	153
Commewijne en Cottica . .	53	99,25	55
Beneden-Saramacca	366	774,46	375
Boven-Saramacca.	39	77,5	42
Coronie	214	176,9890	217
Nickerie	66	121,6463	68
Marowijne	16	43,4647	13

Uit het volgend staatje blijkt hoevele van de bedoelde perceelen en huurders zich bevonden op de centrale door het Gouvernement aangelegde vestigingsplaatsen.

Ter vergelijking bevat het tevens opgaven over 1892.

1) Dit getal komt niet overeen met de totalen van de beide volgende staatjes. Waar de fout schuilt is hier niet op te lossen.

CENTRALE VESTIGINGSPLAATS.	Aantal perceelen.		Verhuurde oppervlakte in hectaren.		Aantal huurders.	
	1892.	1893.	1892.	1893.	1892.	1893.
Bij het fort Nieuw-Amsterdam. . . . . . (Beneden-Suriname).	110	98	109	117,7667	90	98
Op Domburg . . . . (Boven-Para).	183	190	238	247,60	151	158
„ Totness . . . . (Coronie).	211	214	177	176,9890	214	217
	504	502	524	542,3557	455	473

Met betrekking tot de balata-industrie zijn in het Gouvernementsblad van 1893 opgenomen:

onder n°. 15, de resolutie van 18 Mei 1893, L. B., n°. 3576, houdende aanwijzing van ambtenaren bedoeld in de verordening van 21 Januari 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 14);

onder n°. 16 en 17, bepalingen omtrent het voorhanden hebben van geneesmiddelen en verbandstukken en het toedienen van geneesmiddelen in voorkomende ziektegevallen bij arbeiders op balata-concessiën.

Tot exploitatie van balata zijn in 1893 overeenkomstig de voorschriften der verordening van 21 Januari 1893 (*Gouvernementsblad* n°. 14) verleend 8 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 68 960 hectaren tegen betaling van eene retributie van 10 cents per hectare verleend, en wel:

in Boven-Cottica	1	tot eene oppervlakte van	7 000 hectaren;
„ Saramacca	3	„ „ gezamenlijke oppervlakte van	11 960 „
„ Marowijne	1	„ „ „ „	10 000 „
„ Nickerie	3	„ „ „ „ „	4 000 „
	8	„ „ „ „ „	68 960 hectaren.

Gedurende de eerste vier maanden van 1894 werden tot gemeld doel verleend 6 concessiën tot eene gezamenlijke oppervlakte van 85 000 hectaren, eveneens tegen betaling van 10 cents per hectare, en wel:

in Nickerie	5	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	80 000 hectaren,
„ Saramacca	1	„ „ „ „	5 000 „
	6	„ „ „ „	85 000 hectaren.

Één concessie in Saramacca in 1893 uitgegeven werd vergroot met een daaraan grenzend terrein van 670 hectaren en eene concessie in Nickerie met een terrein groot 3100 hectaren.

Tot het doen van onderzoek naar de aanwezigheid van bolletrieboomen werden in 1893 verleend 47 vergunningen tot eene gezamenlijke oppervlakte van 1 648 764,5 hectaren, en wel:

in Boven-Cottica	4	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	120 000 hectaren,
„ Saramacca	14	„ „ „ „ „	352 790 „
„ Nickerie	21	„ „ „ „ „	869 946 „
„ Marowijne	5	„ „ „ „ „	229 337,5 „
tusschen Suriname en Boven-Commewijne	2	„ „ „ „ „	56 600 „
ten zuiden van den Atlantischen Oceaan (district Beneden-Para, thans Beneden-Suriname)	1	„ „ „ „	20 091 „
	47	„ „ „ „ „	1 648 764,5 hectaren.

Onder deze 47 vergunningen zijn er 8 begrepen, tot eene oppervlakte van 247 800, hectaren welke verlengd zijn na expiratie van den termijn waarvoor de vergunning oorspronkelijk werd verleend, en wel:

in Boven-Cottica	2	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	20 000 hectaren,
„ Saramacca	5	„ „ „ „ „	177 800 „
„ Nickerie	1	„ „ „ „	50 000 „
	8	„ „ „ „ „	247 800 hectaren.

Gedurende de eerste vier maanden van 1894 werden verleend 6 vergunningen tot eene gezamenlijke oppervlakte van 270 100 hectaren, verdeeld als volgt:

in Nickerie	4	tot eene gezamenlijke oppervlakte van	195 000 hectaren,
tusschen Suriname en Commewijne	2	„ „ „ „ „	75 100 „
	6	„ „ „ „ „	270 100 hectaren.

Onder de bedoelde 6 vergunningen is er een begrepen tusschen Suriname en Commewijne voor eene oppervlakte van 34 100 hectaren, welke verlengd is na expiratie van den termijn waarvoor de vergunning oorspronkelijk werd verleend.

In 1893 werd 32 546 K.G. balata ter markt gebracht.

§ 3. *Veeteelt.*

De veestapel bestond op ultimo December 1893 uit 4827 runderen, 260 paarden, 428 muildieren en ezels, 253 schapen, 817 geiten en 2052 varkens.

Vergeleken met 1892 is er eene vermeerdering van 389 runderen, 44 paarden, 38 muildieren en ezels en 6 varkens, terwijl de geiten eene vermindering van 16 ondergingen en de schapen van 24.

§ 4. *Kleine neringen.*

Er waren in 1893, volgens opgaven van de districts-commissarissen, 160 winkels, 13 bakkerijen, 22 slijterijen en 6 slachterijen. Onder de gemelde 160 winkels waren er 90 waar tevens het beroep van slijter en tapper en 3 waar tevens het beroep van slijter en bakker werd uitgeoefend. Bovendien waren 2 der winkeliers geadmitteerd als kruit- en geweerverkoopers.

Bij vergelijking met 1892 waren er 24 winkels, 37 slijterijen en 1 slachterij meer dan in dat jaar.

§ 5. *Handel en scheepvaart.*

Quarantainemaatregelen waren in 1893 niet noodig.

Veel verandering in den handel was niet merkbaar. Alleen bestond ten gevolge van den milden cacao-oogst een levendiger uitvoerhandel dan in het jaar te voren.

De waarde van den invoer bedroeg in 1893 f 491 964 en die van den uitvoer f 1 616 444 meer dan in 1892.

Gedurende 1893 kwamen 9 schepen minder aan dan in het jaar te voren, doch met 2821 tonnen inhoud meer. Eveneens was het aantal schepen dat uit de kolonie vertrok 9 minder dan in 1892, doch met een meerderen inhoud van 1752 tonnen.

Uit de hierbij overgelegde staten, bijlagen *T*, *U*, *V*, *W*, *X* en *IJ*, ziet men de beweging in handel en scheepvaart.

Uit die staten blijkt dat in 1893:

a. in de kolonie zijn aangekomen 206 schepen, metende te zamen 81 541 tonnen, waarvan uit:

Nederland	23	schepen, metende	19 715 ton;
Groot-Britannië	10	„ „	3 103 „
Londen, via Britsch-Guyana	11	„ „	10 755 „
Noord-Amerika	17	„ „	5 795 „
New-York, via Curaçao	18	„ „	19 419 „
Martinique, via Demerary	12	„ „	5 988 „
Martinique	7	„ „	855 „
Cayenne	15	„ „	8 700 „
Barbados	16	„ „	1 278 „
Demerary	69	„ „	2 363 „
Venezuela	1	schip, „	54 „
St. Martin	1	„ „	82 „

Calcutta	2 schepen, metende	2 741 ton;
Trinidad	3 „ „	252 „
Freetown.	1 schip, „	441 „
	206 schepen, metende	81 541 ton;

b. uit de kolonie zijn vertrokken 206 schepen, metende te zamen 80 838 tonnen, naar:

Nederland	20 schepen, metende	18 825 ton,
Groot-Britannië	4 „ „	940 „
Londen, via Britsch-Guyana	3 „ „	2 847 „
Noord-Amerika	14 „ „	5 413 „
New-York, via Curaçao .	17 „ „	18 298 „
Martinique, via Demerary	12 „ „	5 988 „
Martinique	8 „ „	1 759 „
Cayenne	15 „ „	7 904 „
Barbados.	29 „ „	4 301 „
Demerary.	71 „ „	5 984 „
Santa Cruz	2 „ „	712 „
Berbice	4 „ „	4 003 „
Trinidad	3 „ „	1 054 „
St. Lucie.	1 schip, „	926 „
Cuba	1 „ „	330 „
Jamaica	1 „ „	282 „
Guadeloupe	1 „ „	1 272 „
	206 schepen, metende	80 838 ton.

Nog blijkt uit die staten dat:

1°. de aangegeven waarde van den invoer heeft bedragen uit:

Nederland	f 3 226 676
Groot-Britannië	519 090
Amerika	1 226 387
Frankrijk	36 668
Demerary	450 166
Barbados	101 152
Cayenne	3 024
Curaçao	24 691
Trinidad	f 55 719
andere plaatsen	86 792
Totaal . . .	f 5 730 365

2°. de aangegeven waarde van den uitvoer heeft bedragen naar:

Nederland	f 1 574 520
Groot-Britannië	410 389
Amerika	2 999 228
Demerary	102 764
Barbados	11 770
Frankrijk	139 780
Cayenne	181 099
Curaçao	370
andere plaatsen.	47 711
Totaal . . .	f 5 467 631

In de laatste vijf jaren bedroeg de waarde van den uitvoer in:

1889.	f 4 893 355
1890.	5 366 258
1891.	5 273 335
1892.	5 238 401
1893.	5 730 365

of gemiddeld f 5 420 232, dat is f 310 143 minder dan de waarde van den invoer in 1893.

De uitvoer bedroeg aan geldswaarde in:

1889.	f 3 521 867
1890.	4 272 692
1891.	3 994 616
1892.	3 851 187
1893.	5 467 631

of gemiddeld f 4 221 598, dat is f 1 246 033 minder dan de waarde van den uitvoer in 1893.

Van de voornaamste producten zijn in de laatste drie jaren uitgevoerd de hoeveelheden welke met de gemiddelde waarde per gram, kilogram of liter hieronder worden vermeld, als:

BENAMING DER PRODUCTEN.	1891.		1892.		1893.	
	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.	Hoeveelheid.	Gemiddelde waarde.
Balata	95 587 K.G.	f 1,50	120 679 K.G.	f 1,50	32 546 K.G.	f 2,00
Cacao	2 210 695 „	0,60	1 689 175 „	0,65	3 498 000 „	0,70
Goud	820 902^5 gr.	1,37	1 078 965 gr.	1,37	1 159 675 gr.	1,37
Koffie	477 K.G.	1,50	1 556 K.G.	1,20	15 257 K.G.	1.20
Melasse { Muscovado	215 520 L.	0,10	191 383 L.	0,06	81 375 L.	0,06
Melasse { Vacuumpan	970 293 „	0,05	1 034 982 „	0,03	846 695 „	0,03
Rum en dram	353 891 „	0,15	409 948 „	0,18	341 277 „	0,18
Suiker { Muscovado	952 002 K.G.	0.14	788 253 K.G.	0,13	6 770 300 K.G.	0,15
Suiker { Vacuumpan 1ste product .	5 392 094 „	0,25	4 110 239^5 „	0,17	6 143 738 „	0,17
Suiker { Naproduct	370 972 „	0,10	582 770 „	0,10	440 840 „	0,10

§ 6. *Zeebrieven.*

Er werden in 1893 geene zeebrieven uitgereikt.

§ 7. *Passen aan vaartuigen.*

In 1893 werden 198 passen afgegeven, waaronder 33 voor Nickerie en 1 voor Coronie.

§ 8. *Betonning, bakens en loodswezen.*

In den toestand van het loodswezen kwam geene verandering.
De ton voor plantage Susanna'sdaal werd weggenomen, omdat het vaarwater aldaar geen gevaar meer voor de scheepvaart opleverde.
De tonnen in de monden der Suriname- en Nickerie-rivieren, alsmede die voor het fort Nieuw-Amsterdam werden in den loop van het jaar allen verwisseld en verplaatst, al naar mate zich in het vaarwater veranderingen voordeden.

Q. Posterij, telegraphie en telephonie.

Posterij. In 1893 werden behalve de reeds in het vorig verslag vermelde besluiten enz. nog opgenomen:

onder n°. 24, het besluit van 26 October 1893, waarbij wordt gewijzigd art. 3 van het besluit van 12 September 1892 (*Gouvernementsblad* n°. 43), houdende bepalingen betreffende de verzending van geld door middel van postwissels in het buitenlandsch postverkeer der kolonie Suriname. Bij dit besluit werd de maatstaf van herleiding voor geldverzending door middel van postwissels naar Duitschland gewijzigd, in dier voege dat thans f 1 = 1 mark 68 pfenning, eene verhooging in koers dus van 1 pfenning;

onder n°. 34, de resolutie van 30 December 1893, lit. A, n°. 9267, ter bekendmaking van de wijziging van art. 16, § 1*a* van het algemeen postverdag van Weenen (*Gouvernementsblad* 1892 n°. 26).
Voorts zijn in het Gouvernementsblad van 1894 nog opgenomen:

onder n°. 5, de publicatie van 9 Maart 1894, waarbij wordt afgekondigd het Koninklijk besluit van 10 Januari 1894 n°. 12, houdende algemeene bepalingen omtrent de verzending van pakketten in het buitenlandsch postverkeer der Nederlandsche koloniën in West-Indië;

onder n°. 6, de resolutie van 8 Maart 1894, lit. A, n°. 1756, houdende wijziging van art. 47 van het reglement op den binnenlandschen postdienst in Suriname, vastgesteld bij resolutie van 18 Juni 1888, lit. A, n°. 3354 (*Gouvernementsblad* n°. 22).
De opbrengst van den verkoop van frankeerzegels, briefkaarten, enz. bedroeg in 1893 f 32 213,73, zijnde door het postkantoor te Paramaribo verkocht aan:

frankeerzegels	f	26 808,04
briefkaarten		1 065,15
portzegels		1 488,82⁵
postwisselformulieren		11,35
	f	29 373,36⁵

Aan passage en vrachtgelden werden geïnd respectievelijk op:

de postboot naar Beneden-Saramacca	f	412,42⁵
de postboot naar Beneden-Para (op 1 October 1893 in dienst gesteld)		74,95
te zamen	f	487,37⁵

welk bedrag gevoegd bij het totaal ad f 29 373,36⁵ eene generale opbrengst van het kantoor te Paramaribo oplevert van f 29 860,74.
In 1892 bedroegen de ontvangsten f 32 269,62⁵ of f 2408,88⁵ meer dan in 1893.
Door het kantoor te Paramaribo werden 1469 buitenlandsche postwissels afgegeven tot een gezamenlijk bedrag van . . . f 56 731,60⁵
en door het kantoor in Nickerie 91 stuks tot een bedrag van . . . 2983,93

te zamen 150 stuks . . f 59 715,53⁵

In 1892 werden afgegeven 1284 stuks, ad f 40 719,87; eene eene vermeerdering alzoo van 276 stuks met een voordeelig verschil van f 18 995,66⁵.
Uitbetaald werden:

te Paramaribo	164 stuks ad	f	4 509,82
in Nickerie	5 „ „		174,99
te zamen	169 stuks ad	f	4 684,81

terwijl in 1892 uitbetaald werden 139 stuks ad f 4332,50 of in 1893 30 meer tot een bedrag van f 352,31.
Binnenlandsche postwissels werden in 1893 afgegeven door de kantoren te:

Paramaribo	33 stuks ad	f	1043,04⁵
Coronie	33 „ „		1021,77
Nickerie	131 „ „		2734,29
Albina	21 „ „		370,75
te zamen	218 stuks ad	f	5169,85⁵

Uitbetaald werden door de kantoren te:

Paramaribo	183 stuks	ad f	4 075,81
Coronie	8 „	„	188,88⁵
Nickerie	27 „	„	924,16
Te zamen	218 stuks	ad f	5 188,85⁵

Op 1 October 1893 werd bij wijze van proef een wekelijksche postdienst met een roeivaartuig geopend tusschen Paramaribo en het districts Boven-Para.
De bijlagen Z [1] en [2] geven een overzicht van het aantal verzonden en ontvangen brieven, briefkaarten en andere stukken gedurende 1893.

Telegraphie en telephonie. De telegraphische verbinding met Europa ondervond geen storing. Wel die met het naburige Fransch-Guyana. Bij herhaling was deze kabel defect.
Bij resolutie van 7 Maart 1894, Lit. A, n°. 1730 zijn bepalingen vastgesteld betrekkelijk aansluiting door particulieren aan bestaande of nader tot stand te komen Gouvernements telephoonlijnen.
De opbrengst van telephoonberichten, door particulieren verzonden was f 1 600,31 tegen f 1 302,79 in 1892.

De Minister van Koloniën,
BERGSMA.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE SURINAME VAN 1894.

(5. 1.)

VERSLAG.

A. Bevolking.

Eene statistiek van de bevolking, de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken op de verschillende eilanden der kolonie Curaçao over de jaren 1888—1893 wordt aangetroffen in bijlage **A** van dit verslag, terwijl in den ondervolgenden staat wordt vermeld hoe de ingezetenen op het einde van 1893 waren te verdeelen naar hunne geboorteplaatsen en naar de kerkgenootschappen waartoe zij behoorden.

In dezen staat zijn, in tegenstelling met de statistiek in bijlage **A**, ook de onderofficieren en manschappen van het garnizoen begrepen.

	Getal-sterkte der bevolking.	WAARVAN GEBOREN:				INDEELING NAAR DE KERKGENOOTSCHAPPEN.			
		op het eiland.	elders in West-Indië.	in Nederland.	in andere oorden.	Hervormden.	Methodisten.	Roomsch-Katholieken.	Israëlieten.
Curaçao	27 558	25 907	339	369	943	3 742	"	25 009	807
Bonaire	4 275	4 221	18	21	15	146	"	4 128	1
Aruba	8 065	7 955	32	11	67	520	"	7 544	1
St. Martin (Ned. gedeelte)	3 718	3 621	83	11	3	2 739	"	979	"
St. Eustatius	1 660	1 512	140	5	3	266	1 146	248	"
Saba	1 963	1 927	19	3	14	1 309	"	654	"
Totaal	47 239	45 143	631	420	1 045	5 622	1 146	38 542	809

Op de bovengenoemde eilanden bedroeg het getal gehuwden, weduwnaars en weduwen respectievelijk: 3450, 999, 1918, 646, 307 en 588.

Van die geboorten waren in 1893:

	in echt.	buiten echt.
op Curaçao	400	683
" Bonaire	149	99
" Aruba	220	93
" St. Martin (Ned. ged.)	42	107
" St. Eustatius	19	51
" Saba	57	17

Bij opvolgend huwelijk werden op die eilanden respectievelijk gewettigd 47, 0, 47, 48, 10 en 0 kinderen.

Ter voldoening aan art. 1 der verordening van 1874 (*Publicatieblad* n°. 22) werden als ingezetenen ingeschreven: op Amba 21, op St. Martin (Ned. ged.) 2 en op Saba 3 personen.

Op Curaçao, Bonaire en St. Eustatius had geen inschrijving plaats.

B. Mededeelingen van algemeenen aard.

Orde en rust bleven in 1893 in de kolonie ongestoord.

In dat jaar zijn op alle eilanden der kolonie overvloedige regens gevallen.

De Gouverneur heeft den 25sten Januari 1893 eene inspectiereis door het derde, vierde en een gedeelte van het vijfde district van Curaçao gemaakt; de scholen en wegen in die districten en eenige plantages werden bezocht.

Den 30sten Januari keerde de Gouverneur op de hoofdplaats terug.

Behalve de in het vorig verslag vermelde oorlogschepen kwamen in 1893 nog op Curaçao aan: in Juli het Venezuelaansch oorlogsstoomschip *Libertador;* in December het Noord-Amerikaansch oorlogsstoomschip *San Francisco* en het Duitsch oorlogsstoomschip *Stein*.

In 1894 werd de haven van Curaçao bezocht: in Januari door het reeds hierboven vermelde Duitsche oorlogsstoomschip *Stein* en in April door het mede reeds vermelde Noord-Amerikaansch oorlogsstoomschip *San Francisco*.

In de maand Juli 1894 kwam hier ter stede de generaal Tosta Garcia, die door de Venezuelaansche Regeering naar Nederland was afgevaardigd, ten einde de tusschen beide landen afgebroken diplomatieke betrekkingen te herstellen.

Als gevolg van de gevoerde onderhandelingen is den 20sten

Augustus daaraanvolgende een protocol onderteekend, hetwelk den 20sten September ter kennis van de Staten-Generaal is gebracht.

Sedert is de generaal GARCIA opgetreden als buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister van de Republiek der Vereenigde Staten van Venezuela bij het Nederlandsche Hof, na den 4den September bij de Koningin-Weduwe, Regentes, in plechtig gehoor te zijn ontvangen ter overhandiging zijner geloofsbrieven als zoodanig.

De onderstand, welke krachtens art. 21 der wet van 3 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 56) aan hulpbehoevende vrijgemaakten werd verleend bedroeg in 1893: op Curaçao f 2052,60, op Bonaire f 399, op Aruba f 200, op St. Martin (Ned. ged.) f 684,80, op St. Eustatius f 1000,28 en op Saba f 480.

Bij Gouvernementsresolutie van 28 December 1893 n°. 829 is, op den voet van de koloniale verordening van 24 October 1889 n°. 21 (*Publicatieblad* n°. 21) aan den heer L. B. SMITH voor den tijd van 25 jaren concessie verleend tot het maken van inrichtingen voor electriciteit ten einde het publiek van electrisch licht en electrische kracht te kunnen voorzien.

C. Algemeen en gewestelijk bestuur.

Het in Mei 1894 aftredend lid van den Kolonialen Raad E. D. E. VAN DEN BOSSCHE werd herbenoemd; in stede van het mede aftredend lid E. S. L. MADURO werd benoemd de heer M. S. L. MADURO.

Aan den heer J. R. G. DE VEER, administrateur van financiën en lid van den Raad van Bestuur in de kolonie Curaçao, werd op zijn verzoek, bij Koninklijk besluit van 6 Maart 1894 n°. 14, eervol ontslag uit 's lands dienst verleend, terwijl, respectievelijk bij de Koninklijke besluiten van 30 Maart 1894 n°. 25 en 6 Juli 1894 n°. 14, tot beide betrekkingen werd benoemd de heer F. J. OLIVIER, gezaghebber van St. Martin (Ned. ged.).

Tot laatstgemeld ambt werd, bij Koninklijk besluit van 21 Juli 1894 n°. 23, benoemd de heer J. MÖLLER, koloniaal ontvanger op Curaçao.

Aan den heer P. FAARUP, gezaghebber van St. Eustatius, werd op zijn verzoek, bij Koninklijk besluit van 2 Juli 1894 n°. 53, eervol ontslag verleend uit 's lands dienst.

D. Militair beheer.

§ 1. *Landmacht.*

De sterkte van de stedelijke schutterij op het eiland Curaçao was op ultimo December 1893 1 majoor, tevens commandant van de landelijke schutterij, 7 kapiteins (van welke 1 adjudant, 1 kwartiermeester en 1 officier van wapening en kleeding), 12 luitenants en 242 onderofficieren en manschappen.

De landelijke schutterij bleef sterk 8 officieren en 120 manschappen.

Behalve op St. Eustatius is op de andere eilanden der kolonie de schutterij nog niet georganiseerd.

De formatie en de werkelijke sterkte van het garnizoen waren in 1893:

	Formatie.	Sterkte op ultimo December 1892.	In 1893 verminderd met:	In 1893 vermeerderd met:	Sterkte op ultimo December 1893.
Officieren der infanterie	5	5	„	„	5
Luitenant der artillerie (instructeur)	1	1	„	„	1
Officieren van gezondheid	2	2	„	„	2
Apotheker 2de klasse	1	1	„	„	1
Onderofficieren en manschappen	254	239	44 *a*)	57 *b*)	252

a) 13 naar Nederland vertrokken, 4 gepasporteerd, 4 gegageerd, 3 gedetacheerd bij de brigade marechaussee, 2 overleden, 2 met een briefje van ontslag weggezonden en 11 gedeserteerd.

b) 52 uit Nederland aangekomen en 5 van de brigade marechaussee bij het korps terug.

Op ultimo December 1893 waren 16 militairen bij de brigade marechaussee gedetacheerd.

Op genoemd tijdstip bevond zich 1 militair in de klasse van discipline.

Gedurende 1893 werden uitgereikt 4 zilveren en 7 bronzen medailles.

Van de militaire boekerij wordt steeds veel gebruik gemaakt. Zij bevatte bij het einde van 1893 1325 boekwerken.

De militaire cantine bleef steeds goed aan haar doel beantwoorden.

De kleeding, voeding, huisvesting en het nachtleger der troepen bleven ook in 1893 voldoen.

De gezondheidstoestand was in het afgeloopen jaar gunstig.

Het getal verpleegden in 's lands hospitaal bedroeg:

	Compagnie infanterie.	Hr. Ms. Zeemacht.	Marechaussees.	Civiele personen.	Gegageerden.	Gedetineerden.	Totaal.
Op ult°. Dec. 1891 in behandeling	17	12	1	„	„	„	30
Bijgekomen	362	113	21	3	1	5	505
Totaal	379	125	22	3	1	5	535
Hersteld of uitgegaan	340	122	22	3	„	5	492
Bleven	39	3	„	„	1	„	43
Overleden	2	1	„	„	1	„	4
Op ult°. Dec. 1893 in behandeling	37	2	„	„	„	„	39

§ 2. *Zeemacht.*

Hr. Ms. korvet *Alkmaar*, dat blijkens het vorig verslag den 30sten Mei 1893 van de bovenwindsche eilanden en Bonaire was teruggekeerd, vertrok ter wille van typhus, welke zich aan den wal had voorgedaan, den 13den Juli daaraanvolgende naar zee en keerde den 15den terug; vertrok den volgenden dag naar Aruba en keerde den 21sten terug.

Den 21sten Augustus ondernam die bodem eene reis naar Bonaire, keerde in September terug en verliet, omdat zich een geval van gele koorts op Curaçao aan den wal had voorgedaan, den 20sten dier maand de haven om zich naar

Aruba te begeven en kwam den 21sten daaraanvolgende weder voor de haven. Ten gevolge van het bovenvermeld geval van gele koorts vertrok die bodem naar de Caracas-baai, heeft dáár tot den 26sten voor anker gelegen, op welken datum hij zich door de Spaansche haven naar het Spaansche water begaf. Den 7den October keerde de *Alkmaar* in de haven terug, verbleef aldaar tot den 2den November, toen zij de haven weder verliet op een kruistocht in de Caraïbische zee, waarop het eiland Trinidad werd aangedaan, en die tot den 17den dier maand duurde.

Den 15den Januari 1894 verliet de *Alkmaar* weder de haven en bezocht de eilanden St. Thomas en onze bovenwindsche eilanden; den 8sten Februari kwam zij weder ter reede van Curaçao; verliet de haven den 17den dier maand met bestemming naar St. Eustatius en keerde den 5den Maart terug.

Den 13den Maart ondernam de *Alkmaar* een kruistocht in de Caraïbische zee, waarop Kingston en Port-au-Prince werden aangedaan, welke tocht tot den 1sten April duurde.

Den 10den Mei verliet de *Alkmaar* de haven en bezocht onze bovenwindseilanden, zoomede St. Kitts en Dominica; van die reis keerde zij den 31sten dier maand terug.

De kapitein-luitenant ter zee A. J. Krabbe, commandant van genoemden bodem, overleed op Curaçao den 10den Februari 1894. In zijne plaats werd benoemd de kapitein-luitenant ter zee J. J. de Bruyne, die 12 April 1894 het commandement van de *Alkmaar* en van het station aanvaardde.

Twee officieren van dien bodem moesten om gezondheidsredenen repatrieeren en werden door anderen vervangen.

E. Wetgeving, rechtswezen en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

Hieromtrent valt niets te vermelden.

§ 2. *Rechterlijke macht en rechtspraak.*

Het aantal door de verschillende rechterlijke colleges en kantongerechten in 1893 behandelde zaken en genomen beschikkingen was als volgt:

	Burgerlijke zaken.	Strafzaken.	Beschikkingen.
Curaçao, hof van justitie	32	42	89
„ kantongerecht.	78	84	8
Bonaire, idem	4	11	„
Aruba, idem	31	17	„
St. Martin (Ned. ged.), raad van justitie.	2	5	3
„ „ kantongerecht .	12	16	9
St. Eustatius, raad van justitie. . .	1	2	1
„ kantongerecht. . . .	4	10	„
Saba, idem	„	5	„

Voorts werden de volgende werkzaamheden verricht:

bij het hof van justitie werden genomen 35 bevelschriften, besluiten en beschikkingen in strafzaken, in raadkamer op requisitoir van het openbaar ministerie als anderszins.

Het hof heeft den Gouverneur van consideratiën en advies gediend op:

9 requesten ter erlanging van kwijtschelding of vermindering van straf;

2 vonnissen door krijgsraden op Curaçao gewezen;

1 door de commissie van administratie over de gevangenissen gedane aanbeveling tot vermindering van straf van eenige bij vonnissen van het hof veroordeelde personen; en

1 request ter erlanging van brieven van wettiging ten behoeve van natuurlijke kinderen.

Op Curaçao werd door den kantonrechter voorzien in 21 voogdijen en 7 toeziende voogdijen.

Behalve de akten van voogdij en toeziende voogdij zijn door den kantonrechter 23 akten in verschillende zaken verleden.

Ter griffie zijn in de daartoe bestemde registers 8 akten ingeschreven.

Door den kantonrechter is aan den Gouverneur van consideratiën en advies gediend op 2 requesten ter erlanging van kwijtschelding of vermindering van straf.

Op Aruba werd door den kantonrechter voorzien in 11 voogdijen en toeziende voogdijen. De kantonrechter aldaar heeft den Gouverneur van advies gediend op twee verzoekschriften om gratie.

Door den kantonrechter op St. Martin (Ned. ged.) werd den Gouverneur van advies gediend op twee verzoekschriften ter erlanging van gratie van straf.

Door den raad van justitie op St. Eustatius werd den Gouverneur van advies gediend op 3 requesten ter erlanging van gratie van straf.

De voorzitter van het hof van justitie mr. R. M. Ribbius keerde in 1894 van het hem in 1892 wegens ziekte verleend verlof uit Nederland op Curaçao terug.

Twee gegradueerde leden van gemeld hof mrs. E. Opzoomer en Th. J. A. Nuijens zijn in 1894 tot herstel van gezondheid met verlof naar Nederland vertrokken.

§ 3. *Politie.*

De brigade marechaussee was op ultimo December 1893 voltallig, en bestond derhalve uit 1 commandant-inspecteur, 1 wachtmeester, 3 brigadiers, 17 marechaussees der 1ste en 40 marechaussees der 2de klasse.

§ 4. *Gevangeniswezen.*

Het aantal gedetineerden in de gevangenissen onder en achter het raadhuis bedroeg op 1n. Januari 1893:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
	35	3	38
Gedurende 1893 werden opgenomen.	60	14	74
Te zamen . .	95	17	112
Gedurende 1893 verlieten de gevangenis.	61	14	75
Op 31 December 1893 bedroeg het aantal	34	3	37

De getalsterkte is dus op het einde van 1893 met 1 verminderd.

Van het lokaal tot afzonderlijke opsluiting werd geen gebruik gemaakt.

Door de commissie van administratie werd gedurende 1893 geen straf opgelegd; door den voorzitter werden 3 mannen disciplinair gestraft.

Evenals vroeger werd op voldoende wijze voorzien in de voeding van de door den burgerlijken rechter en door de zeekrijgsraden veroordeelde gedetineerden door den cipier en in die van de door de krijgsraden van het garnizoen veroordeelde gedetineerden door de menage van het garnizoen.

De gezondheidstoestand der gevangenen was in 1893 bevredigend.

Regelmatig en met ijver werden, zoowel door den Protestantschen als door den Roomsch-Katholieken geestelijke, de godsdienstige belangen van de tot hunne gemeenten behoorende gevangenen behartigd.

De opbrengst van den arbeid (steenen bikken) in 1893 bedroeg f 887,32.

Het schoonmaken der straten en pleinen van een gedeelte der stad geschiedde even als vroeger door dwangarbeiders en aan de openbare werken gestelde gevangenen.

In de gevangenis te Willemstad (het fiskalaat) werden gedurende 1893 opgenomen wegens desertie uit den scheepsdienst of het plegen van wanordelijkheden op straat 257 mannen en 66 vrouwen en wegens wanbetaling van boeten of kosten, waartoe zij veroordeeld waren, 10 mannen en 11 vrouwen.

De volgende staat bevat opgaven omtrent de gevangenen op de andere eilanden der kolonie:

	Aanwezig op 1 Jan. 1893.	In 1893 opgenomen.	In 1893 ontslagen.	31 Dec. 1893 aanwezig.
Bonaire	„	9	9 *b*)	„
Aruba.	„	9	9	„
St. Martin (Ned. ged.). . .	5 *a*)	30	30	5
St. Eustatius	4	10	13	1
Saba	„	6	6	„

a) In het vorig verslag staat 6.

b) 7 ontslagen en 2 naar Curaçao gezonden.

§ 5. *Instellingen met het rechtswezen in verband.*

Weeskamers. Bij de weeskamer op St. Martin (Ned. ged.) bedroeg het saldo in kas op ultimo December 1892. f 88,26

Ontvangen renten. . . . . f 109,68

Saldo in kas op 31 December 1893 . . . . . f 189,96 [1])

Het rentegevend kapitaal bedroeg op ultimo December 1893 1828,00

Totaal der gelden in beheer f 2017,96

In het bedrag onder het beheer der weeskamer op St. Eustatius kwam in 1893 geen verandering.

F. Eeredienst.

§ 1. *Protestantsche gemeente.*

Nopens de plaats gehad hebbende kerkelijke plechtigheden en het kerkelijk onderwijs bij de protestantsche gemeenten op de verschillende eilanden zijn de volgende opgaven ontvangen:

	Kinderen gedoopt.	Ledematen aangenomen.	Huwelijken ingezegend.	Catechisanten.	Kinderen op de zondagschool.
Curaçao	37	52	7	70	„
Bonaire	„	10	„	22	„
Aruba	6	4	2	48	„
St. Martin (Ned. ged.).	77	„	17	„	421
St. Eustatius. . .	„	„	„	„	„
Saba.	42	„	13	„	200

Het kapitaal van de protestantsche kerk op Curaçao bedroeg op ultimo December 1893 f 62 253,98.
De uitgaven van het weezenfonds bedroegen f 1688,98[5]. Het gewone jaarlijksch subsidie van f 1500 werd ook in 1893 aan genoemd fonds verstrekt.
De armen werden in 1893 bedeeld met een bedrag van f 2421.

[1]) Wanneer men de beide voorafgaande cijfers samenvoegt krijgt men f 197,94, maar dan zou het lager vermelde bedrag van het totaal van de in beheer zijnde gelden niet kloppen.
De out is hier te lande niet te herstellen.

Op Bonaire en Aruba werden de godsdienstoefeningen geregeld gehouden en godsdienstonderwijs aan de kinderen gegeven door de aldaar gevestigde hulppredikers.
Op St. Martin (Ned. ged.) werd de dienst verricht door den aldaar gevestigden Weslyaansch-methodisten zendeling.
De dienst op St. Eustatius werd verricht door den aldaar gevestigden methodisten zendeling. Daar deze leeraar wegens ziekte in October 1893 naar Engeland vertrok werd de gemeente sedert van tijd tot tijd door leeraren van de omliggende eilanden bezocht.
De dienst op Saba werd waargenomen door een Anglikaanschen leeraar.

§ 2. *Roomsch-Katholieke gemeente.*

Bij deze gemeente werden op Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Martin (Ned. ged.), St. Eustatius en Saba respectievelijk 1040, 244, 306, 65, 27 en 33 kinderen gedoopt en 86, 40, 30, 2, 1 en 3 huwelijken ingezegend.
De door het Bestuur bezoldigde geestelijken zijn 1 van den eersten en 17 van den tweeden rang.
Aan de armenscholen, welke door het Bestuur gesubsidieerd werden, waren 35 zusters van liefdadigheid werkzaam; 26 zusters waren werkzaam op de meisjes-, kost- en burgerscholen; 5 in het weeshuis voor meisjes en 6 in dat voor jongens; 23 in het gasthuis, 8 in het krankzinnigen-gesticht en 5 in het leprozen-gesticht.
In het weeshuis voor meisjes op Welgelegen werden verpleegd 64 kinderen en in dat voor jongens op Santa Rosa 16.
Ten behoeve van de weezen dezer gemeente werd even als vroeger een subsidie van f 3000 verstrekt.

§ 3. *Israëlietische gemeenten.*

De *Portugeesch*-Israëlietische gemeente bezat op ultimo December 1893 een kapitaal van f 89 992,83. De armen en weezen werden bedeeld met f 3502,80.
Het gewone jaarlijksche subsidie van f 500 voor de weezen dezer gemeente werd ook in 1893 uitgekeerd.

Het zielental der *Hervormd*-Israëlietische gemeente bedroeg op ultimo December 1893 352.
Het armenfonds bedroeg op dat tijdstip f 3607,36.
De uitgaven bedroegen f 4425,23 en de inkomsten f 5318,25.

G. Instellingen van liefdadigheid.

Krankzinnigen-gesticht. Op 1 Januari 1893 bevonden zich in dit gesticht 49 lijders. Gedurende dat jaar kwamen er 19 lijders bij, terwijl 6 overleden en 5 ontslagen werden, zoodat op ultimo December 1893 57 lijders in het gesticht bleven. De uitgaven beliepen f 10 226,20.

Leprozen-gestichten. De onderstaande opgaven zijn omtrent de verpleegden in deze gestichten ontvangen:

	Op ult. Dec. 1892 aanwezig.	Bijgekomen.	Uitgegaan.	Overleden.	Op ult. Dec. 1893 aanwezig.
In het gesticht op Curaçao. . . .	13 *a*)	1	„	1	14 *c*)
In het gesticht op St. Martin (Ned. Ged.).	16 *b*)	1	1	2	14
In het gesticht op St. Eustatius. .	19	1	3	„	17
Totaal.	48	3	4	3	45

a) In het vorig verslag staat 12.

b) „ „ „ „ „ 14.

c) Als de vorige cijfers juist zijn zou dit moeten zijn 13.

De uitgaven voor die gestichten bedroegen in 1893: op Curaçao f 3502,20; op St. Martin (Ned. ged.) f 1687.50 en op St. Eustatius f 1598.80.

In het *burger-gasthuis* op Curaçao werden op ultimo December 1892 verpleegd 72 [1]) personen; in 1893 werden daarin opgenomen 207 personen, terwijl er 70 zijn overleden en 130 uitgegaan, zoodat er op ultimo December 1893 79 personen in het gasthuis bleven.

Spaar- en beleenbank. De balans over het 43ste huishoudelijk jaar 1 Juli 1892—1 Juli 1893 van de Spaarbank op Curaçao sloot met een eindcijfer van f 514 954,44.
De kosten van administratie en kleine benoodigdheden beliepen f 7 514,28.

H. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Het verslag van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig toezicht op Curaçao wordt als bijlage **B** hierbij gevoegd.
De gezondheidstoestand op al de eilanden der kolonie was in 1893 over het algemeen bevredigend.

I. Onderwijs.

Het verslag van de schoolcommissie betreffende den toestand van het onderwijs op Curaçao over 1893 wordt als bijlage **C** hierbij gevoegd.
Het aantal schoolgaande kinderen op Curaçao bedroeg bij het einde van dat jaar 3419, aldus verdeeld:

	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
op de openbare jongensschool	157	„	157
„ „ „ meisjesschool.	„	77	77
„ „ twee landsscholen . .	216	42	258
„ „ scholen van de zusters van liefdadigheid (waarvan 2 in het stadsdistrict)	702	1551	2253
op zeven bijzondere scholen waaronder 1 voor meisjes. . .	666	8	674

Het aantal schoolgaande kinderen op de andere eilanden bedroeg in 1893 te zamen 1662, te weten:

op Bonaire op de landsschool 114, en op de twee scholen van de zusters van liefdadigheid 471;

op Aruba op de landsschool 108, en op de twee scholen der zusters van liefdadigheid 490;

op St. Martin (Ned. ged.) op de landsschool ter hoofdplaats 70, en in de buitendistricten Cul de Sac, Prinsenkwartier en Koolbaai respectievelijk 72, 32 en 35; op de meisjesschool der zusters van liefdadigheid 159;

op St. Eustatius op de landsschool 50; en

op Saba, ter hoofdplaats 32 en te Windwardside op de twee scholen respectievelijk 15 en 14.

J. Landsgebouwen en eigendommen.

De voornaamste werken welke in het jaar 1893 door het departement van openbare werken werden verricht waren: het vernieuwen van het dak van de consistorie-kamer; het aanbrengen van herstellingen aan de verschillende officiers-woningen in het fort Amsterdam, het secretarie-gebouw, het raadhuis, de slachterij, de cipierswoning, de provoosten, de politiewacht in de Willemstad, de openbare scholen, de hospitaalmeesterswoning, de regenbak van het krankzinnigen-gesticht, de boei van de quarantaine-inrichting aan de Caracas-baai en de kade in het Rifwater; het herstellen van eenige meubelstukken voor het secretariegebouw en het postkantoor, alsmede het verrichten van werkzaamheden voor de verschillende departementen.
De straten in het stadsdistrict werden geregeld onderhouden.
De landsgebouwen op de overige eilanden der kolonie werden zooveel mogelijk in goeden staat gehouden.

[1]) In het vorig verslag staat 70.

K. Waterstaat en communicatie-middelen.

In 1893 werd gedurende 104 werkdagen in den havenmond van Curaçao gebaggerd. Eene hoeveelheid van 2496 M³. werd uitgebaggerd.
Met den beugel werd ook in het Rifwater gebaggerd.
De wegen in de buitendistricten op Curaçao en die op de overige eilanden werden in goeden staat gehouden.

L. Posterijen en telegraphie.

Bijlage **D** geeft een overzicht van het postverkeer van het eiland Curaçao in 1893, in vergelijking met de vier voorafgaande jaren.
Eene opgave van de inkomsten der posterij op Curaçao en op de bovenwindsche eilanden in de laatste drie jaren volgt hieronder:

POSTKANTOOR OP CURAÇAO.	1891.	1892.	1893.
Verkochte frankeerzegels . .	f 28 483,29	f 29 945,92^5	f 27 431,85
„ briefkaarten. . .	246,85	667,05	508,10
„ postwisselformulieren	10,22	8.02	13 68^5
Porto's en verkochte portzegels	2 845,52^5	4 834,52^5	4 476,55
Verhuur van loketten. . . .	565,50	601,00	625,00
Ontvangen transitrechten . .	6 903,24	772,32	„
Totaal ontvangsten Curaçao	f 39 054,62^5	f 36 828,84	f 33 055,18^5
Postkantoor op St. Martin (Ned. ged.). .	844,32	975,61^5	1 042,47^5
„ „ St. Eustatius .	315,54^5	462,11^5	358,22^5
Hulppostkantoor op Saba . .	302,44^5	1 020,71^5	688,83^5
	f 40 516,93^5	f 39 387,28^5	f 35 144.62

Door middel van postwissels werden in 1893 uit Curaçao naar Nederland en andere landen de volgende bedragen overgemaakt:

naar Nederland.	f 127 006,87^5
„ België	980,59
„ Duitschland	71 215,69
„ Frankrijk	73 836,51
„ Italië	46,42
„ Suriname	445,06
	f 273 531,14

De koers, waartegen de uit de kolonie Curaçao naar Nederland, Nederlandsch-Indië en Suriname te verzenden postwissels zullen worden afgegeven, welke blijkens het vorig verslag (blz. 6) van 103 tot 102 pct. verlaagd was, werd bij besluit van den Gouverneur van 30 November 1893 (*Publicatieblad* n°. 18) gebracht op 102½ pct., daarna bij besluit van 14 Februari 1894 (*Publicatieblad* n°. 5) verhoogd tot 103½ pct., en eindelijk bij besluit van 12 April 1894 (*Publicatieblad* n°. 9) op 105½ pct. vastgesteld.

Ook de maatstaven van herleiding voor de verzending van postzegels naar vreemde landen werden gewijzigd (eerst bij het aangehaald besluit in *Publicatieblad* 1893 n°. 18, later bij dat in *Publicatieblad* 1894 n°. 5), ten gevolge waarvan thans één gulden gelijk is gesteld met frs. 2, in het verkeer met Frankrijk (met inbegrip van Algerië), Italië, België en Luxemburg, en met 1 mark 63 pfennig, in het verkeer met Duitschland.

Algemeene bepalingen omtrent de verzending van pakketten in het buitenlandsch postverkeer der Nederlandsche koloniën in West-Indië werden vastgesteld bij Koninklijk besluit van 10 Januari 1894 (*Publicatieblad* n°. 8). De ter uitvoering daarvan noodige nadere bepalingen kwamen tot stand bij een besluit van den Gouverneur van 12 April 1894 (*Publicatieblad* n°. 10), dat — evenals het Koninklijk besluit — den 1sten September 1894 in werking trad (zie *Publicatieblad* 1894 n°. 14). Afgescheiden hiervan werd bij Koninklijk besluit van 14 Juli 1894 (*Staatsblad* n°. 133) een verlaagd tarief vastgesteld voor de postpakketten, die rechtstreeks over zee tusschen Nederland en de koloniën Suriname en Curaçao, of tusschen die beide koloniën onderling, verzonden worden, welk besluit, wat de verzendingen uit Nederland betreft, eveneens den 1sten September 1894 in werking trad (zie *Staatscourant* 23 Augustus 1894, n°. 196).

Aan eene wijziging die in art. 16 van het op blz. 7 van het verslag van 1892 bedoelde Algemeen Postverdrag plaats vond, werd — evenals hier te lande (zie *Staatsblad* 1893 n°. 213) — ook in de kolonie Curaçao bekendheid gegeven (zie *Publicatieblad* 1894 n°. 1).

Hieronder volgt eene opgave van het buitenlandsch telegraafverkeer van Curaçao over de laatste drie jaren:

		1891.	1892.	1893.
Aantal telegrammen.	Verzonden . .	1 309	1 851	1 824
	Ontvangen . .	1 097	1 347	1 242
	Te zamen . .	2 406	3 158	3 066
Aantal woorden.	Verzonden . .	8 736	14 816	12 747
	Ontvangen . .	8 045	11 782	8 869
	Te zamen . .	16 781	26 598	21 616
Opbrengst.	Verzonden . .	f 13 696,10	f 24 820,87^5	f 20 465,20
	Ontvangen . .	11 765,67^5	15 841,85	13 325,55
	Te zamen . .	f 25 461,77^5	f 40 661,92^5	f 33 790,35

In verband met de aan de „Société Française des Télégraphes sous-marins" gewaarborgde opbrengst van het telegraafverkeer der kolonie Curaçao (ten bedrage van f 45 000 's jaars) moest dus door de kolonie aan die maatschappij worden bijgepast: f 19 538,22^5 over 1891, f 4338,07^5 over 1892 en f 11 209,25 over 1893.

M. Financieele zaken.

§ 1. *Muntwezen.*

In het muntwezen is sedert het jongste verslag geen verandering gekomen.

Van de weder opengestelde gelegenheid om de bankbiljetten tegen specie in te wisselen werd bijna in 't geheel geen gebruik gemaakt.

§ 2. *Begrooting.*

Bij verordening van 20 Juni/22 Augustus 1893 (*Publicatieblad* n°. 14) werd de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1891 (*Publicatieblad* 1890 n°. 14) gewijzigd.

Bij verordeningen van 4 Juli/5 September 1893 (*Publicatiebladen* n°. 15), 27 Juli/22 September 1893 (*Publicatiebladen* n°. 16) en 7 November 1893/12 Februari 1894 (*Publicatiebladen* n°s. 3 en 4) is de koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1893 respectievelijk met f 1168,75, f 10 400, f 700 en f 2500 verhoogd.

Eveneens werd bij de verordeningen van 18 Januari/14 Maart 1894 en 24 April/3 Juli 1894 (*Publicatiebladen* n°s. 7 en 16) de begrooting voor 1894 respectievelijk met f 3837,50 en met f 13 200 verhoogd.

Bij verordening van 11 Juli/4 December 1893 (*Publicatieblad* n°. 19) werd het slot van de rekening der koloniale uitgaven en ontvangsten voor Curaçao over het dienstjaar 1890 vastgesteld.

De begrooting voor 1895, welke bij verordening van 4 Juli 1894 (*Publicatieblad* n°. 17) is vastgesteld en de Koninklijke goedkeuring verwierf, wordt hierbij overgelegd, met het gebruikelijk overzicht van de inkomsten en uitgaven van elk eiland en den staat waarin de afwijkingen van de begrooting voor 1894 zijn toegelicht (zie de bijlagen E[1] en E[2].)

§ 3. *Belastingen.*

Op den 7den Juni 1894 zijn door den Gouverneur, na verkregen goedkeuring van den Kolonialen Raad, vastgesteld twee verordeningen, de eene tot wijziging van art. 1 van de verordening houdende bepalingen op de heffing van het recht van accijns op sterke dranken in de kolonie Curaçao (*Publicatieblad* van 1881 n°. 23), de andere houdende wijziging van de drie eerste alinea's van art. 2 van de verordening tot herziening van het gewijzigde reglement op den in-, door- en uitvoer van koopmanschappen voor het eiland Curaçao en van bepalingen op de heffing van het vuur- en bakengeld aldaar (*Publicatieblad* van 1881 n°. 22).

Beide verordeningen, welke nog niet in het Publicatieblad zijn opgenomen, hebben ten doel de gewone inkomsten van de koloniale kas te versterken, om zoodoende een eerste stap te doen om onafhankelijk te worden van de wisselvallige baten welke de ontginning van phosphorzure kalk oplevert.

De bijlage F van dit verslag bevat een overzicht van de opbrengst van de Curaçaosche middelen in de laatste drie jaren.

§ 4. *Gouvernementsbank.*

Ten aanzien van den staat van de bank en van hare operatiën in 1893 zijn de volgende opgaven van de directie ontvangen:

In het bedrag der bankbiljetten kwam geen verandering en het bleef dus			f 148 700,00	
Het kapitaal van de instelling voortspruitende uit de gepercipieerde disconto's bedroeg op 1°. Januari 1893		f 289 265,44^5		
Gedurende 1893 werd aan disconto's ontvangen	f 21 976,50			
en voor de administratie uitgegeven	2 630,62^5			
zoodat de winst over 1893 beliep.		19 345,07^5		
(welke winst voor de koloniale kas is beschikbaar gesteld).			308 611,32	
Totaal bedrag van het kapitaal op ultimo December 1893				f 457 311,32
Daarvan op dien datum uitstaande; als:				
op gedisconteerde wisselbrieven volgens art. 4 van het reglement der bank, rentende 5 percent 's jaars			f 435 380,00	
op gedeponeerde speciën, rentende 1 percent 's jaars			300,00	
				435 680,00
Er bevond zich tot voortzetting van de operatiën van de instelling op ultimo December 1893 eene som van . .				f 21 631,32

Per transport f 21 631,32

Daarbij gevoegd:

1°. De gelden in deposito voor rekening van anderen op 1 Januari 1893 ten bedrage van. f			3 754,41		
Vermeerderd met de volgende ontvangst in den loop van 1893, te weten:					
Opbrengst van den verkoop van geschut vee in 1893 . . . . f		87,15			
Verminderd met de volgende uitkeeringen, te weten:					
Uitbetaalde nalatenschappen van twee militairen . . . . . f	79,14				
Opbrengst van in 1890 verkocht geschut vee	47,73				
		126,87			
Alzoo verminderd met.			39,72		
				f 3 714,69	
2°. Het fonds tot verwisseling der bankbiljetten				75 000,00	
					78 714,69
					f 100 346,01

te weten:

Onder den voorzitter van de bank, ten einde bij aanvragen van kleine beleeningen daaraan gevolg te geven . f	1 000,00
In de reservekas der bank tot het doen van beleeningen (bankbiljetten en specie)	24 346,01
Fonds tot het inwisselen der bankbiljetten	75 000,00
	f 100 346,01

§ 5. *Hypotheken en eigendomsovergangen.*

De bij het begin van 1893 gevestigde en gedurende dat jaar ingeschreven hypotheken betroffen een totaal bedrag van f 3 498 933,09, te weten:

tegen	1	percent	1	f 2 100,00	
„	3	„	1	2 000,00	
„	5	„	4	11 900,00	
„	5½	„	2	28 000,00	
„	6	„	406	2 582 719.02	
„	6½	„	4	13 500,00	
„	6 en 7	„	64	423 862,00	
„	7	„	158	173 187,97	
„	7½	„	3	2 900,00	
„	8	„	32	16 263,33	
„	8½	„	2	12 200,00	
„	9	„	12	16 425,00	
„	10	„	3	11 900,00	
„	12	„	15	17 563,00	
zonder rente			10	184 412,77	
			717		f 3 498 933,09

Bijgekomen tot ultimo December 1893:

tegen	6	percent	37	f 152 720,00	
„	6 en 7	„	29	301 330,00	
„	7	„	15	13 353,25	
„	8	„	3	2 050,00	
„	9	„	2	20 750,00	
zonder rente			3	11 999,00	
			89		502 202,25
			806		f 4 001 135,34

Doorgehaald gedurende 1893:

tegen	5	percent	1	f 1 500,00	
„	6	„	44	255 765,00	
„	6 en 7	„	14	111 180,00	
„	7	„	13	15 150,00	
„	8	„	2	2 200,00	
„	12	„	1	525,00	
zonder rente			3	15 000,0	
			78		401 320,00
Blijven alzoo op ultimo December 1893:			728		f 3 599 815,34

Vernieuwde inschrijvingen gedurend 1893:

tegen	6 en 7	percent	8	f 110 300,00	
„	7	„	2	700,00	
„	9	„	1	1 200,00	
			11		f 112 200,00

Gedurende 1893 werden 109 verschillende akten overgeschreven.

N. Personeele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Hieromtrent valt ook over 1893 niets te vermelden.

O. Nijverheid

§ 1. *Mijnwezen.*

Van Santa Barbara op Curaçao zijn in 1893 met 2 schepen 3317 M³. phosphorzure kalk uitgevoerd.

Het uitvoerrecht bedroeg f 4146,25 en de scheepsongelden f 693,14.

In de eerste zes maanden van 1894 zijn uit Santa Barbara 4065 M³. phosphaat uitgevoerd. Het uitvoerrecht bedroeg f 5081,25 en de scheepsongelden f 804,55.

Van Aruba zijn in 1893 met 18 schepen 1208,12 M³. uitgevoerd, waarvoor aan concessierecht f 99 048,16, aan uitvoerrecht f 4835,21 en aan scheepsongelden f 1990,44 aan de koloniale kas werd betaald.

In de eerste zes maanden van 1894 zijn 11 schepen, metende te zamen 7059,46 M³. tot het innemen van phosphorzure kalk op Aruba aangekomen, waarvoor een concessierecht van f 56475,68 werd betaald.

In de goudmijnen op Aruba werd in 1893 met 5 man gewerkt.

Ook in 1893 werden de werkzaamheden in de zwavelmijn op Saba niet hervat.

§ 2. *Steenbakkerij.*

De op Bonaire bestaande steenbakkerij heeft in 1893 in 't geheel niet gewerkt.

§ 3. *Landbouw.*

Een overzicht van de opbrengst van de plantages en gronden in de buitendistricten op Curaçao en van het aldaar aanwezige vee en pluimgedierte wordt als bijlage **G** hierbij gevoegd.

De oogst van landbouwvoortbrengselen van 1893/1894 was op alle eilanden der kolonie gunstig.

§ 4. *Veeteelt.*

Eene statistiek van den veestapel op de verschillende eilanden der kolonie wordt als bijlage **H** hiernevens gevoegd, terwijl opgaven omtrent den in- en uitvoer van vee worden aangetroffen in bijlagen **I** en **J** vermeld onder § 9 van dit hoofdstuk.

§ 5. *Visscherij.*

De visscherij op Aruba heeft in 1893 geen gunstige resultaten opgeleverd. Twee barkjes en eenige booten werden voor de vischvangst gebezigd.

Bij verordening van 7 November 1893 (*Publicatieblad* n°. 17), is ten bate van de visscherij op Curaçao bepaald dat schepen in de kolonie te huis behoorende, uitsluitend voor de zeevisscherij bestemd, vrijgesteld zijn van de betaling van het havenen veiligheidsrecht en van het licht- en bakengeld.

§ 6. *Uitgifte van gronden.*

Tot uitoefening van den landbouw werden in 1893 in huur afgestaan:

op Curaçao, in de buitendistricten aan 11 personen stukken grond ter gezamenlijke grootte van 16 hektaren;

op Bonaire, aan 44 personen stukken grond ter gezamenlijke grootte van 81,4134 hektaren.

In eigendom: op Curaçao: in het stadsdistrict een stuk grond ter grootte van 85 centiaren, ten einde daarop een stoep te bouwen, en wel tegen betaling aan de koloniale kas;

op Bonaire: aan 25 personen stukken grond ter gezamenlijke grootte van 25,2578 hektaren tot uitoefening van den landbouw, en aan 14 personen stukken grond ter gezamenlijke grootte van 51 aren tot het bouwen van huizen, en wel tegen betaling aan de koloniale kas.

Voorts werd op Curaçao aan het college San Tomas in het 3de district een stuk grond groot 1 hektare in huur afgestaan, ten einde daarop een uitspanningsoord voor de leerlingen van dat college te maken.

Op de overige eilanden werden in 1893 geen gronden in huur afgestaan.

Op den 31sten Juli 1894 is door den Gouverneur, na verkregen goedkeuring van den Kolonialen Raad, vastgesteld eene verordening op de uitgifte in eigendom of pacht van publieke gronden in de kolonie Curaçao (*Publicatieblad* 1867, n°. 4).

Deze verordening, welke nog niet in het Publicatieblad is opgenomen, beoogt het doen vervallen van de gelegenheid om gronden „in concessie" uit te geven, eene gewoonte welke tot veel verwarring heeft aanleiding gegeven en van hoegenaamd geen nut kan worden geacht.

§ 7. *Zoutpannen.*

De zoutoogst was in 1893 op Curaçao ten gevolge van de vele regens niet gunstig; — op Bonaire was die oogst niet ongunstig.

Op St. Martin (Ned. ged.) is, ten gevolge van het doorbreken van eenige dijken, de oogst van zout zeer ongunstig geweest.

Omtrent den uitvoer van dit artikel worden opgaven aangetroffen in bijlage **J**, vermeld onder § 9 van dit hoofdstuk.

§ 8. *Scheepsbouw.*

In 1893 werden gebouwd: op Curaçao 6 vaartuigen metende te zamen 228,29 M³.; op Bonaire 6 vaartuigen; op Aruba 6 vaartuigen metende te zamen 263,16 M³. en op Saba 4 booten.

§ 9. *Handel en scheepvaart.*

De handel bleef in 1893 op al de eilanden der kolonie in denzelfden toestand als in vorige jaren.

In de bijlagen **I** en **J** worden opgaven aangetroffen van den in- en doorvoer op Curaçao en in bijlage **K** van den uitvoer der gansche kolonie over de drie laatste jaren; terwijl de bijlagen **L** en **M** opgaven bevatten betreffende de goederen op St. Martin (Ned. ged.) direct voor consumptie en uit entrepot voor consumptie ingeklaard.

De tarieven ter berekening van de belasting op den invoer van Curaçao en van de in- en uitvoerrechten op de overige eilanden der kolonie gedurende het jaar 1894 zijn bij besluiten van den Gouverneur van 28 December 1893 (*Publicatiebladen* n°s. 22, 23, 24, 25, 26 en 27) vastgesteld.

Blijkens bijlage N van dit verslag werd de haven van Curaçao in 1893 bezocht door 1262 vaartuigen, metende te zamen 1201,286 M³.

Het aantal vaartuigen, welke de andere eilanden aandeden, wordt vermeld in het volgend overzicht, dat ook hunne gezamenlijke inhoudsmaat opgeeft, en de vlaggen welke zij voerden.

	Bonaire.		Aruba.		St. Martin (Ned. ged.)		St. Eustatius.		Saba.	
	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.	Getal vaartuigen.	Inhoud in M³.
Nederland	298	13 823,71	131	4 844,03	277	21 419,43	303	9 452,59	146	5 102
Engeland	7	2 329,43	19	13 016,51	181	44 999,12	79	1 738,64	23	3 314
Frankrijk	"	"	"	"	24	2 437,54	4	250,59	"	"
Denemarken	"	"	"	"	3	203,36	"	"	"	"
Noord-Amerika	3	2 299,18	"	"	7	2 937,72	11	2 626,17	2	1 031
Venezuela	141	6 322,62	82	3 277,55	"	"	"	"	"	"
Columbia	"	"	2	596,70	"	"	"	"	"	"
Spanje	1	206,82	"	"	4	1 039,12	"	"	"	"
Totaal	450	25 011,79	234	21 744,79	496	73 036,29	379	14 068,99	171	9 447

De reede van St. Martin (Ned. ged.) werd nog bezocht door 159 Nederlandsche, 50 Engelsche en 10 Fransche zeilbooten, waarvan de scheepsruimte niet is opgegeven.

Curaçao bleef in 1893 opgenomen in de stoomvaartlijnen in vroegere verslagen vermeld; en werd in 1894 mede opgenomen in het vaarplan van de Italiaansche stoombooten der Maatschappij „La Veloce" gevestigd te Genua.

§ 10. *Zeebrieven.*

In 1893 werden afgegeven: op Curaçao 9 zeebrieven, op Bonaire 2, op Aruba 9, op St. Martin (Ned. ged.) 8 en op Saba 7.

De Minister van Koloniën,

BERGSMA.

INHOUD

VAN HET

VERSLAG BETREFFENDE CURAÇAO 1894.